

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1842.

V A D E R L A N D S C H E
L E T T E R O E F E N I N G E N ,

O F

T I J D S C H R I F T

V A N

K U N S T E N E N W E T E N S C H A P P E N ,

W A A R I N D E

B O E K E N E N S C H R I F T E N ,

D I E D A G E L I J K S I N O N S V A D E R L A N D E N
E L D E R S U I T K O M E N , O O R D E E L K U N D I G
T E V E N S E N V R I J M O E D I G V E R H A N -
D E L D W O R D E N .

B E N E V E N S

M E N G E L W E R K ,

*tot Fraaije Letteren , Kunsten en Wetenschappen ,
betrekkelijk.*

E E R S T E S T U K .

V O O R

1842.

B O E K B E S C H O U W I N G .

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1842.

BOEK BESCHOUWING.

De vier Evangelien, opgehelderd voor Christenen uit alle standen, door de Predikanten A. H. VAN DER HOEVE, te Keppel, en W. IMMINK, te Doesborgh. Iste Deeltje. [Het Evangelie van MATTHEUS.] Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1840. In kl. 8vo. 202 bl. f.:-75.

De beide op den titel vermelde Predikanten meenden, (zoo als zij in eene ons toegezondene kopij van eenen brief aan de Uitgevers zeggen) »dat er iets zijn moest, niet over »den Bijbel, maar dat de Bijbel zelf moest worden toege- »licht, de Evangelien vóór alles, — en dat wel zoo kort »mogelijk, opdat niemand zich mogt laten afschrikken of »door den prijs, dien hij er voor zou moeten besteden, of »door den tijd, dien hij aan de lezing er van zou moeten »wijden; maar ook tevens zoo duidelijk mogelijk, opdat »ieder vinden mogt, wat hij noodig heeft, om zin en za- »menhang zoo te verstaan, dat hem daaromtrent geene »belangrijke vragen onopgelost overblijven.” (Dit laatste is eene vrij hoog gespannen vordering, waaraan wel zeer bezwaarlijk onbepaald en in alles voldaan zal kunnen worden.) Tot dit einde hebben zij verkozen de oude zoogenaamde Staten-overzetting onveranderd, behalve alleen in de spelling, uit te geven, en tusschen den tekst hier en daar paraphraserende aanmerkingen of ophelderingen, cursief gedrukt, in te vlechten, en bij sommige woorden aan den voet der bladzijden te verwijzen naar een alphabetisch register, ter verklaring van eenige woorden en zegswijzen, dat volgen zal. — Om hunne manier te doen kennen, kiest Ref. het volgende uit Hoofdst. V: *Begin der dusgenaamde Bergrede*:

»1. En JESUS, de scharen ziende, is geklommen op »een' berg, en als hij nedergezeten was, kwamen zijne discipelen tot hem.

»2. En zijnen mond geopend hebbende, leerde hij hun, »zeggende:

»3. Zalig zijn de armen van geeste, *de kinderlijk een-*
»*voudigen, die zich willen laten onderwijzen en gezeggen;*
»want hunner is het Koninkrijk der hemelen, (*) *en als*
»*leden van hetzelfde zullen zij met de beste goederen, naar*
»*den geest, verrijkt worden.*

»4. Zalig zijn, die treuren, *bedroefd zijnde van wege*
»*hunne zonden;* want zij zullen vertroost worden.

»5. Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het
»aardrijk beërven, *en een geluk genieten, gelijk uwe*
»*voorvaderen verwachtten, bij het rustig en ongestoord*
»*bezit van het land der belofte.*

»6. Zalig zijn, die hongeren en dorsten naar de gereg-
»tigheid, *die echte godsvrucht zóó vurig begeeren, als*
»*hongerigen en dorstigen spijsz en drank;* want zij zullen
»verzadigd worden, *verkrijgende, hetgene zij begeeren.*

»7. Zalig zijn de barmhartigen, want hun zal, *op hunne*
»*beurt, barmhartigheid geschieden, van God en de men-*
»*schen.*

»8. Zalig zijn de reinen van harte, *de wezenlijk vro-*
»*men;* want zij zullen God zien, *tot zijne gemeenschap*
»*toegelaten, als zijne vrienden en gunstgenooten.*

»9. Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinde-
»ren genaamd worden, *als die het beeld dragen van hun-*
»*nen Vader, die een God des vredes is.*

»10. Zalig zijn, die vervolgd worden om der gerechtig-
»heid wil, *als voorstanders der echte godsvrucht;* want
»hunner is het Koninkrijk der hemelen, *en als leden van*
»*hetzelfde zullen zij hunne opofferingen met de heerlijkste*
»*uitkomst bekroond zien."*

Ref. doet allezins hulde aan de goede bedoeling der
Schrijvers, en aan den goeden geest, die hem uit hunne
ophelderende aanmerkingen te gemoet komt, en die ge-
tuigt, dat zij goede Uitleggers met vrucht geraadpleegd
hebben: en wat de door hen gebezigde manier aangaat,

•(*) Zie achter, op het woord: *Koninkrijk.*"

zal het wel zijn: *Variis modis bene fit*, en: *Pro captu lectoris habent sua fata libelli*. Met dat al komt het hem voor, een van die halve maatregels te zijn, zoo als er, he-
 laas! bij onze Theologanten wel meer genomen worden. Zoo lang men aan de Bijbelvertalingen (om nu van geene symbolische schriften te spreken) van de 16de en 17de Eeuw eene zekere soort van kerkelijke auctoriteit en onfeilbaarheid openlijk of heimelijk toekent, en slechts eenig ander woord of paraphrase nevens het oude zet, zal het gros der lezers blijven denken, dat het oude al even goed is, en zoo al hetzelfde beteekent. En hoe moeijelijk zal menigeen, bij eene doorlopende en ook voor anderen gedane lezing, onderscheiden, welke nu de woorden der oorspronkelijke Schrijvers, en welke die van den Paraphrast zijn! hoe langwijlig en verwaterd worden daardoor sommige redenen, die juist alleen door hare oorspronkelijke kortheid en kernachtigheid hare echte naïveteit, waarde en kracht kunnen behouden! — Mogt men eene goede Nederduitsche vertaling kunnen en willen geven, die, zonder angstig omzien, schikken en plooijen naar zekere denkwijze, allezins op de hoogte der vorderingen van den tijd staat; dan zou men door derzelve duidelijkheid vele verkeerde begrippen van zelf tegengaan, vele thans noodige ophelderende aanmerkingen onnoodig maken, en wilde men er de zoodanige bijvoegen, meer plaats overhouden voor andere, die niet minder noodig zijn, maar waarover men nu wel eens *siccopede* heengaat, alsof er niets over te zeggen ware. De *Bijbel* van VAN DER PALM heeft in deze opzigten wel reeds veel vooruit, maar laat nogtans ook het een en ander te wenschen over. — Mogt eens iemand bekwaamheid, lust en moed hebben, om eenen Bijbel bij uittreksel, wel met getrouw behoud van de eigene welvertaalde woorden der heilige Schrijvers, maar met weglating van vele stukken, die thans voor verre de meeste lezers gemist kunnen worden, te leveren; zulk een werk zou het nuttige Bijbelgebruik veel meer bevorderen, dan de nu voetstoots gedane verspreiding van den geheelen Bijbel, en dat wel naar twee, drie en meer eeuwen oude vertalingen,

en dit onder zoo vele duizenden, aan welke men (gelijk een reeds overleden opregt hoogschatter der Goddelijke Openbaring en harer eerwaardige Oorkonden eens zeide) nog wel een' Bijbel er bij geven mogt, om den Bijbel te verstaan. — Doch waar dwaalt Ref. heen! *pia vota!* maar volgende jaren en eeuwen moeten ook wat te doen hebben, opdat het Koninkrijk Gods moge komen. — Ref. keert terug tot het werkje der Heeren VAN DER HOEVE EN IMMINK: gelijk zij het genoegen gehad hebben van reeds meer dan 500 intekenaars op hetzelfde te verwerven, zoo wenscht hij hun verder den besten voorspoed op hunnen arbeid, tot bevordering van het regt verstand en het nuttig gebruik van de Gedenkschriften des Goddelijken Evangelies.

Jezus Christus, de Psalmen en de Evangelisehe Gezangen, mitsgaders de Formulieren van Eenigheid. Door H. W. HAZELHOFF, Predikant te Rijperkerk en Hardegarijp. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek. 1841. In gr. 8vo. 256 bl. f 2-:

De Schrijver van dit werkje vestigde zijne aandacht bepaaldelijk op den aard en het doel van het Kerkgezag, en op de Psalmen en de Evangelisehe Gezangen in verband daarmede. De aanleiding hiertoe lag in het onzinnige geschreeuw, hetwelk, door de regtzinnigheidsdrijvers en onbesuisde ijveraars tegen alle gezond verstand en Christelijke waarheid, in de Nederlandsche Hervormde Kerk tot wering der Gezangen is opgegaan. Hetgeen uit dien hoek komt, is doorgaans te dwaas, om voor redelijke wederlegging vatbaar te wezen; ook hebben die oproerkraaiers (want dat zijn zij tegen vrede der Kerk en de Christelijke liefde) zich vooraf voorgenomen, voor alle overtuiging doof te blijven. Maar daar zijn er onder de betergezinden, die niet zoo vast staan in hunne overtuiging, of zij zouden kunnen verlokkt worden door enkele schoon-schijnende redenen uit den hoek der duisternis en formulierregtzinnigheid. Voor de zoodanigen is zekerlijk eene opzettelijke toetsing van groot

nut, en er is bovendien ook niet zooveel over het Christelijke Kerkgezag uit een Evangelisch en historisch oogpunt geschreven, dat een werkje, van inhoud als het voor ons liggende, de regtvaardiging der uitgave niet met zich brengen zou.

Dat de *persoon* van JEZUS CHRISTUS hoofdzaak is in het Evangelie; dat alzoo het Christelijke Kerkgezag de strekking behoort te hebben, om dit hoofdpunt regt te doen uitkomen; dat de Psalmen, hoe veel voortreffelijks ook behelzende, en daarom door de Christenheid van vroegeren en lateren tijd tot zanggebruik gebezigd, zonder bijvoeging van Christelijke Gezangen onvoldoende zijn; dat men daarom vroeger en later, ook bij Protestanten, ook in de Nederlandsche Hervormde Kerk, op vervulling van die behoefte is bedacht geweest; dat de Evangelische Gezangen ofschoon, en op zich zelve, en als bundel, vele gebreken hebbende, nogtans zich zoowel door eenen milden Christelijken geest als doelmatigen inhoud gunstig aanprijzen; dat de bedenkingen, tegen deze verzameling en haar kerkelijk gebruik aangevoerd, geen grond hebben, en dat men zich te dezen op de aangenomene Formulieren van Eenigheid ten onrechte beroept als die buiten den Bijbel geene verbindende kracht hebben, noch kunnen of mogen hebben; — dit is het hoofdzakelijk, hetwelk door den Schrijver ontwikkeld wordt. Hij doet dit doorgaans op eene heldere, geregelde wijze. Hetgeen aan het geschrift bijzonder eigen is, bestaat daarin, dat des Schrijvers gevoelen overal met aanhalingen van, en overgenomene plaatsen uit eene menigte hedendaagsche, ook enkele oudere Schrijvers aangedrongen wordt. Dit zet eene zekere levendigheid bij aan de voordragt. De aanhaling zelve ziet er hier en daar nogtans eenigzins wonderlijk uit. Zoo heet het bladz. 161: »De mensch, zegt HERDER,” en de heenvijzing naar het *Christelijk Maandschrift*; en bladz. 169: »LUTHER zegt,” aangehaald HOVING, *Christendom en Hervorming*. Er is ook in den stijl van het werkje zelf eene afwisseling, waarin kennelijk navolging, nu van den eenen, dan van den anderen, doorstraalt. Soms is die

navolging al zeer duidelijk te proeven. Is het b. v. niet alsof men BROES leest in het volgende: »Meenen sommigen, »dat die snaar reeds meer dan te veel is geroerd, het zij zoo. »Doch zulks heeft mij niet belet, noch den lust kunnen bene- »men, om den gelukkigen loop der Gezangen te helpen be- »vorderen, voor zoo ver men wanen mogt, hun van dezen »kant een' spaak in het wiel te kunnen steken. Breng ik »meer te berde, dan hiertoe noodig is, of men verwacht had, »men herinnere zich, wat ik aan het einde des vorigen »hoofdstuks van de gelegenheid gezegd heb, welke ik gaarne »aangreep, om een' toon aan te slaan, die naar mijne over- »tuiging wel hier of daar mag worden opgevangen. — Op »één ding wensch ik echter vooraf, dat men lette. Wan- »neer ik oordeel te moeten beweren, dat de Formulieren »alle gezag missen, zoowel om tot eene bepaalde regelmaat »des geloofs te verstrekken, als ook om met voldoende regt »zich tegen de invoering van Evangelische Gezangen in de »Kerk te kunnen verklaren, blijf ik nogtans der vaderen »welmeenende pogingen, om de Gemeente des Heeren naar »hun beste weten volgens de zienswijze en de behoeften »hunnens tijds zooveel mogelijk te dienen, op hoogen prijs »stellen, en voeg er gaarne bij, dat, waar hunne geloofs- »bepalingen eenvoudig, duidelijk, beknopt en op de Schrift »— waarheid — zelve gebouwd zijn, hunne kinderen ge- »rustelijk dat spoor kunnen en mogen drukken” Elders herkent men weder den eigenaardigen periodenbouw van anderen. Doch, daar die navolging niet slaafsch is, hindert zij minder. De Heer HAZELHOFF wachte zich van ééne en dezelfde zegswijze te vaak te herhalen. »Den grazenden »blik laten weiden,” komt gedurig voor.

Ten aanzien van de geschiedenis der Evangelische Gezangen (t. w. van de vervaardiging en verzameling des bundels) hadden wij iets meer verlangd, inzonderheid omdat het ons ten aanzien van de Gezangen ontbreekt aan een soortgelijk — zij het dan ook minder *minuticus* — geschrift, als VAN IPEREN over de nieuwe Psalmberijming gaf; een werk, niet in 4to, zoo als bladz. 40 staat, maar in 8vo uitgegeven. Het *papier* van sommige afdrukken moge

in 4to gevouwen zijn, de *druk* is 8vo. Ook worden vele gebreken van het Gezangboek verzwegen of in de schaduw gesteld. Het is zeer jammer, dat de invoering van eene in vele opzichten gebrekkige en hoogst onvolledige verzameling aan de Hervormde Kerk misschien voor zeer langen tijd de gelegenheid heeft ontroofd tot het bezitten van eenen bundel, gelijk b. v. de Luthersehen thans bezitten, en welligt de Walsche gemeenten zullen bekomen, indien het op de laatste *reunion* beraamde plan tot rijpheid komt, om een nieuw Gezangboek te vervaardigen (*).

De Heer HAZELHOFF heeft zich door dit geschrift als een verlicht man doen kennen. Hij stichte als zoodanig veel nut! Bij zekere partij zal hij wel met eene zwarte kool geteekend zijn; maar — aan de zoodanigen is toch niets te doen.

(*) Meldens de *Boekzaal* van Oct. 1841.

Leerrede over Matth. 24 vs. 12; gepredikt door den zaligen Heer JODOCUS VAN LODESTEYN, in leven Predikant te Utrecht. Te Zierikzee, bij P. de Looze. 1841. In kl. 8vo. 23 bl. f :- 20.

Leerrede over Joh. 10 vs. 27, 28^a, door S. H. SYPKENS, Hervormd (denkelijk bij vergissing voor: Gereformeerd) Leeraar te 's Grevelduinkapelle. Bij denzelfden. In gr. 8vo. 27 bladz. f :- 30.

W aartoe het dient, leerredenen van oude Predikanten op nieuw het licht te doen zien, zal dengene niet duister zijn, die verachting van het hedendaagsche licht der verbeterde predikwijze heeft leeren opmerken als eene der leuzen van regtzinnigheidskraaijers in de Hervormde Kerk. De keuze zelve heeft dan ook genoeg, wat het oogmerk kennelijk maakt. De donkere mystieke taal van LODESTEYN b. v. liever, dan de ook wel min of meer mystieke, maar overal toch duidelijker en nuttiger stukken van des

uitgevers Zeeuwschen landgenoot W. TEELLINCK; de *Kraftsprache* van vader BRAKEL liever, dan de welsprekendheid van VOLLENHOVEN. Doch dit zij zoo. LODESTEYN predikte in zijnen geest *overeekomstig het licht van zijnen leeftijd*. Dat de ons geheel onbekende Heer SYPKENS het licht van den *zijnen* versmaadt, laten wij voor zijne rekening. Indien echter de Heer DE LOOZE, Boekdrukker en Boekverkooper te *Zierikzee*, meer soortgelijken kost op te disschen heeft, dan raden wij hem welmeenend, zich een stel *Duitsche letters* aan te schaffen, en het eerwaardige kwarto-formaat met hoornen band te bezigen. Inhoud en vorm zullen dan beter overeenkomen, dan nu LODESTEYN in den hoogst onregtzinnigen vorm van een tractaatje verschijnt, en 's mans navolger SYPKENS in een even neologisch groot octavo gewaad. Volgt de Heer Uitgever onzen raad, dan zal hij denkelijk niet meer behoeven te berigten, »dat hij het authentieke werk” (bezit waarlijk DE LOOZE die *authentieke* curiositeit?) »getrouw volgt.” En hij zal zich onder de DEN OUDENS, HÖVEKERS enz. eenen eervollen rang verwerven — dezen mischien de loef afsteken.

Onze verzekering zal denkelijk bij de lezers van deze Leerredenen (waarom niet *Praedicatiën*?) weinig gelden; anders voegden wij er bij, dat, zoover wij hebben kunnen nagaan, beide deze stukjes niets behelzen, waardoor de geloovige aanbidders van den Dordrechtschen Afgod zich eenigermate ontsticht zouden kunnen achten.

Het Christendom in de Zuidzee-eilanden, door D. A. DE GROOT, Predikant te Sneek. (Uit het Tijdschrift *Waarheid in liefde*, Jaargang 1841. Iste Stuk, afzonderlijk afgedrukt.) Te Groningen, bij J. Oomkens. 1841. In gr. 8vo. 40 bl. f :- 50.

In dit stukje stelt de Schrijver de volgende vragen voor: »1. Hoe was de toestand der Zuidzee-eilanders nog vóór »weinigte jaren? 2. In welken toestand vinden wij velen

»van hen thans? 3. Waaraan is het toe te schrijven, dat »er zulk eene aanmerkelijke verandering bij zoo velen heeft »plaats gevonden?" en beantwoordt dezelve naar den inhoud van twee geschriften over het Zendelingswerk aldaar, die van KROHN en van WILLIAMS, beide in onze taal uitgegeven; en, gelijk te verwachten is, valt dit antwoord voor dat werk allezins gunstig uit. — Hoe Ref. over deze zaak denkt, heeft hij, bij het verslag van het laatstgenoemde werk, in dit Tijdschrift voor 1839, N° XI, bl. 468—472, en voor 1840, N°. II, bl. 56—59, genoegzaam te kennen gegeven; en hij vindt geene noodzakelijkheid om dit hier te herhalen, maar neemt de vrijheid, om denene, die daarin belang stellen mogt, daarheen te verwijzen. Voor hen, die met genoemde werken niet bekend zijn, het Groninger Tijdschrift, waaruit dit stukje afgedrukt is, niet bezitten, en nogtans in de zaak belang stellen, kan hetzelfde zijne nuttigheid hebben. Men leze het dan met oordeel des onderscheids, houde niet alles voor goud, wat er blinkt, en late niet onopgemerkt, dat ook aldaar klatergoud is! Men verblijde zich over het goede, dat er, al is het ook door gebrekkige middelen, verkregen wordt; maar men besluite uit dit verkregene niet overijld en onbepaald tot de doelmatigheid der aangewende middelen! En wie het Christendom uitbreiden wil, zij meer bezorgd om goede, dan om vele Christenen, om belijders en beoefenaars van het oorspronkelijk Evangelie, dan om blinde napraters en aanhangers van latere theologische stelsels te maken!

Archief voor Geneeskunde. Onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden, uitgegeven door Dr. J. P. HEIJE, Practiserend Geneesheer te Amsterdam, enz. Isten Deels Iste en 2de Stuk. Te Amsterdam, bij J. Müller. 1841. In gr. 8vo. VIII en 304 bl. f 2-85.

Dr. HEIJE bezorgde gedurende eenigen tijd de uitgave van een Geneeskundig Tijdschrift, waarvan de uitgever,

waarschijnlijk ten gevolge van gebrek aan debiet, spoedig in gebreke schijnt gebleven te zijn, aan de hem gestelde voorwaarden te voldoen. Daardoor geraakte de onderneming aan het kwijnen, en een Geneeskundig Tijdschrift behoeft, in ons Land, niet veel, om spoedig te niet te gaan. Terwijl echter de *Wenken* moesten ophouden, verzezen zij, onder eenen anderen naam, in het *Archief* met een' eenigzins gewijzigden vorm. Die wijzigingen en de inrigting van het Tijdschrift zullen dienen, om het achtereen afdrucken der bijdragen gemakkelijk te maken; maar vooral ook, om aan te duiden, dat alle bijdragen van echt wetenschappelijk belang in het Archief eene plaats zullen vinden. Zoodanig doel kan niet anders dan goedkeuring vinden, en wij wenschen der Redactie eene voldoende medewerking, door echt wetenschappelijke bijdragen zich openbarende. Daaronder verstaan wij vooral *oorspronkelijke* bijdragen, om toch eindelijk een Geneeskundig Tijdschrift te bezitten, hetwelk zijn bestaan niet hoofdzakelijk verschuldigd is aan de mededeeling van vertalingen. Wij willen zulke mededeelingen niet geheel geweerd hebben, maar verlangen in dezen toch betere keur. Naauwelijks wordt thans iemand tot de uitoefening der Geneeskunde bevoegd verklaard, of het is, alsof hij zich tevens geijkt waant tot het ondernemen van allerlei vertalingen, met en zonder behoorlijke taalkennis. Zonder de gave der onderscheiding te bezitten, vatten jonge Heelkundigen alles aan, wat hun, om zoo te zeggen, voor het mes komt. Intusschen raken de voor een uit te geven stuk vereischte bladzijden gevuld; maar hoe? Wij ontveinzen niet, dat er nu en dan ook oorspronkelijke bijdragen het licht zien, voor de eer van welker uitgevers het evenwel beter geweest ware, dat zij *en portefeuille* gebleven waren; maar bij soortgelijken blijft er niet veel *en portefeuille*, en slechts mannen als HARVEY kunnen er toe komen, den tijd over hunnen arbeid henen te laten gaan, opdat die rijp worde, om eeuwen te kunnen verduren. Maar geven wij ook iets toe aan den geest eener Eeuw, die met stoom werkt, en dus ook door

stroom gedreven wordt; — wie kan alleen tegen den stroom oproeijen?

Het zal dit Archief, welks rubrieken wij aanstonds zullen doen kennen, aan geene bijdragen ontbreken, wanneer slechts eenige onzer Artsen willen volhouden mede te werken; het ontbreekt toch aan wetenschappelijk gevormde niet, die, in de gelegenheid zijnde hunne kennis uit te breiden, trachten werkzaam te blijven.

Daar het Archief nu niet enkel voor *oorspronkelijke bijdragen* openstaat, maar ook *boekbeoordeelingen* opneemt, zoo wordt de gelegenheid ter medewerking ruimer. Wij hebben ook behoefte aan beoordeelingen, die niet te zeer bekort moeten worden, omdat ze slechts voor een gedeelte in andere Tijdschriften eene plaats kunnen vinden. Mogten zij steeds in den waren geest gesteld worden, waarheid en humaniteit te gelijk hulde doende! Maar mogten ook de Schrijvers niet dadelijk kitteloorig worden, wanneer voor hen de trompet niet zóó gestoken wordt, als waarop zij wanen eene bijzondere aanspraak te mogen maken! Ook den geleerdsten en ervarensten verlaat het — *errare humanum est* — niet. Gegriefde boosaardige Schrijvers, die als schuimbekkend antikritieken schrijven, en, bij tegenspraak, zich aanstellen als dronken visschers op de markt, deze moet men, als blaffende honden, zulk een raaskallend vermaak gunnen, zonder ze tegen te spreken. Laten zij het laatste woord hebben!

Voor overzigten, mededeelingen, aantekeningen enz. is ook eene plaats ingeruimd; en door de Journalistiek in eene *in- en buitenlandsche* te verdeelen, is er gelegenheid, ook op het binnenlandsche de aandacht te vestigen, en met het buitenland in aanraking te blijven.

Mogten wij der Redactie ook onder het oog brengen, hoe aangenaam het zoude wezen, in elk N^o. van het Archief eene mededeeling te vinden der sedert uitgekomene akademische geneeskundige proefschriften? Er zal toch bij iedere Hoogeschool één Hoogleeraar gevonden worden, die zoo veel tijd aan de praktijk zal kunnen ontwoekeren, om die taak op zich te nemen en geregeld aan te houden?

Onder de oorspronkelijke opstellen ontmoeten wij in de eerste plaats: *Iets over Dyspepsia idiopathica en derzelver behandeling*, door A. G. MAAS, Med. Dr. te Schiedam. De Schrijver heft gegronde klagten aan over het onzekere, hetwelk nog omtrent deze ziekte heerscht, de veelheid der namen, enz. Hij schijnt eenig meerder licht over deze onzekerheid te willen verspreiden, door twee soorten van *Dyspepsia* aan te nemen; de eene *nervosa*, of ook *dynamica* (?), de andere *organica*. Zoude eene behoorlijke onderscheiding tusschen *irritatie* en *inflammatie* hier niet veel zekerder weg wijzen? De eerste sluit het gebruik van bittere, specerijachtige geneesmiddelen niet uit, ofschoon zij als huismiddelen te zeer misbruikt worden. Men denke slechts om de cognac en brandewijn! Ook behoeven irritatie noch inflammatie altijd in *scirrhus* of *carcinoma* over te gaan; er zijn nog andere ontaarding van het slijmvlies, die een ongunstig eindé ten gevolge hebben. Deze verhandeling getuigt van veel aangewende vlijt; zij zou den Schrijver nog meer voldoening bezorgd hebben, had hij zijn onderwerp door de *anatomia pathologica* meer kunnen schragen.

Dr. C. SCHATTEKERK, te Doetichem, deelt eenige waarnemingen mede over het gebruik van den *Tartarus Emeticus*, in groote giften, in Longontsteking. Zij kunnen als bijdragen dienen ter bevestiging van het nut van dit middel in sommige gevallen, zonder daardoor van eene algemeene aanwending of toepassing te worden. De *Tartarus Emeticus*, aldus voorgeschreven, blijft steeds tot de *Heroïca* behooren. Dit bevestigt onder anderen ook eene onlangs te Leyden uitgekome Dissertatie van den Heer VAN DEN BROEK, die mede tot dit onderwerp betrekking heeft.

Iets over Variola en Vaccine, door Dr. J. P. VAN DORP te Tiel, kenschetst den ervaren Arts, die ook te midden zijner practische werkzaamheden met de wetenschap zich blijft bezig houden. Deze briefwijze mededeeling is der aandacht overwaardig.

De *Herinnering aan* A. C. G. SUERMAN, als Arts en

Klinisch Leeraar, is uit een warm hart gevloeid en met eene welversnedene pen geschreven. Jammer, dat, door den Overledene eene regtmatische hulde te willen brengen, de Lofredenaar onbillijk is geworden tegen anderen. De jonge SUERMAN was reeds veel, en beloofde nog meer. Getuige voor het eerste zijne verhandeling over de *Cholera*, en voor het laatste spreken zijne voornemens in zijne ziekeninrigting. Maar de *eerste* en *eenigste* was hij niet, die het klinisch onderwijs gaf, zoo als het hier wordt voorgesteld en behoorde te zijn. Om zoodanig te leeraren en aan het ziekbed te handelen, daartoe behoort ondervinding, en wel eene rijpe ondervinding, welke zijn deel nog niet kon wezen. Men kan in wetenschap zijnen tijd als vooruit wezen, ofschoon wij het te dezen met eenen Franschen Schrijver eens zijn; (*) maar de ondervinding wordt slechts door den tijd verkregen. De kracht der wetenschap zij het deel der jongeren; de wijsheid, eene vrucht der ondervinding, blijft toch, vooral tegenwoordig, eene kleine vergoeding voor de ouderen van dagen, die niet zelden als versleten beschouwd worden, wanneer zij niet dadelijk in den galmenden chorus over de nieuwigheden van den dag instemmen. Het zij verre, dat wij op den lof aan SUERMAN iets willen afdingen; integendeel, wij zouden dit met daadzaken kunnen staven. Maar — *suum cuique!* uitbundige en niet altijd gegronde lof bevordert het doel niet, hetwelk men zich voorstelt.

In de *Boekbeoordeelingen* zullen wij niet treden, om geene beoordeelingen van beoordeelingen te schrijven. Zij loopen meestal over belangrijke werken, zoo wel oorspronkelijke, als derzelve vertalingen, en zijn over 't geheel doeltreffende en in den waren geest gesteld. Mogt

(*) *On parle avec un peu d'indiscrétion d'hommes qui devancent leur siècle, et qui impriment leur caractère individuel aux générations. Ce sont la plupart du temps des hommes qui ont mieux compris, ramené à des formes plus précises exprimé avec plus d'énergie, les opinions dominantes de leur époque, etc. Discours sur quelques sujets religieux; par A. VINET, pag. 57.*

het Archief vele oorspronkelijke boeken ter beoordeeling ontvangen, en ook aan de beoordeeling van onze Dissertatiën eene plaats inruimen!

Ook de dus genoemde *Journalistiek* gaan wij met stilzwijgen voorbij.

De plaats der *Mededeelingen* wordt geheel vervuld door *Iets over de sterfte in de beide Stads-Gasthuizen, en over de tegenwoordige inrigting van het Binnen-Gasthuis te Amsterdam*. Door C. B. TILANUS EN G. C. B. SURINGAR. Dit *Iets* werd uitgelokt door Dr. E. FABIUS *Overzicht der Intrigtingen tot geneeskundig hulpbetoon aan Zieken en Armen, ook voorkomende in de vroegere Wenken en Meeningen*, enz. Wij onthouden ons door eene beoordeeling als tusschenbeiden te willen treden. Moge door deze wederzijdsche beschouwingen het doel bereikt worden: *verbetering van het onvolledige!* Het is ontegenzeggelijk waar, dat de meeste onzer Ziekeninrigtingen veel te wenschen overlaten. Men hoore het oordeel der buitenlanders over dezelve. Maar het staat ook even vast, dat de bestaande gebreken meestal buiten het bereik, buiten de schuld der Geneeskundigen liggen. Gebrek aan middelen hier en daar, maar nog meer naijverige Administratiën staan overal de Geneeskundigen in den weg, of werken zelfs tegen. Het is niet zelden alsof de Administratiën het eigenlijk doel der inrigtingen, alsof zij de hoofdzaak zijn, en niet alsof zij om de zieken zijn daargesteld. *Exempla sunt odiosa*; anders ware daar meer van te zeggen en met voorbeelden op de plaatsen zelve aan te wijzen. Mogt bij de wederzijdsche beschouwingen geweerd blijven alwat naar persoonlijkheid zweemt, en, indien er strijd moet wezen, hij worde met waardigheid en zonder bijoogmerken gevoerd! Best ware het echter, indien het gebrekkige, waar het bestaat, als ongemerkt verholpen werd; en daartoe strekken dan wederzijdsche opmerkingen, waardoor de aandacht van menschen, die invloed kunnen uitoefenen, ter verbetering niet te vergeefs zal opgewekt worden.

Moge het Archief een' goeden aftrek hebben, en de uitgever zijne moeite beloond zien!

Geen Cognac met Zout meer! of het Geneesmiddel voor Armen en Rijken getoetst aan het gezond verstand en de waarheid. Uitgegeven tot nut van het algemeen. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1841. In gr. 8vo. 20 bl. f. :- 25.

Jesus Sirach, naar de vertaling van Dr. M. LUTHERUS. Cap. XIII: 10, 11.

Toen Rec. een der eerste uitgaven van het prulschrift *Cognac met Zout* ter beoordeeling ontving, zeide hij in zichzelf: *Eloquar, an sileam?* Het laatste scheen hem wel zoo verkieslijk, want de stem der welmeenendste waarschuwing is doorgaans voor $\frac{7}{8}$ der bevolking te vergeefs. Het overschietend achtste gedeelte bezit te veel gezond verstand, om zich op zulk eene wijze te laten blinddoeken en om den tuin leiden. — Maar, is het overeenkomstig de liefde tot den naasten, $\frac{7}{8}$ der goede, kinderlijke en met een ligtgeloovig hart bedeeden (bl. 9) ter prooije van kwakzalverige beursensnijders te laten? Kan men volstaan met te zeggen, wanneer die verdwaasden gevoelen, dat het te laat is: *George Dandin! tu l'as voulu?* Het ware wenschelijk, dat de ondervinding van beter kon getuigen; maar het grootste getal dergenen, die de *hondsche wijsbegeerte* van den *Engelander* (bl. 9) niet doorzien, verdenkt zijne pogingen niet, (verg. *Vaderl. Letteroef.* voor 1840, N°. XV, bl. 628) maar wel houden zij het er voor, dat de Arts tegen het middel ijvert, uit vrees van er eenige visites, of wel de geheele praktijk, door te zullen verliezen! Dwazen, die gij allen zijt! Indien elk aangekondigd middel de toegekende onfeilbare uitwerking had, reeds lang hadden alle ziekten opgehouden; de kolommen in de nieuwspapieren stonden ledig; de *Dépôts* konden overal sluiten, en, tot de heerlijke, nu ook al wat verouderde *Gomma* toe, zoude op den

zolder beschimmelen. Maar, gelijk het Rec. nu gaat, en gelijk het eens UNZER ging, hij begon ondanks zich zelve te spreken en te schrijven. UNZER deed eigenlijk nog meer: hij sloeg de vrouw, die haren jongen vloekende met slagen naar de school joeg; echter, wel te verstaan, in den droom. Over het *Zout met Cognac* denkende, en het geen ernstig en gemoedelijk woord waardig keurende, om het zoo kenbare doel van den uitgever, kwam Rec. echter het gezegde van HORATIUS voor den geest:

*Quamquam ridentem dicere verum
Quid vetat?*

En zoo schreef hij de beoordeeling in de *Letteroef.*, boven reeds aangehaald. Er kon toch misschien één onzinnig mensch afgeschrikt worden; cognac met zout op eenen ongelukkigen, met knobbel-longtering behebt, te beproeven, en daarbij den Arts te bedriegen, achter wiens rug dan het middel wordt toegediend. Misschien mogt nog iemand weêrhouden worden, op een' nog sluimerenden kanker dit helsche vuur te leggen, om zoo des te spoediger de vernielende ontsteking aan te wakkeren. Voor den grooten hoop is er echter geen beter geneesmiddel, dan de Tijd. Deze deed weleer, in de dagen van Dr. TAMMÉ, te 's *Gravenhage*, de zon tanen der schoone slaapster, op welke een *Garde de Corps* zulk een' overwegenden invloed uitoefende. De Tijd heeft de zon van den krachtigen *Schermerhornschen* Grutter doen tanen. Van zelf is door den Tijd de wedstrijd uitgesleten, wie van beide den bloeienden (!) kanker zoude genezen, JODOCU'S of WESSEL. De gereede slaapster te *Rotterdam* slaapt niet meer voor iedereen, met of zonder geneeskundigen bijstand! Er worden te *Schiedam* geene openbare magnetische voorstellingen meer gegeven. Het schijnt, dat de Tijd ook reeds deszelfs invloed begint uit te oefenen op eene zoete slaapster onder het bereik van MINERVA; de onzin, welke zij uitstalt, verhaast de werking van den Tijd. Bestonden van sommige dezer begane dwaasheden geene gedrukte documenten, wezenlijke schandzuilen, waardoor achtingwaar-

dige menschen ten toon gesteld werden, eensgezindheid in de familiën is gestoord geworden, de Tijd zoude reeds deze dwaasheden bij de vroegere begraven hebben. (*) Terwijl men een academisch proefschrift over zout en cognac te gemoet ziet, (dit werk is echter niet om NAYLER EN COMP. ondernomen) toetst intusschen een onbekende *het Geneesmiddel voor armen en rijken aan het gezond verstand en de waarheid*. Mogt hij veel gezond verstand ontmoeten, opdat de waarheid meer ingang vond, dan tot hiertoe het geval was! De ons onbekende spreekt met *verstand en naar waarheid* over zout en cognac, waar het middel aanwendbaar of waar het afkeurbaar is. Het ware te wenschen, dat de mededeelingen van den Heer H. KRIEGER SCHUMER, waarvan bl. 19 wordt gesproken, door denzelfden geest bestuurd waren geworden: hij had voorzigtiger gehandeld, en het verkeerde niet, ondanks zich zelven, in de hand gewerkt. Om nauwkeurig te *diagnosticeren*, moet men onbevooroordeeld te werk gaan. Men kan waarheidlievend zijn, en toch niet volgens de regelen van het gezond verstand handelen. Mogten de pogingen van den ons onbekenden Schrijver, welke met regt kunnen gezegd worden *tot nut van het algemeen* te strekken, doel treffen, geholpen ook door den Tijd! Wij vereenigen onze wenschen met de zijne, dat geene verdere penningen aan zulk een onwaardig geschrift meer besteed zullen worden, maar dat die penningen tot betere middelen, dan zout en cognac, ter leniging van armoede en gebrek bij de ongelukkigen in den naderenden winter, mogen strekken. Deze verzaaning of liever opwekking tot mededeelzaamheid doet niet slechts 's mans verstand eere aan, maar getuigt in waarheid van een hart, waarin ook liefde woont. Die zijnen broeder cognac met zout geeft, geeft hem erger dan *steen en brood* (bl. 20); hij stort hem vloeiend vuur in de aderen. Wij zeggen daarenboven van dat onwaardig geschrift, in

(*) *Merkwaardige Waarnemingen van behandeling en geneezing door het Dierlijk Magnetismus en Somnambulismus*, door B. J. MEIJER, 2de D. Een tooneel van zotheid vindt men, onder meer andere, opgeteekend bl. 429.

navolging van wijlen den verdienstelijken Hoogleeraar J. F. C. SEBASTIAN (*): »*En laet u niet gelusten syne smake-
nlike spysen: want het is een leugenachtigh broot.*»
Proverb. XXIII: 3.

(* *Aanwijzing van het schadelijke en gevaarlijke, gelegen in het raadplegen van Kwakzalvers, enz. uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1810.*

Disquisitio inauguralis de vi juris publici patrii antiqui et intermedii in legem de imperio A. 1815. Quam publico facultatis (juridicae in Acad. Gron.) examini offert J. G. F. DE FREMERY, Tiela-Gelrus. Ad diem 3 Julii 1840. Groningae, apud J. Oomkens. IV et 196 pag. in 8°. majori.

De Heer Mr. DE FREMERY, een *Tielenaar*, doch kweekeling der Groningsche Hoogeschool, heeft in deze Verhandeling, ter verkrijging van het Doctoraat, in het Romeinsche en Hedendaagsche Regt, den 3 Julij 1840, openlijk door hem verdedigd, met zeer veel belesenheid en bekwaamheid, de *hoogst monarchale* opvatting der Grondwet van 1815 trachten te handhaven. De argumenten, welke hij aanvoert, zijn wel alle of meerendeels door anderen reeds vóór hem geopperd, maar men vindt hier het geheele stelsel zametrokken, en, voor zoo veel er de eene of andere oud-ministeriële stelling niet mogt ontwikkeld zijn, ziet men echter zich, of in de *Disquisitio* zelve, of in de achtergevoegde *theses*, (b. v. XIX, XX, XXI en XXII) behendig henengezwen naar het standpunt, waar de Schrijver ons brengen wil. Niemand zal hem tegenspreken, dat men, bij de navorsching van den zin der Grondwet, letten moet op het tijdperk, waarin zij vervaardigd is, en dat het in haren geest ligt, datgene, wat van eeuwen her nationaal was, naar de behoeften des tijds te wijzigen; terwijl zij daarom zich zoo veel mogelijk grondde op de voorvaderlijke instellingen, en op de verbeteringen, na 1795 bij ons ingevoerd: maar juist dit leidt ons tot het besluit, dat de opdracht der Souvereiniteit geene opdracht was van een onbeperkt gezag, hetwelk althans sedert eeuwen herwaarts hier te lande onbekend was. Te voren waren de Provinciale Staten Souvereinen, en wel elk

Staten-collegie in zijne Provincie; maar die Souvereiniteit was slechts eene *opperhoofdigheid*, die hare grenzen vond in de bestaande privilegiën en oude herkomen. De Stadhouders waren dienaars der Staten. Dit wilde men veranderen. Aan WILLEM VI droeg men, onder den naam van WILLEM I, in die nieuwe betrekking, de Opperhoofdigheid in al de Provinciën op, en wel in die Provinciën te zamen tot éénen ondeelbaren Staat verbonden. De grenzen van het gezag, hem aangeboden, waren wel niet dadelijk omschreven; maar dat men geen onbepaald gezag *bedoelde*, lag in den aard der zaak. De Prins verklaarde zelf, niet anders, dan onder beperking eener Grondwet, de Souvereiniteit te willen aanvaarden, en dit was tot algemeen genoegen: maar gesteld, indien hij eens gezegd had: »Ik aanvaard de Souvereiniteit, maar wil »die niet slechts voorloopig zonder beperking, tot dat de »grenzen van het gezag, door mij en mijne opvolgers uit te »oefenen, behoorlijk zullen zijn geregeld; neen! ik wil voor »mijzelven en mijne opvolgers een oppergezag zonder eenige »grenzen, hetzij van oude handvesten en gewoonten, hetzij »van eenige nog in te voeren Grondwet;» — indien de tot aanvaarding der Opperhoofdigheid uitgenoodigde Vorst zulk een buitensporig antwoord had gegeven, zouden dan de mannen, die hem, krachtens onderstelden wensch der natie, het oppergezag aanboden, niet dadelijk hebben verklaard, dat zoo iets nooit hunne bedoeling geweest was? En zoo zij al (hetgeen men van geen hunner denken kon) betuigd hadden, niet anders dan een onbepaald gezag, een zuiver despotisme, te wenschen; zou dan de massa des volks, zoo wel aanzienlijken als geringen, zich met dat vertrouwen, met die geestdrift aan den Vorst hebben aangesloten? Indien zulk eene poging tot bemagtiging der dwingelandij geslaagd ware, zou het dan niet zijn geweest door de kracht van der Bondgenooten wapenen, en met hetzelfde regt (als men het regt wil noemen) waar NAPOLEON ons mede overheerde? — En nu allenthalve de Grondwet is aangenomen, hoe kan dan nu de Schrijver beweren, dat hetgeen daarin nopens de magt des Vorsten, naderhand des Konings, te lezen staat, geene omschrijving is van den aard en de uitgestrektheid zijns gezags, maar alleen eene aanduiding van de wijze van deszelfs uitoefening wat het algemeen bestuur betreft, terwijl alles, wat niet uitdrukkelijk aan het gezag des Konings onttrokken is, er echter toe blijft behooren, omdat de Koning, toen hij

nog souverain Vorst was, tot zoo lang de Grondwet bezworen werd, als Dictator geregeerd heeft? Hier gelden dan toch ook de door den Schrijver zelv' in zijne XVIIde stelling overgenomenen woorden van Prof. THORBECKE: »Het is een vaste »regel, dat door eene nieuwe algemeene Grondwet alle stuk- »ken der vorige grondwettige orde,» [en dus om nog sterkere reden van eene voorloopige nog ongrondwettige orde] »die zij niet uitdrukkelijk bekrachtigt, worden *opgeheven*.» Zoo ras de Grondwet bezworen was, verviel ook het dictatoriaal gezag, en daarvan bleef slechts over hetgeen als magt van den Vorst, of naderhand van den Koning, hetzij in een bepaald hoofdstuk, hetzij in verspreide artikelen, bij de Grondwet is aangeduid.

En nu nog een woord over de *trias politica* in betrekking tot de oppermagt van den Koning. Daarin stellen wij het onderscheid tusschen Republiek en Constitutionéle Monarchij, dat in de Republiek Wetgevende, Uitvoerende en Regterlijke Magt wel onafhankelijk zijn van elkander in den kring van elker eigenaardige bemoeijingen, maar zóó, dat in de Republiek, uit den aard harer betrekking, de Wetgevende Magt de Oppermagt is en de eenheid des volks in haar berust. Dit is in de Constitutionéle Monarchij eveneens, doch onder de volgende wijziging, dat de Vorst in elke dier drie Staatsmagten, en dus ook in de opperste of wetgevende Magt, aan het hoofd staat, waardoor de band van vereeniging sterker en de werking naar buiten krachtiger wordt. De Koning staat aan het hoofd der wetgevende Magt: want er is geene wet zonder zijne bekrachtiging, en de wetten worden door hem uitgevaardigd. Hij staat aan het hoofd der uitvoerende Magt: want hij benoemt de Ministers, door welker tusschenkomst hij de wetten ten uitvoer legt, en hij ontslaat hen naar welgevallen. Hij staat aan het hoofd der Regterlijke Magt: want de Regters vonnissen in zijnen naam, overeenkomstig met de wetten, door hem bekrachtigd en uitgevaardigd. Dit alles behoort tot het *wezen* der Constitutionéle Monarchij.

Doch de magt des Konings kan nog uitgebreider en beter geregeld worden bij deze of gene Grondwet, b. v. om de *zedelijke* verantwoordelijkheid (want *persoonlijk* en *strafregterlijk* is elke Koning onschendbaar) van hem af te weren, kan de verantwoordelijkheid voor 's Konings daden gelegd worden op zijne steeds medeteekenende Ministers. Hij kan

het regt hebben tot ontbinding der Kamers. Hij kan het regt hebben van oorlog en vrede; dat van dispensatie, gratie en abolitie. In hoe verre de Koning zulke regten heeft, of in soortgelijke vormen regeren moet, hangt af van de bepalingen, daaromtrent in de Grondwet voorkomende. Maar zulk eene volheid van magt, als de Schrijver aanprijst, is ten eenemale inconstitutioneel.

L. ANNAEI SENECAE philosophi consolatio ad MARCIAM, quam notis illustratam edidit H. C. MICHAELIS, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. Harlemi, apud V. Loosjes. 1840. 121 pag. in 8vo. maj. f 1 - 50.

Onder de schriften van den Wijsgeer SENECA bekleedt zijne troostrede aan MARCIA, om derzelve voortreffelijkheid, zeker eene eerste plaats. Of wat kon er door een heidensch Wijsgeer schooner en krachtiger over de onsterfelijkheid en het wederzien, over de slooping en wederopbouwning aller dingen worden geschreven, dan hetgeen wij lezen § XXIII tot XXVI ingesloten (bl. 110—121)? Hoe geleidelijk, hoe geschikt voor persoon en omstandigheden is geheel de Verhandeling ingerigt, over welke verdiensten een uitgebreid boekwerk zou kunnen worden vervaardigd! Geen wonder, dat de Heer MICHAELIS dat uitmuntend opstel van SENECA ter bewerking koos, en dat hij zich met welgevallen van zijne taak heeft gekweten. In eene stukswijze beoordeeling zijner aantekeningen, in eene toetsing van zijne opvattingen, en van de gronden, waarop hij hier of daar deze of gene lezing voorstaat, kunnen wij hier niet treden, daar de redenen, waarom de jeugdige, maar verdienstelijke Literator deze of gene meening verkieslijk vindt, al zou ons soms hier of daar eene andere lezing of verklaring meer behagen, zich met geene magtspreuk laten wederleggen, en eene discussie over soortgelijke onderwerpen wel in eene *Bibliotheca critica nova*, of dergelijk waarlijk literarisch en liefst in de taal der geleerden uitgegeven wordend vervolgwerk, maar geenszins in een Nederduitsch letterkundig tijdschrift te pas komt. Wij besluiten dus met de verklaring, dat in het algemeen deze Dissertatie den smaak, de geleerdheid en het critisch oordeel des Opstellers eere doet.

Nieuwe en belangrijke Bijdrage tot de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging, of Verslag van het vermaarde Regtsgeding, gevoerd in zake Mevrouw LAFARGE, geb. MARIA CAPPELLE, te Tulle in Frankrijk. Naar echte bescheiden opgemaakt. Met Portret. Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1840. In gr. 8vo. VI en 344 bl. f 3 - 20.

Wie heeft niet in de verschillende regtskundige tijdschriften, verzamelingen en weekbladen, ja in allerlei nieuwspapieren gelezen van de zoo veel gerucht gemaakt hebbende zaak van de Weduwe LAFARGE, geb. MARIA CAPPELLE, schuldig verklaard aan vergiftiging van haren man, echter (!) met *verzachtende* omstandigheden. Die verzachtende omstandigheden verraden of eenen overgebleven twijfel der gezworenen aan de schuld der veroordeelde, die men altijd nog in eer en vrijheid herstellen kan, zoo zij slechts niet ter dood is gebracht; of men moet er uit besluiten, dat de gezworenen in geen geval de doodstraf willen uitspreken. Want zeker, of de aangeklaagde was onschuldig, en dan is elke straf onregtvaardig; of zij is schuldig aan opzettelijke en voortdurende vergiftiging van haren echtgenoot, in welk geval het onzin is, aan verzachtende omstandigheden te denken. De zaak heeft nog zeer veel duisters, en Recensent zou althans meer bezwaar voor de beschuldigde vinden in de verklaringen der getuigen, dan wel in die achterenvolgende, elkander telkens bestrijdende, proefnemingen der Geregte Geneeskunde. Over het geheel keurt hij ook af dat herhalen van zoodanige proeven. Op het oogenblik, dat de zaak dient, moet de proef zijn afgelopen. Is zij niet volledig geschied, dan behoort dit ten voordeele van eenen beschuldigde te strekken. Geheel de in personaliteiten vallende en tot aan de hoofdzaak vreemde punten afdalende wijze van behandeling der zaak is bevreedend. Hoe het zij, men vindt hier een volledig verslag, zelfs met de wederzijdsche pleidooijen. Op schrijf- en drukfeilen zullen wij in dit geval niet letten, daar de zamenhang duidelijk genoeg in de vertaling is, die met overhaasting werd afgemaakt, om met een werk, dat spoedig of in het geheel niet moest worden overgebracht, in tijds gereed te wezen. Wij laten het dus bij deze aankondiging berusten.

Het Leven en Karakter van den Admiraal Jhr. JAN HENDRIK VAN KINSBERGEN, beschreven door Mr. M. C. VAN HALL, Staatsraad, Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw en Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Met Portret en Facsimilè's. Te Amsterdam, bij J. Müller. 1841. In gr. 8vo. XXVI en 340 bl. f 4-75.

Indien het voor den schrijver van gewigt is, dat er bij zijne lezers eene zekere vooringenomenheid bestaat voor het door hem behandelde onderwerp, zoo is dit een voorregt, waarin de grijze VAN HALL zich bij de uitgave van dit werk in hooge mate mag verheugen. De naam van VAN KINSBERGEN wekt bij het eerste hooren belangstelling op; en schoon de groote gebeurtenissen van zijn leven algemeen bekend zijn, zijn toch de bijzonderheden van zijne lotgevallen en werkzaamheden niet zoo levendig in ieders geheugen bij het thans levende geslacht, dat daaruit voor de meesten niet veel nieuws ware te leeren. Edel en groot is de man, wiens geschiedenis hier wordt behandeld; zijn naam heeft met roem door heel *Europa* geklonken, en hij is een sieraad, waarop ook onze natie roem mag dragen. Alles vereenigt zich dus, als 't ware, om den schrijver gelukkig te noemen, die zulk een onderwerp zich ter behandeling heeft kunnen kiezen. VAN HALL vond zich door zijne betrekking tot den overledene als tot de taak geroepen, welke hij thans heeft vervuld. KINSBERGEN zelf had ze van hem en zijnen vriend HOOFT begeerd, en eene menigte van papieren en oorspronkelijke stukken, in het bezit van den schrijver, leverden hem rijke bronnen voor zijnen arbeid. Zelf had hij daarenboven in de vriendschap en den vertrouwelyken omgang van den Admiraal gedeeld, en persoonlijke herinneringen verlevendigden het beeld, dat de geschiedenis had geteekend.

Waarlijk, gelukkig de schrijver, die onder zulke gunstige omstandigheden, en toegerust met de noodige bekwaamheden, de pen opvat! Van hem mogen wij een belangrijk werk verwachten. Als zoodanig verdient ook dit te worden beschouwd, hetwelk Rec. hier beoordeelen moet.

In eene uitvoerige Voorrede wordt den lezer de geschiedenis van het ontstaan dezes boeks medegedeeld, en het oog-

punt aangewezen, waaruit de schrijver het wenscht te zien beoordeelen. Ten aanzien van vorm en inkleeding wenscht hij den middelweg te houden tusschen eene eenvoudige levensbeschrijving en eene lofrede, en zich alzoo van de eene zijde te wachten voor een dor en zielloos verhaal van 'smans lotgevallen en bedrijven, maar ook aan den anderen kant zich te hoeden voor dien opgesmukten toon, waarbij de getrouwheid der voorstelling van zijne grootheid slechts verliezen kon." Niemand zal dit plan afkeuren. Integendeel, het was de natuurlijke weg, dien men behoorde in te slaan, indien men naar waarde het leven en het karakter van VAN KINSBERGEN zoude beschrijven. Eene dorre levensschets had even min veel aantlokkelijks als veel belangrijks. Eene eigenlijke lofrede kon moeilijk alles omvatten, wat er van den waardigen man moest gezegd worden, of zij zou onder aantekeningen als moeten begraven zijn geworden. Den vorm eener levensbeschrijving bewarende, moest men de voorstelling van 'smans verdiensten daarmede als verbinden en deze overal behoorlijk in het licht stellen. Over het algemeen is dit den bekwamen schrijver zeer goed gelukt. Het beeld van den edelen VAN KINSBERGEN is door hem met fiksche trekken geteekend, en na de lezing van dit boek staat de man ons in zijne grootheid levendig voor den geest. Men vindt hier geene zucht om te schitteren, geene ijdele uitroepingen van bewondering, waarbij de lezer koel en ongetroffen blijft. Maar bij de voorstelling van het beminnelijke en schoone karakter van den voortreffelijken man werd de schrijver zelf warm, en stort door zijne woorden het gevoel, dat hemzelve bezielde, in het hart zijner lezers uit. Het verhaal der gebeurtenissen, de vermelding van de daden van VAN KINSBERGEN wordt als onwillekeurig eene lofrede, en wij danken den grijzen VAN HALL, dat hij den avond zijns levens besteed heeft, om dit gedenkteeken voor zijnen overleden vriend te stichten.

Bij dezen algemeenen lof meent Rec. toch ook sommige aanmerkingen te moeten voegen. Het is hem voorgekomen, dat niet al de gedeelten van dit werk even gelukkig zijn geslaagd. Het gelukkigste komt hem voor het vijfde en zesde tijdperk van des Admiraals leven, waarin het beeld van den edelen man in zijne grijsheid ons wordt afgeteekend, als hij van zijne openbare bedieningen is ontslagen en in stille rust zijne dagen doorbrengt. Daar zien wij hem in zijne edelste

werkzaamheid, den weldoener van allen, die hem omringen, den ondersteuner van alle goede en nuttige inrigtingen, den voorbeeldigen menschevriend. Bij het lezen van deze hoofdstukken gevoelen wij, dat VAN HALL hier uit eigene persoonlijke kennis spreekt; dat hij getuige is geweest van deze schoone werkzaamheid des grijsaards. Van hem mogt het in vollen nadruk gezegd worden, dat de grijsheid eene sierlijke kroone is; en weinige menschen, die znlk eene groote rol hebben gespeeld op het woelige tooneel der wereldgebeurtissen, brengen den avond huns levens in zulk eene kalme rust, in zulk eenen benijdenswaardigen vrede door.

Minder voldaan lieten Rec. sommige der andere hoofdstukken. Daar, waar b. v. de krijgsbedrijven van VAN KINSBERGEN in *Rusland* worden beschreven, had hij wel eene levendiger voorstelling gewenscht, iets meer, dan een kort verhaal van den uitslag van den strijd. De groote loftuitingen, den zeeheld van alle kanten toegezwaaid, wekken wel de overtuiging bij den lezer op, dat hij iets groots moet gedaan hebben, maar zijne nieuwsgierigheid blijft onbevredigd. De geachte schrijver zal misschien tegenwerpen, dat geene meerdere bijzonderheden hem bekend waren; doch Rec. gelooft, dat zelfs van het bekende meer partij ware te trekken geweest, om den lezer belang in te boezemen. In het algemeen komt het Rec. voor, dat de verdiensten van den Admiraal in verschillende betrekkingen meer hadden moeten en kunnen uitkomen. Omtrent onderscheidene punten moet de schrijver belijden, dat hij geen bevoegd beoordeelaar is; dat de plannen van VAN KINSBERGEN, de werken, door hem geschreven, over punten loopen, waarvan hij geene kennis bezit. Dat is natuurlijk: maar waren er geene middelen, om hier te worden voorgelicht, en daardoor de eigenaardige verdiensten van den bekwamen man in een helder licht te plaatsen? Rec. bejammerde het althans bij het lezen meermalen, dat geen vollediger beoordeeling van 's mans daden en werken heeft kunnen geleverd worden. Hij zou zoo gaarne eene even levendige voorstelling hebben behouden van diens grootheid in de verschillende vakken van zijn beroep, als hij het nu heeft van zijne edele hoedanigheden en werkzaamheden als mensch.

Doch dit zij niet gezegd, om eenigzins een ongunstig oordeel over het geheele boek te vellen. Het is de hooge belangstelling in den man, over wien hier gehandeld wordt,

welke ons zoo gaarne nog meer zou doen wenschen bij het vele, dat ons reeds gegeven is. Wij herhalen liever onzen dank aan den geachten Schrijver voor de moeite, aan het zamenstellen van dit werk besteed. Het wordt besloten met eene menigte van aanteekeningen, die ter bevestiging, opheldering en aanvulling van het gestelde strekken. Het is versierd met een zeer gelijkend, allerkeurigst uitgevoerd portret, dat de graveernaald van LANGE groote eere doet, en met een aantal facsimiles der handteekeningen van onderscheidene personen, waarover in dit werk wordt gesproken.

Wij twifelen er niet aan, of de algemeene belangstelling zal dit werk een groot en welverdiend vertier bezorgen, dat wij hetzelfde van harte toewenschen.

Redevoering bij de plechtige inhuldiging van het Standbeeld van MICHIEL ADRIAANSZOOM DE RUYTER, te Vlissingen, op den 25 Augustus 1841, in de Groote Kerk uitgesproken door ABM. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1841. In gr. 8vo. 34 bl. f : - 50.

Niet ligt vindt een redenaar eene gelegenheid tot spreken, waarbij zich zooveel vereenigt, wat van den eenen kant zijne taak gemakkelijk en van de andere zijde haar moeilijk maakt, als die, bij welke deze rede werd uitgesproken. De feestviering zelve was van dien aard, dat zij algemeene deelneming moest vinden. Zij was ter eere van DE RUYTER, en zijn naam zweeft op aller tongen, als die van eenen bij zijn leven hartelijk beminden, ons altijd onvergetelijken wel-doener. De redenaar had dus alle harten mede. Hij behoefde niet te vreezen, iemands goedwilligheid te zullen ontberen. Allen waren vervuld van belangstelling, van hoogachting, van eerbied, van bewondering en liefde voor den man, wiens lof hij verkondigen moest. Hij behoefde slechts, gelijk hij zelf zegt, „herinneringen te verlevendigen, te verzamelen, te rangschikken, en als tot één geheel te verbinden.” Hij sprak daarenboven tot eene schare, die tot blijde geestdrift en opgewondenheid gestemd was, die kwam in de gemoedsgesteldheid, welke ieder spreker bij eene dergelijke gelegenheid in zijne hoorders zou wenschen. Maar van den anderen kant had de taak des redenaars hare eigen-

aardige bezwaren. »De RUYTER's lotgevallen en heldendaden zijn ons allen, den geringsten en eenvoudigsten zoowel, als den meer beschaafden en geletterden, reeds van onze kindsche jaren af bekend.» Nieuws was er niets mede te deelen; het beeld van DE RUYTER staat allen voor den geest: zijne grootheid is aan niemand vreemd; hare trekken zijn ons allen van onze jeugd af gemeenzaam. Hoe zal de redenaar zijn onderwerp dus behandelen? De verwachting is hoog gespannen, en de bekendheid van zijne hoorders met de zaken, die hij zal aanroeren, maakt, dat hier veel, ja bijna alles afhangt van den greep, dien hij doen zal. Rec. was om eene en andere reden zeer nieuwsgierig, om het stuk van Prof. VAN DER HOEVEN te lezen, en zich te overtuigen, gelijk hij dit bij voorraad verwachtte, dat deze moeilijkheden gelukkig waren overwonnen. Hij vond zich ook niet teleurgesteld. Het is een stuk vol eenvoudige, ongekunstelde welsprekendheid, dat, gelijk het bij het hooren zeker eenen diepen indruk moet gemaakt hebben, bij het lezen boeit en treft. Gelijk de stukken van den Hoogleeraar zich meestal door gelukkige dispositie kenmerken, zoo is dit ook hier het geval. De vier punten, die achtereenvolgens met geleidelijken en schier onbemerkten overgang worden behandeld, stellen ons DE RUYTER voor als *den grootsten zeeheld, den braafsten burger, den besten mensch, den vroomsten Christen*. Kort, maar schoon, is de ontwikkeling dezer vier bijzonderheden; gelukkig wordt daarbij gebruik gemaakt van de omstandigheden zijns levens, hier en daar van zijne eigene en van TROMP's woorden. Wij kunnen ons levendig begrijpen, welk eenen diepen indruk deze schoone rede heeft moeten maken, en wenschen den Hoogleeraar geluk met zijne voortreffelijk volbrachte taak. Daar is nog één punt, waarom deze rede grooten lof verdient. VAN DER HOEVEN sprak hier in tegenwoordigheid des Konings en der koninklijke Prinsen, en zijne taal is daarbij vrij gebleven van vleijerij of ook maar eenigzins overdrevene complimenten. Zij hadden ook weinig gevoegd, waar over DE RUYTER werd gesproken, en ook hierin heeft de redenaar den juisten toon en de juiste mate uitstekend getroffen. De aanhef van het geheele stuk beviel ons het minste. Daar, zou Rec. zeggen, was de redenaar nog niet op gang. De zinsneden over het vereeren van menschen hadden wij liever gemist. Zij maakten op Rec. eenig minder aangena-

indruk. Maar zoodra de redenaar aan zijn eigenlijke onderwerp begint, is het stuk voortreffelijk.

Eene tweede druk toont ook reeds de algemeene belangstelling. Proeven te geven, ware hier overbodig. Wie het stuk nog niet heeft, koope het en leze! Hij zal zich de kleine nitgaaf niet beklagen. De Hoogleeraar ontvange den dank van ons publiek voor de uitstekende wijze, waarop hij zich van de vereerende, hem opgedragene taak heeft gekweten!

Brief van A. DE VRIES aan A. D. SCHINKEL, over GUICHARD'S Notice sur le Speculum Humanae Salvationis, met drie Bijlagen tot staving der naauwkeurigheid van het verhaal van JUNIUS wegens de uitvinding der Boekdrukkunst en ter wederlegging der meening, dat COSTER Koster zou geweest zijn. 's Gravenhage, bij A. D. Schinkel. 1841. In gr. 8vo. XII en 144 bl. f 1-90.

Het optreden van eenen vreemden kampvechter voor de eer van *Mentz*, en de daardoor wel niet gevolgde, maar zoo gaarne gewenschte verduistering van den roem van *Haarlem* in het uitvinden der Boekdrukkunst, gaf aanleiding, dat de Heer SCHINKEL onlangs, bij het in 't licht geven van de beschrijving der *Batavia* van HADRIANUS JUNIUS, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, overgenomen uit de nagelatene papieren van Mr. GERARD VAN LENNEP, den wensch uitte aan hen, voor wie hij deze beschrijving bestemd had, (*) dat er zich iemand mogt opdoen, om GUICHARD'S *Notice sur le Speculum Humanae Salvationis* eens krachtdadig te beantwoorden, en daardoor de aanvallen van dien Schrijver op de geloofwaardigheid van den achttingwaardigen Geschiedschrijver der Staten van *Holland*, HADRIANUS JUNIUS, met duchtige bewijzen te keer te gaan en te vernietigen.

Inzonderheid rigtte hij zich met dezen wensch tot den Eerw. DE VRIES, Leeraar der Doopsgezinden, te *Haarlem*. De Heer SCHINKEL ontving van zijn Eerw., op zijnen wensch,

(*) Een werkje, niet in den handel, maar door den Heer SCHINKEL aan zijne vrienden en de liefhebbers der Typographische Geschiedenis ten geschenke uitgedeeld.

een' zeer uitgebreiden brief, dien hij, om deszelfs belangrijkheid, gaarne in het licht zag, en besloot, om hiertoe den Heere DE VRIES verlof te vragen. De Heer DE VRIES gaf niet alleen gereedelijk zijne toestemming, maar breidde, de zaak meer en meer onderzoekende, den brief uit, en vermeerderde dien met eenige bijlagen, zoodat een en ander aanleiding gaf tot het verschijnen van het voor ons liggende werkje.

Hetzelve heeft een tweeledig doel, eendeels om, zoo als reeds uit den titel kan worden opgemaakt, te dienen tot wederlegging van GUICHARD'S *Notice*, en anderdeels om den Lezer een zeer naauwkeurig overzicht te geven van den tegenwoordigen stand des geschils.

Weinig dacht de Schrijver van de geleerde Verhandeling, *de geloofwaardigheid van HADRIANUS JUNIUS gehandhaafd*, geplaatst in het *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* van Mr. J. SCHELTEMA, Viden D. 1ste Stuk, dat het noodig zoude zijn, dat er een ander optrad, om de geloofwaardigheid van dat verhaal te staven; en wel tegen de aantijgingen van eenen vreemden bestrijder; doch het doet Ref. genoeg, het werkje van den Eerw. DE VRIES allen te kunnen aanbevelen, die eenig belang stellen in het geschil, en de eer van COSTER en *Haarlem* wenschen staande te houden; en ofschoon hij de *Notice* niet heeft gelezen, zoo maakt de Heer DE VRIES het zijnen Lezeren gemakkelijk, door het gevoelen van GUICHARD op te geven, dat dan voornamelijk op het in twijfel trekken van de geloofwaardigheid van het verhaal van JUNIUS nederkomt. De aanvallen op het werk van eenen man, die niet alleen door Nederlandsche, maar ook door vreemde Geleerden hooggeacht wordt, steunen op nietsbeteekende bewijsgronden, worden door den Heer DE VRIES meesterlijk wederlegd, en leveren tevens een doorslaand bewijs op van des Schrijvers diepe kennis van de Geschiedenis der Boekdrukkunst en derzelve uitvinding.

Al de tegenwerpingen op GUICHARD'S *Notice* na te gaan, ligt buiten ons bestek; genoeg zij het, dat er, na de lezing van dezelve, wel geen twijfel meer zal overblijven, hoedanig men over de waarheid van die *Notice* te oordeelen hebbe.

Het tweede doel van het werkje van den Heer DE VRIES is, gelijk wij zeiden, om den Lezer een goed overzicht te geven van den tegenwoordigen stand des geschils, waaruit

blijkt, dat hoe de zaak ook onderzocht is of wordt, met welke bewijzen de *Duitschers* ook schermen mogen, dezelve toch altijd nog ten voordeele van *Haarlem* zal uitvallen; en mogen zij voor hunnen GUTTENBERG en andere vermeende uitvinders standbeelden oprigten en feesten vieren, om hunnen roem aan de nakomelingschap te verkondigen, *Nederland* bezit andere middelen en bewijzen voor deszelfs nationalen roem, en die middelen bestaan in de getuigenissen zoo wel van vaderlandsche als van vreemde geleerden, aan wier hoofd wij met alle regt JUNIUS mogen stellen, wiens *Batavia* tegen de aanvallen van eenen onkundigen en partijdigen beoordeelaar met zoo veel klem van redenen geregtvaardigd is.

De geleerde Schrijver van dezen brief spreekt aan het einde van denzelve over het gevoelen van onpartijdige buitenlanders, die het geschilstuk van de uitvinding der Boekdrukkunst grondig hebben onderzocht, en geeft op, hoe deze over het verhaal van JUNIUS oordeelen; ten bewijze hiervoor aanvoerende de getuigenis van een Engelsch Schrijver, in een werkje, getiteld: THOMAS COGAN, *the narrative of JUNIUS, respecting the discovery of printing, critised. The Rhine, or a journey from Utrrecht to Francfort*. Wij vinden een uittreksel van hetzelfde in de eerste Bijlage achter den Brief, en lezen in de vertaling, die de Heer DE VRIES er op volgen laat, de navolgende merkwaardige plaats:

»Het verhaal van JUNIUS heeft bij uitstek de verdienste van met een inwendig getuigenis van waarschijnlijkheid vergezeld te gaan. Er is misschien geen eene gewigtige uitvinding, welker eerste denkbeeld met opzet bedacht is;” en verder: »Het eerste doel, dat LAURENS COSTER in het oog had, was enkel, zijne neven, al spelende, hunne letters te leeren. Hij kwam gelukkig op de gedachte, om stempels te maken van elke letter, en die op papier af te drukken; een denkbeeld, dat op zichzelf zeer natuurlijk is. Wij zijn nu verwonderd, dat de graveerkunst, die vele eeuwen in gebruik geweest is, niet heeft opgeleid tot de uitvinding van de drukpers. Misschien is de reden daarvan geweest, dat het voorwerp van de graveerkunst altijd eenig en eenvoudig is; het oogmerk is altijd geweest een afdruk te maken van eene enkele blijvende afbeelding; maar om de kinderen de letters van het alphabet te leeren, op de wijze als door LAURENS is voorgesteld, moest er natuurlijk eene opvolging zijn. Toen zijn alphabet

eens volledig was, kunnen wij vooronderstellen, dat hij het op verschillende wijzen wilde schikken, om de kinderen te leeren, hoe zij verschillende woorden moesten spellen; en dus werd er eene reeks van denkbeelden, volmaakt overeenkomstig met den eersten inval, opgewekt, die natuurlijk tot de gewigtige ontdekking leidde. Het zetten van korte gebeden toont den samenhang en overgang, als 't ware, tusschen het leeren spellen en lezen van deze kinderen en gewigtiger ondernemingen.

» De man, wien zulk eene betrekking eerst in de gedachten kwam, moet in staat geweest zijn tot de uitvinding. Het was niet ligter te vooronderstellen, dat LAURENS COSTER de man ware, dan dat een ander eene schrandere logen tot zijne eigene schande en tot eer van LAURENS COSTER zoude verzinnen.»

De tweede Bijlage bevat uittreksels uit de Notulen van de Staten van *Holland* over de aanstelling van JUNIUS tot Lands-geschiedschrijver en de daarop gevolgde inlevering zijner *Batavia*. Al deze uittreksels zijn hoogst belangrijk, en bewijzen, in welk groot aanzien JUNIUS stond; waaruit wij gerustelijk mogen besluiten, dat JUNIUS, in die betrekking, zulke onwaarheden niet zal geboekt hebben, als door GUICHARD in zijne *Notice* worden opgegeven.

De derde Bijlage, niet minder lezenswaardig, is over den naam COSTEREN LAURENS JANSZON COSTER'S vermeende Kosterchap. Deze Bijlage bevat eene menigte van geschied-, oudheid- en wapenkundige onderzoekingen, welke allen op COSTER'S naam, leven enz. betrekking hebben; en het geheel komt op de verdediging der stelling aan, dat COSTER geen Koster geweest is van de Groote Kerk te *Haarlem*, maar dat zijne familie in vroegeren tijd eene erfelijke Kosterij bezeten heeft, waarvan het dus wel denkelijk is, dat LAURENS JANSZON COSTER zijnen naam ontleend heeft; tenzij wij niet aannemen, dat zijn naam van het geslacht COSTER afkomstig is.

Uit deze opgave zal men kunnen bemerken, welk een schat van hoogst gewigtige zaken men hier voor de eer onzes Vaderlands en den roem van eene der heilrijkste uitvindingen aantreft. Bondig, te eenemale afdoende, is het nietige en onbeduidende van GUICHARD'S *Notice* uiteengezet en bewezen. Dank zij den Eerw. DE VRIES voor zoo vele ophelderingen en mededeelingen! In eene verzameling van berigten, bescheiden en werken over COSTER en zijne uitvinding moet

deze Brief niet gemist worden; en wij wenschen dus het net uitgevoerde stuk een ruim debiet toe, waaraan wij dan ook, om de belangrijkheid des onderwerps, niet twijfelen.

Noticé sur les Manuscrits trouves à Herculanium, par J. C. G. BOOT, Docteur en droit et ès lettres. Amsterdam, chez J. Muller. 62 pag. f :- 80.

Deze in de Fransche taal welgeschrevene Verhandeling is aan den beroemden Oudheidkundige ANDREAS DE JORIO, Kanoniken Napolitaansch Edelman, opgedragen, die zich, met den Abt QUADRARI en den Ridder L. BLANCHI, door de beschrijving der Herculianische handschriften zoozeer verdienstelijk heeft gemaakt.

Door dit werkje heeft de Schrijver zijne landgenooten voldoende ingelicht over een onderwerp, dat over het algemeen slechts weinig bekend was. Het handelt, in verschillende hoofdstukken, over de ontdekking der handschriften, het *papyrus* der Ouden, den inkt en de pennen of schrijfstiften, die zij gebruikten, den vorm van hunne boeken of geschriften, en over den tegenwoordigen staat der manuscripten en de proeven tot hunne ontrolling, en ontcijfering genomen, waaromtrent de belangrijkste bijzonderheden worden medegedeeld, en de redenen opgegeven, die veroorzaakt hebben, dat de groote en langdurige moeite, aan de ontrolling en lezing besteed, tot nog toe zoo weinig vrucht voor de oude letterkunde en wetenschappen heeft opgeleverd.

Toen men als op nieuw de steden *Pompeia* en *Herculanium* uit de asch en lava, die haar bedekten, zag verrijzen, en door de voorwerpen van allerlei aard eene levendige voorstelling verkreeg van het geheel der Grieksch-Romeinsche beschaving in de eerste eeuw onzer jaartelling, verwachtte men met reden, dat men ook geschriften zoude vinden, die ons vele verlorene werken der oudheid zouden teruggeven. Men heeft, wel is waar, een groot aantal boekrollen ontdekt, doch, helaas, in een' bijna verkoolden staat; die het ontrollen zeer bezwaarlijk maakt. Men stelde hier toe in het begin vruchteloze pogingen in het werk, en een *Napolitaan* (PIAGGIO) (*) bedierf en vernielde in een' korten

(*) Zoo staat het in het werkje, dat wij beoordeelen;

tijd 337 Grieksche en 18 Latijnsche handschriften. In 1754 liet men uit *Rome* den Geestelijke ANTONIO PIAGGIO komen, die aan de Vaticaansche boekerij verbonden was, om deze taak op zich te nemen. Met een buitengewoon geduld begaafd, slaagde hij beter, en zijne wijze van ontrolling, die men hier beschreven vindt, is thans nog in gebruik. In een aanhangsel geeft de Schrijver verslag van hetgeen men van de handschriften heeft uitgegeven.

De *Academia Ercolanese* heeft zich met de uitgave der ontcijferde handschriften belast. Zij is te *Napels* in 1793 begonnen met dezelve uit te geven, en heeft daarvan zes deelen in folio, in 1793, 1809, 1827, 1832, 1835 en 1839, het licht doen zien. Zij bestaan in fragmenten van Verhandelingen van PHILODEMUS, *over de Muzijk, over de Ondeugden en Deugden, over de Rhetorica* van EPICURUS, *over de Natuur*, en eenige gedeelten van Latijnsche gedichten, waarschijnlijk van C. RABIRIUS, en van eene zedekundige Verhandeling van POLYSTRATUS.

Behalve de vervolgen van de werken van PHILODEMUS en EPICURUS, *over de Rhetorica* en *over de Natuur*, zijn voor de uitgave in gereedheid de Verhandeling van den eersten *over de Vrijheid, over den Dood, over de Godsdienst, over de Wijsbegeerte*, enz. en van CHRYSIPPUS, *over de Voorzienigheid*.

Men ziet hiernit, dat de schriften uit de school van EPICURUS, waartoe PHILODEMUS ook behoorde, in het zuiden van *Italië* zeer bekend waren en veel gelezen werden. Het is te verwonderen, dat men tot nog toe geene handschriften van andere Grieksche en Latijnsche Schrijvers heeft ontdekt.

Wij wenschen, dat de Heer BOOT ons van tijd tot tijd met dergelijke degelijke Verhandelingen, het vak der oudheidkunde betreffende, en die zoo vele blijken, als deze, van grondige studie en beoefening der bronnen, alsmede van eenen goeden stijl, mogen dragen, zal vergasten. Het kan niet anders, of hij zal hierdoor ook bij den buitenlander als een bekwaam en geleerd Archeoloog bekend worden.

doch uit den samenhang blijkt, dat dit waarschijnlijk eene druk- of schrijffout is, en hiermede CAMILLO PADERNI bedoeld wordt, die, voor het gemak, de rollen overlangs liet doorsnijden, en daardoor de 355 manuscripten bedierf.

De Zelfmoord in het licht der Geschiedenis, of leerzame en onderhoudende Voorbeelden van merkwaardige Zelfmoordenaars uit de oude Geschiedenis en den lateren tijd. Benevens eenige bijdragen over hiertoe betrekkelijke onderwerpen. Door AUGUST V. BLUMRÖDER. Uit het Hoogduitsch. Te Breda, bij F. P. Sterk. 1841. In gr. 8vo. 191 bl. f 2-:

Dit werk behelst bouwstoffen tot eene wijsgeerige beschouwing van den zelfmoord; merkwaardige voorbeelden van zelfmoordenaars, in eene zekere orde gerangschikt. Zoo vindt men hier: *Zelfmoord uit vaderlandsliefde, uit menschenliefde, door godsdienstige dweeperij veroorzaakt, uit geestdrijverij, wegens lichamelijk lijden, uit warsheid van het leven, als reddingsmiddel tegen vervolgingen, ten gevolge van een valsch gevoel van eer, uit onbevredigde ijdelheid, uit liefde, uit hartstogtelijke liefde, uit getrouwe huwelijksliefde, uit vrees voor het verlies der deugd, inzonderheid der onschuld en der kuischheid, ten gevolge van uitputting door wellust en andere buitensporigheden, ten gevolge van mislukte bedriegerijen en kwakzalverijen, ten gevolge van gewetensangsten, ten gevolge van zwaarmoedigheid, verstandsverbijstering en andere minder merkwaardige oorzaken van wanhoop.* Hierop volgen drie Bijdragen: I. *Over de strafbaarheid van den Zelfmoord voor de burgerlijke wetten, alsmede over de grondstellingen van onderscheidene volken en de bepalingen hunner strafwetgevingen ten aanzien van deze misdaad.* II. *Over het verband tusschen den Zelfmoord ten gevolge van beleedigd eergevoel en de tweegevechten; benevens eenige opmerkingen over de laatsten.* III. *Over de betrekking van den Zelfmoord tot het ombrengen van anderen, benevens eenige woorden over de geoorloofdheid van de doodstraf.*

Ofschoon een werk van dezen aard rijk moet zijn aan merkwaardige gebeurtenissen, is het vooraf wel te verwachten, dat zulk eene verzameling niet kan opleveren hetgeen men gewoon is aangenaam onderhoud te noemen. Evenwel over den smaak valt niet te oordeelen, en het schijnt tegenwoordig tot de vereischten van eenen Roman naar de mode te behooren, dat het verhaal niet eindigen mag zonder een' moord of zelfmoord. Hoe dit zij, het hier behandelde

onderwerp geeft noodwendig aanleiding tot het voorstellen van ernstige, sombere waarheden. De hier geplaatste voorbeelden zijn doorgaans met oordeel gekozen. Omtrent een enkel voorbeeld, dat van den beroemden ALEXANDER BERTHIER, zouden wij vragen, gelijk de Schrijver dit ook zelf schijnt te gevoelen, of het wel genoegzaam zeker tot de zelfmoorden behoort? De *Bijdragen* behelzen zeer gewigtige aanmerkingen over de tweegevechten en doodstraffen. De geoorloofdheid van deze laatsten wordt getoetst door een overzicht van het voor en tegen over dit onderwerp, door de nieuwste en beste Schrijvers aangevoerd. Wij wenschen, en houden dit geschrift daartoe voor zeer doeltreffend, dat het aanspore tot waakzaamheid tegen het geweld der hartstogten, tegen de verzoeking tot misdrijven, die ongeneeslijke wonden aan het geweten toebrengen, tot het zoeken van verstandige hulp in drukkende zwaarmoedigheid, en tot het beoefenen van eene verlichte Godsdienstkennis, als zijnde de heilzaamste middelen, om ons het leven, als voorbereiding voor de toekomst, steeds dierbaar te doen zijn.

Jesus de Kinder vriend. Een Geschenkje voor Kinderen, die Jesus liefhebben. Te Groningen, bij M. Smit. 1840. In kl. 8vo. 20 bl. f : - 12^s.

Dit stukje is niets anders dan eene vrij uitgerekte uitbreiding van het Evangelisch verhaal, MARC. X: 13—16, waarop eene soort van toepassing, tot de kleinen gerigt, volgt, die met een gebed tot JESUS gesloten wordt. — Voor kindertjes, met welke zóó moet gekeuveld worden, als in dit stukje geschiedt, wordt nog al veel om- en bijgelaald, dat zeker hunne bevassing en behoefte verre te boven gaat; het een en ander ook, dat hunne denkbeelden meer in de war brengt, dan verlicht en bestuurt, zoo als b. v. dat Godsvereering en Jezus vereering met elkander verward worden, en het laatste zelfs voor het eerste in de plaats gesteld, dus het hoogste Voorwerp des geloofs en der aanbidding van alle redelijke schepselen in een verbijsterenden nevel gehuld, ja voor den genen, door wien Hij zich aan de menschen geopenbaard heeft, geheel achteruitgeschoven wordt. En daarom kunnen wij dit verhaaltje of preekje, zoo als men het liever noemen mag, niet aanprijzen.

Het Beleg van Steenwijk. Geschiedkundig Verhaal uit de XVIde Eeuw. Door W. STORCK. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 423 bl. f 2-90.

Dit verhaal maakt op den naam van historischen Roman geene aanspraak." De Schrijver beseft, dat zijn arbeid die eenheid, dien poëtischen gloed, die fijnheid van intrigue mist, welke de hoofdvereischten van den historischen Roman uitmaken." Dat de opgegevene juist de hoofdvereischten in zulke soort van werken zijn zouden, meer dus dan juiste karakterteekeningen van geschiedkundige personen, meer dan getrouwe voorstelling van denkwijze, zeden en gebruiken van het gekozen tijdvak, meer dan zuivere, gepaste, levendige stijl — hierin verschillen wij van den bescheiden Schrijver, wien wij kunnen verzekeren, dat zijn *Beleg van Steenwijk* aan meer dan een vereischte in den historischen Roman genoegzaam voldoet, om hem den lof van goeden smaak en welgeslaagden arbeid te kunnen geven. Men zoude kunnen wenschen, dat de Schrijver, ondanks zijne aangehaalde verontschuldiging, zich meer op eenheid hadde toegelegd. De belangstelling toch van den lezer is nu te veel verdeeld, zoodat er eigenlijk niet een hoofdpersoon is. De wraakgierige monnil is de persoon, op wien de meeste gebeurtenissen uitloopen maar dit karakter is voor eenen hoofdpersoon al te afschuwelijk, zonder dat het eenige goede zijde heeft. De spion is wel de voornaamste persoon, maar welligt te lijdelijk, om de spil te zijn, waarop alles draait: in den knoop der geschiedenis is hij wel het voorwerp der intrigue, maar geenszins in eenen activen zin. Ook is de krankzinnige ULRICA eene min of meer afgezaagde personaadje. Eene zoodanige komt bijna in elken Hollandschen historischen Roman voor. Bovendien zien wij niet in, wat dat tweeledig aanhangsel, voorstellende den dood van RENNINBERG en het sneuvelen van ALONZO, noodig zij; het eerste is geheel en al ongemotiveerd; het laatste had met een woord kunnen gezegd zijn tot slot van den eigenlijken Roman. Dat navertellen van de latere lotgevallen der ten tooneele gevoerden heeft ons nooit willen bevalen. — Dit zijn de voornaamste aanmerkingen, die wij op dit, overigens met zeer veel genoeg gelezen, werkje hebben. De knoop is nog al ingewikkeld; de voorstelling spant

de aandacht en belangstelling; sommige tooneelen zijn zelfs uitmuntend bewerkt, b. v. de uitval der belegerden op het hooren van den bevrienden tromslag, listiglijk nagebootst door RENNENBERG; het gesprek tusschen dezen en den monnik, waarin de laatste zijne geschiedenis verhaalt; de bevrijding van den spion door MARIA, enz. In hoeverre de Schrijver een in de 16de eeuw te *Deventer* gedrukt verhaal van het merkwaardige beleg van *Steenwijk* letterlijk, gelijk hij zegt, gevolgd zij, kunnen wij, bij mangel van dat, ook niet nader aangeduide verhaal, niet beoordeelen. Volgens zijn zeggen zouden bijna alle zijne personen historisch zijn.

Hoop (verwachting) mannelijk, bladz. 12; *belegerden* voor *beleggers*, bladz. 47; *herkende* voor *erkende*, bladz. 67; wel zoo veel *dan* voor *als*, bladz. 152, en de zonderlinge *superlativus verhitste*, bladz. 162, zijn de voornaamste misstellingen, die wij aantreffen.

Tot de zonderlingheden, die ons evenwel niet behaagden, rekenen wij de keuze der *motto's*, die meest in vertalingen uit Latijnsche Schrijvers bestaan; alsmede de gril, om het titelvignet *boven* den titel zelve te plaatsen.

Wij moedigen den Heer STORCK aan, om op den ingeslagen weg, met oefening van zijn talent, voort te gaan. Wanneer hij dan eens een ander plan maakt, doe hij het niet zoodanig, „dat geen dusgenoemde held of heldin in zijn verhaal eene hoofdrol spelen kan.” Onwillekeurig komt men daartoe toch; ook STORCK is er, gelijk wij boven zagen, toe gekomen. En wij houden het daarvoor, dat, wanneer hij eens een ander tijdvak kiest, dan uit den, ook al zoo dikwijls behandelden, tachtigjarigen strijd, en zichzelf aan minder belemmerende voorwaarden bindt, het schrijven van eenen onderhoudenden, veelzijdig verdienstelijken historischen Roman, niet boven zijne krachten is.

ALMANAKKEN VOOR 1842.

(*Eerste Verslag.*)

Naar jaarlijksche gewoonte bieden wij onzen Lezers een kort overzicht aan van de Almanak-literatuur voor dit pas ingetreden jaar, en beginnen het, gelijk wij gewoon zijn aan te vangen, met den

Nederlandschen Muzen-Almanak. XXIVste Jaar. Te Amsterdam, bij J. H. Laarman. f 3-50.

Voor het eerst verschijnt deze oudste onzer pracht-Almanakken na den dood van deszelfs voormaligen Redacteur IMMERZEEL. Het levensberigt van dien Dichter, die zich omtrent dit jaarboekje, en ook daardoor jegens de vaderlandsche poëzij, zeer verdienstelijk heeft gemaakt, is evenwel zeer kort, en nauwelijks meer, dan een oppervlakkig courantenartikel. Ons dunkt nog, gelijk wij reeds bij de vroegere vermelding van STARING's levensberigt te kennen gaven, dat de *Muzen-Almanak* juist de plaats was, om de gedachtenis te bewaren van overledene Dichters, gelijk het gelaat van de nog levenden. Wij zouden het den kundigen BEETS, of wie zich anders met deze taak had willen belasten, dank hebben geweten, indien hij iets meers en beters over IMMERZEEL hadde medegedeeld. Want men kan daarvan niet zijn teruggehouden door het denkbeeld, dat het proza hier niet te huis behoort. Bijna een derde van den *Muzen-Almanak* wordt ditmaal door een prozastuk ingenomen. Dat is nu wel een stuk van Mejufvrouw TOUSSAINT, die zich in den laatsten tijd vooral door haren Roman: *het huis Lauernesse* eenen gevestigden roem heeft verworven; maar het is toch eene groote afwijking van het oorspronkelijke doel dezes Almanaks, en van hetgeen, waardoor dezelve zich bepaaldelijk van andere pracht-jaarboekjes plagt te onderscheiden. In hoeverre men daaraan wél hebbe gedaan, zal de tijd leeren; wij vreezen, dat men er zich niet wél bij bevinden zal, en het een middel te meer worden, om dit jaarboekje al verder te doen afwijken van hetgeen het eigenlijk wezen moest, en vooral in zijne eerste jaren geweest is. Op zichzelf betwisten wij niet, dat *het rustuur van den Kardinaal XIMENES* der pen van de bekwame Schrijfster eer aandoet, maar hier achten wij het verkeerd geplaatst. Haar portret vergezelt haar werk; over het gelijkende kan Rec. niet oordeelen; evenmin over dat van den Dichter HEIJE, waarmede de Almanak ditmaal pronkt, en die zich deze eer door vroegere voortbrengselen niet onwaardig heeft getoond, gelijk hij zijne plaats hier handhaaft door een bevallig gedicht aan een jong Meisje, en eenige gewijde Liederen, met welke laatste deze verzameling geopend wordt. Zij ademen hetzelfde gevoel, dat ook in hetgeen hij elders

(b. v. het *Maanlicht* in het straks te vermelden N°. 3) levert, is op te merken. Alleen zij het ons vergund aan te merken, dat het 2de, 7de, en 10de dezer gedichtjes geheel het eigenaardige karakter van *liederen* missen. BEELOO onthaalt den lezer op een fraai gedicht aan *de Ridderzaal* op het Binnenhof te 's *Gravenhage*, waarin hij zich beklagt, dat dit eerwaardig overblijfsel van vorige tijden, dat getuige was van de ridderpracht der middeleeuwen, en van CATS VROOM dankgebed in 's lands hoogste vergadering, thans dient »ter offerdienst aan een handvol goud,» en »de winzucht in haar laagst, afschuwlijkst kleed, die, goud belovend, 't brood der armen eet.» Dezelfde Dichter geeft een geestig *Wijnlied*. BOXMAN, eene loffelijke uitzondering makende op velen, die vóór vijftien en twintig jaren dit jaarboekje opluisterden, en nu hunne lier aan de wilgen of, prozaïscher, aan den spijker hangen, — BOXMAN dan geeft een regt fraai, gevoelig, hartelijk, om het met een geïkt woord te zeggen, *studentikoos* vers, voorgedragen aan den vijfentwintigjarigen herinneringsmaaltijd der Leidsche Jagerkompagnie van 1815. LEDEGANCK, MEVROUW COURTMANS EN PRUDENTIUS VAN DUYZE offeren in *België* aan de Nederlandsche Muze; wij zullen nu het vroeger daaromtrent aangemerkte niet herhalen, maar verblijden er ons over, dat de laatste het feest van DE RUYTER, te *Vlissingen* gevierd den 23 (niet 5) *Augustus*, herdacht. WARNSINCK, die in *het Schoone en Goede* een lief gedicht aan *Duin en Daal* deed plaatsen, beschenkt de *Muzen* met een niet minder fraai op *de slooping van VONDEL's woning te Amsterdam*. S. J. VAN DEN BERGH geeft dit jaar bijzonder bevalfige stukjes. Dat *aan de Moeder van een blind Kind* is roerend; de *Vervulling* en *Verlangen (Aurora)*, en *de Vlinder (Schoone en Goede)* zijn zeer zuiver. MR. J. VAN LENNEP toont zijne kunst aan de beschrijving van den *loop der Dusse langs het Hol van Neander*. Wij hebben nooit *kunstiger* vers gelezen.

... baant zich al glijdend,
Den weerstand vermijdend,
Of moedig bestrijdend,
Van boei zich bevrijdend,
De heuveln doorsnijdend,
Zijn bedding verwijdend, enz.

Krioelend en woelend
 En borrlend en morrlend
 En gonzend en bonzend,

en zoo gaat het meer dan *tweehonderd* woorden voort, waarbij vader *CARS* met zijn:

Niet al te groot, niet al te klein,

als in het niet wegzinkt. Dit moge nu geen hooge dichtelijke gloed zijn, het is dan heerschappij over de taal, maar in allen gevalle over eene rijke taal; en wij hopen niet, dat ook deze aardigheid hare navolgers vinde. *BEETS* doet in *Bruids Tranen* aan *BILDERDIJK'S* zoetvloeiendheid in zijne beste zachte stukjes denken, en spant in *Jeremia* de snaar der Bijhelpeëzij, gelijk hij (in N°. 3) *Rebekka's wittogt* bezingt. *TOLLENS*, wiens zoon hier en in *ROBIDÉ VAN DER AA'S* jaarboekje optreedt, geeft, met loffelijken voorgang aan andere kunstgenooten, ook nog aan de *Muzen* een gemakkelijk rollend versje ten beste; terwijl *TER HAAR* een gespierd gedicht in zijne stoute Alexandrijnen *op de beeldtenis van den beruchten STRAUSS* geeft, en elders (in N°. 2) *voor de Armen* spreekt. Den *Marquis DE THOUARS* ontmoeten wij hier, en vooral in de *Aurora*, vrij van brommende *Kraftsprache*, hem anders niet vreemd. De plaatjes bestaan, behalve de twee reeds genoemde portretten, in eene *gravure* naar een wintergezicht van *SCHELPHOUT*, *JOCHEBED*, *MOZES* nederleggende aan den *Nijl-oever*, en een tooneeltje uit de *Roos van Dekama* (*DEODAAT* door *REINOUT* verwond, I. 326). Beide zijn van een paar regels vergezeld, het eerste uit het dichtstuk van *BOGAERS*, het andere uit den Roman. Zoo heeft ook

Aurora, uitgegeven door *Mr. J. I. D. NEPVEU*. Te 's *Gravenhage*, bij *K. Fuhri*. f 4-90.

iets soortgelijks in eene plaat naar eene plaats uit *WALTER SCOTT'S Woodstock*: *ALBERT LEE van Ditchley* voor *CROMWELL*. Zoo komen wij tot dit jaarboekje, waaraan alles, wat naar een Kalender gelijkt, even als vroeger, geheel ontbreekt.

Aurora dan verschijnt ten derdenmale, en is vooral de

minste niet der pracht - Almanakken in poëzij en proza; het is ook de duurste. Van het dichtelijke gedeelte vinden wij niets, dat beneden het middelmatige te rekenen is; veel, het meeste verheft er zich boven. De nu reeds overleden VAN DER HOOP opent den trein met eene zoogenoemde *Fantasy bij het graf van WILLEM I*, niet geheel vrij van dat *fantastische*, dat wij altijd als *Romantieke excentriciteiten* in hem afkeurden, en wegens het vele dichtelijke in 's mans voortbrengselen bejammerden. TEN KATE geeft *oude Liederen* en nieuwe verzen; onder de laatsten beviel AGNES VAN DER SLUIS ons, om den inhoud, verreweg het minste. Ons hinderde des jongen Dichters uitspraak uit de hoogte (hem ook op andere punten niet vreemd) over het huwelijk van Graaf FLORIS V met deze moeder van WITTE VAN HAAMSTEDEN. BILDERDIJK moge hem in die stelling zijn voorgegaan, wij gelooven, dat de geleerde man in zijne verschillen met alle *historici* en kronijkschrijvers ongelijk had; maar al ware dit niet zoo, dan zal de Heer TEN KATE nog wel zeer onbevoegd zijn om te zeggen: »het zou een dwaasheid zijn, dit huwelijk nog langer te ontkennen.” Zulke *apodictische* dingtaal voegt geen jong mensch; en wanneer hij den *Letterbode* van 1825 aanhaalt, dien wij nu niet bij de hand hebben, komt dit zeer zonderling voor, daar wij ons vrij zeker meenen te herinneren, dat de *brieven over WITTE VAN HAAMSTEDEN* juist het Bilderdijsche gevoelen bestrijden. Overigens plaatst in des Heeren TEN KATE's gedicht de heldin zichzelf in een zeer dubbelzinnig licht, wanneer zij, de tegenwoordige gade van HAAMSTEDEN, aan FLORIS (van wien zij zich om staatkundige redenen had laten scheiden) schrijft:

.... U omhels ik in zijne (HAAMSTEDEN's) armen;
U gold de kus, dien ik zijn lippen schonk, enz.

waar de Dichter zeer naïf bijvoegt:

Was 't zonde?

Wel wis en zeker, en geheel niet in den geest dier wel ruwe, maar op het punt van huwelijkstrouw zeer zedelijke tijden. *Indien* AGNES de echtgenoot van FLORIS geweest ware; *indien* zij, van hem gescheiden, later aan HAAMSTEDEN hare hand hebbe gegeven, dan zou zij de gedachte aan den Graaf

uit haar hart verbannen hebben, of, dit niet kunnende, liever ongehuwd zijn gebleven, des noods in een klooster gaan, dan den tweeden man de hand geven zonder het hart." En als binnen de heilige muren der kloostercel haar de gedachte aan aardsche liefde voor FLORIS hadde vermeesterd, *dan* mogt zij eenen brief aan den Graaf schrijven in den geest van dien aan AREILARD, welken POPE aan HELOÏZE in de pen legt. Het gansche gedicht, hoewel op zichzelf niet van schoonheden ontbloot, is dus, ziel- en geschiedkundig, een zeer ongelukkige greep. Wat betekent ook:

God heeft den wind 't geschoren lam verzacht. ?

Wat is een heldenarm, die eene vrouw *omklinkt*? En is het fraai, *verrader tot verraar* in te korten! — Een der *oude Liederen* gaat van een plaatje vergezeld, en wordt ontsierd door eene leelijke drukfout: *Molenaarsroosjen* voor *Molenaars Roosjen*. GREB bezingt het geluk van den echtgenoot en vader; dit onderwerp is juist niet nieuw, maar de uitvoering veel eenvoudiger en natuurlijker, dan wij het van hem gewoon zijn. Dat „vergeten van hemelvreugd" voor hetgeen op aarde bindt aan gade en kroost, is wel wat heel poëtisch. MEPPEN toont weder zijne bekwaamheid in jambaen; TER HAAR'S uitstekende vertaling uit het Fransch is boven reeds genoemd; van LUBLINK WEDDIK heeft men een krachtig gedicht op de lijkpraal van NAPOLEON te *Parijs*; van KISSELIUS eene fiksche, maar bijster klein gedrukte vertaling van eene fraaije plaats uit het *Paradise lust* (IV: 409—503). Onder de nieuwe Dichters merkten wij DORBECK op, die hier optreedt met een vers: ELIA; niet onverdienstelijk; maar waar leest men van *het hairen kleed*, dat ons eerst aan JOHANNES den Dooper deed denken? Is *den volke redden* een goede derde naamval? *Profeets* op *rees* een zuiver rijm? Deze Dichter schijnt jagt te maken op navolging van eene nieuwe school, bij wie het welluidende en afgewerkte (*geacheveerde*) opgeofferd wordt aan het kunstmatige, alsof de hoogste triomf der poëzij bestond in het te boven komen van *materiële* moeilijkheden. Van het Proza — want wij kunnen alles niet aanduiden — is het eerste en uitvoerigste: *een bidders oproer*, van den Redacteur, die eene soort van Romannetje vastknoopt aan het door WAGENAAR (*Amsterdam*, II. 6. 195, en *Vad. Hist.* XVI. 306). verhaalde

nopens zekeren opstand te *Amsterdam* over het Reglement op het begraven en het tarief der aansprekers. Wij zien niet, wat fraais er in deze kroeg- en plundertoonelen zij, om, hoe natuurlijk ook verhaald, in eenen pracht-Almanak aan te bieden. VAN LENNEP beschrijft geestig en onderhoudend zijne ontmoetingen op een reisje van *Amsterdam naar Parijs*. LEYCESTER te *Alkmaar* is van Mejufvrouw TOUSSAINT, en de voorlooper van een' Roman. HELDRING geeft een paar teekeningen naar het leven; parabels, van gezochtheid niet vrij te spreken. *Klikspaan* deelt een togkje mede op zee, maar klikte verleden jaar aangenamer van de heele lieve soirée.

En nu het plaatwerk. De uitgever geeft ditmaal niet enkel Engelsche platen, maar ook, behalve den titel, twee nitmuntende Hollandsche staalgravures, die het stift van COUWENBERG en van LANGE alle eer aandoen, en den wensch verlevendigen, dat de uitgever in een ruim debiet aanmoediging erlange, om, ondanks hetgeen hij tot verdediging, of liever verontschuldiging, van het vroeger geheel en nu ten deele gevolgd niet te onregt zegt, meer en meer ook door het plaatwerk zijn jaarboekje te nationaliseren. — Er steekt iets kluchtigs in de *soi-disant* BINDERS aanmerking nopens het plaatje bij *Minverwilt*, alsof men wilde diets maken, dat dit Engelsche plaatje bij vergissing zoo ongelijkvormig aan het versje gecostumeerd ware! — Het *facsimile* van BELLAMY's handschrift is, nu ja, van BELLAMY, maar 't is een zeer onbeduidend briefje. Waarom dan niet liever een dichtstukje van hem genomen, zoo als de *Zeeuw* vóór eenige jaren deed? Hetgeen over dat briefje, en over dat rijmpje van *Zelandus* (wat zou zijn scherp vernuft gezegd hebben, indien men het bij zijn leven gedrukt had!) gezegd wordt — *le jeu ne vaut pas la chandelle*. Intusschen *Aurora* is en blijft een regt fraai jaarboekje.

Wil men intusschen een goedkooper, dat ook zeer netjes is, men neme dan:

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. f 1.80.

Zoodra wij dit jaarboekje openslaan, vinden wij daarin nogmaals een Romanplaatje, de ontmoeting namelijk van ORTELYNE en den Vicaris (*Huis Laneresso*, II. 307.) De Schrijfster van

dien Roman heeft ook voor dezen Almanak hare pen versneden (de vriend van stalen pennen vergeve ons deze onderwetsche uitdrukking!) in *het kanten Bruidskleed*. *Julius en Emma* is een verhaaltje van den Redacteur, dat wel niet magtig veel beduidt, nooh ook aan te groote waarschijnlijkheid laboreert, maar toch welgeschreven is. *Mijn Oudoom en zijne Dochter*, door DAGHENREDT, van eenen pas beginnenden, ons althans niet bekenden Schrijver, die bij oefening nog kan winnen, en mede op geen onwaarschijnlijkheidje ziet. De bladvullingen van KIEFT zijn ten deele zeer vernuftige gedachten. Enkele dichtstukken noemden wij boven reeds. Van de nog niet genoemden is de *Zwanenridder* van Mr. A. TELTING een der fraaiste. Het herinnert in fikschen verhaaltrant hier en daar aan STARING, en dit is niet weinig gezegd. KERKHOVEN, WITHUYS, LESTURGEON, BRESTER en anderen gaven mede iets. Eenige trouwe comparanten misten wij hier zoo wel als elders; zelfs de *Muzen-Almanak* mist eene bijdrage van des Redacteurs vriend KASBROEK. CLAVAREAU geeft den beminnaren van Fransche verzen hun zin. Overigens is het geen minachting voor dezen netten Almanak, die ons kort doet zijn, maar de drang der zich aan weinige bladzijden gebonden vindende noodzakelijkheid. Ook heeft goede wijn geen krans noodig. Van

Christophilus. *Christelijk Jaarboekje; proza en poëzij, bijeengebracht door onderscheidene Godsdienstvrienden. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. f 3.60,*

ontvingen wij den tweeden Jaargang. Eigenlijk is het evenmin een Almanak als *Aurora* zulks is, want niets dan de titel: *voor 1842*, duidt aan, dat het een *jaarboekje* is. De inhoud is afwisselend in proza en poëzij. Alles op te noemen wordt evenmin van ons gevergd als het noodig is. Een stukje *over Christelijke Feesten en Gedenkdagen* van A. VERWIJS staat in een *jaarboekje* regt op zijne plaats, en vervult den wensch, dien wij verleden jaar uitdrukten. *De invloed der Vrouw op de zedelijkheid des Mans* wordt door A. RADIJS in het voorbeeld van DAVID en ABIGAËL geschetst, en gaat van een fraai plaatje vergezeld. Trouwens dezen naam verdienen al de drie staalgravures, van welke de belijdenis van 's Heilands discipelen: *gij zijt de Christus, de Zoon van God*, en MARIA (het laatste het minste) de anderen zijn. Alleen, hoe dikwijls moeten onze kunstenaars herinnerd worden, dat

Goosterlingen zich *nooit* blootshoofds vertoonen? De graveur van JOCHEBED in den *Muzen - Almanak* heeft het beter begrepen. Men bekomt alzoo één plaatje en eenen zoogenoemden porseleinen titel minder, dan verleden jaar. De prijs is echter, bij nagenoeg gelijke bladzijden letterdruk, slechts 40 c. minder. Maar wij dwalen van den inhoud af. J. E. D. V [OOGT ?] geeft een lezenswaardig stukje over *Gen. V*, hetwelk, uit een stichtelijk oogpunt, met de op het oog *hiervoor* onvruchtbare geslachtregisters in den Bijbel verzoent. PYZEL iets *over den invloed der Godsdienst op het huiselijke leven*. W. MOLL een stukje *over de zinnebeelden, die de oude Christenen op hunne graven plaatsten, als uitdrukking der wijze, waarop zij den dood beschouwden*; waarop welligt iets af te dingen en omgekeerd iets bij te voegen ware. Ook HASEBROEK levert iets, maar niet in versmaat, gelijk wel gedaan wordt door TOLLENS, TER HAAR, P. MOENS, VAN HARDERWIJK, TEN KATE, ADAMA VAN SCHELTEMA, VAN DEN BERGH, BIERMAN en andere min bekenden. Ook dit, in eenen milden Christelijken geest geschreven jaarboekje zal ongetwijfeld door gunstige opname en goed vertier de losse beschuldiging helpen wederleggen, dat er in de hoogere standen der maatschappij tegenwoordig weinig godsdienstig gevoel bestaat. En wij raden de Redactie, die zich over gebrek aan bijdragen niet te beklagen schijnt te hebben, niet enkel op het stichtelijke, schoon altijd hoofdzaak, maar daarbij ook op het smaakvolle te zien. Door het uiterlijke op het innerlijke te werken, was het doel der uitgave van het jaarboekje. Dit denkbeeld besture niet alleen de pers van den drukker, het stift van den graveur, de hand van den binder, maar ook hoofd en hart van den verzamelaar in het uitkiezen. Wij willen nu niet aanwijzen, wat in *dit* opzigt ons minder beviel, maar oplettendheid op *vorm*, zoo wel als op *stof*, ernstig aanbevelen.

Het midden tusschen pracht- en meer gewone Almanakken wordt gehouden door:

Juventa. Almanak voor jonge lieden van beiderlei kunne. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beyerinck. f 1 - 80.

Proza en versjes, geschikt voor de jeugd; onder de laatsten ook Fransche van CLAVAREAU; maar 't is ook geen Almanak voor *kleine* kinderen. De plaatjes zijn lief, maar worden, immers voor 't meerendeel, door den uitgever ten twee-

denmale ter markt gebragt. Het eerste gaf hij in den *Almanak voor het Schoone en Goede*, 1830; het tweede, ald. 1840; het derde, ald. 1839; het vijfde in VAN BAALEN'S door hem in 1838 uitgegeven *Reistogtje in Schotland*; alleen het vierde is ons vreemd. Zoo is het gemakkelijk en goedkoop, prentjes te leveren.

Eer wij nu tot de, *sit venia verbo! Dii minores* van 1842 komen, hebben wij nog met een paar 'oudjes' te doen. Dat zij zich niet eerder vertoonden, was, althans van den jongsten, hunne schuld niet; zij hadden eene verre reis te doen, en schijnen die, althans naar *Referent*, zamen te hebben afgelegd. Wij willen ze dien togt niet vergeefs hebben laten maken. Zij komen heel uit de Oost, en heeten:

Lakschmi, Jaarboekje voor 1840. Hetzelfde voor 1841. Beide te Batavia, bij Cijfveer en Comp.

Een woord van aanmoediging zij genoeg. Het kalenderwerk is kort, en bestaat, behalve de gewone dag- en maandtafel, Eclipsen, enz. in opgaaf van jaartelling en feestdagen der *Mahomedanen*, der *Chinesche* maanden en feesten, der markt- en *bazar*-dagen, en de reductie tusschen zilveren en koperen guldens. Als eerste poging tot het geven van eenen Almanak voor den beschaafden stand in onze O. I. bezittingen, ontvingen wij ze met genoegen. Proza en poëzij zijn gepast. Wij wenschen der Redactie verder den besten uitslag op hare poging, en goede medewerking aan een jaarboekje, dat den naam draagt naar de Godin der bevalligheid in de Fabelleer der *Hindo's*. Het hier gegevene te beoordeelen, zou *post festum* (in 't gemeene leven *vijgen na Paschen*) zijn. Wij komen alzoo tot de thans *gesaisonneerde* Almanakken.

Nederlandsche Volks-Almanak. XIde Jaar, te Amsterdam, bij J. H. en G. van Heteren. f: - 75.

Een Almanak, waarin een onuitgegeven dichtstukje van BILDERDIJK voorkomt, waaraan P. MOENS, JACOB VAN DAM, BRESTER, TEN KATE, VINKELES en anderen hunne bijdragen niet onthielden, is ongetwijfeld met 184 bladzijden Mengelwerk en vier steendrukplaatjes van BACKER (het laatste is vooral inderdaad schoon) 75 centen waardig. DORWECK, dien wij boven als Dichter aantreffen, treedt hier als Prozaschrijver op in *Berchtha*, waaruit wij, ter proeve van

opgepronkten stijl, het volgende eens willen mededeelen: »De zon had reeds lang de glanzige kristalbolletjens van de brallende (?) bloemtjens en trillende blaadtjes weggekust — het was reeds middag geworden. Het droeve zonnetjen schoot hare matte stralen op de ruischende kruinen der eiken,» enz. Is 't niet LE FRANCO VAN BERKHEY getopt en gedraaid? *Het verzonken Slot*, anders geen kwade Romance, is merkwaardig door zijne stoute inkortingen, b. v. *plots* voor plotselijk, en *bit* voor gebit. Zoo heeft een ander (ROFMEIJER) in een prozastukje nog wel van *muilezel muil* gemaakt. Wij wachten eerlang *gevaar* en *rumoer* tot *vaar* en *moer* verkleind.

Volge, want als wij ons niet bekorten, bekomen wij dit verslag terug met de *apostille* van de Redactie, dat het ter plaatsing veel te uitvoerig is; volge alzoo

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. XIIde Jaar. Te Hoorn, bij Gebrs. Vermande. f : - 60.

't **W**il ons toch maar niet regt bevallen, dat proza en poëzij zoo afzonderlijk in 't gelid blijven staan. Afwisseling zou, dunkt ons, blijgeestiger zijn. Het uittreksel uit de *Reizen van BONTROK* is niet blijgeestig, en daarom hier niet regt te huis. Het *Grafschrift*, bladz. 161, is ons, na veel sloovens en bekiakens, even onverklaarbaar gebleven, als het op het eerste gezigt was. De inhoudsopgave zegt ons, dat de sleutel met het grafschrift zelf afzonderlijk tegen 12½ c. bij de uitgevers verkrijgbaar is. Indien dit nu eene aardige foppaadje is, ten einde nog eenig bruggegeld der nieuwsgierigheid op den koop toe op te doen, dan is de vond eenen Almanak voor blijgeestigen waardig. Wij wagen vijf groot aan 't ontbieden van het geheimvol blaadje.

Momus en Satyr. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. f : - 80.

Wij voegen dezen bij de *Blijgeestigen*, omdat beide zoo al op hetzelfde aanbeeld slaan. Wij willen den nieuweling kortelijk aasmelden. Zijne uiterlijke gedaante is 12mo; de druk goed; één plaatje slecht, het andere redelijk; de redactie ongepoemd; de inhoud meest van eenen vrolijken aard. Hij hoopt met welwillendheid ontvangen te worden; en wij raden ieder, dat te doen, want hij belooft, alsdan uit danl-

baarheid, zooveel in hem is, te sparen, wie slechts eenigzins gespaard kan worden. Reden genoeg, ook voor ons, om hem niet hard te vallen. Maar dat zou buitendien niet behoeven. *Momus* is puntig, maar niet scherp; waar hij vertelt, doet hij het onderhoudend. Wij hopen hem weder te zien.

De

Almanak voor Dienstboden. IIIde Jaar. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. f : - 40.

is en blijft regt gepast voor den stand, waarvoor hij bestemd is. In voorbeelden spreekt men best tot menschen, die aan geene afgetrokkene redenering gewoon zijn. Wij zouden het meeste wel iets godsdienstiger wenschen. Deze Almanak wil in de keuken niet zoozeer vermaken, als veelmeer nuttig zijn voor verstand en hart, ook door onderhoudende lectuur. Maar iets meer Christelijks zou er daarom geen kwaad aan doen. *HELDRIJNG* is weder overdreven, gelijk hij in alles, wat hij schrijft, wezen wil. Door overdrijving wordt echter de beste zaak bedorven.

Een woord van aanmelding behoeft slechts de

Bijbelsche Almanak, uitgegeven door het Nederlandsch Godsdienstig Traktaatgenootschap. Te Amsterdam, bij C. A. Spin. f : - 10.

» Terwijl het getal van veelsoortige Almanakken thans overgroot is en nog jaarlijks toeneemt, is het ons eene groote dankstof, dat gij ons eenvoudig jaarboekje niet versmaadt. » Wel verre van door anderen verdrongen te worden, neemt » deszelfs verspreiding gedurig toe.” Daarover verheugen wij ons.

Wij besluiten ditmaal met :

Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, of Almanak; door A. HAZELHOFF. Te Groningen, bij A. Hazelhoff. f : - 25.

Vader HAZELHOFF berigt ons, door welwillende hulp in staat gesteld te zijn, om dezen *dertigsten* jaargang van zijnen *Tijdkorter* weder zelf uit te geven. Door aanprijzing van dit eenvoudige jaarboekje werken wij gaarne mede tot bevordering der eerlijke winst van den ouden man.

BOEK BESCHOUWING.

Dissertatio Theologica de Jesu in vitam reditu, quam, pro gradu Doctoratus, publico ac solemnii examini submittit JACOBUS ISAÄCUS DOEDES, a pago Langerak. Traj. ad Rhen. apud C. van der Post, Jun. 1841. Form. oct. maj. XV et 256 pag. f 2-20.

Ofschoon Recensent anders weinig gewoon is melding te maken van de Voorredenen van Akademische Dissertatiën, omdat zij doorgaans *mutatis mutandis* dezelfde zijn, wil hij nogtans omtrent die van den Heer DOEDES eene kleine uitzondering maken, en dezelve vereerend gedenken, niet omdat zij iets nieuws en buitengewoons bevat, maar omdat zij het oude en gewone, de opgave van de stof en de redenen voor de keus van dezelve, de toespraken aan de Leermeesters, onder welke hier de Vader eene eerste plaats bekleedt, en het vaarwel aan de Medestudenten, op zulk eene ongedwongen aangename wijze en in zoo goeden Latijnschen stijl zegt, dat het voor den Schrijver en zijn werk gunstig inneemt, of althans tot de lezing uitnoodigt.

Dat het onderwerp, *de opstanding van JESUS*, gewigtig is, zal geen opregt voorstander van het Christendom ontkennen, evenmin als dat het van groot belang is, deze hoofdwaarheid van hetzelfde op goede gronden te bewijzen, en-tegen ingebrachte bedenkingen en twijfelingen te verdedigen. — In de *Inleiding* geeft DOEDES eene soort van korte *historia literaria* van de werken der vroegere zoo wel bestrijders als verdedigers van deze zaak, en bepaalt eindelijk zijnen arbeid, met bijna geheele terzijdestelling van hetgene, dat vroeger zoo wel tegen als voor geschreven is, voornamelijk tot dat, wat daartegen ingebracht is door STRAUSS in zijn beruchte werk *das Leben JESU*, en door den minder befaamden WEISSE, in zijn geschrift

die *Evangelische Geschichte*, 1838. Deze keus uit het gene, dat hier zou kunnen behandeld worden, komt Rec. gelukkig voor, deels omdat men dus het honderdmaal gezegde en gedeeltelijk verouderde niet wederom en wederom te lezen krijgt, deels omdat het alzoo het meest aan de behoeften des tijds beantwoordt. — Even eenvoudig en gepast is ook des Schrijvers hoofdverdeeling, daar hij *eerst* de waarheid van JEZUS opstanding zal bewijzen, en *daarna* derzelver verband met andere hoofdwaarheden des Christendoms aantoonen, zoodat, gelijk hij dezen *intraïtus* te regt besluit, »*tota disquisitio respondeat ad quaestionem, quid sit, effecerit efficiatque Sospitatoris in vitam reditus.*»

Geleidelijk is ook de manier van behandeling in de twee hoofdstukken van het *eerste* deel, in welke *eerste* DORDES, in twee afdeelingen, en den inhoud en de geloofwaardigheid der Evangelische verhalen omtrent de opstanding van JEZUS onderzoekt en beoordeelt, en in welke *tweede* hij de waarheid der zaak, die daarin vermeld is, bewijst en tegen bedenkingen verdedigt. — De inhoud der plaatsen, MATTH. XXVIII: 1—8, MARC. XVI: 1—8, LUC. XXIV: 1—12, JOAN. XX: 1—13, wordt dus achtereenvolgens kort voorgesteld, en, voor zoo veel tot het oogmerk hier noodig is, door aantekeningen aan den voet der bladzijden toegelicht. — Bij het daarin doorgaans wél aangevoerde wil Rec. alleen opmerken: 1. Σεισμός, MATTH. XXVIII: 2, wordt hier voor *aardbeving* genomen, gelijk Rec. dit vroeger ook alzoo plagt te nemen; thans echter twijfelt hij, vooral om het onmiddellijk volgende ἐσεισμός, voor de *ontsteltenis* der wachters gebezigd: tautologie ziet hij hierin zoo zeer niet: eerst wordt in het algemeen gezegd: *Er had* (bij het graf namelijk, waarvan gesproken was) *eene groote ontsteltenis plaats,*” waarvan vervolgens de reden wordt opgegeven, »*want een Engel des Heeren*” enz. en dan de uitwerking hiervan op de wachters, met hetzelfde grondwoord: »*en uit vrees voor hem zijn de wachters zeer ontsteld geworden*” enz. — 2. P. 42 beweert DORDES, dat de jongeling, van wien MARCUS

spreekt, geen mensch was, omdat de vrouwen anders daardaar niet zoo verschrikt zouden geworden zijn: Rec. wil het eerste geenszins ontkennen; doch zou het niet zeer natuurlijk geweest zijn, dat zij, die daar niet anders dan het stille verblijf van eenen doode meenden te vinden, hevig ontstelden, toen zij daar een' jeugdig' levend' man aantroffen? — 3. Ook dat de vrouwen door dien schrik niets tot elkander over het geziene en gehoorde zouden gezegd hebben, (gelijk DOEDES beweert) zal bezwaarlijk uit het oorspronkelijke op te maken zijn, want er staat immers niet: οὐδὲν εἶπον πρὸς ἀλλήλας, of eenvoudig οὐδὲν εἶπον, maar οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον.

In de tweede afdeeling van dit hoofdstuk wordt nu de geloofwaardigheid dier Evangelische verhalen verdedigd tegen de schijnstrijdigheden, die men in dezelve onderling heeft meenen te vinden: deze worden eerst ordelijk opgesomd; vooral wordt op die gelet, waaraan STRAUSS eenig gewigt hecht; en dan worden loffelijke pogingen aangewend, om dezelve zoo veel mogelijk weg te nemen. Vóór alle dingen is echter te regt de meermaals gemaakte, maar altijd belangrijke opmerking herhaald, dat, al ware dit laatste niet geheel mogelijk, de waarheid der groote zaak, waarop het in het verhaal aankomt, nogtans onbetwistbaar zeker kan zijn, en dat men in het aanbrengen van de Bijbelsche geschiedverhalen even liberaal behoort te werk te gaan, als in het vergelijken van die van ongewijde Schrijvers. (In dit een en ander kan Rec. den Verhandelaar, zonder te groote uitvoerigheid, niet op den voet volgen, maar zich nogtans over het geheel zeer wel met hem verenigen.) — Vervolgens tracht hij te bewijzen, dat er in de bovengenoemde verhalen niets gevonden wordt, dat niet zou hebben kunnen geschieden, en wel bepaald de daarin vermelde verschijning van Engelen; en eindelijk, dat die verhalen van geloofwaardige getuigen hunnen oorsprong hebben. Bij het eerste zou het betoog wel wat bondiger mogen zijn: bij het tweede schijnt niet genoeg onderscheid gemaakt te zijn tusschen de geloofwaardigheid der Geschiedschrijvers en die dergenen, van welke zij die verha-

len hadden. Zou het betoog niet beter gesloten zijn geweest, indien *eerst* bewezen ware de geloofwaardigheid der Schrijvers, als niet gedrukt door strijdigheden of onwaarschijnlijkheden; *daarna* die der getuigen, van welke zij die verhalen hadden; *eindelijk*, dat de groote hoofdzak, waarop alles aankwam, de opstanding van JESUS, daardoor tot die voorloopige hooge waarschijnlijkheid gebragt was, die alleen door de verschijning van den Opgestane zelve tot volle zekerheid worden kon?

In het *tweede* hoofdstuk worden nu de bewijzen voor de waarheid der opstanding van JESUS in oogenschouw genomen, en wel in de eerste afdeeling het *negatieve* bewijs, dat is, dat alle vermoeden van bedrog te dezen aanzien van de Apostelen af te weren is, wegens hun eenvoudig, waarheidlievend karakter, en hunne treurigheid en teleurgestelde verwachting bij den dood van JESUS, maar ook wegens de zwaarigheden, die zich tegen het plegen van bedrog zouden opgedaan hebben, zoo als de handelwijze van den Joodschen Raad, de Romeinsche wacht, en het ledige graf. Hoe veel goeds hier ook, hoewel wat omslagtig, gezegd zij, dat ter zake dienende is, had toch, meent Rec., meer onderscheid moeten gemaakt worden tusschen opzettelijk gepleegd bedrog, om anderen door leugens te misleiden, en zelfbedrog, als de uitwerking eener opgewondene verbeelding: niet het eerste toch, maar wel het laatste schijnen STRAUSS en WEISSE, elk op zijne wijze, den Apostelen aan te dichten. — In 't voorbijgaan merkt Rec. nog op, dat het hem op zeer zwakken of liever op geenen grond voorkomt te steunen, wat DOEDES p. 103, 4 aanneemt, dat de wacht bij het graf dezelfde zou geweest zijn als die bij het kruis; want ἔχστε κούρτωδιαν, MATTH. XXVII: 65, kan zeer wel, als door den wrevelig toestemmenden PILATUS gezegd, *imperative* genomen worden, gelijk de volgende werkwoorden: »Hebt eene wacht!» d. i. u zij eene wacht toegestaan! en daarenboven de wacht bij het kruis stond daar immers niet ter beschikking van den Joodschen Raad, maar van PILATUS, en zal ook na den afloop der teregtstelling wel afgelost zijn. Zoo ook, dat de

Hoofdman CORNELIUS en zijne soldaten, *Hand. X*, dezelfde zouden geweest zijn als die hij het kruis, mogt er als eene fictie voor eenen Dichter door, maar als historische waarheid of zelfs waarschijnlijkheid is het onbewijsbaar.

In de tweede afdeeling ontwikkelt nu de Schrijver het *positieve* b ijs, d. i. hetwelk ontleend wordt uit de verschijningen van den opgestanen JESUS aan zijne aanhangers. Hiertoe somt hij eerst kortelijk op, wat elk Evangelist hiervan vermeldt, om dan de waarheid hieruit op deze wijze te betoogen: 1. De verhalen komen uitmuntend met elkander overeen. 2. Die verschijningen zijn zoodanig, dat zij ons leiden tot geloof aan de genen, die er van getuigen. 3. Zij worden bevestigd door de getuigenis van PAULUS. 4. Er is niets in, dat men te regt zou kunnen zeggen met de wetten der Natuur te strijden. — Wat het *eerste* punt aangaat, worden de schijnstrijdigheden hier op de gewone wijze overeengebragt, en hoofdzakelijk weet Rec. er ook niets tegen in te brengen of bij te voegen; maar bij het lezen van de nieuwste bedenkingen, daaruit ontleend, kwam het hem niet alleen voor, dat er in dit opzigt eigenlijk niet veel nieuws onder de zon is, maar ook dat het is, alsof de betwijfelaars der Evangelische waarheid nooit andere verschillende Geschiedschrijvers over eene en dezelfde gebeurtenis gelezen hebben, bij welke zij of op kleinigheden niet zouden zien, of poging doen om het schijnbaar strijdige verstandig overeen te brengen, of althans wegens de kleinigheden niet aarzelen om de groote hoofdzaak voor waarheid te houden, terwijl zij in de Evangelische Geschiedenis geheel het tegendeel doen. En vooronderstellen wij nu eens, dat de Evangelisten, zoo al niet woordelijk, althans hoofdzakelijk in alle kleine bijzonderheden overeenkwamen, zouden die tegensprekers of twijfelaars dan niet, en zelfs met meer schijn van waarheid, zeggen: O! hier heeft voorzeker bedrog of ten minste onderlinge afspraak plaats gehad: elk schreef voor verschillende personen of gemeenten; maar zij zijn vooraf overeengekomen, om naauwkeurig een en hetzelfde, op dezelfde

wijze, hier en daar misschien met eenige verandering in woorden, te verhalen, en alzoo de geschiedenis vooraf zóó te construéren, als zij ze de wereld wilden invoeren? — Om *ten tweede* de waarheid der getuigenissen omtrent de verschijning van den opgestanen JEZUS te staven, handelt DOEDES 1. breedvoerig genoeg over het ligchaam, waarmede, 2. zeer kort over de genen, aan w JEZUS verschenen is, en meest ter beantwoording van de vraag: waarom niet aan zijne vijanden? 3. over den aard der verschijningen, waarbij het ongegronde en alleen op onbewezene hypothesen rustende der verklaringen van STRAUSS en WEISSE over het geheel goed wordt aangetoond. — De bevestiging van dit een en ander door de getuigenis van PAULUS, 1 Cor. XV: 4—7, waarover DOEDES *ten derde* handelt, had, meent Rec., gepast bij n. 2 van het tweede punt kunnen gevoegd worden, en dan beter één geheel uitgemaakt. — Eindelijk *ten vierde* tracht DOEDES tegen STRAUSS en WEISSE te bewijzen, dat er in de opstanding van JEZUS niets is, dat men met regt zou kunnen zeggen tegen de wetten der Natuur te strijden. — Hierna maakt hij, bij korte recapitulatie van het aangevoerde, het besluit op voor de waarheid der zaak, welke verdediging hij op zich genomen had, en waarin Rec. gaarne betuigt zoo veel goeds gevonden te hebben, als men van een jong mensch, die de Akademie verlaat, verwachten kan, al mogt dan ook niet overal die bondigheid van betoog plaats hebben, welke er zou noodig zijn, om de nieuwe helden des ongeloofs of des verre gedreven Scepticismus in hun luchtkasteel te bestrijden, waartoe men met hun gansche wolkenstelsel, waardoor zij het licht der waarheid willen overschaduwen, grondig dient bekend te zijn.

Hierop gaat nu de Schrijver, in het *tweede* en natuurlijk veel kortere deel zijner Verhandeling, p. 182 - 253, over, om *de belangrijkheid der opstanding van JEZUS te bewijzen uit haar verband met andere hoofdgebeurtenissen en waarheden van het Christendom*, en wel *vooreerst* met deszelfs *vorige leven*, d. i. met deszelfs *buitengewone lotgevallen*, van de geboorte af, tot den dood toe, met des-

zels leer aangaande zijnen eigen persoon, en met deszelfs wonderwerken. Hoe hij echter, wat het tweede punt betreft, hierin verband met de zondeloosheid van JEZUS vinden kan, en stellen, dat, indien hij niet opgewekt ware, hij voor zondig zou moeten gehouden worden, betuigt Rec. niet te begrijpen: al ware toch de volstreckte zondeloosheid langs den zuiver historischen weg te bewijzen, (en dan zeker wel niet uit de hier aangehaalde plaats, JOAN. VIII: 46, waar volgens den samenhang alleen vrijdom van de zonde der leugen bedoeld wordt) dan zou er, naar des Schrijvers redenering, uit volgen, dat JEZUS niet moest gestorven zijn; de physieke dood is immers *per se* geen straf der individuéle zonde: en indien de opstanding bewijs is voor de zondeloosheid, hoe dan met de genen, die door de wondermagt van JEZUS opgewekt zijn? hier geldt dus: wat te veel bewijst, bewijst niets. — Beter gaan de twee volgende bewijzen op uit de overeenkomst der opstanding van JEZUS met zijne gezegden: »Ik ben de opstanding en het leven,» en dergelijke, en met zijne voorzeggingen desaangaande: maar het is te verwonderen, dat zij door den Schrijver ook niet aangewend is als bewijs voor de gansche Goddelijke zending van JEZUS, als redding en handhaving zijner eer door God, zijnen Vader, tegen de Joden, die ze miskend en geschonden hadden. — In de tweede plaats wordt nu zeer goed het verband aangetoond van de opstanding van JEZUS met de kort daarop veranderde gemoedsgesteldheid en handelwijze der Apostelen, en met de hun overgekome ne lotgevallen, welk een en ander niet anders dan uit de waarheid van deszelfs verrijzenis verklaard kan worden. — Zoo wordt, ten derde, de hooge onwaarschijnlijkheid betoogd, dat er zich eene Gemeente van aanhangers van JEZUS uit Jood en Heiden zou gevormd hebben, zonder dat de ergernis, die zijn kruis bij beide verwekken moest, door zijne opstanding en verdere verheerlijking was weggenomen. — Eindelijk, ten vierde, wordt de opstanding van JEZUS uit een dogmatisch en zedelijk oogpunt beschouwd, in haar verband met onze hoop der toekomstige zaligheid, als bevestigende onze regt-

vaardiging voor God, als beeld van en tevens prikkel tot onze verbetering, als onderpand onzer opstanding en onzes eeuwigen levens. Vooral in dit laatste hoofdstuk vindt Rec. minder eigen grondig betoog des Verhandelaars, dan wel eene stichtelijke uitbreiding van tot dit onderwerp betrekkelijke Paulinische plaatsen: doch hij wil van den jeugdigen Schrijver, die een zwaar, veelomvattend en belangrijk onderwerp ter taak nam, niet te veel eischen, en het vele goede, dat hier gevonden wordt, om éenige zwakke plaatsen niet verkleinen. Liever geeft hij over 't algemeen grooten lof aan het in deze Verhandeling zoo wèl bewerkte, dat het den jongen *Theologiae Doctor* waardig is, en daarenboven in een' goeden en bevalligen stijl voorgedragen wordt, die wel hier en daar eene *amplitudo* heeft, welke men zou willen inkorten, eene zekere *luxuriës*, welke men zou willen besnoeijen, maar die toch een' zeer goeden aanleg toont, en, bij verloop van jaren gewijzigd, aan de vruchten van voortgaande solide studiën eene aangenaamheid geven kan, die voor de zaak der Christelijke waarheid niet anders dan voordelig kan zijn.

Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangelisten, enz. Door Mr. I. DA COSTA. Isten Deels 2de, 3de en 4de Stuk. Te Leijden, bij S. en J. Luchtmans. 1841. In gr. 8vo. 250 bl. f 2-15-

De drie stukken, van welke wij hier in eens eenig verslag willen geven, bevatten den inhoud van vijf Voorlezingen. De zesde, bl. 141—158, heeft ten opschrift: *de vier Evangelien*. De zevende en achtste zijn ineengetrokken, en handelen over MATTHEUS, bl. 159—236. In de negende en tiende, bl. 237—336, wordt gesproken over MARCUS. Het overige, bl. 337—389, bevat de *aanhalingen en bijvoegsels* op het eerste deel.

Over het algemeen heeft Rec. ook deze Voorlezingen met genoeg en gelezen. Zij mogen door den steller eigen-

lijk voor *niet wetenschappelijke onderzoekers* geschreven zijn, zij leveren nogtans ook aan wetenschappelijk gevormde vrienden des Heeren eene belangrijke lectuur, en tevens eene hoogstaangename proeve van DA COSTA's meer dan gewone bekendheid met de gewijde Schriften, van zinnen nadenkenden geest, gemoedelijke stemming, en van de verschillende wegen, langs welke de Eeuwige »niet alleen aan het eenvoudige berustend geloof, maar ook aan »het geestelijk gezind verstand geeft hetgeen hetzelfde be» hoeft op deszelfs wettig grondgebied." Het genoegen der lezing wordt evenwel van tijd tot tijd onaangenaam gestoord door den al te sterken toon, op welken DA COSTA zich uitdrukt over achtungwaardige mannen, die niet in *zijne* beschouwingswijze deelen, en aan wie hij over het geheel *geestelijk verstand* schijnt te ontzeggen. DA COSTA weet toch zeer goed, dat wij allen hier slechts ten deele kennen, en onze inzigten ook, dien ten gevolge, voor gedurige veranderingen vatbaar zijn. Hij zelf staat reeds niet meer overal op dezelfde punten, waar hij vroeger stond; ja hij verklaart zelfs, (b. v. bl. 363) dat hij, door verder nadenken en onderzoek gedurende de uitgave zijner Voorlezingen, van gevoelen veranderd is. Hoe kan hij dan in andere opzigten zóó stellig spreken, als ware hem boven anderen de onfeilbaarheid ten deele gevallen? Wij zouden meerdere voorbeelden van dien aard kunnen aanvoeren; doch wij bepalen ons bij een enkel, hetwelk nog betrekking heeft op het eerste stuk en gevonden wordt bl. 357—360, waar de Hoogl. HOFSTEDÉ DE GROOT wordt aangevallen en berispt, als miskende hij de Godheid des Zoons; terwijl DA COSTA zelf eigendunkelijk meer in de conclusie brengt, dan in de premissen ligt. Sprekende over JOH. I: 1, zegt hij: »Allereenvoudigst is de rede der weglating van het artikel aan de plaats bij JOHANNES: και Θεός ἦν ὁ λόγος. »Hier is Θεός prædicaat en moet alzoo geen artikel hebben. — ὁ Θεός ἦν ὁ λόγος zou én onzin én wanklank zijn »naar het Grieksche taaleigen. Θεός ἦν ὁ λόγος sluit de »hoogste Godheid van den Logos niet uit, maar eigent »Hem die toe, als prædicaat; naar Johannessche, altijd

»verrassende, puntige, diepzinnige zegswijze: *het Woord was bij God, en (zelf) God.*» Vermits DA COSTA te velde trekt tegen DE GROOT's gezegde, dat de Logos, als *Goddelijk persoon*, niet verward moet worden met *de hoogste Godheid*, zoo verkrijgt dit laatste eene te zeer bestemde beteekenis, welke niet in het voorafgaande ligt; ja die, wanneer men ze op soortgelijke gezegden toepast, ongerijmd wordt. Wat zou men toch wel van den uitlegger zeggen, die, ergens lezende: *in den beginne schiep God ook eene vrouw, en de vrouw was bij den mensch, en de vrouw was mensch*, hieruit het gevolg trok, dat *de vrouw ook man* was? Dat door het woord *Λόγος* dozelfde persoon wordt aangeduid, dien JOHANNES elders *den Zoon* noemt, lijdt geen twijfel. Verwisselen wij nu deze beide woorden in de aangehaalde plaats, dan is het: *In den beginne was de Zoon, en de Zoon was bij God, (den Vader) en Zoon was God*; en dan eigent het laatste woord, als prædicaat, *den Zoon* wel het deelgenootschap aan de Goddelijke natuur toe, maar onderscheidt hem evenwel tevens niet minder scherp van *den Vader*, als *de vrouw*, hoezeer desgelijks der menschelijke natuur deelachtig, van *den man* onderscheiden is. — Doch wij willen hier over dit onderwerp niet verder uitweiden, maar gaan over tot de onderhavige Voorlezingen zelve.

De zesde toont aan, »dat in *de vier Evangelien*, bij »grootte overeenkomst in de hoofdzaak, eene groote verscheidenheid is in het bijkomstige,» en handelt voorts over de pogingen, ter oplossing van dit verschijnsel in het werk gesteld. De meeste uitleggers zijn daarbij evenwel uitgegaan van verkeerde gronden, en wel van een beginsel, hetwelk DA COSTA »een beginsel van verlegenheid» noemt. Hij zelf gaat uit van een ander punt; want de zwaarigheid wordt gemakkelijk opgelost, door het oog te vestigen op het oogmerk, den aanleg en het karakter van iederen Schrijver. »Onze overeenbrenging (zegt hij, bl. »155) zal dus het resultaat eener hoogst eenvoudige bewerking zijn. Wij hebben hun viertal te beschouwen als »vier stammen in een muzikaal akkoord; als vier afsteke-

»ningen van een zelfde voorbeeld, doch van uit vier verschillende standpunten; vier bewerpen van een zelfde gebouw, doch van vier verschillende zijden gezien.” — Hierop zou nogtans wel iets aan te merken zijn. Wij willen er evenwel niet bij stilstaan, ten einde voor het volgende eenige meerdere ruimte te behouden.

MATTHEUS, over wien de beide volgende Voorlezingen handelen, is, volgens DA COSTA, dezelfde met LEVI, den zoon van ALPHEUS, en dus een bloedverwant van JEZUS. »De eenzelvigheid van beiden (zegt hij, bl. 163) blijkt uit »de eenvoudigste vergelijking der drie Evangelisten even »zeker, als b. v. van SIMON JONA'S ZOON en PETRUS.” Wijlen vader R. SCHUTTE en anderen zouden dit bezwaarlijk hebben toegestemd. Wij willen nogtans ook hierop niet hechten. Het kenmerkende van zijn geschrift is, dat het is het *Evangelie des Tollenaars*, — echt *Apostolisch*, *Israëlitisch*, en *oorspronkelijk*, of het *Moeder-Evangelie*. Deze hoofdtrekken worden uitvoerig ontwikkeld; doch, is er in die ontwikkeling veel goeds en behartigenswaardigs, er is tevens veel stof tot aanmerkingen en bedenkingen. Enkele uit meerdere, die wij bij eene aandachtige lezing aanstipten, willen wij hier mededeelen.

DA COSTA is meermalen door overdrijving, ten gevolge van een vooraf aangenomen begrip, tot onwaarheid verval- len. Bladz. 176 zegt hij: »Bij MATTHEUS alleen is dat »woord der scharen, bij 's Heeren plechtige intrede te Je- »rusalem, bewaard gebleven (XXI: 11): *Deze is JEZUS,* »*DE PROPHEET van Nazareth in Galilea.*” Komen dan niet bij LUCAS (VII: 16) en JOHANNES (VI: 14. VII: 70) soortgelijke gezegden voor? — Bl. 178 lezen wij: »Met »de koninklijke heerlijkheid van den Heiland staat voorts »in dit Evangelie in verband zijne *aanbidding*. Van die »aanbidding wordt door MATTHEUS *bij uitstek dikwerf* »eene treffende melding gemaakt; en wel op zulk eene »wijze, en in zulk een samenhang voor het meest, dat »hier aan *geene bloote Vorstelijke hulde* kan gedacht wor- »den, maar de kniebuiging voor JEZUS, in den geest des »Schrijvers, onmiskenbaar zulk een' Koning aanduidt, die

»tevens Zoon van God, die, naar de uitspraak beide van »den Propheet en van den Apostel, de EMMANUEL is, »dat is, GOD MET ONS, GOD *geopenbaard in het vleesch.*»

Rec. betuigt *die* plaatsen in het Evangelie van MATTHEUS niet te kennen. De Heer DA COSTA gelieve ze dus aan te wijzen. — Bl. 209 wordt gezegd, dat wij bij MATTHEUS »nergens naauwkeurige, zelden éénige aanwijzing »vinden van tijdsafstanden.» Maar wat is dan de aanwijzing MATTH. XVII: 1 *na zes dagen*, waarvoor LUCAS IX: 28 heeft *omtrent acht dagen*, en die, ook uit dien hoofde, wel eenige opmerking verdiend had? — DA COSTA weet toch anders de strijdigheden in de getalen aardig op te lossen, blijkens de vereffening van het *tweetal* bij MATTHEUS, waar MARCUS en LUCAS slechts van éénen gewagen. De gewone wijze van vereffening noemt hij, bl. 227, *eene verlegene uitvlucht*. Maar zou toch dezelfde benaming niet gebezigd kunnen worden van hetgeen hij hiervoor in de plaats geeft? Bij den bezetene in het land der *Gadarenen* zegt hij (bl. 228): »Onderstel eenvoudig, »dat die bezetene, toen hem de Heer en zijne Apostelen »het eerst ontwaarden, een of ander voorbijganger had »aangegrepen en met hem worstelende was. Zoo is uit de »eerste waarneming der nog niet onderscheide voorwerpen »de *indruk* van den Evangelist-Ooggetuige, en van daar »geheel zijn bericht volkomen verstaanbaar.» Bij de genezing van den blinden zoon van TIMEUS, waar MATTHEUS desgelijks van twee blinden spreekt, vindt hij, bl. 232, de oplossing in *den blinde en zijnen geleider*, ofschoon de drie Evangelisten zeggen, dat de blinde *zat*, bedelende, en dergelijke ongelukkigen gedurende dien tijd veelal aan zich zelve overgelaten worden. — Rec. kan niet zeggen, dat dergelijke oplossingen zijn subjectief gevoel beter bevredigen dan de gewone, ofschoon DA COSTA er nog bijvoegt, bl. 229: »MATTHEUS wist zeer goed, »dat zijne *twee* werkelijk slechts één waren geweest. Maar »het was juist de hoogere bedoeling, door *hem*, niet slechts »de waarheid, maar ook het uiterlijk *voorkomen* der zaak »naar het leven voor te stellen; terwijl de louter *objectieve*

»zijde van het gebeurde voldoende zou worden toegelicht »door de twee volgende Evangelisten.” Hij zelf verklaart toch: bl. 209, dat MATTHEUS »niet zoo zeer beschrijvend als opsommend Evangelist is, en dat de kleine, schilderachtige trekken, die het Evangelie van MARCUS onderscheiden, te vergeefs bij hem gezocht worden.” Liever zouden wij met LANGE (*Bijdr. v. Buitenlandsche Godg.* 1ste St. bl. 46) zeggen: »Waarschijnlijk hebben wij aan »de stipte naauwkeurigheid, uit het ambt van MATTHEUS »voortvloeiende, de niet ongewone bijvoeging van een »tweeden persoon of zaak in het eerste Evangelie te danken, den tweeden bezetene, den tweeden blinde, de »ezelin, die met haar veulen medeloopt; terwijl de andere »Evangelisten, aan zulk eene naauwkeurigheid minder gewoon, zich bij de vermelding der hoofdpersonen bepalen.”

Het zou den Rec. niet moeilijk vallen, op gelijke wijze meer aanmerkingen te maken op het door DA COSTA vrij apodictisch gestelde, inzonderheid omtrent de Bergrede, het Evangelie van MATTHEUS als *Moeder-Evangelie* enz. Hij houdt ze evenwel terug, ten einde niet den schijn op zich te laden, alsof hij zich gezet had om 's mans, veelzins voortreffelijken, arbeid te hekelen. Evenwel meent hij, dat die arbeid nog hooger en lof zou verdiend hebben, wanneer de bekwame en ernstige man over zeer betwiste punten zich niet zoo stellig en als uit de hoogte beslissende had uitgelaten, en, door te veel te willen zien en bewijzen, niet meermalen te kunstig en alzoo voor onbevungen lezers minder overtuigend was geworden.

Hetgeen trouwens van de Voorlezingen over MATTHEUS gezegd is, geldt evenzeer van de negende en tiende over MARCUS. DA COSTA beweert bl. 241, »dat tegenwoordig vrij algemeen, *doch zonder veel onderzoek of nadenken,*” (juist geene lofspraak op onze Hoogleraren en Doctoren in de Godgeleerdheid) »wordt aangenomen: dat »onze MARCUS, *de zoon van PETRUS in het geloof,* één »zelfde persoon zoude zijn met dien JOHANNES, bijgenaamd MARCUS, welken wij herhaalde malen aantreffen »in de *Handelingen der Apostelen* en in de Brieven van

»PAULUS,» hetgeen door DA COSTA weersproken wordt; ofschoon het evenwel door KOLTEN en FRITZSCHE in hunne schriften over dezen Evangelist met redenen was aangeboden. »MARCUS is zelfs geen Israëliet, (zegt DA COSTA) maar, naar ik vermoede, een Romeinsch krijgsmann, en wel de godzalige krijgsknecht, van wien Hand. X. 7. gesproken wordt.» Wij zeggen hiervan hetgeen de Schrijver bl. 377 van eene andere hypothese zide: »Het is eene bloote onderstelling, die noch door het gezag van goede historische getuigenissen, noch door den aard der zaak ondersteund worden» (men leze de aangehaalde Verhandeling van LANGE, bl. 55) »en derhalve even gemakkelijk worden ontkend als gesteld.» — Overigens vindt men ook in deze Voorlezingen veel, zeer veel, hetwelk van des Schrijvers scherpzinnigheid, heldere kennis en hartelijk geloof getuigt. En hoewel de steller van deze regelen over het geheel met DA COSTA in zijne beschouwing der Evangelien op zich zelve en in hunne wederkerige verhouding tot elkander niet instemt, hij beveelt echter de lezing en bepoezeling van 's mans werk aan ieder, wien het om waarheid te doen is bij de meest gewigtige aangelegenheid, ten sterkste aan; want, ofschoon ook van hem verschillende, zal hij wel van hem kunnen leeren, en tevens hem als eenem voortreffelijken broeder in CHRISTUS lief krijgen.

Iets betreffende 's Heilands Menschwording. 's Gravenhage, bij H. P. de Swart en Zoon. 1840. In kl. 8vo. 16 bl.

Proeve eener aaneengeschakelde voorstelling der Christelijke Geloofswaarheden. (De bestaande Nederlandsche Hervormde Geloofsbelijdenis hoofdzakelijk gevolgd.) 's Gravenhage, bij H. P. de Swart en Zoon. In kl. 8vo. 83 bl.

Een en dezelfde ons geheel onbekende persoon schijnt de

Schrijver van deze beide Stukjes te zijn. In het eerste meent hij te kunnen bewijzen, dat »er in den Bijbel geen noegzame gronden bestaan, ter aanneming niet slechts »der mogelijkheid, maar ook der hooge mate van waarschijnlijkheid eener menschwording van CHRISTUS, ook »buiten den zonderval, en wel door middel eener gewone »geboorte.” Referent stelt alle zulke speculative beschouwingen in gelijken rang met de oude vrage naar den toestand van de menschheid op aarde, indien ADAM niet gezondigd hadde, naar de vereischen van den Middelaar, en dergelijke onderzoekingen naar hetgene, dat kon geweest zijn, welke hem zeer ijdel en nutteloos toeschijnen: er is zoo veel te weten en na te sporen omtrent hetgene, dat werkelijk geweest is, en nog is, en zijn zal, dat wij ons waarlijk met zulke bespiegelingen over het rijk der mogelijkheden van het verledene, dat is doorgaans dat der droomen en hersenschimmen, niet behoeven op te houden. Ref. heeft dus ook geen lust, om de hier aangevoerde meening en bewijzen te toetsen, en houdt het daarvoor, dat dit Stukje wel onder des Schrijvers papieren had kunnen blijven berusten.

Hetzelfde meenen wij te moeten zeggen van het tweede Stukje. In het *Voorberigt* zegt de Schrijver, dat »de »Goddelijke Verbondstrouw de vastigheid is van het Koninkrijk der hemelen.” De Goddelijke trouw, o ja! maar waarom juist *Verbondstrouw*, en wel, zoo als hij het verder bepaald noemt, de trouw van »een eigenlijk gezegd »Huwelijksverbond”?! . Wie weet thans niet, dat *Verbond* in dien zin synoniem is met *Inrigting*, *Schikking*, en dat de huwelijksstrouw, in sommige plaatsen der Profeten, slechts eene zinnebeeldige voorstelling is der betrekking van JEHOVA, als den eenigen waren God, op zijn Beschermvolk *Israël*? En wat reden zou er dus zijn, om dit over te brengen op de Goddelijke inrigting, tot heil der wereld, door JEZUS CHRISTUS tot stand gebragt? wat reden, dat »de vermelding daarvan”, gelijk de Schrijver zegt, »eene »voorname plaats zou moeten vinden in eene stelselmatige »voordragt der Christelijke Geloofswaarheden”? wat reden,

om daartoe de oude *Nederlandsehe Geloofsbelijdenis der Hervormde Kerk* hoofdzakelijk te volgen; nu eens met alle hare gebreken naar stof en vorm op nieuw woordelijk over te nemen, dan eens haar door velerlei weglatingen, bijvoegingen en veranderingen, eene omgewerkte gedaante te geven, en de gezegde manier van voorstelling niet alleen daarin te vlechten, maar ook het als het ééne hoofdpunt op te geven, om welks gemis in de leer der Hervormde Kerk de Schrijver bl. 68 verklaart, dat »zij, zoo als zij daar ligt, onaannemelijk is»; terwijl het andere een punt is, waarin hij zich met haar niet vereenigt, (bl. 69) namelijk de zoogenaamde onvoorwaardelijke of onontwijkbare voorverordening, als in zijn oog met de H. Schrift strijdig. — Inderdaad het geheel komt Ref. voor als een *ingratus et inglorius labor*, welken hij niet wil navolgen, want dan zou hij ligt een boekje kunnen schrijven, zoo groot als het bovengenoemde: en wat zou het Publiek er bij winnen, dan eene noodelooze herhaling van het reeds lang en dikwijls gezegde? en dus hiermede *punctum finale!*

De geregteijk-geneeskundige gronden, ter vrijspraak van D. B., beschuldigd van Kindermoord, getoetst door A. H. GOUWE en M. LUSINK, Stads-Heelmeesters en Verloeskundigen te Alkmaar (als Experts in dezen gebruikt.) Te Amsterdam, bij S. J. Prins. 1840. In gr. 8vo. IV en 30 bl. f :- 40.

Twee redenen hebben, blijkens het Voorberigt, tot de uitgave van dit geschrift aanleiding gegeven. Eene beschuldigde van kindermoord werd vrijgesproken, en dat wel op geregteijk-geneeskundige overwegingen, in het vonnis voorkomende, geheel verschillende van het gevoelen der in deze zaak zich noemende *Experts*. Ten andere wilden de uitgevers gaarne de geregteijk-geneeskundige overwegingen in het vonnis ten toets brengen aan hetgeen de wetenschap leert en de ondervinding bevestigt. De aanmer-

kingen, door hen op deze overwegingen gemaakt, hopen zij, dat genoegzaam zullen zijn ter verdediging van hun gevoelen. Het verslag, zeggen de uitgevers, is de aandacht der kunstbroeders ten volle waardig, en zij wenschen, dat zij er meer algemeen op gevestigd moge worden. Wij vooronderstellen het der Schrijveren bedoeling te zijn, dat de aandacht over het algemeen meer bij geregeltijk-geneeskundige onderwerpen moge bepaald worden; iets, hetwelk zoo wenschelijk als noodig schijnt, wanneer men van dezen tak der wetenschap, in ons land, hoort verklaren, dat dezelve zich nu eerst eenigzins begint te verheffen uit den staat van kindschheid, waarin dezelve tot dusverre verkeerde. Een wetenschappelijk Genootschap heeft nog in 1838 eene vraag ter beantwoording voorgesteld, beginnende: »Daar de uitoefening der Geregtelijke »Geneeskunde in ons land voor *aanmerkelijke verbeteringen* »vatbaar is, zoo verlangt het Genootschap, enz. ten einde »in de voor de maatschappij hoogst gewigtige aangelegen- »heid eene gewenschte verandering tot stand gebragt te »zien." Zoo verre ons bekend is, werd deze vraag niet beantwoord, en zal misschien ook moeilijk met goed gevolg beantwoord kunnen worden, want het aanwijzen van leemten staat gelijk met het *veritas odium parit!* Maar laat ons zoodanigen arbeid overlaten aan degenen, die zich daartoe opgewekt zullen gevoelen, die denzelfden met kennis van zaken, met een goed gevolg kunnen ondernemen, en dan in elk geval verlichte en niet in een of ander punt gekrenkte beoordeelaars mogen vinden, door de aanwijzing van gebreken in de Geregtelijke Geneeskunde, welke zij zouden meenen zich te moeten aantrekken.

Het onderhavige werkje is een gevolg van de vrijspraak eener beschuldigde van kindermoord, op grond van geregeltijk-geneeskundige gronden, in het vonnis voorkomende, welke niet als zoodanig in het schouwberigt vervat zijn. Zien wij de zaak wèl in, dan komt het gevoelen der *Experts* hierop neder: dat er geene andere reden voor den dood des kinds heeft kunnen gevonden worden dan de sterk toegesnoerde koord om den hals, welke, op zulk eene

wijze bij een *levend* kind aangelegd, den dood onvermijdelijk ten gevolge *moet* hebben, en waaraan zij de sterke congestie (ophooping van bloed) naar het hoofd en den graad van aanvankelijk bederf van dit gedeelte boven dien van het overig ligchaam vermeenen te moeten toeschrijven; zoodat het *Experts* voorkomt, dat het kind, ten gevolge van den door den strop belemmerden terugvoer van het bloed uit de hersenen, aan *beroerte* is overleden. Terwijl de lijkschouwing met regt geprezen is, en onder de tegenwoordige gesteldheid der Geregte Geneeskunde aan velen ten voorbeelde zoude kunnen dienen, zoo schijnen de *Experts* in de gevolgtrekkingen minder gelukkig geweest te zijn; men zou bijna zeggen, dat zij te verre gegaan zijn, en het den verdediger gemakkelijk gemaakt hebben, met zulk een goed gevolg voor zijne cliënte te spreken. Wanneer er meer dan *vermoeden* bestond, dat het kind met de koord ter dood gebragt ware, eerst dan zou men zulk eene gevolgtrekking kunnen maken. Maar in dit geval kan de dood niet enkel en alleen aan zulk eene wijze van handelen toegeschreven worden; het kind kon vooraf wel op eene andere wijze om het leven gekomen zijn, waarop wij straks zullen terugkomen. De toestand, waarin het kind gevonden is, kan ook alleen het gevolg zijn van hetgeen de moeder *later* gedaan heeft, om, door het kind zoo ver mogelijk uit den weg te ruimen, daardoor hare schande te bedekken. De vraag is hier niet zoo zeer, of het kind na de geboorte heeft *geleefd*, als wel, of het *geworgd* is, of op andere wijze het leven verloren heeft. In dit andere geval kan de moeder niet van verzuim vrijgepleit worden; het kind kan gezegd worden door hare zorgeloosheid, met of zonder opzet, het leven te hebben moeten derven, maar zij heeft het kind niet dadelijk ter dood gebragt. Laat het ook niet *waarschijnlijk* zijn, dat de moeder nagenoeg bewusteloos heeft gefegen, en het kind gedurende een half uur onverzorgd is gebleven, (Rec. treedt kieschheidshalve in geene bijzonderheden) *onmogelijk* en zonder voorbeeld is dit niet en de ondervinding strijdt er niet tegen. Deze tijd is meer dan toereikend, om

een kind te doen sterven, althans het stellig in den schijndood te doen overgaan. Gewaagd komt het ons ook voor, de gevonden *congestie* (indien men uit de lijkschouwing kan opmaken, dat zij bestaan heeft) met hare gevolgen alleen aan den strop te willen toeschrijven. De *Experts* toch hebben reeds in hun Rapport, bl. 8, gezegd, dat de hersens reeds zoodanig door bederf waren aangetast, dat zij tot een nauwkeurig onderzoek ongeschikt waren, en het vooral ondoenlijk was, om te onderzoeken, of er eenig *extravasat* (uitgestort bloed) op de *basis* (den bodem van het bekkeneel) aanwezig was, door soms aanwezige verbreking der hersenboezems, (beter: uitstorting van bloed in de hersenholligheden) hetwelk bij de algemeene sterke opvulling der bloedvaten van het hoofd zeer waarschijnlijk was. Hoe kan nu bij zulk eene gesteldheid met eenige zekerheid uitspraak gedaan worden in eene zaak, waar met eene stellige uitspraak het leven gemoeid is. Wat nu de onderzochtste deelen aan den hals betreft, de bevondene veranderingen behoeven niet toegeschreven te worden aan eene nog bij het leven plaats gehad hebbende omsnoering; de koord, onmiddellijk na den dood om den hals gelegd, en de zwaarte der steenen, moesten dezelfde uitwerking hebben, of dit bij het leven geschied ware. Hoe de beschuldigde aan het touw gekomen is, of dit toevallig met de steenen ter plaatse aanwezig, dan voorbedachtelijk vooraf reeds daar neêrgelegd was, dit behoort niet tot de bemoeijingen der geregteijk-geneeskundigen. Eenigzins gewaagd schijnt ook de aandrang, of liever de wijze, hoe de *Experts* hun gevoelen omtrent den dood van het kind trachten te bevestigen. Daartoe zoude strekken de *echymosis* ter plaatse van de koord, en verder het afzijn van ieder verschijnsel of kenteeken, dat als oorzaak of gevolg van een' natuurlijken of op eene andere wijze gewelddadigen dood kon beschouwd worden. Ter ontlasting van de beschuldigde zoude men hiertegen zeer wel in het midden kunnen brengen, dat een pasgeboren kind, ook in de maand Junij, echter in den nacht of morgenstond, gedurende een half uur, zonder eenige verzorging, naakt en

geheel aan zichzelf overgelaten, door koude sterven kan; het zij dat door de koude het pas ontwikkelde leven, het zenuwleven verlamd wordt, of ook door teruggrijving van het bloed naar de ademhalingswerktuigen en hersenen deze deelen als met bloed overstelpt en onwerkzaam worden. Men vergete toch niet, dat de ademhaling bij het geboren kind zich wel plotseling instelt; maar dat zij in dat oogenblik niet volledig ontwikkeld is en elke eenigzins belangrijke tegenwerking of stoornis haar spoedig wederom geheel onderdrukken en doen staken kan.

Zonder in eenig opzigt partij te willen trekken tegen de Heeren *Experts*, aan wier behoorlijk onderzoek wij, gelijk reeds gezegd is, alle regt laten wedervaren, kunnen wij ons echter in zoo verre wel vereenigen met den verdediger der beschuldigde, dat, ook aannemende dat het kind *levend geboren* is, hetwelk zeer waarschijnlijk is, het evenwel niet bewezen is, dat het *vermoord* was, daar het zeer mogelijk is, dat het na de geboorte, door eenig toeval, was gestorven. Met de Schrijvers kan men zeggen: »Regt jammert het ons, dat wij bij het voordragen der »pleitrede niet tegenwoordig geweest zijn, ten einde te »hebben kunnen hooren, hoe de verdediger uit deze Schrijvers, (bl. 24 genoemd) die ons in het geheel niet vreemd »zijn, dat resultaat heeft weten te trekken, of althans bij »den Regter, die waarschijnlijk daarop zijne geneeskundige »overwegingen in het vonnis heeft gegrond, ingang heeft »kunnen vinden.»

Maar wij zouden, dus voortgaande, te uitvoerig worden. Naar onze overtuiging het geval, zoo als het in geschrifte voor ons ligt, beoordeelende, zouden wij bescheidenlijk van oordeel zijn, dat de Regter te veel heeft toegegeven aan het denkbeeld, dat het kind *niet levend* zoude geboren, of *in de geboorte* kon gestorven zijn, welk gevoelen door de *Experts*, indien al niet wederlegd, toch zoo verzwakt is door derzelve gronden, dat het meer dan waarschijnlijk is, dat het kind *na de geboorte nog geleefd* heeft. Van den anderen kant zijn echter ook de *Experts* te verre gegaan, en hebben zij *niet bewezen*, dat de *dood*

van het kind door de *toesnoering van den hals* is te wege gebracht. Waarschijnlijk hebben hier niet vele oorzaken zamengewerkt, gelijk wij boven reeds vermeld hebben; maar *onmiskerbare en zekere kenteekenen van beroerte*, of laten wij zeggen van bloedsoverstelping, uitstorting van bloed, enz. zijn hier niet voorhanden. De verschillende wijzen van sterven van pasgeborene kinderen, bl. 28. hebben toch geene zulke eigendommelijke kenteekenen, dat er niet naar de wijze van sterven zoude kunnen *gegist* worden, vooral wanneer men omtrent den waren aard van den dood, om bijzondere redenen, niet naar waarheid ingelicht wordt. Werktuigen, die reeds in bederf zijn overgegaan, kunnen omtrent derzelver vroegeren waren aard niet met zekerheid beoordeeld worden. Aan zeer vele bedenkingen is tevens de oordeelvelling der *Experts*, bl. 29, onderhevig: »Welk een lang tijdsbestek men hier ook »zoude willen gissen, is het toch zeker, dat dit niet zoo »lang heeft kunnen zijn, dat het kind daardoor zoude zijn »gestorven.» Daarentegen kan men zich met de laatste gevolgtrekking zeer wel vereenigen: »Maar (bl. 29) ook »dwingen ons de bekende omstandigheden, die vóór, (?) »gedurende (?) en na de bevalling hebben plaats gehad, »om hier eene snelle en zeer voorspoedige bevalling te »moeten aannemen.»

Omtrent eene en andere meer verloskundige aanmerking weidden wij met voordacht niet uit, omdat dit Tijdschrift in te veler handen komt.

De mededeeling van dit geval is als eene belangrijke bijdrage tot de Geregte Geneeskunde te beschouwen, en de *Experts* hebben der wetenschap daardoor eene dienst bewezen.

Verhandeling over VONDEL en SHAKSPEARE als Treurspel-dichters. Door K. SIJBRANDI. Uitgegeven door TEYLER'S tweede Genootschap. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1841. In gr. 4to. 220 bl. f 2 - 80.

De voor ons liggende, met goud bekroonde Verhandeling

strekt ter beantwoording der vraag door TEYLER's tweede Genootschap uitgeschreven, waarbij verlangd werd: eene aesthetisch-critisch vergelijkende beschouwing van SHAKSPEARE en VONDEL als Treurspeldichters, zoo ten aanzien van oorspronkelijkheid, als van gepaste navolging der oude *tragici*. Deze vraag schijnt ingewikkeld te vooronderstellen, dat beide Dichters de oude *tragici* gekend en in mindere of meerdere mate nagevolgd hadden; iets, 't geen ten aanzien van SHAKSPEARE moeijelijk te bewijzen zou zijn. Ook is er tusschen VONDEL en SHAKSPEARE ongetwijfeld te veel verschil, om uit eene vergelijkende beschouwing veel licht te verwachten; het zija, om ons dus uit te drukken, *incommensurabele* grootheden.

De Schrijver, wiens Verhandeling met goud bekroond is, en die overal bliken geeft van zijnen goeden smaak, helder verstand, en uitnemende geschiktheid, om over dramatische kunst te oordeelen, heeft, zoo als duidelijk uit zijn antwoord blijkt, deze zwarigheden zeer wel ingezien. Hij geeft dus eigenlijk meer eene beschouwing van VONDEL en SHAKSPEARE, als Treurspeldichters elk in 't bijzonder beschouwd, dan wel eene vergelijking tusschenbeiden. Hoe het zij, de opgevers der vraag waren met het antwoord tevreden, en wij mogen onze Letterkunde gelukwenschen, dat zij, door het uitschrijven dezer vraag, een zoo welbewerkt en keurig opgesteld geschrift hebben uitgelokt.

In de Inleiding geeft de Heer SIJBRANDI twee wijzen van beschouwen op, om over de meerdere of mindere waarde van letterkundige voortbrengsels te oordeelen. Men kan zich, namelijk, eerst een volmaakt beeld, een ideaal vormen van datgene, wat deze of gene soort van letterkundige voortbrengselen behoort te kenschetsen, en daaraan, als aan eenen volmaakten maatstaf, de meerdere of mindere voortreffelijkheid van eenig product dier soort toetsen. In het afgetrokkene beschouwd, is deze toets de eenige ware. Maar men kan ook, in de tweede plaats, letten op den tijd en de omstandigheden, waarin een Schrijver leefde, op den toestand der beschaving van zijne landgenooten, in één woord op al, wat tot zijne vorming heeft bijgedragen. Bepaalt de eerste wijze van beschouwen de volstreekte waarde van het *kunstwerk*, de tweede is onmisbaar, om de verdiensten van den *kunstenaar* onpartijdig te schatten. Beide deze wijze van beschouwen en beoordeelen moet men gevolgelijk vereenigen, wan-

neer men de verdiensten van twee verschillende Schrijvers met elkander wil vergelijken. Ter beslissing van datgene wat het Treurspel kenmerkt, bedient de Schrijver zich van de bepaling van den Hoogleeraar P. VAN LIMBURG BROUWER: »Het Treurspel is een ernstig dramatisch dichtstuk, 't welk »in eene belangrijke gebeurtenis het menschelijk lijden voor- »stelt, met oogmerk om ons medelijden met anderen en het »bewustzijn van onze eigene afhankelijkheid van dergelijke »of andere ongelukken doelmatig te wijzigen." Met den ernstigen aard van het Treurspel is het, zijns oordeels, echter niet onbestaanbaar, dat er eene korte en toevallige afwisseling van den treurtoon met den luchtiger en vrolijker toon van het Blijspel plaats hebbe. Hij ontkent niet, dat die vereeniging wansmaak is, maar zij neemt den eigenlijken geest van het stuk niet weg. De algemeene indruk van het geheel beslist, of het den naam van een ernstig dichtstuk verdient, of dien onwaardig is. Wanneer men aan het einde gekomen is, zal de indruk van het niet tragische als onwillekeurig verloren zijn, en de indruk van het tragische alleen bleef overig. — Voorts is het miskennen van den waren aard des Treurspels, wanneer men van hetzelfde zedekundige leeringen verwacht. Medelijden en vrees wèl te besturen, tot veredeling van het hart, is het eenige zedelijke doel, 't welk men aan het Treurspel mag toeschrijven.

Na de Inleiding, waarvan wij den hoofdzakelijken inhoud hebben opgegeven, gaat SIBRANDI tot de behandeling van zijn eigenlijk onderwerp over. Het eerste Hoofdstuk handelt over VONDEL en zijne Treurspelen en is het uitvoerigste behandeld (bl. 15—122). De Schrijver leert ons de omstandigheden kennen, die op VONDEL's vorming invloed hebben gehad, schetst de geschiedenis van het Nederduitsche Tooneel, en de hoogte, of liever de laagte, waarop het stond, toen VONDEL optrad, en doet ons de redenen kennen, waarom slechts weinige van zijne stukken ten tooneele werden gevoerd. (Hoe verschillend is ook hierin wederom VONDEL van den tooneelspelenden Engelschen Treurspeldichter!). Bij de beoordeeling van VONDEL's Treurspelen bepaalt zich onze Schrijver alleen bij de oorspronkelijke stukken, zonder opzettelijk over zijne vertalingen te spreken. Hij toont aan; hoe VONDEL naar de wetten en regelen, die aan het Grieksche Treurspel ontleend waren, vol-

gens de voorschriften van ARISTOTELES, zijne Treurspelen trachtte in te rigten, en haalt hierbij de Voorrede van den *Jeptha* aan. Wat de keuze der onderwerpen betreft, VONDEL ontleende vele aan de bijbelsche geschiedboeken, welke keuze de Heer SIJBRANDI met vele gronden verdedigt. [Wanneer de Schrijver zegt, dat de geschiedenis van het Nieuwe Verbond VONDEL tot geen enkel stuk de stoffe heeft opgeleverd, (bl. 26) dan is dit een kleine misslag, waar hij voor een oogenblik den *Peter en Pauwels* vergat, een, gelijk hij later zegt, als Treurspel hoogst gebrekkig stuk (bl. 34)]. In deze en ook in de andere onderwerpen zijner Treurspelen vindt men doorgaans dat tragisch ernstige karakter, hetwelk een der hoofdvereischten van een waar Treurspel is. In den *Lucifer* gaat het tooneel buiten den kring der menschelijke gewaarwordingen om; hier is geene menschelijke deugd, geene menschelijke boosheid, geen menschelijk lijden; en daarom is dit voortbrengsel, hoezeer een meesterstuk der poëzij, niet als een gewoon Treurspel te beschouwen. In den *Palamedes*, waarmede SIJBRANDI hoogelijk is ingenomen, is VONDEL het naast bij het Grieksche Treurspel gebleven.

De navolging der oude *tragic*i meent de Schrijver te regt bij VONDEL minder in enkele plaatsen angstvallig te moeten opzoeken, dan in den gang en aanleg van het geheel zijner Treurspelen. Intusschen kende VONDEL het Grieksche Treurspel slechts gebrekkig, vooral uit ARISTOTELES; en, terwijl hij zich bij enkele stukken met eene Latijnsche vertaling behielp, had hij zeker het meest van allen den Latijnschen *tragicus* SENECA bestudeerd. De navolging der Ouden blijkt vooreerst in de eenvoudigheid van plan, de vermijding van ingewikkeldheid der fabel. De Schrijver toont dit nader aan door eene vergelijking tusschen VONDEL's *Maria Stuart* en het Treurspel van SCHILLER over hetzelfde onderwerp. Gewoonlijk voert VONDEL ook slechts een gering getal personen ten tooneele. Wat de invoering der Reijen in VONDEL's Treurspelen betreft, het valt niet te ontkennen, dat hij de bedoeling en beteekenis van den Griekschen Rei niet begrepen heeft, en dat de Reijen bij hem zelden met het stuk zoo zijn zamengeweven, dat zij niet gereedelijk zouden kunnen worden gemist. Hunne taak bepaalt zich gewoonlijk tot het opzingen van lierzangen tusschen ieder bedrijf der handeling, welke als dichtstuk-

ken dikwerf eene hooge waarde hebben en onder de verhevenste voortbrengsels zijner *Muze* behooren. Ook de verschillende eenheden, die door *ARISTOTELES* als wetten zijn vastgesteld, beschouwde hij als onmisbare vereischten van zijne Treurspelen. De eenheid van plaats vatte hij nogtans geheel anders op dan de *Grieken*. Deze kenden onze eigenlijk gezegde Schouwburgen niet; ons tooneel met deszelfs kunstigen toestel, waardoor de gemakkelijke verwisseling onzer schermen wordt te weeg gebragt, was hun vreemd. »Hun tooneel stond dus noodzakelijk onverwikt vast op de »plaats, die zij eenmaal als de schouwplaats der handeling »hadden gekozen. De Rei, die het tooneel geen oogenblik »verliet, maakte het ook onmogelijk, om aan verschillende »plaatsen te denken,” (bl. 53). In zulken strengen zin vatte *VONDEL* de eenheid van plaats geenszins op. »Men moge »zeggen wat men wil, dat gedurig verplaatsen der verbeelding is eene minder voordeelige zijde van het gemis der »eenheid van plaats, dat overigens voor den Dichter zeker »ook zijne gunstige zijde heeft, omdat het hem de schikking »en bijeenbrenging der personen gemakkelijk maakt. Men »moge door pracht van decoratiën die tooneelveranderingen »luister bijzetten en bijval doen erlangen, ik acht ze voor »den indruk van het geheel schadelijk. Ik houd het daarvoor, dat een Treurspel meer afwijkt van het ideaal der »volkomenheid, naarmate het meer die volstreckte eenheid »van plaats uit het oog verliest,” (bl. 56.)

Het is nu een algemeen aangenomen gebruik, dat elk Treurspel bestaat uit vijf bedrijven. Deze verdeeling is willekeurig en niet in den aard van het Treurspel gegrond. *VONDEL* meende, dat zij onmisbaar was, en heeft daardoor in den uitwendigen vorm zijner Treurspelen dikwerf, zoo als de Schrijver met oordeelkundige proeven staaft, eene hoogst gebrekkige afbreking der bedrijven, waarin hij zijne Treurspelen verdeelt. »Eenvoudiger was zeker de verdeeling van »*ARISTOTELES*. wanneer hij, behalve den Rei, slechts drie »deelen in een Treurspel onderscheidde, den *prologus*, van »den aanvang des stuks af tot aan den eersten reizang, de »*episode*, van daar tot aan den laatsten zang van het koor »loopende, en den *exodus* of het slot, dat de ontkenning »behelst,” (bl. 62). In deze drie deelen is de geheele ontwikkeling van het onderwerp begrepen. Het eerste moet de belangstelling van den aanschouwer wekken en de uiteenzet-

ting van het onderwerp bevatten. Tot deze inleiding behoort veel kunst en tact, om den aanschouwer ongedwongen te stemmen voor hetgeen hij in 't vervolg te wachten hebbe. VONDEL heeft dikwerf de taak dezer *expositie* aan hoven-aardsche of helsche wezens opgedragen, waarover onze Schrijver hem terecht gispt. Gepaster is het, dat hij in andere stukken den held van het Treurspel in eene alleenspraak al datgene doet vermelden, wat tot regt begrip van het onderwerp, tot verplaatsing in de bijzondere omstandigheden, waarin hij zich bevindt, vooraf dient gezegd te worden. (*Palamedes*, *Gijsbrocht van Aemstel*). Intusschen zijn deze alleenspraken te gerekt, ook door vermelding van bijzonderheden, die met het stuk zelve in weinig verband staan. Dramatischer is de wijze, waarop in *Maria Stuart* de behandeling van het onderwerp wordt voorbereid (een gesprek tusschen den biechtvader en MELVIN, den hofmeester der gevangene Koningin); nog meer is zulks het geval in *Jeptha* en in de *Batavische Gebroeders*, in welk laatste stuk van den aanvang af gang en leven is. De behandeling der *expositie* is dus bij VONDEL zeer ongelijk. In de *episode*, de trapswijze ontwikkeling van de stof, en de ontkenning of *exodus*, die SYBRANDI in zijne beschouwing vereenigt, bepaalt hij zich hoofdzakelijk bij *Joseph in Dothan*, *Jeptha*, *Palamedes* en *Gijsbrecht van Aemstel*. Hij toont aan, hoeveel voortreffelijks er in den eenvoudigen gang van het plan over het geheel valt op te merken, en hoe ook VONDEL daarin de Ouden navolgde, dat het slot verschilt na de gewone ontkenningen der latere Treurspelen. »Naarmate het »onderwerp ingewikkelder is geworden, naarmate er meer »*intrigue* of verwarring is ingebracht, en de nieuwsgierigheid »om te weten hoedanig het einde zijn zal, meer is geprik- »keld, is ook de poëzij van minder belang geworden. Wan- »neer het lot van den held of de heldin is beslist, zoo valt »er niets meer te zeggen, zoo is er niets, wat meer belang »inboezemt. Anders was het bij de Ouden. De eenvoudig- »heid van de fabel spande de nieuwsgierigheid veel minder; »ja, zelfs de onderwerpen, die hij voorkeur werden behan- »deld, waren zoo algemeen en in alle hunne bijzonderheden »bekend, dat er als 't ware geene nieuwsgierigheid naar den »afloop kon bestaan. Het was bij hen geheel dichterlijk ge- »not, en met welgevallen vertoefden zij bij de beschouwing »van den toestand, waarin de *exodus* de handelende personen

»hied gebragt,» (bl. 81, 82). De verandering en omkeer der gewaarwordingen en aandoeningen van *Filopaje* b. v. in het laatste bedrijf van den *Jeptha* maken een' diep tragischen indruk, wanneer men haar bij den aanvang vol blijde verwachtingen en in het gevoel van vreugde over haren zegepralenden echtgenoot en gelukkig ontwikkelde dochter heeft hooren juichen. SYBRANDI maakt hier ter plaatse opeenige gebreken opmerkzaam, die VONDEL's Treurspelen ontsieren; zoo als de gerekte zamenspraken, waarin dikwerf twee personen beurtelings eenen regel zeggen, waarin hij veelligt de Spreukrijkheid van EURIPIDES zocht na te volgen, de ongepaste bijvoegsels, en het veronachtzamen van het kostuum des tijds.

In karakterschildering heeft VONDEL veel uitstekends geleverd. SYBRANDI toont zulks vooral uit den *Jeptha*, door de karakters van *Jeptha* zelve, van *Filopaje* en *Ifis* in het licht te stellen, waarbij hij rijke aanhalingen van verschillende plaatsen inlascht; voorts uit den *Gijsbrecht* en den *Palamedes*. Het valt evenwel niet te ontkennen, dat VONDEL zich over het algemeen »daarbij slechts van groote trekken bediende en dat de fijnere nuancen van het menschelijk karakter minder onder zijne opmerking vielen,» bl. 113. De karakters zijn te weinig geindividualiseerd. Het zijn meer studiebeelden dan portretten.

Eenige beschouwingen over de poëzij van VONDEL's Treurspelen maken het slot uit van dit eerste Hoofdstuk. Heerschappij over de taal, gemakkelijke versificatie, beeldrijke schildering merken wij gedurig bij hem op, en het ontbreekt onzen Schrijver niet aan overvloed van proeven, om tot bewijs daarvan te kunnen aanhalen. Het tweede Hoofdstuk handelt over SHAKSPEARE en zijne Treurspelen (bl. 123 – 208). De Schrijver ziet zich hier op een geheel ander veld verplaatst. »Van het klassieke Treurspel gaan wij over tot het romantische, van de naauwgezette inachtneming van alle vastgestelde regelen en wetten tot de vrije, ja losbandige veronachtzaming van alle bepalingen,» (bl. 123). Om SHAKSPEARE onpartijdig te beoordeelen, is het nog meer, dan bij VONDEL, noodig, vooraf het oog op zijne geschiedenis, op zijnen tijd en deszelfs letterkunde, vooral met betrekking tot het tooneel, te vestigen. De Schrijver deelt dan in de eerste plaats beknoptelijk de weinige bijzonderheden mede, die ons uit het leven van SHAKSPEARE be-

kend zijn. Vervolgens werpt hij een' blik op de voorgangers van SHAKSPEARE en de gebrekkige voorbeelden, die hij bij zijne verschijning onder zijne landgenooten vond. »SHAKSPEARE kende de klassieken niet, ofschoon hij misschien eenige vertalingen hunner historische Schrijvers had »gelezen, en daaruit zijne wezenlijk getrouwe schildering »van de zeden en gewoonten der Romeinen ontleende, die »wij in zijnen *Coriolanus* en *Julius Caesar* bewonderen,» (bl. 130).

Tot eene beoordeeling van SHAKSPEARE's stukken overgaande, gevoelt de Schrijver de moeilijkheid, om eene juiste schifting te maken tusschen diegenen, welke tot zijn eigenlijk onderwerp behooren, en die, welke daarvan moeten worden uitgesloten. »Men kan de stukken van SHAKSPEARE in drie soorten verdeelen, in Blijspelen, in historische stukken en romantische Treurspelen. De onderscheiding tusschen deze beide laatste soorten heeft hare »eigenaardige zwarigheid. In de Historiestukken komt dikwijls niet weinig *tragisch* voor, en in de romantische »Treurspelen is de ingewikkeldheid en uitgebreidheid van »het onderwerp dikwijls zoo groot, dat zij daardoor schier tot »de Historiestukken zouden worden teruggebracht,» (bl. 131). Eenigzins willekeurig komt het ons voor, dat de Schrijver de historische stukken voorbijgaat, om zich enkel tot de romantische te bepalen, hoezeer het door den rijkdom der stof noodig was, zich hier eenigermate te beperken.

Het eerste, wat hier onderzocht wordt, is, in hoever de stukken van SHAKSPEARE ernstige dramatische dichtstukken verdienen genoemd te worden. Als stellig gebrek moet worden aangemerkt, dat de poëtische gedurig met den prozastijl wordt afgewisseld. Hiermede staat in verband een even afwisselende overgang van den ernstigen tot den vrolijken en luimigen toon. Men zou dit ten onregte willen verdedigen met de opmerking, dat ook in het menschelijke leven ernst en vrolijkheid elkander gestadig afwisselen. Het Treurspel is iets anders dan eene getrouwe kopij der werkelijkheid; het is dichterlijke beschouwing des levens, *μυγδὶς βελτίωνον*. Wij kunnen dat gebrekkige in SHAKSPEARE wel uit de omstandigheden, waarin, en het publiek, waarvoor hij schreef, verklaren en verontschuldigen, maar prijzen kunnen wij het niet, zoo wij ons niet door onberedeneerde vooringenomenheid willen laten wegslepen. »Maar

»hoe moeten wij nu deze afwisseling van poëzij en proza,
 »van hoogen ernst en vrolijke luim beschouwen? Is zij van
 »dien aard, dat ons besluit zijn moet: de stukken van SHAK-
 »SPEARE kunnen den naam van Treurspelen niet dragen,
 »omdat zij niet aan het eerste vereischte voldoen en geene
 »ernstige dramatische *dichtstukken* zijn?" (bl. 136.) De
 Schrijver meent, dat dit zeer onbillijk zou wezen. Het is
 hier slechts de vraag, hoedanig de doorgaande en algemeene
 indruk van het stuk is. En wanneer wij dan de lezing van
 den *Hamlet*, den *King Lear*, den *Macbeth*, den *Othello* ge-
 eïndigd hebben, de ernstige indruk zal bij ons niet ontbre-
 ken, (bl. 137.) Slechts voor een oogenblik kan onze aan-
 dacht zich bij de vrolijker tooneelen bepalen. Waren zij er
 niet, SHAKSPEARE had zuiverder, volmaakter Treurspelen
 vervaardigd, maar zij alleen kunnen hem den roem van
 Treurspeldichter niet betwisten.

Wat de *eenheid* van onderwerp betreft, het zoude onbil-
 lijk zijn, zoo wij SHAKSPEARE'S Treurspelen aan regels
 wilden toetsen van het hem onbekende Grieksche Treurspel.
 In zijne beste stukken nogtans bestaat inderdaad eenheid van
 onderwerp, ofschoon die eenheid geheel anders is gewijzigd
 dan in het klassieke Treurspel. Ook bij hem is het onder-
 werp ontwijfelbaar één, maar het is slechts in al zijne deelen
 en onderdeelen ontwikkeld, van de eerste voorbereiding tot
 de laatste gevolgen. Zulks ziet men b. v. in den *King Lear*,
 nog meer in den *Romeo and Juliet* enz. Eenheid is bij hem
 bewaard, maar zij is geheel anders gewijzigd en in ruimer
 zin genomen, dan bij de Ouden.

De indruk, dien SHAKSPEARE'S beste stukken maken, is
 ongetwijfeld diegene, welke in 't algemeen door het Treur-
 spel wordt uitgewerkt. Het Medelijden en de Vrees worden
 door dezelve levendig opgewekt. Niettegenstaande noode-
 looze ijselfheden dikwerf zijne stukken ontsieren en too-
 neelen van ruwheid en wreedheid ons gevoel beledigen, is
 de indruk van vele inderdaad echt tragisch.

Wat de behandeling van het onderwerp betreft, de ver-
 deeling der Treurspelen in vijf bedrijven is bij SHAKSPEARE
 nog ongerijmder dan bij VONDEL. Eene scheiding van het
 onderwerp in *prologus*, *episode* en *exodus* kwam bij den
 Engelschen Dichter niet te pas. Al wat tot de inleiding be-
 hoort, maakt bij hem een deel uit van de behandeling van
 het stuk zelve. Het eerste bedrijf van den *Hamlet* heeft nog

het meeste van de eigenschappen van een' *prologus*, volgens de bepaling van het klassische Treurspel, (bl. 149.) De ingewikkeldheid der fabel, door overtollige, den gang der hoofdgebeurtenis storende voorvallen, doet hem dikwerf ver van het spoor der eenvoudigheid afwijken. Zulks wordt door den Schrijver uit den *Hamlet* aangewezen. Veel geregelder is de ontwikkeling in den *Macbeth* en den *Othello*; vooral in het laatste stuk is meer orde en regelmaat, dan wij in de meeste van SHAKSPEARE'S Treurspelen vinden. »Op de ontknoppingen zijn doorgaans dezelfde aanmerkingen »te maken als op den algemeenen inhoud der stukken. Zij »zijn te vol; er gebeurt daarin te veel, wat eigenlijk on- »noodig is. Die vierdubbele moord in den *Hamlet* moge »eenigzins gewettigd worden, omdat de schuldigen moesten »vallen, en eerst door den dood van LAËRTES het geheele »misdrijf kon aan den dag komen; maar waartoe in den *Romeo and Juliet* eerst nog de moord van Graaf PARIS? Waartoe in den *Othello* de moord van EMILIA? In den *King Lear* blijft schier niemand over," (bl. 161). Tot de juistheid der ontwikkeling behoort ook de getrouwheid aan het kostuum der tijden en volken, die ten tooneele worden gevoerd. In zijne stukken, uit de Romeinsche Geschiedenis ontleend, bespeurt men, gelijk wij reeds opmerkten, eene verwonderlijke getrouwheid in de schildering van zeden en gewoonten; maar in de meeste stukken zweefde hij onbetuigd in het gebied der verbeelding rond, zonder zich om den tijd der gebeurtenis, dien hij dikwerf niet eens juist bepaalde, eenigermate te bekommeren.

Vond de Schrijver in de voorafgaande beschouwingen bijkans meer stof tot berisping dan tot lof, thans, overgaande tot de karakterteekening in de Treurspelen van SHAKSPEARE, staat hij op een uitgestrekt veld voor de rijkste schoonheden. Teregt meent hij in uitstekende karakterteekening de groote voortreffelijkheid van SHAKSPEARE'S Treurspelen te moeten zoeken, (bl. 163). Hij toont dit in eenige proeven, vooral in HAMLET, waaromtrent hij met GOETHE instemt, dat de Dichter »eine grosse That, auf eine Seele gelegt, die der That nicht gewachsen ist," heeft willen schilderen, andere beschouwingen van GOETHE EN SCHLEGEL met oordeel wederleggende, (bl. 170). Eveneens ontleedt hij de meesterlijke trekken, waarmede SHAKSPEARE MACBETH en zijne echtgenooten, en de bekoorlijke karakters van JULIET EN DESDE-

MONA, evenzeer als de afzigtelijke boosheid van dien „*honest JAGO*,” met onbegrijpelijke buigzaamheid van talent heeft weten te schetsen. Wij beamen het ten volle, wanneer de Schrijver SHAKSPEARE, om zijne kennis van het menschelijk hart en deszelfs togten en aandoeningen, de studie waardig acht van allen, die er belang in stellen, om den mensch te leeren kennen.

Om eindelijk de poëzij van SHAKSPEARE billijk te beoordeelen, behoort men onder 't oog te houden, dat SHAKSPEARE zelf misschien geen van zijne stukken in het licht heeft gegeven, en nalatig schijnt geweest te zijn, om voor zijnen roem als *auteur* te zorgen; na zijnen dood eerst werd er van zijne stukken door tooneelspelers eene uitgave bezorgd, en wij begrijpen hieruit ligtelijk, hoe SHAKSPEARE in vele opzigten gebrekkig tot ons gekomen is, (bl. 196). Min gepaste keuze van beelden, zekere gezwollenheid en gemanierdheid zijn echter gebreken, waarvan men hem met deze verklaring niet kan zuiveren. Zij worden echter rijkelijk opgewogen door rijkdom van gedachten en groote dramatische schoonheden; terwijl toon en gang der verzen zich geheel voegen naar het onderwerp, nu eens liefelijk en zoetvloeiend, dan weder kort en krachtig.

Het derde Hoofdstuk behelst eene korte slotsom van het voorgaande, (bl. 209—220.) In onze beoordeeling geheel den gang der Verhandeling gevolgd en beknopt al de hoofdpunten aangestipt hebbende, kunnen wij over dit Hoofdstuk kort zijn. SHAKSPEARE is oorspronkelijker, VONDEL door zijne navolging der Ouden in vorm en inrigting zijner Treurspelen uitnemender; de eerste is dramatischer, VONDEL poëtischer. Geen van beiden heeft de volmaaktheid bereikt; doch beide waren Treurspeldichters in den echten zin des woords, en beide verdienen, schoon dan ook om verschillende redenen, ijverige bestudering. — Dit geheele Hoofdstuk was reeds in ontwikkeling, bij den aandachtigen lezer, gedurende den geheelen gang der behandeling. Hij zal met den Schrijver overeenstemmen, door den geleidelijken gang der redenering medegevoerd.

De Verhandeling van den Heer SIBRANDI kenmerkt zich door eene gemakkelijkheid, welke het beste bewijs oplevert, dat een Schrijver zijn onderwerp meester is. Zoo onze uitvoerige schets iets heeft behouden van dien geleidelijken voortgang, hopen wij, dat zij velen zal opwekken, om de

keurige Verhandeling zelve met aandacht te lezen en nader te overwegen. Vooral raden wij zulks jeugdige Dichters aan, die, ondanks de weinige aanmoediging, die dit verheven vak der poëzij in onze dagen bij het publiek vindt, aan het nationaal Treurspel hunne vermogens en inspanningen zouden willen toewijden.

*Algemeene Geschiedenis ten dienste van Scholen en Huise-
lijk Onderwijs, door H. POL, Ph. Th. M., Litt. Hum.
Doctor. Iste Stuk. Oude Geschiedenis. Te Amsterdam,
bij J. Müller. 1841. In gr. 8vo. VI en 252 bl. f 2-25.*

Geen vak van studie mag met regt meer op de algemeene belangstelling van geleerden en ongeleerden aanspraak maken, dan de Geschiedenis. Wij mogen ons derhalve verheugen, dat de beoefening derzelve zich in de laatste jaren ook in ons Vaderland meer algemeen heeft uitgebreid, en dat met de toenemende beoefening ook de hulpmiddelen ter bevordering derzelve in ruimere mate aangroeijen. Ten blijke daarvan strekken de onderscheidene Schetsen en Handleidingen, Leer- en Læsboeken, ten dienste van Scholen en Gymnasiën, of tot eigen onderrigt, in de laatste jaren in het licht verschenen; en onder deze begroeten wij met genoegen het hierboven aangekondigde werk, waaraan wij niet aarzen eene eervolle plaats onder dezelve toe te kennen. De Schrijver van hetzelfde, die reeds door andere werken van geschied- en letterkundigen inhoud bewijzen van zijn talent en bekwaamheid heeft gegeven, stelde zich ten doel, een Leerboek voor de Geschiedenis te leveren, hetwelk, gelijk hij zegt, het midden hield tusschen de zaakrijke beknoptheid van een eigenlijk Handboek en de dikwijls onmiddelijke korthed van eene dorre Schets'; liever zouden wij zeggen: tusschen eene dorre schets en een uitvoerig geschiedverhaal. Hetzelve zal in drie stukken verdeeld zijn, waarvan thans het eerste, bevattende *de Oude Geschiedenis* tot aan den val van het Westersche R. Rijk, voor ons ligt; en, voor zoo ver wij hieruit kunnen oordeelen, heeft de Schrijver getoond voor zijne taak allezins berekend te zijn. Zijn werk onderscheidt zich door beknoptheid en rijkdom van stof, gepaard aan een' levendigen stijl en heldere voordragt, en beveelt zich evenzeer aan voor dengenen, die het

elders uitvoeriger gelezene in een kort geheel wil overzien, als voor hem, die een beknopt overzicht tot grondslag van uitgebreider studie wenschte te leggen. Beide zullen het met nut en belangstelling lezen. Zoo gaarne wij derhalve aan dit werk den verdienden lof toezwaaijen, kunnen wij echter niet ontkennen, in sommige opzigten, hetzij eene andere wijze van behandeling, hetzij eenige meerdere nauwkeurigheid van den Schrijver te hebben gewenscht. Daar de taak van een' Recensent en het belang der zaak geene lofredede, maar eene kritiek verlangen, meenen wij hieromtrent in eenige bijzonderheden te moeten treden.

De *Inleiding* begint met de bepaling van het woord *Geschiedenis, Historie*. »De *Grieken* (zegt de Schrijver) bezigden dezen naam niet uitsluitend voor navorsching of verhaal van gebeurtenissen, maar pasten het begrip ook toe op waarnemingen in het gebied der Natuur. Vandaar de uitdrukking *Natuurlijke Historie*, waar de eerste beteekenis van gebeurtenissen tot op onderzoek in het algemeen is uitgebreid." Dit is niet juist uitgedrukt; een onkundige althans zoude er uit opmaken, dat de oorspronkelijke beteekenis van *Historie* is navorsching van gebeurtenissen, (*geschiedkundig onderzoek*) en de uitgebreidere zin bij toepassing daaruit is afgeleid. Het omgekeerde is waar. De eerste beteekenis van *ιστορία* is navorsching in het algemeen, en vervolgens is het meer bepaaldelijk op onderzoek van gebeurtenis (*Geschiedenis*) toegepast.

Inleid. bladz. 8 geeft de Schrijver zijne verdeeling der Oude Geschiedenis aldus op: »De Oude Geschiedenis wordt, naar ons inzien, op de geschiktste wijze in vier perioden gescheiden: 1. De Oostelijke Wereld tot op den val van *Perzië*, J. v. C. 2000—330. 2. De westelijke Wereld tot op den val der Grieksche Vrijheid, J. v. C. 2000—330'' enz. Hier heeft blijkbaar eene vergissing plaats, daar de Schrijver als twee perioden opgeeft, hetgeen inderdaad slechts twee afdeelingen van ééne en dezelfde periode zijn: beide immers vallen in denzelfden tijdkring van 2000—330 v. C. Zoodat, volgens deze verdeeling, de Oude Geschiedenis niet in vier, maar in drie perioden is afgedeeld. Overigens is dit eerste tijdperk door den Schrijver wat al te ruim genomen, en had liever in twee perioden mogen gescheiden worden, vóór en na *CYRUS*. Deze overweldigere toch speelt in zijne Eeuw in het Oosten eene, ofschoon verschillende, echter

niet min gewigtige rol, dan vijf Eeuwen later AUGUSTUS in het Westen: met hem vangt voor *Griekenland* zoowel, als voor *Azië*, een nieuw tijdperk aan.

Wat de wijze van behandeling aangaat, stelt de Schrijver tot grondslag de zoogenaamde *synchronische* verdeeling, terwijl hij de *ethnographische* daaraan ondergeschikt maakt. In de Nieuwe Geschiedenis, waar de gebeurtenissen en lotgevallen der verschillende Volken en Staten in een zoo naauw verband met elkander staan, is buiten twijfel deze behandelingswijze de eenige ware; maar in de Oude verdient, naar ons oordeel, de tegenovergestelde de voorkeur. Hier staan de drie groote afdeelingen der menschheid, het Oosten, *Griekenland* en *Italië*, bijna elke op zichzelf; elke volgt haren eigen ontwikkelingsgang, en de eeue treedt na de andere op het wereldtooneel te voorschijn. Het Oosten had reeds zijn' hoogsten bloei en luister gehad, toen *Griekenland* zijn schoonste tijdperk nog moest intreden; en *Griekenland* was reeds gezonken, toen *Rome* zijnen arm naar de wereldheerschappij uitstreckte. Dus is het zoo wel met den algemeenen gang der Oude Geschiedenis als met de bijzondere ontwikkeling der onderscheidene hoofdvölker overeenkomstig, tot grondslag te nemen de ethnographische verdeeling in deze drie hoofdvakken: Oostersche Volken, *Grieken* en *Romeinen*; en daarmede laat zich tevens de algemeene verdeeling in vier perioden, bepaald door CYRUS, ALEXANDER, AUGUSTUS, ligtelijk vereenigen, daar in elk dèzer tijdperken ééne dier groote afdeelingen de hoofdplaats bekleedt. Intusschen erkennen wij, dat omtrent dit punt de geachtste Geschiedschrijvers van elkander afwijken; weshalve wij ons geenszins willen aanmatigen, hieromtrent als regters uitspraak te doen.

Gaan wij vervolgens na, in welke orde de volken worden gerangschikt. Vooral willen wij hier op het Oosten, hetwelk de grootste verscheidenheid oplevert, onze aandacht vestigen. De Schrijver verdeelt de verschillende Volken en Staten van het Oosten in groepen, welke achtereenvolgens in afzonderlijke Hoofdstukken worden behandeld. Het eerst treden de *Assyriërs*, *Babyloniërs*, *Mediërs* en *Bactriërs* op; vandaar leidt hij ons naar *Scythië*, *China* en *Indië*; vervolgens naar *Arabië*, *Aethiopië*, *Egypte* en *Palestina*; en eindelijk komen wij aan *Phoenicië*, *Syrië*, enz waarna de Geschiedenis van het Perzische Rijk eenen aanvang neemt.

Vragen wij nu, of deze orde doelmatig, met den natuurlijken samenhang en de onderlinge betrekking der volken in overeenstemming zij, zoo moeten wij dit ontkennend beantwoorden. Is het natuurlijk, dat men, van *Assyrië* en *Babylonië* uitgaande, eerst na de uiterste en bijna onbekende volken van het Oosten te hebben rondgereisd, in *Syrië* weder aanlandt? Staat de Geschiedenis der *Assyriërs* en *Babyloniërs* niet met die van *Syrië*, *Phoenicië* en *Palestina* in het naauwste verband? Wordt door zoodanigen omweg de loop der zaken en de samenhang der gebeurtenissen niet gestoord? Wij erkennen het moeilijke eener in allen opzichte juiste rangschikking; evenwel twijfelen wij niet, of de Schrijver zal, bij nadere overweging, aan eene andere orde gereedelijk de voorkeur geven.

Dit over de verdeeling en orde van behandeling, door den Schrijver gevolgd. Wat zijnen stijl en verhaaltrant aanbelangt, deze is kort en zaakrijk, en tevens helder en onderhoudend; evenwel merkten wij in de opgave der zaken en gebeurtenissen hier en daar onnaauwkeurigheden op, die duidelijke blijken dragen van overhaasting, waarop wij alzoo meenen de aandacht des Schrijvers te moeten vestigen.

De Oostersche Geschiedenis wordt geopend met eene gepaste Inleiding, waarin het tooneel der gebeurtenissen wordt opengesteld. § 1 handelt over de ligging van *Azië*; § 2 over de Volken, hetwelk aldus aanvangt (bladz. 15): »Uit deze »gesteldheid van het Oosten volgt, dat de bewoners in twee »grootte afdeelingen moeten gesplitst worden: 1. de bewo- »ners der Rivieroevers, die in landbouw hun hoofdbestaan »vinden, enz. 2. de stammen, die op de vlakten (en bergen) »jagt en veeteelt oefenen,” enz. Hier is eene derde afdeeling over het hoofd gezien, namelijk die der *Kustvolken*, welke zich op de zeevaart toeleggen; die, ofschoon minder talrijk, echter niet minder gewigtig voor de Geschiedenis is.

Hoofdstuk II, § 1, handelende over *Assyrië*, begint met eene geographische beschrijving van dit Rijk; aldaar lezen wij bladz. 19: »Aan den overkant van den *Tigris* ligt »het woeste, uitgestrekte *Mesopotamië*.” De Schrijver bedoelt, aan dezen kant van den *Tigris*. — Omtrent de Geschiedenis van het zoogenaamde Oud Assyrische Rijk komt bladz. 20 het volgende voor: »Vijf Eeuwen duurde de groot- »ste bloei, onder meer dan dertig Vorsten,” enz. Dit is eene misrekening. De rij van meer dan dertig Vorsten, die

volgens CTESIUS over *Assyrië* heerschten, vallen niet in een tijdperk van vijf, maar van omstreeks *dertien* Eeuwen, van NINUS tot op SARDANAPALUS. Bladz. 21 plaatst de Schrijver de verwoesting van *Nineve* in het J. v. C. 606; volgens de juistere berekening der Oostersche oudheidkenners wordt dezelve thans gesteld in het J. v. C. 597.

In § 2, betreffende *Babylonië*, lezen wij aangaande NEBUCADNEZAR het volgende, bladz. 23: »Eén Vorst slechts verdient in de korte rij der onbeduidende Koningen onze aandacht, NEBUCHODONOSOR of NEBUCADNEZAR, waarschijnlijk LABYNETUS I, de gemaal der Koningin NITOCRIS. Tyrus ontkwam ter naauwernood, *Juda* bezweek voor hem, en *Egypte's* heerscher beefde voor zijn' naam. Hij was de eigenlijke verheerlijker van *Babylon*, en zijne gemalin is waarschijnlijk de zoo beroemde SEMIRAMIS." Deze opgaaf, ofschoon in fiksche trekken vervat, is echter wat te kort en te onbepaald voor de regering van een' Vorst, die eene zoo gewigtige rol in de Geschiedenis van het Oosten speelt, als NEBUCADNEZAR. En wat NITOCRIS aanbelangt, dat zij de gemalin van NEBUCADNEZAR geweest zij, is slechts waarschijnlijk; doch dat zij dezelfde zou geweest zijn als de zoo beroemde SEMIRAMIS, is hoogst onwaarschijnlijk, ten zij men de geheele oud-Assyrische historie voor eene fabel houde en in een later tijdperk verplaatse; eene stelling; welke wij in het midden laten, maar die althans met des Schrijvers gevoelen omtrent het geschiedkundig bestaan van dat Rijk niet strookt. Denkelijk heeft hij alleen bedoeld, dat de beroemde bouwwerken te *Babel*, aan SEMIRAMIS toegeschreven, voornamelijk door NITOCRIS zijn tot stand gebragt; waaruit echter geenszins volgt, dat beide dezelfde persoon zouden geweest zijn.

Hoofdstuk IV, § 3, behandelt *Egypte*. Sprekende over dezelfde landsgesteldheid en de overstromingen, waaraan het zijne vruchtbaarheid te danken had, voegt de Schrijver er bij, bladz. 37: »Daarom heet ook *Egypte* het geschenk van den Nijl." Eigenlijk niet geheel *Egypte*, maar slechts het door de slib des Nijls gevormde *Delta-land*. — In het verhaal van de Geschiedenis der *Egyptenaren* trok de navolgende plaats, betreffende *Sethen* en de *Dodecarchie*, onze aandacht, bladz. 39: »Een priester, SETHUS, zette zich tegen den wil der Godheid op den troon, hetwelk zulk eene verontwaardiging wekte, dat het gansche volk opstond en

»eindelijk besloot het bestuur aan twaalf Vorsten gezamenlijk »op te dragen (*Dodecarchie*).» Dit verhaal is door den Schrijver wat al te vrij ingekleed. HERODOTUS, die deze Geschiedenis heeft geboekt, meldt ons noch dat SETHON, tegen den wil der Godheid, den troon bemagtigde, — integendeel hij schildert hem als een trouw Vorst, voor wien de Godheid wonderen deed, — noch dat het volk tegen hem opstond en twaalf Vorsten aanstelde; eerst na SETHON'S regering ontstond de *Dodecarchie*. Omtrent deze laatste vervolgt de Schrijver aldus: »Ofschoon deze Koningen, tot gedachtenis van »hun eendragtig bestuur, den verbazenden *Labyrinth* bouwden, duurde die eensgezindheid niet lang,» enz. Dit is overeenkomstig het bericht van HERODOTUS, die echter hierin schijnt gefaald te hebben. Volgens andere berigten, door het gevoelen der latere oudheidkundigen bevestigd, is de *Labyrinth* van veel ouderen oorsprong.

Hoofdstuk V, § 1, alwaar over de *Phoeniciërs* gehandeld wordt, misten wij onder de vermelding hunner kunsten enz., bladz. 49, het letterschrift (*τὰ Φοινικία γράμματα*), zelfs daarom opmerkenswaardig, omdat *Griekenland* het aan *Phoenicië* heeft te danken gehad. Het letterschrift doet ons natuurlijk aan CADMUS, en CADMUS aan het *Boeotische Thebe*, volgens de overlevering eene *Phoenicische* kolonie, denken. Over deze en andere gelijktijdige volkplantingen leest men bij den Schrijver, in de Geschiedenis van *Griekenland*, bladz. 72, het navolgende: »Men »schrijft aan CECROPS toe de stichting der Akropolis van *Athene*, »aan CADMUS het bouwen van den burg van *Thebe*, enz. »De beide eersten worden gezegd den *Grieken* de eerste beschaving te hebben medegedeeld. Zij kwamen echter beide »uit landen, welke toen nog pas in opkomst waren, en die »den *Pelasgers* misschien weinig meer leeren konden dan »deze reeds wisten... Men vergeet niet, dat de oudste berigten CECROPS evenzeer als inboorling (*autochthon*) voorstellen, en dat *Boeotië* van alle gewesten wel het minst »*Phoeniciërs* lokken kon.» Om het al of niet geloofwaardige hier overleveringen, waarover zoo veel in *utramque partem* gezegd is, daar te stellen, merken wij twee punten aan, die den Schrijver moeilijk te bewijzen zouden zijn: 1. dat *Phoenicië*, en vooral *Egypte*, (tijdens SESOSTRIS) de oude *Pelasgen* niet verre in beschaafdheid zoude overtroffen hebben; en 2. dat *Boeotië* het allerminst *Phoeniciërs*

lokken kon. Het eerste toch is buiten twijfel waar; en het laatste, daarover kunnen wij, die met de bijzondere aanleiding der zaak onbekend zijn, moeilijk oordeelen. Zoo veel is toch gewis, dat de *Phoeniciërs* ook soms landwaarts in, koloniën hebben aangelegd, b. v. *Hekatonpylon* in het binnenste van *Libyë*.

Hiermede breken wij af, na alleen nog enkele, hoewel uiterst weinige, schrijf- of drukfouten, vooral in eigennamen, te hebben opgemerkt, zoo als bladz. 33. *Manus* voor *Manu*; bladz. 77. *Cadmaeërs*, *Hyllaeërs*; bladz. 82. *Phocaeërs*, in het Grieksch: *Καδμεῖοι*, *Ἰλλεῖς*, *Φωκεῖς*.

Wij meenen door deze aanmerkingen een bewijs gegeven te hebben, zoowel van de achting, welke wij des Schrijvers talent en kunde toedragen, als van de belangstelling, waarmede wij zijn werk hebben ontvangen. Mogen wij hem van den eenen kant het *festina lente* toeroepen, zoo aarzelen wij ook niet, er van den anderen kant op toe te passen het bekende *ubi plura nitent, non ego paucis offendor maculis*. Om den Lezer eene proeve te geven van den stijl, schrijven wij de volgende plaats af, waarmede de auteur de Grieksche Geschiedenis na de nederlaag bij *Chaeronea* besluit, bladz. 108: »Het verderf, in den Peloponnesischen oorlog »begonnen, werd geheel voltooid door den Phocischen oorlog, »zeker de grievendste bespotting van alles, wat de *Grieken* »vroeger voor waar, heilig en regt gehouden hadden. De »geplunderde schatten der tempels vermeerderden den gelds- »omloop zeer, maar verspreidden daardoor het bederf des te »verder en onherstelbaar. Niet de volken boezemen meer belang in; want waar was de kracht, welke vroeger *Athene's* »en *Sparta's* burgers bijna alle even groot maakte? Slechts »*EPAMINONDAS*, *AGESILAUS*, *DEMOSTHENES*, gelden voor »een geheel volk. Bij hunnen dood bleef er dan ook geen »zuil meer over, om den instortenden tempel der maatschappij »te schragen. Met genoeg merkt men bijna op, dat de »oude geslachten nagenoeg uitgestorven zijn, zoodat de schande »van het nakroost de voorvaderen niet treft. En in spijt van »deze verbastering had een *PHILIPPUS* toch alle krachten van »zijn groot Rijk en al de geslepenheid van zijn karakter twintig jaren noodig, om hen te overwinnen; terwijl *ALEXANDER* in weinige jaren het onmetelijke Oosten onderwierp. »Zelfs het gezonkene *Hellas* wekt bewondering.»

Het uiterlijke laat niets te wenschen over. Een digte en

tevens duidelijke en zeer correcte druk, goed papier, en een matige prijs, maken dit werk voor velen toegankelijk en beloven den Uitgever een ruim debiet.

De Oudejaars-avond. Ernstige lektuur voor de laatste dagen des jaars. Door C. E. VAN KOETVELD, Predikant te Schoonhoven. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1840. In gr. 8vo. 262 bl. f 2-80.

Dit boekdeeltje, welks aankondiging vóór nieuwjaar door plaatsgebrek moest achterblijven, bevat: I. *De Portefeuille van een Dorpspredikant*, bestaande in vijftien vertoogen, meestendeels de hoofddenkbeelden van oudejaars- en dergelijke preken behelzende. Dit gedeelte van het werkje wordt door den Schrijver opgedragen aan zijne vroegere gemeenten. II. *De laatste klokslag; vier fragmenten uit het werkelijke leven*; eene soort van kleine zedelijke verhaaltjes. III. *Mijn Album*, opgedragen aan des Schrijvers vrienden; het zijn kleine overdenkingen, herinneringen, zedelijke beschouwingen, enz. IV. *Proeven eener berijming van den Prediker*, waartoe I: 1—11, VI: 10—12, VIII: 11—17, IX: 3—10, XII: 1—8 uitgekozen worden. Wij willen niets afdingen op de zuiverheid van taal en maat, maar houden dat Bijbelboek voor zeer ongeschikt, om in zulk een Westersch maat- en rijmkleed gestoken te worden. De twee laatstgenoemde Afdelingen hebben al zeer weinig met den oudejaars-avond gemeen; het laatste der vier fragmenten is eene al te getrouwe nabootsing van den bekenden oudejaarsnacht, den droom, in de Nederduitsche vertaling der *Gedachten van JEAN PAUL* de eerste plaats beslaande, dan dat dit den met het laatste stukje bekende niet zou hinderen. Die *Claudiaansche* of *Jean-Pauliaansche* manier wordt door den Heer VAN KOETVELD in het meeste gedeelte van het werkje gevolgd; hier beter, daar minder. Dat is ook tegenwoordig *a l'ordre du jour*; bij de meesten is het, wat het ook hier is, te gekunsteld, te stijf. Waarlijk, het is ieders zaak niet. *Rec.* zou, al hadde hij ook ooit gemeend in verzoeking te zijn om dezen schrijftrant na te volgen, daarvan voor altijd hebben afgezien na het lezen van *Jonathan's Waarheid en Droomen*. De beide laatste stukken hebben op het oude jaar meerdere betrekking. De *twee dagen van eenen grijsaard* bevat twee

vertoogen, getiteld *de kortste dag* en *het oude jaar*, beide opgedragen aan ouden van dagen. Die verschillende opdrachten hebben iets zonderlings, hetwelk bij dezen schrijftrant welligt behoort. De *nalezing* (niet opgedragen) bevat een paar versjes. Het geheel is stichtelijk, bevat vele nuttige wenken, en zal ongetwijfeld voor velen eene gepaste ernstige lectuur in de laatste dagen eens jaars uitmaken. Wij hadden voor die dagen ook wel iets over het Kersfeest gewenscht. Jammer is het, dat men in den stijl de *navolging* van het godsdienstig-*humoristische* — of hoe moeten wij het noemen? — te duidelijk proeft. Hier en daar vonden wij, dacht ons, de kleur van STRAUSS, niet den beruchten van onze dagen, maar van den gemoedelijken Schrijver der *Kerkklokstoneen*.

Schaduwtrékken der Liefde. Door FRANS GILTA. *Te Groningen*, bij W. van Boekeren. 1840. *In gr.* 8vo. 285 bl. f 2-90.

Van het onder dezen titel aangeboden vijftal Verhalen noemt de Schrijver het eerste, derde en vierde, als gegrond op waarheid; het tweede en vijfde, als volksoverleveringen. Zulks neemt echter het lezenswaardige niet weg. Wij hebben ons dikwijls bij het doorbladeren van verzamelingen van Duitsche volksverhalen en overleveringen beklaagd, dat voor eene sierlijke inkleeding van hetgeen te dezen op onzen eigen grond te huis behoort, nog zoo weinig gedaan is. En het ontbreekt toch in ons vaderland waarlijk niet aan *Sagen* en *Legenden*. De provinciale Volksalmanakken hebben er nu en dan iets van opgenomen. Men meene echter niet, dat het zich blootelijk tot vermaak van den lezer bepaalt. Er is voor de kennis der zeden en denkwijze van onze voorvaderen meer uit te leeren, dan men oppervlakkig vermoeden zou. Doch *dit* belang hebben wij bij het laatste volksverhaal, te *Luik* en *Brussel* behoorende, minder. Het andere is *Geldersch*, en de inkleeding waarlijk goed. En dit is over het algemeen van dezen bundel waar. Wel kiest de Schrijver bij voorkeur, liever moesten wij zeggen bij uitsluiting, akeelige en sombere onderwerpen; ten minste men zal wel niet anders kunnen zeggen van de geschiedenis van een meisje, dat door ontrouw van haren minnaar krankzinnig wordt; of

van die eener andere, die in denzelfden treurigen toestand gebragt wordt door de ontdekking, dat zij met haren eigen vader was gehuwd, welke laatste zich na die vorsehrikkelijke ontdekking met hun kind verdrinkt; of eindelijk van eene vrouw, die ten onregte door haren echtgenoot van ontrouw verdacht wordt, en dien ten gevolge miskend en mishandeld, totdat de man op zijn sterfbed hare onschuld ontdekt en vol berouw sterft, spoedig door de miskende vrouw gevolgd wordende aan de van verdriet opgedane tering. Het tweede dezer onderwerpen is al te akelig, om ook bij innemenden verhaaltrant te kunnen voldoen. Ook is in dit verhaal de knoop al te gemakkelijk te bespeuren. Beter ware het vroeger met den Heer DE ROULLI EN ANTOINETTE gebeurde eerst na de ontdekking der oude vrouw verhaald. Dit sombere in het algemeen laten wij echter minder gelden als aanmerking tegen den Schrijver. Elk toch heeft zijne eigene manier, en er is geen korter weg, om in deze soort van geschriften in niets te slagen, dan het in alles te willen doen. In zijnen trant dan verhaalt GILTA zeer onderhoudend; de stijl is zeer zuiver, en, kwame de al te donkere tint niet tusschenbeiden, dan zouden wij op de verhalen, als zoodanig, nauwelijks eenige aanmerking hebben. De inleidingen bijzonder, met name van het tweede, derde en vierde verhaal, maken eene gunstig voorinnemende inkleeding uit. Wij moeten den Schrijver intusschen raden, zich in het vervolg te wachten van herhalingen, hoedanige bladz. 131 in vergelijking met bladz. 110, en 251 in vergelijking tot 239 hemzelve zullen in het oog vallen. Ook maken wij hem opmerkzaam op *onderbreken* voor in de rede vallen, bladz. 106, 139; *opgevallen* voor in het oog gevallen, bladz. 131, en *zich* voor elkander, bladz. 158; alle *Germanismen*. Dat kersnacht niet tusschen de beide kersdagen, maar vóór den eersten invalt, zou bladz. 132, en op nog een paar plaatsen in datzelfde verhaal, eenige verandering gegeven hebben, indien de Schrijver er zich niet in hadde vergist. Het meisje op het titelvignet is wel twee eeuwen te modern gekleed.

Wij moedigen den Heer GILTA, dien het aan geen goed talent van vertellen ontbreekt, zeer aan tot het voortzetten van dezen letterarbeid; mits hij zich in het sombere niet al te zeer toegeve.

Keur van Noord- en Zuid-Nederlandsche Verhalen. Te Amsterdam, bij G. L. Koopman. 1841. In gr. 8vo. 207 bl. f 1 - 90.

De Schrijver, die zich J. R. teekent, bedoelde ditmaal (hij schijnt dus meer te hebben geschreven) niet enkel, om een uur van uitspanning aan de lezers dezer verhalen te verschaffen, maar stelde zich tevens voor, nuttig te zijn. Hij wijst daarmede het oogpunt aan, waaruit hij dit bundeltje wenschte beschouwd te hebben.

I. heeft geen titel, maar bevat de geschiedenis eener aanzienlijke jonkvrouw, die in het laatst der vorige eeuw met haren vader op een eenzaam slot in den omtrek van *Namen* woonde. Een lichtmis, tevens speler en hoofd eener rooverbende, dringt zich listiglijk in, onder voorgeven van een Fransche emigrant te zijn, die aan de guillotine ontsnapt is, wint de liefde der dochter, verleidt haar; doch zijn opzet, om haar te huwen, en daarna den ouden Graaf om te brengen, wordt aan den laatsten ontdekt door twee der roovers, wier aanvoerder gevat wordt en gestraft, terwijl de ongelukkige bedrogene eene kindermoordster wordt. Dit verhaal is het eenige in het werkje, dat den naam *Zuid-Nederlandsche* op den titel heeft gebragt; het eenige ook, waarvan de Schrijver in het voorbericht iets zegt, als zedelijke leering bevattende. Nu, de waarheid, dat jonge meisjes niet genoeg op hare hoede kunnen zijn tegen de verleiding, is dan ook gewigtig genoeg ter herinnering; maar het komt hier toch niet genoeg uit. *Leonie* is te spoedig ingenomen met, en verliefd op den vreemdeling. Het kostte hem geene moeite, haar ongelukkig te maken. Hij behoefde haar geene aanhoudende, listige lagen te leggen. Dus bewijst het voorbeeld niet, wat het bewijzen moest. Men beklagt de Freule, omdat zij zoo bitter bedrogen werd; maar men merkt tevens aanstonds op, dat zij hoogst onvoorzigtig was in het voedsel geven aan de neiging voor iemand, dien zij volstrekt niet kende. En in zoo verre het verhaal voedsel geeft aan dat — in de romantische wereld onmisbare, maar in het werkelijke leven allerschadelijkste — begrip van eerste blikken, die over eeuwigheden beslissen, achten wij de zedelijke strekking eerder schadelijk dan nuttig.

II. *De Klūzenaar*. Een visscher van onbekende maar

vermeende lage geboorte redt de dochter van eenen adellijken bewoner van een slot aan den *Rhijn*, verliest op haar, wordt weder bemind, maar vindt in eenen Edelman zijn medeminnaar, dien hij doorsteekt, en te laat ontdekt, dat het zijn vader was. De jonkvrouw drinkt den gifbeker, en het akelige verhaal is uit.

III. *Faust* is de bewoner van een kasteel aan de *Waal*, moordenaar, vrouwenschender, bedrieger, en wat niet al! Wij zouden wel eens willen weten, welke zedelijke leering uit dit zamenraapsel van ijselijkheden te trekken ware.

IV. *De Weeze* is nog het beste; een lief verhaal, waarvan men echter wenschen mogt, dat het meer ware uitgewerkt. Met eenige bijvoegingen en meerdere verwickelingen kon het de schets van een' zeer onderhoudenden Roman worden. Men leest het met genoegen, schoon de zedelijke leering alweder ver te zoeken zij.

V, eindelijk, *de Boerenkermis*, is niets meer en niets minder, dan de vertelling, hoe op eene kermis te *Veenendaal* een gevreesde bekkensnijder onder de boeren door eenen schermmeester met behulp van een versleten dubbeltje zoodanig wordt toegetakeld, dat hij niets meer te zeggen heeft.

Magtig veel beduiden deze vertellingen niet. Zij heeten: *keur*, dat is *uitgekozene*. Indien nu de Schrijver gelukkig in dat kiezen geweest is, dat zegt alzoo, wanneer deze de beste waren, zouden wij niet veroordeeld willen zijn, om de niet gekozene te lezen. — Voor een anders toch verloren oogenblik mag het boekken zijn publiek vinden. Het is niet groot.

De Volksbode. Een Tijdschrift tot nut van 't algemeen, door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA en O. G. HELDRING. IIde Jaargang. Te Arnhem, bij I. A. Nijhoff. 1840. In gr. 8vo. f 2-60.

De *Volksbode* bewandelt op dezelfde ijverige en doeltreffende wijze het vroeger ingelagen spoor, trachtende door wenken over de opvoeding, over het bewaren van den kinderlijken zin bij de jeugd, door het voorschrijven van huisregelen en het opgeven van belangrijke spreuken en lessen het goede te stichten; wijzende door een en ander personen en huisgezinnen den weg aan, waarop de planten van zedelijkheid, deugd en godsvrucht bloeijen; terwijl hij aan ondervinding en menschenkennis eene belangstelling en overredingskracht paart, die ons voor hem inneemt, en niet nalaten kan ingang te vinden bij hen, die ooren hebben om te hooren, en waarlijk verlangen wijzer en beter te worden. Hij ga voort; en blijft zijne leus, door leeringen te wekken

en door voorbeelden te trekken, dan zal hij, voorzeker, menig goed zaad uitstrooijen op den akker des harten, en, geleid door echt Christelijke beginselen, zijne pogingen met den besten uitslag bekroond zien, door ook die voldoening te smaken, die aan eenen arbeid verbonden is, waarvan het loon eenmaal groot zal wezen in de hemelen.

De mannen, die den *Volksode* uitzenden, vinden opwekking en medewerking; zoo levere dit Tijdschrift steeds een bewijs op, dat *Nederland*, bij voortdoring, het zijne aanwendt, om al die deugden aan te kweeken, die voor de welvaart der Maatschappij onontbeerlijk, en, naast Gods woord, geschikt zijn om hart en wandel te rigten op den weg van ware gelukzaligheid.

De bijzonderheid, in het voorbericht van dezen tweeden jaargang opgegeven, mogen wij ook hier niet onvermeld laten; namelijk: dat van de Bijbladen, bij dezen jaargang gevoegd, niet minder dan 21,500 stuks, *gratis*, onder de mindere volksklasse zijn uitgedeeld.

Floris van der Zaan. Eene berijmde Vertelling voor mijne Kinderen. Door P. HANOU VAN ARUM. Te Amsterdam, bij H. Frijlink. In kl. 8vo. 31 bl. f: - 75.

Te regt noemt de Schrijver zijn werkje: eene *berijmde* vertelling, en schijnt dan ook geene dichterlijke waarde aan dezen zijnen arbeid te willen toegekend hebben. Reeds de aanhef verstrekt tot bewijs der juistheid van dit oordeel:

Er leefde op zeker vrolijk dorp,
 In *Zutphens* ommestreken,
 Een oud gepensioneerd serjant,
 Die op de zee en op het land
 Al heel wat had bekeken.

Hij was reeds op zijn tiende jaar
 In *Amsterdam* gekomen,
 En op den winkel van zijn oom,
 Den pompenmaker VAN DER BOOM,
 Als leerling aangenomen.

De grootste waarde van het boekje bestaat in de talrijke en niet onaardige platen, die het voor kinderen tot een aangenaam geschenk zullen maken; terwijl de inhoud van het werkje van dien aard is, dat het aan de jeugd zonder bedenking kan in handen gegeven worden.

BOEK BESCHOUWING.

Leerredenen over de Geschiedenis van Jezus lijden en sterven. Door G. H. VAN SENDEN. II Deelen. Te Groningen, bij J. Oomkens. In gr. 8vo. 115 bl. f 6-80.

Onder hetgeen de Protestantsche kerk van de vroegere ontleend, maar verbeterd heeft, behoort ook het alzoogenoemde *Passiepreken*. Uit den aard is deze soort van preken bij uitnemendheid geschikt, om, gedurende de zeven weken vóór Paschen, nog tot iets anders op te leiden, dan tot onthouding van vleeschspijzen, welke men verkiest *de Vaste* te noemen. Het lijden van den Zaligmaker der wereld was altijd het eenige gewigtige onderwerp, waarover gehandeld werd. Zelfs in de, als wij dit zoo noemen mogen, *dogmatische* tijden werd dit hoofddoel niet uit het oog verloren. Duidelijk bleek dit uit de verdeling der leerredenen, bij welke het historische, profetische en borgtogtelijke gedeelte, zoo als men dit geliefde te noemen, afzonderlijk behandeld werd. Men gevoelde het hoofdoogmerk, waartoe het lijden des Heeren werd voorgesteld, ofschoon men zich, naar den geest dier tijden, bij het behandelen van dit onderwerp, in het dogmatische te zeer verdiepte. Dit neemt niet weg, dat wij het goede daarin niet moeten over het hoofd zien, opdat niet het prediken over het lijden des Heeren geheel ontaarde in bespiegelingen of vertoogen over bijzonderheden uit de lijdensgeschiedenis, welke niet altijd, gelijk het behoort, met den grooten Lijder in naauw verband worden voorgesteld. De boven vermelde Leerredenen gaven tot deze opmerkingen gereede aanleiding.

Vreemd en min verkieslijk zijn de opschriften der Leerredenen. *Thabor*. LUK. IX: 32. (Het onzekere omtrent dien berg mogt wel meer in aanmerking zijn genomen.) *Bethanië*. JOH. XII: 1-8. *De voorzegging*. MATTH.

XXVI: 30—35. *Gethsemané*. MATTH. XXVI: 36—46. *Het verraad*. MATTH. XXVI: 47—50^a. *De overgift*. JOH. XVIII: 4—9. *Het zwaard*. MATTH. XXVI: 51—54. *De boosheid*. LUK. XXII: 52, 53. *Het verhoor*. JOH. XVIII: 13, 14, 19—24. *De veroordeeling*. MATTH. XXVI: 63^b—68. *De verloochening*. MATTH. XXVI: 58, 69—75. *Het kwaad*. JOH. XVIII: 28^a. *Judas berouw*. MATTH. XXVII: 3—10. *De laster*. LUK. XXIII: 2—4. *Wat is waarheid?* JOH. XVIII: 33—38. — *HERODES*. LUK. XXIII: 5—11. *De keus*. MARK. XV: 6—14. *De bloedschuld*. MATTH. XXVII: 24, 25. *Het vonnis*. JOH. XIX: 1—16^a. *De wegleiding*. LUK. XXIII: 26—31. *Het kruis*. JOH. XIX: 17—22. *De bede*. LUK. XXIII: 34—36^a. *De Moeder*. JOH. XIX: 25—27. *De drie kruiselingen*. LUK. XXIII: 39—43. *De Messiaspsalm*. MATTH. XXVII: 45—47. *De dorst*. JOH. XIX: 28, 29. *De terugblik*. JOH. XIX: 30^b. *Het vooruitzicht*. LUK. XXIII: 46. *De wonderen*. MATTH. XXVII: 51—56. *Het graf*. MATTH. XXVII: 57—66. Deze zijn de opschriften, bijna schreven wij raadselachtige opschriften der dertig hier geleverde Leerredenen. VAN SENDEN heeft kort willen zijn, en hij is, zoo als dit dan gewoonlijk gaat (*), duister geworden. Het doel, waartoe Leerredenen opschriften bekomen, is niet bereikt. Die gezochtheid is verre van het eenvoudige verwijderd. Doch over smaak is het oordeel niet altijd eenparig. Opdat het evenwel niet schijne, dat wij ongegrond oordeelen, streekte, tot bewijs, de drieëntwintigste Leerrede, IIde D. bl. 169 en volg. De tekst is JOANN. XIX: 25—27, en vermeldt het uitnemende blijk van 's Heilands moederliefde. Het opschrift dier leerrede is: *de Moeder*. Dat dit opschrift het onderwerp der leerrede niet uitdrukt, valt duidelijk in het oog bl. 174, waar VAN SENDEN, als eerste doel zijner rede opgeeft: »de scheiding » van JEZUS uit den kring zijner betrekkingen zal voor ons » staan.” Dit eerste doel wordt bl. 175 nader ingedeeld:

(*) — *brevi esse laboro,*
Obscurus fio. —

»die scheiding meer van nabij beschouwende, staat zij
 »voor ons, als verheerlijkt, *vooreerst*, door de vriend-
 »schap, die niets ontziet, *ten tweede* door de moeder-
 »liefde, die getrouw blijft tot in den dood, en *ten derde*
 »door de zorg des stervenden, die aanbiddelijk is.” Het
 zal wel niet noodig zijn, na de opgaaf der verdeeling, nog
 aan te wijzen, dat het opschrift voor een beter en gepaster
 had moeten plaats maken. Met een enkel woord ver-
 melden wij nog den misslag: *moederliefde*, voor *moeder-
 lijke liefde*.

De drie kruiselingen is het opschrift der volgende leer-
 rede, over LUK. XXIII: 39—43. Voor ons gevoel heeft dit
 opschrift iets onaangenaams. Doch dit willen wij niet zoo
 zeer drukken. Ook hier wordt alzoo het onderwerp niet
 juist aangewezen. »Bringen wij,” zoo leest men bl. 196,
 »intusschen de drie stervenden te gelijk voor onzen geest,
 »letten wij bij al de overeenkomst, die er in hun uitwen-
 »dig lot is, op het kenmerkende van hun zielsgevoel, dan
 »staan er drie zeer verschillende sterfgevallen voor onze
 »oogen. — De dood vertoont ons dan daar het beeld des
 »diep gezonkenen, des zich verheffenden, des tot het
 »hoogste peil verhevenen menschen; want een afzigtelijk
 »zondaar, een medelijdenwekkend boetvaardige en een
 »heilige van ons geslacht hangen daar aan de kruisen; met
 »eenen blik zien wij drie soorten van stervenden op dit
 »tooneel des doods vereenigd. — Gewigtiger gezigt kan
 »ons *Golgotha* niet bieden, dan van dit standpunt be-
 »schouwd. Dat wij dan op hetzelfde ons plaatsen en van
 »daar het tooneel des doods gadeslaan, hetwelk ons ver-
 »toont: I. het sterven van den zondaar in deszelfs ver-
 »schrikkingen; II. het sterven van den in de laatste ure
 »boetvaardige in deszelfs waarschuwing en vertroosting;
 »III. het sterven van den welvoorbereiden in deszelfs voor-
 »beeldige kracht.” Uit deze medegedeelde woorden zal
 men wel opmaken, dat hier eene proeve te vinden is eener
 leerrede, niet over den Lijder als zoodanig, maar over bij-
 zonderheden uit de Lijdensgeschiedenis des Heeren. Zulke
 proeven verlangt men niet, dat algemeen werden geno-

men. Lijdenspreken moeten toch eenigzins anders zijn ingerigt.

Misschien heeft VAN SENDEN meer den toelag gehad, om eene kloof in onze Letterkunde aan te vullen, toen hij het plan vormde voor de uitgaaf dezer Leerredenen. Dit heeft welligt invloed gehad op vorm en inhoud dezer stukken zelve. Er is in de stukken veel, dat, goed gebruikt, ook bij het opstellen van lijdenspreken van nut kan zijn; doch zij, die het minste in staat zijn tot eene goede keus, loopen het meeste weg, hetzij als lezers, hetzij als navolgers en naäpers, met hetgeen schittert, en dat juist daarom minder opmerking verdient.

Na al het goede, dat van deze Leerredenen meer of minder gegrond is gezegd, kan de opgaaf van eene en andere bijzonderheid nut aanbrengen voor hen, die uit het rijke fonds van VAN SENDEN putten, zonder, gelijk het behoort en zoo als hij gewoon is, dat fonds goed te gebruiken. Voor dezen kan dit kort verslag volstaan.

Stemmen uit het graf van eenen Christen. Met eene Voorrede van den Hoogleeraar J. NIEUWENHUIS. Iste Deel. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. In gr. 8vo. 311 bl. f 3-:

Niemand late zich door den wat vreemden en somberen titel afschrikken van dit boek te koopen en te lezen; want het heeft niets zonderling vreemds aan zich, en laat wel eene vaste stem van redelijken en hoogen ernst, maar geen holle en akelige graftoonen hooren: het is alleen zoo genoemd, omdat het » een begonnen, maar onvoltooid achtergebleven werk » van eenen gestorvene is, » de nalatenschap van een' Christen, bevattende overdenkingen over » verschillende godsdienstige onderwerpen, die de zoon van » den overledene onder deszelfs papieren gevonden, verzameld en zoo veel mogelijk tot een geheel gebragt heeft, » om ze niet alleen den gemeenschappelijken vrienden van » den overledene, maar in het algemeen aan alle vrienden

» van waarheid en deugd toe te wijden”; en dit met » geen » ander plan, dan om voor meergevorderde of beschaafde » Christenen meer ontwikkelde overdenkingen te geven over » eenige, en wel over de meest belangrijke onderwerpen » der Godsdienst”; aan welk werk de Schrijver » eerst den » titel wilde geven van *Uren, aan verstand en hart gewijd,* » of iets dergelijks”, dat, (zou Ref. zeggen) misschien wel zoo goed uitgelokt zou hebben. — Dit een en ander heeft de Hoogleraar NIEUWENHUIS, in de *Voorrede*, uit het schrijven van den zoon medegedeeld » aangaande den oorsprong en de geschiedenis dezer bladen”, en dezelve verder met alle regt aangeprezen » aan alle in kennis en beschaving meergevorderde Christenen; aan allen, die prijs » stellen op naauwkeurige, duidelijke en volledige ontwikkeling hunner denkbeelden, en op wijsgeerige, d. h. uit » algemeene redebeginselen afgeleide begrippen, gepaard » met eene levendige en gemoedelijke voorstelling der voor» naamste zedekundige en godsdienstige waarheden.” — Ref. kan zich hiermede over het geheel zeer wel vereenigen, en heeft deze in goeden, duidelijken en gepasten stijl gestelde overdenkingen, beschouwingen, vertoogen, of hoe men ze noemen wil, met veel genoegen gelezen.

Dit eerste Deel bevat, onder vier hoofdrubrieken, de volgende belangrijke artikels: *MIJNE BESTEMMING. Ik ben een zedelijk wezen. Er bestaat eene hoogere, bovenzinnelijke en zedelijke wereld, of een rijk van zedelijke wezens. Mijne bestemming is de vervulling der wetten van dat rijk. Hoe vereenig ik het best mijne beantwoording aan mijne hoogere bestemming met het streven mijner zinnelijke neiging tot welzijn en genoegen? HET GELOOF. Noodzakelijkheid des geloofs. De kracht des geloofs. Ik geloof in eenen God. Ik geloof aan eene Voorzienigheid. Ik geloof, dat mijne ziel onsterfelijk is. — DE GODSDIENST. De Godsdienst, eene behoefte voor den mensch, als mensch beschouwd. Invloed van de Godsdienst op de deugd. Invloed van de deugd op de Godsdienst De ware godsdienstigheid. De Godsdienst, het beste middel tot een gelukkig leven. Openbare Godsdienstoefening,*

nuttig en noodzakelijk. — DE OPENBARING. *De Natuur, eene Openbaring van God. Behoeftē aan eene nadere Openbaring. Deze Openbaring is genoegzaam.* — Bij het voorlaatste artikel doorloopt de Schrijver kortelijk de Bijbelsche Openbaringsgeschiedenis, om daaruit het doel en de leiding der Goddelijke onderwijzing van het menschedom aan te toonen.

Het eene gedeelte van dit geschrift is zekerlijk meer en beter bewerkt dan het andere; maar het geheel draagt blijken van eene verlichte denkwijze over en van eene hartelijke belangstelling in de zaak der Goddelijke Natuur- en Woord-openbaring, en harer heilzame uitwerking op den mensch en het menschedom, en het zal aan het verstand en hart van redelijk denkende en zuiver gevoelende Christenen wel voldoen. — Aanmerkingen of bedenkingen van groot belang heeft Ref. niet; en daar het geheel hem aanprijzenswaardig voorkomt, wil hij die, vooral bij het werk van eenen overledene, thans niet in het midden brengen, maar liever zijne aankondiging met eenige proeve daaruit te geven besluiten:

Zeer gepast en treffend is onder anderen het artikel, *de Godsdienst, eene behoefte voor den mensch, als mensch beschouwd*, waar de Schrijver, om dit te betoogen, hem beschouwt »als een redelijk, als een zedelijk, als een »diepst afhankelijk, als een tevens met edele vermogens »uitgerust” (volmaakbaar) »wezen,” en als zoodanig opgeleid tot God, in deszelfs betrekking van »Schepper, Wet- »gever, Bestuurder en Vergelder”; en na dit een en ander schoon ontwikkeld te hebben, eindigt hij die afdeeling op deze wijze: »Is dan het geloof aan de waarheden van »de Godsdienst zoo onontbeerlijk voor mij, komt het zoo »geheel met mijne zedelijke natuur en met mijnen stand in »de wereld overeen, dat ik zonder hetzelfde noch gelukkig »noch deugdzaam kan zijn, dan heeft de Godsdienst ook »eene wezenlijke waarde voor mij; dan hangt het niet van »mijne willekeur af, of ik mij met haar wil bezig houden »of niet, haar wil aannemen of verwerpen; dan is het voor- »oordeel noch hijgeloof, maar wijsheid en ware verlich-

»ling, hare leiding te volgen, en mij door haar onderwijs
»te laten vormen en besturen; ja dan kan ik haar verach-
»ten noch onversehillig jegens haar zijn, zonder mijzelven
»te wederspreken, zeer onnatuurlijk te handelen, en mijn
»waar belang te verzaken. — Maar nu ben ik ook ge-
»rust, dat de Godsdienst op aarde nooit zal te niet loopen,
»nooit ophouden noodzakelijk voor de menschen te zijn,
»hoezeer ook ongeloofigen dit willen beweren, of toene-
»mende onverschilligheid omtrent haar dit moge schijnen
»te voorspellen. Ja, was zij eene vrucht van menschelijke
»uitvinding, het gewrocht van staatkunde, bijgeloof of
»eener dweepende verbeelding, zij zou, gelijk alle werk
»van menschen, onvolmaakt zijn, eenmaal uitgediend heb-
»ben, en voor betere leerbegrippen moeten plaats maken.
»Maar neen, op de natuur van den mensch zelv' gebouwd
»zijnde, kan er nooit een tijd komen, waarin zij overtollig
»zal worden en ophouden eene behoefte voor den mensch
»te zijn. Wat dan ook hare vijanden tegen haar mogen
»ondernemen, van welke wapenen zij zich ook mogen be-
»dienen, om haar te bestrijden; ja al vereenigden zich
»alle magten der aarde tegen haar, zij zal blijven, zoo
»lang er menschen op aarde zijn; want, om haar te ver-
»nietigen, moest men eerst de menschelijke natuur veran-
»deren, en de menschen doen ophouden redelijke wezens
»te zijn en zedelijke behoeften te hebben. — Zoo wil ik
»haar dan met al mijn hart omhelzen en aankleven, en
»tot haar altijd mijne toevlugt nemen. Geene tegenwer-
»pingen of spotternijen der twijfelzucht of des ongeloofs
»zullen mij aan het wankelen brengen. Zij zal de leids-
»vrouw en gezellin mijns levens zijn, en met haar wil ik
»wandelen door dit aardsche dal. Dan zal zij bij mij geen
»dwang, geene gewoonte, geene bloote belijdenis der lip-
»pen, maar eene Godsdienst des harten zijn; en ik zal in
»haar vinden, hetgeen ik buiten haar nergens vinden kan,
»eenheid in mijne denkbeelden, rust voor mijne ziel,
»troost in alle omstandigheden des levens, en hoop een-
»maal in mijn laatste uur." — Hiernevens sta niet onge-
past het slot des artikels: »Ik geloof, dat mijne ziel on-

»sterfelijk is," waarin de Schrijver, na hiervoor de redelijke en zedelijke gronden aangevoerd te hebben, dus besluit: »En zoo ben ik dan veilig voor uwe stormen, o »alles verslindende Natuur! Uwe verwoestende krachten »verschrikken mij niet. Gij kunt mij wel in den stroom »des tijds mede voortslepen, in zoo ver ik tot u behoer en »aan u onderworpen ben; maar mijn zedelijk Ik is boven »alle wisselingen des tijds verheven: gij kunt wel het ligchaam dooden, maar de ziel, die uit God is, kunt gij »niet dooden. Ik ben eeuwig, en mijne werkzaamheid op »aarde heeft een hooger doel in het oog van Hem, die u »geschapen heeft, dan de blinde werking uwer krachten. »Zijt gij tot mijne langere aanwezigheid en werkzaamheid »noodzakelijk, dan zult gij u naar mij, of naar den wil »van God, die mij een langer aanwezen wil schenken, »moeten schikken, en al uwe tegenkantingen zullen te »vergeefs zijn! — Hoewel ik u niet kan aanschouwen, »o edel en geestelijk wezen, dat in mij woont, en mij »zulk eene verhevene bewustheid van mijzelfen verschaft! »hoewel ik niet weet, of gij enkelvoudig of uit deelen te »zamengesteld zijt, welk eene gedaante en gesteldheid gij »bezit, wanneer gij in mij ontstaan zijt, en hoe gij in mij »werkt; zoo weet ik toch, dat gij bestaat, en een onfeilbaar kenmerk overtuigt mij van uwe aanwezigheid. Ik »weet namelijk, dat ik pligten te vervullen heb; ik weet »dus, dat ik een zedelijk wezen ben, en juist daardoor »weet ik ook, dat ik eeuwig en onsterfelijk ben. — Of »ik de Natuur ook na mijnen dood tot mijne verdere ontwikkeling nog noodig zal hebben; in hoe ver mijn geest »zich naar hare wetten zal moeten voegen; of en in hoe »ver de behoeften dezer aarde mij ook daar zullen volgen; »of ik een ander en beter ligchaam zal bekomen, welke »zintuigen dat ligchaam zal hebben, en of het eeuwig zal »voortduren, of eens wederom door een ander en nog beter zal vervangen worden; of dit tot in het oneindige zal »afwisselen, en het eene ligchaam telkens de kiem tot eene »nog fijnere bewerktuiging zal bevatton; of ik het eene »zonnestelsel na het andere zal doorwandelen, of dat mij

» slechts een bepaalde kring zal worden aangewezen; dit
 » alles weet ik niet, van dit alles kan ik niets gissen. Ver-
 » trouwelijk geef ik mij aan uwe wijsheid en goedheid over,
 » o mijn Schepper en Vader! met onwankelbaren moed be-
 » geef ik mij in den nacht des doods, wanneer Gij het ver-
 » langt, en zeg de wereld vaarwel, verzekerd, dat Gij mij
 » zult overbrengen in het Rijk des lichts, en mij alles rij-
 » kelijk zult vergoeden, wat ik in den strijd met de blinde
 » Natuur, doch naar uwen wil, verloron heb.”

Vraagboekje over de Bijbelsche Geschiedenis voor jonge Kinderen, door W. C. MAUVE, Leeraar bij de Doopsgezinden te Haarlem. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1841. In kl. 8vo. 74 bl. f : - 30.

Al wederom een *Vraagboekje!* dus al wederom die versletene en inderdaad onbehagelijke, onbeduidende benaming! al wederom een boekje in *vragen en antwoorden* voor het godsdienstig onderwijs! dus al wederom in de dorste en minst aanbevelenswaardige form, die voor geene andere wetenschap thans meer gebruikt wordt; en deze moet dan voor de heiligste en beste zaak van verstand en hart nog steeds bij voorkeur in gebruik blijven! — Dit waren de eerste gedachten, die er in Recensent oprezen, bij het ontvangen van dit onderwijsboekje in de Bijbelsche Geschiedenis; en hij kon zich niet onthouden dezelve mede te deelen, waarmede hij echter het hem toegezondene niet voorbarig veroordeelen wil, daar het in zijne soort zijne waarde kan hebben. — Het heet te zijn » voor *jonge kinderen*”; en er zullen waarschijnlijk nog twee andere bij opklimming op volgen: daar het woord *jonge* hier vrij onbepaald is, zou Rec. het liever met *eerstbeginnenden*, dat in het Voorberigt gebruikt wordt, of met iets dergelijks, verwisseld hebben, hoewel daar door dit woord nog weder een onderscheid schijnt bedoeld te worden, omdat voor deze de met kruisjes getceekende vragen gezegd worden bestemd te zijn.

Zal nu zulk een onderwijsboekje (de form eens voor een oogenblik ter zijde gesteld) geschikt zijn voor de genen, tot wier gebruik het dienen moet, dan behoort het met oordeel des onderscheids zamengesteld, bevattelijk en practisch nuttig te zijn, of, zoo als de Schrijver te regt zegt, »waaraan zij iets hebben voor verstand en hart, of het van »buiten leeren der antwoorden alleen wordt een nutteloos »plagen van het geheugen.” Zeer goede theorie! maar toetsen wij nu daaraan eens de praktijk in het een en ander uit de twee eerste lessen. »Het woord *Bijbel* beteekent »boeken.” Wat hebben *jonge* kinderen aan deze eerste etymologische beteekenis van *Biblia*, die dan, volgens het gebruik in dit bepaalde geval, nog niet eens juist is? — »De *Bijbel* draagt de namen van *Heilige Schrift*, *Woord van God*, en *Openbaring*.” Den Eerw. Schrijver kan niet onbewust zijn, dat althans de derde en vierde benaming niet synoniem is met de eerste. — Wat hebben *jonge* kinderen aan de benamingen van *Oud en Nieuw Verbond* of *Testament*? wat aan de verdeeling in *geschiedkundige*, *dicht-* of *zedekundige* en *Profetische* boeken? wat aan de dorre optelling van al de *Bijbelschriften*? wat, in één woord, aan dezen inventaris van het *Bijbelmaterieel*, waarvan zij niets in het minste weten of begrijpen? Of zal de *Leeraar* dan daarover nader met hen spreken? Wel nu, dan moet hij diep, zeer diep in den ganschen omvang der *Bijbelsche Openbaringsgeschiedenis* enz. enz. ingrijpen; en zal dit doeltreffend zijn? Doch het is, naar *Recs.* inzien, een hoofdgebrek van dit boekje, dat de *Schrijver* ontijdig van zaken en personen spreekt, met welke de *jonge kinderen* nog niet bekend zijn, en dan nog niet bekend moesten worden. — »Om de *practische strekking* van het boekje te vergrooten,” zegt de *Schrijver*, »dienen de onder de meeste lessen bijgevoegde teksten”: maar is ook dit, hoe wèl ook gemeend, geen overlading van *jonge kinderen*, en in meer opzigten aan groote moeilijkheden onderhevig? — Zoo is het over ’t geheel, naar *Recs.* meening, een ander hoofdgebrek van dit boekje, maar hetwelk het met vele andere gemeen heeft, dat het

te veel wil geven, dat het genoegzaam niets van de geschiedenis durft overslaan, en daardoor niet zelden dingen aanroert, die althans voor dien teederen leeftijd liever verzwegen moesten worden, zonder dat men daarom der waarheid behoeft te kort te doen; of dat het ook zaken of personen uit zulke oogpunten voorstelt, die verre boven de bevatting van jonge kinderen gaan, het verstand meer verwarren dan verlichten, en het hart koud laten, of met een vreemd, donker gevoel vervullen. Men sla b. v. maar eens bl. 54, 55, 56 op, en zie de volgende antwoorden: » Joannes de Dooper kondigde Jezus aan als den » lang beloofden Messias, als *het Lam Gods, dat de zon- » den der wereld wegneemt.* Joan. I: 29." — » Jezus » was de lang beloofde Verlosser, de eigen Zoon van God, » die mensch geworden en uit de maagd Maria, eene af- » stammeling van David, geboren is." — » De naam Jezus » beteekent Zaligmaker, die van Messias en Christus be- » teekenen hetzelfde, namelijk: Gezalvde of Vorst." — » Toen Jezus gedoopt was, daalde de Heilige Geest zicht- » baar op Hem neder, en sprak er eene stem uit den he- » mel: *deze is mijn geliefde Zoon, in welken Ik mijn » welbehagen heb.* Matth. III: 17"; waar, ja, gedeeltelijk Bijbelsche termen gebruikt zijn, maar die althans door jonge kinderen niet verstaan worden, en hun ook bezwaarlijk eenigzins aan verstand en hart te brengen zijn. — Eindelijk is nog op te merken, dat de *Geschiedenis des Ouden Verbonds* in dit boekje verre de grootste ruimte beslaat, welke tot die van de *Geschiedenis des Nieuwen Verbonds* als 52 tot 22 staat, zekerlijk naar de tijdruimte van beide onberispelijk, doch, naar de belangrijkheid der laatste voor ons Christenen, zal men niet alleen de evenredigheid, althans voor een eerste onderwijs, eenigzins anders mogen wenschen, maar zelfs zich over de korthed en schraalheid hier en daar moeten verwonderen. En welk eene zonderlinge slotvraag en antwoord! » Wat ziet gij in » de geheele Bijbelsche Geschiedenis? — In de Bijbelsche » Geschiedenis zie ik de steeds voortgaande vervulling van » Gods belofte aan Abraham: *in u en uwen zaden zullen*

»alle geslachten der aarde gezegend worden. Gen. XII: 3^b, XXII: 18^a.»! Zien jonge kinderen dit zoo gemakkelijk in de geheele Bijbelsche Geschiedenis? is dit het natuurlijkste, waartoe zij door derzelver geheelen afloop worden opgeleid? is dit de laatste practische strekking, waartoe het gansche gegeven onderwijs hun dient; dit de totaal-indruk, dien zij met zich nemen?

Maar, is dit boekje dan zoo geheel verwerpelijk? — Dat zegt Rec. niet, en dat meent hij ook niet: het is zelfs mogelijk, dat het beter is dan andere in het Kerkgenootschap des Schrijvers, waarin hij zegt dat het aantal van zoodanige boekjes geenszins overvloedig is. Ook erkent Rec. zeer gaarne, dat het over 't geheel duidelijk gesteld is; dat de antwoorden doorgaans, door herhaling van de in de vraag gebruikte woorden, eenen volledigen en verstaanbaren zin opleveren, (en dus op nieuw bewijzen, hoe die vraagform zeer wel kon weggelaten, en eene andere gebruikt worden); dat er eene goede godsdienstige denkwijze in heerscht; dat de practische strekking, om het verhaalde tot godsdienstig-zedelijk nut der jeugd te doen dienen, onmiskienbaar is; dat het zich dus van deze zijde aanbeveelt. Doch aan andere zijden vindt Rec., dat dit boekje beter noch volmaakter is dan verscheidene andere reeds bestaande, en evenzeer veel te wenschen overlaat: het is hem op nieuw een bewijs, dat het schriftelijk en mondeling onderwijs van jonge kinderen in de Bijbelsche Geschiedenis al zeer moeilijk is, ofschoon menigeen dit zulk eene zware taak niet meent te zijn; dat het moeilijk is, zich vooral hierbij in de kinderlijke denkwijze en behoefte te verplaatsen; dat wij volwassenen, wij vooral Godsdienstleeraars, zoo wij, door het *nocturna versare manu, versare diurna* der Bijbelschriften, met derzelver inhoud en geest regt gemeenzaam geworden zijn, in verscheidene dingen geen duisterheid; geen zwaarigheid, geen bedenkelijkheid om het voor te stellen vinden; welk een en ander zij nogtans wel hebben voor die teedere verstanden en harten, aan welke men geenszins alles voetstoots kan mededeelen, zoo men geene gevolgen van den eersten

indruk bij hen wil achterlaten, die voor de heiligste en weldadigste zaak eer nadeelig dan voordeelig zijn.

Het ééne en altoos noodige; een woord van opwekking aan mijne nadenkende en welgezinde Landgenooten, door Dr. J. E. FEISSER. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 64 bl. f : - 60.

Dit stukje ziet er min of meer zonderling uit. Eerst vindt men, met aanhaling van *Joh. IV: 35^b*, iets over des menschen verstandelijken en zedelijken aanleg; daarna, met *1 Tim. IV: 8* als *motto*, iets over het hoofdgebrek van onzen tijd, t. w. *goddeloosheid* (niet Godslastering, maar: afdwaling van God, gebrek aan liefde tot en vertrouwen op God) en *materialisme*, dat is te zeggen overmatige, om niet te zeggen uitsluitende gehechtheid aan het zinnelijke, waarvan het troosteloze en ongenoegzame in eenige trekken wordt aangeduid, met aanprijzing van de Godzaligheid, als tot alle dingen nuttig, hetwelk met opzigt tot geloof, hoop en liefde wordt beredeneerd. Om die Godzaligheid te bevorderen, wordt de prediking van *CHRISTUS*, als die alles is in allen, aangeprezen, als *het eenige altoos* (*altijd: altoos is ten minste*) *noodige*. Veel komt hier voor, dat eene school verraadt, aan welke de verdienste toekomt van door het op den voorgrond stellen van *CHRISTUS*, den Heer, veel lichts te hebben verspreid en veel goeds gesticht. Veel is er ook, dat ons niet regt helder is, en ook door de bedoelde school niet zoo gaaf zal worden toegestemd. Het een en ander vonden wij, dat van wat al te donkere beschouwing van onzen leeftijd getuigde. Het gansche doel van het stukje — mogelijk hapert het aan ons — vatten wij niet regt. De Schrijver meent het echter blijkbaar goed.

Verhandeling over het wenschelijke eener meer ligchamelijke Opvoeding in Nederland. Door D. J. DEN BEER

POORTUGAEL, *Ridder v. d. Mil. W. O., Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1841. In gr. 8vo. 27 bl. f : -25.*

Belangstelling in het onderwerp, den Verhandelaar be-
toond, en overtuiging van het nut eener meer lichame-
lijke opvoeding, deden hem tot de uitgave dezer weinige
bladen besluiten. Het juiste tijdstip scheen hem daartoe
gekomen; want, zegt hij, in zijn *Voorwoord* (waarom dan
maar, in stede van dit onbevallige basterd-Nederduitsch,
niet liever frischweg *Vorwort* gezet?): »Een nieuw leven,
»vol kracht en waardigheid, met zucht voor het goede,
»om het goede zelf, is met de troonsbeklimming van WIL-
»LEM II voor *Nederland* aangevangen. Ook de jeugd be-
»hoort het nieuwe leven vol kracht en waardigheid te ge-
»nieten en ten einde te brengen.» Maar om welke redenen
niet naar het verledene teruggezien? De Spreker herin-
nert toch aan geheiligde (?) vaderen; (bl. 16) en dat, vóór
eenige jaren, bij het leger van den Staat, de lichaams-
oefeningen, en inzonderheid de gymnastische, werden
aanbevolen; — niet slechts aanbevolen, maar ook ten uit-
voer gebracht. Dat de resultaten daarvan niet aan de ver-
wachting beantwoord hebben, is minder toe te schrijven
aan den reeds gevorderden leeftijd, (bl. 18, 19) dan wel,
dat deze gymnastische oefeningen veeltijds, zonder de gave
der onderscheiding, door allen, met of zonder aanleg,
moesten volbragt worden, in *massa*. De lichamelijke op-
voeding in *massa* heeft dus zoo wel hare nadeelen, als
eene dergelijke ontwikkeling der vermogens van den geest.
Op sommige kostscholen ziet het er thans ook nog uit,
alsof de kweekelingen eens bij de Heeren NIEMECZEC EN
FRANCONI als *Acrobaten* of kunstrijders hunne bestemming
moesten vinden.

Hoe veel goeds en aanbevelenswaardigs deze Verhande-
ling moge bevatten, zij kan geen doel treffen, omdat de
geachte Schrijver de zaak onder een te algemeen oogpunt
brengt; daaruit vloeit de aanprijzing van algemeene maat-

regelen voort, en het individuele wordt daardoor uit het oog verloren. Waar zullen de plaatselijke besturen gevonden worden, die tweeduizend guldens zullen willen of kunnen afzonderen voor zwem-, dans-, scherm- en rijmcesters? De gezondheid der ingezetenen vereischt toch ook hare voorzorgen; en wanneer aan een stads- of armen-arts niet meer dan honderd guldens, somwijlen nog minder, wordt toegelegd, wat mag dan een dansmeester verwachten, al ware het ook, dat hij de *ligchamelijke* opvoeding wist dienstbaar te maken aan de *zedelijke* ontwikkeling? Intusschen wordt individueel onder de meer gegoeden nog al gebruik gemaakt van scherm-, dans- en rijkunst. Onze straatjongens, daarin de *Gamins* (*) van *Parijs* zelfs te boven strevende, oefenen zich in sommige steden zoo zeer in het steenslingeren, dat men maar al te dikwijls hunne kunstvaardigheid te dezen moet bewonderen ten koste van zijne ledematen. Het ware zeker wenschelijk, dat op het land kegel en balspel meer boeufend werd, dan wel het palingtrekken, katknuppelen en ganzenslaan, met regt door den Verhandelaar als volksvermaken afgekeurd. Maar tot zoolang de waardige Predikant o. g. HELDRING geene betere uitkomsten van zijne verdienstelijke pogingen mag zien, tot zoo lang zal onze *physieke* ontwikkeling teruggaan en ook de *morele* blijven kwijnen.

Terwijl wij de goede bedoelingen van den Schrijver erkennen en zijne wenken gepast achten, houden wij het er echter voor, dat zijne vooronderstellingen den toets der ondervinding niet kunnen doorstaan en de aangewezen middelen doorgaans niet uitvoerbaar zullen wezen. Op eene geestige wijze behandelde een verdienstelijk man het onderwerp: *de waarheid ligt in het midden*, en lichtte het vooral toe met voorbeelden uit de opvoeding gekozen. Het wordt een verdraaid geslacht, wanneer een vader zijnen zoon, zoo dikwijls hij het oog buiten het boek slaat, toeroept: *Hans, lees!* — maar wat ware er te verwachten

(*) De *Gamins* of *Parijzer* straatjongens. Door w. h. WARNSINGK, BZ. Zie het *Mengelwerk* van dit Tijdschrift voor 1840, bl. 755.

van een kroost, hetwelk hoofdzakelijk tot *batonneren* werd opgeleid? Wij houden echter des Schrijvers wenken vooral gepast voor Instituten, waar de jeugd tot den militairen stand wordt opgeleid. En wij lazen met genoeg hoe op de Militaire Akademie, te *Breda*, ten nutte der kweekelingen en van den Staat, de theorie door eene verstandige praktijk bekroond wordt, (bl. 12.) »De studie en »ligchaamsoefening stonden er in eene gelukkige evenredigheid.» Doeltreffender zal zulk eene opleiding wezen, dan waar men de jonge lieden het geheele jaar door als in de kamers opsluit, en hun des daags één kwartier, hoogstens een half uur, uitspanning vergunt. Indien daar de heimelijke ondeugd, waarvan bl. 13 gesproken wordt, geen weligen grond om te tieren vindt, zal dit wel een wonder mogen heeten. Te regt roept de Schrijver uit: »Wie, die vader is, maar die dezen eerwaardigen naam niet draagt en slechts als *egoïst* door het leven wandelt, kent de behoeften der jeugd niet; of liever alle gevoel is door het zelfzoekend eigenbelang verdrongen. En wat er van gevoel nog mogt overblijven, wordt overweldigd door den dunk van betweterij, die zichzelf genoeg is.»

Moge de Verhandeling dan nut stichten, waar men het er op gezet heeft, om den geest als onder een broeiraam te plaatsen, maar mogen de ouders ook bewaard blijven van het heil der toekomst in eene te zeer lichamelijke opvoeding te zoeken! Men vergunne den achttienjarigen loteling (indien hij dan toch op dien leeftijd geweerd, ransel en patroontasch, bekneld door de *tenue*, moet dragen) zich trapswijze aan dien last te gewennen en zich te ontwikkelen. JULIUS CAESAR maakte alreeds eene zeer juiste onderscheiding tussehen *Novitii* en *Veterani*, en behoefde meer dan slechts weinige maanden tot de vorming zijner *Veterani*, met welke hij wonderen in den *Gallischen* oorlog deed. Doorgaans zijn de lichamen onzer jongelieden op dezen leeftijd nog zoo weinig ontwikkeld, dat zij ook dan nog in het scherm, batonneren en de bajonetvechtkunst met vrucht kunnen geoefend worden. Dat op dien leeftijd bij velen de ontwikkeling nog niet verder ge-

vorderd is, is in geheel andere oorzaken gelegen, dan in het verzuim der ligchamelijke opvoeding. Wij kunnen hier in geene bijzonderheden treden; bij eene andere gelegenheid hopen wij hierop terug te komen. Terwijl eene armee een zeker getal tirailleurs behoeft, heeft zij niet minder een vast middelpunt noodig, en dat zouden onze *schutters* kunnen zijn, die eigenlijk wel niet tot het leger behooren, maar toch *pro aris et focis* moeten waken, om die te verdedigen. Plattelands-schutterijen, wier doorgaande bezigheid het is den ploeg te besturen, te zaaijen, te maaijen en te dorschen, verliezen al spoedig de door den Schrijver gewenschte vlugheid, maar gelukkig niet de kracht, en zoo zullen zij ook hunne plaats vinden bij de sterksten, bestand tegen den schok van eenen welbestuurden aanval; terwijl het ook nog aan enkele vluggen niet zal ontbreken, om het noodige getal tirailleurs te vinden. Men beklimme onze bodems. Welk eene ontwikkeling door den arbeid, doch niet bij allen dezelfde rapheid; allen behoeven ook niet in den mast te klimmen; er zijn ook roeijers noodig. Wij herinneren ons hier de schoone vergelijking, door den ouden CATO gebruikt (*), waarbij ons tevens deze woorden voor den geest komen: » *Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur: sed consilio, auctoritate, sententia.* »

Bl. 16 is eene zinstorende drukfout: *bereerd*. Het gezegde *van voren* luidt vreemd, en deelt het *a priori* al te letterlijk mede. Desgelijks is bl. 9 *verdrietig en berouw* eene misstelling. Over het geheel is de oorrectie dezer bladen niet naauwkeurig, en op het gebruik van sommige woorden zouden nog al aanmerkingen kunnen gemaakt worden. Te vergeefs hebben wij in den *Nederlandschen Spectator*, D. 12, bl. 106, het op bl. 4 aangehaalde versje gezocht, hetwelk anders veel heeft van den trant van C. HUYGENS.

(*) *De Senectute*, Cap. VI.

Nagelaten en verspreide Letterarbeid, meest in luimigen trant vervat, van JACOB VOSMAER, in leven Med. Doctor en Hoogleraar te Utrecht. II Deelen. Tweede Druk. Te Haarlem, bij V. Loosjes. 1839. In gr. 8vo. f 3 -:

Een aangenaam verschijnsel van eene bij ons niet zeer gewone zaak. Een tweede druk van den letterarbeid eens mans, die nog in de harten van velen leeft. Zoo herleeft ook voor anderen als 't ware de nagedachtenis van hem, van wien gezegd wordt, dat hij was *een achttingwaardig Schrijver, een kundig Geleerde, een geliefd Hoogleraar, een vroom en gemoedelijk Christen.* (*) Zoo deed zich eens VOSMAER in de verschillende betrekkingen van het leven kennen. En nog na zijnen dood getuigt van deze hoedanigheden als Schrijver en Geleerde de letterarbeid, die andermaal in het licht verschijnt. De Hoogeschool draagt wel geen rouw meer over VOSMAER, maar zijn naam wordt aan dezelve nog dikwijls met achting en liefde genoemd. En zijne kunst, vooral *om wel te sterven* (†), heeft reeds troost in menig hart gestort en tot den overgang naar het andere leven bemoedigd, waarheen VOSMAER reeds is vooruitgegaan. Zoo vindt de deugd somwijlen reeds in dit leven haar loon, en het leven van den regtvaardige nog na zijnen dood is een bewijs van het innig verband van het tegenwoordige met het toekomstige leven. Zoo sterft de Christen riet; maar zijn dood, die hem verlost van het juk der zonde, maakt hem vrij voor eene onbegrensde eeuwigheid. In het geloof aan Hem, die den zijnen woningen heeft toegezegd in het huis zijns Vaders, kan hij, met de woorden van eenen wijsgeer, die bij den voor hem nog gesloten tempel des lichts stond, zeggen: *ex vita*

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1828, bl. 428.

(†) *De kunst om lang te leven en wel te sterven*, door JACOB VOSMAER. Haarlem, 1827.

ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo! (*)

In dit Tijdschrift voor 1828, bl. 428 en 463, kan men eene beoordeeling van den letterarbeid van VOSMAER lezen. Wij vereenigen ons met den beoordeelaar, wanneer hij, met den toenmaligen uitgever, behoudens gepaste aanmerkingen, zegt: »De hier verzamelde voortbrengsels ademen eenen geest, die, getrouw opgevangen en meer en meer doordringende tot de onderscheidene standen der menschelijke zamenleving, niet nalaten kan, het gebied van gelouterde kennis, ware deugd en ongeveinsde godsvrucht van lieverlede uit te breiden. Vragen wij toch, hoedanig die geest is, wij hooren overal een' man tot ons spreken, die in menschen en menschelijk geluk een warm belang stelt, die aan zijne medebroeders gedurig toeroept: *Keert tot de Natuur weder; daarvan af te wijken, is de bron uwer rampen!*»

Reeds van de oudste tijden af is deze klagt de taal geweest dier mannen, welke het met de menschen wel meenden; getuige CELSUS, die den lediggang en de weelde als de hoofdbronnen van het zedenbederf bij de *Grieken* en *Romeinen* aanklaagde. Echter niet alleen bij *Romeinen* en *Grieken* was dit het geval; het zal steeds zoo blijven. Waar zij elkander de hand bieden, daar zullen zij steeds de bron van alle rampen zijn. Mogen dan door dezen herdruk de lessen van levenswijsheid bij velen op nieuw verlevendigd worden! Dan vooral zal men VOSMAER's aandenken op eene waardige wijze vereeren, en het heil van anderen zal opgebouwd en eigen welzijn meer en meer bevorderd worden.

(*) CICERO, *de Senectute*.

Ontwerpen om de stad Amsterdam van zoet water te voorzien, in de XVIIde Eeuw voorgesteld door ELIAS SANDRA. Derde Druk, omgewerkt en met een Voorberigt vermeerderd, door Mr. W. J. C. VAN HASSELT. Amsterdam en

's *Gravenhage*, bij Gebr. van Cleef. 1841. *In gr.* 8vo. XLII en 80 bl. f 1-50.

Het kan wel geen bevreemding wekken, dat in den tegenwoordigen tijd, waarin de technische wetenschappen, door de, in de laatste jaren, gedane ontdekkingen en onderzoekingen, eene zoo aanmerkelijke hoogte bereikt hebben, en waarin daarenboven de ondernemingsgeest, ook bij de wel eens wat trage *Nederlanders*, zich meer en meer ontwikkelt, en daarvan, in de vele reeds bestaande zoogenoemde naamlooze Maatschappijen, de bewijzen oplevert; dat in eenen tijd, waarin de *industrie* met eenen nooit gekenden luister blinkt, ook een zoo belangrijk onderwerp, als het onderhavige, aandacht en belangstelling tot zich trekt. Het geldt toch hier, om eene stad van 200,000 inwoners van goed en drinkbaar water te voorzien, en, zoo ééne harer zusters daaraan gebrek heeft, het is vooral *Amsterdam*, waar deze behoefte zich meer en meer doet gevoelen. Niemand toch zal willen beweren, dat het onreine afspoelsel van daken en goten, dikwijls vrij aanzienlijk, doch zeker altijd met eene geringe hoeveelheid *loodoxyde* bezwangerd, een' aangename of gezonden drank oplevere; terwijl daarenboven, door het toenemend verbruik van steenkolen in particuliere gebouwen zoo wel, als in fabrieken, de onzuiverheid dagelijks toeneemt. Men tracht door filtreer-toestellen hierin te voorzien; doch, behalve dat deze nog veel te wenschen overlatten, ligt dit middel geheel buiten het bereik der geringere klasse, die toch altijd verreweg de meerderheid der bevolking uitmaakt. Eene andere voorziening in het bestaand gebrek; het toevoeren van *Vechtwater* door zoogenoemde *waterhalers* namelijk, heeft mede veel onvolkomens. Het wordt ongezuiverd aangebragt, en is voor drank bijna ongeschikt; de distributie is omslagtig, hoogstgebrekkelig, om het zoo eens te noemen *middeleeuwsch*, en kostbaar; terwijl vooral dit laatste bezwaar, bij langdurige winters, zich maar al te dikwijls laat gevoelen. Het is alzoo allerwenschelijkst, dat zoo wel de Regering, als de aanzienlijke, verlichte en onbevooroordeelde bewoners der Hoofdstad, eens, met terzijdestelling van bijzondere belangen of bezwaren, die meer in schijn dan wel in wezenlijkheid bestaan, het algemeen belang zullen pogen te bevorderen, en de eene of andere onderneming tot stand brengen, die eene der grootste welda-

den voor *Amsterdam* zal zijn, en waarop het nageslacht met dankbaarheid staren zal. Bezwaren zijn bij alle menschelijke ondernemingen te overwinnen; doch indien zoo vele andere steden, als *Rome, Parijs, Toulouse, Grenoble, Londen, Birmingham, Liverpool, Manchester, Edinburg, Glasgow, Weenen, Praag, Hamburg, Frankfort, Dresden* en *Leipzig*, zich bekwame waterleidingen hebben weten te verschaffen, zoude zulks dan *alleen* in *Amsterdam* onuitvoerbaar zijn?

Na de beschouwing van het bovenstaande is het wel geen wonder, dat elk weldenkend inwoner der Hoofdstad, die belang in het algemeene welzijn stelt, zich deze zaak op het zeerst ter harte neemt, en naar zijn vermogen poogt bij te dragen, om het goede doel zoo veel mogelijk te bevorderen. Het is geen wonder, dat de ijverige en werkzame VAN HASSELT, gelijk hij eene dertiende uitgave van LEEGHWATER'S *Haarlemmermeerboek* bezorgde, ook thans eene derde uitgave van het hier boven aangekondigd werkje het licht deed zien. Het is echter vrij oppervlakkig geschreven; terwijl de stijl van SANDRA, gelijk de Heer VAN HASSELT reeds opmerkt, *als zijn onderwerp, waterachtig is, en hij wat zeer veel in herhalingen vervalt*. Deskundigen zullen er ook weinig of niets wetenswaardigs in aantreffen. De Uitgever heeft dit ook reeds ingezien, en zegt in de Voorrede: *Veel nieuws zal men in dit boekken niet aantreffen; dit was ook mijne bedoeling niet. Ik geef het niet voor de geleerden in het vak, maar voor leeken zoo als ik, wien de nieuwsgierigheid bekruipt, om te weten, wat er al zoo voor dit onderwerp gedaan, en over hetzelfde geschreven is. Deze zullen welligt dit Voorberigt, hetwelk niet anders inhoudt, dan hetgeen ik, over dit onderwerp lezende, voor mijzelven heb opgeteekend, met eenig welgevallen ontrangen*. Het is dan ook dit Voorberigt, dat, uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, met genoeg en belangstelling door leek en deskundige zal gelezen worden, als bevattende een beknopt overzicht van hetgeen er over het onderhavige onderwerp is voorgevallen. Men zal er uit ontwaren, dat, volgens echte bescheiden, *Amsterdam* voormaals goed en zuiver water in de grachten gehad heeft, zoodat het tot alle einden gebruikt werd, en zelfs de visscherij in dezelve eerst aan de Schutterijen afgestaan en later van stadswege verpacht werd. Dat dit echter niet lang geduurd heeft, blijkt uit het bijgebragte aangaande den Keizer, in 1540, als wanneer eene

dagvaart, te *Amsterdam* verordend, naar *Haarlem* verlegd werd, voornamelijk omdat het water van eerstgenoemde plaats *nijet en doecht*." De visscherij schijnt ook na 1655 te hebben opgehouden, terwijl men in 1565 reeds van regenbakken gewag gemaakt vindt. Vervolgens gewaagt de Heer VAN HASSELT van de verschillende middelen, die sedert werden opgegeven, om in het bestaande gebrek te voorzien, en van de onderscheidene plannen, die werden uitgedacht of voorgedragen, doch die alle tot nog toe vruchteloos zijn gebleven. (*) Van de *Artesiaansche* putboring op de *Nieuwmarkt* te *Amsterdam* sprekende, zegt hij: *Welligt levert zij nog eens gelijke resultaten, als die, welke, in Januarij 1834, in de vlakke van Grenelle, nabij Parijs, begonnen, op den 27 Februarij van dit jaar (1841), tot 560 meters gebracht zijnde, met eenen gelukkigen uitslag is be kroond*. Rec. vermeent echter, op geologische gronden, alle reden te hebben, een' zoodanigen gelukkigen uitslag te moeten betwijfelen. Ons land is geheel van *alluviaanschen* oorsprong, en er bestaat geen de minste grond, om, met genoegzame zekerheid, het bestaan te vermoeden van krijtachtigen kalksteen, waarin men alleen verzekerd kan zijn, de onderaardsche bronnen voor de zoogenoemde *Artesiaansche* putten of fonteinen te zullen aantreffen. Ook zijn tot nog toe alle desaangaande gedane pogingen geheel vruchteloos gebleven; en het is meer dan waarschijnlijk, dat, wat men ook beproeve, de uitslag vruchteloos blijven zal. — Voorts spreekt de Heer VAN HASSELT OVER SANDRA zelven, waaromtrent hij weinig heeft kunnen ontdekken, en verder meer breedvoerig over de destijds regerende Burgemeeste-

(*) Bij de vermelding hiervan had nog kunnen gevoegd worden het in den jare 1839 te 's *Hage* uitgegeven stukje: *Application en Hollande d'un nouveau procédé de filtration, par H. FAYE, ancien élève de l'école polytechnique*, bevattende de beschrijving van een' door den Heer FONVIELLE uitgedachten toestel tot zuivering van het water, welke ook in het groot van toepassing is. Hetzelve is, volgens de rapporten, in het *Hôtel-Dieu* te *Parijs* met het beste gevolg aangewend; terwijl er ook een zoodanige toestel hier te lande, en wel in de Militaire Gevangenis te *Leyden*, moet geplaatst zijn.

ren, en wel voornamelijk over JOANNES HUDDE, in wiens handen de plannen van SANDRA gesteld werden.

Die plannen bestaan hoofdzakelijk in het volgende, als:

1°. Eene gracht te graven van uit de *Vecht*, over den *Hinderdam*, tot aan *Amsterdam*;

2°. Eene waterleiding van steen te bouwen, van gezegde plaats af tot aan gemelde stad;

3°. Het water uit de *Vecht*, door middel van riolen, onder den grond naar die stad te brengen;

4°. Door het graven van eene kom, ter diepte van het *Muiderzand* of dieper, zuiver water uit den grond te bekomen, en wel, *a*, tusschen de *Muider-* en *Weesperpoorten*, en, *b*, in de *Plantaadje*, omtrent de plaats, waar thans het *Park* is;

terwijl eindelijk nog wordt voorgesteld, om het water, hetzij uit de *Vecht*, hetzij uit den grond afkomstig, in de huizen der ingezetenen te brengen.

Het derde plan heeft alzoo de meeste overeenkomst met de latere, door de H. H. BRADE en BAKE geprojecteerde waterleidingen, en komt ook Rec. het geschiktst en doelmatigst voor. SANDRA gewaagt echter nergens van het toe te voeren water bevorens te zuiveren of te filtreren, hetgeen echter, onzes bedunkens, altijd noodig en nuttig zijn zoude. SANDRA spreekt van het minder doelmatige, om de meerdere beheijng dan voor eene steenen waterleiding, en om het bezwaar van het »*corrideren* of *inēten*” der buizen door het brakke grondwater; doch het eerste is van allen grond ontbloot, terwijl ook het tweede van geringe kracht is, dewijl het ijzer onder water weinig *oxydeert*, en het lood, getuige de looden zuigpijpen in de Amsterdamsche welputten, van zeer langen duur is; om niet te spreken van andere stoffen, die ook later tot dit einde zijn aangewend.

Het tweede plan is voorzeker het schoonste, en de uitvoering zoude ons in gedachten in den tijd der oude *Romeinen* verplaatsen; dan, de voor een zoodanig werk, vooral ook wegens de daartoe vereischte beheijng, gevorderde zware kosten zullen hetzelfde wel voor onuitvoerbaar moeten doen beschouwen.

Wat het eerste plan aangaat, vermeent Rec., dat dit het ondoelmatigst zijn zoude, vermits het niet te ontkennen is, dat het water op een zoo lang traject, als van den *Hinderdam* tot aan *Amsterdam*, door of over meestal veenachtigen

bodem loopende, en alzoo in aanraking met het brakke grondwater komende, al spoedig voor het gebruik ongeschikt zoude worden; terwijl hetgeen SANDRA wegens de voordeelen het vermaak van eene met boomen beplante gracht of kanaal opgeeft, in den tegenwoordigen tijd wel van weinig belang zal kunnen beschouwd worden.

Ook komt het Rec. voor, dat de uitslag van het vierde sub *a* en *b* opgegeven ontwerp te onzeker zoude zijn, om hiervan de uitvoering voor raadzaam te keuren. De in den jare 1605 te *Amsterdam*, in het *Oude Mannen- en Vrouwenhuis*, doch later in onbruik geraakte, geboorde put leverde op eene diepte van 232 voeten eerst goed water op; de boven vermelde put op de *Nieuwmarkt* heeft op eene nog grootere diepte onzuiver water gegeven; terwijl er gewone welputten gevonden worden, die op eene geringe diepte zuiver water verschaffen. Het is alzoo *a priori* niet te bepalen, of op eenige plaats al dan niet goed water te vinden zij, doch de kans staat steeds ten nadeele; terwijl daarenboven de vraag ontstaat, of, ingeval men aanvankelijk goed water mogt vinden, zulks na verloop van tijd, door onzen slechten, doorzigtbaren grond, niet zoude kunnen veranderen, en ten andere, of men op den duur van eene genoegzame hoeveelheid zuiver water zoude kunnen verzekerd zijn; alle welke redenen het doen ten uitvoer brengen van eene zoo kostbare onderneming, zeer onraadzaam zouden maken.

Achter elk ontwerp vindt men eene raming van kosten en vermoedelijke revenuën, ofschoon bij het tweede plan de sommen bij de taxatie niet staan uitgedrukt. Deze begrotingen zijn echter hoogst oppervlakkig, en er zoude in onzen tijd weinig staat op te maken zijn.

Behalve de beschrijving der plannen, treft men hier nog aan het request aan H. H. Burgemeesteren en Regeerders, eene Voor- en eene Bijrede, hoofdzakelijk dienende om die ontwerpen aan te prijzen, en zich te beklagen over den slechten uitslag van des Schrijvers andere uitgedachte middelen om water voor bederf of stank te bewaren, en om het hout voor het invreten van den worm, tusschen water en wind voorkomende, te beveiligen. Voorts eene Inleiding, en achter het werkje de tegenwerpingen van den Burgemeester PUNDE, die echter, met uitzondering van de *vierde*, weinigbeduidend zijn; verder de *solutie* of oplossing dezer bedenkingen door den Schrijver, en eindelijk eene opgave

omtrent den boven vermelden, in het *Oude Mannen- en Vrouwenhuis*, behoorden put.

Alleen om het belangrijke der in dit werkje behandelde zaak hebben wij ons eenige aanmerkingen veroorloofd; eene verdere beschouwing achten wij overbodig, daar het doel van den Heer VAN HASSELT met deze nieuwe uitgave alleen was, eene historische en geenszins eene wetenschappelijke bijdrage te leveren. Als zoodanig beantwoordt dit geschrift ten volle aan deszelfs bestemming, en het zal door een ieder, die eenig belang in een zoo gewichtig onderwerp stelt, voorzeker met genoegen gelezen worden. Wij bevelen het alzoo vooral *Amsterdams* ingezetenen aan, en hopen, dat een gunstig onthaal den Uitgever moge aansporen, om de hem van zijne veelvuldige bezigheden overschietende uren verder tot bevordering van dergelijke nuttige en voor het algemeen belangrijke zaken te besteden.

Handboek voor Notarissen, naar de Nederlandsche Wetgeving, door Mr. J. J. LOKE, Lid der Arrondissementsrechtbank te Breda. In één Deel compleet. Iste en IIde Stuk. Te Breda, bij Broese en Comp. 1838 tot 40. In gr. 8vo. 400 bl. f 3 - 20.

Verzameling van Wetten, Besluiten en andere Rechtsbronnen van Franschen oorsprong, in zoo verre deze, ook sedert de invoering der nieuwe Wetgeving, in Nederland van toepassing zijn. Uitgegeven door Mr. C. J. FORTUYN, Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij J. Muller. Iste Deel, 1839, XXVI en 524 bl. (jaar 1669—1798); IIde Deel, 1840, XXXVIII en 474 bl. (jaar 1799—1807). In gr. 8vo. f 12 - 65.

Verzameling van vaderlandsche Wetten en Besluiten, uitgevaardigd sedert 22 January 1798 tot 10 Julij 1810, in zoo verre zij ook, sedert de invoering der nieuwe Wetgeving in Nederland, middellijk of onmiddellijk van toepassing zijn. Uitgegeven door Mr. J. VAN DE POLL, Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij J. Müller, 1840. In gr. 8vo. XXVI en 491 bl. f 6 - 60.

Het *Handboek voor Notarissen*, naar de Nederlandsche Wetgeving door den Heer Mr. J. J. LOKE bewerkt, onderscheidt zich, althans wat de twee eerste hier aangekondigde Stukken betreft, door zuiverheid en klaarheid van stijl, juistheid van orde, fijnheid van opmerking en grondige regtskennis, vereenigd met zoo veel beknoptheid, als slechts mogelijk schijnt. Dat korte en krachtige is ook bij de formulieren in het oog gehouden, waar de Schrijver blijkbaar alle noodelooze gerektheid vermeden heeft. Dat men hier en daar echter aanmerkingen zou kunnen maken, spreekt van zelve. Wij zullen ons tot slechts ééne bepalen, omdat deze het karakter en het vereischte van zekere soort van Acten betreft. Bl. 45, in het eerste Stuk, zegt de Heer LOKE te regt, dat het verbod, om wit, gaping of tusschenruimte in de Acten te laten, geenszins zóó moet worden verstaan, dat men een' nieuwen volzin niet met een' nieuwen regel zou mogen beginnen, al ware de laatste regel van den vorigen volzin niet uitgestrekt tot aan den uitersten rand der bladzijde; en hij geeft tevens den met het vrij algemeene en lofwaardige gebruik overeenkomstigen raad, om de ledige plaats na het slotwoord van den vorigen volzin, tot het eind van den anders gedeeltelijk open gebleven regel, met eene lijn of pennestreek aan te vullen. Maar nu laat hij volgen: »Overigens kan men hetzelfde middel te baat nemen, wanneer »onvoorziens eenige gaping in de Acten ontstaat, *zoo als b. v. »dikwerf het geval is bij Processen Verbaal van openbare »Verkoopingen, die, uit hoofde van derzelve omvang, vooraf »moeten worden gereed gemaakt*, zonder dat het mogelijk is, »juist te berekenen, welke plaats ter vermelding van namen, voornamen, beroep en woonplaats van de koopers, »benevens van den uitgeloofden koopprijs, zal vereischt worden. De ruimte, die alsdan overblijft, bij het passéren der »acte door eene pennestreek aangevuld zijnde, is toch de »bijvoeging of vervalsching even zoo onmogelijk, als wanneer de acte doorlopend ware geschreven." — Deze theorie, ofschoon, gelijk wij meenen, zelfs door eenen Minister voorgestaan, schijnt ons strijdig met het karakter van een Proces Verbaal, dat is woordelijke vermelding van het voorvallene; en het openlaten van plaatsen, om daar naderhand iets in te vullen, is ook volstrekt overtollig. Immers, men stelle: een Notaris heeft elf percelen vast goed achtereenvolgende te verkoopen. Nu is er of reeds vroeger eene

Memorie van Lasten opgemaakt, waarin al de algemeene en bijzondere voorwaarden van koop zijn opgenomen, zoodat ieder vooraf weten kan, op welke conditiën dit of dat perceel zal worden toegewezen; of wel, die conditiën zijn bij het hoofd van het Verbaal beschreven. Ook de juiste aanduiding der ligging en grootte van elk perceel staat reeds in de Memorie van Lasten, of in het vóór het uur der verkoo- ping, gereed gemaakte hoofd van het Verbaal te lezen. Welke moeite heeft het nu toch in, om het Proces Verbaal dadelijk bij te houden, telkens slechts zeggende: Hierop is overge- gaan tot opveiling van het . . . Perceel; terwijl men bij elke toewijzing den koper dadelijk laat teekenen, alvorens tot een volgend perceel over te gaan. Heeft een Notaris nog eenen klerk te zijner hulpe, dan gaat het zoo veel te ge- makkelijker, daar, gedurende het inschrijven van het eene perceel, inmiddels het opbod, de mijning en toewijzing van het andere kan worden opgeteekend, om dan weêr dadelijk, met behoorlijke vermelding van alles, zonder eenige gaping of door schrappen aan te vullen tusschenruimte, op het Ver- baal te worden gebragt, en telkens gesloten te worden met dit of dergelijk: *die verklaarde, het hem toegewezen perceel op de hem en haar geheel voorgelezene conditiën te aanvaar- den, en alhier, mede na gedane voorlezing, heeft geteekend.* Het vooraf gereed maken van geheel het Verbaal, met plaat- sen in blanco, waar elk perceel in zal worden gepast, schijnt ons strijdig met den aard van een Proces Verbaal en de wet op het Notarisschap.

En hiermede afstappende van het voortreffelijk werk van den Heer **LOKE**, gaan wij over tot de *Verzameling van Wet- ten, Besluiten enz. van Franschen oorsprong, in zoo verre deze, ook sedert de invoering der nieuwe Wetgeving, in Nederland van toepassing zijn.* Wij keuren het allezins goed, dat de Heer **Mr. C. J. FORTUYN** liever te veel dan te weinig in zijne verzameling heeft opgegeven, daar men de Fransche wetsbepaling, of wat het zij, zelfs *dan* behoort te kennen en te lezen, alware het, dat partij zich *ten onregte* daarop beroept, en al kan men aantoonen, dat zulk eene wet of zulk een decreet niet meer in werking is. Zoo dik- wijls er dus slechts de geringste twijfel bestaan kon, of eene wet wel waarlijk is afgeschafte, en zoo ja, of men dan hare kennis niet noodig heeft, om te oordeelen over eenige zaak, waarvan het begin althans de *invoering* der nieuwe

wetgeving voorafging; zoo dikwijls was de mededeeling van dergelijk stuk behoefte. Echter is het te bejammeren, dat er nog altijd in die zee van ordonnantiën, wetten en decreten moet worden omgetast, en men, b. v. om te bestuderen hetgeen *nu* nog behoort te worden in acht genomen met betrekking tot de werkzaamheden van het bestuur der wateren en bosschen, beginnen moet met het lezen van *l'Ordonnance du Roi, pour les Eaux et Forests de son Royaume, du mois d'Avril 1669*, om vervolgens te onderzoeken, wat er na 1669 tot 1811 in *Frankrijk* in gewijzigd, wat er uit behouden is geworden; daarna, wat er uit geheel dien chaos kan gerekend worden te zijn ingevoerd in ons Vaderland ten jare 1811, en wat er na dien tijd weder in is veranderd of wel onafgeschafte gelaten. Het werk van Mr. FORTUYN verligt wel dien arbeid, maar deze blijft, zoo wel op dit als op andere punten, steeds omslagtig en verdrietig. Kon men er toch eenmaal toe komen, om op alles eene nationale wetgeving daar te stellen, en al het vroegere geenszins vervallen te verklaren *voor zoo veel het met de laatste wetten strijdig mocht zijn*: want *dan* blijft al het vorige in leven, zoodat men telkens moet navorschen, *wat* er met de latere wet strijdig is of niet. Neen! de afschaffing zou volstrekt en zonder uitzondering moeten zijn; doch dan zou het ook noodig wezen, alvorens een concept in te dienen, de kundigste en meest ervaren Regtsgeleerden, Ambtenaren en Handelaars te raadplegen, en de beweeggronden van *hun* gevoelen aan de Staten Generaal, welker leden onmogelijk alles in de bijzonderheden en in elke mogelijke toepassing kunnen nagaan, ter inlichting mede te deelen. Immers, hoe ligt zou men een ontwerp kunnen maken, welks goede bedoeling en in het oog vallende bepalingen toejuiching zouden vinden; terwijl de ervaren *practicus* alleen in staat zou zijn aan te toonen, dat deze of gene welgemeende en heilzame bepaling op deze of die wijze niet uitvoerlijk zou zijn, of haar doel zou missen. Omgekeerd zou ligtelijk een ontwerp als onvoldoende worden beschouwd, terwijl men er anders over zou oordeelen, indien het mogelijke en het nuttige der toepassing door geraadpleegde deskundigen ware aangetoond. Men vergeet nooit, dat iemand een verdienstelijk Minister, Staatsraad of lid der Staten Generaal kan wezen; dat hij in de questiën van staatsbelang, in alles, wat tot de hooge Regering en de handhaving der Grondwet betrekkelijk is, kundig en op de hoogte des tijds

kan zijn, maar echter niet genoegzaam bekend met den dagelijkschen gang van zaken en de gewone behoeften der maatschappij, gelijk die worden waargenomen bij regtbanken en praktizijns, kooplieden, en ambtenaren, wier bemoeijingen zich dadelijk tot de massa der ingezetenen uitstrekken.

Van de *Verzameling van vaderlandsche Wetten en Besluiten, van 22 Januarij 1798 tot 10 Julij 1810, in zoo verre zij ook, sedert de invoering der nieuwe Wetgeving in Nederland, middellijk of onmiddellijk van toepassing zijn*, door den Heer Mr. VAN DE POLL, getuigen wij hoofdzakelijk hetzelfde, als van het werk van Mr. FORTUYN; en ook met betrekking tot *die* Wetten en Besluiten, alsmede tot die in het *Staatsblad*, van 1813 tot 1838 ingesloten, koesteren wij denzelfden wensch, dat alles, met volkomene afschaffing van al het vorige, bij nieuwe wetten moge worden geregeld. De studie der Regtsgeleerdheid zou grondiger worden, zoo zij minder omslagtig wierd. — Uit een wijsgeerig, geschieden- en staatkundig oogpunt zijn de Proclamatien en Staatsregelingen van 1798, 1802, 1805 en 1806 bijzonder belangrijk, en niet minder Koning LODEWIJK's Proclamatien van 1810.

Athene, deszelfs opkomst en val, in verbund met de Letterkunde, Wijsbegeerte en het Huiselijke Leven van het Atheensche Volk. Door E. L. BULWER. Uit het Engelsch. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1840, 41. XII, 295 en X, 375 bl. f 6 - 30.

Hoezeer het onderwerp, hier op den titel aangewezen, menigmaal ja, in alle Grieksche Geschiedenissen is behandeld, was het een nieuw en gelukkig denkbeeld van den beroemden Engelschen Romanschrijver BULWER, om, gelijk zijn groote landgenoot GIBBON den val en ondergang van het Romeinsche Rijk beschreef, afzonderlijk de geschiedenis van de opkomst en den val van het Atheensche Gemeenebest, geenszins in een romantisch, maar in een zuiver historisch tafereel voor te stellen. Eene taak, volkomen den Schrijver van *Rienzi* en *der laatste dagen van Pompeja* waardig. Wij vinden dus hier bijeenverzameld hetgeen in de meeste Geschiedenissen van *oud-Griekenland*, slechts verspreid voorkomt, waardoor een geheel ontstaat, dat door den rijkdom en de verscheidenheid der stof, en door de levendige wijze van

behandeling, de aandacht van den kundigen lezer boeit. Geene bijzondere geschiedenis van eenen Staat is rijker aan belangrijke en groote gebeurtenissen, aan uitstekende mannen in alle vakken van menschelijke wetenschap en kunst, in staatkunde, regeerkunst en welsprekendheid, dan de stad van *Minerva*, die daardoor de belangstelling van alle eeuwen en geslachten voortdurend op haar gevestigd houdt, en, even als *Rome*, de aandacht van elken beschaafden mensch voor hare lotgevallen houdt gespannen.

Het eerste Deel bevat het eerste Boek in acht Hoofdstukken, waarvan het eerste aanvangt met de beschrijving van de ligging en den grond van *Athene*, en van de *Pelasgers*, deszelfs eerste bewoners; men treft hier belangrijke opmerkingen omtrent hunne taal, beschaving en de overblijfsels hunner bouwkunst aan, zoo wel als over de vraag, of de vroegste beschavers van *Griekenland* vreemdelingen waren. *CROCOPS* en de grondvesting van *Athene*. Vervolgens wordt uitvoerig over de Godsdienst der *Grieken* gehandeld, en den invloed van dezelve op hun karakter, hunne zeden, kunsten en dichtkunst, benevens over den oorsprong van slavernij en aristocratie. Het tweede Hoofdstuk begint met een onderzoek, of *CROCOPS* al of niet uit *Egypte* oorspronkelijk zoude geweest zijn, en vervolgt de fabelachtige geschiedenis der Atheensche Koningen vóór *THESEUS*. De *Hellenen* en hun geslachtsboom worden onderzocht; de Pelasgische oorsprong der *Ioniërs* en *Achaiërs* aangetoond, zoo ook het verschil tusschen de *Doriërs* en *Ioniërs* aangewezen. Het Amphictyonisch verbond wordt vervolgens door den Schrijver verklaard. De volgende Hoofdstukken behandelen de heldeneeuw van *Griekenland*, de regering van *THESEUS*, den invloed van eene fabelachtige eeuw op het karakter van een volk, de opvolgers van *THESEUS*, het lot van *CORRUS*, de uitwijking van *NILEUS*, de Archonten, de wetgeving van *DRACO*, een algemeen overzicht van *Griekenland* en het Oosten vóór den tijd van *SOLOON*, de Grieksche Volkplantingen, de eilanden, de lotgevallen van de Staten op het vasteland, *Elis* en de Olympische spelen, den terugkeer der *Heracliden*, de Spartaansche instellingen en zeden, die onpartijdig beoordeeld worden, de Messenische oorlogen, de besturen in *Griekenland*, hetgeen een bewijs voor de practische staatkundige kennis van den Schrijver oplevert, zoo als ook het belangrijk overzicht van de kunsten, wetenschappen en wijsbegeerte van

Griekenland vóór *SOLON* blijken draagt van zijne letterkunde, geleerdheid en smaak.

Het tweede Deel geeft, in twee Boeken, met eene uitvoerigheid, die echter nimmer langwijdig wordt, het verhaal der gebeurtenissen, die van den tijd der wetgeving van *SOLON* tot aan het einde der Perzische oorlogen voorvielen. *BULWER* schetst hier met schitterende trekken de woelingen in het Atheensche Gemeenebest, den invloed der wetten van *SOLON*, de heerschappij der *PISISTRATIDEN*, hunne verdrijving, den Ionischen opstand, den eersten Perzischen heertogt, en den slag van *Marathon*; terwijl de togt van *XERXES* en de onsterfelijke dagen der *Thermopylae*, van *Salamis*, *Platea* en *Mycale* op eene wijze beschreven worden, aan de grootheid dezer gebeurtenissen geëvenredigd. Bijzonder merkwaardig in dit tweede Deel is het Hoofdstuk, (111, 2) het welk over het Atheensche treurspel, deszelfs oorsprong over *THESPI*, *PHRYNICHUS* en *AESCHYLUS* en de uiteenzetting van diens treurspelen handelt. Even zoo is de karakterschildering van mannen als *SOLON*, *PISISTRATUS*, *MILTIADES*, *THEMISTOCLES* en *ARISTIDES* krachtig en onpartijdig in de voorstelling van hunne deugden en gebreken; terwijl de Vorsten van *Perzië*, zoo als *DARIUS* en *XERXES*, op eene menschkundige en billijke wijze worden beoordeeld. Wij zien dus met verlangen het vervolg van dit belangrijk geschiedkundig werk te gemoet, dat de Geschiedenis van *Athene* moet leveren tot daar, waar hare lotgevallen met die van het alles overwinnende Romeinsche Rijk zamensmelten.

BULWER toont in deze geschiedenis van een' democratischen Staat, als *Wigh*, een voorstander van eene gematigde vrijheid en volksregering te zijn. Hij verdedigt het Atheensche volk tegen de beschuldiging van ondankbaarheid jegens mannen als *MILTIADES* en *ARISTIDES*, en prijst het *Ostracismus*, als eene eervolle ballingschap voor burgers, die door hunnen overwegenden invloed, gevaarlijk voor eene vrijheid zouden kunnen worden, die zoo kort zich van de heerschappij der *PISISTRATIDEN* had verlost. Hij gaat in het algemeen van geheel andere staatkundige beginselen nit dan de *Tory*-gezinde Engelsche Geschiedschrijver van *Griekenland* *MITFORD*, die, als vijand der volksgezinde instellingen, hier en daar scherp terecht gewezen wordt; terwijl *BULWER* niet zonder grond de korte maar schitterende rol, die *Athene* op het tooneel der Wereldgeschiedenis gespeeld heeft, aan hare

democratische instellingen toeschrijft. Wij schorten verder ons oordeel hierover op, tot dat wij gezien hebben, hoe de Schrijver vervolgens de ontarding der democratie in de heerschappij der volksleiders en redenaars zal behandelen.

Wij hebben tevens met eene zekere verrassing en genoeg gezien, dat BULWER, als *Engelschman*, geenszins onbekend met de geschiedkundige literatuur van het vaste land, inzonderheid van *Duitschland* is, en dat hij soms de voortreffelijke werken van БОЕЦКН, *Staatshaushaltung der Athener*, en C. O. MULLER, *Hellenische Städte und Stammen*, met oordeel heeft geraadpleegd; iets, dat hem voordeelig van sommigen zijner landgenooten onderscheidt, die in godsdienstige, wijsgeerige en letterkundige kennis soms wel meer dan eene halve eeuw ten achtere zijn, en echter vermeenen de wijsheid in erfdeel te hebben.

Wij bevelen dit werk, waarvan de vertaling hier en daar wel wat vloeiender had kunnen zijn, met gerustheid aan alle beminnaars der Geschiedenis aan; terwijl wij het als eene aanwinst voor onze Letterkunde aanzien, die vroeger niets, dat naar zulk eene kernachtige en tevens aangename behandeling van dit onderwerp geleeke, kon aanwijzen.

Bijdragen ter bevordering eener grondige kennis van het wezen der Schoone Kunsten. Door Mr. P. G. VAN GHERT. 1ste Stuk. 's Gravenhage, bij A. D. Schinkel, enz. 1841. In gr. 8vo. 80 bl. f : - 80,

Sedert de korte verschijning van het *Magazijn van Schilderen Toonkunst*, dat, alhoewel degelijk van inhoud, uithoofde van gebrek aan ondersteuning en medewerking, spoedig moest gestaakt worden, is er in onze taal weinig of bijna niets verschenen, dat over de kunst in het algemeen op eene aesthetische wijze handelt. Men moge zeggen, en wij willen zulks toestemmen, dat de belangstelling voor de kunsten bij ons sedert twintig jaren is toegenomen; en dat het getal kunstenaars zeer is vermeerderd, zal wel niemand ontkennen: maar dat daarmede de kunstkennis bij kunstenaars en kunstliefhebbers gelijken tred heeft gehouden, zal ook wel niemand beweren, die eenigzins in de gelegenheid geweest is om hunne gedachten over kunst en kunstvoortbrengselen te hooren, en met kennis van zaken de beoordeelingen der

openbare Tentoonstellingen in Tijdschriften, meer bijzonder aan de kunst gewijd, en in sommige Dagbladen, heeft gelezen. Veel oppervlakkigheid, partijdigheid, en men zou bijna zeggen onkunde in de grondbeginselen der kunst, blijven er in doorstralen.

Het was dus eene behoefte in onze Letterkunde, die de Heer Mr. VAN GHERT door zijne Bijdragen, waarvan het eerste Stuk verscheen, tracht te vervullen; want er ontbreekt bij ons nog veel aan eene grondige kennis van het wezen der schoone Kunsten. Blijkens zijne Voorrede, plaatst zich de Schrijver op het ware standpunt om tot deze kennis te geraken, namelijk op dat der *Aesthetica*, schoonheids- of kunstleer, die, in een samenhangend stelsel, de schoone kunsten afzonderlijk, doch in onderlinge verhouding, in wederkeerig verband tot elkander, en in trapswijzen noodwendigen overgang van het eene vak tot het andere, als één geheel opvat en ordent, derwijze, dat derzelve onderscheidene vormen van bouw-, beeldhouw-, schilder-, -toon- en dichtkunst, zoo als die bij alle beschaafde volken bekend zijn, daarin, volgens hunne opkomst, beteekenis, ontwikkeling en voortgang, worden uiteengezet, toegelicht en verklaard.

Deze wetenschap eenigzins aan te kweeken, door van tijd tot tijd beschouwingen in diervoege mede te deelen, dat zij niet alleen eene grondige, maar tevens bevattelijke, aangename en onderhoudende lectuur verschaffen, zietdaar de niet gemakkelijke taak, welke zich de Schrijver dezer Bijdragen heeft voorgesteld.

Zien wij kortelijk, of de hier reeds geleverde stukken of artikelen aan de boven genoemde vereischten voldoen.

Het eerste artikel, dat wij hier aantreffen en slechts vier bladzijden beslaat, is getiteld: *Proeve eener Kunstgeschiedenis over de XVIIIde Eeuw*. Dat is slechts een kort woord ter voorbereiding van het volgende: *Inleiding tot de Proeve eener Kunstgeschiedenis*, hetgeen een fragment is, dat, volgens het opschrift, over de Schilderkunst in de XVIde en XVIIde Eeuw, voornamelijk in *Italië* en *Frankrijk*, handelt, waarin zeer goede opmerkingen voorkomen, doch die niets bevatten, waaruit men den geest eener Kunstgeschiedenis zoude kunnen opmaken, zoo als die, volgens het denkbeeld van den Schrijver zelve, zou moeten ingerigt zijn. Het ware, naar ons gevoelen, beter geweest, dat men hier,

in groote trekken, de grondbeginselen en verdeeling van zulk eene Kunstgeschiedenis had aangewezen gezien. Uit een aesthetisch oogpunt is ook die der XVIIIde Eeuw, als een tijdvak van teruggang en valschen smaak, slechts op eene negative wijze belangrijk. — Het opstel *over het klassieke en romantische der Kunst* bevat niet veel, dat niet algemeen bekend is, en is voor het grootste gedeelte overgenomen uit het werk van Mad. DE STAËL, *de l'Allemagne*. — *Het nut van welingerigte Galerijen van Schilderstukken* geeft korte doch goede wenken aangaande de doelmatigheid eener geschiedkundige rangschikking der kunstvoortbrengselen. — *Het vermogen der Toonkunst* is te kort, om iets meer dan eenige losse denkbeelden te behelzen. — *De beoordeeling der hedendaagsche Fransche School en der Parijsche Kunstenaars*, door MICHAEL ANGELO TITMARSCH uit het Engelsch vertaald, is een geestig geschreven stukje, dat goede opmerkingen met eenen soms wel eens te lossen schrijftrant paart. — *Over RAPHAËL D'URBINO en zijn' Vader GIOVANNI SANTI* is gedeeltelijk eene aanprijzing van het Duitsche werk van gelijken titel van J. D. PASSAVANT, waarbij ten slotte eene uitvoerige verklaring van de School der Wijzen van RAPHAËL voorkomt. PASSAVANT ziet hierin eene volledige Geschiedenis der Grieksche Wijsbegeerte. Wij gelooven wel, dat die Schrijver, door zijne verbeelding aangevuurd, meer in dit tafereel gezien heeft, dan de groote Schilder er in heeft willen voorstellen; maar wij zijn geenszins van gevoelen, dat vóór hem nog niemand tot het eigenlijke doel van dit tafereel zou zijn doorgedrongen. Dat het de verzameling der voornaamste Grieksche Wijsgeeren was, en dat men hierin onder anderen SOCRATES, PLATO EN ARISTOTELES kon herkennen, wist men sedert lang. — Het laatste en uitvoerigste artikel, in dit stukje voorkomende: *Het kunstwerk in betrekking tot het publiek beschouwd*, heeft ons het meest bevallen. Er is eene wijsgeerige opvatting in voorhanden van hetgeen een kunstwerk moet zijn, en van den indruk, dien het op den beschouwer of hoorder moet maken, met eene duidelijke uiteenzetting gepaard van die algemeene vereischten, welke een kunstwerk moet bezitten, wil het dien naam verdienen en eene blijvende waarde behouden. Wij kunnen aan alle kunstenaars dit opstel gerust ter overweging en behartiging aanbevelen.

Wij zien met verlangen het vervolg dezer Bijdragen te ge-

moet, en wenschen hiertoe den Heer Mr. VAN GHERT de noodige ondersteuning en ook die medewerking van andere kundige mannen toe, welke hij in zijne Voorrede verlangt, en wij eindigen met hem in bedenking te geven, om niet te veel in de opstellen het grondige aan het bevattelijke, aangename en onderhoudende op te offeren; maar de wetenschappelijke behandeling als het hoofddoel zijner Bijdragen voortdurend in het oog te houden.

De Gevangene op den Kaukasus. Een Gedicht naar het Russisch van ALEXANDER PUSCHKIN. 's Gravenhage, bij W. P. van Stockum. 1840. In gr. 8vo. 40 bl. f. : - 70.

ERIK XIV op Grijpsholm. Een Gedicht door S. J. VAN DEN BERGH. 's Gravenhage, bij J. M. van 't Haaff. 1841. In gr. 8vo. 77 bl. f. 1 - 60.

Als eene proeve van Russische poëzij, schoon dan ook niet uit het oorspronkelijke vertaald, kan het eerste der hier aangekondigde werken op belangstelling bij ons publiek aanspraak maken. De Russische literatuur is voor ons te zeer gesloten, dan dat wij niet begeerig zouden zijn, een en ander van haar te vernemen. Wij hebben hier een gedicht van den in zijn vaderland zeer beroemden PUSCHKIN, dat door den Hollandschen Vertaler uit het Duitsch is overgebracht. Vraagt men het oordeel van Rec. over dit dichtstuk, hij zou er goed en kwaad van zeggen. Het strekt hem ten bewijze, dat PUSCHKIN geen onverdienstelijk Dichter is; de beschrijvingen zoowel van de natuur, als van de *Tscherkeszen*, verkondigen dit duidelijk. Zij hebben ook door het vreemde iets eigenaardigs, waarvan de Dichter goed partij heeft getrokken. Maar de fabel van het dichtstuk is anders zeer gebrekkig. Er is eene blijkbare navolging zigbaar van BYRON, niet zoozeer in bijzonderheden, als wel in den geheelen trant, in de keuze vooral van den held der geschiedenis. Het is eene variatie op hetzelfde thema, de man, oververzadigd van het genot der wereld, in wiens ziel eene donkere somberheid woont, het gevolg van de bewustheid van schuld, CONRAD, LARA, ALP in eenen eenigzins anderen vorm. Maar hoe ver blijft dan toch de navolging beneden het oorspronkelijke! Hoe veel slaauwer en zwakker zijn de trekken van

het beeld! Hoe veel minder is de belangstelling, die wij voor den gevangene van den *Kaukasus* gevoelen, dan die, welke ons bezielt voor de stoute, woeste, sombere helden van BYRON. CONRAD, GULNARE vliedende, en de gevangene, het Tscherkeszisch meisje verlatende — welk een verschil! En ongetwijfeld stonden toch de helden des Engelschen Dichters PUSCHKIN voor den geest, toen hij dit dichtstuk vervaardigde.

Wat de vertaling betreft, over hare getrouwheid kan Rec. niet oordeelen. Zij is in handen gevallen van een' man, die gewoon is verzen te maken, en die daarvoor niet weinig aanleg en geschiktheid heeft. Hij zal zich wel niet ergeren, dat Rec. hem door de gelijktijdige beoordeeling van de twee aan het hoofd dezes genoemde stukken eenigzins verraadt. Rec. meent dat des te gereeder te kunnen doen, omdat hij de aanmerkingen, die hij hier en daar op de versificatie van de *vertaling* zal moeten maken, in veel minder mate op het andere, oorspronkelijke stuk heeft. In den *Gevangene van den Kaukasus* stuitte hij op menigen regel, waarvan de verkeerdheid of geheel of grootendeels ten laste des Vertalers komt, en waarvan hij er eenigen hier wil mededeelen. Men behoort dergelijke feilen niet ongemerkt voorbij te gaan. Zij getuigen of van zekere slordigheid en achteloosheid, of van wansmaak, waartegen men de stem moet verheffen. Onze taal is ook te rijk en te schoon, dan dat men allerlei wan-
klingende en verkeerde uitdrukkingen en zegswijzen maar stilzwijgend zou goedkeuren. Bl. 10 leest men:

Dees taal en meer *doorvloot* den nacht.

Wat is dat voor onzin? *Eene taal, die den nacht doorziet!* Het is eene uitdrukking, die volstrekt geen goed denkbeeld te kennen geeft; evenmin als bl. 11, wanneer er van iemand, die bewusteloos is, gezegd wordt:

Hij kon den stervensdroom niet *slaken*.

Men slaakt een boei, maar geen droom. — Rec. kan niet beoordeelen, of de meer dan Oostersche en bespottelijke *hyperbole* op bl. 12 voor rekening van den oorspronkelijken Dichter of voor die van den Vertaler komt; maar bespottelijk is het, als wij lezen van bergen,

Wier kruinen 't wolkgevaarte tergen

niet alleen, maar van welke het heet:

En aan den hemel gaan hun sporen
Ver boven 't hoog gestarnt verloren.

Dat klinkt eerst! Daarbij zijn de *Himalaya's* molshoopen! Maar, al stond er dat in het oorspronkelijke, voelde de Vertaler dan niet, dat zulk eene overdrijving bij den lezer een' lach van bespottung opwekt? Niet veel beter gaat het bl. 14, als wij van den gevangene lezen:

En uit heur helderstralende oogen
En heur fluweelen stem
Drinkt hij, met onverzaadbre togen,
Verrukt door zooveel liefdezin,
De reine vlam der heeling in.

Verbeeld u, lezer, eene *vlam*, die *ingedronken* wordt; het heeft iets van eene vlammende pudding op een diner; maar eene *reine vlam* van *heeling*, die NB. *ingedronken* wordt *uit eene fluweelen stem*, en dan nog met *onverzaadbre togen*!! Zeker zijn deze woorden niet *zorgzaam* (bl. 16) gekozen; een nieuw woord, dat even weinig deugt, als *gerozeververd* (bl. 16), *zoetst verlangst* (bl. 22) en *verkilde lippen* (bl. 27.) Hoe eindelijk (bl. 20) een *Kozak* eene *streep* kan *belwisteren*, die nadert op d'azuren stroom, is meer, dan een gewoon verstand kan begrijpen.

Rec. zeide, dat het oorspronkelijke stuk, ERIK XIV op *Grijpsholm* door dergelijke feilen veel minder ontsierd wordt. Men meene daarom niet, dat zij er geheel ontbreken; en de Dichter zelf zal het wel niet pogen goed te praten, als hij, bl. 6, spreekt van den dood, die aan een raadselachtig *aanzijn*, eene schakel van ellende en *waanszijn*, een' *zoeten scheidsbrief* zou reiken, of als hij, bl. 16, eene *wang met elken dag* laat *inkorten*. Even min zal hij zelf het goedkeuren, dat bl. 39 van *Niet wetend* af de zin niet rondloopt, of beweren, dat uitdrukkingen poëtisch of te dulden zijn, als die op bl. 45:

Maar schoon geen zaalgende afseheidskus
Van KATHARINAAS teedre lippen,

Bij 't scheiden van de *levensklippen*,
 Ten balsem was voor zijn gemoed.

Doch het aantal van dergelijke leemten is hier niet zoo groot, als in de vroeger beoordeelde vertaling. Het is het eerste oorspronkelijke stuk, gelijk wij in het Voorberigt lezen, waarmede de Heer VAN DEN BERGH voor het publiek treedt; en Rec. erkent gaarne, dat de keuze van het onderwerp gelukkig is. ERIK XIV, van den troon gestooten, in harde gevangenschap zuchtende, door zijnen broeder gruwelijk mishandeld, geeft de stof tot poëtische voorstelling. Nog meer wordt zijne geschiedenis geschikt tot dichtelijke behandeling, wanneer wij denken aan het bloemenmeisje, dat den woesten Vorst door hare bekoorlijkheden weet te boeijen, dat haars ondanks door hem tot Koningin wordt verheven, en dat door zachtmoedigheid en liefde en trouw tot in den dood zijn ware beschermengel wordt. PATGIETER heeft in *Het Noorden* van deze geschiedenis gebruik gemaakt tot een van zijne bestgeslaagde verhalen uit den geheelen bundel. De Heer VAN DEN BERGH voert in zijn dichtstuk ERIK in, klagende over zijn lot, zijnen toestand, zijne gewaarwordingen en ondervindingen schilderende, de martelingen herdenkende, die hij heeft ondervonden, of zich in het verledene verdiepende, toen hij nog Koning was, toen hij KATHARINA, het bloemenmeisje, voor het eerst ontmoette, toen zij zijne gade was geworden, en dikwijls zijne woestheid wist te beteugelen, of zich verliezende in de herinnering van de oogeblikken van verzachting, die hem in zijne gevangenschap geschonken werden, als men hem eenige dagen eenen Bijbel gaf, of als KATHARINA met haar kind hem mogt bezoeken, of hij althans haar uit zijnen kerker in de verte zien mogt. Men ziet uit deze korte opgave, dat het gekozen onderwerp geen rijkdom of verscheidenheid mist, en dat het vele echt dichtelijke zijden heeft. Te regt voede de Dichter daarom ook ERIK zelve klagende in, waardoor hij tot de invlechting van menige aandoenlijke episode gelegenheid had. Het geheel is in vloeiende, goede verzen gedicht, waarin veel gevoel wordt gevonden. Rec. wil eenige regels tot proeve mededeelen, die hem voorkomen niet tot de minste te behoorren; het is de beschrijving, hoe KATHARINA, die niet tot haren gemaal wordt toegelaten, toch in den tuin van den kerker aan hem verschijnt:

Want naauwlijks was de dag aan 't kriecken,
 Of zij, die hem den langen nacht
 In slaaploos droomen had gewacht,
 Zij snelde, op liefdes vlugge wieken,
 Zoo ver in 't midden van den gaard,
 Tot dat zij tusschen de oude muren
 't Bekende venster had ontwaard,
 En bleef daar onophoudlijk turen,
 En telde naauw de slepende uren,
 Tot de avond neerzeeg over de aard;
 En — 't zij de regen nedervloeide,
 De zon haar blank gelaat verschroeide,
 De sneeuwjagt stoof, de stormwind loeide, —
 Zij kwam er telkens, telkens weer!
 Dan zette ook ik me aan 't raam ter neer,
 Zoo ras de morgen aan kwam dagen,
 't Oog naar den dierbren pijn geslagen,
 Vanwaar zij, op het moschtapijt
 Met onzen GUSTAAF neergevljld,
 Heur blikken, waar de vreugd uit lichtte,
 Gestadig naar mijn venster richtte;
 En schoon ons een gehate macht,
 Een nijdige opstand, *doof* voor klacht,
 Verbod, om met elkaar te spreken,
 Toch spraken wij door blik en teeken:
 De liefde spot met boei en wacht!

Men leert uit deze regels den toon en trant van dit dichtstuk kennen, schoon hier en daar natuurlijk een eenigzins andere toon wordt aangeslagen, wanneer de aandoeningen van den gevangen Koning van heviger aard zijn. Over het geheel zal men dit gedicht dan ook met genoeg lezen, en verdient het, als eene eerste proeve van oorspronkelijke poëzij, lof. Dit neemt intusschen niet weg, dat Rec. ook op het geheel belangrijke aanmerkingen meent te moeten maken, die hij den Dichter, te zijner eigene vorming, gaarne mededeelt.

Wanneer men op het onderwerp ziet, kan men zich niet weerhouden van te denken aan soortgelijke onderwerpen, in de laatste jaren behandeld. TASSO's *Weeklagt* van BYRON, door VAN LENNEP meesterlijk vertaald, en VAN LENNEP'S oorspronkelijk gedicht, JACOBA'S *Weeklacht*, staan ons hier onwillekeurig voor den geest; niet om eene eigenlijke verge-

lijking te maken, maar om over de soort van poëzij, hier vereischt, eenig oordeel te vellen. En dan valt in de eerste plaats in het oog, hoezeer de voetmaat, in die beide stukken gekozen, veel gepaster is voor den toon der weeklagt, dan die, welke door VAN DEN BERGH is gekozen. Er is eene eenvoudige statigheid en weemoedigheid in de vijfvoetige jambe; zij laat eene soberheid van uitdrukking toe (indien Rec. zich zoo mag uitdrukken), die met het onderwerp bijzonder strookt. Hier vloeit en rolt alles te gemakkelijk, te geleidelijk; dat stille, weemoedige, statige ontbreekt er aan. Dat is te meer jammer, omdat het woeste, hartstogtelijke, forsche karakter van ERIK zich in die zelfde voetmaat krachtiger en korter had kunnen uitdrukken; want die zelfde vijfvoetige jambe leent zich ook, getuige TASSO's *Weeklagt*, uitnemend tot korte, kernachtige, krachtige taal. VAN DEN BERGH was daardoor welligt van zelf er toe gebragt, om ERIK meer karaktermatig te doen spreken. Nu is doorgaans alles te breed, te uitvocrig, en daardoor dikwijls niet krachtig, niet treffend genoeg. Eenige regels ten voorbeelde: bl. 22.

Maar o, hoe noem 'k dien zwaai van 't lot,
 Wat naam geef ik dat *zielsgenot*,
 Hoe zal ik van dat *heil* gewagen,
 Die meer dan *Englenzaligheid*,
 Die eens mijn beul mij heeft bereid
 En mij de hel ten hemel maakte,
 Toen zij, *wier beeld mè in 't leven hiel*,
De hoedende Engel mijner ziel,
 KATHRINA, mij in de armen viel,
 En 'k van heur mond een vuurkus smaakte,
 Lang, als mijn ijzren nacht van leed,

[NB. ongelukkige regel! Hoe kan die kus, die *vuurkus*, hem lang hebben geschenen? Hoe kan hij hem vergelijken bij den nacht van zijn leed!]

Zoet, als de vrijheid, die me *ontgleed!*...
 O, 'k mag er bijna niet aan denken,
 Of 'k voel op nieuw mijn kwelling meer
 En mijn verzwakte hersens krenken:
 Want, God, streelt me ooit dat weerzien weer?
 En toch — *ik smaak 't nog keer op keer*,

't Mag nog, in al zijn kracht en leven,
 Gestaaq voor mijn verbeelding zweven!
 'k Voel nog haar vuurge omhelzing thands,
 Heur tranen nog mijn wang besproeien,
 Nog zie ik ze uit haar oogen vloeien.

Wanneer men de hier onderstreepte regelen leest, dan ziet men, hoe daarin hetzelfde denkbeeld tot twee, driemaal toe herhaald wordt: *zielsgenot, heil, Engelenzaligheid*, het zijn slechts verschillende uitdrukkingen, voor ééne en dezelfde zaak; zoo gaat het ook met de overige regels, hier aangehaald. Dat geeft eene uitvoerigheid, eene flauwheid en waterigheid, die hadden vermeden kunnen en moeten worden. De gemakkelijkerheid, waarmede de Heer VAN DEN BERGH schijnt te dichten, heeft hem daartoe waarschijnlijk verleid. Er ware dan ook meer partij te trekken geweest van ERIK'S vroegere woestheid; het naberouw over sommige daden zijner regering had tot krachtige episoden aanleiding kunnen geven, waardoor de zachtere en weemoedige stukken ook meer uitwerking zouden hebben gedaan.

Ondanks deze aanmerkingen intusschen herhaalt Rec. zijne betuiging, dat hij met genoegen dit gedicht heeft gelezen. Hij zou den Heer VAN DEN BERGH raden, om vooral zich op meerdere korthed en kracht toe te leggen, te zijner oefening b. v. enkele stukken van BYRON te vertalen, en zich daarbij te beijveren, om de kracht van het origineel niet door uitbreiding en omschrijving te verzwakken. Hij zou daardoor een meesterschap over de taal, eene vaardigheid, om met weinige woorden veel te zeggen, verkrijgen, die hem tot dusverre ontbreken.

De druk is redelijk, de plaat vooral niet beter.

De Nichten, Blijspel in vijf Bedrijven. Door den Schrijver van de Neven. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1841. In kl. 8vo. VII en 206 bl. f 1-25.

Bitter, bitter vond Rec. zich na de lezing van dit stuk teleurgesteld. Hij had met belangstelling en genoegen *de Neven* en *Jamaar* gelezen en zich gevleid, in den Dichter iemand te hebben aangetroffen, die, bij voortgaande studie, het vaderlandsche Blijspel uit deszelfs laagte zou kunnen hel-

pen opheffen. Met een gunstig vooroordeel nam hij daarom *de Nichten* ter hand, maar wist, voortlezende, niet, of hij zijne oogen vertrouwen kon, zoo verre is dit stuk beneden de twee voorgaanden.

De Dichter is hier van de poëzij tot het proza afgedaald. »Hoe voortreffelijk,» zegt hij in de Voorrede, »de opvoering van *de Neven* ook geweest zij, heeft ze mij echter in mijne meening bevestigd, dat voor het Hollandsche Blijspel proza boven verzen de voorkeur verdient, omdat het minder verleidt tot een meestal ongepast declameren, en de taal van het dagelijksch leven natuurlijker voorstelt.» Eene ongelukkige meening inderdaad! Het Hollandsche Blijspel staat dus wel verre beneden dat van andere natiën, beneden het Fransche bij voorbeeld! Rec. heeft althans nog nooit gehoord, dat de poëtische stukken van *MOLIERE* minder geschikt voor het tooneel worden geacht, dan zijne prozaische. En waarom zou dat van het Hollandsehe Blijspel dan gelden? Het ligt niet in den aard der taal; en de eenige reden, die Rec. weet te vinden, is de jammerlijke toestand van ons tooneel. Het ontbreekt ons aan bekwame tooneelspelers, aan menschen, die zoo wel de taal als hunne kunst verstaan; en als wij het tegenwoordige *repertoire* zien, waar *ABALLINO* enz. weder groote rollen spelen, dan bedroeven wij ons over het verval der kunst. Doch de Tooneeldichter verlage zich toch niet tot de laagte, waarop de tooneelspeler misschien staat! Hij heffe dezen tot zich op! Hij levere stukken, zoo volmaakt en voortreffelijk, als hij ze leveren kan; het is het eenige middel, wat betere tijden ook voor de kunst kan doen hopen. Het verkeerde declameren van de verzen in het Blijspel voorkome de Dichter door de kunstige inrigting der verzen zelve; maar omdat gebrekkige spelers gebrekkig reciteren, dale hij niet tot het proza af. Rec. kan zich met de redenering van den Schrijver volstrekt niet vereenigen.

Doch wij moeten ons nu wel vergenoegen met hetgeen ons gegeven is, en hebben dat te beoordeelen. Het spijt Rec., dat hij er geen goeds van weet te zeggen, en dat hij over het geheele stuk een ongunstig oordeel moet vellen. De Schrijver verzoekt in de eerste plaats aan de tooneelspelers, dat men niets overdrijve; dat men van het Blijspel geene *farce* make. Hij heeft gelijk; maar het moet voor de arme spelers eene moeijelijke zaak geweest zijn, om dit te voor-

komen, als de Schrijver zelf er zoo veel aanleiding toe geeft, door zijne meeste personen veel meer personen uit eene *klucht* dan uit een *blijspel* te doen zijn. Hij geeft in de Voorrede eene geheele aanwijzing, hoe hij wenscht, dat men al de karakters zal opvatten; doch hij zelf heeft ze zoodanig geteekend, dat het wel onmogelijk is, om aan zijne voorschriften te voldoen; alles is zoo *geoutreerd*, MARTHA, AMARANTHE, OSBROEK EN PIMPING zijn zoo gemeen, dat ze wel personen van de *farce* moeten worden, en dat geen mensch er althans aan eene *comédie de caractere* bij zal denken.

En dat is de groote fout, waardoor het geheele stuk mislukt. De meeste personen zijn zoo zot, zoo onnatuurlijk, zoo bespottelijk en gemeen slecht, dat men er van walgt, en geneigd is het boekje telkens ter zijde te leggen. Wij nemen het den Schrijver volstrekt niet kwalijk, dat hij *Oudnederlanders* zoo geteekend heeft, och neen, want wij zijn volkomen overtuigd, dat er nergens ter wereld zulke zotte schepsels gevonden worden; het zijn geen karakters meer, het zijn belagchelijke karikaturen, maar die geen de minste belangstelling inboezemen.

Daarboven is het stuk langwijlig, en het mist wezenlijke geestigheid, een natuurlijk gevolg van de mislukte tekening der karakters; men schrikt, wanneer men eene der nichten of hare pretendentes op het tooneel ziet verschijnen, en gedurig hetzelfde, slechts met andere woorden, hoort herhalen. Hoe is het mogelijk, vraagt men zichzelf af, dat *de Nichten* en *de Neven* van denzelfden Schrijver zijn?

Zelfs voor de heldin van het stuk, voor CAROLINE, die tegenover de beide andere nichten moet staan, heeft hij ons niet kunnen interesseren. Op de derde bladzijde reeds heeft hij haar in een bespottelijk licht weten te stellen. Men verbeelde zich een mooi, lief, jong meisje, waarvoor de Dichter sympathie wil opwekken, en van wie gezegd wordt: »Verleden winter heb je haar immers zoo veel rhubarber laten slikken, dat ze drie dagen achtereen rijst met kaneel heeft moeten eten, om, met verlof gezegd, weer van den galop in den stap te komen?» Hoe wansmakelijk! En dan NB. CAROLINE daarop nog voort te laten redeneren! Zoo dikwijls zij op het tooneel komt, herinnert men zich dit gesprek.

Met één woord, het geheel is een mislukt stuk. Als zoodanig is het ook, gelijk Rec. vernam, op het tooneel ont-

vangen. De stem van het publiek besliste teregt; en voor den Schrijver wenschten wij, dat hij het in zijne portefeuille had gehouden. Hij wissche den indruk spoedig uit, door ons eene nieuwe proeve in den trant van *de Neven* en *Jamaar* te schenken!

De Pelgrimstogt langs den Rijn. Naar het Engelsch van EDW. LYTTON BULWER'S The Pilgrims of the Rhine. Te Amsterdam, bij R. Stemvers. 1841. In gr. 8vo. IX en 389 bl. f 2-80.

Kon men altijd op het oordeel des Schrijvers zelven afgaan, dan zou dit boek het beste van BULWER moeten zijn. Hij zelf getuigt er van, dat het hem boven alle zijne andere werken dierbaar is, hem bij de zamenstelling het meeste genot heeft verschaft en zijne ziel geheel en al vervulde. Het oordeel des publieks bevestigt evenwel niet altijd de vooringenomenheid van den Schrijver. Doch dit neemt niet weg, dat er toch dikwijls in het werk zelve veel is, wat die vooringenomenheid verklaart, en den onpartijdigen en kundigen lezer althans ten deele met het oordeel des Auteurs doet instemmen. Het bezit doorgaans eigenschappen, waar door het uitmunt; en daaronder behoort vooral deze, dat men aan hetzelfde duidelijk bespeurt, dat het *con amore* is bewerkt; iets, hetwelk, zoo het den Schrijver niet aan bekwaamheden ontbreekt, ongetwijfeld eenen voordeeligen invloed op zijn geschrift moet hebben.

Het gaat ons ook zoo met BULWER'S *Pelgrimstogt langs den Rijn*. Wij kunnen niet geheel met hem instemmen, dat dit boek boven zijne andere werken moet worden geschat; maar wij erkennen toch op iedere bladzijde, dat het met vooringenomenheid geschreven is. Ruimschoots verdiende het dan ook nevens de andere werken van BULWER te worden vertaald. Het boek is van eenen bijzonderen aard en vorm. De Schrijver wenscht, dat men het eerder naar de regelen der dichtkunst, dan naar die van het proza beoordeele. Zeker zullen zij, die hier eenen roman, rijk in avonturen, verwachten, zich bedrogen vinden. De roman, die het geheel verbindt, is hoogsteenvoudig; het is de liefde van een paar jongelieden, waarvan het meisje in eene doodelijke tering wegwijnt. Zij doen met haren vader, in de hoop van her-

stelling harer gezondheid, eene reis langs den *Rijn*, en de volksverhalen, overleveringen en legenden leveren eene rijke stoffe op, die door den Schrijver hier wordt bewerkt, en eene groote afwisseling aan de schildering van natuurtooneelen en aan de innige liefde der beide romanpersonen geeft. Daarbij heeft BULWER zijn tooneel met *Elfen* bevolkt, die dichtelijke schepselen der verbeelding, die zoo wel in *Duitschland* als in *Engeland* te huis behooren. Rec. weet wel, dat het oordeel over dit laatste zeer ongelijk kan zijn; maar wat hem betreft, hij verlustigde zich gaarne in deze bevallige tooverwereld, die voor den Engelschen lezer door de stukken van SHAKSPEARE eene zekere waarheid heeft verkregen, en hij vindt de hoofdstukken, waar deze denkbeeldige wezens eene rol spelen, op verre na niet de minst behagelijke. Het spijt hem zelfs, dat de Vertaler een paar hoofdstukken daarvan heeft weggelaten. Hij had hem daarvoor liever de redeneringen geschonken, waar BULWER met het hem gewone *egotisme* over het auteurschap spreekt; het onderwerp, waarop hij in zoo vele zijner romans terugkomt. De oordeelvellingen over ons land hadden ook gerustelijk weggelaten of gewijzigd kunnen worden.

Doch dit neemt niet weg, dat Rec. het boek met veel genoegen heeft gelezen en er veel fraais in vindt. Het is ter vertaling in goede handen gevallen, en niet dikwijls vindt men fouten gelijk bl. 65, *zich bemoeijen* om iets te doen. Onder de best gelukte stukken rekent Rec. de *Elfen*-geschiedenissen, *het meisje van Mechelen*, *de deugden op reis*, *de vrijadje van Mr. REINEKE*, enz.

Wij wenschen van harte het boek vele lezers, en den lezers vele aangename uren.

De Tower te Londen, of Lady JOANNA GREY. Door W. HARRISON AINSWORTH, *Schrijver van den Crichton, enz. II Deelen. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. 1841. In gr. 8vo. VIII, 482, VI, 424 bl. f 9 - :*

Daar zijn weinige geschiedenissen zoo treffend, als die van de ongelukkige Lady JOANNA GREY, de beminnelijke vrouw, die als tegen wil en dank op den koninklijken troon van *Engeland* werd geplaatst door de toemeloze eerzucht van haren echtgenoot en diens vader; zij, die de roekeloosheid

van anderen met den dood moest bekoopen, en die, nederig en bescheiden bij hare verheffing, standvastig en groot was in haren tegenspoed en bij haren val. Voor hem, die met de noodige gaven van den Romanschrijver toegerust is, levert hare geschiedenis een zeer geschikt onderwerp voor eenen historischen roman. Het is een tijdvak vol leven en beweging. Een aantal merkwaardige personen treden hier op het tooneel, die eene verscheidenheid van karakters aanbieden, welke, bij eene eenigzins goede behandeling, eene groote afwisseling opleveren. Lady JOANNA GREY staat als op den voorgrond; een karakter, van hetwelk wij niet weten, of wij meer hare zachte beminnelijkheid of haren ongekunstelden, onwankelbaren moed, hare kracht van geest, hare bekwaamheid en geleerdheid, hare innige liefde voor haren echtgenoot of hare zuivere vroomheid moeten bewonderen. Tegen haar over staat MARIA, hare mededingster, de bigotte Roomsche, die het Protestantismus te vuur en te zwaard vervolgt, die in beminnelijkheid en vrouwelijke grootheid van ziel verre voor JOANNA moet onderdoen, maar wie het ook niet ontbreekt aan kracht van geest, aan trekken van het mannelijke karakter van haren vader. Rondom deze beide hoofdpersonen scharen zich eene menigte anderen, wereldlijken en geestelijken, in welke onderscheidene hartstogten en driften werkzaam zijn: NORTHUMBERLAND met zijne onverzadelijke eerzucht, waarin hij zijnen zoon DUDLEY medesleept, en waardoor hij zich en de zijnen op het schavot brengt; de listige Spaansche en Fransche Gezanten; de geestelijke hoofden der Protestantsche en der Roomsche partij, en zoo vele anderen, vormen eenen kring van merkwaardige personen en karakters, gelijk weinige tijdperken ze opleveren. Rijk is ook de tijd in gebeurtenissen: JOANNA'S verheffing, weldra gevolgd door hare ontrooning en door MARIA'S zegepraal; de opstand van WYAT; de belegering van den *Tower*; het regtsgeding van JOANNA en haren echtgenoot, volgen elkander in een kort tijdsbestek op, en geven als van zelve de hoofdpunten des verhaals aan de hand.

Van deze en andere door de Geschiedenis zelve aangeboden bestanddeelen heeft AINSWORTH, de Schrijver van dezen Roman, een uitstekend gebruik gemaakt. Hij behoort onder die Romanschrijvers, wien het niet genoeg is, eenig verhaal in het een of ander tijdperk der geschiedenis te plaatsen en historische personen te noemen, zonder zich overi-

gens veel om de geschiedenis, om kostuum of geschiedkundige waarheid te bekommeren. Men ziet uit zijn werk, dat hij de historie heeft bestudeerd; dat hij zich geheel in den tijd heeft verplaatst, en ons denzelfden getrouwelijk poogt weder te geven. Dat zien wij ook uit zijne naauwkeurige en belangrijke beschrijvingen van den *Tower* van *Londen*; een gebouw, waarin een groot gedeelte van dezen Roman speelt. Misschien wekken die beschrijvingen in deze dagen nog wel verdubbelde aandacht, nu een groot deel van het gebouw zelve onlangs door de vlammen is verteerd. Men zou schier wenschen, dat er, tot regt verstand van sommige plaatsen, een kaartje van den *Tower* ware bijgevoegd, zoodat men de handelende personen als op den voet volgen kon, waar zij zich in de labyrinthen van gangen en torens als verliezen. Zoo Rec. zich niet bedriegt, bestaat er ook bij het oorspronkelijke zulk een kaartje.

Voor den schrijftrant van AINSWORTH is die rijkdom van gebeurtenissen regt geschikt. Het ontbreekt zijne Romans nooit aan actie, en ook hier is alles leven en beweging, sommigen misschien wel wat veel (en onder dezen wil Rec. zich wel rekenen); maar die snelle wisseling van gebeurtenissen is hier veel minder onbegrijpelijk dan in den *Crichton*, omdat zij zich hier over meerdere personen verdeelt. Maar woelige, drukke beweging is het element van den Schrijver, wien het niet aan verbeelding en talent hapert, om zijne lezers als midden op het tooneel des verhaals te plaatsen.

Eene andere deugd van zijnen Roman is de fraaije schildering der historische karakters. Het beeld vooral der schoone en ongelukkige JOANNA GREY is uitmuntend geteekend. Zij is en blijft de hoofdpersoon, waarom alles zich beweegt, en men vergeet schier de verdichte personen des verhaals, om op haar de aandacht te bepalen. De intrigue tusschen CHOLMONDELEY en CICELY is dan ook waarschijnlijk opzettelijk als op den achtergrond geplaatst, om het voorname beeld niet in de schaduw te stellen. Ook MARIA is voortreffelijk geteekend, en de Schrijver heeft zich gewacht om haar te zwart te maken. Hij laat de goede eigenschappen van haar karakter evenzeer uitkomen als de slechte. Hij kon dit doen, zonder nadeel van het hoofdbeeld zijner schilderij.

Onder de gebreken van dezen Roman zou Rec. tellen de te

dikwijls herhaalde opvoering van de drie reuzen OG, GOG EN MAGOG en van den dwerg XIT, en de gedurige wederkeering der vrolijke en belagchelijke tooneelen, waartoe zij aanleiding geven. In het algemeen is de keuze dezer personen niet ongelukkig, en het plan, om den ernst der treurige historische voorvallen door hunne kluchten te laten afwisselen, is niet af te keuren. Maar dit had, naar Recs. oordeel, met meer mate moeten geschieden; nu wordt de terugkeering van deze zelfde personaadjen wel eens minder aardig, wel eens smakeloos. Waarschijnlijk zullen dit niet alle lezers toestemmen. De historische tooneelen zijn de beste gelijk de belangrijkste, en houden de aandacht en belangstelling zeer geboeid.

Rec. houdt dus dezen Roman voor een derzulken, die allezins verdienen gelezen te worden. Ware hij Vertaler geweest, hij had hier en daar het snoeimes gebruikt, en enkele ijselijkheden, die de geschiedenis medebrengt, verkort of weggelaten. Hij behoort nog niet tot het publiek, waarvan SCHLOSSER, in zijne *Geschiedenis der achttiende eeuw*, zegt, dat het verlangt te huiveren en te rillen. Overigens heeft hij met groot genoeg deze beide Deelen gelezen, en twijfelt er niet aan, of zij zullen een goed debiet vinden. Wat hem minder behaagt, zal anderen misschien welgevallig zijn, en daarbij is er veel in dezen Roman, wat dien boven de gewone Romans verheft. Hij geeft eene getrouwe voorstelling van *Engelands* geschiedenis en toestand in dien tijd.

De uitvoering is goed; de correctie had hier en daar naauwkeuriger kunnen zijn. Het vignet van het eerste Deel vooral is fraai; dat van het tweede heeft een minder behagelijk onderwerp.

De domenys hifke, mar follen te ligt achte, in het Hollandsch overgebracht en met eene Voorrede vermeerderd door R. W. SCHULTETUS AENEE. Voor rekening van den Vertaler. Alom te bekomen. 1841. In gr. 8vo. VI en 52 bl. f: - 50.

Dit boekje is een schandelijk, verachtelijk, smakeloos schotschrift, in eenen toon en stijl opgesteld, die in geenen fatsoenlijken kring zullen worden geduld en bij den lezer walging en afkeer moeten opwekken. De oorspronkelijke Schrijver, die het stukje in het Boerenfriesch opstelde,

schijnt zich geschaamd te hebben zijnen naam te noemen. Drukker en Uitgever hebben den hunnen verzwegen, waarschijnlijk omdat zij begrepen, zich door druk en uitgave voor het algemeen te zullen schandvlekken. De Vertaler alleen heeft zijnen naam niet te lief, om hem op den titel van zulk een stukje te prostituéren. Het geheel is te verachtelijk, om er een woord meer over te verliezen.

Natuurlijke Geschiedenis van de nuttigste of voornaamste viervoetige Dieren, volgens de beschrijving van den Heer DE BUFFON, tot een leerzaam Leesboek voor de Jeugd, in de (n) smaak van CAMPE'S leerwijze bearheid. Met 32 gekleurde Afbeeldingen. Derde verbeterde Druk. Te Dordrecht, bij van Houtrijve en Bredius. (Zonder Jaartal.) In kl. 8vo. 159 bladz. f 1 - 10.

Van dit kinderboekje zien wij hier eenen derden druk. Daar wij echter noch den eersten noch den tweeden daarvan kennen, weten wij niet, hoe het woord: »verbeterde» op den titel moet worden opgevat. Wij beklagen intusschen de lieve jeugd, die zulke onbeduidende en smakelooze prullen als leerzame leesboekjes ontvangt. De gesprekjes tusschen den onderwijzer EERMAN en zijne leerlingen kunnen naauwelijks slaperiger worden uitgedacht. Bij den hond deelt deze onderwijzer een grafschrift aan de kinderen mede, dat hij op den zijnen maakte, en 't geen wij hier, ter proeve, in vlechten:

»Een hond van edele en schoone gaven
Ligt onder dezen boom begraven,
Door wijsheid en door waakzaamheid
Bij iedereen bekend, want ieder, die hem roemde,
Gemeenlijk hem den wijzen hond hier noemde.
Hij, nooit gewoon voor vijanden te wijken,
Viel in den strijd als held, met anderen zijns gelijken.
Men lagche niet, dit grafschrift hier te lezen,
Wijl men de deugden van een dier slechts vindt geprezen;
Hoe menig mensch zijn grafschrift ziet men staan,
Die minder heeft dan deze hond gedaan.»

Hierop zegt SOPHIE: »Is het nu al uit? heer! dat is kort.»

Zoo is het boekje ook al uit bij de vossen, zonder dat van den leeuw of tijger, van den olifant, van de apen en zoo vele anderen iets gezegd is. Het werkje belooft dus nog meer op den titel; want hoe kan men zeggen, dat het, deze en anderen overslaande, eene Natuurlijke Geschiedenis der *voornaamste* viervoetige Dieren is? Misschien was het een oncompleet exemplaar van zijnen »geliefden BUFFON,» dat de Heer EERMAN onder den arm naar het leervertrek droeg. En wat moet men zeggen van gesprekken als deze:

»Nu komen wij tot een diersoort, die zoo talrijk als nuttig is, en zich in alle plaatsen der wereld ophoudt, namelijk de haas. Deze dieren vermeerderen zich boven mate, en dit komt omdat zij niet langer dan drie dagen dragen, en gemeenlijk drie of vier jongen ter wereld brengen.

KAREL. Dit maakt een groot onderscheid, tusschen de herten en de reeën; de eerste dragen acht en de laatste vijf en een halve maand, niet waar?» (Bladz. 134.)

Hoe gepast voor jongens en meisjes, om zoo over de dragt der dieren te keuvelen, en welk een snuggere KAREL! Doch nog snuggerder is zijn leermeester, die de hazen slechts 3 dagen (!) hunne jongen laat dragen.

Over eene andere bijzonderheid, dat namelijk het varken zijne melktanden niet verliezen zou, (bl. 38) willen wij den goeden EERMAN niet lastig vallen; hij vond dat in zijnen geliefden BUFFON, en men kan van een' Schrijver voor de jeugd niet vergen, dat hij twijfele aan 't geen een zoo algemeen geacht Schrijver beweert, veel min dat hij met de literatuur van zijn onderwerp zoo bekend is, om te weten, dat een Italiaansch Schrijver, GAETANO GANDOLFI, reeds vóór vijftwintig jaren deze dwaling van ARISTOTELES en BUFFON weérlegd heeft. (*Sulla dentizione del Sus Scrofa di Linneo*, in de *Opuscoli Scientifici*, Tomo I, Bologna 1817. 4°. p. 185.)

De correctie is even slordig als het werkje onbeduidend is; op bl. 45 b. v. lezen wij regel 3 van ond. *zegen* voor *zeggen*.

Wanneer er in ons land bij het publiek nog weinig belangstelling voor Natuurlijke Geschiedenis gevonden wordt, behoeft men dan de oorzaak wel ergens anders te zoeken dan in dergelijke kinderboekjes?

ALMANAKKEN VOOR 1842.

(Tweede Verslag.)

Alvorens ons verslag van de Almanak-literatuur voor dit jaar te vervolgen, moeten wij op twee dingen in het vorige met een woord terugkomen. Het eerste betreft den regel in *Agnes van der Sluis (Aurora)*:

God heeft den wind 't geschoren Iam verzacht.

Wij noemden dien duister. Des Dichters bedoeling is ons evenwel duidelijk geworden, nadat wij ons herinnerden, dat *STERNE*, in zijn *Sentimental Journey* de ongelukkige Maria van Moulins doet zeggen: *God tempers the wind to the shorn lamb*. De Heer *TEN KATE* heeft èn door het verband, waarin hij deze navolging plaatst, èn door het weglaten van het noodzakelijke voor, het duidelijke en schoone zeggen van *STERNE* zeer duister gemaakt.

Het andere betreft het *Grafschrift* in den *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen*, hetwelk ons gebleken is even laf van vorm te zijn als van inhoud. Het is eene onaardige aardigheid voor de schellingsplaats.

En nu, overgaande tot de overige ons ter hand gekomene Almanakken, zullen wij, gelijk wij de vorige maal met de Prachtboekjes begonnen, het nu met de Provinciaalen doen. Hetzij men den staatsrang der gewesten of den ouderdom dezer jaarboekjes in aanmerking neme, de eerste plaats komt toe aan den

Gelderschen Volks-Almanak. VIIIste Jaar. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme. f :- 75.

Behalve een paar versjes van *W. SLUITER*, zijn de stukjes in poëzij weinige; maar wat er van voorkomt, is goed. *Gelrus* bezingt eenen avond in *Gelderland*, *PERK* den *midnacht*, enz. Het proza is, als naar gewoonte, meestendeels regt Geldersch. *Ds. VAN SCHEVICHAVEN* levert een zeer onderhoudend stukje over zijne woonplaats *Heumen* c. a. en den omtrek, waarvan tegen het volgende jaar het vervolg wordt beloofd. Iets dergelijks treffen wij hier meer, gelijk ook in de volgende Almanakken aan. Wij achten dit onge-

past, en hopen, dat men er — eene enkele uitzondering daargelaten — van terugkome. Ook voor den onheidkundige is het zoo even vermelde stukje niet onbelangrijk. De zoodanige vindt ook bevrediging van zijnen weetlust in: *eenige oudheden en volksgebruiken uit de omstreken van Elburg*, gelijk ook in: *herinnering aan Monferland*, het laatste van L. J. F. JANSSEN. De bekende *Meister Maorten Baordman* spreekt ditmaal over de *ontevraeijenheid*. De verzameling wordt geopend met een landhuishoudkundig vertoog over de bijen en bijenteelt, hetwelk ons beter beviel, dan de gemoedelijke of toepasselijke aanmerkingen, „uit het behandelde afgeleid,” die er somtijds raar uitzien. Het *gesprek over de kinderspelen* van KOBUS zal ongetwijfeld regt in den smaak zijn gevallen van den Redacteur, die van tijd tot tijd een ander stokpaard schijnt te moeten berijden, en daartoe tegenwoordig de kinderspelen schijnt te kiezen, waarin wel 't een en ander opmerkenswaardigs, maar ook een boel kinderachtigs is. Maar het gaat er mede gelijk met de liefhebberij veler oudheidkenners, wien elke potscherf welkom en iedere steen merkwaardig is, waarop maar een of twee letters zijn uitgehouwen. Daar wij — elke Provincie worde naar rang genoemd — van *Zuid- of Noordholland* niets ontvingen, volge de

Zeeuwsche Volks-Almanak. VIIde Jaar. Te Zierikzee, bij J. van de Velde Olivier. f : - 75.

Deze houdt zijnen vroegeren roem, inzonderheid ten opzichte van het prozagedeelte, staande. Het kalenderwerk is, even als in vorige jaren, bijzonder nauwkeurig en uitvoerig; het *Iets over de Planeten en den maandelijkschen stand der voornaamsten van dezelve, gedurende het jaar 1842*, door den mederedacteur H. M. C. VAN OOSTERZEE bewerkt, leerzaam, duidelijk en populair; gelijk zijne *Herinneringen van Weersgesteldheid, schaarschheid, overvloed, enz. in Zeeland*, bijzonder gepast en onderhoudend zijn behandeld. Ds. CALLENEELS en de geleerde AB UTRECHT DRESSELHUIS leverden twee zeer belangrijke oudheidkundige bijdragen over *het Kasteel van Sluis in Vlaanderen*, door een' plattengrond en twee goede plaatjes opgehelderd. Insgelijks belangrijk is de bijdrage van J. DE KANTER PHILZ., over *het IJs*. Der lezing en behartiging, ten einde elders de navolging te beproeven,

allezins waardig, vond Ref. het verslag wegens de *Onderlinge waarborgvereeniging van Arbeiders en Werklieden te Zierikzee*, door Mr. A. MOENS VAN BLOOIS. Ook het dichtelijk gedeelte is ver van verwerpelijk, en geleverd door PETRONELLA MOENS, R. C. H. RÖMER, G. P. ADAMA VAN SCHELTEMA, B. PH. DE KANTER, D. DORBECK THZ., J. T. BETHE, en door een der beide verdienstelijke Redacteurs, Mr. J. BERMAN, die ook nog een goed zedekundig vertoog, over het spreekwoord: *haastige menschen zijn geene verraders*, leverde. — Jammer, dat de correctie van dezen Almanak hier en daar zoo slordig is, op ééne plaats zelfs zoo erg, dat men een verbeterblad heeft moeten nazenden. Wij vertrouwen hem in volgende jaren van deze smet gezuiverd te zullen zien.

De

Utrechtsche Volks-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. f 1 - :

is van eenen zoogenoemden porseleinen titel voorzien. De plaatjes, die vroeger bij BACKER te *Dordrecht* werden vervaardigd, heeft de uitgever ditmaal door zijnen stadgenoot VAN DE WEIJER doen lithographieren. Dit is in eenen Provinciaalen Almanak niet onnatuurlijk. De plaatjes zijn redelijk, maar met het werk van BACKER niet op éenen dag te noemen. De vermelding van provinciale en stedelijke autoriteiten enz. achten wij voor deze soort van Almanakken min gepast. Het aanhouden daarvan bewijst misschien, dat men dit in *Utrecht* anders begrijpt. Proza en Poëzij staan afzonderlijk. Het laatste is verreweg het kortste; maar de *zang van Duco Martena* van VAN GRONINGEN (een uitstekend Dichter, die tot hiertoe meest naamloos heeft geschreven, en wiens dichtstuk: *de Watergeuzen*, ware het uitgegeven, onzer Letterkunde grootelijks tot eer zou verstreken) weegt ook vele vellen rijmelarij op. Het *Riddertooneel uit de 12de Eeuw* van SLOOS hapert hier en daar nog al in de kleur van den tijd; de minnebrieven van W. DEN ELGER, medege-deeld door Prof. TIJDEMAN, zijn zoo heel veel bijzonders niet, en doen ons denken aan de potscherven en steenen, boven bij *Gelderland* vermeld. D°. VAN SPALL heeft zijne verrassing bij het terugzien van *Utrecht* na deszelfs verfraaijngen niet onaardig ingekleed (*lievelingswandel* voor *wan-*

deling is wat onoogelijk.) Het verhaal van VISSCHER, *de Domstoren te Utrecht*, hetwelk naderhand met aanteeeningen nog eens op andere wijze zal worden uitgegeven, is akelig genoeg. De lezeressen van den Almanak zullen hem voor het vele onvertaalde Latijn niet bedanken. De uitgever geeft tekst bij twee plaatjes, het *St. Barbara-gasthuis*, zoo als het vroeger was, en het tegenwoordige Magazijn van SINKEL. De plaatjes zijn wat benepen. Maar wij kunnen alles niet vermelden, noemende alleen nog de beide laatste prozastukjes: *Rochus Meeuwiszoon* van LAURENTIUS, dat poëtisch proza (een onding, dat wij dachten vergeten te zijn) moet verbeelden, doch eigenlijk *bombarie* en wildzang is, en *de Hommel*, dat veel belooft, niets geeft, en blijkbaar alleen om het plaatje vervaardigd is. De *Utrechtsche Volks-Almanak* neemt echter in waarde toe. Goede smaak leide meer en meer de Redactie!

Den *Frieschen Volks-Almanak* hebben wij nog niet ontvangen.

Zoo min de

Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren. VIIde Jaargang. Te Deventer, bij J. de Lange. f 1 - 50.

zich *Volks-Almanak* noemt, even min is hij het ook. Zelfs de melding, dat het een Almanak voor *letteren* is, werd meermalen nauwlijks door iets gewettigd. Ditmaal behoort er toe eene voorlezing tot inleiding voor lessen over stijl en geschiedenis aan Kadetten van D^o. J. H. HALBERTSMA. Het meeste is overigens meest voor den Oudheidkundige belangrijk. De geleerde Predikant MOLHUYSEN leverde wedermeer dan ééne bijdrage. Het levensberigt van VOLLENHOVE, wiens *Kruistriomf en Heerlijkheid der Regtvaardigen* meer bekend zijn dan zijne levensgeschiedenis, staat, hoe kort het ook zij, hier regt op zijne plaats. Dat overigens dit Jaarboekje ditmaal buitengewoon weinig letterdruk bevat, is aan het grootere aantal afbeeldingen toe te schrijven. De kalender is, als vroeger, zeer uitvoerig en nauwkeurig.

Het laatstgezegde is ook toepasselijk op den

Groninger Volks-Almanak. VIde Jaargang. Te Groningen, bij J. Oomkens. f : - 75.

prijkt tegenover den titel met het afbeeldsel van WESSEL

GANSEVOORT; een lezenswaardig stukje van Mr. T. P. TRESLING over dien beroemden en roemwaardigen voorlooper der Hervorming opent het Mengelwerk. Het gebouw voor het Provinciaal Geregts-hof, afgebeeld op den titel, wordt door Mr. H. O. FEITH beschreven. Mede van eene plaat zijn verzeld: de beschrijving van eene eerepoort, bij 's Konings intogt te *Groningen* opgericht, en die het in smaak en bouwkundige waarde verre moet gewonnen hebben van de meeste soortgelijke poorten, die geene verre vorderingen onzer natie in de hoogere, sierlijke bouwkunde bewijzen: — voorts een oudheidkundig stuk van Dr. G. A. STRATINGH, *over den ouden loop der A. te Groningen*, belangrijk, wij gelooven het, maar niet zeer „plaisant om lezen;” — nog: *het Melkmeisje*, een niet onaardig vers van H. C. C. DRONRIJF UGERS, en: *het Klooster ter Apel* van Mr. H. O. FEITH. Opmerking verdient de naauwkeurige *beschrijving eener Bewaarschool voor de Armen te Groningen*, ook tot navolging elders. *Het Concert*, een gedicht van Dr. GLEUNS, is nog eene, niet onaardige, navolging van SCHILLER's *Glockenlied*. De bekende anecdote, meestal (*) aan Ds. HINLOPEN te *Utrecht* toegeschreven, van eenen in de trekschuit verbeterden vloeker, wordt hier op naam van den als opvoedkundige vooral bekenden Ds. NIEUWOLD gedebiteerd. LAURENTIUS is ook hier heksluter met *bombast* in proza. Ook in dezen Almanak is sprake van *vervolg hierna*. Zoo ook in den

Drentschen Volks-Almanak. VIde Jaar. Te Koevorden, bij
D. Hemsing van der Scheer. f 1 - 10.

Wij kunnen het vroeger geuite oordeel herhalen, dat namelijk de Volks-Almanak van deze, ook naar 't schijnt in een letterkundig opzigt kleinste provincie onzes Vaderlands, een groot gewest tot eer zou verstrekken. Behalve het vervolg van *het jaar 1672* bevat de rubriek: *Geschiedenis en Oudheden* nog twee stukken, het eerste over JOHAN FIGARDT, die wel niet onder onze klassieke Geschiedschrijvers te tellen is, maar die toch de eerste was, die de geschiedenis en oudheden van *Drenthe* opzettelijk beschreef. De deugden en gebreken van 'smans schriften leert men hier goed kennen. Het andere bestaat in oude stukken over

(*) Stellig door SCHELTEMA, *Mengelwerk*, III. 2. bl. 213.

zelfstandige regtspraak in *Drenthe*, meest voor den Oudheidkundige belangrijk, zelfs verstaanbaar. Van *Drentsche* zeden, gewoonten en gebruiken wordt weder het een en ander medegedeeld. Veel is daaronder, wat men elders niet aantreft; het een en ander ook, wat men zou wenschen ook in *Drenthe* niet aan te treffen, gelijk het geval is met de gebruiken bij sterfgevallen en begrafenissen. Voorts eenige bijzonderheden en gedichten, waarvan de meeste zich wel niet boven het middelmatige verheffen, maar ook niet daar beneden dalen. De afbeelding van eenen zoogenoemden hennenmaaltijd, een vrouwenportret (wanneer zal men daarmee toch eindigen?) en een gezigt op het dorp *Ruinen* zijn de plaatjes van binnen; het wapen der familie VAN HEIDEN en het huis *Laarwoud* buitenop. Bladz. 24 onderste regel hinderde ons de drukfout *algemeen* voor *alleen*, omdat zij zeer zinstorend is.

Een minder uitgebreid veld, dan eene Provincie, heeft het

Zaanlandsch Jaarboekje. Te Zaandijk, bij J. Heynis, Tz. f : - 75.

waarvan wij den *tweeden* jaargang ontvingen en met lof aankondigen. Het levert eene onderhoudende, afwisselende lectuur, en behelst vele belangrijke bijzonderheden, tot de geschiedenis der *Zaanlanden* betrekkelijk. Met zoodanige geschiedenis maakt J. HONIG, JR. in dezen jaargang eenen aanvang. Het stukje over *Krommeniedijk*, waarin de overdrevene overlevering aangaande de vroegere welvaart dezer plaats tot de waarheid wordt teruggebracht, en een ander, dat eene onderhoudende schets geeft van de *Zaanlandsche* huwelijksfeesten in de vorige eeuw, slaan op hetzelfde aanbeeld. Een paar plaatjes versiert dit nette Jaarboekje.

Eindelijk de

Almanak tot gezellig onderhoud. IVde Jaargang,

die vroeger *te Deventer* bij A. TER GUNNE werd, maar thans *te Haarlem* bij DE GEERS. VAN BOBBEN wordt uitgegeven, is ruim en breed zijne 30 centen waard. Proza en versjes zijn lezenswaardig. Eene kluchtige bijzonderheid uit het Engelsche strafregt staat hier beter op hare plaats, dan waar wij haar vroeger lazen, in NB. *de goddelijke Voorzienigheid in voorbeelden*, door EWALD.

Meerdere Almanakken ontvingen wij tot hiertoe niet.

BOEK BESCHOUWING.

Sermons de D. T. HUET, Pasteur à Rotterdam. Rotterdam, chez *Mensing et van Westreenen*. 1841. gr. 8vo. 325 pag. f 3 - 90.

Niet altijd mag het ons gebeuren, op zoo voortreffelijken kanselarbeid onze lezers opmerkzaam te maken, als die, welke hun bij dezen wordt aangeboden. De Heer HUET, reeds zoo gunstig bekend door zijne verhandeling over de onwankelbaarheid van het Protestantisme, en door twee voortreffelijke viertallen Hollandsche leerredenen, ons godsdienstig publick vroeger aangeboden, levert ons thans eenige proeven van de wijze, waarop hij gewoon is zijne gemeente in hare gewone taal, voor te gaan. Ofschoon het dus geen bundel van leerredenen is in onze eigene taal, verwachten wij echter, dat de Fransche bij de meesten onzer lezers genoegzaam bekend is, en vinden hier zoo ruime aanwinst op het veld der Homiletiek, dat wij ons haasten, van deze leerredenen eenig verslag te geven. Wij beginnen met dezelfde kortelijk te doorloopen, waarbij wij terstond onze bescheidene aanmerkingen willen invlechten, om die aan het slot van dit korte overzicht met nog eenige anderen te vermeerderen.

De eerste leerrede bepaalt ons bij *de eerste verkondigers van het Evangelie*, naar aanleiding van de vraag, *Hand. H: 7*. Zij werd uitgesproken ter viering van het Pinksterfeest, en beschouwt de daadzaak: dat het Evangelie het eerst door Galileërs is verkondigd, als *ontwifelbaar zeker* — als *eervol voor het Evangelie* — als *bewijs voor de uitstorting des H. G. op de Apostelen* — en *van blijvend belang voor geheel de Christenheid*: immers zij wekt onzen eerbied, ons vertrouwen, onzen ijver. Het ontbreekt hier niet aan rijkdom van denkbeelden en verrassende wendingen. Bovenal kwam het tweede gedeelte van het vierde stuk ons uitstekend schoon voor; gelijk ons de geheele toe-

passing een der besten uit dezen bundel schijnt te zijn. Echter zouden wij vragen, waarom het *eerste* deel een afzonderlijk punt uitmaakt, daar het gemakkelijk in de inleiding kon worden opgenomen en door niemand werd betwijfeld? En of het 2de en 3de hoofddeel niet reeds de voornaamste redenen bevat, waarom, gelijk in het 4de, wordt aangewezen, deze zaak van blijvend belang voor de Christenheid is te achten? Doch de inzage overtuigd ons, dat het laatste deel eene meer opzettelijke toepassing bevat; schoon het dan in de opgave misschien eenigzins anders had kunnen genoemd worden.

De *tweede* der leerredenen in dezen bundel (de eerste van het hier voorkomende drietal over 1 Kon. XIX: 1—18.) behandelt *Elia in zijne moedeloosheid*, naar 1 Kon. XIX: 1—5. Na eene geschiedkundige inleiding over Elia's tijd en toestand, zal de Schrijver ons in de geschiedenis van Elia de *oorzaken, uitwerkingen en behoedmiddelen* der moedeloosheid te aanschouwen geven. — Alle de bijzonderheden, die in deze drie deelen ontwikkeld worden, zijn met juistheid uit Elia's toestand gekozen, en worden terstond in het algemeen overgebracht en toepasselijk aangewend. Geheel deze leerrede, met de twee volgende, (welke tot de voortreffelijkste van dezen bundel behooren) leveren het bewijs, dat de Heer HUET het karakter van Elia met een zielkundig oog heeft gadeslagen. Alleen veroorlove hij ons de bedenking, of niet noodzakelijk het eerste met het derde deel zamenloopen? Immers, waarin bestaan de *behoedmiddelen* tegen een gebrek anders, dan in de vermijding van deszelfs *oorzaken*? Van daar dan ook, dat HUET hier eigenlijk tweemaal hetzelfde ontwikkelt. B. v. de eerste *oorzaak* was de smart, die uit bedrogen hoop ontspruit — het eerste *behoedmiddel* daarentegen: men wachte zich immer voor overdrevene verwachtingen. Eene andere oorzaak was gebrek aan vertrouwen op God. Zoo moet het behoedmiddel hier natuurlijk tegen overstaan; tracht dit vertrouwen bij u aan te kweeken. — Recensent erkent, dit gebrek is bij vele beroemde redenaars op te merken, en schijnt moeilijk te vermijden. Het zou

hem best voorkomen, in het onderhavige geval, in deze leerrede, *eerst* den aard en de gevolgen der moedeloosheid uitvoerig te schetsen, en *dan* ter toepassing, door aanwijzing der *oorzaken* van het kwaad, (welke derhalve zorgvuldig te vermijden zijn) den hoorders het wapen tegen hetzelfde in handen te geyen. Ware deze ranschikking minder logisch, zij zou echter oratorisch en psychologisch rigtig kunnen zijn. Hij geeft echter dit gevoelen gaarne voor beter.

Elia versterkt, is het opschrift der *derde* leerrede. (1 Kon. XIX: 5—9.) Vooraf wordt het verhaal opgehelderd, en eene hoogst natuurlijke bedenking tegen deszelfs algemeene overbrenging op eene treffende wijze opgelost. »*Les soins de la Providence sont sages, charitables et instructifs*,» zietdaar het eenvoudige, maar geleidelijke plan, waarvan de onderdeelen met veel juistheid en scherpszinnigheid uit het eenvoudige tekstverhaal worden ontleend. Wij lazen deze leerrede met uistnemend veel genoegen. Zij eindigt met eene korte peroratie.

De *vierde* leerrede geeft ons, naar vs. 9—18, *Elie éclairé* te aanschouwen. Niemand, ook die de leerredenen van VANDER HOEVEN en HERINGA over deze heerlijke plaats kent, zal zich de lezing van het voor ons liggende meesterstuk beklagen. De tekst wordt hier uit een nieuw en verrassend oogpunt beschouwd. Het doel van deze Goddelijke openbaring aan Elia was, volgens de opvatting van HUBT, om deze waarheid hem te leeren: »*Dieu opere le plus, quand il semble inactif*.» Over de gegrondheid dezer verklaring kunnen wij hier niet twisten. Al mogt men zelf eene andere verkiezen, men zou moeten toestemmen, ook deze is hoogst vernuftig, en geeft veelvuldige aanleiding tot practisch gebruik. De Heer HUBT beschouwt de genoemde waarheid geheel in het algemeen. »*Elle est en harmonie*,» zegt hij, »*avec les perfections de l'Être suprême, avec les manifestations divines dans la nature et dans la grâce, avec la condition de l'homme sur la terre*.» Dit drieledig betoog maakt den hoofdinhoud dezer rede uit. Van deszelfs verdere ontwikkeling in bijzon-

derheden deelen wij niets mede, ten einde niet te anticiperen op het genot, dat den lezer van smaak en gevoel hier verwacht. Het laatste deel is tevens toepasselijk aangewend.

Van de twee leerredenen, die nu volgen, over 1 *Tim.* 1: 15, bepaalt zich de eene tot het gezegde, *dit is een GETROUW woord, dat J. C. in de wereld gekomen is om zondaren zalig te maken.* Uit de leer, *daden en lotgevallen* des Heeren wordt deze waarheid regt goed betoogd. Echter nadert deze leerrede meer tot het gewone en alledaagsche, dan de overige in dezen bundel. De klip, waarop de toepassing hier ligtelijk had kunnen stranden, om namelijk reeds in den inhoud der volgende leerrede te vervallen, is, onzes inziens, vrij gelukkig ontweken.

Als een woord ALLER AANNEMING WAARDIG wordt dezelfde zaak voorgesteld in de zesde leerrede. Zij wordt daartoe aangeprezen als *Gode en den mensch waardig*: een plan, dat zich zoo wel door eenvoudigheid als volledigheid onderscheidt. De zaak wordt voldingend betoogd in verschillende bijzonderheden, waarvan alleen, naar Recensent's oordeel, het tweede en derde onderdeel van het tweede gedeelte des betoogs hadden moeten vereenigd worden. Doch, *variis modis bene fit.* De toepassing wekt op tot *nederig en eerbiedig geloof* — tot *hooge belangstelling* — tot *innig gevoel van behoefte* — en tot *een' heiligen wandel.* De rigtigheid dezer onderscheiding hangt geheel af van het begrip, dat men aan het woord *geloof* hecht, waarop in de eerste plaats wordt aangedrongen. Neemt men het vooral in den zin van verstandelijke en zedelijke *overtuiging*, dan is de hier gevolgde opklimming van denkbeelden zeer goed. Neemt men het in de betekenis van *vertrouwen*, dan zou stellig het tweede en derde, ja welligt zelfs het vierde punt in die eerste opwekking tot geloof liggen opgesloten. De Heer HUET schijnt het woord in den eersten zin te nemen, en had dus gelijk, aldus te verdeelen. Recensent volgt de laatste opvatting, en kan dus, van zijn standpunt, deze splitsing niet goedkeuren.

Allervoortreffelijkst is de *zevende* leerrede, over *Matth.*

Y: 8. De *waarheid* en het *gewicht* van deze uitspraak des Heeren wordt hier uitnemend betoogd. Wij willen niet overschrijven, daar het stuk in zijn geheel moet worden gelezen. Wij prijzen het ook vooral den wetenschappelijken en jeugdigen beoefenaren der Godgeleerdheid aan, en roepen het hun en onszelven toe: »schrijft de *waarheid*, hier geleerd, op den bodem van uw hart, en doet er winst mede voor uwe studie, winst voor uw leven.” De reinheid van hart wordt hier in den vollen zin van het woord voorgesteld als het *organe moral*, (wie denkt hier niet aan den grooten HEMSTERHUIS?) waardoor men God eenigzins kan leeren kennen. — Alleen hadden wij, bij het gevoel van *het onmetelijke* der taak van heiligmaking, ons op aarde opgelegd, (dat door deze leerrede zoo krachtig bij ons werd verlevendigd) nog wel een krachtiger en minder algemeen woord van opwekking aan het einde verlangd.

De *achtste* leerrede wijst, naar Gen. XXII: 12, aan, dat *gehoorzaamheid aan God het middel is, om onze Godsvrucht te openbaren*. Eene niet gewone aanwending van de anders zoo vaak behandelde geschiedenis. Het *middel* zelf, waarvan hier sprake is, wordt *eerst* in zijne geschiktheid beschouwd tot het voorgestelde doel. Immers eerst uit gehoorzaamheid kan de *aanwezigheid*, de *opregtheid* en de *uitgestrektheid* blijken der Godsvrucht, die in het harte woont. *Vervolgens*, wordt aangewezen, dat dit middel, om verschillende redenen, hoogst *Godewaardig* is te noemen. En *eindelijk*, dat deze weg, om zijne Godsvrucht te openbaren, voor ons menschen de meest *wenschelijke* mag heeten, daar dezelve voldoet aan eene onmiskenbare *behoefte* van het Godvreezend gemoed — hoogst *eervol* is te achten — ons de edelste *zelfvoldoening* verschafft — en ons eenmaal het heerlijkst *loon* bereidt. Ook deze leerrede wordt met een zeer kort woord van opwekking besloten. Zij is, vooral ook om het plan, een der voortreffelijkste van den bundel. Welligt ware in het eerste deel de zaak iets minder afgetrokken voor te stellen geweest. Aan gelegenheid toch, om hier in het huiselijke, maatschappelijke of Christelijke leven zelve binnen te tre-

den, of ook door voorbeelden uit de gewijde geschiedenis het gezegde te staven, kon het den schranderen redenaar niet ontbreken.

Kortheidshalve gaan wij het vele schoone voorbij, dat in de *negende* leerrede *over den rijken jongeling* voorkomt. Wij zouden alleen aanmerken, dat het gebrek, 't welk wij in de rangschikking der tweede leerrede opmerkten, ook op het tweede en vierde gedeelte van deze toepasselijk schijnt. Liever zeggen wij van de *tiende* leerrede, dat zij uit de *gelijkenis van het zuurdeeg* aanleiding neemt, om veel schoons en belangrijks te zeggen over den aard, de *lotgevallen* en het *einddoel* van de Christelijke Godsdienst. Wil de Heer HUET aan den lastigen vrager de bedenkingen ten goede houden, of hij hier wel gedacht heeft aan den regel, om in gelijkenissen alleen op het *tertium comparationis* te letten, zonder verder al het overige over te brengen? of twee der hier genoemde eigenschappen van het zuurdeeg (*substance forte et pénétrante*) niet zeer in elkander loopen? en 'of vooral de tweede helft van het tweede stuk niet wat te abstract is gesteld voor algemeene bevattings?

Doch de Heer HUET zou van onzen smaak een slecht denkbeeld moeten koesteren, zoo wij van zijne *elfde* leerrede zwegen. »*L'Homme extérieur et l'homme intérieur*» is het opschrift; 2 *Cor.* IV: 16 is de tekst. Zij werd uitgesproken op een' Nieuwjaarsdag, die juist op Zondag viel. De greep verraadt de meesterhand. De stem van den Nieuwjaarsdag roept ons toe: »de uitwendige mensch wordt verdorven;» de stem van den tustdag klinkt ons in de ooren: »de inwendige wordt vernieuwd van dag tot dag.» Nog eens, de greep is voortreffelijk, en de ontwikkeling niet minder. En toch — ééne bedenking. Beide zaken zijn hier afzonderlijk en in tegenoverstelling tegen elkander voorgedragen. Zou de tekst ook vooral geene aanleiding geven, om beider *onderling verband* te ontwikkelen, en den gelijken tred aan te wijzen, welken bij den Christen de ontwikkeling van den innerlijken mensch moet houden met de toenemende kwijning des uitwendigen? Dit denk-

beeld had, meenen wij, niet moeten worden verzuimd. Ook ware daarvan voor de gelegenheid des tijds goed partij te trekken geweest.

De laatste leerrede behandelt, naar *Job* III: 19, »*l'égalité des morts*,» en geeft ons eene grafbeschouwing uit het oogpunt der gelijkheid, die zij predikt. Het geheel is indrukwekkend en toch hoogst eenvoudig. Het verwonderde ons, in de korte toepassing, het *troostrijke* van deze beschouwing voor kleinen en geringen niet meer te zien aangevoerd of ontwikkeld.

Zoo kort mogelijk hebben wij ons gevoelen gezegd. Een zoo goed redenaar, als de Heer HUET, is zeker ook te goed hoorder, om uit het korte en soms halve woord ons oordeel niet reeds te raden. Wij zijn niet genoegzaam in de hedendaagsche Fransche predikkunde ingewijd, om te beoordeelen, in hoever zijn werk met deze overeenkomt of niet. Maar, zoo wij dien met een *onzer* nieuwste vaderlandsche kerkredenaars mogten vergelijken, wij zouden dezen bundel naast dien van Dr. SPIJKER te *Amsterdam* plaatsen. En, bedriegen wij ons niet, deze opmerking zou tot belangrijke parallelen aanleiding kunnen geven, en naast treffende overeenkomst ook veelvuldig verschil doen opmerken. Dat echter het laatste niet zoozeer uit verschil van bekwaamheden voortkomt, als wel uit verschillende subjectiviteit der schrijvers, en uit eene verschillende *Grundanschauung* (*sit venia verbo!*) van den aard en de beste inrigting der Christelijke rede, zou Rec. gemakkelijk uit vergelijking van beide bundels kunnen staven. In beide wordt door het verstand op het gevoel gewerkt, terwijl de fantasie der schrijvers, hoewel gansch niet dof of traag, echter meer op den achtergrond treedt. In beide..... doch wij durven van de redactie der *Vaderl. Letteroefeningen* niet te veel plaats voor ons geschrijf vergen. Wij onthouden ons van verdere vergelijkingen, om nog een en ander over den kanselarheid van den Eerw. HUET in het algemeen te zeggen.

Grondigheid van ontwikkeling is eene van deszelfs grootste verdiensten. Helderheid van denkbeelden wordt hier

niet gemist, en de Paulinische lofspraak op onze Godsdienst, dat zij eene *redelijke* Godsdienst is, wordt door HUET in al hare kracht verstaan. Echte wijsbegeerte, die even ver van eigenwaan als van ongelooft is verwijderd, en van kennis der menschelijke natuur zelve uitgaat, treedt hier overal te voorschijn. Een hoog, fijn en verlicht zedelijk gevoel straalt hier overal door. De voortreffelijkheid der plannen deden wij reeds opmerken. Wenschten wij, dat onze jeugdige kanselredenaars iets van den Heer HUET leerden, het zou de gewoonte zijn, om het hoofdplan der rede in korte, puntige termen op te geven, die zoo veel mogelijk het praedicaat van de zaak uitdrukken, waarover gehandeld wordt. (Verg. b. v. de 3de, 6de, 7de en 8ste leerrede.) Zoo één, dan is dit het ware middel, om het volgen en onthouden der schets, waarop anders zoo weinig gelet wordt, den hoorders mogelijk te maken. Recensent althans rigt zijne plannen gewoonlijk in dier voege in; en daar hij er zich wél bij bevindt, verheugt hij zich, zijne meening door het gezag des Heeren HUET gestaafd te zien. Nog prijst hij de groote *verscheidenheid*, die in de meesten dezer plannen heerscht, bij eenheid van methode. Het vindingrijk vernuft des redenaars straalt er duidelijk in door. — De stijl, eindelijk, is overeenkomstig de waardigheid van den kansel; en de Schrijver zelf zal best kunnen beoordeelen, in hoeverre die overeenkomt met de vatbaarheid, de behoeften en den smaak van het publiek, waarvoor *hij* gewoon is te spreken.

Anders, de Heer HUET veroorlove ons deze bedenking, voor de behoefte van het gemengde publiek, waarvoor de leeraar in *onze* moedertaal spreekt, zou een stijl als die, welke wij hier vinden, weinig berekend zijn. HUET heeft in zijnen geheelén stijl iets wijsgeerigs en ingewikkelds, dat den denker bevredigt, maar den meer onkundige weinig zou boeijen. Vandaar dat zijne voordragt meer overtuigt, dan overreedt; meer in het afgetrokkene zich beweegt, dan dadelijk ingrijpt in de verschillende toestanden en behoeften van hart en leven. Vandaar dat de toepassingen den minsten indruk maken, en ook zoo kort zijn. (Wij

zouden ons bedriegen, indien HUET deze zwakke zijde van zijn werk niet gevoelde.) Vandaar, eindelijk, dat ook de inleidingen, hoe schoon en welgekozen, dat verrassende en treffende missen, hetwelk, naar Recensent's oordeel, zoo noodig is, om, verstonde bij den aanvang der rede, het hart der hoorders voor het onderwerp te winnen en te boeijen. (Men zie b. v. de inleiding der 1ste, 6de en 11de leerrede: de laatste op eenen Nieuwjaarsdag zóó in te rigten, was zeker geen gelukkig denkbeeld.) In één woord, wij zouden deze leerredenen gaarne wat meer populair hebben gewenscht. Immers ook hiermede zou zich de zaakrijkheid van den Heer HUET zeer wel kunnen vereenigen. En was het daartoe niet beter, meer in den tweeden dan in den derden persoon, meer *tot* dan *over* den mensch te spreken?

Over den Franschen stijl, als zoodanig, acht Recensent zich minder bevoegd te oordeelen. Dezelve kwam hem over 't geheel zuiver, maar meer krachtig dan sierlijk en levendig voor. Alleen zouden wij vragen, of de stijl, hoe kernachtig anders, zich niet hier en daar door zekere breedspakigheid kenmerkt? Men hoore (bladz. 7.): » *Ces imposants prédicateurs de la première Pentecote chrétienne, dont la voix remua tout Jerusalem, étaient Galiléens; les hommes, appelés à prêcher au monde un Sauveur crucifié, et à attester sa résurrection, étaient Galiléens; à la tête de tous les ministres de l'Évangile figurent quelques Galiléens: l'Église chrétienne doit sa fondation et ses premiers progrès à des Galiléens.*” En na deze herhalingen moet nog in de eerste plaats worden aangewezen, » *ce fait est indubitable.*”

Eindelijk, zoude ook de ronding der leerredenen er niet veel bij gewonnen hebben, wanneer de overgangen van de verschillende deelen en onderdeelen tot elkander niet altijd zoo scherp waren afgeteekend, en meer waren gevariëerd? Steeds is het (b. v. bladz. 147, 153): » *observons, d'abord — remarquons, ensuite — ajoutons de plus — disons, enfin.*” Elders weder iets dergelijks. Zoo maakt wel ieder onderdeel een klein gesloten geheel uit: wanneer echter

ieder punt zóó klom, dat het van zelf tot het denkbeeld leidde, waarmede het volgende punt zal aanvangen, dan ware de overgang, zonder sprong, gemakkelijk gevonden, zonder dat de duidelijkheid er bij zou behoeven te verliezen.

Doch wij moeten aanprijzende eindigen. Wij meenden nog eene plaats ter proeve uit te schrijven uit de 4de of 7de leerrede; maar wij staan schier verlegen, wat te kiezen. Liever wekken wij ons godsdienstig publiék op, om, zoo men het nog niet deed, zich dezen bundel ten spoedigste aan te schaffen. Liever scheiden wij van den ons persoonlijk onbekenden Schrijver met de betuiging der ware hoogachting, die zijn werk ons inboezemde; met de verwachting, dat hij onze bescheidene bedenkingen (die wij, indien wij *hier* voor een uitsluitend theologisch publiek schreven, gaarne gewenscht hadden verder te ontwikkelen) zal aanmerken als vrucht van een' geest der belangstelling, der onpartijdigheid en des zelfstandigen onderzoeks; en eindelijk met den opregten wensch, dat zijn arbeid overvloedig moge dienstbaar zijn aan den bloei van het rijk der waarheid en der deugd!

De kracht der Christelijke Godsdienst, in Karakterschetsen uit de Nederlandsche Geschiedenis, bewerkt voor de Jeugd. () II Deeltjes. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1840. In kl. 8vo. VIII, 151 en 155 bl. f 2 - 80.*

Dit werkje is een uittreksel uit een grooter werk, dat aan de pen van eene ongenoemde Schrijfster te danken, mede in twee Deelen bij denzelfden Uitgever vóór eenige jaren uitgekomen, en in ons Tijdschrift vóór 1836, N°. VII, bl. 316, 7, door een' ander' Referent loffelijk aangekondigd is, waarmede men vergelijkte een aldaar aangehaald

(*) Wanneer men hierachter op den kartonnen omslag leest *met vignetten*, zij, tot voorkoming van teleurstelling, opgemerkt, dat men dit alleen van *één plaatje* op het titelblad van elk Deeltje te verstaan heeft.

oordeel van wijlen A. STOLKER over het eerste Deel deszelve, met hetwelk steller dezès zich zeer wel vereenigen kan, als hoofdzakelijk hierop nederkomende, dat dit werkje over 't geheel zeer wel aan titel en oogmerk beantwoordt, maar dat er nogtans sommige deugdzame karaktertrekken in zijn, van welke het niet duidelijk blijkt, dat het juist de Christelijke Godsdienst geweest is, die de voorgestelde personen in de gegevene gevallen alzoó heeft doen handelen. Naar Christelijke liefde mogen wij dit van Christenen wel denken; maar uit de daden, die de Geschiedenis van dezelve met reden als loffelijk geboekt heeft, is dit niet altijd even zichtbaar. Vooral is deze aanmerking toepasselijk op JACOB SIMONSZ. DE RIJK, LODEWIJK VAN NASSAU, MAGDALENA MOONS, KENAU SIMONS HASSELAAR; welke wel te regt onder de rubriek *Vaderlandsliefde* gesteld zijn, waar bij welke ook deze gezindheid eigenlijk meer, dan de kracht van de Christelijke Godsdienst, op den voorgrond staat. Zoo is het ook in de voorbeelden van *Huwelijksmin*, die hier aangevoerd worden, meer deze edele neiging, die uitkomt, dan wel de kracht van de Christelijke Godsdienst. Over 't geheel echter zijn de voorbeelden zeer doelmatig gekozen, en de wijze van behandeling is hartelijk en voor het oogmerk geschikt.

Voor het overige is het prijselijk, dat de zamensteller van dit werkje de dorre wijze van uittrekken en verkorten niet letterlijk gevolgd is, maar liever de deugdzame karaktertrekken onder de volgende hoofdrubrieken gebragt, en de daartoe het naast behoorende personen daaronder gerangschikt heeft, namelijk: *Standvastigheid in de belijdenis der waarheid. Ijver voor de waarheid en Christelijke verdraagzaamheid. Strijd voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid. Vaderlandsliefde. Ware heldenmoed. Sterkte van ziel. Godvrucht bij voornamen Geleerden. Kloekmoedigheid in gevaren. Onderwerping aan den wil der Voorzienigheid.* (Het eenige voorbeeld is hierbij HUGO DE GROOT; maar zou dit niet liever moeten heeten: *Welberaden handelen en moedig wagen, in vertrouwen op de Voorzienigheid?*) *Werkzaam vertrou-*

wen op God. *Kracht der Godsdienst bij moeilijke pligtsvervulling. Huwelijksmin. Trouw in eene Dienstbode. Christelijke Vijandsliefde.* — Hoe de Schrijver hierin verder, met opzigt tot voordragt en stijl, te werk gegaan zij, kan Referent, die het vroegere werk niet bij de hand heeft, niet zeggen; maar loffelijk is het, wat in de Voorrede berigt wordt, dat hij, wat voor de jeugd minder voegzaam was, weggelaten, en daarentegen hier en daar iets bijgevoegd heeft, dat tot het bijzondere doel van dit werkje bevorderlijk zijn kon. Ook de stijl is hiervoor over 't geheel zeer gepast te noemen, en de druk is eenvoudig net, zoodat er meer dan ééne reden bestaat, om dit werkje tot aankwekking van godsdienstig-vaderlandschen zin in jeugdige harten aan te prijzen.

De Geschiedenis van Ruth, zedekundig behandeld door

P. C. MOLHUYSEN, *Predikant te Deventer. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. 1841. In kl. 8vo. 112 bl. f. :- 80.*

Het is een lief, stichtelijk, welgeschreven boekken, dat ons godsdienstig publiek bij dezen wordt aangeboden. — De Schrijver toont *con amore* geschreven te hebben. Bedriegen wij ons, of zijn het Leerredenen over *Ruth*, welke wij thans, *mutatis mutandis*, van zijne hand ontvangen? Dan heeft de Schrijver den preektoon inderdaad vrij gelukkig vermeden: — De tascroelen uit het boek *Ruth* worden in dezzer voege verdeeld: I. Trouwe verkleefdheid der liefde. H. I: 1—18. II. Gemoadsbestaan en gedrag in het ongeluk, H. I: 19 — II: 2. III. Weldadigheid, H. II: 1—16. IV. Dankbaarheid, H. II: 17—25. V. Huwelijksaanzoek van *Ruth*, H. III. VI. Gelukkige verandering der omstandigheden. H. IV. — De verklaring is voor practisch gebruik voldoende, en de aanwending der geschiedenis op het huiselijk en maatschappelijk leven vaak zeer gelukkig. Wij bevelen het werkje gaarne aan onze vaderlandsche huisgezinnen aan. Het is in een' zeer goeden

geest geschreven, hoezeer het dan ook aan de godsdienstige heethoofden onzer dagen weinig behagen zal. Plaatsgebrek verhindert ons, door eene proeve, ons gunstig gevoelen te staven.

Brief aan eenen Vriend over de grieven der ware Gereformeerde Hervormd (sic!) geloovigen enz. van Mr. J. H. LISMAN; door D. VAN STUURMIDDEL. Te Leyden, bij P. Engels. In gr. 8vo. 32 bl. f : - 30.

Wij hebben de bewuste grieven alleen door deze wederlegging leeren kennen. 't Schijnt zoo al op het gewone gewawel, dat duizendmaal wederlegd is, neêr te komen. De ons onbekende briefschrijver spreekt de taal des gezonden verstands op eene bezadigde wijze. Maar wat baat er glas of bril, *als den uyl niet sien en wil?* Daarom zullen wij ook maar zwijgen, en geen nieuwe boter aan.

Proeve over den lichamelijken, zedelijken en verstandelijken toestand van blindgeborenen; met een nieuw plan tot verbetering van hun maatschappelijk bestaan, door P. A. DUFAU. Te Parijs in 1836 bekroond door het Genootschap, bekend onder den naam: La société de la morale chrétienne. Uit het Fransch vertaald en met eenige Aanmerkingen voorzien. Uitgegeven ten voordeele van het Instituut tot onderwijs van Blinden te Amsterdam. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. In gr. 8vo. XVI en 207 bl. f 2 - 50.

» *I*ch berufe mich vor allem auf die Untersuchungen
 » QUETELETS, indem ich den Ausspruch wage, dass die
 » Entwicklung des Menschen in somatischer, physischer
 » und moralischer Beziehung nach bestimmten Gesetzen
 » geschehe, und dass selbst die Handlungen des Menschen
 » nach solchen Gesetzen erfolgen. *Das Budget des Ver-*

»brechens, der Gefängnisse, der Galeeren und der Schaf-
 »fote wird, wie der zuvor genannte Schriftsteller nach-
 »weist, mit einer Schauder erregenden Regelmässigkeit
 »bezahlt, so dass nach statistischen Berechnungen sich
 »im Voraus bestimmen lässt, wie viel Morde, wie viel
 »Selbstmorde, wie viel Fälschungen u. s. w. im Jahre
 »vorkommen werden." (*) — Zoo verre de Hoogduitsche
 Schrijver, van wien wij het bovenstaande ontleenden. Zon-
 der te willen indringen in de geheimzinnige regeling der
 menschelijke lotgevallen, kunnen wij niet ontkennen, dat
 er eene zekere verhouding in de menschelijke samenleving
 gevonden wordt ook van voorkomende ongevallen, welke
 den mensch kunnen treffen, b. v. krankzinnigheid, blind-
 heid, doofstom zijn enz. Enkel toevallig kan zoo iets niet
 zijn. Iets anders is het, of zulke uitkomsten onverander-
 lijk, door alle tijden heen, dezelve zijn. Er zijn er,
 b. v., die beweren, dat het getal der krankzinnigen in de
 Maatschappij, bij vroeger, niet is toegenomen; dat de zelf-
 moorden sedert eenigen tijd niet meerder zijn geworden,
 door welke uitkomsten de berekeningen hier en daar anders
 moeten uitvallen. Omtrent de genen, die het gezigt ver-
 loren hebben, zou er dus ook eene zekere verhouding tot
 de bevolking bestaan. De Heer DUFAU deelt hieromtrent
 het navolgende mede; welke berekening echter als bij na-
 dering moeten beschouwd worden en doorgaans nog geene
 bewezene uitkomsten zijn: In *Pruissen* (1828) worden op
 eene bevolking van 12,726,823 16000 blinden gerekend,
 waaronder ongeveer 8000 blindgeborenen, 1 blindgebo-
 rene op 1591. In *Frankrijk* zouden dus op 33,000,000
 mwoners 40,000 blinden en daaronder 20,000 blindgebo-
 renen gevonden worden; men rekent een op 1650. Voor
Saksen, op nagenoeg een en een derde millioen inwoners,
 800 blinden. In het kanton *Zürich*, in *Zwitserland*,
 vond men op 195,000 inwoners 261 blinden van allerlei

(*) *Ueber die Menschen und die Entwicklung ihrer Fä-
 bigkeiten von A. QUETELET, Deutsch bearbeitet von V. A.
 RIECKE, 1838.*

leestijd. In *België* werden, op den 1 Januarij 1835, 4117 blinden op eene bevolking van 4,154,922 geteld; dus eene verhouding van 1: 1009; onder dit getal waren 960 blind geworden militairen, daarbij gerekend drie vrouwen. In *Denemarken* werden, op de bevolking van 1,950,000, 2,441 blinden geteld; dus 1: 798. In *Engeland* zouden, volgens JULIUS, 7400 blinden gevonden worden. Voor ons land zouden dus, op eene bevolking van 2,500,000 inwoners, ruim 3200 blinden gerekend kunnen worden, waarvan 1600 als blindgeborenen te beschouwen zijn; dus één blinde op 781. Het ware wel der moeite waardig, dat men door eene juiste opgaaf in ons land tot meerdere zekerheid mogt komen van hetgeen overal, met eene enkele uitzondering, slechts bij nadering berekend werd. Dit is zeker, dat elke Staat een zeker getal blinden oplevert, welke voor een groot gedeelte tot last der bevolking komen. Onder dezen hebben vooral de bindgeborenen regt op belangstelling. *Elke behoeftige blindgeborene*, zegt de Schrijver, *ten laste van het algemeen komende, heeft regt, om eenig middel van bestaan te vorderen*, (bl. 146.) Hij dringt daarop aan uit het waarachtig Christelijk grondbeginsel, dat *alle menschen broeders zijn*; en deze aandrang verkrijgt des te meer klem, doordien hij bewijst, dat een groot gedeelte⁸ der blindgeborenen, door aanleg, vatbaar is voor *geluk, welvaart*, zelfs ook *roem*, wanneer die aanleg tot eene behoorlijke ontwikkeling kan komen.

Wanneer de Schrijver zich op zijnen arbeid als de vrucht van eene *twintigjarige ondervinding* beroept, verdient zijne mededeeling niet slechts belangstelling; maar ook ondersteuning en medewerking mag niet ontbreken, waar hij, ter verbetering van het lot van blinden, voorstellingen doet, welke, naauwkeurig nagegaan, niet alleen strekken om het lot van den blindgeborenen te verbeteren of te verzachten, maar om tevens de algemeene weldadigheid te ontlasten. Een welopgevoede blinde kan toch daardoor in zulk eenen toestand gebragt worden, dat hij in zijn eigen bestaan voorzien kan en niet langer behoeft ten laste van

het algemeen te komen. En wie zou zich dan niet geroepen gevoelen, om mede te werken ter verzaechting van het lot der blinden, door den Schrijver genoemd *een waar gevangene in het heelal!* Door zijn gebrek moet hij steeds in eenen afhankelijken toestand blijven verkeeren; maar eene opleiding naar zijne vatbaarheid kan den blinde in vele opzigten toch onafhankelijk maken, althans in zoo verre, dat hij *geen gebedeld brood meer behoeft te eten*, maar leven kan van den arbeid zijner handen of de vruchten van zijn genie. Zoo behoeven zij niet altijd verpligte bedelaars te blijven.

De Schrijver is diep ingedrongen in den aanleg en de gesteldheid van den blinde, welken hij zeer vernuftig onderscheidt in den *blinde van natuur* en den *blinde van beschaving*. Hij heeft ook zeer wel uiteengezet, hoe de eene blinde meer voor de *wetenschap*, de andere meer voor de *nijverheid* geschikt is, en den aanleg voor beide door voorbeelden van ontwikkeling voor *wetenschap* of *arbeid* gestaafd. Uit al het medegedeelde blijkt, dat hij den blinde wél bestudeerd heeft. Vele der raadgevingen zijn bij voorkeur voor *Frankrijk* berekend; maar de wenken en raadgevingen, aldus naar plaats en omstandigheden toegepast, kunnen ook daar heilrijke gevolgen hebben. Bij dit alles kan men den Schrijver niet genoeg prijzen over de verstandige toepassing van zijne raadgevingen, welke hij verlangt overal in acht genomen te zien. Hij haakt niet naar een *te veelzijdig streven* ter ontwikkeling. Nergens worde het *multum* door *multa* vervangen. Men moet trachten den blinde een deugdelijk bestaan te verschaffen, waardoor hij zichzelf zoo veel mogelijk verzorgen kan. Het allerminst moet er tijd verbeuzeld worden met den blinde zoodanige dingen te laten beoefenen, waardoor het publiek voor oogenblikken verbaasd staat, doch waarmede de blinde geen wezenlijke aanwinst voor het vervolg doet. Ook is zijne aanmerking zeer juist, dat men hem, die voor eene meer wetenschappelijke ontwikkeling vatbaar is, niet nog daarenboven bestendig met handwerken behoort bezig te houden. Het is zeer belangrijk, tot dit einde den Schrij-

ver in de eerste afdeeling te volgen, waar hij een onderzoek doet naar *de lichamelijke gesteldheid, den zedelijken en verstandelijken toestand van den blinde.*

Ook voor het tweede gedeelte, waarin de Schrijver zijn bijzonder stelsel ontwikkelt, verdient hij alle aandacht. Wie zou hem ook daar niet gaarne volgen, waar hij van *een bijzonder stelsel van opvoeding en van onderwijs der blindgeborenen* spreekt, en een *plan van verbetering van hun maatschappelijk bestaan* voorstelt? Zeer doelmatig wordt het onderzoek naar den lichamelijken toestand op den voorgrond gesteld. Veel zal er bij den blinde afhangen van de oorzaak, hoe hij in de eerste levensdagen blind werd, waaronder men doorgaans ook blindgeborenen rekent. Gaat de blindheid van eene ziekelijke gesteldheid der hersenen uit, dan mag men voor de ontwikkeling van het verstand niet veel verwachten. Ontstond zij door uitwendige oorzaken, oogontsteking in de eerste dagen, enz. dan kan er voor den geest een licht ontstoken worden, ook bij verduistering van het oog des ligchaams: de kiem voor eene redelijke ontwikkeling is aanwezig; slechts een der toegangen is gesloten. Doch ook hier heeft dikwijls vele te gemoetkoming plaats. Het *gehoor*, het *gevoel* treden hier wel niet als eene soort van schadevergoeding op; maar de mensch, die het gezigt mist, beoefent meer zijn gehoor zoo wel, als zijn gevoel of tastvermogen. Men zie slechts wat de natuurmensch met zijne zintuigen doet, in tegenoverstelling van den meer beschaafden, die er minder op behoeft te steunen. Met regt wordt ook de zorg voor lichaamssoefening de blinden aangeprezen, die van nature, of liever uit hunne gesteldheid, meer tot onbewegelijkheid overhellen.

Wanneer de blinde veel mist van hetgeen het gevolg moet worden van den indruk, welken hij door het oog ontvangt, hij is toch gevoelig, zonder gemelijk te wezen. Zijn gehoor is zelfs meer gekuischt. Zij zijn geneigd tot eensgezindheid. Hunne eigenliefde is wel kwetsbaar; zij zijn dikwijls ligtgeraakt; maar deze gevoeligheid, door geen argwaan gevoed, gaat spoedig voorbij. Zij zijn zeer

dankbaar, en, ofschoon in hunne overtuiging zeer volhardende zijn zij, uit liefde en dankbaarheid, zeer gedwee jegens hunne meesters. Gevoelig voor recht en billijkheid, hebben zij een' heiligen eerbied voor eens anders eigendom. Met een fijn gevoel voor welvoegelijkheid, bij hen ligt op te wekken, kunnen zij niet alleen godsdienstig worden; zij bezitten vaak een meer gezuiverd geloof. De blinde moge somwijlen minder vlug wezen, de gang zijner denkbeelden is des te zekerder. Meer in zich gekeerd, wordt hij door uitwendige prikkels minder afgetrokken; hij volgt, ter verkrijging van meerdere kennis, meer den *analytischen* (ontledenden) weg. Hij behoeft dus zekere zoó schoon schijnende *Mnemotechnie* niet, maar heeft meestal een voortreffelijk geheugen, zonder daarom minder oordeel te bezitten. Zijn verstandswerktuig is, zegt de Heer DUFAU, meestal volmaakt in zijn geheel. Den blinde zijn aandacht, vergelijking, oordeel, afgetrokkenheid, geheugen eigen. Hun leven is meestal een staat van vrede en rust. Somwijlen niet vrij van het heimwee, zijn zij doorgaans toch vrolijk; ook zoude er geen voorbeeld van zelfmoord van eenen blinde bekend wezen; terwijl ook de krankzinnigheid onder hen zeldzaam is, ten ware de blindheid met eene ziekelijke gesteldheid der hersens gepaard gaat of daarvan een gevolg is. Aan zulk eene gesteldheid kan aanleg voor eene wetenschappelijke ontwikkeling niet ontzegd worden, en is de blinde vatbaar voor de kunsten, vooral voor de muziek. Hij is geschikt voor de bedrijven der nijverheid. Hij heeft dus aanspraak op eene betere opvoeding, dan velen tot nog toe ten deel valt. Hij is vatbaar voor onderwijs: *er is bijna geen beroep, stoffelijk genomen, hetwelk den blinde ontoegankelijk is.*

Op alle deze eigenschappen van den blinde, op zijnen aanleg om ook *gelukkig en volgezeten* te kunnen worden, ja zelfs om *roem* te kunnen behalen, grondt nu de Schrijver zijn stelsel van onderwijs en opvoeding. Daarbij bepaalt hij de aandacht der bevoorregten met het zintuig des gezichts. Daartoe verlangt hij eene meer algemeene deelneming en medewerking, dan tot hiertoe elders en ook bij

ons plaats heeft. Met dit oogmerk schreef de Heer DUFAY zijne Verhandeling. Ter bevordering van dit doel was de Vertaler werkzaam; hij gaf het werkje uit *ten voordeele van het Instituut tot onderwijs van Blinden te Amsterdam*.

De Schrijver haalt onderscheidene voorbeelden aan van blinden, die uitgemunt hebben in takken van hoogere wetenschap, die *eer en roem* behaalden in de beoefening van kunsten en wetenschappen. Voor allen, echter, staat deze weg niet open; maar wij hebben gezien, dat geen beroep, stoffelijk genomen, ontoegankelijk is voor den blinde, die slechts eenigen aanleg bezit. De blinde toch is zeer vatbaar voor onderwijs, al is hij het ook niet altijd voor *het velerlei*; welke zucht — ook een kenmerk van onzen tijd — voor den ziende even nadeelig en verderfelijk is. Dit hoofdstuk, eigenlijk *ten behoeve van blinden* geschreven, verdient ook behartiging bij de opleiding van *zienden*. Men leze het zesde hoofdstuk der tweede afdeeling, en men zal ontwaren, dat men niet verlegen behoeft te staan in de keus, wat den blinde kan onderwezen worden. De Maatschappij trekke zich slechts het lot van de *behoefstig blindgeborenen* aan, en zij zullen, met slechts geringe uitzondering, niet meer *blind behoefstige bedelaars* behoeven te blijven.

Maar, het onderwijzen van den blinde gaat van zoo vele zwarigheden vergezeld. — *Nil arduum voluntibus!* De waarheid dezer spreuk vinden wij bevestigd door vele welgelukte pogingen van den Schrijver, door hetgeen anderen in andere landen deden, door hetgeen ook reeds bij ons begonnen en op eene, ofschoon dan ook kleine, schaal uitgewerkt is. Kan het wel anders, dan dat alles, hetwelk de ziende mensch gemakkelijk leert, niet dan met vele zwarigheden den blinde wordt bijgebracht? Uit de mededeeling van den Schrijver kan men opmaken, hoe veel het inkeeft, den blindgeborene te leeren lezen, schrijven, hem de muziknoten te leeren. De vele tot dusverre uitgedachte *methodes* en het nog niet voldoende van elke derzelve toonen genoeg de zwarigheden, welke de anders vindingrijke geest van den mensch te overwinnen

heeft. Men is echter ondanks dit alles reeds verre gekomen, en ook in ons vaderland hebben wij gezien, hoe groote vatbaarheid de blinde voor de muziek bezit. Die den zoo uitmuntenden orgelist BRACHTHUYSER gekend of liever gehoord hebben, vergaten bij zijn voortreffelijk spel, dat de handen, die zulke toonen uit het orgel wisten te tooveren, alleen door den geest werden bestuurd, terwijl het oog de over de toetsen vliegende vingers niet volgen of besturen kon. En nog bezitten wij enkele blinden, die, minder bekend, als kunstenaars, in het orgelspel voor het choraal, dat eigenlijke doel van het godsdienstig orgelspel, eene eerste plaats bekleeden. Maar genoeg: waar *fijnheid*, *gezond verstand* en *oordeel* huisvesten, daar zal eene ontwikkeling ten goede mogelijk zijn, wanneer het slechts niet aan de noodige stoffelijke middelen daartoe ontbreekt.

Na dus een en ander opgesteld te hebben, wat in het algemeen omtrent blinden opgemerkt is en voor hen gedaan zou kunnen worden, zullen wij den Schrijver niet volgen in hetgeen door hem meer bepaald voor *Frankrijk* wordt voorgesteld. Doch ook dit behelst veel, wat ook elders tot een leidraad zal kunnen dienen. Het spreekt van zelf, dat de eigene instellingen van elk land bijzondere wijzigingen met zich brengen; waaromtrent de Vertaler ons, in zijne te onbepaalde aanprijzing, minder volstaan heeft. Daarentegen stemmen wij volkomen met hem in, wanneer hij zegt: »Hoezeer mij het lot van alle blinden ter harte gaat, wensch ik, inzonderheid voor die in »mijn vaderland de bevordering van alles, wat hun lot kan »verbeteren.» Er er valt nog veel te doen; want, het getal blindgeborenen in ons land op nagenoeg zestienhonderd berekend, telt van dezen het Instituut te *Amsterdam* nog geene *veertig* kweekelingen. (Voorr. bl. VII.)

Landgenooten! Het ontbreekt in ons land niet aan vereenigingen om Gods woord onmiddellijk te verspreiden, of het door Zendelingen naar 's werlds uiterst einden te brengen. Wij trachten door Genootschappen in onze Volkplantingen de *Negers* tot de Godsdienst des Levens te

brengeu, en nog dezer dagen worden er niet alleen mid-
delen beraamd, om hen tot Christenen te hervormen, maar
om den slaven met de verkondiging der vrijheid in CHRIS-
TUS ook eene maatschappelijke vrijwording te bezorgen.
Wij bezitten eene Maatschappij van Weldadigheid, een
Doofstommen - Instituut, en ook een Instituut voor Blin-
den, hetwelk echter in uitbreiding bij dat voor de doof-
stommen nog verre achterstaat; terwijl wij ook werkzaam
zijn ter zedelijke verbetering van Gevangenen, die zich
tegen de Maatschappij vergrepen hebben. Laat ons de
zoogenoemde *gevangenen in het heelal* niet vergeten! Zij
hebben hun maatschappelijk bestaan niet verbeurd; inte-
gendeel, door hunne goede hoedanigheden hebben zij aan-
spraak op meer, dan alleen op medelijden, — op een
ijverig streven om hun onvermogen te hulp te komen, dat
te overwinnen, en hen alzoo, met en onder onze mede-
werking, tot een zelfstandig bestaan in de Maatschappij te
doen geraken.

*Onderzoek der vraag: of in de dagelijksche behoefte aan ge-
zond drinkbaar water voor Amsterdam en andere steden
niet binnen hare eigene muren genoegzaam, en zelfs met
geldelijk voordeel, zou kunnen worden voorzien; en of
niet dit middel tevens kon worden dienstbaar gemaakt tot
eene hoogst weldadige Armeninrigting en ten nutte van
huizen en gestichten? Te Amsterdam, bij P. N. van Kam-
pen. 1841. In gr. 8vo. 31 bl. f: - 40.*

Dit kleine werkje van den Heer G. BUYS, die zich aan het
slot van hetzelfde onderteekent, geeft zijne strekking in den
uitvoerigen titel voldoende op. Het middel, 't geen de Heer
BUYS tot het voorgestelde doel meent te moeten aanprijzen,
is waterzuivering door distillatie. Hij kwam op dit denk-
beeld door het scheepskombuis van den Heer PELLOUTIER
van Nantes, waarvan het octrooi thans de eigendom is van
de Heeren SEVENBERGEN EN DE LA NOY. De stoom kon tot
spijsbereiding dienen; vervolgens tot verwarming van ver-
trekken, waarin dezelve door buizen werd rondgeleid, en
eindelijk, bekoeld en tot vloeibaren staat teruggekeerd, door

eene fontein weder opspringende en alzoo met lucht bezwaard, tot drinkwater geschikt gemaakt worden. Ruime lokalen konden in den kouden wintertijd tot nachtverblijf van armen worden opengezet, waarin zij behoorlijke slaappleatsen vonden in de door stoom verwarmde vertrekken, enz. De Schrijver heeft dit project met de noodige berekeningen voorzien, waarin wij hem niet volgen kunnen. Voor de uitvoerbaarheid van een gedeelte van zijn ontwerp pleit de mededeeling der Heeren DE BRUYN, die, in hunne Suikerraffinaderij, bij besloten water, door condensatie van den stoom hunner stoommachines, in hunne eigene behoefte voor die uitgestrekte Fabrijk voorzien, en niet minder dan 5800 emmers zuiver en smakelijk water daags daardoor bekomen (bl. 21.) Overigens is het boekje zoo beknopt, dat elk belanghebbende zichzelven gemakkelijk van den inhoud onderrigten kan; en, hij het hooge belang der zaak, moge deze aankondiging dienen tot deszelfs meer algemeene verspreiding.

De officio judicis. Libros II. Edidit J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, J. U. D. Ultrajecti ad Rhenum. Sumtibus J. Altheer. 1839. XVI et 262 pag. in 8°. maj. f 2-40.

Het Wisselregt in de XIVde Eeuw, volgens de Consilia van BALDUS; eene bijdrage tot de Geschiedenis der regtsgeleerde Dogmatiek, door Mr. A. C. HOLTJUS. Te Amsterdam, bij J. Müller. 1840. In gr. 8vo. 47 bl. f :- 60.

Catechismus over het Burgerlijk Regt. Door G. LEEFKENS, Notaris te Amsterdam. Te Amsterdam, bij C. G. van der Post. 1840. In gr. 8vo. IV en 94 bl. f 1-20.

De Heer Mr. VAN DER BRUGGHEN vermeldt in eenen fraai en onderhoudend, in dialogischen vorm, gestelden brief aan zekeren vriend, dat een ander vriend van hen beiden, dien hij S*** noemt, het eerste hier aangekondigde in twee boeken afgedeelde werk had opgesteld, en hij nu, na diens overlijden, hetzelfde in het licht geeft, ofschoon het eigenlijk voor geene openlijke uitgaaf bestemd was. Het opstel van den ons onbekenden afgestorvene verdient zeker de verspreiding onder het geleeterd publiek, niet alleen om den stijl, maar ook om den inhoud. Drie vereischten vordert

de Schrijver in den *Regter*, wiens *ambtspligt* hij tracht te schetsen: de *Regter* zij 1° een braaf man, 2° een ervaren *Regtsgeleerde*, 3° door het openbaar gezag tot *Regter* aangesteld. Over het laatste vereischte, schoon overal deszelfs aanwezigheid onderstellende, zou hij echter niet opzettelijk handelen, maar in het eerste boek het karakter van een' *regtschapsen Regter* schetsen, tot bl. 141, en in het tweede boek hem als kundig *Regtsgeleerde* schilderen. Van deze tweevoudige taak heeft de Auteur zich doorgaans gelukkig gekweten. Voortreffelijk is onder anderen het aangemerkte op bl. 99, nopens het gebrek aan eerbied voor de wetten, als welke minachting der wetten daardoor bij de menigte ontstaat, dat de wetten zelve dikwijls onbillijk, onachtzaam opgesteld en in de schatting des volks diep gezonken zijn, als zij nog pas zijn ingevoerd. Eveneens bl. 100, dat de minachting voor *regterlijke* autoriteiten vooral te wijten is aan het verbazend aantal der *Regters*, naar de bestaande *inrigtingen* vereischt, en waardoor niet weinigen een *regterlijk* ambt ontvangen, zonder de *geschiktheid* er voor te bezitten; terwijl de *regterlijke* posten met meerder *kieschheid* en alleen aan mannen, die er aanspraak op hadden, zouden kunnen worden begeben, indien men een minder talrijk personeel behoefde. Referent gelooft, dat juist daarom eene andere *regterlijke* organisatie met drie of uiterst vier Hoven in plaats van elf wenschelijk zou wezen; maar dat men het niet ligt zoo verre brengen zal, dewijl men het personeel der *Regterlijke Magt* zoo talrijk schijnt te hebben gewild, om aan al de jonge lieden van voornamen huize, die als *pleitbezorger* geenen opgang zouden hebben gemaakt, een *regterlijk* ambt te kunnen schenken. — Minder beviel ons de berisping van den moedigen JACQUES DE LA VACQUERIE, eersten President, en der leden van het Parlement te *Paris*, omdat zij zich veeleer aan het verlies hunner posten en welligt aan den dood wilden prijs geven, dan Edicten van LODEWIJK XI te registreren (gelijk men het noemde), ten einde dezelve kracht van wet te doen erlangen, daar zij door het registreren dier *verordeningen* vreesden hun geweten te zullen verkrachten. Schoon de stoute stap met goeden uitslag bekroond werd, (hetgeen trouwens tot de *zedelijke* waarde er van toe- noch afdoet) houdt de Schrijver die weigering voor onbetamelijk. Men zie daarover bl. 73. — Dat wij echter over het geheel met dit werk zijn ingenomen,

en het allen Ambtenaren der Regterlijke Magt, allen, die invloed oefenen op het begeven van regterlijke posten, waaronder, helaas! velen, die geen Latijn verstaan, en allen, die eenmaal Regters of Raadsheeren zoeken te worden, ter lezing en bepeinzing aanbevelen, is uit het voorafgaande gereedelijk af te leiden.

De bijdrage van Mr. HOLTJUS tot de Geschiedenis der regtsgeleerde Dogmatiek, zijnde eene Verhandeling over het Wis-selregt in de XIVde Eeuw, volgens de *consilia* van BALDUS, voorgelezen in de derde klasse van het Nederlandsch Insti-tuut, getuigt van grondig onderzoek. Het is een verdien-stelijk werkje in eene bibliotheek, hetwelk men van tijd tot tijd kan raadplegen; maar, behoudens beter oordeel, is het veel te dor voor eene voorlezing, die, als is zij van weten-schappelijken inhoud, toch de aandacht op eene min of meer aangename wijze boeijen, maar niet vermoeijen moet.

Doch waartoe de Notaris LEEFKENS dien Catechismus van het Burgerlijk Regt heeft uitgegeven, is ons duister. Hij zegt in zijn Voorberigt, *om aan anderen nuttig te zijn*; echter alzoo, dat hij door die anderen het *niet regtsgeleerd* publiek verstaat. Maar voor ieder is immers het Burgerlijk Wetboek toegankelijk? Heeft iemand lust, zich eenige kennis van het Burgerlijk Regt hier te lande te verwerven, zonder van de regtsgeleerdheid zijne studie te maken, wij keuren dit verlangen goed; maar al wat hij dan ook niet in de wet zelve duidelijk zal te lezen vinden, zal hij vergeefs in dien Catechismus zoeken. Er wordt wel in het tweede antwoord zeer juist gezegd: in buitengewone en twijfelachtige gevallen kunnen de Regtsgeleerden tot vraagbaken dienen. Maar voor hetgeen dagelijks voorkomt en onder het bereik van elks bevattning valt, is de wet zelve wel genoeg. Wij vreezen nu, dat het boekje eene vraagbaak voor zaakwaar-nemers worden zal, en juist het kwade zal veroorzaken, het-welk de Schrijver zegt te willen verhinderen. Overigens hebben wij daar, waar wij het opstsl hebben nagelezen, hetgeen op onderscheidene punten het geval is geweest, gee-ne onnaauwkeurigheden ontdekt. Trouwens de Heer LEEF-KENS is een kundig Notaris; doch hij had beter gedaan of niets uit te geven, of iets, waaruit blijken kon, dat hij niet slechts helder denkt, kort en gemakkelijk schrijft, maar ook grondige regtskennis bezit. De verdienste van dezen anders oordeelkundig ingerigten Catechismus is dus, wat

het algemeen welzijn betreft, ten minste hoogst twijfelachtig.

De Stad Utrecht in hare betrekking tot de Hoogeschool, in dezelve gevestigd, door den Schrijver van: Instellingen van hooger Onderwijs in Utrecht voor 1636. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1841. In gr. 8vo. IV en 116 bl. f 1 - 25.

Meermaalen, wanneer in de tweede kamer der Staten-Generaal op bezuinigingen werd aangedrongen in de kostbare huishouding van Staat, kwam ook het aantal der Hoogescholen in ons vaderland ter sprake, hetwelk door velen te groot voor de behoeften werd geacht. In een land van geen grootere uitgestrektheid, dan het onze, beschouwen zij twee inrigtingen van hooger onderwijs als volkomen voldoende, en meer dan eens werd de wensch luide, dat eene der drie bestaande Akademiën mogt worden afgeschaft, en daardoor eene aanmerkelijke vermindering worden te weeg gebragt in de som, voor het openbaar onderwijs op de staatsbegrooting uitgetrokken. Nog zeer onlangs waren er geruchten in omloop, die de Hoogeschool van *Utrecht* met zulk eenen ondergang schenen te bedreigen. Men kan bij de beoordeeling van deze zaak twee zeer verschillende gezigtspunten kiezen, en haar of in het afgetrokkene beschouwen of in verband met den bestaanden toestand der dingen. Vraagt men in het algemeen, of twee Hoogescholen niet toereikende zouden zijn, om in de behoeften van ons land te voorzien, Rec. gelooft niet, dat het antwoord ligt ontkenkende zoude zijn. Hij zou verder durven gaan en beweren, dat er voor de Akademiën zelve iets goeds in zoude gelegen zijn, wanneer de talenten der uitstekendste geleerden alzo minder verdeeld wierden en meer in één punt vereenigd. Doch anders wordt het oordeel, wanneer men den tegenwoordigen stand van zaken in aanmerking neemt. De drie Akademiën bestaan. Hare inrigtingen zijn met groote kosten tot stand gebragt. De steden, waar zij gevestigd zijn, hebben voor haar groote opofferingen gedaan, waarvan zij de vruchten plukken in welvaart en bloei, die bijna geheel of althans grootendeels afhankelijk zijn van den bloei harer Hoogeschool. Ontneemt men haar deze, men bereidt

hare verkwijning, haren val voor. Wat men voor den Staat op het openbaar onderwijs bezuinigt, men zal het voor een goed deel wederom verliezen in de verminderde opbrengsten, die de gewezen Akademiestad den lande zal opleveren. De bezuinigingen, alzoo verkregen, zullen dus veel minder worden, dan men gewoonlijk meent, en bij het hooge cijfer van 's lands uitgaven van geen genoegzaam belang, om daarvoor de wegwijning van een der Akademiesteden te wagen.

De Schrijver van het boekje, welks titel aan het hoofd dezes staat vermeld, behoort onder dezulken, die voor het behoud der drie bestaande Akademiën hunne stem meermaalen hebben doen hooren. Hij verdedigt hier de zaak van *Utrecht*, vooral uit een regtskundig oogpunt. Hij wijst de betrekking aan, waarin die stad van den aanvang af tot de Akademie heeft gestaan, en poogt daaruit haar regt op het behoud harer Hoogeschool aan te wijzen. Rec. heeft dit boekje, dat in een' duidelijken, aangename stijl geschreven is en vol van belangrijke zaken, die op eene uitstekende wijze worden voorgesteld en ontwikkeld, met groot genoegen gelezen.

De Schrijver laat zijn bijzonder onderzoek voorafgaan van eenige algemeene bedenkingen en aanmerkingen ten aanzien van de regten van zedelijke lichamen, waartoe hij toont dat de steden in ons vaderland moeten gerekend worden. Deze zedelijke lichamen hebben dezelfde regtsbetrekkingen als bijzondere personen. Zij staan tot elkander evenzeer in die betrekkingen, zonder dat hoogere of lagere stand in de maatschappelijke rangordening daarin iets verandert. Zij bestaan evenzeer tusschen dezelve en den geheelen Staat.

Wanneer men nu tot den oorsprong en de oprigting der Utrechtsche Hoogeschool teruggaat, zoe blijkt het duidelijk, dat de stad *Utrecht* een wettig regt heeft op het bezit eener Hoogeschool. *Van nu voor altijd* hebben de Staten van *Utrecht uit hunne soevereine magt* hun octrooi tot oprigting en vestiging der Akademie verleend, en, hiervan uitgaande, kan men wel het regt der stad niet twijfelachtig stellen. Volkomen gegrond is dan ook de redenering van den Schrijver, wanneer hij *Utrecht* geheel op gelijken rang stelt met *Leiden*. Dezelfde soevereine magt was het, die aan beide steden de vrijheid verleende tot het oprigten der Hoogeschool.

Niet in alle opzigten evenwel komt Rec. de redenering van den geachten en bekwaamen Schrijver voldoende voor. Rec. zelf heeft reeds te kennen gegeven, dat hij geen me-

destander is van hen, die de opheffing der Utrechtsche Akademie begeeren, en dat hij haar behoud wenschelijk acht. De aanmerkingen, welke Rec. dan nu nog wil maken, betreffen niet de zaak, en hebben geenszins ten doel, om de belangen der stad *Utrecht* in het minste te benadeelen. Ook al kon men volstrekt geen *geschreven* regt voor haar doen gelden, zoo zou Rec. achten, dat er zedelijke regten waren, die haar in het bezit moesten handhaven, en dat ook het staatsbelang dit in menig opzigt vorderde. Hij spreekt hier slechts over den inhoud van het boekje, dat hij moet beoordeelen.

Het eerste punt, dat hem niet volkomen duidelijk is, betreft de vraag, of de overgang van de Utrechtsche Hoogeschool in eene Rijksakademie het *wettelijke* regt der stad ook heeft weggenomen. Al wat de Schrijver beweert, omtrent de gelijkstelling der drie Hoogescholen, die alle van provinciale instellingen rijksinrigtingen werden, is volkomene waarheid, en *Leiden*, *Groningen* hebben geen meer of sterker *wettelijk* regt, dan *Utrecht*. Het is hier niet genoeg, enkel op den veranderden staat van zaken te wijzen, alsof daardoor het vraagstuk ware beslist. Die veranderde staat van zaken had op de Akademie geenen invloed *behoeven* te hebben. De Staten van *Utrecht* hadden de Akademie bij octrooi *voor nu en altijd* aan de stad *Utrecht* geschonken. Zij hadden later bijdragen tot de instandhouding en bloei der school uit provinciale kassen toegestaan; maar de Akademie was en bleef het voorregt der stad. Bij het octrooi hadden de Staten zich tot geen den minsten geldelijken onderstand verplicht; het was en bleef geheel de zaak van de stad. Toen de stad *Utrecht* dus na de herstelling des vaderlands toeliet, dat de Akademie der stad *Utrecht* eene Rijksakademie werd, droeg zij daarmede, naar Rec's. oordeel, hare regten op het rijk over, en al datgene, wat vroeger de stad uit kracht van die regten had kunnen doen, dat stond zij nu vrijwillig aan het rijk af. Wie zal er nu aan twifelen, of de stad vroeger het regt zoude gehad hebben, om de Akademie op te heffen? Indien haar de last van het onderhoud der Hoogeschool te zwaar ware geworden, zou zij dan geene vrijheid hebben bezeten, om dien last af te schudden? In het octrooi wordt van geene *verplichting* tot het oprigten en in stand houden der Akademie gesproken. Het was een geschenk, dat zonder eenige bepaling dienaangaande werd ge-

geven, en *Utrecht* had dus, des verkiezende, en zoo zij dit in haar belang had gerekend, ten allen tijde hare Hoogeschool kunnen opheffen. Datzelfde regt nu, naar ons inzien, is op het rijk overgegaan, sedert *Utrecht* stilzwijgende toegestaan heeft, dat hare stedelijke inrigtingen, datgene, wat door de souvereine magt bepaaldelijk aan de stad *Utrecht* was geschonken, als eene *rijksinrigting* werd beschouwd. Het rijk is in de plaats der stad getreden; wil het rijk den'last niet langer dragen, het kan dien met evenveel wettig regt van zich afwerpen, als de stad zulks vroeger had kunnen doen. Dat geldt met betrekking tot *Utrecht*, maar niet minder ten aanzien van *Leiden* en van *Groningen*.

Doch Rec. wil eens vooronderstellen, dat de betrekking door het gebeurde niet is veranderd; dat de stad *Utrecht* nog volkomen hetzelfde *wettelijke* regt op hare Akademie heeft behouden, dan geloofst hij nog, dat de gevolgtrekkingen, door den Schrijver daaruit afgeleid, te verre gaan en niet geheel kunnen worden toegegeven. Heeft de stad niet stilzwijgend van haar regt afstand gedaan, en kan zij derhalve nog het octrooi van de Staten van *Utrecht* van 1636 inroepen, om het behoud van het daarbij geschonken voorregt te *eischen*, zoo kan zij althans nimmer meer *eischen*, dan wat uitdrukkelijk in dat octrooi is toegestaan en bepaald. Men kan haar dan het regt tot het bezitten van eene Akademie niet ontzeggen; maar daartoe bepaalt zich dan ook alles, wat zij heeft te *vorderen*. In het octrooi wordt met geen enkel woord gerept van de middelen, waardoor in het onderhoud der Akademie zal worden voorzien. De Schrijver zoekt daaruit bl. 41 en verv. te veel af te leiden: omdat de bepaling, *mits of zoolang de kosten door de stad gedragen worden*, daarin niet voorkomt, volgt daaruit nog niet, dat het voornemen toen reeds bestond, om die kosten althans ten deele door de provincie te doen dragen; nog veel minder, dat stilzwijgend de verplichting daartoe werd op zich genomen. De zaak kwam bij het verleenen van het octrooi in geene aanmerking. Dat was geene ongezochte daad van de Staten der provincie. Integendeel, het geschiedde ten gevolge van een uitdrukkelijk verzoek van de stad *Utrecht*, dat hare Illustre School tot eene Akademie mogt worden verheven. Ten volle werd door het octrooi aan het verzoek voldaan, want het behelsde niets meer; het verlangde geene geldelijke ondersteuning, en daaromtrent kwam dus natuur-

lijk ook niets voor in de beschikking der Staten. Het was niet, alsof deze aan de stad iets aanboden, dat met bezwaren vergezeld kon gaan, en omtrent welks aanneming dus te aarzelen viel, wanneer men de kosten dragen moest; maar men schonk eene gevraagde gunst, en schonk haar zoo als zij gevraagd werd; er kou van geen bekostigen gesproken worden; het sprak van zelf, dat dit de zaak was der stad, die het aanzoek had gedaan.

Wil men dus uit het oogpunt van *regt* en *wet* spreken, zoo komt het Rec. voor, dat in allen gevalle het *regt* en de *wet*, af te leiden uit het verleende octrooi, niet verder gaan, dan tot deze waarheid: de stad *Utrecht* heeft, krachtens het octrooi, *regt* op het bezit eener Akademie, en dit is haar *voor altijd* verleend. Doch geen enkel woord van dat octrooi eischt van den Staat, of het Rijk, dat deze de kosten dier Akademie drage. Dat is, in verband beschouwd met het octrooi, eene *gunst*, nooit *regtens* van den Staat of het Rijk te *eischen*. Hield de Staat dus op, de Utrechtsche Akademie te bekostigen; zoolang men aan de stad het *regt* liet, hare Akademie te behouden, zou zij over dadelijk *onregt* zich niet kunnen beklagen.

Rec. heeft zijne meening over dit boekje te onbewimpelder uitgebragt, omdat er gelukkig geene vreeze is, dat de Utrechtsche Akademie zal worden ingetrokken, en omdat het punt van *regt* hem zoo duidelijk schijnt, dat het iederen onpartijdige terstond in het oog moet vallen. Niet op grond van *wet* en *regt*, maar uit het oogpunt van het welbegrepen belang eener aanzienlijke stad, en alzoo ook van den Staat, acht hij het voortdurend bestaan dier Hoogeschool noodzakelijk en gewaarborgd. Hij wenscht haar van harte welvaart en bloei, en vele zulke ijverige en wakkere voorstanders, als de Schrijver van dit boekje, wiens bekwaamheid Rec. gaarne hulde toebrenge, schoon hij ook niet in alles met hem instemme.

Wandelingen van mijnen Oudoom den Opzigtcr door een gedeelte van de Provincie Friesland; bevattende eene Plaatselijke en Geschiedkundige Beschrijving van de Merkwwaardigheden der Grietenij Tietjerksteradeel. Uit de nagelaten Papieren van eenen Dorpspredikant, bijeenverza-

meld door H. VAN ROLLEMA (?). Te Leeuwarden, bij W. Eekhoff. 1841. In kl. 8vo. 171 bl. f: -90.

Bij al de geleerde onderzoekingen en menigvuldige verhandelingen over de Geschiedenis en den vroegeren en lateren toestand van ons Vaderland is het reeds lang aangemerkt, dat die onderwerpen tot dusverre te weinig op eene eenvoudige en bevattelijke wijze voor het volk of den burgerstand zijn behandeld geworden. Van zulk eene behandeling geeft het bij dezen aangekondigde werkje een uitmuntend voorbeeld, dat, vooral ook in onze talrijke provinciale Volks-Almanakken, die eigenlijk niet voor geleerden bestemd zijn, navolging verdient.

Een gepensioneerd opzigter, die de jaren zijner ruste in wetenschappelijke oefeningen te *Leeuwarden* doorbrengt, gaat in den jare 1750 voor drie dagen een voetreisje doen door de oostelijke omstreken zijner woonplaats. Nadat hij den *Zwarteweg* ten einde gewandeld is, bezoekt hij *Tietjerk, Suawoude, Garijp, Suameer, Oostermeer, Eestrum* en *Bergum*, de hoofdplaats der Grietenij, en keert van daar over *Hardegarijp, Rijperkerk, Giekerk, Oenkerk* en *Oudkerk* terug. Zijn weetlust spoort al de bijzonderheden en geschiedkundige herinneringen der bezochte plaatsen op; en belangrijk is vaak het verhaal, dat hij wegens de geschiedenis van sommige personen en zaken zoo ongekunsteld weet uit te lokken. Reeds in den aanvang ontmoet hij een' vischer, die hem zijne krijgsbedrijven verhaalt onder den edelen Prins JAN WILLEM FRISO, van wiens ongelukkigen dood hij getuige was geweest en waarvan hij op eene roerende wijze spreekt. Elders wordt hem eene volledige levensbeschrijving van GEORG SCHENCK VAN TOUTENBURG, Spaansch Stadhouder in *Friesland*, medegedeeld; terwijl hij verder zelf de geschiedenis van het klooster *Sigerwolde* verhaalt. Te *Oostermeer* geeft de Staatssecretaris JETSE VAN SMINIA hem eene beschrijving van den oorsprong en de waardigheid van *Grietman* en van het verdere plattelandsbestuur in *Friesland*. Vooral belangrijk is in dit werkje de geschiedenis van het *Bergklooster* en van het dorp *Bergum*, deszelfs vroegere *Stinzen* en vermaarde mannen, waaronder MENNO Baron VAN COEHOORN uitvoerig en loffelijk vermeld wordt. In één woord, (want wij kunnen al de merkwaardige geschiedkundige onderwerpen, welke hier behandeld zijn, niet vermelden) dit werkje bevat zooveel belangrijks en is op zulk

eene eenvoudige, aangename wijze gesteld, dat wij gaarne geloof hechten aan een gerucht, dat den naam van VAN KOLLEMA als een *pseudonym* verklaart en een der voornaamste Friesche geleerden als den Schrijver van dit bevallige werkje noemt. Aangenaam zou het ons zijn, wanneer ook andere oorden des vaderlands op zulk eene wijze beschreven werden, opdat de Geschiedenis niet slechts als een vak van afgetrokkene studie voor geleerden, maar als een voorwerp van belangstelling en een middel ter beschaving van het volk beschouwd en aangewend wierde. — Papier, druk en uitvoering zijn zeer net, en de prijs allezins billijk.

De School van POLYBIUS, of Geschiedkunde van de negentiende Eeuw. Door PH. W. VAN HEUSDE. Te Amsterdam, bij J. Muller. 1841. In 8vo. XX. 256 bl. f 3 - 20.

De overleden verdienstelijke Utrechtsche Hoogleeraar boeide zijne hoorders, in de laatste tijden, het meest door zijne voorlezingen over de Geschiedenis der Volken en over de Geschiedenis der Menschheid; aan hem komt de eer toe, deze vakken, op het voetspoor van zijnen voorganger DE RHOER, op eene meer onderhoudende en pragmatische manier, dan wel elders op de Hoogescholen het geval was, te hebben behandeld. Doch over deze onderwerpen heeft hij bij zijn leven bijna niets uitgegeven. Hij was in zijnen laatsten levenstijd wel aan een geschiedkundig werk bezig, dat zijne gevoelens en inzigten hieromtrent zoude voorstellen; maar de onverbiddelijke dood overviel hem, eer hij, in de *School van Polybius*, een' tegenhanger van zijne *Socratische School* had geleverd.

Zijn zoon heeft thans uit de pagelatene papieren van den overledene zoo veel bijeenverzameld, dat men bij dezelfs uitgaaf, door hem bezorgd, zich een genoegzaam denkbeeld kan vormen van de wijze van beschouwing en behandeling der Wereldgeschiedenis en die der Menschheid door den achttingwaardigen VAN HEUSDE.

De *School van Polybius*, zoo als wij die nu ontvangen, geeft, in min of meer ontwikkelde afdeelingen, de slotsom der geschiedkundige onderzoekingen van haren samensteller.

VAN HEUSDE wilde door dit werk eene Proeve eener Geschiedenis des Menschdoms en der Menschheid geven, ter be-

antwoording der vraag, hoe in de Geschiedenis der eene die der andere is op te sporen. Eene hoogst belangrijke vraag voorzeker! Even als PLATO vóór hem zijn leidsman was in de Wijsbegeerte, was zulks POLYBIUS in de Geschiedenis. Hij doet ons in het eerste boek zien, hoe hij door dien pragmatischen Griekschen Geschiedschrijver vooral op zijne voorstelling der Wereldgeschiedenis gekomen is. Het tweede boek geeft een overzicht der Wereldgeschiedenis, of het tafereel der voortgaande ontwikkeling der Oostersche, Grieksche, Romeinsche en Germaansche Volken. Hieruit blijkt, dat beschaving haren gang van het Oosten naar het Westen en Noorden genomen heeft, en dat in het Oosten de Godsdienst het beginsel was, Wijsgeerte en Burgerlijke Vrijheid bij de *Grieken* en *Romeinen*, persoonlijke, individuele Vrijheid bij de Germaansche volken het doel van hun streven waren. De Geschiedenis des Menschdoms is het onderwerp van het derde boek, waarin zeer juiste aanmerkingen voorkomen. Het denkbeeld eener voortgaande volmaakbaarheid van het menschelijk geslacht wordt hier op den voorgrond gezet. De Geschiedenis der Menschheid wordt in het vierde boek als slotsom van de vorige opmerkingen voorgesteld, en hierin eene vergelijking gemaakt van den voortgang van den bijzonderen mensch in zijne onderscheidene leeftijden met dien van de menschheid in verschillende hoofdtijdvakken harer geschiedenis. De zin des kinds was heerschende in de Oostersche Volkenwereld; de jeugd des menschdoms doet zich in die der *Grieken* en *Romeinen* kennen; de zin des jongelings en des mans is in de Germaansche Volken waar te nemen. Hoe geestig en vernuftig soms zulke algemeene vergelijkingen mogen zijn, kunnen zij door hare algemeenheid niet dan oppervlakkige of gezochte denkbeelden ten gevolge hebben, die ons vaak ni een eenzijdig oogpunt de daadzaken der Geschiedenis daarnaar doen wringen. Was en bleef de beschaving van het Oosten zóó geheel in den staat der kindschheid? Was die der *Grieken* en *Romeinen*, zoo ontwikkeld in vele opzigten, in wetenschappen, kunsten, staatkunde en wetgeving, wel zoo gereedelijk met den knapenleeftijd te vergelijken? Zoo de zin des jongelings en van den man in de Germaansche Volken is waar te nemen; is het voorzeker niet tijdens de Volksverhuizingen of in de Middeleeuwen, maar slechts in den nieuweren tijd. De Schrijver zelf moge deze vergelijking voor meer dan een beeld en als

de ware slotsom zijner opmerkingen aanzien, voor ons blijft het echter niets meer, en dat wel nog een zoodanig, dat niet altijd juist is, en hetwelk dus tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding geven kan. Eindelijk wijst ons het vijfde of laatste boek het ware standpunt ter beoefening der Wereldgeschiedenis in dat des Christendoms aan. Hier wordt met breede trekken ontwikkeld, wat het menschdom door het Christendom geworden is. Dit alles verdient aller behartiging, en doet den godsdienstigen zin van den waardigen Schrijver op het ondubbelzinnigste kennen. Wat hij ten slotte over de geschiedkundige kritiek aanmerkt, moet ons altijd tot gids bij de beoefening der daadzaken verstrekken.

Hetgeen wij nu van de *School van POLYBIUS* ontvangen hebben, doet voorzeker in ons den wensch weder levendig worden, dat den Schrijver nog eenige tijd mogt gespaard zijn, om ook deze taak te hebben kunnen afwerken. Het zal onnoodig zijn, dit nagelaten geschrift aan alle vereerders van den ontslapene en aan allen, die belang stellen in grondig Geschiedkundig onderzoek, aan te bevelen.

Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, van de vroegste tijden tot op heden. Door J. P. AREND. Iste Deel. Van de vroegste tijden tot op het jaar 900 na Christus. Met Platen, Kaarten en Portretten. Te Amsterdam, bij J. F. Schleijsjer. In kl. folio. Iedere (maandelijksche) Aflevering f : - 50.

Hoeveel er ook sedert WAGENAAR over de Geschiedenis des Vaderlands moge geschreven zijn, was de behoefte aan eene Algemeene Geschiedenis, op nieuw uit de bronnen bewerkt en volgens de vorderingen der historische studie in onzen tijd voorgesteld, niet voldaan. Want hoezeer vele punten onzer oude staatsinrigtingen, godsdienstige en burgerlijke beschaving door verdienstelijke mannen, als VAN DEN BERGH en VAN HEES VAN BERKEL, OM VAN BILDERDIJK niet alleen te gewagen, werden opgehelderd, zoo kan men echter niet zeggen, dat deze, even zoo min als de verdienstelijke VAN KAMPEN, eenigzins volledige Geschiedenissen der Nederlanden geleverd hebben.

Wij zagen dus den arbeid van den Heer J. P. AREND met
 ROEKESCH. 1842. NO. 4. N

genoegen, en, naar het geen hij in dit eerste Deel gegeven heeft, moeten wij getuigen, dat hij voor de niet gemakkelijke taak, die hij op zich heeft genomen, ten volle berekend is. Hij heeft de duistere tijden, voor zoo veel de schaarsche bronnen toelieten, in vloeienden stijl en goede voordragt, zoo veel mogelijk opgehelderd, en tevens van de nieuwste onderzoekingen, over de zeden, gewoonten en godsdienst van de oudste volksstammen, die onzen grond bewoonden, gebruik gemaakt, en dat met eene uitvoerigheid, die, zoo dezelve in de meer bekende tijdvakken in dezelfde verhouding moet voortgaan, wel gevaar kan loopen om te groot te worden. Volgens eene algemeene verdeeling, achter het Voorberigt te vinden, waar de tijdvakken worden opgegeven, kan men opmaken, dat het werk uit verscheidene deelen zal bestaan, zonder dat het eenigzins wijdloopig behoeft behandeld te worden. Het schijnt het plan van den Heer AREND te zijn, om bijzonder de Geschiedenis der Noordelijke Nederlanden te beschrijven; doch het is moeilijk, vooral in de Middeleeuwen, de Geschiedenis der Zuidelijke hiervan af te scheiden, omdat de Grafelijke huizen in elkander loopen, en voor eenen tijd al de Nederlanden onder één bestuur kwamen; terwijl de Zuidelijke gewesten, vooral Vlaanderen en Brabant, in de 14de en 15de Eeuw tot een' trap van voorspoed en bloei opklommen, die de Noordelijke slechts in de 17de Eeuw bereikten. Men moet zich als Geschiedschrijver geenszins door eene te groote gevoeligheid over het geen sedert 1830 gebeurd is, en door een' bekrompen afscheidingsgeest laten wegslepen; dit behoeven wij den Heere AREND niet te herinneren, wien wij allen lust en ijver toewenschen, om geregeld met zijnen verdienstelijken arbeid te kunnen voortgaan.

De uitvoering des werks komt alle lof toe, en de prijs is betrekkelijk gering. De twee kaarten, die in dit Deel voorkomen, zijn naauwkeuriger en juister dan die, welke in de Geschiedenis des Vaderlands van BILDERDIJK geplaatst zijn, en volstrekt deze twee vereischten missen; er is veel moeite aan derzelve vervaardiging besteed. Wat de platen betreft, dezelve zijn over het algemeen zeer goed gegraveerd; echter troffen wij er aan, waarvan de teekening niet zoo gelukkig was uitgevallen. Wij maken deze aanmerking in het belang der kunst, om hierop voor het vervolg de aandacht van derzelve vervaardigers te vestigen, die het wel met ons eens

zullen zijn, dat eene goede teekening de hoofdzaak van eene gravure uitmaakt.

Het zal niet noodig zijn, vele woorden ter verdere aanprijzing van dit werk aan alle beminnaren onzer Vaderlandsche Geschiedenis hierbij te voegen; terwijl wij den Uitgever eene ruime intekening toewenschen, die hem in staat stelt om de volgende Deelen met even zoo veel zorg als dit eerste het licht te doen zien.

Over den verledenen en tegenwoordigen toestand van het eiland Java, naar Nederlandsche en Engelsche bronnen en volgens eigene beschouwing bewerkt door Dr. EDUARD SELBERG. Vertaald en met eenige aantekeningen benevens een kort aanhangsel voorzien door W. L. DE STURLER, Ridder en gepensioneerde Majoor van het Indisch Leger. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1841. In gr. 8vo. XII en 144 bl. f 1-50.

Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer Oost-Indische Bezittingen, en van de steeds vermeerderende voordeelen, die zij het Moederland in het algemeen en iederen nijveren Nederlander in 't bijzonder aanbieden; op eene veeljarige en onpartijdige beschouwing van personen en zaken gegrond. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. In gr. 8vo. IV en 11 bl. f 1-50.

In langen tijd is door een' vreemdeling geen werk geschreven, tot onze zaken, vooral in *Indië*, betrekkelijk, waarin zoo veel onpartijdigheid en waarheidsliefde, zoo veel kennis van gebeurtenissen en Nederlandsche staatsbelangen doorstraalt, als in dit werkje van den Duitschen Dr. EDUARD SELBERG, door den Majoor DE STURLER vertaald. Het is waar, de Vertolker heeft er eenige teregtwijzende aantekeningen bij gevoegd, en zelfs een Aanhangsel, behelzende eenige opmerkingen nopens de verschillende *Aziatische* volken, welke in den *Indischen* Archipel, en meer in het bijzonder op *Java*, handel drijven; maar, hij moge iets hier en daar hebben toegelicht en aangevuld, eigenlijke onkunde en kwade trouw viel nergens in het oorspronkelijke te bestraffen. Eerst be-

schouwt de Schrijver het ontstaan der Hollandsch-Oostindische Compagnie. Daarop *Java* onder het *Monopoliestelsel* dier Compagnie, waarvan zoo wel het goede als het kwade wordt aangetoond. Vervolgens schetst hij (bl. 24 en vervolgens) het verval der gezegde Compagnie; daarna (bl. 36) *Java* onder het *dwangarbeid-stelsel*, ingevoerd door den Generaal DAENDELS; verder (bl. 45) *Java* onder het *Landrenten-stelsel*, ingevoerd door de *Engelschen* in 1812, en tot 1830 door *Holland* behouden. Bl. 70 begint het bericht van de oprigting der Handelmaatschappij, en daarop, bl. 79, *Java* onder het *Landbouwstelsel*, ingevoerd in het jaar 1830 door den Generaal VAN DEN BOSCH. Dat stelsel wordt ten hoogste geroemd, en de toepassing daarvan, zoo op de Suiker- als op de Indigo-cultuur, aangewezen; terwijl verder de handel met de Nederlandsche Oostindische bezittingen in oogenschouw wordt genomen, waaruit onwidersprekelijk volgt, hoe heilzaam het Landbouwstelsel van den Generaal VAN DEN BOSCH, zoo voor het Moederland als voor de Volkplanting, werkt. Het Aangangsels des Vertalers, waarin hij de *Chinezen*, *Siamezen*, *Cochinchinezen*, *Arabieren* en *Boeginezen*, als in den *Indischen Archipel*, vooral op *Java*, handeldrijvende volken, ons kennen doet, van welke zelfs vele personen, inzonderheid *Chinezen*, zich als inwoners er hebben gevestigd, verhoogt de waarde van het geheel.

In denzelfden geest, en met aanprijzing derzelfde hoofdenbeelden, is eens ongenoemden *Nederlanders Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer Oostindische Bezittingen*. Overtuigend wordt in dit verdienstelijk boekje bewezen, dat het Engelsche *Landrenten-stelsel*, hoe schijnbaar vrijzinnig, hoe voortreffelijk welligt naar onze begrippen, geheel tegen de denkwijze en de gewoonten der *Javanen* inloopt, ja zelfs de oorzaak van ontevredenheid en opstand geweest is; dat daarentegen het *Landbouwstelsel* van den Generaal VAN DEN BOSCH niet alleen voordelig is voor *Nederland*, maar ook den *Javaan* genoeg geeft en hem welvaren verschafft. Maar opmerking verdient het, daar er onlangs weder onlusten op *Sumatra* zijn uitgebarsten, wat de Schrijver zegt, bl. 99: »Daar te lande (op »*Sumatra*) zullen wij echter nimmer kunnen doen datgene, »wat op *Java* met zulke goede gevolgen plaats heeft; want »het geheele land bestaat grootendeels uit eene verzameling »van Republieken, en wel zeer vrijzinnige Republieken. De

»gemeenste *Maleijer* in *Padangs* bovenlanden, de eenvoudige
 »lastdrager, zal zonder complimenten zijne sigaar aan de uwe
 »ontsteken. Het is dáár vrijheid en gelijkheid in den strikt-
 »sten zin van het woord, en met dwang kan niets worden
 »uitgevoerd, al had men er de magt toe: zij zouden te wa-
 »pen roepen en u het land uitdrijven." Men zou hieruit
 mogen besluiten, dat ons gezag in *Indië* nimmer zal geves-
 tigd wezen, tenzij men er toe overga, de verschillende volks-
 stammen in overeenstemming met hunne onderscheidene ver-
 standsontwikkeling en heerschende begrippen te besturen,
 de *Javanen* b. v. overeenkomstig het *Landbouwstelsel* van
 Generaal VAN DEN BOSCH, doch de vrijheidlievende bewoners
 van *Sumatra* meer met eene gematigde toepassing van het
 Engelsehe *Landrenten-stelsel*, of althans op zoodanig eene
 wijze, dat zij zich vrij gevoelen, in weerwil der erkenenis
 van ons oppergezag; eene erkenenis, waartoe zij niet onge-
 negen zijn, als men hun slechts den gemeenebestgezinden
 regeringsvorm onder elkander laat, en allen schijn van wil-
 lekeurige behandeling vermijdt. Voor het overige is het be-
 moedigend, dat *Java* welras in staat zal zijn, ook zonder
 hulp eener vloot uit het Moederland, allen buitenlandschen
 aanval af te weren. Het landen moge hem gelukken, de
 vijand kan er zich niet handhaven, en tot de binnenlanden
 kan hij niet doordringen; terwijl de bevolking, sedert de
 invoering van het *Landbouw-stelsel*, geheel op de zijde der
Nederlanders is.

*Batavia in 1740. Episode uit de Geschiedenis van Neer-
 lands Indië. Door W. R. VAN HOËVELL, Theol. Doct. en
 Pred. te Batavia. Batavia, 1840. In gr. 8vo. 114 bl.*

Dit stukje behelst het verhaal van den opstand der *Chinezen*
 in 1740, vermaard door het bloedbad in de hoofdstad van
Nederlandsch Indië, den 9 October van dat jaar. Eerst wordt
 de toestand en vooral de betrekking tot de *Chinezen* van dien
 tijd beschreven; daarna een uitvoerig verhaal geleverd van
 de rampzalige gebeurtenis, getrokken uit de oorspronkelijke
 geschrevene bronnen, die den Schrijver ten dienste stonden
 en met gedrukte berigten oordeelkundig worden vergeleken;
 vervolgens de aanleiding tot het menschonteerende treurspel

nagespoord, en de schuld van den onberaden, driftigen en wreeden Gouverneur-Generaal VALCKENIER op eene overtuigende wijze aangetoond; eindelijk het gebeurde in deszelfs veelzijdigen, meest heilrijken invloed beschouwd.

Met vele belangstelling en groot genoeg en lazen wij dit geschrift. Het verhaal van eene gebeurtenis, tot de vaderlandsche geschiedenis behoorende, althans in betrekking staande, uit de bronnen opgespoord, verdient opmerkzaamheid, vooral wanneer het, gelijk hier, een voorval in het licht stelt, waarover tot hiertoe, bij gebrek aan naauwkeurig bericht, niet onpartijdig geoordeeld was of kan worden, en waarover onder anderen de schrandere VAN KAMPEN, in zijne veelzins voortreffelijke *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, niet zóó kon schrijven, als hij, bekend met het hier geleverde, gedaan zou hebben.

De Eerw. Schrijver maakt in het Voorbericht melding van een kaartje der omstreken en eenen platten grond der stad *Batavia*, waarvan de exemplaren, door het breken van den steen na het trekken van eenige weinige afdrukken, niet bij het werkje konden gevoegd worden. Het eerstgenoemde kaartje is in het ons toegezonden exemplaar voorhanden; maar niemand behoeft zich over het gemis te beklagen, want de uitvoering er van is zoo allerellendigst, dat, indien *Batavia* sedert niets beters heeft opgeleverd, *Rec.* geen oogenblik twijfelt, of een bekwaam drukker en teekenaar op steen zou er ruim werk en vertier vinden. — De letterdruk is, hoezeer niet bijzonder fraai, echter goed. Behalve op een paar andere misstellingen (*), stootten wij vooral op de verwijzingen naar andere bladzijden in het werkje, die alle tusschen de ruim 400 en 500 zijn. Is het ook een gedeelte van een groot boekdeel der *Geschiedenis van Nederlandsch Indië*, waarmede zich de Schrijver, op last of liever aanstelling der Regering, bezig houdt, maar met welke hij, blijkens het Voorbericht, nog zoo ver niet gevorderd is?

Het hier geleverde moet eenigermate dienen tot voorlooper van het prospectus der intekening op laatstgenoemd werk.

(*) Zoo staat bladz. 10, dat VALCKENIER in 1717 tot Opperlandvoogd van *Nederlandsch Indië* aangesteld was, nadat hij in 1717 als Onderkoopman derwaarts vertrokken, en in 1736 tot Directeur-Generaal van Koophandel was benoemd. Het eerste jaartal is eene drukfout.

Lof geven wij aan des Schrijvers bronnenstudie, onpartijdigheid, gematigdheid, en blijkbare kennis van zaken. De stijl, schoon niet stootend of onaangenaam, kan echter op geen roem van fraaijen historiestijl aanspraak maken. Wij zouden den Heer VAN HOËVELL, indien deze aankondiging hem spoedig genoeg kon ter hand komen, bescheiden aanraden, zich op dit punt bepaaldelijk toe te leggen. In zoverre overigens deze aankondiging iets kan toebrengen, om de inschrijving op de gemelde *Geschiedenis* te bevorderen, hopen wij, dat de aanprijzing van deze belangrijke Episode daaraan iets toebrengen zal, en de Schrijver het: *sat cito, si sat bene*, niet zal uit het oog verliezen. Hij is te bekwam, om iets middelmatig van zich te doen verwachten; maar een werk van dien aard en omvang moet men op zijn gemak kunnen gereed maken.

De Schepping. Dichtstuk in twaalf Zangen. Door J. KORTJANSE, Pastoor te Wormerveer. Te Amsterdam, bij J. H. Laarman. (Uitgegeven voor rekening van den Schrijver.) 1841. In gr. 8vo. 265 bl. f 2-50.

Zelden gebeurt het, dat een eerstbeginnend Dichter optreedt met de behandeling van een onderwerp, zoo verheven en gewichtig, als dat, hetwelk in dit boekdeel bezongen wordt. Nog zeldzamer worden er zulke bondige redenen gegeven, waarom juist dit stuk als eerste proeve wordt in het licht gegeven. »De *Schepping*,» zoo lezen wij in het Voorberigt, »is niet van de eerste of de laatste mijner dichtwerken, maar tot nog toe het grootste, en dit is de reden, waarom ik dezelve het eerste in het licht geef.» Ja, keuze baarde den Dichter zeker angst; en daar alle zijne stukken ongetwijfeld even voortreffelijk zijn, heeft hij gewis begrepen, dat hij op de dankbaarheid des publieks aanspraak mogt maken, als hij zoo veel mogelijk in eens gaf.

't Is een zonderling boek, goedgunstige lezers, dat u hierbij wordt aangeboden. In zekeren zin ontbreekt het den Heer KORTJANSE niet aan poëtischen aanleg. Hij schrijft dikwijls vrij vloeiende verzen, vergeet wel eens de elisie en dergelijke kleinigheden meer, maar het werk valt hem zeker niet moeilijk. Rec. zou u zelfs regels kunnen aanwijzen, die, op eene enkele aanmerking na, wezenlijk goed

zijn te noemen; en opdat men hem niet verwijte het goede over het hoofd gezien te hebben, wil hij terstond een paar plaatsen aanhalen. Er wordt gesproken van den Engel, aan wien de zorg voor den dampkring wordt opgedragen, bl. 52:

Hij moet den zoelen wind, op 't godlijk welbehagen,
Op wieken van kristal de beemden overdragen.

Hij strooit met gulden hand den dauw in morgenstond

En zweeft met bloemengeur door hof en akker rond.

Hij drukt de nevelen en houdt de dampen tegen,

Zaait uit een gouden zeef de druppels van den regen.

Hij wringt den rook in mist en gulden vliezen uit.

Nog beter is de beschrijving van de gemoedsgesteldheid des grijsaards, die door MOZES van de afgoderij tot het geloof in den eenigen waren God is bekeerd. Als men daarin een enkel verkeerd woord ten goede houdt, is de plaats wezenlijk fraai. Bl. 74:

Wat is dit? roept hij uit. Heb ik niet duizendmalen
Diezelfde schoone maan zien rijzen en weer dalen?

Hoe menigmaal zag ik dien lieven bemel aan,

Dat heerlijk grootsch gesternt' in *meetlooze hoogte* staan,

En ik bleef koud in 't hart, vergat dat groote Wezen,

Dat al die wondren schiep. Hoe menigmaal voor dezen

Zag ik gevoelloos op die trotsche bergen *neer!*

Nu maakt een korrel zands, een halm het hart mij teer.

En *onopmerkzaam* was mij 't buldren der orkanen;

Nu baart het ruischen van een enkel blad mij tranen.

't Was of ik vijftig jaar in angstig droomen sliep,

Waaruit de dienaar Gods mij door zijn zangen riep.

Het groot Heelal is dood voor mijne ziel gebleven:

Nu zie ik God ook zelfs in 't kleinste grasje leven.

Ongeukkig zijn dergelijke plaatsen zeer zeldzaam; en nadat Rec. zich aldus van zijnen pligt gekweten heeft, door ook het goede aan te wijzen, dat hier gevonden wordt, wenscht hij nu zijne lezers, die het boek niet kennen, op eenige proefjes te onthalen van datgene, wat hier over het algemeen te vinden is.

Voordat Rec. het stuk zelve hier en daar doorloopt en eenige staaltjes geeft van de wijze, waarop het onderwerp hier is behandeld, keert hij nog eens naar de Voorrede te-

rug. Daarin zegt de Dichter, „dat het stuk geheel oorspronkelijk is, niet slechts met betrekking tot het onderwerp, maar ook tot de beelden en gelijkenissen, die meest allen nieuw of vreemd zijn.” Ja wel nieuw en vreemd, en op één punt verbazend rijk, namelijk waar het vergelijkingen geldt ter bepaling van een zekeren tijd. Wilt gij eenige staaltjes, lezers, uit den grooten voorraad wil Rec. er u gaarne een paar mededeelen.

Bl. 18:

Van dat een sterke hand een steen naar boven gooit,
Tot dat die door zijn' val het slijk der aarde plooit,
Zoolang herhaalden met de zoetste snaarakkoorden
De lieren nog den toon en naklank dezer woorden.

Bl. 59:

Zoo lang een mensch, die droomt van akelige zaken,
Nog huivering en vrees gevoelt na het ontwaken,
Zoolang was alles stil.

Bl. 76:

Zoolang een mensch, die door een uitgestrekte heide
Zich moegeloopen heeft, nabij een groene weide
Op een gevallen boom van zijn vermoeijng rust,
Wijl zich zijn oog op 't vee, dat welig graast, verlust,
Zoolang had LOBIAN enz.

of bl. 82:

Zoolang een maaijer, die in heete zomerdagen
De garven nedervelt, na 't zweet van 't hoofd te vagen,
Aan de gevulde kruik den fellen dorst verslaat,
Tot hij verkwikt de seis herneemt en maaijen gaat,
Zoolang omhelzen zij om hart aan hart te boeijen.

Ook andere vergelijkingen zijn niet minder vreemd en nieuw,
b. v. bl. 150, waar de koets der Godheid wordt beschreven:

De koets gelijkt een holle diamant,
Rondom geslepen, maar zoo groot als een stuk land,
Dat een paar ossen, die gewoon zijn aan het zwoegen,
Als zich de landman haast, in een uur om kan ploegen.

Doch het wordt tijd, dat Rec. iets over den geheelen inhoud van dit fraaije dichtstuk zegt. Men kan niet ontkennen,

dat de Dichter eene levendige verbeelding heeft, al is die ongelukkig wat wild en wonderlijk. Goud en edelgesteenten strooit hij in zijne schilderingen met kwistige hand, en hemel, aarde en hel worden met evenveel zwier van woorden beschreven. De schepping zelf wordt door MOZES en zijne zonen bezongen. MOZES is nog bij JETHRO, maar moet haast naar *Egypte* terug, om zijn volk te verlossen. Vooraf echter wenscht hij nog de bruiloft van zijnen neef met de dochter van den Heidenschen priester LOBIAN te vieren. Hij vraagt *accès*; de zaak wordt klaar, en de bruid komt met haren vader bij JETHRO en zal trouwen. Na een keurig vriendenmaal (er wordt in dit dichtstuk veel gegeten en gedronken) wordt MOZES verzocht de schepping te bezingen. Hij maakt vrij wat complimenten, maar laat zich eindelijk overhalen. Hij begint met de schepping van hemel en aarde, met den strijd en val van LUCIFER, en het werk van den eersten dag, de schepping van het licht. In den tweeden zang, waarin ook de toestand van LUCIFER en de bekeering van LOBIAN is vervat, vinden wij de vorming van het uitspansel beschreven. Zijt gij begeerig, lezers, om te weten, hoe dat ging, luistert! De Dichter zal het u duidelijk maken. Bl. 35:

Werp een gedeelte zand en water door elkander
 En zoo veel olie, roer het een dan door het ander,
 Dan is 't een mengsel aan het eerste vocht gelijk,
 Maar doet men in een vat van onder eerst het slijk,
 Dan water, dat weldra op 't zand zal boven blijven,
 Dan olie, die terstond zal op het water drijven,
 Dan hebt gij onvolmaakt, maar een verstaanbaar beeld,
 Hoe God het water van het water heeft gedeeld.

Het spijt Rec., dat hij verscheidene zangen moet overslaan, waarin het scheppingswerk van den derden en vierden dag wordt beschreven, de ontmoeting in den nacht tusschen MOZES en LOBIAN, de schifting van de huwelijksgeschenken enz. enz. wordt verhaald. Daar is anders veel hartroerends in, gelijk men uit regelen, als de volgende, ligtelijk kan opmaken. Bl. 138:

Zoo ziet men aan een beek twee jonge wilgen treuren,
 Wanneer 't doorregend loof zich door een wind voelt sleuren,
 Terwijl de kleine beek de druppelen ontvangt

Van beider loof, dat door elkaar geslingerd hangt.
 Zoo rollen tranen ook van 't oog der beide maagden,
 Die hart aan hart gedrukt elkander onderschraagden,
 Terwijl de steenen vloer, door traan op traan besproeid,
 Een kleine beek gelijkt, die van een heuvel vloeit.

Hoeveel merkwaardigs er uit deze zangen en uit den zang,
 waar de echtvereeniging gesloten wordt, ook ware aan te
 halen, Rec. moet zich tot grootscher stukken haasten. De
 Satan, nieuwsgierig geworden om de vogelen en visschen te
 zien, die pas geschapen zijn, gaat met duizend getrouwen
 uit de hel naar de aarde.

Men grijpt in elken klaauw een vuurkool, hard als steenen,
 Hiermee gewapend vliegt men door den afgrond henen.

Zij komen op de aarde; maar de duivels zijn bitter benaauwd,
 en ook Satan is niet op zijn gemak, schoon hij zich dapper
 houdt. Maar, terwijl hij verbaasd de maan en de sterren
 aanziet,

Deed juist, van 't kreupelhout, de roem der vogelkoren,
 De lieve nachtegaal, zijn tooverzangen hooren.

Nu wordt Satan geroerd:

Zijn bloedig oog ontrolt een smartelijke traan.
 Zoo, dacht hij, hief ook ik voorheen mijn toonen aan!

Maar hij begrijpt, dat zijn berouw wat laat komt,

En droogt met kolen vuurs de monstertranen af!!

Intusschen nadert hij het bosch, waar de vogelen slapen.
 Niet onnatuurlijk

Verschrikt het pluimgediert van 't vurig duivelkoor
 En vlugt met wiekgeklap het diepst der bosschen door.

Maar, o wonder, o Satansche vreesachtigheid!

Een nog veel grooter schrik dringt nu, van hoofd tot teenen,
 Gelijk een bliksemstraal door al de duivels henen.
 De Satan roept om hulp.

En dat, omdat er eenige vogels in de lucht opvliegen! Lu-
 CIFER is geen held, lezers! dat ziet gij. Ook voor de be-

dreiging van *»hem tienmaal om te keeren»* deinst hij terug. — Nu, die reis naar de aarde bekwam hem ook slecht, want GABRIËL gaat met MICHAËL naar de hel, en de laatste,

Hij trapt hem op het hart, dat hem 't geribte kraakt,
De drakenmuil een stroom van bloed en vlam uitbraakt,
En satan meent geen andren dood te zullen sterven.

Is het intusschen in de hel roerig, in den hemel heerscht voorwaar ook geen kalme stilte. Daar verzamelen zich, voordat het gedierte zal geschapen worden, (bl. 201).

De sterke koren, die de grootheid Gods verhalen,
Gewoon in 't uitgestrektst der hemelijke zalen
Met speeltuig, bij wiens stem de donderslag verdooft,
Ook als de bliksemstraal nabij de lucht doorklooft.

En zeker, hooren en zien moet vergaan bij de muziek van die koren. Denkt maar eens, lezers!

Een koor maakt een geluid, alsof er werd gestreden
En duizend wagens snel op steenen vloeren reden.

Een koor maakt een geluid, alsof de donder klet,
Maar zwaarder is het nog, en schel als een trompet:
Een koor heft aan, alsof er duizend leeuwen brullen
En woud, woestijn en berg met hun geluid vervullen;
Een koor heft toonen aan, als 't bulken van een stier
Of 't brommen van een beer of eenig ander dier.
Nog zijn er koren, die het schelst geluid doen hooren,
Als 't grin'ken van een paard; ook hoort men vele koren,
Wier stem zoo krachtvol en zoo schel zich hooren doet,
Dat men niet weet, wat men het meest verbazen moet.

Varkens en ezels worden niet genoemd, maar hebben zeker ook hun hemelkoor gehad; immers zoo leerden de beesten, naar luid van de getuigenis des Dichters, hunne onderscheidene geluiden vormen. — Na dit gelezen te hebben, verwonderde Rec. zich niet meer over hetgeen de Dichter bl. 50 had gezegd:

De hemelmaatklank dreunt, hoe zoet ook, zoo vervaard,
Dat, lag de hemel niet zoo ver van deze aard,
Dit broos gebouw, zoo 't al niet werd uiteen gedreven,
Zoude om zijn aspunt als door wind een rietstok beven.

Eindelijk wordt de mensch geschapen; en gelijk dit het pronkstuk der schepping is, zoo heeft de Dichter ook hier zijn uiterste best gedaan, om alles naauwkeurig te schilderen; en eenige trekken mag Rec. zijne lezers niet onthouden. De Engelen worden uitgezonden en komen terug: Bl. 218:

De slibbe, klei en zand van ieder werelddeel
Ligt in een groote schaal van schitterend juweel.

Dat alles wordt dooreengeroerd, om daaruit den mensch te vormen:

En wat verbazend is, hoe veel ook en hoe zwart
De bouwstof is, het been wordt blank als leliebladen.

Dat been wordt zeer uitvoerig beschreven, gelijk ook alle deelen, waaruit het ligchaam bestaat. Die beschrijving is evenwel te lang, om hier in haar geheel te worden opgenomen. Zij getuigt, dat de Dichter de anatomie en de physiologie van den mensch bestudeerd heeft, gelijk duidelijk blijkt uit regels als deze, bl. 224:

De spijs zou uit zich zelf geen voedsel van zich geven,
Eerst moet zij gisten en haar kracht door 't ligchaam zweven.

Daarom schiep God de maag, waarin de spijs verteert,
Door werking van de gal, die uit de lever keert,
En in een blaas, die aan de lever is gebonden,
Bereids gedikt, gescherpt, der maag wordt ingezonden.

Die gal ontstaat uit een zeer malsch en smerig vet,
Waar God den buik mee dekt, in vorm gelijk een net,
Dat ook zijn smeer meedeelt tot streeling van de darmen,
En met verbazing werkt om 't binnenst te verwarmen.

Verteert de maag haar spijs, dan laat zij 't vuil ten buit
Des darms, die 't langzaam drijft aan de onderdeelen uit.

Het is jammer, dat Rec. zich beperken moet; er is zoo veel in de beschrijving van het Paradijs, dat opmerking verdient, vooral ook in de voorstelling van АДАМ, de dieren namen gevende, bl. 249:

De luipaard vlijde zich naast adderen en slangen,
Om met den kikvorsch en de pad hun naam te ontvangen;
Men zag den wolf, den vos, den aap en baviaan
Naast haas, konijn en rat en muis en kat daar staan.

Het is immers volmaakt een prentje, vooral als wij verder lezen:

De drommedaris staat naast reuzige kameelen;
 De beer en tijger scheen met bok en schaap te spelen.
 De rinoceros likt den grooten olifant;
 De krokodil komt met den behemot te land.

Treffend vooral is de ontmoeting tusschen de schildpad en den egel:

De schildpad, die daar in het sterke harnas staat,
 Toont aan den egel, hoe hij het gevaar ontgaat
 Door kop en pooten in en uit haar kas te trekken;
 De egel toont haar weer, hoe hij zich kan bedekken;
 Hij rolt zich in elkaar, vertoont een ronden kloot,
 Wiens scherp gepente hem beschermt voor vijands nood.

Ten laatste wordt EVA voortgebracht, wier schildering de Dichter besluit met de smakelijke woorden, bl. 257:

Is welgemaaktheid ooit aan vrouwenvleesch besteed,
 Dan is 't aan dat, wat zelf de hand des Scheppers kneedd'.

Als ADAM ontwaakt, worden vier Serafs gewenkt:

Men brengt een purper laken,
 Waarín de stippen gouds op honderd wijzen blaken,
 Waaraan aan ieder punt een groote diamant,
 Waaraan de krisoliet met paarlen vormt den rand.
 Hierop wordt nu de bruid, des menschen welbehagen,
 Door hemelgeesten zelf haar bruijom toegedragen.

Het huwelijk wordt gesloten, en de Schepper keert ten hemel weer:

Daar hield de Almagt halt!

Zietdaar eenige proeven, dichtlievende lezers, wat de Heer KORTJANSE u geven wil. Smaken ze u, welnu, koopt dan zijn boek, en gij zult nog eene menigte fraaijgheden vinden, die Rec. met stilzwijgen voorbijging. Waarlijk, het is een curieus stuk, ongelukkig wat heel lang, en daarom moet men, helaas, veel slikken, wat niet piquant genoeg

is; eene bloemlezing van alle fraaije plaatsen zou voor de liefhebbers klokspijs zijn. Rec. houdt hier ook *halt*.

Gesprek over de Nichten, medegedeeld door den Schrijver van de Nichten. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1842. In kl. 8vo. 32 bl. f :-30.

Rec. raadt iedereen, om dit *Gesprek* te koopen. Hij zal zich de weinige stuivers niet beklagen. Waarlijk, er is meer aardigheid in, dan in de geheele *Nichten*. De losheid en gemakkelijheid, waarmede dit *gesprek* is geschreven, toont het talent van den man, die zooveel aanleg tot het Blijspel bezit, en die in zijne laatste proeve alleen daardoor niet geslaagd is, omdat hij in de keuze van zijn onderwerp allerongelukkigst is geweest. Hij poogt zich in dit stukje te verdedigen, en dat gaat natuurlijk heel gemakkelijk, wanneer men zelf aan zijne tegenpartij het zwijgen kan opleggen, en zich grootendeels bepaalt tot weinig beduidende of uit de lucht gegrepene beschuldigingen, terwijl men de meer wezenlijke en groote of onaangeroerd laat of met eene enkele pennestreek afwijst. Menschen, die over het indecente klagen, omdat het woord *broek* er in voorkomt, of omdat wij *je* en *jij* lezen, zijn waarlijk niet bevoegd om te oordeelen. Gemakkelijk laten de spreeksters zich dan ook overal tevreden stellen en uit het veld slaan, wanneer zij gewigtiger bedenkingen, als over de karakters enz., opperen. De Schrijver zal, met één woord, door dit *Gesprek* niemand overtuigen, dat zijn stuk een beter lot verdiend had, dan het gevonden heeft: maar hij zal zijne lezers toch met zich verzoenen, en zij zullen hem danken, dat hij hun dit aardige stukje heeft gegeven, als eene proeve, om eene slechte zaak goed te praten. Alleen vindt Rec. bl. 16 wat vreemd in een *gesprek* met jonge jufvrouwen. Hij hoopt daarenboven, dat de Schrijver, die blijkbaar, en schoon hij het ontkent, zeer boos is, tot betere gedachten zal komen, en van zijn opzet zal afwijken, om nooit weder een stuk te laten drukken of spelen. Integendeel, hij doe *de Nichten* weldra vergeten, door ons een stuk te leveren, dat zóó verre boven *de Neven* en *Jamaar* staat, als *de Nichten* er beneden is.

De Kinderkring, of Vertellingen voor Kinderen. Tweede Druk. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch van KAREL BLUMAUER. Met Platen. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. In kl. 8vo. 155 bl. f 1-25.

Bij het groot aantal van geschriften voor de jeugd kan het niet anders, of er moet ook in dit vak veel alledaagsch en

gebrekkigs het licht zien. Met hoe veel versooning de beoordeelaars ook gewoon zijn te werk te gaan, met den besten wil, om de pogingen, ter voorziening in den leeslust der jeugd, aan te moedigen, kunnen zij niet altijd prijzen en aanbevelen. Zoo veel te aangenaamer is het dus, wanneer men in dit *genre* iets aan te kondigen heeft, hetwelk uitmunt. Dit is het geval met het boekje, welks titel aan het hoofd van dit verslag staat. De geest, in deze vertellingen heerschende; de duidelijke en onderhoudende trant; de gewichtige waarheden en heilzame lessen, aan het kinderlijk gemoed op eene overtuigende en indrukmakende wijze voorgehouden: dit alles vereenigt zich, om dit kleine geschrift aan te merken als een regt nuttig en aangenaam geschenk voor de jeugd.

Oudoom Ernst, of nuttige en aangename Lektuur voor de Jeugd. Door G. LOS, pz. Te Dordrecht, bij van Houtrijve en Bredius. In kl. 8vo. 125 bl. f : - 90.

Ook dit boekje munt uit boven de meeste werkjes van deze soort. De vier verhalen, hier geleverd, zijn zelfs belangrijk genoeg, om de aandacht van lezers van meer gevorderden leeftijd aangenaam en nuttig bezig te houden; zij zijn tevens verstaanbaar voor de jeugd, en van eene zeer goede zedelijke strekking; terwijl ook de plaatjes, ofschoon op den titel niet vermeld, het boekje nog te meer tot een welkom geschenk voor de jeugd doen zijn.

Fransche Charaden en Logogriphen ten dienste van Kostscholen, van het privaat Onderwijs en tot Geschenk voor de jeugd. Eerste-honderdtwintigtal. Bijeenverzameld door A. E. VAN NOOTHOORN. Te Utrecht, bij J. G. Andriessen. 1841. In kl. 8vo. 40 bl. f : - 50.

Dit Fransche boekje, zonderling genoeg voorzien van een' Hollandschen titel en een Hollandsch voorberigt, of, zoo als er staat, *voorwoord*, kondigen wij aan; alleen zeggende, dat de achteraan geplaatste uitlegging bij vele dezer woordraadsels zeer noodig is.

N°. III. Boekbesch. bl. 131. reg. 23. leze men: Een nijdige afstand, —

BOEK BESCHOUWING.

Het belang der Kerk voor Evangelische Christenen zielkundig aangewezen, (naar het Hoogduitsch) door J. H. REDDINGIUS, Th. Dr. en Pred. te Franeker. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1841. In gr. 8vo. XII en 214 bl. f 2-:

Het was in het naburige *Duitschland* een treurig teeken der tijden, dat, ten gevolge van de omwenteling, welke er in de laatste halve eeuw op het grondgebied der Godgeleerde wetenschappen heeft plaats gehad, de kerkelijke zin en het kerkelijke leven onder het gros des volks aanmerkelijk verachterd was. Ook in ons vaderland is op vele plaatsen hetzelfde verschijnsel op te merken. Onder het voorwendsel, dat men de oude leer (men moest in vele opzigten zeggen den ouden *vorm*) niet meer door de Leeraars ziet voorgestaan of gebezigd, meenen velen zich aan de onderlinge bijeenkomsten te mogen onttrekken. En van de andere zijde maakt ligtzinnigheid en gebrek aan belangstelling velen van derzelver waarneming afkeerig, en legt hun de verschooning in den mond: »men kan zich immers te huis even goed stichten.” Lofwaardig is daarom iedere poging, welke de kwijnende belangstelling in de openbare Godsdienst weder tracht op te wekken; en waar deze zaak op zulk eene verrassende en belangrijke wijze wordt aangevat, als hier geschiedt, verdient zij de nadere beschouwing van ieder, die de zaak van Godsdienst en Christendom als de zaak der menschheid erkent en waardeert.

De Eerw. REDDINGIUS had met belangstelling een Hoogduitsch werkje van den Superintendent FISCHER leeren kennen, door hem in de Voorrede genoemd. Hij biedt ons daarvan eene vrije en met eigene bijvoegselen vermeerderde vertaling aan. Zoo Rec. wél ziet, dan verdiende het die moeite boven vele onrijpe vruchten van Duitschen

bodem, maar al te spoedig op vaderlandschen grond overgebracht. Geene oppervlakkige vermaningen en opwekkingen, uit het schoone, nuttige of betamelijke van de openbare eerdienst ontleend, worden hier voor de honderdste maal herhaald. Het geschrift bevat een *zielkundig* betoog, dat het kerkelijk leven, in den Protestantschen zin opgevat, zich aansluit, niet alleen aan deze of gene, maar aan alle de hoofddrigtingen, werkzaamheden en behoeften van den menschelijken geest. Hoe in onze Christelijke vergaderingen aan ons kenvermogen de belangrijkste stof tot bewerking wordt aangeboden, in den meest gepasten vorm; hoe ons gevoelvermogen hier op de juiste wijze wordt geleid, opgewekt en in al deszelfs rigtingen veredeld; hoe, eindelijk, aan onzen wil eene hoogere rigting wordt gegeven, en zuivere beginselen en krachtige prikkels worden aangeboden: dit en zooveel meer wordt ons in het onderhavige werkje te aanschouwen gegeven; en dat niet op eene drooge, vervelende wijze, maar op een' toon, die door het verstand zich onmiddellijk tot het hart rigt, en in een' levendigen, beeldrijken, zelfs hier en daar misschien te weelderigen stijl. En terwijl overal warme ingenomenheid met het Christendom en met onze Protestantsche eerdienst doorstraalt, (tot *deze* toch bepaalt zich een groot deel van het hier beweerde, op gronden, door den Schrijver bladz. 199 aangevoerd) kan het niet anders, of de onpartijdige en opmerkzame lezer zal zich met het resultaat van 's mans onderzoekingen volkomen kunnen vereenigen.

Wel stotten wij hier en daar op plaatsen in dit boek, die slechts gedeeltelijk onze toestemming en goedkeuring konden verwerven. Meer dan ééne wijsgeerige en anthropologische definitie of distinctie scheen ons onjuist, of minder met het nieuwste standpunt dezer wetenschappen overeenkomstig. Gelijk het meermalen met dergelijken krachtstijl gaat, dezelve heeft ook hier somtijds wat stroefs, is elders te overladen, en ginds weder onnaauwkeurig. (Wat beteekent het, b. v. als wij bladz. 134 lezen: »zulk »een boom vol bloesems is de tempel, die de fantasie der

»ziel met zijnen nektar laaft"! En schoon de bearbeider zich over het geheel goed van zijne taak heeft gekweten, heeft ons echter hier en daar een Germanisme gehinderd. Zoo, om een voorbeeld te noemen, zal de lezer, die de Hoogduitsche terminologie niet kent, onmogelijk verstaan, dat bl. 185 de uitdrukking »*het proces des doods*» in een' dergelijken zin moet worden opgevat, als waarin onze naburen van *AuflösungsPROCESS*, *EntwicklungsPROCESS*, u. s. w. spreken. Maar ons bestek laat ons niet toe, hier in meerdere bijzonderheden te treden. Met menige belangrijke, ja regt schoone plaats van dit boek zijn wij zeer ingenomen. Aan de goede bedoeling des vervaardigers brengen wij onze hulde. En aan het bekende: *ubi plura nitent* etc. indachtig, prijzen wij het met volle overtuiging aan.

Of het boek voor *Leesgezelschappen* geschikt zij, gelijk de Schrijver meent, is eene vraag, waarop wij vreezen ontkennend te moeten antwoorden, wanneer wij op den aard en smaak van de meeste (niet uitsluitend Theologische) Leesgezelschappen het oog slaan. Wij wenschen echter, dat een ruim debiet dit ons ongelooft moge beschamen. En dat te meer, daar Christenen, die te hunner stichting van dit boek een huiselijk gebruik *kunnen* maken, daardoor zullen toonen, dat zij eene meer dan gewone mate van geestontwikkeling en godsdienstigen smaak bezitten. Naar ons oordeel zijn toch redeneringen als die, welke wij § 14—18 vinden, hoe dubbel zij ook de moeite der overweging beloonen, aller leeken zaak niet. Des te meer echter wenschen wij het boek in handen van de voorgangers der Protestantsche Kerk, die hier menige belangrijke herinnering zullen aantreffen, en zich in de overtuiging zien versterkt, dat het leerstuk van *de Kerk*, en de verplichting tot het *kerkelijk leven*, met het meeste regt meer verdient op den voorgrond gesteld te worden, dan bij de meeste Dogmatici of Moralisten in ons vaderland tot nog toe het geval was. Terwijl aan de eene zijde de Roomsche Kerk zoozeer haren invloed tegenover de Protestantsche vermeerderd, en van den anderen kant in den schoot der laatste een heilloos wantrouwen zich tot Separatisme ontwikkelt,

kan die waarheid niet zorgvuldig genoeg behandeld, deze plicht niet ernstig genoeg aangedrongen worden. En daartoe kan ook de aangekondigde welvolbrachte arbeid van den Eerw. REDDINGIUS, die getoond heeft, deze behoefte onzer tijden te doorzien, op meer dan ééne wijze dienstbaar zijn. De Heer der Kerke gebiede er zijnen zegen op!

De Jood onder de Heidenen, door G. C. VAN BALEN BLANKEN, Predikant te Wognum. II Stukjes. Te Hoorn, bij Gebr. Vermande. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 238 bl. f 2-40.

Onder dezen onbepaalden titel geeft de Heer VAN BALEN BLANKEN *tafereelen uit DANIEL*; neen! zoo wil hij ze, blijkens het *Voorbericht*, niet genoemd hebben; — beschouwingen dan, of verhandelingen, of misschien gebruikt Referent best des Auteurs aldaar voorkomend eigen woord *beschrijvingen* over het geschiedkundig gedeelte des Bijbelboeks van dien naam. Intusschen, indien Ref. zich niet bedriegt, zijn het oorspronkelijk leerredenen over dit onderwerp, die nu van haren vorm eenigzins ontdaan zijn, hoewel er hier en daar nog teekens van gezien worden, welke den maker ontsnapt zijn, b. v. bl. 71: »Zetten wij » ons ook, *tot onze woningen wedergekeerd*, tot nadenken » over hetgeen wij *hoorden* in het Vorstelijk huis.” Om de waarheid opregt te zeggen, Ref. houdt niet van zulke tweeslachtige lettervoortbrengsels, die, naar zijn inzien, alle soorten van stijl en behandeling onder elkander verwarren, het een door het ander bederven, en de Schrijvers beletten in den toeleg, om in iets uit te munten, en hunne voortbrengselen niet kwaad en niet goed, maar over het geheel middelmatig maken. En hiermede heeft Ref. zijn oordeel over deze beschrijvingen van *den Jood onder de Heidenen* nagenoeg gezegd: zij loopen niet hoog en dringen niet diep in, maar blijven in de middelmatige sfeer der oppervlakte zweven, doch kunnen daarin met zeker genoegen en tot Christelijk nut gelezen worden; te

meer, daar de Schrijver zijn best gedaan heeft, om in elke beschrijving één bepaald oogpunt vooral te doen uitkomen, waarmede evenwel het zedelijk oogpunt niet altijd even goed aangeduid is, zoo als uit de volgende opgave van den inhoud blijken kan: I. *Een tafereel van naauwgezetheid op de Godsdienst zijner vaders.* DAN. I: 8—16. II. *De gevolgen van een jeugdig welbested leven.* DAN. I: 17—21. III. *De kracht des gebeds.* DAN. II: 1—24. IV. *De uitlegging van een' droom.* DAN. II: 25—48. Dit laatste drukt wel het stoffelijk onderwerp, maar niet, gelijk de vorigen, de godsdienstige wijze van beschouwing uit, en in het stuk zelf ontbreekt ook in dit opzigt de eenheid. V. *Eene heerlijke proeve van geloofskracht.* DAN. III: 1—23. VI. *De zegepraal des geloofs.* DAN. III: 24—30. VII. *Een ernstvol en Gode waardig onderrigt door eenen anderen droom, later vervuld.* DAN. IV: 1—18. VIII. *De uitkomst van den voorgaanden droom des Konings, een ernstvol en Gode waardig onderrigt.* DAN. IV: 19—37. Het bij deze twee laatsten aangewezen oogpunt is te onbepaald; en zoo hebben de twee volgende: IX. *Het geheimvolle schrift,* en X. *Het geheimvolle schrift gelezen.* DAN. V: 1—16 en 17—30, niets zedelijk kenmerkends. De twee laatsten zijn: XI. *De Jood in doodsgevaar.* DAN. VI: 1—18, welk opschrift niet doet verwachten, dat er in het practisch gedeelte over de openbare en huiselijke Godsdienstoefening zal gesproken worden; en XII. *De Jood verlost, en zijn Redder gehuldigd.* DAN. VI: 19—29.

Voor het overige zal het den Godsdienstminnenden lezer, in deze beschrijvingen, zoo als zij zijn, aan geen aangename stof, om zich eenige oogenblikken godsdienstig te stichten, ontbreken. — Om eene kleine proeve te geven, zonder veel onderscheid te maken, nemen wij het slot van de eerste beschrijving over, ofschoon het daar op zichzelf wèl gezegde met het thema niet overeenkomt, en er zelfs over dat thema weinig of niets in dat geheele stuk gezegd wordt: »Edele DANIEL! Ingetogen Jood onder ligtzinnige Heidenen! Ja, ook wegens uwe ingetogenheid, en »matigheid den Christen tot voorbeeld. Maar de waarlijk

» godsdienstlievende zal ook zichzelf weten te onthouden
 » van alles, wat schaadt. — Hij offert, als DANIEL
 » smaak, en zin aan de eischen van God, en Zijne gebo-
 » den op, en beveelt, gelijk JESUS, zijn Heer, door zijn'
 » wandel de matigheid, en zedigheid aan. Verre van hem
 » de plaatsen, waar de brassers het verstand bedwelmen,
 » en als loszinnigen zich zelfs beneden het vee verlagen!
 » Alzoo zorgende voor den welstand zijns ligchaams, zorgt
 » hij tevens voor het heil zijner ziel, bevordert hij het wèl-
 » varen zijns huisgezins, werkt hij mede aan het heil der
 » menschheid, en niet minder aan den luister van het
 » Christendom op aarde. — Neme elk dit ter harte! Spotte
 » niemand met elke verstandige, en lofwaardige poging om
 » de *matigheid* in elken stand, en bij elke gelegenheid te
 » bevorderen! Hij veracht een der hoofdkenmerken, en
 » deugden van den waren Christen. — Gewenne zich veel-
 » eer elk, en ieder, vooral de jeugd aan zedigheid, en
 » matigheid! O! Menig oude beklaagt het zich ook in dit
 » opzigt niet meer zelfsbeheerschend, en waakzaam geleefd
 » te hebben, en plukt dien ten gevolge de wrangste vruch-
 » ten der armoede, en der vertwijfeling! Zie dan elk
 » toe! — » *Zijt nuchteren en waakt! Leeft matig en*
 » *godzalig!*'' — Ook uwe betamende wenschen zullen
 » verhoord worden; — ook uwe pogingen ter uitbreiding
 » van deugd, en goede zeden niet ijdel zijn in den Heer. —"
 [Amen.] (*)

(*) Ref. heeft in dit overgenomen stuk de interpunctie enz. des origineels zorgvuldig behouden, ofschoon hij anders wel eens *corrector* had willen zijn.

Geschiedenis der Israëlitén, vóór de tijden van Jezus,
 door J. J. HESZ. *Tweede Druk. XIde en XIIde Deel.*
Te Amsterdam, bij J. F. Schleiĳer. In gr. 8vo. Te
zamen 833 bl. Bij IntEEK. f 6 - :

Bijbelsch Huisboek, of Christelijke Overdenkingen over
sommige Bijbelplaatsen des N. T., vooral ingerigt voor

huiselijk gebruik, door A. RADJIS, Predikant te Doesborgh. VIde Stuk. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. In gr. 8vo. 255 bl. f 2-50.

Bijbelatlas, voornamelijk ten gebruike bij de Bijbelvertaling van VAN DER PALM, door G. H. VAN SENDEN, IIde Aflevering. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. In 4to. 16 bl. Met 4 Kaarten. f 1-80.

Bijbeloefeningen, ten gebruike bij den Bijbelschen Almanak. Een Dagboek voor Godsdienstige Huisgezinnen. XII Stukjes. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. In gr. 8vo. f 3-:

Van bovenstaande geschriften behoeven wij niet meer dan bloote aankondiging te geven. Het eerste is het laatste gedeelte van eenen herdruk; de twee volgende zijn vervolgstukken van vroeger bepaalder beoordeelde werken.

Met deze beide Deelen wordt de nieuwe druk van het uitstekende werk van den zaligen HESZ besloten. Het voorlaatste behelst de laatste gedeelten der Bijbelsche geschiedenis, met eene kaart van *Judea*. Het laatste ontvouwt de lotgevallen der *Israëlit*en, van den tijd af dat de Bijbelsch-kanonieke verhalen eindigen, tot op de geboorte van JEZUS. Deszelfs inhoud is dus minder algemeen bekend. Ref. twijfelt niet, of men zal het met groote goedkeuring lezen. Het *tweede* Hoofdstuk van het VIIIste Boek heeft bijzonder veel belangrijks en aantrekkelijks; het stelt den burgerlijken, maatschappelijken, zedelijken, godsdienstigen, wetenschappelijken toestand der Israëlitische natie in en buiten *Judea* voor, omtrent den tijd der geboorte van JEZUS CHRISTUS, waardoor niet alleen over vele kleine bijzonderheden in de Evangelische verhalen een aangenaam licht verspreid, maar de lezer als 't ware in dien tijd bij de Joodsche natie ingeleid wordt. Wij behoeven niet te zeggen, dat HESZ dit aangename onderwerp geenszins oppervlakkig behandelt. Ook het daarop volgende Hoofdstuk, dat de destijds gekoesterde verwachtingen aan-

gaande den Messias uiteenzet, is zeer belangrijk; terwijl het slot een algemeen overzicht bevat van het ontwerp en den samenhang der Goddelijke beschikkingen, sedert de ballingschap, en in de gansche geschiedenis der *Israëli-ten*, van haar begin af, tot dat zij zich met de geschiedenis van JEZUS CHRISTUS en zijne Apostelen vereenigt; met andere woorden, eene zamentrekking van het bepaalde pragmatische oogpunt, waaruit HESZ de Bijbelsche geschiedenis gewoon was te beschouwen. Wij moeten dan ook erkennen, dat de vernieuwde lezing van dit werk den Ref. heeft bevestigd in het denkbeeld, zonder hetwelk de geschiedenis des O. V. veel van haar belang mist, dat JEZUS CHRISTUS het middelpunt van Gods openbaring in den Bijbel is, en dat men in zekeren zin niet slechts *kan*, maar ook *moet* zeggen, dat de geest van CHRISTUS in den *ganschen* Bijbel leeft; een oogpunt, dat in onze dagen meer op den voorgrond gesteld wordt, en vroeger, b. v. in Leerredenen over de geschiedenis van het O. V., wel eens te veel werd over het hoofd gezien. HESZ zag dit in geenen deele voorbij. Wij danken in den geest den zaligen Schrijver voor het nieuwe nut, en mij mogen er bijvoegen vermaak, dat zijn werk ons heeft verschaft.

Den uitgever is men bij het einde van deze zijne onderneming allen lof schuldig voor de uitmuntende wijze, waarop hij aan het vertrouwen der intekenaars beantwoord heeft. Druk en papier verdienen lof; de correctie is nauwkeurig, (alleen in D. XI vonden wij, bladz. 49, *Assipië* voor *Assyrië*, en bladz. 138 *eenen man* in den eersten naamval; andere herinneren wij ons niet) en de prijs in vergelijking van de hedendaags aangenomene gelijkheid van *centen* en *bladzijden*, zeer matig. Jammer is het, dat geen *Register* het gemakkelijke gebruik van dit werk bevordert. Vroeger was men met dit bijvoegsel wel eens wat gul; thans bekomt men het te zeldzaam. Een laatste deel, dat de lotgevallen der *Israëli-ten* van JEZUS tijd af tot op de verwoesting van *Jeruzalem* en de slooping van den Joodschen Staat bevatte, zou — maar dit betreft het *werk*

zelf — hadde HESZ het er aan willen toevoegen, het geheel waardig besloten hebben.

Met dit stuk besluit de Eerw. RADTJS zijne stichtelijke behandeling van de voornaamste geschiedenissen des N. V. Het bevat, in XXI Vertoogen, de *Handelingen der Apostelen* (Hoofdst. XII—XXVIII) op de reeds uit de vorige stukken bekende manier des Schrijvers. Van den Bladwijzer der behandelde Bijbelplaatsen (in de VI Stukken) is bladz. III, IV (*Markus*, en *Luk.* I—IX) niet afgedrukt, maar een wit blad gebleven, ten minste in het ons toegezonden exemplaar. De voordragt is hartelijk, en de geest regt Christelijk. Wij meenen den veelschrijvenden Heer RADTJS opmerkzaam te mogen maken op eene matheid, die zijnen stijl ontsiert. Wij vinden haar b. v. op de twee laatste bladzijden herhaaldelijk. »Reeds heeft hij *ze* ontvangen, *die* onverwelkelijke kroon»; voor: Reeds heeft hij die, enz. »En deze opmerking, waartoe moet *zij* ons aansporen?» »En eens ontmoeten wij *ze* daar boven, de gezaligden.» Deze wijze van *stileren* moet niet aldus ieder oogeblik herhaald worden.

De tweede Aflevering van VAN SENDEN'S *Bijbelatlas* bevat de kaarten van *Egypte*, *Arabië*, *Palestina*, verdeeld in de stammen van *Israël*, en hetzelfde land na *Josua's dood tot op David's alleenheersching*, met de beschrijving. Beide laatstgenoemde Kaarten verschillen zeer weinig. *Enkele* steden en plaatsen staan slechts op een van beide.

De stichtelijke dagvertoogen bij den *Bijbelschen Almanak*, waarvan wij hierboven den titel opgaven, verdienen lof, wat den geest en de bewerking aangaat. Aanwijzing van gepast gezang zou men er bij mogen verlangen. Deze onderneming prijst zich ook aan door goedkoopheid, en verdient voor het vervolg alle aanmoediging, vooral wanneer de maandelijksche afleveringen tijdig verzonden worden. Meer kunnen wij van dergelijke, uit hunnen aard periodieke geschriften niet zeggen, en melden daarom met een woord, dat het

Bijbelsch Dagschrift ter bevordering van huiselijk geluk, of aanleiding tot Godsdienstige Overdenkingen op iederen dag des jaars; te 's Gravenhage, bij A. Kloots. f 4-80,

meermalen door ons aangekondigd, nog altijd loffelijk vervolgd wordt; zoodat wij dit Dagschrift, vroeger door den Eerw. VAN SPALL bewerkt, gaarne aanprijzen.

De bewegingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk, in de jaren 1833 tot 1839. Uit de bronnen, en met inlassching der voornaamste Actestukken, verhaald door X. In het Hoogduitsch uitgegeven door Dr. J. C. L. GIESELER, Hoogl. in de Kerkgesch. te Göttingen. Met de Voor- en Slotrede des Hoogduitschen Uitgevers, en eenige Bijvoegselen des Schrijvers, vooral dienende ter voortzetting van het verhaal tot in 1841. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1841. In gr. 8vo. IV en 250 bl. f 2-40.

Het was een niet gewoon verschijnsel, toen in 1840, te Hamburg bij FR. PERTHES, een Hoogduitsch werk, uit het Nederduitsch vertaald, in het licht verscheen, zonder in de oorspronkelijke taal des Schrijvers te zijn uitgegeven. Ofschoon deze noodig geoordeeld had, zijnen naam onder de letter X. verborgen te houden, was die van den Uitgever, den beroemden Hoogleraar in de Kerkgeschiedenis te Göttingen, Dr. GIESELER, voldoende waarborg voor de bevoegdheid des Schrijvers, en waren de mededeelingen van officiële en openbare stukken zoodanig, dat men, ter waardering van het geschrift, de kennis aan den Auteur ontberen kan. Genoemde Hoogleraar hecht er niet geringe waarde aan, en het heeft niet alleen in *Duitschland*, maar ook reeds onder de Protestanten in *Frankrijk*, de aandacht getrokken ter lezing. Ofschoon het onder ons reeds bij eenigen in het Hoogduitsch is bekend geworden, achten wij het verre van overtollig, dat de Boekhandelaars

VAN DER MEER EN VERBRUGGEN dit boek, onder den bovenstaanden titel, hunnen landgenooten aanbieden. Spoedig na de verschijning in het Hoogduitsch hadden zij het ter vertaling aangeboden. Later vermoedden wij uit de dagbladen, dat zij het oorspronkelijke opstel van X. zochten te bekomen; en dat zij daarin geslaagd zijn, verheft nu de latere Nederduitsche nog boven de vroegere Hoogduitsche uitgave; terwijl wij ons anders met eene vertaling van eene vertaling zouden hebben moeten vergenoegen, hetwelk ons te onaangenamer zoude geweest zijn, daar het oorspronkelijke toch bij ons te huis behoorde. Nu hebben wij er de vertaling bij gewonnen van de hoogstbelangrijke *Voorrede* van Prof. GIESELER, welke echter hier gesplitst wordt in eene *Voor-* en *Slotrede*; hetwelk goedkeuring vinden moet, omdat het gewigt van de laatste, het voornaamste gedeelte, eerst na de lezing van het werk zelf regt kan gevoeld worden.

Uit een bijvoegsel bij den titel en eene aanteekening onder de *Voorrede* van GIESELER ziet men, dat de Nederduitsche uitgave ook nog meer bevat dan het Hoogduitsch. Dit mogt men, wegens het later gebeurde, verwachten, en het is behoorlijk door [] onderscheiden.

Een korte brief van X aan Dr. GIESELER, die op de *Voorrede* van dezen volgt, doet ons zien, dat wij aan de uitnoodiging van den laatsten deze mededeelingen verschuldigd zijn.

Het werk zelf is verdeeld in *drie* Hoofddeelen: I. Voorbereiding en aanvang der bewegingen, bl. 4—48. II. Geschiedenis der kerkelijke bewegingen over het gezag der symbolische boeken. (*Wij* zijn gewoon te spreken van Formulieren van Eenigheid) 1833—1835, bl. 49—147. III. Gevolgen der vroegere bewegingen en tegenwoordige toestand der Christelijke Kerk in *Nederland*, 1835—1839, bl. 148—234. Dit laatste Hoofddeel is onderscheiden in vier afdeelingen: 1. Regterlijke gevolgen, bl. 149—163. 2. Staatkundige gevolgen, bl. 163—199. 3. Godgeleerde gevolgen, bl. 199—206. 4. Eenige wenken over den tegenwoordigen toestand der Christelijke Kerk in *Nederland*,

bl. 207—234. Het eindigt met de Slotrede van Dr. GIESELER, bl. 235—250.

Uit deze opgave ziet men reeds, dat dit boek, indien de Schrijver voor zijne taak was opgewassen, ook na alles, wat over het hier behandelde onderwerp reeds geschreven is, nog de belangstelling van onze Christelijke landgenooten in hooge mate zal kunnen waardig zijn. Ofschoon Rec. niet *alle* bijzonderheden heeft kunnen nagaan, is het hem toch in *vele* gebleken, dat hier met kennis van zaken geschreven is, en regt geschikt om tot een meer gegrond oordeel te leiden, dan men doorgaans nog aantreft. Bovendien houdt dit geschrift blijvende waarde voor ieder, die uit eigene oogen zien en met den gang der hier bedoelde kerkelijke bewegingen van nabij bekend zijn wil, doordien het eene verzameling behelst van Actestukken, ten aanzien van het wezenlijkste, dat hier in aanmerking komt, zoo volledig, als wij die tot hiertoe niet bezaten. Het geeft: 1°. Stukken, die van de Regering zijn uitgegaan, van de Circulaire af d. d. 17 Maart 1814, aan de Kerkeraden gerigt, over de Evangelische Gezangen, tot het laatste besluit des Konings aangaande de Afgescheidenen, d. d. 9 Jan. 1841. — 2°. Brochures en Adressen, zoo van degenen, die sommiger afscheiding van de Hervormde Kerk hebben voorbereid, als van de zich afscheidenden zelve, en uittreksel van het meest kenmerkende in het *Reglement voor de afgescheidene Gemeente te Utrecht*. 3°. Belangrijke oordeelvellingen, Rapporten en Besluiten, op deze zaak betrekkelijk, van eenig Kerkelijk Bestuur, vooral uit de *Hand. van de Alg. Chr. Synode der Nederl. Herv. Kerk*, van de Aanspraak af, waarmede in 1833 de Synode geopend werd, tot het Rapport van 1841; gelijk ook de Herderlijke Brief aan de Nederd. Herv. Gemeente te *Amsterdam* van al hare Predikanten, 1 Febr. 1836. 4°. Verslag van de voornaamste kortere en meer uitvoerige geschriften, ter zake van de bedoelde geschillen uitgegeven, zoo wel van den kant der *Bilderdijksehe* partij en die der Afgescheidenen, als van andere zijden. 5. Ken-

schetsing van de godsdienstige rigting van eenige Tijdschriften: *Godgel. Bijdragen*, *Nederl. Stemmen*, *Olijftak*, *Reformatie*, *Waarheid in liefde*.

Dit alles komt hier niet voor bij wijze van *Bijlagen*, maar wordt in het verhaal opgenomen, zoodat dit niet slechts eigene beschouwing van den Schrijver geeft, maar den stand der zake als aanschouwen doet.

Een doorlopend verslag kunnen wij van dit, in bijzonderheden zoo rijke, geschrift hier niet geven. Het worde gelezen. Dan kan men den gang der bewegingen van stap tot stap volgen. De wederzijdsche partijgezinden zullen er wel niet door vereenigd worden, want wie tot eene partij behooren, hebben partijooogen; zij beginnen met geel of wit of zwart te zien, al heeft hetgene zij zien niets van die kleur. En hoe consequenter zij nu redeneren, hoe meer zij van de waarheid afraken, omdat de onderstelling, van welke zij uitgingen, bezijden de waarheid was. Zulken zijn niet te onderrigten. Maar wie onpartijdig de zaken wil leeren kennen, vindt zich hier daartoe in staat gesteld, en zal zich aan den Schrijver verplicht gevoelen, al ware het ook, dat hij hier en daar, of zelfs over het geheel, in beoordeeling van hem meende te moeten verschillen. Wat ons aangaat, wij stemmen doorgaans met den man in, die met een helder verstand, warmen Christenzin en bezadigde liberaliteit geschreven heeft. Zorg is er aan de nasporingen niet gespaard; het gevondene wordt naauwkeurig en beknopt medegedeeld; en menige bijzonderheid wordt hier opgehelderd, zoo als het alleen geschieden kon door den genen, die van nabij met hare toedragt bekend was.

Vooraf heeft de Schrijver ook wél gedaan, dat hij, door H. I. vooraf te zenden, de bewegingen, waarop hij de aandacht vestigt, in verband brengt met hetgene haar voorbereidde. Dit wordt dikwerf uit het oog verloren en alzoo het geschil uit zijn verband gerukt. De Schrijver doet opmerken, hoe met 1795 de betrekking van de Nederlandsche Hervormde Kerk veranderd is, en hoe daaruit als van zelf wijzigingen van bestuur enz. voortvloeiden, die, ofschoon ook nog aan gebreken lijdende, alleen gelaakt en

gesmaad kunnen worden door degenen, die, liever dan met den tijd voort te gaan, de Kerk alleen in den stand van vroegere dagen gelukkig droomen. Bijzonder verdient hier ook gelet te worden op hetgeen over BILDERDIJK en zijne leerlingen gezegd wordt, en dat in betrekking tot de kerkelijke zaken wel eens te weinig wordt in het oog gehouden.

In het IIde H. komen nu de bedrijven van DE KOCK en SCHOLTE ter bane, en de nasleep, welken die gehad hebben. Vooral zijn de berigten omtrent den eerstgenoemden zeer naauwkeurig; zoo ook die omtrent de aanleiding tot het uitgeven van HOFSTEDÉ DE GROOT'S *Gedachten*; en scherpzinnig de opmerkingen over de gelegenheidsschriften van de *Nederl. Stemmen*, HERINGA, ENGELS enz. De loop dezer zaak bij de Synode is ook tot hiertoe voor het publiek nog niet zóó bekend gemaakt, als hier geschiedt.

In H. III. wordt 1°. nogmaals beknopt en duidelijk het geschilpunt over de handelingen der Regterlijke magt tegen de Separatisten behandeld; 2°. wordt aangewezen, hoe de Hooge Regering, eerst onder WILLEM I en later onder WILLEM II, zich ten opzichte van deze partij gedragen, en tot welke verschillende beschouwingen zulks aanleiding gegeven heeft; 3°. wordt vooral uit den geest van verschillende *Tijdschriften* afgeleid, welke gevolgen de strijd heeft opgeleverd voor de Godgeleerdheid. De *wenken*, welke de Schrijver hier 4°. nog heeft bijgevoegd, versieren dit geschrift door eenvoudige opmerkingen, zoo als alleen gemaakt worden door hem, die met een mild gemoed een' diepen blik slaat in de gesteldheid en ontwikkeling van geest, waardoor zich onze natie, met betrekking tot Godsdienst en Christendom, kenmerkt. De waardige hulde, hier aan den onsterfelijken VAN HEUSDE gebragt, is een juweel van dit boek, en de tegenstelling van hem en zijne school tegenover BILDERDIJK en de zijne is treffend.

Wij zouden gaarne meer aanhalen, doch moeten ons beperken. Onder de stukken, welker vermelding wij ongaarne misten, noemen wij: het Besluit, door Z. M. WILLEM I, den 22 Sept. 1827 genomen, op een request van

DS. D. MOLENAAR, ter zake van zijn bekend en hier ook vermeld *Adres* ingediend; — het rondborstige antwoord aan de Leeraren en Ouderlingen der Nationale Synode van *Schotland*, op hunne vraag naar den staat der Nederlandsche Hervormde Kerk, door de Synode in de Latijnsche taal gegeven, zoo als het door den Hoogl. BOUMAN was voorgedragen, (zie *Hand.* 1839. bl. 103—105); en onder de Tijdschriften, het *Christelijk Maandschrift van de Ringsvergadering van Amsterdam*. Voorts schijnt ons het *Groninger Godgeleerd Tijdschrift* wel met eenige voorin genomenheid geschat te worden; en wij kunnen ons gevoelen niet onderdrukken, dat DA COSTA, die niet is blijven stilstaan, maar bij vlijtig en zelfstandig onderzoek groote vorderingen gemaakt heeft, wel als zoodanig had mogen bekend gemaakt worden, tegenover hetgeen min gunstigs, uit vroegeren tijd, van hem moest gezegd worden.

Doch, men leze het werk van X., zoo veel mogelijk, onbevooroordeeld, en overwege daarna de doordachte *Slotrede* van den Hoogl. GIESELER, welke zoo zeer den meester kenmerkt. Wie, of in het welzijn der Nederlandsche Hervormde Kerk in 't bijzonder, of in de erkenning der Christelijke waarheid in 't algemeen, belang stelt, zal hier wijsheid kunnen leeren, of zich verheugen, dat zulke lessen uit de Geschiedenis worden aangeboden. Ons verslag is reeds te breed; anders zouden wij gaarne nog een en ander overnemen van hetgeen hier ter waarschuwing en besturing van jonge Predikanten, ter beoordeeling van den invloed van Dichters en Regtgeleerden op kerkelijke zaken, en ter waardering van den formulierstrijd enz, wordt ontwikkeld. GIESELER schreef voor *Duitschland*. Maar het is hier ook: *mutato nomine de te fabula narratur*. Hij hebbe ook voor *Nederland* niet te vergeefs gesproken!

Bijdrage ter genezing der Longtering, in wezenlijk verband met de zoogenaamde Spekkuur en de door RAMADGE aangeprezene geneeswijze, van Dr. U. PALMEDO, praktiserend Geneesheer te Berlijn. Naar het

Hoogduitsch, door W. I. IMMINK, Stads-Doctor te Alkmaar. Te Amsterdam, bij J. M. E. Meijer. 1841. In gr. 8vo. VIII en 87 bl. f 1-:

Dr. IMMINK aanvaardde de vertaling van dit werkje, omdat een ander daarin verhinderd werd. Uit ondervinding kan de Vertaler niets zeggen, noch ter aanbeveling noch ter afkeuring van de door Dr. PALMEDO bekend gemaakte waarnemingen, dat de inademing van het *oleum animale foetidum* de longtering genezen zal. De korte Voorrede van eerstgenoemden doet echter eenen goeden dunk opvatten van zijne wetenschappelijke wijze van zien; en dat zich hem nog geen geval van *phthisis pulmonalis* heeft voorgedaan, hetwelk hij volgens de in het werk aangeprezen geneeswijze *behoorlijk zou hebben kunnen of bij voorkeur zou hebben willen behandelen*, onderscheidt hem van anderen, die al ligtelijk zulk eene gelegenheid zouden te baat nemen, om er naam mede te maken en er voordeel mede te doen. — Zulk eene wijze van zien en handelen draagt echter op den duur betere vruchten dan hij bejaagt, die op eene tegenovergestelde wijze werkzaam is ten nadeele der kunst en meestal ook voor zichzelf.

De bedoeling van Dr. PALMEDO, met zijne waarnemingen ter behartiging en beproeving over te leggen, kan, wat er ook van zijn moge, nuttig worden ter bestrijding van eene ziekte, welke, wij zeggen dit met den Vertaler, ook ons maar al te dikwijls met weemoed vervulde en nog dagelijks blijft vervullen. De Schrijver moge van *de juistheid zijner ervaring overtuigd wezen*, — het worde ons niet ten kwade geduid, dat dezelve door ons in zoo verre in twijfel getrokken wordt, als wij er geen algemeen gunstig denkbeeld van kunnen voeden.

Dr. PALMEDO kreeg aanleiding tot het nemen zijner proeven door die van Dr. RAMADGE in zijn met zoo grooten ophef aangekondigde werk: *de Longtering kan genezen worden*, (*) waarover ook in ons land, in sommige

(*) Zie de beoordeeling in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1838. N^o. I, bl. 13, N°. II, bl. 55.

nieuwspapieren, de trompet gestoken werd, zoodat Arlequin slechts aan de volledige komedie scheen te ontbreken. Het verwondert Dr. PALMEDO, dat de mededeelingen van RAMADGE niet alleen op het vaste land, maar zelfs op de Britsche eilanden, zoo al in geene volstrekte vergetelheid zijn geraakt, dan toch op eene zekere onverdiende wijze verwaarloosd worden. Dit is doorgaans het lot van aankondigingen, welke den toets der ondervinding zoo slecht kunnen doorstaan. Wij voor ons meenen wel onderrigt te zijn, dat de handelingen van Dr. RAMADGE omtrent dit geheele onderwerp niet zijn geweest zoo als zij behoorden te zijn, en alzoo geenerlei gegrond vertrouwen konden inboezemen.

De geneeswijze van Dr. RAMADGE, hoe onvoldoende over het algemeen, had toch de aandacht van Dr. PALMEDO opgewekt. Wij kunnen echter niet nalaten te zeggen, dat wij met hem niet denken, dat de geneeswijze van RAMADGE over het geheel juist is. Zal eene geneeswijze juist zijn, dan moet zij niet, als bij uitzondering, door de natuur begunstigd en door de kunst bewerkt worden. Of liever, men gaat te verre, wanneer men op enkele zeldzame gevallen dadelijk eene algemeene geneeskundige theorie bouwt, en daaruit gevolgen en uitkomsten afleidt, zonder door eene rijpe en ruime ondervinding gerugsteund te zijn. Dit is de *empeiria rationalis* niet, waarvan Dr. IMMINK in zijne Voorrede spreekt.

Ondanks den goeden dunk, welchen Dr. PALMEDO van de geneeswijze van Dr. RAMADGE koestert, komt hij er als van zelf toe, het ontoercikende der aangeprezene hulpmiddelen, waarin toch eigenlijk de kracht der geneeswijze moet liggen, aan te wijzen.

Daarenboven, en dit zal wel het grootste struikelblok blijven voor de genezing der tering, zoo wel van die, welke van de longen uitgaat, als die in de luchtpijp en het strottenhoofd zetelt, dat eene plaatselijke geneeswijze, — daar wil men toch heen — die dadelijk op de inwendige oppervlakte der long zal werken, welke de daartoe gebe-

zigde middelen mogen zijn, met een nimmer rustend werktuig in aanraking moet komen. Hoe op de zich steeds uitzettende en weder zamentrekkende longcellen eene dunne vetlaag (bl. 71) kan vasthechten, verklaren wij niet te kunnen bevatten. Rec. moet echter tot zijne verontschuldiging zeggen, dat hij met de geneeskunde ook de ontleed- en natuurkunde beoefent. En Dr. PALMEDO verbergt ook op onderscheidene plaatsen de moeilijkheden niet, welke de genezing der longtering in den weg staan. Er zijn doorgaans maar al te vele, ondanks alle aangeprezen middelen, de heilzame *Gomma* zelfs niet uitgezonderd!

Het middel, door Dr. PALMEDO als hoogst belangrijk ter bestrijding van de longtering beschouwd, is het *oleum animale foetidum*; en dit middel vermag de longtering daardoor te genezen, dat het eenen asthmatischen toestand voortbrengt, die eene gunstige verandering in de ziekelijke gesteldheid der longen ten gevolge heeft. Wij zouden echter Dr. PALMEDO in bedenking geven, of de blaarachtige uitslag, door hem na de aanwending van het *oleum animale foetidum* waargenomen, wel inderdaad van zoo weinig belang voor den gang der ziekte was, als hij dit doet voorkomen.

Doch wij kunnen in alle deze bijzonderheden niet treden in een Tijdschrift, hetwelk niet bij uitsluiting aan de Geneeskunde toegewijd is. Ook om deze reden hebben wij ons verplicht gevoeld, een waarschuwend woord te zeggen, zoo wel voor zulke Geneeskundigen, die al te vaardig, ook met een goed doel, aan zulke middelen dadelijk en onvoorwaardelijk geloof slaan, als voor hen, die door Courantengerucht, als in der tijd de geneeswijze van RAMADGE gemaakt heeft, zich en andere ongelukkige lijdens laten verbijsteren. Ondanks deze waarschuwing verdient dit geschrift van Dr. PALMEDO evenwel meer dan gewone aandacht. Hij doet zich over 't geheel als wetenschappelijk Arts voor. Vele redeneringen getuigen van behoorlijke ziektekennis; maar het schijnt hem aan ontleedkundige nasporingen te haperen; en die in het ontleedkundige dezer

ziekte niet te huis is, vervalt, tegen zijne bedoeling, tot verkeerde redeneringen en gevolgtrekkingen.

Op bl. 35 is *verwijdering* in plaats van *verwijding* blijven staan; ter onderscheiding vergelijkte men bl. 83. Utdrukkingen als: *de lagere sferen der vegetatie ten koste der hoogere woekeren* hadden wij gaarne door den Vertaler verbeterd gezien; desgelijks liever gelezen *longzelfstandigheid* dan *massa*. *Aanvoeren* voor *aanhalen* enz. verraden steeds het gemis van een' behoorlijken voorraad van woorden in onze taal, die toch waarlijk niet arm is.

De Familie van Eikenstein, of beschouwing van de ware Godsdienst des harten. Door T. VAN SPALL. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1841. In gr. 8vo. 270 bl f 2-70.

De voorlezingen en gesprekken der familie van *Eikenstein* zijn alleen de vorm, gelijk bij de bekende *Familie van Waardenstein*. Het wezenlijke bestaat in eene vertaling en verkorting van Leerredenen eens »beroemden Duitschen Godgeleerden" over Rom. XII en XIII. De Eerw. VAN SPALL, die zich op den titel als Auteur voordoet, geeft niet op, van wien alzo de stof afkomstig is. Er is veel nuttigs in, wat de zedkundige aanmerkingen aangaat. Verklaring van het behandelde gedeelte des Briefs van PAULUS zou men er echter vergeefs in zoeken. Dat het *Christelijke* bijzonder uitkomt, melden wij met hooge goedkeuring. Ook is het werkje in eenen goeden geest geschreven. Liefde tot God; Christelijke heldenmoed; ootmoed en menschenliefde zijn de voorname onderwerpen van beschouwing. Wel wordt hier en daar een tekst aangehaald, dien wij in een ander licht beschouwen; maar elk heeft zijne wijze van zien. Ofschoon overigens aan *ascetische* schriften (maar aan welke soort van schriften ook?) juist geene behoefte besta, prijzen wij het hier gegevene gaarne aan. De oude van dagen, zal in de groote letter ligtelijk genoeg nemen; anderen denkelijk met ons van

oordeel zijn, dat er al zeer, zeer weinig op eene bladzijde staat, en het boek bij gewonen letterdruk nagenoeg de helft kleiner en — goedkooper had kunnen zijn. Het is, om een' *technischen* term te bezigen, met studie *gegrosseerd*. Welligt in 't belang des uitgevers.

Apokryphen, uit het Hoogduitsch van J. G. SEUME, naar de vierde uitgave, in het Nederlandsch overgebracht, en met aanmerkingen op Nederland toegepast door R. POSTHUMUS; met eene Opdragt aan het Vaderland vooraf. Te Dokkum, bij D. Meindersma, Wz. 1840. In gr. 8vo. XX en 136 bl. f 1 - 60.

Apokryphen! een zonderlinge titel, waaruit niemand inhoud of form van dit boek ligt raden zal. De Schrijver verstaat er door (bl. 1) »zaken, waarvan men zoo niet regt weet, wat men maken zal»: de Vertaler en Aanteekenaar paraphraseert het, in zijn *Woord aan den Lezer*, (bl. XIX van het Voorwerk) »zulke gedachten, die niet van algemeen gebruik, noch door het heerschend kerkelijk of wereldlijk gezag erkend zijn.” Het zijn ook meestal korte losse gedachten, ten getale van 361, (jammer, dat het er geen 365 zijn! dan had men er voor elken dag van het jaar ééne te bepeinzen) gezegden, stellingen of opmerkingen, meest van staatkundigen of staatsburgerlijken inhoud, die door den Heer POSTHUMUS meest allen met eenige kortere of langere, meer of min beduidende aanmerkingen toegestemd of gewijzigd, opgehelderd of uitgebreid worden; eene form van schrijven, die voor de Auteurs misschien gemakkelijker was, dan een doorlopend, wèl zamenhangend, wèl bestudeerd werk zamen te stellen, maar die voor den Lezer juist niet zeer behagelijk is, eene doorlopende lezing onaangenaam en de beoordeeling moeilijk maakt. — Verder dient de Lezer nog wel te weten, dat dit werkje in het Hoogduitsch reeds in 1806 en 1807 geschreven, en in 1811, een jaar na den dood des Schrijvers, voor het eerst uitgekomen is, en dus nu, na 35 jaren, voor het eerst vertaald wordt, hetwelk, na alles, wat er, in de laatste 60 jaren, in de staatkundige wereld gebeurd, en in de staatkundige denkwijze, door den loop der gebeurtenissen, zoo wel als door de gesteldheid der

Volken en dar enkele menschen, veranderd is, een zeer aanmerkelijk verschil maakt, en billijk doet vragen, of dit werkje dan ook nu nog van zoo veel belang is, dat het verdient in onze taal het licht te zien. Men vraagt dit te meer, wanneer men, hetzelfde doorlopende, ziet, dat het eene sterke democratische kleur draagt, en zich hier en daar aan dezelfde overdrijvingen en hersenschimmige denkbeelden toegeeft, die velen in de dagen van zoogenaamde *vrijheid, gelijkheid en broederschap* behaagden, (de twee eerste woorden vindt men hier ook nog wel eens vereenigd; het laatste, volgens eene latere editie van dit schoonklinkend opschrift, weggelaten!) maar waarvan volgende ondervinding heeft doen zien, dat men de schaduw voor het ligchaam, woorden voor zaken nam. — Recensent wil hiermede niet zeggen, dat en SEUME en zijn Commentator POSTHUMUS hier en daar geen dingen geschreven hebben, die ook nu nog waar en goed en bruikbaar zijn; maar of het zaak ware, dit werkje, in eenen tijd, als de tegenwoordige is, waarin velen tot allerlei repristinatiën geneigd zijn, te vertalen, te commentariëren en uit te geven, hieraan meent Rec. zeer te moeten twifelen. — Daarenboven is de wijze van zien, vooral van den oorspronkelijken Schrijver, dikwerf eenzijdig, somber, alles, vooral wanneer het de Grooten der aarde raakt, van de ergste zijde beschouwende; en de wijze van voorstelling heeft niet zelden iets bitters en scherps, dat den Lezer voor den Auteur geenszins inneemt.

De Heer POSTHUMUS, Predikant te *Waaxens* in *Friesland*, (wien Rec. voor het overige de eer niet heeft te kennen) heeft intusschen goedgevonden, dit werkje met zijne aantekeningen in het licht te doen verschijnen, gelijk hij, een jaar te voren, de *Gedachten* van PASCAL in onze taal met aanmerkingen uitgegeven heeft. Deze zucht nu, om ouden Franschen of Hoogduitschen kost in een' nieuwen Nederlandschen schotel, met veel of weinig peterselie om den rand, op te disschen, wil Rec. niet onbepaald laken: zij kan zelfs in sommige gevallen groote nuttigheid hebben, wanneer het oude iets van blijvende waarde, en ten onregte of bij toeval in vergetelheid geraakt is. 's Mans uitgave van PASCAL'S *Gedachten* is dan ook in dit Tijdschrift voor 1841, N°. V, bl. 200—203, met lof aangekondigd; doch daar was hij ook, meent Rec., meer op zijn eigen grondgebied, en sprak over hetgene, waarin hij thuis was; maar of dit hier wel zoo

zeer het geval is, zou eene andere vraag zijn. — Dat het hem aan geen warme vaderlandsliefde ontbreekt, hiervange-
 tuigt zijne *Opdragt aan het Vaderland*, in welke hij op den
 toon van hooge opgewondenheid den lof der Vaderen uitba-
 zuint, en over de tegenwoordige gebreken, die er, naar zijn
 inzien, in het staatkundige bestaan, sterk declameert, en
 wel eens dingen zegt, die aangematigd genoeg zijn, b. v.
 waar hij bewert, (bl. XVI) dat »de *grootte meerderheid* van
 »de Staten-Generaal te weinig gevoel heeft van hare edele
 »bestemming, (om) waakzaam te zijn tegen alle inbreuk op
 »en verkrachting van de grondwettige instellingen des Va-
 »derlands.” — Er is eene mode in alles; en zoo hoort men
 thans dikwijls ook Schrijvers, die vrij wat jonger zijn dan
 deze, nu eens als juichende, dan een als huilende lofredenaars
 van onze Vaderen en van den goeden ouden tijd spreken:
 maar dan wilde Rec. aan die Heeren wel eens vragen, wie zij
 toch door »onze Vaderen” bedoelen, want voor velen worden
 de Mannen van 1780, 1787 en 1795 ook al zoo zoe-
 telijk hunne Vaderen. Ook wil hij aan den welverdienden
 lof van vroegere geslachten geenszins ondankbaar knagen;
 maar hij kan toch ook niet vergeten, dat zij menschen,
 feilbare menschen waren, van gelijke bewegingen als wij;
 niet vergeten, dat het ook toen al geen goud was, wat er
 blonk; niet vergeten, dat er ook bladen in hunne geschied-
 boeken zijn, die men er zou willen uitscheuren, omdat zij
 met bloed en tranen onuitwischbaar geschandvlekt zijn;
 niet vergeten, dat tijden en omstandigheden, gedeeltelijk met,
 gedeeltelijk zonder ons toedoen, zoodanig veranderd zijn;
 dat die Vaderen uit verschillende tijdperken, indien zij op-
 stonden en wijs waren, ons zouden toeroepen: »Kinderen!
 »als het tij verloopt, moet gij de bakens verzetten.” — En
 wat zal nu, volgens onzen Voorredenaar, het remedie zijn
 tegen de thans onder ons heerschende staatkundige kwalen?
 »De regtstreeksche verkiczingen”! (bl. XVII.) De Heer
 РОСТРУМУС heeft waarschijnlijk den tijd niet met kennis
 beleefd, toen Volksstem, Volks- en Grondvergaderingen,
 Clubs, Committés, Nationale Conventie, en wat niet al,
 waarin de burgers van de Bataafsche Republiek de lieve
 Fransche broeders naäpten, aan de orde van den dag wa-
 ren, en die Rec., hoe jong mensch toen ook nog, en hoe
 onbevoegd ook toen, om er over te oordeelen, zoo als het
 gaat, min of meer konden bekoren, maar die hem herin-

neringen genoeg hebben nagelaten, om hem in rijper' leeftijd te doen nadenken, wat er van die zoogenaamde volksstem en volkskeus en volksregering was, zoodat men er waarlijk niet van zeggen kon: *Vox populi vox Dei!* (de volksstem eene Godsstem!) maar dat zij, hoe schijnbaar fraai ook, niet anders dan op eene oligarchie van demagogen konden uitloopen, en alzoo ook thans niet terug te wenschen zijn. — Doch het is hier de plaats niet, om daarover uit te weiden; en hiermede neemt dus Rec. van dit boekskén afscheidt; want moest zijne aankondiging of beoordeeling bestaan in eene gezette doorlooping en toetsing, al ware het slechts van de voornaamste der 361 stellingen en van de daarbij gevoegde aanmerkingen, dan zou zijn verslag eene uitgebreidheid moeten hebben, voor dit Tijdschrift niet gepast, en ook door den aard van dit werkje niet gevorderd.

Resumé des négociations qui accompagnerent la révolution des Pays-bas Autrichiens, avec les piéces justificatives, par L. P. J. VAN DE SPIEGEL, membre du corps équestre de la province de Gueldre, secrétaire de legation de S. M. le Roi des Pays-bas. Amsterdam, chez J. Muller. 1841. 8vo. 406 pag. f 4-70.

De Heer VAN DE SPIEGEL, de kleinzoon van den Raadpensionaris, geeft in dit werk een belangrijk verslag van de onderhandelingen, die tijdens de omwenteling in de *Oostenrijksche Nederlanden* onder het bestuur van de Keizers JOSEPH II en LEOPOLD plaats hadden. Hij kon hieromtrent vele bijzonderheden en officiële stukken bekend maken, die in zijn bezit waren, omdat de Raadpensionaris een der medeteekenaars der Conventie van 's *Gravenhage* was.

Het *resumé* zelve is verdeeld in vier Hoofdstukken, waarvan het eerste handelt over den vorm der regering in de *Nederlanden*, de staatkundige en godsdienstige hervormingen, die Keizer JOSEPH II invoerde, en die eenen hevigen tegenstand ontmoetten. Het Seminarium van *Leuven*, de keizerlijke bevelschriften worden in de uitvoering geschorst; er vertrekt eene deputatie uit *België* naar *Weenen*; de gewone subsidiën worden geweigerd; terwijl de zittingen van de

Staten van *Braband* en *Henegouwen* worden opgeheven en de privilegiën dier beide provinciën ingetrokken. Het tweede Hoofdstuk begint met eene schets van de staatkundige gesteldheid van *Europa*. VAN DER NOOT, een der hevigste Belgische patriotten, gaat naar *Londen*, 's *Gravenhage* en *Berlijn*. Eene omwenteling breekt te *Leuven* uit; vele Belgische misnoegden nemen de wijk op het grondgebied van het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden*. Comité van *Breda*, en openlijke verklaringen des Keizers. De opstand breekt uit. *Affaire* bij *Crumpipen*. VAN DER MERSCH Generaal der misnoegden. Manifest van het Brabandsche Volk. Inneming van *Gend*. Onderhandelingen, wapenstilstand en inneming van *Brussel*. Unie tusschen *Braband* en *Henegouwen* en traktaat van vereeniging tusschen alle de Belgische Provinciën. In het derde Hoofdstuk zien wij de Belgische agenten te *Berlijn* en te *Londen*; de onderhandelingen tusschen de drie Verbondene Hoven; de Conventie van *Berlijn*, en de dood van JOSEPH II. Brief van zijnen opvolger LEOPOLD aan de *Belgen*. Voorstanders van het geestelijk gezag en de Volksregering in *België*. Plunderingen te *Brussel*. VAN DER MERSCH wordt in hechtenis genomen. Voorstellen van *Engeland* aan de strijdende partijen. De Staten-generaal der *Vereenigde Nederlanden* bieden hunne bemiddeling den Koning van *Hongarijen* (LEOPOLD) aan. *Pruissen* is ook tot de bevrediging werkzaam. Conferentiën te *Reichenbach*; teekening der preliminairen. Request van het Belgisch Congres aan den Koning van *Pruissen*. Het vierde of laatste Hoofdstuk verhaalt den marsch der Oostenrijksche troepen naar *België*. Het Congres besluit, om hun tegenstand te bieden. VAN EUPEN komt in 's *Gravenhage*. Onderhandelingen van het Congres met de bemiddelende Mogendheden; hetzelfde volhardt in zijne weigering. Verklaring van den 31 October en Manifest des Keizers. Het Congres verzoekt een uitstel, doch de Oostenrijksche regering weigert zulks, doet zijne troepen de *Maas* overtrekken en *Brussel* weder innemen. Brief van den Koning van *Pruissen* aan den Keizer. Conventie van 's *Gravenhage*, die een einde maakte aan de Belgische omwenteling van 1790.

Dat is de zakelijke inhoud van dit belangrijk *resumé*, waarbij eene verzameling van officiele stukken is gevoegd, die de waarde van deze bijdrage tot de Geschiedenis van het laatst der 18de Eeuw nog meer verhoogen. Wij zien hier ook het

laatste bedrijf van de staatkundige rol van ons vorig Gemeenebest, en wij kunnen dit werk aan allen, die de Geschiedenis des Vaderlands beoefenen, aanbevelen, om het naast die van KRAIJENHOFF en ROËLL in hunne boekerij te plaatsen.

Uitgewerkte Oplossingen der Rekenkundige Vraagstukken, voorkomende in de Beginselen der Stelkunst van JACOB DE GELDER, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor, door* J. M. J. PANTEKOEK, *Leeraar voor de Wiskunst aan de Latijnsche scholen te Leeuwarden. Met eene Voorrede van* JACOB DE GELDER, *Hoogleeraar te Leiden. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1839. *In gr. 8vo. IV en 155 bl. f 1-80.*

Wij zijn zeker eenigzins laat met de aankondiging van een werkje, dat, zoo het aan deszelfs bestemming beantwoordt, reeds in veler handen is. De tijd, sedert de uitgave verloop, heeft echter aan de waarde van het boek niets ontnomen, en, zoover wij weten, is het nog niet, zoo als dikwijls het geval is, door anderen verdrongen.

Van tot tot tijd hebben wij eene reeks verzamelingen van vraagstukken, verschillende takken der wiskunst behandelende, aangekondigd; hier wordt ons eene verzameling van uitgewerkte oplossingen van vraagstukken aangeboden, voorkomende in de *Beginselen der Stelkunst* van den Hoogleeraar DE GELDER. Deze vraagstukken behooren tot het gebied der eerste en tweede magtsvergelijkingen, en zijn in het werkje behandeld, zoo als de onderwijzer dit gewoonlijk voor het bord doet, en laten, wat de duidelijkheid aangaat, niets te wenschen over. De Schrijver zal ons gereedelijk toestemmen, dat tot het uitwerken van deze vraagstukken meer tijd en geduld dan wel groote inspanning vereischt wordt. Daarom zullen wij bij de behandeling der oplossingen niet blijven stilstaan, maar liever vragen, of het oplossen van alle de vraagstukken, in een leerboek voorkomende, goed en nuttig is.

Zonder de Voorrede van den Hoogleeraar DE GELDER zouden wij met meer vrijmoedigheid zeggen: eenige enkele uitgewerkte vraagstukken zijn voor den leerling dikwijls onontbeerlijk; terwijl het meerendeel der vraagstukken strekken moet, om de krachten van den leerling te beproeven. De opgave der uitkomsten zonder de uitwerking is aange-

naam, omdat, bij het vergelijken van deze met de verkregene uitkomsten, de verschillen aanleiding geven tot opsporing der gemaakte fouten. Voor den onderwijzer zijn uitgewerkte voorbeelden ook minder van belang; de onderzinding toch leert, dat het opstellen der vraagstukken, ten minste van dezulke, welke hier voorkomen, lastiger is dan de uitwerking zelve. Het gemis van uitgewerkte vraagstukken dringt den leerling, geduriglijk den raad en de voorlichting van den onderwijzer in te roepen, en maakt hem oplettender bij de behandeling der zaken gedurende de lessen.

Het spijt ons, dat wij in het onzekere zijn, voor wie de Heer PANTEKOEK deze uitgewerkte voorstellen in het licht gegeven heeft. Professor DE GELDER zegt in de Voorrede, dat de Schrijver aanspraak verkregen heeft op de erkentenis der *zich zelf leerende jeugdige beoefenaars der wiskunde*, welker aantal jaarlijks toeneemt. Zou de Heer PANTEKOEK voor dezen zich al die moeite getroost hebben? Zoo ja, dan bedanken ook wij den Schrijver voor zijne onbaatzuchtige pogingen ter uitbreiding en algemeene verspreiding eener wetenschap, die de grondslag van alle andere is, en kunnen gerust aan de *zich zelf leerende beoefenaars der wiskunde* een werkje aanbevelen, van hetwelk Prof. DE GELDER zoo veel goeds zegt.

De uitvoering laat, den aard van het werkje in aanmerking nemende, weinig te wenschen over.

Letter- en Geschiedkundige Verzameling van eenige Biographische Bijdragen en Berigten, door Mr. JAN WILLEM DE CRANE, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Oud-Professor enz. te Franeker. Te Leeuwarden, bij W. Eekhoff. 1841. In gr. 8vo. 120 bl. f 1-30.

Onder dezen titel geeft de achtlingwaardige DE CRANE, reeds vroeger door andere geschriften bij de Geschiedkundigen bekend, wederom eenige zijner historische nasporingen. Het boekdeeltje bevat wel gedeeltelijk voorheen medegedeelde, maar nu met bijvoegselen vermeerderde Biographische Bijdragen. Het biedt ons de volgende stukken aan: I. *De Ridder JACOB WESTERBAEN*. II. *Iets over D. R. KAMPHUYZEN en zijn Graf*. III. *De Familie HEMSTERHUIS*. IV.

HORATIUS VITRINGA. V. *Loffelijke vermelding van de drie Franeker Burgers*, BAUKE EISMA VAN DER BILDT, HANS KINÉ en EISE EISINGA. VI. *De erkende wetenschappelijke verdiensten van EISE EISINGA gehuldigd*. 1. *Overdragt van het Huis en Planetarium van EISE EISINGA aan het Rijk*. 2. *De Afbeelding van E. EISINGA aan de stad Franeker geschonken, door Jonkheer J. OEBINGA van Humalda*. 3. *Hulde aan de gedachtenis van E. EISINGA*. 4. *Eene, bij het afsterven van E. EISINGA opgewekte, wetenschappelijke herinnering*. VII. BAUKE EISMA VAN DER BILDT. VIII. *Vijftigjarig Feest van den Hoogleeraar EVERWINUS WASSENBERGH*.

Hozeer wij in verschillende werken over onze vaderlandse Letterkundigen en Dichters veel van JACOB WESTERBAEN vinden aangeteekend, was het echter een zeer gelukkig denkbeeld, die verspreide berigten bijeen te zamelen en bij wijze van Redevoering hier eene plaats in te ruimen; te meer, daar vooral die, welke van WESTERBAEN'S geboorteplaats en dood gewagen, nog al aanleiding tot verwarring zouden kunnen geven. Wij houden het er ook, na al het hierover aangemerkte, voor, dat SCHELTEMA dwaalt, door te zeggen, dat WESTERBAEN in *Dordrecht* zoude geboren zijn, daar alle Schrijvers er 's *Gravenhage* voor houden. In dezelfde Redevoering vinden wij nog eenige niet onbelangrijke mededeelingen omtrent het geslacht NICOLAÏ, waaruit onze JANUS SECUNDUS gesproken is. Van de verschillende uitgaven van WESTERBAEN'S gedichten vinden wij ook hier melding gemaakt; de geleerde Schrijver geeft op bl. 32 eene beschrijving van den druk in 1657 in 's *Gravenhage* bij ANTHONIE en JOHANNES TONGERLOO. Niet alleen is in deze uitgave eene titelplaat, waarop men beneden de afbeelding van *Ockenburg* ziet, maar bij de naauwkeurige opgave des Schrijvers verder van titelplaat en portret, schijnt hem ontgaan te zijn, dat die uitgave nog eene afzonderlijke plaat, door Mr. ADRIAEN MATHAM in koper gesneden, van dit Buitengoed des Dichters bevat, Iste D. bl. 38. Ref. heeft ze in zijne uitgave van 1657. Of zoude in alle exemplaren van dien tijd soms de afbeelding van *Ockenburg* niet voorkomen?

Het stuk over D. R. KAMPHUYZEN en zijn graf is eene zeer belangrijke aanvulling van hetgeen de Schrijver vroeger plaatste in dit Tijdschrift, 1809, N^o. V, bl. 207, en dient voornamelijk, om KAMPHUYZEN van de daarin genoemde aantijging van den Heer POTTER te ontheffen. Deze namelijk

verhaalt, in zijne Reize door de oude en nieuwe Oostelijke Departementen van het Koningrijk *Holland*, enz. dat het KAMPHUYZEN was, die op een uithangbord voor zijn huis, in de Hoogstraat te *Dokkum*, had laten schilderen een' Bijbel aan de eene en een spel kaarten aan de andere zijde. Zulks, zegt de Heer DE CRANE, is niet met KAMPHUYZEN, maar met zekeren JOHANNES HILARIDES, Conrector der Latijnsche School en Boekverkooper in de Hoogstraat aldaar, geschied; en daar het bovendien bekend is, dat dit in 1695 plaats vond, is het onmogelijk, dat zulks door KAMPHUYZEN zoude gedaan zijn, daar deze reeds in 1627 gestorven was, en het dus bijna 70 jaren na 's mans overlijden heeft plaats gehad.

Over al de lezenswaardige stukken uit te weiden, is ons doel niet. Vonden wij in het stuk *de Familie HEMSTERHUIS* eene menigte berigten omtrent dit geleerd geslacht, deszelfs naam en wapen, niet minder belangrijk is alles, wat hier over EISE EISINGA voorkomt. Het reeds door den Heer SCHELTEMA medegedeelde was zeer welkom; deze hulde aan den verdienstelijken uitvinder en vervaardiger van het beroemde Planetarium te *Franeker* is een waardig offer, aan de kunde van dezen onzen landgenoot toegebracht.

Eene fraaije afbeelding van het wapen van HEMSTERHUIS wordt voor aan het werkje gevonden. Druk en uitvoering zijn net, en de zorg van den *Leeuwarder* Archivarius ECKHOFF waardig.

Ref. betuigt den werkzamen Grijsaard zijnen dank voor hetgeen hij der letterkundige wereld nog in den laten avond zijns levens heeft geleverd; wenshende hem verder lust en krachten toe, om hem, zoo veel doenlijk, nog met andere belangrijke nasporingen en onderzoekingen te verrijken.

Wetboek van Koophandel, met Aanteekeningen van Mrs.

C. D. ASSER, W. E. J. BERG, M. H. GODEFROI, J. W. TIJDEMAN en J^o. DE VRIES, JZ., *Advocaten te Amsterdam. Iste Boek. Te Amsterdam, bij J. Müller. 1841. In gr. 8vo. IV en 128 bl. f 2-20.*

Ofschoon nog slechts het eerste boek van het Wetboek van Koophandel, verrijkt met de Aanteekeningen van de in het hoofd dezes genoemde Advocaten, ontvangen hebbende, haasten wij ons met de aankondiging, ten einde het bestaan

des werks, of althans het nuttige en zoo wel voor regsgeleerden als handeldrijvenden belangrijke daarvan des te spoediger bekend te maken. Indien, gelijk te verwachten is, het overige van dat Wetboek met dezelfde zorgvuldigheid behandeld worde, zullen wij een zeer geschikt handboek bekomen. Het plan des werks is aldus, dat men op elk artikel, hetwelk daartoe aanleiding geeft, eene meer of min uitvoerige aanteekening ontvangt, waarin als slotsom het gevoelen van de meerderheid der bedoelde Advocaten wordt opgegeven, tenzij alleen dat een zeer bepaald verschil ten opzichte van gewigtige vragen plaats hebbe, als wanneer van de wederzijdsche gevoelens gewag wordt gemaakt. Bij de mededeeling der Jurisprudentie heeft men niets slechts de regtspraak der onderscheidene tegenwoordig in ons land bestaande Collegiën vermeld, maar ook de strekking dier vonnissen, welke onder de Fransche wetgeving door Hollandsche regters geslagen zijn, voor zoo veel de toen gedane beslissingen op de tegenwoordige wet nog van toepassing zijn. Ons verder oordeel over dit werk zullen wij doen kennen, zoo ras het volledig zal zijn uitgegeven.

Nog iets ter zake van het stelsel van in-, uit- en doorvoeren 's Lands financieel belang dienaangaande, door A. ELINK STERK, JR. Te 's Gravenhage, bij A. D. Schinkel. 1841. In gr. 8vo. 46 bl. f : - 60.

Bijdrage ter regeling van het beheer der Dijk- en Polderbesturen en van de Conflicten van Attributie, door Mr. H. VAN SONSBEECK, Raadsheer in het Provinciaal Geregtschhof van Overijssel. Te Zwolle, bij W. E. Tjeenk Willink. 1841. In gr. 8vo. 65 bl. f : - 90.

De Heer A. ELINK STERK, JR., wiens staathuishoudkundige kennis in het vak der belastingen genoegzaam gebleken was uit zijn werk: *De Belastingen, vooral die van den Handel, in verband beschouwd met het algemeen volksbelang* (*), deelt in het tegenwoordige vlagschrift meer bepaald zijne bezwaren mede tegen het bestaande stelsel van In-, Uit- en

(*) Te Delft en te Amsterdam, bij B. BRUINS EN T. B. GROEBE, 1828.

Doorvoer, als veroorzakende eene groote administrative beslommering, eenen grooten materiëlen last, en een nog grooter zedelijk kwaad; terwijl de inkomst, die er door wordt daargesteld, naauwelijks een vierde bedraagt van hetgeen de inning dier belastingen aan de natie kosten moet. Dit laatste punt vooral wordt door juiste becijfering *bevezen*; inzonderheid betoogt de Schrijver, bl. 28 en vervolgens, het verkeerde der zoogenaamde, uit de wet ter bevordering der belangen van den landbouw, van 29 Dec. 1835, voortvloeiende *bascule*, als slechts eene soort van *agiotage* bevorderende; en hij toont aan, hoe de natie, die gerekend kan worden bij de 300 miljoen jaarlijksche inkomsten te hebben, indien zij daarvan jaarlijks 200 miljoen, behalve voor brood en granen, aan verdere uitgaven verteert, alsdan daarvan 14 miljoen aan regten van in-, uit en doorvoer, mitsgaders ten gevolge der graanwet, betaalt, schoon er slechts *drie miljoen* zuiver van in de schatkist komt. Daar wij toch eene nieuwe wetgeving op het stelsel der belastingen te gemoet zien, hopen wij, dat hetgeen door den Heer STERK, zoo hier als elders, en buitendien door zoo vele anderen, van tijd tot tijd is aangevoerd, wederklank bij de Regering en de Staten-Generaal moge vinden. Men vereenvoudige vooral de administratie. De wijze van heffing is te kostbaar; en juist dáárom behoeven wij zoo vele en zulke zware belastingen, dewijl, naar de bestaande wijze van handelen, geene verdere bezuiniging meer mogelijk is. Doch die bezuiniging zal mogelijk worden, wanneer men zoo weinig ambtenaren aanhoudt, als tot inning der belastingen noodig is, maar geene belastingen uitdenkt of de heffing omslagtig maakt, opdat er toch vele ambtenaren zouden kunnen worden bezoldigd.

De Raadsheer VAN SONSBEECK, wiens *Proeve over de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der Regterlijke Magt* (*) reeds eenen tweeden druk beleefd heeft, levert in zijne hierboven aangekondigde bijdrage eene meestal afkeurende beoordeeling der *Conceptwet* op de Dijk- en Polderbesturen. Doch de meeste zijner bezwaren zijn weggevallen door den bijval, dien zijne en andere opmerkingen bij de Staten-Generaal, en vervolgens bij de Regering, hebben gevonden. Men vergelijke slechts het wetsontwerp met de wet zelve van 9 Oct. 1841 (*Staatsblad*, No. 42). Alleenlijk kan het aan-

(*) Te Zwolle, bij H. A. DOIJER, 1829, 2 Deelen.

gemerkte over de *Conflicten* nu nog in overweging komen. De Schrijver wenscht eenvoudig de intrekking der bekende *Conflictbesluiten*, en wil voorts geen de minste bepaling op dat onderwerp; echter, wil men *Conflicten* behouden, dan natuurlijk verlangt hij eene *wet* op dat onderwerp. Met dien laatsten wensch kan Recensent zich het beste vereenigen, en ook de Regering draagt eene wet daarop voor. Maar wie zal dan de regtmatigheid der opgeworpene *Conflicten* beoordeelen, en op welke wijze? — Naar ons voorkomt, kan er aan eene beslissing door den Koning, nu de Ministers verantwoordelijk zijn, niet meer worden gedacht: want de Ministers, die de beslissing contrasignéren, zijn zelve aan het hoofd der Uitvoerende Magt, ook de Minister van Justitie. De Uitvoerende Magt zou dus partij en regter te gelijk zijn. Maar de wijze van zamenstelling van den Hoogen Raad, voor wien ook de Ministers te regt moeten staan, maakt het Collegie tot meer dan een louter regtsprekend ligchaam. Het is eene de jurisprudentie vestigende, de competentie regelende en de Grondwet handhavende Autoriteit. Bij opwerping van een Conflict van wege de Administrative Magt, zou ons de Hooge Raad de beste scheidsman tusschen haar en de Hoven en Regtbanken toeschijnen.

Hekuba, Treurspel van EURIPIDES. Uit het Grieksch vertaald door W. HECKER. Te Groningen, bij P. van Zweden. 1841. In gr. 8vo. 51 bl. f. : - 75.

Als men nagaat, hoe niet zonder grond op de *Hekuba* van EURIPIDES is aangemerkt, dat de eenheid van handeling er aan ontbreekt, en er waarlijk twee afzonderlijke onderwerpen in worden voor oogen gesteld, eerst de opoffering van POLYXENA, en daarna de wraakoefening van HEKUBA op POLYMESTOR, niet wegens eenig verraad aan POLYXENA, want dan zou er meer eenheid in het stuk zijn, maar om den moord, aan den hem toevertrouwd POLYDONIS gepleegd; — als men verder in aanmerking neemt, hoe veel stuitends de volvoering van een menschenoffer heeft, daar POLYXENA geenszins, gelijk ANTIGONE bij SOPHOCLES, als eene uit een godsdienstig-zedelijk oogpunt onschuldige, doch tevens, in geregtelijken zin, als overtreedster eener haar bekende verordening waarlijk schuldige, ten dood wordt verwezen, maar

zij integendeel als eene volstrekt schuldellooze, ten zoen der schim van ACHILLES, zonder dat die schim uitdrukkelijk *haren* dood had gevorderd, geslagt wordt; — als men hier nog bijvoegt, hoe het medelijden met HEKUBA eenigermate in afschuw van hare wreedheid verandert, wanneer zij niet slechts den verraderlijken en hebzuchtigen moordenaar van haren zoon POLYDONIS, den Thracischen Koning POLYMESTOR, de oogen laat uitsteken, maar bovendien ook zijne onschuldige zoontjes door hare medeslavinnen laat ombrengen; — als men dat alles zich voor den geest brengt, dan wekt het verwondering, dat de Heer HECKER juist *dit* Treurspel van EURIPIDES verkozen heeft, om het in Nederlandsche dichtmaat aan zoodanige beminnaars der letterkunde, die de Grieksche taal niet magtig zijn, mede te deelen. Want zij, die Grieksch lezen, zullen toch wel genoeg en beter hebben aan het oorspronkelijke, waarbij de jeugdige *literator* dan nog onder anderen kan raadplegen het *Specimen literarium in EURIPIDIS Hecubam*, door den Heer J. B. VERWAJEN. (Utrecht, bij J. ALTHEER, 1833.)

Wat nu de dichterlijke overbrenging door den Heer HECKER aangaat, zij is niet zonder verdienste, maar toch dikwerf stroef, hard en duister.

Wie zal bl. 1 in de woorden:

— »den Vorst, die trotsch te moede
»Het Thracisch ruitervolk bevestigt in zijn hoede.»

de eenvoudige en duidelijke woorden van EURIPIDES vs. 9 herkennen, ja wie zal het Hollandsch zonder behulp van het Grieksch verstaan: *Φίλιππον λαδὸν εὐθύωνων δορί?*

Niet beter is bl. 23: (HEKUBA:)

- »Mijn dochter, waar te zien in zulk een zwerm van rampen
- »En jamren, die om strijd met nieuwe jamren kampen, .
- »In wissling door eekjaar geslingerd, dat mijn hart,
- »Aan 't eene leed geklemd, in 't ander leed verwacht!

EURIPIDES heeft, vs. 580 en vervolgens:

ᾧ θυγατερ, οὐκ ἴδ' εἰς ὅπ βλέψω κακῶν,
πολλῶν παρόντων· ἦν γὰρ ἀψωμαι τινός,
τόδ' οὐκ ἔα' με, παρακαλεῖ δ' ἐκεῖθεν ἄϊ
λύπη τις ἄλλη διάδοχος κακῶν κακοῖς.

Bl. 6: *Mijn grijze is dood, voor mijn grijze gemaal*, is geen geoorloofde *ellipsis*; en staat er *grijze* voor *grijsaard*, dan is het een *Germanismus*. Dat gansche couplet is vol harde en duistere regels. Vrij gelukkig is daarentegen de *Rei*, bl. 18 en 19 (vs. 441—478 in het oorspronkelijke.) Maar wie kan het onmiddellijk volgende bl. 20 (of vs. 479—482) welgeslaagd noemen? EURIPIDES heeft:

ΤΑΛΘΥΒΙΟΕ.

ποῦ τὴν ἄνασσαν δὴ ποτ' ὄψασα Ἰλίου
Ἐκάβην ἂν ἐξεύροίμι, Τρωάδες κόραι.

ΚΟΡΟΕ.

αὐτὴ πέλας σου, νῶτ' ἔχουσ' ἐπὶ χθονὶ,
Ταλθύβιε, κεῖται, ξυγκεκλεισμένη μέπλοια.

HECKER vertaalt:

» TALTHYBIUS (*tot den Rei.*)

» Waar vinde ik HEKUBA, die eens uw stad beheerschte,
» Trojaansche *meisjens*?"

(Klinkt dit in onze taal niet te plat voor den treurspeltoon?)

» *De Rei.*

» Zie, daar ligt zij op 't *verweerdste*, (!)
» Nabij u in het stof, gewikkeld in haar kleed."

Als wij ons oordeel zamentrekken, dan valt het in uen Heer HECKER goed te keuren, dat hij, tot eigene oefening, van tijd tot tijd, eenig Grieksch Drama in Nederlandsche verzen overgiet; doch als hij soortgelijke voortbrengselen zijner pen aan het ongeleerde, maar toch beschaafde en smaak bezittende publiek in het vervolg wil mededeelen, dan zorge hij vooreerst voor eene gekuischter bewerking, en ten tweede kieze hij zoodanige stukken, die den hedendaagschen lezer voor de Grieksche tragedie gunstiger stemmen kunnen.

*Proeve van Javaansche Poëzie, uit het Javaansche Helden-
dicht de Brâtâ-Jocdâ, of de strijd der Barâthâs; een
Voorlezing; door T. ROORDA, Hoogleeraar te Amsterdam.
BOEKBECH. 1842. NO. 5.* Q

Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1841. In gr. 8vo. 51 bl. f : - 75.

Indien dit boekje ook geene andere verdienste bezat, het mist althans niet die der nieuwhoud van onderwerp. Weenige lezers zullen het wel ter hand nemen, die bijna iets van het Javaansche heldendicht weten, waarover hier gehandeld wordt. Doch ook in andere opzigten wekt dat onderwerp zeer onze belangstelling. Teregt merkt de Hoogleeraar aan, dat *Java*, reeds sedert zoo langø jaren eene bezitting van *Nederland*, nog al te zeer onbekend onder ons is. Eerst in den laatsten tijd heeft men zich op de kennis van het Javaansch beginnen toe te leggen, en daardoor den toegang geopend tot die van de Javaansche literatuur. Zij dagteekent uit eenen tijd van bloei en beschaving, waarvan ook de overblijfselen in stukken van bouw- en beeldhouwkunst nog aanwezig zijn. De literatuur, grootendeels van poëtischen inhoud, draagt de blijken, dat de Javaansche beschaving van Indischen oorsprong is. De twee groote Indische heldendichten, de *Râmájana* en de *Mahábhárata*, zijn naar *Java* overgebracht en voor de *Javanen* bewerkt. Het laatstgenoemde is door die bewerking een geheel nationaal dichtstuk geworden, waarvan het tooneel geheel op *Java* is verplaatst. Van dit dichtstuk deelt de Hoogleeraar hier eene proeve mede.

Beschouwen wij het stuk als zoodanig, dan is het zeker zeer gewichtig; maar het laat, onzes inziens, toch nog al veel te wenschen overig. De Hoogleeraar bestemde het tot eene voorlezing, zoo wij wel onderrigt zijn, voor eene gemengde vergadering; en daarvoor schijnt het Rec. zeer weinig geschikt. Het moet voor de hoorders bijna onmogelijk geweest zijn, de vreemd luidende namen der vele hier voorkomende personen te onthouden, en daardoor den samenhang goed te volgen. De geheele voorstelling, gelijk de Redenaar zelf gevoelde, (bl. 12, 13) heeft ook dikwijls te veel vreemds, dan dat de voorgedragene proeven een gemengd gehoor konden behagen; het kon het dichterlijke en schoone daarvan moeijelijk beoordeelen; met de zaken zelve onbekend, kon het de beschrijving niet naar waarde schatten. Of deze voorlezing bijval gevonden heeft of niet, is aan Rec. geheel onbekend; maar naar dien bijval zou hij het boekje zelve niet willen beoordeelen. Het onderwerp zelve is belangrijk; het Javaan-

sche heldendicht verdient, blijkens deze proeve, nader bekend te worden, en wij bevelen haar daarom aan allen aan, die belang in literarische studie stellen. Voor dezulken is dit kleine boekje een merkwaardig stuk, en zij zullen zich de lezing niet beklagen. Maar Rec. verbeeldt zich toch, dat zij het met hem betreuren zullen, dat de Hoogleeraar ROORDA den vorm eener voorlezing heeft gekozen, en daardoor zich beperkt heeft in datgene, wat hij leveren kon. Wij zouden zoo gaarne meer van den inhoud van het dichtstuk kennen, van den gang van het geheel, opdat wij ons een cenigzins aanschouwelijk beeld van hetzelfde mogten kunnen vormen. Daartoe ontbrak het natuurlijk bij eene voorlezing aan de noodige ruimte. Daarin was niet meer te geven, dan eene kleine proeve, en de aanhaling van eenige voorbeelden, die van de dichterlijke waarde der voorstelling moesten getuigen. Doch wij hadden wel gewenscht, dat de Hoogleeraar het gegebene had verrijkt met eene uitvoeriger beschouwing van het geheele stuk, opdat wij in staat wierden gesteld, een eenigzins gegronder oordeel over het geheel te vellen. Misschien voelt de Heer ROORDA zich opgewekt, om ons nog meer en volledigers aangaande dit onderwerp te schenken, waarop ook het woord *Proeve* op den titel ons hoop geeft. Zijne geleerde taalkennis stelt hem daartoe in staat, en aan belangstelling bij het geletterde publiek kan het, dunkt ons, niet ontbreken. Ofschoon ons dus beklagende, dat wij niet meer ontvingen, danken wij hem voor het geschonkene, en geven door die klagt zelve de getuigenis, dat wij zijne proeve met graagte hebben gelezen. — Waarom schrijft zijn Hooggel. *poëzie* in plaats van *poëzij*?

Ahasverus op den Grimsel. Een Gedicht van J. J. L. TEN KATE. Te Dordrecht bij van Houtrijve en Bredius. 1840. In gr. 8vo. XIV en 96 bl. f 2-:

Van alle Legendes is zeker die van den wandelenden Jood de meest bekende, degene, die het levendigst blijft in de geheugenis der menschen. Zij leent zich op onderscheidene wijzen uitstekend tot eene dichterlijke behandeling, en het onderwerp, door den Heer TEN KATE gekozen, heeft dus veel, wat zich aanbeveelt. Hij maakt gebruik van dat gedeelte der overlevering, hetwelk verhaalt, dat AHASVERUS (de naam

van den Joodschen wandelaar) driemaal op den hoogen *Grimsel*, een Alp in *Zwitserland*, zou geweest zijn. Toen hij daar voor de eerste maal kwam, vond hij den Alp als een' vruchtbaren wijnberg; toen hij hem andermaal bezocht, was hij met een dennenwoud begroeid; de derde maal was hij in een' sneeuw- en ijsberg veranderd. TEN KATE voert AHASVERUS in dit gedicht op, als hij voor de derde maal den *Grimsel* bezoekt. Eeuwen zijn er dus verlopen, sedert de Jood zijne omzwerfing aanvaardde; en den getuige van al die eeuwen te doen optreden, als hij de plaats wederziet, die zelve zoo vele veranderingen heeft ondergaan, het is inderdaad een poëtisch onderwerp.

Heeft nu de Dichter van dat schoone onderwerp die partij getrokken, welke daarvan te trekken ware? Rec. geloof dat niet. Hij zal trachten eene korte schets van het geheele dichtstuk te geven. Het vangt aan met een' *proloog*, gelijk de Dichter het noemt, (die het eigenlijke stuk met den naam van *monoloog* bestempelt: waartoe?) een koor van wachtengelen des *Grimfels*, die AHASVERUS zien naderen, hem beklagen, en den lof van den Allerhoogste verkondigen; ten deele schoone verzen; men hoore slechts:

Wat toch waant ge, o stervelingen, wormen van een enklen dag,
 Dat uw blik de raadsbesluiten van de Alwijsheid peilen mag?
 Wat toch poogt gij in te dringen in Haar ondoorgrondlijk doel,
 En de voeten uit te strekken naar Heur hooge Richterstoel?
 Schoon Haargang in uw verblindheid u ook donker schijnen moog,
 Daar is niets dan licht en luister voor Haar aldoordringend oog.
 Wie zijt gij, die God beoordeelt? — Gij, een handvol stuivende asch!
 Hij, de Bron, de Ziel van alles, die voor alles alles was!
 Hij, de Heer, de Vorst, de Schepper, 't eenig Groote, 't eenig Goed,
 Uit Wiens volheid alles voortkomt, tot Wien alles keeren moet!
 De immer Wijze, de immer Ware, de Eer, de Wil, de Macht, de Kracht,
 Van Wiens wenk het heden uitgaat, op Wiens blik de toekomst
 wacht!
 Hij, die is en eeuwig zijn zal, schoon ook 't al *in gruislen knall'*,
 Hij, die door alle eeuwigheden HOOGSTE LIEFDE wezen zal!

Na dezen voorzang treedt AHASVERUS zelf op, en het eerste deel van den monoloog is grootendeels toegewijd aan een dichterlijk verhaal van hetgene er vóór en na den vloek, die over hem is uitgesproken, met hem gebeurd is. Hij

verhaalt, wat in zijn hart den wrevel had doen ontstaan tegen den CHRISTUS. Hij had eene eenige dochter, om wie alleen hij leefde. Zij stierf; vruchteloos had hij om haar behoud.

Toen wierp ik snikkend
 Voor JEZUS mij op 't aanschijn neer,
 En bij de Hemelen daarboven
 Zwoer ik zijn zending te gelooven
 En Hem te aanbidden als den Heer,
 Hem als Messias te begroeten,
 Te kruipen voor zijn koningsstaf,
 Ja, 't stof te kussen van zijn voeten,
 Indien Hij slechts uit d' arm van 't graf
 Mijn enig kind mij wedergaf!

De weigering van zijne bede — ziedaar de oorzaak van zinnen haat! Hij viert dien bot, als hij mede instemt in den kreet, die CHRISTUS ten kruise doemt, en Hem, die, onder het vloekhout gebogen en afgemat, eene lfenis vraagt, onverhoord voortjaagt. De vloek zijner wandaad volgt; bewusteloos valt hij neer, en, toen hij weder tot zichzelf kwam, was de duisternis over de aarde gedaald. Hij waggelde naar den tempel, en kwam daar, toen de aardbeving dreunde en het voorhangsel scheurde. Boven het altaar stond een Engel, die hem van daar verjoeg, met de spits van het vlammeende zwaard het Kainsteeken op zijn voorhoofd brandde, en hem aan zijn rusteloos leven en aan zijne wanhoop overliet.

In de tweede afdeeling komt de Dichter eigenlijk tot datgene, wat volgens den titel de hoofdzaak is, zijne komst op den *Grimsel*, dien hij voor de derde maal betreedt. Hij begroet hem als een' getrouwen vriend, en stelt zich al spoedig de verschillende gedaanten voor den geest, waarin hij den berg heeft gekend, als wijnberg, begroeid met een dennenbosch, als sneeuw- en ijsberg, en vergelijkt zichzelf bij deze drie onderscheidene toestanden des *Grimfels*; ook hij was eerst een' wijnberg gelijk, toen den *Grimfel* gelijk, die het mastbosch droeg, eindelijk den sneeuwberg gelijk. En aan deze vergelijking, die doormengd is van uitdrukkingen van wanhoop en woede, is van bl. 36 tot 52 toegewijd.

De derde afdeeling, eindelijk, is op nieuw eene vrees-

lijke klagt van AHASVERUS over zijnen toestand. Het denkbeeld van niet te kunnen sterven, dat is de grondtoon van dit stuk. Hij hoopt soms op het oogenblik, dat de geheele wereld vergaan zal. Dan zal ook hij ter ruste komen. Maar ook die troost vliedt telkens weder. Hij beschrijft, hoe hij nog eenmaal te *Jeruzalem* was geweest, maar hoe hij en daar en overal een vreemdeling is geworden. Wederom keert hij dat tot denkbeeld terug van niet te kunnen sterven, en verhaalt, hoe hij daartoe vruchteloos alles had in het werk gesteld; een onderwerp, VOOR TEN KATE'S dichttrant regt geschikt, gelijk blijken moge uit de volgende aanhaling:

Zie, 'k poogde 't staal me in 't hart te jagen,
 Maar 't spatte aan splinters op mijn borst,
 Als waar zij uit arduin geslagen,
 Of met een muur van erts omschorst!
 Ik plofte mij in Cedrons golven,
 In Oreds schrikbren afgrond neer,
 En dwarrelde, onder schuim bedolven,
 Tot op den bodem van het meer.
 Maar de oceaen, me een schuilplaats weigerend,
 Brak los in huilend golfgeluid,
 En braakte, van ontzetting steigerend,
 Mij als een andren JONAS uit!
 Ik stortte, door de hoop gedreven,
 Dat ik mij 't hoofd verplettren kon,
 Mij neder van den Libanon:
 Maar aadlaars kwamen nederzweven,
 En voortgedragen op hun vlerk,
 Gleed ik met ongerepte leden
 Gelijk een veder naar beneden
 Op 't geurenaâmend rozenperk!
 Ik leide mij bij 't nest der slangen
 En smeekte, dat het wangediert
 Mij in heur schubben vast mocht prangen,
 Tot de adem mij ontwongen wierd:
 Maar 't was als waren vlijm en tanden
 Haar weggebroken uit den muil:
 Zij lekten kruipend mij de handen
 Of gingen onder *angstgehuil*
 En schuiflende in de struiken schuil!
 Ik wierp me op 't leger der hyeen

En reet de welpen uit heur armen:
 Zij slaakte een hartverscheurend kermen,
 Doch kromp met bangen schrik ineen!
 'k Sprong af in d' opgesparden krater
 Van d' uitgebarsten *vuurvolkaan*:
 Maar 'k raakte naauw den bodem aan,
 Of onder 't loeiend vlamgeklater
 Wierd ik met Lavagloed en asch
 Als of mij 't *diep* niet in dorst *slorpen*,
 In duizend vonken uitgeworpen,
 Terwijl geen hair me ontvallen was!

Uitboezemingen van wanhoop, bij de gedachte ook, dat hij welligt zelf toch oorzaak was van zijn onheil,

Dat wat mij enkel zwakheid scheen,
 Een hemelgergend Godbestrijden,
 Een gruwel was, zoo zwart en diep
 Als nooit, sints de eerste dag ontstaan was,
 Door alles, wat ooit de Almacht schiep,
 Beneden of omhoog begaan was;

dergelijke uitboezemingen besluiten den monoloog, terwijl de Wachtëngelen ten slotte andermaal hun lied verheffen, de weigering van den Heer, om de dochter van AHASVERUS op te wekken, regtvaardigen, en hemzelven aansporen, om CHRISTUS in zijn eigen hart te zoeken, opdat hij, Hem gevonden hebbende, vergeving erlange.

Ziedaar den inhoud van dit gedicht; en wie stemt het Rec. daarbij niet gaarne toe, dat er weinig gebruik gemaakt is van datgene, wat de derde komst van AHASVERUS op den *Grimsel* dichterlijks aanbod? Het eenige gebruik, dat daarvan gemaakt is, bepaalt zich tot de vergelijking, die hij maakt tusschen zichzelf en den onderscheiden toestand, waarin hij den berg telkens heeft gevonden. Misschien ware dit in eenige weinige regels met gelukkig gevolg te doen geweest; nu is de vergelijking voor 't minst zeer gezocht; bij voorbeeld:

Gelijk welras
 Zich 't mastbosch op uw schedel schudde,
 Dat slechts der wilde beerenkudde
 En 't wolfgebroed ter woning was:
 Gelijk de dennen, dicht omschorst,

Uw woeste naaktheid overdekten,
 Hun wortlen om u henen strekten,
 En vlochten door uw reuzenborst:
 Gelijk ze, in spijt van donderkraken,
 Van stormgeknal en bliksemvlam,
 Onstuimig beefden op hun stam,
 En 't hoofd vergramd ten hemel staken,
 Ten oorlog schenen op te staan,
 Ja, 't waagden, woest omhoog geheven,
 Een worstelstrijd op dood en leven
 Met de elementen aan te gaan:
 Zoo rees op eens de razernij
 Gelijk een furie op in mij:
 Zoo hief de wanhoop, zwijmeldronken,
 In mij het slangenhoofd omhoog!

Welke punten van vergelijking leveren deze beide dingen op? En die vergelijkingen zijn toch de eenige partij, die de Dichter van de bepaalde keuze zijns onderwerps heeft getrokken. Hoe vele herinneringen had hij AHASVERUS in den mond kunnen leggen, bij het terugzien op de verloopene eeuwen! Hoe rijk in verschillende gewaarwordingen had die herinnering voor hem kunnen zijn; gewaarwordingen in verband met zijnen toestand en den toestand der wereld, vooral ook met betrekking tot CHRISTUS en de uitbreiding van Zijn Rijk op aarde!

De greep, dien de Dichter dus gedaan heeft, komt ons voor alles behalve gelukkig te zijn. Het stuk heeft nu iets zeer eentonigs gekregen. Dezelfde toon wordt gedurig weder aangeslagen; het zijn onophoudelijke variatiën op hetzelfde thema, waarin de Dichter zich uitgeput heeft in het zoeken van gedurig nieuwe woorden, uitdrukkingen en beelden; maar de lezer voelt zich vermoeid door dat gedurig terugkeerende eenzelvige.

Dat is de groote aanmerking, die Rec. op het geheel heeft. In de bijzondere deelen is hier en daar veel schoons, en Rec. heeft door de aangehaalde proeven daarvan voorbeelden gegeven. Doch ook hier vindt hij vele stof tot aanmerkingen, waarvan hij er eenige zal mededeelen.

Het zwakke deel van de oorspronkelijke Legende is zeker de vloek, dien CHRISTUS voorondersteld wordt over den ongelukkige te hebben uitgesproken. Daarin is iets stuitends,

iets geheel strijdigs met het verheven karakter van den Heiland. Wie deze Legende dus dichtertlijk wil behandelen, en op het gebeurde wil terugkomen, moet zoo kort mogelijk over den vloek heenloopen; liefst *CHRISTUS* enkel met eenen blik laten antwoorden, en de straf zelve misschien alleen door eenen hemelbode den misdadige laten aankondigen; ofschoon men daartoe dan toch liever geen Serafijn moest kiezen, zoo als hier bl. 25 geschiedt. *TEN KATE* heeft hier anders over gedacht; niet tevreden met de verschijning van den Serafijn, legt hij tot tweemalen toe *JEZUS* den vloek in den mond. Bl. 10:

Gij Joodsche wandlaar, hoor mij spreken!
 'k Schenk u mijn smart, mijn droefenis,
 De zielsangst, die mijn hart deed breken,
 Mijn bloedzweet tot een erfenis!
 Mocht eens een ander bij mijn sneven
 Aan mijn gewaad de handen slaan,
 'k Bied u mijn spons met edik aan!
 'k Wil u mijn drukkend kruishout geven!

En bl. 19:

Voorwaar, voorwaar, zoo spreekt de Heere,
 Daar zij noch op noch onder de aard,
 Waarheen uw matte voet zich keere,
 Van nu af rust voor u bewaard!
 Ik ga nu henen, om te sneven,
 Maar gij zult, immer voortgedreven,
Gelijk een vogel ommezweven,
Die boven 't meir de wieken klept,
 En eindloos lijden, eindloos leven,
 Tot dat gij mij gevonden hebt!

Het is onbegrijpelijk, dat de Dichter het ongepaste en stuitende hiervan niet heeft gevoeld, en ook hier dat breede en woordenrijke heeft behouden, dat hem zoo dikwijls ontsiert.

Eene tweede zeer algemeene fout in dit dichtstuk is, dat de Dichter zoo dikwijls, waar hij krachtig meent te spreken, tot bombast en Zwanenburgsche klingklang vervalt. Of wat is het anders, als men b. v. bl. 21 leest:

De wolken weenden bloed voor daauw;
 De transen dreunden op hun spillen;

of bl. 43 :

Mijn denken was een woest vermengelen
 Van tijd en plaats — een chaosnacht,
 Waarin geen straal verlichting bracht,
 Maar afgevallen, hooploze Engelen
 Hun slagwiek klepten.

of bl. 63 :

De zon verschrikt, waar ik verschijn,
 De ontstelde roos verliest haar geuren,
 De lelij rouwt, de vooglen treuren
 De stroom verzwart zijn kristallijn,
 De lentewind houdt op te *wemelen*,
 't Geboomt schijnt rood als bloed te zijn,
 En een onmeetlijk wolkgordijn,
 Een lijkkleed, overtrekt de hemelen!

Aan dergelijke gezwellenheden is dit dichtstuk rijk; daarin ligt geen wezenlijke kracht, geen verhevenheid van denkbeelden; 't is bombast en onzin, en anders niet.

Over het algemeen is de verbeelding des Dichters te rijk en te levendig. Hij stapelt beelden op beelden, soms goed gekozone, dikwijls gebrekkige, even dikwijls zeer te onpas aangebragte. B. v. bl. 18, als van de stem van JESUS, waarmede deze het vonnis uitspreekt, gezegd wordt:

En snerpend, als de rave krast,
 Die 's nachts op 't bloedig slagveld brast,
 Dof, als de zeegolf op de klippen,
 Die over 't lijk des zeemans plascht;

Ziedaar twee beelden, die al zeer ongepast bij elkander zijn gebragt, en die elkander als tegenspreken. Bl. 21 :

De splijtende aard begon te trillen,
 Gelijk een duif in 's haviks klaauw.

De duif, het beeld van zachtheid, onschuld, gebruikt, om eene vergelijking te vinden voor eene verschrikkelijke aardbeving! Zie diezelfde zucht, om beelden te gebruiken, in de vroeger aangehaalde regels, waar zelfs in den vloek, door JESUS geuit, eene beeldspraak wordt ingevlochten. Zie die

zucht in het opeenstapelen van vergelijkingen, waarbij de Dichter niet gevoeld heeft, dat hij in kracht en beteekenis daalde, in plaats van klom. B. v. bl. 43:

Ik scheen een beeldnis van arduin,
 Omvergerukt bij 't strijdgedaver,
 Een rotsklomp op een rots, een zuil
 Geknakt door 't woedend stormgehuil,
 Een lijk, vergeten door den graver!

Hoe vermindert hier de kracht der figuurlijke taal, als de Dichter van een arduinen beeld, een rotsklomp, een gebroken zuil afdaaft tot een vergeten lijk!

Doch reeds genoeg, om te doen zien, dat dit dichtstuk van TEN KATE aan vele en groote gebreken lijdt. Het is op nieuw een bewijs, hoeveel aanleg de Dichter bezit, maar ook hoeveel gevaar hij loopt, om zich te bederven, en in ondragelijken bombast kracht, in afwijking van eenvoudigheid schoonheid te zoeken. Rec. bejammert het zeer, omdat hij ook hier weder waarlijk schoone stukken heeft gevonden. De Heer TEN KATE kent de Ouden: dat hij zich op kunne studie toelegge; dat hij door hunnen geest zich late bezielen, het weelderige besnoeije, zich toelegge, om wezenlijke kracht in waarheid, en diepte van gedachten niet in woorden en fraai klinkende beelden te zoeken! Doet hij dit niet, zoo gooit hij zichzelf weg; en hij, die hoog kon staan in den rang onzer Dichters, loopt gevaar, om tot het groote aantal van brompoëten af te dalen.

De uitvoering van dit boek is zeer net, en het titelplaatje gelukkig uitgevallen.

Grammaire Allemande, redigée d'après une nouvelle méthode, à l'usage des Instituts dans notre patrie; par A. VAN DER HOEVEN, Instituteur à Vlaardingén. II Tomes. à Rotterdam, chez T. J. Wijnhoven Hendriksen. 1839, 1841. En 12mo. 504 pages. f 2 - :

De Heer VAN DER HOEVEN heeft deze Hoogduitsche Spraak-kunst voor Nederlandsche leerlingen niet in hunne moedertaal, maar in de Fransche opgesteld. Hij meent, dat de ge-

lijkvormigheid van het Hoog- en het Nederduitsch ligtelijk tot verwarring aanleiding kan geven, en daarom het gebruik van het Fransch, waarmede men doorgaans begint, doelmatiger is. Wij zijn het daarin niet met hem eens. Zekerlijk veroorzaakt de schijnbare overeenkomst menige misvatting; vandaar b. v. de eindelooze *Germanismen* in overzettingen uit de zuster taal; maar wij vreezen, dat de leerling, al heeft hij eerst Fransch geleerd, toch hierin nog niet ervaren genoeg zal zijn, om met gemak alles te begripen, wat hij tot het aanleeren van het Hoogduitsch noodig heeft te weten. Hij zal de eene taal door de andere leeren, om welligt geene van beide in den grond te verstaan. De Schrijver zal zelf erkennen, dat men tot het gebruiken zijner *Grammaire* even handig met het Fransch moet kunnen omgaan, als met zijne moedertaal. Is dit van leerlingen op scholen te wachten? En *leerlingen op scholen* stelt hij zich voor, (geene volwassenen, die zichzelve oefenen) blijkens hetgeen hij over het niet opgeven der uitspraak zegt. Kan deze methode niet tot eene allerschadelijkste zelfverheffing der jeugd op kennis der Fransche taal leiden? En verschillen de Neder- en Hoogduitsche talen, bij alle oppervlakkige overeenkomst, niet hemelsbreed in spraakkundige eigenschappen, zoodat bij *grammaticale* oefening voor de bedoelde misvattingen niet zooveel gevaar bestaat?

Intusschen, elk heeft zijne wijze van zien, en wij kunnen den Heere VAN DER HOEVEN niet anders dan lof geven over zijnen arbeid, uit *zijn* standpunt beschouwd. Eene opzettelijke beoordeeling van dit schoolboek behoort in dit Tijdschrift minder te huis. Wij vergenoegen ons dus met bloote aankondiging, en merken alleen op, dat het Duitsch niet vrij is van *Hollandismen*. Wij noemen slechts in het *Vorwort* voor het eerste Deeltje bladz. VII, reg. 1, *finde*, voor *halte*; reg. 9, *erweist*, voor *zeigt*; reg. 11, *verfertiget*, voor *bestimmt*; reg. 17, *weil ich etwas Neues als vorzüglich behauptete*, waar *der Vorliebe für Neuigkeiten wegen* Hoogduitscher zou zijn. Deze voorbeelden, van ééne bladzijde genomen, waren gemakkelijk met anderen te vermeerderen. — Wij prijzen deze handleiding voorts gaarne aan.

BOEK BESCHOUWING.

Proeve eener geschiedkundige vergelijking van de godsdienstige eigenaardigheid der Luthersche en Hervormde Kerk, door MAX GOEBEL, naar het Hoogduitsch, met Aanteekeningen, met eene Voorrede van C. H. VAN HERWERDEN, Theol. Doct. en Predikant te Groningen. Aldaar, bij M. Smit. 1841. In gr. 8vo. XIV en 256 bl. f 2-40.

Bij de menigte van oppervlakkige geschriften, waarmede het publiek in ons vaderland overstroomd wordt, strekt het Rec. tot een wezenlijk genoeg, ditmaal een werk te kunnen aankondigen, waarin den beschaafden Christelijken lezer vaste en voedzame spijs wordt aangeboden. Het doel en de strekking van het werk is op den titel aangekondigd. Het zou ons niet bevreemden, indien ook onder ons de vraag werd gehoord, welke GOEBEL in *Duitschland* van zijne meeste lezers te gemoet zag: »hebben dan beide »Kerkgenootschappen iets bijzonder eigenaardigs?» Wel weten velen te verhalen, dat de Hervormde Kerk van de Luthersche in de leer aangaande het Avondmaal, de Praedestinatie, en in andere bijzonderheden verschildt. Maar welke eigendommelijke zijden het Christelijk leven in beide Kerkgenootschappen aanbiedt, is minder bekend. Ofschoon daarom veel van het hier geschrevene bepaaldelijk op *Duitschland* betrekking heeft, zal niemand echter zich beklagen, het werk grondig te lezen. Wij hopen slechts, dat de eenigzins stroeve stijl van GOEBEL, die door den Vertaler niet geheel kon weggenomen worden, niemand zal terughouden, om van de wel wat harde schors tot de voedzame kern door te dringen. Het beeld van den inwendigen toestand der beide Kerkgenootschappen wordt ons hier niet slechts in het algemeen voor den geest geroepen, maar ook in kleine, minder bekende, bijzonderhe-

den naar het leven afgeteekend. De wijze, waarop dit geschiedt, is vrij onpartijdig en zeer gematigd. Het standpunt des Schrijvers is regt wijsgeerig en Christelijk. Zijne historische methode is door eenen echt pragmatischen en fijn critischen gang gekenmerkt. Hij zelf behoort tot de vereenigde *Evangelische Kerk in Duitschland*. En ofschoon hij voor zichzelf tot het *Hervormde* beginsel overhelt, verklaart hij rondborstig: »Ik wenschte een echt »Hervormde en een echt Luthersche te gelijk te zijn, »maar bovenal een echt Christen.»

De Schrijver begint met aan te wijzen, dat de verscheidenheid der twee Kerkgenootschappen, waarvan hij spreekt, niet toevallig en allengs ontstaan is, maar noodzakelijk moest geboren worden, uit de *versecheidenheid van grond*, waarop zij zijn ontsproten. Het verschil tusschen het *Duitsche en Zwitsersehe* volkskarakter wordt hier aangestipt, en opzettelijk aangewezen, hoe verschillend de burgerlijke en staatkundige drijfveren en bewegingen waren, die tot de vestiging en uitbreiding der *Duitsche en Zwitsersehe Kerkhervorming* hebben bijgedragen. Niet minder ontstond het verschil door de uitcenlopende *beginselen*, die in beide heerschten. Bij LUTHER praedomineerde het gemoed — bij ZWINGLI het verstand. Bij LUTHER ontsprong het Reformatorisch beginsel uit het *subjective* schuldgevoel — bij ZWINGLI uit meer *objective* redenen buiten hem. De *Saksische Kerkhervormer* zette een *materieel* beginsel op den voorgrond, de regtvaardiging voor God alleen door het geloof; terwijl hij het *formele* beginsel van het gezag der H. S. slechts *negatief* gelden liet. (D. i. LUTHER wilde niet »alles, wát niet in den Bijbel begrepen »was, *verworpen*, maar alleen wilde hij niets, wat in »denzelfen *verworpen* werd, *behouden*,” zie bl. 55.) Daarom verwierp hij ook sommige boeken des N. V., omdat zij hem *deze* hoofdleer niet schenen voor te dragen. (B. v. den Brief van JACOBUS.) ZWINGLI integendeel, en met hem alle *Zwitsersche Hervormers*, plaatste een *formeel* beginsel vooraan, het beginsel van het *onbepaald gezag der H. S.* Zelfs werd de leer, die in LUTHER's

materieel beginsel werd uitgedrukt, door hem minder ontwikkeld. Hun verlicht *verstand* boezemde hen afkeer in van de dwalingen der Roomsche Kerk. Hun *zedelijke zin* wekte de zucht in hun hart tot *bevordering van Gods eer*. In één woord, LUTHER kende aan het *Evangelie*, de *Zwitsers* aan den *geheelen Bijbel* het meeste gezag toe.

En dit beginsel (de Schrijver wijst het ons nu verder aan) heeft tevens krachtig gewerkt op den *twist* der twee partijen, werd openlijk *uitgesproken* in beider symbolische schriften, en heeft beslissenden *invloed* gehad op den gang, dien beider Hervormingswerk heeft genomen. Treffend wordt aangewezen, hoe het beginsel van CARLSTADT, door LUTHER bestreden, niets anders dan het Hervormde beginsel van gehechtheid aan den *geheelen Bijbel* was. (Wij hadden hierbij gaarne meer opzettelijk zien aangewezen, dat LUTHER zich minder tegen het *beginsel* van CARLSTADT en der *Zwickauër Profeten* heeft verzet, dan wel tegen de dolzinnige en fanatische *wijze*, waarop hetzelfde werd doorgevoerd.) Het wordt ons insgelijks herinnerd, hoe de leer aangaande het gezag der H. S. in de symbolische boeken der Luthersche Kerk oneindig minder wordt gehandhaafd, dan in die der Hervormde Kerk. Van dit verschil in *beginsel* kwam het, dat de Luthersche kerk de apocryphe boeken des O. V. hooger achtte, dan de Hervormde, bij stipte gehechtheid aan het formele *Bijbelbeginsel*, doen kan. Vandaar, dat vooral in de *Hervormde Kerk* zich het sterkste wantrouwen tegen de Critiek des O. en N. V. openbaarde, en de strijd zelfs over de oudheid en ingeving der vocaalpunten van den Hebreeuwischen tekst des O. V. met vinnigheid werd gevoerd; («een strijd,» zegt GOEBEL, »in *Engeland* nog altijd van het hoogste »belang geacht.» Is er meer noodig, om den achterlijken toestand der wetenschappelijke Theologie in *Engeland* te kenteekenen?) Vandaar, dat ook de symbolische schriften bij de Hervormden *minder* hoog staan aangeschreven, dan bij de Lutherschen. Natuurlijk spreekt de Schrijver hier slechts van het beginsel der Hervormde Kerk, niet van deszelfs inconsequente overdrijving door eenige heethoofden

onzer dagen. Nog wordt het uit dit meer uitsluitend *Evangelisch* standpunt der Lutherschen, in tegenoverstelling van het *geheel Bijbelsche* der Hervormden, afgeleid, dat de eersten veel meer dan de laatsten uit de Roomsche Kerk overnamen of behielden, mits het slechts niet dadelijk strijdig was met de H. S. Om dezelfde reden was ook de Luthersche Kerk vrij wat toegeeflijker aangaande de *traditie* dan de *Hervormde*, die geheel tot de Apostolische eenvoudigheid wenschte terug te keeren; en, terwijl LUTHER meer *verdedigenderwijze* te werk ging, verzette de Hervormde belijdenis zich meer *dadelijk*, ja *gewelddadig*, tegen de Roomsche dwaalleer. De Luthersche Kerk integendeel wilde, na den treurigen Sacramentsstrijd, nog liever tot de Roomsche dan tot de Hervormde Godsdienst pogingen van toenadering beproeven. Daar eindelijk de Hervormden meer den geheelen Bijbel, als nieuwe wet en zuivere zedeleer opgevat, ten grondslag leiden, kreeg de Zwitsersche Hervorming eene meer dadelijke *zedelijke* rigting dan de Luthersche. Vandaar onder anderen het groote werk der zedelijke verbetering, te *Geneve* door CALVIJN en FAREL aangevangen; een werk intusschen, dat, dunkt ons, door den Schrijver hier wel wat hoog wordt aangeslagen: welke waarborgen kan men toch voor de echtheid van zulke *zedelijke bekeeringen* hebben? en wordt alzoo niet onwillekeurig voedsel gegeven aan die *Methodistisch-ascetische* levensrigting, die zelfs nu nog in *Engeland* door de beste Moralisten wordt aangeprezen, en in vele der grootste mannen, zelfs een' WILBERFORCE, kenbaar is? Ons komt het voor, dat LUTHER's blik in den aard van wet en Evangelie vrij wat dieper en vrijer tevens was. Hij wilde van binnen naar buiten, niet van buiten uit naar binnen hervormen. Doch deze partijdigheid tegen het Evangelisch-Luthersche beginsel straalt op meer plaatsen van dit boek door. (Men vergelijkte b. v. het beweerde, bl. 217: »LUTHER wilde zijne eigenaardige levensleiding, waarbij hij door de wet tot het Evangelie gebragt »was, tot een' *algemeenen* levensregel maken"!?)

In een nieuw gedeelte van zijn werk gaat de Schrijver

voort, om beide Kerkgenootschappen te vergelijken, naar derzelve *uitwendige verschijning, inwendig levensbeginsel*, (zoo noemen wij de zaak liever, dan *levenssap*) *geschiedkundige ontwikkeling en onderlinge betrekking*. Wij mogen niet meer van alle deze bijzonderheden mededeelen, opdat niemand, meeneñde hier een volledig uittreksel te vinden, zich daardoor van het lezen des werks zelv' zou ontslagen rekenen. Het bovenstaande zal daartoe, hopen wij, velen hebben uitgeloekt. En wij voegen er gaarne de verzekering bij, dat dit *tweede* hoofdedeelte het misschien van het eerste nog in belangrijkheid en rijkdom wint. Tot het geven van eene proeve, om ons hoogst gunstig oordeel over dit boek te slaven, achten wij hetzelfde minder geschikt. Deszelfs gebruik zou misschien bevorderd zijn, indien de Vertaler het of in hoofdstukken gesplitst, of althans eene zakelijke inhoudsopgave er bijgevoegd had. Om het werk overigens wèl te beoordeelen, vergete men niet, dat het hier gezegde voornamelijk op *Duitschland* betrekking heeft. Voorts, dat noodzakelijk de geest van beide Kerkgenootschappen *in het algemeen* moest worden beschouwd, zoodat derhalve *plaatselijke* uitzonderingen of wijzigingen van het gezegde moeilijk in aanmerking konden komen. Vervolgens, dat de Schrijver dikwijls meer in het oog heeft, en moest hebben, waartoe een der beide Kerkgenootschappen, volgens zijne *beginselen*, overhelde, dan wat het bij eene vaak afwijkende *toepassing* dier beginselen hier en daar geworden is. Eindelijk, dat alle vergelijkingen slechts in een zeker derde doorgaan, en dat dus de tegenstelling nooit absoluut, maar altijd relatief is op te vatten. Zoo men dit uit het oog verloor, zou b. v., wat bl. 193 en 211 wordt gezegd, als *onwaar* moeten worden verworpen, ten minste wat het grootste en beste gedeelte der Hervormde Kerk in ons Vaderland betreft. — Doch genoeg. Wij prijzen het werk in volle ruimte aan. Deszelfs lezing zal in *Duitschland* bij de welgezinde leden van beide Kerkgenootschappen den wensch hebben doen oprijzen, uitgedrukt aan het slot van dit boek, »dat God »in beide Kerkgenootschappen den geest eener innige liefde

»doe bloeijen en toenemen, opdat zij eindelijk eens tot »wederzijdsche broederlijke vereeniging mogen komen.» En voor ons Vaderland verspreide het licht over menig teeken der tijden in onze dagen, en verwerve toestemming aan het woord des Vertalers: »Bij de vele Protestantsche »Kerkgemeenschappen in *Nederland* bestaat eene eenheid, »die de ware is, en, onverschillig ten aanzien van uit»wendige vormen, alleen wordt daargesteld door den band »der liefde. Moge deze eenheid ook door dit werkje aan»gekkeekt worden!» Is het ons vergund, ten slotte nog onze meening te zeggen over den strijd der beginselen, in dit werk verhaald, dan komt het ons voor, dat in de *vereeniging* van beide, d. i. in de zucht om *het Evangelie in den Bijbel* te vinden, te gelooven en te waarderen, het ware heil voor de Protestantsche Kerk gelegen is.

Bedenkingen ten aanzien van het bij de laatste Synodale Vergadering uitgebragt, en door de Synode overgenomen Rapport en daarop gegrond Besluit, ter zake van het Adres van Ds. B. MOORREES c. s., strekkende ter handhaving van de Leer der Hervormden, door J. J. LE ROY, Predikant te Oude Tonge. Te 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensing. 1841. In gr. 8vo. 30 bl. f :- 30.

Het hooge aanbelang van het behoud en herstel der zuivere Hervormde Kerk op de grondslagen van hare oorspronkelijke bejdenis en Kerkinrigting, door en bij dezelfden. 1841. In gr. 8vo. 16 bl. f :- 20.

Een woord over het Onderteekeningsformulier en over den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk. Te Rotterdam, bij A. Wijnands. 1841. In gr. 8vo. 14 bl. f :- 20.

Deze drie stukjes voegen wij zamen, omdat zij tot hetzelfde onderwerp betrekking hebben, hoewel N°. 3 cen'

geheel anderen en naar ons gevoel beteren geest ademt, dan N°. 1 en 2, die eigenlijk één geheel uitmaken, en dus niet afzonderlijk behoeven beschouwd te worden. Wilde Recensent nu op de bedenkingen van den Heer LE ROY zijne tegenbedenkingen even breedvoerig voordragen, dan zou hij er ligtelijk oenige bladzijden mede kunnen vullen; doch waartoe al dat geschrijf en tegengeschrijf? waartoe het herhalen van het ook in dit Tijdschrift, naar aanleiding van zulke schriftjes van den tijd, die aldra in de verdiende vergetelheid zinken, dikwijls gezegde? Na het laatstelijk nog, bij de beoordeeling van het beruchte *Adres van Ds. MOORREES c. s.*, in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1841, N°. VII, bl. 273—280, breed genoeg voorgestelde, zal Rec. thans kort zijn.

Dat LE ROY beter Advocaat voor zijne zaak is, dan MOORREES, deze eer willen wij hem gaarne geven, en dit kan men ook van 's Mans overigens bekende bekwaamheid niet anders verwachten; maar met dit al kunnen wij hem zijn pleit even min gewonnen geven. — Wat zijne bedoeling is, en waar hij dus eindelijk heen wil, blijkt duidelijk genoeg uit den titel van zijn tweede stukje, terugkeeren van de Nederlandsche Hervormde Kerk tot al het oude, gelijk hij dan ook in het eerste gedeelte van het eerste een dapper *laudator temporis acti* is; ja die oude Kerkinrigting is, volgens bl. 29 en 30, »naar de instellingen van »CHRISTUS,» en »tot die eenvoudige voorschriften van »Gods Woord moet het Bestuur teruggebracht worden»: doch dit nu zetten wij hem te bewijzen, want nooit, zoo verre wij weten, heeft JESUS eene vaste form van bestuur zijner Kerk voorgeschreven, maar dit in eene Godsdienst, die voor alle tijden, landen en volken bestemd was, wisselijk aan den tijd en aan de wijsheid en liefde, waarmede Hij zijne aanhangers bezielen wilde, overgelaten. — »Van »eene Synode weet Gods Woord niets,» zegt LE ROY, bl. 27; maar weet het dan iets van Provinciale Synoden, van Commissarissen politiek, die daarop dikwijls eenen hoogen toon voerden, van *Deputati Synodi*, en *Deputati Classis*, van Classen, en daarin van Ringen en Locaten,

van *majorennnes* en *minorennnes*, en hoe alle die oude inrigtingen meer heetten? — Wat wijders de invoering eener nieuwe organisatie van het Bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk, in den jare 1816, aangaat, welke LEROY, bl. 10, 11, aan woelzieke geesten en aan de ingenomenheid van onzen toenmaligen Koning met eene andere wijze van Kerkbestuur toeschrijft; hieromtrent meent Rec., dat de getrouwe geschiedenis van die dagen ons tot een geheel ander resultaat brengt. Was namelijk met 1795 de Kerk van den Staat gescheiden, en dus het Hervormde Kerkgenootschap geen heerschende Kerk meer gebleven; bij het allengs bedaren der partijwoede, en het verstandig wijzigen der staatkundige denkbeelden, wenschte men dien band tusschen Kerk en Staat wel niet meer op den vorigen voet, maar naar den geest des tijds gewijzigd eenigzins te herstellen; en hierdoor ontstond reeds onder Koning LODERWIJK het plan tot eene nieuwe kerkelijke organisatie: in 1808 werden de laatste Provinciale Synoden gehouden, door welke eene permanente Commissie, elk in den haren, voor de loopende zaken moest benoemd worden, tot tijd en wijle, dat dezelve gezamenlijk door een algemeen kerkelijk Bestuur zouden worden vervangen. Hiertoe werd, in 1809, eene consulerende Kerkelijke Commissie benoemd, waarin Mannen, als Prof. TE WATER, de Predikanten HOOG, DELPRAT en anderen, en Politieken, als BOTH HENDRIKSEN en dergelijken, die voorzeker geen woelzieke geesten waren, zitting hadden, en door welke een ontwerp gemaakt werd, dat met de tegenwoordige kerkelijke inrigting in vele opzigten overeen-, maar door de vervolgens veranderde politieke omstandigheden onzes Vaderlands niet tot stand kwam. De ontwerping dus en de vaststelling der kerkelijke organisatie van 1816, die wederom de vrucht des arbeids van eene nieuwe consulerende Kerkelijke Commissie was, waarvan insgelijks de voortreffelijkste Mannen, zoo als DONKER CURTIUS, KRIEGER, BROES; FRANSEN VAN ECK en anderen, Leden waren, was een uitvlocisel en vervolg van die van 1809, en werd

op die geschikte wijze, welke uit den aard der toenmalige omstandigheden voortvloeide, tot stand gebragt.

Wat eindelijk het zoogenaamde herstel der Hervormde Kerk op de grondslagen van hare oorspronkelijke belijdenis aangaat, waarvan N°. 2 bijzonder spreekt; meent Rec. zich korthedshalve gerust te mogen beroepen op het schoone Rapport en Pracadvies der Commissie, in welker handen de Synodale Vergadering van 1841 het beruchte *Adres van MOORREES c. s.* gesteld had, daar het eindbesluit der Synode zelfs door de nieuwspapieren bekend gemaakt, het geheele stuk zelf aan alle Predikanten en Kerkeraden toegezonden, en er dus alle noodige publiciteit aan gegeven is. — En wil men nu hierbij nog bijzonder acht geven op het betwiste formulier van onderteekening der Candidaten van de H. Dienst, dan twijfelt Rec. zeer, of men verder komen zoude met de omslagtige verklaring, die LE ROY, N°. 1, bl. 19, 20, wil gegeven hebben, namelijk »dat »men de leer, in de Formulieren van Eenigheid begrepen, als overeenkomstig met Gods Woord ten aanzien van »*dat alles* aannam, hetwelk — en uit den geheelzen zamenhang dier Formulieren, en uit het gewigt van het daarin »voorkomende, door opzettelijke bestrijding der daartegenovergestelde dwalingen, gehecht, en uit de doorgaande, »vooral de oudste geschiedenis der Gereformeerde Kerk — »duidelijk bleek, en kon worden aangewezen, in en volgens die Formulieren, voor het wezen en de hoofdzaak »der Hervormde Leer steeds gehouden te zijn.” Waarlijk, dan mogt men nog wel een Formulier van Eenigheid hebben, dat de *quintessence* uit de andere trok, en dit dan als het *extract* van kerkelijke regtzinnigheid aan de Candidanden gaf, om getrouw en in *ééne dosis* in te nemen! — Maar in allen ernst, indien men aan de grondbeginselen van het Protestantisme getrouw blijven, en tevens geen stilstand, maar vooruitgang en volmaking der Christenheid bevorderen; indien men den geest des tijds niet dwingen, maar verstandig leiden; indien men van de aankomende verkondigers van het tot vrijheid en zelfstandigheid opleidend Evangelie geen huichelaars of blinde napraters van

verjaarde en gebrekkig bevondene meeningen maken, en tevens nog aan twee oude bekentenisschriften der 16de Eeuw (niet aan zekere Leerregels van de 17de, die niet overal aangenomen zijn; niet aan Liturgie-formulieren, die zelfs N°. 3 er nog eenigzins toe betreft, maar die er nooit toe behoord hebben) eene zekere schatting van hulde toebrengen wil; dan weet Rec. waarlijk niet, hoe men, overeenkomstig den geest des tijds, zich beter zou kunnen uitdrukken, dan in het ten onregte aangerande ondertekeningsformulier geschied is, hetwelk dan ook door den schrijver van N°. 3 te regt in bescherming genomen, en met zulke verdere opmerkingen over den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk ondersteund wordt, dat wij dit stukje gerust ter lezing durven aanprijzen, maar voor het overige van harte wenschen, dat wij op de aankondiging of beoordeeling van alle zoodanige voor- en tegenschriften der kerkelijke regtzinnigheid niet zullen behoeven terug te komen.

Stemmen uit de Roomsche Kerk over den Bijbel. Te Utrecht, bij J. G. van Terveen en Zoon. 1841. In 12mo. 28 bl. f : -25.

Dit stukje is grootendeels getrokken uit schriften van VON ESS, RHEINWALD EN MALAN, ter aanwijzing, dat, volgens getuigenis van vroegere Kerkvaders, alsmede van latere geachte Schrijvers in de Roomsche-Katholieke Kerk, het Bijbel lezen den leken zeer wel geoorloofd, ja als eene zeer nuttige zaak aan te prijzen is: hiertoe voert het verscheidene treffende plaatsen aan, waardoor dit buiten allen twijfel gesteld wordt. — Moge dit stukje in de rechte handen komen en zijn doel bij velen bereiken! — Waartoe intusschen, bij zulk een oogmerk, in eene aantekening bijna vier bladzijden gevuld worden met een verhaal van aanstootelijke tooneelvertooningen, waardoor, verleden jaar, te *Grenoble*, Bijbelsche geschiedenissen werden voor-

gesteld, maar hetwelk met het Bijbellezen niets gemeen heeft, betuigt Referent niet te begrijpen.

Woorden uit den Bijbel voor elken dag van het jaar 1842. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek, Jr. In kl. form. f : - 20.

Kondigden wij den eersten jaargang van het boekje: *Woorden uit den Bijbel*, met genoegen aan, (*Vaderl. Lett.* 1841. N°. III, bl. 136) de tweede jaargang wordt nu door den Eerw. AMSHOFF, als verzamelaar dezer *Woorden*, het Publiek aangeboden. Wij vinden de Bijbelplaatsen ook nu, over het algemeen, welgekozen; de tekst, *Hebr.* VII: 22, (Jan. 21) komt ons minder geschikt voor: die woorden staan toch geheel in verband met het voorgaande, en worden nu hier zonder samenhang aangetroffen. Wij ontmoeten denzelfden tekst nog eens, (Mei 27) waar die woorden, zonderling genoeg, op *Job* XXXIV: 3 (Mei 26) volgen, en voorzeker den Lezer, die, met eenig gevoel en nadenken, achtereenvolgens deze Bijbelplaatsen leest, (hoe ook iedere tekst voor elken dag op zichzelf staan moge) vreemd zullen doen opzien. Ook *Gal.* VI: 15 wordt op Julij 21 en October 7 gelezen; de eerste maal is er vs. 16 bijgevoegd. Wij moeten herhalen, wat wij reeds aanmerkten: »Wat behoeven gelijklopende plaatsen opgegeven te worden? er is overvloedige rijkdom. Voor de Bijbelwoorden is nu een kalender, met andere aanwijzingen, geplaatst, die voor de gebruikers van het boekje, bij deszelfs nuttigheid, ook eenig gemak kan opleveren.

Het is ook onze wensch, dien de verzamelaar uitdrukt: »Gaat gij henen, woorden des Levens! brengt met het »nieuwe jaar eenen nieuwen zegen, vermeerdert met elken dag de genade van God en Christus tot heil van »duizenden!»

Leerrijke beschouwing van de merkwaardige bijzonderheden, welke op den moord, in 1840 te Hoedekenskerke gepleegd, betrekking hebben, door Dr. E. B. SWALUË, Predikant te Goes. Te Goes, bij F. Kleeuwens en Zoon. 1841. In gr. 8vo. 132 bl. f :- 90.

De geschiedenis van eenen moord, aan twee oude lieden gepleegd, met daarop gevolgd en uit oogenblikkelijk gebrek ontstanen diefstal, met de daaruit voortgevloide gevolgen, is in dit welgeschreven stukje onder vier rubrieken verhaald, die getiteld zijn: *de vermoorden, de vermoedens, de ontdekking, de moordenaar*. Dit verhaal is vergezeld van zoodanige gepaste mensch- en zedekundige aanmerkingen, die het met regt conê *leerrijke beschouwing* doen noemen. Het is daarom ook moeijelijk, een uittreksel of overzicht van hetzelfde te geven: om het regt te verstaan, te waarden, en er nut uit te trekken, moet het in zijn geheel met opmerkzaamheid gelezen worden; en hiertoe durft Referent, hoewel in het minst geen liefhebber van zulke lectuur, het gerust aanbevelen. Jammer dus, dat de Heer SWALUË den misdadiger, als behoorende tot het Roomsch-Katholiek Kerkgenootschap, niet onder zijne behandeling gehad heeft. Maar hij heeft nogtans eenmaal een niet onbelangrijk gesprek, hier medegedeeld, met hem gehouden, en is alzoog eenigzins beter in staat geweest, om over deszelfs gesteldheid, bij het te ontmoeten van den dood, te oordeelen. — Moge het gezegd zijn, om dezen en genen, die staat, te doen toezien, dat hij niet valle; maar ook, gelijk de Schrijver hiertoe wenken genoeg geeft, om over misdadigers, ziel- en zedekundig beschouwd, bij al het verfoeijen van de misdaad zelve, een behoedzaam en menschlievend oordeel te doen vellen!

Operative Geneeswijze van het Scheelzien; medegedeeld door SEDILLOT van het Clinisch Militair Hospitaal

Val-de-Grâce te Parijs; vrij vertaald door P. F. VAN DURA, Heelmeester te Dordrecht. Aldaar, bij H. Pennock. 1841. In gr. 8vo. 46 bl. f 1-20.

De peesdoorsnijding trekt thans de aandacht der Heelkundigen in hooge mate tot zich. Er zijn bijna geene wanstaltigheden, afhankelijk van eene veranderde of gewijzigde rigting van pees of spier, tegen welke de pees- of spierdoorklieving niet wordt beproefd; en zulks niet omtrent enkele pezen en bij opvolging, wanneer meerdere lijden, maar dikwijls van verscheidene en gelijktijdig.

GUERIN heeft ons medegedeeld, dat hij bij een jong mensch tweeënveertig spieren, pezen en banden doorgesneden heeft! (*Neue Notizen von FROBIEP*, 1840, N°. 322.) De uitslag dezer kunstbewerking scheen gunstig, ofschoon de geheele uitkomst niet vermeld werd; iets, hetwelk tegenwoordig meer gebeurt, bij de groote haast, die men maakt, om gedane waarnemingen mede te deelen en de eer der eerste vinding of in praktijk brenging niet te verbeuren. De tijden zijn veel veranderd sedert HARVEY! Tot het verrigten der gezegde doorsneden werd een uur vereischt, en moesten er achtentwintig wonden gemaakt worden!

De toepassing dezer kunstbewerking op het *scheelzien* in het bijzonder is als 't ware een onderwerp van den dag geworden.

Niet alleen de wetenschappelijke tijdschriften vermelden het getal der hier en daar, van tijd tot tijd, met gunstig en ook ongunstig gevolg verrigte kunstbewerkingen; men vindt ook in de Couranten Advertentiën van met goed gevolg te werk gestelde operatiën bij scheelzienden, de strekking hebbende, om hem, die hen van dezen misstand en somwijlen nog daarenboven kosteloos bevrijd heeft, te bedanken, en den persoon zoo wel, als de kunstbewerking zelve, anderen aan te bevelen. Dergelijke Advertentiën hebben zelfs bij ons reeds aanleiding gegeven tot wederlegging van den dadelijk aangekondigden goeden uitslag, of tot hatelijken pennestrijd. Men zoude, oppervlakkig

beschouwd, zich verbeelden, dat de tijd gekomen ware, in welken niemand meer behoeft wanstaltig te blijven, indien zijne leden slechts niet te zeer vergroeid zijn; — de tijd, waarin men slechts door eigen verzuim blijft scheelzien en uit enkele grilligheid blijft stamelen en stotteren! Het is slechts te hopen, dat, met de nieuwigheden van den dag, dit anders belangrijk onderwerp niet al te zeer zal opgevijseld worden, om later onverdiend te dalen of wederom geheel der vergetelheid overgegeven te worden. Groot gevaar loopt dit echter, wanneer zulk eene geneeswijze of kunstbewerking door iedereen, met of zonder behoorlijke kennis, zonder de noodige ondervinding, of de vereischte gave der onderscheiding, *sans rime et sans raison*, op elk voorkomend gebrek aanstonds wordt toegepast. Wij wenschen, dat uit de menigte der waarnemingen, op welke bijna geen oog meer te houden is, de nuttigheid dezer kunstbewerking *in sommige gevallen* overtuigend blijken en zij daardoor gevestigd in praktijk blijven zal. Mogen zij, die meenen maar alles dadelijk te kunnen ondernemen, overtuigd worden van een gezegde van RUST: *Nicht alles will curirt seyn!* Hetzelfde geldt ook van het opereren. En hetgeen de *meester* door ondervinding durft ondernemen, gelukt niet altijd den *leerling*, die bij gebrek aan ondervinding des te roekeloozer is, maar niet zelden in het lot van FAËTON deelt.

Wie eighenwijs den raet van vèelen wil verkloecken,
Moet op zijn zelfsgevaer gevoelen hoe 't beslaet.

Men kan thans zelden een heelkundig tijdschrift, zoo- wel der buiten- als inlandsche, openslaan, of men ontmoet er de eene of andere mededeeling omtrent deze kunstbewerking. Er bestaat dus geen twijfel meer, of *het scheelzien kan genezen worden*. Het aanzienlijk getal van gelukkige uitkomsten heeft zulk eene uitspraak reeds bevestigd. In het *Nederlandsch Lancet* kan men van tijd tot tijd de optelling ook der in ons land verrigte kunstbewerkingen lezen. Het is eene andere vraag: slaagt men *steeds* in de genezing van het scheelzien naar wensch? Geen

verstandig Geneeskundige zal deze vraag onvoorwaardelijk beantwoorden. Intusschen heeft men er over gesproken, alsof deze kunstbewerking bijna zonder uitsluiting moest gelukken. Ongelukkig die van zulke gevoelens zijn en daardoor anderen in dezen waan brengen! De teleurstelling, daaruit voortvloeiende, werkt daarenboven nadeelig terug op kunst en kunst oefenaren. Dat deze aanmerking niet overbodig is, bevestigen wij liefst door uit een geacht geneeskundig tijdschrift (*) het navolgende over te nemen:

» De beroemde *Berlijnsche* Hoogleeraar DIEFFENBACH, » zoo schrijft men uit *Weenen*, » heeft ons gedurende de afgeloopene vacantie met zijne tegenwoordigheid vereerd. Terwijl hij eenige weken te *Weenen* vertoefde, heeft hij, onder meer andere kunstbewerkingen, ook eenige *Myotomiën* verrigt, om het scheelzien te verhelpen. Hoewel sommigen van onze Artsen zich niet konden vereenigen met de wijze, op welke de Heer DIEFFENBACH alhier werkzaam was, omdat zij de Heelkunst hooger schatten dan een der gewone takken van *Industrie*, en DIEFFENBACH in zeker opzigt herinnerde aan de rondreizende Oog-, Breuk- en Tandmeesters, lijdt het evenwel geen twijfel, dat zijne wijze van opereren omtrent *sommige soorten van scheelzien* eene belangrijke aanwinst voor de kunst mag genoemd worden. Met leedwezen hebben wij echter opgemerkt, dat de Heer DIEFFENBACH het scheelzien, *strabismus*, slechts uit een *werktuigelijk* oogpunt beschouwt en het *dynamische* van dit gebrek nagenoeg niet in aanmerking neemt. Hij schijnt aan de oorzaken, wijzigingen en samenstellingen van dit gebrek weinig aandacht te schenken, waardoor zij, die slechts aan het oppervlakkige blijven hangen, in het dwaalbegrip versterkt worden, dat in de doorsnijding der spier het onfeilbare middel ter genezing gevonden is. Wij hopen, dat deze met zoo veel onderscheiding ontvangen Heelkundige dit onderwerp ook uit een wetenschappelijk oogpunt behandelen zal. Door zijne

(*) *Med. Jahrb. des Oesterreichischen Staates*, B. XXII, St. IV, S. 665.

ruime ondervinding is hij in de gelegenheid, ons eenige ophelderingen te geven omtrent de *Nosologie* en *Therapie* van het *scheelzien*, dat zulks wel behoeft. Hij wijze ons dan ook aan, wanneer de *Myotomie* met goed gevolg kan ondernomen worden, en wanneer zij doelloos zou wezen, en zelfs in sommige gevallen nadeelig voor het gezigt kan worden. Op deze wijze zal hij als menschenvriend de waardigheid der Hoogeschool, tot welke hij behoort, ophouden, en de nadeelige gevolgen trachten te voorkomen, die steeds uit de eenzijdige wijze van zien van een ondernemend man voortvloeijen. Want er waren en er blijven steeds kunstgenooten, die het nieuwe met bewondering aanscharen en blindelings navolgen, maar die wegen noch beoordeelen, en dien ten gevolge, in stede van *nut* te doen, *nadeel* berokkenen."

Dusverre het in voornoemde Jaarboeken medegedeelde.

Aan deze bondige redenering sluit zich ook zeer juist aan die van Dr. FLORENT CUNUR, in een pas uitgekomen werk: (*) *Le seul strabisme qui puisse être opéré est celui qui est permanent et qui reconnaît pour cause l'excès d'action ou le manque de longueur du muscle dans la direction duquel existe la déviation.*

Genoeg voor den genen, die de zaak uit een juist oogpunt wil beschouwen.

De vertaling van deze zoogenoemde Clinische Les van den Heer SEDILLOT, waarvan ook eene Hoogduitsche vertaling in de *Neue Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde* gevonden wordt, heeft den Heer VAN DURA in de gelegenheid gesteld, om zijne waarnemingen er bij te voegen. Zij schijnen alle met eene gunstige uitkomst bekroond te zijn geworden. Of de door hem dus genoemde *ooglidvoerder* ook aan anderen zal voldoen, moet nader blijken. Het werktuig schijnt niet van omslagtigheid vrij te pleiten. Uit de bijgevoegde plaat zal hij, die geene ontleedkunde beoefend heeft, zich bezwaarlijk een behoer-

(*) *Sur la Myotomie appliquée au traitement du Strabisme*, 1 Vol. in 8vo. avec planches, 1840.

lijk denkbeeld van de plaatsing der oogspieren kunnen vormen. — Wat de typographische uitvoering betreft, voor eene bijzondere gelegenheid moge iets dergelijks aardig wezen, voor algemeen gebruik komt het ons niet verkieslijk voor.

Het Schoolleven, of Handleiding voor studerende Jongelingen tot een doelmatig gebruik der schooljaren. Voorgesteld in Brieven van eenen Vader aan zijnen het Gymnasium bezoekenden Zoon, uitgegeven door Mr. J. D. VAN HOËVELL, Lit. Hum. Doct., Praeceptor aan de Latijnsche School te Groningen. Aldaar, bij J. B. Wolters. 1841. In kl. 8vo. VIII en 248 bl. f 1-90.

Het boekje, dat wij hier aankondigen, is, volgens de Voorrede, eene vrije navolging van een Duitsch geschrift van den Heer H. ALBERTI, getiteld: *Das Leben auf Schulen*, 't geen een paar jaren vroeger het licht zag. Met dat Duitsche werkje onbekend, kan Rec. niet beoordeelen, wat aan den Nederduitschen bewerker toegeschreven moet worden. Duitsche Gymnasiën verschillen in vele opzigten van onze Latijnsche Scholen, zoo als zij gemeenlijk zijn; hier en daar bleef dan ook in dit boekje 't een en ander, 't geen niet zoo zeer op leerlingen van eene Latijnsche school kan worden toegepast, zoo als b. v. in den achtsten brief over het veronachtzamen van sommige lessen, in den negenden over het opschrijven van 't geen de onderwijzer mededeelt. Op de Duitsche Gymnasiën zijn de kweekelingen meer jongelingen, op onze Latijnsche Scholen zijn zij knapen; zij zijn reeds in zekeren zin Studenten op de eersten, op de laatsten meer Scholieren. Het boekje bevat alzoo sommige zaken, welke evenzeer of nog meer voor Studenten dan voor Latijnsche Schoolknapen dienstig is. Wij bevelen intusschen de lezing en behartiging van hetzelfde alle jonge lieden aan, die zich voor den geleerden stand voorbereiden, ja ook ouders, die hunne kin-

BOEKBECH. 1842. no. 6. S

deren daarvoor bestemmen, kunnen er veel behartigenswaardige wenken in aantreffen. Bij het groot aantal toch der jaarlijks aan onze Hoogescholen aankomende jongelingen mogt men wel naauwkeuriger toezien, om allen, die geene ware roeping hebben om te studeren, zoo veel slechts mogelijk af te wijzen, en hen alzoo voor veel teleurstelling, de wetenschap voor vele onnutte dienstknachten, en den Staat voor vele lastige ambtbejagers te bewaren. Men vergelijke over dit onderwerp den zesden brief.

De in dit boekje heerschende toon is over het geheel prijzenswaardig, vrij van overdrijving, verstandelijk en overtuigend. De eerste brief, over het heimwee, beviel ons het minst; ook de tweede, over de lichamelijke ontwikkeling, is onvolledig. De Schrijver schijnt hier nog niet regt op den gang te zijn, of bevindt zich veelligt op een gebied, waarin hij zich minder vrij beweegt. Of het zoo algemeen waar is, («eene,» zoo als de Schrijver zich uitdrukt, »op de ondervinding gegronde overtuiging») dat hij, die zijnen geest door eene grondige taalstudie zoekt te vormen, ook in staat is, zich elke wetenschap zonder veel moeite eigen te maken, (bl. 49) zouden wij, uit grond der ondervinding zelve, betwijfelen; maar men moet dit aan den Literator ten goede houden. Elk prijst gewoonlijk zoo veel, als hij meent zelf te kunnen bereiken, en wij stemmen daarenboven gaarne toe, 't geen uit HERDER bij onzen Schrijver wordt aangehaald: »Éene spraakkunst moet de mensch leeren, want zij is filosofie der taal, en de taal is immers de omvang aller menschelijke begrippen; hoe volmaakter derhalve de taal is, waarvan wij de spraakkunst, dat is eene logica en filosofie der menschelijke rede, leeren, des te beter leert men haar, en verkrijgt in dezelve een voorbeeld van orde, naauwkeurigheid en juistheid van begrippen, voor alle andere wetenschappen, talen en kunsten van nut. Iemand, die in zijn leven geene spraakkunst geleerd heeft, leert in zijn leven niet naauwkeurig, ten minste niet met eene zekere grondigheid, spreken en schrijven: hij dwaalt in het onzekere rond, en heeft geen leiddraad in den grooten dool-

hof der talen en woorden." (Bl. 236.) Men wachte zich slechts voor eenzijdige overdrijving.

Ziet hier den inhoud van het werkje uit de opschriften der brieven: *Eerste Brief. Inleiding, het heimwee* (bl. 1—11.) *Tweede Brief. Gewigt der schooljaren met betrekking tot de ontwikkeling van het ligchaam en het leggen van den grond tot eene duurzame gezondheid* (bl. 11—30.) *Derde en vierde Brief. Gewigt der schooljaren met betrekking tot de ontwikkeling en oefening der zielskrachten. Middelen, waardoor de school haar hoofddoel, de vorming van den geest, zoekt te bereiken* (bl. 30—64.) *Vijfde Brief. Genoegens, die het schoolleven oplevert* (bl. 64—78.) *Zesde Brief. Noodzakelijke vereischten ter bereiking van het doel der school: 1 Roeping tot studeren* (bl. 78—91.) *Zevende Brief. 2. Voortdurende hoogschatting der geestontwikkeling en onwankelbare achting voor de zedewetten. Daarenboven over de ware weetgierigheid en de zogenaamde broadstudie* (bl. 91—103.) *Achtste Brief. 3. Aanhoudende werkzaamheid en onafgebroken vlijt. a. Schoolvlijt. Voorbereiding voor de leeruren. Daarenboven over het nimmer verzuimen der school en het op behoorlijken tijd verschijnen in dezelve* (bl. 103—121.) *Negende Brief. Hetzelfde onderwerp. Onverdeelde aandacht bij het onderwijs. Het opschrijven van de woorden des onderwijzers. Slechte gewoonten, die de aandacht belemmeren. Het repeteren* (bl. 121—135.) *Tiende Brief. Hetzelfde onderwerp. Schriftelijke vertalingen uit de klassieke Schrijvers. De zoogenoemde themata en andere stijloefeningen* (bl. 135—148.) *Elfde Brief. Hetzelfde onderwerp. Over het maken van zelfbewerkte geschrevene opstellen. Regelen om zich in het zelfdenken te oefenen* (bl. 148—165.) Onze gedachten neder te schrijven en in behoorlijken vorm uit te drukken, is eene voortreffelijke oefening van den geest. Hier staat regt op hare plaats de juiste opmerking van den grooten Geschiedschrijver JOH. VON MÜLLER: » Onze gedachten zweven zoolang in een ijdel duister rond, totdat wij ze uitspreken of opschrijven, en wij weten eigenlijk

slechts zoo veel als wij duidelijk zeggen kunnen." *Twaalfde Brief. Ten slotte over de schoolvlijt. b. Bijzondere vlijt. Haar gewigt en belangrijkheid* (bl. 165—179.) *Dertiende Brief. Hetzelfde onderwerp. Bijzondere vlijt. Het nadeelige van het romanlezen. Over het exerperen* (bl. 179—199.) *Veertiende Brief. Hetzelfde onderwerp. Onderlinge repeteer- en disputeer-gezelschappen* (bl. 199—211.) *Vijftiende Brief. Middel ter bevordering der ware werkzaamheid* (bl. 211—232.) *Zestiende Brief. 4. Verstandige handelwijs bij het studeren. Behartiging van het spreekwoord: » non scholae sed vitae discendum" (bl. 232—246.)*

Over het laatste onderwerp: » wij moeten voor het leven leeren, niet voor de school," vindt men hier eene voortreffelijke plaats van HERDER, die niet genoeg overdacht en opgevolgd kan worden. In 't geheel is de Schrijver met zijne aanhalingen niet spaarzaam. Heeft daardoor de bewerking ook al eene zekere bonte kleur verkregen, menige schoone plaats van uitmuntende Schrijvers verlevendigt toch de aandacht bij den lezer en houdt die voortdurend geboeid. Wij aarzelen dus niet, dit werkje, niet alleen om deszelfs belangrijk onderwerp, maar ook om de in vele opzigten loffelijke behandeling van hetzelfde, onze jeugdige landgenooten dringend aan te bevelen.

Leven en Karakter van JOHANNES HENRICUS VAN DER PALM, geschetst door NICOLAAS BEETS. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1842. In gr. 8vo. 184 bl. f 3 - :

Sints vele jaren nam Recensent de pen niet in de hand om eenig werk te beoordeelen of aan te kondigen, en thans doet hij het met genoegen. De beweegredenen daartoe liggen, 1° in de groote en hartgrondige vereering voor VAN DER PALM, een eenig en hoogst voortreffelijk tijdgenoot, welken hij bij zijn leven waardeerde en liefhad, welken hij na zijn' dood gaarne herdenkt; 2°. in de achting voor den bereids met roem bekenden BEETS; 3°. in de nitnemendheid van genoegzaam dit geheele werk, en 4°. in enkele, zijns oor-

deels, eenigzins zwakkere punten, waarop hij gaarne ook anderen opmerkzaam wilde maken.

Het werkje is opgedragen aan den waardigen vriend des overledene, HENRICUS VAN ROYEN, die hetzelfde aanmoedigde, bijstand en goedkeuring verleende. BEETS erkent in de opdracht, dat zijn oogmerk geenszins geweest is, een opstel te leveren tot waardering der verdiensten van VAN DER PALM als Geleerde, als Redenaar, als Schrijver; of wel eene Lofrede, maar een eenvoudig, ongetooid verhaal der gebeurtenissen en afwisselingen van 'smans lang en belangrijk leven zaam te stellen, en aan zulk een opstel leven bij te zetten door eene zoo aanschouwelijk mogelijk teekening van het beeld van VAN DER PALM, zoo als het hem voor den geest was, bij de innige betrekking, waarin hij tot hem stond gedurende een zestal jaren.

Men verwachtte dan hier niet een volledig zamenstel over VAN DER PALM. Deze taak is nog onvervuld; zij is den gezetten arbeid waardig van eenen man van ondervinding, diepe kunde, onpartijdig onderzoek en juiste geschiktheid om VAN DER PALM te kennen, te waarden en zijne hooge verdiensten in allen deele aan anderen mede te deelen. BEETS maakt hierop geene aanspraak; het zou dus onbillijk zijn, hem het ontbrekende daarvan in zijn werk ten kwade te duiden. Hetgeen hij geleverd heeft kan tot leiddraad daartoe voor anderen strekken, en niemand kan of mag ontkennen, dat zijn werk, naar zijn geopenbaard oogmerk, veel, ja zeer veel loffelijks en uitnemends bevat. Men merkt het duidelijk; het is geene Lofrede, dat BEETS bedoelde; maar het mist daardoor wel iets van die warmte, dien geanimeerden gang, die losheid en eenheid, welke aan dergelijke stukken eigen zijn, omdat zij, zullen zij goed wezen, uitstortingen zijn van een vol gemoed en een diep getroffen hart. Daartoe was de betrekking des Schrijvers tot den grooten man, daartoe de veelzijdige verdiensten van VAN DER PALM, zijne wijsheid en voorzigtigheid in een' zoo woeligen leeftijd zeer geschikt. De geheele VAN DER PALM, zoo als hij daar voor onzen geest staat, zou hierdoor krachtiger en helderder zijn uitgekomen; het gebeurde met hem in 1787 en 1795 zou in een ander of ten minste min ongunstig licht gesteld zijn; de zwakke zijde zou min aangeroerd of beter afgeleid zijn uit dien tijd en het beminnelijke, altijd werkzame karakter van VAN DER PALM, steeds het meestmogelijke toe-

brenghende tot bevordering van menschenheil naar de bestaande omstandigheden, iets, dat aan VAN DER PALM zoo zeer eigen was; met één woord, het geheel had een' dieper, levendiger indruk achtergelaten: maar dit was, ik herhaal het, des Schrijvers doel niet. Laat ons dus liever zien, in hoeverre hij aan zijn eigen doel getrouw bleef.

Na tijd en plaats van VAN DER PALM's geboorte, 17 Julij 1762, te Rotterdam, den kundigen vader KORNELIS, Schoolhouder aldaar, en de godvruchtige moeder, MACHTELD VAN TONSBERGEN, met den invloed der vrome en dienstvaardige genegenheid eener grootmoeder, (of deze van vaders of moeders zijde was, wordt niet gezegd) te hebben vermeld, wordt de schoolsche jeugd aangewezen, en te regt stilgestaan bij en toegepast op den man, wat de jongeling in eene Latijnsche Redevoering reeds tot lof der *naarstigheit* en over het wenschelijke van *eene gezonde ziel in een gezond ligchaam* voordroeg. De uiterlijke en innerlijke gesteltenis van VAN DER PALM zijn juist geteekend. Op zijn 15de jaar reeds vertrok hij als Student naar Leyden, en hoorde VALCKENAER over de *Handelingen der Apostelen*. De schets, welke BEETS geeft van den toestand der *Leydsche Akademie* te dier tijd, is naar waarheid; zoo ook die van VAN DER PALM's oefeningen bij RUHNKENIUS, VAN DE WIJNPERSE en inzonderheid bij H. A. SCHULTENS, alsmede bij de Theologische Hoogleraren HOLLEBEEK, GILLESSEN, SCHOLTEN, BOERS EN RIETVELD. De uitweiding over SCHULTENS, over de leenzaamheid en het gedrag van VAN DER PALM ten aanzien van dien hoogstgeliefden leermeester, is gepast. Na de vermelding van zijne vrienden, SCHIMMELPENNINGCK, BRUGMANS, NIEUWLAND EN BILDERDIJK, volgt eene meesterlijke tegenstelling der beide eerste vernuftten van onzen tijd, BILDERDIJK EN VAN DER PALM, waarin de Schrijver toont, wat hij, het genoegzaam onnavolgbaar spoor van den onvolprezen PLUTARCHUS betredende, vermag in kracht van taal en kern van zin. Rec. herinnert zich, VAN DER PALM over de verdiensten van BILDERDIJK als Student te hebben hooren uitweiden op eene wijze, die den braven, regtvaardigen, liefderijken en gaarne vergevenden man allezins eere aandeed. De geheele schildering van het jeugdig en Akademisch leven van VAN DER PALM is BEETS volkomen waardig.

Na voegzaam te hebben gewaagd van andere vrienden van den Student VAN DER PALM, en bijzonder van EWALDUS KIST;

na den jeugdigen VAN DER PALM, als de lust, de ziel en het leven van den gezelligen kring bij in- en uitspanning; zijne wijze van studeren en werken in kenmerkende trekken, en zijn verkeer met en oefeningen onder SCHULTENS; zijn eerst Akademisch opstel over den *Prediker*, openlijk verdedigd; zijne eerste proefpredikatie; zijne welsprekendheid, welke gedurende eene halve eeuw de *bijna* (liever de *geheel*) onverdeelde bewondering der Natie uitmaakte, en hoe die welsprekendheid geënt was op den afgehouden tronk zijner poëzij, bekroond door het Genootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt*, en over welker beoefening hij zich later met regt verheugde, als bron van fijn en dichtelijk gevoel en juiste kunstkennis, te hebben vermeld, wordt het jeugdig Akademisch tijdperk gesloten, en zien wij VAN DER PALM in eenentwintigjarigen ouderdom tot Proponent en Leeraar te *Maartensdijk* bevorderd, waar hij eerst met zijne zuster HELENA woonde, en kort daarna in huwelijk trad met ALIDA BUSSINGH, met welke hij negenenveertig jaren in den allergeukkigsten echt geleefd heeft. Daar werden zijne predikatiën met het grootste genoegen bijgewoond; (in het zoogezegde herderswerk slaagde hij, naar eigen oordeel, minder) daar werd hij gepolst over het aanvaarden van een Hoogleeraarsambt in de Oostersche Talen, maar de zaak bleef zonder gevolg. »Het was,» zegt BEETS, »bij de Voorzienigheid bepaald, dat hij op eene andere wijze zijn vredig dorp verlaten en van trap tot trap op aanzienlijker tooneelen verschijnen zou, welke alle het hunne moesten toebrengen tot zijne vorming, en om hem tot dien veelzijdigen en gelouterden man te maken, die hij aan het hoofd der vaderlandsche geleerden worden moest. Zij gebruikte daartoe de rampen des Vaderlands.» Juist, zeer juist! BEETS had liever moeten weglaten: »en zijne eigene dwalingen:» dit enkele gezegde, en de ontwikkeling van het denkbeeld daarin gelegen, heeft BEETS zelve, met miskenning van dit gedeelte van VAN DER PALM's leven, eenigzins doen dwalen; het heeft hem in den geest van verontschuldiging en plooiing ten goede gebracht, welke VAN DER PALM behoefde noch verdiende. BEETS is, als velen, in den grooten misslag vervallen van naar *zijnen* tijd en *zijne* denkbeelden den vroegeren tijd te beschouwen. De kundige, hoogstverdienselijke Schrijver houde ons dit, en de volgende uitweiding, ontwikkeling en opheldering hiervan, ten goede.

In het algemeen merken wij met PLUTARCHUS en andere geachte Schrijvers aan, dat men, in het schilderen van groote en voortreffelijke mannen, kleine afwijkingen, even als een enkel wratje of sproetje in een schoon gelaat, liever onopgemerkt moet voorbijgaan, althans minder in het oog doen vallen.

Zij, die de staatkundige partijschappen van 1747—1796 regt kennen, weten dat de algemeene eendragt en gelukkige Omwenteling in 1747 aan WILLEM IV de heerlijkste vooruitzichten openden; geen wonder: door de gebreken en deugden zijner voorvaders ingelicht, toonde zich, en was deze Vorst inderdaad, de achting en liefde van een vrij en nijver volk waardig. Zijne helaas te korte regering verdiende de Lofrede van eenen ONNO ZWIER VAN HAREN, en is nog eene les voor Vorsten. De onlusten, waaraan Volk en Regenten eigenlijk beide deel hadden, werden gestaakt door 's Prinsen staatkunde, zacht in den vorm, krachtig in de daad. De *Doelisten* schenen voor altijd uit elkander te gaan; alles neigde tot rust; de handel kreeg nieuw voedsel, meer vrijheid en ontwikkeling. Ongelukkig stierf de brave Vorst in 1751: de anders voortreffelijke Weduwe miste als Voogdesse de mannelijke welberadenheid en vastheid: de *Doelisten*, Schutterijen en partijdige vlugschriften kwamen weder voor den dag: de Vorstin ging het kwade naar vermogen te keer en won de liefde der ingezetenen, toen ongelukkig, omstreeks 1755, de oneenigheden tusschen *Frankrijk* en *Engeland*, en de betrekking der Prinses tot het laatstgemelde Rijk, haar van eene partijdigheid verdacht deed houden, welke zij niet verdiende, daar zij, door haren raadsman FAGEL ondersteund, met schranderheid en beleid de voordeelige onzijdigheid handhaafde. De Prinses stierf in 1759; de Hertog van *Brunswijk* volgde haar op, als Voogd van den jongen Prins, en werd met het oppergezag in krijgssaken bekleed. Er is veel voor en tegen den Hertog geschreven. Hij was ons in allen gevalle vreemd en voegde ons niet. Hij miste die rondheid en braafheid, waarop *Nederlanders* zoo hoogen prijs stellen. De *Vriesche* vrienden van WILLEM IV, welke dien in het bewind hadden gebragt, werden verwijderd; FAGEL verloor zijnen invloed; de Prinses, Moeder van WILLEM IV, stierf; CAROLINA, oudste zuster van den jeugdigen WILLEM V, en haar echtgenoot weken naar *Duitschland*; WILLEM V werd in 1766, onder den invloed staande

van den Hertog, meerderjarig. WILLEM V was regtschapen, Godsdienstig, weldadig, zuiver van hart, en goed van oordeel. Het zou Rec. altijd onbegrijpelijk gebleven zijn, hoe deze eerlijke en zachtzinnige man schandelijk miskend, voor een' NERO, ALBA EN PHILIPS uitgekreten, als een vuil en verachtelijk zwijn afgebeeld had kunnen worden, zoo hij niet nog den tijd van LODEWIJK XVI beleefd had. Prins WILLEM V was te goedhartig, om een regerend Vorst in onrustige tijden te zijn; hij mistrouwde zijne eigene goede inzichten, en miste die klem en kracht, welke somwijlen het kwaad in de geboorte moeten stuiten; zijne meening was goed; de staatsstukken, welke van hem uitgingen, waren meesterstukken van stijl en vol edele gevoelens, maar het doorzetten ontbrak hem; halve maatregels kenschetsten steeds zijn bewind. Dit bewind gaf, van 1766 tot 1781, ondanks het laakbare der Acte van Consulentschap en andere onvoorzigtigheden, welvaart; vooral bloeide de handel, maar ook deze kreeg te veel invloed en werd allengs te stout en dwingend. Vroeger waren de stedelijke Aristocraten afkeerig zelve deel in handelszaken te nemen; nu nam de schrandere en onvolprezen J. RENDORP, een man van smaak en kunde, eene lofrede waard, met anderen daaraan deel. De handelsveer werd meer en meer gespannen, bragt vele raderen van welvaart en ondernemingen in beweging, werd allengs de groote spil, waarom alles draaide; maar de invloed der regering werd daardoor eenigzins verlamd. De Prins deed al het mogelijke, om vooral de zeemagt te herstellen en uit te breiden; te vergeefs; de Staten, de Kooplieden, de Rijkdom, de Adel, de Hertog zagen slechts op eigen oogenblikkelijk belang. In deze omstandigheden brak de *Engelsche* Oorlog uit, welke, uit dien van *Amerika* ontsproten, door winzucht van Kooplieden en door eenen onhandigen Pensionaris bevorderd, door ontijdige volksgezindheid van Adellijken tot tweedragt en verkeerde denkbeelden geleid, de Staatslieden verdeelde en van de noodlottigste gevolgen was voor de rust en eensgezindheid. Die oorlog werd den Prins ten verderve. Haat tegen het Stadhouderschap was door eene edele en den Vorst getrouwe Ridderschap niet te stuiten. Het volk werd geslingerd en verdeeld, de gemoederen opgewonden; volksregten, burgerwapeningen, vrijcorpsen, van hooger hand nu eens aangemoedigd, dan weder tegengegaan, gaven weifeling, partijchap. Ecn' Raadpensionaris als JAN DE WITT of

VAN SLINGELAND ontbrak. *Franschen* beloofden, en bedrogen schandelijk. De Koning van *Pruissen*, FREDERIK DE'GROOTE, gaf goeden raad, maar vond geen' ingang. De Hertog van *Brunswijk* werd verwijderd, doch het was te laat. De Aristocratie, welke het volk eerst de wapenen in handen had gespeeld om tegen den Prins bestand te zijn, zag nu haar eigen gevaar en dwaling in, veranderde van wending, scheidde zich van het volk, verdeelde zich onderling, gelijk ook de Prins en Prinses deden. Daarbij kwam overmoed en woeling van onhandige en stedelijke Pensionarissen en stoutmoedige Staatslieden. De provinciën *Utrecht* en *Gelderland* waren in openbaren tegenstand. De burgeroorlog was daar. En wie weet, wat van ons Land zou geworden zijn, indien de, toch altijd in zich zelve nadeelige, ingeroepene hulp van vreemden het niet verhoed had? De *Pruissen*, de Prinses, een weinig edelmoedige en befaamde BENTINCK met zijne remotiën, eene *amnestie* met *satisfactie*, uitbanning en vervolging, de onlusten in *België*, de Revolutie in *Frankrijk*, aandrang en woeling van onze uitgewekenen, de tegenstand aan, de overwinningen van, het herrezen *Frankrijk*; — dit alles moest wel tot de gebeurtenissen van 1795 leiden, waarin menig woelgeest zijn eigen belang, maar ook menig edel hart voldoening vond. Brave welmeenende mannen, voorstanders van ware vrijheid, gematigd in handel, eerlijk van wandel, kundig in staats- en regtzaken, Godsdienstig en trouw, traden op, namen uit vaderlandsliefde en nooddwang deel aan het bestuur, zochten zoo veel te redden en goed te doen als mogelijk, zoo veel *Fransch* geweld te wèren als doenlijk was om het Vaderland te behouden, indien het nog te behouden was. Zij waren de lichtende sterren aan den donkeren hemel van 1795. Tot deze partij behoorde SCHIMMELPENNINCK, KEMPER, KANTELAAR met vele anderen, en ook hun vriend VAN DER PALM. Gaan wij, na deze met moeite ineengedrongene schets der gebeurtenissen, nu het gedrag van VAN DER PALM na in deze omstandigheden.

Dat hij in 1787 deel nam aan die maatregelen, welke, van hooger hand verordend, ter behartiging aan de Leeraren inzonderheid waren aanbevolen; dat hij, dien ten gevolge, de wapening tegen vreemden aanval als waarborg en voorzorg aanpreef en handhaafde; dat hij in het verdeelde gewest *Utrecht* de partij koos, welk hem omringde, welke zijne standplaats bezield; dat hij met jeugdig vuur en hartelijke belangstelling

dit deed, als andere jeugdige Leeraars en vrienden van zijnen tijd, uit het ware beginsel van liefde voor Vaderland en Vrijheid, verdient den bijzonderen naam van *dwaling* zoo ruimschoots niet in eenen tijd, toen overal van wederzijde geweld, geplunderd, geslagen, gewoed en gewond werd, en niemand als 't ware onzijdig blijven kon of mogt. Zeker zal hij, als Leeraar van de Godsdienst, liefde en verdraagzaamheid gepredikt hebben. Hij verwijderde zich, niet uit vrees voor zijne Gemeente, te *Maartensdijk*, welke hem lief had, terugriep met alle Ringbroeders en de geheele *Classis*, maar verkoos veel liever persoonlijk te wijken, dan zich aan mishandeling, dan zijne hem dierbare Gemeente aan geweld van *Pruissen* en van *Bunschoter* visschers om zijnentwil bloot te geven. En werwaarts week hij? Niet naar *Frankrijk*, niet naar eenig Vrijcorps of het nog Patriotsche *Amsterdam*, maar naar zijnen zwager *BUSSINGH*, een beslist Oranjeman, met welken hij, hoe verschillend in denkwijz en gedrag, steeds in vrede verkeerde. Het gedrag in 1787 zal dan ook wel aan *VAN DER PALM* zoo zeer niet ten kwade geduid worden, als wel dat in 1795. Wij maken echter geen oogenblik zwaarigheid, om, al wil men ook eens zijn gedrag in 1787, zonder tijden en omstandigheden na te gaan, min voegzaam voor hem als Leeraar rekenen, dat van 1795 loffelijk te noemen. *VAN DER PALM* was destijds in *Zeeland*, bij de edele, door hem hooggeachte, altijd met de innigste hartelijkheid herdachte en nooit miskende, veel min mishandelde familie *VAN DE PERRE*. Die de geschiedenis des Vaderlands met bedaardheid en onpartijdigheid raadpleegt, moet hulde doen aan het bij onderscheiding loffelijk gedrag van dit gewest in 1787 tot 1795, en in dit laatste jaar was het, om zoo te spreken, als het verlichte punt te midden van het in het duister omstastend *Nederland*. Het verdroeg met wijsheid de zoogezegde hulp, eigenlijk last, der *Engelschen*; het weêrhiel onnutten, geweldigen wederstand tegen de allen wederstand overwinnende *Franschen*; het zond eene vredelievende bezending aan den, *Zeeland* opeischenden Generaal, *MICHAUD*; het sloot een Verdrag op destijds ongehoorde en geheel ongewone voorwaarden van vrije uitoefening der heerschende Godsdienst, handhaving van den Regeringsvorm, veiligheid van personen en goederen voor allen, van welke denkwijz ook in het politieke of anderzins. Dit verdrag was zoodanig, dat men, in *Frankrijks* Conventie, daarover hoogst misnoegd,

openlijke aanklagt deed, niet schroomende te zeggen: »*Het zijn de overwonnenen, die aan overwinnaars de wet hebben voorgeschreven.*» Al de invloed, al de gaven van een' wel-sprekenden CARNOT waren noodig om de zaak van dit Verdrag voor *Zeeland*, wat zeg ik, voor *Nederland*, om het niet als een wingewest van *Frankrijk* destijds te doen verklaren, goed te maken. Hetgeen CARNOT verdedigde, handhaafde de brave Generaal MOREAU in *Middelburg*. Het *Comité Revolutionnair* te *Amsterdam* zond Y. EN W. VAN HAMELSVELD derwaarts, om de omwenteling met beleid te bevorderen. Zij kenden, waardeerden VAN DER PALM en zijne gevoelens. Hij moest wel op den voorgrond treden. Goed te doen, kwaad te stuiten, naar vermogen, lag in zijnen aard. Hij had daartoe de bekwaamheid, de gaven van God ontvangen; hij mogt niet stilzitten; hij moest doen, wat hij kon. En hoe deed hij dit? De Geschiedenis leert en zegt het — geheel anders dan het ergens elders in het Vaderland plaats had. — Gunt mij iets ten bewijze, door de volgende aanhalingen uit eene Proclamatie, door hem gesteld, over te nemen. Zoo luidt een gedeelte: »Er moet geene Omwenteling gemaakt worden. Zij is er. Zij moet met wijsheid, standvastigheid en menschenliefde bestuurd worden. Wij verklaren openlijk en plechtig, dat wij den Vrede be- minnen en Broederschap bij ons niet een bloote leus is. Wij zullen haar met al onze vermogens trachten te bevorderen: onze bedoeling is niet te deelen, maar te vereenigen, niet eene nieuwe partijschap te stoken, maar de overgeblevene haat en partijzucht door het wegnemen van alle billijk misnoegen te dempen. Wij eerbiedigen de deugd, en houden de menschenliefde voor de eerste aller maatschappelijke deugden. Op het oogenblik, dat wij onze Vrijheid wederkregen, hebben wij alle gevoeligheid en verbittering afgelegd. Wij hebben bijkans het geheugen der ons aangedane beledigingen verloren, en gevoelende, hoe noodzakelijk de eensgezindheid en gemeenschappelijke medewerking zijn, hebben wij eenstemmig verklaard, allen wederregtelijken wraaklust te verfoeijen en te houden voor verraad tegen het Vaderland. Den Godsdienst en deszelfs vrije en onge- stoorde uitoefening, overeenkomstig de grondstellingen der bijzondere gezindheden en het geweten van deszelfs belijders, houden wij voor heilig en onschendbaar, en, indien eenvoudigheid van zeden, herleving der vaderlandsche deug-

den, liefde en menschelijkheid tot den Godsdienst behooren, zoo durven wij ons vleijen, dat wij, wel verre van denzelfden hindernissen toe te brengen, ook voor den Godsdienst arbeiden.’’

Bij de regeringsverandering te *Middelburg* was hij aan het hoofd der Commissie, om voor te lichten en te besturen. Op zijne aandrang werden een SCHORER, STEENGRACHT, VAN CITTERS, VERSLUYS, VAN HAZE BOMME, PHILIPSE, MATHIAS POUS, ERMERENS, VAN SONSBECK, APPELIUS EN EEN VAN DE PERRE zelfs, met anderen, in de Regering geroepen. De Geschiedenis teekende het op, dat zij tot de vorige Stadsregering behoord en het verdrag met *Frankrijk* hadden tot stand gebracht. VAN DER PALM mogt zich niet onttrekken, dáár, waar hij zulke beginsels kon in werking brengen, als hij bij de Installatie dier nieuwe, of liever oude, bewindlieden ontwikkelde, toen hij eene aanspraak deed, die, gelijk weder naar waarheid geboekt is, — van andere dergelijke in dien tijd zoo geheel verschilde. VAN DER PALM, als Voorzitter der Kiezers, sprak onder anderen aldus: »Indien men reden heeft zich te verblijden over daden van edelmoedigheid, zoo mogen wij het thans, Burgers! »Gij hebt een post aanvaard, waaraan talloze moeite en »opoffering, geen voordeel verkocht zullen zijn, alleen »vergoed door een rein geweten, een vaderlandsch hart, »dankbaarheid en liefde van een vrij volk. Gij kent de »oogmerken der brave burgerij. Het was haar niet te doen, »om een laf tooneelspel van Remotie te spelen, om eene »ijdele vertooning van Volkssouvereiniteit te maken, of bijzonderen haat en wraaklust te vieren, terwijl men dezen »verkoos, anderen voorhijging; neen, hetgeen geschied is, »was alleen het begin van een groot werk, waartoe zich alle »handen in de gansche Republiek moeten vereenigen: de »belangrijke proef, of ons gezonken Vaderland gered kan »worden door het invoeren van eene eerlijke staatkunde. »Wij gevoelen, hoezeer gij aanspraak hebt op onze dankbaarheid, maar tevens, hoe zeer gij den bijstand en zegen »van den God der wijsheid en verlichting zult noodig hebben, om u moedig te verheffen boven zoo vele ijdelheden »en vooroordeelen, om allen eigenbelang en heerschzucht, — »ook in uwen eigen boezem, — het hoofd te bieden en te onderdrukken, en steeds een vrij geweten te hebben voor »God en uwe medeburgere; dien Goddelijken bijstand en

„zegen wenschen wij u toe.” — Voorwaar, deze taal was geheel ongewoon in dien tijd! Zoo bleef en toonde zich VAN DER PALM in zijne nieuwe politieke betrekking een echt Christenleeraar.

Het voorbeeld van *Middelburg* werd gevolgd door *Vlissingen*, waar een VAN DOORN, LAMBRECHTSEN, H. VAN ROYEN en anderen; door *Voere*, waar een ERMERENS, BIJLEVELD, POMPE VAN MEERDERVOORT en soortgelijken tot het bestuur gekozen werden. Tot de nieuwe vergadering van Hun Hoogmog. trad *Zeeland* het laatst en niet dan huiverend, toe, hetgeen haar door den Voorzitter, den revolutionairen HAHN, niet onduidelijk werd verweten; een VAN CITTERS, POUS, CAU, VAN SONSBEEK, LAMBRECHTSEN EN BIJLEVELD waren deszelfs Vertegenwoordigers. „De verschijning der *Zeeuw- sohe* Afgevaardigden was de voltrekking der groote Staats- omwenteling,” zegt de Geschiedschrijver van dien tijd. Later ontmoeten wij VAN DER PALM, als lid der Provisionele Representanten van het Volk van *Zeeland*, met een onzigtig voorstel tot onderzoek wegens de Ambachtsheerlijkheden en hare regten, onder aanbeveling, om, ingeval deze strijdig met de onvervreembare regten van mensch en burger waren, ze geheel of ten deele, *onder schadeloosstelling*, te wijzigen. Bij de eischen van *Frankrijks ultimatum* tot schadeloosstelling en tot onafhankelijkverklaring, hield zich *Zeeland* groot en edel. De brief van deszelfs Vertegenwoordigers aan de Algemeene Staten is den schitterendsten tijd onzer Republiek waardig: „Dat de zee onze kostbare dijken eerder verwoeste en door hare golven ons noodzake een ander verblijf op te zoeken, dat eer het geweld en de overheersching een einde maken aan ons bestaan, dan dat wij tot zulke gruwelen, als het *demenbreeren* van *Walche- ren* en *Zuidbeveland*, de hand zouden leenen!” — Zoo was, onder de bezweringen bij van al wat heilig was, om op den aangeboden voet geen verdrag te sluiten, het schrijven der *Zeeuwse* Vertegenwoordigers. Uit *Holland* moest eene zending naar *Zeeland* worden gezonden om deszelfs Vertegenwoordigers en den toon hunner billijke verontwaardiging te matigen. *Zeeland* liet het niet bij woorden berusten: de Burgers ERMERENS EN L'ANGE werden naar *Parijs* afgevaardigd, maar bij het *Comité de Salut Public* niet toegelaten. De afloop der zaak, na de zending van SIEYES EN REBEL naar *Holland*, is bekend, en hoe het *Zeeland* bedreigende gevaar

werd gewijzigd. De algemeene vrees voor *inlijving* en *benadering* werd afgekeerd; eene Alliantie met *Frankrijk*, dat ons lot in zijne handen had, vond plaats; VAN DER PALM en L'ANGE gedachten haar openlijk te *Middelburg*, drongen op het betrachten van onderlinge pligten bij *Vaderlanders* en *Franschen* aan, en baden God om herstel van heil en vrede. Hier vinden wij, ten aanzien van het Politieke, VAN DER PALM voor het laatst genoemd. Hij had er genoeg van, en er het zijne aan gedaan. Toen begonnen eedvordering en vervolging, door eenen SCHIMMELPENNINCK met *Romeinsche* houding, welsprekendheid en aftreding uit het bestuur, bestreden; eedvordering en vervolging, waardoor BILDERDIJK schandelijk ten lande zonder paspoort werd uitgejaagd; in *Zeeland* zelfs werd hem uitdrukkelijk schuilplaats verboden; Kerkleeraars werden afgezet; VAN DE SPIEGEL en BENTINCK, de eerste niet, de laatste meer verdiend, werden gevangen genomen. En de Algoede weet, waartoe, op aanraden van veelvermogende mannen, wier namen wij hier liefst niet noemen, het vervolgen zou geklommen zijn, zoo de *Franschen* zelve, en weinige moedige navolgers van SCHIMMELPENNINCK en de zijnen, het niet verhoed hadden! VAN DER PALM was nu afgetreden. Hij werd tot Hoogleeraar in de Oostersche Talen en Oudheden te *Leyden* beroepen, en aanvaardde dien post.

Rec. vraagt verschooning voor deze lange uitweiding, maar achtte die noodzakelijk, eensdeels om de weinig gekende omstandigheden van dien tijd in het licht te stellen, anderdeels om de vraag te opperen: of BERTS niet VAN DER PALM in een ander en gunstiger licht had kunnen en moeten plaatsen. Nu geeft BERTS eenig vermoeden van den Tijdgeest te huldigen. Dit zal echter het geval wel niet zijn, gelijk wij vertrouwen. BERTS, wiens verdienstelijke en prijzenswaardige hulde aan VAN DER PALM wij nu met meerder ruimte kunnen prijzen en aanbevelen, houde ons onze vrijmoedigheid en toelichting, om de zaak en den persoon, ten goede! — Wij hebben te lang geschreven, om de pen niet neder te leggen en het slot voor eene volgende gelegenheid te bewaren.

(Het vervolg hierna.)

Aanteekening op de Grondwet, door Mr. J. R. THORBECKE, Hoogleeraar te Leiden. Tweëde uitgave. Iste Deel. Te

Amsterdam, bij J. Muller. 1841. In gr. 8vo. XIV en 355 bl. f 4-20.

Bij allen, wien de beoefening van het Nederlandsche Staatsrecht ter harte gaat, zal dit eerste Deel der tweede uitgave van Prof. THORBECKE'S *Aanteekening op de Grondwet* reeds bekend, gelezen, bestudeerd zijn. Wij behoeven dan ook niet aan te wijzen, hoe veel deze tweede uitgave boven de eerste vooruit heeft. Naar waarheid zegt de geachte Schrijver, bl. X zijner Voorrede: »De eerste (uitgave) liet het doorgaans bij eene schets; de tweede is meer uitgewerkt, en in zoo verre een nieuw boek.» Vandaar, dat ook de vorige uitgave in één Deel volledig was; terwijl hier het eerste Deel slechts loopt tot Art. 126 der nieuwe, of Art. 128 der vorige Grondwet.

De verdiensten van dit werk uiteen te zetten, is overvolg. Het zij ons alleen vergund, hier en daar eene enkele opmerking mede te deelen.

Op Art. 6 der vorige, en, met wijziging, der tegenwoordige Grondwet, in verband beschouwd met Art. 131 en 132 der tegenwoordige, of Art. 133 en 134 der vorige Grondwet, zegt de Hoogleeraar, dat de *census* ten platten lande dien in de steden overtreft, en vraagt, of alzoo het getal der bevoegden ten platten lande niet te gering wordt, en of de ingezetenen eener landgemeente, wiens vermogen met dat van een' stedeling gelijk staat, min rijp dan deze is, om behoorlijk te kiezen? Maar zou men de vraag niet kunnen omkeeren? Immers ten platte lande worden de leden der Provinciale Staten door de kiezers zelve benoemd; terwijl in de steden de Kiescollegiën slechts de leden van den stedelijken Raad verkiezen, en deze weder de keus doet van leden der Provinciale Staten van wege de steden. Derhalve schijnt men aan de kiezers in de steden zoo veel doorzigt niet toe te kennen, als aan die ten platte lande. Doeh deze is geenszins de reden: zij ligt in den aard van ons Kiesstelsel. Niet het volk, in Grondvergaderingen b. v., verkiest zijne vertegenwoordigers, maar de Staten der Provinciën benoemen hen. Die Provinciale Staten worden mede niet door het volk, noch door stemgerechtigden uit het volk verkozen, maar door drie verschillende standen, zoodat zij in waarheid *Stendenvergaderingen* zijn. De Ridderschap, de Steden, en de Landeigenaars of breedgeërfden, zenden hunne gedeputeer-

den. Bij gevolg kunnen de Leden der Provinciale Staten niet anders benoemd worden dan onmiddellijk door de Ridderschap; door de Stedelijke Regeringen, als vertegenwoordigers der steden, en door de Kiezers ten platten lande, als vertegenwoordigers der breedgeërfdē zelven, geenszins der landgemeenten als zoodanig. Indien men de Stedelijke Kiescollegiën de leden der Provinciale Staten van wege de steden liet benoemen, dan zouden niet de *steden* als zoodanig, d. i. als zedelijke lichamen, maar de *bewoners* der steden, als afzonderlijke personen, vertegenwoordigd worden. Indien men ten platten lande daarentegen geenszins de kiezers zelven, maar door hen benoemde plaatselijke besturen kiezen liet, dan zouden niet de groote grondeigenaars, maar de gemeenten als zedelijke lichamen vertegenwoordigd worden, en alzoo zou de stand der breedgeërfdē geene gedeputeerden ter Provinciale Statenvergadering zenden. Maar juist omdat de Kiescollegiën in de steden slechts strekken tot benoeming van vacaturen in den Raad, terwijl die ten platten lande daarentegen de leden der Provinciale Staten helpen aanstellen, behoort de *census* ten platten lande, naar evenredigheid, hooger te zijn dan in de steden. Wij hebben geene vertegenwoordiging van de massa der ingezetenen, maar van de verschillende hoofdbelangen der gegoeden; die des Adels en der aanzienlijken; die der steden, d. i. van handel, fabrieken enz., en eindelijk die van groote grondbezitters en van den landbouw. Behoudens beter oordeel, zou Recensent dus meenen, dat men *of* het geheele Kiesstelsel veranderen moet, en meer in overeenstemming brengen met het denkbeeld eener *eigenlijke* volksvertegenwoordiging, *of* dat men, zoo het Kiesstelsel in hoofdstrekking en karakter behouden wordt, ook den naar evenredigheid hoogerē *census* ten platten lande moet handhaven.

Op Art. 76 der tegenwoordige Grondwet (bl. 200) zegt Prof. THORBECKE: »Ministeriële onderteekening van wetten beveelt de Grondwet niet. Ook is bij wetten eene verantwoordelijkheid voor den inhoud, gelijk bij Koninklijke besluiten, niet denkbaar. Eene wet, die de Constitutie schond, zou de Minister niet *mogen* uitvoeren." Zeker zal dit beteekenen: »indien de Minister *zelf* begreep, dat de wet strijdig was met de Grondwet, dan zou hij *in gemoede* verplicht zijn, veeleer af te treden, dan de wet ten uitvoer te leggen." En dit staat dus gelijk met de stelling: »als

»eene wet aan de Staten-Generaal wordt voorgesteld, en zij »oordeelen dezelve strijdig met de Staatsregeling, dan *mogen* »zij dat voorstel niet aannemen: of doen de Algemeene Staten zulk voorstel, dan *mag* de Koning hetzelfde niet goed- »keuren." Dit is dus geheel eene *gewetenszaak*. Is eene *wet* eenmaal aanwezig, dan mag niemand zich aan de naleving daarvan onttrekken, en de Minister, die haar ten uitvoer legt, moet gerekend worden zulks met zijnen eed van gehoorzaamheid aan de Grondwet overeenkomstig te achten. Maar indien de Minister eene wet *niet* ten uitvoer brengt, al ware het dewijl hij haar voor strijdig hield met de Grondwet, dan zou hij voor zijne nalatigheid aansprakelijk zijn of behooren aansprakelijk gesteld te worden. Hij had vrijheid, zijnen post neder te leggen; maar blijft hij Minister, dan *moet* hij de wetten ten uitvoer brengen, zóó gelijk ze zijn aangenomen en bekrachtigd. De Wetgevende Magt moet steeds beschouwd worden als de éénig bevoegde beoordeelaar van het al of niet constitutionele van elke voordragt; en, is de wet aangenomen, dan is niemand meer ontvankelijk in eenige exceptie ter zake van vermeende afwijking van de Grondwet. Velen gelooven b. v., dat elke, of wel dat deze of gene *wet* op de conflicten met de Grondwet niet overeenstemt; maar als er eenmaal eene *wet* op de Conflicten bestaat, dan moet ook hij, die haar ongunstig beoordeelt, er zich aan onderwerpen: of het constitutioneel gezag der Wetgevende Magt, als *hoogste* Magt in den Staat, gaat ten gronde. Wij zeiden daareven, dat de Minister, zoo hij zijne bediening niet nederlegt, elke wet *moet* ten uitvoer brengen. Zou hij dus ook niet verantwoordelijk zijn voor *nalatigheid*? Hij zweert, volgens Art. 78 der tegenwoordige Grondwet, *getrouwheid* aan die Grondwet. Art. 120 zegt, dat *alle* voorstellen van wet, door den Koning en de beide Kamers der Staten Generaal aangenomen, *kracht van wet* verkrijgen. Gehoorzaam te zijn aan die wetten, is dus ieders pligt. De gehoorzaamheid van den Minister blijkt in de eerste plaats daaruit, dat hij de wetten ten uitvoer legt; laat hij dat na, dan is hij wederspanning aan de wet. Wij gelooven dus, in weerwil van hetgeen de Hoogleeraar, bl. 197, daarover aanmerkt, dat de Minister verantwoordelijk is, ook voor *nalatigheid* in ten uitvoer legging der wetten. Maar eene wet op de geregtelijke, boven en behalve de parlementaire verantwoordelijkheid, is dringende behoefte; en de Staten Ge-

neraal zijn verplicht te zorgen, dat zulk eene wet den Koning worde voorgedragen, indien zijne Ministers daarin langer vertragen.

Mr. H. O. FEITH, Redevoering, uitgesproken op het Feest, gevierd bij het vijftigjarig bestaan van het Instituut voor Doofstommen te Groningen, op den 22 van Hooimaand 1840. Met Aanteekeningen. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1841. In gr. 8vo. XII en 168 bl. f 1 - 75.

Men ontvangt hier niet alleen eene doeltreffende en belangrijke Redevoering, waarbij wordt aangetoond, hoe GUYOT plantte, *Nederland* kweekte, en God den wasdom gaf aan eene der weldadigste inrigtingen; maar van bl. 41 tot aan het einde vindt men eene reeks van aanteekeningen, die aan de voorafgaande verhandeling eene waarlijk historische waarde bijzetten. Hartelijk hopen wij, dat de lezing van het eene en andere menigeen, die tot nog toe geene jaarlijksche bijdrage tot ondersteuning voor het wel bloeiende, maar toch nog zeer veel behoefte aan geldelijken bijstand hebbende, Instituut van Doofstommen te *Groningen* afzonderde, daartoe zal overhalen; dat alzoo deze inrigting, als geheel daarvoor geschikt, *nationaal* blijve, en men zich niet tot de dwaasheid late vervoeren, om b. v. in elke provincie zulk een Instituut te willen bezitten. Want dit laatste, gelijk de geachte Schrijver in zijne aanteekening op bl. 8, te vinden bl. 52 en verv., bewijst, zou de strekking hebben, om de nationale volledige inrigting te vernietigen, ten gevalle van een aantal bijzondere scholen, waar het onderwijs nooit op den duur even omvattend en deugdelijk wezen zou.

Reistogtje door een gedeelte van Schotland en deszelfs Hooglanden, door S. VAN BAALEN. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1838. In gr. 8vo. 212 bl. f 3 - 30.

Tweede Reistogtje door een gedeelte van Schotland en deszelfs Hooglanden, door en bij dezelfden. 1841. 223 bl. f 2 - 60.

Indien Rec. het eerste dezer werkjes niet pas te gelijk met het tweede hadde ontvangen, zou hij mede behoord hebben tot hen, »die het zich wel der moeite waardig geacht hebben, hetzelve te beoordeelen.” En hij zou er evenzeer een »gunstig onthaal” aan hebben kunnen voorspellen, en eene voor den schrijver »vleijende meening” over uiten, als hij het zich tot een genoeg rekent, thans over de beide reisbeschrijvingen te doen. Zij verdienen zulks ten volle in onderscheidene opzigten. De streken, door den Heer VAN BAALEN bezocht, behooren niet tot de algemeen bekende. Rec. althans maakte met vele schoone of stoute partijen in *Schotland* hier voor het eerst in verbeelding kennis, en moet, zoover een daar niet bekende mag oordeelen, den Schrijver den lof geven van naauwkeurigheid in het bezigtigen en beschrijven. Hij ontzag geene vermoeijenissen; hier en daar, b. v. bij het bezoeken van de *Fingalsgrot* op het eiland *Staffa*, (hier met nog enkele andere gezigten, die naar meer doen verlangen, afgebeeld) zelfs geene gevaren, om al het bezienswaardige goed op te nemen; en wij, schoon, als gezegd, geene ooggetuigen, hebben geene reden, om zijne waarheidsliefde in twijfel te trekken. Want, hoewel het in den aard der zaak ligt, dat de beschrijving der gezigten op bergen, der vele meren, en der ontelbare waterfallen, hier en daar wel iets eenzelvigs moet hebben, zoo ligt echter over het geheel eene eenvoudige bevalligheid, die den lezer evenzeer aangenaam onderhoudt, als zij voor den Schrijver gunstig inneemt. Slechts op enkele plaatsen stelt hij zijne lezers min of meer te leur. Zoo had b. v. de zeer merkwaardige zuil van *Sueno*, tusschen *Forres* en *Inverness*, wel iets meer verdiend, dan: »Digt bij deze hoogte vindt men de overblijfselen van een kolossaal steenen gedenkteeken, de opsporing van welks oorsprong menigen twist onder de oudheidkenners heeft te weeg gebragt, zonder dat men het echter hierover eens is kunnen worden. Voor mij was het niet anders dan eene zeer lompe massa steen, op welke ik slechts in het voorbijgaan eenen achteloozen blik wierp.” Vooral bevreemdde het ons, dat de smaakvolle Reiziger, die zich in *Schotland* vele tooneelen uit *WALTER SCOTT* herinnerde en wel herinneren moest, schrijft: »Nu volgen drie plaatsen, welke elk eenig oonthoud en eener afzonderlijke beschouwing overwaardig zijn: *Dryburgh-abbey*, *Melrose-abbey* en *Abbotsford*, plaatsen door *WALTER*

SCOTT zeer beroemd gemaakt," — en daarop laat volgen: „Mij bekreep het verlangen naar *Edinburg* (waar hij toch vroeger reeds geweest was) te sterk, om er mij op te houden; ik vergenoegde mij met er in het voorbijrijden een blik op te werpen." En hij wist toch, dat *Abbotsford* eenen schat van oudheden (ook van zeldzaamheden) bevat! Wij kunnen ons dien in het voorbijgaan geworpen blik niet begrijpen; te minder, omdat VAN BAALEN elders geene anders onbeduidende plaats onbezocht laat, die met herinneringen van MARIA STUART in verband staat, en eenmaal zelfs eene grot met groot gevaar bezoekt, enkel omdat zij aan ROBERT ROODHAAR tot schuilplaats heeft gestrekt.

De eerste reis, in gezelschap der Heeren KRUSEMAN en DRONSBURG gedaan, had meer ten oogmerk, het zuidelijke en westelijke gedeelte van *Schotland* te bezoeken; de tweede, die de Schrijver deels alleen, deels in gezelschap van een paar *Britten*, met wie hij onderweg kennis maakte, volbragt, was naar het noordelijke en oostelijke gedeelte gericht, waar hij dus in de Hooglanden op het belangrijkste, ook door de *Waverley*-Romans wereldbekende gedeelte der Schotsche geschiedenis kwam. (Het is aene kleine mistelling, dat 2de Reis, bladz. 72, gesproken wordt van de *Westkust* van *Schotland*, hetwelk, blijkens den samenhang, de *Oostkust* moet zijn. Ook de lichttoren van *Bellrock* staat aan laatstgenoemde kust.) Beide reisbeschrijvingen geven hooge denkbeelden van het bezienswaardige in het noordelijke gedeelte van *Grootbritannienje*. Hoog is VAN BAALEN ingenomen met de *Britten*, eene natie, over het geheel gehouden voor overmatig ingenomen met hun land, en laag nederziende op andere volken, stijf, eigenzinnig, trotsch, aanmatigend, onbeleefd. Die er dan nog het gunstigste over denken, zeggen, dat de *Engelschen* in hun land beleefd, gedienschtig, vriendelijk en gezellig, in één woord geheel andere menschen zijn, dan buiten hetzelfde. Over het eerste kan Rec. niet oordeelen. In het laatste heeft hij altijd veel overdrevens gevonden; hij heeft althans meermalen in ons land, eene enkele maal ook buiten hetzelfde, kennis met *Engelschen* gemaakt, en er onder aangetroffen, ja, echte bokken, maar zulke ook onder andere natiën, en, hij moet der onaangename waarheid hulde doen, niet het minst onder *Nederlanders*; echter ook onder de *Britten* zeer vele beschaafde, aangename gezelschaps- en reisgenooten. Er zal

wel veel waars zijn aan hetgeen de Heer VAN BAALEN opmerkt, dat zekere terughouding meestal het gevolg is van onbekendheid met taal, zeden en gewoonten op het vasteland. Onze Schrijver dan, een bevoegd beoordeelaar, is hoog, zoo als wij zeiden, met de *Britten* ingenomen. En wij moeten, ten deele ook met nationale schaamte over hetgeen hier en daar bij ons plaats heeft, erkennen, dat, zoo volkstrots een kenmerk dier eilanders is, zij er waarlijk grond genoeg toe hebben. Want bij het lezen ook dezer reisbeschrijving staat men verbaasd over de reuzenwerken, die menschelijk vermogen, kunst en volharding hebben tot stand gebracht. Zulke gewrochten zijn nu ook wel in ons land te zien, meest van onze Vaders, aan wie oneindig minder hulpmiddelen ten dienste stonden dan aan ons; maar onze natie leze eens, en denke er het noodige bij, wat VAN BAALEN zoo juist opmerkt: »Onze reisgenoot was de oudste zoon van eenen fabrikant te *Newcastle*. Hij verhaalde mij, op dezen oogenblik ruim 3600 menschen aan het werk te hebben. Rust hebben wij echter nooit, zeide hij, en ons genoegten moeten wij (bij het bezit van ruim 7 millioen guldens) vinden in den bloei onzer inrigtingen, en in het bewustzijn van aan zoo vele handen werk te geven, en alzoo krachtadig mede te werken tot instandhouding der maatschappij. Met zulke beginselen, welke onder de kapitalisten in *Engeland* ALGEMEEN heerschende zijn, is het niet meer zoo verwonderlijk, dat hun handel en hunne nijverheid de eerste van *Europa* genoemd moeten worden.» Wij voegen er nog één trek bij: »De ondernemer van den schouwburg, een nieuw stuk willende opvoeren, ontvangt voorschot, of, bij wijze van *don gratuit*, tegemoetkoming (van een genootschap ter aanmoediging der schoone kunsten) enz. Het lidmaatschap is echter zeer kostbaar, en bepaalt zich hiërdoor ook tot de hogere klasse, onder welke men een aanzienlijk aantal menschen vindt, die niet de vraag doen: wat heb ik voor dat geld? welk is mijn genot?, maar overtuigd, dat zij door de fortuna boven hunne medeburgers begunstigd zijn, te gelijk de verplichting gevoelen, om opofferingen te doen, welke geene andere rente geven, dan het bewustzijn van wel gedaan te hebben.» Alles, wat daar blinkt, zal ook wel geen goud zijn; maar wij vonden toch weder in deze reisbeschrijvingen bevestigd, wat het lezen van meer zulke boeken, en eigene kleine ondervinding ons heeft doen zien, dat een

toertje buitenslands het beste geneesmiddel is tegen klein-geestige, overdrevene ingenomenheid met eigen land en natie, en de beste aanleiding tot dien wereldburgerlijken geest, waarvan wij ook in deze beide nette boekjes de aangenaamste proeven opmerken.

Eene dorre naschrijving van den voornamen inhoud der Hoofdstukken zal men niet van ons vergen. Wij volgen den indruk, dien de lezing op ons maakte, wanneer wij zeggen, dat, ofschoon — en de Reiziger zelf zal, vertrouwen wij, de eerste zijn, om dit toe te stemmen — tot eene grondige kennis van *Schotland*, ook van het beschreyene gedeelte, en de *Schotten* meer zou gevorderd worden, deze werkjes echter alle aanprijzing verdienen, als onderhoudende, aangename lectuur voor ieder, die ook uit zijn Leesgezelschap iets meer verlangt, dan alledaagsche, vertaalde of niet vertaalde Romans. En het is met die algemeene aanprijzing dat wij ons vergenoegen. De Heer VAN BAALLEN moge voor zijne bezigheden naar *Grootbritannienje* reizen, gelijk hij zegt, hij heeft van geld en tijd ook voor zijne landgenooten een aangenaam gebruik gemaakt.

Coenraad van Habsburg, of de verschijning aan den zoom des wouds. Oorspronkelijk Romantisch Tafereel uit de vijfde Eeuw. Te Amsterdam, bij P. J. W. de Vos. 1841. In gr. 8vo. 346 bl. f 3 - :

De ongenoemde Schrijver van dezen Roman biedt dezen naar het schijnt eersteling met bescheidenheid aan; hij verlangt aanwijzing der gebreken, die zijnen arbeid ontsieren, ten einde er zich in het vervolg voor te kunnen wachten, en betuigt, dat gepaste inlichtingen en teregtwijzingen hem welkom zullen zijn. Wij willen hem de onze niet onthouden; welligt zijn ze hem in een of ander opzigt tot nuttige wenken, en wij kwijten ons tevens van onzen pligt jegens het lezend publiek.

Het is in onzen tijd eene hagchelijke onderneming, als Romanschrijver op te treden. Daar bestaan meesterstukken van in- en uitheemschen oorsprong; dit vak van Letterkunde is tot zulk eene hoogte opgevoerd, de eischen van de lezende en beoordeelende wereld zijn hoog, welligt te hoog; maar het zij zoo; Romans hebben wij niet onmiddellijk noodig; zo

moeten goed zijn, of althans eenen bijzonder goeden aanleg toonen; anders houdt men ze beter terug.

Dit laatste, aanleg, willen wij aan den Schrijver van dit boek in geen deele ontzeggen. De vinding spant genoegzaam de aandacht; houdt die althans gaande; want een eenigzins geroutineerd Romanlezer wordt al spoedig gewaar, waar het heen wil, en kan den afloop van het verhaal reeds vóór de helft van het boek gemakkelijk raden. De verhaaltrant is onderhoudend. Worden zedekundige aanmerkingen hier en daar wel wat druk ingevlochten, ze zijn meestal kort en niet ongepast aangebragt. Slechts enkelen zien er wat zonderling uit; b. v. de aanspraak aan Staatsdienaars, bladz. 191. Kortom, over het geheel mag deze Roman nevens vele anderen gesteld, en zal niet zonder goedkeuring gelezen worden.

De Schrijver hoede zich echter in het vervolg: *vooreerst* voor te groote onwaarschijnlijkheden. Wij weten wel, dat het in een' Roman, zal de leeslust van het min of meer overprikkelde publiek worden gaande gehouden, niet al te dagelijksch moet toegaan; maar *est modus in rebus*. Golo is een zeer onwaarschijnlijk karakter; niet zoozeer in zijne helsche boosheid, die zich helaas gemakkelijk laat denken, maar in zijne plotselike bekeering, die ook zoo verlicht godsdienstig is, als men onmogelijk kan onderstellen van de Christelijke opleiding eens ridderlijken roovers van de vijftiende eeuw. Ook ware het niet noodzakelijk geweest de onwaarschijnlijkheid te vergrooten, door hem tot den *broeder* van GEYSAMA te maken. Een vader, die niet zou bemerken, dat men zijn tweejarig dochtertje tegen een ander kind van denzelfden ouderdom verruilde, laat zich ook moeijelijk denken. Bij pasgeboren kinderen mogt dat aangaan, maar een *tweejarig* meisje! Niet beter is het met de nachtelijke bezoeken van CUNEGONDA bij haren zoon. Deze *bemerkt* elken nacht eene verschijning, die hem op het voorhoofd kust, en als hij *ontwaakt* is dezelve verdwenen. Voor eene enkele maal hebben wij met zulk sluimeren vrede, maar maanden lang, elken nacht, is wat kras! Bovendien: er was geen gevaar bij de ontdekking van haar leven aan COENRAAD, ondanks hetgeen de Schrijver zegt, ten einde het te motiveren. Zonder deze onwaarschijnlijkheid evenwel zou de geschiedenis in een oogenblik ontknoopt zijn. Het karakter van COENRAAD is ook te weinig *karak-*

ter. De Schrijver doet hem voorkomen als bezielde met wraakzucht tegen de moordenaars zijns vaders en verwoesters van zijn slot — en nogtans zit hij zonder iets uit te voeren. Nu is hij met deugdzaame, ridderlijke gevoelens bezielde; dan is één enkel woord van zijnen schildknaap genoeg, om hem tot allerlei onridderlijke wandaden te brengen. Voor eenen ridder der vijftiende eeuw, die als hoofdpersoon moet optreden, is zijn karakter niet vast genoeg. En wat den zoo even vermelden schildknaap aangaat: het is niet waarschijnlijk, dat een zoo verworpene, lage wellusteling **ADELLE** weken lang opgesloten en in zijne magt zou hebben, zonder haar te deren.

Eene andere soort van onwaarschijnlijkheden, waartegen wij den Schrijver *ten tweede* waarschuwen, zijn de vergripen tegen het zoogenoemde *kostuum*, of de inachtneming van tijd en plaats. De Schrijver heeft zeer verkeerd gedaan met zijn verhaal in het laatst der *vijftiende* eeuw te plaatsen. De geheele houding zijner ridders en ridderlijke burgten, der veten, der wijze van belegeren en oorlogvoeren, hebben meer van de *dertiende*. Die briefjes van den eenen ridder aan den anderen zijn ook niet natuurlijk: zij zonden hunne wapenherauten of schildknappen met mondelinge boodschappen, en lieten het schrijven aan de monniken en priesters over. Het verhaal mist in allerlei opzigten de kleur der eeuw; zelfs laat de Schrijver in 1470 NB. ridders en pelgrims van kruisvaarten uit het Heilige Land terugkeeren. Dat was toen reeds bijna een paar eeuwen vergeten.

Ten derde misprijzen wij in dezen Roman te groote inschikkelijkheid voor een groot gebrek van eene hedendaagsche school, te weten, het bij voorkeur schilderen van afschuwelijke karakters, akelige tooneelen en gruwelijke gebeurtenissen. De Schrijver zegt wel, dat zijn oogmerk was, de schoonheid der deugd in het helderste licht te plaatsen, en de ondeugd in derzelve volle (ja wel volle!) afzigtelijkheid en droevige gevolgen te schetsen; maar van het eerste vindt men al zeer weinig. **ADELLE** is zeker een beminnelijk en deugdzaam meisje; maar zij is, met haren vermeenden vader, ook het eenige goede karakter in de gansche geschiedenis. Intusschen, wordt de deugd eerst bij verzoeking gekend: — de Schrijver heeft **ADELLE** in dien toestand van zware beproeving niet, of althans niet gelukkig geplaatst; want om zich aan **ALFRED** over te geven, moest zij reeds tot

zekere diepte gezonken zijn; en ter verdediging harer eer doet of lijdt zij niets meer, dan elke andere onschuldige maagd zou gedaan hebben. En wat de ondeugd betreft, deze wordt wel bij voorkeur in hare afzigtelijkheid geschetst. Zelfs zijn ons de tooneelen in de kolenbrandershut veel te afschuwelijk. Wij begrijpen niet, hoe iemand, die elders eenen goeden smaak aan den dag legt, zulke vreeselijke moordtooneelen zoo in het breede schilderen kan. Dergelijken wansmaak laten wij liever aan onze naburen over, en hopen, dat onze Letterkunde er niet door besmet worde.

Dit is het voornaamste, wat wij op dit boek aanmerken. Men voege er bij: dat het in dit verhaal wat heel druk is met zweren, daar de handelende personen elkander gedurig eeden opleggen; dat van tijd tot tijd gewezen wordt op de wegen der Voorzienigheid, in de lotgevallen der hoofdpersonen zichtbaar, hetgeen ons in een *verdicht* verhaal ongepast, zoo niet oneerbiedig, ja profaan dunkt; dat wij de meermalen voorkomende uitdrukking: door zijn noodlot voortgezweept te worden, liever aan de Duitsche *Schicksalschermers* laten; dat bladz. 94 de *morgenster* aan den hemel staat, en bladz. 104 (weinige dagen later) de *avondster*, hetgeen eene onmogelijkheid is; dat het *min verkieslijk* is, de hel eene *min verkieslijke* plaats te noemen (bladz. 220); en eindelijk, dat de taal hier en daar ontsierd wordt door onachtzaamheden, als: zij *schepte* zichzelf eene wereld, voor *schiep* (bladz. 13), eenen zwaren bloedschuld (bladz. 237), daalden men (bladz. 251), ergens *na* zoeken (bladz. 294), herhaaldelijk *stijle* hoogte, enz.

Verstrooide Gedichten van H. TOLLENS, cz. Te Leeuwarden; bij G. T. N. Suringar. 1840. In gr. 8vo. X en 176 bl. f 3 - 60.

In zeker opzigt kunnen wij met eene aankondiging van de verschijning van dit boekdeeltje volstaan. De titel zelf toch duidt aan, dat wij hier stukken vinden, die reeds vroeger in het licht zijn verschenen, maar die hier worden bijeenverzameld. Rec. is het met den Dichter volmaakt eens in diens wijze van zien, als hij door dergelijk eene verzameling van het goede uit vroegere bundels het mindere en gebrekkige aan de vergetelheid zoekt over te geven. Nooit

kon hij zich vereenigen met de handelwijze van hen, die rijp en groen opzamelen, enkel omdat het vruchten zijn van eenen man van naam; en hij heeft zich meermalen geërgerd, als hij zoogenaamde vrienden, na den dood van dezen of genen grooten man, tot de minstbeteekenende kattedelletjes van zijne hand zag uitgeven en zich, naar zijn inzien, aldus aan diens nagedachtenis vergripen. Hij stemt ook geheel niet in met die vrienden van den Dichter, die oordeelen, dat hij te stiefvaderlijk op zijne eerste kunstproeven nederziet. Integendeel, hij juicht het voornemen van harte toe, om alleen het beste, het verdienstelijke op nieuw te laten drukken, en niet door eene nieuwe uitgave waarde te hechten aan datgene, wat zijn rijper oordeel hem als van geene waarde heeft leeren kennen. Hij zou hem zelfs hier en daar tot nog meerdere gestrengheid in de schifting hebben willen aansporen. Zoo zijn er onder het hier voorkomende twaalfstal Minneliedjes verscheidene, die waarlijk gerust achterwege hadden mogen blijven, en die de eer van eenen herdruk in eenen uitgelezen bundel niet verdienden. Maar Rec. gevoelt, hoe moeilijk het is, hier de juiste grenzen te bepalen; en liever dan te klagen, omdat er enkele stukjes zijn, die wij wel konden missen, wil hij den Dichter zijnen dank betuigen, dat hij zoo veel goeds hier verzameld en voor het vergeten worden heeft bewaard.

De stukken te beoordeelen komt minder te pas. Meer of min opzettelijk zijn zij reeds door de kritiek gewaardeerd, en van velen zal het genoeg zijn, slechts den titel aan te halen, om talrijke lezers te herinneren, wat zij hier vinden kunnen. Rec. althans herinnerde zich uit vroegeren en lateren tijd nog menig vers, dat hij hier wedervond. Zoo ging het hem met het *antwoord op de vraag, waarom de Dichter geen Fransche verzen maakte*, met het *Mierenest*, het *Nieuw Gulden A. B. C.*, met verscheidene der gelegenheidsdichten, waarvan de meesten hunne opname in dezen bundel volkomen verdienen, met de beide Cantates, met de stukken betrekkelijk tot den afval van *België*, waarvan de *Avondbede*, de *Bededag* en anderen in der tijd in ieders mond en hoofd waren.

Onbekend was Rec. vroeger, wat hem uit dezen geheelen bundel het diepst getroffen heeft, het vers ter bruiloft van des Dichters zoon, met het toevoegsel aan hetzelfde, nadat slag op slag beide huisgezinnen had getroffen. Dat zijn ware

meesterstukken van diep en levendig gevoel, het *welkom, welkom!* aan de nieuwe dochter niet minder, dan het trefsende treurvers, nadat die dochter en haar kind, nadat 's Dichters eigene gade en een zoon waren gevallen. Wij zouden er zoo gaarne regelen van mededeelen; maar wij gevoelen, dat wij aan den indruk te kort zouden doen, indien wij er hier en daar gedeelten uit overnamen. Het moet in zijn geheel worden gelezen; de vrolijke juichtoon bij het huwelijk van den zoon moet vervangen worden door het ernstige, diepgevoelde, sombere, maar toch ootmoedige en geloovig godvruchtige van de regelen, die het bruiloftsvers onmiddellijk volgen. Het is in den besten trant van TOLLENS, of laat ik liever zeggen, het is de uitstorting van zijn innigste gevoel.

Wij danken den Dichter voor de moeite, aan de verzameling en beschaving van dezen bundel besteed, en zien begeerig den bundel te gemoet, waarop hij ons in zijne Voorrede doet hopen.

De uitvoering is allezins te prijzen; alleen zijn de beeldjes op het vignet ongelukkig uitgevallen.

ARTHUR WARWICK, *oogenblikken aan Godvrucht en Deugd gewijd. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1840. In kl. 8vo. 26 bl. f. : - 25.*

Dit boekje is de vertaling van het Hoogduitsche *Nebenmitten von ARTHUR WARWICK*, hetwelk zelf reeds een uittreksel is uit een in de zestiende eeuw geschreven Engelsch werk: *Spareminutes, or resolved meditations and premeditated resolutions*. Ofschoon wij met het werkje niet zoo zeer ingenomen zijn als de Vertaler, vergt het van den koper zulk eene geringe uitgave, dat deszelfs stichtelijke inhoud den geringen prijs dubbel waard is. Tot eene proeve zal het volgende volstaan, getiteld *Pligtsbetrachting*: »Me-nigeen heeft de uiterst zonderlinge eerzucht van of de beste » of niets te willen zijn: wanneer hij niet zoo goed handelen » kan als hij wil, zoo wil hij niet zoo goed handelen als hij » kan. Ik wil trachten op het beste te handelen, en wat » mij aan kracht ontbreekt door den wil te vergoeden. Ter- » wijl ik alzo ten deele betale, zal ik niet alles schuldig » blijven. Hij is het meeste schuldig, die niets betaalt.»

BOEK BESCHOUWING.

Redevoeringen over eenige godsdienstige onderwerpen, door A. VINET. Naar de derde, verbeterde, oorspronkelijke uitgave. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. In gr. 8vo. XV en 142 bl. f 1-25.

De algemeene titel dezer Redevoeringen van den *Geneefschen* Hoogleeraar VINET is even onbepaald, als de bijzondere van verscheidene derzelve: naar haren inhoud behooren zij eigenlijk tot de Apologiek des Christendoms, en naar haren vorm dikwijls meer tot de Verhandelingen, dan tot de Kanselredenen, waartoe zij oorspronkelijk bestemd schijnen te zijn: wij zullen ze dan ook voornamelijk van de eerstgenoemde zijden beschouwen.

De Voorrede des Schrijvers zou Rec. ruime stof tot aanmerkingen kunnen opleveren, al ware het alleen over het gebruik der rede in de zaak des Christendoms, waaromtrent het hier gestelde hem noch helder noch naauwkeurig voorkomt, b. v. de verwarring van *rede* en *aard der zaken*, (bl. XI) waarover ook de Vertaler te regt klaagt, én wat daar verder bijgezegd wordt; ook over »het verstandelijk geweten, dat voor berouw vatbaar is;» (?) of bl. XII: »De rede getroost het zich de hoofdgronden van het Christelijk geloof niet te begrijpen,» (?) »niet *a priori* te kennen daarstellen,» (is dit hetzelfde als het eerste?) »en »zij geeft dezelve aan het hart over,» (dus misschien enkel Godsdienst van het gevoel?) Doch wij kunnen hierover nu niet uitweiden.

De zeven Redevoeringen, die in dezen bundel vervat zijn, hebben allen wel eene Bijbelplaats aan het hoofd, maar waarvan voor het overige weinig werk gemaakt wordt. — De eerste is getiteld: *De Godsdiensten der menschen en de Godsdienst van God*. Bij het eerste zou men, ook naar de inleiding, verwachten eene voorstelling van het ongenoegzame der verschillende Godsdiensten, die

er op aarde geweest zijn en nog zijn, buiten de eeniglijk en waarlijk geopenbaarde; maar VINET bedoelt »Gods-» diensten in het Christendom zelf, om zich door zich zelf » en door eigene middelen met de Godheid in gemeenschap » te brengen,» welke hij noemt »die der *verbeelding*,» (zeer oneigenaardig dus genoemd, want het is de godsdienstige aandoening, welke uit de beschouwing der Natuur ontstaat) »die van het *verstand*, van het *gevoel*, en van » het *geweten*,» welke allen wij wel erkennen dat onvolledig zijn, wanneer men de Christelijke Godsdienst, over welks waarde VINET vervolgens goede dingen zegt, buiten sluit, maar welke hij toch op zichzelfe overdreven verne- dert; gelijk het ook overdreven, ja vooral het laatste af- zigtig is, wat bl. 10 staat: »De liefde voor God is den » menschen niet aangeboren»; en bl. 16: »De mensch » moet zijne aangeborene neiging dwingen God lief te » hebben.»

De *tweede* Redevoering handelt over *de geheimen van het Christendom*, waarschijnlijk in het Fransch *les mystères du Christianisme*, waarover men hier over 't geheel vrij goede gewone redeneringen vindt, ofschoon er hier en daar op iets overdrevens wel wat af te dingen zou vallen, en waarbij Rec. de ook wel gewone, maar toch wel eens vergetene opmerking herinnert, dat JĒZUS en zijne Apostelen nergens in dien zin van geheimenissen of verborgenheden hunner leer spreken, en dat de Bijbelsche beteekenis van *μυστήριον* niet de latere Theologische is, die men er wel eens aan gegeven heeft.

De *derde* Redevoering heeft ten opschrift: *Het Evangelie begrepen door het hart*, en bevat losse, weinig samenhangende beschouwingen over het onderwerp, over 't geheel niet kwaad, maar weder iets onbestemds en overdrevens aan zich hebbende. — Men herkent in deze Redevoeringen hier en daar den *Franschen* geest, die, vooral in zulke soort van geschriften, wel eens door *grandes phrases et antithèses brillantes* schitteren wil, maar niet altijd op grondigheid bogen kan.

Een kenmerk des Christendoms heet het onderwerp der

vierde Redevoering al te onbepaald, en het zijn eigenlijk twee kenmerken, de *algemeenheid* en de *duurzaamheid*. — Bl. 65, 66 wordt de Israëlitische Godsdienst, als deze kenmerken missende, schijnbaar op ééne lijn gesteld met het *Islamismus* en de Godsdienst der *Hindoes*; doch dan is het *quod nimium probat, nihil probat*, want men ziet uit het *Israëlitismus*, dat eene Godsdienst Goddelijk zijn kan, zonder duurzaam en algemeen te zijn. Daar evenwel VINET deze twee kenmerken te regt aan het Christendom toeschrijft, is het zonderling, dat hij, bl. 68, 9, zoo redeneert, alsof hij niet vordert, dat hetzelfde de Godsdienst van alle tijden worde, of geloofd, dat het dit worden zal, maar alleen stelt, dat het daartoe uit zijnen aard geschikt is. — Wil men voorts een staaltje, welke Dogmatiek hij toegedaan is, men hoore, wat hij, bl. 72, 3, als leeringen van JEZUS opgeeft: »Hij predikte eenen God op »aarde; eenen God, tot mensch geworden, eenen God, »in armoede geboren; eenen God, aan het kruis gena- »geld"; [dus ook eenen God, gestorven, begraven, opgewekt??] »hij predikte eene in de plaatsstelling van den »onschuldigen voor den zondaar, eenen losprijs, eene bloe- »dige offerande; hij predikte eene nieuwe geboorte, zon- »der welke de mensch niet kan zalig worden; hij predikte »eene algemeene roeping van allen, eene uitsluitende ver- »kiezing van sommigen." Rec. wil er geen woord over verliezen, maar vraagt alleen, of dit in allen deele de *Evangelische Dogmatiek* is: misschien zou men er van mogen zeggen, wat VINET, bl. 87, zegt, dat »die leer ge- »heel is zamengesteld uit vreemdluidende stellingen, waar- »van ook reeds de eerste aanblik de rede moet afschrik- »ken"; maar of een redelijk denkend Christen dit met hem van de echte CHRISTUS-leer zal willen beweren, hieraan twijfelt Rec. wel zeer.

De vijfde en zesde Redevoering hebben het *Geloof* ten onderwerpe, en betoogen, dat het eene eigenschap van den menschelijken geest is, die veel goeds en groots kan uitwerken, (waarbij het Rec. voorkomt, dat de Schrijver het te veel met vertrouwen of moed verwacht;) maar dat de

hooge waarde en kracht van hetzelfde alleen in de Godsdienst van CHRISTUS te vinden is; en wat er in het tweede gedeelte der laatste, over de waarde van het geloof aan het Evangelie gezegd wordt, is over 't geheel wél. (Zonderling, meer klank dan zaak, is weder de tegenstelling, bl. 115: »Het geloof is, volgens het Evangelie, alleen » een middel van behoudenis, omdat het eene nieuwe ge- » boorte is; het geloof is inderdaad minder het *middel tot* » *behoudenis*, dan de *behoudenis* zelve; minder de weg » des levens, dan het leven zelf.” Dus VINET weet het beter nog dan het Evangelie?!) Voor het overige zijn vooral deze twee stukken grootendeels Verhandelingen, die als zoodanig weinig voor den kansel geschikt zijn.

De *zevende* of laatste Redevoering is de eenige, waar de tekst (*Eph.* II: 12: *Gij waart zonder God in de wereld*,) meer dan tot aanleidend woord gebruikt wordt, en als zoodanig aangeeft *de verwijdering der Efezeërs van God vóór hunne bekeering*. Maar was » al wat PAULUS » met die woorden wilde zeggen, dat het voor den onbe- » keerden *Efezeër* even goed was in het geheel aan God » *niet* te gelooven, als aan God te gelooven, zoo als hij » deed”? (bl. 125, 6.) Leerde PAULUS dat op den Areopagus te *Athene*? Wat zegt de tekst anders, dan dat zij waren zonder de kennis van den waren God? En dan is immers de toepassing op de Christenen (bl. 139) insgelijks overdreven, of woordenklank, die geen duidelijk begrip van zaken geeft. — Wat de Spreker hier voorts (bl. 129 — 131) zegt over de strijdigheid van Gods regtvaardigheid en goedheid, over » de eenigste voldoening, die de Zoon » zijnen Vader kon bieden, en God met ons verzoenen” enz., acht Rec. even onevangelisch, als hij daarentegen de aantekening des Vertalers, bl. 133, in den Evangelischen geest gesteld vindt, die bij het zeggen van VINET: » De » Christen alleen heeft eenen God in de wereld,” opmerkt, » dat Gods Geest, ook buiten het Christendom, de harten » van menschen, welke zijn maaksel zijn, kan en heeft » kunnen geleiden, besturen, en aan dezelve het bewust- » zijn zijner liefde en genade schenken, dat voor hen, aan

»welke het Christendom is geopenbaard, alleen daarin te »vinden is.»

Ofschoon dus deze Redevoeringen belangrijke zaken behandelen, daarover ook het een en ander goeds bevatten, en zich hier en daar door levendigheid van stijl kenmerken, vindt Rec. nogtans (gelijk uit het opgemerkte blijken kan) geen reden genoeg, om die als bijzonder uitstekend aan te bevelen, en de verschijning van meer dergelijke stukken des Stellers, welke de Vertaler als mogelijk stelt, te verlangen.

Het Leven van Jezus, critisch bewerkt door Dr. D. F. STRAUSS, naar de 3de Hoogduitsche uitgave. Iste Deel. Te Groningen, bij J. H. Bolt. 1842. In gr. 8vo. XII en 474 bl. f 5 -:

Zoo ziet dan eindelijk de veelbesprokene vertaling van STRAUSS het licht! Al wat met grond tegen derzelve verschijning is in het midden gebracht, heeft den Uitgever niet kunnen bewegen, zijn plan te laten varen. Wij zullen hier niet herhalen, wat over het ondoelmatige, ja schadelijke dier vertaling reeds in het midden is gebracht. Evenmin schrijven wij eene beoordeeling van het oorspronkelijke werk ter neder. Zij zou van zulk eenen aard en tevens zoo uitgebreid moeten zijn, als onbestaanbaar is met een Tijdschrift als het onze. Onze plicht is dus alleen, met korte woorden deze vertaling aan te kondigen.

Recensent was reeds sedert de laatste twee jaren gewoon, de *derde* uitgave van het oorspronkelijke werk voor handgebruik te bezigen: hij bevond zich derhalve in de gelegenheid, om de vertaling met het oorspronkelijke te vergelijken. Hij is aan de waarheid verplicht, te erkennen, dat de vertaling getrouw, woordelijk getrouw is. Zelfs zoo, dat dezelve van Germanismen krielt, en dat al de Duitsche kunsttermen der laatste jaren *verboten* zijn verholandscht. Zoo leest men van *verstoffelijking* en *vermenschelijking* van God, bl. 4; van *veronderstelling* loos-

heid, bl. 7; van *vischtrek* (*Fischzug*); van *Reden*, voor redenen of redevoeringen van JEZUS; van uiterlijke *stelling*, bl. V (voor *toestand*) en wat niet al? Duidelijk blijkt het werk vertaald te zijn door eene hand, die bloot werktuigelijk en zonder genoegzame bekendheid met de zaak te werk is gegaan. Vandaar, dat de Vertaler ook geen woord van opheldering ergens bijvoegt, waar het, schier op iedere bladzijde, voor den Hollandschen lezer zoo noodig ware geweest. Wilde men nu eenmaal STRAUSS in het Hollandsch vertalen, (waarom, weten wij waarlijk niet) dan waren er twee wegen open. Of de Vertaler had gedurig moeten paraphraseren, en anders in *noten* ophelderen, om de meestal in abstracte speculative vormen gehulde uitspraken van STRAUSS voor den oningewijde begrijpelijk te maken; of er had achter het werk een *Clavis Straussiana* moeten gevoegd worden, waarin aan de duistere spreekwijzen, aan de termen der *Hegelsche* school, aan de citaties van bij ons publiek nog onbekende tegenschriften het noodige licht wierd bijgezet. Zoo als de vertaling daâr ligt, is zij voor iedereen onbruikbaar, die niet geheel op de hoogte der quaestie staat. Een voorbeeld zal ons gevoelen ophelderen. Wij kiezen het uit de 3de Voorrede. Hoort, hoe STRAUSS over zijne tegenstanders spreekt: »Uit KERN's opgeblazen Cathedertoon heb ik meermalen »iets juist opgevangen, en van het hooge paard der *Tholucksche* veelzijdigheid," (NB. voor den *Duitscher* zeer karakteristiek, maar voor den *Hollander*, hoe juist ook overgebracht, volkomen onverstaanbaar) »trots zijnen veel»tijds onzekereren tred, voor een en ander een juister ge»zigtpunt gewonnen. Ook THEILE's vormloos en ten »deele hartstogtelijk geschrift bleef niet ongebruikt. Maar »in het boek van OSIANDER kon ik van kwalm en rook »geen licht ontdekken. WEISSE's werk begroet ik als »eene in onderscheidene opzigten aangename verschij»ning." — Wel, lezer! hebt gij nu niet veel geleerd, gij, die STRAUSS wildet leeren kennen? Neen, zegt gij, ik begrijp het niet — en Rec. gelooft u gaarne: want nu zoudt gij nog moeten weten, wie KERN en THOLUCK en

OSIANDER EN THEILE EN WEISSE is, en welk het karakter hunner schriften; en werden deze allen ook al vertaald, gij zoudt dan op nieuwe en grootere onbegrijpelijkheden stooten. Eerst moest gij goed op de hoogte der *Straussische* quaestie, hare aanleiding, haren gang en hare litteratuur gebragt worden, en dat wordt gij hier niet. Was de Vertaler tot dit laatste niet in staat, kon het zelfs niet naar billijkheid van hem gevorderd worden, hij getrooste zich dan, een' grootendeels vergeefschen arbeid te hebben verrigt; een' arbeid, voor den Godgeleerde, die de zaak goed bijhield en beoordeelen kan, noodeloos; voor den Predikant, die zich alleen of meestal met de *vaderlandsche* theologische producten ophield, volstrekt onbruikbaar, en voor den ongeoeffenden leek vol gevaar en schade. Wij kunnen er u dus weinig zelfvoldoening van beloven, Mijnheer de Vertaler! dat gij niet alleen met onvoorzigtige, maar ook met ongeoeffende hand het zaad des ongeloofs hier hebt uitgestrooid — of het moest de zelfvoldoening zijn, die gij er *op uw sterfbed* van hebben zult!!

Het 1ste Deel loopt tot aan het verhaal van 's Heeren zalving door eene vrouw. Nu het werk toch vertaald wordt, hopen wij in het 2de Deel de twee nieuwe paragrafen te vinden, die STRAUSS aan het slot der sedert verschenen 4de uitgave van zijn werk heeft toegevoegd. — Papier, druk en prijs zijn goed en billijk. Indien de reactie tegen de vertaling den Boekhandelaar BOLT heeft genoopt, de vertaling voor *f* 4-: minder nog te leveren, dan het oorspronkelijke kost, (een zeldzaam verschijnsel!) dan wenschten wij, dat er tegen meerdere vertalingen eenige reactie wierd ondernomen. — Tantum!

Leerrede ter gedachtenis van de Kerkhervorming, als eene heugelijke verlossing door God geschonken, naar Exodus XIII: 3, uitgesproken te Arnhem, op den 31 October 1841, door F. H. G. VAN ITERSON, Predikant aldaar. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff. 1841. In gr. 8vo. IV, 33 bl. f : - 60.

Een woord over Kerk en Kerkhervorming, of de Katholijke Kerk, gezuiverd van den blaam, haar aangewreven, door den Predikant F. H. G. VAN ITERSON, in zijne Leerrede, enz. door den Pastoor en de Kapellanen der R. C. Gemeente te Arnhem. Te Arnhem, bij J. G. Meijer. 1842. In gr. 8vo. VIII, 110 bl. f : -75.

Koning WILLEM II en de Evangelische Kerkbode; door J. DE BREET, beëdigd Translateur en Huisonderwijzer te Arnhem. Gedrukt voor rekening van den Auteur, bij J. R. van Dieren, te Grave. 1842. In gr. 8vo. 24 bl. f : -25.

Wij achten de drie bovenstaande stukjes, niet als letterkundige voortbrengselen, maar als teekenen van den tijd, waarin wij leven, der vermelding in ons Maandwerk waardig. Die tijd staat helaas! gekenmerkt door spanning, woeling en strijd tusschen de Roomschkatholijke en Protestantsche Kerk, ook in ons Vaderland; door eenen strijd, dien de oude maar hernieuwde aanmatigingen der eerste, niet naast, maar tegenover en boven de laatste, hebben veroorzaakt.

Ds. VAN ITERSON voelde zich opgewekt, den 31sten October des vorigen jaars den zegen der Hervorming met zijne Gemeente dankbaar godsdienstig te herdenken. Hij nam uit de woorden van MOZES: *Gedenkt aan dezen zelfden dag, in welken gijlieden uit Egypte, uit den diensthuize, gegaan zijt; want de Heere heeft u door eene sterke hand van hier uitgevoerd: daarom zal het gedeesemde niet gegeten worden, aanleiding, om de Kerkhervorming voor te stellen als eene heugelijke verlossing, door God geschonken, en wel 1°.) als eene verlossing uit de schromelijkste onkunde, 2°.) — uit het jammerlijkste bijgeloof, 3°.) — uit den meest kneilenden gewetensdwang, en 4.) — uit de nog altijd donkere en zorgvolle uitzigten in de ceuwigheid. Dat de Kerkhervorming een werk van God is, toont hij in zijn tweede deel aan, door te letten*

1°. op de voorbereidende oorzaken die er aanleiding toe gaven, 2°. op den tegenstand, dien zij te bestrijden had, en 3°. op den aard der wapenen, waarmede zij desniettegenstaande de heerlijkste overwinning behaalde; waarna hij, in het laatste deel, opwekt 1°. tot hooge ingenomenheid met het voorregt van tot het Hervormd Kerkgenootschap te behooren, 2°. tot ijver, om waardiglijk dit voorregt te wandelen, en 3°. tot een verstandig en edelmoe-dig voorstaan en bevorderen van de zaak der Hervorming.

Het vinden, rangschikken en ontwikkelen van de bovenstaande punten geeft voorzeker een aangenaam bewijs vóór de bekwaamheden van den Eerw. VAN ITERSON, en toch kunnen wij niet zeggen, dat zijn arbeid ons regt vol-daan heeft. Dezelve bevat, naar ons oordeel, eene al te uitwendige beschouwing van de Hervorming, en dringt niet genoeg door tot den eigenlijken grond en het wezen van die gebeurtenis, waardoor dan ook hare hooge waarde, als onafhankelijk van bepaalde tijdsomstandigheden, minder uitkomt. Daartoe is eene aaneengeschakelde opsom-ming van onloochenbare historische feiten niet voldoende, die het schromelijk verderf der Kerk van CHRISTUS vóór de Hervorming in het licht stellen en dus de grootheid der aangebragte verlossing bewijzen kunnen; er kan en moet worden betoogd en aangewezen, dat de Hervorming een zegen heeten mogt, al ware het dat er b. v. geene onkunde en bijgeloof in de Roomschkatholieke Kerk geheerscht had-den. Dit nu wordt eerst blijkbaar, wanneer wij tot de be-ginselen van beide Kerken doordringen, omdat wij ons alsdan overtuigen, dat de Roomschkatholieke Kerk op het beginsel rust, dat de Christen nog een kind, een onmon-dige is (*Galat. IV: 2*); terwijl het Protestantismus van de Evangelische beschouwing uitgaat, dat de Christen een volwassen zoon is, die in alle de voorregten van den mon-digen deelt. (*Galat. IV: 7*.) Hoezeer wij de zaak, in het tweede deel behandeld, ten volle toestemmen, zoo moeten wij toch met leedwezen betuigen, dat de redene-ringen daarover ons niet overal even klemmend voorkomen. Daarenboven hangt dit geheele betoog te zamen met eene

kennis van de geschiedenis der wereld in 't algemeen, en van die der Kerkhervorming in 't bijzonder, welke de Predikant bij zijne zelfs eenigzins geoefende toehoorders niet wel kan of mag vooronderstellen. Eindelijk schijnt het ons toe, dat de toon, die in de preek, althans in sommige gedeelten, heerscht, niet edel en waardig genoeg is voor het hoog belang van de zaken.

Toen Ds. VAN ITERSON met deze Leerrede het Hervormingsfeest vierde, deed hij niets meer dan eene sedert vele jaren bij zijn Kerkgenootschap ingevoerde gewoonte te volgen, en maakte hij slechts gebruik van een regt, dat niemand hem billijkerwijze kan betwisten. De Roomschkatholieke Geestelijkheid toch kon zich over deze vrijmoedige en zelfs harde woorden niet gebelgd toonen, zoo zij slechts wilde bedenken, dat zij, door woord en schrift, de Kerkhervorming als een werk, niet alleen van de jammerlijkste dwaling, maar van de laagste driften, en als eene bron van de betreuenswaardigste onheilen, gewoon is voor te stellen; dat zij de Protestanten als kettters of aan den haat van hare toehoorders gedurig prijs geeft, of hen op 't hoogst genomen aan derzelve medelijden aanbeveelt, en dat zij door hare organen in ons land iedere week eene taal doet hooren, in vergelijking waarmede de taal van Ds. VAN ITERSON in de daad een modèl van zachtheid en gematigdheid heeten mag. Maar Z. Eerw. schijnt, bij het besluit tot de uitgave van zijnen arbeid, vergeten te hebben, in welk eenen tijd wij leven. Had hij bedacht, dat de Roomschkatholijken van onze dagen en van ons land zich reeds verongelijkt achten en over beledigingen klagen, wanneer de Protestanten, ter handhaving van hun goed regt, zich eens op het onwraakbaar getuigenis der Historie beroepen; dat de Schrijvers der *Catholijke Stemmen*, die telkens de schandelijkste lasteringen tegen LUTHER en de overige grondleggers der Protestantsche Kerk uitstooten, met een formeel proces van injurie durven dreigen, als men de orde der *Jezuiten*, weleer door de allerchristelijkste en allerkatholijkste Vorsten verdreven en zelfs door eenen Paus afgeschaft, als eene gevaarlijke

vereeniging durft voorstellen, ja dat die Heeren, benevens Pater ROOTHAAAN, die er telkens op aandringen, dat de hervormde WILLEM VAN ORANJE zich als zoodanig van den *Koning der Nederlanden* afscheide, het dezen zeer kwalijk nemen, dat Hoogstdezelve, als Protestant, op den *Evangelischen Kerkbode* heeft ingeteekend: hij zou misschien zijne Leerrede, om des vredes wille, niet in druk uitgegeven hebben. Hij heeft zich intusschen gedrongen gevoeld, »aan het uitgedrukt verlangen van vrienden, wier oordeel en raad bij hem op hoogen prijs staan, gehoor te geven,» en is derhalve voor de min aangename gevolgen, die zijn besluit kon hebben, niet teruggedeinsd, in de hoop, dat zijne »Leerrede, door den druk verbreid, hier en daar, ook voor anderen, dan die dezelve gehoord hebben, eenig nut zou stichten.»

Wat Ds. VAN ITERSON kon verwachten, is ook gebeurd. »De Pastoor van de Roomsch-Catholijke Gemeente te *Arnhem*,» geadsisteerd door zijne Kapellanen, is in N°. 2 tegen hem opgekomen, en heeft de uitgegevene Leerrede zoowel, als het gedrag van Z. Eerw., aan eene strenge beoordeeling onderworpen. Vraagt gij, hoe zij dit gedaan hebben? het antwoord is: zoo als de Roomschkatholijken gewoon zijn in hunnen strijd tegen de Protestantsche Kerk te doen, door namelijk waarheid en onwaarheid op eene kunstige wijze ondereen te mengen; door behendig gebruik te maken van de zwakke zijden hunner tegenstanders; door zoo veel van de waarheid te zeggen als hun dient en het overige te verzwijgen; door, op den toon van onwrikbare verzekerdheid, verklaringen af te leggen, die alleen op hoogstverdachte getuigenissen berusten; door de grofste lasteringen tegen de Hervormers als ontwijfelbare uitspraken der onpartijdige geschiedenis op te sommen; door de onloochenbare schandvlekken van hunne Kerk in het goddeloos gedrag van eenige Pausen met verzachtende woorden wel te erkennen, (*) maar ook daarbij de eigenlijke zwaarte

(*) De Schrijvers zeggen in eene noot op bl. 41, »dat onder de Pausen eenigen geweest zijn, die hunne hooge

der beschuldiging op ligtgeloovige en leugenachtige Protestantsche Schrijvers te doen vallen; door de taal van bittere hartstogtelijkheid af te wisselen met den toon van deernis met de jammerlijk verdoolde Protestanten, en door te idealiseren, wat in hunne Kerk tot een zielloos werk van handen en lippen verlaagd wordt. De opstellers van dit stukje zeggen met regt, (bladz. 12 in de noot) dat zij »in het bestek van eene brochure geene volledige ontwikkeling van het Catholijke Systema” kunnen geven; maar nog minder kunnen wij in eene recensie in eene bepaalde beoordeeling en wederlegging treden van hetgeen hier tegen de Protestantsche Kerk gezegd wordt. Het zijn ook niet zoo zeer redeneringen als wel verzekeringen en aanhalingen van plaatsen uit Roomschkatholijke Schrijvers, waarmede zij hunne stellingen verdedigen. Zoo bestaat b. v. de grond van hun geheel betoog, »dat de Hervorming een heilloos en misdadig werk is,” omdat zij de door JESUS bedoelde eenheid van de Kerk verbroken heeft, hoofdzakelijk in de verklaring, »dat er voor den waarheidlievenden niet de minste schaduw van twijfeling” omtrent den wil des Zaligmakers nopens de eenheid der Kerk (in den zin der Roomschkatholijken) kan overblijven, »die ooit het XVII Hoofddeel van den H. JOANNIS aandachtig heeft gelezen.” Wij meenen ons niets aan te matigen door op den titel van »waarheidlievende” Christenen aanspraak te maken; maar wij moeten opregtelijk betuigen, dat wij noch in het genoemde hoofdstuk, noch in het gestelde op bladz. 12—16 (want met de daarop volgende getuigenissen van sommige Kerkvaders hebben wij niets te doen) eenige schaduw van bewijs voor de bewering van de Roomschkatholijken

waardigheid oneer aangedaan hebben.” Waarom hier zoo schoorvoetende voor de waarheid uitgekomen, en niet liever de ronde en krachtige taal van MÖHLER overgenomen, op wien zij zich anders zoo gaarne beroepen, wanneer hij zegt, (*Symbolik*, S. 358 5te Aufl.) dat er onder deze Stedehouders van CHRISTUS op aarde geweest zijn, »die de Hel verslonden heeft?”

hebben gevonden. Tegenover die stoute verzekeringen stellen wij onze bescheidene betuiging, dat wij in de uitspraken van J E Z U S en zijne Apostelen niet *die* eenheid der Kerk geleerd vinden, welke aan zichtbare vormen is verbonden en door uitwendige middelen wordt te weeg gebracht en bevestigd, maar eene eenheid, welke van eenen zedelijken en geestelijken aard is; en het zou ons gemakkelijk vallen, dit door even veel schriftuurplaatsen te bewijzen, als op bladz. 15 en 16 staan aangehaald. En hiermede meenen wij genoeg gezegd te hebben, om ons oordeel over de twee bovenstaande geschriften te doen kennen. Maar is nu de winst, die het Protestantsche en het Roomschkatholijke Kerkgenootschap van dezelve hebben getrokken, zoo groot, dat de Schrijvers zich de werking der onedele hartstogten ligtelijk kunnen getroosten, welke zij, al is het dan ook tegen hunne bedoeling, hebben opgewekt? . . . wij gelooven dit niet en betreuren daarom, dat beide stukken in het licht verschenen zijn.

Met N°. 3 zijn wij een weinig verlegen. Voor een gezet onderzoek is het al te onbeduidend, voor eene bescheidene beoordeeling al te onbeschaamd, en voor eene ernstige wederlegging al te kwaadaardig. Maar niemand zal zich over de uitgave van het libel verwonderen, omdat een ieder daarin een nieuw bewijs ziet voor de waarheid der oude spreekwoorden: *quo quis indoctior, eo impudentior; een Renegaat is erger dan een Turk*. Het schijnt, alsof de Schrijver alle verdenking omtrent de opregtheid van zijnen overgang uit het Hervormde tot het Roomschkatholijke Kerkgenootschap door dit proefstukje van bitterheid tegen zijne voormalige geloofsgenooten heeft willen vernietigen, even als een overgelopen soldaat de gunst van zijne nieuwe wapenbroeders zoekt te winnen door op zijne vorige te schimpen. Hoogklinkende declamatie, laffe vleijerij van Z. M. den Koning; tieren en schelden op de Protestanten in 't algemeen en op Da. VAN I T E R S O N en de Redacteurs van den *Evangelischen Kerkbode* in 't bijzonder, welke laatste vergeleken worden met »sluipmoordenaars, die, achter heggen en struiken verborgen, den niets kwaads

vermoedenden reiziger een doodend lood door het hart jagen;" verdediging en lofprijzing van de *Jezuïten*, enz. enz. ziet daar den voornamen inhoud van dit schotschrift, dat aan de Roomschkatholijken even min goed als aan de Protestanten kwaad doen zal. Zullen wij op 's mans nietig geschrijf antwoorden? Neen, Mijnheer JAN DE BREET! wij achten u, als geheel onbevoegd om over godsdienstige en kerkelijke onderwerpen mede te spreken, geen antwoord waardig; ja wij willen, ter eere van uwe Kerk, gelooven, dat ieder tamelijk knap Kapellaan, hoezeer hij uwen ijver ook prijze, u welmeenend zal toeroepen, om toch nooit weder zoo iets te doen. Vergenoeg u daarom met den lof van een getrouw translateur en ijverig lesgever te zijn; en, kunt gij al uwen lust voor letteren en wetenschap niet betoomen, welnu, voldoe dan eerst en vooral daaraan door eene gezette lezing der u waarschijnlijk nog onbekende modellen van een' fraaijen en vernuftigen schrijftant, welke de *Lettres provinciales* van den even vromen als scherpzinnigen en geleerden PASCAL opleveren.

Geschiedenis der achttiende Eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerryk, door F. C. SCHLOSSER, Hoogleeraar te Heidelberg. IIIde Deel. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1840. In gr. 8vo. 444 bl. f 3 - 40.

Te lang heeft Ref. uitgesteld enig verslag te geven van het vervolg van dit belangrijke werk, dat, getuige de geregelde voortzetting der vertaling, bij ons publiek den welverdienden bijval schijnt te hebben gevonden, dien wij hetzelfde bij den aanvang toewenschten. Wij willen onze lezers met den rijken inhoud van dit Deel eenigzins bekend maken, en hen ook daardoor opwekken, om zich dit hoogstgewigtige geschiedkundige boek aan te schaffen.

Bij de aankondiging der vorige Deelen hebben wij onze lezers reeds op het kenmerkende van deze Geschiedenis gewezen, hetgeen vooral ook daarin bestaat, dat in dezelve

duidelijk den invloed der letterkunde op den maatschappelyken toestand der verschillende landen wordt opgegeven. Aan het slot van het tweede Deel vonden wij uit dit oogpunt de Engelsche schryvers uit het eerste gedeelte der achttiende eeuw behandeld. Het Deel, dat wij nu moeten aankondigen, zet deze letterkundige beschouwingen verder voort, en vangt in een tweede Hoofdstuk aan met te handelen *over de letterkundige beschaving der Franschen*, of liever *over de beschaving der hoogere klassen van Europa* van 1715 tot een weinig over de helft der eeuw. SCHLOSSER vangt deze beschouwingen aan met VOLTAIRE, wiens grootste werkzaamheid eigenlijk eerst in het volgende tijdperk valt; doch reeds nu bereidde hij den invloed voor, waarvan hij zich later in vollen omvang wist te bedienen. Het is een treurig tafereel, dat zich hier aan den beschouwer vertoont. VOLTAIRE brengt den toonder groote wereld in de letterkunde over. Gelijk in de eerste ieder lid twee rollen speelde, eene voor het volk, eene andere in het verborgen voor zich, zoo handelde VOLTAIRE ook in zijne letterkundige werkzaamheid. Dezelfde man, die Oden aan God en den stervenden Verlosser dichtte, maakte in stilte eenen brief aan URANIA tegen het Christendom en deszelfs Stichter. Hij was reeds jong in de kringen der groote wereld binnengeleid, waar met al, wat heilig was, de spot werd gedreven. Ook in het staatkundige heerschte daar een vrije toon, en VOLTAIRE maakte verscheidene satires tegen de regering en hare misbruiken, die heimelijk afgeschreven of gedrukt en verspreid werden. In dit tijdvak schreef de Fransche vrijegeest ook zijne Engelsche Brieven. Zijn episch gedicht: de *Henriade*, waarin ook de zwakke zijden van het monnikenwezen en de hiërarchie werden blootgelegd, verscheidene zijner Treurspelen, waarvan hij er een, *Mahomet*, aan den Paus wijdde, zijn *Mondain* en andere stukken werkten alle mede, om zijnen roem te vergrooten en zijnen invloed te versterken. Hij tastte overal vooroordeel, dwaling, bijgeloof en misbruik aan, maar ontzag zich daarbij niet, om ook het heilige en eerbiedwaardige aan te vallen.

Hij wierp een bestaand gebouw, dat vele gebreken had, omver, maar deed niets, om daarvoor een ander en beter op te rigten.

In eene volgende paragraaf handelt de Schrijver over MONTESQUIEU, als schrijver van de Perziaansche Brieven en van de Beschouwingen over de oorzaken van de grootheid en het verval van den Romeinschen Staat. Het eerste werk vooral was van grooten invloed op den geest van zijnen tijd. In den vorm van eenen roman (een ernstig boek ware niet gelezen) dringt hij in bijna al de betrekkingen des levens in, en poogt het belagchelijke en onnatuurlijke der inrigtingen, die het volk bewonderde en de regeringen als het toppunt van wijsheid roemden, aanschouwelijk te maken. Hij is hier de tolk van den geest van zijnen tijd; wat velen in stilte dachten, geeft hij onder een verdicht kleed woorden. Zeden en gewoonten, regeringsvorm, Godsdienst en letterkunde worden hier behandeld en gehemeld. Ook bij zijn werk over den Romeinschen Staat lag een nevendenkbeeld tot grondslag; ook daar rigtte hij zich tegen de bestaande orde van zaken, en kleepte zijne gedachten zoodanig in, als noodig was, om ze ingang te verschaffen.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij datgene, wat wij hier aanstipten, wilden ontwikkelen. Die ontwikkeling vindt de lezer in SCHLOSSER's werk, en wij vergenoegen ons slechts met aan te duiden, waarover hier gehandeld wordt. In de derde paragraaf, waarin de Schrijver de tijdsorde eenigzins vooruitloopt, handelt hij over de mannen, die FREDERIK *den Grooten* omringden, en die door hunne schandelijke vrijdenkerij zich berucht hebben gemaakt. LA METTRIE is de eerste, over wien gesproken wordt; een man, van wien een van VOLTAIRE's vereerders zelf zeide, dat hij de leer der ondeugd predikte met de onbeschoftheid van eenen zot, die de wereld vervulde met ellendige boeken, vol walgelijke zedeloosheid, en die toch door FREDERIK naar *Berlijn* werd geroepen en daar bleef tot zijnen dood toe, terwijl zijne goddelooze werken eenen verbazenden aftrek vonden. D'ARGENT volgde

(doch met veel minder geest) het voorbeeld van MONTESQUIEU, en kleedde zijne denkbeelden in den vorm van brieven (Joodsche, Kabbalistische, Chinesche). Hij stond mede aan het hoofd van de Berlijnsche Akademie. Eene zekere ongeordende geleerdheid kan men hem niet ontzeggen; overigens verbond hij belagchelijk bijgeloof met volstrekte ongeloovigheid, en poogde op zijne wijze het Christendom te bestrijden. Ook hij behoorde tot de vrienden van den Pruissischen Koning.

Merkwaardig is datgene, wat in de vierde paragraaf over de *Bureaux d'esprit* in *Parijs* gezegd wordt. Het is een zonderling verschijnsel, dat de gezelschappelijke kringen, vooral bij sommige vrouwen, in eene algemeene geschiedenis der beschaving moeten genoemd worden. En nogtans is dit zoo. Dit hangt geheel zamen met den geest des tijds en de verkeerde handelwijze van het Fransche Hof, dat eerst, toen het te laat was, opmerkzaam werd op de behoeften van den tijd en de stem der oppositie; FLEURY, die in zijnen vromen ijver een' afkeer had van alle scherts, van romans en schouwspelen, stootte de vrijzinnige en wereldsch gestemde letterkundigen af, en was daardoor het ontstaan der geslotene gezelschappen gunstig. Wat aan het Hof werd afgewezen, vond hier eene toevlugt, en de toongevende vrouwen van dien tijd vereenigden om zich, wat naam en roem had. Als zoodanige *Bureaux d'esprit* vinden wij hier de gezelschappen van MEVROUW DETENCIN, GEOFFRIN, DEFFANT en hare gezelschapsjufvrouw L'ESPINASSE geschilderd; en van hoe veel belang deze kringen werden geacht, kan men daaruit opmaken, dat de scheuring tusschen de beide laatste vrouwen als eene gewigtige Europesche gebeurtenis werd beschouwd, (bl. 97.)

In de volgende paragraaf spreekt SCHLOSSER over het tooneel tot op de stukken van DIDEROT. Het blijspel is hier, met betrekking tot het maatschappelijke leven, van meer belang dan het treurspel. Het laatste was door CORNEILLE en RACINE op deszelfs hoogste toppunt gebragt. VOLTAIRE evenaarde hen niet, en had den opgang zijner stukken vooral daaraan te danken, » dat hij waarheden en

stoute beweringen, die men anders niet durfde uitspreken, in voortreffelijke verzen op het tooneel liet verkondigen. »Hij was, den geest der eeuw in aanmerking genomen, niet zoo zeer treurspeldichter, als wel een redenaar, die de in den Staat onderdrukte en vervolgde beginselen en gezindheden door de personen zijner stukken in goede, zich gemakkelijk in het geheugen vastprentende verzen laat verdedigen.» (Bl. 103, 104.) Het blijspel, door MOLIÈRE zoo meesterlijk behandeld, verloor ook zijne poëzij; het hield op, de menschelijke natuur tot deszelfs onderwerp te kiezen, en werd voorstelling van het dagelijksche en werkelijke leven, caricatuurteekening, om gelach te wekken. Dat begon reeds met REGNARD en DESTOUCHES, maar werd nog veel meer het geval bij PIRON, GRESSET en LESAGE. Ook dit hing geheel zamen met den geest des tijds; men zocht enkel verlustiging, had geen zin meer voor het eigenlijke kunstwerk, en wilde van geene verborgen ernstige bedoeling weten. De poëzij werd ook verlaten, en voor het blijspel achtte men het proza goed genoeg. »De godsdienstige zin, die bij het groote publiek moet voorondersteld worden, wanneer men hetzelfde een treurspel aanbiedt, zoo wel als de zedelijke, die aan het blijspel deszelfs poëtisch karakter verleent, waren verzwakt; het tooneel stond derhalve een tijdlang geheel stil. Gedurende dezen stilstand openbaarde zich, in plaats van het godsdienstige en zedelijke, een ander beginsel in het leven. Een groot gedeelte der mannen namelijk, die met de oude, ernstige, strenge, vaak gruwzame grondstellingen, wetten, zeden, godsdienstvormen niet tevreden waren, (zelfs VOLTAIRE) zochten een onbepaald gevoel van menschelijkheid of aandoenlijkheid (*sentimentaliteit*) in de plaats van het pligtgebod of van de godsdienstige zedewet te stellen. Het publiek, voor zoo ver dat in den schouwburg werd vertegenwoordigd, gaf weldra duidelijk te verstaan, dat het behoefte gevoelde, om geroerd, niet om geschokt te worden; en vandaar ontstond eene dichtsoort, die dit verlangen bevredigde, even als in onze dagen de romantiek ontstond, toen het publiek aan het rillen en

huiveren wilde zijn gebragt." Men had daaraan te danken, hetgeen de spotters noemden de *comédie larmoyante*, het burgerlijke tooneelspel, dat vooral in *Duitschland* opgang maakte en door *IFFLAND*, *KOTZEBUE* en anderen werd bewerkt. Op den duur kon ook dit niet blijven behagen; het staat te laag met betrekking tot de kunst, en gelijk deze soort van stukken weder uit den smaak ging, zoo zal het (wij koesteren daarop het volle vertrouwen) ook met de romantiek en hare voortbrengselen gaan, als het publiek van het huiveren en rillen, gelijk vroeger van de sentimentaliteit, een walg zal hebben gekregen.

Wij kunnen van dit Hoofdstuk niet afstappen, zonder nog met een enkel woord te gewagen van de jammerlijke rol, die de Hollandsche boekverkoopers in dit tijdvak speelden. Het Utrechtsch Genootschap schreef onlangs eene prijsvraag uit over het nut, dat de vrije uitoefening der boekdrukkunst in *Nederland* aan letterkunde en wetenschap had aangebragt, door het in het licht doen verschijnen van werken van buitenlanders, wier uitgave elders werd verhinderd. Het had daarbij ook wel van het nadeel mogen spreken, daardoor te weeg gebragt. Bedroevend is het, als wij zien, hoe door de Hollandsche boekverkoopers op de zedeloosheid en ongodsdienstigheid werd gespeculeerd; hoe zij er een handwerk van maakten, om de schriften der Fransche omverwerpers van regt, orde, Godsdienst en zedelijkheid te drukken en te verspreiden, en uit winzucht dergelijke boeken van de verderfelijkste strekking bestelden, gelijk men ander werk bestelt.

Wij verlaten nu de Fransche letterkunde, om het oog te slaan op de Hoogduitsche. Het derde Hoofdstuk is aan de beschouwing hiervan toegewijd. Groot is het verschil, dat ons hier treft. Het is eigenlijk het verhaal der pogingen, om eene Duitsche literatuur tot stand te brengen. De hooge standen, zoo zij lazen, lazen Fransch; het volk had geen boeken, of men moest *Tijl Uilenspiegel* en soortgelijken als zoodanig laten gelden.

In de eerste paragraaf, die ook als inleiding moet dienen, handelt de Schrijver verder over de Piëtisten. Van

dezen, van eenen SPENER, ARNOLD en anderen, ging een beter licht uit. Zij hebben dit gemeen met de Fransche hervormers, dat zij zich tegen het bestaande, vooral in het kerkelijke, verzetteden. Zij keerden zich tot de H. S., drongen op de ijverige beoefening daarvan aan, wierpen de boeijen van hunnen scholastieken tijd af, en deden eenen beteren tijd hopen. Te betreuren is het, dat niet allen waren als de beide zoo even genoemde mannen, en dat kwezelarij en regtzinnigheid weldra ten dekmantel van wereldsche bedoelingen werden gebruikt. Uitvoering wordt ook in deze paragraaf de werkzaamheid van THOMASIIUS geschilderd, den man, die (bl. 130) meer dan iemand zijner tijdgenooten gedaan heeft, om de kluisters der Middeleeuwen te verbreken en af te schudden. Hij ijverde voor de Duitsche taal en haar gebruik in plaats van het ellendige schoollatijn, hield voorlezingen in de moedertaal, gaf het voorbeeld van een Duitsch tijdschrift, schreef in het Duitsch over de wijsbegeerte, verzette zich tegen de heksenprocessen en tegen het gebruik van de pijnbank, met één woord, was een man van uitstekende begaafdheden en van voorbeeldige werkzaamheid. Wat hier bij gelegenheid van het spreken over de heksenprocessen (bl. 146) gezegd wordt, is eene treurige waarheid. »Het ingewortelde, met een onverzettelijk geloof en eene mystieke, voor zwakke of overspannen, fantastische menschen passende, filosofie zamenhangende vooroordeel aangaande rustelooze zielen, die, omdolend, verschijnend en zinnelijk handelend, geen zielen, maar ook geen lichamen zijn, was zekerlijk met de wapenen van het gezonde menschenverstand niet uit te roeijen. Wat in onze dagen drie door vroomheid en kundigheden uitstekende mannen, de een in eene Theorie der Geestenkunde, de ander in Bladen voor hoogere Waarheid, de derde in eene geschiedenis van het meisje van *Prevorst* uit kramen, is gewisselijk erger, dan wat de onnoozele predikant van *Gröben* berigt (*).»

(*) Die in den tijd van THOMASIIUS beweerde, door een spook uit zijne pastorij te worden gedreven.

En toch, indien Rec. wèl onderrigt is, zijn er ook in ons land geleerde, misschien hooggeleerde mannen, die met dat laatstgenoemde werk hoog loopen en het aanbevelen!!

De tweede paragraaf loopt over GOTTSCHEDE en de van *Leipzig* uitgegane veranderingen in stijl en letterkunde. GOTTSCHEDE wordt hier over het algemeen in een zeer ongunstig licht voorgesteld, maar zijne verdiensten omtrent de letterkunde niet ontkend. Zoodra hij eenigen invloed had, stelde hij zich aan het hoofd eener partij, gaf tijdschriften uit, berekend voor den Duitschen middelstand, en voor dezen waarlijk nuttig. Weldra ontstond er strijd. Elders, vooral in *Zwitserland*, in *Berlijn* en *Hamburg*, wilde men zich aan den Leipziger smaak niet onderwerpen, en het regende vlug- en tijdschriften, twistschriften over taal en poëzij, die, hoe ergerlijk de twist ook mogt zijn, toch leven opwekten en de goede zaak eindelijk bevorderden. Wij mogen ons in dien strijd niet verdiepen, en moeten onze lezers verwijzen naar SCHLOSSER'S werk zelve. Wij zouden anders gaarne den geleerden, zeker niet gemakkelijken, maar scherpzinnigen Criticus volgen, als hij in de derde § over ZACHARIAE, RABENER, GELLERT spreekt. Aan sommigen zal zijn oordeel vooral over den laatsten welligt te hard schijnen; doch heeft de tijd niet reeds beslist, gelijk SCHLOSSER dit nu doet? Hoe veel is er van GELLERT overgebleven, dat nog gelezen wordt, als men misschien zijne Fabelen uitzondert? Niet minder scherpzinnig is datgene, wat vervolgens over de betere vrienden van GOTTSCHEDE, die zich van hem afzonderden en de *Bremer* Bijdragen tot stand bragten, gezegd wordt, wat over KLOPSTOCK en GRAMER, HAGEDORN, HALLER en anderen wordt aangevoerd. Maar wij mogen niet meer dan hunne namen noemen en aanstippen, hoe veel belangrijks er in de volgende paragraaf gevonden wordt over de *Zuricher* geleerden, die tegen GOTTSCHEDE te veld trokken. BODMER en BREITINGER worden hier in hunne werkzaamheid met scherpzinnigheid beoordeeld. WEISSE en LESSING, ook door NICOLAI geholpen, deden de literatuur groote vorderingen maken, en bereidden de

veranderingen voor, die in het volgende tijdvak plaats hadden. Met de beschouwing hunner verdiensten en van die hunner vrienden en medeërbidders wordt dit hoogst gewigtige Hoofdstuk besloten, dat een levendig tafereel ophangt van het letterkundige leven in *Duitschland*.

De laatste helft van dit derde Deel vat den draad der geschiedenis wederom op. Het tweede tijdvak van de achttiende eeuw, van de troonsbeklimming van FREDERIK II tot op het einde van den zevenjarigen oorlog, wordt daarin geopend. Het eerste Hoofdstuk, dat in dit Deel is vervat, loopt van den dood van FREDERIK I tot op den vrede van *Aken*. Ook hier vinden wij denzelfden geest terug, die de vorige Deelen bezielde. Voor hem, die met eenige kennis der *facta* is toegerust, levert het verhaal eene aangename en belangrijke lectuur op. Met niemand en niets verschoonende gestrengheid worden ook hier, gelijk vroeger, de onderscheidene personen beoordeeld, en dat oordeel met de stukken gestaafd. Hier treedt FREDERIK II op het tooneel, en doet reeds in datgene, wat hij bij den aanvang zijner regering beschikt en onderneemt, zien, hoezeer hij van zijnen vader verschilde. Dat ziet men in de geheele inrigting van zijn Hof en van den Staat, in de wijze, waarop hij zijn regt op *Gulik*, *Kleef* en *Berg* handhaafde, en, bij den dood van KAREL VI, op eenige gedeelten van *Silezië*.

Geen der personen, die in dit gedeelte des geschiedverhaals voorkomen, wordt met zulk eene krachtige verontwaardiging geschetst, als KAREL ALBERT van *Beijeren*, die na den dood des Keizers, even als de Spaansche Koning, op diens erfenis aanspraak maakte. Treurig is het tafereel, van de jammerlijke laagheid, verkwisting, onzinnigheid van dezen Vorst opgehangen, van wiens onderhandelingen met *Frankrijk* hier uit de acten zelve stukken worden medege-deeld, die de verachtelijkheid van den Duitschen Vorst in het helderste daglicht stellen. De Oostenrijksche successieoorlog en eerste Silezische oorlog tot aan den vrede van *Breslau* wordt met fiksche trekken in de volgende paragraaf behandeld; terwijl in de derde § het oog op *Zweden* en *Rusland*, *Engeland* en *Spanje* tot op hetzelfde tijdstip wordt gevestigd. Ook daar worden de gebreken en ellendigheden met sterke kleuren afgemaald. In de beide laatste paragrafen wordt de geschiedenis eerst tot op *Frankrijks* oorlogsverklaring en vervolgens tot op den vrede van *Aken* voortgezet.

De lezer ziet, dat het in dit lijvige boekdeel niet aan belangrijke zaken ontbreekt. Integendeel, derzelve overvloed is zoo groot, dat Ref. het meeste, vooral het historische, schier met stilzwijgen heeft moeten voorbijgaan, om niet al te uitvoerig te worden. Spoedig hoopt hij bij het vierde Deel van dit hoogstgewichtige werk de opmerkzaamheid te bepalen. Daaruit heeft hij bemerkt, dat de vertaling in andere handen is gevallen. Over het algemeen is dezelve vrij goed; maar de Vertaler wachte zich voor Germanismen, die in dit Deel hier en daar gevonden worden, zoo als *besteken* voor *omkoopden*, *verheeren*, *ingeleide onderhandelingen* enz. Het werk is te belangrijk, dan dat het door zulke fouten ontsierd moest worden. Wij wenschen het voortdurend meer en meer lezers.

Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs, de puis le retour des Héraclides, jusqu'à la domination des Romains, par P. VAN LIMBURG BROUWER, Professeur à Groningue. Tome V. à Groningue, chez *W. van Boekeren*. 8vo. 497 pages. f 4 - 80.

De geleerde Schrijver behandelt in dit Deel de eigenlijke Grieksche Godenleer, zoo als die, gedurende het tijdvak, dat hij thans beschouwt, in het algemeen als Volksgeloof bestond. Dit onderwerp wordt hier met eene uitvoerige volledigheid uiteengezet, die bijna niets te wenschen overlaat, en die het voor Referent moeilijk maakt, een verslag van den inhoud te geven, als die over een zoo groot aantal personen en zaken loopt. Wij kunnen hier slechts de hoofdonderwerpen opgeven, en mogen in geene bijzonderheden treden, waardoor wij van zelve in eene drooge nomenclatuur zouden vervallen.

Dit vijfde Deel dan bevat negen Hoofdstukken, van het 27ste tot het 35ste. Het eerste is aan de physische Mythologie gewijd; hierin wordt over de aarde, den hemel, de bergen, den Oceaan, de rivieren, de Nymphen, de zon, de maan enz. gehandeld. Het onderzoek, waarin wordt aangetoond, dat de Zon en APOLLO, de Maan en DIANA en nog andere Godinnen geenszins dezelfde hemelse wezens waren, is vooral lezenswaardig. Vervolgens gaat de Schrijver in een ander Hoofdstuk tot de zedelijke Mythologie over;

hier worden de Fortuin, de Rijkdom, de Wet (THEMIS), het Regt (DICE), de Vrede, en vele andere vergode deugden en verpersoonlijkte hoedanigheden, achtereenvolgens beschouwd. Vooral is hetgeen over de Liefde (EROS), de Begerte (HIMEROS, POTHOS) en de Wederliefde (ANTEROS) in dit Hoofdstuk voorkomt zeer belangrijk. Het 29ste Hoofdstuk opent het onderzoek naar de persoonlijke Goden en de drie onderscheidene Goden-dynastiën van OCEANUS, van SATURNUS en RHEA, en van JUPITER of ZEUS. Vervolgens toetst de Schrijver het gezag der *Grieksche* Dichters ten opzichte van de godsdienstige gevoelens; terwijl hij verder over het verblijf der Goden, het Anthropomorphismus der Dichters van dit tijdvak en de sporen van hetzelfde in de eerdienst, en over de algemeene hoedanigheden der *Grieksche* Godheden, als onsterfelijkheid, zaligheid, geluk, kracht, schoonheid, vermogen om andere gedaanten aan te nemen, snelheid, heerschappij over de menschen en de natuur, alvermogen en alwetendheid, met uitvoerigheid handelt.

In de overige Hoofdstukken worden de Hoofdgoden en Godinnen, JUPITER en JUNO, NEPTUNUS en AMPHITRITE, PLUTO en PROSERPINA, HECATE, CERES, VESTA, VULCANUS, MINERVA, APOLLO, de *Muzen*, DIANA, MERCURIUS, PAN, MARS, VENUS en de dienst van ADONIS en PRIAPUS, met die der *Geniën* of *Demonen*, zoo wel de kwade als de weldadige, beschreven. Tevens wordt over het geloof aan de geesten der afgestorvenen gesproken, het gevoel der wijsgeeren aangeroerd, zoo wel als de invloed van dezelfde op de godsdienstige denkbeelden in het algemeen. Eindelijk komt de Schrijver in de twee laatste Afdeelingen op de Vergodingen (*Apotheosen*), en beschouwt dus BACCHUS, HERCULES, ESCULAPUS, de *Dioscuren*, CASTOR en POLLUX, LEUCOTHEA en PALEMON, en handelt verder omstandig over de *Heroen*, Helden of Halfgoden, en de dienst, die men aan hen wijdde.

Zietdaar den rijkdom van zakén, die men in dit Deel beschreven vindt, in ruwe trekken opgegeven. Alles is hier uit de echte bronnen geput, en de verkeerde gevoelens van sommige nieuwe Schrijvers worden er grondig in te regt geweest; in één woord, het is een volledig zamenstel der *Grieksche* Mythologie, dat men er in aantreft. Hoezeer men zoude kunnen vragen, of deze Godenleer wel zoo in al deszelfs bijzonderheden in eene Geschiedenis van de zedelijke

en godsdienstige beschaving der *Grieken* behoefde te worden opgenomen, en of dezelve, wat meer in de hoofdtrekken geschetst, niet voor het doel van het werk genoegzaam zoude geweest zijn, moeten wij echter den Hoogleeraar dankzeggen voor de moeite en nasporingen, aan een niet altijd aangenaam gedeelte van zijne taak besteed, en wenschen wij eerlang met denzelfden lof verslag te kunnen geven van het laatste Deel eener lettervrucht, die tot eer der *Nederlandsche* geleerdheid strekt.

Het Armenwezen, of de groote vraag van onzen tijd. Uit het Hoogduitsch. Eene Bijdrage voor de Christelijke bladen, uitgegeven door M. A. AMSHOFF, Predikant te Groningen. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek, Jr. 1841. In gr. 8vo. 18 bl. f : - 10.

Armoede en Bedelarij. Vertaald door een' Diaken. Te Utrecht, bij H. M. van Dorp. 1841. In gr. 8vo. 19 bl. f : - 25.

Proeve van onderzoek naar de meest doeltreffende middelen, om, gedurende het strenge jaargetijde, in de behoeften van noodlijdenden, door buitengewone maatregelen, te voorzien, inzonderheid in betrekking tot de Stad Amsterdam. Te Amsterdam, bij S. J. Prins. Dec. 1841. In gr. 8vo. 20 bl. f : - 25.

Betoog van het uitvoerbare der voorgeslagene middelen, om, gedurende het strenge jaargetijde, in de behoeften van noodlijdenden, door buitengewone maatregelen, te voorzien, door den Schrijver der Proeve van onderzoek enz. Te Amsterdam, bij S. J. Prins, Jan. 1842. In gr. 8vo. 24 bl. f : - 30.

Heeft het Armenwezen, de verbetering van het lot der lagere volksklasse, door alle tijden heen, de aandacht van den schranderer Staathuishoudkundige en den belangeloozen menschenvriend tot zich getrokken, thans, meer dan ooit, is men, vooral ook in ons Vaderland, op dit hoogst gewichtig onderwerp bedacht geworden; terwijl zich, als 't ware, voor

hetzelve een nieuw veld ter beschouwing heeft opgedaan, na de bekendwording van de *Proeve van onderzoek*, door den Heer G. LUTTENBERG uitgegeven, omtrent het Armenwezen in ons Vaderland, en naar de meest doeltreffende middelen, die verder, tot verbetering van het lot der Armen, zouden kunnen aangewend worden. De hooge waarde van dat geschrift, waarvan wij reeds een verslag in dit Tijdschrift aantreffen, (N°. XIII. 1841, bl. 544) is door allen niet alleen erkend, die belang stellen in de welvaart der Maatschappij en in den verbeterden toestand hunner medemenschen, maar het heeft velen opgewekt om op deze zaak meer bepaaldelijk het oog te vestigen. Vanhier zoo vele mededeelingen en opwekkingen, zoo vele nasporingen, zoo vele, op nieuw, met kracht en klem van redenen, ontwikkelde denkbeelden en waarheden, die in onze dagen, tot bereiking van zoo heilzaam doel, worden voorgedragen, aangewend en uiteengezet, en die als zoo vele zijtakken, hoe verschillend in vorm en rigting, kunnen worden aangemerkt van den door LUTTENBERG geplante boom, welke, aangekweekt en geleid wordende, voor den akker, die ter bebouwing voor ons ligt, de heilzaamste vruchten opleveren kan.

Van dien aard kunnen wij de hierboven aangekondigde stukjes beschouwen, die, ieder in zijne soort, wenken, mededeelingen, ophelderingen en aanwijzingen bevatten, den denker over deze belangrijke zaken stof tot nadere overweging en uitbreiding aanbiedende.

N°. 1 is een stukje, overgenomen uit het *Morgenblatt für die gebildete Stände*, en ontwikkelt de vraag van onzen tijd: »Wat moet men met de in getal en bederf steeds toenemende Armen beginnen? op welke wijze moeten zij ondersteund, voor staat en medeburgers minder lastig, en hun zedelijke en materiële toestand verbeterd worden?» Men vindt hier gewag gemaakt van de, in het jaar 1836, door de Fransche Akademie opgegeven vraag over de *Charité légale*, of in hoeverre Regeringen en medeburgers tot ondersteuning der armen moeten werkzaam zijn. Het meest belangwekkende en karakteristieke wordt, uit dit stuk ontleend, den lezer voorgehouden. De nadeelen van openbare ondersteuning worden hier aangewezen, en het voorbeeld van *Engeland* niet op den achtergrond geplaatst, waar, zoo als de Lord Kanselier BROUGHAM in 1834 verklaarde, »de

Engelsche Armenwetten de voornaamste oorzaak waren der zedelijke ontaarding en verbastering des volks in *Engeland*." Vele leemten in het Armenwezen en zoo menige onbetamelijke en ruwe handelwijze, met de Armen elders, nog heden ten dage, in eenige kantons van *Zwitserland*, plaats grijpende, toonen ons hier, hoe echt Christelijke hulp, echt Christelijk medegevoel alleen de middelen zijn, om den staat der Armen te verbeteren. — Het voor- en nadeel van werkhuizen voor Armen wordt in eenige trekken ontwikkeld, en tevens het verkeerde van de stelling aangetoond, dat het genoeg zoude zijn, wanneer de Staat de Armen voor den hongersdood slechts verzekerde, daar zij, buiten twijfel, dan toch zullen gedwongen worden, om tot bedelarij den toevlugt te nemen, die niet anders dan onzedelijkheid, onderdrukking van eergevoel en van alle andere betere gevoelens kan ten gevolge hebben. De voorname oorzaken, waaraan men het toenemen der armoede kan toeschrijven, worden teregt beschouwd gelegen te zijn: in de steeds toenemende bevolking, met welke de middelen van bestaan niet in gelijke mate toenemen; in het gebrek aan werk, of de ontoereikendheid van hetzelfde; en eindelijk in het gebrek aan zorg voor de toekomst en aan spaarzaamheid; en terwijl de gevoelens hier worden opgegeven van zoo vele menschenvrienden in *Frankrijk*, *Duitschland*, *Engeland* en *Zwitserland*, die allen verlangen, dat voor de Armen werk in koloniën van landbouw of in werkhuizen bestemd wordt, zoo is de Heer NAVILLE te *Genève*, schrijver van het stuk over de *Charité loyale*, van een ander gevoelen, en wijst den weg van bijzondere milddadigheid aan. En hier verheft zich dan ook die stem, die wij gelukkig in onze dagen algemeen hooren, en die zoo zeer de toon moet blijven geven aan alles, wat men tot verbetering van het lot der Armen wenscht aan te wenden: men moet bij den Arme niet alleen op zijne stofelijke behoeften, maar ook op zijn zedelijk aanwezen het oog vestigen. Eene vereeniging van lieden, die door bezoeken, door *raad* en *daad* helpen, die aan die bezoeken eene menschlievende en verstandige rigting geven, elken Arme, naar gelang van toestand en behoefte, door *werk* of *leening* of *milde giften* ondersteunen, — dat wordt hier als hoofddoel en middel opgegeven. Zoo doende zal men niet met rassche schreden tot de *Armenbelasting* worden gevoerd; eene inrigting, die, naar het oordeel der beste Staathuis-

houdkundigen, als de grootste ramp te beschouwen is, welke der maatschappij treffen kan. Zoo doende zal ook de bedelarij worden geweerd, en de wenken, in N°. 2 voorkomende, in welk stukje mede vele denkbeelden van den Heer NAVILLE zijn aangehaald, zullen ook, van toepassing gemaakt wordende, heilzaam voor de verbetering van het lot der Armen wezen kunnen. Geenerlei ellende zonder hulp te laten, en geene giften uit te reiken dan aan hen, die het verdienen, daarop komt alles aan; eu gelijk in N°. 1 met een enkel woord over het bezoeken der Armen gesproken wordt en het noodzakelijke aangetoond wordt, dat men zich met den toestand der lagere volksklasse, der Armen in het algemeen, bekend make, zoo is dit het hoofddoel van de *Proeve van onderzoek*, onder N°. 3 opgegeven. Deze is blijkbaar uit de pen gevloeid van eenen man, die uit onderzanding spreekt, en uit wiens schrijfwijze over deze hoogst aangelegen zaak het kennelijk wordt, dat de staat van het Armenwezen hem niet alleen zeer ter harte gaat, maar ook, dat hij zeer bekend is met de oorzaken, waardoor het getal Armen zoo zeer vermeerderd en hun lot beklagenswaardiger wordt, bij welke wetenschap hij de middelen niet achter houdt, die de kwaal, zoo dan al niet genezen, echter den voortgang derzelve zouden kunnen tegengaan. Duidelijk, helder en overredend is het geheel; en waar men wil en de handen ineenslaat, daar zijn de middelen uitvoerbaar en niet uitsluitend op de Hoofdstad toepasselijk; zij kunnen overal gebezigd worden. Het is toch voornamelijk het bezoeken en zich bekend maken met den toestand der Armen, waarop de Schrijver zoo zeer aandringt. Er wordt hier eene schets gegeven van de buitengewone verzorging van noodlijdenden te *Amsterdam*, gedurende eenen strengen winter, maar afdoende wordt aangewezen, dat die hulp doorgaans te laat komt; dat het personeel der Wijkcommissiën te afwisselend is; dat de maatregel niet toereikend is, om den nood merkbaar te verzachten; dat hij eene wijde deur opent voor misleiding en bedrog, en dat hij ongelijk en daardoor ondoeltreffend, door de afzonderlijke Wijkcollecten, werkt. De middelen tot verbetering worden in het licht gesteld; en daar Ref. omtrent de opgegevene punten niet in het breede uitweiden, maar liever de belangstelling wil uitlokken, ten einde anderen zich het stukje zouden aanschaffen, zoo komt het, schoon de Schrijver eenigermate dezelfde oorzaken van

verarming aanwijst als in N°. 1 worden ontvouwd, hier hoofdzakelijk aan op de rigtige werking, om *onkunde, onbeschaafdheid, ongodsdienstigheid* en *zedeloosheid*, die eene menigte ondeugden doen ontstaan en verarming en gebrek ten gevolge hebben, krachtdadig te keez te gaan; terwijl het uitvoerbare der voorgeslagene middelen in het *Betoog*, onder N°. 5 vermeld, wordt aangetoond. De Schrijver had, door het nameloos uitgeven zijner *Proeve*, geschikte gelegenheid, om meer onpartijdig en onbewimpeld het gevoelen zijner lezers over deze brochure te vernemen, en lost nu in dat *Betoog* de bedenkingen op, die op de *invoering*, de *instandhouding* en de *uitvoering* van de aangewezen maatregelen zijn gemaakt geworden; en er wordt nu zamengevat, wat in de punten tot verbetering van het lot der Armen in de *Proeve* breeder is opgegeven, daar aan het slot des *Betoogs* een plan tot de *daarstelling en het bestuur eener Inrigting, voor het bezoeken der Armen, binnen de stad Amsterdam*, wordt opgegeven; welk plan, in 12 hoofdpunten vervat, de wijze der vestiging van zoodanige Inrigting betreft; terwijl het doel, bij het aandachtig lezen van *Proeve* en *Betoog*, geen ander is, dan dat het talrijk genoeg bestaande personeel dier Inrigting, in al hare takken van werkzaamheden en afdelingen van bemoeijingen, de omstandigheden der Armen genoegzaam leere kennen; de oorzaken der armoede opspore; den behoeftige den weg opene, om zelf *geld te verdienen* of hem tot *winst opleverend werk* aan te sporen, het zedelijke niet minder dan het stoffelijke bij het bezoeken der Armen op den voorgrond plaatsende. De Schrijver wijst aan, hoe *raden* met *helpen* te vereenigen; dringt, om niet nut- of doelloos te handelen, en om vooral niet te scheiden wat zamengevoegd moet blijven, ten einde de bestaande kwaal, in derzelver verder voortwoeden, te keeren. Dit alles zoude, volgens den Schrijver, moeten verrigt worden door eene vereeniging van lieden, die, onder verschillende titels, voor het beheer en de instandhouding van zoodanige Inrigting zouden moeten zorg dragen en werkzaam zijn, en, als Wijkcommissarissen, onder eene door het Stadsbestuur te benoemen Hoofdcommissie, deze taak op zich nemen. De korte aanstipping, daar het hier de plaats niet is uitvoeriger over dit Conceptreglement te spreken, zal, zoo Ref. vertrouwt, genoegzaam zijn, om, in het belang der zaken, zelf inzage van deze zoo belangrijke stukken te ne-

men. De bezwaren, die bij het bezoeken der Armen zouden kunnen voorkomen, en welligt tot het zich onttrekken aan deze gewigtige bezigheid aanleiding geven, zoo als *het moeilijke om een en ander in praktijk te brengen, vrees voor onheusche bejegeningen, wanneer men alleen met raad tot den Armen komt*, en dergelijke, worden niet ontkend te bestaan, maar worden opgelost, en al dat, ja, eenigzins moeilijke en lastige in zulk een licht geplaatst, dat het geenszins afschrikt, maar aanspoort tot *beproeven*, daar er toch, gelijk de Schrijver zegt, wel te allen tijde bedenkingen en bezwaren zullen overblijven, en er tusschen *iets en niets* te doen eene groote kloof bestaat, terwijl werkeloosheid, voor de toekomst, noodlottige gevolgen kan veroorzaken.

Ref. betuigt den achtungwaardigen Schrijver zijnen dank (en hij twijfelt niet, of hij zal in dezen de tolk zijn van het gevoelen des zich het lot der lagere volksklasse en den Armen aantrekkenden Publieks) voor de wenken, ophelderingen en aanwijzingen, die hier worden gevonden. Een man, die, *gedurende een tijdvak van dertig jaren*, menigen blik op den toestand der Armen, de oorzaken van derzelver lot geslagen heeft, kan bij ondervinding spreken. 't Is dan ook hier hare taal, die raadt en voorlicht; en wij wenschen welmeenend, dat de aangekondigde stukjes, vooral de beide laatsten, in veler handen komen mogen, ten einde bij stedelijke Besturen, bij gevestigde Instellingen van onderstand en Armenbestuur, bij de Diaconiën van onderscheidene geloofsbelijdenissen, dat nut te stichten en van die toepassing gemaakt te worden, als waartoe zij, bij de verschillende Instellingen, voor de wijze van derzelver beheer, voor onderkenning van het lot der Armen, zoo ruimschoots aanleiding geven kunnen.

Het nut van Wijkcommissarissen of Wijkmeesters is zoo algemeen erkend, dat het te wenschen is, dat de Regering der Steden, waar zulke collegiën niet gevestigd zijn, er op mogen bedacht worden om dezelve op te rigten, en door derzelver werkzaamheden voor stad en ingezetenen verbetering en opheffing van ellende te bevorderen; want (en het is met het motto voor het *Betoog* geplaatst, dat wij onze aanprijzende bekendmaking eindigen) wanneer men den juiststen toestand van een groot gedeelte van *het volk* kende, en de behoeften en ontberingen van een groot aantal bur-

gers van den Staat, dan zoude men welligt op meer afdoende middelen, dan *geven* en naar de *Ommerschans* of eene dergelijke zoogenaamde kolonie zenden, bedacht zijn.''

Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813; met Aanteekeningen, aanwijzende: 1°. de vroegere en latere verordeningen, en alzoo de betrekkingen, die tusschen de onderscheidene deelen der Wetgeving bestaan; 2°. de Memoriën van toelichting, ten geleide van het ontwerp der Wetten, en de beraadslagingen der Staten Generaal, en 3°. de Arresten van het voormalig Hoog Gerechtshof, de Provinciale Gerechtshoven, en den Hoogen Raad; door G. LUTTENBERG, Secretaris der stad Zwolle, enz. Te Zwolle, bij W. E. J. Tjeenk Willink. 1841. In gr. 8vo. Voor 1813 en 1814, 171, en voor 1815, 167 bl. f 4 - 90.

Leidraad voor Armbesturen, inzonderheid voor Diakenen, tot aanwijzing van het gebruik der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Armwezen, door J. H. REDDINGIUS, GZ., Th. Dr. en Predikant te Franeker. Tweede, met vele besluiten vermeerderde Druk. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1841. In gr. 8vo. 79 bl. f : - 90.

Uit den veelomvattenden titel der Chronologische Verzameling van den Heer LUTTENBERG kan men weten, wat er achtervolgens in dit werk zal te vinden zijn. Het plan, hetwelk de ijverige en oordeelkundige Verzamelaar zich heeft voorgesteld, heeft hij aanvankelijk, voor zoo veel de jaren 1813, 1814 en 1815 betreft, gelukkig en naar ons voorkomt met naauwkeurigheid volvoerd. Wij twifelen niet, of ook de volgende jaren zullen met gelijke vlijt worden bewerkt, waartoe wij den Schrijver lust, krachten en gelegenheid wenschen. De arbeid, door hem ondernomen, is ten hoogste nuttig en belangrijk, omdat er, helaas! zoo vele Besluiten zijn, die men behoort te kennen, maar die men vruchteloos in het Staatsblad, in de Staatscourant of in het Bijvoegsel op het Staatsblad zoeken zou.

Is het werk van den Heer LUTTENBERG voor regterlijke

en administrative Autoriteiten, voor Regtsbeoefenaren en vele anderen noodzakelijk, de minder omvattende arbeid, door den Weleerw. REDDINGIUS tot stand gebragt, verdient te worden goedgekeurd, als beantwoordende aan het op den titel uitgedrukte doel. Hij verkiest *lei-draad* en niet *leid-draad* te schrijven, omdat men eveneens spelt *lei-band* en niet *leidband*. Hij meldt dit in het voorberigt van dezen tweeden druk, opdat men het niet weder voor eene onoplettendheid aanzie. Naar ons inzien heeft hij wèl gedaan, met alleu de wetten en besluiten op te nemen, zonder dezelve toe te lichten: immers indien de wet door al die besluiten nog niet genoeg is *toegelicht* of ook wel eens *verduisterd*, dan zouden bijgevoegde aantekeningen de zaak althans niet verbeteren. Ook zou zoo iets welligt te veel buiten het hoofdvak des Schrijvers liggen. Inderdaad, de wet verzinkt onder al de bijvoegselen! Dat dit niet alleen met de wet op het Armwezen het geval is, bewijst de verzameling van LUTTENBERG.

Het verwondert ons, dat de Heer REDDINGIUS, bl. 35, wel mededeelt het Kon. Besl. van 26 Mei 1824 (Staatsblad, N°. 35), maar niet spreekt van Art. 855—875 van het *tegenwoordig* Wetb. van Burg. Regtsv., waarbij het *gratis* of *kosteloos procederen* wordt geregeld, zoodat het Besluit van 26 Mei 1824 op hetzelfde onderwerp, schoon hier nog als geldig afgedrukt, daardoor alle kracht heeft verloren.

Herinneringen en mededeelingen van eenen Landschapschilder. Door v. c. KOEKKOEK, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1841. In gr. 8vo. X en 292 bl. f 3 - 60.

Ontmoetingen en beschouwingen op een uitstapje door een klein gedeelte van *Duitschland* maken niet alleen den hoofdinhoud van dit werkje uit; maar het bevat voor jonge kunstenaars vele wenken en teregtwijzingen, die voor iederen schilder op de baan der kunst gezette overweging verdienen.

Met nog drie Landschapschilders wordt het reisje door den Heer KOEKKOEK aangevangen en geëindigd; en het is op eenen schoonen Augustusdag, dat de togt te *Kleef* begint en vooreerst tot *Dusseldorp* wordt voortgezet. Van *Dusseldorp* gaan de reizigers tot *Limburg aan de Lenne*; van *Limburg*

vervolgen zij hunnen weg naar *Remagen*, van daar naar *Ahrweiler*; van *Ahrweiler* naar *Altenahr*, van waar zij de terugreis naar *Kleef* aannemen, en aldaar, na vele gesmaakte genoogens, in welstand aankomen. Alle schoone natuurtafereelen, die deze streken aanbieden, worden door de reizigers met een kunstoog opgenomen en met kunstgevoel beschouwd. In iedere beschrijving straalt de kunstenaar door. Hij schildert met de pen; taal en uitdrukkingen hebben iets piquants; elk tafereel ontvangt kleur en leven: zoo kan alleen de fijngevoelende, de Natuur bestuderende Schilder beschrijven.

Daar hier vele plaatselijke opmerkingen voorkomen, welke door anderen, die, met zucht om het locale en schoone dier streken te kennen, hebben gereisd, zijn aangeteekend geworden, zoo zal Rec. dit een en ander nu voorbijgaan, maar vindt zich echter verplicht, den Heere KOEKKOEK voor het lezend Publiek dank te zeggen, dat hij voor velen een niet onbelangrijk maar regt aangenaam werk verrigt heeft, door hier en daar de *legende*, aan de benaming en riddergeschiedenis van vele burgen en kasteelen verbonden, te herinneren, te meer daar er aan den *Rijn* bijna geen burg, rots, kasteel of ruïne is, die niet zijne eigene wonderbare historie, zijnen kwel-, berg- of burggeest heeft gehad: men vindt hier de legenden van den *Drachenfels*, van *Nonnenwerth* en de bergruïne *Rolandseck*, van de *Landskroon* enz. Een en ander geeft, bij de verhoogde romantische tint, eene aangename afwisseling.

Zoo iemand aanmerkingen over Natuur en Kunst maken mag, dan zal wel onze voortreffelijke Landschapschilder KOEKKOEK daartoe gerechtigd zijn. Zoo wel voor oningewijden als ingewijden in de kunst vindt men dus hier veel, dat lezenswaardig is; voor de laatsten veel, dat met de eerste lezing niet behoort verloren te gaan, maar den Schilder in zijn *atelier*, voor zijnen ezel, moet voor den geest zweven. De jonge kunstenaar vooral leze en beoefene, wat bl. 14 en 15 over het schetsen en de hooge waarde van het schetsboek gezegd wordt. Hij moet zich niet schamen, met zijn teekenboek in de hand te loopen. Het schetsboekje, vol luchtige krabbelingen van beeldjes, beestjes, verschillende groeperingen, waarvan stof en kleur der kleeding zijn aangeteekend, maakt den kunstenaar het componeren op zijne schilderkamer gemakkelijk. De Natuur moet de leidsvrouw van

den Schilder zijn. »Gelukkig de School,» zegt de Schrijver, »waar moeder Natuur op den voorgrond staat, en zij alleen geraadpleegd wordt, om *waarheid* op het doek of paneel voor te stellen;» zie bl. 27 en verv., waar het bestuderen der Natuur en de roem der Nederlandsche School, als het kenmerk van het *eenvoudig ware* met het dichtelijke vereenigende, naar waarde wordt aangewezen.

Ofschoon ons Tijdschrift schier uitsluitend zich bepaalt tot aankondiging van voortbrengselen uit het gebied van Wetenschappen en fraaije Letteren, zoo zullen onze Lezers, daar de vruchten der Poëzij zoo vaak in hetzelfde beoordeeld en aanwijzingen tot hare rigtige en verhevene beoefening gegeven worden, het Rec. ten goede houden, dat hij iets uitvoeriger over hare zuster, over Schilderkunst en kunstbeoefening, thans spreekt. Een en ander zal, zoo hij vertrouwt, de hooge waarde van het werkje van den Heer KOEKKOEK nog meer in het licht stellen, en, zoo wij hopen, menig jeugdig talent opwekken, om het zich aan te schaffen.

Om dan nog eens terug te komen op het bestuderen der Natuur, als de gids, die den Schilder, aan hare getrouwe hand gaande, zal afhouden van de paden van het valsche, wansmakelijke, overdreven fantastische in voorstelling, kleur en behandeling, zoo kunnen wij niet afzijn over te nemen, wat deswege op bl. 242 en 243 gezegd wordt, en dat hier tevens als eene eerzuil voor onzen SCHELFHOUT kan worden aangemerkt, hem gesticht door eenen kunstbroeder, die niet minder dan hij, in het bestuderen der Natuur, de *typen* der kunst ons voorstelt. »Zeker,» zegt de Schrijver, »ons vaderland levert geene rotsen, watervallen, hooge bergen en romantische dalen op. Eene trotsche, verhevene natuur is in ons land niet te vinden; en nochtans biedt hetzelfde ons natuurschoonheden aan, die in vele andere landen maar zelden voorkomen; fraaije veel- en fijnkleurige duingronden en heuvelgroepen, schilderachtige en levendige rivieren, zware boomen en houtmassa's, vrolijke heuvelachtige landschappen, fraaije verschietsen en waterplassen. Valt uwe keuze op vlakke, eenvoudige landschappen, dan vindt gij immers in *Holland* alleen daartoe de rijkste stof. Wilt gij zien, wat er van een vlak, eenvoudig, landelijk tafereel, als hetzelfde den stempel der natuur, het merk der waarheid draagt, schoons en bevalligs kan gemaakt worden, beschouwt dan de werken van onzen grooten SCHELFHOUT.

Daarin zult gij de eenvoudige natuur op het sierlijkst, maar tevens met eene getrouwheid en waarheid, wat alleen SCHELFHOUT vermag, voorgesteld vinden."

Het verblijf te *Ahrweiler* is in een Hoofdstuk vermeld, dat als het belangrijkste van deze *Herinneringen* mag worden aangemerkt. Het is een klein maar hoogstnuttig Hoofdstuk voor jeugdige Schilders, waarin het studeren naar de *onvergelijkelijk schoone Natuur* in al deszelfs gewigt wordt voorgedragen. Het is, zegt KOEKKOEK, 1°. bovenal nuttig en noodzakelijk; 2°. het verrijkt den geest en men krijgt schoone denkbeelden; 3°. dit studeren moet onderhouden worden; 4°. het vereischt moed, geduld en standvastigheid; 5°. is dit het beste en eenige middel, om tot eene belangrijke hoogte in de Schilderkunst te komen. Wij zouden wel haast iederen jongen kunstenaar aanraden, dit gedeelte nit te schrijven en het zich in het geheugen te prenten. Geen wegwijzer, hoe naauwkeurig en zeker, kan den reiziger in onbekende streken meer waard zijn, dan dit Hoofdstuk den jeugdigen Schilder op het pad zijner kunst oefeningen, waar zoo veel moet onderzocht, gezien en geleerd worden, en waar gevoel en smaak, oorspronkelijkheid en waarheid hem leiden en besturen moeten.

Wat nu verder het reisverhaal zelf betreft: de stijl is levendig en onderhoudend; ontmoetingen met dezen of genen welgedanen en vrolijk de handen wrijvenden *Gastwirth*, of hupsche en opgeruimde tafelnooten, zijn in den regten toon geschreven; en, daar sommige heerlijke natuurtooneelen meer gevoeld dan beschreven kunnen worden, heeft KOEKKOEK van verscheidene in zijn schetsboek de afbeelding bewaard. Mogt zijn penseel er ons nog vele te aanschouwen geven, opdat de belangwekkende tafereelen van het schilderachtig-romantische *Ahrdal*, door zijne kunst met hoog poëtisch gevoel en fijnen smaak gemaald, ons verrukken mogen!

Wil men echter weten, hoe de Heer KOEKKOEK hier met de pen schildert, men leze dan de beschrijving van het *Zevengebergte*, het *Ahrdal* en andere, waarvan wij, vreesden wij niet te uitvoerig te zullen worden, gaarne proeven mededeelden. Twee Lithographiën, *het Zevengebergte van Bonn te zien*, en een *gezicht nabij Altenahr*, door KOEKKOEK geteekend en door BACKER op steen gebragt, versieren, met een vignet, de Schilders achter *Walportsheim*

voorstellende, bezig eenige schoone partijen te schetsen, het werkje. Het vignet behaagt ons niet; het rammelt, en de voorwerpen, die ten gebruike zich om den zittenden Schilder bevinden, zijn door een vergrootglas gezien.

Het werkje is bij vriendelijken brief aan den Heer c. n. CLEMENS gerigt. Uit denzelven blijkt de hartelijke vriendschap, die de Heer KOEKKOEK voor dezen reeds overleden' verdienstelijken Onderwijzer en Schrijver, die ook als liefhebber der Schilderkunst eenigzins bekend was, koesterde.

Verder zij den Schilder eere, die hier het penseel met de pen verwisselde, om zijne jeugdige kunstbroeders van nut te zijn; die het Publiek eene aangename lektuur bezorgde, en van wiens penseel wij nog vele vruchten hopen in te oogsten tot eer des Vaderlands en der Nederlandsche Sehilderschool.

Druk en papier zijn net; de correctie is vrij goed. Wij vonden ergens *gedagt* voor *gedacht*, dat daar zeker niet *ge-daagd* zijn kan; nu *Cleef* dan *Cleve*; men schrijft *Kleef*.

De Uitgever hebbe een ruim debiet; terwijl het Rec. mede wèl zijn zal, wanneer deze regelen eenig nut aanbrengen voor jeugdige Schilders, die dit Tijdschrift in handen nemen.

Leven en Karakter van JOHANNES HENRICUS VAN DER PALM, *geschetst door* NICOLAAS BEETS.

(*Vervolg en slot van bl. 271.*)

In het aangevoerde van BEETS is wel veel, dat met onze beschouwing van VAN DER PALM van 1787 tot 1796 overeenstemt, maar wij hadden het gaarne in een ander licht geplaatst gezien. Wij willen hierbij niet langer stilstaan, en gaarne erkennen, dat ons ook in dat beschouwde gedeelte des werks, vooral omtrent zijn verblijf bij en omgang met VAN DE PERRE, veel lofwaardigs voorkomt, om VAN DER PALM'S geest te doen kennen en beoordeelen.

De verdiensten van VAN DER PALM als Hoogleeraar in de Oostersche Talen en Oudheden, eene betrekking door schorsing van RAU opengevallen en door MUNTINGHE afgewezen, worden door BEETS naar waarde in het licht gesteld. Een enkel woord, waarom VAN DER PALM geene zwaarigheid maakte,

het voorbeeld van MUNTINGHE niet te volgen, en den voortreffelijken RAU te vervangen, missen wij.

Het Agentschap van Nationale Opvoeding, door VAN DER PALM in 1799 aanvaard, en de redenen, die hem daartoe bewogen, zijn, onzes oordeels, juist opgegeven; en waarlijk de vrienden van hem behoefden, ook in het belang der Letteren, daarover, of over iets in den grooten man, het hoofd niet te schudden. Volkomen waarheid is het, dat in deze nieuwe betrekking spoedig in den Haag in het oog viel zijne »bekwaamheid, als ware hij een Staatsman geboren. In het »behandelen van zaken, het voorzitten in vergaderingen, »het verleenen van audiëntiën, in het spreken en zwijgen, in »geheel zijne houding en manieren, zonder iets van zijne »hebbelijke minzaamheid, en die eigenschap, waarop hij altijd »zoo hoogen prijs stelde, bevallige achteloosheid, te verliezen, was hij altijd en overal — Minister.” In zulke fijne opmerkingen en karaktertrekken toont zich BEETS inderdaad een meester. Rec. herinnert zich een diplomatiek *diné* in 's Hage bij VAN DER PALM destijds te hebben bijgewoond. De meest schijnbare losheid was gepaard met blijkbare deftigheid en dégelijkheid; goede tact en smaak blonken evenzeer uit in gesprek als in keur van geregten, opdisschen en bedienen. Het verkeer aan tafel werd met Attisch zout en Oostersche specerijen smakelijk gemaakt en gekruid. Niemand verwijderde zich, dan opgetogen over den geestigen, handigen allezins bekwamen en kundigen Agent, ook in dit vak, zoo het scheen, *hooggeleerd* en daartoe van jongs af opgekweekt. Andere dergelijke maaltijden heeft Rec. bijgewoond, doch slechts één enkele was er, die dezen nog overtrof, te weten, later, bij SCHIMMELPENNINGCK, die zich nog ruimer ontsloot, en op keur van allerlei letterkundige en staatkundige, lekkernij, van ouden en nieuwen grond, met veel toekruid van anecdoten en dichtwerk, meesterlijk onthaalde.

Indien wij ons eene aanmerking bij dit gedeelte van het werk van BEETS wilden veroorloven, zoude het welligt zijn op de lange aanhaling des briefs van 26 Junij 1799, hoezeer die ook geschikt moge geacht worden, om den omvang der taak van het Agentschap bij VAN DER PALM naar eisch te doen kennen.

Hoe onder het Agentschap van VAN DER PALM, door zijn genie en geestkracht, de grondslag werd gelegd van eene ge-

heele herschepping van het Lager Onderwijs, wordt naar waarheid verder vermeld. Ook hier echter straalt zekere schroomvalligheid door, welke wij meermalen in dit werk van BEETS ontmoeten. Dat dit verbeterd Schoolwezen *ook nu nog niet volmaakt* is, sprak toch wel van zelf, en behoefde niet gezegd te worden. Het heeft nu de houding, of men iets verzwijgt, dat men schroomt te zeggen, en dat waarlijk ook beter gezwegen is.

Dit Agentschap, waarin zooveel is uitgerigt en ontgonnen, te midden van moeilijkheden en bezwaren, hield wel op met Dec. 1801, bij veranderde Staatsregeling, doch VAN DER PALM bleef, als Raad van Binnenlandsche Zaken, nog vier jaren ten zelfden einde werkzaam, tot dat SCHIMMELPENNINCK, de boezemvriend van VAN DER PALM, en als *Staatsman*, te regt, de *man naar zijn hart* genoemd, als Raadpensionaris optrad, en de hoedanigheid van Raad verviel. De alles goeds nog pogende te doen, en alle kwaad, hoe gevreesd en welligt voorzien, zoo mogelijk nog willende afwenden, de brave SCHIMMELPENNINCK gaf aan VAN DER PALM den goeden raad naar *Leyden* terug te keeren, en het Professoraat weder op te vatten. Geen Koning LODEWIJK kon daarna hierin eenige verandering brengen, en sedert heeft, zegt BEETS, »VAN DER PALM zich niet meer met de »aangelegenheden der vaderlandsche Staatskunde ingelaten, »dan voor zoo ver ieder burger daarbij belang heeft, en hij »zich als Schrijver verplicht rekende den goeden geest zijner »medeburgers op te wekken en gaande te houden.” Dit ten minste heeft VAN DER PALM van 1813—1816 uitnemend gedaan. Men denke slechts aan zijn Gedenkschrift van *Nederlands Herstelling* en de daarin geteekende portretten van VAN HOGENDORP, KEMPER en FALCK. BEETS stipt dit naar waarheid aan, maar met de aanmerking: dat VAN DER PALM hoogstzeldzaam van zijn aandeel in de grootte staatsgebeurtensissen en den hoogen rang, dien hij bekleed had, sprak, en dat het zeker is, dat »hij in zijnen ouderdom *eer tot een streng Monarchismus, dan tot eenigen zweem van Democratie zou te verleiden zijn geweest.*” De eigenlijke grond van VAN DER PALM’S zwijgen zat dieper; te weten, in zijne fijne menschenkennis. Gewis is het, dat hij zich zijn gedrag en dat aandeel in hooger bestuur niet zou geschaamd hebben, ook geenszins behoefde te schamen; dat hij hoogelijk roemen kon en mogt op zijne betrekking als Agent en

Raad; dat hij, door zelf niet te roemen, aan anderen ruime stof liet, om hem den verdienden roem niet te onthouden, en, dat hij van een gestreng Monarchismus even afkeerig was, als van eene volstreckte Democratie. Wat de bekwame en hooggeleerde J. LUZAC in zijnen *Socrates* van Democratie ten aanzien van Oligarchie en Aristocratie schreef, kan men op Monarchie toepassen: »Democratie, op zich »zelve een al te sterke, verhittende en bloedaanzettende »wijn, moet met een gezond bronwater gemengd, getemperd, »tot een heilzamen, versterkenden, verkoelenden drank ge- »maakt worden." Van een Constitutioneel Koningschap was VAN DER PALM zeker niet, van een streng Monarchismus zeker wel, afkeerig; zijn geheele leven, alle zijne werken getuigen er van.

Hierna stuiten wij weder op eene geheel nieuwe afdeeling van dit geschrift van BEETS, beginnende met de woorden: *drieënveertig jaren zijns levens waren alzoo in onderscheidene lotverwisselingen verlopen*. Wij zeiden met opzet *stuiten*. Bij de gretige lezing toch van een zoo verdienstelijk stuk als dit, geeft het eenige hindernis, dat er geen overgang, doorgang, zamenvloeiing, en dus geen verband van de deelen tot het geheel in gevonden wordt. Het zijn als het ware groote fragmenten, blijken dragende van bij tusschenpoozingen te zijn opgesteld en bewerkt; iets, dat men vermijden moet, om de doorlopende lezing en belangstelling op den duur gaande en levendig te houden.

Fijn en waar is de opmerking van BEETS: dat VANDER PALM allengs gevormd werd tot eenen Wijze, die, behalve de boeken, de menschen, de wereld, de meeningen, de neigingen kent en verstaat, en de resultaten daarvan opmaakt en levert. Voorzeker, VAN DER PALM, welken BEETS nu als Schrijver beschouwt, was geen man van *vele* boeken of omslag. Een diep gevoel, een kiesche smaak, eene juiste behandeling, de ware *dispositie* om alles op zijne plaats en zijnen tijd bij te brengen, ruime storting met gepast bedwang uit zijnen rijken hoorn van overvloed, mildheid met spaarzaamheid, keurigheid, kiesch- en gemakkelijkheid, eenvoud; ziedaar kenmerken van den man, die zijn eigen gezond verstand en *tact*, te regt, meer dan alle geleerde commentariën of *de aesthetische termen-kraam* te baat nam. Hij behoefde niet bij vreemde kunst- en letterphilosophen ter school te gaan, of zich te omhullen met

theologische omslagtigheid. Een eerste vereischte rekende hij te regt, verstaan en begrepen te worden; daarom moest alles duidelijk en ter zake zijn. Hij verwaarloosde noch regelen, noch filosofie, noch geleerdheidstheologie op zichzelf; waar het pas gaf, trok hij uit de geleerde massa den waren *spiritus* en liet het *caput mortuum* liggen. De bewerking van den dooden klomp en de vorm, aan alles naar eisch gegeven, kenmerken den echt akademischen kunstenaar. Hierin is hij door niemand in zijn vak overtroffen, en zal geroemd worden, zoolang men de Nederlandsche Letterkunde kennen en daaraan hulde toebrengen zal. »Over vijftig jaren of minder,» zeide hij op het laatst zijns levens eens aan Rec., »ben ik vergeten!» Men moge aan zijne ware meening in dezen al twijfelen, zeker zal de uitkomst hem logenstraffen. Meer naar waarheid is hetgeen hij in Rec.^s vriendenrol als gedachtenis achterliet, toen hij schreef: »*Wie twijfelen mogt, of Waarheid, Schoorheid en Goedheid Zusters zijn, die lette slechts op den in alle zoo sprekenden Familietrek van Eenvoudigheid.*» Dien familietrek, die bloedverwantschap en dat verband kende, beoefende, maakte VAN DER PALM zich ten nutte; en, waarlijk, die hem wèl kenden en innig doorgrondden, vonden in zijn' eigen' persoon iets zichtbaars, dat hij tot de familie kennelijk behoorde. — Maar wij dwalen af; laat ons tot het werk van BEETS terugkeeren.

In dezelfde afdeeling, waarvan wij hier gewag maken, wordt VAN DER PALM door BEETS als Akademiëprediker, als openbaar Kerkleeraar, als welsprekend Redenaar uitnemend geschetst. Er moge al iets waars en kennelijks in zijn, het is ons niet duidelijk, wat BEETS bedoelt in de volgende zinsnede: »De ware uitspraak van de *r* had hij niet; maar »iets dat nog liefelijker was dan die; een zacht braauwen, »dat aan het geluid der tortelduiven denken deed; de *s* lispte »hij niet, maar nogthands hield hij haar eenigzins langer »aan dan zulks gewoonlijk geschiedt: de *i* te laten piepen »in lettergrepen, waarin zij niets meer is dan eene scheva, »en de *ng* — en *sch* op eene wijze uit te spreken, waar- »van elk Hollandsch oor walgt, was nooit in hem opgeko- »men.» Wij hadden die voor menigeen duistere *letter-* »opmerking, met vele andere te vermeederen, liever weg- »gelaten gezien. Juist, zeer juist is de opmerking, dat hij »in »zijne gebaren ten uiterste eenvoudig en gematigd was. Het

»theatrale was bij hem volstrekt uitgesloten. Het scheen »soms aan wie hem hoorde, dat er niets buitengewoons »in zijne voordragt te bekennen viel; toch was zij ten eene- »male onnavolgbaar, en juist daarom onnavolgbaar, omdat »kunst en kunstregel zich geheel in haar verborgen en zij »nergens eenige berekening of inspanning liet doorkijken.” Gewis — VAN DER PALM verstond de kunst, om de kunst, in en door de kunst te verbergen; doch ook BEETS verstaat de kunst, om VAN DER PALM'S kunst, als Redenaar, regt tref- fend en als zichtbaar, voor te stellen.

Bij het schetsen van VAN DER PALM als Hoogleraar in het Oostersch, als Professor in en buiten de Collegiekamer, erkent men den dankbaren leerling, die zich in den lof zijns leermeesters hier niet wilde, niet behoefde, niet kon be- dwingen. De overgang tot het vermelden van het gemis van vier zonen en het droevig verlies van hem, die den naam naar HENDRIK ALBERT SCHULTENS droeg, die 's vaders hoop, vreugd en roem was, is uitnemend gepast, hartelijk, en ge- tuigt van eene echt godsdienstige stemming, zoo bij VAN DER PALM, als bij BEETS. De uitdrukking echter, *gewasschen door het bloed*, vonden wij hier, gelijk dikwerf, waar zij geene bepaalde Bijbelsche aanhaling is, niet verkieslijk. Wat BEETS vervolgens van VAN DER PALM zegt, dat zijne eer- zucht zich niet uitstreckte, om door zijne geschriften uit- sluitend in den kring der eigenlijke geleerde wereld te schit- teren, en deze telkens door nieuwe proeven van diepe studie te verbazen, en van zijne zucht om verkregene wetenschap toe te passen ten algemeenen nutte, en dat hij volkomen de behoefte, den smaak en de taal zijns Volks kende; dat hij zijne Landgenooten bij hunnen God, de Heilige Openbaring en hunnen pligt bepaalde, eene zuivere en beminnelijke Ze- deleer voorstelde, daartoe al zijne studie, al zijne ondervin- ding, al zijne overdenkingen dienstbaar wilde maken, met verberging van alle geleerdheid; — en wat verder hierover naar waarheid uitnemend gezegd is, verdient allen lof, en kenmerkt den bekwamen, schranderen opmerker over een zoo voortreffelijk en menschkundig. Schrijver, als VAN DER PALM was. Deze inleiding tot het vermelden van VAN DER PALM als Schrijver van den *Salomo*, van den *Bijbel voor de Jeugd* en andere dergelijke werken, hoe kort, behaagde ons inzonderheid, en doet BEETS allezins eer aan. Het- geen vermeld staat van den reuzenarbeid der vertaling van

den geheelen Bijbel, onder veel ander werk, door een ééningen, en waarvan VAN DER PALM, volgens BEETS, zelf getuigde: *dat hij er veertig jaren over had gearbeid en acht als een paard*, en van het Handschrift, zoo wel als van de wijze, waarop hij werkte, is boven onzen lof, gelijk het boven navolging van velen, verheven is. Wij danken er BEETS van harte voor. Een uitvoeriger gewagen, hoe noodzakelijk, viel niet in zijn plan.

De ontzettende arbeid aan de Bijbeloverzetting weêrhield VAN DER PALM niet, ook in een ander opzigt, als Redenaar en Schrijver zijn' roem te blijven handhaven. Vele voorbeelden worden aangehaald, als: de Redevoering bij het *derde* (lees *vierde*) Eeuwfeest der Boekdrukkunst, de Lijkrede op den hooggeschatten vriend, de lust aller braven, KEMPER, en die op het verheven genie, den geleerden BORGER. De groote welwillendheid, in VAN DER PALM's karakter zichtbaar, bij het voldoen aan uitnoodigingen tot het houden van Redevoeringen, in Instellingen en Maatschappijen in zeer vele steden; in zelfs nederige dorpen, om den kerkelijken leerstoel te beklimmen, wordt te regt door BEETS geroemd. De onderwerpen, door VAN DER PALM behandeld, waren steeds wêlgekozen; overal sprak fijne smaak en wijsheid met mate; alles was naar tijd, plaats, gelegenheid en behoefte ingerigt, en werd voorgedragen op eene VAN DER PALM geheel eigene wijze, door een' ander' niet te treffen of te volgen. En waarlijk, eeuwen kunnen verlooppen, eer weder een Dichter als BILDERDIJK, een Redenaar en Schrijver als VAN DER PALM geboren wordt! VAN DER PALM heeft zich, door zijne werken, zelf de schoonste eerzuil gesticht. Om hem in al zijne grootheid en waarde juist te teekenen en te huldigen, zou er een ander aan hem gelijk moeten gevonden worden. BEETS geeft met juiste trekken de onderwerpen veler Verhandelingen van VAN DER PALM op, met geestige wending en toepassing op VAN DER PALM zelve. Het terugkeeren tot den *Salomo* was zijn laatste werk. De hooggeklommen ouderdom benevelde het helder hoofd en den geest des Schrijvers niet. Het voortbrengend vermogen nam af; het bezoeken van de studeerkamer, zoo lang hij die bereiken kon, hield echter niet op. Bij deze gelegenheid beschrijft BEETS dat vertrek eigenaardig en schilderachtig. Wij kunnen ons VAN DER PALM daarbij voor-

stellen: hoe hij, toen hij ten laatste naar wensch en gewoonte daar niet meer bezig konde zijn, des avonds met *zijn blakertje*, zoo als hij sedert eene halve eeuw gewoon was, wel beneden kwam, maar nu met de woorden van den Prediker: » *Ik heb geen lust in dezelve.* » Wij vinden geene de minste reden, waarom hier in den tekst BEETS de Hebreeuw-sche woorden bij de Nederduitsche gesteld heeft.

Hierna vinden wij weder eene nieuwe afdeeling. Zij is aan de achting en hulde, die men VAN DER PALM, zoo bij zijn leven als na zijnen dood, toebragt, gewijd. De eer, welke men hem toedroeg, hield altijd bijna gelijken tred met zijne verdiensten. » *Zijn Redenaarsnaam heeft,* » zegt BEETS, » onder alle standen eene vermaardheid gekregen, » als *alleen de dichternaam van VONDEL bij onze natie met hem deelt.* » Waarom hier juist VONDEL genoemd, wiens leeftijd, dichttrant en vermaardheid zoo geheel anders zijn? Wilde BEETS een' Dichter tegen VAN DER PALM overstellen, de gedachte vestigde zich dan natuurlijk op BILDERDIJK, wiens beroemdheid gelijktijdig en niet minder dan die van VAN DER PALM was. Maar, hoe verschillend waren beider omstandigheden, lotgevallen en karakter, zoo van nature, als door hunnen levensloop gewijzigd! De echte populariteit, het zich geacht, bemind en ten nutte maken van de wereldsche zaken, zoo als die zich voordoen, bezat zeker BILDERDIJK niet, die, als KOORNHERT, zich een willig breekijzer van gevestigde of standgrijpende opiniën noemen kon. Ware BILDERDIJK meer populair geweest, zijn leven zou gelukkiger geweest zijn, zijne leer meer ingang bij zijn leven gevonden hebben. Zou hij dan beter geweest zijn? — Gewis in den omgang en voor zichzelf! — Wie zou verder willen of durven beslissen? Zijne *evenknieën*, (om dit woord, door BEETS, zoo wij meenen van BILDERDIJK ontleend, te bezigen,) zouden hem althans niet zoo *onbroederlijk* onder de *broederschap* beschouwd hebben. Wat VAN DER PALM in gaven en bekwaamheid als Redenaar en Prozaschrijver was, is BILDERDIJK als Dichter en Taalkenner geweest. Beiden waren de gouden Medaille, bij de Maatschappij van Letterkunde voor hem, die in de laatste halve Eeuw de Nederduitsche Letterkunde het hoogst aan zich verplicht had, volkomen waard. Hoe VAN DER PALM de eer, onderscheiding, of, zob als BEETS zegt, (eenigzins onbillijk voor BILDERDIJK) *den koninklijken titel in het rijk der letteren* droeg

en opnam, wordt geestig uitgeduid door een schrijven van VAN DER PALM over zich: *dat hij zoo een weinigje, naar zijn vermogen, de eer der Nederlandsche taal en letteren ophield, en, min of meer, op den geest zijner medeburgers gewerkt had.* BILDERDIJK sprak en schreef geheel anders. Trouwens dergelijke gezegden moet men aan geestigheid, niet aan gebrek van opregtheid toeschrijven. VAN DER PALM was te menschkundig, en welligt inderdaad te zedig, om immer zichzelf te verheffen, of, gelijk BEETS zegt: *zijn eigen IK niet terug te houden, of zichzelf te prediken.* Die hem van nabij kenden, vereerden hem niet alleen, maar beminden hem. BEETS ontwikkelt dit, de waardering van VAN DER PALM door anderen, en hoe hij zelf zich daaronder gedroeg, naar eisch en meer dan eens schilderachtig, altijd regt karakterestiek. VAN DER PALM was in den kring der zijnen eenvoudig, kinderlijk en genoegelijk. Op een familiefeest, onder kinderen en kleinkinderen, op een' luthof in Gelderland, gevierd, waar Rec. hem het laatst zag, bewonderde deze den grijsaard in zijne vaderlijke en grootvaderlijke grootheid en goedheid. VAN DER PALM is dan ook door BEETS in den omgang met huisgenooten en vrienden, in huis, op zijn *Oosterhof* en elders, vooral bij dergelijke familievereeningingen, vol vuur en hartelijkheid, kunstig en beminnelijk, als een Patriarch van den ouden tijd, geschetst. Het opmerken van kleine karaktertrekken doet ons de groote verdiensten van BEETS in dit opzigt, ook in andere zijner werken gebleken, hier weder bij uitnemendheid kennen. Men kan van den besten schilder of teekenaar naar het edelste en waardigste model niets beters verlangen. Hoe VAN DER PALM de Christelijke deugd van Liefde in haren ganschen omvang beoefende, hoe hij als Christen leefde, als Christen stierf, belijdende JEZUS CHRISTUS als den eenigen naam, welke onder den hemel is, door welchen wij moeten zalig worden, wordt regt hartelijk en met warmte vermeld. Daarna volgt: »Bij dit alles hadden sommigen zijner beste vrienden altijd gewenscht, dat hij ook in het dagelijksch leven duidelijker en meermalen had doen hooren en blijken, hoe dierbaar hem die overtuiging was; dat hij hartelijker, luider in dat dierbaar geloof roemen mochte, met toepassing voor zichzelf, zijne uitzichten en verwachtingen. Slechts zelden openbaarde hij de gedachte zijns harte op dat punt. Niemand oordeele hem deswege! Er zijn die

»niet nalaten kunnen hun dierbaarsten schat met verrukking
 »aan te wijzen; er zijn die hem opsluiten in het binnenste
 »heilighdom hunner harten. VAN DER PALM behoorde tot de
 »laatste. Misschien, waartoe 't ontveinsd? mengde zich een
 »weinig menschenvrees, een weinig valsche schaamte, in die
 »achterhoudendheid; de schaduwzijde der zachtmoedige en
 »beminnelijke karakters. Doch, zoo hem ooit of de behoefte,
 »of de moed, of de kracht ontbrak in zijn geloof te roemen,
 »zoo wat er heiligst en innigst in hem omging, stil in hem
 »omging; in de laatste dagen zijner beproeving blonk het
 »licht, dat door Gods genade in zijn binnenste brandde,
 »helder in ieders oog, tot niet weinig troost en stichting
 »van die hem omringden." Wij vroegen ons dikwerf, bij
 het lezen van dergelijke trekken: Wat zoude het voorwerp
 der vereering hierop, zoo het nog leefde, wel aanmerken?
 Wij vragen met bescheidenheid nu: Zou de wijze man
 geene wijze redenen gehad hebben, om, in het *dagelijksche*
leven, niet luide, vooral in toepassing op zichzelf en zijne
verwachtingen, in zijn Geloof te roemen? Is hem een eer-
 biedig zwijgen in dat dagelijksche leven ten kwade te dui-
 den? *Niemand oordeele hem deswege, zelfs ook in schijn*
 niet. Ja waarlijk, zij zijn er, die niet nalaten, over zulke
 zaken losweg te spreken. Wie beslist hier over sprekers
 of zwijgers? Niet, dat wij een opzettelijk zwijgen goedkeu-
 ren: dat zij verre; maar *menschenvrees, een weinig val-*
sche schaamte, achterhoudendheid, gebrek aan moed en
kracht, enz. hadden liever, naar ons gevoel, hier niet
 moeten aangevoerd zijn, al kwamen zij al in den geest op.
 Eene dergelijke karakteristiek, hoe omzigtig, kunstig en
 kundig ook aangebragt, gaat, meenen wij, wat te ver.
 Wij hebben haar ook meermalen in andere dergelijke ge-
 schriften over laatst gestorvenen ontmoet. Een enkele fijne
 trck moge somtijds al eens, in schaduw gesteld of even aan-
 gewezen worden: men moet, men mag ze, onzes oordeels, niet
 uitwerken, of men breekt welligt iets af van hetgeen men
 wilde opbouwen. Het tegendeel lag in het oogmerk van den
 waardigen vereerder van VAN DER PALM. Wij miskennen
 het goede doel en de welmeenende overtuiging van den bra-
 ven BEETS ten deze volstrekt niet; wij willen in het ver-
 melde dus meer eene inleiding en toegang zien, om het
 Christelijk sterfbed van VAN DER PALM, en het roemen van
 hem in de vrije genade van God in JEZUS, des te beter te

doen uitkomen; en hieraan is voldaan. Wij voor ons zijn overtuigd, en BEETS is het zeker met ons, dat VAN DER PALM, die CHRISTUS en de genade Gods in Hem, tot regtvaardiging en vergeving der zonden door Zijnen dood, met zooveel vuur en opregtheid predikte, waar en wanneer het regt pas gaf, in zijn Geloof zal geroemd hebben tot beschaming van Ongeloof en Bijgeloof. Het zwijgen, en niet-roemen ware dan gemakkelijk, hadde het ook al moeten vermeld worden, af te leiden geweest zijn uit dat zwijgen, ook over andere teedere, gewigtige en gemoedelijke zaken, hetwelk BEETS zelf zoo eigenaardig en kunstig elders in VAN DER PALM heeft aangewezen, en in het diependenkend, omzigtig en van praalzucht of uiterlijkheid afkeerig karakter van den man lag. Niet, dat BEETS eenigzins twijfelde aan het opregte en hartelijke Geloof van VAN DER PALM; het tegendeel blijkt uit alles, en bijzonder uit het vermelden zijner laatste oogenblikken. Het godsdienstig sterfbed wordt treffend, ook door het nederknielen van den geliefden aanstaanden kleinzoon met zijne bruid en 'sgrootvaders zegen, met uitgebreide handen over de hoofden der verloofden uitgesproken, aangewezen. Ten slotte, wordt de begrafenis in *Katwijk's* dún kortelijk vermeld.

Hierop volgen *vijfenvijftig* bladzijden Bijlagen, van welke de meeste wel belangrijk, maar in verhouding tot het geheele eigenlijke werk van *honderd achtentwintig* bladzijden, toch wat te uitgebreid zijn, en echter met menig opmerkelijk stuk vermeerderd zouden hebben kunnen worden.

Vóór het werk ziet men het portret van VAN DER PALM, door den verdienstelijken LANGE gegraveerd kennelijk naar dat van zijnen schoonvader VELIJN, maar daarmede in fijne bewerking niet te vergelijken. De achtergrond vooral had lichter en het geheele wezen minder getoetst moeten zijn: men overtuige zich door vergelijking.

Wil men weten, wat wij hier te vergeefs zochten? Het is een Lijkdicht. BEETS moet, ook in zijne tegenwoordige betrekking, zijnen heerlijken aanleg voor poëzij niet verwaarloozen, en nu had zijne Muze de gelegenheid gehad tot eene vrije, warme uitstorting en hartelijke vereering.

Zoo hebben wij dan onze taak volbragt. Hetgeen ons in dit, waarlijk in vele opzichten zeer loffelijk geschrift wel het meest bekoorde, is de fijne kunst, om kleine bijzonderheden en eigenaardige karaktertrekken, juist geteekend, aan te

brengeu. Overal zijn sporen van de groote bekwaamheid en den heerlijken aanleg van BEETS als opmerker en schrijver. Hij volge dien aanleg, en late zich door geene schroomvallige kleingeestigheid weêrhouden, aan zijn waarachtig genie meer den ruimen teugel te vieren. Ook dit zal aan het innig godsdienstige, dat wij in dit geschrift en elders met genoeg overal hebben zien doorstralen, waarlijk, zoo wij meenen, geen kwaad doen. Hoe moeilijk het ook zij, een geheel volledig werk over VAN DER PALM verlangen wij nog. Men moet kiezen: óf, den geschikten tijd voor wetenschap en nasporing, die bij tijdgenooten kan worden opgedaan, te verliezen; óf, eenen BILDERDIJK EN VAN DER PALM niet dan gebrekkig, ten minste onvolkomen, ons later te geven. De door de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* als Prijsvraag uitgeschrevene *Lofrede op VAN DER PALM* zien wij intusschen met groot verlangen te gemoet; maar ook die kan, uit haren aard, den *geheelen VAN DER PALM* niet volkomen geven, maar daartoe bijdragen, gelijk BEETS uitnemend in dit werk gedaan heeft, waarvoor wij hem hartelijk dankbaar zijn.

Eenige, deels boertige en satirieke, deels meer ernstige Zamenspraken van DESIDERIUS ERASMUS, of Tafereelen uit de zestiende Eeuw. Naar ERASMUS' Latijn vrij vertaald en met eene Voorrede, korte Inleidingen en Aanteekeningen voorzien, door Mr. B. H. LULOFS. Te Groningen, bij J. B. Wolters. In gr. 8vo. XII en 276 bl. f 2 - 70.

De Hoogleraar LULOFS geeft in de Voorrede van dit boek de aanleiding op, die hem tot deszelfs samenstelling bewoog. Als Rector der Hoogeschool eene Latijnsche Redevoering moettende houden, had hij de *Zamenspraken* van ERASMUS nogmaals gelezen, om zich den lossen, gemakkelijken Latijnschen stijl wat meer eigen te maken. Daardoor werd de lust bij hem levendig, om eenige dier Gesprekken in het Hollandsch over te brengen. Reeds in andere tijdschriften is de Hoogleraar ten aanzien van datgene, wat hij over de vertaling van deze stukken in vroegeren tijd gezegd heeft, terecht geweest. Het zal niemand verwonderen, dat er in latere dagen geene nieuwe overzettingen van deze *Zamenspraken* gemaakt zijn. Hoe veel schoons zij ook bevatten, zij behoou-

ren te veel in de eeuw te huis, waarin zij geschreven werden, dan dat zij nu nog om den inhoud zoo veel belang zouden kunnen inboezemen. Van vele bestaat de groote verdienste in het aangename, sierlijke, gemakkelijke Latijn, waarin zij zijn opgesteld; eene verdienste, die in de overzetting geheel verloren gaat. Eenigzins zonderling komt Rec. daarom ook het plan van den Heer LULOFS voor, om dezen bundel vertalingen in het licht te geven. Voor liefhebbers van dergelijke dingen bestonden er oude vertalingen. Algemeenen bijval kan men dan ook niet aan dit boek beloven. De Hoogleeraar had ook, dunkt ons, zijnen tijd nuttiger voor het publiek kunnen besteden. Overigens is de vertaling over het algemeen goed gelukt, en laat zich aangenaam lezen. Wie met de bevallige Zamenspraken van ERASMUS onbekend is, durven wij de lezing gerustelijk aanbevelen; zoo hij zich in den tijd kan verplaatsen, zal hij het boek niet onvoldaan ter zijde leggen.

Eene enkele taalkundige vraag aan den *Hoogleeraar in de Hollandsche Taal*. Bl. 147 lezen wij: „Hoewel hij altijd naar vermogen zeer *goed arms* geweest was.” *Goed geefs* hoorde Rec. nog wel eens in het dagelijksche gesprek, maar *goed arms!* Bl. 148. Is het goed, als wij lezen: „Ik verzocht den goeden man om te bed te gaan en liever den priester bij *hem* te laten roepen”? Kan men zeggen, dat iemand *de ziel jeukt van nieuwsgierigheid* (bl. 169)? De handen of de vingers kunnen jeuken, de ziel niet.

Marianne. Naar het Engelsch van Mevrouw S. C. HALL.
III Deelen. Te Deventer, bij M. Ballot. 1841. In gr.
8vo. 841 bl. f 8-75.

Rec. behoort niet onder diegenen, welke over den historischen Roman een veroordeelend vonnis uitspreken. Wanneer ze goed geschreven zijn, boezemen dergelijke Romans integendeel hem belangstelling in. Het is geene gemakkelijke taak, om aan de vereischten van zulk een werk te beantwoorden, en er behoort vrij wat meer toe, dan de meesten onzer Hollandsche Romanschrijvers schijnen te denken. Voor eenen enkelen middelmatigen worden er ons tien opgedischt, die beneden alle kritiek zijn. WALTER SCOTT, de eenige onovertroffen meester in dit *genre*, wiens tallooze navolgers

en naäpers hunnen meester zelfs niet op zijde komen, heeft den smaak van het publiek op deze soort van werken bepaald, en van dien tijd af worden wij met zoogenaamde historische Romans als overstroombd. Het is alsof er geen heil te vinden is, indien men zich niet aan deze soort van Romans toewijdt, en onze dagbladen zijn dagelijks opgevuld met aankondigingen van historisch-romantische verhalen, uit alle tijdvakken onzer Geschiedenis ontleend.

Het is ons daarom eene aangename verpoozing, als wij eens tot den huiselijken Roman worden teruggebragt. Onzes inziens heeft de vervaardiging van dezen niet mindere moeilijkheden. Bij den historischen Roman, zoo het tijdvak goed gekozen is, levert de geschiedenis zelve belangwekkende personen en gebeurtenissen op, en de dichter behoeft zijne romantische personen slechts gevoegelijk rondom de historische te groeperen. Bij den huiselijken Roman is dat niet zoo. Daar moet de ver dichting al het belang bijzetten, en er behoort niet weinig kunst toe, om dit tot den einde vol te houden. Een der beste middelen daartoe is zeker, dat men zich een' persoon kieze, die als het hoofdbeeld is, dat telkens terugkomt, aan wiens teekening men al zijne zorg besteedt, en die als het middelpunt wordt van elke groep.

Dit heeft de Schrijfster van den Roman, welken wij moeten aankondigen, levendig gevoeld, en het is haar gelukt, om voor dien hoofdpersoon het levendigste belang op te wekken. Het boek moest eigenlijk niet *Marianne* heeten; het is wel hare geschiedenis, die hier verhaald wordt, maar de Iersche voedster is toch de hoofdpersoon van het geheele boek. En waarlijk, haar karakter is met eene kunst en juistheid geteekend, die ons dezen Roman zeer hoog doen schatten, en hem boven vele anderen ter lezing doen aanprijzen. Het eigenaardige van het Iersche volkskarakter, naïveteit, slimheid, eenvoudigheid, goedhartigheid en standvastige trouw, zien wij bij de Iersche voedster met eene diepte van gevoel en eene kunstlooze godsvrucht vereenigd, die haar beeld tot een der bekoorlijksten maken, die de Romanschrijfster heeft kunnen teekenen. Zij is eene vrouw van geringen stand en blijft dat ook, en toch is er in hare taal eene wel sprekendheid, die tot het harte gaat. Hare schildering is allervoortreffelijkst, en op zichzelve voldoende, om het boek ruimschoots aan te bevelen en aan hetzelfde eene goede ontvangst te verzekeren.

Doch ook de overige beelden zijn goed geteekend en maken dezen Roman tot eene aangename lectuur. De dwaze vrouw, die de vondelinge aanneemt, omdat hare *caprice* voor het oogeblik op de kleine valt, gelijk vroeger op papegaaijen of apen, blijft zichzelve tot op het einde toe volkomen gelijk, en met haar bewegen zich om MARIANNE en hare voedster eene menigte andere personen, die aan het geheel afwisseling en leven geven. Wie smaak heeft in geestigheid en karaktermatige voorstelling zal dit boek niet onvoldaan ter zijde leggen. Niet dat het hier en daar ook niet wel eens laboreert aan zekere uitvoerigheid, meermalen het kenmerk van Engelsche Romans. Er zijn hoofdstukken in, die zeer goed hadden kunnen worden gemist. In het derde deel komt zelfs eene episode, die eigenlijk met het geheele stuk in geen verband staat, en veel beter ware weggelaten, omdat zij den gang der handeling afbreekt. Maar deze uitvoerigheid zal toch slechts op enkele plaatsen hinderen, en, zoo wij vertrouwen, daár althans niet worden berispt, waar de voedster zelve ten tooneele treedt.

Over het algemeen is de vertaling goed gelukt, vooral in de dialogen; daar, waar de Schrijfster zelve redeneert, kwam het Rec. voor, dat de stijl niet overal helder was. De uitvoering is netjes, schoon de steendrukplaatjes nog wel wat te wenschen overlaten.

De Republikein van Port-Natal. Een op waarheid gegrond Verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Niet vertaald. Te Amsterdam, bij P. J. W. de Vos. 1841. In gr. 8vo. 248 bl. f 2 - 80.

De uitwijking van een aanmerkelijk aantal landbouwers van Hollandsche afkomst uit het grondgebied der *Engelschen* aan de Kaap de Goede Hoop, de stichting door deze uitgewekenen van eene nieuwe volkplanting, *Port Natal* genaamd, aan de oostkust van *Afrika*, wekt hier te lande grootelijks de belangstelling op. Bij geene van onze overzeesche bezittingen, die door den loop der omstandigheden in andere handen zijn overgegaan, heeft men zulk eene smart over de scheiding, zulk eene voortdurende liefde voor het moederland en deszelfs bewoners kunnen opmerken, als bij de Hollandsche bewoners van deze volkplanting. Vurige wenschen worden voorzeker

door ieder weldenkend *Nederlander* gekoesterd voor het wel-slagen van deze vrijheidlievende menschen, die, tegen hun-nen wil aan een vreemd en bij hen gehaat gebied als 't ware verkocht, alles hebben verlaten, om als *Hollanders* zich een nieuw en eigen vaderland te zoeken.

Wij keuren dan ook in allen deele het oogmerk des Schrij- vers van het thans door ons aangekondigde werk goed, om namelijk door hetzelfde de aandacht nog meer op deze ge- beurtenis te vestigen, en, ware het mogelijk, aanleiding te geven tot deelneming en ondersteuning, voor zoo verre zulks met de staatkundige betrekking tot eenen overmagtigen Staat vereenigbaar is. Of echter dit werkje geschikt is om aan dit oogmerk te beantwoorden en deszelfs doel te bereiken, is eene andere vraag. Wij durven dezelve niet bevestigend be- antwoorden. Reeds is het niet zeer nationaal, dat een ge- boren *Hollander* in *Ierland* moet opgevoed worden om de vrijheid te leeren beminnen, en ofschoon de titel zegt: *een op waarheid gegrond Verhaal*, zoo hebben wij echter nergens vernomen, dat een balling uit *Ierland* de eerste aanlegger en het hoofd der verhuizing naar *Port Natal* is geweest. De aan- leiding tot deze uitwijking wordt ook onjuist en onvolledig opgegeven, als zou dezelve bestaan hebben in te hoog opge- drevene belastingen; terwijl het bekend is, dat de voorname oorzaak van het misnoegen der Kaapsche landbouwers was, dat het Engelsche Gouvernement hen niet beschermdte tegen de roofzuchtige aanvallen der *Kaffers*, *Boschhottentotten* en andere horden, en tevens verbod, de aanvallen van deze Afrikaansche *Amalekieten* gewapenderhand af te keeren, waartoe het hun noch aan vermogen, noch aan dapperheid ontbrak. Het grootste gedeelte van het werk bestaat uit een onwaarschijnlijke roman; terwijl geheel de uittogt der Kaap- sche uitgewekenen en de stichting van *Port Natal* in elf bladzijden als een onbeduidend bijvoegsel het boek besluit. Wij mogen dus het werk niet met nadruk ons publiek aan- bevelen, hetgeen wij anders, om het goede oogmerk, gaarne zouden gedaan hebben.

Neerlands Roem. Historisch - Romantische Episoden uit den tachtigjarigen Oorlog. Door W. VAN DEN HEUVEL. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1841. In gr. 8vo. 347 bl. f 3 - 25.

Onder bovenstaanden titel biedt de ons overigens niet be- kende Schrijver zijnen landgenooten een tweetal zoogenoemde historisch-romantische verhalen aan; dat zijn hier ook voor- vallen uit de vaderlandsche geschiedenis, waaraan verdichte personen en gebeurtenissen worden vastgeknoopt, zoodat men vast in zijne historische schoenen moet staan, om het eene van het andere te onderscheiden. Het eerste, getiteld: *Aagt*

Jafes, of de aanslag op Haarlem, is intusschen veel meer met verdichting doorweven, dan het andere: *Don Pacheco, of de bevrijding van Vlissingen*. Het eerste is dan ook met meer levendigheid geschreven en leest onderhoudender. Het geheel, schoon wij op de inkleeding zoo wel, als op de historische voorstelling, hier en daar wel eenige aanmerking zouden hebben, is een voor Leesgezelschappen zeer geschikt boek. De prijs is, den vrij digten letterdruk in aanmerking genomen, matig, in vergelijking der boekenduurte van onzen tijd.

iets NADERS OMTRENT DE ALGHEELE OMWENTELING IN-DEN
AKKERBOUW.

Na de plaatsing van het stukje, getiteld: *Algeheele Omwenteling in den Akkerbouw*, (zie N°. IV der *Vaderlandsche Letteroefeningen* voor 1842) voldoet de Redactie, onpartijdigheidshalve, gaarne aan het verzoek, om het gevolg der zaaijing, zoo als die in genoemd stukje voorgeschreven en in ons Vaderland beproefd is, insgelijks mede te deelen. De opgave daarvan wordt gevonden in de *Provinciale Groninger Courant* van 19 April l. l. en is van den navolgenden inhoud:

Groningen, 18 April 1842.

» Aan de Redactie der *Provinciale Groninger Courant*.

» Vóór eenigen tijd is in sommige Couranten een berigt geplaatst, volgens hetwelk zaden van granen, geheel boven op vasten grond gelegd, en alleenlijk met stroo bedekt, zonder bemesting, eenen zeer goeden oogst zouden opleveren. Thans wordt ditzelfde stelsel, meer uitvoerig, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van April 1842 medegedeeld. Ten einde minkundigen van nuttelooze proefnemingen af te houden, kunnen wij melden, dat wij in October 1841 naar dit voorschrift zaden boven op den vastgeslagen grond gelegd en met stroo bedekt hebben. Wij hebben daartoe genomen tarwe, rogge en wintergarst; doch, niettegenstaande den zachten winter van 1841 tot 1842, waren deze drie graansoorten in het voorjaar van 1842 allen gestorven, dat niet het geval was met andere in de nabijheid staande planten van dezelfde soorten, doch op de gewone wijze behandeld.

» Uw bestendige Lezer.''

Deze overneming moge, zoowel voor de daarbij dadelijk belanghebbende lezers van dit Tijdschrift, als voor het algemeen, als een niet nutteloos berigt beschouwd worden.

BOEK BESCHOUWING.

J. H. VAN DER PALM, als Bijbeluitlegger, Redenaar en Schrijver gekenschetst, door H. F. T. FOCKENS, Predikant te Twijzel en Koten. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1841. In gr. 8vo. XII en 210 bl. f 2-:

Rec. zou reeds vroeger van dit geschrift eenig verslag gegeven hebben, ware het niet, dat hij gedacht had, dit met de aankondiging van het werk VAN BEETS OVER VAN DER PALM te zullen kunnen vereenigen. Een andere zeer bekwame en bij uitstekendheid bevoegde beoordeelaar heeft dit laatste in ons Tijdschrift reeds op eene voortreffelijke wijze verrigt; en zoo wil Rec. het ook niet langer uitstellen, om over het stuk van den Heer FOCKENS zijne gedachten te zeggen. De Schrijver staat op een geheel ander standpunt dan de Heer BEETS, en beider stukken raken elkander in geen opzigt. Doch te bejammeren is het, dat wij op deze wijze niets over den grooten Man ontvangen, wat zijne verdiensten naar waarde afschetst; dat het alles stukwerk is en blijft, en niemand ons het geheele beeld van VAN DER PALM teruggeeft. Om VAN DER PALM als Schrijver, Redenaar, Uitlegger te schilderen, is het waarlijk niet onverschillig, zijn leven en karakter te kennen, en den invloed na te gaan, dien zijne lotgevallen en zijn karakter op zijn werken en schrijven gehad hebben. Omgekeerd is VAN DER PALM's leven en karakter, zoo het ons voorkomt, niet dan gebrekkig te teekenen, zonder eene dieper gaande beschouwing van zijne werkzaamheid, zonder den geheelen Man, ook in zijnen invloed op zijnen tijd, zamen te vatten. Te betreuren is het, dat wij op deze wijze slechts als 't ware *disjecta membra* verkrijgen, waaruit onmogelijk een geheel beeld kan worden zamengesteld.

De Heer FOCKENS heeft zich ter taak gesteld, de letterkundige verdiensten van VAN DER PALM te schetsen, of liever eene lofrede te houden op de voortreffelijkheid van zijne geschriften, minder den invloed aan te wijzen, dien zij op onze letterkunde in verschillende opzigten gehad hebben; wij vinden dus ook hier nog maar weder een gedeelte van een gedeelte van datgene, wat over VAN DER PALM behoorde te worden gezegd. Doch dit alles daargelaten, welk een zonderling boek wordt ons hier aangeboden! De Schrijver toont, dat hij met theoriën van redekunst en stijl bekend is; dat het hem ook niet ontbreekt aan gevoel voor het schoone, dat de schriften van VAN DER PALM kenschetst; maar de wijze, waarop hij zijne beschouwingen voordraagt, is zoo geheel in tegenspraak met die theoretische kennis en dat gevoel voor het schoone, dat het onbegrijpelijk is, hoe iemand, die toont te weten, wat tot eene goede schrijfwijze behoort, zelf zoo slecht schrijven kan. Dubbel hinderlijk wordt dat in een werk als het hier bedoelde, waar zoo veel over schoonheid van stijl wordt gesproken. Wat moet men zeggen van iemand, die volzinnen schrijven kan, gelijk deze: »..... hiervan ontving de geleerde wereld, na eene lange tusschenpoos sedert de eerste verschijning der Liederen van DAVID, een treffend blijk *in des, nu tot de volle rijpheid des mannelijken leeftijds gekomenen werk.*” (Bl. 14); of beelden gebruiken, gelijk wij op bl. 165 lezen: »Twee *boomen van geleerdheid* stonden er in Hollands hof welig te groeijen, in de afdeeling der taal- en fraaije letterkunde beide reusachtig groot, de eene als dichter, de andere als schrijver en redenaar.”!!! Het zijn slechts een paar voorbeelden van de vele, die er schier op elke bladzijde te vinden zijn.

De stijl dus, waarin dit boek geschreven is, laat veel te wenschen over, ja is hoogst gebrekkig; het is eene vermoeijende lektuur, en men zou bijna zeggen, dat het doel van den Heer FOCKENS is geweest, door het contrast van zijne eigene schrijfwijze het voortreffelijke van die van VAN DER PALM te beter te doen uitkomen. — Wat nu den

inhoud betreft, daarin wordt veel goeds gevonden, en ware dat in een behagelijker vorm voorgedragen, zoo zou het aanleiding hebben kunnen geven, dat velen, die nu VAN DER PALM in het algemeen en onbepaald bewonderen, opgeleid werden, om zich van die bewondering rekenschap te geven en met oordeel en kennis van zaken de menigvuldige schoonheden te leeren opmerken, waardoor de schriften van onzen grooten Redenaar gekenmerkt zijn.

De Schrijver vangt aan met eene beoordeeling van VAN DER PALM als Bijbeluitlegger, en doet dit minder met het oog op datgene, wat de geleerde lezer hier zou wenschen te vinden, meer om den ongeleerden de groote verdiensten van VAN DER PALM in dit opzigt te doen gevoelen. Hij wijst daartoe, na eene voorafgaande beschouwing van de uitlegkundige schriften zelve, op den inhoud, geest en vorm zijner Bijbeluitlegging. Regt duidelijk is het Rec. niet geworden, wat de Schrijver met dit eerste (*inhoud*, hij noemt het ook *aard*) bedoelt. Wanneer men daarin vindt gesproken over eenvoudigheid, gemakkelijheid, gepastheid en fraaiheid, keurigheid en ongemeenheid van 's Mans uitlegkunde, zoo zou men enkele van die eigenschappen tot den *geest*, vele tot den *vorm* kunnen terugbrengen, en de onderscheiding, door den Schrijver gemaakt, is eigenlijk geene onderscheiding. Ergerlijk is het, wanneer de Heer FOCKENS, *quasi* om VAN DER PALM te prijzen, dat hij zich ook uit moeilijke plaatsen goed wist te redden, twee plaatsen als proeven uitkiest, waarover hij zelf heeft geschreven, en dus deze gelegenheid aangrijpt, om zichzelve als toch nog knapper dan VAN DER PALM te doen voorkomen. Hoe is het mogelijk, dat men zoozeer het gevoel van bescheidenheid en welvoegelijheid kan kwetsen, als in deze bladzijden is gedaan? Kortelijk wordt vervolgens over den geest van VAN DER PALM's uitlegkunde gesproken, en hare bescheidenheid, gemoedelijikheid, regtzinnigheid en liberaliteit geprezen, en eindelijk over den schoonen vorm gehandeld, waardoor ook dit gedeelte van 's Mans arbeid uitmunt.

In de tweede afdeeling wordt VAN DER PALM als Rede-

naar geschetst. Vooreerst worden zijne Redevoeringen nagegaan, en aan dezelve welverdiende hulde toegebracht; daarna wordt opzettelijk over de Leerredenen gesproken. Wij kunnen den Schrijver hier niet volgen; hij gaat met eene groote uitvoerigheid te werk, waardoor de indruk van zijne woorden wel eens verminderd wordt. Overigens wordt hier veel goeds en waars over den grooten Redenaar en over zijne stukken gezegd; veel, dat belangrijk zou wezen, indien de vorm maar behagelijker was, indien deze het lezen niet tot eene vermoeijende taak deed worden. Op enkele punten waren er tegen het oordeel van den Heer FOCKENS nog wel eenige bedenkingen te maken. Wanneer hij b. v. bl. 118 eenigzins misprijzende zegt: »Er moge dan niet overal die verheffing en levendige bewegelijkheid in het voorstel zijn, welke men in enkele groote Kanselredenen van onderscheidene volken en eeuwen bewondert,» dan zou Rec. er nog al aan twijfelen, of dit als eene mindere voortreffelijkheid ware aan te merken. Hem kwam het altijd voor, dat VAN DER PALM in dezen, met den fijnen takt, die hem in alles kenmerkte, den juisten middelweg wist te betreden; dat hij de verheffing en levendige bewegelijkheid wist te bepalen binnen de grenzen, die de kansel vordert, en dat hij juist daarin ten voorbeeld moet worden gesteld. Ongaarne zou hij ook toestemmen, hetgeen op dezelfde bladzijde wordt gezegd, dat men er niet overal vindt »dien voor elk bevattelijken volkstoos, en dien smeltenden, diep roerenden trant, welke zelfs aan het mannelijk oog tranen ontrollen doet.» Rec. meent, dat VAN DER PALM juist door zijne eenvoudigheid en gemakkelijheid, zijne helderheid en ongekunsteldheid den waren volkstoos aansloeg, voor ieder bevattelijk, en die zich niet tot den minstontwikkelden der hoorders vernedert, maar dezen veeleer tot zich verheft; hij zou meenen, dat het niet ontbrak aan vele echt roerende plaatsen, die ook het mannelijk oog tranen kunnen ontlokken, en die juist daarom te treffender zijn, omdat VAN DER PALM overal verre is van hetgeen de *Franschen sensiblerie* noemen, of van eenige poging, om door fraaije woorden, door

loci communes over dood en graf en wat dies meer zij een kunstmatig effect te doen. Evenmin zou Rec. zijne toepassingen wat schraal willen noemen, of ze verruilen voor de meer uitvoerige van anderen, omdat hij zeer twijfelt, of daardoor meer aan het doel wordt beantwoord.

Het minst van allen gelukt komt Rec. de derde afdeeling voor, waarin VAN DER PALM als Schrijver wordt geschetst. Niet dat ook hier niet veel wordt gevonden, dat goed is; wie, dien het niet geheel aan allen smaak, aan alle oordeel ontbreekt, zou over de schriften van zulk eenen Man kunnen spreken, zonder op veel schoons en voortreffelijks te wijzen? Maar in de wijze van beschouwen is zooveel willekeurigs en straalt zulk eene dwaze zucht door, om onderscheidingen te maken, die niet bestaan, en eene veelzijdigheid in de schriften van VAN DER PALM te zoeken, die buiten den kring van zijne werkzaamheid lag, dat het onbegrijpelijk is, hoe de Heer FOCKENS er toe is gekomen. Wat de stof zijner schriften aangaat, beschouwt hij hem als godsdienstig, zedekundig, wijsgeerig, aesthetisch, geschiedkundig Schrijver. Bespottelijk is hier de onderscheiding tusschen godsdienstig en zedekundig; en de poging, om het een van het ander bij VAN DER PALM af te zonderen, is al zeer dwaas. Door het eerste schijnt de Schrijver te verstaan dogmatisch of ascetisch (bl. 133). De zedekundige schriften, waartoe wel de *Salomo* en de *Leerredenen* zullen behooren, beschouwen de zedekunde altijd uit een godsdienstig oogpunt, en het eene is hier niet van het andere af te scheiden. Even vreemd klinkt het, VAN DER PALM opzettelijk als wijsgeerig Schrijver te willen beschouwen. Wanneer men dit woord in algemeenen en onbepaalden zin opvat en spreekt van een' diepen wijsgeerigen blik en zelfstandig vorschen naar het hoe en waarom der dingen, ja, dan kan men dien naam aan VAN DER PALM ruimschoots geven; maar als men daaronder de behandeling der eigenlijke wijsbegeerte verstaat, dan zou de eenvoudige Man zelf zeker dien titel van wijsgeerig Schrijver zich niet hebben aangematigd. Hij zou zich hebben afgewend van den overdreven en daardoor dwazen lof,

hem gegeven in woorden gelijk deze (bl. 143): »De welberadene bedaardheid, welke hem van het koesteren van allerlei hersenschimmige droombeelden en het bouwen van filosofische luchtkasteelen verre verwijderd houdt, stelt *Nederland* nu in het bezit van eenen boekenschat, waarin we het beste en proefhoudende, het meest algemeen verstaanbare en bevallige van 't geen de denkers van alle tijden hebben voortgebracht, door eigen onderzoek bevestigd, gewijzigd of vermeerderd, zien bijeengebragt." Een spottende glimlach zou zich op zijn gelaat hebben vertoond bij de hoogdravende woorden, die hier onmiddellijk volgen: »Wie eene fraaije proeve hiervan aanschouwen wil, dien bevelen wij de lezing aan van de Verhandeling *over het Gezond Verstand*, waar een van de belangrijkste takken der wijsbegeerte, de mensch- en zielkunde (anthropologie en psychologie) op de belangwekkendste wijze door onzen Schrijver behandeld wordt."

Even zonderlinge opmerkingen vindt men in dat gedeelte van deze afdeeling, waar gehandeld wordt over den vorm van VAN DER PALM's geschriften. Eene enkele proeve. Bl. 175 leest men: »Daar dringt zich dan in deze rij het Geschrift, dat de *Franschen Mémoire* noemen, een genre alweder, waarin zij zoo niet onnavolgbaar, zeker rijk en onuitputtelijk zijn, met drift, voor hare zusters, aan onzen met eerbied starenden blik op: het, straks van wege stof en inhoud met hooge lofspraak door ons vermeldde, *Geschied- en redekundig Gedenkschrift* namelijk van *Nederlands* herstelling in 1813." Wien zou het ooit in den zin komen, om dit meesterstuk van welsprekendheid, dat met zoo veel kunst en orde is zamengesteld, en in al deszelfs deelen tot een geheel zamengesmolten, te vergelijken met Fransche *Mémoires*, van wier schrijfstrant juist het losse, onzamenhangende, het min kunstmatige in den vorm een der kenmerken is, die herinneringen opnemen, naar gelange zij zich aan het geheugen van den schrijver opdoen, en juist door het minder planmatige van den vorm gelegenheid geven, om ook het meest ongelijksoortige op te nemen en aan de vergetelheid te ontrukken? Hoe is

het mogelijk, daarmede het *Gedenkschrift* als op ééne rij te plaatsen?

Wanneer de Schrijver eindelijk over den stijl van VAN DER PALM spreekt, had dit onderwerp vooral wel betere en grondiger behandeling verdiend. Het is nu alsof hij zich spoedt, om er maar af te komen en het laatste woord ter neder te kunnen schrijven.

Het smart Rec., dat zijn oordeel niet gunstiger kon zijn. Wij willen de bedoeling van den Heer FOCKENS gaarne prijzen, maar bedroeven ons over de wijze, waarop hij zich van de vrijwillig aanvaarde taak heeft gekweten. Wie over VAN DER PALM wil schrijven, mag zichzelf wel afvragen, of hij voor dat werk is berekend, en late anders liever de pen rusten. Zulke gebrekkige stukken zijn eene schrale vereering voor den grooten Man.

De duizendjarige vestiging des Christendoms in deze landstreek, herdacht in eene Leerrede., door T. KOPPIUS, Pred. te Ham en Fransum. Te Groningen, bij de Wed. J. C. Spits. 1841. In gr. 8vo. 80 bl. f 1 - :

De Eerw. KOPPIUS herdacht met zijne Gemeente op den tweeden Pinksterdag van het jaar 1840 de duizendjarige vestiging des Christendoms in het zoogenaamde *Westerkwartier* der Provincie *Vriesland*. Ofschoon wij, in 't algemeen, het veelvuldige uitgeven van Leerredenen voor overbodig, ja schadelijk houden, mag echter, om het buitengewone van het onderwerp, een stuk, als het onderhavige, hierop eene uitzondering maken. In een opstel van dezen inhoud komt het ons voegzaam voor, de *homiletische* van de *historische* waarde te onderscheiden.

Als historisch gedenkstuk van de vestiging des Christendoms in de streek, welke de Schrijver bewoont, is het stuk niet zonder verdienste. De gang der gebeurtenissen is eenvoudig en duidelijk, geleidelijk en onpartijdig voorgesteld. De beste bronnen, welke den Schrijver ter hand waren, zijn niet zonder oordeel gebruikt. Vele plaatselijke

bijzonderheden en omstandigheden vinden wij er met eene loffelijke naauwkeurigheid vermeld. En wij twijfelen niet, of een en ander is door deskundige hoorders met belangstelling vernomen.

Als *leerrede* beschouwd, zijn wij minder met den arbeid des Heeren KOPPIUS ingenomen. De stijl is schier geheel zonder verheffing of gloed, en, misschien uit zucht om poëtisch-proza te vermijden, wordt er schier geen enkele maal tot gevoel of verbeelding gesproken. De keuze van den tekst (*Ps.* 146 vs. 10) kwam ons voor eene feestviering, die eene zoo eigendommelijke Christelijke kleur draagt, ten minste zeer vreemd voor. En ofschoon de hoofdverdeeling geleidelijk afloopt, is de verdere ontwikkeling en schikking der denkbeelden hoogst zonderling. Men hoore slechts, hoe de opgave volgt van *den heilzamen invloed* des gevestigden Christendoms (bladz. 27—29): indijking der landen — stichting van Diaconiën — het onderwijs der jeugd — godsdienstig onderrigt en leiding — en (*boven dit alles*) verbetering van wetgeving en zeden! *Sic!* — De toepassing, bevattende slechts eene korte opwekking, om deze weldaad met dankbaarheid te erkennen, en, daardoor bewogen, onze harten te verbeteren, is ook niet geschikt, om eenen diepen indruk te weeg te brengen. En proeven van ware populariteit, vooral in eene Landgemeente zoo noodzakelijk, hebben wij er vruchteloos in gezocht. Wij geven ons oordeel gaarne voor beter, en erkennen des Schrijvers goede bedoeling.

De prijs is voor eene enkele leerrede met aantekeningen veel te hoog. De uitvoering is middelmatig. De navolging van des Schrijvers wijze, om een *Overzicht der geheele Leerrede* vooraf te zenden, raden wij niemand aan. Het is evenmin noodig als smaakvol. Wij verblijden ons, dat de Schrijver ten minste den korten inhoud van Gezangen en Gebeden, als onnoodig, weggelaten heeft; anders had men die ook tweemaal. Voorts wenschen wij over den arbeid des eerwaardigen Schrijvers Gods besten zegen.

De Zedeleer en de Staatskunde der Jesuiten, uit de Schriften van de voornaamste Theologen hunner Orde opgemaakt, door J. ELLENDORF. Met de noodige bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door L. A. C. REIGERSBERG, V. D. M. te Nijkerk. Iste Afllevering. Te Groningen, bij A. L. Scholtens. 1841. In gr. 8vo. XXX en 160 bl. f 1 - 80.

Zeer merkwaardig is dit boek, niet alleen wegens zijnen inhoud, maar ook en vooral om zijnen Schrijver, en om de wijze, waarop deze er toe gekomen is, om het zamen te stellen, waarvan hij in de zeer lezenswaardige *Voorrede* een duidelijk verslag geeft, uit welk Referent het hoofdzakelijke zal mededeelen, terwijl hij hoopt, na het ontvangen van de tweede of laatste Afllevering, eene korte opgave van den inhoud des geheelen werks te doen.

ELLENDORF is Katholiek, en, gelijk hij zelf zegt, (bl. XVI) »bemint met geheel zijn hart de Katholieke Godsdienst, en de door haar geleerd wordende Christelijke »Zedeleer.” Ten gevolge zijner opvoeding, beschouwde hij vroeger de *Jezuiten* »als eene vereeniging van edele »mannen, als een sieraad en steun der Katholieke Kerk, »als de vaders en opvoeders der jeugd, die den hoogsten »trap der Katholieke beschaving bekloppen hadden,” (bl. IX); en in dien eerbied was hij versterkt geworden door het werk van DALLAS over hunne Orde. Later werd hij tot nadenken gebragt door de *Geschiedenis der Jezuiten* van WOLF, en door de daarin gedurig aangehaalde *Lettres Provinciales* van PASCAL, welke beide zeer sterk ten nadeele der Orde getuigden; maar hij schortte zijn oordeel nog op, en helde zelfs voorloopig meer over, om vertrouwen te stellen in PIUS VII, die de Orde hersteld had. Nog later vond hij te *Munster* gelegenheid, om in de rijke verzameling van Jezuitische Moraaltheologen, die aldaar bestaat, de schriften te vinden, waarmede PASCAL zijne beschuldigingen staft; en hij bevond deszelfs aanhalingen

allezins echt, onderzocht zelf verder, maakte uittreksels uit Jezuïtische Schrijvers, werd nu van de ontzettende verderfelijke hunner Zedeleer en Staatskunde ten volle overtuigd, en moest voor de Roomsche Kerk óf diepe verachting gevoelen, omdat zij deze Orde vrijwillig duldt, ja herstelt, óf diep medelijden, omdat zij zich geheel in derzelfver magt bevindt. — Zoodanig was de oorsprong van dit werk, dat hij eerst alleen voor zichzelf, tot zijne eigene grondige kennis van zaken, geschreven had. Doch toen nu, vooral na eene nieuwe en met aanmerkingen verrijkte uitgave van het werk van DALLAS door VON KERZ, verscheidene Duitsche Katholieke Tijdschriften den lof der *Jezuïten* overal begonnen uit te trompetten, alle beschuldigingen tegen dezelve voor lastertaal, ja die voor hen vreesden voor zwakhoofden te verklaren, en deze Orde in en vóór en boven alles aan te prijzen en aan te bevelen; nu besloot hij zijn werk uit te geven, niet alleen om die lofbazuiners te doen verstommen, of tot duchtige tegenbewijzen uit te noodigen; maar ook en vooral uit liefde voor Godsdienst en Vaderland, die beide door den invloed dezer Orde, door de Ultramontaansche partij in de Roomsche Kerk teruggewensch, met het schromelijkste gevaar bedreigd worden. — Hierop beantwoordt hij nog eenige bedenkingen, die men hem tegen het uitgeven van dit werk zou kunnen maken; zoo als b. v. dat de tegenwoordige *Jezuïten* overeenkomstig den geest des tijds veranderd en verbeterd zijn; maar te regt merkt hij op, (bl. XIX) dat hunne Orde hersteld is, zonder dat »hare regels herzien, »en overeenkomstig den tijd en in den geest van CHRIS- »TUS veranderd,» zonder dat »de vroegere schandwerken, »die met hare wettige goedkeuring gedrukt waren, ver- »worpen, herroepen of vernietigd zijn.» Gaarne erkent hij, (bl. XXII) dat »duizenden der *Jezuïten* de zedelijkste, »vroomste en godzaligste mannen waren, duizenden van »hen in hunnen kring veel goeds, veel edels daargesteld »hebben»; maar tevens beweert hij met regt, dat »hare »bestuurders, die hare ziel uitmaakten, tot niets deugden, omdat zij slechts het doel hadden, om te heer-

»schen, en om dit doel te bereiken, geen middel hun te
 »laag was, maar *het doel allen heiligde.*” — Na nog
 eene en andere tegenwerping van minder aanbelang beant-
 woord, en eindelijk opgemerkt te hebben, dat er, vooral
 in den jongsten tijd, in *Duitschland* nog weinig grondigs
 over de *Jezuïten* geschreven is, behalve »een klein, doch
 »hoogstbelangrijk werkje van HARLESS, *de Jezuïten-
 »gel, of: Bestaan er redenen, om voor de Jezuïten te
 »vreezen?*” — na dit alles dan stelt hij zijn geschrift »in
 »handen van het Duitse Publiek,” met den wensch,
 dat »het veel goeds moge werken, en er iets toe bijdra-
 »gen, om ons (Duitschers) voor een groot *onheil* te bewa-
 »ren.” — Moge het daartoe ook, zoo veel noodig mogt
 zijn, in ons *Nederland* het zijne toebrengen, en dit de
 vrucht van den nuttigen arbeid des Vertalers zijn! Moge
 het bijzonder strekken, om den Katholieken Christenen in
 dit werk van hunnen Geloofsgenoot, die langs den weg des
 verstandigen onderzoeks tot deze overtuiging van daadzaken
 gekomen is, de handtastelijkste bewijzen te doen vin-
 den, welk eene vergiftige adder zij in hunnen eigen boe-
 zem zouden koesteren, wanneer zij eene Orde lieten in-
 sluipen en doordringen, die in hare vroegere geschriften
 zulke verfoeijelijke grondstellingen nedergelegd en nog nim-
 mer teruggenomen heeft, die niet alleen het reine Katho-
 licisme, maar ook alle Godsdienst, zedelijkheid en men-
 schengeluk met verwoesting bedreigen! Moge het hen
 overtuigen, dat men zeer wel goed Katholiek kan zijn, en
 nogtans (zonder daarom de individuën, onder welke ook
 wij gaarne gelooven dat zeer achttingwaardige menschen
 zijn, onbepaald te veroordeelen) het Jezuïtisme van gan-
 scher harte verfoeijen, en met alle behoedzaamheid en
 kracht helpen weren en tegenwerken!

*Het huiselijke leven door het Christendom geheiligd. Vrij
 naar het Hoogduitsch van L. ZWINGLI, Predikant en
 Deken te Rikenbach. Te Haarlem, bij de Wed. A.
 Loosjes, Pz. In gr. 8vo. XII en 395 bl. f 3 - 90.*

Dit boek is, volgens de Voorrede des Vertalers, met gedeeltelijke omwerking zamengesteld uit twee werken van den oorspronkelijken Zwitserschen Schrijver, het eene getiteld: » *Siona, een geschenk der vriendschap op het altaar van het huiselijke geluk*; het andere: *Theophania, nieuw geschenk der vriendschap op het altaar van het huiselijke geluk, bevattende Christelijke beschouwingen over de openbaring der liefde van God in de middelen tot bevordering van hetzelfde*. Het laatste is een vervolg van het eerste, doch zoo, dat elk tevens als een geheel op zichzelf staat. Meer dan een derde gedeelte is uit beide onvertaald gebleven, omdat het met het hier geleverde niet wel in Zusammenhang gebragt kon worden, noch zich door zijnen inhoud, en nog veel minder door zijnen vorm aanbeval, als zijnde grootendeels, wel gemeedelijke, doch vrij alledaagsche godsdienstige bespiegelingen, meestal in den trant van alleenspraken en gebeden." Referent, die alleen met het eerste in het oorspronkelijke bekend is, moet deze keus en manier van behandeling allezins billijken; en wegens het beste, dat hier uit het eerste gekozen is, vertrouwt hij, dat de Vertaler, bij wien dit werk in goede handen gevallen is, ook in het tweede even gelukkige grepen zal gedaan hebben. In de overneming uit het tweede zullen dus ook waarschijnlijk nog meer blijken zijn, dan in die uit het eerste, van de vrijheden, welke hij zegt zich veroorloofd te hebben, door weglating, bijvoeging, omzetting en verandering, zijnen Schrijver nogtans voor het overige zoo getrouw mogelijk teruggevend, en welke vrijheden hij (naar Ref^t. inzien te regt) meende in een werk van dezen aard veiliger te mogen nemen, dan in een wetenschappelijk of letterkundig werk.

Dit alzoo zamengestelde geschrift nu is geen roman; maar echter komen er, gelijk in een romantisch verhaal, verdichte personen sprekend, schrijvend en handelend in voor. Er is wel geen zorgvuldig volgehoudene romantische eenheid in; maar nogtans EMMA en hare moeder SELINE zijn de hoofdpersonen, op welke men hier telkens terug-

komt, vooral de eerste, die men hier als huwbaar meisje en als vrouw leert kennen, en van welke eene beeldtenis in een landschapje voor den titel geplaatst is: en zoo is er eene niet onbehagelijke eenheid in dit werk, die voor het zedelijk doel van hetzelfde niet onnuttig is.

Het werk beantwoordt ook over het geheel aan zijn oogmerk, hetwelk is het aanwijzen van den heiligenden en heilzamen invloed van het wél gekende en wél beoefende Christendom op het ware geluk des huiselijken levens, vooral voor vrouwen uit den beschaafden stand. Over dit onderwerp heerschen in dit boek doorgaans gezonde Christelijke denkbeelden, en zij worden in eene bevallige form medegedeeld. De voorkomende personen spreken wel eens wat langwjlzig en wat deftige boekentaal, gelijk dit in zulk godsdienstig dramatiseren en dialogiseren meer plaats heeft; zij vallen ook wel eens in het zoetsappige en godsdienstig-sentimentele; maar vele Lezeressen zullen dit een en ander om het edele doel ligter verschoonen; en op het laatste zullen, vchoopt Ref., vrouwen en jonge dochters, die dat werk mogten lezen, vooral acht geven, daar het de wensch van Schrijver en Vertaler was, »haar met een levendig gevoel voor de schoonheid harer Christelijke bestemming, en met juiste kennis van en lust voor hare gewigtige en dikwijls moeilijke taak te vervullen, haar lot, te midden van den strijd met ongunstige omstandigheden, te verligten, en haar langs den besten weg, dien het Evangelie aanwijst, tot huiselijk geluk te brengen.” — Met dezen wensch verdeenigt zich Ref. gaarne; en daar hij den goeden geest van dit werk over het geheel te prijzen vindt, onthoudt hij zich hierom van eenige misschien ook minder belangrijke aanmerkingen, die hem onder het doorbladeren van hetzelfde voorkwamen, en vertrouwt hij, dat het zijne deelnemende Lezeressen wel zal vinden.

Voorstel nopens eenige belangrijke veranderingen in onze Geneeskundige Staatsregeling; door een' practiserend'

Geneesheer. Te Utrecht, bij J. de Kruyff. 1842. In gr. 8vo. VII, 48 bl. f : - 60.

Gedachten en wenken rakende de Geneeskundige Wetten en het Geneeskundig Onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden. Door G. SALOMON. Te Leiden, bij C. C. van der Hoek. 1842. In gr. 8vo. IV, 40 bl. f : - 40.

Wij zijn tot eenen tijd gekomen, waarin eene herziening van de bestaande orde van vele dingen noodig wordt geacht. Commissiën, met zulk eene taak belast, volgen elkander op, of staan nevens elkander, om Instellingen, wetten enz. te herzien en te Terwijl wij ons nederzetterden, om eenige ingezondene stukjes, betrekking hebbende tot de herziening der Geneeskundige Wetten, te beoordeelen, slaan wij juist de voor ons liggende *Vermischte Schriften* van GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG open, en, of het zoo moest wezen, valt ons oog op bl. 206, 2de D., waar wij het navolgende lezen, hetwelk wij ons niet kunnen onthouden, als ter inleiding, over te nemen: »Het omverhalen bij gewone inrigtingen is een verderfelijc iets, vooral in de Staatskunde, Huishoudkunde en de Godsdienst (*). De nieuwigheid is voor den Projectmaker zeer aantrekkelijk, maar doorgaans zeer onaangenaam voor hem, wien het treft. De eerste bedenkt niet, dat hij met menschen te doen heeft, die ongevoelig en door zachtheid willen geleid worden, waardoor men meer verkrijgt dan door eene herschepping, over wier doelmatigheid eerst door de ondervinding behoort beslist te worden. Dit mogt vooraf wèl bedacht worden. Men zet geene ledematen af, welke nog behouden kunnen worden, ofschoon met eenige wanstaltigheid; de mensch zoude onder

(*) Men zoude hiermede ook kunnen vergelijken: *Rencontre*, MATTHIAS CLAUDIUS *Werke*, 3 Band, pag. 47, in verband met het plaatje in de uitgaaf van 1819, *Hamburg*, 5 Theil, over bl. 58.

de kunstbewerking kunnen sterven. Men moet geen gebouw maar terstond afbreken, omdat het ongemakken heeft; men geraakt daardoor dikwijls in nog grootere moeilijkheden. Het is veiliger kleine veranderingen te maken."

Reeds sedert geruimen tijd werden er van alom klagten aangeheven over het onvolledige van onze Geneeskundige Staatsregeling; die klagten werden somwijlen zelfs kreten, en thans is hij reeds niet meer op de hoogte der wetenschap, die op dit thema geen *chorus* maakt. Men hoort of leest alleen van *verderfelijke pogingen*; er is bijna niets, of het is *verderfelijk*. Daarbij is alle *energie* verdwenen. Er verheffen zich geene *krachtige stemmen* met *de welsprekendheid der waarheid* tegen tot *vernietiging van alle wetenschappelijke vrijheid en zelfstandigheid leidende maatregelen*. *Bedroevend is de vergelijking met het buitenland*, enz. enz. enz. Men zou wel met *ENNIVS* willen uitroepen:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere? (*)

Och, dat er jeugdige, *energische* redenaren optraden, die, met de welsprekendheid der waarheid, hunne stemmen verhieven, opdat de bezoedelde tempel van *ESCU-LAAP*, den stal van *AUGIAS* in *Nederland* gelijk geworden, gereinigd en als met bezemen, van doornen en distels zamengebonden, mogt geveegd worden!

Maar laat ons het reeds donkere tafereel niet nog donkerder maken; den als verduisterden trans van onzen geneeskundigen hemel niet verder als met een ondoordringbaar rouwfloers omhangen. Laat het dichterlijk gevoel over onze wetenschappelijke en geneeskundige vernedering, over de soort van *middeleeuwsche kindschheid*, (†) waarin wij nog steeds verkeeren, niet met weemoed de harp aan de wilgen hangen, en, als overstelpt van droef-

(*) Waar dwalen thans uwe verdwaasde zielen, die te voren zoo scherpzinnig waren?

(†) *Archief voor Geneeskunde*, 1841, bl. 149.

heid, met een' onzer Dichters uitroepen: »Zal de nacht dan eeuwig duren!» Neen, mijn *Nederland!* bedrieg ik mij niet, dan zal aan uwen gezigteinder nog eens het morgenrood eener betere toekomst met jeugdigen gloed gloren! Reeds staan er SCHARLACI'S in uw midden op, die met krachtigen vinger den *kwartijn* aanwijzen, reeds sedert 1823 door elkeen, om zijne menigvuldige onjuistheden en leemten, *veracht*; die op uur en minuut af berekenen, hoe veel voortreffelijker het onderwijs te *Bonn* is dan te *Leyden*, *Groningen* of *Utrecht*; want door zoo vele uren onderwijs meer, door zulk een groot getal Hoogleraren en *privaat docenten* wordt van zelf het onderwijs te uitgebreider en daarom ook te doeltreffender, en in evenredigheid van zulk een uitgebreid onderwijs neemt het getal bekwame mannen toe, ook in evenredigheid van de bevolking der Akademiesteden! Laat ons niets verbloemen; laat ons niet door schijnredeneringen willen verbergen, hoe een kanker reeds sedert lang aan de hartader van het onderwijs in *Nederland* knaagt! Onze Hoogescholen, ons geheel geneeskundig onderwijs zijn als de zoogenoemde *Sodomsappelen*, welke, in den omtrek der bron van ELIZA, groeijen in de vlakte van *Jericho*; zij hebben een schoon aanzien en het voorkomen van een' kleinen citroen, doch zij smaken bitter, en zijn van binnen met losse zwarte korrels vervuld: Zoo spreekt de Hertog VAN RAGUSA van deze vruchten (*Voyage*, Tom. 3. p. 60) en voegt er bij: »on a eu raison de trouver que cet arbre et le fruit qu'il porte sont l'image du monde," en derhalve ook van ons onderwijs!

Maar is inderdaad het onderwijs in *Nederland* niet op de hoogte der wetenschap van den tegenwoordigen tijd (*à la hauteur de la science*)? Staat het werkelijk bij dat van andere landen zoo verre en zoo zeer ten achtere? Beantwoordt het onderwijs aan onze Hoogescholen dan niet aan de vereischten van den tegenwoordigen tijd? Op zijn zachtst gesproken ligt er wel wat *Rococo*-achtigs (*) in

(*) *Proeve over den staat der Geneeskundige Wetenschappen in Frankrijk*, door H. A. SCHREUDER, bl. 106.

zulke vragen. Wij willen op onze beurt ook eens vragen opperen, opdat de waarheid te beter uitkome. Wat wordt er aan onze Hoogeschoolen in *Specialiteiten* gedaan? Wat weet men er van *Percussie*, *Auscultatie* en *Psychiatrie*? Waar doet men mikroskopische en chemische onderzoekingen? waar zoöchemische proefnemingen? Hecht men mogelijk hier nog eenige waarde aan een gezegde van GÖTTE: »*Mikroskope und Fernröhre verwirren eigentlich den reinen Menschensinn?*» Waar spoort men morphologische, chemische en physische afwijkingen na? Waar dringt men door tot de kern der *Histologie*, tot de cellen? Waar tot de geheimen der afscheiding van de klieren, spijsvertering, bloedmaking? Wie slaat er acht op de Reflexie-theoriën?— Doch onze pen is onwillig dit tafereel verder uit te werken. Wilt gij er meer van weten, Lezer, de *Bijdragen tot de Geneeskundige Staatsregeling* zullen het u zeggen, sprekende over de noodzakelijkheid eener hervorming in het onderwijs en de toelating onzer Geneeskundigen, N°. 2 en 3. Daar zult gij Leyden gewogen zien tegen Bonn, de kleinste onder de Pruissische Hoogeschoolen, en het oude, achtbare Leyden vliegt als eene veer in de schaal, vooral niet *ad astra!* Het kan ook niet anders, wanneer de leerlingen zich herinneren, hoe weinig zij er hebben kunnen leeren! Gelukkig de *αυδιδάκτοι*, die, te midden van zoo veel gebrekkigs, nog tot zulk eene ontwikkeling van beoordeeling later komen!

Maar, vraagt men welligt, hoe is het mogelijk, dat het onderwijs zoo kan vervallen in een land, naar hetwelk vroeger zoo vele vreemdelingen als heenstreamden, juist om de voortreffelijkheid van het geneeskundig onderwijs? SCHILLER heeft reeds, wanneer over het verval der kunst werd geklaagd, op de kunstenaars gewezen. Wat mag men dus verwachten, waar geen van al de navolgende hoedanigheden te huis schijnen te zijn? *Oorspronkelijkheid; zelfstandigheid; humaniteit; genie; gemakkelijkheid van mededeeling; helder practische blik; geleerdheid; talent van juiste waarneming; anatomisch-pathologische verdienste; onbezweken ijver*, en, wat alles

afdoet, **JUIST OORDEEL**. Voeg er nog bij, wat vooral niet dient vergeten te worden, **GEMIS VAN NAAUWGEZETHED!** Waar het zoo gesteld is, kunnen *verachte kwartijnen* geen zeldzaam verschijnsel zijn!

Doch, ernstig gesproken, er bestaat inderdaad eene behoefte, dat onze Geneeskundige Staatsregeling *herzien* worde; want de tijd oefent invloed ook op de beste voortbrengsels van menschelijken arbeid, hoe doeltreffend en wèl ingezien ook in der tijd. Daartoe is dan ook eene Commissie door de Regering benoemd, welke echter (zie daar, hoe al aanstonds op elk werk, op elke poging, ook van verlichte en welmeenende menschen, de menschelijke onvolmaaktheid het zegel drukt) terstond de algemeene goedkeuring niet heeft mogen wegdragen, en wel het allerm minst zeker van de genen, die zich geroepen waanden Lid van deze Commissie te moeten wezen, al ware het maar om een of ander belang bij haar te vertegenwoordigen. Geen der Leden dezer Commissie, aan hetwelk niet in meerdere of mindere mate is gebleken, dat hij de regte man niet was. Het *Handelsblad*, onder anderen, heeft aan deze uitgebragte gevoelens een gedeelte zijner kolommen geleend. Leze die mededeelingen nog eens, die er nader van overtuigd wil worden; ons lust het niet daarop terug te komen. Naauw heeft de Commissie hare werkzaamheden begonnen, of deze en gene verledigde zich reeds haar voor te lichten of ook zijn gevoelen mede te deelen, en daardoor hebben een aantal vlugschriften het licht gezien, waarvan ons onder anderen de beide bovengebemde zijn toegezonden. Wat zullen wij ter beoordeeling van deze en meer andere zeggen, als daar zijn het *Ontwerp van verbetering der Geneeskundige Wetgeving, Leyden bij H. W. HAZENBERG EN COMP.*, 1842. en de *Bijdragen tot Geneeskundige Staatsregeling, Amsterdam bij J. MULLER*, 1842? Sommige hebben elkander reeds onderling beoordeeld. De *Bijdragen* hebben het *Ontwerp van verbetering* en de *Gedachten van Dr. SALOMON* reeds het noodige toegediend. Alle deze pogingen, wenken, *coups de patte* onder de hand behelzen juiste gevoelens en

onuitvoerbare voorstellen; zij kunnen, vooral die met bescheidenheid geschreven zijn, van nut wezen. In bijzonderheden te treden, achten wij vooreerst overbodig. Elk der Schrijvers heeft zich een eigenaardig standpunt gekozen, en zijne hem eigene wijze van beschouwing. Wij vooronderstellen bij hen goede trouw, niet altijd evenwel met de vereischte *humaniteit* gepaard; doch deze schijnt immers bij ons niet te huis te zijn, zie de boven vermelde *Bijdragen*. Wij vertrouwen dat bij elk van hen zucht tot verbetering de drijfveer is, al mogt zij soms ook meer van het bespiegelend oogpunt uitgaan, en minder letten op de uitvoerbaarheid, omdat zij niet uit de ondervinding is geput. Het zegt zoo heel veel niet, goede plannen of projecten te maken, wanneer het iemand niet aan verstand ontbreekt; maar het oordeel houdt daarmede niet altijd gelijken tred; het rijpt slechts door de ondervinding, en daardoor leert men eerst later inzien, dat schoon schijnende theoriën in het maatschappelijke leven niet altijd uitvoerbaar zijn. Het papier ontvangt geduldig, wat het welig vernuft er met een omhaal van hoogdravende gezegden op schrijft; de menschen zijn over het algemeen zoo ontvangbaar niet ter fine van executie! Het is geheel iets anders, in de Maatschappij de menschen luidkeels om verbeteringen te hooren roepen, en hen daarna bereid te zien, met offeringen, vooral wanneer het op *geld* aankomt, dezelve tot stand te helpen brengen. Waarom werd er tot dusverre zoo weinig ten uitvoer gebragt, onder anderen van de verbeteringen, voorgesteld door de *Commissie, betrekkelijk de aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toezicht te Amsterdam?* Deze Commissie heeft het zedelijk gevoel wel toegesproken, en bestond er ergens eene zedelijke verpligting, aan zoo vele pogingen ten nutte gehoor te geven, het was te *Amsterdam*; maar hoe veel is er niet bij het oude gebleven, omdat geldelijke belangen en zedelijke verpligtingen niet altijd zamengaan! Men leze het nagenoeg vergeten, zoo voortreffelijke werk van eenen kring van Mannen, aan wier hoofd de verlichte J. H. VAN SWINDEN met VAN GESSCHER stond. Het is een mees-

terstuk van plaatselijke voorzieningen. Dit had bij ons reeds plaats in het jaar 1797. Dagteekenen vele buitenlandsche verordeningen niet van veel lateren tijd? Zorgen *Mijne Heeren van den Gerechte der Stad Amsterdam* in den jare 1680 en vervolgens, welke zich door eene goede Geneeskundige Policie toen en zelfs reeds vroeger zoo zeer onderscheidden, niet reeds voor bekwamer Chirurgijns op de koopvaardijsschepen? waarom deze niet nagekomen? Men zou nog een aantal voorschriften, keuren enz. kunnen opsommen tegen besmettelijke ziekten, pest enz., welke, slechts behoortijk ten uitvoer gelegd, ook nu nog veel doeltreffends zouden doen zien. Maar om welke redenen zijn zoo vele goede voorschriften zonder gevolg gebleven, en zullen zij dit ook nog wel verder blijven? Door der menschen onvolmaaktheid, die, helaas! te meer uitkomt, naar mate men de eischen meer overdrijft, en van de menschen datgene vordert, waarvoor de menschelijke natuur wel vatbaar, maar voor het tegenwoordige nog niet rijp is. Zoo was het vóór achttien eeuwen; zoo zal het nog wel lang blijven. Maar de kritiek, welke alleen de vrucht der bespiegeling is, welke de menschen beschouwt, zoo als zij moesten wezen, niet zoo als zij zijn, is gemakkelijk, en zij wordt daarbij nog scherp, wanneer er bijkomt: *Nul n'aura de l'esprit hors nous et nos amis*. Overigens heeft de metselaar bij C. HUYGENS (*Korenbloemen, Ned. Gedichten, met oph. Aant. van Mr. W. BILDERDIJK*, 3de Deel, XII B.) wèl gezegd:

Men giet geen huys gelijk een' kloek,
 En men vertilt sich aen een block,
 Dat meer weeght dan men op kan houwen.
 Die less betracht ick in mijn bouwen;
 By lage laeghjens kom ick op,
 En kom allenghskens tot den topp.

Beschrijving der Stad Dordrecht, door J. SMITS, IZN., Koopman te Dordrecht, en Dr. G. D. J. SCHOTEL, Predikant te Chaam. Iste Aflevering. Met eene Kaart. Te Dord-

recht, bij Blussé en van Braam. 1841. *In gr.* 8vo. 70 bl. f : - 90.

Zoo ziet dan de eerste Aflevering van dit zoo lang gewenschte werk het licht, zamengesteld door een tweetal mannen, die zich door vele geschriften reeds lang bij alle vaderlandsche Geschied-, Letter- en Oudheidkundigen gunstig hebben bekend gemaakt, en wier studie zich voornamelijk tot *Dordrecht* heeft bepaald; want munt de Heer SCHOTEL door geleerdheid en diepe ervaring in onze vaderlandsche Geschiedenis, Letter- en Oudheidkunde uit, de Heer SMITS doet dit door zijne buitengewone geographische kennis van den vroegeren toestand onzes lands. Beide zijn dus voor de door hen opgenomene taak uitmuntend geschikt, en zulks te meer, dewijl zij aan bovengenoemde kundigheden liefde tot hunne geboorteplaats en een onpartijdig oordeel paren.

Men vrage niet: Hoe komen de Schrijvers er toe, om eene beschrijving van *Dordrecht* zamen te stellen, daar wij in de werken van VAN OUDENHOVEN, BEVERWIJCK, VAN DE WALL, en vooral in BALEN, reeds zoo vele belangrijke zaken vinden opgeteekend? Hoe is het mogelijk, dat de Schrijvers in negen of tien Afleveringen, gelijk aan deze eerste, alles kunnen opgeven, daar het werk van BALEN ongeveer twaalfhonderd bladzijden beslaat? Het is juist de vermindering van die groote omslagtigheid, die de vernieuwde Beschrijving van de oudste onzer Hollandsche Steden, reeds op te maken uit hetgeen wij hier aantreffen, niet alleen noodig doet zijn, maar deze in belangrijkheid zal doen winnen.

Een critisch overzicht van de door de Schrijvers gebruikte bronnen, in eene der volgende Afleveringen, zal hoogstwaarschijnlijk zijn, daar wij ons hier niet onthouden kunnen de aanmerking in het midden te brengen, dat het zamenstellen van eene Bibliotheek van Nederlandsche Land-, Stad- en Dorpsbeschrijvers wel aan vele moeilijkheden onderhevig, echter eene hoogstbelangrijke bijdrage tot onze vaderlandsche Geschied- en Letterkunde wezen zoude. Niemand zal toch het nut der Stedenbeschrijvingen in twijfel trekken; wie dit deed, dien zouden wij de woorden van zekeren Schrijver toevoegen en zeggen: »In den tegenwoordigen stand van zaken, ter voorbereiding van algemeene Beschrijvingen — en van onze algemeene Geschiedenis — kan men vooreerst niet beter doen, dan zich tot bijzondere en plaatselijke me-

dedeelingen te bepalen." Over het nut der Stedenbeschrijvingen verder hier geen enkel woord meer; want het strekt Recensent tot genoegen, dat de Lezer in de Stadbeschrijving, die hier wordt aangevangen, niet op die klippen stooten zal, die zoo menigmaal in vroegere Beschrijvingen het hoofd onaangenaam opsteken; als daar is eene uitgebreidheid, die in langdradigheid overgaat, die niets anders dan verveling wekt, en den lezer den dikken foliant of lijvigen kwartijn ongelezen doet uit de handen leggen. Uitbreidheid, aan belangrijkheid gepaard, is hoogst wenschelijk: maar wie toch onderneemt het, eene *Beschrijving van Amsterdam* door den verdienstelijken WAGENAAR door te lezen, die alleen met de Regering der Stad een geheel Deel (octavo uitgave) vult? Zoo achten wij daarom het geheel ondienstig en ten hoogste vervelend, eene dorre lijst van Regeerders, Magistraten en Schepenen in het werk in te lasschen, zoo als zulks onder anderen het geval is in de Beschrijving van *Delft* bij BOITET. Wij vertrouwen dus, dat dergelijke zaken niet in de nieuwe Beschrijving van *Dordrecht* zullen voorkomen.

De Schrijvers beloven ons, gelijk gezegd is, een negen- of tiental Afleveringen van 70 bladzijden. Belofte van Platen vinden wij niet; echter is bij dit eerste stuk eene nauwkeurige Kaart van *Zuidholland* in de XIde Eeuw gevoegd. Het werk zal in Hoofdstukken verdeeld zijn; achter elk der Hoofdstukken, hier voorkomende, vinden wij eenige Bijlagen; onder elke bladzijde treffen wij de verschillende bronnen aan waaruit de Schrijvers geput hebben, die dan ook allezins getuigen van hunne belezenheid en uitgebreide onderzoekingen.

Vóór dat zij echter aan de Beschrijving der Stad zelve beginnen, hebben zij gemeend, over dat gedeelte van *Zuidholland*, waarin *Dordrecht* ligt, te moeten spreken; en hoogstbelangrijk zijn de berigten, die wij in de drie Hoofdstukken van deze Aflevering aantreffen.

Nadat in het eerste Hoofdstuk over den naam, oorsprong, leen, wapen, kerkelijke onderhoorigheid van *Zuidholland* zaakrijk gehandeld is, worden in het tweede Hoofdstuk de luchtgesteldheid, gronden en bedijkingen van *Zuidholland* onderzocht. Hier is de Heer SMITS op zijn territoir, en dit gedeelte is niet alleen voor de vroegere Geschiedenis en den toestand van *Nederland* hoogstgewigtig, maar de Natuur-

kundigen, Zoölogen en Geologen zullen er belangrijke wensken vinden; alles wordt met naauwkeurigheid getoetst; terwijl ook stijl en taal verdienstelijk en zuiver zijn. In het derde wordt over de *Rivieren* gesproken, de *Waal*, de *Lek* en de *Maas* als de groote, in verschillende rigtingen de landstreek doorkruisende; terwijl de *Giessaen*, de *Alblas*, de *Wercke*, de *Dussen*, de *Eem* of *Alm*, de *Strijne*, de *Dubbel* of *Devel* tot de kleine rivieren gebragt worden. De Schrijvers, ruimen toegang tot de Stads Archiven hebbende, bieden hunne Lezers hier vele ongedrukte stukken aan, die het gewigt en de authenticiteit des werks zeer verhoogen.

Het is te wenschen, dat deze onderneming zonder vertraging worde voortgezet. Rec. meent de aandacht van den Geschied- en Oudheidkundige voorloopig genoeg te hebben opgewekt; en het komt hem voor, dat deze Beschrijving van *Dordrecht*, die aan Burgemeester, Wethouders en Raden der Stad en aan den Heer Mr. J. H. MORUFFT is opgedragen, met het *Kerkelijk Dordrecht* van den geleerden SCHOTEL een belangrijk geheel zal uitmaken, dat *Dordrecht* steeds tot eere zal verstrekken, en toonen, dat de beoefening der vaderlandsche Geschiedenis en achting voor de wetenschappen nog in *Nederland* bloeijen.

Redevoering over de gepastheid en noodzakelijkheid van een Patronaat over de Armen en de wijze, waarop hetzelfde behoort te worden uitgeoefend; door W. H. SURINGAR, tijdelijk Voorzitter der Vereeniging: „Hulpbetoon aan eerlijke en vlijtige Armoede.” Uitgesproken in de Eerste Algemeene Vergadering dier Vereeniging te Amsterdam, den 22 Januarij 1842. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1842. In gr. 8vo. 61 bl. f : - 60.

De Man, die het Gevangeniswezen hier te Lande en elders met liefde en wijsheid door de Verbetering der Misdadigers aan zich verplicht heeft, — de Man, die, met eene zeldzame kennis en ondervinding toegerust, overal het algemeene nut bevordert heeft, — de Man van woorden niet alleen, maar vooral van daden, biedt hier den Lezer eene nieuwe proeve aan van zijnen lust, om het lot der Armen te verzachten, en van de beste wijze, waarop dit geschieden kan. Het *Patronaat over de Armen* wordt, naar aanleiding van het-

geen de loffelijke Vereeniging: *Hulpbetoon aan Eerlijka en Vlijtige Armoede*, te dien aanzien zich voorstelt, hier op eene uitnemende wijze geschetst.

Reeds de Opdragt, aan de Leden en Begunstigers der gezegde Vereeniging, bevat zeer gewigtige zaken. De Schrijver rekent de voorspoedige ontwikkeling dier Instelling vooral ook daarom van belang, omdat het Patronaat over de Armen in ons Vaderland daardoor nader kan worden in het licht gesteld en voorbereid. De invoering van zoodanig Patronaat rekent hij wel aan vele zwaarigheden verbonden, doch niet onuitvoerbaar: »men ga daarbij slechts met rijp beraad, bedachtzaam overleg en voorzigtigen tred te werk; men strekke het toezigt niet dadelijk uit over *alle* Armen zonder onderscheid, maar bepale zich, gedurende de eerste drie, vier jaren, tot de meest geschikte personen en huisgezinnen; *vooral sla men kinderen en jeugdigen met een belangstellend oog gade*. Heeft men veel ervaring in dezen opgedaan, dan kan de verdere uitbreiding later worden beproefd. Wie het goede wil, moet niet te veel op eens willen.»

De Redevoering zelve is inzonderheid gerigt tot Bestuurderessen en Leden der meergemelde Vereeniging, de Honoraire Bestuurderesse en Honoraire Leden van het Bestuur, tot andere verdienstelijke Vrouwen, die reeds jaren lang aan het hoofd staan van soortgelijke Vereenigingen, of die de zoo nuttige Kinder-Bewaarscholen besturen, en tot Heeren Afgevaardigden uit het Hoofdbestuur en de beide Amsterdamsche Departementen van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*. De Schrijver verheugt zich in de bijeenkomst van zoo vele menschen, om met elkander over het belang van menschen te raadplegen. »Er moeten,» zegt hij, »in de wereld zoo vele bijeenkomsten gehouden worden, die het hart koud en ledig laten: in deze mag ons het hart hoog en warm slaan; dankbaar, omdat God ons heeft willen plaatsen in eenen stand, dat wij het brood der behoefte niet eten, en niet van beschaving des geestes verstoken zijn, maar integendeel van ons brood nog anderen kunnen spijzen, en met de gaven van ons verstand en hart nog anderen verrijken.» Zoo is de gemoedelijke toon van het geheel.

Na deze Voorafpraak, wordt in de Rede zelve het beginsel, dat Armoede in de orde der dingen behoort en nimmer *geheel* kan worden vermeden, niet ontveinsd. Wie het beproeven wil, haar weg te nemen, jaagt naar droombeel-

den. Maar eene andere vraag is het: wyl men niet alles vermag, of men dan niets moet doen? In 't algemeen is men het daarover eens, dat losweg *geven* wel het minst verkieslijke middel is. Intusschen kan het niet geheel ontweken worden, b. v. aan oude, gebrekkige, zieke of ziekelijke menschen, of wel, in buitengewone omstandigheden, bittere koude, hoogen prijs van levensmiddelen, en wat al meer." Hoe weinig echter groote sommen dan nog baten, bleek nog in den vorigen winter: van het niet onbeduidend kapitaal van f 42,000, voor de Armen te *Amsterdam* bijeengebragt, is aan elken behoeftige, naar de Schrijver meent, 95 centen uitgereikt. Men is daarom sinds lang bedacht, *aan de behoeftigen werk te verschaffen.* (*) Vandaar het belangrijke Werkhuis te *Amsterdam*; de Werkinrigtingen te *Harlingen*; die, genaamd: *Loon voor Werk*, te *Middelburg*; de Vrouwenvereniging te *Groningen*; ook andere te *Amsterdam*, en zoo mede die, waarvan bijzonder de Rede des Schrijvers uitgaat. Deze Instelling wordt daarop uitvoerig beschreven, van welke het doel is, de behoeftigen door middel van werkzaamheid te ondersteunen, waartoe meervermogenden eenige kleine jaarlijksche bijdragen doen, terwijl een ieder de vervaardigde goederen kan aankopen. Die Instelling wordt hier vooral met klem tegen de ingebragte zwaarwegende bedenking, dat bazen en winkeliers er door benadeeld zouden worden, verdedigd. Wij mogen hier, noch bij die beschrijving der Inrigting, noch bij die verdediging tegen het bezwaar van benadeeling der winkeliers stilstaan, maar merken alleen op, dat het gevoelen des Schrijvers niet op beslissenden toon uitgesproken, maar het moeilijke der vraag erkend, de oplossing vragenderwijze gegeven wordt, en dus hier weder, gelijk in het geheele stuk, diegeest van ootmoed en eenvoud doorstraalt, welke juist ook te dezen het kenmerk is van de

(*) Hetzelfde betoogt de Heer LUTTENBERG, in zijne bekende *Proeve van Onderzoek omtrent het Armenwezen*, te weten, dat de *onderstand* zoo veel mogelijk in *arbeid* moet bestaan. Ook DEGÉRANDO stemt hiermede overeen in zijn voortreffelijk werk: *Le Visiteur du Pauvre*, onlangs vertaald, onder den titel van den *Vriend der Armen*, uit een liefdadig oogmerk, te *Amsterdam* bij J. D. SIJBRANDI uitgegeven: de titel echter ware beter overgezet geweest: *De Armenbezoeker* of *Patroon*, want juist dit betoogt de Fransche Schrijver, dat men de Armen *bezoeken* moet, om de Armoede te kennen.

waarheid en de meeste overtuiging te weeg brengt. Alle ondernemingen wekken, zoo als de Schrijver te regt beweert, altijd eenige botsing; zoo men die echter maar niet opzettelijk zoekt, is het niet zeker, dat zij van blijvend en beduidend nadeel wezen zal. Beter toch is het, dat zoo vele hoofden en handen werk vinden, dan die allen lui en ledig, en zoo ook Gevangenen zonder werk te laten, alleen uit vrees van winkeliers te benadeelen: dit zoude immers klein-geestig en bekrompen zijn. Maar bijzonder kan het Patronaat over de Armen, wanneer men huisgezinnen werk verschaft, deze tot eenen zekeren staat van welvaart en zedelijkheid opvoeren, voordeelig werkende op de rust en de tevredenheid, het ordelijk gedrag der ouders, toezigt op het schoolgaan der kinderen en op de aankweeking van de behoeftigen voor bepaalde kerkgenootschappen. Die arme menschen leven in een' kring, waarin zij meestal niets hooren, dan vloeken, tieren, razen, enz. 't Is voor hen een schat, dat zij bij wijle betere dingen vernemen. Ook hetgeen de Arme aan arbeid verdient, keert in de kas der winkeliers, bakkers, slaggers, kruideniers enz. terug.

Het Patronaat nogtans, wil voorts de Schrijver, zal men niet te ver uitstrekken. »De mensch zij niet wijzer, hij vlieg niet hooger, dan zijne krachten en vermogens toelaten. Hij verzuime of verachte het goede niet, om het betere, dat dikwijls alleen in zijne verbeelding bestaat. Gode alleen is het voorbehouden volmaakt te zijn in de liefde. — Reeds op zichzelf wekt de bewustheid van het toezigt van een' Patroon of eene Patrones bij de behoeftigen eenen prikkel om iets te doen of te laten. Zieken worden bezocht; bij ongeval, wordt eenige hulp verleend. Zoo ontstaat een band tusschen meeren minvermogenenden, die belangrijk is. Hoe ouder men wordt, hoe meer men menschen en menschelijke zaken gadeslaat, hoe meer men zich overtuigd houdt, dat het er in de wereld beter zou uitzien, indien de menschen de kunst beter verstonden, om behoorlijk met elkander om te gaan.»

Verder toont de Schrijver meer opzettelijk aan, hoe het Patronaat moet werken. »Geldelijke ondersteuning mag, bij het dadelijk toezigt, niet ontbreken, om het laatste te beter ingang te verschaffen, mits de behoeftige er slechts voor werke, en de toelage strekke tot *bijdrage*, niet tot *volledig onderhoud*. Aan deze *kleine* toelage, voor arbeid, zal men juist goeden en kwaden kunnen onderkennen, daar de eerste zich zullen bevljigten, de laatste integendeel, als luijaards,

het geringe al spoedig zullen minachten en zich zullen onttrekken. De kleine toelage zal ook des te minder de belangen van anderen in het maatschappelijk leven kwetsen. Zóó is er kans, op dien eenvoudigen en gematigden voet, een Patronaat over het geheele Vaderland in te voeren. Over elk tiental Armen stelle men b. v. een' Patroon of Patrones. Ten aanzien der Bedeelden, spreekt het van zelf, dat zij onder oppertoezicht blijven van Diakonie- of Armenbesturen; anders zou men in eens anders regten treden. Voor zoo ver noodig, make men met die Besturen gepaste schikkingen in het belang der Armen, en doe dat tot wederzijdsch genoegen. Zoo als 't nu, over 't geheel genomen, met de inrigting der Wijkmeesters in de meeste groote Steden gaat, is 't al hoogst gebrekkig, en de indeeling van arme huisgezinnen bij tientallen eene proef, wel waardig genomen te worden. Er zouden *algemeene* regels behooren ontworpen te worden, naar welke de gezamenlijke Patronen en Patronessen zouden hebben te handelen."

Uit het aangenomen beginsel, dat het Patroonschap slechts *toezigt* blijven moet, schijnt het Rec. te volgen, dat gemakkelijk één Patroon of ééne Patrones over veel meer dan een *tiental* Armen kan gesteld worden. Indien het Patronaat iets dergelijks zal daarstellen, als b. v. de Bezoekheeren en in den winter Wijkgecommitteerden doen, en waartoe bij huisbezoek de Leeraar en Diakenen mede aanleiding vinden, dan zal men door het permanent verklaren van zoodanige Wijkgecommitteerden van wege de Stad, gevoegd bij eene goede Wijkverdeeling, of andere wijzigingen, in het Armenwezen der Hoofdstad te brengen, reeds veel kunnen winnen, en men zal een Patronaat bezitten, of hoe men het anders noemen wil, zonder dat juist over ieder *tiental* Armen een persoon als Armenverzorger noodig zij, waartoe bezwaarlijk een genoegzaam getal geschikte Gecommitteerden zou kunnen gevonden worden. Ter uitvoering van zoodanig plan is de weg niet moeilijk, indien men slechts het bestaande wijze, en niet alles afbreken of vernieuwen wil, welk laatste gemakkelijker met woorden dan in de uitvoering geschiedt, en vooral in het moeizaam en uitgestrekt vak van Armenadministratie gevaarlijk is en geen doel treft.

Van een meer algemeen gezigtspunt keert de Redenaar zich daarna weder tot de Vereeniging: *Hulpbetoon*, om, ook uit het betoogde algemeen belang, op het gewigt van het voortdurend bestaan dier Inrigting aan te dringen. Hij wil, dat men het

getal van de 300 thans door die Vereeniging aan werk geholpene Huisgezinnen niet gering noeme. »Die gezinnen maken 12 à 1500 personen uit; en 't is geene onverschillige zaak, aan het leven en bedrijf van zoo velen uit lagere standen, klein en groot, eene rigting ten goede te geven. Zoo ook is het hervormen van al de zestigduizend Armen van *Amsterdam* een droombeeld: *Beter iets dan niets gedaan*. Men kan wel reusachtige ontwerpen maken, die instorten: beter een klein ontwerp, dat blijven kan. Men kan zich wel in theoriën verdiepen, en zeggen: er wonen te veel menschen bij elkaar; er moeten 50,000 elders heen gezonden: maar dat wordt toch niet verwezenlijkt. Als ieder doet, wat hij kan, maken vele kléinen één groot. *Zoo zijn er ook slechts vijf Bewaarscholen in Amsterdam; er behoorden wel vijftwintig te zijn; maar, omdat ze er niet zijn, zal men toch de opheffing dier vijf niet wenschelijk keuren.*»

Dusver het eerste gedeelte van SURINGAR'S onderzoek, waaruit blijkt, waarin het Patronaat bestaat, en hoe het zich uitstrekt over der behoeftigen stoffelijke en zedelijke belangen. In een tweede gedeelte wordt aangewezen, op welk eene wijze, in welken geest dat Patronaat behoort te worden gevoerd. SURINGAR wenscht daartoe, dat het geschiede met eenvoud, waardigheid en zachtmoedigheid; ten andere, met gematigdheid; ten derde, met vertrouwen en moed; en eindelijk, met eigenbelang. — Omtrent het eerste wordt aangetoond, dat alles hier van *de wijze, waarop*, afhangt. »De bezoeker der armen moet niet uit de hoogte op den behoeftige neérzien; dan wekt men slechts vrees, en geene liefde. Hij moet niet afdalen tot al te groote gemeenzaamheid, waardoor achting en vertrouwen verloren gaan. Men moet *verbeteren*, niet *verbitteren*. Men moet geene lange zedepreken houden, maar het *hart* zien te treffen; niet bemoeiziek zijn, om in de kleinste bijzonderheden den leefregel voor te schrijven, want de arme schikt zich dan gedwongen, maar bemint den bezoeker niet. Pronkt en praat men met zijne *menschlievende*, men mogt dan wel zeggen (voegt de Schrijver er kernachtig bij) *eigenlievende* hemoeijingen, dan vernedert men zich, en de behoeftigen zien op den langen weg die scheuren, hoe fraai en blinkend het kleed der menschlievendheid er oppervlakkig uitzie. Gelijk in alles, is ook hier onze goede en groote Heiland het beste model. Hij heweest de grootste weldaden, en dan

ontweek Hij de schare of verbood er van te spreken. Hoe meer eenvoud, hoe nader men aan de waarheid is, want waarheid is de hoogste eenvoud; die het slechts wil, dien zal God in ieder geval het goede woord in het hart en in den mond geven.”

Omtrent het tweede vereischte, *gematigdheid*, wordt voorgeschreven, »dat men niet te veel eische of verwachte. Alle ruwheid in manieren en uitdrukkingen kan de behoeftige niet afleggen. De meer- en minvermogenden zijn wel van éénen bloede, maar de vormen verschillen grootelijks. De Patroon of Patrones verge niet, dat de arme tot hem of haar opklimme; men dale veeleer tot den arme af. Of men al hoogst beschaafd spreke, de arme verstaat en begrijpt het niet, die er slechts eene kleine *woorden-kataloog* op na houdt: de groote kunst is, zich te doen verstaan van den arme. Men drage ook zijne gebreken; beter is soms een onhebbelijk woord, dan de geveinsde taal des armen te dulden. Voorts besta het Patronaat slechts in *hulpbetoon*: geen *geheel* stillen van *alle* nooden zoeken men te weeg te brengen; men zou teleurstelling vinden, en de zaak ware dan ook onuitvoerbaar: maar hiervan kan men zeker zijn, dat ook het geringste woord, onder Gods zegen, ten goede gedijen kan. Van dit beginsel uitgaande, moet er *wat*, en kau er *zeer veel* gedaan worden. Gematigd zij men ook bij het rekenen op de dankbaarheid der behoeftigen. Men houde dezen dank voor uitzondering, ondankbaarheid voor den gewonen regel: Wie op dank aast, heeft ook zijn loon reeds weg: wij allen zijn dagelijks ondankbaar aan den Schepper. Bovendien, die te veel dank eischt, geeft den arme eenig regt, de weldaad te vergeten. Wèl te doen bij het weldoen is eene groote kunst! Men moet eenigen ondank oogsten, opdat men leere wel te doen uit edele beginsels: zoo veel dank kan men slechts verdragen, dat men lust en kracht tot volharding in weldoen blijve houden.”

Een derde vereischte is *moed en vertrouwen*. Laat ons ook hier, gelijk boven, des Schrijvers eigene meestal naïve en krachtige bewoordingen bezigen. »Zelfvertrouwen,” zegt hij, »komt bij de moeilijke taak, om over een tiental behoeftige gezinnen toezigt te houden, wel te stude. Wie te nederig van zichzelf denkt, zich geheel ongeschikt acht, verliest de geschiktheid, die hij nog bezit. Geloof aan kracht is kracht, en: Al doende leert men. Ook ver-

trouwen op de Voorzienigheid moet hier vooral gekoesterd worden." De Heer SURINGAR dringt op dit gewichtig punt roerend en overtuigend aan, en wil, dat men wel zoo naauwgezet mogelijk berekeningen make en het financiële regele, maar toch niet te zeer bezwaard zij. Hij haalt hier toe de voorbeelden aan uit den levensloop van de liefdadige AMALIA SIEVEKING, de weldoenster van *Hamburg*, die nooit bij eigene pogingen, zich in den bijstand van boven vond teleurgesteld, wanneer zij hulp of moed behoefde. Wij voegen het voorbeeld daarbij van FRANKE, den beroemden Stichter van het Weeshuis te *Halle*, die dit mede zoo treffend ondervond.

In de laatste plaats wil de Redenaar, dat het Patronaat geschiede met eigenbelang. »De Patroon of Patrones kan, daar hij of zij geeft, voor zichzelf veel winnen. De arme is vaak onze leermeester op eene ontkennende of stellige wijze; want, staat de arme voor ons, al dadelijk zegt hij, als 't ware, stilzwijgend tot ons: »Waarom zijt *gij mijn Patroon*, en ben *ik* niet de *uwe*? Zijt *gij* voor dit *uw* voorregt wel dankbaar genoeg? Wij zijn toch uit éénen bloede!" — Is de arme eens driftig, onbescheiden, ontevreden, stilzwijgend doet hij ons tot onszelve inkeeren en vraagt ons: »Gij berispt mij: *gij* doet wel; maar kent *gij* uzelfen vrij van al, wat *gij* in mij afkeurt? Onderzoek ook uzelfen!" — Is de arme ondankbaar, beschimpt hij ons achter den rug, stilzwijgend zegt hij ons weder: »Beproof nu uw geduld; vermeerder uwe dankbaarheid aan God; doe wel, op hoop vooral van Hem en den Verlosser te behagen! — Maar ook op eene stellige wijze leert ons de arme dikwerf door zijne godvruchtige taal. Ja, uit een' ruwen steen schieten soms schitterende vonken; onder de bonte en gescheurde muts schuilt soms een helder hoofd, en onder den gelapten rok klopt soms een hart, dat menig bewoner van een huis van drie verdiepingen zijn hart veilig er voor ruilen kon, zonder gevaar te loopen er bij te verliezen." Zoo luidt de ronde taal des Redenaars. »'s Menschen bestemming is," zoo vervolgt hij, »dat hij arbeid aan eigene volmaking en die van anderen. Deze zijn geene twee op zichzelf staande zaken: zij vloeijen in één; zij bieden elkaar de hand. Wie dan zichzelf liefheeft, wie zich ten goede wenscht te vormen, zondere zich niet af van de wereld; hetzij gehuwd of ongehuwd, met kinderen gezegond of zich die aantrekkende,

hij sluite zich aan een' grooteren of kleineren kring van menschen: dáár plaatse hij zich in dubbele betrekking, sprekende als leermeester, zwijgende als leerling; en hoe beter leerling hij is, des te beter leermeester zal hij worden. Zoo geeft men als Patroon zijn kapitaal van kennis en goeden wil aan anderen ten beste, en kapitaal met dubbele en driedubbele rente keeren tot onszelve terug!"

De menschlievende Redenaar eindigt daarop met eenige treffende toespraken zijn uitmuntend opstel, dat zóó rijk is aan lessen, zóó vol van liefde, zóó geheel op ondervinding en waarheid gegrond, dat wij *alles* zouden dienen af te schrijven, om het geheel naar waarde te doen kennen. Het is klein van bestek, maar groot van zaken. In dit slot der Rede doet SURINGAR hulde aan de eerste ontwerpers en oprichters der Vereeniging *Hulpbetoon*, den Heere BERGENDAHL en Echtgenoot te *Amsterdam*, aan allen, die tot hare verdere uitbreiding medewerkten, ook aan den Vice-President, den Heer P. RUIDEKOPER, kort te voren als Burgemeester benoemd, en aan de Afgevaardigden uit de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, toenmaals opzettelijk binnen *Amsterdam* vergaderd, om de zaak van het Armenwezen te onderzoeken, en welker beraadslagingen de Spreker wenscht, dat met eenen uitslag mogen bekroond worden, voor het gansche Vaderland verblijdend en heilrijk. Ook aan de Vrouwen, aan wier zorg de meergemelde *Vereeniging* is toevertrouwd, aan welke onze weldadige Koningin een blijk harer belangstelling gegeven heeft, wordt hier dankgezegd: Weldoen is de poëzij van het leven, ook voor Vrouwen. Zoo men ophouden moest wel te doen, men zoude wenschen op te houden te leven. Weldoen bindt aan het leven en schenkt het eene dubbele waarde."

Wij zouden met de vermelding dezer woorden ons verslag kunnen eindigen, zoo wij niet nog met een woord moesten gewagen van de herinnering, ten slotte dezer Redevoering, aan wijlen Ds. RIEM. Hoe rijk is ook dit gedeelte aan leering, liefde, warmte, godsvrucht, levenswijsheid, en ook aan het bewijs van de spreuk der Ouden: „dat het hart wel-sprekend maakt." Mogten ook zij, die niet, als SURINGAR, buiten den kring van de studiën bleven, maar, als RIEM, dat voorregt smaakten, van SURINGAR zelve die *humaniteit* leeren, welke door hem zoo geheel in het verband van menschelijkheid, menschenwaarde en menschenmin gehuldigd en met onverdroten ijver beoefend wordt; mogten allen het

volgende ter harte nemen, wat de Redenaar zoo naar waarheid sprak: "Hoe hooge waarde geleerdheid hebbe, zij alleen maakt den mensch niet eerwaardig en groot. Welk voordeel heeft de Maatschappij van eenen kamergeleerde, die, noch bij monde, noch in geschrifte, de vruchten van zijne diepe overpeinzingen en navorschingen anderen mededeelt? RIEHM zette zijne geleerdheid op rente. Hij was de man van en voor het *practische leven*. Diep was hij overtuigd, dat het menschdom van éenen bloede is, en dat juist de behoefte, de kranke, de onwetende, de afgedwaalde een voorwerp zijn moet van des *Christen's* zorg en broederlijke liefde!"

Met de aanhaling dezer treffende woorden willen wij dan nu ons verslag hier besluiten, dat breed is uitgelopen; maar het boekje, ofschoon het slechts weinige bladzijden telt, is zóó rijk van inhoud, dat ook onze wijduitgelopen schets er slechts een flauw denkbeeld van geven kan. Men schaffe zich dan deze Redevoering aan, en men zal zien, hoe onvolkomen en gebrekkig deze onze aankondiging is in vergelijking met dezelve. Zoo immer, dan heeft hier bij SURINGAR'S Redevoering de uitspraak van CATS hare volle kracht:

. . . . Deez' spreuke noem ick eél:

Niet dat veel is, is wèl; maar dat wèl is, is veel.

Er blijft ons eindelijk nog iets te vermelden over; en, daar wij toch reeds voor de goede zaak de grenzen eener gewone Boekbeschouwing, met inschikkelijk verlot der Redactie van dit Maandschrift, overschreden hebben, willen wij het hier bijvoegen.

Indien iemand de goede zaak, die de Vereeniging: *Hulpbetoon aan Eerlijke en Vlijtige Armoede* zich voorstelt, bevorderen wil, dien herinneren wij, dat thans buiten het Depôt bij den Heer BERGENDAHL, een Magazijn van deze Vereeniging te *Amsterdam* geopend is, en wel bij J. RIJFF, op de *Heerengracht hoek van de Heisteeg*, en men aldaar tot geringe prijzen allerlei soort van kleedingstukken, door behoeftigen vervaardigd, koopen kan, waardoor het debiet, welks gemis anders een voornaam bezwaar oplevert, aanmerkelijk kan worden bevorderd. Nota's van de voornaamste artikelen zijn, benevens het Verslag dezer Inrigting over het jaar 1841, aldaar kosteloos te bekomen. Wil men alzoo, hetzij tot eigen gebruik, hetzij vooral tot kleeding voor behoeftigen, zich iets aanschaffen, men zal dan, door die voorwerpen dáár aan te koopen, een dubbel nut doen! —

JACOB VAN HEUSDEN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Oud-President van het Provinciaal Kerkbestuur in Noord-Brabant, rustend Predikant van Hilvarenbeek, in zijn verdienstelijk leven geschetst, door J. J. SPRENGER VAN EYK, V. D. M. Met Aanteekeningen. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1841. In gr. 8vo. 53 bl. f : - 50.*

Zonder overigens de Schrijvers of de voorwerpen hunner geschriften te willen vergelijken, is het niet onaardig, dat VAN DER PALM EN VAN HEUSDEN, twee vrienden reeds in hunne jeugd, beide in leven en werkzaamheid door hunnen behuwd-kleinzoon zijn geschetst geworden. De laatste, schoon slechts, gelijk beider vriend EWALDUS KIST (*) hem noemde, een Meijerij'sche Landprediker, was een man, die veel goeds heeft gedaan, en, met verstandigen, standvastigen ijver werkzaam, eene opzettelijke hulde verdiende. Niet alleen heeft hij zich die door zijne, meest naamloos uitgegevene, schriften waardig gemaakt, maar vooral als grondlegger der Protestant'sche Maatschappij *ter bevordering van welstand*, eene stichting, wier inrigting evenzeer van zijn helder hoofd getuigde, als het denkbeeld een uitvloeisel was van zijn edel hart. Van beide getuigt ook hetgeen hij in 1802 gedaan heeft in ergerlijke twisten tusschen den Kerkeraad te Gouda en den Predikant BUSSINGH, welke hij, door gepaste, onverzochte tusschenkomst, binnen zeer korten tijd geheel wist te doen eindigen. — Dit stukje neemt voor den beminnelijken man in; maar dit doet het ook voor zijnen opvolger, die den vereerden ontslapene zoo eenvoudig, en alzoo juist in deszelfs geest, huldigde. Sommigen zouden misschien met ons hier iets uitvoerigers over de straks genoemde Maatschappij verlangd hebben; wij willen ons instemmen met dit verlangen niet ontkennen; misschien had de Eerw. SPRENGER VAN EYK redenen, om dit achterwege te laten. — Eenige belangrijke aanteekeningen verhoogden de waarde van dit stukje.

(*) Leerr. over het Geweten; Brief aan VAN DER PALM.

Proeve van den geest, die in de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen heerschende is. Voortezing door H. T. ROSKES, Predikant te Groningen. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek, Jun. 1842. In gr. 8vo. 68 bl. f : - 60.

De Eerw. ROSKES, de laatste spreekbeurt zullende vervullen in de eerste halve eeuw van het bestaan des Groningschen Departements: tot *Nut van 't Algemeen*, besloot daartoe een overzigt te geven van het gedurende dien tijd in de leesvergaderingen voorgedragene. De overvloed echter deed hem besluiten, zich bij de laatste vijfentwintig jaren te bepalen, maar dan ook alle in dien tijd voorgedragene voorlezingen aan te stippen. Alleen de onderwerpen worden aangeroerd, en gerangschikt, naarmate zij de Maatschappij zelve betroffen, of handelden over Godsdienst en Christendom, wijsbegeerte des levens, opvoeding en onderwijs, natuurkundige wetenschappen, geschiedenis, levens- en karakterbeschrijving, letterkunde en poëzij. De Redenaar besluit zijn verslag met eenige uitroepingen tegen diegenen, welke, »als » oppervlakkige beschouwers, onze vereenigingen lasteren, » onze zamênkomsten beschimpen, onze bedoelingen miskennen, » onze werkzaamheden verguizen, onze pogingen minachten, onze beginselen verdenken, en weigeren onzen arbeid door hunne medewerking te ondersteunen." Men ziet, aan woorden ontbreekt het niet. Maar wij vragen onszelven, of al dat gescherm tegen de vijanden der Maatschappij daar wel te pas kwam, waar men alleen voor hare voorstanders en begunstigers sprak. En het overige — nu ja, het is ook zoo gemakkelijk niet, de onderwerpen van meer dan 130 voorlezingen onder zekere rubrieken op te noemen en er een geheel van te maken. Eene lijst van alle die stukken besluit het boekje.

De titel is, den inhoud in aanmerking genomen, zonderling gekozen, en de woorden zijn wel wat hoog gesteveld. Welligt komt het stukje ons nog wel eens te pas, wanneer wij volstrekt geen onderwerp voor eene Nutsvoortezing weten te vinden. De lijst geeft keus genoeg, en zou dit nog meer gedaan hebben, indien de Heer ROSKES haar over alle de jaren gegeven, en voor zijne Redevoering alleen datgene ter vermelding uitgekozen had, waardoor de geest der Maat-

schappij helder uitkwam, met aanwijzing van dit bepaalde oogpunt.

De Afgestorvene in Griekenland. Ontmoetingen en opmerkingen gedurende eene Reis op de vaste kust van Griekenland en in den Archipel. Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1841. In gr. 8vo. 384 bl. f 3 - 60.

De reisbeschrijvingen van den Vorst PÜCKLER MUSKAU, die zich onder den zonderlingen naam van *den Afgestorvene* verbergt, en wiens afbeelding, den rok rijkelijk voorzien van allerlei ridderkruisen, dit boek versiert, zijn met zoo algemeene goedkeuring ontvangen, dat de trant van den Vorstelijken Schrijver genoegzaam bekend mag geoordeeld worden, en de bloote aankondiging van eene nieuwe vrucht zijner reizen misschien reeds genoeg is, om die vele lezers te verschaffen. De Prins vernedert zijne schriften te sterk, wanneer hij, bladz. 208, zegt: »Men weet, dat ik slechts »vermaakshalve schrijf, en wanneer eens een leerzaam brok »in mijne *olla potrida* valt, dan is het louter toeval.» Maar daarin heeft hij volkomen gelijk: »Gelijk velen onzer ge- »leerde reizigers eene wezenlijke vrees en heiligen afkeer »hebben van eens bij ongeluk onderhoudend te worden, zoo »vrees ik altijd het tegendeel.» Het boek is dan ook weder zoo rijk aan verrassende opmerkingen, luimige wendingen, fijne oordeelvellingen, levendige beschrijvingen, aardige zetten, en wat dies meer zij, dat niemand het onvoldaan zal uit de hand leggen. Zelfs dat de Schrijver in de hoogste kringen van het maatschappelijke leven te huis behoort, hindert niet in het minste. Men vergunne ons de mededeeling van een paar plaatsen:

»Hoewel het (mineraalwater bij *Patradschik*) door toedoen »van den Doctor sedert twee jaren gebruikt wordt, heeft toch »nog niemand roeping gevoeld, om er, al ware het ook »slechts eene loods, ten genakke der badenden bij te bouwen, en er zal ook nog zoo spoedig niemand aan denken. »De natuur legt hier alles op haar presenteerblad, maar de »mensen willen niet toetasten, en aan helden, die een »handje helpen, zoo als de oudheid ze opleverde, is tegen- »woordig almede gebrek.»

» Van alles (zoo schreef een Duitsche Priester over de regering van GALERIUS) moesten zware lasten betaald worden. » De daaruit ontstane werkzaamheden en de tallooze opgaven, waartoe de belastingschuldigen genoodzaakt werden, » vervulden den (de) stad met een heirleger van kostbare, » het volk nog meer kwellende ambtenaren, zoodat men overal, waar men zich heen wendde, niets dan wanhoop en » klagten ontmoette. — Schreef de eerlijke Pater zoo iets » heden ten dage, hij zou dadelijk als een oproerkraker bij » den kraag gepakt worden; want al wat hij aanvoert, vindt » thans weder letterlijk hier en in gansch *Griekenland*'' [ook daar buiten?] » plaats, en wordt in onze rekkelijker tijden — » goede orde geheeten.''

» De meeste bezuinigingsdenkbeelden hier zijn van deze » soort, en gelijken de klappen van eenen blinde, die ligtelijk op het niet bedoelde voorwerp vallen.''

De vertaling is vrij goed; maar de duizendwerf herhaalde fout *zich*, voor *elkander*, krijgt hier op een paar plaatsen eene belagchelijke houding. Bladz. 47 staat: » die al de kracht hunner longen in het werk stelden, om *zich* wederkeerig te beschimpen.''

Bl. 67 is het nog gekker, waar gesproken wordt van een' mierenhoop (mensen) als deze *zich* bij afwisseling doodsloeg!

De Globe. Keur van Reisverhalen en merkwaardigheden van vreemde landen en volken. Onderhoudende en belangrijke lectuur voor den beschaafden stand. IIIde en IVde Deel. 1841. Te 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensingh. In gr. 8vo. Ieder Deel van 232 bladzijden kost f 1 - 80.

Men heeft ons ook de zes laatste Nommers, uitmakende het derde en vierde Deel van dit Maandschrift voor 1841, ter aankondiging toegezonden. Meer kunnen noch behoeven wij er van te zeggen, daar *beoordeeling* van het eene Tijdschrift in het andere minder voegzaam is. Intusschen nemen wij deze gelegenheid gaarne waar, om hetzelfde den verdienden lof te geven van aangenaam afwisselenden inhoud bij zeer nette uitvoering. Daar, zoo als ons uit het ontvangen van het begin des jaargangs 1842 bleek, de uitgevers aanmoedi-

ging genoeg vonden om deze verzameling voort te zetten, prijzen wij dit onderhoudende werk met genoegen aan.

De Grot van Fosto. Een Verhaal, uitgegeven door HERMAN VAN APELTERN. III Deelen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1840, 1841. In gr. 8vo. 1092 bl. f 10 - 80.

Toevallige omstandigheden hebben de uiting van ons oordeel over dezen Roman langer vertraagd, dan door ons gewenscht, of welligt door onze lezers verlangd werd. Doch deze vertraging heeft misschien weder hare gunstige zijde, wanneer zij nu op nieuw de aandacht van sommigen vestigt op een werk, hetwelk onverdiend in het lot van velen zijner broeders zou deelen, wanneer het na een of twee jaren vergeten werd, of althans op den achtergrond geraakte. De Heer VAN APELTERN (zoo dit ook al geen verdichte naam is, naar de gewoonte van dezen tijd) had zich bij ons lezend Publiek reeds eenen gunstigen naam verworven door zijnen EDUARD DALHORST. De tegenwoordige Roman lag in 1830 reeds grootendeels voor de pers gereed, en was zelfs door den uitgever aangekondigd, als eerlang zullende in het licht verschijnen onder den naam van EMMA VAN KINSCHOT, naar eene der vrouwelijke hoofdpersonen in het verhaal: KLARA is dit misschien nog ruim zoo veel; maar MAURITS VAN SOLINGEN is het eigenlijk, om wiens lotgevallen zich de Roman beweegt. De tegenwoordige titel is genomen naar een enkel tooneel op het laatst van het eerste deel, en wordt overigens door niets gewettigd, dan misschien door het Romantische denkbeeld van *grot*. Indien echter de keus van den titel ook bij eenen Roman geene onverschillige zaak is, zouden wij van oordeel zijn, dat de onderhavige zeer ongelukkig is gekozen, omdat die eigenlijk niets zegt. Het verhaal verplaatst den lezer in het eerste vierde gedeelte van de 17de Eeuw, en is naauw verbonden met de geschiedenis van dien tijd: de vervolging der Remonstranten, den aanslag op Prins MAURITS door de zonen van OLDENBARNEVELD, die eigenlijk in dezen Roman de geschiedkundige hoofdzaak uitmaakt, zoodat SLATIUS, WILLEM PARTHY en anderen hier eene voorname rol vervullen; zelfs is een der matrozen, die den aanslag ontdekten, JEROEN EWOUDES, geen der minst optreden-

den in dit verhaal. De Schrijver toont in de voorstelling der karakters eene doorgaande getrouwheid aan de Geschiedenis, voor zoo verre deze die doet kennen, gelijk van KAMPHUIZEN, SLATIUS en anderen; of aanleiding geeft om die te onderstellen, zoo als de matroos en de persoon, die het langst onder den aangenomen naam van LUTIN voorkomt. Of overigens dit tijdvak der vaderlandsche geschiedenis voor eene Historisch-Romantische behandeling geschikt zij te achten, zullen wij onbeoordeeld laten. Onzes inziens treedt de Romanschrijver beter niet in eenen tijd, welks geschiedenis te bekend is, dan dat hij zich die vrijheden zou kunnen veroorlooven, waartoe hem vroegere eeuwen, met den sluier den onbekendheid omhuld, de gelegenheid geven. Doch welligt maakt het geheimzinnige van den bedoelden aanslag op het leven van Prins MAURITS eene uitzondering, en hoe overigens het oordeel over het Historische in den Roman uitvalle, niemand zal na de lezing dezer Deelen den Heer VAN APELTERN eenen goeden aanleg, boeiende voordragt en veelzijdige verdiensten ontzeggen.

Het vinden van eenige oude papieren, waarin de hoofdtrekken der geschiedenis zouden zijn opgegeven, maakt de inleiding uit. Dit is een zeer afgesletene kunstgreep, van welken zich, hetgeen ons altijd heeft bevreemd, VAN LËNNEP in zijne *Roos van Dekama* mede heeft bediend; onze Schrijver zelf bezigde dien insgelijks in zijnen vorigen Roman, straks genoemd; hier is dat vinden van oude geschriften wel in een aangenaam kleed gestoken, maar toch wij hadden het liever anders gewenscht. Zoo dunkt ons ook de aanhef van den Roman minder gelukkig. Het is duidelijk te zien, dat hetgeen Hoofdstuk II—IV wordt verhaald niet blootelijk dienen moet om de afkomst van den held der geschiedenis bekend te maken; dan toch behoefde de toestand van MARGARETHA in het brandende slot niet zoo breedvoerig te worden voorgesteld, en Rec. althans, ofschoon zich niet willende beroemen zulk een' bijzonder fijnen neus ten opzichte van de verwickeling der Romans te hebben, vond al zeer spoedig den sleutel; en daarmede de betrekking van TEKLA tot MAURITS. Zulk een voorverhaal herinnert ook te veel VAN LËNNEP's *Pleegzoon*, waar iets soortgelijks het verhaal opent. Wat voorts de geschiedenis van den held als zoodanig aangaat, zij is op zichzelf onderhoudend, en verheft zich genoeg boven het alledaagsche, om niet vervelend te

worden, terwijl zij niet zoo avontuurlijk is, dat men de mogelijkheid behoeft te betwijfelen. Echter die Grot van *Fosto* is zeer onwaarschijnlijk; gelijk ook hetgeen D. III, bl. 144, voorkomt, dat JEROEN, wel eenigzins afgezonderd, maar toch in hetzelfde vertrek, in de herberg zoo onverholen over den aanslag spreekt. De verschillende tooneelen zijn over het geheel levendig geschreven. Verscheidene, zoo als vooral die in de herberg *den vergulden Hellebaard te Rotterdam* en op het huis *ten Deyl*, zijn in den echten trant van WALTER SCOTT; zoo is ook onder meerderen het tooneel in het huis te *Rotterdam*, waar SLATIUS zich ophield, met bijzondere levendigheid geschilderd. Met dat al is eenige zucht tot wijdloopigheid en episoden niet te miskennen. Zoo doen de levensgeschiedenissen van LUTIN en VAN THIENEN in het Iste Deel en die van KAMPHUIZEN in het IIde Deel te weinig tot de hoofdzaak; zoo is het gesprek D. II, bl. 194, tusschen MAURITS en KLARA al te onbeduidend voor de omstandigheden, waarin zij zich met betrekking tot elkander bevonden; zoo doet de maaltijd, Hoofdstuk 24, niets tot de eigenlijke geschiedenis af, en strekt, gelijk veel in het IIde Deel, blijkbaar alleen daarheen, dat KAMPHUIZEN uitkome; zoo is de droom (D. II, bl. 102) een versleten kunstje, om op eene fatsoenlijke manier tweemaal hetzelfde te kunnen zeggen. Behalve deze wijdloopigheid misprijzen wij in den Schrijver het hier en daar doorstralende gebrek aan oorspronkelijkheid. Wij gaven boven daarvan in de inleiding en de eerste Hoofdstukken de bewijzen op, en voegen er bij, dat de *Waarzegster* eene zeer afgesletene personaadje is, en zich door niets van hare zusters in tallooze Romans onderscheidt. Men raadplege b. v. het tooneel, waar LUTIN haar te *Rotterdam* in den ouden toren bezoekt, en herinnere zich het bezoek van TROIL met zijne dochters bij NORNA in den *Zeeroover* van WALTER SCOTT en dergelijke tooneelen meer. Men zou er ook toe kunnen brengen, dat aan het slot van het verhaal een geregeld verslag van den afloop der lotgevallen van de voornaamste personen gegeven wordt. Des Schrijvers zuster mogt dit verlangen, een enkele nieuwsgierige lezer het mede doen; maar ook deze zal bij eenig nadenken bespottelijk moeten vinden zulke aanwijzingen van wat er van ieder wordt te ontvangen met betrekking tot verdichte personen en lotgevallen, bij welke de Schrijver het geheel in zijne hand had, of hij b. v. MAURITS en EMMA

kinderen wilde doen hebben of niet. Hiertoe rekenen wij ook, dat de verschillende personen wel eenigzins tot stijfheid toe in de rol blijven, die de Schrijver hun heeft opgedragen. Zoo is VAN THIENEN *altijd* met zijne Spaansche spreekwoorden in de weer; de kastelein van het huis *ten Deyl* *altijd* met zijne Bijbeltaal, waarin hij nog al eens de taal der Statenoverzetting spreekt, die er toen nog niet was. Het gemis van oorspronkelijkheid moeide ons, waar wij het aantreffen, te meer, omdat over het algemeen zich de Heer VAN APELTERN gunstig onderscheidt van dat *imitatorum servum pecus*, waaruit de meeste hedendaagsche — liefde tot de waarheid gebiedt ons er bij te zeggen, vooral Nederlandsche — Romanschrijvers bestaan. Hij *behoeft* den gewonen dreun niet te volgen. De karakterschildering is goed volgehouden, afwisselend, en, zoo ver het personen uit de geschiedenis zijn, getrouw. Wij hebben de aanmerking hooren maken, dat het karakter van SLATIUS al te zwart is geteekend, doch zijn het daarmede niet eens, en gelooven, dat deze man, hij moge dan Predikant geweest zijn, een lage kerel was, die den Remonstranten weinig tot eer verstrekte, en ook ongetwijfeld niet hoog bij hen in achtting kon staan. Het herhaaldelijk wegvoeren van zijn lijk door zijne weduwe is hier wel wat geforceerd bijgehaald, en die weduwe maakt op het vignet van het IIIde Deel eene afschuwelijke vertooning.

Taal en stijl zijn, over het algemeen, zeer gekuischt; maar daarom vallen eenige vlekken, waardoor die ontsierd worden, te helderder in het oog. *Dorst* voor *durfde*, D. I, bl. 220, *disch* voor *tafel*, D. I, bl. 122 en elders; *eerbare* burgers voor *eerzame*, D. I, bl. 164; *onverdraagsche* voor *onverdraagzame*, D. II, bl. 169; *onderbreken*, een *Germanismus* voor *in de rede vallen*, D. III, bl. 200 en elders, zal de Schrijver zelf niet goedkeuren, even min als het overal voorkomende *Mevrouw*, dat geen titel was, zoo algemeen in het begin der 17de Eeuw. Het een en ander kan niet als drukfout aangemerkt worden, zoo als, om niet meer te noemen, *wel was den eersten grond gelegd*, D. I, bl. 33, *vervulling DER moeijelijke pligt*, D. I, bl. 69, enz. wel zijn. Doch wij willen op kleinigheden niet hechten. Anders zouden wij aanmerking kunnen maken op *mist* en *orkaan* te gelijk, D. III, bl. 11; op een *lagchend* gelaat, waarop duidelijk genoeg te lezen stond, welk een verontrus-

tenden indruk deze voorspelling op hem maakte, D. III, bl. 134; op de misstelling KLARA voor EMMA, D. III, bl. 304: op het veelvuldig gebruik van het woord *verafschuwen*, dat geen zuiver Nederduitsch is, enz.

Liever eindigen wij onze beoordeeling met de verzekering, dat men zich de lezing van dezen in vele opzigten verdienstelijken Roman niet zal beklagen, en met den Heer VAN APELTERN aan te moedigen, om zijne landgenooten op meerdere vruchten van zijnen geest te onthalen, waarbij wij hem den welgemeenden raad geven, dat hij zich vooral op oorspronkelijkheid toelegge en langwijligheid vermijde.

De uitvoering dezer boekdeelen is zeer net. Het eerste Deel heeft ander papier, dan de beide overige.

Onze Voorouders, in verschillende Tafereelen geschetst door Mr. J. VAN LENNEP. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij P. Meijer Warnars. 1841. In gr. 8vo. 401 bl. f 4-10.

De Heer VAN LENNEP gaat voort op de wijze, waarop hij dit in de beide vorige Deelen begonnen is, om ons onze Voorouders in verschillende Tafereelen te schetsen. Hij levert er ons in dit derde Deel wederom twee, die beide zeker met groot genoegen zullen worden gelezen. Het eerste en uitvoerigste is getiteld: *de Koorknaap*. Het verplaatst ons in den tijd van GODFRIED den Noorman, toen deze met ijzeren hand deze landstreken regeerde en het toppunt zijner magt had bereikt. Hij geeft ons eene fraaije en levendige voorstelling van den toestand des lands, van deszelfs ingezetenen, van deszelfs beheerschers, en van de betrekkingen, waarin deze laatste weder tot den Keizer stonden. Geheel beantwoordt het verhaal dan ook aan de bedoeling van het werk, door VAN LENNEP ondernomen, en schildert onze Voorouders in een belangrijk tijdperk hunner geschiedenis. De roman zelf, die tot voertuig moet dienen van datgene, wat de Schrijver ons aangaande den maatschappelijken toestand des lands in dit tijdvak wenscht mede te deelen, is gelukkig zamengesteld en houdt de aandacht geboeid. De tegenstelling van het Heidensch-Noordsche hof bij OLWINA, de moeder van GODFRIED, van de Christelijke huishouding van BERTRADA, en van de hofhouding van GODFRIED zelve, die uit staatsbelang de nieuwe Godsdienst heeft omhelsd, is zeer gelukkig. De karakters zijn goed geteekend en boezemen belangstelling in, zoowel dat van OLWINA, als van BERTRADA, van VANISSA en van GODFRIED, van RAVENING en den Valkenier, van den Koorknaap zelve vooral niet te vergeten. Dat het verloren gaan van den knaap als kind niet volkomen duidelijk of waarschijnlijk is, willen wij gaarne voorbij zien, en erkennen, dat wij ook in dit verhaal weder de bekwaamheid van den Schrijver

hebben erkend. Het is misschien niet zoozeer in de zamenstelling van den roman, dat zij zich vertoont. Ook hier is het geval, wat in de meeste romans van VAN LENNEP is op te merken, dat de intrigue te gemakkelijk en te spoedig te doorzien is, en zich ook niet door nieuwheld bijzonder aanprijst. Het is vooral in de *détails*, dat hij uitmunt, in de geheele wijze van schrijven en voordragt, in de gesprekken, die hij zijnen personen in den mond legt, in zijne beschrijvingen van menschen en plaatsen, en wat wij meer zouden kunnen noemen. Wij twijfelen dan ook geenszijs, of de *Koorknaap* zal met evenveel graagte worden ontvangen, als de vorige stukken van den vruchtbaren Schrijver. Hetgeen ons vooral beviel, is ook dit, dat hij ons voor een tijdvak, zoo verre van ons verwijderd, zoo ruw en ongepolijst, als dat, waarin hij ons verplaatste, zooveel belang heeft weten in te boezemen. De strijd tusschen het Christendom en de Heidensche Godsdienst, waarvan hier nog sporen worden gevonden, draagt daartoe niet weinig bij, en de invoering van den Noordschen Bard *НАКОН* is daarom eene gelukkige keuze, waaraan wij bovendien enkele fraaie zangen hebben te danken. De noot, die wij op bl. 333 lezen, getuigt van den goeden en juisten takt des Schrijvers. Hij verklaart daar, dat hij eerst voornemens was geweest, meer verbloemde spreekwijzen en omschrijvingen, waarvan de *Noormannen* zich gaarne bedienden, in zijn verhaal te gebruiken, maar dat hij daarvan teruggehouden werd door de aanmerking, dat, zoo de lokale kleur er door won, de duidelijkheid er door verliezen moest. Het is eene dwaze pedanterie, de personen, die men ten tooneele voert, in de taal van den tijd te willen laten spreken; dwaze pedanterie, omdat het meestal niet dan gebrekkig kan geschieden en, zoo het volkomen gebeurde, voor een groot deel der lezers onverklaarbaar zoude zijn. Wat zou er van worden, indien de Valkenier b. v. sprak in de taal van de negende eeuw? Zoo iets te willen doen, getuigt van weinig smaak, hoewel Rec. zich uit de laatste tijden voorbeelden herinnert van grootere en kleinere verhalen, die daardoor onleesbaar zijn geworden. Het spreekt van zelf, dat men geene gevoelens en denkbeelden in den mond van personen moet leggen, aan wier tijd deze geheel vreemd waren; maar overigens late men de menschen spreken, zoo als menschen van hunnen stand en hunne betrekking nu spreken.

Het tweede kortere verhaal in dit Deel, *de Hunenborg*, verplaatst ons in de tiende eeuw. Het stuk speelt minder op het groote tooneel der geschiedenis, maar verplaatst ons in het huiselijke leven, in de denkbeelden, begrippen en bijgeloovigheden van den geringeren stand van dien tijd. De *Witte Wijven* spelen er eene groote rol in, en het geheele verhaal zal zeker met genoegen worden ontvangen.

De Heer VAN LENNEP nadert nu langzamerhand de tijden,

die voor de romantiek vruchtbaarder worden, en wij beloven ons van zijne verhalen veel genoeg, als hij de ridderlijke en Grafelijke tijden in ons vaderland zal behandelen. Wij twifelen niet, of de deelneming van het publiek zal hem aansporen, om voort te gaan, en ons spoedig op nieuw op de vruchten van zijnen geest te vergasten. — Druk en uitvoering blijven zich gelijk.

Mercedes van Castilië. Een Verhaal uit de dagen van COLUMBUS. Naar het Engelsch van J. FENIMORE COOPER. III Deelen. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. In gr. 8vo. 818 bl. f 8 - 20.

COOPER behoort onder de vruchtbaarste Romanschrijvers van onzen tijd; maar, gelijk het doorgaans gaat met hen, die veel schrijven, op verre na niet alles, wat wij van zijne hand ontvangen, is even goed. Hij heeft zijn eigen gebied, en doorgaans is hij daarop ook volkomen te huis. Zoo lang hij zich daarbij bepaalt, hebben zijne romans eene eigenaardige schoonheid, die niet te miskennen is. Twee verschildende vakken van romans heeft hij met uitstekend gevolg behandeld. Het zijn die, welke in *Noord-Amerika* spelen, en die, waarin hij de zee tot zijn hoofdtooneel heeft gekozen. De *Spion* behoort zeker tot de voortreffelijksten van zijne hand. De verhalen, waarin hij ons in de bosschen van zijn vaderland verplaatst, en de *Indianen* ten tooneele voert, zullen altijd met groot genoeg gelezen worden, en *LONGUE CARABINE*, wien hij nu in vijf levenstijdperken heeft geschilderd, heeft menigen lezer groot belang ingeboezemd. Ook onder zijne zeeromans zijn er verscheidene, die hoogen lof verdienen. Verlaat hij dit grondgebied, zoo is hij blijkbaar minder op zijne plaats en is minder gelukkig geslaagd.

Te ontkennen is het evenwel niet, dat er onder zijne latere romans, zelfs onder die, waar hij zich op zijn eigen territoir bevindt, verscheidene zijn, die de vergelijking met de vroegeren niet kunnen doorstaan. Zij dragen de blijken van zekere uitputting van zijnen geest, die zich in vervellende uitvoerigheid en gerektheid openbaart. Naar Recensents oordeel is dat ook in den hier aangekondigden roman zeer zichtbaar, en hij zal niet ontkennen, dat hij de lezing met moeite heeft ten einde gebragt.

De keuze van het onderwerp komt Rec. voor niet gelukkig te zijn. Het is niet een verhaal uit de dagen van COLUMBUS, maar het is het verhaal van den togt zelve van COLUMBUS. En zietdaar de verbeelding van den Romandichter aan enge banden gelegd. Hij mag in eene geschiedkundige zaak van dat belang geen duim breed van de waarheid afwijken, en al de bijzonderheden van den togt zijn zoo bekend,

zoo honderdmalen medegedeeld, dat ze voor eenen roman geene geschikte stoffe meer opleveren. Wat bij het lezen van de geschiedenis van COLUMBUS belang inboezemt, verveelt hier, omdat het hier misplaatst is. Dat geldt niet minder van al de moeilijkheden, waarmede de groote man te strijden had, vóór dat hij het zoo ver kon brengen, dat men hem een paar kleine scheepjes toevertrouwde. Dat is alles goed voor de geschiedenis, maar past niet in den roman. Reeds van den aanvang van het boek af is deze zucht, om het verhaal zoo veel mogelijk te rekken, zichtbaar, en de eerste hoofdstukken over het huwelijk van ISABELLA en FERDINAND hebben eigenlijk volstrekt geene betrekking op den roman.

Wat nu het romantische gedeelte betreft, waarmede het historische is verbonden, ook dit heeft Rec. weinig behaagd. De veelvuldige gesprekken tusschen MERCEDES, BEATRIX en de Koningin over COLUMBUS en zijne plannen zijn althans niet minder langwijlig, en de spil, waarom de roman draait, de deelneming van den held des verhaals aan den togt van COLUMBUS onder eenen verdenken naam, is vrij zonderling; vooral is het noch in den geest van den tijd noch ook door eenig verstandig doel gewettigd, dat die deelneming ook na het welgelukken der ontdekkingsreize geheim moet blijven. Was dat, opdat de tegenwoordigheid van eenen Spaanschen Grande op de kleine vloot aan de historische getrouwheid van het verhaal geen afbreuk zoude doen?

COOPER heeft het eentonige en weinig belangwekkende van zijne romantische inkleeding gevoeld, en daarom waarschijnlijk de episode van de zuster van den Indiaanschen *Cacique*, OZEMA, er ingevlochten. Doch of de roman zelf daardoor wel veel gewonnen heeft, daaraan zou Rec. twijfelen. Bij hem althans wekte de geschiedenis van de wel niet met opzet bedrogene, maar toch ongelukkige *Indiane* geene aangename gewaarwordingen op; terwijl het ook geen episode is, die door nieuwhed van vinding treft.

Over het geheel genomen oordeelt Rec. dus ongunstig over dit boek als *roman*. Is het iemand te doen om een verhaal van de ontdekking van *Amerika* te lezen, dat kan hij hier vinden. Maar liever raadde Rec. hem aan, een louter geschiedkundig werk over dat onderwerp ter hand te nemen; want aan het romantische in dit boek verliest hij niet veel.

De vertaling is goed en de druk netjes; het vignet kon beter zijn: maar de Schrijver heeft te veel van het geduld gevergd, om aan vele lezers te kunnen behagen.

BOEK BESCHOUWING.

Het Leven van Jezus, stichtelijk Huisboek door E. G. A. BÖCKEL, Th. et Phil. Dr. Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1841. In gr. 8vo. 832 bl. f 6 - 60.

Onder de verblijdende kenteekenen van het ontwakend godsdienstig leven onzer dagen behoort voorzeker ook de belangstelling in den eigenlijken hoofdinhoud des Evangelies en in CHRISTUS, deszelfs middelpunt. Hoogstwelkom is ons daarom iedere poging, welke, onder Gods zegen, dienen kan, om den persoon en de geschiedenis van den Verlosser in het helderst licht te plaatsen. Niet alleen is voor den Godgeleerde van professie de meer wetenschappelijke beschouwing van JEZUS leven, ook van een apologetisch standpunt, in de laatste jaren tot behoefte geworden, maar ook de beschaafde leek heeft het regt, om te verderen, dat de resultaten dier apologie worden dienstbaar gemaakt aan de versterking van zijn allerheiligst geloof. Of moet niet al de kennis, die men van het Hoofd der gemeente verkrijgt, dienen, om zijne leden op te bouwen in Hem? In *zooverre* heeft dus de Schrijver van het werk, dat voor ons ligt, de behoeften onzer dagen doorzien, en deed de Vertaler wèl, het onzen landgenooten aan te bieden.

Het is billijk, een werk te beoordeelen zoowel naar het *doel*, hetwelk de Schrijver verklaart beoogd te hebben, als naar de hoofdvereischten der wetenschap, waartoe het behoort. Wij weten wel, het is een *stichtelijk Huisboek*, geen geleerde Verhandeling, die voor ons ligt; maar wij weten tevens, het leven van JEZUS is in de laatste jaren een gedeelte geworden der theologische *wetenschap*, en eene practische bewerking van hetzelfde moge niet alle resultaten der wetenschap kunnen gebruiken, zij mag dezelve

evenmin voorbijzien als ignoreren. En dat vooral bij het doel, dat de Schrijver zich voorstelt. »Hij wilde een te-»gengif geven tegen de verwarde denkbeelden en ongeloo-»vige begrippen, welke in zijn vaderland, vooral door on-»wetenschappelijke lezers, uit het veelbesproken werk van »*STRAUSS* in menigte waren geput.” Derhalve, hij schrijft voor menschen, die de bedenkingen van *STRAUSS* kennen, (dus geene onbeschaafden of onkundigen) meer of min door dezelve zijn geslingerd, maar niet wetenschappelijk genoeg, om die te wederleggen. Toetsen wij zijn werk aan de behoefte van zulke lezers, en te gelijk aan eenige vereischten, die bij iedere, zelfs practische bewerking van *JEZUS* levensgeschiedenis onmogelijk kunnen gemist worden.

Een der eerste vereischten, zonder welke zich geen leven van *JEZUS* laat bewerken, is, dat de Schrijver althans eenig denkbeeld hebbe van *chronologie* der Evangelische geschiedenis. Wij zijn met het onzekere en moeilijke van zulk een onderzoek niet onbekend, en kunnen het in een stichtelijk Huisboek niet verlangen, dat de Schrijver ons uitvoerig bekend make met de beginselen, die hij in dit opzigt heeft gevolgd; maar hij dient tóch éénige vaste methode in dit opzigt te hebben verkozen, en de practische bewerking van de Evangelische geschiedenis moet hier het resultaat van wetenschappelijkén voorarbeid zijn. Recensent moet bekennen, vruchteloos te hebben getracht, uit de volgorde, waarin de Schrijver hier de Evangelische verhalen voorstelt, iets bepaalds omtrent zijne chronologische voorstellingen op te maken. De wenken, die in het Evangelie zelf voorkomen, om vaste tijdperken te bepalen, vond hij bijna nergens gebruikt. De rangschikking der gebeurtenissen is hoogst willekeurig. B. v. Deel I, bladz. 62, laat de Schrijver het kind *JEZUS* met zijne ouders, na de voorstelling in den tempel, naar hunne woonplaats terugkeeren, (naar *Nazareth* derhalve) en daarop volgt dan NB.! het bezoek der wijzen te *Bethlehem*. Ja, zóó is het gemakkelijk, de chronologische bezwaren tusschen de twee eerste Hoofdstukken van *MATTHEUS* en *LUCAS* — over te springen. Zoo laat hij, in Deel II, zonder eenige reden,

de behandeling van LUCAS XVIII: 1—14 vóór die van LUCAS XVI gaan. En de voorstelling van de volgordé der verschijningen van den opgewekten JEZUS is zoo willekeurig en onbestemd, dat het vruchteloos is, hier naar orde of regel te zoeken.

Een ander vereischte eener levensgeschiedenis van JEZUS is voorzeker, dat de Schrijver toone eenige theorie zich te hebben gekozen omtrent *de verwantschap der synoptische Evangelien*, en derzelver verband met het Evangelie van JOHANNES. Zóó alleen kan men tot eene goede harmonie der geschiedenis opklimmen. Dan alleen zal men weten, om wat reden en in hoeverre men aan het verhaal van den eenen Evangelist boven dat van den anderen de voorkeur moet geven. Tot welk een geheel ander resultaat zal men komen, wanneer men b. v. MATTHEUS voor de bron van MARCUS en LUCAS houdt, dan wanneer men meent, dat allen uit de gemeenschappelijke bron eener mondelinge overlevering geput hebben. Ook van zulk eenen gang van denkbeelden vinden wij zeer weinig sporen in het werk, dat voor ons ligt. Gewoonlijk schijnt de Schrijver aan de voorstelling van MATTHEUS de voorkeur *niet* te geven, (b. v. D. I, bl. 150, 192. D. II, bl. 248 en elders.) Nu, daar hebben wij vrede mede, schoon de Schrijver geene redenen opgeeft. Maar waarom volgt hij dan elders weder de voorstelling van MATTHEUS boven die der andere Evangelisten? B. v. waar hij volgens MATTH. XIII alle de daar vermelde gelijkenissen voorstelt, als *op eenmaal* door JEZUS uitgesproken? D. I, bl. 337. Waarom komt het onderscheid tusschen den synoptischen en Johanneïschen CHRISTUS (ook aan practische wenken zoo rijk, en aan menschen, die van STRAUSS hebben gechoord, niet onbekend) geene enkele maal ter sprake? Waarom wordt het eigendommelijke van JEZUS uitspraken bij JOHANNES zoo weinig aangewezen, en nimmer zelfs opgemerkt, waar de uitspraken van JEZUS in die van JOHANNES overgaan? (b. v. JOH. III: 16—21 — een dergelijk voorbeeld, JOH. III: 31 enz., dat wij, D. I, bl. 137, zeer ten onregte als voortzetting van de woorden des Doopers zien opgegeven.)

Waarom, eindelijk, wordt de volgorde der gebeurtenissen, zoo als JOHANNES die voorstelt, nu eens gevolgd, en dan weder plotseling voor die der andere Evangelisten verlaten?

Niet minder werd hier vereischt eene wel voorzichtige, maar ook grondigè uitoefening van zoowel *lagere* als *hoogere* kritiek. — Om te doen zien, hoe gebrekkig de resultaten dezer wetenschap hier worden opgenomen, merken wij alleen op, dat hier LUCAS II: 2, om de moeijelijkheid der Exegese, voor onecht wordt gehouden, en integendeel JOH. VIII: 1—11 als echt wordt voorondersteld, zonder dat eenige der bezwaren, tegen deze pericopa ook van exegetisch en archaeologisch grondgebied ingebracht, in de voorstelling dezes verhaals blijken gevoeld, veel minder vereffend te zijn. Nog merken wij op, dat die gebeurtenissen, welke als tweemaal geschied in de Evangeliegeschiedenis worden voorgesteld, (b. v. tempelreiniging en wonderbare spijziging) hier, zonder éénigen grond, slechts eenmaal vermeld worden, terwijl het tweede verhaal óf verzwegen, óf als eene onjuistheid van den Evangelist wordt beschouwd. Wij weten wel, dat dit niets minder dan nieuw is, maar in een stichtelijk Huisboek moest zoo iets óf niet geschied, óf grondiger gestaafd zijn. Niets is schadelijker voor den leek, dan ongemotiveerde sceptische wenken.

Bovenal echter zal het moeten blijken, dat de Schrijver iets van *Exegése* weet, waar hij de uitspraken en redenen des Heeren behandelt. Wij vorderen hier niets minder, dan een' grondigen Commentarius. Maar ook eene stichtelijke Paraphrase kan resultaten van goede Exegese bevatten, en mag althans niets behelzen, dat daarmede lijnregt in strijd is. En echter, de goede lezer leert hier menige uitspraken dadelijk verkeerd, althans onjuist verstaan. Gij vraagt voorbeelden? JEZUS heeft zich, JOH. X: 30, juist door dit gezegde van den Vader onderscheiden! — De opvatting van het teeken van JONA den Profeet, MATTH. XII: 40, wordt (waarschijnlijk naar voorgang van DE WETTE) met ééne pennestreek veroordeeld. — De redenen

van JEZUS, MATTH. XXV, worden (D. II, bl. 322—324) enkel overgeschreven. — JEZUS laatste gesprekken en gebed JOH. XIV—XVII worden geheel met stilzwijgen voorbijgegaan. — JOH. V: 28, 29 wordt zonder reden van eene *zedelijke* opstanding verklaard, alleen om den wil van het voorgaande. LÜCKE, (om slechts dezen alleen te noemen) dien de *Theol.* en *Phil. Dr.* BÖCKEL toch moest kennen, had hem beter kunnen onderrigten. Had hij dezen nageslagen, hij zou, bij de behandeling van JOH. VI: 54 en vervolg., het eten van JEZUS vleesch en het drinken van zijn bloed anders hebben geëxpliceerd, en de quaestie, in hoever het Avondmaal hier den Heer voor den geest hebbe gezweefd, niet met een diep stilzwijgen zijn voorbijgegaan. Hij zou dan, waar hij met LÜCKE eene verklaring van JOH. II: 19 geeft, die van de Johanneïsche interpretatie vs. 21 afwijkt, althans iets tot redding van het welbegrepen gezag des Apostels hebben moeten opmerken. — Ware hij meer met de Exegese vertrouwd geweest, hij had dan, meenen wij, MATTH. XXIV niet uitsluitend van *Jeruzalems* verwoesting verklaard, niettegenstaande SCHOTT hem reeds vóór jaren beter had kunnen onderrigten: hij zou de moeilijke plaats, MATTH. XXVII: 9, 10, niet onopgehelderd hebben gelaten, en althans iets, al ware het slechts vier woorden, hebben gezegd, om ons te doen raden, hoe hij b. v., bladz. 442, JOH. XXI: 15^a (wij zouden hier honderd andere even disputabele en even weinig opgehelderde plaatsen kunnen noemen) wil hebben opgevat. En dit zijn slechts eenige algemeene en onveranderlijke eigenschappen, die in geen leven van JEZUS gemist mogen worden. Toetsen wij het werk nu aan eenige andere eischen, waaraan het in onze dagen tegenover dat van STRAUSS en voor beschaafde Christenen moet beantwoorden, wij meenen er dan niet minder zwakke zijden aan te ontdekken.

Wij zouden onregt doen, wanneer wij hier eene doorloopende wederlegging van STRAUSS wilden verlangen. Eene geregelde handhaving van het meer Christelijk standpunt, tegenover eene of rationalistische of mythische ver-

minking der Evangeliegeschiedenis kon hier niet plaats vinden. Echter moet zulk een leven van JESUS, als hier voor ons ligt, te gelijk eene *practische apologie* der Evangeliegeschiedenis zijn; dat is, alle bijzonderheden moeten zóó worden voorgesteld, dat de grootheid van onzen Heer geloovig worde geëerbiedigd, ook waar wij zijne handelwijze niet begrijpen; dat de Godewaardigheid eener zaak helder in het oog valt, ofschoon hare mogelijkheid duister blijft; dat den leek zelven alzoo, door de versterking zijner heiligste overtuiging, het wapen worde in handen gegeven, om den aanval des ongeloofs te bestrijden. Aan deze vereischten getoetst, komt ons het werk van BÖCKEL hoogst gebrekkig voor. Men vrage niet, of het hier dan geheel aan stichtelijke wenken en belangrijke opmerkingen ontbreekt? Wij zouden die vraag met de wedervraag beantwoorden, of deze, zelfs bij de schraalste behandeling van een zoo verheven onderwerp, wel immer geheel *kunnen* ontbreken? Maar juist om den rijkdom en de verhevenheid der zaak meenden wij regt te hebben, om meer te verwachten, dan ons hier gegeven is. Oordeelt zelve!

De *grondbegrippen*, welke in de behandeling der Evangeliegeschiedenis voorkomen, en welke verschillende opvatting op de voorstelling dier geschiedenis zoo krachtigen invloed heeft, zijn hier hoogst onjuist voorgesteld; b. v. de denkbeelden, die de Schrijver hecht aan de woorden *Gods Zoon, Messias, Logos* enz. Zijn *wonderbegrip*, dat bl. 119—122 ons meer te raden dan te lezen geeft, komt ons al hoogst onvolledig voor. Zijne voorstelling van bezetenen als krankzinnigen moge op waarheid rusten, maar is, zoo als zij daar ligt, veel te onbepaald, daar er niets ter verklaring van den oorsprong dezer voorstelling, of van de verschillende vormen, waarin zij voorkomt in het *nieuwe Verbond*, wordt aangemerkt. Al wat tot de hoogere natuur van CHRISTUS betrekking heeft, is hoogst vaag ontwikkeld. B. v. D. II, bl. 22 zal JESUS het murmureren der scharen, JOH. VI: 60, hebben vernomen (wij weten niet waarom) *door zijne Goddelijke alwetendheid*. Nu verwacht men dan althans de vermelding van die diepere

kennis onzes Heeren bij bijzonderheden, die daartoe veel meer aanleiding geven; (b. v. in de geschiedenis van NATHANAËL, de Samaritaansche vrouw, de stater, den man met de waterkruik enz.) maar bij de behandeling dier bijzonderheden vindt men er *niets* van, terwijl men evenmin de vraag beantwoord ziet, of de Heer dan langs een' meer gewonen weg alle die vreemdschijnende bijzonderheden hebbe vernomen. De Schrijver zwijgt er maar geheel van.

Een ander vereischte zal wel zijn, dat men, bij het bewerken der Evangelische geschiedenis, de minder gewone opvatting, die men volgt, genoegzaam handhaaft tegen het meer gewone gevoelen, dat men zich genoopt ziet te verlaten. Rec. vindt er hier geen spoor van. De verzoekingsgeschiedenis moge hier ter proeve verstrekken. Het zal eene *inwendige* verzoeking zijn geweest. Regt goed. (Waarom ook niet tevens een spiegel der doorlopende verzoeking, waarmede JEZUS in geheel zijn leven te worstelen had, zoo als HASE haar zoo schoon, en zoo rijk aan practische wenken, voorstelt.) Maar nu vraagt de leek, hoe heb ik dan hier over dien *Duivel* te denken? is dit dan een Parabel? is het een droom? was het eene zinsverrukkings? was het een menschelijk verzoeker? en, zoo de verzoeking *inwendig* was, kwam zij dan door eene inwerking van den boozen Geest, of uit JEZUS eigene ziel? en, in het laatste geval, hoe was dit mogelijk, bij zijne volmaakte heiligheid? Zoo vraagt de leek, en vindt die vragen niet beantwoord. — Even dergelijke voorbeelden vinden wij in de voorstelling van JEZUS lijden in *Gethsemané*, van zijne klagt aan het kruis, enz. enz.

Waar de Schrijver *gissingen* waagt, is hij niet gelukkiger. De *Gadarenen* zullen JEZUS gebeden hebben, om uit hunne landpalen te vertrekken, *in het gevoel hunner diepe onwaardigheid*, even als PETRUS, LUCAS V: 8. — JEZUS zal zich tusschen den eersten en achtsten dag na zijne opstanding hebben opgehouden in het huis van JOHANNES, bij zijne Moeder! En dat zou niemand der Discipelen geweten hebben!!!

Wil men een bewijs van de *oppervlakkigheid*, waar-

mede de Schrijver over de moeilijkste zaken henen vliegt, men leze de behandeling van de wijzen uit het Oosten, de opwekking van JAÏRUS dochter en van LAZARUS, het doel van den intogt van *Jeruzalem*, en de beschrijving van de betrekking tusschen JEZUS en JOHANNES den Dooper. Zoo spreekt men niet, Heer BÖCKEL! over zaken, die aan de nieuwste Kritiek en Apologetiek zooveel moeite hebben gekost! Zoo oppervlakkig en onbekookt schrijvende, en met ééne pennestreek bergen van zwarigheden wegcijferende; als waren het molshoopen, doet gij den leeken, die »verwarde denkbeelden en ongeloofige begrippen» uit STRAUSS geput hebben, meer kwaad dan goed: want STRAUSS is duizendmaal grondiger dan gij!

Verder moeten in een dergelijk werk, zonder noodzaak of tegengif, geene twijfelingen in het hart der lezers worden opgewekt. Waarom dan JOH. II: 1—11 behandeld, vóór er over JEZUS als Wonderdoener is gesproken; terwijl de voorstelling der zaak, als »aanbieding van een belangrijk geschenk,” ons onwillekeurig doet denken aan de flaauwe verklaring van Prof. PAULUS, die hier van eene »*erfreuliche Hochzeitsgabe*» spreekt? Waarom, zonder genoegzaam bewijs, het wandelen van JEZUS *op de zee* als eene wandeling *langs het strand* voorgesteld. Waarom JOHANNES gezantschap aan JEZUS, MATTH. XI, als vrucht van ongelooft en twijfeling beschouwd? — Insgelijks zou het den Schrijver, voor zijn practisch doel, zeer geholpen hebben, indien hij wat meer partij had getrokken van het nieuwste en beste, dat in zijn vaderland over het leven van JEZUS is uitgekomen. Maar behalve eenige sporen, dat hij NEANDER kent, (hij volgt dien in zijne opgave van het zamenstel der bergrede bij MATTHEUS en bij de verklaring der oorzaken van JUDAS verraad, echter zonder hem te noemen), zagen wij vruchteloos naar eenige proeven om, dat hij ook in dit opzigt het leven van JEZUS naar de hoogte van zijn' tijd heeft bearbeid.

Nog iets. Bij den rijkdom der Evangeliegeschiedenis is het de pligt van iederen grondigen bearbeider, om het sijne onderscheid, dat, bij veelvuldige overeenkomst, tus-

schen sommige daden en gelijkenissen des Heeren valt op te merken, niet voorbij te zien. Maar nu vergelijkte men, wat Dr. BÖCKEL over de drie gelijkenissen, MATTH. XIII: 44—50 voorkomende, opmerkt, en hoe weinig hij dit fijne onderscheid heeft gevoeld! Ook hier had NEANDER hem op den weg kunnen helpen. — Of wil men een ander voorbeeld; de overeenkomst en het verschil tusschen sommige aan elkander verwante wonderen des Heeren, welke soms zoo veel tot opheldering der zaak en tot versterking des geloofs dient, wordt bijna nimmer opgemerkt. Meermalen doet de Schrijver niets meer, dan met zijne woorden, zonder verdere opheldering, te verhalen, wat de lezer reeds uit het Evangelie weet.

Voor al zou men in zulk een werk eenige handhaving verlangen van die gedeelten der Evangeliegeschiedenis, welke in den laatsten tijd door het ongeloof het stoutmoedigst zijn aangetast. Maar — wonderlijk verschijnsel! over de waarheid van JEZUS dood, opstanding en hemelvaart, over de geloofwaardigheid der berigten van Engelverschijningen en andere buitengewone gebeurtenissen, wordt, naar de behoeften van den leek, geen enkel woord gesproken. Niet alleen, dat geen enkele bedenking wordt opgelost, maar zelfs die bewijzen der waarheid, die in de Evangeliegeschiedenis zelve liggen, worden bijna niet gebruikt. Wij kunnen gerust zeggen, dat de Schrijver, hoe nader hij aan het gewichtig slot van JEZUS eerste en tweede leven op aarde komt, telkens korter, oppervlakkiger en onbeduidender wordt. In de lijdens- en opstandingsgeschiedenis vindt Recensent bij VAN DER PALM, in zijnen *Bijbel voor de Jeugd*, nog oncindig meer grondigheid en degelijkheid, dan in dit werk. Eene vergelijking van beide werken op die punten zal den onbevooroordeelden hetzelfde doen erkennen.

Ten slotte. Het groote *doel* eener levensgeschiedenis van JEZUS is immers, te doen opwassen in zijne zaligmakende kennis. Vragen wij dan nu aan het slot van dit boek: is ons de persoon van CHRISTUS, is ons de onvergelijkelijke Harmonie zijner Goddelijke menschheid hier

rijker, dierbaarder, verhevener voorgekomen? Is Hij, in al zijne volheid, hier hoofdinhoud niet alleen van de geschiedenis, maar ook van hare practische aanwending? Rec. zou waarlijk leed dragen, zoo hij aan iemands stichting schade deed; maar voor zichzelf moet hij, de hand op het hart, die vraag ontkennend beantwoorden. De hooge verhevenheid van CHRISTUS is door BÖCKEL's werk in geen helderder licht geplaatst, dan wat de (hier niet verklaarde, b. v. JON. I: 1—14) uitspraken van het Evangelie daarover doen opgaan. Het verband zijner verschijning met de opvoeding der menschheid tot een Goddelijk leven is hier, aan de hand der geschiedenis, bijna niet ontwikkeld. Wil men eene proeve, hoe schraal de stichtelijke aanwending der geschiedverhalen kan zijn, men sla eens Deel II, bl. 444, 445, op, waar men in 20 regels de toepassing op het heerlijke XXIste H. van JOHANNES vindt. Het is voor het overschrijven niet belangrijk genoeg. — Kortom, het komt ons voor, dat dit werk eenen *Phil. en Theol. Dr.* geenszins tot roem verstrekt. Rec. althans, schoon hij slechts de helft van die titels draagt, zou niet gaarne met zulk een werk voor den dag komen, bij hetgeen hij meent, dat tot eene goede bewerking van JEZUS leven vereischt wordt.

Vraagt men ons, of nu het werk tot stichting geheel ongeschikt is te keuren, wij antwoorden, *neen*; maar alleen voor hem, die niets dan eene stichtelijke paraphrase van JEZUS levensgeschiedenis verlangt; en zelfs voor dezen zouden wij aan de werken van HESS of van VANDER PALM verre de voorkeur geven. Onder de menigte echter van stichtelijke lectuur, waarmede ons publiek (bij hooge schaarschheid van wetenschappelijk-theologische letterkunde) wordt overstroomd, kan ook dit werk gerust eene ongedeerde plaats naast zoo vele andere bekleeden.

Rec. kent noch den Schrijver noch den Vertaler. Hij sprak alleen uit liefde tot de zaak en de wetenschap. Voor minkundigen zeide hij reeds te veel. Deskundigen zullen gevoelen, dat hij veel meer had kunnen en moeten zeggen. Hij hield vele aanmerkingen nog terug, en kon de proe-

ven, waarmede hij de hier gegevene staafde, gemakkelijk verdubbelen. Genoeg: bleek het uit het gezegde, dat het geene gemakkelijke taak is, een (zelfs een alleen stichtelijk) leven van JEZUS in onzen tijd te bewerken, het moge tevens zijn gebleken, dat een welbewerkt leven van JEZUS, waarin de resultaten der nieuwste wetenschap zijn opgenomen, eene der schoonste vruchten der nieuwere Theologie zou wezen. Welligt echter zou de stand der wetenschap in vele opzigten nog moeten veranderen, om rijp voor zulk eene onderneming te zijn.

De Vertaler heeft enkele goede aanmerkingen aan het werk toegevoegd, en iedere afdeeling met toepasselijke dichtregelen versierd. Hij besluit zijne Voorrede met *Hebr.* XIII: 8. Wij onderschrijven die spreuk van harte, en voegen er, met betrekking tot dit werk, eene andere bij: *Philipp.* I: 18. — *Tantum.*

De Kerkhervorming een zegen van God. Leerrede over Psalm CXVIII: 27^a; gehouden op den 31 October 1841, door ISAAC PRINS, Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij S. J. Prins. 1841. In gr. 8vo. 48 bl. f: -50.

In deze voortreffelijke Leerrede wijst de Prediker aan, dat de Kerkhervorming der XVIde Eeuw een *zegen* is, omdat zij aan de H. Schrift haar onbetwistbaar gezag — aan de openlijke Godsvereering hare oorspronkelijke eenvoudigheid — aan het geloof zijn' hechten steun — aan de Godsvrucht haar zuiver beginsel en hare juiste rigting — en aan de hoop hare onbedriegelijke zekerheid heeft teruggegeven. Om aan te toonen, dat die Kerkhervorming een *zegen van God* is, betoogt hij, dat God haar heeft voorbereid — daargesteld — bewaard — en bevestigd. En eindelijk: dat God den zegen der Kerkhervorming *aan ons* heeft gegeven, geeft aanleiding, om op te wekken tot dankbaarheid — tot waardig gebruik maken van de voorregten, door de Hervorming aangebragt — en tot aanwen-

ding van alles, wat men kan, om, door gepaste middelen, anderen ook in die voorregten te doen deelen.

Wij vatten onze beoordeeling van dit stuk geheel zamen in het zeggen van SALOMO: *een reden op syn pas gesproken is [als] gouden appelen in silvere gebeelde schalen.* Spr. XXV: 11.

Leerrede ter bevestiging van W. A. VAN MEURS, als Leeraar bij de Hervormde Gemeente te Kampen, uitgesproken den 9 Januarij 1842, door J. J. RAMBONNET, Theol. Doct. en Pred. te Kampen. Te Kampen, bij K. van Hulst. 1842. In gr. 8vo. 35 bl. f: -40.

Het was voor den Eerw. RAMBONNET eene niet gemakkelijke taak, als bevestiger van den Heer VAN MEURS op te treden. *Ref.* zou daarvan meer kunnen zeggen, maar hij wil de bescheidenheid en wijsheid van den waardigen Redenaar eerbiedigen. De leerrede zelve is van waarheid en wijsheid, van opregtheid en gepastheid een uitstekend blijk. De tekst is: *Één is uw Meester, namelijk CHRISTUS.* Daarom, zoo is het plan, moeten wij 1) zijne leer verkondigen, 2) zijn voorbeeld ons ter navolging voorstellen, 3) zijne goedkeuring zoeken, en 4) ons te zamen als zijne leerlingen beschouwen. Dunkt iemand veelligt deze schets min of meer zonderling, hij leze, bedenke de omstandigheden, en oordeele dan eerst. Zijn oordeel zal dan van het onze wel niet verschillen, en waarheid, wijsheid, voorzigtigheid ruimschoots aan dit stuk toekennen. Moge dit woord ingaan tot het oot en hart van zoo velen, die den eerwaardigen Leeraarsstand onteeren, door klanken zonder zin, Bijbelsche woorden zonder Bijbelsche waarheid op den predikstoel te brengen, daarmede zich bij de wufte volksmenigte eenen naam maken, en de banier der formulier-regtzinnigheid hoog in de lucht steken..... Maar, als gezegd: de waardige RAMBONNET, gevoelende, dat CHRISTUS *onze Meester is*, laat met wijsheid dit kraaijen en vlagvoeren onaangeroerd. Intusschen, om eene

bij zeker volkje geliefkoosde uitdrukking te bezigen: *als men wilde, men kon er zich bij nederleggen!!*

Ref. is nooit te *Kampen* geweest, en staat noch tot die Gemeente, noch tot eenigen van hare Leeraren in eenige betrekking.

Sapienti sat!

Dissertatio historico-medica de necessitudine, quae fuit apud veteres inter religionem et medicinam, quam — publico ac solemnī examīni submittit NOLLE DIRKS SIJBRANDI, Harlemensis. Amstelædami, apud J. D. Sijbrandi. 1841. 8vo. maj. forma. p. 216. f 3 - 00.

Er wordt geklaagd, en niet zonder reden, dat de beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde in ons land veel te wenschen overlaat. Het gebeurt inderdaad vrij zeldzaam, dat onderwerpen van geschiedkundigen aard tot Academische proefschriften gekozen worden. Men vrage toch niet: wat baat den toekomstig practischen Geneesheer de studie van de Geschiedenis der Geneeskunde? Zij is immers slechts bespiegeling, en wat nut zal men van haar voor of op de practische loopbaan te wachten hebben? Maar bestaat de Geneeskunst niet geheel door en uit de ondervinding? Het is de beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde, die de uitkomsten van genomene proeven en gedane waarnemingen aan de hand geeft. Elk Geneeskundige beoefent in zekeren zin de Geschiedenis, wanneer hij de ondervinding zijner voorgangers tracht zich ten nutte te maken. Men verstaat echter door beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde iets meer, dan alleen de overneming der ondervinding van anderen. Zij wordt bij eene meer gezette behandeling de wijsgeerige beschouwing van den oorsprong, de ontwikkeling en de vorderingen des Geneeskunde; het zij, dat men haar in het afgetrokkene, geheel op zichzelf staande beschouwe, of, hetwelk beter is, dat men haar in verband met de Wereldgeschiedenis beoefene; want in hoe uitgebreiden zin men ook de Geschiedenis der Geneeskunde behandelde, zij beslaat steeds slechts eene kleine plaats in de groote geschiedrol der volken. Van zulk een standpunt gezien, is echter hare beoefening geene gemakkelijke taak. Hij, die

haar beoefenen wil, moet vele voorbereidende kennis bezitten; hij moet eenen wijsgeerigen zin hebben en tevens geen vreemdeling zijn in het practische gedeelte. Het menschelijk leven en bedrijf bezorgt den beoefenaar der Geschiedenis de stof; de wijsgeerige Arts bewerkt deze ten nutte der kunst, ten voordeele van zichzelf. Welk een arbeid zou de Heer SIJBRANDI ondernomen hebben, indien hij het eerst opgevatte voornemen had ten uitvoer gebracht, om bij alle volken, vooral ook bij de *Egyptenaren*, het verband tusschen de Godsdienst en de Geneeskunde na te sporen. Zulk een arbeid zou zelfs de krachten van eenen DE CLERC EN FREIND te boven zijn gegaan, zoo als dit uit hunne nagelatene werken blijkt. SPRENGEL EN HECKER bekennen mede nog in veel te kort geschoten te zijn. De Heer SIJBRANDI heeft derhalve beter gedaan, de geschiedenis van slechts twee volken der oudheid tot het onderwerp zijner bespiegeling te kiezen; de stof was reeds ruim genoeg. Hij zal het verband tusschen de Godsdienst en de Geneeskunde bij het *Israëlitische volk* en bij de *Grieken* nagaan. Van het standpunt, hetwelk hij zich ter behandeling van dit onderwerp gekozen heeft, zal hij onderzoeken, welken invloed de kennis van, of het geloof aan éenen God en van het Veelgodendom op de Geneeskunde uitoefende. Ofschoon hij zegt niet zoo zeer op de volken als wel op deze beide vormen van Godskennis te willen letten, zal nogtans het Israëlitische volk de kennis van den eenigen waren God moeten vertegenwoordigen; terwijl de *Grieken* de vertegenwoordigers van de veelheid der Goden zullen zijn. De *Grieken* kunnen echter niet als bij uitsluiting tegen het volk van *Israël*, eenig in de Geschiedenis, overstaan; terwijl de *Grieken* niet het eenigste volk waren, overgegeven aan het *Polytheïsmus*. Het menschedom was in meerdere of mindere mate ter prooije aan afgoderij, toen ABRAHAM geroepen werd, om de vader der geloovigen te zijn. God verwaardigde ABRAHAM met het licht der openbaring naar de behoefte van dien tijd. Door ABRAHAM werd de kennis van den eenigen God (*Monotheïsmus*) zoo vast gegrond, dat zij nog tot op dezen dag bij het verstrooide volk van *Israël* blijft voortduren, ja als een struikelblok schijnt te zijn voor de aanneming van het Woord, hetwelk bij God was en God was. (Joh. I: 1.) De kennis van den éenigen, waarachtigen God ziet men dus hier slechts bij één volk; terwijl de overige volken gedurende een' langen tijd den Hemel naar goed-

dunken met velerhande soorten van Goden (*Polytheïsmus*) stoffeerden. Men zou echter in twijfel kunnen trekken, of de invloed van het *Monotheïsmus* en *Polytheïsmus* op de ontwikkeling van de Geneeskunde zoo groot is geweest, als de Schrijver dien vooronderstelt, door de verdeeling zijner Dissertatie daarvan afhankelijk te maken. In elk geval kan de zaak (hier de Godsdienst) van de volken niet zoo gemakkelijk geheel afgescheiden worden, vooral met betrekking tot den voortgang der Geneeskunde. Dit valt toch bij het volk van *Israël* als van zelf in het oog.

De Schrijver splitst zijne Verhandeling in twee hoofddeelen, gelijk gezegd is, en elk gedeelte wederom in twee onderdeelen. Bedriegen wij ons niet, dan ligt ten grondslag zijner verdere verdeeling de inleiding tot de Ziektekunde van *FRIEDLÄNDER*, die later ook de Geschiedenis der Geneeskunde, bij wijze van voorlezingen, zeer beknopt, doch onderhoudend, behandeld heeft.

In de eerste onderafdeeling spreekt de Schrijver van de betrekking der ziekten tot God, en beschouwt hij deze als straffen van de Godheid, welke zij door de genezing wederom ophief. Vandaar een verband tusschen Godsdienst en Geneeskunde. De Priesters stonden dus in betrekking tot de Geneeskunde; desgelijks de Profeten, de wetten van de Mozaïsche Godsdienst kwamen van zelf met de Geneeskunde in aanraking. Ten bewijze hiervan wordt de besnijdenis aangehaald, en verder gedoeld op de wetten, welke invloed op de leefwijze en den leefregel uitoefenden.

Waar het Veelgodendom heerschte, kwam de Geneeskunde onder den zoogenoemden invloed der Goden, in tegenoverstelling van het volk, hetwelk alleen *JEHOVAH*, den eenigen God, Schepper van hemel en aarde, als den zijnen erkende. De Goden werden voorondersteld ook met ziekten te kunnen straffen en ze ook te kunnen genezen. Het Veelgodendom veroorloofde daarenboven, aan mannen, die gedurende hun leven door hunne kunde weldoeners van het menschelijk geslacht waren geweest, na hunnen dood, Goddelijke eer te bewijzen. Ook tusschen deze Godsdienst en de Geneeskunde was verband; de Geneeskundigen waren Priesters of genazen met godsdienstige plegtigheden; vandaar de beoefening der Geneeskunde in de tempels.

Dit is de hoofdzakelijke inhoud der Verhandeling, en volgens deze orde ontwikkelt de Schrijver zijn onderwerp. Op-

pervlakkig heerscht er vele overeenkomst in de beide hoofddeelen; geheel uiteenloopende wordt echter de behandeling der Geneeskunde onder het volk van God en te midden der andere volken. Het volk van *Israël* had eene geopenbaarde Godsdienst; meermalen openbaarde God zich aan zijne gunstgenooten, en sprak Hij door hunnen mond tot het volk. De bedreigingen van God met ziekten, als straffen voor ongehoorzaamheid of andere overtredingen, zijn geen verdichtsel; de Schrijver bewijst dit met aanhalingen uit de boeken van MOZES (§ 2.) Welke de aard van vele dezer ziekten geweest zij, valt slechts te gissen; dit doet ook niets ter zake. Wij moeten ook niet uit het oog verliezen, dat aan enkele personen stellig zulke ziekten werden aangekondigd, terwijl andere het geheele volk als rampen of plagen overkwamen; onder deze telt de Schrijver *pestilentielle* ziekten en de *melaatschheid*. Dat tot de eerste welligt wezenlijk de Pest behoorde, kan wel met den Schrijver voorondersteld worden (§ 5.) Het is echter ook mogelijk, dat het slechts daarmede overeenkomende ziekten geweest zijn. De oudheid trad niet in zoo vele bijzonderheden als de latere tijd. Enkele personen, zoo wel als het volk, haalden zich deze op den hals, als gevolgen hunner overtreding van de wet, door God gegeven. Men verlieze, wil men dit alles wèl beoordeelen, het standpunt van het Israëlitische volk niet uit het oog. Het was in zekeren zin een eigenlijk bevoorregt *theocratisch* bestaan. In tegenstelling tot de overige bevolkte wereld, was God hun bijzondere Regent (*). *Israël* was het volk, uit hetwelk eens de *Logos* zichtbaar zou uitgaan, wanneer de tijd zou gekomen zijn, dat het onderscheid tusschen *Jood* en *Griek* of Barbaar, zou vervallen. Wij nemen deze namen hier in den zin, door GROTIUS daaraan gegeven; zie *Annotat. in N. T. Ep. ad Rom. C. I.* Wanneer nu God, als de Opperheer van *Israël*, het met ziekten bezocht, of enkele personen in het bijzonder eene ziekte als straf oplegde, zoo moest men zich in elk geval tot Hem wenden, om van de kastijding bevrijd te worden. Daar nu deze genezing middellijk of onmiddellijk van God uitging, zoo is hieraan wel toe te schrijven, dat er van het eigenlijke der

(*) Dat dit gevoelen steeds bij de *Israëlieten* het heerschende was, blijkt ook onder anderen uit het boek, aan JEZUS, den zoon van SIRACH, toegeschreven, Hoofdst. XVII.

Geneeskunst bij de *Hebreërs*, althans van dien vroegeren tijd, niets tot ons is overgekomen. Wie in de Priesters en in de *Levitén eigenlijke Artzen* zoekt, vooronderstelt te veel, en redeneert volgens de latere wijze van uitoefening der Geneeskunde. Ze zijn, waar zij op eigen gezag handelden, slechts als *Empirici* te beschouwen, door ervaring van anderen en eigene ondervinding tot eene zekere mate van kennis gekomen, vooral die hun noodig was b. v. bij de beoordeeling der melaatschheid. Wij zouden oordeelen, dat FRIEDLÄNDER te veel onderstelt, wanneer hij zegt: »*in den Levitén erhält das Volk seine Aertze.*” Het is een der moeilijkste vraagstukken bij de beoordeeling van de Geschiedenis der Geneeskunde, zich in den toenmaligen tijd te verplaatsen. Ook houden wij het er voor, dat de geschiedenis der *Israëlieten* steeds van een eigenaardig standpunt nagegaan en beoordeeld moet worden. Welligt heeft niemand dit standpunt beter gekozen dan de schrandere J. J. HESS, in zijne Geschiedenis van het Israëlitische Volk. — Wij volgen den Schrijver niet bij zijne uitvoerige beschouwing der *Lepra*. Zij is eene afwijking van zijn oorspronkelijk plan. Deze wijze van behandeling had hij anders ook tot andere ziekten moeten uitstrekken, en hoe breed was het geheel dan niet uitgedijd!

In het tweede hoofdstuk handhaaft de Schrijver de wonderkracht der Profeten, zoowel in het opwekken der dooden, als in de door twee voorbeelden gestaafde wonderdadige genezing van NAAMAN en van den Koning EZECHIA. Hoezeer sommigen getracht hebben deze genezing meer als wonderbaar *schijnende* en van natuurlijke oorzaken afhingende te beschouwen, mag men het met den Schrijver er voor houden, dat zij wonderbaar *waren*: »*Tamen mera Naamanis sanatio semper est habenda, quum a morbo tam universalis non statim post lotionem, licet septies repetitam, curari potuisset, nisi accidisset ALIQUID DIVINI.*” Deze uitdrukking is als zeer wel gekozen te beschouwen. Om deze redenen zouden wij het er echter voor houden, ook tegen het gevoelen van FRIEDLÄNDER, (*Vorlesungen*, S. 31 en 32) dat men de Profeten niet als *eigenlijke Geneeskundigen* beschouwen kan. Waartoe is dit ook noodig, wanneer men de zoo vermelde genezingen als wonderdadig beschouwt, en niet, als met éénen slag, *alle wonderen* wegredeneert, omdat zij met de denkbeelden van den tegenwoordigen tijd niet strooken? —

Wat nu betreft het voorschrift omtrent de besnijdenis, de voorschriften ter bewaring van de gezondheid door spijswet-ten, reinigingen, enz. wij willen evenmin als de Schrijver in een onderzoek treden, wat hier als *Goddelijke* instelling en voorschrift moet gelden, of wat er toe te schrijven zij aan plaatselijke gelegenheid; dat is te zeggen, wat MOZES zoude noodig geacht hebben als voorbehoedingsmiddelen tegen ziekten, die ligtelijk door luchtgesteldheid, voedsels enz. konden opgewekt worden, en waartegen hij als door eene Geneeskundige Staatsregeling heeft getracht te voorzien. — MOZES moet als een buitengewoon mensch beschouwd worden, die onder den bijzonderen invloed van God stond. Door Gods Geest bestuurd, kon hij als een waardig vertegenwoordiger der Godheid optreden, en het volk van *Israël*, in een der gewigtigste en moeilijkste tijdperken van deszelfs geschiedenis, leiden en besturen. De gebruiken bij andere volken kunnen dienen, om niet overal en altijd iets wonderbaarlijks te zien, waar men uit den aard der zaak eene natuurlijke aanleiding tot deze of gene wetsbepaling kan vinden; maar in MOZES niets meer dan eenen schranderen wetgever, soms slimmen staatsman van lateren tijd te zien, is strijdig met de Theocratie, onder welke het Joodsche volk zich bevond. De geheele inrigting van den Joodschen Staat is eigenaardig en eenig. Vandaar dat de beschouwing van hetgeen geneeskundigs bij denzelfen voorkomt niet altijd volgens algemeene oogpunten kan beoordeeld worden en bij vergelijking met andere volken aan bijzondere zwarigheden moet onderhevig blijven. Wij moeten er echter geheel van afzien, den Schrijver hier verder op den voet te volgen. Hij geeft in dit gedeelte vele blijken van onderzoek. Er moet evenwel veel onbeslist blijven, omdat de Geschiedenis hier geene ophelderingen geeft.

In het tweede gedeelte der Verhandeling, van zelf meer uitvoerig, spreidt de Schrijver niet minder belesenheid en geleerdheid ten toon. Wij zouden zwijgen, dat hij somwijlen te overvloedig is geweest in aanhalingen. Om deze reden maken wij ook geene aanmerking, dat de Schrijver bij de behandeling der ziekten onder de *Joden* geen gebruik schijnt gemaakt te hebben van de *Medicina sacra* by THOMAS SCHAFTER, London 1834. Ook meenen wij LINDINGER, *de Ebraeorum veterum arte medica etc.*, 1774, niet vermeld gevonden te hebben. — Wij zullen hier de Goden ontmoee-

ten, echter meer als wrekers van het kwaad, hun aangedaan, minder als vertoornd over het kwaad zelf. Eene belangrijke tegenstelling met den Eenige, Waarachtige! Wanneer de oude volken natuurlijke oorzaken niet voorbijzagen, werden daarentegen die, wier oorsprong meer verborgen bleef, aan den invloed der Goden toegeschreven. Hoe eenvoudiger de menschen zijn, hoe meer zij zich onder dadelijken hooger en invloed wanen. Hoe meer de kennis zich uitbreidt, hoe meer de uitkomsten der ondervinding tot een geheel gebragt worden en eenen wetenschappelijken vorm aannemen, en hoe meer ook de denkbeelden gelouterd worden. Om deze redenen schrijft CELSUS den oorsprong van vele ziekten reeds aan weelde en zedebederf toe. Het is dan ook CELSUS, die den Schrijver zijnen verder te volgen weg als afbakent.

Het tijdvak, hetwelk de Schrijver zich nu ter behandeling voorstelt, is dat, toen de Geneeskunst nog geene eigenlijke kunst was, terwijl ook de menschen minder behoefte aan haar hadden. Naar deze aanleiding zal hij de Dichters en Geschiedschrijvers van dien tijd raadplegen, toen men de ziekten aan vertoornde Godheden toeschreef en van hen hulp afsmeekte. Maar, wat zal hier waarheid wezen, en wat is verdichtsel? Zijn de Godheden der Heidenen niet geheel verdichtsel? Wie zal de waarheid opdelfen van onder het deksel der verdichting, daarenboven gehuld in den sluijer der eeuwen? Geldt dit van de ziekten in het algemeen, wat moet er gezegd worden van bijzondere genezingen, wanneer de eene of andere Godheid met hare bijzondere hulp tusschenbeiden trad? Hoe vele hier in aanmerking komen, lezen wij § 6, bl. 99. Welk eene ruimte voor de dichtelijke verbeelding; maar welk een met stoppelen bezet veld voor het onbevangen verstand, hetwelk zaken begeert, geene kunstig verdichte fabelen! Te vergeefs zal hier de wijsbegeerte van den Hemel opgeroepen worden, om met hare fakkel dit tijdperk te verlichten. Dewijl het getal der Goden niet bepaald was, stond er niets in den weg, om van tijd tot tijd hun getal te vermeerderen. Kwamen de goede gaven van de Godheden, zij, die wèl deden, waren werktuigen der Godheden; daalde de Godheid in uitstekende menschen als zichtbaar af, zij keerden tot de Goden weder of werden er onder opgenomen, nadat zij de Goden op aarde zichtbaar vertegenwoordigd hadden. Zij, die op aarde den

Goden reeds gelijk waren geweest door wèl te doen, waarom zouden zij die zelfde kracht niet blijven uitoefenen, nu hunne magt zelve vergroot was? Langs dezen weg ontstond er een naauwer verband in de hulp van gewaanden Goddelijken oorsprong, vooral tegen zulke kwalen, die als onmiddellijk van de Godheden voortgevloeid waren. Van bl. 115—143 gaat de Schrijver na, wien al de eer der vergoding te beurt is gevallen. Wij mogen hem niet volgen, zoo wel bij zijne kritische nasporingen, als bij de aanhalingen ten bewijze van hetgeen door anderen gezegd is, of door hem wordt voorondersteld. Heeft de Schrijver al het aangehaalde zelf nagegaan, dan heeft hij eene moeilijke taak gehad.

Uit het gezegde verband tusschen de ziekten en de Goden moesten gedurende eenigen tijd de Priesters de Geneeskunst uitoefenen, en werden er dus godsdienstige plegtigheden bij de geneezing verrigt. De tempels worden de plaatsen, waar de Geneeskunst uitgeoefend wordt, en gelijktijdig wordt zij met den sluijer der geheimzinnigheid bekleed, *»ut firmior »sua apud aequales staret fides.»* Vergelijk hiermede hetgeen uitvoeriger beschreven wordt in het 3de hoofdstuk, *de medicina, quae in templis exercebatur.* Welk een onderscheid tusschen de eenvoudig verbedene geneezingen bij het Israëlitische volk, de hulp van *Hem*, die rijk is in barmhartigheid, en de *caeremoniae mysteriosae* in de heidensche tempels! — De Schrijver zal zich nu bezig houden met eenige der voornaamste weldoeners kenbaar te maken, waarbij door hem wordt gezegd: *»sed hoc tamen observatum volo, non »ex eo probare posse, aliquem virum antiquissimo tempore »non existisse, quod antiquissimi ejus mentionem non fa- »ciant?»* Hoogstwaarschijnlijk werd bij vele geneezingen op de verbeelding gewerkt; echter werden er ook geneesmiddelen gebezigd (pag. 183); hoe eenvoudig deze mogen geweest zijn, een geheimzinnig waas moest evenwel over deze middelen verspreid worden, want eenvoudigheid doet de kracht van het wonderbare tanen. Het is of alle kwakzalvers, magnetiseurs van zekeren stempel enz. nog steeds in de tempels der Ouden ter schole gaan. De Priesters, om hunne kunst te handhaven, gaven gaarne hunne Goden de eer, zoo zij slechts de voordeelen mogten genieten. Dat er toen evenwel ook reeds enkele slimme vogels gevonden werden, die achter de schermen trachtten te zien, blijkt uit de mededeeling omtrent *CARION* (bl. 185.) Ofschoon wij den Schrijver

gaarne toestemmen, dat de genezingen van dien tijd kunnen gebragt worden tot die door de heelende krachten der Natuur, tot die der empirische kennis van de Priesters en van de opgewekte verbeeldingskracht der lijders, zoo zouden wij evenwel niet gaarne volhouden, dat niet somwijlen het *Magnetismus* kan gebezigd geweest zijn. Het Magnetismus is toch door MESMER niet uitgevonden. De vatbaarheid voor het Magnetismus heeft waarschijnlijk steeds in den mensch gelegen. Het is eene in den mensch als verborgen weggelegde kracht, eene kiem voor een toekomstig bestaan, in welke reeds de krachten voor eene volgende ontwikkeling sluimeren; deze hebben dus van alle tijden in den mensch gelegen; of zij daarom echter mogen opgewekt worden, en wel op eene wijze, zoo als zulks tegenwoordig niet zelden geschiedt, is eene andere vraag. Maar het is onze meening niet, om over het Magnetismus onze gevoelens te uiten. Wij houden het echter voor niet onwaarschijnlijk, dat er reeds in de oudheid partij van getrokken is. Men leze de Verhandeling van BILDERDIJK in het 5de Deel zijner *Opstellen van godgeleerden en zedekundigen inhoud*. Doch wij kunnen in geen geval ons vereenigen met het gevoelen van Dr. TRUSEN, (*Versuch einer Darstellung der bibl. Krankheiten*) dat de genezingen, door onzen Heer J. C. verrigt, uit magnetische kracht zijn voortgevloeid. Ofschoon in CHRISTUS de hoogste kracht met de uitnemendste reinheid gepaard ging, gedachtig aan JOH. I: 18, was hier meer dan menschelijke kracht of vermogen.

En hiermede zijn wij aan het einde van het tweede gedeelte gekomen; het wordt door een derde gevolgd, waarin de Schrijver als tot eene slotsom komt, vergelijkende de Geneeskunde onder het *Mono-* en *Polytheïsmus*. Wij erkennen met den Schrijver den gemakkelijken overgang van de kennis van den eenigen waren God tot afgoderij bij een zinnelijk volk; eene misdaad, aan welke de zinnelijken onder de *Joden* zich zoo ligt overgaven, ofschoon uit deze zucht tot afgoderij hunne meeste volksrampen voortvloeijen. Deze opmerking van den Schrijver hebben wij met het grootste genoegen gelezen. Daardoor echter wordt ook dikwijls het standpunt der vergelijking tusschen de *Joden* en andere volken zeer moeilijk. Dat de *Theocratie* geenen nadeeligen invloed op de Geneeskunde uitgeoefend heeft, zouden wij liever volhouden, dan dat het Veelgodendom haar bijzonder

bevorderlijk is geweest. De Geneeskunde en ook hare beoefenaars stonden in lateren tijd bij de *Joden* steeds in aching. (*) — Dit laatste gedeelte steekt bij de eerste af door meerdere beknoptheid, waardoor het in belangrijkheid gewonnen heeft. Dit wil echter niet zeggen, dat de beide eerste deelen van mindere waarde zijn. Uit den aard der behandelde onderwerpen moest de Schrijver hier en daar uitvoerig worden; en mogt hij al verontschuldiging over eenige te groote uitvoerigheid behoeven, wie zou ze hem niet gaarne, op GESNER's voorbeeld, toestaan?

Deze Dissertatie is een aangenaam verschijnsel; zij getuigt, dat de beoefening der Letteren met de studie der Geneeskunde kan gepaard gaan. De practische vorming behoeft niet uit te sluiten hetgeen tot eene volledige ontwikkeling van den Geneeskundige strekken kan. Een vlug, werkzaam mensch, die zijnen tijd wèl besteed, kan veel te boven komen, waardoor anderen teruggehouden worden. En zoo doende wordt vereffend hetgeen anders wel eenigen ongunstigen invloed zou kunnen uitoefenen op de aanstaande betrekking van den Geneeskundige tot de maatschappij, waartoe hij vooral moet voorbereid worden door vaardigheid in de eigenlijke uitoefening der Geneeskunde.

De stijl der Dissertatie is vloeijende, en de Latiniteit, doorgaans zuiver, getuigt van meer dan gewone welbestuurde voorbereidende wetenschappelijke opleiding. Dat het woord *Religio* hier in eenen meer nieuwerwetschen zin gebruikt wordt, spreekt van zelf. Bij de Ouden gaf het niet te kennen, wat wij gewoon zijn *Godsdienst*, *Religie* te noemen. De Schrijver heeft zich dan ook hier en daar voor *Godsdienst* van *Dei cultus* bediend.

Wij bedanken den Heer SIJBRANDI voor zijnen jeugdigen arbeid, die ook den man niet onwaardig zijn zou.

(*) Men leze: *Geschiede der Regenten von Juda nach dem Exilio*, 2 B. S. 449 en 169, en vergelijke de *Spreuken* van JEZUS, den zoon van SIRACH, onder anderen Hoofdst. 28.

Algemeene Geschiedenis van de Volken en Staten der Oudheid, hunne Zeden, Staatsleven, Beschaving, Kunsten en Litteratuur. Door Dr. H. RIEDEL. IIde Deel. Te

Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 428 bl. f 4-50.

Dit tweede Deel van een werk, waarvan wij den aard en de strekking bij de aankondiging van het eerste genoegzaam hebben doen kennen, bevat de algemeene Geschiedenis van de Oostersche Volken en Grieken, van den Macedonischen tijd tot op de Romeinen; een tijdvak, niet alleen rijk in gewigtige gebeurtenissen, maar voornamelijk opmerkenswaardig, uithoofde eener meerdere onderlinge nadering der Volken, te weeg gebragt door de overwinning van *Azië*, door ALEXANDER van *Macedonië*, en later nog meer, door de uitbreiding der Romeinsche heerschappij in *Europa*, *Azië* en *Afrika*, bevorderd. Niets is moeilijker, dan eene geregelde voorstelling te geven van de elkander snel opvolgende en doorkruisende voorvallen, gedurende de eerste jaren na ALEXANDER'S dood; en vele punten in de Geschiedenis der DIADOCHEN en EPIGONEN, of de opvolgers van dien veroveraar, die de Macedonische, Syrische en Egyptische dynastiën gesticht hebben, maken de algemeene voorstelling daarvan zeer bezwaarlijk.

Het vijftiende Hoofdstuk, waarmede dit Deel begint, behandelt het Macedonische tijdvak onder PHILIPPUS en ALEXANDER (359—323 vóór CHR.) en bevat, in vier Afdeelingen, de Geschiedenis, de Staatsinrigting, Zeden en Levenswijze, Kunsten en Letterkunde. Het zestiende Hoofdstuk, of het tijdvak der Macedonische *Diadochen* en *Epigonen*, geeft, ook in vier Afdeelingen, het tafereel der gebeurtenissen, die onder de verschillende dynastiën en in *Griekenland* voorvielen tot op den tijd van AGIS III en CLEOMENES III, Koningen van *Sparta*, van de Staatsinrigting, Nijverheid, Zeden en Levenswijze in dit tijdvak, en tevens ook van den toestand der Kunsten, Wetenschappen en Letterkunde gedurende hetzelfde.

De daadzaken zijn hier weder, hoewel kort, in eene duidelijke orde behandeld, zoodat men een goed overzicht van het geheel der tijdvakken verkrijgt, die zoo rijk aan afwisselende gebeurtenissen waren. Maar vooral, zoo als in het vorige Deel, is dit werk belangrijk door de uitvoerige opmerkingen over de Staatsinrigtingen, Zeden, Levenswijze, Kunsten, Wetenschappen en Letterkunde. Men verkrijgt hierdoor een aanschouwelijk denkbeeld van den toestand en

de beschaving des menschdoms in dien tijd, dan door een meer uitvoerig verhaal van oorlogen, veldslagen en verdere voorvallen, dan hier voorkomt, zoude plaats hebben. Het is voornamelijk hierdoor, dat de algemeene Geschiedenis van RIEDEL zich voordeelig onderscheidt van andere werken, die hetzelfde onderwerp als hij behandelen. Men zoude vele en daaronder moeilijk te bekomene schriften moeten lezen, om hieruit datgene te trekken, wat men hier vrij uitvoerig opgeteekend vindt. Wij kunnen dus niet anders, dan dit werk, bij herhaling, aan de studerende jongelingschap en aan allen, die in de geschiedenis der beschaving en der klassische letterkunde belang stellen, ten ernstigste aan te bevelen. Men treft er eene volledige opgave en zelfs eene meer uitvoerige vermelding van de Grieksche Dichters, Geschiedschrijvers, Wijsgeeren en Redenaars aan, dan in menig Handboek der Grieksche Letterkunde, en de narigten over de kunsten en kunstenaars zijn hier des te welkomer, omdat wij in onze taal van eene algemeene Geschiedenis der Kunsten bij de oude en nieuwere Volken bijna geheel verstoken zijn. Deze aankondiging besluitende, wenschen wij den Schrijver lust, krachten en aanmoediging toe, om zijne moeilijke taak geregeld voort te zetten en gelukkig te voleindigen.

Verzameling van Fransche woorden, uit de Noordsche talen afkomstig of door sommigen afgeleid, bijeengebragt door Mr. J. H. HOEUFFT. Te Breda, bij Broese en Comp. In gr. 8vo. 399 bl. f 4 - 80.

Voornaamste Gebeurtenissen der Algemeene Geschiedenis, gelijktijdig beschouwd tot 1832, door Mr. G. DORN SEIFFEN, Ridder enz. Te Breda, bij Broese en Comp. In gr. 8vo. 160 bl. f 1 - 20.

Dat eene verzameling van Fransche woorden, uit de Noordsche talen afkomstig of door sommigen afgeleid, bijeengebragt door den Heer Mr. J. H. HOEUFFT, de blijken draagt van zijne uitgebreide taalkennis en belezenheid, behoeft niet te worden vermeld. Dat hij verder ook eenige klaarlijklijk verkeerde afleidingen heeft medegedeeld, schoon alleen om het ongegronde van soortgelijke gewaagde etymologische gis-

singen in het oog te doen springen, leert ons het Voorberigt. Maar zou men daaronder ook moeten brengen het opnemen van woorden, die in 't geheel geen Fransch zijn en zelfs naar het Fransch niet zweemen? Men zie b. v. op de letter K. niet slechts de woorden *Kappe* en *Kar*, maar ook *Keurbrief*, waarbij staat: „oud *Fransch* woord, naar CARPENTIER, door den Heer ROQUEFORT, L. R., overgezet: *loi de la commune, coutume.*” *Keure*, *Keurier* enz. *Keucier* (Spreek uit *Keusjé*) is zeker nog een bastaardwoord in het Fransch, gelijk *Grenadier* b. v. in het Nederduitsch is; maar *Keurbrief* en *Keure* kunnen toch met geene mogelijkheid voor Fransch worden aangezien. *Kirschen-wasser*, *Kreutzer* en *Kwetsch-wasser* zijn zuiver Duitsch. *Kop* is echt Hollandsch. *Kwaker* en *Quaker* zijn zoo veel als eigenamen, de titel der belijders van zeker stelsel. Fransche woorden, uit Noordsche talen afkomstig of daarvan afgeleid, zijn ze niet. De Heer HOEUFFT heeft dus eer te veel dan te weinig geleverd.

Met zeer veel naauwgezetheid heeft de Heer Mr. DORNSEIFFEN zijn gelijktijdig overzicht van de voornaamste gebeurtenissen der Gemeene Geschiedenis bewerkt. Maar waarom heeft hij het jaar vóór CHRISTUS, waarin hij de schepping van den mensch stelt (3084), en dat van den Zondvloed (2400) niet liever oningevuld gelaten? De plotselinge afdaling in den ouderdom der Aartsvaders van NOACH tot ABRAHAM geeft zoo veel grond, om te vermoeden, dat de berigten van geheel een tijdvak verloren zijn gegaan. HEBER werd 464 jaren oud, PELEG, zijn zoon of afstammeling, slechts 239 jaren, en ouder dan ruim 200 jaren werd sedert niemand. In dat tijdvak had juist de scheiding der volken, ten gevolge der Babylonische spraakverwarring, waarin die dan ook bestaan hebbe, plaats. Men zie *Genesis* X: 25, vergeleken met Hoofdst. XI: 16—26, benevens de aanteekening van Prof. VAN DER PALM op vs. 19 van dat Kapittel. Alleen op die wijze wordt het begrijpelijk, hoe er reeds 2200 jaren vóór CHRISTUS een Assyrisch en een Babylonisch Rijk kan gesticht zijn geweest, en hoe ABRAHAM in *Egypte* reeds een gevestigd Rijk kon vinden, want de Zondvloed heeft dan welligt, in plaats van 2400, wel bij de 3000 jaren vóór CHRISTUS het toen bestaande menschengeslacht vernietigd, met uitzondering der weinige geredden in de Ark, en eerst eeuwen naderhand verrijzen dan die jeugdige Monarchijën.

Doch daarom zonden wij het beter hebben geacht, zoo de Zondvloed en de Schepping der menschen, als tot eenen *voorhistorischen* tijd behoorende, althans in zoo ver, dat men het jaar wanneer niet kan opgeven, slechts als gebeurtenissen, waarvan het tijdstip niet kan worden bepaald, in het *geleijktijdig overzicht* waren opgenomen.

Geschiedkundige Beschrijving der ouden en nieuwere thans bestaande Ridderorden, zoo in als buiten Europa; bevattende derzelver oorsprong, benaming, spreuken, ordelinten enz. Door G. L. DE ROCHEMONT en J. BISCHOFF. VI—XVIIIde Aflevering. Met Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij J. da Cunha en C°. Per Aflevering f I-40.

Daar er weder een groot aantal Afleveringen van dit kostbare maar niet minder belangrijke werk het licht ziet, mag Rec. niet langer dralen, om den inhoud van dezelve eenigzins meer van nabij aan het Publiek bekend te maken. Vooraf brengen wij de beide Schrijvers onzen dank voor de nauwkeurigheid, in deze Afleveringen aan den dag gelegd; terwijl de uitvoering der nu voor ons liggende tekst en platen allen lof verdient, en wij het werk beschouwen als niet alleen een wezenlijk gemis in onze taal vergoedende, maar als met het werk van eenen DAMBREVILLE en andere buitenlanders gelijk te stellen.

Heeft Rec. aan sommige Ordebeschrijvingen, ten einde eene drooge inhoudsopgave te vermijden, reeds vroeger iets toegevoegd, dan worde zulks door de Schrijvers niet aangemerkt alsof hij de waarde van hunnen arbeid hierdoor zoude willen verkleinen, maar integendeel als een bewijs van de oplettendheid, waarmede hij hun werk heeft nagegaan.

In onze vorige aankondiging (zie N°. XV voor 1841, bl. 644) zijn wij bij de Orden van *Denemarken* blijven stilstaan. Men vindt er de volgende, de Orde van den Olifant, de Dannebrogorde, en de Orde der Volmaakte Vereeniging (*l'union parfaite*.) Rec. heeft al, wat op de instelling, beschrijving, veranderingen enz. dezer Orden betrekking heeft, met vele Auteurs vergeleken, en moet der Schrijveren nauwkeurigheid hulde doen. De Militaire en Burgerlijke Medailles voor Verdiensten, door de Deensche Regering ingesteld, als

ook die der vrije Rijksstad *Frankfort aan den Main*, worden hier beschreven.

Op *Denemarken* volgt *Frankrijk*. De Schrijvers zijn hier eenigermate van de volgorde naar SCHELTEMA afgeweken, daar deze tusschen *Denemarken* en *Frankrijk* de Engelsche Ridderorden opgeeft. De eerste der alhier voorkomende Fransche Orden is wel niet de oudste, maar de eerste in rang, en wel de Orde van den Heiligen Geest. Veel belangrijks melden de Schrijvers van de stichting enz. dezer Orde. Wij kunnen ons echter niet onthouden, nog eenige bijzonderheden hieraan toe te voegen.

De staatsiekleeders waren in vroegere tijden aan de meeste voorname Ridderorden eigen; dezelve waren, naar den rijkdom der Orde, verschillend; ook gaven de meerdere of mindere belangrijke bijeenkomsten der Ridders aanleiding tot een prachtiger of minder prachtig en dagelijksch Ordegewaad.

Aan de Heilige Geest-Orde was vroeger het staatsiekleed onafscheidelijk verbonden; en daar wij het bij de Schrijvers niet opgeteekend vinden, laten wij er hier de beschrijving van volgen: Het gewaad, dat de Heilige Geest-Ridders bij solemniteiten (bijzondere feesten) droegen, bestond in een zwart fluweelen mantel, (sommige Schrijvers melden, dat deze van groen fluweel was) waarop vele gouden en zilveren leliën en strikken geborduurd waren: op de linkerzijde van den mantel was een zilveren kruis en eene duif. Zij droegen een zilver onderkleed met oranje randen, en op het hoofd hadden zij een zwart fluweelen mutsje met witte pluimen. (Eene afbeelding dezer kleedij vinden wij bij den meermalen door ons aangehaalden SCHOONEBEEK, D. II, bl. 293.)

Dat het getal Ridders op honderd bepaald was, is mede blijkbaar uit een' Gedenkpenning, geslagen op de verheffing van 74 nieuwe Ridders door LODEWIJK XIV, waardoor het getal van honderd werd tot stand gebracht. (Men zie de afbeelding van denzelfen bij J. GOEREE, *Historische Gedenkpenningen van LODEWIJK XIV.*) Ook werden bij deze benoeming vier Prelaten tot Commandeurs der Orde aangesteld.

Verder vindt Rec., hoezeer de plegtigheden van deze Orde veel overeenkomst met die der St. Michaëlsorde hebben, nog opgegeven, dat de Koning van *Frankrijk*, bij het overreiken van den mantel aan den nieuwelings, dit met de volgende woorden deed gepaard gaan: *Ordo hoc te paludamento sui*

fraterni contubernii involvit, ad propagationem, et columen fidei Orthodoxae et Catholicae Religionis. Manu Regia nostras Militiae tesseram accipe, Sacri Pneumatis Torquem, sit tibi in jugi memoria Servatoris Christi passio, cujus symbolum Crucem vestibus insuendam tibi praecepimus. Annuat Christus, ne quam fidem votis, et Sacramento oppignorasti fallat; si secus feceris, ex albo Militiae expunctus indictas decretis ordinis paenas experieris. — De vergaderplaats der Heilige Geest-Ridders was in de Augustijner Kerk te *Parijs*, omdat GREGORIUS XIII hen den regel van den H. AUGUSTINUS had aangewezen.

Bij hetgeen de Schrijvers van de nu volgende St. Michaëlsorde zeggen, wil Rec. nog iets voegen. De Ridders van deze Orde bezaten een staatsiekleed, dat zoowel op hunne gewone vergaderingen, als op hunne jaarlijksche feesten, moest gedragen worden. Deze feesten werden vroeger, onder welke omstandigheden ook, stiptelijk gehouden op St. Michaëlsdag, en wel te *Mont Saint Michel* in *Normandije*. Het staatsiekleed bestond in een' wit zijden damasten mantel met hermelijn gevoerd en omgeslagen; onderaan waren de strikken der Orde van goud geborduurd; op de schouders hing eene kap van karmozijn fluweel (deze kap was ook geschikt om het hoofd te dekken.) Aan dezelve werd de halsketen aan beide zijden vastgehecht, en onder den mantel werd de karmozijnen rok gedragen.

Van de wijze, waarop deze Ridders benoemd werden, had Rec. ook nog iets meer verwacht. De benoeming had eerst plaats met meerderheid van stemmen. Later echter benoemden de Fransche Koningen de Ridders naar hun welgevallen, en na de verkiezing zonden zij een' heraut aan den nieuweling met de ridderlijke versierselen. De nieuwe Ridder werd daarbij opgeroepen, om zelf den eed te komen afleggen; waarna hij in de vereeniging der Ridders werd ontvangen. Uit handen van den Koning ontving hij de halsketen met de woorden: »De Orde ontvangt u in haar vriendelijk gezelschap, en tot een teeken geven wij u deze halsketen. God geve, dat gij dezelve lang moogt dragen tot zijn lof en dienst en tot verheffing der H. Kerk, tot aanwas en eer van de Orde, van uwe verdiensten en goeden naam! In den naam des Vaders'' enz. waarop de Ridders antwoordden: »Amen, daartoe geve God mij zijne genade!''

Thans volgt de Militaire Orde van St. Louis. Bij de ver-

eischten, welke de Schrijvers opgeven, om in deze Orde opgenomen te worden, treffen wij aan eene vijfentwintigjarige dienst als Officier. Onder de historische Gedenkpenningen van **LODEWIJK XII** vinden wij eene Medaille (bl. 246) op de instelling dezer Orde afgebeeld, en aldaar treffen wij, bij de opgaven der vereischten, de vermelding van slechts eene tienjarige dienst als Officier aan. De overige Fransche Ridderorden worden hier, alsmede de Orde van het Julij-kruis, beschreven en afgebeeld; ook de Kruissen en Medailles, door verschillende Fransche Vorsten ingesteld en geslagen.

De Orde van St. George te *Genua* wordt weinig meer uitgereikt. Zij had hare stichting aan een bezoek van Keizer **FREDERIK III** te *Genua* in 1452 te danken.

Wij vinden hier verder de Ordeinstellingen van *Griekenland*; van *Engeland*, van welke de beschrijvingen uitvoerig, de afbeeldingen der Ordeteekenen fraai zijn; wijders van *Hanover*, de Medailles van het *Hanseatisch Verbond*, de Ridderorde van *Hessen Darmstad*, *Hessenkassel*, van den Kerkelijken Staat, en de laatste dezer Afleveringen bevat de beschrijvingen en afbeeldingen van de Ridderorden van de *Nederlanden* en het Groothertogdom *Oldenburg*. Bij die van de *Nederlanden*, de Militaire Willemsoorde en van den *Nederlandschen Leeuw*, worden gevonden al de medailles en eere-kruisen, welke stempeling en uitreiking zoo geheel in verband met geschiedkundige herinneringen onzes Vaderlands staan.

Wat *Nederland* betreft, hieromtrent merkt Rec. nog het volgende aan: Velen zullen welligt denken, dat de beide genoemde Orden, om niet te spreken van de Orde van de Unie, door Koning **LODEWIJK** ingesteld, de eerste zijn die in ons Vaderland zouden zijn ingesteld geworden; en schoon het wel niet tot de taak der Schrijvers behoort, om van niet meer bestaande Ridderorden te gewagen, zoo wete men, dat, volgens het zeggen van eenige Schrijvers, **FLORIS V**, Graaf van *Holland*, *Zeeland* en *Friesland*, in het jaar 1290 eene adellijke Orde gesticht heeft, welke die van St. Jacob genoemd werd. De aanleiding tot derzelver instelling is moeilijk te bepalen, maar wel, dat de Graaf, in genoemde jaar open hof houdende in *den Haag*, aldaar twaalf zijner Edelen tot Ridder sloeg. Het Ordeteeken bestond in eene halsketen van goud, volgens anderen van zilver verguld; dezelve was met zea schulpen versierd, en onderaan hing een gouden pen-

ning, waarop de beeldtenis van den Heilige, naar wien de Orde genoemd was, gevonden werd.

En hiermede stappen wij voor eene poos van dit in belangrijkheid steeds toenemende werk af. Wanneer de Schrijvers in onze aanmerkingen en mededeelingen het een en ander mochten vinden, dat hun geschikt voorkomt, om, bij wijze van nalezing of ophelderingen, aan het slot des geheelen werks mede te deelen, zij hebben hiertoe volkomene vrijheid. Nader hopen wij, wanneer wederom een goed getal Afleveringen het licht zal zien, op dit werk terug te komen. Wij vermeenen ook nu van de waarde des werks, ter aanprijzing aan Geschiedkundigen en belanghebbenden, genoeg te hebben medegedeeld, en wenschen dus de Schrijvers aanmoediging, lust en bij voortdoring goede bronnen, ter afwerking hunner wezenlijk niet gemakkelijke taak.

Bloemlezing uit de Geschriften van Dr. M. LUTHER, vertaald door B. T. LUBLINK WEDDIK. IIde Deel. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1841. In gr. 8vo. VIII en 340 bl. f 3 - 35.

Op dezelfde wijze, als in het eerste Deel, gaat de Heer LUBLINK WEDDIK voort, in dit tweede eene verzameling van merkwaardige plaatsen uit de schriften van LUTHER, onder de volgende rubrieken, naar alphabetische orde gerangschikt, bijeen te brengen: *Joden. Kerk. (Gemeente.) Kerkgezang. Kerkleer. (Kerkelyke Instellingen.) Kerkvaders. Kleeding. Kroon. Kunst. Leerrede. Leugen. Leven. Liefde. Mensch. Menschelyke leer. Muzijk. Offer. Oorlog. Openbaring. Overheid, Ouders. Ouderphigt. (Opvoeding.) Paradijs. Paschen. Rampspoed. Recensenten. Regtsgeleerden. Rouw. (Rouwklagt). Rijkdom. Scholen. Schryvers. Sekten. (Sektengeest.) Spel. Spotters. Spoken. (Spookverschijningen.) Taal. (Talen). Tevredenheid. Toorn. (Gramschap.) Toeg. Twijfelen. Tijd. Slechte tijd, (Tijdgeest.) Uiterlykheden. (Uitwendige Gebruiken.) Vaderland. Verkwisting. Verlichting. Vertaling (des Bijbels). Vertrouwen. Verzoeking. Verzoenlykheid. Vleijery. Vrouw. Vijanden. Waarheid. Wereld. Wetenschap. Woeker. Wonder. Wonderteekenen.) Wijsbegeerte. Wijsheid. Ziekte. Zondag. — Als toegift wordt hier nog gegeven LUTHER's oordeel over beroemde Mannen, Geleerden enz. uit vroegeren en lateren tijd, namelijk over AUGUSTINUS, BERNHARDUS, CHRYSOSTOMUS,*

CICERO, CORVINUS, ERASMUS. GREGORIUS *den Grooten*, HIERONYMUS, HIERONYMUS VAN PRAAG, HOMERUS, HUSZ (JOHANNES), JOHANNES, *Keurvorst van Saksen*, JOHANNES FREDERIK, *Keurvorst van Saksen*, KAREL V, MELANCHTHON, MÜNZER (THOMAS), ORIGENES, PLATO, QUINTILIANUS, SPALATINUS, TAULERUS, TERTULLIANUS, en eindelijk LUTHER'S *Gebed op den Rijksdag te Worms*.

Bij liet over deze verzameling gezegde in dit Tijdschrift voor 1841, N°. XIV, bl. 610, heeft Referent thans weinig te voegen. — Over de waarde van menig krachtig woord des grooten Kerkhervormers, en over de nuttigheid, om hetzelfde ook nu nog uit diens schriften, als geurige en verkwikkende bloemen, den tegenwoordigen beschouwer aan te bieden, zal wel geen groot verschil zijn. Hier en daar zal men er ook vinden, die de harde kleur en den scherpen reuk des toenmaligen tijds zoo zeer hebben, of ook andere, die zoo mat en flauw zijn, dat men ze liever in de vergetelheid, waarin zij geraakt zijn, zou gelaten hebben; maar het is moeilijk, in dezen over des Verzamelaars keus juist te oordeelen. — In hetgene, dat hij mededeelt uit LUTHER'S oordeel over beroemde Mannen, zal men ook nog al eens gelegenheid hebben, om den Man te leeren kennen, die, gelijk het aan zulke karakters eigen is, ligt genegen was, om zich aan overdrijving in zijn oordeel toe te geven, zoo als b. v. zijn hoog boven alle Kerkvaders verheffen en naast de heilige Schrift stellen van AUGUSTINUS, buiten welken de anderen, zoo als hij zegt, niet veel waard zijn; of daarentegen zijn laag nederzien op CHRYSOSTOMUS, van wien hij (bl. 314) zegt: »Hij geldt niets bij mij; hij is slechts een kakeelaar,» en wiens schriften hij (bl. 315) noemt »eene groote woeste verwarde menigte, een mengelmoes en een' zak vol woorden, waar niets achter steekt.» Zoo is het ook met zijne uitvallen tegen HIERONYMUS en ERASMUS. — Om nochtans den schijn niet te geven, alsof wij de waarde dezer Verzameling wilden verkleinen, of slechts naar doornen en distelen of stinkende bloemen zoeken, wil Referent besluiten met een paar andere plaatsen mede te deelen, die zich zoo wel om haren goeden geest, als om hare naïefheid aanbevelen. De eerste is ontleend uit de rubriek *Sekten*, bl. 185: »Hoor en laat u gezeggen. Ik verlang en smeek vooreerst, dat men toch mijnen naam gelieve te verzwijgen, en zich niet Lutherschen, maar Christenen noeme. Wie is LU-

»THER? De leer is immers niet van mij: ik ben immers »voor niemand gekruisigd. »PAULUS zelf wilde niet toe- »staan, dat men zich of naar hem, of naar PETRUS zoude »noemen, 1 COR. III: 4 en 5; hoe zou ik, nietswaardige, »dan kunnen gedooogen, dat men de kinderen van CHRIS- »TUS naar mijnen onbeduidenden naam, die geen heil of »zegen kan aanbrengen, noemde? Niet alzoo, lieve vrien- »den, laat ons alle namen en leuzen van partijchap verdel- »gen, en ons noemen naar CHRISTUS, wiens leer wij bezit- »ten." — De andere is uit LUTHER'S oordeel over beroemde *Mannen*, bl. 329, waar hij zichzelf met MELANCHTON vergelijkt: »Ik heb de boeken van *Magister PHILIPPUS* »liever dan de mijne, zie ze ook liever, zoo in het Latijn, »als in het Hoogduitsch, in veler hand, dan de mijne. Ik »ben er toe geboren, om tegen benden en duivels te vech- »ten en te veld te trekken; daarom zijn mijne boeken veelal »stormende en vol krijg. Ik moet de struikelblokken en »steen en uit den weg ruimen, doornen en heggen omver- »houwen, de putten dempen. Ik ben de ruwe bosch- »hakker (*grobe Waldrechter*), die de wegen moet banen »en bereiden; maar *Magister PHILIPPUS* heeft het genoeg »van op eene aangename en stille wijze zijn werk te vol- »brengen: hij bouwt en plant, zaait en begiet met ver- »maak, naar mate God hem rijkelijk zijne gaven geschon- »ken heeft. O die zalige tijd."

Het godsdienstig onderwijs der Neger-slaven en de bloei der Kolonie Suriname in groot gevaar. Een bedenkelijk voorval in de mogelijke gevolgen beschouwd, door J. VAN OUWERKERK DE VRIES. Te Amsterdam, bij ten Brink en de Vries. 1841. In gr. 8vo. 27 bl. f: - 30.

Na het een en ander over de gelukkige uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen, en wel met name onder de Neger-slaven, op de Plantagiën in *Nederlands Westindische Koloniën*, door den arbeid der Hernhutsche Broedergemeente, opgemerkt te hebben, vermeldt de Heer OUWERKERK DE VRIES in dit stukje een bedenkelijk voorval, dat in de Kolonie *Suriname* heeft plaats gehad, waardoor het godsdienstig onderwijs voor die klasse van menschen en zelfs de bloei der Kolonie in de gevolgen groot gevaar loopt; namelijk,

dat de Administratie van eenige Plantagiën aldaar de kinderen der Negers van de scholen, tot derzelve onderwijs bestemd, eensklaps teruggeroepen heeft, en dat deze voorloopige maatregel door de eigenaars te *Amsterdam*, hoewel met weêrzin, maar nogtans uit noodzakelijkheid goedgekeurd is. Als reden hiervan wordt opgegeven, dat elf der meest beschaafde Christen-Negers, die allen konden lezen en schrijven, naar de Engelsche Koloniën *Berbice* en *Demerary* waren ontvlugt, om aldaar als vrije daghuurders te werken," die, volgens een later bericht, door een twintigtal anderen waren gevolgd. Hieruit is dus natuurlijk de vrees ontstaan, dat de medegedeelde kennis en beschaving ook de overigen bewegen zal, om die voorbeelden te volgen; maar dan ook, dat de maatregel, om dit voor te komen, in een ander opzicht schadelijk zal zijn, door tot een ander ongelukkig uiterste te brengen, namelijk de Negerslaven eindelijk van alle onderwijs verstoken te laten. — De Schrijver, hierdoor bewogen, is edelaardig op middelen bedacht, om dit gevaar af te wenden, en slaat tot dit einde eene verstandige en onder billijke voorwaarden in het werk gestelde emancipatie der Negerslaven voor. Intusschen werd hij hierin reeds voorgekomen door een stukje van Mr. J. DE NEUFVILLE, AZ., *de vrijlating der slaven, in hare gevolgen beschouwd, en op de Nederlandsche Volkplantingen toegepast*, hetwelk hij met allen lof vermeldt; maar omtrent de wijze, waarop die vrijlating zou kunnen en moeten geschieden, verschilt hij van den Schrijver, geeft zijne gronden op, en stelt vervolgens voor, hoe hij zelf meent, dat die thans vooral noodzakelijk geworden maatregel zou kunnen uitgevoerd worden. Referent acht zichzelve niet bevoegd genoeg, om over het voorgestelde middel, uit een financiëel en commerciëel oogpunt beschouwd, wèl te oordeelen: hierin wil hij zijn oordeel aan dat van den met handel- en kolonie-zaken bekenden, en tevens voor de godsdienstige belangen der menschheid welmeenend gezinden VAN OUWERKERK DE VRIES gaarne onderwerpen: de groote bedoelde zaak zelve alleen uit een menschlievend en Christelijk-godsdienstig oogpunt, ja zelfs: bij de plaatshebbende omstandigheden, in het belang der Nederlandsche Volkplantingen beschouwende, kan hij niet anders dan zijnen volkomen bijval aan de wenschen en pogingen des geachten Schrijvers geven, en hopen, dat de genen, die

met de *magt* daartoe voorzien zijn, ook den *wil* mogen hebben, om dezelve tot stand te brengen. — Het is ook (om er dit nog bij te voegen) bijkans ongerijmd, dat de genen, die eene Godsdienstleer belijden, als die des Evangelies is, welke voorzeker de slavernij niet begunstigt, dezelve, nevens andere kundigheden van de maatschappij der vrijen, aan hunne onderhoorigen laten mededeelen, en hen echter niet, op eene verstandige en voorzichtige wijze, tot het genot dier vrijheid brengen, waarop zij als menschen en Christenen aanspraak hebben. — Referent wenscht dus allezins, dat dit stukje, en hierdoor het gewigtige daarin behandelde onderwerp, de aandacht moge trekken van allen, die daarop eeningenvloed kunnen hebben, en dat alzoo zulk eene volkomene vrijlating van de nog bestaande slaven, en zulk eene afschaffing van den geheelen verfoeijelijken slavenhandel moge plaats grijpen, die noch voor de maatschappij gévaarlijk, noch voor de wederzijdsche belanghebbenden schadelijk, maar aan het duurzaam heil der menschheid, van welke kleur of stand zij ook zijn moge, en aan de uitbreiding en weldadige uitwerking van de Leer aller Volken dienstbaar is.

Zwimige Reis langs den Rijn. Door THOMAS HOOD. *Uit het Engelsch. Met Houtsneeplaten. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1840. In gr. 8vo. 337 bl. f 5 - 10.*

Alzoo heeft UE. het boek gelezen? — Om u te dienen. — Wel komaan, dan moet ik eens weten, hoe UE. er over denkt. Biecht op. Vindt gij het niet prettig geschreven? — Het is over het algemeen zeker nog al onderhoudend. — En die oude Heer dan, die zoo vele jaren bezig is geweest met subiet sterven, en voor zijne gezondheid een *Rhijnreisje* gaat doen? En die kluchtige brieven van *Martha*? — Kan ik zoo heel kluchtig niet vinden. — Hoozoo? — Omdat het ellendige overdrijving is van slechte spelling, en omdat in die spelling alleen het keukenmeidachtige van die brieven steekt, daar overigens de Schrijver verzuimd heeft, stijl en denkbeelden insgelijks te keukenmeidiseren. — Er is van aan: vindt gij dan de brieven van tante *Martha* in dén *Willem Levénd* gepaster? — Een boel. — Maar daar zijn toch nog al aardige zetten in het boek. — Ook het bespottelijk maken van *Holland* en de *Hollanders*? — Nu

ja, maar 't zijn *Engelschen*, die het schrijven. En dan die vertelling van den kleermaker te *Bonn*... — Is op verre na het minste niet. — Er is toch veel aardigs en kluchtigs in. — Gij hebt gelijk; maar is dat *luim? humour?* STERN b. v. — Aha! wilt gij daarheen? Maar alles is ook hier geen boert. — Ncen, b. v. hetgeen gij bladz. 200 enz. leest over den zelfmoord, waarover waarachtig een *Engelschman* wel zwijgen mag. — Zeg mij eens even; gij zijt er ook geweest; is dat zoo met de afpersing van vreemdelingen aan den *Rhijn*, als bladz. 192 staat? — Ik heb het niet kunnen ontdekken; maar gij moet in het oog houden, dat het overdrijven aan het *genre* eigen is, en HOOD... — Heeft, naar mijne gedachten, zijne natie een zeer slecht compliment gemaakt over den belagchelijken reislust, *qua* reislust, van velen hunner. Maar nog eene vraag. Gaat de zon achter *Ehrenbreitstein* onder? — Dat is naarmate waar men is. — Van den *Rhijn* te zien. — Zeker niet; dan daalt zij links af, en schijnt haren gloed in de golven van het *Laacher*-meer te willen koelen. Maar hoe komt gij aan die malle vraag? — Omdat het in het boek staat; sla bladz. 179 maar eens op. Kort en goed, wat dunkt u van de luimige *Rhijn*-reis? — Dat zij niet *luimig*, maar toch hier en daar zeer aardig, en voor gemengde Leesgezelschappen zeer geschikt is. Gij kunt haar daarvoor gerust aanbevelen. Zegt het voort!

De Gjouwer. Fragment eener Turksche Vertelling. Naar het Engelsch van Lord BYRON, door J. J. L. TEN KATE. Te Dordrecht, bij van Houtrijve en Bredius. 1840. In gr. 8vo. 127 bl. f 2 - 20.

De late aankondiging van dit boek vinde daarin hare verschooning, dat Rec. verwacht had, nog eene andere vertaling van dit stuk van BYRON, zoo hij zich niet bedriegt, kort na die van den Heer TEN KATE in het licht verschenen, te zullen moeten beoordeelen. Hij had ze dan met elkander kunnen vergelijken en de betrekkelijke waarde der beide overbrengingen doen kennen. De andere vertaling is hem evenwel niet ter hand gekomen, en hij wil daarom niet langer uitstellen het werk van den Heer TEN KATE te beoordeelen.

Vooraf een enkel woord over de keuze van het stuk. Rec. is een groot bewonderaar van BYRON's poëzij, en erkent gaarne

de dichterlijke verdiensten van het hier geleverde verhaal. Doch minder dan andere stukken zou hij juist dit stuk ter vertaling geschikt hebben geacht. Het geweldig fragmentarische van dit gedicht, waardoor de samenhang niet dadelijk duidelijk in het oog valt, en over het geheele iets raadselachtigs blijft verspreid, geeft aan hetzelfde het voorkomen van onafgewerkt, los daarheen geworpen te zijn. In zekeren zin is dat ook zoo. In den eersten oorspronkelijken vorm telde dit dichtstuk slechts vierhonderd regels; onder het drukken en bij de latere uitgaven groeide dit getal aan tot veertienhonderd, en BYRON zelf wist tusschenbeiden niet, waar hij de nieuwe regels zoude invoegen. Verkieslijker zou Rec. het daarom geacht hebben, indien een ander stuk, b. v. *the Corsair*, ter vertaling ware gekozen. Intuschen, verre is het er af, dat Rec. de dichterlijke waarde van dit verhaal zou willen ontkennen. Integendeel, hij beaamt ten volle den lof, door den Vertaler aan den oorspronkelijken Dichter toegezwaaid. Daar zijn stukken in, die zoo schoon, zoo rijk van denkbeelden, zoo krachtig en stont van uitdrukking zijn, dat zij alleen genoegzaam zouden wezen, om den echten Dichter te doen kennen. Er is eene diepte van gevoel, eene hartstogtelijkheid in den *Giaour*, die den vollen rijkdom van BYRON's latere stukken verraden: dit stuk, namelijk, opende de reeks van zijne Oostersche verhalen.

Rec. heeft hier dus minder met den vorm en de zamenstelling van het oorspronkelijke, meer met de vertaling te maken. Hij vertrouwt, dat hij aan het Nederlandsche publiek niet zal behoeven te zeggen, dat het stuk van BYRON zeer verdient gelezen te worden. Van den Heer TEN KATE verwacht men eene goede, gemakkelijke versificatie, en ook in dit opzigt zal de lezer zich niet teleurgesteld vinden. De verzen laten zich aangenaam lezen, en wie met het oorspronkelijke onbekend is, zal misschien met het gegevene zeer te vreden zijn. Maar hij wane niet, dat hij zich daardoor een denkbeeld van BYRON's stijl en dichttrant kan maken. Daarvoor is de vertaling van TEN KATE ten eenemale ongeschikt. Hij vindt het, zoo het schijnt, veel gemakkelijker, om het oorspronkelijke te verbreedden, de korthed en de kernachtigheid door onophoudelijke toevoegselen weg te nemen, en het eigenaardige van BYRON's dichttrant en versificatie daardoor te doen verloren gaan. Het

stuk is honderden van regels langer dan het oorspronkelijke, en daardoor heeft het aan kracht, aan *pathos* dikwijls veel verloren. Dat dit geene opgeraapte beschuldiging is, zal Rec. met ettelijke voorbeelden toonen. Hij zal ze niet uitkippen, maar met de eerste bladzijden beginnen.

Bl. 6 wordt gesproken van den zeeroover,

Wiens bark, verborgen in 't gebladert,
De prooi verbeidt, die argloos nadert,
En zich 't verderf in de armen voert.

Niemand zal dezen laatsten regel fraai vinden; hij staat ook niet in het oorspronkelijke.

Bl. 7. worden voor de twee Engelsche regels:

*So soft the scene, so form'd for jay,
So curst the tyrants, that destroy,*

ons vier terug gegeven:

Zoo schoon — zoo rein — zoo vol verrukking
Is heel die frissche lustwarand;
Zoo afschuwwekkend de onderdrukking
Van een gevloekten dwingeland.

Niet beter gaat het, als op dezelfde bladzijde het eenvoudige:

He, who has bent him o'er the dead,

met den volgenden zwier wordt overgebracht:

Wie ooit bij 't lijk ligt neergebogen
*Van een te vroeg aan d' arm der trouw,
Aan 't hart der liefde ontscheurde vrouw.*

Het is wansmaak, die er al dien omhaal bijvoegt, die hier tot de zaak niets afdoet. Erger dan wansmaak is het, als de geheele uitwerking der schoone plaats door eene onwaarheid wordt weggenomen, en BYRON'S woorden: *where beauty lingers*, worden vertaald:

Waar nog de schoonheid langs blijft zweven,
Die niet dan langzaam kwijnen zal.

Of als het enkele:

The langour of the placid cheek,

wordt vervangen door de volgende vijf regels:

Dat kwijnend, maar toch *levend* bleek
 Der rustige, onbewogen wangen,
 Waarop de scheemrende avondglans
 Van 't wijkend blosjen nog blijft hangen,
 Als 't rozenwolkjen aan den trans.

Meent de Heer TEN KATE misschien, dat BYRON niet genoeg Dichter was, om er zulke vergelijkingen in te lasschen, als hij die gepast oordeelde? BYRON wist te goed, dat hij daardoor den statigen ernst en somberheid van de geheele plaats zoude benadeelen, dan dat hij zich tot dergelijken onbeduidenden woordenpraal zou hebben laten verleiden. Evenmin was hij dwaas genoeg, om het Verval met *raven-schachten* te versieren, gelijk hier bl. 9 gebeurt; hij hield niet van dergelijken onzin, en zoo zou men ook vruchteloos bij hem iets zoeken van de regels bl. 11:

Een Iavaspat worde iedre drop,
 Die thands verkild is in uwe aderen.

Verwaterd en ook niet geheel naar den zin van het oorspronkelijke: *Who thundering comes on blackest steed?* zijn de regels:

Wie komt daar *voor mijn duizlende oogen*
 Op eens in ongestuime vaart,
 Gezeten op een koolzwart paard,
 Gelyk een donder, aangevlogen.

Daarin zoo wel, als in de regels aan het einde dier bladzijde, waarin van *een open boek en hartstocht, die zich zelf verraad*t, gesproken wordt, geeft TEN KATE veel te veel van het zijne en verzwakt het oorspronkelijke. Waarom zich niet tot de woorden van BYRON bepaald? Als deze den ruiter uit zijne oogenblikkelijke spanning doet terugkeeren, geschiedt dit, doordien

Here loud his raven charger neigh'd.

Dat is TEN KATE niet genoeg; hij zegt, bl. 20:

Maar eensklaps *sprong* zijn vurig paard
 Luid brieschende op, *gelyk een veder.*

Zoo moet er later op dezelfde bladzijde een *moede pelgrim* optreden, en wordt de ruiter *door wilde ontroering voortgedreven*; altemaal stoplappen, die BYRON niet kent.

Men ziet, het ontbreekt niet aan voorbeelden; en om te toonen, dat het niet enkel aan het begin van dit dichtstuk alzo is, maar ook tot het einde zoo blijft, zal Rec. ook uit de laatste bladzijden er eenige bijbrengen.

Bl. 94 worden de woorden:

*for my burning brow
Throbbed to the very brain, as now.*

overgebracht:

want een lavagloed
Scheen, even als hij heden doet,
Zich door mijn kloppend hoofd te spreien.

Dien bombastischen lavagloed kent BYRON niet, wiens uitdrukking overigens veel krachtiger is. Hoeveel krachtiger is ook (op dezelfde bladzijde) het Engelsche:

*Waste not thine orison: despair
Is mightier than thy pious prayer.
I Would not, if I might, be blest;
I want no paradise, but rest.*

dan de acht regels:

*Wat prevelt gij met dof geluid
Uw vrome Paternosters uit?
De wanhoop, die mijn hart verplet,
Is sterker dan uw smeek-gebed.
Al mocht ik, 'k zou geen hemellust,
Die 't vuur terugriep op mijn wangen,
Geen heil, geen zegening verlangen;
'k Behoef geen paradijs, maar rust.*

Maar het bijvoegen, hoe ongepast ook, kan TEN KATE niet nalaten. Als BYRON zegt:

Ah, were thy beauties e'er so cold,

dan maakt hij er terstond van:

Och, of gij *slechts bevrozen* waart!

En waarom? Om te kunnen laten volgen:

Mijn mond — mijn hand zou u *ontdooien*.

Als BYRON zegt, dat die hand een schim drukt, dan is dat niet genoeg; wij krijgen er bij:

Die 't huivrend windtjen weg komt strooien.

Een kunstig windje, dat een schim *wegstrooit!* Doch, Lezer, al weder, zulk een onzin zegt BYRON niet.

De slotsom onzer beoordeeling is dus niet moeilijk op te maken. Het is eene dikwerf gebezigde uitdrukking, dat men den tijd niet heeft, om kort te zijn. Zoo schijnt het den Heer TEN KATE ook gegaan te zijn. Hij schijnt zich verbeeld te hebben, dat het er niet op aankwam, wat hij den grooten Engelschen Dichter laat zeggen; en de gemakelijkheid, waarmede hij verzen schijnt te maken, (getuige de menigte zijner dichtbundels!) verleidt hem, om maar voort te schrijven, zonder er zich over te bekommeren, of het in het oorspronkelijke staat, ja of het met den geest en den toon van het oorspronkelijke overeenkomt. Men zie dit als eene proeve in een der laatst aangehaalde voorbeelden. Hoe geheel strijdig met de gemoedsgesteldheid van den spreker zijn de woorden, den stervenden *Giaour* in den mond gelegd! In het Engelsch zijn de aangehaalde regels kort, zonder eenig onnoodig, overtollig woord. In het Hollandsch moet de monnik *met dof geluid vrome paternosters prevelen*. Ieder woord is hier bijna verkeerd. Het *prevelen* voegt hier niet in den mond van hem, die den priester dankbaar is; het *dof geluid* is hier in het verband onzin; het *vrome* een *epitheton ornans*, hetgeen het niet zou geweest zijn twee regels later, waar *vroom gebed* in plaats van *smeekgebed* moest staan, en waar dat bijvoegelijke woord kracht heeft in de tegenstelling met *wanhoop*. Men zie daarbij dien akeligen stoplap: *die mij 't hart verplet*, en nog meer den onzin van *hemellust*, *die 't vuur terugroept op zijn wangen!!* De stervende spreekt hier niet figuurlijk, maar in waarheid van de hemelzaligheid, en BYRON zou nooit zulk eene dwaasheid ter neder hebben geschreven.

Doch dat is het gevolg van die stoompoëzij, van die bun-

dels op bundels, die elkander met schrikbarende snelheid opvolgen. Men kan verzen schrijven, schier zonder er bij te denken, en meent, dat het goede publiek ze welslikken zal, als ze maar vloeijen en rollen. Zoo de Heer TEN KATE de helft van den tijd, dien hij aan het maken van nieuwe verzen besteedt, besteedde aan het beschaven, aan het oordeelkundig toetsen van hetgeen hij in de andere helft van dien tijd vervaardigd had, hij zou de schoone gave, hem geschonken, ontwikkelen en volmaken, en een sieraad van onze letterkunde kunnen worden, terwijl hij nu op weg is, om zijn schoon talent te bederven. Zal de waarschuwing iets baten? Het ware voor den Dichter zelve te wenschen. Maar al baat het niet, Rec. zal het verkeerde blijven opmerken; het brengt misschien dezen of genen jeugdigen beoefenaar der poëzij van den verkeerden weg terug.

Koningin en Martelares, historisch-romantisch Verhaal uit de Geschiedenis van Engeland in de XVIde Eeuw, gevolgd naar A. BROU. Te Middelburg, bij J. C. en W. Altorffer. 1841. In gr. 8vo. 364 bl. f 3 - 30.

Gelijk AINSWORTH vóór eenigen tijd de geschiedenis van Lady JOANNA GRAY tot het onderwerp van eenen historischen roman heeft gekozen, zoo vinden wij hier andermaal dezelfde geschiedenis romantisch behandeld. Maar het verschil tusschen beide werken is zeer groot. Op AINSWORTH'S *Tower van Londen* zijn vele aanmerkingen te maken; maar daarbij behelst die roman ook veel wezenlijks fraais, en vooral de schildering van den tijd en van de geschiedkundige personen is voortreffelijk. Hoe geheel anders is het hier! Rec. heeft in langen tijd geen boek gezien, dat zoo weinig de eer der vertaling verdiende, als dit. Lady JOANNA GRAY is hier een sentimenteel schepseltje uit de laatste helft der achttiende eeuw geworden; NORTHUMBERLAND heeft onophoudelijk den mond vol rhodamontaden, en houdt in zijne eenzaamheid redevoeringen vol *sesquipedalia verba* en in den toon des treurspels; MARIA heeft veel van een gemeen vischwijf, zoo als b. v. in het tooneel, waaraan het ongelukkig uitgevallen titelvignet is ontleend; met één woord, het boek is zoo verre beneden de waarde van den historischen roman, zoo opgevuld met zotheden en ongerijmdheden, gelijk b. v. het too-

neel in de raadsvergadering der edellieden, waat KATE WELLY den Hertog VAN NORTHUMBERLAND beschuldigt, of in dat van den twist tusschen den laatsten en den Graaf VAN ARUNDEL, dat Rec. zich niet begrijpen kan, hoe men smaak heeft kunnen vinden in de overbrenging van dit vod. Er staat op den titel: *gevolgd*; beteekent dit: *vrij vertaald*? dan beklagen wij den smaak van den Vertaler nog meer, die het der moeite waard rekende, zijnen tijd aan zulk eene omwerking te besteden. — Wij kunnen niet anders dan een onbepaald afkeurend oordeel over dit boek vellen.

August. Schets uit den tegenwoordigen tijd; door Mr. W. VAN REHBURGH. Te Amsterdam, bij J. M. E. Meijer. 1841. In gr. 8vo. 342 bl. f 3 - 40.

De held van dit verhaal is een jong mensch zonder vastheid van karakter, zonder vaste beginselen, maar die, gelijk het met jongelieden van deze soort wel meer gaat, nogtans hooge gedachten van zichzelf heeft. Eerst tracht hij de liefde te verwerven der verloofde van zijnen vriend *Willem*. Nadat hij het onervarene meisje liefde voor zich heeft weten in te boezemen, en iedere hinderpaal tegen hunne verbindtenis, door den edelmoedigen afstand van *Willem*, uit den weg is geruimd, wordt hij verliefd op de weduwe *Wilmar*, de moeder van *Willem*. Door deze afgewezen, is hij voornemens zijn leven door eenen zelfmoord te doen eindigen. Doctor *van Harp* ontruikt hem nog gelukkig bij tijds het wapen, en beweegt hem om aan zijne verloofde getrouw te blijven. Daar *August*, bij zijne andere gebreken, ook nog een ongeloovige is, wordt hij door den braven Doctor ook van deze kwaal knaphandig genezen, door een betoog, hetwelk slechts veertien bladzijden beslaat, en waarin behandeld wordt over *Fetichismus*, *Sabeïsmus*, *Pantheïsmus*, *Polytheïsmus*, *Naturalismus*, *Materialismus*, en waarin SOCRATES, PLATO, PYTHAGORAS, EPICURUS, SEXTUS EMPIRICUS, LUTHER, DESCARTES, NEWTON, LOCKE, CONDILLAC, DIDEROT, D'ALEMBERT, VOLTAIRE, ROUSSEAU, LEIBNITZ, WOLFF en KANT optreden. Ofschoon nu dit betoog in zulk een klein bestek natuurlijk uiterst oppervlakkig moet zijn, *August* laat er zich door overtuigen. De Schrijver had nu zijnen held gelukkig kunnen laten trouwen. Maar zoo heeft het hem niet behaagd, en zeer treurig is de afloop der geschiedenis van *August*. Hij valt in een tweegevecht, vóór dat hij met zijne verloofde verbonden wordt. Deze echter laat zich troosten, en aan het einde van het boek treffen wij haar aan als de gelukkige echtgenoot van een' anderen man.

Bij de uitgave van een vroeger voortbrengsel werd de Schrijver aangemoedigd door het oordeel, dat het hem niet ontbreekt aan aanleg. Dit getuigenis deed ons het thans aange-

kondigde verhaal met eene gunstige verwachting in handen nemen, en gaarne zouden wij het aanprijzend aankondigen. Maar het schijnt, dat de aanmoediging der beoordeelaars in onzen tijd eenen schadelijken invloed heeft op de aankomende Schrijvers, en, in plaats van hen tot meerdere beschaving van hun talent aan te sporen, hun vrijmoedigheid geeft, om met onbekookte stukken voor het publiek op te treden. Wij ontkennen niet, dat de grootste menigte der Romanlezers hier onderwerpen behandeld vindt, die hunne belangstelling levendig zullen houden, namelijk goed of kwaalijk geslaagde minnarijen. Ook zijn wij het met den Schrijver eens, dat er veel zulke *Augusten* op de wereld zijn. Maar wij gelooven niet, dat zoodanige oppervlakkige karakterschetsen en even oppervlakkige oplossing van twijfelingen, als wij hier vinden, doel treffen tot bereiking van datgene, wat de Schrijver als zijn eigenlijk oogmerk leert kennen, namelijk „lust in te boezemen, om door de studie eener ware wijsbegeerte, door zelf denken en gevoelen, tot eene vaste overtuiging te geraken.” Veeleer vreezen wij, dat het lezen van zulke Romans ongeschikt of afkeerig zal maken van het bestuderen van meer belangrijke en grondige werken.

Anna van Breggstein, of het Gezantschap van het Eiland Ameland aan het Hof van OLIVIER CROMWEL. Historisch-Romantische Episode uit de helft der XVIIde Eeuw, door L. M. J. VAN WIJK VAN HOOGEVEEN. Te Gorinchem, bij J. Noorduyt en Zoon. 1841. In gr. 8vo. 403 bl. f 3 - 60.

De bewoners van het eiland *Ameland*, in den oorlog van ons Gemeenebest met *Engeland* in het jaar 1652, verhinderd zijnde in hun gewoon bedrijf, de visscherij en scheepvaart, zonden, om het gevaar voor de Engelsche kapers te ontgaan, twee mannen uit hun midden, onder den titel van *Afgezanten van Ameland*, naar *Londen*, met verzoek, om, als *vrije en neutrale lieden* en als zoodanigen onafhankelijk van het Nederlandsche Gemeenebest, van vijandelikheden verschoond te blijven. De toenmalige Protector CROMWEL stond dadelijk hun verzoek toe, en had den inval, deze mannen, even als *Afgezanten van Koningen en Vorsten*, op 'slands kosten te onthalen en aan zijne eigene tafel te gast te noodigen, alwaar deze *Amelanders*, door hunne eenvoudigheid en naiveteit, de aldaar aanwezige *Engelschen* en andere hooge personaadjen zeer vermaakten. Deze ware gebeurtenis verschafte aan den Schrijver den grondslag voor dezen Roman. De inval is zoo kwaad niet; maar om dien ten uitvoer te brengen, daartoe behoort meer talent, dan de Schrijver schijnt te bezitten. Of indien de Schrijver waarlijk niet van talent of aanleg ontbloot is, dan behoorde hetzelfde meer

geoeffend en beschaafd te zijn, vóór dat de proeven van den eerstbeginnenden in een werk van dien omvang in het licht werden gegeven. De episode van het *Amelander* gezantschap is een onnatuurlijk en kwalijk samenhangend bijvoegsel bij dezen Roman, die op zichzelf ook niet kan wedijveren met de goede oorspronkelijke werken van deze soort, die onze Letterkunde thans bezit. Wijdloopigheid in de verhalen en gesprekken, redeneringen, die onnatuurlijk zijn in den mond der personen, die sprekende ingevoerd worden, en het afgesletene der zedelessen, zijn het vooral, die ons zulk een oordeel doen vellen. Het zeer bespottelijke kan soms vermaken, maar het middelmatige doet . . . geeuwen.

Le Guide du disciple Hollandais, ouvrage destiné à hâter les progrès des jeunes gens qui étudient la langue Française. Par J. GRAS, Bachelierès lettres, maître de langue Française à Utrecht. Utrecht, *N. van der Monde*. 1841. petit 8°. 200 pag. f : -75.

De Schrijver van dit werkje voor de jeugd heeft, volgens zijne Voorrede, zich ten doel gesteld, om voor den Nederlandschen leerling de lezing van goed en zuiver Fransch tevens nuttig te maken door de strekking, en aangenaam door den aard en de verscheidenheid der onderwerpen. Naar ons inzien is hij gelukkig geslaagd, zoo wel in hetgeen hij als eigen opstel geleverd heeft, als in de keus van hetgeen hij uit anderen heeft overgenomen. Is hij echter, wanneer men in aanmerking neemt, dat dit boekje voor eenigzins gevorderde discipelen geschreven is, niet wat mild in het leveren der vertaling van sommige woorden aan den voet der bladzijden? Of zijn *jouer*, *poussière*, *regretter*, *délicieux*, *admiration* enz. geene woorden, die door elk, wien dit boekken ter oefening in smaak en goeden stijl wordt in handen gegeven, behooren verstaan te worden? Zou eene uitlegging in Fransche woorden, of de opgaaf van het eene of andere gelijk- of bijna gelijknamige woord, niet dikwerf genoegzaam zijn geweest, gelijk b. v. bl. 25 met de woorden *matou* en *croqué* geschied is? — Bl. 59 heeft de Schrijver, in zijn lief stukje *le Soupir*, uit onachtzaamheid *charmes* op *âmes* laten rijmen, en dit is evenmin onder de drukfeilen, in de daarvan achteraan gevoegde lijst, opgenomen, als: *rien à charge à ta conscience* voor *de ta conscience*, op bl. 198. Voor *la conservation miraculeuse* (titel van het verhaal, bl. 170) hadden wij liever gelezen *la conservation singulière* of *remarquable*, daar het geval wel zonderling en opmerkelijk, maar in 't geheel niet wonderdadig is. Ook spijt het ons, dat een register van den inhoud van het werkje ontbreekt. Overigens verdient het aanbeveling en lof.

BOEKBESCHOUWING.

Bijdragen tot bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde.
Verzameld door Dr. B. VAN WILLES, Predikant te Lekkerkerk. Isten Deels 1ste Stuk. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1842. In gr. 8vo. IV en 208 bl. f 2½:

Zoo ontvangen wij dan hier de voortzetting van den arbeid, die, vóór verscheidene jaren, door KROM en VAN WILLES begonnen, om den dood des eerstgenoemden moest worden gestaakt. Ieder, die het met den bloei onzer vaderlandsche theologische letterkunde wél meent, zal zich verblijden, dat het den geleerden VAN WILLES, niettegenstaande de bezwaren, welke hij voorzag, aan lust noch gelegenheid ontbrak, om die taak weder op te vatten. Dat het hem daarbij evenmin aan medewerking als aanmoediging moge ontbreken, is onze hartelijke wensch. Het belang toch zijner onderneming valt van zelf in het oog. Ook in ons vaderland bestaat groote behoefte aan de bevordering van die streng grammatikale interpretatie, welke in *Duitschland* sedert eenige jaren door mannen als WINER, TRITZSCHE, HARLESS, BLEEK en anderen is voorgegaan, ter vervanging van KUINOEL's laxe methode. Gelijk ons daarom vroeger de verschijning van VAN HENGEL's geleerden arbeid over den Brief aan de *Philippensen* verblijdde, zoo zien wij ook in deze Bijdragen een gunstig teeken des tijds.

Dezelve worden geopend met oene uitvoerige Verhandeling des Verzamelaars *over het afwisselend gebruik van Eigennamen in het boek Genesis*. Niet alleen denkt de Schrijver hier aan de zoo vaak besprokene onderscheiding van de namen ELOHIM en JEHOVA, maar ook aan het minder opgemerkte verschil tusschen de namen JACOB en ISRAËL. Gelijk deze verschijnselen aan de nieuwste be-

oefenaars der negatieve kritiek vaak aanleiding gegeven hebben tot de onbekooktste gissingen, zoo meent VAN WILLES hier juist een bewijs te vinden voor de naauwkeurigheid en de goede trouw des verhalers. Hij is namelijk van gevoelen, dat in het *verhaal* van *Genesis* gewoonlijk die benamingen gebruikt worden, waarmede even te voren door *sprekers in het verhaal* de Godheid was aangeduid. Hetgeen hij met de meeste scherpzinnigheid hieromtrent mededeelt en met proeven staaft, verdient in deszelfs geheel te worden nagelezen. In bijzonderheden moge men van den Schrijver verschillen, over het geheel zal men zijne opmerking bevestigd zien. Alleen kwam ons de bedenking voor den geest: wat waarborg hebben wij, dat door de *sprekers* in het verhaal juist die benamingen gebruikt zijn, welke wij in hunne woorden vinden? Mag men wel vooronderstellen, dat b. v. God of een Engel in den eigenlijken zin *gesproken*, en zich van *die* eigennamen bediend hebben? Is het niet waarschijnlijker, om den hoogen ouderdom en den kinderlijken toon van het boek, dat de Schrijver aan de sprekers in zijn verhaal de woorden (en, indien dit zoo is, ook de eigennamen) hebbe in den mond gelegd? Hoe kan hij dan de namen in zijn verhaal uit hunne woorden hebben ontleend? Wij vragen slechts.

Eene verklaring van het moeilijke XVIde Hoofdst. van LUCAS, door dezelfde hand, bekleedt de tweede plaats. De gelijkenis van den onregtvaardigen rentmeester, het bekende *crux interpretum*, zal wel nooit zonder moeilijkheid blijven, vooral omdat wij niet bekend zijn met alle zeden en gebruiken, waarop de Heer schijnt te doelen. Wij nemen de bijdrage tot derzelve verklaring, ons hier aangeboden, dankbaar aan. Vooral ter aanwijzing van de kracht van *enkele* spreekwijzen en uitdrukkingen bevat dezelfde schatbare wenken, ook voor hem, die in de hoofdzak magt meenen van den geleerden Opsteller te moeten verschillen. Wat vs. 16—18 betreft, scherpzinnig moge het hier door VAN WILLES geopperde wezen, de zamenhang blijft toch altijd gedrongen; en wij voor ons vinden

nog geene reden, om van de vooronderstelling af te wijken, dat deze woorden ingelascht zijn. Over de laatste gelijkenis van dit Hoofdst. hadden wij gaarne iets meer wenschen te vinden, vooral ook om het gevoelen van STRAUSS te wederleggen, die hier, gelijk bekend is, sporen van *Ebionitische* waardering der armoede boven den rijkdom meent op te merken.

VAN HENGEL's verklaring van MATTH. XXVI: 41^a is een exegetisch juweel. Hij heeft ons volkomen overtuigd, en wij danken hem voor de belangrijke wenken ons hier gegeven. — Minder kunnen wij ons vereenigen met hetgeen Dr. SWALUË hier in het midden brengt, om de vroeger door hem aan het woord εἰρήνη (LUC. II: 14) gegevene beteekenis van *vrede* te regtvaardigen. Gaarne erkennen wij de scherpzinnigheid van het door hem aangevoerde, en prijzen zijne poging, om voor een gevoelen, dat zich, naar algemeen gevoelen, door innerlijke waarschijnlijkheid niet aanbeveelt, eenig gewigt in de schaal te leggen. Hetgeen hij echter van LUCAS XIX: 38 zegt, dat men bij herhaling van hetzelfde denkbeeld liever *dezelfde* woorden zou hebben gebruikt, komt ons voor met den gewonen aard van het parallelismus te strijden. En wat beteekent het, als hij zegt: »Men late dus het denkbeeld » van *vrede* niet varen, al beweert men ook, dat LUCAS » er alleen *lof* en *eere* mede heeft willen uitdrukken,» (bladz. 159.) Wij zouden zeggen, indien dit laatste kan bewezen worden, dan late men vrij het eerste denkbeeld varen, zoo men althans geen gevaar wil loopen een' *duplex sensus* voor te staan. Doch wij willen met niemand twisten, en laten den Heere SWALUË gaarne zijn gevoelen. Het speet ons, dat hij, nu toch den Engelenzang behandelende, niet iets mededeelde over de betwiste lezing εὐδοκίας, die aan Rec. voorkomt nog zoo onbepaald verwerpelijk niet te zijn. Overigens beamen wij ten volle, wat in het slot van dit opstel wordt verklaard.

Eindelijk geeft de Heer VAN WILLES nog eene opheldering van verschillende plaatsen des O. en N. V. Aan de meesten zal niemand den lof van naauwkeurige taalstudie

kunnen ontzeggen. Over ieder derzelven afzonderlijk te redekavelen, kan ons bestek geenszins gedoogen. Het meest zijn wij met de twee proeven ingenomen, die dit bundeltje besluiten. Die over EPH. VI: 15 had welligt wat grondiger kunnen *bewezen* zijn. Die over MARC. VII: 28 is fijn gezien, en deed ons met genoeg des Schrijvers *Singularia in Marcum* weder opvatten.

Wij eindigen met dankbetuiging voor en aanbeveling van dezen arbeid. Met belangstelling zien wij eene tweede Stukje te gemoet.

Tafereelen uit het Leven van Christenmartelaars, die zich, vóór en na de Kerkhervorming, voor de zaak der waarheid en verlichting hebben verdienstelijk gemaakt of opgeofferd, vooral in de Nederlanden. Door B. GLASIUS, Predikant te Geertruidenberg. 1ste Aflevering. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. 1841. In gr. 8vo. 96 bl. f :-75.

De Eerw. GLASIUS, in ons vaderland als beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis gunstig bekend, levert ons hier de eerste Aflevering van zijne Geschiedenis der Christenmartelaren in ons Vaderland. Teregt houdt hij het voor eene behoefte onzes tijds, dat men, bij de aanwakkerende zucht tot de beoefening der Kerkelijke Geschiedenis, onzen landgenooten, in plaats van de versletene Martelaarsboeken, een dergelijk werk in handen geve. De aard der zaak bragt mede, dat hier veel slechts behoefde te worden bijeengebragt, dat elders reeds uit de oudste bronnen was opgediept of bewerkt. Ook is dit werk niet bepaald voor Geleerden, maar voor alle beschaafde Christenen geschreven. De hoofdpersonen, die ons in deze Aflevering voorkomen, zijn de *Waldenzen*, in verband met eenige mannen en gebeurtenissen, welke tot dat tijdperk behooren. Vrij volledig, onpartijdig, bevattelijk en onderhoudend wordt ons hier het gewigtigste omtrent deze belangrijke valleibewoners medegedeeld. Wij wenschen, dat de Schrij-

ver voortga op den hier ingeslagen weg. Wij prijzen zinnen arbeid onzen Protestantschen Medechristenen gaarne aan, die zich ook door de uitvoering en eenen billijken prijs aanbeveelt. Bijzondere beschouwingen van de waarde der stukken, ons hier geleverd, zullen betere plaats vinden, als het werk in zijn geheel voor ons ligt. In nage-
noeg tien Afleveringen van gelijke grootte als de tegenwoordige zal het worden voortgezet.

De Jood in zijn Vaderland, of Tafereelen uit EZRA en NEHEMIA, door G. C. VAN BALEN BLANKEN, Predikant te Wognum. Iste Deel. Te Hoorn, bij Gebr. Vermaende. 1841. In gr. 8vo. X en 323 bl. f 3 - :

Dit werk is, volgens den Schrijver, een vervolg op het voorgaande, getiteld *de Jood onder de Heidenen*, en door ons in N^o. V dezes jaars aangekondigd; en gelijk dit eerste Deel zijne Tafereelen uit het geschrift, dat naar EZRA zinnen naam heeft, ontleent, zoo zal het tweede of laatste die uit het Gedenkschrift van NEHEMIA nemen. — Naar stof en vorm zijn ook deze stukken aan de vorige gelijk, zoo als het eene ei aan het andere; en Rec. heeft dus bij het t. a. p. gezegde niets te voegen, maar wil hetzelfde geheel en al ook op deze stukken toegepast hebben: alleen zal hij kortelijk den inhoud opgeven.

Na eene *inleiding*, waarin over het aangename en belangrijke der bedoelde geschiedenissen gehandeld, en een kort overzicht over den staat van het Perzische Rijk, waaronder de *Joden* destijds stonden, gegeven wordt, vinden wij hier de gebeurtenissen, in het Boek EZRA geboekt, onder de volgende rubrieken gebracht, en op de boven aangeduide wijze behandeld: *De dag der verlossing. — De reis naar het Vaderland. — De eerste feestviering op den welbeminden grond. — De Samaritanen. — De hervatte moed. — De gewenschte tijding. — Het Inwijdings- en het Paaschfeest. — EZRA's aanstaand vertrek naar Jeruzalem. — Nog eenige bijzonderheden*

voor de reis naar en de komst te Jeruzalem. — EZRA'S *gebed.* — EZRA'S *krachtige en tevens billijke bepalingen tegen de gemengde huwelijken, of de echtscheiding.* — EZRA *en zijne tijdgenooten.* — In het voorlaatste stuk oordeelt de Schrijver, naar Rec. inzien, zacht genoeg over den, ja, wel gemeenden, maar toch overdreven' en harden maatregel van EZRA: het doel moge goed geweest zijn, maar het heiligt de middelen niet. Wij vinden over het geheel in de schriften van EZRA en NEHEMIA, hoe veel goeds zij ons ook van die beide waardige en voor hunnen tijd nuttige Mannen doen denken, nogtans ook reeds de beginselen van den bekrompen', aan het uiterlijke en letterlijke nauw hangende, tegen vreemden vijandelijken geest van het Pharizeïsme, dat later het hoofd zoo driest opstak, en het zuivere Mozaisme verbasterde. — Voor het overige wenscht Rec. gaarne, dat ook deze stukken iets mogen toebrengeu, om uit die belangrijke bijdragen tot de geschiedenis des Joodschen Volks Christelijk nut te doen trekken.

De Zedeleer en Staatskunde der Jesuiten, uit de Schriften van de voornaamste Theologen hunner Orde opge- maakt, door J. ELLENDORF. IIde Aftlevering, bl. 161 —388. Te Groningen, bij A. L. Scholtens, 1842. In gr. 8vo. f 1-80.

Overeenkomstig onze belofte, volge dan nu eene korte opgave van den inhoud des merkwaardigen werks, uit welks *Voorrede* wij de vorige reis het een en ander medegedeeld hebben.

In de *eerste* Afdeeling ontwikkelt de Schrijver de algemeene grondstellingen der Jezuitsche Zedeleer, door in Hoofdst. I te handelen over het *Probabilismus*, de *methodus dirigendae intentionis*, en de *restrictio mentalis*; door in H. II en III de Zedeleer der Jesuiten, in menigvuldige aanhalingen uit hunne voornaamste erkende Schrijvers, open te leggen, met *betrekking tot de 10 Geboden des*

Heeren, welker orde hij volgt. (Op deze manier van eene Goddelijke Volkswet der Israëlitén als rigtsnoer voor Christenen te volgen, eene ongerijmdheid, die door Katholiek en niet Katholiek zoo dikwijls begaan is, en nog niet zelden begaan wordt, zullen wij thans, als de hoofdzaak niet rakende, niet spreken.) — Dit onderwerp vervolgt hij in de *tweede* Afdeeling, door in H. I de verdraaijingen der Jezuitsche Moralisten ten toon te stellen ten opzichte der Kerkgeboden, en in H. II ten aanzien van andere Kerkelijke wetten, verordeningen en bepalingen. — De *derde* Afdeeling heeft ten opschrift: *over de zonde*, en doet zien, hoe de Jezuitsche Moraal, zoo wel omtrent de zonde in het algemeen, als omtrent de dusgenoemde zeven hoofdzonden, alle banden van zedelijkheid losmaakt, of, gelijk de Schrijver zelf zich uitdrukt, bl. 161, » zich het groote » doel voorgesteld heeft, alle zonde uit de wereld weg te » redeneren, en het geweten van allen angst te bevrijden. » Zij zoekt dit te bereiken door zulk eene bepaling te geven van datgene, wat in waarheid eene *zware zonde* heeten kan, dat het daardoor werkelijk *zwaar* moet vallen, » eene *zware zonde* te plegen." Maar onder deze rubriek vindt men nog veel in dit Hoofdstuk, wat men onder dit opschrift niet zoeken zou, namelijk den heilloozen invloed der Jezuitsche Zedekunde op *geloof, hoop en liefde*, op het *gebed*, op de *beneficiën, simonie, geestelijke immunitéit*, en *asylen*, en met een kort woerd op de *monnikorden*. — De *vierde* Afdeeling handelt over den schadelijken invloed derzelve op de goede bediening en waarneming der *Sacramenten*. Zeer merkwaardig zijn, bij gelegenheid dat ELLENDORF van de *aflaten* spreekt, zijne woorden, bl. 261, 2: » Waarlijk, toen LUTHER deze » daadzaken ter tafel bragt, en luide zijne stem er tegen » hooren liet, hoe kon toen één verstandige nalaten, om » zich, voor de zaak van Godsdienst en zedelijkheid, aan » zijne zijde te scharen; wie kon toen nog gehecht blijven » aan *Rome*, van waar al die gruwelen waren uitgegaan, » dat zelf vermetel ze durfde plegen, en de gepleegde » dedigen? Maar in *Rome* heeft men alle schaamte uit-

» geschud, en alle verstand verloren. Men meende, in
 » trotschen euvelmoed, door bullen en banvloeken den
 » toorn eener geheele wereld te kunnen ontwapenen; maar
 » men heeft zich jammerlijk bedrogen. De helft van *Eu-*
 » *ropa* werd van *Rome* afvallig, en predikt ons, dat de
 » stem der waarheid onmogelijk altijd kan worden onder-
 » drukt, en dat hoogmoed eenmaal vóór den val komt.”
 Niet minder opmerking verdienen die, waarmede hij dit
 gedeelte zijns werks besluit, bl. 286, waar hij verklaart,
 » dat de Jezuiten niet alleen niet in staat zijn, Godsdienst
 » en zedelijkheid heden ten dage te herstellen, maar dat
 » beide onder hunne handen slechts nog dieper zouden
 » worden bedorven; en verder, dat de geheele Orde, we-
 » gens de gruwelen der Casuïstick, die zij in haar midden
 » niet alleen duldde, maar ook verbreidde en beschermde,
 » verdiend heeft, door God, kerk en menschheid voor eer-
 » loos verklaard te worden. Wij wenschen, tot eer der
 » laatsten, dat de talrijke Jezuitenvrienden ons regt grondig
 » mogen kunnen wederleggen.”

Het overige gedeelte dezes werks bevat eene *beoordeeling*
van de Staatkunde der Jezuiten, en toont uit de schriften
 hunner voornaamste Schrijvers aan, welke voor de Maat-
 schappij gevaarlijke denkbeelden zij leeren, *vooreerst* om-
 trent de *Volkssouvereiniteit*, en *ten andere* omtrent de
afzetting der Koningen en *het ombrengen der tirannen*.
 Onder het vele merkwaardige, dat hier voorkomt, mogen
 wij ook wel rekenen de wijze, waarop ELLENDORF, bl.
 303—305, de beschuldiging van de Reformatie afwendt,
 alsof zij de schuld hadde van de politieke omwentelingen in
Europa, en met name van de Fransche revolutie. — Met
 één woord, hoewel de beschouwing van zoo vele verfoeije-
 lijke grondstellingen, die de zuivere Evangelisohe Zedeleer
 verminken en verdraaijen, niet aangenaam is, mogen wij
 dit werk nogtans aanprijzen, als een opmerkelijk verschijn-
 sel, uit de Roomsche-Katholieke Kerk zelve voortgekomen,
 dat de snoodheden en gruwelijke leugenleer van deze aarts-
 bedervers der Christelijke Kerk onbewimpeld aan het licht
 brengt.

Hartstogt, misdaad en berouw, geschetst in het voorbeeld van den, bij vonnisse der voormalige crimineele Regtbank in Holland, ter dood veroordeelden PIETER BIJL, door Mr. J. W. VAN DER MEER DE WIJS, praktiserend Advocaat te Amsterdam, en B. T. LUBLINK WEDDIK, Evangelisch-Luthersch Predikant aldaar. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1842. Uitgegeven ten voordeele van P. BIJL. In gr. 8vo. 31 bl. f : -40.

Drie dagen in den kerker, of de misdaad en bekeering van JOHANN MEIDE, op den 5 Maart 1842 aan het Nieuwe Diep ter dood gebragt; bijgestaan door J. H. SONSTRAL, Predikant bij de Luthersche Gemeente aan den Helder c. a. Nieuwe Diep, bij C. Bakker, Bz. 1842. In gr. 8vo. 40 bl. f : -50.

De Godsdienstleeraar wordt zelden tot moeilijker pligten geroepen, dan tot de zoodanigen, waaraan de hier aangekondigde boekjes hun ontstaan hebben te danken. Eenen misdadiger, die, naar de uitspraak der menschelijke wet, het leven heeft verbeurd, voor te bereiden tot den gewigtigen overstap van den tijd tot de eeuwigheid; den mensch, die zich aan zware zonden heeft schuldig gemaakt, meestal het gevolg van vroegere verwildering en verbastering, van gebrek aan opvoeding en vorming, vereenigd met drift en hartstogt, in de regte stemming te brengen, waarin het innige gevoel van schuld, het waarachtige berouw, droefheid en verslagenheid naar God hem bezielen, en waarin de hoop, het vertrouwen op de Goddelijke genade op de regte wijze in het hart des zondaars levendig worden, — voorzeker, het is eene even moeilijke als gewigtige taak, en met Rec. zullen de meesten zijner ambtsbroeders God bidden, dat Hij hun deze zware beproeving hunner krachten bespaare. Met hooge belangstelling zullen zij ook met hem elke bijdrage beschouwen,

die over de wijze, waarop in dergelijke gevallen te handelen, eenig licht verspreidt. Als zoodanig boezemden ook de beide hier aangekondigde werkjes Rec. groot belang in, en zette hij zich terstond na het ontvangen tot derzelver lezing. Hij vond zich echter in zijne hoop, om voor dergelijke, gelukkig zeldzame, gevallen van herderlijke werkzaamheid nuttige leering te vinden, in beiden bedrogen. De oorzaak daarvan lag bij hem, in het ecne geval, daarin, dat hij te veel had verwacht, iets anders althans, dan de Schrijver bedoelde; in het andere vond hij in zekeren zin, wat hij verwachtte, maar op eene wijze, die hem bitter teleurstelde.

Het eerste der beide boekjes geeft meer een eenvoudig verhaal van de misdaad, hare aanleiding en veroordeeling, en een algemeen verslag van de gemoedsstemming, waarin de Godsdienstleeraar den veroordeelde vond en bragt, dan wel eene nauwkeurige mededeeling van de wijze, waarop de gunstige omkeering bij den ongelukkigen misdadiger werd bewerkt. PIETER BIJL was het slagtoffer van ziedenden hartstogt. Door wraakzucht verblind, het gevolg van voorafgegene vreeselijke terging, had hij eenen moord begaan. Doch hij was overigens geen slecht mensch. Schoon weinig opvoeding genoten hebbende, en bij het zeeleven aan menige verleiding blootgesteld, had hij zich toch voor vele ondeugden weten te bewaren. In de borst van zulk eenen ongelukkige het gevoel van schuld op te wekken en hem met berouw te vervullen, was eene taak, voor den menschkundigen Godsdienstleeraar misschien niet zoo zeer bezwaarlijk; en het verwondert ons niet, dat dit aan zijne pogingen gelukt is, vooral bij eene maanden lang voortgezette reeks van bezoeken. Met genoegen leest men dan ook, wat de Heer VAN DER MEER DE WIJS over den misdadiger en zijne misdaad, en de Heer LUBLINK WEDDIK over de gemoedsgesteldheid en het berouw van BIJL schrijven. De Godsdienstleeraar mogt wenschen meer bepaalde en uitvoerige aanwijzingen te ontvangen over de wijze, waarop de Heer LUBLINK WEDDIK is te werk gegaan, met belangstelling voor en medelijden met den on-

gelukkigen misdadiger zal ieder deze bladen lezen, en zich de weinige stuivers geenszins beklagen, waarmede hij tevens iets ten behoeve van den gevangene bijdroeg.

Allerongunstigst moet Rec. oordeelen over het boekje van den Heer SONSTRAL. Hij heeft het met droefheid gelezen, ja zelfs hier en daar met verontwaardiging, en beide gewaarwordingen betroffen zoowel den vorm, als den inhoud van dit geschrijf. Omtrent een en ander zal Rec. zijn ongunstig oordeel staven. Wat dan den vorm betreft, dit boekje is geschreven in eenen toon en stijl van gekunsteldheid en gezwollenheid, met eene poging, om door fraaije woorden effekt te doen, en met eenen wansmaak, die aanstootelijk zijn, en bij den ernst en het gewigt, het treurige gewigt des onderwerps des te meer stuiten, omdat zij dikwijls als onwillekeurig de lachspieren in beweging brengen. Wil men voorbeelden, zij zijn in menigte voorhanden. Men hoore slechts de sentimentele woorden, waarmede SONSTRAL zichzelve en zijne bezigheid schetst op het oogenblik, waarop hij geroepen wordt, om bij den veroordeelden MEIDE te komen. Bl. 9: »Hij verplaatste zich reeds in die ure, als hij onder het lommer van het gebocmte, anders zoo schaarsch aan *den Helder*, zijne studeerkamer overbrengt bij het gesuis van populier en abeel, onder het gekweel van het bastert-nachtegaaltje, dat schuchter rondom hem dartelt, over God en het eeuwig leven, over zijne leiding met menschen en volken denkt, gevoelt en schrijft,» enz. In die stemming ontwaarde hij in zijnen huisgang eene ranke gestalte met eenen dienstbrief in de hand." »*Van lijdelijk toeschouwer van tuinaanleg werd hij door den grooten wijngaardenier geroepen, om in den wijnberg van zijnen Heer J. C. eenen verstorvenen rank van het dood hout te zuiveren, het overgeblevene levende, hoe diep verkankerd, op te wekken,*» enz. — Wil men bombast van eenen anderen aard, men hoore het volgende staaltje uit het gesprek van den Predikant met den misdadiger, bl. 19: »*Dan eeuwige rilling en wanhoop, een eeuwige zelfmoord, waaraan ge niet kunt sterven, welks wonden geen heelmeeester verbindt.*

Eeuwige kerker, het eindelooze middernachtuur der gevangenis en geen morgen. Gij vraagt, hoe laat het is, en de Satan antwoordt: De klok staat stil!!!! Of bl. 24: »Het was het kerkuur, waarin het Amen zich oploste in het pardon van den oordeelsdag.»!!! Bl. 38: »De afmarsch der equipage en hunne geregelde stap (*) op het dek klonk tusschendecks als *de optogt der opgewekte dooden naar het wereldgeregt.*»!!! Gelijk dit reeds staaltjes zijn van wansmaak zoowel, als gezwollenheid, zoo zal men dien wansmaak niet minder erkennen in plaatsen gelijk deze, bl. 2: »Zij had eene slangentong; en reeds in het Paradijs ademde de dood uit *de mond der slang. Zoo zij iets vermaakt heeft, was PIGGE'S vrouw zeker erfgenaam van hare tong.*» Bl. 6: »Maar *de jenever, dien de Satan schenkt*, doet geene goede, maar enkel kwade diensten.» Bl. 25: »Maar welke eer verbeidt den laatste, *wanneer in gene wereld de Satan de rol van scherpregter uitvoert?*»

Doch genoeg over den vorm. De inhoud is niet beter. Rec. bedroefde zich, bij het lezen van dit boekje, over de wijze, waarop hier de geheele bekeeringsgeschiedenis van den ongelukkigen MEIDE wordt verhaald. Moeijelijk is de vraag naar de meerdere of mindere waarde van dergelijke bekeeringen in het oogenblik des doods. Het oordeel daarover staat niet aan ons. Doch wat ons hier wordt medegedeeld van den man zelve, van de wijze, waarop die bekeering is te weeg gebragt, van de gemōedsgesteldheid, gelijk zij zich uitwendig openbaarde, daarover mag Rec. althans zijn gevoelen zeggen. Er bestaat een groot verschil tusschen BIJL en MEIDE. De laatste, wiens misdaad, ook naar het hier gegeven verhaal, duister en onbegrijpelijk blijft, is een liederlijke matroos, die jaren lang met eene getrouwde vrouw leeft, welke hij later heeft vermoord. De Predikant SONSTRAL schijnt bij den man niet geroepen te zijn, dan vóór dat diens verzoek om gratie van de hand was gewezen. Donderdags wordt hem dat aan-

(*) Het geheele boekje krielt van de lompste taalfouten.

gekondigd, des Zaturdags moet de man sterven, en in dien tusschentijd heeft die bekeering plaats! Is de man welligt reeds door al het voorafgegane tot in de ziel getroffen, verbrijzeld, door schuldgevoel en berouw verplet? Men oordeele uit de antwoorden, die hij den Predikant geeft. Hij sterft gerust, zegt hij; hij is er niet bang voor; hij is zuiver; het is de schuld van de vrouw, van den jenever, (bl. 14.) Hij heeft niets te vreezen; hij stelt zich het sterven voor als zoet, heelemaal zoet; toen hij den eersten stoot aan de vermoorde toebragt, was het hem zoet (bl. 18) enz. Zietdaar de gemoedsgesteldheid, waarin de Predikant den ongelukkigen man vindt. Er laat zich zoo iets ter naauwernood denken, dan alleen bij den geheel verstokten, den geheel onkundigen en verdrieterlijken mensch. En waardoor wordt de man nu tot inkeer gebragt? Door *onzin*, gelijk die, welken wij straks aanhaalden, en die eindigt met de woorden: *de Satan antwoordt: de klok staat stil! Daarop volgt eene stilte der verslagenheid!!!* In het geheele gesprek met den ongelukkige is niets, wat eenigzins doeltreffend of gepast kan genoemd worden, dan alleen de woorden, waarmede de Predikant hem zijne moeder herinnert. Rec. werd weemoedig bij het lezen, vooral als hij bedacht, dat de Schrijver in het Voorberigt zegt, dat hij teruggegeven heeft, wat hij zich herinnerde, en alleen het minder belangrijke heeft verzwegen. De gesprekken van den volgenden dag gaat de Heer SONSTRAL met stilzwijgen voorbij, of deelt er althans ons zeer weinig van mede; maar Rec. huiverde bij de gemakkelijheid, waarmede aan den ongelukkige door den mond eens menschen de toegang tot de zaligheid werd beloofd, in woorden gelijk deze b. v. (bl. 24): »O,” voegde hem de Leeraar te gemoet, »als uw hemelsche Vader, die gij zelf ondervindt, dat zich niet onbetuigd aan u laat, u in die vele woningen, waarvan gij JEZUS hebt hooren spreken, binnenleidt, zult gij zeggen: De helft is mij niet aangezegd!” Wie durft den misdadiger met-zulk eene stellige verzekerdheid toespreken? Dat de Leeraar den tot in de ziel verbrijzelden zondaar met voorzigtigheid opbeurt door

de hoop op Gods genade, dat is zijn pligt, de zegen, dien hij vermag aan te bieden. Maar wie heeft hem de magt gegeven, om op zulk eenen stelligen toon tot zulk eenen diepgevallen zondaar te spreken? Is hij dan den Hartekenner gelijk, die weet, wat in den mensche is? Was die verbrijzeling des harten, dat diep gevoel van schuld voorafgegaan? Wij oordeelen MEIDE niet, maar huiverig zouden wij zijn, tot eenen medebroeder als hij was, ja bijna tot eenigen medebroeder zoo stellig te spreken; ongaarne zouden wij woorden overnemen, als die wij lezen bl. 30: »Hij zal dubbel goeds ontvangen van de hand des Heeren voor alle zijne zonden.» En dat tegen iemand van zoo weinig ontwikkeling, zoo weinig kennis, ook godsdienstige kennis, als MEIDE schijnt geweest te zijn, die, volgens den Heer SONSTRAL, misschien in zijn laatste mid-dagmaal den voorsmaak proefde van de geneugten der zaligheid!!

Nog eens, wij hebben dit boekje met droefheid gelezen. Rec. erkent de moeilijkheid van eene taak als die, waartoe SONSTRAL geroepen werd; maar het komt hem voor, dat deze haar zich te gemakkelijk heeft gemaakt, en het smart hem, dat de Auteur over zijn werk gunstig genoeg heeft gedacht, om dit boekje publiek te maken. Het moet bij elken nadenkende treurige gewaarwordingen opwekken.

Wereldkennis en levensgenot, of practische bijdragen tot bevordering van levenswijsheid. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van F. B. BENEKEN. Door D. IJSENBEEK, Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te Alkmaar. II Deelen. Te Alkmaar, bij H. J. van Vloten. In gr. 8vo. 616 bl. f 5-50.

Het oorspronkelijk werk zag reeds in het jaar 1806 het licht, en verwierf zelfs eene derde uitgave. Daar de Eerw. IJSENBEEK zich overtuigd hield, dat deze gunstige ontvangst niet onverdiend was, gevoelde hij zich opgewekt, om van het werk eene vrije vertaling den Neder-

landschen lezer aan te bieden. Ten einde onze lezers eenigermate bekend te maken met de behandelde onderwerpen, plaatsen wij, eer wij ons met de beoordeeling bezig houden, de opgave van den inhoud: I. *Wereldkennis*. II. *Levensgenot*. III. *Gezelligheid en Verkeering*. IV. *Vriendschap en omgang met vrienden*. V. *Liefde*. VI. *Jaloezij*. VII. *Echtelijk leven en huiselijk geluk*. Dit laatste Hoofdstuk, in verscheidene onderdeelen verdeeld, beslaat het geheele tweede deel van het werk.

In zoo ver als de titel een oorspronkelijk werk van den daar opgenoemden Schrijver deed verwachten, vonden wij ons, bij de inzage van het boek zelf, eenigermate teleurgesteld. De Vertaler noemt het eene Bloemlezing uit beroemde Schrijvers. En inderdaad, geen enkel Hoofdstuk bestaat, voor zoo veel wij ons na de lezing herinneren kunnen, uit een doorgaand aaneengeschakeld betoog van BENEKEN zelf, maar allen uit ieder op zichzelf staande, in den vorm van *adversaria* bijeenverzamelde brokstukken van, in stijl, in leeftijd, in godsdienstige en wijsgeerige gevoelens, het meest van elkander verschillende Schrijvers en Schrijfsters, die dan ook ieder dadelijk onder hunne eigene bijdrage, even als door onderteekening, met hunne namen worden aangeduid. Dus eigenlijk gezegd wordt er geene letterdieverij gepleegd, dewijl de Schrijver of liever Verzamelaar, daar de bijdragen van BENEKEN zelf zeer weinige zijn, ieders eigendom behoorlijk aanwijst, en zich niets toeëigent, aan anderen toebehoorende. Zoo vinden wij hier aangehaald: CHESTERFIELD, VOLTAIRE, ZIMMERMAN, FIELDING, GARVE, MOORE, SHAKESPEARE, CLAUDIUS, MERCIER, EWALD, ROCHEFOUCAULT, BAHRDT, ADDISON, W. TEMPLE, R. STEELE, CERVANTES, MARCUS AURELIUS, MEISNER, GANGANELLI, POCKELS, STILLINGFLEET, CICERO, NIEMEIJER, ISOCRATES, REINHARD, PEUTARCHUS, LESSING, VEIT WEBER, PLATO, BEATTIE, LAVATER, NINON DE L'ENCLOS en XENOPHON, behalve nog vele anderen, tot meer dan honderd in getal. Sommigen van deze aangehaalde Schrijvers of Schrijfsters waren ons van elders niet bekend.

Wij hoorden derzelve namen hier voor het eerst, zoo als onder anderen *DYANA SORE*, zoodat wij ze allen niet durven waarteekenen, als namen van wezenlijk geleefd en geschreven hebbenden.

Wat de keuze en de rangschikking betreft van alle deze zoo ongelijksoortige stukken, zij is met oordeel geschied, zoodat, ofschoon het gedurig veranderen van den stijl en het afbreken der redenering aan de aangenaamheid der lezing hier en daar hinder toebrengt, nogtans, hetgeen ter zake dient, met eene zeldzaam voorkomende volledigheid en verscheidenheid is zamengebragt. Men vindt in het werk een' rijken schat van zeer belangrijke opmerkingen en lessen tot bevordering van levensgenot en verkrijging van levenswijsheid. Ofschoon men hier dus geen eigenlijk gezegd nieuw, oorspronkelijk werk ontvangt, zijn wij het met den Vertaler eens, dat het geschikt is, om, vooral in jeugdige harten van beiderlei geslacht, het goede en edele te bevorderen; terwijl men hetgeen elders in de geschriften van geleerden verspreid is »even als parelen hier nevens elkander aan een snoer geregen aantreft."

De Vertaler heeft zich over het geheel loffelijk van zijne taak gekweten, vooral ook door zijne in de noten bijgevoegde aanmerkingen, waar hij hier en daar regtmatige hulde toebrengt aan zoodanigen van onze vaderlandsche Geleerden en Schrijvers, die, den Hoogduitschen Verzamelaar onbekend, benevens die; welke door hem aangehaald zijn, verdienen geraadpleegd te worden. Wij wenschen het boek in veler handen, en twijfelen niet, of hetzelfde zal den lezer, die niet geheel verwend is door vele waterige of oppervlakkige geschriften van den dag, een aangenaam en nuttig onderhoud verschaffen.

Overdenkingen aangaande de zoogenaamde Oogenpraktijk van Domine' KREMERS (KREMER) te Heeze en Leende in Noordbrabant. Uitgegeven ten nutte van 't algemeen. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. 1842. In gr. 8vo. 32 bl. f :- 40.

Met de toezending van dit boekken vernam Rec. tevens, dat de Geneeskundige Commissie van *Noord-Brabant*, ijverig er op uit, om alle vergrijp tegen de geneeskundige wetten en voorschriften tegen te gaan, twee kunstgenooten met allen nadruk vervolgd heeft, omdat zij op hare lijst niet als zoodanig bekend stonden. Met nieuwsgierigheid nam hij dus het boven vermelde boekken ter hand, waarin van de oogenpraktijk van Dominé KREMER gesproken wordt. Waarschijnlijk is het (zoo dacht hij) eene persiflage van den een' of anderen spotvogel, die eene, toch in den grond ongepaste, toespeling maakt op eene meer dan gewone verlichting, door Ds. KREMER beoogd. Hij herinnert zich niet meer, om welke reden hij het boekken, waarvan hij niet meer dan den titel gelezen had, moest nederleggen, en, eer hij tot de lezing mogt terugkeeren, zie! daar komt hem de *Haarlemsche Courant* van Zaturdag 21 Mei 1842 in handen, en vindt daarin een, reeds meermalen herhaald, appel aan *edelmoedige menschen vrienden*, ten behoeve van zekeren Roomschkatholicken burger PERREY, die sedert April ACHTTIENHONDERDVEERTIG als ooglijder onder de behandeling van den *wel Eerw. zeer Gel. Heer J. L. A. KREMER, a.z., Predikant te Heeze*, zich bevindt. Openlijker kan men waarlijk niet voor de zaak uitkomen! En niet alleen dit wordt bekend gemaakt, maar de Heer Predikant BEGEMAN deelt ook de navolgende *Historia morbi* van PERREY mede. *Pars commemorativa*. In April 1840 vertrok PERREY volslagen blind naar *Heeze*. Zijne oogappels waren met een *dik vlies*, als *torentjes* (?) uitpuilende, bedekt. De overal gezochte en steeds gevolgde raad had zijn kwaad zoo verergerd, dat eene spoedige genezing met grond niet te verwachten was. Den 16 Mei *achttienhonderdtweeënveertig* heeft de geneeswijze van Ds. KREMER reeds meer gedaan, dan gehoopt kon worden. Er zijn dan ook sedert twee jaren voorbijgegaan! — De *Diagnosis* is nu als volgt: »De schillen zijn verdund. Het zweren houdt op. De »oogappels worden zichtbaar, en de man kan de kleuren »onderscheiden en voorwerpen op een' afstand zien.» —

Pragnosis. Naar het getuigenis van Ds. KREMER is verdere herstelling *mogelijk*, indien zijn wel Eerw. zeer Gel. hem *verder* kan behandelen. — *Atqui ergo.* Wie zou nu, bij zulk uitzigt, den armen man niet ondersteunen willen? Maar, het bijeengebragte fonds is *ledig* en meer dan *ledig*. Dus: *geld*, of de wel Eerw. zeer Gel. Heer Ds. KREMER kan den man niet verder behandelen.

Het is geen geheel vreemd verschijnsel, dat in enkele landen, onder anderen in *Zweden*, waar geneeskundige hulp op groote afstanden niet altijd even gemakkelijk te verkrijgen is, de Geestelijken op het land somwijlen de Geneeskunde daarbij beoefenen. Dit is nu het geval niet bij ons, waar geen gebrek bestaat aan Geneeskundigen. Om deze reden zou dus de Heer KREMER gerust zich geheel aan predikdienst en herderlijk werk kunnen wijden. En inderdaad uit het reeds medegedeelde blijkt, dat eene deugdelijke *Historia morbi* even min het werk van eenen Predikant is, als wij groote verwachting zouden koesteren van eene door eenen Arts opzettelijk uitgegevene preek. Maar, dachten wij, die Heer heeft waarschijnlijk, ten tijde toen de Studenten in de Theologie *verplicht* de lessen in de Landhuishoudkunde moesten volgen, *onverplicht* die in de Genees- en Heelkunde waargenomen. Hij is welligt nog daarenboven in de Geneeskunde gepromoveerd, even als wij een' Majoor der Artillerie hebben, die *Doctor* in de Letteren is en zijnen roem zeer wel handhaaft. Het is nu wel wat vreemd, Ziel- en Oogarts gelijktijdig te zijn; doch *rariora sunt notanda non imitanda*; en nu, om der aardigheid wille, liepen wij de lijst der erkende kunstoefenaren door; maar, hoe wij zochten, het ging ons als *zuster Anna*, wij vonden Ds. KREMER's naam niet. Nu kwam bij ons de opmerking als van zelf op: kunstoefenaren *à titre* worden achterhaald, omdat derzelve namen op de lijst niet gelezen worden; die van Ds. KREMER wordt er evenmin gevonden, en de man schijnt niet vervolgd te worden. Het verwonderde ons te meer, omdat het zelfs niet aan iedereen vergund is te prediken waar en voor wie hij wil; getuigen zoo vele veroordeelingen, bij onze afge-

scheidene broeders voorgevallen. Wij laken wel niet, wat de maatschappelijke orde met regt vordert; maar is dan Ds. KREMER eene uitzondering op den algemeenen regel; en waarom?

Maar genoeg over het zonderlinge der zaak; wijden wij ook eenige oogenblikken aan de *Overdenkingen*. Het eerste gedeelte is een herdruk of afdruk van een in der tijd geplaatst betoog in den *Tolk der Vrijheid* van 27 Mei 1841. Het schijnt uitgelokt ook door bemoeijingen van Collega's van Ds. KREMER. De toon is hier en daar wat scherp. Men kan toch ter goeder trouw in eene zaak belang stellen, en hoe minder men deskundig is, des te meer loopt men gevaar schijn voor waarheid aan te nemen. Dit moet men echter den minkundigen zoo kwalijk niet nemen, wanneer men wel eens Artsen met gelukzoekers en kwakzalvers heeft zien dweepen. Geleerdheid is niet altijd een waarborg tegen de begoochelingen der te zeer opgewekte verbeelding. Er behoort veelal tijd toe, om rede en oordeel hunne plaats te doen innemen. De tijd doet te dezen opzichte nog grooter wonderen, dan de ijverigste pogingen, om voor het oogenblik verdwaasde menschen tot betere gedachten te brengen. Jammer maar, dat zoo vele lessen uit de geschiedenis als te vergeefs opgeteekend staan. Met reden verlangt men echter van de zoo hoog geroemde, den meester kenschetsende, genezingen van den Heer KREMER iets meer dan bevooroordeelde Courantenberigten te vernemen. Dit is zeker, dat die aan de oogen lijden zeer voor inbeelding vatbaar zijn en der verbeelding dikwijls te veel toegeven. Zij wanen te zien, wat zij met de daad niet zien. Rec. heeft meermalen er de proef van genomen. Menschen, die ter goeder trouw zeiden het licht van eene kaars te zien, bleven in deze verbeelding, terwijl het licht reeds ongemerkt verwijderd was en zij al voortsprekende in den donker zaten. De Schrijver van het tweede hier oorspronkelijke gedeelte had dus wel gelijk, hier eenig verband, wat het zelfbedrog aangaat, met het Magnetismus te zien. Overigens is het hier zoo als het steeds was en blijven zal. De Arts weet, dat er geen uni-

verseel middel bestaat; zij, die geen behoorlijk onderscheid tusschen zelfs verwante ziekten kennen, gelooven aan *universele* middelen. Zij zijn de toebereide akker, waarover de ploeg van den kwakzalver gaat; zij ontvangen het zaad, dat den kwakzalver eenen rijken oogst oplevert. Het kan niet anders, of onder de van heinde en verre toestroomende menigte zijn er enkelen, bij welke het *universele* middel doel treft. Deze leveren de noten voor het trompetgeschal. Velen houden er zilveren trompetten op na, om de vergadering te verzamelen. Onder het oorverdoovend geklank der trompetten en het handgeklap der *claqueurs* worden de zuchten der ongelukkig teleurgestelden niet gehoord, en een deel van die zich over hnnne ligtgeloovigheid schamen maken gebruik van de gelegenheid, om onder het gedruisch ongemerkt af te trekken, ten einde bij teleurstelling het bijtend gevoel te ontgaan van uitgelagchen te worden. Hij, die meermalen met menschen van soortgelijken stempel in aanraking was, heeft ondervonden, dat, te midden eener opgewondene menigte, goede raad aan paalen gelijk is, die weggeworpen worden. Hij herinnert zich eindelijk GAMALIEL en diens wijzen raad, thans nog van even zoo veel toepassing als achttien eeuwen geleden, en hij berust. Maar, om welke redenen geene betere Instructiën, geene krachtiger wetten gegeven en gemaakt? De Heer Referendaris tot de Geneeskundige Zaken, de hem toegevoegde Leden der Commissie tot herziening der geneeskundige wetten mogen zwoegen en zich afsloven, om de keurigste, de uitgezochteste wetten te maken — doch laat ons eenen anderen hooren, waar het eigenlijk op aankomt: Zedelijkheid is de grond, waarop het regt der natuur of der rede rust, zonder welke volmaakte wetten zelve, hoe goed en hoe vele in getal, den Staat en de huisgezinnen niet kunnen behoeden voor bederf en tegenspoed. Dit laatste is mede eenmaal door eenen beroemden Latijnschen Dichter en Geleerde, den Heer JERONIMO DE BOSCH, in leven Curator der Leidsche Hoogeschool, voldingend aangetoond; en ook in dezen tijd, waarin men alles van het regt en alles uitsluitend

van wetten, regelen en instructiën wacht, is het der ernstige overweging en behartiging wel waard. *Quid leges sine moribus?* zij de leus, waaraan de welgezinden elkander kennen en zich vasthouden; het vereenigingspunt, waarbij zich allen moeten aansluiten; dan zal de Staat gelukkig, en zullen Christelijke beginselen meer en meer toegepast en alzoo niet alleen gekend, maar ook betracht en ontwikkeld worden tot het hooge en éénige doel, om aan bestemming hier en rekenschap hier namaals, naar 's menschen zwakke krachten, maar met vasten wil en onverdroten ijver, zoo veel mogelijk te beantwoorden.

Athene, deszelfs opkomst en val, in verband met de letterkunde, wijsbegeerte en het huiselijke leven van het Atheensche volk. Door R. L. BULWER. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1841. In gr. 8vo. VIII en 336 bl. f 3 - 40.

Dit gedeelte van het belangrijk geschiedkundig werk, waarvan wij reeds een aanprijzend verslag gaven, begint met het 4de Boek, van het einde van den Perzischen inval tot aan den dood van CIMON, 479 - 449 vóór CHR.; een tijdvak, waarin het Atheensch Gemeenebest de hoofdrol in de Grieksche Geschiedenis vervulde. Groote mannen, zoo als THEMISTOCLES en ARISTIDES, waren het hierin behulpzaam; terwijl het heftschzuchtig en verraderlijk gedrag van PAUSANIAS voornamelijk de oorzaak was, dat de Spartanen de hegemonie, of den besturenden voorrang onder de Grieken, verloren, die nu op de Atheners overging, waardoor zij aan het hoofd van het Ionisch verbond tegen de Perzen kwamen, en eene vrije schikking over de bijdragen der bondgenooten verkregen, wier schatkist eerst te Delos gevestigd, en naderhand naar Athene zelve overgebracht werd. THEMISTOCLES, nadat hij zijne verwoeste vaderstad weder opgebouwd en versterkt had, zag zich echter weldra, even als ARISTIDES, die de zoo rijke geldmiddelen van den Staat met zoo veel regtvaardigheid en zoo doelmatig bestuurde, door het *Ostracismus* getroffen en verwijderd. Eene eervolle ballingschap voorzeker, maar die van den naijverigen en erg-

denkenden aard der *Atheensche* volksregering getuigt. Onze Schrijver tracht uit zijn liberaal standpunt dit *Ostracismus* te verdedigen, en men moet bekennen, dat een man als *THEMISTOCLES* gevaarlijk voor de democratie begon te worden; misschien zou hij weldra het voorbeeld van *PISISTRATUS* hebben gevolgd. Alles, wat dien man betreft, is zonderling en belangwekkend, zoo wel zijne vlugt en ontvangst aan het *Persische* hof, als de oorzaak van zijnen dood.

Weldra verscheen *CIMON*, de zoon van *MILTIADES*, en verkreeg, hoezeer aan het hoofd der aristocratische partij staande, eene groote populariteit door zijne schitterende daden en leefwijze. Hij handhaafde, niettegenstaande den ongelukkigigen afloop der *Atheensche* tusschenkomst in den *Egyptischen* opstand tegen *Perzië* onder *INARUS*, den *Griekschen* wapenroem door de overwinning aan den *Eurymedon*. Hij kon ook het *Ostracismus* niet ontgaan, maar werd teruggeroepen, en stierf niet vóór dat zijn meer gelukkige opvolger in de volksgunst, *PERICLES*, reeds in aanzien en invloed steeg. Dit 4de Boek eindigt met eene beschouwing van de verandering der zeden te *Athene* en deszelfs meer schijnbare dan wezenlijke en duurzame grootheid, van den vooruitgang der algemeene opvoeding, van de ontluikende kunst der Geschiedbeschrijving, derzelve *Ionischen* oorsprong, de eerste *Historiographen*, en een overzicht van het leven en de schriften van *HERODOTUS*. Overgaande tot de wijsbegeerte, ontmoet men hier eene schets harer geschiedenis sedert *THALES*, waarin zeer belangrijke opmerkingen over de *Ionische* en *Eleatische* scholen, over *PYTHAGORAS*, *ANAXAGORAS* en *ARCHELAUS* voorkomen, en waarin wordt aangetoond, dat de wijsbegeerte in dezen tijd geenszins afgescheiden was van het gewone leven der *Atheners*.

Het 5de Boek, loopende van den dood van *CIMON*, 449 vóór *CHR.*, tot aan den dood van *PERICLES*, in het 3de jaar van den *Peloponnesischen* oorlog, 429 vóór *CHR.*, schetst ons het tafereel van het bestuur van dien grooten staatsman, die, zonder de democratische vormen te schenden, langen tijd het opperbewind van het Gemeenebest in handen had. Te vergeefs stelde de aristocratische partij aan hem den ouderen *THUCYDIDES* over; hij wist hem eindelijk door het *Ostracismus* uit den weg te ruimen. De oorzaken van de magt van *PERICLES* worden uitvoerig ontwikkeld; terwijl de heerlijke gedenkstukken van bouwkunst, zoo als het *Par-*

thenon, de *Propyleën* enz., zoo wel het werk van het *Atheensche* volk waren, als van PERICLES, PHIDIAS en ICTINUS, die dezelve deden oprigten en vervaardigden. De gebreken en grootheid van *Athene* hadden dezelfde oorzaken; hetgeen hare staatkundige magt daarstelde, was het beginsel van haren val. Het stelsel van betaling der bondgenooten zoude haren ondergang in den *Peloponnesischen* oorlog voorbereiden.

Het Deel, waarvan wij verslag gaven, eindigt met eene schets van de opkomst en den voortgang van het *Atheensche* blijspel tot aan den tijd van ARISTOPHANES, en eene uitvoerige beschouwing en ontleding van de treurspelen van SOPHOCLES.

Wij kunnen niet dan met denzelfden lof van dit Deel als van de twee vorige gewagen. Vele punten, betreffende de *Grieksche* Geschiedenis, vooral wat staat- en letterkunde aanbelangt, vonden wij er op eene oorspronkelijke en onderhoudende wijze in behandeld; en hebben wij met genoegten het tafereel van de opkomst van *Athene* gezien, zoo verlangen wij met belangstelling naar dat van haren val; een onderwerp de aandacht niet minder waardig.

Geschiedenis der achttiende Eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, Hoogleeraar te Heidelberg. IVde Deel. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 417 bl. f 3 - 60.

Rec. vervult zijne belofte, bij het verslag van het derde Deel dezes werks gedaan, en laat het spoedig door de aankondiging van het vierde volgen. De belangrijkheid van deze *Geschiedenis* verdient, dat wij er de aandacht onzer Lezers telkens opzettelijk bij bepalen.

Dit Deel vangt aan met een Hoofdstuk, waarin de *Inwendige Geschiedenis der Europesche Staten, met opzigt tot leven, zeden en beheer tot 1755*, wordt geschetst. *Italië* is het eerste land, waarover gehandeld wordt. Daar begonnen, volgens SCHLOSSER, de nieuwere denkbeelden ingang te vinden, vooral dezulke, die der Hierarchie vijandig, der Monarchie gunstig waren. Dit was vooral met *Napels* het geval. Hoezeer daar in het kerkelijke veranderingen noodig

waren, zal men gevoelen, als men bedenkt, dat de geestelijkheid aldaar, bij de troonsbeklimming van KAREL IV, honderdtwaalfduizend leden telde; op elke duizend inwoners telde men zeven geestelijke personen. Ter regeling van de kerkelijke zaken werd en Concordaat gesloten, het getal der priesters verminderd, gelijk ook dat der kerkelijke feestdagen (waarom *vierdagen*?) Ook het feudale stelsel werd grootelijks veranderd, doch alles slechts ten gevalle van de kroon. Hoe het ook in dien tijd nog met verlichte Godsdienstkennis stond geschapen, daarvan geeft ons het Pauselijke voorbeeld eene proeve. BENEDICTUS XIV schreef dikke boekdeelen vol over de *beatificatie* en *canonisatie*, en deed naar de lijken van martelaars graven, om den voorraad van reliquiën niet uit te putten; weldra had men overvloed; een kelder met dertig martelaarslijken werd te *Avignano* gevonden. In hetzelfde jaar kanoniseerde hij vijf heiligen, en kort te voren had hij eene nieuwe monnikorde, die van de broeders Barrevoeters van het lijden CHRISTI gesticht. Zoo weinig begreep men den geest des tijds, die meer en meer veld won. Een belangrijk gedeelte van deze § beslaat de geschiedenis van *Genua* en *Corsica*, en de opstand en oorlog op het laatstgenoemde eiland.

Treurig is in de volgende § de schildering van *Spanjes* toestand. Welk eene ellendige regering, waar de Vorsten in eenen toestand van onnoozelheid en krankzinnigheid verkeeren, die hen voor hunne hooge waardigheid geheel ongeschikt maakt! Zoo was het met FILIPS, zoo met zijnen opvolger FERDINAND VI, en ook met diens gemalin. De castraat FARINELLI was de man, die den meesten invloed had, omdat hij door zijnen zang en doer de muziek op de ongelukkige Vorsten wist te werken. Van hem waren de Ministers afhankelijk; Koningen en Vorsten verwaardigden zich, aan hem hunne brieven te rigten.

Met billijkheid en onpartijdigheid wordt hier verder hulde toegebracht aan het gedrag der *Jezuïten* in *Paraguay*, maar tevens verklaard, waarom de handelwijze ten hunnen aanzien minder afkeer wekte, dan zij verdiende. Men schreef aan hunnen invloed den toestand toe, waarin de *Portugese* Koning JOHANNES V zijn land bragt. Ook in dit vorstelijke geslacht volgde letterlijk de eene krankzinnige den anderen op. De razernij van Koning JOHANNES V was vooral op de uitwendige plegtigheden der Godsdienst gerigt. Onmetelijke

schatten werden daarvoor verspild. Vijfenvoertig millioenen *crusado's* werden besteed, om het koninklijke klooster *Mafra* te bouwen, waarvan de eene vleugel aan driehonderd morgesige Franciskanen tot woonplaats diende, terwijl de andere vleugel door den Koning werd betrokken. Toen de Koning ziek was, werden hem van alle kanten reliquiën toegezonden, en deze toezending kostte de natie 200,000 daalders (bl. 43.) Een scherp contrast maakte de maatschappelijke toestand in *Frankrijk* met datgene, wat wij alzoo in *Portugal* aanschouwen. Daar begonnen de beschaafde klassen de middeleeuwsche kluisters af te werpen; terwijl de Koning en zijne grooten in de schandelijkste zedeloosheid leefden. Treurig is de schildering van den staat van *Frankrijk*, door maitresses en gunstelingen geregeerd, de uitgeputte schatkist door allerlei knevelarijen stijvende, en voor de *menus plaisirs* des Konings millioenen verspillende.

In de derde § beschouwt SCHLOSSER den toestand van *Engeland*, *Holland*, *Rusland*, *Zweden* en *Denemarken*. *Engeland* ging vooruit; en schoon de wijze, waarop tegen de deelnemers in den opstand van 1745 gehandeld werd, vreeselijk was, en de gevolgen voor *Schotland* uit verschillende oogpunten kunnen worden beschouwd, zoo was het toch voor den beschaafden maatschappelijken toestand des volks van belang, dat de oude *Clan*-heerschappij ophield. Met korte trekken wordt over de regering van onzen WILLEM IV gesproken, en aangetoond, hoe hij door zijne bepalingen over de minderjarigheid van zijnen zoon noodlottige gebeurtenissen in ons vaderland voorbereidde. Fiksich geteekend is de schildering van *Ruslands* toestand onder ELIZABETH, en van dien der beide andere Noordsche hoven en volken.

Wij kunnen onmogelijk SCHLOSSER op den voet volgen, wanneer hij verder de verschillende *Duitsche* Staten gadeslaat, en een tafereel van den inwendigen toestand des lands ophangt. Uit de vorige Deelen is reeds genoegzaam de geest van zijn werk gebleken, om met de verzekering te kunnen volstaan, dat wij ook hier een duidelijk en helder inzicht krijgen in den maatschappelijken toestand des *Duitschen* levens. De Schrijver heeft overal de beste bronnen, de schriften van dien tijd zelve, de aktenstukken, de archieven gebezigd, en levert ons een tafereel, dat onze levendige belangstelling boeit.

Het derde Hoofdstuk handelt van de eerste aanleidingen

tot eenen nieuwen algemeenen *Europeschen* oorlog tot op den *Hubertsburger* vrede. Hier vooral treedt dus FREDERIK II op het tooneel, en SCHLOSSER onderscheidt zich ook hier weder door eene billijke en onpartijdige beoordeeling van den grooten Koning. Zijn genie en voortreffelijke hoedanigheden bewonderende, is hij nogtans niet blind voor zijne gebreken, en toont beide in zijne gedragingen aan. Hij geeft in de eerste § eene schets van den toestand van den *Pruissischen* staat, dien hij opzettelijk in het voorgaande Hoofdstuk was voorbijgegaan. Fraai is de opsomming van datgene, wat FREDERIK voor zijn land gedaan heeft, van den *Dresdener* vrede tot op den zevenjarigen oorlog, en juist de aanmerking, dat veel van datgene, wat ons thans in het gedrag van den *Pruissischen* Koning verkeerd en tiranniek toeschijnt, het toen minder was, of althans niet zoo beschouwd werd, omdat FREDERIK's roem de roem zijns volks werd. Zagen wij niet iets dergelijks in de dagen van NAPOLEON, en werd hij, wiens dwingelandij zich vooral niet het minste openbaarde in de wijze, waarop hij zijne legers zamensleepte, toch niet juist door die legers als vergood? — De grootste helft van dit Deel is vervolgens toegewijd aan de geschiedenis van den zevenjarigen oorlog, en ook hier vinden wij dezelfde helderheid en levendigheid, die wij vroeger in SCHLOSSER roemden, bij zijne voorstelling van den *Spaanschen* successieoorlog. Ook hier vinden wij de schildering van krijgsbedrijven afgewisseld door tooneelen uit den inwendigen toestand der verschillende hoven en Staten, en de geschiedenis van den tijd wordt ons hier in hare algemeene trekken gegeven. Het is een groot tafereel, dat voor ons ontrold wordt, en waarin wij het geheel van de *Europesche* staatkunde en de onderlinge betrekkingen der hoven en Staten overzien kunnen, en ook dit gedeelte van SCHLOSSER's werk zal met hooge belangstelling worden gelezen. Het Hoofdstuk is te rijk, dan dat wij er een verslag van zouden kunnen geven; het aantal en het gewigt der daarin behandelde onderwerpen laten dit niet toe, en wij moeten dus onze Lezers naar het boek-zelve verwijzen. Het ontbreekt ook hier niet aan vele opgaven, die den geest des tijds, der staatsmannen, veldheeren en hovelingen ons doen kennen; en merkwaardig is onder anderen de hier medegedeelde inventaris van de goederen van den *Spaanschen* Minister ESENADA. Men vond bij hem

voor 100,000 *Spaansche* daalders in goud, voor 292,000 daalders zilver; een degen ter waarde van 7,000 daalders, juweelen voor 92,000 daalders, ordesteekenen geschat op 18,000 daalders, porselein voor 2,000,000 daalders, schilderingen voor 100,000, *Gallicische* en *Fransche* hammen voor 14,000 daalders, gezouten visch, boomolie in ongehoorde menigte en waarin hij dus ongetwijfeld handel dreef, 1500 arroba chocolade, 48 prachtgewaden, 180 broeken, 1170 paar zijden kousen, 600 terzio's snuiftabak. Welk eenen zonderlingen inboedel voor eenen Minister!

Met den *Hubertsburger* vrede eindigde de oorlog. »Alles bleef,» zoo besluit SCHLOSSER zijn verhaal, »gelijk het vóór den oorlog was geweest, en onuitsprekelijke ellende, schulden der steden, landen en dorpen, die later den achterkleinzoon nog drukten, vernietiging van den welstand der nijvere klassen: zietdaar de eenige vrucht van de lange kabal en hardnekkige volharding der godsdienstigste, deugdzaamste en meest geliefde Vorstin in *Europa!*»

Na het slot van den zevenjarigen oorlog te hebben vermeld, geeft SCHLOSSER in de laatste bladzijden van dit vierde Deel nog het treurige verhaal van de regering en den moord van PETER III, en besluit alzoo met de komst van CATHERINA II tot den troon, van wie de Schrijver teregt zegt: »De nieuwe Keizerin van *Rusland* kon zich op de deugden der Keizerin MARIA THERESIA niet beroemen; maar haar geest, hare talenten, hare kundigheden, zelfs hare geniale uitspatting en ongehoorde verkwisting vonden in *Europa*, vooral echter in *Duitschland* en *Frankrijk* louter lofredenaars en een grooter aantal poëtische, filosofische en rhetorische bewonderaars, dan MARIA THERESIA's vroomheid en deugd.» Helaas! is de wereld in dat opzigt wel beter geworden, en begrijpt men ook nog in onze dagen wel, dat de burgerlijke moraal, gelijk SCHLOSSER haar noemt, ook op grooten en Vorsten toepasselijk is? Zij zijn eerst menschen, dan Vorsten; wat hen in de eerste betrekking verlaagt en schandvlekt, dat behoorde door de laatste in hunne oogen en in de oogen der menschen nog verachtelijker te worden. Hoe dikwijls gaat het omgekeerd, en prijst en verheerlijkt en vleit men hen, al maken zij zich schuldig aan ondeugden, die den geringsten hunner onderdanen aan de algemeene verachting zouden overgeven! Zoo is het altijd geweest; zal het zoo ook altijd blijven?

Wij blijven hartelijk naar het vervolg van dit belangrijke werk verlangen, en zullen spoedig ook van het onlangs verschenen vijfde Deel eenig verslag geven.

Historische Avondkout, naar het Fransch van AUGUST ARNOULD, door A. C. J. VERSPIJCK. II Deelen. Te Amsterdam, bij P. Meijer Warnars. 1841. 206 en 167 bl. f 3 - 60.

De voet ons liggende bundels bevatten te zamen achttien romantische verhalen, welke de Schrijver of Vertaler *historische* noemt; wel is waar zijn eenige op historische facta gegrond, maar alle kunnen echter met dien naam niet worden bestempeld.

Het 1ste Deel bevat: *De goede Buren. Filip Mauvert (Oudenaarde, 1519.) Het verzoekschrift der Geuzen. (1566.) De Watergeuzen. (1571.) Beleg van Leyden. Jean Jaureguy. (1582.) De schat van Koning Jacobus. (1600.) Èene wraakoefening. De man met het valies. De dubbelsoortige liefde. Een storm. (1715.)* In het IIde Deel treffen wij aan: *De juweelen der Koningin. (1756.) Dubbelhartigheid. (1772.) Beleg van Gothèmburg. (1788.) De gele balsamine. De eerste en laatste liefde. Een avontuur. (1812.) Ziedaar het fijne van het spel.*

Vele dier verhalen zijn reeds in onze Vaderlandsche Tijdschriften opgenomen geweest. De Schrijver, niet ten onrechte meenende, dat de Geschiedenis allergeschiktst is om romantische tafereelen op te leveren, beschouwt dan ook hier de Nederlandsche Historie als zeer rijk voor dergelijke voorstellingen, en wel bijzonder het tijdvak van onze worsteling tegen *Spanje*; maar daar uit hetzelfde reeds door eene menigte Schrijvers, een groot aantal onderwerpen voor hunne romantische schildering genomen is, zoo kan het wel niet anders, of de Lezer zal hier weinig nieuws aantreffen. De verhalen *Filip Mauvert, de juweelen der Koningin* en *het avontuur* komen ons als de beste en belangrijkste uit deze bundels voor; het verhaal, *een storm*, steekt hierbij geweldig af, als zijnde van weinig beteekenis.

Een enkel woord over deze verhalen, in hoe verre zij, als historische, den toets der Geschiedenis kunnen doorstaan.

Rec. betwijfelt het, of KAREL V wel zoo openlijk en in

eene dusdanige vergadering van de aanzienlijken van *Nederland*, als in het verhaal *Filip Mauvert* voorkomt, zijnen eigen' misstap zal bekend hebben, door toen reeds de later zoo vermaard geworden MARGARETHA VAN PARMA voor zijne natuurlijke dochter te erkennen.

Hoe verder de Schrijver of Vertaler, bl. 78 en verv., in het verhaal van het beleg van *Leyden*, op den zonderlingen inval is gekomen, om de algemeen onder den naam van MAGDALENA MOONS bekende minnares van VALDEZ, bevelhebber in dat beleg, den naam van KENNAVA te geven, kan Rec. niet vatten; ook is haar sterven, ten minste in de Geschiedenis, niet op zoodanige wijs vermeld als hier voorkomt.

Een belangrijke misslag begaat de Schrijver in het verhaal van JAUREGUY, door te melden, dat het Prins MAURITS was, die den moordenaar zijns vaders terstond vatte en hem eene gevaarlijke wonde toebragt. Ook heeft, volgens de Geschiedenis, JAUREGUY WILLEM I niet met een mes of ander scherp wapentuig, maar dadelijk met een pistool gekwetst. Verder heeft de teregtstelling nooit plaats gehad: voor het onderzoek van het regtsgeding was het onvoorzigtig, dat eenige Edellieden, daar tegenwoordig, den moordenaar met hunne degens eenige steken door het lijf gaven en des Prinsen Hellebardiers hem vervolgens dood sloegen.

Wij zouden dergelijke leemten met nog andere kunnen vermeerderen. Al deze afwijkingen en historische onwaarheden behoeven noch behooren plaats te vinden: onder het romantische kleed moeten de personen niet onkenbaar, hunne handelingen, het karakteristieke op het tooneel hunner bedrijven niet scheef en verdraaid voorgesteld worden; dit alles kan voor den minkundige en oningewijde in de Geschiedenis niet anders dan nadeelig zijn.

Wij eindigen met den wensch, dat de Vertaler zijnen tijd en zijne kennis voortaan liever bestede aan het overzetten van betere voortbrengselen, en niet medewerke, om de Geschiedenis, door vreemden en onkundigen dusdanig verminkt, nog meer geschonden onzen Nederlandschen Lezeren voor te houden. Wij kunnen het den *Franschman* eenigzins vergeven; van den *Nederlander* moesten wij zoo iets niet ontvangen. *Tantum!*

Geschied- en aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg; door A. J. VAN DER AA. Te Gorinchem, bij J. Noorduyen en Zoon. 1841. In gr. 8vo. 471 bl. f 4 - 80.

Geschied- en aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden, het Hertogdom Limburg, en het Groothertogdom Luxemburg, zoo als die bij het Tractaat der XXIV Artikelen bepaald zijn, benevens een Aanhangsel over 's Rijks buitenlandsche bezittingen. Uit de nieuwste bronnen zamengesteld door J. C. BEIJER, gepensioneerd Leeraar van Neêrlands Koninklijke Militaire Akademie. Te Deventer, bij A. ter Gunne. 1841. In gr. 8vo. 572 bl. f 4 - 10.

Wij kunnen deze beide werken gepastelijk te zamen aankondigen, omdat ze in de hoofdzaak hetzelfde bevatten, zoo zelfs dat het eene door het andere zoo goed als overtollig gemaakt wordt. Deze gezamenlijke aankondiging zal wel min of meer in eene beoordeelende vergelijking overgaan; maar dit is welligt zeer doelmatig nopens geschriften, waarvan men het eene zoo goed als ontberen kan, wanneer men het andere bezit; en tusschen welke het publiek alzoo te kiezen heeft.

Beide Schrijvers geven in een Voorberigt de bronnen en hulpmiddelen op, van welke zij zich bij het zamenstellen dezer aardrijkskundige Beschrijvingen van ons Koningrijk bediend hebben. Aan VAN DER AA stond hier de rijkdom zijner correspondentie voor het door hem uitgegeven wordend *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* open; vandaar kon hij hier en daar vollediger wezen; zijn geschrift bevat het *Algemeen Overzicht*, waardoor het laatstgemelde uitgebreide werk wordt voorafgegaan, (doch dat, naar ons inzien, voegelijker op zijne plaats, op het woord *Nederlanden* ware in het werk gevoegd) waaraan hij te rade is geworden eene bijzondere beschrijving der gewesten toe te voegen, en dit kortere als een geheel van het *Woordenboek* afgescheiden stuk in het licht te zenden.

Van gelijke soort is de inrigting van BEIJER'S Handboek,

hetwelk wij vervolgens, korthedshalve, met B. gelijk het andere met A. aanduiden.

Beiden beginnen met de grenzen, grootte en naam van dit Koninkrijk. A. gaat daarna terstond tot de geschiedenis van de vroegere en latere bewoners over. B. doet dit het laatst; zijn geschiedkundig overzicht beslaat 21 bladzijden; dat van A. heeft er 38; (over de verhouding des inhouds op de bladzijden straks nader) A. verdeelt zijne algemeene beschrijving voorts volgens de verdeeling der Departementen van algemeen bestuur, als: *Hooge Collegiën*, Hooge Raad van Adel, Staten-generaal, Raad van State enz.; *Buitenlandsche zaken*; *Justitie*; *Binnenlandsche zaken*; *Hervormde Eerdienst enz.*; *R. K. Eerdienst*; *Oorlog*; *Marine*; *Financiën*; *Kolonien*, en *Opperhoutvesterij*. B. heeft het meeste daarvan mede niet voorbijgezien, schoon hij eene andere orde volgt, en enkele bijzonderheden, b. v. eenen specifiëken staat van aanvoer van onderscheidene handelsartikelen in 1838 en 1839, boven A. vooruitheeft. Doch gelijk de volgorde van A. beter is, zoo is ook de inhoud vollediger. Beide besteden er omtrent 100 bladzijden aan; wanneer men nu in aanmerking neemt, dat A. door zijnen digteren letterdruk en kleinere letter, bij grooter formaat, omtrent het dubbele van B. op eene bladzijde plaatst, dan wordt dit overzicht bij den laatsten nagenoeg de helft van dat des eersten.

Vervolgens overgaande tot de bijzondere beschrijving der gewesten, heeft A. telkens eerst de geschiedenis; tegenwoordigen toestand en verdeeling; waterstaat; luchtsgestel, grond en voortbrengselen; Provinciale Staten, en wapen. Dit een en ander heeft B. insgelijks, schoon eenigzins anders geordend, hetgeen weinig ter zake doet. De laatste verzuimt, in *Noord-Brabant* en *Zeeland* de kiesdistricten voor den landelijken stand op te noemen, hetgeen hij in andere provinciën wel, en A. overal doet; de laatstgenoemde geeft insgelijks bij alle provinciën de militiekantons op, B. alleen hun getal; eveneens is het met de schooldistricten en het getal scholen in ieder van dezelve; zoo mede de provinciale wapens. Daarentegen heeft B. en mist A. de opgave van de oppervlakte der provinciën in bebouwde gronden, wegen, wateren enz. in elke provincie. Dit algemeene gedeelte der beschrijving is bij B. niet geheel zonder fouten. Wij noemen slechts, dat bladz. 17 te *Vreeswijk* van een veer gesproken en aan de schipbrug niet gedacht wordt, ofschoon het bladz.

254 goed staat; dat wij niet inzien, waarom bladz. 38 van *Friesland* zoo bijzonder moet gezegd worden, dat het behoefte aan goede wegen heeft; eene behoefte, die voorwaar bij sommige Zeeuwsche eilanden, de *Beijerlanden*, *Voorne* enz. ook wel had mogen genoemd zijn; dat bladz. 39 onjuist gezegd wordt, dat de Hervormde Synode, behalve den Secretaris en Quaestor, uit 16 leden bestaat, waarvoor men 14 (of, zoo men de praeädviserende leden, de Hoogleeraren der Godgeleerdheid medetelt, 17) moet lezen; dat bladz. 59 uit *Vlaardingen* 791 haringbuizen gezegd worden te varen, terwijl wij met het sloopen van die ééne laatste buis nader aan de waarheid (79) zouden zijn (*); dat zoowel bladz. 74, als bladz. 266 het Genootschap: *Diversa sed una te Dordrecht*, even als bladz. 80 de Brandwaarborgmaatschappij voor de Zeeuwsche eilanden vergeten is; dat de overschoone, alleen eene reis naar *Zeeland* waardige kunstlichttoren op het eiland *Schouwen* op bladz. 106 onder het algemeene: *enz.*, na de vermelding van eenige kustvuren, wordt begrepen, enz.

In de plaatsbeschrijving volgen beiden de regterlijke in-deeling des Rijks in Arrondissementen en Kantons. Dit gedeelte des werks beslaat bij A. 280 en bij B. 343 bladzijden, en is alzoo ook bij den eersten veel uitvoeriger.

B. echter heeft, hetgeen A. mist, eene korte beschrijving van onze overzeesche bezittingen. De laatste achtte het overbodig, die te geven, omdat er het een en ander bruikbaar, door hem in het Voorberigt opgegeven, over bestaat. Desniettemin blijven wij het als een gebrek beschouwen, dat hij niet, gelijk B., deze noodzakelijke korte beschrijving aan zijn werk heeft toegevoegd. Zij behoort tot eene beschrijving van *het Rijk*, vrij wat meer dan het Duitsche Groot-hertogdom *Luxemburg*, dat niets met ons gemeen heeft, dan dat onze opperste bestuurder (de Koning) het daar (als Groot-hertog) insgelijks is. Maar men wil geene beschrijving geven der landen, onderworpen aan het gebied van Z. M. den Koning der *Nederlanden*, (en ook dan nog zouden de koloniën er bij behooren) maar van het *Koninkrijk der Nederlanden*.

(*) Voor dit getalmerk (1) weten wij eene betere plaats; het ga naar bladz. 332, en dan zal de Domskerk te *Utrecht* niet in 674, maar in 1674 door storm zijn verwoest geworden.

Beide boekdeelen hebben eenen naauwkeurigen bladwijzer. Die van B. wijst, door verschillende letters, aanstonds aan, wat de gezochte naam zij, stad, dorp of gehucht, terwijl er voorts de provincie bijstaat, gelijk ook, waar het behoort, rivier, vaart, of wat ook. De bladwijzer van A. heeft alleen namen en bladzijden. Beide boeken eindelijk hebben in bijvoegsels en nalezingen de verbeteringen opgegeven, welke door enkele veranderingen onder het drukken opgekomen waren, of ook door het verkeerde van sommige opgaven noodig waren geworden.

Ref., schoon in meer dan ééne provincie van ons vaderland goed bekend, ziet geen kans, om op het naauwkeurigste *alle* fouten aan te wijzen, die in deze beide Handboeken nog zijn overgebleven. Dat er *geene* zouden zijn, ware eene onbillijke vordering, of liever eene vordering van het onmogelijke. De Heer VAN DER AA, die geene moeite ontziet, om aan zijn *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* den hoogstmogelijken graad van naauwkeurigheid bij te zetten, ziet zich, ondanks alle oplettendheid, genoodzaakt, achter ieder Deel van dat werk met eenige verbeteringen te komen, welke niet altijd aanwijzingen zijn van latere veranderingen, maar bijzonderheden ook, omtrent welke hij min juist of min volledig was ingelicht geworden. En zoo is er dan ook in deze beide *Beschrijvingen* (schoon in B. veel meer dan in A.) overgebleven, dat anders moest gesteld zijn. Hetgeen wij hier en daar aantekenden, moge bewijzen, dat wij deze boeken met naauwkeurigheid hebben gelezen.

B. zegt, dat men in het *Oostelijke* gedeelte van *Noord-Brabant* meestoven vindt; dit zal het *Westelijke* moeten zijn, *Prinseland*, *Nieuw-Vossemeer*, *Zevenbergen*, enz. Volgens denzelfden Schrijver (bladz. 179) zendt *Gelderland* 3 leden naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal; A. heeft, beter, 6. Bij *Eibergen* maken noch A. noch B. melding van den Nederduitschen dichter SLUITER, die er lang Predikant geweest is en zijne meeste dichtwerken geschreven heeft.

A. spreekt bij 's *Hage* van de Fundatie der *Renswouders*; zeer verkeerde benaming; bij *Delft* van de Fundatie van *Renswoude* (onder de wetenschappelijke in plaats van bij de liefdadige inrigtingen) niet veel beter; bij *Utrecht* van het Fundatiehuis, dat door de vrouwe van *Renswoude* gesticht is; dit laatste is goed uitgedrukt. Deze stichting

wordt door B. in de tweede der genoemde steden geheel niet vermeld. Van de fraaije Nieuwe Kerk te 's Hage, een meesterstuk van bouwkunde, wordt als zoodanig wel door A., niet door B. gesproken. De laatste noemt verkeerdelijk den tuin achter het Paleis in het Noordeinde (het. oude Hof) den Prinsentuin; A. zegt, zoo als het is, Prinsessentuin.

B. spreekt van drie Hervormde Kerken te Leiden, terwijl er, zoo als ook A. zegt, vier zijn. Ook is het verkeerd, dat de Senaatskamer der Hoogeschool, gelijk B. opgeeft, de portretten van alle de Hoogleeraren zou bevatten. A. zegt: een groot getal, en zoo is het ook.

Te Rotterdam leest men bij A. van vier Nederduitsche Hervormde Kerken buiten de Groote; er zijn er echter slechts vier in het geheel (het Schotsche Armenkerkje is niet voor de gemeente); B. heeft het goed. Deze daarentegen dwaalt met te schrijven, dat er eene Engelsche kerk is; daar zijn er twee, eene *Episcopale* en eene *Presbyteriaansche*, van welke alleen de laatste door A. wordt genoemd. De vermelding van een Natuurkundig Gezelschap, dat te Schiedam bestaat, (immers plagt te bestaan) misten wij bij beide Schrijvers; B. schrijft aan deze stad verkeerdelijk eene *Walsche* gemeente toe.

Te Dordrecht hadde melding verdiend, dat in het koor der Groote Kerk nog de koorheerbanken aanwezig zijn. Beiden zwijgen er van; ook van het gouden doopbekken, schoon zij van het gouden Avondmaalsgereedschap spreken.

Dat het Burgerweeshuis te Brielle door den beroemden ENGEL MERULA gesticht is, wordt door B. wel, door A. niet aangeteekend; de eerste, niet de laatste, maakt van hem te Heenvliet melding.

A. schrijft, dat op den toren te Goedereede gedurende acht maanden van het jaar een kustlicht brandt. Dit is onjuist, want het bedoelde licht, waarvan B., schoon den toren als zeebaak noemende, zwijgt, brandt alle nachten van het jaar.

In het artikel Amsterdam verschillen de beide Plaatsbeschrijvers nog al. A. spreekt er van 18, B. van 16 Rooms-katholieke kerken; A. van 2, B. van 3 Janseniste. De laatste noemt nog de Armenische kerk, schoon deze niet meer bestaat. Het gedenkteeken voor VONDEL in de Nieuwe Kerk is geene tombe, gelijk B. wil. Het gedenkteeken voor VAN

SPREK in het Burgerweeshuis wordt door B. genoemd; A. spreekt er niet van.

Te 's *Graveland* verzuimen beiden het buitengoed *Trompenburg* te noemen, hetwelk toch nog al merkwaardig is, omdat de Admiraal van dien naam het stichtte, en het het den vorm van een lineschip nabootst.

Op het eiland *Texel* maakt B. geene melding van het nieuwgebouwde *de Cocksdorp*. A. heeft te *Hoogwoude* het jaartal 1206 bij den dood van Graaf WILLEM II, Roomsche Koning, hetgeen eene drukfout is voor 1256.

Volgens B. zou *Zeeland* oudtijds uit minder eilanden bestaan hebben, dan tegenwoordig. Wij stellen daar tegenover het gevoelen van den geleerden AB UTRECHT DRESSELHUIS, die, in zijne *Verhandeling over Oud-Zeeland*, juist het tegendeel betoogt. Ook meenen A. en B., dat men in die provincie het zeekoraal tegen den scheurbuik (het *scorbut*) bezigt; deze dwaling is zeer algemeen, doch men eet daar het zeekoraal eenvoudig als gewone groente, ofschoon wij het dienstige der plant tegen de genoemde ongesteldheid geenszins in twijfel trekken. Hoe B. er aan komt, dat men in *Zeeland*, met afschaffing der schoolgelden, een algemeen schoolfonds heeft opgericht, betuigen wij niet te begrijpen; wij weten stellig het tegendeel. Dezelfde Schrijver zegt, dat de haven van *Goes* ter lengte van een uur over het voormalige eiland *Wolfsuartsdijk* gegraven is. Het gelijkt er niet naar: de *Goesche* haven doorsnijdt (en zoo heeft A. het ook) den *Wilhelminapolder*, in 1809 uit schorren en slijken ingedijkt; het laatstgenoemde eiland ligt veel westelijker. Dat de haven van *Zierikzee* voor de grootste schepen bevaarbaar zou zijn, is eene onnaauwkeurigheid, die A. en B. woordelijk eveneens hebben, doch door den eersten in de bijvoegsels wordt verbeterd. B. heeft het ook mis, wanneer hij zegt, dat op *Schouwen* hier en daar de koemest, met kalk vermengd, tot brandstof gebruikt wordt. Die vermenging met kalk is echter bij hem zeer verschoonlijk, omdat anders kundige *Zeeuwen* (*) hem in dat berigt zijn voorgegaan. B. maakt te *Middelburg* slechts van één Natuurkundig Gezelschap gewag; daar zijn er, zoo als A. het heeft, twee; het eene is voor Heeren, het andere voor

(*) DE KANTER EN AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Beschrijving van de Provincie Zeeland*.

Dames. B. schrijft: »Van dit gebouw (de Nieuwe Kerk te *Middelburg*) is de Koorkerk slechts door een' middelmuur gescheiden." A. heeft beter: »De Nieuwe Kerk, tusschen welke en de Koorkerk het auditorium der voormalige *Illustre School* gevonden wordt." Eenigzins vreemd is het schrijven van B. over *Aagtekerke*, (een dorp in *Walcheren*) dat er de inwoners door landbouw bestaan, alsof dit op de andere dorpen minder het geval ware, hetgeen nogtans van alle andere Zeeuwsche dorpen, en van verre de meesten geheel bij uitsluiting, geldt. Te *Vlissingen* maken noch A. noch B. eenige melding van het prachtige, in 1809 bij het bombardement der *Engelschen* afgebrande Stadhuis, een der sierlijkste gebouwen van *Zeeland*. De arduinsteenen gevel van het tegenwoordige Stadhuis, bij beiden als zoodanig opgegeven, wordt door A. in de verbeteringen terecht tot een' fraaijen modernen gevel teruggebracht. De werkinrigting in deze stad, in 1839 opgericht, wordt door A. wel, door B. niet vermeld. Het standbeeld van *DE RUYTER* was er bij het drukken dezer beschrijvingen nog niet of nauwelijks; A. spreekt er echter van.

B. spreekt te *Goes* van eene Evangelisch-Luthersche Kerk, die er in het geheel niet, en van een Oud-mannenhuys, dat er wel als gebouw, maar niet als inrigting bestaat. Deze laatste fout heeft ook A., die de kerk der Afgescheidenen noemt, welke door B. nog, overeenkomstig des gebouws vroegere bestemming, als Zeepziederij wordt opgegeven. De laatste trouwens maakt nergens van kerken dier gezindte melding, gelijk hij over het geheel van kerken op de dorpen weinig spreekt, en b. v. niet overal de orgels opnoemt. In dit opzigt is A. nauwkeuriger, ofschoon ook niet zonder gebreken; zoo wordt het orgel te *Bunnik* niet door hem opgegeven, en te *Zeist* wel dat in de *Hernhuttersche*, niet in de *Hervormde* kerk. B. maakt, als gezegd, van de dorpskerken doorgaans geen gewag, behalve wanneer er gedenkteeken in te vermelden zijn; op sommige plaatsen echter, b. v. te *Epe*, wordt het orgel genoemd. Zulke ongelijkheden, dezelfde zaak hier eens niet, daar eens wel te vermelden, treft men bij beide Schrijvers meerdere aan, b. v. van korenmolens enz. De Departementen *tot Nut van 't Algemeen* zijn doorgaans door A. opgegeven. Eenige mist men echter, b. v. *Boskoop*, *Strijen*, *St. Maartensdijk*, en misschien nog anderen. Zoo zijn ook eenige weldadige inrig-

tingen, b. v. de zoogenoemde *Dorkassen*, de winterspijs-uitdeelingen en derg. niet overal bij beiden vermeld, waar zij bestaan.

Maar wij waren straks te *Goes*, onder welks inboorlingen B. ook PHILIPS VAN LANSBERGEN noemt, die er wel Predikant geweest is, maar te *Gent* geboren was. (Over het geheel is A. veel vollediger dan B. in het noemen der geleerde en beroemde mannen op hunne geboorteplaatsen.) En er bestaat geene bijzondere reden, om *Goes* eene *oude* stad te noemen, zoo als B. doet, die er bijvoegt, dat zij omstreeks 1300 door het bouwen van een slot ontstond, waardoor dat *oude* al aanstonds wegvalt. *Wilhelminadorp* is geene buurt, zoo als B. wil, maar een dorp met eene fraaije kerk, gelijk A. zegt. De eerste, dikwijls dorpskerken overslaande, laat ook onvermeld de R. K. kerk te 's *Heerenhoek*, die, gelijk A. teregt opmerkt, door netheid uitmunt. De „verscheidene oesterputten” te *Zierikzee* van B. bepalen zich tot twee, gelijk A. heeft. B. verzuimt te *Ouwerkerk* eene meestoof te vermelden, en te *Bruinisse* moet bij de door denzelfden vermelde meestoof nog eene worden gevoegd; de brouwerij daarentegen uitgeschraapt worden. Ook A. heeft er slechts ééne meestoof. Het slot *Windenburg* te *Dreischor*, dat B. nog fraai noemt, hoewel wij er niets fraais aan bespeurd hebben, is reeds vóór verscheidene jaren afgebroken, en ook door A. niet genoemd.

Doch op deze wijze kunnen wij niet voortgaan, zonder al te wijdloopig te worden. Maar meer dan genoeg ook ter aanwijzing, dat, ofschoon wij het veelzijdig bruikbare van B. geenszins ontkennen, A. echter veel naauwkeuriger, veel vollediger en veel uitvoeriger is; zoodat, wanneer men over de korte beschrijving der overzeesche bezittingen en het prijsverschil van 70c heen ziet, A. veel meer aanprijzing verdient dan B., die echter breed opgeeft van alle middelen in het werk gesteld te hebben, om deze beschrijving den hoogst mogelijken trap van volkomenheid te doen bereiken. A., die er minder ophef van maakt, heeft den eenigen weg ingeslagen ter bereiking van eene juiste opgaaf: uitzending der proefvellen. Daartoe gaf hem, als gezegd, de correspondentie van zijn *Aardrijkskundig Woordenboek* eene gunstige gelegenheid: meer dan honderd personen werden door hem geraadpleegd, en ondanks die zorgvuldigheid zijn er nog enkele fouten overgebleven. Het 3de Deel van den

Aardbol, (Amsterdam, bij LAARMAN, 1840) dat insgelijks eene uitvoerige beschrijving van ons Koningrijk inhoudt, is door onderscheidene opstellers in de onderscheidene provinciën bewerkt. Dit moge nu al een klein verschil van stijl te weeg brengen, de naauwkeurigheid zal er althans niet door verminderd zijn. Een dezer werken bezittende, zal men, enkele bijzonderheden niet medegerekend, de beide anderen doorgaans kunnen missen.

De nagedachtenis van s. STRATINGH, EZ. gevierd in het Genootschap: ter bevordering der natuurkundige wetenschappen te Groningen. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1841. In gr. 8vo. 131 bl. f 2 - :

De Hoogleeraar s. STRATINGH, EZ., overleden te Groningen, den 15 Februarij 1841, was een man, die het in het vak zijner studie, de scheikunde, tot eene buitengewone hoogte gebracht had, die bij alle gelegenheden zijne groote kundigheden ten algemeenen nutte aanwendde, en wiens verlies door allen, die in en buiten ons vaderland, want ook daar kende men 'smans verdiensten, in de wetenschap belang stellen, diep betreurd is. Hij genoot en verdiende de achting, het vertrouwen, de liefde van zijne stadgenooten; de Groninger Hoogeschool verloor in hem een van hare voornaamste sieraden. Geen wonder, dat algemeene droefheid het afsterven van dien uitmuntenden man volgde, welke in Groningen zoo algemeen was, dat zelfs een wekelijksch concert om zijnen dood werd afgezegd. Geen wonder, dat het Genootschap: *ter bevordering der natuurkundige wetenschappen*, in zijne woonstad, van hetwelk hij een der eerste oprichters en ijverigste leden was, verlangde, de nagedachtenis van dien voortreffelijken geleerde en uitmuntenden mensch opzettelijk en plegtig te vereeren. Aan des overledenen ambtgenoot en veeljarigen vriend TH. VAN SWINDEREN werd de taak opgedragen, daarbij als Redenaar op te treden. Den inhoud van dit stuk, het uitvoerigste van dit boekdeeltje, kunnen wij niet beter opgeven, dan gedaan is door de Provinciale Groninger Courant van 5 Maart 1841, welk berigt hier ook is overgenomen: »Eerst schetste hij, met eenige »trekken, het leven van STRATINGH, zich voornamelijk bepalende bij die punten van hetzelfde, welke gestrekt heb-

ben, om dezen tot zulk een groot geleerde en edel mensch te vormen en te leiden; daarna ging de spreker over tot de beschouwing van STRATINGH, als beroemd geleerde, door wiens dood de wetenschappen in het algemeen en het thans in rouw gedompeld genootschap in het bijzonder een bijna onherstelbaar verlies hebben geleden, en vervolgens als mensch, burger, bloedverwant en vriend; terwijl de Redenaar eindelijk, op eene eenvoudige en toch roerende wijze, de bloedverwanten, ambtgenooten, vrienden en leerlingen van den diep betreurden aansprak, en met veel aandoening gewaagde van hetgeen *hij* vooral verloren had door den dood van STRATINGH." Op deze Redevoering volgen eenige aantekeningen; daarna bijlagen, bestaande in courantberigten, aanspraken bij de begrafenis, enz. waaronder het belangrijkste is eene lijst van boekwerken en losse stukken, berigten, enz. door STRATINGH uitgegeven. Zij telt niet minder dan 94 nummers, waaronder dit Tijdschrift met weemoedige belangstelling ook het een en ander opmerkte, van 's mans hand in ons Mengelwerk geplaatst, en evenzeer getuigende van het heldere hoofd als van het edele hart des opstellers. Wat ons bij het inzien van deze lijst het eerst en meest in het oog viel, is dit, dat STRATINGH niet alleen ten volle op de hoogte zijner wetenschap was en bleef, maar dat hij haar ook verrijkte en uitbreidde, en vooral even vlijtig als scherpzinnig hare nuttige zijde in het oog hield; niet zoozeer wat schitterde, maar veel meer wat bruikbaar was en dadelijk nut aanbragt, werd door hem in het licht gesteld; en wij ontmoeten hier meer dan één geschrift, waarvan wij ons de juistheid, de scherpzinnigheid en groote duidelijkheid met genoegen herinnerden. Steller dezes, die STRATINGH niet anders dan uit zijne schriften kende, en daarom ook niet kan oordeelen over het vooraangeplaatste portret, vereerde hem sedert lang als een glansrijk licht aan den wetenschappelijken hemel van ons vaderland, en leerde hem door dit bockje ook als mensch, burger en Christen achten en beminnen; en hij kan zich niet onthouden op te merken, dat het altijd eenen hoogst weldadigen indruk op hem maakt, wanneer hij den roem der *wetenschap* omstraald vindt met den zachten glans, die van den *mensch* uitgaat. Daarom worde dan ook deze hulde aan de nagedachtenis van eenen uitmuntenden *Nederlander* aanbevolen aan alle jeugdige beoefenaars der wetenschap; zij kunnen er veel uit leeren.

Drie rouwverzen, van de Heeren Mr. A. MODDERMAN, Prof. B. H. LULOFS en Prof. H. C. VAN HALL, het eerste na de Redevoering voorgedragen, besluiten dit bundeltje.

Op eenige uitdrukkingen, hier en daar voorkomende en die ons minder bevielen, maken wij geene aanmerking. Het geheel is eene waardige hulde aan eenen waardigen man, door wiens dood dat Genootschap, *Groningen*, het Vaderland, de Wetenschap een zwaar verlies geleden hebben. Slechts 56 jaren mogt hij bereiken. Hoeveel had hij nog kunnen doen! Maar hij heeft veel, zeer veel verrigt, en dat zal zijne waarde behouden. Hij heeft alzoo niet vergeefs geleefd.

Abraham de Aartsvader van ARNOLD HOOGVLIET. *Nieuwe Uitgave. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1841. In gr. 8vo. XXXVIII en 314 bl. f 3 - 60.*

De WelEerw. B. TER HAAR, ook als Dichter zoo gunstig bekend, heeft gemeend der Nederlandsche Letterkunde eene dienst te doen, met eene twaalfde uitgave van HOOGVLIET'S *Abraham den Aartsvader* te bezorgen; maar alzoo, dat hij daarbij opdragt, voorberigt en lofdichten, die het dichtwerk zelve voorafgingen, zou weglaten; daarentegen eene levensschets des Dichters en eene letterkundige geschiedenis van zijn werk hetzelfde voorop zenden, en eindelijk eene reeks van aanteekeningen er achter voegen, waarin de kritiek op verschillende plaatsen wordt toegepast. Overigens heeft hij hier en daar, vooral waar soms een trek van wansmaak of valsch vernuft een der schoonste brokken bedierf, zich eene verandering in den tekst veroorloofd. Voor sommigen zullen die bijgebragte veranderingen, naar hij vreest, te veel, voor anderen te weinig zijn.

Wat ons betreft, wij houden die voor te spaarzaam aan gevoerd, en het schijnt ons, dat het dichtwerk zelve, indien men er tóch eenmaal wijzigingen in maakte, niet alleen door de nu plaats gegrepene veranderingen, maar ook veel door weglating, zelden door bijvoeging, zou gewonnen hebben.

Wel is ons de beknopte levensschets en de letterkundige geschiedenis, in plaats van het voorwerk der andere uitgaven, welkom; wel kunnen wij ons doorgaans met de oordeelkundige aanteekeningen, aan het einde van het werk

gevoegd, vereenigen; maar van een' man, als TER HAAR, zouden wij zoodanig eene omwerking van *Abraham den Aartsvader* gewacht hebben, als HOOGVLIET zelf ons zou geleverd hebben, indien hij, in het leven met de kracht der jeugd teruggekeerd, maar toegerust met de kundigheden van onzen tijd en met een meer gelouterden smaak, in ons midden ware opgetreden, om eene nieuwe uitgaaf van zijnen *Abraham* het licht te doen zien. Van TER HAAR hadden wij eenen arbeid gewacht, in waarde gelijk staande met dien van BILDERDIJK aan de *Geuzen* van O. Z. VAN HAREN. Menig middelmatig Dichter van ons tijdperk, en aan de zoodanigen ontbreekt het ons niet, zou dergelijke verbeteringen, als in deze uitgaaf zijn bijgebracht, even goed hebben daargesteld; en indien men zich geene omwerking van meerder aesthetisch belang wilde getroosten, bestond er geene reden, om een boek op nieuw te laten drukken, hetwelk op bijna alle auctiën voorkomt.

Waarom het eerste boek of den eersten zang niet dadelijk begonnen met: »*Het lust mij, Abram, op den togt naar Kanaän?*» voorts eenige verandering gemaakt in de aankondiging van het plan, en, na wijziging van het slot, met het tiende boek het werk voleindigd? Waar dan, bl. 227, Gods Engel andermaal nederdaalt, nadat ABRAHAM zich bereid had getoond zijnen éenigen zoon op te offeren, en alzoo uit liefde voor den Eeuwige niet minder te kunnen doen, dan vele afgodendienaars uit vrees voor hunne gewaande Goden; waar die Engel hem toezegt, hoe in of door des Aartsvaders kroost alle volken der aarde zullen gezegend worden, en HOOGVLIET zelf verhaalt, dat ABRAHAM nu een gezigt kreeg, waarin hij geheel de toekomst, ook de verschijning van den Heiland der wereld, doorziet en aanschouwt: dáár had TER HAAR dat gezigt eenigzins meer in bijzonderheden kunnen ontwikkelen, en ABRAHAM met IZAAK, maar geenszins op dien allegorischen zegewagen, doch slechts dankbaar en juichende tot SARA kunnen doen wederkeeren; kortelijk melden, dat hij haar het voorgevallene mededeelt, en dan met een krachtig slot het werk voltoojen, waarbij ABRAHAM zou kunnen geschetst worden als den geloofsheld, die gestreden en overwonnen had. Dan zou de *Abraham* een Episch dichtstuk zijn geworden, een zoogenaamd Heldendicht.

Zou men ook in den aanvang van het tweede boek den Hemelraad niet alzóó hebben kunnen wijzigen, dat J E H O V A

wierd voorgesteld door een zinnelijk teeken zijner bijzondere tegenwoordigheid, een lichtkolom b. v., waar stemmen en donderslagen uit voortkomen, staande in het midden zijner Engelen (eene voorstelling van den Psalmist); en geenszins om te weten, wat Hij best zoude verrigten, maar om hen in de gelegenheid te stellen hunne gedachten te openbaren, vragende, wat de Hemelvorsten oordeelden doelmatig te wizen? Zou men dan niet hebben kunnen laten spreken, bijna geheel met HOOGVLIET'S woorden, eenen Engel der Regtvaardigheid, eenen der Langmoedigheid, eenen der Barmhartigheid, eenen der Wijsheid enz., en daarop met HOOGVLIET laten volgen:

De Vader der Genade, in 't heerlijk licht besloten,
Toont, op de reednen van de Wijsheid, aan zijn Grooten
En Hemelraden, nu een onbegrijpelijk licht,
Een weërschijn van den glans van 't eeuwig aangezigt, enz.

Eene omwerking in dezen geest zou zeker den Heere TEN HAAR meer moeite hebben gekost, maar zij zou dan ook zijner waardig zijn geweest. Nu moeten wij het bejammeren, dat een man, tot zulk een werk, blijkens zijne eigene aantekeningen, zoo uitnemend geschikt, niets anders heeft geleverd, dan hetgeen elk verzenmaker, die een' gezuiverden smaak bezit, van den *Abraham* maken kon; ja zelfs dat nog niet eens, want er is nog vrij wat valsch vernuft en kwalijk te pas gebragte, steile dogmatiek in overgebleven.

Miskennen wij dus de verdiensten van den Heer TEN HAAR? Neen! wij huldigen die. Wat hij veranderd heeft, heeft hij verbeterd; maar hij had meer kunnen doen. Omdat wij zijne begaafdheden hoogschatten, zijn wij niet voldaan met zijnen arbeid. Als men van *hetzelfde* werk tot een alle-daagsch Dichter of Rijmer zeggen zou: »Voortreffelijk! gij hebt het wèl gemaakt; nooit had ik het zoo goed van u gewacht,» dan roept men den meester in de kunst toe: »Gij had iets schooners, iets verhevener moeten leveren; want gij kunt het.»

*Nieuwe Tooneelen uit het Strafregt. Door A. J. VAN LOON.
Iste Verzameling. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren.
1842. In gr. 8vo. 346 bl. f 3-25.*

Aangemoedigd door de goedkeuring, aan zijne drie vorige Verzamelingen van *Tooneelen uit het Strafrecht* te beurt gevallen, is de Heer VAN LOON, of hoe de Schrijver welligt anders heeten moge, begonnen met een vervolgwerk daarop, getiteld: *Nieuwe Tooneelen uit het Strafrecht*, waarvan thans de eerste Verzameling het licht ziet. Dezelve behelst drie verhalen: *Frederik H., of leugen en bedrog; Terging en wraak*, en *de Jas van den Heer L.* Al die verhalen laten zich niet zonder belangstelling lezen, hebben eene goede strekking en een zuiveren stijl. Echter hebben wij eenige aanmerkingen.

Het verhaal: *Frederik H., of leugen en bedrog*, draagt het bewijs met zich, dat het onmogelijk met de waarheid overeenkomstig is. Immers FREDERIK had zijne ouders bestolen; doch Art. 380 van het Wetboek van Strafrecht zegt uitdrukkelijk, dat zoodanige diefstallen slechts aanspraak geven tot *civiele* vergoedingen, zoodat alle denkbeeld niet slechts van *criminele*, maar zelfs van *correctionnelle* vervolging wegvalt. Derhalve kan de Commissaris van Policie niet gehandeld hebben, gelijk alhier wordt voorgedragen. Al die angsten van ouders en zoon zijn ondenkbaar; en dat de schuldige, uit vrees voor straf, zijn vaderland zou verlaten hebben, kan men van een' knaap als FREDERIK niet verwachten, die toch, eer hij op de vlugt ging, wel onderzoek zou gedaan hebben, of er noodzaak was om zulk een' maatregel te nemen. Doch zoo ras het naar de wetten strafbare der daad vervalt, gaat ook de *intrigue* verloren; en, zelfs bij verdichte verhalen, wil de lezer ten minste aan de *mogelijkheid* van de vermelde gebeurtenis kunnen gelooven.

In het tweede verhaal: *Terging en wraak*, vindt men, bl. 226—228, eene geheel verkeerde voorstelling van de regten eens Advocaats, ambtshalve aan den van misdaad beschuldigde toegevoegd. Men hoore b. v. het volgende, bl. 226: »Verkiest gij nu geen' advocaat voor uw geld te hebben, dan wijst het Hof u er een' aan, die voor u optreedt » en uwe regtszaak verdedigt; heeft hij nu het geluk u vrij » te pleiten, dan betaalt het Hof zijne verdediging (!); doch » wordt gij gevonnisd, dan krijgt gij dit op uwe rekening » met al de andere regtskosten, en deze zijn alles behalve » malsch.» — Neen! Al heeft de Advocaat dagen na dagen, in eene ingewikkelde strafzaak, b. v. een' kindermoord, een'

doodslag met voorbedachten rade, of dergelijke, gepeinsd en gezwoegd, om zijne verdediging in orde te brengen, en al verwerft hij den schitterendsten uitslag voor zijnen cliënt, *nooit* wordt hem van 's Lands of 's Hofswege het geringste betaald tot belooning van zijne moeite; en de ambtshalve toegevoegde Advocaat heeft ook geen het minste regt, om van den hetzij vrijgesprokenen, hetzij veroordeelden beschuldigde eenig honorair te vorderen. Trouwens, zij, die zich eenen Advocaat ambtshalve laten toevoegen, en dus $\frac{9}{10}$ van de crimineel beschuldigten, zijn arme lieden. En worden hunne zaken niet met ijver behartigd? verdienen inzonderheid de Advocaten van gevestigde praktijk den uitval op bl. 127? Men leze slechts het *Weekblad van het Regt* en andere regtsgeleerde tijdschriften, om te zien, hoe ook behoeftige lieden, met welwillendheid en inspanning van krachten, door de hun toegevoegde pleitbezorgers, ook door hen, die zich geenen naam meer behoeven te maken, worden bijgestaan. Indien de cliënt betalen kan en wil, waarom zou de Advocaat, wiens welsprekendheid en kunde hem welligt eer en leven gered heeft, niet zoo wel mogen worden beloond, als de Genees- of Heelkundige? Maar dat bij den gevestigden Advocaat de extra-belooning de éénige prikkel zou zijn, is onwaar.

In het derde verhaal: *De Jas van den Heer L.*, is de ontknooping voor ons land te romantisch. De Advocaat, die zijnen cliënt den broederkus geeft; de Voorzitter, die naar den vrijgesproken wordenden beschuldigde de hand over de geregtsafel uitstrekt en haar in de zijne legt, en aan het slot zijner aanspraak zegt: „Deurwaarder! plaats hier een' armstoel voor Mijnheer," enz. — zie, dit wordt *al* te fraai; zoo gaat het in de werkelijke wereld niet toe.

En nu ten slotte: geheel het werk door worden niet alleen de Agenten van Policie en de Geregtsdienaars, maar ook de Commissarissen van Policie, en min of meer het Publiek Ministerie, deerlijk gehavend. Dat de Dienaren van Justitie en Policie wel eens wat onregelmatig en ruw er meê omspringen, willen wij niet ontkennen; dat de Commissaris van Policie al spoedig geneigd is, in elken verdachte eenen schuldige te zien, is een moeilijk te vermijden gevolg der bestendige waarneming van zoodanig eene betrekking. Maar zoo als het *hier* wordt voorgesteld, vleijen wij ons, dat het nergens toegaat. Voorts begripe de Schrijver, dat, even

als eene vrije verdediging des beschuldigten, eveneens de ijverige nasporing der verdachten in het belang is der maatschappij, en niemand prente het zich in, dat men in ons land zoo maar op losse vermoedens gevangen genomen, veel min veroordeeld wordt.

DORSLAAR, of achttien jaren later. *Eene oorspronkelijke Nederlandsche Geschiedenis uit de eerste helft der zeventiende Eeuw.* Door A. DE RIBE. II Deelen. Te Amsterdam, bij G. Portielje. In gr. 8vo. 315, 314 bl. f 6 - 40.

De hoofdpersoon, naar wien deze Roman den naam heeft, is geen wezen der verdichting. Het is Mr. ISAAC DORSLAAR, de zoon van eenen Predikant te *Enkhuizen*, die zich in *Engeland* nederzette, te *Londen* wonende als Fiskaal in het regtsgeding tegen Koning KAREL I gebruikt werd, later, als Resident der Engelsche Republiek in 's *Hage* zijnde, vermoord werd. Zulke personen, van wier levensgeschiedenis overigens zeer weinig bekend is, worden, dunkt ons, geschikter in eenen Roman ten toonele gevoerd, dan meer bekende, eigenlijk historische mannen; de geschiedenis loopt minder gevaar van vervalsching bij die lezers, welke niet kundig genoeg zijn, om het ware van het verdichte te onderscheiden. DORSLAAR dan komt hier voor als een eerzuchtig fortuinzoeker, die zich, onder den naam eens Duitschen Barons VON DOHRHOFF, in het vertrouwen eener aanzienlijke Hollandsche jonkvrouw weet in te dringen, welke door hare moei, bij wie zij inwoonde, aan het Roomsche geloof overgegeven en naar een klooster stond gezonden te worden. Bij DORSLAAR bescherming zoekende, werd zij door dezen in het geheim gehuwd en eenigen tijd verborgen gehouden; eer- en staatzucht deden hem zijne vrouw verlaten, naar *Engeland* oversteken, en daar eene andere huwen. *Achttien jaren later* werd de dochter der verlatene, onder eenen aangenomen naam te 's *Hage* levende, trouw bemind door den zoon des waren Barons VON DOHRHOFF, wien de moeder voor den halven broeder harer dochter hield. De komst des vaders, en tevens die van den gevlugten echtgenoot, ontwikkelde de knoop, zoodat alles op een gelukkig huwelijk uitloopt, en DORSLAAR ook hier onder de hand van eenige sluipmoordenaars sterft, onder welke de in de

Geschiedenis als zoodanig genoemde *Engelschman* WHISTON wordt voorgesteld als een vurig aanhanger van den vermoorden Koning, en aanbidder van de verlatene vrouw, maar afgewezen, omdat haar echtgenoot nog in leven was.

Het verhaal wekt en spant genoegzaam de aandacht, om te bevallen aan die Romanlezers, welken het er alleen om te doen is, »hoe het afloopt.» Ook ten aanzien van verhaaltrant en karakterschildering is de Roman niet zonder verdiensten. De hoofdpersoon, die alles aan onverzadelijke eerzucht opoffert, de listige Jezuit VAN EVERGHEM, de dweepzieke weduwe VAN WELDINGEN, de hartstogtelijke WHITFORD en anderen, zijn wel in geen romantisch kleed gestoken, maar toch goed geteekend; sommige karakters zijn wel wat afgezaagd, zoo als de *Pater*, MARGRIET VAN DEN DAM, de kastelein uit *den gouden appel* en anderen; schoon de laatste er met zijn kwalijk te pas brengen van spreekwoorden nog al aardig inkomt. Het karakter van EGBERTA, de ongelukkige gade van den eierzuchtigen bedrieger, is niet van overdrevenheid vrij te spreken. De onvoorzigtigheid, met welke zij als jong meisje zich in de bescherming van den gewaanden, haar in allen gevalle weinig bekenden VON DORRHOF begeeft, laten wij gelden: zij zag geene uitkomst, en was in oogenblikkelijk gevaar, om opgeligt en in een klooster gestoken te worden, ten einde alzoo gedwongen de Roomsche Godsdienst te omhelzen. Maar dat zij later, na zoo veel beleediging en mishandeling, na jaren lang door den trouweloozen echtgenoot verlaten te zijn, nog zoo aan hem gehecht bleef, zelfs zijn lijk ging zien, en, in een vriendelijk gesprek met de latere gade van den verrader tredende, deze zelfs belangstellend naar hare kinderen vroeg, — dit is overdreven en onnatuurlijk, immers geheel onbestaanbaar met die waardigheid en achting voor zichzelf, waarin de Schrijver haar doet voorkomen.

Wij vinden hier en daar aanmerkingen en *tirades*, welke niet van den zuiversten smaak getuigen, en waarvan ieder terstond het ongepaste en mislukt aardige moet inzien. Een paar voorbeelden:

»De andere maagd (wij verzoeken den lezer dit woord slechts in dien algemeenen zin op te nemen, welken men geeft aan de uitdrukking: *geestelijken*, die soms zeer wereldsch zijn; *geleerden*, die soms te dom zijn, om alleen te loopen; *krijgsman*, die nimmer den krijg gezien heeft,

» dan in plaat- of schilderwerk; *geneeskundige*, die nimmer » iemand genezen heeft, en dergelijke) de andere maagd dan' » enz. (D. f. bl. 23.) Welk een waarsmaak!

» Den zich *noemenden* Baron von DOHRHOFF, Lezer! zeg » ik met voordacht, wyl hij zulks even zoo min' [moet zijn: » *weinig*; want *min* is *minder*, en de vergefjkende trap komt » hier niet te pas: deze taalfout is echter vrij algemeen], was, » als gij, vermoedelijk, of ik: wie was hij dan? De beant- » woording dezer vraag zou menig anderen [e] auteur be- » waren tot de laatste 10 à 50 bladzijden van het werk; doch » daar ik slechts een eenvoudig verteller ben van hooren zeg- » gen, wil ik het u dadelijk mededeelen." Ald. bl. 36. Eene » mislukte aardigheid, want dat verborgen houden van den » waren naam des hoofdpersoons zou met het plan van den » Roman geheel onbestaanbaar zijn. Het wonderlijkst echter » zien zulke *tirades* er uit, wanneer zij op het gebied der » staatkunde komen. » Veelligt was de beslotenheid in onzer » voorouderen huizen, waar geen bespiedend oog van buiten » kon indringen, ook een gevolg hunner strengere zeden, en » van het denkbeeld van onschendbaarheid aan ieders woning » gehecht; terwijl ook onze eeuw, gemakkelijker zedeleer » huldigende, den onbeschaamden blik eer in de huizen noo- » digt, dan afkeert, en het Fransche stelsel van regtspleging » en belasting beide het huis des burgers, het heilige grond- » gebied zijner heerschappij, dag en nacht openzet voor iede- » ren strikruiter, hopperschaar of hongerigen handlanger der » schatkist. Over het verlies van *die* vrijheid moogt gij treu- » ren, *Nederlanders!* meer, dan over eene meer of min vol- » maakte kieswet." D. I. bl. 54. Ronduit dit openstaan der » bijzondere woningen voor eene leugen verklaren, kunnen wij » niet, dan ten aanzien van » hongerige handlangers der schat- » kist" want wat de Schrijver door » strikruiters" en » hoppe- » scharen" verstaat, weten wij niet. Zijn het echter com- » miezen of iets dergelijks, weet dan de Schrijver niet beter?

Nog een staaltje: » Voor het eerst zag het nieuwere *Eu- » ropa* het schouwspel van eenen Koning, door zijne onder- » danen voor eene regthank te regt gesteld. Twee vragen » rijzen hierbij voor den denkende op: heeft een volk regt, » zijnen Vorst te vonnissen wegens misdrijven in zijne betrek- » king als Vorst gepleegd? En het antwoord zal bij elken » onbevooroordeelde zijn: *ja!* want hij is mensch, en ieder » mensch moet de straf zijner misdaden dragen. Maar de » tweede vraag: is het oorbaar of heilzaam? meen ik met » *neen* te moeten beantwoorden, daar (NB!) een Vorst door » zijne hooge, erfelijke, levenslange Staatsbediening *veel meer » blootgesteld is aan het bedrijven van zulke misdaden*, maar » vooral" [dit gaat beter aan] » aan kwaden raad, hetzij van » onkundige, hetzij van ondeugende raadslieden; waartegen » geen ander middel overblijft, dan een verantwoordelijk » staatsdienaarschap." D. II. bl. 136. Gezwegen nu van dat

verantwoordelijk Ministerie, hetwelk, hoe noodig ook in eenen constitutionelen Staat, in dezen Roman eene vrij zonderlinge figuur maakt, vragen wij met betrekking tot het *cursijf* geteekende: moet dan, gelijk uit des Schrijvers woorden regtstreeks volgt, iemand ongestraft blijven, omdat hij gedurig blootstaat voor het gevaar van misdaden? Zoo dit de bedoeling niet is, wat heeft hij dan bij het nederschrijven dier woorden gedacht? Dat hij overigens WILLEM III (een ridderlijk Vorst, voor wien wij de hoogste achting hebben) eenen »wreker” noemt »tegen de onderdrukkers van ware »vrijheid, tegen de DE WITTEN, BEVERNINGKS, VAN BEU- »NINGENS, BICKERS, en andere heerschzuchtige Aristocra- »ten,” laten wij hem vrij; maar iemand, die zoo *apodictisch* over personen en tijdvakken uit de vaderlandsche Geschiedenis oordeelt, moest van die Geschiedenis zoo veel weten, dat hij PHILIPS II niet »den zoon eens *geliefden* vaders” (name- lijk bij het volk) noemde. Zie D. II. bl. 80 en D. I bl. 195. Keizer KAREL V was waarlijk meer gevreesd, dan bemind.

Van zijnen stijl zegt de Schrijver in het Voorberigt: »Het zal mij aangenaam zijn, als die bevalt; zoo niet, het is mij leed; maar dezelve is mijn eigen, onveranderbare stijl.” Het zou dus niets helpen, wanneer wij er den man aanmerkingen op maakten; genoeg zij het, onzen lezeren te zeggen, dat die stijl, behoudens eenige waterigheid, over ’t geheel vrij wel is; echter niet zoo voortreffelijk, dat dezelve *onveranderbaar* moet blijven. Zou de naam van den Heer DE RIBE ook zoo *onveranderbaar*, of welligt voor afwisseling vatbaar wezen?

Niet overal is het zoogenaamde *kostuum* goed bewaard.

Van *Mevrouwen* en *visites maken* sprak men in de XVIIde Eeuw zoo dagelijks niet (D. I. bl. 56), en dat iemand aan zijne eigene vrouw den pas genoemden titel gaf (D. I. bl. 278) is geheel ontrouw aan de huiselijke zeden onzer voorvaderen.

Tot de misstellingen en fouten, die van onachtzaamheid getuigen, behooren: I. 80: ORANJE voor *Oranje* (er wordt niet van den persoon, maar van het Prinsdom gesproken); I. 122: *hunne* aandacht, van vrouwen; I. 158: de *wis- kunde*, eene wetenschap, waarschijnlijk door de *Egyptena- ren* uitgevonden, wijl, door de overstromingen van den *Nijl*, de grenzen der landen verloren gingen. Kent de Schrijver het onderscheid wel tusschen *wis-* en *meetkunde*? I. 165: *de wonden deden zich afgrijselijk gissen* (onveranderbare stijl!); II. 107: FREDERIK, Baron von DOHRHOFF, moet WILHELM zijn; II. 197. *not.*: 19 Februarij, moet zijn 9; II. 232: *President*, lees *Resident*, enz. enz.

Nº. VIII. *Boekbesch.* bl. 352, r. 5. staat SCARLACI's, lees SCHARLAU's.

Nº. IX. *Boekbesch.* bl. 398, r. 8. v. o. staat *zwijgen*, lees *zeggen*.

BOEK BESCHOUWING.

Dissertatio de JESU miraculis, quam — pro gradu Doctoratus — publico examini offert J. P. ESCHER, etc. Groningae, apud J. Oomkens. XV et 137 pag.

Geen bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid van het Evangelie, dat zooveel verschillende lotgevallen in den loop der eeuwen onderging, als het zoogenaamde *wonderbewijs*. Ook ten aanzien der wonderen, door Hem verrigt, was onze Heer voor velen ten val, voor anderen ter opstanding. De wonderverhalen der Evangelische geschiedenis waren voor den eenen hoeksteen van het gebouw zijns geloofs, en voor den anderen rotsen der ergernis. Hier hoorde men den eisch van geloof in het Evangelie, om de wonderen, daarin vervat; elders verklaarde men zich bereid, na langdurige aarzeling, in het Evangelie te gelooven, *niettegenstaande* de wonderen, die het behelst. Verdraaid of overdreven, bestreden of toegejuicht, staat het wonderbegrip in verschillende tijdperken voor ons. Beurtelings heeft eene physische of psychische, eene allegorische of symbolische, eene natuurlijke of mythische verklaringwijze hare kracht aan de wonderverhalen der Evangelische geschiedenis beproefd. De nieuwste en beste rigting der Godgeleerdheid heeft het hooge belang derzelve voor de apologetiek des Christendoms teregt ingezien, en de wonderen trachten te begrijpen, als luisterrijke openbaringen der verhevene persoonlijkheid van onzen Heer. Daarom verheugt het ons, dat de Schrijver der voor ons liggende Dissertatie het gewigt van het wonderbewijs gevoelde, en in een Akadernisch proefschrift, hetwelk van vlijt en ijver getuigt, de vrucht zijner nasporingen hieromtrent heeft nedergelegd. Met korte trekken willen wij aanwijzen, wat de Heer ESCHER ons geleverd heeft, en in hoeverre wij meenen, dat hij al dan niet aan de eischen

van den tegenwoordigen stand der wetenschap heeft beantwoord. Wij hopen het met die humaniteit te doen, welke ieder weldenkend en onpartijdig Recensent aan een' altijd onvolledigen *eersteling* van een' jeugdigen Schrijver verschuldigd is, en die vaak zoo jammerlijk wordt geschonden.

Het geschrift van ESCHER splitst zich in *twee* Afdeelingen. *Eerst* moet uit 's Heeren uitspraken en daden blijken, welk doel Hij zich met zijne wonderen heeft voorgesteld. *Vervolgens* zal onderzocht worden, welke waarde nog voor ons de wonderen des Heeren hebben. — Uit deze inhoudsopgave schijnt te blijken, dat óf het geschrift zeer onvolledig, óf de titel onjuist is gesteld. Iedereen zal, dunkt ons, waar in het algemeen over JESUS wonderen wordt gehandeld, verwachten, dat *eerst* eene naauwkeurige bepaling van hetgeen men door *wonderen* verstaat vooropga, met kritiek der zoo uiteenlopende definitiën, die, op een verschillend theologisch en vooral nieuwer philosophisch standpunt, van een *wonder* gegeven worden. Men zou *vervolgens* wachten, dat over de mogelijkheid, de noodzakelijkheid en de erkenbaarheid van wonderen het een en ander althans ware aangemerkt, en dat niet minder de verschillende methoden van wonder-interpretatie althans hoofdzakelijk waren geschetst en beoordeeld, om alzoo het standpunt, dat men in onderscheiding van deze allen koos, zoowel te karakteriseren als te regtvaardigen. Wij stemmen toe, het is niet te verwachten, dat wij deze vraagstukken hier vinden opgelost; maar die over wonderen schrijft, dient dezelve, zoo al niet op te lossen, toch der oplossing *iets* nader te brengen, of althans te vermelden. Dan genoegzaam niets van dit alles treft men hier aan. Wat het laatstgenoemde punt betreft, met eene bloote en onvolledige nomenclatuur, pag. 2, wordt alles afgedaan. Van het andere zegt de Schrijver alleen, p. 104: »*quae quaestiones certe nunquam sunt solvendae, quamdiu intellectus humanus finibus manet circumscriptus.*» Zoo doende, kan men zich waarlijk het onderzoek al zeer gemakkelijk maken. En wat de definitie van het wonder

betreft, p. 121 vinden wij er eindelijk eene, maar zonder dat wij vernemen, of waarom de Schrijver deze bepaling boven andere koos, of hoe hij juist hier en niet vroeger tot dezelve kwam. Wij vermoeden, wat de Schrijver ons op de laatste vraag zou antwoorden: »Abstracte definitiën »en onderzoekingen helpen niet veel. Men moet niet van »eene definitie der wonderen uitgaan om de wonderverhalen »te beschouwen, maar integendeel uit de beschouwing der »wonderverhalen tot de definitie opklimmen; gelijk VIC- »TOR COUSIN, en VAN HEUSDE na hem, het noemt, »*trouver l'accord de la speculation et de l'observation;* »ou, *trouver a posteriori quelque chose, qui soit donné »a priori.*” Dat in deze methode veel wijsgeerige waarheid ligt, zal wel niemand ontkennen. Ook Recensent ziet nog zoo vele schoone vruchten van al dat abstracte speculeren niet. Maar waar de Schrijver bij zijn *eigen* en voorloopig onderzoek dien analytischen weg had kunnen volgen, had hij, dunkt ons, waar hij ons zijne *resultaten* over wonderen en wonderbewijs mededeelen zou, beter gedaan, den hier boven aangeduiden weg te volgen. En waar hij zoo weinig over den aard en de mogelijkheid der wonderen disputeert, als hier het geval is, had zijn proefschrift wellicht beter den naam gedragen, b. v., *de miraculorum a JESU editorum, consilio atque pretio*. Recensent moet althans eerlijk bekennen, niet veel meer dan dit gevonden te hebben.

In het *eerste* deel wordt *eerst* over het *character miraculorum* gesproken. Overtuigend wordt aangewezen, dat zij bij onzen Heer geenszins uit eene onzuivere bron zijn voortgevloeid. Meer opzettelijk wordt herinnerd, en met voorbeelden gestaafd, dat *liefde* het beginsel was, dat onzen Heer bij het verrigten zijner wonderen bezielde. Nog wordt eene korte apologie van sommige wonderen geleverd, die den schijn van het tegenovergestelde vertoonen. In de 2de § ware welligt het eerste en tweede onderdeel (geen *ostentatio*, geen *gloriae affectandae studium*) gemakkelijk te vereenigen geweest. Maar vooral trof ons, dat de Schrijver; bij het zoo gewigtige onderzoek naar de

wonderen der Evangelische geschiedenis, geen de minste acht slaat op den staat der nieuwe kritiek. Van *onkunde* omtrent hetgeen STRAUSS, WEISSE, THEILE, HASE, B. BAUER en zoo vele anderen geschreven hebben, willen wij hem niet gaarne beschuldigen: wij verwachten van zijne studie betere dingen. Maar even opregt moeten wij verklaren, naar de bewijzen zijner bedrevenheid in dezen meestal vruchteloos gezocht te hebben. Over verre de meeste wonderen wordt gesproken, als hadden al die mannen nooit bestaan of geschreven. Waarlijk, dat moge in een stichtelijk Hollandsch geschrift voor beschaafde Christenen, die toch van deze zaken weinig weten, nog gaan kunnen, in een Latijnsch proefschrift, naar den tegenwoordigen stand der wetenschap ingerigt, gaat het niet. Eenige proeven slechts, die wij gemakkelijk zouden kunnen vertiendubbelen. Bl. 13 lezen wij: » *Tale quid JESUS, munus obiturus, MEDITATUS EST, idque tentationis formâ nobis proponitur.* » Rec. kent, waardeert, ja deelt de opvatting der verzoekingsgeschiedenis, die hier met den vinger wordt aangeduid. Maar waarom haar niet, althans in eene noot, eenigzins tegen de voornaamste andere opvattingen gevindiceerd? — Met ééne pennestreek worden, pag. 24, de bezetenen *mente capti* genoemd, zonder meer; terwijl ook het hieromtrent gestelde, p. 65, niet voldoet. Met ééne pennestreek wordt er van JAÏRUS dochter gezegd: » *JESUS eam revivificavit.* » Maar verdienen dan, om alleen dezen te noemen, OLSHAUSEN's bedenkingen in het geheel niet, dat men ze met enkele trekken wederlegde, en aantoonde, dat het dochtertje *waarlijk* gestorven was? — Hadden bij de 4de § of ergens elders niet eerst en meest die wonderen moeten gevindiceerd worden, welke de Heer aan *de onbezielde natuur* verrigtte, en welke door de nieuwste kritiek zoo sterk zijn aangetast? — Doch, wij mogen niet te uitvoerig zijn. — De Schrijver sla, bij de wonderen, welker apologie hij levert, de genoemde Schrijvers eens op, al ziet hij er zelfs alleen DE WETTE's *Exegetisch Handbüch* op na; hij vergelijkte hunne behandelingswijze met de zijne, en beantwoorde dan aan zich-

zelve de vraag, of hetgeen hij hier levert *apologie* mag heeten *voor onzen tijd*.

In een *tweede* Caput wordt aangewezen, hoe de Heer zich door wonderen betoonde, als een Gezant van God, als Gods Zoon en Evenbeeld, als de Verlosser der wereld. Met proeven uit de Evangelische geschiedenis wordt een en ander opgehelderd. Bij het eerste was ons de vraag, welk onderscheid eigenlijk de Schrijver aanneemt tusschen *Judaeorum Messias* en een *legatus Dei sublimiori sensu* volstrekt niet helder. Bij het tweede had, onder de optelling van die Goddelijke eigenschappen, welke de mensch CHRISTUS JEZUS en zijne wonderen openbaarde, ook 's Heeren *hooger kennis*, die hier doorstraalde, moeten vermeld worden, te meer daar de Schrijver immers de geschiedenis van den *stater* als historisch en wonderdadig had aangenomen. Bij het derde wordt iets over het symbolisch karakter der wonderen opgemerkt, en ten slotte worden nog eenige gepaste proeven herinnerd, waaruit blijken kan, dat onze Heer zich, in *hetzelfde* wonder, meermalen in alle drie de genoemde betrekkingen te aanschouwen gaf. Wij hebben dit gedeelte met genoeg gelezen; het is *con amore* geschreven. Dat echter vooral in § 5 de vragen, met wat voorbehoud, in wat zin, met wat regt de wonderen, zoo in 't algemeen, als bepaaldelijk bij JEZUS, een bewijs van Goddelijke zending zijn, volstrekt door het hier geleverde nog niet zijn uitgeput, zal de Schrijver, naar wij hopen, niet eerst uit onze aanwijzing behoeven te vernemen. Verwondering baarde het ons, hier al weder het wonder, *Marc. V: 30*, zonder eenige vindicatie (al ware het dan ook alleen door vergelijking met *Hand. V: 15* en *H. XIX: 12*) aangenomen te zien.

Een *derde* Hoofdstuk wordt toegewijd aan de beschouwing van de waarde, welke onze Heer zelf betoond heeft aan zijne wonderen te hechten. Wij prijzen het in onzen Schrijver, dat hij zoo geheel, vooral in dit opzigt, den *historischen* weg bewandelt: geen beter middel, om tegen willekeurige of eenzijdige stellingen beveiligd te blijven. Wij zouden hem nog meer prijzen, indien hij de synoptische

en Johanneïsche verklaringen op dit punt uit elkander had gehouden, — indien hij bladz. 74 niet maar zoo zonder enig bewijs den Dooper als een *juventutis amicus* onzes Heeren had genoemd, of bladz. 89 niet meer van *accommodatie* had gesproken: wij meenden toch, dat dit laxe stelsel nu wel den dood mogt sterven. — Nu wordt onderzocht, in hoever de Heer de wonderen (*op zichzelf* beschouwd, en afgescheiden derhalve zoo wel van de verhevenheid zijns *persoons*, als de Godwaardigheid van hun *doel*) voor *noodzakelijk* of *ongenoegzaam* beschouwde. Dit wordt door den Schrijver § 9 en 10 nagegaan. En daaruit maakt hij § 11 dan de gevolgtrekking op, welke *waarde* de Heer, voor *drie* verschillende soorten van menschen, aan zijne wonderen heeft gehecht. — Gebrek aan ruimte verbiedt ons, den Schrijver ook in dit gedeelte van zijn betoog te volgen. Alleen zouden wij vragen, of het niet te sterk is, ten slotte, van menschen te spreken, die *geene* wonderen behoeften, om in *JESUS* te gelooven? Wij gelooven, dat deze vooronderstelling noch door de beschouwing van den tijd, waarin onze Heer optrad, toegelaten, noch door voorbeelden uit de Evangeliegeschiedenis genoegzaam gewettigd wordt. Om alleen van het laatste te spreken: de Schrijver brengt den Hoofdman van *Capernaum* tot deze klasse. Maar zou deze Heiden wel zulk een groot geloof beloond hebben, wanneer hij niet reeds vroeger van 's Heeren wonderen had vernomen en aan deze geen geloof had gehecht? Juist dit schijnt uit *Lucas VII: 8* te blijken.

Het laatstgenoemde Hoofdstuk heeft geleidelijk den weg gebaad tot het tweede en kortere deel der Dissertatie. » *Quid etiam nobis valeant JESU miracula?* is de vraag, die hier beantwoord moet worden.” Van de eene zijde worden zij daartoe in betrekking geplaatst tot de menschen, voor wie, en den tijd, wanneer zij zijn verrigt. Van den anderen kant worden zij beschouwd in betrekking tot den persoon, die ze verrigtte. En eindelijk wordt dan uit een en ander opgemaakt, welke *waarde* voor ons nog de wonderen des Heeren hebben. Het laatste wordt, naar ons oordeel, met juistheid onderscheiden, in eene meer *rela-*

tive waarde van 's Heeren wonderen , voor bepaalde soorten van menschen , en in eene meer *absolute* , voor alle de belijders des Heeren. — In het *tweede* dezer drie Hoofdstukken worden de wonderen ten naauwste verbonden met de verhevene persoonlijkheid des Heeren , krachtens welke zijne verschijning zelf het hoogste , het absolute wonder is ; terwijl voor en in Hem , den Zoon van God , die daden , welke ons wonderdadig toeschijnen , de hoogste natuur zijn te achten. Wij stemmen dit gaarne toe , en dachten aan het schoone woord van JEAN PAUL : » *Wunder auf Erde sind Natur im Himmel.* » Echter meenden wij , dat , ofschoon dit algemeene toegegeven zijnde , de zaak veel nader moet bepaald worden. *Vooreerst* meenen wij , dat het verband , waarin de wonderen tot JEZUS persoonlijkheid staan , nader moest worden bepaald , vooral ter beantwoording der vraag , of deze wonderen uit de *reine menschheid* onzes Heeren verklaard , dan wel uit eene *daarvan onderscheidene* , medegedeelde Goddelijke kracht in Hem moeten afgeleid worden. Voor zoover wij des Schrijvers gevoelen omtrent de Christologie uit het hier gestelde konden raden , kan Rec. wel nagaan , wat het antwoord zal wezen. Maar dan had in allen gevalle het verband tusschen de Goddelijke *menschheid* des Heeren en den aard , het karakter en het beginsel zijner wonderen nader moeten worden aangewezen. En de aanwijzing , hoe tot het ideaal der menschheid , in CHRISTUS verschenen , ook de heerschappij over het geschapene behoort ; de uiteenzetting , hoe de volheid des *geestes* , die in Hem was , over bezielde en onbezielde *stof* kon heerschen , missen wij hier geheel. *Ten tweede* komt het ons voor , dat , door des Schrijvers definitie van het wonder , de zaak geheel tot iets *subjectiefs* wordt gereduceerd. Dat elk wonder eene bloot subjectieve zijde heeft , is niet te ontkennen : maar heeft het niet tevens een *objectief* karakter , waardoor *miracula* van *mirabilia* worden onderscheiden ? Wij meenen , wel degelijk. Volgens ULLMANN kan men een wonder van twee zijden beschouwen , — als *gebeurtenis* of als *daad*. In het *laatste* opzigt behoort het in verband gebragt te

worden met de geheele persoonlijkheid des wonderdoeners. Hiervan heeft ook onze Schrijver wenken in dit Hoofdstuk gegeven. In den *eersten* zin moeten wonderen, indien zij iets zullen beteekenen, op eene Goddelijke tusshenkomst kunnen worden teruggevoerd. Daarbij is dan de vraag naar het verband der wonderen met de ons bekende natuurwetten, en met onze voorstelling aangaande de betrekking van het Goddelijk wezen tot deze wereld. Doch wij kunnen hier niet verder in dit onderwerp treden. Wij bevelen den ons onbekenden Schrijver zeer de lezing aan van de 10de en 17de § des eersten Deels van STRAUSS *Glaubenslehre*. Zoo treurig voor ieder, die in het Evangelie geloofd, de resultaten van dit boek zijn, zoo voortreffelijk is het geschikt, om ons *geschiedkundig* den weg te doen overzien, langs welken ieder dogma tot deszelfs tegenwoordigen toestand is gebracht. Aan welke eischen der wetenschap de Apologetiek thans heeft te voldoen, wanneer zij (gelijk zij met het hoogste regt wil) het wonderbewijs weder in bescherming neemt, is t. a. p. bladz. 252 te lezen. — Om nog iets over het slot der Dissertatie te zeggen, merken wij op, dat, ofschoon wij met het bladz. 135 sq. gestelde ons wel kunnen vereenigen, wij echter, door opzettelijke Exegese van *Joh. XIV: 12*, wel gewenscht hadden grondiger te zien aangewezen, in wat zin en met wat beperking een ieder, die geloofd, kan gezegd worden, *grootere werken* te zullen doen, dan CHRISTUS deed. — De theses, achter de Dissertatie geplaatst, geven overvloedige stof tot *wrijving* van gevoelens; de *zevende*, hoe voorzigtig ook gesteld, zouden wij wel eens willen hooren verdedigen, zonder dat de Schrijver op de klip van het Docetisme strandde.

De Latijnsche stijl is beter, dan die, welke in de beste Theologische Dissertatiën heerscht, in de laatste jaren te *Groningen* verschenen. Hij draagt echter hier en daar eene verbazende Hollandsche kleur. Phrasen, als bl. 102, *voluit JESUS miracula spectari in relatione ad ejus personam*, moesten hier niet voorkomen. De zaken worden wijdloopig voorgesteld, en die gedurige recapitulaties (b. v.

bladz. 29, 72, 86, 103 en elders) vullen wel, bij den reeds zeer ruimen druk, eenige plaats, maar zijn anders onnoodig.

Wij konden meer zeggen; maar wij wilden, daar wij der *waarheid* hulde deden, de *liefde* niet uit het oog verliezen. De Schrijver verdient lof voor hetgeen hij leverde, en versooning voor hetgeen hij niet geleverd heeft. Als *bijdrage* tot waardering van het wonderbewijs is zijn stuk door ieder' onbevooroordeelde te beschouwen; schoon, naar onze overtuiging, die wij gaarne voor beter geven, de tegenwoordige stand der zaak eene geheel andere behandelingswijs had gevorderd. Wij wenschen hem spoedige plaatsing: want wij zagen met vreugd uit zijn stuk, hoeveel ingenomenheid hij koestert met den Heer en zijn Evangelie. In dit opzigt schroomt Rec. niet, de vraag des Schrijvers (bladz. 117): *Nonne libro praeferimus auctorem?* bevestigend te beantwoorden, en reikt den Heere ESCHER gaarne de broederhand toe.

JESAIAS *vertaald en opgehelderd*, door J. H. VAN DER PALM. *III Deelen. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1841. In gr. 8vo. 973 bl. f 9-*:

Ofschoon dit Tijdschrift (*) tijdens de eerste verschijning van dit werk geene uitvoerige beoordeeling, maar meest eene aanprijzende aankondiging heeft gegeven, zoo zal toch niemand verwachten, dat wij zulks bij de uitgave van dezen herdruk zullen aanvullen. Zesendertig jaren lang is VAN DER PALM's opheldering van den eersten en voornaamsten der Israëlitische Profeten gewaardeerd als een werk, waarin kennis en goede smaak op elke bladzijde doorstralen, en dat niet alleen als uitlegging van JESAIAS zelve, maar ook als model van Schriftverklaring, voor velen ter vraagbaak geweest is, en nog is. Het behoefde

(*) 1805, *Boekbesch.* bladz. 386; 1806, bladz. 521.

eenen herdruk, en dat kan ons niet verwonderen. Want aan de eene zijde is de voorraad van aantekeningen in 's mans Bijbelvertaling niet zoo uitgebreid, dat men daarbij de opzettelijke en breedvoerige verklaringen van den beroemden Hoogleraar over een der belangrijkste Bijbelboeken zou kunnen missen; anderdeels is onze bedachtzame en bescheidene Nederlandsche Godgeleerdheid nog niet op de hoogte der vermetelheid, met welke nog na het in 't licht verschijnen van dit werk ook de schriften van dezen Profet zijn — om geen ander woord te gebruiken — aangevat, waardoor de uitlegging van VAN DER PALM, den kweekeling der *Schultensche* school, over een boek des O. V. zou zijn onbruikbaar geworden, of althans te weinig op de hoogte des tijds staan, om nog op nieuw te worden in het licht gegeven. De Uitgevers hebben, daaraan twifelen wij niet, aan velen eene belangrijke dienst bewezen met dezen herdruk.

Het werk is daarbij een weinig goedkooper geworden, dan de eerste druk was. Die kostte *f* 10-20, maar telde ook, door ruimeren letterdruk, bijna 500 bladzijden meer. Men heeft alleen die veranderingen in taal en spelling gemaakt, welke geen invloed hadden op den stijl des werks, maar overigens woordelijk afgedrukt. Daardoor is ook het korte *Voorberigt* voor het derde Deel overgenomen, waarin de Schrijver spreekt van de *afzonderlijke aanmerkingen*, op welke hij in het Voorberigt voor het eerste hoop gegeven, en naar welke hij hier en daar in het werk zelf verwezen had; zeggende, dat deze niet zoo spoedig, en misschien in de Latijnsche taal, zouden gegeven worden. Men weet, dat later aan deze belofte niet is voldaan, en dat deze afzonderlijke aanmerkingen nooit verschenen zijn. Doch nu maakt dat Voorberigt, na 36 jaren en den dood van den waardigen Schrijver, eene zonderlinge vertooning, en men had beter gedaan, in eene aantekening onder bladz. IX van het eerste Voorberigt, met een woord te herinneren, dat die aantekeningen niet gevolgd zijn. Misschien ware het niet ondienstig geweest, dat men daar, waar het werk zelf er naar verwijst, de latere opheldering

der plaats in de Bijbelvertaling hadde opgenomen; en die in 1841 den Profeet JESAIAS naar VAN DER PALM geeft, moest, ten minste zoo komt het ons voor, niet alleen het werk, zoo als het in 1805 het licht zag, afdrukken, maar er ook bijvoegen, wat de groote Bijbeluitlegger later anders ingezien heeft, hetwelk wel slechts op enkele plaatsen het geval is, maar op welke van de latere verklaring in de Bijbelvertaling melding had moeten gemaakt zijn.

Kerkelijke Raadvrager en Raadgever. IIIden Deels 2de Stuk. Door J. HERINGA, ELIZA'SZ. Te Utrecht, bij J. G. van Terveen en Zoon. 1841. In gr. 8vo. VIII en 346 bl. f 2 - 90.

Iedereen, die met ons het voorregt had, den voortreffelijken HERINGA van nabij te kennen, ontvangt voorzeker met hooge belangstelling ieder grooter of kleiner geschrift, dat ons uit 'smans nalatenschap nog wordt aangeboden. Welkom was ons dus ook dit Deel van den *Kerkelijken Raadvrager en Raadgever. Beoordeeling* van hetzelfde kan onze taak niet wezen, daar wij het werk voor ons hebben van een' afgestorvenen, die bovendien boven onzen lof verheven is. En uitvoerige *aankondiging* zal wel overbodig zijn, daar het voorzeker, terstond na de uitgave, door de talrijke vereerders en vrienden van den ontslapenen is gekocht en gelezen. Ware het noodig, wij bevalen het belangrijke boek allen Evangeliedienaren, en allen, die zich voor die betrekking voorbereiden, met volle ruimte aan. Vader HERINGA spreekt hier nog nadat hij gestorven is. En hoe gaarne hooren wij hem over *Dank- en Bededagsleerredenen, over het prediken naar de algemeene vatbaarheid, over het ernstig en hartelijk prediken, en over de geaardheid der Nederlandsche Hervormde Gemeenten in onze dagen.* Vooral de drie laatstgenoemde Verhandelingen bevatten eenen schat van wijsheid, door ieder hoog te waarden. Ook de overige stukken bekleeden eene waardige plaats in dezen bundel.

Zij dragen allen in meerdere of mindere mate den stempel van HERINGA's practische rigting, hoogen ernst, veelzijdige kennis en grondige naauwkeurigheid. Behalve de stukken van HERINGA's hand afkomstig, werd hier nog eene Verhandeling van Ds. P. J. LAAN opgenomen, over *het geoorloofde, gepaste en doelmatige van het houden van algemeene Dank- en Bededagen*. Eene zaak, waarover zeer veel vóór en tegen te zeggen is, wordt hier ter sprake gebragt. Van *zijn* standpunt merkt de Schrijver zeker veel belangrijks op. Men vergelijke echter, van de andere zijde, hetgeen men vindt bij HÜFFELL, in zijn werk over *het Protestantsch Leeraarsambt*, bladz. 318—322 der Hollandsche vertaling. — De Hoogleeraar VINKE ontvangte onzen dank voor de uitgave van dit werk zijns waardigen voorgangers. Hij voldoe eerlang zijne belofte, om nog een tweede Deel te laten volgen. En — mogten wij het eens eerlang bij eigene ondervinding zien, dat HERINGA meer dan *practische* of *stichtelijke* geschriften — dat hij, de stille maar groote Geleerde, ook *wetenschappelijke* arbeid heeft nagelaten! Met hoeveel meer belangstelling zoude nog deze worden ontvangen!

Bijbel-Atlas; door G. H. VAN SENDEN. 3de en 4de Aflevering. Te Leiden, bij D. du Mortier en Zoon. In quarto. Bladz. 33—68. Te zamen f 3-60.

Het Bijbelsch kaartwerk van den Heer VAN SENDEN, met welks inrigting wij onze lezers bij de aankondiging der eerste Afleveringen hebben bekend gemaakt, bevat in de twee voor ons liggende gedeelten de volgende kaarten: *Het Rijk van DAVID en SALOMO*; dat van *Israël*; dat van *Juda*; *Syrië en Phenicië*; *Armenië, Mesopotamië, Babylonië, Assyrië, Medië en Perzië*; *Palestina onder Perzië* (met een bijkaartje, *Palestina in stamverdeeling volgens het ideaal van EZECHIËL*); *Palestina onder de Makka-beën*; *Palestina onder de HERODESSEN*. De laatste, waarop vier bijkaartjes voorkomen, was niet bij het oor-

spronkelijke plan beloofd. Men zal zich echter aan het bepaalde getal van kaarten houden, en daartoe twee dergenen, welke nog moeten volgen, op één blad brengen. De nette uitvoering blijft evenzeer lof verdienen, als de beschrijving van den geleerden vervaardiger. De aanmerkingen, die wij vooral op de spelling van sommige Hebreuwsche namen zouden hebben, zijn van mindere aan gelegenheid, en zouden onze lezers grootelijks vervelen. Liever willen wij ons dus met herhaling onzer aanprijzing van dit nuttige werk vergenoegen.

Handboek der Ziektekundige Ontleedkunde; door w. VROLIK, Med. Doctor, Hoogleraar aan het Athenæum illustre te Amsterdam, enz. Iste Deel. Aangeborene Gebreken. Te Amsterdam, bij J. Müller. In gr. 8vo. XIV, 590 bl. f 6 - 60.

Kort nadat dit Handboek het licht zag, hoorden wij iemand zijn leedwezen betuigen, dat een werk van zoo grooten omvang, hetwelk zooveel beloofde, in onze moedertaal geschreven was: de Hoogleraar VROLIK, voegde men daarnevens, had daardoor als 't ware een' vergeefsch en arbeid verrigt. — De Heer VROLIK zoude zeker op een uitgebreider vertier hebben kunnen rekenen, had hij zich van de Latijnsche, maar vooral van de Fransche taal bediend: maar is het dan zoo verre gekomen, dat in de landtaal voor landgenooten te schrijven zoo veel is als een' nutteloozen arbeid ondernomen te hebben? Het ware zeker wenschelijk, dat men nog nagenoeg bij uitsluiting tot de behandeling van dusdanige onderwerpen zich van de Latijnsche taal mogt bedienen; maar als het tij verloopt, zoo als men pleegt te zeggen, verzet men de bakens; of is het misschien beter, omdat zij daar ter plaatse niet meer noodig zijn, ze geheel prijs te geven? Het werk van den Hoogleraar VROLIK nu van den bedoelden aard zijnde, verdient hij veeleer dank, dat hij den roem van door meerderen gelezen te worden heeft opgecofferd aan de bevoorde-

ring en uitbreiding der wetenschap onder zijne landgenooten. Maar, zal een werk van zulk eenen omvang gelezen worden door degenen, voor welke juist de Heer VROLIK zich van de landtaal heeft moeten bedienen? Wij hopen dit, en willen niet van de onderstelling uitgaan, dat in andere landen, met het onze in grootte te vergelijken, of niet eens van zoo groote bevolking, b. v. *Denemarken*, *Zweden* of eenig ander, de liefde voor de wetenschap levendiger zoude wezen? Daar bezigt men toch de landtaal ook voor werken, die verder behoorden gekend te worden. Heeft BERZELIUS zelf niet zijne zich zoo zeer verspreid hebbende werken oorspronkelijk in het Zweedsch geschreven? In elk geval de Heer VROLIK stelt zijne landgenooten in de gelegenheid, zich door een oorspronkelijk werk met eenen tak der wetenschap bekend te maken, die zoo zeer verdient behartigd te worden, niet om een onderwerp te zijn van afgetrokkene bespiegeling, maar om vrucht te dragen voor eene zich steeds verbeterende Natuur- en Ziektekunde, voor welke laatste de *Ziektekundige Ontleedkunde* als de sleutel is, om door te dringen tot hetgeen alleen door haar kan opgehelderd worden. Zoo sluite zich de arbeid van den Heer VROLIK, ook in onze taal, aan die zijner voorgangers RUYSCH, ALBINUS, E. SANDIFORT, zijnen waardigen vader en zoo vele anderen aan. Zij deden deze wetenschap bloeijen, toen zij bij anderen zich nauwelijks zichtbaar verhief, en aan hunne pogingen mag men het danken, dat *Nederland* de bakermat is geweest voor de ziektekundige Ontleedkunde; terwijl het vroeger onze roem was, de aanzienlijkste Ontleedkundigen met de beroemdste Artsen te kweeken. (*) Mogt dan het werk van VROLIK niet slechts lezers vinden, maar ook beoefenaars der wetenschap kweeken, die door hunne daden het best zullen getuigen tegen de aanrandingen van bevooroordeelde vreemdelingen, die wangunstig op *Nederlands* geldmarkt zien, en het *virtus post nummos* van eene al te algemeene toepassing maken!

(*) A. A. SEBASTIAN, *Oratio de Batavorum seculo decimo septimo de anatome meritis atque inventis etc. Groningae 1832.*

Maar, om tot het werk terug te keeren. Is de aanleg van hetzelfde niet op eene te breede schaal? Wanneer men de ontleedkundige Ziektekunde in eenen meer bepaalden zin neemt, dan zoude de *eerste Afdeeling, over de regelmatige ontwikkeling der vrucht*, hier als niet op de juiste plaats beschouwd kunnen worden. Wilde de Schrijver zich gelijk blijven, dan zoude ook voor het vervolg, bij het beschrijven der afwijkingen in elk orgaan, eene beschouwing van deszelfs regelmatige ontwikkeling behoo- ren vooraf te gaan; eene behandeling, die tot eene al te groote en in zekeren zin noodelooze uitvoerigheid zoude leiden. Overweegt men echter, dat hetgeen tot de regel- matige ontwikkeling der menschelijks vrucht behoort nog van geene algemeene bekendheid is, althans in onze taal dit onderwerp nog met geene behoorlijke uitvoerigheid is behandeld, dan kan deze voorafgaande beschouwing hier niet voor overtollig gehouden worden; van wege de be- staande behoefte, is zij als eene soort van zeer verdienste- lijk bijwerk te achten. Beter ware het geweest, dit ge- deelte als een afzonderlijk en op zichzelf staande geheel te hebben behandeld.

Had de Schrijver zijn werk hetzij in het Latijn of in het Fransch geschreven, dan had er eene aanmerkelijke be- korting plaats kunnen hebben, door te wijzen naar de plaatsen der Schrijvers, van welke thans veel heeft moeten overgenomen worden. Zoo als hij nu zijnen arbeid gere- geld heeft, en terwijl hij zich van de Nederduitsche taal bedient, achten wij de overnemingen van andere Schrij- vers zeer nuttig. Zoo toch wordt het werk van den Heer VROLIK zeer dienstbaar voor Genees- en Heelkundigen, die geene *Physiologi ex professo* zijn. Vooreerst zijn ook allen van middelen niet zoo ruim voorzien, om groote boekerijen te kunnen aanleggen. Ten andere verlieze men niet uit het oog, over hoe weinig tijds de practische Arts dikwijls beschikken kan. De Heeren, die, aan bespiege- lingen overgegeven, over hunnen tijd kunnen beschikken, zijn vaak zeer onbillijk in huanc eischen omtrent hem, die, in een' practischen kring geplaatst, lust en liefde voor

de wetenschap blijft behouden, maar over wiens tijd zoo dikwijls door anderen wordt beschikt. Al aanstonds vallen ook de letterkundige aanhalingen in het oog uit werken, van welke de Schrijver zoo ruimschoots gebruik heeft gemaakt.

Wij zullen deze beoordeeling niet te uitvoerig maken, door den inhoud van dit werk geheel over te schrijven, maar slechts de hoofdafdeelingen vermelden, en verder hier en daar bij de eene of andere bijzonderheid blijven stilstaan.

Wij beamen volkomen het in twijfel trekken der weivaten in de navelstreng, namelijk op den grond, zoo als wijlen de Hoogleeraar FOHMANN die heeft trachten aan te toonen. De Heer VROLIK beoordeelt zeer juist de handelingen van den genoemden anders zoo verdienstelijken Ontleedkundige. »Er is eenige grond voor dezen twijfel, door »de wijze, waarop FOHMANN de vaten hier heeft getracht »op te sporen en aan te toonen. . Zonder eenen stam op te »zoeken, brengt hij de kwikbuis eenvoudig onder de scheede in de *Whartonsche* gelei” (bl. 52). Zoo ging FOHMANN bij het opsporen van watervaten in andere deelen desgelijks te werk.

De ontwikkeling der zenuwen (bl. 74) geeft tot belangrijke bedenkingen aanleiding; waarschijnlijk is de ontwikkeling als eene tusschenzelfstandigheid wel de natuurlijkste. Zouden uitsnijdingen van zenuwgedeelten hier niet eenig licht kunnen geven? — Wij zullen nader vernemen, van welk gevoelen de Schrijver omtrent de vorming van nieuwe vaten is: zoude men ook hier niet aan eene bijzondere scheede of aanduiding kunnen denken, gelijk de Schrijver van het beenvlies vooronderstelt, bl. 81, voor de vorming der aanstaande beenderen? — Bij deze beschouwing ware het wenschelijk geweest ook iets omtrent den *nervus sympathicus* vermeld te zien, van welke zenuw later (bl. 150) wordt gesproken, echter als 't ware slechts in het voorbijgaan en met overwijzingen op de nasporingen van VALENTIN. Is de draad hier als eene buis te beschouwen, in welke de zenuwstof afgescheiden of afgezet wordt met eigenaardige afstandpunten? In welk verband staat deze

zenuw dan tot het overige zenuwstelsel? Het schijnt, dat omtrent dien tijd deze zenuw in verhouding tot de overige deelen meer ontwikkeld is; trouwens, het vegetative leven is op dien tijd ook wel betrekkelijk het krachtigst.

Bij de behandeling der wording van het beenstelsel wordt in eene noot bl. 83 gesproken van het gevoelen des Hoogleeraars A. A. SEBASTIAN, en daarbij aangehaald de Dissertatie van den Heer MIDDENDORP. Tot dit onderwerp behoort ook de Dissertatie van Dr. J. WITTOP KONING, (*Specimen Anatomico-path. de vi nervorum in ossium regeneratione*) welke Verhandeling hier wel had mogen vermeld worden, dewijl beide Dissertatiën aanleiding hebben gegeven tot eenig verschil tusschen de Hoogleeraren SCHROEDER VAN DER KOLK EN SEBASTIAN (*). Wat de verdere ontwikkelingen uit de *weivlies-*, *slijmvlies-* en *vaatplaat* betreft, zoude het te verre heenleiden, bij elk afzonderlijk gedeelte stil te staan. Wie kan hier met aandrang verdedigen, met volharding wederleggen, waar vooreerst nog zoo veel onbeslist moet blijven, en men, vooral omtrent de ontwikkeling van den mensch, meer *per analogiam* moet redeneren, dan nit onmiddellijke overtuiging? Ofschoon de ontwikkeling van den mensch tot op eene zekere hoogte in overeenkomst met die der dieren geschiedt, bestaat er toch zeker grooter verschil, dan dit oppervlakkig schijnt. Met genoeg zal men opmerken, dat de Schrijver de fraaije theorie, door welke de menschelijke ontwikkeling met die der dieren in verband wordt gebracht, met zeer veel gematigdheid voorstaat. Op deze wijze worden de algemeene wetten der Natuur ook op de menschelijke ontwikkeling toepasselijk; maar zij is dan toch iets anders, en niet alsof de mensch, om eindelijk een' menschelijken vorm te verkrijgen, eerst de verschillende dier typen van de laagte tot de hoogte moest doorloopen!

Niet alleen hoogstmoeijelijk, maar ondoenlijk zal het

(*). Zie *Alg. Konst- en Letterbode*, 1835, No. 30 en 31, en 1833, No. 18.

zijn, rekenschap der eerste wording van het bloed te geven. Mikroskopische waarnemingen mogen omtrent de eerst waarneembare stof iets leeren, wie zal de levensontwikkeling uitvorschen? Er zij eene allereerste ontwikkeling mogelijk zonder dadelijk gevormd bloed en zichtbaar ontwikkelde zenuwen, de keten der levensverschijnsels wordt toch door bloed en zenuwen gevormd. Wanneer eenmaal het hart gevormd is en de dierlijke ontwikkeling verder voortgaat, dan is bloed een noodzakelijk vereischte tot het leven, en bestaat er tusschen het bloed en het hart het onmisbaarste verband, tot dat het einde van het leven door den stilstand van het hart bij gebrek aan bloedprikkel gekomen is. Bij de ontwikkeling van des Schrijvers gevoelens over bloedwording en vaatvorming nemen wij de vrijheid hem in bedenking te geven, of ten gevolge der ontsteking geene uittrekking van bloedbolletjes plaats heeft. Wanneer men de longvaten opspuit, de luchtcellen met kwik vult en zoo laat droogen, kan men later het geheel doorschijnend weivlies voorzigtig losmaken; de luchtcellen met de vaten liggen tegen hetzelfde; bij ontsteking zweeten er bloedbolletjes door, te gelijk met de *lympha plastica*; deze neemt een' vasten vorm aan, en met deze ontwikkelen zich, somwijlen spoedig, somwijlen later, bloedvaten. Niet altijd echter houdt hier alles denzelfden gang. Hier zoude men toch zeggen, dat het bloed vroeger dan de vaten aanwezig is. Doch ook hier komt men op de grens van het zich ontwikkelend leven.

Bij den rijkdom van aangehaalde werken had, bij de beschouwing van den bloedsomloop der vrucht, het werkje van MARTIN-SAINT-ANGE, over den bloedsomloop bij de menschelijke vrucht, wel mogen vermeld worden, waarvan ook onlangs eene Nederduitsche vertaling het licht zag. Het schijnt in *Frankrijk* reeds vroeger met belangstelling ontvangen te zijn.

Bij de voortgaande ontwikkeling van den mensch, welke toch het eigenlijk doel zijner wording is, en waarin zich later het onderscheid tusschen de beide geslachten nog al scherp gescheiden en omgrensd vertoont, achten wij het

gevoelen van TIEDEMANN te eenzijdig. Wij houden het er met den Schrijver voor, dat de voorstelling, alsof de vrouwelijke kunne als het gevolg eener *Bildungshemmung* moest beschouwd worden, niet juist is. Zij is waarschijnlijk het gevolg van eene beschouwing, die den mensch te zeer als dier naging, en daarbij de kiem zijner volgende redelijke ontwikkeling te veel uit het oog verloor. Men ontwaart toch steeds in het vrouwelijk karakter te veel eigenaardigs, ook van hare bewerktuiging afhingende, om in den vrouwelijken aanleg niet iets meer dan eene bloote wijziging van het zieleleven te zien, slechts uit eene bijzondere zedelijke ontwikkeling voortvloeiende. Men leze hieromtrent het voortreffelijk werk van BURDACH, ook om de wijze van psychologische beschouwing der herhaalde lezing en overweging overwaardig.

Kort, krachtig en toch duidelijk is het 5de Hoofdstuk bewerkt. Hier begint de Schrijver eigenlijk tot het zich ten doel gestelde onderwerp te komen. Hier liggen als 't ware de grondslagen van alle verdere redeneeringen over de aangeborene gebreken, en tevens worden hier de resultaten der voorafgegane beschouwing verzameld.

De menschelijke vrucht doorloopt onderscheidene tijdperken. Zij klimt allengs van de lagere tot de hoogere trappen der volkomenheid. Zij doorloopt, in zekere tijdperken, vormen, die voor andere, lagere diersoorten blijvende vormen zijn. Alles geschiedt volgens eene algemeene regelmaat en eenen bepaalden grondvorm. Terwijl de mensch deze vormen slechts doorloopt, vertoont hij overeenkomst met vele diersoorten, om in overeenstemming te blijven met de vastgestelde algemeene regelmaat; maar hij behoeft niet eerst dier te wezen, om tot het toppunt zijner ontwikkeling te geraken. Hier komt hij onder den psychischen invloed, waar ook eene algemeene regelmaat bestaan zal. Slechts wanneer die regelmatige ontwikkeling gestoord wordt, verkrijgt de dierlijke type de bovenhand; de menschelijke vrucht blijft staan, indien zij niet teruggaat. Zietdaar den grond voor aangeborene gebreken vooraf aangewezen; uit het verder betoog zullen, indien al niet

de oorzaken, dan toch de regelmatige spelingen der Natuur aangewezen worden. Dit zal inzonderheid belangrijk wezen, omdat men, te midden van schijnbare wanorde, toch ook eene regelmaat zal ontdekken. Hier komt men tot de nuttige zijde van een stelsel, hetwelk, verstandig toegepast, tot eene der fraaiste beschouwingen van de Natuur aanleiding geeft. Met één woord, de Schrijver zegt te regt: »In alles »derhalve, tot in de kleinste bijzonderheden toe, heerscht »een bepaalde regel, een traspgewijze voortgang,» en voegt er, aan het einde dezer Afdeeling, bij: »Dat afwijking van »dien regel, stilstand op die trappen van ontwikkeling, »misvorming te weeg brengt, zal later blijken.»

En hiermede zouden wij nu tot de beoordeeling der *tweede Afdeeling* gekomen zijn, *over de afwijkingen, welke er van de natuurlijke ontwikkeling der menschelijke vrucht kunnen plaats grijpen.* Maar wij zullen hier voor eenigen tijd afscheid van den Schrijver nemen. Wij willen de uitgaaf van het tweede Deel afwachten, om dit onderwerp dan in deszelfs geheel na te gaan.

Wij kunnen echter van dit onderwerp niet afstappen, zonder nog een oogenblik te blijven stilstaan bij het behandelde gewigtige vraagstuk, bl. 287, *over den invloed van het zenuwstelsel.* Het geldt hier de vraag, of aan het zenuwstelsel een vormend of regelend beginsel toekomt, hetwelk al de overige ligchaamsdeelen onder deszelfs beheer zal hebben, en of dus, volgens TIEDEMANN, van oorspronkelijke ontaringen van hetzelfde de oorsprong van misvormingen af te leiden zij. De Heer VROLIK neemt hier eene vrij zegevierende houding aan tegenover die van een ander gevoelen zijn. Belangrijk zijn zijne wederleggingen, geput uit de voorbeelden, door hem aangehaald. Maar zoude er toch niet eenig onderscheid bestaan tusschen het leven der vrucht en dat in latere ontwikkeling? Wij laten daar, wat RATHKE bedoelt met te zeggen: »*Es scheint viel mehr die Form eines jeden und aller Organe von einer IDEE, die das Ganze durchdringt und beherrscht, abhängig zu seyn.*» Dit Idee, wat is het? de onbekende X., een woord dat niet meer zegt dan al die woorden, waardoor wij ons onvermogen, om in de geheimen der Natuur door te dringen, op eene bedekte wijze aan den dag leggen. Zouden ook de verschillende tijdperken, welke de vrucht doorloopt, den zenuw invloed op meerdere of mindere wijze kunnen beperken? Wordt dit

denkbeeld niet eenigzins gesteund door denzelfden J. MULLER ter aangehaalde plaatse pag. 354, bij de vermelding van HEROLD's *Entwicklungsgeschichte des Schmetterlings?* Wanneer men bij MULLER met oplettendheid naleest hetgeen hij schrijft (*Einfluss der Nerven*, p. 353) is het dan niet alsof de Heer VROLIK, willende op goede gronden de stelling bestrijden, dat de zenuwen als geen vormend of regelend beginsel kunnen beschouwd worden, den invloed van het zenuwstelsel, welken het later *over het algemeen* en op de *voeding* schijnt te verkrijgen, al te zeer ontzenuwt en verzwakt? Dat de planten en lagere dieren hier als voldoende bewijzen tegen de levende menschelijke bewerktuiging mogen gelden, is de zaak onder te algemeene gezigtspunten brengen, waarbij het *individuéle* van zelf minder scherp uitkomt. Doch het zij genoeg, vooral nadat MÜLLER, onzes oordeels, het punt van geschil nog al wel uiteengezet heeft:

» *Man muss sich übrigens wohl hüten, die gegenseitige Bedingung von Nerven und Organe so zu verstehen, dass die Erzeugung der Organe von der Praeexistenz der Nerven abhängt. Wenn aber einmal die Organe erzeugt sind, scheint ihre beständige Restauration von dem Einfluss der Nerven zugleich wesentlich abzuhängen.* »

De Stoommachine in al derzelve toepassingen gemeenzaam verklaard; dat is, ontdaen van alle ingewikkelde berekeningen. Met Platen, en bijvoeging van eene in de Nederlandsche, Engelsche en Fransche talen aanwijzende benaming der samenstellende deelen. Door D. VAN DEN BOSCH, 's Rijks Hoofdmachinist. Iste Aflevering. Te Sommelsdijk, bij D. Bos: 1842. In gr. 8vo. 16 bl. Tekst en 64 bl. Tafelen en ééne Plaat. f 1 - 50.

Wij hadden voor den eersten indruk wel gewenscht, dat deze eerste Aflevering meer tekst en minder Tafelen bevat had; de oppervlakkige beschouwer deinst terug bij het zien van die massa cijfers, en oordeelt daaruit al terstond, dat het boek niet beantwoordt aan den titel; bij ziet zoo spoedig niet in, dat die Tafels juist de strekking hebben, om lastige berekeningen voor den gebruiker te ontwijken.

Het werk wordt voorafgegaan door eene Voorrede van den

Schrijver, uit welke men kan afleiden, dat dit boek, tot eene handleiding voor de zoogenoemde Machinisten dienen kan, en, als zoodanig beschouwd, wordt door hetzelfde in eene wezenlijke behoefte voorzien. De Machinisten hebben maar al te dikwijls een zeer oppervlakkig denkbeeld van het stoomwerktuig; de meesten hunner verdienen slechts den naam van stoomwerktuigdrijvers en zijn van stoker tot den rang van Machinist opgeklommen. Wij zijn het geheel met den Schrijver eens, dat de kennis van den aard der bewerking van de verschillende stoffen, welke een stoomwerktuig daarstellen, bij het beoefenen der stoomwerktuigkunde van groot belang moet geacht worden, maar kunnen hem niet toegeven, wat door hem ingewikkeld wordt gezegd, dat menschen, die niet met eigene handen gearbeid hebben, geene vindingskracht in de stoomwerktuigkunde zouden bezitten en niet dan een gebrekkig oordeel over stoomwerktuigen zouden kunnen vellen. Wat toch wordt, bij de thans bijna geheel werktuigelijke wijze van vervaardigen der samenstellende deelen van stoomwerktuigen, van den handenarbeid! Doch wij willen niet gelooven, dat de Schrijver het zoo gemeend heeft, maar liever aannemen, dat het eene vermaning aan de Machinisten is, om steeds te zorgen, dat zij, zooveel mogelijk, de werktuigen, onder hun beheer gesteld, zelf kunnen herstellen, ja welligt verbeteren, en daartoe behoort voorzeker, met de beperkte voorhanden zijnde middelen, veel kennis en oefening in handenarbeid. Dat men, als voorbereidende kundigheden tot het beoefenen der stoomwerktuigkunde, slechts optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen met cijfers en eenige vaardigheid in het regtlijnig teekenen zoude behoeven, is wat al te weinig gevergd: eene grondige kennis van de leer der evenredigheden zal daartoe ook wel behooren; terwijl het woord *stoomwerktuigkunde* reeds van zelf op de *werktuigkunde* wijst; en hoe zal men b. v. de evenwijdige beweging goed kunnen begrijpen en toepassen, indien men niet de gronden der meetkunde verstaat? JAMES WATT zou het met de enkele kennis van optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen nooit zoo ver gebragt hebben. Men maakt de stoomwerktuigkunde in het oog van anderen ook niet belangrijker, door te zeggen, dat iedere schooljongen maar dadelijk aan de stoomwerktuigkunde kan beginnen.

Het woord vuurstof voor warmtestof is een weinig uit de

mode. Overigens hopen wij, dat het den Schrijver in het verbannen van die vreemde woorden, waarvan de meesten onzer stoomwerktuigkundigen zich bedienen, voorspoedig gaan zal; het wordt daartoe waarlijk hoog tijd, als men bedenkt, dat aan somtijds geheel van onze schoone taal afwijkende woorden spottenderwijze de bijnaam van *stoomwoorden* gegeven wordt.

Maar laat ons zien, wat deze eerste Aflevering ons aanbiedt. De geschiedenis van de eerste uitvinding der stoomwerktuigen, dat stokpaardje van zoo vele Schrijvers over de stoomwerktuigkunde, wordt hier maar even aangeroerd, en daarop al dadelijk tot de verklaring van een stoomwerktuig van dubbele werking overgegaan, hetwelk den lezer aanleiding geeft, om zich met de namen der verschillende deelen gemeenzaam te maken. Deze verklaring laat, met behulp der nauwkeurig geteekende plaat, in duidelijkheid niets te wenschen overig, en verder gaat deze eerste Aflevering niet.

Niet minder dan 62 Tafels zijn bij deze eerste Aflevering gevoegd. De eerste 20 Tafelen geven de benaming, verdeling en grondslag der Engelsche en Nederlandsche maten en gewigten en de herleiding van de eene maat in de andere op. De wijze, waarop dit bewerkstelligd en ingerigt is, toont duidelijk, dat de Schrijver de herleidingen gemakkelijk weet te maken, en zoover wij weten komen deze Tafelen in geen ander werk zoo uitvoerig voor. De eenige aanmerking, die wij maken, is op het woord *Yard*, hetwelk de Schrijver met *Jard* vertaalt. De 21 en 22ste Tafel dient ter onderlinge vergelijking der kwikthermometerschalen van *CELSIUS* EN *FAHRENHEIT*; de 6 daarop volgende hebben betrekking tot veranderingen in den toestand der lichamen door de warmte; deze zijn zeer uitvoerig, sommige welligt voor dit werk al te uitvoerig; ten minste kon de vermelding der warmtegraden volgens den *Pyrometer* van *WEDGWOOD* wel achterwege gebleven zijn, in aanmerking nemende het gebrekkige, ja onbruikbare van deze en over het algemeen van alle *Pyrometers*. Het woord *dépressie* aan het hoofd der 30ste Tafel hadden wij gaarne weggelaten gezien. De meeste der overige Tafelen hebben betrekking op de spanningen van stoom bij verschillende temperaturen; welke stoomspanningen voorgesteld worden, als gemeten wordende, hetzij met dampkringsdrukkingen, hetzij met de hoogte van kwik-

kolommen, hetzij met gewigten of belastingen. Verder worden de hoeveelheden waters, benoodigd om zekere volume stoom van verschillende spanningen voort te brengen, mitsgaders de warmteëenheden in en de werkkraft van stoom van verschillende spanningen opgegeven. Wij hebben hier alleen het doel der voornaamste Tafelen opgegeven, daar wij met alles stuk voor stuk op te noemen te wijdoopig zouden worden. De inrigting dezer Tafelen is voor het gebruik gemakkelijk, en wij zeggen ook hier weder, dat ons zulke uitvoerige Tafelen, zoo beknopt bij elkander, in geen werk voorgekomen zijn. Wij vertrouwen, dat de opgaven goed zijn; want, hoewel wij er onderscheidene van nagegaan en vergeleken hebben, was dit, vooral, bij de opgegevene warmteëenheden, een verdrietige, ja moeilijke arbeid. Wij hadden wel gewenscht opgegeven te zien, hoeveel warmteëenheden door de verbranding van één pond goede steenkolen ontwikkeld worden, en hoe veel van die warmteëenheden, bij eene goede inrigting van ketels en vuurhaarden, nuttig aangewend worden, te meer daar de proeven dienaangaande nog al veel te wenschen overlaten.

Na al het boven vermelde zal eene aanbeveling van dit werk wel overbodig zijn. De Tafelen van deze eerste Aflevering hebben, op zichzelf beschoüwd, voor den onderzoeker van stoomwerktuigen reeds veel waarde; dezelve kunnen, zoowel in het algemeen, als bij het lezen van het werk, waarvan zij een deel uitmaken, met vrucht gebruikt worden. Wij wenschen, dat de volgende Afleveringen ons in staat zullen stellen, om over het geheel een zoo gunstig oordeel te vellen, als wij dit thans over deze eerste Aflevering hebben kunnen doen, en dat het hier gezegde zal medewerken, om aan dit werk vele lezers te verschaffen.

De uitvoering is net, en de Plaat vergoedt door duidelijkheid hetgeen aan zuiverheid en gelijkheid van gravure eenigzins te kort gekomen wordt.

Archives, ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Recueil, publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Première Série. Tome I. 1552—1565. Deuxième édition. Leide, S. et J. Luchtmans. 1841. 8vo. LXXXVIII et 656 pages. f 10 - :

Volgens een bijgevoegd berigt der Drukkers, zal deze tweede of herhaalde uitgave van het Iste Deel der *Archives* zich alleen tot dit Deel bepalen en niet tot de overige uitstrekken. De redenen hiervan komen kortelijk hierop neder, naar hetgeen de geëerde Schrijver zelf in zijn *Avantpropos* pag. IX zegt: »De tweede uitgaaf van dit Deel is noodzakelijk geworden door de goede uitkomsten van onze nasporingen te *Besancon*. De documenten, die wij er gevonden hebben, schenen ons toe, zoo door hun aantal, als vooral ook door hunnen aard en hunne belangrijkheid, van onze zijde eene nieuwe bearbeiding te vereischen.” En hier verder op pag. X bijvoegt: »Het is hoogst opmerkelijk, de briefwisseling van den Prins van *Oranje* tegenover die van den Kardinaal VAN GRANVELLE, zijn voornaamste tegenstander, te kunnen plaatsen.” Ten gevolge is dan ook het aantal Brieven dezes Deels, te voren 123 in getal, thans tot 201 gestegen, terwijl zij echter zich tot denzelfden kring van jaren bepalen.

Maar daarenboven is de waarde van dezen herdruk zeer verhoogd geworden door de vooraan geplaatste *Prolegomenes*, 208 bladzijden beslaande; waarin deels over de geschiedkundige bronnen, zoo ongedrukte als gedrukte, gehandeld wordt, deels door den Schrijver zijne staatkundige beschouwingen uiteengezet worden, waarover hij zich nog in het gemelde *Avantpropos* pag. XVII dus uitlaat: »In een werk, aan de openbaarmaking van oorspronkelijke documenten en het onderzoek der daadzaken toegewijd, en alle twistgeschrijf vermijdende, hebben wij eens vooral onze inzichten en gevoelens opengelegd, over de wijze van de *Geschiedenis der Vereenigde Provinciën te beschouwen*, (pag. 16*—29*) over den aard der nieuwere *Regeringsvormen*, (pag. 76*—94*) en over het beginsel en de gevolgen der *Hervorming*, (pag. 94*—118*).”

Door dit een en ander is dit Deel, te voren ruim 20 vellen groot, tot 47 vellen aangegroeid; en bijna als een geheel nieuw gedeelte te beschouwen, dat op eene meer met de waarde van het geheele werk overeenkomstige wijze is ingerigt.

Men kan uit het *Avantpropos*, dat hier geheel omgewerkt voorkomt, zien, van hoeveel waarde de correspondentie van den Kardinaal VAN GRANVELLE geweest is, om over de eerste beginselen der Nederlandsche onlusten een juister licht

te doen opgaan. Wij ontwaren hieruit, dat vele persoonlijke en staatkundige redenen het hare hebben bijgedragen, om den Kardinaal in zulk een zwart daglicht te stellen, als onze Geschiedschrijvers zulks hebben gedaan; dat hij zulks in sommige opzigten niet heeft verdiend, maar als een hinderpaal van den aanwassenden invloed van den Prins van *Oranje*, en de Edelen van zijne partij door PHILIPS II opgeofferd is moeten worden. De hier voorkomende Spaansche brieven van den Kardinaal zijn in het Fransch vertaald.

Het zijn vooral de *Prolegomenes*, die merkwaardig zijn, omdat zij ons geheel met de wijze van zien van den kundigen Uitgever bekend maken. Vooreerst vindt men hier een naauwkeurig verslag van de onuitgegevene stukken, zoo van de documenten, elders bijeenverzameld, als die uit het Archief van het Huis van *Oranje Nassau* zelf. Vervolgens treedt de Schrijver in een onderzoek van de verschillende gezigtspunten, waaruit men de Geschiedenis van de Vorsten van *Oranje* en het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden* heeft behandeld. De staatsgezindheid van een' WAGENAAR en de hem volgende Schrijvers, de hiermede zoo lijnregt in het staatkundige en godsdienstige strijdige zienswijze van BILDERDIJK en zijne school, worden er met eene gematigde onpartijdigheid, de bijzondere gevoelens van den Heer GROEN VAN PRINSTERER in aanmerking genomen, uit elkander gezet. Wat hij van BILDERDIJK pag. 21* zegt is zeer opmerkenswaardig: »In het gevoel van zijne kracht, tastte hij »regtstreeks datgeen aan, wat tot hiertoe onaantastbaar »scheen; hij wierp den roem, waarvan zich sommige namen »meester gemaakt hadden, omver, en, alsof hij juist geheel »strijdige uitkomsten, dan die tot nog bestaan hebben, op »het oog had, verhief hij hetgeen men de gewoonte had met »verachting te behandelen, en sleepte door het slijk hetgeen »het voorwerp van standhoudende vereering geweest was.'' Dat hij echter een' zoodanigen schok in de beoefening van onze Vaderlandsche Geschiedenis veroorzaakte, dat men denzelfven met eene soort van aardbeving in de zedelijke wereld zoude kunnen vergelijken, komt ons even overdreven voor als de gevoelens van BILDERDIJK zelf', die juist daarom over het algemeen dien invloed niet hadden, dien de Schrijver hun wil toegekend hebben. Maar wij kunnen ons geheel met den Heer GROEN vereenigen, na al hetgeen hij heeft aangevoerd, dat eene Geschiedenis der *Nederlanden* en zelfs der

Vereenigde Provinciën nog niet bestaat, en nog niet bestaan kan, omdat wij, even als hij, overtuigd zijn, dat zij nog niet met de vereischte onpartijdigheid is behandeld, en het thans nog zeer moeilijk zoude zijn zulks te doen. De onschatbare bijdragen die hij hiertoe aanbiedt, kunnen in het vervolg de beste bouwstoffen hiervoor opleveren.

De oordeelvellingen van den Schrijver over WAGENAAR EN BILDERDIJK niet alleen, maar ook over BOR, VAN METEREN, REYD, HOOFT, KLUIT en anderen, kwamen ons zoo juist voor, dat wij hierin den geoefenden geschied- en letterkundigen Geleerde geheel moeten bijvallen. Wie zegt niet, even als hij, van de zoogenoemde Geschiedenis des Vaderlands van BILDERDIJK: »Men zoude weinig naijverig op den roem van BILDERDIJK moeten zijn, om vol te houden, dat het oppervlakkige verhaal, doorspekt met scherpe en hatelijke aanmerkingen en soms zeer ongepaste uitvallen, dat men onder dien naam uitgegeven heeft, een werk is zijner waardig.” De Heer GROEN vermoede hier ook niet geheel te kunnen zwijgen van de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* door TPEY EN DERMOUT en deszelfs wederlegging door Mr. VAN DER KEMP; wij zouden integendeel gedacht hebben, dat zulke speciale geschriften in eene Inleiding tot een werk van zuiver geschiedkundigen aard wel konden voorbijgegaan worden.

Van meer algemeen letterkundig belang, zijn de beschouwingen, die de Schrijver van de nieuwere geschiedkundige werken over de belangrijke gebeurtenissen der 16de Eeuw geeft. Hij doet regtmatige hulde aan de grondige geleerdheid en stalen vlijt der *Duitschers*, zoo als aan VAN ROMMEL voor zijne *Geschiedenis van Hessen*, aan RANKE voor die der *Vorsten en Volken van Zuid-Europa en die van Duitschland tijdens de Hervorming*. Hij past op hem de woorden van Mad. DE STAËL op J. VON MULLER toe: »Zijne geleerdheid, wel verre van aan zijne natuurlijke levendigheid schadelijk te zijn, was de grond, waaruit zijne verbeelding hare vlugt nam; en de treffende waarheid zijner tafereelen ontleent hare wegslependheid aan de naauwkeurige getrouwheid des onderzoeks.” Hetgeen vervolgens over VON RAUMER voorkomt, zoo wel over zijne *Historische Brieven*, als zijne *Geschiedenis van Europa sedert het einde der 15de Eeuw*, is vrij onpartijdig, hozeer de Heer GROEN verre is van in zijne godsdienstige en staatkundige gevoelens te dee-

len; daarom wordt ook zijne Verhandeling *over de geschiedkundige ontwikkeling der begrippen van regt, staat en staatkunde*, met eenen zijdelingschen trek in eene aanteekening gegispt.

Het oordeel, dat hier over de hedendaagsche geschiedkundige studie der *Franschen* geveld wordt, is zeer juist. Men vindt thans bij hen schaars dien onvermoeiden geest van nasporing, die de vroegere onderzoekers kenmerkte. De beoefening der Geschiedenis is voor hunnen rusteloozen aard van weinig aantrekkelijkheid, als zij geene gelegenheid geeft om door roem te schitteren; men beschouwt dezelve, om er wapens voor zijne bijzondere godsdienstige of staatkundige zienswijze in te vinden. GUIZOT, AUG. THIERRY en CHATEAUBRIAND worden hiervoor als bewijzen aangehaald; dit moge vooral bij den laatste waar zijn, en ook eenigzins bij de twee eersten het geval wezen: GUIZOT en THIERRY blijven toch, zoo als de Heer GROEN zelf erkent, met het geschiedkundig genie bij uitnemendheid begaafd. Bijzonder karakteristiek is hetgeen omtrent CAPEFIGUE opgemerkt wordt, die hier een Schrijver *cum suis* wordt genoemd; »want, niettegenstaande de weinige diepzinnigheid der nasporingen, kunnen wij zelfs de mogelijkheid niet vooronderstellen, dat hij alleen deze geschiedkundige bibliotheek zoude zamengesteld hebben.” Zijne geschriften bedragen dan ook sedert 1830 meer dan 60 deelen, en zijn, hoewel geestig van stijl, meestal oppervlakkig en paradox.

De *Archives curieuses de l'Histoire de France* worden met regt door den Schrijver op geringe waarde geschat, daar zij verre zijn van hetgeen zij, bij de menigvuldigheid der belangrijkste handschriften, in *Parijs* voorhanden, konden wezen. Niets ontsnapt daarentegen aan het scherpziend oog van den verzamelaar der *Archiven* van ons Vorstenhuis, zelfs niet het *Coup d'oeil sur la revolution Belge* in de *Histoire du Royaume des Paysbas* door DE GERLACHE. Bij de *Engelschen* heeft hij weinig of niets belangrijks voor zijn doel kunnen aantreffen; het schijnt, dat de zuiver wetenschappelijke vorderingen bij de *Britten* weinig geëvenredigd zijn met die der industrie, en zij in wijsbegeerte, geschiedenis en kunstkritiek meer dan eene eeuw bij het beschaafdst gedeelte van het vasteland ten achtere zijn.

Het zoude ons te ver afleiden en de grenzen eener beoordeelende aankondiging doen overschrijden, indien wij in bij-

zonderheden wilden nagaan, wat de Heer GROEN over den oorsprong der regeringsvormen in de 16de Eeuw en over het beginsel en de gevolgen der Hervorming zegt. Hetgeen hier over de gevoelens van eenen BOULAINVILLIER, MONTESQUIEU, MABLY, Mad. DE STAËL, MIGNET en GUIZOT voorkomt, is allezins lezenswaardig; en, hoezeer de geëerde Schrijver met allen schijnt te moeten verschillen, is hij echter genoodzaakt, den laatste regt te laten wedervaren, en dikwijls zijne uitspraken aan te halen. Zonder ook geheel met de overigen overeen te stemmen, en een' republikeinschen oorsprong voor de regeringsvormen der middeleeuwische Staten te zoeken, vinden wij dezelve, met GUIZOT, alleen in de ontwikkeling der omstandigheden van de regeringloosheid vóór en na KAREL DEN GROOTEN, in het leenstelsel en in deszelfs verval door het aangroeijen der vorstelijke magt en het vestigen der gemeenten en van den derden stand, die zich tegen den Adel met de Vorsten aansloten. Later legden de Regtsgeleerden, door de begrippen van oppermagt, uit het Romeinsche regt ontleend, op de koninklijke waardigheid toe te passen, en de Geestelijkheid, door het zoogenaamd Goddelijk regt hieraan toe te voegen, den grond voor het despotismus van KAREL DEN V en PHILIPS DEN II; eene volstreckte overheersching, die met LODEWIJK DEN XIV haar toppunt bereikte, en die, geheel strijdig met den aard en de behoefte der Europesche menschheid is; waarin ook eene der voornaamste oorzaken van de staatkundige omwenteling der XVIIIde Eeuw is te zoeken. Welke bezwaren ook de Heer GROEN tegen de beginselen dezer omwenteling moge in te brengen hebben, hij schijnt het misbruik en de overdrijving met die beginselen zelve te verwarren, en wij zijn dus geenszins met hem in het staatkundige van hetzelfde gevoelen, maar houden ons overtuigd, dat, zoo lang het gezag der wetten en instellingen niet boven dat der personen verheven is, en de willekeur, het zij van Vorsten of Ministers, blijft heerschen, aan geen voortdurend geluk der Staten en Volken is te denken. Zulks heeft ons immers onze eigene geschiedenis in de laatste jaren weder geleerd.

Hoezeer wij met belangstelling lazen, hetgeen verder over het beginsel en de gevolgen der Hervorming voorkomt, kunnen wij er echter even zoo min, als aan het overige, wat de staatkunde betreft, in alles onzen bijval aan schenken.

De Heer GROEN, hoeveel achting wij voor zijne kennis en overtuiging koesteren, schijnt met zekere vaste denkbeelden (*idées fixes*) vervuld te zijn, die hem soms verhinderen, zijnen blik tot de vereischte hoogte te verheffen, om de zaken zonder vooroordeel en met beperking van eigene staatkundige en godsdienstige inzigten te overzien, en den vooruitgang van denkbeelden en gevoelens naar waarde te schatten. De pogingen en leerstellingen der Hervormers waren groot en eerbiedwaardig, hunne geloofsbelijdenissen en formulieren verdienen achting; maar, moeten wij altijd op *hun* standpunt verwijlen en bij dezen blijven zweren? De menscheit is hen na drie eeuwen voorbijgestreefd, en ijdele jere-miaden of overdrevene voorstellingen van den tegenwoordigen kwaden geest eens ongeloovigen tijds zullen hem niet terug doen keeren. Het deed ons waarlijk leed, van eenen in vele opzigten zoo belezenen, beschaafden en kundigen Schrijver, eene periode als de volgende, hoe fraai de tegenstellingen ook zijn mogen, onder de oogten te krijgen: »De »omwenteling gaat van de oppermagt van den mensch, de »hervorming van die van God uit. De eene doet de open- »baring door de rede beoordeelen, de andere onderwerpt de »rede aan de geopenbaarde waarheden. De eene viert den »teugel aan de bijzondere gevoelens, de andere leidt tot de »eenheid des geloofs. De eene ontslaakt de maatschappelijke banden, en zelfs de huiselijke betrekkingen, de andere snoert ze vaster aan en heiligt dezelve. Deze zege- »viert door het martelaarschap, gene houdt zich door moorden staande. De eene rijst uit den afgrond op, de andere »daalde uit den hemel neder.'' (pag. 118*.) Wij gelooven, dat zulke redekunstige tegenstellingen en magtspreuken tegenwoordig weinigen meer zullen overtuigen, en zij zijn hier ongepast en ontsieren de schoone Inleiding, waarmede wij ons zoo lang bezig hielden, ten einde op den rijken letter- en geschiedkundigen inhoud van dezelve de aandacht te vestigen, en welker waarde wij nog hooger zouden stellen, indien wij er geene staatkundige en godsdienstige geloofsbelijdenis van den Heer GROEN in hadden aangetroffen, waartoe hem niets, in een werk van zuiver historische strekking, noodzaakte. Hij heeft niet anders te doen dan de documenten geschiedkundig op te helderen, en inleidingen en overzigten te geven, om alle stukken tot één geheel te verbinden. Daar hij zulks op eene meesterlijke wijze gedaan

heeft, zoo zouden zijne Landgenooten en vreemde Geschiedkundigen, in een werk voor eene Europesche verspreiding geschikt, hem volgaarne de uiteenzetting van zijne bijzondere gevoelens geschonken hebben, die, tegen de bedoeling van den Schrijver aan, tot twistgeschrijf kan aanleiding geven.

Wij eindigen met dezen herdruk van het eerste Deel der Archiven aan alle bezitters van het werk met nadruk aan te bevelen; hoezeer het misschien doeltreffender geweest ware, de Inleiding met de nieuwe Brieven in een *Supplement* uit te geven, dat dan mindere kosten had ten gevolge gehad. Doch dit had, van den anderen kant, de goede rangschikking der stukken belet. Wat hiervan zijn moge, wij vinden de waarde des geheelen werks door deze hernieuwde uitgaaf verhoogd. Zij is een blijk van den onvermoeiden ijver van den Heer GROEN, en van de zorg der Uitgevers, aan een schoon gedenkstuk van onze Geschiedenis besteed. Het zal onnoodig zijn, met vele woorden te betuigen, dat wij het achtste deel met verlangen te gemoet zien, waarmede waarschijnlijk de eerste *Série* zal geëindigd zijn.

Kakographie, of Opstellen met deze en gene feilen in taal en stijl, benevens eenige taalkundige Aanteekeningen; door Mr. B. H. LULOFS, Hoogleeraar enz. enz. (Ten gebruike bij Akademische en soortgelijke Lessen.) Te Groningen, bij J. Oomkéns. 1841. In gr. 8vo. 184 bl. f 2-:

Menigeen zal bij het lezen van den titel dezes boeks misschien glimlagchen en het beneden de waardigheid van eenen Hoogleeraar achten, zich met de vervaardiging van zulk eene *Kakographie* bezig te houden. Rec. denkt er geheel anders over. Gaarne erkent hij de groote moeilijkheid en onaangenaamheid, die er aan het samenstellen van zulk een boek verbonden is, maar daarbij houdt hij het voor eenen arbeid van groote nuttigheid. Het is eene treurige waarheid in ons vaderland, dat er door velen luttel belang wordt gesteld in het schrijven van eene goede en zuivere taal. Wie toch door zijne betrekking geroepen werd, om het werk van jongelieden in dit opzigt onder de oogen te krijgen, zal zich met Rec. daarover dikwijls hebben bedroefd. Ook daar, waar men dit niet verwachten zoude, ook in den beschaaf-

den stand, daar, waar het, gelijk men zou vermoeden, niet aan opleiding en vorming ontbrak, ook onder de akademische jongelingschap wordt dat gebrekkige maar al te veel gevonden. Ja, men zou verder mogen gaan, en beweren, dat het werk van verscheidene letterkundigen, die NB. om hunnen stijl en hunne schrijfwijze vrij hoog geprezen worden, het licht niet zou mogen zien, indien het niet eerst door dezen of genen goedwilligen corrector van de grofste taalfouten, van de onbegrijpelijkste zonden tegen taaleigen en stijl ware gezuiverd! Men moest misschien aan die letterkundigen zulk eene dienst niet bewijzen; de strenge gisping eener billijke kritiek zou hun misschien leeren, minder uit de hoogte neder te zien op datgene, wat hunne waanwijsheid onbeduidend en beneden zich acht; zij zouden leeren, dat het niet genoeg is, goede denkbeelden te hebben, maar dat men die ook goed moet kunnen uitdrukken, en dat het niet alleen de moeite waard, maar ook noodzakelijk is, zich daarop met de borst toe te leggen.

De Hoogleeraar LULOFS, die in zijne betrekking tot jongelieden menigmalen in de gelegenheid was, om te zien, hoeveel hun in dit opzigt ontbreekt, heeft zich met het zamenstellen van deze *Kakographie* eenen moeilijken en vervelenden arbeid getroost, van welken hij zich intusschen bij zijne lessen veel goeds mag beloven. Moeten wij dit boek nu enkel beschouwen als een handboek, hetwelk de Hoogleeraar zelf bij zijne collegiën wil gebruiken, ja, dan kan hij alle aanmerkingen op de inrigting van hetzelfde kortelijk afwijzen met te zeggen, dat die hem voor zijn gebruik het beste voorkomt. De algemeene behoefte echter, die er bestaat, aan een werk, dat jongelieden op de gebreken in taal, schrijfwijze en stijl opmerkzaam kan maken, doet den wensch levendig worden, dat deze *Kakographie* ook in uitgebreiden kring nut stichte. Rec. durft schier niet wagen, op de vervulling van dezen wensch veel hoop te koesteren, en gedeeltelijk zoekt hij daarvan de schuld in de inrigting zelve. Het boek bevat eene menigte kakographische voorbeelden, die, gelijk wij straks zien zullen, op zeer verschillende gebreken betrekking hebben. In het algemeen wordt dat gebrek met een enkel woord aangeduid; sommige der woorden en uitdrukkingen, waarin de fouten moeten worden gezocht, zijn door curcijfe letters onderscheiden, maar meestal is dit het geval niet. Hierdoor wordt het een volstrekt vereischte,

dat men eenen leermeester hebbe, die den leerling leiding en aanwijzing geve, en wordt het werk tot zelfoefening minder geschikt; en hoe vele jongelieden zijn volstrekt niet in de gelegenheid, om dergelijke leiding te vinden, en moeten zelve zich voorthelpen! Onze *gewone* schoolmeesters verstaan zelve doorgaans te weinig onze taal als taal, en weten er niet veel meer van, dan doode regelen, volgens welke zij meenen alles als met passer en liniaal te kunnen en te moeten afmeten. Reeds eenigzins zou aan dit gebrek te gemoet zijn gekomen, indien al het *fautive* met *curcijf* ware gedrukt, opdat jongelieden, die zich zelve wilden oefenen, dadelijk konden zien, in welke woorden de fout schuilde. Ja, zoo de Hoogleeraar teregt vreesde, voor *zijne* leerlingen een *pons asinorum* te zullen geven, indien hij de verbeteringen achteraan voegde, zouden wij schier wenschen, dat hij al ware het eene minder uitgebreide *Kakographie* kon samenstellen voor dezulken, die zonder leiding van eenen leermeester willen of moeten arbeiden, en daar achter de verbeterde opstellen plaatste, opdat den leerling de gelegenheid niet ontbrak, om zijne pogingen ter verbetering te toetsen. Gelijk het boek nu is ingerigt, zal de minkundige dikwijls verlegen staan, en niet weten, wat hij moet zoeken. In allen gevalle zou Rec. gewenscht hebben, dat er bij de verschillende afdeelingen iets meer gevonden werd, dan een algemeen en zeer kort hoofd, wat daarenboven dikwijls nog zeer onderscheidene zaken bevat, zoodat de leerling, die zichzelf wil of moet oefenen, in twijfel geraakt, welke soort van gebreken hij bepaaldelijk in het volgende voorbeeld heeft te zoeken. Rec. zou het wenschelijk hebben geacht, dat die voorbeelden werden voorafgegaan van eene aanwijzing, waarin de fouten bestaan, en op welke wijze zij te verbeteren zijn; van korte regelen, welke den leerling hier de noodige aanwijzingen konden geven, hoe zij de verbeteringen hadden aan te vangen. Nu vreest Rec., dat menig een, die het boek zonder de leiding van den Hoogleeraar wil gebruiken, zich dikwijls verlegen zal gevoelen, en niet weten, hetzij waar de fout zit, hetzij hoe hij die moet verhelpen.

Doch, ofschoon Rec. dus de inrigting van dit werk nog wel eenigzins anders had gewenscht, ook nu kan het, bij gepaste leiding en aanwijzing, veel nut doen. Een kort overzicht van de punten, die hier behandeld worden, zal doen

zien, wat men hier vindt. Na eenige feilen tegen de uitspraak te hebben aangewezen, komt de Hoogleraar tot de eigenlijke *kakographie*, en levert stukken met fouten tegen de *gebruikelijke spelling*, tegen het *vormen van zamengestelde woorden, getallen, geslachten en verbuiging der verschillende soorten van woorden*, tegen de *werkwoorden en kleinere rededeelen*, tegen *woordschikking*, tegen het *meer of minder berispelijk gebruik van metaplasmen, latinismen, gallicismen, anglicismen, germanismen, bastaardwoorden, nieuw gesmede woorden, Groningsche provincialismen, verouderde woorden, poëtische woorden in een' eenvoudigen stijl, duisterheid en dubbelzinnigheid, gezochtheid en gemaaktheid, onnaauwkeurigheid, verkeerde vorming van volzinnen, gebrek aan samenhang enz., pleonasmen en ellipsen*, feilen in het gebruik van *tropen*, tegen de *welluidendheid* en den *numerus*; zietdaar wat hier wordt behandeld, alles gevolgd door eenige taalkundige aanmerkingen. Het zijn dus wel de meeste grootere en kleinere gebreken in taal en stijl, waartegen hier gewaarschuwd, of waarop de aandacht gevestigd wordt. Soms zijn de voorbeelden werkelijk uit schrijvers gehaald; en het komt Rec. wenschelijk voor, dat dit meermalen ware geschied. Het zou ten aanzien van vele punten niet moeilijk zijn geweest, en de aanmerking hebben voorkomen, dat zulke zotte fouten toch wel niet gemaakt worden. Ondertusschen is het niet te ontkennen, dat de Heer LULOFS soms al te verre gaat, en voorbeelden geeft van fouten, die wel door niemand zullen worden gemaakt. Van dien aard is b. v. bl. 86, N°. 9; van dien aard ook het stuk over de Groningsche provincialismen, de gebrekkige woordschikkingen bl. 49, 50 enz. Soms vindt men ook onder deze of gene rubriek voorbeelden, die men onder eene andere zou zoeken. Zoo zou Rec. bl. 23, N°. 37: *eenige twaalf, onzer vijf, overige alle* eerder tot de germanismen brengen; gelijk hij ook bl. 71 in *dadigheid*, bl. 70 in *beslotenheid, jaagtoorn* geene nieuwe woorden, maar germanismen zou zien.

Doch dit neemt niet weg, dat wij den Hoogleraar voor het geleverde gaarne onzen dank betuigen, en voor zijne kweekelingen zoo wel, als voor die van andere *bekwame* onderwijzers, veel nut verwachten van het gebruik dezer *Kakographie*. In de taalkundige aantekeningen wordt ook veel gevonden, wat opmerking en behartiging verdient, en

het geheel is een nieuw blijk van de ijverige werkzaamheid des Hoogleeraars, wien wij in zijnen werkkring vele voldoening toewenschen. Hij gunne ons evenwel eene enkele opmerking, zijnen eigen' stijl betreffende. Zou hij niet enkele zijner eigene perioden zelf onder de voorbeelden zijner *Kakographie* brengen; b. v. onder de boven mate lange zinnen dezulke, welke gelijk zijn aan die op bl. 124: *Niettegenstaande — blind te worden?* Bij het verzamelen van een werk, als deze *Kakographie* moet men, dunkt ons, althans zeer oplettend zijn, om zoo min mogelijk zelf tegen de gegebene regels te zondigen. Kan het er zoo ook door, wanneer op bl. 1 gesproken wordt van eene taal, die *fluweelachtig van klank* is? Zou dat niet behooren onder de rubriek van ongepaste figuurlijke uitdrukkingen?

De Hoogleeraar ziet, dat Rec. zijn werk met aandacht heeft gelezen en er hoogen prijs op stelt. Dat doet hem vertrouwen, dat de gemaakte aanmerkingen hem gereedelijk ten goede zullen worden gehouden. Hij eindigt zijn verslag met den wensch, dat wij nog menig werk voor de studie onzer taal van den werkzamen man mogen ontvangen.

Vlugtige Gedachten over 't Koninklijk Besluit van den 2 Januarij 1842, betrekkelijk 't lager Onderwijs, en eenige Bedenkingen over 't onderrigt in de Kerkgeschiedenis en die van 't Vaderland; door Dr. H. J. NASSAU. Te Assen, bij T. J. van Tricht. 1842. In gr. 8va. 31 bl. f : - 40.

Bij de aankondiging van dit beknopt geschrift heeft Ref. ten oogmerk, om de lektuur van hetzelfde allen aan te prijzen, die in eenige betrekking staan tot, of belang stellen in de zaak van het lager Onderwijs. Het is zeer bezadigd en in een verzoenenden geest geschreven; en, inderdaad, kalmte en onpartijdigheid kunnen, bij zoo vele en velerlei overdrevene vorderingen en eischen van lijnrecht tegenover elkander staande partijen, niet genoeg worden aanbevolen.

Wij hebben, in het jongstverloopen jaar, overvloedige gelegenheid gehad, om op te merken, welke de bedoelingen waren van hen, die de Wet van 1806 wenschten te zien vervallen, en de meeningen van hen, die, alhoewel uit zeer uiteenloopende beginselen, naar verandering haakten, zijn luid genoeg ter sprake gebragt. Dit laatste was nog geens-

zins het geval bij en met hen, die het bestaande wenschten te behouden, en daartoe ook het hunne hebben pogen bij te dragen. Zij toch voegden zich bij de behoudende partij; niet omdat zij de Wetsbepalingen van 1806 voor onverbeterlijk hielden; maar omdat zij, met het oog gevestigd op het groot belang der zaak in den loop der omstandigheden des tijds, tot *geen bepaald resultaat* hadden kunnen geraken omtrent hetgeen, bij eene nieuwe Wetsbepaling, zou behooren te worden vastgesteld of vermeden.

Bewogen de dusgenoemde Ultra's, onder de Protestanten en Catholieken, zich op een bepaald en kennelijk aangeduid standpunt, van waar zij hun eenzijdig begrip poogden te handhaven, zoo vereenigden zich de meer gematigden, bij de twee genoemde Christelijke hoofdäfdeelingen, tot het behoud van de bestaande Wet, zonder daarbij bepaaldelijk te ontvouwen, wat zij *voor zich* als wenschelijk beschouwden. Geenszins uit onverschilligheid ontsproot deze hunne rustige houding; maar uit bedachtzame voorzigtigheid, die niet ligtelijk het minvolkomene afkeurt en verwerpt, zonder daarvoor het betere in de plaats te kunnen geven.

Onder deze gematigden is dan ook het Besluit van 2 Januarij 1842 met tevredenheid ontvangen; niet omdat het aan al de bestaande bezwaren te gemoet komt en aan niemand iets te wenschen overlaat; maar omdat hetzelve den weg opent, waarop vele bezwaren kunnen worden voorgekomen; omdat hetgeen hier of daar tegen de letter en den geest der Wet van 1806 mogt zijn ingeslopen voortaan niet meer zal kunnen plaats hebben; eindelijk omdat, bij eene getrouwe naleving der artikelen van het Besluit, alle redenen tot gegronde klagten voortaan zullen wegvallen, vermits men alle reden heeft om te mogen verwachten, dat H. H. Schoolopzieners en de Leden der Schoolcommissiën, hoe moeilijk de bepalingen omtrent de schoolboeken en de afscheiding der kerkelijke bedieningen zijn of worden mogen, zich zullen beijveren, om ingevolge de gegevene voorschriften te werk te gaan.

Mogt deze geest van gematigdheid behouden blijven en zich meer en meer uitbreiden! Het voor ons liggend stukje heeft de kennelijke bedoeling hiertoe, en verdient daarom niet slechts aankondiging, maar ook aanprijzing, ter behartiging van hetgeen in hetzelve opgemerkt en met bezadigden zin is voorgedragen.

Hier zouden wij kunnen eindigen; maar ons ligt nog iets op het hart, dat wij, bij deze voegzame gelegenheid, niet kunnen terughouden. Veel is er, in den laatsten tijd, geschreven over het lager Onderwijs, of liever tot bestrijding der Wet van 1806; terwijl de voorstanders dier Wet het onraadzame van eenige verandering in deszelfs hoofdbestanddeelen hebben pogen aan te toonen. Thans is, ten gevolge van 's Konings Besluit, aan al dat voor- en tegenschrijven een einde gekomen, en zijn de gemoederen tot een' zekeren staat van kalmte teruggekeerd, merkbaar afstekende bij vroegere spanning; en nu vragen wij: zouden die kalmere dagen niet kunnen worden gewijd aan een gezet, bedaard en onbevooroordeeld nadenken en wisselen van denkbeelden van desbevoegden? Ook onder dezen (waarom zulks verbloemd) heerscht verscheidenheid van begrip aangaande den aard, het wezen en de hoofdbedoeling van het lager Onderwijs; maar ook zijn er onder dezen velen, die, ter zake van het gewigt der zaak, het in dezen met zichzelf niet geheel eens kunnen worden. Dagen van strijd, onrust en verschil zijn min geschikt tot naauwgezet wikken en wegen en het beproeven en toetsen der waarheid, die alle gematigden zoeken te Kennen en te volgen. Mogt een rustiger tijd hieraan worden toegewijd! Ultra's, van allerlei leuzen en kleuren, weten doorgaans zeer goed, *wat zij willen*; mogten alle gematigden eenmaal zoo verre komen, dat zij, met waardigheid, konden betuigen: *dat wenschen wij!*

Bijzonderheden omtrent de jeugd en de eerste verstandelijke ontwikkeling van den beroemden ELIAS ANNES BORGER. Te Leeuwarden, bij W. Eekhoff. 1842. In post form. VI en 32 bl. f: - 40.

Zoo dikwijls wij BORGER's schriften lezen of hem ons op den kansel vertegenwoordigen, zoo dikwijls wij hem in den vriendenkring aan den gezelligen, met attisch zout gekruiden, disch ons voorstellen, zoo dikwijls rijst bij ons een diep weemoedig gevoel op over het verlies, dat Vaderland en Kerk, Wetenschappen en Letteren, de vaderlandsche Hoogeschool, in één woord het rijk van Dichtkunst en Geleerdheid, in den zoo vroegtijdig gestorven' man geleden heeft. Zoo velen als BORGER in de kracht zijns mannelijken leef-

tijds, in de hooge vlugt zijner ontwikkeling, in al den gloed zijns scherpzinnigen vernufts, in al het eigendommelijke zijner wijsheid en geleerdheid gekend en nagegaan hebben, hebben hem steeds hooggeacht, vereerd en bewonderd; en zij, die minder in de gelegenheid zijn geweest BORGER van nabij gade te slaan, worden door zijnen lijkredenaar en lijkdichter, door VAN DER PALM en TOLLENS, op het verheven standpunt geplaatst, van waar zij, gelijk LAVATER zich omtrent het Genié uitdrukt, al dat *ongeleerde, ongeleende, onleerbare, onleenbare, innig eigene, onnavolgbare* ook in BORGER, in den eenigen BORGER, ontdekken kunnen.

Blinkt bij groote mannen en uitstekende karakters dat genialische, als een grondtrek der ziel, ook in meer gevorderde jaren uit: het is toch niet minder waar, dat bijkomende omstandigheden, op eene zonderlinge wijze, vooral in den jeugdigen leeftijd, niet zelden aanleiding hebben gegeven, om eene grootheid van geest en hart te ontwikkelen, die de bewondering van tijdgenoot en nakomelingschap tot zich trekt. De geschiedenis van velen onzer uitstekende mannen, en die van andere volken, levert hiervan het bewijs op. Men denke slechts bij ons aan een' BOERHAAVE, DE RUYTER, NIEUWLAND, »met wiens hoedanigheden van een' grooten en zeldzamen geest BORGER zoo veel overeenkomst had''; bij vreemden aan een' ROLLIN, CREBILLON, FRANKLIN, CORREGIO en anderen, om zich hiervan te overtuigen. De invloed echter, dien ouders, opziensers of onderwijzers, zoolwel door eene goede als vaak verkeerde rigting hunner opvoedingsregelen, aanleg en karakter niet naar eisch gadeslaande, of ook soms door den dwang der omstandigheden genoodzaakt, op deze ontwikkeling uitoefenen, moet en mag niet voorbijgezien worden. Deze dan bij echte Geniën te leeren kennen; de verstandelijke en zedelijke vorming van den mensch, met uitstekenden aanleg begaafd, van zijne vroegste jeugd af, naauwkeurig op te sporen; betrekkingen, stand, karakter, onderrigt, uitspanning, bevattelijkheid, oplettendheid, werkzaamheid, de geheele rigting van den geest, bij den jongen mensch, bij wien zich iets groots, iets zeldzaams openbaart, te bestuderen en in verband te brengen met zijne volgende bestemming, is dus eene zaak van hooge aangelegenheid niet alleen, maar doet ons, na de uitkomst onzer beschouwingen, niet zelden des te meer verbaasd staan over de vonken van geest en vernuft, die in kinderlijken

leeftijd, hoewel sluimerende en schijnbaar onderdrukt, echter meer en meer ontgloeid zijn geworden en een' stroom van licht hebben verspreid, waarin de nakomelingschap zich met eerbiedige dankbaarheid verheugt, en waardoor de zoodanigen als starren in het donkere, als lichten aan den hemel van wijsheid en geleerdheid geschitterd hebben.

De Heer ECKHOFF heeft dus voor de vereerders van BORGER een zoowel belangrijk als hoogstaangenaam werk verrigt, door deze bijzonderheden omtrent de jeugd en de eerste verstandelijke ontwikkeling van den beroemden Hoogleeraar in het licht te zenden. Als *Fries*, en in de gelegenheid geweest zijnde, vele dier bijzonderheden, bij mondelinge of schriftelijke mededeeling, van de betrekkingen, vrienden en tijdgenooten van BORGER te ontvangen, kon deze taak dan wel aan niemand beter, dan aan den Archivarius der Stad *Leeuwarden*, toevertrouwd zijn. ECKHOFF's geschrift leert ons nu, met de Lijkrede op BORGER van VAN DER PALM, den geheelen mensch BORGER kennen. Wij kennen thans meer in bijzonderheden BORGER als kind en knaap, als jongeling en man, en ECKHOFF eindigt dus teregt, waar VAN DER PALM met de tweede helft van BORGER's kortstondig leven kan gezegd worden aan te vangen.

Wij zullen in geenè opgave treden van al het naïve, belangrijke, nadenkenswaardige, dat wij hier van BORGER's jeugd vinden opgeteekend; het drukt zich in dat ééne gezegde van VAN DER PALM uit: »dat de Goddelijke Voorzienigheid zorgde voor het verhevener deel der opvoeding van hem, dien zij voor iets groots bestemde." Het geheel doet ons BORGER's jeugd en aanleg kennen, als te strijden hebbende tegen de rigting, die vaderlijke wil en wijze van zien, bij de opvoeding, aan den ontluikenden knaap wenschte te geven; maar toont ons tevens de minzame en liefderijke zorg en ontwikkeling, ontvangen van eene teedergeliefde moeder, »die hem en zijnen ongemeenen aanleg geheel waardeerde, en die hem even dikwijls bemoedigde als zij hem terughield, waar zijn ijver somtijds te ver ging." Geheel het stukje levert een aaneengeschakeld tafereel van BORGER's jeugd, voor zoo veel de daartoe voorhanden geweest zijnde bouwstoffen en verwen hetzelfde hebben kunnen voltooien, van daar waar men den driejarigen BORGER reeds verstaanbaar hoort lezen, waar men den kleinen ELIAS in

de school bewondert, waar men den forsich gespierden knaap pomp en koelvat in de branderij ziet verlaten, om, »nergens grenzen vindende, met zijnen geest onvermoeid op de bane zijner bespiegelingen voort te gaan,» waar men dat vernuft in schrijfkunst en schoonschrijven ziet uitblinken, dat naderhand uit de schriften, door verstand en hart ontworpen, met onuitdoofbaren glans en helderheid schitterde, tot daar waar het *Friesche Wonder* op eene eervolle wijze de gelegenheid tot hoogere ontwikkeling bekwam. Vandaar af, tot aan de intrede in zijne akademische loopbaan, leert ECKHOFF ons BORGER kennen op eene wijze, die onze hoogachting en hulde voor het kind en den knaap verhoogt, en ons in staat stelt, om datgene, wat in BORGER's lateren leeftijd opgemerkt en waargenomen is, te verklaren, en ons te doen zien, dat vele bijzonder- en eigenaardigheden van verstand, geest en aanleg, zijne gezelligheid, geestigheid, uitgebreide kennis, vaardigheid, juistheid, gepastheid in spreken en doen, zijn ernst en eerbied voor de H. Schrift, schoone, tot wasdom en rijpheid gekomen planten waren, van welke reeds het zaad in den ochtendstond zijns levens in hoofd en hart aanwezig was geweest.

Te midden dus der vele mededeelingen, ons van BORGER's leven toegekomen, zien wij nu, zoo volledig mogelijk, den beroemden man, zoo wel in zijnen kinderlijken leeftijd als meergevorderde jaren, voor ons. VAN DER PALM EN TOLLENS hebben hem eene eerzuil gesticht; ECKHOFF heeft zijn jeugdig leven met den krans van wijsheid en kennis versierd; terwijl wij, deze bijzonderheden als hoogst lezenswaardig aanbevelende, hem dankzeggen voor de moeite en zorg, die hij aan het opzamelen en in orde brengen derzelve wel heeft willen besteden. Het kan niet missen, of de hoogschatters van BORGER zullen zich het stukje, dat zich door bevallige voordragt en nette uitvoering aanbeveelt, aanschaffen. (Ergens lazen wij *de kleine ELIAS voor den kleinen.*)

Gelukkig intusschen, welk een' schat wij ook verloren, BORGER leeft in zijne schriften! En, schoon zijn ligchaam de ruste des doodslaaps is ingegaan, »snelt zijn geest,» gelijk de Eerw. TICHLER van hem zegt, »voort van wijsheid tot wijsheid, van volmaaktheid tot volmaaktheid, van zaligheid tot zaligheid. Zijne nagedachtenis zij ons hei-

lig!" (*) En het is ook met hem gelukkig waar: *letum non omnia finit.*

(*) *Iets over BORGER'S Kanselwelsprekendheid*, door J. TICHLER, *Theol. Doct.* en Predikant te Zierikzee. Te Amsterdam, bij TEN BRINK EN DE VRIES, 1835.

Schoonheden uit de Geschiedenis der Reistogten in Azië. In II Deelen compleet. Door P. WEEDA. Te Dordrecht, bij Blussé en van Braam. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 632 bl. f 4 - :

Na eene inleiding, behelzende een vlugtig overzicht der geschiedenis van koophandel en zeevaart, ontvangt men in het eerste Deeltje: de reizen van de *Venetianen* MAFFIO, NICOLO en MARCO POLO naar *Perzië, Indië, China, Japan* en den *Indischen Archipel*, in de laatste helft der XIIIde eeuw; en van FERDINAND MENDEZ PINTO naar *Abyssinië, Arabië, Indië, China, Tibet* en *Japan*, van 1537—1558. En in het tweede: de lotgevallen van WILLIAM ADAMS in *Japan*, in het begin der XVIIde eeuw; eene reis rondom de wereld van den *Franschman* LA BARBINAIS (die, tot aan eene verbetering, overal LA RABINAIS wordt genoemd) LE GENTIL, 1714—1718; de reize van Lord MACARTNEY naar *China*, en die van JAMRS WATHEN naar *Madras* en het laatstgenoemde rijk.

De verdienstelijke onderwijzer WEEDA heeft deze reisverhalen niet kwalijk uitgezocht en met oordeel verkort, schoon b. v. bij de voorlaatste zeer belangrijke reisbeschrijving (van STAUNTON, *Amst.* 1798, 7 Deelen) wel wat al te sterk is gesnoeid. *China* en de *Chinezen* zijn dan ook in lateren tijd meer bekend geworden, zoodat veel van hetgeen de Engelsche gezant verhaalt later en van elders kan ondersteld worden den lezer niet geheel vreemd te zijn. Maar wanneer wij de zaak uit dit oogpunt beschouwen, dan verliezen alle de hier medegedeelde reisbeschrijvingen, de laatste, als van 1811 en 1812, uitgezonderd, veel van haar belang, hoewel minder, dan ten opzichte van *Europa* zou gelden, daar de Aziatische volken weinig verandering in leefwijze en gewoonten ondergaan. En niet veel (het voornaamste vindt men in GOLOWNIN'S *Lotgevallen bij de Japanners*) heeft men over *Japan* en deszelfs bewoners; waarom het eerste reisverhaal

in het tweede Deeltje niet het minst met genoegen zal ontvangen worden, vooral omdat de Schrijver, die zich ten hove zeer bemind en geëerd wist te maken, gelegenheid had om veel te zien en op te merken. Voor meer beschaafde of liever meer kundige lezers is dit werk juist geene behoefte; voor de meeste leesgezelschappen ten platten lande zal het inzonderheid een nuttig boek geacht worden.

De Heer WEEDA heeft er hier en daar nog al eenige aanmerkingen van zichzelf bijgevoegd. De stijl is doorgaans zuiver. *Niet zooveel dan*, voor *als*, I. 39; *goederen afhandig maken*, voor *goederen afzetten*, *zich van goederen ontdoen*, I. 168; *bark*, voor *sloep*, op vele plaatsen; *stijle*, voor *steile*, II. 88 en dergelijke, zijn kleine feilen, die ligtelijk der aandacht ontgaan. Zoo is het ook, II. 156, eene vergissing, dat het *cochenille*-insekt het purper zou geven. Uittreksels uit *nieuwere* reizen in *Azië* hadden wij wel wat meer begeerd. Meldde ons de titel niet: *in twee Deelen compleet*, dan zouden wij die alsnog verwacht hebben. Reisbeschrijvingen zijn doorgaans nog al kostbare werken; doelmatige uittreksels kunnen dus voor velen nuttig zijn, indien men het geven van dezelve niet overdrijft.

Beknopt Geschied-, Aardrijks- en Fabelkundig Woordenboek der classieke oudheid, voor ongeletterden, door J. H. A. WEYTINGH, Rector der Latijnsche Scholen te Harlingen, enz. Aflev. III—XI. Te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart. 1841. In gr. 8vo. Bl. 129—724. f 5-70.

Met deze Afleveringen is dit werk, welks eerste gedeelte wij vroeger (*) hebben aangekondigd, voltooid. Men had bij het oorspronkelijke plan de intekenaren op ongeveer 32 vellen druks doen rekenen; zij bekomen en betalen er nu 46. Wij weten wel, dat zich zoo iets vooraf niet met volkomene juistheid laat berekenen; maar wanneer het bij herhaling zooveel langer en duurder loopt, dan toegezegd was, dan is het niet te verwonderen, dat men huiverig wordt in het intekenen. Met diegenen, welke het doen, gaan schrijver of uitgever een *contract* aan; het is billijk, dat zij, behoudens eene kleine misrekening, er zich aan houden, en

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1841 *bladz.* 203.

dit zal men van een werk moeilijk kunnen zeggen, hetwelk bijna anderhalfmaal zoo groot wordt, dan beloofd was.

Bij het doorlezen van dit Woordenboek misten wij verscheidene artikelen, die wij stellig hadden gemeend te zullen aantreffen. Wij noemen slechts uit de oudheid: *Cimmeriërs*, *Eleusische Mysteriën*, *Euryalus*, *Hamilcar*, *Libanius*, *Libyë*, *Lysander*, *Phaön*, *Valerius Maximus*, enz. Er is meer wilkeurige opneming of weglating in, b. v. van de oude aardrijkskundige namen vindt men *Moguntia*, *Gades* en anderen wel; *Colonia Agrippina*, *Trajectum* en meerderen niet. Evenzoo is het in de uit het Grieksch of Latijn ontleende kunstwoorden, welker verklaring in het werk mede is opgenomen. Men vindt wel: *major* (van een *sylogismus*), maar *minor* niet; *chiragra* wel, *podagra* niet; *syntaxis* wel, *grammatica* niet; *Genesis* (in de beteekenis van 1 Boek van Mozes) wel, *Exodus* en de anderen niet; *hostie* wel, *mis* niet; *congestie* wel, *concurrentie* niet. Zoo mist men ook *litispendent*, *interlocutoir*, *jurisprudentie* en anderen. Zelfs ontbreekt het woord *provincie*, welks beteekenis bij de Romeinen toch wel verdiend had voor *ongeleeterden* in het licht gesteld te worden. Het zal bij vergissing zijn, dat *interlunium* op *internunciatus* volgt.

Wij maakten ook aanmerking op de onevenredigheid in de uitgebreidheid der artikelen. *Cyrus*, hetwelk op zijne plaats vergeten was, wordt aan het slot van het werk met twee regels afgedaan; *Gracchus* (*Tiberius* en *Cajus*) acht regels; daarentegen *Hannibal* vier bladzijden, en de *Scipio's* vijf.

Ook willen wij sommige opmerkingen niet onthouden, die wij onder het lezen maakten.

» *Critiek.*'' (Waarom niet, zoo als in het Grieksch, met eene *k*?) Oordeelkunde. In eenen meer bepaalden zin, beoordeeling van eenig geschrift, waarbij het aan de regels van het ware en schoone getoetst wordt.'' Het is de beteekenis van het »bepalen der eigenlijke bewoordingen, die de oude Schrijvers hebben gebruikt,'' geheel voorbijgezien.

» *Cubus* . . . in de meetkunde een ligchaam, dat'' (lees: dat gelijke) »lengte, breedte en hoogte heeft.''

» *Diaphragma.*'' De beteekenis: *middelrif*, is overgeslagen.

» *Diplomatiek.* De kennis van oude oorkonden en staatsstukken.'' Hier had moeten bijgevoegd zijn: »tegenwoordig

noemt men zoo de kennis van de regelen, naar welke de hoven met elkander onderhandelen."

» *Ellips*. Een langwerpig rond; welk figuur de hemelligchamen, zoo als: de cometen, in hunnen loop beschrijven." Hiervoor leze men: Een langwerpig rond; de planeten en kometen beschrijven in hunnen loop zulke lijnen. De ellips is eene van die, welke de hooge wiskunde *kegelsneden* noemt. In de Dialektiek heet *Ellips* de uitlating van een of meer woorden.

In het artikel *Eurydice* staat *Oedipus* voor *Orpheus*.

» *Geocentrisch*. Al wat tot het middelpunt der Aarde behoort." Dit is, ja, de eigenlijke beteekenis. Maar *verba valent usu* en dan beteekent *geocentrisch* datgene, waarbij het middelpunt der Aarde tot grondslag genomen wordt. Zoo b. v. is de *geocentrische* plaats eener planeet die, waar dezelve uit het middelpunt der aarde gezien zou worden; *heliocentrisch* die, waar zij uit het middelpunt der zon gezien wordt.

Ilium strijdt tegen *Troja*. Het eerste luidt: »Hetzelfde als de stad *Troja*. Thans is nog op die plaats eene stad onder den naam van *Trojahi*." Het laatste: »Beroemde stad," enz. Op de plaats, waar eens *Troje* stond, vindt men nu slechts een dorp, *Bunasbaschi* genaamd." Het laatste is, naar wij meenen, de waarheid.

Zoo strijd ook het artikel *Jole* tegen *Dejanira*. In het eerste staat, dat het kleed, aan *Herkules* gegeven, vergiftigd was, en alzoo den drager deed sterven. Het laatstgenoemde artikel spreekt van verbranden. Het eerste is de fabel.

» *Magnificus*. Een titel van de Rectoren der Akademiën; zij worden, *gewoonlijk voor den tijd van twee jaren*, door den Koning benoemd." Voor twee jaren??

» *Paradox*. Iets, dat met de eene of andere denkwijze strijdig is." Mis; het beteekent wonderspreukig; eene waarheid, die, op het eerste gehoor, eene onwaarheid schijnt.

» *Phasen*. Zoo noemt men de veranderlijke gestalten, welke de (lees *sommige*) planeten aannemen," enz.

» *Schema*. De taalkundigen verstaan hierdoor eene figuurlijke of verbloemde wijze van spreken." De beteekenis van een geraamte of voorname inhoud, b. v. van eene redevoering, is niet opgenomen.

» *Servituut*. Is het regt, dat men heeft, eene zaak tot bepaalde einden te gebruiken, zonder het eigendomsregt te

bezitten." Juist het omgekeerde. Het *servituut* is niet aan de zijde van den gebruiker, maar aan die des eigenaars. Het moest dus zijn: de verplichting, om te gedoogen, dat eene zaak, van welke men het eigendomsregt bezit, door anderen tot bepaalde einden gebruikt wordt.

• *Te Deum*. Deze zijn de eerste woorden van eenen lofzang in de Roomsche Kerk," enz. »Zoo wordt ook in protestantsche kerken de lofzang genoemd, die men bij feestelijke gelegenheden, b. v. overwinningen, aanheft, om God te danken." Dit wisten wij niet.

Men ziet, dat er nog al wat aan te merken valt. De *ongeleetterde* raadplege dus ook, bij voorkomende gelegenheid, andere *nomenclatoren*, waaraan het ook in onze taal niet ontbreekt.

ANDREAS HOFER, *of Tyrol in 1809, een geschiedkundige Roman* door H. E. R. BELANI. II Deelen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. In gr. 8vo. Te zamen 701 bl. f 6 - 50.

Deze Roman behelst het verhaal der avontuurlijke lotgevallen van eenen *Tijrolschen* dorpsonderwijzer en zijne vrouw, die beiden, door den opstand van hunne landgenooten tegen de overheersching der *Franschen* en *Beijerschen*, uit hunnen stillen werkkring in het gewoel der gevechten worden gevoerd, in welke de vrouw in mansgewaad nu eens haren man vergezelt, dan weder, van hem gescheiden, in gevangenschap en in vreemde landen verkeert.

Ofschoon de opstand in *Tijrol* in 1809 op zichzelf genoegzaam belangwekkend is, en deszelfs beschrijving geene romantische opsiering behoeft, erkennen wij echter, dat de Schrijver een naar het leven geschilderd tafereel van dien worstelstrijd opgehangen heeft. De karakters van den beroemden HOFER, SPECKBACHER, EISENSTECKEN en andere hoofdaanvoerders, ja van het geheele *Tijrolsche* volk, de natuurlijke gesteldheid van het land zelf zijn naar waarheid voorgesteld. Tot eene proeve van den stijl plaatsen wij het volgende: »De landschappen van *Tijrol* hebben niet het grootsche karakter der *Zwitsersehe Alpen*, met die hoog opeengestapelde, eentonige massen, met die donkere, diepe meren, welke zich als binnenzeeën door witte zeilen ver-

levendig, met steden, vlekken en landhuizen aan de groene oeverzoomen versierd, onder rotswanden en ten hemel oprijzende berghellingen uitstrekken. Zelfs de *Bodenzee* en het *Lago di Garda* behooren niet tot *Tijrol*, gene in het noord- en dit in het zuidwesten, slechts grenspunten des lands. Hier in *Tijrol* doen de verschijnselen eener kolossale *Alpen*-natuur zich meer op zichzelf staande voor. Het karakter des lands is meer romantisch; zijne dalen hebben doorgaande iets poëtisch — zoowel in de verhevene eenzaamheid eener versteende gletscherwereld, gelijk in het *Oetsdal*, als in de stoute gestalte, vorming en bouworde der gebergten en dezer afwisseling met idyllische landelijkheid. — Ook *Tijrol* heeft zijne stuïfbeken, zijne watervallen, doorzigtige bronnen, bemoste pijnbosschen, bewaterde dalen, groene zonnige weidevlakten met bengelende veekudden; doch alles doet zich hier netter en sierlijker voor; het hart gevoelt zich meer aangetrokken door deze bergtooneelen; zij schijnen naauwer met de menschelijke natuur verwant te zijn, dan gene, alle menschelijke voorstellingskracht te boven gaande afmetingen van *Zwitserland*. *Helvetië's* groot-sche wonderen jagen den verbaasden aanschouwer eene heimelijke siddering aan; in *Tijrol* gevoelt hij de zoete huivering eener innige bewondering, die weldra in liefde overgaat." — Aangaande den reeds genoemden vrijheidsoorlog der *Tijrolers* vindt men hier vele merkwaardige en waarlijk gebeurde bijzonderheden vermeld. Hierdoor heeft dit verhaal meer aanspraak op den naam van geschiedkundigen Roman, dan de meeste, die als zoodanig aangekondigd worden. Tegenover den titel is de afbeelding van ANDREAS HOFER geplaatst, en het titelvignet stelt het huis voor van denzelfden edelen *Tijroler*; beide afbeeldingen strekken het werk tot sieraad. Tot aangenaam en nuttig onderhoud bevelen wij BELANI's letterarbeid aan ons lezend publiek.

Episode uit het Leven van MICHEL ADRIAANSZ. DE RUYTER. *Geschiedkundige Roman*, door A. D. VAN BUREN SCHELE. *Iide Deel. Nederland in 1672. Te Amsterdam, bij G. W. Tielkemeijer. 1841. In gr. 8vo. 383 bl. f 3-80.*

Onder den titel van *Episode uit het Leven van* M. A. DE RUYTER, *de Galeislaven te Napels*, heeft de Heer VAN BUREN SCHELE, vóór een paar jaren, eenen Roman in het licht gegeven, waarvan de edelmoedige bijstand, door onzen onvolprezen zeeheld aan eenige Hongaarsche Predikanten verleend, de geschiedkundige grondslag uitmaakte. Hoe de tegenwoordige, die bij den hoofdtitel nog dien van *Nederland in 1672* draagt, als een *tweede Deel* moet voorkomen, begrijpen wij niet. Het eene boek is van het andere geheel

onafhankelijk, en alleen de titel: *Episode uit het Leven van DE RUYTER*, maakt deze ieder op zichzelfstaande Romans tot een eerste en tweede Deel. Het tegenwoordige, waarin de zeeslag in *Soulsbaai*, de moord der DE WITTEN en andere geschiedkundige bijzonderheden aan een verdicht verhaal worden vastgeknoopt, is veel minder *Roman*, en mist dus veel van de eenheid, waardoor het andere zich aanprees. De geschiedenis van den Luitenant ROZE en zijne geliefde, KLARA VAN ELDER, loopt er als een zeer dunne draad doorheen, die niet overal sterk of zichtbaar genoeg is, om het historische aaneen te rijgen. Dat, en de onbeduidendheid van vele gesprekken, waartoe het al te geforceerde van talrijke aardigheden in den mond van den matroos ANDRIES behoort, is de voornaamste aanmerking, die wij er op hebben. In de wijze, waarop deze zeeman zijne spreekwoorden te pas brengt, is ook de navolging van SAMUEL MILLER (in den *Pickwick* van DICKENS) niet te miskennen, b. v. : »Kan ik het helpen, dat er een wolf onder de schapen schuilt, zou de herder zeggen. Geld is de ziel van alle zaken, zou de vrek zeggen,» enz..

Wij zouden niet zoo herhaaldelijk en als bij uitsluiting CORNEELIS DE WITT den held van *Chattam* genoemd hebben; DE RUYTER verdient dien eernaam eigenlijk het meest; en hier en daar vindt men wel eene tirade, die vrij winderig is. De Schrijver wil b. v. eenvoudig zeggen, dat het een ure sloeg: »De klok van het prachtige stadhuis te *Amsterdam* — het tegenwoordige paleis — het kunststuk der nieuwere *bouw-orde*, (⁹) het wonder dier eeuw, door inboorling en vreemdeling aanschouwd, gelijk HELMERS in zijn *Lof van Amsterdam* zingt :

De inboorling ziet het aan en voelt zijn boezem zwellen,
De vreemdeling nadert, en verstomt bij 't grootsch gesticht :

de klok van dit schoone geheel had het uur van één verkondigd." Zoo is er meer; maar geen koren zonder kaf, en wanneer men, niet vorderende, wat het fijne van den historischen Roman uitmaakt, alleen op het onderhoudende eenerdagelijksche lectuur let, dan zal men met dit boek genoeg nemen en er genoeg van hebben.

De Heksenkolk. De grôte steen in de Wagener heide. De Partijganger. Drietal Verhalen van N. J. DE WILDE. Te Amsterdam, bij G. L. Koopman. 1841. In gr. 8vo, 255 bl. f 2 - 20.

Zonder deze Verhalen bepaaldelijk slecht te kunnen noemen, vinden wij ook weinig, waardoor zij zich aanprijzen. Het begin van den *Partijganger*, de goochelkunsten in de

herberg, enz. is nog al levendig verhaald. Maar het boek krielt zoo schrikkelijk van drukfouten, dat het alleen daardoor reeds onaangenaam leest. De lijst van misstellingen, gelijk zij genoemd worden, kon nog veel worden vergroot. Kluchtig is het, dat er daarentegen op die lijst staan, die in het boek niet te vinden zijn. Waartoe zouden wij ook verder gaan, dan den titel met dat *gröte*; en als het *Wagner* heide dáár goed is, dan is het *Vragender* heide in het boek zelf weder fout (bladz. 84). Het eerste verhaal, waarin eene soort van KASPAR HAUSER, maar die een kind in ontwikkeling bleef, een der hoofdpersonen is, verraaft weinige kennis van de regtspleging in de negende eeuw. Of toen reeds heksen vervolgd en verbrand werden, nemen wij de vrijheid zeer te betwijfelen. Trouwens alles is in dat verhaal veel te *modern*.

Onze lezers hebben wel eens gehoord, dat de honig van den berg *Hymettus* voor de beste van *Griekenland* gehouden wordt, en als zoodanig beroemd is? Welnu, dan zullen zij, mogten zij ooit in de gelegenheid komen dien te proeven, er zich zorgvuldig voor wachten, wanneer zij van den Heer DE WILDE zullen vernomen hebben, dat achter al dat lekkere een scherp vergif verborgen is; zie bladz. 169: »De wraak is als de honig van den berg *Hyneltus*;" (zoo heeft de slimme corrector het laten staan!) »hoeveel aanlokkelijks in »schijn bezittende, verbergt dezelve een doodend vergift." Wij danken hem voor deze snedige opmerking.

De Portefeuille met Platen, of Grootvader Sprankhof en zijne Kleinkinderen. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1841. In kl. 8vo. 83 bl. f : - 75.

Verhalen en Gedichten voor de lieve Jeugd, door PETRONELLA MOENS. Met Plaatjes. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1841. f : - 45.

Der Portefeuille met platen, waarin zich afteekeningen van *Bergen, Bosschen, Watergezigten en Velden* bevinden, en waarbij over dezelve door Grootvader SPRANKHOFF op eene leerzame, nuttige en bevattelijke wijze gesproken wordt, is een boekje, dat de Natuur in hare nuttigheid, rijkdom en schoonheid voorstelt en opzoekt, om de grootheid des Schepers in zijne werken te eerbiedigen en te bewonderen. Onder de kinderboekjes verdient het aanbeveling.

Wat onze Dichteresse MOENS voor de jeugd schrijft en uitgeeft, heeft, te allen tijde, zulk eene edele en godsdienstige strekking, dat het bijna overbodig is, wanneer haar naam op den titel wordt gevonden, er in bijzonderheden iets van te vermelden. Met het lieve boekje ontvangt de vaderlandsche jeugd op nieuw een aangenaam geschenk.

BOEK BESCHOUWING.

Bijbeloefening over het Evangelie van Joannes. Door
H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Meppel, enz. IIde*
en IIIde Deel. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten.
1841. *In gr. 8vo. Te zamen 775 bl. f 7 - :*

Van het eerste Deel dezer Bijbeloefening gaven wij in dit Tijdschrift in het vorige jaar verslag (bl. 141—147). En dit verslag was, behoudens eene en andere aanmerking, niet ongunstig. Hetgeen van dezen aard door VAN HEYNINGEN buitendien, is geleverd, maakt eenige uitvoerigheid bij het beoordeelen van 's mans arbeid over *het Evangelie van JOANNES* overbodig. Tot eene en andere bijzonderheid bepalen wij ons ook thans, daar de aard van het hier geleverde geene doorlopende behandeling gedooft.

Het kritische gedeelte is, zoo als het in een geschrift voor niet geletterden moet zijn, eenvoudig en bevattelijk. Tot een staaltje kiezen wij, uit het IIde Deel bl. 49 volg., 's mans geveld oordeel over H. VIII: 3—11: »Dit »verhaal (*aangaande de overspelige vrouw*) wordt in vele »Handschriften gemist, ontbreekt in de oudste Vertalingen »en wordt door de oudste Kerkvaders overgeslagen, en »daarom door velen voor onecht gehouden, als ware het »niet van de hand van Joannes, maar later door eene »andere hand in zijn Evangelie ingelascht; dat echter op »zich zelve hoogst onwaarschijnlijk is. Veel waarschijn- »lijker is het, dat dit verhaal inderdaad van de hand van »Joannes is, maar daaruit gelaten, omdat men meende »het met het zedelijk karakter van Jezus, met zijne volko- »mene heiligheid niet te kunnen overeenbrengen. Deze »meening is echter ongegrond. De heilige Jezus had wel »eenen afkeer van alle misdaad; maar hij was niet hard »in het veroordeelen van den misdadiger. Veeleer zocht »hij dien van de misdaad tot de deugd terug te brengen en

«te behouden. De handelwijze van Jezus, naar het ver-
 »haal in dit geval, was geheel in den geest van hem, die
 »gekomen was, niet opdat hij de wereld zoude veroordee-
 »len, maar opdat de wereld door hem zoude behouden
 »worden.” Hier neemt VAN HEYNINGEN het oordeel van
 Prof. VAN DER PALM niet over. Bij deze gelegenheid
 maak ik den lezer op eene drukfout in het vorige verslag
 (bl. 143) opmerkzaam: »GODESBACH” in plaats van
 »GRIESBACH.”

Bij het verhaal H. IX heeft VAN HEYNINGEN zich aan
 VAN DER PALM gehouden, door het vertalen van vs. 1:
 »En op zekeren tijd langs den weg door de straten van
 »Jeruzalem voortgaande, zag hij een' mensch” enz. VAN
 DER PALM had vertaald: *en langs den weg gaande*, en
 hierbij aangeteekend: »Het is niet noodzakelijk te stellen,
 »dat dit gebeurd zij op denzelfden dag als het verhaalde
 »H. VIII.” Bij het meer stellige van VAN HEYNINGEN
 gelooven wij toch beter te doen, met de indeeling in hoofd-
 stuk en verzen over het hoofd te zien en de woorden des
 verhaals onafgebroken te vertalen (*). Zoo openbaart zich
 's Heilands uitmuntend gedrag allerheerlijkst. Hij ontwijkt
 gevaar, maar slaat, bij dit ontwijken, het oog van ontfer-
 ming op den blinde, om wien hij eigen gevaar schijnt te
 vergeten. Betet kon VAN HEYNINGEN zich houden aan
 de fijne opmerking van VAN DER PALM, de eerste aantee-
 kening op vs. 34: »Zij bedachten in hunne drift niet, dat
 »zij zich zelve veroordeelden. Immers, dat zij hem ge-
 »heel in zonden geboren noemden, had betrekking op zijne
 »blindheid, welke zij als eene straf beschouwden van hetzij
 »door hem, hetzij, door zijne ouders gepleegde zonde; maar
 »daarmede erkenden zij de waarheid, dat hij blind geboren
 »en dus door Jezus wonderkracht van zijne blindheid ge-
 »nezen was, dat er dus inderdaad een wonder was ge-
 »schied, hetwelk zij zoo gaarne hadden willen ontkennen
 »en als gepleegd bedrog voorstellen. Zoo verraadt meer-
 »malen de boosheid zich zelve.”

(*) Men leze het Grieksch: *και παρήγεν οὐτως. Καὶ παρ-
 ἔγωγε κ. τ. λ.* Dit spreekt reeds duidelijk voor onze opvatting.

Men zou ons verkeerd verstaan, wanneer men uit het aangevoerde besloot, dat VAN HEYNINGEN in alles meestal VAN DER PALM gevolgd is, zonder van elders iets te ontleenen, of van het zijne bij te voegen. Dat VAN DER PALM meer dan iemand anders is geraadpleegd, heeft zijne goede redenen, zoo als dit door ons bij het eerste Deel bl. 143 is opgemerkt. Dat men nog iets meer vindt dan bij VAN DER PALM, moge het aangeteekende op H. X: 12 bewijzen: »Men moet bij deze voorstelling, geloof ik, »niet vragen, wat Jezus met dien wolf heeft bedoeld. Het »is alleen uitwerking van het beeld, niet om bepaaldelijk »overte brengen, maar om de trouweloosheid des huurlings »duidelijker in het oog te doen loopen.» enz. VAN DER PALM had hieromtrent niets aangeteekend. Noodig zijn zulke aanteekeningen, omdat deze niet zeer malsche benaming nu en dan gebezigd wordt aangaande hen, op wie zij nooit past (*).

Ook in het uitlegkundige wijkt VAN HEYNINGEN somtijds van Prof. VAN DER PALM af. Als waarschijnlijk stelt b. v. deze, dat H. XXI: 15 door de woorden: *dan deze, dan deze dingen*, gewezen wordt op schip en net en visschen. VAN HEYNINGEN neemt de gewone opvatting in bescherming en betwijfelt met regt de taalkundige deugdelijkheid dezer ook door anderen overgenomen meening (†). En hierin heeft hij, ook naar ons gevoelen, goed gehandeld.

In plaats van VAN DER PALM's aanteekening op H. XXI: 25: »Eene bij uitstek vergrootende spreekwijs, waarvan »men twifelen mag, of de wederga, niet slechts in Bijbelsche Schriften, maar ook ergens elders bij goede »Schrijvers, te vinden zij,» deelt VAN HEYNINGEN deze

(*) Zelfs *Hand. XX: 29* zijn *wolven* vervolgers der Gemeente, nergens enkel leeraars, die men niet verkiest te volgen.

(†) De vertaling of opvatting van VAN DER PALM betreft andere woorden, dan de Evangelist heeft medegedeeld. Het Grieksch *πλείον τούτων* drukt uit hetzelfde als *ἢ οὗτοι*; niet *ἢ ταῦτα* in *accusativo*. Dit is in de *Godgeleerde Bijdragen* door den Eerw. SOLI vóór eenigen tijd duidelijk aangewezen.

opmerking mede: »Mij dunkt, dit of iets dergelijks moest »Joannes schrijven aan het slot van dit bijvoegsel, om »daarmede te betuigen, dat hij van alle andere bijvoegsels »afzag. Het bevat eene grootspraak, dat is ontwijfelbaar; »het beteekent niet meer dan: het is onmogelijk alles op »te teekenen, wat Jezus gezegd en gedaan heeft,» enz.

Uit dit aangevoerde blijkt, dat wij niets terugnemen van hetgeen vroeger tot aanbeveling van deze Bijbeloefening is gezegd. Met een paar aanmerkingen sluiten wij dit verslag. De eerste aanmerking geldt het gezegde, IIIde Deel, bl. 278: »*Het was de voorbereiding des Pascha*, dat »kan hier niet anders beteekenen dan de voorbereiding »voor den Sabbathdag van het Paaschfeest, die in het Paaschfeest inviel.» Het woord *παρασκευη*, zoo als dit kan, alleen voor *vrijdag* opgevat, levert dezen eenvoudigen zin op: *het was vrijdag van Pascha*. Zonder invulling van *Sabbat* zijn de woorden van den Evangelist duidelijk. — De tweede aanmerking betreft het woord *uitziften*, bl. 243, IIIde Deel. Het wordt door VAN HEYNINGEN wel als het zijne gebezigd; maar, daar het blijkbaar is overgenomen uit MATTH. XXIII: 24, zal de Eerw. Schrijver het ons ten goede houden, dat wij, ten nutte zijner lezers, iets mededeelen tot opheldering van een woord, hetwelk wel eens door eenen Hooggeleerde door *uitzuigen* is vertolkt. VAN HEYNINGEN heeft aan eene *zeef* gedacht, of niet gehecht op een werktuig, hetwelk het vocht laat *doorziften*, om uit hetzelfde alle onreinheid *uit te ziften*. Om niet verontreinigd te worden, *zegen* de schijnheiligen somtijds het mugje *uit*, maar den kemel zwelgden zij, zonder aan *uitziften* te denken, door. Dat JEZUS op deze zich niet gelijkblijvende vrees voor onreinheid bij het drinken het oog heeft, blijkt uit het woord *καταπίνοντες*, hetwelk alleen van *drinken* gebruikt wordt.

Voorts verdient de uitvoering van dit werk alle aanbeveling. Een ruim vertier strekke Schrijver en Uitgever tot belooning!

De Wijsbegeerte beschouwd naar haren vorm en inhoud. Voorafgegaan van eene inleiding en eene daarin voorkomende korte verdediging en nadere opheldering van den waren zin der Kantiaansche Wijsbegeerte; door J. J. LE ROY, Predikant te Oude Tonge. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek. 1841. In gr. 8vo. XLVIII, 240 bl. f 2-50.

Dat de wijsbegeerte, wel verre van eene drooge en afgetrokkene wetenschap te zijn, veeleer eene alles omvattende en verlevendigende studie is, die, nimmer uitgeput, den mensch tot in zijnen ouderdom met lust en ijver kan bezig houden, ziet men hier weder in het voorbeeld van den Eerw. Heer LE ROY, die in zijne vergevorderde jaren ons op nieuw een werk levert, dat als de slotsom zijner langdurige wijsgeerige overdenkingen kan worden aangezien. Zijn Eerw. behoort tot die weinigen in ons vaderland, die in de wetenschap der bespiegeling voortdurend belang blijven stellen, en de vruchten van hun onderzoek aan het publiek mededeelen, onbekommerd of zij hiermede roem of algemeenen bijval zullen inoogsten; het is hun genoeg, indien zij een klein getal denkers nog eens nader over het een of ander hoofdpunt kunnen inlichten. De aard van ons Tijdschrift, nog minder de ruimte, die aan eene recensie in hetzelfde kan toegestaan worden, gedooft niet, in eene uitvoerige uiteenzetting en beoordeeling te treden van een geschrift, dat het geheele veld der wijsbegeerte overziet. Wij kunnen alleen kortelijk opgeven, wat men hier in aantreft, en dit met eenige algemeene aanmerkingen vergezellen.

Vooreerst vindt men, in eene uitgebreide Voorrede, de redenen tot het opstellen van het werk opgegeven, met een verdedigend woord van den Schrijver aan den Hoogleeraar KINKER, over hetgeen deze tegen zijne *Bescheiden Bedenkingen* betreffende deszelfs *Brieven over het Natuurregt*, bij gelegenheid eener Recensie der Vertaling

van de *Beknopte Geschiedenis der Wijsbegeerte van KANNEGIËSSER*, had in het midden gebragt; waarin veel bescheidenheid en een juist oordeel doorstraalt, en hetwelk over het moeilijke vraagstuk van de vrijheid van wil in het afgetrokkene handelt. Vervolgens ontmoet men een algemeen aaneengeschakeld overzicht van den ganschen inhoud des geheelen werks, dat zeer geschikt is om het gebruik en het verstaan er van gemakkelijker te maken; deze korte inhoud komt paragraafsgewijze op de verschillende hoofd- en onderafdeelingen van het geschrift weder voor.

De Inleiding handelt over het algemeen begrip der wijsbegeerte, het onderscheid van vorm en inhoud, de ware meening van KANT hieromtrent, en over den vernieuwden aanval van den Hoogleeraar SCHRÖDER tegen de leer van den grooten *Koningsberger* wijsgeer, aangaande ruimte en tijd, de categoriën en de subjectiviteit van onze kennis der buiten ons bestaande voorwerpen.

Wij kunnen over het algemeen ons wel vereenigen met hetgeen hieromtrent de Heer LE ROY tegen Professor SCHRÖDER, in zijne *Bijdragen tot de beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis*, aanmerkt. Hoezeer wij dit werk in vele opzigten diepdoordacht en scherpzinnig behandeld vinden, zijn bij de lezing daarvan, ook bijna dezelfde en nog meer andere bedenkingen bij ons opgezezen; terwijl het ons ook voorgekomen is, dat die geleerde Schrijver, voorheen een aanhanger der Kantiaansche wijsbegeerte, thans met eene zekere vooringenomenheid hiertegen beziel, zich groote moeite gegeven heeft, om, door eene buiten het verband opgevatte letterlijke verklaring van sommige uitspraken van deszelfs *Critik der reinen Vernunft*, dien wijsgeer in tegenspraak met zijne nader ontwikkelende in zijne *Prolegomenen zu einer künftigen Metaphysik*, en dus in strijd met zichzelf, te brengen. Men schijnt over het algemeen nog geene klare begrippen over het onderscheid van het *subjective* en *objective* te bezitten, en al hetgeen tegen een grof zinnelijk *realismus* strijdt voor *idealismus* en *scepticismus* aan te zien. Hoezeer Ref. in sommige opzigten het niet in allen

deele met KANT eens is, en het er voor houdt, dat men niet altijd in alles op zijn standpunt moet blijven verwijlen, is hij echter met eerbied voor den grondlegger der nieuwere wijsbegeerte vervuld, die de wetten van ons kenvermogen met eenen zoo diepen blik navorschte en ontwikkelde; zoodat hij den Heere LEROY voor zijne verdediging dank schuldig is, en zijn Eerw. dien hiervoor uit naam der wetenschap toebrenge. Het heeft iets aantrekkelijks voor sommigen, de gevoelens van een groot man, die zoo dikwijls door hemzelve en door anderen verdedigd zijn, op nieuw te bestrijden; het streelt hunne eigenliefde, als overwinnaar van eenen zoo geduchten tegenstander voor te komen; doch het is alleen de waarheid, die eindelijk hiermede wint; zij lokken een vernieuwd onderzoek uit, en, zoo als het bij den Heer LEROY en bij den Ref. het geval was, de onpartijdige beschouwers worden nog meer in hunne gevoelens versterkt, die zij op nieuw aan een naauwkeurig onderzoek onderwerpen, en, zoo zij al de bekwaamheid en spitsvindigheid der bestrijders moeten erkennen, wordt hunne hulde voor het wijsgeerig genie, dat zoo dikwijls te vergeefs tegengesproken was en wiens verdiensten thans over het algemeen niet genoeg gewaardeerd en meer in de schaduw gesteld worden, des te levendiger, omdat zij dieper in den zin zijner leer doordringen.

Wat verder het geschrift van den Heer LEROY aanbelangt, het is eene meer doorlopende uiteenzetting van zijne gevoelens over den aard en het gebied der wijsbegeerte, dan zijn Eerw. in onderscheidene vroegere opstellen gegeven heeft. Het heeft de strekking, even als deze, om voornamelijk de leer van KANT op eene duidelijke wijs voor te dragen, en alle misverstand, dat hieromtrent zoo menigvuldig plaats had, uit den weg te ruimen. Wij erkennen, dat de Schrijver hierin over het algemeen wel geslaagd is, schoon hij somtijds, door zijne zucht om toch alles zoo veel mogelijk op te helderen, aan het gevoelen van KANT wel eens eene wat al te realistische kleur geeft, en bijna tot de stelling nadert, dat onze voorstel-

lingen met de wezenlijke voorwerpen *adequaat*, of volkomen overeenkomstig, zouden zijn; hetgeen voorzeker het geval bij den Duitschen wijsgeer niet was. De Heer LE ROY schijnt in het zinnelijke eene groote vrees voor den schijn zelfs van het *idealismus* te koesteren. In het zedelijke komt hij meer wezenlijk met de grondstellingen der *Critik der practischen Vernunft* overeen, die hier vrij juist voorgedragen worden; terwijl hij daarentegen, wat de leer der Rede-Ideën betreft, op een eenigzins bekrompen standpunt blijft staan, dat dezelve alleen voor *regulatief* verklaart, hetgeen voor ons de zwakke zijde van het Kantianismus uitmaakt en hetzelfde eene zekere sceptische strekking kan doen aannemen.

De Rede-Ideën maken, volgens ons gevoelen, de kern en den grondslag der wijsbegeerte uit. Zij zijn die inhoud, welken de wetenschap niet buiten haar, zoo als de Heer LE ROY stelt, in eene Goddelijke openbaring moet zoeken, maar in den aard der rede zelve, die zich als eene sprank der Godheid in den menschelijken geest openbaart, en die de toetssteen wordt, waardoor wij, en geenszins door een van buiten aankomend gezag, de Goddelijkheid der openbaring kunnen erkennen.

Wij kunnen ons dus geenszins vereenigen met de wijze, waarop door den Schrijver het onderscheid tusschen den *vorm* en den *inhoud* der wijsbegeerte voorgesteld wordt. Veel van hetgeen hij tot den vorm brengt, zoo als de kennis van de wetten van ons kenvermogen, de leer van ruimte en tijd, van de verstands-categoriën en derzelver toepassing, behoort veel meer tot den inhoud, even zoo als de grondwaarheden van het menschelijk verstand en de Rede-Ideën. De hoofdvorm der wijsbegeerte is de logica; volgens hare wetten alléén moet haar betoogtrant en de rangschikking harer onderdeelen ingerigt zijn; dit is hare methode, die haar voor de strekking tot het mystieke en onbepaalde moet bewaren, waarin sommigen haar thans op nieuw zouden willen doen vervallen, ten einde haar weder tot den rang van dienares van die wetenschappen te maken, waarvan zij de fakkel en wegwijster is. Haar doel is

het *weten*, en geenszins het *gelooven*; en alhoewel zij dat doel wel nimmer volkomen zal bereiken, moet zij echter nooit ophouden hiertoe nader te komen, door meer en meer het *geloof* op redelijke gronden te doen rusten, waardoor eene harmonie wordt daargesteld, die voor denkende menschen dit *geloof* mogelijk maakt. De wijsbegeerte moet immer pogen het dualismus tusschen *weten* en *gelooven* zoo veel mogelijk te doen ophouden, en hiervoor verdient de strijd der nieuwere Duitsche wijsbegeerte tegen dit dualismus meer achting, dan de Heer LE ROY voor de stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL schijnt te koesteren; terwijl hij daarentegen het gevoelen van FRIES, in zijne bijgevoegde aanmerkingen over de *Voorlezingen* van SCHMID, regt laat wedervaren. De laatste onderafdeelingen over de onderscheidene wijsgeerige wetenschappen kwamen ons voor te kort en te oppervlakkig behandeld te zijn.

Nog eene aanmerking ten slotte: er is, behalve den logischen, nog een andere vorm der wijsbegeerte; het is die van hare voordragt, van den stijl, dien zij voor hare uiteenzettingen aanneemt. Wij kunnen niet zeggen, dat de Heer LE ROY den waren toon dier voordragt getroffen heeft; hij heeft verstaanbaar en populair willen zijn, hierdoor is hij wel eens langdradig en vervalt in herhalingen, die soms de zaak meer verduisteren dan helderer maken. De wijsgeerige voordragt moet geene donkere, ingewikkelde zijn, met barbaarsche kunsttermen doorweven, zoo als meestal bij de *Duitschers* het geval is; zij moet daarentegen helder, eenvoudig, logisch en verstaanbaar wèzen, kracht met bevalligheid van stijl paren, doch ook geenszins naar eene platte populariteit overhellen, die alle wetenschappelijke juistheid wegneemt. Vele oudere wijsgeeren kunnen hierin den nieuweren tot voorbeeld verstrekken; BACO DE VERULAM, DESCARTES in zijn *Discours sur la Méthode* en in zijne *Méditations*, LOCKE en LEIBNITZ in vele hunner schriften. Deze zijn geenszins in eenen verwaarlooşden stijl opgesteld; integendeel, men kan gewaar worden, dat zij, ook wat de letterkundige voordragt aanbelangt, overdacht en beschaafd zijn, zonder

echter de strengheid en beknoptheid van betoog aan eene breedsprakige *quasi* duidelijkheid op te offeren. Indien de meeste wijsgeerige werken van onzen tijd dien beschaafden letterkundigen vorm hadden, zouden zoo vele lieden van smaak niet van derzelve lezing afgeschrikt worden en de wijsbegeerte meer beoefenaars tellen.

De slotsom van onze beschouwing van het werk van den Heer LE ROY komt dus hierop neder: dat, hoezeer hier vele juiste gedachten en goede stellingen voorkomen, echter ook hier en daar wel wat eenzijdigs, beperkts en oppervlakkigs aangetroffen wordt; waarom wij niet kunnen zeggen dat de wijsbegeerte, als wetenschap beschouwd, daardoor vele schreden voorwaarts heeft gedaan.

Bijbelsche vertroosting en godsdienstige overdenkingen, naar den Hand-Bibel für Leidende, van J. C. LAVATER; uit het Fransch van Mevr. G. C. VERMEHR, geb. BROUWER, door A. VAN DER HEIDE, Onderwijzer in de Nederduitsche en Fransche talen te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij L. Schierbeck. In gr. 8vo. 127 bl. f 1 - 30.

Door het lezen eener aanprijzende beoordeeling van het Fransche werkje in de *Bijdragen voor Opvoeding en Onderwijs*, verkreeg de overzetter aanleiding, om het in onze taal over te zetten. Het zijn uittreksels uit LAVATER'S vroeger algemeen, tegenwoordig minder bekenden *Hand-bibel für Leidende*. Eigene ondervinding onder vele jaren van beproevingen lichtte de Fransche bewerkster in de keuze voor. Het is dus de taal van eenen echt gemoedelijken man, aangeboden door eene vrouw, die er de waarheid en waarde van heeft leeren kennen, waarvan het boekje eene overzetting is. Het bestaat in 68 korte ver- toogen, ieder met eene of meerdere Bijbelplaatsen (ook enkele uit de *Apokryphe* boeken) aan het hoofd. Bepaalde orde zoeken men er niet in. Hier en daar kwam het ons wel wat veel versnipperd voor. Zoo is N°. 18, *Troost-*

woorden voor de weezen; N°. 19, *Troostwoorden voor de weduwen*; N°. 54, *Troostwoorden voor weduwen en weezen*, en N°. 64 nog eens *Troostelijke woorden voor armen en weezen*. Ook komt N°. 2, *Vertrouwen op God*, zake-lijk overeen met N°. 12, *Hoop op God*, met N°. 33, *God is de steun van den opregten*, met N°. 35, *In langdurige en moeilijke beproevingen*, met N°. 40, *Vertrouwen op het Godsbestuur*, en met N°. 55, *Het vertrouwen*. Zoo heet ook N°. 28, 36 en 59 *Het geloof*; N°. 37 en 66 *De hoop*; N°. 14 *Kracht van het gebed*, en N°. 24 en 65 *Het gebed*, enz. Dit hadden wij door eenige omwerking liever hersteld gezien.

Handboek der Practische Geneeskunde. Door B. DE JONGE, Med. Doctor en Hoogleeraar te Middelburg. Isten Deels 2de Stuk. Te Middelburg, bij de Gebr. Abrahams. 1841. In gr. 8vo. 191—444 bl. f 1-90.

Toen wij het eerste stuk van dit Handboek aankondigden, hebben wij daarvan de nuttige strekking doen kennen. In die aankondiging zijn wij breedvoerig geweest, opdat men met ons de overtuiging deelen zou, dat de Schrijver aan het doel, hetwelk hij zich met de uitgave van dit werk voorstelde, aanvankelijk heeft beantwoord. Bij de vermelding van dit tweede stuk achten wij het derhalve overbodig, de verdiensten daarvan met dezelfde uitvoerigheid aan te duiden, en meenen te kunnen volstaan, die verdiensten door enkele proeven kortelijk te doen kennen.

De Schrijver behandelt in dit stuk de ontsteking in het algemeen en in het bijzonder die der hersenen en derzelve vliezen, van het ruggemerg, de oog- en oorontstekingen, die der oorklieren, der tong, der keel en van de in de borstholte gelegene werktuigen.

Bij de algemeene beschouwing der ontsteking (10de Hoofdst. bl. 191—212) blijft de Schrijver aan zijne wijze van behandeling getrouw, om zoo veel mogelijk alle be-

spiegelingen ter zijde te stellen. Hij bepaalt zich derhalve, even als zulks door hem bij de leer der koorts geschied is, slechts bij het aanhalen van daadzaken. Na de opgave der verschijnselen, welke eene ontsteking kenmerken, worden de bezwaren aangewezen, welke de herkenning dezer ziekte in sommige deelen en onder zekere omstandigheden met zich voert. Menige nuttige aanwijzing treft men in de beschouwing aan van een onderwerp, hetwelk zoo zeer de aandacht der geneeskundigen verdient en door vroegere schrijvers minder is uit het oog verloren, dan men ons tegenwoordig heeft willen doen gelooven. De Schrijver geeft verder de natuur der onware en onzuivere ontsteking op, en meent, dat op deze de naam van asthenische niet past, daar het wezen der ontsteking alle denkbeeld van asthenie uitsluit. Wij deelen hier allezins het gevoelen des Schrijvers. Ook meenen wij, dat men de laatste woorden in de geneeskunde missen kan, welke, gelijk het stelsel, waaraan zij ontleend zijn, evenmin wijsgeerig als practisch nuttig kunnen genoemd worden.

Het elfde Hoofdstuk (bl. 213—238) bevat de ontsteking der hersenen en derzelver vliezen, het twaalfde (bl. 239—251) die des ruggemergs. Deze ziekten zijn met veel zorg behandeld, waarvan vele plaatsen ontegensprekelijke bewijzen dragen. Wanneer echter de Schrijver bl. 214 beweert, dat eene zuivere, oorspronkelijke, eigenlijdende ontsteking der hersenen en derzelver vliezen in ons land zeldzaam is, kunnen wij dit niet zoo gaaf toegeven. Wij houden het daarvoor, dat in het algemeen deze ziekte dikwerf miskend en als een catarrhaal-, rheumatisch- of zenuwlijden wordt beschouwd. Men is te uitsluitend van het beeld eener hevige phrenitis uitgegaan, en heeft de zachtere ziektevormen van de ontsteking der hersenen, en vooral van derzelver vliezen, dikwerf voorbijgezien. Tot zoodanige eenzijdige beschouwing heeft, onder meer andere schrijvers, vooral de beroemde P. FRANK aanleiding gegeven. (*)

(*) Hij schreef: »hoc viscus (cerebrum) et quibus involutum haeret velamenta ob causas quidem externas frequen-

Onze meening te dien opzichte wordt door den Schrijver eenigermate bevestigd, wanneer hij later, bl. 217, zeer juist aanmerkt, dat ettergezwollen en onderscheidene andere werktuigelijke gebreken, bij het openen van lijken, in de hersenen gevonden zijn, en dat bij menschen, wier gezondheid nimmer merkbaar geleden, of wier laatste ziekte geene aanleiding gegeven had, om eene ontsteking, verettering of eenig ander gebrek van dat ingewand zelfs maar te vermoeden.

In het dertiende Hoofdstuk (bl. 252—280) wordt de oogontsteking behandeld. De Schrijver geeft de redenen op, waarom deze ziekte hier niet uitvoerig wordt uiteengezet en alleen derzelve verschillende vormen opgegeven.

In het veertiende en vijftiende Hoofdstuk (bl. 281—303) wordt de ontsteking der ooren en oorklieren beschouwd, waarbij onze Schrijver de verschillende verschijnselen, welke deze ziekte kenmerken, naauwkeurig opgeeft en eene doelmatige geneeswijze aanprijst.

De tong- en keelontsteking vormt den inhoud van het zestiende en zeventiende Hoofdstuk (bl. 304—350). Ofschoon de eerste ziekte als oorspronkelijk en zuiver lijden, hetwelk zijn bestaan aan algemeene oorzaken verschuldigd is, zeldzaam voorkomt, zoo vinden wij haar hier echter met juistheid geteekend, zoo als zij in de schriften van beroemde mannen wordt opgegeven. — Uitvoeriger echter en met de meeste zorg wordt de keelontsteking uiteengezet, waaronder de Schrijver die ziekte verstaat, welke zich van het achterste gedeelte der mondholte tot aan de maag en longen uitstrekt, en alzoo het doorzwelgen van spijs en drank, de ademhaling, of beide verrigtingen tevens, min of meer moeilijk maakt of geheel verhindert, en welke ziekte gepaard gaat met al de teekenen, die aan een soortgelijk lijden van elk ander deel eigen zijn. — De ontsteking der keel in een' meer bepaalden zin, van den slok-

» tem, sed ob internas, quod miramur, inflammationem aliis » fere rariorem subeunt. ” *De curandis hominum morbis epitome*, Tom. II. p. 43.

darm, van het strottenhoofd, van de luchtpijp, vinden hier beurtelings eene plaats; terwijl de ontsteking der longpijptakken, als meest bijzonder het slijmvlies der longen aantastende, reeds bij de beschouwing der zinkingkoorts is voorgedragen. Uit de verschillende ziektevormen, welke in dit Hoofdstuk behandeld worden, willen wij des Schrijvers gevoelen over de geneeswijze der vliezige keelontsteking mededeelen. Wij doen dit te gereeder, dewijl deze geneeswijze het resultaat is eener rijke ervaring en als zoodanig belangrijk heeten mag.

Deze gevaarvolle en zoo snel verloopende ziekte, waartegen zoo vele en dikwerf met elkander strijdige middelen door verschillende schrijvers zijn aangeprezen, onderscheidt onze Schrijver in twee tijdperken, en grondt ook zijne aanwijzing in het gebruik van geneesmiddelen op deze onderscheiding. Hij beschouwt haar niet als eene zuivere, maar als eene zinkingachtige ontsteking, en acht de ontstekingswerende geneeswijze en haar voornaam middel, de bloedontlasting, aangewezen, en wel vooreerst eene algemeene, wanneer de ziekte zeer hevig, en, bij gevolg, het gevaar dringend is, wanneer de longen en het gansche gestel van het kind in het plaatselijk lijden deelen, wanneer het bloed in het hoofd in eene aanmerkelijke hoeveelheid wordt opgehoopt, en de krachten van het lijdertje, dat dan gewoonlijk niet meer tot de jongere behoort, maar b. v. den ouderdom van vijf, zes of meer jaren bereikt heeft, daartoe toereikend zijn, waaruit dan ook tevens de bepaling moet voortvloeijen, hoeveel bloed, en de plaats waaruit hetzelfde moet ontlast worden, alsmede of de herhaling dezer ontlasting al dan niet noodig zij. Dewijl echter deze ziekte meestal zeer jonge en somtijds teedere en zwakke kinderen aantast, is eene plaatselijke bloedontlasting toereikend, waartoe bloedzuigers met vrucht kunnen worden gebezigd, en zulks bij herhaling, zoodat men zich niet door ongegronde vrees voor nadeelige gevolgen moet laten afschrikken, wijl het verzuim van deze ontlastingen met meer gevaar dreigt, dan ooit van zwakheid alleen te vreezen is. Nevens dit middel zijn ook inwendig verdun-

nende, inwikkende en ontstekingswerende middelen aangewezen. Voorts verzachtende pappen en stovingen om den hals geslagen, ook met het oogmerk om den bloedvloed te bevorderen, alsmede Spaanschevlieg-pleisters ter zijde van het strottenhoofd of der luchtpijp, of, wat mogelijk de voorkeur verdient, in den nek of op de borst geplaatst. Verder zacht ontlastende en verkoelende klisteren, geheele of prikkelende voet- en algemeene en plaatselijke dampbaden, zuurdeegen, mostaardpappen aan de onderste ledematen, omwikkeling derzelve met vochtige en warme flanellen lappen enz. Nadat de ontsteking aanmerkelijk is verminderd, wordt het gebruik van het *mur. protox. hydrarg.*, in eene gift van $\frac{1}{4}$, 1 of meer greinen om het uur of de twee uren, aangeprezen. De Schrijver verwerpt te regt het gevoelen van hen, die het uitwendig gebruik van dit middel boven het inwendig de voorkeur geven, ofschoon, volgens zijn gevoelen, in ernstige gevallen beide met vrucht kunnen worden gebezigd. Blijven onder het gebruik der kwik ruime ontlastingen achter, dan voegt hij hierbij de *rad. jalapp.*, terwijl te veelvuldige stoelgang of eene bijvoeging van geringe giften *ipecacuanha* vordert, of wel de calomel door het *sulphuretum calcis* (*hepar sulph.*) moet worden vervangen. Het laatste middel bezit, naar des Schrijvers gevoelen, het vermogen, om, hoezeer in mindere mate dan het *mur. protox. hydrarg.*, de ziekelijke vormkracht van het bloed en daardoor ook deszelfs neiging tot uitzweeting te verminderen.

Onmisbaar zijn in deze kwaal de braakmiddelen; bij het ontstaan der ziekte toegediend, kunnen zij, onder zekere voorwaarden, door hunne werking op de huid vooral nut aanbrengen en alzoo de ziekte in hare wording verstikken. Zoo echter de ziekte zich ontwikkeld heeft en de ontsteking daar is, kunnen zij geene andere dan eene schadelijke uitwerking hebben. In het tweede tijdperk echter zijn zij aangewezen, wanneer de ontstekingsachtige verschijnselen geweken zijn, een meer losse hoest, reutelende ademhaling, verandering der roode en heldere in eene troebele en eenigzins bezonkene pis, vermindering der

koorts enz. worden waargenomen, terwijl, zoo de uitgezweete stof nog niet ter ontlasting geschikt mogt zijn, vóór het toedienen van een braakmiddel, zulks moet worden bevorderd door fluimlozende middelen, *mel*, *oxymel simpl.*, *scillit.*, *rad. polygal. seneg.* enz. Van de braakmiddelen, waaronder de hevige, zoo als het *sulphas zinci* en het *sulphas cupri*, door verschillende schrijvers worden aangeprezen, geeft de Schrijver aan den *tartr. pot. stib.* en inzonderheid aan de *pulv. cort. rad. ipecac.* de voorkeur, aan de meer hevige alle specifieke werking ontzeggende. Indien echter de zachtere braakmiddelen werkeloos zijn, dan eerst moeten, naar zijne meening, de meer vermogende toegediend worden, zoo als groote giften van den *tartr. pot. stib.* of van de *hydrosulph. stibii*, van de *sulphas zinci* of *cupri*, of eindelijk tracht hij door eenig uitwendig middel zijn doel te bereiken, gelijk hem dit eenmaal door het kittelen met de veder eener schrijfpen in het hoofd der spijsbuis is mogen gebeuren. — Wanneer eindelijk, om de eene of andere reden, de dood door verstikking onvermijdelijk schijnt te zullen zijn, blijft er nog één middel over, namelijk de strottenhoofds- of de luchtpijp-snede, of eene kunstbewerking uit beide zamengesteld, de strottenhoofds- luchtpijpsnede, welke boven de eerstgenoemde de voorkeur verdient, wanneer eenig vreemd ligchaam, van buiten in de luchtpijp gedrongen, of daarin gevormd, uit dezelve ontlast moet worden; zijnde de strottenhoofdsnede toereikend, zoo daarmede slechts de herstelling van den toegang der lucht naar de longen bedoeld wordt. Deze kunstbewerking moet echter in geen geval ondernomen worden, dan nadat alle andere en dan nog zeer werkzame middelen te vergeefs beproefd zijn, en de lijder door eene dadelijke verstikking wordt bedreigd; vereischende ook dan nog de voorzigtigheid en de zorg, die de geneesheer zijnen goeden naam verschuldigd is, dat hij, alvorens dezelve te verrigten, eene twijfelachtige voorspelling make of er althans niet veel van belove.

Nadat de vliezige keelontsteking overwonnen is, en, gelijk dit niet zelden gebeurt, eene verhoogde gevoeligheid der

luchtpijp en eene min of meer moeilijke ophoesting van taai slijm overblijven, raadt de Schrijver gene door verzachtende, inwikkeland krampstillende en verdoovende, deze door ligt prikkelend oplossende en fluumlozende middelen te bestrijden, en ontraadt de meer verhittende krampstillende, welke door onderscheidene schrijvers onder dussdanige omstandigheden worden aanprezen. Het gebruik dezer laatste middelen zou alleen kunnen geregvaardigd worden bij zwakke kinderen, en dan nog met voorzigtigheid en in verbinding met de zoodanige, welke door de ziekte zelve worden gevorderd.

In het achttiende Hoofdstuk (bl. 351—444) wordt de ontsteking der werktuigen, in de borstholte vervat, voorgedragen, waaronder die van het borstvlies, der longen, van het hartzakje, van het hart, van de groote vaten en van het middenrif eene plaats vindt. De Schrijver beschouwt de ontsteking van het borstvlies afgescheiden van die der longen, en weêrlegt, op goede gronden, het gevoelen van hen, die deze beide ziekten gemeenschappelijk onder den naam van *pneumonie* behandeld hebben, op grond, dat de zitplaats van de eene en andere ziekte, zoo min als derzelve toevallen, wêl kunnen bepaald en van elkander onderscheiden worden, en dat dit verschil, al ware het ook duidelijk, van weinig invloed zou kunnen zijn op hare geneeswijze. Ook dit Hoofdstuk kenmerkt zich door eene naauwkeurige uiteenzetting van hetgeen tot leering en behartiging dezer belangrijke ziekten strekken kan. Alleen mogen wij hier eene aanmerking niet terughouden betrekkelijk het gebruik van het stethoskoop en den plessimeter in deze ziekten. Ofschoon de Schrijver verklaart, dat hij met het gebruik dezer herkenningmiddelen minder vertrouwd is, zoo zou het echter aan de volledigheid van zijn' arbeid bevorderlijk geweest zijn, de verschijnselen te doen kennen, welke in dit opzigt door geachte schrijvers in deze ziekten worden opgegeven. Niet dat wij juist die fijne onderscheidingen verlangen, over welker bestaan en waardij zoo veel getwist wordt, dat deze strijd zijne belagchelijke zijde begint te verkrijgen; maar er bestaan toch, de

Schrijver zelf schijnt dit aan te nemen (bl. 366), verschijnselen, welke door stethoskoop en plessimeter, in verband met de overige kenteekenen dezer ziektevormen, belangrijke hulpmiddelen tot betere herkenning derzelve kunnen opleveren, zoodat wij, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap, het ziektebeeld dezer kwalen onvolkomen noemen, indien bovengenoemde verschijnselen aan derzelve teekening ontbreken. Wij hopen, dat de Schrijver later de gelegenheid zal vinden, op het hier ontbrekende terug te komen.

Opmerkingen wegens de Appel- en Peerboomgaarden in Nederland. Door Dr. J. WITTEWAALL. Te Zutphen, bij W. J. Thieme. 1841. In gr. 8vo. 94 bl. f 1-20.

Ons land is over het geheel nog zeer ten achtere in eene wetenschappelijke beschouwing en toepassing van land- en tuinbouw. Hetgeen enkele periodieke schriften, sommige maatschappijen, ook wel eenige bijzondere personen hebben gedaan, voorgeslagen, beproefd, aangemoedigd, heeft weinig algemeenen invloed gehad, en niemand, der zake eenigzins kundig, zal ontkennen, dat inzonderheid de *Duitschers* ons in deze wetenschap ver vooruit zijn. Bij het groote belang, hetwelk ons vaderland bij dezen tak van nijverheid heeft, en bij de praktische rigting, die elke wetenschappelijke beschouwing doorgaans bij onzen landaard neemt, mag dit eenigzins vreemd schijnen. Met den tijd echter, zoo hopen wij althans, zal de onkunde, het vooroordeel en de gehechtheid aan het oude bij onze landbouwers plaats maken voor kennis en verlichting. Daarom heeft elke bijdrage haar nut, die in dezen tot inlichting en verbetering strekken kan. Zulks te helpen bevorderen, was het doel des Schrijvers van dit stukje. Hij toont daarin met dadelijke ondervinding en bewijzen aan, dat het aanleggen van boomgaarden in de daartoe geschikte gronden van ons vaderland te vele voordeelen oplevert, dan dat men het niet ten sterkste zou aanprijzen; maakt op

eenige misslagen opmerkzaam , welke veelal bij het aanleggen en onderhouden van boomgaarden begaan worden ; handelt over het verouderen der vruchtsoorten ; wijst aan , dat vele van onze appel- en peersoorten niet geheel tegen onze luchtstreek bestand zijn ; geeft middelen op tot het verkrijgen van nieuwe , voor onzen grond geschiktere soorten , en dringt aan op het oprigten eener kweekerij voor vruchtboomen , op het bijeenverzamen der beste vruchtboomen , en op het aanleggen van boomgaarden , opdat men nieuwe soorten bekomme , het verouderen tegenhoude , en goede soorten algemeener en schielijker verspreide.

Wij hebben vele juiste opmerkingen en gepaste raadgevingen in dit boekken aangetroffen , en kunnen het gerustelijk aanprijzen aan landhuishoudkundigen en allen , die in land- en tuinbouw belang stellen , of daardoor eenige winst begeeren te bekomen . Het verouderen der soorten , een gebrek , waarmede de kundigste boomkweekers dikwijls geen' weg weten , wordt er regt duidelijk in uiteenzet . Wij zijn , ook door eigene ondervinding geleerd , met den Schrijver overtuigd , dat men verder zal komen met het uitlokken van nieuwe soorten , dan met de meestal vergeefsche moeite van het aankweeken en veredelen der verouderde . De Heer WTTWAALL noemt eenige appel- en peersoorten op , welke meer en meer beginnen te verouderen ; wij zouden van die lijst , naar onze ondervinding , enkele soorten afdaten , andere er bijvoegen ; doch Ref. woont in een geheel ander gedeelte des lands , waar eenige der hier genoemde soorten geheel andere namen dragen , en durft daarom zoo bepaald niet beslissen . Sommige soorten , b. v. de *Bergamot* , *Rietpeer* en *Wijker-pipping-appel* , vervallen zeer sterk ; maar dit verval is , naar wij opgemerkt hebben , meer een individueel verval der afzonderlijke boomen , dan van de soorten zelve . Aan jonge boomen , uit *Boskoop* ontboden , was het verval *niet* te bespeuren . Of evenwel de afzonderlijke boomen zich , gelijk men het noemt , niet meer zoo goed houden , als in vorige tijden , en alzoo de stelling van den Heer WTTWAALL bevestigen ; dit kunnen wij niet beslissen . Het

verval, waarvan wij spreken, merken wij onder anderen sterk in onze zwarte Aalbessen op.

De lezer van dit stukje zal bevinden, dat de Schrijver zich niet bij redeneringen en gronden bepaalt, maar dadelijke proeven en uitkomsten opgegeven heeft. Het ware in het belang van den nationalen rijkdom wenschelijk, dat zulke uitkomsten ook van andere grondsoorten opgegeven werden. Bij aanprijzing van het hier aan de hand gegevene, hoort men zoo ligt: »dat mag dáár goed zijn, maar de eene grond is de andere niet.» Ons vaderland laat in dit opzigt nog veel te wenschen over, en de *commissiën van landbouw* — welnu, zij vergaderen.

Soorten van boomen worden niet met elkander gekruisigd, zoo als bladz. 89 staat, maar gekruist.

Handboek voor de toepassing der Wetten op de heffing van de Regten van Successie en van Overgang bij overlijden, in verband gebragt met de Nederlandsche Wetgeving. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 216 bl. f 2-40.

Handleiding tot het Wetboek van Koophandel. Door Mr. A. DE PINTO, Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Iste en IIde Deel. 's Gravenhage, bij J. Belinfante. 1841. In gr. 8vo. Te zamen X, 473 bl. f 4-65.

Wie de opsteller van het Handboek voor het Regt van Successie en van Overgang is, staat niet op den titel, en is ons onbekend; maar overtollig is zijn werk zeker niet, daar het vroegere Handboek van den Heer BAX in velerlei opzigt verouderd is. In het algemeen zal men zich met vrucht van dit Handboek bedienen, al is het, dat latere jurisprudentie de uitlegging der wet hier of daar reeds anders gewijzigd heeft of naderhand wijzigen zal. De Schrijver zelf heeft in formulier 7 een ander stelsel, op grond van het arrest van den Hoogen Raad van 27 Febr. 1840, aangenomen, dan hij vóór de toepassing der Successiewet op hetgeen in de termen valt van Art. 1021 van het Burg. Wetb., bl. 38, had voorgestaan. Zoo zou hij thans weder, bl. 12, zijne uitspraak

willen veranderen betrekkelijk de aansprakelijkheid der Executeuren, daar de vervolging niet tegen hen, maar tegen de Erfgenamen en Legatarissen Universeel, als volgens Art. 4 der Successiewet de éénige tot doen van aangifte verpligte personen, moet worden ingesteld. Trouwens, onafhankelijk van alle arresten, vragen wij, hoe de Executeuren ooit binnen behoorlijken tijd met de Erfgenamen zouden kunnen afrekenen, indien zij voor de regten en boeten, volgens de Successiewet verschuldigd, nog na het doen hunner rekening verantwoordelijk bleven, tot dat de termijnen, bij Art. 26 der wet op het regt van Successie gesteld, verlopen waren? Zouden Executeuren dan niet, of ruim twee jaren, na het doen der aangifte, met de afrekening des boedels moeten wachten, of wel steeds eene aanzienlijke som tot nadere afrekening in handen houden: want wie kan weten, in welke Processen de Administratie hen, vóór de tijd der verjaring dáár is, zou willen wikkelen? Schoon dus de Executeuren bevoegd zijn de aangifte te doen, en zelfs verplicht mede daarvoor te zorgen, verliest de Schatkist haar regt tegen hen, en behoudt het alleen tegen de Erfgenamen en Legatarissen Universeel, zoodra de boedelrekening geschied is en de Executeuren hunnen post hebben nedergelegd. Bl. 23 hindert ons de stelling, dat, zoo een of meerdere Aangevers *buiten staat* zijn te teekenen, hunne *handteekening* dan door twee getuigen dient bevestigd te worden. Die handteekening zal dan een zoogenaamd *kruisje* zijn; maar zulke handteekeningen kent de wet niet, en de quasi-legalisatie daarvan door twee getuigen is almede een hulpmiddel buiten de wet. Recensent weet zeer goed, dat vele Ontvangers Memoriën aannemen, op zulk eene wijze geteekend; doch, schoon de Administratie het toelaat, geoorloofd is het echter niet. Als een Aangever niet kan teekenen, dan moet hij naar een' Notaris gaan en voor dezen de verklaring van den staat des boedels afleggen; dan kan de Notaris aan het slot der Acte de vermelding doen, dat de Comparant niet heeft leeren teekenen, en de Notariele Memorie van Aangifte, in het oorspronkelijke uitgeleverd, wordt, na geregistreerd te zijn, op het bureau van Successie ingediend. Zoo wordt bijna nooit gehandeld; maar zoo behoort het toch, als een Aangever zijnen naam niet schrijven kan.

De Heer Mr. DE PINTO, tot wiens hierboven aangekondigd werk wij thans overgaan, zegt in zijne Voorrede, bl. IX:

» Ik heb in het Wetboek van Koophandel weinig overtolligs » gevonden, en weinig dat, naar mijne gedachte, daarin niet » behoort. Vandáár, dat mijne uitlatingen hier zeer zeld- » zaam en veel minder menigvuldig zijn dan in mijn werk » over het Burgerlijk Wetboek; van dáár dat men in mijne » schets terugvindt bijna den geheelen inhoud van het Wet- » boek, behoudens eenige bekortingen en veranderingen van » Redactie, welke ik heb gemeend mij te kunnen en te moe- » ten veroorloven. . . . Even zoo is het gelegen met de bij- » voegingen. Deze bepalen zich hier tot de inhoudsopgaven » van ieder boek; definitiën vindt men in het Wetboek zelf. . . . » Ik mag dus van dit boek met meer regt nog dan van het » andere zeggen: »daarin staat eigenlijk niet veel meer, en » ook niet veel minder dan in het Wetboek. » » Ziedaar des Schrijvers woorden. Maar waarom dan dit Handboek laten drukken? Een boek, waar niet veel meer en niet veel minder in staat, dan in het Wetboek zelf, is dan ook niet veel meer en niet veel minder dan een *nadruk* van het Wetboek; derhalve volstrekt overtollig. Wij zeggen dit niet van het tweede gedeelte van het werk, dat met het tweede Deel begint, en aanteekeningen behelst, hier loopende tot § 336, beantwoordende aan Art. 477 van het Wetboek van Koophandel, en welke aanteekeningen verder zullen worden vervolgd. Neen! de verschijning dier *aanteekeningen* is ons aangenaam, en strekt tot vernieuwd bewijs van de vlijt en scherpszinnigheid des Schrijvers; maar hij had eenvoudig aanteekeningen op het in aller handen zijnde Wetboek van Koophandel kunnen uitgeven, zonder vooraf den tekst bijna te laten nadrukken, en die, uit den aard der zaak, weinig beteekenende omwerking door het publiek als een oorspronkelijk werk te doen betalen.

Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht, van de vroegste tijden af tot aan de veertiende Eeuw. Door Jhr. Mr. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, Staatsraad, Ridder, enz. IIIde Stuk. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1842. In gr. 8vo. Bl. 397—639. f 2-50.

Niet minder belangrijk dan de twee eerste Stukken is ook dit derde Stuk der *Geschiedkundige Beschouwing van het*

oude Handelverkeer der Stad Utrecht, waarop de Schrijver nog een *vierde* zal laten volgen, waarin hij de oorkonden zal mededeelen, welke tot de drie voorafgaande Stukken betrekkelijk zijn. In zijn Besluit, bl. 634, schijnt de Auteur ons nog eenige hoop te laten, dat hij zijne vroeger voorgenomene taak zal volvoeren, om namelijk de geschiedenis des handels van Utrecht tot aan het begin der veertiende eeuw, en dus bijna tot aan het tijdperk, behandeld in het werk van den Heer BERG VAN MIDDELBURG: *Het Hanzeverbond en de Nederlanden*, voort te zetten. Hij beneemt ons echter, bl. 635, die hoop voor een groot gedeelte, door de opgaaf der moeilijkheden, die hem in den weg staan, en door de uiting van den wensch, dat de overgeblevene gaping door eene bekwamer en kundiger hand zal worden aangevuld. Maar wie zou toch beter dan Jhr. VAN ASCH VAN WIJCK tot zulk eenen arbeid in staat zijn? Reeds de vlugtige blik, dien hij, bl. 636—638, op dat tijdvak werpt; het oogpunt, waaruit hij Utrechts geschiedenis gedurende die vier eeuwen beschouwt, en de wijze, waarop hij ons de grijze oudheid van Utrechts handelsverkeer heeft voorgesteld in de drie voleindigde Stukken: dit alles noopt ons, den geachten Schrijver aan te moedigen, in weerwil van alle hinderpalen, op den ingeslagenen weg voort te gaan, en onze vaderlandsche Letterkunde met verdere vruchten van zijn onderzoek te verrijken; terwijl hij reeds zoo vele bouwstoffen voorhanden heeft, en, met hoe veel bezwaren ook worstelende, altijd nog ligter dan iemand, die nog niets gereed heeft, de oorspronkelijk voorgenomene taak zal kunnen voltooien. In elk geval mogen wij ons ten minste in het bezit van het tot dus ver geleverde verheugen, en hebben wij een overzicht van Utrechts handel sedert de vroegste, de Romeinsche tijden, tot aan deszelfs hoogsten bloei in het begin der twaalfde eeuw, waarna die luister langzamerhand, door de mededinging van andere steden en een aantal bijkomende oorzaken, begon te verkwijnen, zonder echter geheel verloren te gaan. Het werk is dus, zoo ras de verwachte bijlagen zullen verschenen zijn, in een zeker opzigt een geheel; schoon het steeds te bejammeren zal blijven, indien door den Heer VAN ASCH VAN WIJCK zelven ook het overige van Utrechts handelsgeschiedenis, tot aan het begin der veertiende eeuw, niet mogt worden afgewerkt.

Verhandeling over de oude wijze van strafvordering in Gelderland, Holland en Zeeland, voornamelijk in de XIIIde en XIVde Eeuw, door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1842. In gr. 8vo. VI en 135 bl. f 1 - 40.

In zijn voorberigt betreurt de Heer Mr. VAN DEN BERGH en vindt het opmerkelijk, dat de Nederlandsche regtsgeschiedenis zoo verwaarloosd wordt. De reden hiervan zouden wij meenen te vinden in den verbazenden arbeid, dien het bestudéren alleen van de nu nog in werking zijnde, of telkens nog te pas komende, wetten en verordeningen vordert. Men denke aan onze *nieuwe wetboeken* met hetgeen daarover reeds geschreven is, aan de nog onmisbare *codes* met de *commentateurs* er op, aan het kolossale *bulletin des lois* en het dagelijks aangroeijende *Staatsblad*. Hoe weinigen houden nu nog tijd over, om de oude regtsgeschiedenis te beoefenen! Gelukkig, dat de Heer VAN DEN BERGH daartoe de gelegenheid heeft weten te vinden, en ons eene eerste proeve zijner navorschingen mededeelt, die wij door meerdere wenschen achtervolgd te zien. Na de Inleiding ontmoeten wij de volgende onderwerpen, aan elk van welke een hoofdstuk gewijd is, als: de gerechtsplaats, de gerechtstijd, de terechtzittingen, de terechtstaanden, regtspleging in de criminéle gerigten, hofvaarten en appellen, vrijplaatsen, en regt van gratie. Bij de mededeeling van hetgeen hem gebleken is, geeft de Schrijver hier en daár zijne opmerkingen, b. v. bl. 29: »*Inamovibile* oordeelaars, gelijk men thans spreekt, heb ik in het Duitsche regt niet aangetroffen.” Bl. 45 maakt de Schrijver opletend op het onderscheid tusschen *medezweeders* en *getuigen*. »De medezweeders of volgers (*conjuratores, consacramentales*) waren als het ware de geregtelijke borgen der partij, voor welke zij optraden, en *volgden* den eed des hoofdpersoons; »zonder dezen kwamen zij niet te pas. De eenvoudige getuigen daarentegen stonden op zich zelve. Zoodanig getuigenis bragt eene veroordeeling te weeg, tenzij die door drie anderen onder eede wedersproken werd: maar de eed der medezweeders kon door den tegeneed der medezweeders van de andere partij niet krachteloos gemaakt worden;

» deze laatste was beslissend. De getuigen zwoeren, dat zij » zelve gezien en gehoord hadden; de medezweerders, dat » zij den eed huns vriends voor waar erkenden.” Bij de beschouwing van het regt van gratie zegt Mr. VAN DEN BERGH, bl. 132: » Het gronddenkbeeld bij de Duitschers was dit, » dat de straf eene voldoening voor den beleedigde was; nie- » mand, dan deze zelf, kon die derhalve opheffen of ver- » zachten. Maar tevens was de misdaad eene vredebreuk, en » als zoodanig was ook de Staat, het algemeen (*res publica*) » beleedigd; waaruit volgde, dat beiden zamen het regt van » gratie hadden, niet elk afzonderlijk, tenzij voor zijn deel » in de voldoening. Maar wanneer de misdaad tegen den » Staat of den *summus imperans*, niet tegen één van deszelfs » leden gepleegd was, had ook gene alleen het regt van gra- » tie. Indien men dit onderscheid in het oog houdt, zal men » op geene tegenstrijdige bepalingen stooten, althans in dien » tijd, waarover wij handelen.”

Hartelijk hopen wij, dat de Auteur ons meerdere proeven zal leveren, zoo belangrijk als de hier aangekondigde; maar dat hij dan ook iets naauwlettender op den stijl, doch vooral op de punctuatie zij, welke wij, om den wil der verstaanbaarheid, hier en daar, in de medegedeelde uittreksels, hebben veranderd. Door telkens (: of ;) te zetten, waar een (.) beter zou zijn, geeft hij aan zijne volzinnen, soms van vijf of zes heele of halve zinsneden, eene bovenmatige lengte, en vervalt tot eene duisterheid van uitdrukking, die hij ligtelijk had kunnen vermijden.

Het bestaan van Geesten, en hunne werking op de zinnenwereld, zielkundig verklaard en geschiedkundig gestaafd, door Dr. T. NORK. Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij P. S. Barghoorn. In gr. 8vo. VII en 198 bl. f 1 - 80.

Het behoort tot de opmerkelijke verschijnselen van onzen tijd, dat, waar het ongelooft, aan de eene zijde, zooveel, wat buitengewoon is op een godsdienstig grondgebied, tracht weg te redeneren, de wetenschap der ziel- en geestkunde zich waagt op een veld, waar zooveel verborgens en geheimzinnigs wordt gevonden. Zelfs STRAUSS ontkende niet, dat de zielen der afgestorvenen aan de levenden kunnen verschij-

nen, en WEISSE vestigde, gelijk bekend is, op deze vooronderstelling, naar SPINOZA'S voorbeeld, zijne verklaring der opstandingsgeschiedenis van onzen Heer. De ingenomenheid met het dierlijk magnetisme en somnambulisme is bij velen in *Duitschland*, ook vooral na de belangrijke werken van KERNER EN KIESER, tot mode geworden.

Welk het godsdienstig standpunt van Dr. NORK zij, weten wij niet. Maar de psychologische aanschonwingswijze, waarvan wij spreken, schijnt hij in alle opzigten te deelen. Hij gaat uit van de verschijnselen van het dierlijk magnetisme, om te bewijzen, dat de ziel, zonder behulp van zinnelijke werktuigen, helderzien niet alleen, maar ook in de nabijheid en in de verte op anderen werken kan, en, voortbouwende op de natuurlijke verwantschap van het dierlijk magnetisme met den dood, beweert hij, dat, gelijk de mensch zich, in magnetischen toestand, bij levenden lijve op eene verwijderde plaats vertoonen kan (? ?), en gelijk stervenden, van verlangen naar afwezige geliefden vervuld, voor deze zichtbaar of bloot psychisch bemerkbaar kunnen worden, zoo ook afgescheidene geesten zich aan den mensch bemerkbaar kunnen maken. Een en ander tracht hij te staven door de aanvoering van vele voorbeelden, waarvan sommige minder bekend zijn, maar ook vele reeds in STILLING'S *Theorie der Geestenkunde* en in SCHUBERTH'S *Nachtseite des Naturlebens* ontleend zijn. Ja, de Schrijver gaat verder, en beweert, dat de zielen van afgescheidenen kennis dragen van wat op aarde geschiedt, dat dooden woord houden, en dat vroeger afgesprokene verschijningen na den dood werkelijk hebben plaats gehad. — Ook worden de gewone bedenkingen: waarom zoo weinig menschen geesten kunnen zien, waarom de geesten zich meestal des nachts ten 12 ure vertoonen, enz. hier min of meer beantwoord. En het geheel heeft de strekking, om het geloof aan geesten en geestenverschijningen tot een zedelijk geloof te verheffen.

Ziedaar, lezer! den hoofdinhoud van dit werkje. De belangstelling, die het inboezemt, verdient het bij allen, die op het gebied der hoogere Psychologie geene vreemdelingen zijn. Wij zouden er een stilliger oordeel over durven vellen, wanneer *en* het verband tusschen dood en magnetischen toestand helderder was aangewezen, (hierop toch rust het geheele betoog) *en* de genoemde, benevens andere bedenkingen, grondiger waren weêrlegd, *en* meer historische kri-

tiek en nauwkeurigheid had plaats gehad bij de mededeeling der geschiedkundige bijdragen. Maar voor de minste gevallen worden voldoende bewijzen medegedeeld — andere hebben innerlijke onwaarschijnlijkheid (b. v. bladz. 176, No. 2) — en bij de meeste zouden vragen te doen zijn, zelfs dan niet gemakkelijk te beantwoorden, wanneer men de theorie des Schrijvers aannam. Maar ook dit laatste valt ons moeilijk. Immers, het gebied van het dierlijk magnetisme bevat nog honderde raadselen. Is het dan niet hoogst willekeurig, op dezen onvoltooiden grondslag terstond een ander gebouw te willen optrekken? Is het niet gebleken, dat vele geestverschijningen aan bedrog, andere aan de kracht eener verhitte verbeelding zijn toe te schrijven? Kan het ooit met zekerheid worden bewezen, dat een geval van zulk een' aard *niet* louter uit de subjectieve dispositie des aanschouwers te verklaren was? Ja, zoo men al in het afgetrokkene de mogelijkheid, en in enkele buitengewone gevallen de werkelijkheid van zulke geestverschijningen wilde toegeven, mag het dan wijs heeten, iets, wat slechts enkelen raakt, voor het oog van duizenden bloot te leggen, die, naar het oordeel des Schrijvers zelven, oningewijd en onvatbaar zijn? — Het gezond verstand onzer lezers moge die vragen beantwoorden. En ieder, die door het lezen van dergelijke schriften zich verontrust gevoelt, moge zich houden aan de uitspraak eener hoogere wijsheid, ook in dezen zoo waarachtig: »De verborgene dingen zijn voor den Heer onzen God!»

E.

Over den Dood. Door Dr. F. THEREMIN. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1841. In 8vo. 70 bl. f : - 75.

Hoewel wij aan langere en kortere vertoogen en leerredenen over den dood geen gebrek hebben, kunnen deze drie predikatiën van den Berlijnschen Hofprediker, door meer dan ééne vertaling reeds bij ons bekend, haar nut hebben. De eerste prijst, naar *Rom. V: 12^a*, aan: *het denken aan den dood*; de tweede, tot tekst hebbende *Jes. XXXVIII: 1*, eene regte *voorbereiding voor den dood*; terwijl de laatste, volgens *Openb. XIV: 13*, *het zalig sterven* doet kennen. De

toon is hartelijk; doch als *Leerredenen* zouden wij ze minder aanprijzen, dan als stichtelijke, nuttige vertoogen. Mogen ze doel treffen bij jongen en ouden; voor der laatsten oogten is de kloeke letter zeer geschikt.

De Volksbode. Een Tijdschrift tot nut van 't algemeen, door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA en O. G. HELDRING. Derde Jaargang. Te. Arnhem, bij Is. An. Nijhoff. 1841. In gr. 8vo. 192 bl. f 2 - 60.

Wij gaan, door de aankondiging van dezen derden jaargang, voort, onze Lezers te herinneren aan den steeds omwandelenden en nutstichtenden *Volksbode*, die niet ophoudt zijne stem te doen hooren voor alles wat goed en braaf, wat zedelijkheid en deugd bevorderend kan heeten. Hij heeft dan ook in 1841 zijne taak loffelijk volbragt; en zij, die hem uitzenden, voorzien hem met vele belangrijke stukken, die, waar hij ze uitdeelt en een luisterend oor en geopend hart vindt, iets goeds moeten achterlaten. Wat uit andere talen hem geschikt ter verspreiding voorkomt, deelt hij mede, en doet dit op zulk eenen populairen, onderhoudenden toon, dat men met regt zeggen kan: de *Volksbode* heeft slag om met menschen om te gaan. Alleen make hij het nu toch niet al te druk over de *jeneverpest* en de *jeneververwing*: zoo lang en breed, veel en aanhoudend over hetzelfde onderwerp te spreken, wekt eindelijk dat belang niet meer, dat men er zich van voorstelt. De eentonigheid des onderwerps doet den indruk verloren gaan. Nu en dan weder eens een wenk, een treffend voorval, eene ernstige waarschuwing, zal krachtiger uitwerking bij lezers en hoorders doen, dan telkens op dat punt, op bijna dezelfde wijze, terug te komen. Niet dat wij de stukken, die hier voorkomen, dit kwaad betreffende, afkeuren: integendeel, zij zijn nuttig, en mogen, zoo wij hopen, doel treffen; maar om een vierde van het geheel dezes jaargangs hieraan te wijden, komt ons minder gepast voor. Goed is het, dat hier eens een woord gevonden wordt, dat niet alleen voor de jeneverdienaars, maar voor de Champagnewijn-aanbidders van passe is; en de wenken aan hen, die, óf op statelijke soupés denzelven schenken, óf er tegenwoordig al mede dejeuneren (!) verdienen wel nadenken en behartiging. Wat

van den jenever waar is, is niet minder waar van dergelijke brasserijen en zwelgerijen: het einde draagt den last.

Van de stukken, die de *Volksode* ons aanbiedt, komen ons die: *het raadsel van den waren rijkdom*, naar aanleiding van *Spreuken XVIII: 7*, en *over de verpligting om den schijn des kwaads te vermijden*, het belangrijkste voor. Over de aankweeking, verhooging en duurzaamheid van het huiselijk geluk kan al niet veel nieuws meer gezegd worden. Dat het huiselijk geluk onmisbaar altijd daár het bestendigst bestaan moet, waar de Christelijke Godsdienst in waarheid gekend en gehuldigd wordt, zal wel boven alle bedenking zijn; doch de vijf in dat stuk opgegevene redenen, hoe waar ook op zichzelf, bevielen ons, in betrekking tot het onderwerp beschouwd, minder. Die punten zijn daarbij ook schraaltjes bewerkt. Wij eerbiedigen de waarheid; maar dat tweede punt, *het geloof in eenen volkomen Middelaar*, staat hier eenigzins vreemd tusschenbeiden: over het geloof aan God en het vertrouwen op zijne wijze, vaderlijke en liefderijke Voorzienigheid, dat anker op de zee van rampspoed en tegenheden, waarmede de huiselijke kring zoo vaak te worstelen heeft, wordt geen woord gesproken.

De opgerakelde vernuftsvonken, ontleend aan spreukrijke Schrijvers van vroegere eeuwen, schitteren nu en dan verrassend en schoon.

Wat ter bladvulling wordt gegeven, is, als zoo eene voorbijgaande, terloopsche toespraak van den *Volksode*, doorgaans zeer nuttig: zulke korte gezegden maken indruk. Rec. kan niet wel, en hij zoude ook voor deze aankondiging te breedvoerig worden, nagaan, uit welke Schrijvers hier en daar zoo al de Aphorismen genomen zijn; maar buiten de spreuken en korte gezegden, zoo gepast in alle omstandigheden en betrekkingen van het burgerlijke en huiselijke leven, welke HOOFT, SPIEGHEL, CATS, DE BRUINE EN anderen leverden, herinnert hij, om niet van BENJAMIN FRANKLIN te gewagen, aan wien de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* heeft gedacht, om, door de verspreiding van de keur zijner Schriften, nut te stichten, den *Volksode* aan het reeds eene eeuw heugend werkje van SCHUT, *Tweeduwizend zinnelijke Spreuken en Sententiën*, waaruit vrij wat op te rakelen is, dat op zijn verder pad, om dezen en genen eens een goed woord te zeggen, van dienst zoude kunnen zijn. Het is hem zeer wel toevertrouwd, uit deze voorraadschuur het

beste, smakelijkste en voor het welzijn der ziele nuttige te kiezen, b. v. dergelijke:

De zonde is niet zoo hatelijk als de ontschuldiging derzelve voor God.

Hadden wij van binnen geen' oorlog, wij zouden buiten meer vrede hebben.

Een dronkaard koopt voor zijn geld zotheid, ongezonderheid, armoede, schande en eene knagende consciëntie.

Als de beurs ligt wordt, wordt het hart zwaarmoedig.

Die iets bewaren wil, bewaart nooit iets beter dan zichzelf en God in hem. — En meer andere.

Om van onze Engelsche naburen niet te gewagen, kunnen wij den *Volksode*, tot datzelfde doel, aanbevelen, wat bij (om slechts sommigen te noemen) GELLERT, MENDELSSOHN, ENGEL, HERDER, JEAN PAUL EN PESTALOZZI wordt aange troffen, en waartoe de *Alemannia, oder Sammlung der schönsten und erhabensten Stellen aus den Werken der vorzüglichsten Schriftsteller Deutschlands, zur Bildung und Erhaltung edler Gefühle*, handleiding geven kan. JOHANN CASPAR LAVATER's verzamelde en nitgegevene *Lessen der Wijsheid* bieden hiertoe ook rijke stof; terwijl wij den *Volksode* wel durven aanraden, eens in te zien de *Keur van Nederduitsehe Spreekwoorden en dichterlijke Zedelessen*, uitgegeven door J. F. WILLEMS. Wil hij het proza dan eens met iets dichterlijks afwisselen, zoo zijn b. v. de spreuken:

Die een ambacht heeft geleerd,
Krijgt de kost waar hij verkeert.

Veel verdoen en weinig winnen
Is 't verderf voor huisgezinnen.

Kleine winsten, wèl gespaard,
Daar is 't dat men best meê vaart.

Na het spel
Twist en hel.

Wilt gij bemind en eerlijk leven,
Ik wil u dan een' regel geven.
Vier dingen dient gij wèl te weten:
Geleden onregt haast vergeten,
Ontvangen weldaân wèl gedenken,
Geen mensch door achterklap te krenken,

En hebt gij lust uw leed te wreken,
 Zoo gaat en betert uw gebreken,
 Want een, die betert zijnen staat,
 Doet leed den genen, die hem haat.

en vele, in dit bundeltje voorkomende, mogelijk niet ongeschikt.

En hiermede hebben wij nu over den afgelegden togt van den *Volksode* genoeg gezegd. Het ga hem wel! De ontmoeting, die hij met ons op zijnen weg heeft gehad, beschouwe hij als eenen belangstellenden wenk, als eene minzame mededeeling; vindt hij in het gezegde iets goeds en dat nadenken verdient, hij doe er dan zijn nut mede; en hoewel hij nooit dan met welgevulde handen zijne driemaandelijksche togten aanvaardt, zoo mogen hem toch, door dit onderhoud, nog eenige meerdere aanwijzingen gedaan zijn, om den mensch aan zijne bestemming te doen beantwoorden, welke, gelijk MOZES MENDELSSOHN zegt, deze is: de waarheid te kennen, de schoonheid te beminnen, het goede te begeeren en het beste te doen.

Proportie van het menschelijke Ligchaam, volgens uitmeting op de Antiëken, door A. G. VAN SCHOONE. Te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart. 1841. In gr. 8vo. 24 bl. f 2-25.

Voor hen, die het belangrijke werk van den Heer M. J. VAN BREE, in leven eerste Professor bij de Akademie der schoone Kunsten te *Antwerpen*, naar zijne teekeningen in steendruk gebragt en uitgegeven, bevattende studiën en beelden naar voorname Antiëken, ten dienste van hen, die de Teekenkunst beoefenen, niet bezitten, is deze uitmeting, voor de kennis van de Proportiën van het menschelijke Ligchaam, zeer dienstig. Alles, de Platen en de Verklaring derzelven, beveelt zich door zuiverheid en duidelijkheid aan, en voor de studie van het menschenbeeld kunnen deze uitmetingen tot veel nut en gemak verstrekken. — Daar op eene correcte teekening en oefening naar de Antiëken niet genoeg kan worden aangedrongen, zoo is iedere poging, en dus ook deze, om dezelve aan te wijzen en te bevorderen, prijzenswaardig.

VERTAALDE ROMANS.

Wij hebben vroeger meermalen de aanmelding en korte beoordeeling van eenige dezer soort van geschriften bijeengetrokken, en wenschen zulks ditmaal weder eens te doen. Juist hebben wij er een negental aan te kondigen, hetgeen alzoo met dat der Muzen overeenkomt; waarmede wij nogtans in het geheel niet zeggen willen, dat al deze Romans de Zanggodinnen waardig zijn, gelijk uit ons verslag ook wel zal komen te blijken. Omdat wij geene de minste keus hebben in de volgorde, laten wij de Schrijvers (er is ééne Schrijfster bij) alphabetisch defileren.

De eerste plaats komt diensvolgens toe aan:

De Voorspelling van Libussa. Geschiedkundig Romantisch Tafereel, van L. BECHSTEIN. Naar den tweeden Hoogduitschen Druk. 11 Deelen. Te Amsterdam, bij P. J. W. de Vos. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 432 bl. f 4-80.

Deze Roman, die aan een gedeelte van de geschiedenis der Hertogen van *Boheme* in de 11de eeuw wordt vastgeknoopt, is niet zonder levendigheid geschreven. Dat hij in het oorspronkelijke twee (of welligt meer) uitgaven beleefde, is echter aan geene uitstekende voortreffelijkheid van bewerking te danken; veelmeer, denken wij, aan den naam des Schrijvers, die thans in de mode is, gelijk vroeger *RELLSTAB* en nog vroeger *SPINDLER* en anderen hunnen tijd gehad hebben. Het is er echter mede zoo als met den naam van vroeg opstaan, want wij zien niet, dat dit verhaal iets bijzonders boven vele andere heeft, en vinden er dat meesterstuk niet in, dat de Vertaler er in aantrof. Onze natie is, gelooven wij, nog niet zoo hoog ingenomen met allerlei ijselijkheden, listen en gruwelen; het wonderbare wordt hier en daar gebezigd zonder latere opheldering, zoodat de Roman op eenige plaatsen nagenoeg op het gebied der eerbare *Moeder de Gans* treedt; en de eigennamen mogen zoo Boheemsch zijn, als zij willen, onze keel kan ze niet uitspreken, b. v. *Wrsch*. Op de kennis, zeden en gewoonten der elfde eeuw wordt ook nog al eens inbreuk gemaakt; zoo gelooven wij niet, dat een edelman van dien tijd zoo veel kennis van de *apocryphe* Bijbelsche geschiedenis gehad

zal hebben, om te kunnen zeggen: »De Bohemers zullen ons toch geene Judith zenden, gelijk de Joden tot Holofer-nus." (D. II. bladz. 134). Evenmin heeft eene *Boheemsche* vorstin toen kunnen zeggen: »Niet als om de Grieksche Helena zullen om mij steden en dorpen vernield worden." (D. II. bladz. 135.) In het getrouw in acht nemen van zulke schijnbare kleinigheden zit het fijne van den Historischen Roman meer, dan in eenige liefdesgevallen, situatiën, zonderlinge lotgevallen, en dergelijke, aan een gedeelte der geschiedenis te verbinden. Van alles, wat de geschiedenis uit een Romantisch oogpunt bruikbaar aanbod, heeft ВЕСН-STEIN niet eens gebruik gemaakt; b. v. dat ЮГНА den togt naar het leger des Keizers tot het beproeven eener verzoening gedaan heeft *met haar kind*, waarvan veel partij ware te trekken geweest. Toen de Schrijver zeide (D. II. bladz. 148): »de matte blikken des ouden *Boleslavs* begonnen zich te verlevendigen," vergat hij, reeds lang verhaald te hebben, dat dezen Vorst de oogen waren uitgestoken; en wat dies meer zij.

De vertaling is niet boven berisping. Dit punt *beroerende*, (aarakende, *berührende*, D. I. bladz. 4), kunnen wij niet nalaten op te merken, dat verscheidene Germanismen *zich* (elkander, *sich*, D. II. bladz. 189) hier ontmoeten, zoodra het boek *zich opent* (*sich öffnet*, geopend wordt, D. II. bladz. 122) en dat Rec. te zeer zijne moedertaal *lievende* (*liebende*, beminnende, D. II. bladz. 37) is, om te wenschen, dat de Vertaler zich andermaal in de armen des *lasters* (*Laster* beteekent ondeugd, D. II. bladz. 42) werpe, met (D. I. bladz. 196) eene *nederige maagd* te schrijven, waar hij, het Hoogduit-sche *niedrige Magd* voor zich hebbende, *geringe dienst-bode* had moeten vertalen, en van *nederige* geboorte (D. I. bladz. 198) te spreken, waar hij eene lage, onedele be-doeld vond.

Weilde de blikken (D. II. bladz. 44) is eene dubbele fout. Eene kluchtige misstelling vindt men D. I. bladz. 217: »Een »verschrikkelijk *schoon spel* bood zich aan het oog des Rid-»ders." Dit *schoon spel* bestond daarin, dat drie kamerheeren aan de poort waren opgehangen. Het zal dus wel *schouw-spel* moeten zijn. Wat besteedt men toch weinig zorg en naauwkeurigheid aan het uitgeven van *zulke* vertalingen van *zulke* boeken. Nu, het eene past bij het andere.

Beter is:

De Gouvernante; door de Gravin VAN BLESSINGTON. Naar het Engelsch. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. 1842. In gr. 8vo. 309 bl. f 3 - 20.

Deze Gouvernante is een fatsoenlijk meisje, in weelde opgevoed, maar door het verlies van haar vaders vermogen genoodzaakt, zich door de opvoeding van kinderen een bestaan te verschaffen; te meer, daar zij niet tot last wilde zijn, eerst van eene tante, later van eenen edelen Kwaker, die de hulpelooze wees opnam en verzorgde. Zij komt in verschillende huisgezinnen, van welke sommige, vooral het eerste en laatste, niet met zeer uitlokkende kleuren worden geteekend; en wanneer, zoo als het schijnt, de Schrijfster zich ten doel heeft gesteld, het lot dier ongelukkige Gouvernantes te teekenen, over welke JONATHAN in zijne *Haarlemsche Courant* zoo waar en zoo aandoenlijk spreekt, dan heeft zij, zonder de zaak te overdrijven, haar oogmerk bereikt. Een aanzienlijk edelman, die de Gouvernante reeds in hare eerste betrekking leerde kennen en beminnen, wordt ten slotte haar echtgenoot, nadat, volgens een zeer gemakkelijk middel der Romanschrijvers, een rijke oom in Indië haar een groot vermogen heeft nagelaten. Nieuws van vinding of voorstelling is in dezen Roman weinig; hij boeit niet sterk, maar verveelt ook niet. De Schrijfster kent de Engelsche zoogenoemde fatsoenlijke wereld van nabij, doch kan zich ook in de mindere klassen der maatschappij goed verplaatsen. Het verhoor b. v. van DENIS O'LEARY, bij den vrederegter, is uiterst natuurlijk geteekend. Het een en ander, vooral het tusschen de hoofdpersoon en Lady AXMINSTER voorvallende, zou men minder waarschijnlijk kunnen achten. Stijl en vertaling geven tot geene bijzondere aanmerkingen aanleiding.

Een' nieuwen Roman van eenen der bekendste Schrijvers van den tegenwoordigen tijd treffen wij aan in:

De Familie Beaufort, of nacht en morgen in het menschelijk leven; naar het Engelsch van E. L. BULWER. III Deelen. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 837 bl. f 8 - 50.

Het talent van BULWER, waardoor hij zich eene Europeesche vermaardheid heeft verworven, verloochent zich in dit

werk wederom in geen en deele. Ofschoon zijne karakters niet altijd nieuw zijn, maar dikwijls vele overeenkomst hebben met die, welke hij vroeger heeft ten tooneele gevoerd, en, gelijk de Vertaler wèl opmerkt, *FANNY* in dezen Roman gedurig *NYDIA* uit *de laatste dagen van Pompeji* herinnert; zoo weet deze *Engelschman* altijd te boeijen, en, in tegenstelling met de meesten zijner landgenooten, is hij bijna nooit langwijlig. Veel behoeven wij overigens van deze familiegeschiedenis niet te zeggen. Goede waar prijst zichzelf, en dat nog meer, wanneer het voorkomen zoo net is, als waarvoor de uitgever heeft gezorgd. Men achte dit niet te gering. Het oog wil, naar het spreekwoord, ook wat hebben, en een werk van smaak behoort met smaak te worden voorgediend.

Een geheel andersoortig boek is:

Darcy. Door Kapitein GLASCOCK. Uit het Engelsch. II Deelen. Te Medemblik, bij L. C. Vermande. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 400 bl. f 4 - :

Een Zeeroman, in den trant van *COOPER* en anderen; wel niet geheel vrij van de langdradigheid, waarmede men ook het levendigste onderwerp, en levendig is inderdaad het scheepsleven, uitputten kan, maar over het geheel zeer onderhoudend geschreven. De ontkenning der geschiedenis, de vlugt der hoofdpersonen, de verwisseling van *DARCY*'s vader met een ander, enz. is wel wat al te zwaar om te gelooven; maar men moet in deze soort van schriften het »hiet al te laauw lemél, zou Mijlheer de Kapitein *MOLTAGUE* zeggel.” Hij vergeet echter wel eens zijn spraakgebrek, en noemt nu en dan de *n*. Maar waarom moet de kok, die op het vignet van het Iste deeltje de »aalgebralde soep zit optevretel,” een neger zijn? Dit schijnt ten gevolge van een misverstand ten opzichte van den tekst te wèzen. Er staat: »de kok was reeds een man van de kleur”; *D. I. bladz. 160*. Doch dit wil niet zeggen, dat hij een neger was; zulks zou niet passen op het voorafgaande: »De schuldige werd na door den korporaal in de kajuit gebragt. Het gelaat van den kok onderging geene verandering;” dat wil zeggen: hij zag reeds rood ten gevolge van zijn beroep, en bloosde dus niet van verlegenheid.

Als historisch Romanschrijver van eene zeer vruchtbare

en vlugge pen heeft zich in de laatste jaren doen kennen de Schrijver van

De Partijganger. Een Verhaal uit de Godsdienstoorlogen in Frankrijk; naar het Engelsch van G. PAINE RAINSFORT JAMES, Esq. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1841. In gr. 8vo. 352 bl. f 3 - :

HENRI DE CERONS, de partijganger, hoofdpersoon in dezen Roman, is een krijgsman, die gedurende de Godsdienstoorlogen in *Frankrijk* in de zestiende eeuw, onder den Prins VAN CONDE en den Admiraal DE COLIGNY, in het Protestantsche leger tot eenen hoogen rang opklimt. Het verhaal zijner lotgevallen en ontmoetingen eindigt, als naar gewoonte, met het huwelijk van dezen held der geschiedenis met de beminde zijner jeugd, en met beider ontkoming aan de gruwelen van den *Bartholomeus*-nacht. Het verhaal is niet zoo langdradig, als men dat vooral van het begin der Romans van JAMES gewoon is. De vertaling wordt ontsierd door eenige taalkundige onnaauwkeurigheden, gelijk de verwisseling van *dan* en *als*, van *lag* en *legde*, enz.

Wij stappen van het gebied der geschiedenis over op dat der verbeelding, en uit *Frankrijk* naar *Engeland*, met:

De haat eener Moeder. Naar het Fransch van MICHEL MASSON. II Deelen. Te Amsterdam, bij M. H. Binger. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 535 bl. f 5 - 40.

De Schrijver van dezen Roman, door zijnen *Thaddeus de herrezene* aan onze landgenooten bereids niet ongunstig bekend, drukt in de opdracht aan zijnen vriend SAINTINE (Schrijver van den fraaijen Roman: *Picciola*) den wensch uit, dat hij een nuttig boek geschreven hebbe. Wij gelooven, dat hij zich daarmede mag vleijen, en dat de vertaler, die den titel: *de haat eener moeder* — gepast, maar van eenen onaangename indruk — voor den oorspronkelijken: *une couronne d'épines* heeft in de plaats gesteld, bij velen dank zal behalen, dit welgeschreven boek in onze taal te hebben overgebracht. De geschiedenis, ofschoon in gang en knoop genoegzaam de aandacht levendig houdende, is vrij eenvoudig, doch de verhaaltrant zeer belangwekkend, en met eene levendigheid van vernuft, van wendingen en op-

merkingen doorweven, waarin, men zegge wat men wil, de *Franschen* toch maar uitmunten. De karakters zijn zeer goed geteekend. Dat van den hoofdpersoon, een trotsch, eigenzinnig genie, die zich allerlei losbandigheid veroorlooft, omdat hij meent, dat zijne dichterlijke gaven hem daartoe vrijheid geven, maakt een scherp contrast met den bescheiden, beminnelijken DAVID SAVIOUR, die zichzelf geheel voor anderen opoffert, tot overdrijvens toe, waardoor dan ook vele rampen ontstaan, die, bij mindere overdrijving van een op zichzelf edel gevoel, zouden zijn achtergebleven. In JANE's voorbeeld ziet men, hoeveel beter eene verstandige, bedaarde genegenheid in het maatschappelijke leven tot waar geluk brengt, dan die opbruisende, onberadene drift, die men met den naam van liefde bestempelt. Meer zou het ons bevredigd hebben, wanneer het huwelijk tusschen RICHARD EN JANE niet ware tot stand gekomen, de laatste de echtgenoot van DAVID geworden, en de verdere loop der gebeurtenissen voorgesteld, als haar doende zien, hoeveel gelukkiger zij nu was, dan het involgen van onberedeneerden hartstogt haar zou hebben kunnen maken. Maar elk heeft zijne wijze van zien, en anderen zullen van oordeel zijn, dat JANE wel verdient, voor hare ligtzinnigheid gestraft te worden. Dat vinden wij ook, maar bejammeren, dat de arme DAVID er in deelt.

De overzetting zou meer te prijzen zijn, indien zij vrijer ware van *Germanismen*; een zonderling verschijnsel in een uit het Fransch vertaald boek. *Betrachten* voor *beschouwen* op ontelbare plaatsen, *beroeren* voor *aanraken*, *bodem* voor *grond*, *verdacht* voor *verdenking*, *gewisse* voor *zekere* (b. v. zij stelde er eenen gewissen roem in) enz. enz. Wat is dat nu? onkunde der taal? onachtzaamheid? of het in Nederlandsche woorden overbrengen van eene Hoogduitsche vertaling?

Van *Germanismen* krielt eveneens

De nieuwe Caesar. Een geschiedkundige Roman, naar het Hoogduitsch van F. STOLLE. II Deelen. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek, Jr. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 703 bl. f 6 - 80.

Wij noemen slechts: *omwisselen* (van geld), D. I. bl. 29; *snoest ik 500 Francs gebruiken*, (ongetwijfeld staat in het

oorspronkelijke *brauchte ich*, had ik noodig) D. I. bl. 32; *disch*, tafel, ald. bl. 43; *het weder maakt mij zorg*, (ik ben bekommerd over het weder) ald. bl. 149; *zij leve hoog (lebe hoch)* ald. bl. 236; *geld betrachten* (beschouwen), D. II. bl. 309 enz. Verstaat de man geen Hollandsch? of geen Hoogduitsch? of geen van beide?

Maar wij moeten ook iets van het werk zeggen. Even als in de Romans: *het jaar 1813*, en *Elba en Waterloo*, van denzelfden Schrijver, zoo ook is hier een gedeelte van NAPOLEON'S leven de hoofdzaak, waaraan eene familiegeschiedenis wordt vastgehecht. Een even vurig bewonderaar van den Franschen Keizer betoont STOLLE zich hier; zijne ingenomenheid grenst aan afgoderij, en *dit* zal geene algemeene goedkeuring vinden, gelijk het ook de onze niet vond, hoezeer de gloeiende afkeer van den buitengewonen man, waardoor zich onze natie in en nog lang na 1813 kenmerkte, eenigzins bedaard zij. De hoofdtooneelen uit NAPOLEON'S leven zijn: *de legerplaats te Boulogne* (1804), waarbij onder anderen het in zee zenden der vloot, zoozeer ontraden door den Admiraal BRUIX, wiens geoeffend zeemansoog eenen storm zag opkomen, welke aan zoo vele zeelieden door 's Keizers eigenninnige dwaasheid (die zelfs een STOLLE niet kan vergoelijken) het leven kostte; fraai is in dit gedeelte des werks de beschrijving der eerste uitreiking van het legioen van eer (15 Augustus 1804); voorts: *de Krooning*, die meesterlijk beschreven wordt, en *Austerlitz*, welke veldslag insgelijks als voor de oogen der lezers geschilderd staat. Niet alleen het openbare, maar ook het huiselijke leven van Keizer NAPOLEON wordt met uitvoerigheid en hooge ingenomenheid beschreven; tot het laatste laat de Schrijver den bekenden kamerdienaar CONSTANT in aanraking komen met zijne verdichte personen, aan welke de eerste het een en ander verhaalt.

De schrijftrant is zeer levendig en onderhoudend. Men zal, als gezegd, op verre na niet overal instemmen met het oordeel des Schrijvers over den buitengewonen man onzer eeuw, een' der buitengewoonsten van de Geschiedenis; en althans niet met hem des Keizers heilige spaarzaamheid van het leven zijner soldaten'' prijzen, daar NAPOLEON juist door geene menschenlevens te ontzien, en drommen op drommen te stapelen, zijne meeste veldslagen gewonnen heeft.

Dat de Vertaler, D. II. bladz. 305, het *zevengesternte des*

Orions heeft laten staan, bewijst, dat hij geen *astronomist* is. Nu, dat behoeft ook niet; maar *Orion* heeft het ongeluk, dat vooral Romanschrijvers en Poëten somtijds zoo wonderlijk met hem omspringen (*), dat een Vertaler er wel iets van behoorde te weten.

Wat *oest-penning* is, D. I, bladz. 150, weten wij niet. Het titelvignet van het eerste Deel stelt *NAPOLEON* voor aan het strand te *Boulogne* gedurende den storm, waarvan wij straks spraken. Volgens den tekst moest de wind naar het land toe waaijen; volgens het plaatje waait hij naar zee: volgens den tekst moest *NAPOLEON* blootshoofds staan, »want de storm had zijn' hoed weggesleurd, even als had de Oceaan een teeken zijner dwaze vermetelheid (om ter redding in zee te steken, toen het te laat was) willen terughouden''; op het plaatje heeft de Keizer het beroemde driekantje op.

Ons oog valt daar nog op de laatste bladzijde van het eerste Deel. Is het geschiedkundig waar, dat *FULTON* zijne ontdekking aan *NAPOLEON* medegedeeld heeft, deze er een groot belang in stelde, maar op het eenparig afkeurend rapport van eene benoemde Commissie de zaak liet varen, schoon ook nog daarna *vermoedende*, dat er iets groots achter stak? Zoo ja, dan is het merkwaardig, en wat er gebeurd zou zijn, indien *NAPOLEON* stoombooten en vooral spoorwegen gekend had — dit levert veel stof tot nadenken. Maar zulks komt niet te pas in eene beoordeeling van eenige Romans; waarom wij terstond treden tot:

De Herberg op de heide. Tafereel uit de Geschiedenis van Ierland, van L. STORCH. Naar het Hoogduitsch, door STEENBERGEN VAN GOOR. III Deelen. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme. 1841. In gr. 8vo. Te zamen 922 bl. f 8 - 70.

In dit verhaal speelt de rampzalige toestand der *Ieren* en de herhaalde opstand aldaar, 1796—1798, de hoofdrol. Wij hebben alle medelijden met de rampen, waaronder dat eiland

(*) Onder anderen laat de Schrijver van *Broederhaat en Wraakzucht, of de belegering van Rotterdam*, den *Orion* (dien hij in *Arion* herdoopt), in den nacht NB. van den 17 Junij!! als een Cesar op zijnen troon pralen. Zie dat werk, D. III, bladz. 221.

door de *sinecures* der rijke *Engelschen* zucht, en met de armoede, die daar gedurig toeneemt, waartegen de *emancipatie* der Katholijken, zoo als wel te voorzien was, niet veel heeft kunnen doen. Maar zulks neemt niet weg, dat wij dezen Roman verbazend langdradig hebben gevonden. Enkele tooneelen, gelijk b. v. het oproer te *Dublin*, en de vermeende vermoording van den Lord-Stadhouder, en sommige beschrijvingen, zoo als van de *Giants-Causeway* in het tweede Deel, zijn fraai. Tot het vervelende draagt de alleronaangenaamste stijl niet weinig bij. Wij halen slechts ééne zinsnede aan; dezulke zijn overal te vinden: »Meer »somber, dan weemoedig gestemd, had hij eindelijk de poort »van het park bereikt en trad door de reeds herfstachtig »gekleurde wandellanen naar eenen kleinen heuvel, van wel- »ken hem onder eene hooge groep boomen, die in het me- »lancholische maanlicht was gehuld, hetwelk de statigheid »van zulk een oord niet weinig vermeerderde, het witte »marmer tegenschemde, waaronder het stoffelijke overblijfsel van zijnen vader rustte, terwijl aan het einde van den, »naar het gedenkteken leidenden, hoofdweg de torens en »tinnen van het Gothische kasteel zichtbaar werden." D. I, bladz. 29.

Zonderling is het, dat in deze geschiedenis, die *in het laatst der voorgaande eeuw* zou hebben plaats gehad, aan eenen officier in den mond gelegd wordt (D. II, bladz. 101): »Denk niet minder aan het gezegde van onzen grooten zeeheld: »*Engeland* verwacht, dat ieder zijn' pligt zal doen." Men weet intusschen, dat NELSON dit beroemde gezegde eerst in 1805, bij den aanvang van den zeeslag bij *Trafalgar*, geuit heeft. Het gezegde zelf komt nog op meer plaatsen voor, maar minder bespottelijk, omdat NELSON er alleen hier bij genoemd wordt.

De pen van den Heer STEENBERGEN VAN GOOR had ons eene zuiverder overzetting doen verwachten. *Wij ons wederzien* (D. I, bl. 30); *welving* van het voorhoofd (ald. bl. 100); *vierdag* (ald. bl. 159); *zich bemoeijen* (voor *zich bezig houden*) met iets te verrigten, (D. II, bl. 120 en eld.); *vroegmaal* voor *ontbijt* (D. III, bl. 189 en eld.) zijn tastbare *Germanismen*.

Wij eindigen met eenen Roman, welks Schrijver zich niet noemt:

Antonio Garillas, de Rooverhoofdman uit de Pyreneeën. Schetsen uit den laatsten Spaanschen Burgerkrijg. Uit het Hoogduitsch. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1841. In gr. 8vo. 294 bl. f 3 - :

Zeer onderhoudend geschreven, en niet overal zoo belagchelijk, als de aanteekening bladz. 87, waar wij leeren, dat de muilezel het mannetje van het muildier is!!

Eene fraaije beschrijving van den *Fandango-dans*, die ons bleek, uit dit boek, bladz. 135 volg., te zijn overgenomen, lazen wij vóór eenigen tijd vertaald in een onzer Tijdschriften. Eene misstelling van den Schrijver, of van den Vertaler, is het, dat bladz. 284 de gemalin en dochter van eenen hoofdofficier van *Don CARLOS dienstboden* van diens gemalin genoemd worden; bladz. 293 staat beter: *hofdames*.

Met taalfouten en *Germanismen* is het weder raak. De vertaling komt kennelijk uit de hand van eenen onbedreven broeder van het gild. *Leeft wel*, bl. 267; *bejegenen* (voor ontmoeten), bl. 109; *gij weet, hoe het iemand bevalt (wie es einem gefällt, hoe iemand te moede is)*, wanneer hij den strik reeds om zijnen hals voelt, bl. 188; *had hij zich hunne zaak aangenomen (hatt er sich ihre Sache angenommen, had hij de verdediging hunner zaak op zich genomen)*, bl. 238; het *zich openen* van deuren, bl. 282, en vensters, bl. 258; de vrouwen in *hunne* vertrekken blijven, bl. 75; *sed, ohe! jam satis*. Zulke domme fouten verrukken, om met bl. 237 te spreken, het oog door de aangenaamste geuren!

Het belge onze Lezers niet, dat wij ditmaal eens iets meer van de vertalingen hebben gezegd en hier en daar het verkeerde aangewezen. Men schrijve dit niet toe aan vitzucht, of lust om op kleinigheden te vallen. Vertaalde Romans komen in allerlei handen; overzettingen, met *Germanismen* opgevuld, helpen, meer dan velen misschien denken, de zuivere Nederlandsche taal bederven. Daarom houden wij het niet voor ongepast, zulks eens aan te wijzen, en er tegen te waarschuwen. Daarom eindigen wij dit verslag met het overschrijven van een paar zinsneden uit de doorwrochte Verhandeling van den Heer W. DE CLERCQ, *over den invloed der vreemde Letterkunde op de onze*, bladz. 315 volg. »Er wordt over den invloed van *Duitschland* op onze taal ge-

› klaagd, vooral in die geschriften, die, onder den naam van
› vertalingen uit het Hoogduitsch, hunnen loopkring bij de
› talrijke Leesgezelschappen volbrengen, om eindelijk in de
› vergetelheid te verzinken, en in een volgend jaar door
› soortgelijke gewrochten weder opgevolgd te worden....
› Diegenen onder de Duitsche Schrijvers, die het ongeluk
› hebben om in handen der gewone Vertalers te vallen, moe-
› ten op de grofste mishandelingen staat maken. Niets is er
› toch gewoner, dan zich door de schijnbare gemakkelij-
› kheid, welke eene dergelijke vertaling aanbiedt, te laten
› wegslepen; doch de ware Taalkenner weet, welk het on-
› derscheid tusschen beide Talen is, en dat geene overzet-
› ting misschien moeilijker is, dan die van zuiver Hoog-
› in zuiver Nederduitsch.... Gemakkelijk ware het, uit het
› groot getal van dagelijks uitkomende boeken, menigvul-
› dige voorbeelden bij te brengen van dat ellendige woor-
› delijke vertalen uit het Hoogduitsch, en de menigvuldige
› wanstaltigheden op te merken, welke daaruit ontstaan.
› Men behoeft slechts daartoe dergelijke boeken op te slaan,
› om terstond deswege overtuigd te worden. Ja, in dit op-
› zigt is de invloed van *Duitschland* verderfelijk geweest.”

Deze opmerking zij niet geheel nutteloos voor onbedrevene
Vertalers en min voorzigtige Uitgevers!

De Schieringers en de Vetkoopers, Romantisch-dramatische Tafereelen uit de Geschiedenis van Friesland, in de XVde Eeuw; door Mr. A. VAN HALMAEL, JR. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1841. In gr. 8vo. 213 bl. f 2 - 80.

De Heer VAN HALMAEL, schoon zelf geen *Fries* van geboorte, behoort onder de ijverigste voorstanders en beoefenaars van Friesche Geschiedenis en Oudheden. Hij maakt deze studie dienstbaar aan zijne liefhebberij voor tooneel-poëzij, en verscheidene stukken, door hem in het licht gegeven, zijn aan de Friesche Geschiedenis ontleend. Ook in den bundel, die voor ons ligt, is dit het geval, en de bekende twisten tusschen *Schieringers* en *Vetkoopers* hebben den dichter de stoffe gegeven tot zijnen tegenwoordigen dramatischen arbeid. Hij heeft het hooge treurspel verlaten en

zich tot het dusgenoemde historiespel bepaald; gelijk men dat van den grooten SHAKSPEARE kent. Hij bestemde ze niet voor het tooneel; iets vreemds altoos voor dramatische dichtstukken, die, zoo het Rec. voorkomt, daarvoor altijd bestemd en geschikt moesten zijn. Doch wij hebben geen regt, om van den dichter iets anders te vragen, dan hij heeft willen geven, en moeten zijne stukken uit het standpunt beschouwen, waarop hij zelf ons heeft geplaatst. Wij verwachten dan ook hier niet dat hoogere in poëzij en bedoeling, hetwelk het treurspel kenmerkt; wij zoeken niet naar het vrees en medelijden opwekkende, dat de zedelijke schoonheid der tragedie uitmaakt. Het onderwerp zelf is geheel veranderd; eenheid van handeling, ja, wordt gevorderd, maar het is eene eenheid op veel uitgebreider schaal; zij bepaalt zich tot de eenheid der historie; het moet een afgesloten deel der geschiedenis zijn, niet uit die geschiedenis zelve eene bepaalde, afgezonderde handeling. Groote vrijheden ten aanzien van tijd en plaats worden vergund, en de dichter brengt ons van het eene deel des lands tot het andere naar willekeur over, en laat dagen, weken en maanden tusschen het eene tooneel en het andere, althans tusschen het eene bedrijf en het andere, verloop. Het historiespel wordt dus eene gedramatiseerde voorstelling van het eene of andere belangrijke gedeelte der geschiedenis, vooral wanneer, gelijk hier geschiedt, historische trouw op den voorgrond staat, en zelfs een wijsgeerig overzigt van de wijze, waarop *Friesland* aan de Hertogen van *Saksen* gekomen is, bedoeld wordt.

Men zou kunnen vragen, of dit laatste doel aan de bewerking der stukken, als drama's, niet geschaad heeft, en of het dichterlijke onder het historische niet wel eens wat veel geleden heeft. Over het algemeen echter heeft Rec. deze stukken met veel genoegen gelezen. Het dramatiseren der geschiedenis is den Heere VAN HALMAEL zeer goed toevertrouwd; hij houdt de aandacht en belangstelling bezig, schrijft, gelijk bekend is, zeer goede verzen, teekent de karakters met juistheid af, en bezit alzoo vele vereischten, die hem in zijne onderneming moeten doen slagen. Niemand, die eenigzins met de geschiedenis bekend is, en zich in den tijd weet te verplaatsen, zal dan ook deze stukken onvoldaan ter zijde leggen. Men zal niet verwachten, dat

Rec. van deze stukken eene dorre schets zal geven. Zijne lezers zouden daaraan weinig hebben, en de dichter zou zich kunnen beklagen, dat daardoor een slecht denkbeeld van zijne historiespelen werd gegeven. Het eerste draagt den titel: *de twist om Bolsward*; het tweede speelt vier jaren later en heet: *Friesland in 1498*. In beide speelt GOSLIEK JONGHAMA de hoofdrol; en beide behooren tot elkander, omdat men in het laatste vervuld ziet, wat men in het eerste reeds heeft zien voorbereiden, de vestiging van het gezag des Saksischen Hertogs in *Friesland*, ten gevolge van de list en baatzucht van JONGHAMA, die geene offers, zelfs niet dat van de onafhankelijkheid des vaderlands, te groot rekende, zoo hij zijn doel, heerschappij voor zichzelve, slechts bereiken mogt.

In het karakter van dezen GOSLIEK JONGHAMA komt het Rec. voor, dat eene der poëtische fouten dezer stukken gelegen is. Geschiedkundig moge het getrouw zijn geteekend; als hoofdpersonaadjc voldoet hij niet. Hij boezemt geene genoegzame belangstelling in. Egoïsme en baatzucht is de groote karaktertrek, die hem kenmerkt. Maar deze doet hem dikwijls eene zoo ellendige rol spelen, dat men zich met onwil van hem afwendt, en in zijne laagheid zelve is niet genoeg, wat belang inboezemt. Uit een dichterlijk oogpunt beschouwd, is dus dit karakter mislukt. Dit heeft, dunkt ons, op de teekening ook van andere personen eenen nadeeligen invloed gehad, en b. v., zoo het Rec. voorkomt, aan het karakter van BOCKE HARINXMA iets weifelends gegeven. Het is, alsof de dichter gevoeld heeft, dat deze veel meer, dan zijn zwager GOSLIEK, de belangstelling moest trekken, en dat hij daarom zichzelve bedwongen heeft, en hem zooveel mogelijk weder op den achtergrond heeft zoeken te brengen; hetgeen vooral in het tweede stuk plaats heeft. Zoo kan het ook geschiedkundig waar zijn, dat FOOCKEL HOTTINGHA eerst aan TJERCK JUWINGHA verloofd is geweest, en naderhand de vrouw is geworden van JUW BOTNIA; voor de poëtische schoonheid van het drama is deze afloop toch niet gunstig, en zoo getrouw behoeft de dichter zich toch ook wel niet aan de geschiedenis te binden.

Op het voorbeeld van SHAKSPEARE heeft de Heer VAN HALMAEL de poëzij hier en daar met proza afgewisseld, en dat wel daar, waar de ten tooneele gevoerde personen lie-

den uit het volk zijn, en dus eene minder deftige taal moeten spreken. Deze vermenging van poëzij en proza, in het eigenlijke treurspel stellig af te keuren, is in het drama misschien minder verwerpelijk. Gemakkelijk evenwel is het niet, om dit proza op eene goede manier in het gedicht in te vlechten. SHAKSPEARE was vooral niet minder blijspel-dichter, dan *tragicus*, en wist aan die prozaïsche tooneelen eene levendigheid, geestigheid en oorspronkelijke luim bij te zetten, waardoor wij ze dikwijls niet minder bewonderen, dan de ernstiger tooneelen. Het komt Rec. voor, dat de Heer VAN HALMAEL deze gave te veel mist, en dat daardoor de proza-tooneelen de minste zijn, en niet die losheid en gemakkelijheid, die puntigheid en eigenaardigheid hebben, die ons het gemis der poëzij vergoeden.

De dichter houde ons deze aanmerkingen op de hier geleverde stukken ten goede. Rec. heeft ze, ondanks dezelve, met veel genoegten gelezen, en maakt hem slechts opmerkzaam op datgene, wat bij eene herhaalde proeve ware te vermijden en te verbeteren.

In de voorrede verdedigt de Heer VAN HALMAEL zich tegen aanmerkingen, op zijne vroegere stukken gemaakt. Rec., die vroeger geen stuk van den dichter in eenig tijdschrift beoordeelde, behoeft zich dus ook het hier gestelde niet aan te trekken. Alleen komt het hem voor, dat die verdediging niet overal even geldig is. Wanneer men den Heer VAN HALMAEL voorwerpt, dat hij soms der taal geweld aandoet; als hij zegt: zich wreken *van* den smaad, zich *van* iets beklagen, dan is het niet voldoende, dat hij zich op enkele voorbeelden van groote mannen beroept. Ook deze konden dwalen en hebben reeds gedwaald; hij moest bewijzen, dat de zamenvoeging met den aard der taal en de beteekenis der woorden overeenkomstig was. Omdat men misschien op eene enkele plaats in de oude Schrijvers *nulli* voor *nullius* of soortgelijke leest, zou men daarom ophouden te beweren, dat dit eene grove taalfout ware? Omdat de Heer VAN LENNÉP, een uitstekende kenner van onze taal, en haar meer, dan menig ander, meester, zich eene enkele maal een Gallicisme laat ontvallen, is dit daarom goed te keuren of na te volgen? Rec. blijft het er dan ook voor houden, dat de vroeger berispte uitdrukkingen voor het minst niet verkieslijk zijn te achten.

Op het titelvignet is de houding van sommige personen ongelukkig uitgevallen. Ten slotte bevelen wij de lezing van deze stukken aan de vrienden van dramatische poëzij van harte aan.

Gedachtenisrede aan wijlen den Nederlandschen Dichter ADRIAAN VAN DER HOOP, JUNIOR, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Correspondent der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, Lid van eer en verdiensten van verschillende kunst- en letteroefenende Genootschappen; overleden den 4 November 1841, te Rotterdam; gehouden in de Letterkundige Maatschappij, Verscheidenheid en Overeenstemming, op Vrijdag den 17 December 1841; door G. DE MEIJER. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1842. In gr. 8vo. 59 bl. f : - 75.

De Maatschappij: *Verscheidenheid en Overeenstemming*, te Rotterdam, kweet zich van eenen betamenden pligt, toen zij na den dood van den Dichter VAN DER HOOP besloot, om zijne nagedachtenis in eene plechtige zamenkomst te vieren. Hij verdiende zulk eene hulde, en zij werd hem waardiglijk toegebracht in eene vereeniging, wier Voorzitter hij was, en tot wier bloei hij ijverig medewerkte. De taak, om bij deze gelegenheid het woord te voeren, werd aan den Heer DE MEIJER opgedragen, die zich daarvan gelukkig kweet. Hij noemt zijn stuk eene Gedachtenisrede aan (liever over) den Dichter. Uit dat oogpunt hebben wij haar dan ook te beschouwen. Wij verwachten hier geene eigenlijke lofredede, ook geene opzettelijke en grondige kritiek van des Dichters werken; eene herinnering van datgene, wat hij was en gedaan heeft, zietdaar, wat de Redenaar wilde geven, en wat hij ook gegeven heeft. Hij doet ons zien, hoe VAN DER HOOP, door neiging tot andere bezigheden geleid, door omstandigheden in handelsbetrekkingen geplaatst, door eigene studie zich vormde, en eene menigte van kundigheden verzamelde, die voor de ontwikkeling van zijn dichtertlijk talent van groot belang waren. Dat ook hier, gelijk elders, de loftrumpet wel wat hoog wordt gestoken, zal men lig-

telijk vergeven, maar bij onpartijdige waardering niet kunnen nalaten op te merken. Rec. althans vereenigt zich geheel met de woorden van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, in zijne aanspraak aan de leden der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, bl. 17: »Van eene geleerde beoefening zijner moedertaal maakte hij veel werks; of hij echter haren rijkdom zoo zeer in zijne magt had, en daarvan zoo gelukkig wist gebruik te maken, als zijn bekwame Lijkredenaar, de Heer DE MEIJER, ons verzekert, is, naar mijn oordeel, niet boven allen twijfel verheven''; waarna de Redenaar, ten bewijze, de zonderlinge woordkoppelingen aanvoert, waarin VAN DER HOOP smaak vond. Evenzoo kan Rec. niet instemmen met hetgeen de Lijkredenaar over het veelvuldig uitgeven van dichtwerken door VAN DER HOOP zegt, en ook daarbij zij het hem geoorloofd, de woorden van Prof. SIEGENBEEK tot de zijne te maken, »dat hij, naar mijn oordeel, voor zijnen roem bij tijdgenooten en vooral bij de nakomelingschap beter gezorgd zou hebben, indien hij sommige zijner dichtstukken nooit in het licht gegeven, en aan de meeste, vóór de uitgave, meer de beschavende hand gelegd en vele dartele loten door het snoeimes had weggenomen."''

Doch wij duiden dat aan het vriendschappelijk gevoel van den Redenaar niet ten kwade, en bevelen liever de lezing van deze Gedachtenisrede van harte aan. Wil men eene proeve van den stijl, wij schrijven eenige regelen uit, bl. 36: »Nog verbeelden wij hem ons — bij gemis van een welgelijkend afbeeldsel — met die rijzige, breedgeschouderde en zwaarlijvige gestalte, en met dien hem eigenen eenigzins schommelenden gang, onze Leeszaal blijmoedig te zien binnentreden. Nog schijnt het ons toe, als bekleedde hij dezen thans, helaas, ledigen zetel, met dat open en vol gelaat, waarop de schoonheid der jeugd hare sporen achterliet, die blaauwe en helder blikkende oogen, waarin eene opregte ziel zich spiegelde, die bij openbare voordragt lichtstralen uitschoten — nu eens als bliksemschichten en dan weder als liefelijke zonneglansen, kennelijk aangeduid door zware wenkbrauwbogen, als tolken van de hartstogten des innerlijken gemoeds; — dat ronde en hooggewelfde voorhoofd, waarover diepe zin lag uitgespreid, en waarop eene kruin van donker bruine lokken zich welstandig verhief; dien gezonden blouwen die hooggekleurde wangen, met dien beurtelings ernstigen

en vriendelijk lagchenden mond; die vaste doch wat poog ik, T., VAN DER HOOP's stoffelijk beeld voor u te maken?" enz.

Rec. stapt daarmede van de Gedachtenisrede af, om nog een woord te zeggen over eene noot op bl. 54, die persoonlijk tegen hem en ook tegen dit Tijdschrift gerigt is. Kort na VAN DER HOOP's overlijden, zegt de Heer DE MEIJER, kwam hem een Maandschrift in handen, waarin zijne *Feesttoonen* bij 's Konings inhuldiging niet alleen strengelijk werden beoordeeld, maar Recensent zich onder veel afkeurends de uitdrukking veroorloofde: VAN DER HOOP gaat niet vooruit. De Heer DE MEIJER neemt vervolgens iets terug van zijn gezegde, dat men zou kunnen aanmerken, dat VAN DER HOOP, schoon reeds langdurig ziek zijnde, waarschijnlijk echter nog onder de levenden behoorde, toen Recensent dit oordeel nederschreef. Hij had hier, in plaats van *waarschijnlijk*, gerust *zeker* kunnen zetten; want een Maandschrift, dat op den eersten November 1841 in het licht verschijnt, dient wel vóór den vierden November (den dag, waarop VAN DER HOOP stierf) geschreven te zijn! Als de Heer DE MEIJER verder meent, dat eene hoogst onkiesche beoordeeling van het laatste werk van VAN DER WILLIGEN vermoedelijk wel van denzelfden bekenden Recensent is, wien hij eenen laaghartigen, in het duister wroetenden beoordeelaar noemt, zoo diene hem tot teregtwijzing, dat hij zich deerlijk vergist. Rec. laat de verdediging der beoordeeling van het werk van VAN DER WILLIGEN aan den beoordeelaar over. Hij zal er niet in beslissen; want hij heeft het werk niet gezien, veel minder gerecenseerd. Of nu op hem, dan of op VAN DER WILLIGEN's Recensent de fraaije epitheta van laaghartig enz. zijn gemunt, is hem vrij onverschillig, hoewel hij ook daarin dat laaghartige niet kon vinden. Of hij bij VAN DER HOOP bekend was, weet hij niet; wel, dat bij VAN DER HOOP niet kende, hem zelfs nooit gezien had, in geene de minste betrekking tot hem stond, noch iets van zijne omstandigheden, van zijne ziekte of anders wist. Rec. heeft meer dan één werk van VAN DER HOOP beoordeeld, en daarbij telkens op het goede zijner stukken zoowel, als op het verkeerde gewezen. Partijdigheid kon daarbij in geene aanmerking komen. Hij behoort niet tot degenen, die dichterlijken roem najagen, maar acht zich toch bevoegd, om als *criticus* op te treden; terwijl hij zich tevens bewust is, dat hij zich niet schuldig maakt aan den hoogen en meesterachtigen toon, waardoor zich vele beoordeelingen, vooral over Dichters en dichtstukken, in het hier zoo hoog geprezen Maandschrift, *de Gids*, onderscheiden, hetwelk VAN DER HOOP's verdiensten in den laatsten tijd waarlijk niet gunstiger beoordeelde, dan in ons Maandschrift is geschied. De Heer DE MEIJER had zich zijnen in het wilde gedanen uitval kunnen besparen.

BOEK BESCHOUWING.

Commentatio Theologica, de ideis et rebus in facto positis in re Christiana apte conjungendis, quam — pro gradu Doctoratus — publico examini submittit L. S. P. MEYBOOM. Groningae, J. B. Wolters. 1840. formâ 8vâ. XVIII et 191 pag. f 2-:

De Dissertatie van den Heer MEYBOOM verdient, naar ons oordeel, eene der eerste plaatsen onder de belangrijke proefschriften, welke in de laatste jaren aan onze vaderlandsche Akademiën zijn verschenen. Zij verdient die, *en* om het onderwerp, dat diep ingrijpt in den aard en het wezen der Christelijke Openbaring, *en* om de wijze van bewerking, die juist geschikt is om de belangrijkheid der zaak in het regte licht te plaatsen, *en* bovenal om de vereeniging van echt Christelijken en wijsgeerigen geest, die ons hier terstond in het oog valt. Dat de studie der wijsbegeerte eene lievelingsstudie van den Schrijver was, is ons reeds uit zijne verhandeling »*de perfecto sapiente*” en vooral uit zijne *Commentatio de Hemsterhusii meritis* gebleken. Maar dat deze studie door hem als middel wordt aangewend, om de hooge waarde van het Evangelie des te meer in het licht te stellen, hiervoor geeft ons het proefschrift, dat thans voor ons ligt, een aangenaam bewijs. Voorwaar, zulke eerstelingen beloven eenen heerlijken oogst! — Om wat reden aan Rec. deze Dissertatie eerst zoo laat is toegekomen, weet hij niet: genoeg, zij ligt buiten hem. Hij had het stuk reeds vroeger met uitnemend genoegen gelezen, en met blijdschap gezien, dat zoowel in de *Godgeleerde Bijdragen*, als in het Groninger Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, eene uitvoerige beoordeeling en aanprijzing van hetzelfde werd gevonden. Den belangstellenden lezer, die uitvoeriger berigt aangaande deze Dissertatie verlangt, verwijst hij naar die beide Tijd-

schriften, en meent, na hetgeen daâr reeds is medege-
deeld, aan het oogmerk dezer aankondiging te kunnen
voldoen, door ook aan de lezers van *dit* Tijdschrift een
kort overzicht van den belangrijken inhoud dezes onderzoeks
mede te deelen.

Het is eene behoefte van den menschelijken geest — van
deze opmerking gaat de Heer MEYBOOM uit — om *en*
ideën te scheppen, *en* zaken te kennen, waarin die ideën
verwezenlijkt zijn. De mensch volgt noodzakelijk eene van
deze beide hoofdriotingen. De een rigt den geest op de
werkelijke, de ander op de ideale wereld; de een verdiept
zich in het zinnelijke, de ander in het onzichtbare; en
waar de een zich met bloot empyrische kennis vergenoegt,
tracht de ander tot hoog metaphysische begrippen op te
klimmen. Bij deze behoefte van den menschelijken geest
bepaalt ons de Schrijver in het *eerste* deel zijner verhan-
deling. Na in de inleiding dit verschil van rigting te heb-
ben aangeduid, zoo als het zich in het dagelijksche leven
en ook op het gebied van beeldende en dichtende kunst
openbaart, (hoe gaarne hadden wij deze ontwikkeling wat
uitvoeriger gelezen!) gaat de Schrijver over, om de sporen
van dit zelfde verschijnsel op te merken in het gebied van
wijsbegeerte en *Godsdienst*. — Eene keuze moettende
doen, bij den grooten rijkdom der zaak, zal hij ons het
eerste in de *Grieken*, het tweede in het *Joodsche* volk te
aanschouwen geven. Op de wijsbegeerte het oog slaande,
brengt hij hare verschillende hoofdriotingen onder de *Grie-
ken*, wat ook zeer gevoegelijk geschieden kan, tot *Idea-
lisme* en *Realisme* terug. Het Realisme openbaart zich in
de *Ionische* en atomistische, het Idealisme in de *Eleati-
sche* school; terwijl ANAXAGORAS en EMPEDOCLES (van
den laatsten zou Rec. het zoo zeker niet durven beweren,
daar deze hem voorkomt slechts zeer twijfelachtig te hebben
gevoeld, dat eene fysieke oorzaak der wereld niet vol-
doende was) zouden kunnen geacht worden den overgang
tusschen het eerste en laatste stelsel daar te stellen. De-
zelfde hoofdriotingen worden door den Schrijver aangewe-
zen in het vervolg van de geschiedenis der wijsbegeerte.

De verbinding van Idealisme en Realisme is, naar zijne meening, waarschijnlijk reeds in PYTHAGORAS, (mèt voorzigtigheid laat de Schrijver dit zoo disputabele en duistere punt onbeslist) zekerder echter in SOCRATES te aanschouwen. Voorts komt natuurlijk PLATO, en later de *Cynici* en *Stoïci*, aan de zijde van het Idealisme, ARISTOTELES daarentegen, gelijk ook later de school van EPICURUS en ARISTIPPUS, aan die van het Realisme te staan. — In een tweede Hoofdstuk wordt hetzelfde op een godsdienstig grondgebied aangewezen uit de geschiedenis der Joden. Beide rigtingen waren in MOZES vereenigd: terwijl de eenzijdige ontwikkeling der Realistische rigting zich in het volk meestal openbaarde. DAVID was de voorstander van het Ideale, SALOMO van het meer Reëele. Men zou den eersten met PLATO, den laatsten met ARISTOTELES kunnen vergelijken. En terwijl wij, na de scheuring van het rijk, het volk meer dan ooit aan het *uiterlijke* zien verslaafd, zien wij van de andere zijde de Profeten optreden, als handhavers van een meer geestelijk en ideaal beginsel. Na de Babylonische gevangenis zien wij het laatste geheel verdwijnen, ten zij men in de Alexandrijnsche Joden deszelfs laatste sporen wilde ontdekken. De rigting naar het uitwendige, door ESRA, NEHEMIA en anderen gevoed, bleef heerschen, en openbaarde zich onder Pharisceën, Sadduceën, Esseën in verschillende gedaanten. In de weinige betergezinden, die tijdens de geboorte van onzen Heer leefden, vooral in JOHANNES den Dooper, treedt nogmaals het ideale principe te voorschijn.

Dit gedeelte der Verhandeling van den Heer MEYBOOM, ofschoon slechts inleidend, meenen wij bijna het allerbelangrijkste te mogen noemen. De greep komt ons voor, voortreffelijk gekozen en — over het geheel gelukt te zijn. Verschillende mannen, welke hier worden genoemd, zouden wij wel uit een ander oogpunt meenen te moeten beschouwen. Maar het gold hier eene classificatie *a parte potiori*; waarmede de Schrijver voor het overige volstrekt niet ontkent, dat ook de grootste Idealist in het wijsgeerige en godsdienstige Realistische elementen in zich had opgeno-

men, en omgekeerd. Dit onder het oog te houden, zal welligt menige bedenking tegen bijzonderheden kunnen afsnijden. — Een dieper intreden in de verschillende nuances en vormen, waaronder zich zoowel het Idealisme als het Realisme ontwikkelde, was misschien meer, dan wij hier naar billijkheid eischen en, voor het bepaalde doel des Schrijvers, verwachten konden, hoe belangrijk anders ook zulk een onderzoek mogt te achten zijn. Voorts zal de Schrijver het wel met ons eens zijn, dat het *eenzijdig* Ideale of Reëele altijd een gebrek is. Daarom zouden wij nog gaarne de lijst der mannen, die beide rigtingen in zich opnamen, en dit Dualisme, door de kracht van hun genie, voor zich in hoogere eenheid oplosten, wat grooter gezien hebben. Ons dunkt, GÖTTE en SCHILLER, schoon wel naar de eene of andere dezer rigtingen overhellende, stonden te gelijk boven dezelve; zoo ook PLATO bij de *Grieken*, zoo DAVID bij de *Hebreën*. Eindelijk mogen wij voor onze lezers de aanwijzing niet terughouden, dat de Schrijver eene ontwikkeling der nieuwere *historia philosophiae*, naar hetzelfde hoofddenkbeeld, gegeven heeft in zijne aangehaalde Commentatie over HEMSTERHUIS, blad. 120 en verv.

Doch wij moeten den Schrijver verder volgen. In de tweede *Sectio* van dit eerste Hoofddeel toont hij aan, *eerst*, dat deze behoefte werkelijk der menschelijke natuur eigen is, en ontwikkelt nu psychologisch, wat hij reeds historisch had te aanschouwen gegeven. Het dualisme der rigting van den menschelijken geest is uit het organisme zijner physische en psychische natuur te verklaren. De mensch zelf bestaat uit ziel en ligchaam. Zijn kenvermogen rigt zich zoowel op de zichtbare, als op de onzichtbare wereld. Hij behoort tot *twee* werelden, de stoffelijke en geestelijke. Zoo strekt hij zich dan beurtelings tot het reëele en tot het ideale uit. Maar — het wordt *vervolgens* aangewezen — eerst door de *vereening* van beide wordt aan des menschen hoogere behoeften voldaan. Immers die krachten, welke den mensch aanzetten, om beurtelings het eene en het andere te zoeken, zijn in hemzelven ten naauwste

vereenigd. Derhalve — doch wij laten liefst de woorden des Schrijvers zelve volgen: » *Quae cum ita sint, id quod huic naturae desiderio satisfacit, sit necesse est et sensibus percipiendum, et vero simul ita compositum, ut ideae inde possint erui maxime sublimes; sit porro tale, quod et contemplationis et imitationis sit objectum: quod pertineat tam ad ordinem realium, quam ad cogitabilem, in quo sit vita perfecta, cum hominibus ac Deo in mediâ rerum naturâ adspectabili, in quo denique singula haec elementa coäluerint ad unitatem, ad harmoniam perfectam, quam desiderat natura humana.* » Zoo er derhalve een persoon is, in wien de verhevenste ideën worden gerealiseerd, en ons te aanschouwen gegeven in den volmaaktsten reëelen vorm; zulk een persoon voldoet aan de innerlijkste behoeften der menschheid.

En aan die behoefte — het tweede Hoofddeel dezer Verhandeling herinnert en staft het uitvoerig — wordt door het Evangelie voldaan. Het Evangelie bevat de hoogste ideën, bevat de zuiverste realiteit, bevat beide ten naauwste vereenigd. Het eene zoo wel als het andere is in den persoon van CHRISTUS te aanschouwen. Dat het Evangelie (hier worden de uitspraken van hetzelfde vooral bedoeld) de hoogste ideën bevat van God — als geest, als licht, als liefde — (ideën, waarmede, gelijk hier duidelijk wordt aangewezen, die van geene enkele wijsgeerige school der Grieken kunnen vergeleken worden) — verder, van den mensch in zijnen aanleg, ontwikkeling en bestemming — eindelijk, van de vereeniging tusschen God en den mensch, als zijne hoogste gelukzaligheid, dit blijkt gemakkelijk. Neen, omtrent deze punten had even min de Mythologie als het Mozaïsme iets geleerd, dat in voortreffelijkheid vergeleken kon worden. Zoo geeft dan het Evangelie ons, van eene ideale zijde beschouwd, de hoogste bevrediging. — Maar niet minder van een' reëelen kant. In CHRISTUS geeft het ons deze hoogste ideën verzinnelijkt te aanschouwen. Immers, hij was *Dei imago, homo perfectissimus, conjunctissimus cum Deo*. In Hem aanschouwen wij Goddelijke magt, alwetendheid, heilig-

heid. Maar tevens was hij, in al zijne fysieke, intellectueele en moreele krachten, *mensch* gelijk wij; maar een Goddelijk mensch, zondeloos in *heiligheid* en *liefde*, in wien alle gaven van geest en hart tot in de hoogste harmonie volkomen waren ontwikkeld, in wien het bleek, waarin des menschen ware *grootheid*, *vrijheid* en *gelukzaligheid* bestaat, en die in zijne reine menschheid het toonde, dat Hij der Goddelijke natuur volkomen deelachtig was. In Hem eindelijk zien wij des menschen *vereeniging* met God, in haren aard, hare waarde, haren hoogsten trap. — Het ideaal der volmaakte, Goddelijke menschheid, dat de *Grieken verlangden* in hunnen volmaakten wijsgeer, en de *Joden* in hunnen Messias *verwachtten*, is in CHRISTUS persoonlijk verschenen. (Wij zouden hier den Schrijver in bedenking geven, of hij het Messias-idee van het O. V. niet te geestelijk opvat, wanneer hij in den verwachten Messias zulk een ideaal meent te zien. Wordt dan de aardsche en politieke zijde van het Messias-beeld niet te veel in de schaduw geplaatst?) — Aan het slot wordt aangewezen, hoe *zulk* een Evangelie juist geschikt is ter zedelijke opvoeding van den mensch. Immers, zóó ingerigt, is het Evangelie eene Goddelijke kracht tot zaligheid, waardoor de mensch *en* tot kennis *en* tot navolging van het hoogste ideaal kan worden opgevoerd. Gelijk de historische Christus ons tevens de ideale is, zoo moet in ons het hoogste ideaal, door Hem te aanschouwen gegeven, tot realiteit komen. — Wij kunnen hierin niet dieper treden. En die eenigzins met het standpunt bekend is, waarvan de Heer MEYBOOM is uitgegaan, kan ook gemakkelijk raden, welken gang de ontwikkeling dezer belangrijke hoofdzaken nemen moet. — De Schrijver heeft getoond, dat hij het standpunt, door SCHLEIJERMACHER, HASE EN ULLMANN aangewezen, met wijsheid heeft begrepen en wist te kunnen handhaven. Zijne eerste thesis doet dit duidelijk genoeg zien, en is tevens de sleutel voor de Christologie, waarop het gansche proefschrift is gebouwd. In de opvatting van bijzondere punten zouden wij wel van hem verschillen. Zoo, om slechts dit ééne te noemen, komt ons

de *omniscientia* van den Heer te *absoluut*, te *magisch* opgevat voor. — Het Latijn kon hier en daar zuiverder zijn geweest. — Maar het: »*ubi plura nitent*” etc. houdt ons terug van scherper kritiek. Wij danken den Schrijver voor de schoone bijdrage tot de Christelijke apologetiek, die hij leverde. Hij geve ons nog eens zijn beloofde 3de Pars in handen! Hij stichte in de kerk veel nut, en ga voor de wetenschap niet verloren!

De eenigheid der R. C. Kerk, niet benijdenswaardig voor Protestanten, die naar eenigheid des geestes moeten streven. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1842. In gr. 8vo. 79 bl. f: - 90.

De Schrijver van dit hoogstbelangrijk stukje stelt het zich ter taak, om aan de hand der geschiedenis den min kundigen, maar waarheidlievend en over den toestand van zijn kerkgenootschap bekommerden Protestant aan te wijzen, wat er eigenlijk is van die hooggeroemde eenheid, waarop zekere, ook in ons land genoegzaam bekende factie der Roomsche kerk zich zoo hoogelijk pleeg te verheffen. — Hij toont op eene klare en bevattelijke wijze aan, hoe zich de leer van de Suprematie des Heiligen Stoels eens in latere eeuwen heeft gevormd en ontwikkeld, en hoe te allen tijde tegen dit Monarchaal beginsel eene Episcopale hoofdrichting in de kerk zich heeft doen gelden, tot op dezen dag toe. — Vervolgens behandelt hij met wijze bedachtzaamheid de vragen, of het wenschelijk zij, dat de formuleren van eenigheid haar op zulk eene wijze handhaven, dat zij onveranderlijk de omhelzing van dezelfde leerbegrippen steeds vordere; en daarna, of zij wenschelijk zijn, indien zij zoo nabij mogelijk de leerbegrippen der kerk uitdrukken. Na deze laatste vraag in een' betrekkelijken zin bevestigend te hebben beantwoord, wijst hij aan, dat de Protestant echter nog naar eene hoogere eenheid moet streven, de eenheid des geestes. Waarin die bestaat,

waaruit zij geboren wordt, en door wat middelen zij behoort aangekweekt te worden, ontwikkelt hij in korte trekken. De Schrijver noemde zijnen naam niet, omdat hij de geschiedenis wilde laten spreken. Het werkje ontleene dan ook deszelfs aanprijzing uit zich zelf, en uit zijne groote belangrijkheid in onze dagen. Het is hoogst noodig, dat zulke denkbeelden, als hier worden ontwikkeld, meer in den boezem der gemeente worden overgestort. Langs dien weg zou veel wantrouwen en oneenigheid wijken. Wij kunnen dus de lezing en verspreiding van dit geschrift ten sterkste aanbevelen. Tot een gelijk doel is ook geschikt een ander werkje, getiteld:

Het oordeel van een' Paus, over de eenheid der R. C. Kerk en de onfeilbaarheid harer Opperpriesters. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1842. In gr. 8vo. 18 bl. f : -12½.

Hetzelve behandelt namelijk de bekende *Breve* van CLEMENS DEN XIV, in het jaar 1773 uitgegeven, en bestemd om de orde der Jezuiten voor eeuwig te vernietigen; terwijl vervolgens, wordt aangetoond, hoe dezelfde orde 40 jaren later weder hersteld werd, zoodat de gevolgtrekking omtrent de onfeilbaarheid van den Paus gemakkelijk te maken is. Mogten veler oogen door de lezing van dit eenvoudige en duidelijke geschrift geopend worden; dan zou de zegepraal der waarheid over het rijk van leugen en bedrog niet meer verre af zijn.

Adres aan de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk, over de Formulieren, de academische opleiding der Predikanten, het Onderwijs en het Kerkbestuur. Te Leiden, bij S. en J. Luchtman. 1842. In gr. 8vo. 52 bl. f : -40.

Wie kende niet reeds, lang voor hij deze aankondiging ter hand neemt, het zooveel geruchtmakende *Adres* der

Haagsche Heeren? — Hoe men ook over deszelfs inhoud meent te moeten oordeelen, altijd blijft het een gewigtig verschijnsel in de Kerkelijke Geschiedenis onzes Vaderlands. Het heeft op velen een' diepen indruk gemaakt. Het heeft hier diepe droefheid en verontwaardiging, elders hooge vreugde en instemming opgewekt. Rec. voelt zich niet geroepen, dit stuk te beoordeelen. Niet, dat hij het onbelangrijk acht; evenmin, dat hij het *boven* of wel *beneden* alle kritiek rekent. Maar wat de zaak betreft, in het Adres behandeld, heeft reeds de Synode dezes jaars uitspraak gedaan. Het stuk behoort dus reeds tot de Geschiedenis. En wij achten het even onnoodig als onkiesch, het gevoelen der Hooge Kerkvergadering *of* te willen toejuichen en staven, *of* te beoordeelen en te gispnen. Wij vergenoegen ons dus met eene bloote *aankondiging* van dit en eenige hiertoe betrekking hebbende stukken. De vierledige inhoud van dit Adres is reeds op den titel uitgedrukt; en de wijze, waarop dezelve ontwikkeld wordt, laten wij in hare waarde of onwaarde. Intusschen was het gemakkelijk te begrijpen, dat deze aanval van de zijde der bestredene partij niet onbeantwoord zou blijven. Het tweede punt in quaestie lokte reeds spoedig uit het

Adres aan de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk, ter zake van een Adres aan dezelfde Synode over, enz., door RUTGERS VAN DER LOEFF, Pred. te Noordbroek. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In gr. 8vo. 34 bl. f :- 30.

Een stuk, waarover wij, om bovengenoemde reden, geen oordeel willen uitspreken, maar waaraan, zelfs door deszelfs tegenstanders, de lof van gematigdheid, grondigheid en waardigheid niet zal onthouden worden. De Adressant, zich alleen bepalende tot de beschuldiging, tegen *Groninger School* en Tijdschrift ingebracht, wijst het *onware, sluwe, onredelijke, onbetamelijke, onchristelijke, onprotestantsche* en *ongereformeerde* van dezelve aan. En even als de vorige Adressanten besluit ook hij met eenige be-

langrijke opmerkingen. Doch ook de *Groninger* Hoogleeraar PAREAU, zoo hevig aangevallen, begreep niet langer het stilzwijgen te mogen bewaren. Hij zond eene Leerrede in het licht, ten titel voerende:

Herinnering van de Apostolische leer omtrent de ware Christelijke eenheid, naar Eph. IV: 3—7. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In gr. 8vo. 28 bl. f : - 30.

Een woord van eenvoudige opwekking en vermaning, waarin hij zich verder van opzettelijke behandeling der hangende zaak onthield. Hij ontwikkelt *eerst* den grondslag, *dan* den aard dezer vereeniging, en wijst *eindelijk* aan, hoe de Christen haar behoort te behouden en te bevorderen. — Welken indruk deze toespraak op de gemeente maakte, voor welke zij gehouden werd, weten wij niet. Aan 's mans vijanden gaf zij nieuwe stof tot ergernis. Thans verscheen

Eenheid en Verscheidenheid, of de Apostolische leer der Christelijke eenheid, verdedigd tegen L. G. PAREAU, door A. CAPADOSE. Te 's Gravenhage, bij J. van Golverdinge. 1842. In gr. 8vo. 22 bl. f : - 30.

Waarin de Schrijver (ofschoon, het zij tot zijn' lof gezegd, met grooter gematigdheid, dan anders zijner partij eigen is) tracht aan te wijzen, dat de eenheid, door Prof. PAREAU bedoeld, »geen geheel is, maar een bajert, eene »zamenvoeging van allerlei geloofssubjectiviteiten." Deze aanklagt latende voor hetgeen zij is, vermelden wij eindelijk nog de

Leerrede over het blijven in de leer van Christus, naar 2 Joh. 8—11. Door W. MUURLING, Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In gr. 8vo. 32 bl. f : - 30.

Deze werd uitgesproken bij het einde van het akade-

miejaar, en had ten doel, om de leerlingen der *Groninger* Hoogeschool te wapenen bij de bestrijding, die zij van den kant der kerkelijk-regtzinnige partij ondervonden. De Hoogleeraar sprak »niet, om tegen bijzondere meeningen en eigene begrippen van anderen te velde te trekken, en ze met het brandmerk van onregtzinnigheid te bestempen, en alzoo het ligchaam van CHRISTUS op onze beurt te verdeelen en te verscheuren;” hij bedoelde alleen onderlinge versterking des geloofs. Hij wees daartoe aan, *eerst*, wat het zegt, in de leer van CHRISTUS te blijven; *dan*, waarom wij in die leer blijven moeten; *eindelijk*, hoe wij ons omtrent de zoodanigen te gedragen hebben, die ons van die leer willen aftrekken.

Recensent meent met deze korte inhoudsopgave te kunnen volstaan. Met korte magtspreuken zijn gevoelen over den onderhavigen strijd mede te deelen, zou hij onvoldoende achten, en voor eene uitvoerige ontwikkeling van hetgeen hem hier waar en billijk voorkomt aan eene der beide zijden is deze plaats minder geschikt. Hij eindigt dus liever met den hartelijken wensch, dat uit den gevoerden kamp eenige blijvende winst moge voortkomen voor het rijk van waarheid en Godsvrucht.

Eenerley Meening van den Evangelischen Kerkbode met den Paus van Rome, tot uitroeijing der Gereformeerde Kerk in Nederland, aangewezen en in het licht gesteld door z. h. VAN DER FEEN, Med. Dr. Te Amsterdam, bij J. H. den Ouden. 1842. In gr. 8vo. VIII en 76 bl. f : -60.

»**E**nde siet, seven andere koeijen quamen op na dese, »mager ende seer leelick van gedaente, rank van vleesche: »ick en hebbe diergelycke van leelickheyt niet gesien in »den ganschen Egyptenland. Ende die rancke en leelicke »koeijen aten die eerste seven vette koeijen op.” — Deze »woorden uit Gen. 41: 19, 20 kwamen onder het lezen van

»den *Evangelischen Kerkbode* mij onverwacht voor den »geest.»

Met dezen aanhef, lezers! vangt de voorrede van dit pronkjuweeltje aan. — Zoo gij het aan Rec. wilt vergunnen, voor een oogenblik de bespottelijke manier van interpreteren, den Schrijver eigen, over te nemen, dan stelt hij u voor, om in de boven aangehaalde phrase, in plaats van de woorden: »*bij het lezen van DEN EVANGELISCHEN KERKBODE,*» in te voegen: »*bij het lezen van VAN DER FEEN'S AANWIJZING*» — en met korte woorden heeft hij zijn oordeel over het Prulschrift gezegd.

Hij zal het staven. Ernstige wederlegging is het onwaardig. Maar tot waarschuwing voor anderen moeten zulke lasterlijke geschriften openlijk aan de kaak worden gesteld. — Het doel van deze brochure is, aan te wijzen, dat de *Evangelische Kerkbode* even gevaarlijk, ja nog gevaarlijker is voor de »ware Gereformeerden», als de Paus van Rome en de Jezuiten, waartegen dit weekblad den strijd heeft aangeboden. Nu, wanneer tot die ware Gereformeerden (het woord *Hervormden* is toch contrabande, bl. 46, en het woord *Protestant* moest liever niet meer gebruikt worden, blad 4; *ex ungue leonem!*!) VAN DER FEEN c. s. behoort, dan zouden wij den *Evangelischen Kerkbode* gelukwenschen, indien hij zulke onzinnige schreeuwens voor altijd kon doen verstommen. Maar dat de Heer VAN DER FEEN tot zijn doel geen middel onbeproefd laat, hoe ongeoorloofd ook, is ons een nieuw bewijs voor de waarheid: »Ook bij de Ultra-Orthodoxen in de Hervormde kerk is er eene partij, die schijnt te gelooven, *dat het doel alle, ook de slechtste middelen heiligt.*»

Welke zijn nu zijne middelen? »*Afschuwelijke laster!*» Hij heeft geen weekblad gezien, »aan den *Kerkbode* in leelijkheid en geestelijke magerte gelijk. Na de vele vette jaren, door den Heer aan ons vaderland gegeven, zijn er reeds lang vele magere, zeer leelijke koeijen, d. i. schrale jaren des hongers in het geestelijke, beginnen op te staan, »door welke die overvloed grootendeels vergeten is. Maar »onder al die magere en leelijke dingen is er voorzeker

»geen, door geestelijke dorheid zoo afzigtelijk ding uit
 »den afgrond opgekomen, als de zich Evangelisch noe-
 »mende *Kerkbode*»!

»Al wat geestelijk is, wordt er ten eenenmale in gemist.
 »Door er op in te teekenen bezondigt men zich tegen den
 »Heere (bewijs, 2 Cor. 6 vs. 14, 15.) De Schrijvers
 »zijn eed en pligt ontrouw. Zij verdraaijen en bedekken
 »de waarheid. En zij niet alleen, maar ook de gansche
 »kerk in *Amsterdam* zinkt meer en meer, daar niemand
 »der andere Predikanten, zoo min als der overige kerke-
 »raad, er openlijk tegen op komt, gelijk het Godgetrouwe
 »leeraars betaamt»!

Gij walgt voorzeker reeds met ons van dit proefje, le-
 zers! en in uw arglistig hart komt welligt de gedachte op,
 dat de Med. Dr. VAN DER FEEN u een vomitief wilde ge-
 ven om de maag te zuiveren. De goede man meent het
 echter in goeden ernst. Dan heeft hij toch zeker den *Kerk-
 bode* gelezen, vraagt gij, om er al het venijn uit bijeen te
 zoeken? *Neen* — en nogmaals *neen*! Hij heeft slechts
 het Prospectus en de 8 eerste Nommers gebruikt!! *Door
 genade heeft VAN DER FEEN er geen cent voor uitgege-
 ven, en wil dat ook niet.* De man las kosteloos. *O lepi-
 dum caput!* Hoort toch, vrienden! »De lezing van alle
 »Nommers des *Kerkbodens* kan voor eene ziel, die naar
 »geestelijk voedsel uitziet,» (men versta hierdoor vooral
 FRUYTIER, *Sions worstelingen*, op iedere bladzijde schier
 van dit meesterstuk aangehaald) »niet dan walgelijk en ver-
 »velend zijn, en wegens de geestelijke dorheid en mager-
 »heid, niet dan kwaad aan de ziel doen, daar het den tijd
 »ontsteelt om — — zielenvettigheid (!!) aankweekende ge-
 »schriften — — te gebruiken»!

Natuurlijk worden de beroemdste mannen der kerk hier
 niet gespaard, ook in andere opzigten. B. v. bladz. 54
 krijgt het *Groninger* Tijdschrift eene vriendelijke schrob-
 bering, natuurlijk weder in blanke opregtheid. Ter proeve.
 Als bezwaar wordt tegen dit Tijdschrift aangevoerd, dat er
 in zou gezegd worden: *de leer der verzoening sterft
 uit* Op zijn woord van eer kan Rec. verklaren, noch

tot dat Tijdschrift noch tot den *Kerkbode* in eenige, zelfs de verste betrekking te staan. Maar hij daagt VAN DER FEEN uit, om hem die plaats aan te wijzen. — Wij weten wel, wat hij bedoelt. In de belangrijke verhandeling van Ds. VAN TEUTEM, (derhalve geen *Groninger* Professor) over het zinnebeeldige in de plegtigheid des H. Avondmaals, komen deze woorden voor. En wat bedoelt de Schrijver? Blijkens het aldaar onmiddellijk voorgaande, *de leer, dat JESUS in den eigenlijken zin gestraft werd om onze zonden*, derhalve de streng Anselmiaansche satisfactie-theorie van een' vertoornden God, die door Goddelijk bloed moet worden bevredigd! *Deze* sterft uit, althans bij iedereen, die den naam van wetenschappelijken Godgeleerde verdient — en zij *moet* uitsterven. Maar niet de leer der *verzoening*, de hoofdinhoud van het Evangelie, de inhoud ook der beide, schandelijk gelasterde Tijdschriften. Maar het is eene fijne taktiek, niet waar, Dr. VAN DER FEEN? de goede leeken te doen gelooven, dat ieder, die *voldoening* ontkent, ook *verzoening* verloochent, en hem vervolgens als roover van den edelsten schat des harten aan de kaak te stellen. Is die methode u in de school van *Dordt* geleerd? In die van het Evangelie zeker niet. Zoolang gij niet hebt aangewezen, dat de door u aangehaalde woorden in het *Groninger* Tijdschrift voorkomen, houden wij uw werk voor LASTER EN LEUGEN.

Medeprotestanten! met zulke wapenen tracht men thans uwe Leeraars en verlichtste mannen te bestrijden! Met zoo verraderlijke hand wordt het zaad van wantrouwen gestrooid! Wij beven op de gedachte, welke verantwoording de ongelukkige op zich laadt, die zoo zichzelf en anderen *bedriegt!* Waarlijk, met zulke uitverkorenen wilden wij niet gaarne den weg reizen, waarvan niemand wederkeert! Doch — Vader vergeef het hun! Wij durven er naauwelijks bijvoegen: zij weten niet, wat zij doen.

De *Kerkbode* zal het, hopen wij, wel beneden zich achten, dit Prulschrift te beantwoorden. Het daglicht behoeft geene apologie tegen uilengekras. Ja, ik zou naauwelijks grooter eerkrans op het hoofd van de Redactie we-

ten, dan dit geschrift. *A stultis culpari, maxima laus est.*

Wij kunnen evenwel dit geschrift zeer ter lezing aanbevelen, vooral om den geest en de strekking te doen kennen der woelende factie in ons Kerkgenootschap, en elken onpartijdige te doen zien, wie eigenlijk de Protestantsche Jezuiten zijn! Verder zou het in de bibliotheek van een dolhuis eene zeer goede plaats kunnen bekleeden, en is ook (indien men het namelijk niet al te laf keurt) niet ongeschikt, om de lachspieren in beweging te brengen, ter vermindering van obstructies enz.

Mijnheer VAN DER FEEN! wij wenschen u beterschap en hebben de eer u te groeten. Doch neen — want »indien iemand tot u komt, en deze leer (van »CHRISTUS) niet brengt, ontvangt hem niet in uw huis, »en zegt niet tot hem »zijt gegroet.” Want die tot hem »zegt, wees gegroet, die heeft gemeenschap aan zijne »booze werken”!

Het motto van dit stukje was Ps. 83 vs. 5. — Recensent besluit zijn oordeel, met op hetzelfde toe te passen het woord, 1 Cor. 3 vs. 19.

De Geneesheer, als waarschuwend Vriend en Raadgever in alle Ziekten, door Dr. R. F. LUTHERITZ. Uit het Hoogduitsch vertaald door J. A. W. HUSTINX. 's Hertogenbosch, bij H. Palier en Zoon. In gr. 8vo. X en 240 bl. f 1 - 80.

Dr. G. B. KRAUSSER, Wenken en Raadgevingen voor hen, die in het behoud hunner oogen belang stellen; enz. enz. enz. Te Gouda, bij G. B. van Goor. In gr. 8vo. VIII en 160 bl. f 1 - 20.

Bij de vele uitkomende boeken van eerstgenoemden stempel dachten wij aan eenen Franschen kwakzalver. Deze, spoediger teruggekeerd in eene stad, waar men hem niet wederom

zoo spoedig verwacht had, zeide tot de verwonderde en gapende menigte: »Dat gij mij al wederom in uw midden ziet, moet gij daaraan toeschrijven, *que je ne trouve ailleurs tant de SIMPLES (*) que chez vous!*» Gaat men de menigte der raadgevers en artsen in geschrifte na, zoo wel voor mensch als vee, dan mag er wel over eene overbevolking van Geneeskundigen in de stad en op het land geklaagd worden. Doctoren en Plattelandsheelmeesters moeten geen bestaan meer kunnen vinden. Dwaas zouden toch de menschen zijn, zich nog van persoonlijke hulp te bedienen; want de minste verkoudheid, wanneer zij tot den Esculaap komt, zal hun duurder te staan komen, ook naar het minimum van het provinciaal tarief berekend, dan een Geneesheer van de drukpers, als waarschuwend vriend en raadsman, die voor een gulden tachtig cents in *alle* ziekten raad geeft! — Maar zijn er dan nog zoo vele ziekten, dat men met raad en waarschuwing daartegen een boekdeel van 240 bladzijden vullen kan? — Hoe kunt gij nog zoo vragen? Lees de bladen uit het dagboek van eenen arts in de *Pandora*, en gij zult zeggen: hoe kan raad en waarschuwing tegen zoo vele kwalen, uit de doos van Pandora opgewalmd, in zulk een klein bestek zamengedrongen worden, als zulks in dit boekskén geschiedt? Maar gesteld, dat een geneesheer zoo vele kwalen en gebreken nog kan opsommen, hoe is zulks bestaambaar met het aantal geneesmiddelen, die ze *onfeilbaar* wegnemen, indien men slechts aan de somwijlen bijgevoegde getuigschriften gelieft geloof te slaan? Lees het *Handelsblad*, de *Haarlemsche* en ook de *Rotterdamsche Courant*, (vooral om de lijst der *Engelsche* geneeskundige waar) en ik houd mij verzekerd, dat onze waarschuwend Geneesheer geene ziekte heeft, of gij zult, in een dezer dagbladen, er één, zoo niet meer middelen tegen vinden.

(*) Dit woord is voor onderscheiden' uitleg vatbaar; men kan er door verstaan *lichtgeloovige menschen* en *geneeskundige kruiden*; elk kon het dus op zijne wijze uitleggen: *simple* kan bovendien misschien even goed in den zin van *eenvoudig* als van *onnoozel* worden opgevat.

Hoe blijven er dan nu nog zoo vele ziekten over? De gierigheid bedriegt misschien ook hier de wijsheid! Goedkoop zijn de meeste dezer middelen niet; b. v. de jichtverdrijvende stroop van den jicht- en podagra-bezweerder BOUBEL is niet voor de armen berekend, en over het geheel zal geen bedeelde (en er zijn er, helaas, nog al velen in Noord-Nederland!) dit Geneeskundig Land van Belofte kunnen binnengaan; terwijl hij zich behoort tevreden te stellen met geneesmiddelen, tegen 20 cents per Recept, of ook nog wel minder, berekend. De Kalverstraat, het voormalig Depôt der firma MASSIGNAC, het Depôt van den art. hern. Doctor, (waar is toch deze graad verleend?) het geneeskundig *Utopia*, het heilkundig *Eldorado*, is zulks alleen voor hen, wie de fortuin met eene milde hand heeft bedeed; terwijl zij minder bij magte was hun eene gezondheid op te dringen, welke sommigen het voorregt van onder de lieden van fatsoen te behooren zou doen verliezen. Maar laat ons dit teeder punt niet verder behandelen, om het duur gekochte fatsoen niet in waarde te doen dalen, en de kunstbroeders niet te benadeelen, die nog niet door den waarschuwendenden Vriend en Raadgever verdrongen zijn.

Er zien echter van tijd tot tijd nog al dergelijke boeken het licht. — Schrijvers en uitgevers vinden er dus hunne rekening bij? — Ook hieromtrent schorten wij liefst ons oordeel op. Misschien is het voldoende, op deze boeken de berekening toe te passen, welke op de vertaalde Romans aanwendbaar is. Even als men, volgens den Heer QUETELET en anderen, kan berekenen, hoe vele moorden en diefstallen er jaarlijks gepleegd worden, hoe vele armen, krankzinnigen enz. er op elk duizendtal menschen kunnen gerekend worden, zoo vele zielen kan men ook van de duizend vooronderstellen, voor welke zulke boeken niet slechts berekend zijn, maar door welke zij ook gekocht zullen worden. Het overschietende van de op laag zou nog dienstbaar kunnen worden tot onderhoud van daarop afgeregte paarden, volgens den geestigen LICHTENBERG. In den catalogus van zeldzaamheden, namelijk, door eenen *Engelschman* nagelaten, werden ook twee

paarden gevonden, welke de overledene had geleerd misdruk te eten in plaats van hooi en haver, en dat wel ten gerijve van die met veel zulke waar bezwaard bleven. Bij onderscheidene Bureaux zouden er wel eenige soortgelijke paarden op nagehouden kunnen worden.

Naar onze wijze van zien, had de Vertaler, die *den hoogsten en duursten prijs op de heilige, schoone onschuld stelt*, dit boek wel onvertaald kunnen laten, ook van wege de flauwe bewerking, welke echter niet voor rekening van dezen komt, maar voor welke zonde Dr. R. F. LUTHERITZ alleen verantwoordelijk blijft. Is het daarenboven voegzaam, *onze* Huisvrouwen met ziekten bekend te maken, als waarvan gewag gemaakt wordt in het zevende Hoofdstuk, bl. 188—192? Overigens zouden wij een voldoende aantal voorbeelden kunnen mededeelen, dat dit boek voor den arts nutteloos is en voor de zieken alle doel geheel mist.

Naast de boven vermelde raadgevingen liggen op onze tafel die voor het behoud der oogen. Deze Wenken en Raadgevingen worden ook nog gevolgd door eenige algemeene onderrigtingen aangaande het doelmatig gebruik der brillen, over derzelve verschillende soorten enz. Dit alles wordt voorafgegaan door eene tamelijk hoog gestelde voorrede, die te meer aan den *Duitschen* oorsprong herinnert, na het voorafzenden van eenige dichtregelen uit *VONDEL*, welke op het titelblad prijken. Het ontbreekt sedert eenigen tijd ook niet aan raadgevingen voor de oogen, getuige onder anderen het geschrift van den Heer J. HEYNEN, *Raadgevingen voor minkundigen* enz. (*) Het onderhavige houdt zich bezig met de regelen tot bewaring of instandhouding van gezonde oogen. Wel het voornaamste. Het is toch beter, ziekten te voorkomen, dan te genezen. Zijn echter de oogen op eene of andere wijze verzwakt of van de gewone gesteldheid afgeweken, dan behoeven zij eene andere verpleging. Een belangrijk

(*) Zie de beoordeeling, *Vaderl. Letteroef.* 1840. No. IX, bl. 366.

hulpmiddel zijn de oogglazen. Deze worden verdeeld in kijk- en beveiligingsglazen en in het tweede Hoofdstuk overwogen. De kunstooogen zijn het onderwerp van het derde Hoofdstuk. Wij hebben in dit boekskén, even als in dat van HEYSEN, vele nutte leeringen, goede opmerkingen, doelmatige wenken en raadgevingen gevonden. Het kan door hen, die voor hun gezigt bezorgd zijn, met goed gevolg geraadpleegd worden.

Middelen ter beteugeling van het misbruik van sterken drank voorgesteld door W. EGELING, Med. Doctor. Te Haarlem, bij J. B. van Logchem. 1842. In gr. 8vo. 35 bl. f. :- 30.

Sedert geruimen tijd ontbreekt het niet aan pogingen van allerlei aard, om het misbruik van sterken drank tegen te gaan. Uitvoerige geschriften en korte verzoeken worden aan dit doel gewijd. Het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft nog dezer dagen eene prijsverhandeling met goud bekroond, en voor eene tweede, daar naastbijkomende, de onderscheiding in zilver aangeboden. Mogten deze en zoo vele andere voorgestelde middelen eenig doel treffen om het misbruik althans tegen te gaan! Tegen dit laatste wil ook de Heer EGELING middelen opgeven. Het ware te wenschen, dat ook zijn voorstel eenig gevolg had. Bedroevend toch is het, op te merken, hoe verre reeds het geoorloofd geacht gebruik gaat — hoogst grievend, welke de gevolgen van het misbruik zijn. Slechts weinige dagen geleden, zag Rec. eene vrouw, die, diep bedroefd, weenende en smeevende, alle pogingen aanwendde, om den reeds zwaar beschonken man, op het midden van den dag, op den dag des Heeren, (vergelijk bl. 6) te bewegen zocht, de kroeg te verlaten en met haar mede te gaan, doch zoo 't scheen te vergeefs. Het was eene akelige groep, die den schilder geen behagelijk tafereel zou opgeleverd heb-

ben, maar eene treffende schets zou geworden zijn, waartoe dit heillooze zwak den mensch brengt.

De middelen, naar de meening van den Heer EGELING door de Regering in het werk te stellen, zouden de volgende kunnen zijn: *Strafbepalingen tegen dronkenschap. Vermindering der gelegenheden, om zich sterken drank te verschaffen. Vermindering der armoede. Verbod en, waar dit onmogelijk is, beperking van het gebruik van sterken drank, overal waar de Regering onmiddellijk het beheer heeft. Aanwending van het gezag, den zedelijken invloed en het voorbeeld der Regering. Het afschaffen der Kermissen.* In een monarchaal land zouden misschien sommige dier middelen uitvoerbaar wezen. Maar wat kunnen de ingezetenen van hunne zijde doen? welke middelen zijn van hen afhankelijk? (bl. 15.) *Op het aankomend geslacht werken, — op de werklieden toezigt houden, — niemand eenig voordeel langer gunnen, die zich in sterken drank te buiten gaat, — vereeniging tot Matigheidsgenootschappen, enz.* Van deze zoude meer te verwachten zijn, daar deze pogingen meer van de menschen zelve uitgaan; velen *willen* wel uit zichzelf, maar zijn tegen regtstreeksche *dwangmiddelen*. Het is moeilijk, wanneer de rigting der menschen te zeer naar de *stoffelijke* belangen overhelt, iets van zedelijke verpligting te verwachten, althans van middelen, welke daartoe met eenig gezag dringen.

Met de oplossing van eenige bedenkingen houdt de Heer EGELING verder den lezer bezig, bl. 26—35. Wij treden in geene bijzonderheden. Het geschrift is waardig gelezen te worden, al behelst het ook meestal bekende zaken. Het ademt een' goeden, welwillenden geest. De Schrijver moge al in de keuze van sommige der middelen, of liever in de mogelijkheid der uitvoering, zich vergissen, in de hoofdzaak heeft hij niet misgetast. Wij verwachten echter, zoo als wij reeds opmerkten, meer van vrijwillig vereenigde pogingen, dan van eene soort van Regeringsdwang. Het gereedste zouden alle middelen ingang vinden, waarbij men kan zeggen: *waar de Geest des Heeren*

is, aldaar is vrijheid. Intusschen brenge een ieder het zijne in oefening, gedachtig aan het gezegde: Elk be- trachte zijnen pligt, en God zal het werk zegenen!

Geschiedenis der achttiende Eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, Hoogleeraar te Heidelberg. Vde Deel. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 298 bl. f 2 - 40.

Dit vijfde deel van de Hollandsche vertaling van SCHLOSSER'S uitstekend werk behelst wederom eene afdeeling, waardoor deze Geschiedenis zich bijzonder onderscheidt en om welke zij bij uitstek belangrijk mag worden genoemd. Het bevat de geschiedenis van den voortgang en de ontwikkeling der beschaving en verlichting van de achttiende eeuw. Het eerste hoofdstuk handelt over *Frankrijk*. Wij willen, voor zooveel ons bestek dit toelaat, ook thans weder eenig verslag geven van den rijkdom der gewigtige zaken, welke hier gevonden worden, en hierdoor de belangstelling in dit voortreffelijke werk trachten levendig te houden. — Vóór dat SCHLOSSER tot de Fransche schrijvers overgaat, laat hij eenige opmerkingen over sommige Engelsche schrijvers voorafgaan. Lord CHESTERFIELD is de eerste, waarover een woord wordt gezegd, hetgeen natuurlijk niet gunstig zijn kan. Al de schoonheid van vorm, waardoor CHESTERFIELD'S brieven aan zijnen zoon de beste Fransche schrijvers van zijne dagen schier evenaarden, kan tegen de onzedelijkheid der moraal niet opwegen, die daarin aan zijnen zoon wordt gepredikt. Manieren en uiterlijke beschaving gelden meer bij hem, dan wezenlijke verdiensten, en hij gaat daarin zoo ver, dat hij zijnen zoon voorschriften geeft, hoedanig hij sommige vrouwen moet verleiden! Men heeft wel eens gepoogd, CHESTERFIELD te verontschuldigen door te beweren, dat de zoon, aan wien deze brieven geschreven werden, een natuurlijke zoon, door hem geadopteerd, zich door stijve en onbevallige manieren onderscheidde, en dus lessen, gelijk vele hem hier gegeven, meer dan andere behoefde; maar niemand zal dit toch wel als eene regtvaardiging voor het immorele laten gelden. Niemand zal ontkennen, gelijk

SCHLOSSER zegt, dat zijne leer bij de Engelsche aristocratie maar al te veel vrucht heeft gedragen, terwijl zijn boek als een algemeen leesboek nog herhaaldelijk wordt herdrukt. Het ongunstige oordeel over HUME zal niemand verwonderen, die den geest van den Engelschen geschiedschrijver kent. Meer bevreemdend zal het voor sommigen zijn, wanneer zij RICHARDSON'S romans van rhetorische sofistèrij hooren beschuldigen en zijnen trant met dien van de school van MARMONTEL hooren vergelijken. Maar kennen de meesten hem tegenwoordig wel meer, dan bij naam? En wordt het, wanneer men weet, dat er op de moraliteit van RICHARDSON zelven vrij wat te zeggen viel, niet verklaarbaar, dat zijne romans »aan den eenen kant door zedepreken vermoeijen en aan den anderen kant door schilderingen vermaken, hoedanig de menigte ze gaarne heeft." Men denke hier slechts aan LOVELACE en zijne brieven! Over FIELDING en zijnen *Tom Jones* had het oordeel gunstiger kunnen uitvallen; doch wanneer men de overige stukken van dezen schrijver, vooral zijne tooneelstukken, in aanmerking neemt, dan moet men zeggen, dat de moraliteit van het publiek op zeer lagen trap moest staan, dat zulke stukken ten tooneele kon zien voeren. Rec. herinnert zich, ergens gelezen te hebben, dat FIELDING zelf, den wansmaak van het publiek op eene zware proef willende stellen, een walgelijk bordeel tot het tooneel van een zijner blijspelen verkoos, en toen het door de grofste grofheden geërgerde publiek het stuk uitfloot, in de koffijkamer van den schouwburg zittende, zou hebben uitgeroepen: »Hebben zij het eindelijk begrepen?" In allen gevalle leveren deze stukken van eenen lievelingschrijver dier dagen een treurig bewijs op voor de algemeene zedelijkheid. Indien men den *Tom Jones* en den *Joseph Andrews* uitzondert, zijn ook zijne overige schriften vergeten of althans alleen bij liefhebbers van literarische studiën bekend.

Na deze inleidende aanmerkingen komt SCHLOSSER in de eerste § tot VOLTAIRE in zijne geheele werkzaamheid. Het eerste, wat hier behandeld wordt, is zijne poëtische verdienste. Te regt komt het ons voor, dat SCHLOSSER zijne ligte, geestige, vlugtige gedichten de voorkeur geeft boven zijne tooneelpoëzij, en volkomen stemt Rec. in met zijn oordeel, als hij zegt: »Tot het treurspel ontbrak hem diepte van gevoel, ernst, waarachtige geestdrift. . . . Geen talent en geen

kunst verwekken ware geestdrift, en het treurspel moet noodzakelijk op eene ernstige aanschouwing des levens en op zedelijke beginselen rusten." Ook in het blijspel slaagde hij, zelfs naar het oordeel zijner landslieden, niet, die erkennen, dat zijne comische personen caricaturen, en hun scherts en jok maar al te dikwijls kermiskluchten zijn. Ook over de *Henriade*, als epos, moet natuurlijk SCHLOSSER's oordeel ongunstig zijn, schoon hij terzegt opmerkt, dat de Fransche kunstregters onzer eeuw, bij een geslacht, dat romantischen onzin voor den dag brengt en begunstigt," omtrent het goede van dit gedicht onregtvaardig zijn. Uitvoeriger spreekt de schrijver over het schandelijke stuk: *La Pucelle*, niet om dit goed te keuren of te ontleden, maar om deszelfs belangrijkheid voor de beschouwing van den tijd en de zeden te doen kennen. Aan dit dichtstuk sluiten zich VOLTAIRE's romans en satires in proza aan, die in hunne strekking kortelijk worden gekenschetst. Wij vinden hier en elders in dit deel onderscheidene plaatsen, waarin SCHLOSSER zijn oordeel over den geest van den tegenwoordigen tijd, vooral in de hoogere klassen der maatschappij, scherp doet uitkomen. Hij spreekt hier bl. 27 van de zoogenaamde hooge kringen, wier leden zich uitsluitend lieden van de wereld noemen, voor wie VOLTAIRE destijds profeet was, en die hem thans, nu zij zich uit angst weder vroom aanstellen, een Beliafsgezant noemen;" bl. 99 lezen wij van de dagen, toen verlichting in de groote wereld mode was, gelijk thans verdonkering," enz. Rec. geloofst, dat er in dit harde woord veel waars is, en dat de oude steile orthodoxe sentimenten bij velen (niet bij allen) voor den dag worden gehaald, even als de mode tegenwoordig medebrengt, oude meubelen, kabinetten, kasten, stoelen en wat dres meer zij, wie eeuwen heugen, weder als sieraden op te koopen. Maar zij, die door studie en kennis beter weten of moesten weten, die in de gelegenheid waren, om de vorderingen van bijbelsche uitlegkunde en de ontwikkeling van betere godsdienstige begrippen te leeren kennen, zij mogen toezien, dat zij niet uit behaagzucht, uit modedienst, of ook uit gemak, omdat men bij het oude systeem gerustelijk kan indutten, aan dezen verkeerden geest des tijds, vooral der hoogere standen, voedsel geven!

Doch keeren wij tot VOLTAIRE terug. Aan zijne geschiedkundige werken hecht SCHLOSSER veel gewigt, niet om hunne historische getrouwheid, die men bij hem wel niet zoeken

zal, maar omdat hij aan de dwaasheid van ziellooze compilatoren, die elkander naschreven, paal en perk stelde, door hun te doen gevoelen, dat het onmogelijk was, alles voor goede munt aan te nemen, wat men in oude kronijken vond. Overigens hebben zijne historische en nog meer zijne filosofische werken weinig wetenschappelijke waarde, welke laatste daarenboven, om hunnen sceptischen en honenden geest en toon eene pest voor de maatschappij zijn geworden.

Na deze beschouwing van VOLTAIRE, wordt in eene tweede § over MONTESQUIEU gehandeld, en wel vooral over zijn' *Esprit des Lois*. Weinige boeken hadden grooter' invloed, en deze invloed werd ook daardoor vermeerderd, dat hij zich van hoon en spot onthield, en door de wijze, waarop hij over het Christendom spreekt en deszelfs gewigt erkent, des te meer, in zijnen ijver tegen misbruiken, bijgeloof en hiërarchie, kon uitwerken. Hij zorgde overigens, dat zijn boek zich aangenaam liet lezen, en staathuishoudkunde als eene modezaak kon worden behandeld. Hoeveel waars er bij veel oppervlakkigs gevonden wordt, wordt hier kortelijk aangetoond, en sommige van zijne uitspraken vinden dagelijks nieuwe bevestiging, als hij b. v. de talrijke staande armee, het voorwendsel tot overmatige heffingen, het middel om den staat te ontzenuwen, een werktuig noemt, om de burgers tot slaven te maken. Hoe vele landen zien niet het een of het ander in dezen kanker onzer tegenwoordige maatschappijen! Of SCHLOSSER niet te verre gaat en zich door zijnen ijver laat vervoeren tot uitdrukkingen, die hij misschien voor den geoloog moeilijk zou kunnen verdedigen, als hij spreekt van » de BUCKLANDS, die de geologie naar de geschiedboeken van MOZES van pas maken, » zou Rec. nog al betwijfelen.

De derde § is aan ROUSSEAU, diens moraal en sentimentaliteit toegewijd. Met regt wijst SCHLOSSER op ROUSSEAU'S oorsprong uit en eerste optreding in eene protestantsche republiek, als eene zaak, die ter verklaring van zijn later ideaal der menschheid, van zijnen afkeer vande groote wereld van belang is. Eerst te *Parijs* met ongelukkigen uitslag arbeidende voor het tooneel, maakte hij zich eensklaps eenen naam door zijne paradoxe beantwoording der prijsvraag, of kunsten en wetenschappen strekken ter verbetering der zeden. Dat besliste over zijne betrekking tot zijnen tijd en zijn geliefkoosd idee over den natuurmensch en den natuurstaat. Hij deed zich daarin terstond als een' rhetor en sofist

kennen; gelijk niet minder in zijn tweede prijschrift, waarin vooral zijn bovengenoemd lievelingsdenkbeeld werd ontwikkeld. Opmerkelijk zijn de woorden van SCHLOSSER, die men bl. 63 leest, en die eene gewigtiger waarheid behelzen, dan menig regtzinnige zich welligt verbeeldt: »ROUSSEAU schijnt ons met de piëtisten der donkerste scholen op eenerlei weg te zijn, alleen met dit ééne onderscheid, dat de piëtisten hun ideaal van mensch, dat, om mensch te zijn, zoo min werkzaamheid als vooruitgang behoeft, in het paradijs vóór den zondenva! zoeken, maar na denzelfven overal slechts afdwaling en ellende vinden, terwijl ROUSSEAU daarentegen de brokken van het ideaal bij de *Hotttentotten*, de wilden en de *Romeinen* uit den tijd van FABRICIUS vindt. Men ziet, dat beiden niet willen weten, dat het volmaakt zijn alleen aan de Godheid toekomt, dat echter het volmaakt worden of allengs naderbij komen aan de Godheid die voortreffelijkheid van het eindige wezen is, welke het van de dieren onderscheidt, en dat het langzaam vooruitgaan, het afstroopen van het dierlijk hulsel, de ware zaligheid op aarde is, waarvan ROUSSEAU's diermensch evenmin begrip kan hebben, als de Godmensch of ADAM in het paradijs der geloovigen.»

Van groot belang voor de geschiedenis des tijds zijn ROUSSEAU's *Héloïse* en zijn *Contrat Social*, omdat hij in deze beide werken zijne theoriën over den staat en het leven dacht te grondvesten en op de verschillende betrekkingen des levens toe te passen. SCHLOSSER wijdt daarom ook aan de beschouwing dezer beide werken opzettelijk zijne aandacht, en toont het gewigtige zoowel van het eerste, als van het laatste in dit opzigt aan. Wij kunnen hem hier niet volgen, evenmin als in zijne ontleding van den *Emile*, welk boek, zonderling genoeg, door beulshanden werd verbrand, terwijl vroegere werken van den schrijver, van veel gevaarlijker strekking, openlijk werden bekroond. Een nieuw tijdvak van ROUSSEAU's werkzaamheid vangt aan met den tijd, toen hij in het land van *Neufchatel* schreef, en daarop moet SCHLOSSER later terugkomen.

Hij gaat dus in de vierde § over tot DIDEROT. Ook deze was, gelijk SCHLOSSER zegt, »een kind en een orgaan van zijnen tijd, gelijk vele achteruitgaande schreeuwers en fijne geestenziezers en mannen van een onwederlegbaar stelsel kinderen en organen van den onzen zijn?» Hij wordt eerst beschouwd met

betrekking tot zijnen arbeid voor het tooneel, wiens waarde billijk laag wordt geschat. Zijne wijsgeerige schriften, en zijne werkzaamheid aan het *Dictionnaire universel et raisonné des connaissances humaines*, worden daarna getoetst, en de stoutheid en onbeschaamdheid, het fanatisme des onge-loofs met verdienden ernst gegispt. HOLBACH en zijn of zij-ner vrienden schandelijk *Système de la Nature*, en HELVETIUS en zijn boek: *De l'Esprit*, met deszelfs sensualistische en eudae-monistische strekking, leveren de stof op voor de volgende §, en met groote belangstelling zal ieder den schrijver volgen in zijne ontwikkeling en ontleding van den inhoud vooral van het laatstgenoemde werk, en daarin eene nieuwe bijdrage vin-den tot de kennis van den geest dier tijden.

De onpartijdigheid van SCHLOSSER's beschouwing ziet men ook uit het gunstiger oordeel, dat hij in den aanvang van § 6 over D'ALEMBERT's inleiding voor de Encyclopedie velt. Ook daar neemt SCHLOSSER van tijd tot tijd de gelegenheid waar, om den geest van onzen tijd een' kleinen tik te geven, gelijk b. v. ten opzichte van de muziek, bl. 144: »Zij is, volgens deze inlei-ding, eenvoudig uit den wensch, om rumoer te maken, ont-staan, en werd dan later meer volmaakt. Het heeft bijna den schijn, alsof D'ALEMBERT de nieuwste rigting der muziek had vooruitgezien." Wat dunkt u, liefhebbers van het heden-daagsch rumoer? Zoudt gij het gemakkelijk vinden, de be-schuldiging anders dan met magtspreuken te weêrleggen?

De § besluit met eene interessante beschouwing van de twist-werken tusschen D'ALEMBERT EN ROUSSEAU over den schouw-burg te Genève op te rigten.

Rec. heeft slechts een zeer kort en oppervlakkig verslag kunnen geven van datgene, wat in dit belangrijk hoofdstuk is vervat. Het was hem onmogelijk, eene schets te ge-ven van dat, wat reeds schetsen zijn van de belangrijkste werken der Fransche literatuur van die dagen. Het geheel stelt ons een levendig tafereel voor van den geest des tijds, en doet ons het verband tusschen de literatuur en den toe-stand des maatschappelijken levens in Frankrijk duidelijk kennen. SCHLOSSER heeft, op zijne eigenaardige en krach-tige wijze, de verderfelijke strekking van de geschriften der hooggeprezene wijzen van dien tijd doen kennen, en dit hoofdstuk behoort onder de belangrijkste van zijn werk.

Het volgende is aan de Deutsche letterkunde toegewijd tot op de eerste jaren van het zevende tiental der achttiende

eeuw. Kortelijk willen wij ook aanstippen, welk een rijkdom van zaken hier behandeld wordt. In de eerste § worden de eerste sporen van invloed van den nieuwen tijdgeest op ambtenaren, universiteiten, theologie en geleerdheid aangewezen. Lang bleven de akademiën den ouden slendriaan getrouw, en eerst toen de behoefte aan verandering bij de natie zich dringend deed gevoelen, en de stem van verdienstelijke mannen zich luide had doen hooren, volgden zij den niet meer te stuiten stroom. SCHLOSSER beschouwt hier eerst die mannen, welke buiten de school gunstig hebben gewerkt. Daarónder noemt hij in de eerste plaats SPALDING. Deze was op eene andere wijze gevormd, dan de meeste theologen van zijnen tijd. Vroeg sloot hij zich aan GLEIM en KLEIST aan, en wat deze bij Engelsche dichters zochten, zocht hij bij eenen SHAFESBURY. In 1748 kwam zijn boek: *De bestemming van den mensch* in het licht, en onderscheidde zich door stijl en taal verre boven het gewone van die dagen. Ook door het vertalen van gematigde Engelsche werken en door zijne leerredenen werkte hij met kracht en nut op den geest van zijnen tijd, ondanks kleingeestigen tegenstand, waarmede hij te kampen had. Naast en met hem arbeidde REIMARUS, wiens *Voornaamste waarheden der Natuurlijke Godsdienst* in die dagen een belangrijk verschijnsel voor *Duitschland* mogten worden genoemd, waar de geleerde scholen en het onderwijs in den jammerlijksten toestand verkeerden. Na eene korte beschouwing van de piëtistische (er staat verkeerdelijk bl. 176 *poëtistische*) school te Halle, handelt de schrijver opzettelijk over de verdiensten van JUSTUS MÖSER en van F. C. VON MOSER. MÖSER, die eerst, wat taal en stijl betref, niet boven de GOTTSCHEDSCHE school was verheven, veredelde beide spoedig, toen hij zijnen *Harlekijn of verdediging van het grotesk komieke*, schreef. Dit boek was tegen de pedanten van allerlei slag gericht en in eenen humoristischen toon geschreven. Hoe SCHLOSSER over den humoristischen toon van onzen tijd oordeelt, gevoelt men, als men hem hier hoort zeggen (bl. 180) »die destijds nog door misbruik zoo niet afgezaagd was, als in onze dagen;» en als hij later (bl. 223) zegt, dat »HERDER zekerlijk nog niet vermoedde, dat eene, naar de HAMANNSCHE zweemende, wonderlijke, beurtelings sòmbere of schertsende en gekke, zoogenaamde humoristische (eigenlijk dollè) manier, eene zucht, om het heterogeenste

dooreen te mengen, in *Duitschland* vooral sedert en door JEAN PAUL, en eindelijk zelfs ook in *Frankrijk* mode kon worden." Is het beter bij ons? Men zie slechts sommige verschijnselen onzer jongste letterkunde, zoo men van het tegendeel overtuigd wil wezen.

Het gewigt van MÖSER's werken voor de geschiedenis van beschaving en ontwikkeling wordt in het breede aangetoond, vooral ook van zijne *Inleiding tot de Geschiedenis van Osna-bruck*. VON MOSER overtreft zijnen tijdgenoot MÖSER in stoutheid tegen de willekeur van groote en kleine despoten, maar staat bij hem in vorm, taal en stijl verre achter. Zijn *Heer en Dienaar* maakte grooten opgang, omdat hij daarin de misbruiken en laagheden openbaarde, die algemeen waren, en van lage slavendienst en winzucht tot vaderlandsliefde zocht op te leiden.

Wat MÖSER EN VON MOSER voor het staatkundige leven deden, dat beproefden MICHAËLIS EN SEMLER voor het godsdienstige. Beide poogden wel het oude nog vast te houden, maar bragten door hunne werkzaamheden als van zelf een nieuw licht aan, waarvoor zij zelve bijna schrikten. SEMLER werkte meer voor geleerden alleen. De eerste stond zeker hooger dan de laatste, over wien de toon van SCHLOSSER alles behalve malsch is; maar beide waren mannen van den voortgang, die ieder op zijne wijze van belang waren voor de geschiedenis van hunnen tijd. Zeker zal de gewone lezer hier nog wel eens een en ander vinden, over theologische zaken en denkbeelden, waarover hij zich zal verwonderen, en waarmede hij zich niet zal kunnen vereenigen; doch dat is bij eenen man, als SCHLOSSER, wien ook de theologische rigtingen van vroegere en latere dagen zoo bekend zijn, niet wel anders mogelijk.

In de volgende § worden wij weder meer bepaald op het veld van literatuur overgebracht. SCHLOSSER begint daarin met de *Literatuurbrieven*, door LESSING, NICOLAI EN MENDELSSOHN grootendeels geschreven, en van uitgebreid nut voor de letterkundige beschaving. Hunne kritiek wees eenen WIELAND zijnen weg, en had zij het durven wagen, zij zou ook KLOPSTOCK van zijne sentimentaliteit en dogmatiek hebben teruggeroepen. Zij bragt de *Duitschers* tot de Engelsche literatuur en deed hun SHAKSPEARE kennen. De *Literatuurbrieven* werden gevolgd door de *Algemeene Duitsehe Bibliotheek*, door NICOLAI opgericht, doch waaraan LESSING

geen deel nam. HEYNE, KÄSTNER, MENDELSSOHN behoorden tot de belangrijkste medewerkers, en het doel was, om den geest van vooruitgang ten dienste te staan. Tegen deze nieuwe kritiek trad HERDER op, een man met de rijkste gaven toegerust en tot het einde der eeuw een van *Duitschlands* grootste mannen. Het zijn hier vooral zijne *Fragmenten tot de Duitische Literatuur*, waarover gesproken wordt. Daarin gaf hij bewijzen van zijn juist oordeel en van zijnen genialen smaak, terwijl de stijl zich door losheid, gemakkelijkheid en edelheid onderscheidde. Van HERDER, over wien later meer zal moeten gezegd worden, gaat SCHLOSSER over tot WIELAND, geboren, gelijk hij zegt, tot schrijven voor het groote publiek, dat vermaakt wil worden, zonder veel te denken of zich in te spannen. Wat zijn doel werd, gaf hij zelf genoegzaam te kennen, toen hij aan JACOBI schreef: „*Duitschland* heeft nog geen schrijver, die gelezen kan worden door dat gedeelte van het publiek, hetwelk niet op hoogeschoolen wordt opgeleid, en zoolang het den zoodanige niet heeft, zal het ook geene literatuur hebben.” (bl. 231) Hij werd de volksschrijver, en werd dit, ofschoon er op de werken; waardoor hij zijnen eersten roem behaalde, vrij wat is aan te merken. Zijne romans missen het plaatselijke en originele; zoo is de *Agathon* eigenlijk zeer weinig Grieksch, de *Don Sylvio* volstrekt niet Spaansch. Maar de eerste kleedde de philosophie van den tijd in een aangenaam gewaad en verdrong Fransche boeken uit het Duitche leven (bl. 237). Ook in zijne gedichten en zijne *komische Erzählungen*, *Musarion* enz. vindt men die wereldkennis en philosophie van den man naar de wereld terug, ofschoon deze in het laatste toch minder zinnelijk is. Men kan over den invloed van deze en dergelijke werken verschillend oordeelen. Zij hadden zeker dit goede, dat daardoor eene meer algemeene verspreiding van de Fransche toonevende werken werd verminderd, toen de geest des tijds toch de kluisters van vroegere dagen ook in *Duitschland* afwierp en gretig naar het nieuwere begon te grijpen.

De derde § loopt over LAVATER en BASEDOW. De eerste wordt hier als vertegenwoordiger van de mystieke partij voorgesteld, en er wordt aangetoond, hoe hij, vroom en geloovig, toch in zekeren zin een leerling van ROUSSEAU mogt worden genoemd, een vriend van vrijheid, van eenvoudige, met de natuur strookende vorming van den mensch (bl. 248).

Wij gaan met stilzwijgen voorbij, wat hier over zijnen twist met MENDELSSOHN wordt gezegd, en wijzen nog enkel op zijn: *Geheim Dagboek*, omdat dit eene sentimentaliteit en kunstmatige vroomheid leerde, die lang bij velen de mode is geweest, en het, helaas! ook nu weder schijnt te worden.

LAVATER was een der eersten, die BASEDOW'S revolutionaire denkbeelden over opvoeding en onderrigt ingang verschafte. Over zijn philanthropisch Instituut te *Dessau* evenwel kan eerst in de volgende periode gehandeld worden. Genoeg zij het hier, op te merken, dat de eerste aankondiging zijner plannen en hervormingen geheel *Duitschland* in beweging zette. Hij zelf was voor die plannen een enthousiast, en met moeite wist men hem te bewegen, om zijne dochter bij haren doop niet te noemen: PRAENUMERANTIA ELEMENTARIA PHILANTROPIA!!

De laatste § van dit deel schetst ons de belangrijkheid van LESSING voor de Duitsche literatuur, en geeft daartoe verslag van zijnen *Laocoön*, *Mina von Barnhelm* en *Dramaturgie*, waarvan de laatste vooral en te regt uitvoerig wordt beschouwd.

En zoo zijn wij aan het einde van onze aankondiging gekomen, waarin althans iets van den rijken inhoud van dit deel is aangestipt. Met genoeg hebben wij gezien, dat eerlang in het oorspronkelijke het vervolg van dit belangrijke werk het licht zal zien; en wij twifelen niet, of vertaler en uitgever zullen ons op de Hollandsche bewerking niet lange doen wachten. Wij zien haar reikhalzend te gemoet.

De Godsdienstoorlog in Duitschland, door Dr. SÖTLI, Hoogleeraar te *Munchen*. Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Te *Nijmegen*, bij J. F. Thieme. 1842. In gr. 8vo. Te zamen XXIV en 737 bl. f 6 -.

De Schrijver van dit boek is reeds bij onze landgenooten gunstig bekend, door zijn werk over MAXIMILIAAN JOZEF, Koning van *Beijeren*, in zijn leven en daden geschetst; een geschrift, zoowel in *Duitschland* als op onzen vaderlandschen grond met belangstelling ontvangen. In het werk, dat thans voor ons ligt, stelt hij zich ten doel, om ons den Godsdienst-

oorlog, die *Duitschland* in de 17de eeuw dertig jaren lang heeft geteisterd, in al zijne verschrikkelijkheid te doen kennen. In den vollen zin van het woord mag die krijg den naam van *Godsdienst-oorlog* dragen. Wel kwamen ook hier, gelijk altijd, menschelijke driften en hartstogten, staatkundige drijfveren en bedoelingen, aan het licht; maar de Godsdienst was toch de groote hefboom, waardoor al deze krachten in werking werden gebragt, de spil, waarom alle bewegingen zich draaiden, het dekkleed, waaronder alle andere beginselen werden verborgen. De Schrijver stelt dan ook teregt van deze zijde vooral het tijdperk in het licht, waarvan hij als Geschiedschrijver optreedt. En hij doet het op eene wijze, die ons hoogst gunstig voor hem inneemt, en zijn werk als eene belangrijke bijdrage tot de specieele Geschiedenis der 17de eeuw doet ontvangen.

Vooreerst toch heeft hij uit de beste bronnen geput, en zich alle aanspraak op den lof van grondigheid en naauwkeurigheid verworven. Niet alleen heeft hij de beste Geschiedschrijvers der 17de en 18de eeuw, maar ook minder bekende monographiën, belangrijke staatsstukken en onuitgegevene Handschriften uit die dagen, voor zoo ver wij konden nagaan met oordeel en juistheid, gebruikt. Alzoo is menige dwaling of onjuistheid, door SCHILLER in zijne Geschiedenis van den 30jarigen krijg begaan, en reeds door MENZEL of VON RAUMER aangewezen, stilzwijgend of uitdrukkelijk verbeterd. De Schrijver geeft zijne bronnen meestal op, schoon niet volledig en naauwkeurig, in de aantekeningen op het werk. En de Vertaler heeft deze laatste hier en daar met eenige goede opmerkingen verrijkt. — Voorts trof in dit boek onze aandacht het echt liberale Protestantische standpunt, waarop de Schrijver zich geplaatst heeft, en door hetwelk hij van de eene zijde de veelvuldige gebreken, waardoor in die dagen zijn kerkgenootschap was bezoedeld, niet blindelings voorbijziet, maar ook van den anderen kant de gruwelen, door de Roomschegezinden bedreven, evenmin verzwijgt als verzwart. Bovenal is, naast deze historische kritiek en onpartijdigheid, het Pragmatisme des Schrijvers te roemen, dat hem niet alleen op de oorzaken en gevolgen der gebeurtenissen deed letten, maar ook de hand der Goddelijke Voorzienigheid, in hare leiding en ontwikkeling eerbiedig deed opmerken en erkennen. En niet alleen wordt hier de Godsdienstoorlog in *Duitschland* ons afgeteekend,

maar ook ontvangen wij meermalen gelegenheid, om op de lotgevallen en de ontwikkeling van het Protestantisme in de overige landen van *Europa* een' belangstellenden blik te werpen. Zoo wordt er bij het lezen van dit werk menige grootsche herinnering in ons opgewekt, en het ons aanschouwelijk voor oogen gesteld, tot wat duren prijs de vrijheid des gewetens door Noordelijk en Westelijk *Europa* is gekocht.

De grenzen, tusschen welke zich het werk van Dr. SÖLTL beweegt, worden natuurlijk daargesteld door de onlusten van *Donauwerth* aan het begin, en den *Westfaalschen* vrede aan het einde van dit tijdperk. Het *eerste* Deel behelst het begin en den voortgang des oorlogs, en loopt door tot aan het begin van *WALLENSTEIN'S* optreding. In het *tweede* Deel is de voortgang en het einde van den oorlog geboekt. Ieder dezer Hoofdtijdperken wordt in verschillende Boeken en Hoofdstukken verdeeld, die dus aangename rustpunten den lezer kunnen aanbieden. — Wat ons minder in dit werk beviel, was de zucht, om sommige hoofdpersonen, waarvoor de Schrijver eene bijzondere ingenomenheid scheen te hebben opgevat, te idealiseren. Voornamelijk mag dit, gelijk ook de Vertaler te regt aanmerkt, van *FREDERIK* en *ELIZABETH* gelden. — Het meest zagen wij ons teleurgesteld in die gedeelten van het boek, die over *WALLENSTEIN* handelen. Wel vonden wij zijne betrekking tot het keizerlijke hof meestal onpartijdig voorgesteld; maar de psychologische ontwikkeling van zijn karakter en denkwijze, vooral van den invloed, dien zijn bekend astrologisch bijgeloof op zijne plannen en ondernemingen nitoefende, liet, naar ons gevoelen, veel te wenschen over. — Dat *GUSTAAF ADOLF* meer uit een godsdienstig dan staatkundig licht wordt beschouwd, is eene zwakke zijde, die dit werk met vele andere gemeen heeft. Het berigt over zijnen dood, dat hier wordt medege-deeld, (zie Deel II, bladz. 190,) is verre van bewezen te zijn. De Schrijver had, waar hij geheel van de gewone berigten afwijkt, naauwkeuriger en uitvoeriger zijne gronden behooren op te geven, en de onwaarschijnlijkheid van de meer algemeene meening moeten aanwijzen. De blasphemie, door een' Roomsch Geschiedschrijver uit dat tijdperk omtrent des Konings uiteinde geboekt, (dat de Koning *in agone mortis* allerlei *Calumniën* tegen de Hoogste Majesteit Gods had uitgebraakt) wederlegt zichzelve. — Voorts zou de Schrijver aan zijn werk zeker grootere levendigheid hebben

bijgezet, wanneer hij hier en daar de belangrijkste episoden uit den 30jarigen oorlog meer *en detail* had behandeld. Zoo had, om uit vele slechts één te noemen, bij de beschrijving van *Maagdenburgs* verwoesting, (waaraan zeker TILLY ook grooter schuld had, dan hem hier wordt aangerekend) het berigt van den toen levenden Predikant THODAE-NUS hem kunnen helpen aan menige merkwaardige bijzonderheid. Dit berigt is te vinden bij RESE, *die Zerstörung Magdenburgs*, bladz. 180 en verv.

Deze aanmerkingen, welke gemakkelijk te vermeerderen waren, ontnemen echter slechts weinig aan den lof, dien wij aan SÖLTL'S werk toekennen. Altijd bevat het eene schatbare bijdrage tot de kennis van het belangrijke tijdperk, waarover het handelt. — De Vertaler heeft zich van zijne taak op eene voldoende wijze gekweten. Jammer, dat zijn stijl hier en daar door eenige Germanismen ontsierd wordt. — Iederen vriend van eene meer dan oppervlakkige lektuur, waarin zich het nuttige met het aangename verenigt, bevelen wij zijnen arbeid van ganscher harte aan.

China en de Chinezen. Door J. F. DAVIS, Oppercommissaris van wijlen Zijne Gr. Britt. Majesteit in China. Naar de laatste uitgave, waarin de *Geschiedenis van het Handelsverkeer met de Engelschen tot op dit oogenblik toe behandeld wordt.* Uit het Engelsch vertaald, door Mr. C. J. ZWERTS. III Deelen. Met Houtsneêplaten. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1841. In gr. 8vo. Te zamen XX en 1040 bl. f 11 -:

Indien eenig *Europeaan* geoordeeld kan worden bevoegd te zijn om over *China* en de *Chinezen* te schrijven, dan is het voorzeker de Auteur van dit werk. De Heer DAVIS vergezeld reeds als jongeling, in het jaar 1816, het gezantschap van Lord AMHERST naar *Peking*, bleef daarna nog twintig jaren in *China*, alwaar door hem op het laatst de hooge betrekking van eersten gezagvoerder van Zijne *Britsche* Majesteit werd vervuld, en had overvloedig gelegenheid, om zich met de *Chinesche* taal en letterkunde bekend te maken. Behalve hetgeen dns de Schrijver met eigene oogen kon waarnemen, zijn door hem meer dan 80 werken

over *China*, in onderscheidene talen, van het begin der 14de eeuw tot op onzen tijd in het licht verschenen, geraadpleegd of vergeleken. Bij werken van deze soort achten wij het niet genoegzaam, dezelve in het algemeen aan te prijzen, en van onze lezers te vergen, dat zij ons alleen op ons woord gelooven. Het is om deze reden, dat wij het noodig achten, het lezend publiek met den hoofdzakelijken inhoud van het werk eenigzins bekend te maken. Het geheele werk is verdeeld in XXII Hoofdstukken. Het Iste Hoofdstuk handelt over de vroegste gemeenschap der *Chinezen* met de *Europeanen*. *China* is weinig aan de Ouden bekend geweest. Van Keizer MARCUS ANTONINUS weet men het eerst met zekerheid, dat hij een gezantschap naar *China* gezonden heeft, omstreeks het jaar 161 van onze jaartelling. Nestoriaansche zendelingen voerden er, omstreeks het jaar 635, bij een klein gedeelte der bevolking, het Christendom in. MARCO PAOLO bezocht *China* in het laatst der dertiende eeuw; de *Portugezen* vestigden er zich omtrent het midden der zestiende eeuw. Na onderscheidene vroegere Rooms-katholieke zendingen maakten er de Jezuïten grooten opgang; evenwel geraakte, ten gevolge van hunne twisten met andere monniken, de Roomsche Godsdienst in verval. De *Nederlanders* bezaten in de 17de eeuw een belangrijk etablissement op het eiland *Formosa* tegenover *China*, en dreven toen veel handel met dat rijk, maar werden, na eene geweldige worsteling, in het jaar 1662 van *Formosa* verdreven. De *Russen* hebben reeds sedert lang, over *Siberië*, gemeenschap gehouden met *China*, en hebben zelfs in de hoofdstad *Peking* eene kerk voor het personeel van hun gezantschap.

In Hoofdstuk II, III en IV wordt gehandeld over het handelsverkeer met *Engeland*. Reeds Koningin ELIZABETH had getracht zoodanig verkeer aan te knoopen. De vroegste vermelding evenwel van koophandel, door de *Engelschen* met de *Chinezen* gedreven, is van het jaar 1637. In den loop derzelfde eeuw gelukte het hun, zich te *Canton* te vestigen en aldaar sedert, tot op onzen tijd, met afwisselend geluk, handel te drijven. In het jaar 1834 was de *Britsche* koophandel met de *Chinezen* tot een' trap van hoogte en belangrijkheid gerezen, waarmede die van geene andere natie te vergelijken was; maar in het genoemde jaar werd door de *Britsche* regering het bestuur der Oostindische Compagnie te *Canton* afgeschafte en de handel vrijgesteld. De

gevolgen van dezen nieuwen maatregel waren: gedurige twisten met de *Chinesche* regering, van tijd tot tijd opschorting van den koophandel en stremming van het verkeer, toeneming van den smokkelhandel, vooral van den ongeoorloofden invoer in *China* van Opium, geweldige maatregelen, door de *Chinesche* regering in het werk gesteld, om dien ongeoorloofden handel te beletten, o. a. het in beslag nemen van 20283 kisten met Opium, aan *Engelschen* toebehoorende, de verdrijving van de *Engelschen* uit *Macao*, afbreking van den handel met *Engeland*, en ten laatste de verklaring van den tot op dit oogenblik nog niet geëindigden oorlog met *China*. — Het Vde Hoofdstuk geeft eene aardrijkskundige schets van *China*; het VIde levert een overzicht der geschiedenis van *China*; het VIIde handelt over het *Chineesch* bestuur en de *Chinesche* wetgeving. Hoofdstuk VIII beschrijft het volkskarakter en de instellingen. In IX en X wordt gehandeld over manieren en gewoonten. In XI en XII worden de steden, en vooral *Peking*, *Nanking* en *Canton*, beschreven. In XIII, XIV en XV wordt gehandeld over de Godsdienstleer, de volgelingen van CONFUCIUS, het *Budhismus* en de secte van TAOU. In Hoofdstuk XVI en XVII wordt gehandeld over de Taal en Letterkunde. Het XVIII handelt over kunsten en uitvindingen; het XIX over de wetenschappen; XX over Natuurlijke Historie en voortbrengselen van den grond; XXI over den landbouw en de statistiek, en XXII over den koophandel.

Wij hebben van den inhoud der vier eerste Hoofdstukken een eenigzins breedvoeriger verslag gegeven dan van de overige, om daardoor te doen blijken, dat het werk aan het op den titel beloofde, met betrekking tot de geschiedenis van het handelsverkeer, beantwoordt, en het te leeren kennen als zeer geschikt om in staat te stellen tot eene grondige beoordeeling van den thans zoo veel besproken oorlog tusschen *Engeland* en *China*, deszelfs oorzaken, vermoedelijken uitslag en gevolgen.

Over het geheel is deze beschrijving van *China* de volledigste en best geregelde, welke wij kennen; en ofschoon de Schrijver een *Engelschman* is, laat hij niet na, de dwaze en gedeeltelijk gewelddadige en onregtvaardige stappen, waardoor zijne landgenooten zich den tegenwoordigen oorlog berokkend hebben, af te keuren. Het werk is in eenen onderhouden toon en goeden stijl geschreven, en behoort onder de

zoodanige, door welke vertaling aan ons lezend publiek eene wezenlijke dienst is gedaan. Om aan ons verslag eenige afwisseling bij te zetten, plaatsen wij hier de volgende anekdote: »Het bestuur van *China* geeft geene andere munt uit, dan de slechte *Chen*, die uit koper en zink bestaat, met misschien een weinig lood, en in waarde ver beneden het tiende gedeelte van een' *Engelschen* stuiver is. Aan den eenen kant ziet men den naam van den regerende Keizer, met een paar woorden, die *courante waarde* beteekenen, terwijl op de keerzijde een *Tartaarsch* opschrift staat. Eenige jaren geleden was zulk een muntstukje door een of ander toeval in een weinig bezocht oord van het Vereenigde Koninkrijk (*Grootbrittanje*) verloren. De vinder van hetzelfde bragt het naar een' geleerden oudheidkundige, die, er eene wijdoopige Verhandeling over hebbende geschreven, in welke hij alle mogelijke gissingen voorstelde, behalve juist de eenige ware, er eene teekening van bijvoegde en het, met de opgave van het allooï er onder, in een muntboek van eenigen naam deed plaatsen.»

De vertaling is doorgaans goed uitgevallen. Evenwel vonden wij hier en daar nog al eenige drukfeilen en andere misstellingen, die door onnaauwkeurigheid of te grooten spoed in de correctie schijnen veroorzaakt te zijn. Zoo is onder anderen in de *opgave van den inhoud* het opschrift van het VIde Hoofdstuk boven het Vde en omgekeerd dat van het Vde boven het VIIde Hoofdstuk geplaatst. In het werk zelf staat Hoofdstuk I voor IX. Op bladz. 161 van het Iste Deel komt voor: »de Hongmaatschappij had de onbeschaamdheid, dat deze nieuwe schuld in vijftien jaren zou afbetaald worden,» in plaats van: »had de onbeschaamdheid om aan te bieden» of »te bepalen, dat deze nieuwe schuld enz.» Ook vonden wij *Cina* voor *China*, het jaargetal 1836 voor 1736, *sekte* voor *sekse*, *allengs* voor *allooï* en *Chinezen* voor *Japannezen*. De bijgevoegde houtsneëplaten zijn voldoende om vele beschrevene zaken meer aanschouwelijk te maken. Wij wenschen, dat onze aankondiging dienen moge, om de aandacht van onze landgenooten op dit werk te vestigen, en hetzelfde alzoo ook onder ons te doen strekken tot naauwkeuriger kennis van een hoogst merkwaardig volk, met hetwelk ook *Nederland* sedert zoo langen tijd in veelvuldige en gewigtige betrekkingen stond.

Vrijmoedige stemmen tot behoud van 's Rijks Athenaeum te Franeker. Door Mr. A. TELTING. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1842. In gr. 8vo. 39 bl. f : - 40.

Bekend is het, hoeveel er in den laatsten tijd gesproken is over eene opheffing van het Athenaeum van *Franeker*. Rec. behoort niet onder het getal van hen, die dezen maatregel wenschen. De bezuiniging voor 's lands kas is hier te onbeduidend, dan dat men staatkundig zoude handelen, daarvoor de goede meening der inwoners van zulk eene belangrijke provincie, als *Friesland*, in de waagschaal te stellen. Wat maakt *f* 20,000 uit op de millioenen onzer staatsrekening? De Heer TELTING verheft mede zijne stem tot behoud van het Athenaeum, en wij vereenigen ons van harte met zijn verlangen, schoon wij op zijne redeneringen nog al wat zullen moeten afdingen.

Hij begint met te spreken over *Frieslands regt op het bezit eener hoogere school*. Hij is regtsgeleerde, en daarom verwondert het ons, geene meerdere en betere regtsgronden door hem te zien aangevoerd. Toen de Heer VAN ASCH VAN WIJCK zijne stem voor *Utrecht* verhief, grondde hij het *regt* vooral op de oorspronkelijke acte, waarbij de soevereine magt aan de stad het voorregt der hoogeschool ten eeuwigen dage had verleend. Van dergelijk eenen regtsgrond vinden wij hier niets. Het is waar, de *Franeker* Akademie werd door de Staten van *Friesland* voor *Friesch* geld gesticht; maar zoo diezelfde Staten de magt bleven bezitten, waarvan het tegendeel niet wordt bewezen, om, zoo zij dit noodig oordeelden, de Akademie weder op te heffen, zoo is deze magt ook op den tegenwoordigen Staat overgegaan, die natuurlijk hetzelfde gezag oefent als de vroegere Staten. *Frieslands regt* zou dus op geheel andere en duchtiger gronden moeten worden bewezen, eer de regering zich daardoor genoopt voelde, om het haar toegeschreven plan te laten varen.

Wat in dit eerste deel gezegd wordt, vond veel beter eene plaats in het tweede, waar over *Frieslands billijke aanspraken op het behoud eener school van hooger onderwijs* wordt gesproken. Daar behooren de herinneringen van den oorsprong der school, gelijk daar met *regt* wordt herinnerd, dat *Friesland*, in vergelijking van andere gewesten, schaars bedeed is met inrigtingen des rijks, ofschoon het veel aan

het rijk opbrengt, en dat de billijkheid dus vordert, het niet te berooven van het weinige, dat het bezit.

In het derde deel wordt de zaak beschouwd uit het oogpunt van *belang* voor de provincie. Het is eene school van kennis en beschaving, en deze verspreiden zich van daar over dit geheele gewest. Rec. beaamt dit gaarne, en beschouwt ook zelf uit dit oogpunt het behoud van *Franeker* als van belang. Maar de Schrijver had daartoe niet noodig, om op verhandelingen, in departementen der maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* gedaan, te wijzen, noch op commissiën over het al of niet wenschelijke van het begraven buiten de kerken, enz.; door dergelijke dingen zal hij eerder de lachspieren zijner tegenstanders in beweging brengen, dan hen overtuigen. Als hij eindelijk *Franekers* billijke aanspraken doet gelden, stemt Rec. in vele met hem in.

Of dit boekje evenwel veel zal afdoen, daaraan twijfelen wij. De *Friezen* zelve hebben hunne zaak bedorven, door hunne zonen niet dan in luttel aantal naar *Franeker* te zenden. Het staat te vreezen, dat de school van zelve zal ophouden, bij gemis van leerlingen. En wat baten alle redeneringen, waar zulke daadzaken spreken? Wat kan men het Gouvernement tegenwerpen, zoo het daarop wijst, om het overtollige des Athenaeums te betoogen? Wil *Friesland* het behouden, zoo zorge het, dat deszelfs jongelingschap daar studere! Zoo zorge het, dat het den Hoogleeraren, bij de grootste bekwaamheid en bij den besten wil, niet aan de gelegenheid ontbreke, om te onderwijzen! Daardoor alleen kan de opheffing van het Athenaeum welligt niet alleen uitgesteld, maar verhinderd worden. Anders moet het in allen gevalle den dood aan uittering sterven; en de *Friezen habebunt, quod sibi imputent!*

Cluys-werck, Dichtstuk van CONSTANTIJN HUYGENS, *voor het eerst uitgegeven door* Dr. W. J. A. JONCKBLOET, *Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 's Gravenhage, bij* J. L. C. Jacob. 1841. *In gr. 8vo. VIII en 22 bl. f* :- 60.

Het zou overtollig zijn, zoo wij in ons Tijdschrift eene uitvoerige beoordeeling wilden geven van dit dichtwerk, nadat de Hoogleeraar BEIJERMAN in ons Mengelwerk (No. III van

dit jaar) onze lezers met hetzelfde heeft bekend gemaakt, en door rijke uittreksels den geest en de waarde van dit gedicht heeft aangetoond. Wij vergenoegen ons dus met den uitgever voor de gemeenmaking van dit stuk te danken, dat wij als eene hoogst belangrijke aanwinst beschouwen, en bij welks lezing wij verbaasd stonden over de helderheid en werkzaamheid van den vierentachtigjarigen grijsaard, uit wiens pen het vloeide. Wij twijfelen niet, of het zal door velen met graagte ontvangen zijn.

Caledonia, Verhalen en Overleveringen. Naar het Engelsch van J. WILSON. IIde Deel. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. 336 bl. f 3 - :

Rec. heeft bij de uitgave van het eerste Deel een gunstig verslag gegeven van de Verhalen en Overleveringen, ons door WILSON medegedeeld. Datzelfde gunstige oordeel mag hij ook over dit tweede Deel uitspreken. Ook hier leeren wij den Engelschen Schrijver kennen als een' aangenamen, bevalligen verhaler, dikwijls vrolijk en luimig, maar ook meermalen gevoelig en treffend. De tooneelen, waarop hij den lezer verplaatst, zijn ook hier aan de grenzen van *Schotland* ontleend; de personen, die hij opvoert, karakteristiek en fiksch geteekend; de verhalen zelve meermalen uit de geschiedenis van het land getrokken, of althans geheel in den geest van deszelfs bewoners. Tot een paar van deze verhalen, *de Koninklijke Bruiloft* en *Willie de potsenmaker*, leverde de avontuurlijke geest der Koningen JACOBUS IV en JACOBUS V van *Schotland* de stoffe op, die beide van tijd tot tijd in allerlei vermommingen het land doortrokken en avonturen zochten. De geschiedenis des lands gaf aanleiding tot de verhalen: *de Overrompeling van Fastcastle*, *de Pleegzoon*, *een Vrouw of de galg*; terwijl de overige stukken, *Lotwisselingen*, *eene Legende van Holyroodhouse*, *Willie Wastle's getuigenis aangaande zijne vrouw*, en *de Nieuwjaarsgast* ons verplaatsen in de zeden en gewoonten, in het leven en werken der *Schotten*. Rec. heeft al de verhalen met genoegen gelezen; zij hebben datzelfde eigenaardige, wat ook de stukken van het eerste Deel bezitten, en zullen zeker met graagte door het lezende publiek ontvangen worden.

Rec. moet hier belijden, dat hij zich in zijne vooronderstelling, vroeger geuit, aangaande den persoon des Schrijvers, heeft bedrogen. Deze WILSON is niet de schrijver van *Margaretha Lyndsay* en andere werken, maar een ander, van wiens lotgevallen men hier, in het verhaal *de Nieuwjaarsgast*, eenige trekken vindt. De verhalen zelve zijn ontleend uit eene groote verzameling, onder den titel van *Grensverhalen* door WILSON uitgegeven. Wij zouden den uitgever wel durven aanraden, uit den voorraad nogmaals eene keuze te doen, en iets over de merkwaardige lotgevallen van den Schrijver zelve vooraf te zenden, waartoe insgelijks in de verzameling stoffe voorhanden is.

Wij bevelen dit tweede Deel van *Caledonia* dus van harte onzen lezers aan.

Eugenie, of het voorregt eener goede opvoeding. Naar het Fransch van Mlle. ULLIAC DE TREMADEURE. Met Platen. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. 1842. In kl. 8vo. 210 bl. f 1 - 50.

Voor zooverre Rec. bekend is, is dit het eerste werk van deze Schrijfster, dat in onze taal is overgebracht. Rec. kent verscheidene harer geschriften in het oorspronkelijke en kan ze niet genoeg aanbevelen. Ook het boek, dat hier aangekondigd wordt, verdient die aanbeveling in ruime mate. De uitgever mogt terecht zeggen, dat het nuttige hier met het aangename is vereenigd. De ongezochte en ongekunstelde wijze, waarop hier lessen, vermaningen en waarschuwingen worden medegedeeld, ook over zulke onderwerpen en zaken, die in de gewone boeken van dien aard worden voorbijgegaan, geeft aan dit werkje iets eigenaardigs. Het verhaal boezemt belangstelling in, en geeft als onwillekeurig aanleiding tot nuttige wenken, die er als van zelve uit voortvloeijen. Het geheele boekje behoort ongetwijfeld onder de uitstekende werkjes voor de jeugd, en Rec. zou het in handen van alle meisjes wenschen. Geene moeder, om de woorden van het voorberigt te bezigen, zal zich beklagen, dit boek aan hare dochter in handen te hebben gegeven.

De uitgever heeft voor eene nette uitvoering en voor bevallige plaatjes gezorgd. Hij vinde zich beloond door een ruim debiet, dat wij dit boekje van harte toewenschen, hetwelk in dat geval ook wel door andere van dezelfde hand zal gevolgd worden.

BOEK BESCHOUWING.

Het Leven van Jezus in deszelfs geschiedkundigen zamenhang en geschiedkundige ontwikkeling, door Dr. A. NEANDER. Uit het Hoogduitsch vertaald door Dr. J. MEIJER, Predikant te Beetgum. II Deelen. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1840, 1841. In gr. 8vo. Te zamen XXXIV en 778 bl. f 7 - 20.

Het *Leven van Jezus* door NEANDER was zeker een der belangrijkste verschijnselen, die, van een Christelijk en echt wetenschappelijk standpunt uitgegaan, de aandacht tot zich getrokken hebben van de nieuwste beoefenaars der Theologische wetenschap. Nadat de beroemde Schrijver de geschiedenis van de Christelijke Kerk en van het tijdperk der Apostelen op zijnen bekenden meesterlijken trant had beschreven, besloot hij, na lange en regtmatige aarzeling, aan beide werken de kroon op te zetten, door de uitgave van het leven van JEZUS; waarlijk in onzen tijd eene hoogst moeilijke, maar ook daarom hoogst noodzakelijke taak. Reeds hebben de geleerdste en bevoegdste beoordeelaars zich omtrent de waarde van dit werk verklaard. En ook Rec. kan het in onzen tijd slechts toejuichen, dat de vertaling van NEANDER het licht ziet, daar ook de vergiftige *Straussische* plant op vaderlandschen bodem werd overgebracht. Bij ondervinding overtuigd van het ingewikkelde en gecompliceerde, dat er voor den minder geoefenden in NEANDER's stijl en wijze van voordragt (hier nog meer dan in zijne andere werken) heerscht, geeft hij aan den Vertaler gaarne de getuigenis, dat hij de moeilijke taak doorgaans gelukkig heeft volbracht, en des Schrijvers bedoeling niet alleen wél verstaan, maar ook duidelijk uitgedrukt heeft.

De toestand van crisis en bestrijding, waarin de Evangeliegeschiedenis vooral bij het verschijnen der eerste editie

van NEANDER's werk (de Vertaler volgde reeds de derde uitgave) verkeerde, heeft zoowel op den vorm als op den inhoud van dit werk niet gelukkig gewerkt. Ieder, die het inziet, kan er zich spoedig van overtuigen. Op iedere bladzijde moet schier gepolemiseerd worden. Bijna geen enkele trek der Evangeliegeschiedenis, of hare apologie moet hare ontwikkeling vergezellen. Is een onbeschaamde eisch der negatieve critiek afgeslagen, straks moet weder eene gewrongene Exegese worden ontzenuwd. Is eene kunstige Hypothese der tegenstanders in hare nietigheid ten toon gesteld, straks moet, om de waarheid te handhaven, tot eene andere hypothese de toevlugt worden genomen. In één woord, het is waarheid, wat de Eerw. BUSCHKEIZER schreef, (*Waarheid in Liefde*, 1839. II. bladz. 369 en verv.) »dat er hier van pagina tot pagina »rondom de geschiedenis geëxegetiseerd, gepolemiseerd, »geciteerd en gecompareerd moet worden." Zulk eene methode kan natuurlijk niet bevorderlijk zijn aan het groote doel eener Geschiedbeschrijving van onzen Heer: dit namelijk, om ons een levend en aanschouwelijk beeld, een harmonisch en afgesloten geheel van zijn leven en werken voor oogen te stellen. Integendeel moet, bij deze wijze van behandeling, het *intuitive* element der voorstelling zeer voor het dialectische en critische terugtreden. De scherpzinnigheid van NEANDER is te groot, om dit gebrek in zijn boek niet te hebben opgemerkt. Maar laat ons billijk genoeg zijn, om te erkennen, dat de schuld minder in hem, dan in den toestand der wetenschap lag. Alleen dan, wanneer men zich boven den strijd der beginselen een vast standpunt gekozen heeft, kan men het harmonisch geheel der aanschouwing, dat men zelf in de ziel heeft, ook aan zijne lezers voorstellen; maar zoolang men een veld betreedt, dat de vijand geheel heeft ingenomen, waarop iedere voetstap voorzigtig moet worden gezet, en iedere duim gronds strijdende moet worden heroverd, kan men nauwelijks anders handelen, dan NEANDER hier deed. Wel stellen ook wij, gelijk zoo velen, zijn *Apost. Zeitalter* en zijne *Kirchengeschichte* boven zijn *Leben*

Jesu; maar wij verklaren tevens, dat dáár ook zulke zwa-
righeden niet te overwinnen waren, als hier.

De hoofdverdeeling geschiedt in vijf Afdeelingen. De eerste bevat *Jezus geboorte en kinderlijken leeftijd*, I. D. bladz. 9—45. De tweede loopt tot aan zijne openlijke optreding, bladz. 46—59. De derde verhaalt de voorbereiding tot zijne openlijke werkzaamheid, door zijnen doop en zijne verzoeking in de woestijn, bladz. 60—108. De vierde geeft een systematisch overzicht van Jezus openbare werk, bladz. 118—386. De vijfde eene chronologische voorstelling van hetzelfde, door geheel het 2de Deel. — Dat deze verdeeling hoogst onevenredig is, dat zij aan de innerlijke eenheid der voorstelling schaadt, en maar al te veel aanleiding geeft, hier tot noodelooze herhaling, — ginds tot belangrijke weglatingen, dat zij eindelijk een hooger principe mist, hetwelk toch in eene wetenschappelijke beschouwing van JEZUS leven niet mogt gemist worden, behoeft niet eerst door ons aangewezen te worden. — Dat verder een hoofdgebrek in NEANDER's ontwikkeling hieruit voortvloeit, dat hij, in plaats van eene vaste hypothese aangaande den oorsprong en de verwantschap der Evangelische geschiedverhalen te volgen, beurtelings nu aan dezen dan aan dien der Evangelisten zich houdt, is door allen opgemerkt, die ooit over NEANDER's *Leven van Jezus* spraken of schreven. En dat NEANDER meermalen wat veel aan zijne tegenpartij toegeeft, wat *schwankend* zich over menige geschiedenis uitlaat (men sla hem b. v. eens na over de geschiedenis van JEZUS verheerlijking op den berg) moge door velen, die op een ander standpunt staan, afgekeurd worden; van de andere zijde zal het niemand bevreemden, die slechts eenigzins met den stand der nieuwere critiek bekend is, welke thans, meer dan ooit, mag gezegd worden in eene overgangperiode te verkeeren. — Eindelijk, zoo iemand wenschte, dat NEANDER, nu hij toch eenmaal polemiseerde, ook op anderen, dan op STRAUSS (b. v. WEISSE, WILCKE en meer anderen) wat meer *bestendig* acht had geslagen, dat hij vooral de opstandings- en hemelvaartsgeschiedenis wat grondiger had

behandeld, en zich, bij het naderen aan het einde van zijn werk, wat meer voor den schijn van overhaasting had gewacht, wij zouden hem niet durven tegenspreken.

Doch, waar wij alzoo met anderen billijke bedenkingen meenen te mogen maken, bedenkingen, gemakkelijk nog te verdubbelen, wanneer wij in bijzonderheden traden, zij het echter verre van ons, den rijken schat van geleerdheid, scherpzinnigheid, echte liberaliteit, en innige Christelijke aanschouwing, die hier is nedergelegd, een oogenblik te willen versmaden. Recensent gevoelt te ver den afstand, die er tusschen den grooten NEANDER en hem bestaat — hij is te dankbaar voor het nut, dat hij van dit werk, reeds bij deszelfs eerste verschijning, trok, om zelfs den schijn eener kinderachtige vitzucht op zich te willen laden. Al had NEANDER niets anders over het *Leven van Jezus* geschreven, dan de bovengenoemde vierde Hoofdafdeeling van zijn werk, die hier voor ons ligt, het zou genoegzaam zijn, om hem, onder de menigte der litteratuur van JEZUS levensgeschiedenis, in den laatsten tijd verschenen, eene blijvende en eervolle plaats toe te wijzen. Van de *twaalf* onderafdeelingen, waarin dit Hoofdstuk is afgedeeld, moet de eene met de andere in hooge belangrijkheid ijveren. — Over JEZUS plan en de middelen, waarvan Hij zich bediende ter stichting van zijn geestelijk rijk, doet NEANDER het treffendste licht opgaan. (Waarom nog weder de hypothese van HASE, omtrent eene verandering in JEZUS plan, al vóór zoo lang door dezen geleerde met lofwaardige onbevangenheid teruggenomen, wederlegd moest worden, begrijpen wij niet.) — Over de *gelijkenissen* van onzen Heer moogt gij in de opvatting van bijzonderheden verschillen, zeker laast gij nergens zulk een overzicht van den aard en de lotgevallen van het Godsrijk, uit de gelijkenissen van den Heer opgemaakt, als u hier wordt te aanschouwen gegeven. Zulke grepen verraden, dunkt ons, de meesterhand. — En zoo de absolute afscheiding tusschen gelooven en weten, onlangs door STRAUSS in zijne Dogmatiek uitgesproken, nog wederlegging behoefde, ik zou u wijzen op hetgeen NEANDER hier over de

wonderen des Zaligmakers schrijft (in deszelfs geheel, niet in bijzonderheden) als eene proeve, hoe geloovig de wetenschap kan zijn, en hoe wetenschappelijk het geloof kan worden verdedigd. — Vooral voor de opvatting van het begrip van wonderen, gelijk ook van derzelver erkenbaarheid, bewijskracht en Godewaardigheid, meenen wij, dat de Christelijke Apologetiek inderdaad veel aan NEANDER te danken heeft, die, wat zijn vriend TWESTEN in meer wetenschappelijken vorm omtrent dit punt heeft voorgedragen, met vrucht op menig bijzonder wonderverhaal heeft toegepast.

Wilden wij de waarde van NEANDER'S werk in bijzonderheden nagaan, wij zouden ons bestek te buiten gaan. Natuurlijk zou toch elk punt stof tot verschil en wrijving van gevoelens geven. Maar de lezer heeft er weinig aan, of Rec. al opgeeft, in welke punten hij, met alle bescheidenheid, van een ander gevoelen meent te moeten blijven, en welke gedeelten der gewijde geschiedenis hem bijzonder zwak voorkomen. (Bij dit laatste zij het genoeg, de behandeling der oorzaken van JUDAS verraad te noemen.) Reeds de *inleiding*, over het al of niet noodzakelijke van een vrij zijn van alle vooronderstellingen, als het eerste vereischte van zulk een wetenschappelijk onderzoek, zou stof tot eene geheele verhandeling kunnen geven (waarbij echter, in het voorbijgaan gezegd, Rec. het gevoelen van NEANDER zou meenen te moeten verdedigen tegen dat van den Vertaler.) — Liever prijzen wij het werk ten sterkste aan. Deszelfs beste zijden zijn ja ook in het *geheel*, maar vooral in de ontwikkeling van enkele *bijzonderheden* verborgen. Vooral de *wenken*, die NEANDER gedurig geeft, zijn zoo geschikt, om tot verder en zelfstandig nadenken op te leiden. En zoo men uit dit werk eens alleenlijk wilde opzamelen de belangrijkste bijdragen, die NEANDER levert, tot betere verklaring van enkele uitspraken des Heeren, in het N. V. voorkomende, de oogst zou niet karig wezen. (Wij noemen hier, uit vele, alleen de verklaring van LUCAS V: 36—39, voorkomende Deel II, bladz. 109.) Zelfs dáár, waar men eene verklaring niet

bijvallen kan, zal men haar nimmer den lof van scherpzinnigheid kunnen ontzeggen.

Aangenaam trof ons ook in deze derde uitgave de toon van ware gematigdheid tegenover STRAUSS. NEANDER staat geheel op het Christelijk standpunt, hij is een van de sterkste steunpilaren der beste conservatieve rigting in *Duitschland*: en echter, met hoeveel kalmte voert hij den strijd tegen den man, van wien hij verschilt, als licht van duisternis. Het verwondert ons dan ook niet, dat ook deze zich over NEANDER met achting uitlaat, (zie de voorrede van de derde uitgave des beruchten boeks) en hem zelfs zijnen dank voor menigen wenk betuigt. Dat is eene vrijzinnigheid, den echten geleerde, bovenal den echten Godgeleerde waardig. Wanneer zal zij in ons vaderland bij velen iets meer worden, dan een bloote klank?

Voor *stichtelijke* lektuur kunnen wij NEANDER's werk niet onbepaald aanprijzen. Althans de maag moet al vrij sterk zijn, die dit voedsel verdragen kan. En ook de wijze, waarop het voorgediend wordt, schijnt daartoe niet uitlokkend genoeg. Des te meer echter zij het allen aanbevolen, die zich, teregt of te onregt, bevoegd hebben gerekend, om den vertolkten STRAUSS te lezen en te verstaan. Dat het werk van NEANDER in de bibliotheek van geenen predikant gemist, door geen' enkel goed student in de Theologie ongelezen mag blijven, behoeft, hopen wij, geene opzettelijke aanwijzing. Een ruim debiet moge Uitgever en Vertaler schadeloos stellen. Wij meenden daaraan van onze zijde, door deze korte aankondiging aan de lezers der *Vaderl. Letteroef.*, meer bevorderlijk te zullen zijn, dan door eene meer wetenschappelijke critiek over dit werk (gesteld, dat wij ons tot dezelve bevoegdheid en bekwaamheid genoeg hadden durven toeschrijven), die toch altijd bloot subjectief zou wezen, en veel zou moeten herhalen, wat reeds elders is aangemerkt. Wie in eene meer grondige kennis van NEANDER's werk belang stelt, ga te rade met SCHENKEL, in de *Theol. Stud. und Krit.* 1840. III, vooral ook bladz. 802 sq., waar de Christologie van NEANDER beoordeeld wordt; met het artikel

OVER NEANDER, vergeleken met KUHN, KRABBE en anderen, in THOLÜCK'S *Anzeiger*, en met de aangehaalde recensie van Ds. BUSCH KEIZER.

God zelf zegene den arbeid van den voortreffelijken NEANDER ook onder onze landgenooten, ter versterking van menig wankelend geloof, en tot bevordering van het rijk van waarheid en deugd!

E.

Opwekking tot eene verstandige handhaving van de voorregten der Evangelische Kerk. Leerrede, door J. G. LIERNUR, Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Haarlem. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1841. In gr. 8vo. 42 bl. f : -50.

» Indien deze Leerrede, » zegt de Heer LIERNUR, » op » den laatsten gedenkdag der Hervorming door mij uitge- » sproken, iets mogt bevatten, dat wegens het daarin be- » handelde onderwerp eenige belangstelling verdient, dan » zal, hoop ik, derzelver uitgave, aan hoe vele gaarn door » mij erkende gebreken zij lijden moge, daarmede wel » geregtvaardigd zijn. » Dat kan Rec. niet volkomen toestemmen, want zelfs eene zeer gebrekkige leerrede zou zoo iets kunnen bevatten; maar moet zij daarom uitgegeven worden? — De Schrijver heeft in deze leerrede » po- » gen aan te wijzen, wat er in de Evangelische Kerk voor- » namelijk verdediging noodig heeft, en hoe dit op de beste » wijze geschieden kan. » — Over » de meer dan betamelijke lengte » derzelve verontschuldigt hij zich met zijne mindere vaardigheid in schikking zijner denkbeelden en keus zijner uitdrukkingen, en in de breedere ontwikkeling van het gesprokene voor zijne Lezers: mogen deze redenen gelden, wat zij kunnen!

In de Inleiding spreekt LIERNUR over het belangrijke van de Hervorming en de verschillende beoordeeling van dezelve; en komt alzoo op de redenen, om ons in het bezit van de door haar verkregene voorregten te handhaven.

Hiertoe neemt hij zijnen tekst uit OPENB. III: 11: »Houd, »wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon neme,» en na kortelijk iets daarover gezegd te hebben, wil hij »doen »gevoelen, dat, wat er door de Hervorming is te weeg ge- »bragt, eene zaak van onberekenbare waarde is,» en dan wil hij »opwekken, om hetgene wij als leden der Evange- »lische Kerk bezitten, op eene verstandige wijze te bewa- »ren. Om dit geregeld te doen, zal ik,» zegt hij, »voor- »eerst u herinneren, wat wij in de Evangelische Kerk be- »zitten; u vervolgens zeggen, wat ons moet bewegen, om »dit te bewaren; en ten laatste u aanwijzen, hoe dit op »de verstandigste wijze kan en moet geschieden.» Deze dubbele manier van verdeeling is voor de duidelijkheid en geregelde orde niet zeer dienstig. (Bl. 7 staat »eene kroon, »die haar tot een steunpilaar in den geestelijken tempel »Gods te doen worden»; hoe kan eene kroon haar tot een' steunpilaar doen worden? wat overeenkomst is er in deze twee beelden?)

In het eerste deel zal LIERNUR dan ontvouwen, wat wij in de Evangelische Kerk bezitten; maar kan dit met regt genoemd worden, (bl. 8) »een eigendom van oneindigen »omvang»? en is daarop de hyperbolische spreekwijze toepasselijk, die men aan het slot van het Evangelie van JOANNES vindt, maar die toch wel niet van JOANNES is? — Wat LIERNUR, bl. 8, 9, van *dat* (l. *dien*) eigendom zegt, is wel waar, maar immers niet kenmerkend genoeg, want hebben niet alle Christenen, van wat menschelijken naam ook, eenig aandeel aan dat Evangelie van het Rijk Gods? — Bij dat Evangelie, merkt LIERNUR verder te regt op, bezit de Evangelische Kerk ook de vrijheid, om hetzelfde naar eigen inzicht te beschouwen: doch kan men wel juist zeggen, (bl. 11) »dat God het opge- »hoopte onkruid in de Christelijke Kerk plotseling opruim- »de?» Ging het ook hierin niet langzamerhand? en is de uitdrukking zelve niet vrij triviaal?

Verder voert de Spreker drie redenen aan, om die godsdienstige voorregten te bewaren: 1. »den prijs, dien er »onze vaders voor moesten geven; 2. den zegen, dien

» ons het bezit daarvan aanbrengt; 3. het gevaar, waaraan » wij altijd, maar vooral thans zijn blootgesteld, om die » voorregten weder te verliezen.”

Eindelijk toont hij, hoe dit op de verstandigste wijze geschieden kan, namelijk » door in het oog te houden, dat » het voorregten des geestes zijn”; 2. door » een verstandig » gebruik van de H. Schrift;” 3. door » eene gezette waar- » neming der openbare Godsdienst.” Waarna hij nog enkele andere middelen even aanwijst, en dan zijne rede besluit.

Deze Leerrede draagt alle blijken, vooral in de twee laatste deelen, van de belangstelling des Sprekers in de zaak, waarover hij spreekt; hier en daar vindt men goede opmerkingen; maar de stijl is niet bijzonder, doorgaans vrij droog, zonder verheffing, meer verhandeling dan leerrede, en dat wel bij eene bijzonder plegtige gelegenheid. Om het goede oogmerk echter en het hooge belang der zaak bevelen wij haar gaarne aan. — Jammer dat zij zoo slecht gecorrigeerd is, waarvan Rec. vele voorbeelden zou kunnen aanvoeren; maar wat baat het? *litera scripta manet.*

Redevoering, gehouden op den 21 October 1841, ter gelegenheid van het jaarlijksch verslag der Delftsche Afdeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, door W. SCHOLTEN, Predikant bij de Hervormde gemeente te Delft. Te Delft, bij H. Koster. 1841. In gr. 8vo. 26 bl. f : - 40.

Afscheidsrede te Sprang, en Intreerede te Aalten, door C. F. S. PAPE, Predikant. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1841. In gr. 8vo. 41 bl. f : - 50.

Reeds zooveel is er in de laatste jaren, vooral bij het vijfentwintigjarig bestaan van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, gesproken en in het licht gegeven tot aanprijzing der Bijbelverspreiding, dat het moeilijk wordt, daar-

over iets nieuws te zeggen. Intusschen dat behoeft bij de jaarlijksche verslagen aan de Afdeelingen minder; herinnering van het bekende, en aanmoediging tot onverflaauwen ijver in dit werk des Heeren, zal ligt eene goede plaats vinden, zonder dat men verrassende of schitterende welsprekendheid vordere. Zoo schijnt er ook de Eerw. SCHOLTEN over gedacht te hebben. Hij beschouwt de zaak der Bijbelgenootschappen als een Goddelijk werk, als een werk der Christelijke liefde, en daarom door God gezegend, en door geene aardsche magt weder (?) te vernietigen. Eenheid, men ziet het, is hier juist niet in het oog gehouden. Ook zou buitendien op het stuk, als stuk, meer dan eene aanmerking te maken zijn. Liever echter prijzen wij het aan als welmeenende aanbeveling van een der meest aanbevelingwaardige Genootschappen.

Het is ons, om dit, schoon niet regtstreeks tot de Redevoering van den Heer SCHOLTEN in betrekking staande, hier te zeggen, wel eens voorgekomen, dat de jaarlijksche Verslagen en opwekkende Redevoeringen in de Afdeelingen van het Bijbelgenootschap op den duur niet die belangstelling wekken, welke de aard der zaak, waarover daar gesproken wordt, toch altijd verdient. Is dit ook toe te schrijven aan de eenzelveigheid, die het onderwerp der rede uit den aard der zaak wel hebben moet? Of wekt het eigenlijke *verslag* minder de aandacht, omdat er over een enkel jaar van eene enkele Afdeeling niet veel verslag te geven valt, en hetgeen het Genootschap in het algemeen betreft, toch in druk gelezen wordt? Of gaat het aandachtwekkende door het jaarlijksche verloren? Wij meenen, het eene en het andere; en houden het er daarom voor, dat het *en* voor de Sprekers, *en* voor de hoorders, *en*, wat nog het zwaarste weegt, voor de zaak van het Genootschap zelf, verkieslijker ware, die verslagen en opwekkingsredenen b. v. om de vijf jaren te houden. Men zou dan meerdere stof hebben tot een verslag, dat de belangstelling wekte, en de aanprijzing van de zaak der Bijbelverspreiding zou door niet zoo velen *afgezaagd* genoemd worden. Dat zal wel niemand doen, die alleen op de

kern der zaak ziet; maar hoe weinige menschen doen dat! En belangstelling in de zaak des Bijbelgenootschaps levendig te houden, of ook wel op te wekken bij hen, welke niet enkel op de kern letten, is juist in den geest van hetzelfde, niet alleen omdat de stoffelijke belangen van het Genootschap er door worden bevorderd, maar ook omdat de ondervinding, ons althans, meermalen heeft geleerd, dat opgewekte belangstelling in het Bijbelgenootschap, gelijk zij doorgaans een gevolg van, zoo ook nu en dan eene aanleiding is tot verlevendigde belangstelling in den Bijbel zelve.

De beide Gelegenheidsleerredenen van den Eerw. P A P E hebben, zoover wij zien, niets bijzonders, waarom ze eene bepaalde afkeuring zouden verdienen, maar ook niets bijzonders, waardoor de uitgave gewettigd of verdedigd wordt. De Tekst der eerste is: *Pred.* XII: 13, 14; der laatste: 1 *Cor.* IV: 1—4 (er staat bij vergissing 5). Het doel der uitgaaf was, een aandenken van liefde en achting te *Sprang* achter te laten, en aan de gemeente van *Aalten* te doen lezen, wat de Leeraar bij zijne intrede gezegd had. Alzoo bekomen dan nu deze beide gemeenten hetgeen voor haar zelve, en over en weder voor de andere bestemd is. Het stichte nut!

Geschiedenissen van den Bijbel, ingerigt voor Catechizatiën, School- en Huisgebruik. Oude en Nieuwe Testament. III Stukjes. Te Tiel, bij C. Campagne. In kl. 8vo. 399 bl. f 1 - 30.

De Schrijver meent, dat er behoefte is voor het aankomend geslacht aan een werkje over de Bijbelsche Geschiedenis: *geheel geschreven met de woorden des Bijbels*. Reeds eenen geruimen tijd over de zamenstelling van een dergelijk boek nagedacht hebbende, kwam hem ZAHN's *Biblische Historien* in handen. Hij besloot, dit werkje niet zoo zeer te vertalen, als wel tot zijnen gids te nemen. Tegen het in handen geven van den Bijbel zelve aan de

jeugd voert de Schrijver bedenkingen aan, die niet ongegrond zijn, onder anderen als hij zegt: »Een ieder, die met den Bijbel bekend is, weet ook, dat dit niet gevoelig geschieden kan, uit hoofde in de H. Schrift veel gevonden wordt, wat voor kinderen minder geschikt, ja zelfs schadelijk kan geacht worden. Wat nut toch zullen zij hebben van eene breedvoerige opgave van geslachtregisters, beschrijvingen der kleederen van de Priesters en Levieten, van den Tabernakel en deszelfs gereedschappen, verscheidene tellingen des Israëlitischen volks, gezigten der Profeten, en vele andere dergelijke meer? Zullen vele in onzen tijd onkiesch gewordene uitdrukkingen en de beschrijving van op zichzelf aanstootelijke verhalen op hunne zedelijkheid niet zelfs nadeelig kunnen werken?» Maar wanneer wij nu uit dit oogpunt het werkje beschouwen, hebben wij juist veel op hetzelfde aan te merken. Er wordt eene geheele paragraaph besteed aan den tabernakel te beschrijven met deszelfs gereedschap, waarbij zelfs de gouden kransen en ringen, de vleugelen der Cherubim, de schotelen, reukschalen, plateelen en kroezen, kandelaar, lampen, linnen gordijnen en rooster niet vergeten worden. Ook zouden wij van oordeel zijn, dat, bij het samenstellen van een werkje voor de jeugd, het huwelijk der kinderen Gods met de dochteren der menschen, de worsteling van JACOB, het gesprek van BILEAM met zijn' ezel, de val van DAVID met BATHSEBA, en het invaren der duivelen in de zwijnen, wel achterwege hadden kunnen blijven, in afwachting van zoodanig meer gevorderd tijdperk, in hetwelk de Bijbel zelf in handen kon gegeven worden. Wij stemmen gaarne toe, dat dit werkje door verstandige leeraren, onderwijzers en huisvaders, met vrucht kan gebruikt worden, maar houden het er tevens voor, dat zij zich even goed van den Bijbel zelven kunnen bedienen. Wij achten dus het werk meer bij uitsluiting bruikbaar voor hen, die zich met de godsdienstige opleiding der jeugd bezig houden, om, en dan toch nog altijd met een oordeel des onderscheids, uit hetgeen in den Bij-

bel meer verspreid voorkomt, hier datgene te kiezen, wat voor hun oogmerk dienstig is.

Verhandeling over het wezen, de verschijnselen, de oorzaken en de behandeling der Krankzinnigheid, benevens opmerkingen over Krankzinnigengestichten, en eene beschrijving van het Armen-krankzinnigengesticht voor het Graafschap Middlesex te Hanwell, met een verslag van deszelfs wijze van bestuur; door W. C. ELLIS, M. D., inwonend Geneeskundig Superintendent, voorheen Directeur van het Krankzinnigengesticht te Wakefield. Uit het Engelsch vertaald door B. B. DE BOER, Med., Chir. et Art. Obst. Doctor. Te Groningen, bij R. J. Schierbeek, Jr. 1841. In gr. 8vo. XVI, 327 bl. f 3 - 50.

Het is niet in *Nederland* alleen, dat de verbetering van het lot der krankzinnigen als aan de orde van den dag is. Ook in andere landen houdt dit belangrijk onderwerp de aandacht gaande. Men beschouwt in sommige de krankzinnigheid meer van de bespiegelende zijde. In andere worden er handen aan het werk geslagen, om het lot der krankzinnigen krachtadig te verbeteren, en behandelt men dit onderwerp meer practisch, rationeel, empirisch. Tusschenbeiden wordt er ook getwist, berekent men elkanders getal van genezingen en dooden, en bouwt daarop als onwrikbare gronden; ook veroordeelt somwijlen de een den ander, of liever stelt het publiek tot regter, waar het beter is, waar men uit het minder gunstige cijfer tot geene voldoende inrigting kan besluiten, enz. Bij het twisten, aan de kaak stellen, het hoog wijsgeerig betoog, en het niet ondoelmatig achten van tuchtigingen, (*) verlangt men wel eens iets te lezen, hetwelk, aan het leven ontleend, uit de wezenlijkheid genomen, den geest niet met ijdele bespiegelingen bezig houdt.

Onder zulke geschriften rangschikt zich het boven vermelde. Aan het werk van ELLIS is echter niet overal eene

(*) Vergelijk *Wenken*, naar het Hoogd. van J. P. LEHMANN. Gron. 1838, en BLANCHE, *du danger des rigueurs corporelles dans le traitement de la folie*.

steeds even gunstige beoordeeling ten deel gevallen; doch zij, die er min gunstig over oordeelen, ontzeggen het toch de practische waardij niet. Het is ook in het Fransch vertaald door Dr. ARCHAMBAULT en met aanteekeningen van ESQUIROL vermeerderd.

Wanneer men zich herinnert, dat ELLIS 24 jaren aan het hoofd van gestichten voor krankzinnigen stond en 2700 lijdens gadesloeg, komt hem met regt eene stem toe.

Dr. DE BOER dacht geen geheel onverdienstelijk werk te zullen doen met eene Hollandsche vertaling van dit boek te bezorgen; te meer, daar het niet bij uitsluiting voor geneeskundigen geschreven is.

Dat een man van zoovele ondervinding als Dr. ELLIS voor genees- en niet geneeskundigen belangrijke wenken kan geven, spreekt bijna van zelf. Laat ons het werk nagaan.

Het eerste Hoofdstuk dient als ter inleiding, en geeft een overzicht van hetgeen in de verdere Hoofdstukken zal behandeld worden. Aan het slot zegt de Schrijver: »Ik heb beproefd eene scheidslijn te trekken tusschen zedelijk kwaad en krankzinnigheid. Een in 't oog loopend verschil bestaat er tusschen beiden, hoewel het dikwijls moeijelijk is, dit onderscheid in individuele gevallen te bepalen.» Vergelijk ook hiermede het IXde Hoofdst., waar hij nog eens opzettelijk tot dit onderwerp terugkeert.

Het tweede Hoofdst., *over het wezen der krankzinnigheid*, begint met de vraag: wat is krankzinnigheid? Is zij eene ziels- of ligchaamsziekte? of zijn ziel en ligchaam beide gelijktijdig aangetast? — Moeijelijk te beantwoorden vragen. Krankzinnigheid is toch meestal eene verwickelde gesteldheid, welke zich onder verschillende vormen uit. De natuur verkeert als in tweestrijd met zichzelf, en bezwaarlijk valt het dikwijls, op te sporen, wat aanleiding tot de krankzinnigheid geeft of gaf. Indien het gevoelen van sommigen, dat krankzinnigheid niet eene ziekte der hersens maar der ziel is, doorging, dan zoude het zeker minder op eene ontleedkundige kennis en onderzoek der hersens aankomen; maar, terwijl wij het tegengestelde gevoelen van den Schrijver veel waarschijnlijker keuren, zoo verwonderen wij ons tevens, dat hij de anatomie der hersens als nog zoo zeer ten achtere of als minder beoefend beschouwt. Doch al konden wij ook elken zenuwdraad tot in deszelfs fijnsten loop volgen, zouden wij daardoor iets meer weten van de ver-

eeniging des zielelevens met het ligchamelijke? — Te regt wordt dan ook door een Fransch Schrijver aangemerkt: »*l'Aliénation mentale moins qu'aucune autre classe du cadre nosologique se prête aux explications purement mécaniques des anatomistes.*” Als eene merkwaardige bijdrage zijn te beschouwen: *Funfzig Krankh. u Sectionsgeschichten von Wahnsinnigen von Dr. NEUMANN. Journ. d. pr. Hk. 1824. N°. 7.* Vergelijk ook PARCHAPPE, *Recherches etc. Paris, 1838.*

De Schrijver schijnt ook te veel aan zichtbare vorm- of stofverandering te hechten. Om krankzinnigheid vast te stellen, moet er eene *alteratie* bestaan. Het blijkt echter uit de op bl. 32 voortgezette redeneringen niet juist, wat de Schrijver er eigenlijk door verstaat. Behoort bij de overweging der krankzinnigheid de slechts geprikkelde toestand der hersens mede niet in aanmerking te komen? De Schrijver bevestigt dit gevoelen eenigzins door zijne redenering over op de hersens voortgebragte drukking, bl. 49. Ook zoude men daartoe kunnen brengen hetgeen hij bl. 31 *eccentricities* noemt. Later wordt dit onderscheid beter niteengezet, wanneer hij over de behandeling (bl. 139) spreekt en aldus zich daaromtrent uitdrukt: »Wij zullen derhalve het »onderwerp in twee klassen verdeelen; eene waar slechts »ziekelyke werking in de hersenen bestaat en de andere, »waar het voortduren der ziekelijke werking eene ziekelijke »organisatie heeft voortgebragt.” Wij verklaren echter, niet te begrijpen, wat hij bedoelt met te vragen: »Is het ongegrond te vooronderstellen, dat deze drukking (sprekende van eene voorbijgaande apoplexie) door eenige inwendige operatie opgeheven kan worden, even spoedig als het been door operatie?” Ligt het duistere misschien ook in eene minder juiste vertaling? waarover nader.

Over de mate van toerekening, bl. 39, is het daar gestelde wel beknopt, maar voor de toepassing veel te onbepaald, ook in verband met hetgeen later in het 9de Hoofdst. daarover nog gezegd wordt.

In het derde Hoofdst. worden de oorzaken behandeld. Zij worden verdeeld in *primaire* en die door *sympathie* werken. Hoe veel een *erfelyke aanleg* tot de latere ontwikkeling van krankzinnigheid bijdraagt, leeren 214 gevallen onder 1380 lijders. Bij 125 van deze kon geene andere oorzaak gevonden worden. Van hoe veel belang zijn zulke droevige uit-

komsten niet, om toch vooral bij huwelijksverbindtenissen over zulk een gewichtig punt niet ligtzinnig heen te stappen! De wetgeving kan hier niet afdoende werken; mogt de invloed van ouders en vrienden hier met eene gebiedende voorzigtigheid werkzaam kunnen wezen! In verband hiermede moeten wij ook de aandacht bepalen op eene aanmerking van den Schrijver, bl. 45: »Ik kan niet nalaten hier te vermelden, dat betrekkingen in den bloede, onderling huwende, een kroost voortbrengen, dat tot krankzinnigheid aanleg bezit.» (*) Mogten dus vooral zulke huwelijken, waartegen ook nog andere redenen kunnen ingebracht worden, door belanghebbenden niet bevorderd worden! In elk geval is de erfelijke aanleg een treurig verschijnsel, vooral wanneer hij zoo overwegende is, als de Schrijver daarvan spreekt bl. 45, en daarenhoven meestal met eene zucht tot zelfmoord gepaard gaat. Vergelijk hiermede bl. 109, waar de zin echter wederom zeer duister is; waarschijnlijk ligt ook hier de schuld in de vertaling, tegen welke in het algemeen veel in te brengen valt.

Omtrent de oorzaken zullen wij in geene bijzonderheden treden. De Schrijver geeft ze vrij naauwkeurig op, en staaft derzelve nitwerkselen, meestal, door lijkopeningen; eene zeer gewigtige bijdrage, al beantwoordt zij ook niet altijd door volledigheid geheel aan de verwachting. Wij willen slechts aanmerken, dat, terwijl de Schrijver aan overspanning eene plaats inruimt, hij nu ook de *irritatie* meer op den voorgrond stelt. *Inflammatie* is wel het gevolg van *irritatie* door overspanning; maar de *irritatie* kan somwijlen lang aanhouden, eer zij in ontsteking overgaat.

In hoe verre *apoplexie* en *epilepsie* al of niet oorzaken ter krankzinnigheid kunnen zijn, laten wij onbeslist. De Schrijver komt later, in een afzonderlijk Hoofdstuk, in het *zevende*, nog eens op dit onderwerp terug, *over apoplexie, epilepsie en de ziekten der krankzinnigen*. Dit Hoofdst. bl. 246-249 is, in vergelijking met andere, zeer kort. De zoogenoemde *apoplexie* (beroerte) is echter nog een zeer duister onderwerp, en de kennis van vallende ziekte laat in elk

(*) Een Fransch Schrijver merkt ook hieromtrent aan: »*La loi civile, qui proscriit les mariages entre les proches parents, est donc fondée sur un précepte hygiénique d'une haute importance.*»

opzigt nog veel te wenschen over. De Schrijver kon dus omtrent beide ziekten, die een lang voortgezet ontleedkundig onderzoek zullen vereischen, bij gemis van eenen goeden grondslag, weinig zeggen. De ziektekundige ontleedkunde zal, in verband met de waargenomene ziekteverschijnsels, meerder licht in het vervolg moeten verspreiden.

Daar de gestichten te *Hanwell* en *Wakefield* alleenlijk ingerigt zijn voor armen, zoo komen van daar hier de meeste gevallen voor, waar *armoede*, meer van nabij of in een' meer verwijderden zin, als de aanleiding tot krankzinnigheid te beschouwen is. De armoede wordt door sommigen evenwel gehouden, niet zoo vele aanleiding tot krankzinnigheid te geven, als wel de overgang van rijkdom of eene betere gesteldheid tot armoede.

Of de krankzinnigheid, welke door te gespannen gedachten op godsdienstige onderwerpen in *Engeland* veelvuldig is, op het vasteland minder voorkomt, durven mij niet beslissen, maar dat er *slechts zeer weinige lijdens van dien aard* in de krankzinnigengestichten van het vasteland gevonden worden, meenen wij op ondervinding, althans voor ons land, te kunnen tegenspreken.

Op dezelfde wijze vervolgt de Schrijver de beschouwing van die gevallen, waarin krankzinnigheid uit de *sympathie* der hersens met een ziekelijk aangedaan deel wordt opgewekt, (bl. 79 en volg. in verband met bl. 113.) Belangrijk achten wij, wat hier over geneigdheid tot *zelfmoord* wordt gezegd.

Als een wenk, die in onze dagen zeer behartiging verdient, beschouwen wij de aanmerking van den Schrijver, dat er voor de practijk een groot nadeel voortvloeit uit de verwarring van *ijlhoofdigheid der koorta met krankzinnigheid*, waardoor zij dikwerf wordt opgevolgd. Zij strekt ten nadeele der practijk en nog meer tot dat der lijdens.

Over den invloed van het onmatig gebruik van geestrijke dranken weiden wij niet uit. Men zoude hier geneigd zijn uit te roepen: Wie heeft onze prediking gehoord!

Over de verschijnselen der krankzinnigheid, in het vierde Hoofdst. uiteengezet, zullen wij mede niet uitweiden; wij prijzen het echter ter aandachtige lezing aan, ook van die geene artsen zijn.

Wij onderschrijven geheel het volgende: »De ellende,
BOEKRESCH. 1842. NO. 14. S s

»welke zou worden voorgekomen, indien de voorlopende »(voorafgaande) en waarschuwendende verschijnselen der naderende ziekte slechts algemeen bekend waren, en zorgvuldig acht op dezelve geslagen werd, zal voldoende de uitbreiding regtvaardigen, welke wij aan ons onderzoek naar deze symptomen geven.” Rec. herinnert zich verscheidene personen, die onherstelbaar voor de maatschappij zijn verloren gegaan, omdat de eerste sporen der krankzinnigheid niet genoeg geacht of behoorlijk geschat werden. Er worden nog menschen gevonden, die dergelijke uitingen bij de hunnen trachten te verbloemen, anderen zoeken te misleiden, maar zichzelf op eene onverantwoordelijke wijze bedriegen. En zoo gaat door zorgeloosheid, bijaldien er dikwijls geene bijoogmerken in het spel zijn, het tijdperk voorbij, waarin de bezorgdheid van vrienden tot de krachtigste maatregelen behoorde aan te sporen; het oogenblik, waarop de raad van eenen geneesheer in waarheid wenschelijk is.”

In het vijfde Hoofdst. spreekt de Schrijver van de *onnoozelheid* en *stompzinnigheid*. Hij gebruikt den term *Idiotia* voor die gevallen, waar het verstandsgebrek aangeboren is. De *stompzinnigheid* is het resultaat van *krankzinnigheid*. Bij beiden mag eene afwijking in de bewerktuiging niet in twijfel getrokken worden, ofschoon er ook eene enkele uitzondering kan plaats hebben, waarvoor de Schrijver eenige waarnemingen, die in elk opzicht zeer belangrijk zijn, mededeelt.

In het zesde Hoofdst. zegt de Schrijver, tot het belangrijkste gedeelte van zijn onderwerp, de behandeling der krankzinnigheid, gekomen te zijn. Ofschoon hij bl. 177 zegt: »Ik betwijfel het schier niet, of er bestaat in de natuur eenig geneesmiddel, 't welk ik voor het tegenwoordige niet ken, hetwelk als een *specificum* in deze gevallen zal werken: welk het is, weet ik niet,” is hij van een beter standpunt uitgegaan, wanneer hij zegt: »Het zal het onderwerp van dit Hoofdstuk zijn, eene rangschikking te maken van zoodanige gevallen, bij welke hetzelfde systeem, gewijzigd naar de individuele omstandigheden, behoort te worden aangenomen, en de algemeene grondregels, die op elke kunnen worden toegepast, aan te wijzen.” Hiertegen valt niets in te brengen; bij zulk eene wijze van zien moet echter als van zelf het denkbeeld van een *specifiek* middel vervallen. Wanneer echter de Schrijver tot eene breedere

uiteenzetting zijner gevoelens komt, valt er op zijne redeneringen nog al een en ander aan te merken.

Bij eene beginnende ontstemming der hersenverrigtingen ligt er zeker *ontsteking*, althans *irritatie* ten grond; maar of hier altijd en wel spoedig structuurverandering enz. (bl. 141) volgen zal, is eene tweede vraag. Doelmatig verzet hij zich tegen een dus te noemen *uitputtingsproces* door bovenmatige bloedonttrekkingen, waaraan de nog steeds gistende zuurdeesem eener overdrevene ontstekingstheorie bij het hooren van inflammatie zoo velen blootstelt. Hoeveel echter de heelende kracht der natuur op zichzelf vermag, hier is het, naar ons oordeel, van belang, er niet te zeer op te steunen, en moet de scherp toeziende kunst steeds aan hare zijde staan. Met bloedontlastingen uit de *arteria temporalis* hebben wij weinig op; aderlatingen op den voet zijn verre te verkiezen; middelen, die een' overvloedigen stoelgang bevorderen, verdienen zeer de aandacht; de *tartarus emeticus* echter geen onbepaald vertrouwen; de *digitalis* vordert mede omzigtigheid. Voorzigtig zij men, ook bij een sterk gestel, bij dronkaards met bloedonttrekkingen. Maar vergeten wij niet, dat het hier er steeds op aankomt, het individuele zoo veel mogelijk te leeren kennen; en het opsporen der oorzaken, waar dit doenlijk is, maakt een voornaam gedeelte der behandeling uit. — Omtrent de *morele* behandeling, waarvan de Schrijver op bl. 157 begint te spreken, raden wij, hem hier geheel op den voet te volgen. Het zoude misschien gewaagd zijn, eenen Arts van zoo uitgebreide en gerijpte ondervinding te willen tegenspreken. Het gaat hier als met de opvoeding in het algemeen; men kan er veel over lezen, maar eindelijk wijzigt zich toch alles naar de verkregene ondervinding; de wijze, door dezen gevolgd, kan even goed zijn als die van genen onder gegevene omstandigheden, al verschillen zij ook grootendeels in beginsel en uitvoering. Jammer maar, zoo als de Schrijver zeer van pas zegt, dat, wanneer de krankzinnigheid ontdekt wordt, het zelden in de magt van den Geneesheer staat, de oorzaak onmiddellijk uit den weg te ruimen. Van de dikwijls eigenwillige beletselen hebben wij boven reeds met een woord gesproken. Men tracht te verbergen, te bedekken; men zoekt allerlei uitvlugten, en zoo gaat de geschikte tijd ter behandeling voorbij. Wanneer zal toch het vooroordeel te dezen ophouden? Is het dan schande, eeneu te sterken

aandrang van bloed naar de hersens te hebben? Is eene longontsteking fatsoenlijker dan eene hersenontsteking? Ouders, die zulk eenen toestand tracht te verbergen, den arts en anderen te misleiden, gij neemt eene zware verantwoording op u! Gij speelt een gevaarlijk spel met het tijdelijk welzijn en met de eeuwige belangen der genen, met welke gij eens voor den regterstoel des Eeuwigen zult verschijnen!

Ten einde echter omtrent de behandeling niet misverstaan te worden, voegen wij er bij, dat de krankzinnigheid uit *morela* oorzaken door den Schrijver ook met doelmatige geneesmiddelen wordt bestreden, en hij hier bijzonder op het eigenaardige van elken lijder drukt. Met enkele waarnemingen staaft hij de aangeprezen wijze van behandeling. Met belangstelling zal men een en ander omtrent de *morela* behandeling lezen, bl. 182. Juist zijn de aanmerkingen over het beheer, bl. 198. Wat ééne vrouw in dat beheer vermag, blijkt uit den lof des Schrijvers, aan zijne Gade gegeven, bl. 204; van moed en bedaardheid heeft zij meer dan één treffend voorbeeld gegeven; zie bl. 209 en 211. Wat de Schrijver verder op het einde van het zevende Hoofdstuk zegt, dat beschaafde vrouwen zich ook de bezorging van krankzinnige vrouwen mogten aantrekken, is *een woord op zijn pas*. Het ware te wenschen, dat vrouwen uit een godsdienstig beginsel zich aan dit werk mogten toewijden ook buiten de Katholieke Kerk. Predikt het Protestantisme naar het Evangelie geen liefde, zichzelf vergetende liefde bovenal? Het tweede gebod, *Matth. 22 vs. 39*, wordt verklaard, aan de liefde tot God gelijk te zijn. Zijn zelfopofferingen alleen het voorregt der Roomsche Kerk? Met een weemoedig gevoel zag Rec. meermalen beschaafde krankzinnige vrouwen onder het opzigt van ruwe dienstmaagden. Door den sluijer der verbijstering zag hij het gepijnigd gevoel als met weerzin ondergeschikt aan zulk een kwalijk gekozen toezigt, hetwelk voor een karig loon gekocht wordt, maar hetwelk het hoofdvereischte, eene liefderijke behandeling, mist.

Het achtste Hoofdst. is van eenen meer administrativen inhoud: *Over de inrigting van krankzinnigengestichten en de wijze van hun bestuur*. Hierbij zal vergeleken kunnen worden de plattegrond van het Gesticht voor *Middlesex*. Droog moge dit gedeelte zijn voor hem, die in deze zaak geen belang stelt; maar van eenen man van zoo vele on-

dervinding vernemen wij gaarne alles tot in de kleinste bijzonderheden. Gunstig wordt men tevens vooringenomen; wanneer zulk een man dadelijk van de vatbaarheid voor verbetering begint te spreken. Dit is de ware nederigheid. Met genoegten lazen wij de aanprijzing eener *wijze spaarzaamheid* te midden van al het *bezuinigingsgeschreeuw* dezer dagen, waar zij, die het minste offeren, het meeste rumoer maken; maar: *le moine répond comme l'abbé chante.* — Ook omtrent de sterfte, welke men dezer dagen elkander als toerekent, lezen wij eenige belangrijke opmerkingen bl. 255.'

Eindelijk komen wij tot de hoofdzaak, het bestuur, en dit is hier, gelijk het overal behoorde te zijn, in de eerste plaats onder het toezigt van een opperbestuur gesteld, (verg. ook bl. 296 verv.) maar verder geheel geneeskundig. De geneeskundige en morele behandeling van alle lijders staat onder het onmiddellijk bestuur van den inwonenden Geneesheer en Directrice. Alle ander bestuur, zoo wel in gestichten voor krankzinnigen als voor andere lijders, is ten eenemale verwerpelijk. De administratie is ten behoeve der zieken noodzakelijk voor de stoffelijke belangen, maar strekke zich niet verder uit. Een gewoon administrateur — en wat kan men toch van velen verwachten, die maar zoo in eens Directeur worden? Zulk een koud administrateur wil overal bezuinigen, ook waar het niet te pas komt, en onder zijne handen ontaardt de wijze spaarzaamheid van het artselijk bestuur in de karige bedeeeling der kille administrative hand, bij welke cijfers het *schibolet* zijn.

Dat de Geneesheer te *Hanwell* tevens de betrekking van *thesaurier* waarneemt, achten wij niet als navolgenswaardig. De geoorloofde percenten der aanneming late men ter bate komen van eenen boekhouder of dergelijken beambte. De geneeskundige blijve buiten alle aanraking met leveranciers, vooral waar het stelsel van aanneming in werking is.

Hartelijk wenschen wij, dat nergens het gevoelen veld winne, dat krankzinnigheid geene geneeslijke ziekte is, waardoor krankzinnigengestichten, als vroeger, de gevangnissen gelijk zouden worden, met welke zij zeer naauw verbonden waren. Maar zullen de gestichten meer en meer aan derzelve bestemming, als verblijven ter beproeving van herstelling, voldoen, dan zal ook het bestuur van zoodanig gesticht, naar den wensch van Dr. *ELIIS*, aan eenen Genees-

kundige, die tevens een welwillend man is, behooren opgedragen te worden.

In het negende Hoofdst. handelt de Schrijver over het onderscheid tusschen het gedrag, hetwelk uit *zèdelyk kwaad* voortspuit, en het gedrag, hetwelk uit *krankzinnigheid* ontstaat. Wij hadden hier wel eenige meerdere uitvoerigheid gewenscht, dewijl er met de al of niet toerekening van misdaden al heel wat overdrijving plaats heeft. De man, die zoo vele praktische ondervinding heeft opgedaan, schijnt hier niet veel lust gevoeld te hebben, zich aan bespiegelingen over te geven, die tot zoo veel misbruik kunnen leiden. Hij zegt zeer juist: »Doch het zou geheel ongerijmd »zijn, elke zondige handeling als eene handeling van ver»standskrenking te karakteriseren.»

Het Aanhangsel bevat eenige geneeskundige aanmerkingen, voor eene mededeeling alhier minder geschikt. Eene Diëet-tabel. Bevelen voor de mannelijke en vrouwelijke oppassers en bedienden. — Met genoegen lazen wij in deze instructie, omtrent de zindelijkheid: »Dit moet zoo verstaan worden, »dat geene plaats als *zindelyk* zal worden aangemerkt, welke *zindelijker* kan gemaakt worden.»

Met vrucht zal dit boek, waarover wij gaarne nog meer hadden gezegd, gelezen en geraadpleegd kunnen worden. Het ware tot dit einde wenschelijk, dat eene goede vertaling daartoe had mogen medewerken. Zij laat hier en daar zeer veel te wenschen over. Op sommige plaatsen valt het zeer moeilijk, den zin van het oorspronkelijke te gissen of te raden, getuige onder anderen bl. 297. Wat zegt eene ongeregte omstemming, bl. 17? Op bl. 86 en 107 wordt eene vrouw als een lijder beschreven. Ook op bl. 109 is de vertaling alles behalve duidelijk. De noot, onder de drukfouten vermeld, had reeds op bl. 251 behooren geplaatst te worden; thans is de bovenste regel geheel onverstaanbaar. Mogt er een herdruk noodig worden, dan mag de Vertaler zijnen arbeid wel aan eene scherpe kritiek onderwerpen; want de aangehaalde voorbeelden zouden nog zeer vermenigvuldigd kunnen worden.

Niet geheel, maar grootendeels vereenigen wij ons, ten besluite, met den Schrijver, wanneer hij eindigt met te zeggen, zoo als de Vertaler dit alles behalve fraai heeft overgebracht: »Ik houde mij in waarheid overtuigd, dat, op »zeer weinige uitzonderingen na, eene regte en godsdienstige

»opleiding en tucht der ziel, met eene verstandige en zorg-
 »vuldige keuze van de levensbetrekking en een voorzigtig
 »bestuur van het ligchaam, het menschdom van de ijselijk-
 »heden dezer smartelijke en geheimzinnige ziekte zou ver-
 »schonen.”

Geologie, of natuurlijke Geschiedenis van het uit- en inwendige der Aarde; op algemeen bevattelijke wijze voorgesteld door K. C. VON LEONHARD, Geheerraad en Professor aan de Hogeschool te Heidelberg. (In drie Deelen, met Platen en Vignetten.) Uit het Hoogduitsch. 1ste tot 3de Aflevering. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1841—1842. In gr. 8vo. (144 bl. Prijs van iedere Aflevering bij intekening 75 centen; de drie Deelen zullen in 30 Afleveringen in het licht komen.)

De Hoogleeraar LEONHARD, te Heidelberg, is door zijne nuttige en naauwkeurige Handboeken over Mineralogie en Geognosie in de geleerde wereld algemeen bekend (*Handbuch der Oryktognosie en Charakteristik der Felsarten*; van het eerste zijn verschillende uitgaven). In de laatste jaren heeft hij ook eene *Geologie oder Naturgeschichte der Erde auf allgemein fassliche Weise abgehandelt* uitgegeven. (Stuttgart 1836—1840). Dit werk, uit vijftig hoofdstukken of voorlezingen bestaande, ontwikkelt eerst de voorbereidende begrippen der Chemie, Mineralogie en Geognosie, en geeft vervolgens eene geologische beschouwing der verschillende formatiën, van de oudsten af tot op de laatste toe (*Postdiluvianische Gebilde*), naar de volgorde van het geologische stelsel. Het is vol van wetenswaardige zaken en belangrijk door eenen grooten schat van bijzonderheden, hoezeer het niet met die wetenschappelijke helderheid en met die eenheid bewerkt is, welke het als populair werk eene blijvende waarde verzekeren kunnen. Ook is de Schrijver veelligt te weinig physicus; althans 't geen hij in de tweede voorlezing over natuurkundige zaken, over den val der lichamen, over het licht enz. zegt, is hoogst oppervlakkig en niet altijd even naauwkeurig. Hoe is het bijkans mogelijk, dat bij het onderscheid tusschen *damp* en *gaz* gezegd kan worden: *Ein Gas kann nicht durch Kälte, und eben so wenig durch Druck,*

verdichtet werden (S. 109, 110)? De physische zaken zijn meer verhaald, dan uit elkander gededuceerd, en het geheele werk is meer een agregaat van velerlei dan een geheel, waarin de deelen gecoördineerd en tot eene eenheid verbonden zijn.

Niettegenstaande ons oordeel over het werk van LEONHARD dus minder gunstig is, en wij zouden dit oordeel met de autoriteit van eenen bekenden Engelschen Geoloog, dien wij in 1839 te *Oxford* spraken, kunnen staven, moet men niet vergeten, welke de bijzondere rigting van LEONHARD'S studie was. Het is, men vergunne mij de vergelijking, een boek over algemeene geschiedenis, opgesteld door eenen zeer verdienstelijken *numismaticus*. Maar de penningkunde is juist de geschikte voorbereiding niet, om eene onderhoudende en algemeen boeiende geschiedenis te schrijven.

Toen wij evenwel vóór eenige maanden de aankondiging vernamen van eene Hollandsche vertaling van dit werk, verheugden wij er ons hartelijk over. Wij hebben in onze taal over Geologie nog bijkans niets, en de voorlezingen van LEONHARD eenmaal in het Nederduitsch aan ons publiek bekend geworden zijnde, zoo kan men althans verwachten, in 't vervolg van oppervlakkig geschrijf en parasitisch lapwerk in deze wetenschap verschoond te blijven; vele nuttige kundigheden worden alsdan algemeener verspreid, en de talrijke, zeer wel uitgevoerde platen, met welke het werk versierd is, zullen gewis tot verzinnelijking van geologische bijzonderheden en belangrijke daadzaken ongemeen dienstig zijn.

Nu wij echter de vertaling voor ons zien, ondervinden wij bij derzelver inzage eene jammerlijke teleurstelling. Groot zijn de moeilijkheden, welke uit den aard der zaak met de vertaling van dit werk moeten verbonden zijn. Voor vele kunsttermen moet men Nederlandsche woorden smeden, en de in *Duitschland* gebruikelijke uitdrukkingen bij mijnwerkers zijn naauwelijks anders dan door omschrijving voor *Nederlanders* over te brengen. Wij hadden daarom gaarne gezien, dat de Vertaler zich genoemd had, 't geen vertronwen voor zijn werk had kunnen opwekken. Nu vleiden wij ons echter altijd nog, dat het een wetenschappelijk man zijn zoude, die welligt uit te groote bescheidenheid zijn' naam verzwegg. Aan een' gewonen vertaler toch konden wij niet denken, dat dit werk zou zijn toevertrouwd; geheel andere

en hogere eischen mogt men aan dengene doen, die dit werk op onzen bodem zou overbrengen, dan aan eenen Vertaler van Romans of *Erbauungsbücher*. Er is echter geen twijfel aan, of de Vertaler van LEONHARD'S *Geologie* zou zelfs een' Duitschen Roman slecht vertalen, want hij verstaat geen Hoogduitsch genoeg, of wel hij loopt over zijn werk gedachteloos heen.

Ziehier eenige proeven:

Wasserpropheten wordt op bl. 10 overgebracht door *pis-kijkers*.

» De lengte van deze gallerij is intusschen zeer belangrijk'' bl. 11. In het Duitsch staat: De lengte dezer gallerijen is somwijlen zeer aanzienlijk. (» *Die Längenerstreckung der Stollen ist mitunter sehr beträchtlich.*'')

» Meestentijds dienen daartoe ronde, zelden dubbele ladders,'' bl. 12. » *In den häufigsten Fällen dienen einfache, seltener Doppel-Leitern.*''

» Te Falun in Zweden voeren gemakkelijke, met hout bekleede [lees met leuningn omgevene] balken, [lees houten trappen] tot eene diepte van 1200 voet,'' bl. 12. » *Zu Falun in Schweden führen bequeme, mit Geländern eingefaste Holz-Treppen in eine Tiefe von 1200 Fuss.*''

» Maar men vindt daar te lande aanzienlijke ertsaders door eenen goeden aanleg van boven tot onder geopend,'' bl. 16. Dit is de vertaling van de Duitsche woorden: » *Sondern man findet dieselben [Gebirgszüge] oft durch reinen Abbau mächtiger Erzsadern von oben bis unten gespalten.*''

» Om een schepel steenkolen uit de groeven te halen moeten 94 kubiekschepels (!) water uitgepompt worden,'' bl. 30. In het oorspronkelijke staat » *94 kubikfuss Wasser.*''

» Zeer aanwassend is de klare zoetwaterbron in de Botallockgroeve,'' bl. 31. In het oorspronkelijke staat hiervoor: *Ueberraschend ist die klare Süßwasserquelle.*

» Het ziekenhuis,'' bl. 32, » *Zechenhaus.*''

» Eenvoudige in den ouden tijd bekende proeven, waartoe het toeval leidde en welke later eene voor onze zinnen verborgene ervaring leverden, liggen tot grondslag van het gewigtig leerstuk der electriciteit,'' bl. 74. Wat deze » *voor onze zinnen verborgene ervaring*'' is, kan niemand begrijpen, want ervaring verkrijgen wij door de zinnen. LEONHARD schreef: » *eene door onze zinnen bevestigde ervaring*''

(*Versuche die bald zu einer durch unsere Sinnen verbürgten Erfahrung wurden.*)

Wij zouden deze proeven gemakkelijk met andere kunnen vermeerderen, maar achten zulks onnoodig. Het is mogelijk, dat *etsen* op bl. 124 voor het Duitsche *aetzen* (bijten met zuur) en *messing* op bl. 135 gebruikelijke woorden zijn. Het eerste hoorden wij echter nimmer anders dan in den zin van »*Radiren*,» zoo als de *Duitschers* het noemen, etsen der kunstenaars, bezigen, en het laatste zou ons onverstaaubar zijn, zoo wij niet wisten, dat *Messing* in het Hoogduitsch *geel koper* beteekende.

Doch niet alleen gebrekkige kennis van het Hoogduitsch (wij zouden kunnen volstaan met *ueberraschend*, door *zeer aanwassend* vertaald, en *verbürgt* door *verborgen*, hier aan te halen), — ook nalatigheid ontsiert deze vertaling. Drukfouten vonden wij weinigen of geen, behalve *Sulphas barytar* op bl. 59, voor *Sulphas barytae*. Ziehier echter twee staaltjes, uit meerdere, van eene verminkte vertaling: »Het ijzer komt ten minste voor 2 procent voor onder de bestanddeelen onzer aarde,» bl. 127. De bestanddeelen onzer aarde zijn ons onbekend, want wij kennen slechts de oppervlakte en *eene zeer onbeduidende diepte onder dezelve*. Ook leest men voor deze twee regels in het oorspronkelijke het volgende: »*Was den Antheil des Eisens an der Zusammensetzung unserer festen Erdrinde betrifft, so ist dieser sehr bedeutend. Sie werden demnächst die Ueberzeugung gewinnen, dass man, ohne zu übertreiben, behaupten kann: Eisen mache von jener Rinde ungefähr zwei Hunderttheile aus.*»

Bij het koper leest men op bl. 143: »De naam van *Cyprus* schijnt van het gelijkkluidende Grieksche woord af te komen, en duidt waarschijnlijk op de voortreffelijkheid van het daar gevonden koper.» In het oorspronkelijke staat: »*Die Griechen bezeichnen das Eiland Cypren mit dem Namen Kupros; dieses Wort leiten Einige von der Schönheit des Kupfers her, das auf der Insel gefunden wurde.*

Niet alleen aan onkunde in het Hoogduitsch of aan nalatigheid, maar ook waarschijnlijk aan onbedrevenheid in het behandelde onderwerp, zijn eindelijk dergelijke misvattingen toe te schrijven, als men in de volgende proeven vindt:

»Niet alle doorzigtige mineralen doen het daarop vallende licht dezelfde verandering ondergaan; maar bij alle wijkt de

lichtstraal af van den regten weg; hij wordt gebroken, en de straalbreking is dubbel, zoodat (lees wanneer) het voorwerp, hetwelk men door zulk een mineraal waarneemt, dubbel schijnt," bl. 57.

» Koper is opgelost (lees is *oplosbaar*) in vitriool- of zwavelzuur; steekt men nu ijzer in eene zoodanige oplossing, alsdan laat het zuur het koper, hetwelk eene groote verwantschap voor het ijzer heeft, varen; het verbindt zich daarmede en wordt in staat van metaal neêrgeslagen." Hier laat de Vertaler het koper eene groote verwantschap met het ijzer hebben, waarvan in het oorspronkelijke niets te lezen is. Het zuur heeft eene grootere verwantschap met ijzer dan met koper; het zuur verbindt zich met het ijzer, en zoo wordt het koper in den staat van metaal uit de oplossing geprecipiteerd. De woorden in het oorspronkelijke luiden dan ook dus: *Kupfer ist in Vitriol- oder Schefelsäure auflösbar; bringt man aber Eisen in eine solche Auflösung, so verlässt die Säure das Kupfer vermöge ihrer grössern Verwandtschaft zum Eisen, sie verbindet sich mit diesem, und das Kupfer wird in metallischem Zustande abgesetzt.*

» Voor het overige is dit gaz [waterstofgaz] niet als voorwaarde der verbranding te beschouwen," bl. 105. De Vertaler heeft zeker hetgeen in het oorspronkelijke stond, met den naam van *brennbare Luft* niet kunnen overeenbrengen, alsof 't geen ligtelijk *verbrandt* ook tevens geschikt moest zijn om er *iets anders in te doen branden*. Daarom staan die twee regels voor hetgeen men in 't oorspronkelijke leest: » *Den Verbrennungs-Process selbst fördert unser Gas übrigens keineswegs; es ist im Gegentheil demselben hinderlich; entzündete Körper, in eine mit Wasserstoff-Gas gefüllte Glasflasche gebracht, verlöschen.*"

Doch genoeg, veelligt reeds te veel. Wij willen den Uitgever geen raad geven, maar alleenlijk eenen wensch ten slotte onzer beoordeeling nederschrijven, dat namelijk of deze vertaling gestaakt worde, of beter en naauwkeuriger worde voortgezet. Zoo de tegenwoordige Vertaler er ongeschikt voor is, er zal toch wel een ander te vinden zijn, en zoo die niet te vinden is, welnu dan worde het boek liever geheel niet dan op die wijze overgebracht.

Handboek der Grieksche Mythologie, ten dienste der Latijnsche Scholen en Gymnasiën. Door P. VAN LIMBURG BROUWER. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In gr. 8vo. VII en 163 bl. f 1-80.

Onder dezen titel ziet een boek het licht, waardoor Referent geloofd dat aan eene wezenlijke behoefte voldaan wordt. Hoe dikwijls toch de vraag werd gedaan: hoe moet de Mythologie op de Latijnsche Scholen en Gymnasiën onderwezen worden? bleef zij echter nog steeds een voldoende antwoord verwachten, en schijnt het aangekondigde geschrift met de daad eene oplossing derzelve te behelzen.

Tegen de bestaande Handboeken kunnen gewigtige aanmerkingen worden gemaakt, gelijk de Heer VAN LIMBURG BROUWER er werkelijk een zestal zeer juiste opgeeft in de voorrede van dit Handboek. Het komt Ref. voor, dat hij, door deze in de hoofdzaak achtereenvolgens op te geven en er telkens de wijze van behandeling van den Heer VAN LIMBURG BROUWER mede te vergelijken, eenig denkbeeld zal geven, zoowel van de zaken in dit Handboek vervat, als van deszelfs voortreffelijkheid.

Eene eerste aanmerking is gerigt tegen *het gelijktijdig behandelen der Grieksche en Romeinsche Mythologie, als gevende verwarde denkbeelden, terwijl het nog zeer moeilijk is te weten, van welken, van den Griekschen of van den Romeinschen God de schrijver spreekt.* De Heer VAN LIMBURG BROUWER heeft daarentegen overal zorgvuldig opgegeven, waar die verwarring bij de Grieksche Godheden plaats had, hetzij met andere Grieksche, hetzij met Romeinsche. Voorbeelden zijn: CRONUS met de planeet SATURNUS; RHEA met de Aarde en DEMETER; HECATE met PERSEPHONE, ARTEMIS, de Maan en nog andere Godheden; APOLLO met de Zon; HESTIA met het Vuur, de Aarde enz. Ref. beschouwt deze wijze van handelen als zeer dienstig om verwarring te voorkomen. Op verschillende plaatsen daarenboven wordt de Grieksche Mythologie met de Romeinsche vergeleken, of er uit opgehelderd. Dit geschiedt p. 83 met de *Cronia* en *Saturnalia*; p. 93 met den bijnaam van ZEUS *Λακεδαιμόνιος* en JUPITER CAPITOLINUS, en meer andere plaatsen; vgl. p. 130, 144, 158, 160, 162. Doch verder is er van Romeinsche My-

thologie geene sprake. Ofschoon Ref. nu allezins het gevoelen van den Heer VAN LIMBURG BROUWER deelt, dat Grieksche en Romeinsche Mythologie niet gelijktijdig moeten behandeld worden en ieder het verkeerde hiervan uit elk ander Handboek (want Ref. is er geen bekend, waarin men niet alzoo is te werk gegaan) kan leeren kennen, bejammert hij toch evenzeer, dat hier voor Romeinsche Mythologie niets geleverd is. Deze aanmerking heeft echter niet de strekking, om daarom het gebruik van het Handboek van den Heer VAN LIMBURG BROUWER te ontraden: integendeel, Ref. houdt eene goede, oordeelkundige, wetenschappelijke voordragt der Grieksche Mythologie afzonderlijk, juist om de door den Heer VAN LIMBURG BROUWER opgegevene redenen, voor oneindig beter dan elk ander Handboek, waar zij vereenigd voorgesteld zijn, zelfs al hadden deze geene andere gebreken dan dit enkele. Deze aanmerking is dus ter neder gesteld, opdat zij den Heer VAN LIMBURG BROUWER tot aansporing verstrekke, om dit Handboek, bij een tweeden druk, met des Hoogleeraars denkbeelden over de Romeinsche Mythologie te doen volgen. Ware die alsdan wat uitvoeriger en niet spaarzaam met citatiën voorzien, het boek zou er in waarde door winnen; ten zij men eene even voortreffelijke *Histoire de la civilisation des Romains*, als nu door hem van de *Grieken* gegeven is, te wachten had. De tweede aanmerking keurt af de *allegorische uitleggingen van de oude Godheden, door wijsgeeren en grammatici gedaan en in de handboeken voor Mythologie te gretig opgenomen*. Hevig trekt de Hoogleeraar tegen de *Euhemeristen* en alle voorstanders van allegorie te velde. En, naar het Ref. toeschijnt, te regt; daar geene zaak zulke scheeve denkbeelden omtrent het oude volksgeloof doet ontstaan, dan juist dat jagt maken op allegorie. De etymologische spitsvondigheden, waarop zich het vernuft van waarlijk geleerde menschen zoo dikwijls te vergeefs vermoeid heeft, hebben dit kwaad steeds verergerd, en men kan het daarom niet anders dan goedkeuren, wanneer de Schrijver van dit Handboek zich onthoudt van alle onzekere en daardoor tot dwaling aanleiding gevende naamsafleidingen. Hier vindt men, en dan nog maar bovenal in de zedekundige Mythologie, niets dan de opgave der zuiver Grieksche namen, die dan vertaald er nevens worden geplaatst: iets hetgeen slechts de duidelijkheid bevorderen

kan, dewijl het denkbeeld, dat men zich van de persoonsverbeelding maakt, in de taal zelve uitgedrukt ligt.

De derde aanmerking veroordeelt *het niet genoeg onderscheiden der tijden in andere Handboeken*. De Heer VAN LIMBURG BROUWER daarentegen vermeldt niet slechts, welke persoonsverbeeldingen voorkomen als voorwerpen van vereering, maar onderscheidt overal naauwkeurig, wat bij elk der vroegere, wat bij latere schrijvers en dichters te huis behoort. Daardoor wordt men in het leven, de beschaving en het godsdienstig geloof der *Grieken* ingeleid en de voorstelling, schoon mythologisch, wordt bijna historisch. Door zulk eene streng wetenschappelijke behandeling is er zoo veel orde in de voorstelling gebragt, zoo veel dwaling en verwarring voorgekomen, dat men daardoor alleen reeds veel gezondere denkbeelden van de volksgodsdienst der *Grieken* aan de jeugd kan inboezemen.

Maar is die streng wetenschappelijke vorm voor die schooljeugd geschikt? Het kan sommigen toeschijnen, dat het Handboek over het geheel niet zeer gemakkelijk is om te lezen, hier en daar zelfs moeilijk, doordien de zin soms wat afgebroken is. Maar men houde onder het oog, dat het een handboek, geen leesboek is. Het is alzoo voor het onderwijzen van den leeraar ingerigt, niet minder dan voor het leeren van den leerling. Alles nu, wat den onderwijzer tot het onderrigt dienen kan, is in ruime mate voorhanden, mits deze slechts de moeite neme om de geciteerde plaatsen uit de *Histoire de la civilisation des Grecs* na te slaan. Ontbreekt hem de gelegenheid om dit werk te lezen, dan vreeft Ref. dat dit Handboek, hetwelk er geheel naar gevormd is, slechts gebrekkig zal kunnen worden gebruikt. Doch kan een leeraar zich met de wijze van zien van den Heer VAN LIMBURG BROUWER vereenigen, dan is het bestuderen van genoemd grooter werk als een onmisbaar vereischte tot het doeltreffend gebruik van dit Handboek aan te prijzen. Behalve deze bijzondere citatiën uit het IIde en VIIde Deel van meergenoemde *Histoire de la civilisation*, zijn er nog hier en daar verschillende schrijvers opgenoemd. Ref. keurt zeer goed, dat dit alzoo geschied is, namelijk zonder bijzondere opgave der plaatsen, waar het een of ander te vinden is. Immers wordt daardoor de gelegenheid aangeboden aan ieder, die Mythologie onderwijst, om zich steeds met de schrijvers zelve bekend te maken, waardoor menige gelegen-

heid geboren wordt, om nu eens door het vertalen eener plaats uit een' ouden schrijver, dan weder door schriftelijke, of bovenal mondelinge mededeeling, de behandeling der Mythologie aangenaam en hoogst nuttig tevens te maken. Het spreekt wel van zelf, dat bij deze opmerking slechts oudere leerlingen verondersteld worden, die reeds met HOMERUS eenige bekendheid hebben.

De vierde aanmerking der Voorrede geldt de *Verdeeling*, als zijnde altijd de Romeinsche. Het ligt dus in den aard der zaak, dat de Heer VAN LIMBURG BROUWER, een Handboek uitsluitend van Grieksche Mythologie daarstellende, eene gansch andere verdeeling moest volgen. Ref. vergenoegt zich, slechts de hoofdverdeeling alhier te laten volgen. Zij is deze: Inleiding, p. 1—12. Eerste afdeeling. *De natuurkundige Mythologie*, p. 13—52. Tweede afdeeling. *Zedekundige Mythologie*, p. 53—78. Derde afdeeling. *De persoonlijke Godheden*. Eerste hoofdstuk. Over CRONUS, RHEA, PROMETHEUS en de opvolging der menschengeslachten volgens HESIODUS, p. 79—89. Tweede hoofdstuk. Over de afstammelingen van CRONUS, de Hoofdgodheden van de algemeen erkende Godenleer, ZEUS, POSEIDON, HADES, HERE, DEMETER, HESTIA, p. 89—108. Derde hoofdstuk. Zóner en dochteren van de kinderen van CRONUS en RHEA: HEPHESTUS, ARES, ATHENE, APOLLO, ARTEMIS, HERMES, PAN, APHRODITE, ADONIS, PRIAPUS, p. 108—133. Vierde afdeeling. De vergode menschen, p. 134—150. Vijfde afdeeling. De Godheden van minderen rang, de *Demonen* en *Helden*. Eerste hoofdstuk. De *Demonen*, p. 151—154. Tweede hoofdstuk. De *Helden*, p. 155—163. Deze afdeelingen nu en hoofdstukken worden in verschillende paragrafen afgedeeld, en Ref. beviel vooral de zeer geschikte onderafdeeling, bij sommige der Hoofdgodheden gemaakt, naar de verschillende betrekkingen, waarin zij vereerd werden. Zoo wordt ZEUS in Afd. III, Hoofdst. II, § 2, beschouwd als: 1°. de Koning der Goden: 2°. de Heer des Hemels: 3°. de Beschermgod der vorsten en staten: 4°. de opperste Bestuurder van der menschen lotgevallen: 5°. de Regter over de daden der menschen, de bron van het openbare en volkenrecht, van regtvaardigheid en menscheijkheid. Hetzelfde heeft plaats bij HERE, POSEIDON, APOLLO en anderen. Hoe zeer verschilt nu deze wijze van beschouwing van de tot hiertoe gebruikelijke in andere Handboeken, waar dikwerf

dezelfde zaken aangeroerd, maar zonder eenige rangorde voorgedragen wordende, de leerling in verwarring wordt gebragt, en daardoor aanleiding gegeven om hem het aangeleerde spoedig te doen vergeten.

Nadat de Schrijver alzoo de denkbeelden der *Grieken* over hunne Godenleer heeft opgegeven, volgen negen *geslachtkundige* (Ref. twijfelt of de Heer VAN LIMBURG BROUWER hier goed Hollandsch heeft geschreven) tafels, doch, hetgeen bij een' herdruk dient te worden gevonden, geen Index. Platen zijn er, om de onkosten, bij het werk niet gevoegd; maar de Heer VAN LIMBURG BROUWER verwijst op die van MILLIN, latende iedereen de vrijheid om andere *dergelijke*, dat is, goede, platen, b. v. van HIRTZ *Bilderbuch*, (Ref. voegt er nog bij K. KÄRCHER'S *Handzeichnungen*,) te gebruiken.

De vijfde aanmerking raakt *den toon der Mythologische handboekjes, als zijnde ongeschikt, en meermalen bespottende hetgeen de ouden voor waar en heilig hielden*. Het schijnt Ref. toe, dat in dit Handboek een gansch andere en betere toon is aangeslagen, die het volksgeloof der *Grieken* niet bespot (hetgeen trouwens meer pedanterie of onwetendheid te kennen geeft, dan opregte erkenning en juiste waardering der voorregten van het Christendom); maar integendeel zoekt op te helderen en daarin, meer dan men uit den aard der zaak vermoeden zoude, gelukkig slaagt. Bijzonder trof Ref. het gezegde op p. 95: »De *Grieken* meenden hunne Goden het meest te vereeren, door hun den oorsprong van een aantal, hetzij godheden, hetzij beroemde en doorluchtige menschen, toe te schrijven. Daarom is er geene godheid, die zoozeer den naam verdient van Vader van goden en menschen, als ZEUS. — Van daar die menigvuldige verhalen van liefdesgeschiedenissen, zoo van ZEUS, als van andere goden en godinnen, die door de dichters vaak op eene wijze zijn opgesierd, welke ons in geen deele overeenkomstig schijnt met de waardigheid der goddelijke natuur, doch die wij, uit het bovengemelde oogpunt beschouwd, ten minste kunnen overeenbrengen met de denkbeelden, welke godsdienstige *Grieken* zich van hunne goden vormden, zonder dat wij daarom behoeven te gelooven, dat zij met opzet hunne goden voorgesteld hebben als echtbrekers en wellustelingen.» Inderdaad, stel die liefdesgeschiedenissen bespottend voor, terstond zal de

leerling een verkeerd begrip verkrijgen van de vereering, die de *Griek* desnietteenstaande zijnen Goden beweest. Hoe, indien de aangehaalde voorstelling niet de ware is, is het anders mogelijk, dat verbreking der huwelijkstrouw door eene Godin, door *HERE*, de Beschermgodin der vrouwen, werd gestraft? De *Grieken* toch stelden zich hunne Goden meer als beloonende, straffende en besturende voor, dan als voorbeelden van navolging. Ware dit laatste het geval, dan waren echtbreuk en wellust bij hen geoorloofd geweest. Nu daarentegen hadden zij, die er zich aan schuldig maakten, de straf der Goden te duchten.

Eindelijk (en dit is eene zesde aanmerking) gelooft de Heer VAN LIMBURG BROUWER, *dat men meestal te veel hecht aan het denkbeeld, om de kennis der overleveringen tot het regt verstand der oude schrijvers te doen dienen, en te weinig aan het gebruik, dat men van die overleveringen maken kan, om daaruit het godsdienstig geloof der oude volken op te maken.* Kan het waarlijk goed zijn, al die fabelen, meestal dan nog, om de korthed te bevorderen, gebrekkig of onvolledig in Handboeken te zien voorgedragen? Men kan immers bij de vermelding van den naam der hoofdpersonen die fabelen, des verkiezende, verhalen, vooral bij het vertoonen der platen, om het onderwijs aanschouwelijk te maken; maar de leerling heeft niet noodig alles, wat er mythologisch in de oude schrijvers opgeteekend staat, vooraf uit een Handboek te leeren kennen. Geeft de onderwijzer der Geschiedenis zijnen leerlingen alle geringe daadzaken op, alleen omdat zij daadzaken zijn, of zonder dat zij oorzaken waren van gewigtige gebeurtenissen? Worden in het onderwijs der Aardrijkskunde alle namen, ook der onbeduidendste plaatsjes, in het geheugen geprent, of zal men er zich niet liever op toeleggen om op de school een overzicht van den geheelen aardbol te geven? Even zoo is het met de Fabelkunde, en dit boek bevat, hetgeen een mythologisch Handboek bevatten moet, eene schets, een overzicht van de volksdenkbeelden der *Grieken* omtrent hunne Goden, volgens eene goedgekozene verdeling, en waarschuwt zeer te regt, p. 93, om zich deze denkbeelden niet als een weloverdacht, geregeld systema voor te stellen. Zoo worden ook slechts opgegeven, welke dieren en planten den Goden *vooral* geheiligd waren, en van de plaatsen der vereering alleen de hoofdplaatsen. In plaats van eene menigte fabe-

len, die men beter in dichters en schrijvers zelve leest, in te lasschen, worden opmerkingen gemaakt als deze: dat eenige Goden in den hemel hetzelfde waren als sommige menschen op aarde; ZEUS een Koning van den ouden tijd; APOLLO een wijze van die dagen; HERMES heraut onder de Goden, even als TALTHYBIUS in het leger der *Grieken*, waarom hij de Beschermgod der herauten onder de menschen was; gelijk DEMODOCUS en PHEMIUS, aan de maaltijden der vorsten, zoo veraangenaamden APOLLO en de Muzen de bijeenkomsten der Goden door zang en snarenspeel. Doch Ref. kan het boek niet afschrijven. Hij gelooft met het gezegde te kunnen volstaan om, eenigermate althans, het voortreffelijke, dat het in zijn oog heeft, te doen bevroeden, en eindigt met den wensch, dat dit Handboek op zeer vele Latijnsche scholen en Gymnasiën ten leiddraad moge genomen worden. De wetenschap kan er veel bij winnen, terwijl den Heer VAN LIMBURG BROUWER de eer zoude toekomen van aan het onderwijs der Mythologie in ons vaderland eene nieuwe en betere rigting te hebben gegeven.

Redevoering bij de plegtige inwijding van het Evang.-Luthersch Wees-, Oude Mannen- en Vrouwenhuis, te Utrecht, op den 16 Maart 1842 uitgesproken in de Evang. Lutherische Kerk, door F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, Theol. Dr. en Predikant. Te Utrecht, bij R. Natan. 1842. In gr. 8vo. 37 bl. f: - 50.

Dichtregelen, uitgesproken bij de inwijding van het Evang. Luthersch Wees-, Oudemannen- en Vrouwenhuis te Utrecht, 16 Maart 1842. Te Utrecht, bij R. Natan. In gr. 8vo. 11 bl. f: - 15.

Eene gelegenheidsrede van Ds. NIEUWENHUIS bij de inwijding van het nieuwe gesticht ter liefdadigheid zijner gemeente, in vele opzichten zeer gepast en doelmatig. Hij wijst op den oorsprong des gestichts, om tot dankbaarheid op te wekken, en spreekt daarna over de dure verpligtingen, die er voortaan jegens het Weeshuis op de gemeente zullen rusten. Deze gang van het stuk is eenvoudig en omvat datgene, wat bij zulk eene gelegenheid gewenscht en verwacht wordt. Het komt Rec. voor, dat de ontwikkeling van het

eerste punt wel geleidelijker had kunnen geschieden. Nadat de Redenaar verhaald heeft, welke pogingen er gedaan zijn, om het noodige geld te verkrijgen, en hoe men daarin geslaagd is, en hoe de stichting is tot stand gekomen, keert hij nog eens terug tot de vroegere tijden, om te verklaren, waarom het Weeshuis niet vroeger is opgericht. Men zou dat eerder in een vorig gedeelte der rede hebben verwacht. Zoo dit Rec. bevreemdde, veel meer nog bevreemdde hem, wat hij op bl. 14 las: »Waarom elders [dan in 's Gravenhage] onze aanvraag om ondersteuning uit den rijken schat, dien de wereldhandel schenkt, onbeantwoord is gebleven, durven wij niet beslissen. Voor ons heeft de boom, door anderen zelden te vergeefs geschud, geene vruchten laten vallen, dan die ter sluiks zijn opgeraapt.» In eene feestrede, als de tegenwoordige, passen deze woorden, dunkt ons, vrij slecht. Bij de erkenning van vele ontvangene weldaden voegt weinig de toon van beleedigdheid, omdat men nog niet meer heeft ontvangen; vooral niet, als men op dat meerdere geene regtstreeksche aanspraak had. Behalve dat is het beeld ongelukkig gekozen, en begrijpen wij het ter sluiks oprapen niet. Dat heeft iets van stelen, hetgeen de Redenaar niet bedoelde. Wat het is (bl. 19) *moedig* te zijn op een sierlijk bedehuis, verstaat Rec. ook niet.

In het tweede deel is regt veel goeds gezegd over de verplichtingen, die op regenten, op de hoofden, op de inwoners van het gesticht, op de gemeente in het algemeen rusten. Stuitend was ons hier alleen de tirade tegen de koop- en ambachtslieden (bl. 30): »Het zou een treurig verschijnsel zijn, indien gij, koop- en ambachtslieden, ons gesticht tot een voorwerp van winstbejag maakte. [t] Wij vleijen ons wel niet met de hope, dat gij uwe *winst* ten offer zult brengen. O, was de winst uwer zielen even zeker, als die van uwe nering of bedrijf!» Hoe hard en bitter gezegd, en dat bij zulk eene feestelijke gelegenheid! De Redenaar laat er wel op volgen: »Maar waarom zou baatzucht, lage, duivelsche baatzucht... ik wil het niet uitspreken. Het blijke in de toekomst dat mijne vrees geheel ongegrond is geweest.» Doch het wordt niet beter, als hij in zulk een verband aldus voortgaat: »Een vroom gelaat, een gesprek over het gepredikte woord, een gloeiende ijver voor ons bijzonder genootschap, als had dit alleen de belofte des eeuwigen levens, zijn wel maskers en sluijers voor de baatzucht; maar

al te doorzichtbaar, dan dat niet het woord des Heeren op onze lippen moet wonen: wee u, schijnheiligen en huichelaars!' Het moet er in de gemeente treurig uitzien, waar bij zulk eene feestelijke gelegenheid zulke harde en bittere woorden worden gezegd. Rec. hooft, dat het slechts rhetorische spraakwendingen mogen zijn, maar acht ze in allen gevallen ongepast bij eene openlijke uitgave van het gesprokene.

De dichtregelen, bij deze gelegenheid uitgesproken, zijn van Jufvrouw MOENS en F. B. ADER. De eerste zijn, gelijk wij ze van de bekende Dichteres mogten verwachten, hartelijk, goed gestemd en welgemeend; wat kras is het, als het nageslacht der langgestorven vaders hier der Engelen eerbied waard wordt genoemd. Minder dichterlijke waarde heeft het tweede stuk, waarover wij evenwel, om de goede bedoeling, geene strenge kritiek willen vellen. Van harte wenschen wij der nieuwe inrigting bloei en voorspoed toe, en hopen, dat ook deze beide stukjes, ten voordeele van het gesticht uitgegeven, daartoe mogen medewerken.

De Bouwkunst, Leerdicht door Mr. J. VAN LENNEP. Te Amsterdam, bij P. Meijer Warnars. 1842. In gr. 8vo. VIII en 59 bl. f : - 75.

Er heerscht tegenwoordig een treurige geest onder een gedeelte van onze letterkundigen. Men schijnt eene afzonderlijke kaste te willen uitmaken en uit te gaan van den stelregel: *Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis*. Op onze groote Dichters uit het laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw wordt met een zeker medelijden nedergezien. Zij en hunne school zijn voorbijgegaan. Daar is een nieuw tijdvak geboren, eene nieuwe school opgestaan, en wat niet in den trant en geest van deze is, dat deugt niet, dat is ouderwetsch, het genie van het jonge *Holland* niet waardig. Ook de Heer VAN LENNEP heeft dezen geest van uitsluiting en verwerping moeten ondervinden in de wijze, waarop zijn gedicht *de Bouwkunst* van zekeren kant is ontvangen. Gelukkig staat hij boven zijne eenzijdige beoordeelaars en lacht met al hun gepraat, wel wetende, dat het wezenlijk schoone aan geenen tijd gebonden is, dat het bij al de wisselingen van tijden en meeningen deze over-

leeft, en dat niemand verder van de waarheid af is, dan hij, die dat schoone in letterkundige voortbrengselen enkel naar den ras voorbijgaanden tijdgeest beoordeelt, die morgen verguist, wat hij heden verhief.

Wij willen van het dichtstuk van den Heer VAN LENNEP eenig verslag geven, waaruit blijken zal, dat ons oordeel over hetzelfde geheel anders is. Rec. zal niet ontkennen, dat de titel meer belooft, dan het stuk geeft. Niemand zal zich daarover verwonderen, als hij het algemeene van dien titel in aanmerking neemt. Zoo men het onderwerp in zijnen geheelen omvang wilde behandelen, de geheele aanleg en het plan van het dichtstuk hadden anders moeten zijn. Vele aanmerkingen zou de Dichter hebben voorkomen, zoo hij de aanleiding tot het vervaardigen van dit vers had medegedeeld, waardoor waarschijnlijk deszelfs vorm zou zijn verklaard. Wat hij thans behandelt, is eigenlijk de oorsprong der Bouwkunst en de wijze, waarop zij zich in haren driedeligen grond-*typus* heeft ontwikkeld.

Met eenen zeer bevalligen voorzang vangt het stuk aan. De tijd is voorbij, zegt de Dichter,

Toen nog het brein, met poëzij doorvoed,
Zich om mij heen een dichtren waereld teelde.

In die dagen

mocht de lier, met fiksche vuist geklemd,
Der helden daën en riddergrootheid roemen.

Nu is die tijd heen,

En 't is vergeefs aan 't geen nog overschoot
Den gloed, de verw der jonkheid af te vragen.

Hij, die vroeger van heldendaden zong, moet zich thans met eene nederiger soort van poëzij vergenoegen. Hij wendt zich tot het leerdicht,

den geest der eeuw ten spijt,
Die 't naauw den naam van dichtstuk waard wil heeten.

Men heeft dezen aanhef van onwaarheid beschuldigd, en ook daarin eene navolging van BILDERDIJK willen zien, die altijd over zijnen ouderdom sprak, en dat zeker meer dan een vierde van eene eeuw vol hield. Vraagt men aan Rec., of

hij het er voor houdt, dat de Dichter in vollen ernst gelooft, dat zijn tijd zoo geheel voorbij is, hij zou dat betwijfelen; maar eene gedeeltelijke, eene poëtische waarheid heeft deze voorstelling toch, en deze is hier voldoende, al wilde de Dichter zich zelven na eenige maanden logenstraffen, door ons op eene nieuwe Legende te vergasten, die met zijne beste vroegere stukken kon wedijveren. Dat hij met deze eenvoudige en ongezochte woorden *BILDERDIJK* naäapte, dat heeft *VAN LENNEP* zeker ook niet vermoed, nog veel minder gewild.

Zoo komt de Dichter op de vermelding van zijn onderwerp, de Bouwkunst, en bezingt in eenige regels haren lof. Het was door haar,

dat uit stikdonkre nacht
Gezelligheid en orde en wet ontstonden,
En bij een woest, verwilderd aardsch geslacht
De Maatschappij zich vormde op hechte gronden.

Dit wordt eenigzins breeder ontwikkeld, en verder gezegd:

De bouwkunst reikt der Handel straks de hand:
Zij weet de zee met kiel en te overdekken,
Diept havens uit, legt stroomen aan den band,
Doet wegen door moeras en bergen trekken, enz.

Doch het is des Dichters oogmerk niet, om thans den lof der Bouwkunst in zijnen zang te melden. Hij wil

haar aart, haar wezen u ontleden.

Beter ware het, zoo wij hier *oorsprong* in plaats van *wezen* lezen. En na dezen voorzang begint het eigenlijke stuk.

Het doet ons, in eene dichterlijke voorstelling, waarin gelukkig partij is getrokken van de bijbelsche berigten in *Genesis*, den drieledigen oorsprong van de onderscheidene vormen van bouwkunst kennen. *ADAM* en *EVA* zijn uit het Paradijs verdreven.

Maar als het jeugdig wicht, dat door onstuimig dartlen Des moeders toorn verwekte, en spijt zijn tegenspartlen 't Vertrek verlaten moest, nu rouwvol en bedroefd

Niet keeren durft noch zich verwijderen, maar toeft Aan d'ingang en van daar met de oogen rood bekreten Het tijdstip afwacht, dat zijn misdrijf is vergeten,

Zoo bleef ook 't zuchtend paar, toen hen de banvloek trof,
Weemoedig dralen aan de grenzen van den hof.

Rec. heeft hooren vragen, of dit beeld niet ongepast is; hij geloof van neen, wanneer men slechts de vergelijking niet verder uitbreidt, dan de Dichter gedaan heeft. Het ongehoorzame kind en onze ongehoorzame stamouders, het eene aan den ingang van het vertrek toevende, de anderen aan den ingang van den hof dralende — zietdaar het beeld met deszelfs toepassing; wie verder gaat, vergeet, dat er geene verdere vergelijking wordt gemaakt of bedoeld, en dat men onbillijk wordt, als men het *tertium comparationis* uit het oog verliest. Doch het oogmerk des Allerhoogsten was, dat de menschen zich over de aarde zouden verspreiden, en

een nieuwe — eilaas! — afgrijselijke euveldaad
Zou 't werktuig strekken tot vervulling van Gods raad.

KAIN trekt na zijnen broedermoord

De rampwoestijnen in van d'eersten waereldgrond.

Maar hij gaat niet alleen;

Zij, ADA, die alleen, bij 't wraakgeschreeuw der aarde
Slechts zweeg en schreide, en 't eerst, het glansrijkst voor-
beeld bood
Van trouw en huwlijksdeugd, in ramspoed dubbel groot,

blijft hem bij. Zij dolen her- en derwaarts rond,

Tot eindelijk 't hoog gebergt met zevendubbele rijen
En toppen, wit besneeuwd, zich aan hunne oogen bood
En naar de grens der aard den verdren toegang sloot.

Hier bezwijkt ADA;

zij zakte ineen, onmagtig voert te treden
Het gloeiend aangezicht bedaauid met tappend zweet,
Wijl duldelooze pijn haar 't lichaam krimpen deed.

Treffend is de schildering van KAIN's wanhoop, en de Dichter komt door dit verhaal op zijn onderwerp:

Toen was het, dat voor 't eerst *Behaefte* in 't hart des menschen
Hem naar een toevluchtsoord, een veilig dak deed wenschen,

Dat had hij in en bij het Paradijs niet noodig. Hier behoefde hij het en vond het:

Natuur — wat zeg ik? — de Almacht zelf
Had aan den voet der rots dat uitgehold gewelf
Tot schuilplaats hem bestemd.

Daarheen draagt hij ADA:

In 't eind: de tijd is daar; — een kreet klinkt hem in de ooren
En KAIN's eerstling is in 't eerste huis geboren.

Daar woonde HANOECH met zijne nakomelingen, en naarmate
zijn geslacht in aantal groeide, verwierf 't

in 't holle rotsgevaart'

Zich ruimer plaats. . . .

. . . . tot elke bergspelonk,

Ja elke spleet of scheur den mensch een woning schonk.

Zietdaar de bergspelonk als één der drie grondtypen van elk gebouw u dichterlijk voorgesteld. De Dichter gaat in zijn verhaal voort, om u den oorsprong der beide andere typen, de tent en de stulp, te doen kennen. Vooraf deelt hij u de verdere ontwikkeling van dezen eersten bouwtrant onder de eerste menschen mede. Hun aantal nam toe; de bergspelonken hadden geene ruimte meer, en LAMECH, nadat hij zijne mededingers had verslagen, bleef met de zijnen alleen meester. Maar ook hij vreesde voor nieuwen strijd, en zocht daarom zijne zonen te bewegen, om in der minne vaneen te scheiden. Zijn jongste zoon TUBAL verklaart, in den berg te zullen blijven: Ik ken hem, zegt hij,

'k heb zijn' aderen

En diepten onderzocht, en 't hard metaal ontdekt,

Dat, door het vuur bewerkt, den mensch tot hulp verstrekt
En vorens ploegt in de aard en huisraad schenkt en wapen.

Die vond, ziedaar mijn recht.

JABAL is bereid de ruime wereld in te trekken, en TUBAL volmaakte de bergwoningen:

Nu kwam de scherpe wig den bergrug openrijten,
De zware moker deed graniet en marmer splijten
En vormde holen in de rotsen, breed en diep,
Die nijvre kunst allenks in woningen herschiep.

De zaag werd aangebracht, bestuurd met wakkre handen,
Gaf zij een gladder vorm aan muurgewelf en wanden.

Maar daarbij bleef het niet; de steenen kameren vermeerderden, verdieping rees op verdieping, door achtergelatene zuilen gesteund, tot het werd

één gebouw, één gevel, naar het beeld
Der honigraat, geheel in cellen afgedeeld.

Intusschen is JABAL zuidelijk heengetogen. Hem waren de nachten niet te koel,

Om onder 't blaauw gewelf des hemels te overnachten;
maar de middaghitte werd drukkend,

En duldeloos de gloed der felle zonnestralen,
Verschroeiend als het vuur, bij 't loodrecht nederdalen.

Doch weldra heeft hij het reddingsmiddel gevonden.

Hij heeft in 't gulle zand
Drie schuinsche staven, in een driehoek, neergeplant,
Doch zoo, dat onderling de toppen zich vereenen
En saamverbonden, kracht en steunsel zich verleenen.
Een breede kemelhuid, met zorg daarvoor bereid,
Wordt over 't kunstloos dak behendig heengespreid.

En zietdaar de eerste *tent* gevormd.

Een derde gedeelte van KAIN's nakomelingen zwierf in de bosschen rond en leefde voor de jagt:

Daar was 't hun levenslust, met armen, fors gespierd,
Den kamp te wagen met het woeste boschgediert:
Met-tijgers, grof van leën, om 't meesterschap te dingen,
Het borstlig everzwijn den slag tand af te wringen,
Te worstlen met den beer, of d'opgesperden muil
Der woedende leeuwin te tarten in haar kuil.

Doch voor gade en kroost hadden zij eene schuilplaats van noode, en het bosch zelf leverde hun die op. Een aantal stammen werd bijeengebragt, gelijk in grootte, en op een rij in d'aard geplant aan elke zij van het erf.

De tusschenruimte werd met saamgevlochten horden
Verbonden. . . .

En voorts met klei gevuld, dat, door de lucht verherd,
Weldra een vaste muur, een stevig bolwerk werd.

Spoedig was de *stulp* gereed,

Vier zware balken, die aan elken hoek zich sloten,
Sloeg nu de moker op den kop der palen vast,
Geschikt en dienstig tot het torschen van een last
Van sparren, dwars gelegd, om 't rieten dak te dragen,
't Geen spits naar boven liep, opdat, bij najaarsvlagen
En regenachtig weer, het neergevallen vocht
Langs palmenblad en halm zijn afloop vinden mocht.

Op deze regt dichterlijke wijze schildert VAN LENNEP ons den
oorsprong van de drie typen der verschillende gebouwen.
Met korte trekken deelt hij vervolgens in het algemeen hunne
ontwikkeling en volmaking mede. De bergspelonk bleef aan
den *Nijl*, aan *Indus* en *Ganges* het beeld, waarnaar de
bouwtrant zich vormde. Bij den Oosterling, bij den *Israë-*
liet, bleef de tent de *typus* der gebouwen.

Het dunne bamboesriet, de speer en herderstaf
Werd, toen de weelde klom, met glinstrend goud betogen.
Een keurig hangtapijt, welks bonte schildring de oogen
Bekoorde, of aan welks rand borduursel glom, verving
De dierenhuid, die eerst 't staketsel overhing.
Gordijnen, die de naald met bloemenkeur vercierde,
En van wier breeden zoom de gouden franje zwierde,
Verdeelden 't woonverblijf in kamers, rijk van pracht.

Intusschen, slechts bij de *Chinezen* blijft

In 't omgeploide dak van toren en pagode
D'oorspronkelijke vorm der oude herderstent.

Zeer schoon is de schildering van den Griekschen bouwtrant,
uit den derden *typus*, de *stulp*, ontstaan; maar wij zouden
haar geheel moeten overnemen, en daartoe ontbreekt het
ons aan ruimte.

De Dichter besluit nu zijn dichtstuk met lessen en voor-
schriften, aan jeugdige bouwkunstenaars gegeven. Rec. heeft
dit bij de toepassing van eene preek zien vergelijken. Hij
verbeeldt zich, dat de gelegenheid, waarbij de Dichter dit
stuk zal hebben vervaardigd, daartoe van zelve aanleiding

zal hebben gegeven, en houdt het er voor, dat dit gedeelte zich zeer gepast aan het vorige aansluit. Zeker, voor de Romantieken van onze dagen, die in alles, in de beeldende kunsten zoowel, als in de letterkunde, zich gaarne van den eenen kant zoo verre mogelijk van de eenvoudige natuur verwijderen, en van den anderen kant haar, zoodra zij slechts wanstaltig en afschuwelijk is, liefst in al hare naaktheid vertoonen, voor dezulken is het ondragelijk, de hier telkens herhaalde les te moeten hooren:

laat Natuur altijd uw gids, uw leidsvrouw blijven,
 Natuur, maar door de kunst omkleed met hooger pracht,
 Tot cierlijke orde, tot volkomenheid gebracht,
 Ontdaan van al, wat stuit of tegenzin kan baren,
 En blijvende aan den zwier gepasten eenvoud paren.

Men zal niet verwachten, dat wij den Dichter bij zijne lessen op den voet volgen; ook voor den oningewijde zijn zij belangwekkend en aangenaam afgewisseld, b. v. door het verhaal van den oorsprong van het Korinthische kapiteel, en door bespotting van het wansmakelijke, dat, helaas, ook in onzen tijd weder meer en meer veld wint.

Geen paardmensch, griffioen of ander monsterbeeld,
 Eens door 't vernuftig brein der ouden voortgeteeld,
 Voegt meer aan onzen tijd, geen leeuwen op de daken:
 — Want wie zag immermeer zich leeuwen daar vermaken? —
 Niet min wanstaltig is 't, wanneer een zwakke maagd
 't Gewelf moet stutten, of 't gewicht der kroonlijst draagt
 En zoo de plaats bekleedt, een steenen zuil beschoren:
 Alsof haar poezele arm, tot zachter werk geboren,
 Niet zou bezwijken bij het torschen van een last,
 Die zelfs geen mannekracht, dan die van Atlas, past.

Rec. gelooft, door dit verslag zijnen lezers eenig denkbeeld van dit dichtstuk te hebben gegeven, en hij zou zich zeer bedriegen, indien het bij hen den lust niet had opgewekt, om het in zijn geheel te kennen. Dat men ook hier wel eens eenige dier onachtzaamheden vindt, die den versbonw van VAN LENNER kenmerken, behoeft geene herinnering; maar deze zijn te onbeduidend, om bijzonder te worden opgemerkt. Wat dan ook de nieuwere school onzer poëten over dit dichtstuk moge zeggen, Rec. twijfelt er niet aan, of het

onpartijdige en bevoegde publiek zal den Dichter danken voor dit nieuwe geschenk van zijn talent en het op den regten prijs waarden.

Broederhaat en Wraakzucht, of de Belegering van Rotterdam, 1488—1489. Een Verhaal door A. VAN LINDE. III Deelen. Te Amsterdam, bij J. M. E. Meijer. 1841. In gr. 8vo. 971 bl. f 9 - 60.

Allerlei soorten van Romans hebben hunnen tijd, zoo als alles onder de zon zijnen tijd heeft. Vroeger waren het roover-, liefde-, karakter-, toover-, sentimentele en andere Romans; tegenwoordig zijn de historische *ἐν ἔκμυλῃ*, zoo als de geleerden, *à l'ordre du jour*, zoo als anderen zeggen. Een merkwaardig verschil bestaat er intusschen, wanneer men ons vaderland in dit en in andere opzigten met de buitenlandsche letterkundige en wetenschappelijke wereld vergelijkt. In sommige vakken bepaalt men zich bij ons hoogstens tot het vertalen van hetgeen elders het licht ziet; met den historischen Roman heeft men zelf handen uit de mouw gespeeld. Niemand klage daarover, wanneer hij aan eene menigte ballasten onzer Letterkunde denkt; er is altijd kaf onder het koren, en hadde de historische Roman in ons vaderland geene beoefenaars gevonden, dan zouden wij cene *Roos van Dekama*, een' *Schaapherder*, een *Huis Lauernesse* hebben gemist. Meermalen hebben wij onze meening geuit over deze soort van letterkundige voortbrengselen in het algemeen; wij zullen daarvan niets herhalen, maar zetten ons aanstonds tot het aankondigen van het voor ons liggend verhaal.

Deszelfs geschiedkundige grondslag is de belegering en overgave van het door de Hoekschen onder Jonker FRANS VAN BREDERODE bezette *Rotterdam* (1488, 1489). De Schrijver, die, naar wij vernemen, niet VAN LINDE heet, maar zich onder dezen *Pseudonym* verbergt, betuigt, de geschiedenis, voor zoo verre hij die tot zijn doel wilde opnemen, getrouw te hebben gevolgd, behoudens verschikking van eenige dagteekeningen der gebeurtenissen. ALKEMADE heeft deze belegering uitvoerig beschreven in zijn' bekenden *Jonker Franses oorlog*, waarheen wij hen verwijzen, die er iets meer van wenschen te weten, dan in de algemeene geschiedenissen van het vaderland te vinden is. Niet *alle* bijzonder-

heden vinden in dezen Roman eene plaats; dat behoeft ook niet, en zou zelfs tegen het karakter van deze soort van geschriften strijden; hetgeen er van gezegd is, komt vrij naauwkeurig met de waarheid overeen, gelijk b. v. de inneming van *Rotterdam* door Jonker FRANS; de beproefde, doch niet gelukte aanslag op *Schiedam*; de insgelijks mislukte proeve om levensbehoefden aan te voeren; het bezetten van *Overschie*, enz. Overigens bestaat de hoofdknoop van dezen Roman daarin, dat, van twee zonen eens Rotterdamschen koopmans, de een, die der Kabeljauwsche partij is toegedaan, en in het leger van Koning MAXIMILIAAN, zijn broeder als Hoeksche in dat van Jonker FRANS dient, den laatsten tracht te belasteren, ten einde deszelfs beminde voor zich zelve te bekomen. Wij zouden aan de waarheid te kort doen, wanneer wij verzwegen of ontkenden, dat hier en daar fraaije plaatsen gevonden worden. Zoo is b. v. de allereerste ontwikkeling van den knoop, waartoe het titelvignet van het tweede Deel betrekking heeft, zeer goed beschreven; alleen ware er niet zonder grond op aan te merken, dat de zusterlijke liefde niet zeer waarschijnlijk is, met welke MARGARETHA eene vrouw opneemt, die, blijkens het voorgevallene, zelve tot lage zedelijkheid gezonken was, en zich had laten gebruiken, om den minnaar der eerste in een zwart daglicht te stellen. Van deze JOHANNA is ook op verre na die partij niet getrokken, die er onder de handen van eenen geofenden Schrijver van ware te trekken geweest. Van hare afkomst en lotgevallen verneemt men niets; hetwelk ook, zoo als zij nu voorkomt, niet noodig is; maar het zou niet moeilijk zijn geweest, en de waarde van het werk als *Roman* veel hebben verhoogd, wanneer juist deze lotgevallen der verleide den weg hadden gebaad tot de ontwikkeling der *intrigue*. Nu beteekent deze bitter weinig, en de ontdekkingen van het oude wijf, waartoe het titelvignet van Deel III behoort, beduiden voor den Lezer niets in het allerminste: zij waren voor de personen, die er bij tegenwoordig waren, nog *eenigzins* ter opheldering, maar de Lezer heeft alles reeds vooruit geweten, en kon geene andere uitkomst verwachten. En dit is eene andere aanmerking, die wij op de *oeconomie* (men vergunne ons dit woord) van dezen Roman hebben, namelijk, dat bijna nergens voor den Lezer eenige nieuwe of onverwachte *situatie* voorkomt. Hij ziet de personen handelen, dikwijls in onkunde van hetgeen met de an-

deren gebeurt; maar hij ziet het als een aanschouwer, die zelf beter weet, en elken afloop kan vooruitzien. Wordt dus zijne verwachting ergens eenigzins gespannen, dan is het niet om te weten, hoe dit of dat zal afloopen, maar alleen wat de andere partij, die er door wordt te leur gesteld of in de engte gedreven, doen zal. Geene daad, geen voorval, of wij zijn er reeds van onderrigt, eer het gebeurt; van daar nergens eene verrassende uitkomst, eene voor den Lezer onverwachte gebeurtenis. Het is er mede, gelijk in een slordig ingerigt marionettenspel, waar het publiek de draden ziet, met welke de poppen bewogen worden. Wij achten dit een zeer groot gebrek, hetwelk de minder geoefende hand ver-raadt, maar met eenige verschikkingen wel ware te herstellen geweest. En hoe — om in eens te zeggen, hetgeen wij tegen den aanleg van het werk hebben — de Schrijver tot zulk eenen afloop heeft kunnen komen, begrijpen wij niet. Wel is het ons bekend, dat de hedendaagsche smaak, of beter gezegd wansmaak, voor het afschuwelijke ook geen gelukkiger afloop van de lotgevallen der Roman-personen begeert; wel is het waar, dat deze soort van schriften vroeger tot walging toe met allerlei huwelijken eindigden; maar hier maakt het ongelukkig einde der geschiedenis geen bevredigenden indruk op ons gevoel. Dat men van GRIJSBRECHT niet meer hoort, zij zoo; de Lezer kan zich de gewetenswroegingen van den ontmaskerden booswicht denken; maar dat DANIEL het gelukkige leven moet missen, hetwelk de belangstellende Lezer hem en zijner MARGARETHA zoo hartelijk gunnen zou; dat hij, onschuldig aan eenige misdaad, alleen uit burgerlijke partijschap door beulshanden sterft; dat MARGARETHA geene de minste vergoeding erlangt voor al haar doorgestaan lijden, en van kommer en verdriet omkomt; dit alles zal door de Lezers en Lezeressen evenmin als door den goeden smaak aan den Schrijver vergeven worden.

Er komt bij, dat hier en daar, of laten wij het met ronde woorden zeggen, dat op vele plaatsen eene kennelijke zucht tot wijdloopigheid doorstraalt; vandaar zoo vele onbeduidende gesprekken, vervelende uitweidingen, en wat niet al! Zoo komt er b. v. geen einde aan de bespiegelingen, wanneer, en dit gebeurt nog al eens, MARGARETHA het beeld der Maagd MARIA aanbidt, en daardoor in hare omstandigheden opgebeurd wordt; en hetgeen bij zulk eene gelegenheid (D. II. bladz. 311, 312) gezegd wordt tot vergoelijking der beeldendienst in de Roomsche kerk, hadde de Schrijver, dunkt ons, beter achtergehouden. Hoe mat en onbeduidend onder hoogklinkende woorden is, om door eene korte proef te toonen, dat wij geene magtspreuken schrijven, het volgende: »Diep geroerd, snelde de brave grijsaard van het krankbed »des zondaars, zwaar getroffen van het leed, dat hem op »nieuw de nog ongeheelde wonden openreet; maar toch ook

»zalig in het bewustzijn, goed en deugdzaam gehandeld te hebben. Loeide de storm bulderend boven zijn hoofd, dreigde de de bliksem op hem nederteschietsen, of de donder hem verpletterend ter aarde te werpen; geen nood, hij wist het op wien hij bouwde, zijne hoop was niet meer op deze wereld, zij was gericht op de toekomstige — en daarom kon de storm hem wel benaauwen, de bliksem hem wel doen ontstellen, de donder'' [er hapert niets aan de volgorde] hem wel verschrikken; maar hem vernietigen, hem verpletteren, dit konden zij nooit; want over graf en dood blikte hij in de zalige eeuwigheid, daar zou geen storm meer bulderen — geen bliksem' [aanstonds komt; als straks, de donder] »het zwerk in de vlam zetten — geene donderslagen rollend door het luchtruim bulderen!'' Deze *Kraftsprache* is te vinden D. III, bladz. 176, 177.

En wanneer iemand zulke hoogklinkende (ARISTOPHANES zou gezegd hebben *ἰκποβάμονες*, hooggezadelde) woorden bezigt, dan mag hij de zaak wel, wil hij zich niet bespottelijk maken, bij het regte einde hebben. »In eenen heerlijken nacht, millioenen vonken aan het onpeilbaar (?) starrendak in onnabootsbare pracht'' te laten flonkeren, gaat goed aan, maar daarbij in den nacht van den 17den Junij den *Orion* »als een Caesar op zijnen troon'' te laten pralen, is dom, want wij dagen den Heer VAN LINDE uit, om ons in eenen zomernacht één sterretje van den *Orion* te toonen. Doch — zulke kleinigheden zijn beneden de schatting van vele schrijvers. Nog een klein *astronomisch* bokje (het vorige stond D. III, bladz. 221) vinden wij ald. bladz. 136; aan fraaije woorden hapert het mede niet: »De schitterende avondster was de eerste lichtende hemelbol aan den hemel, wiens Oosten (lees: Westen) nog in purpergloed blaakte.''

Wij mogen vooral niet verzuimen, iets te zeggen van het zoogenoemde *kostuum*, of het in acht nemen van tijd en plaats der onderstelde gebeurtenis. Hier en daar, met name in de beschrijving van het toenmalige *Rotterdam*, blijkt, dat de Schrijver niet van kennis in dit opzigt ontbloot is; maar des te onverklaarbaarder wordt het, dat meestal de zeden des tijds tot in het belagchelijke toe zijn verwaarloosd, en het verhaal toon en woorden aanneemt, alsof het in onzen leeftijd te huis behoorde. Uit ieder Deel willen wij, om de waarheid van deze beschuldiging te staven, één enkel staal bijbrengen. Gemakkelijk waren die proeven met tienmaal zoovele te vermeerderen.

HENDRIKSZ. zegt, D. I, bladz. 88: »Ik houd van gezonden kost en geenszins van gebakjes.'' Wij willen nu niet ontkennen, dat er in de 15de eeuw gebakjes waren, maar wie vindt niet met ons de uitdrukking bijster modern?

D. II, bladz. 314: »En in weinige oogenblikken had MARGARETHA met het fijne schaatje, hetwelk aan haren gordel hing, er het zegellak voorzigtig in de rondte afge-

»knipt, en thans den brief geopend hebbende, las zij over-
»luid: Dierbare Vrouw en Dochter.” — Den brief deelen
wij nu maar niet mede; aan de wijze van dien te openen
zal de Lezer wel genoeg hebben.

D. III, bladz. 346: »Hoe heb ik het met uliede? Ware
»het niet zoo vroeg, dan zou ik stellig gelooven, dat gij te
»veel drank of wijn gebruikt hadt.” Dit onderscheid van
[sterken] drank en wijn is al even zoo vijftiende-eeuwachtig
als het fijne schaarjtje van MARGARETHA.

Nog gekker is het contract van overgave der stad *Rotterdam* door Jonker FRANS, D. III, bladz. 281, waar de voorwaarden der capitulatie, even als bij het overgaan van eene hedendaagsche vesting, *bij artikelen* worden opgegeven. Hiertoe behooren ook de menigte brieven, ten deele in eenen zeer modernem stijl; b. v.: »Want dit is alzoo de wil en de
»begeerte van Zijne Majesteit den Roomsch-koning, en van
»Hoogstdeszelfs Zoon, den jeugdigen Prins.” (D. III, bladz. 278.) Zelfs ontvangt HENDRIKSZ (D. I, bladz. 142) eenen naar den hedendaagschen trant ingerigten naamloozen brief, waarmede hij tegen zijnen neef gewaarschuwd wordt; en zulks alles, niettegenstaande de Schrijver zelf, naar waarheid, (D. III, bladz. 108) het schrijven een toen zeldzaam beoefend wordend vak noemt. Er is, met één woord, een zoo kluchtig afstekend verschil tusschen het moderne in den verhaaltrant en het oude der geschiedenis, en veelmalen ook van de kleur, dat men begint te twijfelen, of het er ook omgedaan zij, ten einde veelligt de tegenwoordig dikwijls plaats hebbende behandeling van den historischen roman te persifleren. Kortom, 't heeft er wel iets van, alsof een verzamelaar van oude voorwerpen eene kamer liet inrigten met hooge Gothische vensters en glaasjes in het lood — doch met een gesatineerd behangselpapiertje. De groote, antieke schoorsteen is voorzien van eenen eikenhouten beeldhouwden rand, en ondersteund door rood geäderde marmere pilaren; doch het vuur brandt niet op den haard zelve, maar in eenen daarvoor geplaatsten circuleerkagchel. Antieke stoelen met hooge ruggen, kunstig met de naald geborduurd, de pooten gedraaid en de leuninggen met fijn snijwerk als overladen, staan rondom eene maghonihouten tafel op één poot, waarop men eene zware zilveren schenkan met klapdeksel ontwaart te midden van eenige geslepen kristallen wijnglazen. — Doch laat ons met deze barocque spotternijen uitscheiden. Men vindt in dezen Roman genoeg van dien aard.

N°. XIII, bl. 582, reg. 7 v. b., moet na de woorden:
»komen deze woorden voor:” ingevuld worden: »*De leer
der VOLDOENING* (niet VERZOENING) *sterft uit.*”

BOEK BESCHOUWING.

De Apocryphe Boeken des N. T., bijeenverzameld, uit de oorspronkelijke talen overgezet, en met inleidingen en aantekeningen voorzien. Isten Deels Iste Stuk. 's Gravenhage, bij W. P. van Stockum. 1842. In gr. 8vo. XIV en 245 bl. f 2-:

De gedachte, dat er tot nog toe geene volledige verzameling bestond van de apocryphe boeken des N. V., deed den Bewerker en Uitgever dezer tegenwoordige uitgave het plan opvatten, zoodanig een werk onder de oogen van ons Publiek te brengen. »Niet onder de oogen van het *groot*e Publiek (zoo lezen wij in de Voorrede, bladz. IX) in den *ruimsten* zin des woords; dáár toch zouden zij slechts ergernis en dwaling geven: maar om daardoor in eene behoefte te voorzien, welke door vele Godgeleerden en verlichte Godsdienstvrienden levendig gevoeld wordt.” — Men zou kunnen vragen, of deze behoefte werkelijk aanwezig was? Immers, de beschaafde leek komt ons voor, aan eene verzameling der apocryphen van het N. T. niet veel behoefte te hebben. En de Godgeleerde, wiens studie hem met deze schriften in aanraking brengt, kan bij FABRICIUS en THILO eene echt wetenschappelijke bevrediging vinden. Bij de onmiskenbare rigting echter van onzen tijd, om hetgeen tot nog toe grootendeels eigendom eener *wetenschap* was, meer onder de oogen van het algemeen te brengen, kan ons het verschijnen van zulk een werk niet bevreemden, en durven wij den Uitgever wel eenig debiet beloven.

Wilden wij deze verzameling beschouwen als eene *wetenschappelijk* bewerkte uitgave der apocryphe Evangelien, ons oordeel zou dan zoo ongunstig mogelijk moeten uitvallen. Ten grondslage derzelve is gelegd de *Bibliothek der Neue-Testamentliche Apocryphen von BORBERG*. Maar
BOEKBESCH. 1842. NO. 15. U u

deze zelf heeft, in vergelijking met hetgeen door FABRICIUS en aanvankelijk door THILO geleverd is, eene zeer ondergeschikte waarde. Nopens de vertalingen van die Evangeliën, waarvan de tekst ons in het *Arabisch* bewaard is, (zoo als *de geschiedenis van JOZEF en het Evangelie van de jeugd des Verlossers*) heeft de Verzamelaar »dewijl zijne kennis der Arabische taal te beperkt was,» zich met de Latijnsche vertalingen beholpen. Voor de *critiek* is zeer weinig gedaan, daar alleen die varianten (en niet eens allen) worden medegedeeld, die op de verandering van zin belangrijken invloed hebben, terwijl de Verzamelaar ook alleen de varianten *noemt*, zonder ons te zeggen, of in welke Handschriften der apocryphe Evangeliën dezelve voorkomen, of welke betrekkelijke waarde aan dezelve, naar zijn oordeel, te hechten is. De *historia litteraria* dezer geschriften is slechts zeer onvolledig medegedeeld: en een enkele blik op de doorwerkte *Prolegomena* van THILO voor zijn 1ste Deel doet ons zien, hoeveel meer er over de Handschriften, uitgaven en oudste vertalingen der apocryphe Evangeliën ware in het midden te brengen geweest. (Zoo wordt b. v. alhier, bladz. 176, waar het Evangelie van de jeugd des Verlossers vermeld wordt, op het voetspoer van THILO, het Handschrift van HINCKELMAN en H. SIKE genoemd; maar de overige HSS., bij THILO, p. XXXI sq., opgegeven, welke echter voor de *critiek* van dit apocryphe Evangelie van het allergrootste belang zijn, worden met stilzwijgen voorbijgegaan. Zoo worden van de *opschriften* boven het Voor-Evangalie van JACOBUS, p. 25, 26, eenige vermeld, maar andere, en daaronder zeer belangrijke, bij THILO bladz. 161 voorkomende, ontbreken. En wat de *inleidende* onderzoekingen voor de ons hier geleverde apocryphe Evangeliën betreft, zij laten zeer veel te wenschen over. Het is zoo, de *Historische-Critische Inleiding*, die ons de Verzamelaar belooft, kan nog menige leemte in het hier geleverde aanvullen, en dus willen wij tot zoolang ons oordeel over de waarde van hetgeen ons hier voor de *Isagogiek* der Apocryphe Evangeliën geleverd wordt opschorten. Maar dan

had, dunkt ons, de Verzamelaar beter gedaan, met de losse wenken, die hij nu hier en daar omtrent *oorsprong, aard, tijd, schrijvers* enz. dezer Evangelien geeft, maar achterwege te laten, daar zij toch zeer weinig afdoen en geen de minste sporen van zelfstandig onderzoek dragen, hetgeen eene oppervlakkige vergelijking met THILO en BORBERG leeren kan. Ten voorbeelde. Met een woord wordt bladz. 81 het reeds dikwijls opgemerkte verschil tusschen de eerste en tweede helft van *het Evangelie van THOMAS* vermeld. Maar niets wordt er bijgevoegd, om den aard en den oorsprong van dit verschil te verklaren. — Omtrent den tijd, waarin dit Evangelie geschreven is, vinden wij alleen, dat het reeds door ORIGENES en IRENAEUS wordt aangehaald, verder niets. Het bewijs, dat het Evangelie van JEZUS jeugd van Syrischen en Nestoriaanschen oorsprong is, wordt, bladz. 174—176, al zeer oppervlakkig gevoerd. THILO, p. XXXIV, geeft vrij wat betere gronden op. — Ook bevreedde het ons zeer, bladz. 6 te lezen, dat er reeds in de *eerste* eeuw geschriften omtrent JEZUS kindschheid en jeugd zijn zamengesteld, terwijl wij bladz. 14 vinden, dat het Voor-Evangelie van JACOBUS, hetwelk de Verzamelaar voor het oudste der Apocryphe Evangelien houdt, in de *tweede* eeuw geschreven is. Hoe dit overeen te brengen? — Over den persoon van dezen JACOBUS vinden wij hier tevens geene de minste inlichting. Wij zouden meer kunnen zeggen, doch wachten die beloofde *Inleiding* af. — Wat eindelijk betreft, hetgeen hier tot *verklaring* der Apocryphe Evangelien is bijgebragt, wij erkennen, hier wel goede, en voor populair gebruik soms voldoende opmerkingen te hebben gevonden. Echter voldoet het geenszins aan hoogere eischen. Wij merken hier b. v. op, hoe de merkwaardige overeenkomst naast groote verscheidenheid, die er hier en daar plaats heeft tusschen de Canonische en Apocryphe Evangelien, waar beiden ons de geschiedenis van JEZUS ontvangenis, geboorte en jeugd verhalen, nergens juist wordt in het licht gesteld, veel minder voldoende verklaard. En van hoeveel belang ware dit toch geweest, ter afwe-

ring van menige bedenking des ongeloofs! In de beschouwing der *geschiedenis van JOZEF* blijft de Schrijver gewoonlijk bij die meening staan, welke door WALLINS, blijkens zijne Latijnsche vertaling, gekozen is; schoon THILO reeds vóór 10 jaren schreef, dat hetgeen door WALLINS was opgemerkt geenszins van dien aard was, dat men het onderzoek voor gesloten kon verklaren (pag. XX.) Waar hij, ter nadere opheldering, nog eenige fragmenten mededeelt, bladz. 164, uit de latere *Koptische* bewerking van JOZEF'S geschiedenis, haalt hij wel met THILO, p. XXII, den catalogus der *Koptische* HSS. van ZOEGA aan; maar zonder eenige vermelding der variant, die toch in den zin zoo groot verschil oplevert, vertaalt hij: »*mijne moeder baarde mij door eene GEHEIMENIS*, schoon ZOEGA (zie wederom THILO, p. XXIV) niet vertaald heeft *mysterio*, maar *in speluncâ*, welke laatste vertaling wel door THILO veroordeeld wordt, maar toch nadere vermelding had verdiend. — Nog wordt, bladz. 215, JEREMIA XXXVII: 21, aangevoerd als bewijs voor het bestaan eener *bakkerstraat* te *Jeruzalem*, schoon een enkel opslaan van VAN DER PALM'S aantekening te dier plaatse den Verzamelaar van het ongegronde dier bewering had kunnen overtuigen. — Vooral in het *Evangelie van JEZUS jeugd* is hetgeen door den Verzamelaar MOSANO (??) is bijgebracht ter aanvulling van BORBERG'S reeds zoo oppervlakkige aantekeningen van weinig beduidenis. — De vermelding van des Heilands *wieg* voor zijne *kribbe*, bladz. 171, is zeker den Verzamelaar door onopmerkzaamheid der pen ontvloeid.

Hadden wij eene wetenschappelijke bewerking der Apocryphe Evangelien te beoordeelen, wij zouden ons met deze losse opmerkingen niet mogen vergenoegen. Thans echter vertrouwen wij genoeg gezegd te hebben, om ons oordeel te regtvaardigen, dat wij hier geene verzameling dier Evangelien vinden, die aan de eischen der *wetenschap* voldoet. Wij waren die opmerkingen aan het Godgeleerd publiek verschuldigd, om het te doen zien, dat niemand, die zich tot eene meer grondige beschouwing

der Apocryphe van het N. T. zetten wil, behoeft te meenen aan deze verzameling genoeg te hebben. En van den Heer MOSANO vertrouwen wij, dat hij niet gaarne een oogenblik met den schijn zou willen pronken, een *wetenschappelijk* werk te hebben volbragt, waartoe hij zeker zelf het best gevoelt, dat hem, blijkens het hier geleverde, de krachten (die ook inderdaad reuzenkrachten zouden moeten wèzen) grootendeels ontbraken. Hij heeft te veel vlijt op dezen arbeid aangewend, dan dat het ons geen leed zou doen, zoo men van zijn werk *te veel* verwachtte, en van hetzelfde in het vervolg eischen deed, die hij zelf moet beseffen niet te kunnen bevredigen.

Dalen wij van het wetenschappelijke tot een lager oogpunt af, dat van meer algemeene bruikbaarheid en nuttigheid, dan kunnen wij (de *behoefte* aan zulk eene verzameling eenmaal voorondersteld zijnde) hare geschiktheid tot dat oogmerk niet miskennen. Integendeel brengen wij dan zoowel aan Verzamelaar als Uitgever in het algemeen onzen lof voor hetgeen hier is geleverd. Gelijk zich toch dit werk door goede uitvoering aanbeveelt, heeft de Vertaler gewoonlijk getoond, het Latijn en Grieksch te verstaan. De zin is meestal getrouw en duidelijk weêrgegeven. Bij verschil van lezing of opvatting is zijne keus meer dan eenmaal vrij gelukkig uitgevallen. Met zedigheid belijdt hij zijne onkunde in gevallen, waarin alleen eene hoogere Critische en Exegetische kennis stelliger uitspraak had kunnen doen. Aan de moeilijke spreekwijzen wordt voor populair gebruik een genoegzaam licht bijgezet. In één woord, aan allen, wien het aan gelegenheid of geschiktheid ontbreekt, om eigenlijk *geleerde* uitgaven der Apocryphen ter hand te nemen, roepen wij gaarne toe: de nieuwe verzameling der Apocryphen is volstrekt geen hooggeleerd, maar toch een zeer bruikbaar boek.

In de voorrede wordt *iets* over de beteekenis van het woord *Apocryph* gezegd en een wenk gegeven aangaande de nuttigheid van de kennis der Apocryphe Evangelien. Gaarne hadden wij dit laatste wat helderder en grondiger ontwikkeld gezien. De Schrijver schijnt de tegenstelling

van Canonisch en Apocryph zoo sterk mogelijk te willen maken. Ook wij meenen haar in dien zin te moeten opvatten. En gelijk wij het onmogelijk kunnen goedkeuren, dat STRAUSS uit de Apocryphe Evangelien menig wapen tegen de geloofwaardigheid der Evangelische Geschiedenis ontleende, (hij was trouwens hierin reeds voorgegaan door SCHNECKENBÜRGER, *über den Ursprung des ten Canonischen Evang.*, p. 72) zoo prijzen wij het in onzen Verzamelaar, dat hij ook de beschouwing van BORBERG in dit opzigt niet deelde. Met vrucht had hij hier kunnen gebruik maken van ULLMANN's verhandeling *zur Charakteristik des Kanonischen und Apocryphischen*, voorkomende in het werkje: *Historisch oder Mythisch?* p. 181—241, en van hetgene voorkomt in THOLÜCK's *Glaubwürdigkeit der Ev. Gesch.* 2e Aufl. p. 405—419. Dan had zijne aanwijzing van het verschil tusschen Canonisch en Apocryph, waar het te pas kwam, veelzijdiger en grondiger kunnen wezen. De Schrijver heeft ons hier en daar verwezen op eenige *bijlagen*, waarin hij zijne denkbeelden omtrent sommige punten nader zal ontvouwen. Gelijk wij dit ten hoogste goedkeuren, willen wij hem toch ook hier aan den pligt van grondigheid en volledigheid indachtig maken. Als men een algemeen bruikbaar geschrift wil vervaardigen over een wetenschappelijk onderwerp, dan is het toch niet genoeg, de streng wetenschappelijke vormen en onderzoekingen af te snijden, maar het is vooral pligt, de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek tot het gemelde doel op te nemen, voor zichzelf te toetsen en voor het algemeen in behagelijke kleedij te dossen. Hij neme dus niet te veel op zich, bedenke hoeveel grondige vóórstudie er vereischt wordt, om, zelfs tot meer algemeen gebruik, eene goede bewerking der Apocryphe Evangelien te vervaardigen, en houde het *festina lente* in het oog.

De aangekondigde verzameling zal in drie Deelen het licht zien, ieder van vier Stukken. Wij hopen, dat de voortzetting der taak door den Verzamelaar met ijver en wijsheid zal worden ondernomen. Na de 4 Apocryphe Evangelien, hier medegedeeld, hebben wij nu het eerst

de drie overige te wachten. Wij geven den Verzamelaar in bedenking, of het niet doelmatig zou zijn, ook het *Evangelie van MARCION*, zoo als het door HAHN is verzameld, aan zijne vertaling toe te voegen. Het vervolg zijner taak zou hem vrij wat gemakkelijker worden gemaakt, zoo slechts het 2de en 3de Deel van THILO's verzameling eerlang het licht zag. — Wij eindigen met den wensch, dat deze uitgave der Apocryphe Evangeliën een middel zij, niet alleen om eene ijdele nieuwsgierigheid te bevredigen, maar vooral om den eerbied voor het Goddelijk en eeuwig Evangelie, waarvan de schrijvers geene kunstig verdichte fabelen zijn nagevolgd, in veler hart vaster wortelen te doen schieten en rijper vruchten te doen dragen!

Geschiedenis der invoering en vestiging van het Christendom in Nederland. Eene door de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut bekroonde Prijsverhandeling van HERM. JOH. ROJJAARDS, Doctor en Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Utrecht, Lid van de derde klasse van genoemde Instituut. Te Utrecht, bij Robert Natan. 1842. In gr. 8vo. VIII, 372 bl. f 3 - 80.

Men kan, over het algemeen, onzen landaard van geene onverschilligheid beschuldigen omtrent de lotgevallen van het voorgeslacht. Het behoort, integendeel, tot de kenmerkende eigenschappen van het Nederlandsche volkskarakter, gaarne te verwijlen bij der Voorouderen geschiedenis, bedrijf en zedelijk leven. Bij den beperkten kring, waarin onze taal en letterkunde zich bewegen, is de voorraad van geschriften, soms van zeer grooten omvang, aan de navorsching van de vroegste Gedenkstukken van ons volksbestaan, of aan de beschouwing van de staatkundige lotverwisselingen, uit welke het Vaderland deszelfs tegenwoordigen toestand ontstaan zag, toegewijd, van zulk eene uitgebreidheid, dat er, waarschijnlijk, geen volk bestaat,

welks letterkundige werkzaamheid in dit opzigt die van het onze gezegd kan worden te evenaren, veelmin voorbij te streven.

Gelijk er echter geliefkoosde tijdperken onzer Geschiedenis zijn, met de meeste zorg beschreven, onderzocht en nog gestadig overwogen, zoo zijn er andere, aan welke die arbeid, onverdiender wijze, minder is besteed, en die zelfs zoodanig zijn verwaarloosd, dat men van dezelve gewoonlijk slechts zeer verwarde, onbepaalde, denkbeelden verspreid vindt. Zoo is het, meenen wij, met het tijdvak, hetwelk den overgang opent tot den staat van beschaving, waarop wij ons thans dankbaar verheffen; de eeuw, namelijk, van de invoering van het Christendom in onze landen. Zelden is dit tijdperk opzettelijk onderzocht, en, duidelijk, veel min pragmatisch en regt wetenschappelijk, tot hiertoe beschreven geworden. Van waar dit verschijnsel, bevreemdend, vooral bij den schitterenden overvloed onzer Godgeleerde Literatuur?

Men zoeke de oorzaak, eensdeels, in den eenzijdigen gang, vroeger bij de beoefening der Kerkelijke Geschiedenis onzen vaderlandschen Geleerden eigen. Men was gewoon, haar als een belangrijk polemisch middel te behandelen bij hevig gevoerde Godsdienstgeschillen. Van haar verlangde men wapenen, hetzij tegen de Roomschegezinden, hetzij voor of tegen de latere strijdpunten, die de Nederlandsche Kerk beroerden; en tijdperken, alzoo, oogenschijnlijk, gelijk het genoemde, tot dergelijk doel onvruchtbaar, werden geredelijk verwaarloosd, of oppervlakkig behandeld.

De geschiedenis der invoering van het Christendom had, ten andere, in het oog van de Noord-Nederlandsche Geleerden van vroegeren tijd iets min behagelijks, als moettende leiden tot eene loffelijke vermelding van personen en zaken, tegen welke het heerschend Godsdienststelsel vijandig gestemd was. Ongaarne wilde men uitweiden over den werkkring van mannen, bij de tegenoverstaande partij als Heiligen verëerd. Hunne zelfopoffering, ja! hunne soms heldhaftige volharding veroorloofden niet, hen tot de rij

der onwaardige, of niets beteekenende, wezens te verlagen; en echter scheen het met de aangenomene begrippen onbestaanbaar, tot hunne verheffing mede te werken en met andersdenkenden in de vereering van hunne nagedachtenis in te stemmen.

Dubbel welkom was dus de oproeping van wege de meest aanzienlijke wetenschappelijke instelling van *Nederland*, aan de vaderlandsche Geleerden gerigt, om hen tot de bearbeiding van een nog grootendeels onbebouwd liggend veld op te wekken. Te bejammeren is het, dat men hun tot zulk een wijsdomvattend onderzoek slechts 9 à 10 maanden tijds toestond. Wij hebben reden, om te gelooven, dat menig Nederlandsch Schrijver hierdoor afgeschrikt is geworden, om zich in den geopenden letterstrijd te begeven.

De Hoogleeraar ROIJARDS vond in zijne gewone letteroefeningen eene gereede voorbereiding tot het verlangde onderzoek; en hij heeft zich daarvan gekweten op eene wijze, die den geleerden en scherpzinnigen kweekeling uit de school van VAN HEUSDE, bij uitnemendheid, kenmerkt, en onze godgeleerde literatuur met een klassiek werk heeft verrijkt.

Wij willen kortelijk verslag geven van het voor ons liggend werk, en daarbij bescheidenlijk onze aanmerkingen voegen.

In eene zeer beknopte *Inleiding* wordt gehandeld, eerst over *de hooge belangrijkheid van de geschiedenis der invoering van het Christendom in werelddeelen en onder bijzondere volken*; — voorts over *de bedoeling der*, door het Kon. Instituut opgegeven, *vraag*. Deze verlangde eene *Geschiedenis der invoering van het Christendom in de Nederlanden*, vooral *in het Noorden*. De Hoogl. meende echter te kunnen volstaan met eene geschiedenis van het Christendom in het *Noorden*, en heeft *België* van het veld zijner onderzoekingen willen uitsluiten, uit hoofde van het onhistorische der vereeniging van de *Geschiedenis van Nederland en België in ééne Historie*, en het ongepaste, om slechts in eene vlugtige, oppervlakkige, behandeling te treden van een, op zich zelf, zeer belangrijk deel der

Kerkgeschiedenis, den overgang, namelijk, der Zuid-Nederlandsche gewesten tot de kennis van het Evangelie.

Reeds hier meent Rec. van den geachten Schrijver in meening te moeten verschillen. Te regt heeft de Hoogl. vroeger met andere Geleerden de ongerijmdheid aange-toond, gelegen in den toelg, om de staatkundige lotgevallen der Nederlandsche gewesten, inzonderheid na de omwenteling der XVIde eeuw, tot één geheel te verwringen. Godsdienst, zeden en wetenschappelijke toestand namen, van dat tijdstip af, eene wijd uiteenlopende rigting in het Noorden en in het Zuiden aan. Ten aanzien echter van de Kerkgeschiedenis van den vroegsten tijd bestaat diezelfde klove even min, als zelfs, vóór het opgegeven tijdpunt, ten aanzien van de staatkundige en zedelijke belangen. Beide Kerkgeschiedenissen vloeijen vóór de Hervorming genoegzaam ineen. De overoude Kerken, gesticht te *Maastricht* en te *Tongeren*, de prediking van *ELIGIUS* en anderen in *Vlaanderen* hebben op de invoering van het Christendom in *Noord-Nederland*, gelijk de komst van *WILLEBRORD* op den voortgang dierzelfde leer in *Zuid-Nederland* eenen onmiskenbaren wederkeerigen invloed gehad. Er bestaan hier in de Godsdienstleer van beide volken en in de omstandigheden, die de zegepraal van het Evangelie voorbereidden, menigvuldige punten van aanraking, aan welke het Instituut bij het uitschrijven der vraag, te regt, indachtig schijnt geweest te zijn.

Na eene ontwikkeling der *beginselen*, welke de Schrijver zich bij de bewerking van het gekozen onderwerp heeft voorgesteld, treedt hij in eene opgave der *bronnen*, uit welke hij het geschiedverhaal wil ontleenen. Bedriegen wij ons niet, dan heerscht er in de opgave der laatste eene beknoptheid, die soms in oppervlakkigheid ontaardt. Gaarne hadden wij hier iets meer gevonden over de waarde of onwaarde der, zoogenaamde, legenden, en over den ver Nielenden invloed van den inval der *Noormannen* in de 9de eeuw, ook ten aanzien van de gedenkschriften, brieven, of kronijken, waaruit de geschiedenis der invoering van het Christendom zoude kunnen gekend worden. Vele

toch dier legenden zijn te boek gesteld na de genoemde woeste strooptogten, toen men de kloosterboekerijen wenschte te herstellen, en men dus, op nieuw, uit overgeblevene brokstukken, herinneringen, traditiën, en wat dies meer zij, de verloren geraakte kronijken, of levensbeschrijvingen der Heiligen weder zocht aan het licht te brengen. («*Optandum esset [zegt te regt een ten deze zeer onbevooroordeelde Schrijver(*)] ut acta paulo majori fide niterentur, quam toties desideravimus in Sanctorum Belgicorum Legendis, post Normannicas ruinas ex superstite, plerumque confusâ, populi traditione nimis quam liberaliter ornatis et auctis, interpolatisque pro crassâ in texendis genealogiis, disponendâque temporum ratione, imperitorum hominum ignorantia.*»)

De Geschiedenis der invoering van het Christendom wordt voorts in vier tijdperken voorgedragen. Het eerste bevat de aanleiding tot de vestiging en eerste sporen van het Christendom in de *Nederlanden* tot aan de 8ste eeuw; het tweede den kamp van het Christendom tegen het Heidendom der *Friezen*, nevens deszelfs eindelijke zegepraal van 690—800; en het derde de laatste verdediging en handhaving van het gevestigde Christendom tegen het Scandinavische Heidendom en volledige zegepraal. (800 tot 1010.)

In het eerste tijdperk beschrijft de Hoogl. 1°. de zegepraal van het Christendom in de oude en door deze in de nieuwere wereld; 2°. de Stammen op Nederlandschen bodem vóór en ten tijde der invoering des Christendoms; 3°. het karakter van het Heidendom in *Nederland*; 4°. de onzekere vermoedens nopens het eerste Christendom hier te lande tot aan de 7de eeuw; 5°. de eerste, meer zekere sporen van een Christendom hier te lande in de 7de eeuw; 6°. de beginselen der planting van het Christendom in *Nederland*, uit *Frankrijk*, vooral onder DAGOBERT; 7°. de Evangelieprediking in *Vlaanderen* en *Zeeland*; 8°. de

(*) De Jezuit SOLLERIUS in *Comment. de S. Reineldo Virgine* in *Act. Sanct. Belgii*. T. IV. p. 646.

gestaakte Evangelieprediking hier te lande na den dood van DAGOBERT en ELIGIUS (658—677); 9°. de Evangelieprediking uit *Engeland* onder ADGILD, Koning der *Friezen*; 10°. overzigt over dit tijdperk (bl. 17—126.)

Vele wetenswaardige bijzonderheden, uit de bronnen zelve geput, worden ons hier voorgesteld. Bij de vermelding van de zegepraal van het Christendom over het Heidendom der oude, en door deze in de nieuwere wereld hadden wij verlangd eene meer duidelijke uiteenzetting van het verschil in gang en middelen, hetwelk tusschen de bekeering van de oude en die der nieuwe wereld plaats greep; een verschil, waardoor deze zoo aanmerkelijk van gene afwijkt. In de *oude* wereld rigtten de bekeerders zich in de eerste plaats tot het *volk*, tot de minvermogenen, tot de onderdrukten, tot de slaven zelfs. Daar klom uit den minderen stand de bekeering allengs tot de hoogere op. Men herinnere zich den langdurigen, tot op het einde der 4de eeuw voortgezeten, tegenstand van den Romeinschen Senaat tegen de wegruiming der oude Afgoden; en de begunstiging, die de eerdienst van sommige Goden nog van de zijde der Patriciërs te *Rome*, in het begin der 6de eeuw, ondervond, gelijk BEUGNOT in zijn bekend prijschrift overtuigend heeft aangewezen. Daarentegen bij de bekeering der *nieuwere* wereld wendden de Geloofspredikers zich voornamelijk tot de hoofden der volkstammen, tot de *aanzienlijken*, en gebruikten den invloed der magtigen, om ondergeschikten, of vasallen, tot geloofsverandering te bewegen. Van hier, dat verreweg de meeste Heiligen onder de Edelen voorkomen, en *Viri* of *Faeminae nobiles* genoemd worden; zoo als BAVO, ADELBALD, BERENGARIUS, LIVINUS, GAUGERICUS, GONDULPHUS, ERMELINDIS, GUDULA enz. enz.

Voorts was hier op te merken geweest, hoe zeer het sichten van *versterkte kloosters* door ELIGIUS en anderen op de uitbreiding van het Ghristendom magtig werkte, door de bescherming, welke men, hetzij in, hetzij rondom de kloostermuren tegen de mishandelingen van het krijgsvolk mogt verkrijgen. De uitgebreide landerijen en daarop

wonende slaven, met milde hand aan de Geestelijken geschonken, hadden mede eene afzonderlijke melding verdiend, als hebbende geleid tot den overgang van velen tot de belijdenis van het Christendom. (Men leze desaangaande het bedrijf van ELIGIUS, *Acta Sanct. Belgii*. T. 3. p. 207 en T. 5. p. 403.)

Nog waren hier te melden geweest de dwangmiddelen, reeds in de 6de eeuw door de Frankische Koningen aangewend ter ondersteuning van het bekeeringswerk. De geeseling werd voor alle onbekeerde slaven bij eene uitdrukkelijke wet van CHILDEBERT I. (ap. PERTZ. III. p. 1.) bevolen; ook wanneer zij den zondag niet vierden. Zware geldboeten werden in hetzelfde geval tegen de vrijen en Edelen uitgesproken (ib. III. 9. A°. 596.), ja! de doodstraf tegen elk, die den doop weêrstreefde. (ib. III. 49. A°. 785.)

De Schrijver spreekt (bl. 45 en 94) van *steden*, in de 6de eeuw in *Nederland* aanwezig. Hierin, meenen wij, vergist hij zich. Immers *Lugdunum*, dat nog ten jare 988 onder den eenvoudigen naam van *villa* (KLUIT, *Histor. Crit. Holl.* T. 1. p. 37 en MATTHAEI, *Analecta*, T. 1. p. 508, 509) wordt aangeduid, zal daarvoor niet gelden mogen, evenmin als *Utrecht*, ten jare 752 nog *vicus* en in 834 bloot als *castellum* genoemd; (PERTZ. II. p. 217 en REUVENS, *Antiquiteiten* III. 1. bl. 136) terwijl het *oppidum Batavorum* van TACITUS, door eene verkeerde uitlegging van des Geschiedschrijvers gezegde, wel zeer ten onregte, als eene eigenlijke stad is aangemerkt geworden. (*) Er zijn ten aanzien van de bevolking en de uitwendige gesteldheid der Noord- en Zuidnederlandsche Gewesten onderscheidene Prijsverhandelingen door de zorg van de Brusselsche Akademie van Wetenschappen in het licht verschenen en in hare werken opgenomen, die hier hadden moeten geraadpleegd en met de laatste navorschingen van

(*) Zie het doorgeleerde werk van A. G. B. SCHAYES, *Les Pays-Bas avant et durant la domination des Romains.* (Bruxelles 1838.) T. 2. p. 368.

RAEPSAET, gelijk met de vroegere van CRUYSSSELBERGH en ERMERINS in de *Werken* van het *Zeeuwsch Genootschap*, en die van A. BRUGMANS in de Verhandelingen van het Groningsche Genootschap *pro excolendo J. P.* met vrucht hadden kunnen vergeleken worden.

Overgaande tot het tweede tijdperk, van RADBOD tot op KAREL DE GROOTEN, 690—800, handelt de Hooggel. Schrijver over 11° de oorzaken van de vijandschap der *Friezen* tegen het Christendom; 12°. RADBOD, Koning der *Friezen*, den vijand van het Christendom; 13°. EGBERT en WIGBERT; 14°. WILLEBRORD, der *Friezen* Apostel, ten tijde van RADBOD; 15°. ontstaan van het Bisdom te *Utrecht*, onder WILLEBRORD; 16°. stichting der Christelijke kerk door WILLEBRORD, tot op BONIFACIUS en den dood van RADBOD; 17°. Evangelieprediking in *Friesland* door de medezendingen van WILLEBRORD uit *Engeland*; 18°. verdiensten van VULFRAN, den Frankischen zending; 19°. toestand en lotgevallen des Christendoms, na den dood van RADBOD tot op dien van WILLEBRORD; 20°. BONIFACIUS, de Apostel der *Duitschers*, vooral in *Friesland*; 21°. verdiensten van BONIFACIUS jegens onze vaderlandsche Kerk, in vergelijking met die van WILLEBRORD; 22°. toestand van het Utrechtsche Bisdom, na den dood van WILLEBRORD; 23°. nadeelige werking van de twisten met den Keulschen Bisschop op de vestiging van de Christelijke Kerk alhier; 24°. GREGORIUS en zijne Utrechtsche Stiftschool in derzelve invloed op de vestiging van het Christendom na den dood van BONIFACIUS; 25°. laatste kampstrijd van het Heidendom tegen het indringende Christendom tot op de onderwerping der *Friezen* aan KAREL DEN GROOTEN; 26°. Evangelieprediking in *Friesland* gedurende dit tijdperk; 27°. inrigting en vestiging der Friesche kerk; 28°. ging de vestiging des Christendoms hier te lande gepaard met die der Kanunnikken? 29°. in hoever werd het Christendom gevestigd en bevestigd door wereldlijke goederen? 30°. inwendige vorming en vestiging des Christendoms in *Friesland*; 31°. overzicht over dit tijdperk.

Veel wetenswaardigs wordt ons wederom hier geleverd;

veel, dat een scherpzinnig en naauwgezet onderzoek vooronderstelt. De geleerde Schrijver houde ons echter ten goede, dat wij onder § 30 een grondiger onderzoek hadden verwacht naar de wijze en de middelen van bekeering onzer voorouderen. Reeds op bl. 121 wordt verhaald, dat in éénen winter, 677—678, meest al de aanzienlijken in *Friesland*, Prinsen van het koninklijk geslacht, en duizenden des volks, als Christenen werden gedoopt, nadat zij door WILFRID waren onderwezen. Hoe, vragen wij, was zulk een spoedig onderwijs van duizenden in zoo kort een tijdsbestek mogelijk? maar, zoo zij inderdaad plaats greep, hoe kon in 696 (blijkens bl. 163) het Christendom slechts beschouwd worden als *sporadisch* in dat zelfde *Friesland* te bestaan? Mag men wel van dat onderwijs der eerste zendelingen zulk een' grooten dunk koesteren, als de Schrijver zich doorgaans voorstelt? Bestonden die bekeeringen niet hoofdzakelijk in het toedienen van den Doop? en is het niet daardoor, dat de grenzen van het gebied der Christen Kerk in die tijden, zoo onbedenklijk snel, afwisselen, toe- en afnemen? Het eigenlijk gezegd volksonderwijs kon toch bezwaarlijk plaats grijpen. Vooreerst, wegens de overgrootte menigte, in dialect van elkander verschillende, volksstammen, die toenmaals *Nederland* bewoonden, of liever gestadig doorkruisten. WILLEBRORD, BONIFACIUS en de zijnen mogen door hunne Angelsaksische afkomst in eenige betrekking tot enkele stammen in het Friesche gedeelte van *Noord-Nederland*, en althans tot de opperhoofden hebben kunnen staan; dan, hoe konden zij zich doen verstaan bij de menigte? Stellen wij ons slechts eenen zending voor, bekend met de aloude Friesche taal. Die kennis zal hem weinig baten, wanneer hij zich in den zuidhoek van dat zelfde gewest bevindt, te midden van hen, die het Molkwerumsch dialect spreken; en zeer zeker zulk verschil van uitspraak en taal tusschen de inwoners van ons land zal wel, in vroegeren tijd, bij eenen minderen graad van beschaving en verkeer, nog veel scherper geweest zijn, en nog grooter hinderpaal tegen een onderwijs, te geven door vreemde

zendelingen, hebben opgeleverd. Voorts achten wij het onmogelijk, dat de zendelingen in die oude volkstaal, uit haren aard arm, bekrompen, onbekwaam tot het uitdrukken van afgetrokkene denkbeelden, de *zedelijke* strekking van het Evangelie en hare voortreffelijkheid, gelijk de Schrijver bl. 321 en elders wil, zouden hebben kunnen betoogen. Zoo weinig, eindelijk, schijnt het onderwijs in de eigenlijke volkstaal in die tijden algemeen te hebben plaats gevonden, dat men eerst in latere tijden eene vertolking van het Gebed des Heeren en van de Apostolische Geloofsbelijdenis in de landtaal als noodzakelijk in de kerkelijke wetten vermeld en ten gebruike van de Geestelijken opgenomen vindt; terwijl KAREL DE GROOTE in eene wet van 804, te Aken uitgevaardigd, verklaarde, dat zelfs het Gebed des Heeren en de Apostolische Geloofsbelijdenis bij vele Christenen genoegzaam onbekend waren. (*Capitul. ap. PERTZ, Mon. T. III. p. 128.*) De Predikatiën van ELIGIUS, in het Latijn opgesteld, waren voor de Kloostergeestelijken bestemd, en hebben dus weinig invloed op de *Vlamingers, Zeeuwen* en andere volksstammen kunnen oefenen. Onze Schrijver gewaagt van de methode van volksonderwijs en bekeering, door zekeren DANIEL, een' Engelschen Bisschop, aan BONIFACIUS voorgeschreven. Doch indien ook al die Brief van Bisschop DANIEL echt is, (iets, waaraan men, aangezien den inhoud en deszelfs *contrast* met de toenmalige Apologetiek, wel zoude mogen twijfelen) dan nog kan het daarbij bedoelde onderwijs, wegens de opgegevene hinderpalen uit het verschil der taal, van geen algemeen gebruik geweest zijn. De Apologetiek van het Christendom in die tijden werd, hoofdzakelijk, ontleend uit de overweging van de mindere magt der Heidensche Goden. Hun eigenlijk bestaan werd overigens niet geloochend. De geleerde JACOB GRIMM heeft dit in zijne *Deutsche Mythologie* overtuigend

(*) Rec. meent, dat de echtheid van de Brieven van BONIFACIUS een critisch onderzoek overwaardig is. Zal zij niet door PERTZ in de verdere uitgave van zijne *Monumenta* te berde worden gebracht?

aangewezen. Ook ELIGIUS, ook BONIFACIUS ontkenden het bestaan der geheimzinnige Magten, die zij bestreden, in geenen deele. Zij vergenoegden zich met de aanwijzing van het betrekkelijk onvermogen dier Goden, of gebleken in de nederlaag, waaraan de Heidensche volksstammen telkens bloot lagen, wanneer zij het waagden de wapenen tegen de Christenen op te vatten, — of daadzakelijk bewezen bij de ongestoorde omverwerping van Heiligdommen, gewijde boomen en bosschen.

Gaarne hadden wij dus de eigenaardige bekeeringsmethode dier tijden nader beschreven gezien. Hiertoe behoorde b. v. het opnemen van zeer jonge kinderen, soms van 4 à 5 jaren, in de kloosters; (Zie *Acta Sanct. Belgii*, T. 6. p. 350) het omverhakken van de bosschen, begunstigd welligt door de zware, zoogenaamde boomvellingen, omstreeks dien tijd (695 en vervolg.) voorgevallen, en door onze Heidensche voorouders als bewijzen van de afstervende magt hunner Goden aangemerkt; (LANDELINUS en ELIGIUS beginnen hunne prediking met boomhakken, (ib. T. IV. p. 461); het bouwen van kapellen en kloosters in het midden van de dichtste en zwaarste wouden; het opkopen van slaven, met oogmerk om dezelve te doopen; het afschaffen, ten gevolge van den overwonnen toestand der Heidenen, van de jaarlijksche volksfeesten, die zoo vermogende steunsels van de aloude Godsdienst; het overbrengen van de Heidensche feesttijden op de Christen heilige dagen. De zondag, b. v., was reeds bij de oude *Germanen* een gewijde dag. (VON DER HAGEN, *der Deutschen Wochentage Götter*, in *Neues Jahrb. für Deutsche Sprache u. Alterthumsk.* Berlin 1835. I H. bl. 36) enz. enz. — In zekeren brief van BONIFACIUS (de 6de) komt een geheimzinnig gezegde in het oud Saksisch voor, dat, zoo men de uitlegging, door DES ROCHES gegeven, [*Explication d'une lettre difficile qui se trouve dans la collection de celles de s. BONIFACE, lue à l'Acad. de Bruxelles, le 4 Dec. 1776 (*)*] mag aannemen, geen'

(*) Te vinden in de *Mémoires de l'Académie des Sciences de Bruxelles*. T. I. p. 509.

grooten dunk zal opleveren van de belangeloosheid der toenmalige zendelingen en een nader onderzoek allezins waardig is. Wij hadden van dien brief eenig gewag verwacht, gelijk mede eene oordeelkundige beschouwing van het bekende Testament van WILLEBRORD. De daarin opgenoemde plaatsen zijn niet ongeschikt, om den omvang van zijne bezittingen, en dus, hoogstwaarschijnlijk, dien van het *gechristend* grondgebied, aan te wijzen. Dan wij mogen hier niet verder uitweiden, ten einde onze recensie niet tot eene verhandeling te doen uitdijen. Genoeg, om den geachten Schrijver opmerkzaam te maken op hetgeen dit gedeelte van zijnen arbeid ter verdere volmaking noodig heeft. De wreede strafwetten, in sommige *Capitularia* tegen de halstarrige Heidenen uitgesproken, (zoo als die voorkomen op de jaren 743, 785 en 803 bij BALUZIUS en PERTZ) zullen welligt alsdan mede niet onopgemerkt mogen blijven.

In het derde tijdperk, eindelijk, handelende over de laatste verdediging en handhaving van het gevestigde Christendom tegen het Scandinavische Heidendom en volledige zegepraal, beschrijft de Hoogleraar § 32 de *Nederlanden* in betrekking tot *Europa*, van de 9de tot de 11de eeuw; 33°. de overblijfselen van het Heidendom onder de Heidenische *Friezen* en derzelver uitroeiing; 34°. de *Noormannen*, de vijanden van het Christendom; 35°. het Christendom in *Nederland*, door het Scandinavische Heidendom aangevallen, maar zegepralend over hetzelfde; 36°. een *overzicht over dit tijdperk*, met een kort *Besluit*, strekt ten slotte van de gansche verhandeling.

Het betoog, in dit gedeelte geleverd, bevestigt, naar onze meening, het hier boven reeds aangemerkte, dat, namelijk, in onze landen de Christelijke leer in de 8ste eeuw nog niet kan gezegd worden diepe wortelen te hebben geschoten, en nog veel minder, gelijk de Schrijver beweert, reeds toen tot een *Christendom des harten* te zijn geworden. Immers, even als, ten jare 1133, er nog bij *Maastricht*, *Aken* en *Tongeren* openlijk Heidensche opstigten ongemoeid plaats grepen, (zie het verhaal bij GRIMM,

Deutsche Mythol. S. 158) zoo wordt nog in een geschrift uit de 10de eeuw het Friesche volk genoemd: *gens tam lata quam valida, at fide permodica.* (*Acta Sanct. Belgii.* T. II. p. 624.) In 927 was het Egmonder klooster nog niet veilig wegens de *asperitas et molestia gentis Fresonum.* (KLUIT, *Chr. Egm. Hist. Crit. Com.* T. I. p. 1. p. 28.) Hetgeen overeenkomt met het gezegde van PETRUS VAN THABOR in zijne *Kronijk* (*Archief voor Friesche Geschiedenis*, door H. W. C. A. VISSER EN H. AMERSFOORDT, Iste D. bl. 1): »In 't jaar 781 doe ontflanc Vrieslandt »eerst dat Karsten geloove, *al eer een deel ende na »een deel.*»

Bedriegen wij ons niet, dan zal eene nieuwe uitgave van dit belangrijk werk spoedig ophanden zijn. Misschien zullen alsdan de hier boven nedergestelde aanmerkingen den geleerden Schrijver nopen, een nader onderzoek omtrent een en ander punt te ondernemen. Vooral zal het noodig zijn, de betrekkelijke waarde der Heidensche en der nieuw ingevoerde Christenleer, althans zoo als deze laatste in de 7de, 8ste en 9de eeuw gepredikt werd, meer naauwkeurig en onpartijdig te wegen en te vergelijken. Eene moeilijke taak voorwaar; maar die wij van eenen Geleerde, zoo als de Hoogleeraar ROIJARDS, en met de hulpmiddelen, die hem ten dienste staan, met vertrouwen afwachten.

D.

Leerrede over het zien van den Onzienlijken, als de kracht der volharding, volgens Hebr. XI: 27^b. door Dr. L. S. P. MEYBOOM, Predikant te Hornhuizen en Kloosterburen. Uitgegeven ter ondersteuning van de armenkas zijner Gemeente. Te Groningen, bij J. Oomkens. In gr. 8vo. 22 bl. f : - 30.

De Eerw. MEYBOOM wilde door het uitgeven eener Leerrede van zijne zijde iets bijdragen, om de Diaconiefondsen zijner Gemeente te verbeteren. Mogen wij niet ontken-

nen, dat wij van den waarlijk geleerden Schrijver, na hetgeen hij ons in de Latijnsche taal gaf, nog hoogere gedachten als Prediker hadden gekoesterd, dan wij hier verwezenlijkt zien, wij noemen echter zijne Leerrede *goed*, voor zoover zij in stijl en plan onberispelijk, en geest en strekking regt nuttig en Christelijk is. Het tekstwoord wordt opgehelderd, deszelfs waarheid in de geschiedenis van MOZES te aanschouwen gegeven, en eindelijk der Gemeente de vraag voorgelegd, of die getuigenis ook van ons kan gelden. Om het goede oogmerk prijzen wij derhalve de lezing en verspreiding dezer stichtelijke Leerrede aan. De Schrijver weet zeker te wèl, wat er tot het hoogste ideaal van een' Kanselredenaar behoort, om zich door de uitgave dezer preek een' hoogen roem als zoodanig te beloven. Hij zij der Gemeente tot nut, der wetenschap ten steun.

Verdediging der Nederl. Evang. Luthersche Kerk tegen de beschuldiging van Dr. G. C. A. HARLESZ, Hoogl. te Erlangen, door Dr. F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, Predikant te Utrecht. Te Utrecht, bij Robert Natan. 1842. In gr. 8vo. 27 bl. f :- 25.

De Erlangsche Hoogleeraar Dr. G. C. A. HARLESZ klaagde in zijn *Tijdschrift voor Protestantismus en Kerk* over den tegenwoordig ontzettend dooden toestand der Luthersche kerk in *Holland*. Dr. NIEUWENHUIS zag zich verplicht, die aanmatigende bewering tegen te spreken, en den waarheidlievenden lezer, zoowel binnen als buiten ons vaderland, een kort overzicht te geven van de sporen des Christelijken, wetenschappelijken en kerkelijken levens, in de Luthersche gemeenten onzes vaderlands op te merken. Hij doet het met warmen ijver voor de zaak, en over het geheel op bescheiden toon. Eene en andere uitdrukking, bladz. 23—25 voorkomende, en wat los daarhenen geworpen, hadden wij liever *of* verzwegen, *of* wat juister bepaald gezien. Ofschoon wij de goede bedoeling des Schrijvers huldigen, verwondert het ons daarom niet, dat zijn

geschrift tot enkele tegenschriften heeft aanleiding gegeven. Het doet ons leed, zoo hem hieromtrent iets minder aangenaams, iets personeels is ten deel gevallen. Immers, de Eerw. NIEUWENHUIS heeft zeker niet bedoeld, den pligt der liefde te schenden. En, die hem immer hoorde, weet, dat, zoo er *algemeen* in de Luthersche kerk onzes vaderlands zoo echt Evangelisch, practikaal en doelmatig gepredikt werd, als door hem geschiedt, dan waarschijnlijk dergelijke beschuldigingen, als hij hier te wederleggen had, nooit zouden zijn verspreid. Waar overigens deze kleine pennestrijd, bij den stroom van uitkomende geschriften, spoedig zal vergeten zijn, predike dezelve aan ons, *Nederlanders*, weder de les eener regtmatige onafhankelijkheid van het onbekookte oordeel, door buitenlanders over ons geveid. Bij het zoo hoog Christelijk en wetenschappelijk standpunt, waarop Dr. HARLESZ staat, hadden wij van hem betere dingen verwacht. Best is, met Dr. NIEUWENHUIS te stellen, dat hij door onnaauwkeurige berigten van sommige reizigers zal misleid zijn.

Betrachtungen über Gottes Absichten bei den Trübsalen in Hamburg und in Paris, u. s. w., von P. HOFSTEDÉ DE GROOT, Theol. Dr. und Prof. an der Universität zu Gröningen. Gröningen, bei J. Oomkens. 1842. gr. 8vo. 24 S. f : - 30.

Getroffen door de vreeselijke rampen, den 5den en 8sten Mei over *Hamburg* en *Parijs* losgebarsten, schreef de Hooggel. HOFSTEDÉ DE GROOT, in het tijdschrift *Waarheid in Liefde*, eenige losse *Gedachten* over die treffende gebeurtenissen neder. Door Vrouwe STAR NUMAN werd dit stukje in het Hoogduitsch vertaald, en gelijk wij vernemen, wordt het in grooten getale in het geteisterd *Hamburg* verspreid. Deszelfs inhoud moge velen tot vertroosting en opwekking zijn, en verdieut ook dan in aandenken te blijven, als de herinnering aan de bedoelde onheilen

reeds is verflaauwd. De vertaling is vrij en vloeiend. Veel minder gunstig kan ons oordeel zijn over

Gedenk den Heer op alle uwe wegen. Leerrede over Spreuken III: 6^a, uitgesproken ter gelegenheid van de ramp van Hamburg en van andere bezoeken der latere jaren, door H. HAARING, Evang. Luth. Predikant te Middelburg. Te Middelburg, bij J. C. en W. Altorffer. 1842. In gr. 8vo. 22 bl. f : - 30.

Was de ramp in ons midden voorgevallen, wij zouden ook een eenvoudig en gebrekkig woord van vertroosting gaarne, bij den indruk van het oogenblik, eene plaats geven naast den beteren kanselarbeid onzer dagen. Thans echter, daar niets den Heer HAARING gebood, om over de ramp van *Hamburg* te preëken, en nog minder, om zulk eene Leerrede uit te geven, mogen wij niet loochenen, dat het hier geleverde, ja stichtelijk, maar overigens voor verstand, smaak en hart zoo weinig bevredigend is, dat de uitgave gerustelijk had kunnen achterwege blijven. De schets is hoogst gebrekkig, en de periodenbouw zóó gesteld, dat o. a. bladz. 14 geheel door één' zin wordt gevuld. De Schrijver zal zich, door eene vlugtige vergelijking met den arbeid onzer vaderlandsche Homileten, van het gegronde onzer oordeelvelling kunnen overtuigen. En onze lezers zullen het, bij de zeer betrekkelijke belangrijkheid van het onderwerp, begrijpelijk vinden, dat wij het bij deze korte aankondiging laten berusten.

Geneeskundig Jaarboekje voor het Koninkrijk der Nederlanden voor 1842. Eerste Jaargang. Te Gorinchem, bij J. Noorduyt en Zoon. 1842. In kl. 8vo. 295 bl. f 2 - :

Wij lezen op het titelblad: *Eerste Jaargang*. Er schijnt dus het voornemen te bestaan, dit Geneeskundig Jaarboekje te vervolgen. Indien de uitgevers er in slagen, een voldoende aantal intekenaren te verkrijgen, in de verwach-

ting, dat de *tweede* jaargang beter zal wezen, dan hopen wij, dat zij ook dan deze verwachting zoo veel beter zullen voldoen, als zij deze te leur hebben gesteld zoo als het jaarboekje daar ligt. De beginselen zijn moeilijk, en worden dikwijls nog moeilijker door gemis aan goedwilligheid; maar dan is het beter, van eene onderneming af te zien, welke zich anders zoude aanbevelen. De arbeider is zijn loon waardig; maar het moet ook blijken, dat hij gearbeid heeft, en wanneer zijn arbeid dan toch onvoldoende blijft, kome hij er rond voor uit, waarom hij heeft moeten in gebreke blijven. Vooral wanneer men bij intekening wil werken, moet men zich vooraf verzekeren, dat men volendoen kan, om de verdenking te ontgaan van geheel en alleen op speculatie gewerkt te hebben.

Alles, wat tot Akademiën en Athenaea en Klinische Scholen betrekking heeft, is hier op *vijf* nog ruim gedrukte bladzijden afgedaan. Om geene *Series Lectionum* schijnt gedacht te zijn. De een prijkt met den Leeuw achter zijnen naam, bij den ander' ontbreekt dit teeken. Beter ware het hooger onderwijs geheel overgeslagen. En nu de Geneeskundigen onder de verschillende Commissiën behoorende? — allen door elkander. De kladschilder in het geestig tooneelstukje TENIERS berispt een schilderstuk van dien grooten kunstenaar, omdat — *er niet genoeg afgebrokene Harmonie in is*; het Jaarboekje verdient om deze reden geene berisping.

Zal het Jaarboekje aan zijne bestemming eenigermate beantwoorden, dan zal het waarschijnlijk aanvankelijk den uitgeveren weinig voordeel aanbrengen, omdat het opofferingen zal kosten, om goede inlichtingen te verkrijgen. Doch, zoo als het nu is, zou de fabel van de hen, die gouden eijeren legde, misschien al spoedig van toepassing worden. Wanneer men dit Geneeskundig Jaarboekje met dat door den Heer LOBATTO uitgegeven vergelijkt, dan zeker is het Geneeskundig gedeelte in dit opzigt verre ten achterere, en moet een ruim aandeel ontvangen in de klaagtoon, over het verval der Geneeskunde dezer dagen aangeheven.

Nieuwe Ontdekking!!! De Blindheid, benevens veelerlei Oogziekten, gebrekkige Gezichtsorganen, enz. zonder pijn, ook zonder operceering, genezen. — De tijd nadert, dat

men over BRILLEN, OOGGLAZEN, enz. spreken zal, als IN HET OOGLOPENDE bewijzen van de KORTZIGTIGHEID ONZER Voorvaderen. *Moet voor Rekening ontboden worden. Uitgegeven tot Nut van 't Algemeen* (wel te verstaan) door Naylor en C^o., O. Z. Achterburgwal, N°. 217 te Amsterdam. 1842. In gr. 8vo. f : - 30.

Al des menschen arbeid is voor zijnen mond, en nochtans wordt de behoefte nooit voldaan. Zoo sprak de wijze Koning SALOMO reeds in zijnen tijd, en tot dien van NAYLER en Comp. werd deze uitspraak steeds bevestigd. Niet tot Nut van 't Algemeen, (want noch zout met cognac, noch deze uitgevente geneezing der blindheid staan in eenige betrekking tot de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen) maar voor den mond is ook deze arbeid. De aankondiging van zout met cognac had, door een ruim debiet, van ligtgeloovigen en nieuwsgierigen, zoo veel voor den mond opgebracht, dat daardoor de behoefte of liever de zucht werd gaande gemaakt, om door zulke voortbrengsels op eene zoo gemakkelijke wijze verder voor den mond te blijven arbeiden.

Maar wordt aan de eene zijde de behoefte nooit voldaan, voor alles is toch eene bestemde gelegenheid en een tijd voor alle onderneming onder den hemel, volgens denzelfden Koning. En zoo kon zulk een arbeid voor den mond wel eens het doel missen; te meer, zoo als het wel eens meer gaat, daar de aap hoe langer hoe meer uit de mouw komt kijken.

In hunne onnoozelheid plaatsen de Heeren NAYLER en C^o. eenen brief aan het hoofd van deze nieuwe ontdekking, in welke volstrekt niets nieuws gevonden wordt, waarin een Dw. Dr. zijne verwondering over de verre verspreiding van het zout met cognac met deze woorden te kennen geeft: »Zoo »moet er toch ook eene zekere kunst in liggen, om hetzelfde »(het Geneesmiddel voor Armen en Rijken, of liever de aan- »prijzende boekjes ad 40 Cts.) van het eene tot het andere »einde des Lands bekend te maken, en, in zoo korten tijd, »zoo vele duizende Exemplaren, in ons klein landje, aan »den man te brengen." 't Ware beter hiervan gezwegen, want nu gaat men naar die zekere kunst onderzoek doen, en welke is de uitkomst? Het geluk dient somwijlen de onbeschaamdheid, en er zijn steeds een groot getal ligtgeloovigen, die een sluwe vos onder zijne zotskap vangt, even als op de baan rissen onergdenkende vinken onder het net

vallen. Het is waar, in ons klein landje worden maar al te veel onergdenkenden gevonden, van wier gros men met J. G. VON SALIS zoude kunnen zeggen, dat het, »*Arglos, wie die Nachtigallen, In offne Schlingen fällt.*» Het kan evenwel gebeuren, dat ook speculatie van eene andere zijde zoo vele duizende exemplaren heeft geholpen aan den man te brengen. Wat kan er toch niet voor den mond en verdere behoeften uitgewonnen worden, wanneer men met eenig *cognac en zout Doctor, Chirurgijn en Apotheker* als van uit het huishoudingsbudget kan schrappen; en dat alles leerde NAYLER en Co. voor slechts 40 centen! Het was *de part et d'autre* op speculatie berekend. Doch wie gij zijn moogt, lieve Landgenooten, laat toch de gierigheid de wijsheid niet bedriegen! Voor *veertig centen* hebt gij reeds een vijftigtal ziekten, tot ZETSELS toe, leeren genezen; ook zeere oogen waren in de laatste uitgaaf daaronder begrepen: wil nu niet voor *dertig centen, zonder pijn en zonder opereering*, ook nog van *blindheid, benevens velerlei oogziekten, gebrekkige gezichtsorganen* enz. genezen worden. Geloof mij, het dek-sel, dat nu reeds uwe oogen verblindt, kon u ook op den neus vallen, gelijk het wel eens den genen gaat, die het onderste uit de kan begeert; of liever u kon nog erger overkomen. Ik wil u slechts met weinige woorden zeggen: het middel van Dr. TURNBULL is geen *paardenremedie*; deze kunnen er soms nog door; maar het is een der sterkste en hevigst werkende vergiften. Één druppel, in het oog van een dier gebracht, deed het reeds na weinige minuten dood ter aarde vallen. Zouden nu de gevolgen van zulk een middel niet schromelijk kunnen worden? (bl. 1.) Wij willen den voorsteller en den verspreider van zulke gevaarlijke middelen niet gesteengd hebben; (op dezelfde bl.) wij zijn niet voor zulke SAULUS-procedures; maar wij vragen, of zulk eene handelwijze niet verdiende, dat men, *tot nut van het algemeen*, die zulke practijken uitvent, voor eene regt-bank te regt stelde?

Wij trekken het bestaan van Dr. TURNBULL niet in twijfel. Er heeft, eenige jaren geleden, een Dr. ALEXANDER TURNBULL te Londen over de *Veratrine* geschreven, waarop ook vrij wat af te dingen viel. Maar wij wantrouwen de verdere mededeelingen, welke hier gevonden worden. Men heeft ook slechts het slot van dit keurig stuk te lezen, waar over het bestaan van Dr. TURNBULL gesproken wordt op eene

wijze, die beneden alle kritiek mag genoemd worden. Wij noemen slechts de geestige uitdrukking: *met honderd gulden op zak en acht dagen voor zich!* Men was gewoon vroeger zulke taal voor de vier Kroonen van Hansworst te hooren.

Het stuk zelf schijnt van den Dw. Dr. van NAYLER en C^o. afkomstig, die zegt, dat de Uitgevers even vóór het afdrukken, zoo als den Dw. Dr. ter kennis gekomen is, zich regtstreeks aan Dr. TURNBULL hebben gewend om verdere inlichtingen wegens deze onschatbare ontdekking. Waarom nu niet gewacht tot de Uitgevers dit belangrijk stuk verkregen hebben? — Intusschen kan men de waarheid dier berigten reeds vooraf berekenen, wanneer men van het bezoek bij Dr. TURNBULL hoort van *een oog ter halverwege geopend en liefelijk voor het gezigt, terwijl het andere nog bijna geheel blind bleef*; — van *verschillende verschijnselen van OPGELOSTE VLEEZEN, WEGTREKKENDE KATARAKTEN, welke trapsgewijze weder opdroogden*; van *OOGAPPELEN, die zich op nieuw vormden*, enz. (bl. 7.) Lezer! hebt gij genoeg van zulken onzin? of begeert gij het vergif nog op den koop toe?

Natuur- en Aardrijkskundige Beschrijving van het Eiland Java; door R. J. L. KUSSENDRAGER, *Onderwijzer der Militaire School te Batavia. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1841. In gr. 8vo. XIV en 327 bl. f 3 - 60.*

Niet slechts voor de op *Java* gevestigde *Nederlanders*, maar ook voor ons, bewoners van het moederland, moet deze beknopte beschrijving van het eiland *Java* belangrijk zijn. Dezelve is door den Schrijver na een twaalfjarig verblijf op *Java* opgesteld, gedurende welk tijdvak hij gewis ruime gelegenheid had, om de vereischte nasporingen te doen en de inlichtingen te erlangen, die hem tot het zamenstellen van zulk een werk moesten in staat stellen. Na eene korte inleiding over *Java* in 't algemeen (de gedaante, de ligging, de bergen, de rivieren, het klimaat, de geaardheid van den grond, de gewassen, de dieren en de oorspronkelijke bewoners van dit eiland, achtereenvolgens behandelende), volgt eene uitvoeriger plaatsbeschrijving der verschillende Residentiën. Men vindt hier menige merkwaardige bijzonderheid ook voor algemeene natuurkundige Geographie, zoo als beschrijvingen van vulkanische uitbars-

tingen en van aardbevingen, van overstromingen en opstoppingen van rivieren. Rivieren zijn op dit eiland zeer talrijk, meest allen echter bergstroomen, wier snelle loop menige watervallen aanbiedt en hen tot het bevaren ongeschikt maakt. Onder de vulkanische uitbarstingen is vooral eene van den *Galoengoeng*, een vulkaan in de *Preanger-Regentschappen*, welke uitbarsting in October 1822 plaats vond, breedvoerig beschreven (bl. 114—117); bij dezelve kwamen meer dan 4000 menschen om het leven, te gelijk met een overgroot aantal vee, terwijl vele koffijtuinen en rijstvelden of beschadigd of ten eenemale vernield werden. Onder de aardbevingen, die in de omstreken van *Batavia* voorvielen, worden vooral die van 1699, 1780 en 1834 vermeld, (bl. 54—57) en de verschrikkelijke aardbeving in de Residentie *Kedoe*, welke in December 1822, tegelijk met eene uitbarsting van den *Marapie*, plaats had, wordt uitvoerig beschreven. Ook ontmoet men enkele bijzonderheden uit de natuurlijke geschiedenis, gelijk berigten over het voorkomen der eetbare vogelnestjes (van de *Hirundo esculenta*) in de rotskloven en holen in de Residentie *Buitenzorg*, (bl. 69, 70) en over de talrijkheid der tijgers, benevens vele voorbeelden van door dezelve aangevallene en vernieldemensch en in de *Preanger-Regentschappen* (bl. 107). Ook is doorgaans de temperatuur in de verschillende Residentiën volgens de schaal van FAHRENHEIT opgegeven.

Uit deze korte aankondiging blijkt genoegzaam, dat het boek van den Heer KUSSENDRAGER vele wetenswaardige zaken behelst. Intusschen zou het gewonnen hebben in algemeene *belangrijkheid*, zoo de inleiding minder kort en oppervlakkig behandeld was en hier alles bijeengezamd, wat nu ten deele in het werk verspreid ligt, om een algemeen beeld van de grondgesteldheid en van het klimaat van *Java* te geven. In *bruikbaarheid* zou het werk daarenboven hebben kunnen winnen door een alphabetisch register en door de bijvoeging eener kaart van het eiland, die tot beter verstand der locale bijzonderheden en tot een gemakkelijker overzicht der beschrijving had kunnen strekken, al ware daardoor dan ook de prijs van het boek noodzakelijk eenigzins verhoogd geworden.

Verhandeling, bevattende een overzicht van den staat der voornaamste Gewassen in Nederland geteeld, en van de gesteldheid van het weder, met aanwijzing van de gevolgen, die hieruit zijn af te leiden, in de jaren 1806—1812, door JAN KOPS, Lid van het Koninkl. Nederl. Instituut, van de Hollandsche en andere Nederlandsche Maatschappijen. Te Utrecht, bij van Paddenburg en Comp. 1841. In gr. 8vo. 49 bl. en 3 uitslaande Tafels. f 1-50.

Overzicht van den staat der voornaamste Gewassen in Nederland, van de jaren 1813 tot en met 1828, door denzelfden. Te Utrecht, bij dezelven. 1841. In gr. 8vo. 19 bl. met 4 Tafels. f : -50.

De rustende Hoogleeraar KOPS was in den tijd van het kortstondig Koningrijk *Holland* bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken als Commissaris tot de zaken van den Landbouw aangesteld. Als zoodanig ontving hij van elke Commissie van Landbouw elk half jaar berigten, die hem instaat stelden, om jaarlijks een verslag te geven wegens den algemeenen toestand des Landbouws over geheel *Holland*. Het overzicht van die Staten voor de 7 jaren van 1806 tot 1812, met de aanwijzing der daaruit af te leiden gevolgen, werd door hem in 1816 aan de eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut aangeboden en door dat geleerd Genootschap uitgegeven. Het is een nieuwe druk van dat opstel, welke de Heer KOPS thans aan het publiek aanbiedt in het eerstgenoemde der boven vermelde geschriften. Thans voegt hij er een dergelijk overzicht bij over de jaren 1813 tot 1828,

(N°. 2) hetwelk met het voorgaande in een onmiddellijk verband staat en waarin op het voorgaande gedurig verwezen wordt. Het belang van dergelijke overzichten zal wel niemand ontkennen, die over deze zaak oordeelen kan. Eerst door vergelijking van weêr- en luchtgesteldheid met vruchtbaarheid of ongunstig gewas, over vele jaren, kan men tot eenige algemeene gevolgtrekkingen geraken. Mogen tot nog toe die gevolgtrekkingen niet talrijk zijn en veel nog onzeker blijven, er is geen twijfel aan, of volgende naspoo-

ringen zullen den kleinen schat vermeerderen en de algemeene regels nader bevestigen.

Onder de voornaamste gewassen rekent de Schrijver de volgende: Tarwe, Rogge, Wintergarst, Koolzaad en Klaver, zijnde vijf wintergewassen; voorts Zomergarst, Haver, Paardeboonen, Erwtten, Boekweit en Aardappelen, zijnde zes zomergewassen. Bij verre de meeste gewassen was de uitkomst in al de Nederlandsche provinciën vrij eenparig. Het best slagen in de meeste jaren Tarwe, Rogge, Klaver en Boekweit. Dit stelt onze gronden en ons klimaat voor deze gewassen als zeer gunstig voor. Paardeboonen en Erwtten slagen daarentegen van deze elf voornaamste gewassen het minst; veelligt staat dit met den klaverbouw in verband. In niet één jaar vallen alle gewassen op gelijke wijze uit, en zelfs in de ongunstigste jaren wordt het misgewas van de meesten door ruime opbrengst van eenige anderen eenigermate vergoed. Een strenge winter doet ten aanzien der wintergewassen, het Koolzaad uitgezonderd, een voorspoedig gewas verwachten. Heete zomers zijn zelden vruchtbaar, schoon al met geene zware droogte vergezeld. Deze zijn eenige der hoofdresultaten van des Schrijvers nasporingen en vergelijkingen.

Mijne gedachten, na de lezing van het ministeriëel rescript van den 1 Julij 1842, hetwelk de onafhankelijkheid der Hervormde Kerk uitspreekt, over de middelen, die moeten worden aangewend tot verkrijging van eene algemeene Kerkvertegenwoordigende Synode, of eene consulerende Commissie tot daarstelling van een Concept-Reglement of eene Kerkorde, aan mijne Hervormde Geloofsgenooten ter toetsing voorgedragen door A. J. VAN HOUTEN, Predikant te Oosterwijk (Zuid-Holland). Te Leerdam, bij C. van Tuinen. 1842. In gr. 8vo. 15 bl. f : - 25.

Het doel van dit werkje is ten deele kenbaar uit den breedvoerigen titel; maar om het regt te kennen, moet er toch iets meerder van gezegd worden. De Schrijver meent, dat door het besluit, of liever het ministeriëel rescript van 1 Julij 1842, al de bepalingen vervallen zijn, waardoor de Koning zich de goedkeuring van alle Reglementen heeft voorbehou-

den enz. Dit is, naar ons inzien, te veel uit de woorden dier aanschrijving gehaald, waarbij alleen verklaard wordt, in welken zin die goedkeuring noodig is, namelijk niet, om te beoordeelen, welke veranderingen in vroegere, of welke te ontwerpen nieuwe Reglementen, voor het Kerkgenootschap nuttig zijn, maar alleen om toe te zien, dat daarbij niets worde toegelaten, strijdig met de Grondwet of de veiligheid van den Staat. Bij gevolg heeft de Regering zich verbonden, elk bij de Synode aangenomen Reglement goed te keuren, indien het niet onvereinigbaar is met de Grondwet of de veiligheid van het Rijk. De Minister, die het bekrachtigend Koninklijk Besluit medeteekent, is daarvoor verantwoordelijk. Maar zonder die goedkeuring heeft het Reglement geene kracht, en geene verandering kan er geschieden, dan overeenkomstig het door den Schrijver zelve aangehaalde Art. 15 van het Algemeen Reglement.

Do. VAN HOUTEN wil door leden der Hervormde Kerk een verzoekschrift laten teekenen tot bijeenroeping van eene algemeene vertegenwoordigende Synode, zamengesteld uit de afgevaardigden van de bijzondere Kerkklassen, welke in de eerste plaats het Kerkgenootschap op waarlijk kerkelijke grondslagen zullen moeten vestigen; terwijl, voor zoo ver dit nog zoo ras niet gebeuren kan, er door de onderteeke-naars voorloopig eene Commissie zou worden benoemd, om met de algemeene Synodale Commissie te handelen; dragende hij tot die Commissie voor de Heeren Mr. E. M. VAN DER KEMP, Advocaat te 's Hage, J. J. LE ROY, Predikant te Oude Tonge, W. VAN GENDT DE LEEUW, Predikant te Hardinxveld, en M. VAN STAVEREN, Theol. Doctor en Predikant te Kedichem.

Maar vooreerst: aan wien wil de Schrijver dat verzoekschrift indienen? — Aan den Koning? — Immers neen! want welk Minister zou het wagen, een Besluit te teekenen en uit te voeren, waarbij de Koning, met voorbijgang der erkende Synode, eene andere bijeenriep, in strijd met de bestaande Reglementen? of waarbij de algemeene Synodale Commissie gelast wierd, met door eenige requestanten daartoe aangestelde mannen eene onderhandeling te openen? — Zoo iets, dit zou zijn eene ongrondwettige uitoefening van een zoogenaamd *jus in sacra*. Derhalve zou aan de Synode of aan hare Commissie het adres moeten worden ingediend. Maar de Synodale Commissie zou daarop niet

mogen besluiten, althans er niet in mogen bewilligen, veelmin die anders ingerigte Synode zamenroepen. Het zou dus de Synode zelve zijn; doch die kan al weder geene andere Synode zamenroepen. Zij kan niet anders dan de Reglementen herzien, en een nieuw ontwerp maken, waarbij eene volgende Synode op eenen meer vertegenwoordigenden voet wordt zamengeropen; en indien dat ontwerp niets inhoudt, strijdig met de Grondwet of de veiligheid van den Staat, weten wij vooraf, dat de Koning het bekrachtigen zal. Doch tot eene onderhandeling met eene, door zeker aantal petitionarissen opgeworpene Commissie kunnen nimmer termen bestaan. Men vergete toch niet, dat alle, *na* dat het Reglement van 1816 in werking gebragt is, benoemde Predikanten, Ouderlingen en Diakenen, ja dat alle sedert dien tijd aangenomene ledematen tot gehoorzaamheid aan de bestaande verordeningen, of anders tot verlating van het Kerkgenootschap, verplicht zijn. De vóór 1816 aangenomene en zich niet afgescheiden hebbende leden hebben er in berust, en zijn mede, als zich levenslang, voor zoo veel zij hun lidmaatschap nièt opzeggen willen, aan de kerkelijke tucht hebbende onderworpen, gehouden tot naleving van hetgeen in het Kerkgenootschap, waarin zij gebleven zijn, als wet is erkend geworden. Gelijk in het Staats-, zoo bestaat er in het Kerkelijk Regt eene soort van Prescriptie. Niet dat de waarheid dwaling, of de dwaling waarheid worden zou; maar de *vorm* van Kerkbestuur, al ware die oorspronkelijk niet wettig vastgesteld, wordt gewettigd door den tijd, vooral wanneer men let op de sedert aangegane verbindtenissen. Er zijn wel punten, die herziening noodig hebben; maar even als geene herziening der Grondwet mogelijk is, dan naar de voorschriften, die de Grondwet zelve daarvan geeft, zoo is er ook geene herziening van 't Reglement van 1816 geoorloofd, dan op de wijze daarbij bepaald.

Doch, hoe liberaal het klinken moge, voor eene betere vertegenwoordiging in het kerkelijke te ijveren, dáárom schijnt het niet hoofdzakelijk bij den Schrijver te doen te wezen. De Commissie, welke hij wenscht door de onderteekenaars van zijn ontworpen verzoekschrift te doen benoemen, om met de algemeene Synodale Commissie te onderhandelen, is zoodanig zamengesteld, dat men dadelijk begrijpt, waar het henen wil. Langs allerlei wegen zoekt men eene terugkeering tot den geest, die in 1618 en 1619 heer-

schende was, te bevorderen. Het verzoekschrift spreekt van *een' te vervullen wensch der MEERDERHEID in de Hervormde Kerk*. Doch, indien het in den Staat gevaarlijk zou zijn, alles te willen verrigten in den zin der *meerderheid* niet van de Staten-Generaal, niet van de Provinciale Staten, de Kiescollegiën of de Stemgeregtigden zelfs, maar in den geest van de meerderheid der ingezetenen zonder onderscheid, ook der *capite censi*, het is nog gevaarlijker in het kerkelijke. Men moet die meerderheid van deels geheel onkundigen, deels waanwijze bedillers van de leerwijs der Predikanten, kennen; men moet weten, hoe de menigte een lijdelijk Christendom gemakshalve bemint, en door woorden en klanken geleid wordt, om na te gaan, wat men wil met dat werken in den zin der *meerderheid*, met dat *Democratische Catholicismus*. De Heer VAN HOUTEN zegt, bevreesd te zijn voor de pogingen der Roomsche Kerk, om overal invloed te krijgen, en wekt daarom op, om onze twisten te eindigen of ten minste op te schorten, en koele onverschilligheid af te leggen. Maar die koele onverschilligheid bestaat er niet, waar het aankomt op de verdediging van Protestantische beginselen tegen louter *Deïsmus* aan de eene, en *Catholicismus* aan de andere zijde. Alleen op die duistere punten, waarover sommigen bij voorkeur twisten willen, is er wel geene *onverschilligheid*, maar zoekt men de *waarheid*, en draagt men elkanders onderscheidene gevoelens *in liefde*. Wil nu de Schrijver dit laatste veranderen, dan worden onze twisten *niet* geëindigd of opgeschort, maar *bestendigd* en *aangewakkerd*. Daartoe slaan thans, helaas! zoo velen de handen ineen, en, zoo zij hunnen wensch aanvankelijk mogen bereiken, zullen zij zich te laat hunnen onberaden ijver beklagen, wanneer het Kerkgenootschap in eene menigte kleinere afdeelingen zal zijn gesplitst, en de Roomsche Kerk over het in zichzelf verdeelde Protestantisme zal hebben gezegevierd. Dit verhoede de Heer der Gemeente!

De Pelgrim. Naar het Fransch van den Burggraaf D'ARLINCOURT. II Deelen. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef. 1842. In gr. 8vo. Te zamen 662 bl. f 6 - :

De Burggraaf D'ARLINCOURT heeft in het jaar 1841 een

uitstapje door *Holland* en *Duitschland* gedaan en daarvan eene soort van beschrijving gegeven. Men schijnt het noodig geacht te hebben, dat onbeduidend en oppervlakkig geschrijf, dat in onze Fransche leesgezelschappen reeds meer dan genoeg de ronde gedaan heeft, nog in het Hollandsch te laten verschijnen. Waarom? Is het misschien, omdat de Burggraaf zich gunstig over ons en ons land uitlaat? Zijn wij daarmede zoo verheerlijkt, dat wij volstrekt zijn onbelangrijk boek moeten bezitten? Rec. weet het niet, maar zal zijne lezers mededeelen, wat hij over dezen *Pelgrim* meent te moeten zeggen.

De reiziger zelf verklaart, dat hij ons van de landen, die hij gezien heeft, van bergen en stroomen, van gedenkteekenen enz. niet veel vertellen zal; dat hij over de streken, die hij bezocht, geene wijsgeerige, godsdienstige of staatkundige vertoogen zal geven, maar zal spreken over . . . de menschen. Nu, zeker, de landen, die hij doorreisde, zijn dikwijls genoeg beschreven, en wij schenken den oppervlakkigen beschouwer gaarne eene nieuwe beschrijving. Hij kan er evenwel natuurlijk niet overal en altijd uit blijven, en dan ontvangt men soms rare berigten over steden en andere zaken. Onder de grootste merkwaardigheden schijnt de vrome Burggraaf wel de zotste reliquiën te rekenen, waarvan wij hier en daar in zijn boek naauwkeurige opsommingen vinden; zijne vroomheid schijnt het zonder dergelijke zaken ook niet te kunnen stellen; het is ons anders onbegrijpelijk, waarom hij (volgens Deel II, bl. 17) in lang geene Katholieke kerk had bezocht en in *Holland* bij toeval en in weerwil van zichzelf de vrome dienstverrigtingen van zijnen geboorte grond moest ontberen. Het ontbreekt bij ons toch waarlijk niet aan Katholieke kerken! Doch dat zij zoo. Onder de fraaije berigten over ons land rekenen wij, dat de weg van *Rotterdam* naar 's *Gravenhage* langs schoone weiden loopt, alle bezaaid met woningen, het oude *Arcadië* waard (I. 146), waar de reiziger dacht in *Thessalië* te zijn, waar hij *Chamouny* met deszelfs ontzagwekkende ijstoppen niet zag, maar het beeld van *Sichem* met de vette weiden. Volgens I. 167. deed een *NASSAU* in de veertiende eeuw het Hollandsche volk als natie in wezen treden. *Leiden* is (I. 183) de geboorteplaats van den beroemden *scheikundige BOERHAAVE*. Het stadhuis van *Haarlem* (I. 185) is in Gothisch-Chineschen bouwtrant, met fraaije

vleugel- en middendeelen, met Arabische versierselen en Japansche pyramiden! In het ruim der kerk ziet men in het klein het binnenste van het eerste Hollandsche oorlogschip, dat in 1249 de haven van *Damiate* binnenzeilde; het was een driedekker, voor welken twee torentjes geplaatst waren, geboord voor drie rijen kanonnen; die torentjes waren er aan vast! (I. 186.) Tot het droogmaken van het *Haarlemmermeer* zijn reeds zes groote stoommachines en eene menigte molens opgerigt (I. 190.) *Holland* verzendt jaarlijks voor zestig millioen franken aan haring naar *Frankrijk*, *Duitschland* en *Rusland* (I. 201.) In *Amsterdam* zijn gedurig windmolens aan den gang, om het water in beweging te houden en er eenen kunstmatigen stroom aan te geven (I. 248.) De grachten van *Utrecht* hebben dubbele kaaijen, beide ingerigt voor rijtuigen (I. 254) en de Domtoren herinnerde den Burggraaf den *Schreijerstoren* te *Amsterdam* (I. 255) zeker om beider gelijkheid; enz. enz. Naar deze en dergelijke dingen de juistheid der berigten over andere plaatsen afnetende, verheugen wij ons, dat de edele Bnrggraaf niet meer heeft beschreven.

Hij houdt zich liever bezig met de menschen, zegt hij. Versta dit wèl, lezer! Menschen, dat zijn niet zulk een slag van wezens, als gij en ik; och neen, dat is te gemeen, te alledaagsch voor eenen Burggraaf; hij bemoeit zich met Graven en Gravinne, Baronnen en Baronessen, Prinsen en Prinsessen, Vorsten en Vorstinnen. Over de overigen spreekt hij slechts ter loops; maar van dezulken is het boek vol; hij ontmoet ze bij dozijnen, en dat is eerst het ware geluk, de zaligheid des levens, het groote doel van zijne reizen. Hij is legitimist, en gaat de bannelingen, de verdreven BOURBONS bezoeken. Zij niet alleen, die door geene ondervinding wijs zijn geworden, zijn de voorwerpen der overdrevenste vergoding; maar alle legitime Koningen en Vorsten deelen in die vergoding; van onzen Koning af tot aan het kleinste Prinsje of Prinsesje in *Duitschland*, het zijn alle engelen des hemels, vlekkeloos heiligen, en de edele Graaf heeft geen woorden genoeg, om hen te verheffen. Onze Koning schreef eigenhandig onder het verzoek, om bij hem te worden toegelaten: *morgen ten twaalf ure*, met bijvoeging van de naamletter W. Begrijp eens, lezer, welk eene *opmerkenswaardige bijzonderheid* en *ongewone gunst*! Billijk was immers de edele Graaf *getroffen*. Hij heeft de *konink-*

lijke woorden in zijn bezit, en den prijs, dien hij er aan hecht, zal ieder kunnen beseffen! Het zijn zijne eigene woorden (I. 164.) Doch het is onze Koning niet alleen, die zich op de bewondering van den Burggraaf mag verheffen. Och neen, als hij maar een gekroond hoofd mag zien (natuurlijk van legitime dynastie, geen *parvenu's*, als LODEWIJK FILIPS en de zijnen) dan is de man in verrukking. Hij brengt eenen voor hem akeligen nacht op eene stoomboot door, en den volgenden avond wordt hij naar een heerlijk concert gebracht; dat is eene verandering! Maar wat is de grootste vertroosting en schadeloosstelling voor het doorgestane leed, die hij ontvangt? Dat hij wordt voorgesteld aan de Groot-hertogin van *Baden!* (II. 7) De edele Burggraaf geraakt soms al in moeilijke omstandigheden. Verbeeld u, lezer! Hij is te *Wiesbaden*; daar komt Prins FELIX LICHNOWSKY bij hem; een man, die hem een paar dagen te voren met beleefdheden overladen had. Maar ziet, deze Prins had met den Hertog van *Nassau* kort te voren eene levendige woordenwisseling gehad, en was bij het regerende huis niet gezien. Welk een vreeselijke toestand voor den edelendekenden Burggraaf! zich te moeten vertoonen met iemand, die met een regerend legitiem Vorst niet op eenen goeden voet staat! Met zulk eenen mensch te moeten uitgaan! Want de Prins had eenige uren voor hem bestemd, meenende hem zeer welkom te zijn bij zijn tegenbezoek. Doch hij heeft er iets op gevonden: hij brengt het daarhenen, dat hij met den Prins den dag in afzondering en van de menigte verwijderd zal slijten; hij gaat een stadssingeltje met hem omwandelen. Maar, o vreeselijke ontmoeting! Wie ziet hij daar voor zich? De Hertogin van *Nassau*, die hem met verbazing aanzag! Zeker, hoe durfde hij het wagen te wandelen met iemand, die bij een gekroond hoofd niet gezien is? De edele Burggraaf maakte zich gauw uit de voeten (I. 283). Wat zegt gij van zulk een ellendig wezen, lezer? Rec. walgt er van.

Doch schrijft de edele Burggraaf ook niet over andere menschen? O ja; men heeft hier onder anderen (I. 31) een verhaal: *de zinneloze van Maréville*, betreffende eenen achterneef van NAPOLEON, die op de gruwelijkste wijze, op bevel zijns vaders, door zekeren Dr. RATH zou mishandeld zijn en eindelijk in een krankzinnigengesticht opgesloten, waaruit zijne moeder hem had verlost. Maar wat zal men

zeggen van de waarheidsliefde van den Burggraaf, als men verneemt, dat de geheele voorstelling leugen en bedrog is, waartegen Dr. RATH openlijk geprotesteerd heeft, en waarom hij den edelen *Franschman* geregteijk als lasteraar en eerroover doet vervolgen? De Duitsche papieren waren eenigen tijd geleden vol van deze schandelijke zaak. Doch, zegt men misschien, de Burggraaf beroept zich op de getuigenis van anderen, van achtenswaardige mannen, die hem de waarheid van het verhaalde hebben bevestigd. Zoo doet hij, lezer; maar nog eens, wat moet men zeggen, als men hoort, dat die mannen openlijk verklaard hebben, hem die bevestiging niet te hebben gegeven, en hem ook in dat opzigt tot eenen leugenaar maken? Rec. zelf heeft, voordat hij nog het boek van D'ARLINCOURT kende, verscheidene stukken over dit punt in de *Allgemeine Zeitung* van *Augsburg* gelezen.

Het grootste gedeelte van dit boek bestaat uit legenden en verhalen, waarvan de laatsten met de reis van den Burggraaf in zeer weinig verband staan. Een dier verhalen: *de vijfde wind* genoemd, wordt den Hoogleeraar w. VROLIK in den mond gelegd; Rec. is overtuigd, dat de Hoogleeraar aan het laffe verhaal part noch deel heeft gehad, en zich ergeren zal over de zotheden, die de edele Burggraaf hem laat opdisschen. Onder de legenden zijn er vele, die inderdaad aardig en fraai zijn; maar, helaas, de *Franschman* heeft geen denkbeeld van de kunst, om eene legende te verhalen; al het karakteristieke, de toon en kleur van den ouden tijd gaan verloren. De personen, daarin voorkomende, redeneren als *Franschen* uit de negentiende eeuw; de deftigheid der legende verdwijnt onder kwinkslagen, woordspelingen, antithesen en dergelijke fraaijgheden meer. Men zie als een voorbeeld I. 63—65, waar het krielt van zulke gesprekken in den geest van den tegenwoordigen Franschen schrijftrant, maar zeer uit den geest van den ouden legendentijd. Hoe goed de edele Burggraaf zich in dien tijd weet te verplaatsen, ziet men uit een staaltje, als het volgende, waar hij (I. 122) een' ridder uit de tijden der kruistogten aldus laat spreken: „Maar die spook- en klaroenhistorie hoort geheel in de eeuw der sprookjes te huis; nooit werd belagehelijker legende....” Maar het was juist de eeuw der sprookjes, de eeuw, toen men het denkbeeld van legende nog niet kende, maar alles waarheid achtte.

Rec. moet nog een punt aanroeren, waarover hij bij het

lezen van dit boek verontwaardigd was. Het is de ligtzinnigheid en profaniteit, waarmede hier en daar ernstige en heilige dingen worden behandeld. Daaronder rekent Rec. de legende van ST. YVES (I. 136) even laf, als onbetamelijk; daaronder rekent hij uitdrukkingen als II. 5, waar een woelige nacht wordt beschreven aan boord van eene stoomboot en gezegd wordt: »Het was het beeld van den bajert, waaraan *de geest Gods, zwevende over de wateren, ontbrak,*» en II. 38 gesprekken als deze: »Wij kunnen ABRAHAMS offerande spelen. Mijnheer zal ABRAHAM wezen, ik de bok, want ik meen een tamelijk goeden baard voor die rol te hebben, en de Baron de onschuldige IZAAK. Wie van u heeft een mes bij zich?»

»Maar heeren!» voegde ik er nu bij, »er behoort ook een engel bij.»

»O, wij hebben drie voor een,» zeide de heer DE WENDEL, met den vinger naar de drie dames heenwijzende.»

Het beste van het boek zijn enkele anecdotes en geschiedkundige herinneringen. Overigens schijnt de Burggraaf veel van sprookjes te houden en discht ze ons van tijd tot tijd als ware geschiedenissen op. Witte en zwarte vrouwen en hare verschijningen in de negentiende eeuw vinden wij hier telkens, en niet altijd als sprookjes. Het spreekt van zelf, dat dergelijke wonderwezens ook alleen bij Vorsten en Vorstinnen te huis behooren, en wij gunnen ze aan deze volkommen. Misschien droomen zij zich daardoor nog eens terug in die middeleeuwen, welke de edele Burggraaf (I. 283) eenen tijd noemt, »toen zooveel groetheid en goedheid tevens regeerden, toen aller kruin [namelijk van de heerschergeslachten van dien tijd] met een stralenkrans van glorie en poëzij prijkte.» Wij, eenvoudige burgers, bedanken voor dien tijd.

En hiermede stapt Rec. van dit boek af. De Vertaler heeft zich van zijne ondankbare taak vrij goed gekweten, en slechts zelden stuitte wij op fouten, als die op II. 249: »Hij *overhaalde* mij.» Wij kunnen het boek geen groot debiet toewenschen; het is al te onbeduidend.

De l'Orme, Historisch-romantisch Tafereel uit den tijd van den Kardinaal RICHELIEU, door GEORGE PAINE RAINSFORD JAMES, Esq. Naar het Engelsch. III Deelen. Te

Amsterdam, bij G. Portielje. 1842. In gr. 8vo. Te samen 773 bl. f 8 - :

Moeijelijk inderdaad is het, den snelschrijvenden heer GEORGE PAINE RAINSFORD JAMES en de niet minder vlugge Nederduitsche vertalers van zijne romans met lezen en beoordeelen bij te houden. Binnen den tijd van slechts eenige weinige weken zijn er van dezen vruchtbaren Schrijver weder drie romantische verhalen, ieder van twee en drie deelen, in onze taal verschenen. Als dit zoo voortgaat, zal hij in aantal van boekdeelen (in het oorspronkelijke thans ruim vijftig) zijnen grooten voorganger WALTER SCOTT verre overtreffen, gelijk hij zijnen mededinger BULWER thans reeds in dit opzigt tamelijk ver achter zich gelaten heeft. Hoe dit ook zij, het drok voortschrijven van JAMES en het even drok vertalen zijner geestvruchten, niet alleen hier, maar ook in *Duitschland* en in *Frankrijk*, waar zelfs het originele Engelsch meermaals nagedrukt is, bewijst genoegzaam, dat hij in den smaak van het roman-lezende publiek schrijft, waarom dan ook geen boekhandelaar, die zijn belang wél begrijpt, omtrent het vertaald uitgeven van zijne werken een oogenblik behoeft te weifelen. Wij althans hebben de romans van JAMES steeds met zeer veel genoeg gelezen, en deze DE L'ORME behaagde ons wel inzonderheid: het is geen der minste, maar wel degelijk een der beste van zijne producten. Men leest dit boek met eene klimmende belangstelling en legt het ongaarne uit de hand, voordat men het ten einde is. De strekking van hetzelfde wijst de Schrijver in zijne Voorrede met drie woorden aan: »in de volgende bladzijden is het mijn oogmerk, om de verkeerde gevolgen eener onbepaalde zucht naar ondernemingen en liefde voor avonturen en de daaruit voortspruitende dwalingen aan te wijzen, wier hevigheid ik welligt door de ondervinding hebben kennen. Hiertoe was het noodig, het leven van een jong mensch, in moeilijke en verleidelijke omstandigheden geplaatst, tot onderwerp te nemen, en geen schrijver kan ooit hopen, in zijne bedoeling te slagen, dan door den mensch te schilderen, zoo als hij inderdaad is. — In de geschiedenis van den Graaf *de l'Orme* besloot ik te toonen, zoo als volstrekt noodzakelijk was, dat hij, door zijne liefde voor avonturen, tot dwalingen, die aan misdaad grensden, verleid werd; maar tevens nam ik mij voor, daarbij slechts

zoo kort mogelijk stil te staan; de verschrikkelijke gevolgen er van onder het verhalen aan te wijzen, en het grootste gedeelte des boeks een leven van rouw, smart en moeijelijkheden te doen bevatten, veroorzaakt door de fout, welke ik wilde berispen."

Het is een boek vol avonturen, zonderlinge ontmoetingen en verrassende gebeurtenissen, die alle in eenen lossen, regt onderhoudenden stijl beschreven zijn. Een soortgelijk avontuur, als hier (I. D. bladz. 115 volgg.) DE L'ORME te *Saragossa*, met de dochter van den *Corregidor* en het lijk van den door haar vermoorden priester bejegend, herinneren wij ons, vóór eenigen tijd bij GRATTAN, in zijne *Men and cities, or traits of travels*, gelezen te hebben. GRATTAN plaatst het tooneel echter in *België*, en bij hem is het meisje, hetwelk den moord aan den priester gepleegd heeft, eene non. De bijomstandigheden zijn nogtans bij JAMES en GRATTAN geheel verschillend, zoodat men hieromtrent slechts zeggen kan: *les beaux esprits se rencontrent*.

De vertaling laat zich zeer wel lezen, en de typographische uitvoering verdient allen lof: trouwens, van den heer PORTIELJE zijn wij steeds keurigheid in de door hem uitgegevene werken gewoon.

Christophilus. Christelijk Jaarboekje voor 1843. IIIde Jaar. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. f 3 - 60.

Wij verblijden er ons over, dat de Redactie en Uitgever van dit bevallige en nuttige Jaarboekje in een gunstig debiet aanmoediging gevonden hebben, tot het voortzetten dezer nog al kostbare onderneming. Het is ons aangenaam, den derden Jaargang met lof te mogen aannemen, en tot algemeene aanprijzing in den doelmatigen inhoud alle vrijheid te vinden. Wij kunnen natuurlijk alles, of ook het voornaamste, niet opnoemen, en vergenoegen ons dus met de opmerking, dat geen der stukken van het elkander afwisselend *proza* en *poëzij* der plaats onwaardig is, die het beslaat; dat het laatstgenoemde gedeelte ditmaal bijzonder gelukkig is uitgevallen, waartoe mannen als TER HAAR, VAN GRONINGEN, om van anderen niet te spreken, het hunne bijdroegen. Geene buitensporige lengte van preekwaardige prozastukken hinderde ons. De drie plaatjes, voorstellende: SIMEON *in den Tempel* (bij een dichtstukje van

VAN HARDERWIJK, die op dit veld bijzonder te huis is); *de ontmoeting van Jacob en Jozef* (bij een prozastukje van den Eerw. G. H. VAN SENDEN), en JESUS, PETRUS *op de zee voor zinken behoedende* (met een fraai, gespierd vers VAN TER HAAR), zijn zeer zuiver. Het laatstgenoemde heeft bijna hetzelfde onderwerp met een der plaatjes van den eersten jaargang.

Wij wenschen den Uitgever alle aanmoediging, om dit nette boekje ook vervolgens even net te doen verschijnen, en der Redactie, die ruime medewerking schijnt te vinden, die voortdurende zorgvuldigheid, waardoor zij, vooral ook ten opzichte van het poëtische gedeelte, ditmaal hare taak uitmuntend verrigt heeft.

Met dat al blijft het ons spijten, dat hier niet het minste van eenen *Almanak* in komt. Aanwijzing van den tijd der Christelijke feesten, met een kort Bijbelsch woord, of een gedichtje, ware, dunkt ons, doelmatig.

Gaarne voldoen wij aan het ons gedane verzoek om spoedige aankondiging. Dit jaarboekje onderscheidt zich, door eenen geheel andersoortigen inhoud, van de overige Pracht- en andere Almanakken, die wij eerlang weder hopen te vermelden, en mogt daarom wel eene afzonderlijke aanprijzing bekomen. — Dat door eene drukfout de woonplaats des vervaardigers van het laatste dichtstukje *A.* in plaats van *L.* is gesteld, melden wij op verzoek van den Uitgever.

WERKJES VOOR DE JEUGD.

Bij het naderen van het *St. Nikolaasfeest*, waarop de jeugd niet alleen wat lekkers en moois, maar soms ook een boekje ten geschenke bekomt, achten wij het niet ongepast, een paar bladzijden van ons Tijdschrift af te zonderen tot het aankondigen van eenige kinderboekjes, die ons ter beoordeeling zijn toegezonden. Den een of anderen is dit ons kort verslag misschien een niet ongevallige wenk, die hem in het kiezen en koopen leidt.

Wij beginnen met een paar godsdienstige werkjes.

Kleine stichtelijke Parabelen, ontleend uit het dagelyksch leven, toegepast op godsvrucht en deugd, door CHRISTIAAN SCRIVERIUS. Vertaald en bewerkt naar het Hoogduitsch, door B. T. LUBLINK WEDDIK. Iste Stukje. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1842. In kl. 8vo. 123 bl. f : - 90.

De Vertaler geeft in een Voorberigt rekenschap van de redenen, die hem bewogen hebben tot het vertalen (of omdat hij hier en daar eenige kleine veranderingen gemaakt heeft, noemt hij het: bewerken) van dit meer dan anderhalve eeuw oude Duitsche werkje. En GOTTHOLD'S *Zufällige Andachte* hebben veel goeds en schoons, maar met verlof van den Vertaler, en ondanks zijne verzekering van het tegendeel, ook veel, dat onder den schijn van eenvoudigheid zeer gezocht en gekunsteld is. Wij veroorloven ons ééne proeve, waaruit men best over het geheel kan oordeelen.

» De Toetssteen.

» Met droefheid in het hart beschouwde *Gotthold* eenen rijken
 » woekeraar, die aan zijne geldtafel gezeten was, waarop
 » vele goudstukken lagen — de rijke man had eenen toets-
 » steen in de hand, en wreef de goudstukken, wier echtheid
 » hij betwijfelde, aan den steen. — Toen dacht *Gotthold*:
 » hier gebruikt de eene steen den anderen; want is deze
 » mensch, die slechts verstand heeft van goud en zilver, is
 » hij wel beter, dan de toetse in zijne hand, daar zijn hart
 » even zoo koud is voor de armoede, als deze steen? — Ik
 » lees wel in de Schrift, dat de *stad Gods* uit *edelgesteenten*
 » en *parelen* is gebouwd, maar niet uit *dergelijke* toetssteenen
 » (Openb. XXI: 18.) Ik wensch van ganscher harte, dat de
 » kinderen des lichts in hun geslacht zoo verstandig waren,
 » als dergelijke kinderen der wereld; dat Gods woord en ge-
 » bed de proefsteen waren van al onze gesprekken, daden en
 » gedachten, opdat wij *alles beproefden en het goede behiel-*
 » *den* (1 Thess. V: 21). Onze goudschaal zij het geweten,
 » waarin gelegen (*gelegd*) worde het gewigt des Goddelijken
 » Woords, en naar de berekening van dat gewigt moeten
 » onze inkomsten en uitgaven geregeld worden.”

Ons smaken vele dezer Parabelen niet, en wij zouden eerder tot eene keuze van enkelen, dan tot overbrenging van al de *vierhonderd* (dit stukje bevat er 90) geraden hebben; maar *chacun a son goût*. De aanhaling der Teksten is zeer slordig. *Ps.* XIX: 11 (N^o. V) moet *Ps.* XXXIX: 10 zijn (in N°. XXV staat voor deze plaats *Ps.* XXXIX: 2); *Ps.* II: 12 (N°. LVIII) moet zijn LI: 12; 2 *Kor.* XIII: 1, 2 (N°. LXXXVI) moet zijn 1 *Kor.*; *Ps.* CXXXIII: 7 (N°. LXXXVII) moet zijn vs. 1 enz. enz. Wij prijzen dit eerste stukje niet onbepaald aan; het moet met den geest der onderscheiding gebruikt,

en behoorde met dien geest aan de jeugd in handen gegeven te worden.

Timotheus en Philemon. De Geschiedenis van een paar Christen-Tweelingen. Verhaald door C. SCHMID. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. In kl. 8vo. 152 bl. f 1 - 10.

De geschiedenis van een paar Hongaarsche tweelingen, geroofd en in *Turkije* tot slaven verkocht, waar zij de middelen werden, om eenen *Pacha* en zijn gezin tot het Christendom te bekeeren, wordt door den bekwamen en als Schrijver voor de jeugd gunstig bekenden SCHMID zeer onderhoudend verhaald. Twee aanmerkingen hebben wij op het welgeschreven werkje. De eerste betreft eene tot in het bespottelijke loopende onkunde aangaande de Turksche zeden en gebruiken. Zoo is, om dit ééne (wat trouwens het voornaamste is) slechts te noemen, de betrekking van den *Pacha ABDALLAH* en zijne vrouw volmaakt dezelfde als van eenen aanzienlijke bij ons en elders. Een juwelier b. v. zegt: »van deze gouden halskettingen moest uwe genade iets voor Mevrouw uwe echtgenoot medenemen.”! Hoe kan men toch zoo iets schrijven?

Onze andere aanmerking betreft minder den vorm, dan de stof. De Christenen, die hier voorkomen, zijn Roomsche Katholieken. Herhaaldelijk wordt dan ook van Priesters, van lijkdienst bij eene overledene, van de mis enz. gesproken (op ééne plaats heet een Roomsche Geestelijke een Predikant; zoo worden zij nooit genoemd). Dit zij nu zoo: maar vermits Ref., bij alle verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, het in den tegenwoordigen tijd van belang acht, voor te komen, dat geene uiterlijke kerkpraal, of uitlokkende beschrijvingen van eene eerdienst, die de zinnen streelt, de Protestantsche jeugd bekoren, meent hij te moeten waarschuwen tegen hetgeen hier van dien aard voorkomt. Het geldt niet de voorstelling van het Christendom, die allezins Bijbelsch en zuiver is; doch die nu in een zonderling contrast staat met de schilderachtige beschrijving van communie en misoffer. De jeugd is voor zinnelijke indrukken hoogst vatbaar: al ware de bezorgdheid een weinig te groot, dat is beter, dan onvoorzigtigheid.

Over het min waarschijnlijke van het geheel stappen wij gemakkelijker heen. Dat *Germanismen*, gelijk: *leeft wel*;

ik *mogt* gaarne daarvan iets weten, enz. een kinderboekje ontsieren, spijt ons. Jammer, dat de regt gepaste wijze, om belangstelling in het Christendom bij de jeugd te bevorderen, in dit boekje van de opgenoemde leemten vergezeld is.

Een aardrijkskundig doel heeft:

Iets over Algiers; voor de meergevorderde Jeugd. Door J. VAN WIJK, RZ. Met een Kaartje. Te Zwartsluis, bij R. van Wijk, Az. 1842. In kl. 8vo. 167 bl. f 1 - 25.

De uitgever had een Fransch kinderboekje van NAPOLEON ROUSSEL, getiteld: *Mon voyage en Algérie, raconté à mes enfans*, ter vertaling aangekondigd, en verzocht zijnen Oom, den hoogst loffelijk bekenden aardrijkskundige J. VAN WIJK, ROELANDSZ. die taak op zich te nemen. Deze vond het een oppervlakkig stukje voor kleine kinderen. Liever bewerkte hij dus het onderhavige boekje, waarin het geschiedkundige, plaatsbeschrijvende van *Algiers* en deszelfs gebied op eene hoogst gepaste en onderhoudende wijze verhaald wordt. Wij prijzen het nette boekken met volle ruimte aan, en wenschten met den Schrijver, dat het kaartje beter (name-lijk netter) ware uitgevallen. Taalfouten, als eenen Oostenrijkschen brik, bladz. 51, zijn zeer zeldzaam aan de nauwkeurigheid van den Heer VAN WIJK, wien wij voor dit lettergeschenk dankzeggen, ontsnapt.

Den overgang tot het straks te vermelden geschiedkundige werkje maakt het volgende, dat tot de aardrijkskunde en geschiedenis beide betrekking heeft:

Geschiedenis van de ontdekking der West-Indische Eilanden, en het vasteland van Amerika, door CHRISTOPHORUS COLUMBUS. Een Leesboek voor Jongelingen; door P. WEEDA, Onderwijzer te Zuidland. Met Platen. Te Dordrecht, bij Blusse en van Braam. 1842. In kl. 8vo. 153 bl. f : - 90.

De verdienstelijke Onderwijzer WEEDA heeft, na het behalen van het eermetaal bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, reeds meer dan één werkje voor de jeugd in het vak van de geschiedenis der aardrijkskundige ontdekkingen en togten geleverd. Het onderhavige is ook zeer wèl geschreven. Blijkens den titel is het voor jongelingen bestemd. Voor dezen achten wij geschikter CAMPE'S Colom-

bus, *Cortez*, *Pizarro*, waarvan vóór een jaar of vier (*) eene, naar den *veertienden* druk bewerkte, vertaling het licht heeft gezien. Doch het plan van *dat* werkje is op breeder schaal, dan dat van hetgeen de Heer WEEDA gaf. Het *voorberigt* wil het voor een schoolleesboek doen dienen. Hiertoe is het, al ware het alleen om de lengte der afdeelingen, minder geschikt. Tot schoolprijsje kunnen wij het zindelijk uitgevoerde en met een paar nette steendrukplaatjes versierde boekje meer aanbevelen. Eene enkele nuttige aanmerking meer voor de jeugdige lezers (schoon er eenige voorkomen), en een weinig minder deftigheid in den verhaaltijl, zouden de waarde van het werkje niet hebben verminderd.

Eer wij afstappen van hetgeen tot de aardrijkskunde betrekking heeft, melden wij bij deze gelegenheid aan :

Kleine Hand-Atlas van de Aarde; met statistieke Tabellen. Ten gebruike voor de lagere Scholen in Nederland. Te Rotterdam, bij A. Bädeker. 1842. f 1 - :

Blijkens het voorberigt is de Schrijver van de bij dit Atlasje behorende statistieke Tabellen F. C. WALGER. Zij kunnen voor een vlugtig overzicht, maar tot meer ook niet, dienen. De acht kaartjes stellen voor: *het Oostelijk en Westelijk halfond*, de *vijs* werelddeelen, *Nederland*, en *Palestina* (ten tijde van JEZUS). De uitvoering dezer kaartjes is net genoeg; maar de oogden der jeugd zullen zich te zeer vermoeijen met het lezen der *miskroskopische* letters en het zoeken der eilandjes; een te veel voorbijgezien gebrek, waarover wij bij de aankondiging van eenen vroegeren, bij denzelfden uitgever verschenen, Atlas het onze gezegd hebben.

Geheel vaderlandsch is de strekking van :

Tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis, in Levensbeschrijvingen en Karaktertrekken van groote en deugd-zame Mannen; tot vorming en navolging voor de Jeugd; bijeenverzameld door H. N. VAN TIL. Met Platen. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. In kl. 8vo. 188 bl. f 1 - 65.

(*) *Amsterdam*, bij TEN BRINK EN DE VRIES, 1838, 2 Deelen.

Dit werkje behelst 41 afdeelingen, waarin nu de korte levensgeschiedenis, dan enkele daden of karaktertrekken van nu meer, dan minder bekende mannen uit de vaderlandsche geschiedenis in onderscheidene tijdperken aan de jeugd ten voorbeelde gesteld worden. De keus is met oordeel geschied, vooral omdat de Schrijver met regt schijnt begrepen te hebben, ook het minder bekende te moeten opzoeken, liever dan weder opwarmen, wat, hoe belangrijk ook, toch waarlijk wel wat afgezaagd wordt; b. v. ALBRECHT BEILING, JAN VAN SCHAFFELAAR, HUGO DE GROOT *in zijn boekenkoffer*, enz. Dit boekje, al ware het met eenige verkorting, achten wij zeer geschikt, om, in goedkoopere kled gestoken, voor een leesboek op de scholen te dienen.

Thans treden wij op het gebied der verdichting. Aan verhaaltjes, van welke meer dan een in hetzelfde boekje is opgenomen, zenden wij vooraf een enkel doorlopend verhaal, dat der jeugd wordt aangeboden in :

De jonge reizende Kooplieden, of de opvoeding door den drang der noodzakelijkheid. Naar het Fransch van L. P. LANGLOIS. Met Platen. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. In kl. 8vo. 320 bl. f 1 - 80.

Het minder bekende van dit werkje, welks onderhoudende en leerzame schrijftrant der bekwaamheid van de Schrijfster alle eer aandoet, bewoog den Overzetter, om het aan de Nederlandsche jeugd vertaald aan te bieden. Hij verdient den lof van in dien arbeid over het geheel zeer wèl te zijn geslaagd. Alleen hadden wij de Fransche hoffelijkheid, waar die te sterk voor onzen landaard uitkomt, liever een weinig gewijzigd gezien. Men behoeft daarom niet onbeschaafd te willen schijnen, maar *Mijnheer Pieter* te laten zeggen tot eenen reizenden marskramer, dit wil er bij ons minder in. Ware de geheele geschiedenis niet tot een *Nederlandsch* verhaal, met *Nederlandsche* namen en plaatsen om te werken geweest? — Van *noodlot* hooren wij minder gaarne spreken, dan van *Gods voorzienigheid*, of, waar deze uitdrukking in den zamenhang minder eerbiedig mogt schijnen, eenvoudig van geluk, of ongeluk, naarmate het in den zin te pas komt. Kortom, de geheele houding is ons wat *Fransch-aardig* gebleven.

Niet vertaald zijn

Het loon der deugd en het gevolg der ondeugd, geschetst in Verhalen, door C. VAN DER VIJVER. Met Platen. Te Amsterdam, bij G. W. Tielkemeijer. In kl. 8vo. 104 bl. f 1 - 10.

Zedelijke Verhalen voor aankomende jongelieden. Te Purmerende, bij J. A. Foest. 1841. In kl. 8vo. 141 bl. f 0 - 90.

De Schrijver van het eerste dezer werkjes heeft zich hier zeer goed vrijgehouden van het gebrek der langdradigheid, dat met grond meermalen aan 's mans vroegere werkjes, ook voor de jeugd, is te laste gelegd. Het viertal verhaaltjes laat zich niet zonder genoegten lezen, en heeft eene goede zedelijke strekking, waarom het boekje met de honderde anderen van zijne soort, evenmin *bijzonder uitstekend*, zijne plaats moge beslaan in de kinderbibliotheek. Het voorval, waarop het tegen over den titel staande plaatje betrekking heeft, moest, volgens bladz. 3, op eenen schoonen wintermorgen plaats hebben gehad. Intusschen ziet men er door eene tuindeur en een raam, beide geheel openstaande, in eenen tuin met boomen in het volle blad!

Van de drie verhalen in het andere werkje is het derde verreweg het uitvoerigste en knoopt zich aan de geschiedenis des vaderlands in 1672 (DE RUITER'S zeeslag van *Soulsbay*, de buitengewone ebbe enz.) vast. Wij weten er niets bijzonders op aan te merken, en mogen het dus in zijne soort aanprijzen. Om de zegen strijden is, bladz. 121, zeker eene drukfout.

Van eene zeer bekende, ja beroemde kinderschrijfster is:

Schilderingen uit den jeugdigen leeftijd. Naar het Hoogduitsch van A. SCHOPPE, geb. WEISE. Door J. WOLFF, Onderwijzer in de Departementsschool te Haarlem. Met Platen. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1841. In kl. 8vo. 123 bl. f : - 90.

En al waren de twee eerste, uit de Fransche geschiedenis ontleende verhaaltjes duizendmaal over van *AMALIA SCHOPPE*, zij bevielen ons niet. Niet alleen omdat de verhaaltoon hier meestal dat losse en levendige mist, waardoor de Schrijfster zich doorgaans kenmerkt, maar ook om dat despotieke, dien zotten eerbied van wijze en grijze mannen voor een' knaap,

omdat die knaap de *Dauphin van Frankrijk* is. Dat »geheiligde persoon,» van dien knaap gebezigd, moge geschiedkundig waar zijn, het komt niet te pas in kinderverhalen, waarin van alle rangzucht niet dan met den sterksten afkeer moet gesproken worden. Komt zoodanig een verhaal in de handen van bedorvene aanzienlijke kinderen — zij misbruiken het zoo ligt. Het vierde, zich *Oostersch* noemende verhaal beteekent al heel weinig; het derde alleen is een lief vertelsel, in den echten trant der verdienstelijke vrouw. Daar het *St. Nikolaasfeest* voor onze kinderen is, wat het *Kersfeest* is voor de Duitsche, had de Vertaler daarop bedacht moeten zijn bij het schrijven van het begin dezes verhaals.

Wij laten de bewerking van een algemeen bekend verhaaltje tot een tooneelspelletje volgen; te weten:

De Paascheijeren. Een Tooneelspel voor Kinderen, in vijf Bedrijven; gevolgd naar het Verhaal van c. SCHMID. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. In kl. 8vo. 66 bl. f : - 45.

Het moeit ons, geen gunstiger oordeel te kunnen vellen over deze bewerking van een zoo gunstig bekend boekje. Wij zouden het onbepaald en sterk afkeuren, indien alles gelijk ware aan het volgende:

» KUNO. Genadige Gravin! dat was een duivelsche weg » over die rotsen naar beneden. Meer dan honderdmaal gleeed » de ezel uit, en wij waren beide in gevaar om in de diepte » neder te storten; en dan zouden wij wel geene opstand- » ding, behalve die uit de dooden, hebben te wachten » gehad.»

» Aan de eene zijde rotsen tot aan den hemel, en » aan de andere eene diepte als de hel.» Is het waarheid, wat het voorberigt zegt, dat de eerwaardige SCHMID zijn genoegen over deze omwerking heeft betuigd? Wij kunnen het nauwelijks gelooven.

Volge:

Oom Koenraad en zijne lievelingen. Een Geschenk voor de lieve vaderlandsche Jeugd. Door o. g. HELDRING. Met Plaatjes. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1841. In kl. 8vo. 91 bl. f : - 60.

Een lieve titel, niet waar? Het boekje is niet kwaad, vooral om eenige kinderspelen nader te doen kennen. Ds. HELDRING, die in alles, wat hij schrijft, wel wat stokpaardig is, heeft ook zijn stokpaard gemaakt van het oprakelen van oude kinderspelen. Daarover een woord *aan Ouders* maakt in een kinderboekje eene vreemde figuur. Voorts: er is zoo oneindig veel van dien aard, dat men er het: *mediocribus esse, cet.* gerustelijk op mag toepassen.

Geheel anders is:

Uitspanningsuren voor ligchaam en geest; der Nederlandsche Jeugd aangeboden door Mevr. Wed. A. B. VAN MEERTEN. Met Plaatjes. Tweede vermeerderde Druk. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. In 12mo. 102 bl. f 0-90.

Het verwondert ons niet, dat van dit alleraangenaamste werkje een tweede druk noodig was. Het zijn geene verhaaltjes of dergelijke, maar meer dan honderd pandspelen, raadsels, vermakelijkheden uit de Natuurkunde, rekenkundige spelen, enz. alles even onderhoudend, even beschaafd, even vrolijk. Wij kunnen het niet genoeg aanbevelen, en zouden van de waardige Schrijfster gaarne nog zulk een aangenaam boekje ontvangen. Eén proefje, dat ons nieuw was: „Zeg mij eens zsmalen na: *J'ai vu à Sans-Souci cent-six Suisses, sucer six cent-six saucises, dont six en sauce et six cents sans sauce.*”

Keur van Fabelen voor de Nederlandsche Jeugd, in versmaat, door J. KRAMERS, JZ. Met 21 Plaatjes. Te Gouda, bij G. B. van Goor. In 16mo. 30 bl. f 1-:

*V*eertig, meest Esopische fabelen, los en goed in dichtmaat gebracht, nuttig voor de jeugd, met nette plaatjes. Om de laatste werden de eerste geschreven. Deze moeilijkheid is zoo goed overwonnen, dat men haar, zonder des Schrijvers verzekering, niet eens vermoed zou hebben.

Eindelijk is:

Geschenk aan paardenminnende Knaapjes, inzonderheid aan den lieven kleinen Willem. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. In 16mo. 69 bl. f :- 50.

niet voor knaapjes, die groote, levende paarden beminnen, maar voor vriendjes van stok-, hobbelen- en dergelijke paarden; verhaaltjes en plaatjes hebben daarop betrekking.

BOEK BESCHOUWING.

Clementia, of het geloof en de geloofsgronden der kerkelijk regtzinnigen onzer dagen, door Dr. K. G. BRETSCHEIDER. Uit het Hoogduitsch vertaald door K. T. VAN SETTEN, Predikant te Doeveren, c. a. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. In gr. 8vo. XIV en 339 bl. f 3 - 30.

Het is bekend, dat de *Gothasche* Superintendent BRETSCHEIDER reeds vroeger twee romantische tafereelen heeft in het licht gezonden, ook in ons vaderland gunstig ontvangen. Het eerste derzelve, *Hendrik en Antonio*, had de strekking, om zich tegen de Jezuitische proselietenmakerij te verzetten; terwijl het andere werk, *de Vrijheer van Sandau*, het moeilijke vraagstuk, rakende den twist in *Pruisen* over de gemengde huwelijken, op eene wijze behandelde, welke niet kon nalaten, eene gunstige vooringenomenheid voor des Schrijvers denkwijze en gezindheid bij den lezer op te wekken en na te laten.

Het boek, dat bij dezen aan ons lezend publiek wordt aangeboden, vormt met de beide genoemden een drietal, en heeft de strekking, om het geloof en de geloofsgronden der kerkelijk regtzinnigen onzer dagen te wegen en te toetsen. Wij hebben hier dus minder een eigenlijk gezegde *Roman* voor ons, gelijk er jaarlijks honderden op de stoomwagens der Leesgezelschappen onder de oogen komen van oud en jong, en voorspellen aan ieder, wiens wensch niet hooger reikt, dan naar de genoemde rijpe en onrijpe lettervruchten, dat hij zich bij de lezing van BRETSCHEIDER's werk zal bedrogen vinden. Het is *Theologie* in den vollen zin des woords, maar in een romantisch kled gehuld, die ons hier wordt aangeboden. De *Roman* is niets meer dan de schaal, waarop de vruchten van BRETSCHEIDER's Godgeleerde beschouwingen ons worden aan-

geboden. Om de laatste, minder om de eerste, verdient het werk onze belangstelling en toetsing.

Men kent het standpunt van BRETSCHNEIDER; het is dat van het *Rationalisme*. Die der zake kundig is, weet, dat deze rigting in *Duitschland* reeds aan het verdwijnen is, om voor nieuw wetenschappelijk, kerkelijk en Christelijk leven plaats te maken. Het verwondert ons dan ook niet, dat BRETSCHNEIDER over zijne vorige werken, door de hoofdorganen van andere Theologische rigtingen, heviglijk is aangevallen. Dit zal ook buiten twijfel met dit werk het geval zijn. Mogt men echter ook de wijze van zien, door BRETSCHNEIDER gevolgd, niet in alle opzigten deelen, en meenen, dat er eene hoogere opvatting van het Christendom mogelijk is, dan de zijne, dit verhindert ons niet, het goede, dat in zijn werk gevonden wordt, dankbaar te erkennen. Zoo als hij de kerkelijke regtzinnigheid onzer dagen opvat, heeft hij zeker een' gelukkigen strijd tegen dezelve gevoerd. Hij meent, namelijk dat zij op twee stellingen rust: »vooreerst die, dat ADAM in het »Paradijs iets gedaan hebbe, waardoor de menschelijke »natuur gansch en al verdorven, tot alle goed onbekwaam, »een voorwerp van den toorn Gods geworden, en aan de »eeuwige verdoemenis der hel onderworpen zij; en ten »tweede, dat de Godmensch CHRISTUS, door zijn aan het »kruis vergoten bloed, den toorn Gods gestild, en ons »van de eeuwige verdoemenis verlost hebbe." En tegen den harden, ruwen *form*, waarin de overdrijving onzer dagen deze hoofdzaken opvat, heeft BRETSCHNEIDER zeker gelukkig gepolemiseerd. Eene andere vraag is het intuschen, of de wederlegging dezer beide overdrevene begrippen, welke den hoofdinhoud van het boek uitmaakt, voldoende is, om het beginsel der overdrevene kerkelijke regtzinnigheid te ontzenuwen. Rec. is er verre van verwijderd, hetzelve te zijn toegedaan. Hij meent echter, dat er op deszelfs *practische* zijde veel meer acht had moeten geslagen worden, dan hier is geschied. Bij de ware voorstanders toch, der kerkelijke regtzinnigheid, die weten, wat zij doen, zijn de genoemde leerstukken geene losse

theoriën, die geheel op zichzelf staan, maar ten naauwste verbonden met hunne opvatting van en rigting in het Christelijk *leven*. BRETSCHNEIDER integendeel stelt beide hoofdzaken als bloot *theoretische* voorstellingen in het licht, welke hij voornamelijk wederlegt door redeneringen van het gezond verstand. Hierdoor nu heeft hij zich zijne taak wel gemakkelijk gemaakt, maar, naar wij vreezen, zijner tegenpartij ook niet altijd regt laten wedervaren. — Wat voorts de wijze betreft, waarop BRETSCHNEIDER over zijne partij de overwinning behaalt, deze is voor ieder, die het standpunt des Schrijvers kent, gemakkelijk te raden, en anderen verwijzen wij naar het werk zelf. Alleen smartte ons het liefdeloos oordeel, dat hij, zoo in het voorbijgaan, over iedere denkwijze en rigting uitspreekt, die niet met de zijne overeenkomt, b. v. over de *Evangelische Kirchenzeitung*, p. 191, over de Hegeliaansche opvatting van het Christendom en andere. Ofschoon toch zulke uitspraken in den mond der handelende personen gelegd worden, geven zij tevens duidelijk genoeg de denkwijze van den Schrijver zelve te kennen over punten, die waarlijk niet met eene enkele pennenstreek kunnen worden afgedaan.

In diepe verontwaardiging lazen wij de proeven van het naauwe verband, waarin de overdrijving der kerkelijke regtzinnigheid, in sommige streken van *Duitschland*, met de politiek schijnt te staan, en van de echte Jezuiten-streken, waaraan hare voornaamste voorstanders zich schuldig maakten. Het gesprek tusschen den Inspecteur en den Candidaat, bladz. 193 en verv., gelijk ook dat tusschen den Hofraad en den Professor, bladz. 269 en verv., bevat bijdragen tot kennis van die verkeerde denk- en handelwijze, waarvoor men inderdaad moet beven. In hoever die teekening getrouw is, kunnen wij niet beoordeelen. Alleen moeten wij ons met den Eerw. Vertaler verheugen, dat te dien aanzien in ons vaderland een edeler geest woont, en de overdrijving in het godsdienstige slechts *zelden* (ach, ware het nimmer!) door zulk een snood Jezuitisme verergerd wordt.

Het werk van BRETSCHNEIDER is niet alleen eene belangrijke bijdrage, om den stand der strijdende partijen in *Duitschland* te leeren kennen, maar het verdient tevens om deszelfs innerlijke waarde eene algemeene belangstelling. Alleen worde het met voorzigtigheid gelezen, en, wanneer men er uit leert, om geene formulieren op hun woord te gelooven, houde men toch evenzeer in het oog, dat ook BRETSCHNEIDER's leerstellingen, hier voorgedragen, getoetst moeten worden aan het eeuwig Evangelie zelf, en, waar zij blijken dit verkeerd voor te stellen, moeten worden verworpen. Bovenal vergete men niet, van hoeveel belang het is, niet alleen *licht* des gezonden verstands, maar vooral ook *warmte* des Christelijken levens tegenover de overdrijving onzer dagen te stellen. En hoe meer wij hier, met alle regt, zien afbreken van die schoolsche vormen, waarin voor nog maar al te velen de Christelijke waarheid is gehuld, des te meer leere men zich op te bouwen in Hem, die het hoofd is, namelijk CHRISTUS. Daaraan bevorderlijk te zijn, naar ambt, lust en pligt, was voorzeker ook het doel van den Eerw. Vertaler, die voor de wijze, waarop hij zich van zijne, niet altijd gemakkelijke taak heeft gekweten, aanspraak heeft op onze erkentenis.

De Jood in zijn Vaderland, door G. C. VAN BALEN BLANKEN, Predikant te Wognum. IIde Deel. Te Hoorn, bij de Gebr. Vermande. 1842. In gr. 8vo. 366 bl. f 3-:

Het zijn tafereelen uit de geschiedenis van ESRA en NEHEMIA, die ons door den ijverigen Schrijver in dit Deel worden aangeboden. Wij hebben reeds, bij de aankondiging van het eerste Deel, zoo wel op de goede als op de zwakkere zijde heengewezen, die des Schrijvers wijze van voorstelling kenmerken, en behoeven dus het dáár gezegde niet te herhalen. Wij kunnen ook aan dit gedeelte van 's mans onderzoek de getuigenis geven, dat het zich on-

derscheidt door eenen onderhoudenden trant van verhalen, door gemoedelijken ernst en Christelijke gezindheid. Vruchten van geleerde nasporingen over dit moeilijke tijdperk der Israëlitische geschiedenis moge men hier vruchteloos zoeken, en op hetgeen de nieuwere kritiek des O. V. zoo wel voor als tegen de boeken van ESRA en NEHEMIA heeft ingebracht, moge geen acht zijn geslagen ter handhaving of regtvaardiging van het hier gekozen standpunt, toch worden de zaken voor stichtelijk gebruik in een voldoende licht geplaatst; en schoon de stijl dikwijls wat te veel zwelt, om altijd aan den aard der zaak geëvenredigd te zijn, houdt dezelve echter den Christelijken lezer aangenaam bezig. Het was inderdaad geene gemakkelijke taak, dit niet zeer dichtertlijke en aanlokkende gedeelte der geschiedenis van *Israël* voor het algemeen in een belangrijk licht te plaatsen. Wij danken den Eerw. VAN BALEN BLANKEN voor de bijdrage daartoe in dit werk geleverd, en bevelen zinnen arbeid aan ieder vriend eener welgestelde stichtelijke lektuur over een tot nog toe minder behandeld onderwerp gaarne aan.

De vier Evangelien, opgehelderd voor Christenen uit alle standen, door de Predikanten A. H. VAN DER HOEVE, te Keppel, en W. IMMINK, te Doesborgh. IIde Deeltje, (MARCUS en LUKAS.) Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1842. In gr. Post 8vo. 203—453 bl. f: - 75.

Over de inrigting en het nuttige doel dezer bewerking der Evangelien is reeds bij de aankondiging van het 1ste stukje gesproken. Ook dit tweede draagt van den ijver der bewerkers loffelijke sporen. Wij prijzen het daarom gaarne aan ter bevordering van nuttige Bijbelkennis en Christelijk geloof. Meermalen wordt door invoeging van een enkel woord een voor populair gebruik voldoende licht over sommige moeilijke plaatsen geworpen. Wij noemen hier ter proeve de gelijkenis van den onregtvaardigen Rentmeester, LUC. XVI, vooral vs. 7—9. Allen, wien het aan tijd of

vermogen ontbreekt, om uitvoerige Bijbelverklaringen op te slaan, kunnen zich dus, des noods, met dit werkje helpen. Het ontbreke den bearbeiders niet aan lust en aanmoediging, om hetzelfde te voltooien!

Het Godsdienstig Onderwijs in de lagere scholen, door A. D. J. MIOULET, Hoofdonderwijzer bij het stedelijk Gymnasium te 's Gravenhage. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1841. In gr. 8vo. VI en 93 bl. f : - 90.

In den strijd over de zoogenaamde vrijheid van onderwijs, welke in den laatsten tijd met zooveel hevigheid wordt gevoerd, komt het ons voor, dat deze brochure alle aandacht verdient. Derzelve Schrijver heeft door zijne betrekking en ondervinding in dit opzigt regt van spreken. Zijne stem moge weinig behagen aan hen, die eene der beide ultra's in het hangend geschil zijn toegedaan, juist kan de gematigdheid, waarmede hij den waren staat der zaak beoordeelt, ten bewijze verstrekken, hoe vrij hij van alle overdrijving is; en hoe men voor godsdienstig onderwijs kan ijveren, zonder of op de klip van symbool-gezag, of op die van Indifferentisme te vervallen. Hij ontwikkelt de noodzakelijkheid van godsdienstig onderwijs op de lagere scholen. Hij toont aan, dat het van de eene zijde positief Christelijk moet zijn, maar van den anderen kant niet treden mag in het leerstellige van eenig Kerkgenootschap. Eindelijk deelt hij aangaande *den gang en de middelen* van het godsdienstig onderwijs zoo belangrijke wenken mede, dat wij, ook waar wij in bijzonderheden van hem meenen te moeten verschillen, echter in het algemeen des achtungwaardigen Schrijvers bezadigdheid, oordeel en echt godsdienstigen zin luide toejuichen. Werd zijn stuk door onbevooroordeelden van een ander gevoelen gelezen, wij twijfelen niet, of zij zouden een groot gedeelte hunner bedenkingen terugnemen. Maar, evenmin als de Schrijver, durven wij ons met deze hope vleijen. Het is geen strijd

van meeningen, maar van beginselen, die gevoerd wordt. En eene der partijen is door haar godsdienstig geloof verplicht, alle zelfstandig nadenken te laten varen, en aan den leiband harer Geestelijkheid te gaan. Deze (b. v. een' VAN BOMMEL) te overtuigen, zou wel vruchteloze moeite zijn. Dubbelen lof verdient daarom de Heer MIOULET, dat het vooruitzigt van weinige vrucht zijns arbeids hem niet weêrhouden heeft, zijne stem op zulk eene waardige wijze te verheffen. — Liever, dan door eene proeve ons gunstig oordeel te staven, verwijzen wij ieder, die een onpartijdig woord over de behoeften van het schoolonderwijs wil vernemen, naar het onderhavige geschrift zelf. De Schrijver ontwikkelde eens op eene even fiksche wijze zijne denkbeelden over het gebruik des Bijbels in de lagere scholen!

Iets tot toelichting ten aanzien van de Adressen aan de hooge Magten van Staat, ter voorkoming van een Concordaat, enz. Door J. VAN HOUTEN, Predikant te Oosterwijk (Z. Holland). Te Leerdam, bij J. van Tuinen. 1842. In gr. 8vo. 42 bl. f. : -50.

Deze brochure bevat het verslag eener poging, om de wijze, waarop het Hervormde Kerkbestuur in 1816 is georganiseerd, af te schaffen, en de Hervormde Kerk te herstellen op de grondslagen harer oorspronkelijke kerkinrigting. Wij hooren hier al weder eene nieuwe stem, die het Synodale stelsel van Hierarchische principen beschuldigt, en de Regering aanklaagt van een juk der ondergeschiktheid aan de Kerk te hebben opgelegd. Men kent dus reeds den aard der grieven, welke hier worden opengelegd, en die gedeeltelijk overeenkomen met hetgeen ook door de Haagsche Adressanten dit jaar is te berde gebracht. Zonder het onvolmaakte te willen ontkennen, dat ons hendaagsch Kerkbestuur aankleeft, of te betwijfelen, dat de grenzen tusschen Kerk en Staat niet altijd scherp genoeg zijn uiteengehouden, kan echter Rec. zich met het

gevoelen des Eerw. Schrijvers niet vereenigen, en ziet ook niet in, dat er ooit een vorm van Kerkbestuur zal worden geschapen, waaraan niets van dat menschelijke kleeft, hetwelk hier, hetzij dan teregt of te onregt, aan de bestaande orde van zaken wordt toegeschreven. Wij eerbiedigen echter ieders wijze van zien; en gelijk wij de opregtheid prijzen, waarmede de Schrijver voor zijn gevoelen uitkomt, roemen wij niet minder den echt humanen, Christelijken en mannelijken toon, die in dit werkje doorstraalt.

Hartelijk woord aan alle mijne mede-Israëlitzen zonder onderscheid ter overdenking toegevoegd. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1841. In gr. 8vo. 42 bl. f. :- 45.

Dit welgeschreven stukje prijst het nemen van doortastende maatregelen aan, tot verbetering van den zedelijken en godsdienstigen toestand der *Israëlitzen* in ons vaderland, vooral ook door verbetering der inrigting van de openbare Godsdienst, waaruit de Schrijver veel van het ziellooze, onverstaanbare, ontstichtende wil verwijderd hebben, maar, zoo wij hem wèl begrijpen, toch ook niet weinig op de zinnen wordt gewerkt, door muziek en zang. Wij wenschen over elke poging tot verbetering onzer Joodsche landgenooten den zegen van dien eenigen Waarachtige, dien zij met ons belijden; maar voor ons zelven gelooven wij, dat het nooit meer dan halve maatregelen *kunnen* worden. Want er is geene doeltreffende verbetering, die stand houdt, te bedenken, dan met ter zijde stelling van *Talmudische* en *Rabbijnsche* bijhangsels, en herstelling van het zuivere *Mozaisme*. Doch dit houden wij voor onuitvoerbaar, omdat hetzelfde geheel lokaal en temporeel is, of — mogen wij onze volle overtuiging uiten — omdat het *Mozaisme* uitgediend heeft. Wanneer de zon aan den hemel staat, verlicht men zijne kamer niet met kaarsen; laat men het al doen, en zorgvuldig alle deuren en vensters sluiten, ligt dringt hier of daar door eene kleine reet

een zonnestraal, die het kaarslicht doet tanen. Men kan ook onmogelijk het vertrek, rondom van eene verlichte wereld omringd, potdigt gesloten houden. Doet eens iemand de deur open, om zich van de sombere kaarsen in het vriendelijke zonlicht te gaan verkwikken, of om daarbinnen eens te zien, hoe het gesteld is — dan valt er een oogenblikkelijk licht in de kamer, en

Men heeft dit vlugschriftje ter beoordeeling toegezonden aan een Tijdschrift, dat wel geene bijzondere godsdienstige kleur draagt, maar algemeene verlichting en beschaving voorstaat, doch met dat al wel den naam van een Christelijk Tijdschrift meent te mogen voeren. Alzoo is het onze schuld niet, wanneer het den Schrijver belgt, dat wij voor *Israël* geene andere verlichting kennen, dan in dien *JEZUS*, wien wij eerbiedigen als den *Christus Gods*, in wien alle schatten der wijsheid verborgen zijn, en die de eenige weg, de reine waarheid, het eeuwige leven is.

Vlugtige Beschouwing van het Rapport, uitgebragt door de Staats-Commissie voor de Geneeskundige aangelegenheden, benoemd bij Koninklijk Besluit van den 20 Nov. 1841. Door J. BOSMAN TRESLING, Pract. Geneesheer te Winschoten. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In gr. 8vo. VI, 39 bl. f : - 40.

Brieven over de uitoefening der Geneeskunde in ons Vaderland; geschreven in het jaar 1842, en uitgegeven door J. DE BRAUW, Med. Doct. te Woerden, enz. Te Woerden, bij C. J. van Leeuwen, Lz. 1842. In gr. 8vo. VI, 56 bl. f : - 60.

Eenige Opmerkingen betreffende de Rapporten over de Geneeskundige Staatsregeling, ingediend door de Commissie van 20 Nov. 1841. Door J. BAART DE LA FAILLE, Hoogleeraar in de Geneeskunde. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In gr. 8vo. 82 bl. f : - 75.

Betoog ter overweging, aangaande de voorgestelde vereeniging, zoowel als van het doelmatige van de bestaande af-

scheiding, doch slechts in de beoefening der bijzondere vakken van Genees- en Heelkunst. Door W. MENSERT, Ridder, Chirurg. Doct. enz. Te Amsterdam, bij C. G. Sulpke. 1842. In gr. 8vo. 34 bl. f : - 50.

Eenige Bedenkingen over Geneeskundig Onderwijs, naar aanleiding van het Rapport der Commissie. Door J. VAN DER HOEVEN. Te Leyden, bij J. H. Gebhard en Comp. 1842. In gr. 8vo. 20 bl. f : - 25.

Bedenkingen en Aanmerkingen op de Stukken, betreffende de Herziening der Geneeskundige Wetten en Verordeningen in 1841—1842, medegedeeld door C. PRUYS VAN DER HOEVEN. Te Leyden, bij S. en J. Luchtmans. 1842. In gr. 8vo. IV, 19 bl. f : - 20.

Bedenkingen tegen eenige punten van het Rapport der Commissie, enz. Te Utrecht, bij van Paddenburg en Comp. 1842. In gr. 8vo. 48 bl. f : - 50.

Niet zoo onvruchtbaar een tijd is 't nochtans van deugden geweest, oft zy heeft ook stichtelijke exempelen voortgebracht.

P. C. HOOFT'S *Nederlandsche Historiën.*

Van de beschouwing van den Heer A. A. SEBASTIAN, Hoogleeraar te Groningen, tot de hervormingsplannen der, door den Schrijver van de *Oproeping aan de Geneeskundigen in Nederland (Konst- en Letterbode, 1842, No. 36, bl. 146)* dusgenoemde *Ultraliberalen*, welk een verschil van gevoelens, welk eene uiteenloopende wijze van zien! Men zoude met HORATIUS mogen nitroepen: *Quantum distet* — — — Welk een onderscheid, wanneer men den Heer SEBASTIAN, strijdende als *pro aris et focis*, (want van Leiden en Utrecht kan zijn Hooggel. slechts niet gelooven, naar hetgeen hij in *het algemeen* (?) daarvan weet, dat de hulpmiddelen zóó gering zijn, dat ook aldaar eene suppressie der Geneeskundige faculteit noodzakelijk zoude zijn) van Groningen hoort zeggen: »Wat nu de uitkomsten betreft, welke de Geneeskundige faculteit te Groningen heeft verkregen, zoospreekt het van zelf, dat die uitkomsten als de proef op de som

»moeten beschouwd worden, en dat, zoo de uitkomsten niets »te wenschen overlaten, ook de middelen, met welke men »die uitkomsten verkregen heeft, voldoende moeten geacht »worden. En nu hoe zijn onze uitkomsten?" (*Konst- en Letterbode* voor 1842, N°. 37, bl. 163 en 164.) En wat zegt het *orgaan* van de minderheid, mede uitmakende de Commissie, benoemd bij Z. M. besluit van 23 Nov. 1841 ter herziening van de Geneeskundige Staatsregeling, omtrent het onderwijs? »Niet ééne der thans bestaande inrigtingen tot »Geneeskundig onderwijs aan Akademiën, Athenaea of Clinische Scholen voldoet aan hetgeen de Wetenschap verlangt, aan hetgeen de Staat mag vorderen. Niet ééne dier »inrigtingen, zoo als zij thans zamengesteld zijn, kau ooit, »in dat opzigt, tot genoegzame hoogte opgevoerd worden."

*Wie kan dit onderlingh geschil
Beslechten, en haer beide eendraghtigh
Vereenighen? — — — —*

*Men kan geen rechtuitstrijdigheên
Vereenighen. Dat blijft een reghel
Die vast gaat.*

Men zoude hun, die strijden en daarenboven nog de heuschheid te zeer uit het oog verliezen, verder met NESTOR, in VONDEL's *Palamedes*, kunnen toeroepen:

*Ghy heeren, waartoe dient dit onderling verwijt?
Het baert afkeerigheid als d' een den andren bijt.*

Maar herinneren wij ons ook het gezegde van PALAMEDES zelv' :

Elck heb zijn oordeel vry.

Deze vrijheid eenen ander' latende, zullen wij voor onszelven van haar met bescheidenheid gebruik maken, om aangaande de bovenstaande boekjes iets te zeggen, waarbij het niet wel anders kan, of van zelf zal over de zaak een enkel woord gezegd moeten worden.

Er heeft waarschijnlijk in *Nederland* nooit eene Commissie bestaan, die zoo vele beweging en opschudding onder de Geleerden heeft opgewekt. Niet weinige waren de pennen, welke zich hadden afgesloofd, om de Commissie voor te lichten reeds vóór zij bijeengekomen was. Niet weinige ble-

ven haar, onder hare werkzaamheden, met zeldzame jonstvaardigheid van goeden raad dienen. Wanneer men somwijlen om goeden raad verlegen is, zal dit bij de Commissie het geval niet geweest zijn, maar zij zich waarschijnlijk door het toedienen van te veel advies meermalen verlegen gevoeld hebben. Of de Commissie meestal de waarheid van een gezegde van ENNIUS ondervonden heeft:

*Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi de suo lumine lumen accendat, facit.*

laten wij aan hare beslissing over, ons overtuigd houdende, dat elk, die raad gaf, op zich toegepast heeft:

Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit.

En nu de werkzaamheden der Commissie in zoo verre zijn afgelopen, dat zij een, om het dus te noemen, voorloopig, voorbereidend voorstel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden en, onder 's Konings goedkeuring, door Z. Exc. dezen arbeid ook ter kennis van het Publiek gebragt heeft, — hoe is het nu verder gesteld?

*— de genere hoc (adeo sunt multa) loquacem
Delassare valent Fabium.*

Voor ons liggen zeven van de zoo vele uitgekomenen *bedenkingen, vlugtige beschouwingen, opmerkingen* enz. enz. Zoude de Commissie eendragtiger zamengesteld geweest zijn en de belangen beter vertegenwoordigd hebben, wanneer *deze* Heeren de Commissie uitgemaakt hadden? Het platte land ware dan door den Heer DE BRAUW vertegenwoordigd, de Oogheekunde door den Heer MENSERT; maar of er een meer eensgezind Rapport ware uitgebragt — wij twijfelen er aan. *Beter* evenwel in elk geval; want geen der beoordeelaars is immers met den arbeid der Commissie tevrede. Maar wie had ook *beter* kunnen verwachten; want, helaas! om de woorden van den Heer Dr. BOSMAN TRESLING te gebruiken, »zij zijn niet kwalijk onderrigt geweest, die »het personeel, voor de Commissie gekozen, daartoe minder »geschikt oordeelden" (bl. 10). Doch daar hebben nu de Leden dezer Commissie zoo veel schuld niet aan; want, zegt de Heer TRESLING, *geene Commissie, hoe ook zamengesteld, had een voldoende verslag kunnen uitbrengen.* Men moet

zeggen, dat Z. E. de Minister van Binnenlandsche Zaken zich in moeilijke omstandigheden bevindt. Men wil veranderingen en verbeteringen. Z. E. kan toch zulken arbeid niet zelf verrigten. Hij moet dus mannen kiezen, om hem voor te lichten. Zijne Exc. doet al aanstonds eene ongelukkige keus; maar, *wie ook gekozen waren*, geen van allen zoude een *voldoend* verslag uitgebragt hebben. Dit is nog erger dan het: *pas geboren, sterven wij*; het is hier reeds *dood* vóór de *geboorte*. Maar kan men zulks ook anders verwachten? Geenszins, volgens den Heer MENSERT; want, »maar »zelden worden er twee en nog veel minder meer (b. v. »zeven) menschen aangetroffen, die omtrent eene zaak juist »dezelfde gedachte hebben en geheel met elkander overeen- »stemmen: zulks leert niet alleen de ondervinding;” — wij voegen er bij, dat dit ook uit het Rapport der Commissie en de meeningen der Heeren beoordeelaars ten volle blijkt. Maar ook bij verschil van gevoelen had er toch een beter Rapport kunnen uitgebragt worden; in allen gevalle *het Rapport, om tot grondslag te dienen voor eene doelmatige Geneeskundige Wetgeving in ons Vaderland*, is, volgens het oordeel van Dr. TRESLING, *geheel praktisch onbruikbaar te beschouwen!* (bl. 10.) Ware het misschien doelmatiger geweest, dezen arbeid slechts aan éénen persoon op te dragen? Voor de *eensgezindheid* zoude dit zeker *beter* geweest zijn. Maar nu is onder anderen in het zevenhoofdige Rapport het voorstel voor de inrigting van eene *Geneeskundige School* (een woord van *ergernis*) den Hoogleeraar BAART DE LA FAILLE reeds als te *militair* voorgekomen (bl. 62.) Indien eens ongelukkig de keus op iemand gevallen ware, die niet geheel onafhankelijk van eenen zogenoemden *superieur* was; bij wien gold: *einfältig zu gehorsamen, nicht zu raisoniren?* Nu heeft het Rapport, volgens eenen beoordeelaar, nog iets *Democratisch* behouden; dan kon het wel eens eene *Despotieke* tint gekregen hebben. Wanneer men het verschil van gevoelen bij de Leden der Commissie zelve, bij de Beoordeelaars, vóór en na het uitbrengen van het Verslag, bij de meerderheid der kunst oefenaren, tot de Vroedvrouwen ingesloten, welke met de Apothekers ook niet zijn vertegenwoordigd geworden, nagaat, men zoude bijna wenschen, de zaak mogt om de moeilijkheid — *motos praestat componere fluctus* — blijven, zoo als zij nu is. Men zoude tot zulk eene meening over-

hellen, wanneer men den Heer PRUYS VAN DER HOEVEN de volgende vragen hoort voorstellen: »I. Is hetgeen men in »deze Rapporten voorstelt, vergeleken met hetgeen men be- »zit, wenschelijk en aanbevelenswaardig? II. Past het voor »den tijd, waarin wij leven? III. Is het berekend voor »onzen landaard?'' — De ontkennende beantwoording doet van zelf een *status quo* wenschen. Intusschen wordt naar eene grootere uitbreiding der Stadsgasthuizen, ter bevordering van het Klinisch onderwijs, althans voor *Leyden* en *Utrecht*, teregt door hem verlangd; ofschoon men in der tijd van de Kliniek in het Militaire Hospitaal geen gebruik maakt en, volgens den Heer Dr. ARNTZENIUS, de Hoogleeraar aldaar zich *te vergeefs aangeboden* (?) heeft. En toch erkent de Hoogleeraar, dat *allen* in één punt overeenkomen; dat *hervormingen ook bij ons noodig zijn*. Men zoude somwijlen twijfelen, of dit ook *ironisch* gemeend zij, wanneer zijn Hooggel. bl. 11 zegt: »Hervorming of, om het met het »regte woord uit te drukken, bekeering is ook in het we- »tenschappelijke eene eerste behoefte voor onzen tijd.'' Maar de verdere uitbreiding, waar de Hoogl verlangt, »dat geld-, »eer- en roemzucht, nijd, afgunst, zelfverheffing, »hoogmoed uit het hart gebannen, een kinderlijk gemoed »en kinderzin herboren moeten worden, om zich tot de »waarheid te kunnen bekeeren,'' — waar dit noodig is, daar kan het niet anders dan ernst zijn met het *aandringen op hervorming* in dezen zin. De Hoogl. besluit ook het gezegde aldus: »Mogt dat gevoel, hoewel duister in onzen »leeftijd werkzaam, tot helder bewustzijn komen!'' De zaak van deze zijde beschouwd, en in verband met hetgeen des Hoogleeraars Broeder onder het *motto*, DECIPIMUR SPECIE RECTI, schrijft, doet toch wel vermoeden, dat niet alles zóo fraai is als ééne enkele stem verkondigt. De Heer J. VAN DER HOEVEN zegt onder anderen: »Er was een tijd, toen alles »in ons vaderland geprezen werd als hoogst voortreffelijk. »Thans, zoo willen ons eenigen doen gelooven, is er niets »goeds bij ons.'' Zullen de middelen waarvan zijn Hooggel. spreekt, tot den waren middelweg leiden? Wij wenschen het, en hadden hem gaarne te midden der Commissie gezien, of hij als bemiddelaar had weten te vereenigen zoo vele uiteenlopende gevoelens, als waarvan onder anderen het Rapport der minderheid van de Commissie het sprekendst bewijs oplevert. Overigens vindt ook zijn Ed. wat omtrent

het onderwijs gezegd is *onbepaalder dan tegenwoordig, eenzijdiger, en de natuurlijke orde omkeerende*. Echter is of schijnt de Hoogleeraar het met de Commissie eens te zijn, dat het getal docenten behoorde vermeerderd te worden, *waar het noodig is, en zulks is het bijkans overal*. Wie de Commissie, toen zij op zoo velerlei wijze voorgelicht werd, een middel aan de hand had kunnen doen om geld te vinden, hoe geheel anders zoude misschien haar voorstel nitgefallen zijn! Ach, dat het in der tijd niet ijdel bevonden ware, dat elke schelvisch eenige dieren in de maag met gouden knopjes aan de voelhorentjes zoude hebben, er was misschien eenig vooruitzigt, door een organisch proces, langs een' buitengewonen weg, goud te verkrijgen!

Kan in het gevoel van zulk een bezwaar ook welligt de weifelende toon gelegen zijn, dien de Hoogleeraar BAART DE LA FAILLE aan het geheele Rapport ten laste legt? Maar die slechts verbeteren wil, kan niet zoo doorslaan, als die maar in eens alles wil afbreken. Toen de Hoogl. dit verwijt zich veroorloofde, dacht hij niet meer aan zijn motto: *Tâchons etc.* Verbeteren moet het doel zijn, niet omverhalen, omdat er in de oude instellingen leemten zijn. Wat zegt het *aanslaan van eenen fikschen toon*, wanneer hij, die ongerijmde, onnitvoerlijke dingen voorstelt, met een luchtkasteel eindigt? (bl. 64). Niets toch is verderfelijker dan afbreken, vooral wanneer men niet vooraf verzekerd is, de noodige middelen tot wederopbouw te zullen vinden. De aanmerkingen van dezen Hoogleeraar gaan evenwel van een algemeen standpunt uit en overzien het geheel; terwijl die van zijne Ambtgenooten of der andere Heeren meer eenzijdig zijn, slechts een gedeelte van het Rapport beoordeelen of bestrijden. Volgens den Heer J. VAN DER HOEVEN schijnt de Commissie zich zelfs met iets bemoeid te hebben, hetwelk haar niet regtstreeks aanging; men zoude bijna zeggen, waarvan zij geen verstand had. En vier der Leden van de Commissie hebben toch onderwijs gegeven, of zijn nog onderwijzende. Of het gedurig terugkomen op het woord *school* en *leerlingen* bij den Heer BAART DE LA FAILLE niet iets van *malice* heeft, blijve ter verantwoording van den Schrijver, wien *humor* niet vreemd schijnt, en wiens warm opstel oek een sanguinisch temperament doet kennen. Men moet hem het regt laten wedervaren, dat, daar hij in acht §§ het Rapport *analytisch* is doorgegaan, hij meer dan de anderen doet. Hij

komt met een vrij volledig plan van verandering voor den dag. Wij zouden ons daarmee zeer wel kunnen vereenigen. Ter bereiking van dit doel zoude hij echter ook van geldelijke bijdragen verzekerd moeten wezen; want *point d'argent, point de Suisses*: zonder geld kan men geene vijf *Professoren* aan elke Akademie hebben. Ook valle hem geene oppositie ten deel, waardoor anders gekleurde lappen op den rok komen (volgens bl. 43). Intusschen het gaat overal als somwijlen bij consultatiën: *passez-moi le Senné, je vous passe la Rhubarbe*. — Over het algemeen is men, ook bij mindere Antipathie tegen eene Geneeskundige of meerdere scholen, tegen *Amsterdam*, met uitzondering van den Heer MENSERT. De Hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN zoude er nog toe kunnen komen, haar eene *Ecole de Chirurgie* te geven. Wordt de Chirurgie wederom minder geteld? Ook zij behoort bij ons *op den wortel der letteren geënt te zijn*, zoo als dit elders plaats heeft. Welligt ware eene school of Akademie te *Amsterdam*, ter voltoojing van de praktische studiën, in verbinding met de andere reeds bestaande inrigtingen, nog het beste verzoenende middel. — In de *Brieven* van den Heer Dr. DE BRAUW vindt men onder anderen de redenen opgegeven, waarom de Hoogleeraren in de Geneeskunde niet zouden mogen practiseren, waarvan eene is, »dat zij, zoo doende, niet zelden den gevestigden »en van de uitoefening der praktijk bestaan moetenden Arts »het brood uit den mond nemen. Het raadplegen met Doc- »toren over zieken, bij welke gemelde Hoogleeraren, zoo als »men dit noemt, in consult worden geroepen, zoude de- »zen, DES MOODS, nog kunnen worden toegestaan, echter ook »onder zoodanige bepalingen, dat hieruit geen misbruik zoude »kunnen voortvloeijen.” *Zoo regt militair*, zoude de Hoogl. BAART DE LA FAILLE zeggen! Doch daar wij nog meerdere van deze *Brieven* te wachten hebben, zoo komen wij welligt nog eens op deze terug. — De *Bedenkingen tegen eenige punten van het Rapport*, door eenen ongenoemde, komen grootendeels met vele andere overeen. Als iets bijzonders hebben wij hier aangetroffen, dat den Inspecteurs ook de Redactie van een Geneeskundig tijdschrift zoude opgedragen worden.

Philosophische Beschouwingen der Natuur, uit het Hoogduitsch van KAREL SNELL, Hoogleeraar in de Mathesis aan de Kreuzschule te-Dresden, vertaald door JAC. MOLESCHOTT, Phil. et Med. Stud. Te 's Hertogenbosch, bij H. Palier en Zoon. 1842. In kl. 8vo. 189 bl. f 1-50.

Philosophische Beschouwingen der Natuur een veelbeloovende titel, en zoo algemeen, dat men bijkans niet regt weet, wat men al van dit werkje van 189 bladzijden te verwachten heeft. Doch de inhoudsopgave toont ons, wat deze *Philosophische Betrachtungen der Natur* bevatten; behalve eene inleiding namelijk, drie opstellen van verschillende uitgebreidheid, een »Over de verschijning (*sic*) en de beteekenis van het Gift in de Natuur»; een tweede, bevattende »Grondtrekken van eene philosophische Mineralogie,» en het laatste eene »Vergelijkende Karakterschets der Zinnen.» De titel zou derhalve veeleer moeten zijn: *Wysgeerige Beschouwingen over eenige natuurkundige onderwerpen*. Doch deze teleurstelling is de eenige niet, die Rec. bij het doorlezen van dit werkje ondervond. De inleiding, waarin het standpunt en doel dezer beschouwingen wordt opgegeven, en de voorrede des Vertalers, deden onze verwachting vrij gespannen zijn. De wetenschap der Natuur dienstbaar te maken aan algemeen wetenschappelijke beschaving, welke tot nu toe, zegt de Schrijver, in den geest slechts een afgezonderd dood vak van studie uitmaakte, de natuurkundige waarheden in den kring der philosophische begrippen op te nemen, ziet daar, lezers! het doel, waarnaar de Schrijver streefde. Doch hoe hij dit doel bereikt heeft door zijne proeven, welke voor ons liggen, is ons niet duidelijk geworden. Het boekje heeft te weinig wetenschappelijke waarde, om van dat hooge standpunt beoordeeld te worden. Oppervlakkig over de Natuur schrijven en phantasieren, is toch geene *philosophie*. Wij zouden de geheele Verhandeling over de Mineralogie als zulk eene mislukte proeve van phantasie kunnen ontleden, indien ons onze tijd niet te dierbaar was. Wil men slechts eene proeve van den stijl? »Het eenige overblijfsel of het eenige afbeeldsel van »dezen ouden tijd is het blaauwzuur; het is het verwonder-

BOEKBECH. 1842. no. 16. Y y

»lijke kind van het chaos (!). In hetzelfde liggen nog dood
 »en leven zoo als tweelingbroeders in den moederschoot als
 »een embryo sluimerend ingesloten. Het reikt ons ook dood
 »en leven uit dezelfde schaal; want het is eigenlijk een sterk
 »verlevendigende zenuwprikkel, die door overspanning der
 »zenuwen in eene overmaat doodt." Bl. 42.

De geestige LICHTENBERG zegt, dat de leeszucht den
Duitschers zoo aangeboren is, dat zij hen zelfs niet verlaat
 als het verstand op den loop is. Hij voert ten bewijze een
 verzoekschrift van krankzinnigen aan, om de oprigting eener
 Bibliotheek in het Gekkenhuis, en de stijl is in vele pe-
 rioden »*dem von einigen unser frei herumgehenden Schrift-*
steller so ähnlich, dass eines von beiden gewiss wahr ist :
entweder hat man vernünftige Leute schändlicher Weise ins
Tollhaus gesperrt, oder eine ganze Menge Narren herausge-
lassen." — Men moet den Schrijver dezer Beschouwingen
 niet verwarren met F. W. D. SNELL, die in 't begin dezer
 eeuw algemeen bekende wijsgeerige leerboeken heeft uit-
 gegeven.

J. VAN DER HOEVEN.

Nederlandsche Wetgeving op de Scheepvaart, of Verzame-
ling van Wetten, Besluiten enz., de Scheepvaart betref-
fende. Uitgegeven door Mr. W. J. C. VAN HASSELT, Reg-
ter in de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam. Iste
Deel. Te Amsterdam, bij J. Müller. 1842. In gr. 8vo.
XVI en 406 bl. f 5 - 20.

Beschrijving van alle mogelijke gevallen in elke orde van
Erfopvolging bij versterf, volgens de beschikkingen van
het Nederlandsche Burgerlijk Wetboek, welke op die on-
derscheidene gevallen van toepassing zijn. Te Zierikzee,
bij J. van de Velde Olivier. 1842. In gr. 8vo. 40 bl.
f : - 90.

Jaarboekje van de Regterlijke Magt in het Koninkrijk der
Nederlanden, voor 1842. Vierde Jaar. Te Gorinchem,
bij J. Noorduyt en Zoon. In gr. 8vo. XXIV en 190 bl.
f 1 - 50.

De Heer Mr. VAN HASSELT, sedert 1825 bijna onafgebroken Lid van het Bestuur en Secretaris van het Collegie: *Zee-manshoop*, heeft, vooral in het belang van eigenlijke zeevarenden, inzonderheid scheepskapiteinen, die aan boord en op vreemde kusten geene regtsgeleerden, althans geene Nederlandsche, kunnen raadplegen, en toch niet telkens Wetboeken en Staatsblad er op kunnen naslaan, de *Wetten en Besluiten op de Scheepvaart* bijeenverzameld, waarvan nu het eerste Deel, hoofdzakelijk de Zeevaart betreffende, het licht ziet, wordende echter, bl. 112, ook de dertiende titel van het IIde boek van het Wetboek van Koophandel medegedeeld, zijnde van schepen en vaartuigen, welke de rivieren en binnenwateren bevaren. Met oordeel is alles in dit Deel bijeengezocht; wij twifelen niet, of zulks zal ook met het volgende het geval zijn, en gelooven, dat de Verzameelaar een nuttig werk verrigt.

De *Beschrijving van alle mogelijke gevallen in elke orde van Erfopvolging bij versterf*, volgens de onderteekening van het voorberigt door den Heer J. C. BAL vervaardigd, is waarlijk een werk, dat niet weinig denkens en becijferens gekost heeft. Hier en daar heeft Recensent het boekje opgeslagen en met de Wet vergeleken, zonder ergens elders eene niet achter aan het werkje opgegevene fout te vinden, dan op bl. 2: *ten ware de gift het beschikbaar gedeelte NIET OVERTREFT*; lees: *ten ware de gift het beschikbaar gedeelte OVERTREFFEN MOGT*. Men zij dus bij het gebruik voorzigtig; want bij dergelijken arbeid zijn zoo wel schrijf- als drukfeilen nauwelijks te vermijden. Het is een verdienstelijk handboekje, maar men behoort er de wet zelve steeds bij te raadplegen.

In een *berigt*, achter het *Jaarboekje van de Regterlijke Magt voor 1842* geplaatst, belooft de Heer Mr. G. W. VREEDÉ de Verhandeling over den Hoogen Raad van *Holland, Zeeland en West-Friesland*, in den jaargang 1843—1844, te vervolgen, zijnde hij, bij het in 't licht verschijnen vanden tegenwoordigen jaargang met de laatste afdeeling, over het Regtsgebied, nog niet in gereedheid geweest. Dat vervolg zal wel algemeen welkom zijn.

Te regt staat, bl. 91, de Heer S. M. VAN DER HEYDEN SINCLAIR, zonder voorafgaand Mr., als Plaatsvervangend Kantontregter te *Heinkenszand* genoemd; maar ten onregte wordt

denzelfden Heer, bl. 169, als Notaris te *Heinkenssand* de titel van Mr. toegekend. Te voren hebben wij verzuimd dit aan te merken; wij doen het nu, opdat die titulatuur in een' volgenden jaargang zou worden weggelaten. Waarom komt dit Jaarboekje steeds uit, als het jaar voor $\frac{2}{3}$ ten einde is?

De invloed des Gevoels op den geest en de verstandelijke vermogens. Redevoeringen van Mr. H. A. SPANDAW. Met bijgevoegde Aanteekeningen. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In gr. 8vo. VIII, 120 en 91 bl. f 2 - 25.

In dit werkje komen drie Redevoeringen voor, door den Heer SPANDAW binnen *Groningen* in het Genootschap *ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen* gehouden; zij zien het licht op herhaalde uitnoodiging van het Bestuur des gemelden Genootschaps en op vriendelijken aandrang van eenige zijner toehoorders, wier oordeel en goedkeuring door zijn. Ed. op hoogen prijs worden gesteld.

Wij zijn verheugd, dat de verdienstelijke Redenaar aan dit billijk verlangen gehoor gegeven heeft, en het publiek deelachtig heeft willen maken hetgeen oorspronkelijk voor een' kleinen en bepaalden kring is uitgesproken; voornamelijk omdat het onderwerp over de hoogste belangen van onzen tijd de doelmatigste wenken en waarschuwingen geeft. In eene eeuw, waarin het zinnelijk nut en eigenbelang, waarin *industrie*, berekening en handel, het gebied van het schoone, ware en goede zoo zeer pogen te overschaduwen, geeft het eene aangename gewaarwording, eenen man van rijpe jaren en ondervinding, met het vuur en de kracht der jeugd, zijne stem te hooren verheffen tegen de eenzijdige rigting, die de geest des tijds heeft genomen, en de gevaren te hooren afschilderen, waarmede deze het thans levend geslacht bedreigt.

In de eerste Redevoering handelt de Spreker over den invloed des gevoels op den geest en de verstandelijke vermogens in het algemeen. Hier verdiept hij zich niet in afgetrokkene bespiegelingen, maar geeft duidelijk de slotsom zijner overdenkingen, in eene juiste beschouwing van zijn onderwerp, op, waardoor het ontegenzeggelijk blijkt, dat

het gevoel in een naauw verband met de geestelijke en verstandelijke vermogens van den mensch staat, en dezelve ten spoorslag moet strekken, om zich boven den zinnelijken kreits te verheffen, ten einde hij het doel zijner bestemming bereike, die geenszins tot dezen aardschen kring beperkt is. De Spreker is even ver van eene overprikkelde sentimentaliteit als van eene koude verstandelijke berekening verwijderd, maar geheel van het harmonisch verband van al onze vermogens overtuigd, waarom hij dus aan het gevoel geenen meerderen invloed toekent, dan met rede en verstand bestaanbaar is.

In de tweede Redevoering behandelt de Heer SPANDAW den invloed des gevoels op de beoefening der poëzij. Zelf een verdienstelijk Dichter zijnde, is zijn Ed. hier op één' geliefkoosden grond, en levert dus de blijken van zijne grondige theoretische en practische kennis der dichtkunst, en van hare geschiedenis in onze dagen. De ware Dichter, door het heilig gevoel voor het schoone bezielde, moet, boven den geest zijner eeuw verheven, dien naar het hoogere en onvergankelijke pogen te rigten, en zich niet laten wegslepen door de eenzijdige en zinnelijke neiging, die dezelve heeft aangenomen. Hoe weinig Dichters van onze dagen beantwoorden aan deze verhevene bestemming, en huldigen niet eenen verkeerden geest, die hun eenen voorbijgaanden en bedwelmenden wierook schenkt! Dit wordt met het voorbeeld van BYRON, VICTOR HUGO, LA MARTINE, en zelfs met dat van WALTER SCOTT en GÖTHE bewezen; terwijl daarentegen SCHILLER van dit euvel vrij was, en de groote BILDEADIJK het verre beneden zich rekende, ja liever een' hevigen strijd met dien geest aanving.

Eindelijk wordt in de derde Redevoering de invloed des gevoels op de schilder- en beeldhouwkunst, de muziek, de welsprekendheid, en op de beoefenaars der wetenschappen, bepaaldelijk die der natuurkunde, op den historieschrijver en op den Godgeleerde beschouwd. Even als in de beide vorigen, komen hier de voortreffelijkste en juistste aanmerkingen voor, die van den helderen geest en de warme belangstelling voor het ware en goede in den Redenaar getuigen. Een geoefende smaak en gegronde kennis is hier het rigtsnoer voor eene levendige geestdrift voor alwat edel en grootsch is, en voor een' echten Godsdienstzin, die even

zeer boven eene bekrompene formulier-orthodoxie, als een koud en troosteloos rationalismus verheven is.

In de uitgebreide Aanteekeningen, achter deze Voorlezingen gevoegd, worden, uit vele belangrijke geschriften en hedendaagsche meest geachte journalen, uitvoerige bijdragen geleverd, om het gezegde te bevestigen en nader te ontwikkelen. Zij mogen sommigen wat te lang voorkomen; voor hem, die met het onderwerp en de bedoelingen van den Heer SPANDAW is ingenomen, zijn zij zulks niet. Maar zij sterken hem in de overtuiging, dat zijn Ed. door de uitgave zijner Redevoeringen aan zijne land- en tijdgenooten eene wezenlijke dienst gedaan heeft, waarvoor Ref. hem dank zegt, en hem vele lezers niet alleen, maar ook vele behar- tigers van zijne welgemeende opmerkingen toewenscht.

Tante Pontypool. Een Roman, naar het Engelsch van C. RICHARD. II Deelen. Te Groningen, bij M. Smit. 1841. In gr. 8vo. 694 bl. f 7-20.

Tante PONTYPOOL is eene goedhartige maar tevens bekrompene vrouw, die door hare onverstandige ofschoon welgemeende bemoeijingen met de zaken van hare bloedverwanten en vrienden veel verwarring veroorzaakt. Het komt ons echter voor, dat zij in dezen Roman eene te ondergeschikte persoon is, om het geheele verhaal naar haar te noemen. CHARLES LACY en HELENE ADAIR maken hierop meer gegronde aanspraak. Eene fiksche karakterschildering, eene intrigue, van welke men de ontkenning met nieuwsgierigheid te gemoet ziet, eene juiste en levendige voorstelling van het tijdvak, waarin dit verhaal geplaatst is, namelijk het jaar 1815 en de veldslag van *Waterloo*, daarenboven eene goede zedelijke strekking, geven dezen Roman aanspraak op aanbeveling. Minder gunstig is ons oordeel over de vertaling, die blijkbaar eene vertaling van eene vertaling is, en welke daardoor ontsierd is door vele Germanismen. Het Engelsche *gentleman* en *gentlemen* is, zonder reden, overal onvertaald gelaten; terwijl allerlei rijtuigen, zelfs *koetsen*, door het geheele werk steeds *wagens* genoemd worden. De stof tot het maken van soortgelijke aanmerkingen is zoo over-

vloedig, dat wij hier den stal van *Augias* maar niet zullen reinigen.

Christelijke Verhalen voor de beschaafde Jeugd, door
A. SCHOPPE, geb. WEISE. *Naar het Hoogduitsch. Te*
Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. In kl. 8vo. 191
bl. f 1 - 50.

Jeugd en deugd; of het voorbeeld der kinderen op Rosen-
daal, aan alle jongelieden ter navolging voorgesteld, door
H. MULLER. *Naar het Hoogduitsch. Bij dezelfde. In kl.*
8vo. 152 bl. f 1 - 25.

Verhalen en leerrijke Voorbeelden uit de Vaderlandsche Ge-
schiedenis, voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij ten Brink
en de Vries. In kl. 8vo. 94 bl. f :- 80.

Acht oorspronkelijk Nederduitsche Verhalen voor de Jeugd.
Bij dezelfde. In kl. 8vo. 81 bl. f :- 90.

Deze vier, elk in zijne soort zeer aanbevelenswaardige kinderboekjes melden wij met een woord aan. Uitvoerige beoordeeling zijn wij van deze soort van werkjes niet gewoon te geven, en komt *hier* ook minder te pas.

N°. 1 bevat een vijftal verhalen, die ieder eene spreuk uit de Bergrede van den Heiland aan het hoofd hebben. De bekwaamheid der verdienstelijke Kinderschrijfster is bekend. De zedelessen worden ongezocht aangebragt, en de strekking der verhalen is zoo, dat zij den naam van *Christelijke* met regt mogen dragen, ook met betrekking tot de verdraagzaamheid; zoodat men niet behoeft te schromen, deze algemeen-Christelijke, in het minst niet de kleur van eenig Kerkgenootschap voerende vertellingen tot schoolprijzen te doen dienen. Om de zaden van onverdraagzaamheid in de jeugdige harten niet uit te strooijen, heeft men van het Hoogduitsche zestal één verhaal in de vertaling achterwege gelaten, en daaraan dan zeer wel gedaan, schoon Rec., met het oorspronkelijke niet bekend, niet kan beoordeelen, van welken inhoud dat verhaal was.

N°. 2, ofschoon in kennis van het kinderlijke hart den

ook van elders bij ons bekenden Kinderschrijver MULLER waardig, komt ons echter wat te *Duitsch* voor, om bij voorkeur aan Nederlandsche kinderen te worden in handen gegeven van die jaren, voor welke het geschreven is. Dat scherpe onderscheid van adellijken en burgers behaagt ons minder, en voor het togtje in den *Hartz* had Rec. liever iets anders in de plaats gesteld gezien, dat op ons vaderland betrekking had, daar hij, ofschoon op zich zelf geen vijand van het aankweken van nuttige, en daarom ook van geographische kundigheden, gaarne al dat overdrevene en die aanleidingen tot het ten toon spreiden van zekere geleerdheid bij kinderen vermeden ziet.

N°. 3, is grootstendeels een herdruk van een vroeger meermalen onder denzelfden titel uitgegeven boekje. De verandering, die het ondergaan heeft, bestaat daarin, dat voor een paar verhaaltjes uit het dagelijksche leven de *verovering van Koevorden*, de bekende trek van PIETER HASSELAER: »Zoo gij den vaandrig zoekt" enz., en eene levenschets van J. M. BALJÉE zijn in de plaats gesteld. Ook onder deze nieuwe gedaante zal het vroeger herhaaldelijk gedrukte werkje zeker bevallen.

N°. 4, in zijne soort mede niet kwaad, is voor jongere kinderen. De gekleurde plaatjes zijn wel wat hard. Ploegt men in de Provincie *Utrecht* met ossen? Pl. 3. De stijl kon kinderlijker zijn. Het boekken is ook, even als het geheele viertal, tot schoolprijesjes geschikt.

Chorographie, of Handleiding tot het ontwerpen van alle soorten van Land-, Zee- en Hemelkaarten. Door J. J. LITTROW, Directeur van het Observatorium en Hoogleeraar in de Sterrekunde te Weenen, enz. Uit het Hoogduitsch. Te 's Gravenhage, bij de Gebr. van Cleef. 1842. In kl. 8vo. 217 bl. f 2-40.

Bij het doorloopen van dit werkje hebben wij geene der thans bekende theoriën van het projecteren van kaarten gemist, en bij het nagaan en uitwerken van sommige (natuurlijk niet van alle) *formules* ons van de naauwkeurigheid overtuigd. Het is geen boekje voor het publiek, want het bestaat hoofdzakelijk uit berekeningen, die tot de hoogere wiskunde behooren. Aanteekeningen van den verdienstelijken LOBATTO verhoogen er de waarde van: hier en daar zijn het aanvullingen van hetgeen de Schrijver verzuimd of ondersteld had.

Daar het onderwerp alleen voor den eigenlijken wiskundige belangrijk is, en het grootere publiek van ons Tijdschrift niets aan een breedvoerig verslag zou hebben, vergenoegen wij ons met deze eenvoudige aankondiging.

R E G I S T E R

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

- Aa*, (*A. J. van der*) Geschied- en Aardrijksk. Beschrijv.
van het Koninkrijk der Nederlanden enz. Gorinckh. bij
J. Noorduyt en Zoon. 454
- Aa* (*C. P. E. Robidé van der*) en *O. G. Heldring.* De
Volksbode. IIde Jaargang. Arnh. bij *J. A. Nijhoff.* 91
-
- IIIde
Jaargang bij denzelfden. 548
- Acht oorspronkelijk Nederl. Verhalen voor de Jeugd. Amst.
bij *ten Brink en de Vries.* 727
- Adres aan de Algem. Synode. Leid. bij *S. en J. Lucht-*
mans. 576
- Afgestorvene (De) in Griekenland. Haarl. bij *de Erven F.*
Bohn. 371
- Ainsworth*, (*W. H.*) De Tower te Londen. II Deelen. Amst.
bij *J. D. Sijbrandi.* 137
- Almanak voor 1842 (Nederl. Muzen-) Amst. bij *J. H. Laar-*
man. 38
- voor het schoone en goede. Amst. bij *G. J. A.*
Beijerinck. 43
- (Nederl. Volks-) Amst. bij *J. H. en G. van He-*
teren. 46

R E G I S T E R.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Hoorn, bij <i>Gebr. Vermande.</i>	47
———— voor Dienstboden. Schoonh. bij <i>S. E. van Nooten.</i>	48
———— (Bijbelsche) Amst. bij <i>C. A. Spin.</i>	48
———— (Geldersche Volks-) Arnh. bij <i>G. van Eldik Thieme.</i>	143
———— (Zeeuwsche Volks-) Zierikz. bij <i>J. van de Velde Olivier.</i>	144
———— (Utrechtsche Volks-) Utr. bij <i>L. E. Bosch en Zoon.</i>	145
———— (Overijsselsche) Dev. bij <i>J. de Lange.</i>	146
———— (Groninger Volks-) Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	146
———— (Drentsche Volks-) Koevord. bij <i>D. Hemsing van der Scheer.</i>	147
———— tot gezellig onderhoud.	148
Antonio Garillas. Gouda, bij <i>G. B. van Goor.</i>	561
<i>Apeltern, (H. van)</i> De Grot van Fosto. III Deelen. Gron. bij <i>W. van Boekeren.</i>	373
Apocryphe Boeken (De) des N. T. Isten D. Iste St. 's Hag. bij <i>W. P. van Stockum.</i>	657
<i>Arend, (J. P.)</i> Algem. Gesch. des Vaderlands. Iste Deel. Amst. bij <i>J. F. Schleijer.</i>	181
Arlincourt (D') De Pelgrim. II D. 's Hag. en Amst. bij <i>de Gebr. van Cleef.</i>	688
Armoede en Bedelarij. Utr. bij <i>H. M. van Dorp.</i>	309
Armwezen (Het) of de groote vraag enz. Gron. bij <i>R. J. Schierbeek.</i>	309
<i>Arnould, (A.)</i> Historische Avondkout. Amst. bij <i>P. Meijer Warnars.</i>	452
<i>Arthur, (Warwick)</i> oogenblikken aan Godsvrucht en Deugd gewijd. Gron. bij <i>W. Zuidema.</i>	284
<i>Arum, (P. Hanou van)</i> Floris van der Zaan. Amst. bij <i>H. Frijlink.</i>	92
<i>Asch van Wijh, (M. A. J. van)</i> Geschiedk. Besch. van het oude Handelsverkeer enz. Utr. bij <i>L. E. Bosch en Zoon.</i>	542
Aurora. 's Hag. bij <i>K. Fuhri.</i>	40

R E G I S T E R.

B.

<i>Baalen, (S. van)</i> Reistogtjes. Amst. bij <i>G. J. A. Beijerinck.</i>	275
<i>Baart de la Faille, (J.)</i> Ecnige Opmerkingen. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	713
<i>Balen Blanken, (G. C. van)</i> De Jood onder de Heidenen. 2 Stukjes. Hoorn, bij <i>Gebr. Vermande.</i>	201
————— De Jood in zijn Vaderland. bij denzelfden.	429
—————	IIde D.
bij denzelfden.	708
<i>Bechstein, (L.)</i> De Voorspelling van Libussa. II D. Amst. bij <i>P. J. W. de Vos.</i>	552
Bedenkingen tegen het Rapport der Commissie enz. Utr. bij <i>van Paddenburg en Comp.</i>	714
<i>Beets, (N.)</i> Leven en karakter van <i>J. H. van der Palm.</i> Leyd. bij <i>D. du Mortier en Zoon.</i>	260
————— (Vervolg en Slot.)	320
Belang (Het) der Kerk voor Evang. Christenen. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	197
<i>Belani, (H. E. R.)</i> Andreas Hofer. II Deelen. Gron. bij <i>W. van Boekeren.</i>	517
<i>Beneken, (F. B.)</i> Wereldkennis en Levensgenot. Alkm. bij <i>H. J. van Vloten.</i>	438
<i>Bergh, (S. J. van den)</i> Erik XIV op Grijpsholm. 's Hag. bij <i>J. M. van 't Haaff.</i>	127
<i>Bergh, (L. Ph. C. van den)</i> Verhandeling. Leid. bij <i>S. en J. Luchtmans.</i>	544
Beschrijving van alle mogelijke gevallen in elke orde van Erfopvolging bij versterf enz. Zierikz. bij <i>J. van de Velde Olivier.</i>	722
Betoog van het uitvoerbare om in de behoeften van noodlijdenden te voorzien. Amst. bij <i>J. Prins.</i>	309
Bewegingen (De) in de Nederl. Herv. Kerk. Rott. bij <i>van der Meer en Verbruggen.</i>	207

R E G I S T E R.

<i>Beijer, (J. C.)</i> Geschied- en Aardrijksk. Beschr. van het Koninkrijk der Nederlanden. Dev. bij <i>A. ter Gunne.</i>	454
<i>Blessington (van)</i> Da Gouvernante. Amst. bij <i>J. D. Sijbrandi.</i>	554
<i>Blumröder (A. v.)</i> De Zelfmoord enz. Breda, bij <i>F. P. Sterk.</i>	34
<i>Blumauer, (K.)</i> De Kinderkring. Schoonh. bij <i>S. E. van Nooten.</i>	196
<i>Böckel, (E. G. A.)</i> Het Leven van Jezus. Haarl. bij <i>de Erven F. Bohn.</i>	381
<i>Boot, (J. C. G.)</i> Notice sur les Manuscrits trouvés à Herculanum. Amst. chez <i>J. Muller.</i>	32
<i>Bosch (D. van den)</i> De Stoommachine verklaard enz. Iste Aflav. Sommelsdijk, bij <i>D. Bos.</i>	493
<i>Brauw., (J. de)</i> Brieven over de uitoefening der Geneeskunde. Woerden, bij <i>C. J. van Leeuwen.</i>	713
<i>Breet, (J. de)</i> Koning Willem II en de Evang. Kerkbode. Grave, bij <i>J. R. van Dieren.</i>	292
<i>Bretschneider, (K. G.)</i> Clementine. Amst. bij <i>G. A. J. Beijerinck.</i>	705
<i>Brot, (A.)</i> Koningin en Martelares. Middelh. bij <i>J. C. en W. Altorffer.</i>	421
<i>Bulwer, (E. L.)</i> Athene. Iste en IIde. D. Amst. bij <i>J. C. Sepp en Zoon.</i>	121
————— De Pelgrimstogt langs den Rijn. Amst. bij <i>R. Stemvers.</i>	136
————— Athene. IIIde Deel. Amst. bij <i>J. C. Sepp en Zoon.</i>	445
————— De Familie Beaufort. Amst. bij <i>P. N. van Kampen.</i>	554
<i>Buren Schele, (A. D. van)</i> Episode uit het Leven van <i>M. A. de Ruyter.</i> Amst. bij <i>G. W. Tielkemeijer.</i>	518
<i>Buys, (G.)</i> Onderzoek enz. Amst. bij <i>P. N. van Kampen.</i>	169
Bijdrage tot de kennis onzer O. I. Bezittingen. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	183
Bijbeloefeningen. XIIde St. Dordr. bij <i>H. Lagerwey.</i>	203
Bijbelsch Dagschrift. 's Hag. bij <i>A. Kloots.</i>	206

R E G I S T E R.

Bijzonderheden omtrent de jeugd van *E. A. Borger*. Leeuw.
bij *W. Eekhoff*. 509

C.

Capadoce, (*A.*) Eenheid en Verscheidenheid enz. 's Hag.
bij *J. van Golverdinge*. 578
Coenraad van Habsburg. Amst. bij *P. J. W. de Vos*. 279
Cooper, (*J. F.*) Mercedes van Castilië. Amst. bij *P. N.*
van Kampen. 379
Costa, (*J. da*) Voorlezingen enz. Iste D. 2de, 3de en 4de
Stuk. Leyd. bij *S. en J. Luchtmans*. 56
Christophilus. 1842. Nijm. bij *J. F. Thieme*. 44
————— 1843. bij denzelfden. 695
Crane, (*J. W. de*) Lett. en Geschiedk. Verzameling.
Leeuw. bij *W. Eekhoff*. 222

D.

Davis, (*J. F.*) China en de Chinezen. III D. Amst. bij
G. J. A. Beijerinck. 601
Dichtregelen enz. Utr. bij *R. Natan*. 642
Doedes, (*J. J.*) *Dissertatio Theologica etc. Traj. et Rhen.*
apud C. van der Post. 49
Domela Nieuwenhuis, (*F. J.*) Redevoering. Utr. bij *R.*
Natan 642
————— Verdediging der Nederl.
Evang. Luthersche Kerk enz. bij denzelfden. 676
Domenijs (*De*) hifke enz. Alom te bekomen. 140
Dorn Seiffen, (*G.*) voornaamste Gebeurtenissen der Al-
gem. Geschiedenis. Breda, bij *Broese en Comp.* 404
Dufau, (*P. A.*) Proeve over blindgeborenen. Amst. bij
P. N. van Kampen. 161

E.

Een woord over het Onderteekeningsformulier enz. Rott. bij
A. Wijnands. 246
Eenigheid (*De*) der R. C. Kerk. Leeuw. bij *J. W. Brou-*
wer. 575

R E G I S T E R.

<i>Egeling, (W.)</i> Middelen ter beteugeling enz. Haarl. bij <i>J. B. van Logchem.</i>	587
<i>Elink Sterk, Jr., (A.)</i> Het Stelsel van invoer enz. 'sHag. bij <i>A. D. Schinkel.</i>	225
<i>Ellendorf, (J.)</i> De Zedeleer en de Staatkunde der Jesui- ten. Iste Afl. Gron. bij <i>A. L. Scholtens.</i>	345
<hr/>	
bij denzelfden.	IIde Afl. 430
<i>Ellis, (W. C.)</i> Verhandeling over de Krankzinnigheid enz. Gron. bij <i>R. J. Schierbeek, Jr.</i>	621
<i>Escher, (J. P.)</i> <i>Dissertatio de Jesu miraculis.</i> Gron. apud <i>J. Oomkens.</i>	473
<i>Eyk, (J. J. Sprenger van)</i> <i>Jacob van Heusden</i> geschetst. Rott. bij <i>van der Meer en Verbruggen.</i>	369

F.

<i>Feen, (Z. H. van der)</i> Eenerley Meening. Amst. bij <i>J. H.</i> <i>den Ouden.</i>	579
<i>Feisser, (J. E.)</i> Het ééne en altoos noodige. Gron. bij <i>W. van Boekeren.</i>	105
<i>Feith, (H. O.)</i> Redevoering. Gron. bij <i>W. Zuidema.</i>	275
<i>Fockens, (H. F. T.)</i> van der Palm als Bijbeluitlegger enz. Leid. bij <i>D. du Mortier en Zoon.</i>	337
<i>Fortuyn, (C. J.)</i> Verzameling van Wetten enz. Amst. bij <i>J. Muller.</i>	117
<i>Fremerij, (J. G. F. de)</i> <i>Disquisitio inauguralis etc.</i> Gron. apud <i>J. Oomkens.</i>	18

G.

Geen Cognac met Zout meer! Utr. bij <i>C. van der Post.</i>	15
<i>Gehrt, (P. G. van)</i> Bijdragen enz. 'sHag. bij <i>A. D. Schin- kel.</i>	124
Geneeskundig Jaarboekje voor 1842. Iste Jaarg. Gorinch. bij <i>J. Noorduyn en Zoon.</i>	678
Geschenk aan Knaapjes enz. Dev. bij <i>A. J. van den Sigten- horst.</i>	704

R E G I S T E R.

Geschiedenissen van den Bijbel enz. III Stukjes. Tiel, bij <i>C. Campagne.</i>	619
Gesprek over de Nichten. Haarl. bij <i>A. C. Kruseman.</i>	195
<i>Gilta</i> , (<i>F.</i>) Schaduwtrekken der Liefde. Gron. bij <i>W. van Boekeren.</i>	88
<i>Glascoek</i> . Darcy. II D. Medembl. bij <i>L. C. Vermande.</i>	555
<i>Gladius</i> , (<i>B.</i>) Tafereelen uit het Leven van Christenmarte- laars. Iste Afl. Dordr. bij <i>H. Lagerwey.</i>	428
Globe (De) IIIde en IVde D. 's Hag. bij <i>de Erven Thierrij en Mensingh.</i>	372
<i>Goebel</i> , (<i>M.</i>) Proeve eener Vergelijking enz. Gron. bij <i>M. Smit.</i>	241
<i>Gouwe</i> (<i>A. H.</i>) en <i>M. Lusink</i> , Geregtelijk-geneesk. gron- den enz. ter vrijspraak van kindermoord. Amst. bij <i>S. J. Prins.</i>	64
<i>Gras</i> , (<i>J.</i>) <i>Le guide du disciple Hollandais etc. Utr. chez N. van der Monde.</i>	424
Groen van Prinsterer, (<i>G.</i>) <i>Archives etc. 1^e Serie. Tom. I. 2^e Edition. Leide</i> S. et <i>J. Luchtmans.</i>	496
<i>Groot</i> , (<i>D. A. de</i>) Het Christendom in de Zuidzee-eilanden. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	8

H.

<i>Haaring</i> , (<i>H.</i>) Leerrede. Middelh. bij <i>J. C. en W. Al- torffer.</i>	678
<i>Hall</i> , (<i>M. C. van</i>) Het leven en karakter van den Adm. <i>van Kinsbergen.</i> Amst. bij <i>J. Müller.</i>	23
<i>Hall</i> , (<i>S. C.</i>) Marianne. III D. Dev. bij <i>M. Ballot.</i>	332
<i>Halmæel</i> , (<i>A. van</i>) De Schieringers en Vetkoopers. Leeuw. bij <i>G. T. N. Suringar.</i>	562
Hand-Atlas. (Kleine) Rott. bij <i>A. Bädcker.</i>	700
Handboek voor het Regt van Successie. Gron. bij <i>W. van Boekeren.</i>	540
Hartelijk Woord aan mijne Mede-Israëlit. Haarl. bij <i>A. C. Kruseman.</i>	712
<i>Hasselt</i> , (<i>W. C. J. van</i>) Nederl. Wetgeving op de Scheep- vaart enz. Amst. bij <i>J. Müller.</i>	722

R E G I S T E R.

- Hazelhoff, (H. W.)* Jezus Christus, de Psalmen enz. Gron.
bij *R. J. Schierbeek.* 4
- (*A.*) Nuttige Tijdkorter. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 48
- Hecker, (W.)* Hekuba. Gron. bij *P. van Zweden.* 227
- Heldring, (O. G.)* Oom Koenraad. Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 703
- Heringa, Ez. (J.)* Kerkelijke Raadgever. IIIden D. 2de St.
Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 483
- Herinnering van de Apostolische Leer enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 578
- Hesz, (J. J.)* Geschied. der Israëlit. 2de Druk. XIde en
XIIde D. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 202
- Heusde, (Ph. W. van)* De School van Polybius. Amst. bij
J. Müller. 179
- Heuvel, (W. van den)* Neêrlands Roem. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 335
- Heije, (J. P.)* Archief voor Geneeskunde. I D. 1ste en
2de Stuk. Amst. bij *J. Müller.* 9
- Heyningen, (H. van)* Bijbeloefening over het Evang. van
Joannes. IIde en IIIde D. Schoonh. bij *S. E. van Noo-
ten.* 521
- Hoewe (A. H. van der)* en *W. Immink.* De vier Evangeliën
opgehelderd enz. Doesb. bij *Kets en Lambrechts.* 1
-
- IIde D.
bij denzelfden. 709
- Hoëvell, (W. R. van)* Batavia in 1740. Batavia 1840. 185
- (*J. D. van*) Het Schoolleven. Gron. bij *J. B. Wolters.* 257
- Hoeven, (Ab. des Amorie van der)* Redevoering. Leeuw.
bij *G. T. N. Suringar.* 26
- Hoeven, (A. van der)* *Grammaire Allemande.* Rott. chez
T. J. van Wijnhoven Hendriksen. 239
- Hoeven, (J. van der)* Eenige bedenck. over het Geneesk.
Onderwijs. Leid. bij *J. H. Gebhard en C^o.* 714
- Hoeven, (C. Pruys van der)* Bedenk. en herzieningen op
de stukk. betreffende de Geneesk. Wetten. Leid. bij *S.
en J. Luchtmans.* 714

R E G I S T E R.

<i>Hoefft, (J. H.)</i> Verzameling van Fransche Woorden enz. Breda, bij <i>Broese en Comp.</i>	404
Hofstede de Groot, <i>Betrachtungen über Gottes Absichten</i> u. s. w. Gron. bei <i>J. Oomkens.</i>	677
<i>Holtius, (A. C.)</i> Het Wisselregt in de XIVde Eeuw. Amst. bij <i>J. Müller.</i>	170
<i>Hood, (Th.)</i> Luimige Reis langs den Rijn. Amst. bij <i>G. J.</i> <i>A. Beijerinck.</i>	414
<i>Hoogseem, (L. M. J. van Wijk van)</i> Anna van Bregge- steil. Gorinch. bij <i>J. Noorduyn en Zoon.</i>	423
<i>Hoogvriet, (A.)</i> Abraham de Aartsvader. Nijm. bij <i>J. F.</i> <i>Thieme.</i>	464
<i>Houten, (A. J. van)</i> Mijne Gedachten enz. Leerdam, bij <i>C. van Tuinen.</i>	685
<i>Houten, (J. van)</i> Iets tot toelichting. Leerdam, bij <i>C. van</i> <i>Tuinen.</i>	711
<i>Huet, (D. T.)</i> <i>Sermons. Rott. chez</i> Mensing en van Westree- nen.	149
Huiselijk (Het) leven enz. van <i>L. Zwingli.</i> Haarl. bij <i>de</i> <i>Wed. A. Loosjes, Pz.</i>	347

I.

Iets betreffende 's Heilands Menschwording. 's Hag. bij <i>H.</i> <i>P. de Swart en Zoon.</i>	62
Iets naders omtrent den Akkerbouw.	336
<i>Iterson, (F. H. G. van)</i> Leerrede ter gedachtenis van de Kerkherv. Arnh. bij <i>Is. An. Nijhoff.</i>	291

J.

Jaarboekje. (Zaanlandsch) Zaad. bij <i>J. Heynis, Tz.</i>	148
Jaarboekje van de Regterlijke Magt enz. voor 1842. Gorinch. bij <i>J. Noorduyn en Zoon.</i>	722
<i>James, (G. P. R.)</i> De Partijganger. Amst. bij <i>J. C. van</i> <i>Kesteren.</i>	556
————— de l'Orme. III D. Amst. bij <i>G. Por-</i> <i>tielje.</i>	694
Jesus de Kindervriend. Gron. bij <i>M. Smit.</i>	35

R E G I S T E R.

- Jonckbloet, (W. J. A.)* Cluys-werk, Dichtstuk van *C. Huygens*. 's Hag. bij *J. L. C. Jacob*. 606
Jonge, (B. de) Handboek der Practische Geneeskunde. Isten D. 2de St. Middelb. bij *de Gebr. Abrahams*. 531
Juventa. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 45

K.

- Kate, (J. J. L. ten)* Ahasverus op den Grimsel. Dorlr. bij *van Houtrijve en Bredius*. 231
 ————— De Gjouwer. bij denzelfden. 415
Keur van Noord- en Zuid-Nederl. Verhalen. Amst. bij *G. L. Koopman*. 90
Koekkoek, (B. C.) Herinneringen enz. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 316
Koetsveld, (E. C.) De Oudejaars-avond. Schoonh. bij *S. E. van Nooten*. 87
Koppius, (T.) Leerrede. Gron. bij *de Wed. J. C. Spits*. 343
Kops, (Jan) Verhandeling. Utr. bij *van Paddenburg en C^o*. 684
 ————— Overzigt. Utr. bij denzelfden. 684
Kortjanse, (J.) De Schepping. Amst. bij *J. H. Laarman*. 187
Kracht (De) der Christelijke Godsdienst. II Deeltjes. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 158
Kramers, J. Zn. (J.) Keur van Fabelen. Gouda, bij *G. B. van Goor*. 704
Krausser, (G. B.) Wenken en Raadgevingen enz. bij denzelfden. 583
Kussendrager, (L. J. L.) Beschrijving van het Eiland Java. Gron. bij *J. Oomkens*. 682

L.

- Lakschmi*. Batavia, bij *Gijfveer en Comp*. 46
Langlois, (L. P.) De jonge Kooplieden. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon*. 701
Lavater, (J. C.) Bijbelsche Vertroostingeng. Leeuw. bij *L. Schierbeek*. 530

R E G I S T E R.

- Leefkens, (G.)* Catechismus over het Burg. Regt. Amst. bij
C. G. van der Post. 170
- Lenep, (J. van)* Onze Voorouders. IIIde D. Amst. bij *P.*
Meijer Warnars. 377
- De Bouwkunst. bij denzelfden. 645
- Leonhard, (K. C. von)* Geologie. 1—3de Aflev. Amst. bij
G. J. A. Beijerinck. 631
- Liernur, (J. G.)* Leerrede. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 615
- Limburg Brouwer, (P. van)* *Histoire de la civilisation des*
Greecs. etc. Tom. V. Gron. chez W. van Boekeren. 307
- Limburg Brouwer, (P. van)* Handboek der Grieksche My-
 thologie. Gron. bij *W. van Boekeren.* 636
- Linde, (A. van)* Broederhaat en Wraakzucht. III D. Amst.
 bij *J. M. E. Meijer.* 652
- Littrou, (J. J.)* Chorographie. 'sGravenh. bij *de Gebr.*
van Cleef. 728
- Lodesteyn, (J. van)* Leerrede. Zierikz. bij *P. de Looze.* 7
- Loon, (A. J. van)* Nieuwe Tooneelen uit het Strafregt.
 Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 466
- Loke, (J. J.)* Handboek voor Notarissen. Iste en IIde St.
 Breda, bij *Broese en Comp.* 117
- Los, Pz. (G.)* Oudoom Ernst. Dordr. bij *van Houtrijve en*
Bredius. 196
- Lulofs, (B. H.)* Zamenspr. van Erasmus. Gron. bij *J. B.*
Wolters. 331
- Kakographie. Gron. bij *J. Oomkens.* 503
- Lublink Weddik, (B. T.)* Bloemlezing uit *M. Luther.*
 Amst. bij *G. Portielje.* 410
- Luttenberg, (G.)* Chronologische Verzameling der Wetten
 enz. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 315

M.

- Mauve, (W. C.)* Vraagboekje enz. Haarl. bij *de Wed. A.*
Loosjes. 101
- Masson, (M.)* De haat eener Moeder. II D. Amst. bij *M.*
H. Binger. 556
- Meerten, (A. B. van)* Uitspanningsuren. Schoonh. bij *S.*
E. van Nooten. 704

R E G I S T E R.

<i>Mensert</i> , (<i>W.</i>) Betoog ter overweging enz. Amst. bij <i>C. G. Sulpke</i> .	714
<i>Meyboom</i> , (<i>L. S. P.</i>) <i>Commentatio Theologica. Gron. apud J. B. Wolters.</i>	569
<i>Meyboom</i> , (<i>L. S. P.</i>) Leerrede. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	675
<i>Meijer</i> , (<i>G. de</i>) Gedachtenisrede aan wijlen <i>A. van der Hoop, Jr.</i> Rott. bij <i>Mensing en van Westreenen.</i>	566
<i>Michaëlis</i> , (<i>H. C.</i>) <i>L. Annaei Senecae etc. Harl. apud V. Loosjes.</i>	21
<i>Moens</i> , (<i>P.</i>) Verhalen en Gedichten. Koev. bij <i>D. H. van der Scheer.</i>	520
<i>Mioulet</i> , (<i>A. D. J.</i>) Het Godsdienslig Onderwijs in de lagere Scholen. Rott. bij <i>Mensing en van Westreenen.</i>	710
<i>Molhuijzen</i> , (<i>P. C.</i>) De Geschiedenis van Ruth. Dev. bij <i>A. J. van den Sigtenhorst.</i>	160
<i>Momus en Satyr.</i> Gorinch. bij <i>A. van der Mast.</i>	47
<i>Muller</i> . (<i>H.</i>) Jeugd en deugd; of het voorbeeld der Kinderen op Rozendaal enz. Harl. bij <i>de Wed. A. Loosjes, Pz.</i>	727
<i>Muurling</i> , (<i>W.</i>) Leerrede. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	578

N.

<i>Nagedachtenis (De) van S. 'Stratingh, Ez.</i> gevierd. Gron. bij <i>J. Oomkens.</i>	462
<i>Nassau</i> , (<i>H. J.</i>) <i>Vluchtige Gedachten.</i> Assen, bij <i>T. J. van Tricht.</i>	507
<i>Natuurlijke Geschiedenis voor de jeugd enz.</i> Dordr. bij <i>van Houtrijve en Bredius.</i>	141
<i>Neander</i> , (<i>A.</i>) <i>Het Leven van Jezus enz.</i> II D. Gron. bij <i>W. Zuidema.</i>	609
<i>Nichten (De)</i> Harl. bij <i>A. C. Kruseman.</i>	133
<i>Nieuwe Ontdekking!!!</i> Amst. bij <i>Nayler en C°.</i>	679
<i>Noothoorn</i> , (<i>A. E. van</i>) <i>Fransche Charaden enz.</i> Utr. bij <i>J. G. Andriessen.</i>	196
<i>Nork</i> , (<i>T.</i>) <i>Het bestaan van Geesten.</i> Gron. bij <i>P. S. Barghoorn.</i>	545

R E G I S T E R.

O.

- Officio Judicis.* (De) *Edid.* J. J. L. van der Bruggen.
Sumt. apud J. Altheer. 170
- Oordeel (Het) van een Paus over de eenheid der R. C. Kerk.
 Doesb. bij *Kets en Lambrechts.* 576
- Ouwerkerk de Vries,* (J. van) Het Godsdienstig Onderwijs
 der Neger-slaven enz. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 412
- Overdenkingen aangaande de zoogenoemde Oogenpraktijk
 enz. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 440

P.

- Paasēijeren. (De) Tooneelspel. Dev. bij *A. J. van den Sig-*
tenhorst. 703
- Palm,* (J. H. van der) Jesaias. III Deelen. 2de Dr. Rott.
 bij *van der Meer en Verbruggen.* 481
- Palnedo,* (U.) Bijdragen ter genezing der Longtering.
 Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 212
- Pantehoek,* (J. M.) Oplossingen enz. Zutph. bij *W. J.*
Thieme. 221
- Pape,* (C. F. S.) Afscheidsrede. Doesb. bij *Kets en Lam-*
brechts. 617
- Pinto,* (A. de) Handleiding enz. Iste en IIde D. 's Hag. bij
J. Belinfante. 540
- Pol,* (H.) Algemeene Geschiedenis. Iste St. Amst. bij *J.*
Müller. 80
- Poll,* (J. van de) Verzameling van Wetten en Besluiten.
 bij denzelfden. 117
- Poortugael,* (D. J. den Beer) Verhandeling over de lig-
 chamelijke opvoeding enz. Doesb. bij *Kets en Lam-*
brechts. 106
- Portefeuille (De) met Platen. Schoonh. bij *S. E. van Noo-*
ten. 520
- Prins,* (J.) De Kerkhervorming een zegen van God. Amst.
 bij *S. J. Prins.* 391
- Proeve over de Geloofswaarheden. 's Hag. bij *H. P. de*
Swart. 62

R E G I S T E R.

- Proeve van Onderzoek enz. Amst. bij *S. J. Prins*. 309
Puschkin, (A.) De Geyangene op den Kaukasus. 's Hag. bij
W. P. van Stockum. 127

R.

- Radijs, (A.)* Bijbelsch Huisboek VIdē St. Doesb. bij *Kets
en Lambrechts*. 203
Rambonnet, (J. J.) Leerrede. Kamp. bij *K. van Hulst*. 392
Reddingius, (J. H.) Leidraad voor Armbesturen. Gron. bij
J. Oomkens. 315
Regtsgeding van Mevr. *Lafarge*. 's Hag. bij *K. Fuhri*. 22
Rehburgh, (W. van) August. Amst. bij *J. M. E. Meijer*. 422
Republikein (De) van Port-Natal. Amst. bij *P. J. W. de
Vos*. 334
Ribe, (A. de) Doreslaar. II Deelen. Amst. bij *G. Por-
tielje*. 469
Richard, (C.) Tante Pontypool. II Deelen. Gron. bij *M.
Smit*. 726
Riedel, (H.) Algem. Gesch. van de Volken enz. IIde D.
Gron. bij *W. van Boekeren*. 403
Rochemont (De) en *Bischoff*, Beschr. der Ridderorden.
VI—XVIIIde Aflev. Amst. bij *J. da Cunha en C^o*. 406
Roorda, (T.) Proeve van Javaansche Poëzie. Amst. bij *G.
T. N. Suringar*. 229
Roskes, (H. T.) Proeve enz. Gron. bij *R. J. Schierbeek*. 370
Roy, (J. J. Le) Bedenkingen enz. 's Hag. bij *de Erven
Thierry en Mensing*. 246
————— Het hooge aanbelang enz. bij dezelf-
den. 246
————— De Wijsbegeerte naar vorm en inhoud.
Gron. bij *R. J. Schierbeek*. 525
Royaards, (H. J.) Geschied. van het Christendom in Ne-
derland. Utr. bij *R. Natan*. 663
Rutgers van der Loeff. Adres aan de Synode. Gron. bij
J. Oomkens. 577

R E G I S T E R.

S.

<i>Salomon, (G.) Gedachten en Wenken enz. Leid. bij C. C. van der Hoek.</i>	350
<i>Sandra, (E.) Ontwerp om Amsterdam van zoet water te voorzien. Amst. en 's Hag. bij Gebr. van Cleef.</i>	111
<i>Schlosser, (F. C.) Geschiedenis der XVIIIde Eeuw, enz. IIIde D. Gron. bij W. van Boekeren.</i>	298
<hr/>	
	IVde D.
bij denzelfden.	447
<hr/>	
	Vde D.
bij denzelfden.	589
<i>Schmid, (C.) Thimotheus en Philemon. bij denzelfden.</i>	697
<i>Scholten, (W.) Redevoering. Delft, bij H. Koster.</i>	617
<i>Schoone, (A. G. van) Proportie van het Menschelijk Ligchaam. Amst. bij Weytingh en van der Haart.</i>	551
<i>Schoppe, (A.) Schilderingen. Leyd. bij D. du Mortier en Zoon.</i>	702
<hr/>	
Christelijke Verhalen voor de beschaafde Jeugd. Haarl. bij de <i>Wed. A. Loosjes, Pz.</i>	727
<i>Scrivierius, (C.) Kleine Parabelen. Iste St. Amst. bij G. Portielje.</i>	696
<i>Sedillot, Over het Scheelzien enz. Dordr. bij H. Pennock.</i>	252
<i>Selberg, (E.) Over het eiland Java. Gron. bij J. Oomkens.</i>	183
<i>Senden, (G. H. van) Leerredenen. II Deelen. bij denzelfden.</i>	93
<hr/>	
Bijbel-atlas. Leyd. bij <i>D. du Mortier en Zoon.</i>	203
<hr/>	
	3de en 4de Afl. bij denzelfden.
	484
<i>Seume, (J. G.) Apokryphen. Dock. bij D. Meindersma.</i>	216
<i>Smits J. Zn. (J.) en G. D. J. Schotel, Beschrijv. der Stad Dordrecht. Dordr. bij Blussé en van Braam.</i>	357
<i>Snell, (K.) Philosophische Beschouwingen der Natuur. 's Hertogenb. bij H. Palier en Zoon.</i>	721

R E G I S T E R.

- Söttl*, De Godsdienstoorlog in Deutschland. II D. Nijm. bij
J. F. Thieme. 598
- Sonsbeeck*, (*H. van*) Bijdragen voor Dijk- en Polderbest.
 Zwoll. bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 225
- Sonstral*, (*J. H.*) Drie dagen in den Kerker. N. Diep, bij
C. Bakker, Bz. 433
- Spall*, (*T. van*) De Familie van Eikenstein. Utr. bij *L. E.*
Bosch en Zoon. 215
- Spandaw*, (*H. A.*) De invloed des Gevoels op den geest enz.
 Gron. bij *J. Oomkens.* 724
- Spiegel, (*L. P. J. van de*) *Resumé etc. Amst. chez J.*
Müller. 219
- Stad (De) Utrecht in hare betrekking tot de Hoogeschool.
 Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 173
- Stemmen uit het graf van eenen Christen. Iste D. Dordr.
 bij *H. Lagerwey.* 96
- Stemmen over den Bijbel. Utr. bij *J. G. van Terveen en*
Zoon. 250
- Stolle*, (*F.*) De nieuwe Caesar. II D. Gron. bij *R. J. Schier-*
beek. 557
- Storch*, (*L.*) De Herberg op de Heide. III D. Arnh. bij
G. van Eldik Thieme. 559
- Storck*, (*W.*) Het Beleg van Steenwijk. Gron. bij *W. van*
Boekeren. 36
- Strauss*, (*D. F.*) Het Leven van Jezus. Gron. bij *J. H.*
Bolt. 289
- Stuurmiddel*, (*D. van*) Brief over de grieven enz. Leid. bij
P. Engels. 161
- Suringar*, (*W. H.*) Redevoering. Leeuw. bij *G. T. N.*
Suringar. 359
- Swaluë*, (*E. B.*) Leerrijke Beschouwing enz. Goes, bij
F. Kleeuwens en Zoon. 252
- Sijbrandi*, (*K.*) Verhandeling over *Vondel* en *Shakspeare*:
 Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 69
- Sijbrandi*, (*N. D.*) *Dissertatio historico-medica etc. Amst.*
apud J. D. Sijbrandi. 393
- Sypkens*, (*S. H.*) Leerrede. Zierikz. bij *P. de Looze.* 7

R E G I S T E R.

T.

- Telting*, (*A.*) *Vrijmoedige Stemmen*. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 605
- Theremin*, (*F.*) *Over den Dood*. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon*. 547
- Thorbecke*, (*J. R.*) *Aanteek. op de Grondwet*. Tweede uitgave. Iste D. Amst. bij *J. Müller*. 271
- Til*, (*H. N. van*) *Tafereelen*. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst*. 700
- Tollens*, *C. Zn. (H.) Verstrooide Gedichten*. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 282
- Tremadeure*, (*U. de*) *Eugenie*. Amst. bij *J. D. Sijbrandi*. 608
- Tresling*, (*J. Bosman*) *Vlugtige Beschouwing van het Rapport enz.* Gron. bij *J. Oomkens*. 713

V.

- Verhalen en leerrijke Voorbeelden uit de Vaderl. Geschiedenis voor de Jeugd*. Amst. bij *ten Brink en de Vries*. 727
- Vinet*, (*A.*) *Redevoeringen*. Nijm. bij *J. F. Thieme*. 285
- Voorstel rakende onze Geneesk. Staatsregeling*. Utr. bij *J. de Kruyff*. 350
- Vosmaer*, (*J.*) *Nagelaten Letterarbeid*. II Deelen. 2de dr. Haarl. bij *V. Loosjes*. 110
- Vries*, (*A. de*) aan *A. D. Schinkel* enz. 's Hag. bij *A. D. Schinkel*. 28
- Vrolik*, (*W.*) *Handboek der ziektekundige Ontleedkunde*. Iste D. Amst. bij *J. Müller*. 485
- Vijver*, (*C. van der*) *Het loon der deugd enz.* Amst. bij *G. W. Tielkemeijer*. 702

W.

- Wandelingen door de Provincie Friesland*. Leeuw. bij *W. Eekhoff*. 177

R E G I S T E R.

<i>Weeda</i> , (P.) Schoonheden uit de Gesch. der Reistogten in Azië. II Deelen. Dordr. bij <i>Blussé en van Braam</i> .	513
————— Leesboek voor Jongelingen. bij denzelfden.	699
Wetboek van Koophandel. Amst. bij <i>J. Müller</i> .	224
<i>Weytingh</i> , (J. H. A.) Woordenboek. III—XI de Afl. Amst. bij <i>Weytingh en van der Haart</i> .	514
<i>Wilde</i> , (N. J. de) De Heksenkolk. Amst. bij <i>G. L. Koopman</i> .	519
<i>Willes</i> , (B. van) Bijdragen tot bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde. Schoonh. bij <i>S. E. van Nooten</i> .	424
<i>Wilson</i> , (J.) Caledonia. Gron. bij <i>W. van Boekeren</i> .	607
Woord (Een) over Kerk en Kerkhervorming. Arnh. bij <i>J. G. Meijer</i> .	292
Woorden uit den Bijbel. Gron. bij <i>R. J. Schierbeek, Jr.</i>	251
<i>Wttewaal</i> , (J.) Opmerkingen wegens de Appel- en Peerboomgaarden enz. Zutph. bij <i>W. J. Thieme</i> .	538
<i>Wijk</i> , Rz. (J. van) Iets over Algiers. Zwartsl. bij <i>R. van Wijk, Az.</i>	699
<i>Wijs</i> (De) en <i>Lublink Weddik</i> , Hartstogt, misdaad en berouw enz. Amst. bij <i>G. J. A. Beijerinck</i> .	433

Z.

Zedelijke Verhalen. Purmerend, bij <i>J. A. Foest</i> .	702
---	-----

**VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,**

voor
1842.
I.

**VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,**

voor
1842.
I.

**VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,**

voor
1842.
II.

**VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,**

voor
1842.
II.

**VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,**

voor
1842.
I.

**VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,**

voor
1842.
II.

M E N G E L W E R K ,

VOOR

1842.

V A D E R L A N D S C H E
L E T T E R O E F E N I N G E N ,

O F

T I J D S C H R I F T

V A N

K U N S T E N E N W E T E N S C H A P P E N ,

W A A R I N D E

B O E K E N E N S C H R I F T E N ,

D I E D A G E L I J K S I N O N S V A D E R L A N D E N
E L D E R S U I T K O M E N , O O R D E E L K U N D I G
T E V E N S E N V R I J M O E D I G V E R H A N -
D E L D W O R D E N .

B E N E V E N S

M E N G E L W E R K ,

*tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen,
betrekkelijk.*

T W E E D E S T U K .

V O O R

1842.

M E N G E L W E R K .

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1842.

I N H O U D

VAN HET

M E N G E L W E R K.

Voorlezing, over de Levenswijsheid, die SALOMO's <i>Prediker</i> ons leert. (<i>Vervolg en slot van N°. XVI des vorigen jaars.</i>)	Bl. 1
Het <i>Socialisme</i> , of het jonge <i>Engeland</i> .	11
De <i>Neva</i> .	27
Iets over de Afbeelding van den Duivel met een' Staart. Door den Weleerw. J. C. SCHULTZ JACOBI, Predikant te <i>Zutphen</i> .	37
Paardenhandel met eenen <i>Arabier</i> .	41
De Loods van <i>Helgoland</i> . <i>Verhaal</i> .	44
Kluchtige Tooneelnekdote.	51
Aanmatiging en Bescheidenheid.	52
Vensterbelasting.	52
De <i>Engelsche</i> Componist.	52
Oude Spreuk.	52
Toespraak aan de Leden van het Genootschap: <i>Tot Nut en Beschaving</i> , te <i>Amsterdam</i> , bij gelegenheid van de jaarlijksche Algemeene Vergadering, op den 19 December 1840, door Mr. JERONIMO DE VRIES, <i>Lid van Verdienste des Genootschaps</i> .	53

I N H O U D.

Opmerkingen zonder bril, over de Geneeskunde en de Geneeskundigen tegenover het Publiek.	66
De <i>Neva</i> . (<i>Vervolg en slot van bl. 36.</i>)	73
Iets over de hulde en vereering, SHAKSPEARE na zijnen dood toegebracht.	88
De Geestelijkheid in <i>Spanje</i> .	93
De Wolmarkt te <i>Breslau</i> .	99
Een merkwaardig Grafteeken.	104
Geneesdranken en Poeders, uit Parels en Diamanten bereid.	106
Zonderlinge en kwalijk geplaatste Aalmoes.	106
Het onontvremdbare.	107
O'CONNELL en KLEBAN.	108
Wat is beter, Zon of Maan?	108
Boeren-snedigheid.	108
Wettige Verontschuldiging.	108
Wat is Dichtkunst, en hoedanig behoort zij beschouwd en beoefend te worden?	109
Iets over het <i>Tagebuch einer medizinischen Reise nach England, Holland und België, von G. VARRENTRAPP, Dr. in Frankfurt am Main</i> . Eene Bijdrage, hoe spoedig, oppervlakkig, partijdig en ligtgeloovig Vreemdelingen vaak over <i>Holland</i> oordeelen. Medegedeeld door Prof. F. VAN DER BREGGEN, CORN. Z.	121
Voorlezing over het <i>Cluys-werck</i> van CONSTANTYN HUYGENS. Door Mr. HUGO BEIJERMAN.	132
Een Ochtend van PETER DEN GROOTEN te <i>Parijs</i> .	153
De Maria-dukaat. <i>Verhaal</i> .	159
Nog een woord over Parels en Diamanten als Geneesmiddel.	171
Grafschrift voor een' Ledigganger.	172
Op de Dansmanie van Lize.	172
Vlugtige Opmerkingen nopens den waren aard, de weldadige invloeden en de zedelijke gevaren der Vriendschap. Door v. G., te <i>Zaandam</i> .	173

I N H O U D.

De Financier LAW en deszelfs Plans.	201
Algeheele Omwenteling in den Akkerbouw.	208
De Spion. <i>Verhaal.</i>	212
Ongehuichelde Verklaring.	219
Huwelijkskeus.	220
De opregte Grafzerk.	220
Voorganger en Opvolger.	220
De pit der dingen.	220
Puntdicht.	220
Het gewigt. der bronnen in de Geschiedenis, aangetoond uit een verhaal van APPIANUS betreffende den onder- gang van <i>Karthago</i> . Door H. C. MICHAËLIS, <i>Lit. Dr.</i>	221
De Financier LAW en deszelfs Plans. (<i>Vervolg en slot van bl. 208.</i>)	231
Een Reisje door de Residentie <i>Bamtam</i> .	240
De Man met het ijzeren Masker.	253
De Spion. (<i>Vervolg en slot van bl. 219.</i>)	256
De <i>Columbacser</i> Vliegen.	263
Zijn fortuin maken in de wereld.	266
De genomene Voldoening.	267
Niet dreigen, wat men niet kan of mag volvoeren.	267
Directe betaling van directe Belasting.	268
De Directeur der Menagerie en diens Echtgenoot.	268
Het Genootschapswezen een kenmerk van onzen leeftijd. Verhandeling van den Eerw. J. BOEKE.	269
Gevoel voor Kunst en Kunstverdiensten.	291
De EVA van den Heer VAN DER VEN.	294
Iets over en uit Sir HUMPHRY DAVY'S <i>Salmonia</i> .	298
De jonge Ridmeester. <i>Verhaal.</i>	305
Eene Verschijning uit de andere Wereld. <i>Anecdote uit den tegenwoordigen tijd.</i>	315
Verhandeling over de Wijsbegeerte op haar tegenwoordig standpunt, in hare betrekking tot Christendom en God- geleerdheid. Door Mr. A. F. SIFFLÉ.	321

I N H O U D.

Uittreksels uit een zeer onlangs in, <i>Duitschland</i> versche- nen Reisverhaal rakende <i>Egypte</i> .	345
De <i>Lazzaroni</i> .	354
De Bankiersdochter. Door J. P. R. JAMES. <i>Verhaal</i> .	362
De Speler. Naar het <i>Hoogduitsch</i> van PASSY. Door J. VAN HARDERWIJK, RZ. <i>Dichtstukje</i> .	373
Bijzondere genegenheid van het <i>Londensche</i> graauw voor de nalatenschap van vrekken.	375
Rollenwissel.	376
Welke is de reden, waarom de Dichtkunst, onder onze Landgenooten, voor het tegenwoordige, minder alge- meen en bijval schijnt te vinden, dan in vroegere tijd- perken?	377
Over de during der Bliksemstralen. Door ARAGO.	389
De Asphaltische of Doode Zee.	394
Een Bezoek bij CHARLES DICKENS.	403
Eene Bezoekreis van Koningin ELIZABETH van <i>Engel- land</i> .	408
Een driejarig Kind als Getuige voor den Regter.	419
Satyrisch Woordenboek.	420
Middel om Matrozen-genegenheid te winnen.	421
<i>Pro en contra</i> . ◊	421
Ancedoten uit <i>Normandije</i> .	422
De Biechtenden.	423
Redding van een aantal Mensehen door eenen Hond.	424
Mededeeling van eenen Brief van MARIA VAN REIGERS- BERGEN aan HUGO DE GROOT. (Met <i>Facsimile's</i> van beider Handteekening.) Door Mr. JERONIMO DE VRIES.	425
Over de during der Bliksemstralen. (<i>Vervolg en slot van bl. 394.</i>)	435
Reisuittreksel van J. G. KOHL.	442
Eene Bezoekreis van Koningin ELIZABETH van <i>Engeland</i> . (<i>Vervolg en slot van bl. 419.</i>)	448

I N H O U D.

Verhaal van de Schipbreuk, de Gevangenschap en het Lijden van twee <i>Amerikaansche</i> Matrozen.	461
Bij het zien eener Afbeelding van den weleerwaarden zeer geleerden Heer <small>SERVAAS GREGOOR</small> , Predikant te <i>Rotterdam</i> , overleden den 2 Junij 1842. Door <small>J. VAN HARDERWIJK</small> , RZ.	472
De <i>Alpen</i> . Door <small>ALBRECHT VON HALLER</small> . Naar het <i>Hoogduitsch</i> , door <small>J. VAN HARDERWIJK</small> , RZ.	473
De Hoofdstad der Steenkolen.	485
Verhaal van de Schipbreuk, de Gevangenschap en het Lijden van twee <i>Amerikaansche</i> Matrozen. (<i>Vervolg van bl. 472.</i>)	499
Een <i>Iersch</i> Nachttoneel.	507
Godsdienstofening door teekens.	516
<small>MENSEN ERNST</small> , de Snellooper.	517
Dat is.....!	519
Middel van bestaan.	520
Adel.	520
De vijfde.	520
Over het vereeren van ware verdienste. <i>Eene Voorlezing</i> .	521
De Spijsfabriek te <i>Leith</i> bij <i>Edenburg</i> .	534
Natuurtooneelen aan de <i>Oostzee</i> . Door <small>J. G. KOHL</small> .	541
Verhaal van de Schipbreuk, de Gevangenschap en het Lijden van twee <i>Amerikaansche</i> Matrozen. (<i>Vervolg en slot van bl. 507.</i>)	551
De <i>Points d'Alençon</i> .	564
Vischregen.	565
De Vierschaar der Wolven.	566
Een drietal Dieren-Anecdoten.	567
Zelfverminking.	568
Redevoering bij het Verslag en de Prijsuitdeeling in de Maatschappij <i>Felix Meritis</i> , onder voorzitting van het Departement Teekenkunde, op den 27 Januarij 1841	

I N H O U D.

gehouden, door Mr. JERONIMO DE VRIES, <i>Lid van Verdiensten der Maatschappij.</i>	569
Geneeskundige blik op het laatste tijdvak uit LODEWIJK VAN BEETHOVEN'S leven. Door wijlen Prof. A. WAWRUCH, <i>M. D.</i> enz.	593
Natuurtooneelen aan de <i>Oostzee.</i> (<i>Vervolg van bl. 550.</i>)	599
De Belooning. <i>Verhaal.</i>	604
Een Gevecht met <i>Alligators.</i> Naar BASIL HALL.	611
Anecdote uit DECATUR'S Leven.	614
Liefde, Vriendschap, Kunst, Deugd en Godsdienst. Door W. H. WARNSINCK, <i>BZ.</i> <i>Dichtstukje.</i>	615
Huiselijkheid. <i>Eene Voorlezing.</i>	617
Natuurtooneelen aan de <i>Oostzee.</i> (<i>Vervolg en slot van bl. 604.</i>)	623
Bijzonderheden over Graaf RASTOPTSCHIN.	629
Schetsen van <i>Siberië.</i> Uit de <i>Herinneringen van een Russisch Reiziger.</i>	639
Eigenaardige Fabriek te <i>Weenen.</i>	651
Geneeskundige Curiositeiten.	655
Een <i>Engelsche</i> Matroos.	656
Lord BYRON'S Drinkbeker.	660
Invallende Gedachte. <i>Dichtstukje.</i>	660
Over den invloed van het toeval, de behoefte, de practijk en de theorie op de ontwikkeling van Kunsten en Wetenschappen. Door Dr. S. BLEEKRODE. <i>Voorlezing</i>	661
Brand door eene met water gevulde karaf.	677
Schetsen van <i>Siberië.</i> (<i>Vervolg en slot van bl. 650.</i>)	679
Tooneelen uit den Brand van <i>Moskou</i> en den Overtocht over de <i>Beresina.</i>	691
<i>Iersche Cretins.</i>	704
Hazardspelen en Speelhuizen.	705

I N H O U D.

Iets rakende den Zoon van Koning <small>LODEWIJK</small> , bij des laatsten beklimming van den <i>Hollandschen</i> troon.	708
De Heer <small>GROEN VAN PRINSTERER</small> als Geschiedschrijver.	709
Toestand van het Volksonderwijs en van de Godsdienst- kennis in <i>Engeland</i> .	710
Het verzuimde Bedrijf.	711
De Matigheidsprediker.	712
<i>Chineesch</i> Spreekwoord.	712
Vertoog, over het ontstaan, de behandeling en de we- ring der Armoede. Door <small>M. H. DE GRAAFF EN F. W.</small> <small>WILCKE.</small>	713
De <i>Katholiek</i> en de <i>Kerkbode</i> .	736
De Modderwellen op <i>Java</i> . Door <small>J. MUNNICH</small> , te <i>Sa-</i> <i>marang</i> .	742
Tooneelen uit den Brand van <i>Moskou</i> en den Overtogt over de <i>Beresina</i> . (<i>Vervolg van bl. 704.</i>)	744
De <i>Russen</i> in den <i>Kaukasus</i> .	754
Een Mededinger van Lord <small>BYRON</small> in de Zwemkunst.	755
Het verzuimde Leven. <i>Verhaal</i> .	757
Een staal van Koninklijke Erkentelijkheid.	764
Brief van eenen Advocaat aan den Regtsverdediger zijner Tegenpartij.	765
Eene Chirurgische Aanwending van den Magneet.	767
De Heer <small>OUVRARD</small> .	767
<small>LODEWIJK FILIPS</small> oordeel over de Renpaarden.	768
Het Regt.	768
<i>Beijersch Walhalla</i> .	768
Vertoog, over het ontstaan, de behandeling en de we- ring der Armoede. (<i>Vervolg en slot van bl. 735.</i>)	769
Tooneelen uit den Brand van <i>Moskou</i> en den Overtogt over de <i>Beresina</i> . (<i>Vervolg en slot van bl. 753.</i>)	784

I N H O U D.

De Oudejaarsavond. <i>Vertelling.</i>	793
MEIJERBEER.	800
De halfvolle Flesch.	804
Gelukkige Inval.	805
Hij verdiende het.	806
De vier <i>Berlijner</i> Komieken.	807
Onthouden vele Zonen wel beter? .	808
Het besliste Vraagstuk. <i>Puntdicht.</i>	808

M E N G E L W E R K.

VOORLEZING, OVER DE LEVENSWIJSHEID, DIE SALOMO'S
PREDIKER ONS LEERT.

(*Vervolg en slot van N°. XVI des vorigen jaars.*)

Doch de mensch is niet alleen een wezen, dat voor 's levens vreugd en 's levens leed zeer gevoelig is, en onder het genieten en dragen van dezelve hoogst belangrijke pligten heeft te vervullen, maar hij is ook een *maatschappelijk* wezen. Duizenderlei en onverbrekkelijk zijn de banden, waarmede hij aan alle zijne natuurgenooten in 't algemeen, en aan sommigen nog meer in 't bijzonder is gehecht. Hoogst belangrijk zijn dan ook de pligten, die hij in dit opzigt te vervullen heeft. En ware wijsheid mag het heeten, zoo men geleerd heeft *zich jegens anderen op de regte wijze te gedragen*. Welaan, laat ons ook hier 's *Predikers* raadgevingen hooren.

De ware wijze stelt dan allereerst het *gezellige leven* op den hoogsten prijs. En kan dit ook anders? Gezelligheid is immers een grondtrek der natuur; en wie zou wijs mogen heeten, die aan hare stem gehoor weigert? Neen, de eenzaamheid moge hare genoegens opleveren, alleen het gezellige leven is geschikt, om alle onze redelijke en zedelijke vermogens in werking en tot rijpheid te brengen. Het levert tevens de reinste genietingen en het uitgestrektste nut op; en wie wijs wil genoemd worden, zal de eerste waarden en van het andere een regt gebruik zoeken te maken. Immers, de Prediker zegt het terecht: *Beter zijn twee dan één, want hun is de loon huns arbeids zoet. Want wanneer zij vallen, de een kan den ander oprigten; maar wee den eenzamen, die valt, en er is geen tweede, om hem op te rigten! Ook waar twee te zamen liggen, verwarmen zij elkander; maar die alleen is, hoe zal hij zich verwarmen? En indien men den éénen zou*

kunnen overweldigen, twee zullen daartegen bestand zijn, en een drievoudig snoer wordt niet ligt verbroken. (IV: 9—12.) Wij zien er dus uit, dat het echte levenswijsheid is, om, benevens de genoegens des gezelligen levens, ook nog meer bijzonder die der vriendschap en der liefde te zoeken. Wie toch zou, zonder dwaas te zijn, het gezelschap dier twee vriendelijke leidsvrouwen weigeren, en zijnen weg alleen vervolgen op deze onherbergzame aarde?

Al verder: de ware wijze draagt een *gevoelig hart* met zich om voor het lijden der menschheid. Er is voor hem, benevens den tijd om te *lagchen*, ook een' anderen om te *weenen*. En gelijk hij zich gaarne in *het huis der maaltijden* begeeft, om anderer vreugde door het genot der vriendschap te verhoogen, zoo is hij niet minder te vinden in *het klaaghuis* en in *de woning des rouwgeklags*. (VII: 1—4.) Het is zijn wellust, tranen te droogen, en daartoe zijne tranen met die der lijdende menschheid te vermengen. Ja, zoo diep gevoelt hij zich door haar leed getroffen, dat hij, met den *Prediker*, (IV: 1, 2) *wanneer hij alle onderdrukkingen beschouwt, die onder de zon gepleegd worden, en tranen der onderdrukten, en niemand, die hen vertroostte, en aan de zijde der onderdrukkers magt, en niemand, die wraak van hen nam, de dooden gelukkig zou roemen, die reeds stierven, boven de levenden, die nog levend zijn*, ware het niet, dat hij wist, hoe *God het is, die den zondaar moeite en zorgen geeft*. (II: 26^b.)

Van daar dan ook, dat hij, als warm menschenvriend, verre is van alle karigheid en bekrompenheid. *Hij werpt zijn brood uit in waterrijke streken*. (XI: 1.) Daar hij weet, dat, *waar het goed vermeerdert, ook diegenen vermeederen, die het eten*, (V: 10) of dat vaak *een vreemde het verslindt*, (VI: 2) zoo is hij wars van alle nijd, gierigheid en baatzucht. En verre is hij van het bestaan van hem verwijderd, die geld en rijkdom lief heeft, omdat hij weet, dat *de zoodanige van geld en inkomsten niet verzadigd wordt*. (V: 10.)

Eindelijk, zijn geheele omgang met anderen is geken-

merkt door wijze en noodzakelijke *bedachtzaamheid*. Hij is niet haastig tot drift of toorn, en weet, dat *geduld beter dan hooghartigheid is*. (VII: 8, 9.) Al ziet hij, dat geringen in hooge eereposten geplaatst worden en vermogenden in de laagte blijven; al ziet hij *slaven op paarden, en koningen als slaven over den grond gaande*, (X: 6, 7) toch verzet hij zich niet, omdat hij weet, dat *die een kuil graaft er vaak zelf in valt*. (vs. 8.) Hij weet te zwijgen, waar het noodig is, *omdat men aan veelheid van woorden de stem van eenen dwaas erkent*. (vs. 2.) *Hij vloekt geenen Koning, zelfs niet in zijne slaapkamer*, (X: 20) maar *verlaat evenmin vreesachtig zijne plaats, wanneer vorstelijke toorn zich tegen hem verheft*, (vs. 4) en *neemt het koninklijke bevel steeds in acht*. (VIII: 2.) Getrouw en bedachtzaam in het beloven, *belooft hij liever niets, dan dat hij beloven en niet betalen zou*. (V: 4.) Evenmin *boven mate regtvaardig en wijs, als goddeloos en dwaas*, (VII: 16, 17) weet hij in alles het juiste midden te bewaren, en strekt alzoo, in den vollen zin des woords, ten sicraad van zijnen kring, ten zegen voor zijnen tijd.

En wanneer wij nu nog eindelijk de aandacht vestigen op het werk, den mensch op aarde toevertrouwd, dan zien wij, dat ook hier *wijsheid* noodig is; en van den *Prediker* willen wij dus ook hooren, *hoe de ware wijze de taak, hem opgelegd, volbrengt*.

Hier behoort al terstond, dat hij zich de bezwaren, die zich altijd opdoen, en die *of* zijnen ijver verflaauwen, *of* den gelukkigen uitslag zijner pogingen in den weg staan, niet ontveinst. *Wat heil heeft de mensch, zoo vraagt hij somtijds, van al zijnen arbeid, dien hij arbeidt onder de zon?* (I: 3.) *Ik moet dien achterlaten aan een mensch, die na mij wezen zal. Ik weet niet, of deze wijs of dwaas zal zijn, en echter zal hij heer zijn over alles, wat ik met zooveel moeite bearbeid*. (II: 18, 19.) Met moeite volbragte en met voorspoed bekroonde arbeid berokkent ons vaak nijd van onzen naasten, en eindelijk *allen gaan naar dezelfde plaats; wat heeft dan de mensch van zijnen arbeid?* (IV: 4.) Teleurstelling, miskennis, tegen-

werking, en eindelijk *eene plaats naast den dooden dwaas, of naast het gedierte des velds, waar voor hem geen loon meer is, en, gelijk aller werken, liefde, haat en ijverzucht, zoo ook zijne gedachtenis spoedig is vergeten.* (IX: 1-6. II: 15, 16.)

Doch zou hij nu daarom den moed opgeven? Zou het 's *Predikers* bedoeling zijn, dat de mensch in werkeloosheid en moedeloosheid zijne dagen zou doorbrengen? Neen, *met ijverige getrouwheid vat de ware wijze de levenstaak aan.* Hij weet het, eerlang gaat hij henen naar het graf: die tijd is onzeker; maar is dezelve eenmaal daar, dan is daar *geene wijsheid, noch werk, noch wetenschap, noch verzinning*; en daarom, *alwat zijne hand vindt om te doen, hij doet het met al zijne magt*; (IX: 10) den ganschen dag werkt hij ijverig voort, eer de nacht hem overvalt, en gelijk hij zijn werk zóó aanlegt, dat hij het noodzakelijke vóór het nuttige, en dit weder vóór het aangename verrigt, zoo is hij niet minder met gezette vlijt bezig, en *zaait zijn zaad des morgens en onttrekt zijne hand des avonds niet*; (XI: 6) hij laat zich niet door omstandigheden afleiden, maar door beginselen besturen: want hij weet, dat *die op den wind acht geeft niet zaaijen, en die op de wolken ziet niet maaijen zal.* (XI: 4.)

En opdat zijn werk des te gelukkiger slage, *neemt hij, al verder, tot alles den juisten tijd waar.* Hij weet het, dat niet elk oogenblik tot iedere bezigheid geschikt is, maar dat *voor alles een bestemde tijd is, en eene gelegenheid voor alle onderneming onder den hemel.* Elke bezigheid heeft dit met eene andere gemeen, en de Voorzienigheid zelve heeft dit zoo beschikt: immers, zij heeft *ieder ding zóó gemaakt, dat het slechts schoon is in zijnen tijd.* (III: 1-11.) Wordt niet deze opmerking van den wijzen *Prediker* door geschiedenis en ondervinding bevestigd? *Tijd* is de voorwaarde van alle menschelijke daden, ontwerpen en lotgevallen. Wij leven in den tijd. Slechts door denzelfden komt alles tot ontwikkeling, bloei en wasdom. En niets, wat groot en goed is, kan, om tot rijpheid te komen, de hulp van den tijd ontberen. Het

is moeilijker, dan men denkt, van en tot alles den regten tijd te kennen; en echter onbedenklijk veel hangt hiervan af, dewijl het meeste in de wereld slechts, op eenen bepaalden tijd verrigt wordende, gelukkig slagen kan. Het is de ware wijze, die deze kunst verstaat. *Hij wacht de kwade dagen en lustelooze jaren des ouderdoms niet af, om aan zijnen Schepper te gedenken; maar hij doet dat in de dagen zijner jongelingschap.* (XII: 1.) Hij weent niet, wanneer het tijd van lagchen is, en zwijgt, wanneer het geen tijd is van spreken. Zoo wordt hij voor smartelijke teleurstelling bewaard, omdat hij geene vruchten zoekt op den tijd, dat hij eerst bloesem zou kunnen vinden; en geene plannen doorzet op het tijdstip, dat voor derzelve ontwikkeling nog niet rijp mag heeten.

Eindelijk: hij houdt zich overtuigd, dat werkzaamheid enkel tot genot ijdelheid is, en laat zich daarom *door hogere beginselen besturen*. Vervalt hij er ook al somtijds, met den *Prediker*, toe, om zich groote werken te sichten, zich een' schat van zilver en goud te verzamelen, en zich alleen in zinnelijk genot te baden, weldra moet hij echter bekennen, dat een oogenblikkelijk en oppervlakkig genot al zijn deel van dit werk, en dat ook *dit alles ijdelheid en geesteskwelling is.* (II: 1—11.) En daarom geeft hij aan zijne werkzaamheid edeler rigting en hoogere wijding. *Kennis te verzamelen*, die hem hooger opleidt, is zijne keuze. (XII: 9.) *God te vreezen en zijne geboden te bewaren*, wordt zijn *alles*; (vs. 13) en ontvangt hij hier ook het loon zijner godsvrucht niet, kan hij hier, bij de ongelijke lotsbedeeling en vergelding, niet altijd de bedoelingen eener wijze Voorzienigheid doorgronden, toch weet hij, dat *het alleen hun wél zal gaan, die God vreezen en ontzag koesteren voor zijne tegenwoordigheid.* (VIII: 12, 13.) Ziet dan zijn oog geen' anderen lichtstraal meer, met vast vertrouwen blijft zijn blik gevestigd op eene andere wereld; en het beroep blijft hem over op die regtbank, waar *God alle werk in 't gerigt zal brengen, en alwat verborgen is, het zij goed, het zij kwaad.* (XII: 14.)

II. Zoo heb ik dan getracht, M. II., u zoo volledig

en beknopt, als mij bij den rijkdom des onderwerps mogelijk was, het beeld der echte levenswijsheid, voor zoo verre als het ons uit den *Prediker* mogelijk was, voor te stellen. Mij dunkt die voorstelling moet ons reeds overtuigd hebben van het hooge belang dezer zoo onontbeerlijke kennis, en slechts weinige woorden zullen er noodig zijn, om u nog nader hiervan te overtuigen, en u, wederom op grond van 's *Predikers* verklaringen, het antwoord te geven op de vraag: *is zulk eene levenswijsheid hoogst begeerlijk?* — Het zou bij den eersten opslag kunnen schijnen, als vond de *Prediker* inderdaad weinig voortreffelijks in haar bezit, vooral ten aanzien van het lot, dat zij den mensch aanbrengt. Immers hij sprak tot zichzelf: *Wat het lot des dwazen is, dat kan ook mij bejegenen: wat baat het mij dan, zooveel wijzer te zijn geweest?* (II: 15.) Maar weldra komt hij hiervan terug, en leert ons, *hoe deze wijsheid den mensch voor verleiding bewaart, in het licht doet wandelen, werkzaam maakt tot heil zijner natuurgenooten*, en, in den vollen zin des woords, *aan hare bezitters het leven schenkt*.

Dat de echte levenswijsheid haren beoefenaar *voor verleiding bewaart*, wordt ons door den *Prediker* uitdrukkelijk geleerd. *Wijsheid*, zegt hij, *is voor den wijze grooter sterkte, dan tien bevelhebbers in eene vesting*. Waarheid moge het zijn, dat *geen mensch op aarde zoo deugdzaam is, dat hij goed doet en nooit zondigt; echter zal hij, die God vreest, dit gevaar ontgaan*. (VII: 18—20.) En wat de *Prediker* hier leert, dat bevestigt de ondervinding. Of is niet elke afwijking van het regte spoor tevens dwaasheid te achten; en is niet ware levenswijsheid hier het beste behoedmiddel? Medgezellen op 's levens trouwelooze zee! wat leert ons met goeden wind en gunstig tij uit te zeilen? wat doet ons den regten koers houden en in de onverwrikte vuist het geslingerde scheepsroer knellen? wat bewaart ons, om op bank en klip te verloopen en have en leven te verliezen? wat doet ons de noordster steeds in het oog houden en dreigende gevaren trotseren? Het is levenswijsheid, M. H., die nimmer verlegen laat, nimmer

bedriegt, nimmer ontzinkt. Zij doet ons 's levens zee veilig bezeilen en 's levens stormen doorstaan, en voert ons eenmaal, zonder dat wij hebben behoeven af te zwerven, op veiliger ree, in behouden haven binnen.

En zou zij het dan ook niet zijn, die *licht over het levenspad verspreidt*, en den mensch leert, zich in allen gevalle op de regte wijze te gedragen? Zoo althans oordeelt de *Prediker* er over. Hij hield *de wijsheid voor zooveel uitnemender dan de dwaasheid, als het licht uitnemender is dan de duisternis*. Immers *de wijze heeft oogen in zijn hoofd, maar de dwaas gaat in de duisternis daarhenen*. (II: 14, 15.) Reisingenooten langs 's levens baan! wat zal onzen voet voor struikelen bewaren? wat zal ons, wanneer het donker is om ons heen, gerust en veilig doen henen-gaan? wat zal ons over hobbelige streken henen helpen, en gapende afgronden doen mijden, en het doel onzer reize gelukkig doen bereiken, zoo het niet deze wijsheid is? Zij maakt ons geschikt voor elke betrekking, waarin wij hier op aarde zijn geplaatst. Haar raad in moeilijke gevallen, haar bestuur in twijfelachtige zaken, hare stem bij het zwijgen van elke andere komen ons immer te stade. Immers, gelijk de *Prediker* zegt, *het hart des dwazen moge ter zijner slinkerhand zijn, dat des wijzen is hem ter rechterhand*; dat is, het wijst hem in alles het regte spoor; hij heeft in zijne levenswijsheid den besten gids en raadsman immer bij zich.

Mag ik er al verder niet bijvoegen, dat hij, die echte levenswijsheid bezit, daardoor het werktuig wordt in hooger hand *tot heil zijner natuurgenoeten*? De *Prediker* althans had het gezien, dat *in eene kleine, weinig volkrijke stad, door een groot koning aangevallen en omsingeld, een arm, wijs man opstond, die dezelve verlost door zijne wijsheid; en, schoon geen mensch zijner meer gedacht, had hij toch bij zichzelf gezegd: Wijsheid is beter dan heldenkracht; wijsheid is beter dan krijgswapenen*. (IX: 13-18.) En is niet hetzelfde nog heden ten dage het geval? Ach! wij allen zijn dwazen en kortzigtigen; maar toch behaagt het vaak hooger Wijsheid, door

onze gebrekkige kennis, wanneer zij slechts sprank is van Haar licht, anderen te verlichten, te helpen en te verblijden. Vanwaar die hooge vereering, die ten allen tijde aan die weinigen ten deele viel, die den naam van ware wijzen mogten dragen? Was dezelve niet de bijtendste satire des menschedoms op zichzelf, en tevens de onpartijdigste hulde, aan hunne weldadige verdiensten gebragt? Elke ware wijze is het zout der aarde, is een geschenk aan den grooteren of kleineren kring, waarin hij leeft, oefent onberekenbaar zegenrijken invloed, en verspreidt licht, warmte en vruchtbaarheid, even als de zon, rondom zich.

Eindelijk zegt de *Prediker*: *Dit is het uitnemende van wetenschap en wijsheid, dat zij haren bezitters het leven geeft.* (VII: 12.) Inderdaad, eerst het leven van den waren wijze mag *leven* heeten. Het is overeenkomstig met zijne waarde als mensch. Het verheft hem hoog boven al het geschapene rondom hem. Zijne levenswijsheid geeft hem den smaak voor, en het genot van het reinste geluk. Zijne levenskrachten zijn verhoogd, zijn levenslust is veredeld, zijn levensdoel is helder in het licht gesteld. Zoo leeft hij oneindig meer dan anderen, die hun aanzijn hier beneden doorsluimeren en wegdroom'en. Zoo rijpt de levenswijsheid in hem tot vatbaarheid voor hoogere kennis en volmaking. En wanneer hij, aan de hand van deze vriendelijke leidsvrouw, eenmaal zijne bestemming gelukkig zal hebben bereikt, dan zal hij het in volle kracht ervaren, dat zij haren bezitters *het leven* geeft.

III. Mij is overig, dat ik met een kort woord u nog des *Predikers* antwoord doe hooren op de laatste vraag: *Is deze levenswijsheid verkrijgbaar; en op wat wijze?*

Des *Predikers* ervaring antwoordt ons hier vooreerst, dat de verkrijging van echte levenswijsheid *hoogst moeilijk* is. Hoort hemzelve spreken! *Dit alles heb ik met wijsheid beproefd: ik zeide, ik wil wijs worden, maar ziet zij was nog zeer verre van mij: wat ver af is, en diep, zeer diep ligt, wie zal dat vinden?* (VII: 23, 24.) En is het niet vaak op dezelfde wijze gegaan met velen, die naar wijsheid zochten? Tot wijsheid wordt vereischt, dat

men het ware wezen der dingen weet te kennen en te waarderen; maar hoe moeilijk valt het in deze wereld der verschijnselen, zich boven allen schijn, die bedriegt, te verheffen! hoe vaak wordt men integendeel door dezelve begoocheld en weggesleept! En waarom blijft de nagedachtenis van ware wijzen en edelen zoo lang in het geheugen van tijdgenoot en nakomelingschap? Is het niet ook daarom, omdat zij zeldzaam en weinig in getal waren?

Evenwel, M. H., moeilijk moge het zijn tot levenswijsheid te geraken, onmogelijk is het niet. Immers, 's *Predikers* voorbeeld en geschrift leeren ons dit overtuigend. En vraagt gij, hoe hij tot die levenswijsheid gekomen was; voorzeker langs geen anderen weg dan dien van langdurige, naauwkeurige en onpartijdige *opmerkzaamheid op de wereld en de menschen*. Hij sloeg een' vorschenden blik op alles, wat er onder de zon geschiedt; en volgens zijne eigene getuigenis *onderzocht hij gedurig*. (XII: 8.) En ziet daar dan ook den weg, die nog tot levenswijsheid leidt! Voorzeker, men moet de menschen en de wereld meer dan oppervlakkig hebben gadegeslagen, men moet een' diepen blik hebben geworpen in de geheimste schuilhoeken van het hart, om altijd te weten, hoe zich te gedragen. Men moet vrij wat maskers hebben onder de oogen gezien, en door vrij wat valschen schijn hebben weten henen te dringen, om het leven, ontdaan van allen valschen tooi en bedriegelijk klatergoud, in deszelfs ware gedaante te kunnen beschouwen. Hebben wij dit niet gedaan, wij zullen het ontbrekende in de zoo dikwijls gebruikte spreekwijzen: *Het leven is een — de mensch is geboren om te —* nimmer kunnen invullen; en kunnen wij dit niet, hoe kunnen wij dan immer *levenswijsheid* verkrijgen?

En hiermede is naauw verbonden een ander middel, om tot levenswijsheid te geraken; een onaangenaam, maar echter zeer heilzaam en gemakkelijk te bekomen middel; ik bedoel *grievende teleurstelling*. O, zoo lang wij ons baden in het genot, en geen hooger geluk kennen dan te eten en te drinken en van goeder harte vrolijk te zijn, hoe

verre zijn wij dan van levenswijsheid verwijderd! Neen, vaak is er een gevoelige schok noodig, om ons uit dien droom te doen ontwaken, en alleen uit smartelijke teleurstelling wordt die overtuiging geboren, die de grondslag van alle levenswijsheid uitmaakt: *IJdelheid der ijdelheden; 't is alles ijdelheid!* Vandaar dan ook, dat verder gevorderden op den levensweg althans in de gelegenheid zijn, om een' rijken voorraad van levenswijsheid verkregen te hebben. Immers het is onmogelijk, eenen langen tijd hier beneden te hebben verkeerd, zonder dat men door rampen wijs heeft *kunnen* worden?

Door naar de zoodanigen getrouw te luisteren, (en ziet daar een nieuw middel u herinnerd) zullen wij dan ook het best die moeilijke levenswijsheid leeren. *Het is beter zelf het scherp verwijt der wijzen te hooren, zegt de Prediker, dan te luisteren naar het gezang der dwazen.* (VII: 5.) En wie zou meer regt hebben op onze achting en op ons vertrouwen, dan zij, die wij als ware wijzen en grijs door ondervinding leerden kennen? Er zijn, ja, onleerzamen, die jaren lang de levensschool bezoeken, en zonder vrucht de lessen der ondervinding hooren, en zonder nut nog de privaattlessen van bijzondere onheilen en rampen ontvangen; maar toch, zal de mensch immer wijs worden, zoo moet hij het althans wezen, wanneer hij zestig of zeventig jaren bereikt. Die dan nog een oningewijde bleef in de hoogere kunst des levens, leert dezelve nimmer. Aan hen dan gewillig het oor geleend, die ons in jaren en ondervinding verre overtreffen. Het is ook daarom, M. H., dat ik, toen ik over levenswijsheid spreken wilde, meende niet beter te kunnen doen, dan u de lessen en opmerkingen van een' man te doen hooren, die in zijn geheele geschrift toonde, niet alleen grijs van hairen, maar ook grijs in ervaring te zijn.

Met vrijmoedigheid voeg ik er nog, als een laatste middel tot verkrijging van echte levenswijsheid, op 's *Predikers* gezag, dit bij: *Levenswijsheid is onafscheidelijk van echte Godsvrucht, en is eene gave Gods. God te vreezen, en zijne geboden te bewaren, dat is des men-*

schen alles. Aan den mensch, die goed is voor zijn aangezicht, geeft God kennis en vreugde en wijsheid. (XII: 13. II: 26.) Zoo spreekt de *Prediker*; en die zichzelf, de wereld en de ware levenswijsheid kent, zal in dit laatste gezegde nog wel iets meer zien dan een Hebreuwsch spraakgebruik, volgens hetwelk alles, ofschoon dan ook in een' oneigenlijken zin, van *God* wordt afgeleid. Neen, M. H., zal de levenswijsheid eene echte, regt bruikbare zijn, zij moet dan eene hoogere, eene godsdienstige, en (waarom het regte woord hier niet genoemd?) eene *Christelijke* levenswijsheid wezen. Eerst dan onderscheidt zij zich van sluwe geslepenheid, die ten kwade zoowel als ten goede wordt aangewend. Eerst dan wordt zij meer dan moreel overwigt, waardoor men zwakke zielen en wankelende omstandigheden weet te leiden. Eerst dan, wanneer eerbied voor God de bron onzer wijsheid is, wordt niet alleen ons verstand verlicht, maar ook ons levensbeginsel gereinigd, ons levensgenot veredeld, ons geduld tot onderwerping, onze welwillendheid tot liefde, onze arbeid tot voorbereidingsmiddel voor edeler werkkring verhoogd.

Ik eindig, M. H., met den hartelijken wensch, dat ons leven voor de verkrijging dezer wijsheid niet verloren zij, maar door vele van hare uitnemendste vruchten gekenmerkt worde! Heil onzer dan! want het is deze wijsheid, die niet alleen van boven komt, maar ook naar boven leidt.

HET SOCIALISME, OF HET JONGE ENGELAND.

England has always had its school of infidelity.

Het Socialismus in *Engeland* heeft de strekking, om alle grondslagen der bestaande kerkelijke en burgerlijke gemeenschap omverre te werpen. Die rigting, gelijk de beginselen, van welke zij uitgaat, is dus in regelregten strijd met haren naam. Het meest antisociale stelsel, dat de wereld ooit kende, wil het zoogenaamde Socialismus vestigen. Het is dan ook hierom vooral, dat het betec-

kenis heeft gekregen, en dat het de openbare opmerkzaamheid tot zich heeft getrokken. De rigting, welke het heeft, is wel noch nieuw noch eenig; een *Engelschman* alleen kan er *a new system of philosophy* in vinden; maar nieuw en eenig, vreemd, ja wonderbaar is het toch, dat het Socialismus juist den laagsten stand der maatschappij tot den kring zijner werkzaamheden heeft gekozen; dat het, eene geheele hervorming van alle menschelijke betrekkingen zich ten doel stellende, deze van onderop begint, en dat het zijne bemoeijingen met eene stoutheid en vastheid doorzet, welke blind zijn voor al de groote hinderpalen, welke het van alle kanten in den weg staan, en niet afgeschrikt wordt door al de mislukkingen en teleurstellingen, welke het tot hiertoe heeft ondervonden.

Tot leus, als 't ware, heeft het Socialismus den naam van eenen man gekozen, die sinds meer dan het vierde van eene eeuw bezig was, om, naar zijn begrip, in het groot te algemeenen nutte iets goeds tot stand te brengen, en die gewis ook iets beters tot stand gebragt zoude hebben, wanneer met zijne talenten eene goede en veelzijdige beschaving ware gepaard gegaan, en hij even wijs en vroom, als stout en ondernemend ware geweest. ROBERT OWEN, een rijk Fabrikant in *Schotland*, een man van practisch verstand en van welwillende gezindheid, maar geheel zonder theoretische kennis en ook zonder ware vroomheid van gemoed, ergerde zich aan de verbaazende ongelijkheid, welke er overal bestaat, maar bijzonder in *Engeland*, waar de hoogste rijkdom tegen de diepste armoede scherper overstaat, dan in eenig land ter wereld, in de verdeeling van de goederen en geneugten des levens. Eene voorname oorzaak van die ongelijkheid meende hij te vinden in het thans zoo algemeen heerschende sijstema van concurrentie (*competition*), waardoor de menschen, in plaats van elkander naar vermogen te helpen en te ondersteunen, als benijders tegen elkander overstaan, en alleen werken, om de een den ander vooruit te komen en ten koste van elkander zich te verheffen. Daarin meende hij de bron van alle tegenwoordige men-

schelijke ellende te hebben gevonden. Als het beste middel, om die bron te stoppen, beschouwde hij het beginsel van *weêrkeerige ondersteuning en gemeenschappelijke werkzaamheid*, (*system of union, of cooperation*) volgens hetwelk de arbeider niet, als ware hij een bloot werktuig, met een gewoon dagloon wordt afgezet, maar tot een zelfstandig deelgenoot wordt gemaakt van de gheele winst, welke de arbeid opbrengt. Dit beginsel bragt hij het eerst in werking bij zijne eigene fabriek te *New-Lanark* bij *Glasgow*. Hierbij nam hij ook, nevens de zorg voor de uitwendige, de inwendige welvaart der arbeidende klasse zeer ter harte, en was hij bijzonder bedacht op de verbetering van het schoolonderwijs (*). Zijn plan, met gematigdheid voortgezet, gelukte zeer goed, en de inrigting van OWEN wekte de opmerkzaamheid niet alleen van *Engelschen*, maar zelfs van buitenlanders, die dan ook naar dezelve onderzoek deden. Zijne groote rijkdommen verschaften hem den toegang tot de kringen der Aristocratie. Na den tweeden *Parijschen* vrede werd hij zelfs te *Londen* aan de verbondene Souvereinen voorgesteld. Toen later Keizer NICOLAAS *Engeland* bezocht, ging hij ook naar de fabrieken te *Lanark*; en OWEN werd kort daarna medelid van de Akademie te *St. Petersburg*. Het welgelukken der eerste onderneming had nogtans het nadeelige gevolg, dat OWEN, die nu er niet aan twijfelde, of zijn plan zou ook in veel wijderen omvang uitvoerbaar

(*) Eene belangrijke schets van hetgene, dat OWEN's voorganger, zijn schoonvader DALE, voor de godsdienstige behoeften der arbeiders in zijne fabrieken gedaan heeft, vindt men in een' brief van GRANT aan den beroemden WILBERFORCE. (*Correspondence of W. WILBERFORCE, ed. by his Sons, 2 Vol. London 1840.*) Omtrent 2000 menschen waren daar werkzaam, en daaronder 500 kinderen uit Armgestichten. Tot onderrigt van die kinderen hield DALE 18 onderwijzers. Dat OWEN in den beginne niet ongelukkig in zijne onderneming slaagde, had hij meer te danken aan het navolgen van zijnen voorganger, dan aan het in praktijk brengen van zijne eigene denkbeelden.

zijn, het ten eenemale overdreef, en op het denkbeeld kwam, om het regt van particulier eigendom en alle onderscheid van standen te doen ophouden. Naardien hij hierdoor met alle burgerlijke verordeningen in strijd moest geraken, en dien strijd ook niet schroomde, zoo was het niet vreemd, dat hij spoedig nog eenen stap verder ging, en ook de godsdienstige grondslagen van maatschappelijke vereeniging bedreigde. Hij erkende namelijk in deze de verheffing en de heiliging van alle maatschappelijke beschaving; maar juist die beschaving, zoo als zij thans is, beschouwde hij als de oorzaak, waardoor het menschdom tot den afgrond des verderfs was gebragt.

Ondertusschen bleven alle bemoeijingen van OWEN, hoe hij ze ook doorzette, te vergeefs bij alle *Europesche* Staten. Geen' van dezelve kon hij voor haar belangstelling inboezemen. Daarom wendde hij zijn oog naar *Amerika*, dat *land der toekomst*. Hij hoopte aldaar voor de zaden, welke hij zocht uit te strooijen, eenen welgeschikten grond te zullen vinden, waar geen onkruid van ingewortelde vooroordeelen eerst behoefde uitgeroeid te worden. In 1828 werd hij door den Hertog VAN WELLINGTON aan de Zaakgelastigden der *Britsche* Regering te *Mexico* en te *Washington* aanbevolen. Hij verkreeg van de *Mexicaansche* Regering de vrijheid, om zijne beschavende hand te leggen aan de destijds nog weinig ontgonnen provincie *Texas*. Vermoedelijk dacht men toen nog weinig aan de godsdienstige theorie van OWEN, aan zijne bedoelingen met opzigt tot de Godsdienst, daar deze ook destijds, in vergelijking met zijne industriële en philanthropische bedoelingen, nog geheel op den achtergrond stonden. Ondertusschen moest OWEN voor deze aanbieding van het *Mexicaansche* Gouvernement bedanken, omdat het hem aangeboden terrein, hoe uitgestrekt ook zijne middelen waren, toch te groot was, om hem de onevenredigheid tusschen gene en deze niet te doen beseffen. Hij verkoos liever, in het Westen van *Noord-Amerika*, in den Staat *Ohio*, een stuk lands van zekeren RAPP, een *Wurtemberger*, te koopen, en in eene nieuw gevestigde kolonie,

New Harmony, zijne socialistische hervorming tot stand te brengen. Hij had aldaar omtrent 800 personen om zich verzameld. Als grondslagen van de nieuwe kolonie werden gesteld Vrijheid en Gelijkheid. De werkzaamheden van den dag werden gevolgd door vermaken en drinkgelagen bij nacht. Op zondag werden voorlezingen gedaan over allerlei onderwerpen, behalve over — Godsdienst. Maar na verloop van een jaar ging de kolonie te niet, daar de leden van dezelve, al spoedig de vrijheid en gelijkheid moede, of haar overdrijvende, aanspraken maakten, waaraan OWEN, wilde hij aan zijne grondbeginselen getrouw blijven, niet toegeven kon. Hij keerde naar *Engeland* terug, waar hij in stilte begon te werken, en men verloor hem uit het oog.

Bij het streven in *Engeland* onder de arme volksklasse — dat door de steeds toenemende Industrie wordt begunstigd — om door inspanning van eigene kracht voort te komen in de wereld, heeft het nooit aan apostelen ontbroken, die zich geroepen gevoelden, om de zaak der armen zich aan te trekken. Daardoor ontstonden ondernemingen, zoo als die der *Zaturdagavond-* en *Penning-Magazijnen*, welke ten doel hadden, de kennis en wetenschap der arme volksklasse uit te breiden. Zoo kwamen er ook Associatiën tot stand, welke de verlichting der lagere volksklasse, bijzonder met opzigt tot maatschappelijke betrekkingen en inrigtingen, op allerlei wijze wilden bevorderen. De medeleden noemden zich *Socialisten*. Onder hen werden vooral twee vereenigingen van beteekenis, de *Association of all Classes of all Nations* en de *National Community Friendly Society*, welke beide al spoedig zich met elkander vereenigden, en zich *The Universal Community Society of Rational Religionists* noemden. Derzelve werkzaamheden bestonden in voorlezingen, welke iederen avond te *Londen* en in groote Fabrieksteden werden gehouden, over onderwerpen, die de staatshuishoudkunde, de Godsdienst en het dagelijksche leven betroffen. Werklieden met hunne vrouwen en kinderen werden, tegen betaling van een klein entré-geld,

daarbij toegelaten. Ook verspreidde men kleine geschriften van gemengden inhoud. Aan deze vereenigen sloot zich OWEN aan, of liever zij vervoegden zich bij hem, toen hare fondsen begonnen te verminderen. Het kon hem niet moeijelijk vallen, al spoedig bij deze menschen de voorname man, en in hunne zaak, als 't ware, het beginsel van leven en werken te worden. Daar hij reeds te voren, in zijn denken en handelen, dezelfde vijandige rigting had, als zij, tegen alle bestaande orde van zaken, zoo was het hem zeer welkom, hier eenen kring te vinden, waarin hij aan zijne inzigten en plannen ter reorganisatie der menschheid (der lagere volksklasse) vrijen loop kon geven.

Het is hier de plaats, om het oog te vestigen op de fundamentele leerbegrippen van het socialistische stelsel. Deze moeten gekend worden, ten deele uit den zoogenaamden *Sociaalbijbel*, een vlugschrift van een enkel blad in omvang, ten deele uit de Tijdschriften, welke als organen der partij uitkomen, zoo als: *de Star in het Oosten* (*the Star in the East*) uitgegeven door HILL, en de *nieuwe zedelijke Wereld* (*New Moral World*) van FLEMMING, den Secretaris van het Genootschap, waarin ook de eigene schriften van OWEN, zijne voorlezingen namelijk, stukswijze worden gevonden; voorts uit de talrijke en alom verspreide Traktaatjes der socialistische Vereeniging. (*) Van de practisch-industriële zijde des systems van OWEN heb-

(*) Tot de voornaamste geschriften van het Socialismus mag nog gerekend worden te behooren: *The Book of the New Moral World*, bij R. OWEN, onlangs in het Hoogduitsch vertaald, uitgegeven door FURST, in *Nordhausen*, 1840. Het stelt de 5 onloochenbare daadzaken en de 20 wetten der menschelijke natuur, waarop het *rational system* gegrond is, op den voorgrond, en behandelt die vervolgens in 9 hoofdstukken. In armoede aan denkbeelden of beperktheid van zin en droogheid van voorstelling is het onovertreffbaar. Voorts behoort er ook nog toe: *Community the only salvation of man. The Holy Scriptures analysed, shewing its contradictions, absurdities and immoralities*, by R. COOPER. (In hoogen graad boosaardig en gemeen.) *London* 1839.

ben wij te voren reeds gesproken. Hier zal het bijzonder aankomen op den theoretischen of — bijaldien men in dit geval deze uitdrukking gebruiken mag — religieus-zedelijken grondslag van hetzelfde. Als grondslag van het geheel schijnt men te mogen aannemen een *Atheïsmus* van de oppervlakkigste en ruwste soort. Het bestaan van God, als persoonlijk en hoogst Wezen, wordt ronduit ontkend, en niet alleen elke stellige Godsdienst, ware of valsche, maar ook in 't algemeen elke betrekking tusschen God en den mensch, tusschen Hemel en aarde, verworpen. »Bestond »er ooit zulk een hoogste Wezen — zegt OWEN — dan zoude »de het zich aan de menschen, zonder wolken en nevelen, zonder geheimenissen, geopenbaard hebben. De »Godsdiensten, welke onder de namen van BUDDHA, JEHOVA, CHRISTUS, MOHAMED gesticht zijn, hebben »slechts menschelijke wetten verbreid, welke in tegenspraak »zijn met de eeuwige wetten der natuur. Ontleedt men die »wetten, dan loopen zij uit op deze drie absurditeiten: »Geloof aan mijne leeringen, zoo als die, door mijne Priesters, aan u verklaard worden; gevoel zóó, als deze leeringen, overeenkomstig de verklaringen, welke de Priesters er van geven, u bevelen, dat gij gevoelen zult; be- »loon mijne Dienaren er voor, dat zij zulke grondleeringen »u inprenten.” In den *Sociaalbijbel* leest men: »Alle »vereering van eenen Oorsprong aller dingen, wiens eigenschappen toch onbekend zijn, (want de mensch bezit nog »geene genoegzame kennis van daadzaken, waaruit hij tot »zulk eenen Oorsprong en tot diens eigenschappen besluiten »kan) komt uit onwetendheid voort, en heeft niets verstandigs ten oogmerk. Bij zulk eene vereering kunnen »de menschen onmogelijk tot verstandige wezens opgevoed »en gevormd worden.” Naardien derhalve het Socialismus zich volstrekt met God niet bemocit, zoo zou men kunnen denken, dat hetzelfde, bij de bewustheid eener Godheid, welke toch de menschen als aangeboren schijnt, schoon zij ook ganschelijk onderdrukt of verloochend zij, hun eene plaats zou aanwijzen, op welke zij boven de gewone menschelijke betrekking waren verheven (*apotheoseren*); maar

dat is geenszins het geval. In plaats van den mensch te verheffen, vernedert het hem tot een wezen, dat volstrekt en noodzakelijk aan allen mogelijken invloed der zinnelijke wereld is onderworpen. De mensch is, volgens OWEN, een met verstand begaafd dier, (*a reasoning animal*) door zijne natuurlijke gesteldheid gedwongen, om zijn zinnelijk gevoel als overtuiging, als waarheid en als eenige drijfveer van zijne daden aan te nemen. Hij is een schepsel van uitwendige omstandigheden, een speelbal van alle winden, door opvoeding, gewoonte, omgang, behoefte en verleiding datgene geworden, wat hij is, eene levende machine. De aarde is zijn Paradijs, en het graf de eindpaal van zijn bestaan. (*) Ten einde het genot van dat bestaan zich niet te verbitteren, moet hij allen *onnatuurlijken* gewetens- en doodsangst van zich verwijderd houden, en zich tevreden stellen met de kennis, dat hij, stervende, in het *al der natuur* terugzinkt, om tot nieuwe stof voor nieuwe vermenging en vorming te dienen. De mensch bezit het vermogen niet, om de vrijheid van zijnen wil tegen den aandrang van zijne zinnelijke natuur te doen gelden. Juist dan zou hij onnatuurlijk handelen, wanneer hij zulks deed; want de wil van den mensch is over 't geheel niets anders, dan het resultaat van de ondervindingen van zijn ligchaam en van zijnen geest, en deze zijn op hare beurt weder slechts instincten der menschelijke natuur, welke ieder genoodzaakt is te hebben of in zich op te nemen. Daarom bestaat er voor den mensch boosheid noch zonde, maar alleen kwaad (*evil, only evil*); en die leeringen, welke het te-

(*) »Ik leef — schrijft de zoon van OWEN — voor *deze* »wereld, omdat ik van geene andere wereld iets weet; en »ik wenschte, dat alle pogingen der menschen zich daartoe »alleen uitstrekten, om den toestand van zichzelf en van »hunne medemenschen hier op aarde te verbeteren, en dat »alle hunne gedachten zich enkel bepaalden tot hetgene, »dat zichtbaar en kenbaar is. Wij zouden daardoor meer »tevreden en ook werkdadig welwillender zijn, dan zieke- »lijke inbeeldingen omtrent eene toekomst aan de andere »zijde des grafs ons kunnen maken.»

gendeel stellen, zijn door onwetenden of door bedriegers uitgedacht, door de laatsten om de groote menigte door schrik in bedwang te houden. »Het denkbeeld, — zegt OWEN — dat men gewoon is aan het woord boos of zonde »te hechten, is eene ongerijmdheid, die aan het brein van »overspannen Fanatieken haar oorsprong is verschuldigd; aan »mensen, die met de wezenlijke gesteldheid en de wet- »ten hunner eigene natuur onbekend waren.” Daarom is dan ook, volgens hem en de zijnen, ieder individu niet verantwoordelijk voor zijne gezindheden, en alzoo ook niet te prijzen of te beschuldigen; »want daar de mensch — zoo leest men in den *Opstand der Bijen, Revolt of the Bees*, een socialistisch Traktaat, dat overigens, niet zonder scherpzinnigheid en welsprekendheid geschreven is — niet »zelf zijn karakter vormt, zoo is het onregtvaardig, ja wreed, »hem te willen vergelden, hem te willen straffen. Het is »niet in het vermogen van eenen roover, zijne handclin- »gen te besturen, naardien de beweegredenen, welke hem »daartoe dringen, gegrond zijn in eene hem bijzonder »eigene organisatie (*his peculiar organisation*); en derhalve »moeten, ten gevolge hiervan, alle systemata van straffen »en vergelden te eenemale wegvallen.” (*)

Naardien deze begrippen en bedoelingen van het Socialismus niet alleen met alle Godsdienst, maar ook met alle beschaving, ja met alle maatregelen van Politie in strijd zijn en deze als bespotten, zoo ontstaat van zelve de vraag: wat dan toch wel de band van vereeniging zij, wat het middel ter instandhouding van dien band wezen mag, en wat denzelven tegen de poging ter ontbinding, die van

(*) Toen vóór eenigen tijd te *Liverpool* een moordenaar werd terechtgesteld, beweerde een prediker, die tot het Socialismus behoorde, voor eene verzamelde menigte volks, dat de Staat geen regt had, om dien mensch te straffen, daar deze, overeenkomstig met zijne natuur, niet anders had kunnen handelen. De eenige straf, waarvan OWEN te voren in zijne kolonie gebruik maakte, wanneer het al te erg werd, bestond in verbanning van die medeleden, welke hij voor onverbeterlijk hield. Hoe *antisociaal!*

buiten mogt komen, zal beveiligen, indien het althans bij de Socialisten waarlijk ernst is, om eene Vereeniging, eene Gemeenschap te stichten? De *Sociaalbijbel* geeft het antwoord op deze vraag: »Zal er voor het menschedom ooit » een gelukkige toestand plaats grijpen, dan moet ieder in- » dividu van kinsbeen af in eene betrekking gesteld wor- » den, welke hem liefde omtrent alle menschen en goed- » hartigheid omtrent alle levende wezens inboezemt. Maar » deze liefde en goedhartigheid zijn met onwetendheid, » misdaad en armoede, welke noodwendig uit de tegen- » woordige maatschappelijke betrekkingen voortvloeijen, te » eenemale onbestaanbaar. Desniettemin is het mogelijk, » deze hoogere gevoelens, liefde en goedhartigheid, der » geheele menschheid, allen hare individus in te boeze- » men." De wijze, waarop het Socialismus de oplossing van dit vraagstuk wil beproeven, leidt tot de verbreking van alle die banden, door welke de menschelijke maatschappij als zoodanig bestaat; het staat regelregt in tegenpraak met alles, wat heilig in dezelve is, en ademt vijandschap en haat tegen het leven als echtgenooten en familie. OWEN zelf is wel, in zijne vroegere geschriften, dit punt met stilzwijgen voorbijgegaan; maar later heeft hij, in eene reeks van voorlezingen, tien in getal, welke onlangs in het licht zijn gekomen, zijne denkbeelden over het huwelijk en over familiebetrekking breedvoerig ontwikkeld. Het huwelijk verklaren hij en zijne Medesocialisten voor eene vloekwaardige instelling, voor eene onnatuurlijke misdaad, voor eene misgeboorte van Hierarchie en Despotismus, voor eene uitvinding van den Duivel, voor de voorname bron van alle demoralisatie en van de grootste ellende. Een man tot de gemeenschap met ééne vrouw en eene vrouw tot de gemeenschap met éénen man te bepalen, dat noemen zij eene verschrikkelijke schennis van de goede wetten der natuur (*a horrid infraction of the kind and genial laws of nature.*) In plaats van eene verbindtenis voor het geheele leven, moet men vrijheid hebben, om voor eenigen tijd het voorwerp zijner gemeenschap te kiezen; en wat te dezen opzichte bij de dieren plaats

heeft , dat moet voorbeeld voor de menschen zijn. » Beide » geslachten — zoo leest men in den *Sociaalbijbel* — moe- » ten eene gelijke opvoeding, gelijke regten en dezelfde » persoonlijke vrijheid hebben; hunne wederzijdsche ver- » bindtenissen moeten voortkomen uit de algemeene sympa- » thie van hunne natuur, waarbij geen kunstmatig onder- » scheid (*artificial distinction*) behoort in aanmerking te » komen. Alle kinderen moeten, als kinderen van het al- » gemeen, (van de Vereeniging) ook gemeenschappelijk » opgevoed en met de wetten hunner natuur tijdig bekend » gemaakt worden. De menschelijke maatschappij moet niet » uit bijzondere familiën bestaan, maar uit vereenigingen » van mannen, vrouwen en kinderen, ten getale van 300 » tot 2000, naar gelange van de plaatselijke omstandighe- » den. Zoodra de kinderen volwassen en in de natuurlijke » grondbeginselen wèl onderwezen zijn, moet het bezit van » bijzonder eigendom, dat nutteloos is, geheel ophouden." Het bezittelijk voornaamwoord *mijn*, in den zin van *mijn kind, mijne vrouw, mijn huis*, behoort niet tot de spraak van het Socialismus; want naardien de Vereeniging aanspraak heeft op iederen individu, zoo hebben ook deze weêrkeurig aanspraak op ondersteuning van de zijde der Vereeniging. Met de opheffing van het bijzonder eigendomsregt staat de grondregel, dat alle menschen in rang en stand gelijk zijn, in noodzakelijk verband; maar men is slim genoeg, om te begrijpen, dat het vooralsnog niet noodzakelijk is, dat dit geloofsartikel openlijk en sterk gepredikt worde.

Ziet daar de losse grondtrekken van een systeem, waar- door men de wereld tot een aardsch Paradijs wil herschep- pen en aan de menschheid alle heil en geluk wil verschaf- fen (*the only salvation for men*)! Men ziet, hoe ook hier, gelijk zoo dikwijls elders, de uitdrukkingen en denkbeel- den: natuur, verstand, vrijheid, menschelijke regten en dergelijke meer, de hoofdrol spelen, en aangewend wor- den, om aan het grofste Materialismus ingang te ver- schaffen. (*)

(*) Zeer kenmerkende is de zamenstelling van de 12 voor- waarden, van welke het Socialismus de menschelijke wel-

Wat nu den staat van het Socialismus betreft, het heeft tusschen de zestig en zeventig afdeelingen of takken, welke door geheel *Engeland* zijn verspreid, en gevestigd zijn in groote Fabrijksteden, zoo als *Birmingham*, *Manchester*, *Liverpool*, *Leicester*, maar ook in afgelegene landdistricten, zoo als *Wisbeach*, *Peterborough*, en andere. Uit deze afdeelingen worden afgevaardigden benoemd, die van tijd tot tijd zamenkomen op eene plaats, welke daartoe jaarlijks bij afwisseling wordt gekozen. Men zou deze afgevaardigden kunnen beschouwen, als het wetgevend ligchaam van het Socialismus uitmakende. Het uitvoerend bewind is in handen van een centraal bureau, dat te *Birmingham* is gevestigd, en van waar ook de meeste zendelingen ter verkondiging van het socialistische Evangelie in de wereld uitgaan. De verspreiding van deszelfs leer geschiedt door zendingen, door openbare voorlezingen, welke ook door vrouwen gedaan mogen worden, en door het verspreiden van een onnoemelijk aantal van traktaatjes, welke voorbeeldeloos goedkoop verkocht worden. Men is onbeschaamd en slecht genoeg, om deze traktaatjes in te naaijen bij die van het bekende groote *Britsche* Traktaatgenootschap, ten einde dezelve aan iedereen, en ook aan geestelijken van allerlei gezindheden, te doen toekomen. Elk lid van het Socialismus betaalt wekelijks een' *Eng.* schelling aan de kas der Vereeniging, waaruit de zendelingen bezoldigd

vaart afhankelijk beschouwt. Bovenaan staat *the possession of good organisation, physical, mental and moral*, en daarop volgt *the power of procuring at pleasure whatever is necessary to preserve the organisation in the best state of health*, tot welke categorie dan ook het vrije Concubinaat behoort. Hoe fraai verschijnen dan de volgende: *the inclination and means of promoting the happiness of our fellow-beings; the absence of superstitions, supernatural fears, and relief from the fear of death; the utmost individual freedom of action*, waarmede zal zamengaan *pure charity for the feelings, thoughts and conduct of all mankind*. Wanorde in denken en in bepalen van zedekundige begrippen, schijnt wel bij het Socialismus tot *the utmost individual freedom of action* te behooren.

worden met 30 zulke schellingen in de week. In de gewone bijeenkomsten, waartoe men te *Manchester* eene zaal voor de wetenschappen gebouwd heeft, worden de zoogenaamde wetenschappelijke voorlezingen afgewisseld met amuserend onderhoud van allerlei aard. Het bovengenoemde dagblad, *the New Moral World*, verhaalt het volgende van zulk eene bijeenkomst te *Wisbeach*: »De »muzikanten speelden in het begin en aan het einde eenige »vrolijke stukjes; en het was waarlijk hoogstbelangrijk om »te zien, hoe een zoo groot getal van schrandere koppen »met diep gevoel naar de voordragt luisterden van grond»stellingen, welke, schoon met alle bestaande wetten en »gewoonten der maatschappij in strijd, naar een' gelukkiger »en voor alle standen verkrijgbaren staat van zaken heen»wijzen, niet die gezocht moet worden daar boven de wol»ken in onbekende gewesten, maar die hier op aarde is te »vinden. Hoe gansch anders gaat het in de woningen des »bijgeloofs (in de kerken), waar de zwarte gunstelingen »van het Heiligdom (*the black minions of the shrines*) de »mensen, door schilderingen van vuur en zwavel, angst »en schrik aanjagen, en slechts aan eenige weinige uit»verkorenen den toegang beloven in die onbekende gewes»ten daarboven!»

Zeer langen tijd heeft de socialistische sekte ongestoord hare verkeerdheden voortgezet, en zij mogt zich verheugen, dat noch de Staat noch de Kerk van den Staat eenige opmerkzaamheid op haar vestigde. Eerst vóór eenigen tijd, toen ROBERT OWEN door Lord MELBOURNE, bij eene gehoorgeving der Koningin, aan haar werd voorgesteld, werd men er opmerkzaam op gemaakt, dat zijne leeringen eene algemeener verspreiding en ook een' meer beduidenden invloed verkregen hadden, dan men te voren had kunnen denken, althans gedacht had. De zaak kwam in het Hoogerhuis ter sprake en gaf tot de levendigste debatten aanleiding. Toen namelijk de Socialisten, in Januarij 1840, door Lord BROUGHAM, den schrijver van het fameuze boek over de *Natural Theology*, een verzoekschrift ten voordeele van hun sijstema lieten aanbieden,

trad de Bisschop van *Exeter*, Dr. PHILPOTTS, op met een verzoekschrift tegen het Socialismus, dat door 4000 inwoners van *Birmingham* was onderteekend. Hij hield eene lange en krachtige rede tegen het zedebedervend leeren en handelen der Socialisten. Hij gaf eene uitvoerige schildering van de inrigtingen en de bedoelingen van die menschen, en betoogde, dat het dringend noodzakelijk was, dat de Regering zich met de zaak bemoeide. Hij stelde voor, dat door het Huis aan de Koningin het verzoek zou gedaan worden, om door eene Kabinetsoorder de verspreiding van Godslanderlike en zedeloze leeringen, het zij die door mond of pen geschiedde, tegen te gaan, bijzonder het Socialismus. Daar de Aartsbisschop van *Londen*, Dr. BLOMFIELD, en die van *Canterbury* hem ondersteunden, hield hij zijn voorstel vol, en noch de tegenstand van Lord BROUGHAM, die de eere van den achtbaren stichter en hoofd der sekte, den Heer OWEN, die door WILBERFORCE en CANNING vroeger zoo hoog was geschat, wilde handhaven, noch de bedenking van Lord MELBOURNE, dat eene vervolging van speculative begrippen volstrekt nutteloos was, noch ook de voorslag van den Marquis VAN LANDSDOWNE, om ten aanzien van het Socialisme te doen, zoo als het *Fransche* Gouvernement met opzigt tot het *Simonismus* gedaan had, en er zich niet ontijdig mede te moeijen, omdat het wel van zelve ophouden zou te bestaan, vermogten er iets tegen. Het verzoek werd aan de Koningin gedaan, en het Hoogerhuis ontving al spoedig ten antwoord, dat zij deze gewigtige zaak zou laten onderzoeken, en dat de Lords en het geheele Rijk op haar vast besluit konden rekenen, dat zij tegen alles, wat Godsdiens en goede zeden dreigde te ondermijnen, hare maatregelen zou nemen. Ten gevolge hiervan zond de Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Lordlieutenants der Graafschappen eene circulaire, waarbij zij werden aangeschreven, om alle openbare verspreiding van zedeloze schriften te beletten. OWEN heeft van zijnen kant, op den 2 Februarij, een Manifest in de nieuwspapieren geplaatst, waarin hij, onder algemeene uitdrukkingen en met gewone

aanprijzing van hetgene, dat hij bedoelt en werkt ten algemeenen beste, de grondstellingen van zijn systeem blootlegt, en zijn verlangen dringend te kennen geeft, om voor het Parlement geroepen te worden, ten einde voor hetzelfde zichzelf en zijne zaak te verantwoorden. Toen, in Augustus 1840, (kort vóór de sluiting van het destijds bestaande Parlement) de Bisschop van *Exeter*, ten gevolge van eene ingediende Petitië, om de socialistische schriften toch tegen te gaan, de schandelijke en verderfelijke zaak der Socialisten weder ter sprake bragt, ontving hij ten laatste van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van uit de hoogte, dit scherpe bescheid: »dat de absurde leeringen der *Owenisten* reeds lange der verachting en der vergetelheid zouden overgegeven geweest zijn, bijaldien de onverstandige ijver van den Bisschop van *Exeter* en van gelijkgezinde Prelaten niet had veroorzaakt, dat zij eene zekere populariteit hadden verkregen.»

Men ziet hieruit, hoe weinig genegen de Regering is, om afdoende maatregelen te nemen in eene zaak, welke zij meent voor niets meer te moeten houden, dan voor een' strijd over de gevoelens van eene bijzondere sekte. Zij gevoelt maar al te wel, dat zij aan den eenen kant geweldigen tegenstand zou ontmoeten, en aan de andere zijde zelve zou verlegen zijn, waar te beginnen en waar te eindigen, bijaldien zij, in een land, hetwelk te allen tijde een kweekhof was van allerlei sekten, en waar het geloof van de eene in het oog van de andere als ketterij voorkomt, met het zwaard der wet eenen oorlog wilde beginnen tegen speculative meeningen en begrippen. De zaak blijft dus ter bestrijding overgelaten aan de Kerk en hare Dienaars. Ondertusseken zou het ook weinig baten, dat men het verdervende vuur door debatten in het Parlement zocht te blusschen. Het is genoeg bekend, dat de Socialisten alle redenen hebben, om zich over dergelijke debatten te verheugen, wanneer die te hunnen opzigte plaats hadden. (*) Gelijk de pogingen van OWEN zich bijzonder

(*) Vandaar dat zij in eene hunner openbare vergaderin-

tot de lagere volksklasse bepalen, zoo moet ook de Kerk, wil zij het Socialismus met vrucht te keer gaan, aan die lagere volksklasse een goed onderwijs in Godsdienst en zeden verschaffen. Zoo lang er ondertusschen over dit eenige hulp- of geneesmiddel tusschen de hooge kerkelijke partijen nog verschil blijft bestaan, heeft het Socialismus van dezen kant, helaas, geen gevaar te duchten, en zal het door de heerschende Kerk in zijn rustig bestaan niet gestoord worden. De Dissenters daarentegen hebben al spoedig begrepen, dat het hunne zaak was, hier werkzaam te zijn. Het is bekend, dat hunne pogingen altoos en overal, meer dan die der heerschende Kerk, ten nutte en beste van het volk dienden. Tegen de socialistische bemoeijingen stelden zij over, Christelijke prediking, bijzondere zielzorge, openbare voorlezingen voor het werkvolk, strijdschriften en traktaatjes. De *Christian Instruction Society*, de *London City Mission* en de *Religious Tract-Society* onderscheidden zich hierin door bijzonderen ijver. Men mag het als een gunstig getuigenis voor deze pogingen beschouwen, dat tijdschriften, gelijk het *Quarterly Review*, dat door den geest van de *Oxford-Tracts* is aangestoken, de bestrijding van het Socialismus van het standpunt der Dissenters voor nutteloos verklaren, naardien het Socialismus niets anders is, dan een met de stoutste consequentie doorgezet Protestantismus!

Wanneer wij nu, ten slotte, het *Owenismus* met soortgelijke treurige verschijnselen van onzen tijd vergelijken, zoo als met het *Simonismus* in *Frankrijk*, met de *Rehabilitation des Fleisches* in *Duitschland*, dan is het niet te ontkennen, dat in allen eenige verwantschap of overeenkomst is; schoon het Socialismus, misschien van wege de onbeduidendheid des geestes van den man, die aan het hoofd staat en ook bijzonder het woord voert, volstrekt niets van dat *geniale* heeft, waarmede de groote hoofden

gen het voorstel deden, om, uit dankbaarheid, aan den Bisschop van *Exeter*, bij uitsluiting, te vergunnen, zijn' mijter in de nieuwe morele wereld te dragen!

en sprekers der beide andere Vereenigingen deze als met een' *nimbus* welen te omgeven. OWEN verstaat gelukkig de kunst niet, om zijne materiële belangen als in te kleeden in iets, dat spiritueel schijnt te zijn, en er alzoo eenen indruk makenden vorm aan te geven. Daarin was het vroegere *Engelsche Deïsme* hem vooruit. Bij zijne beperktheid van geest en zin, waardoor hij wat waar en wat valsch is door elkander slaat, en bij zijne dwaze vooringenomenheid met zijne grondbeginselen van algemeene samenwerking, maakt hij de Industrie, de kracht der Machines, tot zijne Godsdienst, en hij telt vermetel de hinderpalen niet, die hem in den weg staan, en welke hij in zijne verblindheid ook niet eens overzien kan. Vergelijkt men het *Socialismus* met het *jonge Duitschland*, dan moet men erkennen, dat de vijandige gezindheid van het eerste tegen huwelijks- en familiebetrekking niet uit zulke zelfzuchtige, lage, vleeschelijke beginselen voortkomt, als die van het laatste.

DE NEVA.

(*Petersburg in Bildern und Skizzen von J. G. KOHL; Dresden und Leipzig, 1841.*)

De *Neva* is de uitstrooming, waardoor het meer *Ladoga* (*) zich ontlast, en haar water, dat in dit honderd vierkante mijlen groote bekken het laatste overblijfsel van bergstof heeft laten bezinken, komt zoo zuiver en helder als kristal bij *Petersburg* aan. Het vormt een' stroom van weinige mijlen lengte, en deszelfs naam, die thans door geheel de wereld weergalmt, bleef duizende jaren lang in den nacht der onbekendheid bedolven. Door de *Finsche* visschers uit den omtrek gedoopt, goot deze vriendelijke riviernimf, ter naauwernood in de hutten der *Ingren* en *Karelen* bekend, de geheele roemruchtige oudheid en de dadenrijke middeleeuwen door, eenzaam en onbezocht, hare golven dwars door moerassen en donkere wouden in den Oceaen. Mildelijk laafde

(*) Het Ijs-meer.

zij uit hare stroomkruik de kudden der rondom haar wonende veehoeders, en voedde aan hare borst de visschen, die slechts leefden en opwiessen om zich onderling te verslinden. Aan het uiterste eind van den *orbis terrarum* verwezen, en de gebrekkige schuitjes der *sordidissima gens Fennorum* van TACITUS vriendelijk en geduldig op haren rug dragende, kon zij onmogelijk vermoeden, dat zij tot eene zoo grootsche bestemming geroepen was, dat haar schoot de kiem van zoo veel heerlijkheids in zich droeg, en dat uit hare kristallen schaal nog eenmaal de magtigste Keizers van den aardbol hunnen dorst zouden lesschen. Met kleine huiselijke aangelegenheden bezig, de morsige *Finnen* wasshende, de grondregten der *Ingren* en *Karelen*, die minst beroemde aller volken, scheidende, hoogstens getuige van de gevechten tusschen de ondernemende *Noormannen* en *Novogoroders*, gevechten, wier wapenklank in *Europa* niet gehoord werd, hoe kon zij verwachten, eenmaal de prachtigste aller Keizersteden in hare armen te zullen omvangen? Wie zou in staat geweest zijn, haar de schatten te voorspellen, welke zij thans ontvangt en verzendt, de paleizen, die zich op hare oevers als verdringen, de drijvende zeekasteelen en wereldomzeilende koopvaarders, die thans in grooter aantal hare golven doorsnijden, dan vroeger schuiten en bootjes?

De *Neva* heeft, even gelijk de *Narowa*, de *Woxen*, de *Kymmenä* en al de overige uit binnenmeren voortkomende *Finsche* rivieren, en verschillende van de morsige, geelachtige wateren van het noordelijke *Duitschland* en van *Polen*, als ook geheel anders dan de zwartachtige en roskleurige stroomen van het zuidelijke *Russische* steppenland, een wonder schoon, klaar, min of meer groen schijnend water, het naast gelijk aan dat van den *Rijn*, waar hij uit de ijsgrotten der *Alpengletschers* naar buiten stroomt. Eene mijl van haren mond deelt zij zich in vier armen, de groote en kleine *Neva* en de groote en kleine *Nevka*. Deze hoofdarmen splitsen zich vervolgens in eene menigte neventakken en kanalen, en vormen op deze wijs, bij het uitstroomen in zee, eenen Archipel van eilanden, op welke het schoone panorama van *Petersburg* zich ontvouwt. — In zooveel betrekkingen, als eene rivier slechts immer eene stad kan bevoordeelen, bevoordeelt de *Neva* de aan hare oevers gestichte residentie. Uit de binnendeelen des lands voert zij den overvloed der provinciën aan, en brengt spijs, voeder, kleeding

bijeen. Aan haren mond ontvangt zij de heerlijkste voortbrengselen der buitenlandsche kunstvlucht, en draagt ze tot in de paleizen der grooten. Zij vult den *Petersburgeren*, die slechts dezen éenen schoonen watervliet, en behalve dezen ook niet eene enkele heldere bron of put bezitten, hunne bekers met eenen verfrisschenden dronk. Zij kookt hunne spijzen, brouwt hun de liefelijkste koffij en thee. Zij kweekt de visschen voor de tafels hunner gasten. Ja zij verrigt voor hen het geringste slavenwerk, wascht hun linnen, en, zich in menigvuldige kanalen door de straten verspreidende, reinigt zij hunne riolen. Men behoeft zich dus niet te verwonderen, dat het *Neva*-water tot onderwerp aan de dagelijksche gesprekken der *Petersburgers* dient, en dat deszelfs kritiek en lof bij hen even zoo gedachten en tongen bezig houdt, als die van het zeewater de in hetzelfde levende en zwevende schippers, of die van den *Nijl* de *Egyptenaars*. Hierover behoort men zich des te minder te verwonderen, daar zij hun niet altijd vreugde verschaft, maar ook dikwijls nood en lijden berokkent, daar zij niet zelden hunne tuinen verwoest, hunne huizen beschadigt, ja zelfs hun gansche bestaan bedreigt, hetgeen, trouwens, gelijk wij zoo straks zullen zien, niet de schuld is van de *Neva* alleen.

De strenge noordsche winter slaat, helaas! de *Neva*-nimf bijna gedurende de helft des jaars in ijsboeijen, zoodat zij slechts zes maanden lang hare weldaden in derzelver gansche volheid kan uitdeelen. Eerst in het begin van April, zelden reeds in het laatst van Maart, zijn hare wateren warm en krachtig genoeg, om den ijsmantel, die hen bedekt, te doen openscheuren. Met ongeduld haakt men naar dit oogenblik; en nauwelijks hebben de vuile ijsschotsen, bij het voortschuiven, den gladden waterspiegel der rivier zoo ver ontbloot, dat eene boot de noodige ruimte kan vinden om over te varen, of het geschut der vesting verkondigt, door zijn gebulder, deze blijmaar aan de bewoners der hoofdstad. Ter zelfder tijd, het mag dag zijn of nacht, stijgt de Kommandant der vesting, met al de eereteekenen van zijne waardigheid bekleed en door zijne officieren verzeld, in eene prachtig versierde gondel, om naar het tegenover liggende paleis des Keizers te varen. In eenen grooten, schoonen beker van kristal schept hij het heldere *Neva*-water, om het, als eerste en schoonste gaaf der rivier, in naam der lente, den Keizer over te brengen. Hij berigt zijnen heer, dat de magt des

winters gebroken is, dat de wateren weder vrij zijn, en dat men weldra eene blijde scheepvaart hopen mag; toont hem, als eerste waterzwaan, zijne aan den oever liggende gondel, welke hij behouden heeft overgebracht, en reikt hem den beker met *Neva*-water, welken de Vorst op de gezondheid zijner residentie ledigt. Het is het best betaalde glas water, dat ergens op den geheelen aardbodem gedronken wordt; want, overeenkomstig het gebruik, geeft de Keizer aan den Kommandant zijnen beker met goud gevuld terug. In vorige tijden kreeg hij dien letterlijk gestreken vol met dukaten; doch, daar allengskens deze lentebekers in grootte toenamen, zoodat de Keizers steeds meer water te drinken en meer goud te betalen hadden, werd eindelijk de som op 200 dukaten bepaald, die den Kommandant toegeteld worden. Voorzeker nog altijd een keizerlijk loon voor eenen dronk waters!

Het *Neva*-ijs geraakt tegen het eind van den winter, wanneer reeds menige warme dag op deszelfs oppervlakte gewerkt heeft, in eenen eigenaardigen, brossen toestand. Het lost zich namelijk op in eene menigte dunne ijsstaafjes van een' duim over het kruis en zoo lang als het ijs dik is. Deze staafjes, uit welke de ijsvloer alsdan bestaat, hangen ten langen laatste zoo los aan elkander, dat men zich volstrekt niet meer op het ijs kan wagen. Waar geene sneeuwkorst deszelfs oppervlakte bedekt, zinkt men met den voet door el-dik ijs, alzoo men een aantal dier staafjes naar beneden drukt. Groote, op het drooge liggende ijsschotsen, die naar den uiterlijken schijn nog digte, hecht aaneenhangeende massa's vormen, versplinteren, bij de geringste aanraking met eenen stok, in eene menigte glazen zuiltjes en staafjes. Reeds verscheidene weken derhalve vóór den verwachten ijsgang wordt alle rijden op de *Neva* verboden. Hier en daar ontstaan groote gaten in den ijsvloer, en op deszelfs oppervlak verzamelt zich troebel sneeuwwater. De geheele ijsvlakte, die aanvankelijk, door sleden en voetgangers verlevendigd, regt aantrekkelijk zich vertoonde, wordt thans tot een' hinderenden last, en men wenscht zoo spoedig mogelijk van deze nuttelooze en morsige korst ontslagen te zijn. Menigmaal heeft men weken lang het schoonste lenteweder, en evenwel ligt de *Neva* nog onbewegelijk vast. Over het algemeen werkt de zon niet zoo oplossend en vernielend op haar ijs, als regen en wind. Ééne enkele duchtige regen-

bui, over welke de *Petersburgers* dan ook omstreeks dezen tijd steeds eene groote blijdschap aan den dag leggen, werkt meer dan drie dagen zonneshijn. Gewoonlijk ligt de ijsvloer zonder eenige beweging, tot dat een paar winderige en regenachtige dagen invallen. Het onbedriegelijke teeken van den op handen zijnde ijsgang is het verdwijnen van alle opperwater. Zoo lang er nog water op het ijs staat, al is het ook zoo diep, dat de paarden hier en daar bijna zwemmen moeten, waagt alles nog den overgang; doch verdwijnt het opperwater, zoo is zulks een bewijs, dat het ijs overal de oevers heeft losgelaten, en tevens zoo sponsachtig geworden is, dat het opperwater overal heeft kunnen doorzijpelen. Gewoonlijk gaat de *Neva* tusschen den 6 en 14 April, ouden stijl, (18 en 26 nieuwen stijl) los. Het meest gebeurt zulks op den 6den, te weten in de honderd jaren tienmaal, zoodat men steeds een tegen tien kan wedden, dat de ijsgang op dezen dag beginnen zal. De laatste ijsgang der *Neva* viel op den 30 April (12 Mei), eenmaal in honderd jaren, de vroegste op den 6 Maart, mede eens in honderd jaren, voor. Doorgaans zet zich het ijs der *Neva* in het midden van November vast, het meest op den 20sten dier maand, te weten negenmaal in eene eeuw. In het jaar 1826 vroomde de rivier eerst den 14 December toe, en in het jaar 1805 reeds den 16 October.

Een merkwaardig tijdstip is dit losgaan der *Neva*. Alles is vol verwachting daarop, want alles heeft er belang bij. De kooplieden zien er met verlangen naar uit, omdat menige handelsspeculatie van het vroeger of later openraken der rivier afhangt; de timmerlieden en daglooners, omdat er bij het slaan der bruggen wat voor hen te verdienen zal komen; de voorname dames, omdat, wanneer de *Neva* en de *Kroonstadter* zeeboezem vrij van ijs zijn, de *Lubecker* stoomboot niet lang draalt, zich met nieuwe modes uit *Parijs* en alle andere *nouveautés* aan te melden; de boekverkoopers en geleerden, omdat nu het verstandelijk verkeer met *Europa* weder begint, en zij alzoo vernemen kunnen, welke geschriften gedurende het winterhalfjaar in het licht gekomen zijn; de inlandsche zieken of aan heimwee lijdende buitenlanders, omdat nu de wegen naar de baden en naar het zuidwestelijke *Europa* weder openstaan. In dezen tijd loopen de gesprekken te *Petersburg* slechts over de eenige vraag, of de *Neva* tegen Paasch-zondag of Paasch-maandag

zal opengaan, en voor het eene of het andere geval worden de grootste weddingschappen gedaan. In 1836 was te *Petersburg* een man, die voor elken dag, van den eersten tot den 17den April, eene weddingschap had aangegaan, eene daarvan zelfs ten beloope van 8000 roebels. Daar nu het ijs dat jaar vrij lang bleef liggen, had zijn kassier genoeg te doen, om al de vervallende posten te innen.

Nadat de schoone stroomninf den geheelen winter door in hare ijsbanden gelegen heeft, biedt hare bevrijding het lieflijkste schouwspel, wanneer dezelve bij helder, aangenaam weder plaats heeft, en zij, den morsigen mantel afwerpende, met lagchend oog uit haar bed naar boven ziet, en zich in haar watervlak de paleizen weder spiegelen. Aan de schoone *Neva*-oevers verdringen zich alsdan, door het kanongebulder derwaarts gelokt, de wandelaars, om de rijk vergulde gondel van den Kommandant te zien aankomen; en naauwelijks is zij behouden aan de kaai van het winterpaleis geland, of oogenblikkelijk ziet men den stroom met honderden van booten overdekt, om de afgebrokene gemeenschap tusschen de onderscheidene eilanden te herstellen.

Wel is waar is deze eerste, als door eenen tooverslag bewerkte, gedaanteverwisseling meestal niet van duur; want gemeenlijk is het slechts het naaste, bij *Petersburg* gelegene *Neva*-ijs, dat aldus met eenen ruk wegdrijft, en eerst later volgt het bovenijs, hetwelk nog eenige malen de spiegelvlakke van het water met zijne schotsen stoort en de vrije gemeenschap afbreekt, ja lang, dikwijls verscheidene weken lang, duurt nog de voorbijtocht der talrijke scharen uit het *Ladoga*-meer. De oppervlakte van dit meer bedraagt honderd vierkante mijlen; en moest deze geheele ijskorst langs de ongeveer eene werst breedte en niet zeer snel stroomende *Neva* afkomen, zoo zouden daartoe, volgens eene niet zeer moeilijke berekening, niet minder dan twee geheele maanden vereischt worden. Het meeste ijs smelt dus natuurlijk in het meer zelf; niettemin komt er nog genoeg in den bevrozen vorm langs de rivier naar beneden, om menigmaal haren mond in het meer te stoppen, en bij tusschenpoozen los te breken. Daar ondertusschen de *Petersburger* schuitenvoerders aan den ijsgang gewoon zijn, zoo gaat hunne scheepvaart desnietteenstaande voort, en men heeft alsdan menigmaal het opmerkelijke schouwspel, midden in de fraaije residentie, nevens zich, op de voorbijdrijvende ijsschotsen, de

spaanders en krullen te zien aankomen, welke de *Fin* in den winter, bij zijnen arbeid op het ijs verstrooid heeft, of ook sleden, of wel het lijk van eenig arm paardje, hetwelk in hetzelfde seizoen op de baan verongelukt is. Daar het ijs, ter plaatse waar deszelfs oppervlakte druk bereden is geworden, vaster aan elkander kleeft, zoo komen somwijlen lange stukken van den *Ladogaër* winterweg aandrijven. De uitwatering der *Neva* ligt ongelukkiglijk in den achtersten hoek van den *Finschen* zeeboezem, die hier als het ware een' kleinen naauwen zak vormt, verholen. In dezen zak, de golf van *Kroonstad*, houdt het ijs gewoonlijk nog veel langer stand dan op de *Neva* zelve, zoodat, wanneer ook reeds de lente het land is begonnen toe te lagchen en zich in het schoone *Neva*-water spiegelt, de geweldige massa's ijs de zee nog gesloten houden.

Ten gevolge dezer ligging gaat de *Petersburger* haven later open, dan die van menige andere, hooger noordwaarts op gelegene steden der Oostzee, vermits het groote binnenmeer achter *Petersburg* en de enge zeeboezem vóór hetzelfde het evenzeer onaangenaam belemmeren. Hebben nu eindelijk de vervelende ijsschotsen uit rivier, meer en zee zich opgelost en verloren, dan haasten zich de schepen, die reeds in de *Zond* hierop wachtten of op de Oostzee kruisten, om de Keizersstad te bereiken. Het eerste zeil, dat op de *Neva* aankomt, wordt met onbeschrijfelijk gejuich begroet. Het trekt aanzienlijke premiën en kan op groote winsten rekenen. Meestal is het met china's appelen, modewaren, manufakturen en andere zoodanige goederen geladen, naar welke het ijdele *Petersburg* met het meeste ongeduld verlangt. Men betaalt voor dezelve eenen prijs, die de waarde dubbel en driedubbel overtreft. Is nu eenmaal, met het eerste schip, een begin van handel gemaakt, zoo verschijnen er weldra meer, en op dezelve volgen met uitgespreide vleugels de vloten der *Zweden*, *Engelschen*, *Nederlanders*, *Hanzeaten* en *Amerikanen*. Alles gaat ras in dit land der plotselinge overgangen en tooverachtige gedaantewisselingen. Op beweginglooze doodstilte volgt het woeligste leven. De honderd natiën van *Europa* komen, op hooggewimpelde schepen, van den zeekant aangetogen, en van de bovenrivier, op broze houtvloten en ruw getimmerde schuiten, de volken en waren van het binnenland. De tot nog toe in de voorraadhuizen opgestapelde landsproducten komen in

beweging en gaan naar alle landen uit. De oorlogsvloot, die reeds lang met hare uitrusting bezig was, loopt uit tot vreedzame togten en oefeningen op de Oostzee, en stoomschepen bruisen, boodschappen brengende en halende, onder het uithijgen van hunnen zwarten adem, de schoone stroombaan op en neder, waar nog onlangs een zeehond naauwelijks ruimte vond om lucht te scheppen. Elke dag, elk uur brengt nu iets nieuws, iets schoons, en de onttoovering van het verstijfde ijspaleis is volkomen.

De *Russen* hebben er zich aan gewend, eene ontzettende menigte ijs in hunne huishoudingen te verbruiken. Al hunne dranken koelen zij gaarne met ijs, verkwikken zich aanhoudend met bevrorene fruitsappen, die den geheelen zomer door op de straten hunner steden te koop geboden worden, en drinken niet alleen ijswater, ijswijn, ijsbier, maar ook zelfs ijsthee, daar zij, in plaats van klontjes suiker, stukjes ijs in het theekopje werpen. Hun korte, maar verbazend heete zomer zou alle ligt bederfelijke eetwaren in gevaar brengen, bijaldien niet de winter hun het middel leverde, om de ontbinding, welke door de warmte bespoedigd wordt, te stuiten. Ijskelders zijn daarom in geheel *Rusland* iets onontbeerlijks; elke huishouding heeft dezelve noodig, en niet alleen bij de burgers in de steden, maar ook op het land bij de boeren, vindt men deze overal. Te *Petersburg* telt men nabij de tienduizend zoodanige kelders. Men begrijpt ligt, dat het niet weinig inheeft, zulk een groot aantal kelders van de vereischte hoeveelheid ijs te voorzien. Voorzeker is het geen te hoogen aanslag, wanneer men aanneemt, dat elke dezer 10,000 kelders omstreeks 50 sledevrachten ter vulling noodig heeft. De visch-, vleesch- en kwasverkoopers of anderen, die soortgelijke neringen drijven, hebben niet zelden zoo groote kelders, dat verscheidene honderd vrachten voor hen niet toereiken. De bierbrouwerijen, branderijen enz. verbruiken ontzettende hoeveelheden ijs. Uit dien hoofde worden er dan ook jaarlijks 500,000 vrachten uit de *Neva* gehaald, en dit is nog als een minimum te beschouwen. Zeker kan men het jaarlijksch verbruik der *Petersburger* bevolking, door elkander gerekend, op eene sledevracht ijs per hoofd begrooten. Ijs is de waar, welke men in het midden van den winter het meest ziet vervoeren. Lange treinen van sleden, met ijsschotsen beladen, stijgen uit de *Neva* naar boven, en vele duizend

menschen zijn op al de armen der rivier aan het werk, om dit koude produkt uit het water te halen.

De wijs, waarop men bij het uitbreken van het ijs te werk gaat, is de volgende. In de eerste plaats reinigt men de oppervlakte van het ijs van de daarop liggende sneeuw, ten einde men er de gedaante der uit te breken stukken zuiver op kunne afteekenen. Daarna meet men een groot parallellogram af, en hakt de grenslijnen van hetzelfde met de bijl in het ijs. Door middel van evenwijdige strepen deelt men vervolgens deze vierkante ruimte, naar derzelve lengte, in smalle strooken, en deze strooken wederom, door kleine dwarsstrepen, in eene menigte kleine vierkanten van de grootte eener schots, zoo als zij juist voor de slede past. Na dezen voorbereidenden arbeid begint nu het losmaken van het groote parallellogram uit de gezamenlijke massa van het rivier-ijs, hetwelk geschiedt door met de bijl geheel in het rond eene diepe voor of groeve uit te hakken. Daar het ijs gewoonlijk anderhalve à twee ellen dik is, verdwijnen de gebukte werklieden eindelijk geheel in hunne groef, even als in een bergwerk. Natuurlijk moeten zij op deze wijs onder hunne voeten nog een ijsvlies overlaten, juist dik genoeg om hen te dragen; hetzelfde wordt naderhand doorgestoken. Wanneer nu aldus het parallellogram uit deszelfs verband is losgemaakt, valt het vervolgens gemakkelijker, hetzelfde in de afgeteekende strooken te splijten. Hiertoe plaatst zich op iedere streep eene rij van werklieden, die op de maat, allen te gelijk, hunne zware ijzeren ijsbrekers op de getrokkenene linie instooten. Wanneer dit meermalen geschied is, alsdan brengt de sterke, op dezelfde linie plaats hebbende trilling der indringende ijswiggen eindelijk spleet en breuk op deze streep te weeg. Op de drijvende strooken springen dan enkele arbeiders, en scheiden dezelve, al stootende, met minder moeite in de kleine, door dwarslijnen aangewezen parallellepipeds. Om de drijvende schotsen gemakkelijker op het ijs te brengen, vormen zij in hetzelfde eene soort van helling, daar zij het dikke ijs naar den kant der opening schuin weghakken. Men hakt, om de houvast te hebben, een paar gaten in den bovenkant van elke schots, slaat er groote ijzeren haken in, en nu stijgt, onder een vrolijk hurrah geroep, de schoone, heldere, groenachtige kristalklomp uit het water naar boven. Het *Neva*-ijs is smaragd-

groen, of schijnt zulks ten minste des winters te zijn, wanneer het op de witte sneeuw ligt; hierbij is het uiterst digt, zonder blazen of scheuren. In lange rijen zet men nu de in voorraad gezamelde ijsblokken rondom de bijt, en levert dezelve af aan de slepers, die een paar dezer geweldige stukken op hunne slede pakken, zelf op dien kouden troon plaats nemen, en al zingend er mede de stad injagen. Geen onvermakelijk tijdverdrijf is het, deze bijna ontelbare ijsbreuken op de *Neva* te bezoeken, en de *Russen* bij dit werk, waar zij zich zoo regt in hun element gevoelen, gade te slaan.

In de kelders worden de ijsklompen regelmatig op elkander gestapeld, en ter wederzijden groote muren daarvan opgetrokken. In deze muren hakt men vervolgens allerlei banken en nissen uit, om melk, vleesch enz. te gemakkelijker in deze koele uitholingen te kunnen plaatsen. Zoo handelt men namelijk in de kelders, waar eenigzins op orde gezien wordt. Algemeener en nationaal te noemen is de gewoonte, om de schotsen slechts in den kelder te werpen, met de bijt in stukken te hakken, en in alle hoeken vast zaam te stampen. Men zou kunnen denken, dat deze verbrijzeling voor de vastheid en den duur van het ijs nadeelig zou zijn; doch dit is geenszins het geval. Integendeel vriezen, na eenigen tijd, al de ijsplinters, wanneer zij op deze wijs digt in elkander gestampt worden, door hunne eigene koude, tot eene eenige vaste massa zaam, waarop nu de waren, welke men goed houden wil, worden nedergezet. In deze kelders smelt het ijs niet ligt, en verteert meer door uitdamping dan door afsmelting. De *Russen* zijn aan deze ijskelders zoo gewoon, dat zij niet begrijpen, hoe zonder dezelve eene huishouding bestaan kan; en hunne huisvrouwen geraken in de grootste verlegenheid, wanneer zij bemerken, dat zij gedurende den winter geen ijs genoeg voor haar huisgebruik hebben opgedaan, en zien moeten, dat haar voorraad ten einde loopt. Alles zamengenomen kan men aannemen, dat, den aanleg der ijskelders medegerekend, het ijsgebruik de stad *Petersburg* jaarlijks zeker op twee à drie millioenen roebels te staan komt; eene uitgaaf, welke onze steden niet kennen.

(Het vervolg hierna.)

IETS OVER DE AFBEELDING VAN DEN DUIVEL MET EEN' STAART.

De Schrijver van de *Verhandeling over het booze wezen in het bijgeloof onzer natie* (*), de Heer A. NIERMEIJER, zegt in de *Nalezing* daarvan, bl. 110: »Na het voorlezen van de schets dezer Verhandeling, ter vervulling eener spreekbeurt, werd mij de opmerking gemaakt, dat men aan de Dames, wier rok eenigzins uit den japon hangende zigbaar is, wel eens toeroept: »*Gij zijt Luthersch!*» omdat de *Lutherschen* den Duivel met een' staart, de overige Christenen (denzelven) *zonder staart* afbeelden. Schijnbaar is dit ongegrond, omdat de *staart* in de afbeelding van den Duivel vrij algemeen is (verg. ook het spreekw. *spreekt men van den Duivel, dan ziet men zijn' staart*); en toch zou ik niet durven stellen, dat het geheel en al uit de lucht is gegrepen."

Toen ik dit las, herinnerde ik mij terstond de verklaring, die ik reeds in mijne jeugd aan den oorsprong van dien toeroep had hooren geven. Hij werd namelijk geacht in verband te staan met den laster, dat LUTHER zijne CATHARINA VON BORA vermomd uit haar klooster zou geschaakt hebben, en dat het haar daarbij omgehangen kleed ongelukkig zoo kort zou zijn geweest, dat haar eigen gewaad daaronder uitstak, en de gepleegde maagdenroof terstond kennelijk werd. Dat dit vertelsel in geen enkel opzigt iets waars bevat, is te kennelijk uit de geschiedenis van 's mans huwelijk, dan dat daarover een woord zou behoeven gezegd te worden. Gemakkelijk is het na te gaan, hoe de fabel tot bovengenoemden toeroep aanleiding zou hebben kunnen geven. Doch ware zij er werkelijk' de verklaring van, dan had die toeroep niets met den Duivel gemeen.

Nogtans is de opmerking, die den Heer NIERMEIJER werd gemaakt, niet alleen niet uit de lucht gegrepen, maar, indien de grenslijnen slechts nauwkeurig waren afgebakend en aangewezen, mijns bedunkens volkomen waar. Wel is de voorstelling van den Duivel met een' staart vrij algemeen, en bij Roomschen en Onroomschen, en onder de laatsten wederom bij Hervormden en Lutherschen aan te wijzen; en waar hij *naakt* wordt voorgesteld, zal men hem niet ligt,

(*) *Rotterdam*, 1840. 8vo.

schoon toch somtijds, zonder staart vinden. Doch bij het opzettelijk gadeslaan van eenige Duivelen-gedaanten zal ons eene bijzonderheid in de oogen vallen, die de zaak in geschil genoegzaam oplost. Laat ons zien, wat er van zij.

In de geschiedenis van het kerkelijk leerstuk van den Duivel beslaat de beschouwing van 's Heilands verzoeking, vóór de openlijke aanvaarding van het door God Hem opgedragen werk, eene voorname plaats. Het is bepaaldelijk en uitsluitend met die beschouwing, dat wij hier te doen hebben. Inzonderheid moeten wij het oog slaan op het verhaalde bij MATTH. IV: 2—4.

Soms vindt men in de voorstelling daarvan den Duivel naakt, en in de afzigtelijkste gedaanten, gelijk onder anderen in het *Passionael Winterstuc* (1505) fol. 55 verso, waar lij geschetst is met een' katekop met te berge staande borstels op het achter- en één' dikken hertehoorn op het voorhoofd. Het lijf is met afschuwelijke schilden en puisten, de rug met naar omlaag stekende egelpennen bezet. Van den korten dikken krulstaart zijn de wervels ter halverwege zichtbaar. En het geheel eindigt in vogelklaauwen met zwaar uithangende eeltkussens.

Soms echter vindt men er den Duivel in het gewaad van eenen Rabbi, het zij zonder, het zij met een of ander symbolisch teeken. Zoo mist men b. v., in de *Lyonnesche* uitgave van de *Vulgata*, (*) 1573 in 8vo, de horens en den staart, doch merkt de onder het gewaad uitstekende haviksklaauwen op.

Houdt men nu in het oog, dat LUTHER in zijne leerrede over 's Heilands verzoeking (†) gezegd had: »*Er wird aber des Teufels Gestalt freylich nicht geführt haben, denn er ist gern schön, wenn er lügen und trügen will, wie St. Paulus von ihm sagt, 2 Cor. XI: 14, dass er sich als ein*

(*) Vreemd vond ik in deze uitgave de voorstelling bij *Openb.* XX, waar de Satan, die in den vuurpoel wordt gesloten, en daar naakt voorkomt, met een enkel voorwaarts gekromd hoorntje, ezelseoren, tijgermuil en dikken staart, blijkens de nederhangende linker borst, eene *vrouwelijke* is. Zou aanhankelijkheid aan het *coelibaat* daaraan ook deel gehad hebben?

(†) *Predigt am Isten Sonntag in der Fasten, von Christi Anfechtung.*

»*Engel des Lichts stellet*,» zoo verwondert het ons wel niet, dat wij in *Luthersche* Prentbijbels bij de geschiedenis der verzoeking slechts eenen *vermomden* Duivel te verwachten hebben. Doch worde nu, bij die vermoening, elders de staart stellig gemist, in afbeeldingen van *Lutherschen* oorsprong komt hij zonder twijfel voor. Het eerste bewijs hiervan leverde mij *Der kleine Darmstädtische Kathechismus* D. M. LUTHERS. *Marburg*, bey HEINRICH LUDWIG BRUNNER, 1795 in 16°, waar, bij de zesde bede van het Onze Vader: »*und führe uns nicht in Versuchung*,» ter opheldering een slordig houtsneeprentje is geleverd, dat MATTH. IV: 2—4 voorstelt. Den Satan steken daar de horens door de kap of muts heen, en voeten en staart; de laatste al vrij lang, onder den tabberd uit. Ter zijner linker zijde staat een tijger. — Evenwel was ik hier nog niet zoo zeker als ik wel wenschte. De teekening kon toch ook in dit opzigt slechts misteekend zijn, en de staart den tijger toebehooren. — De Hoogduitsche *Luthersche folio-Bijbel*, die in 1672 te *Lunenburg* werd uitgegeven met fraaije platen, naar de teekening van M. SCHEITZ, (*) gaf mij weldra zekerheid. Daarin toch vond ik ter bedoelde plaatse den Duivel mede in het gewaad van een' Rabbijn, wien niet alleen de horens door de kap of muts steken, maar onder wiens lang gewaad ook de staart eenigzins uitsleept; terwijl, bij het niet aanwczig zijn van eenig dier, de teekening geenen twijfel overlaat. F. HALMA liet deze platen van SCHEITZ in 4to formaat nasnijden, met bovenschriften in het *Engelsch* en onderschriften in het *Fransch* en *Nederduitsch*. Alleen de eerste plaat van het Oude Testament vermeldt den naam »M. SCHEITS,» zonder hem echter als oorspronkelijken teekenaar te doen kennen. Aan de andere zijde leest men: »F. HALMA *excud. cum privileg.*» De overige platen missen alle aanwijzing van teekenaar, plaatsnijder en uitgever. Men vindt dezen, doorgaans

(*) De gravure is van H. BARY, A. BLOTELINGH, A. BÜNER, CHR. HAGENS, PHILIP KILIAN, MATTHEUS KÜSEL, MELCH. KÜSELL, J. SANDRART, CORNELIUS NICOLAUS SCHURTZ, J. VEENHUYSEN, J. DE VISSCHER, J. G. WALDTREICH EN GEORG ANDREAS WOLFGANG. Er hebben dus, gelijk men aan de namen van JOCHEM SANDRART, JAN D. VISSCHER en anderen bespeurt, ook *Nederlanders* aan ge-
arbeid.

vrij slordig bewerkten, nadruk in allerlei soort van 4to Bijbels bijgebonden. Ik zag er b. v. in de 4to uitgave van den Staten-Bijbel van 1786. Ook hier heeft de Duivel den staart; maar de teekening is dan ook van *Lutherschen* oorsprong.

Wat nu verder hieruit zij af te leiden ook met betrekking tot het gezegde: »*gij zijt Luthersch*,» en het spreekwoord: »*spreekt men van den Duivel, zoo ziet men zijn' staart*,» laat ik den lezer over. Dit ééne nog slechts moet ik doen opmerken, dat LUTHER niet meer dan iemand anders aan het denkbeeld van eenen Duivel *met een' staart* heeft gehecht. Want in het antwoord, dat hij eens iemand gaf, die hem betuigde: »*Ich möchte gern wissen, wie der Teufel gestalt und gesinnet wäre*,» komt, niettegenstaande dat antwoord vrij uitgebreid was, (*) geen woord van een' staart voor. Had hij iets met den staart opgehad, hij zou zonder moeite een punt van vergelijking daarmede gevonden hebben. En even zoo is het hun, die zijne Hervormings-*beginselen* in waarde houden en volgen, geheel onverschillig, hoe de teekenaar zijnen Duivel gelieve voor te stellen. Nogtans is de staart, die bij SCHEITZ in een kwast of pluim eindigt, zeker beter symbool van het *vleijende der verzoeking* dan horens of klauwen. In zoo verre verdient de voorstelling in *Luthersche* Prentbijbels de voorkeur. Het is echter hoog tijd, dat al het symbolische worde achterwege gelaten, en de teekenaar of schilder, die het bijbelsch verhaal zichtbaar wenscht voor te stellen, loutere *waarheid* uitdrukke. (†)

Aangenaam zou het mij zijn, te vernemen, of het door mij opgemerkte ook nog uit andere Prentbijbels of van andere kanten blijkt of wederlegd wordt. Zij, die hieromtrent in-

(*) LUTHER'S *Werke in einer das Bedürfniss der Zeit berücksichtigenden Auswahl. Hamburg. 1826. 12mo. 3tes Bändchen. S. 193—198.*

(†) Loutere waarheid; derhalve ook geen lichtkrans meer, om den Heiland en zijne jongeren aan te duiden; geen Oostersch hoofd zonder wrong of tulband; geen beeld van het bovenzinnelijke; geen voorstelling van 's Heilands gelijkemissen, enz. enz. De beoordeeling van eenen Prentbijbel zou, ook zonder al té streng te zijn, tot hiertoe veelal een zondenregister wezen.

lichting kunnen geven, worden daartoe mits dezen vriendelijk uitgenoodigd.

SCHULTZ JACOBI.

PAARDENHANDEL MET EENEN ARABIER.

Een *Turksch* Kavallerie-generaal, DAUD-Pacha, te *Wardin*, stond reeds sedert lang in onderhandeling met eenen *Arabischen* stam, wegens aankoop van eene edele merrie uit het geslacht der *Meneghi*: eindelijk komt men overeen omtrent eenen prijs van 60 beurzen. Op het bepaalde uur verschijnt nu het hoofd van den stam met zijne merrie in de woning van den Pacha; deze poogt nog af te dingen, maar de Scheik antwoordde fier, dat hij geen para minder zal aannemen. Verdrietig werpt de *Turk* hem eindelijk het geld toe, met de aanmerking, dat 30,000 piasters (namelijk *Turksche*) toch een ongehoorde prijs voor een paard zijn. De *Arabier* ziet hem zwijsend aan, en knoopt bedaardelijk het geld in zijnen witten boernoe; vervolgens klimt hij af naar het huisplein, om afscheid van zijn paard te nemen. Hij fluistert het eenige *Arabische* woorden in het oor, streelt het over voorhoofd en oogen, onderzoekt de hoeven, en gaat peinzend en alles nauwkeurig bezigtigend rondom het dier, dat alle teekenen van oplettendheid geeft. Plotseling zit hij, met éenen sprong, op den naakten rug der merrie, die oogenblikkelijk, als een pijl uit den boog, van het plein naar buiten schiet. De vaste gewoonte in groote *Turksche* huizen is, dat hier dag en nacht paarden, met den palan of het uit vilten kleeden bestaande zadel op den rug, tot het uitrijden gereed staan. Elk voornaam man houdt ten minste een of twee paarden in zijnen stal bereid, die slechts opgetoomd behoeven te worden, om tot oogenblikkelijk gebruik te dienen; de *Arabieren* rijden geheel en al zonder toom; de halster dient slechts om het paard vast te houden; een ligte slag met de vlakke hand op den hals doet het regts of links wenden. Het duurde dan ook weinige oogenblikken, of de Aga's van den Pacha zaten in den zadel en joegen den vlugteling na. — De onbeslagen hoef van het *Arabische* ros had nog nooit eenen bestraten grond betreden: behoedzaam ijde het dus den hobbeligen, steilen weg af, die van het slot des Pacha's naar beneden leidde. De *Turken* daarentegen galopperen eene

steile helling vol scherpe losliggende steenen even stoutelijk af, als wij het eenen zandheuvel opwaarts doen; de dunne, ringvormige, koud gesmede hoefijzers beschutten den hoef tegen alle beschadiging, en de paarden, aan zulk eenen rid gewoon, struikelen nooit. Aan het uiteinde des dorps hebben derhalve de Aga's den Scheik bijna ingehaald; doch nu zijn zij op de vlakke, de *Arabier* is in zijn gewone element en jaagt in eene rechte lijn voort, want hier stuiten noch grachten noch heggen, noch rivieren noch bergen zijnen aan vogelvlugt gelijken loop. Even als aan een welervaren Jockey bij eene harddraverij, komt het er echter bij den Scheik op aan, niet zoo snel, maar zoo langzaam mogelijk te rijden; gedurig naar zijne vervolgers omziende, houdt hij zich, even buiten bereik van het schietgeweer, van hen verwijderd; winnen zij grond op hem, zoo versnelt hij zijne beweging; rijden zij langzamer, zoo matigt hij den loop van zijn dier; houden zij aan, zoo stapt hij. Op deze wijs duurt de jacht voort, tot dat de gloeiende zonnescijf naar de westkim begint te zinken; toen eerst doet de *Arabier* zijn paard al deszelfs krachten inspannen: hij buigt zich voorover op deszelfs hals, slaat het de hielen in de zijden, en schiet met een luid *Jallah* voort. De zoden grond dreunt onder den slag der krachtige schenkels, en weldra toont nog slechts eene stofwolk den vervolgeren de rigting, waarin de snelle ruiter ontvloten is. — Onder deze breedten, waar de zon bijna loodregt op den gezigteinder nederdaalt, is de schemering buitengemeen kort: weldra dus verbergt eene diepe duisternis alle spoor van den vlugteling. De *Turken* bevinde zich, zonder leeftogt voor henzelfen, zonder water voor hunne paarden, wel twaalf of vijftien uren van huis, in eene hun geheel onbekende streek. Wat kunnen zij wel anders doen, dan omkeeren en hunnen verbolgen Heer de onaangename boodschap brengen, dat ros, ruiter en geld verdwenen zijn? Eerst den derden dag komen zij half dood van vermoeidheid en van honger, met paarden, die zich nauwelijks meer kunnen voortslepen, te *Wardin* terug; hun blijft slechts de droevige troost, op dit nieuwe voorbeeld van de trouweloosheid eens *Arabiers* te schelden, waarbij zij echter gedwongen zijn, het paard van den verrader alle regt te laten wedervaren en te erkennen, dat zulk een dier niet ligt te duur betaald kon worden. Den volgenden morgen, juist toen de Iman tot het ochtendgebed roept, hoort de Pacha

hoefslag onder zijn venster; en ziet, daar rijdt, alsof er niets gebeurd was, onze Scheik het slotplein binnen en roept naar boven: »*Sidi!* (Heer) wilt gij uw geld of mijn paard?»

In den *Arabischen* stam der *Nedschi*, beroemd wegens het uitmuntende ras van deszelfs paarden, was onder anderen eene merrie, welke mede gerekend werd tot de voortreffelijkste paarden van geheel *Arabië* te behooren. Gelijk men weet, zijn de *Bedouinen* zoo groote liefhebbers van schoone en snelle paarden, dat zij, wanneer zulk een dier hun bevalt, alle middelen aanwenden, om het in hunne magt te krijgen. Een man uit eenen anderen stam, DAHER geheeten, geraakte in zulk eene mate op de bedoelde merrie verzot, dat hij al zijne kameelen, schapen, paarden, kortom al wat hij bezat, aan NABEK, den bezitter van het dier, als koopprijs voor hetzelfde aanbood; doch te vergeefs, het was aan dezen voor geene som ter wereld veil. Nu kwam DAHER op de gedachte, door list aan het voorwerp zijner wenschen te geraken. Met het sap van zekere plant verweide hij zijn aangezicht, zoodat het onkenbaar werd, kleeedde zich in lompen, legde een verband om hals en voeten, gelijk bedelaars en kreupelen gewoon zijn te doen, en plaatste zich in dien toestand aan den weg, langs welchen hij wist, dat NABEK met zijne merrie moest komen. Toen hij hem zag naderen, riep hij, met veranderde en schijnbaar zwakke stem, hem toe: »Ik ben een arm man — in drie dagen heb ik geen spijs genuttigd — het is met mij gedaan, ten zij gij mij helpt! God zal er u voor beloonen!» De *Bedouin* biedt hem aan, hem bij zich op het paard te nemen en hem in zijne woning te brengen; maar de looze DAHER antwoordt: »Ik kan niet opstaan; de krachten ontbreken er mij toe.» Doordrongen van mededoogen, stijgt NABEK af en heft DAHER met veel moeite op den rug der merrie. Niet zoodra echter voelt de boosaard zich in den zadel, of hij zet de merrie den hiel in de zijde en roept: »Ik ben DAHER, die uwe schoone merrie buit gemaakt heeft en haar u nu ontvoert!» NABEK roept hem na, dat hij hem toch nog slechts mogt willen aanhooren. Overtuigd, dat hij niet ingehaald kan worden, vooral daar NABEK te voet is, houdt DAHER aan. Alstoen zegt NABEK hem: »Gij hebt mijne merrie. Daar het Gode behaagt heeft, dat gij ze krijgen zoudt,

wensch ik er u geluk mede; maar één ding smeek en bezweer ik u: vertel aan niemand, hoe gij u die hebt toegeëigend." — „En waarom dat niet?" hernam DAHER. „Omdat alsdan misschien een andermaal een wezenlijk arm man ziek en verlaten aan den weg zou kunnen blijven liggen. Gij zoudt in dat geval de oorzaak zijn, dat niemand meer barmhartigheid zou oefenen, uit vrees van bedrogen te zullen worden, als ik." Getroffen door deze aanmerking, bleef DAHER een oogenblik peinzen. Vervolgens steeg hij van het paard, en gaf de schoone merrie, het voorwerp van al zijne wenschen, na haar geliefkoosd te hebben, aan haren eigenaar terug. Beide gingen vriendschappelijk naar NABEK's woning, waar DAHER drie dagen lang vertoefde en met de uiterste gastvrijheid onthaald werd.

DE LOODS VAN HELGOLAND.

(Verhaal.)

Het eiland *Helgoland* is een verschijnsel in de natuur, welks ontstaan men moeilijk kan begrijpen, en waarbij men zich vergenoegen moet met de gedachte, dat de wereld in hare uitwendige vorming even raadselachtig is, als in hare morele ontwikkeling. Als men op de spoorlooze vlakke der wateren voortzeilt, en plotseling de steile, naakte rotsen ziet opstijgen, zoo zou men geneigd zijn te gelooven, dat het een vergeten stuk grond is, dat is blijven liggen, toen het drooge van de wateren werd gescheiden, zoo eenzaam en verlaten staat de rots daar in zee. Er zijn niet veel zulke eenzame wachters des oceaans. De meeste eilanden hebben hunne kleine eilandjes rondom zich, die met hen als eene familie-groep uitmaken. Slechts *Helgoland* is met nog twee andere eilanden alleen gebleven, met welke het niets gemeens heeft, dan zijnen kleinen omtrek en zijne eenzaamheid. Het eene van deze twee eilanden ligt midden in de ontzettende waterwoestijn, die de oude wereld van de nieuwe afscheidt, ook eene eenzame naakte rots zonder naam, zonder roem, tot dat zij tot den kerker en het graf van den gevallen wereld veroveraar werd uitgekozen. Toen was haar naam in aller mond; nu heeft men haar hare beroemdheid weder ontnomen, en behalve de zeeman, die eenige oogenblikken bij

haar vertoeft, zal niemand zich verder over haar bekommeren. Men had den Titan daar moeten laten rusten; de steile rots ware zijn waardig grafteeken geweest, en *St. Helena* ware voor alle volgende tijden een gedenkwaardig punt in de wereldgeschiedenis gebleven. Het tweede van die beide eilanden, ook klein en eenzaam, ligt in de Middellandsche zee. Eens was zijn naam wijd en zijd beroemd; want het was het laatste bolwerk van eene schaar gewijde kampvechters tegen de ongeloovigen, in eenen tijd, toen men nog met het zwaard in de vuist het woord des levens predikte. Thans is de tijd gekomen, dat men met andere wapenen strijdt; het geestelijke kan slechts door den geest zegepralen en is slechts door zulke triumfen eeuwig. Doch gedenkwaardig blijft het kleine *Maltha* altijd, als de schouwplaats, waar de laatste daden van dweependen geloofsijver verrigt werden.

Van dergelijke herinneringen heeft het stille, bescheidene *Helgoland* niets aan te wijzen. Geene wereldveroveraars zijn er geboren of begraven, geene daden zijn er verrigt, die in marmer of erts schitteren; het heeft geene stof tot een heldengedicht geleverd. En toch heeft het kleine, ongeachte eiland zijne geschiedenis gehad, want het is niet zonder strijd gebleven, en strijd vormt geschiedenis. Maar het is een treurige, hopelooze strijd, de strijd met den sterksten en volhardendsten van alle vijanden — met de Natuur. Sedert eeuwen woedt de zee tegen de weerlooze rotsen; met ieder tiental jaren brokkelt het gesteente meer en meer af; nog een paar eeuwen, en van het steile rotseiland *Helgoland* is niets meer overig, dan misschien de naam, indien althans de nakomelingschap een beter geheugen heeft, dan onze tijdgenooten.

Het gedeelte, dat nu nog van het eenmaal veel grootere geheel overig is, wordt meest door visschers en loodsen bewoond, een zonderling volkje, dat zich even ver van zijne naburen heeft afgescheiden gehouden, als het eiland zelf van het vasteland; wild, ruw, vormen zij een afzonderlijk menschenras. Zij hebben vele gebreken der onbeschaafdheid, maar ook de deugden der onbedorvene natuur. Men erkent de eersten spoedig, want menschen van dat slag geven zich weinig moeite, om hunne zwakheden te verbergen; de laatsten komen zeldzamer aan het licht, omdat zij als in hunne natuur zijn ingeweven en niet ten toon worden gedragen. En toch komen er in het ruwe leven van den loods trekken

van zelfopoffering voor, die met de aandoenlijkste geschiedenissen der romantiek mogen vergeleken worden. Een voorbeeld daarvan werd mij gedurende mijn verblijf op *Helgoland* medegedeeld, en ik wil die gebeurtenis der vergetelheid ontrukken.

Aan het uiterste einde van het bewoonde en bewoonbare lage of duinland van het eiland (de eigenlijke stad ligt boven op de vlakke van de rots) leefde een oud, maar nog altijd krachtig man, door zijne burens HANS ROLF genoemd. Hij oefende het moeilijke, hem weinig opbrengende beroep van loods uit, dat hij van zijnen vader had geërfd, en waarin hij ook zijnen zoon (zijne vrouw was sedert jaren overleden) opvoedde. HANS ROLF was een zonderling man, maar het ware toonbeeld van een' echten *Helgolandschen* loods; ruw en ongepolijst, als de rots van zijn eiland; woest en onstuimig, als de zee, die het omspoelt; maar daarbij streng eerlijk, en, als men zijne herhaalde aanvallen van opvliegendheid en wantrouwen voorbijzag, ook goedhartig en spraakzaam. Bijzonder naauwgezet en oneigenbatig was hij op het punt van gestrande scheepsgoederen. Daarin onderscheidde hij zich vooral van zijne land- en beroepgenooten, bij wie de oude, onuitroeibare zonde van het strandregt, wel niet zoo weelderig als voorheen, toen men openlijk om een rijkgezegend strand bad, maar toch nog welig genoeg opschoot. Het gestrande beschouwde ROLF als Gods eigendom, en met den naam van strandrooverij bestempelde hij deze menschelijke verdorvenheid. Deze onbuigzame eigenzinnigheid in zaken, die anderen als geoorloofd beschouwden, was ook de reden, waarom het den ouden ROLF, wat zijne tijdelijke omstandigheden aanging, niet zeer voor den wind ging. Daarom zeiden zijne burens ook, als er van hem gesproken werd: »De oude ROLF is een wakker man en een uitstekende loods; maar hij zal het nooit ver brengen.» En daarin hadden zijne burens gelijk, want de oude ROLF bragt het nooit ver in geldwinnen.

Innerlijk den vader geheel gelijk, maar uitwendig geheel zijn tegenbeeld, was de jonge ROLF, STEVEN. Moedig en eerlijk was hij, gelijk zijn vader, maar zacht, stil, in zichzelf gekeerd en gesloten, karig op woorden, als het hemzelve betrof; terwijl de oude HANS daarentegen het hart altijd op de tong had. Nimmer hoorde men STEVEN zeggen: »Dit of dat zal ik doen.» Als er iets te doen was, dan sloop

hij stil heen en deed het, maar liet zich dan niet weder zien. Daarom hoorde men STEVEN even min zeggen: »Ik heb dit of dat gedaan.» Als hij met de zaak gereed was, zoo was zij voor hem ook afgedaan, en hij liet het aan anderen over, om er over te spreken. Dat alles beviel nu den ouden HANS, die rond en open was, zeer slecht. »Wie geen kwaad doet, behoeft ook het licht niet te schuwen; wat verborgen wordt gehouden, wekt altijd kwaad vermoeden; een eerlijk woord hoeft niet weg te schuilen.» Dergelijke redenen hield hij dag op dag; en daar STEVEN in zijn onoverwinnelijk stilzwijgen volhardde, en de oude ROLF in zijne opvliegendheid en wantrouwen altijd nieuwe stof tot verwijten vond, zoo was de zamenwoning der beide mannen juist niet de vrolijkste. Wel stonden zij niet in openlijke tweedragt tegen elkander over; zij beminden elkander zelfs, gelijk twee wezenlijk goede menschen, door den band des bloeds verbonden, wel doen moeten; maar de regte vertrouwelijkheid bestond tusschen vader en zoon niet.

Op zekeren avond, toen een drukkend zwoele dag voorbij, de lucht met loodkleurige wolken bedekt, en de zee met dof gebrul aan het koken was, zei STEVEN: »Leg u nog maar een uurtje te rusten, vader; de storm breekt vóór middernacht niet los; ik zal u roepen, als het tijd is.» Hij ging hierop naar het straud; zijn weerkundige blik had hem niet bedrogen; de wind stak op en groeide weldra tot een' orkaan. Torenhooft stegen de golven op, en braken tegen de brokkelige rotsen, als wilden zij het aangevangen werk der verwoesting nog in dezen nacht voleindigen; een onafgebroken gedruisch, den donder gelijk, overschreeuwde ieder ander geluid in de schepping; een digte, ondoordringbare nacht hing tusschen den hemel en de zee; slechts nu en dan zag men het vuur op den vuurtoren, die boven op de rots-punt was gebouwd. Toen eindelijk eene slaauwe schemering van den dageraad aanbrak, meende STEVEN, te midden van het gebrul der golven, zeer in de nabijheid een noodsein te hooren. IJlings keerde hij naar de hut terug, riep zijnen vader, en binnen weinige oogenblikken stonden beide, met het noodige toegerust, aan het strand, en waren bezig met de dikwijls beproefde loodsboot los te maken. Zonder verdere afspraak, die daarenboven bij het gedruisch onmogelijk zou zijn geweest, rigtten de ervarenne bootslieden, die ieder punt der kust naauwkeurig kenden, hunnen koers naar de

plaats, waar het gevaar waarschijnlijk bestond. Met geweldige, maar onafgebrokene inspanning dwongen zij hunne boot door de vreeselijke branding, die met iederen golfslag een dreigend graf voor hen opende. Eindelijk bereikten zij uitgeput, maar vol hoop, de gezochte plaats, eene vooruitspringende zandbank, die, door de watervlakte bedekt, verraderlijk den schepcling met het verderf dreigde. Een vrij groot vaartuig zat daar, vast in het zand geboord, met den voorsteven in de hoogte, reeds bijna vaneengespleten en gedeeltelijk verbrijzeld.

Er was geen oogenblik te verliezen. Met een stevig touw om het lijf en een' ijzeren haak in de hand, stond STEVEN op den rand van de boot, de volgende golf afwachtende, die hem op het wrak dragen of verpletteren zou. De golf naderd; — een goed berekende, gelukkige sprong, en STEVEN is behouden op het gestrande schip; hij trekt het touw aan, en ROLF ligt met zijne boot vast aan het want van het vaartuig. Met welberaden spoed (want iedere nieuwe golf kan het onredbare wrak geheel verbrijzelen) zoekt STEVEN de manschap, maar vindt slechts twee mannen, den Kapitein en den Stuurman. Eene vrouw ligt bewusteloos tegen de verschansing; de overigen, zoo verhalen de beide mannen, waren reeds van boord geslagen; de laatste golf, die STEVEN had medegebragt, had ook aan genoemde vrouw het kind, dat zij in de armen hield, ontrukd, en haar met geweld tegen de verschansing geslingerd.

STEVEN ziet een oogenblik zoekend rond; vervolgens, een snel besluit nemende, legt hij de bewustelooze vrouw in de armen van den Kapitein, en laat beide behoedzaam in de boot zijns vaders af; de Stuurman volgt langs denzelfden weg, en STEVEN blijft alleen op het wrak achter, dat met iederen nieuwen golfslag meer uit elkander wordt geslagen. Daar klinkt de stem van den ouden ROLF, wien de beide mannen spoedig van alles kennis hebben gegeven, door den huilenden storm, en vermaant STEVEN, zich te haasten; er is niemand meer op het wrak; de boot kan niet langer zee houden. Maar er komt geén antwoord. ROLF wacht eene minuut en nog eene minuut. Geen geluid, geen teeken van STEVEN! Daar stijgt eene rampzalige gedachte op in de ziel van den achterdochtigen grijsaard, en ijlings, gelijk zijne gewoonte is, spreekt hij die gedachte uit. »Ellendige knaap,» schreeuwt hij te midden van het rumoer, »wilt gij nog plun-

deren? Verga dan in uw bedrijf, strandroover!’ En hij heft zijnen arm op, om het touw los te maken, dat de bobt aan het schip vasthoudt. Doch zijn arm zinkt krachteloos neder; het vaderhart zegepraalt over het eergevoel van den loods. Maar de elementen voltrekken den vloek, die den vader reeds berouwde. Eene vreeselijke, berghooge, vernielende golf rolt aan, en dringt tusschen de beide vaartuigen; als een’ dunne draad scheurt het touw vaneen, de loodsboot danst hoog op de golven, en met een ontzettend gekraak slaat het laatste overblijfsel van het wrak uit elkander.

De dag was intusschen geheel aangebroken, en verspreidde zijn licht over het tooneel der verwoesting. Met blikken, als wilden zij de golven doorboren, zag de oude ROLF rond, maar van zijnen STEVEN was geen spoor te vinden. Daarentegen zag hij zich, zonder te weten hoe hij daar gekomen was, vlak bij het strand, dicht bij de plaats, waar zijne hut stond; de storm had de boot landwaarts gedreven. Met voorzigtigheid droegen de mannen de nog altijd bewusteloze vrouw aan land, en beproefden, haar in het leven terug te roepen. Eindelijk kwam haar bewustzijn weder; maar het was een ontwaken tot het vreeselijkste jammer, want eerst nu miste de moeder haar kind. Als een waanzinnige scheurde zij zich uit de handen der mannen los en snelde kermend naar de zee, om haren zoon te zoeken, die immers nog leven moest, want het was haar eenig kind, haar alles op de wereld! Daar niets haar tot bedaren kon brengen, en van hare vertwijfeling alles te vreezen was, zoo gaven de mannen aan het smeeken der ongelukkige gehoor, en maakten zich gereed om naar het kind te gaan zoeken. De Kapitein bleef bij de moeder achter, om haar te bewaken; de stuurman en ROLF, die ook zijnen STEVEN niet geheel opgegeven had, bestegen de boot ten tweedemale.

De storm, als ware hij met zijnen buit tevreden, scheen uitgewoed te hebben, en schoon de zee nog altijd hoog genoeg ging, zoo was het toch mogelijk haar te bevaren. De plaats, waar het schip gestrand was, was ledig; maar vaten, balken en planken dreven in menigte rond en dansten op de golven op en neder, als spotteden zij met de ijdele pogingen der menschen, die hen zoo zorgvuldig hadden zamengevoegd. Van het kind en van STEVEN was geen spoor te vinden. Toen dreef een donker, onwederstaanbaar gevoel den ouden ROLF naar eene plek, die door de loodsen de

suede wordt genoemd, een puntig, klippig voorgebergte, eén paar honderd schreden verder van het strand. Met ijzeren armen voerden de wakkere bootslieden hunne riemen, en in weinige minuten was de gewenschte plaats bereikt. Nog voordat de stuurman begon op te klimmen, was de oude ROLF reeds boven op de klip. Maar welk een schouwspel trof daar zijn oog! Daar lag STEVEN uitgestrekt, bleek, zonder beweging, een lijk! Vast omklemd in zijne armen hield hij eenen knaap van omstreeks vijf jaren, die gezond en ongedeerd de naderende mannen te gemoet schreeuwde.

Een blik op den levende en een tweede op den doode was voldoende, om het treurige raadsel voor den ouden HANS op te lossen. Blijkbaar had STEVEN bij zijnen koenen sprong op het wrak den knaap bemerkt, die wel aan de armen der moeder ontruikt, maar niet, gelijk de anderen meenden, van boord geslagen was, maar in een' hoek van het schip aan het touwwerk was blijven hangen. Snel, maar in stilte zijn besluit nemende, gelijk dat zijne gewoonte was, had hij, het noodzakelijkste eerst bezorgend, de bewustlooze moeder gered, en vervolgens, zonder een woord te zeggen, was hij naar het kind geijld, maar te laat gekomen, om de boot nog te bereiken. De golf, die het wrak had verbrijzeld, had hem met zijnen beschermeling in de woedende zee geworpen. Doch, ook in dat oogenblik zijne bewustheid behoudende, en op zijne bekwaamheid in het zwemmen vertrouwend, had STEVEN den korteren weg naar de *suede* gekozen, waartoe hem ook de rigting van den stroom behulpzaam was.

Op welke wijze hij den dood had gevonden, dat toonde de breede bloedstroom, die uit zijnen mond vloeide. Slechts aan den knaap denkende, zichzelf vergetende, moest hij door de laatste golf aangegrepen en met de borst tegen de rots geslingerd zijn. Zijne bloedig gewonde handen toonden, met hoeveel moeite hij in den laatsten doodstrijd, met den geredden knaap op den rug, de veilige klip had beklommen. Daar was hij, na stilzwijgend, als altijd, zijn dagwerk te hebben volbragt, gestorven.

Langzaam stond de oude ROLF op van den grond, waarop hij weenende en biddende was nedergekniel. Toen droeg hij met den Stuurman het ontzielde ligchaam van zijnen zoon in de boot; de stuurman den herlevenden knaap. Toen zij het strand naderden, hief gene het kind in de hoogte, om het reeds van verre aan de moeder te toonen. Een vrolijke

en luide vreugdekreet weerklonk door de branding. Weenige minuten later stonden twee menschen naast elkander met smartelijk tegenstrijdige aandoeningen: eene boven alle beschrijving gelukkige moeder en een troostelooze en kinderlooze vader!

KLUCHTIGE TOONEELNEKDOTEN.

Toen de vermaarde KEMBLE *Coventgarden* bestuurde, kwam hem een Heer over het engagement zijner dochter spreken. Toevallig verwachtte KEMBLE op hetzelfde uur een' paardenkooper, dien hij had bescheiden, om met hem over den aankoop eener fraaije merrie te onderhandelen. Zich in den persoon vergissende, en kort van stuk zijnde, vroeg hij den vader terstond: »Hoe oud is zij?» — »Zij heeft verleden Mei haar zestiende jaar bereikt.» — »Zestien jaar! dan is zij voor geen zwaar werk geschikt. Is zij zachtvaardig?» — »Dat is zij; ik heb nooit zachtzinniger schepsel ontmoet.» — »Is zij reeds lang in stad?» — »Vóór eene week is zij met mij van *Grimstead* hier gekomen.» — »Heeft zij school?» — »De Heer THELWELL heeft haar eenige lessen gegeven.» — »Ik wil haar nog wel eens zien.» — »Zij wacht beneden; zal ik haar hier brengen?» — »Hier brengen!» riep KEMBLE met een' spottenden lach; »och neen; breng haar bij mijn' rijknecht; die zal haar wel op stal brengen, en dan ga ik haar zien.» — »Op stal!» riep de bezoeker met steeds klimmend misnoegen. — »Wel ja, Sir, op stal; en daar gij zegt, dat zij zeer zachtzinnig is, zoo wil ik zelf haar proberen. Mijn vriend WORTON schrijft thans een Melodrama, waarin ik optreed, en, zoo wij den koop eens worden, heb ik besloten, op haren rug haar in dat stuk te doen debuteren.» — »Op haren rug! dat gaat te ver; op den rug mijner dochter, Sir! waartoe al die beleediging?» — »Ik vraag u duizendmaal om verschooning, Sir! maar komt gij niet uit de stoeterij van *Cumberland*?» — »Neen, ik kom van *Grimstead*.» — »Met een paard?» — »Neen, met eene dochter.» — »Bewaar ons!» riep de ernstige Tooneeldirecteur; »hier heeft een geweldig misverstand plaats. Goed, dat wij alleen zijn;» terwijl hij deftig een snuifje nam »dergelijke ontmoetingen behooren onder vier ooggen te blijven.»

AANMATIGING EN BESCHEIDENHEID.

De vermaarde *ZSLAIR* had te *Muncheu* den *Koning Lear* voortreffelijk gespeeld en werd teruggeroepen. »Sinds vele jaren,» zoo sprak hij toen tot het publiek, »heb ik op alle tooneelen van *Duitschland* algemeenen bijval van mijn streven gevonden; doch de warme deelneming, welke *gij* mij thans betoont, is mij het zekerste bewijs, dat de goede smaak en zin voor echte, ware kunst nog niet uit *Muncheu* geweken is.»

De beroemde *DEVRIENT*, daarentegen, werd ook eens, na het spelen van *Frans Moor*, teruggeroepen; en wat zeide hij? »Tot nu toe drukte ik uit, wat ik niet *gevoelde*; maar thans gevoel ik, wat ik niet kan *uitdrukken!*»

VENSTERBELASTING.

COBETT's medehelper of adjudant bij de parlementsverkiezingen was een zeer stoute en tevens zeer geestige knaap, schoenmaker van beroep. Toen *PITT* de vensters aan eene nieuwe en zware belasting onderwierp, deed hij aan zijn huis drie vensterramen met planken toespijkeren, dezelve vervolgens door eenen kladschilder van buiten als ruggen van boeken beschilderen, en tot titel daarop zetten: »*PITT's Werken*, 1ste, 2de, 3de Deel.»

DE ENGELSCHÉ COMPONIST.

De *Engelsche* toonkunstenaar *KELLY* vond, dat men zijn inderdaad onbeduidend talent niet ruim genoeg beloonde, en besloot derhalve daarenboven de wijnkooperij ter hand te nemen. Over dit voornemen vroeg hij *SHERIDAN* om raad. »Ik heb er niets tegen,» antwoordde deze, »en zoo *gij* het uitvoert, sla ik u voor, op uw uithangbord te zetten: »*KELLY, Muzijkhandelaar en Wijncomponist.*»

OUDE SPREUK.

Wie niet zijn speelzucht kan betoomen,
Heeft hare ellende steeds te schromen;
Want, vangt men als *bedrogene* aan,
Nooit blijft men als *bedrieger* staan.

M E N G E L W E R K.

TOESPRAAK AAN DE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP TOT NUT
EN BESCHAVING, TE AMSTERDAM, BIJ GELEGENHEID VAN
DE 33STE JAARLIJSCHE ALGEMEENE VERGADERING,
OP DEN 19 DECEMBER 1840,

DOOR

Mr. JERONIMO DE VRIES,

Lid van Verdiensten des Genootschaps.

Het is een wonderlijke, ja woelige tijd, M. T. Er is verschil, ja botsing van meeningen van allerlei aard, in het godsdienstige, in het staatkundige, in het wetenschappelijke, letterkundige, kunstmatige, en wat verder en meer de heiligste, innerlijkste en genoeglijkste beginsels van het leven betreft. Sommigen meenen, men gaat vooruit; anderen daarentegen, men gaat merkelijk achterwaarts. Het terugkeeren vindt goed- en afkeurders. Er was wel ook te allen tijde verschil van gevoelen over dergelijke teedere punten; maar zelden, meen ik, was de afscheiding zoo scherp, de spanning zoo groot, het overwigt zoo onzeker, de kans zoo haghelijk en gewigtig. Er is dus *een geest des Tijds* van belang en echter onbepaald; de een schreeuwt, de ander zwijgt. Bedaard nadenken en in der minne spreken zal zeker wel het best zijn. Gunt mij, door het Bestuur van dit Genootschap uitgenoodigd tot eene Voordragt, bij dit jaarfeest, hierover eens welmeenend eene toespraak te houden, en naar de behoudende en goede beginsels in het algemeen, met een' meer zijdelingschen blik op het letterkundige in het bijzonder om te zien, en zoo op mijne wijze u mijne gedachten mede te deelen. Op mijne wijze zeg ik; dat is: kort, vrij, los, ongedwongen, hoezeer daardoor dan ook wat onbe-

paald en ongeregeld. Hoe vrijer toch elk, mits altijd met bescheidenheid voor anderen, zich beweegt, hoe openhartiger hij de indrukken mededeelt, die hij in deze wonderlijke en woelige wereld ontvangt, — des te belangrijker, des te levendiger zal daardoor de mededeeling, ook de onderlinge betrekking, zamenstemming en zamenwerking zijn. Bij vrije en milde uitstorting van ieder in het bijzonder wint het algemeene, het geheel voorzeker. Gepaste wrijving wekt ook hier vuur en leven, mits de harten slechts wél gestemd zijn, en dat verzeker ik u van het mijne, bij het voordragen van deze korte, losse, vlugtige invallen, die ik gaarne loslaat bij betere overtuiging.

De een roept: de mensch is van nature boos, tot zondigen geneigd, van God vervreemd, en de wereld wordt daardoor al boozter en boozter. Deze stelling is noch opbeurend, noch vertroostend; zulk een donker inzicht is, mijns oordeels, Hem onwaardig, die ons schiep naar Zijn evenbeeld. Ons hart, meen ik, is van nature tot het goede gevormd; tot aanbidding van 'de Bron van al dat goede, heerlijke en weldadige, dat ons omringt, geneigd; willig tot vervulling van Gods wil en wet. Liefde was zeker het beginsel der schepping, en ik kan mij geenen anderen God voorstellen dan eenen God van liefde. Wij miskennen dien dikwerf, bezoedelen onszelfen door onbedwongene hartstogten en lusten, door gehoor te geven aan verleiding en eigenwaan; maar het ons van God geschonken hart, zoo als het van den Gever komt, is, gelijk alles van Hem, Zijns waardig, van nature zuiver, rein, en draagt den stempel des Makers, wiens hooge doel zeker is opleiding tot beter en tot eindelijke volmaking. Een ander zegt: de mensch, dat pronkstuk van Gods schepping, wordt van stond tot stond, van trap tot trap al beter en verstandiger. Hij nadert al meer en meer met rassche schreden de volmaking. Welke verbazende vorderingen, in wetenschap, letteren, kunsten, in allerlei voertuigen tot maatschappelijke ontwikkeling, zijn er niet, tot geluk en genoegen, zelfs binnen weinige jaren tot stand gebragt! Al meer en meer kent men er de aanstaande vervulling der bekende groote voorzegging van

JESAIAS in. Och, M. T., ik zie ze nog niet, dien wolf bij het lam, dat kind spelende met den basiliscus. Deze ziet in den mensch bijna een' Engel, gene bijna een' Duivel. Beide dwalen van den middelweg af. Het is, mijns oordeels, veelal met de menschen als met de zaken. De individus, de aard en de wijziging van deugden en gebreken mogen verschillen, veranderen, de massa is en blijft, naar ik meen, al zoo dezelfde. Er is veel compensatie, veel aantrekkende en terugstootende kracht, veel evenwigt in de morele zoo wel als in de natuurlijke en politieke wereld; maar desalniettemin is het de pligt van ieder, zich, zoo veel mogelijk, rein en zuiver te houden, te strijden, te jagen naar den prijs voor het goede. Aan den eindpaal alleen toch is de kroon der overwinning opgehangen. En waarlijk dit is ons genoeg. Waarom zouden wij er ons niet aan houden? Dat wij het nooit vergeten!

Niet alleen is men het oneens over onzen natuurlijken aanleg en de ontwikkeling van den mensch op zichzelf, maar men is het ook oneens bij vergelijking der tijden. Hoort gij dezen, M. H.; hij spreekt u van de eenvoudigheid, de zedelijkheid, de vastheid der voorouders, toen de tijdgeest nog door geene drukpers, tijdschriften, dagbladen was bedorven; toen nog de heiligschennende hand aan de kostbare erfenis van vroegere eeuwen riet was geslagen. Hoort gij genen; zij, die voorouders, zaten in het duister; nu eerst is het licht van waarheid, zedelijkheid en verdraagzaamheid opgegaan; het wijder opengeslagen boek der Natuur en der Openbaring geeft nu eerst regt weêrklank in alle landen, in aller harten; juist door die meer algemeene toepassing der boekdrukkunst, en voornamelijk door de veelvuldige openbare, wijdklinkende en veelvermogende tijdschriften en dagbladen van allerlei aard.

Wat mij betreft, wanneer ik die hooggeroemde zeden der voorouderen eens van meer nabij bezie, vind ik dezelve, zoo al eenvoudiger in vorm, op de keper beschouwd, niet zoo veel beter en voortreffelijker, als de afstand van tijd en de eerbied voor het vroegere ze voor onze verbeelding wel voert. Wie zou b. v. hunne brasserijen, hunne drink-

malen, hunne kluchtspelen terugwenschen? Ik evenmin als hunne koude, wijde stookplaatsen en kleine, donkere, looden glasruiten.

Het is waar, er was, wij ontkennen het niet, over het geheel meer ernst en vastheid, maar ook meer afscheiding en min algemeene ontwikkeling. Men is thans lossier, bevalliger, kiescher en vrijer. De drukpers heeft, bij vrij wat schadelijks, toch ook veel goeds in ruime mate aangebragt. Die voorouders misten, ja, die menigte van tijdschriften, die alles willen ontleden, alles aantasten, veel twijfel en onrust verspreiden; die, door den hoogen en beslissenden toon, dien zij voeren, hunne vermeende orakeltaal ons opdringende, eenen onberekenbaren invloed op het algemeen oefenen. Wij zijn er verre af, behagen te vinden in dien vloed of liever overstrooming van dag-, week-, maand- en jaarschriften, die veel tijd tot wezenlijker zaken wegnemen. Vreemde en nationale dagbladen alleen te lezen, zou een geheel leven verslinden; maar juist die gedurige herhaling, juist dat wederspreken onderling en van zichzelf maken ze in vele opzichten min aantrekkelijk en min gevaarlijk, ten minste niet van eenen zoo beslissend nadeeligen invloed, als velen wel meenen. Het groote kwaad zit in de losheid en oppervlakkigheid. Geen wonder! Wel eens aan jeugdige Schrijvers, somwijlen aan haast, winzucht of partijdigheid prijs gegeven, is er weinig tijd tot bezadigd nadenken en oordeelkundig wikken en wegen. Gij ziet, T., wij stemmen het nadeelige van tijdschriften, vooral in betrekking tot de verwaarloozing van die schriften, welke met den vlugtigen tijd niet verouderen, toe; maar wij moeten het voordeelige niet voorbijzien. Wat in de tijden van MAERLANT, REINEKE DE VOS, de Ridderromans, ERASMUS, de Rederijkers en later, verbloemd en met merkelyk gevaar gezegd werd, waarom zouden wij niet daarin roemen, dat het nu dagelijks, openlijk en, mits met bescheidenheid, zonder gevaar kan gezegd worden? Met de afzwering van *Spanje*, met den gezegenden invloed der Hervorming gaf het Boek Gods licht, lucht, ruimte en vrijheid aan geprangde harten

en met moeite bedwongene monden. Het is niet vreemd, thans eene *Moeder de Gans*, een' *Ridder met de Zwaan* en dergelijke weder uit den hoek te zien halen, ja als leerboeken te zien aanprijzen. Het is niet vreemd, tegen een beproefd, verbeterd lager Onderwijs, bijna eene halve eeuw gehandhaafd, weder het harnas te zien aantrekken. Onvoorzigtige overdrijvers! Omdat hier of daar het heilige en onheilige zaangemengd weleens schemerlicht verspreidt, wilt gij het licht van den kandelaar weren, en den God der Duisternis eene hulde toebrengen, die den Vader der Lichten toekomt! Neen! Het ware licht van kennis en wetenschap, van godsvrucht en deugd wordt, door onderzoek en vergelijking, meer en meer bevorderd; en aan het menschedom kan, mag en zal, zoo lang er boeken gedrūkt, tijdschriften en dagbladen geschreven worden, de blinddoek zoo gemakkelijk niet, door wien dan ook, voor de oogen gebonden worden, of, daarvoor gebonden kunnen blijven. Zoo lang ware beschaving en verlichting, zoo lang verstand, gezond oordeel, onderzoek en vrije uitstorting met de meer en meer verspreide Heilige Schrift behouden blijven, zal noch ongelooft, noch tirannij, noch hiërarchij op den duur kunnen bestaan.

Niets echter is voor ware verlichting en beschaving na-deeliger, dan tweedragt tusschen welmeenenden, dan on-verdraagzaamheid, harde beoordeeling van anderen, eigenwaan bij zichzelf. Veel kwaad is hierdoor en door misbruik van theorie en geleerdheid ontstaan, veel opgewekt leven daardoor ten grave gestort. Geleerdheid, in dienst der waarheid, heeft zeer veel nut; maar men zoek haar niet te onvoorzigtig tot het volk af te doen dalen. De geleerdheid der vaderen, in het jaar 1618 en later, in libellen en pamfletten, in kroeg- en schuitpraatjes afgedaald, heeft in dien tijd evenveel, zoo niet meer, kwaad, liefdeloosheid, onverstand en vervolging te weeg gebracht, als tijdschriften en dagbladen van gelijken aard in onze dagen veroorzaken. Wat men niet begreep, niet verstond, wat men begrijpen noch verstaan kon, en waarover men echter de beroemdste, de geleerdste mannen, verstanden en vernuften van den eer-

sten rang op leven en dood zag vechten, als wachthonden op den berg *Sion* hoorde blaffen en bijten, of als ganzen op het Kapitoel voor eigenbehoud hoorde schreeuwen, werd, onder het gemeen gebragt, stok, zweep, bal en prikkel bij den grooten hoop, om te slaan, te werpen, te wonden en op te hitsen, en de verstandigste en onpartijdigste zelfs had moeite genoeg, om op eigen behoud bedacht te zijn. Wie zou zulke tijden terugwenschen, waardoor de gevoelige, welwillende, melancholische, godsdienstige, maar voor geleerde of staatkundige uitpluizing en bedaard onderzoek weinig geschikte *VONDEL* tot allerlei scherpte vervoerd, en, zichzelve noch anderen voldoende, gedrongen werd eene Kerk te verlaten, (*) waar hij te huis behoorde, en rust te zoeken, zoo hij meende, in eene *algemeene*, waar hij, als bij overdragt, eene priesterschap verantwoordelijk waande voor de rust zijner rustzoekende ziele? *HOOFD*, *HUYGENS*, *CATS*, *DE DECKER* waren wijzer, maar zij hadden minderen geestdrift, mindere opgewondenheid; zij waren minder dichters, min prikkelbaar, min verlegen met zichzelve, meer zelfstandig, omdat zij meer wezenlijke gronden van kennis en overtuiging, meer ware klassische beschaving en wetenschap erlangd hadden. *CATS* vooral stond, als volksdichter, aan het hoofd van zijnen tijd; zijn zacht en liefderijk godsdienstig hart, zijne diepe menschenkennis, zijn ijver voor ware verlichting en beschaving, zijne rijke en gemakkelijk vloeiende dichtader zijn als het beeld van het ware, huiselijke en maatschappelijke leven, dat hij in zijnen tijd wilde bevorderen, als afdruk zijner ziel en echte gemoedelijke stemming te beschouwen en te bewonderen. *CATS*, hoewel minder schitterend dichter dan *VONDEL*, was nuttiger voor zijnen tijd, daar hij zijne veelomvattende kennis en geleerdheid voor het volk naar deszelfs bevattingszoo juist en gemakkelijk wist te vormen en mede te deelen, dat het zijne werken, als een heilig boek, naast den Huisbijbel plaatste.

(*) *VONDEL* was vroeger armbezorger bij de Doopsgezinde gemeente.

Men ziet dus, buitengewone, verhevene Poëzij verwekt geestdrift; eere den dichter, die ze gaande maakt! maar daarom juist niet altijd blijvenden, algemeen, godsdienstigen indruk. Poot in het begin, FEITH aan het einde der vorige eeuw toonden, dat sijngevoeligheid en zachte godsdienstige stemming de moeder, de vriendin der Dichtkunst is. Voor Godsdienst streden HOOGVLIET, VAN WINTER, VAN MERKEN en SMITS van harte, maar met zwakker wapenen; hen verzelden een FEITEMA, VAN DER WILP, DE BOSCH, DE MARRE, LUTKEMAN en vele anderen, die, omdat zij te veel aan een stil, bespiegelend leven gewoon, aan bijbelsche waarheid en eenvoud te naauwgezet gehecht waren, en zich daaraan al te vast hielden, hoe welmeenend minder dichters waren. De VAN HARENS, hoog in stand en beschaving, wrogen zich van dien Kamer- en Genootschapsband los; zij werden grooter dichters, voorgangers van eenen NIEUWLAND, BELLAMY, HELMERS, LOOTS, KANTELAAR en, wien ik het eerst had moeten noemen, BILDERDIJK. Geloof mij, mijne T., ik kan den naam van BILDERDIJK niet hooren, niet uitspreken, of eene eerbiedige huivering voor dien zeldzamen, bewonderenswaardigen, wonderlijken en van mij hoogstgeëerbiedigden man bevangt mij! Ik juich in mijnen leeftijd, omdat ik hem en zijne werken gekend en gewaardeerd heb. Ik juich in het voorregt, dat hij mij vriend noemde en zich steeds als mijnen vriend betoonde. Ik durf, ik mag de waarheid zijner overtuiging in hetgeen hij voordroeg niet in twijfel trekken, veelmin het hun gewonnen geven, die zijne verbeelding zoo levendig en zijnen betoogtrant zoo klemmende achten ook voor hemzelve, dat verbeelding door stelling en stelling door betoog hemzelve menigwerf als wezenlijk gevoelen voorkwamen en misleidden. Ik hoop en vertrouwd betere dingen van hem. Hij poogde toch, met de hem eigene kracht en kunde, het vaderlandsche, taalkundige en godsdienstige, en ik meen naar zijne innige overtuiging, op te wekken. Daarvoor verdient hij achting, eerbied, navolging. Zijn zeventigtal deelen bevatten zeer zeker veel meerder, dan zwaarmoedige bitterheid van een miskend Genie; menig waar woord,

menige vermaning, menige profetie ligt daarin voor *Nederland* opgesloten. *BILDERDIJK* is bij mij eene époque, een instituut. De goudmijn zijner werken is nog maar even geopend; kostbare aders loopen er door, nog niet genoeg gekend, gewaardeerd, gelouterd. Wie durft in de mijn met het licht van kennis en vuur tot scheiding afdalen? wie den sleutel tot die schatkamer opnemen, dezelve openen zonder vrees voor overstelping der toestroomende schatten? wie het goud, dat zij bevat, toetsen, de parelen en juweelen opzoeken en ze in glansrijk omkleedsel in het licht stellen? Voor het nageslacht, voor welkikkend en bedaard oordeel zij het bewaard! Gij ziet, ik stel den man, vooral den Dichter, den Taalgeleerde, hoog, en echter betreur ik bij hem *hier* duisterheid, *daar* zwaarmoedigheid, *elders* ontevredenheid, bitterheid, meestal overdrijving en gebrek aan onpartijdigheid; dit toch, met de Hollandsche bedaardheid, vastheid en wijsgeerigen aanleg zoo weinig strookende, was noch goed noch prijszelijk in zichzelf, noch geschikt om op ons publiek met vrucht en ter opwekking van vaste en grondige overtuiging te werken. Indien minder hevigheid en bitterheid, meer helderheid, meer ontzag jegens den naaste, meer eerbied voor de gevoelens en overtuiging ook van anderen zijne pen bestuurd hadden, — indien in hem, bij de kracht van den tweeden *VONDEL*, iets van het wegslepene van den voorganger *CATS* of den tijdgenoot *FEITH* ware gevoegd geweest, zoo ware hij voor tegenstanders zeker gevaarlijker, maar voor medestanders meer nuttig geweest; maar dan, ik beken het, dan ware hij als Dichter misschien minder, als Wijsgeer meerder en beter geweest: de eerste tref, doet ons soms trillen, bewonderen en verstommen; maar de laatste gunt ons meer nadenken. Eigen onderzoek, met een heilbegeerig, waarheidlievend gemoed, doet overtuigen en beslissen. Hollandsche bedaardheid, zachtheid door ernst en kracht gelouterd, waardering en daardoor liefderijke beoordeeling van anderen, van hunne gevoelens en overtuiging, openen die harten, waarin het breekijs der oppermagtige beslissing niet inbreken kan of mag. O! dat

de bewonderaars van dien grooten man onzer eeuw, die met eenen nog onvolprezenen VAN DER PALM, die beter zijn' tijd en volk kende, als het tweelingsgesternte aan onzen letterhemel blonk, o! dat de welmeenende en hoogbe-gaafde navolgers en leerlingen van BILDERDIJK dit toch beseffen, en hem wel in geestdrift en kunst, maar in dat donkere en ontevredene niet navolgen! Men verkettere noch ons noch onzen tijd te zeer; men bezware onze Eeuw niet boven en buiten mate; men verzette of verdichte het losse Fransche Liberalismus niet te zeer op onzen vasteren grond; men verwarre geene *objective* denkbeelden met *subjective* bestanddeelen; men zie hier geene zamenspanning, geene zucht van omverwerping, geene revolutiekoorts, waar niemand er aan denkt, dan misschien zij zelve, die ze bestrijden en er van droomen! Men zij zelf niet revolutionair, waar men den naam en de wapens aangrijpt om het revolutionaire tegen te gaan! Men zoeke niet omver te werpen, wat met moeite sinds eene halve eeuw omzigtig is opgebouwd; men zoeke zelfs geene afgetrokkene waarheid ontijdig en onvoorzigtig door te dringen, waar dat veranderen zelfs meer kwaad dangoed zou doen, ja welligt op bloed en tranen te staan zou komen! Alles stemt zich reeds genoeg, ik zeg het metschroom en huivering, tot eenen krijg van tegen elkander overstaande meeningen. O, M. H., laat ons den vrede prediken en bewaren; houden wij vast aan waarheid en overtuiging, maar ook aan ware liberaliteit en nationaliteit! Gode zij dank, het Nederlandsche beginsel van ernst en trouw is nog niet voor zuidelijke ligtvaardigheid bezwcken! Ondanks de vroegere vereeniging met *Frankrijk* is er nog tusschen dat land en ons eene merkbare groeve en kloof. Eendragt geeft nog magt. Houden wij haar vast! Gepaste vrijheid geeft in alles blijheid, ook in het letterkundige. Laat de een dan maar op zijn *Byronsch*, een ander op zijn *Walter Scottsch*, een derde op zijn *Victor Hugosch* of *Lamartinesch*, waar die vreemden onze navolging nog verdienen, een vierde op zijn *Romantisch*, een vijfde op zijn *Humoristisch*, een zesde *à la renaissance*, de een in gebon-

den, de ander in ongebonden stijl aan zijnen letterlust voldoen, zijn hart lucht geven, en tot algemeen of tot bijzonder genoeg spreken, schrijven en werken: het nationale moet, al is het ook in de keus of bewerking, blijven doorblinken. Het verfrisschende water mag, ja moet nu en dan, van buiten worden ingelaten, maar er moet geene verdringing van het zuivere, Hollandsche, verkwikkende en lavende nat, veel min overstroming plaats grijpen. Het antinationale, het duistere, het bonte, het wanstaltige, het overdrevene, het onzedelijke, het harde, onnatuurlijke, akelige, donkere, bijna zeide ik het helsche van vreemde tovenaars bezoedele toch onze letterkunde niet! Laten wij ons onderling zacht, innig, welmeenend hiertoe aansluiten, en zorgen, dat noch door eigen noch door vreemden de *Rubicon* worde overgetrokken, veelmin burgerbloed gestort. Staan wij slechts welgewapend ter verdediging op onze eigene wallen! Mistrouwen wij vreemde wolven in schaapsvachten, die het op onze stallen gemunt hebben! Laten schrijvers, redenaars, dichters ons overtuigen, treffen, niet als gevangenen medeslepen! De stille, roerende snaar van zedelijkheid, Godsdienst, deugd en liefde, die velen doen trillen, geven toch ook nog weêrklank in welgestemde Nederlandsche harten. De fijnste, de edelste vruchten schuilen onder het digte gebladerte. Zoo is het althans veelal met de Godsvrucht. Wachten wij ons voor ophef, voor uitersten; zien en beproeven wij vooral ons zelve; beginnen wij van daar alle verbetering. — Goed voorgaan doet goed volgen. Dat wij ons eigen licht rustig zetten en rondragen op eigen kandelaar, maar er omzigtig mede omgaan, opdat het, brandbare stoffen al te nabij gekomen, niet, tegen onzen wil en onze bedoeling, brand bij ons of anderen verwekke! Trekken wij niet onvoorzigtig en ligtvaardig aan de alarmklok, noch steken wij de schelle trompet, die vijanden, zoo binnen als buiten, wakker maken, en tegen ons in het harnas jagen. Ons garnizoen is nog sterk genoeg. De oude wapenen, schilden en zwaarden, liggen bij ons wel eens in den hoek, maar zijn nog niet geheel onbruikbaar of verroest. Wat

in 1830 tot verdediging van het Vaderland gold, zou in 1841 en later voor waarheid, vrijheid en Godsdienst nog evenzeer en vooral niet minder gelden. Men scherme niet met magtspreuken, maar wachte bepaling van tijd en loopplaats rustig af. Wat helpt een voortdurend en herhaald protest tegen de gezegde breidelloosheid en dagelijksche uitspattingen der ceuw en der letterkunde, zoo het niet aangenomen wordt, tegenprotesten uitlokt, en geen arrest, saisie of executie ten gevolge heeft? Mijden wij het navolgen van het min goede, het gebrekkige, dat onze tijd oplevert, maar verheugen wij ons in het tegenwoordige goede. Wie zou de oude, stijve, hoogopgetrokkene en rechte beuken- of palmlanen weder terugwenschen, of ze bij eenen nieuwen aanleg weder planten in zijnen tegenwoordigen lust- of rusthof? waarom zouden wij, al viel er dan ook eenig nog wassend hout in 't ronde, bij den aanleg tot onze rust en ons genoegen, onder den ouden, welgespaarden eik of linde niet rusten, en ons verheugen in een meer nieuw, ruim, ver en helder, min kostbaar om- en uitzigt? Denkt niet, M. T., dat ik den tijd, dien wij beleven, niet ernstig inzie. Ik zie zware wolken en droeve teekenen, *hier* van ligtvaardigheid en bandeloosheid, *daar* van ongelooft, dweeperij en overdrijving, meer dan mij lief is; maar des te meer moet tweedragt gemijnd, aaneensluiting van allen, die op waarheid, Godsvrucht, goeden smaak en ieders redelijke vrijheid prijs stellen, gezocht en gewaardeerd worden. Verdraagzaamheid en liefde moeten de teekenen zijn, waarmede wij uittrekken, de banieren, waaronder wij strijden. Hoe vele burgers, door wrevel en tweedragt verwijderd, zouden voor het rijk van waarheid, van deugd en verlossing gewonnen zijn, zoo zachtmoedigheid en liefde in de kamers van onderzoek en de zalen van prediking hadden voorgezeten!

Ik zou hier kunnen eindigen, zoo ik niet meende, als een ouder en niet geheel onervaren zeeman, jonger en moediger scheepsvolk, vriendschappelijk en openhartig, vooral voor twee klippen te moeten waarschuwen. De eerste is die der Staatkunde. Laten anderen zich in cijfers,

in politieke bespiegelingen verdiepen: wij behooren praktisch te leven voor onzen pligt, ons beroep, en bovenal voor ons huisgezin; zoo leven wij ook ten beste van het Vaderland. Laat ons het politiek geschrift en gewrijf, vooral over fel betwiste punten in onze geschiedenis, daarlaten, niet weder op den voorgrond brengen, wat bereids op den achtergrond geraakte. Laat ons het gordijn voor zulke tooneelen, bedroevend genoeg, digtschuiven, en liever rondom ons zien, wat in den tegenwoordigen tijd ten beste onzer medeburgers en ons zelve nu voor ons te doen is. Laat onze staatkunde zich in de eerste plaats in de kleine wereld van ons beroep, van een geliefd gezin, waaraan groote en gewigtige pligten ons verbinden, gezocht worden. Dáár toch is ons waar belang en de beste belooning te vinden. En hier, zeer geëerde Toehoorderessen, roep ik uwe hulp in. Uw vermogen is groot op de harten der mannen. Gij vooral kunt ze stemmen tot rust, kalmte, zachtheid en huiselijkheid. Ik verzeker u, Gij zelve zult de vruchten van uwen veelvermogens invloed en liefderijken bijstand inoogsten.

De andere klip acht ik het onverdraagzame omtrent de godsdienstige gevoelens van anderen. Niemand stelt meer prijs op ware Godsdienst, op het werk der Verlossing, dan ik zelf. Waren Godsdienstzin te bevorderen, is mij pligt en genoeg. Zonder Godsdienst, zonder Christendom is het leven mij een raadsel, het tegenwoordige mij ondragelijk, de toekomst mij nacht, vreeselijke nacht. Van deze alleen zijn, naar mijn gevoel en oordeel, rust en licht te hopen en te wachten. Ons geloof, onze hoop, onze overtuiging mogen en moeten groot en hoogst gewigtig zijn bij en voor ons zelve, maar onze liefde, die de meeste is als uitvloeisel der Godheid, die de hoogste Liefde zelve is, mocht jegens anderen vooral blijken. Zij zal blijken, zij zal tot proefsteen van ons geloof en onze hoop strekken, zoo wij liefderijk verdragen, beoordeelen, niet zelfzuchtig en te zeer ingenomen met ons zelve en onze systemata, de teedere en gevoelige snaren tot ieders bijzondere overtuiging slechts zacht en minzaam aantaken, om welgestemde har-

ten in onze godsdienstige vreugd en ons zalig gevoel te doen deelen, opdat alles zooveel mogelijk meer en meer harmonisch klinge in ons algemeen maatschappelijk concert. Dan wordt de eindelijke vervulling der groote profetie door ons meer en meer voorbereid en bevorderd. Eendragt en hulpvaardigheid zullen onze harten, kinderlijk en vreedzaam gestemd zijnde, tot de regte dienstknechten en arbeiders maken in den hof, ons ter bearbeiding door den Vader en hoogen Opziener aangewezen; wij zullen vruchten kweken, die aan tijdgenoot en nakomelingschap des te beter zullen smaken en hen voeden, naarmate zij meer en beter geënt, gegroeid en gerijpt zijn aan den boom der liefde, dat is des levens, die minder aanleiding geeft tot zordigen, dan die van de speculative kennis des goeds en des kwaads bij anderen, waarvan wij, trotsch en opgeblazen, tegen hooger gebod, niet te zeer mogen plukken en eten.

Een kort woord ten slotte. — Schoon ik verre ben van onzen letterkundigen toestand zoo zwart en donker, als menig ander, in te zien, stem ik toch gaarne toe, dat er veel verkeerds, loszinnigs, oppervlakkigs, hards en vreemds, ook in onze letterkunde, van lieverlede is ingeslopen en meer en meer insluipen kan. Ik wederspreek niet, dat, bij ruimere en welligt al te ruime ter marktbrenging, veel letterkundig kaf voor koorn geveild, en misschien minder wezenlijk voedsel gekocht en genuttigd wordt, dan vroeger bij schraler, doch welligt uitgezochter spijskraam, voor min talrijke maar meer kiesche marktgangsters. Waar echter een BILDERDIJK EN VAN DER PALM, om deze hoofdmannen van onzen tijd slechts te noemen, nog kort geleden zoo rijke vruchten aanbragten, behoeven wij overgeene schrale markt te klagen. En hun geest leeft nog in anderen, vol waarheidsliefde, vuur en leven. Laat ons, al is het van verre, het goede waarden en navolgen; wat ons minder bevalt, niet veroordeelen, maar aan bijzondere inzichten toeschrijven, en op de zaken zelve letten. Laten wij, regt zuiver, grondig, uitlokkend, nationaal, beschaafd, het onze voor- en bijdragen. Laat ons vooral geene vreemde kleur te zeer in het onze brengen. Dat wij

hardheid, aanstootelijkheid, vooral dat, wat aan Godsdiens en zeden hinderlijk is, vermijden, het oude en proefhoudende handhaven, het nieuwe toetsen, het schoone en goede aannemen. Laten wij ons naar den tijd, naar de maatschappij, waarin wij leven, schikken, en de middelen, die beide aanwijzen, te baat nemen, — niets willen, dat onbereikbaar is, maar het dégelyke, het verkrijgbare najagen. Laten wij in alles toonen, dat wij aan geene kleur of geen systema, aan geene andere partij gehecht zijn, dan die van het ware schoone en goede. Laten wij anderen behandelen en beoordeelen, zoo als wij zelve wenschen behandeld en beoordeeld te worden, allen onnoodigen aanstoot mijden, niet als patronen, strenge vaders of voogden, maar als liefderijke, toegevende broeders onderling verkeer. Zoo zullen wij overal en altijd, zoo zal dit Genootschap in het gemeen en ieder der Leden in het bijzonder de eervolle taak vervullen van, naar zijn beste vermogen, onder Gods hulp en zegen, *Nut* te stichten en *Beschaving* te bevorderen.

OPMERKINGEN ZONDER BRIL, OVER DE GENEESKUNDE EN DE
GENEESKUNDIGEN TEGENOVER HET PUBLIEK.

»**D**e wereld wil bedrogen zijn; met geweld wil men wat nieuws, wat wonderbaars, wat schitterends hebben; de gewone geneeskunde is een vervelend, kwalijk geluimd ding, dat zich met den vlinderzin van onzen tijd niet verdragen kan; en hierom dan waagt het heirleger van weeten, bedriegers, dwarsdrijvers, gedurig nieuwe, gedurig meer belovende dingen uit te bazuinen, en onze gezondheid tevens met onze beurs op de deerlijkste wijs te mishandelen.» Zoo spreekt een man, die het even eerlijk met de wereld als met zijne kunst gemeend heeft: CHR. WILH. HUFELAND; een man, wiens naam eene halve eeuw lang door artsen en niet-artsen met eerbied genoemd geworden is. Des menschen streven naar *afwisseling* is eene der hoofdoorzaken, waarom hij zich steeds dóór nieuwig-

heden laat wegslepen, al biedt hem ook de ondervinding van jaren her het beproefde oude en betere aan. »Wij willen het alledaagsche, afgezaagde der gewone geneeskunst niet langer; geeft ons een nieuw stelsel, een algemeen werkend middel,» zoo roept het grillige publiek den geneesheeren toe. »Waarom niet *à la Priesznitz*, waarde dokter?» zegt men: in zeker opzigt is het toch ontegenzeggelijk, dat water alle ziekten genezen kan.» — »Hebt gij niet van de zware ziekte der Gravin H. gehoord? Zij heeft de homioopathie aangewend en is thans weder frisch én gezond,» hoort men anderen zeggen. »Weg met dat eeuwige eenerlei!» Maar de eerlijke arts geeft hierop ten antwoord: »Ik mag immers ten koste uwer gezondheid geene hulde toebrengen aan nieuwe modes in mijne kunst? Gezonde vruchten willen tijd om te rijpen.» Dit baat echter niets. Men houdt hem voor een' pedant, voor een' in de oude vormen verstijfden eigenzinnige, die zich niet tot de geniale denkbeelden der jonge kunst verheffen kan. En wat is hiervan het gevolg? Men werpt zich den eersten besten weetniet in de armen, die de nieuwsgierige luim der mode weet te vleijen, die elken dag, elk uur nieuwe arcana te voorschijn brengt. Hij wordt als vergood; zijn naam vliegt van mond tot mond, en, doet zijn geweten hem nog nu en dan een verwijt, zoo wiegt hij het in den slaap met de spreuk: *Mundus vult decipi. Decipitur ergo.*

Of ook, men begint zich zelf te cureren: men rigt zich eene homioopathische huisapotheek in, en doet de eerste proefnemingen op die geduldige huisgenooten, honden, katten en paarden; of men koopt voor een paar stuivers een' zoogenaamden geneeskundigen raadgever, ook, naar mate zijner behoefte, een der onlangs van stapel geloopene, onwaarderebare blaauwboekjes: *Geene aambeijen meer!* — *De tering geneeslijk.* — *Cognac met zout*, enz., of een' waterkatechismus, waarin alle ziekten en derzelver behandeling, in vragen en antwoorden, duidelijk en voor iederen valbaar voorgedragen zijn.

Maar, wat batcn al deze klagten? Het is immers steeds

zoo geweest en zal ook wel zoo blijven! Men wil nu eenmaal het oude, gewone, alledaagsche niet meer. Wij leven in de eeuw van den vooruitgang. En daarom gaat het der geneeskunst even zoo; zij ook, oude moeder Hippocratica, moet het moderne sleepkleed met nauwe mouwen aantrekken, en, op bevel der mode, er de straat meê vegen.

De keus eens dokters was van oudsher een ding van smaak, en: *de gustibus non est disputandum*. Hoe zonderling echter de oordeelvellingen, over artsen uitvallen, om hiervan een denkbeeld te geven, zal de volgende, naar waarheid afgeschrevene assemblee-conversatie in dertig uitspraken over verscheidene geneesheeren eener zekere stad misschien het best kunnen dienen. — »Wien hebt gij als dokter?» vroeg A aan zijnen buurman B. — Dokter N.” was het antwoord; »hij heeft veel te doen.” — »Maar,” zei A., »uit al te groote drokte luistert hij naar niemand zoo als het behoort, en kan zijne patiënten dus niet behandelen gelijk het eenen gemoedelijken arts betaamt. Ik ben geen vriend van die dokters met groote praktijk.” — »Ik ook niet,” zei C.; »maar ik zou toch ook niet over mij kunnen verkrijgen eenen arts met weinig praktijk te nemen, die misschien eerst aan mijnen baard zou willen leeren scheren. Ik ben met mijnen Dr. T. volkomen tevreden.” — »Neen, die zou mij te oud zijn,” zei een vierde; »hij gaat met den geest zijner wetenschap niet meer voorwaarts. Ik bemin de jonge doctoren, die het nieuwste *con amore* opvatten en terstond met energie aanwenden. Daarom kan ik Dr. L., een’ wel is waar jongen, maar zeer kundigen en beschaafden arts, niet genoeg aanbevelen.” — »Vergeef mij,” valt E. hem in de rede, »die zou mij niet alleen te jong en tot het aannemen van alle nieuwigheden te bereidvaardig zijn, maar ook te geleerd en dus meer een boeken-dokter dan een practicus.” — »Ik voor mij,” antwoordde D., »houd van bij den tast gaande practici niet, die alleen aan de ruwe uiterlijké verschijnselen blijven hangen en van geene theorie iets weten willen; zij blijven gaarne bij den ouden slendergang, en

hebben volstrekt geene kennis van hetgeen onze eeuw vooruitgegaan is." — » Zoo; en kunt gij dan uw leven aan iemand toevertrouwen, die steeds het nieuwste stelsel voorstaat? Prijsst gij eenen man aan, die alles zoo nieuwerwetsch en kunstig hebben wil? Ik ben voor het nieuwe niet; de ouden waren ook geene gekken. Onze tegenwoordige jonge dokters zijn meer belletristen dan artsen, werpen zich in de kritiek, en vergeten, dat de bestemming van den arts is, te genezen en niet te kritiseren. Neen, dan houd ik het met mijnen dokter; die is een strenge empiricus; die volgt naauwkeurig wat de onbevangene ondervinding hem aanwijst. Wel is waar, men zegt van hem, dat het hem aan alle philosophie ontbreekt, aan alle kundigheden, welke den welonderwezen arts tegenwoordig niet vreemd mogen zijn; dat hij min of meer opvliegend en in geenen deele beleefd is; maar met beleefdheid geneest men niemand. Hij slaagt gelukkig in zijne kunst, en meer toch, dunkt mij, is er niet noodig, om iemand aan te prijzen." — » Ja," roept H., » gij bedoelt zeker Dr...; mag ik dan ook een woordje medepraten? Ook ik ben geheel en al voor hem ingenomen. Hij kwelt de menschen niet met aanhoudend vragen, maar maakt het kort, en zijne snelle besluiten dragen het kenmerk van genie en practischen tact. Te voren had ik Dr... tot huisarts; maar die had de ongelukkige gewoonte, om iemand in het verhoor te nemen, alsof hij regter van instructie was, bleef uren lang u op den hals zitten, en wilde de geheele levensbeschrijving van den zieke hebben, alvorens hij besloot eene pen op het papier te zetten. Op deze wijs blijft men langen tijd in de pijnlijkste onzekerheid; eene onzekerheid, die dikwijls folterender is dan de ziekte zelve." — » Ik ben het niet met u eens," sprak met veel ernst de Heer...; » wel is waar kan ik niet goedkeuren, dat men te lang beraadslaagt en weifelt, den zieke in het verhoor neemt alsof hij een halve delinquent was, en het voorschrijven van geneesmiddelen zoo lang uitstelt, tot dat het te laat is; maar uw dokter is ook wat al te snel met de pen bij de hand; hij beschouwt zijnen patiënt als eene vesting,

op welke men niet te ras en te krachtdadig kan instormen. Ook heeft hij het gebrek van niet dan dure medicijnen voor te schrijven; hij is mij wat al te kostbaar. Zeker, de apothekers moeten ook leven, maar hij behoorde het toch niet al te erg te maken." — »Ik vraag om versooning," zeide de Heer J.; »ik geloof, dat gij wat te ver gaat. Wildet gij dan, dat uw geneesheer het maakte als Dr. Q. gewoon is zulks te doen? Die schrijft niet dan goedkope artsenijen voor, somwijlen zelfs huismiddeltjes, en deze kan ik maar om den dood niet lijden. Met dezelve bespaart men niets; alleen heeft men het genoeg, voor zijn geld regt lang ziek te zijn. Ook heeft deze dokter nog het gebrek, uit en daarna bij een en hetzelfde recept te blijven stilstaan. Dit is hoogst vervelend en doet menigmaal aan hem en aan zijne kunst wanhopen, wanneer men ziet, hoe weinig afwisseling zij oplevert. Mijn vorige arts viel in de tegenovergestelde fout; hij wisselde al te snel met zijne middelen, en schreef niet zelden op éenen dag verschillende medicijnen voor. Dit verraadt weifeling en gebrek aan overtuiging. Ook stelde hij alles terstond als gevaarlijk voor. Zijne angtvalligheid en besluiteloosheid bewogen mij, in zijne plaats Dr. . . . aan te nemen. Met dezen ben ik nu regt in mijn' schik. Wel is waar zegt men van hem, dat hij alles wat ligt opneemt, dat hij al te stout is, en beter voor een' soldaten-dokter zou passen; maar zijn moed wekt vertrouwen in hem en in zijne kunst. Ook rekt hij de zoogenaamde reconvalescentie zoo lang niet als zekere andere doctoren, met welke men in het geheel niet aan een eind komt, en die iemand met na-kuur en diët zoo lang kwellen, dat men vreest nimmer weder uit hunne voogdijschap te zullen geraken of zijn eigen meester te zullen worden. Hunne overmatige strengheid verbiedt het kleinste genot — zij laten den armen genezende liever versmachten, dan hem een enkel glas wijn te gunnen." — »Maar gij wilt dan toch niet," roept Heer X., »dat een arts zijnen zieke niets verbieden zal. Zoo doet Dr. . . .; die veroorlooft zijnen patiënten te veel; en wat is het gevolg van deze al te weekhartige toegevend-

heid? De nauwelijks herstellenden maken er misbruik van, en eten en drinken zich op nieuw weder ziek. Onlangs was zulk eene instorting oorzaak, dat een mijner vrienden in eene hoogstgevaarlijke ziekte verviel; ik deed dezen arts verwijten over zijne inschikkelijkheid, maar hij lachte mij uit en zei, dat ik er geen verstand van had. Over het algemeen is zijn gedrag niet al te wellevend; het komt mij voor, dat hij zich al rijk genoeg acht, het geld niet telt, en er niet om geeft, of hij zieken heeft of niet. Hierdoor is mijn vertrouwen op hem verloren gegaan, en nu wend ik mij telkens tot Dr. J. Wel is waar legt men hem te last, dat hij rijke patiënten beter behandelt dan arme; dat hij geen kinder- en ook geen vrouwen-dokter is; dat hij titel en ridderorde aan gedweheid en kuiperij, niet aan zijne kunde te danken heeft; maar ik ben rijk, betaal hem zijne visiten gaarne, en ik moet erkennen, bij mij is hij steeds gelukkig geslaagd. Ja, gelukkig slagen, dat is toch bij eenen arts de hoofdzaak."

Deze uit het leven opgegrepen voorbeelden mogen toe-reikend zijn om te bewijzen, hoe uiteenlopend de wijs van oordeelen der menschen is over hen, die de geneeskunde beoefenen. Helaas! hoe dikwerf gebeurt het niet, dat hij, die zich naar de grillen zijner zieken weet te schikken, hunne vooroordeelen te sparen, ja zelfs te vleijen, door hen een lief, vriendelijk, charmant, interessant man genoemd en als zoodanig overal aanbevolen wordt: heeft de arts slechts ééne, in de oogen van het publiek, gelukkige kuur volbragt, zoo geldt hij terstond voor den bekwaamsten geneesheer der stad en den matador onder de artsen; zelfs de lompe kwakzalverijen kunnen dan zijnen roem nog verhoogen. Zoo hoorde ik onlangs nog van zulk eenen arts verhalen, dat hij eenen armen zieke, die zich door hem veronachtzaamd meende, de woorden toegesnaauwd had: »Wat denkt gij wel? Gij zijt de honderdachtste zieke, dien ik heden bezoek." Maar geen eerlijken geneesheer zal het invallen, aan de vooroordeelen van het publiek in zulk eene mate toe te geven, dat het welzijn van den kranke daaronder kan komen te lijden:

hij zal ernst met menschlievendheid minzaam verbinden; doch de pligten van zijn beroep zullen hem meer gelden dan alle oordeelvellingen van het publiek.

Het is ook regtstreeks onmogelijk, aan al de ongerijmde vorderingen te voldoen, welke domheid, eigenliefde en zucht om te schitteren bij den geneesheer durven opperen. Wat moet men er, bij voorbeeld, van zeggen, dat iemand eenen dokter laakte, omdat de apotheker, tot het gereedmaken van deszelfs recepten, in zijnen winkel nooit de ladder behoefde te gebruiken; maar al de bestanddeelen beneden reeds bij de hand had; hij besloot daaruit, dat derzelve voorschriften niet veel te beduiden hadden? En niettemin is de meening des publicks, zoo onbevoegd en op vooroordeelen gebouwd, gelijk zij is, het eenige, waarop het bestaan van den geheel door den Staat verlaten arts moet rusten. De uiterlijke eer van den geneeskundige, de credietbrief tot zijne praktijk, hangt menigmaal van de beuzelachtigste omstandigheden af; elk acht zich gerechtigd, voorbarig over hem den staf te breken, en reeds lang geleden heeft LORCERENS gezegd:

Fingit se medicum quivis idiota —

Vult medicas quivis habere manus. ()*

Hoe ontmoedigend is het niet voor den regtschapen arts, in zijn moeilijk beroep, aan hetwelk hij vaak al zijne werkkraft, zijne gezondheid, ja zijn leven offert, wanneer, zelfs nog in onze schoone tijden van vooruitgang, aldus door het publiek over hem en zijne kunst geoordeeld wordt; wanneer winzuchtige kwakzalvers, om de mode en de luim van het publiek te huldigen, onbeschaamd het vonnis vellen over de achtbare wetenschap van eeuwen tijds, ja wanneer zelfs ambtgenooten zich met de olietienkraam als op de openbare markt plaatsen, en, hetgeen nog vergiftigender is dan hunne middelen zelve, aan een ligtgeloovig publiek hunne, de kunst, de waardigheid

(*) Ieder domoor waant zich een arts te zijn; elk wil de kunstervarene handen van een' dokter hebben.

van den arts en de gezondheid der menschen verdervende, pulsschriften uitventen!

Met DANTE mag men dan wel uitroepen:

Voi ch' intrate lasciate ogni speranza! ()*

(*) »Gij, die binnentreedt, laat alle hoop varen!» — DANTE'S opschrift boven den ingang der Hel.

DE NEVA.

(*Vervolg en slot van bl. 36.*)

Alleen de grachten te *Petersburg*, of eigenlijk de ingrachten veranderde, uitgegravene en bemuurde, van sluizen en kaaijen voorzien, smalle armen der *Neva*, de *Fontanka*, *Moika*, het *Katharina-kanaal*, de *Ligowka* enz., hebben vaste bruggen. De meeste dier bruggen zijn door Keizerin KATHARINA gebouwd geworden, zeer hecht van gehouwen steen opgetrokken, tamelijk nutteloos met poorten, poortdeuren en deurtjes voor voetgangers bezwaard, en alle naar één model gevormd. Men telt er ruim tachtig. Zij zijn voor de tegenwoordige drukte van het stadsverkeer veel te smal, en de gang van den door de straten snellenden drom der rijtuigen wordt bij dezelve altijd min of meer gestremd. Derhalve staan er bij deze bruggen policiewachten, om de orde te handhaven en ongelukken te verhoeden; en, terwijl men in *Duitschland* twee daalders boete moet betalen, wanneer men te snel over de bruggen rijdt, hebben hier paarden en koetsier van de policiedienaren stokslagen te vreezen, wanneer zij niet op vollen draf er over heen jagen. In lateren tijd zijn, bij de oude bruggen, nog vele nieuwe gevoegd, die mede een tachtigtal bedragen zullen, en van welke sommige zeer sierlijke kettingbruggen zijn. Desniettemin is in deze eilandstad de behoefte aan bruggen zeer groot, en met der tijd zullen er nog meer moeten gebouwd worden.

Met name is de bruggengemeenschap over de groote en breede rivierarmen nog niet in den gewenschten toestand van volkomenheid. De beide gewigtigste deelen der stad, bij voorbeeld, te weten het *Basilius-eiland* en de Groote Zijde,

zijn slechts door eenen eenigen droogen weg, de *Izaksbrug*, met elkander verbonden; even zoo, door slechts ééne brug (*Trozkoi-most*), de Admiraliteitsdeelen en de *Petersburger* zijde. Het *Basilius-eiland* en de *Petersburger* Zijde verbindt de *Tutschkoi-brug*; en de *Wiborgsche* zijde, met de Grootte en met de *Petersburger* zijde, de *Wossnesenskische* en de Hospitaal-bruggen. Al deze vijf groote bruggen en nog vier kleinere, ter verbinding van het Apothekers-eiland, het Steen-eiland, *Jelagin* en *Krestowsky*, zijn slechts houten, op pontons liggende rijwegen. Tot nog toe heeft men de geweldige hoeveelheden ijs, die uit het meer *Ladoga* afkomen, als ook de ontzettende kosten en zwarigheden, welke het bouwen van vaste bruggen over zoo breed en diep eenen stroom verzellen, te zeer geschuwd, om zich aan het bouwen van blijvende, steenen bruggen te wagen, ofschoon men reeds sedert dertig jaren over het aanleggen van zulk eene brug gesproken heeft, en plaats, plan, inrigting en kosten jaar op jaar weder in overweging neemt.

Somwijlen gebeurt het, dat stormen het ijs in de golf van *Kroonstad* opligten en breken of verschuiven, op een tijdstip wanneer het *Neva*-ijs zich reeds min of meer van de oevers losgemaakt heeft, doch nog zoo sterk is, dat geene openingen den zamenhang van deszelfs deelen verbroken hebben. Alsdan, zegt men, trekt en schuift menigmaal de geheele korst van het *Neva*-ijs in massa het ijs van den zeeboezem achterna, en hoogstwaarschijnlijk zou dan geen brug ter wereld sterk genoeg zijn, om dezen aandrang te weêrstaan. Zeker zouden hiertegen ook weder behoedmiddelen uit te denken zijn, bij voorbeeld het scheiden der ijskorst, door midden in dezelve eene strook open te houden enz.; maar ook de weeke grond, waarop *Petersburg* gebouwd is, en in welken men moeilijk vast rustpunten voor genoegzaam zware brugpijlers zou vinden, gelijk ook de moerassige veenbodem, waaruit de eilanden bestaan, en die bezwaarlijk den vereischten steun aan de brugvleugels zou leveren, vormen ongemeene zwarigheden, die evenwel met der tijd voorzeker te boven gekomen zullen worden.

De negen schipbruggen te *Petersburg* zijn alle zoodanig ingerigt, dat zij snel afgebroken en in weinig uren weder gelegd kunnen worden. Zij bestaan uit twee of drie groote stukken, en sommige hebben nog een afzonderlijk klein lid van twee pontons met den over dezelve gelegden bruggeweg,

om op zekere tijden de schepen te kunnen doorlaten. Den geheelen zomer door blijven deze bruggen liggen, de schuiten met lange kabels aan ankers gehecht en ook nog aan in den grond geheide palen bevestigd; doch zoodra in den herfst de rivier te veel ijs begint af te voeren, worden zij uit elkander genomen. Elke brug heeft haren kommandant, die een paar honderd arbeidslieden tot zijne hulp onder zich heeft. De stukken worden vaneengescheiden, en, door den stroom voortgestuwd, leggen zij zich aan den oever in de haven. In den tusschentijd wordt de gemeenschap tusschen de eilanden alleen met schuiten onderhouden. Zoodra het ijs der *Neva* vastzit, worden de bruggen weder zamengevoegd en in orde gebragt; want daar de *Neva* gewoonlijk eene zeer ruwe en ongemakkelijke ijsvlakte heeft, zoo zoekt ook gedurende den winter alles gaarne de bruggen, en doet dit vooral, wanneer, tegen het eind van het koude seizoen, het ijs onveilig begint te worden. Evenwel vormen zich ook, nevens de houten bruggen, over de woestijn van het rivier-ijs, menigvuldige paden en wegen, die zich in alle rigtingen kruisen.

In het voorjaar rijdt en gaat alles nog zoo lang mogelijk over de bruggen, tot dat het geschut der vesting het oogeblik van het losgaan der rivier verkondigt, en de bruggenkommandanten met hunne behendige manschap dezelve doen verdwijnen. Ten einde de pontons zich gemakkelijk en zonder gevaar in de rivier mogten kunnen bewegen, heeft men reeds verscheidene dagen te voren het water onder de bruggen van ijs vrijgehouden. Zoodra het afkomend ijs voorbij is, worden de bruggen weder opgeslagen; doch elk schotsenkorps, hetwelk op het eerste volgt, doet ze op nieuw verdwijnen. Het verlangen der onderscheidene stadswijken naar eene gemakkelijke en veilige gemeenschap is zoo groot, dat men elk oogenblik, waarin de ijsgang ophoudt, terstond waarneemt; en ofschoon het leggen der *Izaks-brug*, bij voorbeeld, aan arbeidsloon enz. telkens verscheidene honderd roebels kost, zoo heeft zich echter reeds het geval opgedaan, dat zij in éenen dag twee-, ja driemaal afgebroken en weder opgeslagen is, en in één voorjaar moet zij zelfs driewintigmaal uit elkander genomen en weder ineengevoegd zijn.

De behendigheit en stoutheid der werklieden bij deze verrigtingen, de ijver en werkzaamheid der brugkommandan-

ten, de van nabij dreigende ijsschotsen, de bruggen zelve bij het afdrijven op de rivier, en allerlei kleine daarbij gebeurende voorvallen, leveren een hoogst belangrijk schouwspel. Nogtans heeft hierbij somwijlen ook wel iets menschelijks plaats. Zoo geraakte in het voorjaar van 1836 de *Izaksbrug*, de gewigtigste van alle, onverwacht op strand. Sommigen zeiden, dat gedurende den nacht de wind onverwacht oost geloopt was, en het zoo hevig gestormd had, dat het *Neva*-water daardoor in zee gejaagd en dus de noodige diepte verloren gegaan was. Anderen meenden, dat de brugkommandant door de pachters der schuitenvoerders omgekocht was, om opzettelijk de brug te doen stranden, opdat het schuitenveer hun des te meer mogt opbrengen. Wat hiervan zij, de brug bleef acht dagen lang op strand zitten, de schuitenspachters wonnen ontzettend veel gelds, en de kommandant was langen tijd in gevaar van proces en arrest, tot dat er op eenmaal van den Policiminister een beslissend bevel kwam. Nu zag men plotseling driehonderd man tot aan den hals toe in het water, palen, boomen, breekijzers werden aan de pontons gezet, en krakend en krassend, buigend en brekend werd de brug met een hoerah uit het moeras geheven, en zweefde over het vlak der rivier naar hare oude ligplaats terug.

Men kan denken, dat op deze wijs aan de stad *Petersburg* hare houten bruggen niet goedkoop te staan komen. Het gedurig in en uit elkander nemen doet de naden gapen; het pas gevelde hout, hetwelk tot den bouw der brug genomen wordt, draagt reeds van den beginne de kiem van een snel bederf in zich; het onophoudelijke jagen der rijtuigen slijt de bevloering zoo geweldig af, dat zij aanhoudend met eene dikke laag houtsplinters overdekt is, en dus heeft de *Izaksbrug* alleen, gedurende den korten tijd dat zij bestaan heeft, misschien reeds meer gekost, dan, bij voorbeeld, de massive *Dresdensche* brug in de meer dan driehonderd jaren van haar aanwezen.

Daar natuurlijk de onderscheidene deelen der stad, gedurende den tijd, dat zich de armen der rivier zonder bruggen of ander middel van overtocht bevinden, in geenen zeer behagelijken toestand geraken, (het grootte, zoo innig verbondene geheel der stad scheidt zich alsdan eigenlijk in even zoo vele afzonderlijke stedekens, als er eilanden zijn; bloedverwanten vernemen dagen lang niets van hunne aan

de overzijde der rivier wonende verwanten; de regeringsbeambten, die uit het middelpunt geene bevelen ontvangen kunnen, moeten op eigen gezag en verantwoordelijkheid handelén; de handelshuizen kunnen elkander onderling geene berigten mededeelen; de onderwijzers komen niet op de scholen; de *Iswoschtschiks* of voerlieden kunnen slechts in eene beperkte ruimte rondrijden; de gezelschappen in de afgelegene eilanden zijn schaars bezocht; kortom elk smacht naar verlossing) — zoo zoekt men dan ook zoo wel in den herfst de nog door hare jongheid als in de lente de reeds van ouderdom zwakke ijskorst op alle mogelijke wijzen te versterken en te benuttigen. Naauwelijks staat het rivierijs, of er worden, in onderscheidene rigtingen, over dien nog doorbuigenden watervloer stroowegen gelegd, en in het voorjaar maakt men kleine van planken getimmerde paden over de verweerde schotsen, of legt ook alleen losse planken névens elkander, om het gevaar van het doorzinken te verminderen. Eerst wanneer alles onveilig geworden is, wordt de overgang ook over die bruggen-surrogaten verboden. Alsdan staan overal aan den waterkant politie-soldaten, om te beletten, dat iemand zich op de rivier wage. Desniettemin, daar somtijds de berigten, die naar de overzijde gebragt moeten worden, van groot gewigt zijn, en het beloofde loon daarom aanmerkelijk is, ziet men menigen behendigen *Muschik*, tot groote verlustiging van het publiek, trots politie en ijsgang, den overtocht ondernemen; en niet zelden gelukt het hun, om, met eene plank gewapend, welke zij van de eene drijvende schots op de andere werpen, het levensgevaar op den stroom en den stok van den aan den oever op hen wachtenden gendarme te ontgaan. Overigens verslinden op deze wijs de onderscheidene takken der *Neva* jaarlijks hun bepaald aantal slagtoffers, en het is als waarschijnlijk aan te nemen, dat bij geene stad zoo veel menschen in het water omkomen, als bij *Petersburg*.

De gedachte, dat ook deze schoone, jeugdige stad, met al hare grootsche bouwwerken, eenen misschien kort op handen zijnde ondergang gewijd is, is verschrikkelijk. Er zijn vele steden, voor welke eene gedeeltelijke vernieling als eene weldaad te beschouwen zou zijn; maar in het overal nieuwe en vrolijke *Petersburg* is alle vernieling door natuur- of menschen-geweld slechts te beklagen, en evenwel wordt het aanhoudend door zoo verderfelijke krachten bedreigd,

dat men wel zeggen mag, dat het op eenen gevaarlijker bodem staat dan misschien eenige stad ter wereld.

De *Finsche* golf strekt zich, in hare grootste lengte, van *Petersburg* regtstreeks naar het westen, uit welk punt de hevigste stormen waaijen. Deze drijven alzoo natuurlijk de gansche watermagt der zee op de stad aan. Ware nu in hare nabijheid de zeeboezem wijd, en breidde hij zich ter wederzijde breed uit, zoo zou zij er nog, vergelijkenderwijs, misschien weinig van ondervinden. Ongelukkig echter loopt de golf van *Finland* naar den kant van *Petersburg*, hetwelk aan hare uiterste spits gelegen is, gedurig naauwer toe, zoodat eindelijk haar water als in een' engen zak, den *Kroonstadschen* boezem, gevangen en opeengedrongen wordt. Daarbij komt nog, dat de *Neva* juist hier, van het oosten naar het westen stroomende, zich in zee stort, en hare wateren aan de van het westen komende zeebaren regtstreeks te gemoet werpt.

De eilanden van den *Neva-Delta*, op welke *Petersburgs* paleizen hunnen grondslag hebben, zijn uiterst laag en effen. Met hunne zeewaarts gekeerde onbewoonde einden verliezen zij zich allengskens tot op en onder den waterspiegel, en zelfs de afgelegenste en hoogste, meest met huizen opgevulde deelen der stad liggen slechts 12 tot 14 voet boven het gewone peil der zee. Vijftien voet rijzing van het water is dus genoeg om geheel *Petersburg* te doen onderloopen, en steeg het tot 30 of 40 voet, dan verdronk geheel de stad. De inwoners zweven dus aanhoudend tusschen leven en dood, en zijn geene vierentwintig uren zeker, dat zij niet alle vijfmaal honderdduizend te gelijk in het kille watergraf verzwolgen zullen worden.

Hiertoe is niets anders noodig, dan dat eens in het voorjaar een geweldige westewind juist met de hoogsten waterstand en den ijsgang zamenloope. Alsdan zouden de groote massa's van het zeeijs landwaarts indringen, en de rivier met hare schotsen hun te gemoet stroomen. De reuzenworsteling dezer natuurkrachten zou al de kasteelen en bevestigingen der wonderstad ligtelijk met den grond gelijk maken, en zoude zij met al hare bedelaars en Vorsten in de golven omkomen, gelijk PHARAO met zijne benden in de *Roode Zee*. Bijna durft men er niet eens zoo ligtvaardig over spreken; want het gevaar dreigt van te nabij, en menigen *Petersburger* klopt bij de bloote gedachte daaraan het hart. Hunne eenige

hoop grondt zich daarop, dat de drie omstandigheden, welke tot bewerking van hunnen alsdan onvermijdelijken ondergang vereischt worden, ijsgang namelijk, hoog water en westewind, niet alle op eenmaal in hetzelfde tijdstip zullen samenloopen. Gelukkigerwijs zijn er 64 windstreken in de kompasroos, en wanneer het hoog water is, zal, denkt men, juist niet een eigenzinnige westewind aan hetzelfde den uitgang stoppen; een wegbanende oost- of zuidewind zal aan het overvullige nog wel ter regter tijd eene gemakkelijke afstrooming verschaffen, en zelfs al blies, bij hoog water, de wind uit het westen, zoo zou dan waarschijnlijk het ijs zich wel een tijdlang houden, tot dat de wind naar het noorden omliep.

Met dat al is het ontegenzeggelijk, dat in het voorjaar menigmaal aanhoudende westewinden heerschen, en dat er niet zelden op de *Neva* en in de *Finsche* golf eene opbreking van het ijs plaats heeft, waarbij de schotsen nog sterk genoeg zijn om de uiterste bezorgdheid te wekken. Hadden de vroegere *Finsche* bewoners van den *Neva-Delta* slechts waarnemingen gemaakt en aangeteekend, zoo zou de waarschijnlijkheidsrekening wel leeren, hoe vele malen in een tiental, laat het zijn in een honderdtal eeuwen, al die omstandigheden in een en hetzelfde tijdstip moeten samenkomen. Kortom, wij hebben ons niet te verwonderen, wanneer wij den eenen of anderen dag uit de nieuwspapieren vernemen, dat *Petersburg*, hetwelk als eene schitterende ster uit de *Finsche* moerassen is opgegaan, even plotseling, als een dwaallicht, daarin is uitgebluscht. God behoeft het!

Menschenhoede is hier geheel en al krachteloos. Hoe weinig aan het ondernemende *Rusland* ook onmogelijk schijnt, zoo kan het er toch niet aan denken, vader Oceaan binnen dijken te besluiten, of aan de Riviergoden andere wegen te willen banen (*); en ofschoon er zeker hier en daar van afleidingskanalen en van schutdammen gesproken is, zoo heeft men echter, het vruchteloze van zulk eenen arbeid wel inziende, nog niets van dien aard ondernomen, en *Petersburg* ligt volkomen open en weerloos, prijs gegeven aan den

(*) En waarom niet? Heeft *Nederland* minder gedaan? Is al, in sommige opzichten, misschien, de plaatselijke ligging ongunstiger, de krachten des rijks zijn oneindig grooter, en de menschelijke wetenschap verder gevorderd. *Vert.*

grilligen moedwil der golven. Daar de stad elk oogenblik het vernielende water verwachten kan, even als elke andere stad het verterende yuur, (in verscheidene stadswijken zijn de overstromingen zoo menigvuldig en komen zoo onverhoeds, dat men dikwijls, wanneer men des avonds uit een gezelschap terug wil keeren, indien middelerwijl de wind is omgeloopen, de straten onder water vindt en niet naar huis kan komen) zoo zijn er te *Petersburg* schikkingen gemaakt, om de inwoners snel van het gevaar, dat hen bedreigt, te onderrigten, ten einde ieder al wat mogelijk is doen kunne, om zich en de zijnen te redden. Wanneer, bij aanhoudenden westewind, het zeewater in de *Neva* dringt, en de uiterste punten der eilanden onder water geraken, zoo wordt op de Admiraliteit een kanonschot gelost en van alle torens de watervlaggen uitgestoken, ten teeken dat de stad door de *Nereiden* in staat van beleg gesteld is. Dit kanonschot wordt, zoo lang deze toestand duurt, alle uren herhaald. Rijst het water hooger, en overdekt het de benedendeelen der eilanden, alsdan volgen de seinschoten van het alarmkanon elkander alle vierendeel uurs. Stijgt het nog hooger, en sluipt het in de stad zelve, dan buldert het geschut alle vijf minuten, en roept eindelijk, wanneer het water nog verder gaat, met elke minuut herhaalden noodklank, de hulp van schuiten en schepen in.

De nood en ellende, welke eene overstroming te *Petersburg* veroorzaakt en na zich sleept, is onbeschrijfelijk. Ieders mond is nog vol van de treurtooneelen en het lijden, hetwelk de groote watersnood van den 17 November 1824 te weeg gebragt heeft. (*) Hij was de zwaarste, welke de stad nog beleefd had. Het kwam zeer bedaard en schijnbaar gevaarloos aanvloeijen, gelijk zulks bij alle *Petersburger* overstromingen, daar hier geene dijkbreuken gebeuren kunnen, het geval is, en vele lieden, die, in afgelegenen stadswijken, het alarmkanon niet gehoord hadden, verwonderden zich, zonder nog veel kwaads te vermoeden, over het heldere water, hetwelk zij in de straten zagen blinken. Duizenden lieten zich door hetzelfde in hunne bezigheden niet storen, maar reden of gingen er frisch door henen, en honderden hebben dit gebrek aan ergdenkendheid met den

(*) Ook in 1726, 1752 en 1777 hadden zeer hooge en zeer vernielende waterstanden plaats.

dood bekocht. Door eenen hevigen westewind voortgezweept, rees het water gedurig sterker, en schoot eindelijk pijlsnel door de straten, hief alle equipaadjen en ander rijtuig, die het op zijnen weg vond, op, stortte zich door de vensters in alle kelders, kluizen en benedenverdiepingen der woningen, en brak in geweldige stroomen uit de openingen der groote riolen naar boven. Den grootsten nood leden *Basilius-eiland* en de *Petersburger zijde*, op welk laatste eiland vele geringe lieden in niet zeer hechte huizen wonen. Vele dier houten woningen werden door het water zacht en onbeschadigd opgetild, en dreven met derzelver bewoners in de straten rond. De rijtuigen, van welke koetsiers en passagiers hier en daar de eerste de beste door het water nog niet bereikte hoogten beklommen hadden, en voor welke de paarden, die zich in derzelver tuig niet vrij bewegen konden, meestal ellendig om het leven kwamen, verzamelden zich bij dozijnen op de boerenwerven. Al de boomen der stadspaleizen zaten zoo vol menschen als anders van musschen. Het water steeg tegen den avond zoo hoog en de wind werd zoo sterk, dat men alle oogenblikken vreesde, dat de oorlogschepen zich losrukken en in de huizenrijen zouden inbreken. Het ongeluk had des te verderfelijker uitwerkselen, daar niemand het voor zoo erg gehouden had, vermits het water, zonder bruisen of woeden, als op wollen sokken de stad bekropen had. Het noodlottigst waren deszelfs aanvankelijk onzichtbare werkingen, als ook de daaruit naderhand voortkomende gevolgen. Zeer vele huizen storteden eerst den volgenden dag in, toen de watteren reeds weder binnen derzelver bed teruggekeerd waren, even gelijk oude zwakkelijke zieken, die na het doorstaan des aanvals bezwijken. Uit de meeste gebouwen was de vochtigheid, welke zij ingezogen hadden, niet weder te verbannen. De bewoners zegen op het krankbed, en moorddadige ziekten heerschten nog weken lang in onderscheidene deelen der stad.

De nacht vooral was schrikkelijk, daar het water tot den avond toe nog altijd bleef rijzen, en er, bij de vreeselijke donkerheid, ingeval het aanhoudend steeg, geen uitweg van redding over scheen te zijn. Duizenden van huisgezinnen, welker leden in onderscheidene deelen der stad verstrooid waren, bragten dien nacht in de grootste bezorgdheid en onder de vurigste angstgebeden door. De

schriktooneelen onder het halve millioen der *Petersburger* bevolking zijn in dezen nacht ontzettend, maar sommige ook kluchtig geweest. Nog tegenwoordig is eene menigte van deels grappige, deels treurige anecdoten omtrent dezen zoo schrikkelijken dag te *Petersburg* in omloop.

Een tuinman verhaalde mij, hoe hij, op eenen boom aan het snoeijen zijnde, het snelle rijzen van het water niet terstond bemerkte had, en vervolgens gedwongen was geweest, tot lijfsbehoud, op het dak van een klein tuinhuis te klimmen. Op hetzelfde had zich echter ook allengskens zoo groot een aantal rotten en muizen verzameld, dat hij in ernst beducht geweest was, door deze dieren, wanneer de hongeren zou geprangd hebben, gebeten te worden.

Desgelijks vertelde mij een koopman, hoe hij, uit het venster zijner tweede verdieping kijkende, zag, dat drie, op het afgebroken stuk van een' bruggevloer gevlugte menschen, naar zijn huis dreven en aan de vensters zijner eerste verdieping strandden. Daar zij in hunnen angst, om redding smeekende, de handen naar hem uitstrekten, had hij snel een touw naar beneden geworpen, en, met hulp van zijnen bediende, den een' na den anderen opgeschen. De eerste, dien zij optrokken, was een sidderende *Jood*, de tweede een langbaardige *Grieksch-Christelijke Rus*, en de derde een kaalkoppige *Mahomedaansche Tartaar*. Hij, de Protestant, had deze allen vervolgens, nadat zij hunne onderscheidene door en door natte nationale kleederen hadden afgelegd, in zijne Fransche fracs en zijn Londensch linnen gestoken, en hierop met hen, zijne dankbare vrienden, een regt Christelijk en verkwikkend avondeten genuttigd.

Men wil, dat aan bedorven waren, vernielde huizen, verbrijzelde meubelen, uitgespoelde bestrating, ingestorte trottoirs enz., deze watersnood de stad meer dan honderd millioenen, en aan middellijk of onmiddellijk door denzelfden omgekomenen menschen verscheidene duizenden verloren heeft. In al de straten heeft men de hoogte van den vloed door eene aan de huizen getrokken streep, met bijvoeging van den datum, doen aanteekenen. Elke duim, dien men deze strepen hooger zou hebben moeten zetten, zou de stad een paar millioenen meer gekost en een honderdtal huisgezinnen meer in rouw gedompeld hebben.

Het *Neva*-water behoort tot de zuiverste en onvermengdste rivierwateren, die er zijn. Het is aan den mond van den

stroom nog even helder als aan deszelfs oorsprong. Men weet echter, dat deszelfs gebruik in den beginne (even als dat van het veel minder reine *Maas*-water) eigenaardige werkingen oefent; waarom dan ook pas aangekomenen het niet anders drinken, dan vermengd met wijn of rum. Doch spoedig gewent men er zich aan, en erkent het dan voor eenen zoo heerlijken drank, dat men daaraan boven alle ander water de voorkeur geeft. De *Petersburgers* wenschen zich steeds, wanneer zij van lange reizen terugkomen, geluk, dat zij weder *Neva*-water drinken kunnen; en hoe menigmaal mag niet wel reeds een aldus in den kring der zijnen wederkeerende verwelkomd geworden zijn, gelijk ik het eenmaal door eenen geïmproviseerden redenaar doen zag, met eenen beker *Neva*-water in de hand. Keizer ALEXANDER liet, gelijk men mij verzekerd heeft, op zijne reizen gewoonlijk het *Neva*-water, op flesschen bewaard, medevoeren. Tot het zetten van thee en koffij leent het zich voortreffelijk, en met gerstønsap aangezet, als bier, gaat het door geheel het rijk. Tot wasschen is het mede overheerlijk geschikt, en de hier wonende *Engelschen* zijn onuitputtelijk in deszelfs lof, van wege de goede eigenschappen, welke het aan hun linnen bijzet.

Behalve het groote, door de natuur gebouwde aquaduct der *Neva*, heeft echter ook de stad niet een enig waterwerk, geene bruikbare bron, ja zelfs geenen put, niet eens buizen om het *Neva*-water naar de huizen te leiden, en menige stadswijk zou zeker met blijdschap eenen geheelen, haar niet zeer gelegen *Neva*-arm voor een paar putten verruilen willen, welke haar nader ter hand waren. De bronnen, die op het gebied der stad opwellen, leveren een niet drinkbaar water en zijn zoogenaamde *tschornije råtshkki* (zwartbeken), en even zoo is al het water, hetwelk men door het graven van putten zou kunnen erlangen, niets anders dan *Neva*-water, hetwelk door het veen des bovengronds heenzipelt en daardoor geelachtig gekleurd wordt.

Al het water, hetwelk de stad noodig heeft, moet derhalve uit de *Neva* geschept worden. Hiertoe is er in elke huishouding een watervat, hetwelk door een opzettelijk daartoe aangenomen waterputter bediend wordt. Hij en zijn klein voertuig met een paard hebben gewoonlijk den geheelen dag door genoeg te doen met water aan te voeren. De armen zenden eenigen hunner eenvoudiglijk naar den oever der

Neva, waar zij, met emmers, die aan lange stokken gehecht zijn, het water, zoo ver zij van den oever reiken kunnen, tot hun gebruik scheppen: Ten dienste der meer gegoeden zijn er kleine huisjes, waar het water uit de rivier wordt opgepompt. Evenwel is men in het voorjaar, wanneer, tijdens het smelten der sneeuw, uit alle straten beken van morsig water in de *Neva* loopen, bij de meeste huishouders in geene geringe verlegenheid, vermits de zuigbuizen dier pompen te nabij aan den oever liggen, en alsdan juist niet het zuiverste water opbrengen. Des winters worden vele schepgaten in het ijs der rivier gehakt, en in derzelve nabijheid ook troggen, tot het drenken der paarden, uit ijs vervaardigd. De waterscheppers, met hun eenspannig voertuig en hunne druipende en spattende vaten, behooren derhalve tot de vaste straatfiguren van *Petersburg*. Aanhoudend ziet men hen, in lange treinen, aan de schepplaatsen post vatten. Zoo kan men dan ook begrijpen, dat er te *Petersburg* nog veel te doen blijft, om de stedelijke inrigting te vervolmaken, en voorzeker kon, door het daarstellen van eenig waterwerk, hetwelk de geheele stad op eene betere wijs van deze eerste levensbenooidigheid voorzag, een Keizer zich te haren opzigte allerverdienstelijkst maken.

Het wasschen is in de *Duitsche* steden een werk, hetwelk niet dan in het binnenste der huizen of op derzelve opene plaatsen geschiedt, en men ziet hoogstens alleen nog op eenig idyllisch schilderstuk vrouwen, onmiddellijk aan de rivier, in de vrije natuur, met wasschen bezig. In *Rusland* daarentegen kent men bijna geen ander wasschen, dan hetgeen aan de rivier plaats heeft, en zelfs in de residentie komen overal de vrouwen, gelijk eertijds de *Pheacische* Prinses NAUSIKAA met haar gevolg en hare fraaije lijnwaadweefsels, naar de woning der Nimfen gereden, om van dezelve nieuwen glans en nieuwe frischheid ten geschenke te erlangen. Op alle grachten der stad en aan de oevers van al de armen der rivier zijn hiertoe opzettelijk ingerigte vlotten gebouwd. Midden in deze vlotten zijn openingen, waarin zij het linnen werpen, en rondom loopen gangen van gemeenschap. De geheele waschverrigting bestaat eeniglijk daarin, dat zij het linnengoed aanhoudend nat maken en met een glad stuk hout weder uitkloppen. Deze wijs van wasschen ontmoet men bij alle *Slavische* volken, van *Petersburg* tot *Macedonië*. Zelfs des winters, wanneer zij de openingen der vlotten vrij van

ijs houden, hebben deze tegen de koude geharde vrouwen geene andere waschmanier, en bemerkt men niet, dat eenige graad van koude haar hare werkzaamheid doet staken. Onophoudelijk met haren arbeid bezig, en hoezeer van top tot teen met ijs overkorst, komt het haar zelfs niet in den zin, eene enkele zucht of klagt over de strengheid van het jaargetijde te doen hooren. Echter vergenoegen niet al de zoo weelderige *Petersburgers* zich met deze niet zeer verfijnde waschwijze. Ja zelfs drijft menigeen de keurigheid in dezen zooverre, van te beweren, dat in geheel *Petersburg* geene vrouw in staat is een hemd wit te wasschen; waarom zij dan ook hun vuil linnen alle veertien dagen regelmatig naar *Londen* zenden, ten einde van daar elken zaterdag het noodige, zorgvuldig gereinigd en gebleekt, terug te bekomen.

Nog meer, dan de van waschvrouwen wemelende vloten, trekken de aandacht der vreemdelingen, op de grachten en riviertakken, de daarop drijvende vischkramen, of zoogenaamde *Ssadoks*. Alles, wat het vangen, bewaren en verkoopen van visch betreft, is bij de *Russen*, die zich op dit vak uitmuntend verstaan, voorbeeldig ingerigt, en met name zijn dit deze overal door *Petersburg* verspreide *Ssadoks*. Het zijn zeer aardige, fraai geschilderde en sierlijk gevormde houten huisjes, bijna gelijk aan de *Hamburgsche* koepeltjes langs de *Elbe* en *Alster*. Zij drijven op vloten, liggen bij den oever voor anker, en hebben met den wal gemeenschap door middel eener brug. Inwendig hebben zij eene ruimte, waar de gezouten en gerookte visch opgehangen is, op de wijs der hammen en worsten in de huizen van het *Westfaalsche* landvolk. Midden tusschen dien visch ziet men, als beschermers der inrigting, een paar groote heiligenbeelden, met brandende lampen voor dezelve, even als ware het huisje de tempel der stroomgodin, waarin de visschen als offeranden voor haar opgehangen waren. Behalve zouten en rooken, hebben de *Russen* nog eene wijs om den visch te bewaren, welke wij niet kennen — te weten het laten bevriezen. Ten gevolge hiervan staan er des winters groote bakken, als onze meelbakken, ten toon, gevuld met stijf bevroren visch, met nawaggen, *Archangelsche* haringen, de zoo lekkere *Ierschtschis* uit het meer *Ladoga*, enz. Ter wederzijde der beschrevene ruimte ziet men een paar nette vertrekjes voor het volk van den *Ssadok*, en een derde voor de gasten, die hier gaarne verse kaviaar komen eten. Achter

het huisje, onder water, zijn de groote vischkaren voor den levenden visch, van welken steeds een ongemeene overvloed voorhanden is, daar de *Russen* met opzigt tot visch groote lekkerbekken zijn en ze liefst bijna nog levend in den ketel doen. Met levenden visch wordt verregaande weelde gedreven, en vindt men hier, in de bewaarplaatsen op de *Neva* bij voorbeeld, ook eene menigte vischsoorten uit de *Wolga*, die met ontzettende kosten herwaarts gebragt worden. De *Sterlets*, die dood voor 30 à 40 roebels te krijgen zijn, kosten levend van 100 tot 300 roebels, en vinden desnietemin koopers, welke er trotsch op zijn, dezelve kort vóór het eten nog levend aan hunne gasten te kunnen vertoonen.

De *Neva* is midden in de stad een werst (een kwartier nuurs) breed, en, de groote krommingen medegerekend, ruim drie *Duitsche* mijlen lang. Men kan zich dus verbeelden, welk eene woeste vertooning des winters hare oppervlakte, bij zoo onregelmatig bevrozen, als hier gewoonlijk plaats heeft, moet opleveren. Alsdan kan men hier, bij nacht, midden in de stad togten doen, op welke men zich even verlaten zou wanen, als op de eenzaamste meren van *Finland*. De kaarsen in de huizen schemeren slechts uit de verte, maneschijn en noorderlicht moeten u den weg wijzen, en uwe rigting moet gij naar de sterren nemen. In welk een' kwaden naam dan ook des winters deze nachttogten op het ijs staan — diefstal toch en moord gebeuren hier het menigvuldigst — en hoe gaarne men dezelve vermijdt, laat zich ligt begrijpen.

In den zomer verandert alles, wanneer scheepstogtjes op de *Neva* een der aangenaamste en meest geliefkoosde stadvermaken zijn. De heerlijke stroom, welks oppervlakte in den winter als 't ware verbleekt, omgeeft dan de schoonste deelen der stad met den naam van schitterend zilver. De nachten zijn warm en bijzonder helder, en de *Petersburgers*, die met prachtige sledevaarten minder ophebben dan wij, omdat de slede bij hen meer een voorwerp van levensbehoefte dan van weelde is, gelijk bij ons, geven zich alsdan met des te meer wellust aan het vermaak van het gondelvaren over, daar hetzelfde hun slechts gedurende eenen korten tijd gegund is. In de zoo schoone en warme maanden Junij en Julij zijn de *Neva*-armen dag en nacht met roeiende en zeilende grootere en kleinere schepen en gondels bezaaid, die onophoudelijk aan oog en oor de bekoorlijkste

voorwerpen leveren; ja alles, wat *Venetie* met deszelfs kanalen en derzelver gondels tooverachtigs hebben mag, is van geene beduidenis, vergeleken met de schilderachtige levendigheid, die zich hier in het alsdan zoo verkwikkelijk warme noorden ontwikkelt. Men verbeelde zich eenen dampkring, van de streeleendste zephyrs doorsuisd, zoel en mild, zonder dat de pijlen van den Zonnegod lastig vallen; eenen nacht, als door tooverglans verlicht, in welken niets zich verbergt, niets sluimert, noch de kweelende vogels, noch de bedrijvige menschen, noch de overal zichtbare planten, wier kleuren niet verbleeken, kortom een' nacht met al de bekoorlijkheden der nachten en toch met al de gerijfelijkheden der dagen, even alsof de heldere frissche dag zich den prachtigen mantel van den nacht om de schouderen gehangen had; eenen stroom, die zich nu eens, al dardelende, in eene menigte armen verdeelt, en dan weder, in uitgestreken waterplas vereenigd, zacht, helder en majestueus daarheen stroomt; hierbij eenen archipel van eilanden, welker eene helft met prachtige paleizen bezaaid is, terwijl de andere zich versiert met wonderliefelijke tuinen, smaakvolle koepels en weelderige hermitaadjes; dan, kort voor de stadspoorten, de wijde zee, waarin de zes monden der rivier hunne stroomkruik uitstorten. Dit alles verbeelde men zich nu verlevendigd door duizende gondels en scheepjes; zeilkundige *Engelschen*, trotsch op hunne meerderheid in het besturen hunner sierlijke barken, die al wat rondom hen zweeft voorbijstreven; *Duitsche* burgers met hunne gezinnen, zich aan dit nachtvermaak overgevende, om de zorgen van den dag te vergeten; *Ruslands* volk, hetwelk zijne welluidende nationale liederen over de watervlakte trillen laat; de rijken en voornamen des lands, omstuwde van hunne lijfeigenen, die het tooverachtige horenmuziek doen weergalmen; matrozen en scheepsvolk aller zeevarende natiën, zich verbazende over het wonder dezer glansrijke nachten. Dit alles stelle men zich levendig voor den geest, of ook neme men plaats in eene der fraaije booten, omvare eilanden en eilandjes, en men zal moeten erkennen, dat er vruchteloos op den aardbol eene andere stad gezocht zou worden, die iets zou kunnen verschaffen, hetgeen de vergelijking zou kunnen doorstaan met het bekoorlijke van deze zomernachtvaarten op de *Neva* te *Petersburg*.

IETS OVER DE HULDE EN VEREERING, SHAKSPEARE NA ZIJNEN
DOOD TOEGEBRAGT.

Onder de, ook bij den *Nederlander*, met roem bekende dramatische Dichters behoort voorzeker de Liefvelingsdichter der *Britsche* Natie, WILLIAM SHAKSPEARE, die, te *Stratford*, in het Graafschap *Warwick*, in 1564 geboren, aldaar op den verjaardag zijner geboorte, den 23 April 1616, overleed.

Zij ons al weinig met zekerheid van zijnen kindschen leeftijd bekend, meer weten wij van zijn voortreffelijk genie, waaraan het *Engelsche* tooneel, en door vertalingen ook eenigzins het *Nederduitsche*, vele schoone lettervruchten te danken heeft. Hoezeer zijn naam en letterkundige roem bij zijne natie in achting en aanzien is gebleven, moge de eerbied en hulde getuigen, die men niet alleen, lang na zijn overlijden, aan herinneringen, zijne kindsche jaren betreffende, toebragt, maar die men niet minder, ter gelegenheid van een jubelfeest te zijner eere, onder het bestuur van den beroemden GARRICK gevierd, aan den dag legde; en hoe verschillend het oordeel ook over een genie als SHAKSPEARE wezen moge, zoo zelfs, dat een VOLTAIRE van hem zeide: *Il n'y a point de singe en Afrique, point de babouin, qui n'ait plus de gout que SHAKSPEARE*, SHAKSPEARE is voor zijne natie bijna een Heilige; en men mag wel zeggen, wat wij eens elders lazen: »het grootste gedeelte der *Britsche* jeugd kent hem eerder dan hun a. b. c.”

Iets van de vereering, SHAKSPEARE na zijnen dood te beurt gevallen, mede te deelen, is het doel van dit schrijven, dat welligt niet ongevallig zijn zal aan hen, die een HAMLET, OHELLO, een *Koning* LEAR, een ROMEO en JULIA en andere meesterstukken van dien Dichter met belangstelling lazen of zagen opvoeren.

Wat de hulde betreft, die men aan herinneringen uit zijnen kinderlijken leeftijd betoonde, diene het navolgende:

SHAKSPEARE had als kind een moerbeziënboom voor de ouderlijke woning geplant, zich den zaligen tijd voorstellende van in den ouderdom onder denzelven te zullen rusten: jaren na zijn overlijden kwam het huis in handen van een' geestelijke, die, zich weinig bekommerende over den

roem en de hoogachting, die de geliefde Dichter bij zijne natic verworven had, dezen boom liet omhakken. Naauwelijks was de nedervelling van het kostelijke kleinood vernomen, of de man haalde zich de algemeene verontwaardiging van het geheele oord op den hals; terwijl de ontevredenheid, ja de woede des volks zoo groot werd, dat hij, wilde hij zich niet aan de grofste beleedigingen en grootste gevaren blootstellen, verplicht was de plaats te verlaten, en den moed niet had, om er immer terug te durven keeren. Men vindt aangeteekend, dat de moerbeziënboom door een' ebenhout-werker werd gekocht, die daarvan theelepeltjes, inktkokers en tabaksdoozen vervaardigde, welke als 't ware tegen goud werden verkocht.

Wat SHAKSPEARE'S jubilé betreft, dienaangaande wordt ons het volgende vermeld.

Toen GARRICK het eerst op het denkbeeld kwam, om een jubel ter eere van den onsterfelijken Dichter te doen plaats hebben, koesterde ieder *Engelschman* reeds zeer hooge gedachten van de wijze, waarop het zoude worden gevierd. Het doel was voorzeker edel, en, in spijt van alles wat afgunst en boosaardigheid ook aanwendden, om hetzelfde in een bespottelijk daglicht te plaatsen of te doen mislukken, de uitvoering bleef bepaald. De voornaamste personen van rang en talenten in de letterkundige wereld stemden het toe, dat men geene gelegenheid tot het houden eener feestviering immer beter kon aangrijpen, dan wanneer men den tol van hulde en erkentenis wilde brengen aan de nagedachtenis van zulk een sieraad des geheelen vaderlands, als de onnavolgbare SHAKSPEARE was.

In de lente en den zomer van 1769 werden in zijne geboorteplaats reeds een aantal toebereidselen tot de viering van het aangekondigde jubel gemaakt. Een zeer ruim en prachtig, achthoekig amphitheater werd in de nabijheid van de rivier *Avon* opgeslagen; geschikt om een duizendtal toeschouwers te bevatten.

Aan den oever van de *Avon* werden dertig kanonnen (zes-tien tweeëndertig ponders en geschut van ander kaliber) geplaatst, om, bij den aanvang van het jubel en gedurende de viering van hetzelfde, te kunnen vuren; terwijl eene ontelbare hoeveelheid vuurwerken en een aantal verschillend gekleurde lampions voor de illuminatie, ter veraangenaming

der feestelingen en tot opluistering der plegtige gelegenheid, met wagens van *Londen* werden afgezonden.

Eene sierlijke vlag, welke van de schoonste kleuren schitterde, was tot dat einde te *Coventry* vervaardigd en werd de jubelvaan genoemd.

Door Mr. WESTWOOD van *Birmingham* werd eene medaille te dezer gelegenheid in koper, zilver en goud geslagen. Aan de eene zijde prijkt zij met een zeer goed gelijkend afbeeldsel van SHAKSPEARE, met de woorden uit zijnen HAMLET: »*We shall not look upon his like again.*» — Aan de keerzijde: »*Jubilée at Stratford, in honour and to the memory of SHAKSPEARE. Sept. 1769.*»

De aanvang van het feest werd, des Woensdags, den 6 September 1769, des morgens ten vijf ure, door het gebulder van het geschut, bekend gemaakt; waarna onmiddellijk door een aantal vrouwen en meisjes, eigenaardig gekleed en opgetooid, en eenige jonge lieden, allen hehoorende aan het tooneel, het volgende lied, begeleid door hobo's, fluiten, clarinetten, guitars en andere muzikinstrumenten, gezongen werd, waarvan onze vertaling dus luidt:

- » De vreugd rijz' met den dageraad,
En brenge aan SHAKSPEARE eer;
De zon zie met een blij gelaat
Op 't vrolijk jubel neêr!
- » Haar bløzend licht vereer' zijn' faam;
Hier voegt geen sombre toon;
Geen afgunst doov' de stem der faam:
Aan SHAKSPEARE zij de kroon!"

Eene zamengevloeiende menigte werd op dit, door GARRICK vervaardigde, gezang onthaald. Geheel de stad, als 't ware, door de uitvoering ontwaakt zijnde, vergaderde de optogt tegen acht ure in eene der voornaamste straten. Een openbaar ontbijt werd ten 9 ure in *Shakspeare's Hall* gehouden, waar ieder kooper van een lootje, voor eene guinie, de gelegenheid ontving, om de verschillende vermakelijkheden (uitgezonderd de maskerade, waarvoor buitendien nog eene halve guinie moest betaald worden) te kunnen bijwonen. GARRICK, die den post van penningmeester vervulde, begaf zich tegen acht ure naar de ontbijtzaal, zoowel om te zien,

of alles behoorlijk voor de menigte in orde was, als om zelf zich gereed te maken haar statiglijk te ontvangen.

Vóór de aankomst van het geheele gezelschap wachtte de Major en magistraatsleden GARRICK te *Shakspeare's Hall* op, alwaar de stadsklerk hem de teekens van zijn ambt overhandigde, bestaande in eene rijk in goud gevatte buste van den Bard en een dun stokje, beide uit den beroemden moerbeziënboom vervaardigd. Van daar ging de menigte in geregelde orde naar de kerk, waar het Oratorium JUDITH, gecomponeerd door Dr. ARNE, op een voor deze plegtigheid zeer ruim, onder het orgel opgeslagen, orchest, keurig werd uitgevoerd. De muziek ving ten 11 ure aan, waarna GARRICK, aan het hoofd der zangers en toonkunstenaars, in statigen optogt, de kerk verliet, en, opgewacht door een' prachtigen stoet van aanzienlijken en edelen, in koetsen en andere rijtuigen gezeten, zich naar het opgeslagen amphitheater begaf. Onder dezen optogt hief het koor het volgende gezang aan, waarvan wij onze overzetting hier inlasschen:

» Dit is een dag, een heil'ge dag!
 Laat afgunst, haat en wrevel varen;
 Dit is een dag, een heil'ge dag!
 Geen moeite of zorg moet ons bezwaren.

» Hier kweekte Natuur haren gunsteling op;
 Weg, zorg! dat het harte van blijdschap ons klopp'
 Klinkt lied en muziek vreugdewekkend in 't rond,
 De voet drukt met geestdrift den heiligen grond,
 Waar SHAKSPEARE eens leefde, waar SHAKSPEARE eens
 zong,
 Waar elk aan den klank van zijn' citerton hong.'»

Ten 3 ure werd er een prachtig banquet in het amphitheater gegeven, waar GARRICK als penningmeester voorzat, en bij hetwelk nog vele liederen en muziekstukken, allen toepasselijk op het jubelfeest, werden gezongen en uitgevoerd. Des avonds was de geheele stad verlicht, trommen werden geroerd, trompetten gestoken, en overal heerschten de ondubbelzinnigste blijken van vreugde en ware tevredenheid. Het amphitheater was talrijk bezet, en achtereenvolgens werden de prachtigste vuurwerken afgestoken en vuurpijlen opgelaten. Zonder ophouden duurde de dans op het gemaskerde

bal voort, en wel tot drie ure des nachts, waarmede de eerste dag van het jubel een einde nam.

Op den tweeden had er een statige optogt plaats, waarbij verschillende voorstellingen van karakters uit SHAKSPEARE'S Tooneelstukken gegeven werden: dezelve bestonden uit zeggewagens, waarop Koning LEAR, RICHARD III, MACBETH, ROMEO EN JULIA, omringd van eene ontelbare menigte, gezeten waren, die zich, onder het geschal der trompetten, naar eenen verlichten eeretempel begaf.

De derde dag deed de feesten ongelukkiglijk minder bezocht zijn, daar een aanhoudende regen het getal der bezoekers aanmerkelijk verminderde, en de uitvoering van andere vermakelijkheden hierdoor zeer gestremd werd.

Zoodanig werd de *Britsche* Tooneeldichter, die Reuzengeest, de voortreffelijke SHAKSPEARE, door zijne landgenooten vereerd en gehuldigd. Had men in de kerk te *Stratford*, waar hij begraven ligt, een eenvoudig gedenkteeken geplaatst, te *Londen*, (echter honderd vijftintig jaren na zijnen dood, in 1741) in de abdij van *Westminster*, rigtten men een gedenkteeken van wit marmer op; SHAKSPEARE wordt er voorgesteld in eene staande houding, in de kleederdragt van zijnen tijd: ter zijde staat een altaar, waarop eenige boeken liggen, op welke hij met zijnen rechter elleboog rust, en van hetwelk een half ontrold blad nederhangt; op hetzelfde wordt uit een zijner stukken, *the Tempest*, het volgende bijschrift gelezen:

*The cloudcapp'd-towers, the gorgeous palaces,
The solemn temples, the great globe itself,
Yes, all which it inherit, shall dissolve;
And, like this insubstantial pageant faded,
Leave not a wrack behind. (*)*

Steeds hooger en hooger rees de eerbied voor den lieveling der Natie; de vereering steeg ten top, toen de tijd aanbrak,

(*) *The Tempest*, act. IV, scene I. PROSPERO tot FERDINAND:

»De met wolken omringde torens, de prachtige paleizen,
De heilige tempels, de geheele aarbol zelf,
Met alles, wat hij bevat, zal vernietigd worden,
En, gelijk deze broze eerzuil vergaat,
Niet het minste spoor achterlaten.»

waarop de geleerdste en vernuftigste mannen van *Grootbrittanje* hunne stemmen tot lof en hulde des onnavolgbaren Zangers deden hooren, en toen een POPE, ADDISON, STEELE, JOHNSON en anderen wedijverden, om zijnen naam en zijne verdiensten te vereeren en te verheffen.

Het huis, waar hij geboren werd, waar hij de zorgelooze dagen zijner kindscheit doorbragt; het huis, waar, in de armen der liefde en der vriendschap, zijne laatste jaren heensnelden, waar zijn geest het stoffelijk omhulsel aflegde; de kerk te *Stratford*, waarin zijn gebeente rust, zijn zoo vele lievelingsoorden voor alle standē zijner tallooze vereerders; en jaarlijks gingen en gaan nog duizenden in bedevaart naar deze, door SHAKSPEARE'S nagedachtenis geheiligde, plaatsen. Inzonderheid werd vroeger het huisje, waar des zangers eerste toonen klonken, een voorwerp van algemeene nieuwsgierigheid; en nog wordt het met eerbiedigen schroom, die hieraan niet waagt iets te veranderen, in denzelfden staat gehouden, waarin het zich bevond, toen SHAKSPEARE er op zijn stokpaard ronddartelde. Jaarlijks, op den dag, die het feest zijner geboorte en dat van zijnen dood vereenigt, werd in het huisje de nagedachtenis des Dichters, op het voetspoor van GARRICK, gevierd. Thans is, uit hoofde van de weinige ruimte, die het voor het groot aantal bezoekers heeft, de viering van zijn aandenken naar *Londen* verlegd geworden.

Gelukkig de Natie, die zóó hare groote mannen weet te vereeren! Zij toont, door de hulde, die zij hem toebrengt, dat zij hare Letterkunde en de voortbrengselen harer Dichters, Schrijvers en Redenaars op prijs stelt. Gelukkig *Nederland*, dat op zoo vele voortreffelijke talenten bogen kan, en dan ook getoond heeft, en nog toont, hunne nagedachtenis te vereeren; daar zoo vele schriftelijke als marmeren gedenkteekenen het bewijzen, dat zij niet vergeten is bij eene Natie, die, door eenen HOOFT, VONDEL, CATS, FEITH, BILDERDIJK en anderen, haren letterkundigen roem gevestigd, verhoogd en uitgebreid ziet.

DE GEESTELIJKHEID IN SPANJE.

De volgende voorstelling van de Geestelijkheid in *Spanje* is gegeven door den Heer LONING, Officier bij het Carlistische Leger, op wiens eigene waarnemingen zij gegrond is, en zij

mag hierom zoowel, als wegens hare onpartijdigheid, als aan de waarheid getrouw opgemerkt worden.

In geen land der wereld speelde de Geestelijkheid van ouds, en niettegenstaande de vele stormen, die zij uitgestaan heeft, ja ook nu nog, eene grootere rol, en nergens geniet zij grootere achting, dan in *Spanje*.

De Spaansche Geestelijkheid kan in drie klassen verdeeld worden: de *reguliere Kloostergeestelijkheid*, de *hoogere* en de *lagere Wereldlijke Geestelijkheid*. — De eerste, als de gewigtigste en magtigste, verdient, hoewel zij voor het oogenblik geheel opgeheven is, nogtans de grootste opmerkzaamheid. Onafhankelijk van alle geestelijk-wereldlijke Overheden, werd zij door een eigen Bestuur geregeerd. Elke Orde had haren Generaal, die altijd na zes jaren zijne waardigheid nederleide, en zijnen zetel beurtelings in *Spanje* en te *Rome* had. De gewone Kloosterbestuurders, die alle twee jaren verkozen werden, stonden onder het opzicht van een' Provinciaal Bestuurder, *Provinciaal* genoemd, wiens plicht het was, de gezamenlijke kloosters van zijne Provincie ten minste eenmaal 'sjaars te bezoeken, en den Generaal der Orde een gemoedelijk naauwkeurig verslag te doen: van hem hingen de verplaatsingen van het eene klooster naar het andere af, en geschiedden ook elke reis, dat men ze voor noodig hield; maar zij mogten alleen onder kloosters van dezelfde Provincie plaats vinden: alleen dan konden Leden der Orde uit de eene Provincie naar de andere verplaatst worden, wanneer een bijzonder bevel van den Generaal de Provincialen daartoe magtigde. De Provincialen stonden onder den Generaal hunner Orde, en deze onmiddellijk onder den Paus. Elke Orde had hare eigene wetten of regels; en alleen dan kon de wereldlijke Magt de handen aan Medeleden der Orde slaan, wanneer het verlot der Kloosteroverheden hiertoe inkwam, maar hetwelk dan als eene uitstooting uit de Orde te beschouwen was.

Elke familie telde ten minste éénen monnik onder hare huisvrienden; en al was er ook menigeen, die met de monniken in hun afwezen spotte en zich vrolijk maakte, zoo werd nogtans zijne gedraging eerbiedig, zoodra één hunner hem naderde. De monniken werden van velen gehaat, en toch kan men hen bij menige gelegenheid niet missen. — Jongens van veertien jaren werden als Novitiën in de Kloos-

ters opgenomen, en reeds vroeg prentte men hun derzelve grondstellingen in.

Honderden van armen vonden in de kloosters hun dagelijksch onderhoud; en hoewel deze omstandigheid, van de slechte zijde beschouwd, het nadeel had van deze lieden in hunne luiheid en in hunnen lediggang nog meer te versterken, dewijl zij nooit voor hun middagmaal bekommerd behoefden te zijn, zoo heeft toch de Regering, na het opheffen van de kloosters en het verbeurdverklaren van derzelve goederen, niets voor deze klasse gedaan, om haren toestand te verbeteren, en haar voor eene der menschheid waardige zaak te gebruiken en te vormen. Nooit waren in *Spanje* de dieverijen meerder, dan thans na de opheffing der kloosters; en zeker wordt menigeeen meer door honger dan door hebzucht hiertoe verleid. — In de steden, zoo wel als op het land, wenschen zeker degenen, die kloostergoederen in pacht hebben, dezelve in de handen der monniken terug, omdat deze, na afgeloopen termijn, niet hardnekkig op betaling aandrongen, als het een of ander ongeluk den pachter overgekomen was, en hem buiten staat stelde, om het verschuldigde te voldoen. Doch thans is het zoo niet: de opzieners der Koningin verdrukken den armen landman, en menigeeen moet zijne hut den rug toekeeren, omdat hij de hebzucht dezer inhalige Commissarissen niet bevredigen kan.

De voornaamste werkzaamheid der Bedelorden bestond daarin, dat zij hare Priesters overal tot prediken uitzonden, die dan in milde giften hun onderhoud zochten. Wie geleerdheid zocht, die vond haar alleen bij monniken: al hunne vrije uren waren aan de studiën gewijd: men mogt eene Kloosterbibliotheek bezoeken op welken tijd men wilde, steeds waren verscheidene monniken hier vlijtig bezig. Ook heeft het geene Orde ten allen tijde aan mannen ontbroken, die zoo wel door hunne groote geleerdheid, als ook door ware vroomheid, der wereld ten voorbeelde dienden, en nog daartoe dienen. Te allen tijde, tot op den huidigen dag, waren verscheidene leerstoelen der Universiteiten door Ordepriesters bezet. — Andere Orden, zoo als de Scholagiërs, de Ligurianen, de Augustijnen, enz. deelden aan burgerzonen kosteloos onderrigt mede in de Godsdienst en andere met derzelve stand overeenkomstige kundigheden, zoo als in rekenen, schrijven, algemeene Geschiedenis en Aardrijkskunde; ook konden de genen, die zich aan den geleerden stand wil-

den toewijden, Latijn en Grieksch bij hen leeren. — Eene volledige overzetting van het Nicuwe en een uittreksel uit het Oude Verbond werd, door bovengenoemde Orden, den kinderen tot onderrigt in de Godsdienst gegeven.

Waren de Spaansche kloosters zonder bezittingen geweest, zij zouden zonder twijfel nu nog bestaan hebben; maar hun onmetelijke rijkdom, dien zij deels aan eigene vlijt, deels aan vrome vermakingen te danken hadden, was den Constitutionelen van den beginne af een doorn in het oog; wederzijdsche hebzucht bragt hier wederzijdsche vijandschap voort: waren de kloosters iets toegevender, en de Liberalen bescheidener in hunne eischen geweest, dan hadden beiden welligt ééne partij gevormd, en het devies: *Viva la libertai y religion!* zou hen onder ééne banier gehouden hebben.

De monniken der Bedelorden werden *Fraylio*, hunne kloosters *Conventos* genoemd; daarentegen heetten de rijkere *Mongis*, en hunne kloosters *Monasterios*. — Daar de monniken hun haar volkomen glad schoren, en slechts eenen krans lieten, zoo onderscheidden zich de eerste door eenen breederen van de laatste. — Zoo vlijtig als de armere klasse der monniken zich met alles, wat met de waardigheid eens Priesters niet strijdig was, bezig hield, en hare kundigheden aan de wereld poogde mede te deelen, zoo karig was de rijkere hierin, de Benedictyner Orde uitgezonderd, die nog eenige Hoogeschoolen bezette: de oorzaak hiervan lag veelligt in haren grooten rijkdom; en bij eenige was het ook met de Orderegels strijdig, zich veel met het wereldlijke op te houden.

Het eenige (? ?) kwaad der kloosters was, dat er van dezelve te veel, de inkomsten te groot, en zij zelve van het weldadig oogmerk hunner eerste bestemming afgeweken, en meestal reeds, gelijk het bij alle inrigtingen dezer wereld plaats heeft, ontaard waren. — Ook was het een groot misbruik, veertienjarige Novitiën aan te nemen, waarom vele ouders kinderen, reeds van de geboorte af, voor deze of gene Orde bestemden, zonder zich verder om derzelver roeping te bekommeren, hen reeds in de wieg een Ordekleed lieten dragen, en met ongeduld het bepaalde jaar afwachten, om van hen ontslagen te worden.

Daar de monniken in het algemeen zich reeds van ouds in politieke zaken gemengd, en voor zoo verre het hun eigen belang betrof, van den beginne af de grenzen verre over-

schreden hadden, en zich van elke gelegenheid, die zich aanbod, steeds bedienden, om het Liberalisme met de zwartste kleuren af te schilderen, en van alle kansels hunnen banvloek over de Constitutionelen heenslingerden, maar ook deze niet nalieten gelijk met gelijk te vergelden; zoo is het ligt te begrijpen, van waar de wederzijdsche haat ontstond, en hoe de hatelijkheid steeds grooter werd, hoe meer men in wederzijdsche beschimpingen de maat te buitenging. Het was te voorzien, dat de eerste gelegenheid niet ongebruikt blijven zou, om die wraakzucht te voldoen, zoo als dit bij de vermoording van de monniken te *Madrid*, *Barcelona*, *Saragossa* en elders gebleken is. — Eenen hoop hebzuchtig gepeupel te vinden en in deszelfs ligtgeloovigheid te versterken, dit viel mannen als MENDIZABAL en consorten juist niet moeilijk. Men verspreidde overal, voornamelijk in de Hoofdstad, het gerucht, dat de monniken de bronnen en wellen vergiftigd hadden; een gerucht, waaraan de toen woedende *cholera* geloofwaardigheid scheen te geven: doch aan de andere zijde wees men het opgeruide gemeen op de deels werkelijke, deels ingebeelde schatten der kloosters, en dat, op derzelfer bezit belust gemaakt, schikte zich naar alles, wat de partijmannen maar wenschten. De Overheden werden vroeg genoeg van het dreigende onheil verwittigd, maar deden niets, om het te verhinderen. MARTIN DE SAN MARTIN, toenmalig *Xefi politico* der Provincie *Madrid*, stond zelf aan het hoofd van deze woedende en bloedgierige horden, en soheen zich bij den aanblik der verpletterde Priesters te vermaken. Druipend van het bloed van zoo vele eerwaardige grijsaards, trok deze dolzinnige hoop ongehinderd door de straten der Hoofdstad, om bij het eerste klooster het beste deze moordtooneelen op nieuw te herhalen, tot dat eindelijk de Staatsminister MARTINES DE LA ROSA maatregelen nam, om deze gruwelen te doen ophouden, waarbij hij zelf welligt voor zijn eigen leven beangst werd. — Te *Barcelona* werd het nog erger: daar het wilde rot in de stad niets meer vond, om zijn moordlust aan te koelen, verbrandde en vernielde het alles, wat maar eenigzins eengodsdiensdig doel had: *Escala Dei*, na het *Escurial* het prachtigste, en met opzigt tot de kunst een der merkwaardigste kloosters van *Spanje*, gelijk ook *Montalegre*, werden tot den grond toe geslecht: beide behoorden aan de Karthuizers, en lagen het eerste vijf, het andere twee uren van *Barce-*

lona: meer dan 35 Ordebroeders vielen hier als slagtoffers van hunnen stand. — Kort na deze gebeurtenissen werden de kloosters langzamerhand opgeheven, de Novitiën en jonge leekebroeders onder het leger gestoken; maar aan de oudere en Priesters werd een dagelijksch pensioen van 5 realen toegezegd, dat uit het kloosterfonds zou betaald worden, doch waarvan zij tot heden toe de eerste betaling nóg te wachten hebben, zoodat zelfs tachtig-, ja negentigjarige grijsaards, die zestig of zeventig jaren in het klooster doorgebracht hebben, zich genoodzaakt zien, om het medelijden hunner medemenschen in te roepen, opdat zij niet van honger mogen sterven. De nonnen gaat het niet beter: men heeft haar niet eens terugbetaald, wat zij bij hare intrede in het klooster ingebracht hebben.

De *hoogere Wereldlijke Geestelijkheid* is de beschaafde, en overtreft in vele opzigten de monniken, hetwelk ook wel van daar komen mag, dat aan deze slechts een bepaaldelijk begrensde gebied aangewezen is, maar voor gene een ruim veld openstaat, en zij zich aan die wetenschappen kunnen toewijden, waarvoor zij neiging gevoelen. Er is geen land, waar men minder op afkomst ziet, en waar voor een' ieder, die zich door bekwaamheid aanbeveelt, de weg tot de hoogste waardigheden beter gebaad is, dan in *Spanje*. Wil de jeugd, die zich aan den geestelijken stand toewijdt, later aanspraak maken op hoogere geestelijke waardigheden, dan moet zij zich aan de behoorlijke studiën onderwerpen, en na de Seminariën nog de Universiteiten bezoeken, waar alleen door vlijt, niet door geld, de Doctorstitel te verkrijgen is, hetwelk menige Universiteiten van andere landen wel ten voorbeelde zou kunnen dienen: dan worden zij in het Collegiaat opgenomen, en in de Bisschoppelijke Seminariën tot Professoren aangesteld, waar zij langzamerhand tot de hoogste waardigheden geraken. — De hooge Geestelijkheid van *Spanje* was een bestendig vijand der monniken, en voor het grootste gedeelte constitutioneel.

Zoo beschaafd de beide reeds beschrevene deelen der Spaansche Geestelijkheid zijn, zoo onbeschaafd is de *lagere Geestelijkheid*. Zij bestaat meest uit zonen van welvarende landlieden, die Vicarisplaatsen, of, zoo als men het in *Spanje* noemt, *Beneficios*, als familieeigendom bezitten, die door hunne zonen, of, bij ontstentenis van deze, door bloedverwanten moeten voorzien worden, om hun regt niet te ver-

liezen. Er wordt weinig acht op derzelve roeping geslagen; ja dit punt wordt bijna geheel veronachtzaamd: een weinig Latijn en wat Moraal zijn hier genoeg, om de genoemde plaatsen te bekleeden. Eenmaal Geestelijken zijnde, leggen zij er zich zorgeloos bij neder, en behalve het getijdeboek, en somtijds eene overzetting van den Bijbel, komt er zelden een boek in hunne handen. Jagt en andere vermaken zijn hunne bezigheid; en meest bearbeiten zij eigenhandig hunne velden. Uitzonderingen zijn zeer zeldzaam: slechts weinigen zijn er, die de waarde van hunnen stand erkennen en zich geheel aan hunne edele roeping toewijden. Zij behooren grootstendeels tot de partij der Absolutisten, en zijn meest dweepers.

DE WOLMARKT TE BRESLAU.

Duizenden van menschen uit *Silezië* stroomen van verre en van nabij naar de hoofdstad. Daaronder mengt zich eene menigte van buitenlanders, vreemde ruiters, meestal kooplieden. De wolmarkt is het, die allen aantrekt. Men zou schier meenen, dat de bekrompene, van zelf reeds overbevolkte stad deze menschenmassa niet zou kunnen opnemen. Alle bewoonbare ruimte wordt ook gevuld, en wie niet vooraf huisvesting heeft besteld, is er erg aan toe.

Breslau heeft slechts drie, betrekkelijk niet groote pleinen. Op twee daarvan, op den *Grooten Ring* en op het *Blücherplein*, wordt de grootste massa van wol gebragt, wier gewigt ligtelijk ongeveer 60,000 centenaars bedraagt. Wij stellen ons voor, dat wij pas aankomen, en zoodra wij den *Grooten Ring* betreden, worden wij van duizenden omringd. Terwijl wij als met den stroom voortzwemmen, klinkt ieder oogenblik het geroep van: Ruimte! en wie niet terstond gehoorzaamt, krijgt ruwe stooten, of geraakt ook wel eens onder den voet. Het is de stem der zakkedragers, die, nooit zeer beleefd, op de wolmarkt geheel in hun element zijn. Het gaat huis in en huis uit, en altijd op een klein drafje. Wij slaan eenen blik in een dier huizen; daar staat zak aan zak naast elkander, van boven met touwen vastgebonden. Daar naast staan de eigenaars, en leggen eene dikwijls acht dagen lange proef van geduld af, waarvoor ze wel een half jaar afslaat verdienen. Tusschen de rijen zak-

ken door gaan de koopers, die met kannibalenwoede in de ingewanden der zakken woelen.

Gaan wij verder naar het plein, waar held BLÜCHER met toornigen blik en fladderenden mantel ons oog trekt, omgeven door tenten, die wij bij den eersten opslag voor een legerkamp zouden kunnen houden, zoo niet het kleed van het vreedzaamste aller dieren hier en daar onze oogen trof. Het gedrang en gejaag, het stooten en schreeuwen, het geratel der wagens zou ons in onze dwaling kunnen bevestigen, dat de grootte veldheer zijne getrouwen in den strijd voerde. Maar hier kletteren en flikkeren geene wapenen, geene trommen en trompetten laten zich hooren, een oogopslag toont ons den onbloedigen strijd. Aan de andere zijde van den *Grooten Ring* stooten wij op een dergelijk legerkamp, waar wij nevens het Duitsch vrij wat Poolsch hooren.

Nadat wij alzoo een algemeen overzicht van het uitwendige voorkomen der markt hebben genomen, willen wij de innerlijke betrekkingen een weinig van naderbij beschouwen. Vooreerst merken wij de landeigenaars en hunne beambten op in al hunne verscheidenheden, gelijk de verschillende landstrecken ze opleveren. Zij maken eene veel langere reeks uit, dan men naar de grootte des lands zou vermoeden. Zij, die van den oorsprong van den *Oder* of den *Weichsel* zijn gekomen, zien er geheel anders uit, dan zij, die in het zuiden aan den *Oder* en de *Wartha* wonen, en de midden-*Sileziër*, de grondtypus des volks, verschilt niet meer van den *Zwaab*, dan de beide zoo even genoemden van elkander. Bijna het vierde deel dezer menschen spreekt Poolsch, maar ook Duitsch, en het een even onzuiver als het ander. Men behoeft geen tien woorden met hen te spreken, of men heeft hen herkend. In één punt komen allen vrij wel overeen, en dat is, bij de landeigenaars hun trots op hunnen adel, en bij hunne beambten zekere gemaakte boerschheid, waarin velen waarlijk zeer uitmunten. Daar zijn natuurlijk ook uitzonderingen.

Vatten wij een oogenblik post, en laat de menigte ons voorbijtrekken. Ik sta borg, dat zelfs een nieuweling, zoo hij slechts eenige gave van opmerking bezit, de onderscheidene personen welhaast naar hunnen stand zal kunnen aanwijzen. Daar strijken met ernstige blikken, waarin men het bewustzijn hunner eigenwaarde duidelijk lezen kan, fraai uitgedoste ridders ons voorbij. Wie ze niet aan de begroei-

de bovenlip heeft herkend, zie maar naar hunne kielen, naar het blinkende teeken der ridderschap. MOZES en LEVI zien er wel verscheidenen met schuinschen en veelbeteeknenden blik na, maar zij bekommeren zich daarover weinig, daar de schapen hun pels voor hen ter markt hebben gebragt, waarmede men dat volkje den mond kan stoppen. En raadt gij niet aan de breede uitspraak en het boersche voorkomen, wie zij zijn, die ginds door luide zamenspraken de markt helpen verlevendigen, ofschoon zij vastgenageld bij de zakken moeten blijven zitten, tot dat een weldadige kooper de betoovering doet eindigen? Ook eerbare huisvrouwen en knappe, aardige dochters wandelen in menigte rond; want bij vele beambten is het bijna een artikel in het huwelijkskontrakt, dat zij hunne echtgenooten van tijd tot tijd naar de wolmarkt moeten medenemen, opdat deze in de vreugde en in de droefheid harer mannen mogen deelen. Bijna echter zouden de Breslausche dames aan deze indringsters den oorlog verklaren; want er zijn vele knorrige jonge en oude mannen, die gelooven en openlijk zeggen, dat men alleen in den tijd van de wolmarkt te *Breslau* eene menigte mooie gezigtjes te zien krijgt. — Ziet ginds de zonen van *Albion*, met opgeslagene roksmouwen, hoe zij de markt doortrekken, hoe de makelaars zich aan hen vasthechten, opdat zij de provisie toch niet mogen verliezen; de eersten meest lang en schraal, met het onmiskkenbare voorkomen van den koopman; de laatsten bij den eersten opslag herkend als zonen van *Israël*. Doch tusschen hen zien wij ook ligtzinnige *Franschen* en krachtige *Nederlanders*. In lange reeksen komen de nog altijd met wol beladene wagens alle poorten binnen; terwijl zij hunne vracht op de markt afladen, rukken intusschen de wagens der kooplieden aan, die het gekochte schiekelijk wegvoeren. Zoo is er onophoudelijke en levendige afwisseling.

Belangwekkend is het, de nationaliteit der verschillende volken hier op te merken. De *Sileziër*, de *Oostenrijker*, de *Sakser* vertegenwoordigen het Duitsche volk; de *Pool* toont zich in al zijne oorspronkelijkheid; de *Engelschman* is het volmaakte beeld van den koopman; de wolkooper uit *Frankrijk* is van top tot teen een *Franschman*; de *Rhijnlander* en *Belg* maken den overgang tusschen hem en den *Duitscher*. Voorheen zag men ook *Noordamerikanen*; maar sedert eenige jaren blijven zij weg. — In het bonte, woe-

lige leven en werken mengt zich de Policie slechts weinig en bijna onbemerkt. Men moet haar den lof geven, dat zij slechts beschermt, nergens lastig wordt, en dat het haar toch gelukt ongeregeldheden te voorkomen en overal orde te bewaren.

Waar zoo vele menschen verzameld zijn, daar heeft men ook gemakkelijkheden noodig. Iedere plaats heeft in dit opzigt iets eigenaardigs. De meeste herbergen in *Breslau* zijn een weinig sarmatisch, en volgen of overtreffen die van de hoofdsteden van *Duitschland* slechts in den hoogen prijs, dien zij laten betalen. Wee den vreemdeling, die zich vooraf geen kwartier heeft besteld! Hij moet zich op discretie overgeven, en zijne beurs zal het hard te verantwoorden hebben. Ten tijde van de wolmarkt is alles, wat tot de behoeften des levens kan gerekend worden, veel duurder en meestal veel slechter, dan anders. De Breslausche keuken is op zichzelf reeds niet Lucullisch, maar in deze dagen wordt zij nog homoeopathisch verdund. Grappig is het, de *Oostenrijkers* daarover te hooren klagen. De *Sileziër* schikt zich in zijn noodlot; hij is daaraan gewend. Vreemd komt het den buitenlander ook voor, als hij den waard zelven aan tafel ziet bedienen, en hij geraakt in verlegenheid, als hij hem als *Kellner* heeft behandeld en later hem als den heer des huizes leert kennen.

Een belangrijk tusschenspel bij den langwijligen en lastigen markthandel levert het wedrennen op. Toen dit voor de eerste maal geschiedde, was het bij de *Breslauers* en de overige provincialen, alsof er een wonder zou plaats hebben. In digte drommen stroomde men naar de renbaan, liet zich dringen en duwen, en was toch tevreden. Van jaar tot jaar neemt die belangstelling echter af, en er is uitzigt, dat zij welhaast tot de historische herinneringen zal behooren. Reeds gebeurt het, dat een eenige wedlooper met zichzelf den wedren moet houden. Met de tentoonstelling van dieren gaat het niet veel beter. Intusschen levert zij inderdaad dieren op van zeldzame grootte en schoonheid, en toont duidelijk den hoogen stand en de gedurige vorderingen der Silezische landhuishoudkunde.

Ook de publieke tuinen moet hij, die de wolmarkt bezoekt, leeren kennen. *KROLL's* wintertuin staat bovenaan, die inderdaad wijd en zijd zijn gelijke niet heeft. Het is waarlijk jammer, dat *GOD PLUTUS* den man niet even gene-

gen is als God Jocus; het staat te vreezen, dat al de heerlijkheden weldra zullen verdwijnen. Geheel eigenaardig zijn de oude Breslauer tuinen, die, als men er in is, veel meer naar zalen gelijken, die den hemel tot zoldering hebben. Wij nemen in een van dezelve onze koffij, en kunnen ons niet begrijpen, welk verband er bestaat tusschen de vele overgegevene peperhuisjes en daarvoor ontvangene blikken teekens, waardoor een gestadig verkeer tusschen de gasten en de oppassers wordt onderhouden. Een deskundige lost ons het raadsel op. Het is eene overoude gewoonte, wier afschaffing reeds meermalen vergeefs is beproefd, dat de gasten hunne koffij en suiker zelve meêbrengen, beide afgeven, en daarvoor een blikken bewijs terug ontvangen, waarvoor zij dan regt hebben op eene portie koffij. Zij beelden zich in, dat zij op deze wijze zuiverder en beter koffij krijgen, ofschoon de gansche hoeveelheid in éénen ketel wordt geworpen, en daarmede even zoo wordt gehandeld, als wanneer de waard zelf den voorraad had geleverd. In spijt hiervan zou eenen echten *Breslauer* geen druppel smaken, als hij niet zijn peperhuisje had medegebragt. Voor de melk en het koken wordt afzonderlijk betaald.

Met den *corso* der Italiaansche steden kan men de openbare wandeling vergelijken, die het grootste gedeelte der stad omgeeft, en die uit de voormalige vestingwallen is ontstaan. Hier wemelt het tegen den avond van wandelaars, en vele bekenden, die elkander vruchteloos in het marktgewoel hebben gezocht, ontmoeten elkaar hier. Hoe weinig echter de *Breslauer*s zich om uitspanningen bekommeren, blijkt duidelijk daaruit, dat op dezen geheelen uitgestrekten wandelweg maar een enkel bezocht en een onbezocht koffijhuis is, ja dat het eerste gedurende de wolmarkt meestal half ledig is. Zelfs concerten en illuminatiën kunnen de ruimte niet geheel vullen. Met den schouwburg, die elders voor eene stad uit de provincie nauwelijks groot genoeg zou zijn, gaat het niet beter. Wij willen den nieuwen, *Breslau* waardiger schouwburg eenen beteren tijd toewenschen. De *Breslauer*s zijn de getrouwe typen van hunne landslieden, ijverig, maar niet gesteld op vermaken. Van alle grootere Duitsche steden heeft *Augsburg* in dit opzigt de meeste gelijkheid met *Breslau*.

Slechts een enkel woord nog over de nectarbronnen der *Sileziërs*. Het zijn de bierhuizen, waar deze vloeijen. Wij

wenden ons af van de klasse, die in een borrel het hoogste genot zoekt. Men is er meer en meer op bedacht om beter bier te brouwen, en sedert *Beijeren* zijn bier derwaarts zendt, doet men overal zijn best, om dit na te maken. Dit heeft aan de brouwerijen nieuwen bloei gegeven, waarvan de weldadige gevolgen zich nu reeds daarin vertoonen, dat velen, die den bijna walgelijken drank, *bier* genaamd, niet lustten en zich aan een borrel hielden, nu tot het betere bier terugkeeren. Gedurende de wolmarkt wordt het in verbazende hoeveelheid gedronken.

Met haastigen spoed verlaten de meeste wolverkoopers de dure stad, zoodra zij hunnen voorraad verkocht, het geld geïnd, hunne schulden betaald en het overgeblevene opgeborgen hebben. Naarmate de verkoop meer of minder gunstig is geweest, brengen zij vriendelijke of knorrige gezigten te huis.

EEN MERKWAARDIG GRAFTEEKEN.

Op het koor der Parochiekerk van het Zwitsersche dorp *Hindelbanck*, op twee uren afstands van *Bern* gelegen, vindt men een merkwaardig grafteeken, ten jare 1751 aldaar opgerigt ter nagedachtenis van de echtgenoot des toenmaligen Predikants, eene der schoonste vrouwen van *Zwitserland*, in achtentwintigjarigen leeftijd in het kraambed van haar eerste kind met hetzelfde overleden. De beeldhouwer NAHL, die zich destijds aldaar ophield, door den troosteloozen toestand des Leeraars getroffen, vatte het voornemen op, zijne kunst dienstbaar te maken aan zijne zucht om zijnen vriend eenige verzachting in zijn leed toe te brengen, en volvoerde dit op eene wijze, die de algemeene bewondering moet opwekken.

Het stoutste vernuft en de sterkste vindingskracht schenen uitgeput in het zamenstellen dezer gedenkteekens van menschelijke broosheid, wier talrijke verscheidenheid, naar het scheen, niets nieuws meer kon doen verwachten; maar NAHL verwijderde zich van het gewone en als 't ware platgetreden pad: de gade zijns vriends was des avonds vóór Paschen gestorven, en deze bijzonderheid wekte een denkbeeld in hem op, welks verwezenlijking eene treffende toespeling bevat op de zekerheid onzer opstanding, en even nieuw en oorspronkelijk, als treffend en verheven is.

Het gedenkteeken is uit een enkel stuk zoogenaamden zandsteen vervaardigd. De groeve schijnt zich eensklaps te openen, als in den grooten dag der opstanding, wanneer de graven hunne dooden zullen wedergeven. De zerk, die het graf bedekt, breekt in stukken en heft zich eenigzins op, terwijl de jonge en bevallige vrouw met haar kind oprijst en zichtbaar wordt. Zij schijnt juist uit den slaap des doods te ontwaken, en het zalige gevoel der onsterfelijkheid maalt zich in al hare trekken. Met den linkerarm schijnt zij den steen te willen wegdringen, die haar belet zich geheel op te heffen, terwijl zij met den anderen haar kind aan den boezem drukt, dat, even verheugd als zijne moeder, met zijn kleine handjes pogingen aanwendt om dit somber verblijf te ontworstelen. De scheur, welke den steen in drie stukken deelt, is zoo natuurlijk nagebootst, dat de toeschouwer ieder oogenblik verwacht het graf zich geheel te zullen zien openen.

Dit gedenkteeken, dat zich een weinig lager dan de vloer der kerk bevindt, en met een paar houten deuren gedekt wordt, is, behalve met de wapens der echtelingen en de gewone zinnebeelden van dood en eeuwigheid, met het volgend opschrift in de Hoogduitsche taal voorzien, waarvan de versregels door VON HALLER vervaardigd zijn:

Heer! zie hier mij en het kind, dat Gij mij gegeven hebt.

Hoor 't schallen der bazuin! haar klank doordringt dit graf.
 Waak, zoon der smart! waak op en leg uw windsels af!
 Uw Heiland roept u; Hij, wien dood en tijd vereeren,
 Zal 't leed, dat ons weêrvoer, in eindloos heil verkeeren.

*In deze blijde hope
 is hier het stoffelyk overschot nedergelegd
 van*

MARIA MAGDALENA LANGHALS,
 geb. WAEBER,
 geboren den 8 Aug. 1723 en overleden des avonds vóór
 Paschen 1751,
 diep betreurd door haren Echtgenoot

GEORGE LANGHALS,
 Predikant te Hindelbanck.

Rotterdam.

J. W. M.

GENEESDRANKEN EN POEDERS, UIT PARELS EN DIAMANTEN BEREID.

Aan de hoven der vorsten, want niemand anders kon het wel betalen, waren, hoe vreemd het luide, tot nu omtrent anderhalve eeuw geleden, ja misschien nog wel iets later, allerlei zoogenaamde artseniën in gebruik, waarvan de hoofdbestanddeelen goud, edelgesteenten en parels waren. Uit die stoffen werden tincturen vervaardigd, waarvan het lood 30 tot 40 guldens kostte; ja Dr. LEONHARDT THURNEISSER, die in het jaar 1596 te *Bazel* gestorven is, verzond menigmaal naar vorstelijke hoven dranken, van welke het glaasje 50 à 60 thalers (*) moest kosten. Toen in het jaar 1534 Paus CLEMENS VII ziek lag, gaf men hem poeders van eenhoren, parels en edelgesteenten, en in het bijzonder een diamantpoeder in, welke zoogenaamde artseniën binnen weinige dagen op 3000 dukaten te staan kwamen. In minder dan tien dagen tijds heeft hij, volgens hetgeen daaromtrent verzekerd wordt, „wel voor 40,000 dukaten aan parels, edelgesteente en eenhoren genuttigd, niet zelden in eene enkele artseni voor 3000 dukaten aan waarde.” Met dat al mogten parels en diamanten niets baten, en de Paus moest, even als alle andere menschen, sterven.

(*) Naar de tegenwoordige geldswaarde 150 à 200 thalers.

ZONDERLINGE EN KWALIK GEPLAATSTE AALMOES.

Daar tijdens de reformatie de geestelijken verlot bekwamen om in het huwelijk te treden, besloot in 1530 ook zekere priester te *Brussel*, Pater KESSELER geheeten, van die gunst gebruik te maken. Om de blaam te ontgaan, dat hij uit baatzucht of uit blinde hartstogtelijkheid eene echtverbintenis gesloten had, deed hij de gelofte, om het eerste meisje, hetwelk hij op den weg van zijne woning naar de St. Pieterskerk ontmoeten zou, te huwen, wanneer namelijk hetzelfde hem, bij zijn aanzoek, geen blaauwtje loopen liet. Met dit oogmerk nu trad hij op zekeren dag des morgens uit zijne woning. Naauwelijks had hij eenige schreden op de straat gedaan, of eene jonge bedelares verzocht hem om eene aalmoes. KESSELER, haar in het gezicht gezien hebbende,

zeide tot haar: »Wanneer gij mij de gelofte wilt doen u goed te gedragen, zoo zal ik u eene aalmoes geven, die u uw leven lang gelukkig zal maken.” Zulk een aanbod liet zich niet weigeren. De jonge bedelaarster beloofde KESSELER met hand en mond hetgeen hij van haar begeerd had. »Nu, volg mij dan naar mijn huis,” zeide hij. Met haar in hetzelfde getreden zijnde, maakte hij haar zijn voornemen, om haar te trouwen, bekend, gaf haar geld om zich naar behooren te kleeden, en, nadat zij hem de schoonste beloften, door haar gedrag hem nimmer stof tot ontevredenheid te zullen geven, herhaald had, nam hij haar ten huwelijk. Doch (hetgeen bij zulk een gewaagd en overijld besluit maar al te ligt gebeuren kon) KESSELER'S vrouw hield haar woord niet, en handelde zeer dikwijls zoo zeer tegen de gedane gelofte, dat hij meer dan eens aan zijne vrienden de beken- tenis deed: »Van alle aalmoezen, welke ik ooit gegeven heb, is er geene slechter besteed geweest dan die aan deze bedelaarster, en de eenige goede daad in mijn leven, over welke ik bitter berouw heb gehad, is die, dat ik mijne vrouw aan het bedelen onttrokken heb.”

HET ONONTVREEMDBARE.

NAPOLEON nam op zijnen veldtocht in *Italië* een Hongaarsch bataillon gevangen. De Kolonel, een' oud man, beklaagde zich bitter over de Fransche wijs van vechten, over de plotselinge en onverwachte aanvallen op de flanken, in het centrum enz., en eindigde met de aanmerking, dat hij in het leger van Keizerin MARIA THERESIA in *Duitschland* gevochten had, toen nog de veldslagen volgens de regels der krijgskunde gewonnen werden. — »Dan moet gij al vrij oud zijn,” zeide NAPOLEON. — »Ja, zestig of zeventig jaren.” — »Maar, Overste, ik dacht gij hadt lang genoeg geleefd, om uwe jaren wat naauwkeuriger te leeren tellen.” — »Och wat, Generaal,” antwoordde de *Hongaar*, »ik tel mijn geld, mijne hemden, mijne paarden; maar mijne jaren? van deze onsteelt mij toch niemand wat.”

O'CONNELL EN KLEBAN.

Het Londensche hofjournaal schrijft uit *Florence*: »Te *Florence* heeft, na de laatste harddraverij van paarden, eene harddraverij van menschen plaats gehad, te weten tusschen den Heer o'CONNELL, zoon van den grooten volksopruijer, en eenen *Griek*, KLEBAN geheeten. De Heer o'CONNELL bleef in den strijd overwinnaar. De *Griek* verdween, toen o'CONNELL'S schaduw hem voorbijzweefde. Men had Prins GAL-LITZIN gevraagd, of hij niet op een van beiden wedden wilde. »*Non, mon cher,*» gaf hij ten antwoord, »die soort van dieren ken ik niet.»

WAT IS BETER, ZON OF MAAN?

Twee onnoozele lieden hadden geschil over de meerdere of mindere nuttigheid van zon of van maan. »Nee, dat moet ik zeggen,» zei de een, »de maan is mij veel liever, want des nachts helpt mij de maneschijn om naar huis te komen; maar de zon, waartoe baat mij die? Overdag is het toch van zelf licht.»

BOEREN - SNEDIGHEID.

Eenige *Duitsche* boeren beklagden zich in de dorpsherberg bitterlijk over den trots en de aanmatiging hunner Heeren. »Zelfs zijnen hond,» zeide een hunner, »moeten wij *Herr Kules'* (Herkules) »titelèren; maar, wanneer hij er niet bij is, noemen wij hem slechtweg *Kules.*»

WETTIGE VERONTSCHULDIGING.

„In Gods naam! 'k ben in nood, toon u tot hulp bereid!” —
 „Houd, vlegel, mij niet op! 'k moet naar mijn Societeit.”

M E N G E L W E R K.

WAT IS DICTKUNST, EN HOEDANIG BEHOORT ZIJ BESCHOUWD
EN BEOEFEND TE WORDEN ?

Er schijnt, in de dagen die wij beleven, eenig verschil van begrip te bestaan aangaande de denkbeelden, die men, omtrent den waren aard en het wezen der Dichtkunst en derzelve strekking en doelwit, hebbe te koesteren. Dat verschil van begrip is eensdeels blijkbaar uit de dichterlijke voortbrengselen, die de tijd oplevert, en anderdeels uit het uiteenlopend oordeel, over dezelve, in beoordeelende tijdschriften, somtijds ook door de publicke opinie, geveld. Het lust ons niet, dat verschil in bijzonderheden te ontwikkelen, vermits wij daarbij zoo wel van bepaalde dichtwerken, als van bepaalde beoordeelingen zouden moeten gewagen, en daarbij al ligt de eigenliefde van auteur of beoordeelaar kwetsen. Liever houden wij ons bij het algemeene — liever bij de zaak, dan bij personen; en mogen wij, in het onderzoek, dat wij ons voorstellen eenigzins gelukkig slagen, dan gelooven wij niet een' geheel ondankbaren arbeid ondernomen te hebben.

Gelijk men in de Schilderkunst van eene Italiaansche, Spaansche, Vlaamsche, Hollandsche en andere Scholen gewaagt, even zoo kan de vaderlandsche Dichtkunst onderscheidene Scholen aanwijzen. Groote, uitstekende Dichters behoorden onder alle tijden en bij alle volken tot de zeldzame verschijnselen; maar grooter was het getal der Vernuftigen van minderen rang, die zich naar dezen of dien beroemden Meester vormden, en op deze wijze ontstond datgene, wat men, in een' letterkundigen zin, eene *School* noemt. Het ontstaan van zoodanige Scholen was, in menigerlei opzigt, voordeelig voor den bloei der kunst; maar de voorrang, aan de eene boven de andere School, door de publicke opinie, of somtijds ook door dusgenoemde kunstregters, toegekend, gaf niet zelden aanleiding tot

verkeerde en partijdige oordeelvellingen, en, wierden daarbij min edele driften en hartstogten gewekt, tot het voeden van partijfchap en vredebreuk onder de Zonen van PHEBUS APOLLO. Vaak werd dan de eenmaal hoog vereerde Zanger miskend en werden zijne werken gering geacht, ja met versmading ter zijde gelegd en vergeten, als hadden dezelve nimmer bestaan.

Ijdel roembejag, de zucht om te schitteren, of welke andere onedele bedoeling ook, moge zulk een onbillijk en onregtvaardig bedrijf het aanwezen hebben geschonken, onkunde moge hetzelfde hebben goedgekeurd, en onverschilligheid elke verdediging van miskende verdiensten hebben doen achterblijven, doorgaans was een later geslacht billijker en regtvaardiger. Had toch, om hiervan slechts één voorbeeld te noemen, het gezag der dusgenoemde Kunstgenootschappen zich niet ontzien, de eer en de dichterlijke verdiensten van eenen CATS en VAN HAREN aan te randen, die eer en verdiensten werden door eenen FEITH en BILDERDIJK later in het helderst licht gesteld, tot beschaming van onkundige en bevooroordeelde tegenstanders.

Het besluit, uit deze gesteldheid van zaken af te leiden, is dit: dat er, de tijden door, en over het algemeen, niet slechts in de prozaische, maar ook in de poëtische wereld, geene gewenschte eenheid van begrip bestaan hebbe aangaande de denkbeelden, omtrent den waren aard en het wezen der Dichtkunst en derzelver strekking en doelwit te koesteren. En is dit besluit wettig, dan is het bestaan van verschillende begrippen, omtrent dit een en ander, ook in onzen leeftijd, gemakkelijk te verklaren. Beschouwt toch een ieder de zaak op zijne wijze; geenszins op grond van een vast en verstandig gekozen beginsel, maar veeleer geleid door een onbestemd en donker gevoel, waarmede zich later onzamenhangende denkbeelden verbinden; waar zal dan eenheid van begrip gezocht, of, onder zoo vele ongelijksoortige bestanddeelen, gevonden worden?

Het moeilijke, om tot eene gewenschte eenheid te geraken, wordt nog vermeerderd door den heerschenden tijd-

geest, en door de rigting, die de beoefening van wetenschappen, letteren en kunsten, bij landgenoot en vreemdeling, heeft aangenomen, en waarop een steeds veranderende smaak en volgzucht niet zelden belangrijken invloed oefenen. Het nieuwe en vreemde trekt dan wel het eerst en het meest de aandacht, en het woord van den dag: *met den tijd vooruit te gaan*, wordt wel eens meer op *de vormen* dan op *het wezen* der zaken toegepast. Het wordt mode, te denken, te schrijven, te dichten en te handelen gelijk anderen, en — wij weten het — de mode bekommert zich luttel om verstandelijke begrippen en wijsgeerige beginselen!

Dwalen wij niet geheel, dan is in al wat wij aanstipten de oorzaak gelegen van de verschillende begrippen, dezer dagen in de dichterlijke wereld gekoesterd. Al die uiteenloopende meeningen op te geven en te toetsen, zou een, in menig opzigt, nuttelooze arbeid zijn, en, in het wezen der zaak, ons tot twee tegenovergestelde hoofdbegrippen terugvoeren; hoofdbegrippen, die, in het staatkundige vooral, thans zoo zeer aan de orde zijn, en die ook de poëtische wereld in twee deelen schijnen te splitsen, terwijl zij tevens twee partijen helpen daarstellen, die wij, om het woord van den dag te bezigen, de partij der *beweging* en de *behoudende* partij zullen noemen.

Wij leerden deze twee partijen kennen, én uit derzelver arbeid, én uit de openbare beoordeelingen, én uit de zich nu en dan openbarende publieke opinie; maar verre van ons is het denkbeeld, om, door dit geschrift, de klove, die hen vaneenscheidt, dieper of wijder te willen maken. Wij willen integendeel, en veel liever, onderzoeken, of de bestaande klove wel zóó diep en zóó wijd is, als zij bij eene oppervlakkige beschouwing schijnt, en of er geene mogelijkheid bestaan zou, om dezelve aan te vullen en allengskens te doen verdwijnen. Verwijdering in één en hetzelfde gebied, scherpe afscheiding en afsnijding van Noord en Zuid — wij, *Nederlanders*, hadden zulks bij ervaring! — leidt tot niets goeds, en baart ligt scheuring en openlijken oorlog.

De poging, die wij wagen, ontleent haren grond uit onze hoogachting voor- en belangstelling in de vaderlandse Dichtkunst en den bloei van het gebied van het schoone. Indien binnen deszelfs grenzen veete en krijg bestaat, waar zal dan wel de vrede elders wonen?

Het is vaak gezegd en dikwerf bezongen, dat de taal der oorspronkelijke aardbewoners de taal der Dichtkunst geweest zij. Dit denkbeeld is geenszins in strijd met den beeldrijken en grootdeels dichterlijken inhoud van de oudste, ons bekende, oorkonde der geschiedenis van het menschelijk geslacht — hetzelfde vindt bevestiging in de getuigenis van reizigers, ten aanzien van volken, nog niet verre van 's menschen eersten natuurlijken toestand verwijderd — en laat zich uitnemend toepassen op de eigenaardige behoeften van den zich ontwikkelenden mensch, die, ten einde hetgeen hij dacht en gevoelde uit te drukken en aan anderen mede te deelen, bij de aanvankelijke armoede zijner taal, zijne gedachten, maar vooral zijn gevoel, verstaanbaar trachtte te maken door eene beeldspraak, ontleend uit de voorwerpen, die hem in de zichtbare schepping omringden. De toenemende verstandelijke ontwikkeling van den mensch had eene trapswijze verrijking en beschaving der taal ten gevolge, en wel zoodanig, dat, naar mate de ontwikkeling zijner verstandelijke vermogens zich meer uitbreidde, het beeldrijke en dichterlijke der taal allengs in het proza des gewonen, dagelijkschen levens werd opgelost. Deze verstandelijke ontwikkeling hield evenwel, bij alle volken en onder alle tijdperken, geenen gelijkmatigen tred. Nu eens voortgaande, dan achterwaarts keerende, oefende dit een en ander eenen merkbaaren invloed uit op de vorming, verrijking en beschaving der taal; en is het daaraan toe te schrijven, dat oude volken, welke het in verstandsontwikkeling slechts tot eene bepaalde hoogte bragten, zonder verderen voorgang in verlichting, nog heden ten dage hunne gedachten, gewaarwordingen en gevoelens in eene beeldrijke en dichterlijke taal aan anderen plegen mede te deelen.

Maar indien de voortgaande verstandelijke ontwikke-

ling, verlichting en beschaving des menschdoms de taal des gewonen levens allengs in het dusgenoemde proza hervormde, zoo ontbrak het, van den anderen kant, niet aan mannen, die de aloude dichtelijke en beeldrijke taal niet slechts bleven beoefenen, maar dezelve ook tevens tot een nuttig doelwit wisten aan te wenden. Bij de *Hebreeuwen* waren het Vorsten, Wijsgeeren of Profeten, die door dit middel aan de zedelijke en godsdienstige vorming hunner tijdgenooten wenschten te arbeiden; dat middel was toch allezins gepast, vooral bij eene doorgaans ruwe en nog weinig verstandelijk beschaafde volksmenigte, vaak te eenemale onbekwaam, om de vermaningen en lessen van godsvrucht en deugd, maar in eene bloot wijsgeerige taal ingekleed, te verstaan en ter harte te nemen. Opmerkelijk is het echter, dat wij in de gewijde Schrift nergens eenig spoor vinden, dat aan eenen DAVID, SALOMO, JESAIAS e. a., van wege hunne dichtelijke verdienste, eenige bijzondere lof is toegekend.

Deze lofspraak was bewaard voor Zangers en Barden van lateren tijd, en toen het zoogenaamde proza, meer uitsluitend, de taal van het dagelijksche leven was geworden. Van toen af werd het spreken in dichtelijke taal eene *kunst*, eene gave des Hemels, een geschenk der Goden, en de Grieksche Dichters werden geacht, bij het opzingen hunner Lierdichten, door APOLLO, den God der kunsten, bezielde te zijn. In nog latere tijdperken is men van deze en dergelijke overdrevene voorstellingen wel teruggekomen, maar men heeft toch geenszins nagelaten, den verdienstelijken Dichter onder de klasse der bevoorregte stervelingen te rangschikken en in eere te houden.

Ziet daar eene beknopte, en, gelijk wij vertrouwen, op waarheid gegronde, schets van de Geschiedenis der Dichtkunst, tot den rang van *kunst* verheven, zoodra, bij een of ander volk, door den invloed van verstandelijke ontwikkeling, beschaving en verlichting, de oorspronkelijk dichtelijke en beeldrijke taal had opgehouden de gewone en alledaagsche volkstaal te wezen!

Het is welligt niet ongepast, hier op te merken, dat de

verandering der oorspronkelijk dichterlijke in de tegenwoordige prozaische taal zeer onmerkbaar en trapswijze hebbe plaats gehad, en dat wij daarbij eenen staat van overgang opmerken bij de *Hebreërs*, wanneer wij de beide hoofdafdeelingen der H. Schrift met elkander vergelijken. Wel vinden wij in de beide bekende *Lofzangen* van MARIA en ZACHARIAS een' weérklank der dichterlijke verrukking, die eens den zoon van ISAÏ bezielde; maar de taal van Hem, die meer was dan SALOMO, is veelal in geene dichterlijke beeldspraak gehuld, en de meer prozaische *Gelijkenissen* in zijnen mond vervangen de poëtische schilderijen van eenen JESAIËS en JOËL. Wij bespeuren het zichtbaar, dat de dichterlijke taal, als taal des volks, geweken is, en dat die der *gelijkenis* een' zachten overgang daarstelt tot het proza van het gemeene leven.

Hebben de geschiedkundige resultaten, die wij beknoptelijk hebben zamengevat, ons de Dichtkunst in haren oorsprong, aard en wezen doen kennen, aanvankelijk als oorspronkelijke menschentaal, later als die van afzonderlijke personen, door eigendommelijken aanleg, oefening en studie, in staat gesteld haar te spreken, even gemakkelijk is het, de strekking der Poëzij en haar doelwit te ontvouwen. Zij *strekt* tot eene bepaalde, verstaanbare en duidelijke voorstelling van 's menschen gedachten, gewaarwordingen en gevoelens; en hare *bedoeling* daarbij is, om, op eene aangename wijze, al wat goed en schoon, waar en nuttig is te bevorderen en aan te kweken. Door al wat groot en verheven, liefelijk en welluidend is te verkondigen, poogt zij tevens aan de bevordering van reinheid, waarheid en deugd dienstbaar te wezen.

Het kan niet worden geloochend, dat eene even edele en schoone als verhevene en grootsche bedoeling niet zelden is miskend geworden in tijden, waarin onkunde, wansmaak en gemis van gevoel de Poëzij vernederden tot een werktuigelijk aanwenden van welgeregelde maat- en rijmklanken, als ware daarin, en daarin alleen, de aard en het wezen der Dichtkunst te vinden. De arbeid van een aantal dusgenoemde Kunstgenootschappen leverde, in het

midden der jongstverloopene eeuw, van een zoodanig wanbegrip een groot aantal voorbeelden; en alhoewel die koude en ziellooze tijden voor eenen beteren dag hebben plaats gemaakt, zoo schijnt men, naar het oordeel van sommigen, nog niet genoeg gedaan te hebben. Naar hunne wijze van zien, klinkt de tegenwoordig in gebruik zijnde poëtische taal nog te prozaisch, en behoort zij zich boven dat gebrek te verheffen; althans behoort er, volgens hen, een meer kennelijk onderscheid merkbaar te wezen tusschen dichterlijke uitdrukking en geestvervoering en de zwakke taal van het gewone en alledaagsche leven; met één woord: de Dichter behoort geheel anders te spreken dan de Prozaïst.

Wij zijn geneigd, veel van het gevorderde toe te staan, en stemmen het laatstgenoemde zelfs geheel toe, onder ééne uitdrukkelijke voorwaarde evenwel, te weten: dat, indien de Dichter *anders* behoort te spreken dan de Prozaïst, dit *anders* verstaan worde in dien zin, dat het ook voor den Prozaïst verstaanbaar zij, en, zonder eenige de minste inspanning, kan gevat en begrepen worden, zonder dat hij genoodzaakt zij, naar het begrip of de meening des Dichters een moeilijik en vaak vruchteloos onderzoek in te stellen.

De voorwaarde, die wij vorderen, is in geen geval hard of onbillijk; immers is zij door de eerste en grootste Meesters in de Dichtkunst, onder alle tijden en bij alle volken, als bij eene stilzwijgende overeenkomst, in acht genomen. Waar zal men, het zij wij hunne werken in het oorspronkelijke of naar eene goede vertaling lezen, bij HOMERUS, JESAIAS, VIRGILIUS, JOB, OSSIAN, CAMOËNS of TASSO plaatsen aantreffen, in zulke duistere of onverstaanbare bewoordingen ingekleed, dat wij ons verplicht zien te vragen: »wat wil hier de Dichter, of wat bedoelt hij?» En zijn niet de werken der genoemde Zangers de echte modellen van al wat in de Poëzij schoon, groot, roerend en verheven kan genoemd worden? — Wij herhalen het derhalve: in de door ons gestelde voorwaarde is niets, den echten Zanger onwaardig. Maar, daarenboven, is niet

de Dichter, waardig dien naam te dragen, een verkondiger van al wat waar en goed, groot en schoon is? en zou hij dan niet ijverig streven, om voor eene ondichterlijke wereld, op eene hoogstbevattelijke en daardoor aangename en streelende wijze, nuttig te wezen? De menigte verstaat dikwerf het hoogstbelangrijke, in prozaïsche taal voorgedragen, zoo weinig, dat de Dichter, als Leeraar des volks, zich wel op zuiverheid van stijl en duidelijkheid van uitdrukking mag toeleggen, indien hij, voor 't minst, zijne bedoeling bereiken wil.

De kracht en nadruk van eenen prozaïschen of dichtertlijken volzin liggen toch wel niet in den klank der woorden, maar in derzelve onderling verband en beteekenis, in een' gezonden, gebruikelijken en algemeen verstaanbaren zin; en daarbij draagt, bij de grootste Meesters, de eenvoudigheid, in de uitdrukking der verhevenste denkbeelden, gewaarwordingen en gevoelens, het kenmerk der waarheid; en wat is schooner dan *deze*?

Men wane niet, dat men door het afzien, om gebruik te maken van wel hoogklinkende, maar zinledige woorden, tot het gewone proza afdalen, of de waardigheid der Dichtkunst aan miskennis zou prijs geven! Integendeel handhaaft het algemeen verstaanbare de waardigheid der Poëzij en den roem harer echte vereerders. Zou de *Hooglander* de liederen van OSSIAN, de *Venetiaan* de stansen van TASSO EN DANTE in het geheugen prenten, even gelijk de oude *Rhapsoden* de gedichten van den Zanger der *Iliade*, indien dezelve in onverstaanbare zinsneden waren vervat? Of is niet de hoogstmogelijke waardigheid in eenvoud en waarheid gelegen? Ja, de bedienaren van eene valsche Godsdienst, de Priesters van *Delphi* en *Dodona*, mogten het, tot instandhouding van de gewaande eer hunner zoogenoemde Goden, noodig hebben gevonden, de orakelspreuken te hullen in eene taal, nu eens dubbelzinnig en dan weder onverklaarbaar; de ware Dichter, zijne verhevene en edele roeping, als Priester der Deugd en der Waarheid, vervullende, behoeft zulke ellendige hulpmiddelen niet, en zou zich vernederd achten, indien men

hem mogt verdenken, daarvan in eenig geval te hebben willen gebruik maken.

In deze gesteldheid van zaken, en bij de uiteenlopende begrippen, die ten aanzien der Dichtkunst en omtrent haar wezen en doelwit gekoesterd worden, zullen de vereerders en voorstanders der oudere School gewisselijk willen toegeven, dat een tijdsverloop van vele eeuwen, in verband met eene menigte andere en bijkomende omstandigheden, eenige verandering en wijziging in *de vormen* der Dichtkunst noodzakelijk heeft gemaakt. Ook dit is niet vreemd in het gebied der Dichtkunst; en wij behoeven hier slechts de namen van SOPHOCLES en EURIPIDES te noemen, die den boksang van THESPIS door hunne meesterlijke Treurspelen wisten te vervangen. Maar aan den anderen kant behoeven de scheppers der nieuwere School te bedenken, dat het wezen der Dichtkunst niet in schoonklinkende woorden, maar in de innerlijke kracht van derzelver samenstelling bestaat, en dat niets schoon mag genoemd worden, hetwelk niet met de waarheid overeenkomstig is.

Vóór en boven alles beschouwen wij het als allerwenschelijkst, (mogten het geene *pia vota* zijn!) dat alle namen, als leuzen van deze of die partij, uit de Republiek onzer vaderlandsehe Letterkunde en Dichtkunst geweerd wierden. Partijchap maakt de min edele driften en hartstogten gaande; en hoe weinig voegen deze in het gebied van orde en schoonheid! Is de Kunst dan niet één; of wordt hare waardij verhoogd, wanneer hare vereerders, om harentwille, onderling krijg voeren? Verstrekt het haar tot eere, wanneer een harer Priesters met een luid *hosanna!* begroet, terwijl een ander met een krijschend *weg met dezen!* gesmaad wordt? Betreurt niet de Muze der Historie den rampzaligen strijd van SYLLA en MARIUS; en men zou denzelven in het vreedzaam gebied der Kunst willen doen-ontvlammen! Dáár toch voegt geen Dictatorchap. Kan het den luister van *Sirius* verhoogen, wanneer eene nevelwolk den glans van *Aldebaran* verdonkert? of schittert de kunstroem van VONDEL schooner, wanneer wij dien van HOOFT verduisteren? Dan, wat vragen wij!

Heeft niet ieder Dichter, waardig dien naam te dragen, zijne eigendommelijke verdiensten in het bijzondere vak, dat hij zich ter beoefening verkoos? Is het billijk, PINDARUS te verachten, omdat hij geen *Heldendicht* — HOMERUS te versmaden, dewijl hij geene *Lierzangen* vervaardigde? Waartoe dat onverstandig vergelijken en wikken en wegen, bij geheel verschil van aanleg, karakter, begaafdheden, die alle vergelijking onmogelijk maakt? Ja, waartoe elke vergelijking in het geheel, bij de groote verscheidenheid van dichtsoorten en de uiteenloopende wijzen, waarop die allen kunnen behandeld worden? Wil men echter wikken en wegen, dan lette men, eerst en vooral op den invloed, dien deze of die Dichter uitoefende op zijne tijdgenooten. CATS en VONDEL, b. v., zijn in geen opzigt onderling te vergelijken, en de laatste overtrof gewis den eersten in eene hooge, poëtische vlugt; maar zullen wij daarom nu den eersten gering schatten of smaden? Immers, slaan wij den zedelijken invloed gade, die beiden op hunne landgenooten hebben uitgeoefend, dan zal gewis niemand aan den edelen CATS den voorrang boven VONDEL betwisten. Ach! waarom veracht en vermijdt men elkander, in onze dagen, wegens de voorkeuze, die de een aan FEITH, de ander aan BILDERDIJK vermeende te moeten schenken? Wij willen aan beiden recht doen wedervaren, en erkennen, dat de laatste, in poëtische verdiensten, den eersten, in sommige opzigten, kan hebben overtroffen, — maar als Volksdichter staat de eerste boven den laatstgenoemden, en na verloop van tijden zal de natie de *zangen* van FEITH in het harte dragen, terwijl zij zich alleen den beroemden *naam* van BILDERDIJK herinneren zal.

Is het niet gelukkig, dat, bij de groote verscheidenheid der menschelijke begaafdheden, gemoedstoestanden, karakters, vatbaarheden en aandoeningen, de gave der Poëzij zich tevens in eene zoo onderscheidene mate bij de beoefenaars der Dichtkunst openbaart? Behandelden allen dezelfde dichtsoort, en wel op dezelfde wijze, hoe onbegrijpelijk centoonig zou dan het vereenigd lied onzer vader-

landsche Barden klinken! Maar thans, nu bij die verscheidenheid aller behoeften kunnen bevredigd, aller smaak kan gestreeld worden, wordt de Dichtkunst voor allen eene schoone en bckoorlijke bloem op den weg des levens, die onze genietingen verhoogt, en ons, onder leed en smart, de ziel verkwikt. En die verscheidenheid, lost zij zich niet op in eene zuivere overeenstemming in doelwit en streven: bevordering van kennis en licht, hooge beschaving, reine zeden, beminnelijke deugdsbetrachting, en de dienst van God in geest en waarheid?

En zijn deze dingen alzoo, waartoe dan langer namen, als partijleuzen, gebezigd — waartoe zich van elkander, in *anen* en *isten*, verdeeld en gescheiden, als ware de roem der kunst van namen afhankelijk? Blonk de tempel der Dichtkunst minder heerlijk, vóór dat MACPHERSON ons de zangen van *Cona* deed kennen; of zou de luister harer Priesterschaar minder glansrijk pralen, indien een TASSO niet had bestaan? Maar wie zal dit willen beweren? Neen, de kunst staat of valt niet met een' harer vereerders; zij is zichzelf genoeg; maar de vereende glans, die al hare echte Priesters doen stralen, omschittert haren eerwaardigen tempel, haar ter eere en het menschedom tot vreugde en heil.

En die glans zal des te schooner blinken, naar mate de Dichters hunne oorspronkelijkheid bewaren. Is de Poëzij de taal des gevoels, dan moet elk gezang uit het hart des Dichters voortvloeijen en zijn lied het zegel zijner ziele met zich dragen. Dát is de ware oorspronkelijkheid, die, in het gemoed en den geheelen aanleg des Dichters bestaande, zichzelf genoeg is, zonder immer op den *schijn* van oorspronkelijkheid jagt te maken, terwijl men inderdaad daardoor tot eene altoos gebrekkige en mislukte navolging vervalt. Even min bestaat de oorspronkelijkheid in de zucht om zonderling te wezen, waarbij dan doorgaans de poging kenbaar wordt, om een of ander beroemd model te volgen. En wat is de zucht, om het oorspronkelijke na te volgen, anders, dan de vruchteloze arbeid, om het vat der *Danaïden* te vullen? Zingt de leeuwrik ook gelijk de nach-

tegaal, of de vink gelijk de leeuwrik? en blijft derzelver gezang niet altijd, en ondanks de meestmogelijke verscheidenheid, oorspronkelijk schoon? Er bestaat wel een vogel, dien de vaardigheid en geschiktheid eigen is, om het geluid van andere zangers na te bootsen, maar hij verkreeg daarom ook den naam van *spotvogel*, welligt te onregt, aangezien dat nabootsen bij hem iets eigendommelijks en dus oorspronkelijks is. Maar deze verontschuldiging kan op geenerlei poëtische navolging van toepassing zijn, vermits de zucht daartoe niet in de natuur van den mensch ligt, maar van elders moet ontleend worden. Het is zoo, er kan tusschen twee Dichters eene groote mate van overeenkomst bestaan, zoo wel in de keuze der vormen als in de wijze van uitdrukking, zoo wel in denken als gevoelen; maar die overeenkomst zal de dichterlijke oorspronkelijkheid niet doen betwijfelen, ten ware de zucht tot navolging zich kennelijk mogt openbaren, en dat kan, waar die zucht aanwezig is, nimmer uitblijven; men bespeurt zulks aan het gezochte der zamenstelling, het gewrongene der volzinnen, het donkere, onbestemde en onverstaanbare der bewoordingen, en vooral aan het gekunstelde des geheels.

YOUNG heeft cenmaal, zoo waar als treffend, gezegd »Lees de Natuur: de Natuur is eene vriendin der waarheid; zij predikt voor geheel het menschelijk geslacht.» En zijn raad is de onze, wanneer wij het behouden der oorspronkelijkheid aanprijzen. Of heeft niet al wat in de schepping aanwezig is deszelfs oorspronkelijke gedaante en wijze van zijn en werken ontvangen? Waarom zou het in het gebied der Dichtkunst anders zijn, en de Priester der waarheid en van het schoone zijn rijkst en waardigst sie-raad, zijne oorspronkelijkheid, verloochenen; waarom den eeremantel, die hem ooit, verwisselen voor een geleend gewaad, dat voor zijne gestalte niet passende is, en ons, hier of daar, zijne naaktheid doet aanschouwen? Dat kleingeestig jagen naar oorspronkelijkheid vermoeit den geest, verhit het bloed, en doet, door de hevigheid der inspanning, den boezem hijgen; is het wonder, wanneer

dan de welluidendheid, de harmonie en de kracht van het lied verloren gaan, terwijl wij het daaraan bespeuren, dat de zanger het proefhoudend metaal voor klatergoud verwisselde.

Is de echte Dichter een Priester der Waarheid, hij is tevens een Zoon der Vrijheid, en inderdaad, als zoodanig, te groot, om zijne oorspronkelijkheid en zelfstandigheid op te offeren, ter verkrijging van een droombeeld van roem en vermaardheid. Of is het iets meer dan een droombeeld, naar het bezit van een goed te streven, hetwelk, berust het niet in het gemoed, tot geenen prijs, ergens elders, kan verkregen worden? Bemint men de Dichtkunst om haars zelfs wille, en niet om den roem, dien zij aanbrengt, dan zal men haar als de oudste, beminnenswaardige Leermeesteresse van het menschelijk geslacht, als de verkondigster der waarheid en van al wat edel, rein, liefelijk, groot, schoon en verheven is leeren erkennen, die erkentenis innig gevoelen, en, met behoud onzer zelfstandigheid, en overeenkomstig onzen eigendommelijken aanleg, vermogens en begaafdheden, eene kunst beoefenen, die, het nuttige met het aangename verbindende, het voorregt van ons aanzijn in waarde verhoogt, en den sterfeling, op den weg naar het graf, den voorsmaak geeft van die hoogere genietingen, die hem in de woningen des lichts, der vreugde en der onsterfelijkheid, als de plaats zijner toekomstige bestemming, verbeiden.

IETS OVER HET TAGEBUCH EINER MEDIZINISCHEN REISE NACH
ENGLAND, HOLLAND UND BELGIËN, VON G. VARRENTRAFF,
DR. IN FRANKFURT AM MEIN.

(Eene bijdrage, hoe spoedig, oppervlakkig, partijdig en
ligtgeloovig vreemdelingen vaak over *Holland* oor-
deelen.)

Dat vreemdelingen, ons land en onze inrigtingen bezoc-
kende, zeer dikwijls een oppervlakkig, onvolledig, partijdig
en ligtgeloovig oordeel over dezelve vellen, is eene bekende

zaak, van welke derzelver Reisverhalen, Journalen, *Tagebuchen* enz. de duidelijkste bewijzen opleveren. Daarbij moet men maar eens op den spoed letten, waarmede velen bij hunne zoogenoemde onderzoekingen of nasporingen te werk gaan, en hoe weinig zij er zich aan laten gelegen liggen, om met zoodanige personen in aanraking te komen, die juist in de gelegenheid zouden geweest zijn om hun de noodige inlichtingen te verschaffen. Meestal nemen zij, bij hunne komst, hunne toevlugt bij zoodanigen, die, als vroegere vreemdelingen, ons land ter woonplaats en kostwinning gekozen hebben (en wien is het onbekend, dat dit getal al zeer groot is?) en, na een langer of korter verblijf, zich den naam van *Hollander* toeëigenende, zich niet ontzien, op allerlei wijze den goeden naam van den *Hollander*, deszelfs land, zeden, gewoonten en inrigtingen, in een verkeerd of hatelijk daglicht te plaatsen. Het schijnt zelfs, dat onze *Duitsche* naburen er thans, meer dan ooit, op uit zijn, om die goede, gastvrije *Hollanders*, waar zij kunnen, een bespottelijk, dom, bekrompen voorkomen te verschaffen. Een vernieuwd bewijs van het boven aangestipte levert, mijns inziens, dat gedeelte van de *Medizinischen Reise* op van Dr. VARRENTRAPP, dat op *Holland* betrekking heeft. Het overige, verreweg grootste gedeelte, laten wij voor rekening der *Engelschen* en *Belgen*.

Dr. VARRENTRAPP dan begeeft zich den 8 April 1838 van *Frankfort* op reis naar *Holland*, om van daar naar *Engeland* en *Belgie* over te steken, en zit reeds te dien einde den 18 van dezelfde maand op de stoomboot naar *Londen*. Hij heeft dus nauwelijks acht dagen besteed, om ons land en deszelfs geneeskundige inrigtingen te onderzoeken; en zoo zal dit dan, blijkens het slot van zijn *Vorwort*, moeten dienen, om de opmerkzaamheid van anderen op te wekken, of den reiziger tot wegwijzer te verstrekken!!

Te *Nijmegen* aangekomen zijnde, waar de geneeskundige Reiziger geene inrigtingen schijnt gezien te hebben, begeeft hij zich naar *Utrecht*, eene schoone stad door hem genoemd, waar het Ziekenhuis bezocht, en van hetwelk een en ander opgegeven wordt; daarna wordt het Krankzinnigenhuis bezigtigd, dat welverdiende lof bekomt, maar waaromtrent de Reiziger zich vergist, door den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK der *Arzt* te noemen: zijn Hooggeleerde is Mederegent van dit gesticht, bijzonder met het toezigt belast over

de behandeling der aldaar verpleegd wordenden; terwijl de bepaalde Geneesheer Dr. VISSER was, thans vervangen door Dr. VAN DER LITH. Ook het Stads-kinderhuis (*selekten Waisenhaus*) wordt bezigtigd, en opgegeven als *gestiftet von der Freifrau VAN REEDE, geb. TUIST VAN VOORHOUT*; moet zijn: DUYST VAN VOORHOUT, *Douairiere VAN RHEEDE, Vrouwe van Renswoude*. Het militaire Hospitaal schijnt even min als het fraaije Kabinet van Waspreparaten van wijlen den Heer KONING opmerksaamheid verdiend te hebben; terwijl de Reiziger met geen der Hoogleeraren in aanraking gekomen is.

Nu gaat de reis naar *Amsterdam*, waarschijnlijk per *Diligence*, voort; men is ten 8 ure vertrokken en was ten 12 ure aldaar. Hoezeer de Reiziger derhalve maar voor een klein gedeelte den *Amstel* gezien heeft, zegt hij toch, dat het éénige belangrijke bij die rivier hierin bestond, dat haar water bij windstijte, de haar omringende voorwerpen helder terugkaatst, maar bij toenemen van den wind en zacht golfgeklots zich als *moeras-water*, zoo zwart als roet, vertoont! Welk eene juiste opmerking! Het water schijnt zoodanig zijne opmerksaamheid gaande gemaakt te hebben, dat hij niet eens van het inderdaad fraaije gezicht op *Amsterdam*, op de hooge sluis namelijk, gewag maakt.

In *Amsterdam* aangekomen, dat, zoo als VARRENTRAPPE zegt, zijn *speciellen Karakter* verkrijgt door zijne *enorme Massa von Kanälen*, wordt eerst het Museum van het Trippenhuis beschouwd. Geen wonder, dat der schilderij van VAN DER HELST, de *Schuttersmaaltijd*, de grootste lofspraak wedervaart. REMBRAND'S beroemde tafereel, de *Nachtwacht*, scheen den Reiziger minder te bevallen; maar het benadeelt den roem van den grooten REMBRAND in niets, of zijn penseel de goedkeuring van eenen *Duitschen Medicus* al dan niet wegdraagt. Dat zijn land ons maar eens een' Schilder opgeve, die met REMBRAND in vergelijking kan komen!

Het Werkhuis ligt nu aan de beurt: de schilderijen aldaar wekken vooral de aandacht op, en wij vinden er van eene zoodanige gewag gemaakt, door ZANDERFELDT geschilderd, ons geheel onbekend. Die naam komt onder de schilders van de *Hollandsche School* niet voor. Wij gelooven, dat de Reiziger zich in den naam vergist heeft, en dat de schilderij, door hem bedoeld, die van ZANDVOORD is. Hij heeft ook vergeten die van JAN DE BAAN, QUINKHARD ER B. VAN DER

HELST op te geven. Maar wat nu het gebouw zelf betreft, dat kon zijn Ed. *leider nicht sehen, da es gerade von oben bis unten gescheuert werd!* Indien de Reiziger zich bij een' der Regenten van het gesticht had laten aanmelden, of van dezelve een toegangbriefje verzocht had, zoude er, ondanks dat *schrobben*, wel gelegenheid geweest zijn om hem hetzelfde te doen zien; waarbij hij dan ook de inrigting van de ziekenkamers in oogenschouw had kunnen nemen; om zich te overtuigen, dat aldaar de kribben niet met dikke, *fur Licht und Luft undurchdringbare Vorhangen* omgeven zijn; iets, dat hij in alle ziekenhuizen zegt gevonden te hebben.

Het Koninklijk Paleis bezoekende, wordt het voorgesteld als het huis der *ehemaligen Generalstaaten*. Neen, Doctor! dat Paleis was te voren het Stadhuis. Nu, wat een *Rathhaus* is, zal zijn Ed. wel bekend wezen. Het zijn *hubsche Gemalde* alleen, die hetzelfde bevat. De Nieuwe Kerk volgt nu: een *hssliches Gemengsel aller moglichen verdorbenen Baustyle*. (*Sic!*) De marmeren grafnaalden der *Hollandsche Seehelden* RUYTER, VAN GAALen en SPIJK worden op eene lijn gesteld. Bezwaarlijk zullen wij aan den laatsten, om zijne grootmoedige opoffering, den naam van *zeeheld* geven, daar wij geheel iets anders onder dien naam verstaan, en schenken dien daarom aan DE RUYTER, VAN GAALen, TROMP, PIET HEIN en anderen, omdat zij de zee schoon veegden van de vijanden van *Nederland* en de belangrijkste zeeslagen leverden. Van het voortreffelijke gedenkteeken, in dezelfde kerk ter eere van den Admiraal J. H. VAN KINSBERGEN opgerigt, de welgelijkende afbeelding des Admiraals levensgrootte voorstellende, rustende op een' lijksteen van bastaard *statuair* marmer, in eene nis, bij wijze van grafkelder, wordt geen gewag gemaakt.

Nu komen wij aan het Geneeskundige. De aanhef: *In medizinischer Hinsicht wird Amsterdam, trotz seiner grossen Bevolkerung, uns sehr unbefriedigt lassen*, begrijpen wij niet juist. Van waar heeft Dr. VARRENTRAPP dit besluit opge maakt? Hij schijnt niemand anders dan Dr. RIVE gesproken te hebben, en deze moet dus beschouwd worden alleen bevoegd te zijn daaromtrent de noodige inlichtingen te geven, hoewel Dr. RIVE, om de woorden van den Reiziger te bezigen, *der tachtige Arzt war, der erst zur Zeit der Cholera hierher kam, sich aber von da an sehr schnell eine Carriere machte*. Hij schijnt ook met dien Geneesheer ceniglijk over gences-

kundige onderwerpen gesproken te hebben. Van hem heeft hij dus ook vernomen, en dat als het meest belangrijke te beschouwen is, dat de *Typhus abdominalis in seinen Symptomen wie in seinem Sectionsbefund noch keinesweges eine allgemeine Krankheit in Nordholland sei*. Wij laten den *Frankforter* Geneesheer zijne *Typhus abdominalis* gaarne; en indien deze ziekte aldaar eene zoo algemeene ziekte is, wachten wij van hem daarover eene diagnostische en therapeutische Verhandeling. Wij wenschen, dat die ziekte maar aan gene zijde van den *Rhijn* blijven zal; maar welligt ziet men daar meer *Typhus abdominalis* ohne *Typhus abdominalis*, zoo als HUFELAND eens schreef, *Krankheiten des Herzens ohne Herzkrankheiten*, daarmede ongetwijfeld te kennen willende geven, dat deze ziekten, bij vele Geneeskundigen, meer in de verbeelding dan in wezen bestonden. Maar voorondersteld, dat DR. RIVE den Reiziger aanleiding gegeven had tot hét uiten der boven opgegevene woorden, zou dan die *Typhus abdominalis* niet in hare *constantesten* symptomen door andere Geneesheeren waargenomen kunnen zijn, hoezeer deze niet, zoo als DR. RIVE, de gaaf mogten bezitten, om dezelve te diagnosticeren? En tegen het besluit *a posteriori*, dat is, uit het lijk afgeleid, valt nog al vrij wat te protesteren, daar oorzaak en gevolg vrij dikwijls met elkander verwisseld worden. Wij hebben niet kunnen nagaan, dat de Reiziger, bij het bezoeken van het Sint Pieters Gasthuis, met de Hoogleraren TILANUS of SURINGAR eenig gesprek gehouden heeft, dat welligt, in het belang van het gesticht en deszelfs Regenten, noodzakelijk en nuttiger hadde kunnen zijn dan die, welke zoo maar in omtrekken van het gesticht, vroeger een Stads-gesticht, nimmer tot het doel ingerigt, waartoe het later is gebezigd, hebben plaats gehad, en welke bedenkingen niets anders zijn dan overbekende zaken. Dat er in het Binnen-gasthuis chronische en zoodanige zieken voorkomen, wier gebreken *durch die eigenthümlichen klimatischen Verhältnisse Hollands bedingt sind*, (*Febris intermittens*), is eene bekende zaak; maar daarbij had hij van andere Geneesheeren, die lang reeds de praktijk in *Amsterdam* uitoefenen, kunnen vernemen, dat de *intermittentes* aldaar sedert vele jaren minder voorkomen dan voorheen, hoezeer de *klimatische Verhältnisse* dezelfde zijn. De patient, die *nach einer 9 monatlichen Seereise aus Ostindien* aangekomen was, en zich in het Gasthuis bevond, moet verbazend lang op zee rondge-

zworven hebben, daar men in ruim drie maanden uit de Oost in het Vaderland terugkeert.

Het oordeel over het Binnengasthuis moest ongunstig uitvallen; had de Reiziger het dezer dagen bezocht, welligt had hij dan eenige verbeteringen kunnen opmerken; dezelve hadden hem althans aangewezen kunnen worden. Maar ik houd het voor eene beleedigende uitdrukking voor de Hoogleeraren, aldaar met de zorg voor de zieken belast, dat het ziekenbezoek van de aldaar aanwezige honderden daarin alleen zoude bestaan, dat *der Arzt die Hunderte von Kranken kurz examinirt, und dann in ein grosses von der Wärterinn dargehaltenes Foliobuch, in welchen unter einander alle die officinellen Formeln des Hospitals gedruckt stehen, hinter diese die Nummer des Bettes schreibt. Es ist dies das Surrogat einer Krankengeschichte.* Ik heb te veel achting voor de Hoogleeraars, dan dat ik een oogenblik zou durven vooronderstellen, dat daarin *allein die Krankenvisite* bestaat. Van het klinische onderwijs zelf, en de wijze, waarop de Hoogleeraars daarbij gewoon zijn te werk te gaan, wordt geen woord gerept.

Dat almede het oordeel over het Buitengasthuis niet gunstig zijn zoude, was te verwachten; hoezeer ook al hetgeen daaromtrent wordt aangevoerd overbekend is en niets nieuws bevat. De Geneesheer van dat gesticht mag zich gelukkig rekenen, dat Dr. VARRENTRAPP zich overtuigd houdt, dat de methode van VEZIN ter behandeling der *Scabies* aldaar aangewend wordt. Wat de krankzinnigen aangaat, zullen deze thans gewis meer dan ooit de zorgen des Geneesheers uitmaken, die zich door eene opzettelijke buitenlandsche reize in staat heeft gesteld, om over de inrigtingen en behandeling te kunnen oordeelen. Ook het daaromtrent aangevoerde is tot vervelens toe gezegd en herhaald.

Noch het *Theatrum anatomicum*, noch het kabinet van den Hoogleeraar G. VROLIK, noch de *Hortus Botanicus* schijnen den Reiziger eenig belang ingeboezemd te hebben; ten minste wij vinden geen gewag gemaakt, dat hij daartoe eenige poging heeft in het werk gesteld. Te verwonderen is het, daar dan toch andere voorwerpen, zoo als een reisje naar *Broek in Waterland*, niet achterwege gelaten zijn, dat het Entrepôt-dok noch het daarbij gelegen Arsenaal en de Werf zijne aandacht opgewekt hebben, daar toch iets dergelijks in *Frankfort* niet te zien valt.

Wat dat *Broek in Waterland* betreft, zoo wordt daarvan

eene breedvoerige beschrijving medegedeeld, alsof zijne *Duitsche* landgenooten daarmede geheel onbekend zijn, daar men zulks toch overal vermeld vindt; maar het is eene onwaarheid, dat *jeder Amsterdamer seinen Gast bestimmt fragt, ob er schon Broek gesehen hat, und dringend empfiehlt, man möge es ja nicht versäumen.* Hij had beter gedaan zijne landgenooten bekend te maken met de *Willemsluis* en de zoo belangrijke vaart, door welke de grootste schepen tot aan het Nieuwe Diep geraken.

Van *Amsterdam* gaat nu de reis naar *Haarlem*, alwaar de Reiziger zich niet heeft opgehouden, en waar hij dus noch het Museum, noch het gebouw van *TEYLER*, noch den fraaijen *Haarlemmerhout*, noch de ter zijde af gelegene badplaats *Zandvoort* bezocht heeft; het laatste is voor cen' geneeskundigen Reiziger belangrijker dan *Broek in Waterland*. *Leyden* naderende, ziet men *alsbald die alte Universitats und Gelehrten stadt*; en al aanstonds wordt de lezer, dat wil zeggen de buitenlandsche lezer, vergast op een *charakteristik Beispiel von einem ruhigen, stillen, besonnenen und dabei so sehr gedeihenden holländischen Handels und Fabriken Leben*. Inderdaad, hoe is het mogelijk, dat *Dr. VARRENTRAPP* zich zulk een sprookje op de mouw heeft laten spelden; en alles voor goede munt opgenomen, en, in de overtuiging der waarheid, zulks zijnen laudgenooten kan opdisschen! *Ex ungue leonem*. Jammer intusschen, dat hij ons den naam schuldig is gebleven van den *Leydenaar*, die hem zoo deerlijk bij den neus heeft gehad. Dat *Beispiel* bestaat dan hierin: Een der grootste lakenfabrieken behoort den Heere L... toe. Deze man, een eenvoudig burgerman, een goede slokker, in één woord een werkmán, bezit thans een vermogen van *zestien millioenen guldens, twaalf driemastschepen, en handelhuizen in Smirna en Kairo!* Wat van *Angora*-wol te bekomen is, koopt hij op, en heeft daarvan eene monopolie gemaakt: deze wol wordt hem door zijne schepen toegezonden. Komt nu zulk een groot transport aan, dan neemt een belangrijke arbeid voor de familie eenen aanvang; want de oude man en zijne familie verstaan alleen de kunst om de wol behoorlijk uit te zoeken en te sorteren (!) Daar zit dan die familie (ja zelfs de aan een' zeer rijken, geachte Geleerde uit den omtrek gehuwde dochter wordt hierbij gevraagd) een paar dagen lang te midden van die stinkende wol, en sorteert alleen de fijnste soort (!) Dit verrigt zijn-

de, wordt het overschot aan de werklieden overgelaten, die hetzelfde in verschillende soorten verdeelen, welke alsdan verkocht worden. Uit die allerfijnste soort fabriceert de Heer L., met eenige honderde werklieden, zoogenaamde *polemiet*, een zeer fijn, gliusterend, op zijde gelijkend doek. Dit wordt naar *China* uitgevoerd, waaraan door de *Chinezen*, bij de afwisselende hitte van den dag en de koelte van den nacht, boven hunne eigene zijde de voorkeur wordt gegeven, uit hoofde van deszelfs grootere digtheid. De schepen, die het naar *China* voeren, laden aldaar velerlei voortbrengselen van het land, voeren dezelve naar het Oosten, en volbrengen op deze wijze den driededigen weg. Wat zegt gij van dit sprookje, Lezer? *Leyden* heeft nimmer een driemastschip met wol binnen hare wallen zien binnenkomen; de zoogenaamde *Grootvaarder*, een schip, dat van *Amsterdam* op *Leyden* plagt te varen, is het eenige, dat Wol aldaar aanvoert. En op die wijze 16 millioenen guldens gewonnen te hebben! zouden het ook *kreutzers* zijn? Dit is intusschen waar, dat vele buitenlanders, met zeer weinige guldens in *Holland* gekomen, aldaar vrij aanzienlijke sommen hebben overgewonnen.

In *Leyden* zag de geneeskundige Reiziger alleen het klinische Hospitaal, en dat schijnt hem nog al bevallen te hebben. Het is intusschen onjuist, wanneer hij zegt, dat Prof. MACQUELIJN *der medizinschen Abtheilung vorsteht*. Dit geschiedt afwisselend met Prof. PRUYS VAN DER HOEVEN. Het spijt ons, dat hij zich niet in de gelegenheid heeft gesteld, het anatomische Kabinet te kunnen zien; dan had hij ook de Praeparaten van wijlen den beroemden RUISCH gezien, welke hij niet wist dat aldaar gevonden werden. Het Stadsziekenhuis, dat te gelijk den krankzinnigen tot verblijf dient, heeft hij mede niet bezocht, omdat de Geneesheeren het hem, *ihrer Ehre halber*, niet wilden laten zien!! (*Sic.*) Gelukkig, dat er nog iets in *Holland* en wel te *Leyden* gevonden wordt, dat zijne verwachting zelfs overtroffen heeft, het Museum namelijk voor de Natuurlijke Historie; het was intusschen alomme met roem bekend. Het Museum van Egyptische Oudheden, in waarheid eenig in zijne soort, schijnt voor den Reiziger van geen belang te zijn geweest.

Er had ook geen uitstapje naar *Katwijk* plaats, waar de Schrijver de zoo belangrijke uitwateringsluis, alsmede het

ende van die rivier had kunnen beschouwen, welke het *Duitsche* land zoo heerlijk doorkronkelt.

Naar den *Haag* vertrokken, wordt door den Reiziger als eene bijzonderheid al dadelijk opgegeven het verschil in paarden, zoodat men aldaar geheel andere aantreft dan de sterke, zwarte *Friesche*, en verrast wordt door *Mecklenburgsche* en *Engelsche* paarden, tot welker vermeerdering de afgezanten aldaar aanleiding zouden gegeven hebben; terwijl daarentegen het hoornvee ook aldaar, zoo als in geheel *Holland*, wit en zwart gevlekt of bijna geheel zwart is; de zoogenaamde lakenveldsche en roodbonte koebeesten schijnen door hem niet opgemerkt te zijn. Zonderling is het, dat het nabijgelegen *Scheveningen* den geneeskundigen Reiziger geen belang ingeboezemd heeft; ook de aldaar zoo aanzienlijke als belangrijke zeebadinrigting had hij, in plaats van *Broek in Waterland*, wel eens mogen gaan bezoeken. Kon hij dan zijnen spotlust al niet botvieren, hij was door oculaire inspectie beter in staat geweest, om zijnen *Frankforter* lijdens, die zijn Ed. over zeebadinrigtingen en het gebruik der zeebaden mogten raadplegen en naar deze inrigting vragen, behoorlijke inlichting te verschaffen. Het *Haagsche* Stadsziekenhuis, het Gasthuis, alsmede het Krankzinnigenhuis, wedervaren eene vrij billijke lofspraak. De Reiziger vertrekt over *Delft* naar *Rotterdam*, en zit, zoo als wij zagen, den 18den op de stoomboot naar *Londen*.

Eindelijk komt, na dit negendaagsche uitstapje van *Frankfort* tot aan den *Haag*, besteed tot bezigtiging der *Hollandische Krankenaanstalten*, de reizende Geneesheer als tot eene recapitulatie, waarvan de aanhef is, dat hij alle die ziekeninrigtingen nog verre beneden zijne verwachting, ja zelfs onder nul gevonden heeft. »Hooft! hooft!» zou men in het *Engelsche* Parlement zeggen. Wij zeggen, dat, om zulks te bewijzen, er meer dan eene zoo oppervlakkige beschouwing noodig is, als de Schrijver daaraan te koste gelegd heeft. Deze verklaring vindt weerklank bij de buitenlanders; zij is zelfs door eenen beoordeelaar van het *Tagebuch* van Dr. VARRENTAPP in SCHMIDT'S *Jahrbücher* herhaald geworden. En of dit niet genoegzaam ware, wordt er nog bijgevoegd, dat het voor den Geneesheer, vooral voor den Geneesheer van een Hospitaal, in velerlei opzigten *lehrreich ist zu sehen, wie Hospitaler sammt allen ihren Einrichtungen nicht sein sollen; dabei ist dieser negative Gewinn ziemlich*

rasch zu erlangen. Nun ist aber wirklich fast alle und jede Einrichtung total verkehrt oder hinter unserem Jahrhundert und dessen Aufordnungen weit zuruckgeblieben.

Ziet hier nu eenen verzachtenden balsem voor deze diep-doorgedrongene wonde: Dr. VARRENTRAPP getuigt, dat alle *Hollandische Hospital-Aerzte* niet alleen *unterrichtete*, maar ook *allgemein und allseitig unterrichtete Männer, frei von medizinische Vorurtheilen, theilweise selbst ausgezeichnete Gelehrten sind*; zoo ten minste kwamen hem alle die Geneeskundigen voor, met welke hij het genoeg had in aanraking te komen, die allen *in rustiger Manneskraft dastanden*. Wij weten evenwel niet, met hoe vele (het schijnt met zeer weinige) en met welke mannen hij gesproken heeft. Wij lazen wel, dat hij met Dr. RIVE zeer vele gesprekken over vele geneeskundige onderwerpen gehouden heeft, welke weten wij niet; welligt dat ze ons in het een of ander *Duitsch* Journaal worden medegedeeld. De naam van Prof. SURINGAR in het Binnengasthuis, die van Dr. HAGEMAN in het Buitengasthuis wordt wel aangetroffen; maar het is ons niet duidelijk, of hij met dezelve bepaalde geneeskundige onderwerpen behandeld heeft. Dit is ook toepasselijk op *Leyden*, waar zijn Ed. slechts den naam van de Hoogleeraren MACQUELIJN en BROES opgeeft; alsmede op *den Haag*, waar die van Dr. DINGEMANS, VAN DE WATERING en MEIJER voorkomen. En evenwel hebben de *Hospitalärzte* hem het allerminste *befriedigt*; want zij bezoeken met den hoed op het hoofd, in de eene hand eene, slechts getallen schrijvende pen, in de andere eene 'cigaar, of wel met deze in den mond, hunne zieken. Wie de *Hospitalärzte* geweest zijn, die hem zoo het allerminste *befriedigt* hebben, kunnen wij niet nagaan; zij moeten voorzeker geheel andere personen zijn geweest dan die, van welke hij kort te voren getuigde, dat zij *allgemein und allseitig unterrichtete Männer* waren. Wij behooren geenszins tot de voorstanders van het cigarenrooken in het algemeen, en veroordeelen zulks bij of in den omtrek van zieken ten sterkste; maar om daaruit de gevolgtrekking af te leiden, dat zij geene achting voor hunne medemenschen zouden hebben, en dat bij dat cigarenrooken die achting voor hulpbehoevenden verloochend zoude worden, is ongepast en hatelijk. Wij hebben buitenlandsche *Hospitalärzte* aangetroffen, die geene cigaar rook-

ten, en bij welke hulpbetoonende bewijzen van menschelijk gevoel of deelneming schaars te vinden waren.

De daarop volgende bedenkingen omtrent vele verkeerdheden, zoo wel wat de inrigting der gebouwen als het daaruit voortvloeiende gebrekkige aangaat, zijn niet van allen grond onthloot; maar zij zijn overbekend, en tot derzelver verandering en verbetering is meermalen, wij erkennen het, te vergeefs gewerkt. De Geneesheeren hebben daaromtrent dikwijls hunne stem doen hooren; maar het is alwederom te onbepaald gezegd, wanneer de Reiziger meent, dat, *bei der Ruhe des Hollanders, und seiner Anhanglichkeit und Verehrung für alte Sitte, dass fast in gar nichts eine Veränderung, eine Verbesserung gegen früher, ja gegen die Zeit der Stiftung der Anstalten eingetreten ist.* Integendeel, wij meenen reden te hebben om overtuigd te zijn, dat sedert eenige jaren verbeteringen hebben plaats gehad; dat, volgens de getuigenis der Hooggeleerden, door hun toedoen vele zoodanige aan de lokalen zijn aangebragt.

En zoo is dan het uitstapje geeindigd, en hiermede het plekje vaarwel gezegd, van hetwelk de Reiziger (blijkens het Voorberigt) alles heeft medegedeeld, wat voor den Geneesheer in het bijzonder en voor den *gebildeten Mann* in het algemeen, met betrekking tot *Natur und Kunst*, als belangrijk kan worden beschouwd!! Waarlijk, wij kunnen niet beter eindigen, dan met hetgeen wij onlangs door een' *Duitscher* opgeteekend vonden: (*Einige Worten über das Reisen, insbesondere über das der Aerzte.*) »Wanneer men »bedenkt, hoeveel wijsheid velen van die plaatsen hebben »medegebragt, waar zij, zoo als men zegt, *nur hineinge- »rochen haben*, dan zoude men inderdaad zich verplicht rekenen, die zoonen van Aesculapius, welke eene wetenschappelijke reize ten doel hebben, eene voorloopige *Cultivirung ihres Geruek-sinnes* ernstig aan te bevelen.”

VAN DER BREGGEN. (*)

(*) Door toevallige oorzaken, is bovenstaande Bijdrage later geplaatst als de Redactie wel gewenscht had.

VOORLEZING

OVER HET CLUYS-WERCK VAN CONSTANTYN HUYGENS.

Door

Mr. HUGO BEIJERMAN.

Toen ik de vereerende uitnoodiging had aangenomen, om in deze Maatschappij een spreekbeurt te vervullen, was de keus van het onderwerp mij niet lang twijfelachtig.

Onze vaderlandsche Poëzij heeft zeer onlangs een aanwinst gedaan, en wel een aanwinst van bijzonderen aard en hoedanig niemand had kunnen verwachten.

Ik zeg niet, dat het de eenige aanwinst is; want ik zou niet gaarne de vele en verdienstelijke Dichters willen beledigen, welke er onophoudelijk op uit zijn, om den rijkdom onzer Litteratuur te vermeerderen. Waarlijk, zij lieten zich ook het verleden jaar niet onbetuigd!

Met dat al verdient de aanwinst, nu te vermelden, toch zeer hoog aangeschreven te worden, al viel haar ook die algemeene, die warme belangstelling en luide toejuiching niet ten deel, waarop zij, in mijn oog althans, aanspraak heeft.

Ik bedoel het *Cluys-werck* van CONSTANTYN HUYGENS; een gedicht, waarvan niemand het bestaan vermoedde, en dat door den Heer Mr. JONCKBLOET verleden zomer voor het eerst werd uitgegeven.

Maar, doet welligt vooringenomenheid zich hier hooren? Gaat het mij als velen, die *dat* boven alles en voor elk belangrijk achten, wat *hun* om bijzondere redenen belangrijk is, maar ook slechts voor hen alleen? Slacht ik ook misschien den schipper en akkerman, die, zoo als PROPERTIUS zeer menschkundig opmerkte, gaarne van de windstreken en de ossen spreken?

Mijne Hoorders! staat mij toe, steeds bij die overtuiging te mogen blijven, dat al wat vaderlandsch is bij beschaafde *Nederlanders* zekere aanbeveling met zich brengt.

Ik ken Volken, waar een nieuwgevonden dicht- of prozastuk van een oud, lang geacht Schrijver het onderwerp van

de gesprekken in de beste kringen zou uitmaken; waar men den opspoorder en uitgever prijzen, het stuk zelve lezen, met de reeds bestaande voortbrengselen des Bards of Schrijvers vergelijken, het beoordeelen en er den nationalen roem als min of meer in betrokken zou gelooven.

Indien ik dan niet heb kunnen bemerken, dat het *Cluyswerck* de deelneming van ons beschaafd publiek zoo zeer heeft opgewekt, als *en* het stuk zelve *en* de naam des Dichters verdienen, dan mag zulks aan geene andere dan toevallige oorzaken worden toegeschreven. Men heeft den mond in *Nederland* te vol van den roem der *grooten Vaderen*, dan dat een nieuw gedicht van CONSTANTYN HUYGENS, mits men slechts weet, dat het bestaat, geen belang zou inboezemen. Die roem zal toch ongetwijfeld wel even zeer gegrond zijn op de uitnemende voortbrengselen van onzer *Vaderen* genie in 't geen tot het gebied van wetenschap en kunst behoort, als op hunnen moed in 't verwinnen en handhaven der nationale onafhankelijkheid en op hun schrander beleid in 't scheppen van welvaartsbronnen?

Ik vlei mij dus, dat ik eenige aanspraak op uwe erkentelijkheid verwerf, wanneer ik dat gedicht tot mijn onderwerp neem. Het is een vondeling, die de sprekendste familietrekken op het gelaat draagt, welken ik in uwen kring wil binnenleiden; een vondeling, maar van goeden huize.

Was ik echter tot een spoedig besluit gekomen ten aanzien van dat, *waarover* ik spreken zou, de wijze, *waarop* ik er over spreken zou, liet mij eenigzins in 't onzekere.

Als men over den een' of anderen Dichter of Prozaschrijver een redevoering houdt — en zulke redevoeringen zijn gansch niet zeldzaam — dan kiest men *of* eenig gezichtspunt, waaruit men zijne werken overziet en waardoor hij bijzonder gekenschetst wordt, *of* men maakt een bloemlezing uit zulk een' Poëet of Schrijver, en tracht hem op die wijze aan te bevelen.

Geen van beide kon mij hier dienen. Er is reeds veel en veel voortreffelijks over C. HUYGENS in Redevoeringen en Geschriften gezegd. Wie zou van zulk een Gehoor, als men hier bijeenziet, mogen onderstellen, het het den inhoud van al, wat er over hem is uitgegeven, of geheel kon vergeten hebben, of daarmede nimmer zou zijn bekend geweest?

Niet dat het mij, ook na al die Geschriften en Redevoe-

ringen, aan de mogelijkheid zou ontbreken, nog onderhoudende en, in mijn oog althans, belangrijke oogpunten aan te wijzen, waaruit men HUYGENS als Mensch en Dichter kan beschouwen. Wanneer heeft men over een zoo verdienstelijk man en over een' Dichter, wiens ader zoo mildelijk en in zoo verschillende beken uitvloeide, — wanneer, vraag ik, heeft men over zulk een' man alles gezegd, wanneer alles in hem opgemerkt, wat er van te zeggen en op te merken valt?

Zoo zoude er, dunkt mij, niet slechts voor ééne enkele, maar voor verscheidene spreekbeurten stof zijn, wilde men hem doen kennen als onzen grooten Karakterteekenaar, als onzen THEOPHRASTUS of LA BRUYÈRE. Zijne *Zedeprinten*, maar vooral zijn *Oogentroost* en zoo vele andere zijner dichtstukken zouden daartoe overvloedige gelegenheid aanbieden, en het is mij niet gebleken, dat tot nog toe iemand de aandacht opzettelijk hierop gevestigd heeft: ik beken, dat ik hoog zelfs met die *Zedeprinten* loop, welke echter niet eens de meeste en beste stalen opleveren van 't geen HUYGENS in 't karakterteekenen vermogt; en ik ben dus ook wel verre van mij te kunnen vereenigen met een' WITSEN GEYSBEEK, die daar in zijn *Woordenboek der Nederduitsche Dichters* laag op valt, en vraagt, of men niet even zoo goed, als HUYGENS van een' soldaat zegt:

Hij is een ijs're sport in 't hek van 't Vaderland,
zoo van een' schoorsteenveger zou kunnen zeggen:

Hij is een moriaan, die zich met vrucht laat wasschen,
Een levend stuk rookvleesch...

Men zou dat wel met dien soms wat al te spitsvondigen Schrijver kunnen vragen en van een' schoorsteenveger kunnen zeggen, maar alleen dan, wanneer men hem niet op dezelfde wijze wilde karakteriseren, als HUYGENS zijn' soldaat, alleen dan wanneer men juist het minst fraaije en aanbevelenswaardige wilde doen uitkomen en navolgen; wanneer men aan het mindere bleef hangen, om het betere uit het oog te verliezen. Kende WITSEN GEYSBEEK dan, om maar iets te noemen, het beeld van *Een sot Hovelingh* en dat van *Een wys Hovelingh* niet, waarin de fijnste menschenkennis, puntig uitgedrukt, zich vertoont?

Zoo zou men HUYGENS, behalve van deze, ook nog weder

van eene andere zijde kunnen prijzen en aanbevelen: en waar nu op bedoeld wordt, is almede niet opgemerkt, of, zoo dit al gebeuren mogt, hem veeleer als een gebrek toegerekend, dat versooning behoefde; en toch draagt dat, voor mij althans, niet weinig bij, om onzen ouden Dichter aantrekkelijker en beminnelijker te maken: 't is dat spreken over zichzelf, en ook dat, vrij van allen nederigen hoogmoed, zichzelf blootleggen. Hij doet zulks waar het pas geeft, en, laat mij voor de waarheid uitkomen, misschien nog wel eens een enkele reis meer, dan waar het, streng genomen, pas geeft. Maar wie zal hem dat kwalijk nemen? Het behoort bij dat *keuvelen*, — vergunt mij de gemeenzame uitdrukking voor iets, dat juist om die gemeenzaamheid zoo veel uitlokkends en boeiends heeft, — dat *keuvelen*, zeg ik, waarbij hij toch niet vervalt in het langwijlige, dat Vader CATS alleen toekomt.

Wanneer geleerden, wanneer zelfdenkers, wanneer — 't geen alles uitdrukt — wijzen, die de wereld in hare regte, maar ook in hare kronkelpaden kennen, ons de eer aandoen, ons in hunnen gemeenzamen en leerrijken omgang toe te laten; wanneer zij ons veroorloven een' blik in hun binnenste te werpen, ja in hunne ziel te lezen, — ik bid u, kan zulks wel anders dan met dankbaarheid aangenomen worden? Met zulke mannen zoeken wij in gezelschap te wezen; zij worden onze vrienden, want zij maken ons wijzer en beter; en als zij dan in die vertrouwelijkheid een' toon aanslaan, die weerklank vindt in ons hart, dan is de bekoring onweerstaanbaar.

Zulk een was mij onder de lateren MICHEL DE MONTAIGNE; en als onze HUYGENS steeds een mijner meest geliefde Nederlandsche Dichters geweest is, schrijf ik dat nog meer toe aan de zoo even genoemde zucht tot ontboezeming, dan aan 'smans geestigheid, die niet altijd zuiver en kiesch, niet altijd onbesmet door dubbelzinnigheid, niet altijd vrij van iets gezochts is; hoewel toch die geestigheid, dat soms op het onverwachtst doen flikkeren van licht, die kwinkslagen en trekken van vernuft en luim, waarlijk niet zoo bij vele anderen aan te treffen, waarlijk niet te versmaden zijn.

Er zouden, behalve de twee daar aangestipte, nog wel meer gezigtspunten te vinden wezen, waaruit men HUYGENS Gedichten kan beschouwen: zij zouden b. v. kunnen strek-

ken, om menig belangrijk historisch persoon uit zijnen tijd nader te doen kennen. Als de uitwerking niet al te ongelukkig was, zou men zich ook daarvan iets onderhoudends mogen beloven.

En wat het plukken van ruikers uit den grooten bloemhof, welken zijn genie ons plantte, betreft, niets waarlijk was gemakkelijker, als de keuze zelve niet door den rijkdom bemoeijelijk werd. Bloemen van allerlei verwen en vormen zouden onmisbaar den keurigsten smaak in ruime mate voldoening verschaffen. Zoo zou HUYGENS zelfs onder het reinste maagdelijk oog kunnen verschijnen.

Maar noch algemeene overzichten, noch kenschetsende eigenaardigheden konden mij hier dienen. Mijn wensch is nu alleen, u met den inhoud van dat oud-nieuw Gedicht *Cluys-werck* bekend te maken, en daartoe is al de tijd, tot eene gewone spreekbeurt vergund, niet te veel. Al wat ik er van het mijne tusschen voeg, zal hoofdzakelijk strekken, om den, uit hoofde zijner lengte, hier en daar door mij afgebroken draad van HUYGENS verhaal en redenering weder aan te knopen. Ziet dus in de regels, welke ik van hem mededeel, niet eens de fraaiste, niet eens een bloemlezing uit het *Cluys-werck*. Er bloemen uit te lezen, gedooft de aard van het stuk bijna niet: een poging daartoe zou minder dien naam verdienen, dan wel het rukken van bladeren uit een bloem. Wilde ik over het *Cluys-werck* (zoo als men thans gelieft te zeggen) *verhandelen*, zeker wilde ik het niet *mishandelen*.

Maar zou het niet verkieslijk geweest zijn, in een onderzoek te treden over de kunstwaarde van dit Gedicht? Aangenamer voor den spreker buiten allen twijfel. Maar aesthetische beschouwingen berusten, zullen zij geen schermen in den wind zijn, zullen zij doel treffen, op onderstelde kennis van het stuk, dat er aanleiding toe geeft, even als redeneringen over de Geschiedenis op onderstelde kennis van wat er is voorgevallen. Waar die kennis ontbreekt, mist het onderzoek in beide gevallen zijn' grondslag.

Ware dit Gedicht sedert lang binnen elks bereik, mogt men onderstellen, dat het dus ook gelezen en herlezen was, de poging, om u er bekend inede te maken en het met u door te loopen, zou misschien de eigenliefde van den een' of ander' kunnen kwetsen; maar hier is sprake van een

nieuw Gedicht, en dat van een oud Poëet en van een duister Poëet. Dat verouderde alleen zou reeds voor sommigen eenige bezwaren inhebben; maar HUYGENS is bovendien duister, en was dit zelfs reeds voor zijne tijdgenooten.

HINLOPEN heeft daarom later een opzettelijke Verhandeling over dat *duistere* in zijne Gedichten geschreven, en BILDERDIJK begint met die betuiging de *Aanteekeningen*, waardoor hij noodig geacht heeft, den ouden Poëet voor de thans levenden meer genietbaar te maken.

Laat mij dan, in de hoop uwer goedkeuring, tot het uitvoeren van mijn plan overgaan.

Maar, alles wèl bedacht, kan ik daar waarlijk nog niet aan beginnen. Het *Cluys-werck* is een tafereel, hoe HUYGENS zijn allerlaatste levensperk doorbrengt. Een eerwaardige oude-dag krijgt dubbele waarde na een nuttig en waardig doorgebrachte jeugd en mannelijken leeftijd: alleen zóó kan de grijsheid een kroon genoemd worden. En hoe zou men dan ook maar eenigzins het Gedicht, dat ons bezig moet houden, kunnen schatten, stonden 's mans vroegere levensloop en de betrekkingen, waarin hij geweest was, ons niet min of meer voor den geest?

Weinige woorden echter zijn hier toereikend; want tot verlevendiging van 't geheugen van zulken, als ik hier zie, behoeft ik alleen te zeggen, dat CONSTANTYN HUYGENS in 's Hage, den 4 September 1596, uit aanzienlijke en tevens bemiddelde ouders geboren werd, en dat deze hem eene uitmuntende opvoeding gaven, waarbij men even zeer op de ontwikkeling van zijn zedelijk en godsdienstig gevoel, als op die van zijn vlug verstand en vroeg levendigen kunstzinnette. Reeds op zijn 5de jaar leerde hij muziek en had daar vatbaarheid voor, zoo als hij trouwens voor alle schoone kunsten, voor teekenen, schilderen, boetseren, gevoel, oogen en handen had. In talen was hij uitgeleerd: Grieksch, Latijn, Fransch, Engelsch, Italiaansch, Spaansch, Hoogduitsch. Buiten weten van zijn vader liet hij zich steelsgewijze in de wiskunde les geven, waaruit zijn dorst naar kennis, dat beginsel om wijs te kunnen worden, blijkt; en daarbij werden de oefeningen, die tot ontwikkeling des lichaams strekken, paardrijden, schermen, worstelen, zwemmen, geenszins verzuimd. 't Meeste ging hem vlug en handig af.

Na te *Leyden* in de regten tot Doctor bevorderd te zijn, bracht zijn vader hem al ras in gunstige betrekkingen. Reeds als knaap had hij bij LOUISE DE COLIGNY den omgang met de Grooten geleerd. De Engelsche Gezant DUDLEY CARLETON nam hem met zich naar *Engeland*, waar hij den Koning op het buitenverblijf van CARON voorgesteld werd. Wat later, in 1620, zien wij HUYGENS, als Secretaris van onzen Gezant VAN AERSSENS VAN SOMMELSDIJK, die hem daartoe zelf uitgekozen had, te *Venetie*; dan tot tweemalen toe in diplomatische zending naar *Engeland*, en door Koning JACOB Ridder geslagen; later tot Raad en Secretaris van den nieuwen Stadhouder FREDERIK HENDRIK aangesteld.

Dien post heeft hij 62 jaren bekleed, en het Huis van *Oranje* gewigtige diensten, zoo binnen als buiten 'slands, bewezen. Menigmaal verzeldé hij den Prins naar het leger; en 't was HUYGENS, die de teruggave van 't Prinsdom *Oranje* aan het Hof van LODEWIJK XIV, na oneindig veel moeite, verwierf en er voor WILLEM III op nieuw bezit van nam. Ook had hij veel aandeel in diens Vorsten benoeming, ten jare 1668, tot Eersten Edele van *Zceland*; een stap tot WILLEMS bevordering.

Hij huwde in 1626, en dus in dertigjarigen leeftijd, met SUSANNA VAN BAERLE, die echter niet behoorde tot het geslacht van KASPAR, wien wij gewoon zijn BARLEUS te noemen; en die allergelukkigste echt schonk hem vier zonen en ééne dochter. Één dier zonen is de gansch *Europa* door vermaarde CHRISTIAAN geweest. — Slechts tien jaren mogt onze CONSTANTYN zijne *Sterre*, zoo hij haar in zijne Gedichten verdoopt, behouden; alleraandoenlijkst weidt hij telkens in haren lof uit; nooit heeft hij haar vergeten; nooit ook een tweede huwelijk aangegaan.

Zietdaar den man, die ons zijn toestand en levenswijze zal schetsen, zoo als het hem, *vierentachtig*, herzegge *vierentachtig* jaren oud, ging. Zou dat alleen ons het Gedicht niet belangrijk maken? Elk vrij uitgebreid Dichtstuk ('t *Cluys-werck* bevat ruim 600 regels) van iemand, zoo ver in jaren gevorderd, zou onze opmerkzaamheid verdienen; maar zulk een Gedicht!

Onze vierentachtigjarige grijsaard rigt zich tot een' vriend; maar wie dat mag geweest zijn, weten wij niet: misschien heeft HUYGENS zijn Gedicht alleen in den vorm eenes briefs

gegoten, ten einde daarin al dat losse, ongedwongene te kunnen doen heerschen, dat aan brieven, uit den aard van zulke geschriften zelve, bijzonder eigen is.

Is 't ernst, geleerde Vriend, en kan 't uw' sorge raccken,
 Hoe 't hier mijn' eensaemheit en ick te zamen maecken,
 En waerom ick myn huys van kind'ren en kinds-kind
 T' ontruymen heb bestaen, en haer schier als ontmint:
 Ik will u rekening van seggen, doen en dencken,
 Met allen omstand doen, wilt ghij m' een oore schencken;
 Twee, meen ick; dat de schael van uw goed oordcel, nett
 En onpartydigh in haer waterpas gesett
 Gestadigh hangen blyv', soo lang ghij aen myn reden
 Uw' stilt' en uw geduld en aendacht sult besteden.

Met dit laatste bedoelt hij 't verzoek om onverdeelde opmerkzaamheid en een onbevooroordeeld toelisteren. Dichterlijk is deze op zichzelf afgetrokkene gedachte verzinne-lijkt door om beide de ooren te verzoeken, en dat de schaal des oordeels niet naar ééne zijde moge overslaan.

Nu schildert hij, in een beknopt tafereel, het genoegelijk huiselijk leven, dat hij met zijne bij hem inwonende twee gehuwde kinderen en één kleinkind leidde. Rust en vrede waren elks deel.

Ick leefde rustelyck met kind'ren en kinds-kind,
 Noyt tegens dit of die versuft of ongsint,
 Altoos gereckelijck. —

En hij laat er zich, *naïf* genoeg, een weinig op voorstaan, dat hij ook altijd met hetgeen de keuken schafte was tevreden geweest, terwijl kieskeurige ongemakkelijkheid op dat punt, ontstaan uit gebrek aan graagheid en eetlust, vaak ouden lieden, en met regt, verweten wordt. Hij getuigt omtrent zichzelf, dat hij zijn leven lang *noyt vies of kies van eten, van dranck noyt onvernoeght* geweest is.

Ick weet't den hemel danck, de minste van mijn sorgen
 Is kelder-sorgh geweest, en keucken-angst.

Zoo weinig had hij de geregtten berispt, als iemand, die te gast is, (een aardige vergelijking) maar veel eer de vriendelijke toespraak der zijnen, als het voor hem belangrijkste

van het maal, op prijs gesteld. — Hij laat die gelegenheid niet voorbijgaan, om, als een echt grootvader, zijn kinds-kind te verheffen: het snapte

uijt een der schoonste monden
Die oyt mijn' ooghen (lett, grootvaders ooghen) vonden.

Maar de oude man was niet slechts toehoorder. Neen; hij deelde ook zelf op zijne beurt iets mede, en de rijke schat van ervaring, gedurende een zoo lang en belangrijk leven opgedaan, verschafte hem daartoe altijd stofs genoeg. De ondervinding leert zoo veel, dat niet in boeken voorkomt, en HUYGENS is zoo zedig van uit te roepen:

Dit wenscht' ick jonge lien wat meer ter herten namen
Dan ick 't behertight heb.

De woorden, die den ouden man eenige regels later ontsnappen, zijn treffend; zij doen zijn hart eer aan:

wat heb ick wel vergeten
Met vragen t' onderstaen, wat heeft hij wel geweten
Die dertigh jaeren schier mijn wyse vader was,
En om de zeventigh en vier, my noch te ras
Ter tyd uyt wierd geruckt! wat heb ik sien geschieden,
Dat ick mijn' kinderen verr beter kost bedieden
Dan 't haer uijt yemands mond of pen gebeuren kan,
En, sochten sij 't, hoe geern queet icker my niet van!

Nadat het huiselijke middagmaal afgeloopen was, haalde de opgeruimde grijsaard soms het een of ander muzikinstrument voor den dag, en speelde den zijnen, zoo goed of slecht het mogt zijn, zegt hij, iets voor, niet als een *virtuoos*, maar als een *dilettant*, 't geen hij dus aardig uitdrukt:

't En was geen backers deegh, 't was huys-back, en heel mijn.

Dit zal u misschien bevreemden: een man van in de 80 jaren, die nog luit of guitarre of clavecimbel hanteert. Er is ook iets bevreemdends in; maar van zijne vroege kindsheid tot boven 't geen de Psalmaist den mensch toekent, tot negentigjarigen ouderdom toe, zeg ik, leefde HUYGENS voor de kunsten en vooral voor de muziek. Hij had voor *Engelands* Koning JACOB I met de grootste toejuiching dit ziju

talent doen hooren; en er is geen twijfel aan, dat hij ook de muziek tot aan zijn' dood is blijven uitoefenen, en zijne hand voor het tokkelen der snaren nimmer stram is geworden. In dit zelfde Gedicht, zoo het ook niet van elders bleek, komt nog eens de vermelding van deze inderdaad opmerkelijke en geheel karakteristieke bijzonderheid voor, zoo als wij later zullen bevinden.

Maar niet enkel de Toonkunst, neen, ook de Pen- en Penseelkunst, het Schoonschrift, waar onze Vaderen zoo mede op hadden en zulke meesters in waren, — het een of ander stuk van *kalligrafie* dan, of eene kleine kunstbeschouwing van een paar schilderijen of van een gegraveerde plaat, gaf aan dit gelukkig en kunstminnend gezin stof tot nieuw onderhoud; of er kwam een boek voor den dag: — van de vroegere Anteurs namen zij niets ter hand, dan wat goed was: maar van de levende Schrijvers, die zij zeker dikwijls ook alleen doorliepen om *bij te blijven*, zoo als wij thans nog doen, zegt hij heel aardig en met een' zachten vingertik, geenszins, dat zij altijd vermaakten, maar

Wat vande levende veelyds te voorschijn quam,
Verheughden ons veelyds, of maecten ons wat gram,
Wel magh ick spreekken van vergrammen of verblyden,
Want, kostelijck papier, wat hebt gh' al niet te lyden!

't Was toen ook geen goud, al wat er blonk!

Dan den tuin eens doorgewandeld, wat zij vaak boven een wandeling buitensdeurs verkozen, en vervolgens vader en zoon elk aan zijne bezigheden, na eerst nog, in 't uitgaan, gedachtig aan het spreekwoord: *wat de paarden vet maakt?* een oog in den stal geworpen te hebben.

Zóó aangenaam een zamenwonen scheen levenslang te moeten duren; doch wat was 't geval? Van zijne kinderen zegt hij:

Sij sochten vryheit en gesagh aen eigen diss,
Langh meerderjaerighe: dat kan haer mijn gewiss
Ten goede duiden, en wie en waerom ten quade?
Die 't best begrypen will, gae met sijn hert te rade.

Hoe vol menschenkennis is dit, en hoe gaarne en ruim daarvan op een regt vaderlijke wijze gebruik gemaakt tot verschooning!

Zulk een vader moest wel bemind worden, want hij was inderdaad beminnelijk; en als die kinderen al bezweken zijn voor het zwak, om eigen huis en hof te hebben, om aan eigen haard te zitten, aan ongevoeligheid konden zij niet schuldig staan. Neen! de hartelijkheid bleef onverstoord.

Die scheiding in liefde en eendragt was het dan ook niet, welke HUYGENS hinderde: maar wat hem wel hinderde, en vooral aanleiding schijnt gegeven te hebben om dit Gedicht zamen te stellen, was, dat de wereld ook hier weder goedvond zich te bemoeijen met iets, wat haar volstrekt niet aanging; dat zij goedvond hem, die zich in 't minst niet mishandeld gevoelde, mishandeld te verklaren, ten einde zich 't genoeg te gunnen, dit verlaten des vaders zeer in zijne kinderen te berispen.

Mij steekt maer eene doorn, die 'k wouw my niet en staek:
 Ick hoor mijn' kinderen berispen met gemak,
 Als leeghe praters doen, altoos met volle kaecken
 Door en door ziftoren van anderlieden saken:
 Men scheldt haer ongevoel, en datse sonder stryd
 Den korten uijtslagh van mijn' afgeloopen tyd
 En d'aller uren mij aenstaende uer van scheiden
 Onmachtigh zijn geweest met eeren uijt te beiden.

Om zijne kinderen in de achting te herstellen, vertelt hij, hoe men in elkanders buurt woont, hoe men in- en uitgaat:

Dit luydt als of daer stad en land verloopen waer,
 En of ter wereld d' een den and'ren noyt hier naer
 Sien of ontmoeten sou: Maer hoort, besorgde vrinden,
 Niet heel een straete weeghs en isser scheid te vinden
 Van 't oud aen 't nieuwe huys, wij sien en hooren schier
 Malkanders allermint bewegens of getier,
 En waeren w' in Parijs, wy hieten naeste burenen.
 God gev' het wederzyds geluckelick te duren.

De laatste regel drukt geen vrees uit, zelfs geen onzekerheid, of de onveranderd gebleven goede harmonij wel altijd zal voortduren; daarvoor bestond geen de minste reden van duchten; maar hij hoopt, dat men in beide huizen nog lang zal leven, en het strekt dus juist om te toonen, dat hem de scheiding geen levenslust doet derven.

En dat zal nu verder blijken uit de beschrijving, welke

hij van die levenswijs geeft. Deze beschrijving maakt den verderen inhoud van het Gedicht uit.

Maer, hoe bekomt het mij? Hier wacht ghij myn bescheid.
Ick blyv een cluysenaer, daer med' is 't al geseit.

Hij vergelijkt zichzelf hier geestig bij een' Herder, — maar een Herder in *Zeeland*, waar men geen of weinig schapen houdt. Is zijn huis, even als een Zeeuwsche stal van schapen, nu van menschen ledig, ook zóó is 't hem wél. God heeft hem met een *gevoeghlickheit*, d. i. aanleg, om zich in alles te *voegen*, begiftigd,

die alle bochten lydt,

En, als in alle soet, in alle bitter bijtt.

Ten waere soo geweest, hoe had ick soo 't lang leven
Door soo veel gins en weers standvastelick gedreven?
Hoe had ick mij soo licht gewendt, soo veel gewent?
Best sal hij mij verstaen die hof en leger kent.

HUYGENS, die partij trekt van alles, wat de taal aanbiedt, en soms nog van iets meer, dan zij eigenlijk aanbiedt, heeft ook hier weder het eensluidend *gewent* in twee beteekenissen bijeengevoegd, te weten in die van *zich naar de eene of de andere zijde te wenden, al naar 't anderen behaagde*, en in die van *zich alles ligt tot eene gewoonte te maken*. En bij den laatsten der voorgelezene regels kan ik mij verbeelden, welk een reeks van herinneringen er al, uit zijn lang leven en veelzijdige betrekkingen, voor zijnen geest zweefde.

Hij gaat nu over tot de beschrijving, hoe hij zijn' tijd meestal doorbrengt.

Zijne eerste bezigheid is God te bidden, en daarmee besluit hij ook den dag. In zijn *Daghwerck*, een ontwerp in dicht, naar 't welk hij met zijne geliefde gade, onder afwisseling van arbeid en uitspanning, den tijd wenschte te verdeelen, vinden wij een dergelijk zeer uitgebreid gebed. Hier zegt hij alleen kort en kernachtig, dat zulk een gebed was

Altoos met lof en danck, en altoos om genade.

En het ware doel van 't gebed, afwending van verdiende zondenstraf, of de rampen en wederwaardigheden dezes levens ootmoediger dragen en *standvastiger*, (*constanter*, als zijne

zinspreuk was, van zijn' doopnaam ontleend) dat wordt hier in weinige regels fraai uitgedrukt. Dan gaat hij dus voort:

Den nacht besnyd' ick my soo verr natuer kan lyden :

Tijd verslapen , tijd verloren. Daarenboven , zijn nachtelijke slaap is niet zeer verkwikkend :

't Is waer ick droom , en veel ; dat 's doof en blindling leven ,
En , kost ick my die grill van droom op droom ontgeven ,
Ick sprack van voller rust in 't opstaen dan ick doe.

Hij merkt zeer juist aan, dat het zijn lot op die wijze wordt, om van de ijdelheden eens wakenden in de ijdelheden eens droomenden te vervallen.

Soo volgen moeyt op moeyt, en niet op niet in 't ronde.
En altoos ydelheit op ijdelheit, of sonde.

Treffend woord voorwaar over het wakend en slapend leven !

Echter: is zijn nachtrust gebrekkig, HUYGENS heeft het benijdenswaardig vermogen, om over dag den slaap te vatten als hij wil en zoo lang of kort als hij wil; en 't was daarom, dat zijne vrienden hem een *groot slaper* plagten te noemen, zoo als hij elders zegt:

Soo slaep ick, en soo niet, naer 't pas geeft.

Nu vertelt HUYGENS, hoe hij 's morgens en 's namiddags twee uren aan zijne ambtsbezigheden besteedt, eerst om ieder te woord te staan, dan om als Voorzitter de werkzaamheden te leiden in de bijeenkomst met de andere Raden des Prinsen van *Oranje*: en in die tijdsbepaling komt alleen dan eenige verandering, als WILLEM III zelf in hunne vergadering verschijnt. Hier geeft hij een loffelijk getuigenis van 's Vorsten vlugheid en slag om zaken af te doen, dat zelfs eenige historische waarde heeft, ook dewijl er uit blijkt, dat de magtsuitoefening geen willekeur was, daar, waar WILLEM toch slechts te bevelen had.

Want, als 't hem dienstigh dunckt dat hyder by verschyn'
En will sijn eigen raed en rekenmeester zyn,
Soo doet hy 't meesterlyck, en met soo scherpe sinnen,
Dat niemant dencken derv' om tweemaal te beginnen
Daer hij 't gelaten heeft. Soo kerft hij spoedigh af
Met snelle vonnissen van toegift of van straf

Een lang gegaerde lyst van ongedane saken,
 Daer, sonder sijn gesagh, niet door en was te raken;
 Maer daer de macht met will en reden gaet verselt,
 Werdt veel oneffens slicht naer 't waterpas gevelt.

Onze HUYGENS is uit de vergadering naar huis teruggekeerd.

daer vind ick spraeck noch spreker
 Die spraeck te voeren heeft: dat 's klein' genucht, voorseker;
 Maer 't is oock klein gerucht; en stilt' houd' ick in acht,
 Die mijn' gedachten noo verstoort sie of verkracht;
 En daer ick niets van waerd' en wacht te konnen hooren,
 Is swygen my een lust en balsam voor mijn' ooren.

Wij zeggen er immers allen ja en amen op, mijne Hoorders, en wenschen liever geen dan beuzelpraat, waaronder wij echter niet verstaan het spreken al is het ook over kleinigheden, mits dat maar levendig, geestig en eigenaardig geschiede, maar dat langwijlige, kleurlooze, droomige, waaronder zaken zelfs van belang alle aantrekkingskracht verliezen.

HUYGENS bedienden hebben ontzag voor den meester. Op zijn vragen antwoord, maar geen *antwoord*, geen tegenspraak als hij wat bevolen heeft. Hij is een voorstander van het monarchaal beginsel:

Daer is een' enkle veer in 't uerwerck, die alleen
 De rader-wercken dryft: een wicht, en anders geen,
 Dat van om hoogh afhanght, en roert die groote wielen
 Die 't slibben van den tyd kort volgen op syn' hielen.
 Een hoofd heeft Scheppers hand op yeder lyf gestelt,
 En in dat enckele bestaet macht en geweld
 Van all wat onder haer moet wercken en moet leven;
 Dat werck moet stevigh gaen; ten lydt geen wederstreven;
 En 't minste datter aen die gangen werdt geroert,
 Soo werden lyf en le'en, huys, stad en kerck ontoert.
 Tot mijnent weet ick die wanorder te vermijden.

Laat die gestrengheid ons echter geen verkeerden indruk geven: HUYGENS is een zacht meester, en hoe kan zulk een Christen anders dan dat zijn?

Geen' weerspraeck, geen bedill: maer soo sacht en gedwee
 Houd ick dien teugel op, als of ick 't niet en de'e.
 Ock, siende my ontsien, ontsien ick my te minder

Het nieuwe vande straet of staten hier en ginder
 Te hooren opperen, door een bedientes mond,
 Dien 't sonder mijn gedoogh niet voeghelijk en stond:
 Want (segg ick tegens my) wat heeftse toch bedreven,
 Die minder menschlickheit daer om sij slaevigh leven,
 En my bedienen moet? en waerom ick niet haer?
 Heeft haer' voorouderen van over menigh jaer
 Gemeen' of eigen ramp soo heftigh overloopen,
 Dat het kinds kinderen als met den hals bekoopen
 En slaven onder mijn' bevelen moeten zijn,
 Dier bloed ontwyffelick soo goed is als het mijn,
 Kan ick daer mede min als medelijden hebben,
 En denckende rond om aen 's werelds vloed en ebben,
 Beduchten dat de kans kan keeren alle dagh,
 En sij haest dat ick ben, ick dat sy werden magh?

Het etensuur heeft geslagen: al de geregten zijn drie scho-
 tels, en onze grijsaard eet slechts het achtste deel van 't geen
 zes menschen gewoonlijk noodig hebben. Dat is niet veel,
 zegt hij, maar

't is mijn deel, ick heb het self bepaelt,
 Wel hem die 't wel geniett, wel magh, en wel betaelt.

Vindt hij het onder den maaltijd wat eenzelvig, hij laat zich
 iets door een' bediende voorlezen,

die een' tael of anderhalf niet recht,
 Niet slecht, maer lijdelijk, ten mond nyt weet te voeren.
 Soo voel ick t' eener tyd twee vreughden in my roeren,
 Van smaeck en van gehoor.

En nu neemt *nygens* uit zijn wel sober, maar gezond en
 smakelijk middagmaal aanleiding om te betuigen, hoe on-
 aangenaam het hem valt, als hij soms welstaanshalve nit eten
 moet gaan. Hij deelt in veranderde versmaat een' brief me-
 de, vroeger daarover eens aan een' vriend gezonden. Is 't hem
 wachtend onthaal zóó eenvoudig, als hij het liefst heeft,
 't is geen dankens, gezwoegen veel strijkaadjn waard: is 't
 een gastmaal, dáár wordt zwaar gedronken, en hij kan er
 volstrekt niet tegen; dáár heerscht luidruchtigheid, maar
 geen reden; allen praten, even als de kanarievogels zingen —
 dat is, te gelijk. Het tafereel, dat hij van de tafelvreugde

ophangt, is levendig, ja eene bijtende satyre. 't Waren toen vooral *symposia* en geen *convivia*, zamen drinken en klinken: het wellevend, beschaafd gesprek schijnt slechts eene zeer ondergeschikte rol bij die gastmalen vervuld te hebben: aan het instellen van gezondheden daarentegen geen einde. *Laet loopen* — zoo besluit hij deze tirade. —

laet loopen

De kraen van Baccharach, van Hochem, en met hoopen
Van allerhande druyf, tot datmen 's anderdaegh
Veel'al te sondighe gesontheden beklaegh':
Ick gunt haer dien het lust, mits men my niet en quelle
Met médoen, eigentlijck haer hemel, en myn' helle.

Maar de groote vraag, waarop hij tot nu toe het antwoord schuldig blijft, is, wat de kluizenaar nu verder doet? Men spijsde toen wat vroeger dan wij thans, vooral in de groote steden. Er zijn nog vele uren voor de borst, eer de dag om is. HUYGENS gaat het zijn' vriend vertellen. *Eer de dag om is!* Wel, waren de avonden er niet bij, ja tot middernacht toe,

Ick vond' my eng ge-uert, hoe is dat? sult ghij meenen:
't Zyn doode menschen, dien ick 't wyten magh; niet eenen,
Maer thienen, vyftighen, ja vele honderden,
En dat een' botten hoer wel meest verwonderden,
't Zyn menschen sonder ziel en lijf, die met my spreken,
Als my het hooren lust; 't zyn wysen die my preken,
't Zyn sotten die my vreughd aendoen en vrolickheit.

Hij bedoelt door die *zotten* vrolijke, komische schrijvers, wijsgeeren uit de school van DEMOCRIT, die het er voor houden, dat de wijsheid gereeder ingang vindt, wanneer zij een lachend, dan wanneer zij een strak gelaat vertoont.

't Zyn sotten die my vreughd aendoen en vrolickheit,
't Zyn oude hoofden die my 't aller naest bescheid
Van d' oudste eewen af ordentelijck verthoonen,
't Zyn konstenaers die 'k niet en hoeve te verschoonen:
Ick vraeghe niet gebied, sij doen my rekenschap
Van 't innerlycke mergh van all' haer wetenschapp.
Die luyden houd ick staen gesloten in een kerckhof,
Dat kerckhof is de sael daer ick het meeste werck of

Van all' myn' salen maeck, die op haer' schoonsten dagh
Niet schoons en draghen als geweven wollen ragh.

Het prachtigst nederhangend staatsietapijt wordt overtroffen
door dat wandbedeksel, welgevulde boekenkassen.

Ontrent die dooden dan (ghij weet, ick meen myn boecken)
Ben ick gedurigh of te vinden, of te soecken.
En voelder my nu eerst soo yverigh aen vast,
Als hadd icker mijn lang, lang leven na gevast,
Nu is 't waer, tyds genoegh heb icker by versleten,
Wacr ick niet bott geweest, ick hoorde wat te weten;
Maer vinde dat ick pas een dingh te deghe weet,
Dat 's dat ick my te deegh een' ouden weet - niet heet.
Vraegt niet hoe ick het weet: 'k hoeft maer my selfs te vragen:
Goed' eters hongeren; maer niet met volle maghen.
Voeld' ick my wel vervult, ick hongerde niet meer:
Maer als ick my door all het wetelycke keer,
En tast wat icker van tot mynent vind in lading,
Oh armen! 't is een niets, en alles werdt mijn' gading.

Een man, zoo weetgierig, verzuimt ook niet uit te varen
tegen het

Onverandwoordelyck bejagh van *tydverdryven*;

welk laatste woord zeker van eene ongelukkige gemoeds-
stemming getuigde in hem of haar, die er het eerst een
gevoelde behoefte door uitdrukte.

Maer er dient geslapen, merkt onze oude Vriend aan:

Twee oogen veel geverght in vier en tachtigh jaeren,
Seght alle red'lickheit, is 't wel tyd wel te spaeren,
En ick en spaerde niet.

Hij gunt hun echter thans in zyn' ouden dag meer rust,
door nu en dan wat anders bij de hand te vatten.

Valt my dan 't lesen bang, ick weet my te verpoosen
Met nieuw vermaeck van geur als lelien en roosen.

HUYGENS was een groot minnaar van welriekende parfumen,
en in *zijn'* tijd was dit eene weelde, welke thans veel min-
der gekend wordt. Gij ziet, wat men ook doorgaans elkan-
der naprte, niet in alles is de weelde toegenomen, M. H.;

in sommige opzigten nam zij wel degelijk af. De sommen, die men voor reukwerk besteedde, waren niet zelden zeer aanzienlijk; en HUYGENS mogt dan al niet veel met den wijnbouquet ophebben, in reukwerk stelde hij den neus weer schadeloos. Maar dat genot was kort van duur. De muziek gaf hem langer verpoozing.

Hij vertelt, hoe hij op vele muzikinstrumenten te huis is. Les echter had hij in de edele toonkunst slechts tot zijn negende jaar gehad. Engelsche viool, luit, clavier, orgel, *Theorbes lang gedarmt*, (hij bedoelt eene soort van luit, die in lage toonen tot begeleiding van den zang diende en van een' zeer langen hals voorzien was, waarom ook de snaren, die men er op spande, zeer lang moesten zijn) guitarre, een *bastard luyt* »uyt der Mooren landen,» zoo als hij haar noemt, — die allen hanteerde hij, en van lieverlede had hij wel 900 muziekstukken gecomponeerd, waaronder ook de Psalmen, voor de cither gezet en te *Parijs* uitgegeven; doch het aantal zelve doet vermoeden, dat het meest kleine liedjens zullen geweest zijn. »Voeg hierbij mijne ambtsbezigheden, mijne gedichten in de moedertaal en in 't Latijn,» zoo vervolgt hij,

En denkt of ick gehoor, en handen en gesicht
Gespaert heb, om yets meer van waerden uit te rechten,
Dan ick betrachten sie, by veel' onnutter knechten
Die 'ck, tuschen spel en wijn, all' eer en deugd te spijt,
Sie slijten, en, het best van all, haer' besten tyd.

Wie zal den waardigen Grijsaard deze kleine opwelling van zelfvoldoening over de wijze, waarop *hij* zijn' tijd besteed had, niet vergeven, daar zij uitgelokt werd door de vergelijking van anderer geheele tijdverspilling? Wonder zou 't ook zijn, als HUYGENS niet eenigen tol aan het zwak van oude lieden betaald had, om het na hem opgekomen geslacht een' kleinen tik te geven ter gunste van de vaderen. Zoo roept hij dan ook uit:

Rest my wat levens meer, wat sal ick noch beleven?
'K sie jonge rappe luy haerselven overgeven
Tot vrouwen ydelheit, en in een luy Voorhout,
Haer' lenden slepen doen, als warens stock oud.
Men namse vande ploegh wel eer, de grootste mannen,
Als Roomen all sijn' kracht te veld' had in te spannen,

Sulck landvolck dienter tot des vaderlands gebied;
Vergulde ploegen, noch Voorhoutsche ploegers niet.

Door die *vergulde ploegen* versta men kostbare rijtuigen, waarin jonge lieden, alsof zij geen beenen hadden, zich zachtjens lieten rondtoeren.

»Maar,» zegt HUYGENS, »ik geraak van mijn' weg af: dat is een mijner gebreken, dat ik mij in den ijver voorbijpraat.»

Zijn vriend wist nu, wat hij, *alleen* zijnde, binnenshuis deed. Maar hij is niet altijd alleen. Velen, die hem raad komen vragen; velen ook, die niet, als de raadvragers, om zich, maar die om hem komen, die hem een bezoek brengen, of, met zijne eigene woorden,

Die my om my alleen de soete vriendschap doen
Van haer lief onderhoud; die besigh ick tot voordeel
Van mijn' onkunde, naer een yeders hand en oordeel
In eigen handel van bewint en van beroep.

Hij wil zeggen, »ik spreek met elk bij voorkeur over dat, waar hij in te huis is, en leer dus van elk wat.» Die fijnigheid hebben er meer vóór en na HUYGENS in practijk gebracht, en niet tot hun schâ.

Maar bij elk wacht hij niet altijd, tot hij er een bezoek van ontvangt: er zijn er ook, welke hij noodigt, om hun vriendenoordeel te vernemen over 't geen hij in poëzij of muziek heeft opgesteld: dan lijdt hij wel gewillig tegenspraak, maar is ook gaarne eens geprezen.

Hoe soet is my die slagh van med' en tegenspreken,
En hoeveel vind ick my van soo soet volck gebreken!

Van zulke soort van kunstvrienden kan men er nooit genoeg hebben.

Daer tegen wat zijns' ons tot quelling, leed en pijn
Die by geboorte van ons gilde niet en zijn;
En hoe klein is 't getal van die men met twee ooren,
'K segg ooren van begrip, begaeft vind en gebooren!

Hoe weinigen, die het regte gevoel voor 't schoone bezitten, en den gelouterden smaak er bij, om een gedicht of muziekstuk goed te beoordeelen! HUYGENS is overigens menschenkenner en bevoegd menschenschatter genoeg, om toe te

stemmen, dat men, al ontbreekt dat gevoel, toch een fiksche kop zal kunnen heeten. »Grootte staatsdienaars,» zegt hij, »heb ik soms op dat punt blind bevonden en ongevoelig.»

HUYGENS had ook eene uitmuntende verzameling schilderijen. Om die te zien, kreeg hij almede vrij wat bezoeken, en noodigt *kloecke kijchers*, zoo hij ze noemt, om binnen te treden.

Komt binnen, wandelaers: om geen' geringe reden
En gunn ik u mijn huys door en doorheen te treden:
Ick vind mijn voordeel in uw oordeel vande kunst,
En u vermaeck en 't mijn zijn wederzydsche gunst.

Door zulke *kloecke kijchers* leert hij nog gedurig wat nieuws in zijne schilderijen opmerken, en maakt hij tot zijn genoegen gedurig weder nieuwe kennis met die stukken, welke hij eenigzins verzuimd had.

De levendigheid, levenslustigheid, veelomvattendheid van dezen man is inderdaad verwonderlijk. Hij is nog niet uitgestudeerd, maar heeft nog wat achterbaks. »Ontbreekt mij nog wat spels,» zegt hij, »ik weet het op te halen.»

Van uijt mijn eerste jeugd: 'k sal namijn' draey-banck talen,
Mijn ambacht lang gepleegt en yverigh bemint,
Maer jnden drang gesmoort van hooger onderwint.
Verroeste beitelen en gudsen en formooren
Sal ick op helderen, en drijvens' als te vooren
Op 't snelste van haer sné; en leveren noch waer
Van ouden voet en hand, of 't van twee jonghe waer.

Zooveel van 't geen hij *binnenshuis* te doen heeft. Maar *buitenshuis* levert hem ook op, waar tijd voor vereischt wordt.

Volght endelick het werck van geen werck,

zoo gaat HUYGENS voort, en hij-zelf zal u verklaren, wat hij daarmee bedoelt:

leeghe treden

Van stille wandeling, gevoet-rept, of gereden.
Die my waer henen? vraeght, bericht ick, waer niet heen?
Soo voll waer-heenen is den Haegh.

Nu doorloopt hij met ons de vele heerlijke wandelingen en streken rondom deze vorstelijke en hem zoo dierbare verblijfplaats, en vergeet daarbij vooral den weg naar *Scheveningen* niet: en hoe ware dat ook mogelijk geweest, want HUYGENS is het, aan wien de *Hagenaars* den weg naar de zee, die hunne stad zoo veraangenaamt, te danken hebben. Hij had het aanleggen van dien weg het eerst ontworpen en er lang vergeefs op aangedrongen, tot een Puntdicht hem ten langen leste in zijn' wensch deed slagen. Op dat geschenk uit zijne hand aan zijne stadgenooten was hij dan ook met reden trotsch; maar wie kent zijn *Zeestraat* niet, en er is ook nu geen tijd, om daarvan meer te vertellen.

Ook aan zijn geliefd *Hofwyck*, almede in een afzonderlijk gedicht bezongen, wijdt hij hier nog eenige regels toe; en dat, waarvan hij in *Hofwyck* zeide, dat het geen *huis* maar een *huisjen* was, wordt hier spottenderwijze zelfs tot een *kasteel* en wel een prachtig kasteel bevorderd, dat omgeven is, let wel, want hij blijft ironisch spreken, door

De woeste wildernis van eicken, hoogh en veel,
De masten steil en recht, om schepen uyt te rusten.

En de vaart van 's *Hage* naar *Leyden* is in dien zelfden toon een schependragende rivier, langs de oevers stroomende, waar HUYGENS den schepter over zwaait.

En nu besluit hij de verdediging zijner beklagde dagen met het onwaardigbaar voorregt van eene bezige rust en zulk een eenzaamheid, die toelaat dat men zichzelf niet verlieze, te prijzen, en aan al zijne vrienden datzelfde ongeluk toe te wenschen, waarin hij zoo gelukkig is.

De goede God heeft hem dat nog vijf jaren vergund. In meer dan negentigjarigen leeftijd is de eerwaardige en beminnelijke grijsaard, die de helderheid van zijn' geest en 't genot zijner lichaamskrachten tot den einde toe had mogen behouden, (om eene uitdrukking van HORATIUS, door KOOFT op HUYGENS Vader toegepast te gebruiken) »uit het banket dezes levens geroepen, niet eer hij verzaad, en eer hij overladen was.»

Indien het beeld van een' Wijze ons oog boeit en 't bekoorlijkst, den mensch meest verheffend, schouwspel aanbiedt, dan zal, hoop ik, het uwe niet zonder genoegen op

dat van den grijzen CONSTANTYN HUYGENS zijn gevestigd geweest. Indien de kennismaking met dit kernachtig, pittig Gedicht van HUYGENS den lust bij u opwekte, om het in de hand te nemen, geheel te lezen en met andere zijner gedichten van denzelfden stempel te vergelijken, ik zou, als voorstander onzer Nederlandsche Litteratuur, den genoeglijken arbeid, aan deze voorlezing besteed, rijkelijk beloond achten.

EEN OCHTEND VAN PETER DEN GROOTEN TE PARIJS.

PETER DE GROOTE, de overwinnaar van KAREL DEN XII, de man, die bijna even min voor eene onmogelijkheid terugdeinsde als voor eenen hinderpaal, die al de kracht van het dwanggezag gebruikte, om zijn nog half in wilden staat verkeerend volk met de weldaden der beschaving te begiftigen, wenschte in het jaar 1689 naar *Parijs* te komen, om aldaar nieuwe kundigheden te verzamelen. Hij wendde zich hiertoe aan het *Fransche* hof; doch LODEWIJK DE XIV, hetzij uit jaloerschheid over eenen roem, die toch niet van zulk eenen aard was, dat hij den zijnen verdonkeren kon, hetzij om staatkundige redenen, deed hem door zijnen gezant te *St. Petersburg* te kennen geven, dat dit bezoek hem niet aangenaam zijn zou (*que cette visite ne lui seroit point agréable*), waarop dan ook de Czaar zijne reis onbepaald uitstelde. Toen nu echter LODEWIJK DE XIV in het jaar 1715 gestorven was, kwam PETER, op zekeren dag der maand Mei van het jaar 1717, incognito naar de *Fransche* hoofdstad, en steeg er in het *Hôtel de Lesdiguières*, bij het Arsenaal, af. Allerfeestelijkst ontving hem de Regent PHILIP VAN ORLEANS, in naam van den nog minderjarigen LODEWIJK DEN XV, en haastte zich, hem, tot zijne dienst, eenige kamerheeren toe te voegen, die hem overal, werwaarts hij zich begeven wilde, als geleiders moesten dienen; doch, helaas! maar al te dikwijls is een held eigenzinnig en grillig. Had de Czaar, bij voorbeeld, te kennen gegeven, dat hij naar de Opera wilde gaan, terstond werden al de dansers en muzikanten er van onderrigt. Dansers en muzikanten beide waren marschvaardig; maar PETER kwam niet in de Opera. In plaats daarvan zwierf hij alleen en te voet in de talrijke kroegen rond, die destijds in de *Porcherons* en *la Grenouil-*

lère (*) aanwezig waren. Uitte hij den wensch, om eene zitting der Veertigen van de *Fransche* Akademie bij te wonen, oogenblikkelijk werden de heeren leden hiervan aan huis verwittigd; maar PETER, wanneer hij nu in de koets zat, deed zich naar het kabinet van natuurlijke historie in den *Jardin des Plantes* brengen, niet omdat hij een vijand van dichtkunst en welsprekendheid was, maar omdat hij, en met regt, de meening koesterde, dat werkdadige kunst en stellige wetenschap voor een volk, hetwelk nog beschaafd moest worden, beter pasten, dan potsenmakers en rede-naars. En even zoo, door dezelfde luim gedreven, trad hij den 13 Mei 1717, terwijl men hem voor het eerst te *Versailles* aan het hof verwachtte, in het Hôtel der Invaliden.

PETER droeg geen uiterlijk teeken, waaraan men zijnen vorstenstand herkennen kon. Zijne kleeding was een overrok van grof donkergroen laken, naar *Poolsche* snede gemaakt, en zijn hoofd was met eene *Astrakansche* pelsmuts gedekt. Voorts droeg hij eene naauwsluitende hertslederen rijbroek en hooge, met stalen sporen beslagene laarzen. Een lederen gordel, aan welken een degen met koperen gevest gegespt was, voltooide zijnen opschik. Zoo gekleed, was hij het groote binnenplein van het Hôtel overgegaan, en, naar de woning van den Gouverneur gevraagd hebbende, in deszelfs vertrek gekomen, zonder dat hij bemerkt was en zonder zich te hebben doen aanmelden.

»Mijnheer,» sprak hij, kortaf, tot den Maarschalk de BELLE-ISLE, na hem gegroet te hebben, »ik zou gaarne uw Hôtel zien. Doe mij dus door iemand van uw volk in alle deelen van het huis rondleiden; doch spoed u wat, als ik het u verzoeken mag, want ik heb haast; ik moet heden nog naar *Versailles*.»

»Naar uwe uitspraak te oordeelen, Mijnheer,» hernam de Gouverneur, die over de verschijning van dezen zonderlingen gast niet weinig verbaasd was, »zijt gij een buitenlander?» (PETER knikte.) »Gaarne wilde ik aan uw verlangen voldoen; maar ik ben verplicht u te zeggen, dat ik onmogelijk uwen wensch vervullen kan. De bevelen van Z. Kon. Hoogheden Regent zijn allerstelligst. Ik mag het Invaliden-hôtel aan geenen vreemdeling, hij zij wie hij zij, zonder uitdrukkelijk bevel van den Oorlogsminister, laten zien. Voorzie u

(*) Thans *Faubourg Montmartre* en *Port de Bercy*.

eerst van zulk een verlofbiljet, en alsdan zal ik u met genoegen overal, waarheen gij wilt, doen geleiden."

»Wat!" zei PETER, den ouden Maarschalk schuins aanziende; »moet ik, om het Invalidenhuis te zien, een permissiebiljet van den Oorlogsminister hebben?" (De Maarschalk knikte nu op zijne beurt.) »Nu, ik heb er geen," vervolgde de Czaar op een' lossen toon; »maar ik zal toch, zonder hetzelve, het Hôtel bezigtigen."

»Dat zal u moeilijk vallen, Mijnheer!"

»Niet zoo moeilijk als gij denkt.... Hola!" riep PETER, zijne stem verheffende; »men brenge mij oogenblikkelijk in de wapenkamer van het Hôtel, daar mijnheer de Gouverneur zich de moeite niet geven wil, zelf er mij heen te leiden."

Ter zelfder tijd sloeg de Czaar met zijn zijdgeweer hevige tegen de deur.

»Halt, Mijnheer!" riep de Maarschalk op een' strengen toon; »weet gij wel, wat gij waagt, met u zulk een gedrag bij ons te veroorloven? Het Invaliden-hôtel is een koninklijk huis, en..."

»Dat weet ik wel," zei PETER, »en juist daarom wil ik het zien."

»Nog eens, Mijnheer, de pligt van mijn ambt gebiedt mij, zoo te handelen; ik moet het u weigeren. Indien gij, gelijk ik uit uw voorkomen afneem, soldaat zijt, zoo veroorloof mij u te zeggen, dat gij beter de achting behoort te kennen, welke men aan 's Konings wil betoonen moet, en de beleefdheid, welke een edelman, als ik, van eenen vreemdeling, als gij, verwachten mag."

»En ik herhaal u, Mijnheer, dat ik dit Hôtel zien wil; en, ofschoon ik van even goede afkomst ben als gij, wil ik voor u niets verder zijn dan een soldaat, die soldaten bezoekt. Men zal niet zeggen, dat ik den weg hierheen vruchteloos gedaan heb," vervolgde de Monarch, wiens opgewondenheid in toorn begon over te gaan.

De twist zou nu heviger geworden zijn, bijaldien niet op dit oogenblik de oude Markies DE CHARNACÉ en de jonge Graaf DE SAINT FLORENTIN, die op dien dag den last hadden den Czaar naar *Versailles* te geleiden, de kamer binnengetreden waren.

»Lieve Maarschalk," zei de Markies, »zijne Majesteit de Keizer van *Rusland* behoeft geen bijzonder verlof, om het

Invaliden-hôtel te bezoeken; de overwinnaar van *Pultawa* is overal te huis, waar helden en roem gevonden worden."

Op deze woorden had er een ganschelijke ommekeer bij den Hertog DE BELLE-ISLE plaats, die verstomd bleef staan, de oogen wijd opensperde, en vervolgens, voor den Czaar eene knie buigende, stotterend de woorden voortbragt: »Wat! zou het mogelijk zijn? ... Ach, Sire, kan uwe Majesteit mij vergeven.... Ik wist niet...."

»Ik heb u reeds alles vergeven, heer Maarschalk," viel PETER hem in de rede, terwijl hij des Hertogs hand greep, om hem op te heffen. »Elk ander zou even min, als gij, onder dezen soldatenrok, dien ik met eere draag, eenen neef des Konings van *Frankrijk* herkend hebben. Ik, integendeel, moet mij bij u verontschuldigen. Ik wilde aan deze beide edellieden, die met zoo veel beleefdheid mijne luimen verdragen, den langen en vervelenden weg uit de wijk van het Arsenaal, waar ik huis en van waar ik te paard hier gekomen ben, besparen. Hunne dienstvaardigheid heb ik echter, naar ik zie, niet kunnen verschalken; en ditmaal weet ik niet, of ik wèl gedaan heb, het te beproeven, want ware ik hun niet vooruitgereden, zoo zouden zij mij ten minste het begaan eener lomphed bespaard hebben. Mijne Heeren," vervolgde hij, zich tot de beide laatst gekomenen wendende, »ik ben slechts een *Scyt*; maar die *Scyt*, gelooft mij, voedt eene ware bewondering en liefde voor den Koning van *Frankrijk* en voor deszelfs volk."

Op dit oogenblik traden de officieren en beambten van het Hôtel, door Graaf FLORENTIN van de aanwezigheid des *Russischen* Keizers verwittigd, de kamer binnen.

»Mijne Heeren," zei de Maarschalk, »doe terstond de trom roeren, de Invaliden onder de wapenen komen en zich op het eereplein in slagorde scharen."

»Neen, neen, lieve Maarschalk," hernam de Czaar al lagchende; »ik heb u gezegd, dat ik niets dan een soldaat ben; ik herhaal u, dat ik heden als soldaat en niet als Keizer de oude *Fransche* soldaten wil bezoeken. Stoor, bid ik u, die dappere lieden niet. Waar zijn zij thans?" vroeg hij hierop met levendigheid aan een' der officieren.

»Sire," gaf de Gouverneur ten antwoord, »'t is het mid-daguur; zij zijn in de eetzaal."

»In die zaal zal ik hen dan bezoeken. Nu, mijne Heeren," voegde hij er hij, den ouden Maarschalk onder

den arm grijpende, »verzelt ons, zoo gij niets beters te doen hebt.»

PETER klom langzaam den trap af, want de Maarschalk was niet meer van de vlugsten, en, door zijnen staf, door den Markies DE CHARNACÉ, den Graaf DE ST. FLORENTIN en vele bedienden gevolgd, trad hij in de groote zaal.

Bij het gezigt dier lange tafels, waaraan vierduizend dischgenooten een gezond en eenvoudig maal nuttigden, bij het waarnemen der zorg, waarmede de oudsten en gebrekkelijken behandeld werden, bij de stilte, die er heerschte, slechts afgebroken door de stem van den onderofficier, die de levensbeschrijvingen der groote veldheeren voorlas, kon PETER zijne aandoening niet geheel bedwingen; een traan rolde hem over de wangen, en innig bewogen hield hij nog den arm van den ouden Maarschalk; doch weldra nam zijne gemoedsbeweging toe, en zijne tranen stroomden sterker, toen hij bemerkte, dat de slag van *Pultawa* voorgelezen werd, welken hij in der tijd op KAREL DEN XII gewonnen had. Bij de volgende woorden gekomen, welke de onderofficier bijzonder luid en langzaam voorlas: »Op dezen merkwaardigen dag verwierf PETER eenen onverwelkbren roem. Hij streed met leeuwenmoed, en na de overwinning strekte zich zijne zorg gelijkelijk uit over de gekwetsten van beide de partijen,» rezen al de Invaliden op eenmaal zwijgend overeind, bragten de linkerhand aan hunne hoeden, en, met de regter hunne drinkbekers in de hoogte heffende, hielden zij het oog op PETER DEN GROOTEN gevestigd.

Dit treffende tooneel kon de Czaar niet langer weêrstaan. »Vrienden,» riep hij met luide stem, »mij ook een glas!»

Een bediende, in de lieverei des Konings (*), reikte hem een' zilveren beker, en de Maarschalk wilde hem wijn uit zijn' eigen kelder inschenken.

»Neen, neen!» riep de Czaar, terwijl hij de flesch van den Gouverneur afwees, »ik wil even zulk een' beker hebben als deze dappere lieden, en ook van denzelfden wijn.»

Toen gaf de serjant hem zijnen tinnen kroes. PETER schonk dien eigenhandig vol wijn, en vervolgens, den beker boven zijn hoofd verheffende, riep hij met zijne Sten-

(*) Te dien tijde werden de Invaliden door Koninklijke lakkeijen bediend.

tor-stem: »Kameraden! PETER van *Rusland* drinkt op uwe gezondheid!” En met ééne teug leegde hij den kroes.

»Op PETER's gezondheid!” riepen de Invaliden, en allen salueerden.

»Wijn!” riep de Czaar, terwijl hij zijnen beker andermaal den serjant toehield, van wien hij dien ontvangen had; »vrienden! op de gezondheid des Konings! op *Frankrijks* heil!”

»Leve de Koning! Leve *Frankrijk*!” was de tegenroep der Invaliden.

»Vaart wel, kameraden!” zei de Monarch, zich verwijderende; »mijn bezoek bij u zal ik nooit vergeten.”

Verzeld door den drom, die hem omgaf, bezigtigde de Czaar vervolgens alle deelen van het gebouw. Zijne schrandereheid, zijn doordringende blik toonden hem, beter nog dan de ophelderingen, welke men hem gaf, het doelmatige der inrigtingen en ook wat er nog aan dezelve te verbeteren was. Alles wilde hij zien, de slaapvertrekken, de kelders, de ziekenzaal, de kerk en zelfs het kerkhof, hetgeen destijds de gebouwen van het hotel omgaf en naderhand in wandelplaatsen veranderd is. Hij stond verrukt over de orde en zindelijkheid, die allerwegen heerschten.

»Spaart God mij het leven,” zeide hij tot den Gouverneur, »zoo zal ik trachten, het werk van LODEWIJK DEN XIV te *Petersburg* na te bootsen; ik wil er een Invalidenhuis stichten. Marmer, hout, ijzer, om het te bouwen, zullen mij niet ontbreken; maar wel zal ik mannen, zoo als gij, behoeven, om aan het hoofd van zulk eene inrigting te plaatsen. En echter,” voegde hij al zuchtende er bij, »kan ik dit alles wel beginnen, zonder dat ik weet, wie mijn opvolger zijn zal?”

»God, Sire,” hernam de Markies DE CHARNACÉ, »God, die de groote rijken beschermt, wanneer de groote mannen niet meer in leven zijn.”

De Gouverneur had heimelijk bevel gegeven, om de Invaliden, nog eer de Czaar het hotel verliet, onder het geweer te brengen. Nadat de Czaar zijne rondwandeling ten einde gebracht had, leidde de heer DE BELLE-ISLE hem naar de esplanade, waar de oude krijgslieden in slagorde geschaard stonden. Over deze snelheid verbaasd, zei de Czaar met eenen glimlach: »Waarlijk, in *Frankrijk* jaagt het eene wonder het andere; wij Noordlanders zijn zoo vlug niet.

Voorloopig, Maarschalk, benoem ik u tot ridder der St. Andreas-orde, en, zoodra ik in *Rusland* terug ben, zal ik u vijftig vaten van onzen wijn voor het Invalidenhuis toezenden."

PETER steeg hierop, na de vaandels, die voor hem neêrgebogen werden, gegroet, den Maarschalk de hand gedrukt en den soldaten een' afscheidsgroet toegewenkt te hebben, in het rijtuig, hetwelk CHARNANCÉ EN ST. FLORENTIN met zich gebragt hadden, om naar *Versailles* te rijden, waar het hof hem verwachtte.

Toen de dagelijksche gasten van het *Oeil de Boeuf* den *Russischen* Monarch in de kleedij, welke hij niet goedgevonden had te veranderen, de Hercules-zaal zagen binnentreden, geraakten zij buiten zichzelf van verbazing; en deze vermeerderde, toen zij hem tegenover de koninklijke familie eene fierheid zagen aannemen, welke bewees, dat hij het achtentwintig jaren tevoren van LODEWIJK DEN XIV ontvangen weigerend antwoord niet vergeten had. Daar hij LODEWIJK DEN XV niet wel vooraf kon gaan, en toch ook een kind niet volgen wilde, nam hij hem, tot groote ergernis der hovelingen, die zeiden, dat de *Russische* Keizer een volstreckte *barbaar* was, op den arm, en trad aldus met hem in de galerij.

De *barbaar* hield twee jaren daarna het woord, dat hij in het Invalidenhuis gegeven had. Volgens de registers van hetzelfde, kwamen den 14 September 1719 vijftig vaten *Erivan-wijn* te *Havre* aan, en werden terstond naar *Parijs* gezonden, waar zij den 28sten derzelfde maand in het Invalidenhuis ontvangen zijn.

DE MARIA - DUKAAT.

Verhaal.

HERWARD, een jeugdig ambtenaar uit een' kleinen *Duitschen* Staat, was op eene, in zaken van dien post aanvaarde reis, naar de schoon gelegene en talrijk bezochte badplaats *N...* gekomen. Aldaar moest hij, volgens last van zijnen Chef, eene som van 500 *thalers* ontvangen. Tegen verwachting werd dit geld hem zonder verwijl uitbetaald, en hij besloot, zich de paar dagen, welke hij nog kon uitblijven,

als eene kleine vacantie ten nutte te maken, om eens op zijn gemak het bonte badleven in oogenschouw te nemen. Ligtelijk kan men begrijpen, dat onzen HERWARD te *N...* de tijd niet lang viel. Dit bonte gewoel van menschen, uit alle oorden van *Europa* bijeengestroomd, die schitterende equipadjen en lievereijen, die rijke toiletten van weelde en mode, moesten voor den matig bezoldigden jongen man, die in al zijn leven geene tien mijlen voorbij den grenssteen zijner vaderstad gekomen was, ongemeen belangrijk zijn.

HERWARD, die zich een half jaar lang op deze reis verheugd had, verzuimde derhalve niet, aan al de min kostbare vermakelijkheden, welke het badleven aanbiedt, ijverig deel te nemen. Nooit nog had hij een zoo uitmuntend zaamgesteld orkest gehoord, nooit nog een zoo voortreffelijk toneelgezelschap gezien, waarmede de rondtrekkende komedianten, die jaarlijks na de aardappelenmarkt zijne geboorteplaats, voor een paar weken lang, bezochten, voorzeker in geene vergelijking konden komen. Wel is waar erkende HERWARD dikwerf bij zichzelf, wanneer hij in de prachtige, van waslicht schitterende badzaal bescheiden in een hoekje gedoken zat, dat al deze vermaken eerst dan voor hem een waar genot zouden hebben, wanneer hij dezelve met zijne geliefde vrouw en zijn bloeiend, aanminnig dochtertje, MARIE geheeten, mogt kunnen deelen. Bij hen, bij de geliefden, welke hij te huis had achtergelaten, waren zijn hart en zijne gedachten, zoo dikwijls hij des avonds eenzaam door de met veelkleurige lampions verlichte lanen van bloeiende lindeboomen in den badtuin wandelde, en de sterren zijner vaderstad hoog boven zijn hoofd aan den hemelboog schitterden.

Zonder veel kosten te maken, leefde nogtans HERWARD, vergeleken met hetgeen hij te huis verteerde, op een' grooten voet; hij zag zoo niet op elken stuiver, als wel daar het geval was, want hij ging van den geenszins onjuisten grondregel uit, dat men zich eene reis van uitspanning, waartoe de gelegenheid misschien nimmer zoo gunstig zou wederkeeren, door geene al te angstige huishoudelijkheid behoorde te bederven. Om tot deze uitgaven in staat te zijn, was hij reeds sedert een half jaar bezig geweest, door extra-arbeid een *thaler* of wat over te leggen, en ook zijne EMILIA had hem, bij het afscheidnemen, met eenen kus een' door haar bespaarden *louisd'or* in de hand gedrukt. Vast echter stond

bij HERWARD het besluit, deze gift der trouwe liefde niet aan te tasten; integendeel dacht en overlegde hij, wat hij wel, uit de rijk voorziene *bazars* der galanteriewinkels, aan vrouw en dochter zou medebrengen. Bij de overgroote menigte van schitterende modewaren viel hem echter het kiezen moeijelijk.

Nadat hij nu alle de aangenaamst gelegene dorpen van den omtrek bezocht en elken aanleg van kunst en smaak in oogenschouw genomen had, werd HERWARD, op een' donkren regenachtigen dag, gedurende welken hij in de open lucht geen tijdverdrijf zoeken kon, deels door verveling, deels door nieuwsgierigheid, naar dat beruchte, geprivilegeerde roofohol der badplaatsen, de *speelsaal*, gedreven.

Gelijk zich overal in het leven de tegenoverstaande uitersten niet zelden vereenigen, zoo is zulks ook met de speelhuizen in de baden het geval. Hier, waar alle inrigtingen ten doel hebben, voor het welzijn des ligchaams te zorgen en de ontredde gezondheid te herstellen, veroorlooft men tevens, de gezondheid der ziel te ondermijnen. Nevens den heil drank, dien de weldadige natuur er bereidt, wordt er door meêdoogenlooze menschen vergif toegereikt.

Met eene onwillekeurige rilling betrad HERWARD de heillooze zalen, waar zich rondom de groene tafels een winziek publiek had zaamgedrongen. Ondanks de talrijk verzamelde menigte heerschte hier een doodsche stilzwijgen, en men hoorde slechts het gerinkel van het goud, hetwelk door de bankhouders deels opgestreken deels uitbetaald werd, als ook het doffe aanzeggen der kaarten, welke gewonnen of verloren hadden. Met ingehouden adem, met doodbleek gezigt zat hier en daar een *pointeur*, die, na aanhoudende verliezen, thans zijn laatste geld op eene kaart gezet had. Zijne handen waren krampachtig gesloten, en zijn oog met strakken blik op den kaartafnemenden bankier gerigt, van wiens handen dood of leven voor hem uitging. De groote goudhoop, die midden op de eironde tafel schitterde, was als de centraalzon, welke met magnetische kracht de goudstukken der spelers het een na het ander tot zich trok. Meer dan een hunner verliet als een aan den bedelstaf gebragt man dezen tempel des vloeks. HERWARD zag, hoe de voor hem zittende *pointeur* allengskens eene groote geldrol verloor, zonder dat dit verlies hem bijzonder scheen aan te doen. Ach, dacht hij, hoe gelukkig zoudt gij zijn, zoo gij

slechts tien of twaalf zulke goudstukken bezat, gelijk er hier bij honderden in de bank stroomen; welke blijde verrassingen zoudt gij EMILIA EN MARIE daardoor niet verschaffen kunnen!

Nadat HERWARD het spel nog een tijdlang had gadegeslagen, verliet hij dit gevaarlijk oord, en spoedde zich weder naar buiten. De hemel was helder geworden, en het door den regen verkwikte landschap lachte in het liefelijke licht der avondzon. Welk een contrast bood niet deze reine lucht, deze geur van bloemen en planten, deze kalme en liefderijkheid der natuur, tegenovergesteld aan den drukkenden, met zuchten en verwenschingen bezwangerden dampkring der speelkamer!

»Hoe vreeslijk is niet die hartstogt!» zei HERWARD, terwijl hij in het bloemrijke dal voortwandelde: »Neen, nimmer moge het eenen boozen geest gelukken, mij tot het hazardspel te verleiden! Waarschuwend zullen, mijn geheele leven lang, die bleeke, verwrongene gelaatstrekken voor mij staan, die ik heden in het speelsalon gezien heb. De goudhoop in het midden, waarop aller blikken met zoo veel begeerte en gretigheid gehecht waren, scheen eene inderdaad magnetische, ja zelfs eene helsche magt te bezitten. Is het dan misschien waar, dat het goud zulk eene magnetische aantrekkingskracht kan oefenen?»

Deze laatste vraag had HERWARD eenigzins overluid gesproken.

»Waarom niet?» antwoordde hem eene stem: »Zie hij voorbeeld eens dit zoo sierlijk bewerkte dameshorologie; dat zult gij mij zekerlijk afkopen.»

Hij, die deze woorden sprak, was een marskramer, welke plotseling van achter een' bloeienden vlierstruik te voorschijn trad, en aan den min of meer opschrikkenden HERWARD een vonkelend dames-uurwerk voorhield.

De blikken van onzen vriend bleven voor een oogenblik op het horologie gehecht, hetwelk zoo oogverblindend flikkerde, dat de weerglans daarvan hem als in het hart drong.

»Niets meer dan vijf *louis d'or*,» ging de verkooper voort, terwijl hij de kast deed openspringen, en achter deze een keurig emailleersel zien liet; »waarlijk een spotprijs.»

»Vijf *louis d'or*,» dacht HERWARD; »dat is eene som, die mijn vermogen te boven gaat, ofschoon het waar is, dat ik mij geene grooter zaligheid zou weten uit te denken, dan

zulk een prachtstuk aan mijne EMILIA mede te brengen. Immers, was niet het bezit van een zoo fraai bewerkt horologie sedert lang de wensch van haar hart? Maar, vijf *louis d'or*! Neen, HERWARD, zulk eene gedachte moet gij u uit het hoofd zetten."

»Vijf *louis d'or*," herhaalde de kramer; »het is immers eene beuzeling, welke gij met een' enkelen Pruisischen *thaler* in het *faro*-spel kunt terugwinnen."

HERWARD wierp nog een' verlangenden blik naar het horologie, maar ontvlood daarop, met een: »Ik dank u, vriend; ik koop niet," den verleider. Evenwel, hoe verder hij in het dal voortging, des te verlokender schilderde zijne verbeeldingskracht hem het horologie, dat hij gezien had, en des te duidelijker weërgalmden in zijn binnenste de woorden: »Eene beuzeling, welke gij met een' enkelen Pruisischen *thaler* in het *faro*-spel terugwinnen kunt!"

»Zeker," sprak HERWARD bij zichzelf, »een Pruisische *thaler* meer of minder zou mij niet in den grond helpen, en zelfs de *hoop* alleen, daarmede zoo groot eene blijdschap voor mijne EMILIA te kunnen verkrijgen, zou voor denzelfden niet te duur gekocht zijn."

Eene andere stem in hem riep daarentegen: »Laat u niet verlokken; het is een oud spreekwoord: Heeft eens de Duivel u bij één haar, zoo heeft hij u spoedig ook gansch en gaar. Hebt gij de doodbleeke gezigten in de speelzaal niet gezien? Ook zij zijn zeker met eene kleinigheid begonnen."

»Maar als ik," ging HERWARD in zijne alleenspraak voort, »nu eens, bij voorbeeld, heden en morgen niet naar de komedie en niet naar het concert ging, zou ik dan den *thaler* niet weder ruim uitgewonnen hebben, en ben ik EMILIA deze kleine opoffering niet verschuldigd?"

Zoo kampte hij langen tijd met zichzelf. Prachtvol dook de zon, aan gene zijde van het afgelegen gebergte, onder de kimmen; geheel het landschap gloorde in een liefelijk avondrood; onder het zacht gelui der dorpklokken daalde de nacht met zijne geuren op de aarde neder; enkele sterren begonnen aan den hemelboog te flikkeren; in het naaste beukenboschje sloeg een nachtegaal — van dit alles vernam HERWARD niets; de gedachte aan het gouden horologie en de begeerte om het te bezitten hadden zich, als 't ware, van geheel zijn aanwezen meester gemaakt. Hij vertegen-

woordigde zich in zijnen geest het zalige tooneel, wanneer hij dit kostbare geschenk aan EMILIA zou overhandigen; en al dit geluk kon hij werkelijk genieten, wanneer hij éénen, hoogstgenomen twee *thalers* daaraan wilde wagen!

HERWARD was van zijne wandeling naar de badplaats teruggekeerd; wederom kuijerde hij de met bonte lampen verlichte lindenlanen van den tuin op en neder, nog gedurig met zichzelf in strijd, of hij het spel zou wagen of niet; zie, daar trad plotseling de marschkramer uit een donker prieel, en, het gouden horologie, hetwelk door eenen in de nabijheid brandenden gascandelaber met een magisch licht bestraald werd, op nieuw aan HERWARD voorhoudende, sprak hij weder: »Vijf *louis d'or*, een spotprijs!»

»Weg van mij, verleider!» riep HERWARD, wien de gedaante van den marskramer gedurig spookachtiger begon voor te komen, en snelde naar de minder eenzame salons, waar hij zich door een glas punch op andere gedachten hoopte te brengen en alzoo de bekoring te keer te gaan. Hij dronk één, twee, drie glazen; maar deze drank werkte geenszins bedarend op zijn gestel; integendeel bragt dezelve te weeg, dat, na een' langen en harden strijd, de hartstogt eindelijk de overhand behield, en HERWARD, onder het uiten der woorden: »Het gebeurt toch alleen om uwentwil; mijne dierbare EMILIA; u een onschuldig genoege te willen verschaffen, kan toch zeker niets kwaads zijn,» met een kloppend hart naar de speelzaal sloop.

Lang stond HERWARD met bang beklemde borst achter een' der *pointeurs*, alvorens hij durfde wagen eenen inzet te doen. Daar hij den moed niet had om een *livret* te vragen, verzocht hij eindelijk den geen, die vóór hem stond, hem wel te willen veroorloven, zijne kaart ook nog met een *thaler* te bezetten. De *pointeur* had er niets tegen, en met eene min of meer bevende hand schoof HERWARD zijn geldstuk op de kaart. Reeds bij het eerste afnemen verloor zij aan den bankier. HERWARD verbleekte.

»Het is een goed teeken,» fluisterde een nevensstaande spelér HERWARD in het oor, »wanneer men bij den eersten trek verliest; zet maar weder op eene kaart; ik wil wedden, gij zijt gelukkig; maar gij moet op zelf getrokkenne kaarten zetten; mag ik u mijn stel aanbieden? ik speel toch niet meer.» Met deze woorden schoof hij den nieuweling in het *faro*, die zich van zijn plotseling verlies nog niet hersteld

had, de dertien kaartenbladen in de hand. HERWARD liet zich eindelijk verleiden, trok zelf eene kaart, en waagde een' tweeden *thaler*. Ditmaal was het geluk hem gunstiger; de schoppen-heer, dien hij bezet had, won.

»Laat u de winst niet betalen,» fluisterde de naast hem staande op nieuw, »vouw een oor in de kaart, dan krijgt gij uwen inzet driedubbel terug.»

Uiterst gaarne zou HERWARD den teruggewonnen *thaler* in den zak gestoken hebben, en, door valsche schaamte vermand, volgde hij met tegenzin den raad van zijnen nevenman.

De kaart won andermaal.

»Voortgebogen maar,» fluisterde de verleider; »hartentien moet nog eens voor u slaan.»

De profeet had waarheid gesproken. Nog was de *taille* niet ten einde, en HERWARD had zes *thalers* gewonnen. Wie was gelukkiger dan hij? Dezelfde kaart echter, die hem zijnen inzet zesvoudig had teruggebracht, had den vóór hem zittenden *pointeur* zijnen laatsten *louis d'or* gekost. Met een' half gesmoorden vloek stond hij op en verliet de zaal. HERWARD, door zijnen nevenman gedrongen, nam den ledig geworden stoel in. Hij speelde nu reeds met meer vertrouwen; de hem tot nog toe onbekend gebleven drift voor het spel sloeg onmerkbaar meer en meer hare harpijenklauwen om hem henen. Na verloop van een uur, dat hem, als ware het eene minuut geweest, voorbijgevloden was, had hij verscheidene *louis d'or* gewonnen. Meermalen had hij willen ophouden en met zijne hem verbazende winst vertrekken; maar steeds stond de onbekende raadgever achter hem, en hinderde hem zijn voornemen uit te voeren.

»Gij hebt een' geluksavond,» blies hij hem in het oor; »het zou eene dwaasheid zijn op te houden; gij kunt heden aanmerkelijke sommen winnen.»

HERWARD speelde dan voort, won, verloor, verloor andermaal, werd driftiger om zijn verlies te herwinnen, eindelijk begonnen zijne oogen te gloeijen, en speelwoede verwrong zijne trekken. Tegen middernacht stond de ongelukkige op, bleek als een doode; hij had niet alleen al zijne winst, maar ook al zijn eigen geld en zelfs den *louis d'or*, dien hij van zijne vrouw gekregen had en steeds bij zich droeg, verspeeld. Toen hij opstond en om zich heen zag,

was de onbekende raadgever, die hem in zijn verderf gelokt had, verdwenen.

Wie zou in staat zijn, HERWARD's toestand te beschrijven? Half bewusteloos waggelde hij de speelzaal uit; door razernijen gezweept, ijde hij naar huis, waar hij zich in radelooze wanhoop op de sopha wierp. Van al zijn reisgeld had hij naauwelijks een *louis d'or* over, die niet eens toereikend was om zijne kamerhuur te betalen. Wilde koortsbeelden schoten door zijn brein; booze, naar helsche ingeving gelijkende gedachten suisden als spooksels om zijn gloeiend hoofd. Zulk eenen staat van hellepijn had hij nog nimmer gekend. Plotseling sprong hij op, greep als krankzinnig zijne laatste paar *thalers*, en snelde razend daarmede naar de speeltafel terug. In weinige minuten had de gouddorstende bank ook deze kleine som verzwolgen, en HERWARD had alles verloren.

Wij besparen onzen lezer de schildering der folterbank, op welke de rampzalige HERWARD door zijn geweten gespannen werd; wij willen slechts melden, hoe hij in den donkeren, stormachtigen regennacht door booze geesten rondgezweept werd, hoe hij eerst tegen den ochtend zijn logement weder bereikte, en als vernietigd nederzeeg en in eenen naar slaap gelijkenden toestand van verdooving verzonk.

Welk een ontwaken, toen de morgenzon, na den storm van den nacht, vriendelijk door zijne vensters scheen! Het was de schrikkelijkste dag in HERWARD's leven. Maar, toen de avond naderde, trok deze hem weder als met duizend armen naar de speelbank. Had hij dan niet nog 500 *thalers* onder zich, waarover hij beschikken kon? Kon hij door eenige gelukkige zetten niet zijn geheele verlies herwinnen? Maar, de hand te slaan aan hem toevertrouwd geld! HERWARD huiverde bij de gedachte. Er ontstond een nieuwe, vreeselijke strijd tusschen zijnen goeden en zijnen kwaden engel. »Win slechts zoo veel,» fluisterde de laatste, »dat gij de rekening van den logementhouder betalen en zoo zuinig mogelijk naar huis geraken kunt; want, hoe wilt gij anders hier van daan komen?» Hoe hij zich dan nog bij zijnen Chef zou verantwoorden, kwam den ongelukkige niet eens voor den geest.

Het booze beginsel behield de overhand — nog naauwelijks had men met spelen begonnen, of HERWARD zat ook weder voor de noodlottige kaarten. Maar het hem eenmaal ontrouw

geworden geluk wilde niet wederkeeren, en hoe hartstogtelijker de ongelukkige pointeerde, des te boosaardiger wendde de grillige fortuna hem den rug toe. Meer dan eens moest HERWARD naar huis gaan, om nieuw speelgeld van de 500 *thalers* te halen. Hij, die tot op den dag van gisteren het pad van deugd en plicht getrouw bewandeld had, wiens goede naam als eerlijk man door geene vlek bezoedeld was, hij was nu geheel in de heerschappij van de magten der onderwereld vervallen.

HERWARD speelde den geheelen nacht door, verloor onophoudelijk, en pointeerde gedurig driftiger. Toen de ochtend kwam, was van de 500 *thalers* geen *groschen* meer in zijn bezit!

Wij vinden den rampzaligen speler op zijne kamer weder, waar hij, nauwelijks meer kenbaar, op de sofa ligt. Zijn ongeluk, zijne schande kan hij niet verdragen, en vast is zijn besluit genomen — tot zelfmoord. Nog kampt hij slechts bij zichzelf, of hij zijne gade met de oorzaak van zijn ondergang bekend zal maken, of niet.

Een' geruimen tijd duurt deze naar de pijnbank gelijkende toestand, terwijl al de furiën der hel zijn binnenste doorwoelen — luister — daar wordt geklopt. HERWARD is buiten staat, het gewone: kom binnen! te roepen — de deur gaat eindelijk open; een briefbesteller vertoont zich, en brengt eenen brief van EMILIA. De minnende gade schrijft hem in de teederste uitdrukkingen; zij wenscht haren echtvriend de genoeglijkste dagen, maar verheelt hem ook niet, met welk een vurig verlangen hij te huis verwacht wordt. In den brief der moeder is nog een tweede, kleiner briefje van zijn MARIETJE besloten, waarin de goede dochter den vader tot geschenk eenen Maria-dukaat zendt, met de bede, zich in de badplaats daarvoor een paar aangename uren te verschaffen. Zij wist wel, schrijft het meisje in hare lieve, kinderlijke eenvoudigheid, dat reizen veel gelds kostte, en zij wilde niet, dat haar goede vader aan iets gebrek zou hebben. Twee volle maanden had MARIE met kunstrijke hand voor vreemde lieden gearbeid, om dezen schat bijeen te brengen. Eindelijk was het haar gelukt, en met kinderlijke blijdschap bood zij thans haren vader het geschenk harer liefde aan.

Was HERWARD's toestand te voren reeds onuitstaanbaar geweest, zoo goten thans deze beide liefdebrieven den gif-

beker tot overloopen vol. Haastig had hij MARIE'S briefje opengerukt; de daarin bevatte dukaat was hem ontvallen en in de kamer voortgerold. HERWARD sprong op, om dien te zoeken; maar zijn verwilderd oog vermogt het goudstuk niet te ontdekken; wat moeite hij zich ook gaf, en hoe zorgvuldig hij alle hoeken doorzocht, de dukaat scheen verdwenen.

Thans begreep HERWARD, dat het noodlot hem onherroepelijk ten ondergang gedoemd had, daar met dezen dukaat ook de laatste schemering van hoop voor hem uitgebluscht was. Nogmaals wierp hij zich op den grond, en kroop op handen en voeten rond, om het goudstuk te zoeken; maar weder te vergeefs — hoor, daar wordt andermaal aan de deur geklopt, en de ons bekende marskramer treedt de kamer binnen, met het dameshorologie in de hand.

»Hoe staat het er meê, goede heer?» vroeg hij; »nog geen lust om te handelen? Vijf *louis d'or*, een spotprijs!»

HERWARD was overeind gesprongen. Zijn holle blik staarde den handelaar, die voor hem een verleider geworden was, met helsche wanhoop aan.

»Terug!» riep de tot razernij gebragte speler, »terug, of ik verworg u met mijne handen, vervloekte!»

»Nu, nu,» zei de kramer, »waarom zoo boos en zoo wanhopig, wanneer het goud rondom ons op den grond gestrooid ligt?»

»Waar, waar?» riep HERWARD buiten zichzelf.

»Wel, daar blinkt het immers aan den leeuwenpoot van de bureau,» gaf de koopman ten antwoord; »ik wil wedden, dat het een volwgige *kremnitser* is.»

HERWARD stooft naar de hem aangeduide plaats, en weldra hield hij het schoone goudstuk, dat, gelijk men weet, de vrome zinspreuk draagt: »Heil hem, die vreugde aan zijne kinderen beleeft!» krampachtig in zijne vuist geklemd.

De marskramer, die wel bemerkte, dat voor hem bezwaarlijk hier iets te handelen zou vallen, verwijderde zich spoedig; terwijl HERWARD nog in lang zijnen blik van de glansrijke liefdegift zijner dochter niet kon losrukken. Hoe langer hij het goudstuk aanstaarde, des te zachter gevoel daalde in zijn wild bewogen gemoed; het was alsof eene zegenrijke kracht in den Maria-dukaat verborgen lag; nieuwe hoop ontkiemde in den boezem van den ongelukkige, en diep aangedaan barstte hij in de woorden uit:

»Heil hem, die vreugde aan zijne kinderen beleeft!»

Toen de avond viel, zag men HERWARD, maar in geheel andere stemming en de borst van een vrolijk voorgevoel doortinteld, op nieuw de speelzaal binnentreden: Eer middernacht daar was, had hij al zijne zakken vol goud. Hij stond op, ging naar huis, en viel dankend op de knieën. (*)

Des anderen daags telde hij de 500 *thalers* af, voorts den *louis d'or* zijner vrouw, en de niet zeer groote som, welke hij aan eigen geld verloren had; na dezen aftrek bleef hem nog eene hoogst aanzienlijke winst overig. Deze stortte hij in eenen zak, stak dien bij zich, en ging naar het in de badplaats aanwezige gesticht van liefdadigheid voor noodlijdenden. Onderweg ontmoette hij nogmaals den marskramer, die hem het noodlottige horologie wederom te koop bood; maar HERWARD ging hem nu bedaard voorbij.

Toen hij in het Godshuis gekomen was, liet hij de gewonnen goudstukken, zoo onbemerkt mogelijk, in de armbus glijden.

»Moge,’’ zoo sprak hij bij zichzelf, »het lijden, dat gij bestemd zijt in dit huis te lenigen, mij bij mijnen hemelschen Vader vergiffenis verwerven voor de zware misdaad, waaraan ik mij om uwentwille schuldig gemaakt heb!’’

Stil, gelijk hij gekomen was, verwijderde hij zich weder; doch den opzigter van het gesticht was de verschijning van den eenvoudig gekleeden man niet ontgaan. Hij werd nieuwsgierig en deed de armbus openen; hoe groot was niet zijne verbazing, toen HERWARD's rijke gift daarin gevonden werd! Hij deed naar hem vernemen, en achtte eenen heiligen pligt te vervullen met den boven dezen ambtenaar gestelden staatsbeambte van de zoo buitengewone milddadigheid zijns onderhoorigen te verwittigen.

Reeds na zeer weinig tijds bevond HERWARD zich weder in den schoot van zijn gezin; wie schildert de vreugde van het wederzien dezer gelukkige menschen? Doch hoe verschrikte niet HERWARD, toen zijn Chef hem plotseling naar de reden vroeg, waarom hij zich op de badplaats *N.* zoo ongemeen milddadig betoond had!

HERWARD wist in het eerste oogenblik niet, wat hij zou

(*) Hoezeer deze onzinnige daad een uitvloeisel van overspannen geestdrift, en geenszins die van een redelijk geloof mag heeten, kunnen wij toch den gelukkigen waaghals onze deelneming niet onthouden. *Vert.*

antwoorden, en of hij voor de ware reden moest uitkomen; hij aarzelde.

»Goed dan,» sprak de menschlievende beambte, »ik wil niet verder in u dringen: gij hebt u milddadig betoond, dit is mij genoeg; ik kan uw daad, de reden mogt daarvan zijn welke zij wil, niet anders dan edel en prijzenwaardig vinden.»

Op deze woorden kon HERWARD zich niet langer bedwingen. Hij kende immers zijnen Chef als een goed en menschlievend man; en de gedachte, dat deze ook slechts eene schaduw van mistrouwen tegen hem behouden zou, was hem ondragelijk. Derhalve vertelde hij hem, openhartig en volkomen overeenkomstig de waarheid, zijn verschrikkelijk avontuur van het begin tot het einde, zijn lijden, zijne wanhoop, zijne misdaad, en hoe God zich eindelijk zijner weder had aangenomen, om de liefde van zijn kind.

De Raad had deze ontzettende mededeeling met stilzwijgen aangehoord. Toen zij ten einde was, trad hij op den verhalen toe, en vatte met ernstige achtbaarheid, schoon ook niet zonder liefderijke goedheid, HERWARD's beide handen. »Gij zijt op looze, op zeer booze wegen geweest,» sprak hij; »doch God heeft u zijne reddende hand gereikt, eer gij nog in den vreeselijken afgrond nederploftet; bid Hem, HERWARD, bid Hem dagelijks, dat Hij dergelijke verzoekinggen genadiglijk van u afwende! Gij hebt zwaar misdaan en zwaar geboet. Dat gij het gewonnen geld uit eigene beweging hebt weggeschonken, is mij een troostrijk bewijs van uw opregt berouw en een waarborg voor uwe wezenlijke verbetering. Wat gij mij verhaald hebt, dit verstaat zich, hebt gij mij niet als onder mij geplaatst ambtenaar, maar als ambteloos persoon, als vriend verteld; en ook als zoodanig zal ik uw mededeeling weten te waarden.»

Hoezeer HERWARD aan vrouw noch dochter eenig geschenk uit het bad had medebracht, bleef echter de zegen niet achter. Want toen men, langen tijd daarna, in zijnen familiekring het feest van zijnen geboortedag vierde, verscheen onverwacht de Regeringsraad, en verblijdde den verjarenden met eene verhooging van bezoldiging, EMILIA met een sierlijk gouden horologie, en MARIE met de stof tot een nieuw kleed, dat zij reeds lang gewenscht had.

Den Maria-dukaat, dien HERWARD weder had ingeruild, had hij van een oogje doen voorzien, en droeg dien als een

heilig Palladium. Zoo dikwijls naderhand zijn blik op het fraaije muntstuk viel, dacht hij aan de waarheid: »Op het goud rust beide, vloek en zegen; maar heil den sterveling, die deszelfs verleidenden flikkerglans weet te weêrstaan!»

NOG EEN WOORD OVER PARELS EN DIAMANTEN ALS GENEESMIDDEL.

Het is bekend, dat men in de Geneeskunde vroeger somwijlen gebruik maakte zoo wel van smaragden (*) als Mumiën. (†) Paarlen en gepræpareerde menschedels (§) kwamen ook al in aanmerking. Bladgoud en roode korallen werden ook somwijlen gebezigd. In het *Pulvis Bezoardicus Anglicus completus*, ook *Gasconii* genoemd, kwamen paarlen, korallen en bezoar. In het *Pulvis cephalicus Winteri* vindt men, behalve smaragd en paarlen, ook chrysolyth, tanden van den Hippopotamus enz. In het poeder van den Graaf VAN WARWICK werden zulke kostbaarheden niet gevonden, zoo als men dit bij de vermelding van den Grafelijken titel misschien zoude verwachten. Daarentegen werden paarlen en twintig blaadjes zuiver fijn goud in het poeder van eenen Markgraaf tegen de vallende ziekte gevonden. Desgelijks in het *Pulvis Holsaticus*, met bijvoeging wederom van gepræpareerden menschedel. Welk alles evenwel nog overtroffen wordt door het alleredelste en zekerst werkend poeder van CASP. BARTHOLINUS, tot welks zamenstelling vereischt worden: verbrande beenderen van eenen menschedel, die nooit begraven is geweest; verbrande menschenbeenderen; hagedissenbeenderen en ezelschoeven! Maar genoeg van alle deze kostbare snuisterijen van wezenlijke of ingebeeelde waarde. Zulke poeders werden evenwel niet alleen te Rome en den Paus slechts toegediend. In het begin dezer Eeuw moet er nog eene geneeskundige behandeling in Proces geweest zijn in eene groote stad van het Koninkrijk der Nederlanden. Een lijder, namelijk, die lang aan eene kwaal geleden en door vele Hoog- en Zeer-geleer-

(*) In het *Pulvis cephalicus albus*.

(†) In het *Pulvis contra casum*.

(§) In het *Pulvis cephalicus Arnisaei, Dolaei* en *Ettmülleri*.

den te vergeefs behandeld was, kwam eindelijk toch in handen van eenen Arts, die beloofde hem te zullen genezen, en ook zijn woord gestand deed en den lijder herstelde. Toen deze zijne gezondheid herkrege had, moest ook hij aan het gebruik voldoen en om de rekening vragen. De Doctor, die tevens de geneesmiddelen, volgens het gebruik daar ter plaatse, bezorgd had, bragt eenige duizende guldens in rekening. De vroegere lijder had wel *iets* voor zijne herstelling over; maar duizende guldens... die herstelling was tot te duren prijs gekocht! Men kon met bieden en loven den Geneesheer niet bewegen *iets* van zijnen eisch te laten vallen; hij bleef stijf op zijn stuk staan, en de zaak kwam voor de Regtbank. De gewezen lijder werd echter veroordeeld tot te betaling der gevraagde som en nog bovendien in de kosten; want de Doctor bewees, dat de lijder paarden gebruikt had, althans zij waren hem voorgeschreven. Daar viel niet tegen in te brengen! Dus, nog eens, de Paus is in dezen niet de eenigste bevoorregte lijder tot paarden en diamanten.

GRAFSCHRIFT VOOR EEN' LEDIGGANGER.

In 't stille huis, dat mij besluit,
Rust ik van rusten uit.

OP DE DANSMANIE VAN LIZE.

Schoon Lize er zich eene eer uit maakt,
Dat zij geen danser ooit verzaakt;
Let op: zoo gij dus overdrijft
En op een Bal nooit zitten blijft,
Tot loon van 't overdrijven
Zal Lize zitten blijven.

M E N G E L W E R K.

VLUGTIGE OPMERKINGEN NOPENS DEN WAREN AARD, DE
WELDADIGE INVLOEDEN EN DE ZEDELIJKE GEVAREN
DER VRIENDSCHAP. (*)

Er ligt in den mensch een onbepaalde trek tot bewondering en hoogschatting van alles, wat groot, verheven, edel en voortreffelijk is in zijne soort. Niet slechts openbaart zich die trek ten opzichte van alles, wat hij door middel zijner zintuigen waarneemt, of hetwelk hem door uitwendigen glans en luister bekoort; ook met betrekking tot die dingen, welker kennis hij zich verwerft door de vermogens zijner redelijke ziel, of welker bestaan overeenstemt met de behoeften van zijn hart, verloochent zich dezelve niet. Het gevoel dezer bewondering openbaart zich meestal in eenen onbepaalden uitbundigen lof; zelfs de rijkste taal is hem niet zelden nog te arm, om alles, wat in zijn binnenste omgaat, uit te drukken. Is hij redenaar, hij zal met welsprekendheid en kracht de hooge waardij verheffen der zaak, welke hij bewondert; is hij dichter, uit de diepte des gemoeds zal de volle toon van het opgewekt gevoel spreken in welluidenden zang. Ja het voorwerp zijner bewondering wordt hem wel eens als 't ware de afgod, aan wiens dienst hij zich heeft gewijd, en wien hij den uitnemendsten wierook van lof en vereering toebrenkt!

Niet vreemd is die trek in den mensch, als een wezen, hetwelk zoo vatbaar is voor uitwendige, zinnelijke indrukken, en met het besef, ook van het zedelijk schoone en goede, werd toegerust. Want dezelve is een bewijs te meer voor zijne hooge waarde en het voortreffelijke zijner bestemming. Hij verschaft zich daardoor niet alleen een' rijkdom van genot, hij stelt zich tegelijk in staat, zelf het

(*) Voorgelezen in het Departement *Zaandam*, der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, Jan. 1842.

sehoone en goede te denken, te willen en te doen, en hetgeen zijne bewondering en lof opwekt alzoo toe te passen en te gebruiken ter verbetering en veredeling van zijn gemoed.

Maar het is een niet minder algemeen verschijnsel in zijne natuur, dat juist het laatste zoo menigmaal achterblijft, en het gevoel zijner bewondering alleenlijk bij hem uitvloeit in eenen doelloozen, ijdel en lof, zonder vele, of althans eenige vruchten van het goede en schoone bij hem aan te kweken. Hij stelt dan in dien lof de hoofdzaak, het wezen van alles; ja, naar mate dezelve hooger stijgt, schijnt hem zulks wel eens de vergoeding op te leveren voor het geheel gemis of het misbruik der zaak, welke hij prijst. Vatbaar daarenboven voor uiterlijke indrukken en onverwachte opwellingen, laat hij zich ook niet zelden door den schijn misleiden, en prijst en looft, om den wille der zaak, welke hij voorstaat, ook datgene, wat in waarheid niet tot haar eigenlijk wezen behoort, maar hetwelk daarin alleen, of door misbruik, of door het bekoorlijke van eenen valschen glans, is ingeslopen. En dit verschijnsel loopt te meer in het oog en heeft van zelve te grootere gevolgen, naar gelange van het meer voortreffelijke en verblijdende der zaak, welke hij zijne vereering wijdt. Ja menigmaal wordt alzoo het voortreffelijkste zelve, door zulk een misbruik en doelloos huldebetoon, voor hemzelve een onvruchtbaar iets, voor anderen een voorwerp van miskenning en tegenspraak.

Zoeken wij, ter verduidelijking van een en ander, naar voorbeelden, wij zoeken ze helaas! niet te vergeefs. Denken wij slechts voor een oogenblik aan de Maatschappij, tot welke ook wij door deze Afdeeling behooren. Inderdaad zij is schoon en voortreffelijk in haren aard, en beveelt zich, reeds bij eenen vlugtigen blik, den denkenden en gevoeligen mensch aan. Groot, menigmaal zelfs uitbundig, is de lof, haar door velen, door dichters en redenaars, bij feestelijke gelegenheden of in de gewone zamenkomsten van hare leden, gewijd. Zij is — dus heet het — eene *hoogstbelangrijke*, eene *schoone*, eene *Christelijke*,

eene *weldadige* Maatschappij, *de milde kweekster van kennis, verlichting, beschaving, menschelijkheid, de weldoenster der mindere klassen, de rijke bronwel van burgerzin en deugd*, enz. Zóó prijzen haar velen, en handelen hierin evenzeer overeenkomstig de waarheid, als ter goeder trouw voor zichzelf. Hun inwendig gevoel dringt hen er toe. Maar dit gevoel is dan ook bij velen wel eens niets anders, dan eene onwillekeurige, onvruchtbare opwelling, doch welke geenszins eene duurzame en onbevooroordeelde medewerking tot de bedoelingen dezer Maatschappij te weeg brengt. Zij prijzen, en wanen daarmede het geheel gebrek in hen aan den geest dezer vereeniging goed te maken. Zij prijzen, en schermen — om ons zoo eens uit te drukken — met de woorden kennis, beschaving en verlichting, maar begrijpen ze niet, althans zij passen dezelve geenszins ter veredeling hunner denkbeelden en gezindheden toe, of gaan daarbij uit zoodanige beginselen te werk, als strijdig zijn en met den eersten geest, en met de waarachtige schoonheid der zaak, welke zij verheffen. En terwijl zij alzoo NIEUWENHUIZEN's stichting roemende vermelden, is het niet zeldzaam, dat zij zich in dezelve een eigen gebouw optrekken, maar welks verschillende deelen geenszins beantwoorden aan het menschlievend ontwerp van hem, die zoo groote aanspraak heeft op de dankbare gedachtenis zijner medeburgen!

Bij den lof, welken wij daar aan het doel van ons gemeenschappelijk pogen zagen toegebracht, zouden wij nog eenen anderen kunnen voegen, door namelijk de Maatschappij te prijzen, *als eene Maatschappij van Vrienden*. Wij merken zulks op, om daarmede over te gaan tot een ander voorbeeld ter ontwikkeling der voorgedragene stelling, en waarin tegelijk het onderwerp dezer Voorlezing vervat is. Ik bedoel namelijk *de Vriendschap*. Wie roemt niet hare waardij; wie telt de loftuitingen, de dichtregelen, de ontboezemingen, waartoe zij aanleiding schonk, — zij, eene dochter des hemels, een sieraad in den voor-, eene toevlugt in den tegenspoed? Haar ter eere tokkelden de zangers der oudheid hunne lier; op hare schoonheid wijzen

ons de gedenkrollen der geschiedenis in het voorbeeld van PYLADES EN ORESTES, DAMON EN PYTHIAS, DAVID EN JONATHAN EN ZOO VELE ANDEREN UIT VROEGERE EN LATERE EEUW. Men verblijdt zich in het bezit van vele vrienden; de naam van vriend is een certitel; men sticht gezellige vereenigingen aan de Vriendschap gewijd; want *zij* — dus prijst men — *is het zout des levens; zij maakt woestenijen tot een paradijs; zij is de schoone band der menschelijke samenleving, de bevorderaarster van kennis, zedelijkheid en deugd, de duurzame steun der echte huwelijksliefde.* — Gewis niemand onzer onttrekt zelfs het minste aan dezen hoogen lof. Immers op de reize des levens is een der grootste voorregten het bezit van eenen braven en trouwhartigen vriend. Niet slechts, waar de beker eener onschuldige vrolijkheid wordt opgeheven, of de geest, ontspannen van de zorg voor hoogere belangen, zich in kinderlijken eenvoud en onschuldige scherts verlustigt, is het de vriendschap, welke elk genot veredelt. Niet slechts, waar zwaarmoedige gedachten den geest benevelen, zorgen des levens het harte prangen, is het de vriendschap, welke het gemoed verruimt, den rimpel van het voorhoofd doet verdwijnen. Niet slechts, waar eene lange scheiding is voorbijgegaan, is het de vriendschap, welke het wederzien des te heerlijker doet zijn; — zij schenkt nog daarenboven zoo vele zedelijke gaven en voorregten, welke den lof, haar gebragt, in eene te hoogere mate verheffen, en haar bezit in waarheid doet zegenen als eene gave des hemels.

Gij bemerkt reeds, Toehoorders! dat onze lof de vriendschap betreft, zoo als ons haar beeld rein en zuiver voor oogen staat, en welk gevoelige zoude niet instemmen met dezen lof? En waarlijk ook hier kan zich het natuurlijk besef van het goede en schoone bij den mensch niet verloochenen. Eene andere vraag is het, of die lof zoo in 't algemeen en onbepaald kan toegepast worden, wanneer wij den invloed en de werking der vriendschap onder het gros der menschen gadeslaan. Inderdaad, gij zult hier met mij wel aan veel menschelijks en onloffelijks willen gelooven. Dat kan geenszins der vriendschap, in het af-

getrokkene beschouwd, geweten worden; want deze is heilig en onbesmet, en ook doorgaans geheel iets anders, dan gewoonlijk onder de menschen met dien naam bestempeld wordt. Hun onbegrensde lof doet te dien opzigte weinig af, of bewijst zelfs het tegendeel onzer stelling. Die lof is menigmalen reeds het onbedriegelijk bewijs, dat de ware vriendschap niet in het hart van haren vereerder woont. Daarenboven, de vriendschap, zoo als wij ze onder menschen aanschouwen, is niet altijd zoo edel en weldadig in hare invloeden, als wij zulks oppervlakkig wanen zouden. Zij heeft zelfs hare teleurstellingen en grieven; zij heeft vooral hare groote zedelijke gevaren, grooter menigmalen, dan uit eene volslagene vijandschap ontstaan. Een oud spreekwoord behelst deze bede: *de hemel beware mij voor mijne vrienden; voor mijne vijanden zal ik mij zelf wel wachten!* — Maar kan nu een en ander wel overeen gebragt worden met den hoogen lof, dien wij aan de vriendschap in het algemeen toekennen? O ja, M. H. indien wij slechts aan den mensch met zijne vooroordeelen, zijne zwakheden en zijne veranderlijkheid terugdenken. Maar dit beneemt aan den anderen kant hare waarde niet, ook al is zij dan bij velen gebrekkig in hare invloeden, of zoude ons het regt geven, hare dienst te minachten, en, als een andere ΤΙΜΟΝ, de *Athenienser*, de menschen te ontvliesen en al wat des menschen is. Ongelukkig de mensch, wiens hart zich tegen allen verzet; hij is de ellendigste der stervelingen. Maar ook rampzalig hij, die, door een' ijdeloef verblind, zonder eenig nadenken, der vriendschap zijne offers brengt, doch haar waarachtig wezen en haren zegenenden invloed niet doorgrondt. Die dien invloed wil, hij moet ook weten, wat *ware* vriendschap is, en gereed zijn aan hare eischen getrouwelijk te voldoen.

Maar tot een en ander behoort een geest des onderscheids, opdat men *de ware* van *de valsche* vriendschap onderkenne. Wil men daartoe geraken, zoo lette men, niet alleen op den waren aard en de natuur van beiden, maar ook op de goede gevolgen en op de groote gevaren, welke met de aankweeking der vriendschap verbonden zijn. Hierin

elkander den weg aan te wijzen of te herinneren, is het hoofddoel onzer voorlezing. Wij gaan er terstond toe over, door

I. in eenige bedenkingen te letten op het wezen der *valsche* en der *ware* vriendschap.

1. De vriendschap kan niet eene louter zinnelijke aandoening en behoefte zijn, want zij is uit haren aard iets geestelijks, en betreft geenszins het natuurlijk, maar het zieleleven des menschen. Immers, men zoude zich, bij het gemis dezer onderscheiding, al ligt bedriegen, en voor vriendschap aanzien, wat eigenlijk niet anders dan het uitwerksel is van den trek naar gezelligheid en der behoefte aan uitspanning en vermaak. Het is zoo, die behoefte aan gezelligheid is wel eene der bijkomende bronnen of zijkanalen, uit welke de ware vriendschap ontstaat, maar daarom geenszins de eenige, de voorname, de hoofdbron van dat ontstaan. Intusschen, zonder dit vooralsnog door eene juiste bepaling, wat men onder ware vriendschap te verstaan hebbe, nader te staven, merken wij de waarheid onzer stelling reeds overtuigend op, indien wij ons herinneren, dat er zelfs onder menschen, die elkander nimmer te voren aanschouwd hebben, door den loop der omstandigheden, eene zekere gezelligheid ontstaan en heerschen kan, al loopt ook het karakter en gemoedsbestaan der zoodanigen lijnregt uiteen, hetwelk geenszins met de vriendschap het geval is. Maar juist hier zit in het gewone leven de dwaling, dat men namelijk voor vriendschap houdt, wat in den grond niets anders is dan eene vrucht der gezelligheid en der behoefte aan zingenot en verstrooijing. Denke men eens aan zoo vele dusgenaamde vriendschappelijke of vriendbroederlijke bijeenkomsten, vriendenmalen, partijen en dergelijke, welke onder de menschen plaats hebben. Vele der stervelingen brengen daarin een goed gedeelte van hun leven door, en »vliegen — opdat ik de uitdrukking van eenen grijsaard bezige — »van de eene »plezierpartij naar de andere, gelijk de vogeltjes van tak »tot tak.” Naar het uitwendige beschouwd, o dan is daar alles *vriendschap*, wat gezien en gehoord wordt, en har-

telijkheid, blijdschap, vertrouwen, overeenstemming en genegenheid (en deze zult gij wel bij voorraad als zoo vele kenmerken der ware vriendschap willen aannemen) heerschen alom; het woord *vriend*, *broeder* is het wachtwoord voor allen; men noodigt de vrienden tot alle genot; velle schotels en welgevulde bekers zijn daarvan de onbedriegelijke kenteekenen; het veelvuldig gebruik van dezelve is het beste bescheid, en de vriendschap spreekt uit woord en zang, uit pokaal en toast. — Ik weet het niet, Toehoorders! zulks moge menigmalen eenen beteren naam waardig zijn, het zal dikwijls wel niets anders dan eene louter zinnelijke vriendschap zijn!

Maar hoe! verrijzen niet overal, met indrukwekkenden luister, de tempels der vriendschap, gelijk zij eenmaal, in de dagen van ouds, uit marmer gewrocht, met bloemkransen en altaren versierd en door eene juichende priesterschaar omringd, het oog des aanschouwers verrukten, gelijk nu nog hunne brokstukken den gevoeligen oudheidkenner bekoren? Prijken zij niet, nog in onze dagen, met zorg en moeite ontworpen, door vrijwillige negotiatiën daargesteld, met kroonlijsten en kolommen versierd, vaak in gulden schrift hunne bestemming *Amicitia* vermeldende, en met den veelbeteekenenden naam van *Societeiten* genoemd? Dáár immers is alleen ware vriendschap de band, het leven, de geest. Door dien geest bezielde, spoedt de vriend zich van den 1sten Januarij tot den 31sten December, met nimmer verflaauwden ijver, naar haar heiligdom heen. Het is hem, alsof de toonen der avondklok louter klanken der uitnoodiging zijn, ja aan zijnen zetel zelven zoo vele prikkelen des ongedulds bijzetten; want immers in dien tempel kruidt de vriendschap het gesprek, verhoogt zij de waarde van het spel; dáár worden de uitkomsten van jagt en visscherij, van regen en wind, van staatkunde, stads- en dorps-nieuws met vriendschappelijken zin behandeld. Kennis en vriendschap gaan alzoo hand aan hand; en dat zulk eene vereeniging bestaan kan, wordt ten overvloede bewezen en als aanschouwelijk voorgesteld in de loffelijke inrigting eener naburige stad (*Doctrina et*

Amicitia) voor het aankwecken van kennis en vriendschap opzettelijk daargesteld, waar men zich uit vriendschap op de eene verdieping aan de gezellige ombertafel zet, en uit zucht naar kennis eenige trappen hooger stijgt, om dezen of genen beroemden redenaar en dichter te hooren. (*) En dan eindelijk dat spel, voor hetwelk met elke dalende avondzon de geestdrift als op nieuw ontbrandt, zoude ook dit niet uit loutere vriendschap zijn? Waarom voor die vriendschap dan geene praalgestichten op plein of markt opgerigt, al zette men ook met gouden letterep in den voorgevel de spreuk der oude Rederijkers: *Trouw moet blijken!* trouw der vriendschap, zelfs tot in de ure des middernachts bij de bont gekleurde kaartprent of het gouden metaal betoond?

Doch wat sloven wij ons af met dergelijke lofontboezemingen in eene stad, welke geenszins zoodanig eenen tempel der vriendschap bezit, veel minder den ijver in het bezoeken van denzelfven begrijpt; waar men, ja, in het onaanzienlijk en eenvoudig gebouw de vriendschap niet buitensluit, maar toch ook door naam noeh teeken op haar bestaan roemt; waar, gelijk men er rond voor uitkomt, gezelligheid en ontspanning, na den moeilijken arbeid der week, de hoofdzaak is, en waar zeker elk der leden mij zoude tegenspreken, indien ik beweren wilde, dat daar bij uitsluiting de zetel der ware vriendschap gevestigd ware?

Ik beken het u, ik hecht aan dit oordeel mijn zegel. Intusschen, de ware vriendschap *kan* desniettemin, gelijk elders, zoo ook in dergelijke vereenigingen bestaan. Uitzonderingen zijn in alle zaken. Maar, gedachtig aan den geest onzer inleiding en aan alle die lofspraken op de vriendschap in het gemeen, denk ik menigmaal, met het

(*) Ik hoop niet, dat deze zinsnede bij iemand mijner Lezeren den schijn moge hebben eener zekere ingenomenheid tegen het, en teregt, geachte Amsterdamsche Genootschap. Ik zeg den *schijn*, want ik bedoelde niets, als eene onschuldige scherts, en kon niets anders bedoelen, aangezien ik mij uit vroegere jaren steeds het genoegen herinner, in die vereeniging onder *het hooren* gesmaakt.

oog op zoo vele gezellige, letterlievende, muzikale gestichten en welke andere ook, die uit vriendschap ondernomen of aan dezelve zijn toegewijd, in hoe groote verhouding de deelen eener zinnelijke tegen die eener waarachtige vriendschap in dezelve zullen overstaan.

Ware vriendschap kan ook niet alleen als 't ware een schoon geschilderd uithangbord zijn, of in een doelloos gebruik van ijdele woorden bestaan. Gij alle kent het gewone formulier in den briefstijl: »Mijnheer en Vriend!" »UE. dw. Dr. en Vr." somtijds met de woordekens »opregt, onderdanig" en met allerlei krullen van »hoogachtende, toegenegen" enz. versierd; maar het heeft dikwijls moete in, om uit die veelal kleine en gekriebelde lettertjes te ontdekken, dat de briefschrijver in waarheid iemands *dienstwillige dienaar en vriend is*. Ook zijn er onder de kinderen Adams, die zoo eene soort van vriendschapsmanie bezitten. In elken mensch zien zij eenen vriend; het woord vriend! vriend! ligt hun onophoudelijk op de lippen. Ik kan echter bezwaarlijk gelooven, dat zij er ooit iets wezenlijks bij gedacht of gevoeld hebben; wel, dat zij menigmalen, in zulk een ijdel gebruik, de nietigheid en ledigheid van hun binnenste als in eene levende schilderij ten toon stellen. De wereld geloofst daarenboven aan verschillende soorten, — om het zoo eens uit te drukken — van vriendschappen of vrienden. Zij noemt u tafelvrienden, huisvrienden, handelsvrienden, koffijhuisvrienden, beursvrienden, boezemvrienden, staatsvrienden, en welke niet al meer! Het kan aan mij liggen, maar tot nu toe is mij het begrip dier verschillende soorten nog niet regt duidelijk geworden. Wilt gij intusschen weten, wat ik er van geloof, ziet hier de verklaring. Onder *tafelvrienden* stel ik mij regt lieve menschen voor, wier warme genegenheid en deelneming aan de met keurige spijs en drank bezette tafel op aandoenlijke wijze spreekt en zelfs tot geestdrift kan overslaan. *Beursvrienden* zijn bij mij de zoodanige, die, behoudens alle mogelijke achting en genegenheid, wederzijds een plegtig, stilzwijgend verbond hebben aangegaan, om altijd eigen belang en winst op den voorgrond te stellen. *Koffijhuis-*

vrienden, eene vriendschap, welke veel heeft van het spel der marionetten, die alle teekenen van leven en wezenlijkheid geven, zoolang het scherm is opgehaald, maar dadelijk voor dood liggen, wanneer het laatste bedrijf is afgeloopen. *Handelsvrienden*, nobele menschen, die om $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{8}$ percent niet kruimelen; brave lieden, die ons op de voor- of najaarsreize met opene armen ontvangen... en trouw betalen, en bij wie men zoo eene enkele reis eens een knolletje voor een citroentje kan laten doorloopen. *Boezemvrienden* — heilig en veelbeteekenend woord, maar niet altijd als zoodanig opgevat; een verbond van onbreekbare trouw, maar waarin menigmalen de kus des verraads niet op het harte brandt! *Staatsvrienden*, de zoodanigen, die, met de herhaalde verzekering eener onbepaalde hoogachting, u beleefdelyk de keuze geven tusschen den strop en het zwaard, en u nog daarenboven uitnoodigen tot onbepaalde bewondering hunner wijze en vredelievende bedoelingen. En dan eindelijk *huisvrienden*, — o, dit woord begrijp ik ten volle, sinds ik eenmaal van zeker lid uit dat achtbaar gilde hoorde, die, van wege zijne betrekking als zoodanig ergens te logeren verzocht zijnde, uit loutere vriendschap acht maanden aldaar verbleef, en toen nog vriendschappelyk moest onderrigt worden, dat, gelijk alles op dit ondermaansche, zoo ook de vriendschap hare grenzen heeft!

Maar — vraagt welligt iemand uwer — moet ook dit zoo maar onbepaald als waarheid gelden; zouden er ten minste hier geene uitzonderingen, en zoude er ook in die betrekkingen geene ware vriendschap kunnen zijn? O ja, M. H. ik geloof zoo gaarne aan uitzonderingen. Maar toch een huis, eene tafel, de beurs, de handel, het koffijhuis enz. hebben op zichzelve zoo weinig gemeens met de ware vriendschap. En gij zult mij alzoo het verzoek niet weigeren, om, aan deze uitzonderingen gedachtig, van de boven vermelde uitdrukkingen het eerste gedeelte af te knippen en alleen over te houden het zoo veelbeteekenend, goed begrepen woord *vriend!*

Het moge hieruit blyken, hoe grootelyks het verschilt,

over den lof der vriendschap in het algemeen, en zonder eenige bepaling, uit te weiden, of te spreken over de eenige ware vriendschap. Maar hierin zult gij allen wel met ons overeenkomen, wanneer wij verder het gedrag veroordeelen van hen, die met de vriendschap een werk van koopmanschap en winst zoeken te drijven. Gedeeltelijk behooren tot deze klasse de zoodanigen, die gaarne met alle menschen wèl en, gelijk men het noemt, *allemands-vrienden* willen zijn. Niet zelden zult gij hen op de menigte hunner vrienden of op de vriendschapsbetrokkingen met dezen en genen onder de magtigste en aanzienlijksten hunner natuurgenoeten hooren roemen; en inderdaad het getal hunner vrienden is groot, indien men namelijk aan dit woord niet te veel hecht. Zij bezitten op verwonderlijke wijze den slag, om met alle menschen om te gaan, en onder eene schijnbaar onbegrensde vertrouwelijkheid nu en dan een weinig onschuldige vleijerij te laten doorloopen. Zij zijn daarin van de boven door ons vermelde onderscheiden, dat zij niet zoozeer kwistig zijn in het gebruik van *het woord*, als wel van *de zaak* zelve der vriendschap; een gebruik intusschen, hetwelk, behoudens de opwellingen eener onbegrensde algemeene menschenliefde, toch altijd, en welligt bij toeval, hun uitsluitend de vruchten oplevert. Of er echter op zoodanig eene vriendschap eene *assurantie* te vestigen ware, wil ik liefst niet stellig beslissen; wel geloof ik, dat men veel gevaar zoude loopen, om, als de nood aan den man kwam, het woord te behouden, maar de zaak te verliezen.

Maar nog lof en eere zij hun toegebracht — en hier voegt een meer ernstige toon — in vergelijking van hen, die met bedaardheid en overleg, met sijne berekening en list van de vriendschap een masker vormen, waarachter het laagste eigenbelang schuilt, een eigenbelang, doorgezet en bevorderd zelfs ten koste van de rust en het geluk des bedrogenen. De zoodanigen veilen geenszins hunne vriendschap aan allen uit. Zij weten, wien zij zich bij uitsluiting tot slagtoffer kiezen, maar niet dan na hetzelfde eerst veelzijds beproefd en de zwakheid van deszelfs hart bespied te

hebben. Zij huichelen een opregt en gevoelig hart, zij lokken door schijnbare vertrouwelijkheid uit, maar koud is dat hart, gelijk het marmer; zij mogen van buiten schoon schijnen, maar in hun binnenste huisvest het verraad. O die beker der vriendschap, zoo geroemd, konde hij het ontdekken, hoe vele malen was dezelve niet de beker der valscheit en des verraads! Menigmaal onderscheidt de wereld tusschen vrienden en bekenden; het laatste woord duidt reeds van zelve een' minderen graad van genegenheid en overeenstemming aan. Maar worden alzo die bekenden niet tienmaal eerlijker behandeld, dan zij, wie men met dusdanige bedoelingen den naam van vrienden schenkt, en wie men wel gedurig zoude willen toeroepen, wat op de uithangborden van sommige volksspelen (in nog duidelijker taal) gelezen wordt: *neemt u in acht!* — Vriendschap is geen goed, hetwelk men zoo maar met onbedachte en onzuivere hand wegschenkt. Wee hem, die er den schijn van aanneemt; hij zelf zal cenmaal bedrogen uitkomen!

Uit hetgeen wij tot nu toe hebben aangevoerd, zal ten minste wel eenigermate zijn op te maken, dat, wanneer men zoo onbepaald op den lof en de waardij der vriendschap hoort roemen, er nog al wat is af te dingen op dezen lof, of, wilt gij liever, dat niet altijd de daden en gezindheden der menschen op deze hunne lofspraak het zegel drukken. Vriendschap, ja, is eene heilige zaak; maar velen bedienen zich van dezelve als van een kostbaar gewaad, hetwelk, bij gebrek aan de noodige zorg, zoowel op feest- als op werkdagen wordt aangetrokken en dat ras vergaat; of haar invloed rijst en daalt bij hen gelijk de beursprijzen van het staatspapier, en worden hare verplichtingen wel eens eene uitgestelde schuld, maar niet altijd van kansbiljetten voorzien. Bij anderen schijnt er een merkwaardig verband te bestaan tusschen de vriendschap en eene rijzende zon, of welvaart en armoede, blijdschap en druk, hetwelk trouwens reeds de Ouden schijnen te hebben opgemerkt, blijkens hunne bekende spreuk: *een opregt vriend wordt in den nood gekend*. Ja eindelijk

schijnt wel bij sommigen de zoo hoog geprezen vriendschap onder die vormen te behooren der maatschappelijke zamenleving, gelijk er zoo vele zijn, vormen, door de gewoonte belangrijk, maar helaas! krachteloos in leven en zin.

Ja, de vriendschap is eene heilige zaak. Maar hoe! woont zij dan nergens op deze aarde, of vloeit zij bij alle stervelingen uit dezelfde onzuivere bronnen voort, welke wij u aanduiden? Geenszins, M. H. Het is waar, geheel zuiver en onbesmet aanschouwen wij haar wezen nimmer onder de menschen, die kinderen der gebrekkigheid. Maar, dat gebrekkige verschoond, o dan zien wij haar hier en elders nog tieren als eene schoone plant, vol van geurigen bloesem en vrucht! Aanschouwt die plant in hare volle schoonheid, het zal u goed zijn, gij, die reeds het uwe tot hare aankweeking deed en hare vruchten begeert. Welaan, wijden wij aan die beschouwing eenige oogenblikken toe; en hebben wij tot nu toe, hier en daar in onschuldige scherts, ons oogmerk zoeken te bereiken, thans zal een doorgaande ernstige toon onze woorden kenmerken, en u, hopen wij, het gewigt des onderwerps op het harte leggen.

2. Alle stervelingen zijn niet slechts door eenen band der gezelligheid, maar ook door dien van onderlinge genegenheid en behoefte ten naauwste aan elkander verbonden. Intusschen bestaat deze onderlinge betrekking daarom niet bij allen in denzelfden graad. Somwijlen namelijk wordt dezelve nog inniger en naauwer door onderlinge overeenstemming in denken en gevoelen, in oordeel en smaak, in zucht voor het goede en schoone. Het besef hiervan brengt den eenen mensch ongevoelig in nadere aanraking met den anderen; die aansluiting, eerst veelal onwillekeurig, wordt alras meer gewenscht, eindelijk zelfs eene dringende behoefte, eene bron van voldoening en genot, met andere woorden datgene, wat wij gewoon zijn *vriendschap* te noemen. Menigmaal ontstaat deze door den eersten indruk en het oppervlakkige eener enkele ontmoeting met den natuurgenoot, en wordt zij in dit geval wel eens bij den magneet vergeleken, die plotseling maar onwederstaanbaar

aantrekt. Gelijk ten opzichte der liefde, zoo zijn ook met betrekking tot de vriendschap sommige zielen als voor elkander geschapen, en hangt in dit geval hare vriendschappelijke verbindtenis slechts van hare lichamelijke verschijning en ontmoeting, of — gelijk wij gewoon zijn te spreken — van het toeval af. En wel eens is zulk een verbond der vriendschap vaster en getrouwer, dan dat, hetwelk eerst van lieverlede en in den loop des tijds ontstaat. Intusschen zouden wij te verre gaan, wanneer wij hier, en in het algemeen bij het ontstaan der vriendschap, den indruk van het zinnelijke geheel buitensloten, hoewel aan den anderen kant dat zinnelijke (gelijk wij hebben opgemerkt) meer een bijkomend iets, dan wel een alles afdoend beginsel en eene beweegkracht der vriendschap kan geacht worden. De mensch blijft toch ook in de vriendschap mensch en verloochent dat menschelijke nimmer geheel. Merken wij slechts, ten bewijze dezer stelling, op, hoe menigmaal het ontstaan eener waarachtig gemeende vriendschap voor een goed gedeelte van uitwendige indrukken, een gunstig voorkomen, smaak, bevalligheid of uiterlijke verrigtingen afhangt en door dezelve mede in stand gehouden en bevestigd wordt. Ware vriendschap heeft verder dit kenmerkende, dat zij in en door haarzelve steeds naauwer en inniger wordt, ja wel eens in een hooger gevoel, de liefde, overgaat. Immers deze, welke kan gezegd worden op dezelfde grondslagen te berusten als de vriendschap, is eigenlijk het verhoogd, veredeld, geheiligd gevoel der vriendschap; een gevoel, hetwelk, ja, schijnbaar bij uitsluiting den man en de vrouw door den teedersten van alle banden verbindt; maar waarlijk menigmaal opregte vrienden niet minder aan elkander hecht en wel eens de woorden vriendschap en liefde woorden doet zijn van ééne en dezelfde beteekenis. (*)

(*) Liefde zouden wij missehien het *extract*, de *quintessens* der echte vriendschap kunnen noemen. Intusschen zal de grenslijn tusschen vriendschap en liefde wel altijd even moeilijk zijn aan te wijzen, als de vraag te beantwoorden is, in hoe verre de vriendschap tusschen man en vrouw in

Overeenstemming in denken en gevoelen, in oordeel en smaak, in zucht voor het goede en schoone mag alzoo de voorname bron, de vaste grondslag, ja het wezen der ware vriendschap genoemd worden. Wat wij daar intusschen het laatste vermelden, zoude wel in de eerste plaats mogen genoemd zijn — de zucht namelijk voor het schoone en goede. CICERO, wiens voortreffelijk geschrift *over de Vriendschap* onder de vele schatten behoort, welke ons uit de oudheid zijn overgebleven, stelt in die zucht alle kracht der vriendschap, en teregt. Geene duurzame, weldadige geestelijke vereeniging tusschen twee menschen kan zonder haar bestaan. En waarin ligt het verval van zoo menig vriendschapsverbond; waarom kweekt hetzelfde elders zoo weinige vruchten, of blijven deze geheel uit? Juist omdat de behoefte aan deugd en Godsdienst niet in het hart der vrienden woont. Door die zucht voor het goede wordt eerst de vriendschap eene toevlugt in den tegenspoed, eene immer vlietende bronwel des heils in den dag der vreugde, eene bezitting boven het kostbaarste der wereld zelve te achten. — Wij noemden verder overeenstemming in denkwijze en gevoelens, in neigingen, oordeel en smaak, eene zekere eenswillendheid eindelijk. Het spreekt wel van zelve, dat deze niet volstrekt en onbepaald zijn kunnen. Gelijk er toch, wat het lichamelijke aangaat, geene twee menschen letterlijk in alles op elkander gelijken, zoo is het ook met de geestelijke gaven, die hun geschonken zijn. Nu en dan, hoewel zeldzaam, zien wij zelfs eene warme vriendschap gevestigd tusschen de schijnbaar meest uiteenloopende karakters; en toch gelooven wij, dat het geene groote moeite zoude inhebben, om aan te toonen, dat zelfs tusschen zoodanige karakters altijd nog eenige en voor hunne vriendschap alles afdoende overeenstemming bestaat. Immers die meerdere of mindere over-

elken leeftijd of in alle betrekkingen denkbaar is en waar ook hier de grenzen zijn? Het algemeene antwoord op deze vraag zal evenwel uit den geest onzer beschouwingen ten minste wel eenigermate zijn op te maken.

eenstemming kan nimmer geheel in de ware vriendschap ontbreken. Zij is voor vrienden het bestendige punt van aanraking en toenemende verknochtheid, van steeds hernieuwd genoeg in, en behoefte aan elkanders nabijheid. En hier moge de zoo even genoemde wijsgeer getuigen, wanneer hij aanmerkt: door die onderlinge overeenkomst wordt het eindelijk zóó, dat een waar vriend te zien hetzelfde is als zichzelf te zien; door haar worden de afwezig en als tegenwoordig, de dooden zelfs levend. En hierbij gedenken wij onwillekeurig aan het groot verschil, hetwelk er bestaat tusschen *vrienden* en zoogenoemde *goede bekenden*; of aan het verschijnsel, hetwelk na onze voorafgaande aanmerkingen niet vreemd kan schijnen, dat er tusschen twee menschen, die elkander in alles als kundige, verdienstelijke en brave menschen kennen, dikwijls wel eene bijzondere hoogachting en vereering, maar daarom toch geene vriendschap ontsta.

Het is niet te ontkennen, dat, in weerwil der grootste overeenstemming van denkwijze en gevoelens, het ontstaan en de aankweeking der ware vriendschap van uitwendige omstandigheden niet geheel onafhankelijk is. Rijkdom, aanzien, welvaart, magt, in één woord het verschil van uitwendige lotsbedeeling leveren te dien opzichte meermalen onoverkomelijke zwarigheden op. Het is wel waar, er *kan* te midden van dit verschil ware vriendschap bestaan; het voorbeeld van DAVID EN JONATHAN en — al beroepen wij ons ook niet op Koningen en Vorsten — nog andere voorbeelden bewijzen het ons. Meestal echter is het verschil van aardsche welvaart en betrekking een niet onbeduidend struikelblok voor ware vriendschap; want ook hierin verloochent de mensch zijne menschelijkheid niet.

Deze overeenstemming in denken en gevoelen is daarom voor echte vrienden niet altijd de waarborg voor het onbepaald voortduren hunner vereeniging. Wij weten, hoe vaak door opzettelijke of vermeende beledigingen, dikwijls door de meest onbeduidende redenen zelfs, eene waarachtige vriendschap verbroken wordt of tot verkoeling overgaat. Maar, zelfs deze oorzaken daargelaten, dan nog

kan het verminderen der gezegde overeenstemming en verandering van denk- en zienswijze op het bestaan der vriendschap nadeelig invloeyen. Deze verandering kan door verschillende aanleidingen worden uitgewerkt, hetzij door gewijzigden smaak en gewijzigde behoeften, door toenemende zucht en het streven naar de eer en de goederen dezes levens, hetzij door die zinnelijke opwellingen en roerselen, welke ontstaan dikwijls even moeilijk als derzelve aard en invloed is op te sporen; — beginselen intusschen, welke menigmaal veel onschuldiger en minder beleedigend zijn, dan zij wel eens als zoodanig worden opgevat. En dit laatste moge ook daaruit blijken, dat zulk eene verkoeling in de betrekking met hen, die wij eenmaal in den waren zin boezemvrienden noemden, daarom niet altijd eene geheele verwijdering en vernietiging van het vriendschapsverbond in zich sluit. Immers de wederzijdsche achting en genegenheid blijven in zekere mate standhouden en verloochenen zich nimmer *geheel*, ten minste indien het hart op de regte plaats zit en het sluiten der vriendschap eenmaal eene zaak der waarheid geweest is. Toehoorders! — wij herhalen het — ook hier verloochent de mensch zijne menschelijkheid niet; maar wel hem, die ook als vriend nimmer vergeet mensch te zijn en dit in den vriend nimmer voorbijziet!

Inmiddels blijft zulk eene mindere mate van overeenstemming en zulk eene verkoeling eene onaangename zaak, en behoort wel eens onder de grievende teleurstellingen des levens. Maar zou dan welligt hieruit de noodzakelijkheid volgen, om, gelijk sommige oude wijsgeeren wilden, te beminnen, even alsof men eenmaal zoude haten? Inderdaad wij zouden al zeer geringe gedachten koesteren nopens de waardij der zaak, welke wij beschouwen, indien wij zoodanig eene stelling de onze konden noemen. Vriendschap eischt en vooronderstelt genegenheid, liefde, gelijk reeds het woord *amicitia* zelve, hetwelk van *amor* (liefde) ontleend is, aanduidt. Hoe zoude daarbij de gedachte kunnen plaats vinden aan eene opvolgende verwijdering en haat? Het is zoo, de mogelijkheid van zulk eene verwij-

dering kan nimmer geheel uit het oog verloren worden, en vloeit uit de gedachte daaraan van zelve de noodzakelijkheid voort, om, door wederzijdsche betamelijke voorzigtigheid, inschikkelijkheid, toegevendheid en het zich broederlijk schikken naar elkanders zwakheden, dezelve zoo lang mogelijk te verhinderen of wel geheel onmogelijk te maken. Maar iets anders bedoelden de zoo even genoemde wijsgeeren, en zulks kan nimmer onder vrienden bestaan. Of sluit de ware vriendschap geene opregtheid en vertrouwen in zich? Het zijn geene vrienden, het kan geene echte vriendschap zijn, wanneer men wederzijds zijne geheimen en verborgenheden heeft, wanneer de mate van die opregtheid en dat vertrouwen vooraf berekend is, of deze slechts van ééne zijde zonder eenig voorbehoud worden betoond. Ook moet, ook behoeft de vriend zich nimmer den *opregten* vriend van den ander' te noemen, want hij kan het een niet zonder het ander zijn. Dit nader te betoogen, zoude hetzelfde zijn als den twijfel te verraden aan de waarde der vriendschap. Evenmin kan deze de bevordering van eenig tijdelijk belang op den voorgrond stellen, of naar belooning uitzien. Haar wezen kenmerkt zich door edelmoedigheid en opoffering; opoffering, waar het geëischt wordt, zelfs van het dierbaarste, dat men bezit, — ziet het in de geschiedenis. Die ook hier het betoog zoude eischen, hij kent de ware vriendschap niet; want voor haren warmen beoefenaar spreekt hier zelfs de kleinste herinnering tot het gevoel.

II. En hier vinden wij ons als van zelve genaderd tot de beschouwing van den weldadigen invloed der ware vriendschap, waarbij ons de waarheid van het tot dusver gezegde nog nader blijken zal. Willen wij bij het schetsen van dien invloed met eenige orde te werk gaan, merken wij dan achtereenvolgens op, hoe de vriendschap den mensch *veredelt* en *ten goede aanvuurt*, hoe zij hem *verbetert*, en in en door alles *de gelukkigste overeenstemming* uitwerkt.

1. Ja, *zij veredelt den mensch!* — Is de mensch, op zichzelf beschouwd, reeds een voortreffelijk wezen,

inzonderheid door zijne zielenverwantschap met den evenmensch wordt de adel zijner natuur verhoogd. Hieruit blijkt reeds, dat wij den invloed der vriendschap te zijner veredeling geenszins in het louter zinnelijke alleen zoeken. Dat zinnelijke, ja, kan, gelijk wij boven hebben opgemerkt, in de vriendschap niet geheel ter zijde gesteld, veel minder zelfs zonder eenigen invloed beschouwd worden ter vermeerdering van ons genot. Het zijn, bij voorbeeld, oogenblikken van rein genoegen, met den vriend onzer harten deel te nemen aan de gezellige vreugde des levens, of na lange scheiding, of door eene lagchende natuur omringd, onder het genot van het verkwikkelijke dezer aarde bijeen te zijn. Maar ach! dat zinnelijke is ook vaak het eenigste bestanddeel, de eenige losse grond der verbindtenis, welke den zoogenaamden vriend aan zijnen vriend verbindt, een verbond zonder leven en kracht, en hetwelk, hoe lange dikwijls ook onder het uiterlijk voorhangsel van groote- of boezemvrienden voortgezet, nogtans even gemakkelijk kan verbroken worden als de draad van het spinneweb. Neen, de veredeling, door vriendschap uitgewerkt en door ons bedoeld, zij is geestelijk in haren aard. Want wij bespeuren haar in de reine en vruchtbare werking der onschatbare vermogens, welke den mensch naar zijnen onsterfelijken geest zijn toebedeeld. Immers ware vriendschap scherpt het verstand, verfijnt en vormt den smaak, verhoogt het gevoel voor het schoone. Wederzijdsche gedurige aanraking geeft ook eene gedurige wisseling en wrijving van denkbeelden. Men breidt ongevoelig zijne eigen kennis uit door die van den vriend op te merken; men zuivert zijnen smaak, zonder het zelf dikwijls te willen of te bedoelen, door den omgang met den anderen. Wat men beiden naar den geest bezit, het is als 't ware een gemeenschappelijk goed, hetwelk tot wederzijdsch voordeel dient, en hetwelk de een zoowel als de ander niet alleen steeds zoekt te vermeederen en in waarde te houden, maar hetgeen ook daardoor de bron wordt van een gedurig toenemend, altijd nieuw, altijd nog onbevredigd genot.

2. En zoude zulk eene vriendschap dan ook niet wederzijds *aanvuren ten goede*, en mede daarin haar weldadige invloed blijken? — De vriend ziet in zijnen vriend het liefelijk en bekorend beeld, naar hetwelk hij zich, menigmaal zelfs in het gewone, dagelijksche en nietsbeduidende, rigt. Deszelfs wil, neiging en werking worden langzamerhand en wederkeerig de zijne. Op deszelfs goedkeuring stelt hij den hoogsten prijs; deszelfs oordeel geldt bij hem boven alles; het goede in zijnen vriend schijnt in zijn oog van dubbele waardij. Zal hij zichzelf dan niet voelen aangevuurd tot alles goeds? Ja, zijne medewerking is onbepaald; hij zal zichzelf vergeten, om slechts bevorderlijk te kunnen zijn aan de bedoelingen van zijnen vriend, om dien vriend te behagen. En behoort deze nu onder de welmeenenden en braven van ons geslacht — en iets anders laat zich, wanneer wij over *ware* vriendschap handelen, niet denken — zal dan niet zijn voorbeeld voor den ander de krachtigste aanleiding en de schoonste prikkel ten goede zijn? Dat goede en schoone, nooit vertoont het zich aan ons met heerlijker glans, dan in hem, dien onze ziele liefheeft; want het wordt ons eindelijk, alsof dat goede onszelfen toebehoort, omdat wij hem, die het betoont, den onzen noemen, en dit ons stilzwijgend ten pligt stelt, om, hetgeen wij in dezen bewonderen, ook in eigen gemoed rein en zuiver te bewaren en aan te kweken.

3. Maar zoo beschouwen wij ook wederkeerig den invloed der ware vriendschap in *de verbetering van ons eigen hart*. — Immers door den vriend leeren wij onszelve kennen, beoordeelen, vergelijken, doorgronden; een' diepen blik alzoo slaan, niet alleen in zijn hart, maar ook in ons eigen gemoed, ten minste indien er wederzijds opregtheid gevonden wordt, en deze, gelijk wij gezien hebben, is een hoofdvereischte der ware vriendschap. Onze betrekking tot den vriend kan niet anders dan hoogstweldadig voor ons zijn. Want gelijk de gedurig nedervallende waterdruppel eindelijk den steen zelve uitholt, zoo zal ook de gedurige omgang met den beminden vriend geene minder beslissende uitkomsten te weeg brengen, en moet

zulks wel op de bevordering van het goede bij ons invloeyen, ja zelfs ter wegneming strekken van zoodanige verkeerdheden, als welke door gewoonte en lengte van tijd tot zoo vele hebbelijkheden geworden zijn. Wij ontkennen niet, dat hier somwijlen een moeilijke zelfstrijd ontstaan, en er wel eens een oogenblik van onwil en verkeerde schaamte geboren kan worden — ook hier blijft de mensch aan zijnen aard getrouw — maar het zijn ook slechts oogenblikken; die schaamte weêrhoudt niet op den duur, en ras herneemt een beter gevoel zijne regten. Onze verbetering toch door hen, die wij hoogachten en liefhebben, gaat ongevoelig en zonder groote schokken; want bij den vriend vinden wij deelneming, tegemoetkoming, medelijden, krachtdadig en belangeloos hulpbetoon; en wat zegt het niet, door eenen vriend geholpen te worden? Ziet, zoo wordt het langzamerhand eene loffelijke eerezucht, een edel streven, in alles dat liefelijk voorbeeld te volgen, op hetwelk ons oog met bewondering staart. Wij beseffen het, door onze nalatigheid daarin, door het niet opvolgen zijner welgemeende en bezorgde teregtwijzingen, bedroeven wij den vriend en verstoren zijn geluk. En langs dezen weg wordt het ons eindelijk eene ligte taak, wat buiten ware vriendschap zoo menigmaal een werk is van moeilijke verpligting.

4. Kan het wel anders, of door een en ander moet *de gelukkigste overeenstemming* daargesteld worden? — De reeds meermalen genoemde wijsgeer, CICERO, drukt dit kernachtig uit, wanneer hij zulks noemt: »hetzelfde te willen en niet te willen.” Er ontstaat namelijk langzamerhand eene zekere eenheid, eene harmonie, in welke zelfs schijnbaar tegenstrijdige toonen zamenstemmen. Men leeft en beweegt zich meer en meer in, men bestaat alleen voor elkander, en wat vroeger al onbegrijpelijk mogt schijnen, thans bespeurt men het aan zichzelf, dat ware vriendschap eindelijk tot liefde overgaat, en alzoo de zielen der beide vrienden als twee snaren worden, welke, hoe verschillend dikwijls ook gestemd, nogtans het zuiverst accoord opleveren. Doorgaans wordt deze overeenstemming

door de langdurigheid van het vriendschappelijk verkeer al grooter en grooter, en heeft zulks op de wijziging onzer denkbeelden en gevoelens eenen zoo beduidenden invloed, dat wij door de vriendschap eindelijk in vele opzigten geheel andere menschen worden, dan wij bij het sluiten van dit verbond ons herinnerden te zijn. Want, hetgeen dan te regt of te onregt nopens echtelieden door sommigen beweerd wordt, dat hun langdurig en gelukkig huwelijksverkeer somwijlen zelfs op eene zekere overeenkomst en gelijkheid van gelaatstrekken invloeit, dit moge ten minste in een' anderen zin omtrent de zielenvereeniging van vrienden met volle kracht gelden; en wèl hem, bij wien de vriendschap zulk een uitwerksel heeft!

In die overeenstemming ligt dan ook het geheim der aandoenlijke bewijzen van opoffering en trouw, van welke de geschiedenis, en welligt de ondervinding van velen uwer, getuigt. Wilt gij uit de eerste daarvoor een bewijs, een bewijs tegelijk voor de waarheid van het tot dusver gesprokene, ik noem u slechts twee namen — zij zijn DAVID en JONATHAN. Die namen, zij herinneren ons aan het, welligt uitnemendste, voorbeeld eener ware vriendschap, eener zichzelve verzakende liefde en trouw. Want tusschen beide jongelingen en mannen was het, wat de gewijde Oorkonde zoo schoon getuigt. »JONATHAN'S »ziele werd verbonden aan DAVID'S ziele, en ook deze »bemimde JONATHAN als zijne eigen ziele." (I SAM. XVIII: 1.) Ja zelfs toen de laatste reeds in het graf sluimerde, en ISAI'S zoon met de volheid der koninklijke magt over alle stammen bekleed was, verloochende zich de trouw der vriendschap niet, maar vervulde de vriend den zoetsten pligt, toen hij den hem omringenden afvroeg: »Is »er ook nog iemand, die overgebleven is van den huize »SAULS; dat ik weldadigheid aan hem doe, om JONATHAN'S wille?" (*) (II SAM. IX: 1.)

(*) Welk eene treffende bevestiging vinden wij niet in deze vraag van het zeggen des wijsgeers: *door de vriendschap worden de dooden als levend!* Zie bladz. 188.

En inderdaad zulk eene opoffering en trouw houdt eindelijk op, datgene te zijn, wat de wereld gewoonlijk onder dezelve verstaat. Het wordt veeleer eene zoete zaak, voor den vriend alles te zijn; het wordt een edel zoeken, hem de ondubbelzinnigste bewijzen te geven onzer vriendschap en liefde. Ware vriendschap wordt alzob gelijk de parel, welker schoone, maar zachte glans het gemoed koestert en verkwikt. Kostbaar is haar bezit, heilig zij allen het streven, haar ongeschonden en zuiver te bewaren!

III. Maar, ja, dat is de vriendschap, zoo als zij, rein in beginsel en aard, den schoonen band oplevert, die twee zielen aan elkander verbindt. Vinden wij haar echter in het gewone leven zóó terug? Is het dáár een goed, hetwelk door geene enkele vlek ontsierd wordt; een beeld, hetwelk deszelfs schaduwzijde mist? Kent gij den mensch, Toehoorders! o dan vindt gij reeds daarin het antwoord op deze vragen. De vriendschap is eene teedere bezitting; zij behoort voor den sterveling onder die goederen, welker gevaren geëvenredigd zijn aan den uitnemenden aard dezer goederen. Die gevaren liggen niet in dat goed zelve, maar in het gebrekkige van hem, die hetzelfde gebruikt. Zoo aanschouwen wij, zoo is het met de vriendschap onder menschen. Zij heeft hare zedelijke gevaren, en kan ons door dezelve de bron worden van kwelling en verdriet. En er mag dan wel eene groote waarheid liggen in dat spreekwoordelijk gezegde, van hetwelk wij in onze inleiding gewaagden: *de hemel beware mij voor mijne vrienden; voor mijne vijanden zal ik mij zelf wel wachten!* — Vestigen wij, ten slotte, daarop nog eenige oogenblikken de aandacht.

1. Wij twijfelen geenszins, of gij zult, oppervlakkig beschouwd, wel genegen zijn, de waarheid van het zoo even genoemd gezegde toe te stemmen. Immers er ligt in elken mensch eene natuurlijke zucht, om zich voor den vijand in acht te nemen. Omtrent niemand anders gebruikt men die mate van voorzigtigheid, is men zoo op het kleinste zelve opmerkzaam; niemand anders beschouwt en beoordeelt men zoo scherp, en menigmaal zoo naar waarheid,

als den zoodanigen, van wien onze ziele verwijderd en wiens hand tegen ons is opgeheven. Hieruit vloeit van zelve eene voortdurende naauwlettendheid op deszelfs gangen, een onvermoeid streven voort, om zich in veiligheid te stellen tegen deszelfs aanslagen, en zich bovenal door geenen schijn van gewaande openhartigheid en valsch vertrouwen te laten bedriegen. — Hoe geheel anders is het onder vrienden, waar men geenè terughouding kent, waar men zich geheel aan elkander overgeeft, waar men niet schroomt, den vriend in het binnenste zijner ziele te laten lezen. Maar juist dáár zit het gevaar. Wij hebben den vriend lief met ons geheele hart; wij hebben zelfs den vriend met zijne gebreken lief. Onze innige betrekking tot, onze levendige behoefte aan hem doet ons ook alles in hem ongevoelig met hetzelfde vergrootend oog van bewondering en vereering beschouwen. Liefde verblindt ons, om hetgeen in waarheid gebrekkig in hem is als zoodanig op te merken; of wij hebben dadelijk zoo vele verontschuldigungen en bedekselen daarvan bij de hand. Ja, hetgeen wij in anderen menigmalen ten scherpste zouden veroordeelen, verliest in den vriend als zoodanig niet alleen deszelfs kracht, het neemt zelfs wel eens de gedaante van het goede en betamelijke aan, juist omdat het door hem werd verrigt. Er is intusschen hierin iets eigenaardigs, ja zelfs iets schoons. Niet dat wij met deze bewering het kwaad zouden willen vergoelijken, omdat het door vrienden bedreven wordt; maar het doet ons te levendiger opmerken, hoe rein de bron, hoe schoon de band is, waaruit ware vriendschap ontspringt en waardoor zij bevestigd wordt, zoodat zelfs de gedachte aan het kwade in onzen vriend niet bij ons opkomt, hoe veel te minder deszelfs dadelijk bestaan ons mogelijk kan toeschijnen. Maar daar zit dan ook juist de groote bron van zedelijk gevaar. Wij beginnen namelijk al ligt aan dat kwade te gewinnen, en, omdat wij het langzamerhand leeren bedekken of geheel eenzijdig uitleggen, bewijzen wij daarin den vriend, zonder het te bedoelen, de slechtste dienst, en plegen jegens hem het verraad der liefde. En dit verraad plegen wij in zekeren

zin ook jegens onszelven. Want wij bevinden ons alsdan reeds ongevoelig op den weg, om, hetgeen wij in den vriend moesten veroordeelen, maar nu integendeel bedekken, ja zelfs bewierookten, zelf naderhand te bedrijven en na te volgen. Ach, wij nemen van den geliefden vriend zoo spoedig het goede, maar ook zoo ligt het kwade over! Wij kennen immers dat hart, hetwelk voor ons slaat; hoe zoude dan het kwade, hetwelk wij, omhuld met het gewaad der vriendschap, aanschouwen, voor ons dat afschuwelijke hebben, gelijk het zulks inderdaad bezit, en ons in den vijand met sterk geteekende kleuren zoude voorkomen? — Ziet daar ware vriendschap; ziet daar tegelijk een harer grootste zedelijke gevaren!

2. Intusschen is dat vergoelijken van het kwaad in den vriend geen doorgaande en volstreckte regel. Opmerking, nadenken en trouw leiden ons menigmaal tot groote bezorgdheid voor den geliefden, en sporen ons aan, hem, zoo mogelijk, terug te brengen van den verkeerden weg, of te zuiveren van het gebrekkige, dat in hem is; maar wij zien hierin tegelijk een nieuw gevaar, waaraan vrienden zijn blootgesteld. Dat dit gevaar zeer groot is in die menigte van gewone vriendschapsverbonden, gelijk er in het dagelijksch leven, hetzij uit belang, hetzij uit behoefte aan verstrooijing en zingenot, hetzij uit gewoonte en navolging, bij dozijnen gesloten worden, zal wel geene ontwikkeling behoeven. Want ach! waar geene opregtheid en liefde is, dan alleen in den beker of in den klank van ijdele woorden, dáár kan ook geene waarheid, dáár kunnen geene weldadige vruchten der waarheid zijn. Maar het gevaar, hetwelk wij bedoelen, bestaat zelfs in die vriendschap, welke overigens op betere gronden berust. Teregtwijzing van het gebrekkige in een ander, of het aanhooren der welgemeende waarschuwingen en bestraffingen van den opregten vriend, blijft altijd eene teedere en moeilijke zaak; eene zaak, waarbij zoo ligt onze eigenliefde, onze vrees, onze hoogmoed in het spel treden. Wij willen, ja, zoo gaarne onszelven kennen, of anderen een' blik doen slaan in hun eigen gemoed; maar, komt het op

de proef aan, o dan schrikken wij menigmaal voor onszelven terug; wij kunnen, wij mogen, wij willen niet gelooven, dat wij werkelijk zóó en zóó zouden zijn, en het gaat met onze zelfkennis dan wel eens, gelijk met veler zoo hoog geroemde verdraagzaamheid, welke inderdaad juist het minste betoond wordt door hen, die het overvloedigst zijn in haren lof. En dan bewijst ons de vriend, en wij hem omgekeerd, met deze teregtwijzingen der waarheid menigmaal eene dienst, welker eenig loon miskenning en verwijdering, welker eenige vrucht de voortduring van het gebrekkige is. — Toehoorders! wij zijn menschen. Er behoort grootheid van ziel toe, om de bestraffingen van eenen vriend als zoo vele geschenken zijner liefde aan te nemen; meestal heeft de mensch zijne rust te lief, en — wij herhalen het — ook in de vriendschap verloochent hij zijne menscheijkheid niet!

3. En ook dit is niet het eenigst zedelijk gevaar, hetwelk de vriendschap met zich brengt. Wij aanschouwen het mede in die eenzijdige rigting, of wilt gij liever in die partijdigheid, welke uit meergenoemde betrekking zoo ligtelijk ontstaat. Niet slechts, dat wij in de vriendschap daarvan gevaar loopen met betrekking tot ons oordeel over *zaken*, maar vooral tot dat over *personen*. Langzamerhand toch en ongevoelig beginnen wij te denken, te oordeelen, te gevoelen, zoo als de vriend denkt, oordeelt en gevoelt. Zijne vrienden worden de onze, zijne vijanden staan ook als onze tegenstanders aangeschreven, en beide hebben wij alzoo menigmaal lief, of veroordeelen wij zonder eenigen grond of overwigt van beweegredenen, of zonder dat wij eens de moeite namen, hen te leeren kennen en te beproeven. Wij zeggen niet, dat zulks ten allen tijde het uitvloeijsel is der ware vriendschap. Wij willen alleen doen zien, welk een gevaar wij er van kunnen loopen. Gelijk de jaloerschheid, zoo is ook de partijdigheid met onze genegenheid en liefde naauw verwant; en hoe onschuldig ook derzelve eerst ontstaan zijn moge, hare werking is daarom niet minder gevaarlijk; eene werking, welke zich eindelijk niet alleen tot ons oordeel over per-

sonen en zaken, maar zelfs tot de verkeerde rigting onzer edelste gevoelens en onzer meest gewigtige verpligtingen bepalen kan.

4. Gedeeltelijk uit dezelfde bron ontstaat nog een ander gevaar, van hetwelk wij nog met een enkel woord willen gewagen. Wij aanschouwen het in zoodanige vriendschapsbetrekkingen, welke tusschen menschen van geheel ongelijke uitwendige omstandigheden of verschil in verstandelijke meerderheid plaats grijpen. Doorgaans, gelijk wij gezien hebben, ligt er in beiden een onoverkomelijk struikelblok tot het sluiten eener waarachtige vriendschap. Er bestaan intusschen uitzonderingen op dezen regel. Maar dan ook is die meerderheid, uit welke als van zelve eene zekere bewondering, eerbied, een zeker opzien tegen zoodanigen vriend geboren wordt, wel eens gevaarlijk, om namelijk zóó te denken, te willen, als wij in hem opmerken, dien onze ziele liefheeft, zonder dat wij zelf de kracht gevoelen, des noodig, de dwaling aan te wijzen, het gebrekkige in hem te bestraffen. En ofschoon dan ook, onzes oordeels, in dit gevaar geene afdoende reden ligt, om (gelijk wij ons herinneren ergens gelezen te hebben) nimmer tot het sluiten van zulk een vriendschapsverbond over te gaan, bevat deze opmerking toch voor ons allen eene gewigtige waarschuwing, om te dien opzigte toe te zien op onszelven, en de invloeden der ware vriendschap zoo zuiver mogelijk te genieten.

En ziet daar eenige vlugtige bedenkingen over *den waren aard, de weldadige invloeden, en de zedelijke gevaren der Vriendschap*. — Gij allen zult het mij voorzeker toestemmen, de ware vriendschap, hoe zeldzaam dan ook, in evenredigheid van hetgeen gewoonlijk voor dezelve geldt, is een goed van uitnemende waardij. Maar waarom is zij dan niet voor allen alles, wat zij zijn konde? Het is, omdat men meestal te veel van dezelve vergt en zelf te weinig medebrengt. Wilt gij de middelen daartegen, zoo wel als tot aankweeking eener waarachtige vriendschap —

welnu, leert haar dan meer en meer in haren waren aard en invloeden kennen, en vermijdt zorgvuldig de gevaren, die met hare dienst vereenigd zijn. Maar zoekt de vriendschap dan ook niet bij uitsluiting in het gewone leven of in de begoocheling van het zinnelijke. Zeker schrijver der oudheid (de meergenoemde CICERO) stelde de vriendschap verre boven het bezit van fraaije meubelen. Zoude hij daarmede ook hebben willen te kennen geven, dat veler menschen ziele aan deze, gelijk aan alle zinnelijke voorwerpen in het gemeen, oncindig meer hecht, dan aan het bezit van een waarachtig vriend? Zeker zal het wel zijn, wat dezelfde wijze elders aanmerkt, dat vele menschen veel nauwkeuriger weten, hoe vele schapen, koeijen, akkers, huizen enz., dan hoe vele vrienden zij bezitten. Vriendschap eischt verder vastheid van beginselen; beginselen, welke zich door menschenvreeze noch belang verlooohenen. Maar zulk eene vastheid brengt van zelve het bezit van weinige vrienden met zich. Beroemt u dan niet, dat gij *vele* vrienden telt; gij hebt ze inderdaad niet! Vriendschap is geen goed, hetwelk als 't ware in portien kan verdeeld en overal uitgegeven worden. Haar kring bepaalt zich slechts tot weinigen; wat zeggen wij, welligt tot eenen enkelen onder onze natuurgenoeten. Maar deze is dan ook de ware vriendschap, zoo als ons haar hemelsch beeld met liefelijken glans voor oogen staat. — Ja, mijne Hoorders! kweekt hare dienst meer en meer in uw harte aan. Zij verheldert het leven met deszelfs zorgen en teleurstellingen; zij is de staf eener blijde hoop in de ure der smart; zij schenkt op de doodsponde balsem en troost; zij is u een getuigenis te meer, dat gij tot iets hooger's, tot iets beters geroepen zijt!

V. G.

DE FINANCIER LAW EN DESZELFS PLANS.

(Uit de *Memoirs of extraordinary Popular Delusions.*

DOOR CHARLES MACKAY.)

Den 5 Mei 1716 werd, door den toenmaligen Regent van *Frankrijk*, den Hertog VAN ORLEANS, een edict uitgevaardigd, bij hetwelk LAW, een *Schot*, die de gunst van den Regent had weten te winnen, gemagtigd werd, om, gemeenschappelijk met zijnen broeder, onder de firma: LAW en *Compie*, eene bank op te rigten, welker noten bij het voldoen der belastingen in betaling aangenomen zouden worden. Het kapitaal der bank werd op zes millioenen livres, in twaalfduizend aktiën van 500 livres ieder, vastgesteld, welke aktiën voor een vierde deel met klinkende munt en voor drie vierde deelen met zoogenaamde *billets d'état* betaald konden worden. De door LAW uitgegevene noten waren alle op zigt, en in het tydens de uitgifte in omloop geweest zijnde geld betaalbaar. Dit laatste was een meesterstuk van finantiële behendigheid, en zette aan zijne bankbriefjes terstond eene hoogere waarde bij dan die van het bare geld. Het geld namelijk was, bij het onverstandig huishouden der regering, aan eene onophoudelijke vermindering van deszelfs gehalte onderworpen. De som van duizend livres kon den eenen dag derzelve nominale waarde hebben en den volgenden een zesde deel dier waarde verminderd zijn; eene noot uit LAW's bank daarentegen behield voortdurend hare nominale waarde. Het gevolg hiervan was, dat zijne noten weldra de gunst van het publiek verwierven en met een percent meer dan klinkende munt betaald werden. Niet lang duurde het, of het handelsverkeer des lands ondervond hiervan het voordeel. De kwijnende handel begon het hoofd weder op te heffen; de belastingen werden regelmatig en met minder tegenzin betaald, en er ontstond eene mate van algemeen vertrouwen, die, zoo zij duurzaam was, noodwendigerwijs nog grootere voordeelen moest aanbrengen. In den loop van een jaar rezen de noten van LAW op 15 pct. premie; terwijl de *billets d'état*, dat is de noten, welke van wege den Staat, als zekerheid voor de, door den verkwis-tenden LODEWIJK XIV aangegane schulden, uitgegeven waren, niet minder dan $78\frac{1}{2}$ pct. onder *pari* stonden. Deze

vergelijking was voor LAW te gunstig, dan dat niet de aandacht van geheel het Koninkrijk zich er op gevestigd zou hebben en zijn krediet met elken dag gestegen zou zijn. Filiaal-inrigtingen zijner bank werden bijna gelijktijdig te *Lyon, la Rochelle, Tours, Amiens* en *Orleans* gevestigd. De Regent schijnt door de uitkomst der zaak letterlijk verbaasd geworden en allengskens op de gedachte gekomen te zijn, dat papierengeld, hetwelk in staat was het metalen geld zoo vermogend te ondersteunen, hetzelfde ook wel geheel zou kunnen vervangen. Op deze grondwaling werd naderhand voortgebouwd. Middelerwijl ondernam LAW het beruchte ontwerp, hetwelk zijnen naam bij de nakomelingschap verewigd heeft. Hij deed den Regent, welke hem thans niets meer weigerde, den voorslag, om eene Maatschappij op te rigten, aan welke het uitsluitend regt zou toegekend zijn, om op de rivier *Mississippi* en de aan derzelve westelijke oevers gelegene volkplanting *Louisiana* handel te drijven. Men koesterde de meening, dat het land overvloed aan edele metalen bezat, en de Maatschappij, die in de winst, welke zij uit haren uitsluitenden handel stond te trekken, haren steun moest vinden, werd bestemd, om de algemeene pacht der belastingen en het munten van het geld alleen op zich te nemen. Het koninklijke patent, hetwelk de statuten dier Maatschappij bekrachtigde, werd in de maand Augustus van het jaar 1717 afgekondigd. Haar kapitaal was in tweemaal honderdduizend aktien van 500 livres verdeeld, welke voor derzelve geheel bedrag in *billets d'état* betaald konden worden, hoezeer in deze de som van 500 livres slechts eene wezenlijke waarde van 160 livres bezat.

Nu begon eene ware razernij onder geheel de natie te heerschen; het volk was volstrekt verblind in deszelfs vooringenomenheid voor de bank, en de regering niet minder. Het gevolg hiervan was, dat de bank, tot eene nationale bank verklaard zijnde, terstond noten ten beloope van duizend millioenen livres uitgaf. De pogingen van eenige verstandiger lieden en die van het Parlement, om aan deze dulle maatregelen eenen dam tegenover te stellen, bleven zonder vrucht.

Het Parlement werd eindelijk tot stilzwijgen gebragt door het in hechtenis nemen van den president en van twee der raadsleden, die naar afgelegene gevangnissen gevoerd werden. Op deze wijs dreef de eerste wolk voorbij, welke

LAW's ontwerpen bedreigd had. Van de vrees voor persoonlijk gevaar ontheven, wijdde hij nu geheel zijne oplettenheid aan zijn *Mississippi*-project, welks aktien, trots het Parlement, nog steeds aan het rijzen waren. In het begin van 1719 verscheen er een edict, hetwelk aan de *Mississippi*-Compagnie het uitsluitende voorregt verleende, om op *Oostindie*, *China*, de Zuidzee, en op al de bezittingen der door COLBERT opgerigte Fransch-Oostindische Compagnie, handel te drijven. In overeenstemming met haar hierdoor uitgebreid koopbedrijf, nam de Maatschappij den meer gepast voorkomenden titel van *Compagnie des Indes* aan, en gaf vijftigduizend nieuwe aktien uit. De voordeelen, waarop LAW bij deze gelegenheid het uitzigt gaf, waren allerschitterendst. Hij beloofde een jaarlijksch dividend van 200 livres over elke aktie van 500, hetgeen, daar de aktien in *billets d'état*, naar de nominale waarde van deze laatsten, (inderdaad waren 500 livres in dezelve slechts 100 waard) betaald werden, eene winst van honderdtwintig percent uitmaakte. De algemeene geestdrift, die zoo lang reeds gedurig hooger en hooger gestegen was, werd door zulk een glansrijk droomgezicht geheel ten top gevoerd. Minst genomen driemaal honderdduizend aanzoekers deden zich voor de vijftigduizend aktien op, en LAW's huis in de straat *Quincampoix* was van den ochtend tot den avond door lieden belegerd, die om aktien kwamen vragen. Daar men hun onmogelijk allen genoeg kon geven, duurde het verscheidene weken, eer eene lijst der gelukkige nieuwe aktiehouders tot stand kwam, en in dezen tusschentijd steeg het enthousiasmus des publieks tot volslagene dolheid. Hertogen, Markiezen, Graven bleven dagelijks uren lang voor LAW's huisdeur wachten, om den uitslag te vernemen. Eindelijk, om aan het gedrang van den plebeïschen hoop, die ten getale van duizenden de straat vervulde, te ontkomen, huurden zij kamers in de naburige huizen, om onafgebroken den tempel nabij te kunnen zijn, uit welken de nieuwe PLUTUS rijkdom onder het volk verspreidde. Met iederen dag rees de prijs der oude aktien, en de aanzoeken om nieuwe, door de gulden droomen van geheel de natie te weeg gebracht, werden zoo menigvuldig, dat het geraden voorkwam, niet minder dan driemaal honderdduizend nieuwe aktien, elke van vijfduizend livres, uit te geven, ten einde de Regent in staat gesteld mogt worden, de geestdrift des volks te

baat te nemen tot het dooden der staatsschuld, waartoe vijftienhonderd millioenen livres vereischt werden. De ijver der natie was zoo groot, dat voor driemaal het bedrag dier som ingeteekend zou geworden zijn, bijaldien de regering het slechts had willen gedoogen.

LAW stond nu op het toppunt van zijnen voorspoed, en het volk naderde met snelle schreden het toppunt van deszelfs begoocheling. De aanzienlijksten zoo wel als de geringsten droomden van grenzenloozen rijkdom. Lieden van allen ouderdom en van beide geslachten speculeerden op het rijzen of dalen der *Mississippi*-bons. De straat *Quincampoix* was de verzamelplaats aller speculateurs, en, daar zij vrij naauw was, veroorzaakte het volksgedrang in dezelve gedurig ongelukken. Huizen in die straat, die gewoonlijk eene huur van duizend livres gedaan hadden, bragten thans twaalf- tot vijftienduizend livres op. Een schoenlapper, wiens pothuis in deze straat stond, verdiende tweehonderd livres daags, doordien hij het verhuurde, en de makelaars, als ook derzelve cliënten, van schrijfbehoeften voorzag. Men vertelt zelfs, dat een bultenaar aanzienlijke sommen won, door zijnen bogchel aan de driftige speculateurs tot schrijflessenaar te verleenen. De menigte menschen, welke deze papierhandel in de straat *Quincampoix* bijeenbragt, trok eene nog grootere menigte van nieuwsgierige toekijkers derwaarts, en dezen lokten er al de dieven en kwalijk beruchte personen uit geheel *Parijs* henen, zoodat er onophoudelijk oproer en wanorde heerschten. Des nachts moesten menigmaal afdeelingen soldaten afgezonden worden, om de straat van geboefte te zuiveren. LAW, wien zijne woning te ongemakkelijk werd, verhuisde naar het *Vendôme*-plein, en geheel de zwerm der agioteurs volgde hem. Dit ruime plein was weldra even zoo vol als de straat *Quincampoix*; van den ochtend tot den avond scheen het er kermis. Kramen en tenten werden er opgeslagen, zoo om in dezelve zaken te verhandelen, als om er ververschingen te verkoopen. Het gedruisch en getier was er den geheelen dag door zoo geweldig, dat de Kanselier, wiens gerechtshof aan dit plein lag, bij den Regent en het stadsbestuur klagtig viel, verklarend dat men het pleiten der advocaten niet langer verstaan kon. Toen men zich met dit bezwaar aan LAW wendde, verklaarde hij bereid te zijn aan hetzelfde een eind te maken, en sloot diensvolgens met den Prins DE CARRIGNAN een

contract, waarbij deze hem het hôtel van *Soissons* inruimde, achter hetwelk een tuin, verscheidene morgens groot, gelegen was. LAW kocht het gebouw voor een' ontzettenden prijs, en de Prins behield slechts den tuin aan zich, om nog verder voordeel uit denzelfven te trekken. Zoodra LAW zich in zijne nieuwe woning gevestigd had, verscheen een edict, hetwelk verbood, ergens anders dan in den tuin van het hôtel van *Soissons* bons te koopen of te verkoopen. Nu werden midden onder de boomen ongeveer 500 kleine tenten of huisjes opgericht, welke men aan de speculateurs verhuurde. Zoo lang de begoocheling duurde, trok de Prins DE CARIGNAN eene allergeweldigste winst uit deze inrigting. Elke tent werd tegen vijfhonderd livres in de maand verhuurd, zoodat hem dit een maandelijksch inkomen van ten minste 250,000 livres verschafte.

Te dezer tijd was LAW, de nieuwe PLUTUS, eensklaps de magtigste man van geheel het Koninkrijk geworden. De voorzalen van den Regent stonden ledig. Pairs, Regters, Bisschoppen verdrongen elkander in het hôtel van *Soissons*; officieren der land- en der zeemagt, dames van hoogen rang en afkomst, kortom elk, wien geboorte of ambt het regt gaf ten hove te verschijnen, was in LAW's antichambres te vinden, en bedelde om een aandeel aan zijne Oostindische aktiën. LAW vond zich zoodanig geprangd, dat hij niet in staat was, het tiende deel der genen, die aandeelhouders wilden worden, te ontvangen; en nu werd alles, wat volharding of schranderheid aan de hand kan geven, gebruikt, om toegang tot hem te bekomen. Pairs des rijks, die het eene beleediging hunner waardigheid geacht zouden hebben, wanneer de Regent hen een half uur had laten wachten, getroostten zich, zes uren lang de toevallige gelegenheid te verbeiden, om den Heer LAW te zien. De belageheijkste listen werden in het werk gesteld, om bij hem binnen te sluipen. Zekere dame, die verscheidene dagen lang vergeefsche pogingen had aangewend om hem te spreken, gaf eindelijk, in wanhoop, het opmerk op, om hem in zijn eigen huis te zien, en beval nu aan haren koetsier, om, wanneer hij haar in hare koets rondreed, naauwkeurig op te letten, of hij ook die van den Heer LAW zag aankomen; in dat geval moest hij de koets tegen eenen paal of steen aanrijden en onderstboven werpen. De koetsier beloofde te zullen gehoorzamen, en drie dagen lang reed de dame onop-

houdelijk in de stad rond, terwijl zij in haar hart om de gelegenheid smeekte van omgeworpen te kunnen worden. Eindelijk ziet zij den Heer LAW aankomen, trekt aan de koetskoord, en roept haren koetsier toe: »Nu werp ons om! om Godswil werp ons om!» De koetsier reed tegen eenen straatpaal, de koets viel om, de dame gilde, en LAW, die het ongeluk had zien gebeuren, schoot toe om te helpen. De looze dame werd naar het hôtel van *Soissons* gebracht, waar zij geraden vond, van haren schrik te bekomen, en, nadat zij den Heere LAW om versooning gevraagd had, hare list bekende. LAW lachte, en schreef de dame op zijne boeken in, als koopster van een aantal Oostindische *stocks*.

Somwijlen steeg de prijs der aktiën, in weinige uren, tien tot twintig percent, en vele lieden uit de geringere volksklassen, die des morgens arm waren opgestaan, gingen schatrijk naar bed. Een houder van een groot aantal aktiën, ziek geworden zijnde, zond zijnen knecht, om honderdvijftig derzelve, elke voor achtduizend livres, (dit namelijk was op dat oogenblik derzelve prijs) te gaan verkopen. De bediende ging; maar, toen hij in den tuin van het hôtel van *Soissons* aankwam, bevond hij, dat zij tot tienduizend livres gerezen waren. Het verschil van 2000 livres per aktie, hetgeen over 150 aktiën 300,000 livres uitmaakte, stak hij bedaardelijk in zijn eigen zak, bragt het overschot aan zijnen heer, en was nog dien zelfden dag op reis naar buitenslands. LAW's koetsier had in korten tijd zoo veel geld verdiend, dat hij zelf koets en paarden houden kon, en verlangde derhalve zijn afscheid. LAW had genegenheid voor den man; hij verzocht hem alzoo, om hem, als eene vriendelijkheid, eenen plaatsvervanger te willen aanbevelen, die even bekwaam in zijn vak was, als hij hem steeds gevonden had. De koetsier beloofde het, en bragt des avonds twee zijner gewezen kameraden bij den Heer LAW, hem verzoekende een van beiden te kiezen, onder bijvoeging dat hij zelf dan den anderen nemen zou.

Een tijdlang, dat is. te zeggen zoo lang het krediet der nieuwe bank duurde, werd daardoor aan den handel eene veerkracht bijgezet, die noodwendig voordeelig op denzelfden werkte. Vooral te *Parijs* deed zich deze gunstige invloed gevoelen. Vreemdelingen trokken hoopswijs naar die hoofdstad, en beijverden zich niet alleen om geld te verdienen, maar ook om het te verteren. De Hertogin VAN OR-

LEANS, moeder van den Regent, berekende de vermeerdering der Parijsche bevolking, door het toestroomen van vreemdelingen uit alle oorden der wereld te weeg gebragt, op 305,000 zielen. De eigenaars van huizen waren genoodzaakt, voor de genen, die bij hen hunnen intrek namen, bedden op zolders, in keukens, ja zelfs in stallen te doen opslaan, en de stad was zoo vol met koetsen en ander rijtuig, dat men in de grootste straten slechts stapvoets durfde rijden, uit vrees van om te slaan. De weefgetouwen werkten met ongehoorde vlijt, om kant, zijden stoffen, laken en fluweel te vervaardigen, welk alles, met papierengeld betaald, vierdubbel in prijs steeg. Even als al het overige werden de levensmiddelen duurder; brood, vleesch en groenten werden tegen hoogere prijzen, dan ooit te voren, verkocht, en de arbeidslooonen rezen in dezelfde verhouding. De handwerker, wiens dagloon te voren vijftien sous bedroeg, kon er thans zestig verdienen. Overal werden nieuwe huizen gebouwd; eene bedriegelijke welvaart wierp haren schijn-glans over geheel het land, en verblindde de oogen der natie in zulk eene mate, dat niemand de donkere wolk gewaar werd, die den maar al te spoedig losbarstenden storm verkondigde.

LAW zelf, wiens tooverstaf eene zoo verrassende verandering te weeg gebragt had, had natuurlijkerwijs zijn deel aan den algemeenen voorspoed. De hoogste Adel van het Hof maakte zijn hof bij de vrouw en dochter van den financier, en erfzonen uit Hertoglijke, ja vorstelijke huizen dongen naar eene verbinding met deze laatste. LAW kocht twee prachtige heerlijkheden in verschillende deelen van *Frankrijk*, en trad met de familie des Hertogs VAN SALLY in onderhandeling wegens aankoop van het Markiezaat van *Rosny*. Daar zijne godsdienstige belijdenis hem bij zijne bevordering tot staatsambten in den weg stond, beloofde de Regent hem de plaats van Controleur-generaal der Finantiën, onder de voorwaarde dat hij tot het katholijk geloof zou overgaan. LAW, die even zoo weinig ware Godsdienst had als ieder ander speler van beroep, gaf volvaardig zijne toestemming, en werd door den Abbé DE TENCIN, in de hoofdkerk van *Melun*, onder eenen ontzettenden toevloed van menschen, plegtig in den schoot der katholieke kerk opgenomen. Den volgenden dag koos men hem reeds tot kerkverzorger in het kerspel van *St. Roch*, bij welke gelegen-

heid hij aan die kerk vijfmaal honderdduizend livres ten geschenke gaf. Doch zijne steeds in het groote loopende bewijzen van liefdadigheid waren niet altijd van zoo veel uiterlijk praalvertoon verzeld. Ook in het geheim schonk hij aanzienlijke sommen weg, en het ongeluk smeekte bij hem nimmer vergeefs om hulp. Te dier tijd bezat hij verreweg den meesten invloed in den Staat. De Hertog VAN ORLEANS stelde zoo veel vertrouwen op zijne schranderheid en op den goeden uitslag zijner plans, dat hij hem bij elke aangelegenheid van gewigt raadpleegde. Zijne fortuin maakte hem volstrekt niet hoovaardig; hij bleef dezelfde eenvoudige, minzame, verstandige man, die hij in zijne vroegere beperkte omstandigheden geweest was.

Natuurlijk is het, dat LAW, de bewerker van de fortuin zoo veler menschen, door de ligt beweegbare bevolking van *Parijs* bijna vergood werd. Geen Monarch is immer meer geveleid geworden dan hij. Alle dichters en geletterden van ondergeschikten rang overstelpten hem met wierook. Zij noemden hem den Heiland des lands, den Beschermgod van *Frankrijk*; vernuft schitterde in elk zijner woorden, goedheid straalde uit elken zijner blikken, en wijsheid kenmerkte elke zijner daden! De stroom van menschen, die zijn rijtuig overal verzelden, was zoo groot, dat de Regent hem een vast eskorte van ruiters toewees, bestemd om hem, wanneer hij uitreed, den weg te banen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

ALGEEHELE OMWENTELING IN DEN AKKERBOUW.

Onder dezen vrij revolutionair klinkenden titel deelt het sedert 1839 te *Parijs* verschijnende tijdschrift *la Phalange* een door de Heeren CH. PAILLARD EN BERNARD, geachte burgers van *Brest*, gelêverd berigt mede, hetwelk, zoo de daarin opgegevene zaken door verdere proefnemingen slechts eenigermate bekrachtigd wierden, inderdaad eenen volslagen ommekeer der tegenwoordige wijze van akkerbouw ten gevolge zou hebben; want men beweert niets geringers, dan eenen rijken oogst te kunnen verkrijgen zonder ploegen, zonder mesten, zonder wieden, en nog daarenboven op slechten grond; de halm zou daarbij eene nooit geziene

hoogte en dikte bekomen, en de aar in dezelfde evenredigheid ontwikkeld zijn. Het volgende is de zakelijke inhoud van dit zonderlinge opstel :

Terwijl onze akkerbouw drijvende landgenooten in het gebrek aan toereikende mestspecie den wezenlijksten hinderpaal tegen de verbetering van den landbouw meenen te zien, en hunne voornaamste pogingen op de wegneming van dit beletsel gerigt heeft, zijn wij door den grondregel van onzen leermeester, (FOURIER) »dat de werkzaamheid der natuur tot de bekende door menschen betredene wegen niet beperkt is, en dat men, waar zulks gepast is, een' anderen, van deze middelen afwijkenden weg behoort in te slaan,» bij onze nasporingen in eene andere rigting gelcid geworden. Wij sloegen de natuurlijke voortplanting der gewassen gade, en bevonden, dat zij, aan zichzelf overgelaten, heerlijk gedijen. Juist die landen, waar de vernielende hand van den mensch nog niet doorgedrongen is, zijn door den weelderigsten plantengroei in rijken overvloed bedekt; naauwelijks echter heeft de mensch er zich genesteld, of hij houdt neder, brandt, plondert en doorwoelt den grond, om op deze wijs de voedende deelen der overblijfsels van vroegere planten voor die, waaraan hij de voorkeur geeft, beter geschikt te maken. En wanneer alsdan deze door hem aangekweekte planten tot rijpheid gekomen zijn, raapt hij ze weg, en begint zijne grondômwoeling van voren af aan, tot dat eindelijk de geheel uitgeputte bodem hem te leure stelt, en de mensch verder trekt, om zijne vernieling over de geheele aarde uit te breiden. Somwijlen, wel is waar, verzamelt hij de overblijfsels van zijn vandalismus, en brengt ze, alles door elkander mengende, op eenen hoop, om dezelve aldus den grond weder in te lijven, aan welken zij in het geheel niet uit hunne natuurlijke orde ontrukkt hadden moeten worden. Maar ook deze handelwijs is gebrek- kig, doordien de te ver gedreven verrotting bijna het geheele gehalte der in de mestspecie aanwezige krachten, welke de ontkiëming bevorderen moeten, vernielt; waarom dan ook eene overgrootte hoeveelheid mest vereischt wordt, en desniettemin een daarmede in geene evenredigheid staande, meestal karige oogst verkregen wordt. Toen wij nu verder gadesloegen, hoe iedere plant, nadat zij hare volledige ontwikkeling bereikt en hare vrucht tot rijpheid gebragt heeft, deze laatste ter aarde laat vallen, en haar dan

bedekt en beschermt, hetzij nu alleen met haar loof, of, is zij eene jaarsplant, met haren geheelen stengel, om op deze wijs als 't ware het plantenei uit te broeden, zoo kwamen wij er eindelijk toe, om, als leiddraad onzer proeven, de volgende grondstellingen aan te nemen: 1°. Elk gewas vereischt eene eigenaardige mestspecie, en deze is geene andere dan die harer eigene overblijfsels. 2°. De grond, in den eigenlijken zin van het woord, of de onvruchtbare aarde, dient aan het gewas alleen tot steunpunt; het groeit en ontwikkelt zich dus, even als het dier, slechts door de werking van lucht, water, licht en warmte, doch zulks in verhoudingen, welke naar den aard van deszelfs wezen en naar de plaats, welke het bestemd is op den aardbol in te nemen, verscheiden zijn. Daar nu de verschillende soorten van granen onder alle planten diegene zijn, welke aanbouw, althans voor het tegenwoordige, van het meeste gewigt is, zoo hebben wij ook met dezen het eerst onze proeven begonnen. Wij ondernamen onze zaaijing in October van het laatstverloopen jaar. Op een roggeveld had men daartoe eene oppervlakte van ongeveer honderd vierkante voeten aan ons afgestaan; en, zoo ongeploegd en ongemest als dit plekje was, en niettegenstaande het, naar het oordeel der landlieden, voor het telen van tarwe veel te slecht geacht werd, bezaaiden wij het met dit graan, hetwelk wij echter, omtrent een duim hoog, met stroo bedekten. Daarenboven hadden wij, in eenen tuin, welks grond zoo slecht immer mogelijk en in vele jaren niet bemest was, eene vierkante plek zoodanig vastgestampt, dat zij als 't ware tot een' dorschvloer geworden was. Ook hier zaaiden wij onze tarwe, en bedekten dezelve, op de wijs als boven gezegd is, met stroo. En, om eindelijk het treffendste bewijs te leveren, dat de grond blootelijk het steunpunt der planten is, legden wij twintig graankorrels op eene vensterruit, en bedekten ze mede, als boven, met stroo. Niet lang duurde het ook, of de ontkieming vertoonde zich, en wel onder de gunstigste teekenen. De winter was, voor onze landstreek, zeer streng. De blootliggende aarde bevroor tot eene vaste korst van zes duim diepte, zoodat vele planten verloren gingen; onder ons stroo daarentegen bevroor de grond niet, maar bleef los en rul. Ook had ons gezaaide niet geleden. In het voorjaar heerschte eene aanhoudende droogte; maar, terwijl al het omliggende land versmachtte,

wiesen onze halmen welig voort, iets hetwelk zij eenig en alleen aan het stroo te danken hadden, dat dezelve vochtig hield. Zoo hebben wij dan een' der heerlijkste oogsten gewonnen: sommige halmen bereikten eene hoogte van zes voet en droegen aren met 50, 60, ja zelfs 82 welgevoede korrels. Zij verwekten de bewondering van vele nieuwsgierigen; maar hetgeen wel inzonderheid de verbazing van dezen gaande maakte, was ons graan op de glasruit: het kwam een' ieder als iets wonderdadigs voor, dat zoo, zonder het geringste aarddeeltje en zonder eenige begieting hoe genaamd, de aren even zoo schoon en even zoo rijkelijk voorzien, als op den akker gegroeide, zich vertoonden. Dit is de uitkomst onzer eerste, maar reeds volstrekt afdoende proefneming, bevestigd door lieden, die daarvan ooggetuigen, en onder welke verscheidene leden der Maatschappij van Landbouw geweest zijn, die nu ook van hunnen kant proeven zullen nemen. Opmerkelijk is het, dat ons graan slechts korte wortels, ongeveer in de gedaante van eenen voet, had; hetgeen volkomen met de bevinding van RASPAIL overeenkomt, die waargenomen heeft, dat juist de krachtigste planten de minst ruige wortels hebben, daar zij hunne kracht niet verstrooijen, maar dezelve geheel en al op het ligchaam der plant doen werken. Onder het stroo scheen voorts elke kiem van onkruid verstikt te zijn. — Uit het hier boven verhaalde volgt nu, dat bij onze wijs van handeller alle ploegen, mesten, eggen, wieden, maaijen en dorschen, kortom de gansche massa van het thans vereischte moeilijke boerenwerk wegvalt, en in de plaats van hetzelfde eene reeks van verrigtingen komen, die, om zoo te spreken, al spelende waargenomen kunnen worden. De aren worden, zoo hoog mogelijk, met een snoeimes of met eene schaar van de halmen gesneden en in een voorschoot verzameld, vervolgens met hulp van een daartoe geschikt werktuig uitgedopt, en laatstelijk doorgezift, om de schoonste voor zaikoren te kunnen bewaren. De stoppels knakt men op den grond neder, zonder ze uit te trekken, en het zaaijen bestaat eenvoudig daarin, dat men de korrels op het stroo strooit, en, door ligte slagen op hetzelfde, er door heen op den grond doet glijden, waarna men het overige aan de natuur overlaat. Zal het nu wel noodig zijn, op de aanzienlijke besparing aan tijd, arbeid en geld opmerkzaam te maken, welke het gevolg dezer nieuwe wijs van behandeling

zijn zal? Maar hiertoe bepaalt zich haar invloed nog niet; integendeel is het waarschijnlijk, dat zij ook de weersverhoudingen op eene voordeelige wijs veranderen zal. Want, even gelijk het aan geenen twijfel meer onderhevig is, dat het uitroeijen der bosschen op onze bergen eene hoofdoorzaak is van al de tegenwoordige weersverwarringen, van overstromingen enz., zoo brengt misschien de thans in zwang zijnde wijs van akkerbouw hiertoe mede niet weinig bij. Van de nachtévening in den herfst tot op die der lente ligt de oppervlakte der aarde genoegzaam naakt; alle spoor van plantengroei, de kleinste stroohalm, de onbeduidendste stoppel, alles is door den ploeg en 'smenschen hand bedolven of weggevoerd geworden. Op deze wijs van haar deksel ontbloomt, kan de aarde zich niet meer tegen den vermogenden invloed der lucht beschermen, welker onophoudelijke werking haar van alle warmte en vocht berooft. De dus met vocht vervulde lucht werkt nu van haren kant weder op den dampkring terug; en vanhier het onordelijke in de weersgesteldheid, dat juist in dezen tusschentijd het meest ontwaard wordt, en meer dan men wel denkt, invloed oefent op onze gezondheid.

DE SPION.

Verhaal.

De gevaren, waaraan een spion blootstaat, die de bewegingen van eenen vreemden vijand gadeslaat en diens legerkamp binnensluipt, kunnen niet in vergelijking worden gebracht met die van den verspieder bij burgeroorlogen. Bij de kans, om door dezen of genen vroegeren bekende of vriend te worden herkend, voegt zich de moeilijkheid, om menschen te misleiden van hetzelfde land, van dezelfde gewoonten, dezelfde taal sprekende, en die gereed zijn, om de minste strijdigheid in woorden of daden als eene oorzaak van argwaan te beschouwen. Er worden intusschen altijd lieden gevonden, die voor goud, of ook uit geestdrift voor hunne zaak, alle gevaren willen trotseren, om berigten in te winnen of over te brengen.

Gedurende den woesten oorlog tusschen de *Carlisten* en *Christino's* hadden er vele opmerkelijke gevallen plaats, ten

gevolge van de groote uitbreiding, die men aan het stelsel van verspieding had weten te geven. De voorstanders van Don CARLOS hadden in dit opzigt het voordeel aan hunne zijde, althans in de *Baskische* provinciën; want daar speelden de landlieden, ijveraars voor de zaak van den Pretendent, vrijwillig de rol van verspieders, of bragten berigten over door de streken, die de vijand bezet hield. Begaf er een zich op weg, op dien snellen draf, dien deze vlugge bergbewoners schier even lang kunnen volhouden, als de bewoners der vlakke hunsen bedaarden stap, en was hij vermoeid, zoo gaf hij zijne *depêche* of welligt zijne mondelinge boodschap over aan den eersten schranderen en vluggen boer, dien hij ontmoette, en zoo ging het van hand tot hand, tot dat het berigt was overgebracht. Zonderlinge middelen werden somtijds gebezigd, om eenen brief te verbergen, in geval de bode door den vijand werd aangehouden. Gelijk de oude man, door SANCHO PANZA veroordeeld, het geld van zijnen buurman in zijnen stok had verborgen, zoo werden *depêches* somtijds gestoken in stokken, die daartoe waren uitgehoold; maar dit was eene list, die oud was en ligtelijk werd ontdekt. Een stuk brood in den zak van eenen boer baarde niet ligt vermoeden, en toch was in dat brood dikwijls een stukje papier gebakken, dat, zoo het gevonden werd, den overbrenger het leven zoude hebben gekost. Een piket van *Christino's* patrouilleerde door *Navarre*, en hield in den schemeravond eenen boer staande. Na vele vragen, waarop de man voldoende antwoorden gaf, liet men zijnen persoon naauwkeurig doorzoeken. Een half dozijn dollars waren er in den wollen gordel, dien hij om het lijf droeg, en, deze in zijne hand nemende, bood hij ze demoedig den onderofficier aan, die de afdeeling commandeerde. » *No somos ladrones,*” was het toornige antwoord. » Wij zijn geen roovers; behoud uw geld.” De man zette zijnen togt voort, en gaf, drie uren later, een klein, dun papiertje in handen van eenen Generaal der *Carlisten*. Het had verborgen gezeten in een van de geldstukken, die de officier van de *Christino's* had geweigerd.

De lieden, die als spionnen dienden, waren doorgaans, maar niet altijd, boeren of muilriedrijvers. Somtijds keerden soldaten, die tot den vijand waren overgeloopen, onder voorwendsel van afval van de partij, die zij hadden verlaten, na eenige dagen of weken tot hunne vorige gelederen terug

met al de berigten, die zij hadden weten in te winnen. Niet zelden voegde zich eene armoedige bedelaarster met een kind op den arm bij het optrekkende leger, en trok eenige uren met de krijgslieden voort, nu eens pratende met de soldaten, dan weder luisterende naar hunne onderlinge gesprekken. Bij het overtrekken van een water of een' hollen weg verdween zij, zonder dat iemand opmerkte, wanneer of in welke rigting zij vertrok; en zelfs als zij bespeurden, dat de vijand, dien zij gingen aanvallen, verdwenen was, of als zij zelve des nachts in hun bivouac werden aangetast, dan dacht er naauwelijks iemand aan, om het onheil toe te schrijven aan de berigten, door de bedelares overgebracht.

Op eenen schoonen herfstmorgen tegen het einde van het jaar 183 . had er op een veld, omstreeks een geweeschot verwijderd van een gehucht van *Noord-Alava*, een tooneel plaats, dat de aanschouwers een treurig belang inboezemde. Verscheidene kompagniën voetvolk en eenige ruitery stonden daar geschaard; hunne *Baskische* mutsen, die de officieren zoo wel als de soldaten droegen, deden hen als *Carlistische* troepen kennen. Een twintig schreden voor het front was een officier te paard, wiens rijk geborduurde opslagen toonden, dat hij een' hoogen rang bekleedde, in gesprek met anderen van minderen graad. Op eenen korten afstand van die groep, bewaakt door eene wacht, stond een jongman, in de uniform van een' kavallerieofficier, en wat meer op den achtergrond waren onderscheidene vrouwen en mannen bijeenverzameld in burger- en boerenkleeding.

»VALENTINO ROJAS!» riep de Generaal.

De wacht, die den gevangene omringde, opende hare gelederen, en de jonge officier, tot op weinige schreden den opperbevelhebber naderende, bleef daar staan en groette eerbiedig.

»VALENTINO ROJAS, gij hebt u schuldig gemaakt aan zwaar pligtverzuim, doordien gij uw piket den vorigen nacht, door gebrek aan behoorlijke waakzaamheid, hebt laten overvallen. De krijgsgaad heeft u ter dood veroordeeld, maar niet zonder u aan de goedertierenheid van den opperbevelhebber aan te bevelen, om uwen beproefden moed en ijver voor de goede zaak. Ik heb ook de diensten van uwen dapperen vader niet vergeten, die gevallen is aan de zijde van den onsterfelijken ZUMALACARREGUY. Uwe fout moet intusschen geboet worden, en zoo ik u, uit kracht van zijner

Majesteits volmagt, genade schenk, zoo geschiedt dit op ééne voorwaarde." En den gevangene toewenkende, om nader bij te treden, boog hij zich tot hem neder en sprak eenige woorden op een' zachten toon. Eene sterke uitdrukking van afkeer vertoonde zich op het bevallige gelaat van den jeugdigen krijgsman.

»Uwe Excellentie sprak van mijnen vader en zijnen roemrijken dood. Ik zou weinig eer aan zijne nagedachtenis bewijzen, indien ik het leven aannam op de voorwaarden, die gij mij aanbiedt."

»Er steekt geen schande in, zijnen Koning te dienen, op welke wijze dan ook," zeide de Generaal op strengen toon. »De keus staat aan u: dat, of *cuatro tiros*."

»De laatsten dan," hernam de jonge man halsstarrig.

»Laat een peloton zich gereed maken om te vuren," zeide de Generaal, op haastigen, ontevreden toon, tegen een' zijner adjudanten.

Een doordringende schreeuw liet zich op dit oogenblik hooren; men zag beweging onder de toeschouwers, en een jong en schoon meisje met loshangende haren scheurde zich los van degenen, die haar poogden te weêrhouden, en, op den gevangene toeloopende, viel zij bezwijmende in zijne armen.

»*Todavía es tiempo!* Nog is het tijd!" zeide de Generaal, zich tot ROJAS wendende. »Arme DOLERES!" voegde hij er bij, een blik van medelijden slaande op het bewustelooze meisje, dat de jonge man ondersteunde.

ROJAS was doodelijk bleek, en de spieren van zijn gezigt waren in vreeselijke spanning. Hij zag met strakke oogen op het bevallige meisje, dat hij nu aan de zorg der vrouwen had overgegeven, die alle pogingen aanwendden om haar weder bij te brengen. Op dit oogenblik opende zij half hare oogen en uitte met eene zwakke stem het woord: »VALENTINO!"

»Ik neem uw aanbod aan!" riep de gevangene.

Tien minuten later waren de troepen naar hunne kwartieren teruggekeerd, en ROJAS had eene geheime zamenkomst met den Generaal, die het bevel voerde over het leger in *Alava*.

Het klooster van *Santa Domingo* te *Vittoria*, digt bij de *Bilbao*-poort van die stad gelegen, is in den laatsten tijd, even als vele andere gebouwen van die soort in het noorden

van *Spanje*, gebruikt tot barakken voor te troepen. Het was gedurende het heetste gedeelte van den *Carlistischen* oorlog, dat het uitgebreide voorportaal bij den hoofdingang van het klooster op eenen Octoberavond door eengroot vuur werd verlicht, hetgeen ook den breeden gang gedeeltelijk bescheen, die naar het inwendige van het gebouw leidde, zoodat de vochtige muren in den helderen gloed flikkerden. De taptoe had nog niet geslagen, en behalve de soldaten van de wacht, zat een aantal krijgslieden van de Koningin rondom het vuur, wachtende op het gewone teeken, om zich naar hunne stroomatrassen te begeven, en zich intuschen met zingen, lagchen en praten bezig houdende, zoodat er een heidensch leven in het vertrek was. Het was gedurende een oogenblik van stilzwijgen, dat eene kleine opening in den kring gevuld werd door een persoon, die binnensloop, zich zoo smal mogelijk makende. Hij stak zijne handen over het vuur uit, en staarde met ziellooze bliken in hetzelfde, alsof hij niet begreep, dat hij hier ongenoodigd was, en alsof hij de soldaten niet eens bemerkte. Het was een jongeling van ongeveer twintig jaren, wiens gelaat, van eene zeer bruine tint, geheel zonder eenige uitdrukking was, door het altijd half openstaan van den mond, en door de wijze, waarop zijn haar over zijn voorhoofd was gestreken, zoo laag, dat het hem bijna over de oogen hing. Zijne kleeding bestond uit een buis en broek van het grove bruine laken, dat de *Alavezzer* landlieden zelve van de ruwe wol hunner schapen vervaardigen; een breedgerande grijze hoed, geheel achter op het hoofd geplaatst, gaf aan zijn geheele voorkomen nog meer eene uitdrukking van wezenloosheid.

» *Caremba!* » riep een vrolijke korporaal, die, te oordeelen naar het gelach, dat zijne minste woorden vergezelde, de grappenmaker van het gezelschap was. » *Que hoy aqui?* Wien hebben wij hier, en van waar komt hij? Hij is zeker ten minste de *alcalde* van eene *Biscaische* stad. Kijk zijn verstandig gezigt eens, en hoe deftig hij zijn' *tombbrero* draagt!»

Deze spotternij werd door vele dergelijke van de soldaten gevolgd, die voor het grootste deel *Castilianen* waren, en eene behoorlijke mate van verachting voelden voor alles, wat *Baskisch* was.

» *Vamos! Camarado,* » zei de een, ziende dat de vreemdeling deed, alsof hij de spotternijen, waartoe hij aanleiding

gaf, niet hoorde, »gij hebt plaats genomen aan ons vuur, zonder ons zelfs permissie te vragen. Het minste, wat gij doen kunt, is ons zeggen, wie gij zijt.»

De boer gaf geen antwoord, en de soldaat, die hem aansprak, vergramd over zijn stijfhoofdig stilzwijgen, maakte zich gereed, om hem uit zijne gevoelloosheid op te wekken op eene wijze, die meer krachtig dan aangenaam dreigde te worden. Zijne bajonet uithalende, stak hij de punt in den zoom van het wambuis van den boer. Maar nauwelijks was het wapen door het laken heengedrongen, of de *Biscaijer* keerde zich plotseling om, en in een oogenblik was de aanvaller ontwapend en lag aan de voeten van zijnen wederpartijder. De soldaten drongen vooruit, om hunnen makker te helpen; maar de vreemdeling wierp de bajonet weg en barstte los in een' stroom van die zonderlinge, onbestemde geluiden, die de doofstommen uitstooten in hunne vruchteloze pogingen, om toorn of andere geweldige hartstogten uit te drukken.

»*Es mudo!* Hij is stom!» riepen de soldaten, hunnen makker terughoudende, die opgestaan was, en, de bajonet grijpende, gereed scheen om zijne nederlaag te wreken.

Zij begonnen nu met den stommen boer een gesprek door middel van teekenen en gebaren, die hij echter niet vlug scheen te begrijpen, en weldra bleek het duidelijk, dat de ongelukkige bijna geheel onnoozel was.

Men hoorde nu het geraas van trommels en de schelle en toch welluidende toonen van hoornen; soldaten stroomden de barakken binnen, en zij, die de wacht hadden, schikten zich zoo gemakkelijk mogelijk, ten einde nog een oogenblik rust te genieten, vóór dat het hunne beurt was, om op schildwacht te staan. De *mudo* bleef nog een tijdlang boven het uitgedoofde vuur hangen, maar slenterde ten laatste waggelende heen, zeker om hier of daar een zachter bed te zoeken, dan wat de steenen van het portaal hem aanboden. Den volgenden dag echter keerde hij terug, en dagen achtereen bragt hij lange en menigvuldige bezoeken aan de barakken. De soldaten vermaakten zich met zijne lompe gebaren en poogden door teekenen met hem te spreken, en eindelijk werden zij zoo gewoon aan zijn bijzijn, dat hij hunne toegenegenheid begon te deelen met den hond van het regiment, *GRANUJA*, een schrander dier, altijd gereed om voor de Koningin op te zitten en voor Don CARLOS te brommen,

en die daarenboven voor de zaak der eerste geleden had en in eene schernutseling onlangs door een schampschot was gewond. Doch de stomme bepaalde zich niet in zijne bezoeken tot het klooster, ofschoon hij dit tot zijn hoofdkwartier scheen te kiezen. Gedurende den dag zwierf hij van de eene barak naar de andere, en gaf stof tot vermaak aan de soldaten, die zich door de kleinste omstandigheid laten afleiden, welke de eentoonigheid van hun leven afwisselt; en ten laatste was *el mudo de Santa Domingo* aan het garnizoen even goed bekend, als de Gouverneur zelf van de stad.

De maand December was koud en winterachtig begonnen, en, met uitzondering van kleine verkenningen of togten ter fouragering, schenen de militaire operatiën een tijdlang geschorst te zullen blijven. Op zekeren avond evenwel werd er aan de troepen, die in het *St. Domingo*-klooster waren gelegerd, bevel gegeven, om zich gereed te houden, ten einde den volgenden morgen vroeg te marcheren, en het gerucht verspreidde zich, dat een post of een konvooi van den vijand moest worden verrast. Kort daarna kwamen verscheidene officieren in de barakken, en, na zich overtuigd te hebben dat alles voor den togt gereed was, bleven zij een oogenblik bij het wachtvuur en staken hunne cigaren op.

» Wij zullen een beter vuur hebben dan dit, om ons bij te warmen, vóór dat het twaalf uren later is, » zei een jonge luitenant, met de voeten stampende, om meer warmte te krijgen, dan het rookende groene hout opleverde.

» Maar zeg eens, » zei een ander, » hoe ver is die kruidmolen? Ik herinner mij niet, dat ik dien ooit gezien heb bij onze vroegere uitvallen. »

» Hij ligt niet aan den grooten weg, maar is niet meer dan vijf of zes mijlen van *Vittoria* verwijderd. De wegen zijn goed, dank zij het vriezend weder; en als wij vroeg optrekken, dan kunnen wij daar komen, den boel in de lucht laten springen, en ten een ure in den namiddag vóór ons *puchero* terug zijn. »

» Stil! » zeide een oude kapitein met dikke grijze knevels. » Gij weet niet, wie ons zou kunnen beluisteren; en schoon de poorten gesloten zijn, zoo zegt men, dat er *Carliten* in *Vittoria* zijn, die door lichten en andere seinen met den vijand gemeenschap houden. »

» Kom, kom! » hernam de jonge officier, die het eerst had gesproken, » gij zijt al te voorzigtig, *mi capitán!* Daar is

hier niemand in den omtrek, dan de soldaten van de wacht en die ongelukkige onnoozele doofstomme."

»Muren hebben somtijds ooren," hernam de kapitein. »In allen gevalle, alle onze geheime expeditiën in de laatste twee maanden zijn mislukt. Of onze spionnen zijn hun loon niet waard, of er is verraad binnen de muren. Maar het wordt laat, en dus *buenas noches, Señores!*"

»*Buenas noches! Buenas noches!*" En de officieren verspreidden zich in verschillende rigtingen naar huune verblijven.

Nauwelijks zweeg het geluid hunner voetstappen, toen uit de verwarde menigte van gedaanten, die rondom het vuur lagen, een hoofd zich ophief, en de zwarte oogen van den *mudo* scherp rondzagen van onder het digte haar, dat hem overschaduwde. De schildwacht stond met den rug naar hem gekeerd en leunde op zijn geweer, ongetwijfeld met ongeduld wachtende, dat hij van zijnen vervelenden post zou worden afgelost, die dubbel onaangenaam was bij de koude van den avond. Met stille schreden sloop de *mudo* in de schaduw van den kloostermuur voort in de rigting van de vestingwallen, die in dien tijd in een' jammerlijken toestand waren. De duisternis stelde hem in staat, om op een' korten afstand meer dan één schildwacht voorbij te gaan, en onbemerkt te komen op eene plaats, waar de niet hooge aarden wal gemakkelijk toeliet buiten de stad te geraken. De *mudo* liet zich zachtjes in de ondiepe gracht zakken, en, tegen den anderen oever weder opklimmende, verdween hij in de donkerheid.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

ONGEHUICHELE VERKLARING.

Toen de *Pruissische* troepen tot den eersten *Silezischen* oorlog te veld trokken, wilde men de spreuk: »Voor God en Vaderland," in de vanen plaatsen; de Koning echter beval de vermelding van God daaruit weg te laten, zeggende, »dat men den naam van het Opperwezen niet aldus in bloot menschelijke geschillen mengen moest; de oorlog werd om eene provincie gevoerd, niet om de Godsdienst."

HUWELIJKSKEUS.

Zeker meisje werd tot een huwelijk gedwongen. Toen nu de geestelijke haar voor het altaar afvroeg, of zij bewilligde haren bruidegom tot man te nemen, antwoordde zij trouwhartig: »Waarlijk, Heer Pastoor, gij zijt de eerste, die mij in deze zaak om mijne bewilliging vraagt.»

DE OPREGTE GRAFZERK.

Menigmaal, en niet met onregt, zijn grafteekens en grafzerken onder de ergste vlejers geteld geworden; doch dat zij nu en dan ook opregt kunnen spreken, bewijst het op een der kerkhoven van *Londen* gevonden wordende graf van een achttienjarig meisje. De daarover opgerigte steen zegt namelijk: »Zij stierf aan haar keurslijf.»

VOORGANGER EN OPVOLGER.

De jonge, onkundige, maar laatdunkende Ontvanger te *W.* werd van daar, waar hij in geenen deele bemind was, naar elders verplaatst, en zei tot eenen inwoner van het stadje, hetwelk hij verliet: »Nu hebt gijlieden wat gij wenscht; maar ik wed gij zult weldra zeggen, er is niets beters in de plaats gekomen.» — »Of dit bij ons het geval zal zijn, moet de tijd leeren,» hernam de ander; »maar dat de inwoners der plaats, waar gij komt, het zeggen zullen, wed ik op mijne beurt.»

DE PIT DER DINGEN.

In het vreemdenboek te *Wartburg* schreef een reiziger de zinrijke spreuk: »In alles bemin ik slechts de pit der zaak.» De regte uitlegger kwam spoedig en schreef er onder: »Gek, met u is goed kersen eten.»

PUNTDICHT.

„Ik hul mij in mijn deugd,» zegt Trijn.

Dat noem ik ligt gekleed te zijn!”

No. III. Meng. reg. 3 van het Punt dicht op de laatste bladzijde leze men:

Let op: zoo zij dus overdrijft

M E N G E L W E R K.

HET GEWIGT DER BRONNEN IN DE GESCHIEDENIS, AANGETOOND
UIT EEN VERHAAL VAN APPIANUS BETREFFENDE DEN
ONDERGANG VAN KARTHAGO. (*)

Door

H. C. MICHAËLIS, *Lit. Dr.*

Zoo dikwijls het mij door eene of andere aanleiding gebeurt, om aan de voortreffelijkheid der geschiedenis herinnerd te worden, komen mij als van zelve die woorden van CICERO in de gedachte, waarmede hij deze wetenschap »een overblijvend getuige van weggaande geslachten, eene fakkel voor de waarheid der gebeurtenissen, het leven der herinnering, een gids voor onzen leeftijd, en een bode der verloopene eeuwen” noemt. (†) Die woorden toch schijnen mij toe, in 't kort, de geheele voortreffelijkheid dier wetenschap zaam te vatten en uit te drukken. En ik geloof, dat deze allen, wèl begrepen en in volle duidelijkheid doorzien, in staat zouden zijn, om, ook den voor de geschiedenis geheel onverschilligen, tot belangstelling voor deze wetenschap op te wekken, ja hem in ijver te doen ontvlammen.

Voor u, M. H. H., zullen althans die woorden, ook zonder nadere verklaring of uitweiding, voldoende zijn, om uwe belangstelling voor mijn onderwerp van heden op te wekken, wanneer ik u eene stelling, die voor de degelijke kennis der geschiedenis tot grondslag dient, door voorbeeld tracht op te helderen en aan te prijzen.

Verkeerde behandeling van onderwerp zou alleen die aandacht weder kunnen doen verflauwen of geheel uitdoo-

(*) Voorgedragen in het Gezelschap: *Oefening in Wetenschappen*, te Haarlem.

(†) CICERO, *de Orat.* II, IX.

ven. Hiertegen zal ik mijne beste pogingen aanwenden, maar hoop daarbij in de toegenegenheid en inschikkelijkheid mijner hoorders steun te zullen vinden.

Het is toch een algemeen erkend beginsel, hetwelk nog onlangs door een vaderlandsch geleerde opzettelijk is bewezen (*), dat diegene, welke in het vak van geschiedenis tot de waarheid zoo na mogelijk wil doordringen, zich tot de bronnen der gebeurde zaken moet wenden. En hoe kan het anders, M. H. H.? Hoe toch zal men den waren aard van dien breeden stroom der gebeurtenissen leeren kennen, hoe zijne voor het oog niet te meten kracht, die alle beletselen vernielt en verzwelgt, zich eenigzins kunnen verklaren; zonder tot die beken en kleine stroomen op te klimmen, welke dien stortvloed vormen en voeden?

Tot die bronnen nu rekest men vooral de schrijvers, die in of zoo na mogelijk aan den tijd der gebeurtenissen, en in het land, waar die te huis behooren, geleefd en dezelve beschreven hebben. Dat dus zoodanige schrijvers boven allen de aandacht verdienen van ieder, die tot de kennis der geschiedenis nader wil doordringen, volgt uit het voorgaande als van zelve. Dit nu wenschte ik, zoo mogelijk, op te helderen, door u eenige niet algemeen bekende stukken mede te deelen, die eene der belangrijkste gebeurtenissen uit de ongewijde geschiedenis, den ondergang van *Karthago*, betreffen, zoo als die bij *APPIANUS*, den oudsten bewaard gebleven schrijver hiervan, nog gevonden worden. Bestond dit verhaal nog bij den beroemden *POLYBIUS*, die tijdgenoot van dien ondergang was, ik zou niet twifelen u dit mede te deelen; maar zijne geschiedenissen zijn op die plaats geschonden, en hierdoor rijst het verhaal van *APPIANUS* in waarde, daar het aan alles blijkt, dat hij, zoo als veel, ook dit aan *POLYBIUS* ontleend heeft. Mogt het mij gelukken, u door de eenvoudigheid, waarheid, maar tevens ook schilderachtigheid, in dit verhaal doorstralende, van de hooge waarde van der-

(*) Prof. MEES, *Inwijdingsrede aan het Deventersche Athenaeum*.

gelijke geschiedbronnen te overtuigen! — Vooraf echter zal het niet ongepast zijn, eenige hoofdpunten uit de drie oorlogen der *Romeinen* met de *Karthagers* aan te stippen, om langs deze tot ons doel, iets uit de beschrijving van den ondergang van den staat, te komen.

Karthago, de volkplanting eener *Phoenicische* moederstad, werd door afkomst en ligging tot handeldrijven als genoodigd. Zucht om dat verder uit te breiden deed haar overal handelplaatsen stichten, en wijze staatkunde der *Karthagers* wist die alle van zich afhankelijk te houden. Zoo waren bijna al de eilanden der Middellandsche zee onder hun gebied; alleen *Sicilië* bleef lang het tooneel hunner vruchteloze oorlogen met de inwoners. Een deel van het eiland hadden zij eindelijk in, en zouden zich wellicht ook van het overige meester gemaakt hebben, zoo de *Romeinsche* wapenen niet tusschenbeiden gekomen waren. Eene gelegenheid, om zich in de *Siciliaansche* zaken te mengen, wordt den *Romeinen* aangeboden, en hun oorlogsmoed, die tot nog toe als eene vlam geheel *Italië* had afgeweid, slaat naar *Sicilië* over. Daar barst de eerste oorlog met *Karthago* uit. Het is een merkwaardig schouwspel in de geschiedenis, M. H. H., *Rome*, wel magtig door de menigte en mogendheid harer bondgenooten, maar zonder vloot en bijna onbekend met de zee, zich te zien wagen tegen een volk, magtig te land en zonder weergâ te water, en, in weerwil daarvan, juist door zeeslagen zich de overwinning te zien verwerven. Ja, in onze dagen, waarin een vorst zijn geheele leven zou noodig hebben, om zijne zeemagt uit niets tot de hoogte eener groote zeemogendheid te doen opwassen, zou het ongeloofelijk zijn, dat een volk bijna zonder schepen in zestig dagen eene vloot uitrust en den vijand verslaat, zoo als van de *Romeinen* gemeld wordt; doch dit wordt opgehelderd door aan te merken, dat de kunst, om op zee te oorlogen, toen nog zeer onvolmaakt was. Het waren meer landgevechten dan zeeslagen. De vijandelijke schepen werden met haken aangegehecht en met bruggen tot een' vasten bodem verbonden.

In een dier gevechten streden 130,000 *Romeinen* tegen 150,000 *Karthagers*. Uit den voorrang nu, dien de *Romeinen* te land hadden, laat zich hun voorspoed op zee verklaren. Zeeslagen en eene landing onder aanvoering van den zoo bekenden *REGULUS*, wiens geschiedenis nog wel zoo misvormd schijnt te wezen, als volgens de ijdele geruchten zijn ligchaam zoude geweest zijn, maken de hoofdzaken des eersten *Punischen* oorlogs uit, die voor de *Romeinen* met de aanwinst van *Sicilie* en groote opbrengsten der *Karthagers* eindigde.

Later breekt een tweede oorlog met *Karthago* uit. *Karthago*, uitgelokt door de goud- en zilvermijnen van *Spanje*, zocht aan dit land weêr te winnen, wat zij aan *Sicilie* verloren had, en veroverde een groot deel van hetzelfde. Alzoo was *Spanje*, dat later in bezit was van het *Peru* en *Potosi* der nieuwe wereld, zelf het *Peru* en *Potosi* der oude wereld. »Zonderlinge bestemming,» zegt een *Fransch* geleerde, »die geenszins het geluk en de kracht van deszelfs volken heeft uitgemaakt, noch in die oude, noch in de latere tijden.» (*)

Ook hier weten de *Romeinsche* staatkunde en *Karthago's* haat aanleiding tot oorlog te vinden, maar *HANNIBAL's* schrandere moed dien plotseling op 's vijands bodem over te brengen. Wie kent *HANNIBAL* niet en zijnen oorlog? Zijne stoutheid, om legers uit het heete *Afrika* en *Spanje* over de besneeuwde, ongebaande *Alpen* te voeren, in strijd met derzelfer wilde bewoners en de woeste natuur; om van daar in de vlakten van *Italië* neder te dalen en het dapperste volk op eigen bodem te tergen en aan te grijpen; zijne vaardigheid tot overwinningen, waarmede hij *Rome* telkens dreigender naderde; zijne slimheid in het ontkomen van hinderlagen; zijnen taaijen moed, die hem bijbleef en beschermd, toen oorlogsgeluk van hem week; en dat onder een vijftienjarig worstelen met klimaat en moerassen, mismoeidigheid in zijn leger en ontrouw van

(*) *BOUGAINVILLE, Acad. des Ins. et B. L. Tom. XXVIII, pag. 161.*

bondgenooten, en bijna zonder hulp uit zijn vaderland, te midden des vijands: hierbij *Karthago*, dat, door partij-schappen verdeeld, eenheid en dus ook kracht van handelen verliest: daartegen *Rome's* volharding bij de vreeselijke slagen van het zwaard van *Karthago*; slagen, die bij *Cannae* bijna doodelijk voor den staat waren, en juist door deze daden van schitterende *Romeinsche* grootheid, even als afspattende vonken van het gebeukt wordend metaal. Getuige die nederlaag bij *Cannae*, waarna de *Romeinsche* Senaat den verslagen' Consul bedankt, dat hij niet aan het behoud des vaderlands gewanhoopt had, de gevangenen weigert los te koopen, en van geen' vernederenden vrede wil hooren; het beleid van *SCIPIO*, om den vijand in *Afrika* op eigen grond te bestoken: deze en *HANNIBAL* tegen elkander in slagorde gesteld; de grootste veldheeren van hunnen tijd aan het hoofd van de dapperste en geoefendste benden der aarde, — dit alles, M. H. H., levert, bij eene naauwkeurige beschouwing, het schoonste tooneel op, dat de *Romeinsche* geschiedenis ons schenkt. Het einde, nog vernederender voor *Karthago* dan dat van den vorigen oorlog, en met het verlies van bijna alle oorlogschepen, olifanten, groote sommen gelds en het bezit van *Spanje* gekocht, was slechts een voorspel van haren ondergang.

Karthago had eene groote hoogte bereikt, en deze juist bereidde haren diepen val. »Mogendheden, die door koophandel geground zijn,» merkt de groote *MONTESQUIEU* aan, »kunnen in nederigen staat lang bestaan; maar hare grootheid is veelal kort van duur. Allengs en door niemand opgemerkt verheffen zij zich; want zij doen niets, wat gerucht maakt en hare magt kenschetst; maar als de zaak zoover gekomen is, dat iedereen dezelve wel moet zien, dan zoekt ook ieder aan zulk eene natie een voordeel te ontweldigen, dat zij als bij verrassing nam.» Eene magtige factie te *Rome* had *Karthago's* ondergang besloten en zegepraalde eindelijk. De loop van dat groote treurspel is u bekend, M. H. H.! Onder schijn van daardoor den vrede te kunnen bewaren, worden den *Karthagers* eerst

driehonderd der aanzienlijkste jongelingen als gijzelaars afgeperst. Hoe zullen de ouders bij dat wegzenden hunner zonen naar den vijand te moede geweest zijn! Dit nu is het, wat ik u het eerst uit APPIANUS wilde mededeelen.

»De jongelingen werden ingeschoept onder het schreijen hunner ouders en nabestaanden, doch vooral hunner moeders, die met een radeloos gejammer hare kinderen omarmden, zich aan de schepen, die ze zouden wegvoeren, en aan de stuurlieden, die hen begeleidden, vastklemden, de ankers trachtten tegen te houden, de scheepstouwen vaneen te rukken, en het scheepsvolk omvat hielden om den togt te beletten. Sommige zwommen ver in zee mede, weenende en naar hare kinderen opziende. Andere trokken op het strand zich de haren uit, en sloegen op de borst, alsof zij den dood harer zonen betreurden. Zij toch meenden, dat die naam van gijzelaars slechts diende om een' glimp aan de zaak te geven, maar dat het uitleveren dier kinderen zonder eenige voorwaarde eene overgave der stad was; en vele dier vrouwen voorspelden, onder zuchten, aan *Karthago*, dat haar die overgeleverde kinderen niets zouden baten.» (*)

En die voorspelling, gij allen weet het, M. H. H., zij miste hare droevige bevestiging niet. Langzaam maar schrikkelijk zeker naderde de verpletterende ramp, die de groote stad in stofwolken van het vergruisde puin en van den rook der vlammende gebouwen zou doen opgaan. Die gijzelaars waren niet genoeg; andermaal wordt den *Karthaagschen* gezanten bevolen, alle wapens uit te leveren. »Eene ontelbare menigte van allerlei soort werd den *Romeinen* gebracht. De gezanten, (om het verhaal van APPIANUS weder op te vatten) de voornaamsten uit den raad en de stad, priesters en andere aanzienlijken kwamen mede, om de Consuls of tot ontzag of tot mededoogen te bewegen. Binnengelaten, stond elk met de versierselen zijner waardigheid voor de Consuls. Een dezer, CENSORINUS, die beter bespraakt was dan zijn ambtgenoot, stond nu op,

(*) APPIAN, *Punic.* VIII, 77.

en, na lang met een ernstig gelaat gezwegen te hebben, sprak hij het volgende: » Wegens uwe gehoorzaamheid en bereidwilligheid tot op dezen oogenblik in het uitleveren van gijzelaars en gevangenen prijzen wij u. In dringende zaken moet men kort zijn. Draagt het laatste bevel van den Senaat manmoedig. Verwijdert u voor ons uit *Karthago*; verhuist, naar welk deel van uw land gij maar wilt, op tienduizend schreden van de zee, want deze stad hebben wij besloten te vernietigen.» Terwijl hij nog sprak, hieven zij hunne handen met geschreeuw ten hemel, en beschuldigden de Goden van trouweloosheid in het beschermen der gemaakte verbonden. Vele en hevige verwenschingen wierpen zij den *Romeinen* tegen, om of hierdoor in de verbittering van dezen den dood te vinden, of uit verbijstering, of om de *Romeinen* tot het ombrengen der *Karthaagsche* gezanten op te hitsen, en zich zoo aan dezen te wreken. Ter aarde wierpen zij zich neder, en sloegen die met handen en hoofd. Eenigen scheurden hunne kleederen en wonden hun eigen ligchaam, als door zinsverbijstering verrast. Op dit misbaar volgde eene diepe stilte en weemoed, alsof daar dooden ter neder lagen. De *Romeinen* zelve werden ontroerd, en de Consuls wisten hen geduldig aan hunne verontwaardiging lucht te doen geven bij een zoo onverwacht bevel, niet onbewust, dat de grootste rampen voor het oogenblik tot woeste radeloosheid vervoeren, maar dat die overmoed door de noodzakelijkheid om te verdragen gefnuikt wordt; hetgeen ook toen bij de *Karthagers* het geval was. Want toen na dat stilzwijgen het ongeluk hen dieper in de ziel drong, hielden zij op met razen, maar weenden en weeklaagden over zichzelf, hunne kinderen en echtgenooten, die zij bij name opnoemden, en ook hun vaderland riepen zij aan onder het storten van vele klagten, alsof ook dit, gelijk een mensch, die woorden verstaan zoude. De priesters noemden de tempels en derzelve Goden bij name, en verweten dezen, alsof zij tegenwoordig waren, hunnen ondergang. En het gejammer van hen, die of hun eigen ongeluk of dat des vaderlands betreurden, was zoo treffend,

dat het eindelijk zelfs den *Romeinen* tranen asperste." (*) Ik zal hier geenszins de vruchteloze vertoogen bijbrengen, die de gezanten nog in het werk stelden, om de Consuls tot zachtheid te bewegen, noeh de weigerende antwoorden der laatsten, maar wil alleen nog uwe aandacht trachten te vestigen op het verhaal bij onzen APPIANUS van den indruk en de uitwerking, die de terugkomst der gezanten en hun berigt, aangaande het bevel om de stad te verlaten, bij de inwoners te weeg bragt: »De *Karthagers* zagen reeds ten deele van de muren hunner stad naar de gezanten uit, wanneer zij zouden komen, en, in angstigen toorn en bekommering, waarom zij zoo lang wegbleven, rukten eenigen zich de haren uit. Velen liepen hen al op weg te gemoet, die niet konden wachten, maar zich haastten om het nieuws te weten. Hun ernstig gelaat ziende, sloegen zij zich voor het hoofd, en zochten er iets naders van te hooren, door of in het algemeen er de gezanten naar te vragen, of den eenen of anderen vriend of bloedverwant, dien zij er onder hadden, ter zijde te trekken en afzonderlijk te vragen. Toen niemand dezer antwoord gaf, barstten zij uit in gejammer, alsof hun ondergang zeker was. Die op de wallen stonden en dit hoorden, begonnen, hoewel zij er niets stelligs van wisten, met dezen te jammeren, als over een zeker en groot ongeluk. Aan de poort geraakten de gezanten schier onder den voet door de uitstroomende menigte. Ja het volk, woedend over dat stilzwijgen, zou hen verscheurd hebben, indien zij niet zooveel ten minste gezegd hadden, dat zij eerst aan den raad verslag moesten doen. Toen ging men voor hen uit den weg. Sommigen zelfs maakten hun ruim baan, om het des te schielijker te hooren. Toen zij in de raadsvergadering gekomen waren, liet de raad alle overigen zich van die plaats verwijderen, en nam alleen zitting. De menigte stond rondom buiten het gebouw. De gezanten meldden eerst het bevel der *Romeinsche* Consuls, en plotseling ontstond er een angstkreet in de vergadering, en het volk hief buiten ook een

(*) APP., *Pun.* VIII, 81.

angstgeschrei aan. Toen de gezanten voortgingen te verhalen, wat zij ter verdediging hadden ingebracht, en hoe zij verzocht hadden in gezantschap naar *Rome* te gaan, was er weder eene diepe stilte in den raad, begeerig om den afloop van dat verzoek te hooren, en ook het volk zweeg met dezen. Toen zij vernamen, dat de *Romeinsche* Consuls zelfs dat gezantschap niet hadden toegestaan, braken zij in een jammerend geschreeuw en angstgeschrei los, en het volk stormde naar binnen. Toen ontstond daar een zin- en grenzeloos woeden en razen, zoo als men zegt dat alleen op de bacchanaliën heerschte. Eenigen dier woedenden scholden, sloegen en sleurden de raadsleden, die het zenden der gijzelaars bewerkt hadden, als de oorzaak van het verraad der *Romeinen*; anderen grepen hen aan, die de wapenen hadden overgegeven. De gezanten werden met steenen geworpen of door de straten gesleept, als kwade boden. Sommigen grepen de *Italianen*, die door den spoed en het onverwachte der gebeurtenis zich niet hadden kunnen wegmaken, en pijnigden ze op allerlei wijzen, om, naar hun zeggen, die gijzelaars, die wapenen en dat bedrog te wreken. De stad was vervuld van jammeren en woeden, van sidderen en dreigert. Op straat riep ieder de hem dierbaarste betrekkingen bij name aan; in de tempels, als een onschendbaar toevlugtsoord, zocht men zijn behoud, maar beschimpte dan de Goden als magteloos zelfs tot eigene hulp. Men liep naar de geledigde wapenhuizen, en weende op dat gezicht; langs de scheepswerven, en bejammerde de schepen, thans in de magt van bondbrekers. Sommigen zelfs noemden de olifanten, eenmaal deelgenooten hunner gevechten, bij name, alsof zij er nog stonden. Hunne voorouders en zichzelf verwenschten zij: men had, riepen zij, olifanten, schepen, schatten noch wapenen moeten overgeven, maar met het vaderland gewapend te gronde gaan. Het meest nog werd hunne woede aangehitst door de moeders der gijzelaars, die, even als de furiën in de tragoediën, elk met gejammer tegengingen, hem de uitlevering harer zonen verwijtende, en hoe zij zich daar vruchteloos tegen verzet hadden; ja zij lachten hen uit,

alsof zij meenden, dat de Goden haar hiervoor wraak zouden verschaffen." (*)

Dit, M. H. H., hoop ik genoeg te zijn voor mijn oogmerk, zonder dat ik de laatste en ongelooflijke inspanning der *Karthagers* beschrijf, met welke zij nog drie jaren de belegering der *Romeinen* uithielden, om daarna met hunne stad bijna allen in asch te verkeeren. Mogt het mij gelukt zijn, u den indruk, dien dit eenvoudig verhaal bij de lezing in het oorspronkelijke uitwerkt, eenigzins teruggegeven te hebben, dan voorzeker zou uwe overtuiging van het hooge gewigt van dergelijke bronnen voor de geschiedenis niet verminderd zijn, veeleer veld gewonnen hebben; en dit voorzeker zou mij eene gewenschte vrucht mijner moeite zijn. Door die overtuiging toch wordt de eer der klassieke schrijvers gehandhaafd, zonder welke de geschiedenis der oudheid een onbekend oord blijkt te zijn, de middel- en nieuwe geschiedenis vele hulpmiddelen tot helderheid te missen. Of zijn de nieuwe rijken niet ontstaan op de puinhoopen en zamengesteld uit de brokstukken van die, welke tot de oudheid behooren? Hoe nu kan men dat ontstaan der nieuwere ophelderen, zonder dat men de redenen van het verval dier voorgaande kent? hoe hunne samenstelling begrijpen, zonder met de bouwstoffen, die deze vormen, bekend te zijn? Hoe zal men in de kunstige weefsels van staatkunde, bij de nieuwere volken, den weg ter ontkenning beter leeren, dan uit de oude geschiedenis, waar men trapswijze de eenvoudigste regering van herdersvorsten tot de fijngesponnene *Romeinsche* staatkunde ziet opgevoerd, en waar het te gronde gaan en vaneenscheuren van groote staten soms gelegenheid geeft, om den gang der draden in het weefsel ligter te vinden? Door die overtuiging, eindelijk, kunnen wij onzer vaderlandsche geschiedenis van nut zijn. Al zijn er niet vele, wij hebben toch ook mannen als HOOFT, BRAND, WAGENAAR, SIMON STIJL en anderen, die als grondleggers der historische wetenschap bij ons, en als hoofdbronnen der vader-

(*) APPIAN, *Pun.* VIII, 91 en 92.

landsche geschiedenis te tellen zijn. Echte belangstelling in deze mannen, uit die overtuiging geboren, en in de kennis van hunne schriften bewezen, zal anderen aansporen, om, op hun voetspoor, nuttig te zijn voor de geschiedenis der *Nederlanden*; en voor onszelven zal die kennis dit kunnen uitwerken, dat ook de *Nederlandsche* geschiedenis ons een overblijvende getuige van verdwenen geslachten is, die de waarheid der gebeurtenissen aan het licht brengt, de herinnering aan de daden onzer voorouderen levendig houdt, een gids voor onzen leeftijd en een bode der vervlogene eeuwen is.

DE FINANCIER LAW EN DESZELFS PLANS.

(*Vervolg en slot van bl. 208.*)

Het stelsel van LAW bloeide tot in het begin des jaars 1720. De meening van het Parlement, dat eene te groote uitgifte van papierengeld vroeger of later het bankroet des lands moest na zich slepen, werd in den wind geslagen. De Regent, die geen het minste begrip van het finantiewezen had, was van gevoelen, dat een stelsel, hetwelk proefondervindelijk zulke goede gevolgen gehad had, nimmer te verre gedreven kon worden. Hadden vijfhonderd nullioenen aan papierengeld reeds zoo veel nuts te weeg gebragt, zoo moesten vijfhonderd millioenen meer nog grootere voordeelen aanbrengen. Dit was de groote dwaling van den Regent, en men moet erkennen, dat LAW niets deed, om dezelve te verdrijven. De onbeschrijfelijke gretigheid des volks bevorderde de begoocheling, en hoe hooger de *Indische* en *Mississippi*-aktiën stonden, des te meer bankbiljetten werden er uitgegeven. Het eerste oogeblik van bezorgdheid deed zich reeds vroeg in 1720 op. De Prins VAN CONTI, misnoegd, dat LAW hem niet, tegen den door hem gestelden prijs, nieuwe aktien der Oostindische Maatschappij had willen overlaten, zond eene zoo geweldige massa van noten tot inlossing tegen klinkende munt naar de bank, dat drie wagens tot derzelver overbrenging noodig waren. LAW beklagde zich hierover bij den Regent, en stelde hem dringend voor, welk een onheil er uit ontstaan moest, wanneer zulk een voorbeeld navolging vond. Dit zag de Regent maar al te wel

in; hij zond derhalve naar den Prins VAN CONTI, en beval hem, op straffe zijner ongenade, twee derde deelen van het door hem uit de bank geligte geld weder in dezelve te storten. Aan dit magtgebod zag de Prins zich gedwongen te gehoorzamen. Gelukkiglijk voor LAW, was de Prins VAN CONTI bij het volk niet bemind; ieder sprak met afkeuring over de laagheid zijner denkwijis en over zijne hebzucht, en erkende, dat LAW onbehoorlijk behandeld was. Te verwonderen is het echter, dat een zoo dreigend, met zoo veel moeite afgewend onweder noch LAW noch den Regent genoopt heeft, behoedzamer in het uitgeven van banknoten te zijn. Weldra deden zich anderen op, die uit mistrouwen het voorbeeld volgden, hetwelk de Prins VAN CONTI uit wraakzucht gegeven had. Het kon aan scherpzinniger speculateurs niet ontgaan, dat de prijzen onmogelijk op den duur konden blijven stijgen. BOURDON en LA RICHARDIÈRE, die beide groote zaken in de fondsen gedaan hadden, begonnen in alle stilte, en steeds in geringe hoeveelheden hunne noten tegen klinkende munt om te wisselen, welk geld zij vervolgens buitenslands uitzetteden. Ook kochten zij zoo veel mogelijk zilverwerk en kleinooden aan, welke zij mede in het geheim naar *Engeland* en *Holland* verzonden. VERMELER, een andere speculeur, die almede een voorgevoel had van den naderenden storm, wist zich goud- en zilvergeld ten beloope van bijna een millioen livres te verschaffen, pakte het op een' boerenwagen en overdekte het met hooi en mest. Hij zelf trok hierop een' boerenkiel aan, en bragt zijne kostbare vracht behouden naar *België*, van waar hij middel vond, dezelve naar *Amsterdam* te vervoeren. Tot nog toe had geen deel der bevolking moeite gevonden, zich de klinkende munt, die tot het gewone levensverkeer vereischt werd, te verschaffen; maar het zoo onvoorzigtig opgedreven stelsel kon niet lang meer voortgezet worden, zonder dat er in dit opzigt gebrek ontstond. Van alle kanten kwamen klagten in, en bij naauwkeuriger onderzoek werd de oorzaak weldra ontdekt. Lang raadpleegde de staatsraad over de maatregelen, welke men behoorde te nemen, om in dit ongemak te voorzien; en LAW, toen men hem om raad vroeg, gaf de meening te kennen, dat een koninklijk edikt de waarde van het metalen geld blijvend op vijf percent beneden de waarde van het papiergeld behoorde te stellen. Diensvolgens werd er zulk

een edict uitgevaardigd; doch, daar hetzelfde de bedoeling niet bereikte, volgde daarop een tweede, waarbij de waarde van het metalen geld op tien percent onder die van het papierengeld bepaald werd. Te gelijker tijd werd de inlossing der banknoten tot honderd livres in goud en tien livres in zilver telkenmale beperkt. Al deze maatregelen vermogten echter niet, het vertrouwen in het papierengeld te herstellen, ofschoon de zoo naauwe beperking van het inwisselen de bank nog staande hield. Men mogt doen wat men wilde, de edele metalen bleven naar *Engeland* en *Holland* stroomen. De weinige klinkende munt, die in het land bleef, werd zorgvuldig bewaard of verborgen, tot dat eindelijk het gebrek daaraan zoo groot werd, dat de gewone handelsverrigtingen niet meer uitgevoerd konden worden.

In dezen nood waagde LAW de stoute proeve, om het metalen geld geheel en al te doen verbieden. In Februarij 1720 verscheen een edikt, hetwelk, in plaats van, overeenkomstig deszelfs bedoeling, het krediet van het papierengeld te herstellen, hetzelfde onherroepelijk vernietigde, en het land aan den afgrondsrand eener omwenteling bragt. Dit beruchte edikt verbood allen en een iegelijk, meer dan 500 livres aan metalen geld in zijn bezit te hebben, op eene zware boete en onder bedreiging van verbeurte der som, welke men daarboven mogt ontdekken. Even zoo werd verboden gouden zilverwerk of ook edelgesteenten op te koopen, en verklikkers werden tot het nasporen der overtreders van het edikt uitgelokt, door toezegging der helft van het door hen te ontdekken bedrag. Geheel het land brak uit in een' kreet van schrik over zoo ongehoorde dwingelandij. Evenwel, de uitvoering ging voort. Dagelijks zag men de hatelijkste vervolgingen. De verklikkers en derzelve handlangers schaamden zich niet, in het binnenste heiligdom van het huiselijke leven in te dringen. De braafste, achtbaarste mannen werden aangeklaagd en van de misdaad beschuldigd, dat zij een' louis d'or meer, dan geoorloofd was, in hun bezit hadden. Bedienden verrieden hunne meesters, de eene gebuur werd de spion van den ander', en gevangennemingen en verbeurdverklaringen vermeerderden in zulk eene mate, dat de gerechtshoven moeite hadden, zich door de ontzettende hoeveelheid der opeengestapelde regtszaken heen te werken. Het was genoeg, dat een angever verklaarde, hij hield iemand wegens heimelijk bezit van geld in verdenking, om terstond

een bevel van huiszoeking te doen uitvaardigen. Alle schimpwoorden, welke de haat des volks aan hetzelfde in den mond kon liggen, werden over LAW en den Regent uitgestort. Alle verkeer stond bijna stil; in metalen geld mogt niet boven de 500 livres betaald worden, en papierengeld nam niemand, wanneer hij het slechts eenigzins vermijden kon.

De prijs der *Louisiana-* of *Mississippi-*aktien was uiterst snel gedaald, en inderdaad vond men nog slechts weinig lieden, die aan de voormaals bijna algemeen geloofde berigten nopens den onmetelijken rijkdom dier gewesten geloof wilden slaan. Derhalve ging de regering tot eene laatste poging over, om het vertrouwen des volks in het *Mississippi*-project te verlevendigen. Te dien einde werd, op haar bevel, te *Parijs* eene opschrijving van alle armen gedaan. Meer dan zesduizend lieden uit de heffe des volks werden, even als in oorlogstijd, geligt, en moesten, zeide men, van kleeding en de vereischte werktuigen voorzien, naar *Nieuw-Orleans* ingescheept worden, om de aldaar aanwezige goudmijnen te bearbeiten. Dag aan dag werden zij met hunne schoppen en houweelen door de straten der hoofdstad rondgeleid, en vervolgens in kleine afdeelingen naar de zeehavens gezonden, om er naar *Amerika* sloop te gaan. Twee derde deelen dier zoogenaamde mijngravers bereikten nooit de plaats hunner bestemming, maar verstrooiden zich door geheel het land, verkochten hun gereedschap om wat men er voor geven wilde, en keerden tot hunne vorige levenswijs terug. In minder dan drie weken was de helft van dit volk reeds weder te *Parijs*. Ondertusschen bragt deze kunstgreep evenwel eene kleine rijzing der *Mississippi*-aktiën te weeg. Velen, die met eene overmaat van goed geloof gezegend waren, dachten, dat nu in ernst de verrigtingen in het nieuwe *Golconda* begonnen waren, en dat men weldra de verkregene goud- en zilverbaren in *Frankrijk* zou zien aankomen.

De willekeurige verordeningen van den Regent, waardoor hij het land uit de verlegenheid poogde te redden, vermenigvuldigden zich gedurig meer, maar dienden alleen om het nog dieper in het slijk te doen verzinken. Er werd bevolen, alle betalingen uitsluitend in papier te doen, en tusschen den eersten Februarij en het einde van Mei werden banknoten voor een bedrag van 1500 millioenen livres gefabriceerd. Maar de vrees was nu eenmaal in hare volle kracht ontwaakt, en geene kunst vermogt aan het volk vertrouwen

op een papierengeld in te boezomen, dat niet tegen metalen geld verwisselbaar was. De klinkende munt, welker vergelijkende waarde de Regent poogde te verminderen, steeg bij elke daartoe gedane poging in prijs.

In Februarij vond men het raadzaam, de koninklijke bank in de Oostindische Compagnie in te lijven. Het daartoe strekkende edikt werd terstond afgekondigd en door het Parlement geregistreerd. De Staat bleef borg voor de noten der bank, en zonder een bevel van den staatsraad zouden geene nieuwe noten uitgegeven mogen worden. De geheele winst, welke de bank gemaakt had, van het oogenblik af dat zij opgehouden had de bijzondere bank van LAW te zijn en tot eene instelling van den Staat verklaard was, zou door den Regent aan de Oostindische Compagnie overgegeven worden. Deze maatregel had de uitwerking van, voor eene korte poos, de waarde der *Louisiana*- en der overige aktiën van de Compagnie op te beuren, maar was niet in staat het krediet op eenen vasten grondslag te plaatsen. In het begin der maand Mei werd eene zitting van den staatsraad gehouden, die door LAW, D'ARGENSON (zijn' ambtgenoot in het bestuur der finantiën) en door al de overige Ministers werd bijgewoond. Het geheele bedrag der in omloop zijnde banknoten werd in die zitting op 2660 millioenen livres aangegeven, terwijl het binnenslands aanwezige bare geld niet de helft dier som bedroeg. De meerderheid van den raad vond derhalve noodig, een besluit tot gelijkmaking van het bedrag der klinkende munt en der noten te nemen. Dienovereenkomstig werd den 21 Mei een edikt uitgevaardigd, hetwelk bepaalde, dat de aktiën der Oostindische Compagnie en de banknoten eene trapswijze vermindering van waarde zouden ondergaan, zoo dat zij met het einde des jaars nog slechts de helft van derzelver nominale waarde zouden hebben. Het Parlement weigerde dit edict te registreren; allerwegen gingen kreten van verontwaardiging op, en de toestand des lands werd zoo dreigend, dat de staatsraad geen ander middel tot behoud der rust meer zag, dan zijne eigene maatregelen voor nul en van geene waarde te verklaren, en na verloop van zeven dagen een nieuw edict af te kondigen, hetwelk aan de banknoten derzelver oorspronkelijke waarde teruggaf.

Op dien zelfden dag (den 27 Mei) hield de bank op met in geld te betalen. LAW en D'ARGENSON werden uit het mi-

nisterie ontslagen. De zwakke, weifelende, lafhartige Regent schoof al de schuld van het ongeluk op de schouders van LAW, aan wien, toen hij in het *Palais-Royal* verscheen, de toegang geweigerd werd. 's Nachts daarna evenwel werd hij bij den Regent ontboden en door eene geheime deur in het paleis binnengelaten. De Regent zocht hem te troosten, en bragt alle mogelijke soorten van verontschuldiging te berde, ter vergoelijking van de gestrengheid, met welke hij beweerde gedwongen geweest te zijn, hem in het openbaar te behandelen; ja in deze inconsequente handelwijs ging hij zoo verre, dat hij hem twee dagen daarna openlijk met zich naar de Opera nam, hem eene plaats naast zich in de koninklijke loge aanwees, en hem voor het oog aller aanschouwers met de uitstekendste onderscheiding bejegende. Maar de haat tegen LAW was zoo sterk, dat deze proefneming hem bijna het leven gekost zou hebben. Het graauw begroette, op het oogenblik dat LAW de groote koetspoort zijner eigene woning binnenreed, zijn rijtuig met steenworpen, en, zoo de koetsier niet snel het voorplein opgedraaid was en de bedienden even snel de slagdeuren gesloten hadden, zou hij, naar alle waarschijnlijkheid, uit de koets gerukt en in stukken gescheurd geworden zijn. Den volgenden dag werden zijne vrouw en dochter desgelijks door het gepeupel gehoond. Toen de Regent van deze voorvallen berigt ontving, zond hij eene sterke afdeeling der Garde *Zwitsers* aan LAW toe, voor wiens deur dezelve dag en nacht de wacht hield. De algemeene verbolgenheid werd evenwel ten laatste zoo luid en hevig tegen den gewezen Controleur der finantiën, dat hij zich, ondanks de wacht, in zijn huis niet meer veilig achtte, en in de vertrekken van den Regent, op het *Palais-Royal* eene wijkplaats zoeken moest. De kanselier D'ANGESSEAU, die in het jaar 1718 wegens zijne tegenkanting tegen LAW's project uit zijn ambt verwijderd was, werd nu teruggeroepen, om zijnen raad tot herstel van het staatskrediet te geven. Bij zijne komst te *Parijs* werden vijf Parlementsraden tot eene conferentie met den Commissaris van finantiën geroepen, en daarop den 1 Junij een edict uitgevaardigd, hetwelk de wet introk, krachtens welke het als eene misdaad beschouwd moest worden, wanneer iemand meer dan 500 livres aan klinkende munt in zijn bezit had. Ieder kreeg nu weder vrijheid, zooveel metalen geld te hebben als hij verkoos. Ten einde de noten der bank te

kunnen inlossen, werden, ten beloope van 25 millioenen, nieuwe noten gecreëerd, als onderpand waarvoor de inkomsten der stad *Parijs* verbonden werden; ook zouden deze noten twee en een half percent interest geven. De ingeloste banknoten werden in het openbaar voor het stadhuis verbrand. Aan de nieuwe noten was voor het grootste gedeelte eene waarde van tien livres gegeven, en hierop werd den 10 Junij de bank weder geopend, waarbij tevens voor eene genoegzame hoeveelheid zilvergeld gezorgd was, om de noten op vertoon te kunnen inlossen. Deze maatregelen bragten een aanmerkelijk nut te weeg. Geheel de bevolking van *Parijs* snelde niettemin naar de bank, om voor hare noten zilver te bekomen; en daar het zilver hierdoor schaarsch werd, moest men zijne toevlugt tot kopergeld nemen. Desnietteenstaande beklaagden weinigen zich er over, dat het geld hun te zwaar viel, hoezeer men eene menigte arme drommels zag, die, druipende van zweet, door de straten trokken en hetgeen zij voor hunne noten ontvingen naar huis sleepten; een last, welks vervoer hun moeite genoeg verschaftte, al bedroeg ook de ingewisselde som niet meer dan vijftig livres. De menigte verdrong zich zoo geweldig rondom het bankgebouw, dat er zelden een dag voorbijliep, waarop niet een of meer menschen doodgedrukt werden; ja op zekeren dag trof dit lot niet minder dan vijftien personen.

Zoo lang de opgewondenheid der menigte duurde, had LAW zich wel gehoed, onbeschermd in het openbaar te verschijnen. In de vertrekken van den Regent verborgen, was hij tegen elken aanval beveiligd; en wanneer hij zich buiten het paleis waagde, zoo geschiedde zulks incognito, of wel onder sterk geleide in een rijtuig van den Regent.

De op de stedelijke inkomsten van *Parys* gehypothekeerde 25 millioenen waren, wegens derzelve lagen interest, bij de honders der *Mississippi*-aktiën niet zeer in trek. De conversie van dit fonds was dus eene zaak van aanmerkelijke moeijelijkheid, want velen verkozen liever de dalende aktiën van LAW's Maatschappij te behouden, in de hoop dat de zaak nog eenen beteren keer zou nemen. Den 15 Augustus werd, ter bespoediging der conversie, een edict uitgevaardigd, hetwelk verklaarde, dat alle aktiën, die ten beloope van 1000 tot 10,000 livres uitgegeven waren, niet in den handel gebracht mogten worden, dan alleen tot aankoop van lijfrenten

en van banknoten, of tot het voldoen van nog achterstallige betalingstermijnen aan de Maatschappij. In October daaraanvolgende verscheen zelfs een edict, waarbij verklaard werd, dat gemelde aktiën, van November af aan, alle waarde verliezen zouden. Het regt der munt, de pacht der staatsinkomsten en alle andere regten en privilegiën, welke de *Oostindische* en *Mississippi*-Maatschappij bezeten had, werden aan dezelve ontnomen, en zij werd tot den staat eener bijzondere handelscompagnieschap teruggebracht. Hiermede was aan geheel het stelsel de doodsteek toegebracht, en hetzelfde weerloos aan de wraak van deszelfs vijanden prijs gegeven. LAW had allen invloed in den raad van finantiën verloren, en de Maatschappij, van hare voorregten beroofd, leverde geenen schijn van uitzigt meer, dat zij immer in staat zou zijn hare verbindtenissen te vervullen. Al de genen, die staande den duur der volksbegoocheling verdacht geraakt waren zich op eene onregtmattige wijs verrijkt te hebben, werden aan een onderzoek onderworpen en met zware geldstraffen beboet. Er werd bevolen, dat men eene lijst van de oorspronkelijke houders der aktiën zou opmaken, en dat diegenen, welke hunne aktiën nog bezaten, dezelve bij de Compagnie zouden moeten deponeren; terwijl dezulken, die het volle getal der door hen verlangde aktiën nog niet afgehaald hadden, dezelve thans nog van de Compagnie moesten koopen, en wel tot den prijs van 13,500 livres voor elke aktie van 500. Om aan de betaling van zulk een' hoogen prijs voor aktiën, die bijna geene waarde meer hadden, te ontkomen, paktten al de aktiehouders, wier betrekkingen zulks veroorloofden, hunne roerende goederen bijeen en zochten eene wijkplaats in vreemde landen.

LAW zelf, door wanhoop aangegrepen, besloot een land te verlaten, in hetwelk hij zijn leven niet meer veilig kon achten. In de eerste plaats verzocht hij verlof, om zich van *Parijs* naar zijne landgoederen te mogen begeven; iets, hetwelk de Regent hem allerbereidwilligst toestond. Laatstgemelde was door de ongelukkige wending, welke de zaken genomen hadden, ontzet en bedroefd; maar zijn geloof aan de gegrondheid en voortreffelijkheid van LAW's finantiestelsel bleef onwankelbaar. Zijne oogden openden zich slechts voor zijne eigene misslagen, en gedurende de weinige nog overige jaren van zijn leven haakte hij aanhoudend naar eene gelegenheid, om het stelsel, doch op eenen hechteren grondslag,

andermaal op te bouwen. Dezelfde overtuiging bleef ook den Financier bij. Bij zijne laatste zamenkomst met den Regent zeide LAW tot dezen: »Ik erken, dat ik vele misslagen begaan heb; ik heb die begaan, omdat ik een mensch ben en dat ieder mensch dwalen kan; maar ik verklaar u allerplegtigst, dat geen derzelve uit eene slechte of oneerlijke bedoeling is voortgesprongen, en dat in mijn geheele gedrag van niets dergelijks bewijs gevonden kan worden.» Twee of drie dagen na zijn vertrek zond de Regent hem een' zeer vriendelijken brief, welke hem het verlof verleende, om, wanneer hij zulks verkoos, het Koningrijk te verlaten, en hem tegelijk berigtte, dat er bevel gegeven was, om hem daartoe passen uit te reiken. Daarenboven was elke som, welke hij noodig mogt hebben, te zijner beschikking gesteld. LAW bedankte voor het geld, en ging in eene, aan Madame DE PRIE, de maitres des Hertogs VAN BOURBON toebehoorende postchais, door zes ruiters der gendarmerie begeleid, naar *Brussel* op reis. Van daar begaf hij zich naar *Venetië*, waar hij eenige maanden vertoefde, aangehaapt door de nieuwsgierige menigte, welke hem voor den bezitter van onmetelijke rijkdommen hield. Niets ondertusschen strookte minder met de waarheid. Met een edeler gevoel, dan van een' man verwacht kon worden, die het grootste gedeelte zijns levens een speler van beroep geweest was, had hij alle persoonlijke verrijking ten koste van eene in het verderf gestorte natie versmaad. Zoo lang de geestdrift des volks voor zijne *Mississippi*-aktiën duurde, had hij niet een enkel oogenblik aan het eindelijke slagen zijner plans, om *Frankrijk* tot de magtigste natie van *Europa* te maken, getwijfeld. Zijne geheele winst belegde hij in den aankoop van landerijen in dat Koningrijk; een onwedersprekelijk bewijs voor zijn eigen geloof in de hechtheid zijner ontwerpen. Hij had noch zilverwerk noch juweelen verzameld, en ook niet, gelijk andere eerlooze speculateurs, geld naar buitenslands gezonden. Zijn geheele vermogen, eenen eenigen, op vijf of zesduizend pond sterling geschatten diamant uitgezonderd, had hij in Fransche landerijen besteed, en toen hij het land verliet, was hij bijna doodarm. Deze daadzaak alleen is genoegzaam, om zijne nagedachtenis aan de blaam van schurkerij te onttrekken, waarmede men zoo dikwijls, maar ten onregte, zijne handelingen beklad heeft. Toen zijn vertrek bekend

geworden was, werden al zijne goederen en zijne kostbare boekverzameling verbeurd verklaard.

Destijds was het bedrag der in omloop zijnde noten 2700 millioenen, en de grootte der Fransche staatsschuld meer dan 3100 millioenen livres.

LAW stierf in ballingschap te *Venetie*, in het jaar 1729, arm, zonder iets na te laten dan schulden. In de laatste jaren van zijn leven schijnt hij zijn onderhoud aan de speeltafel gezocht te hebben.

EEN REISJE DOOR DE RESIDENTIE BANTAM.

(Uit het *Tijdschrift voor Nederlandsch Oostindië*.)

— Eindelijk waren wij gereed. Het was half zeven. Postpaarden die te laat kwamen, kleinigheden die vergeten waren, hadden onze afreize meer dan een uur vertraagd. Spoedig voerden ons nu de rappe viervoeters langs het *Mollenvliet* en door de *Chinesche* wijken — droevige overblijfselen der vroeger zoo schoone, thans bijna geheel verlatene hoofdstad van *Nederlandsch Indië* — den weg op naar *Tangerang*. Ik had de postwegen van *Java* steeds hoog hooren roemen en verheffen boven die van *Holland*; mijne dus niet ten onregte hooggespannen verwachting werd echter zeer te leur gesteld; smal, met gras overgroeid en ongelijk, stelden zij mijne leden meermalen op de hardste proef; ook de paarden lieten soms veel te wenschen over. Gaarne gelooven wij echter, gelijk men ons verzekerde en wij ook weldra gedeeltelijk ondervonden, dat overigens paarden en wegen op *Java* beter hunne *Europesche* vermaardheid zullen handhaven.

Tot *Tangerang* is het land vlak; ter linkerzijde ontdekt men in het verschiet de blaauwe streep van het *Buitenzorgsche* gebergte; ter regterzijde weidt het oog over vlakten en *padie*-velden, slechts door weinig geboomte afgewisseld. Is men de *Mokervaart* langs gereden, dan vervolgt men zijnen weg langs de *Tjandi*, welke, in den droogen tijd verre beneden hare oevers gezonken, in den regentijd daar buiten treedt, het omliggende land overstroomt en den weg grootendeels onbruikbaar maakt, zoodat de reiziger genoodzaakt is zijn rijtuig met een jacht te verwisselen. Deze jaarlijksche overstromingen zijn dan ook de oorzaak, waarom deze weg nimmer goed kan onderhouden worden.

Wij bereikten *Tangerang*. De gulheid van den Hoofdschout deed ons spoedig aan een smakelijk ontbijt de on-aangename reis vergeten. Zijne woning, aan de rivier uitgebouwd, biedt een bekoorlijk gezicht over den kronkelenden stroom, die aldaar in den regentijd tot eene breedte van vijf honderd en vijftig voet kan aanwassen.

Tangerang is een levendig plaatsje; men heeft er het veer, dat, als overtocht tusschen *Batavia* en *Bantam*, gedurige drukte en afwisseling oplevert. Buiten de verspreid wonende Inlanders, hebben er zich nog een tweeduizendtal *Chinezen* met der woon gevestigd. De Hoofdschout en familie zijn de eenige *Europeanen*, te midden eener bevolking, die geenszins de beste is, en onder elkander dikwijls de grootste ongeregeldheden bedrijft; gelijk de staat der gevangenen genoegzaam kan getuigen, die in de laatste vijfen-twintig jaar slechts één vier-en-twintig uur zonder misdadigers waren, en op het oogenblik, toen wij die bezigtigden, meer dan veertig bevatteden, waaronder eenige moordenaars. Vergeefs zocht ik echter op hun gelaat naar die sterk teekenende lijnen en uitgedrukte hartstogten, welke zulk eene misdaad konden verraden; het karakterlooze gelaat en gluispende oog bevestigden maar al te zeer, dat het sluipmoorders waren. Het zedelijk overwigt en gezag van den *Europeaan* schijnen genoegzaam, om zijne rust, ook te midden van duizende Inlanders, te verzekeren.

Gedurende ons verblijf op *Tangerang* maakten wij een uitstapje naar het een groot uur ter zijde van den weg gelegen *Bergzigt*. Hooger gelegen, kwam het mij voor aldaar reeds in aangenamer dampkring te ademen dan te *Batavia*. Overal is het landleven schoon en genoegelijk; wij ondervonden het ook op *Bergzigt* in ruime mate.

Zondag van *Batavia* vertrokken, verlieten wij Dingsdag's *Tangerang*, om onze reis naar *Serang* te vervorderen. De weg, die op eenige palen afstands evenwijdig van het zee-strand loopt, rijst langzamerhand, en vertoont al spoedig het vergezigt der *Bantamsche* bergen. De weg wordt, hoe meer men *Serang* nadert, beter, en steenen bruggen vervangen die van boomstammen met bamboes overdekt, welke niet gemakkelijk te berijden en dikwijls gevaarlijk zijn. Na de overvaart bij *Tangerang*, gaat men nog over de *Tjikandi* en de *Tjidorian*. Zij stroomden diep binnen hare oevers en wij kwamen er goed over, hoewel zulks na lange droogte niet

zelden met veel moeite verzeld gaat. Hoe geheel anders moeten zij zich na zware regens vertoonen! Onverwacht, met onbegrijpelijke snelheid, zwellen zij op en treden buiten hare bedding. Reeds hoort men in de verte het geweld van den aanbruisenden stroom; hij nadert, boomstammen, alles, wat zich op zijnen weg vertoont, met zich voerende, en stort met oogverblindende snelheid, met oorverdoovend geraas voorbij. Ongelukkig hij, die door hem wordt achterhaald! hij is de wisse prooi van deszelfs woedende kracht.

Na zes uur rijdens, stapten wij af aan het huis van den Heer Resident. Onwillige paarden hadden, langer dan wij verwachtten, de deugd van ons rijtuig op de proef gesteld.

Wij zouden een paar dagen op *Serang* vertoeven. Aangenaam was ons echter het bericht, dat wij die dagen op het in het gebergte gelegen *Tjomas* zouden doorbrengen. Ik zoude dan nu die bergen, die schoone, altijd groene bergen van naderbij beschouwen; in hunne verkwikkende lucht ademen; ik zou zien en genieten, waar ik reeds jaren naar gewenscht had! Gij hebt het voorzeker met mij gevoeld, toen gij, langs *Java's* kusten stevenende, — het oog meer dan verzadigd van den duizendmaal overzien waterplas, van die gezigten, welke, steeds dezelfde, daár eindigen, waar lucht en golf als zamenvloeijen, — voor het eerst den blik mogt laten gaan langs zijne onbeschrijfelijk schoone stranden en bergen; gij hebt het voorzeker met mij gevoeld, lezer! wat dan de borst doet zwellen. Een levendige indruk had het bij mij achtergelaten; het deed mij steeds wenschen naar die bergen, — en nu zoude ik niet meer wenschen, neen, zien en genieten!

Vijftien paal van *Serang* ligt *Tjomas*, tweeduizend voet boven de oppervlakte der zee. Slechts halverwege kan men met rijtuig naderen, en moet dan zijnen weg te paard of in eene *tandoe* vervolgen. De gedurig afwisselende hoogten en laagten; de oneindige verscheidenheid van boomen en gewassen, die, waar men het oog wendt, zoo wel het diepe ravijn als den verheven bergtop met hun duizeadkleurig groen schakeren; de amphitheatervijze aangelegde *sawa's*; het klateren harer steeds verder stroomende wateren; het ieder oogenblik verschillend gezigtspunt, nu eens meer beperkt, dan zich verre over bosch en heuvel verliezende,.... dat alles, zoo geheel nieuw voor mijn oog, het leverde een geheel, door geen kunst te malen, door geen woorden te

beschrijven! Een eindweg ging ik alleen te voet, om mij geheel aan den indruk van dat verheven schoon te kunnen overgeven.

Fraai gekozen is de ligging van het ruime en gemakkelijke woonhuis. Op eene verhevene vlakke van den berg *Karang* gebouwd, daalt van daar het oog langs velden en bosschen, over heuvelen en dalen, tot waar eene verre bergketen het gezigt bepaalt en zijnen halven cirkel beschrijft. Majestueus verheft de *Karang* ter zijde zijne nog vierduizend voet hogere kruin.

Ecnige palen beneden *Tjomas* vindt men, drie- à vierhonderd voet boven de zee, het door bergruggen ingesloten meer *Dano*. Reeds sedert onheugelijke tijden is het waarschijnlijk door eene bergstorting ontstaan. In den vorm van een langwerpige ovaal heeft het, naar gissing, eenen omtrek van vijftien palen. Slechts door den veertig voet hoogen waterval *Tjoeroek Betong*, langs welken het zich in den *Passang Tenang*, die bij *Anjer* in zee loopt, uitstort, met het benedenwater verbonden, is het zeer opmerkelijk, dat men zoo vele kaaimans in hetzelfde vindt. Tijdens het bestuur van Zijne Excellentie den Heere VAN DEN BOSCH, heeft men getracht, door uitkapping van den rotswand aan deszelfs uitwatering, het meer droog te maken, en alzoo de oppervlakte voor den landbouw aan te winnen. Na zeer veel moeite en inspanning, is men er eindelijk in geslaagd, dien zes voet te verlagen, zonder echter het gewenschte doel te bereiken. In de westmousson rijst het water verscheidene voeten boven deszelfs modderachtige diepten, door de gedurige aanslibbingen der medegevoerde bergaarde ontstaan; in de oost-mousson is het echter met zeer veel moeite en gevaar verzeld, om hetzelfde ook in eene kleine prauw te bevaren. Bijna in het midden is eene zeer diepe modderkolk, *Pinasa* genaamd, en tegen den oostelijken bergrug ontdekt men eene kokende wel, die echter wegens de hitte niet te naderen is. De geheele modderachtige oever is met zwaar geboomte bezet.

Tjomas is niet geheel zonder historisch belang: aldaar hebben achtereenvolgens hunne Excellentien de Heeren DE BUS, VAN DEN BOSCH EN BAUD eenigen tijd doorgebracht, en ontsiep er nog zeer onlangs de vier-en-zeventigjarige grijsaard, de Heer GOLDMAN, oud Vice-President van den Raad van *Nederlandsch Indië*. Die *Tjomas* bezoekt, zal deszelfs

bad voorzeker niet onbezocht laten; het biedt den badgragen alles, wat hij zich daarvan wenschen kan. Ons verblijf was slecht kort, de genoegens echter waren vele; wij vertrokken van daar over *Pandeglang* naar *Warong Goenong*. De weg loopt twintig palen dwars door het gebergte; slechts voor een klein gedeelte kan men zich van eenen reiswagen bedienen.

Te *Warong Goenong* namen wij onzen intrek bij den Heer S...., die zich daar nog onlangs gevestigd heeft. Naauwelijks twee maanden geleden, was de plaats eene ondoordringbare wildernis, waar zich thans reeds een schoon woonhuis verheft, wegen en plantsoenen zijn aangelegd. Alleen *Bantammers*, onder het toezigt van eenige *Chinezen*, hebben in dien korten tijd deze zoo schoone veranderingen daargesteld. Waarlijk geen gering bewijs voor hunne vlijt en bevattelijkheid! Men heeft van het huis een schilderachtig gezigt over de heuvelachtige oppervlakte tot op de bergen van *Buitenzorg* en de zich daar achter verheffende *Preanger*-bergtoppen.

Gedurende ons verblijf bij den Heer S... gevoelden wij den schok eener ligte aardbeving, die zich in den voornacht nog eens herhaalde, zoo onbeduidend echter, (hoewel het in den omtrek bezige werkvolk er dadelijk door in beweging werd gebragt) dat zij door eenigen onzer niet eens was opgemerkt. Op andere plaatsen echter, gelijk wij naderhand vernamen, heeft zij zich meer doen gevoelen.

De zoo hoog geroemde gastvrijheid der Ouden vindt men op *Java* in haren geheelen omvang terug. Wij hadden het reeds ondervonden, en mogten er ons gedurende ons verblijf te *Pandeglang*, ten huize van den Heer Kontroleur B..., bij hernieuwing op de genoegelijkste wijze van overtuigen. Die lastige pligtplegingen, ijdele woorden en gemaakte vriendelijkheid der steedsche zamenleving, waarachter zich maar al te dikwerf geheel verschillende gevoelens mommen, worden er gekend noch geduld. Gulle vriendschap tracht u verblijf en reize zoo veel mogelijk te veraangenen. De dag na onze aankomst was bestemd voor een uitstapje naar de theefabriek bij *Tjimanok*, welke met hare tuinen aan de andere zijne van den *Karang* is gelegen. Eerst bezochten wij het eenigzins ter zijde gelegene *Tjipánas*, met zijne warme baden. Tot dicht bij hetzelfde genaderd, daalt men onverwachts langs eene nog al steile helling van meer dan hon-

derd voet tot aan het ravijn, waaruit op drie plaatsen het kokende water welt, en waardoor een bergstroom loopt. Even boven de eerste wel heeft men eenen dam gelegd, welke slechts zoo veel koud water doorlaat, als genoegzaam is om de hitte te temperen. Voorbij de brug ontdekt men de beide andere wellen, welker laatste zich eerst uit verschillende spruiten als in eene kom vormt en van daar in den kouden stroom vloeit. De hitte van het ondervloeiend water deelt zich aan den grond mede, zonder echter aan den plantengroei te schaden; ja op eene kleine aardhoogte, door hetzelfde ingesloten, konde ik zelfs geene verminderde vegetatie ontdekken. Nog zeer onlangs heeft men aldaar, door de bemoeijingen van eenige Heeren uit het *Bantamsche*, aangevangen met den opbouw van een bamboezen huis, dat verscheidene lijdens een geschikt verblijf kan aanbieden. Velen hebben aan deze baden eene geheel herstelde gezondheid te danken, en toen wij het bezochten hadden twee soldaten de badkuur reeds eenige malen met goed gevolg ondergaan. Minder bekend nog, dan *Tjipânas*, is het drie uur van daar gelegene zwavelbad *Tjibiok*. Insgelijks welt aldaar, in den stroom van een ravijn, het zwavelwater uit den grond, en vormt twee geschikte badplaatsen, de eene van omtrent twaalf, de andere van acht voeten omtrek, die echter met weinig moeite zouden kunnen vergroot worden. Doorgaans is het water laauw, zelden kokend. In den stroom gezien, heeft het eene donker zwarte kleur, in een glas is het helder; steeds vindt men er (*Europeanen* hebben er, zoo veel men wist, nog geen gebruik van gemaakt) meer dan een twintigtal lijdens uit de bevolking, die zich aldaar met het beste gevolg voor hunne gezondheid ophouden. Inderdaad moet de genezende kracht dier baden zeer sterk zijn, daar zij de gevaarlijkste en schromelijkste ziekten doet verdwijnen.

Eenige palen van *Tjipânas* prijkt ook de door zijnen omvang algemeen bekende *Waringie*-boom. Men moet dien zelf zien, om zich een denkbeeld van deszelfs verbazende dikte te vormen. Daar het de eigenschap dezer boomsoort is, eene menigte wortels uit de takken neder te laten, die, zich in den grond of in den stam hechtende, daarna tot nieuwe stammen aangroeijen; zoo heeft deze boom, welke, gelijk men meende, reeds eeuwen heegt, daardoor eene dikte verkregen, nauwelijks door zestig menschen te omva-

demen, terwijl men tot deszelfs geheele omvademing — ook de stammen, die zich eenigzins van den hoofdstam verwijderd geworteld hebben, mede ingesloten — er meer dan honderd behoeft. Bijna duizend menschen kunnen in zijne koele schaduw rusten. Vroeger ging men met een' kronkelweg midden door den boom, thans echter is de eene ingang toegegroeid. De nedergelatene wortels, die, wanneer zij zich eerst hechten, ter dikte van eenen vinger nog ledig zijn, spannen als de sterkst aangeschroefde snaren. Door de *Bantammers* voor heilig gehouden, vergaderen zij er bij belangrijke ondernemingen, gelijk bij de uitbarsting van eenen voorgenomen opstand, om er te offeren en zich te verbinden. Nog eenigen tijd genoten wij de verkwikking van zijn geweld loofdak, en staarden hem aan met blijvende bewondering, als den reus van het *Bantamsche* woudgebergte.

De koffijpakhuizen te *Tjimanok*, 2200 voet boven de zee, liggen nog 800 voet onder de theefabriek. Na ons een medegenomen ontbijt in den *Passan-grahan* goed te hebben laten smaken, gingen wij naar boven. Een meer dan verdubbeld getal *koelies* droegen de Dames in *tandoes*; de Heeren volgden te paard. De laatste aanhoogte, waar de fabriek staat, is zoo steil, dat slechts een goed ruiter en paard die kunnen beklimmen.

Tegen de helling, beneden het gebouw en meer dan een half uur boven hetzelfde, strekken zich de theeperken uit, die, 74 in getal, ieder met 6000 heesters zijn beplant. Hoewel eenvoudig, is de bewerking der thee echter zeer moeilijk. De bladeren, na eenige uren aan de drooging der zon te zijn blootgesteld, worden vervolgens tot driemaal in eene stalen pan boven een zeer heet gestookt ovenvuur gekeerd en gedroogd, waarna zij iedere keer worden gerold, om ze dien gewrongen vorm te geven, waarin wij ze kennen. Losgeplukt, ondergaan zij eindelijk in korven, boven een gloeiend houtskolenvuur geplaatst, hunne laatste drooging. In kisten van 50 Ned. ponden worden zij naar *Europa* verzonden. Het kwam mij opmerkenswaardig voor, dat de geheele theebereiding en het bestuur der fabriek aan Inlanders is toevertrouwd, daar uitgebreide werkzaamheden den Kontrolleur slechts toelaten van tijd tot tijd aldaar te komen.

Regt over den *Karang* verheft zich aan deze zijde de *Poeloe Sarie*, en spreidt, als een najverig mededinger, zijne bosschen, die tot de hoogste kruinen achter hun veelkleurig

groen verbergen, voor het getroffen oog ten toon. Ter zijde prijkt de *Assarapan*. Eene donkere wolk had zich juist om zijne hoogere gedeelten gelegerd en hing er dreigend over. Met schitterenden gloed boorde de stralende zon door dezelfde, en wierp hare verbreedende lichtstrepen langs den donkeren achtergrond. Die scherpe mengeling van licht en duister vormde eene als verblindende duisternis, die haren ondoordringbaren nacht over den *Assarapan* wierp; een zilverwitte wolkenzoom omgaf het treffend schoon geheel. Het lagere gebergte strekte zich aan onze voeten uit als eene effene vlakke, en scheen een groen tapeet, waarover duizend lichtschakeringen lagen verspreid. Het verre verschiet geleek een heideveld, hier en daar door eene witte zandplaat afgeteekend; tot het zich eindelijk in een onzeker nevellicht verloor. Bijna had de schaduw hare grootste lengte bereikt, de avond neigde en trok zijnen sluijer al digter samen. Wij daalden van den berg, en keerden, begeleid door het vriendelijke schijnsel der nieuwe maan, zeer voldaan naar *Pandeglang*.

Op eene aanmerkelijke hoogte van den *Karang* ligt nog een meer, waarin een zilverkleurig vischje leeft, zoo geheel vreemd van de zijn geslacht anders eigene schuwheid, dat het zonder eenige vrees uit de hand van den bezoeker komt azen en in menigte kan gevat worden. De Inlander heeft het onder zijne heiligen opgenomen, en brengt het zijne offers en gebeden. De verkwikkelijke berglucht, het gezellige verkeer en de genoegelijke uitstapjes hadden ons verblijf te *Pandeglang* ten hoogste veraangenaamd. Wij vertrokken naar *Anjer*. Tot *Serang* voert de weg langs uitgestrekte indigo-velden en koffijtuinen, onder het lommer van hooger geboomte aangelegd. Eenige palen achter *Serang*, waar wij de drukkende hitte van den middag lieten voorbijgaan, wordt de weg meer gelijk afgaande. Zwaar en dicht geboomte; hetgeen den geheelen weg van *Batavia* af reeds zeldzaam is, verdwijnt daar geheel, vervangen door kreupelgewas, velden en moerasplekken. Men nadert de stranden.

Aan den tweeden post van *Anjer* hadden wij de onaangename ontmoeting geen postpaarden te vinden; eene teleurstelling, dikwijls onvermijdelijk, daar op de stations in *Bantam* slechts één stel paarden is geplaatst. Na een ophoud van eenige uren, kwam ons rijtuig, door twaalf

koelies getrokken, aan het huis van den afwezigen Adsisistent-Resident. Reeds lang had de avond de golvende reeks der bergkruinen in zijn duister verborgen. Het was half tien. Hevig klotste de zee langs de stranden. Hare lange, dreunende slagen waren onze eerste welkomst op *Anjer*.

Het was een schoone morgen, toen wij den volgende dag ontwaakten. Maar welk een verschil! Het zijn geene bergen meer met hunne als opeengestapelde bosschen, met hunne zwellende heuvels en dalende diepten, waarvan het rijzend zonnelicht dampen en nevels vaagt, om ze met zijne kleuren te sieren. Het vlak der zee ontwikkelt zich aan ons oog; onbewolkt hangt de hemel er over, slechts afgebroken door den geteekenden omtrek van het overliggende *Dwars in den weg*. Even merkbaar blaauwt *Sumatra's* overkust. Met volle zeilen verdwijnen twee schepen achter het bevalig uit zee verrijzende *Button*; een ander ligt in onze nabijheid geankerd; verscheidene opzeilende dagen in het verschiet; hunne witte zeilen blinken tegen de zonnestrallen als zoo vele schitterende lichtpunten. Praauwen en *mayangs* bewegen zich naar alle kanten.

»Wat is de zee?» vraagt ergens een *Engelsch* dichter; en inderdaad, wat is zij, zonder hare schepen en stranden? Wat zal de dichter, de schilder, uwe verbeelding er van maken? Kunt gij u eene zandwoestijn eentooniger, meer onvruchtbaar denken? Reeds zijn verscheidene jaren verloopen, maar nog levend is mij de herinnering. Wij zouden een aan strand gelegen dorp bezoeken, van daar de zee aanschouwen. Hoe vele gelukkige dagen schonk mij dat blijde vooruitzicht! Wij kwamen ter plaatse. Juichend beklom ik het laatste duin. Eene trage golf, als bezweek zij onder den last, rolde kruipend over het strand; een eindeloos effen blaauw vermoeide het oog, dat nergens een rustpunt vond. Zwiggend vroeg ik mijzelf: »is dat nu de zee!» Teleurgesteld keerde ik terug. Misschien had ik te veel verwacht; maar voorzeker, ook te weinig had ik gevonden. En toch is de zee, zoo dikwijls wij haar wederzien, ons welkom, als eene oude bekende. En toch is zij schoon, — zij, die de kusten van het Vaderland bindt aan die van verwijderde landen, wier schoot den last van duizend kielen torscht, — wanneer zij ons eindelijk het schip tegenvoert, dat maanden achtereen hare ongebaande ruimte kliefde en langgewenschte tijding brengt; verheven schoon, waanneer de winden hareu

sluimer storen, hare wateren scheuren, en zij verbolgen de witte kruinen verheft, over elkander stort en vliegend jaagt, tot waar eene grijze rots haar perken stelt, hare woede tergt, en donderend hare krachten breekt; verheven schoon, wanneer in een nachtelijk uur haar geweldige orkanenstrijd onze woning binnendringt, en wij getroffen uitroepen: »de »Heer, die de zee heeft geformeerd en hare krachten, is »ontzaggelijk en zeer te vreezen!»

De weinige huizen van *Anjer* zijn slechts door den grooten weg van het strand gescheiden. Het fort met deszelfs ruime kazernen en gebouwen ligt vlak aan zee; eene cirkel-batterij bestrijkt uit vier metalen stukken den doorgang der straat. Vroeger woonden ook de civiele beambten van *Anjer* in hetzelfde, en daar de bezetting, op den voet van vrede gebragt, naauwelijks een derde bedraagt, zoo staan de gebouwen thans meestal ledig, of worden tot koffij-pakhuizen gebezigd. In een' afgelegen hoek van hetzelfde staat nog een eenvoudig maar vergeten monument, waaronder een Officier en Sergeant liggen begraven, die aldaar, na eenen dapperen tegenstand, onder de verraderlijke slagen van opstandelingen zijn bezweken.

Langs eene gemetselde leiding voert men dertien palen, uit de bergen, het water naar *Anjer*, waardoor niet alleen ruim in aller behoeften wordt voorzien, maar men ook aan de gedurige aanvragen der schepen kan voldoen. In de nabijheid staat het monument voor den *Engelschen* vlootvoogd KAREL CATCHEAST, die den 10 Junij 1788 in de straat overleed. De teekening later uit *Engeland* overgezonden zijnde, is het op kosten van dat Gouvernement opgericht. In den vorm eener piramide van aanmerkelijke hoogte op een' vierkanten piedestal gesteld, zijn de verdiensten en de wapenen van den overledene er op uitgehouwen, die op zijn 29ste jaar reeds zulk eene aanzienlijke betrekking vervulde.

Anjer, het onbeduidende *Anjer*, bezit eene algemeene bekendheid: vergeefs vraagt gij den zeevarenden misschien naar den naam en het bestaan van menige beroemde stad, — van *Anjer* zal hij u steeds kunnen spreken. De *Nederlandsche* scheepsvoerder moge er zich nimmer langer ophouden dan om zijn brieven-paket af te geven, die van andere natiën vertoeven er gewoonlijk meest allen, voorzien er zich van hout, water en andere proviand. Die eenigen tijd op *Anjer*

heeft gewoond, zal u dan ook veel weten te verhalen van nationale *Engelschen*, en hunne bezoeken bij het graf van hunnen dapperen vlootvoogd, van levendige *Franschen*, van rookende *Spaansche* dames, van hooghartige *Amerikanen*, ja van alle zeevarende natiën.

Onder de Inlanders, die meer dan vijfduizend in getal te *Anjer* wonen, heerscht eene meer dan gewone welvaart, die zij aan hunnen kleinen handel met de dagelijks voorbijzeilende schepen te danken hebben. Ook behooren er vele prauwen te huis, waarmede zij handel drijven op de *Lampongs*, *Tanara* en *Batavia*. Vóór eenigen tijd werd het grootste gedeelte van de *kampong* door eenen fellen brand in de asch gelegd; men was reeds weder ijverig met den opbouw bezig, waaronder eenige huizen en een tempel van steen. Gedurende den opstand in het *Bantamsche* heeft de bevolking hare gehechtheid aan het tegenwoordig bestuur overtuigend bewezen.

De groote weg van *Java* loopt slechts tot *Anjer*. Van daar tot *Tjeringien*, 27 palen, werden dus geen postpaarden verstrekt en moet men de reis met andere transportmiddelen vervorderen. Men houdt tot dicht bij *Tjeringien* het begroeide strand, dat bijna overal door de aanslibbingen der zee toeneemt. In het voorbijrijden zagen wij aan het strand een', tusschen het geboomte half verscholen, op zichzelf staanden rotssteen, waarin door de natuur een regelmatig gevormde en vrij hooge boog is gewelfd.

Te *Pasoran*, halfweg, eenigen tijd moettende wachten, bezigden wij dien, om den zich in de nabijheid bevindenden *Waringie*-boom te bezigtigen. In gegisten omtrek kwam hij mij voor eenen omvang van zestig voet te hebben, en is dus slechts op verren afstand een mededinger van den reeds genoemden. *Tjeringien* is, gelijk de meeste buitenposten, eene ruime vlakte, waarom de woningen van den Assistent-Resident en verdere beambten zijn gebouwd. Eene kleine redoute kan het in tijd van gevaar verdedigen. Achter het geboomte verborgen, is het slechts eenige minuten van het strand gelegen, en vereenigt alzoo het schoone van land- en zeegezigten. Aan het strand, op de plaats, waar men nog de grondslagen van een klein fort uit de tijden der *Portugezen* ontdekt, is een koepel gebouwd, waar een paar oude kanonnen zijn nedergelegd, welke de zich van tijd tot tijd vertoonende roover-prauwen in ontzag moeten houden. De

in den tuin van den Assistent-Resident bijeengebragte verzameling van *Hindoe*-beeldjes en andere overblijfselen dier tijden, — welke, in het gebergte aldaar gevonden, door den voormaligen Assistent-Resident begonnen en door den tegenwoordigen vermeerderd is, — schijnt het gevoelen van *RAFFLES* en anderen, die meenen, dat in de meer westelijke deelen van *Java* deze Godsdienst geene belijders heeft gevonden, te wederleggen. Gelijk de meeste anderen, die op *Java* zijn gevonden, zijn zij ook beschadigd, is hun het hoofd afgeslagen of het gelaat misvormd. Een vrouwenbeeldje met acht armen, waarvan echter drie benevens het hoofd ontbraken, trok bijzonder mijne aandacht. In losse gedaante als vooruitredende, houdt het met de eene hand een' nedergezetene in de haren gegrepen, met de andere een zwaard en pijl, en, zoo het mij toescheen, eene slang aan zijn' staart en eene knods gevat.

De vriendelijkheid van den Heer Assistent-Resident van *Tjeringien* deed ons aldaar twee genoegelijke dagen doorbrengen, waarna wij de terugreis naar *Serang* aannamen.

Serang, met deszelfs nederige daken en bevallige plantsoenen, is een schoone tuin. Het Residentiehuis, over den grooten weg gelegen, onlangs bijna geheel hernieuwd, vereenigt al de gemakken, die men in het Oosten behoeft, met de sierlijkheid eener smaakvolle bouworde. Aan beide zijden van den weg strekken zich de overige huizen uit, die, door gekozen aanleg en netten bouw, als onderling wedijveren, om der hoofdplaats van *Bantam* een bevalliger aanzien te geven. Het kerkgebouw, welks voltooiing men reeds sedert drie jaren, uit gebrek aan de noodige gelden, heeft moeten staken, staat daar nog altijd in zijne naaktemuren, als een droevig bewijs der geringe deelneming, welke een zoo edel doel moest ondervinden. Thans is men er weder ernstig op bedacht, het werk te voltooien. En waarom zouden wij hetzelfde dan ook hier niet der Christelijke broederliefde en medewerking onzer lezers aanbevelen? Een Christelijke tempel toch, half opgetrokken, om daarna der vernietiging te worden prijs gegeven, zulks moet onaangenaam zijn voor het gevoel eens Christens, en kan den dienaar van *MAHOMED* geen gunstig denkbeeld van onze godsdienstigheid inboezemen.

Neemt *Serang* dagelijks toe in bekendheid, de oude stad *Bantam* wordt allengskens vergeten. Ja, meer nog dan *Ba-*

tavia, deelt *Bantam* in het lot der verlatenheid. De roem van dat oude, eens zoo magtige Rijk, de luister zijner hoofdstad, het geweld zijner Vorsten is verdwenen; geen schaduw zelfs is overgebleven. Hebben onze voorouders vele moeiten en zorgen, vele ontberingen en gevaren moeten doorworstelen, door den tegenstand en het verraad dier Vorsten, thans is de zege ook geheel volkomen. De laatste Koning zal zijne dagen als balling eindigen, zijn huis is verstrooid, en de luister zijner hoofdplaats, — wat is er van overgebleven? . . . Gij nadert de stad, maar niets verkondigt u hare nabijheid. De weg is vervallen; onverschillig gaat u van tijd tot tijd een *Bantammer* voorbij; hij torscht eenen last of vervult zijn dienstpligt, maar denkt niet meer aan de grootheid zijner vaders. Eenige verstrooide bamboeshutten, een paar ingestorte graven van heiligen kunnen het verlangend oog niet bevredigen. Eindelijk rijdt gij langs eenige op zichzelf staande muurstukken en poorten; „dat was een Vorstelijk verblijf,” zegt uw geleider, maar gij herkent het niet, want zelfs de dieren des velds zouden er vergeefs eene schuilplaats zoeken. Langs de overzijde der rivier uwen weg vervolgende, wijst men u de plaats, waar nog in 1832 zich de *kraton* van den laatsten Vorst verhief; men verhaalt u veel van hare grootheid, van den eerbied, met welken ieder *Bantammer*, ook de aanzienlijkste, die te voet en met ongedekten hoofde voorbijging; maar, tot den grond afgebroken, ontdekt gij slechts eene begroeide ruimte, waar boomen en struiken u den doorgang betwisten. De weg doorloopt een groot plein: nu vertoonen zich onverwacht de nog eenigzins belangrijke overblijfselen van *Bantam*. Gij beklimt den honderd voeten hoogen toren, dringt u tusschen zijne dikke muren langs eenen wenteltrap tot op den omgang naar boven, van waar in vroeger dagen des *Muezzin's* eentoonig gezang de geloovigen opriep tot het gebed. Een *moské*, die, nog altijd in hooge achting, als de grootste en beroemdste in geheel *Bantam*, van verre wordt bezocht, verheft zich nevens denzelfden, maar de met roode pannen gedekte daken benemen hem al het eerwaardige van eenen Tempel; ook het inwendige beantwoordt geenszins aan de verwachting. Aan de andere zijde ontdekt gij beneden u de onmuurde grafplaatsen der Vorsten en aanzienlijksten. Van de hoogte gezien, bieden zij geen onbelangrijk gezigt; van naderbij bedriegen zij uwe verwachting. Slechts het

graf van den eersten stichter der *Mahomedaansche* Godsdienst, gelijk onze *Cicerone* zeide, schijnt nog in eere te worden gehouden; de anderen liggen beschadigd, ingestort en overgroeid dooreen, als zoo vele toonbeelden der vergankelijkheid van alle menschelijke grootheid en luister. De Priester, die ons voorging, konde zelf de namen der meest beroemden, die daar begraven liggen, niet meer noemen. Verwonderde ik mij hier over zoo groote verwaarloozing en vergetelheid, niet minder smartte het mij, die ook te moeten opmerken bij een bezoek op het kerkhof der *Europeërs*. Ter naauwernood konden wij er doordringen tot de gedenkteekenen der alhier overledene Kommandeurs. Die kolossale monumenten, waarvan er een naauwelijks eene halve eeuw oud is, door omhakkingen sedert eenigen tijd weder zichtbaar geworden, dragen reeds op vele plaatsen de sporen van de vernielende tanden des tijds; andere zijn nog in goeden staat en zouden met weinig moeite en kosten kunnen bewaard blijven. Bij de ruïnen van het fort *Speelwijk*, welks belangrijke omtrek, kolossale muren en kazematten ons onwillekeurig aan de hechte bouworde en den ondernemenden geest der voorouders herinnerden, vroeger aan zee, thans door de aanslibbingen meer landwaarts gelegen, vindt men nog eenige door *Chinezen* en Inlanders bewoonde wijken; te midden hunner woningen verheffen zich nog muren en poorten, die van het vroeger aanzien van dit gedeelte der stad kunnen getuigen. Van de vele huizen, welke langs de rivier gebouwd waren, en hunne *Europesche* bewoners, is geen spoor meer over. Een beambte, die te *Serang* woont en dagelijks een uur op *Bantam* doorbrengt, is de eenige, die men er nog ontmoet: *sic transit mundi gloria!*

Ruim drie weken mogt ons uitstapje duren. Te spoedig verliepen de laatste dagen te *Serang*. Wij namen afscheid van onzen gullen gastheer en de zijnen; denzelfden dag waren wij terug op *Batavia*.

14 Julij, 1841.

DE MAN MET HET IJZEREN MASKER.

Vele boekdeelen zijn in het licht gegeven, vol van gissingen over dit geheimvolle wezen. Eenige papieren, door SAINT MARS, den kerkermeester van den man met het ijzeren masker, MENGELW. 1842. NO. 5.

ker, nagelaten, hebben, naar men beweert, dit groote geschiedkundige vraagstuk eindelijk opgelost. Een Fransch dagblad, waaruit dit berigt ontleend is, zegt omtrent deze ontdekking hetgeen volgt:

De Heer BILLIARD, die verscheidene administratieve ambtsbetrekkingen vervuld heeft, werkte gedurende de keizerlijke regering in het kabinet van den Heer MONTALIVET, Minister van binnenlandsche zaken, welke staatsdienaar in naauwen vriendschapsomgang stond met den Heer d'HAUTERIVE, Conservateur van het archief der buitenlandsche betrekkingen. Deze nu wist, dat de Heer MONTALIVET met veel ijver echte bescheiden, tot de Fransche geschiedenis betrekkelijk, verzamelde, en was hem daarbij gaarne behulpzaam. Het gewigtigste stuk van dien aard, hetwelk hem door den Heer d'HAUTERIVE getoond werd, was het schriftelijke verslag over den aan den hierboven genoemden Gouverneur der staatsgevangenissen opgedragen last. SAINT MARS verklaart daarin, dat hij het tot ontlasting en geruststelling van zijn geweten geschreven heeft.

Dit eigenhandig handschrift van SAINT MARS is door den Heer AMYOT afgeschreven; het afschrift is door de Heeren GOUBAULT en LABICHE geverifieerd, en bevindt zich tegenwoordig in handen van den Heer MONTALIVET, den Intendant der civiele lijst, die, gelijk men weet, een zoon van den voormaligen Minister is.

* * *

Sterrenwischelaars hadden hunne waarneem- en werkplaatsen in de torens van het *Louvre* opgeslagen. KATHARINA DE MEDICIS had de verborgene wetenschappen dit paleis der Koningen binnengevoerd. ANNA VAN OOSTENRIJK en LODEWIJK XIII geloofden aan den geheimen invloed der sterren, als ook aan de kunst der lotvoorspelling. Aan dien Monarch nu was voorgezegd geworden, dat de zwangere Koningin tweelingen zou baren, welke kinderen burgeroorlog in *Frankrijk* zouden doen ontbranden. Uit vrees hiervoor besloot hij, datgene dier kinderen, hetwelk na het ander ter wereld zou komen, uit den weg te ruimen. ANNA schrikte, even als haar gemaal, op het vernemen der voorspelling, en beloofde zich aan den wil des Koning te zullen onderwerpen. Toen er nu een zoon geboren was, deed men zijne geboorte, met de noodige plegtigheid verifiëren; maar naauwelijks had

de zwerm van hovelingen zich op weg begeven, of de Koningin ondervond op nieuw barensweeën. Zij beval de personen, die bij haar gebleven waren, haar niet te verlaten, en weldra gaf zij het leven aan een tweede kind, insgelijks van het mannelijke geslacht. Bij deze gebeurtenis ontwaakten de onheil verkondigende, nu reeds ten deele vervulde voorspellingen met verdubbelde kracht in haren geest. De staatkunde omwikkelde dit jonge leven met hare netten, en het verdween voor altijd van het tooneel dezer wereld. ANNA's tweede zoon werd aan SAINT MARS in handen gesteld, die hem naar *Bourgondië* bragt en op zijn aldaar gelegen kasteel opvoedde. Het kind wies op. Dagelijks zag het de valbrug nederlaten, om toegang te verleenen aan koninklijke renboden. Steeds berigtte de wachter op den toren de aankomst dier boden in het geheim, en in het geheim deelde ook steeds de burgheer hun zijne antwoorden mede. De koninklijke gevangene had nu zijn zestiende jaar bereikt; hij begon te vermoeden, dat die gedurige boodschappen betrekking hebben konden op hemzelve. Derhalve beloerde hij SAINT MARS, om diens geheim te onderscheppen. Op zekeren dag, terwijl zijn bewaker afwezig was, drong hij in deszelfs kabinet, wist een meubelstuk te openen, waarin hij hem de depêches had zien wegsluiten, vond er de geheele correspondentie van het hof, las die door, en wist nu alles. Op dit oogenblik verscheen SAINT MARS. Op straffe des doods drong hij den Prins, het door hem ontdekte geheim in zijnen boezem te bewaren. De Prins beloofde dit met eenen eed, waarbij hij zijn leven voor de strikte nakoming van de belofte verpandde.

SAINT MARS berigtte het voorval ten hove, en ontving nu bevel, om den jongeling naar de *St. Marguerite*-eilanden, tegenover *Cannes*, aan de kust van *Provence*, te voeren. Een masker verborg zijne gelaatstrekken, welke door derzelve gelijkvormigheid met die van LODEWIJK XIV, de afkomst van den gevangene zouden verraden hebben.

De ondergeschikte beambten bedienden hem, zonder te weten wie hij was of van waar hij kwam. Het masker, 't welk hij droeg, was van zwart fluweel en van achteren door een slot verzekerd; nimmer mogt hij het afleggen. Overigens was de Prins steeds sierlijk gekleed en droeg inzonderheid zeer fijn linnen; zijne kamers waren kostbaar ge-

meubileerd, en wanneer SAINT MARS met hem sprak, deed hij het altijd staande en met den hoed in de hand.

Op zekeren dag krabde de koninklijke gevangene met zijn mes eenige woorden op een zilveren tafelbord, en wierp dit door het venster van het kasteel, waarin men hem opgesloten hield, naar buiten. Een visscher nam het bord op, en bragt het aan den Gouverneur; deze vroeg hem terstond: »Hebt gij gelezen, wat op dit bord staat, en heeft ook iemand anders het in uwe handen gezien?» — »Ik kan niet lezen,» verzekerde de man, »en niemand anders heeft het bord gezien.» Niettemin hield men den visscher gevangen, tot zoo lang SAINT MARS zich overtuigd had, dat hij inderdaad niet lezen kon. — Zekere barbier kwam er minder gelukkig af. De Prins had iets op een zeer fijn hemd geschreven, hetwelk hij vervolgens aan het venster hechtte. De barbier, die het tot zijn ongeluk gewaar werd, gaf er den Gouverneur kennis van. Deze vroeg hem almede, of hij het geschrevene gelezen had; hij loochende, maar niettemin vond men hem, twee dagen daarna, dood in zijn bed. — Op gelijke wijs stierf plotseling in het kasteel een oude bediende van den Prins, omdat men hem verdacht hield, met 's Prinsen geheim bekend te zijn; het lijk werd des nachts en in alle stilte begraven.

Nadat de gevangene elf jaren lang op het *St. Marguerite*-eiland gebleven was, werd hij naar *Parijs* vervoerd, waar hij en ook SAINT MARS voortaan hun verblijf in de Bastille bekwamen; laatstgemelde werd tot Gouverneur dier Staatsgevangenis benoemd. Zoo leefde de zoon van LODEWIJK XIII en van ANNA VAN OOSTENRIJK tot aan zijnen dood, die op den 19 November van het jaar 1703 voorviel. Des anderen daags had zijne begrafenis te *St. Paul des Champs* plaats. In de akten van overlijden werd hij MICHALY genoemd, en zoo wel ouderdom als naam verkeerd opgegeven.

DE SPION.

(*Vervolg en slot van bl. 219.*)

Enige weinige uren later trok eene legerafdeeling de *Bilbao*-poort uit. Het was een heldere sterrenhemel, maar de morgen was vinnig koud, en de soldaten, voor het mee-

rendeel uit het zuiden afkomstig en nog ongewoon aan de strengheid van eenen *Baskischen* winter, schenen weinig genoeg te vinden in de scherpe koude, die hunnen adem tot jiss in hunne knevels bevroor, en den weg onder hunne afgemetenene voetstappen deed dreunen. Zulk eene luchtgesteldheid lokte niet uit om te talmen, en met zulk een' snellen stap trokken zij voort, dat zij, toen de dag aanbrak, niet veel meer dan eene mijl van de plaats hunner bestemming verwijderd waren. Zij hadden den grooten weg reeds verlaten, en trokken eene vlakke streek door, die weinig teekenen van bebouwing vertoonde; heide en mos groeiden er in overvloed, en het land was doorsneden met diepe kloven en breede wateren, van wier oevers tallooze snippen en waterhoenders opvlogen bij het naderen van het legertje. Eindelijk werd de grond hooger, en, na een' vrij langen tijd langzaam te zijn opgeklommen, hield het piket ruiters, dat de voorhoede vormde, halt op den top van een' langen bergrug, die zich van weerszijden meer dan eene mijl ver uitstreckte. Aan de andere zijde van dezen bergrug daalde de grond weder langzaam af, en van daar tot aan den voet van eene rij bergen, die op eenen afstand van twee of drie mijlen zich verhief, vertoonde het land zich veel minder woest en was veel beter bebouwd dan dat, hetwelk de afdeeling reeds was doorgetrokken.

Omstreeks eene halve mijl verder, voor een digt woud, bestaande grootendeels uit altijd groene heesters, stond een vrij wel ingerigt gebouw, dat eenige weinige verspreide hutten in de nabuurschap had en geflankeerd werd door verscheidene aarden wallen, op gelijken afstand van elkander en in eene schuinsche rigting *geëchelonneerd*; zoodat, terwijl de beide achtersten bijna de buitenste hoeken van het gebouw raakten, de voorsten ter regter en linker zijde van dezelfde punten vooruitschoten. Het was hier, dat kruid, lood en patronen in groote hoeveelheid voor de *Carlisten* werden vervaardigd. Het lood werd er uit mijnwerken uit de nabuurschap gebragt, en de patronen werden, zoodra zij gereed waren, weggezonden naar de wapenplaatsen van den Pretendent. De militaire gezagvoerders van *Vittoria* hadden lang begeerd dit gebouw te vernielen; en toen zij door hunne spionnen berigt kregen, dat er geene Carlistische krijgsmagt van eenig belang drie uren in den omtrek was te vinden, zonden zij de kleine legerafdeeling uit, waarover wij spra-

ken, en die bevel had, alles te vernielen, te verbranden en in de lucht te laten springen en dadelijk naar de vesting terug te keeren.

Het scheen, dat er nog niemand in den kruidmolen of in de omliggende hutten in beweging was. De deuren en vensters waren gesloten, en alles was zoo stil, alsof de plaats geheel onbewoond was. Zoodanig was ook de opmerking van den kolonel der *Christino's*, terwijl hij voor het front reed van het eskadron, dat zijne geheele ruitery uitmaakte; hij beval de infanterie, om zoo snel mogelijk te volgen. Toen hij voor het front van den kruidmolen kwam, gaf hij aan de helft van zijne kavallerie bevel achter het gehucht te patrouilleren, om te zorgen, dat niemand ontsnapte en den vijand berigt bragt. Hij wachtte vervolgens, tot dat de infanterie was aangerukt, die weldra verscheen, eenigzins buiten adem, hunne gelederen in wanorde, ten gevolge van den snellen tred, waarmede zij over den bevrozen grond waren voortgetrokken. Naauwelijks was het bevel: halt! gegeven, toen een enkel gewerschot werd gehoord, en terstond weerklonk er zulk een woest en verdoovend geschreeuw, dat het was alsof de lucht werd vaneengereten. De verwonderde *Christino's* zagen in verbazing rond, en spoedig bemerkten zij de oorzaak van het gedruisch; want, als ware de grond op nieuw met slangentanden bezaaid, waaruit gewapende mannen opschoten, stonden achter ieder van de aarden wallen waarvan wij spraken, twee of drie kompagniën Carlistische troepen, die te zamen eene strijdmagt uitmaakten, veel grooter dan die der *Christino's*. Zij hadden zich verborgen gehouden door zich in de greppels neder te leggen, die, zoo als gewoonlijk, achter iederen wal waren gegraven, ten einde de verdediging meerdere zekerheid te verschaffen. De morgennevel, die over den grond hing, en de onvoorzigtige nadering van de *Christino's*, hadden hun oogmerk nog meer begunstigd; hunne tegenwoordigheid was zelfs niet vermoed, tot dat zij bij het gewerschot opsprongen en zich in slagorde schaarden. Gelijkzeitig werd er een hevig vuur tegen de troepen van de Koningin geopend uit de vensters van de nabijgelegene gebouwen, en een troep van uitstekend bereden Navarresche lanciers, aangevoerd door REAL, een van de beste kavallerieofficiers in dienst van DON CARLOS, kwam uit eene opening in het bosch te voorschijn, waar zij verborgen hadden gelegen; zij vielen op het eskadron huzaren aan, die ach-

ter de huizen geplaatst waren, en dreven hen op het hoofdcorps terug, ofschoon zij ondanks de verrassing wederstand boden, langzaam weken, en een goed gebruik maakten van hunne sabels en karabijnen.

De *Christino*-kolonel, aan wiens onvoorzigtigheid in het niet verkennen van den grond het te wijten was, dat hij en zijne troepen, nu in zulk eene gevaarlijke stelling waren, toonde echter te midden van het gevaar groote bedaardheid en tegenwoordigheid van geest. Hij liet geen enkel oogenblik verloren gaan; zijne infanterie eene digte kolonne latende vormen, begon hij snel, maar rustig terug te trekken, hopen de althans buiten de aarden wallen en in het open veld te komen, voordat de *Carlisten* hunne verspreide kompagnieën tot eene genoegzame magt konden hebben verzameld, om zijnen terugtocht met goed gevolg te belemmeren. Vervolgens de infanterie onder bevel van den tweeden officier latende, plaatste hij zich aan het hoofd van zijn handvol ruiters, en viel de vijandelijke lanciers met zooveel kracht en moed aan, dat hij ze ondanks hunne overmagt, een eeuwee met groot verlies terugslceg. Doch, terwijl hij onder een hevig vuur naar het hoofdcorps terugtrok, trof hem een kogel in de borst. De dappere maar ongelukkige officier waggelde in den zadel, deed eene vruchteloze poging om zijn evenwigt te behouden, en viel ter aarde. Zijn dood was het sein tot eene algemeene vlugt. De troepen der Koningin hadden nu de uiterste aarden wallen bereikt, schoon niet zonder veel van het vijandelijke vuur te lijden; en ziende, dat de *Carlisten* zich in twee sterke kolonnes hadden gevormd, en snel naderden om hun den terugweg af te snijden, verloren zij geheel den moed, en de terugtocht werd eene ordelooze vlugt. Over beploegde velden, door heide, doornen en distelen, door slooten en greppels, het ijs doorbrekende en in den modder en het water rondspartelende, snelden vervolgd en vervolgers voort. Er werd weinig kwartier gevraagd en nog minder gegeven, want de verbittering was te dier tijde tusschen de beide partijen op het hoogste. Menig ongelukkige, van vermoeidheid bezwijkende, en de voetstappen van zijne bloeddorstige vijanden meer en meer hoorende naderen, tot dat hij zich verbeeldde, dat hij hunnen adem op zijne schouders voelde, verkortte de vreeselijke onzekerheid en besliste de groote vraag: »Zal ik ontkomen of niet?» door zich ter aarde te werpen, en

geduldig den bajonetsteek te wachten, die aan zijn lijden een einde moest maken.

Eindelijk verminderde de ijver der vervolgers, en buiten de kavallerie hielden weinigen meer vol. Zelfs de ruiters zakten een voor een af, naarmate hunne paarden waren uitgeput, en welhaast volgde nog slechts een twintigtal, beter bereden of bloeddorstiger dan de overigen, de vlugtelingen op de hielen, die nu meer ten gevolge van den schrik vlugtten, dan omdat er nog wezenlijk gevaar was. Een jong Carlistisch officier, die een prachtig Andalusisch strijdros bereed, was zijne manschappen ver vooruit, en onderscheidde zich door bijzondere woede. Hij had reeds twee lansen gebroken, en gebruikte nu zijn zwaard met doodelijk geweld, doof voor alle smèekingen om genade en iederen houw met een' vreeslijken vloek vergezellende. Hij was op weinigen afstand van een vijf- of zestal *Christino's*, toen deze zich plotseling omkeerden, en, gelijktijdig op hunnen vervolger aanleggende, hunne geweren losten. Eensklaps steigerde het paard, de kogels raakten het dier in plaats van den ruiter, en het stortte neder. Voordat de *Carlisle* weder op de been was, zag hij zich in de magt der soldaten. In zijne vergeefsche worsteling, om zich te bevrijden, viel de *boina* van zijn hoofd, en eene groote hoeveelheid lang haar, nat van zweet, viel over zijn voorhoofd. De soldaten staarden hem en vervolgens elkander aan, en zagen toen weder met een' verbijsterden blik op den gevangene.

» *Lo es!* Hij is het!" riep eindelijk een hunner, en, als ware de betoovering verbroken, riepen allen gelijktijdig: » *El mudo!* »

De Carlistische officier glimlachte bitter.

Aan den buitenkant van het bevallige plein te *Vittoria*, uit huizen van dezelfde bouworde bestaande, omringd door eene kolonnade van steenen pilaren, en bekend onder den naam van *Plaza Nueva*, of ook van *Plaza de la Constitucion*, is een open plein, genaamd *Plaza Vieja*. Ofschoon volstrekt niet met het naburige plein kunnende wedijveren, als avondwandeling voor lieden *du ton* in de stad, omdat het ouderwetsch, ongelijk geplaveid en doorgaans morsig is, heeft het toch vooral voor den vreemdeling niet weinig belangrijks. De fontein aan het benedeneinde van het plein, weinigeschreden van de *Principal* of hoofdwacht, is elken morgen de verzamelpplaats van tallooze *criadas*, dienstmeisjes, en andere

vrouwen van geringen stand, die, nadat zij hare steenen of houten potten hebben gevuld, deze eenige minuten op den steenen rand van de fontein laten staan, terwijl zij een praatje houden. Hier kan men de kleeding en de gewoonten van de lagere standen der provincie leeren kennen. De boeren van de omliggende bergen, die muilezels beladen met hout en houtskool ter markt brengen, plaatsen zich bij de fontein, en toonen op hunne boersche wijze hunne galanterie aan de knappe waterdraagsters, wier helder gele of roode rokken, nette voeten, naauwsluitende lijfjes, en overvloed van zwarte lokken, die door eene of andere olie glinsteren, in de oogen der kolenbranders het *nec plus ultra* van bevalligheid vormen. De ledige soldaat, de voorbijkomende muilzijdrijver, de ambachtsman, die zich naar zijn werk spoedt, alle hebben eene aardigheid over voor de *mozas* (jonge meisjes), die, na hare portie complimenten en bewondering te hebben ontvangen, vrolijk wegtrippelen, met hare vracht *aqua fresca* op het hoofd, en plaatsmaken voor nieuw aankomenden.

Er zijn echter ook minder vrolijke denkbeelden met de *Plaza Vieja* verbonden. Het is hier, dat gewoonlijk de misdadigers worden ter dood gebragt, die tot de *garrote* zijn veroordeeld; eene straf, die nagenoeg gelijk staat met ophangen.

Vroeg in den tweeden morgen na den ongelukkigigen togt naar den kruidmolen waren daar werklieden druk bezig met het oprigten van een schavot, en weldra vernam men, dat de misdadiger, die zou worden ter dood gebragt, de Carlistische spion was, die de oorzaak was geweest van de nederlaag der troepen van de Koningin. Tegen den middag stond het geheele garnizoen onder de wapenen rondom het plein, en eene groote menigte was bijeengekomen, om de uitvoering van het vonnis te aanschouwen. Op het schavot (eene kleine vierkante stellaadje) was een stevige houten paal bevestigd, waartegen eene bank was vastgenageld. Twee of drie voet boven die bank was eene ijzeren stang, bijna rond gebogen, die door middel van eene groote schroef met zooveel geweld tegen den houten paal kon worden gebragt, dat alles, wat daar tusschen kwam, moest worden verbrijzeld. Twee mannen, die nog iets van het oude Spaansche kostuum hadden behouden, in vaal zwart gekleed, met korte mantels en breedgerande, onopgeslagen hoeden, stonden bij het

werktuig des doods, gereed, om hun afschuwelijk werk te verrigten.

Eindelijk verscheen de veroordeelde, geleid door eene sterke wacht en vergezeld van een' grijzen priester. Zijn hoofd was op zijne borst gebogen, en hij scheen aandachtig te luisteren naar de vermaningen van den eerwaarden vader; maar zijn tred was vast, en bleef die vastheid behouden, toen hij de trappen van het schavot opklom. Nadat hij den gevangene had omhelsd, trad de priester ter zijde en keerde de oogen af van het treurige schouwspel, dat moest volgen. De gevangene, den mantel latende vallen, die hem tot dusverre voor het gure weder had beschermd, en die ook ten deele zijn gelaat had bedekt, stond daar in het korte groene buis en de roode opslagen van de Carlistische ruitery. Zich tot zijne volle lengte opheffende, greep hij zijne *boina* van het hoofd, en met eene stem, zoo helder en welluidend alsof hij zijn regiment in den slag aanvoerde, riep hij: »*Viva CARLOS QUINTO! Mueren los Negros! Leve KAREL V! Dood aan de Liberalen!*»

Toen door deze beweging van den gevangene zijn gelaat zichtbaar werd, liep er een gemompel door de gelederen der soldaten, en de woorden: »*El mudo!*» gingen van mond tot mond. Voordat dit gemompel, terstond onderdrukt door de officieren, geheel had opgehouden, had de gevangene zich bedaard op de bank nedergezetz; de ijzeren stang werd om zijnen blooten hals geslagen, en een der beulen draaide de schroef toe. In een oogenblik waren de wervelen van den hals verbrijzeld, en *el mudo de Santa Domingo* had zijne daad met zijn leven geboet.

Nadat het lijk, volgens gewoonte, eenigen tijd aan de blikken der menigte was blootgesteld, werd het van het schavot weggenomen en buiten de stad begraven. Den volgenden morgen echter was het graf open, en het lijk was verdwenen.

Op het kerkhof van eene kerk, eenige mijlen ten noorden van *Vittoria*, ligt eene eenvoudige zerk van graauwen steen, die gedurende een groot deel van het jaar niet te vinden is, omdat zij verscholen ligt onder een' digten overvloed van roode en witte rozen, die de dorpsmeisjes er rondom hebben geplant. Wanneer men echter het geurige en doornige bedeksel ter zijde schuift, ziet men een opschrift. Het is kort, en luidt aldus:

VALENTINO — 17 *Diciembre.*

DOLERES — 23 *Diciembre.*

Poco le sobre vivia. ()*

(*) Zij overleefde hem kort.

DE COLUMBACSER VLIEGEN.

Van het begin der maand April tot in de helft van Augustus wemelt het in de benedendeelen van het *Bannaat*, nabij het boschachtige gebergte aan den *Donau*, van digte zwermen kleine vliegen, welke men *Columbacsers* noemt. Er zijn jaren, waarin zij geheele wolken vormen, wanneer namelijk het seizoen derzelve uitbroeding meer dan anders begunstigd heeft.

De vlieg, op zichzelve beschouwd, komt even klein en onbeduidend voor, als de zoogenaamde wijn- of keldervlieg (*musca cellaria*); ook is zij aan dezelve in kleur niet ongelijk. Van hoe weinig beteekenis echter het diertje ook schijnen mag, zoo veel te gevaarlijker is zijn giftige steek, en de sterkste os moet voor een zwerm dezer insekten bezwijken.

's Morgens en 's avonds zijn de *Columbacsers* (daarin aan de gewone muggen en muskieten gelijk) wel het meest in de weer; zij vallen alsdan de weidende kudden aan, en dringen evenzeer door alle spleeten en reten in de stallen, om hunne slagtoffers op te zoeken. Alle weekere deelen van het lichaam der dieren worden door hen overdekt, en met name dringen zij in derzelve neusgaten, waar zij zich bij hoopen vastzetten. Door den giftigen beet gefolterd en tot razernij gebracht, woedt zulk een gekweld dier onophoudelijk, tot dat het, door pijn en afmatting uitgeput, nedervalt en sterft.

Het ligtst bezwijken runders en varkens; terwijl schapen en paarden door de plaag minder erg worden aangetast. Voelt een rund deze insekten op de slijmhuide van den neus kruipen, zoo poogt het dezelve met de tong er uit te likken, maar werkt daardoor het ongedierte slechts nog des te hooger op naar de hersens, waarna het arme beest terstond in eene soort van dolheid vervalt en daarin omkomt.

Regen, zware dauw en onweersbuijen zijn de perken, door welke de natuur deze plaag doet eindigen of verminderen;

een tweede middel, hetwelk den menschen in handen gegeven is, is vuur en rook. Daarom dan ook brengt men, omstrecks den tijd, waarop de *Columbacters* zich beginnen te vertoonen, mest en vochtig stroo voor de dorpen en op de weiden, gelijk ook op de bouwlanden, waar eenig vee tot den veldarbeid gebruikt wordt, steekt deze stoffen in den brand, en overdekt op deze wijs geheele landstrecken met rook. Naauwelijks beginnen deze schutvuren hunne stinkende dampwolken in het rond te verspreiden, of het vee, door zijn instinkt gedreven, rent van alle kanten derwaarts, de koppen zoo na mogelijk aan het vuur houdende. Dit duurt op deze wijs acht dagen lang, gedurende welken tijd met het vee in het geheel niet gearbeid kan worden, en men het ook alleen des nachts in de wei durft drijven. Om koets- en rijaarden op de wegen, of in het algemeen dieren, welke men door rooken niet beschermen kan, tegen de woedende aanvallen dier insekten ten minste eenigermate te beveiligen, smeert men hen met vette stoffen in, waaronder iets stinkends of althans sterk riekends gemengd is, als behood- en tevens als heelmiddel tegen den venijnigen steek der *Columbacters*.

De wijs, hoe dit tweevleugelig ongedierte ontstaat, is nog niet met juistheid bekend; doch het lijdt geen twijfel, of deze lastige vliegen komen, even als alle op een' lagen trap staande diergeslachten, uit rottende stoffen voort, en vermenvuldigen in de korst der plantaarde. De plaats, waar dit gebeurt, bevat juist die overoude bosschen langs den *Donau*, waar die magtige rivierstroom reeksen van eeuwen lang slib en vuilnis opeengehoopt heeft. Hierop schijnen ook de onder het volk in omloop zijnde legenden, als ook de naam zelf van *Columbacters*, te wenken.

Digt aan den oever des *Donaus*, bij het dorp *Moldawa*, staan nog de bouwvallen van het *Columbacser* slot, waarschijnlijk een oud roofnest. Hier ter plaatse is de sleutel tot den wilden weg, dien de *Donau* zich door het geweldige berggevaarte gebaad, en langs welken het binnenwater zich geloosd heeft, waaronder in vroegere tijden de groote vlakte van het tegenwoordige *Bannaat* bedolven lag. Hier en in de geheele bergengte afwaarts ziet men niets dan onbegane wouden, rotsen en kloven, zoo vele wonden der met geweld opgeretene aardkorst. In deze nu heeft de geweldige stroom zijne slijkerige golven gerold; en, even als

de giftige vlieg in de wonden van een gejaagd wild hare eijeren legt, ten einde haar kwellend geslacht daarin uitgebroed worde, zoo heeft de *Donau* in deze holen van den stukgescheurden grond de stof opeengehoopt, waaruit thans, onder de werking van licht en warmte op de oppervlakte van het staan geblevene water, talloze zwermen insekten van allerlei aard te voorschijn komen. Zulke holen vindt men bij de *Columbacser* ruïnen; en waarschijnlijk zijn het juist deze bouwvallen zelve, welke het oog des volks meer bijzonder op het oord gevestigd heeft, dat door hetzelfde thans als het broeinest dier wolven van giftig ongedierte beschouwd wordt. De volkssprookjes vertellen ook verder, dat, in zeer ouden tijd, een Koning, welke die oorden beheerschte, de *Columbacser* vliegen in hunne spelonk had doen inmetselen; maar dat, toen het werk gereed was, de geweldige druk der millioenen naar buiten dringende insekten den reuzenmuur had doen instorten, en dat ook sedert niemand meer beproefd had, deze verschrikkelijke plaag door zulk een middel in de aarde te bannen, en, gelijk men zich uitdrukt, den Duivel zijn helgeschenk weder in den muil te werpen.

De bedoelde muur, van welken men zegt, dat nog eenige overblijfsels gezien worden, is waarschijnlijk een vestingwerk, dat met de *Columbacser* torens eenerlei doel had, en later misschien aan andere zwermen van schadelijke schepselen, te weten roovers van allerlei natiën, tot sluiphoek diende. Aan de volksvertelling is evenwel dit waar, dat, vóór eenigen tijd, een gelukzoeker werkelijk aangenomen had, eenige holen aan den *Donau* toe te metselen. Bij het geplaagde landvolk dier streken vond hij gereede ondersteuning, zoo aan handen als aan geld; edoch, de moeilijke arbeid was nauwelijks begonnen, toen de geheimzinnige ondernemer, alles in den steek latende, eensklaps verdween.

De laatstverloopen jaren gedurende een vrij lang tijdsverloop nagaan, heeft men echter bevonden, dat, middelbaar gerekend, de plaag der *Columbacser* vliegen allengs vermindert; en hieruit laat zich niet zonder grond verwachten, dat, wanneer die oorden met den tijd gedurig meer bebouwd zullen worden, de wilde natuur ook ophouden zal dit schadelijk ongedierte voort te brengen. De wouden zullen gedund, aan de stroomen een regelmatig bed gegeven worden, en de milde straal der zon zal, uit de dikke laag der eeuwig rottende stoffen, in plaats van deze of andere insek-

ten, nutte planten en gewassen in weligen overvloed te voorschijn roepen.

ZIJN FORTUIN MAKEN IN DE WERELD.

Sommigen (zoo schrijft MALVOGLIO) zijn groot geboren; anderen maken zich groot, en aan nog anderen wordt het groot zijn toegeworpen: de meesten dergenen, die tot eenige onderscheiding in de wereld geraken, worden min of meer door al deze drie omstandigheden begunstigd; maar het hoofdpunt daarbij is, de bekwaamheid te bezitten, om door eigen toedoen groot te worden. Een mensch kan de omstandigheden, maar de omstandigheden kunnen niet den mensch tot zijne grootheid dwingen. Hij moet daartoe in zichzelf, als 't ware, den stempel dragen, of hij kan nooit iets van beduidenis worden: doch de voortgang van een mensch tot zijne grootheid kan in de omstandigheden bespoediging of vertraging vinden. Elk, die zijn fortuin in de wereld maakt, moet eenig talent bezitten, hetzij zulks het talent is, om in letterkunde uit te munten, of dat om van staatkundig gewigt te worden, of dat om schatten op te hoopen, of om tot iets anders te geraken, hetwelk de voorwaarde van grootheid in het een of ander vak uitmaakt. Natuurgaven zijn een eerste vereischte voor elk uitstekend mensch. Tegen hetgeen wij hier beweren strijdt het niet, wanneer wij niet zelden zotten of domkoppen in de wereld fortuin zien maken: want zótheid is met zekere natuurlijke gaven zeer wel bestaanbaar, ja, dikwijls is zij zelve eene gaaf der natuur. Een man van gering verstand kan muzikaal talent bezitten en zijn fortuin maken, ja een groot man worden, omdat hij paardenharen naar eisch over kattendarmen weet te wrijven. Bij het opwaarts stijgen van begaafde menschen werkt het toeval op verschillende wijs: sommigen worden door vrienden in de hoogte getrokken en opgehouden; anderen door vijanden in de hoogte gestooten; dezen laatsten gaat het bij slot van rekening gemeenlijk nog beter dan de eersten, want vijandschap is duurzamer dan vriendschap. Vriendschap trekt menigwerf hare hand terug, juist wanneer men haar het meest noodig heeft; vijandschap daarentegen stoot voort, zoo lang zij kan. Een mensch zonder vrienden is ongelukkig; maar iemand, die geene vijanden

heeft, mag vrij alle hoop opgeven — zulk een komt nooit vooruit. Kortom, het geheim, om in de wereld fortuin te maken, bestaat daarin, dat men wèl wete, hoe zijne vrienden en hoe zijne vijanden te gebruiken.

DE GENOMENE VOLDOENING.

De Maarschalk VAN X. verzelde op zekeren avond verscheidene dames naar de groote Opera te *Parijs*, doch vond al de loges reeds bezet. Deze zoo onaangename teleurstelling bragt hem in eene zeer kwade luim; en daar, van den eenen kant, zijne galanterie hem niet veroorloofde onverrichterzake met zijne dames naar huis te keeren, en er zich van de andere zijde, geene gelegenheid aanbod, om met eere uit de verlegenheid te geraken, bleef hij geruimen tijd, met moeilijk verkropte spijt, aan de half nieuwsgierige, half spottende blikken blootgesteld, die van alle kanten op hem gericht werden. Met des te haastiger onstuimigheid greep hij eindelijk den eenigen uitweg aan, welke zich plotseling over hem scheen op te doen, daar hij in eene nabijgelegene loge slechts eenen bediende gewaar werd, die dezelve voor zijnen heer, eenen rijken Abbé, in bezit genomen had. Snel trad hij met zijne dames in deze loge, en gelastte den verblusten knecht, met barsche woorden, haar voor den Maarschalk VAN X. te ruimen. Al stotterend waagde de bediende, eenige bedenkingen hiertegen in te brengen; maar met donderende stem gebod de Maarschalk hem te zwijgen, en de verschrikte logenbewaarder sloop, zonder verdere tegenkanting, heen. Naauwelijks had de Maarschalk met zijne dames plaats genomen, of de Abbe verscheen, verzeld door zijne zuster en eenige harer vriendinnen. De bediende verschrikte hen terstond door het bericht zijner verjaging, en de Abbé gevoelde zich door deze gewelddadigheid niet weinig beleedigd. Ondertusschen was hij voor het oogenblik wel gedwongen daarin te berusten; maar des anderen daags deed hij zijne partij voor de regtbank der Maarschalken van *Frankrijk* dagvaarden, en begon zijne redevoering van aanklagte met te zeggen, »dat het hem zeer speet, gedwongen te zijn, over een' hunner doorluchtige ambtgenooten klagtig te vallen, die in zijn geheele leven niets *genomen* had dan zijne loge, weswege hij thans voldoening kwam verdienen." De voorzitter van het gerechtshof gaf hem bedaarlijk ten antwoord: »Die voldoening hebt *gij* daar zoo even *genomen*," en hiermede hief hij de zitting op.

NIET DREIGEN, WAT MEN NIET KAN OF MAG VOLVOEREN.

In eene garnizoenstad van het noordelijke *Duitschland* at

onlangs een reiziger aan de *table d'hôte*, waar tevens met hem verscheidene officiers hun middagmaal namen. Bij het eind des maals deed de reiziger, in plaats van de Zwitserse kaas, die op het dessert verschenen was, zich Limburgsche kaas geven. Zijn buurman aan de tafel, een jonge Luitenant, vond den reuk dier kaas onverdragelijk, en vorderde, dat men haar zou wegnemen. De vreemdeling liet zich niet van zijn stuk brengen, en verklaarde, dat hij geen bord zou weggeven, zoo lang hij lust had er van te eten. Het geschil over dit beuzelachtige onderwerp werd, door de laatlunkendheid van den officier, zoo hevig, dat de Luitenant woedend opsprong en zijnen eisch herhaalde, met de bijvoeging: »Weg er meê, of ik steek u overhoop!» De reiziger stond insgelijks op, en zeide bedaard en met vaste stem: »Een hondsvod, die zijn woord niet houdt!» De officier verstonde, werd bleek, en zeeg op zijnen stoel terug; want de tegenwoordigheid van geest zijner tegenpartij had hem plotseling tot bezonnenheid gebragt. Hij was niet in staat, en men zou hem ook niet hebben toegelaten, zijn overijld woord gestand te doen. Men verzekert, dat hij gedwongen geweest is zijn afscheid te nemen.

DIRECTE BETALING VAN DIRECTE BELASTING.

Een boer verzocht gehoor bij LODEWIJK XIV, en, bij den Koning toegelaten, sprak hij dien met de volgende woorden aan: »Sire, mijn geheele vermogen bestaat in een klein stukje land, waarvan ik een' daalder grondbelasting betalen moet. Hier breng ik u dien; want ik heb gehoord, dat het geld, vóór dat het tot u komt, door vele handen gaan moet, en dat er overal wat van kleven blijft. Daarom dacht ik, ik zal zorgen, dat de Koning het mijne ten minste geheel krijgt.»

DE DIRECTEUR DER MENAGERIE EN DIENS ECHTGENOOTE.

De bezitter eener verzameling van wilde dieren, wiens gemalin met een dergelijk dieren-kabinet in het land rondreisde, trof toevallig met haar in zeker stadje zamen. Verrast, zoo al niet verheugd hierover, maakte hij deze ontmoeting terstond, bij aanplakbiljetten, aan het publiek, en wel op de volgende wijs, kenbaar: »Door toevallige aankomst mijner vrouw heeft zich mijne menagerie aanmerkelijk vermeerderd; weshalve ik de vrijheid neem, het geëerde publiek hierop opmerkzaam te maken.»

M E N G E L W E R K.

HET GENOOTSCHAPSWEZEN EEN KENMERK VAN ONZEN LEEFTIJD.

Door

J. BOEKE. (*)

Het is onder allen bijkans, die als openlijke sprekers optreden, eene uitgemaakte zaak, dat het vinden van een geschikt en aannemelijk onderwerp een der moeilijkste deelen is van hunne niet altijd gemakkelijke taak. Daarom wenschte ik, in alle stilte, met blijdschap, mijzelven geluk, toen, zoodra ik mijne gedachten gezet begon te bepalen bij de vervulling van deze op mij genomene spreekbeurt, in plaats van één, er zich wel twee onderwerpen aan mij voordeden, die beide mij geschikt en belangrijk voorkwamen.

Het eerste was: *de Kunst en hare regte waardering*. Trouwens, wie werd dezer dagen niet bijkans als gedwongen, om over dat onderwerp zijne gedachten te laten gaan? Hoe menige stem liet zich openlijk hooren, klagende over miskenning van en onverschilligheid voor de kunst, roemende op haren veredelenden en heilzamen invloed, opwekkende tot hare openbare, ja nationale huldiging, in den persoon van een' harer meest beroemde beoefenaars, en die voorstellende als eene heilige, sedert eeuwen onafgeloste, schuld van *Nederland!* Maar wie ook hoorde niet anderen, mondeling en schriftelijk, nadrukkelijk opkomen tegen die verheerlijking van de kunst en van hare beoefenaars, sommigen met matiging, anderen met onmiskenbare minachting van de door hare voorstanders zoo hemelhoog geroemde gave en van hare uitwerkselen?

Dat ook hier aan de beide uiterste zijden partijdigheid

(*) Uitgesproken in *Felix Meritis* en in het Eerste Departement *Tot Nut van 't Algemeen* te Amsterdam.

en overdrijving plaats vindt, dat ook hier de waarheid in het midden ligt, daarvan, vertrouw ik, zal wel ieder bedaard en nadenkend, onpartijdig en der zake kundig toeschouwer van dezen opiniestrijd, op meer of minder erkende gronden, overtuigd zijn. Het ware echter, naar mijn inzien, wenschelijk, dat deze overtuiging nog meer algemeen gevestigd en daarom opzettelijk bevorderd en verbreid wierd. Het ware, in deze dagen vooral, gepast en nuttig, dat iemand, door kennis van zaken, verlicht en bezadigd oordeel, bedaardheid en onpartijdigheid daartoe ten volle bevoegd, dit onderwerp eens openlijk behandelde en op goeden grond zocht te bepalen, wat de kunst al en niet vermag, welke waarde aan haar toegekend, welke haar ontzegd moet worden, en welke achting, hulde of vereering alzoo aan hare beoefenaars, naar billijkheid en regt, al of niet toekomt. Mogt er iemand onder mijne hoorders zijn, die voor deze taak berekend is, en ook door dit woord mede zich opgewekt voelde om haar te aanvaarden en te volvoeren, ik zou mij er in verheugen, en alsdan het oogmerk bereikt hebben, waarmede ik de vrijheid nam opzettelijk voor u te gewagen van een onderwerp, dat door mij, schoon het mij aanlachte, niet ter behandeling werd gekozen.

Ik moet, nog meer dan ik het door deze uitweiding reeds gedaan heb, zondigen tegen alle regelen der Redekunst, (niet evenzeer, zoo ik hoop, tegen die der bescheidenheid) door u ook te zeggen, *waarom* ik gemeend heb, dat onderwerp niet ter behandeling te moeten kiezen, op het gevaar af, dat deze of gene aan zoo lange voorafpraak zich ergere en heenga, zonder de opgaaf van het werkelijk door mij gekozen onderwerp zelfs af te wachten. Trouwens, ieder zijne vrijheid, ik de mijne!

Ik heb het bovengenoemde belangrijke onderwerp niet gekozen, eensdeels omdat ik, hoe hoogen dunk ik (natuurlijk!) ook van mijne eigene bekwaamheid en bezadigdheid heb, toch twijfelde, of ik voor die taak wel in allen deele ware opgewassen. Evenwel, op het voorbeeld van menigeen, die stoutmoedig over zoo kleingeestig een bezwaar

zich heenzet en den regel: dat een mensch alles kan wat hij wil, eenigzins ruim toepast, zou ook ik misschien mij daardoor niet hebben laten weêrhouden van er frisch op los te gaan; maar er kwam eene andere, zwaardere bedenking bij mij op. (*)

Mijnen eersten inval heb ik dus, gelijk gij ziet, na rijp overleg, laten varen. Bij het tweede onderwerp, dat zich aan mij voordeed, bleef ik mij bepalen. Dat toch kwam mij voor, niet minder dan het andere, tijdig en gepast, belangrijk en aantrekkelijk te wezen. Het kon, dacht mij, u niet onverschillig of onbehagelijk zijn; want het betreft iets, dat mede algemeen voor een kenmerkend verschijnsel van onze dagen wordt gehouden. Nooit althans, in al de dagen, die vroeger geweest zijn, was er een tijd, waarin het zich, in zijne licht- en schaduwzijde, zoo duidelijk vertoonde. Dat iets betreft ons allen, zoo velen wij hier zijn, van nabij; want bestond het niet, dan zou ook ik thans niet hier staan, zoudt gij niet daar nederzitten. Dat onderwerp toch is — ik zou korthedshalve gaarne zeggen *het Socialisme*; maar gij mogt dan denken, dat ik bepaaldelijk over dat maatschappelijke onkruid spreken wil, 't welk dezer dagen in *Frankrijk* en *Engeland* zoo welig helaas! tiert en steeds meer bedenkelijk zich vertoont. Ik zal dus liever het gebruiken van eenige woorden meer in het Nederduitsch mij getroosten, om u kenbaar te maken, dat ik uwe, zoo ik hoop toegenegene en toegevende, aandacht eenige oogenblikken wensch te bepalen bij *het Genootschapswezen*, door welk min gebruikelijk woord ik wil aanduiden: de zucht, de rigting tot genootschappelijke verbinding, tot het deelen in en werken door maatschappijen en vereenigingen; welke zucht of rigting, naar het

(*) Daar die bedenking geheel betrekking heeft tot eene, in denzelfden kring kort te voren gelezene Verhandeling, en alzoo alleen voor de *hoorders* eenig belang kon hebben, wordt zij hier weggelaten.

algemeen gevoelen, mede een onderscheidend kenteeken is van de eeuw, waarin wij leven. Wat ik over dit onderwerp in het midden zal brengen, zult gij, zoo gij genoeg belang in hetzelfde stelt om te blijven luisteren, nader vernemen; maar gij dient het mij ten goede te houden, dat ik het niet vooraf in bijzonderheden u opgeef. Het nut van zoodanige voorloopige inhoudsopgave komt mij, althans in eene rede gelijk ik thans voor u houde, hoogst twijfelachtig voor. Bovendien ben ik door mijne breede uitweiding in de inleiding toch reeds van den regelmatigen verhandelingsvorm afgeweken, en maak er dus nu te minder zwaarigheid van, om, ook door het achterlaten van eene gedetailleerde opgave van mijn spreekplan, af te wijken van den regel, althans van de gewoonte der verhandelaars. Gij zult dat, hoop ik, niet kwalijk opnemen. Niet iedere spreker toch geeft altijd alles, wat hij bij de openlegging van zijn spreekplan beloofde. Laat mij dus nu zonder eenige voorloopige belofte u geven, wat ik te geven heb. Ik zal daarom, dat vertrouwt gij, hoop ik, van mij, niet minder mij bevljtigen, om over het aangeduide onderwerp geregeld, duidelijk, niet onaangenaam of nutteloos u te onderhouden. Gij (dit vertrou ik, op grond van vroegere ondervinding en uit hoofde van het belang des onderwerps, van u) zult, ook ondanks deze afwijking van den gewonen gang, mij niet minder bereidwillig uwe belangstellende en welwillende aandacht bij mijn spreken schenken.

» Onze leeftijd is boven vroegere eeuwen vruchtbaar in » Maatschappijen en Vereenigen, die uit kunstzin, liefde » tot de wetenschappen, begeerte naar tijdelijk voordeel en » genot, of ook uit zucht voor 's menschen hooger en duur- » zaam heil haren oorsprong ontleenen." Deze uitspraak ontleen ik aan de gedrukte Redevoering van eenen beroemden tijd- en stadgenoot, omdat die mij toevallig voor de handen kwam. Ik zou eene dergelijke getuigenis, zoo ik de moeite wilde nemen, aan eene menigte anderen kunnen ontleenen; want van die vruchtbaarheid onzes tijds

in Genootschappen en Maatschappijen is en wordt tegenwoordig honderdmaal gewaagd, vooral waar men in of voor Genootschappen het woord voert. Wat nu iedereen zegt, en zelfs mannen van diep inzicht en ruim overzicht, moet wel waar wezen. Ik althans ben niet gezind om twijfeling aan de waarheid dier uitspraken op te wekken. Integendeel mijn oogmerk brengt mede, om, indien zulks noodig zijn mogt, vóór alles de erkentenis bij u te wekken of te verlevendigen, dat onze leeftijd inderdaad bijzonder vruchtbaar is in allerlei Genootschappen, Maatschappijen, Vereenigingen, of hoe gij ze noemen wilt; dat men, op eene waarlijk in het oog vallende wijze, door onderlinge vereeniging en verbindtenis de meest onderscheidene bedoelingen zoekt te bereiken. Maar hoe dit te doen? De namen van alle de mij bekende voor u op te sommen, ware een dor, u ligt verdrietend, weinig batend en ook voor mij weinig aangenaam werk. Zal ik dan, naar de wijze van echte en bekwame redenaars, van de hoofdstrekking van alle die bijzondere vereenigingen, met weinige maar uitgezochte woorden, eene korte doch beredeneerde opgave en beschrijving u pogen te geven? Ik twijfel, of ook dat werk even vruchtbaar en welgevallig voor u, als het voor mij moeilijk zou wezen. Doch ik mag immers ook niet onderstellen, dat iemand mijner hoorders zulk een vreemde deling in zijnen tijd zal zijn, dat hij een zoo in het oog vallend verschijnsel niet zelf zal hebben opgemerkt, en, des gevraagd, niet zelf in staat zou zijn, eene menigte Maatschappijen en Genootschappen van ons land en van onzen tijd op te noemen. Het zij derhalve, tot verlevendiging van de erkentenis van derzelve groote menigvuldigheid, genoeg, slechts op de voornaamste soorten uwen blik te vestigen, waaronder die ontelbare vereenigingen voegelijk zich laten rangschikken. Wat dunkt u, bij voorbeeld, van dergelijke klassificatie dier onderscheidene vereenigingen, wier getal legio is?

Vooreerst die, welke alleen het tijdelijk, vooral geldelijk voordeel van ieder bijzonder lid regtstreeks zich ten doel stellen. Hiertoe behooren alle verbindtenissen, aan-

gegaan om voor gezamenlijke rekening handel te drijven, schepen uit te rusten, fabrieken of trafijken op te rigten, van de Handelmaatschappij af, tot de geringste winstbeoogende Vennootschap toe.

Naast aan deze soort zouden wij kunnen plaatsen die vereenigingen, van welke het twijfelachtig is, of zij aangegaan worden om eigen voordeels wille of ten algemeenen nutte, naardien zij het een zoowel als het ander ten uitwerksel althans kunnen hebben, en het dus alleen van de individualiteit der deelhebbers afhangt, of zij meer op het eigenbatige dan wel op het menschlievende doel bij hunne medewerking het oog hebben. Ik denk, dat gij mijne meening geheel begrijpen zult, als ik zeg, dat ik hierbij het oog heb op de vereenigingen tot ontginning van gronden, tot droogmaking van meren en plassen, tot het aanleggen van wegen en kanalen, en ook op de, in ons land gelukkig vreemd geworden, staatkundige Genootschappen.

Ik geef u zelve in bedenking, of wij niet van deze kunnen en moeten onderscheiden de Genootschappen, regstreeks bestemd tot onderlinge en weêrkeerige verligting van allerlei rampen en onheilen, en tot vergoeding van de schade of het verlies, door dezelve ondervonden, waartoe behooren alle onderlinge (zoogenoemde) Waarborgmaatschappijen tegen zee- en brandschade, hagelslag en veepest, de Weduwenfondsen, de Maatschappij voor ouderlooze Kinderen, de Zieken- en Begrafenissocieteiten. Natuurlijk ga ik daarbij uit van de onderstelling, dat geen van die allen opgericht werd alleen met het doel, om den Directeur eene brood- of geldwinning te verschaffen. Wie zou dat ook durven denken!?

Ook de Maatschappijen tot gemeenschappelijke beoefening, tot bevordering en volmaking van Wetenschappen, Letteren en Kunsten, maken eene op zichzelf staande klasse uit; en gij weet, dat wij ook daarmede in ons landje niet karig bedeed zijn. In zooverre als de erkende beoefening van deze soort vreemd is aan het eigenbelang maakt zij als 't ware den overgang uit tot die, in ons land vooral, mede zeer talrijke Genootschappen, wier doel ge-

heel van liefderijken aard is, die niet het eigene maar anderer welzijn beoogen en bevorderen. Ook deze echter laten zich weder voegelijk onderscheiden in die, welke tot het *stoffelijk* en die, welke tot het *geestelijk welzijn* van anderen werkzaam zijn. Tot de eerste behooren de vereenigingen, wier doel en strekking is, den druk van tijdelijke onheilen en rampspoed te verzachten, of het verkrijgen van tijdelijke welvaart te bevorderen; bij voorbeeld de Maatschappijen van *Weldadigheid*, die *voor Blinden* en *voor Doofstommen*, *voor Drenkelingen* en *voor Schipbreukelingen*, en thans, zoo ik hoor, ook die *tot tegenwerking en afschaffing der Slavernij*, als ook de talrijke bijzondere vereenigingen tot ondersteuning van behoeftige Kraamvrouwen, van armen, die werken willen, tot het vervaardigen van kleedingstukken, verzorging van spijs en brandstof en dergelijke liefderijke inrigtingen; eindelijk de Maatschappijen tot bevordering der nijverheid.

Onze Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, die, terwijl zij de verlichting en beschaving van het volk, bijzonder van de geringere standen, naar Christelijke grondbeginselen, zich ten doel stelt, doch ook de medewerking tot het algemeene stoffelijke welzijn niet buitensluit, vormt als 't ware den overgang tot die soort van vereenigingen, welke bepaaldelijk den geestelijken welstand van anderen zoeken te bevorderen, Godsvrucht en deugd aan te kweeken, onder welke, zoo als ieder weet, *Bijbel-, Zending- en Traktaatgenootschappen*, dat *tot zedelijke verbetering der Gevangenen* en *tot godsdienstig onderwijs der Slaven in onze Westindische Bezittingen* bovenaan staan.

Misschien zou ik bij de genoemde nog eene wezenlijk bijzondere soort van vereeniging kunnen voegen, die namelijk, van welke de leden de bevordering van de eigene en van de onderlinge hoogere belangen, eigene en onderlinge stichting en verbetering, zich ten doen stellen, gelijk b. v. de *Matigheidsgenootschappen* en het zoogenaamde *Oefeninghouden*; maar dan zou ik er haast toe moeten komen, om ook de Christelijke gemeente onder de Genoot-

schappen te rangschikken; en ook zelfs de schijn van zulk eene gelijkstelling van het Goddelijke met het menschelijke zou, vertrouwd ik, u allen, evenzeer als mijzelven, ergerlijk en aanstootelijk wezen. Trouwens ik meen ook door hetgeen ik gezegd heb, en door zooveel, wat u daarbij natuurlijk voor den geest moest komen, genoeg gedaan te hebben, om de erkenning bij u te verlevendigen, dat onze leeftijd verbazend rijk en (in zooverre als de meeste dier vereenigingen binnen de laatste veertig of vijftig jaren ontstaan zijn) verbazend vruchtbaar is in Genootschappen en Vereenigingen van allerlei aard.

En toch heb ik tot dusverre, zoo als gij bemerkt, nog alleen van ons Vaderland gesproken. Ik zou hetzelfde verschijnsel u ook in andere landen kunnen doen opmerken. Het aantal der onderscheidene Genootschappen en Vereenigingen in ons werelddeel en daar buiten is niet op te noemen. Alleen tot verspreiding van den Bijbel bestaan thans, nog geen veertig jaar na de oprigting van het eerste algemeene Genootschap tot dat doel gevormd, ruim *zestig* Hoofdmaatschappijen in *Europa*, *vier* in *Azië* en in *Amerika twee*, van welke de eene *acht honderd drieën-zestig* Hulpgenootschappen onder zich vereenigt; terwijl het aantal van die plaatselijke vereenigingen tot het genoemde doel, in *Engeland* alleen, *twee duizend en ruim zeven honderd* bedraagt. Wie is nu in staat, om reeds alleen het getal van de leden dezer enkele instelling in *Europa* te berekenen, wier bijdragen in *Engeland* alleen, van de eerste oprigting af, de verbazende som van ongeveer *vijfendertig millioenen guldens* beloopt? En toch is die Maatschappij slechts *éene* uit de vele, die ook in andere landen bestaan en werken. De Zendelinggenootschappen houden doorgaande daarmede gelijken tred. *Engeland* vooral wedijvert, in menigte van onderscheidene Genootschappen, met ons land, zoo het dat, ook al nemen wij het groote verschil van bevolking in aanmerking, niet nog overtreft. Trouwens *Engeland* schijnt, volgens de Geschiedenis, ook voor het eigenlijke moederland van het

Genootschapswezen gehouden te moeten worden. In *Duitschland*, *Pruissen* vooral, ontbreken allerlei Vereenigingen en Maatschappijen niet. Daar vindt men zelfs Genootschappen, welke wij hier nog missen, zoo als dat voor *zedelijk verwaarloosde Kinderen* in *Berlijn*, *Hamburg* en elders; dat *tot verbetering van Dienstboden* in *Mannheim*. Verder eene menigte van *Kunstvereine*, *Gelehrte Gesellschaften* en Industriële Vereenigingen. In *Zweden* en *Denemarken* vindt men onder andere ook Genootschappen voor *Onderwijs en Opvoeding*, voor *Blinden*, *Doofstommen*, *Behoeftigen* en *Zieken*. Ook *Frankrijk* heeft, behalve Bijbel-, Zendeling- en Traktaatgenootschap, eene *Société voor de Christelijke Zedeleer* en eene voor het lager *Onderwijs*. In *Spanje*, *Portugal*, *Zuidduitschland* en *Italië* schijnen de opgenoemde godsdienstige Genootschappen, zoowel als die tot verlichting en beschaving des volks, geheel te ontbreken. De reden daarvan is niet verre te zoeken, even als het niet moeilijk is te begrijpen, waarom ook in *Rusland* vereenigingen van particulieren tot algemeen nut nog zeldzaam zijn en door de Regering met geen gunstig oog aangezien worden. Talrijk daarentegen zijn in *Frankrijk*, in sommige deelen van *Duitschland*, in *Italië* en ook in *Spanje*, zoo 't schijnt, de vereenigingen, die, onder verschillende benamingen, als *Communisten*, *Foerrieristen*, *Burschenschaften*, *Carbonari* en dergelijke, meestal politieke oogmerken, vaak van den verderfelijksten aard, zich ten doel stellen, gelijk dan ook *Engeland* van dergelijke vereenigingen niet misdeeld is.

Gij zelve, M. H., erkent voorzeker, tot welke waarlijk belangrijke opmerkingen van onderscheiden aard zoodanig overzigt, hoe vlugtig en onvolledig dan ook, aanleiding geeft. Ik moet mij echter van de aanwijzing en ontwikkeling daarvan nu onthouden en dat aan uzelf overlaten. Mij is het thans alleen te doen om bij u de erkenenis te wekken of te verlevendigen, dat de zucht en strekking tot genootschappelijke vereeniging, tot maatschappelijk werken in onzen leeftijd zich algemeen en sterk openbaart. Eene andere vraag echter is het nog: of dit Genootschapswezen

een onderscheidend kenmerk is van onzen leeftijd, of onze dagen zich daardoor wezenlijk van alle vroegere onderscheiden? Dat is het, wat de straks aangehaalde uitspraak zegt; dat wordt door velen in 't algemeen en bij aanhoudendheid verzekerd. Ik wil dat ook geenszins pogen te logenstraffen. Maar ik wenschte alleen te voorkomen, dat gij dergelijke verzekeringen niet al te onbepaald en te sterk opvat. Ik wenschte u te doen opmerken, dat hij grootelijks dwalen zou, die in den waan verkeerde of zich brengen liet, dat eerst in de laatste eeuw die zucht tot vereeniging, tot genootschappelijke verbindtenis en werkzaamheid begonnen is onder het menschedom zich te openbaren.

Die waan zou wel eene groote mate van onkunde en bekrompenheid verraden; maar sommige menschen van onzen tijd schijnen inderdaad zoo onkundig en bekrompen te zijn van veel goeds, wat deze tijd bezit, bij uitsluiting aan denzelven toe te kennen, en niet te weten of te willen begrijpen, dat veel, wat hun geheel nieuw voorkomt, reeds lang te voren aanwezig was, zij het dan ook in anderen vorm of mindere ontwikkeling, of dat althans het tegenwoordige door het vroegere werd voorbereid en mogelijk gemaakt. Sommigen zien in dwazen hoogmoed bijster laag op de voorvaderen neder, die beneden hen staan, zonder te bedenken, dat zij juist op de schouders van die versmade vaderen steunen. Iets dergelijks wil ik echter van niemand mijner geëerde hoorders onderstellen. Uw gezond verstand alleen doet het u, bij voorbeeld, reeds als ongerijmd achten, dat men eerst eene halve eeuw geleden zou begonnen zijn de zoo duidelijke waarheid te erkennen, dat *vele handen ligt werk maken, dat als de eene hand de andere wascht beide schoon worden*, of althans die erkende en door de ondervinding gestaafde waarheden, door het werken in vereeniging, in toepassing te brengen. Zijt gij in de Geschiedenis geen vreemdeling, dan weet gij, dat reeds vele eeuwen te voren talrijke en duidelijke sporen van genootschappelijke verbindtenis voorhanden

zijn. Ja, de groote HEEREN zegt immers ergens, (*) van de Middeleeuwen sprekende, dat *in dien tijd alles genootschappelijk gedreven werd*. Het woord *zunftmässig*, dat hij hierbij bezigt, ware misschien juister vertaald *gildematig*, op de wijze, in den vorm van gilden. Trouwens het waren meestal vereenigingen, wier leden zich tot het vervullen van onderlinge en wederkerige verpligtingen plegtig verbonden, van welke wij in vroegere eeuwen gewag gemaakt vinden. Derzelve hoofddoel was meestal de gemeenschappelijke beveiliging en verzekering van elkanders leven of bezittingen, regten en vrijheden, koophandel of bedrijf. Daarmede echter paarde zich doorgaans het zorgen voor de weduwen, de kranken en voor de begrafenissen van de leden. Ook is het uit eenige sporen op te maken, dat in sommige dier vereenigingen de brand- of zeeschade, die de leden tref, uit eene gemeenschappelijke kas werd vergoed. Deze vereenigingen droegen onderscheidene namen, en waren ook in bijzonderheden onderscheidenlijk gewijzigd; maar alle hadden min of meer ook een godsdienstig karakter, hadden den een' of anderen Heilige tot patroon, en hielden meestal op hooge kerkelijke feestdagen hunne bijeenkomsten, bij welke het aanplegtinge gemeenschappelijke maaltijden nooit ontbrak. Evenzeer echter hadden of verkregen zij meer en meer eene staatkundige strekking, en dikwerf grooten invloed op de vorming en ontwikkeling van Staten en steden, van regering en wetgeving. Onder en nevens deze gilden (om met dien naam ze te noemen) bestonden ook vele meer regtstreeks vrome en liefdadige Broeder- of Zusterschappen, die zich huizen aanschafte, waarin zij armen, kranken en allerlei ellendigen verpleegden, die op bepaalde tijden geld en spijzen onder de armen uitdeelden, voor elkanders begrafenissen en die van anderen zorgden, en aan de versiering der kerken, waarin zij soms eigene altaren, kapellen en kapellanen bezaten, veel te koste legden. Van zoodanige broederschappen en gilden wordt reeds ten tijde van KA-

(*) *Verm. Hist. Schriften*, II, S. 121.

REL DEN GROOTEN uitdrukkelijk gewaagd. Veel vroeger ontdekken wij daarvan de sporen niet. De kloosterlijke vereenigingen toch, tot welke PACHOMIUS in 340 den eersten grond legde, komen mij voor tot de Genootschappen, die wij bedoelen, niet te behooren. Eerder nog ware dan onder dezelve te rangschikken de eerste *Jeruzalemsche* gemeente, van wier leden LUKAS zegt, dat de vermogenden hunne bezittingen verkochten en die aan de Apostelen ter verdeeling onder de behoeftige medeleden ter hand stelden, zoodat alle dingen als 't ware onder de leden dier gemeente gemeen waren. Vóór de invoering des Christendoms in de wereld (en dat is wel op te merken) bestonden zoodanige vereenigingen nergens, althans geene eigenlijk liefdadige Genootschappen. Bij de *Romeinen* alleen vinden wij eenig spoor van vereenigingen van handwerkslieden, meest waarschijnlijk overeenkomstig aan de gilden, gelijk die in de vorige eeuw ook hier en elders nog bestonden. Hunne *Collegia* en *Sodalitia*, gelijk ook de *εταίρειαι* der *Grieken*, schijnen hoofdzakelijk een gemeenschappelijk smullen ten doel gehad te hebben; welke smulpartijen dan, zoo als het gaat, vaak gebruikt werden of aanleiding gaven tot zamenzweringen, of althans onderlinge afspraken, die niet zelden der regering zoo bedenkelijk voorkwamen, dat zij de vereenigingen ophief en verbood.

Eerst ten tijde van KAREL DEN GROOTEN, gelijk ik zeide, vinden wij uitdrukkelijk gewaagd van »vereenigingen en afgelegde beloften of eeden ter zake van aalmoezen, van brand en van schipbreuk,» (*) en ook in dien tijd schijnen reeds eenige Genootschappen of gilden van kooplieden en handwerkers bestaan te hebben. Deze vereenigingen hebben niet alleen stand gehouden, maar later, vooral van de twaalfde tot de vijftiende eeuw, tot in het ongeloofelijke bijkans zich vermenigvuldigd. Ook de Kruis-

(*) *Convenientia de eleemosynis aut de incendio aut de naufragio*. Zie de geleerde Dissertatie van C. J. FORTUYN, *De Gildarum historia etc.*

togten schijnen tot die vermenigvuldiging dikwerf aanleiding gegeven en medegewerkt te hebben. Meest komen die Vereenigingen en Broederschappen voor in *Engeland* en, over het geheel, in het noordelijke gedeelte van *Europa*. In *Frankrijk* en het overige zuidelijke gedeelte van ons werelddeel zijn zij zeldzamer, hoewel zij in de *Italiaansche* Staten en steden mede niet ontbreken.

Ik zou bij deze vlugtige aanwijzingen nog veel kunnen voegen. Ik zou opzettelijk kunnen spreken over de *Broederschap des gemeenen levens*, over de *Oost- en Westindische Compagniën*, over de *Gilden* onder kooplieden en handwerkers, over de *Schuttersgezelschappen* en *Rhetorijkkamers*, over de vereenigingen tot verbreiding van den Bijbel en tot verspreiding van Christelijke kennis (de laatste in *Engeland* reeds op het einde der zeventiende eeuw); ik zou kunnen gewagen van de in de achttiende eeuw hier te lande zoo talrijke dichtkundige Genootschappen, en u in dat alles de voorloopers als 't ware van vele vereenigingen onzer dagen, de onmiskenbare sporen van eene genootschappelijke rigting en werking kunnen aanwijzen en nader toelichten; — doch ik moet uwe aandacht ontzien en den mij vergunden tijd met overleg gebruiken. Ik meen genoeg te hebben bijgebracht, om, zoo verre dat noodig ware, u te doen inzien, dat wij slechts met zekere bepaling de genootschappelijke rigting en werkzaamheid een kenmerk van onzen leeftijd mogen noemen, en wél moeten in het oog houden, dat deze ook in vele vroegere eeuwen niet heeft ontbroken of gesluimerd.

Vraagt gij nu, *in hoeverre* dan, naar mijn inzien, *die genootschappelijke rigting en werkzaamheid als een onderscheidend kenmerk onzer dagen kan en moet beschouwd worden*, zoo meen ik daarop dit te kunnen antwoorden:

Of de zucht, de rigting tot genootschappelijke verbindingen en werkzaamheid inderdaad zoo veel levendiger en algemeener is dan ooit te voren, zou ik niet eens stellig durven bepalen; maar wel, dat zij *meer algemeen en kenmerklijk zich openbaart*, doch ook (let wel) *meer gelegenheid vindt om zich te openbaren*.

Niet minder duidelijk en zeker komt het mij voor, dat de genootschappelijke geest en rigting van onzen leeftijd zich kennelijk van alle vroegere dagen onderscheidt door *de groote verscheidenheid van bedoelingen en oogmerken*, aan welke die rigting dienstbaar gemaakt wordt, tot welker bereiking zij werkzaam is. Denkt slechts aan de klassificatie, straks door mij voorgesteld.

In *den aard en omvang van het doel* van vele der tegenwoordig bestaande Genootschappen ligt mede, mijns inziens, een wezenlijk en vereerend kenmerk van onze dagen. Dat doel toch is bij niet weinigen zuiver van alle eigenbelang, geheel liefderijk en weldadig, de bevordering van het welzijn, stoffelijk of geestelijk, van anderen, van menschen, die men nooit aanschouwd heeft of nimmer denkt te zullen ontmoeten, van bewoners soms van andere, verre verwijderde deelen der aarde. Ja, M. H., in dit opzigt vooral staat onze eeuw verre boven alle vroegere. Verre de meeste toch der vereenigingen van vroegere eeuwen hadden, gelijk wij opmerkten, ten oogmerk de bescherming of bevordering van aardtschen welstand, en wel van den eigen' welstand der verbondenen. Men was wel verplicht en ook bereid, om tevens voor dien der medeleden bij te dragen en werkzaam te zijn, maar hoofdzakelijk omdat het eigen belang dit vorderde. Het grootste deel dier vereenigingen was alzoo meest gelijk aan de Gilden van lateren tijd en aan de onderlinge Waarborgmaatschappijen van onze dagen. Er bestonden in die vroegere eeuwen, ja, ook broederschappen tot liefdadige en vrome einden; maar die liefdadigheid en vroomheid was toch meestal beperkt in aard en omvang, overeenkomstig met het meer beperkte standpunt van den menschelijken geest in die tijden. De meeste overeenkomst hadden deze waarschijnlijk met die liefdadige vereenigingen, welke ook nu in de meeste steden, en op vele dorpen, den behoeftigen spijsze, kleeding, en in ziekte hulp en verpleging zoeken te verschaffen. Maar vruchteloos zoekt gij in alle vroegere eeuwen naar vereenigingen, die, met evenveel wijsheid als liefde, geld en moeite besteden, om den arme

zelve in zijn onderhoud te leeren en te helpen voorzien, en tevens voor zijne verlichting en verbetering te zorgen. Geene vroegere dagen kenden en bezaten Genootschappen, die hare leden bij duizenden tellen, die in alle deelen des lands hare onderafdeelingen hebben, waarvan de leden hun geld en de bestuurders ook hunne zorg en tijd te koste leggen, om geheel het volk naar den geest te ontwikkelen en te verheffen, om het heiligende en zaligende woord van God te geven in de handen van elken heilbegeerige, ook van den behoefstigste, ja om dat woord der zaligheid en die blijmare der eeuwige behoudenis te brengen in de handen en tot de ooren der bewoners van andere werelddeelen. Neen! vereenigingen gelijk het *Bijbel- en Zendinggenootschap*, gelijk de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* en die *van Weldadigheid*, zoo zuiver liefderijk, zoo edel en verheven in bedoeling, zoo uitgebreid van omvang, zoo onbekrompen en heilrijk in strekking, — zoodanige vereenigingen zag eerst onze eeuw geboren worden en werken. Zij mogen teregt een kenmerk, ja zij mogen een sieraad en een roem van onzen leeftijd genoemd worden.

Gij bemerkt, M. H., dat ik *de genootschappelijke rigting* of gezindheid, in zooverre die een onderscheidend kenmerk onzer dagen mag genoemd worden, tot *de gunstige en verheugende teekenen des tijds* meen te moeten rekenen. Niet allen denken daarin met mij eenstemmig. Sommigen zoeken deze rigting van onzen tijd in een bespottelijk daglicht te stellen. Anderen schudden daarover bedenkelijk het hoofd of varen vrij krachtig daartegen uit. Ik weet niet, of die ongunstige beschouwing en behandeling van het genootschappelijke werken bij de zoodanigen even redelijk en welgegrond is, als het klagen over de veelheid der Genootschappen natuurlijk is bij iemand, die liefst alleen voor zichzelf zijn geld behoudt of besteedt, of bij iemand, die om zijne beloofde bijdrage gevraagd wordt op een oogenblik, dat hij niet ruim bij kas is. Maar dit weet ik, dat ik mijne goede redenen meen te hebben, waarom ik de aanwezigheid en werking van zoo vele Ge-

nootschappen in onze dagen voor een verheugend en gunstig teeken des tijds houde.

En wie, M. H., zal daarin niet met mij instemmen, als hij let op *de belangrijke en heilrijke uitwerkselen*, welke dat Genootschapswezen hebben kan en werkelijk reeds gehad heeft. Ziet slechts rondom u! Wat werkte zoo krachtig mede, om aan scheepvaart, handel en fabriekwezen hier te lande in de laatste jaren eene zoo hooge vlugt te geven? Waaraan is het te danken, dat het lager onderwijs in ons land eene algemeenheid en voortreffelijkheid heeft verkregen als nergens elders; dat ons volk in 't algemeen, in wezenlijke verlichting en beschaving, in de laatste halve eeuw onmiskenbaar verre is gevorderd en voor geen ander volk ter wereld daarin behoeft te wijken? Wie deed de gestichten verrijzen, waarin blinden en doofstommen het voorregt, hun schijnbaar voor altijd ontzegd, deelachtig en in staat gesteld worden, om zooveel mogelijk hunne plaats in de maatschappij te bekleeden? Wat bragt die liefelijke verandering te weeg van de vroeger dorre heide, in vruchtbare graan- en weilanden herschepen, bewoond en bebouwd door hen, die vroeger tot den ballast der samenleving behoorden? Wie bragt het heiligend woord van God in de hutten der armen? Wie vertolkte het in menigte van talen, vroeger niet eens bij name bekend? Wie zond ze uit, die bringers van de blijde boodschap, die in de barre Poollanden en onder *Afrika's* heeten hemel, ja in alle oorden van onzen aardbol, den vrede en de zaligheid door CHRISTUS verkondigen, diens woord in de taal der Heidenen te lezen geven en prediken, en alzoo dagelijks het Koninkrijk van God burgers doen aanwinnen onder alle natiën en tongen?

Hoevele dergelijke vragen zou ik hier nog kunnen bijvoegen, op welke alle gij, zoo gij de waarheid wilt huldigen, moet antwoorden: het was de Maatschappij, het Genootschap, 't welk ter bereiking van dit of dat deel zijne krachten bezigde, waaraan die groote, die verheugende uitwerkselen zijn te danken! En dit niet alleen, maar gij zult evenzeer met mij moeten erkennen, dat het alleen

voor de vereenigde werkzaamheid van velen mogelijk was, zoodanige uitwerkselen te weeg te brengen; dat het voor enkelen, of zelfs voor eenige weinigen, ook bij het meest aanzienlijke vermogen, de hartelijkste liefde, de wijste beradenheid, den vurigsten ijver, eene volslagene onmogelijkheid zijn en blijven zou, om b. v. tot de volksverlichting en beshaving iets van belang toe te brengen, de armoede te verminderen en haar lot in 't algemeen wezenlijk te verbeteren, of den Heidenen het Evangelie van CHRISTUS te verkondigen. En daarom, M. H., zoo gij ooit, als de uitnoodigingen tot het lidmaatschap van onderscheidene Genootschappen wat snel elkander opvolgden, of de geteekende quitanties op een min gelegen oogenblik arriveerden, misschien over de veelheid der Genootschappen u beklaagd of daarop onvergenoegd gesmaald hebt, doet dat toch nooit weer! Verheugt u integendeel daarover, dat er zoo vele, tot zoo verschillende maar toch alle liefderijke bedoelingen, aanwezig zijn! Bedenkt, dat gij daardoor, en daardoor alleen, in staat en in de gelegenheid zijt, met eene geringe opoffering groot en uitgebreid nut te helpen stichten, de liefde tot den naaste in alle opzigten naar hartelust en pligt te beoefenen, de weldoener voor tijd en eeuwigheid mede te worden van menschen, tot welke uwe vurigste en ijverigste liefde hare werkzaamheid anders niet zou kunnen uitstrekken! Wordt leden van zoo vele Genootschappen, als gij slechts kunt, mits hare bedoelingen goed zijn! Geeft des noods eene enkele partij 's jaarlijks minder! Gij kunt daarvoor al ligt een dozijn bewijzen van lidmaatschap betalen. En zoo gij ook al tot alle niet kunt bijdragen, draagt tot die bij, wier doel u meest edel, wier werking u meest heilrijk voorkomt; maar verheugt u desniettemin ook over het bestaan en werken der overige, waaraan gij uwe medewerking niet kunt verleenen! Verheugt u daarover niet alleen wegens de heilrijke uitwerkselen, niet alleen om den wille der velen, die alzoo beweldadigd worden, maar verheugt u ook daarin, als *een teeken van vooruitgang der menschheid in 't algemeen, van ons volk in 't bijzonder!*

Ik althans meen het Genootschapswezen onzer dagen als zoodanig te mogen beschouwen, en ook daarom verheug ik mij er in, als een gunstig teeken des tijds.

De vraag: vanwaar toch die opmerkelijke snelle en krachtige uitbreiding van het Genootschapswezen in onzen leeftijd? zal ook wel bij u gelijk bij mij zijn opgerezen. Dat is eene regt interessante vraag, wel eene opzettelijke beantwoording waardig. Ik zou mij over het niet geven daarvan voegelijk met den reeds verre verloopenen tijd kunnen verontschuldigen, en de eerste niet zijn, die op zoodanige manier zijne onkunde zocht te bewimpelen. Maar ik wil liever ronduit bekennen, dat dit belangrijke punt mijzelf nog niet in alle deelen helder is, en ik mij dus niet volkomen in staat voel, op die vraag een volledig en afdoend antwoord te geven. Maar, voor zoo verre ik de zaak kan inzien, meen ik toch het genootschappelijke leven en werken, zooverre het een kenmerk is van onze dagen, als een verheugend blijk te mogen beschouwen en voorstellen van vooruitgang der menschheid, vooruitgang in ontwikkeling, verlichting en beschaving, ja, wat nog meer zegt, in Christelijk leven.

De grond van deze mijne beschouwing is eenvoudig en duidelijk. De onderlinge verbindtenis van meerderen tot gemeenschappelijk werken is eene vrucht en een teeken van ontwikkeling en beschaving. Daartoe toch is zekere zelfstandigheid van geest, zekere ruimte van begrip, zeker gevoel van de onderlinge betrekking der menschen tot elkander onmisbaar, die bij den onbeschaafden mensch ontbreken. Te vergeefs zoekt gij onder volken, die nog ruw, nog in hunnen kindschen staat zijn, zoodanige onderlinge verbindtenis, zulk een genootschappelijk werken. Zij gevoelen daaraan evenmin de behoefte, als zij de geschiktheid daartoe bezitten. Waar dus gemeenschappelijk werken is, daar is ook ontwikkeling, beschaving aanwezig. Waar wij dat leven en werken derhalve in groote algemeenheid en krachtigen bloei aantreffen, daar mogen wij derhalve ook eene hooge mate van ontwikkeling en beschaving aanwezig achten. Derhalve — nu kunt gij de

sluitrede met betrekking tot onzen tijd wel verder completeren.

Maar er is nog meer. Beschaving alleen brengt nog het Genootschapswezen niet voort. De Geschiedenis (gelijk ik straks u deed opmerken) leert het ontegensprekelijk: genootschappelijke verbindtenis en werkzaamheid is een uitvloeisel, eene natuurlijke maar heerlijke vrucht van het Christendom. Daarom zoekt gij vruchteloos in den heerlijksten tijd van *Grieksche* en *Romeinsche* beschaving, wat de Middeleeuwen, vaak als zoo barbaarsch en ruw en donker afgemaald, in overvloed u te aanschouwen geven. Wat ook anders, dan die liefde, die uit God door CHRISTUS is, die in al wat mensch heet een kind van denzelfden Vader, een voorwerp van dezelfde genade aanschouwt en bemint, kan het denkbeeld opwekken, veel min lust, moed en kracht geven, om geld en goed, moeite en tijd ten offer te brengen aan het welzijn van verre verwijderde volken, om alzo heinde en verre een zaad uit te strooijen, waarvan de eigenlijke vruchten eerst in een toekomstend leven kunnen gezien worden? Daarom, daarom bovenal, M. H., meen ik in het beschouwde teeken des tijds mij met dankbaarheid te mogen verheugen, en daarop te mogen roemen, als een blijk van levendig en werkdadig Christendom.

Meent echter daarom niet, M. H., dat ik hieruit aanleiding zal nemen, om ook almede een loflied ter eere van onze eeuw aan te heffen, en u uitnoodigen om daarin te stemmen. Waarlijk, zoodanige opwekking hebben de meesten niet noodig! Maar wij mogen immers het goede, dat onzen leeftijd kenmerkt, wel dankbaar opmerken en erkennen. Er staat gewis kwaads genoeg tegenover! Daarenboven ik spreek van *dankbaar*, niet van hoogmoedig erkennen van dat goede. Tot trotsche zelfverheffing zie ik in die erkenenis niet den minsten wezenlijken grond. Dat onze leeftijd hooger staat, dan de vroegere dagen, in ontwikkeling en beschaving en Christelijken zin, is niet meer dan natuurlijk; dat ligt in den aard der dingen. Diep, diep zonden wij ons moeten schamen, indien de gewigtige

gebeurtenissen en bijzondere omstandigheden van het einde der vorige en van het begin der tegenwoordige eeuw vooral, indien de omwentelingen met hare gevolgen, de bange tijden, die daarop gevolgd zijn, in 't algemeen de inzigten niet verruimd, den geest niet ontwikkeld, de belangstelling in de Godsdienst niet verlevendigd hadden. Daarenboven is hoogmoedige verheffing op den tijd, waarin men leeft, altijd eene dwaasheid. Het is toch immers onze schuld niet, dat wij niet vroeger of niet later geboren werden. Zoo die leeftijd ook al iets goeds heeft, hoe gering is het aandeel, dat ieder voor zich daaraan met regt zich mag toekennen! En ten slotte komt het nog alles op het beginsel aan, waaruit ieder voor zich tot de voortbrenging van dat goede medewerkte. Al ware iemand ook lid, bestuurder zelfs van alle aanwezige liefdadige en edele Genootschappen, het zou hem immers geen greintje wezenlijke waarde geven, als hij zijn geld of zijn' tijd alleen gaf om alzo eer en achting te verwerven, of omdat hij fatsoenshalve zich niet durfde onttrekken? De voorvader uit de Middeleeuwen, uit ware welwillendheid lid van slechts ééne liefdadige broederschap, zou dan immers veel hooger zijn te schatten dan hij. Ook te dezen geldt immers het woord: zonder liefde is men niets, een klinkend metaal, niets meerder of hooger!

Eindelijk moet ik ook nog dit u doen opmerken, dat zelfs de dankbare vreugde, waarmede men, naar mijn inzien, zich mag en moet verheugen in de genootschappelijke rigting van onzen tijd, geenszins onvermengd kan wezen.

In de eerste plaats toch *wordt door dat heerschende Genootschapswezen de individuele, de bijzondere werkzaamheid ligtelijk benadeeld, verzwakt, verminderd*. De Handelmaatschappij b. v. zal wel menige particuliere onderneming belet of verijdeld hebben. De zoo heerschend geworden manier, om alles bij aandeelen of actiën te doen, is gewis voor de ontwikkeling van den echten ondernemings- en handelsgeest niet voordeelig. Als men getrouw aan alle liefdadige en godsdienstige Genootschappen

zijne bijdrage levert, dan komt men, bij de ons zoo natuurlijke traagheid, maar al te ligt er toe, om zich ontslagen te rekenen van de heilige verplichting, die toch op ons blijft rusten, om het tijdelijke en het geestelijke welzijn van onze medemenschen, ieder voor zich in het bijzonder, in zijnen naasten kring, naar vermogen te ondersteunen en te bevorderen. Ik behoef dit, vertrouwd ik, slechts aan te duiden; gij begrijpt mijne meening, en zult het waarschuwendende daarin niet overbodig rekenen.

En vooral niet minder (dit zij mijne laatste opmerking) wordt onze vreugde getemperd door *het hoogst bedenkelijke karakter, 't welk wij de genootschappelijke rigting bij onze naburen zien aannemen*. Gij begrijpt, dat ik het oog heb op de *Socialisten* bij de *Engelschen*, op de *St. Simonisten*, *Foerieristen*, *Communisten* bij onze *Fransche* naburen. Al hebt gij toch enkel het stuk over de eersten in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (*) gelezen, dan weet gij reeds genoeg, om u overtuigd te houden, dat deze vereeniging niets minder bedoelt dan eene geheele omkeering van de tegenwoordige maatschappij met derzelver instellingen, rangen en standen; maar ook de opheffing tevens van alles, wat tot dusverre als goed en heilig werd geëerbiedigd en ontzien. Vorstenmoord en oproer, verderf en ellende zijn de vruchten, waardoor dit Genootschapswezen zich doet kennen. Voorzeker mag het zien daarop onze vreugde wel eenigzins temperen; ons bevestigen in de overtuiging, dat toch niet alle Genootschappen goed en heilzaam zijn, of door haren bloei stoffe tot blijdschap geven; ons opwekken tot waken en bidden, dat zoodanige ontaarding der genootschappelijke rigting en werking van onzen grond steeds verwijderd blijve, zoo als zij God lof! tot heden alleen in de verte door ons wordt gezien en vernomen. Want eene ontaarding, een schandelijk misbruik van het in zichzelf goede en heilrijke Genootschapswezen is dat verschijnsel van onze dagen. Daarvan geldt het krachtige woord van den Zanger onzes tijds:

(*) Zie dit Tijdschrift voor dit jaar, N^o. I.

- » Ja, op den bodem dier ontwijde maatschappij
- » Ligt tevens de eenheidszucht. Tot eenheid drijft de klemming
- » Der opgespannen veer, tot eenheid, de bestemming,
- » Maar, buiten God, de vloek der menschheid.”

Want zoo is het. Eenheid, gelijkheid, geluk of liever genot, maar buiten God, buiten al wat Hem behagelijk is, bedoelen en zoeken die gevaarlijke, die huiveringwekkende vereenigingen. Gevaarlijk, verderfelijk, afschuwelijk zijn zij. Doch dat ligt niet in de onderlinge vereeniging, maar in het doel waartoe, in den geest waarmede die verbindtenissen werden aangegaan en waarin zij spreken, schrijven en werken. Die geest toch, dat weet ieder, die de grondstellingen kent, waarvan zij, de *Engelsche* zoowel als de *Fransche Socialisten*, uitgaan, is een geest van volslagen ongeloof aan God en aan zijne openbaringen, van grof materialismus, van wellustige en hebzuchtige begeerlijkheid. Als men de woorden en handelingen dier heillooze woelgeesten gadeslaat, ligt het denkbeeld nabij, dat de geest des kwaads, aan wiens heerschappij juist door het genootschappelijk zamenwerken zoo groote en zichtbare afbreuk gedaan is, thans, uit wederwraak, zelf dit krachtige middel aangrijpt, en zijne dienaars daarmede wapent, om, zoo mogelijk, het verlorene met woeker te herwinnen. Doch dat op te merken moge ons bedachtzaam maken, het zal ons niet angstig doen vreezen; het moge onze dankbare vreugde in onzen leeftijd en de hem kenmerkende rigting temperen, het zal die niet wegnemen. Maar eene krachtige opwekking zij het voor ons en voor alle welgezinden, om, zooveel in ons is, den roem en de vreugde van onzen tijd te bestendigen, om het betamelijke, edele, krachtige middel der onderlinge vereeniging, ijverig en standvastig, steeds en alleen te blijven aanwenden tot bevordering van al wat liefelijk is en wel luidt, van het ware en schoone, het goede en heilige!

Januarij, 1842.

GEVOEL VOOR KUNST EN KUNSTVERDIENSTEN.

De beroemde CANOVA, het voorbeeld van POLYCLETES van *Argos* gedachtig, als die een' ronden Tempel, van marmer uit *Paros*, in *Epidaurus*, uit eigene middelen deed bouwen, besloot, in navolging hiervan, in zijne geboorteplaats *Possagno*, op eigene kosten, een Kerkgebouw te doen verrijzen, om daarbij tevens een blijk te geven van zijne Godsdienstigheid en vaderlandsliefde.

Het ligt niet in ons doel, om van dit gewrocht der schoone Bouwkunst in de bijzonderheden te gewagen. De eerste steen aan hetzelfde werd op den 11 Julij 1819 gelegd, en daarop met het werk aangevangen, waarvan echter de edelmoedige Bouwheer de voltooiing niet beleven mogt. CANOVA stierf in 1822 te *Venetië*, den verderen opbouw der kerk aan zijnen broeder, onder het bestuur van bekwaame kunstenaars, opdragende. Zijne laatste woorden waren: *Possagno en de kerk!*

Hierover alzoó niet verder uitweidende, wenschen wij eenige bijzonderheden te vermelden, die ten bewijze verstreken, in welk eene hooge mate het gevoel voor kunst en kunstverdiensden bij de *Italianen* wordt aangetroffen, en waardoor zij metterdaad verdienen, andere Natiën, met name ook de onze, ten voorbeelde gesteld te worden.

Het is natuurlijk, dat de bewoners van *Possagno*, bij het stijgen van de vermaardheid van hunnen verdienstelijken Dorpgenoot, een levendig aandeel namen in den door hem verworven roem, waarvan een gedeelte, als 't ware, op hen terugkaatste; maar zoodra hij aan zijne voormalige gemeenteleden zijn voornemen tot den vermelden kerkbouw openbaarde, verwekte zulks eene bovenmatige vreugde en de uitboezeming der warmste dankbaarheid jegens den hoogvereerden Landsman. Woorden en betuigingen schenen echter deze eenvoudige Dorpelingen te koel, om van hunne gevoelens te doen blijken, en zij beijverden zich, om, met uitzondering van gehouwen steen en marmer, tot de daarstelling van het grovere muurwerk (*moellon*) het hunne bij te dragen. De bewoners van de omstreken der gemeente leverden het grove zand en den kalk.

CANOVA, die zich over al deze aanbiedingen opregtelijk

verheugde, verklaarde inmiddels, dat hij een arbeidsloos voor 250 werklieden, mitsgaders de ongelden van vervoer der materialen, wilde bekostigen. Intusschen was de ijver zoo groot en algemeen, om tot den opbouw te helpen bijdragen, dat zelfs de meisjes zich bevljigden met het aanbrenge van kleine en voor hare krachten berekende noodwendigheden, waartoe de avonden en de zon- en feestdagen, na volbragte Godsdienst, werden bestemd. De kunstenaar, hierdoor innig getroffen, bestemde eene gift van *duizend lires*, om, telken jare, onder de maagdelijke bevolking van *Possagno* te worden verdeeld. Hij liet bijzonder hiervoor zamengestelde schuifleden vervaardigen, ten einde den last der draagsters te verligten; en het was een eigenaardig en treffend schouwspel, te zien, hoe eenige honderden meisjes, in haar zondagskleed gesmukt en met een' krans van bloemen in de haren, paarswijze, zingend en vrolijk, met beladene of geleedigde sleden heen- en wedertrokken.

Dusverre de mededeeling der historische bijzonderheid, waaromtrent wij nog het een en ander wenschten in het midden te brengen.

Gaarne schenken wij aan de opmerking onzen bijval, volgens welke het lofwaardig gedrag der bewoners van *Possagno* en deszelfs omtrek, voor een gedeelte, aan Godsdienstijver kan worden toegeschreven; maar geen onpartijdige zal willen beweren, dat de Godsdienst hier uitsluitend op den voorgrond staat; en mogt die bewering al bewijsbaar zijn, dan nog aarzelen wij niet, om de bevolking van *Possagno*, van wege hunnen betoonden ijver, te prijzen, en hun gehouden gedrag te roemen boven dat van zoo velen, die, in de zaak van de Godsdienst en de openlijke Godsvereering, eene grootē mate van traagheid en onverschilligheid aan den dag leggen.

Wij verklaren het edel en navolgenswaardig gedrag, dat wij schetsten, (zonder daarom den Godsdienstzin buiten te sluiten) als een gevolg van levendige dankbaarheid en een *opgewekt gevoel voor kunst en kunstverdiensden*.

In het nederig dorpje — zoo verbeelden wij 't ons — is, sedert jaren, door de gediensdige Faam, de roem van *CANNOVA*'s verdiensten verbreid, en telken male is het gezegd en herhaald: »Hier werd *hij* geboren, die, door zijne »kunstgewrochten, zijnen naam en dien van *Possagno* onsterfelijk maakte! Hij is onze medeburger! Hij is onze Landsman!» en op die wijze deelde elk in *zijne* verworvene ver-

maardheid. Maar, terwijl er aan *CANOVA* gedacht wordt, vergeet hij, ten top van eer gestegen, het afgelegene oord zijner geboorte niet, en het denkbeeld wordt levendig in zijne ziel, om dat vergeten plekje door een luisterrijk godsdienstig gesticht te verheerlijken. Het denkbeeld is zijns waardig; en dat het tevens waardig is aan hen, die gevoel bezitten voor het schoone, en kunst en kunstverdiensten naar waarde weten te schatten, heeft de uitkomst geleerd, blijkens de vermelde geschiedkundige bijzonderheden.

Het is zoo, *erkenntenis* staat daarbij wel vooraan en in de eerste plaats; maar *kunstzin en kunstliefde*, gepaard aan het *gevoel voorware verdiensten*, verhoogden de uitwerkselen dezer erkenntenis bij eenvoudige Landbewoners. Bij hen zou men zich met bloote betuigingen van dankbaarheid voor de bewezene eere, het onbeteekenend dorpje aangedaan, hebben kunnen vergenoegen; maar daartoe is hun gevoel voor kunst en kunstverdiensten te fijn, te vurig, te hoog opgewekt. Het te stichten kerkgebouw zal een kunststuk zijn, dat in den lof van volgende geslachten zal deelen; en ook in dien lof — den lof tevens van *CANOVA* — willen zij deelen. Wat zij geven kunnen, geven zij: metselsteen voor het grove muurwerk (*moellon*), het grove zand en den kalk schenken zij, en daarbij beijveren zich alle, zelfs maagdelijke handen, om aan den spoedigen opbouw bevorderlijk te zijn. Zoo hoog staat de kunst en de verdiensten van den kunstenaar bij deze eenvoudige Dorpbewoners in eere!

En zou men dan, waar de historie ons zulke daden vermeldt, niet op dezelve, als op voorbeelden der navolging waardig, wijzen mogen? Men stoft wel eens op de meerdere kennis en verlichting, die *hier* te lande, boven andere Staten, met name ook *Italië*, worden aangetroffen, en wij zijn verre van dit voorregt gering te schatten; maar wij mogen toch, op onze beurt, bescheidenlijk vragen: waar toch huist, ondanks die meerdere kennis en verlichting, dat *gevoel voor kunst en kunstverdiensten*, die waardering van het schoone, onder onze, zoo het heet, meer bevoorregte Landgenooten? De *Italiaansche* gondelier, de pakdrager, de visscher kent zijnen *ARIOSTO*, *TASSO* en *DANTE*; maar vraagt onze kruijers, sjoerwer- en voerlieden eens naar *CATS* en *HUYGENS*, *VONDEL* en *HOFFT*? De *Italiaan* doet de zangen der oud-vaderlandsche Barden hooren; en wat hoort men hier, doorgaans, langs onze straten, anders dan laffe,

walgelijke en zedeloze deunen? En de gewrochten der kunst? deze worden in *Italië* in aandenken en eere gehouden; terwijl straatjongens, in *Haarlem* en *Rotterdam*, de beeldtenissen van *COSTER* en *ERASMUS* met slijk, vuilnis en steenen werpen, als wilden zij eene parodie leveren op de beschaving, kennis en verlichting, waarop ons Vaderland overigens, den Hemel zij dank! roem mag dragen.

Ja, waarom het verbloemd? In dat Land, hetwelk, in zoo menig opzigt, in vroegere eeuwen, aan *Europa* den weg aanwees tot den tempel der kunsten, is, bij het gros der bevolking, vooral in de lagere standen, schier geen gevoel voor kunst en kunstverdiensten te bespeuren! De waarheid is hard om te hooren, maar te wederspreken is zij niet; en zeker mag men vooronderstellen, dat het te *Possagno* gegeven voorbeeld in *Nederland* geene navolging vinden zou onder eenvoudige Landbewoners.

De echte kunst wint, bij al de eere, die haar wedervaart, niet het minste; maar daar, waar het gemoed van den mensch voor haar noch voor ware kunstverdiensten iets gevoelt, is het groot verlies aan de zijde dier ongevoeligen. Immers mag men redelijkerwijze besluiten, dat het gemoed, hetwelk de vatbaarheid mist, om door zinnelijke vormen, uit het gebied van het schoone ontleend, aangedaan en gestreeld te worden, ook weinig toegankelijk zijn zal voor hetgeen in de zedelijke orde der dingen schoon en beminnelijk mag heeten.

Veel, zeer veel blijft er alzoo nog overig te doen, om die ongevoeligheid voor kunst en kunstverdiensten, die vooral onder onze lagere volksklassen, helaas! zoo algemeen wordt aangetroffen, voor eene meerdere belangstelling te doen plaats maken. Het aanwijzen der middelen daartoe ligt buiten de grenzen van dit vlugtig opstel, waarbij wij alleen op hetgeen elders plaats vindt wilden wijzen, of het welligt, hier of daar, de onverschilligheid en slaperigheid, die hier te beklagen valt, althans eenigermate, mogt verminderen.

DE EVA VAN DEN HEER VAN DER VEN.

Het afgietsel van dit, door genoemden Landgenoot in marmer vervaardigd, kunstgewrocht, hier ter stede, in het gebouw der *Akademie van beeldende Kunsten*, ter bezigtiging

gesteld, is wel waardig, dat van hetzelfde eenig verslag gegeven worde. Het werk van den vreemdeling wordt doorgaans, ten gevolge van eene ongelukkige vooringenomenheid met het uitheemsche, boven dat van den Landgenoot, somtijds geheel te onregte, verheven; en het is uit dien hoofde billijk en regtvaardig, den roem van den *Nederlander* waardiglijk en bescheiden te verkondigen.

Wij zien de moeder aller levenden, bekoord door de haar aangeboden vrucht; en zoo wel de eerste aanblik van het beeld, als deszelfs aandachtige beschouwing, wekt de belangstelling in eene hooge mate op. Wij wenschen van het regtmatige dier belangstelling te doen blijken.

EVA is in eene ter aarde zittende houding voorgesteld. Aan hare regterzijde bevindt zich de kronkelende Slang met opgestoken kop en de verleidelijke vrucht in den geopenden slangenmuil. Dichterlijk is de gedachte, dat EVA het geheele regterbeen heeft op- en teruggetrokken, als gevoelde zij eenige vrees voor de nadering van het kruipend gedierte en het haar daardoor in de gevolgen nakend wec. Maar vermits de poëtische kunstenaar gevoelde, dat er in den staat der onschuld aan eigenlijk gezegde vrees niet kon worden gedacht, zoo heeft hij het bij den aanschouwer opkomend denkbeeld van vrees of afkeer weten te matigen en te verzachten door eene andere, allernatuurlijkste voorstelling, waarbij het linkerbeen, geheel uitgestrekt, schijnt te rusten op een gedeelte van den staart der slang; eene houding, die eene volkomene gerustheid schijnt te kennen te geven.

In den natuurlijken stand van het regterbeen, zoo hoog op- en teruggetrokken, dat de voetsool regtstandig op de aarde rust, zou het ligchaam naar de linkerzijde moeten overhellen; maar de kunstenaar heeft hier niet slechts de linkerhand, die ter zijde op den grond rust, tot steunmiddel gekozen, maar tevens tot steunpunt voor het bovendeel des ligchaams, hetwelk, nevens het hoofd, naar de zijde der slang schuins voorover is gebogen, ten einde de verleidelijke vrucht zou kunnen aanschouwd worden. EVA's gelaat en inzonderheid de benedenwaarts gerigte oogen zijn dan ook vol uitdrukking van belangstelling, begeerte en verlangen: Zóó zou eene moeder staren op haren eerstgeboren zuigeling! Maar, als had de kunstenaar gewild, dat wij niet slechts aan de tot zonde en ongehoorzaamheid overhellende *vrouw*, maar ook aan de *geschapene naar Gods beeld* zouden

denken, doet hij haar de rechterhand ten hemel heffen, met de vingers derwaarts wijzende, als beriep zij zich bij den verleider op het Goddelijk verbod. Dit denkbeeld is dichtertlijk aangegrepen en voortreffelijk uitgevoerd; met één woord, de geheele voorstelling is natuurlijk, eenvoudig, waar en poëtisch gedacht, op eene wijze, den echten kunstenaar waardig.

Wij hoorden de aanmerking, alsof het beeld wat zwaar zou zijn voorgesteld. Men neme evenwel hierbij in aanmerking, dat, vermits het origineel te *Rome* is vervaardigd, de kunstenaar vermoedelijk eene *Romeinsche* vrouw tot model heeft genomen; waardoor de aanmerking op het voorkomen der *Nederlandsche* vrouwen, over het geheel genomen, veel van derzelver gewigt verliest. Inmiddels denke men tevens aan de moeder aller levenden, als aan een gewrocht uit de hand des Scheppers zelv' afkomstig, en waarop alzoo de thans gewone of gebruikelijke maatstaf min voegzaam kan worden toegepast; om nu niet te gewagen van het vermoeden, dat de bewoners der eerste wereld en, over het geheel, de oude geslachten zich, boven hunne latere nakomelingen, door een zwaarder ligchaamsbouw hebben gekenmerkt.

Meer gegrond kwam ons de aanmerking voor omtrent de eenigzins kleine voorstelling van hoofd en gelaatstrekken, in verhouding tot de overige ligchaamsdeelen. Het kiezen van een ander model voor hoofd en gelaat kan hiervan als reden worden opgegeven. Intusschen laat dat gelaat en deszelfs karakteristieke uitdrukking niets te wenschen over, en in het geheel der samenstelling is *begeerte* en *aarzeling* op de gelukkigste wijze uitgedrukt.

De Heer VAN DER VEN houde ons de opmerking ten goede, dat de voorstelling van het hoofdhaar en de schedelvlechten min gelukkig schijnt uitgevallen. Wij beseffen ten volle het moeilijke der voorstelling van iets zoo bewegelijks en los, als eene haarvlecht, in het onbewegelijke marmer; maar ons kwam de schikking der haren te *gemanierd* voor, in verband met den hoogen eenvoud der eerste aardbewoners. In de voorstelling eener *DIANA* of *VENUS*, bewoonsters van den *Olympus* en deelgenooten aan de gastmalen van *JUPITER* en *JUNO*, kunnen wij aan zwier en opschik denken; maar niet bij eene *EVA*, in den staat der onschuld. Er straalt te veel kunstmatige schikking door in de beide vlechten, die

langs de slapen des hoofds, met sierlijken tooi, nederwaarts hangen, en waardoor het geheel, vooral in verband met de lokken, die schedel en voorhoofd dekken, aan hulpmiddelen van kunst doet denken, die destijds nog geheel onbekend waren. Met andere woorden: bij het aanschouwen van het haar denken wij, onwillekeurig, aan een veel later tijdperk, toen kunst en weelde het gemis van het natuurlijk hoofddeksel door kunstmiddelen wisten te vervangen.

En nu nog ééne aanmerking, ten slotte: Gelijk in de meeste afbeeldingen van deze geschiedenis, zoo houdt ook hier de slang de vrucht in haren muil met de tanden gevat. De vraag is: is deze voorstelling waar? is zij natuurlijk? heeft het niet iets stuitends, dat een redelijk wezen enig voedsel aanneemt uit den bek van eenig dier? Men mag wel aannemen, dat er tusschen de eerste menschen en de dieren, in heider toenmaligen en eigendommelijken toestand, vooral in den staat der onschuld, eene groote mate van gemeenzaamheid hebbe plaats gehad; maar daarbij is het denkbeeld eigenaardiger en menschwaardiger, dat de mensch aan het dier, dan wel het dier aan den mensch eenig voedsel zal hebben aangeboden. Het gevoel van welvoegelijkheid komt er tegen op, dat de mensch eenige spijsz aanneme uit den muil van eenig, zij het overigens ook een geliefd dier. Daarom hadden wij gewenscht, dat de waardige kunstenaar, die van zijn fijn gevoel in deze gansche voorstelling zoo menig blijk leverde, aan dat gevoel voor het welvoegelijke had toegegeven. Het zou hem gewis niet moeijelijk gevallen zijn. Aan den steel der vrucht is een tak met afhangende bladeren bevestigd; en hoe gemakkelijk had de slang dien tak met den muil kunnen vasthouden, terwijl de vrucht ter zijde afhing, gelijk thans de tak met de bladeren. Op deze wijze ware het stuitende, in de tegenwoordige wijze van voorstelling, vermeden of althans aanmerkelijk verzacht.

Wij maken deze aanmerkingen niet, om de groote verdiensten van onzen Landgenoot, in dit uitmuntend gewrocht der Beeldhouwkunst ten toon gespreid, te verkleinen, maar om aan den verdienstelijken kunstenaar, nevens het toebrengen van onzen welmeenenden lof, tevens een blijk te geven van de bijzondere belangstelling, waarmede wij zijnen arbeid hebben gadegeslagen.

28 Februarij, 1842.

IETS OVER EN UIT SIR HUMPHRY DAVY'S SALMONIA.

De beroemde scheikundige, die het onderhoudende boek geschreven heeft, waaruit wij onze lezers een en ander wenschen mede te deelen, was geen geleerde pedant, die zich enkel tot zijn vak bepaalde, maar een man van veelzijdige kennis, van een beminnelijk karakter en van dichterlijken zin. *Engeland* vereert in hem een' zijner edelste zonen.

SIR HUMPHRY DAVY was onder anderen een groot liefhebber van hengelen; eene liefhebberij, die bij de *Engelschen* zeer algemeen is. Het boek, onder den titel van: *Salmonia* door hem uitgegeven, handelt over de kunst van hengelen, en tevens over de natuurlijke geschiedenis der visschen, welke met de angelroede worden gevangen, en de insekten, waarvan die visschen leven, en van welke men zich, hetzij in nature, hetzij in namaaksel, bij het hengelen bedient. Van dit onderwerp dwaalt de Schrijver van tijd tot tijd tot andere dingen af, gelijk dat in ongedwongene gesprekken gaat; want het geheele boek is in gesprekken geschreven, die hengelende vrienden vertrouwelijk met elkander houden.

Van de kunst des hengelens heeft men bij ons geen begrip, omdat het aan de gelegenheid ontbreekt, om haar op dien voet uit te oefenen. In *Engeland* is het eene zaak van mode, die met de grootste liefhebberij en naar vaste regelen wordt gedreven. De Schrijver poogt ons, met zekeren volkstrots, al de fijnheden daarvan te leeren. Doch met de belangstelling des visschers verbindt zich daarbij die des natuuronderzoekers. De hengelaar wordt gewoon aan een langdurig, geduldig en scherp gadeslaan der visschen en hunner eigenschappen van de eene zijde, en van den anderen kant aan eene naauwkeurige opsporing van de insekten, die boven het water zweven en den visch tot spijsz dienen.

Het zalmengeslacht, waartoe ook de forel behoort, levert den hengelaar den voortreffelijksten buit. Op iedere bladzijde van zijn werk toont de Schrijver, hoe diep hij de natuur der forellen heeft bestudeerd. Men hoore zijne opmerking over de kleur dezer visschen: »De kleur der visschen is iets geheel eigenaardigs; zij hangt van oorzaken af, die men niet zoo gemakkelijk kan opgeven. De kleurende stof zit niet in de schubben, maar onmiddellijk onder deze op de

oppervlakte der huid, en is het gevolg waarschijnlijk van eene afscheiding van stof, die misschien in verband staat met den gezondheidstoestand van het dier en daarnaar verandert. In eenige meren van *Ierland* vond ik forellen van de zeldzaamste kleur, gevlekt als eene schildpad, en dat ontstond welligt uit de gesteldheid des waters, uit het vallen van het licht, en waarschijnlijk ook uit de soort van voedsel. Ik acht het mogelijk, dat eene forel, die veel harde zelfstandigheden eet, zoo als b. v. insektenlarven met derzelve bekleedsei en de eijeren van andere visschen, meer roode stippen en roodere vinnen krijgt. Zoo is het met de *Gillaroo*- en de roode forel, die juist zulke dingen vreten, en elke andere forel, die zich op zulk eene wijze voedt, zal haar uiterlijk gelijk worden. Als de forel van kleine visschen, van het jonge broedsel en van insekten leeft, vindt men ze meer met kleine zwarte stippen en de grondkleur is gewoonlijk zilvergrijs. De *Colne*-forellen zijn, in volwassen toestand, aldus zwart gevlekt, zoo ook in *Ierland* die van *Loch Neah*, welke daar *buddocks* en *dolochans* worden genoemd. Deze eigenaardigheden worden dan erfelijk, en de werking van een bijzonder voedsel bepaalt het voorkomen van een volgend geslacht." De Schrijver verbindt daarmede zeer belangrijke opmerkingen over het kruisen en de bastaardsoorten der visschen, b. v. tusschen de gewone forel en de zalmforel, tusschen de gewone forel en de thijmforel. De welriekende en bonte thijmforel werd reeds door den H. AMBROSIUS de bloem der visschen genoemd. Onder de zalmen onderscheidt DAVY vooral die, welke in *Zuidduitschland* de *huch* of *huchen* wordt genoemd, die nergens gevonden wordt, waar alen zijn, maar deze overal, waar zij niet zijn, vervangt. »Men vindt den *huch* in de meeste rivieren, die in den *Donau* uitloopen; in de *Save* en de *Laibach* is hij overal en altijd voorhanden. Algemeen houdt men het er voor, dat hij twcemalen des jaars, in het voorjaar en in den herfst, uit den *Donau* komt en derwaarts terugkeert. Dat hij in het voorjaar eenen uitstap maakt, kan ik zelf getuigen; want ik heb in April in wateren, die met de *Save* en *Laibach* in verband staan, meermalen *huchen* gevangen, die blijkbaar uit stilstaand water in helder en vlietend waren gekomen, hetgeen daaruit bleek, dat zij de bloedegels, die ook de forellen plaagt, op het lijf hadden zitten. Ook zag ik ze in diezelfde maand op de

markt te *Laibach* in alle grootten, van zes duim tot twee voet lang. Zij worden evenwel nog veel grooter, en bereiken een gewigt van dertig tot veertig pond. Eenige natuuronderzoekers beweren, dat de *huch* enkel een zoetwatervisch is; dit komt mij zeer twijfelachtig voor, omdat men hem aan gene zijde van sommige watervallen, de *Traun*, *Drau* en *Save*, vindt. Zooveel is ten minste zeker, dat hij in deze rivieren uit den *Donau* komt, en niet onwaarschijnlijk is het, dat hij in geheel volwassen staat een visch is van de *Zwarte Zee*. Doch hij moge in zoet water overwinteren, hij schijnt niet, gelijk de zalm, gedwongen om de zee op te zoeken, maar daalt in de groote rivieren op den grond, waar het water warmer is, en trekt van daar in het voorjaar weg, om eene koelere temperatuur te zoeken en zich voort te planten. Ook vindt men in *Europa* den *huch* slechts beneden de groote watervallen, welke de stroomen, die in den *Donau* uitloopen, vormen; nooit daarentegen in de wateren van dezelfde streken, die met den *Rhijn* en de *Elve* in verband staan, of zich uitstorten in de *Middellandsche Zee*; terwijl toch de gewone forel in al deze wateren zonder onderscheid, de zalm en de zalmforel alleen in die voorkomt, welke met de zee zijn verbonden. Volgens *PALLAS* zijn er ook *huchen* in de *Siberische* rivieren, waarschijnlijk in die, welke in de *Caspische Zee* uitloopen. Het is verder merkwaardig, dat hij in die wateren ontbreekt, waar veel alen worden gevonden; dat geldt althans van al de rivieren, die in den *Donau* vloeijen, en, gelijk men verzekert, ook van de *Siberische*. Zoo veel is zeker, dat de alen twee malen heentrekken, eens de stroomen in, de tweede maal de stroomen uit, eens uit de zee, en eens naar de zee. De eerste dezer togten wordt ondernomen door zeer kleine, dikwijls slechts twee of derdehalf duim lange alen; de tweede door groote, van drie tot vier voet lange, die tien, vijftien tot twintig pond zwaar zijn. Groote waarschijnlijkheid heeft de vooronderstelling, dat alle alen, die men in zoet water vindt, door dat eerste trekken daar zijn gekomen; zij verschijnen bij millioenen in April en Mei, en blijven tot aan Julij, ook wel tot het begin van Augustus, in de rivieren. Zoo heb ik het in *Ierland* in het jaar 1823 opgemerkt. Het was een koude, late zomer geweest. Ik bevond mij tegen het einde van Julij te *Ballyshannon*, aan den mond van de rivier, die de geheele voorgaande maand

hoog water had gehad. Waar zij haren val vormt, was zij geheel zwart van millioenen, kleine, ongeveer een vinger lange alen, die gedurig de natte rotsen aan den oever des watervals poogden te beklimmen. Zij kwam daarbij bij duizenden om het leven; maar hunne vochtige, glibberige lichamen dienden de overigen weder tot ladder, om hunnen togt voort te zetten. Ik zag ze zelfs loodregte rotsen beklimmen; zij kronkelden zich door het vochtige mos, of hielden zich vast aan de lichamen van diegenen, die bij de poging den dood hadden gevonden. Hunne volharding was zoo groot, dat zij toch in verbazende menigte zich eenen weg tot aan *Loch Erne* baanden. Hetzelfde gebeurt bij den val van de *Bann*, waar zij dan het *Loch Neah* bevolken. Zelfs de groote *Rhijn*val bij *Schaffhausen* belet hen niet, om den togt naar het meer van *Constans* voort te zetten, waarin ik vele zeer groote alen gezien heb. Er zijn ook alen in het meer van *Neufchatel*, dat door eenen stroom met den *Rhijn* in verband staat; maar er zijn er geene in het meer van *Genève*, omdat de *Rhone* beneden *Genève* eenen onderaardschen val vormt; en ofschoon kleine alen over bemoste of op eene andere wijze begroeide rotsen heenklimmen, zoo kunnen zij toch niet door kalksteenrotsen heenboren, of tegen een' geweldigen waterstroom in kampen, die als door eene buis loopt. Geene alen stijgen uit de *Zwarte Zee* in den *Donau* op; men vindt ze even min in de groote meren, moerassen en stroomen, die met den *Donau* in verbindtenis staan, ofschoon verscheidene van deze meren en moerassen hun uitstekend zouden voegen, en hoewel men ze in dezelfde streken in meren en stroomen, die zich in de zee uitstorten, in menigte vindt. Men kan ze zelfs opgesloten in het water van den *Donau* zetten; zij worden daar dik en vet. J. COUCH beweert, dat, volgens zijne opmerkingen, de kleine alen binnen het gebied van eb en vloed worden gekweekt, en over de watervallen heenklimmen, om uit de zee in zoet water te komen. Ik heb ze in het voorjaar menigmaal in verbazende scharen in *Mounts-baai* gezien, waar zij uit den *Atlantischen* oceaan den mond van kleine beken en rivieren poogden te bereiken. Wanneer echter het koude herfstwater de rivieren begint te doen zwel len, trachten zij weder in zee te komen; de kleineren blijven evenwel achter, en verbergen zich gedurende den winter in menigte in den modder, waar zij zich dan als in een'

klomp ineenwikkelen en zamenvoegen. Onderscheidene Schrijvers hebben nog meer bijzonderheden van dit trekken der alen opgeteekend; zoo verhaalt b. v. Dr. POTT in zijne Geschiedenis van *Staffordshire*, dat zij des nachts over de velden heen van den eenen vijver naar den anderen kruipen. ARDERON zag ze in *Noorwegen* over de sluisdeuren heenklauteren, ofschoon de planken der deuren gladgeschaafd waren en vijf of zes voet loodregt in de hoogte stonden. Als zij eerst uit het water op eene drooge plank kwamen, rustten zij een poosje uit, gelijk het scheen zoo lang, tot dat zij hun slijm afgescheiden hadden en dit kleverig genoeg was. Dan klommen zij loodregt in de hoogte, even gemakkelijk als ging het over effen bodem. Zonder twijfel worden zij daarbij door hunne kleine schubben geholpen, die, geplaatst even als bij de slangen, hunne voorwaartsche beweging zeer gemakkelijk moeten maken; deze schubben heeft LEEUWENHOEK microscopisch onderzocht. Bij dit trekken uit het zoute water naar het zoete zijn de alen van onderscheidene grootte; doch, naar ik geloof, nooit langer dan een voet; het grootste gedeelte is niet meer dan derdehalf tot vier duim groot. In het zoete water voeden zij zich, worden groot en vet. In kleinere wateren vindt men zelden zeer grootte; maar in groote en diepe meren worden zij zoo dik als een mansarm of nog dikker. Wat eenigermate groot is geworden, neemt in October of November den terugtogt naar zee aan, waarschijnlijk omdat zij de herfstkoude van het binnenwater beginnen te gevoelen. De kleineren, gelijk ik reeds gezegd heb, brengen den winter door in den diepsten modder der rivieren en meren, schijnen niet veel voedsel te behoeven, en blijven waarschijnlijk in eene soort van winterslaap. Men kent eigenlijk geen bepaald jaargetijde, waarin zij bijzonder gedijen, maar zeker hangt dit van de hoeveelheid voedsel af; het lijdt intuschen geen twijfel, of zij bereiken in een of twee jaren hunne volle grootte niet. Dit alles evenwel en menige andere eigenaardigheid van dit dier kan eerst door nieuwe en herhaalde waarnemingen en onderzoekingen met zekerheid worden bevestigd. BLOCH beweert, dat de alen zeer langzaam groeijen; vijftien jaren lang had hij er eenigen in denzelfden vijver bewaard. De groote alen keeren, als zij eenmaal volwassen het zoet water hebben verlaten, niet terug; en daar het niet waarschijnlijk is, dat zij in de zee

verstond allen sterven, zoo moeten zij voortaan hun duurzaam verblijf in de zee houden, en er is veel grond om te gelooven, dat het deze groote alen, oorspronkelijk zoetwateralen, zijn, die men met den zeeaal heeft verward."

Bij gelegenheid spreekt de Schrijver ook over de fabelachtige zeedieren, en verklaart deze gewrochten der opgewekte verbeelding op eene natuurlijke wijze, b. v. de dikwijls in de scheepslegenden voorkomende zeeslang als eene reeks van achter elkander zwemmende robben. Wanneer hij daarentegen de beruchte *zeekraken* voor eene groote massa van *urtica marina* houdt, kunnen wij ons met deze vooronderstelling niet vereenigen, en wij gelooven veelmeer eene aanwijzing van PANTOPPIDAN te moeten volgen, die beweert, dat de luchtspiegeling (*fata morgana*) van tijd tot tijd midden op zee de banken of kustklippen afspiegelt, wier takken dan voor de armen der *kraken* worden gehouden. Hetgeen voor deze verklaring bijzonder pleit, is de omstandigheid, dat de luchtspiegeling van eene zekere weersverandering afhangt, door welke tevens de visschen worden zamengedreven, vanwaar het volksgeloof ontstaan is, dat de *kraken* de visschen tot zich trekken.

Eene van de merkwaardigste opmerkingen, door den Schrijver medegedeeld, is die, welke over de verschillende kleur des waters handelt; een onderwerp, dat tot dusverre niet genoegzaam is verklaard. »Ik heb het water van gesmolten sneeuw of gletschers in verschillende bergstreken onderzocht, en vond het altijd van denzelfden aard en van zoodanige gesteldheid, dat ik het voor zuiver water moet houden. Onder deszelfs kenteekenen noem ik vooral de kleur, die, wanneer het eenige diepte heeft en men door eene massa van hetzelfde heen ziet, helder blaauw is, en wel, naar mate van de grootere of geringere diepte, meer of minder helder blaauw. Over deszelfs gemis van allen smaak en deszelfs overige physische eigenschappen wil ik, daar deze voor het tegenwoordige oogmerk van geen belang zijn, niet verder spreken. In het algemeen vindt men, als men meren en andere watermassa's op hooge gebergten onderzoekt, die zelfde helder azuurblaauwe kleur weder. Zoo berigt ook Kapitein PARRY, dat het water van het poolijs deze schoone kleur heeft. Wanneer er planten in de meren groeijen, dan wordt de kleur zeegroen, en naar mate het water met opgeloste plantaardige stoffen bezwangerd is, wordt het al groe-

ner, tot zelfs geelachtig groen; eindelijk, als de plantaardige stof in groote hoeveelheid aanwezig is, b. v. in streken, waar men turf of steenkolen vindt, wordt het geel, of zelfs bruin. Het meer van *Genève*, b. v., dat het water uit stroomende bronnen (voornamelijk uit de boven-*Rhone*) verkrijgt, die uit gesmolten sneeuw ontstaan, is blaauw. De *Rhone*, die weder uit het genoemde meer stroomt, heeft de kleur van het diepste azuur, en behoudt deze, tot zij zich met de *Saone* vereenigt, die haar eene groenachtige kleur geeft. Het meer van *Morat*, daarentegen, dat uit dieper gelegen grond en minder zuivere bronnen water ontvangt, is grasgroen. Een nog treffender voorbeeld heeft men in verscheidene kleine meren, die op den weg van *Inspruck* naar *Stuttgart* liggen, en hun water uit dezelfde bron putten, tusschen *Nassereit* en *Reit* namelijk. Ik nam ze waar, zoo ik mij wèl herinner, in het jaar 1815. Het hoogste dezer meren, in Maart door gesmolten sneeuwwater gevuld, was, toen ik het zag, helder blaauw. Door een' kleinen stroom loopt het in een ander meer. In dit meer hadden de winterstormen of eenige andere oorzaak een aantal groote pijnboomen doen nederstorten, en het water was blaauwgroen. In een derde meer, waarin niet alleen pijnboomen met hunne takken afhingen, maar waarin ook andere plantaardige stoffen werden opgelost, had het water eene bleek grasgroene kleur, en alle deze kleuren vond men in eenen omtrek van naauwelijks een half uur bijeen. Toen ik, twaalf jaren later, in Augustus en September weder bij dezelfde waters kwam, vond ik ze geheel veranderd. De denneboomen in het tweede meer waren geheel verdwenen; eene groote menigte steenen en kiezel, welke de beken van het gebergte hadden neêrgespoeld, of die met een stuk van den berg waren nedergestort, bedekte den bodem. En nu was de kleur des waters even helder blaauw als die van het bovenste meer; het benedenste daarentegen, waarin nog altijd plantaardige stoffen lagen, had ook nog dezelfde groenachtige kleur. Dat alles geldt nu ook van de *Schotsche* en *Iersche* stroomen. Als zij uit zuivere rotsbronnen voortvloeijen, dan zien zij blaauw of blaauwgroen. Komen zij door turf- of alluviaalbodem, dan is de kleur geel of geelachtig bruin of zelfs donkerbruin, zelfs dan, als zij een deel hunner onzuivere bijmengsels in een groot meer hebben nedergelegd. Soms tijds, ofschoon zelden, bepalen minerale bij-

mengsels de kleur des waters; ijzerertsachtige aardlagen b. v. geven aan kleine stroomen en beken eene groene of gele kleur. Kalkaardige stoffen hebben zelden op de kleur, maar wel op de doorschijnendheid des waters invloed; zoo is het onder anderen het geval met den *Velino* bij *Terni* en den *Anio* bij *Tivoli*."

Buitendien vindt men in dit bevallige boekje nog menige aardige opmerking en anecdote. Zoo schrikt hij de vrienden van eenen schotel snippen af door de natuurhistorische aanwijzing, dat de drek dezer dieren zijne beroemde lekkernij aan eene drievoudige vertering te danken heeft, daar de snippen zich met de maden uit den mest van wilde dieren voeden, zoodat datgene, wat men bij de snippen voor het beste houdt, eerst door het hert, dan door eene insektenlarve, en ten derden male door de snip is gegeten en verteerd.

Ten slotte nog eene anecdote. Onze beroemde staatsman en redenaar CHARLES JAMES FOX gaat op zekeren dag met een doorluchtig personaadje *Bondstreet* door, en biedt hem eene weddingschap aan, dat hij onder weg meer katten zal zien dan de Prins; de laatste mogt gaan aan welke zijde van de straat hij wilde. De weddingschap werd aangenomen. FOX zag op zijnen weg veertien katten; de Prins geen enkele. Zeer verwonderd vroeg deze, hoe dit kwam. »Uwe Koninklijke Hoogheid," antwoordde FOX, »koos natuurlijk de schaduwzijde van de straat, als de aangenaamste. Ik wist, dat de zonkant voor mij zou blijven, en de katten zitten altijd liever in den zonneshijn."

DE JONGE RIDMEESTER.

(Verhaal.)

Ons regiment lag te *Courtray*, (dus verhaalde een *Fransch* officier aan zijne vrienden) toen, door den dood van een' onzer kameraden, eene Ridmeestersplaats in hetzelfde openviel. De vervulling derzelve hing van de regering af, die gewoonlijk hare gunstelingen in zulke posten schoof, zonder zich er om te bekreunen, hoe daardoor menigmaal oude, met wonden bedekte officieren teruggezet werden. Met elk oogenblik verwachtte men den ongelukkigigen begunstigde,

om hem al de zwaarte der verontwaardiging te doen gevoelen, welke zijne onregmatige inschuiwing bij het korps verwekte.

FABRY, de oudste Luitenant van het regiment, was ook, door zijne verdiensten, de meest gerechtigde geweest, om het bevel over het eskadron te bekomen. Hij was dapper, had eene goede opvoeding genoten, en werd door zijne krijgsmakkers opregt bemind, maar tevens kende men hem als verschrikkelijk oplopend.

In dezen toestand waren eenige weken voorbijgegaan, zonder dat men te weten had kunnen krijgen, wie de Ridmeestersplaats bekomen had, toen wij op zekeren dag, in het koffijhuis, de tijding ontvingen, dat de nieuwe Ridmeester gekomen was en op het punt stond om zich bij den Chef van het regiment aan te melden. Terstond besloten wij bij deze samenkomst tegenwoordig te zijn, en ieder zocht een voorwendsel om den Kolonel te gaan spreken.

Toen ik binnentrad, hoorde ik den Kommandant zeggen: »Ik hoop, Heer Ridmeester, dat gij ijverig de dienst ter harte zult nemen, en geenszins de *Parijzer* ondeugden in het regiment met u brengt.»

MELIN, dus was de naam van den nieuwen Ridmeester, gaf ten antwoord: »Heer Kolonel, ik zal mij mijne kameraden ten voorbeeld nemen;» en, zich hierop tot ons wendende, zeide hij op een' innemenden toon: »Mijne pogingen om uwe vriendschap te winnen, Heeren, zullen, hoop ik, mij uwen verplichtenden raad verschaffen, waarop ik, bij mijne onervarenheid, hoogen prijs stel.»

De Kolonel hernam met hardheid: »Het is zeer sterk, aan eenen jongeling, die pas de school verlaten heeft, het bevel over een eskadron te geven. Gij hadt u, op uwe jaren, met een' minderen rang behooren te vergenoegen. Zie eens daar uwen Luitenant, het moet hem smartelijk vallen, aan zoo jong een mensch, die nog geene de minste ervaring in het militaire vak heeft, ondergeschikt te zijn.»

Zonder de geringste verlegenheid te laten blijken, antwoordde MELIN: »Heer Kolonel, ik ben doordrongen van de waarheid uwer woorden, en ik zal niet dralen mijn afscheid te nemen, zoodra gij de overtuiging bekomt, dat ik mijnen post niet met eere vervul.»

MELIN had FABRY oplettend in het oog gevat, toen de Kommandant hem dezen als zijnen Luitenant had aange-

duid. Bij het verlaten der woning van den Kolonel trad hij den hem aangewezen officier nader, en verzocht hem beleefdelyk, om hem aan zijne kameraden te willen voorstellen. FABRY gaf hem droogjes te kennen, dat hij daartoe geen hofmeester noodig had en zich maar zelf alleen had binnen te leiden. Een blos van toorn vloog bij deze woorden van FABRY over MELIN'S aangezigt; doch hij bedwong zich, antwoordde met eene beleefde wending, en trad terug, wel gevoelende, dat hij bij het regiment nimmer be mind zou worden.

Den volgenden dag legde MELIN bezoeken af bij elken officier in het bijzonder, doch werd nergens ontvangen, en hoorde zelfs, hoe verscheidene hunner met luider stem bevel gaven te zeggen, dat zij niet te huis waren. Niemand beantwoordde zijnen groet, niemand gaf bescheid op zijne vragen, en duidelyk liet ieder hem de verachting ontwaren, welke men voor hem had. Bevond hij zich in het koffijhuis en wilde hij er met iemand eene partij op het biljart maken, zoo sloeg men het hem af, en nam te gelijker tijd de uitnoodiging van eenen anderen aan, zonder zich tegen den algemeen gehate in het geringste te verontschuldigen. Op zekeren dag werd het gevoelens der omstanders ingeroepen, om over een' twijfelachtigen stoot te beslissen. MELIN, dien de markeur mede gevraagd had, wilde zijne meening uiten; maar FABRY voorkwam hem, door op een' barschen toon te zeggen: »Voor zoo ver het mij betreft, erken ik het oordeel van dezen Heer niet voor geldend." Een Luitenant maakte hierop, met oogmerk om het geschil aan te stoken, de aanmerking, dat FABRY de reden zijner weigering behoorde op te geven. »Omdat die Heer mij tegenstaat," hernam FABRY kortaf. Elk dacht, dat MELIN deze nieuwe beleediging niet met stilzwijgen zou laten voorbijgaan; maar hij antwoordde niets, verliet na eene wijl het koffijhuis, en kwam er nooit weder terug.

In den Plaatskommandant had MELIN een' ouden vriend zijns vaders gevonden, en was door hem met eene welwillendheid ontvangen, die hem de verbittering der andere officieren ruim vergoedde. Overigens was hij stipt in de dienst en vervulde zijne pligten met naauwkeurigheid, zoodat hem in het openbaar geen verwijt gedaan of smaad kon toegevoegd worden. Doch de gelegenheid tot dit laatste verscheen weldra.

Een eskadron Huzaren, met hetwelk wij kort te voren voorpostendienst gedaan hadden, betrok ons garnizoen; wij hadden de officieren van hetzelfde op een middagmaal genoodigd, en MELIN kon met geene voegzaamheid zich van hetzelfde afzonderen.

Ik moet hier aanmerken, dat ik destijds reeds Ridmeester was, en dus geene persoonlijke reden had, om afkeer tegen MELIN te voeden; integendeel gingen mij de eerste beleedigingen, welke hij ondergaan had, aan het hart, en ik zou zijn verstandig gedrag en zijne omzigtigheid openbaar geprezen hebben, indien zulks niet regtstreeks ingelooopen had tegen den toon, welke toen ter tijd bij de militairen heerschte; ik zou mij nutteloos aan de uitvallen mijner kameraden hebben blootgesteld, zonder MELIN van dienst te zijn, en dus was ook ik genoodzaakt, diens pogingen, om mijne vriendschap te winnen, met koelheid te beantwoorden. Niettemin, sedert ik zijne goede hoedanigheden had opgemerkt, begon ik belang in hem te stellen, en was bij dit feestmaal er op bedacht, om hem, zoo mogelijk, nieuwe onaangenaamheden te besparen. Door zijne beminnelijkheid gelukte het hem spoedig, de Huzarenofficieren, die niets tegen hem hadden, voor zich in te nemen. Zij omringden hem met geestdrift, luisterden naar zijne boertige invallen en kwinkslagen; en wij overigen, die hem voor de eerste maal schertsen en vertellen hoorden, moesten zijne schrandere aanmerkingen, zijn schitterend vernuft, en inzonderheid de goedhartige wellevendheid bewonderen, waarmede hij zich beijverde, zijne meerderheid in het gezellig onderhoud niet te doen gevoelen.

De geestdrift voor MELIN groeide steeds aan, toen FAERY plotseling tot een' der Huzarenofficieren zeide: »Hoe is het mogelijk, GELERT, dat een oud soldaat, gelijk gij, zich om den tuin kan laten leiden door het gesnap van iemand, die door gunst officier geworden is?» GELERT, die naast MELIN zat, schoof zijnen stoel haastig van hem weg, en vroeg hem, of het waar was, dat hij zijn' Ridmeestersrang door gunst bekomen had.

»Zoo is het, Heer Majoor,» hernam MELIN; »ik ben niet zoo gelukkig, door mijne verdiensten of door de keus mijner kameraden dien post verkregen te hebben; maar met ongeduld haak ik naar het oogenblik, waarop ik zal kun-

nen bewijzen, dat ik waardig ben onder dezelfde vaan te strijden."

»Goed gezegd, zeer goed!" antwoordde GELERT; »maar FABRY heeft u daar op het oogenblik beleedigd en gij hebt hem niet geantwoord; hebt gij dan geen eergevoel?"

»Hij is een ellendige bloodaard!" riep FABRY, ziedende van drift, met alle teekenen van afschuw, uit.

MELIN keerde zich naar GELERT en zeide bedaard: »Ik zou hij zulk eene beschuldiging niet onverschillig blijven, wanneer ik eenige daad begaan had, die mijne eer te kort deed; maar ik ben vast overtuigd, dat niemand mij iets dergelijks met grond te last kan leggen."

»Hoe!" stooft GELERT op, »is het niet onteerend, zich voor een' bloodaard te laten uitschelden?"

»Neen, Heer Majoor! Voor onteerd zou ik mij achten, indien deze beschimping door eenige daad van mijzelfen bewaarheid was; daar zij dit niet is, valt zij op dengeen terug, die ze mij toegevoegd heeft. Zelfs de onberispelijkste naam kan door een' dwaas, een' beschonkene of een' lasteraar bezwalkt worden."

»Dat zij zoo het wil," hernam GELERT, »wij soldaten beschouwen dergelijke dingen uit een ander oogpunt. Eene beleediging kan slechts door bloed afgewassen worden; zoo willen het de oude krijgsmansgebruiken."

»Vergeef mij, Heer Majoor, die gebruiken zijn zoo oud niet als gij misschien denkt; de *Grieken* en *Romeinen*..."

Hier antwoordde hem een algemeen geroep, dat *Franschen* Fransche gebruiken volgen moesten.

»Dit is ook mijn gevoelen," zei GELERT; »en gij, Heer Ridmeester, moet noodwendig met FABRY vechten, indien hij niet besluit, zich wegens het door hem gezegde te verontschuldigen."

»Ik? In eeuwigheid niet!" hernam FABRY: »Ik herhaal nog eens, wat ik gezegd heb."

»Dan, Ridmeester MELIN," vervolgde de Majoor, »moet gij u of de verachting getroosten, welke gij verdiend hebt, of de militaire eereteekens afleggen."

»Ik zie de noodwendigheid niet in, om een dier uitersten te kiezen," hervatte MELIN, zonder zich van zijn stuk te laten brengen; »integendeel geloof ik, dat mijn kameraad FABRY, wanneer hij zich beter bedacht heeft, leedwezen gevoelen zal over de harde uitdrukkingen, waarmede hij

mij vervolgt, en door welke hij mij tot het offer van den tegenspoed wil maken, dien hij in zijne militaire loopbaan ontmoet."

Bij deze woorden keerde hij zich naar de deur; maar FABRY riep hem, met schamperen trots, achterna: »Ik hoop, Mijnheer, dat gij, eer gij deze kamer verlaat, mij zult gelieven te zeggen, welk uur u morgenochtend het best gelegen komt!" MELIN keerde bedaard op zijne stappen terug en hernam: »En ik verwacht, Heer FABRY, dat gij binnen drie dagen verstandiger zult geworden zijn, en het aan deze Heeren zal blijken, dat het niet noodig is, om, wegens een onbedachtzaam woord, menschenbloed te vergieten." Van alle kanten ging een kreet van verontwaardiging op. MELIN verwijderde zich. Thans spanden al de aanwezige officieren eene soort van raad, in welken besloten werd, dat MELIN met FABRY moest vechten, of wel zijn afscheid nemen.

Het gedrag van den jongen Ridmeester bleef, gedurende de drie dagen, welke op dit vernederend tooneel volgden, zich volkomen gelijk. Door iedereen werd hij met de onbewimpeldste verachting behandeld, en het geduld, waarmede hij zoo vele beledigingen verdroeg, scheen ook mij toe, het kenmerk van eene lafhartigheid te wezen, die zich door niets liet regtvaardigen. De Generaal zelf, niet vrij van het vooroordeel, waarin destijds bijna ieder militair deelde, verbood MELIN zijn huis, tot dat hij zich van den op hem rustenden smaad gezuiverd zou hebben.

Den derden dag zagen wij dezen laatsten met een ernstiger gelaat, dan gewoonlijk, naar de markt gaan. Een tijdlang als in zelfstrijd heen en weder getreden zijnde, wendde hij zijne schreden naar het koffijhuis. FABRY speelde juist eene partij op het biljart, en wij anderen stonden als toekijkers in het rond. MELIN trad binnen. Hij wachtte tot dat de partij ten einde was; toen sprak hij met vaste stem: »Ik hoop, Mijnheer FABRY, dat gij, gedurende de laatstverloopenne drie dagen, de beweegredenen van mijn gedrag getoetst heb. Ik geloof moeds genoeg te hebben, om de uniform, welke ik draag, te eeren; maar ik erken, dat ik gaarne vermijd al wat overdreven is. Ik verlang van u geene voldoening; ontvang mijne hand, en laat ons vrienden zijn!"

»Mijnheer," gaf FABRY hem op den toon der diepste ver-

smading ten antwoord, »gij ontvangt mijne hand niet eer, vóór dat gij u waardig gemaakt hebt die aan te roeren; tot zoo lang zult gij wel gelieven mij van uw gezigt te verschoonen!»

»Zoo is het dan onvermijdelijk, dat wij vechten?» vroeg MELIN, terwijl hij ons allen een' somberen blik toewierp. — »Er is geen ander middel!» riepen wij allen uit ééne mond.

»Gij zult ongetwijfeld nog van uwe meening terugkomen,» sprak MELIN weder; »en, om er u den tijd toe te laten, verklaar ik, dat het tweegevecht eerst aanstaanden Zaterdag kan plaats hebben. Dien dag zal ik, des morgens ten vijf ure, bij den voor de poort, die naar *Meenen* leidt, staanden molen te vinden zijn, en wensch, dat, wanneer het duël voortgang heeft, drie officieren van ons regiment en drie van dat der Huzaren tegenwoordig zijn.»

»En waarom zijn er, tot een zoo eenvoudig ding, zoo vele formaliteiten en een uitstel van drie dagen noodig?» vroeg FABRY.

»Wanneer de zaak u al van gering gewigt voorkomt, zoo beschouw ik dezelve uit een geheel verschillend oogpunt. Overigens ben ik de beleedigde, en zal dus op mij nemen, de wapenen te bezorgen.»

»Ik hoop, Mijnheer, dat het die van een' soldaat zullen zijn.»

»Wees niet ongerust; gij zult tevreden wezen.» Na deze woorden verliet MELIN de zaal.

Nauwelijks was hij vertrokken, of FABRY riep overluide en al lagchende uit: »Hoe gelukkig, dat ons jonge heertje eindelijk toch besloten heeft te vechten!»

»Lach zoo veel gij wilt, FABRY,» hernam ik; »maar ik geloof, dat het jonge heertje niet zoo bloohartig is, als wij denken. De toon zijner stem was niet die van een' kleimoedige.»

»Dat moet ik bekennen, Ridmeester!» zei FABRY, weder ernstig wordende; »intusschen, wij zullen zien!»

MELIN's gedrag gedurende de beide volgende dagen was vol waardigheid, en men vernam van hem niets verder, dan dat hij GELERT verzocht had, zijne holsterpistolen mede te brengen.

Eindelijk brak de ongeduldig verbeide zaterdagmorgen aan, en reeds met het slaan van vijf ure waren al de officieren van het garnizoen op de aangeduide plaats, toen,

veinige minuten daarna, ook MELIN er aankwam. Zijn bleek gezigt zou voor een teeken van vrees gehouden hebben kunnen worden, zoo niet zijn vaste tred en rustige blik dezen schijn weersproken hadden. Hij trok zijn horologie uit, om te zien, of zijn later komen ook zoodanig was, dat het eene verontschuldiging vereischte; en daar hem bleek zulks niet het geval te zijn, vergenoegde hij zich ons een' ligten groet te doen. Zulks verrigt hebbende, sprak hij tot FABRY: »Mijnheer, nadat een dezer beide pistolen in de lucht afgeschoten zal zijn, zal Majoor GELEERT de goedheid hebben, hetzelve bij het nog geladene te leggen, zonder dat wij zien waar; elk onzer kiest vervolgens blindelings een der twee pistolen. Overigens schieten wij op een armslengte afstand.»

»Zoo is het onder soldaten geen gebruik,» merkte FABRY aan.

»Op deze wijs vechten wij, en op geene andere; zij heeft niets onbillijks, en gij kunt er u niet tegen verzetten, daar gij het zijt, die mij gedwongen hebt hier te komen; overigens ben ik de beleedigde, en mij zou dus, wanneer wij de meer gewone wijs volgden, het eerste schot toekomen. Zie nu!» met deze woorden nam hij uit GELEERT's handen een der pistolen en loste het op een' ongeveer dertig schreden van ons verwijderden boom. De kogel vloog midden in den stam, juist op de hoogte der borst. FABRY scheen verrast, doch zweeg. Thans nam GELEERT het pistool, wischte het af, en bragt het in denzelfden toestand als het andere, zoodat geen van beide te onderscheiden was.

Middelertwyl hadden de twee kampvechters zich ontkleed, en stelden zich, op een armslengte afstand, elkander tegenover. In dezen stand rigtte MELIN ten laatsten male het woord tot FABRY en zeide: »Nog is het tijd de misdaad te vermijden, welke wij op het punt staan van te begaan. Wilt gij uwen haat afzweren en mij als vriend behandelen? Ik bied u mijne hand en mijne achting aan.»

FABRY scheen een oogenblik te wankelen; toen hij echter zag, dat eenige officieren elkander met de oogen toewenkten, antwoordde hij: »Het spel is begonnen en moet uitgespeeld worden.»

»Het is wel,» hernam MELIN, trok uit zijne uniform een papier, en reikte het aan een' der officieren toe, met de woorden: »Wees zoo goed, Mijnheer DE LADAR en stel,

indien ik mogt vallen, dezen brief aan den Plaatskommandant ter hand. Thans ben ik bereid! Majoor, werp een geldstuk in de lucht; ik raad kruis." GELERT wierp een stuk hoog op, het viel munt; FABRY kon dus kiezen. »Geef mij het pistool, dat aan den regter kant ligt," zeide hij. GELERT gaf ieder het wapen, dat het lot hem toegevoegd had, en beide legden op elkander aan. Daar op het kommando: »Vuur!" FABRY losdrukte, en nu bemerkte, dat hij het ongeladene pistool gekozen had, werd hij zoo bleek als een doode, liet de armen slap langs het lijf hangen, sloot de oogen, en verwachtte het schot, dat hem het leven ontnemen moest. Maar MELIN, die zich behouden zag, wendde dankend den blik naar den hemel, en in dit oogenblik gaven hem zijne ontbloote borst, het om de naakte schouders golvende hoofdhaar en zijne levendige gelaatstrekken dat verheerlijkte voorkomen, hetwelk de verbeeldingskracht van schilder of beeldhouwer aan bovenaardsche wezens poogt bij te zetten. Nogtans wierp hij ons een' somberen blik toe, die ons ontzette, terwijl hij uitriep: »Gijlieden hebt een offer gewild; uwe vooroordeelen vorderen bloed: wel nu, verheugt u dan, dat gij uwen wensch vervuld ziet! Hij zal sterven, en gij anderen, die deze daad veroorzaakt hebt, zijt zijne moordenaars!" Een oogenblik hierop zweeg hij nog — maar dit was ook al de wraak, die hij nam. Hij wierp het pistool van zich en sprak op een' ernstigen toon: »Wees gerust, FABRY; ik had er eenen eed op gedaan, nimmer in een tweegevecht bloed te vergieten; ik herhaal dien eed nogmaals." En, zich weder tot ons wendende, vervolgde hij: »Mijne Heeren, thans kunt gijlieden mij beledigen waar en wanneer gij wilt; gij weet nu, hoe ik duëlleer; ik alleen ben daarbij in gevaar."

FABRY was inmiddels van zijnen doodsangst bekomen, en wilde zich nu in de armen zijner tegenpartij werpen; doch deze weerde hem af met de woorden: »Bedaard, FABRY! Ik wensch zulke vriendschapsbetuigingen slechts, wanneer zij regt van harte komen kunnen; ik hoop het echter zoo te maken, dat gij mij in vervolg van tijd toegenegen kunt worden."

Terwijl dit zoo ongewone tooneel plaats had, stonden wij allen verbaasd en peinzend in het rond. GELERT was de eerste, die het woord opnam en tot MELIN zeide: »Ridmeester MELIN, gij hebt ons daar eene groote les gegeven.

Vergeef mijnen kameraden en mij, dat wij u tot nu toe miskend hebben. Van nu af aan kunt gij op ons aller liefde rekenen; want de hoogachting van ons allen zij u verzekerd, ondanks uwe jeugd, — neen! nog des te meer uit hoofde van uwe jeugd.”

MELIN kon de aandoeningen, die zijn hart overstelpten, niet langer weêrstaan. Tranen sprongen hem uit de oogen; hij omarmde allen, en allen omgaven hem met een gevoel, dat aan eerbied grensde.

Bij het naar huis gaan nam ik MELIN's arm, en inderdaad was ik er trotsch op, in eenige betrekking tot dezen voortreffelijken jongeling te staan. Wij gingen het huis van den Generaal voorbij, die zich hoogelijk verwonderde, MELIN in FABRY's gezelschap en in het mijne te zien, en die vervolgens eenen Adjutant afzond, welke hem rapport moest brengen, wat er voorgevallen was.

Onder geleide van GELERT rigteden wij onze schreden naar het beste logement der stad, ten einde het onder weg genomen besluit, om MELIN, in naam aller officieren van het garnizoen, een feestmaal te geven, ten uitvoer te leggen. Op het oogenblik, toen de oude Huzaar dit met eenige aandoenlijke woorden te kennen gaf, trad de Generaal binnen en riep: »Ook ik verlang aan deze heugelijke gebeurtenis deel te mogen nemen; ik wil mijne onregtvaardigheid weder goedmaken en den roem van mijnen waardigen vriend helpen medevieren.” MELIN, zijne omarming beantwoordende, zeide: »Thaus, Heer Generaal, kunt gij mijnen vader schrijven, dat ik mijn leven om een ongerijmd vooroordeel in de waagschaal gesteld, maar dat God mij behoed heeft.”

Van dien dag af zijn er bij het regiment geene duëllen meer voorgevallen. Op MELIN's raad werden de drie oudste Ridmeesters benoemd, om de voldoening voor elke persoonlijke belediging te bepalen. Wanneer de belediger zich aan het oordeel van deze scheidslieden niet onderwerpen wilde, alsdan moest den beledigde verklaard worden, dat hij door de ondergane beschimping niet in het geringste de achting zijner kameraden verloren had, mits hij buitendien niets oonteerends mogt begaan hebben. Zoo lang ik nog bij dit dappere regiment Dragonders gediend heb, is niet een enkel dergelijk geval voorgekomen.

»Bravo!” riep Luitenant ST. FELIX, nadat de officier zijn

verhaal geëindigd had: »Men kan niet ontkennen, dat MELIN'S gedrag prijswaardig was; maar gij moet mij toestaan, Mijne Heeren, dat er zich menigmaal omstandigheden kunnen opdoen, waarin het eene schande zou zijn, dit gedrag ten voorbeeld te nemen.»

»Dat zou mogelijk wezen,» hernam de ander, »doch slechts dan, wanneer de vooroordeelen in zeden en gebruiken vast ingeworteld zijn. In zulk een geval zou de beslissing, wat men behoorde te doen, vrij moeilijk wezen; ofschoon het steeds eene razernij blijft, *eer* door *wraak* te willen herstellen, en nog verfoeijlijker, eenen *moord* door den naam van *duël* te regtvaardigen. Geloof mij, mijne vrienden, en vertrouwt hierin eenen onder de wapenen grijs geworden soldaat, dat die lieden, welke hunne dapperheid door duëlleren en hunnen moed door het aandoen van beleedigingen pogen te toonen, meestal bluffers en domkoppen, ja niet zelden bloodaards in den krijg zijn!»

EENE VERSCHIJNING ÚT DE ANDERE WERELD.

Anecdote uit den tegenwoordigen tijd.

In Mei 1839 bevond ik mij te *Londen*. Die groote stad was, toen vol van reizigers uit de aanzienlijke standen en van familiën tot den hoogen adel behoorende, want te *Londen* is de lente het schitterendste jaargetijde, en de *Engelschen* ontvangen de eerste stralen der lentezon en de eerste bloemen van het voorjaar onder luidruchtig feestgedruisch. De Italiaansche Opera was geopend. Voormaals mogt men in dien schouwburg niet anders dan in het zwart gekleed en met korten broek in plaats van pantalon verschijnen, en ook thans nog heeft het parterre in de Italiaansche Opera een vernis van coquetterie; nimmer klapt het met bloote handen, en WILLIAM BEAN, een der geestigste schrijvers van de *Times*, zeide daarom eens, bij gelegenheid van een bericht over den door de zangeres PERSIANI behaalden kunstroom: »Het parterre heeft driemaal van handschoenen moeten wisselen.»

In het hotel *de Sablence*, waar ik logeerde, bemerkte ik te dier tijd eene zonderlinge beweging. De logementhouder liep onophoudelijk angstig heen en weder, gaf niemand taal

of antwoord, en bleef alle oogenblikken voor eene kamer staan, die met het nommer 21 geteckend was. Op zekeren morgen, dat ik geheel alleen het voorplein op en neder ging, zag ik den waard voor de deur van dat vertrek op de knieën liggen. Hij hoorde mijne nadering niet, zoo diep was hij in zijne gepeinzen verzonken. Ik tikte hem op den schouder; hij sprong op met de beweging van een hert, dat zich omsingeld ziet, en zijn aangezicht werd zoo bleek als de dood.

»Vergiffenis! vergiffenis!» riep hij, stotterende van schrik.

»Mijn arme AMPHITRYON!» zeide ik, terwijl ik luidkeels lagchen moest, »kom tot uzelfven. Ik sta u niet naar het leven, en zou ook zeker met alle lekkerbekken te doen krijgen, wanneer ik een' zoo onwaardebaren kok als u om hals bragt.»

»O, Mijnheer, ik vraag u nogmaals wel om verschooning!» hernam hij: »Ik had... ik ben zoo ontsteld...»

»Wat deedt gij daar voor die deur? Welk geheimzinnig wezen bewoont toch die kamer?»

»Stil!» fluisterde hij, mij de hand op den mond leggende; »met ernstige zaken mag men niet spotten. Kunt gij u wel verbeelden, Mijnheer, dat ik, hoe gaarne ik wilde, niet van voor deze deur kan weggkomen, en dat eene onweêrstaanbare aandrift mij onophoudelijk naar dezelve terugvoert?»

»Maar hoe komt dat dan? Wat kan er dan zoo belangrijks in dat vertrek schuilen?»

De waard naderde mij op de toonen en fluisterde mij toe: »Er is een geest in!»

»Kom, kom!»

»Een uit het graf verreezen doode!»

»Een doode dus van uwe kennis?»

»Ja.»

»Van welke sekse?»

»Eene vrouw.»

»Jong?»

»Ja.»

»En schoon?»

»Zeer schoon.»

»Voor den drommel,» barstte ik uit, »als dat zoo is, dan hebt gij toch waarlijk ongelijk van bang te zijn, manliel! Hoe, gij zijt een *Franschman*, en het gezigt eener schoone

vrouw doet u beven? Gewis, de Engelsche lucht heeft u kwaad gedaan."

»Wanneer gij alles wist, Mijnheer, zoudt gij wel anders over mij oordeelen."

»Wel nu, maak mij tot uwen vertrouwde, lieve landsman; misschien verdwijnt de vrees, wanneer wij onzen moed bijeenvoegen."

»Eenige jaren geleden," vertelde nu de waard, »woonde ik te *Manchester*, waar ik mij neêrgezet en een huwelijk aangegaan had. Een knagende hartstogt verbitterde mij mijn leven; ik was jaloersch, tot berstens toe jaloersch. En waarom? Alle zondagen ging mijne vrouw uit, waarheen weet de goede God! Een mijner huisgenooten bragt mij kwade vermoedens in het hoofd, en bood zich aan, mijne vrouw te bespieden. Ik was zwak genoeg, om daartoe mijne toestemming te geven; en denk eens, het kwam uit, dat mijne vrouw elken zondag een kind ging bezoeken!"

»Wis en zeker had de kerel u iets op de mouw gespeld."

»Hij sprak de waarheid. Ik zelf overtuigde mij er van. Ik ging het kind met eigene oogen zien. Ik maakte de vrouw, die het in bewaring had, bevreesd, en vernam, dat de mijne het kind reeds vóór haar huwelijk gehad had. Woedend keerde ik naar huis terug; duizend bloeddorstige denkbeelden gingen mij door het hoofd; ik stooft in de kamer mijner vrouw, en zeide tot haar: »Eerlooze, die gij zijt, gij hebt mij bedrogen, maar ik zal mij wreken!" Bij deze woorden, mijzelf niet meer meester, wilde ik mij aan mijne vrouw vergrijpen, toen een luide schreeuw zich liet hooren.

»Wat was het?"

»Ik wist zelf niet, wat het te beduiden had; maar ik liet af, en nu zag ik eene bleeke vrouw, met bruine haarlokken, te voorschijn treden. Zij kwam regt op mij aan, met de ontzagwekkende achtbaarheid eener Godin, en hief de hand tegen mij op. »Hoed u, een haar op het hoofd dezer vrouw te krenken, vóór dat de tijd gekomen zal zijn, waarop zij zich verdedigen kan!"

»En waarmede zou zij zich dan kunnen verdedigen?"

»Neem dit, gebruik het en wacht!" Met deze woorden gaf de vreemde dame mij een papier, waarop zij in haast een paar woorden geschreven had. Vervolgens nam zij mijne in tranen badende vrouw met zich en verdween."

»Heer waard,’’ zeide ik, »uwe historie wordt een roman. Wat behelste het biljet?’’

De logementhouder wierp mij een’ verwijtenden blik toe, tastte in zijn’ vestzak, en gaf mij een klein gekreukt briefje, waarop de volgende woorden stonden: »Geef aan toonder »dezes toegang en eene plaats in de voorste loge van den »Italiaanschen schouwburg. — M.’’

»Dat is dan toch, moet ik zeggen, eene zonderlinge manier, om een’ bedrogen echtgenoot te genezen!’’ voerde ik den verteller te gemoet.

»Scherts toch niet, Mijnheer! Ik ging, hetzij dan uit bijgeloof of uit nieuwsgierigheid, naar den schouwburg, en zag aldaar een stuk, dat een’ verbazenden indruk op mij gemaakt heeft.’’

»En dat stuk heette?’’

»OTHELLO. Het bevat, gelijk Mijnheer wel weten zal, de geschiedenis van een’ man, die zijne onschuldige, te onrecht door hem verdacht gehoudene vrouw om het leven brengt. De haren rijzen er iemand bij te berge! Maar kunt gij raden, welke zangeres de rol der gelasterde vrouw vervulde? Het was de vreemde dame, die in mijn logement haren intrek had. Bij het tooneel, waarin *DESDEMONA* de door *OTHELLO* haar toegebragte doodwond poogt te ontwijken, riep ik overluid uit: »Genade! genade! dood haar niet!’’ Toen het stuk uit was, viel ik in zwijm.’’

Ik zag den waard aan: het bloed was hem naar het hoofd gevlogen; zijne oogen schitterden, en deze over het algemeen weinig beschaafde man was van zijn onderwerp door en door aangegrepen geworden; de hartstogt had zijn anders zeer dagelijksch organismus als gegalvaniseerd.

»Nu?’’ vroeg ik hem; »en gij hebt hierop aan uwe vrouw vergiffenis geschonken?’’

»Ja,’’ gaf hij ten antwoord; »ik reikte haar de hand. »Arm schepsel,’’ sprak ik tot haar in tegenwoordigheid der vreemde dame, »moge God u vergeven, gelijk ik u vergeef, en moge Hij uit het boek uwer zonden dat misdrijf uitwissen, waarvan ik thans de herinnering vernietigd wensch.’’

»Heer waard,’’ hernam hierop de vreemde; »ik zweer u bij alwat mij dierbaar is, dat uwe vrouw onschuldig is! De dag zal komen, waarop ik u de geheele waarheid zal mogen openbaren.’’

»Maar ach, Mijnheer, deze dag heeft nimmer mogen ver-

schijnen! Na een geestelijk concert, waarop zij gezongen had, werd de dame bedlegerig, en van dit haar ziekbed stond zij niet weder op; zij stierf, en heeft mijn geheim met zich in het graf genomen. Wat mijne vrouw betreft, deze heeft zich nimmer willen regtvaardigen; want, zeide zij, alsdan zou zij een geheim moeten prijs geven, hetwelk zij gezworen had te zullen bewaren. Ik heb met den man der overledene dame gesproken; maar hij zegt, dat hij van de zaak niets weet, en ik geloof dit, want de man is niet in staat om te liegen. Op deze wijs nu ligt mijn geluk in de kist dergene begraven, die alleen het had kunnen doen herleven. — Maar dit is niet het eenigste onoplosbare in de geschiedenis; de vrouw, voor wier kamerdeur gij mij verrast hebt....”

» Welnu?”

» Ik heb in haar de vreemde dame herkend.”

» De vreemde dame?”

» Ja, die gestorven was.”

» Nu schertst gij.”

» Dat doe ik niet. Zij draagt nagenoeg dezelfde kleeding, welke ik haar in den Italiaanschen schouwburg heb zien dragen. Ook heb ik hare trekken herkend.”

Het schort den man in het hoofd, dacht ik bij mijzelf en wilde heengaan, toen de deur van het geheimvolle vertrek zich opende, eene jonge dame uit hetzelfde te voorschijn trad en tot den waard zeide: » Ik heb niet zonder opzet uw hotel tot verblijf gekozen, heer waard....”

» Ziet gij wel,” zei de waard al bevende tot mij, » dat ik niet dol ben?”

» Ik heb u te *Manchester* gezocht.”

Hij moet dan toch gelijk hebben, dacht ik bij mijzelf, en eene koude rilling liep mij, onwillekeurig, bij die gedachte door de leden.

» Ik breng u,” vervolgde de jonge dame, » wat u destijds beloofd werd.”

Met deze woorden overhandigde zij den waard een’ verzegelden brief. De man viel van schrik op de knieën.

» ’t Is hetzelfde handschrift als dat van mijn biljet,” zeide hij; » de doode heeft aan mij geschreven.... Gij zijt dan uit het graf verzezen?”

» Ik?” vroeg de dame, » uit het graf verzezen! Ik zie er toch immers niet als een spook uit, vriend lief?”

»En toch is het de stem, het zijn de oogen, het is hetzelfde handgebaar van haar, die niet meer is! en dan het handschrift. . . .»

»'t Is het handschrift mijner arme zuster,» zei de dame; »ik verval een harer laatste bevelen.»

Op deze woorden greep dé waard weder moed; hij opende den brief, las dien, en riep vol blijdschap uit: »Het is dan waarlijk zoo?»

»Ja,» hernam de jonge vrouw; »geheel de samenhang van het geval was aan mijne zuster bekend. Uwe vrouw is schuldeloos; het kind, dat zij als het hare heeft doen opvoeden, was de spruit der dochter uit een voornaam geslacht, welker eer zij door haar stilzwijgen gered heeft. Thans kan ik haar noemen; het was Miss G. . . ., die na den dood van haren voogd den vader van haar kind gehuwd heeft.»

»En mijne vrouw heeft moeds genoeg bezeten, om mijne verwijten met geduld te verdragen?»

»Ja, en om uwe fortuin te maken,» ging de dame voort, »want men heeft hare zelfopoffering met duizend pond sterling vergoed, die u thans uitbetaald zullen worden. Aan mijne zuster is het gelukt, uwen niet onnatuurlijken toorn, die alles had kunnen bederven, te stillen, door u OTHELLO te laten zien; zij wilde u daardoor op eene indrukmakende wijs doen beseffen, hoe ligt een jaloesch man zijne onschuldige vrouw kan verongelijken. Het is haar gelukt, zonder dat zij het in haar gestelde vertrouwen heeft behoeven te schenden. Zij heeft u aan het geluk teruggegeven; gedenk haar somwijlen in uw gebed.»

»Mevrouw,» sprak ik nu tot de dame, »ik ben in dit kleine drama, waarin gij zulk eene schoone rol speelt, vertrouwd geworden; ik weet alles, behalve den naam uwer zuster en den uwen.»

»Dien mag ik u wel zeggen,» hernam de schoone vrouw; »mijne zuster heette MALIBRAN; mijn naam is PAULINE GARCIA.»

Met deze woorden verdween zij.

Ik was in gepeins over dezen zonderlingen zamenloop van dingen verzonken, toen het geluid van snikken mij in de levende wereld terugriep. Ik keerde mij om. Achter mij stond de waard en hield zijne vrouw in de armen.

M E N G E L W E R K.

VERHANDELING

OVER DE WIJSBEGEERTE OP HAAR TEGENWOORDIG STANDPUNT,
IN HARE BETREKKING TOT CHRISTENDOM EN GODGE-
LEERDHEID.

Door

Mr. A. F. SIFFLÉ. (*)

Opmerkelijk zijn zeker de woorden van den vermaarden Wijsgeer FRIEDRICH HEINRICH JACOBI, als hij de volgende bekentenis doet aan zijnen zoon: »In de klagten »over de ongenoegzaamheid van al ons philosophéren, stem »ik, helaas! van ganscher harte in; maar ik weet toch »geenen anderen raad, dan maar steeds des te ijveriger »voort te philosophéren. — Gaarne verruil ik mijn ge- »brekkelig *philosophisch* Christendom voor een *positief* »*historisch*. Een volslagen Heiden met het verstand, met »het gansche hart een Christen, zwem ik tusschen twee »wateren, die zich niet willen veréénigen om mij gemeen- »schappelijk te dragen; maar, terwijl het eene mij onop- »houdelijk opheft, laat mij het andere onophoudelijk »zinken.” (†)

Hoe! zijn Godsdienst en Wijsbegeerte dan elkander uit den aard der zaak en onveranderlijk, of slechts somtijds

(*) Uitgesproken in het Perpetueel Committé van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg, den 3 Nov. 1841.

(†) *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie*, van IMM. HERM. FICHTE, bl. 184, aan wien de aangehaalde woorden door den zoon van JACOBI waren medegedeeld, volgens de aantekening van Prof. TACO ROORDA, op bl. 78 zijner *Ontwikkeling van het begrip der Philosophie*. Leeuwarden, bij G. T. N. SURINGAR. 1835.

toevalligerwijze, vijandig? — Dwaalde JUSTINUS de Martelaar zoo geheel, toen hij, een Kerkvader uit de tweede eeuw onzer jaartelling, in zijne *Zamenspraak met Trypho*, de Wijsbegeerte afschilderde, als Gode hoogst welgevallig en den éénigen weg om tot het geluk te geraken? Toen hij, in diezelfde *Zamenspraak*, haar de wetenschap der wezens en de kennis van het ware noemde, ja zelfs beweerde, dat de zaligheid het doeleinde der Wijsbegeerte is? En had een ander Kerkvader, CLEMENS van *Alexandrië*, die in dezelfde eeuw, maar iets later bloeide, zoo volstrekt misgezien, toen hij in zijne *Stromata* stelde, dat de Wijsbegeerte den *Grieken* van Godswege geschonken was, als een verbond, eigenlijk tot hen behoorende, en dat zij, ook voor den grondslag gehouden moest worden van de Wijsbegeerte, welke wij van CHRISTUS hebben ontvangen? Of toen hij elders, in hetzelfde werk, uitriep: »De Wet is derhalve wel den *Joden*, maar aan de »*Grieken* de Wijsbegeerte gegeven, tot de komst [van den »Verlosser]. Sinds *dien* tijd is de roeping tot een eigen »heilig volk algemeen door *die* leer; welke uit den geloove »is”; terwijl hij reeds, in het eerste boek zijner *Stromata*, betuigd had: »Ik versta door de Wijsbegeerte niet »die der *Stoïcijnen*, noch die der *Platonisten*, noch die »der *Epicureërs*, noch die der volgers van ARISTOTE- »LES; maar ik geef dezen naam aan de uitgezochte waar- »heden, welke die wijsgeerige aanhangen hebben staande »gehouden, en die de menschen ter deugd, kennis en »godsvrucht kunnen opleiden. Voor het overige noem ik »de verbasteringen, door de menschen ingevoerd, *geenszins* Goddelijk.” (*) Waaruit voortvloeit, dat hij alles,

(*) Men zie al deze plaatsen van JUSTINUS den Martelaar aangehaald bij MOSHEIM, *Noodige Ophelderingen der Kerkelijke Geschiedenissen*. Amsterdam, 1774, IIde Deel, bl. 90 en 91; benevens die van CLEMENS van *Alexandrië* (*Strom. lib. VI cap. 8, cap. 17, en lib. I, cap. 7*) in hetzelfde Deel van gezegde Ophelderingen, bl. 95, 96, 97 en 98. En MOSHEIM, die al deze plaatsen aanhaalt, was toch zelf, schoon met verstand, een vriend van kerkelijke regtzinnigheid.

wat de Wijsgeeren, overeenkomstig den eisch van gezond verstand en zedelijkheid, hadden aangeprezen, als *Goddelijke* waarheid eerbiedigde.

Zonder dat wij nu daarom de hedendaagsche Wijsbegeerte van den jongeren, dat is van IMMANUEL HERMANN FICHTE, SCHLEIERMACHER en anderen, eenigzins verwarren willen met het door CLEMENS van *Alexandrië* voorgestane *Eclectismus*, noch ook met het daaruit grootendeels ontsprotene *Neoplatonisme* van AMMONIUS SACCAS, is het echter waarheid, dat ook *thans* Wijsbegeerte en Christendom elkander de hand reiken en als verzuisterd zijn geworden.

Daarom antwoordt de *Amsterdamsche* Hoogleeraar TACO R. JORDA, in zijne *Ontwikkeling van het begrip der Philosophie* (*), op de tegenwerping, dat langen tijd de Wijsbegeerte met het godsdienstig geloof in tweestrijd geweest is, en dat dit zelfs blijkt uit de woorden van den beroemden JACOBI, met welker mededeeling deze Verhandeling aanving: »Ik sprak dáár» [waar ik den strijd tusschen Wijsbegeerte en Christendom als een plaats gehad hebbend feit erkende] »niet van de Philosophie in het algemeen; ik »sprak dáár van de Philosophie, zoo als zij was, op een »vroeger, op een bekrompen en eenzijdig standpunt: en »ik sprak van tijden, toen men zich een geheel averegtsch »begrip had gevormd van het godsdienstig geloof; toen men »daaronder doorgaans een blind en historisch geloof, een »geloof op gezag en geschiedkundige gronden verstond. »Neen! met een geloof, dat op zulke gronden rustte, kon »de ware Wijsgeer, kon ook JACOBI de hoogste en gewichtigste waarheden niet aannemen; hij kon, hij mogt »niet gelooven aan een *positief historisch* Christendom, »omdat hij meende, dat hij het aannemen moest op *positieve historische* gronden.»

Maar op welken grond is dan de *hedendaagsche* Wijsbegeerte tot de erkenenis van het *positief-historische*

(*) Zie bl. 97 van het hiervoren bij aant. I reeds aangehaalde geschrift.

Christendom gekomen? Welk is het grondbeginsel dier Wijsbegeerte? Hoedanig is hare verhouding tot Christendom en Godgeleerdheid?

Het was hierover, dat ik heden het woord wenschte te voeren. Ik ben dus voornemens te spreken *over de Wijsbegeerte op haar tegenwoordig standpunt, in hare betrekking tot Christendom en Godgeleerdheid.*

Daartoe zullen wij *eerst* eenen blik werpen op de Geschiedenis der Wijsbegeerte, onder de achterevogende leiding van KANT, den ouderen FICHTE, SCHELLING en HEGEL, bij de steeds aanhoudende *oppositie* van nu wijlen den reeds genoemden JACOBI, tot de optreding van den jongeren FICHTE, als stichter der tegenwoordige Hoofdschool.

Ten tweede zullen wij het karakter der Wijsbegeerte van den jongeren FICHTE, SCHLEIERMACHER en anderen, onderzoeken.

Eindelijk, *ten derde*, zullen wij, als slotsom, de verhouding nasporen der hedendaagsche Wijsbegeerte, in geest en strekking beschouwd, tot het eenvoudig Christengeloof en de wetenschappelijke Godgeleerdheid.

Wij beginnen met den terugblik op de geschiedenis der Wijsbegeerte.

I. Bij de navorsching dier geschiedenis verdienen, behalve de meermalen aangehaalde *Ontwikkeling* van Prof. ROORDA, inzonderheid te worden geraadpleegd de *Voorlezingen* van HEINRICH SCHMID, naar de omwerking van den *Groninger* Hoogleeraar DE GREUVE (*); en KANNEGIESSER's beknopte geschiedenis der Wijsbegeerte, sedert de vroegste tijden tot op den tegenwoordigen, naar de vrije

(*) De titel is: HEINRICH SCHMID's *Voorlezingen over het wezen der Wijsbegeerte, en hare beteekenis voor wetenschap en leven*, uit het Hoogduitsch vertaald, van ophelderende inlasschingen voorzien, en vermeerderd met een bijvoegsel *over het verband van geloof en weten*, door F. C. DE GREUVE, Hoogleeraar te Groningen. Groningen, bij P. VAN ZWEDEN, 1838 en 1839.

vertaling en aanvulling door den Predikant LE ROY (*). Maar, ook om hetgeen Prof. ROORDA nopens FRIES en anderen aanmerkt, blijft de jonge FICHTE steeds de eigenlijke stichter, en SCHLEIERMACHER een der gelukkigste voltoojers van de tegenwoordige Hoofdschool (†).

Wat nu den gang der Wijsbegeerte in de laatste tijden betreft, het is algemeen bekend, dat KANT zijn vroeger omhelsd *Dogmatismus*, ten gevolge der lezing van de *sceptische* schriften van HUME, heeft laten varen. Maar, in het *Scepticisme* niet kunnende berusten, ondernam hij een *onderzoek van 's menschen kenvermogen*; trachtte hetgeen alleen in onze wijze van beschouwen zijnen grond heeft, of het *onderwerpelijke*, af te scheiden van hetgeen aan de dingen eigen is in zichzelf, of het *zuiver voorwerpelijke*, en maakte aldus een onderscheid tusschen den persoon of de zaak, gelijk die verschijnt of voor ons kenbaar is, het *Phaenomenon*, en den persoon of de zaak, gelijk die innerlijk bestaat, het *Noumenon*, dat is, hetgeen ons verstand (*ὁ νοῦς*), als onbekende oorzaak van het ontstaan der verschijningen, zich denken moet.

Schoon hij nu zelf, wanneer hij al, wat wij waarnemen of zinnelijk ons voorstellen, slechts als *verschijningen*, hetzij aan onze zinnen, hetzij aan onze daarvan afhankelijkte verstandsanschouwing, erkent, echter daarmede geenszins beslissen wil, dat het louter *schijn* is; eene dwaling van vele *Sceptici*, waartegen hij zelfs ijvert in de *Elementarlehre* van zijne *Critik der reinen Vernunft* (§); zoo scheen hij desniettegenstaande den meergemelden Wijs-

(*) De titel is: *Beknopte Geschiedenis der Wijsbegeerte, sedert de vroegste tijden tot op den tegenwoordigen*, vrijvertaald uit het Hoogduitsch van K. L. KANNEGIESSER, Professor te Breslau, met bijvoegselen en doorlopende aanmerkingen vermeerderd door J. J. LE ROY, Predikant te Oude Tonge. Rotterdam, bij VAN DER MEER EN VERBRUGGEN, 1838.

(†) Bl. 62 der meergezegde *Ontwikkeling*, vooral in de zeer belangrijke aanteekening *i* op gemelde bladzijde.

(§) I Th. II. Abschnitt, p. III. 69 van de *Critik der reinen Vernunft*, Riga, bey J. F. HARTKNOCH, 1787.

geer JACOBI te twijfelachtig zich uit te drukken nopens het *wezenlijk* bestaan van de door ons noodzakelijk onderstelde oorzaken der verschijningen, de *Noumena*. JACOBI hechte sterk aan het ons ingeschapen *gevoel*, het bewustzijn van een dadelijk vernemen der *werkelijkheid*, een *onmiddellijk verneembare openbaring van het wezen des Oneindigen* in het binnenste van 's menschen geest. Waar KANT slechts vroeg, wat wij met bewijsbare zekerheid weten kunnen, daar wilde JACOBI meer letten op hetgeen een niet uit te delgen *gevoel* ons als waarheid aanprees.

KANT schreef wel sedert eene *Critik der practischen Vernunft*, die met zijne *Critik der reinen Vernunft*, althans naar het oordeel van den Hoogleeraar KINKER (*), niet toereikend zamenstemde; en die *werkdadige* of *practische* Rede scheen wel zich aan te sluiten bij ons onuitwischbaar menschelijk *gevoel*: maar nog altijd was de *Königsberger* Wijsgeer voor JACOBI te koud en te twijfelziek, en deze bleef dus, schoon zelf geen eigenlijk stelsel tegenover dat van KANT ontwikkelende, in de *oppositie*.

Doch welhaast trad de oudere FICHTE op. Al wat KANT onbeslist gelaten had, ging hij, in zijne *Wetenschapsleer*, verder onderzoeken. *Ik* en *Niet-ik* zijn de tegenstellingen, welke hij maakt. Hoe neem *ik* in mijzelf, in mijne gewaarwordingen en denkbeelden op, wat buiten mij is, en, voor zoo veel het buiten mij blijft, ook te mijnen opzigte niet bestaat; gelijk *ik* wederkeerig, ten opzigte van anderen, slechts aanwezig ben, voor zoo veel *mijn* aanzijn in *hunne* bewustheid is opgenomen. Doch indien er een Wezen is, hetwelk voor zijn *Ik* geene grenzen kent, maar al het bestaande in zijne zelfbewustheid opneemt; voor hetwelk alle dwaling en zwakheid onmogelijk, en 't welk de Rede, de Volmaaktheid zelve is; dan

(*) Men zie hierover onder anderen de *beoordeeling* der hiervoren aangehaalde werken van SCHMID en KANNEGIESER, naar de vertalingen door DE GREUVE en LE ROY, in den *Recensent ook der Recensenten*, Maart 1841, XXXIVste Deel, N°. 3; door den Hoogleeraar KINKER, blijkens de *onderteekening*.

is *dat* wezen god. Naar mate wij het volmaakte deelachtig zijn, is God in ons; hoe meer wij dus het nog buiten ons zijnde goede in ons opnemen, hoe Goddelijker wij worden. Het Goddelijke op te vatten in onzen *wil*, en alzoo onze vereeniging met den Oncindige te bewerken, moet het doel van ons streven zijn. Naar ons uiterlijk lot zijn wij slechts *gukkig* of *ongelukkig*; maar voor zoo veel de Godheid in ons woont, zijn wij *zalig*; voor zoo veel zij ons vreemd is, zijn wij *rampzalig*. Eerst dan, wanneer wij naar de volmaaktheid trachten, kunnen wij gerekend worden in God te gelooven.

De wijze, waarop de vorige Wijsgeer FICHTE hierbij te werk ging, voerde, volgens JACOBI, tot zoodanig een *Idealisme*, dat deze nog luider protesteerde; en de *transcendentale* Wijsbegeerte van het *Criticisme*, alzoo door de *Wetenschapsleer* tot het uiterste van het *Idealisme* gedreven, beleefde eene omwenteling.

De toen nog jeugdige SCHELLING predikte (gelijk Prof. ROORDA zich uitdrukt (*)), zijne phantastische en dichtertelijke, maar geestvolle *Identiteitsleer*, en een troosteloos, maar diepzinnig [naderhand door hem vaarwel gezegd] *Pantheïsme*.

Alle tegenstellingen van ons verstand, alle *antinomiën* der bespiegelende Rede, vrijheid en noodzakelijkheid, oorzaak en gewrocht, zelfs het voorwerpelijke en het onderwerpelijke, lossen zich op in het Volstreckte of *Absolute*, het waarachtige Zijn, waar alles uit voortwelt en alles in wederkeert. Het is bij den eersten aanblik, als of de persoonlijkheid van het Opperwezen, met eigenlijk gezegde vrijheid en onsterfelijkheid, wegvalt. Echter, daar SCHELLING ook het Goede, Ware en Schoone in het Volstreckte Zijn laat zamensmelten; — daar hij onderscheid maakt tusschen het *oorspronkelijk* Absolute, of God als Vader, welks karakter hij de zich uitstortende Liefde noemt, en tusschen het uit dat Grondwezen *voortvloeiend* Absolute, 't welk het *zuivere* Zijn der schepselen is; schoon weder-

(*) Bl. 64 der meermalen aangehaalde *Ontwikkeling*.

om, in het *Absolute zelve*, dat in onze voorstelling geboren onderscheid, tusschen deszelfs *Grondwezen* en de eeuwige *Afstraling* daarvan, zich vereenzelvigd in de ondeelbaarheid van het onveranderlijk *Zijn*; hetwelk tevens de *Geest* of het *zuivere Denken* is, vermits ook de tegenstelling van bestaans- en denkkraacht, schoon allezins geldig in de zinnenwereld, in het Goddelijk Wezen wegvalt; — daar hij verder zeker heimwee, of zekere zucht om in den boezem der Godheid terug te keeren, als het algemeene karakter der schepselen aanmerkt, welke hij beschouwt als in de zinnenwereld tot zelfstandig aanzijn geroepene, doch van God uitgegane en Zijne gemeenschap terugwenshende *Idéén*: zoo kan er eene zelfs zeer *piëtistische* uitlegging aan zijn stelsel, vooral gelijk hij zelf in rijpere jaren het gewijzigd en toegepast heeft, worden gegeven; en alsdan vervoert het al ligt tot zeker *mysticisme*, waarbij een lijdelijk berusten in de bezielende werking van het in ons afstralend *Absolute*, en een dweepen met de in ons opwellende *idéén* van het volmaakte, de plaats van vrijheid en werkdadigheid vervangen. Nu protesteert JACOBI derhalve nog krachtiger dan ooit.

Men gevoelt, waar het hapert. HEGEL staat op, en verkondigt zijne *Begrippenleer*.

Scherpzinnige, maar wel eens ijskoude redekaveling doet nu dat onbestemde *phantaseren* verdwijnen. Wat is toch dat *Absolute*, dat woord van onzekere beteekenis? — Bij HEGEL is het *Denken* de hoofdwering van het Absolute, ja, eigenlijk gesproken, het Absolute *zelf*; derhalve verheven boven tijd en ruimte, de oorzaak van alles, en één met het gedachte of geschapene, hetwelk slechts eene *wijziging* van het denkend beginsel is. Want door dat eeuwige Denken, als de bestendige werking van het zuivere of oorspronkelijk *Zijn*, worden de voorwerpen tot een voorhijgaand daarzijn geroepen; en al het bestaande is slechts het zich dadelijk verwezenlijkend *begrip* der Volmaakte Rede, die God is, in de ondeelbaarheid van wiens zelfbewusten *Geest* het *zich zuiver denken* met het *zich anders of gewijzigd denken*, en dus het Grondbeeld der vol-

maaktheid met deszelfs afspiegeling in de schepping, zich vereenzelvigend zamenvloeit.

Doch tegen zulk eene wereld van *begrippen*, gelijk velen er in meenden te zien, en die slechts tot vereenvoudiging, opheldering en uitwerking van het onvoltooid gebleven stelsel van SCHELLING scheen te zijn ingevoerd, liet zich de *oppositie* van alle kanten hooren. »Men gevoelt,» zegt de Hoogleraar ROORDA, (*) »hoe langer hoe meer, met »welk een regt JACOBI zich beriep op een dadelijk verne- »men der *werkelijkheid*: men dringt aan op een vernieuwd »onderzoek van 'smenschen denkvermogen, op een be- »zonnen onderzoek der eenheid of harmonie van het *be- »grip*, dat gedacht wordt, en het werkelijk *wezen* der »dingen. Met eene nieuwe omwenteling wordt eene nieu- »we orde van zaken geboren; en de Philosophie, verjongd »als een phenix, betreedt frisch en jeugdig haar *tegen- »woordig* nieuwste standpunt.»

II. En hoedanig is nu het karakter der hedendaagsche Wijsbegeerte? Dit is ons *tweede* punt van onderzoek.

Men zou *haar*, in tegenoverstelling van het kenmerkende der andere *systemata*, de *Bewustheidsleer* kunnen noemen.

Had KANT het onderzoek gedaan, welke de vormen zijn onzer waarneming, de wetten van ons denk-, de grenzen van ons kenvermogen; thans is meer bepaald de vraag: Door welk middel komt de mensch tot kennis van hetgeen hij weten *kan*? Wat is de grond zijner overtuiging, dat hetgeen hij alzoo in zijne bewustheid opneemt, overeenkomstig is met de waarheid, voor zoo veel die door ons kan worden ontdekt?

Behalve de algemeene grenzen van ons kenvermogen, die door KANT met juistheid omschreven zijn, erkennen wij nog bijzondere grenzen der valbaarheid van elk onzer. De *zinnelijke* mensch heeft slechts *bewustheid*, dat is, heldere gewaarwording van het *zinnelijke*, dat wil zeggen, van de werkingen, die hij op zijne zintuigen ondervindt.

(*) Bl. 65 van meergemeld werk.

Hij denkt er niet eens aan, dat hij slechts verschijningen waarneemt. Echter heeft hij een onbestemd en duister gevoel van het ware wezen der wereld, en even zoo heeft hij van het *Wezen der Wezens*, de Grondoorzaak van al het bestaande, een' zekeren indruk; hij bespeurt in zijn binnenste eene neiging, om iets boven zich te erkennen. Doch zal nu dat donker gevoel, die neiging tot het geloof, overgaan tot bewustheid en overtuiging, dan kan dit niet anders geschieden dan door middel van iets *zinnelijks*.

Dat zinnelijke is de *spraak*, die de openbaring is der in ons wonende Rede. Het gevoel van het wezen der dingen, en van het Wezen der Wezens, of den Schepper en Bestuurder des heelals, wordt aan het licht des bewustzijns gebracht, wanneer de *ware* uitdrukking er voor gevonden, wanneer het uitgesproken en onder woorden gebracht wordt.

Doch ook hier moeten wij acht geven op het nooit te vergeten onderscheid tusschen het *Noumenon* en het *Phaenomenon*: want dien ten gevolge is alles, wat wezenlijk of schijnbaar bestaat, in onze voorstelling, of *enkelvoudig*, of *tweevoudig*, of *drieëenig*.

Enkelvoudig is alles, wat louter verschijning is, b. v. het *uitspansel*: want de Natuurkunde leert ons, dat zulk een den aardbol omgevend koepelgewelf in het wezen der dingen ten eenemale ontbreekt, zoodat het slechts bestaat in het oog van den waarnemer.

Tweevoudig daarentegen is alles, wat niet slechts in tijd en ruimte *verschijnt*, maar ook *wezenlijk* bestaat, echter hetzij zonder eigen bewustheid van zijn aanwezig, hetzij zonder bevatting der tegenstelling van innerlijk en uiterlijk aanzijn, en dus ook zonder besef der zamensmelting van dat innerlijke met dat uitwendige in de ondeelbaarheid van het *absoluut* bestaande wezen. Tot deze *categorie* behooren derhalve vooreerst zoodanige stoffelijke voorwerpen, die meer dan louter verschijnsel zijn, b. v. de *zon*. Want de schitterende schijf, die wij dagelijks kunnen zien open ondergaan, is slechts eene afstraling van de ware zon, dien verbazend grooten, doch waarschijnlijk bewusteloozen bol, van welken wij zoo weinig weten te zeggen. Die

schijf is dus de verschijning; de ware zon is het iets, hetwelk die verschijning, in den kring van het geschapene, ten grondslag strekt. — Maar men moet ten andere tot de wezens van een *tweevoudig* bestaan ook de *dieren* brengen, daar *zij*, volgens de slotsom der nasporingen van CUVIER en anderen, wel instinct en verstand, met zinnelijkheid en gevoel, maar geene eigenlijk gezegde Rede, gelijk wij menschen, bezitten. Zij missen dus de begrippen van het bovenzinnelijke, het beginsel der zedelijkheid, de onderscheidende kennis van hetgeen tot hun innerlijk en hun uiterlijk aanzijn behoort, en de bewustheid der zamen-smelting van die beide wijzen van bestaan in de ondeelbaarheid van hun wezen. Zij hebben wel eene *ziel*, maar zij derven den eeuwigen *geest*, door wien God zich alleen in de redelijke schepselen uitstort en afspiegelt.

Eindelijk, elk *redelijk* wezen is *drieëinig*. Het bestaat *objectief*, *subjectief*, en *absoluut*. Want het heeft, even als de dieren, zijn bestaan als *noumenon*, en tevens, gelijk alles, wat zijn leven aan anderen kenbaar maakt, een uiterlijk aanzijn als *phaenomenon*; maar bovendien, in onderscheiding der schepselen van lageren rang, bezit elk redelijk wezen eenen nadenkenden *geest*, in de ondeelbaarheid van welk onstoffelijk middelpunt die beide wijzen van bestaan, de innerlijke en uiterlijke, zoodanig zamen-vloeijen, dat het denkend wezen de *bewustheid* heeft, zoo wel innerlijk te *zijn*, als zich uiterlijk te *openbaren*. Ieder onzer kent alzoo zijne medemenschen wel alleen, voor zoo veel hun innerlijk wezen, door woord en daad, zich aan hem ontsluit; maar wij weten, ieder met betrekking tot zichzelf, door onmiddellijke gewaarwording, dat ons inwendig wezen of onze *ziel*, en de vorm onzer verschijning of ons *ligchaam*, tot dezelfde menschheid behooren, zoodat wij slechts éenen *geest* hebben, dat is, ééne bewustheid, éénen wil, ééne werking. Daarom heeft, in het gebied der wetenschap, de *Physiologie* de kennis van het ligchaam, en de *Psychologie* die van de ziel ten voorwerp; terwijl de Menschkunde, of *Anthropologie*, die beide studien zamensmelt.

Indien wij nu onze medemenschen slechts kennen, voor zoo veel zij zich aan ons openbaren, hoe veel te meer moet dit waar zijn van het Wezen der Wezens, den onzichtbaren God? Of wie zal het den Apostel tegenspreken, als hij schrijft: »Niemand weet wat des menschen is, dan de geest des menschen in zijn binnenste; alzoo weet niemand wat Gods is, dan de Geest van God.» (*)

Het is zoo: wanneer wij menschen, die niet dan zinnelijk van God kunnen spreken, en Hem noodwendig als ongeschapen erkennen, ons in den tijdvorm gegrond begrip van oorzakelijkheid op den Allerhoogsten overbrengen, dan zeggen wij, of kunnen wij zeggen: »Alle schepselen bezitten slechts een toevallig en wisselbaar aanzijn. Al hebben zij de oorzaak hunner *verschijning* in zich, de oorzaak hunner *wording* hebben zij *buiten* zich. Maar het Opperwezen bestaat door eigene kracht en volgens eigenen wil. Overeenkomstig de theorie van SCHELLING, dat alle tegenstellingen van ons verstand zich oplossen in het *Absolute*, vereenigt dus de Schepper (als tevens de uitwerkende oorzaak van zichzelf, in alle verschillende betrekkingen of vormen zijner openbaring) de beide tegenovergestelde karakters van *Vader* en *Zoon*, of van Oorzaak en Gewrocht, in de ondeelbare bewustheid van zijnen eeuwig en overalteenwoordig werkenden *Geest*.”

Doch ieder gevoelt, dat deze, uit den tijdvorm en het Eenzelvigheidsstelsel zich verklarende, *Drieënhheidsleer*, of hoe men die voorstelling ook anders noemen wil, ons God wel afmaakt als het veelvormig uitgedrukte denkbeeld van zijnen eigenen wil, maar dat zij ons het geheim van zijn wezen daardoor nog niet ontsluitert: want wij kunnen God wel eerbiedigen, maar geenszins kennen, gelijk Hij, als het noodwendig door ons onderstelde *Noumenon*, de Vader of Grondoorzaak is zijner eigene volmaaktheid en harer afspiegeling in 't heelal.

Neen! zóó slechts, gelijk de Eeuwige buiten ons, in tijd en ruimte, heerlijk, doch zinnelijk afstraalt, en zóó, ge-

(*) 1 *Korinth.* II: 11.

lijk Hij verder, ten gevolge der inspraak van elks gemoed, mitsgaders dier gedurige wisseling van gevoelens en denkbeelden onder het menschdom, waaruit de voortgang der verlichting geboren wordt, op onzen voor toenemende volmaking vatbaren geest, in den loop der eeuwen, en dus bij opvolging en uitbreiding, invloeit; zóó alleen, als het *op verschillende wijze zich openbarend Opperwezen*, en derhalve niet *objectief*, maar *subjectief* te kennen, als het uitgesproken *Woord* zijner onfeilbare Rede, 't welk tevens de *Zoon* is, of het afstralend Beeld van zijn verborgen Grondbestaan; zóó alleen is God een *Phaenomenon* voor onze verstandsaanschouwing, een voorwerp van onze bespiegeling: en alle vereering van den Oneindige is dus, in den grond der zaak, eene aanbedding van het *eeuwige Woord*, dat de tot ons hart sprekende stem van den Goddelijken *Geest* is. Want, schoon wij de wet in ons gemoed, met KANT, *autonomie* of eigene wetgeving mogen noemen, in tegenstelling van *heteronomie* of der vreemde wetgeving, dat is van hetgeen ons slechts door onze medemenschen bevolen wordt, zoo mogen wij toch nimmer vergeten, dat die in ons hart gegrifte wet geen voorschrift is van onze eigene willekeur; dat zij veeleer, insgelijks overeenkomstig de leer van KANT, een *categorisch* pligtgebod is, door den Allerhoogste ons ingeprent, en bij gevolg de stem van zijnen Geest in ons binnenste, de algemeene openbaring van God aan en in elk redelijk wezen, de afstraling van zijn Grondbestaan in ons hart.

Maar, indien wij den Onzichtbare nu slechts kennen, gelijk Hij voor onze verstandsaanschouwing eene *verschijning* is, en dus zoo als en voor zoo veel Hij zich, in tijd en ruimte, aan en in ons openbaart: waarin bestaat dan die openbaring? op hoe velerlei wijze geschiedt zij?

Wij antwoorden: dit kon uit het vorgestelde reeds worden afgeleid. Het is immers zoo? Het Opperwezen spreekt tot ons in de stoffelijke schepping, in ons eigen gemoed, en in de geschiedenis der menschheid; ja, ieder kan God, als het tot hem zich rigtende *Woord*, leeren kennen, voor zoo ver de inhoud dier *driederlei* openbaring

tot zijne bewustheid gekomen, en dien ten gevolge in zijne overtuiging is overgegaan.

Doch wat zou er van ieder onzer geworden zijn, indien hij, al ware het in volwassenen toestand, eens *alleen* op aarde ware nedergeworpen? en wat zou er van het kind worden, zonder ouders of opvoeders?

De stoffelijke schepping moge den opmerkzamen waarnemer de kenteekenen van zoodanig eene orde aanwijzen, dat hij daaruit tot een regelend Opperwezen besluit; de stem in zijn binnenste, die innerlijke wet, welke den mensch, als vrijwerkend wezen, straf of belooning waardig keurt, ja reeds vóór het plegen van eenige daad hem het zedelijk goede of kwade er van, schoon altijd slechts naar zijn eigen feilbaar begrip van regt en plicht, doet beoordeelen, moge hem, in eenigzins beschaafden toestand, God en zedelijkheid leeren eerbiedigen: Zou de geheel verwaarloosde, de met en als de dieren opgegroeide mensch, den blik wel immer boven de grenzen van het zinnelijke verheffen? Heeft wijders, ook in de beschaafde maatschappij, de zinnenwereld niet reeds lang den jeugdigen mensch gekluisterd en zijne geheele ziel ingenomen, vóór dat hij tot zelfstandig gebruik zijner rede bekwaam is? »Hoe zou hij dan zichzelf,» vragen wij met Professor ROORDA, »uit die boeijen kunnen verlossen?»

Heeft dus niet de eene mensch den anderen, gelijk tot zijne uiterlijke welvaart, alzoo tot zijne zedelijke ontwikkeling noodig? En zijn niet de gaven van den geest, even als die van het ligchaam en van de fortuin, ongelijk verdeeld, opdat alle menschen door éénen band van gemeenschappelijke behoefte zouden worden omstrengeld, en door wederkeerige hulp elkanders tijdelijk en eeuwig geluk zouden bevorderen?

Al is het dan, dat verreweg de meeste menschen het in ons sluimerend gevoel voor het goede, ware en schoone, niet in zichzelf zouden hebben doen opgloren, of althans, indien de geestelijke levensvonk nu en dan bij hen geflikkerd had, buiten staat zouden zijn geweest, om die flaauwe schemering tot dat heldere licht der *bewustheid* te

brengen, waardoor het een toereikend schijnsel op het pad des levens werpen kan; hooger Geest heeft in dezen voor de behoefte der menschheid gewaakt, en door aan sommigen, in verschillende tijden en bij onderscheidene volken, eenen verhevener aanleg te schenken, dezen tot lichtende sterren in de duisternis gesteld. Door zulke mannen, die door meerdere vrijheid van de boeijen der zinnelijkheid, maar vooral door reinheid des harten, daarvoor vatbaar waren, heeft dus het Wezen der Wezens zich aan het menschdom in deszelfs *geschiedenis* geopenbaard. Zij zochten en vonden, geheel of ten deele, de juiste uitdrukking of het *woord* der waarheid; zij spraken het uit; het weergalmt in ons hart, en wij zeggen het na. Zoo traden een PYTHAGORAS, een SOCRATES, een PLATO, een ARISTOTELES bij de *Grieken* op, en verspreidden, (voor zoo veel de Geest der Godheid in hen werkte en door hen sprak, en voor zoo veel, dien ten gevolge, hunne taal door de zedelijke Rede, als éénige keurmeesteres van bovenzinnelijke waarheid onvermijdelijk werd toegejuicht) volgens de erkenning van JUSTINUS *den Martelaar*, CLEMENS van *Alexandrië* en andere Kerkvaders, licht in het donker des Heidendoms.

» Maar het heeft der Voorzienigheid behaagd, » (ik bezig hier weder de woorden van Prof. ROORDA) (*) » vooral bij » één volk het licht der Goddelijke Openbaring, hoe lang » zoo helderder, in eene rij van heilige Dichters en Profé- » ten te ontsteken, tot dat eindelijk onder *dat* volk de Men- » schenzoon geboren werd, aan wien God zijnen geest *zon- » der mate* schonk; bij wien het gevoel of gewisse van het » Wezen der Wezens » [hetwelk aan alle menschen oorspronkelijk eigen is] » niet slechts in *die* mate versterkt en » verlevendigd was, dat het, gelijk bij Wijzen en Proféten, » van tijd tot tijd in heldere stralen aan het licht des be- » wustzijns kwam, maar bij wien dat gevoel tot louter licht » en bewustheid verklaard scheen; die, in dat *volle Gods- » bewustzijn* » [gelijk SCHLEIERMACHER het noemt] » le-

(*) Bl. 89 der meergezegde *Ontwikkeling*.

» vende, niet slechts zijne naauwe betrekking en verbind-
 » tennis met de Godheid *gevoelde*, maar zich één met den
 » Vader *wist*; die in deze *bewuste* eenheid met het Wezen
 » der Wezens steeds leefde, dacht, sprak en handelde, en
 » daarom niet, gelijk alle menschen van Gods geslachte
 » zijn, als kind, maar in verhevener zin als *Zoon*, als
 » eeniggeboren Zoon van God,” [als het slechts eenmaal
 zich in de geschiedenis verwezenlijkt hebbende Ideaal der
 Menschheid, hetwelk één is met het Ideaal der Rede, of
 met God, gelijk Hij onder het bereik onzer voorstelling
 valt, en dus als het volmaakte Beeld of Afschijnsel van den
 Eeuwige] » door allen, die hem kennen, vereerd wordt; —
 » die, uit dat volle Godsbewustzijn, uit die *bewuste* een-
 » heid met den Vader sprekende, het Wezen der Wezens”
 [dat in zichzelf voor ons onkenbaar is] » in die waar-
 » heid, reinheid en volkomenheid openbaarde, dat *Hij*
 » het” [vleeschgeworden] » Woord van God” [de levende
 Openbaring of verzinnelijkte Uitdrukking der onfeilbare
 Rede] » mogt genaamd worden.”

Het is waar, de scherpzinnige Doctor STRAUSS heeft, in
 zijne *Critische bearbeiding van het Leven van Jezus*,
 tegen de erkentenis der hedendaagsche Wijsbegeerte trach-
 ten in te brengen, dat de eerste Christenen het idee der
 volmaakte menschheid, waar God zelf op de zuiverste
 wijze in afstraalt, of het idee van *God*, *geopenbaard in*
het vleesch, slechts op een' niet onverdienstelijk, maar
 toch overigens gewoon Joodsch leeraar zouden hebben toe-
 gepast; dat zij, in de Profeten des Israëlitischen volks en
 in de lotgevallen van deszelfs oudvaders, de teekening van
 den Godmensch, met alles, wat hem naar de denkbeelden
 der Zieners moest overkomen, voorgeteekend vindende,
 dáárom, gedeeltelijk ter goeder trouw, gedeeltelijk om zoo
 veel te meerderen indruk te maken, aan het leven van dien
 JEZUS, welken zij inderdaad voor den CHRISTUS hielden,
 dat alles hebben toegedicht, wat er naar hun inzien nog
 bij behoorde, om hem te maken tot hetgene zij wenschten;
 en dat dus het leven van JEZUS, gelijk het bij ons wordt
 aangenomen, slechts een historische roman zou zijn; eeni-

germate gelijk de *Cyropedie* van XENOPHON. Dat dan ook de Evangelieën, denklijk met uitzondering van dat van JOANNES, lang na den tijd, waarover zij handelen, door onbekende personen, op naam van onder de eerste Christenen vermaarde mannen, (gelijk reeds de *Manichëen* beweerd hadden) zouden zijn opgesteld; en dat de Brieven van PAULUS, waarvan men slechts eenige weinige ondergeschovenen moet uitzonderen, de éénige *echte* gedenkstukken van het Nieuwe Verbond zouden wezen; waarbij men echter welligt het Evangelie van JOANNES zou mogen voegen, als welks stijl te levendig en roerend is, om er het opstel van den *boezemvriend* van JEZUS in te kunnen miskennen.

Doch hierop hebben Prof. BRETSCHNEIDER en anderen in *Duitschland* reeds aangemerkt, dat zelfs door ons niet alleen het leven van JEZUS, gelijk het in de Evangelieën verhaald wordt, in zijne voornaamste bijzonderheden, (zoo wij de opgaaf daarvan in de oudste gedenkschriften der Christenheid *niet* hadden gevonden) met geene mogelijkheid uit de profetiën en door inlassching van gebeurtenissen uit het leven der Aartsvaders zou kunnen worden opgesteld; maar dat vooral door blijkbaar Joodsche Schrijvers uit ten minste ver verloopene eeuwen, die omtrent den Messias, uit eigen inzien, geen ander denkbeeld konden koesteren, dan ten hoogste dat der besten hunner oorspronkelijke geloofsgenooten, nog veel minder zulk eene geschiedenis, om tot het historisch beeld van den CHRISTUS te dienen, zou zijn in de wereld gebragt, indien het hun niet van buiten gegeven ware. Ja, dat zij, veeleer dan de geschiedenis te plooijen naar hetgeen hun de inhoud der oude Godspraken schijnen kon, integendeel als waarheid melden hetgeen met hun eigen vroeger begrip nopens dat onderwerp strijdig was; terwijl zij, tot overtuiging hunner Mede-Israëlieten, slechts de Godspraken op het gebeurde toepasten, en zich somtijds daartoe, naar den smaak van hunnen tijd, van eene vrij gedwongene uitlegging bedienden.

Zoo geeft dan juist het wel eens gekunstelde dier toemengelw. 1842. no. 7. Y

passing, naar het oordeel van BRETSCHNEIDER en anderen, het bewijs, dat de schrijvers, wie zij ook waren, niet de geschiedenis naar de voorspellingen hebben geschikt, maar de oude Godspraken hebben verklaard naar hetgeen zij, dikwerf huns ondanks, als gebeurtenis moesten erkennen. Doch daaruit volgt al verder, dat de *Evangeliën* en de *Handelingen der Apostelen*, bij de onderlinge overeenstemming, te midden der veelvuldige verscheidenheid op te merken, wel degelijk door de mannen, welker naam zij voeren, of ten minste naar aanleiding van hetgeen door dezen verkondigd was, maar allenthalve, gelijk stijl en bewoordingen zelfs aanduiden, door *Joden*, benevens in den schoot hunner kerk opgenomene lieden, uit de eerste eeuw des Christendoms, en die allen zich van de geschiedkundige waarheid hunner verhalen overtuigd hielden, zijn opgesteld; terwijl ook zoodanige, en dat is bijna alle Brieven van PAULUS, welke door STRAUSS, zoo wel als de levensgeschiedenis van dien Apostel, voor *echt* worden erkend, en als opstellen van een' voormalig' vijand en vervolger, die tevens een der geleerdsten onder zijne natie was, bij den onpartijdigen navorscher het meeste historisch gezag bezitten, dezelfde leer en dezelfde hoofdgebeurtenissen prediken; die trouwens ook in het Evangelie van JOANNES worden vermeld, welks echtheid door STRAUSS geenszins wordt tegengesproken. Buiten twijfel hebben dus de eerste Christenen geene andere leer omhelsd en geene andere geschiedenis geloofd, dan in het Nieuwe Verbond, over het geheel genomen, wordt voorgesteld; terwijl er zoo min aan verdediging ter goeder trouw, als aan opzettelijk bedrog, kan worden gedacht.

Voor het overige heeft de *Groninger* Hoogleeraar DE GREUVE zich reeds bezig gehouden met de critische, doch daarom meest *negative*, wederlegging van STRAUSS, overeenkomstig de *Begrippenleer* van den, zoo wel bij STRAUSS zelve als bij DE GREUVE hooggeschatten, Wijsgeer HEGEL (*); en voor de Christenen in het algemeen zijn de

(*) *Het Leven van JEZUS, critisch verdedigd tegen Dr.*

Voorlezingen van Mr. DA COSTA, tegen het stelsel van STRAUSS gerigt, en van meer *positief* wederleggenden aard, allezins voldoende. (*)

De Wijsbegeerte van den jongeren FICHTE, SCHLEIERMACHER en zoo vele anderen, huldigt allenthalve de *waarheid* der verschijning van den Godmensch in den *persoon* des Instellers van het Christendom. Zij vindt in de harmonie tusschen de vragen van gevoel en rede, in beider hoogste ontwikkeling ter eene, en de antwoorden van het eenvoudige, doch zoo veel eeuwen heugende Ævangelie ter andere zijde, en dus in den wederklank van het verkondigde woord in het hart des welgezinden, den genoegzamen grond van gemoedelijke overtuiging; terwijl zij, voor het overige, het onderzoek en de opheldering van deze en gene oudheid-, taal- en geschiedkundige bijzonderheden van minder belang, als niet tot het *wezen* des Christendoms behorende, aan de Godgeleerdheid overlaat, maar alle Ævangelieverhalen als waarheid aanneemt, zoo lang er de valschheid niet van bewezen is.

III. Hoedanig is dan nu de verhouding tusschen de hendaagsche Wijsbegeerte aan de eene; en het eenvoudige Christengeloof, benevens de wetenschappelijke Godgeleerdheid, aan de andere zijde? — Dit is het *derde* en laatste punt van ons onderzoek. In zijne *Critiken* der zuivere en der werkdadige Rede had reeds KANT de hoofdstukken des Redegeloofs, of van het Christelijk voorgestelde *Theïsme*, onafhankelijk gemaakt van het bewijs der, op den eisch der zedelijkheid geen acht gevende, maar louter uit verstandelijk oogpunt *bespiegelende* Rede.

D. F. STRAUSS, door F. C. DE GREUVE. Te Groningen, bij P. VAN ZWEEDEN, 1840.

(*) *Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangelien. Of Proeve van de middelen, welke de Bijbel ook den niet wetenschappelijken onderzoeker aanbiedt tegen de aanvallen van het ongelooft, bepaaldelijk tegen het Leben Jesu, van Dr. D. F. STRAUSS, door Mr. ISAAC DA COSTA. Te Leiden, bij s. en J. LUCHTMANS, 1841.*

De *Kantiaan* zegt: »In mijnen aanleg als redelijk, en derhalve zedelijk wezen, is het gegrond, te gelooven aan zoo veel vrijheid, als ik noodig heb, om verantwoordelijk te zijn aan mijn geweten; te gelooven aan eene onsterfelijkheid tot mijne persoonlijke volmaking; aan eene toekomstige vergelding van mijn gedrag op aarde, en aan een' God, wiens oneindige volmaaktheid, tot heil van al zijne redelijke schepselen en dus ook te mijnen behoefte, de zegepraal van het goede, ware en schoone, over het booze, valsche en misvormde, in eene hoogere orde van zaken bewerken zal, waar heiligheid en zaligheid zullen blijken onafscheidbaar te zijn van elkander. Is er iemand, die mij dat alles geheel of gedeeltelijk betwisten wil, dan heb ik de gegrondheid van hetgeen mijne zedelijkheid mij gebiedt te gelooven, door sluitredenen noch uitwendige bewijzen te staven; maar mijn *bestrijder* moet aantoonen, dat ik geene toereikende vrijheid bezit, en dus geen geweten heb; dat mijn geest, bij de slooping mijns aardschen ligchaams, vernietigd wordt, en ik dus tot geen ander leven kan worden opgewekt; dat regtvaardige vergelding eene hersenschim is; dat God niet bestaat, en er dus geen eindelijke zegepraal van het goede over het kwade, door Zijn wereldbestuur daar te stellen, mag worden verwacht. Zulk een betoog kan mijn bestrijder niet leveren. Derhalve blijf ik gelooven.»

Datzelfde is door den jongeren FICHTE op het *positief-historische* Christendom toepasselijk gemaakt. — De schildering van het Ideaal der Menschheid, en de ontvouting zijner tegen den eisch der zinnelijkheid grootendeels inloopende leer, bij den toon van overtuiging en den blijkbaren waarheidszin, waarmede de verhalen geschreven zijn, gepaard met de zedelijke onmogelijkheid, hetzij van inbeelding der hoofdgebeurtenissen, hetzij der verbeelding daarvan, door blijkbaar ongeletterde *Israëlieten*, eerst na hunne optreding versterkt door een' toegetreden vijand, die tot de geleerden onder dezelfde natie behoorde; terwijl die allen de door hen met geestdrift voorgestane zaak, onder den bijval eener menigte menschen van oorspronkelijk

wijdverschillende geloofsbelijdenis, in de eerste eeuw onzer jaartelling, ten einde toe, zelfs tot eigen gevaar en schade, hebben volgehouden: dit alles te zamen geeft het door de Rede, *tegenwoordig*, als *wettig* erkend *vermoeden* voor de waarheid der geschiedenis in het algemeen. Hij, die haar *nu* nog tegenspreekt, moet de *valscheid* aantoonen. Dit kan hij niet door eenig betoog *van voren*: want, daar God menschen van wijdverschillenden aanleg schept; daar er zoo velen zijn geweest, die boven hunne tijd- en landgenooten in kennis verheven waren, en daar het Ideaal der Menschheid, of de mensch in zijne volmaaktheid, denkbaar is; zoo kan niemand beweren, dat het met de wijsheid, de magt, de liefde of de heiligheid van den Albestuurder strijdig zou zijn geweest, indien zich éénmaal dat Ideaal, tot het zegenrijkste oogmerk, op aarde had verwezenlijkt.

Men kan de geschiedenis ook niet alleen daarom verwerpen, dewijl er wonderen en voorspellingen in voorkomen, en deze, op eenigen grond *a priori*, onmogelijk zouden kunnen worden verklaard: want de geschiedenis, vooral die van het dierlijk *magnetismus*, levert zoo vele voorbeelden op van genezing zonder de gewone hulpmiddelen van artseneij- en heelkunde, en zoo vele voorbeelden van *verzien* in tijd en ruimte, welker *subjectiviteit* door KANT reeds bewezen is, dat men veilig het volgende besluit mag nemen: Er schuilen in den mensch hoogere krachten, dan hij doorgaans in de zinnenwereld ontwikkelt. Ongewone toestanden kunnen eene versnelde en versterkte werking van bestaande, zoo wel ons bekende, als ons grootendeels nog onbekende, krachten veroorzaken. (*) Gelijk de gaven des verstands in verschillende mate zijn uitgedeeld onder de menschen, zoo kan dat ook wezen met die der genezing door aanraking of wilsbepaling, benevens die van *verzien* in tijd en ruimte, door welke

(*) Zie hierover: *Belangrijke verschijnselen van het zieleleven, medegedeeld en beoordeeld*. Te Deventer, bij J. DE LANGE, 1836, en aldaar vooral bl. 164 tot 180 ingesloten.

laatste begaafdheid men min of meer volledige kennis draagt van het afwezige, verledene en toekomstige. — In den Godmensch, of den mensch in zijne hoogste volmaaktheid, welke hem de aan zondige stervelingen ontbrekende *bewustheid* schenkt zijner eenheid met het vlekkeloos in hem afstralend Opperwezen, in den CHRISTUS derhalve moeten ook die, anders in den mensch grootendeels nog sluimerende, begaafdheden reeds op aarde luisterrijk hebben uitgeblonken; ja, zonder dien hooger ontwikkelden aanleg, is zelfs de verschijning van Gods verzinnelijkt Beeld niet denkbaar. Het is al verder met de volmaaktheid des Alregeerders wel te vereenigen, dat in een' tijd, toen de gansche wereld met het gerucht van wonderen nog vervuld was, en waarin eene leer, die met de heerschende begrippen van Joden en Heidenen streed, zonder zinnelijk bewijs geenen opgang bij het volk zou hebben gemaakt, althans niet zóó, gelijk met het Christendom (onder anderen blijkens de brieven, tusschen Keizer TRAJANUS en den jongen PLINIUS gewisseld, ja zelfs volgens den Geschiedschrijver TACITUS) het geval is geweest (*); dat in zulk eenen tijd het Opperwezen niet alleen in den Godmensch, als het Afschijnsel zijner Heerlijkheid, maar ook in de door dezen uitgezondene verkondigers der waarheid, welker openbaring eene behoefte voor de natiën was, de verborgene krachten van den mensch (die anders slechts eenigermate, ja meestal slechts in eenigen bijzonderen toestand, bij dezen en genen zich ontwikkelen, en dan reeds zoo vele raadselen nopens den aard van het zieleleven doen ontstaan) met meerdere snelheid en volkomenheid opwekte. Ook bezit *Hij*, die de wetten der natuur heeft bepaald en geregeld, buiten twijfel, de magt, om aan de krachten, in de schepselen gelegd, eene sterker en spoediger werking te schenken. Of beweegt zich niet dadelijk onze hand, wandelt niet onze voet, spreekt niet onze tong, zoo ras onze *wil* gebiedt? Bestaat er dus niet eene waarlijk won-

(*) PLIN. Lib. X, Epist. 97, 98, en TACIT. Ann. Lib. 15 cap. 44.

derdadige, d. i. voor ons stervelingen onverklaarbare, heerschappij van den Geest over de Stof? En indien wij zelve, met onzen beperkten geest, zulk een gezag voeren over het ons geschonkene ligchaam, hoe veel te meer moet dan de onzichtbare Vader der schepping, door zijnen oneindigen Geest, eenen vrijen en alvermogenden invloed uitoefenen op het door Hem geschapene en bezielde heelal? Zoo men dus die, ook naar het gevoelen van Dr. STRAUSS, niet natuurlijk verklaarbare gebeurtenissen ontkennen wilde, zou het, gelijk Prof. DE GREUVE onwederlegbaar heeft aangetoond, nooit mogen zijn op eenige redekaveling *a priori*; maar er zou, tot ontzenuwing van het door de Rede ten voordeele van het *positief-historische* Christendom gewettigde vermoeden, gelijk dat hiervoren is opgegeven, alsnu door den tegenspreker *a posteriori* moeten worden bewezen, dat al die verhalen opgesierd, ja dat zij zelfs, wat de voornaamste gebeurtenissen aangaat, verdist zijn. Het bewijs dier *antichristische* stelling wordt *niet* geleverd. Bij gevolg blijft de Evangeliegeschiedenis geloofbaar in het algemeen, en is de hoofdinhoud, inzonderheid het lijden en sterven, de opstanding en verheerlijking van den CHRISTUS, boven alle bedenking verheven.

In dan nu, volgens de leer der hedendaagsche Wijsbegeerte, alle verder wetenschappelijk onderzoek overtollig en af te keuren? — In geenen deele!

Even gelijk het Redegeloof door de bijkomende bewijzen, welke de *bespiegelende* Rede levert, kan en mag worden versterkt, zonder echter daarop gegrond of daarvan afhankelijk te wezen, eveneens mag het Christengeloof, (gelijk hiervoren reeds eenigermate geschied is) schoon meer tot wederlegging der tegenstanders dan tot eigene verdediging, wapenen zoeken in het tuighuis der wetenschap. Maar nimmer mag, naar de grondbeginselen der Wijsbegeerte van onzen tijd, het godsdienstig geloof de slotsom zijn van een *louter* critisch, historisch en grammaticaal onderzoek, hetwelk zelfs voor de geleerden met ontelbare zwarigheden gepaard gaat.

En welke is dus nu de verhouding tusschen de Wijsbegeerte en de Godgeleerdheid?

Gelijk er zoo wel eene *toegepaste* als eene *zuivere Wijskunde* bestaat, eveneens is er zoo wel eene *toegepaste* als eene *zuivere Wijsbegeerte*. De *zuivere* Wijsbegeerte bepaalt zich, naar het voorbeeld van KANT, tot het onderzoek van 's menschen kenvermogen in het afgetrokkene; de *toegepaste* Wijsbegeerte, die vooral door den jongeren FICHTE behartigd wordt, vorschert na, wat wij, met behulp van dat kenvermogen, uit Gods openbaring in de natuur, in ons hart en in de geschiedenis, kunnen te weten komen. In hare toepassing op de *geschiedenis* erkent de *hedendaagsche* Wijsbegeerte JEZUS van Nazareth als den Godmensch, en verkrijgt daardoor weder eene nieuwe toepassing op het *Christendom*, uit een *wetenschappelijk oogpunt beschouwd*, en dus op de *Christelijke Godgeleerdheid*.

Aan deze Godgeleerdheid blijft, (echter behoudens de eens voor altijd vastgestelde onschendbaarheid van het geloof aan JEZUS, als den omgebragten en daarna verheerlijkten Godmensch,) overigens het gebied van de hoogere en lagere Critiek der Heilige Schrift, met de historisch-grammaticale Uitlegkunde en de stelselmatige behandeling der Bijbelleer. Doch de *Wijsbegeerte*, *toegepast op de Godgeleerdheid*, even als zij op het Volken- en Burgerregt, ja zelfs op de Natuurkunde en alle mogelijke kunsten en wetenschappen, toepassing erlangt, streeft er naar, de opgegevene stelselmatige waarheden door te denken, zoo veel doenlijk op te helderen, eenheid en ronding er aan te geven. Natuurlijke en zedelijke Godsdienst, Mozaïsche en Christelijke geloofsleer, alles moet, in zeker opzigt, één worden; alles moet zamensmelten in zoodanige waarheid, waarvan wij de bewuste kennis in onszelf moeten omdragen; terwijl de in onze menschheid sluimerende idëen zoodanig door de Bijbelsche Openbaring worden opgewekt, dat wij, na de uiteenzetting daarvan te hebben gehoord, de waarheid dadelijk zullen erkennen. — Wij staan nog slechts aan den drempel des onderzoeks. Maar

het donker gevoel van bovenzinnelijke waarheid tot levende bewustheid te verheffen, en alzoo tot duidelijkheid van inzicht bij helderheid van doorzicht te geraken; terwijl het licht der *Openbaring* in de natuur, in ons gemoed en in de geschiedenis der menschheid, de poolster, het *onmiddellijk zielsgevoel* het daarhenen wijzend kompas, en de *werkdadige Rede* de stuurman is op den togt door de zee des levens naar het land onzer bestemming: dit is het doel der *hedendaagsche*, die bij uitnemendheid eene *Christelijke Wijsbegeerte* verdient genoemd te worden.

UITTREKSELS UIT EEN ZEER ONLANGS IN DUITSCHLAND VERSCHENEN
REISVERHAAL RAKENDE EGYPTEN.

In de schildering, welke de ongenoemde Schrijver geeft van de ongemeene natuurschoonheden, die zich te *Stamboul* opdoen, is hij met al de vroegere reizigers eenstemmig. Hij ontwerpt een zeer levendig beeld van den eersten indruk, welken het Oostersche leven en de menigvuldigheid van ongewone gezigten, die hem als tooneeldecoratiën en zoogenaamde genrestukken voorkwamen, op hem maakten. Ook had hij het geluk, den jongen Sultan niet alleen te zien, maar zelfs te spreken. »Een losbarstend onweder (zegt hij) dwong mij, naar mijne bark terug te keeren. Alles vlood naar de tenten, en ook ik zocht eene schuilplaats in de grootste derzelve, waar ik eenen kring van menschen om eenen troep dansers, die uit knapen zoo schoon als meisjes bestond, verzameld zag. Slechts een eenig man in het gezelschap zat; het was de Sultan, die, door den regen verrast, hier binnen getreden was, en het verzoek had ingewilligd, dat men voor hem zou dansen. Ik groette hem eerbiediglijk op *Europesche* wijze, en hij beantwoordde mijne buiging met minzame bevalligheid. Toen de dans ten einde was, stond hij op, knikte mij vriendelijk toe, en deed door eenen heer uit zijn gevolg mijnen dragoman vragen, wie ik was. Ik trad nader, en gaf mijn leedwezen te kennen, dat gebrek aan uniform mij belet had, aan de uitnoodiging, om Z. Hoogh. mijne opwachting te komen maken, te voldoen, maar dat ik mij gelukkig schatte, mijnen wensch daartoe thans hier vervuld te zien. Hij was uiterst min-

zaam, en ik kon zijn gelaat natuurlijk nu meer op mijn gemak gadeslaan dan 'smorgens. Er ligt schrandereid en goedhartigheid in; maar de trekken van hetzelfde zijn voor zoo pril eene jeugd reeds zeer verouderd: of de zorgen van het rijksbestuur, dan wel de vier dames, welke de oude CHOSREW zijnen nieuwen Heer toch wel wat vroeg verschaft heeft, daaraan schuld zijn, wil ik niet beslissen."

De hedendaagsche uniform der *Turken* vond de Schrijver afschuwelijk en het geheele krijgswezen allerdeerlijkst in verval. Deze eens zoo onwankelbare steun van het *Turksche* rijk is thans vermolmd en krachteloos; en echter, waarop zal het anders wel rusten? Het overwigt van het Christendom en van onze beschaving is in *Europisch Turkije* sedert lang eene uitgemaakte zaak.

Onze reiziger begaf zich, over *Smirna*, welks uitmuntende schoonheid hij roemt, en *Chios*, waar hij een vernield paradijs vond, naar *Athene*, van waar hij bijna geheel *Peloponnesus* doorkruiste. Het blijft steeds iets aangenaams, eenen zoo vrolijken en alles zoo warm, klaar en duidelijk afschilderenden reiziger te volgen, zelfs wanneer zijn togt hem door meer bekende oorden henen voert.

In het tweede deel van het werk geraken wij naar *Egypte*. De intrede in hetzelfde is zeer aanlokkelijk geschilderd; de *Afrikaansche* wereld treedt ons in hare treffendste eigenaardigheid als te gemoet. Over MEHEMET-ALI uit de Schrijver eene meening, in welke zeker ieder onbevooroordeelde met hem zal instemmen. MEHEMET-ALI heeft de krachten en welvaart van *Egypte* verspild, om *Arabië*, *Nubië*, *Syrië* te veroveren, en heeft die veroveringen toch niet kunnen behouden. Zoo doende heeft hij dus prijs en inzet verloren. »Ontegenzeggelijk zou het," zegt onze reiziger, »voor het Oosten een geluk zijn, wanneer de staatzuchtige MEHEMET op het punt moest blijven staan, waartoe de vier Mogendheden hem thans beperkt hebben; voor geheel het Oosten zeg ik, want *Egypte* zou, op zichzelf staande en wanneer MEHEMET-ALI gedwongen wierd voor altijd van buitenlandse veroveringen af te zien, met slechts weinig handelsvrijheid en eeniglijk door het afschaffen van het monopolie-stelsel, in korten tijd voor alle omliggende landen het tooneel der voor dezelve zoo noodige hervorming worden. Indien wij dit geweest beschouwen, gelijk het er veertig jaren geleden uitzag en zoo als het zich tegenwoordig voor-

doet, moeten wij dubbel betreuren, dat de schrandereheid en de magt van deszelfs beheerscher minder de ware welvaart van het land, dan wel dwaze veroveringsontwerpen op het oog gehad en de aan het volk ontwongene geldsommen, die het gelukkig hadden kunnen maken, aan ijdele roemzucht opgeofferd heeft. — MEHEMET-ALI heeft zich den vloek van zijn volk op het hoofd geladen; want de behoefte om te leven gaat vóór alle andere, en de middelen tot vervulling dier behoefte heeft hij aan hetzelfde ontroofd. *Egypte's* bevolking werd oudtijds op zeven millioenen menschen geschat, tijdens den inval van BONAPARTE op vijf, toen MEHEMET-ALI de *Mamelukken* verdelgde op drie, en is thans tot twee, ja velen beweren tot anderhalf millioen versmolten. Dit is het eenvoudigste en meest afdoende antwoord, hetwelk men aan die pralende lofredenaars eener verfoeijelijke regeringswijze kan geven, die geen eigendomsregt erkent en den mensch slechts als middel om geld te verkrijgen behandelt. Wat baat aan het arme *Egyptische* volk de hersenschimmige roem van deszelfs Vorst, wat de bevrijding van het *Turksche* oppergezag, wat de kolossale vloot, het kostbare bestuur, de geldverzwelgende *Europeische* projektenmakers, tafelschuiners en pluimstrijkers, die het geld naar huis dragen en over MEHEMET's ligtgeloovigheid spotten? En mag men het nu aan dit arme volk wel ten kwade duiden, wanneer het de dwingelandij, waaronder het gebukt gaat, slechts met verkropte woede draagt en derzelve bewerker haat? Want gehaat is MEHEMET-ALI, dit gevoelt hij wel, en vandaar zijn schrikbewind, waaraan zeker alleen een zoodanig, sedert duizende jaren aan het juk gewone, volk zich kan onderwerpen. Wat vinden wij tot nog toe in MEHEMET-ALI's regering, hetwelk slechts een spoor van billijkheidsgevoel en mensche-lijkheid jegens zijne onderdanen vertoont? Persoonlijke ijdelheid en voldoening eener rustelooze eerzucht zijn de roersels zijner handelingen; en, terwijl in zijne oogen het land niets anders is dan een eigendom, hetwelk hij naar willekeur kan uitpersen, beschouwt hij zijne volken als kudden vee, bestemd om geschoren en geslagt te worden. Zegt hij niet bij elke gelegenheid, dat deze ellendige *Fellahs* voor eenen beteren toestand nog niet rijp zijn, en dat men hen alleen door schrik in orde kan houden? En eindelijk, wat heeft hij gedaan, om, zelfs in de meest verwijderde toe-

komst, den grondslag van eenen gunstiger toestand voor zijn volk te leggen, of eene betere zedelijke betrekking voor te bereiden? Wat hij gedaan heeft, deed hij voor zichzelf alleen, zonder in aanmerking te nemen, dat zijn monopoliestelsel handel en verkeer, ja al de welvaart van geheel het land moet vernielen. Hij heeft eene ontzettende groote vloot gebouwd, zonder den binnenlandschen handel te bevorderen. Zijn belastingstelsel heeft de rijke karavanen uit zijn land verjaagd, en zijne fabrieken vinden geen ander vertier, dan hetgeen zijne onderdanen, door dwang geperst, daaraan verschaffen. De vele reeds weder vervallende fabriekgebouwen toonen, hoe nutteloos derzelver aanleg was; en de inderdaad onverantwoordelijke lichtzinnigheid, met welke men de projekten van eenige onervarene ingenieurs gevolgd is, om dammen aan de punt van den *Delta des Nijls* op te werpen, is het ware beeld van MEHEMET-ALI'S verblindings en verkwisting, gelijk zij tevens den maatstaf levert, waarnaar men zijne raadgevers beoordeelen kan, die den roemzuchtigen grijsaard in iederen steen, welken zij metselen, eenen trap ter onsterfelijkheid doen zien. Al deze werken vervallen thans weder; de millioenen gehouwen steenen, welke men sedert jaren, met onmetelijke kosten, bijeengesleept had, om de *Nijl*-afsluiting tot stand te brengen, worden thans, met even veel kosten, naar elders vervoerd, om andere werken te beginnen, die niet minder onnut zullen wezen. — Zijn heerschend denkbeeld is, een *Arabisch* rijk te stichten, en zijne verblindings laat hem niet inzien, dat het bezit van *Syrië* en van *Arabië* zijn ondergang zal zijn, terwijl hij met het rijke *Egypte* alleen eene duurzame dynastie had kunnen grondvesten. De natuur heeft *Egypte* voor den landbouw bestemd, en deze kan er acht millioenen menschen voeden; in plaats nu van denzelve te bevorderen, onttrekt MEHEMET hem de arbeidende handen. MEHEMET bezit eene reusachtige vloot, die hem tot niets nut is; hij bouwt oorlogschepen en vernielt de handelsmarine. Zijne alles op het uiterste drijvende schatkist legt belastingen op alle levensbronnen. Hij verkwist de schatten des lands tot krankzinnige vergrootingsplannen, in plaats van dijken, bruggen, kanalen en verbeterde waterwerken aan te leggen, die bij het gedurig hooger worden van den grond steeds onontbeerlijker worden; en hij verliest hierbij den voornamen grondregel aller vroegere beheerschers van *Egypte*.

te, namelijk dien om slechts belastingen in produkten te heffen, gedurig meer uit het oog. Op geenerlei wijs zorgt hij voor de opvoeding van zijn volk, ja niet eens voor deszelfs natuurbehoefden. In geheel *Egypte* is niemand, die zeggen kan, dat hij een eigendom bezit; alles behoort den Pacha. Welke knevelarijen zich de betaalde Scheiks en soldaten hier te lande veroorloven, om aan de arme *Fellahs* de vruchten van hunnen onbeschrijfelijk zuren arbeid tot willekeurig gestelde prijzen af te persen, kan ieder, die in *Egypte* reist, dag aan dag aan het hartverscheurend geschreeuw vernemen, dat hem uit alle dorpen te gemoet klinkt. Een rijk, op willekeur en wreedheid gegrond, kan niet standhouden, en MEHEMET's bloeddorstige opvolger, IBRAHIM, is het minst van allen geschikt, om dit denkbeeldig gebouw voor het instorten te bewaren."

MEHEMET-ALI ontving den Schrijver, en behandelde hem even beleefd als alle andere *Europesche* reizigers, alzoo hij, gelijk men weet, er zich bijzonder aan laat gelegen liggen, zijnen goeden naam in *Europa* te behouden. Maar, kan wel zulk eene beleefdheid eenen reisbeschrijver omkoopen, wanneer de ellende voor de poorten zich zoo luid laat hooren? Om hier slechts weinig aan te voeren: »In het Oosten, waar noch geboorte- noch sterfregisters gehouden worden en geen kadaster bestaat, is regelmatige belasting iets onmogelijks. Derhalve heeft men er den kortsten weg gekozen, en aan elken landvoogd eene som opgelegd, welke hij moet aanschaffen. Dat hij hierbij zichzelf niet vergeet, is ligt te begrijpen. In *Egypte*, waar deze wijs van heffing op eene, zoo mogelijk, nog kwellender wijs geoefend wordt dan in *Turkije*, strekt zij zich ook tot de steden nit, waar elke wijk, dat is te zeggen al de gegoeden in dezelve, eene vastgestelde som moeten leveren. Nu gebeurde het te *Kairo*, dat eene stadswijk de haar opgelegde schatting niet betalen wilde. Men deed een gestreng onderzoek, om de schuldigen te ontdekken. Men vond echter slechts één van de twintig, die solidair tot het opbrengen der som gehouden waren, want de overige negentien waren eenige weken te voren aan de pest gestorven. Dit alles hielp echter niets. De eenig overgeblevene werd met den dood bedreigd, zoo hij niet voor allen betaalde, want het geld moest nu eenmaal uit dat gedeelte der stad te voorschijn komen. Nadat hij vijftienhonderd stokslagen op de voetzolen ontvangen had,

legde hij geheel zijn vermogen aan de voeten der justitie, en des anderen daags zag men hem bedelen. De fijne kunstenaar, om aan geld te komen, bezigt alle mogelijke middelen. De Onderkoning dwingt zijn volk, zijne slechte fabriekwaren te koopen; zijn zoon bouwt huizen en legt landgoederen aan, om daarmee woeker te drijven; nu laatstelijk heeft de regering zich ook meester gemaakt van de scheepvaart op den *Nijl*. Te dezen einde worden gedurig meer schuiten gebouwd, om vervolgens die vaartuigen te verhuren; want, daar men zich met de kleine bijzonderheden van de veerdienst niet kan inlaten, wil men huurders hebben, die echter meestal niet te vinden zijn. Nu moet derhalve geweld, hetwelk hier een noodwendig bestanddeel van den wettigen toestand der maatschappij is, gebezigd worden. Gegoede lieden worden gedwongen, de Gouvernementsschuiten te pachten, en wel tot zeer hooge prijzen. In *Egypte* moet voorts het eene dorp voor het andere, een distrikt voor het naburige borg staan. Is ergens de oogst mislukt, zoo moeten de bureu voor hunne bureu de belastingen betalen, hetgeen alsdan misschien in het volgende jaar terugbetaald wordt, maar eene vruchtbare bron is der verschrikkelijkste knevelarijen en ellenden. Men zegt, dat de Delta nog vóór twintig jaren vol bloeiende dorpen was, terwijl thans die geheele streek in armoede gedompeld ligt. De dadelpalm, die edelste, schoonste en nuttigste boom, is aan dit plunderstelsel niet ontsnapt; op elken stam ligt eene belasting van drie piasters," enz.

Na deze schildering der barbaarsche regeringswijze, welke in *Egypte* plaats vindt, en die nochtans in *Europa* lofredenaars genoeg gevonden heeft, volgt de beschrijving eener reize op den *Nijl*. Eerst komen wij te *Kairo*, waar ons de eigenaardigste tafereelen voorgehangen worden. »Het eerste, wat mij ontmoette, was een gezelschap op ezels rijdende vrouwen. Reeds deze verschijning staat met *Konstantinopel* in tegenspraak, waar men vrouwen van aanzien wel in rijtuigen, maar nooit op eenig draagdier ziet; iets, waardoor de straatbeweging in die hoofdstad eene groote bekoorlijkheid mist. De vrouwen te *Kairo* zitten schrijlings op den ezel; een wit zijden of neteldoeksch kleed bedekt haar van het voorhoofd tot op de stijgbeugels en laat alleen de oogen vrij. Over geheel de gestalte golft, van op het achterhoofd nederwaarts, eene groote zwart zijde mantille. Deze klec-

ding heeft iets bijzonder *fashionable*. — Een geweldig geschreeuw en geworstel tusschen eene menigte *Arabieren* trok in de eerstvolgende straat mijne oplettendheid tot zich. De kameelen, welke zij voortdreven, namen weldra deel aan den strijd, en het gedurig digter wordende gedrang vermeerderde de verwarring in verontrustende mate. Men moet de naauwe straten van *Kairo* kennen, om zich van de aldaar elk oogenblik ontstaande opstopping een denkbeeld te vormen. Drie blinde grijsaards braken eindelijk door; de een blies eene naar eene hoboe gelijkende fluit; de beide andere sloegen de kleine *Egyptische* pauken, die bij geenen optogt ontbreken mogen; het was eene oorverscheurende muziek. Hierna kwam, op een rijk versierd paard, een man, die een' rooden, aan eenen staf gehechten, doek in het rond zwaaide. Hem volgden drie meisjes, op eene wonderlijke wijs met witte kleederstoffen en sluijers omhuld, die echter zeer smaakvol gedrapeerd waren; over aangezigt en borst droegen zij eene soort van pantser-masker, uit zilverlaken gevlochten, hetwelk, gevoegd bij de lange stokken, die zij in de hand droegen, haar het voorkomen van *Arabische JEANNES D'ARC* gaf. Nu kwam een geweldig groot verhemelte van rijke bleekroode zijden stof, die aan alle kanten naar den grond afdaalde, en onder hetwelk de bruid voorttrad. Alle zijden van hetzelfde waren zoo dicht gesloten, dat zij bezwaarlijk haren weg beter moet hebben kunnen vinden, dan haar vooruitgaand blind orkest. Nu volgde een drom van wulpsche *Almehs* en een trein van vrienden en bekenden, terwijl een groote trom met waarlijk helsch geraas den optogt besloot. Aan dit vastenavondsspektakel, hetwelk trouwens eene niet onaardige vertooning op een maskerbal gemaakt zou hebben, sloot zich de zwerm van lediggangers en nieuwsgierigen aan, en ik dankte den hemel, dat ik mij uit het gewoel dezer bruiloftsvreugde in eene min of meer vrijere straat kon bergen. Naauwelijks echter was ik eenige stappen voortgereden, of mij ontmoette een moedernaakt mensch met een gezigt als een krankzinnige en een' krans om het hoofd. Hij verdraaide zijne oogen op eene waarlijk schrikwekkende wijs, en een zamenloop van allerlei geboefte volgde hem met de teekenen van den hoogsten eerbied. Het was een heilige des lands. Bij ons zou de politie zulk eene heiligheid niet lang geëerbiedigd hebben. — Zoo wisselen de beelden af in deze originele stad. Het on-

kundige, naar kinderen gelijkende, volk schept er zijn vermaak in de onbeduidendste kunstvertooningen, en elk oogeblik ontmoet men springers, koordedansers en worstelaars, welke soms inderdaad eene buitengewone lichaamskracht aan den dag leggen. De ruwe grappen en platte kwinkslagen der potsenmakers doen alles in het rond van lagchen schateren. *Dervischen*, die door geheimzinnige bezweringen slangen uit de huizen lokken; toovenaars, die door den beroemden magischen spiegel dieven ontdekken; allerbeheendigste goochelaars, van wier snelvingerigheid men zich bij ons geen denkbeeld maken kan; het geschreeuw der kameldrijvers, die de voetgangers waarschuwen; het gebrul der kunstmakers; de schilderachtig gekleede en ernstig daarhenen wandelende rijzige gestalten der *Bedouïnen*; de glinsterend roode uniformen der door de straten galopperende *Egyptische* officieren; het overgroot getal *Abyssinische* en *Ethiopische* slaven; het gehuil der klaagwijven, die, terwijl zij zich de haren uit het hoofd trekken en de borsten bont en blaauw slaan, de dooden ten grave geleiden; het treurig klinkend geroep der *Huezzins* van 400 Minarets; het nimmer ophoudende tumult der *fantasia's* in 1100 koffijwinkels; naakte menschen en kinderen; halfverhongerde, aan niemand toebehoorende honden, die in groote benden rondwaren en alwat hun voorkomt aantasten: al dit bonte gewoel en gewemel windt zich den geheelen dag lang door straten, die op vele plaatsen zoo smal zijn, dat men met uitgestrekte armen de rijen der huizen ter wederzijde bereiken kan."

Wij slaan de korte beschrijving der piramiden enz. over, om den Schrijver op den *Nijl* verder zuidwaarts naar *Opper-Egypte* te verzellen. Het reizen op den *Nijl* neemt hoe langer hoe meer de overhand. Gemakkelijk op de stoomboot naar *Alexandrië* gekomen, gaat men er weder in een gemakkelijk *Nijl*-schip over, en vaart aldus, even als bevond men zich in zijne kamer, van al het noodige ruim voorzien, welgemoed tot in het land der Zwarten de rivier opwaarts. Men roemt de *Egyptische* lucht als gezond, inzonderheid voor longzieken. Een *Noordamerikaan*, dien alle Doctoren opgegeven hadden, is er door gered geworden, en sedert is de *Nijl* als overzaaid met hektische *Yankees* en wemelt van *Amerikaansche* vlaggen.

Overal vond onze reiziger de oevers van den *Nijl*, naar

evenredigheid van hetgeen zij vroeger waren, verlaten en woest. Naauwelijks zag hij nog hier en daar eenig spoor van den vroegeren akkerbouw. Waar eenmaal het land onbebouwd blijft liggen, waar geene grachten en dijken de wilde natuurkracht te keer gaan en haar beteugelen, neemt snel het zand der woestijn de overhand. »Wat heeft *Egypte* niet nog van de inbreuken der woestijn te verwachten, dien gevaarlijken nabuur, die reeds zoo veel heerlijks in het land verzwolgen heeft! De oude *Egyptenaren* gedoogden niet, dat zij hun over het hoofd groeide, en men mag met reden twijfelen, of wel te hunnen tijde het zand de grenzen overschreden heeft, welke de natuur zoo wijselijk, tot bescherming van het *Nijl*-dal, in de beide hetzelfde omvattende bergketens opgeworpen heeft. Thans overstroomt het bewegelijke element vele vlakten aan deze zijde der bergen, en op menigte plaatsen grenst woestijn aan akkerland, ja woestijn aan woestijn, slechts door de rivier gescheiden. Gaat men voort het land ontvolkt en zonder kanalen te laten, alsdan zal het woestijnzand steeds verder om zich grijpen, en in diezelfde mate gevaarlijker worden, als de opgehoogde grond minder toegankelijk voor de overstroomingen wordt. Bij *Fardiguth* wordt men door de waarlijk weelderige bebouwing der landerijen verrast; hier te lande echter behoeft men niet te vragen, aan wien vlijtig bebouwde grond toebehoort. *IBRAHIM Pacha* heeft hier, gelijk op vele andere plaatsen, suikerplantaadjen aangelegd, en oefent dit, eigenlijk voor ambtelooze personen geschikt, bedrijf tot zijn eigen voordeel. Hoe zou *Egypte* er uitzien, wanneer het overal zoo bloeide, en vermoedelijk heeft het er eens zoo uitgezien.»

Over de voortdurende vernieling van het heerlijkste en heiligste uit hij zich met volle en geregte verontwaardiging, inzonderheid bij de schildering der Koningsgraven. »Scherpgesnedene poorten leiden uit de eene dier onderaardsche kâmers in de andere, en op eenen wit-gepolijsten grond zijn alle wanden, zolderingen en zuilen met zulk eenen overvloed der schoonste teekeningen, met zulk eene pracht van kleuren overdekt, dat jaren lang de bekwaamste kunstenaars genoeg te doen zouden hebben, om dezen verbazenden rijkdom van kunstwerken te copiëren. De Koningen van *Memphis* hebben hunne graven met de piramiden tot de sterren verheven; hunne voorgangers te *Thebe* had-

den zich in de ontoegankelijke katakomben van *Biban el Moluk* te rust begeven. Te rust, zeg ik? De gebeenten, de stukken vleesch, de grafgewaden, die in het zand dier verschrikkelijke wildernis verstrooid liggen, toonen genoegzaam, welke rust die arme Koningen in hunne zoo hechte doodsburgten gevonden hebben! Uitgerukt uit hunne schoone grafkamers, bezoedeld, geplunderd hebben de mumie-jagers de koninklijke slapers in hunne onderaardsche gewelven; en even als de gier het aas vindt, hoe verborgen het ook liggen moge, hebben de onbarmhartige oudheidzamelaars, geholpen door de schattenzoekende *Arabieren*, de vorstenligchamen in derzelver albasten farkophagen en kisten van graniet weten op te sporen, en hebben ze in stukken gescheurd. Welk een geloof moet het geweest zijn, dat zoo veel kunst met zich in den eeuwigen nacht kon naar beneden trekken; en zullen onze fresko-schilderijen wel zoo vele honderd jaren duren, als de enkaustiek der *Egyptenaren* duizende jaren in bloeiende levensfrischheid bestaan heeft?"

DE LAZZARONI.

Toen ik te *Napels* kwam (schrijft Dr. K. A. MEIJER) was ik zeer begeerig eenen *Lazzarone* (*) te zien; want ik geloofde, dat zulk een mensch van de overige *Napolitanen* wezenlijk onderscheiden en een merkwaardig zamenstel van lediglooper, bedelaar en schavuit was. Wel is waar zag ik op straat eene menigte jongens en manspersoneu, die geene andere kleeding aan het lijf hadden dan eene dikke wollen muts, een op de borst open en aan de armen opgestroopt hemd, en eene broek, die ter naauwernood tot aan de knieën reikte — en dit alles nog daarenboven menigmaal heerlijk gehavend en gelapt; doch deze lieden waren deels visschers, die met hunne waar rondliepen, deels kleinhandelaars van allerlei soort, of pakkedragers, of menschen, die eenig ambacht op de straat oefenden, of landlieden, door hunne belangen naar de stad gevoerd, of bedelaars, gelijk men dezelve, geheel *Italië* door, alleen het *Lombardisch-Venetaansche* Koningrijk uitgezonderd, in menigte vindt. Der-

(*) De naam *Lazzarone* of *Lazzarro* wordt van den armen LAZARUS uit den Bijbel afgeleid.

halve vroeg ik eenen *Napolitaan*, wat men dan toch eigenlijk onder eenen *Lazzarone* verstonde. Het antwoord was: Het woord *Lazzarone* kan in drierlei beteekenissen gebruikt worden. Vooreerst en in den ruimsten zin noemen wij elken lompen kerel zoo; het is alsdan een scheldwoord, dat iets minder onvriendelijk klinkt dan *canaille*. In nauweren zin wordt geheel de schamele volksklasse, die, gelijk gij ziet, half naakt gaat en geene of slechts armoedige huisvesting heeft, daaronder begrepen. Eindelijk, en in de engste beteekenis van het woord, verstaat men door *Lazzaroni* die arme bewoners der stad *Napels*, die zonder regelmatige kostwinning zijn, en derhalve op de straten naar eenige toevallige gelegenheid van geldverdienen moeten rondzien, zoo als eene groote stad, waar aanhoudend vreemdelingen toestroomden, dit op allerlei wijzen levert. De pakkedrager van beroep daarentegen heet *Facchino*; niet zelden staat hij bij deze of gene handelshuizen in vaste dienst, en is dan den *Lazzarone* in den engsten zin regtstreeks tegenovergesteld (*). Niettemin hoort men de uitdrukkingen *Facchini* en *Lazzaroni* gedurig met elkander verwisselen.

Uit het hierboven gezegde blijkt, dat de *Lazzaroni* (zelfs in den engsten zin) geene ledigloopers zijn, hetgeen ook, sedert GÖTTE's schoone opstel over het onderwerp, niemand meer geloofd. Zeker, zij arbeiden zoo hard niet als een *Duitsche* houthakker, en waarom zouden zij het ook doen? Hunne kleeding is onder de zon van *Napels* goed genoeg. Als bed zijn zij met trap of bank tevreden; een paar penningen, door hen verdiend, reiken niet alleen tot voeding dier matige, met weinig voldane, menschen volkomen toe, maar verschaffen hun ook nog het een of ander levensgevoegen. De arme *Duitscher* zeker moet, van 'smorgens vroeg tot 's avonds laat, in het zweet zijns aanschijs arbeiden, want de bittere nood dwingt hem er toe; deed hij het niet, hij verhongerde of bevroor. De *Lazzarone* heeft geen

(*) De meeste *Facchini* van deze soort wonen in het naburige dorp *San Giovanni*. Velen hunner zijn op eene voegzame wijs gekleed en brengen het tot eene zekere soort van welgesteldheid. Daar echter de benaming *Facchino* soms in eenen versmadenden zin gebruikt wordt, heeft zich van dezelve het *Fransche* woord *faquin* gevormd, even als van *Villanus vilain*.

huis, geen brand noodig, even min om zich te warmen als om te koken, want hij eet vruchten of koopt spijs, die op de openbare straat wordt toebereid. Voorraad voor den winter op te doen, behoeft hij even min, want er komt geen winter. En dan verwijt men hem, dat hij niet werkt! »Ik ben niet op de wereld gekomen,» zegt hij, »om mij dood te wurmen; ik ben geen paard, maar een Christenmensch, en wil leven.»

Laat ons eens een oog werpen op zijn dagwerk. De morgen breekt aan, de *Lazzarone* ontwaakt op de straatsteenen. Geen lid doet hem zeer, want aan zulk een bed is hij van zijne jeugd af gewoon. Zijn eerstgevoel is honger. Hij tast in zijn' zak; niet een enkele *tornese* is er in te vinden, ook het stuk maïsbrood, hetwelk hij er den vorigen dag ingestoken heeft, is verdwenen. »*Corpo di Bacco!*» zegt hij al lagchende; »dat heeft mij zeker een hond uit mijn broek weggevreten, of die schelm van een boer heeft het genomen, die zich gisteravond naast mij te slapen heeft gelegd.» Hierop gaat hij naar de naastgelegen kerk en hoort er aandachtig eene mis; dan zwerft hij straat in straat uit, zingend en fluitend, met zijne bekenden pratend en lagchend, en daarbij bijzonder de vreemdelingen in het oog houdend. Toevallig ontmoet hem een schilder, die hem naar de eene of andere straat vraagt; de *Lazzarone* biedt zijne dienst aan, om hem den weg te toonen; de schilder wijst hem af, maar de ander is zoo toedringend, dat hij hem niet kwijt kan worden. »*Excellenza,*» zegt de *Lazzarone*, »ik ben ANTONIO, een met roem bekende *Cicerone* der stad *Napels*. Wil ik u naar *San Gennar* brengen? Dat is de schoonste en rijkste kerk, die men in de wereld zien kan; zij heeft zestig heiligen van klinkklaar zilver. Of naar de *Katakomben*, waar de beenderen van meer dan honderdduizend Christenen zoo dicht op elkander liggen als de china'sappelschillen op den *molo*? Of verkiest uwe Edelheid ook eene schuit te nemen, en bij de aangename koelte van dezen schoonen ochtend naar de *villa* te varen?»

De schilder verklaart hem vrij knorrig, dat hij niets anders wil, dan zoo snel mogelijk naar het huis te geraken, hetwelk hij hem genoemd heeft, en den *Lazzarone* blijft niets overig, dan hem, met *Italiaansche* woordenpraal, op al de merkwaardigheden, bij welke zij voorbijkomen, opletend te maken. Eindelijk zijn zij op de bedoelde plaats; de

Lazzarone droogt zich met zijne muts het niet zweetend voorhoofd af, en haalt diep adem, alsof hij door het loopen afgemat was. De schilder geeft hem een stuk gelds. Om het even nu, of dit veel of weinig zij, de *Napolitaan* zweert bij hoog en bij laag, dat zijne dienst er niet toereikend mede betaald is; de gang had zoo veel tijd weggenomen, zij hadden zoo vele *miglia* afgelegd, en geen vreemdeling had ooit nog zoo karig beloond. Om van hem af te komen, legt de schilder er nog eenige *gran* bij en gaat heen. Naauwelijks is hij weg, of de *Lazzarone* schatert het uit van lagchen over den dommen buitenlander en maakt een capriool. Twintig *gran* heeft hij ontvangen; van zulk eene som zou hij op zijn gemak vier ja vijf dagen kunnen leven, maar liever jaagt hij nog heden alles door de keel. Hij begint met voor twee *gran* een ontzettend stuk meloen te koopen en vult er zijne maag mede. Ten overvloede steekt hij nog voor een *gran* knoflook bij zich, waarop hij, onder het verder gaan, met grooten smaak knabbelt. Bij een' tabakswinkel houdt hij stil; heden wil hij eens regt den voornamen heer spelen, en koopt voor twee *gran* een cigaar, met welke in den mond hij trotsch zijne kameraden voorbijgaat, en zich bij de meisjes van zijnen stand aanzien zoekt te geven. Toevallig ontmoet hij een regiment soldaten, dat met deszelfs muzijk naar het *Campo* marcheert; hij marcheert mede, en blijft een uur lang naar de wapenoefeningen staan kijken. Onderweg is zijn cigaar tot een half duim lang stompje afgebrand; een in lompen gekleede jongen vraagt hem er om, en hij geeft het weg. In de stad teruggekeerd, drinkt hij bij een' *acquaio* voor een *gran* twee glazen kostelijk sneeuwwater, gaat van daar naar den naasten *maccaroni*-kok, en ledigt met de vingers een' schotel vol van zijn geliefkoosd geregt. Vervolgens begeeft hij zich, want hij wil heden eens regt smullen, naar den *freggitore*, en doet zich gebakken visch voordienen, welken hij met citroensap bevochtigd. Dit alles kost hem zes *gran*. Ruim verzadigd, strekt hij zich nu op de groote steenen bank voor het koninklijk paleis, uit en houdt twee uren lang *siesta*. Dan staat hij weder op, slentert naar den *molo*, en zingt met luide stem het lied van *TERESILLA*, die non moest worden. Onderweg, op het *Largo di Castello*, speelt hij *mora* met een paar *facchini*, en wint hun twee *gran* af, van welke er een in den zak van een' bedelenden Ickebroeder wandelt.

als bijdrage voor de arme zielen in het vagevuur. Op den *molo* roepen hem vreemdelingen aan; hij hoort niet, hij wil niet meer werken, hij heeft immers nog negen *gran* in zijn' zak. Hij bekijkt de nieuw aangekomene schepen in de haven en de schuitjes in zee, beschouwt met diep gepeins de graauwe wolk, die over den krater van den *Vesuvius* hangt, luistert een tijdlang naar polichinel, naar een' predikenden kapucijner, naar den voorlezer van *ARIOSTO* en bewondert de kunstgrepen van een' goochelaar. Hiermede verloop en weder een paar uurtjes, en nog altijd is hij zijne negen *gran* rijk. Nu gaat hij een paar glazen aardbeijen-ijs eten, doet in de kerk van zijnen beschermheilige een lang gebed, en maakt dan, met vijf of zes vrolijke kameraden, in een rijtuigje met één paard, tot zonsondergang, een pleziertoertje op de *Strada nuova*. Graven, Hertogen, Prinsen rollen hem voorbij; het heerlijkste landtooneel der wereld ligt rondom hem uitgespreid. Inmiddels is het donker geworden. Van den *corso* teruggekeerd, vervoegt hij zich op het Koningsplein, waar een uur lang ouverturen en marschen gespeeld worden, welke hij half binnensmonds naneuriet. Twee *gran* zijn hem nog overgebleven. Voor een derzelven gaat hij in het poppenspel, en ziet de *DIDO* VAN *METASTASIO*, of het duël van *KAREL DEN XII* EN *PETER DEN GROOTEN*; voor den anderen drinkt hij nog twee glazen ijswater. Nu is zijn zak ledig en zijn dagwerk volbragt. Hij legt zich neder op den trap eener kerk, zendt een gebed op naar de *Madonna*, en valt in een' diepen, zoeten slaap. — Dit alles is nu wel geen zeer verfijnd levensgeluk; maar hoeveel armen in *Duitschland* kunnen zich beroemen een zoodanig te genieten?

Wie dit slag van lieden in massa bij elkander zien wil, moet op een' zondag namiddag naar de *Vicarie* gaan, waar tegen vijf ure, in eene der grootste zalen van dit oude koningspaleis, de trekking der getalloterij plaats heeft. Daar niemand drukker in die loterij zet, dan het gemeene volk, zoo stroomt het ook daarbij in groote menigte zaam en speelt er eene hoofdrol. Ook ik heb eens, met andere *fovestieri*, die trekking bijgewoond en zal trachten een denkbeeld van het tooneel te geven.

Toen wij aankwamen, stonden de *Lazzaroni* reeds in menigte naar het oogenblik der trekking te wachten, met de zwarte hoofden dicht aaneengedrongen, de roode en bruine

schippersmutsen in de eene, het briefje, waarop hun nummer stond, in de andere hand. Geen voetstap of geschuifel liet zich hooren, want zij waren allen barvevoets, maar een dof gemurmel van stemmen, even als het gegons van zweremde bijen, doorliep de wijde ruimten. In de hoop op een *buona mano*, of drinkgeld, geleidden de wachten ons naar eene groote galerij of zitgestoelte in het diepst der zaal, waar andere aanzienlijken, die ten deele ook houders van loten waren, zich als bijzonder begunstigden reeds bevonden. Hier zaten almede eenige regters en schrijvers, in wijde zwarte toga's met besjes om den hals, om eene groote ronde tafel; achter hen verhieven zich de standbeelden der gerechtigheid, der waarheid en der barmhartigheid. Ik liet het oog over de van menschen wemelende zaal weiden, welke oude pracht nog hare sporen toonde in het verbleekte, half met kalk overstrekene schilderwerk der wanden. In den digten hoop der *Lazzaroni*, wier menigte gedurig aangroeide, vertoonden zich ook handwerkslieden, boeren, bedelaars, soldaten, koks, geestelijken, vrouwen en kinderen, kortom menschen van allerlei soort, want geheel *Napels* neemt aan deze loterij deel. Allengskens vulden zich de nog opene zitplaatsen der regters, die bij hunne komst langzaam en deftig door de menigte traden, en dan — het was een heete dag — hijgend en blazend in hunne zetels neêrzenen. Thans verscheen ook de president, een tweede Abt van *St. Gall*, gelijk BURGER dien beschrijft, een man, die, als FALSTAFF, nooit zijne knieën gezien had. De menigte week eerbiedig op zijde; het gemurmel der verwachting werd luider; de wachten presenteerden het geweer, en de dikke heer waggelde naar de galerij, waar een eerezetel de armen uitbreidde om hem te ontvangen. Twaalf *Lazzaroni*, waarschijnlijk de vertegenwoordigers der twaalf wijken van *Napels*, hadden achter de stoelen der regters post gevat. Nog echter kon de trekking geen begin nemen, tot dat eindelijk een politiebcambte zijwaarts eene soort van kansel besteeg, en het hoofd der *Lazzaroni* van *Napels*, *Capo Lazzaro* getiteld, een lange kerel in visschersgewaad, van onder de menigte te voorschijn trad. Zijne verschijning werd met geschreeuw en gejuich begroet. Fier betrad hij de groote galerij, en ging, zonder de hand aan de muts te slaan, langs de regters voorbij; want hij alleen, in geheel de zaal, heeft het regt, om met gedekten hoofde te blijven.

Zijne plaats is achter des voorzitters zetel, op welks leuning hij, staande, de hand legt. Op den *Capo Lazzaro* volgde een priester, met een ongeveer zesjarig knaapje aan de hand, hetwelk een sierlijk zijden kleedje droeg. Thans trad een schrijver op den rand van het tooneel, toonde het volk twee groote tinnen borden, zette dezelve voor den regter neder, en hief het kind op de tafel. De priester prevelde gebeden en besprenkelde den kleine met wijwater, die, hierop niet veel acht gevende, half angstig op de menigte staarde; want, daar telkens een andere knaap de loten trekt, stond hij voor de eerste maal tegenover dit zonderlinge publiek. Andermaal trad de secretaris te voorschijn met een gesloten kistje, en schudde de daarin liggende in houten bussen bevatte, nommers door elkander. Bij het sterke gerammel, dat zulks veroorzaakte, verhief zich in de zaal een vreeselijk geschreeuw, vermengd met gehuil, gefluit en gesis. Dit getier heeft iets buitengemeen wilds; ik dacht aan *MAS ANIELLO* en zijne scharen. Vergeefs beval de president stilte; zijn herhaald, met heftigheid uitgestooten, *st! st!* was van geene de minste vrucht. Maar toen nu de *Capo Lazzaro*, over den schouder van den voorzitter henen, aan het razende volk de vlakke hand (een allen welbekend teeken) voorhield, en te gelijk een donderend: *statevi zitto* (*) deed weêrgalmen, was alles plotseling doodstil, zoodat men een blad kon hooren vallen. Ondertusschen zette de schrijver het kistje weder op tafel, en stroopte het kind de beide mouwen op, waarna het zijne armpjes in de hoogte steken en dezelve aan het volk vertoonen moest. Een der regters sloot het kistje open; de knaap tastte er in, haalde er eene nummerbus uit, liet die aan de verzamelde menigte zien, en reikte ze vervolgens, op een der borden, den voorzitter toe. De president opende de bus, toonde het nummer aan den regter, die naast hem zat, en hield het vervolgens, over zijnen schouder, aan den *Capo Lazzaro* voor. Deze strekte drie vingers in de hoogte, en riep met zijne Stentorstem het woord *tre* (†) aan de beneden staande menigte toe. Een alle beschrijving te boven gaand huilen en brullen verhief zich; daartusschen klonk een korte, luide kreet van vreugde. Een van de wachthoudende policiesoldaten, die allen, nevens hunne geweren, loterijbriefjes in de handen

(*) Houd u stil. (†) Drie.

hadden, had den schreeuw uitgestooten; hij had gewonnen.

Andermaal schudde de schrijver de bussen door elkander, andermaal brulde de menigte, andermaal strekte het kind, sidderend, de naakte armpjes in de hoogte en tastte in de van geluk en ongeluk zwangere kist, andermaal schreeuwde de *Capo Lazzaro* het nummer af, en andermaal bruijste de stormende zee der volksmenigte door de zaal. Het tumult groeide nog aan, toen de twee volgende loten getrokken en afgeroepen werden, want met elken nieuwen afroep verminderde voor ieder der belanghebbenden de waarschijnlijkheid, dat hij winnen zou, gedurig meer. En niet alleen zij, die in de zaal waren, maar ook de nog grootere menigte, die zich op het plein voor het paleis verzameld had, en aan welke men de getallen telken male uit de vensters verkondigde en op briefjes geschreven naar beneden wierp, lieten kreten van spijt en teleurgestelde hoop vernemen.

Toen de president eindelijk het vijfde en laatste nummer aan den *Capo Lazzaro* vertoonde, trok deze een droevig gezigt en tranen schoten hem in de oogen; vervolgens riep hij met eene treurige, half gesmoorde stem, terwijl hij twee vingers uitstak: *ottante doje!* (*) De reden van zijne neerslagtigheid bleek mij weldra; want ik zag, hoe hij een loterijbriefje, hetwelk hij uit zijnen zak gehaald had, aan eenen anderen *Lazzarone* voorhield, en ik hoorde hem met naperende stem daarbij zeggen: »Slechts één nummer hooger, en ik had gewonnen!»

In geweldige beweging verstrooide zich nu de menigte, en ook wij verlieten de zaal. Op de straten, door welke wij kwamen, stonden overal menschen in levendige gesprekken, met briefjes in de hand. Aan de talrijke loterijkramen zag men reeds de winnende nummers aangeplakt.

Vele *Lazzaroni*, die uit het vondelingshuis afkomstig zijn, heeten *Sposeto*, dat is *Esposito*, te vondeling gelegden; een naam, die aan vondelingen gegeven wordt, wier ouders onbekend zijn. Er zijn onder de *Lazzaroni* eene menigte *Sposeto's*, gelijk dan ook overal in de wereld de familie *Sposeto* vrij talrijk is.

(*) *Napolitaansch*, in plaats van *ottante*, drie, tweentachtig.

DE BANKIERSDOCHTER.

Door

J. P. R. JAMES.

Omtrent tien jaren geleden woonde te *Londen* een groot bankier, die een zeer fraai huis op *Portland-place* en een ander zeer oud huis in de *City* bezat. Leverde dit laatste een beeld van handelbedrijf en geldwinning, zoo vertoonde het eerste de hoogste weelde en geldvertering. Hij voor zichzelf was een stil man, wiens praalzucht van eene bedaarde soort, maar daarom toch in geenen hartstogteloos, zijne kleeding eenvoudig; maar de eersten waren daarbij statig en de laatste was naar den besten smaak. *HOLDITCH* vervaardigde hem zijne rijtuigen en *UDE's* neef was zijn kok; zijne lakkeijen traden, wanneer zij eenen gast moesten aanmelden, naar de maat de trappen op, en openden te gelijk beide de slagdeuren der zaal met eene bevallige deftigheid, zoo als slechts lange oefening kan doen verkrijgen. Alles in zijn huis ging naar regel en orde, en niets ging er ooit verkeerd. Al de lakkeijen droegen poeder in het haar, en de vrouwelijke dienstboden waren verplicht, een model van mutsen te dragen, gelijk haar zulks voorgeschreven was.

Zijne vrouw was de dochter van eenen landcedelman uit eene oude familie; zij had fijn beschaafde manieren en echter een warm hart. Ofschoon zij steeds twee equipaadjnen te harer beschikking had, ging zij desniettemin dikwijls, en zelfs wel in *Londen*, te voet, en wilde niet, dat van hare gezelschapspartijen in den *Morning-Post* gewag gemaakt wierd.

De bankier en zijne vrouw hadden slechts één kind, eene dochter, een aanminnig meisje, niet zeer groot, hoezeer fraai gevormd en buitengemeen bevallig. Zij was volstrekt vrij van gemaaktheid; want, daar zij van kindsbeen af eene volkomene vrijheid genoten had, daar haar niets, wat regt en braaf was, geweigerd werd, daar zij voorts van hare moeder edele hoedanigheden had leeren waarden, daar zij te zeer aan rijkdom gewoon was, om daaraan eene bijzondere waarde te hechten, en te dikwijls met hoogen rang in aanraking kwam, om dien boven deszelfs waarde te schatten,

had zij niets, dat zij nog wenschen, niets, dat zij nog door deze soort van huichelarij kon trachten te verwerven. Haar gelaat was schoon en ernstig, hoezeer hare gedachten blijkbaar in de meeste gevallen eenen vrolijken gang hadden, en hare stem klonk welluidend en zacht. — Zij heette ALICE HERBERT, en was voor alle meisjesbewonderaars een voorwerp van ongeveinsde bewondering. Men keek naar haar in de opera, in het park, verklaarde haar voor eeneschoonheid, voor aanbiddelijk, voor goddelijk; zij was een voorwerp van aangaping, van geestdrift, van mode, en wanneer men van haar sprak, voegde elk er bij: »Zij erft, minst genomen, een half millioen ponden sterlings.» De Heer HERBERT toonde volstrekt geene haast, om zijne dochter aan iemand der genen, die naar hare hand dongen, uit te huwelijken, want niemand derzelve was meer dan Baronet; ook MEVROUW HERBERT overhaastte zich daarmede niet, omdat zij zich niet gaarne van hare dochter wilde scheiden; en ALICE ging het mede aldus; zij wilde onder hare bewonderaars er geenen kiezen, want een deel derzelve waren wonderige heertjes, een nog grooter aantal lichtmissen, en de overigen gekken; en uit die drie klassen deed ALICE even ongaarne eene keus, als haar vader uit de lagere graden van den *Britschen* adel.

Zeker, er was wel een jong, hare moeder in verre bloedverwantschap bestaand man, die als officier bij de garde diende, en noch windmaker, noch lichtmis, noch gek was, maar integendeel in den volsten zin datgene, wat de *Engelschen* een' *Gentleman* noemen, een fatsoenlijk, edeldenkend man. Hij bezocht dikwerf haar huis; maar vader, moeder, dochter, niemand had hem op de lijst der vrijers geplaatst, de vader omdat hij geen Hertog, de moeder omdat hij soldaat was, en de dochter omdat hij haar nimmer aanleiding gegeven had, om te denken, dat hij haar bewonderde of beminde. Daar hij omtrent tweeduizend pond sterling jaarlijks te verteren had, mogt hij eene goede partij voor eene predikantsdochter wezen, maar kon op geene jonkvrouw HERBERT aanspraak maken. ALICE mogt hem intusschen beter lijden, dan eenig ander man, dien zij immer gezien had; ja eens zag zij zelfs zijne oogen, uit het tegenovergestelde einde eener balzaal, op haar gerigt, en wel met eene uitdrukking, die haar doof maakte voor al het gesnap haars dansers. Het bloed vloog haar naar de wangen, en hare

ontroering scheen HENRY ASHTON, aan wiens scherpzienenden blik dezelve niet ontsnapt was, den moed gegeven te hebben om nader te treden en haar ten dans te verzoeken; ook den volgenden avond danste zij met hem, en de Heer HERBERT, aan wien op zijne beurt dit niet ontsnapt was, achtte het raadzaam, den jongen Heer ASHTON bij voorkomende gelegenheid eenen wenk hieromtrent te geven. Toen derhalve, twee dagen daarna, op een oogenblik dat ALICE'S vader op het punt stond om uit te gaan, de jonge garde-officier in zijne bibliotheek trad, besloot de oude man, hem den voorgenomen wenk, en dat wel regt verstaanbaar, te doen toekomen. Edoch deze moeite werd hem bespaard, want ASHTON'S eerste woorden waren: »Ik ben gekomen, Mijnheer HERBERT, om afscheid van u te nemen. Wij zijn naar *Kanada* gekommandeerd, om de aldaar ontstane onlusten te dempen. Binnen een uur vertrek ik van hier, om mijne moeder in het graafschap *Stafford* vaarwel te gaan zeggen, en terstond daarna ga ik met mijn regiment 'scheep.'»

De Heer HERBERT hield nu zijnen noodeloozen wenk terug, en wenschte zijnen jongen bloedverwant allen mogelijken voorspoed en geluk. »Apropos,» voegde hij er bij, »misschien zal wel mijne vrouw u een paar regels schrifts aan haren broeder te *Montreal* willen medegeven. Gij weet, het is haar eenigste broeder, hij heeft, met zijn bouwen, planten, landbouwdrijven en allerlei dingen van dien aard, slechte affaires gemaakt; daarom verschaftte ik hem eenen post in *Kanada*, opdat hij min of meer op zijn verhaal zou kunnen komen. Ik weet, zij zou hem gaarne eens schrijven. Gij vindt haar boven; ik moet thans noodwendig uit; dus nog eens, veel geluks!»

Geluk had hij ook; want in het eerste vertrek, waar hij binnentrad, vond hij ALICE geheel alleen. Voor haar stond eene tafel, over welke zij zich, zoodra zij hem bemerkte, als druk met iets bezig, henen boog; doch, toen HENRY ASHTON nader trad, ontdekte hij, dat zij, zichzelve blijkbaar onbewust, niets anders dan wild verspreide bladeren op een stukje papier geteekend had, terwijl hare gedachten ver van haren arbeid rondzwierven. Zigtbaar bewogen, bloosde zij, toen hij haar aansprak; maar nog veel hooger steeg hare ontroering, toen hij haar herhaalde, wat hij haren vader gezegd had. Zij werd beurtelings rood en weder bleek, bleef stokstijf zitten, en was onvermogen een woord te

uiten. ASHTON zelf was innig aangedaan. »Doch, wat baat het?» zei hij bij zichzelf; »het is toch te vergeefs; ik ken haren vader te goed;» en hiermede stond hij op, haar vragende, waar hij hare moeder zou kunnen vinden.

Met naauwelijks hoorbare stem antwoordde ALICE: »In het kleine kamertje bij de achterste zaal.»

HENRY vertoefde nog een oogenblik; de verzoeking was te sterk, dan dat hij dezelve geheel zou hebben kunnen weêrstaan; hij vatte de hand van het aanminnige meisje, drukte die aan zijne lippen, en zeide: »Vaarwel, Miss HERBERT, vaarwel! Ik weet, nimmer zal ik een meisje ontmoeten, dat u evenaart; maar ten minste is het gelukzaligheid geweest, u te hebben leeren kennen — al is het dan om eeuwig te betreuren, dat het geluk mij niet nog gunstiger geweest is. Vaarwel! vaar regt, regt wel!»

HENRY ASHTON voer naar *Kanada* en trok er te veld. Hij onderscheidde zich als officier, en zijn naam werd in verscheidene depeches met eer vermeld. Eene soort van ridderlijk gevoel fluisterde hem menigmaal, wanneer zij of een versterkt dorp bestormden, of eene bende opstandelingen aangrepen, bemoedigend toe: »ALICE HERBERT zal er van hooren!» Niet zelden dacht hij ook wel bij zichzelf: of zij ook misschien al gehuwd mag wezen? en zijne krijgsmakers schertsten vaak met hem, dat hij in de nieuwsbladen steeds het eerst naar kraam-, sterf- en trouwberigten keek.

Zijne bezorgdheden, indien wij ons van deze uitdrukking bedienen mogen, bleken volkomen ongegrond te zijn. ALICE trouwde niet; hoezeer, omtrent een jaar nadat ASHTON *Engeland* verlaten had, haar vader in zijne hoogstrevende eergierigheid min of meer scheen te verflaauwen en haar niet onduidelijk te verstaan had gegeven, dat zij, des verkiezende, aan het aanzoek van den jongen Graaf*** gehoor kon geven. Edoch ALICE was niet geneigd aan dit aanzoek gehoor te verleenen, en gaf den Graaf verstaanbaar genoeg te kennen, dat zij geene roeping gevoelde om zijne Gravin te worden. De Graaf liet zich niet afschrikken, en de oude HERBERT ondersteunde hem met zijnen invloed; maar ALICE toonde zich stijfhoofdig, en herinnerde haren vader de belofte, welke hij haar vroeger gegeven had, dat hij haar nooit tot een huwelijk, met wien het ook zij, zou dwingen. Over dezen tegenstand scheen de Heer HERBERT verdrietiger te zijn, dan ALICE verwacht had; zwijgend ging hij de ka-

mer op en neder, en, na ALICE's verklaring vernomen te hebben, sloot hij zich bijna twee uren lang met zijne vrouw op. Wat zij met elkander gesproken hadden, kwam ALICE niet te weten; maar van dien tijd af zag hare moeder er steeds ernstig en droefgeestig uit. Zonder bij zijne dochter verder aan te dringen, bleef de Heer HERBERT er op staan, dat de Graaf als huisvriend ontvangen zou worden, en bals en feesten volgden nu zoo druk op elkander, dat de meer rustige bewoners van *Portland-place* den bankier en deszelfs gezin daarhenen wenschten, werwaarts ALICE gaarne genoeg zou gereisd zijn, naar *Kanada*. Middelerwijl werd ALICE voor hare moeder, welker gezondheid door de eene of andere niet bekende oorzaak scheen te lijden, inderdaad bezorgd; maar MEVROUW HERBERT wilde geen genesheer te hulp roepen, en haar gemaal scheen de neerslagtigheid en zwakte, waartoe zij meer en meer verviel, in het geheel niet te bemerken. Derhalve vatte ALICE het voornemen op, om haren vader op den toestand harer moeder oplettend te maken; en, daar hij thans elken morgen zeer vroeg uitging, stond zij op zekeren ochtend tijdiger op dan gewoonlijk, en klopte aan de deur zijner kleedkamer. Zij ontving geen antwoord, en, na eenigen tijd gewacht te hebben, deed zij de deur zachtjes open, om te zien, of haar vader ook misschien reeds uitgegaan was.

De gordijnen waren nog toe, maar enige zonnestralen drongen door dezelve, en bij dit zwakke, ongewisse licht ontwaarde ALICE iets, over hetwelk zij, zonder regt te weten waarom, tot in haar binnenste begon te beven. Haars vaders stoel was ledig, maar naast denzelven lag op den grond eene menschelijke gedaante, die scheen te slapen. ALICE waagde zich naderbij; haar hart klopte zoo heftig, dat zij het kon hooren slaan; geen ander geluid liet zich in de kamer vernemen. Zij knielde naast de gestalte, welke zij gezien had, neder — het was haar vader. Zijnen adem hoorde zij niet gaan; zij schrikte nog heviger, sprong op, en rukte de gordijnen open. Hij was bleek als albast; zijne oogen waren geopend, maar stonden onbewegelijk strak. ALICE bleef zichzelf meester; zij slaakte geen geluid, maar keek met vertwijfeling in de kamer rond, en overlegde, wat zij doen moest. Hare moeder was in de naastvolgende kamer; maar ALICE schroomde haar te roepen, en schelde dus liever haars vaders kamerdienaar. Deze kwam

en hief zijnen heer van den grond; HERBERT scheen reeds ettelijke uren lang dood geweest te zijn. De arme ALICE schreide bitter; doch zij dacht aan hare moeder, en maakte geen gerucht. Ook de bediende was stil; want, toen hij het lijk op de sofa gelegd had, had hij een fleschje gevonden, hetwelk bij oplettend bekeek.

„Het is heter, Miss,” zeide hij eindelijk met half gesmoorde stem, „dat ik dit uit den weg ruim, eer iemand anders komen mogt.”

ALICE zag met schreiende oogen op het fleschje; het daaraan gehechte briefje voerde het opschrift: *Blaauwzuur! Vergif!*

Zoodanig was het begin van eene lange reeks van rampen. Hoezeer de *Coroners-Jury* bij de lijkschouwing de uitspraak deed, dat de Heer HERBERT door eene bezoeking Godes, dat is eenen natuurlijken dood, gestorven was, vermoedden velen de waarheid, en weldra, toen men bevond dat hij geheel insolvent gestorven was, verspreidde zich algemeen het gerucht, dat hij zich vergeven had. Thans zagen ALICE en hare moeder zich aan al de ijselijkheden van zulk eenen toestand overgeleverd: de begrafenis, het onderzoek der papieren, de verkoop van huis en meubelen, de het huiselijke in al deszelfs innigste betrekkingen openscheurende tijgerklaauwen der gerechtigheid, het medelijden van vrienden, de spot en gisping van hen, die den rijken man gehaat, of in het geheim benijd, of ook wel gevierd en geveid hadden, en wat er van dien aard nog meer is. Na dit alles kwam voor ALICE nog de hitterste slag van alle, de ziekte en het sterven harer moeder, te midden der diepste armoede. Het laatste bedrijf des treurspels was eindelijk voorbij — de aarde was over de doodkist harer moeder geschud. ALICE zat schreiende in hare eenzaamheid, en dacht: wat moet ik nu beginnen? toen haar een brief overhandigd werd, die, gelijk zij uit het handschrift zag, van haren oom uit *Kanada* kwam. Zij had hem terstond na den dood haars vaders geschreven, en hij antwoordde haar vol liefde en minzaamheid, dat zijne zuster en nicht maar terstond naar hem, op zijne nieuwgekochte landbezittingen, moesten overkomen. Al de gewone troostredenen, welke de wijsbegeerte immer heeft uitgedacht, om, in de menigvuldige zorgen en kwellingen des levens, den mensch verligting te verschaffen, zijn, met een enkel woord van ware liefde vergeleken, geen

stroohalm waard. Dit liefdebetoon was ook voor ALICE een verzachtende balsem, en, ofschoon het hare wonden niet heelen kon, lenigde het ten minste hare smart.

Mevrouw HERBERT, ofschoon alles behalve rijk, was echter niet te eenemaal onbemiddeld geweest, en haar klein vermogen was thans alles, wat ALICE het hare noemen kon. Wel is waar was, bij huwelijksche voorwaarde, aan hare moeder een aanzienlijk weduwegoed verzekerd; maar, om ligt besefbare redenen, deed ALICE hiervan afstand. Spaarzaamheid was dus voor haar een onontbeerlijk vereischte; en ALICE ging, na in een der goedkoopste schepen, die naar *Quebec* bestemd waren, met name de *St. Laurens*, haren overtocht bedongen te hebben, naar *Bristol* op weg, waar zij den 16 Mei 1836 behouden aankwam.

Thans echter moeten wij naar HENRY ASHTON terugkeeren.

De zaken in *Kanada* waren zoo even ten einde gebracht, toen hij op zekeren dag te *Quebec* in eene kamer trad, waarin verscheidene officieren van zijn regiment bijeen waren. Een hunner was bezig een' brief te schrijven, die met de zeilklaar liggende pakketboot vertrekken moest; twee anderen keken uit het venster naar het onbeduidende, hetwelk op straat voorviel, en een las de courant; op tafel lagen nog twee of drie nieuwsbladen, en ASHTON greep naar een derzelven. Zoo als gewoonlijk, zag hij het eerst naar de aankondigingen der drie hoofdvoorvallen van het menschelijke leven, en begon met de trouwberigten, waarna hij tot de sterfadvvertentiën overging. Onder deze laatste vond hij de volgende: »In zijn huis op *Portland-place* is plotseling overleden de Heer WILLIAM ANTONY HERBERT." Het papier viel hem wel niet uit de hand, maar verbazing en aandoening overstelpten hem te gelijker tijd. Zijn gevoel was echter van onderscheiden aard, en, ofschoon wij hem het regt moeten doen, dat de eerste indruk die van leedwezen over het sterven van zijnen bloedverwant was, keerden zich zijne gedachten terstond naar ALICE, en vroeg hij zichzelf: »Zou het mogelijk zijn, dat zij nog de mijne konde worden? Zij was immers, toen ik vertrekken moest, zoo innig aangedaan." »

»Dat ziet er waarlijk mooi uit!" riep plotseling de officier, die de andere courant zat te lezen; »de firma HERBERT is naar den drommel, en ik had zeshonderd pond bij dezelve

staan. Gij verliest er ook bij, ASHTON — daar, zie slechts — men biedt drie schellingen per pond sterling.”

HENRY nam het blad, en las in hetzelfde een relaas van het te *Londen* gebeurde. Plotseling greep hij zijnen hoed en snelde naar het hoofdkwartier. Wat hij daar sprak of deed, raakt niemand; genoeg, met het begin der volgende week bevond hij zich in de *St. Laurens-golf*. Een gunstige wind bragt hem tot bij de *Engelsche* kust; maar in het *St. George*-kanaal liep alles tegen, en het schip werd drie dagen lang heen en weder geslingerd, zonder merkbaar te kunnen vorderen. ASHTON werd ongeduldig, en, wanneer hij aan ALICE dacht, klopte zijn hart door eene zonderlinge mengeling van gevoelens. Om dezen tijd gebeurde er een dier op zichzelf weinig beduidende voorvallen, welke soms het geluk van een' mensch bevorderen of verhinderen. Eene kustboot, die van *Swansea* naar *Wiston* bestemd was, kwam juist nabij genoeg, om gepraaid te kunnen worden; en ASHTON, die den tragen voortgang van het andere schip moede was, deed zijn valies, hetwelk door hemzelf en een' bediende gevolgd werd, op dit kleine vaartuig overbrengen, met hetwelk hij weinige uren daarna in het nette zeestadje *Wiston* aankwam. Nog een paar uren moest het aanloopen, eer de dag ten einde was; en derhalve deed HENRY eene postchais inspannen, om hem en zijnen dienaar over *Bristol* naar *Londen* te brengen. Tamelijk bij tijds nog kwam hij in eerstgemelde koopstad aan; maar er was aldaar juist dien dag een dier voorvallen gebeurd, welke gewoonlijk de herbergen met vreemdelingen vullen, en ASHTON moest lang van het eene hotel naar het andere rijden, eer hij een nachtkwartier kon vinden. Eindelijk had hij, in een klein logement nabij de haven, nog twee voegzame vertrekken opgedaan, en zich juist bij een aangenaam warmend vuur aan zijn avondeten gezet, toen een *Iersche* matroos zijn hoofd in de kamer stak, en hem vroeg, of hij de dame was, die 's anderendaags naar de *St. Laurens-rivier* wilde scheep gaan. ASHTON beduidde hem, dat hij geene dame was, en dat hij, juist even uit *Kanada* gekomen, niet gezind was, zoo onmiddellijk daarheen terug te keeren, waarop dan ook de zeebonk vertrok, om zijne nasporingen elders voort te zetten.

Het sloeg middernacht, toen ASHTON zich te bed begaf. Omstreeks ten twee ure werd hij wakker, bespeurde eene

aandoening van hitte, en verbeeldde zich de koorts te hebben. Om dit onaangenaam gevoel te lenigen, dacht hij aan ALICE HERBERT. Dit middel bleek echter slecht gekozen te zijn, want de hitte, die hij ontwaard had, werd gedurig sterker; weldra overviel hem eene benaauwdheid, alsof hij stikken moest, en hij meende een' scherpen reuk, als van brandend hout, te bespeuren. Zijne kamer was een dier ongevallige herbergs-slaapvertrekken, die onder het toezigt van eene woonkamer staan, welke, even als eene *Spaansche duenna*, er niemand binnenlaat, die niet eerst door derzelve deur getreden is. HENRY schoot haastig zijn' nachtjapon aan, en trad in de woonkamer; hier werd de brandlucht nog sterker; hij hoorde een sterk geknap en geknetter, dat niet geschikt was om hem meer gerustheid in te boezemen; derhalve opende hij de kamerdeur. Geheel de bovengang was vol van dikken walm en rook, terwijl van den kant, waar de trap was, een roodachtig schijnsel hem te gemoet slikerde. Een oogenblik daarna toonde hevige geklop op de buitendeur, het gaan der schellen en het geroep van: brand! brand! dat de menschen op straat het gevaar bemerkten hadden. Hij zag, gelijk het bij dergelijke omstandigheden gewoonlijk gebeurt, mans en vrouwen van alom half naakt te voorschijn snellen en alle deuren van het huis geopend worden, even als wilde men opzettelijk, door togt, aan het vuur toevoer van versche lucht verschaffen. Het roepen en schreeuwen, het klagen en jammeren, en daaronder het gedruisch der voortwoedende vlammen, waren zoo erg, dat men gevaar liep gehoor en tegenwoordigheid van geest te verliezen.

ΑΣΠΤΩΝ dacht een oogenblik aan zijnen mantelzak, en verwonderde zich over de afwezigheid van zijn' bediende; toen hij echter aan eenen stroom van menschen, die door het vuur den trap werden afgedreven, bemerkte, dat er geen tijd meer te verliezen was, snelde hij een' zijtrap af, en was in eene of twee minuten op straat. Middelerwijl waren de brandspuiten aangekomen; eene ontzettende menigte menschen had zich verzameld; de verschrikte bewoners van het logement drongen naar buiten. Midden onder hen bemerkte ΑΣΠΤΩΝ een jong meisje, hetwelk de handen wrong en uitriep: »O, mijne arme, mijne arme juffer!»

»Waar is zij, meisje?» vroeg de jonge officier.

»Op N°. 12,» zei het meisje; »haar slaapvertrek ligt ach-

ter de woonkamer; zeker zal zij het gedruisch niet gehoord hebben."

»Daar is zij, geloof ik," riep een der omstanders; »daar!"

ASHTON zag op naar het huis, uit welks benedenvensters thans de vlammen naar buiten sloegen. Aan het raam naast dat zijner eigene kamer zag hij de gedaante eener vrouw in nachtgewaad.

»Een ladder!" riep hij; »om Gods wil een ladder! Daar boven is iemand in doodsgevaar."

Men had geen ladder bij de hand; ASHTON zag er vruchteloos naar om; eindelijk riep hij: »De achtertrap is van steen — redding is nog mogelijk."

»Maar," zei een der logementsknechts, »de bovengang staat in brand; onderneem het niet; het is onuitvoerlijk."

Doch HENRY ASHTON snelde voort en het logement binnen. Gelijk de knecht gezegd had, de bovengang stond reeds in vollen brand, en de vlam sloeg bereids tot voor de deur der vertrekken, welke hij bewoond had. Desniettemin drong hij voorwaarts. Eensklaps herinnerde hij zich, gezien te hebben, dat in de kamer, waar hij geweest was, nog eene andere deur uitkwam, welke gemeenschap met de volgende vertrekken scheen te hebben. Hij wierp zich dus in die kamer, greep de kruk dezer middeldeur, en bevindende dat zij gesloten was, schudde hij haar uit al zijne magt.

»Ik zal opendoen," riep van binnen eene stem, die hem bekend voorkwam.

De sleutel werd omgedraaid, de deur ging open, en HENRY ASHTON EN ALICE HERBERT stonden tegen elkander over.

»God in den Hemel!" riep hij, haar aan zijn hart drukkende. Zij wilde spreken, maar hij liet haar geen tijd tot nadere ophelderingen. Ijlings snelde hij met haar terug naar de buitendeur zijner kamer. Het was te laat; met geene mogelijkheid kon men door den gang dringen.

»Gij zijt verloren!" riep hij, haar op nieuw aan zijne borst drukkende.

»En gij hebt, om mijn leven te redden, het uwe geofferd!" zei ALICE.

»Ten minste heb ik den troost, met u te sterven," was ASHTON'S antwoord. »Maar neen! zie, men heeft een ladder

gehaald... zij wordt opgerigt... geliefd meisje, gij zijt gered!"

Hij voelde, dat ALICE zwaar in zijne armen hing, en, toen hij op haar nederzag, bemerkte hij, dat zij, door angst, door de verstikkende hitte, of door zijne laatste woorden, onmagtig geworden was.

»Zóó is het misschien beter," zei hij, en, toen de ladder opgerigt was, hief hij zijne geliefde buiten het venster, en besteeg, terwijl hij haar innig aan zijnen boezem drukte, den gevaarlijken weg, die hem ter redding nog over was. Beneden heerschte eene angstige stilte. De ladder trilde onder den dubbelen last; de vlammen sloegen uit het huis naar buiten en lekten de sporten, welke hij betrad: maar bedaard, met vastheid en goed beleid, steeg de jonge soldaat verder af. Immers droeg hij alles, wat hem lief en waard was, in zijne armen; het was geen oogenblik om te aarzelen of te vreezen.

Toen eindelijk zijn voet den grond bereikt had, borst een vreugdekreet uit aller monden, en trof zelfs het oor der nog half bezwijmde ALICE; doch, eer zij volkomen tot haarzelve gekomen was, bevond zij zich in de net gemeubelde zijkamer van een fraai koopmanshuis, iets verder in de straat gelegen.

Des anderen daags ging de *St. Laurens* naar *Quebec* onder zeil, welke plaats hij niet bereikte, daar hij, gelijk men uit de nieuwspapieren kan gezien hebben, in den vreeselijken orkaan, welke gedurende den zomer van dat jaar op den Oceaan gewoed heeft, met man en muis verging. Op den dag, echter, toen dit ten ondergang gedoemde schip de ankers ligtte, zat ALICE naast ASHTON, hand in hand, in de bedoelde kamer van het *Bristolsche* koopmanshuis; en, eer nog eenige maanden verloopenen waren, werden de tranen, welke zij hare geliefde overledenen wijdde, verdrongen door de blijde verwachting van jaren der hoogste aardsche zaligheid, toen zij den man, dien zij met al den gloed en de innigheid eener eerste liefde beminde, en dien zij, zoo de brand in de herberg niet voorgevallen ware, nimmer zou hebben wedergezien, hare hand aan het trouwaltaar reikte.

DE SPELER.

Een speler ging daaglijks ten disch en ten dans,
 De zon zijner vreugd praalde in schitterenden glans,
 Het spel was hem gunstig, en, waagde hij veel,
 Bij 't wagen was 't winnen voortdurend zijn deel;
 Hij lachte en hij riep in vervoering steeds uit:
 Door niets wordt op aarde mijn voorspoed gestuit!

Daar stond in den nacht, toen hij 't speelhuis verliet,
 Een bedelaresse; hij merkt haar wel niet,
 Maar zij spreekt met bevende stemme hem aan:
 »Wees, brave! wees gij met mijn jammer begaan;
 Ik smeek om een aalmoes; ach! stil mijn geweën;
 Slechts lompen bedekken mijn rillende leën.»

Hij werpt haar een geldstuk met drift in de hand;
 »'t Geluk,» zegt hij, »hield aan mijn zijde weêr stand,
 En blijft mijn gelukster steeds flonkerend staan,
 Dan bied ik, door geld, u mijn bijstand weêr aan;
 Kom, vrouw, altijd hier; is mijn geldbeurs voorzien,
 Dan zal ik u hulp en verademing biên.»

En weêr lokt het spel hem den volgenden dag;
 Hij gaat en hij keert even blij als hij plag;
 Daar staat weêr de bedelares, en met drift
 Reikt hij haar, voortijlend, weêr mildlijk een gift;
 En vall' ook haar innige dank hem ten deel: —
 De speelzucht ontgloeit en bedwelmt hem geheel.

En eens op een nacht toog hij pijlsnel weêr heen;
 Daar stond zij, de schaamle, met snikkend geweën;
 Fortuin had haar schat weêr den speler geteld;
 Hij keerde beladen met tasschen vol geld;
 Doch toornig en norsch graauwt hij de arme nu toe:
 »Kwel, wijf, mij niet langer; uw klagt ben ik moè!»

En plotslijk verdween zij; geen klagt of geen woord
 Werd meer van de bedelaresse gehoord;
 Schor kraste de nachtuil; dof klonk van den dom
 Het middernachtsuur met holdreunend gebom;
 In 't rond was 't den speler zoo aaklig en naar,
 Als werd hij slechts lijken en geesten gewaar.

Des anderdaags keerde hij weêr naar het spel ;
 Hij kende fortuin, zoo hij meende, te wèl ;
 't Geluk had hem nimmer benijd of belaagd ;
 Dus werden weêr duizenden roekloos gewaagd.
 Fortuin keert den rug hem ; hij speelt, hij speelt door,
 En schatten van zilver en goud gaan te loor !

Nu, raadloos, wanhopig ter deur uitgegaan,
 Nu spreekt hem geen bedelaresse meer aan ;
 Wel was het als klonk hem een stem in het oor :
 Verlaat toch het spel en 't bedrieglijke spoor !
 O! Zaagt gij vaak d' arme in zijn lijden en druk,
 Ras wijkt ook van u 't onbestendig geluk.

De dag breekt weêr aan, en zijn speelzucht ontbrandt ;
 Wis speelt hem fortuin dubbele winst in de hand ;
 Hij hoort naar vermaning noch waarschuwend woord,
 Maar speelt met fel brandenden ijver steeds voort ;
 Verdubbeld wordt de inzet, niets dat hem weerhoudt,
 Maar, weg is weêr 't zilver en weg weêr het goud !

Nu tast hij met roofzieke hand naar het geld,
 Door weêruwen en weezen vertrouwd hem geteld.
 Wat raakt hem geweten, wat deugd en wat eer !
 Hij lacht met vertrouwen en schattenbeheer ;
 't Wordt alles gewaagd en ten offer gebragt,
 Als proef, waar hij uitkomst voor 't laatst nog van wacht.

Verdobbeld is ras ook dat heilige goed ;
 Hij lastert den Hemel, en, raadloos, verwoed,
 Verwenscht hij zichzelf en vloekt zijn bestaan ;
 Hij blikt nog de lagchende spelers eens aan ;
 Bespot en verguisd door de brassende bent,
 Verlaat hij al razend het speelhuis in 't end.

Nu doolt hij verwilderd in 't holst van den nacht,
 Door angst en vertwijfling tot wanhoop gebragt ;
 Hij ijlt naar den oever van 't bruisende meer ;
 Hij blikt en hij peinst, hij schouwt rond en peinst weêr ;
 De Furiën staan, waar hij doolt langs de kolk,
 En martlen hem, dreigend met geesels en dolk.

Verloren is alles ! geen lichtstraal blinkt door !
 Bang klinkt hem het ruischen der golven in 't oor,

't Geloei van den storm in den aakligen stond,
 't Meldt alles hem dood en verwoesting in 't rond;
 Hij peinst, en hij blikkt in 't geöpende graf,
 En stort, zich vervloekend, van d' oeverkant af.

Nu strekt hij stuiptrekkend de handen vooruit;
 Niets hoort hij, dan 't bonzen van 't golfslaggeluid;
 Daar voelt hij op eens zich gesleurd met geweld,
 En waant zich in de armen des doods reeds gekneld;
 Maar, God! wie, staat helpend, menschlievend hem bij?
 De bedelaresse, geen ander dan zij!

Naar het *Hoogduitsch*

J. VAN HARDERWIJK, RZ.

VAN PASSY.

BIJZONDERE GENEGENHEID VAN HET LONDENSCH E GRAAUW VOOR DE
 NALATENSCHAP VAN VREKKEN.

Onder de hartstogtelijke geneigdheden van het Londensche, en wel over het algemeen van het Engelsche graauw, behoort ook de minder bekende, maar opmerkelijke drift, om iets uit de nalatenschap van den een' of anderen overleden zoogenaamden *miser*, dat is vrek, vooral deszelfs kleedingstukken of huisraad, aan te koopen, in gevalle hij namelijk, hetgeen van zelf spreekt, bekend staat een groot vermogen achtergelaten te hebben. Het Londensche gemeen handelt hierin op de door velerlei vroegere en latere voorbeelden gewettigde onderstelling, dat in deze of gene oude pantoffel of andere dergelijke prullen een rolletje souverainen of een pakket banknoten verborgen mag zijn; en zoo ontstaat bij dergelijke boedelveilingen een letterlijke wedstrijd om iets van die dingen te bekomen, zoodat menige gescheurde flannelen hemdrok tegen eenen prijs verkocht wordt, waarvoor men zich gemakkelijk een dozijn nieuwe had kunnen aanschaffen. Een schouwspel van dien aard heeft onlangs te *Londen* de verkooping der goederen van eenen afgeleefden gierigaard, met name SMITH, geleverd. De aandrang van het gepeupel naar het armoedige steegje, waar hij gewoond had, was zoo groot, dat de policie in de zaak tusschenbeiden komen moest. Eenige oude gebedenboeken en andere geschriften, die met elkander nauwelijks ettelijke stuivers

waard waren, werden tot overmatige prijzen opgejaagd, omdat de koopers er met zekerheid op meenden te kunnen rekenen, dat zij tusschen de bladen of in den band honderden en duizenden aan banknoten verborgen zouden vinden. — Deze vrek, die een aanmerkelijk aantal huizen naliet, welke hij zelf in onderscheidene wijken der stad *Londen* had doen bouwen, en die daarenboven een ontzettend vermogen in geld en effecten bezat, maakte nog kort vóór zijnen dood alle klein ijzerwerk, bij voorbeeld aan deuren, vensters enz., hetwelk zijne talrijke nieuwe timmeraadjen vereischten, met eigene handen, en leefde daarbij van het grofste brood, van uijen en ander even onkostbaar voedsel. Met de anecdoten, die van zijne alles te boven gaande gierigheid in omloop zijn, zou men een boekdeel kunnen vullen. Een beruchte Londensche vrek van vroeger' tijd, *ELWES* geheeten, van wien in die stad nog vele sprookjes verteld worden, moet met hem op verre na niet te vergelijken geweest zijn.

ROLLENWISSEL.

Men weet, hoe te *Parijs* (misschien ook elders?) gehuurde toejuichers en uitfluiters der tooneelstukken gevonden worden. Dit gaf onlangs in een' der schouwburgen dier hoofdstad, aanleiding tot het volgende kluchtige voorval. Twee dier heeren, die reeds uren lang om 't zeerst gearbeid hadden, om hunne zoo belangelooze meening in regtstreeks tegenovergestelden geest te kennen te geven, waren beide — de een door het woedend applaudisseren, de ander door het onophoudelijk siffleren — zoo vermoeid, dat zij hunne taak niet langer konden volhouden. Op het punt om die te moeten opgeven, kreeg de *claqueur* eenen heerlijken inval. »Confrater,» zei hij tegen zijnen antagonist, »hoor eens, ik kan niet meer klappen; zie slechts, hoe mijne handen gezwollen zijn! Gij daarentegen zijt geheel buiten adem. Laat ons dus van rol wisselen. Gij klapt voor mij, en ik fluit voor u. Men verliest er niets bij, want ik vervang u en gij mij.» Bereidwillig werd de voorslag aangenomen, en bijval en afkeuring lieten zich met vernieuwde kracht in de zaal vernemen.

M E N G E L W E R K.

WELKE IS DE REDEN, WAAROM DE DICTKUNST, ONDER
ONZE LANDGENOOTEN, VOOR HET TEGENWOORDIGE,
MINDER ALGEMEENEN BIJVAL SCHIJNT TE VIN-
DEN, DAN IN VROEGERE TIJDPERKEN?

De vraag, aan het hoofd van dit betoog geplaatst, zal welligt sommigen vreemd en wonderspreukig klinken, of als ongepast en van genoegzamen grond ontbloot beschouwd worden. De een wijst ons daarbij op de gedurig voorkomende aankondigingen in de dagbladen van de uitgave van dichtbundels of andere poëtische werken van meerderen of minderen omvang; een tweede op menigen herdruk van dit of dat algemeen geacht dichtstuk; terwijl een derde ons doet stilstaan bij een beduidend aantal dusgenoemde kleine editiën van den arbeid eens beroemden zangers, als wilde men, door al die aanwijzingen, de stelling, die in de gedane vraag ligt opgesloten, al aanstonds logenstraffen. Daarbij wijst men ons tevens op de lange reeks van letterkundige vereenigingen in *Nederland*, en op de menigte van dichtstukken en poëtische bijdragen, die bij elk derzelve, gedurende de winterbijeekkomsten, worden voorgelezen; op jaarboekjes en Muzenälmanak; en, terwijl men over onze vermeende onkunde medelijdend of wel spottend de schouders ophaalt, vraagt men ons naar het bewijs der stelling: »dat de Dichtkunst onder onze landgenooten, voor het tegenwoordige, minder algemeen bijval zoude vinden, dan in vroegere tijdperken.” Wij hebben ons op deze vraag, en de krachtige wederspraak, die dezelve schijnt uit te lokken, voorbereid, en konden ons daarop voorbereiden, vermits al het gezegde aan ons evenzeer als aan onze tegensprekers bekend is. Zij vertoonden ons, als 't ware, eene schoonbewerkte medaille, maar lieten ons dezelve slechts van ééne zijde beschouwen. Het zij ons bescheidenlijk vergund den penning om te keeren, en

ook de andere of keerzijde te beschouwen; en, terwijl wij dit bewerkstelligen, merken wij in het voorbijgaan op, dat wij geenszins ontkennen, dat de Dichtkunst in onze dagen beoefend wordt, of bij onze landgenooten bijval vindt, maar alleen blijven beweren, dat die bijval niet zoo groot is als in vroegere tijdperken; vooral niet in de dagen, die de herleving onzer Letterkunde en Dichtkunst, in de zeventiende eeuw, zijn opgevolgd. Wij zijn hiervoor het bewijs schuldig, en zijn bereid het te geven.

Het is eene bekende daadzaak, die wel van den minderen bijval der natie voor de dichterlijke voortbrengselen van onzen leeftijd getuigt, dat de uitgevers in onze dagen zich huiverig betoonen, om eenig poëtisch werk van eenigen omvang voor hunne rekening ter perse te leggen. Stukjes van den dag, en die eenen bekenden en beroemden naam op den titel voeren, mogen hierop eene geringe uitzondering maken; maar waar ziet men thans uitgaven verschijnen, die met die der zeventiende, ja met sommige der achttiende eeuw kunnen vergeleken worden? Wij ontkennen niet, dat enkelen onder onze groote en beroemde vaderlandsche zangers geenszins angstig naar eenen uitgever behoeven om te zien, ja dat van een enkel werk somtijds een herdruk in het licht kwam; maar mogen zulke uitzonderingen vergeleken worden met die verschillende uitgaven en herdrukken van vroegere dagen? Destijds voorzagen de uitgevers zich, bij de Regering, van een Privilegie ter uitgave van beduidende werken, tot afschrik van nadrukkers; maar waar is de boeckhandelaar in onzen leeftijd, die voor nadruk van eenig dichterlijk werk schromen zal? Wie, om niet van levenden te spreken, was als Dichter meer algemeen bekend, bewonderd en beroemd, dan BILDERDIJK; en echter, waar bestaan de verschillende uitgaven of herdrukken van zijnen arbeid? terwijl het moeilijk zoude wezen stellig te bepalen, hoe vele verschillende uitgaven, herdrukken en nadrukken er van de dichtwerken van HOOFT en VONDEL, inzonderheid van CATS, zijn in 't licht verschenen. En beziet men die uitgaven van nabij, welk een verschil ontwaren wij dan tusschen het *toen* en

thans in de wijze van uitvoering! Thans, en dat nog bij lange na niet altijd, is eene titelgravure, in koper of op steen, het eenige sieraad van het dichtwerk, en destijds zag men bijna geen dichtbundel zonder een groot aantal prentverbeeldingen. Begeert thans een dichter zijn werk met vignetten of kunstplaten op te sieren, hij is verplicht de kosten daartoe voor eigene rekening te nemen, of wel den uitgever te veroorloven, dat deze zich, voor zijne uitschotten door eene voorloopige inteekenlijst schadeloos stelle. In de vorige tijdperken kende men zulke hulpmiddelen niet, en was het geheel onnoodig, zich van dezelve te bedienen; en de uitgever van de *folio-editie* van CATS, met al de platen, koesterde gewis minder vrees voor het welslagen zijner onderneming, dan de tegenwoordige boekhandelaar gevoelt, wien de uitgave van eenen enkelen bundel verzen, van een gesteendrukt titelvignet voorzien, wordt opgedragen. Heeft men niet in onzen tijd beproefd, om, door middel van inteekening en bij wijze van afleveringen in *cahiers*, eene nieuwe *quarto-editie* der werken van CATS, met steendrukplaten, te geven, en heeft men, tot op zekere hoogte gekomen, niet van deze onderneming moeten afzien? en strekt dit verschijnsel, met zoo vele daarmede strijdige ervaringen van vroegere dagen vergeleken, niet ten bewijze, dat de poëzij bij het thans levend geslacht minder bijval vindt, dan bij onze voorvaderen?

Wil men nog éenen grond voor onze stelling, wij ontleenen dezelve uit onze dusgenoemde Leesgezelschappen, in grooten getale in ons vaderland aanwezig, en waaronder er vele worden gevonden, die de lektuur van dichterlijke werken in hunnen bijzonderen kring hebben buitengesloten. Dit verschijnsel heeft men in de laatstverloopene jaren beginnen waar te nemen; en vermits het bestaan dezer gezelschappen op den boekhandel voordeelig invloeit, zoo kan men het uitsluiten van poëtische voortbrengsels als eene bijkomende oorzaak beschouwen, waarom de uitgevers geene bijzondere opgewektheid betoonen voor het ter perse leggen van dichtwerken.

Is men eenigzins bekend met dezen toestand van zaken,

op waarheid en ervaring gegrond, en daarbij onbevooroordeeld, dan zal men moeten toestemmen, dat de vaderlandsche poëzij, voor het tegenwoordige, minder algemeen bijval vindt bij onze landgenooten, dan in vroegere tijdperken, en men zal, het ontijdig noch ongepast keuren, dat wij de reden daarvan pogen op te sporen en aan te wijzen. Onze volgende beschouwingen wenschen wij hiertoe dienstbaar te maken, en, ten einde wij daarbij niet op gewaagde vooronderstellingen, maar op vaste grondslagen, ons gevoelen mogen vestigen, zal het noodig zijn de geschiedenis te raadplegen.

De zeventiende eeuw was voor *Nederland*, in menig opzigt, een tijdvak van roem en glorie. en voor Letterkunde en Dichtkunst was de middeleeuwsche nacht voorbijgegaan: HUYGENS, HOOFT, VONDEL, CATS en ander puikdichters deden hunne liederen hooren aan eene natie, die in de berijmde geschiedenissen van STROKE en MAERLANT, of de *Spelen van Sinne* der Rederijkers, weinig behagelijks vinden kon; was het wonder, dat, bij het aanbreken van een' zoo schoonen dag, zich een geheel volk in de verlichtende en koesterende stralen van het rijkzende licht verheugde? KOORNHERT en SPIEGHEL hadden, als taalopbouwers, den grond gelegd, waarop de zucht voor Letterkunde en Poëzij welig ontkiemde; het nationaal Tooneel werd gevestigd, en de Treurspelen van HOOFT en VONDEL vervingen de duistere en langwijlige mysteriën van vroegeren tijd; CATS werd, als Zededichter, de zanger des volks, en zijne zoetvloeiende gedichten werden het huis- en handboek der natie, naast den Bijbel in hooge eere gehouden, en van de ouders op de kinderen, als eene zedelijke nalatenschap, vermaakt. Regenten en aanzienlijken des volks, zoo wel als geleerden en letterkundigen, huldigden de verdiensten en begaafdheden der dichters, die den roem des vaderlands en de glorie der vaderlandsche helden bezongen; terwijl de godsdienstige zin der Vaderen voedsel vond in de stichtelijke liederen en harpzangen, die de aloude referijnen geheel deden vergeten. De jeugdige Staat, van *Spanjes* boei ontslagen, te land en

ter zee en in Oost en West zegepralende, vertoonde, in den bloei der Schilder- en Dichtkunst, het evenbeeld der eeuw van DE MEDICIS, AUGUSTUS EN PERICLES, en het kon die beide, onder zulke gunstige omstandigheden, niet aan krachtdadigen voorstand en aanmoediging ontbreken.

Maar die schoone dag zonk, in den aanvang der achttiende eeuw, allengskens ter kimme, en de weleer zoo glansrijke zon der Dichtkunst ging in mist en neveldampen schuil. Wel bleven de werken der eerste meesters in de handen der natie, maar het vuur der poëzij scheen in den boezem van hare beoefenaren uitgedoofd. De moedige *Pegasus*, die zich weleer zoo edel, vrolijk en vrij door veld en dal en over heuvel en duintop bewoog, werd op stal gezet, of, indien men den vluggen klepper het genot der buitenlucht vergunde, dan sloeg men hem in een gladgeslepen gareel van maat en rijmklanken, die wel het oor vermogten te streelen, maar het hart koud lieten. De schoone, vrije en edele Dichtkunst werd, door den *Areopagus* der Kunstgenootschappen, tot eene soort van ambacht vernederd, en het vleijend gelegenheidsvers werd soms met een of meer dukaten betaald! 't Is waar, er bestonden in dezen uitzonderingen; maar wee den zanger, die de wetten en besluiten der *Mecenen* en *Aristarchen* durfde versmaden en zichzelf een spoor koos en baande! Veroordeeling en verkettering werd zijn lot.

Zoodanig was de toestand der poëzij tot op de helft der vorige eeuw, waarin zij, van haren grootschen oorsprong verbasterd, tot onbeduidende rijmelarij verviel. Intusschen was men elders voorwaarts gegaan: *Frankrijk* had meesterstukken geleverd, en de schoone eeuw voor Letteren en Dichtkunst was in *Duitschland* aangebroken. De daar doorgeblonken dag schoot ook op *Nederland* zijne stralen, en de duisternis begon te verdwijnen: VAN EFFEN, LUBLINK EN KANTELAAR verrijkten onze Letterkunde, — VAN ALPHEN, DE KRUYFF, BELLAMY, NIEUWLAND, FEITH EN BILDERDIJK de Poëzij. Hunne gedichten verschenen, en een nieuw leven openbaarde zich bij de natie; de oude, door de Kunstgenootschappen veroordeelde, mees-

ters werden bij hunnen welverworven roem gehandhaafd, en een nieuw tijdvak brak aan, waarin de glorie der zeventiende eeuw als bij vernieuwing straalde. De natie gevoelde, wat de Dichtkunst is en vermag, en de poëtische werken van dat tijdvak werden gretig gelezen; van het *Graf* en de *Ouderdom* van FEITH werden *achttienhonderd* afdrucken verkocht; en dit was wel een sprekend bewijs van de hooge belangstelling onzer landgenooten, die in zulke kunstgewrochten bevrediging zochten voor verstand en hart, voor gevoel en verbeelding beide.

Zietdaar eene beknopte geschiedenis der vaderlandsche Dichtkunst tot op het einde der vorige eeuw! De korte herinnering daaraan is noodzakelijk, zullen wij den tegenwoordigen toestand der Poëzij, of liever de mate, waarop zij door onze landgenooten in onze dagen geschat wordt, met genoegzame kennis van zaken overwegen, zonder ons daarbij door vooroordeel of partijdigheid te laten besturen. Want, aangezien het buiten kijf is, dat de voortbrengselen der vaderlandsche Muze minder algemeenen bijval dan vroeger, b. v. nog vóór dertig, veertig jaren, ondervinden, zoo is het duidelijk, dat daarvoor bijzondere oorzaken moeten bestaan, wier opgave wij thans wenschten te beproeven.

Eene *eerste* oorzaak meenen wij te vinden in de meerdere bekendheid onzer tijdgenooten met vreemde talen, dan die aan het voorgeslacht mogt te beurt vallen. Er zijn thans weinig lieden uit den beschaafden stand, in de kennis der Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen onbedreven; en hoe groot is het aantal van hen, die de werken van *Franschen*, *Duitschers* en *Britten* in de oorspronkelijke taal hebben gelezen; dit was bij het voorgeslacht geenszins het geval, en hetzelfde kon alleen in dichterlijke werken in de moedertaal geschreven bevrediging zoeken en vinden. En let men nu op den grooten overvloed van poëtische voortbrengselen, die onze genoemde naburen opleveren, dan is het niet vreemd, dat daardoor iets ontstaat, hetwelk men in den handel gewoon is *concurrentie* te noemen. In allen gevalle is het waarheid, dat daardoor

de aftrek van inheemsche producten niet kan bevorderd worden.

Eene *tweede* oorzaak is gelegen in den trek naar het vreemde, waarbij welligt zekere modezucht hare uitspraken laat gelden. *Engeland, Duitschland en Frankrijk* huldigen hunne tegenwoordige Puikdichters, en van derzelver werken verschijnt herdruk op herdruk. Is het wonder, dat dit den lust opwekt, om die hoogvereerde werken te kennen? en vereenigt zich hiermede de zucht, om met die kennis in gezelschappelijken kring te pralen, is het dan wel vreemd, wanneer men aan de kennis van *BYRON* of *LAMARTINE* boven den bekenden landgenoot de voorkeuze geeft? De smaak voor Dichtkunst is wel geenszins verminderd, maar men drenkt zich aan van elders afgeleide bronnen, en gaat den inlandschen stroom voorbij. In menige boekverzameling vindt men buitenlandsche dichtwerken, terwijl die van den landgenoot geene plaats kunnen verwerven. Het vreemde bekoort doorgaans meer dan het bekende, en menigeen weet u meer van den *Simplon* dan van *Arnhems* bekoorlijken omtrek te verhalen; men kent *Milaan* en *Venetië*, maar heeft *Middelburg* en *Vlissingen* nimmer bezocht; men zal een vers van *VICTOR HUGO* van buiten kennen, zonder te weten, hoe heerlijk *NIEUWLAND* den *Orion* bezong. Dat was *anders* bij onze vaders en moeders, grootvaders en grootmoeders van vóór veertig, vijftig jaren. Zij kenden het vreemde en den vreemdeling niet, of slechts bij name, en voor hen waren inlandsche werken alleen toegankelijk; thans is dat alles veranderd en omgekeerd, en ziet zich de vreemdeling naast, vaak boven, den inboorling verheven.

Als eene *derde* oorzaak noemen wij de meer algemeene beoefening der poëzij in onze dagen, in vergelijking met vroegere tijdperken. Hoe verbazend is toch, in de laatste jaren, het getal van dichters en verzenmakers niet toegenomen! Voorheen was een dichter meer iets zeldzaams; heden ten dage baart zijn optreden in ons midden niet de minste verwondering. Voorheen had dat zeldzame den veelvermogenden prikkel der nieuwhed; thans hecht men

minder op hetgeen gewoon, ja schier alledaagsch is geworden. Voorheen zag men de uitgave van eenig dichtwerk met belangstelling te gemoet; thans neemt men de aankondiging daarvan aan voor berigt, ten ware de dichter eenen reeds beroemden naam mogt voeren. Het verschijnsel is niet vreemd: wat men zelden geniet, wekt de begeerte op; wat men te elken dage kan verkrijgen, voert ligt tot eene zekere mate van onverschilligheid. De instelling van een groot aantal letterkundige vereenigingen en voorlezingen verergert de bestaande kwaal: X. heeft zijn dichtstuk hier en daar en elders voorgedragen, (iets, dat men vroeger niet kende, en althans niet algemeen was) men heeft het eens of tweemaal gehoord; en waarom het zich nu aangeschaft, wanneer het in druk verschijnt? Men kan niet alles koopen! en ligt krijgt men het in het leesgezelschap! Zoo spreekt en zoo handelt men. En inderdaad het kan niet ontkend worden, dat er, in verhouding tot den vroegeren tijd, in de dichtelijke wereld eene *over-productie* plaats heeft, die de belangneming moet verminderen.

Na al het opgemerkte kan het, *ten vierde*, onze aandacht niet ontgaan, dat onze vaderlandsche Dichtkunst vroeger geheel instemde met het Nederlandsche volkskarakter; iets, hetwelk wij, over het algemeen, niet zoo geheel en volkomen van onze thans aan de orde zijnde poëzij zouden durven beweren. Wij willen, wel is waar, al de Dichters der zeventiende en achttiende eeuw niet met den naam van Volksdichters bestempelen; maar hunne liederen waren toch uitsluitend voor *Nederland* bestemd, en gegrond op onze zeden, gewoonten, denkwijze, begrippen, in één woord, op den aard en de natuur van ons volksbestaan en karakter in eenen zedelijken en godsdienstigen zin. In die liederen vond de natie zichzelf, als in eenen spiegel, voorgesteld, met al hare deugden en gebreken, en daaruit laat zich de bijval verklaren, die aan den dichtelijken arbeid dier tijdperken zoo ruimschoots te beurt viel. Maar dragen ook al de dichtelijke voortbrengselen der laatste dertig jaren dit eigendommelijk ka-

rakter? Zijn zij, over het algemeen, voor het volk, als zoodanig, geschikt? Men vergunne ons, hieraan, bescheidenlijk, te twijfelen. Zoo wel de groote wereldgebeurtenissen, in de laatstvoorgaande halve eeuw voorgevallen, als de beoefening der vreemde Letterkunde en Poëzij, hebben, hier en daar, en bij sommigen onder onze Dichters, eene wijziging en verandering van begrippen en voorstellingen, denkbeelden en gevoelens te weeg gebragt, die met ons degelijk volkskarakter niet altijd eenen gelijken tred houden; en dat er wel eens vreemd vuur op onze vaderlandsche altaren ontstoken is, zouden wij niet durven tegenspreken. Intusschen is ook een deel der natie, hier en elders, veranderd, en bij dit gedeelte heeft de nieuwe dichtschool welligt eenigen bijval ingeooft; maar het gros des volks is meer onveranderd gebleven, en bij hetzelfde vinden de nieuwere begrippen geenszins algemeen ingang.

Dan, er is meer. Behalve in de veranderde voorstelling van zaken en denkbeelden, die aan het voorgeslacht altijd welkom, belangrijk en dierbaar waren, en die, de tijden door, met het eigendommelijk karakter des volks in het naauwste verband stonden, heeft men ook in de vormen eene geheele verandering ingevoerd; immers die kunstvoortbrengselen, welke geheel of ten deele naar buitenlandsche modellen vervaardigd zijn, dragen daarvan de kenmerken in een' gezwollen toon en stijl en eene duisterheid van uitdrukking, weinig overeenkomende met die bevallige eenvoudigheid, welke het kenmerk is van het ware en schoone, en waardoor de lezer zich steeds genoodzaakt vindt, om naar de eigenlijke meening des dichters te raden.

Wij beleven tevens eenen tijd, waarbij, vooral in de Fransche literatuur en de poëzij van den dag, alles aan de zucht om *effect* te doen wordt opgeofferd. Romans en Tooneelstukken bevatten niet zelden voorstellingen, waarvan het hart terugbeeft, en waarbij, met levendige trekken, de afgrond wordt afgemaald, waartoe de onzedelijkste hartstogten en driften den mensch kunnen doen wegzinken. Ook hier te lande vinden zulke producten, in proza en

poëzij, niet dan te veel lezers en bewonderaars onder de zoodanigen, die gedurig nieuwe en nog sterkere prikkels voor een overdreven gevoel en eene opgewondene verbeelding behoeven. Zulke lezers vinden echter, in het meerderdeel onzer poëtische voortbrengselen, het buitensporige der Fransch-romantische school van onze dagen niet terug, en zij klagen over het prozaische onzer dichtkunst; of verschijnt er, nu of dan, een gedicht, eenigzins op de bedoelde leest geschoeid, dan wekt dit de afkeuring van hen, die in de schildering van uitheemsche *horreurs* en schandtooneelen geen behagen scheppen. De slotsom is, dat de vaderlandsche zanger voor den een' te weinig, voor den ander' te veel zich voegt, schikt en plooit naar den smaak van wuften vreemdelingen; en dat daardoor eigene voortbrengsels minder bijval vinden, zal wel geen opzettelijk betoog behoeven.

Het is zoo, onze vroegere en vooral onze latere dichters waren geene vreemdelingen in de buitenlandsche literatuur; maar zij gebruikten hunne kennis meer tot een middel van studie, dan dat zij dezelve dienstbaar maakten aan de zucht, om den vreemdeling te volgen, en zij bepaalden zich daarbij tot het klassieke en bij al wat de buitenlander groot en schoon had weten daar te stellen. Men werkte in den geest der beste meesters, zonder hen slaafs na te volgen, en daardoor bleven nationaliteit en zelfstandigheid bewaard; thans begeeft men zich, hier en elders, aan het kopiëren, en nationaliteit en zelfstandigheid gaan verloren. De Fransch-romantische school, met al hare *absurditeiten*, heeft echter nog de treurige verdienste, dat zij ons de Fransche zeden naar waarheid afmaalt; maar de meeste dier schilderijen zijn, den Hemel zij dank! op onzen landaard niet van toepassing, en zelfs geheel strijdig met het doorgaand karakter en de zeden der natie, als waarbij zedelijkheid en godsdienstige zin op prijs geschat worden; zulke producten zijn alzoo bij ons niet te huis, en vinden, over het algemeen, dien bijval niet, die aan dezelve elders te beurt valt. Al wat in dit *genre* nu en dan vervaardigd is, werd dan ook geenszins met bijzondere belangstelling

ontvangen, en de tegenzin, dien men deswege blijken liet, werd hier en elders zichtbaar omtrent andere poëtische voortbrengselen en de Dichtkunst in het geheel.

Bij de opgenoemde oorzaken kunnen wij nog, *ten slotte*, eene algemeene oorzaak voegen, die haren grondslag ontleent uit de bekende opmerking, dat men ook in het gebied van letteren en kunsten eene gedurige afwisseling van denkbeelden en begrippen pleegt waar te nemen. Hoe weinig algemeene belangstelling b. v. viel de Toonkunst, in ons vaderland, vóór dertig, veertig jaren te beurt, en met hoeveel geestdrift wordt hare beoefening niet in onze dagen bevorderd! Maar wat strekt ons ten waarborg, dat er geen tijd kan komen, waarin die geestdrift door mindere belangstelling zal worden opgevolgd? Nu eens valt de algemeene smaak des volks op dit, dan weder op iets anders, al naarmate de geest des tijds of bijzondere gebeurtenissen en voorbijgaande omstandigheden medewerken, om den vloed of ebbe der publieke *opinie* te regelen. In het laatste derde gedeelte der verloopene eeuw opende zich een nieuw tijdvak in de geschiedenis der vaderlandsche poëzij, en het was geen wonder, dat al wat dat tijdvak opleverde de algemeene belangstelling gaande maakte. In het begin der negentiende eeuw hadden staatkundige gebeurtenissen eenen in het oog loopenden invloed op de Dichtkunst, en de vaderlandsche zangen, die, in dagen van onrust en onderdrukking, zoo welkom waren voor het hart van den echten *Nederlander*, vonden overal een toegengen oor; maar in deze dagen is alles van gedaante veranderd, en, met uitzondering van den Belgischen opstand en afval, verkeerde het vaderland, gedurende vele jaren, in een' staat van staatkundige kalmte en rust. Op de vroegere spanning is een staat van ontspanning gevolgd, en de vaderlandsche Dichtkunst heeft, in de algemeene schatting, een gedeelte harer belangrijkheid, bij rustiger tijden, verloren. De Roman, zich, bij vreemden en landgenooten, met de geschiedenis verbindende, heeft een nieuw en vroeger onbetreden spoor geopend en bij velen de poëtische uitspanningslektuur vervangen, en dat daar-

door de poëzij zelve minderen bijval moest vinden dan weleer, is te duidelijk, dan dat wij zulks zouden behoeven aan te wijzen.

Wij hebben, naar wij bescheidenlijk vertrouwen, overeenkomstig de waarheid en de ondervinding, de vraag beantwoord, die wij wenschten te onderzoeken; en nu vraagen men ons welligt wederkeerig, wat er behoort gedaan te worden, om de vaderlandsche Dichtkunst in eenen meer algemeenen bijval bij onze landgenooten te doen deelen?

Het antwoord op deze vraag kan met weinige woorden worden gegeven. Onzes inziens, en behoudens beter oordeel, behoort er minder *gedaan* dan *gelaten* te worden, en onze vaderlandsche Dichters vooral af te zien van het navolgen van vreemdsoortige poëtische voortbrengsels en van die toonen, welke geenen wederklank vinden in het hart van den regtschapen *Nederlander*. Nationaliteit, oorspronkelijkheid en zelfstandigheid kenschetsten onze vaderlandsche Dichtkunst de tijden door, en deze voortreffelijke eigenschappen behooren dezelve te blijven versieren, naauw vereenigd met eenen zedelijk-godsdienstigen zin, die, den Hemel zij dank! bij het meerderdeel onzer landgenooten nog op hoogen prijs gesteld wordt. Immers zijn dichtstukken, waarin die strekking de heerschende is, ook nog in onze dagen, bij onze natie bestendig welkom; terwijl menig product, hetwelk die grondtoonen zeldzaam doet hooren, weinig bijval vindt.

En is het eene waarheid, dat er in de laatste jaren een groot aantal, welligt te veel poëtische voortbrengsels zijn in het licht verschenen, dan is onthouding het beste middel, om den kwijnenden lust weder op te wekken. Zoo wèl naar het ligchaam als naar den geest werkt oververzadiging altijd nadeelig, en wanneer het genot te dikwerf terugkeert, houdt het al ras op genot te wezen. De Dichtkunst zal niets van hare waarde en luister verliezen, wanneer hare beoefenaren de lier, voor eenigen tijd, laten rusten. In den jongsten tijd is er welligt meer gedicht omdat men dichten *wilde*, dan omdat men dichten *moest*. Echte poëtische verrukking moet van zelve in het hart des dichters

ontstaan, en het moet hem eene behoefte worden, om hetgeen hij in zijn binnenste gevoelt in klanken uit te drukken. Waar die behoefte niet bestaat, dicht men met het hoofd, maar geenszins met het hart; en vandaar ontstond zoo menig voortbrengsel, dat het hart koud laat en in hetzelfde geen weêrklank kan vinden.

Heeft de nieuwere tijd veel goeds opgeleverd, het was omdat dit goede in den geest der oude meesters gedicht was. Men stelle zich derhalve de klassische Dichters voor oogen; niet om die slaafs te volgen, maar om hunne werken te bestuderen ter vorming van den smaak en opdat gevoel en verbeelding behoorlijk geleid mogen worden. Er zijn er, die dat bestuderen der oude modellen als beneden zich schijnen te beschouwen, en daaraan eene *zoogenaamde* oorspronkelijkheid niet begeeren op te offeren; maar niet zelden hoort men aan de zonderlinge klanken hunner lier, dat zij vreemdelingen zijn in de eerste beginselen van waarheid, schoonheid en eenvoudigheid, en vanhier is het, dat hunne zangen zoo weinig algemeen bijval vinden. Men stake derhalve dat offeren op altaren, met eigene hand of met behulp van anderen opgericht, en brenge den wierook, aan de Muze der Dichtkunst gewijd, ten offer op het eenvoudig altaar, de eeuwen door, geheiligd aan al wat waar, goed en schoon is en het altijd zal blijven, te midden van al de wisselingen, die, door de invloeden van tijdgeest, volgzucht en wansmaak, mogen ontstaan!

OVER DE DURING DER BLIKSEMSTRALEN. DOOR ARAGO.

(Getrokken uit 's Mans Verhandeling over het Onweder, geplaatst in het *Annuaire* voor het jaar 1838, aan den Koning der *Franschen* aangeboden door het *Bureau des Longitudes te Parijs*.)

Het *Bureau des Longitudes te Parijs* geeft jaarlijks een werkje uit, waarin, behalve de sterre-, zeevaart- en staatshuishoudkundige tafelen en opgaven, ter wier bekend-

making hetzelfde hoofdzakelijk is ingerigt, van tijd tot tijd meer of min belangrijke verhandelingen worden opgenomen; onderwerpen, wel van wetenschappelijken aard, doch tevens van algemeen belang, op eene ook voor niet-geleerden bevattelijke wijze voorgesteld. Het is de geleerde ARAGO, aan wien, sedert vele jaren, deze taak is toevertrouwd, en die in het *Annuaire* voor 1838 eene proeve over het Onweder geleverd heeft, welke eenen schat van belangrijke waarnemingen bevat, en waaruit wij een hoofdstuk zullen overnemen, hetwelk door wonder spreukig opschrift, naauwkeurigen betoogtrant en treffende uitkomsten onze aandacht bijzonder boeide en ons der mededeeling overwaardig voorkwam.

Tot beter verstand van dit stuk zij vooraf aangemerkt, dat de Heer ARAGO, na over het onweder in het algemeen, over den aard, de uitwendige kenmerken en de hoogte der onweerswolken gehandeld te hebben, de verschillende soorten van lichtende verschijnselen beschouwt, welke bij onweders waargenomen, en door hem in drie klassen gerangschikt worden.

In de *eerste* klasse plaatst hij die soort van licht, hetwelk wij onder den naam van *bliksem* of *bliksemstraal* verstaan, en zich als eene zeer dunne, zeer smalle en zeer scherp geteekende lichtstreep of lichtstraal vertoont, zich nooit of zeer zelden in regte lijn voortbeweegt, maar doorgaans slangwijze of met zeer scherpe hoeken de lucht doorklieft.

Onder de *tweede* klasse begrijpt ARAGO dat lichtend verschijnsel aan de onweders eigen, hetwelk wij meestal *weérlicht* noemen; een licht, dat somtijds alleen de omtrekken der wolken, doch vaak ook derzelver geheele oppervlakte schijnt te verlichten, ja uit haar binnenste schijnt voort te komen, en zich over onmetelijke gedeelten des uitspansels verbreidt.

Beide deze soorten van lichtverschijnsels bewegen zich met eene groote snelheid, en maken te dezen het onderwerp van het volgend onderzoek uit; terwijl de *derde* klasse de *vuurballen* of *vuurklompen* bevat, wier bewe-

ging langzaam genoeg is, om daarvan den duur te kunnen berekenen.

De geheele verhandeling over het onweder beslaat in het *Annuaire* 400 bladzijden, waarvan 12 ingenomen worden door de beantwoording der vraag: *Welke is de during van een weérlicht of een bliksemstraal van de eerste of de tweede klasse?*

Deze vraag is belangrijker, dan men oppervlakkig wel denken zoude. De oplossing derzelve, eerst korteling (vóór weinige jaren) verkregen, steunt op zeer fijn gesponnene redeneringen, welke gedeeltelijk aan een kinderspel ontleend zijn; ik bedoel die proefneming, welke iedereen of zelve wel gedaan heeft of door anderen heeft zien doen, en in de daarstelling bestaat van eene onafgebroken streep of band van licht, door de snelle beweging van een klein kooltje vuurs. Vooronderstel, namelijk, dat het kooltje eenen cirkel beschrijft, en dat, om den geheelen omtrek daarvan te doorloopen, het niet meer dan één tiende gedeelte eener seconde besteedt; alsdan, de proefneming heeft het aangetoond, ziet men eenen omtrek van licht, waarin het oplettendst oog geene de minste gaping gewaar wordt. Men zou zeggen, dat de gloeiende kool of vonk al de punten van den omtrek des cirkels te gelijker tijd inneemt; en toch is het zeker, dat zij dezelve in haren loop niet dan het eene na het andere bereikt, en dat er een tiende gedeelte van eene seconde verloopt tusschen het tijdstip, dat zij een dier punten verlaat, en het oogenblik, dat zij hetzelfde op nieuw inneemt.

Eene gewigtige gevolgtrekking vloeit uit deze proefneming voort. Zij zal klaarlijkelyk worden indien men voor een oogenblik eens de aandacht onafgebroken en bepaaldelyk gelieft te vestigen op één enkel punt van den omtrek, welken de vonk doorloopt, — op het bovenste, bij voorbeeld.

Wanneer zich de vonk in dit bovenste punt bevindt, doen de lichtstralen, die er uit voortschieten, haar beeld in het oog des waarnemers op een zeker deel van het netvlies vallen. Zoodra de vonk draait, moet dit beeld even-

zeer draaijen , en dit gebeurt werkelijk , dewijl de vonk altijd in haren waren stand gezien wordt. Het zoude dus schijnen als moest het eerst gevormde beeld ter zelfder tijd worden uitgewischt , als de oorzaak , welke hetzelfde deed ontstaan , zoo al niet verdwenen , dan toch van plaats veranderd is ; maar verre van daar ! de vonk heeft den tijd , eenen geheelen omloop te beschrijven , op hare eerste plaats terug te komen , en in het oog het beeld van het bovenste punt des cirkels te hernieuwen , alvorens de gewaarwording , welke haar eerste doorgang door hetzelfde punt deed ontstaan , geweken is.

De indrukken , welke wij door het zintuig des gezichts ontvangen , hebben dus eene zekere during. Het menschelijk oog althans is derwijze zamengesteld , dat *eene lichtende gewaarwording niet verdwijnt , dan een tiende gedeelte eener seconde na de volkomene verdwijning der oorzaak , welke haar deed ontstaan.*

Wij zijn zoo even tot de opmerking gekomen , dat een straal-schietend punt , hetwelk niet meer dan een tiende eener seconde besteedt om een' geheelen kring te doorloopen , voor ons oog eenen over deszelfs geheelen omtrek verlichten cirkel zal doen ontstaan.

Het is duidelijk , dat , wanneer twee , drie , tien , honderd straal-schietende punten , in regte lijn elkander opvolgende , en tusschen het eerste punt en het middelpunt van omdraaijing geplaatst , te gelijker tijd met gelijke snelheid omwentelen , zij twee , drie , tien , honderd verlichte en gelijkmiddelpuntige omtrekken van cirkels zullen doen geboren worden.

Eindelijk zal iedereen beseffen , dat , indien die verschillende straal-schietende , beweegbare punten elkander onmiddellijk opvolgen , — met elkander in aanraking komen , en tevens talrijk genoeg zijn , om , in eenen staat van rust zich bevindende , eene voortgaande lijn van licht te vormen tusschen het aanvangspunt en het middelpunt van omdraaijing , in dat geval de omtrekken , welke zij al draaijende zullen doen ontstaan , zich onderling ook zullen raken , en dat de twee , drie , tien , honderd *afzonderlijke*

omtrekken van cirkels der vorige proefneming vervangen zullen worden door *eene cirkelvormige geheel verlichte oppervlakte*.

Men ziet, dat deze proef tot dezelfde uitkomsten leidt als die, welke wij met op zichzelf staande punten genomen hebben: eene verlichte *lijn*, om eene harer eindpunten ronddraaijende, brengt *eene cirkelvormige oppervlakte van licht* voort, wanneer zij in elke harer achtereenvolgende standen terugkeert, alvorens elk der beelden is uitgewischt, die zij gedurende eene eerste omwenteling in het oog had voortgebracht; te weten, wanneer de lijn den geheel omtrek in het *tiende* deel eener seconde doorloopt.

Laat ons nu, in plaats van eene enkele verlichte beweegbare lijn, er vier vooronderstellen, allen volkomen gelijk en onderling regthoekig of zoodanig geplaatst, dat zij den omtrek in vier gelijke deelen verdeelen. De snelheid van beweging des toestels bij eene geheele omwenteling zal dan geenszins het *tiende* deel eener seconde behoeven te bedragen; eene *viermaal mindere snelheid* bij ééne omwenteling, eene snelheid van *vier tiende* deelen eener seconde, zal genoegzaam zijn tot de daarstelling eener cirkelvormige oppervlakte, welke zich evenzeer geheel verlicht zal vertoonen.

Wat toch wordt er inderdaad tot die voortdoring van licht vereischt? Immers dit: dat geen punt des cirkels van *wezenlijk licht* verstoken blijve langer dan een tiende deel eener seconde. Blijven wij nu in onze gedachten stilstaan bij den oogenblik, waarop eene der lijnen loodregt staat, de lijn, welke deze volgt, zal op hare beurt loodregt staan in het vierde deel des tijds tot eene volkomene omwenteling benoodigd, in het vierde deel van $\frac{4}{10}$ of in $\frac{1}{10}$ seconde; de derde bewegende lijn zal eveneens na een tiende gedeelte eener seconde de tweede lijn in de loodregte stelling vervangen, enz. enz. Wanneer dus het loodregte beeld der eerste lijn in het oog begint te verdwijnen, komt de tweede der vier verlichte regthoekige lijnen van den wettelenden toestel hetzelfde vernieuwen; — wanneer het loodregte beeld van deze tweede lijn den eindpaal van deszelfs

during bereikt, neemt de derde lijn er de plaats van in; — de vierde lijn bevindt zich op hare beurt in loodregten stand op het oogenblik dat het beeld der derde aanving te wijken; — de eerste lijn, ten slotte, herneemt, na gelijk tijdsverloop, de stelling, waarin wij haar bij den aanvang voorondersteld hadden, om door haar licht de loodregte plaats te vervullen, welke, door het verdwijnen van het beeld, de vierde lijn duister gelaten zoude hebben.

Ik meen alzoo uitvoerig, al te uitvoerig welligt! be-
toogd te hebben, hoe vier verlichte regthoekig geplaatste
lijnen, een' cirkel rondom haar snijpunt in $\frac{1}{10}$ seconde be-
schrijvende, den loodregten straal dezès cirkels met een
schijnbaar onafgebroken licht beschijnen. Het zal nie-
mands opmerkzaamheid ontgaan, dat dezelfde redeneringen
evenzeer van toepassing geweest zouden zijn op een' wa-
terpassen of schuinen straal.

De wijze van voortbrenging van verlichte oppervlakten
door de omwenteling van enkele lijnen is dus genoegzaam
ontwikkeld. In 't kort: *Eene verlichte lijn brengt schijn-
baar eene cirkelvormige oppervlakte van licht voort, wan-
neer zij zich snel genoeg om een harer eindpunten wen-
telt, om den geheelen omtrek te beschrijven in een tiende
gedeelte eener seconde tijds.* Dit is eene daadzaak, in
verband staande met de zamenstelling en de gevoeligheid
van het menschelijk oog. De zaak is zoo, doch had an-
ders kunnen zijn: proefnemingen alleen konden de waar-
heid doen kennen.

(Het vervolg en slot in N°. IX.)

DE ASPHALTISCHE OF DOODE ZEE.

*Nature et miracle n'est ce pas tout un? et
l'univers est-il autre chose que miracle
éternel et de tous les moments?*

DE LAMARTINE, *Voyage en Orient.*

De denkbeelden van zee en beweging zijn zoo zeer aan el-
kander verbonden, dat het als een buitengewoon verschijnsel

beschouwd wordt, wanneer de oppervlakte der zee zoo kalm en effen is, dat men op haar als zoude kunnen schrijven. Het wekt derhalve te meer verwondering, van eene *doode zee* te hooren spreken. En er bestaat inderdaad zoodanig eene. Tusschen *Judea* en *Arabië* strekt zich deze zee ter lengte van omtrent dertig mijlen uit. Hare oevers schijnen nog nooit in derzelve omvang omgevaren te zijn. Overal heeft zij hetzelfde voorkomen; zij schittert door de weerkaatsing der lichtstralen, maar zij mist de beweging, en men hoort hare golven niet tegen de oevers klotsen. Hare wateren zijn te veel zamenhangende, om door den wind tot rollende golven bewogen te worden, en geen helder wit schuim bruist over de keijen van het strand. Te midden eener doodsche natuur rust als 't ware eene doode zee. Grootsche maar schrikwekkende herinneringen zijn tevens met haar ontstaan en hare uitbreiding verknocht. Hoe vele eeuwen, sedert de verschrikkelijke gebeurtenis plaats had, ook voorbijgegaan zijn, nu nog verwekt zij eenen ontroerenden indruk. Een der laatste reizigers, BAPTISTIN POUJOLAT, geeft hiervan deze getuigenis:

Men kan het gevoel van ontroering niet van zich afweren bij het zien van dit doodsche en treurig meer. Het heeft de steden *Gomorrha*, *Sodom*, *Zeboïm* en *Adama*, welke voor God vervloekt waren, verslonden. Het nageslacht zal bij dit gezicht vragen: waarom heeft de Heer dezen lande alzo gedaan? wat is de ontstekinge dezès grooten toorns? (*Deut. XXIX.*) En het antwoord zal wezen: Het geroep van de ongeregtigheden van *Sodom* en *Gomorrha* was ten top geklommen, en JEHOVAH liet eenen zwavel- en vuurregen vallen; zoo werd het vruchtbare dal *Siddim* in eene akelige woestenij veranderd.

Een meer, door zoo vele eeuwen heen als zulk een denkteeken in de natuur overgebleven, trekt voorwaar de aandacht van elk, die in de gelegenheid is het te kunnen nabij komen; al is deszelfs voorkomen tegenwoordig ook eenigzins veranderd, doordien het niet meer brandt. Volgens vroegere Schrijvers zoude het lang rookende zijn gebleven; althans BROCARDUS (*Descriptio Terrae sanctae*) schrijft er van: »De *Doode Zee* is nog steeds rookende en met smook »bedekt. Zoo als ik dit met eigene oogen gezien heb, kwam »zij mij voor als de mond van eenen afgrond door den daaruit »opstijgenden walm.» CLERICUS (*de Sodomae subversione*)

is echter minder stellig, wanneer hij verder, in overeenstemming met JOSEPHUS en PHILO, zegt: »Het wordt een steeds voortbrandend (ἀίσιμος) vuur genoemd, hetwelk door zoo vele eeuwen heen, van wege de harsachtige stof, gebrand heeft en welligt nog brandt.»

Terwijl in de laatste tijden onderscheidene aanzienlijke reizigers het vroegere *Kanaän* bezocht hebben, kon men verwachten, dat zij, die tot *Jeruzalem* gekomen waren, de *Doode Zee* ook niet onbezocht zouden laten. Onder dezen is de Hertog VAN RAGUSA een der genen, bij wie de *Doode* of *Asphaltische Zee* vooral belangstelling gewekt heeft. Wij zullen hem op zijnen togt derwaarts vergezellen, als een der voornaamste gidsen; wij zullen bij deze gelegenheid echter ook van de waarnemingen van anderen gebruik maken, om eene korte beschrijving van deze merkwaardige binnenlandsche zee te geven.

Deze zee draagt ook den naam van *Asphaltische Zee*, van wege het *aardhars* (*bitumen*), hetwelk zij oplevert. Het wordt ook overvloedig in den omtrek gevonden. Reeds ten tijde van DIODORUS *van Sicilië* en van STRABO was deze zee door den *Asphalt* beroemd, welken zij bevat. De eerste verhaalt, dat stukken hars als kleine eilandjes op het meer dreven, en STRABO spreekt er van, alsof de zee somwijlen geheel met deze stof vervuld was, die als bellen opborrelde. Nog tegenwoordig drijven er, volgens het getuigenis der reizigers, van tijd tot tijd brokken van deze stof op het water. Somwijlen worden zij, bij stormen, met zulk eene kracht tegen de oevers geworpen, dat zij verbrijzelen. (*)

De togt werd door den Hertog binnen zes uren te paard

(*) Het klinkt zonderling, dat DE LAMARTINE zegt, dat hij deze zee niet opgezocht heeft om der wetenschap wille; en toch deed het hem leed, toen hij met zijne togtgenooten aan hare oevers stond, dat hij niet te voren bedacht had, zich van het noodige te voorzien om deze zee te bevaren, dewijl de gelegenheid, door de goede gezindheid zijner *Arabieren*, hem daartoe zoo gunstig was. Volgens zijn zeggen heerscht er bij de *Arabieren* nog zoo veel vooroordeel, dat zij den toegang tot de *Asphaltische Zee* niet gemakkelijk maken, en niet gedoogen zouden, dat men er op voer. Jammer, dat hij, wien zoo veel vrijheid vergund werd, er geen meer gebruik van maakte.

afgelegd. De reizigers gingen regtstreeks over de bergketen van *Judea* naar de vlakte, waar zich de *Doodde Zee* bevindt, te midden van eene desgelijks nagenoeg uitgestorvene natuur. De bergen zijn buitengewoon kaal. Het oog wordt door de witheid van den kalk als verblind. Eene prangende hitte drukt en perst den reiziger nog te meer uit, te midden der diepe stilte, welke hem omgeeft. Men ontwaart evenwel op deze bergen overblijfsels, welke van eene vroegere bevolking getuigen, en zij hebben nog een voorkomen van grootschheid, hetwelk doet vermoeden, dat zij hunnen oorsprong aan weelde en overvloed verschuldigd waren. Men ziet onderscheidene sporen van eene verledene grootheid en magt, waar thans een mensch nauwelijks eenig middel van bestaan zoude vinden. De stilte, welke anders over het geheele landschap ligt, werd bij dezen togt alleen door roofvogels afgebroken. Deze werden door de overblijfsels van kameelen en paarden gelokt, waarmede de wegen bedekt lagen, van het overwinnend *Egyptisch* leger afkomstig, door hetwelk de opstandelingen tot over de *Jordaan* vervolgd waren. Dat hier vroeger aanzienlijke werken ten uitvoer werden gelegd, blijkt nog uit eene schoone waterleiding, door welke de vlakte van *Jericho* van water kon voorzien worden, ten minste de ruimte harer bogen of buizen kon daartoe voldoende gerekend worden. Onder de regenbakken, welke hier en daar gevonden worden, was een kolossale, meer dan zestig voeten diep, met een' daaraan geëvenredigen omtrek. Op eene der hoogten zag DE LAMARTINE de overblijfsels van een slot, door de Kruisvaarders gebouwd: nu verlaten en niet meer bewoonbaar, had het in de verte iets van den romp van een verlaten schip op het zandige strand. Eens bestemd om den weg, die daarhenen leidde, te verdedigen, zoude het thans den *Arabieren* tot eene hinderlaag kunnen dienen, om de voorbijtrekkende karavanen te overvallen.

Men zoude in een te wijdoopig onderzoek moeten treden, om op te sporen, van wie alle deze bouwvallen herkomstig zijn. Dit is zeker, dat het land eens eene groote omkeering ondergaan heeft, waarbij het werk der menschen niet minder geleden heeft. Volgens sommige oude Schrijvers zouden bij deze omkeering dertien steden te gronde zijn gegaan. — Ofschoon het in den winter op de bergen veel regent, blijft er bij de terugkeering van het schoone jaargetijde geen drop-

pel voor den deze streken doortrekkenden reiziger over; het verdwijnt spoedig, en vloeit weg langs de beddingen van het afstroomend water, hetwelk zich in de *Doodde Zee* ontlast, of wordt door den grond ingezogen. Op de nabijgelegen vlakke, welke uit een zeer fijn en zeer bewegelijk met aarde vermengd zand bestaat, valt nooit regen. Het ontbreekt haar echter niet aan water, ja zij wordt daardoor dikwijls geteisterd. Terwijl zij eene gelijkmatige helling heeft en zich op deze wijze tot de *Doodde Zee* uitstrekt, wordt deze vlakke van afstroomend water doorsneden. Deze vlieten vallen somwijlen als hevige stortvlooden in de zee. Ook welt er overal water uit den grond op. Dit onderaardsche water doortrekt den grond zoo, dat de geheele oppervlakte als in een' modderpoel verkeert, en de wegen gewoonlijk van het einde van December tot de maand April geheel ontoegankelijk zijn. Toen de Heer DE LAMARTINE in het begin van November deze plaats bezocht, was het strand reeds zoo doortrokken, dat zijn paard tot het midden er in zonk. Deze moddervlakte is dan zoo bewegelijk, dat zij door den wind in allerlei rigtingen gedreven wordt. Wanneer zij later wederom opdroogt, ziet men er nog geruimen tijd de overblijfsels van in vele splijtingen. Door deze veranderingen wordt veel grond naar de zee medegevoerd; terwijl het water onder den grond ook instortingen en holligheden voorbereidt. Op deze wijze zoude in den loop der eeuwen welligt het geheele meer met aarde gevuld kunnen raken en daardoor verkleind worden of misschien geheel in een' modderpoel veranderen. Deze glooiende vlakke vertoont echter zonderlinge doorsnijdingen van hier en daar meer vasten bodem en enkele op zichzelf staande rotsen. Somwijlen is de grond als de asch door eenen vulkaan uitgeworpen, en er worden ook zilte bronnen gevonden, welke het zout, tot kristallen gevormd, afzetten.

Omtrent het eigenaardige van het water der *Asphaltische Zee* bestaat er bij de reizigers, die het onderzochten, weinig verschil. De zwaarte van dit water staat tot die van het gewone omtrent als elf tot negen. Het verspreidt eenen eigenaardigen reuk, die dit zintuig onaangenaam aandoet (*).

(*) DE LAMARTINE gevoelde gedurende zijn verblijf in deze streek eene drukking in het hoofd en een koortsachtig gevoel, waarover ook zijne reisgenooten klaagden.

Het is ongemeen zout en bitter, kleverig op het gevoel, en het laat eenen moeilijk te beschrijven indruk na op de huid, waarmede het in aanraking is geweest. In deze zee badende, kan men niet wel onderduiken, door de kracht, met welke men teruggestooten wordt. *POUJOLAT*, die met nog twee andere reizigers zich in deze zee baadde, zegt: »Wij dreven op het water, alsof wij boomstammen waren; »wij zouden niet hebben kunnen zinken. Toen wij uit het »water kwamen, waren wij geheel met zout overtoegen.'' (*)

Het is waarschijnlijk, dat er geene visschen in de *Doode Zee* kunnen leven; ten minste men ziet er geene langs den oever. De Hertog *VAN RAGUSA* nam water uit de *Doode Zee* mede. Toen hij er te *Alexandrië* eenige zeevisschen inwierp, stierven zij binnen den tijd van twee tot drie minuten. Ook zag hij, tot op eenen afstand van tweehonderd voeten en meer, geen vogel langs de oppervlakte of verder zwerven. De Heer *DE LAMARTINE* schoot eenige vogels, welke het voorkomen van wilde eenden hadden; zij waren van de moerassige oevers der *Jordaan* opgevlogen; andere vogels zag hij er evenwel niet. Hij moest het ook onbeslist laten, of er eilandjes in deze zee gevonden worden. Te regt wordt deze zee de *doode* genoemd: wat met haar in dadelijke aanraking komt, schijnt er niet in te kunnen blijven voortleven.

De *Doode Zee* is als een der oudste gedenkstukken van geweldige beroering der oppervlakte van den aardbol te beschouwen. Velen der oudste Schrijvers gedenken aan de *Doode Zee*. Dit ontzagwekkend natuurverschijnsel, hetwelk nog heden ten dage zulk een' diepen indruk op den beschouwer maakt, herinnert tevens aan de bestraffing van het grootste zedebederf, zoo als wij de geschiedenis daarvan in de

(*) In den laatsten tijd is dit water nog naauwkeuriger onderzocht door *C. G. Gmelin*, (*Naturwissenschaftliche Abhandlungen, herausgegeben von einer Gesellschaft in Württemberg, B. 1.*) Het is als 't ware verzadigd met zoutzure magnesia en zoutzure soda, waardoor het zoo ziltig en bijzonder scherp is. Het bevat ook *sal amoniacum*; dit is een belangrijk verschijnsel, dewijl geene organische voorwerpen daarin leven; maar men vindt dit zout meestal in de dampen, welke, in meerdere of mindere hoeveelheid, uit de vuurbergen of de lava opstijgen. Het wijst eenigzins naar den vulkanischen oorsprong van dit meer.

heilige oorkonde lezen. Het dagteekent van de geschiedenis van ABRAHAM EN LOTH. Dat hier een buitengewoon oordeel van God in een allergeweldigst natuurverschijnsel geopenbaard werd, zoude men reeds daaruit kunnen opmaken, dat er sedert meerdere geweldige natuurverschijnsels hebben plaats gegrepen, waarvan de overleveringen echter veel minder zeggen, of naauwelijks iets meer dan eene voorbijgaande melding maken. (*) Tot in geringe bijzonderheden treedt hier het gewijde verhaal. De Heere JEZUS gewaagde meermalen van deze verschrikkelijke gebeurtenis ter waarschuwing; en de herinnering aan de gruwelen van *Sodom* en *Gomorra* is op eene onverklaarbare wijze nog heden tot een' afschuw. Het is echter volgens sommigen twijfelachtig, of er in het dal van *Siddim*, vóór den ondergang der bekende steden, een meer bestond, hetwelk dan niet van zulk eene uitgestrektheid is geweest. Het kan zijn, dat de ondergang der steden ook niet gelijktijdig met de overstroming van het dal *Siddim* heeft plaats gegrepen. Toen ABRAHAM naar de vlakke zag, (*Genes. XIX: 28*) ging er nog *een rook van den lande op, gelijk de rook eensovens*. Te dien tijde schijnt slechts van een vuurverschijnsel sprake geweest te zijn. Met zekerheid vindt men hieromtrent niets opgeteekend ook bij andere Schrijvers. Men is zelfs van gevoelen, (SEETZEN onder anderen) dat de verwoeste steden niet bestaan hebben, waar thans de zee gevonden wordt, maar tegen het zuiden aan haar einde, welke bodem ook thans nog droog is. Wat sommige reizigers verhalen, alsof te midden der zee somwijlen nog puinhoopen zichtbaar werden, schijnt aan eene zinsbegoocheling toegeschreven te moeten worden. ERATOSTHENES en STRABO schijnen deze veranderingen niet als gelijktijdig te beschouwen. Ook TACITUS (*Historiarum, Lib. V*) maakt van deze gebeurtenis gewag, en neemt aan, dat de ontbranding door vuur van den hemel heeft plaats gehad. Uitvoerig in de beschrijving van den grond, hetwelk zeer merkwaardig is, treedt hij echter in geene bijzonderheden omtrent den al of niet gelijktijdigen oorsprong der *Doodde Zee*. Hij volgt, gelijk hij

(*) De voortreffelijke HESS zegt van deze gebeurtenis, in zijne *Geschiedenis der Patriarchen*, B. I, bl. 304: »Nooit had God zich op zulk eene wijze als den Regter der menschen doen kennen.»

zelf zegt, hierin oudere Schrijvers. Ook JUSTINUS (Lib. 36. c. 3) gewaagt, doch als in het voorbijgaan, van deze plaats. De gebeurtenis was ook aan PLINIUS en anderen bekend. Indien nu al door sommigen in twijfel getrokken wordt, of de vulkanische uitbarstingen dadelijk door het ontstaan van de *Doode Zee* gevolgd werden, dit is zeker, dat beiden in verband staan en het gevolg van ééne en dezelfde oorzaak zijn. De Heer LEONHARD, aan het verhaal van MOZES meer waarde hechtende dan gewoonlijk, zegt: »Het verhaal van MOZES spreekt eenvoudig, ongekunsteld, »maar stellig, zoo als MOZES zich steeds uitdrukt en bepaald »gelezen wordt *Genesis XIX: 24.*» Er behoeft dus hier aan geene beeldspraak gedacht te worden. Ten gevolge van vulkanische uitbarstingen op de plaats kon de uitgeworpen gloeiende stof als een vuurregen van lavadeelen op de aarde nederstorten. Door deze uitbarstingen werden de hier voorhanden belangrijke en verre uitgebreide *bitumen-* (aardpek) beddingen en de bronnen van aardolie ontstoken. Het dal van *Siddim* stond vóór deze gebeurtenissen reeds bekend als het dal der asphaltbronnen. De reeds vermelde gehalte der wateren van de *Doode Zee* zet aan dit gevoelen waarschijnlijkheid bij. Toen de Hertog VAN RAGUSA deze plaats onderzocht, kwam ook hem het gevoelen waarschijnlijk voor, dat de *Doode Zee* haren oorsprong aan vulkanische uitbarstingen verschuldigd is. Ook zonder het bijbelsch verhaal en de daarmede in verband staande overleveringen (*) in aanmerking te nemen, vertoont het geheele land zich als vervuld met harsachtige en voor ontbranding vatbare stoffen. De Hertog meent, dat men uit de tegenwoordige gesteldheid der vallei tot zulke groote gebeurtenissen besluiten kan. Men kan de vallei volgen, door welke de rivier de *Jordaan* vloeyde, en ook nu nog houden de beddingen, die door de stortvloed ontstaan, dezelfde rigting. De moeijelijkheid van de beantwoording der beide vraagstukken, of de ondergang der steden en de vorming van de *Doode Zee* gelijktijdig hebben plaats gehad, of dat zij elkander in zeker tijdsbestek opgevolgd zijn, zoude vooral daarin gelegen zijn, werwaarts vroeger de *Jordaan* haren loop genomen heeft. De *Jordaan* is waarschijnlijk, volgens de waarnemingen van eenige nieuwere reizigers, door het dal van *Siddim* gevloeyd, en heeft

(*) De *Algemeene Zendbrief des Apostels JUDA*, vs. 7.

hare wateren in den *Atlanitischen* boezem van de *Roode Zee* uitgestort. Maar toen de schrikkelijke gebeurtenis plaats greep, hadden er aardbevingen plaats, ontbrandde het onderaardsch vuur, en terwijl de aarde op de eene plaats wegzonk, verhief zij zich op de andere. Geen ongewoon verschijnsel te midden van zulke beroeringen. Daardoor ontstond welligt die verheffing van den grond, welke ten zuiden van de *Doodde Zee* als eenen dam vormt, waardoor de loop van de *Jordaan* eene andere rigting kreeg, maar tevens een gedeelte het dal *Siddim* begon te vullen, althans het vooreerst in eenen poel verkeerde, die zich langzamerhand in eene zee veranderd heeft, die door eenen steeds voortdurenden toevoer van water meer en meer uitgebreid is. De gesteldheid van den bodem tusschen somwijlen enge rotskloven doet het als waarschijnlijk voorkomen, dat eene naauwe bedding der rivier daar ter plaatse gemakkelijk kon veranderd worden. In den loop der eeuwen zijn veranderingen elkan- der opgevolgd, wier verklaring moeilijk schijnt, omdat men, bij gebrek aan echte bescheiden, den sedert verloopen tijd niet kan doen gelden. Het is van belang, over dit onderwerp te lezen *Geschichte der durch Überlieferung nachgewiesenen natürlichen Veränderungen der Erdoberfläche; ein Versuch von K. E. A. VON HOFF*. Volgens de meening van anderen deed het vuur, hetwelk in zekeren zin de landstreek verteerde, (men herinnert zich de harsachtige gesteldheid van den grond) eene kolk ontstaan, waarin de wateren zich nederstorteden. Zij doofden den volkaan uit, en de waterspiegel daarna gedaald zijnde, is daaruit deze verpeste waterplas blijven staan. VAN DER PALM, in zijne aant. op *Genesis XIX: 25*, spreekt van een onderaardsch meer, waarin ook de *Jordaan* zich zoude verloren hebben, en laat de nafta door den bliksem ontsteken enz. De Hertog volgde, bij zijn onderzoek in September, den westelijken zoom tot in de nabijheid van den mond der *Jordaan*, en hij keerde langs den regter oever van de rivier terug. In dit jaargetijde wordt het bed van de rivier verder dan een uur door de zee ingenomen. De *Jordaan* voert dan niet meer water aan, wanneer zij zich in de zee van *Tiberias* ontlast. Gekomen, waar de Heer JEZUS door JOANNES gedoopt werd, en weinig beneden de plaats, waar de *Israëlitien*, onder het bevel van JOSUA, de *Jordaan* overtrokken, had het water zijnen gewonen smaak herkregen. Gaarne had deze reiziger

waarnemingen gedaan omtrent den verschillenden stand van de *Doodse Zee* tot de *Middellandsche*; doch daartoe ontbrak hem het noodige. Hij berekende echter, naar de hoogte van den Olijfberg, die zich tot eene hoogte van 747 meters boven de *Middellandsche Zee* verheft, en volgens verschil van temperatuur op overeenstemmende uren waargenomen, dat de *Doodse Zee* vermoedelijk vijfhonderd meters beneden den berg ligt, en derhalve ook meer dan tweehonderd meters boven de *Middellandsche Zee*.

Merkwaardig is het ook, dat sedert zoo langen tijd hier alles als in eene volstreckte rust verkeert, terwijl andere gedeelten van *Palestina* en *Syrië* geweldige aardberoeringen ondervonden. Wie zal uitkomst geven over hetgeen hiervan de oorzaak is? Het is niet waarschijnlijk, dat het water, indien het ook als in eene kolk is ingestort, de vulkanische verschijnsels tot zwijgen gebragt heeft. Dit is van eene te gering werkende oorzaak een te groot denkbeeld vormen. Eerder zoude men aan het gevoelen van den Heer RITTER gehoor geven, dat voortdurende onderaardsche werking eene andere rigting neemt in hare uitingen naar buiten. Is dit het geval, dan schijnen de plaatsen, waar eens de natuur met eene onnavolgbare majesteit hare kracht deed zien, te rusten. Als uitgedoofd komen de vulkanen voor, en in de kraters worden geene teekenen van eenige werking in derzelver ingewanden waargenomen, terwijl daarentegen op andere plaatsen alles van eene inwendige onrust, werking en streven naar buiten getuigt. Wie gevoelt onder dit alles niet de hand des Heeren, van wien de Dichter zegt: *Als Hij de aarde aanschouwt, dan beeft zij; als Hij de bergen aanraakt, dan rooken zij. De bergen rezen op, de dalen daalden, ter plaatse, die Gij voor hen gegrond had. Loof den Heere, mijne ziela!* (Ps. CIV.)

EEN BEZOEK BIJ CHARLES DICKENS.

(Uit een' Brief van eenen *Noord-Amerikaan* aan
WASHINGTON IRVING.)

Daar gij uwe bewondering over het genie en het karakter van den onder den naam BOZ bekenden schrijver, CHARLES DICKENS, dikwijls geuit hebt, zoo meen ik, dat eenige bij-

zonderheden van dezen voortreffelijken man u niet onwelkom zijn zullen. Ik heb het genoeg gehad, den Heer DICKENS in zijn eigen huis te bezoeken; en daar ik overtuigd ben, dat niet één der tegenwoordige Engelsche schrijvers door onze landslieden zoo bewonderd en gelezen wordt als hij, en men bij gevolg in *Amerika* van niemand liever iets zal willen hooren, zoo zal ik u eene korte schets van mijn gesprek met hem geven, en mij in zoo ver over zijn karakter en zijne betrekkingen uitlaten, als de bescheidenheid zulks toelaat. Indien hij ooit zijn eigen leven beschrijft, en ons eene uitgewerkte schilderij van zijn vroeger leven schenkt, mogen wij ons verzekerd houden, een der belangrijkste werken te zullen ontvangen, die in eenige taal het licht zien.

Er waren bij ons vele menschen, die nog lang na de uitgave der *Pickwick-Club* niet konden overgehaald worden tot het lezen zijner werken. Zoo vele slechte kopijen van SAM WELLER waren er op de gemeene volkstheaters ten tooneele verschenen, dat de naam BOZ aan alles herinnerde, wat ons in de kluchtspelen der Amerikaansche schouwburgen zoo zeer tegenstaat. In dit gevoel had ik vroeger ook gedeeld. Maar vóór een jaar bragt mij een vriend *Olivier Twist*, om den zieke de verveling van slapelooze nachten te verdrijven. Ik had nog slechts weinige bladzijden gelezen, toen mijn vooroordeel tegen den gevoelvollen schrijver reeds verdwenen was, en na mijne herstelling haastte ik mij dit schoone boek nog eens te lezen. Ik nam in al de wederwaardigheden van den »Held uit het werkhuis,» als in mijne eigene, deel; zoo wist de teederhartige schrijver mij te boeijen. Ik verzamelde dadelijk alle schriften van DICKENS, en las die met nieuwe opgetogenheid. Zijn vernuft en zijne luim verdreven elke onaangename gewaarwording; ja ik ken schier geen genoeg, dat ik niet zou hebben willen ruilen voor de tooneelen uit het lijden, den jammer en de zegepraal in de geschiedenis van den hooghartigen doch onglukkigen OLIVIER, van den stouten, goedaardigen NICOLAAS, van de vertrouwelijke MADELINE, het schoone KAATJE, en vooral van de engelachtige kleine NELLY.

Dezen morgen heb ik den Heer DICKENS bezocht. Ik gevoelde voor den patroon der kleine NELLY, toen ik zijne studeerkamer binnentrad, denzelfden eerbied, die mij voor den schrijver van den *Waverley* bij zijn graf zou bezielen. Ja nog grooteren; want in zijn hart huist welligt eene nog

hoogere Christelijke menschenliefde, dan zelfs in dat van Sir WALTER SCOTT woonde. Ik schreef op mijn kaartje: »Een *Amerikaan* zou zich zeer verplicht rekenen, indien hij den Heer DICKENS eens zien mogt.» Binnen weinige oogeblikken kwam de bediende terug, en geleidde mij in de studeerkamer. Boz zat in een' grooten armstoel aan de tafel, en had een blad uit de *Klok van Meester Humphry* voor zich. Hij kwam mij te gemoet, bood mij vriendelijk de hand, en verzocht mij geene verontschuldigen te maken; hij verheugde zich altijd *Amerikanen* te zien; zij hadden het onderdrukte *Engeland* zoo behulpzaam de hand geboden, dat zij regt hadden op de vriendschap der *Engelschen*. Ik gevoelde mij op eens als te huis, en zeide hem, dat ik geloofde inderdaad door eene edelere drift, dan door bloote nieuwsgierigheid, geleid te worden, toen de wensch bij mij opkwam, om hem te bezoeken; dat ik verlangde den man te zien, die het menschelijke hart zoo trouw geschilderd, en zoo veel medelijden met armen en lijdenden getoond had; dat ik meer begeerde den menschevriend dan den schrijver te zien. Hij antwoordde, dat niets hem aangener kon zijn, dan zulke betuigingen van achting van *Amerikaansche* lezers te ontvangen. »*Amerikaansche* lof,» zeide hij, »is de beste lof in de wereld; want hij is opregt. De meeste recensien worden hier te lande onder den invloed van persoonlijke bedoelingen geschreven. Geloof echter niet, dat ik mij over de behandeling van onze kritiek te beklagen heb; men heeft mij meer geprezen dan ik verdien.»

Ik uitte den wensch, iets van zijn schrijversleven te vernemen, maar voegde er tevens bij, dat ik als vreemdeling niet verwachtte, iets van hem te hooren, dat hij niet vrij aan de gansche wereld zoude mededeelen. »Och, Mijnheer,» antwoordde hij, »vraag mij zoo veel gij wilt; als *Noord-Amerikaan* behoort het vragen tot uwe onbetwistbare regten.» Ik verlangde dan te weten, of hij niet in de meeste gevallen bij het teekenen zijner karakters het oog gevestigd had op een of ander hem bekend persoon, daar ik niet begripen kon, dat zulke trouwe, natuurlijke beelden niet naar de natuur zouden geteekend zijn. »Veroorloof mij, u te vragen,» vervolgde ik, »of de eenoogige SQUEERS, de ruwe goedhartige JOHN BROADIE, de schoone SALLY BRASS, de listige SWIVELLER, de spookachtige geslepen QUILP, de godde broeders CHERYBEL, de gierige FAGIN en de lieve kleine

NELLY alleen scheppingen der verbeelding zijn." — »Dat zijn zij niet," antwoordde hij; »zij zijn kopijen. Gij begrijpt natuurlijk, dat zij niet in alle opzichten met de werkelijkheid overeenkomen, maar het zijn afbeeldingen van wezenlijke personen; ik heb nooit meer gedaan, dan mijne eigene geschiedenis, zoo goed ik kon, te verhalen, en een trouw tafereel te malen van tooneelen, waarvan ik zelf ooggetuige geweest was. Mijne toenmalige bezigheden (als *Reporter* der Londensche nieuwsbladen) hebben mij dikwerf met de diepste ellende en de doortrapteste boosheid in aanraking gebracht. In de woningen der afgrijselijkste armoede heb ik menig gebroken hart gevonden, dat te goed was voor deze aarde. Vele der zoodanigen, die zich thans in den ellendigsten toestand bevinden, hebben betere tijden gehad. Eens door vrienden en door weelde omgeven, heeft thans het lot hen in den diepsten jammer en het nijpendste gebrek neêrgeslingerd. Deze soort van menschen is zeer talrijk. Dan zijn er nog duizenden, die, in de werkhuizen en de achterstraten van *Londen*, zonder vrienden, behalve God en eene stervende moeder, ter wereld komen; ook velen, die, door den storm der hartstogten medegesleept, zich door een' enkelen noodlottigen misstap voor altijd in het verderf gestort hebben. *Londen*, ja geheel *Engeland*, is vol armen, ongelukkigen en misdadigen. Deze menschen worden door de meeste schrijvers over het hoofd gezien. Zij hebben niemand, die zich om hen bekommert, en verbergen zich voor het oog der menigte in een' donkeren hoek dezer groote stad, om de onbarmhartigheid der haatzuchtige wereld te vloeken en — te sterven. Nergens zoo veel jammeren als in *Londen*! De diepte der armoede, de menigte der misdaden en ondeugden overtreft hier alle berekening. Ik meende der menschheid eene dienst te bewijzen met haar deze tooneelen te schetsen, die, daar zij ze nooit aanschouwd heeft, haar schier onmogelijk moeten voorkomen. In deze mijne pogingen ben ik niet geheel ongelukkig geweest, en het verheugt mij, dat ik door eenige mijner tafereelen tot vermeerdering der algemeene opgeruimdheid, door andere tot vermeerdering van het algemeene medelijden bijgedragen heb. Het doet het hart goed, lijdenden op te zoeken en hun leed te verzachten. Ik heb dagen en nachten in de rampzaligste hollen der hoofdstad doorgebracht, om het menschelijk hart te bestuderen. Daar moet men het zoeken. In

hoogere kringen is niets van het ware karakter te vinden; wij moeten de hutten der armen binnengaan; hunne beproevingen van allerlei aard kunnen ons licht geven. Ik heb op deze mijne togten voorbeelden van hooghartige opoffering en heldhaftige onderwerping gezien, die elken stand eer zouden aandoen; ik heb dikwijls zielen ontdekt, die slechts weinige stralen der gelukszon noodig hadden, om de schoonste gaven des Hemels te ontwikkelen. Ik geloof, dat ik van zulke ontmoetingen nooit terugkeer zonder beter geworden te zijn. Bij het teekenen dezer karakters beijverde ik mij het meest, hun innerlijk gevoel te doen kennen. Ik ben overtuigd, dat het mij altijd gelukt is, de zorgen en het lijden der armen te beschrijven, gelijk zij zelve zulks gedaan zouden hebben."

Ik sprak van de algemeene verspreiding zijner werken, en merkte aan, dat hij voor iederen Engelschen lezer er wel tien in *Amerika* had. »Ja," zeide hij, »de verspreiding mijner werken heeft mij verbaasd. Ééne oorzaak weet ik daarvoor, en die doet mij niet weinig genoegen: omdat zij bij u zoo gunstig ontvangen werden, las men ze ook elders met graagte. Ik tracht mijnen roem, zoo lang het mogelijk is, te genieten; want ik ben niet ijdel genoeg, om te gelooven, dat mijne boeken mijne tijdgenooten zullen overleven." — Ik hernam, dat hij alleen deze meening voedde, en dat het hem waarschijnlijk moeilijk zou vallen, de wereld hiervan te overtuigen. Hij antwoordde lagchend: »Ik zal mij hierover niet ernstig bekommeren." — Over ieder onderwerp, waarover ons gesprek liep, sprak DICKENS met eene vrijmoedigheid en vertrouwelijkheid, welke zeker uit het hart kwam.

De vensters van zijn studeervertrek zien op eenen tuin uit; ik zag daarin verscheidene kinderen met roode wangen en vrolijke gezigten; zij speelden bij eene fontein. Daar de kleinen dikwerf naar boven zagen, meende ik in hunne groote blaauwe oogen, in hun goudgeel haar, in hun beutooverend lagchen het beeld van CHARLES DICKENS te herkennen. Het waren werkelijk *zijne* kinderen. Ik was hierover eenigzins verwonderd, daar ik nooit voorheen van eene Mevrouw DICKENS gehoord had. — Naar mijn oordeel is DICKENS de schoonste man, dien men zien kan. Zijn portret in de te *Philadelphia* verschenen uitgave zijner werken is goed getroffen, maar geen penseel kan de uitdrukking

zijner gelaatstrekken, wanneer hij te midden van eenig gesprek in vuur geraakt, wedergeven. Dan ligt in zijne oogen iets, dat niet geschilderd kan worden. Hij is wel niet zeer groot, maar zijne gestalte is zoo edel, dat hij grooter schijnt dan hij werkelijk is. Zij is vol bevalligheid, noch te slank, noch te grof; het gelaat is schoon, de kleur zacht, gewoonlijk een weinig bleek, doch als zijn gevoel opgewekt wordt, bedekt een hoog rood zijne wangen. Hij schijnt mij toe op zijn haar een weinig ijdel te zijn: men kan het hem vergeven. Uit zijn voorhoofd ou een Phrenoloog tot een helder en juist verstand besluiten. Ik geloof, dat zijn neus eerst een Romeinsche meende te worden, en eindelijk, na lang beraad, tot een' klassisch Grieksch en is overgegaan. Zijne volle zachte oogen zijn echter zijn grootste sieraad; het vernuft spreekt er uit.

Ik bragt twee uren bij hem door, en verliet hem meer dan ooit van de goedheid van zijn hart overtuigd. Bij het afscheidnemen gaf ik hem mijnen wensch te verstaan, dat de kleine NELLY (in wier lot ik bekennen moet grooter deel te nemen dan in dat van vele werkelijke personen) na hare omzwervingen eindelijk nog een rustig en gelukkig einde vinden mogt. »Diezelfde hoop,» antwoordde hij, »hebben ook anderen mij te kennen gegeven; doch wanneer gij in een volgend nommer haren dood mogt vernemen, zult gij zeggen, dat zij gestorven is zoo als zij leefde.»

DICKENS is gewis een der beminnelijkste menschen, en ik raad dengenen, die de verkeerde meening voeden, dat zijne werken zonder eenig zedelijk doel en alleen om het volk te vermaken geschreven zijn, *Olivier Twist* en *Nicolaas Nickleby* te lezen. Ik wenschte, dat ieder, die zijne werken niet begeert te lezen omdat zij verdicht zijn, zulk eene ziel bezat als hij. Ik ben overtuigd, dat geen van de thans levende Engelsche schrijvers aan de menschheid zoo veel nut gedaan heeft als CHARLES DICKENS, en dit gevoelen is het mijne niet alleen.

EENE BEZOEKREIS VAN KONINGIN ELIZABETH VAN ENGELAND.

— »Wij verontschuldigen u, Heer Sheriff, want gij zijt met de gebruiken der hoven niet bekend; maar weet, dat het strijdig is met de waardigheid en de majesteit van eenen

Koning, het daarzijn van eenen Vazal op te merken, alvorens die Vazal de huldiging gebragt heeft, welke het onvreemdbaar regt is dergenen, om wier hoofd de hand des Heeren den diadeem gestrengeld heeft. Hij wachte tot dat het ons gepast dunkt, hem waar te nemen."

»Behage het nogtans uwe Majesteit te bedenken, dat het een man is uit een der doorluchtigste geslachten van *Frankrijk*, boven wiens wapenschild reeds eeuwen lang de vorstenhoed prijkt; dat het de Hertog VAN BIRON, de vriend en vertegenwoordiger van uwer Majesteits koninklijken neef, HENDRIK van *Frankrijk*, is, die naar het geluk smacht, om uwer Majesteits stralend aangezigt ongesluijerd te mogen aanschouwen."

»Hij wachte! en al kwam onze koninklijke neef HENDRIK in eigen persoon, met de volle praal van kroon en rijksappel, voorwaar, wij zouden ons niet overhaasten hem te ontvangen, maar bedenken, dat, onder onze doorluchte voorgangers, *Frankrijk* een leen van dien troon geweest is, waarop het den Allerhoogste, in deszelfs genade, behaagd heeft, ons onzen zetel aan te wijzen. — Is er, op eene voor onze achtbaarheid en den rijkdom van ons land gepaste wijze, in de huisvesting en verzorging van den Hertog en deszelfs gevolg nabij ons hofverblijf voorzien geworden?"

»Behage het uwer Majesteit, zij zullen in het fraaije huis van Lord SANDY, volgens oud gebruik, op kosten van het Graafschap vrijgehouden worden; de hoogere en lagere Adel hebben, nevens menigerlei ander huisraad, eenhonderd-enveertig bedden geleverd; tapijten en zilverwerk zijn uit den *Tower* aangebragt."

Dit gesprek had, in het park van *Basing*, plaats tusschen eene dame en eenen heer, die beide te paard zaten. De dame reed eene heerlijk schoone sneeuw witte, met kostbaar tuig gesierde telle, die, vlug en bevallig, al dartelend en toch met zoo zekeren tred daarhenen danste, dat het scheen, alsof zij het voornemen had, de ijdelheid harer berijdstster te vleijen, zonder haar de geringste aanleiding tot vrees te geven. Gekleed was de dame in een' zeer wijden rok van donkergroen fluweel, waarop groote gouden bloemruikers kunstig geborduurd waren, en voorts in een' digt om het lijf en de armen sluitenden spencer, insgelijks van fluweel, maar violetkleur, welke soort van jakje, op de wijs van het wambuis eens mans, in korte panden uitliep; onder een' klei-

nen, met een' diadeem van kostbaar edelgesteente getooiden, zwarten hoed golfde een rijke overvloed van donker blonde lokken te voorschijn, welker digtheid en kleur het vermoeden bijna opdrong, dat de dame jong moest zijn en een teint van leliën en van rozen bezitten; met volle zekerheid echter was hierover niet te oordeelen, want een masker van zwart fluweel verborg het gelaat der Amazone.

Ofschoon de zachtheid en gehoorzaamheid der schoone telle sporen en rijzweep volkomen overtollig maakten, en het gebruik daarvan meêdoogenloos onverstand verraden zou hebben, had de dame zich echter van eene karwats voorzien; ondertusschen scheen het, dat zij dit werktuig van tuchtiging slechts als speeltuig, en niet om te straffen, in de werkellooze regterhand genomen had, of wel om daarin een ander, gehoorzaamheid bevelend zinnebeeld te vervangen.

De heer droeg een kleed van zwart fluwcel en om den hals eene gouden eereketen. Hij hield zich op een' eerbiedigen afstand van de dame, wel zijne paardslengte achterdezelve blijvende, en boog, wanneer zij met hem sprak, het ontbloote hoofd bijna tot op de manen van zijn paard. Verre achter hen, zoodat zij het gesprek niet verstaan konden, volgden, of enkel, of bij troepjes, hovelingen in jagtkleeding, en na dezen een talrijke tros van bedienden.

Op eene opene plek in het bosch, digt aan den weg, dien de dame te paard scheen te volgen, stond een andere schitterende ruiterdrom, welke den eersten trein scheen te verwachten. Deze drom bestond uit ongeveer twintig, op voortreffelijke paarden gezetene heeren in prachtige kleeding, van welke bijna ieder een teeken van hooge waardigheid of van beloonde verdiensten droeg. Hij, die de voornaamste en de aanvoerder der overigen scheen, was een man van middelbare jaren en van edele houding, wiens purperroode, met hermelijn bezette mantel van fluweel zijnen hoogen rang scheen te verkondigen.

Dit gezelschap nam, toen het de dame zag aankomen, eerbiedig de met zwierige pluimen gesierde hoeden en baretts af, en de aanvoerder reed, blootshoofds en zich diep buigende, den naderenden trein te gemoet. De dame te paard scheen ondertusschen niet gezind, zijne aanwezigheid of die van zijn gevolg op te merken, want zij vervolgde haren weg, zonder in het minst op hem te letten; en men

zou bijna gezegd hebben, dat zij voor niets anders oog en aandacht had, dan voor de elastische bewegingen der voorpooten van haar paard. Desniettemin bleef de heer met den vorstelijken mantel haar, met den hoed in de hand en met eerbiedige houding, volgen. Nadat de dame op deze wijs wel tien minuten lang, zonder een woord te spreken, voortgereden was, hield zij plotseling stil, en, terwijl zij haar ros eene halve wending deed maken, groette zij met de hand, waarin zij hare rijzweep hield, naar den kant van den vreemden heer: »Welkom in *Engeland*, heer Hertog!» riep zij hem toe, met eene onvrouwelijk ruwe stem, welke zij zich dwong welwillend te doen klinken; »uwe heerlijkheid schijnt een' voorspoedigen overtocht gehad te hebben.» Vervolgens drukte zij, met duim en voorvinger der rechterhand, het onder het hoofdhaar verborgene knopje, hetwelk den band van haar masker vasthield, los, en de van ouderdom strakke trekken, de onder vergrijsde wenkbrauwen in gehuichelde zachtheid glinsterende oogen van ELIZABETH begroeteden met den glimlach van kokette vriendelijkheid den Hertog VAN BIRON.

»Den zendbrief van uwen koninklijken heer zullen wij bij ons aanstaand lever van u aannemen.» De Hertog scheen te willen antwoorden, maar de Koningin liet hem niet te woord komen.

»Adieu, heer Hertog!» riep zij. »Wij jagen heden in dit park, en hopen u dezen avond bij het banket te zien.»

Groetend wenkte zij met de hand, vierde haar ros den teugel, en was in weinig minuten uit de oogen van den Hertog verdwenen. Horengeschal, hondengeblaf en het halloo! der jagers, die het wild vervolgden, vervulden weldra de lucht.

ELIZABETH had den Markies VAN HARTFORTH, op deszelfs landverblijf *Basing*, met haar bezoek vereerd, en beschouwde, gelijk zij bij hare bezoeken gewoon was te doen, het huis van haren gastheer als het hare. Geheel haar hof was rondom haar verzameld, en zij ontving aldaar, even alsof zij een harer eigene paleizen bewoonde, de gezanten der vreemde hoven, geleerden, kunstenaars, aanzienlijke of beroemde reizigers, en over het algemeen allen, welken het haar goeddacht toegang tot hare geheiligde persoon te verleen.

Dienovereenkomstig verbeidde haar des avonds, toen zij,

na van de vermoeyenissen der jagt uitgerust en van kleederen veranderd te zijn, in de pronkzalen van het slot verscheen, een talrijk, door den rang, de begaafdheden of de verdiensten der leden, waaruit het bestond, hoogst aanzienlijk gezelschap. Met de aan zijne natie eigene behendigheid had de Hertog VAN BIRON, hetgeen hij reeds van het Engelsche hof gezien had, tot rigtsnoer zijner handelwijze weten te maken; de bestudeerde pracht der hovelingen had hem den smaak der heerscheresse verraden; derhalve verscheen hij dien avond in een gewaad, waarin zijn ridderlijke Koning, zoo hij hem had kunnen zien, den pronkloozen BIRON, aan wien hij eens schreef: »Verhang u, dappere BIRON; wij hebben gevochten, en gij waart er niet bij!» bezwaarlijk herkend zou hebben. (*) Sir WALTER RALEIGH, de prachtigste aan ELIZABETH'S hof, nadat LEICESTER en ESSEX van hetzelfde verdwenen waren, zag zich bijna door hem verdonkerd. BIRON'S gevolg had met hem gewedijverd; het deed voor dat der Koningin in pracht niet onder, en de Fransche en Engelsche Edelen waren door niets dan door hunne volkseigenheden van elkander te onderkennen; even als bij kampspelen in het gevecht onderscheidde de eersten zich door behendigheid en sierlijkheid, de anderen door deugdelijkheid en gewigt.

Voor menige menschelijke aandoening bleef ELIZABETH'S hart gesloten, voor die der ijdelheid nooit: de geleerde Doctor DEE had het aanzien, waarin hij bij haar stond, veel meer te danken aan de loogwatertjes, welke hij haar tot het kleuren harer haren en wenkbraauwen bereidde, en aan de zalven, welke hij haar zamenstelde, om de door ouderdom en geweldige hartstogten in haar aangezigt gegroefde rimpels te vernietigen, dan aan de voordeelen, welke hare gezondheid uit zijne wetenschap getrokken had. Zij had op den avond, waarvan wij spreken, het aanwenden van geen der door hem uit de voortbrengselen aller natuurrijken zaam-

(*) Hier schijnt de schrijver van dit verhaal zich te vergissen. Het was noch de vader HENRI DE GONTAUD DE BIRON, noch de zoon CHARLES, aan wien HENDRIK IV dit schreef, maar aan CRILLON; de woorden van den brief waren: »*Pends-toi, brave CRILLON; nous avons combattu à Arques, et tu n'y étais pas. Adieu, brave CRILLON, je t'ouïs aime à tort et à travers.*»

gestelde middelen tot verjonging en verfraaijing verzuimd, en hield zich nu voor zoo bekoorlijk, dat zij den Hertog wegens de oplettendheid, welke hij haar door het schitterende niterlijke van zijn gevolg bewees, niet beter achtte te kunnen beloonen, dan door de achtbaarheid der Koningin voor een gedeelte ter zijde te stellen, en zich, in de plaats daarvan, aan hem in al de haar als vrouw eigene of liever ontleende aanminningheid te vertoon. Zij vergunde hem, aan hare voeten plaats te nemen, waardoor hij, volgens het gebruik van dien tijd, voor den geheelen avond tot haren ridder verklaard werd.

„Gij zult het ongewoon en strijdig met de gebruiken van uw vaderland vinden,” zeide ELIZABETH, zich met eene zachte beweging naar den Hertog neigende, „een gekroond hoofd onder het dak van eenen Vazal hof te zien houden.” — „Uwe Majesteit vergist zich,” hernam BIRON, en, na eenige seconden gezwegen te hebben, voegde hij, met eene wél nagebootste beschaming, er bij: „Uwe Majesteit vergeve het onbedachte woord aan de rondheid van een' in de legers oud geworden soldaat; maar ik vind, dat uwe Majesteit volkomen overeenkomstig de begrippen handelt, welke de wereld zich van de verhevenheid uwer gevoelens gevormd heeft. Een JUPITER der aarde zou zich met het schitterende bewustzijn vergenoegen, rijkdom, veiligheid der eigendommen, en eene aan de wetten onderdanige regtsoefening in zijne landen gevestigd te hebben; van de PALLAS, welke deze rijken beheerscht, en die VENUS toovergordel om het harnas, waardoor hare maagdelijke borst ompantserd wordt, heeft weten te strengelen, is de verbaasde wereld gewoon, het verhevene steeds op eene bekoorlijke wijs te zien volbrengen. Uwe Majesteit weet dus de waarde van het geluk, hetwelk gij verspreidt, door de tooverkracht uwer tegenwoordigheid te verhoogen.”

De Koningin lachte gunstrijk, en liet de linkerhand langs haren schoot nederglijden; BIRON maakte zich van dezelve meester, en koos den kleinen vinger tot uitsluitend voorwerp zijner huldiging.

De Koningin wenkte nu Sir WALTER RALEIGH, die zich op eerbiedigen afstand, maar afgezonderd van den grooten hof der hovelingen gehouden had, tot zich.

„Wie is die heer toch, Sir WALTER,” zeide zij, „die niet van uw en elleboog wijkt, alsof hij, tot straf van eenige mis-

daad, door de Wraakgodin NEMESIS er aan vast getooverd was?"

»Het is," hernam RALEIGH, met eene diepe buiging, »een van uwer Majesteits getrouwste onderdanen, wien het benijdenswaardige geluk ten deel geworden is, vele jaren van zijn leven aan uwer Majesteits dienst op verre en gevaarvolle reizen te wijden."

»En heeft hij ook eenen naam, die getrouwe onderdaan?"

»Met uwer Majesteits welnemen, het is meester HARIOT, de zeer ervaren natuur- en wiskundige."

»Heb ik het niet gedacht!" riep de Koningin met levendigheid; »een geleerde. Ik heb hem oogenblikkelijk aan zijne kleeding herkend. Zonderling toch, dat de geleerden in hunne kleeding zulk eene voorkeur aan de kleur van den nacht geven; zij verspreiden immers licht onder de menschen, en behoorden zich dus niet in eene kleur te hullen, die met de duisternis verwant is. In welk eene betrekking staat Sir WALTER met meester HARIOT?"

»Hij was mijn leermeester in de wiskunde. Mijne dankbaarheid heeft hem, zonder met mijne armoede te rade te gaan, een klein jaargeld toegekend. Hij woont thans in mijn huis."

»Dan, Sir WALTER, behoort hij u, niet ons."

Sir WALTER boog zich nog dieper en demoediger, dan hij te voren gedaan had, en hernam: »Ons aller vrienden, onze kinderen, onze dienaren, ons vermogen, en wijzelfven, zijn immers uwer Majesteits goed en eigendom."

De Koningin wierp een' blik van genadig welgevallen op Sir WALTER en hervatte: »Wat voert meester HARIOT aan ons hof?"

»Hij is," gaf RALEIGH ten antwoord, »eerst onlangs van eene moeilijke reis naar de Zuidzee-eilanden teruggekeerd, en hij haakte er naar, zich te koesteren in den zonneshijn van het glansrijk gelaat der magtige heerscheres, die zoo uitgestrekte rijken in den afgelegen Oceaan aan haren schep-ter onderworpen heeft."

»Gij weet, Sir WALTER," hernam de Koningin, »hoezeer wij verlangen, ons hof tot het verblijf van waardige geleerden te maken. Zeg aan meester HARIOT, dat het ons genoeggen verschaffen zal, iets van zijne reizen te vernemen."

Op eenen wenk van Sir WALTER naderde meester HARIOT

de Koningin. Aan zijnen gang kon men zien, dat zijne voeten meer gewoon waren het dek van door den storm geslingerde schepen, of ook de steenachtige paden der woestijn te betreden, dan den gladden vloer van hoofsche zalen. Hij boog zich voor ELIZABETH, en, toen hij zich weder opgericht had, bleef hij stokstijf voor haar staan, wachtende dat zij hem zou aanspreken.

»Uwe zeereis heeft u aan *Virginia*-eiland voorbijgevoerd, geloof ik?» zeide ELIZABETH, met een' slecht verborgen lach over de stijve houding van meester HARIOT.

»Voorbijgevoerd? — Met uwer Majesteits welnemen, de expeditie is er geland, en heeft er grondige onderzoekingen gedaan.»

»En de vrucht daarvan is geweest?»

»Met uwer Majesteits welnemen, de natuurkundigen der expeditie, onder welken uw onderdanigste dienaar behoorde, zijn het land in verschillende rigtingen doorgetrokken, en hebben er menige merkwaardige steensoort, veel nuttige planten en heilzame gewassen ontdekt, verzameld en naar huis gebragt; onder deze laatsten behoort een door deszelfs wonderbare werkingen hoogst opmerkelijk geneeskruid.»

»Hoe heet hetzelfde?»

»Uwer Majesteits getrouwe onderdanen op *Virginia*-eiland noemen het *Yppouoc*. Deszelfs heilaanbrengende kracht is noch in den wortel, noch in den stengel, noch in den bloesem, noch in het zaad gelegd, maar openbaart zich door de bladeren, die, wanneer zij tot volkomene rijpheid gekomen en daarna gedroogd zijn, aan smalle strookjes gesneden, in kleine aarden vaten gepropt en dan aangestoken moeten worden; want, om derzelver weldadige eigenschappen te genieten, moet de lijder derzelver rook, door middel van een dun, in het aarden kopje, waarin zij branden, geheecht riet, in mond en maag opzuigen. Op deze wijs gebruikt, gaat de *Yppouoc*-plant alle bekend gewordenen artsenijen, in welken vorm, gedaante of manier zij ook gebruikt mogen worden, aan wonderdadige kracht te boven. De rook van derzelver bladeren opent de zweetgaten, verteert zware en schadelijke sappen, voorkomt verstoppingen, en neemt weg die, welke reeds bestaan mogten; hij vervrolijkt het gemoed, stemt den geest tot denken, en maakt het bevatten gemakkelijker voor het verstand. Uwer Majesteits getrouwe onderdanen op *Virginia* beschouwen het *Yppouoc*-

blad als het welgevalligste brandoffer, hetwelk zij hunnen Afgoden kunnen brengen; want, behalve de duizenden andere weldaden, welke uwe Majesteit elken dag, ja elk uur, met ruime hand over de onderdanen uwer Britsche rijken uitstort, ontberen die op *Virginia* ook de zegeningen der heilige geopenbaarde Godsdienst, en liggen nog in de strikken van het blinde Heidendom verward."

Hier boog HARIOT zich, tot een teeken dat hij ten einde was.

»En heeft deze, Goden en menschen zoo welgevallige, rook schenkende plant geen anderen naam, dan dien onze onderdanen op *Virginia*-eiland daaraan geven?" vroeg de Koningin.

»Met uwer Majesteits welnemen," hernam HARIOT, zich weder buigende, »bij de *Spanjaarden* heet zij *Tobacco*."

»En onze Britsche onderdanen noemen haar *Tobac*," viel de Koningin hem levendig in de rede. »Uw nieuws, meester HARIOT," ging zij voort, »is niet zoo geheel nieuw; wij kennen uwe plant. Gij moet weten, Hertog, dat wij, op kosten van onzen bijzonderen schatkoffer, met dien *Yppouoc* kennis gemaakt hebben. Pas weinige dagen geleden hebben wij een weinige van deszelfs rook, zonder daarbij zijne wonderdadige kracht in het geringste gewaar te worden, met twintig nieuw gemunte goudstukken betaald."

»Zeker eene daad van grootmoedigheid. . . ."

»Waarlijk geene grootmoedigheid," viel ELIZABETH den Hertog in de rede; »houd ons niet voor zoo verkwistend. Het was eene weddingschap."

»Eene weddingschap?"

»Zoo is het, heer Hertog! Sir WALTER RALEIGH had ons zoo dikwijls en zoo veel van de door meester HARIOT daar zoo even beschrevene wonderplant verteld, dat wij nieuwsgierig geworden waren, hare bladeren te zien branden. Sir WALTER vulde hierop een van klei gebakken langwerpige rond kopje met *Yppouoc* en stak het aan. Nadat het vuur de bladeren verteerd had, verzekerde Sir WALTER, dat hij in staat was, het gewigt van den rook, waarin zij opgegaan waren, naauwkeurig, tot op een stofdeeltje toe, te kunnen bepalen. Wij geloofden, dat Sir WALTER wilens was, van het voorregt der genen, die in vreemde landen gereisd hebben, gebruik te maken, en te beweren,

wat onbewijsbaar was; wij boden hem dus eene wedding-schap van twintig goudstukken aan."

»Welke uwe Majesteit noodwendig winnen moest — of Sir WALTER RALEIGH moest een weinig van de zwarte kunst verstaan," zeide de Hertog schertsende.

»Welke wij verloren, zonder dat er zwarte kunst tegen ons gebruikt werd en blootelijk volgens de regelen der oijferkunst. Wij hebben vergeten Uwe Heerlijkheid te zeggen, dat Sir WALTER de hoeveelheid *Yppouoc*, alvorens die in het kopje te doen, had afgewogen; vervolgens, toen het kruid verbrand was, woog hij, om onzen twijfel te weêrleggen, de overgeblevene asch. Zoudt gij, heer Hertog, in staat geweest zijn te bewijzen, dat, hetgeen er aan het oorspronkelijk gewigt van den *Tobacco* ontbrak, niet in den rook bevat geweest was? Wij gevoelden er ons niet sterk genoeg toe, en betaalden ons verlies in nieuwe, met ons beeld gestempelde goudstukken."

»O, Sir WALTER RALEIGH," riep BIRON levendig, »gij hebt groote reden, u wegens het invoeren van den *Yppouoc* in *Engeland* geluk te wenschen; hij heeft u eene glorie-rijke winst bezorgd."

»De beeldtenis mijner koninklijke gebiedster twintigvoud verdubbeld!" riep Sir WALTER met geestdrift. »Voor elk harer beeldtenissen zou ik twintig levens laten, zou ik twintigmaal willen wandelen door de zwarte poorten des doods! . . . en evenwel. . . ." Hier zweeg hij, als waagde hij het niet verder te spreken, en zijn mond vertrok zich tot een naauwelijks merkbaren glimlach.

»Gij hebt gelijk," zeide de Koningin, aan wier scherp oog deze glimlach geenszins ontsnapt was, »gij hebt gelijk, met lagchen aan uwe winst te denken, want waarschijnlijk zult gij u zoo spoedig niet weder in eene dergelijke verheugen kunnen."

»Het strookt met rede en orde," hernam Sir WALTER, in diepe onderdanigheid, »dat de giften, die uit uwer Majesteits handen vlieten, niet anders dan met eerbied herdacht kunnen worden. Evenwel, men mag het menschelijk gemoed niet ongepast met een bergwerk vergelijken: even als in den schoot der aarde diamanten naast keijen en edele metalen in het omhulsel van afzigtelijke ertsstof groeijen, zoo ontstaan in de diepten van des menschen geest verhevene ge-

dachten niet zelden digt nevens gemene, en vrolijke in den bolster des kommers."

»Zou uwe wijsbegeerte wel zoo verre willen afdalen," hernam de Koningin, met een' zeer merkbaaren zweem van spotternij op haar gelaat, »ons, tot beter begrip harer diepzinnige leeringen, door een voorbeeld behulpzaam te zijn?"

»Toen uwe Heerlijkheid," zeide Sir WALTER, het woord tot BIRON rigtende, »zooi even gewag maaktet van het geluk, hetwelk mij door de in tegenwoordigheid mijner genadigste gebiedster gedane proefneming met de Virginische plant te beurt gevallen is, drong zich mij, gepaard aan de geestdriftwekkende herinnering der gunstrijke goedheid van mijne verhevene Koningin, tevens grof en lomp een belagchelijk en vrij onaangenaam voorval, door het gebruik der *Yppouoc*-plant veroorzaakt, aan mijn geheugen op."

»Gij kunt staat maken, geen medelijden van ons te zullen erlangen," merkte ELIZABETH aan, »zoo lang gij ons niet met de toedragt van uw ongeval bekend gemaakt hebt."

»Meester HARIOT heeft tot lof der *Tobacco*-plant niet te veel gezegd," nam Sir WALTER weder het woord; »derzelver eigenschappen zullen haar, in verloop van tijd, tot de lieveling der geleerden maken. Meer dan eenmaal heb ik reeds de werking harer, het denken bevorderende, krachten ondervonden; en zoo dikwijls mij de lust bekruipt, mij met mijne boeken te onderhouden, hul ik mij in de wolken van haren rook. Weinige dagen geleden had ik mij in mijn kabinet afgezonderd, om over eenige, aan mijne onwetendheid moeijelijk voorkomende vraagstukken betrekkelijk scheepvaartkunde en wereldbeschrijving, raad te zoeken bij de wijzen, die niet meer zijn, en ons de schatten van hunne vlijt in hunne schriften nagelaten hebben. Het blad van den *Yppouoc* brandde, en zijn geestopwekkende rook omgaf mij als een digte maar ontastbare sluijer, toen mijn bediende met de hoeveelheid ale binnentrad, welke ik gedurende dat gedeelte van den nacht, hetwelk ik aan het studeren wilde wijden, geacht had te zullen behoeven; want gelijk meester HARIOT zeer juist heeft aangemerkt, het opsorpen der vochten is eene der opmerkelijkste eigenschappen van den *Tobac*. De geen, aan wien ik het bezorgen van mijnen drank had aanbevolen, is een nieuweling in mijne dienst, en de *Yppouoc*, als ook de wijs om dien te rooken, waren hem onbekend. Toen hij in het met rook gevulde vertrek

trad, bleef hij, als door den donder getroffen, aan de deur staan; maar ziende, dat die rook ten deele ook uit mijzelfen voortkwam, sprong hij, geen gevaar meer ontziende, plotseling op mij toe, en, eer ik het voorzien of beletten kon, goot hij mij de kan met ale tot op den laatsten droppel over het hoofd. Zonder mij den tijd te laten, hem over zijne dolle onderneming te rede te stellen, rende hij vervolgens de trappen af, en vervulde geheel het huis met zijn angstig geschreeuw, dat zijn heer van binnen in brand stond, dat de rook hem den mond uitsloeg en zich reeds door de geheele kamer verspreid had."

De Koningin toonde juist geen' grooten lust, aan Sir WALTER, wegens het door hem ondergane ongeval, veel medelijden te besteden; integendeel scheen het, als gunde zij hem den hem toegedienden ale-doop van ganscher harte, en als vergat zij, in het gelach daarover, zoowel hare vorstelijke als hare maagdelijke ingetogenheid.

(Het vervolg en slot in het andere No.)

EEN DRIEJARIG KIND ALS GETUIGE VOOR DEN REGTER.

Er doen zich voor de Engelsche gerechtshoven soms gevallen op, die wegens derzelve zonderlingheid verbazing moeten wekken. Van dien aard is het volgende geval, hetwelk in de geschiedenis der regtsverhandelingen misschien wel een der merkwaardigste zijner soort mag heeten. Het Londensche blad *the Examiner* berigt uit eene door hetzelfde genoemde bron, *the Monmouthshire Merlin*, dat een inwoner van het Prinsdom *Wallis*, TOMMY HOPKINS genaamd, te *Newport* voor den *Mayor*, den Heer F. HUGHES, en deszelfs adjunct L. HAWKINS gebragt en aangeklaagd werd 10 soevereigns en 18 schillings van zijnen oom gestolen te hebben. De beschuldigde had in het vertrek, waar de bedoelde geldsom geborgen geworden was, zonder op het kleine kind te letten, eene pijp zitten rooken. Toen hij heengegaan was, liep de driejarige dochter des huizes naar haren vader en riep: »Paatje, paatje, waarom zijt gij niet gekomen? TOMMY heeft het geld genomen en in zijn' zak gestoken." De vader overtuigde zich weldra, dat het kind gelijk had; het geld was verdwenen. Nu kwam de zaak voor de hier boven

genoemde regters, die langen tijd beraadslaagden, of het kind al dan niet als getuige verhoord mogt worden; zij besloten eindelijk van ja. Het kleine meisje werd op den arm der gerechtsminne (*the court-nurse*) binnengebragt, en de *Mayor* deed aan hetzelfde de volgende vragen. *De Mayor*: Bezoekt gij de school? — *Het Kind*: Ja, Sir! — *Mayor*: Kunt gij de gebeden opzeggen? — *Kind*: Ja, Sir! — *Mayor*: Zegt gij ze alle ochtenden op? — *Kind*: Neen, alle avonden. — *Mayor*: Regt zoo; gij zijt een lief klein meisje. Speelt gij gaarne met ondeugende kinderen? — *Kind*: Neen, want die zijn stout. — *Mayor*: Waar gaan zulke kinderen heen, als zij dood zijn? — *Kind*: Naar beneden in de hel, Sir! — *Mayor*: En de goede kinderen, waar komen die? — *Kind*: Hierboven, in den hemel. — *Mayor*: Nu, mijn lief klein meisje, moeten wij u den eed afnemen; gij moet de waarheid spreken; doet gij het niet, zoo komt gij op de plaats, waar de boozen zijn, in de hel. Hier is de Bijbel, dat is het woord Gods. Neem dat boek in de hand, kus het, en zeg dan de waarheid, de geheele waarheid, niets dan de waarheid, zoo waarlijk als gij wilt dat God almachtig u helpen zal! (Blijken van verbazing, gefluister en half luid gemor onder de toeschouwers.) Het kind deed, wat de regter het bevolen had te doen, en verhaalde daarop, dat het in haars vaders huis gespeeld had, toen TOMMY HOPKINS in de kamer kwam, waar hij eene doos opende, er iets zwarts uitnam, en daarop heenging. Hierin bestond de gelieele verklaring van het kind, en op dezelve werd de gevangene naar de eerst te houden Assizes verwezen, om er te regt te staan.

 SATYRISCH WOORDENBOEK.

Het Parijsche blad *le Charivari* behelst eene satyre, welke het een *Woordenboek ten gebruike van den tegenwoordigen tijd* noemt; zie hier daarvan eenige artikelen als proeve: *Geweten*. Een oud woord, dat in onbruik geraakt is, en welks beteekenis zich ganschelijk verloren heeft. — *Moed*. De daad van een onverschrokken man, die eenen goeden post en eene rijke bezoldiging versmaadt. Versmaadt men te gelijker tijd verscheidene goede posten en verscheidene rijke bezoldigingen, dan bezit men eenen *uitstekenden* moed. —

Meening. Synoniem voor *hemd*. Men kan zonder onderscheid zeggen: van meening verwisselen als van hemd, of van hemd verwisselen als van meening. — *Grondbeginsel.* Eene soort van draagbare waar, van welke men zich naar welgevallen moet weten te ontdoen. Het beste grondbeginsel is, er in het geheel geen te hebben. — *Getrouwheid.* Een verouderd woord, bijna buiten gebruik, en thans nog slechts toepasselijk op poedelhonden. — *Eeuwig.* Dit bijvoegelijk naamwoord wordt somwijlen van *trouw* gebezigd; in dit geval beteekent het nu eens eenige uren, dan weder eenige minuten. — *Eed.* Dit woord wordt alleen in het meervoud gebezigd, op dezelfde wijs als *petits pâtés*; gewoonlijk geeft men, bij het dozijn, den dertienden eed op den koop toe. Een en dezelfde man kan eed doen aan eenen oppermagtigen Vorst, eene een en ondeelbare Republiek, een Directoire, cen' eersten Consul, cen' Keizer, twee Koningen van den ouderen tak, eenen Koning van den jongeren tak, aan God, enz.

MIDDEL OM MATROZEN-GENEGENHEID TE WINNEN.

De Koningin van *Grootbritannienje* heeft, bij een bezoek, hetwelk zij, vóór eenigen tijd, op het haren titel voerende lineschip *Queen* aflegde, zich bij geheel de vloot door eene enkele uitdrukking eene onvergankelijke gedachtepis gesticht. Zij proefde den scheepskost; en toen haar, bij dit onderzoek, ook een glas grog gereikt werd, zeide zij, na er de lippen aan gezet te hebben: »De grog is niet sterk genoeg.» Op deze woorden ging bij al de matrozen een vreugdekreet op, en met trotschheid herhalen zij thans, dat *Engelands* Koningin geene *Teatotaller* is. Men weet, dat deze naam door de Britsche liefhebbers van sterken drank aan de leden en voorstanders der Matigheidsverbindingen gegeven wordt.

PRO EN CONTRA.

Dezer dagen heeft een ongemeen voorval in de zitting der vijfde kamer van het Parijsche gerechtshof, alle aanwezigen hartelijk doen lagchen. Nadat een Advocaat verscheidene

minuten lang gepleit had, zweeg hij plotseling, en zeide vervolgens: »Onverhoeds den last bekomen hebbende om een' mijner ambtgenooten te vervangen, bemerk ik nu eerst, dat ik, bij vergissing, de rol van mijne tegenpartij op mij genomen en de zaak verdedigd heb, welke ik bestrijden moest.» Hij wilde hierop beginnen om in den tegenovergestelden geest te spreken, toen het gerechtshof berigt kreeg, dat de partijen, elkander bij den aanvang der zitting ontmoet hebbende, hun proces door een vergelijk in der minne geëindigd hadden.

ANECDOTEN UIT NORMANDIJE.

In het door SCHOBERTL uitgegeven werk: *Excursion in Normandy*, (2 Deelen, Londen 1841) komen, onder meer andere, de bewoners van *Normandije* kenmerkende trekken, ook de volgende voor:

» Een vleeschhouwer uit *Caen* kocht van eenen veehandelaar in de nabuurschap dier stad een kalf. Een paar flesschen cider sloten den koop, en onder het ledigen derzelve vermat zich, al pratende, de vrolijke slager, dat het hem geene moeite kosten zou, het gekochte kalf, bij klaar lichten dag, de stad binnen te smokkelen; dat is te zeggen, met hetzelfde onaangehouden het kantoor der tolcommiezen voorbij te gaan, zonder iets te betalen. De veehandelaar verklaarde, dat dit eene volstrekte onmogelijkheid was. Beide gingen hierop over het slagen der onderneming eene weddenschap aan, en de vleeschhouwer bedong alleen, dat de ander hem voor een half uurtje zijnen hond zou leenen. Dezen hond nu stak hij in een' wijden zak, wierp dien over zijnen schouder, en wandelde er mede de stad in. Aan het tolkantoor gekomen, verklaarde hij, niets belastingschuldigs bij zich te hebben, want dat in den zak slechts een hond stak, dien hij zoo even gekocht en in dezer voege met zich gebragt had, opdat hij niet weg mogt loopen. Natuurlijk wilden de tolcommiezen hem hierin op zijn woord niet gelooven, maar vorderden den hond te zien. Na eenig tegenstreven gehoorzaamde de slager, opende den zak, en — de hond liep weg. Scheldende en vloekende liep de man hem na. Na verloop van een kwartier uurs was hij hijgende weder aan het tolkantoor, met den zak op den rug. »Gij

hebt mij daar een' lieven kuier laten doen," zeide hij, en ging ongehinderd met het kalf door.

Op zijne reis door *Normandije* hoorde *LODEWIJK XVI*, in den omtrek van *Caen*, eenen boer een vrolijk volksliedje zingen, en vond zoo veel behagen daaraan, dat hij bij het slot van het lied: *bis! bis!* riep. De boer vroeg, wat dat zeggen wilde, en vernam, dat het woord: *nog eens!* betekende. Hij zong dus zijn liedje nog eens, en toen hij gedaan had, gaf de Koning hem een goudstuk; maar de slimme boer hield andermaal de hand op, en riep: *bis! bis!* met welk geroep hij voortgegaan zou zijn, zoo de Koning hem niet, al lagchende, een tweede goudstuk gereikt, maar tevens daarbij gezegd had: *assez! assez!*

Een sterke boer was op zekeren dag, in den omtrek van *Evreux*, trots storm en regen, op het veld blijven arbeiden. Toen hij nu des avonds moede en doornat naar huis kwam, trad hem aan de deur zijn wijfje te gemoet, dat den geheelen dag binnenshuis gebleven was. »Manlief," zeide zij, »het heeft van daag zoo vreeselijk geregend, dat ik onmogelijk water kon gaan halen, en dus nog geen soep voor u heb kunnen koken. Gij evenwel zijt nu toch door en door nat, en zult wel zoo vriendelijk zijn, mij een paar kannen water te halen; natter kunt gij wel niet worden." Tegen de waarheid van dit argument was niets in te brengen. De goede man nam dus de kannen, en haalde, aan de vrij afgelegene bron, het water, dat zijn niet zeer liefdesrijk noch vlijtig vrouwtje gevorderd had. Toen hij terugkwam, zat zij gemakkelijk bij het vuur. Op eens heft de man beide de kannen in de hoogte, en giet ze zijne vrouw over hoofd en lijf. »Vrouwlief," zeide hij vervolgens, »gij zijt nu even zoo nat als ik; dus kunt gij het water, dat gij behoeft, zelve halen; natter toch kunt gij niet worden."

DE BIECHTENDEN.

Een bruidspaar, hetwelk des anderen daags in het huwelijk zou treden, ging in het Parijsche kerspel *St. Roch* ter biecht. Toevalligerwijs kwam de beurt het eerst aan den bruidegom, en hij legde kort en bondig zijne biecht af. De bruid daarentegen besteedde tot de hare een vol uur tijds. Toen zij eindelijk opstond, en nu met opgeruimd gelaat haren

aanstaande te gemoet trad, weerde deze haar af, zeggende: »Neen, neen, Mademoiselle! zoek een' ander' man, als het u belieft; ik wil geene vrouw, die zoo veel tijds noodig heeft om hare zonden op te tellen." — Het Fransche dagblad, hetwelk dit voorval verhaalt, voegt er bij, dat van het huwelijk inderdaad niets gekomen is.

REDDING VAN EEN AANTAL MENSCHEN DOOR EENEN HOND.

Het bijblad, hetwelk onder den titel van *Satellit zum Siebenbürger Wochenblatt* in het licht komt, deelt uit *Braila*, onder dagteekening van den 15 Februarij l. l., het volgende merkwaardige voorval mede: »Op zekeren dag, toen hier de *Donau*, alvorens zich vast te zetten, reeds veel drijfsijs afvoerde, waagde het, des ondanks, een Noorsche scheepskapitein, wiens schip aan den anderen oever van het kanaal voor anker lag, om zich, in eene kleine boot, dwars door de geweldig aandrijvende ijsschotsen, naar het vaste land te laten overzetten. Deze uiterst gevaarlijke togt liep wel zonder ongeluk af; maar nu moest de schuit, welke den kapitein aan wal gebragt had, naar het schip terugkeeren. Naauwelijks was een derde gedeelte van den overtogt afgelegd, of de aandrang van het drijfsijs werd zoo sterk, dat de boot eindelijk geheel in hetzelfde bezet geraakte en noch voor- noch achterwaarts noch ter zijde eenen uitgang meer had. De dood der zes met dezelve terugkeerende menschen scheen dus onvermijdelijk. Een Grieksche loods, die op het schip aanwezig was, ondernam, op de schotsen, die ook hetzelfde reeds geheel omgaven, de boot met de in doodsgevaar zijnde personen te hulp te komen; doch naauwelijks is hij van boord en eenige schreden ver op het ijs, of het breekt hem onder de voeten, en hij wordt aan het vreeselijk element ten offer. Dit voorval vermeerderde natuurlijk den angst der in de boot zittende lieden. Van wal en van boord der schepen kon hun geen bijstand gezonden worden, alzo niemand zich andermaal aan een zoo oogenschijnlijk levensgevaar wilde blootstellen. Doch, waar de nood op het hoogst is, is menigmaal de hulp het naast. De aan boord van het Noorsche schip gebleven eerste stuurman komt op de gedachte, om het eene eind eener genoegzaam lange lijn aan zijnen poedel in den bek te geven, en hem te bevelen, hetzelfde naar de boot te brengen. Na verscheidene vruchteloze pogingen, slaagde dit gehoorzame en schrandere dier, om over de ijsschotsen naar de boot te geraken en aan de manschap in dezelve het eind van den tros te brengen. Men nam nu den vermoelden redder in de schuit, maakte het touw er aan vast, en zij werd vervolgens, door en over de schotsen, langzaam naar het schip getrokken. Op deze wijs werd, door eenen hond, het in klaarblijkelijk doodsgevaar zwevende leven van zes menschen gered.

M E N G E L W E R K.

MEDEDEELING VAN EENEN BRIEF VAN MARIA VAN REIGERS-
BERGEN AAN HUIG DE GROOT,

door

MR. JERONIMO DE VRIES.

Onder al de Geleerden en Staatsmannen van vroegeren tijd is mij geen zoo belangrijk en beminnelijk voorgekomen als HUGO DE GROOT. Hoe meer ik zijn leven en werken naga (en ik doe het gaarne, ook om zekere partijdigheid, die ik mij verbeelde, dat sommigen in onzen tijd tegen hem koesteren), hoe meer ik hem waardeer als Geleerde, hoe meer ik hem als mensch en Christen liefheb. Hoe men ook over hem als Staatkundige denken moge (en ik voor mij, vooral na de vroeger en later van hem uitgekommene brieven te hebben gadeslagen, acht hem ook als zoodanig hoog), niemand, slechts eenigzins onpartijdig, kan of zal hem de grootste bekwaamheid, moed, eerlijkheid, trouw en kunde kunnen ontzeggen. Er is daarenboven iets eenvoudigs, kinderlijks en zachts in zijn karakter, dat in alles doorstraalt. Zijne Nederduitsche Gedichten missen nog eene afzonderlijke en beknopte uitgave, welke zeer is aan te raden. Heb ik eens meer ruimte van tijd, zoo wil ik mij gaarne daartoe verledigen, ook in het belang der Christelijke Godsdienst, waarvan de waarheid door hem, met groote geleerdheid en overvloed van bewijs, op de overtuigendste wijze, ten behoeve van zeevarenden en anderen, in dichtmaat, is betoogd en bewezen.

Onder de trekken van zijn karakter, aan vele vernuften van den eersten rang (men denke aan VONDEL, BILDERDIJK en anderen) eigen, behoort de weinige geschiktheid voor bemoeijing met huishoudelijke en finantiële belangen. Gelukkig had hij eene Gade, die moed en bekwaamheid bezat, om hem ook van het knellende en pijnlijke van de hem hierin prangende banden te verlossen en veel zorg en bemoeijenis op zich te nemen. Belangrijk en aan-

doenlijk zijn de brieven van MARIA VAN REIGERSBERGEN hieromtrent. In mijn werk, HUGO DE GROOT en MARIA VAN REIGERSBERGEN, heb ik hierover genoeg gezegd, om er nu niet verder in uit te weiden. Toevallig echter eigenaar geworden van eenen oorspronkelijken brief van MARIA, vind ik daarin een nieuw bewijs.

Zoo ik wèl heb, zijn er nog verscheidene oorspronkelijke brieven van haar aan DE GROOT bewaard gebleven. Een groot aantal zou nog, zoo men mij gezegd heeft, te *Rotterdam* en elders te vinden zijn. In het bezit van bijzondere lieden zijn er ook nog aanwezig. Welligt zou er voor de Geschiedenis des Vaderlands, zeker voor het bijzondere leven van het doorluchtig en beroemd Echtbaar en hunne Kinderen, licht uit te ontleenen zijn. Ik beveel de zaak aan verder nadenken, voegzame belangstelling en medewerking van anderen aan.

Ziet hier de letterlijke mededeeling van den onder mij berustenden brief:

» Alderliefste

» Ic hebbe alle de uwen wel ontfangen ic sal eerst
 » begunnen van het perdt dat UE zeidt te moeten coopen
 » UE ghelieft immers een goedt jonck perdt te doen
 » coopen quadt goedt en deugdt nergens toe het moet
 » vooren op het hoeft een *colle* hebben geen blesse op dat
 » het mach ghelijcken met de *mijne* dien ic hier doen coo-
 » pen hadde UE connen wachten tot dat ic daer een had-
 » de connen zenden zoude wel een ghesonden hebben
 » met de scheepen die te Rotterdam ghereedt leggen ende
 » niet en wachten als naer de windt over acht dagen
 » hebbe ic vergeeten te schrijven van het testament van Dirck
 » hem is ghemaect thien dusent gulden dadts geldt
 » bij aldien dat hij het in Dudtslandt onfinck zoo zoude hem
 » daer noch commen neegen dusent een hondert gulden ende
 » te Parijs ontfangende compt hem noch elf dusent gulden
 » nedt naer ic wt Cornelia verstaen hebbe zoo gaedt hij
 » naer de heer Bannier toe hij heeft zaterdach uwen brief
 » ontfangen wat ghij daer in schrijft en weet ic niet
 » ic hebbe UE gheschreeven waerom dat ic Melander

» prefereerde voor Bannier eerst om dat mij wee deede
 » hem zoo verde ende zoo perijculeus te zenden dat deede
 » ic wt een groote affectie daer neeme ic Godt tot ghe-
 » tuge dat het niet en is gheschiedt door iemants zeggen als
 » door mijn eigen en dat is waer dat doen UE mij Melander
 » voorslogh dat ic blijde was dat hij zoo verde niet en be-
 » hofde te gaen zoo ras als ic uwen brief hadde zeide
 » ic het hem hij en thoende ooc niet dat hij daer iet te-
 » gen hadde maer gaedt heimmelijc daer van aen UE schrij-
 » ven onderentusschen zoo laedt hij mij met monsieur
 » Wickevoort daer van spreken tis waer dat ic tegen
 » mijn broeder zeide dat UE mij hadt geschreeven dat UE
 » goedt vondt dat men hem bij Melander zoude zenden het
 » welke mijn broeder ooc niet qualijc en gheviel hoopende
 » dat hij daer alzo wel zoude zijn alzo het een zeer ghe-
 » reegeleerd logé was naer wij wt Wickevoortd verstonden
 » of de zaeke daer door te arger is gheworden om dat
 » mijn broer dat gheavoueerdt heeft en weet ic niet mij
 » dunckt dat het met de mijnne gaedt als men van Spaengen
 » zeidt dat al goedt is datter van daen compt behalffen dat
 » spreken can zoo gaedt het ooc met mij ende de mij-
 » ne al datter van compt en is niet quadt behalffen dat
 » ghezeidt oft gheraeden werdt ic ben altijd noch goedt
 » ghenough voor de kinderen om geldt bij den anderen te
 » raepen ic geeve aen uwen jonsten zoon dusent gulden
 » om hem wegh te helpen dat is het laaste dat hij van mij
 » sal hebben ic hebbe hem ghezeidt dat hij voortaan aen
 » UE sal schrijven om geldt als hij iet van doene sal hebben
 » UE sult hem dan ordonneeren hoe veel dat hij wilt
 » datmen hem geeve en zien waer het van daen commen sal
 » hadde ic mij begeeven om gouvernante in iemants hujs
 » te zijn ende dat ic zoo veel jaeren wel ende ghetrouwelije
 » hadde ghediendt men zoude mij meer eere doen als men
 » nu doet daer ic moeder ben doch geeve dat Godt op
 » gister morgen is den ousten die hier is bij mij gheweest
 » hij was te brulooft ghenoodt t'Amsterdam ic hadde
 » aen UE broeder ghezeidt dat ic goedt vondt dat hij thuijs
 » zoude blijven hij en doet niet als loopen de brulooft

» is gister avondt den eersten avondt gheweest hij en heeft
 » samblendt ghemackt als of hij niet gaen en zoude za-
 » terdach zijn just de brieven laedt ghecommen hij had-
 » dese tsavons door zijn knecht doen haellen ende zondtse
 » noch ten neegen ueren tot onsent smorgens ten acht
 » ueren quam hij voor mijn bedde ende zeide mij de expres-
 » sen last dien hij van UE hadde naer Amsterdam te gaen
 » om uwe zaeken te verrijchten van dage hebbe ic ver-
 » staen dat hij noch gisteren in allen haest naer Amsterdam
 » is de zaeken waeren van zulcken inportansie datse de-
 » sen maendach niet en kosten verwachten in alle die
 » dingen en hebbe ic niet te zeggen alst mijn heeren ghe-
 » lieft moet geldt schaffen luckraek waer het van daen compt
 » UE doet mij noch lachen hoe qualijc het mij lust als
 » hij zeidt datmen immers Pieter naer Amsterdam zoude lae-
 » ten gaen woonen als UE ict int hoeft heeft geen ree-
 » den en connent daer wt brengen Klouck en Abram
 » Antonissen sullen hem wel helpen aen werck Clouck
 » heeft twee zoonen dat advocaten zijn Abram Antonis-
 » sen heeft cen swager die zijn dochter heeft die bij hem
 » woondt ic bidde UE zedt toch die lorren wt u hoeft
 » dat ghij meendt dat als hij maer tot Amsterdam en is dat
 » het dan merveljes sullen zijn het en ontbreekt hem aen
 » geen werck ghelooft ghij mij noch niemant vande mijn-
 » ne vraght het aen u broeder ic hoope immers dat ghij
 » hem wel sult gheloove als hij tot Amsterdam sal zijn
 » daer sal hij wcl weer nieu credijt connen maeken dat hier
 » haest wt sal zijn ic hebbe hem meest alle zijn cleeren
 » ghegeeven ende daerenbooven noch vijftien hondert gul-
 » den aen gelde tseedert dat hij wt Vranckrijc is ghecommen
 » ende nu moeder noch voor zijn kostgeldt voor twee jaeren
 » ghezorgdt zijn ende naer men mij zeidt zoo is hij zeer veel
 » schuldijch weet ghij hem aen te wijsen waer hij geldt
 » daer toe sal haelen sult mij ende hem zeer groote vriendt-
 » schap doen mijn intensie is mij van alle dese becom-
 » meringe te ontlasten dewille ic zoo weinigh aenziens bij
 » de kinderen hebbe en die de becommeringe te laeten die
 » het commandement hebben is dat niet redelijc nu

» noch van wat anders ghij zegdt dat ghij Blaeu uwe Historije
 » belooft hebt te laeten drucken ende dat al voor niet
 » dat is goede coop minder en kost ment niet geeven
 » nu scheid ic daer wt hier meede blijve ic

wt den Hage desen
 XVI April.

[Adres:]

*wt algdt ghetrouwe
 Marie V. Reijgelsben*

A monsieur

*monsieur Lambassadeur
 de Sweede*

a Parijs

Uit eene oude kanteekening op de achterzijde blijkt, dat deze brief geschreven is 16 April 1640; en aan het hoofd van denzelven staat met zeer kleine letteren, waarschijnlijk van de hand van DE GROOT zelven: *recu 26 Aprilis.*

Wat den nu medegedeelden brief aangaat. Om de bijzondere zaken van DE GROOT in dit jaar te behartigen, trok zijne Gade uit *Frankrijk* naar *Holland* en *Zeeland*. Met een jacht van *Holland* naar *Zeeland* reizende, liep zij, door een fel onweder, groot gevaar van om te komen; terwijl een schip met veertig matrozen ten zelfden tijde verongelukte. DE GROOT treurde zeer om haar afzijn, blijkens vele zijner brieven in de groote verzameling. Het jaar 1640 was dat, waarin het drukken aanving van zijne onschatbare Aanteekeningen op het Nieuwe Testament, waarvan de eerste proefbladen door VOSSIUS, de laatste door CURCELLAEUS, óp zijn verlangen, moesten worden nagezien. Het was dat jaar, waarin zijn werk uitkwam, dat zoo veel tegenspraak wekte, ten betooge, dat de Paus de in den Bijbel vermelde Antichrist niet was, waarom DE GROOT van dezen als overhellende tot de Roomsche Kerk, van genen voor een' Sociniaan werd uitgekreten. Het was dat jaar, waarin zijn werk over de Waarheid der Christelijke Godsdienst werd

herdrukt en zelfs in het Arabisch vertaald; waarin hij Latijnsche Gedichten gemeen maakte; over het uitgeven zijner Latijnsche Vertaling in dichtmaat der Grieksche Anthologie dacht, en zijne Historiën ter drukpers beschikte. Het was omstreeks dat jaar, waarin zijn Vader en Zuster beiden stierven; waarin hij SALMASIUS te *Parijs* eene vriendschap en achting bewees, naderhand zoo slecht beloond; waarin hij, hoe kwalijk door D. HEINSIUS in vele gevallen bejegend, edelmoedigheid jegens dezen betoonde; waarin hij een' treffenden troostbrief, vol echt Christelijke Godsdienstigheid, aan G. J. VOSSIUS over het verlies der zijnen schreef, en zijnen vriend CASSIUS in deze woorden geluk wenschte met de geboorte van een' zoon: »Ik wensch »u geluk, dat u, bij zooveel voorspoedigs, nu ook een zoon »is geschonken door uwe teeder beminde gade. God be- »ware hem voor u beiden en doe den zoon 's vaders deug- »den navolgen! — Mijne gade is het geheele jaar in *Hol- »land* en *Zeeland* geweest met hare dochter, en staat nu »op haar wederkeeren, niet zonder diepe droefheid over »het verlies mijns vaders en mijner zuster. Twee mijner »zonen zijn in krijgsdienst. De oudste is Vaandrig bij de »Duitsche Garde te paard onder den eed des Konings van »*Frankrijk*. De jongste, beroofd van zijn Opperhoofd VAN »WIJMEREN, heeft zich naar het leger te *Bonn* begeven. »Mijn middelste verkeert bij de Haagsche vierschaar en be- »oefent de praktijk. Ik zelf vaar door Gods goedheid wèl, »en den eenigen tijd, die mij van de behandeling der Zweed- »sche zaken overig is, breng ik door in mijne studiën, niet »alleen ten mijnen beste, maar bovenal ten beste, gelijk ik »hoop, der nakomelingschap, mij voornamelijk daarop toe- »leggende, dat ik de Godvreezendheid den gemoederen in- »scherp, niet de ijdele, maar werkdadige, en dat ik de Ge- »schiedenissen ophelder. Ik dank u van heeler harte, dat »gij, wegens uwe oude genegenheid jegens mij, met zoo »veel zorg en goedheid belang toont in mij en de mijnen. »Zoo uw zoon eens groot geworden zijn zal en God het mij »beleven laat, zend hem dan, bid ik, mijwaarts. Ik zal »zorgen, dat hij met eenig goed en vruchtbaar gevolg tot

»u wederkeere. Zoo ik intusschen iemand, wien gij mij, »uwen vriend, aanbeveelt, hij zij wie hij zij, dien gij lief- »hebt, iets welgevalligs zal kunnen doen, weet, dat ik, »die altijd zeer veel werks van u maakte en zulks zal blij- »ven doen, daartoe niets sparen zal.”

Ik heb dezen brief, uit het Latijn overgebracht, medege- deeld, én om het hart van DE GROOT en zijne edele ge- voelens ook jegens dezen vriend te doen kennen, én omdat dezelve voor een gedeelte den medegedeelden van de Gade van DE GROOT toelicht. Gunt mij, ter nadere opheldering, nog het een en ander daarbij te voegen. Zien wij denzel- ven eens in.

Allerliefste, dus was de aanhef van al de brieven aan DE GROOT van zijne MARIA. En te regt; uit alles blijkt, hoe innig zij, schoon van een geheel ander karakter en daardoor wel eens wrevelig, haren HUGO liefhad, hoe zij voor hem zorgde en haar hart als voor hem geheel openstond.

Na van het koopen van een paard, op het andere gelij- kende, waarmede zij zich ook al moest bemoeijen, ge- sproken te hebben, gewaagt zij van het testament van, dat is, zoo ik meen, ten behoeve van den jongsten Zoon DIRK. Het legaat was hem, naar gedachte, gemaakt door zijnen Duitschen Veldheer, den Hertog VAN WIJMEREN. In het Leven van DE GROOT wordt gezegd, dat DE GROOT het denkbeeld van zijnen Zwager REIGERSBERGEN goed- keurde, dat CORNELIS, de oudste Zoon, de krijgsbedrij- ven van dezen Hertog zou beschrijven, zoo uit dankbaar- heid voor hetgeen hij van dien Vorst, welken ook hij ten oorlog gevolgd was, had genoten, als om zijne studie in het schrijven te oefenen. DE GROOT zelf had er het een en ander reeds toe verzameld en zou het dezen zijnen Zoon zenden. Maar deze had meer lust den degen te voeren dan de pen. Onder den Zweedschen Generaal, Baron DEGEN- VELD, woonde CORNELIS den veldtogt bij en de belege- ring van *Arras*; terwijl zijn jongste Broeder DIRK, naar *Kassel* gelogen, lang in beraad was, onder wien nu dienst te nemen, óf onder den Veldoverste der Hessische krijgs-

benden MELANDER, óf bij den Zweedschen Veldheer BANNIER. Men ziet uit dezen brief, dat de Moeder meer was voor den eersten, en de zaak met haren Broeder en den bekenden WICKEFORT overlegd had. DE GROOT echter begreep het met zijnen Zoon DIRK anders, en aan BANNIER werd de voorkeur gegeven. Uit eenen brief aan den Broeder van DE GROOT blijkt echter, dat DIRK de Zweedsche dienst spoedig verliet. Hij kreeg van zijne Moeder *f* 1000, om hem, zoo zij schrijft, *weg te helpen*; die som kostte haar opoffering. Zij verborg den wrevel haren Man, gelijk men ziet, daarover niet, dat de Kinderen haar veel zorg gaven en derzelve belangen buiten haar geregeld werden. Zij klaagt ook over CORNELIS, den oudsten, nopens welken de Vader had goedgekeurd, dat hij zijne Moeder vergezelde, waaraan hij slecht beantwoordde. Hij deed, zegt zij, niet dan loopen, en ging naar *Amsterdam* te bruiloft en om zaken van zoogezegde importantie, op het schrijven des Vaders, zonder dat zij er in gekend werd.

DE GROOT wilde, dat PIETER, de middelste, die, blijkens eenen brief, bij afzien van Broeder CORNELIS, een opstel maakte over de daden van den Hertog VAN WIJMEREN, te *Amsterdam* de praktijk zou beoefenen. De Moeder was er niet voor. Er waren *Amsterdammers* genoeg, die hunne kinderen als Advocaten voorthielpen; zoo dacht zij, en ook de Broeder van DE GROOT; maar DE GROOT, schoon van oordeel, dat zijne kinderen in het ondankbaar Vaderland nooit zouden voortkomen, waarom hij twee in militaire loopbaan bij vreemden liet treden, maakte omtrent *Amsterdam* eene uitzondering. »Daar alleen,» schreef hij, »werd nog de kwijnende en kranke Vrijheid gekoesterd. — »*Amsterdam,*» vervolgde hij, »is vol goede en welwillende »burgers. De *Amsterdammers* zijn mij lief en waard. Ik »vond ze mij steeds zeer getrouw. Laat PIETER zijn eigen »fortuin maken; zoo heb ik ook moeten doen. Zoo hij op »'s vaders vermogen rekent, bedriegt hij zich zeer. Hij ver- »huize dan naar *Amsterdam*, om in zee- en handelszaken »zich te oefenen. Daar alleen kan en moge hij eens Pensio- »naris worden, en in geene der andere steden. Ik zag

»hem intusschen gaarne bevorderd tot bijgevoegden Advocaat »der Oostindische Maatschappij.»

De Gade van DE GROOT gaf PIETER, gelijk men ziet, behalve al zijne kleederen, f 1500 mede, en moest voor zijn kostgeld voor twee jaren daarenboven zorgen. PIETER had vrij wat schulden. Hij schijnt in zijne jeugd, vooral na zijne wederkomst van *Parijs*, zeer luchtig geleefd te hebben.

Over den Broeder van MARIA, NICOLAAS VAN REIGERSBERGEN, zie men LA RUE, *Geletterd Zeeland*, bl. 517, en de daar aangehaalde Schrijvers. Hij is, zoo niet eene afzonderlijke levensbeschrijving, ten minste eene afzonderlijke vermelding waard, gelijk wij die van WILLEM DE GROOT, den hartelijk geliefden, bekwamen en zedigen Broeder van HUGO, te gemoet zien van een jeugdig Geleerde te 's *Gravenhage*, Mr. H. VOLLENHOVEN.

Over de Kinderen van DE GROOT en derzelver lotgevallen kan men de Levensbeschrijvingen van DE GROOT nazien, inzonderheid DE BURIGNY. Deze verhaalt, dat, na den dood hunner Ouders, CORNELIS en DIRK, zich op reis bevindende van hier naar *Zweden*, waar Vaders naam nog in eere was, om den nieuw gehuldigen Koning KAREL GUSTAAF te begroeten, en bij hem hun geluk, dat zij in het Vaderland misten, te beproeven, tusschen *Emden* en *Bremen*, door eenen knecht, die onder DIRK had gediend, en verlokt was door het geld, dat zij bij zich hadden, des nachts moorddadig werden aangevallen, met dat gevolg, dat de jongste, DIRK, door den knecht, en de knecht zelf door den oudsten, CORNELIS, werd gedood. CORNELIS stierf ongehuwd. CORNELIA, de oudste der Kinderen, trouwde met JOAN BARTON, Vicomte DE MOMBAS, eerst Kolonel te paard in Fransche dienst, daarna tot de eerste militaire bedieningen hier te lande bevorderd, maar in het vermaarde jaar 1672 tot den dood gedoemd, dien hij door de vlugt ontkwam. PIETER was werkelijk Pensionaris van *Amsterdam* gedurende zeven jaren, daarna bij onderscheidene Hoven Gezant van den Staat. Zijn gedrag is onderscheidenlijk beoordeeld en krachtdadig

vrededigd. Hij was een man van groote bekwaamheid en een goed Nederduitsch Dichter. Zijn leven is bekend, en laatst zijn door wijlen den bekwamen c. w. WESTERBAEN zijne verdiensten in een helder licht gesteld. PIETER alleen liet Kinderen na, waarvan HUGO en JAN de belangrijke uitgaaf van Grootvaders Latijnsche brieven in folio bezorgden; eene verzameling, waaruit zeer veel nog te putten is ten nutte der Historie van Land en Kerk, vooral tot waardering van den edelen en onvolprezenen HUGO DE GROOT, welken ik houde voor den grootsten, nuttigsten en meest omvattenden Geleerde van zijnen tijd, die eene bron van kennis geopend heeft, waaraan de nakomelingschap zich nog kan en moet laven, wil zij wèl doen. Hij vertoont zich tevens in al zijn doen en schrijven zoo beminlijk, dat men, zijn Leven en zijne schriften met aandacht lezende, hem bewondert en hartelijk lief krijgt. Hij was een regt edel mensch en tevens een boven zijn' tijd liefderijk en verdraagzaam Christen. Hij mag ook als zoodanig nog geroemd en nagevolgd worden.

Aan het slot des briefs komt een trek voor, alleraardigst en gewigtigst voor de kennis van het onderscheiden karakter der beide Echtgenooten. MARIA schrijft: *Ghij zeght dat ghij BLAEU uwe Historie belooft hebt te laeten drukken, en dat al voor niet; dat is goede coop; minder en cost men 't niët geeven.* Men ziet er uit de onbekrompene en edelaardige wijze van handelen en denken van DE GROOT in zaken van studie; welke onbekrompenheid echter zijne Gade, zoo zij schrijft, *zonder commandement* in deze en dergelijke zaken, in vrij wat bekommring bragt. Hoe gelijk is DE GROOT ook hierin aan andere groote Vernuftten! Men denke weder aan BILDERDIJK.

MARIA overleefde haren HUGO acht jaren. Zij stierf den 19 April 1653, oud 63 jaren. Men zie over haar onder anderen LA RUE's *Zeeland*, bl. 514—517. Zij had voorgenomen haar eigen leven te beschrijven. »Mijne huisvrouw,» schrijft DE GROOT in een' zijner brieven, »neemt bij tijd en wijle wat tijds voor zich, om hare »historie te dicteren.» DE GROOT overleed vijf jaren na het

ontvangen van dezen brief, op den 23 Augustus 1645, oud 62 jaren, in een vreemd land; gejaagd en miskend, en reikhalzende naar Gade en Kroost, aan welke zijn hart zoo innig gehecht was, bezweek hij. Hij stierf zoo Christelijk als hij geleefd had, met de woorden op de lippen: *Op CHRISTUS alleen is al mijne hoop gevestigd!* — (*)

OVER DE DURING DER BLIKSEMSTRALEN. DOOT ARAGO.

(*Vervolg en slot van bl. 394.*)

Door deze proefondervindelijke waarheid eenmaal alzo vastgesteld zijnde, dat *een tiende deel* eener seconde per omwenteling, bij draaijing van eene enkele lijn, de geringste maat van snelheid uitmaakt, onontbeerlijk ter voortbrenging eener cirkelvormige oppervlakte van onafgebroken licht, zoo vloeit hieruit noodwendig, wiskunstig, voort, dat de minste snelheden van omwenteling, met welke 10, 100, 200 op gelijken afstand van elkander verwijderde lijnen, haar gemeenschappelijk snijpunt draaijende, dezelfde uitwerking te weeg zullen brengen, ook 10 maal, 100 maal, 200 maal minder zullen zijn, dan in het geval van ééne enkele lijn; te weten, dat zij zullen overeenkomen met ééne seconde, met 10 of met 20 seconden per volkomene omwenteling.

(*) *Naschrift der Redactie.*

Ten gevalle van onze Lezers hebben wij de naamteekening der vermaarde Vrouw getrouwelijk in houtsneè hierboven doen overbrengen, en voegen hieronder ook die van haren Echtgenoot, ons door de heuschheid van den geachten Mededeeler dezer bijdrage verstrekt, en onder eene op zichzelf onbelangrijke Akte van dien tijd geplaatst.

Niets, in al onze redeneringen, brengt mede, dat de draaijende lijnen door eigen licht verlicht zijn; men moet dus verwachten volstrekt gelijke verschijnselen te zullen ontwaren, het zij men uit zichzelf, dan wel door weërkaatsing, verlichte lijnen doe rondwentelen; slechts is het in het laatste geval noodig, dat de lijnen van zoodanigen aard, van zoodanige gedaante of in diervoege met betrekking tot het bestralend licht geplaatst zijn, dat het oog dezelve *gelijkelijk* in al de rigtingen, welke zij al draaijende innemen, beschouwen kunne. Zoo zouden, bij voorbeeld, de platte en ongepolijste spaken van een rad of wiel van mat zilver zijn; insgelijks de platte en ongepolijste spaken van een rad, van welken aard ook, met eene laag van loodwit of iets dergelijks bestreken; de eene en de andere door eene weërkaatsende lamp, door eene Argandsche lamp of zelfs door eene eenvoudige kaars, vlak van voren beschenen wordende. Ongepolijst zijnde, zouden de spaken in geen harer standen de werking van spiegels doen. Men zoude dezelve alleen gewaar worden door die soort van licht, 't welk bestraalde lichamen aannemen, om ons hetzelfde in alle rigtingen of in den staat van verspreidend licht terug te geven (*lumière diffuse*, zegt ARAGO), het vermillioen met eenen sterken gloed, het geel koper met eenen kenbaar gelen schijn, het matzilver en het loodwit met eene volmaakte witheid, enz.

Eene spaak van matzilver om eene harer uiteinden in $\frac{1}{10}$ eener seconde rondwentelende, zal eene witte cirkelvormige oppervlakte doen geboren worden; 4, 10, 100 spaken van dezelfde stof, op gelijke afstanden van elkander geplaatst, zullen hetzelfde uitwerksel te wege brengen, wanneer zij in $\frac{1}{10}$ deel eener seconde, in ééne seconde, in 10 seconden hare omwenteling volbrengen.

Bepalen wij ons voor een oogenblik bij het laatste geval; te weten dat, waarbij 100 dunne, onderling gelijke haken vormende metalen spaken voor het oog eene cirkelvormige oppervlakte van licht doen geboren worden. Deze uitwerking begint plaats te grijpen, wanneer de snelheid van beweging ééne omwenteling per 10 seconden bedraagt. Eene mindere snelheid ware ongenoegzaam; doch elke

meerdere snelheid, hoe groot ook, zoude, indien mogelijk, nog zekerder tot dezelfde uitkomst geleiden. Laat ons nu, ten einde de denkbeelden bepaaldelijk te vestigen, eene keuze doen uit dat oneindig getal snelheden, grooter dan die, welke volstrekt noodig is, om al draaijende spaken eene onafgebrokene oppervlakte te doen vertoonen. Stellen wij, dat onze honderd spaken ééne omwenteling beschrijven in $\frac{1}{100}$ seconde, hetgeen eene zeer ligt verkrijgbare snelheid is. Elke spaak zal dan een honderdste deel dier hoeveelheid of $\frac{1}{10000}$ seconde besteden, om een van hare standen, welke ook, te verwisselen met die, welke op hetzelfde tijdstip door de voorgaande spaak wordt ingenomen. Laat ons dit laatste getal (*een duizendste deel eener seconde*) wél onthouden, en onze proefneming met eene laatste opmerking vermeerderen. Stellen wij, dat het licht, hetwelk de 100 spaken van het draaijend rad bestraalt, en zonder hetwelk wij die spaken niet zien zouden, uit zich zelve geen licht geve, of dat dit licht niet onafgebroken schijne; — laat ons aannemen, dat, met de overeengekomeene snelheid van ééne omwenteling in elk *tiende* gedeelte eener seconde, altijd in de duisternis ronddraaijende, het rad verlicht worde door een licht, hetwelk slechts één oogenblik aanhoudt; dan is het de lengte van dat oogenblik, of de during der verschijning van het bestralend licht, welke bepalen zal, of het verlichte rad zich vertoonen zal onder de gedaante van een werkelijk wiel, met van het middelpunt tot den omtrek ledige en gevulde deelen, met verlichte en donkere *sectors*, dan wel onder de gedaante van eene overal gelijkelijk verlichte onafgebrokene oppervlakte. Stellen wij, in de eerste plaats, dat het licht het draaijend rad alleen beschijne gedurende een onberekenbaar kort oogenblik, dan zal dat licht de verschillende spaken treffen noch bestralen, dan alleen in een' enkelen harer standen. Elke spaak zal, in dezen enkelen en bijzonderen stand, in het oog een beeld voortbrengen, waarvan wij de during proefondervindelijk op een tiende deel eener seconde bepaald hebben. Het draaijend rad zal dus gedurende een tiende deel eener seconde onder deszelfs ware gedaante en als 't ware onbewegelijk gezien worden

Gaan wij nu tot eene andere vooronderstelling over, welke ik *uiterste* noemen zal (deze uitdrukking zal weldra geregvaardigd worden); nemen wij aan, dat het bestralend licht een duizendste deel eener seconde hebbe aangehouden. Een duizendste van eene seconde is, bij onderstelling, de tijd, welken elke spaak bezigt, om van een' harer standen over te gaan tot dien, waarin zich op hetzelfde oogenblik de haar voorafgaande spaak bevindt. In dit korte tijdsverloop dus zal er in het inwendige gedeelte van het draaijend rad niet eene enkele *denkbeeldige lijn*, van het middelpunt naar den omtrek loopende, zal er niet *een' enhelen straal* (dit is de meetkuustige benaming) bestaan, welke niet op zijne beurt door een' der stoffelijke spaken beslagen wordt; zal er niet één dier duizend en duizend standen bestaan, waarin de spaken niet de werking van het bestralend licht ondervinden, en waarin zij niet haar beeld in het oog zullen vormen. — Deze beelden (men herinnert zich dit wèl) duren een tiende gedeelte eener seconde, dat is honderdmaal langer dan noodig is, om van alle de *meethunstige stralen* des rads eene verlichte lijn aan den waarnemer te doen toekomen. Dus zullen op een gegeven oogenblik al de verlichte lijnen te gelijkertijd gezien worden; dus zal het rad, ofschoon uit ledige en gevulde vakken zamengesteld, eene onafgebroke, op alle punten verlichte oppervlakte aantoonen.

Indien men nu beproefde dezelve gronden toe te passen op het geval, waarin de during des lichts minder zijn zoude dan de tijd, welken elke, om het middelpunt des rads rondwentelende, spaak behoeft, om zich van een' harer standen te verplaatsen naar dien welke op hetzelfde tijdstip de spaak, die haar voorafgaat, beslaat, zoude ieder zonder moeite zien, hoezeer de uitkomsten dier proefneming van de andere zouden verschillen. Stellen wij, bij voorbeeld, dat de during der verschijning van het licht slechts de helft der vorige bereikt; dat zij niet meer dan *een half duizendste eener seconde* beloopt: in een half duizendste gedeelte eener seconde doorloopt elke stoffelijke spaak slechts de helft der hoekige ruimte, begrepen tusschen een' harer

standen en dien, welke gelijktijdig door de onmiddellijk voorafgaande spaak wordt ingenomen. Wanneer het licht zich vertoont, wordt elke beweegbare spaak in een' harer standen getroffen en verlicht; — wanneer het verdwijnt, heeft elke spaak nog slechts de helft afgelegd van den afstand, dien zij te doorloopen had, om den stand der voorafgaande spaak te bereiken. Op het *wiskunstig* tijdstip van de verschijning des lichts begrepsden al de spaken onderling zekere gegevene *sectors*. Wel nu, er is juist de helft van elke dier *sectors*, waarin geene spaak is doorgedrongen gedurende den tijd, dien wij zoo even voor de verschijning des lichts hebben aangenomen. Al deze sotelidige ruimten hebben naar den waarnemer geen' enkelen straal van het beschijnend licht kunnen doen terugkaatsen; bij gevolg heeft het rad zich moeten voordoen als zamengesteld uit de vereeniging eener reeks van beurtelings duistere en verlichte *sectors*.

Zij, aan wie het nut onbekend was, dat de gewaardwording in het oog, voortgebracht door de werking van eenigerlei licht, nog een weinig tijds voortduurt, nadat het licht werkelijk verdwenen is, moesten, al ware het slechts uit hoofde dezer omstandigheid, geene aanmerkelijke hoop koesteren, eene juiste oplossing te bekomen van het vraagstuk, aan het hoofd dezer lange afdeeling geplaatst; en toch is ten slotte, dit schijnbaar beletsel zelve het middel van navorsching geworden, en zijn wij er in geslaagd, om op enkele *duizendste* gedeelten van seconden met beter gevolg te kunnen werken, dan men zulks wezenlijk met behulp der gewone middelen op geheele seconden zoude kunnen doen. Men denke een oogenblik over de bijzonderheden der proefneming na, en men zal mijne verzekering niet overdreven keuren.

Ik begeer de during te kennen van elk der bliksemstralen, die in eenen donkeren nacht de lucht doorklieven. Tegenover de hemelstreek, waar het onweder woedt, richt ik een metalen rad op, van honderd fijne spaken voorzien. Een uurwerk deelt aan hetzelfde de onafgebrokene en regelmatige snelheid van tien omwentelingen per seconde tijds,

of van ééne omwenteling in elk tiende deel eener seconde, mede. Ter waarneming plaats ik mij tusschen het rad en de onweêrswolken, in diervoege echter, dat de vrije toegang van het licht der bliksemstralen tot het draaijend rad daardoor niet verhinderd worde. Dit rad zie ik doorgaans niet, dewijl, bij onderstelling, alles in duisternis is. Het weerlicht; — op dit oogenblik wordt het rad verlicht; ik moet hetzelfde dus zien, en zie het ook inderdaad, maar in standen, welke verschillen naar mate der during van het licht. Heeft het weerlicht of de bliksemstraal slechts gedurende een' onberekenbaar korten tijd geschitterd, zoo zal het rad zich, gedurende een tiende deel eener seconde, als honderd verlichte onbewegelijke spaken, schijnbaar van dezelfde breedte als de werkelijke, vertoond hebben. Heeft het weerlicht het duizendste deel eener seconde geduurd, zoo zal het rad zich als een cirkel van het middelpunt tot aan den omtrek vol licht vertoond hebben. Aan afmetingen van den duur des weerlichts, welke met een half duizendste, met een derde, met een vierde, met een vijfde duizendste deel eener seconde gelijkstaan, zullen schijnbaar cirkelvormige gedaanten beantwoorden, waarvan de helft twee derden, drie vierden, vier vijfden van de geheele oppervlakte des cirkels geheel van licht zullen verstoken zijn. Door het draaijend rad meer en meer te vergrooten, zal de oppervlakkige schaal der afmetingen zoo uitgebreid, zoo berekenbaar worden, als men zulks zelve verlangen zal. Merken wij hier nog aan, dat, door het verwisselen der snelheid van omwenteling, men zelfs de noodzakelijkheid, om de verhouding van het verlichte tot het duistere gedeelte op het oog af te schatten, vermijden kan; dat men alles terug kan brengen tot de bepaling der snelheid, onder welke de cirkel geheel verlicht schijnt. Is eene snelheid van het rad van een tiende deel eener seconde per omwenteling niet genoegzaam om eenen onafgebroken' cirkel van licht daar te stellen, zoo vermeerdere men dezelve traspwijze, tot zoolang de volkomen cirkel ontsta. Wordt deze uitkomst niet verkregen dan op het oogenblik, dat de snelheid van het rad eene omwenteling

per halve of per derde gedeelte van het tiende eener seconde bedraagt, zoo zal dit ten bewijze strekken, dat het weerlicht of de bliksemstraal slechts eene during van *een half of derde deel van het duizendste eener seconde* gehad heeft; en zoo is het eveneens met alle andere getallen, welke men zoude mogen vinden.

En nu, deze uitvoerige uiteenzetting ten einde gebracht hebbende, blijft ons nog over te vermelden, dat, na de speken des rads zoo veel mogelijk vermenigvuldigd te hebben, na de grootste snelheden te hebben in 't werk gesteld, welke uit het gebruik van raderwerken met zekerheid en eenvormigheid zijn af te leiden, het draaijend rad, in onweërsnachten aan bliksemstralen der eerste of der tweede klasse blootgesteld zijnde, nimmer den schijn eener onafgebroke ne oppervlakte verkregen heeft; dat deszelfs speken zoo scherp, zoo duidelijk zigbaar waren als had het rad stilgestaan; dat zij zelfs volstrekt niet verbreed schenen.

Wij blijven verre ten achtere met opzigt tot de gevolgtrekking, waartoe deze proefneming regt zoude geven, wanneer wij ons bepalen tot de verzekering, dat de schitterendste, de uitgestrektste bliksemstralen der eerste en der tweede klasse, zelfs diegene, welke hunne vlammen over de geheele uitgebreidheid des zichtbaren horizons schijnen uit te storten, geene during bezitten gelijk aan *het duizendste gedeelte eener seconde tijds!* (*)

(*) Het is den Heere WHEATSTONE, aan wien men de vernuftige proefneming, waarvan ik hierboven verslag gedaan heb, te danken heeft, met behulp eener zeer belangrijke wijziging van zijnen fraaijen toestel, de zekerheid te erlangen, dat de vonk onzer electriseermachines niet *het een millioenste gedeelte eener seconde* aanhoudt. Het is te wenschen, dat die nieuwe middelen van navorsching met volharding op het onderzoek der bliksemstralen mogen worden toegepast. Gewigtige ontdekkingen zullen daarvan waarschijnlijk te verwachten zijn.

REISUITTREKSEL VAN J. G. KOHL.

(*Reisen in Südrusland von J. G. KOHL, II Theile, 1841.*)

In het tweede deel van dit leerrijke werk zien wij ons naar het westelijk uiteind der *Steppe*, naar *Bessarabië* verplaatst. De schrijver maakt ons opmerkzaam, hoe groot en magtig het *Moldavische* rijk geweest moet zijn, dat thans onder zoo veel heeren verdeeld is. Voormaals *Moldavië*, *Wallachije*, *Bukowina*, *Bessarabië* en een deel van *Servië*; van *Zevenbergen* en van *Hongarije* omvattende, was het een sterke voormuur tegen de *Turken*, doch werd als zoodanig niet genoeg door de *Polen* en de *Hongaren* geëerbiedigd en ondersteund. Later, onder de *Turksche* heerschappij, werden er, met de *Grieksche Hospodars*, eene menigte *Grieksche* familiën als *Bojaren* opgenomen, waardoor de nationaliteit vervalscht en de zedelijke kracht verzwakt zijn. Wat *Bessarabië* in het bijzonder betreft, zoo is die provincie eerst sedert dertig jaren *Russisch*. *Bessarabië* werd tot nu toe nog steeds als half en half een buitenland beschouwd. Deze provincie heeft nog een haar bijzonder eigen bestuur. Al het geboefte, alle weg-geloopene *glebae adscripti*, (*) alle voortvlugtige recruten enz. pogen, om die reden, zoodra mogelijk, den *Dniester* te bereiken, en beschouwen zich bijna als geborgen, wanneer zij die rivier achter den rug hebben. Ten gevolge hiervan is het land vol verlopen volk; iets, hetgeen natuurlijk voor den landman ook niet voordeelig wezen kan. De regeringsbeambten van het gewest nemen dit gespuis, zoo al niet met opene armen, ten minste zonder veel zwaarigheid op, ten einde hunne provincie daardoor gedurig meer te bevolken; ja van tijd tot tijd zijn zelfs eenige *Bessarabische* steden, bij voorbeeld *Akerman*, tot eene vrijplaats aller gaauwdieven verklaard geworden; dat is, men heeft ginds en elders het voorregt bekomen, om ieder, die zonder pas aankwam, in de gemeenschap der stadsburgers op te nemen. Derhalve ziet men er eene menigte lieden, die zich op deze wijs van landloopers in eerzame burgers verkeerd hebben. Hieruit wordt ook de ongemeen snelle aangroei der bevolking in de steden van *Bessarabië* verklaarbaar, en evenzoo het

(*) Aan den grond verbondene lijfeigenen.

opmerkelijke verschijnsel, dat op verscheidene sterk bevolkte plaatsen van dat land, sedert eene reeds lange reeks van jaren, geen enkel mensch gestorven is. Deze bijzonderheid zou aan een' beoefenaar der statistiek, die met de betrekkingen van het gewest niet bekend was, veel te peinzen en te gissen geven, over de taaigheid der levenskracht, de gezondheid der luchtstreek, en den buitengewoon langen duur van den middelbaren leeftijd in dit gezegend oord. Onder tusschen heldert zich de geheele zaak zeer eenvoudig op uit een' kleinen kunstgreep, waarvan zich de stadsoverheden bedienen, om het getal hunner burgers te doen aangroeijen. Wanneer zich namelijk een voortvlugtige aanmeldt en verlangt als *Meschtschanin* (burger) bij de stad ingeschreven te worden, zoo zeggen zij: »Neen, vriendlief, dat gaat niet aan! Gij hebt immers geen' pas. Evenwel, vertoef hier maar eenigen tijd; wij zullen zien, of wij iets voor u doen kunnen.» Vervolgens wachten zij, tot dat een burger in de stad te sterven komt, en nu doen zij den nieuwaangekomene weder voor hunne roode raadstafel verschijnen. Zij vragen hem alsdan: »Hoe heet gij?» — »IWAN GRITSCHOW.» — »Hoe oud?» — »Vijfentwintig jaar.» — »Nu hoor, IWAN; gisteren is hier MITROPHAN KALENKO in zijn vijftigste jaar gestorven. Wilt gij burger worden, zoo moet gij zijnen naam en ouderdom aannemen, en alsdan zullen wij u in zijne plaats zetten en u zijne papieren geven.» — IWAN GRITSCHOW bewilligt met blijdschap hierin, en heet nu voortaan MITROPHAN KALENKO, oud 50 jaren. De gestorvene wordt nu bij de hoogere regeringsbeambten in het geheel niet als overleden opgegeven; integendeel leeft hij nog lang na deze metamorfose voort, tot dat zij hem dan toch eindelijk, misschien na een derde en vierde verjonging, zoo omtrent in zijn 150ste jaar moeten laten sterven. Hieruit ziet men dan ook, om zulks in het voorbijgaan aan te merken, dat men zich zoo bijzonder niet behoeft te verwonderen, wanneer niet zelden uit *Rusland* gewag gemaakt wordt van lieden, die verre boven de honderd jaren oud geworden zijn. In dezer voege hebben zij steeds eene menigte overloopers in voorraad, die elk op zijne beurt de namen van gestorvenen overnemen. Natuurlijk lokt deze manier, om de bevolking te vermeerderen, niet altijd bestanddeelen aan van edeler soort, dan diegene waren, waaruit ROMULUS zijne burgerij zamenstelde. Gedurende dezen zomer hebben wij niet min-

der dan driehonderd personen, lieden uit alle natiën van het oostelijke halfmond, *Russen, Duitschers, Franschen, Italianen, Grieken, Moldaviërs, Tataren* enz. in den *Ostrog* (de gevangenis) te *Akerman*, en niet heel veel minder (men zeide ons honderd en tachtig) te *Kischenew* gevonden; iets, hetwelk, bij de onophoudelijke verzending naar *Siberië*, ongehoord genoemd mag worden. — Bij dit alles kan men nu ligt begrijpen, hoe dat gedeelte van het *Moldavische* volk, hetwelk met *Bessarabië* aan *Rusland* gekomen is, bij zulk eenen vloed van goede en slechte, maar voor hetzelfde even zeer onaangename dingen, die uit *Rusland* op hetzelfde instormen, zich in zijn eigen land niet zeer behagelijk meer gevoelt.

Vervolgens gaat de Schrijver over tot eene omstandige beschrijving van de *Steppe* en derzelve bewoners. Deze wildernis strekt zich van *Bessarabië*, ten noorden van de *Zwarte Zee*, en van den *Kaukasus*, tot in het hart van *Azië* uit, en eindigt eerst aan den *Chineschen* muur. — Hier spreken wij slechts van derzelve westelijk uiteinde. Het is een groene graszee. Voor de dieren is er beneden voeder, voor de Engelen in de hoogte de hemel, maar voor de menschen tusschen beide eigenlijk niets. De eentoonige vlakke wordt alleen door diepe regengreppels afgebroken, waarin het overvloedige water afloopt. Het groen is er van tweederlei soort, lage zode of *Trava*, en hoog onkruid of *Burian*. Het laatste wordt zeer gevreesd, daar het niet zelden ondoordringbaar is en met name uit distelwouden bestaat, zoo hoog, dat ros en ruiters daarin verdwijnen. Eene distelsoort, de zoogenaamde windheks, strooit haar zaad in groote bollen uit, zoo ligt als veders, en jaagt die in ontelbare zwermen, door den wind gedreven, wijd en zijd over de woestenijs. Ook alssem groeit hier in menigte, en deelt zijnen bitteren smaak aan het brood mede, wijl stofdeeltjes der plant zich bij het dorschen met het graan vermengen, en aan melk en boter, omdat de sappen der koebeesten, die er van eten, de bitterheid van dit voedsel aannemen. Even kenmerkend is de menigte der koningskaarsen, die hier geheele bosschen vormen, even als de *Cactus* in *Zuid-Amerika*. De *Burian*, gelijk ook de digte biesbosschen, aan de oevers van het water, worden, wanneer zij verdord zijn, afgebrand; en deze *Steppen*-branden behooren tot de schoonste en heerlijkste tooneelen. — Opmerkelijk is het, dat de *Steppen*-bewoners

beweren, dat het klimaat vroeger veel zachter geweest is. Een oude veehoeder zei aan den Schrijver, dat in den tijd der *Tataren* het gras in de *Steppe* veel beter was en veel weliger groeide, en dat ook de winters bij lange na zoo streng niet waren; hij herinnerde zich, hoe zij eens, zes jaren achter elkander, met hun vee winter en zomer onder den blooten hemel gekampeerd hadden, zonder een winterverblijf te zoeken; de *Moskoviters* hadden ijs en sneeuw met zich gebragt, en sedert was het niet meer mogelijk, den winter in de *Steppe* te verduren. Merkwaardig is het, dat zoo vele der door de *Russen* onder het juk gebragte volken, *Tataren*, *Turken*, *Moldaviërs*, *Grusiërs*, hun ditzelfde, ongerijmd genoeg, te last leggen.

Onder de dieren der *Steppe* munt het aardhaasje (*sussik*) door zijne bevalligheid uit. Van de *Steppen*-honden worden ons wonderlijke dingen berigt. Zij dringen in de wijnbergen, eten druiven, en klouteren zelfs, even als de beeren, op de boomen, om van het ooft te snoepen, paren ook wel met de wolven, die in grooten getale in den *Burian* en in de biezen huizen. Onder de vogels heeft men er inzonderheid de trapgans, welke de *Kozakken* te paard, al galopperende, met lange zweepen vangen; als ook de fraaiste der reigersoorten, de zoogenaamde Jonkvrouw van *Numidië*. Tot de zeldzaamheden der *Steppe* behoort voorts de paddenregen. Jonge padden, namelijk, vallen met den regen neder op eenen tijd, wanneer het gewone paddenbroed reeds lang uitgekomen is, en wel in eene menigte, welke met hetzelfde in geene verhouding hoegenaamd staat. Ook aan slangen, en wel zeer groote, is er geen gebrek. Eene groote plaag voor de *Duitsche* kolonisten zijn voorts de sprinkhanen. Strijken deze op korenvelden neder, en is het graangewas nog niet geel en hard, dan vreten zij alles met blad en steel, aren en halmen glad weg. In zulke gevallen maaijen de landlieden soms, zoo snel zij kunnen, het graan, om nog iets er van te redden; maar de vernielende insekten vreten de reeds gevelde halmen als 't ware onder de zeissen weg, en zij verdwijnen zoo snel, dat het onmogelijk is, ook slechts het geringste binnen te brengen. In de wijnbergen vreten de sprinkhanen ranken en loof, de druiven alleen uitgezonderd, want deze laten zij op den grond liggen. Zeer in het groot drijft men, op de bloemrijke *Steppe*, de bijenteelt. Men behandelt ze nomadisch. De bijenhouders trekken met

hunne korven rond, en waar zij de geurigste bloemenvoorraad vinden, zetten zij dezelve in lange rijen neder, met welke zij na eene poos weder opbreken, om verder te trekken. Niet zelden voert zulk een zwervende bijenhouder duizend korven met zich.

Het ware leven verkrijgt echter *de Steppe* eerst door de vee teelt, door de ontelbare kudden paarden, runderen en schapen, die hier in eenen staat van halve wildheid weiden. De zwervende stoeterijen of *Taboenen*, onder het bestuur van verwilderde en aan het hardste leven gewone hoeders, (*Taboentschiks*) leveren een belangwekkend gezigt, en worden door onzen Schrijver zeer omstandig en met veel deelneming beschreven. Een *Taboen* van 800 brieschende vossen (zegt hij) is als ware het een republikeinsch gewoel met het gemeene volk der merriën en ruinen en met de edele aristokratische hengsten. Zie toch daar ginds, hoe de *Taboentschiks* een paard jagen en het met de stropkoord pogen te vangen. Daar hebben zij het!... Neen, de worp is gemist. De jagt gaat voort. Misschien hebben zij van den grondbezitter bevel, om het dier te leveren, of ook wel willen zij er iets mede doen, aan hetzelfde eene artsenij ingeven of een zadel opleggen, om het allengskens aan de dienst te gewennen. Dat is eerst eene jagt! Welk een gewoel, welk eene drukte! Daar, daar zit eindelijk de strik, en in hetzelfde oogenblik ligt hij ook op den grond, de arme spartelende vierpoot! — Opmerkelijk was het, de overige paarden der kudde bij dit voorval gade te slaan. Ruinen en merriën graasden rustig voort. Brood! brood! schreeuwt het graauw, en laat overigens de wereld gaan zoo zij wil. De hengsten daarentegen waren allen oplettend. Eenige galoppeerden, onder de aardigste bokkensprongen, achter de jagers heen, als wilden zij hen vervolgen. Een schoone, zwarte hengst stond in de schilderachtigste houding op eenen grasheuvel, en sloeg met gespitste ooren eene wijl gade, wat er gebeurde. Vervolgens stiet hij een fluitend geblaas door de neusgaten, strekte zijn' hals uit als een zwaan, die bijten wil, waarbij zijne ruige haren zich glad aan het vel legden, als ware hij een toornige tijger, en dreef vervolgens zijne merriën, die hem oogenblikkelijk verstonden, ter zijde, om haar voor den werpstrik van den *Taboentschik* te behoeden. — Een geweldige gevecht ontstaat, wanneer vreemde *Taboenen* elkander ontmoeten. Wel is

waar herders ontwijken doorgaans elkander reeds van verre; maar somwijlen zijn zij niet op hunne hoede, of ook wel gaan zij, even als hunne paarden, met woede op elkander los, wanneer namelijk elke partij vermeent, dat zij het uitsluitend regt heeft, daar ter plaatse te weiden, en dat de andere voor haar wijken moet. In zulke gevallen van betwist regt maken dan nu ook de *Taboenen* met elkander kennis; maar deze kennis blijft geene twee minuten lang vriendschap. Gewoonlijk kampen de edele dieren dan als de *Grieken* en *Trojanen* voor *Ilium*. Het jonge volk en de moeders staan van verre en eten; maar de sterkeren treden voorwaarts in het kamperk, en strijden met zoo veel woede en volharding tegen elkander, alsof de een een' onzichtbaren *HECTOR* en de ander den geest van *ACHILLES* op zijnen rug droeg. Zij schudden daarbij de te berge gerezene manen als leeuwen, en hunne hoornen hoeven kletteren tegen elkander in de lucht als schilden. Tevens doen zij daarbij schelle, fluitende en brullende geluiden hooren, welke wij bij onze slavenpaarden in het geheel niet kennen, en welke men eer met het gehuil der wilde dieren dan met het gehinnik onzer tamme rossen zou kunnen vergelijken. Ook bedienen zij zich in dit vechten even dikwijls van hunne tanden als van hunne achterhoeven, en stuiven op elkander in als roofdieren, tot dat eindelijk *HECTOR* voor *ACHILLES* de vlugt neemt en met zijne aanhoorigen afdeinst. Somwijlen ontvoert dan ook wel eens de overwinnaar den overwonnene een deel zijner merriën, welke uitwisseling vervolgens de herders op nieuw aan elkander brengt. — Nog merkwaardiger zijn de veldslagen der paarden met de wolven, van welke ontmoetingen wij, door verkeerde prentverbeeldingen misleid, ons gewoonlijk een onjuist denkbeeld vormen. De paarden dringen zich geenszins schuw in éenen hoop op elkander, noch keeren den wolf de achterhoeven toe, maar grijpen het roofdier aan, zoodra zij het slechts gewaar worden. Waar zij den wolf in het gras zien sluipen, springen zij, bek aan bek, op hem in, en slaan hem met de voorhoeven neder. Ook te dezen aanzien staat men bij ons, geloof ik, in een verkeerd begrip, en denkt, dat de paarden al hunne strijdkracht slechts in de achterpooten hebben. Dit is geenszins het geval. Integendeel gebruiken zij tot den aanval steeds de voorpooten, en bedienen zich slechts in geval van nood en tot verdediging ook van de andere; ja,

gelijk ik gezegd heb, achten zij zelfs hunne tanden geene tot het gevecht onbruikbare natuurgaaf, en men mag twijfelen, of de draak van *Rhodus*, met zijn duizendtandig gebit, wel woedender op de runderen uitschoot, dan een *Taboenen*-hengst gewoon is zulks op den wolf te doen. Somwijlen brengt hij hem met zijne voorpooten reeds terstond eenen slag toe, die de eerste en de laatste tevens is; somwijlen ook bedwelmt hij hem daarmede slechts, pakt hem alsdan, zonder veel omstandigheden te maken, met de tanden in den nek, en werpt hem aan de merriën toe, die hem vervolgens den pels zoo duchtig uitkloppen, dat er zelfs geen mikroskopisch stofdeeltje in blijft. Daarom moet de wolf er zich altijd mede vergenoegen, nu en dan een afgedwaald veulen te stelen. Zoodra hij door de paarden bemerkt wordt, is hij zonder redding verloren, want zij vervolgen en dooden hem onvermijdelijk. De paarden zijn des nachts het levendigst, en het is geene gemakkelijke taak voor den *Taboentschik*, hen in de eindelooze woestijn in den donker bijeen te houden. — Behalve de paarden, bevolken de *Steppe* groote kudden van de bekende grijze rundersoort, die aan *Europa* de geweldige menigte talk verschafft, welke het verbruikt, en de niet minder bekende schapen met vetstaarten.

EENE BEZOEKREIS VAN KONINGIN ELIZABETH VAN ENGELAND.

(*Vervolg en slot van bl. 419.*)

Even als ELIZABETH lachten al de overigen, een eenig lang en mager man uitgezonderd, wiens oor het koninklijke geschater en deszelfs onderdanigsten weêrgalm niet scheen te vernemen. Deze man kon ongeveer vijfveertig jaren oud zijn en droeg zwarte kleederen, zoodat hij, volgens de uitspraak der Koningin, tot den stand der geleerden behoorde. Die hem oppervlakkig, naar houding en manieren, beoordeeld had, zou misschien in verzoeking gekomen zijn, om hem voor een' hoovaardigen vorst aan te zien; doch den naauwkeuriger beschouwer zou niet ontgaan zijn, dat 's mans onachtzaamheid omtrent de menschen geenszins hoogmoed, maar eene onduidelijke waarneming der voorwerpen, die hem omgaven, en der dingen, die rondom hem gebeurden, tot grond had: het doel zijner blikken scheen voorbij het

bereik van der menschen gewone werkzaamheid en streven gelegen te zijn.

Zijne kleeding, ofschoon uit fraaije en kostbare stoffen zaamgesteld, had desniettemin een veronachtzaamd en onbevallig voorkomen; en hoezeer het scheen, dat zij reeds lang gedragen was, zat zij nogtans scheef en als weerspanning op de kantige ledematen van hem, die ze droeg. Over een slecht gewasschen halskraag, wiens regt, om zich aan het hof te vertoonen, uit lang bewezene diensten ontleend scheen, droeg hij verscheidene gouden ceretekens, met daaraan gehechte groote gedenkpenningen van hetzelfde metaal; aan zijne linkerheup hing een lang, smal zwaard, welks gevest met steenen bezet was, die er als edelgesteenten uitzagen, en aan hen, welke genegen mogten zijn dezelve voor echt te houden, onschatbaar moesten voorkomen; zijn knevelbaard was in een' ontzagwekkenden vorm opgemaakt, zorgvuldig gekamd en geölied, en oogenschijnlijk het cenige aan 'smans uiterlijke, hetwelk zijne liefde en zorg genieten mogt; zijn dun, zandkleurig haar was onachtzaam van het voorhoofd naar het achterhoofd en van de zijden achter de ooren gestreken.

De hier door ons beschreven man stond, afgezonderd van de hovelingen, naast eenen anderen, insgelijks in het zwart gekleeden persoon, met wien hij van tijd tot tijd eenige woorden wisselde. Toen het gelach over Sir WALTER'S ongeluk opgehouden had, en de Koningin naar een ander voorwerp van onderhoud rondzag, viel haar oog op deze beide. »Dokter DEE!» riep zij een' langen, mageren man met vele eereketens toe, »is er ook iets nieuws aan den hemel gevallen? want u naar aardsche dingen te vragen, zou eene groote onbekendheid met uwe neigingen en bezigheden verraden.»

Dokter DEE trad met lange, onregelmatige schreden naar de plaats, waar de Koningin gezeten was; zijn oog was zoo vast en onafgewend op haar gevestigd, dat hij den aan hare voeten neêrgehurkten BIRON niet gewaar werd en bijna over hem gestruikeld was.

»Wanneer de menschen de magt, welke hun over de krachten en voortbrengselen dezer aarde verleend is, regt wilden leeren kennen en gebruiken, zoo zou het hun in korten tijd gelukken, zich van den invloed en de luimen der hemelsche ligchamen onafhankelijk te maken,» sprak

Dokter DEE, terwijl hij de steenen aan de greep van zijnen degen begluurde, alsof er niets, zijne blikken meer waardig, in de zaal te beschouwen was.

»Wel is waar hebben wij,’’ hernam de Koningin, »door lange oefening zoo tamelijk de bekwaamheid verkregen, om de ongewone dingen, welke gij tot het voorwerp onzer rede pleegt te kiezen, uit de ongewone woorden te raden, waarin het u behaagt dezelve te kleeden; evenwel, niet altijd gelukt ons zulks, en ook ditmaal moeten wij u uitnoodigen, hetgeen gij daar zoo even willens waart te zeggen, op eene wijze te herhalen, welke voor alledaagsche verstandskrachten bevattelijk is.

»Uwe Majesteit,’’ hervatte Dokter DEE, »gebiedt over de zwaarden van vele helden en over de wetenschap van vele wijzen; maar van al de helden en al de wijzen, welken het onuitsprekelijke geluk ten deel geworden is, hunnen heldenmoed en hunne wijsheid voor uwer Majesteits dienst gereed te houden, is het geen en enkelen gelukt, de teugels te grijpen, waaraan de hemel de aardsche gebeurtenissen bestuurt; het ding, hetwelk der menschen onwetendheid als zinnebeeld van het niet en de onwezenlijkheid gekozen heeft, tot bestrijder van den stormwind en tot overwinnaar van zee en golven te maken.

»Gij verstaat het voortreffelijk, Dokter DEE, donkerheid in den nacht te brengen,’’ zei de Koningin met eene kleine opwelling van ongeduld.

Zonder op haar te letten, keerde DEE zich naar den in het zwart gekleeden heer, met wien hij zich vroeger onderhouden had, en zeide: »Kapitein DON BLASCO DE GARAY, de Majesteit van *Engeland* is bereid, aan uw berigt een genadig oor te verleenen.’’

De dus aangesprokene was een klein mannetje, hoog van jaren, geel en mager van gezigt; met zwarte diepliggende oogen en een' grijzen knevelbaard; zijne kleeding was van veel minder fraaije stoffen en veel meer afgedragen en veronachtzaamd, dan die van Dokter DEE. Desniettemin trad hij zoo snel en trotsch voor de Koningin, en met een oog vol van zoo veel onmiskembaren hoon op den aan hare voeten hurkenden BIRON nederziende, dat ELIZABETH tegen den gunsteling van haren lijfarts ongunstig vooringenomen werd.

»Wie zijt gij?’’ vroeg zij hem op den strengsten toon harer barsche stem.

»Ik ben Don BLASCO DE GARAY,» hernam de vreemdeling, »een arme werktuigkundige, dien zich Keizer KAREL V, roemrijker gedachtenis, dien nooit een vijand verwon en in wiens rijken de zon nooit onderging, in den Adelstand en tot den rang van Kapitein in zijne met roem bekroonde armée verheven heeft, wegens eene uitvinding, welke zijne hovelingen hem als een wonderwerk schilderden, en van welke gebruik te maken zijne raadslieden hem terughielden.»

»De uitvinding moet wel gewichtig geweest zijn, daar het 's Keizers Majesteit behaagde haar zoo rijkelijk te beloonen,» zeide de Koningin.

»Des Keizers Majesteit deed nog meer,» hernam Don BLASCO DE GARAY; »dezelve beschonk mij met de som van 66,000 realen de velon.

»En waarin, in des doods naam! bestaat dan dit zoo duur betaalde geheim?» vroeg de Koningin vol ongeduld.

»In de kunst,» gaf GARAY ten antwoord, »om schepen, zonder de hulp van door den wind gezwollene zeilen, zonder door menschenhanden bewogene riemen, met eene snelheid, welke die van den stormwind overtreft, naar alle rigtingen voort te drijven.»

»Onmogelijk!» riep ELIZABETH met onmiskembare teekenen van ongelooft.

»Zoo zeiden Keizer KAREL's des Glorierijken raden ook — tot dat zij het vraagstuk opgelost zagen,» merkte de *Spanjaard* droogjes aan.

»En hoe hebt gij het dan opgelost, en wanneer?» vroeg de Koningin verwonderd.

»Door waterdamp, den 17 Junij van het jaar des Heeren 1543, in de haven van *Barcelona*. Zonder teekeningen en modellen zou het niet mogelijk zijn, uwe Majesteit duidelijk te maken, hoe raderwerk en riemen, door stoom in beweging gebracht, de kracht bekomen kunnen, om een schip, overeenkomstig den wil van den werktuigmeester en met de door hem noodig geachte snelheid, naar alle hemelstreken voort te drijven.

»Toen Z. M. Keizer KAREL V voor de eerste maal mijn plan aan de door hem te raad genomene scheepvaart- en scheepsbouwkundigen voorleide, werd ik door hen als een dwaas bespot of als een krankzinnige beklaagd. Noch hoon noch medelijden hebben mijne overtuiging doen wankelen. Ik bragt mijn raderwerk en mijne riemen in een koopvaar-

dijschip van tweehonderd tonnen aan, hetwelk een edel-denkend koopman mij tot mijne proefneming overliet. Den tot het in beweging brengen der werktuigen vereischten damp verkreeg ik uit zekere hoeveelheid water, in een' grooten ketel onafgebroken tot het kookpunt verhit. Zeker van de uitkomst, verzocht ik nu des Keizers Majesteit, eene Commissie naar *Barcelona* te willen zenden, opdat zij zich van de uitvoerbaarheid der door 's Keizers raden bespotte theorie zou kunnen overtuigen.

» De Keizer stemde genadiglijk in mijn verzoek; hij zond afgevaardigden naar *Barcelona*, welke zonder verwijl den dag tot den proeftogt vaststelden. Eene ontelbare menigte menschen had zich aan de haven verzameld; het sein werd gegeven, en zie, mijn schip bewoog zich in elke rigting, welke de stuurman daaraan verkoos te geven, een verdoovend gejuich verzelde deszelfs bewegingen en verwelkomde mij, toen ik, na volbragte vaart, aan wal steeg. De Keizerlijke Commissarissen verzekerden, in tegenwoordigheid en ten aanhooren van het bij duizenden zaamgestroomde volk, dat ik alles, wat ik beloofd had, en wel volkomen overeenkomstig het voorgelegde plan, was nagekomen. Zeer verwonderde ik mij derhalve, en zoo ik geloof met regt, toen ik het eene jaar na het andere verlopen zag, zonder dat men de geringste aanstalte maakte, om van mijne uitvinding gebruik te maken. Na lang te vergeefs de oorzaak dier voor mij zoo bittere veronachtzaming nagespoord te hebben, vernam ik, dat Don RAVAGO, 's Keizers schatmeester, die, als hoofd der Commissie, ooggetuige van den gelukkigen uitslag mijner onderneming geweest was, den Keizer berigt had, dat de uitvinding van weinig nut zou zijn, vermits een volgens dezelve gebouwd schip niet in staat was, meer dan eene mijl wegs in een uur tijds af te leggen, terwijl daarentegen de ingewikkelde zamenstelling der machine aanhoudend kostbare herstellingen zou vereischen; ook dreigde de ketel vol kokend water de op zulk een vaartuig aanwezige personen bestendig met een oogenschijnlijk gevaar, want een genoegzaam zeker middel, om het springen te beletten, was niet voorhanden.

» Daar nu mijn vaderland mijne uitvinding langer dan eenen menschenleeftijd ongebruikt heeft gelaten, verhaalde Don BLASCO DE GARAY verder, »zoo ben ik herwaarts gekomen, om uwe Majesteit onderdanigst te verzoeken, mij wel

te willen veroorloven, de van Don RAVAGO's kant daartegen ingebragte bedenkingen onder de bescherming van uw magtigen schepter te mogen weêrleggen, door uwe zeevaarders tot heeren van wind en weder, van stroomen en golven te maken."

GARAY zweeg en boog zich. De Koningin gaf op zijne voordragt geen antwoord; zij scheen in gepeins verzonken; na eenige minuten zwijgens brak zij in de woorden uit:

» *Primum cana salix, madefacto vimine, parvam
Texitur in puppim, caesoque induta juvenco,
Vectoris patiens tumidum supernatat amnem.
Sic Venetus stagnante Pado, fusoque Britannus
Navigat Oceano.*

» Zoo sprak eens meester LUCANUS; wat zou hij nu wel zeggen, zoo hij uw door onzichtbare magt in beweging gezet schip gezien had, Don BLASCO DE GARAY?"

Nog eer de *Spanjaard* met zichzelf eens geworden was, wat hij der Koningin moest antwoorden, trad Sir WALTER RALEIGH met eene diepe buiging voor ELIZABETH: » De dichtregelen van LUCANUS, welke uwe Majesteit, door hoogst derzelver voorbeeldig trouw geheugen ondersteund, daar even zoo juist heeft aangehaald, herinneren mij eene overzetting van dien dichter, waarmede ik mij sedert jaren bezig houde, doch welke ik niet waag in het licht te geven, omdat het mij tot nog toe aan den moed ontbroken heeft, uwer Majesteits oordeel daarover te vragen."

» Ons oordeel, het oordeel eener vrouw, kan van geen gewigt zijn in de weegschaal der kritiek. Wij zijn steeds veel te zeer met de welvaart van ons volk en met de verrijding der ontwerpen van deszelfs vijanden bezig geweest, dan dat ons tijd overgebleven zou zijn, om lettergrepen te tellen en maatcadansen af te meten."

» De ernst der vorstin is even min in staat geweest de Muzen af te schrikken, als zij vermogt heeft de Gratiën te verjagen. De verbaasde wereld luistert naar de toonen, welke uwe Majesteit aan APOLLO's lier ontlokt, met verrukking en bewondering."

» Gij wilt mij al vleijende omkoopen, Sir WALTER; gij spreekt met toegevendheid van de enkele akkoorden, waartoe mijne ongeoeffende hand de zangersharp waagt te tokke-

len, opdat wij van onzen kant uwe liederen prijzen zouden. Om zulks te doen, om u gerechtigheid te laten wedervaren, is het in de eerste plaats noodig dat wij ze hooren. Hoe klinken bij u — in het Engelsch der Koningin, — gelijk mijn geliefd volk gewoon is te zeggen — de door mij aangehaalde Latijnsche verzen?"

Sir WALTER bedacht zich eenige oogenblikken, en zeide toen, met vaste stem, het volgende op:

» *The moistened osier of the hoary willow
Is woven first into a little boat,
Then cloth'd in bullock's hide upon the billow
Of a proud river lightly doth it float
Under the waterman.
So on the lakes of overswelling Po
Sails the Venetian, and the Briton so
On outspread Ocean (*).*»

» Gij hebt zeer gelukkig vertaald, » zei de Koningin; » maar wilt gij ons het regt, om uwe verzen te beoordeelen, in waarheid toestaan, zoo zouden wij misschien tegen het woord *waterman* aanmerken, dat het te zeer een zuiver hendaagsch denkbeeld uitdrukt, en te regtstreeks aan het beroep herinnert, dat onze schuitenvoerders op den *Theems* oefenen; ook heeft het u er toegebracht, aan het woord *Ocean* eene met het algemeen gebruik strijdige uitspraak op te dringen (†). »

(*) » De met vocht doortrokken twijg der grijze wilg wordt eerst tot eene kleine boot zaamgevlochten; vervolgens met ossenhuid overtogen, dobbert zij, door den schipper bestuurd, ligtelijk op de golven van een' trotschen rivierstroom. Zoo zeilt op de wateren van den overstromenden *Po* de *Venetiaan*, en zoo de *Brit* op den uitgestrekten *Ocean*. »

(†) Sir WALTER RALEIGH had namelijk, in zijn boven aangehaald vers, aan het woord *Ocean* drie lettergrepen gegeven en hetzelfde tot een' zoogenaamden *dactylus* gemaakt. De Engelsche uitspraak kent daaraan slechts twee syllaben toe; dus b. v. POPE:

» *That never air nor ocean felt the wind,
That never passions discompos'd the mind.*»

»Met het genadige verlof mijner koninklijke beheerscheresse zal ik, voor de door uwe Majesteit afgekeurde plaatsen, andere pogen te vinden.»

»Doe dat niet, Sir WALTER,» hernam de Koningin; »de wereld zou er u waarschijnlijk geenen dank voor weten; uwe verzen zijn goed, zoo goed, dat wij er meer van wenschen te hooren.»

»Mijne Muze koestert het vurigste verlangen, om uwe Majesteit een gunstiger denkbeeld van haar in te boezemen, dan haar zulks met hulp van LUCANUS gelukt is, en zou de gelegenheid daartoe als het grootste geluk beschouwen.»

»Welaan dan, het geluk, waarnaar zij haakt, zal haar gegund worden; wij willen haar gelegenheid geven, om hare krachten in voor de vuist gemaakte verzen, op de wijs der *Italianen*, te toonen. Vertaal mij dus eens, zonder van pen, papier of inkt gebruik te maken en in den tijd van hoogstens acht minuten, de volgende plaats uit mijnen lievelingsdichter VIRGILIUS:

»*Principio coelum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae, titaniaque astra,
Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
Mens agitat molem et magno se corpore miscet.*»

Sir WALTER beantwoordde de uitdaging der Koningin, bijna zonder zich te bedenken, op de volgende wijze:

»*The heaven, the earth, and all the liquid main,
The moons bright globe, and stars titanian,
A spirit within maintains; and their whole mass,
A mind, which through each part infused doth pass,
Fashions and works, and wholly doth transpierce
All the great body of the universe (*).*»

»Regt fraai, waarlijk!» riep de Koningin met een genadig lachje. »Uwe Muze kan het versmiden tijd te nemen, en ofschoon zij zich vrijwillig in de boeijen van het rijm slaat,

(*) »Den hemel, de aarde en de zee, den glansrijken bol der maan, de Titanische sterren onderhoudt een geest, die in hen woont; en in derzelve gansche klomp leeft eene ziel, die elk deel doorstroomt, het vormt en bewerkt, en geheel het groote ligchaam des heelals doordringt.»

gelukt het haar toch, de dichtelijke geestdrift in derzelver vlugt te volgen. Waarom, Sir WALTER, verklaart gij u niet voor de kort geleden door Sir PHILIP SIDNEY, DIJEE en HARWAY gevormde school? Waarom ontheft gij u niet van den last des rijms?"

»De eigenheden der Engelsche taal, wanneer uwe Majesteit deze uitdrukking mij eens vergunnen wilt, verzetten zich tegen de strenge maatverordeningen der Latijnen, in welke die school de Britsche dichtkunst zou willen prangen; die eigenheden zijn zoo na aan het rijm verwant, dat verzen met niet op elkander klinkende uitgangen aan ongelatiniseerde ooren steeds voorkomen als in een keurslijf geperst proza.»

»Wij gelooven bijna, dat gij gelijk hebt, Sir WALTER, en achten het wèl gedaan, ons getrouwe volk in deszelfs nationaliteit te versterken, en alle pogingen, die iets, hetgeen tegen zijnen aard en wezen strijdt, aan hetzelfde willen opdringen, te vrijdelen.»

»Ik gevoel mij zeer gelukkig," zei GARAY, half overluid en met kwalijk verheelde spijt, tegen Dokter DEE, »aan uwe maagdelijke Koningin door mijn aanbod, om mijne uitvinding naar hare rijken te verplanten, gelegenheid tot eene verhandeling over verzenmakerij gegeven te hebben!"

»Hoofsche gebruiken," hernam Dr. DEE met verachtelijk opgeworpen lip en opgehaalde schouders, »zijn niet te veranderen. Verkiest gij een weinig wraak?"

»Wraak? door dolk? door vergif?" vroeg de *Spanjaard* met zaamgetrokkene wenkbrauwen.

»O, zoo ernstig nemen wij, in dit koude land, de dingen maar zelden op. Ik heb u niet anders aan te bieden dan een luttel alsem, welke ik over het door de alles weten wилende gunstelingen aan de ijdelheid geboden geregt denk te strooijen.»

DEE trad nader bij de Koningin: »Heeft meester WILLFIELD, de bekwame zilversmid uit de Lombardstraat," zeide hij, »bij wien uwe Majesteit gewoon is juweelen te laten zetten, aan zijne, mijne en ons aller koninklijke gebiedster ook reeds het kunstrijke werkstuk vertoond, hetwelk hij nu laatstelijk voltooid heeft?"

»Voor zoo ver wij ons herinneren, niet," hernam ELIZABETH.

»Het is ook eerst onlangs gereed gekomen, en waarschijn-

lijk wil de meester uwer Majesteits terugkomst in hoogst derzelver goede en getrouwe stad *Londen* afwachten."

»Maar waarom denkt gij in het geheel, Dr. DEE, dat hij het ons vertoonen zal? De handwerken zijn in onze pligt-getrouwe hoofdstad zoo zeer in kunstvaardigheid toegenomen, dat het ons aan tijd ontbreken zou, bijaldien wij elk goed geslaagd werkstuk afzonderlijk in oogenschouw zouden willen nemen."

»Dat van meester WILLFIELD, waarover ik bedoelde te spreken, is zoo ongemeen wèl geslaagd, dat ik mij niet heb kunnen onthouden, den bekwamen zilversmid te nopen, hetzelfde niet aan den besteller af te zenden, alvorens hij het aan uwe Majesteit vertoond zou hebben. Hij gevoelde zich uiterst gelukkig in het vooruitzigt, voor zijne koninklijke beheerscheresse te zullen verschijnen, maar gaf een diep leedwezen te kennen, dat, zoo deze hoop niet nog vóór den afloop van het tegenwoordig jaar vervuld wierd, zij onvervuld zou moeten blijven, want dat het kunstwerk bestemd was tot een geschenk, om den eersten dag van het volgend jaar te vieren."

»Wat verbeeldt dit werkstuk?"

»Met uwer Majesteits welnemen, eene handlantaren. Het bovendeel derzelve bestaat uit eene kroon van massief goud, welke tot deksel dient voor een daaronder aangebragt wieróokvat; het schild, hetwelk den lichtschijn terugkaatsen moet, is zeer schoon uit massief zilver gewerkt; aan den eenen kant vertoont het de zon, de maan en de planeten, aan den anderen de geschiedenis van onzen Heer en Zaligmaker, gelijk DAVID II, Koning van *Schotland*, dezelve gedurende zijne gevangenschap te *Nottingham* in het koper gegraveerd heeft."

»Een schoon en zinrijk geschenk, hetwelk eenen rijken gever laat vermoeden. Heeft men u dien ook genoemd?"

»Wanneer mijn onachtzaam geheugen mij niet een zijner gewone parten speelt, heeft men mij meester WILLFIELD Sir JOHN HARRINGTON als den besteller genoemd."

De Koningin scheen door eene genoegelijke gedachte getroffen. »Sir JOHN," zeide zij, »is een onzer getrouwste Vassalen en onze persoon zeer toegedaan; misschien hebt gij, Dokter DEE, door ons het op zijn bevel vervaardigde kunstwerk te beschrijven, tegen zijnen wensch, om ons te verrassen, gehandeld."

Dokter DEE keek schuw in de zaal rond: »Zou er dan hier iemand zijn, die wat ik spreek zou kunnen verraden?» zei hij half overluid, alsof hij tot zichzelf sprak.

»Uwe geleerde verstrooijing van gedachten heeft u weder een harer gewone parten gespeeld, gelijk gij zulks noemt,» zei de Koningin lagchende.

De Dokter keek ELIZABETH met wijd opgesperde oogen aan, en brak, op den toon van verwondering en twijfel, in de woorden uit: »Zou ik dan werkelijk gezegd hebben, dat de lantaren voor de Majesteit van *Schotland*, JAKOB DEN VI, bestemd is?»

»Van *Schotland!*» herhaalde werktuigelijk de Koningin.

»En dat de woorden: »Heere, gedenk mijner, wanneer gij in uw rijk komt,» daarop gegraveerd zijn?» voer DEE voort, alsof hij den uitroep der Koningin niet gehoord had.

»Het verheugt ons, zoo wijze, op de toekomst bedachte Vassalen aan den voet van onzen troon te kunnen tellen; wij zullen zorg dragen, deszelfs last naar de kennis hunner krachten en huns wils, die ons van tijd tot tijd mag toekomen, met de bij ons erfelijke gerechtigheidsliefde te verdeelen.»

De Koningin stond op; zij toonde zich zeer ongeduldig, en scheen niet regt te weten, wat zij met zichzelf beginnen zou. Geen der hovelingen waagde eene vleijerij of eenen geestigen inval; de waarheid, welke hun door den geleerden en, naar de manier der geleerden, onhoeffelijken Dokter eenige oogenblikken levensgrootte en met volkomen ontsluiting gelaat was voorgehouden, had in allen herinneringen aan het sedert lang gesmoorde geweten levendig gemaakt. Zelfs BIRON, hoezeer *Franschman*, zweeg; hij was volkomen overtuigd, zich bij de Koningin in gunst gezet te hebben; een enkel, ten ontijde aan haar gerigt woord, zou hem hare goede meening hebben kunnen doen verbeuren. Om echter het hovelingshandwerk niet geheel te laten rusten, fluisterde hij, terwijl hij op geringen afstand hare schreden volgde, een' zijner kavaliërs, half binnensmonds, maar toch hoorbaar, opmerkingen toe over hare JUNO's gestalte en de Nimpfengratie harer bewegingen. De Markies VAN HARTFORD, wien de reden van ELIZABETH's kwade luim volstrekt onbekend was, omdat hij in eene andere zaal bezig geweest was met het geven van bevelen betrekkelijk het feestmaal, trad thans, daar hij bemerkte, dat zij hare zitplaats verlaten

had, nader, om te vragen, of het haar ook misschien behaagde zich aan tafel te zetten. ELIZABETH, ditmaal de liefstaligheid, waarmede zij bij goede luim zoo gaarne de dienst harer onderhoorigen aannam, geheel latende varen, gebood hem, zonder een woord te spreken, alleen door eene vrij norsche beweging harer ellebogen, dat hij haar den weg zou wijzen.

In de dienst van den Markies VAN HARTFORD bevond zich een der bekwaamste schenkers van dien tijd, welke de tafel, waaraan de hooge gast van zijnen heer thans op het punt was plaats te nemen, op eene zoo zinrijke wijs versierd had, dat de kwaad geluimde Koningin bij den aanblik daarvan hare mismoedigheid bijna vergat.

Behalve het prachtige tafelgereedschap van goud en zilver, welks overvloed van den rijkdom des gastheers getuige droeg, waren op den met het heerlijkste lijnwaad bedekten disch nog eene menigte andere, tot kortswijl bestemde of de nieuwsgierigheid prikkelende dingen ten toon gesteld. Aan het boveneind stond, op een groot zilveren presenteerblad, een, volgens de nauwkeurigste grondregelen der vestingbouwkunde, met bolwerken, grachten en muren omgeven rotskasteel, van welks torens de Spaansche vlag wapperde, terwijl op de wallen en door de schietgaten der muren de trompen van kanonstukken naar buiten keken. Regt tegenover dit slot, aan het benedeneinde der tafel, stond een oorlogschip; het voerde de Engelsche vlag, en de dekken vertoonden toebereidselen tot een gevecht. In het midden der tafel en regt voor de zitplaats der Koningin stond, tusschen twee reusachtige pasteijen, een in vollen sprong afgebeeld hert, in welks zijde een pijl stak. De randen der schotels, welke deze dingen bevatteden, waren dik met zout bestrooid, waarin eijeren overeind stonden. Zoodra de Koningin zich nedergezet had, gaf het schip eene volle laag. De vesting antwoordde met het lossen van haar geschut; het vaartuig wendde, volgens al de regelen der scheepvaartkunde, en gaf eene tweede laag, waarop de Spaansche teekens van wallen en torens der sterkte verdwenen en Engelsche daarvoor in de plaats opgingen.

Hierover betoonde de Koningin wel is waar groot genoege, maar maakte toch de aanmerking, dat een zeegevecht in eene kamer, vooral bij een jaargetijde, hetwelk niet veroorloofde de vensters open te zetten, hoe roemrijk de

uitkomst ook mogt geweest zijn, wegens den achterblijvenden kruiddamp toch voor den reuk iets onaangenaams had. Zoodra de Markies VAN HARTFORD dit hoorde, strekte hij de hand uit naar den schotel, waarop het slot stond, en drukte eenige der in het zout staande eijeren stuk; dit bragt den heerlijk rickenden geur te weeg, want uit de eijerschalen was de stof, welke zij bevat hadden, weggenomen, en daarin door kostbaar reukwerk vervangen geworden.

„Dit hert, Mevrouw,” zei de Markies, op het tafelstuk, dat voor de Koningin stond, wijzende, „is hetzelfde, hetwelk uwe Majesteit heden morgen in het park hebt aangeschoten; het wil, dat de hand, die het kwetste, een eind aan zijn lijden make; zijne oogen zijn smeekend op de DIANA der bosschen van *Hampshire* gerigt, om haar te bewegen den pijl uit zijne wond te trekken.”

De Koningin vatte den pijl, en trok dien, na eenig aarzelen, uit de zijde van het hert. Een roode stroom van den krachtigst riekenden Bourgonjewijn schoot uit de opening, welke het wapen achterliet, en toen die stroom ophield, viel ook het hert om.

De onbehouwen grootte der pasteijen gaf aanleiding tot vele vermoedens en hield de nieuwsgierigheid onafgebroken bezig. De jongere hofdames legden haren wensch, om te weten, wat daarin toeh verborgen mogt zijn, op de onverholenste wijs aan den dag, en alleen de tegenwoordigheid der Koningin scheen haar te weêrhouden de deksels op te ligten. ELIZABETH vermaakte zich een tijdlang met het ongeduld van het vrouwelijke gedeelte van haren hofstoet, en gelastte vervolgens de twee jongste harer dames, om gelijktijdig de deksels van de pasteijen te nemen. Haar bevel, in plaats van de gewenschte oplossing van het raadsel te weeg te brengen, veranderde de te voren betoonde drift in dralen; wel tienmalen strekten zij, aan welke de last was opgedragen, de blanke handjes uit, om het bevel harer gebiedster te volbrengen, en steeds trokken zij die weder terug, alsof zij een stuk geschut moesten afsteken, of eenige met de Christelijke leer strijdige tooverhandeling verrigten. De Koningin verwaardigde zich, der bevreesde jufferen moed in te spreken, noemde haar gekkinnetjes en *spiritless lasses* (bange deerns). Eindelijk vatteden twee bevende handjes de deksels der ontzettende pasteijen; maar naauwelijks waren dezelve opgeheven, of uit de eene fladderde eene geheele

vlugt vledermuizen in de lucht, en uit de andere huppelde een talrijk gezelschap kikvorschen op het tafellaken. De plotselinge vrijlating dezer gevangenen gaf aanleiding tot veel scherts en gelach en verwekte eene geweldige verwarring. De dames vlogen van de tafel op, om aan de kikvorschen te ontkomen, en beproefden duizend belagchelijke middelen, om hare hoofden voor de vledermuizen in veiligheid te stellen. De heeren zelve, die heldhaftiglijk tot bescherming der dames toesehoten, hadden zware gevechten te leveren, om hunne fraaigelokte paruiken voor den aandrang der gevleugelde vijanden te behoeden.

Van de waschkaarsen op de tafel en aan de wandlusters waren de meeste door het angstige rondfladderen der lichtschuwe vogels reeds uitgebluscht en in een gedeelte der zaal heerschte bijna volstreckte duisternis, toen plotseling, als op een tooverwoord, de slagdeuren aan beide de einden van het ruime eetvertrek te gelijk opensprongen, en van elken kant zes lakkeijen met brandende kaarsen op vierarmige kandelaars binnentraden. De eensklaps zich verbreidende helderheid wekte een' ligten, half gesmoorden schreeuw; de Koningin keerde den blik naar den kant, van waar hij voortkwam, en het scheen haar toe, als zag zij Sir WALTER RALEIGH zich plotseling van Miss TROGMORTON, eene harer staatsdames, verwijderen.

„Ligtekooi!” riep zij, de hand als tot eene oorveeg opheffende, het van schrik, misschien ook wel van schuld bewustzijn verbleekte meisje toe, „scheer u uit mijne oogen en laat u nimmer weder voor mij zien! En gij, Kapitein der lijfgarde,” ging zij, zich naar Sir WALTER wendende, voort, „weg met u naar den *Tower*, en waag nimmer om uwe loslating te verzoeken, op straffe van onze hoogste ongenade! — Wij zullen heden avond niet banketteren,” zeide zij, in het voorbijsnellen, tot den Markies VAN HARTFORD, en met ge-druisch verliet zij de zaal.

VERHAAL VAN DE SCHIPBREUK, DE GEVANGENSCHAP EN HET LIJDEN
VAN TWEE AMERIKAANSCH MATROZEN.

Ik werd den 21 Julij 1810 geboren, zoo verhaalt een der beide schipbreukelingen. Mijn vader, PHINEAS HOLDEN, was een kleine pachter te *Hillsborough*, eene stad van den

Staat *New-Hampshire*. Ik herinner mij nog, dat mijne familie, bestaande uit mijne ouders, uit drie zonen en twee dochters, een gerust en aangenaam leven leidde. Allen aan den arbeid gewend, zagen wij onze pogingen volkomen bekroond door het bescheiden deel, dat ons was toegelegd. Ik had juist den ouderdom van tien jaren bereikt, toen een vreeselijke slag ons gezin trof. Mijn vader werd ons, na eene lange en smartelijke ziekte, ontrukkt, en liet ons zonder andere bescherming achter, dan onze goede moeder. Indien haar vermogen en hare middelen haren wil en hare moederlijke zorgen hadden geëvenaard, zoo zou zij ons alle ongemakken hebben bespaard en in al onze behoeften hebben voorzien. Maar, daar wij geene hulpbronnen voor ons onderhoud bezaten, behalve onze eigene vlijt, werden wij reeds op jeugdigen leeftijd de wereld ingezonden, en waren genoodzaakt, voor onszelve te zorgen. Ik beproefde onderscheidene ambachten tot aan mijn twintigste jaar; en toen, bemerkende, dat ik naauwelijks genoeg voor mijzelve verdiende, en wenshende mede het mijne tot het onderhoud onzer goede moeder toe te brengen, besloot ik, mijn geluk op zee te wagen. Ik verliet mijne geboorteplaats en scheepte mij in de maand Julij 1831 te *New-Bedford* in *Massachusetts* op het schip *de Mentor* in, uitgerust ter walvischvangst in de *Indische Zeeën*. Het behoorde toe aan den Heer W. RODMAN, een koopman van die plaats, aan wien ik na mijne terugkomst oneindig veel verschuldigd ben. Wij gingen onder zeil op den dag zelve van mijne komst aan boord. De equipaadje bestond uit eenentwintig koppen. Niets merkwaardigs gebeurde ons gedurende het eerste gedeelte van onze reis. Nadat het ons gelukt was eene kleine hoeveelheid traan te verzamelen, deden wij *Fayal*, een van de *Azorische* eilanden, aan, waar wij onzen voorraad afzetteden en ons van leeftogt voorzagen. Wij vertrokken den volgenden dag, en, na de *Kaap de Goede Hoop* te zijn omgezeild en het kanaal van *Mozambique* te zijn doorgevaren, kwamen wij in de *Indische Zee*. Wij bleven eenigen tijd tusschen de kleine eilanden kruisen; maar, daar wij in het doel van de reis niet slaagden, werd er besloten, om op *Java* koers te rigten. Wij zcilden dit groote eiland langs, en tusschen de eilanden, die ten oosten liggen, en *Sandelhout* door, bereikten *Timor*, en liepen de haven van *Coupang* binnen, waar wij vijf dagen bleven, om water, hout en levensmiddelen in te

nemen. Vandaar vertrekkende, beproefden wij, om door de straat van *Timor* in den Grooten Oceaan te komen. Tegenwinden en het geweld der stroomen noodzaakten ons, dit opzet te laten varen. Wij veranderden dus van koers. Wij hadden plan, om *Ternate*, de voornaamste van de *Molukken*, aan te doen; maar wij zeilden dit eiland voorbij, en liepen voort tot aan het noordelijk uiteinde van *Morty*. Geen haven vindende, waar wij konden schuilen, besloten wij een' andereu koers te volgen en ons te rigten naar de *Dieveneilanden*, die aan de *Spanjaarden* behooren.

Nauwelijks hadden wij ons van *Morty* verwijderd, of wij werden door eenen vreeselijken storm belooopen, die drie dagen en drie nachten duurde. Gedurende dien ganschen tijd was het onmogelijk eene enkele waarneming te doen. Dat was de oorzaak van de treurige gebeurtenis, welke het begin was van de ongelukken, rampen en smarten, voor hen, die ze niet ondervonden hebben, nauwelijks te begrijpen. Het geweld van den storm noodzaakte ons om alle zeilen te strijken, behalve alleen een fokkezeil, waarvan bijna alle reven waren ingenomen. Zoo zeilden wij zonder vrees voor gevaar, toen, op den 21 Mei 1832, tegen elf ure des avonds, op het oogenblik, waarop de wacht werd afgelost, het schip met groot geweld stootte op de koraalriffen, die, gelijk wij later vernamen, zich noord- en oostwaarts van de *Peleweilanden* uitstrekken. Het schip liep regt op de rotsen aan, en stootte drie malen achtereen als in één oogenblik, terwijl de golven rondom ons met eene geduchte woede braken.

In dit vreeselijk oogenblik, toen het schip voor de derde maal stootte, lag ik in mijne hangmat. De schok was zoo geweldig, dat ik tegen den wand werd geworpen; doch weldra mij herstellende, liep ik op dek. Alles was daar verwarring, schrik en onsteltenis. Terstond na den derden schok wendde het schip, zoodat het de bakboordzijde naar den wind keerde en in een oogenblik op zij werd geworpen. In dezen treurigen toestand, terwijl de golven het vaartuig dreigden te verzwelgen of te verbrijzelen, kwam de Kapitein op dek, en vroeg aan den tweeden stuurman: »Waar zijn wij?» Deze antwoordde: »Ik weet het niet; maar ik geloof, dat er onder den wind land is.» Er was schier geen tijd van beraad; alles scheen de onmiddellijke verbrijzeling van het schip aan te kondigen.

Te midden van deze verwarring, hoorde ik den eersten

stuurman het bevel geven, om een der booten uit te zetten. Zijne bevelen werden terstond gehoorzaamd, en tien man van de equipaadje begaven zich aan boord, het veiliger achtende zich aan de genade der golven over te geven, dan op het schip te blijven met het vooruitzicht van een' zekeren en spoedigen dood. Doch vele redenen loopen zamen, om mij te doen vooronderstellen, dat zij allen een graf in de golven hebben gevonden. Kort na het vertrek van de eerste boot gaf de Kapitein, het onmogelijk achtende, dat het schip tot aan den dag in zijn geheel zoude blijven, bevel, om zijne eigene sloep uit te zetten. Dit bevel kon niet ten uitvoer gebracht worden dan door de vereenigde pogingen van het overgeblevene gedeelte der equipaadje. Eenigen der matrozen, en ik behoorde onder dit getal, hadden besloten, om tot het laatste oogenblik op het schip te blijven, en begrijpende, dat eene boot niet tegen het geweld der golven bestand kon zijn, vereenigden wij ons, om den Kapitein ernstig te doen gevoelen, dat zijn plan te gevaarlijk was, om het te wagen. Onze pogingen waren vruchteloos, en hij drong er op aan, dat wij hem de behulpzame hand zouden bieden. Daar men in zulke omstandigheden de onderscheidingen van rang niet zoo naauwgezet in acht kan nemen, deed ik den voorslag, om de masten te kappen, omdat ik dacht, dat het schip daardoor verligt zoude worden en minder stooten. Het was des te noodzakelijker hiertoe over te gaan, omdat het anders bijna onmogelijk was, om de boot uit te zetten. Mijn raad werd gevolgd; ik greep eene bijl, en hielp de masten en het touwwerk kappen. Dit had althans ten deele het gewenschte gevolg, en met groote moeite werd de sloep te water gebracht. De Kapitein en drie matrozen daalden er terstond in af, en maakten zich gereed, om ons te verlaten. Op verzoek van den eerste bond men hem een touw om het lijf, opdat er, zoo de boot mogt worden verbrijzeld, gelijk men reden had om te vreezen, eenige kans op behoud voor hem mogt overblijven. Onze makkers werden voorzien van de instrumenten, die zij noodig hadden, een logboek, een zak met kleederen, eene kleine hoeveelheid beschuit en een klein vaatje water. De boot hing op dit oogenblik aan de takels, en met oogmerk om zich naar beneden te laten glijden, stond de Kapitein bij de voor- en een der matrozen, *BOUKET*, bij de achterplecht van de boot; beide grepen de takels, en lieten zich zakken. Op

dit oogenblik rolde eene vreeselijke golf op de boot aan, en verbrijzelde haar zoo geheel, dat er geen stuk van overbleef. Twee der matrozen werden gered; de Kapitein werd op eenen afstand van 450 voeten weggesleurd, en wij hadden groote moeite, om het touw vast te houden, dat wij hem om het lijf hadden gebonden. Eindelijk gelukte het ons, hem naderbij te trekken. Toen wij zijnen noodkreet hoorden, verdubbelden wij onze pogingen, en weldra was hij aan boord. Hij was uitgeput van vermoeienis, maar had gelukkig geene gevaarlijke wonde gekregen.

Na deze vruchteloze poging en het verlies van onze halve manschap, kwam men, na rijp beraad, overeen, om op het schip te blijven, tot dat de dag ons onzen wezenlijken toestand zou doen kennen. In dezen staat van onzekerheid hielden wij ons stevig vast aan het touwwerk, en hadden veel moeite, om ons voor het geweld der golven te beveiligen, die ons ieder oogenblik dreigden weg te spoelen. Het was een verschrikkelijke nacht! Met het aanbreken van den dag konden wij zien, dat een gedeelte van het rif, omstreeks drie Engelsche mijlen onder den wind, droog scheen. Hoe weinig dit ook beteekende, het gaf ons moed. Weldra ontdekten wij land, twintig of dertig mijlen oostwaarts. Dit gezigt, hoewel wij het karakter der inwoners niet kenden, ja niet eens wisten, of deze rotsen door menschen bewoond werden, deed ons de mogelijkheid van redding begrijpen, en wij begonnen terstond zoo goed mogelijk voorbereidselen te maken, om het schip te verlaten. Er was slechts ééne boot over, die in zeer slechten staat was en eigenlijk ongeschikt om elf menschen zoo verre te voeren. Doch ons bleef geene keuze; weldra was de boot gereed, en vóór dat de zon twee uren boven den horizon was, waren onze beschikkingen gemaakt. Wij namen een klein vaatje beschuit mede, een weinig water, een' genoegzamen voorraad van kleedren, eene kruiddoos, een geweer, een paar pistolen, drie hartsvangers en een' pot om vuur aan te leggen. Het was in een klein bootje en met die weinige middelen, om het leven te behouden en te verdedigen, ons vooral op de hoede der Voorzienigheid verlatende, dat wij ons schip verlieten, niet zonder een gevoel van diepe droefheid en met zeer weinig hoop om onzen toestand te verbeteren.

Eerst regtstreeks koers zettende naar het rif, landden wij daar zonder moeite aan, en sleepten onze boot op het drooge.

Het was, gelijk wij hadden vermoed, een gedeelte van het rif, waarop wij schipbreuk geleden hadden, en wij bemerkten spoedig, dat het gedeelte, hetwelk niet door het water was bedekt, slechts een duizend voeten lang was, zeer smal, maar toch groot genoeg, om ons een veilig verblijf op te leveren gedurende den korten tijd, dien wij daar dachten te toeven. Wij wilden er slechts blijven tot dat onze toebereidselen gereed waren, en dan was ons oogmerk, of met minder gevaar zee te kiezen, of naar het land koers te zetten, dat wij nu duidelijk bespeurden. Wij hadden tot dusverre weinig tijd gehad, om met bedaardheid na te denken. Nu bleef ons eene allergeewigtigste vraag te beslissen: wat was het voorzigtigste, de golven te tarten in ons ranke vaartuig en met onze weinige levensmiddelen zee te kiezen, of ons over te geven aan de genade der menschen, die wellicht het eiland bewoonden? Ter gunste van het eerste plan werd geopperd, dat wij bemerkt en opgenomen konden worden door een schip, dat in deze streken zeilde, en op deze wijze aan gevangenschap of dood ontsnappen bij een barbaarsch volk. Van den anderen kant oordeelde men, dat in allen gevalle de kans op behoud bij de wilden van het eiland verkieslijk was boven het gevaar van eenen zeetogt in zulk eene kleine boot, die in geen opzigt deugde, en met weinige ponden beschuit en een' kleinen voorraad water, om het leven te houden.

Gelukkig, dat, door de wijsheid en goedheid van den Operbestuurder van der menschen lot, de ongelukkigen eene menigte bronnen van troost bezitten, die de mensch in voorspoed voorbijziet. Wij bevonden ons op eene kale rots, midden in zee, verwijderd van onze betrekkingen en vrienden en van de woonplaats van alle beschaafde volken; het schip, dat ons herwaarts gevoerd had, lag daar als een nutteloos wrak; en toch konden wij een oogenblik van verligting, ja van wezenlijk genoegen smaken door eene omstandigheid, die, hoe onbeduidend ook op zichzelf, toch verdient te worden vermeld. Het gelukte ons, om een' aal, eenige krabben en schelpdieren te vangen. Het noodige hebbende, om vuur aan te maken, zamelden wij genoeg stukken aangespoeld hout op, maakten onze vangst gereed, en, er een weinig beschuit bijvoegende, verkwikten wij ons met eenen maaltijd, die ons zeer weelderig scheen. Toen hij geëindigd was, dachten wij aan onze toebereidselen voor den nacht.

Wij rigtten op een' kleinen afstand van de boot eene tent op met een gedeelte van onze kleederen en stukken zeildoek, en toen de zon was ondergegaan, hielden eenigen de wacht, terwijl de overigen zich aan den slaap overgaven. Tegen middernacht losten de slapenden de wakenden op hunne beurt af, en den volgenden morgen voelden wij ons zeer verkwikt, ofschoon de meerdere helderheid van onzen geest slechts diende, om ons eene levendiger voorstelling te geven van de ijsselijkheden van den eersten nacht en van de gevaren onzes tegenwoordigen toestands.

Het scheen, dat de Voorzienigheid wilde, dat wij niet lang onzeker zouden blijven ten aanzien van de partij, welke wij te kiezen hadden; want vóór het opgaan der zon zagen wij, op kleinen afstand van ons, eene kano met tweeëntwintig inwoners van het naburige eiland. Zij naderden de plaats, waar wij ons bevonden, tot op een pistoolschot, en hielden daar eenigen tijd stil, om ons gade te slaan, terwijl zij groote vrees betoonden. Daar wij begrepen, dat het beste was hunne vriendschap te winnen, bonden wij een hemd aan een onzer riemen, als een teeken van ons verlangen, om hen als vrienden te beschouwen en te behandelen. Onze wensch werd vervuld; want terstond roeiden de eilanders naar onze rots, en, eene groote vreugde aan den dag leggende, kwamen zij aan land en spoedden zich naar de plaats, waar de meesten onzer zich bevonden. Zij bragten kokosnoten en een weinig brood, vervaardigd uit het vleesch van die vruchten; gekookt in het sap, dat uit den stam wordt gehaald. Ik was op dat oogenblik op eenigen afstand van mijne lotgenooten en aanschouwde dit tooneel met eene soort van onrust. Het voorkomen van deze wilden wekte mijne verwondering op, en ik sidderde tevens bij het zien van schepsels, die menschen geleken, en toch ontbloot waren van datgene, wat, naar onze denkbeelden, tot de menschelijkheid behoort. Zij waren geheel naakt; allen waren gewapend met eene lans en eene knods; sommigen droegen ook strijdbijlen. Op verschillende deelen van hun ligchaam waren zij zonderling getatoueed. Hunne haren, ruw en zwart, als die van de *Noord-Amerikaansche Indianen*, zeer lang en in wanorde over hunne schouders hangende, gaven hun een vreemd en afschrikwekkend voorkomen. Hunne tanden waren geheel zwart, hetgeen veroorzaakt wordt, gelijk wij later vernamen, door het kaauwen van *aborak*.

Ons vertrouwen op de eerlijkheid onzer bezoekers nam niet toe, toen wij nader kennis met hen hadden gemaakt. Zoodra zij aan land waren gestapt, begonnen zij met het kleine aantal voorwerpen te rooven, die al onzen rijkdom uitmaakten. Zij eigenden zich, zonder aarzelen, onze scheepswerktuigen, het geweer en een gedeelte van onze klèderen toe. Gelukkig waren onze overige kleedingstukken, het kruid en de hartsvangers in eene spleet van de rotsen verborgen. Beladen met hunnen buit, snelden zij naar hunne kano terug, en, ons teekens doende om hen te volgen, roeiden zij naar het schip. Hun eerste voorkomen en hunne blijkbare geneigdheid tot stelen, wel verre van ons op te wekken om nader kennis met hen te maken, hadden in ons eene onweêrstaanbare neiging doen geboren worden, om hen te ontwijken. Wij waren dan ook al spoedig tot het besluit gekomen, dat de Groote Oceaan met zijne gevaren, maar onder de bescherming der Goddelijke Voorzienigheid, oneindig verkieslijker was, dan het lot, dat ons onder dergelijke schepsels wachtte. Wij haastten ons derhalve, om onze boot te water te brengen, en haar te laden met alles, wat wij nog van eenige waarde hadden overgehouden. Omringd van nieuwe moeilijkheden, gaven wij ons andermaal aan de golven over.

Het eiland was thans duidelijk zichtbaar, en wij rigtten onzen koers derwaarts, maar moesten eenen omweg maken, om het rif te vermijden. Terwijl ons dit gelukte, kwamen de wilden, die naar het schip gegaan waren, van daar terug met de vijf geweren, die wij er hadden achtergelaten. Welras roeiden zij ons met groote snelheid voorbij, blijkbaar met oogmerk, om met hunnen buit ongehinderd te ontsnappen. De oorzaak van hunnen spoed bleek weldra. Op hetzelfde oogenblik ontdekten wij eene groote menigte prauwen, misschien wel dertig, die even geneigd schenen om te plunderen als de vorigen. Hunne taal was voor ons geheel onverstaaubar, maar wij konden uit hunne vrij duidelijke gebaren opmaken, dat zij vooral onze vuurwapenen begeerden. Zij gaven ons teekenen, om met hen te gaan en hen te helpen; maar wij waren niet minder begeerig om te ontkomen, en bleven naar het eiland roeijen. Eindelijk verlieten ons al de prauwen, met uitzondering van eene enkele. De eilanders, die bij ons waren gebleven, sehenen in ons gezelschap groot belang te stellen, gedeeltelijk, zoo als wij

naderhand hoorden, omdat zij vooronderstelden dat wij kostbaarheden verborgen hadden, gedeeltelijk omdat zij hoopten ons gevangen te nemen en op deze wijs hunne makkers de loef af te steken. Na eenigen tijd boden zij ons aan om ons op het sleeptouw te nemen, en na eenig beraad wierpen wij hun eene lijn toe. Hierdoor werd onze voortgang veel gemakkelijker gemaakt, omdat hunne praauw, zeer ligt zijnde, met eene ongeloofelijke snelheid over de oppervlakte des waters gleeed. Zoodra deze schikking gemaakt was, verlieten een opperhoofd en een andere eilander hunne praauw en kwamen in onze boot. Het opperhoofd zette zich met eene groote gemeenzaamheid naast den Kapitein neder. Wij behoefden niet lang naar de oorzaak hunner vriendelijkheid te gissen. Onze beschuit was in eene kleine kist; het schijnt, dat die kist hunne nieuwsgierigheid grootelijks gaande maakte; zij hielden bijna onafgewend hunne blikken op dat voorwerp gevestigd, en poogden den Kapitein te overreden, om hun te laten zien, wat daarin was. Hij weigerde dit, het beter achtende hen in dezen staat van ongeduld te laten, dan hun de geringe waarde te toonen van datgene, wat wij bij ons hadden. Het was waarschijnlijk ten gevolge van deze weigering, dat het opperhoofd, toen wij slechts vijf of zes mijlen van het eiland verwijderd waren, een sein gaf, waarop het zeil van de praauw plotseling werd opgehaald; te gelijker tijd greep hij de doos, waarin het kruid was, sprong in zee, en zwom naar zijn vaartuig. Zijn makker, zijn voorbeeld volgende, greep een pak met kleederen; hij stond gereed om het mede te nemen, toen NUTE, een der matrozen, later de medgezel in mijn ongeluk, beslag op het pak leide en het vasthield. Toen plaatsten de eilanders hunne praauw ter zijde van onze boot en grepen onze riemen vast; op nieuw boden wij weêrstand, en hadden het geluk om onze riemen los te maken, het eenige middel om ons van eenen wissel dood te redden. De eilanders toonden zoo groote verbittering, dat wij het raadzaam oordeelden, ons buiten het bereik van hunne knodsen, van hunne lanssen en strijdbijlen te houden, en wij namen diensvolgens onze maatregelen. Wij waren nog altijd aan hunne praauw vastgehecht en zoo zeer onder hun bereik, dat er niet weinig moed werd vereischt, om eene poging te wagen, om hen te verlaten. NUTE, wiens stoutmoedigheid door den voorgaanden twist was opgewekt, nam een mes en sneed de lijn door. Ons oogmerk

was, om geheel van koers te veranderen, en vervolgens laverende en zoo dicht mogelijk bij den wind zeilende, onze vijanden te ontkomen of hun althans een tijdlang eene betere bezigheid te geven, dan het plunderen van hunne ongelukkige slagtoffers. Gedeeltelijk gelukte het ons; maar het was slechts ten koste van veel moeite en van eenige slagen, die zij ons bij ons vertrek zoo ruw toediende, dat wij niet spoedig de geheugenis van hun barbaarsch gedrag zullen verliezen. NUTE scheen, om zijne vermetelheid, het bijzondere voorwerp van hunnen haat te zijn geworden; zij sloegen hem onbarmhartig.

Daar wij slechts drie riemen hadden, was onze vaart niet zoo snel, als wij wel hadden gewenscht; maar, daar wij weldra bemerkten, dat wij, scherp bij den wind zeilende, het grootste voordeel hadden, en wisten, dat in de vlugt alleen ons behoud was, stelden wij alle onze pogingen in het werk, en hadden weldra het genoeg, de eilanders verre achter ons te laten. Zij schenen echter besloten te hebben, ons niet te laten ontkomen, en volgden ons tot vier ure des namiddags. Niet dan met groote moeite konden wij ons van hen ontslaan. Ziende, dat onze vijanden te nabij ons waren, bedienden wij, ofschoon onze kleederenvoorraad niet meer dan het noodige bevatte, ons van de list, om van tijd tot tijd een enkel kleedingstuk in het water te werpen, vooronderstellende, dat de wilden zich zouden ophouden, om het op te visschen, en dat wij hen op deze wijze van ons zouden kunnen afhouden.

Toen zij ons verlaten hadden, vervolgden wij onzen koers naar de volle zee tot aan den ondergang der zon. Omstreeks dien tijd ontdekten wij land voor ons op eenen afstand van ongeveer veertig mijlen. Des morgens ten drie ure bemerkten wij, dat het water ondiep werd, en dat wij ons bij de branding bevonden. Het gelukte ons, om een eind touw met eene dreg in zee te werpen, die op acht voeten diepte den grond raakte en vast bleef zetten, en wij bleven daar tot aan den dag. Toen maakten wij ons ankertje los en zetteden koers naar het land. Tegen vier ure des namiddags gelukte het ons een klein eilandje te bereiken, dat op eene halve mijl afstands van een grooter was gelegen. Onze krachten waren bijna uitgeput, en wij leden verschrikkelijk door gebrek aan water. Ons eerste werk was, middelen te zoeken, om onzen dorst te lesschen. Tot onze onuitsprekelijke vreug-

de vonden wij weldra eene bron van zoet water. In onze omstandigheden was zij ons meer waard dan eene goudmijn. Een der matrozen, SEDON genaamd, was in de boot gebleven in eenen staat van volkomene bewusteloosheid; men bragt hem water, en hij herleefde terstond.

Na alzoo aan onze dringendste behoefte te hebben voldaan, moesten wij eenig voedsel opzoeken. Wij hadden nog een weinig beschuit en nog wat vleesch van kokosnoten, fijngemalen en vermengd met het vocht uit den kokosboom; het een en ander werd met water aangengeld, en deze spijze maakte onzen avondmaaltijd uit, die, weinig smakelijk voor een verrijnd gehemelte, door ons met dankbaarheid en smaak werd genuttigd. Verkwikt en versterkt, vereenigden wij ons op het strand en spraken over onze vooruitzichten. Wij begrepen, dat het, zoo wij ons het noodige voedsel konden verschaffen, best zoude zijn, hier een paar dagen te blijven. Doch weldra stortte ons noodlot ons in nieuwe moeilijkheden.

Van de plaats, waar wij ons bevonden, bespeurden wij twee levende wezens, geheel naakt, die in eene prauw in zee waren gestoken van eene uitstekende landtong, een weinig lager gelegen. Blijkbaar hadden zij ons in het oog en naderden om te zien, wie en in welken toestand wij waren. Toen zij binnen het bereik der stem waren, hielden zij stil, en schenen bang te zijn, om digter bij te komen. Begrijpende, dat het beter was hunne vriendschap te winnen, zochten wij hen door teekenen te overreden, om te naderen. Zij schenen daarover verheugd, en toonden ons, ten bewijze van hunne vriendschappelijke gezindheid, eenen visch, die zij bij zich hadden, hetgeen wij beantwoordden door hun eene krab te toonen, die wij hadden gevangen. Terstond roeiden zij naderbij. Wij boden ieder hunner een mes aan, en gaven hun door teekenen te kennen, dat zij konden nemen, wat hun beviel. Zij schenen zeer tevreden en gedroegen zich ordentelijk. Weldra keerden zij weder naar hunne prauw, en noodigden ons, om hen te volgen. Wij begrepen, dat het best was, aan hun verlangen te voldoen. Wij bragten onze goederen in de boot, en volgden hen naar eene soort van haven, wat verder gelegen. Daar hunne prauw veel ligter was dan onze boot, waren zij ons spoedig verre vooruit, en, eene landtong omroeijende, waren zij weldra geheel uit ons gezigt. Weinige minuten later keerden zij

terug, vergezeld van eene menigte praauwen, zoodat de zee als door deze kleine vloot was bedekt. Al de eilanders waren gewapend, en geleken veel naar die, welke wij eerst hadden gezien.

Later vernamen wij, dat deze beweging geschied was ten gevolge van de tijding, door de beide eilanders aangebragt, dat eene boot met vreemde en zonderlinge menschen op hun grondgebied was aangeland. Zij werd aangekondigd, door het slaan op eene groote schelp. De menigte kwam in beweging, liep uit, om hare nieuwsgierigheid te bevredigen, en haar best te doen, om ons gevangen te nemen en in zekerheid te brengen. Eene groote oorlogsprauw roeide regt op ons aan; het opperhoofd sprong in onze boot, greep den Kapitein bij de schouders, en sloeg hem met zijne knods, hem te gelijker tijd doende begrijpen, dat het zijn wil was, dat wij ons met alle kracht aan de riemen zettede, om spoedig te komen op het punt, vanwaar zij waren afgestoken. Hij zwaaide vervolgens zijne knods boven onze hoofden, waarschijnlijk om ons door vrees tot gehoorzaamheid te dwingen. Er bleef ons niets over, dan ons te onderwerpen. Hij begon met ons van onze kleederen te berooven. Terwijl hij daarmede bezig was, stonden zijne makkers in hunne prauw, met hunne lansen zoodanig gerigt, dat zij ons oogenblikkelijk konden doorboren, zoo dat noodig was.

(Het vervolg hierna.)

BIJ HET ZIEN EENER AFBEELDING VAN DEN WELEERWAARDEN
ZEER GELEERDEN HEER SERVAAS GREGOOR,

*laatst Predikant bij de Nederduitsche Hervormde
Gemeente te Rotterdam;*

OVERLEDEN DEN 2 JUNIJ 1842.

Men moge blik, en trek, en vorm, en houding malen,
Maar d'afdruk van de ziel maalt beitel noch penseel;
Opregtheid, slechts op aard' geschetst in idealen,
Vormde, ongekunsteld, hier een allerschoonst geheel:
Welsprekend was die mond, welsprekender het harte;
Daaruit ontwelde liefde en wijsheids hemeltaal;
Taal, ernstig, roerend, vol van Christentroost in smarte,
Geput uit 'sHeilands woord en wars van pronk en praal.
Men schetse een' Leeraar af in spreken, doen en handlen:
Elke opgelegde taak heeft hij getrouw voltooid;
Voor 'sHeeren aangezigt opregt en vroom te wandlen,
Dat voorbeeld gaf hij ons, dien pligt vergat hij nooit,
Hij, op wien aller oog met diepen rouw blijft staren:
De Kerk derft aan de Maas haar' allerschoonsten gloor;
En wij? — o! Blijv' 't elks doel, hier Christus te evenaren,
Dan evenaren wij gewis ook 't meest Gregoor.

Rotterdam.

J. VAN HARDERWIJK, RZ.

M E N G E L W E R K .

DE ALPEN.

Door

ALBRECHT VON HALLER. (*)

Naar het *Hoogduitsch*,

door

J. VAN HARDERWIJK, RZ.

Beproof 't, verbeter, mensch! uw' toestand in dit leven;
Neem, wat natuur of kunst u biedt met milde hand;
Vergroot uw' lusthof; tooi, versier uw bloemendreven;
Verander rotsen in paleizen, grootsch van trant;

(*) Onder de mannen, die de Deutsche Letterkunde van veel wansmaak, valsch vernuft en taalverbastering gezuiverd hebben, verdient HALLER eene vereerende plaats. Natuurlijke eenvoudigheid, bevalligheid en rijkdom van gedachten blinken in zijne kunstvoortbrengselen uit, waarvan een zijner schoonste gedichten, de *Alpen*, hetwelk ik beproefde in onze taal over te brengen, getuigen kan. HALLER'S aanhoudende en afgetrokkene studiën hadden eenen zeer nadeeligen invloed op zijne gezondheid; en gevoelende, dat hij uitspanning en verstrooiing behoefde, besloot hij, in het jaar 1728, deze hemelhooge gebergten te bezoeken. De Hoogleeraar GESNER van *Zurich* vergezelde hem. De aanblik der heerlijke Natuur bragt zijne geheele ziel in opgetogene stemming, en deed hem dat meesterstuk vervaardigen, hetwelk zoo verheven en onvergankelijk is als de bergen, die daarin worden bezongen. Het gedicht behoort tot de beschrijvende Poëzij. Het is niet bloot een beschrijvend gedicht om te beschrijven, maar, gelijk de Hoogleeraar VAN KAMPEN aanmerkt, er is een zedelijk denkbeeld tot grondslag gelegd. (*Handb. der Hoogd. Letterk.* 1ste Stuk, art. HALLER, bl. 58.). Overal straalt het doel des Dichters door, om zijne lezers te overtuigen, dat slechts reine zeden en

Behang de marmren zaal met Perzische tapijten ;
 Slaap in bij snarenspeel , ontwaak bij 't schaatrend lied ;
 Ga iedren levensdag in dans- of eetzaal slijten ;
 Drink paarden uit smaragd ; vergroot uw jagtgebied :
 Maar, moge ook 't grillig lot uw wenschen onderschrijven,
 Arm zult gij in geluk, rijk in ellende blijven.

De plant van waar geluk moet uit de ziel ontspruiten ;
 Het welgestemd gemoed schenkt vrolijkheid aan elk ;
 Wat zegt de vreugde toch, die lokt en trekt van buiten ?
 Haar bitterheid vergalt zoo vaak den levenskelk !
 Wat heeft de koning, dat den herder zou ontbreken ?
 Dien valt de schepter zwaar, deez' kwelt de herdersstaf :
 Wee hem, als rust der ziel den boezem is ontweken !
 De stoet, die hem bewaakt, weert zijn verdriet niet af :
 Maar, is 't hier binnen kalm, dan valt er vreugd te rapen,
 Het zij we op 't harde stroo of 't donzen rustbed slapen.

eene eenvoudige levenswijze, vreemd van de behoeften door weelde en pracht geboren, den mensch, schoon arm naar de wereld, rijk en gelukkig maken kunnen. Elk natuurtooneel is voor ons oog geschilderd; alles is bevallig, schoon gestoffeerd, en een voortreffelijk gedenkstuk van beschrijvende Poëzij. Omtrent mijne vertaling moet ik mededeelen, dat ik dezelfde versverdeeling des gedichts, in coupletten van 10 regels, gehouden heb, doch hier en daar sommige geheel plaatselijke partijen heb weggelaten. De coupletten, die ik bedoel, zijn deze, waarin de vorm en de kracht der kruiden en planten, welke op de *Alpen* groeijen, beschreven worden. HALLER heeft zelf, om deze regelen voor zijne lezers duidelijk te maken, kruidkundige aantekeningen onder den tekst geplaatst. Ik hoop de schoonheden van het oorspronkelijke eenigermate te hebben behouden. Op HALLER, als leerling van den onsterfelijken BOERHAVE, mogen ook wij *Nederlanders* roem dragen, terwijl ook de beminnelijkheid van zijn karakter zijne verdiensten opluisterde. BILDERDIJK getuigt van hem, »dat hij zich door waarachtig gevoel onderscheidt, en iets heeft van de openheid van een' *Hollander*, die zich geen ontleenden rol voorschrijft, maar die uit het hart denkt, spreekt en handelt.» (*Taal- en Dichtk. Verscheidenheden*, Iste D. bl. 37.)

O dierbre gouden tijd! geschenk uit 's hemels bogen!
 Onzalig, dat gij de aard' zoo vroeg reeds zijt ontvlugt!
 Niet wijl zij toen alleen met bloemen was omtogen,
 En scherpe noordewind niet gierde door de lucht;
 Niet wijl de halmen toen van zelf op de akkers groeiden;
 Niet wijl de fiere leeuw de schaapskooi toen ontzag,
 En melk en honig mild in vette stroomen vloeiden,
 Of 't afgedwaalde lam bij wolven veilig lag;
 O neen! maar wijl de mensch tevreden was op aarde,
 Hem nooddruft rijkdom was, en 'tgoud geen zorgen baarde.

O kindren der natuur, gij kent nog gouden dagen!
 Wel uit geen fabeleeuw, wier wonderpracht bekoort;
 Neen! wien kan 't ijdele schoon der wereld ooit behagen,
 Waar armoê vrolijk maakt en deugd tot arbeid spoort?
 't Lot doet geen Tempe u hier aanschouwen in die streken;
 De wolk, waaruit gij drinkt, schiet ook haar bliksems uit;
 De lange winter kort de late lenteweken,
 Terwijl een eeuwige ijs zich om uw dalen sluit;
 Doch bij uw stille deugd wordt veel door u genoten;
 Der elementen strijd kan uw geluk vergrooten.

Wat heil, gulhartig volk! hebt gij u zelf beschoren,
 Ofschoon geen glans van 't goud, geen eer u tegenlacht!
 Vaak ging de bloei, de roem eens wakkren volks verloren,
 Wanneer 't aan weelde en praal uitzinnig offers bragt:
 Toen Romes adelaar steeds met triomfen keerde,
 Was hout der Goden huis, was moes der helden maal;
 Maar toen zijn dwinglandij na iedren strijd vermeerde,
 Verbrak de zwakste hand het alvernielend staal.
 Waak, hoogstgelukkig volk! laat u geen schijn verblinden!
 Zoo lang ge eenvoudig leeft, zult gij 't geluk ook vinden.

Natuur kan wel uw' grond geen paradijssoft geven,
 Maar toch beploegt gij de aarde en toch ontspruit het zaad;
 Zij wierp eens de Alpen op, beschermsters van uw leven!
 Want zelf berokkent toch de mensch zich 't meeste kwaad:
 Moet, bij de broodschaal, u de zilvren bergstroom drenken,
 De honger kruidt u 't maal met keur van specerij;
 En moog de mijngroef slechts u smeedbaar ijzer schenken,
 Eens wenschte Peru wel zoo arm te zijn als gij!
 Waar de eedle vrijheid woont, zal moeite en zorgen wijken;
 Daar ziet men rotsen zelfs met schoon gebloemde prijken.

Onschatbaar dan 't gemis, dat heerscht in uwe dreven!
 De rijkdom heeft geen schat, dien de armoë u niet biedt;
 Door eendragt mag de vreugd in aller boezem leven,
 En nijd werpt onder u den tweedragtsappel niet;
 Hier kleurt geen bange vrees, maar blijdschap ieders wangen;
 Behoeften worden hier niet noodeloos vergroot;
 De rede, door natuur geleid, stuurt ieders gangen;
 Men mint het leven en men vreest niet voor den dood:
 Wat Socrates ooit sprak, wat Zeno heeft geschreven,
 Is, zonder leer, als pligt elks boezem ingedreven.

Hier huist geen onderscheid, door hoogmoed uitgevonden;
 Hier wordt geen deugd miskend, geen ondeugd lof gebragt;
 Geen zelfverveling, neen, vergalt hier 's levens stonden;
 Men slijt met werk den dag, met zoeten slaap den nacht:
 Hier laat geen trotsche waan door eerzucht zich verblinden;
 Geen morgenzorg verstoort de vreugde van den dag;
 De vrijheid, altijd mild, doet waar genoegten vinden,
 En arbeid, vrede en rust wekt lied en vreugdgelach:
 Geen ontevreden geest waart onder 't volksgewemel;
 Men eet, en slaapt, en mint, en dankt voor 't goed den Hemel.

Geleerdheid doet wel niet haar rijke bron hier vloeijen;
 Men kent de schoonheên niet van Rome of 't Vatikaan;
 Men prangt des menschen geest hier in geen schoolsche boeijen,
 En niemand leert de zon in hare kreitsen gaan;
 Geen stelselvormen doen hier 't vuur van twist ontsteken.
 Vrij kenn' men 's werelds bouw, wat aarde of hemel bied';
 Wat blijvend vreugdgenot kan 't ook den wijsgeer kweeken?
 Hij leeft, hij peinst, hij sterft, en kent zichzelf niet!
 Maar hier, hier heeft natuur de kunst, om blij te leven
 Den mensch niet in het brein, maar in het hart geschreven.

Hier, hier is ouderdom en jeugd altijd tevreden;
 Wat land en luchtstreek schenkt, maakt iedereen verheugd;
 't Is nu als 't gisteren was, 't zal morgen zijn als heden;
 Geen tranen volgen hier op kortgenoten vreugd;
 Geen voorval, nooit aanschouwd, bijzondert hier de dagen;
 De levensstroom vloeit steeds gelijk hij altijd vlood;
 Steeds rijden grijze en kind in d' eigen vreugdewagen;
 De levenstrappen zijn hier slechts geboorte en dood;
 Geen kwaad gesternt' geeft hier een onheilspellend teeken,
 Geen gloeiend morgenrood kan hooger blijdschap kweeken.

Als door de lentelucht de zoele windjes zweven,
 Als 't jeugdig bloed met kracht door borst en aders bruist,
 Dan schaart zich heel een dorp in lommerrijke dreven,
 Waar liefde en teederheid in aller boezem huist;
 Hier zingt en danst een paar bij 't lustig hoogtijdvieren,
 En vat elkaar om 't lijf, dat feller 't harte blaakt;
 Daar weet de forsche hand zoo fiksch den steen te zwieren,
 Dat hij het luchtruim klieft en juist den merkpaal raakt;
 Ginds toonen anderen een woelger spel te minnen,
 Of luistren naar het lied der blijde herderinnen.

Ginds giert het snorrend lood door 't wijde luchtruim henen,
 En lucht en schijf zijn zaam, op d' eigen stond, doorboord;
 Daar gaan bij 't kegelspel zich andren weêr vereenen,
 En werpen snel den bal langs 't gladde baanvlak voort;
 Hier danst een bonte rij bij 't luchtig ommekeeren,
 Daar zang en veldschalmei in 't veld zich hooren doet;
 Vreemd van 't geen maat en kunst aan andren moeten leeren,
 Hecht slechts de vrolijkheid hun vleugels aan den voet;
 Zelfs d' afgeleefden grijs kan dit den boezem streelen,
 En staart met kindervreugd op 't blij en schuldloos spelen.

Hier, waar natuur alleen haar wetten 't volk doet lezen,
 Hier stoort geen dwangbevel de vreugd in liefdes rijk;
 Wat minnenswaardig is, bemint men zonder vreezen;
 De deugd alleen geeft rang, de min maakt elk gelijk:
 Men deelt geen gunsten uit voor rijkgefulde koffers;
 Hier speelt ligtzinnigheid nooit met een' heilgen naam;
 Neen! de armste brengt ook hier der liefde zuivere offers,
 En staatzucht koppelt hier geen huwelijken zaam;
 Hier spreekt de liefde vrij, niet huivrig, hoe zich te uiten;
 Hier sluit getrouwe min jaloerschen wrevel buiten.

Ja, voelt de herdersknaap door teedre minnelonken,
 Aan 't maagdenoog ontglipt, het hart in liefde ontbrand,
 Dan houdt geen bange vrees zijn lippen digtgeklonken;
 Neen! wat de ziel doorgloeit, meldt hij op gullen trant;
 Zij hoort hem, en verdient zijn liefde haar belooning,
 Dan zegt ze ook wat zij voelt op ongeveinsden toon;
 Voor dat gevoel behoeft ge, o maagden! geen verschooning,
 Is deugd en eerbaarheid slechts 't sieraad van uw schoon.
 Wijk, valsche zedigheit! gij moogt voor kuischheid spelen.
 De hoogmoed kon alleen tot ons verderf u telen.

Hier kan eenvoudigheid het zoet der min vergrooten,
 Waar elders koelheid ook d' ontstoken vuurgloed blussch' :
 Hij mint haar, zij mint hem, en straks wordt de echt gesloten;
 Het jawoord dient ten eed, ten zegel dient een kus.
 Het zangrig koor doet blij de teedre twijgen buigen;
 De kuischheid spreidt hun 't bed, waar eerbare min hen noodt;
 't Gebladerte is 't gordijn en de eenzaamheid getuige,
 En liefde voert de bruid in haars bemindes schoot.
 O driemaal zalig paar! wat innig zielsverblijden!
 De vorst op 't staatsiebed moet uw geluk benijden.

Hier blijft het echtbed rein; geen Argus hoeft te waken,
 Want kuischheid houdt de wacht; wat andren lokken moog',
 Verkeerde lust doet hier niet naar 't verboodne haken,
 Want wat men mint schat elk, als kostbaar kleinood, hoog.
 De liefde komt gebloemte op 's levens paden strooijen;
 Den man valt niets te zwaar, diè aan zijn gâ zich hecht;
 Hier is men vreemd van sluw en van arglistig plooijen;
 Hier luidt het staamlen schoon, spreekt slechts het hart opregt;
 Hier kwetst nooit de angelbeet van vuigen hoon en laster;
 Opregtheid, eendragt, vreê knoopt hier den band te vaster.

Hier weet, bij ernst of scherts, de min van geen verkoelen;
 Een zoete eenstemmigheid versterkt den huwlijksband;
 Men blijft elkaars geluk met reinen zin bedoelen,
 En, vreemd aan lediggang, leeft elk gezond op 't land.
 Een werkzaam leven komt de vadzigheid vervangen,
 Die andren pijnt en kwelt, die wreevlig ledig gaat,
 En, valt ook de arbeid zwaar, die last zal niemand prangen;
 Gezondheid maakt dien ligt, al drukt hij lang en laat.
 Hier blijft van smetten vrij het bloed door de aders vloeijen;
 Hier doet geen erflijk gif de borst koortsachtig gloeijen.

Zoo ras bij lentes komst de stormen niet meer gieren,
 En nieuwe voedingskracht in bloem en planten leeft;
 Als zich de jeugdige aard' met schoonen dos gaat sieren,
 En 't lieflijk westewindje op zachte vleuglen zweeft,
 Ras, ras ontwijkt dan 't volk de lage en sombre streken;
 't IJl zingend de Alpen op, en zoekt naar 't groenend kruid,
 Dat met de topjes reeds door de ijskorst heen komt steken,
 Of door de ontdooide sneeuw de blaadjes opensluit;
 Het vee verlaat den stal en loeit de bergkruin tegen,
 Waar lente en waar natuur het vreugde spelt en zegen.

Vaak komt den herder 't licht des dageraads te spade ;
 Maar, als de leeuwrik ook bij d'eersten straal hem wekt,
 Rukt hij zich dankbaar los uit de armen zijner gade ;
 Schijn' 't afscheid ook te vroeg, hij kust haar en vertrekt.
 Dan drijft zijn staf de drift van logge rundren henen ;
 Zij loeijen vrolijk voort langs klaverzoom en heg,
 Of gaan in morgendauw bij troepen zich vereenen,
 En scheren 't malsche gras met scherpe tongen weg ;
 Hij zet zich vrolijk neêr, terwijl zijn rundren dwalen,
 En 't schallen van zijn' hoorn roept de echo in de dalen.

En werpt dan 't zinkend licht een langer schaduw neder,
 Dooft, als van 't schijnen moè, de zon haar' fakkelgloed,
 Dan keert verzadigd 't vee naar de open schuren weder,
 Daar 't met zijn luid geloei de stallen welkom groet.
 Dan vliegt de herderin verheugd den herder tegen ;
 De kindren kussen hem, bij lach en blijde taal ;
 Eerst gaat men de uijers van de zoete melkvracht legen,
 En 't moede paar gaat dan te gast aan 't voedzaam maal ;
 De honger saust de spijs, die de eenvoud komt bereiden,
 En liefde en slaap gaan elk naar 't zindlijk leger leiden.

Doet koestrend zonnevuur en veld en akkers bloeijen,
 Rijst in het gele gras des landmans hoop ten top,
 Dan gaat, vóór dat Auroor haar' purperstroom doet vloeijen,
 De herderschaar verheugd de rijke heuvels op ;
 Dan gaat men Flora's rijk het kroonsieraad ontrooven ;
 De kromme sikkel slaat haar toiselprecht te grond ;
 Van 't opgetaste kruid stijgt dan de geur naar boven,
 Die, zwevend door de lucht, zijn wasems spreidt in 't rond ;
 De ploegôs sleept de vracht, de keur van winterspijzen,
 En maagd en maaijer doen den veldzang opwaarts rijzen.

Straks, als de herfstwind weêr de bladren af doet vallen,
 Als zich de koude lucht in grauwen nevel hult,
 Dan ziet men veld en hof, met vrolijk welgevallen,
 Schoon ook aan bloempraal arm, met keur van ooft gevuld.
 Nu gaat wel voor het oog de bos der lente wijken,
 Maar 't ziet den appel, schoon gekleurd en zacht gerond,
 Waar eertijds bloesem lachte, aan vruchtbre takken prijken,
 Die, buigend aan den boom, zich bieden aan den mond ;
 't Volsappig ooft wacht slechts een hand om 't af te plukken,
 Daar peer en purpreu pruim des wandlaars oog verrukken.

't Is waar, hier is geen berg bekranst met wijngaardloover,
 Hier perst men uit de druif den geurgen nektar niet;
 Maar 't zilver bronnat blijft als godendrank u over;
 Een vocht, door kunst bereid, kort hier het leven niet.
 Wat mist gij aan een' drank, die, moog' hij vreugd vermeerren,
 Bij misbruik, d' eedlen mensch beneden 't dier verlaagt?
 O, heft geen klagten aan! wat gij ook moogt ontberren,
 Gij ziet, bij uw verlies, uw stil genot geschraagd;
 U, u gelukkigen! zal steeds natuur verzorgen;
 Zij heeft, u ten behoud, den weg voor u verborgen.

En toch kan hier de herfst de rijkste schatten bieden,
 Die list of waakzaamheid vindt op der bergen top.
 Eer damp en nevel weér de heuvelen ontvlieden,
 Wekt 's jagers hoorngeschal den klipbewoner op;
 Bevuilegeld door den schrik, rept over heuvelklingen
 En wijde steengroef zich de gems in snelle vaart;
 Daar stuit het mikkend lood de bokken in het springen,
 Ginds vliegt de snelle ree, zwenkt om, en stort ter aard';
 't Holklinkend hondgebas en 't knallen der geweren,
 Gekaatst door 't bochtig dal, herhaalt zich duizend keeren.

En, om zich 's winters niet door zorg te voelen prangen,
 Voorziet de vlijt des volks ook in behoefte en nood;
 Dan gaat men over 't vuur den vollen ketel hangen,
 En straks verdikt de melk tot voedzaam Alpenbrood;
 Nu moet de zware steen het deksel drukkend dekken,
 Dan scheidt het zure vocht het water en het vet;
 De tweede melkroef gaat tot gift voor de armen strekken,
 En lokkend prijkt de kaas in vormen schoon en net.
 Niets kan de drokte nu in 't woelig huis beperken;
 Geen slavenarbeid is zoo zwaar, als niet te werken.

Als onder sneeuw en ijs de velden zijn begraven,
 Als uit den stalen grond geen plantje meer ontspruit,
 Als de aarde rust, om weer te ontwaken met haar gaven,
 En een kristallen dam den loop der vloedden stuit;
 Dan zet de herder zich, bij schuldloos kindersnappen,
 In zijne veldhut neêr, alwaar de pijnboomdamp
 De drooge binten zwart, daar onder 't vonkenknappen
 Zich heel 't gezin verheugd bij 't flikkren van de lamp.
 De dag is doorgescherpt en om den haard gezeten
 Wordt, vrolijk, de avondstond, bij wijs gesprek, gesleten.

De een, door natuur geleerd, kan weêr en wind voorspellen ;
 Dees zegt: een schoone dag verkondt ons 't starrenheer ;
 Een ander blijft op zwerk en buijen de aandacht stellen ,
 Of speurt, bij heldre lucht, reeds naadrend stormig weêr ;
 Die weet, wanneer de maan 't zij' flaauw of hel zal schijnen ;
 Een ander, wat hem mist of nevel baren zal ;
 En, moog' de wintertijd in lang nog niet verdwijnen ,
 Reeds telt hij, 't weêr in 't oog, het rijpend schovental ;
 Als vraagbaak van heel 't dorp komt ieder hem bezoeken ;
 Ervaring is voor hem veel meer dan duizend boeken.

Dan heft de herdersknaap, bij 't klinken zijner suaren ,
 't Geliefkoosd liedjen aan ; terwijl het gloeiend vier ,
 Dat, door natuur ontbrand, zijn borst is ingevaren ,
 Zijn zangdrift meer ontsteekt bij 't tokkelen van de lier.
 Of, zoo hij in zijn dicht iets anders af wil malen ,
 Dan doet hij 't kunsteloos, doch met verheugden zin ,
 Dan zingt hij van zijn vee, zijn bergen en zijn dalen ;
 En zijne Muze spreekt gelijk zijn herderin :
 Dat taal of regel vrij eens anders dichtwerk kroone ,
 Zijn leeraar is zijn hart, zijn Phebus is zijn schoone.

Dan spreekt een grijsaard weêr met zilverblanke haren ;
 Bij 't leerzaam onderhoud zit heel de kring verstomd ;
 Hem kende 't voorgeslacht ; de last van honderd jaren
 Heeft zijnen geest gesterkt en slechts het lijf gekromd ;
 Hij meldt, wat moed en trouw de vaadren eens bezielde ,
 Als zij, ter glorie nog van d' ouden heldentijd ,
 Het staal wel in de vuist, maar God voor oogen hielden ,
 Als de eer van 't vaderland hen opriep tot den strijd ;
 En daar 't verhaal de jeugd, stil luistrend, kan bekoren ,
 Verlangt zij bovenal steeds meer van hem te hooren.

Een ander, die de kroon der grijsheid ook mag dragen ,
 Waarop geheel een dorp als op een bake ziet ,
 Verhaalt, hoe vaak een volk in ketens werd geslagen ,
 Als 't zich door dwinglandij verneedrend honen liet ;
 Hij maalt, hoe Tell met moed het dwangjuk kon verbreken ,
 Wiens trouw en vrijheidszin nog klinkt in elk gehucht ,
 Hoe 't heerlijkst Eden dan verkeert in woeste streken ,
 Als heerschzucht wetten geeft en 't volk in boeijen zucht ;
 Maar hoe ook eendragtszin, getrouw aan wet en regten .
 De wicken der fortuin kan aan de staten hechten.

Dan sluit zich weêr een kring om eenen andren grijze :
 Hij wijst zijn hoordrental op 't schoon der scheppingspracht ;
 Hij kent van ieder kruid den vorm of heelingswijze ,
 Noemt elke mosplant op, dringt in den zwarten nacht
 Der mijnen ; schetst, hoe 't goud de harde groef doorkronkelt ;
 Zegt, hoe de donder rolt, spreekt van het bliksemvuur,
 Noemt ieder starrenbeeld, dat aan het luchtruim vonkelt,
 En slaat de teekens ga aan 't uitgestrekt azuur ;
 Hij kent zijn vaderland, en weet, wat rijke schatten
 Zijn dalen overal voor mensch en vee bevatten.

Daar, waar de Sint Gothard de kruin steekt door de wolken,
 Waar 't zonlicht hooger glans geeft aan 't verheven schoon,
 Daar spreidt natuur, voor 't oog der vreedzame Alpenvolken,
 Alwat zij zeldzaamst heeft in beemd of dal ten toon.
 't Is waar, meer schokkend vreemds kan Lybiën ons geven,
 Daar in zijn zandwoestijn het roofdier brult en loeit ;
 Maar meer geliefd zijn van den hemel deze dreven,
 Waar 't noodige niet faalt en 't nuttige toch groeit :
 Der bergen wassend ijs, der rotsen steile wanden
 Zijn zelfs onschatbaar daar, en drenken mild de landen.

Ja, als weêr Titan 't licht op 't hoog gebergt' doet schijnen,
 Als voor zijn heldren blik de dikke nevel vliedt,
 Dan staart men van de spits, bij 't wijkend dampverdwijnen,
 Op 't schitterend schouwtooneel, dat dan natuur ons biedt ;
 Dan opent zich een wolk, en, als met goud bepereld,
 Vertoont zich aan het oog, bij 't maatloos vergezigt,
 Een weemlend volkental ; terwijl een nieuwe wereld
 Met al haar rijkdom daar op eenmaal voor ons ligt :
 Een duizling grijpt ons aan, bij 't pinken van onze oogen,
 Die 't verder reiken door de ruimte niet vermogen.

Hier staart de vaste blik, en bosch en heuvels pralen,
 In vorm verschillend wel, maar schoon van tint en gloed,
 Daar uit de diepte van de onmeetbre klaverdalen
 Zich 't runderengeloei alomme hooren doet ;
 Hier blinkt het vlak der zee gelijk een heldre spiegel ;
 De kust, die met een rij van groene heuvels prijkt,
 Verlicht door 't avondrood, speelt op het golfgewiegel,
 Of dommelt langzaam weg, hoe meer ze in afstand wijkt ;
 Daar ziet het oog een beek door groene dalen vlieten,
 Waarop, door 't donkre woud, de laatste stralen schieten.

Ginds toont een kaal gebergt' zijn glibberige wanden ;
 Het gloeiend kreeftgestarnt', dat hier zijn stralen schiet,
 Otdooit, al schijnt ook 't ijs den hemel aan te randen,
 Van 't harde sneeuwkrystal den fijnsten kegel niet.
 Dan zien we een bergensrij als muren opwaarts rijzen ;
 De witbeschimde vloed, die door de gleuven boort,
 Ploft als een stortzee neêr, die 't starend oog doet ijzen,
 En dringt zich buiten 't perk van hare grenzen voort ;
 Terwijl een regenboog den weerschijn van zijn glansen
 Op regenstofjes werpt, die om de bergen dansen.

Dan waasmen door de lucht de lieflijkste ambergeuren ;
 't Wordt alles schoon gedaagd, in-kleur en tint verhoogd ;
 Het prachtig bloemental wedijvert dan in kleuren,
 Terwijl de zon op 't land der wolken tranen droogt ;
 't Land schijnt een groen tapijt, met paarlen overtogen,
 Daar 't onbesmette blaauw, waarmee de hemel praalt,
 Gepaard aan 't glinstrend nat, dat tintelt voor onze oogen,
 Den schitterglans verdooft, die Flora's hoofd omstraalt :
 De vreemding, die de spits, dat wonderoord, mag groeten,
 Ziet wolken boven 't hoofd en wolken aan zijn voeten !

Daar, waar geen menschlijk oog het zonlicht ooit ziet schijnen,
 Daar rolt de steenrotsgroef een pracht en schoonheid bloot,
 Die door geen tijd vergaat, geen winter doet verdwijnen,
 Maar 't kleinnood blijven zal van 's aardrijks donkren schoot.
 Daar, in dat dompig hol, waar bloem en plant zou sterven,
 Verkeert de vochte klei, in vonkelend kristal ;
 Daar flonkert langs den wand de gloed van duizend verwen,
 En spreidt al tintelend zijn glansen overal.
 O rijkdom der Natuur ! wie zijn wij, zwakke dwergen ?
 Europeaas diamant groeit hier in 't hart der bergen.

Ginds, midden in een dal, van schollen ijs omgeven,
 Ontspringt en schuimt een bron, die borlend, bruisend ziedt,
 En, schoon er 't buldrend Noord zijn' troon heeft opgeheven,
 Verzengt het gras, waar langs haar kokend water schiet.
 Bezwangerd met metaal, ten bergspits afgeschoten,
 Verspreidt zij damp en rook door 't sissen van haar' vloed,
 Een heilzaam ijzerzout is in haar' stroom besloten,
 Dat ze op de vlakke door de borling glinstren doet ;
 Hoe sneeuw en winden woên, niets stuit haar dwarlend stoomen ;
 Haar wezen zelfs is vuur en vlammen zijn haar stroomen.

Ja! wat dan ook natuur hier voor het oog doet pralen,
 Waar 't oor ook 't klotsen hoort van stroom af waterval,
 't Geeft aan het vreedzaam volk, 't zij 't in de stille dalen
 Of op de bergen leeft, vreugd, rijkdom overal.
 Hier, waar de rozen op de weelge heuvels bloeijen,
 Waar heel natuur den schat van haren kruidtuin biedt,
 De stroom vloeit, zwaar van 't goud; de herder ziet hem vloeijen,
 Maar, achtloos op den schat, telt hij den rijkdom niet.
 O voorbeeld voor den mensch! geen schatten of geen kroonen
 Doen in het hnis den vreê, in 't hart de vreugde wonen.

Verblinde sterveling, die reeds den grafkuil nadert,
 Waarom in ijdele eer uw levensheil gezocht?
 Waarom den korten tijd u schatten opgegaderd,
 Die u ten ballast zijn op d' af te leggen togt?
 Wat wilt gij 't stil geluk des middelstands versmaden?
 Geeft niet natuur in 't rond u van haar mildheid blijk?
 Behoeftē schept ge uzelv', en nooit voelt ge u verzaden;
 Geen ridderkruis maakt vrij, geen tooi van paarlen rijk!
 Neen! zie, hoe 't armlijk volk van vreugd het hart voelt blaken,
 Daar 't door natuur alleen zich ziet gelukkig maken.

Wee hem, die voor 't gewoel der stad de borst voelt gloeijen!
 Daar steekt de boosheid vaak zich in 't gewaad der deugd;
 De praal, die hem omringt, knelt hem in gouden boeijen;
 Het hemelsch vriendschapsvuur, dat anderen verheugt,
 Brandt niet, waar eigenbaat den boezem blijft bewonen;
 Hij dorst slechts rusteloos naar eer en vuig gewin;
 Vreemd is hij aan opregt, belangloos hulpbetoonen,
 Want wrevel neemt de plaats van liefde en goedheid in.
 Daar doet de wellust vaak gezondheidsblos versterven;
 Hier ingetogenheid hem hooger gloed verwerven.

De rijkaard stapelt goud en schatten op elkandren;
 Genieten durft hij niet, hoeveel hij ook ontving;
 Met wenschen, nimmer moê, plaagt hij zichzelf en andren,
 En 't leven is hem slechts een bange sluimering.
 Die rampen, vrolijk volk! zijn vreemd aan uw gemoedren;
 Het needrig, sober maal, waarmee ge u dankbaar voedt,
 Verzadigt u veel meer dan de uitgezochtste goedren;
 't Is u een feestbanket, dat u nooit walgen doet;
 Geen heimelijk verdriet komt uw genot verteren,
 Geen onverzaadbre lust doet eindloos u begeeren.

Gelukkig, die, als gij, zijn' erfgrond mag beploegen;
 Die aan zijn' eigen haard het reinst genoeg vindt;
 Wiens vreugd te meerder rijst naar hij te meer moet zwoegen,
 En zalig in zijn huis zich voelt bij gade en kind;
 Die, waar ook zingenot hem lokken moge of trekken,
 Als 't westewindje waait, bij koelen waterval,
 In zorgeloozen slaap op 't veld zich uit mag strekken,
 Vreemd aan het woest gedruisch van zeedloos vreugdgeschal!
 De bron van waar geluk ligt in zijn borst besloten;
 De Hemel kan gewis zijn' heilstaat niet vergrooten.

DE HOOFDSTAD DER STEENKOLEN.

Onder dezen titel heeft onlangs een buitenlandsch Schrijver een verslag gegeven van het voorkomen en den toestand der in gewigt en aanzien, met het gedurig toenemend verbruik der in haren omtrek gewonnen brandstof, aanhoudend rijzende *Engelsche* stad *Newcastle* aan de *Tyne*. Na herinnerd te hebben, hoe deze, aan het uiterste einde van den door de *Romeinen* tegen de invallen der *Schotten* opgerigten scheidsmuur gelegene vesting, langen tijd aldaar aan *Engeland* tot een meestal met goed gevolg verdedigd bolwerk gediend had, gaat het opstel aldus voort:

Heden ten dage is het krijgshaftige voorkomen van *Newcastle* verdwenen, en eenige overblijfsels van verbrokene wallen, benevens een of twee ingestorte torens, herinneren ter naauwernood aan hetgeen de stad voormaals geweest is. Daarentegen zijn de heuvels allerwegen met dicht opeengedrongene gebouwen bedekt, boven welke zich een woud van lange, dunne schoorsteenen verheft, die onophoudelijk wolken van zwarten steenkolenrook ten hemel zenden. Op de rivier varen onafgebroken bruisende stoombooten heen en weder. Midden in den stroom ziet men reusachtige, vastliggende vaartuigen; op den eenen oever *Gateshead* met deszelfs uitgestrekte blokken huizen, deszelfs dooreenwemelende bevolking, deszelfs in een' nimmer optrekkenden dampkring gehulde machineriën; op

den anderen *Newcastle*, gelijk *Rome* en *Konstantinopel* op eenen troon van zeven heuvelen gezeten, en tusschen beide die steden de *Tyne*, met schepen en kolenleggers overdekt, door kolenmagazijnen en honderderlei andere, geweldig groote, alle pikzwarte gebouwen omgeven. Eene over dezen *Theems* in het klein geslagen brug, die door haar somber voorkomen aan wijlen de *Londonbridge* herinnert, verbindt de twee volkrijke steden tot eene eenige. Men kan ze als een paar tweelingzusters van een en hetzelfde wezen en bestaan beschouwen, zoozeer herinnert de eene aan de andere door hare spoorbanen, hare stoommachines, hare gebouwen, hare berookte inwoners, hare scherpriekende dampen, haar gedruisch en gestamp, eindelijk door alles, wat de magt, den rijkdom, het leven dezer twee steden voortbrengt.

Wat het eerst te *Newcastle* het oog treft, is eene merkwaardige ineensmelting van vroegere eeuwen met den tegenwoordigen tijd. Aan deze zijde rijst, achtbaar en somber, de vierkante toren naar boven, van welken ROBERT, de zoon van WILLEM den *Veroveraar*, in het jaar 1078 de hechte grondvesten legde; dat achthonderdjarige, ontzettende gebouw, aan hetwelk de stad haren naam van *Nieuw-Kasteel* te danken heeft. Ter linkerzijde van hetzelfde strekt de schoone klokkentoren van *St. Nikolaas* zijne scherpe spits ten hemel; terwijl men ter rechterzijde de rijzige zuil gewaar wordt, die ter eere van Graaf GREY is opgericht. Langs den waterkant loopen verscheidene rijen plumpe gebouwen, sedert vier of vijf eeuwen door de teerachtige dampen dezer kolen-hoofdstad zwart geverwd, en op eene hoogte achter deze gebouwen ontwaart men eene fabriek, in *Griekschen* stijl gesticht, van welke men in verzoeking zou geraken te zeggen, dat zij van *Athene*, waar zij onmisbaar aan MINERVA's eerdienst gewijd geweest zou zijn, herwaarts verplaatst is. Over dezelfde henen ziet men daken en straten doorschemeren, welker geheel hedendaagsche pracht eene verjonging der oude stad schijnt aan te duiden. Eer wij ons echter door eene natuurlijke nieuwsgierigheid daarhenen laten lokken,

willen wij de voorsteden en wat tot dezelve behoort gaan bezigtigen; en aldaar zullen wij dan in voorwerpen, die misschien eenig in hunne soort zijn, den sleutel van zoo veel welvaart en rijkdom ontdekken.

Van hier gaan de ontzettende hoeveelheden steenkolen uit, die, behalve het buitenland, *Engelands* groote hoofdstad en twintig andere steden der zuidelijke Graafschappen van brandstof voorzien. Om de steeds meer en meer aangroeiende behoefte derzelve te vervullen, wordt de grond aan alle kanten met onvermoeiden ijver doorwoeld. Naauwelijks heeft men, op de reis naar het noorden, het Graafschap *Durham* betreden, of men ziet rechts en links het dakwerk der mijnpompen, de hooge schoorsteenen als uit de aarde opstijgen en den rook in dikke zuilen ten hemel dwarlen. Een geheimzinnig gedruisch dringt in ons oor; de grond steunt en sist onder onze voeten: men zou kunnen gelooven, dat er in den boezem der aarde een helsch feest gevierd werd; doch het is niets anders dan het spel der hef balken en stoompompen. Hoe meer men *Newcastle* nadert, des te doller wordt het helse rumoer, des te meer vuurs werpen de onderaardsche spelonken naar boven, en des te sterker geraakt de lucht in het rond met vette en bijtende uitdamping bezwangerd. Men begint de machinen-huizen (*engine-houses*), welke men in den beginne slechts ter loops en ver van den weg gezien had, in derzelve bijzonderheden te bestuderen. Men ziet uit derzelve daken, niet ongelijk aan eenen reuzenarm, een' geweldigen balk te voorschijn komen, en, in regelmatige beweging, beurtelings nu rijzen dan dalen. Aan dezen balk is het zware touw en de pompstok gehecht, welke de kolenmijn, die twee- tot driehonderd voeten diep onder den beganen grond ligt, van water bevrijdt. Somwijlen geschiedt dit ook door een' dergelijken, maar in deszelfs midden zwevend gehouden balk, die zich op eene wonderlijke wijs van den rechter naar den linker kant beweegt, waarom men hem dan ook met den naam van *Whimsey* (omtrent zoo veel als het gekkeding) bestempeld heeft.

Bovendien dragen nog deze geweldige machinen, langs

den kringvormigen mijnput, die naar de groef voert, manden, en in die manden menschen, welke beneden te doen hebben. Zij schieten naar de diepte met eene snelheid, welker gevaar zij slechts door de gewoonte trotseren kunnen, en op gelijke wijs worden zij ook weder naar boven gebragt. Middelerwijl steunen boven hen raders en balken, als buiten adem geraakte *Titans*, met klagend en heesch geluid, zonder dat de reuzenwerktuigen, die het werk van tweehonderd paarden verrigten, een oogenblik rusten. Naauwelijks is eene met kolen gevulde mand aan den mond der groef gekomen, of men ziet die van zelve naar eene schuit of eenen waggon snellen, om zich daarin uit te storten, waarna zij, met een vernuft en behendigheid, welke den aanschouwer verstomd doen staan, naar de plaats terugkeert, van waar zij uitgelopen was. Vervolgens rent, met de snelheid des bliksems, een lange trein van waggons, met kolen beladen, zonder paarden, zonder stoomtrekker, zonder voerman, over de vlakke daarheen. Zonder voerman, zeg ik? neen, hierin vergis ik mij — achterop zit een man, die den wilden loop niet aanzet, maar poogt te matigen. Doch hoe verbaasd staat men, wanneer men bij de *Tyne* aankomt, en den waggontrein, met eene vaart, die door niets te stuiten schijnt, tot aan den uitersten oeverrand ziet voortschieten, waar hij eenen op sterke pijlers gedragen spoorweg vindt, die als eene ophaalbrug over het water uitsteekt! Men zou denken, dat de gladde baan tot niets anders bestemd kon zijn, dan om het ten verderve rennen van het dol konvooi nog te bevorderen. Nog één oogenblik, en de snel bewogen massa stort, over en onder elkander, in het water. Doch zie, ter regter tijd houdt het razend voortjagen op; de waggons laten elkander los; slechts de voorste, als ten zoenoffer voor de overigen aan den ondergang gewijd, zet zijnen loop voort. Deze ten minste is zonder redding verloren! Maar neen, plotseling, aan het eind van de ijzerbaan, rijzen twee reuzenarmen in de hoogte, grijpen den zwaren wagen, heffen dien, alsof het een veder ware, hoog in de lucht, en, hem vervolgens zachtkens latende

zakken, zetten zij hem, niet in het water, maar in een vaartuig neder, dat op hem lag te wachten. Naauwelijks is de waggon op gelijke hoogte met het boord, of een man, daartoe opzettelijk geplaatst, stoot met den voet een grendel weg; de bodem des wagens opent zich, en de kolen glijden langzaam naar den kant des vaartuigs, waar zij zich plaatsen moeten. Nu pakken de reuzenarmen den wagen weder aan, om hem op de ijzerbaan te plaatsen, langs welke hij thans, even als een zwarte zwaan op het meer, waar hij zijn verblijf gevestigd heeft, naar de verzameling zijner broederen ijlt. Al de wagens, maken, zoodra de beurt aan ieder hunner komt, dezelfde manoeuvre met gelijke snelheid en schijnbaar met hetzelfde verstand; daarna, allen weder bijeen zijnde, zinken zij op nieuw in de diepte, die hen verwacht.

Op deze wijs verteld, schijnt alles eene fabel in den grilligen smaak van HOFFMANN en deszelfs nabootsers; maar, van naderbij beschouwd, kan niets natuurlijker en tevens eenvoudiger toegaan.

Een vaste stoomtrekker, een spoorweg en eene niet zeer zaamgestelde machine, *a drop* (een val) genoemd, die door tegenwigten in beweging gezet wordt, is tot deze zoo het schijnt zoo moeilijke verrigting toereikend. Het laatste werktuig is uitgedacht geworden, om het nadeelige van een' al te steilen val te voorkomen, waardoor de kolen menigmaal bij de inscheping van derzelve waarde verloren, doordien de grootste blokken zich verbrijzelden. Thans heeft zulk eene omstandigheid op het eerste transport bijna in het geheel niet meer plaats.

De vlakke en bijna ronde vaartuigen, van welke wij gesproken hebben, heeten *Keels*. Derzelve bootsvolk, *Keelmen* genoemd, vormt een bijzonder slag van menschen, vermaard wegens deszelfs lichaamskracht en moed, maar ook wegens deszelfs ruwe en trotsche zucht tot onafhankelijkheid. Voormaals hadden zij zich, door hun deelnemen aan eene menigte rebelliën en door hunnen krachten wederstand tegen alles, wat hun als eene ook slechts zijdelingsche inbreuk op hunne regten en vrijheden voor-

kwam, eenen gevreesden naam gemaakt. MACKENZIE ontwerpt van hen de volgende schildering: »De arbeid van het kielvolk is zoo zwaar, dat er eene buitengemeene spierkracht toe behoort; en om die kracht te behouden, hebben zij bijzonder sterk voedende spijsen noodig. Nimmer gaan zij aan boord hunner schepen, zonder zich alvorens van eene duchtige portie koud vleesch en een' fermem homp brood, uit het beste meel gebakken, voorzien te hebben; eene flesch bier mag er ook niet aan ontbreken. Om zich een regt begrip te kunnen vormen van den materiëlen wellust, welke een mensch bij zijnen maaltijd genieten kan, moet men de kielmannen om hunnen *huddock* of kajuit hebben zien zitten, en, druipende van zweet, zwart van kolenstof, vrolijk en welgemoed zien smullen. Tot elken kielbootstroep behoort een kleine jongen, die onder het onmiddellijk bevel van den schipper staat, maar door de matrozen van kost voorzien moet worden.

Het gebruik, om elkander op de rivier, vooral onder het varen bij nacht, te praaijen, zet aan hunne ruwe stemmen eene bijna brutale uitdrukking bij. Tegenwoordig echter ziet men hen met elken dag iets van de barsche manieren afleggen, welke men hun vroeger te last legde. Onder elkander nemen zij overigens de allervriendschappelijkste behandeling in acht, en noemen zich nimmer anders dan *Keelbullies* (schuitenbroërs.) BRAND verhaalt, hoe een behoeftig man te *Newcastle*, zich om onderstand aan de armverzorgers wendende, tot meerderen aandrang er de aanmerking bijvoegde, dat zijn vader hem zes *bullies* (broeders) had nagelaten, aan welke hij den kost moest geven. Te *Londen*, waar dit woord eene andere beteekenis heeft, (die van opsnijder, ramoermaker) zouden de politiebeambten door zulk eene verklaring niet weinig ontrust geworden zijn.

Het gemeenschappelijke fonds, hetwelk de kiellieden als eene onderstandskas voor hunne zieken, oude lieden, weduwen en weezen opgericht hebben, getuigt van een prijswaardig vooruitzicht, waaraan andere klassen van arbeidslieden een voorbeeld behoorden te nemen. Hunne vrouwen en dochters zijn naarstig, welgevoed, gezond en sterk. Doorgaans dragen zij wijde wollen mantels; een bontkleurige zijden doek is haar, zonder veel zorg, over de schouders geworpen, en een of twee dergelijke dienen haar tot hoofdedksel. Sommige dier vrouwen hebben den post, om de

kielvaartuigen uit te vegen, voor welke dienst zij geen ander loon erlangen dan het vaagsel. Men noemt ze de kieldokters.

Bovep en beneden de brug treft men deze vermete le bootslieden bij geheele vloten aan, die van ver verwijderde koolwerven komen, en door de mededingende steden, welke hoopsgewijs noord- en zuidwaarts van den zeeboezem elkan-der tegenover liggen, uitgezonden worden. Soms varen zij met hunne volgeladene booten, welke zij door middel van een' enkelen riem besturen, stroomafwaarts, of zij boomen dezelve, ledig zijnde, de rivier op. Bezwaarlijk zou men vermoejender werk kunnen vinden dan dit; maar weinig arbeidlieden zouden ook met hen in volharding kunnen wedijveren. Hun geliefkoosde tijdverdrijf bestaat in het zingen van eenige liederen, die blijkbaar door toonkunstenaars en dichters uit hun midden opgesteld zijn.

Een ander ras, met hetwelk wij kennis moeten maken, eer wij *Newcastle* binnentreden, en dat niet minder zijne eigene afzonderlijke zeden en gewoonten heeft dan de kiel-lieden, zijn de koolgravers in de mijnen. Om hen te leeren kennen, moeten wij hen echter onverschrokken in hunne onderaardsche verblijven gaan opzoeken. Derhalve nemen wij aan, dat de lezer, even als wij, van eenen opzigter verlof daartoe bekomen hebbende, zijn misschien elegant reiskleed met eene slechte flanellen kiel, zijn hoofddeksel met eene oude vilten kap verwisseld, en zijne beenen in een paar groote modderlaarzen, als die onzer baggerlieden, gestoken heeft. Zoo uitgedost verschijnt hij aan den rand van een' der mijnputten; de reeds vermelde stoommachine is gereed, den vervoer, door middel van manden, of ook blootelijk van een touw, waarin eene luts tot tabouret dient, op zich te nemen.

Ofschoon dit laatste middel van transport niet van de aangenaamste is, moet men het zich echter somwijlen getroosten. Nadat men nu eenige minuten zwevend over den afgrond gehangen heeft, voelt men zich plotseling met een schrikbarende snelheid daarin nedergelaten. Er zijn wel eenige kolenmijnen, die ook in horizontale rigting toegankelijk zijn, en in welke men, na eenen marsch van twee of drie mijlen onder den grond, tot de arbeidsplaatsen geraken kan; maar de duisternis dier onderaardsche wegen, het geratel der waggons met derzelver ijzeren kettingen, dat in

deze holle gangen naar het rollen des donders gelijkt, zijn, alles wèl ingezien, nog schrikwekkender dan de regstondige nederdaling. Keeren wij derhalve tot deze terug. De eerste stuwung der stoommachine brengt den bezoeker op de bovenste verdieping der mijn, dat is te zeggen op gelijke hoogte met de eerste laag steenkool, ongeveer 200 voet onder den beganen grond. Aldaar vindt hij de standplaats der paarden, als ook eener tweede stoommachine, die de kolen uit eene dieper liggende bedding naar boven haalt, en eindelijk die van eene ventileer-kagchel, door welker werking de lucht van onreine dampen gezuiverd wordt. Dit is het eerste poststation op onze hellevaart. Hier moet men zich weder op het eind van een touw plaatsen en op nieuw in eenen tweeden afgrond nederdalen, welks donkerheid en akeligheid alles te boven gaat, wat ons immer van dien aard is voorgekomen. Deze ontzettende proef moet men doorgaans nog eens, en dus voor de derde maal bestaan, eer men tot de plaats geraakt, waar gearbeid wordt. Aldaar gekomen, bevindt men zich midden onder eene menigte menschelijke wezens, allen bezig steenkolen uit te hakken en dezelve onder de opening te brengen, door welke zij naar boven gevoerd moeten worden. Eer men echter tegenover de eigenlijke werkplaats komt, heeft men nog een uitgestrekt gewest der duisternis te doorloopen. Eindelijk aangekomen, ziet men voor een' langen zwarten wand de mijn-gravers met over elkander geslagene beenen zitten, elk bezig een zeker afgeteekend vak steenkool met een spits houweel, zoo diep hij slechts kan, uit te breken. Eene kaars, in een klomp klei gestoken, verschaft hem bij dien arbeid het noodige licht. Heeft hij het blok, dat hij losmaken wil, genoegzaam ondermijnd, alsdan pikt hij het ook nog aan de zijden los, en eene kleine hulp van boven doet het voor zijne voeten neêrstorten. Deze losgewerkte koolklompen worden nu terstond in manden gelegd, en, al naar dat de plaatselijke gelegenheid het medebrengt, nu eens door *ponies* (*Hitlandsche* paardjes) op een' kleinen spoorweg weg getrokken, dan weder door eenen man, menigmaal ook door eene vrouw, op de schouders tot in het bereik der stoommachines gedragen. Hier wordt het nu de taak van den zogenaaften *onsetter*, de manden aan het touw te hechten, dat dezelve naar boven moet trekken.

Allerwege ziet men sporen van de gevaren, waaraan de

mijngravers blootgesteld geweest zijn, en aanstalten van voorzorg tegen de ongelukken, die hun leven bedreigen. Elk werkman zorgt er voor, dat hij eene genoegzame dikte van steenkool staan laat, om aan de gewelven der uitholingen als steunpilaren te dienen. Een opziener wijst, langs de geheele linie, elken arbeider zijn dagwerk aan, en houdt het oog er op, of wel de lucht volkomen van ontvlambaar koolgas vrij blijft. Een tweede opziener bepaalt de dikte der steunpijlers, en doet op plaatsen, waar instorting te vreezen mogt zijn, muren of zuilen van baksteen opmetselen.

Men kan de voorzorg niet te ver drijven, om tegen al de beginselen van vernieling te worstelen, die zich in de kolen-groeven opdoen. Elke derzelve heeft van de werklieden, naar hetgeen er mede voorgevallen is, de eene of andere kenmerkende benaming ontvangen. Zoo, bij voorbeeld, is uit eene zit- eene kruipgroef geworden; dat is te zeggen, er heeft eene verzakking plaats gehad, hetzij omdat de draagpijlers te zwak geweest zijn, of wel omdat de grond, waarop zij gestaan hadden, bezweken is. In beide gevallen worden de werklieden, die zich door zulk een ongeval verrast zien, of verpletterd, of van alle gemeenschap afgesneden, en moeten, bij gebrek aan lucht of voedsel, ellendiglijk omkomen.

Voorts heeft men er ook nog den *chokedamp*, een koolzuur gas, hetwelk de ongelukkigen, die het inademen, verstikt, en den *fire-damp*, of het ontvlambare gas, hetwelk, zoodra het met eene brandende kaars in aanraking komt, vuur vat, eene vreeselijke ontploffing veroorzaakt, en de arme mijnwerkers deerlijk verbrandt. Men heeft beleefd, dat door zulke uitbarstingen, welker werking naar die van eenen vuurberg of eene aardbeving geleek, met éénen slag meer dan honderd menschen gedood zijn. In het jaar 1812 had er bij *Jarrow* in twee mijnen te gelijk eene gasontbranding plaats; al de omliggende dorpen trilden door den schok en derzelve daken werden met asch overdekt; zesennegentig menschen kwamen er bij om het leven.

In de nabijheid van *Walls-end* werpt eene kolenmijn, die reeds sedert jaren in brand geraakt is, nog tegenwoordig door de overgeblevene openingen rook en vlammen uit. Men ziet dezelve van den spoorweg tusschen *Newcastle* en *North-Shields*.

Om zulke vreeselijke ongevallen te voorkomen, heeft men niets onbeproefd gelaten, wat door middel van ventilators, trechters, klapdeuren en soortgelijke inrigtingen te verkrijgen was. Vroeger maakte men ook van een staal-cilinder gebruik, die, door zich voortdurend al draaijende tegen vuursteen te wrijven, eene soort van vuurstroom onderhield; maar vóór de uitvinding van Sir HUMPHREY DAVY'S veiligheidslamp had men geen volkomen beschermend middel tegen de plotselinge ontvlaming van het waterstofgas. Ongelukkig komen zelfs nu nog, door de zorgeloosheid der werklieden of de hebzucht der ondernemers, van tijd tot tijd zulke ongelukken voor.

Maar te midden van al die gevaren leeft een volkje, dat vrij van zorgen is en zonder weérzin het verkwikkende zonnelicht vaarwel gezegd schijnt te hebben. 't Is waar, de mijngravers gewennen zich reeds van hun zesde of zevende jaar aan hunnen zwaren arbeid. Vreemd aan de overige wereld, zien, kennen en beminnen zij alleen hunne makers en lotgenooten; allen spreken zij ééne taal, hebben dezelfde begrippen, zijn op gelijke wijs gekleed, en vormen, door die gelijkheid van gedrag en vooroordeelen, de kinderen, welke men hun toeschikt, gemakkelijk en volkomen naar hun voorbeeld.

De geheele week door aan alle verfijningen der kledkamer vreemd, tooit de koolgraver zich bijzonder gaarne, wanneer de zondag gekomen is, en verkiest alsdan de zwierigste, om niet te zeggen de koketste kleeding. Zijn rok is van de meest in het oog vallende kleur; zijn vest vertoont de bontste en wonderlijkste bloemen; zijne kousen zijn hemelsblauw, scharlakenrood, purperverwig, of van allerlei kleuren dooreen gemengd. De meesten hunner dragen zeer lang haar, hetwelk zij in de week opgebonden of in papillotten houden, maar, wanneer zij in hunnen feestdos zijn, over de schouders laten zwieren. Sommigen hebben om hunne viltten hoeden evenwijdig twee of drie linten gehecht, om er bloemen in te kunnen steken.

Voor het overige kan men het hun altijd aanzien, met welk een' harden arbeid zij hun brood verdienen. Zoo hebben die genen, die in mijnen met naauwe en lage gangen werken, steeds eene deelswijze misvorming des ligchaams: hunne borst puilt meer uit, dan zij behoorde te doen; hun nek en rug zijn gebogen, hunne beenen krom en dun.

Het dagwerk van een' koolgraver duurt acht uren, maar verdubbelt zich menigmaal, wanneer de nood zulks vereischt, dat is te zeggen wanneer de bestellingen toenemen en er gebrek aan handen is. Gedurende zijnen werktijd eet hij zelden; maar nadat hij te huis gekomen is en zich gereinigd heeft, doet hij een duchtig maal, op hetwelk de diepe en gezonde slaap volgt, welke doorgaans het deel der genen is, die veel werken en weinig denken. Een hunner, den *caller* (roeper) geheeten, moet al de werklieden, die tot den nachtploeg behooren, ter bestemder ure wekken. Zulks geschiedt almede op eene min of meer opmerkelijke wijs. Zoo hoorde ik niet zonder eenige aandoening, hoe er een voor de deur van zijnen kameraad riep: »ROBIN WINSHIP, aho! sta op in den naam des Hemels!»

Over het algemeen staan nabij elke kolengroef zoo vele woningen, als tot huisvesting der bij dezelve aangestelde werklieden noodig zijn, en elk huis heeft een tuintje, om er moesgroenten in aan te kweken. De kolengraver eet gaarne lekker, zoodra zijne middelen hem zulks veroorloven. Dagelijks versmullen zij eene goede portie koek, taart en zwarten podding, boven en behalve het rund- en schapenvleesch, dat hun gewone voedsel uitmaakt.

Van alle andere klassen van werkvolk afgescheiden, hangen zij des te inniger aan elkander, hetgeen dan ook hunne zamenspanningen tot het bedingen van hoogere loonen te gevaarlijker maakt. Eene zonderlinge plegtigheid is daarvan gewoonlijk het voorspel: men zegt, namelijk, dat zij, om hunne eensgezindheid te bezegelen, allen rondom eenen steen gaan staan en er op spuwen. Dit is een gebruik, waarvan de oorsprong zich, naar het schijnt, in de vroegste tijden verliest.

Vervolgens iets van de verlustigingen, de trouw- en kraamfeesten der kolengravers gezegd hebbende, gaat het verhaal tot de beschrijving van *Newcastle* zelf over, waaromtrent het zich in dezer voege uitdrukt:

Maar het wordt eindelijk tijd, dat wij de groote kolenhoofdstad zelve betreden.

Wanneer wij van *Gateshead* derwaarts komen, bevinden wij ons terstond in een netwerk van nauwe steil afhellende straten, die van eene dicht opeengedrongene bevolking wemelen. Ondersteld het regent, zoo gieten zich in dezelve, door de druipegoten, die van de daken komen, regts en

links stroomen van slijkerig water, in hetwelk kinderen met gescheurde lompen aan het lijf rondplassen, onbelemmerd door schoenen of kousen, vermaak scheppende den modderstroom door stroo en vuilnis, of nog eenvoudiger door hunne tegen elkander gehoudene naakte voeten, af te dammen, en vervolgens, wanneer dan het aanzwellende water den aan hetzelfde in den weg gezetten dijk overweldigt en nu met verdubbelde kracht de schuinsche straat afschiet, een gelach en een vreugdegejuich aanheffen, om welke de Goden hen zouden kunnen benijden. Bij de brug, die over de *Tyne* geslagen is, behoeven wij ons slechts een weinig links af te wenden, om eene der schilderachtigste voorbeelden van enge, half verstopte, volkrijke, zwartberookte, ongelijke en kromme straten te zien, welke met mogelijkheid ter wereld gevonden kunnen worden. Deze stadswijk draagt den naam van *Pipewell-gate*. Toen de Cholera heerschte, was dit kwartier het geliefkoosde verblijf dier gruwelijke ziekte. Thans is het levendiger dan ooit, en levert aan de liefhebbers van belemmeringen de heerlijkste verzameling van rondzwerfende varkens, kruiwagens, vodden, oud gebroken aardewerk en duizend andere hindernissen zonder naam, die ooit in eene straat vol slijk en modder bijeengevonden zijn. Het woordenboek van een' oude - klerkoop zou niet in staat zijn de benamingen van al die wonderlijke prullen op te geven. Wij willen nu dit somber verblijf verlaten, en, terwijl wij de brug overgaan, een oogenblik stilstaan, om het schilderachtige gezigt te bewonderen, hetwelk de met schepen overdekte rivier verschaft. Bij droog weder en min of meer sterken wind is een lang vertoeven te dezer plaatse niet aan te raden; want de zephirs en het stof van beide de kolensteden drijven op deze brug hun dartel spel. Noch de *Lord-mayor* van *Newcastle*, noch de overheden van *Gateshead* schijnen hier eenige magt te hebben, en zoo blaast dan de wind zonder schroom of schaamte den voorbijgangeren eene rijke lading stroo en stof in het aangezigt en op de kleederen.

In de stad zullen wij ook niet zoo spoedig veel aangename verschijnselen ontmoeten. De *Sandhill*, over welken wij daarheen geraken, is eene vochtige en morsige streek. Men verlaat dezelve langs eene oude heuvelachtig⁵ straat, *the Side* genaamd, van welke regts en links andere, insgelijks oude en ongelijke straten uitgaan; doch, wanneer men de *Dean*-straat doorgegaan is, ziet men zich plotseling en zon-

der eenigen overgang in eene geheel moderne, rijke, prachtige en voortreffelijk gebouwde straat verplaatst. Schouwborg, hotels, openbare inrigtingen van allerlei aard prijken aldaar met hunne in den zuiversten stijl der *Grieksche* bouwkunst gebeitelde zuilen. De woonhuizen en winkels zijn er in volkomene overeenkomst met die majestueuze gebouwen. Aan het eind van deze lange en breede straat verheft zich eene hooge zuil van de *Toskaansche* orde, die het beeld van eenen wetgever draagt, naar wien de straat genoemd is. Het is namelijk de *Grey* - straat met het gedenkteeken, hetwelk de algemeene dankbaarheid aan den Minister, wien men de Parlements hervorming te danken heeft, heeft opgerigt.

Onderzoekt men nu, door natuurlijke aandrift van nieuwsgierigheid, wie de bouwmeester dezer heerlijke straat, de ontwerper en oprigter van dit schoone monument geweest is, zoo zal ieder u den Heer GRAINGER van *Newcastle* noemen, op wien zijne vaderstad met reden trotsch is. Aan dezen man heeft *Newcastle* al de verbeteringen te danken, die eene morsige, onregelmatige stad, waarin al de gebreken der steden uit de Middeleeuwen zich vereenigden, en welke te regt den naam van *Kolenhok van het Noorden* droeg, in eene welgeordende verzameling van paleizen begint te herschepjen; want regts en links van de *Grey*-straat strekken zich straten en pleinen uit, die met haar in overeenkomst staan. De door hem ondernomene en met spoed en goeden uitslag reeds verre voortgezette verfraaijingen hebben ook nog dit voordeel, dat zij in het middelpunt, gewoonlijk het moeilijkst te verbeteren gedeelte der steden, begonnen zijn. Bij elken stap ontmoet men heerlijke bouwwerken van velerlei aard, door GRAINGER begonnen of voltooid: eene bogen-galerij van niet minder edelen stijl dan die van LOWTHER te *Londen*, eene verbeterde gevangenis, de zoogenaamde centralbeurs, geheel nieuwe straten vol van de prachtigste gebouwen, welke men zegt dat GRAINGER voornemens is nog twee mijlen ver van *Newcastle* naar *Eiswick*, waar hij woont, te verlengen. Overal slecht hij heuvels, dempt hij diepten, verlegt hij rivierbedden, vervangt hij fraaije gebouwen door nog fraaijere, gaat van de uitgestrektste ontwerpen zwanger, zoo als dat om de *Tyne* voor zeeschepen bevaarbaar en *Newcastle* tot middelpunt van handel en rijkdom in het noordoosten van *Engeland* te maken, en heeft bij dit alles, als luisterrijke weêrlegging van het spreekwoord, dat geen

profeet in zijn vaderland geëerd wordt, zich zoo geheel van den geest zijner medeburgers meester gemaakt, dat zij alles billijken, wat hij aauraadt of ontwerpt. Men moet ook erkennen, dat de Heer GRAINGER een dier voorbeelden is, welke bewijzen, hoe genie en volharding alle hinderpalen te boven komt. Ziehier eenige bijzonderheden van 's mans vroeger leven:

Kan er nog iets verwonderlijker zijn dan de omvang en de snelheid van het door hem daargestelde, zoo is het voorzeker de omstandigheid, dat hij zich ook de middelen daartoe heeft moeten scheppen. De Heer GRAINGER is uit een armenhuis voortgekomen, en eerst bij een' timmerman in de leer geweest, daarna bij een' man, die uit speculatie of bij aanneming huizen bouwde. Het heeft zijne opvoeding volstrekt aan die voorbereidende studiën ontbroken, welke voor eenen bouwkunstenaar, tot ontwikkeling van deszelfs smaak, als onmisbaar beschouwd worden. Slechts door de kracht van eigen genie heeft hij de grootsche bouwwerken, waarop zijne geboortestad met reden trotsch is, tot stand gebracht. Eene reis naar *Edinburg*, en eene andere naar *Dublin* en naar *Londen*, waren, alvorens hij zijne reusachtige ondernemingen begon, voor hem de eenige gelegenheden geweest, om de onderscheidene modellen van bouwkunst te vergelijken en zich datgene, wat men stijl noemt, te vormen. De zoon van een' lastdrager, en nog zeer jong aan de zorg van zijne moeder, die zich met handschoenen-naaijen, wasschen en strijken geneerde, overgelaten, heeft RICHARD GRAINGER de jaren zijner kindschheid doorgebracht met op die zelfde straten rond te loopen, die bestemd waren, naderhand onder zijne magtige hand neêr te zinken, om zoo veel schooner te herrijzen. Niemand weet, en naar men verzekert hij zelf niet, hoe hij eensklaps zoo groot een bouwkunstenaar geworden is; nog minder weet hij, welk hooger bestuur hem het vertrouwen zijner medeburgers geschonken, en aan hem, den doodarmen man, de mogelijkheid verschaft heeft, om over de groote geldsommen te beschikken, welke hij tot zijne verbazende ondernemingen behoefde. Voorzeker strekt het aan het verstand van *Newcastles* inwoners niet minder tot eer, dat de ontwerpen van GRAINGER slechts in zichzelf goed en nuttig behoefden te zijn, om niet verstoken te blijven van de middelen tot derzelve uitvoering. Zijn geest, door dezen verstandigen geest des pu-

blieks ondersteund, heeft over alle hinderpalen gezegevierd. Plaatselijk of bijzonder eigendomsregt, weêrstand van monopolïën, hardnekkige vooroordeelen — alles is voor deze vereenigde kracht verdwenen, gelijk de hersenschimmen der inbeelding voor het licht der eeuwige waarheid en rede verdwijnen moeten. In geene andere geschiedenis komt welligt iets dergelijks voor. Men zou het voor een' roman kunnen houden, bijaldien het niet gelijktijdig te onwaarschijnlijk, te waar en te logisch was. Het is een droom, gelijk soms wel een jonge dichter mag gedroomd hebben, wanneer hij op een' schoonen zomerdag in het lommer van eenen eik lag te sluimeren; maar het is een dichterdroom, van welken al de beelden zich door de eenvoudigste, stelligste, aan de gewone kunstvljijt meest bekende middelen verwezenlijkt hebben; het is een droom, die in hechten bouwsteen daarstaat, als voorwerp van bewondering voor de volgende geslachten.

VERHAAL VAN DE SCHIPBREUK, DE GEVANGENSCHAP EN HET LIJDEN
VAN TWEE AMERIKAANSCH MATROZEN.

(*Vervolg van bl. 472.*)

Weldra landden wij; het was eb, en wij werden genoodzaakt, uit de boot te stappen, en door de ondiepte te waden, om het land te bereiken. Ons voorkomen, zoo als de lezer kan begrijpen, deed ons vaderland weinig eer aan; maar wij mogten nog dankbaar zijn, dat wij niet in slechter toestand waren. Wij onderwierpen ons aan ons lot, en lieten ons naar de grooten des eilands brengen. Wij werden gevoerd naar eene vlakke plaats op eene hoogte niet ver van het strand, waar de mannen zaten, die over ons te beschikken hadden. De vlakte was twaalf of vijftien vierkante voeten groot en van alle kanten omgeven met lange woningen, die zij *pais* noemden. Later hoorden wij, dat de hoofden des volks ze als plaatsen van uitspanning en harems voor hunne vrouwen bezigden. Zij waren ruw opgeslagen van banboes en met kokosbladen bedekt, zestig voet lang en vierentwintig breed.

Opdat de lezer zich eenig denkbeeld moge maken van dit toneel, zal het niet ongepast zijn, eene korte beschrijving

te geven van de zeden en gewoonten der bewoners van het eiland. Het is bij de zeevarenden bekend onder den naam van *Baubelthouap*; het is het grootste van de groep der *Pelew-eilanden*; de lengte bedraagt omstreeks 120 mijlen, de breedte 20. De bevolking telt misschien 2000 zielen. De mannen loopen geheel naakt; zij gaan doorgaans gewapend op de wijze, door mij beschreven, en hebben een klein mandje bij zich, dat gewoonlijk alles bevat, wat zij bezitten. De vrouwen hebben geen ander kleedingstuk, dan eene soort van voorschoot, door een' kunstig gewerkten gordel aan het lijf vastgemaakt; het hangt tot op de knieën en is aan beide zijden open. Het wordt vervaardigd uit de schors van den *karamal*, een boom dertig of veertig voet hoog, die eenen omtrek heeft van twee of drie voet. Beide kunnen dragen het haar lang; ik heb reeds gezegd, dat het ruw is en in kleur als dat van de *Indianen* van *Noord-Amerika*. Zij maken veel gebruik van kokosolie; zij wrijven zich het lichaam daarmede in, en beschouwen het als het toppunt van schoonheid, wanneer de huid daarmede geheel doortrokken is. Hunne armen en somtijds het benedendeel van hun lichaam, gelijk ook hunne beenen, zijn kunstig getatoueed. Hun vel is licht koperkleurig. Hunne oogen hebben eene zonderlinge roodachtige kleur. Hun neus is eenigzins plat, maar niet zooveel als die der *Afrikanen*; hunne lippen zijn ook minder dik, dan die van de *Negers*. Zij houden veel van opschik. Eene dame van den *bon ton* zou glimlagchen, als zij de moeite zag, waarmede een dezer natuurkinderen zich zoekt op te sieren. Zij steekt in hare ooren eene soort van sieraad, van zeker gewas gemaakt, waaraan zij den vorm van een eikel weet te geven; in haren neus steekt zij den stengel van het blad van den *kaboué*, dat tot een dubbel oogmerk dient, tot versiersel en tot reukfleschje; zij kamt zich en smeert zich in met welriekende olie, en hare armen, rijk getatoueed, zijn daarenboven omringd met eene menigte schelpen. Onze vaderlandsche schoonen kunnen begrijpen, hoe wij ons vermaakten, toen wij deze koperkleurige dames onze oude schoenen zagen stuksnijden, om zich daarvan versierselen te maken, en in verrukking brokken van ons schoeisel als kostbare oorbellen zagen gebruiken.

Naarmate wij dit zonderlinge volk meer leerden kennen, werden wij in onze meening bevestigd, dat het geene huwelijksverbandtenis kent. De opperhoofden nemen zooveel vrou-

wen, als hun goeddunkt, en oefenen in hunne keuze eene willekeur, die niets ontziet. Over het algemeen zijn deze eilanders in den meest onbeschaafden toestand, dien men zich kan voorstellen. Wij merkten evenwel bij hen eenige denkbeelden op van het regt van eigendom en een' zekeren eerbied voor het welvoegelijke; ook schenen zij niet geheel vreemd te zijn aan de edeler gevoelens onzer natuur, die men ter naauwernood bij zulke ruwe volken zou hebben verwacht. Zoodanig waren de lieden, onder welke de beschikking der Voorzienigheid ons had gebracht; de gedachte van ons leven of een groot deel van hetzelfde onder hen te moeten doorbrengen, stond gelijk met het vooruitzicht van eene levenslange gevangenschap.

De eilanders drongen zich om ons heen, om ons te zien; de vrouwen waren het nieuwsgierigste; zij betastten ons vleesch, en schenen zeer verwonderd, dat het zooveel verschilde van het hare. De witte kleur van ons vel scheen hun zeker strijdig met den goeden smaak, en dat wij niet getatoueed waren een bewijs van onze minderheid; in het vervolg werden wij, tot ons groot verdriet, gedwongen, ons naar hun gebruik te schikken, en wij zullen levenslang de bewijzen van deze goedgemeende maar pijnlijke bewerking op ons ligchaam dragen.

Naar het scheen was onze zaak eene zaak van het hoogste gewigt geworden. De opperhoofden hadden blijkbaar be-raadslaagd, of wij als vijanden moesten behandeld worden en dus onthoofd op het blok, dat voor ons stond, dan of wij als vrienden moesten worden bejegend en tot hunne ruwe gastvrijheid toegelaten. Buiten staat om een enkel woord te begrijpen van hun gesprek, of om ons zelve te doen verstaan en ons te verdedigen, laat zich onze pijnlijke toestand gemakkelijker begrijpen dan beschrijven. Eenige oogenblikken vreesden wij, dat dezelve wanhopig stond. De vrouwen, die ons behoud schenen te wenschen, begonnen, na eenigen tijd te hebben gadeslagen, wat er tusschen de opperhoofden voorviel, een geschreeuw aan te heffen en schenen over ons lot zeer bedroefd. Hare droefheid scheen oprecht; zij weenden en drukten op duizenderlei wijze haren welgemeenden angst uit. Wij konden niet beslissen, of dit eene manier was, om ter onzer gunste tusschenbeiden te treden, om een dreigend gevaar af te wenden, of eene openbaring van hare smart, omdat ons vonnis geveld was. Nim-

mer hebben wij ook de uitgestrektheid onzer verplichting aan deze vreemde vrouwen leeren kennen. Een uur later nam onze onzekerheid een einde.

Na eenige beraadslaging bragt men ons een groot rond vat, rijk versierd met schelpen, die zoodanig geschikt waren, dat zij eene soort van hieroglyphen vormden, en gevuld met een zoetachtig water. Op het verlangen der eilanders dronken wij daarvan uit een' beker van de schaal eener kokosnoot, met zorg besneden. Wij beschouwden dit blijk van gastvrijheid als een teeken van de welwillendheid der eilanders, en onze hoop werd weldra verwezenlijkt; want nauwelijks hadden wij gedronken, of zij maakten zich gereed om ons naar elders te voeren. Later vernamen wij, dat er eene tijding was gezonden naar een naburig dorp, om hunne profetesse te raadplegen over ons lot, en dat zij had geantwoord: »Zend mij die vreemdelingen!» Later zal ik over deze belangrijke personaadje moeten spreken; nu meld ik enkel, dat de eilanders haar den diepsten eerbied betoonden en dat zij over hen een schier onbepaald gezag oefende.

Wij werden dus, na een onbeduidend gehucht te zijn doorgestaan, naar het dorp gevoerd, waar de profetesse woonde. Wij zagen er verscheidene verspreide woningen zonder eenige orde, en behalve de verblijfplaats van de profetesse zelve gaven nog twee lange huizen of *païs* aan deze plaats in de oogen der bewoners een zeker gewigt. Men deed ons bij een van deze *païs* tegenover de woning der profetes stilhouden. Op dit oogenblik had er eene belangrijke omstandigheid plaats. Juist toen de bediende der profetesse ons eenig voedsel bragt, zagen wij op eenigen afstand een zonderling wezen ons naderen. De man scheen ons zestig jaren oud; zijn lang en grijs haar verschilde van dat der inboorlingen; zijne beenen, armen en borst waren getatoueed; zijn gang was vlug en vast; zijne bewegingen toonden, dat hij zich hield voor iemand van zeker gewigt; hij had al zijne tanden verloren, en zijn mond was zwart geworden door het gebruik van den *kaboué*. Men oordeele over onze ontroering, toen deze zonderlinge persoon ons in slecht *Engelsch* aansprak. Zijn eerste uitroep was: »Mijn God, gij zijt *Engelschen!*» Daarop voegde hij er terstond bij: »Nu hebt gij niets meer te vreezen.» Hij gaf ons vervolgens te ken-

nen, dat het door eene soort van wonder was, dat wij niet terstond waren vermoord, toen wij nog in de boot waren.

Deze man, een *Engelschman* van geboorte, leefde sedert negenentwintig jaren op dit eiland. Hij verhaalde ons, dat hij CHARLES WASHINGTON heette, en dat hij hoedenmaker van beroep en vervolgens soldaat bij de *Engelsche* marine was geweest op het linesschip *the Lion*. Gedurende een kruistogt in deze zeeën, had hij, na het plegen van een gering misdrijf tegen de scheepstucht, waarvoor hij strenge straf vreesde, het schip verlaten en op dit eiland de wijk genomen. Hij scheen met zijnen toestand tevreden, en had goen verlangen om zijn vaderland weder te zien. Hij had grooten roem onder de eilanders verkregen en was hun zesde opperhoofd. Hij scheen veel invloed te hebben en oefende zijn gezag met eene voorbeeldige matiging. Hij zeide, dat de levensmiddelen, die men ons had gebragt, voor ons gebruik waren, en dat wij gerustelijk daarvan nemen konden. Bespeturende, dat de menigte jonge eilanders, die zich om ons heen drong, ons hinderlijk was, zwaaide hij met zijne knods boven hunne hoofden, en zeide hun, dat wij aan hem toebehoorden, en oogenblikkelijk verstrooiden zij zich.

Er werden nu weldra schikkingen gemaakt, om ons te huisvesten; een gedeelte van een der *pais* werd ter onzer beschikking gesteld en van matten en andere benodigdheden voorzien. Wij bleven daar bijna eene maand; geregeld ontvingen wij eene genoegzame hoeveelheid levensmiddelen, varkens, geiten, visschen, wortels, kokosnoten, broodvruchten, amandelen en somtijds *pataten*. Er scheen eene geheele verandering ten onzen aanzien te hebben plaats gehad: wij bevonden ons bij een ruw en woest volk, zonder eenige gemeenschap met de overige wereld, beroofd van vele dingen, die wij als noodzakelijke behoeften hadden leeren beschouwen; maar wij hadden toch groote reden om der Voorzienigheid dankbaar te zijn. De eilanders voorzagen in onze nooddrift en beschouwden ons als vrienden. Met opregte dankbaarheid en genegenheid zullen wij velen hunner blijven gedenken, het slechts betreurende, dat wij hunne vrijwillige weldaden niet hebben kunnen vergelden.

Beseffende van hoeveel belang het was, om met de eilanders te kunnen spreken, grepen wij elke gelegenheid aan, om hunne taal te leeren. Al spoedig gelukte ons dit eenigermate, en naar gelange wij meer hierin vorderden, scheen

onze toestand ons aangenamer. Het behoeft geene vermelding, dat wij ons vooral bezig lielden met het beramen van middelen, om te kunnen ontsnappen. Het beste middel was, zoo dit kon geschieden, door vriendschappelijke overeenkomst, en zoo wij de eilanders konden beduiden, dat het hun belang was, ons behulpzaam te zijn. Wij vernamen weldra, dat er aan den tegenovergestelden kant van het eiland een andere stam woonde, en dat tusschen de beide volken niet de beste harmonie heerschte. De verderaf wonden vernamen onze tegenwoordigheid en onzen wensch, om het eiland te verlaten; en, zeker eenig voordeel daarvan meenende te kunnen trekken, zonden zij twee *Engelschen*, die sedert jaren onder hen woonden en door hunne schepen waren achtergelaten, als boden, om ons te zeggen, dat zij ons gaarne zouden helpen, om eene boot te maken, groot genoeg om zee te bouwen. Zulk een aanbod van den kant hunner vijanden moest natuurlijk de trotschheid van onze vrienden kwetsen; het wekte eene levendige ontevredenheid op, en, daar wij den wensch hadden te kennen gegeven om te vertrekken, werden wij des te zorgvuldiger bewaakt. Wij hadden intusschen geene reden, om ons daarover te beklagen, want onze eilanders wedijverden met hunne naburen om ons van dienst te zijn. Evenwel, ons onderhoud werd zulk een zware last voor onze vrienden, dat zij besloten, eenigen van ons naar een ander dorp te zenden. Diensvolgens voerde eene sterke wacht NUTE, ROLLINS en mij derwaarts. Deze schikking mishagde ons zeer; wij waren veel liever bij onze makkers gebleven; maar tegenstand zou ons in nog moeilijker omstandigheden hebben gebracht. Wij onderwierpen ons dus. Wij werden overvloedig van levensmiddelen voorzien, en hadden de vrijheid om onze vrienden in het andere dorp te bezoeken, zoodat wij onze dagen zoo aangenaam dit mogelijk was sleten.

Wij hadden reeds eenige toebereidselen gemaakt, om eene soort van groote boot te vervaardigen. De eilanders hielpen ons zooveel zij konden, en zoo het ons niet volkomen gelukte, het was meer het gevolg van hunne onbekwaamheid, dan van gebrek aan goeden wil. Na lange beraadslagingen hadden zij daartoe besloten. Zij hadden vooraf hunne profetessee geraadpleegd en met veel statigheid de hulp van hunne Godheid ingeroepen. Geene zoodanige onderneming was ooit beproefd, en eene overgrootte menigte stroomde za-

men, om aan de plegtigheid deel te nemen. Wij beloofden er ons weinig goeds van, maar verheugden ons over den ijver der eilanders en namen gaarne deel aan hunne feestvieringen. Vervolgens gingen allen naar de bosschen, om timmerhout te zoeken. De vrouwen namen de zorg op zich, om matten te vlechten, die tot zeilen moesten dienen voor het toekomstige schip. Wanneer men de onbeduidende hulpmiddelen nagaat, die de eilanders bezaten, moet men zich verwonderen, dat zij nog zoo veel tot stand bragten. De beste werktuigen, die wij hadden, waren eenige oude scharen, die als bijlen werden gebruikt, om planken te hakken uit de boomen. Er waren eenige spijkers op het eiland, maar boren hadden wij niet. Toen het hout in het bosch gereed was, werd er bevel gegeven om het bijeen te brengen. Zelden hadden wij een schouwspel gezien, als dat, hetwelk de eilanders ons opleverden, toen zij de ruw bewerkte stukken hout voor de boot aanbragten. Men zag hen van alle kanten komen, beladen met hout van allerlei vorm en grootte, en het strand en de valleijen weêrgalmden van hun geschreeuw. Vêrvolgens begon het werk, om die stukken te vereenigen. Het gelukte ons eene soort van kiel te leggen en eindelijk ook om een geraamte zamen te stellen. Het kon wel niet als eene proeve van scheepsbouwkunde worden beschouwd, maar het leek toch naar een vaartuig. Doch toen wij het boord op de balken wilden bevestigen, schoot onze bekwaamheid en die van de eilanders te kort, en wij waren genoodzaakt de onderneming te laten varen. De eilanders begrepen nog altijd, dat zij de zaak wel zouden ten einde brengen, en hunne droefheid was groot, toen zij haar geheel moesten opgeven. Zij schenen zich te verbeelden, dat zij in onze achting moesten gedaald zijn, en dachten, dat wij nu de hulp hunner vijanden zouden inroepen, die niets vuriger verlangden, dan om ons in hunne magt te hebben. De kapitein gaf zelfs zijnen wensch daartoe te kennen. Dat vermeerderde hunne ontevredenheid. Na lange beraadslagingen stelden zij ons voor, om eene praauw te maken, groot genoeg voor ons allen. De zaak mogelijk achtende, stemden wij er in toe om te wachten en hen te helpen. De profetesse werd op nieuw geraadpleegd; de voornaamste hoofden kwamen bijeen; men besloot, den grootsten broodboom van het eiland te vellen, en het volk werd hier toe opgeroepen. Verscheidene dagen waren er noodig om

zulk een werk te volvoeren met werktuigen, die niet veel meer konden uitvoeren, dan de tanden van een of ander dier. Eindelijk was de Herculische arbeid volbragt, en de boom viel. Maar men oordeele over onze aandoeningen, toen men bespeurde, dat de groote stam in zijnen val zoodanig gespleten was, dat hij nergens meer toe kon dienen. Het scheen, dat een wreed noodlot wilde, dat niets ons zou gelukken. Een tweede boom werd uitgekozen, en deze werd zonder onheilen geveld. Nu begonnen wij hem uit te helen en hem den gewenschten vorm te geven. De oude scharen werden gebezigd, en in achtentwintig dagen waren wij met het werk gereed. Uit stukken van den beschadigden boom maakten wij twee groote planken, die aan de bovenboorden van de praauw werden bevestigd, en waardoor zij meer kon bevatten. Twee maanden werden gevorderd om haar met zeilen te voorzien en zoo ver te brengen, dat zij zee kon bouwen.

Toen begrepen de eilanders, dat er op nieuw een feest moest worden gevierd, en, daar onze pogingen nu met eenen gelukkigen uitslag waren bekroond, werden er meer dan gewone toebereidselen gemaakt, om het feest zoo lusterrijk mogelijk te doen zijn. Men had eene menigte visch gevangen; de vrouwen bragten een' grooten voorraad broodvruchten; kokosnoten en wortelen. De arbeid van verscheidene maanden werd bij de algemeene vreugde vergeten.

De eilanders verlangden nu even sterk naar ons vertrek als wij zelve. Wij verloren dus ook geen tijd, om onze toebereidselen te maken. Ons oogmerk was, het ruime sop te kiezen, in de hoop van een of ander schip te ontmoeten, dat naar *China* of elders ging, en zoo met den tijd ons vaderland weder te bereiken. De eilanders voorzagen ons van levensmiddelen; maar wij hadden een kompas noodig, en vonden er eindelijk met moeite een. *WILSON*, die vroeger hier schipbreuk heeft geleden, had er een gegeven aan een der opperhoofden, en wij haalden dezen over, het ons af te staan. Schoon in een' gebrekkigen toestand, was het ons van groote dienst.

Wij maakten een akkoord met de inwoners; en te wenschen ware het, dat het Gouvernement zich daardoor gebonden rekende, en op deze wijze het leven en de goederen van toekomstige schipbreukelingen verzekerde, door de goede gezindheid dezer eilanders te koopen. Wij konden hen

niet doen gevoelen, dat zij te veel eischten. Zij hadden ons maanden lang onderhouden en geholpen, groote moeite en kosten gedaan, om ons éen vaartuig te verschaffen. Wij beloofden hun daarvoor, tot vergelding, zoo wij ons vaderland mogten bereiken, te zullen zenden: tweehonderd geweren, tien vaatjes kruid, en kogels en vuursteen in evenredigheid. Daarenboven verzekerden wij hun, dat zij verschillende voorwerpen van weelde, glazen koralen, riemen, kammen en andere snuisterijen zouden ontvangen.

(*Het vervolg later.*)

EEN IERSCH NACHTTOONEEL.

Wien is niet de treurige toestand bekend, waarin *Ierland* en deszelfs bevolking, aan den eenen kant door onwetendheid, ligtzinnigheid en beide te baat nemende arglist, aan den anderen door zorgeloosheid, zelfzucht en dwang, zich gebragt ziet? Ontelbaar bijna zijn de schriktooneelen, welke deze gesteldheid der gemoederen in het ongelukkige land veroorzaakt heeft. De Engelsche dagbladen en zoo vele werken van meer omvang en gewigt zijn er vol van; nog onlangs had men daarvan te *Ennis* een vreeselijk voorbeeld. Ziet hier, getrokken uit een geschrift van den Heer *CARLETON*, de beschrijving van eene dier wraakoefeningen, die, kort geleden, in zekere deelen des eilands, bijna als dagelijks voorkomende gevallen beschouwd werden.

* * *

— Het tooneel, dat zich voor mij opdeed, strookte niet alleen met het uiterlijke voorkomen van het huis, maar ook met de duisternis, die ons omgaf, den storm, die buiten bulderde, en het akelige van het nachtuur, want het was over twaalven. Ongeveer tachtig mannen zaten in doodsche stilte op de kringvormige trappen van het altaar; allen schenen zoo onbewegelijk als steenen beelden. Terwijl ik te midden van dit zwijgend nachtgezelschap voorttrad, vermeenderde het dof geluid mijner stappen, door den hollen weërgalm van het gebouw herhaald, nog het beangstigende van geheel den geheimzinnigen en plegtigen toestel, waardoor ik omringd was. De binnenluiken der vensters waren

gesloten geworden: op het altaar brandde eene lamp, welker zwak en flikkerend licht ter naauwernood de genen, die er het naast bij zaten, deed onderscheiden; al de overigen, die aanwezig waren, verloren zich in het dikke duister van den achtergrond. De sterk geteekende trekken van hen, die op de eerste altaartrappen zaten, staken scherp op deze donkerheid af: ofschoon ik hen niet geheel en al kon zien, zag ik echter genoeg, om te bemerken, dat de luidste en onrustigste lieden van het kerspel tot deze zamenkomst behoorden. Wat betrof de genen, die voor het altaar geplaatst waren, en in welke ik de opperhoofden herkende, kon men in hunne blikken onheilspellende voornemens en sombere wraakzucht lezen. Hunne troniën gadeslaande, moest men ontwaren, dat zij den prikkel van geestrijke dranken niet ongebezigd gelaten hadden, en daardoor het besef der verantwoordelijkheid, welke zij in deze wereld en voor de andere op zich gingen laden, hadden pogen te bedwelmen.

De wijs, waarop ik ontvangen werd, verschilde zeer van de hartelijke begroeting, die onder de eedgenooten in gebruik was. Twee of drie der genen, die op de trappen zaten, knikten mij vlugtig toe, terwijl zij half binnensmonds zeiden: »*Ghud dhemur tha thu?*'' (Hoe vaart gij?) Zij, die voor het altaar stonden en klaarblijkelijk de hoofden waren, drukten mij krampachtig de hand en sloegen eenen doordringenden blik op mij, alsof zij mij in de ziel wilden lezen, en ontdekken, of ik wel inderdaad de man was, waarop zij in al hunne ondernemingen bouwen konden. Geen dier laatsten sprak een woord; maar hunne oogen kentee-kenden verachting van alle gevaar en vermetel zelfvertrouwen; het was mij alsof ik er in las: »Wij zijn voornemens eene wraakoefening te verrigten, en voegt gij u niet bij ons, zoo gedenk, dat u zulks zou kunnen berouwen.''

Allen, die tot deze geheime vereeniging zaamgekomen waren, naderden beurt om beurt het altaar, en ontvingen er een, twee, ja drie glazen whisky, elk naar mate hij verlangde. Om der waarheid niet te kort te doen, moet ik zeggen, dat slechts weinigen, ondanks de aanmaning van den hoofdman, zich onthielden, dien drank in de kerk zelve te gebruiken. Enkelen alleen, naauwgezetter dan de overigen, gingen hunnen whisky buiten de kerkdeur drinken, denkende zij hierdoor het plegen van heiligschennis te vermijden.

Nadat dit verrigt was, stond de hoofdman op; spanning

zetelde op zijn voorhoofd. »Broeders,» zeide hij, »want allen zijn wij hier broeders, wij hebben, bij alles wat ons waard en heilig is, gezworen, de bevelen te zullen uitvoeren van hem, die ons aanvoert, en die thans in ons midden tegenwoordig is, ofschoon zijn naam geheim moet blijven. In naam van dien God, voor wiens altaar wij staan, broeders, zijt gij bereid uwen eed gestand te doen?»

Naauwelijks waren deze woorden gesproken, of zij, die bij elkander voor het altaar gestaan hadden, kwamen in haast de trappen af, en, hunne handen opstekende, riepen zij: »Bij al wat ons waard en heilig is, wij zijn bereid!» Te zelfder tijd stonden de zaamgezworenen, die gezeten hadden, overeind, en herhaalden: »Ja, bij al wat ons waard en heilig is, wij zijn bereid!»

»Maar, kinderen,» hernam de hoofdman, »zijt gij nu niet de grootste dwazen der wereld? Weet iemand van u allen wel, wat ik voornemens ben te doen?»

»Gij zijt onze hoofdman,» hernam een der aanwezigen; »gij ontvangt de bevelen, welke gij ons overbrengt, van hooger hand; en daarom, al wat gij ons gelasten zult, zullen wij uitvoeren.»

»Het is wel,» zei nu met een' grimlach de hoofdman; »ik wilde u slechts op de proef stellen. Bij den eed, dien wij gedaan hebben, in geheel het land kan geen kapitein fierder op zijnen titel wezen, dan ik het ben. Derhalve, gijlieden zult niet terugdeinzen, wannecr het oogenblik gekomen zal zijn? Wel dan, gij hebt ieder nog een glas whisky verdiend; zij, die het in de kerk niet drinken willen, kunnen het buiten doen; men zal de deur voor hen openen.» Hierop deelde hij eigenhandig een glas whisky uit aan allen, die het verlangden; waarna hij de kruik naar buiten droeg, om ook de meer gemoedelijken te wille te zijn. Toen de uitdeeling volbragt was en de whisky zijne uitwerking begon te doen, nam de hoofdman op nieuw het woord.

»Broeders,» zeide hij, »gijlieden hebt plegtiglijk beloofd mij te zullen gehoorzamen, en ik ben zeker, dat er onder u niemand is, slecht genoeg om meinedig te worden. Maar ook ik heb gezworen, den geen, die boven ons is, ons algemeene opperhoofd, te zullen gehoorzaam zijn; en om u te toonen, dat ik niet aarzelen of terugtreden zal, zoo ziet!» Met deze woorden nam hij een misboek en plaatste dit op het altaar. Tot nog toe had hij met eene bedaarde en eenig-

zins bedwongene stem gesproken; thans echter schenen zijne oogen te ontbranden, zijn gelaat nam iets duivelachtigs aan, en met eene ontzettende geestdrift riep hij: »Op dit geheiligde boek zweer ik, het oogmerk, waartoe wij hier vergaderd zijn, te zullen uitvoeren; ik zweer het op dit boek Gods, op dit altaar Gods!» en met de vlakke hand deed hij daarbij een' geweldigen slag op het misboek.

De lamp, die tot nog toe eene flauwe schemering door de kapel verspreid had, ging uit, en plotseling vonden wij ons in volstrekte duisternis gedompeld. Deze donkerheid, het geheimzinnige nachtuur, de woorden, welke wij gehoord hadden, de verwachting van hetgeen volgen moest, alles was geschikt om in ons hart en hoofd de zonderlingste aandoeningen en denkbeelden te wekken; vruchteloos zocht de een den blik des anderen, en elk onzer, te midden dier menigte alleen en aan zichzelf overgelaten, bleef in zijne eigene gepeinzen verdiept. Weldra echter ontstak men de lamp weder, en ging tot een ander deel der plegtigheid over. Elk op onze beurt moesten wij het altaar naderen, en hoofd voor hoofd den eed der wraak herhalen. Het formulier werd met langzame stem gesproken, en de akelige onheilswaarden klonken met een' doffen weërgalm van de gewelven terug, even alsof een kwaadverkondigend wezen ze ons had nagebaauwd. Sommigen der aanwezigen volbragten dit gedeelte van het ceremonieel met eene koortsachtige drift. Hunne bleeke kleur, hunne zaamgeperste lippen, hunne gefronste wenkbrauwen, hunne glinsterende oogen, alles in hun voorkomen verkondigde, dat wraakzucht zoo wel in hun hart was als op hunne lippen. Zij schenen tijgers, dorstende naar bloed en verwoesting.

Een plotseling geschater, hetwelk uit het diepst der kapel tot ons overklonk, riep onze oplettendheid naar dien kant. Op dit gerucht wendde de hoofdman zich om, scheen een oogenblik te peinzen, en sprak vervolgens in het Iersch: »*Gutsho nish, avohelhec!*» (komt hier, kinderen!) Terstond zagen wij, uit een' verborgen hoek van het gebouw, zeven personen te voorschijn komen, die er den geheelen nacht verborgen gebleven waren en door verscheidene der onzen herkend werden. Het waren de broeders en neven van zekere boosdoeners, onlangs door den regter overtuigd en gevonnisd, dat zij des nachts met geweld in het huis van

een braaf man uit de buurt gedrongen waren, en, na hem mishandeld te hebben, zijne wapenen hadden weggevoerd.

Het rumoer, dat nu volgde, is bezwaarlijk te beschrijven. De meesten der aanwezigen, als door eene soort van razernij bevangen, hieven een woest geschreeuw aan, huppelden en sprongen als in zegepraal, klepperden met de vingers, sloegen en bonsden tegen den grond en zelfs tegen het altaar met hunne geweldige kneppels en met de kolven hunner vuurroers; kortom, gaven door de woedendste gebaren hunne gezindheid te kennen, om al wat men slechts wilde te wagen. Een tijdlang luisterde niemand naar de stem van het opperhoofd; vruchteloos poogde hij het dol geweld te stillen; eindelijk klom hij op eene bank, die voor het altaar stond, en, uit al zijne magt met den voet stampende, gelukte het hem zich eenig gehoor te verschaffen. „Kinderen,” zei hij, „nu is het genoeg; het is zelfs reeds te veel. Zoo nu niet deze kapel van alle woningen te ver verwijderd was, zou zulk een gedruisch ons onmisbaar moeijelijkheid op den hals halen. Dat zij, die den eed nog niet gedaan hebben, zich aan de eene zijde scharen en de anderen op hunne beurt laten naderen!”

Maar reeds had, in den wuften geest der *Ieren*, de loop der denkbeelden eene andere rigting genomen. De eerste, dien men opriep, weigerde glad af te zweren, zoo men hem niet te voren onderrigtte, van welk eenen aard het werk was, waartoe men hen had zaamgeroepen. Zijne medgezellen, door zijn voorbeeld bemoedigd, verklaarden met eenparige stem, dat zij, alvorens zich te verbinden, met juistheid weten wilden, wat van hen gevorderd werd. Ik zag, hoe de bovenlip van den hoofdman zich krampachtig bewoog; zijne wenkbrauwen naderden elkander; zijne oogen schoten bliksemstralen; iets demonisch ging hem over het wezen; maar met krachtige zelfbeheersching bedwong hij de uitbarsting zijner woede; zijne gefronste wezenstrekken ontspanden zich, en met koele boosaardigheid begon hij te lagchen.

„Gij vreest u te verbinden,” sprak hij tot de weerspannigen: „waarlijk, gij hadt geene reden om bang te zijn. Uwe hulp is mij bijna overbodig. Niemand uwer zal de hand aan het werk slaan; gij zult slechts toeschouwers wezen; stelt men zich te weer, dan alleen zult gij u vertoonen. Ziet men dan, hoe talrijk gij zijt, zoo zal men alle denkbeeld van

tegenstand opgeven. Maar in allen gevalle zweert gij geheimhouding. Schande en eerloosheid over hem, die neen zegt! hij zou noch dag, noch uur, noch oogenblik weten, wanneer hij zijne weigering met zijnen dood betalen zou.”

Dit gezegd hebbende, legde hij zijne uitgestrekte regterhand andermaal op het misboek, en zwoer het eerst, dat hij aan ieder mensch, aan wien het ook zij, den priester uitgezonderd, verzwijgen zou, wat dezen nacht stond te gebeuren; hij zwoer, dat noch giften, noch gevangenis, noch dood hem dit geheim zouden ontwringen. Toen hij op deze wijs aan de overigen het voorbeeld gegeven had, trad hij van de bank, waarop hij gestegen was, en naderde met open' en vertrouwelijken blik de menigte. Zij, die den eersten eed geweigerd hadden, zwoeren gereedelijk den tweeden; en nu ging men terstond over, om de toebereidselen tot het voorgenomen nachtbedrijf te maken. De half verbrande turf werd in een' aarden pot verzameld; men deelde een laatste glas whisky aan het gezelschap rond, waarna de verzameling in de diepste stilte de kapel verliet. De hoofdman sloot de deur, stak, daar hij klerk van het kerspel was, den sleutel in zijnen zak, en geheel de troep ging in den duister op marsch.

God, barmhartig Vader uwer schepselen! nog sidder ik op de herinnering van hetgeen ik dien nacht gezien heb. Na door een bog of moeras getrokken te zijn, naderden wij, onder het nemen van alle mogelijke voorzorgen, een eenzaam staand huis. De hoofdman deelde nu zijn volk in twee hoopen en wees aan ieder zijnen post. Vervolgens nam hij die zelfde personen met zich, welke ik voor het altaar bijeen had zien staan, en die, den geheelen nacht door, zich door teekenen van ongeduld en woede onderscheiden hadden. Deze waren de eenigen, die kennis droegen van hetgeen men voornemens was; hun getal ging geene vijftien te boven. De hoofdman koos er vijf, en, zich aan hunne spits stellende, trad hij nader bij de woning, in acht nemende om daarbij tegen den wind in te gaan, want het was een man, die zijn bedaard overleg nimmer verloor en met de geringste omstandigheid zijn voordeel wist te doen. Eenige minuten daarna kleurde een akelige vuurschijn den hemel als met bloed; knapperend rezen vlammen in de hoogte, en weldra omgaf een felle brand de aan het verderf gewijde gebouwen, schoon als nog slechts ten halve.

Op dit gezigt snelde het achtergebleven deel der manschap naar den kapitein en deed hem de dringendste vertoogen. Het was te laat; het vuur, door ligtontvlambare brandstof versterkt en door een' frisschen wind aangeblazen, liep met snelheid voort en had weldra geheel het huis omgeven. Nu en dan ging er eene zwarte rookkolom uit op, en dan weder schoten dwarrelende vlammenbundels al sissende naar de getuigen van dit verschrikkelijke schouwspel, plotseling hunne aangezichten verlichtende, waarop deels vrees, deels de voldoening van een' helschen wraaklust geteekend stonden. Te midden dezer bende duivels was de hoofdman gemakkelijk te onderscheiden. Zijne trekken hadden de kalmte en bedaardheid, die zij vroeger schenen aan te duiden, geheel en al verloren. De onmenscheijkste hartstogten schenen er op te woelen; eene diepe groef, waarmede zijn voorhoofd tusschen de wenkbraauwen doorploegd was, en die van den neus tot onder de haren opsteeg, verdeelde zijn aangezicht als in twee helften, die uitzagen of zij niet bij elkander pasten. Zijne van elkander verwijderde lippen, waar tusschen de geslotene tanden zichtbaar werden, zijne wijdgeopende neusgaten, de opwaarts getrokken hoeken van zijnen mond, geheel zijn voorkomen was dat van iemand, die over een' diep gehaten vijand zegeviert. Verscheidene zijner medgezellen, zij vooral, die mij reeds in het oog gevallen waren, leverden waardige nevenbeelden in zijne nabijheid: het was een tooneel, dat de haren te berge deed rijzen!

Ondertusschen deed zich uit de brandende woning geene menschenstem hooren; men vernam niets dan het gekraak van het vuur en het gedwarrel der vlammen. Eenigen der aanwezigen, door deernis overmeesterd, waagden, voor de ongelukkigen, welke het huis bevatten mogt, genade te smeeken. Onmeêdoogend stiet men hen terug, en toen zij bleven aandringen, werden zestien geweerloopen tegen hunne borst gekeerd.

»Nog een enkel woord,» bulderde de hoofdman, »en ik druk los! De eerste, die van genade spreekt, is een lijk. Wij zijn hier niet om genade te bewijzen, en, bij den eed, dien ik gezworen heb, hij, die voorstelt om aan hen kwartier te schenken, ik verzeker hem, dat ik hem geen kwartier geven zal! Omsingelt het huis... ik hoor hen bewegen en kreunen... geen kwartier! geen genade! dit is ons wachtwoord.»

Zoo vreeselijk was het overwigt, hetwelk deze man op de andere oefende, dat op zijne stem alle edeler gevoelens zwegen. Het huis werd omsingeld; men sloot het van alle kanten in, om elke poging tot vlugt te verijdelen, in geval de rampspoedige bewoners, door hun lijden tot de wanhopige onderneming gedreven, trachten mogten naar buiten te komen. Helaas! dit ware slechts den eenen dood met den anderen verwisseld. Weêrstand was onmogelijk, en bij hunne beulen was geene genade. Wat de overige *leren* betreft, hoezeer de daad verfoeiende, durfden zij niet eens de plaats, waar zij bedreven werd, verlaten: zij wisten te wel, dat zij den onverzoenlijken wrok des hoofdmans op hunnen hals geladen zouden hebben, zonder de ter dood gedoemden te redden. Het was thans half drie in den ochtendstond. Op dit oogenblik werd een der vensterramen van binnen stukgestooten; een menschenhoofd vertoonde zich door hetzelfde, — het was dat eener vrouw. Doodsbleek, met uit hunne kassen puilende oogen, de trekken door angst en pijn verwrongen, de haren los om den hals, riep zij met half gesmoorde stem, met bijna verstikte, maar echter door de ziel snijdende klanken, om genade, om genade voor haar gezin. »Geen genade! geen barmhartigheid!» gilte het rot der duivels. Terzelfder tijd vlogen twee hunner (de hoofdman was de eerste van beide) op het arme slagtoffer aan. Wat zij met hetzelfde deden, belette de rook mij te zien; maar het woord genade verloor zich in eenen angstkreet, nog vreeselijker dan de vorige. Eene akelige stilte volgde, en weldra verscheen de hoofdman met zijnen makker weder, een bloedig hoofd op de spits van eene bajonet en eene piek met zich brengende. Beide de wapens te gelijk staken in dit afzigtelijke zegeteeken, hetgeen vervolgens in de vlammen geworpen werd.

Een kreet van afschuw was uit aller monden opgegaan; de vrienden van den hoofdman alleen juichten het gedane toe. Hij zelf, door zijne eigene wreedaardigheid in eene soort van dronkenschap gebragt, zwaaide zijne bajonet, langs welke het bloed nog afdroop, in de lucht, en, zich naar degenen keerende, die zijne barbaarschheid afkeurden: »Moet iemand hangen, dan zullen wij het allen,» zeide hij. »Hetgeen de zaak voor ons het veiligst maakt, gij ziet dit in, is, dat er niemand overblijve, die ons verraden kan. Thans kunt gijlieden naar huis gaan. Gedenkt uwen eed! houdt hem, om den wille van uzelfen. God zou u straffen,

zoo gij hem verbraakt, en, in afwachting dat Hij zulks deed, zou er iemand hier op aarde zijn, die straf aan u zou weten te oefnen."

Ondanks dit, bijna met een bevel gelijkstaand verlot, om heen te gaan, bleven wij allen. Wat mijzelf betreft, ik zou niets liever gewenscht hebben, dan mij zoo spoedig mogelijk van dit schriktooneel te verwijderen; maar mijne voeten waren als aan den grond genageld. Ik spande mijne krachten in, om mijne oogen van het gloeiende dak af te wenden, onder hetwelk op dat oogenblik zelf een aantal ongelukkige menschen levend verbrandde! Eene onweersaanbare kracht voerde mijne blikken er telkens weder op terug. Het huis vertoonde niet anders meer dan eene vuurkolk; de storm, die thans met vol geweld losbarstte, blies den brand nog gedurig heviger aan, en onder deszelfs magtigen adem zwierden de vlammenzuilen nu regts dan links. Onder het geluid der krakende balken mengde zich een hartverscheurend angstgehuil. Door den brand in hunnen slaap verrast, waren de bewoners ijlings uit hunne bedden opgevlogen en poogden thans uit deuren en vensters te vlugten. Overal grimde de dood hen aan: meêdoogenlooze vijanden, duivels in menschengedaante, dreven hen aan alle kanten in den gloed terug, of bragten hen, zoodra zij verschenen, om hals. Allen, die zich vertoonden, verloren het leven, zoodat weldra de stem van den orkaan en die van den brand de eenige waren, die in het nachtelijke donker weergalmden, en het verdelgingswerk ten volle volbragt scheen.

Het was zulks eeuwel nog niet. De afgrijselijkheid van het treurspel moest nog vermeederen. Op het oogenblik, dat de hoofdman en zijne bende zich weg begeven wilden, werd men, op een waggelend brok muurs, een half naakten man gewaar. De weerschijn van het vuur verlichtte zijn gelaat. Genadig God, welk een gezicht! In eeuwigheid zal mij dit beeld niet uit het geheugen gewischt worden. Men verbeelde zich al wat doodsangst schrikkelijks, al wat wanhoop ontzettends hebben. Ongetwijfeld had die man ijselijke pijnen geleden, want duidelijk was zijn lichaam op verscheidene plaatsen verbrand; niettemin scheen hij voor zijne kwetsuren ongevoelig. Boven de vlammen gezeten, die slechts nu en dan tot hem oprezen, wierp hij telkens angstvolle blikken naar beneden op de brandende ruimte, waarin zij al gedurig voortwoedden. Dan weder

keerde hij zich tot zijne vijanden, smeekend zijne handen naar hen uitstreckende, en woorden stamelende, die hnnne ooren niet bereikten. Eindelijk deed een vermogender belang alle ander gevoel bij hem zwijgen, en met eene stem, die ons door het hart sneed, riep hij: »Mijn kind!... mijne dochter!... redt mijne dochter! Zij is daar, daar... het vuur omringt haar; het zal haar bereiken. Om den wil van uwe moeders, van uwe kinderen, om den wil van den God, die u geschapen heeft, redt, o redt mijn kind! laat mij mijn kind toch niet levend zien verbranden! Doodt mij, doodt mij liever!»

Onbewogen trad de hoofdman den ongelukkige nader: »Laaghartige verklikker,» riep hij hem toe, »thans zult gij geene brave lieden meer doen veroordeelen om een' armzaligen snaphaan, dien men u afgenomen heeft.»

Vóór dat nog de man kon antwoorden, verscheen eene vrouw met half verbrande kleederen aan een venster. Zij hield een klein meisje in hare armen, dat zij buiten bereik van het vuur poogde te plaatsen. Haar zien, er heenvliegen, moeder en kind met bajonetsteken doorboren, beiden in de vlammen terugstooten, was voor den hoofdman het werk van een oogenblik. »Nu de beurt aan u!» schreeuwde hij, terugkomende, den armen vader toe, die, sprakeloos en als versteend, geene poging deed om zich aan zijn lot te onttrekken. Met wonden doorboord, stortte hij eindelijk in den gloed, die onder hem brandde. Een laatste kreet kenmerkte zijnen val. Daarna heerschte weder eene diepe stilte, slechts afgebroken door den huilenden stormwind. Langzaam verteerde het vuur de overblijfsels van deszelfs prooi. Allen, welken afgrijselijke wraaklust op deze noodlottige plaats verzameld had, verstrooiden zich regts en links, begunstigd door den duister. De opgaande zon bescheen, aan dit nog kort geleden vrolijk oord, niet dan hoopen puins, verkoold houtwerk, asch en menschenbeenderen. Een gezin van elf menschen was verdelgd, en *Ierland* telde eene gruweldaad te meer.

GODSDIENSTOEFENING DOOR TEEKENS.

Op den 18 April dezes jaars (dus verhaalt het Londensche blad *the Standard*) werd in het Instituut voor Doofstommen,

in *Holborn*, eene bekende wijk der hoofdstad, Godsdienst-oefening gehouden. De gemeente bestond, gelijk men begrijpen kan, voornamelijk uit doofstommen, en voor de eerste maal beproefde men bij deze gelegenheid, om deze klasse van het lijdende menschedom, die gewoonlijk, tevens met het gewone spraakvermogen, ook van het gehoor beroofd is, door openlijke voordragt in de Heilige Schrift te onderwijzen. De Godsdienstoefening had plaats op de volgende wijze, die bij alle aanwezigen eene diepe aandoening en belangstelling wekte. De Heer *ROSSER*, zelf een doofstomme, droeg, als men het zoo noemen mag, eene keur van godsdienstige morgengepeinen voor, welke hij, in de vingertaal, met buitengewone snelheid mededeelde. Het Gebed des Heeren, geheel door gebaren gedaan, was een uitmuntend voorbeeld van zwijgen vol uitdrukking. Na dit gedeelte der dienst hield de Heer *SIMPSON* eene korte, maar voortreffelijke mondelinge voordragt uit het 35ste hoofdstuk van *JESAIAS*, welke leerrede, zoo snel als zij gesproken werd, door een schrandere achtjarig meisje, *JANET CROUCH* geheeten, (dat overigens noch doof noch stom is) in de gebarentaal werd overgezet. Het buitengewone talent van het meisje hiertoe wekte algemeene verbazing. Ten slotte werden de doofstommen door teekens ondervraagd, of zij de voordragten ook verstaan hadden, hetwelk zij allen bevestigend verzekerden. Deze nieuwe manier, om het woord Gods door zichtbare teekens te prediken, was voor geheel de vergadering uiterst aandoenlijk, en men besloot, van nu af aan, in het gemelde Instituut, elken zondagmorgen de Godsdienstoefening op deze wijze te doen houden.

MENSEN ERNST, DE SNELLOOPER.

MENSEN ERNST, de werelddoorkruiser, behoort tot de zonderlingste verschijnselen van onzen tijd, en zijn leven, waarin hij zoo veel ontmoet en ondervonden heeft, verdiende te regt eenen beschrijver (*RINK* namelijk) te vinden, van wiens werk thans reeds eene tweede uitgave het licht ziet. De zoon van eenen fregatskapitein uit *Bergen in Noorwegen*, die zich ook gedurende *Koppenhagens* bombardement in Engelsche zee-dienst bevond, moest *ERNST*, die van zijne vroegste jeugd tot de zeevaart bestemd geweest was en zich uit dien hoofde

juist te dien tijde op de *Kopenhager* kweekschool bevoud, reeds bij het begin zijns levens de grievendste balstarigheden van het noodlot ondervinden. De voorvallen op zijne zeetogten, als scheepsjongen, matroos en stuurman, zouden, ook bij het eenvoudigste relaas daarvan, belangstelling gewekt hebben, want zij leiden ons op een, voor den bewoner van het vaste land, gedurende de jaren der onderdrukking en der zegepraal, bijna geheel vreemd gebleven veld der geschiedenis van onzen tijd, op de zee namelijk, waar *Engeland*, *Amerika* en *Frankrijk* zoo bloedig met elkander worstelden. Toen MENSEN ERNST in het jaar 1818, na eenen driejarigen kruistogt, op het fregat *Caledonia*, door alle zeeën medegemaakt te hebben, en na drie Oostindische reizen, weder te *Londen* teruggekomen was en zich van zijne gewonnene prijsgelden wat te goed deed, bood zich voor hem de gelegenheid aan, om van zijne, onder de zeelieden bekende en reeds vroeger wel eens op de proef gestelde bekwaamheid in het snel loopen, ten koste van eenige liefhebbers van weddingschappen, bewijzen te geven. Twee groote en langdurige wedloopen, de eene van *Londen* naar *Portsmouth*, (72 Engelsche mijlen in 9 uren tijds) de andere van *Londen* naar *Liverpool*, (150 mijlen in 32 uren) legden den grond van zijnen, sedert in geheel *Europa* verbreiden roem, en bragten den renlust, die in hem was, tot zulk eene hoogte, dat hij sedert met de snelheid des ruiters en met de rusteloosheid der zwaluw, op gebaande en ongebaande wegen, de wereld doortrekt. In zijn 39ste jaar (1837) kon ERNST zich beroemen, meer dan 50,000 mijlen wegs, voor twee derde deelen ter zee en het andere derde te land, dat is te zeggen te voet, te hebben afgelegd. Zijne snelste reis mag wel de renloop geweest zijn, welken hij, tot beslissing eener weddenschap van 100,000 francs, tusschen verscheidene *Franschen* en *Engelschen*, van *Parijs* naar *Moskou* ondernam. ERNST verliet het *Vendôme*-plein den 11 Junij 1831, tien minuten na 4 ure, en bereikte het groote portaal van het *Kreml* den 25 Junij, ten 10 ure des morgens, zoodat hij den afstand van 352 mijlen in $13\frac{1}{2}$ dagen, of dagelijks door elkander gerekend eenen weg van 25 à 26 mijlen, afgelegd heeft. Nog merkwaardiger was misschien de wonderbare togt van *Nymphenburg* naar *Nauplia* in 1833, van den 6 Junij, ten 1 ure na den middag, tot den 1 Julij, ten 1 ure 48 minuten des morgens, om Koning OTTO groet en

schrift van zijne vrienden uit het Beijersche vaderland over te brengen. Zulk eenen togt te lande, door de ongebaande gebergten van *Dalmatië* en de wildernissen van den *Montenero*, heeft, vóór ERNST, alleen de werelddoorstrevener HERCULES ondernomen. Deze geweldig groote afstand werd in 24 dagen doorloopen. Later, in het jaar 1836, vertrok hij, met eenen last van de Oostindische Kompagnie, den 28 Julij uit *Konstantinopel*, en kwam den 27 Augustus, des morgens vroeg, te *Calcutta* aan, van waar hij den 1 September andermaal op reis ging, om, dwars door *Midden-Azië*, drie- of viermaal sneller dan de karavanen, in eenen loop van dooreengerekend 19 mijlen daags, *Konstantinopel* weder te bereiken. Ongelukkiglijk zijn de berigten juist van deze landreis, die met betrekking tot de binnendeelen van *Azië* zoo vele nieuwe inlichtingen scheen te beloven, uiterst mager uitgevallen, en het ware wel te wenschen, dat MENSEN ERNST, wanneer eenmaal de ouderdom hem eene kunst geleerd zal hebben, welke hij nog niet verstaat, die namelijk van te zitten, het hoekje van den haard eens aardbeschrijvers vinden moge, om dezen aldaar, even als ULYSSES aan den Koning der *Phaeaciërs*, zijne zwerftogten te verhalen. De arme man, een ULYSSES te land, is ook daarin van den dolenden *Ithaker* onderscheiden, dat hij het vaderland vliedt, hetwelk de ander zoekt. Doch wat zou hij ook nog in zijn noordland zoeken? Vader en moeder heeft de zee verzwolgen; het huis zijner kindschheid is woest en ledig. Hij is de ware PETER SCHLEMIHL, alsof zijn leven den dichter tot voorbeeld gediend had. Ook uit een ander oogpunt moet ERNST den psycholoog en phrenoloog een onvergelykelijk voorwerp van bestudering aanbieden. Dit rennen door de wereld herinnert aan het rusteloze voorwaarts ijlen der dieren, aan welke men zekere gedeelten der hersenstof ontnomen heeft, zoodat de eeuwige aandrift van beweging geen tegenwigt, als 't ware geen klemhaak, meer vindt. Een brief uit *Muskau* van den 12 April l.l. meldt, dat MENSEN ERNST zich destijds gereed maakte, om den 1 Mei een kuieretje naar *Jeruzalem* te beginnen, en de heilige stad in 30 dagen dacht te bereiken. Op de terugreis wil hij, uit nieuwsgierigheid, eenige landen van *Azië* bezoeken.

DAT IS.....!

Een *Engelsch* predikant, die als voortreffelijk redenaar veel naam en toeloop had, bezat echter, gelijk zulks meer gebeurt, alleen het talent, om uit de geschriften der voornaamste oudere kanselredenaars het treffendste uit te lezen en op eene bekwame wijs in zijne eigene preken in te vlechten.

ten. Daar hij hierbij, op eene schrandere wijs, ook steeds zich naar de stemming van den dag wist te voegen, behoorden zijne toehoorders meestal tot de voornamere standen, en waren daardoor te minder berekend, om zijne letterdicverijen te ontdekken. Op zekeren dag, echter, nam vlak tegenover den predikstoel een bejaard, deftig man plaats; en reeds na de eerste zinsneden, welke de leeraar had uitgebragt, zei hij tamelijk luid: »Dat is SHERLOCK.” Eene ligte, weldra te boven gekomene verlegenheid brak een oogenblik de predikatie af. Naauwelijks echter had dominé weder een poosje voortgesproken, of andermaal hoorde men: »Dat is BLAIR.” Zich met moeite bedwingende, voer onze redenaar nogmaals voort; maar toen kort daarop een derde uitroep de aanmerking deed hooren: »Dat is TILLOTSON,” keerde hij zich in volle woede tot den lastigen censor, met de woorden: »Kerel houd de den mond, of ik doe je de kerk uitsmijten.” Zonder het aangezicht te vertrekken antwoordde de oude heer zeer luid, terwijl hij opstond om heen te gaan: »Dat is hij zelf!”

Voorzeker bidt ieder redenaar, die gevoelt dat hem iets dergelijks zou kunnen overkomen, uit den grond zijns harten, toch altijd voor zulk een' toehoorder bewaard te blijven.

MIDDEL VAN BESTAAN.

Onlangs deed de voorzitter der regtbank van politie te *Parijs* aan eenen man, die als vagebond opgepakt was, de gewone vraag: »Hebt gij een middel van bestaan?” — »Ja,” gaf de gevraagde ten antwoord, »een maag, en die regt goed is.”

ADEL.

In *China* erven de kinderen den adel niet; maar die eene onderscheiding verdient, erlangt ze. En toch noemen wij *Europeërs* de *Chinezen* een dom volk!

DE VIJFDE.

Een fiaker - koetsier bemerkte, dat een straatjongen achter op zijn rijtuig zat. Deels uit voermans aandrif, deels uit medelijden met zijn' mageren knol, deed hij een' geweldigen slag met de zweep naar achteren, terwijl hij riep: »Schelm, wilt ge er wel af gaan? Er zitten er al vier in.”

M E N G E L W E R K.

OVER HET VEREEREN VAN WARE VERDIENSTE.

(Eene Voorlezing.)

Sinds eenigen tijd heeft zich eene en andere stem tegen het vereeren en zoogenaamd vergoden van menschen doen hooren, alhoewel wij vermeenen, dat aan de mogelijkheid van het laatstgenoemde mag getwijfeld worden. Wij leven thans niet meer in die fabelachtige eeuwen, waarvan OVIDIUS de dichterlijke tafereelen heeft opgehangen, toen de heroën der aloutheid, bij hun verscheiden, tot Godenrang werden verheven. Wij hooren het niet meer, dat een laaghartig en diepgezonken volk de rede van eenen anderen HERODES met de, even laffe als onzinnige, vleitaal begroet: »Eene stemme Gods en niet eens menschen!» En alhoewel men, in onze dagen, met Fransche ligtzinnigheid en trots, er toe overging, om aan het overschot van eenen ontroonden overweldiger eene buitensporige hulde te brengen, niemand, onder zijne ijverigste vereerders, dacht er aan, om hem, even als weleer CESAR, tot Godenrang te verheffen.

Men heeft gewis het genoemde woord alleen, bij den ijver der tegenspraak, in den mond genomen, ten einde, door deze overdragtelijke spreekwijze, het buitensporige in het vereeren van menschen en derzelver verdiensten te kennen te geven. Immers, beschouwen wij de zaak met bedaarden zin en onbevooroordeeld, dan is er, in onze dagen, wel niet aan vergoden van menschen te denken, en op het vereeren hunner verdiensten en nagedachtenis valt, wellicht, meer af te dingen, dan men, oppervlakkig beschouwd, vermoeden zou.

Uit het gezegde, M. H.! zijt gij mogelijk gereed, om te gissen, dat wij voornemens zijn, in eene wederlegging te treden van de redenen, die door anderen tegen het ver-

eren van menschen en derzelve verdiensten zijn te berde bragt. Wij koesteren echter zulk een voornemen niet, en eerbiedigen gaarne het gevoelen van hen, die anders denken dan wij; maar wij mogen toch, op onze beurt, voor onze meening bescheidenlijk uitkomen. De waarheid ligt niet altijd zoo duidelijk bloot, dat wij ons beroemen mogen dezelve gevonden te hebben, en een nader en bepaald onderzoek is daarom geenszins overtollig te achten. Wij wenschen de resultaten van dat onderzoek aan U. mede te deelen, en onze meening en wijze van zien te ontvouwen. Zij, die van ons verschillen, mogen, zoo het hun der moeite waardig toeschijnt, onze leer nader toetsen en beproeven; welligt komt er dan wel eenige meerdere toenadering omtrent eene zaak, waarbij de begrippen thans nog zeer uit elkander loopen.

Wij spreken hier wel niet van eenen kansel, noch in een aan de Godsdienst toegewijd gebouw, maar toch van eene plaats en in eene zaal, waar Christenredenaars, over alles wat goed, waar, schoon, liefelijk en welluidend is, tot hunne Medechristenen het woord voeren. In zulk eene vereeniging van Christenen twijfelt gewis wel niemand aan de groote waarheid, dat wij menschen, ondanks de voortreffelijke vermogens der ziele, waarmede wij zijn toegerust, in en onder alles, afhankelijke schepselen zijn, en dat al wat de sterveling is en heeft aan hem, als eene weldadige gift van boven, door zijnen Schepper en Weldoener is geschonken. Het kan wel aan niemand, met gezonde hersenen begaafd, invallen, om het schepsel, hoe uitstekend in aanleg en vermogens het zich ook moge voordoen, nevens, veel minder nog boven den alleen Wijze te plaatsen! De geleerden en verstandigen van alle tijden hebben het gebrekkige en onvolkomene van al hun kennen en weten, gereedelijk en openhartig, bekend; en er zal wel, onder al de thans levende beroemde mannen, niet één worden aangetroffen, die niet, zonder eenig voorbehoud, zal erkennen, dat hij de grootste vordering gemaakt heeft in de kennis, dat hij weinig of niets weet; en bewonderen wij, ondanks deze edelmoedige betuiging, het verstand,

de scherpzinnigheid, het vernuft en de schranderheid van een aantal bevoorregte stervelingen — staan wij verbaasd over hunne vorderingen in wetenschappen, letteren en kunsten — dan zien wij, geleid door eenen godsdienstigen zin, in al de rijke gaven, waarmede zij zijn toegerust, niets anders dan een afschijnsel van het beeld, waarnaar de Almagtige den mensch heeft geschapen.

Na deze verklaring bare het geene verwondering, dat wij de vereering van menschen in onze bescherming nemen! Wij houden ons evenwel daarbij, naar ons inzien, op den gulden middelweg, die de uitersten eener buitensporige verheffing even zeer vermijdt als die eener bovenmatige geringschatting van erkende verdiensten. Wij herhalen het, dat wij den middelweg wenschen te bewandelen; en dit is, in ons vaderland vooral, welligt daarom gepaster, vermits men doorgaans hier te lande veeleer tot het laatst- dan wel tot het eerstgenoemd uiterste overslaat. Wat men van andere Natiën ook zeggen moge, *Nederlanders* zijn wel niet te beschuldigen, dat zij hunne groote en beroemde mannen eene buitensporige hulde toebrengen! De terughouding hiervan moge uit ons bezadigd volkskarakter en afkeerigheid van al wat gerucht maakt eenigzins verklaarbaar worden; maar zou zij ook niet, ten deele althans, ontstaan door mindere ingenomenheid en gebrek aan belangstelling? Hoe dit zij, er zou nog veel moeten gebeuren, alvorens in de Hoofdstad des Rijks een *Pantheon* voor groote mannen, beroemde geleerden, wijze staatslieden en verdienstelijke kunstenaars en helden wierd daargesteld! Men wane niet, dat wij zoo iets zouden verlangen; wij bragten het voorbeeld onzer Fransche naburen slechts bij, om te doen opmerken, hoe verre men hier te lande verwijderd is van het denkbeeld eener te hoog opgevoerde vereering van erkende verdiensten. Doet men elders, in dezen, te veel, en maakt men zich daarbij aan overdrijving schuldig; hier, waar de geestdrift niet zoo spoedig wordt opgewekt, is daarvoor wel geene vrees te koesteren; getuige de openlijke ~~wederspraak~~, bij het geopenbaarde voornemen, om, ter vereering der nagedach-

tenis van REMBRANDT, een standbeeld van hem op te rigten!

Raadplegen wij deze denkwijze, waarop de ondervinding haar zegel drukte, dan schijnt er veelmeer aanleiding tot opwekken dan wel tot ontraden te bestaan; maar wij willen noch het een noch het ander, en wenschten alleen onze gedachten, over het vereeren van ware verdiensten — of, zoo men wil, over het vereeren van menschen — met bescheidenheid mede te deelen. Het is, na al wat daarover, sinds eenigen tijd, geschreven en besproken is, wellicht niet onnuttig, de zaak in geschil, met kalmte en waarheidsliefde, zonder eenige overdrijving, te overwegen.

Een beroemde naam wordt niet altijd langs denzelfden weg verkregen. Wij hebben hier slechts aan Vorsten, Staatslieden, Krijgshelden, Geleerden, Natuur-, Taalen Letterkundigen, Kunstenaars, Menschevrienden, nuttige Burgers, en wie wij hier meer zouden kunnen opnoemen, te herinneren, om de groote verscheidenheid op te merken, die zich hierbij aan ons verthoont. De een wordt vereerd ter zake van zijn bestuur; de ander om den wille zijner daden en bedrijven; een derde maakte zich door geschriften, ontdekkingen, uitvindingen of kunstgewrochten vermaard; en een vierde deelde in aller hoogachting van wege zijn nuttig en weldadig leven tot heil zijner natuurgenooten. In al die bijzonderheden te treden, zou een omslagtig werk zijn, en wij zouden daarbij gedurig in herhalingen moeten vallen, vermits de slotsom van elke beschouwing ons tot hetzelfde *thema* — vereering van ware verdiensten, vereering van den mensch — zou terugvoeren. Uit dien hoofde bepalen wij ons tot het opgegeven *thema* in het algemeen.

En dan staan wij, in de *eerste* plaats, stil bij het *geoorloofde* der vereering van menschen en menschelijke verdienste. Het is toch wel voornamelijk van deze zedelijke zijde, dat het beginsel mingunstig beoordeeld wordt; en, inderdaad, deed het vereeren van menschen, ook in den zin, dien wij daaraan hechten, iets te kort aan de eer, die wij onzen Schepper verschuldigd zijn, wij zouden het-

zelve voor ongeoorloofd moeten houden. Het komt ons echter voor, dat dit geenszins het geval is, en wij willen dit in eenige bijzonderheden aantonen.

Is het de H. Schrift, die den treurigen toestand der menschen, naar verstand en hart, met levendige trekken afmaalt, zoo ontbreekt het niet, in de gewijde boeken, aan vereerende getuigenissen, die omtrent menschen en menschelijke daden worden afgelegd. In het *Oude Verbond* wordt van de goddeloozen gezegd, dat zij te schande gemaakt, en van de regtvaardigen, dat zij in eere zouden gehouden worden. Dezelfde opmerking geldt ten aanzien van de schriften des *Nieuwen Verbonds*, waar het werpen in de buitenste duisternis van den onboetvaardigen scherp wordt overgesteld tegen het cerekleed en de eereplaats aan den vorstelijken maaltijd den boetvaardige toegewezen. PAULUS, die, nevens BARNABAS, eene afgodische eerbewijzing van onkundige Heidenen, met nadruk en door woord en daad, afweert, verheugt zich, desniettemin, bij het staren op de cerekroon, die aan het einde van zijne moeilijke loopbaan was opgehangen. Opmerkelijk is het voorbeeld van den Heiland zelf, die, toen zijne Discipelen, op voorgang van JUDAS, het gedrag van MARIA van Bethanië, in de zalving des Meesters, streng berispen en afkeuren, haar niet slechts verdedigt en prijst, maar er de merkwaardige woorden bijvoegt: *Waar mijn Evangelie gepredikt zal worden in de geheele wereld, daar zal ook tot hare gedachtenisse gesproken worden van hetgeen zij gedaan heeft.* Lezen wij verder de brieven, aan de zeven gemeenten van *Klein-Azië* gerigt, en in het boek der *Openbaring* te vinden, dan trekt het onze aandacht, dat de opwekkingen tot getrouwheid aan de belijdenis van het Christendom doorgaans worden aangedrongen door het wijzen op eene bijzondere en hooge vereering, die het loon zou zijn eener onwankelbare trouw aan de zaak des Heeren.

Hoog stonden dan ook de Godsmannen des *Ouden Verbonds*, met en nevens de Apostelen en Discipelen des Heeren, bij de eerste Christenen aangeschreven; en alhoewel wij het voor dwaling houden, om Profeten, Apostelen en

Martelaren in den rang der zoogenaamde Heiligen te plaatsen en, in zekeren zin, te vergoden, zoo gaan wij niet te verre, wanneer wij beweren, dat een betamelijk vereeren van menschen en menschelijke verdiensten met den geest des Christendoms in geen opzigt strijdig is.

Men zegge niet, dat in al het gezegde slechts sprake is van zedelijke bedrijven; want dan zouden wij met de woorden des Heilands antwoorden: *Wanneer wij gedaan hebben, wat wij schuldig waren te doen, zoo zijn wij niets meer dan onnutte dienstknechten*, en hiermede al wat naar eenige vereering zweemt moeten afweren. Intusschen heeft het Hem, die weet wat maaksel wij zijn, goedge-dacht, om, te onzer opwekking en aansporing op de baan der deugd, aan het houden zijner geboden een groot loon te verbinden, en daarbij den moedigen strijder, hier op aarde, te sterken, door het uitzigt op de eere en heerlijkheid, die hierna zal geopenbaard worden.

Wij vermeenen genoeg gezegd te hebben, ten betooge, dat het vereeren van menschen en menschelijke verdiensten, uit een zedelijk, godsdienstig en Christelijk oogpunt beschouwd, allezins voor *geoorloofd* is te houden. Zoodanig dacht ook het, zoo hoog geprezen, voorgesiacht; en in onze vaderlandsehe steden bevindt zich schier geen voornaam kerkgebouw, hetwelk niet een of ander gedenkteeken bevat van hen, wier nagedachtenis daardoor ook bij de nakomelinschap in eere wordt gehouden.

Maar ook is het vereeren van menschen en van menschelijke verdiensten iets zeer *natuurlijks*. Wij staan hierbij, *ten tweede*, stil.

Wijsheid en deugd zijn geenszins in gelijke mate in het bezit van alle stervelingen; ware heldenmoed of een schitterend kunsttalent is aan niet zeer velen ten deel gevallen. De namen van NEWTON, HOWARD, ERASMUS, BOERHAAVE, DE GROOT, DE RUYTER, BAYARD, ANGELO, RUBBENS, SHAKESPEARE, KLOPSTOCK en VONDEL blijven als 't ware éénig in de Wereldgeschiedenis. Kon men op een *honderdtal* SOCRATESSEN en PLATO's wijzen, dan zouden de namen van dat beroemde *tweetal* niet tot vol-

gende eeuwen zijn overgegaan. Maar het zeldzame der versthijning van eenen HOMERUS, van eenen CHRYSOSTHOMUS, van eenen TYCHO BRAHÉ, van eenen COLUMBUS, en wie wij hier nog meer zouden kunnen noemen, is de oorzaak, de *natuurlijke* oorzaak, dat zij eerst onze aandacht, daarna onze bewondering, eindelijk onze vereering tot zich trekken. Wat niet elken dag gebeurt, wekt de meeste opmerkzaamheid. Hoe verbaasd stonden eenmaal de Leydsche Hoogleeraren, toen zij wijlen den beroemden BORGER, als knaap, eene taalkennis zagen ten toon spreiden, in den zoon eens landmans althans boven het peil van hun begrip; en wat was wel eigenaardiger, dan de vereering en hooge achting, waarin, reeds toen, de toekomstige Hoogleeraar deelen mogt?

Aan den onbeschaafden, minbegaafden en onkundigen wordt niet gedacht. Den dwingeland, den onderdrukker, den snoodaard, den deugd en pligt met voeten tredenden booswicht gedenkt men met schrik, verontwaardiging en verachting (*); en hoe zou dit ook anders kunnen zijn? Maar is het nu ook evenzeer niet *natuurlijk*, dat men hen, die niet slechts iets, maar veel beteekenen, met hoogachting, bewondering en eerbetoon te gemoet komt? Wij zouden het niet weten te verklaren, indien het anders ware. De Joodsche onzin en wartaal: *eene stemme Gods en niet eens menschen!* eenen trotschen HERODES laaghartig toegeroepen, zou wel niemand, met gezonde hersenen begaafd, op nu wijlen onzen welsprekenden VAN DER PALM hebben toepasselijk willen maken; maar, door hem den *Nederlandschen* CHRYSOSTHOMUS te noemen, bewees men eene ongehuichelde hulde aan de hooge verdiensten van dien uitmuntenden redenaar en zijn gelukkig talent; en het getal van hen, die, geheel ongevoelig voor al wat waar, schoon, krachtig, liefelijk en welluidend is, in die hulde en vereering geen aandeel namen, mag wel zeer gering geacht worden. Vandaar dan ook het verlangen, om

(*) Dit zouden wij, enkel aan een' NAPOLEON gedachtig, zoo gaaf niet durven beamen. *Redact.*

beroemde mannen, die zich door hunne geschriften, ver-
rigtingen, heldendaden of kunstgewrochten bekend en ver-
maard hebben gemaakt, in persoon te leeren kennen, en,
indien mogelijk, met hen in nadere betrekking te komen;
iets, hetwelk, ten aanzien van gewone en alledaagsche
personen, geenszins het geval is of wezen kan. Men zou
het gevoel voor al wat groot, schoon, uitstekend, nuttig
en weldadig is moeten uitroeijen, om onverschillig en koud
te blijven bij het hooren uitspreken van eenen te regt be-
roemden naam; dit ligt zoo zeer in den aard der zaak, en
is tevens zoo eenvoudig en *natuurlijk*, dat wij het onnoodig
achten hierbij nog langer stil te staan. Wie zulks niet ge-
voelt, zou door een breeder betoog tot geene overtuiging
kunnen gebracht worden.

Is het vereeren van menschen en menschelijke verdien-
sten *geoorloofd* en *natuurlijk*, het heeft, *ten derde*, ook
eene *nuttige* zijde.

Over het geheel hebben, doorgaans, de meeste men-
schen eene overhelling tot traagheid; en daaraan mogen
wel de weinige vorderingen worden toegeschreven, die wij,
in de zedelijke wereld, in het gebied van geleerdheid,
kennis, wetenschap en letteren, en op de baan der kun-
sten, over het geheel, opmerken. Het is wel noodig, dat
er een prikkel besta tot werkzaamheid; maar van waar zal
men dien prikkel ontleenen? Men dwingt toch wel nie-
mand, om een geleerde, een staatsman, een natuurkun-
dige, een krijgsheld, een Philantroop of een kunstenaar
te zijn, zelfs dan niet, wanneer de aanleg daartoe aan-
wezig mogt bevonden worden; want een ieder beroept
zich op de vrijheid zijner gedachten en daden, waarvan hij
alleen aan zichzelf, aan zijn geweten en aan God re-
kenschap schuldig is; en toch wil men zoo gaarne al wat
waar en goed, edel en groot, schoon en beminnelijk is
bevorderen! Zal men dit van omstandigheden en van den
loop der tijden laten afhangen, wanneer er nog een ver-
mogende prikkel overblijft? Wij gelooven dit niet.

Maar wat is hiertoe vermogender, dan de aanwending
van den prikkel eener betamelijke eerzucht? Zie het in

het voorbeeld van den beroemden ARCHIMEDES! De Vorst van *Syracuse* koestert het vermoeden eener metaalvervalsing van eene gouden kroon, door een' kunstigen werkmeester vervaardigd, en draagt den last, ter ontkenning van dit schijnbaar onoplosbaar raadsel, aan den vereerden wiskundige op. Deze, vereerd door het in hem gesteld vertrouwen, peinst, gedurende eenigen tijd, vruchteloos, op een middel ter ontdekking van het voorondersteld bedrog, toen zijn verblijf in het bad hem de regelen der waterweegkunde doet ontdekken, en hij met het vreugdegeroep: *Gezonden! gevonden!* schier half naakt, de badplaats verlaat, om zijn ontdekking op het moeilijke vraagstuk te gaan toepassen. Stelt eens, M. H.! dat de beheerscher van *Syracuse* den beroemden natuurkenner en wiskundige geene hoogachting hadde toegedragen, zou er dan een prikkel bestaan hebben, vermogend genoeg, om den beroemden *Siciliaan* in eene zoo hooge mate tot ijverige werkzaamheid aan te sporen? Zoo stond, in later eeuw, de groote STEVIJN bij Prins MAURITS in hooge eere, en het Vaderland dankt daaraan voor een deel deszelfs roem in de wiskundige wetenschap. Waar de geleerde, de man van wetenschap en kunst gelijk wordt gesteld met den visscher en landbouwer, den winkelier en ambachtsman, aan wien nooit eenige onderscheiding of eerbetoen ten deel valt, zal het wel aan aanmoediging ontbreken, om het steile pad naar den tempel der wijsheid, het gevaarvol spoor van den kriegsroem, de moeilijke baan der kunst, en den aan mislukkingen zoo rijken weg der menschenliefde te bewandelen! Men moge de leer verkondigen, dat men de wijsheid, de dapperheid, de kunst, de menschenliefde om haars zelfs wille behoort te beminnen; maar die leer spreekt te zeer tot het koele verstand en te weinig tot het gevoel van den mensch, dan dat wij ons van hare prediking gewenschte gevolgen zouden kunnen beloven. Het is zoo, de regtschapen man volgt het besef van plicht en roeping op elk spoor, dat hij intreedt; maar de goedkeuring, de lof en de vereering zijner tijdgenooten sterkt en bemoedigt hem, om op dat

spoor onbezweken voorwaarts te streven, en zij zijn hem eene streelende vergoeding voor de miskening, gering-schatting en laster, waaraan ware verdiensten, in eene onvolmaakte wereld, zoo zeer ten doel staan.

Uitstekende voorbeelden werken, daarenboven, inzonderheid weldadig ter aanmoediging bij de nakomelingschap, en wekken dezelve op tot het betoonen van eenen edelen naijver; en dit vooral, wanneer de gedachtenis aan vermaarde, beroemde of hoogstverdienstelijke mannen, door een of ander gedenkteeken, in eere wordt gehouden. De mensch is, ja, wel een redelijk, maar tevens is hij een zinnelijk wezen, en zinnelijke voorwerpen kunnen, onder bepaalde omstandigheden, op het gemoed van den mensch eene nuttige en, juist hierdoor, gewenschte uitwerking te weeg brengen; te weten, de zucht, om, door het volgen zijner roeping, in de eer te deelen, die de beroemde kunstenaar, menschevriend, held of geleerde, zich heeft weten te verwerven. Of zou zulk eene betamelijke eerezucht den mensch onwaardig zijn? Wij durven zulks betwijfelen. Lof en eere van en bij menschen kan tot hoogmoed en trotschheid, tot ijdelheid en waan, tot zelfzucht en opgeblazenheid aanleiding geven; maar zal men daarom eere weigeren aan hem, wien dezelve toekomt? Wie zal niet gaarne het godsdienstig gevoel behoorlijk wenschen op te wekken en te besturen, alhoewel het, verkeerd en overdreven toegepast, tot dweeperij leiden kan? Maar zal men, van wege dit mogelijk misbruik, de nuttigheid van het godsdienstig gevoel betwijfelen? En is het met het vereeren van menschen en menschelijke verdiensten wel anders gelegen? Is het niet tevens, voor het gezond menschenverstand, blijkbaar, dat een mogelijk misbruik aan een doeltreffend gebruik nimmer tot nadeel kan worden toegerekend? Wij wenschten, dat men dit slechts begreep en toestemmen wilde.

De vereering van ware verdiensten toch heeft in geen geval het voeden van eigenwaan en trotschheid ten noodzakelijken gevolge; neen, lof en eere, den verdienstelijken, regtschappen man toegebragt, verteederen veel eer zijn

hart, en strekken hem ten spoorslag, om aan zijne roeping en bestemming steeds en meer en meer getrouw te zijn. Wij vragen het aan elken onbevooroordeelden: kan dit niet *nuttig* zijn, en wat schade is er van te wachten? ten zij men overdrijven wil; maar daardoor kan men het heiligste onheilig toepassen.

Eindelijk is het vereeren van menschen en van menschelijke verdiensten allezins *pligtmatig*.

De wereld, gelijk die bestaat, is niet, wat zij behoorde te wezen, en de menschen zijn, over het geheel, niet, wat zij wezen konden en moesten. Traagheid en ijverloosheid verhinderen den voortgang van het goede, schoone, groote en edele; en de menschen, gelijk die zijn, door koele en bloot verstandelijke redeneringen, tot werkzaamheid aan te sporen, dit is eene bemoeijing, die doorgaans met eene weinig voldragene vrucht behoond wordt. Dat men het verstand aanspore, is goed en pligtmatig; maar men zie niet voorbij, dat de mensch ook een gevoelig wezen is, en dat men van die zijde, in vele gevallen, weldadig op hem kan, ja behoort te werken. Om 's menschen natuurlijke traagheid en ijverloosheid te overwinnen, zijn zinnelijke prikkels noodig, omdat hij niet maar alleen een redelijk, maar ook een zinnelijk wezen is. Wil men die zinnelijke prikkels gering achten en afkeuren, het zij zoo! maar men sceppe dan wezens, niet gelijk de Almagtige dezelve op deze wereld plaatste en uit geest en stof zamenstelde, maar zonder gevoel voor de goedkeuring hunner medestervelingen; koude wiskunstenaars, die alleen het nnttige en voordeelige berekenen; koele cijfermeesters, uitnemend geschikt om eene rekening van winst en verlies, met juistheid, te boek te stellen, maar wier gelaat niet aanduidt, of er duizenden gewonnen, dan wel verloren zijn!

Behaagt u zulk eene wereld, M. H.? Wij betwijfelen zulks, als geene vrienden zijnde van zulk eene Noordpoolskoude. Het gevoel van vooruitgang is de beste prikkel, om verder moedig voort te gaan; het besef van teruggang behoort de kracht op te wekken, om bestaande be-

zwaren en moeilijkheden te boven te komen. Bestaat er slechts een ernstige wil, om al wat waar, goed, groot, schoon en edel is te bevorderen, dan is het woord der H. Schrift ons dierbaar en bemoedigend: *Over weinig waart gij getrouw, over veel zal ik u zetten*, en achten wij het *pligt*, om hun cere te geven, die wij cere schuldig zijn.

Men vermoede niet, dat wij hier te verre zouden gaan, en aan het schepsel zouden willen toekennen, wat den Schepper eeniglijk toebehoort. Of vereeren wij in het schepsel niet den Schepper, die het formeerde? en komen niet alle goede giften en gaven van boven, van den Vader der lichten? Dat men met menschenlijke gaven, begaafdheden en verdiensten niet te hoog loope, is prijzenswaardig; maar men wachte zich dezelve gering te achten en der opmerkinge naauwelijks waardig te keuren, opdat men den Schepper niet gering schatte in zijne grenzenlooze wijsheid, magt en liefde! Men zou, door dien te verre gedreven ootmoed, wel eens den schijn van nederigen hoogmoed op zich kunnen laden. De wereld is onvolmaakt; derzelve toestand is het mede, en de menschen zijn het, over het algemeen, niet het allermintst; maar is het nu niet *pligtmatig*, het goede, dat er in de wereld, in derzelve toestand en onder de menschen is, te vereeren en hoog te achten, en, in het afleggen van ons getuigenis desaangaande de waarheid te bevestigen der bekende Bijbelspreuk: *Wij zijn van Gods geslachte!*

Er is veel kwaads in de wereld; maar gaan wij, door het breed uitmeten van hetzelfde, en door al ons veroordeelen, dat kwade te keer? Het is daarom wijzer en verstandiger, en tevens pligtmatiger, de menschen te doen stilstaan bij al het goede, groote, schoone en edele, dat er, ondanks veel verkeerds, nog in de wereld te vinden is. Laten wij mannen als NEWTON, LEIBNITZ, KLOPSTOCK, BOERHAAVE, ERASMUS, RAFAËL, DE RUYTER, NIEUWLAND en GELLERT vereeren, en, bij derzelve grafsteden of gedenkteeken, onze medebroeders toeroepen: *Wordt*

aan hen gelijk! Dan zullen wij, als menschen en als Christenen, onzen pligt en onze roeping vervullen.

Viel het zoo gemakkelijk, om, in wetenschap en kunst, in geleerdheid en letteren, in heldenmoed en menschlievendheid, eenige vermaardheid te verwerven, wij zouden gewis het pligmatige in dezen aan billijke voorwaarden verbinden. Maar onder de millioenen aardbewoners is het aantal van groote, beroemde, vermaarde en verdienstelijke mannen, betrekkelijk, gering te achten; en er is dus wel geen gevaar te vreezen van de betamelijke vereering van menschen, die den adelbrief der menschheid, in hunne geschriften, in hunne daden en in hunne werken, hebben achtergelaten. Wie dien brief tot voedsel voor trotschheid en eigenwaan mogt willen bezigen, het kome voor zijne rekening! Wij stemmen niet mede in zijnen raad.

Gelijk elke pligtsbetrachting hare eigenaardige belooning met zich brengt, even zoo is het gelegen met de aangename gevolgen, die de zoo even geschetste *pligt* voor ons oplevert. — Vermaarde, beroemde en verdienstelijke mannen vereerende, en derzelve verdiensten op prijs stellende, gebeurt het niet zelden, dat wij tot hen in zekere aanraking en betrekking komen, die menige bloem op ons levenspad doet ontluiken, en ons de reinste genoegens, naar geest en hart, doet ondervinden. Hij, die ooit het voorregt genoot, om een te regt verdienstelijk, vermaard en beroemd man op zijnen weg te ontmoeten en als vriend de hand te drukken, draagt het streelend bewustzijn om, dat hij eenen schat van groote waarde heeft gevonden, die hem, voor meer dan één leven, de hoogste rente zal opleveren. In de nabijheid van den vereerden voelt hij den adel zijner natuur en de waardij der menschheid levendig en innig; het nietig schijnvertoon van al wat wezen noch waarde bezit verdwijnt dan voor hem als een ochtendnevel voor de stralen der zon, en hij verkwikt zich in het beschouwen en hoogschatten van echte verdiensten, als de middelen, die tot hooger waarde leiden en opvoeren. Zijn gevoel voor het groote, edele, verhevene en schoone wordt levendiger en duurzamer, en het doel zijner bestemming,

als redelijk, zedelijk en onsterfelijk wezen, staat hem, in een helder en bemoedigend verschiet, voor den geest. In den kring van wijzen, edelen en goeden wordt hij wijzer, beter, en daardoor tevens gelukkiger; en in hen, zij het dan ook nog zoo onvolkomen, de trekken ontwarende van het beeld des Onzienlijken, voelt hij zich opgewekt, om zichzelf naar dat beeld te vormen en te volmaken.

En nu, M. H.! kan *zulk eene vereering van menschen en menschelijke verdiensten*, als middel tot eigene volmaking, der deugd nadeelig, den mensch niet betamende, den Christen onwaardig genoemd worden? Wij betwijfelen zulks op de grondslagen, die wij hebben vastgesteld, en volgens welke wij het vereeren van menschen als *geoorloofd, natuurlijk, nuttig*, ja *pligtmatig* beschouwd hebben. Bedriegen wij ons niet, dan vermeenen wij op deze onze voorstelling uwe toestemming verkregen te hebben, en rekenen wij eenigermate op uwen bijval en goedkeuring. In dien bijval en goedkeuring is voorzeker voor ons iets vereerends gelegen; maar het was verre van ons, daarop jagt te maken. Trouwens, dat vereerende is ook eeniglijk aan de zijde der *waarheid*, die wij vermeenen te hebben voorgesteld, en de cere is derhalve *harer* en niet *onzer*. Mogten wij, evenwel, daardoor Ul. tot eene betamelijke vereering van menschen en menschelijke verdiensten, en bovenal tot het waarden van wijsheid, regtschapenheid, kunstliefde en deugd, hebben opgewekt, dan zullen wij den arbeid, aan dit eenvoudig opstel besteed, dubbel beloond achten.

DE SPIJSFABRIJK TE LEITH BIJ EDENBURG.

(Uit het *Hoogduitsch.*)

Leith is de haven van *Edenburg*, en ligt aan den oever der gulf, welke den naam van *Firth* of *Forth* draagt. De afstand van *Edenburg* bedraagt ongeveer drie kwartier uur gaans. De oudere gebouwen van *Leith* kunnen in geen

deele aanspraak op een deftig voorkomen maken, en staan in naauwe morsige straten op elkander gedrongen. Daarentegen zijn de nieuwaangelegde straten breed, helder en zindelijk, en de huizen in den laatsten te *Edenburg* heerschen den smaak. De haven heeft Koning ROBERT DE I, in het jaar 1329, aan de gemeente *Edenburg* ten geschenke gegeven, en, ondanks menigvuldige pogingen der inwoners van *Leith*, om deze onderhoorigheid af te schudden, zijn zij tot heden toe aan het regtsgebied van *Edenburg* onderworpen gebleven. De handel is er aanmerkelijk; de invoer uit het zuiden van *Europa* bestaat in wijn, cognac en fruiten; *West-indië* levert rijst, suiker, rum en verfstoffen. Het sterkste handelsverkeer schijnt echter met de Oostzee-havens plaats te hebben. *Leith* bezit ook daarenboven aanzienlijke manufacturen en fabrieken, glasblazerijen, suikerbakkerijen en een' sterken scheepsbouw. Doch wegens één ding vooral is *Leith* merkwaardig, namelijk door de inrigting der Heeren JOHN GILLON EN CO. *for preserving fresh meat*, (tot het onbedorven houden van versch vleesch.)

Deze inrigting is de eenige van dien aard in *Schotland*; twee soortgelijke bestaan er in *Engeland*, en eene in *Ierland*; doch die van GILLON overtreft de andere, niet alleen in uitgebreidheid, maar ook nog daarin, dat zij hare werkzaamheid tevens tot het versch houden van plantenstoffen uitstrekt. De fabriek is in Augustus 1838 gevestigd geworden en doet reeds luisterrijke zaken. Daar de opgaaf is, dierlijke en plantaardige levensmiddelen in verschen toestand naar alle werelddeelen te vervoeren, en den vernielenden invloed van den tijd zoodanig te keer te gaan, dat zij na verloop van jaren nog volkomen dezelfde zijn, als op het oogenblik toen zij ingepakt werden, kan natuurlijk de bekende behandeling van pekelen en rooken niet te pas komen. Het beginsel van het versch houden berust eenvoudig daarop, dat men de stoffen, waarop men het wil toepassen, zoodanig bewaart, dat zij tegen alle aanraking der dampkringslucht beveiligd zijn, en deze ontdekkings is van *Franschen* oorsprong, doch heeft tot heden toe alleen in het etablissement van GILLON zulk eene uitgebreide werkdadige aanwending gevonden. — Het tooneel van deszelfs verrigtingen is een geweldig groot, in *Mitchellstreet* gelegen gebouw. De benedenste verdieping bevat de voorraadkamers voor de levensmiddelen, en voor elke soort derzelve eene

bijzondere ruimte tot de eerste verrigting, die van het reinigen. Zoo zijn, in eene groote zaal, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, veertig handen alleen met de voorloopige bereiding van ossenklaauwen bezig. De volgende verdieping is eene doorlopende reeks van kolossale keukens, uit welke de damp en walm, door met oordeel aangebragte ventilators, oogenblikkelijk aftrekt, zoodat er in deze keukens steeds zuivere lucht heerscht. Ik heb negen ketels geteld, elke van vierhonderd kwart inhouds, en verscheidene derzelve waren uitsluitend met de hierboven vermelde rundsklaauwen gevuld, die eene voortreffelijke, de grondstof van verscheidene soorten van soepen uitmakende, gelei leveren. Tot hetzelfde einde worden bijna even zoo veel runderbeenderen en geringe soorten vleesch gebruikt. De uit dezelve getrokken krachtbouillon heet, in de taal der *Engelsche* kookkunst, *stock*, en wordt voor de onmisbare grondlaag van alle goede soep gehouden. Gemelde ketels zijn inwendig van eene soort van doorslag voorzien, binnen welken het vleesch ligt, zoodat het nergens den ketel aanraakt en derhalve niet kan aanbranden. De bouillon wordt in afzonderlijke, daartoe bestemde vaten verkoeld, doch alvorens wordt het bovenop drijvende olieachtige schuim zorgvuldig afgeschuimd. Dit schuim ontstaat even zeer van de runderklaauwen als van ander vleesch, doch onderscheidt zich door voorkomen en bruikbaarheid. Dat van de runderklaauwen is eene witachtige olie, die bij voorkeur in de zijdemanufacturen tot het insmeren der machines gebruikt wordt; het andere gelijkt naar goede versche boter, en is, heinde en ver, bij de armere volksklassen, tot het smeudig maken van hunne gerstenbrij, zeer gezocht. Men heeft mij verzekerd, dat er driemaal meer gevraagd dan voortgebragt wordt, hetgeen, aangemerkt de prijs in geenen deele gering is (het pond kost vijf *Eng.* stuivers) daaraan toegeschreven moet worden, dat dit vet zeer strekzaam is. Van de tot uitvoer bestemde soepen zijn er twintigerlei verschillende soorten, waaronder natuurlijk de beroemde schilpaddensoep behoort, als ook de in geenen deele verwerpelijke soep van ossenstaarten. Al deze soepen worden, wel is waar, op de gewone wijs toebereid, maar zoodanig verkookt, dat men dezelve bij het gebruik met eene gelijke hoeveelheid water verdunnen moet. Men bewaart ze in blikken doozen, van verschillende maat.

GILLON EN CO. doen inzonderheid sterke verzendingen naar *Oostindië*. Sedert eenige *Schotten* Directeuren der O. I. Compagnie geworden zijn, heeft de zorg voor hunne landslieden, hetwelk eene vaderlandlievende, de *Engelschen* zeggen eene schandelijk zelfzuchtige eigenschap der *Schotten* is, ontzettende hoeveelheden van dit voortbrengsel naar *Oostindië* doen uitvoeren. De *Schot* is echter niet alleen met innige genegenheid aan de bergen van zijn vaderland, maar ook met gezonden eetlust aan zijnen vaderlandschen kost gehecht. Daar nu de Heeren GILLON *Schotten* zijn, voldoen zij het best aan den smaak hunner landslieden in de *Oost*; en zoo gebeurt het, dat de inrigting eene aanzienlijke menigte *Schotsche* landssoepen uitvoert; want voorkeus voor soep is een trek, dien *Schotten* en *Duitschers* met elkander gemeen hebben. Het *Gillonsche* etablissement heeft, en wel naar mijn oordeel met regt, den winstgevenden roem, de *Schotsche* soepen in de hoogstmogelijke volkomenheid te leveren. Eene soep van schaapskoppen, een *hotch-potch* en een *cocky-luky*, hoe wonderlijk deze namen ook klinken mogen, zijn, wanneer zij uit GILLON'S keukens komen, ware lekkerbeetjes onder de soepen, en de *cocky-luky* heeft hierbij nog het voordeel, dat zij het lievelingsgerecht van Koning JACOBUS geweest is. (Zie WALTER SCOTT'S *Fortunes of Nigel*.) Ik mag te dezer gelegenheid ook niet *the great chieftain of the pudding-race*, (den grooten aanvoerder van het podding-ras) den edelen *haggis*, (*) vergeten. De bestanddeelen van dit klassisch gerecht zijn klein gehakt schapengedarmte en lever, voorts niervet, havermeel en specerij, alles omvat in eene schapenmaag, in en met welke het gekookt wordt. Daar BURNS' gedichten genoeg bekend zijn, zal men ook begrijpen, waarom de *haggis* een klassisch gerecht genoemd wordt, en wie het den titel van *great chieftain of the pudding-race* gegeven heeft. Daarentegen kan men nog niet weten, (zegt de Schrijver, welke dit berigt geleverd heeft) dat ik, bij het laatste herinneringsfeest van BURNS' geboortedag te *Dumfries*, een' *haggis* heb helpen opeten, die uit de keuken der GILLONS naar *Oostindië* en teruggereisd was, en nog zoo voortreffelijk smaakte, dat

(*) Kan dit woord ook eene, naar de *Engelsche* schrijfwijze, op den klank af veranderde spelling van het Fransche *hachis* zijn?

BURNS' eigen *haggis*, wanneer dezelve niet vóór vijftig jaren reeds opgegeten, maar op gelijke wijs bewaard geworden was, wel is waar even frisch, maar zeker niet beter gesmaakt zou hebben.

In twee met de keukens verbondene zijgebouwen houden, ik weet niet hoeveel, vrouwen zich dag aan dag met de toebereiding der onderscheidene geregten bezig. Eene lange rij derzelve zag ik pastinaken of witte wortels, roode, gele en witte rapen en andere moeskruiden verlezen en naar den eisch klein snijden. Ontzettend groot is het verbruik van witte en gele rapen, wyl het toeval wil, dat deze in *Oost-indië* niet groeijen. Twee vrouwen beklaagde ik van gansch harte, ofschoon zij zelve er niet naar uitzagen, alsof zij beklag verlangden of verdienden; ik gevoelde namelijk medelijden met haar om harer oogten wille, ter zake der geweldig groote hoopen van uijen, welke zij dien dag te schillen en te snijden hadden; want vleeschsaus met salie en uijen, om bij gebraden eende- en varkensvleesch te gebruiken, vinden op zee en in de *Oost* een' sterken aftrek. Vier manspersonen sneden zoo sierlijk, dat het een vermaak was om het aan te zien, uit groote stukken schapen- en rundvleesch, alle beenderen en beendertjes los, en verdeelden vervolgens het vleesch in portiën van twee tot zes pond, die aan eene op schrandere wijs ingerigte soort van braadspitten, in ontelbare menigte, voor hooge, in vollen gloed brandende vuren braadden. Hierop worden deze stukken in blikken doozen gedaan, en deze tot bijna aan den rand met saus gevuld. Regt innig kan ik mij voorstellen, welk een heerlijk lekkerbeetje zulk eene doos voor een klein scheepsgezelschap midden in den *Stillen Oceaen* of voor eene officierstafel in *Afghanistan* zijn moet, terwijl de regementsmuziek het heerlijke: *Glorious roast-beef of Old England* aanheft. Ook ontbrak het niet aan groote hoeveelheden van platte sneden vleesch, *collops*, die tot derzelve bestemming gereed gemaakt werden. De volledige lijst der geregten, welke hier toebereid worden, bevat negentig nummers. Al wist ik voor deze alle verstaanbare namen te vinden, zoo zou ik mij de terging niet hebben willen aandoen, deze lijst te vertalen! Wie toch kan, wanneer hij zich in *Engeland* en *Schotland* met de landskeuken eenigzins vertrouwd gemaakt heeft, zonder te watertanden neërschrijven: *corned beef, seasoned beef, roasted hare, jugged hare,*

cowheel, potted head, turbot, haddocks, salmon, oysters, lobsters enz.? Bij het woord oesters moet ik aanmerken, dat ik er te *Edinburg* gegeten heb, die te *Calcutta* geweest waren, en die voortreffelijk smaakten. Misschien is het zelfs voor de *Berlijners* iets nieuws, te vernemen, dat hun Koning zaliger zich regelmatig zoo wel de oesters zelve als oester-soepen, schildpaddensoep, door de Heeren GILLON EN CO. deed toezenden. Er is in *Engeland*, onder den naam van *beef-tea*, eene tot vaste stof ineengekookte bouillon bekend, die voor het meest voedende en versterkende gehouden wordt, hetgeen een aan de beterhand zijnde zieke kan gebruiken. Ook dit vleeschsap wordt in aanzienlijke hoeveelheden in de *Gillonsche* fabriek geproduceerd. Eindelijk mag ik *Meg Merrilies soup* niet onaangeroerd laten, een mengelmoes van alle soorten van eetbaar wildbraad, en, zoo al niet strikt genomen juist hetzelfde compositum, waarop de heidin van *Derncleugh* den van schrik verstijfden Domine SAMPSON onthaalde, toch in allen gevalle iets zeer lekkers.

Op de plaats zijn tien werkwinkels voor dertig blikslagers en voor tien leerknappen, welke de dozen vervaardigen, waarin de spijzen verzonden worden. Slechts die, welke ter verzending van verschen haring dienen, hebben de langwerpige gedaante eener mout; al de overige zijn rond, en derzelve grootte verschilt, van die eener gewone snuifdoos tot die van eenen duchtigen hoed. Zoodra de doozen gevuld zijn, worden de deksels er op gesoldeerd; doch nu komt eerst de hoofdzaak. In elk deksel is een gat van een' of een' halven duim over het kruis; ook dat wordt naderhand, wel is waar, met een daarover gelegd stuk blik toegesoldeerd, en daardoor de doos hermetisch gesloten; maar men heeft de doos niet tot aan den rand mogen vullen, en dus is er in de tusschenruimte dampkringslucht gebleven, van welke de geringste hoeveelheid genoeg is, om den geheelen inhoud te bederven. Derhalve verstaat het zich van zelf, dat die lucht er ten volle (of althans zoo veel menschelijk vermogen zulks vermag) moet uitgetrokken worden; hoe dit geschiedt, is nu juist het geheim der bewerking. (*)

(*) Het is bekend, dat de gewone wijs van uittrekking der lucht, door middel der luchtpomp, die vloeistof slechts verdunt. Meer volkomen wordt een luchtledig gevormd,

Zoodra de doozen luchtledig en gesloten zijn, worden zij, tot beveiliging tegen de vochtigheid, (die het ijzer zou aandoen en misschien doorboren) verlakt. Vervolgens stapelt men ze, even als wijnflesschen, in verwulfdde plaatsen op elkander, en pakt ze, ter verzending, in vaten. Tot het openen der doozen is nu, wel is waar, elk sterk en puntig mes toereikend; maar men weet, dat de verwende *Engelschen* alles gaarne volkomen naar hun gemak hebben, en zoo heeft dan ook, om aan deze neiging te voldoen, GILLON een klein *lever-knife*, een hefboom-mes, uitgevonden, met hulp van hetwelk die verrigting zonder de geringste moeite volbragt kan worden, en van dit mes worden gewoonlijk een of twee stuks gratis bij ieder vat of vaatje gevoegd. Bedenkt men nu, dat niet dan het uitgelezenste vleesch tot verzending gebezigt wordt, dat beenderen en al wat *onedel* is achterwege blijft, en dat elke doos den heeren fabrikanten zelve op de som van anderhalf tot acht groschen te staan komt, zoo moeten de prijzen van aflevering uiterst billijk voorkomen. Eer de Heeren GILLON hunne fabriek oprigteden, waren de prijzen der *Engelsche* en *Iersche* inrigtingen van dien aard zoo hoog, dat alleen weelderige rijkdom zich de weldaad bewijzen kon, midden op den Oceaan versch vleesch te eten, of het genoeg kon hebben, in afgelegene werelddeelen vaderlandsche geregten te nuttigen. Onze *Schotten* gingen van den grondregel uit, dat, hoe billijker de prijzen zijn, bij minst genomen gelijke deugzaamheid der waar, des te ruimer ook de aftrek is, en dat de snellere omzetting van het kapitaal in dezelfde verhouding de winst verdubbelt. De juistheid van dezen regel is ook hier op nieuw gebleken. Beste waar en matige prijs hebben aan de fabriek eenen ontzettenden aftrek en deze weder aanzienlijke winsten ten gevolge gehad. Aan eenen eenigen scheepsreeder te *Liverpool* worden maand voor maand tusschen de vijf- en tienduizend doozen geleverd, ter waarde van vijfhonderd à duizend pond sterling, en, naar ik ver-

wanneer eene bevorens zelve van lucht ontdane stof, in eene buis gestort, welke aan het eene einde gesloten is, vervolgens bij het omkeeren dier buis, boven zich eene ruimte daarstelt. Op deze wijs vervaardigt men de barometers; doch daartoe wordt vereischt, dat de gebruikte stof eene groote soortelijke zwaarte hebbe, zoo als de kwik.

neem, heeft de inrigting nog sterkere klanten. Toen de expeditie van Kapitein Ross naar de Noordpool uitgerust werd, leverde de inrigting, volgens daartoe aangegaan contract, acht ton of zestienduizend pond vleesch en groenten en achtduizend doozen met soepen en sausen. Het overtuigendste bewijs echter, hoe voortreffelijk hare zaken gaan, is misschien, dat dagelijks tusschen de acht- en tienduizend doozen gevuld worden, en dat desniettemin de fabriek het tot nog toe tot geen eigenlijk gezegden voorraad heeft kunnen brengen.

NATUURTOONELEN AAN DE OOSTZEE. DOOR J. G. KOHL.

Die reizigers, welke te *Memel* hunne kales bestegen hebben, en, na elken postrid van paarden wisselende, op den grooten rijweg naar *Petersburg* de velden der drie *Oostzee*-provinciën doorgevoegen zijn, vellen over de natuurlijke gesteldheid dier gewesten meestal een te ongunstig oordeel. Zij meenen eene woestenijs doorreis te hebben, waar slechts bosch en zand, struikgewassen en waterpoelen elkander afwisselen. Eindelooze wouden van dennenboomen hebben zij langs hunnen geheelen weg zien voortloopen. Hier en daar zagen zij een eenzaam huis als verloren daar staan, en de in grijze schaapspelzen gehulde bewoners, wier taal zij niet verstaan, slopen hen als nachtuilen voorbij. Het opmerkelijke leven in het binnenste dier wouden is hun onbekend gebleven; hoeveel beweging, hoeveel vrolijkheid in de huizen heerscht, weten zij niet, en regts en links van den weg, op welken zij voortsnelen, ontslippen hun de liefelijkste natuurtooneelen, omdat zij de slingerpaden niet betreden hebben, waarop, »in 't heilig diep der bosschen, 't aanninnig landschap zich verbergt.” Zij hebben noch den sleutel, welke de verborgene deuren dier geheime schatten opent, noch ook den tijd om dezelve in oogenschouw te nemen, en, daar versmaden steeds gemakkelijker is dan gegronde lof toekennen, zoo verheugen zij zich, wanneer zij slechts eerst weder te *Petersburg* aan eene rijkbezette tafel kunnen zitten, en de onvriendelijke *Oostzee*-provinciën achter den rug hebben.

Ontegenzeggelijk is het, dat *FLORA* en de overige Godheden der natuur den ganschen horen huns overvloeds niet over

deze oorden hebben uitgestort. Zij hebben aan dezelve hunne gaven met spaarzame hand toegedeeld. Het landschap is meestal plat en effen, de plantengroei weinig verscheiden. Zelfs de menschen zijn in woning en gewaad minder sieradminnend dan elders. Schaars slechts doorvlechten zij de werken der wilde Landgoden, der *Faunen*, water-, woud- en weidenimfen, met werken der beschaving, tuinen en vriendelijke woongebouwen. Ja zelfs JUPITER, de hoogdonderende, is hier flauw en hartstogteloos. Op dof rollende onweerswolken doorstreeft hij de lucht, en slechts in nevels en eindelooze regens daalt hij op aarde neder. Desniettemin echter bezit ook dit land zijne bijzondere bekoorlijkheden, zijne eigenaardige schoonheid. Het komt er slechts op aan, dat wij die ook naar derzelve eigene wijze weten op te vatten, en ons niet tot de *Baltische Idylle* wenden, wanneer wij kort te voren het *Zwitsersche Epos* bewonderd hebben.

De landen, welke de *Letten* en hunne naburen, de *Esthen*, bewonen, liggen onder den 55sten tot den 60sten graad noorder-breedte, en zulk eene hooge breedtegraad levert in geen deele een gunstig vooruitzicht op zachtheid van klimaat. De winter duurt er zes maanden lang, en is vol van stormen, ijs, sneeuw, en van koude, vriezende dagen. De zomer is kort en heet; de herfst donker, regenachtig en vuil. Een jeugdige lentetijd is er nauwelijks; want de Meimaand is ruw en onaangenaam. De schoone dagen van Maart worden spoedig vergeten bij het kille winterweder, dat er later weder op volgt, en de maand Junij rijpt snel tot vollen zomer.

Al deze hoedanigheden hebben de Hertogdommen met menige grootere landen, Koning- en Keizerrijken, waarmede zij onder denzelfden aardgordel liggen, gemeen; maar de vochtigheid van lucht en grond schijnt hun meer bijzonder eigen te zijn. Het zij de moerassige gesteldheid des bodems, of wel eene eigenaardige voorgeschiktheid der lucht zulks veroorzaakt, dagen, ja weken lang druppelt het hier, zonder dat het tot eene krachtige vochtontlading en energieke opklaring van den dampkring komt. Het schijnt alsof alles zich hier karakterloos ondereenmengt, want zelfs de sneeuw vloeit menigmaal met regen doormengd naar beneden. De *Duitschers* hebben voor deze, hier zoo dikwijls voorkomende, chaotische wedergedaante de uitdrukking *es schlackert* gevormd.

Gelijk de *Oostzee*-provinciën, met betrekking tot derzelver bevolking, op de grenzen van het ras der *Slaven* en der *Germanen* liggen, zoo liggen zij ook, met betrekking tot de luchtgesteldheid, tusschen de *Duitsche* en de *Russische* wedervormen. Niet zoo scherp, als in *Rusland*, scheiden zich de jaargetijden, en niet zoo zacht, als in *Duitschland*, zijn de overgangen. Hieruit ontstaat de onbehagelijke wedersgesteldheid der *Oostzee*-provinciën, waar de *Siberische Boreas* nog geene zoo beslissende heerschappij oefent, en toch evenwel de *Oostzee*- en de westelijke luchtinvloed noch in den zomer koelte, noch in den winter warmte aanbrenge. Vandaar, met name, in den winter, wanneer in *Rusland* alle wateren veilig overkorst zijn en men steenharde paleizen van ijs kan oprigten, hier te lande dat eeuwige weifelen tusschen dooi en vorst, en wel bijzonder in *Koerland* zulk eene gedurige afwisseling van sneeuw en regen en een onafgebroken klagen over de onbestendigheid der sledebaan. In de donkere herfstmaanden October en November schijnt het letterlijk, alsof de zon de aarde vaarwel gezegd heeft, en alles op het puut is om in den ouden bajert terug te zigen. Ondoordringbare wolken overspannen met eentoonig floers den hemel, en nacht en dag wisselen naauwelijks merkbaar elkander af. Wegen en paden verdwijnen dan in een doorgaand moeras, en bijna alle gezellige omgang houdt op. Het *Baltische* menschdom verzinkt in melancholie.

De schoonste natuurverschijnselen zijn hier de heldere zomernachten en de noorderlichten in den winter. Doch van beide heeft slechts de eenzame beschouwer genot, die alsdan met wellust de wonderbaar verlichte bosschen doorwandelt, of ook de *Lette* en *Esthe*, die de Johannes nachten tot op het aanbreken van den dageraad met zingen doorbrengt, en des winters bij den flikkerglans van het noorderlicht over de ijsvlakte der meren zijne slede naar de bruiloftsfeesten zijner bekenden doet snellen.

Poelen.

De groote vochtigheid der lucht en de westewinden, die zich hier, door den *Siberischen* oostewind bestreden, van hunnen waterlast ontladen, hebben den grond des lands tot een' der natste en drassigste gemaakt, zoodat in zekere jaargetijden geheel de oppervlakte van denzelve in moeras verkeerd schijnt te zijn. De groote hoeveelheid van mospflan-

ten, waarmede de aarde bedekt is, houden almede de vochtigheid langen tijd in zich vast, en derhalve treedt men zelfs aan de helling der heuvels in het natte gras, alsof men in moergrond stapte. Overigens zijn er blijvende en nimmer opdroogende poelen allerwegen in menigte, ja bijna alle weidegronden zijn min of meer dras. Heldere, over kristallen kiezelgrond stroomende beken zijn er in geheel het land bijna niet, en de kleinere riviertjes zijn meestal moerassig en derhalve hoogst gevaarlijk. Slechts op weinige punten vindt men veilige waadplaatsen.

De trappen van verscheidenheid onder de poelen en moerassen zijn ontelbaar. Aan den eenen kant gaan zij over tot blootelijk vochtige gronden, met water overloopenen weilanden, en meren; aan den anderen vormen zij eigenlijke moeren en mospoelen. Menigmaal is in deze de sponsachtige, weeke mosmassa 20 tot 30 voet diep. De ergste poelen liggen in ruime rivierdalen en in digte, uitgestrekte bosschen verborgen. Zij bevrozen eerst zeer laat in den strengsten winter; ja vele blijven bijna altijd onbevroren. Door het graven van slooten en grachten is het gelukt, verscheidene derzelve droog te maken; doch de meeste zijn zoo diep en schijnen zoo moeilijk op te droogen, dat zij bezwaarlijk immer aan den landbouw dienstbaar gemaakt zullen kunnen worden. Met name leggen de mosmoerassen onoverkomelijke moeilijkheden aan denzelfden in den weg; want, daar de geheele massa mos als eene spons van water doordrongen is en hetzelfde niet loslaat, zoo baten afwateringskanalen hier niet. Slechts zoo ver de gracht reikt, loopt het water weg; ter wederzijde blijft het in het mos hangen. Ook kan men op deze mosmoerassen uiterst bezwaarlijk eene vruchtbare laag van teelaarde vormen; want de in den grond van het moeras hare wortels hebbende mosplanten drijven met eene onverstikbare kracht nieuwe knoppen en spruiten naar boven, die al het opgekomen graan of gras weder vernietigen.

De talrijke poelen en de ongemeene vochtigheid van den grond maken in dit land een aantal eigenaardige wijzen van akkerbouw noodwendig. De bouwlanden zijn overal met diepe slooten en greppels doorsneden, die het water verzamelen en lozen. Van den anderen kant is, om het land van behoorlijke rijwegen te voorzien, vereischt geweest, den grond derzelve op te hoogen, zoodat bijna al de min of meer aanmerkelijke wegen eigenlijk dijken zijn. In den

winter hebben deze dijken het nadeel, dat op dezelve de sledebaan zich niet zoo gemakkelijk vormt als op den platten grond, vermits de wind de sneeuw aanhoudend van dezelve wegwaait. Vandaar de vraag, welke men hier te lande gedurig hoort doen: »Zijn de dijken nog kaal?» Waarop men alsdan met zoo veel blijdschap soms het antwoord ontvangt: »Neen, de dijken zijn reeds goed besneeuwd.» Ook hinderen of bemoeijelijken de poelen overal het verkeer en dwingen in den zomer tot groote omwegen.

Het gezigt van een' grooten, *Lijflandschen* poel is uiterst treurig. Op eene lange, wijde uitgestrektheid lands vertoont zich niets dan een onvruchtbare, ongenaakbare chaos, op welken niet dan stijf rietgras, dat met zijne witte zijden pluimen in den wind speelt, hooge, leelijke biezen en bloesemlooze mossen gedijen. Hier en daar ontwaart men slechts een verarmd berkeboompje, kleine, misgroeide pijnboomen, tusschen welke de *betula nana* en lage wilgen zich als kreupelhout naauwelijks boven den grond verheffen, en nu en dan eene eenzame bloem, die slechts met den verrekijker te bereiken is. Alles is eene kale, wilde, schrikwekkende wildernis, door water- en poelsnippen bewoond, en eeniglijk verlevendigd door het gedurige geschreeuw van den kievit, die in wijde kringen zijn nest omvliegt, als ook van den slaanden kwartel, die zich in het natte oevergras verbergt. Er zijn poelen van dezen aard, die meer dan een vierkante mijl groot zijn, in *Lijfland* echter meer dan in *Koerland*, en in *Esthland*, hetwelk de droogste der drie provinciën is, het allerminst.

Waar de grond en bodem der daldiepten vast werd, en het water zich daarboven rein en helder verzamelde, ontstonden meren, met welke het land overal, doch in *Esthland* het minst, bezaaid is. Zelden hebben de oevers dier meren iets schilderachtigs of romanessks. Gewoonlijk verliezen zich derzelve boorden in een' lagen moerassigen grond, of in kaal zand, en zijn rondom met donkere bosschen omschaduwde. Hier en daar vertoont zich aan derzelve zoomen een eenzaam gelegen landgoed of een *Russisch* visschersdorp; want deze meren kweeken eenen overvloed van smakelijke visschen van allerlei soort, en eenden, ganzen, zwanen en meeuwen huizen in digte scharen tusschen derzelve riet- en biesbosschen.

Iets zeer gewoons is op deze plassen het verschijnsel van

drijvende eilanden. De menigvuldige diepwortelende mos- en rietplanten houden den grond als een taaije vilt bijeen, en derhalve worden niet zelden groote, aldus verbondene lappen gronds van de oevers losgerukt en met boomen, struiken en al wat er op groeit door den wind op het meer heen en weder gedreven. Nu eens maken de bewoners van den westelijken oever het aangespoelde eiland aan hunnen wal met touwen vast; dan weder, wanneer een storm het losgerukt heeft, hechten de bewoners van den oostelijken het aan den hunnen. Nu eens, wanneer de plantgewassen te veel water opgezogen hebben, zinkt het eiland naar den grond, en dan weder, wanneer de verrotting in hetzelfde gas ontwikkelt, rijst het weder naar de oppervlakte en bedekt zich met een' nieuwen plantengroei.

Meren en moerassen hebben van oudsher in de geschiedenis des lands eene gewigtige rol gespeeld. Bij gebrek aan bergen, dienden zij als versterkingsmiddelen ter beveiliging en verdediging des lands. Kasteelen en steden plaatsten zich niet zelden op eilanden in het midden dier wateren. Adellijke sloten kozen gewoonlijk den oever van een meer tot standplaats.

Daar de meren meestal slechts vlakke, ondiepe plassen zijn, vereenigen de aangrenzende goedbezitters zich menigmaal om een kanaal te doen graven, ten einde daardoor het water af te tappen, en deelen hierna onderling het drooggemaakte weiland, hetwelk niet zelden van aanmerkelijke uitgestrektheid is, zelfs al gelukt het slechts, den waterspiegel van het meer eenige weinige voeten te doen dalen.

De poelen, meren, moerassige drasgronden en de, vooral in *Lijfland (Zandland)* menigvuldig voorkomende, geheel woeste zandstreken en duinen onttrekken vele oorden des lands gansch en al aan den akkerbouw. Niettemin is het land, over het geheel genomen, niet onvruchtbaar; integendeel schijnt het bijzonder gunstig te zijn voor de teelt van menige akkerplant, met name de rogge, de garst, het vlas, die nergens ter wereld weliger en in grootere volkomenheid gedijen dan hier. Die vruchtbaarheid neemt echter af, naarmate men van het zuiden noordwaarts optrekt. In het zuidelijke *Litthauwen*, het tarweland, schijnt het toppunt van vruchtbaarheid gevonden te worden, het bezinksel der vetste aardkorst, welke zelfs zonder bemesting bruikbaar koren levert. Reeds de *Koerlander* ziet met nijd op zijne

Litthausche buren, doch wordt op zijne beurt door de noordelijker liggende *Lijflanders* wegens zijnen vruchtbaren grond benijd, en de *Esthlanders* zijn, over het geheel genomen, schaarscher dan al de overigen bedeed. De vervolmaking van den akkerbouw staat echter in omgekeerde rede tot deze verhooging van vruchtbaarheid. In *Lijfland* is hij op den hoogsten trap, en de *Koerlanders* prijzen hunne noordelijke buren wegens derzelve ijverige pogingen in dit opzigt. Op het onordelijke landbedrijf der zuidelijke *Litthauwers* zien zij met verachting neder.

Woudstreken en Bosschen.

Niets kan een denkbeeld geven van het gezigt der wildernissen in de hooge pijn- en sparrewouden van *Lijf-* en *Koerland*. Wel is waar heeft het geweldig verbruik van hout, hetwelk sedert eeuwen in de fornuizen der branderijen, der badhuizen, bij het bouwen van huizen en omtuiningen met verkwistende hand gebezigd wordt, reeds vele wouden gedund, en hier en daar hoort men reeds klagten, dat de natuur niet snel genoeg weder voortbrengt, hetgeen de mensch in onbedachte haast verspilt (*); doch van den anderen kant zijn er ook nog wel hier en daar wouden, even oud als de wereld, en zoo dicht en wild, dat zij voor geen menschenvoet toegankelijk zijn, en dat alleen het vliegende eekhorntje of de klauterende losch er in voort kan komen. Er is gebrek aan kanalen en voor de houtvlotterij geschikte rivieren, met welker hulp men van het binnenste zulker bosschen partij trekken en met den rijkdom der eene plek de armoede der andere te hulp zou kunnen komen. Torenhooge pijn- en sparreboomen rijzen hier in tallooze scharen ten hemel. Menige goedbezitters hebben in hunne bosschen groenende masten genoeg, om geheel de *Britsche* vloot daarmede te voorzien, en zouden schatten, grooter dan die van Koning CROESUS, kunnen verzamelen, ware het hun slechts mogelijk, geheel het woud, ontworteld en behakt, met den slag eener tooverroede op de regte markt te verplaatsen. Bij den tegenwoordigen toestand van hun woudbedrijf echter zijn

(*) Reeds KELCH, die zijne *Lijflandsche Historie* in het jaar 1695 heeft uitgegeven, spreekt van het vernielen der bosschen, als van een sedert lang daar te lande bemerkte en betreurd verschijnsel.

zij, te midden van hunnen overvloed, zoo arm, dat zij met hun brandhout spaarzaam, ja zelfs karig moeten te werk gaan.

Onze *Duitsche* Schrijvers over boschbestuur en houtvesterij tellen in hunne werken, daar waar zij van het beschermen der wouden spreken, duizenderlei dingen op, die voor het geboomte schadelijk zijn, en welke men moet trachten weg te nemen of te voorkomen. Men behoort de boomen, zeggen zij, met takken en bladeren tevens te vellen, omdat een nog van zijn loof voorziene boom zachter nederkomt dan een daarvan onthloote, en derhalve deels niet zoo splijt en splintert als deze, deels ook niet zoo veel jonge planten onder zijnen val verbrijzelt. Des winters mag men de boomen niet bij te hevige koude vellen, vermits in zulk een weder die jonge planten minder buigzaam zijn en wegens die brosheid onder de drukking eener zwaarte ligter breken. Muizen, konijnen, hazen, reeën en herten moet men zoo veel mogelijk uitroeijen, omdat zij het jonge plantsoen beschadigen. Kor- en berkhoenders, ook de duiven, zijn inzonderheid voor de boomen nadeelig, en men moet ze dus almede trachten te verdelgen. Tegen honderderlei houtknagende insekten weet men bij ons duizenderlei middelen. Drassig heideland, mos, biesen en rietgras moeten almede niet geduld worden, omdat zij den boomen het voedsel onttrekken, dat nu in ijdele halmen oprijst, daar het zich in digte houtstof had kunnen veranderen. De koude vooral is den bosschen nadeelig, omdat zij den plantengroei stremt. Niet minder is zulks de hitte, zoo wel voor het zaad als voor het reeds opgeschoten plantsoen. Derhalve behoort men de houtvellingen, met achtgeving op beide, naar gelang der omstandigheden, nu eens in de eene, dan in eene andere rigting te doen plaats hebben. Tot bescherming tegen de winden, van welke vooral het naaldhout veel te lijden heeft, moet men de bosschen van hoogstammig pijn- of vuchtenhout overal met zoomen of mantels van voorgeplant loofhout omgeven, en ook op verscheidene plaatsen zoodanige zoomen of beveiligingsstroomen door het naaldhout laten loopen. Ten einde de verwoestingen, door sneeuwlast te weeg gebragt, te voorkomen, wordt aangeraden, de boomen verder uit elkander te planten, doch niet al te ver, omdat enkel staande boomen weder meer blootgesteld zijn aan rijp, ijzel enz. Derhalve moet men hierin den juisten middelweg weten te treffen. Ook moet men de jongere plantsoenen, die voor sneeuw-

schade meer blootstaan, minder, de oudere daarentegen, voor welke dezelve meer te vreezen is, digter gesloten houden. Vóór alle dingen mag men geene moerassen in de bosschen gedoogen, want zij doen den grond verzuren. Ook verwekt het staande water in deszelfs nabijheid door zijne uitwaseming koude, hetwelk menigmaal te weeg brengt, dat jonge looten en scheuten bevrozen. Ook stroomend water is niet goed, omdat het door ijsgang, wegspoeling van grond en zelfs van hout, overdekking met zand en steenen en lang aanhoudende overstroming de bosschen beschadigt. Derhalve moet men de woudebeken zorgvuldig met wilgen omzoomen, de schadelijke bogten der rivieren doorsteken, en over het algemeen zorgen, dat de vereischte afwatering niet belemmerd zij. — Zoo luiden de voorschriften onzer boschkundigen.

Beschouwt men nu den toestand, waarin zich de *Koerlandsche*, *Lijflandsche* en, even als deze, ook de naburige *Poolsche* en *Russische* bosschen bevinden, zoo moeten de meeste als ware AUGIAS-stallen voorkomen, om welke tot den geregelden staat van een verstandig aangelegd en bestuurd bosch te brengen HERCULES zelf nog eeuwen lang te werken zou hebben.

Juist de vogelsoorten, die aan het geboomte de meeste schade doen, wilde duiven, berk- en korhoenders nestelen er het meest, ja zij worden er zelfs tot nadeel der bosschen aangekweekt. Hazen, reeën, elandsdieren en andere vijanden der jonge pas ontsprotene boompjes zijn insgelijks genoeg voorhanden, zonder dat men zich beijvert, dezelve in naam der *Dryaden* te verdelgen. De gretige, van boomvoedsel levende kruip- en slingerplanten, mossen en *lichens* omhangen en omstrikken hier in het noorden elken tak der oude boomen, en onttrekken hun de sappen, terwijl de jonge boompjes moeite hebben, om van tusschen de digte biezen, varenstengels en rietgrashalmen naar boven te dringen.

Zoo nijpend de koude hier des winters is, zoo drukkend is er des zomers de hitte. Terwijl derhalve gedurende het eerste jaargetijde, welks ruwheid niemand zich beijvert op eenigerlei wijs voor het arme geboomte te verzachten, de boomen zes maanden lang in hunnen groei gestuit zijn, en terwijl het jonge plantsoen, dat men door geen over hetzelfde gespreid rijst, noch ook door het aankweken van be-

schuttende gewassen poogt te dekken, in geheele partijen bevriest en wegsterft, verstikt en vergaat des zomers alles onder eene ondragelijke, door niets afgekoelde hitte, en geheele wouden alsdan niet zelden de prooi der vlammen.

De winden zijn waarlijk in deze oorden niet zwakker dan bij ons, en toch heeft men geenerlei voorzorgen tegen derzelve geweld genomen. Somwijlen woeden zij allervreeslijkst onder de digte legerbenden dier boomen, en werpen den eenen hemelhoogen den over den anderen. Niet minder wild gaat de sneeuw in deze bosschen te werk. Menigmaal pakt zij zich in dikke lagen op de takken der boomen, en drukt jong en oud onder hare zwaarte tegen den grond, zonder dat de hand des menschen het overladen geboomte te hulp komt. Rijp en ijzel zijn dikwerf nog sneller in het werk der vernieling. De weêrstoestand, waardoor zij gevormd worden, is nergens gewoner dan in deze vochtige en koude nevellanden. In eenen enkelen nacht zet zich menigmaal zoo veel ijzel aan, dat boomen en takken met een pantser van dikke ijskristallen omkorst, en zelfs de kleinste twijggjes en draadjes zich als in glas gehuld vertoonen. Hoe prachtig en tooverachtig zich zulk een verglaasd bosch voor dengene mag voordoen, die alleen het schilderachtige zoekt, zoo treurig en akelig is dan voor den woudbezorger het gezigt der onder den ijslast bezwijkende en wegscheurende boomen en takken. Duizenden van jonge spruitjes worden daardoor voor geheel hun leven tot kreupelen gemaakt, en honderden der oude boomen van hunne takken beroofd, als waren zij met bijlen gehakt.

Niet beter, of liever het allerergst, is het met de bewatering van den grond gelegen. Overal verzuurt en bederft de aarde in poelen en moerassen. Ook brengen deze, door hunne uitwaseming, in de bosschen eene gedurige koude te weeg, bij welke de jonge loten menigwerf doodvriezen en de boomen overal in hunnen groei vertraagd worden. In de bosschen heerscht, ten gevolge van dezen toestand, de winter menigmaal nog in volle kracht, wanneer daarbuiten de lente reeds lang in allerlei voortbrengselen hare werkingskracht heeft doen gevoelen. Geen mensch telt de kleine en groote boomstammen, niemand berekent de ontzettende hoeveelheden hout, welke hier door de, wild de bosschen doorbruisende rivieren, door overstroming en ijsgang verloren gaan.

(Het vervolg en slot hierna.)

VERHAAL VAN DE SCHIPBREUK, DE GEVANGENSCHAP EN HET LIJDEN
VAN TWEE AMERIKAANSCH MATROZEN.

(Vervolg en slot van bl. 507.)

Den 27 October 1832 gingen wij onder zeil; wij hadden de boot, die ons na de schipbreuk had gered, zoo goed mogelijk gekalefaterd, en bedienden ons van dezelve benevens de prauw. Wij kwamen overeen, dat drie van ons op het eiland zouden blijven, en dat drie inlanders, twee opperhoofden en een van gewonen rang ons zouden vergezellen, om toe te zien, dat het gesloten verdrag getrouwelijk werd nagekomen. Uit vrees, dat de bewoners van het andere gedeelte van het eiland op ons af zouden komen en ons vertrek zouden beletten, gingen wij des nachts onder zeil. Wel dra bemerkten wij, dat de boot zooveel water maakte, dat het dwaasheid zou geweest zijn er ons verder van te bedienen, en wij keerden terstond terug. Onze onverwachte terugkomst ergerde de eilanders zeer; maar wij hielden vol, dat de zee te bouwen in zulk een gebrekkig vaartuig niets anders was, dan ons blootstellen aan eenen gewissen dood. Zij stemden eindelijk toe, om ons te helpen in het beter herstellen van onze boot, en ons toe te laten daartoe ons verblijf te verlengen, tot dat wij onze toebereidselen geheel zouden hebben gemaakt.

Een en ander hield ons omstreeks eene maand op; en wij zeiden daarop andermaal de plaats vaarwel, waar wij zoo lang tegen onzen wil hadden moeten vertoeven. Intusschen moeten wij erkennen, dat de ruwe welwillendheid der eilanders tegen hnnne gebreken zoozeer had opgewogen, dat wij bij het afscheid een gevoel van spijt niet konden onderdrukken, en eenigermate gebogen gingen onder de talrijke weldaden, die wij van hen hadden ontvangen. Zij hadden ons beschouwd en behandeld als wezens van eene hoogere orde, en ons gedrag had hun eerbied en een bijna onbegrensd vertrouwen ingeboezemd. Niets bewees dat meer, dan de partij, welke drie hunner kozen, toen zij zich vrijwillig aan ons overgaven. Zeven van ons benevens de drie eilanders scheepden zich in de prauw in. Onze kapitein, ROLLINS, NUTE en ik, wij gaven de voorkeur aan de boot. Een groot aantal der eilanders vergezelde ons gedurende den eersten dag

van onze reis; tegen den avond, toen het ons gelukt was ons van de koraalriffen te verwijderen, verlieten zij ons, en wij zetteden onzen togt voort.

Wij waren nog niet verre verwijderd, of wij hadden reden, om berouw te gevoelen, dat wij de gevaarlijke poging hadden gewaagd, om deze wateren te bevaren met scheepjes, zoo weinig geschikt voor ons oogmerk. Wij werden overvallen door een' geweldigen storm met regen; de wind huilde met geweld, en de golven dreigden ieder oogenblik ons te verzwelgen. Op eens, o schrik! raakte het roer van de praauw, dat slechts gebrekkig was aangehangen, los, en gedurende eenige oogenblikken scheen de ondergang van allen, die in dit vaartuig waren, onvermijdelijk. Met groote moeite gelukte het ons, des morgens het roer weder te herstellen, en men kon de reis voortzetten. In den loop van den dag raakte het roer andermaal onklaar; wij konden het thans met minder moeite dan de vorige maal met touwen vasthechten. Hoe gelukkig voor ons, indien dit onheil het ergste ware geweest, wat ons trof! Vervolgens stortte onze mast neder, en gedurende het overige van den nacht dreven wij op de genade van wind en golven. Intusschen begon de praauw te lekken, en het was onmogelijk, haar zoo spoedig ledig te scheppen, als het water er inliep. In dezen nood draalden wij geen oogenblik, om de geheele lading naar het eene einde van de praauw over te brengen; wij verscheurden onze oudste kleederen, en stopten die in de spleet, waardoor het lek verholpen werd. In dezen treurigen toestand voeren wij voort tot aan den vijfden dag sedert ons vertrek; en toen, op het oogenblik, waarop de zon onderging, deed eene plotselinge windvlaag, die tot eene verkeerde manoeuvre aanleiding gaf, de praauw omslaan. Gelukkig verdronk geen der manschappen; vier bereikten zwemmende onze boot; de drie anderen bleven den ganschen nacht, zich vasthoudende aan het vaartuig, drijven. Wij hadden groote moeite, om onze boot bij het naderen van de praauw voor stooten te bewaren. Het regende intusschen onophoudelijk; nooit hadden wij zulk eenen vreeselijken nacht doorgebracht. Den volgenden morgen deden wij ons best, om de praauw weder te doen keeren; eene vruchteloze poging, waarvan wij genoodzaakt waren af te zien. Men haalde er nog eenige kokosnoten uit, en als laatste toevlugt werden allen in de boot opgenomen. Wij reddeden ook nog het kompas, en betreurden minder het

verlies van het vaarttuig, dan de onrust, vermoeijenissen en kwellingen, die het ons had veroorzaakt.

Weldra overvielen ons nieuwe rampen. Bijna al onze levensmiddelen waren bij het omslaan van de prauw verloren geraakt, en wij hadden nog slechts eene kleine hoeveelheid waters. Wij oordeelden derhalve best, al de levensmiddelen onder elkander te verdeelen. Ieder ontving vier kokosnoten, en eenige nog overschietende stukken werden gelijkelijk verdeeld. Rondom ons zagen wij niets, dan eenige zeevogels. Zoo ging het ons negen dagen en negen nachten; ons eenig vooruitzicht was van honger te sterven; dat zou het waarschijnlijk einde van ons lijden zijn. Wij waren op het punt, om ons in eenen toestand van de uiterste wanhoop ter neder te leggen; toen wij tot onze onuitsprekelijke vreugde land ontdekten, omstreeks tien mijlen van ons verwijderd. Wij verdubbelden onze pogingen, zooveel wij konden, om het te bereiken. Toen wij zes mijlen hadden afgelegd, zagen wij eene vloot van achttien prauwen, die ons naderde.

Eerst kwamen de kleinste prauwen naderbij, om te herkennen, wie wij waren. Het voorkomen der eilanders wekte onze verwondering en onzen afkeer. Even als diegenen, welke wij verlaten hadden, waren zij geheel naakt, en, gelijk wij later ondervonden, veel ruwer en wreeder. Weldra waren de groote prauwen bij ons, en terstond begonnen de eilanders ons te mishandelen. Zij vielen ons met beestachtige woestheid aan, ons met hunne knodsen uit onze boot drijvende, terwijl zij tevens de vreeselijkste gebaren maakten en als vleeschelijke duivels brulden. Zij wierpen zich op onze boot, vernielden haar in een oogenblik, en bragten de stukken in hunne prauwen over. Intusschen zwommen wij van het eene vaarttuig naar het andere, hen met teekenen smekkende ons niet te doodden, maar ons toe te laten ons bij hen in te schepen. Lang weigerden zij ons deze gunst, en sloegen ons meêdoogenloos, zoo dikwijls wij het een of het ander vastgrepen, om ons voor verdrinken te bewaren.

Nadat zij onze boot hadden vernield, en ons eenigen tijd in twijfel hadden gelaten omtrent hun welbehagen te onzen opzigte, stonden zij ons toe in hunne prauwen te klimmen, maar het was om ons tot roeijen te dwingen, ten einde het eiland te bereiken. Zij beroofden ons van alle onze kleederen, zoodra wij bij hen waren. De lezer kan zich een denkbeeld maken van onze ellende in dezen toestand, onder eenen

brandenden hemel, wanneer ik hem zeg, dat vóór den nacht onze schouders met groote blaren waren bedekt, door aldus aan de lucht te zijn blootgesteld.

Het eiland naderende, ontdekten wij geene woningen; maar nadat wij eene landtong waren omgevaren, zagen wij bij het strand eene reeks van kleine en slecht gebouwde hutten. Wij werden gedwongen, om uit de prauwen in zee te springen en naar het strand te waden. Inmiddels was de oever bezet met vrouwen en kinderen, die de lucht van een vreeselijk geschreeuw en gehuil deden weërgalmen; hunne gebaren en de geweldige verdraaijingen van hun lichaam geleken naar de ongeregelde bewegingen van de woedendste krankzinnigen. De ontvangst, die ons aan den wal wachtte, was niet aangenamer, dan die, welke men ons op zee had doen ondervinden. Aan de behandeling denkende, die wij van de vrouwen hadden ondervonden op het eiland, hetwelk wij nu hadden verlaten, hoopten wij, dat zij, bij wie wij thans kwamen, ons de blijken van haar mededoogen zouden schenken; maar in dit punt bedrogen wij ons jammerlijk; zij waren, zoo mogelijk, nog wreeder, dan de mannen. Wij werden weldra van elkander gescheiden en her- en derwaarts gesleurd, terwijl onze heeren en meesters met elkander twistten, wiens eigendom wij zouden worden.

Doch het schijnt mij niet ongepast, hier de plaats te beschrijven, waar ons ongelukkig noodlot ons geworpen had. Onmogelijk ware het, een juist denkbeeld te geven van de ruwheid, domheid, armoede en den trap van zedelijke laagheid dezer eilanders; dit moet ons niet verwonderen, daar zij geheel afgescheiden zijn van het overige menschedom, beroofd van alle aangenaamheden des levens, en ontbloot van alle middelen en gelegenheden, om hunnen toestand te verbeteren.

Wij bevonden ons op het kleine stukje lands, dat de inboorlingen *Tobi* noemen, en de zeelieden *het eiland van Lord North*, gelegen tusschen den derden en vierden graad noorderbreedte en op 131° 20' oosterlengte. Het is ook bekend onder den naam *Nevil-eiland* en *Johnstone-eiland*. Tot nu toe heeft men beweerd, dat het onbewoond was, hetgeen niet te verwonderen is, daar de inboorlingen ons hebben verzekerd, dat geen blanke het ooit had bezocht. Intusschen schijnt men uit de stukken ijzer, die deze lieden bezaten, en uit andere omstandigheden te mogen opmaken,

dat zij gemeenschap gehad hadden met *Spanjaarden* en *Portugezen*. Soms droegen zij een' grooten hoed, dien zij nu eens *chappo*, dan weder *sombrero* noemden; namen, blijkbaar ontleend van het Portugesche *chapeo* of het Fransche *chapeau* en van het Spaansche *sombrero*, die dezelfde betekenis hebben.

Even als vele andere eilanden van den grooten oceaan, is dit eiland omringd met een koraalrif, van een achtste tot een halve mijl breed; maar aan gene zijde van die riffen doet alles vermoeden, dat men geen grond kan peilen, daar het water er even blaauw is als in het midden van de zee, en de grootste schepen op vele plaatsen tot minder dan een vierde van eene mijl de kust kunnen naderen. Het eiland verheft zich zoo weinig boven de oppervlakte der zee, dat de golven dikwerf tot ver in het binnenland loopen. Het heeft eene lengte van drie vierde mijl en eene breedte van eene halve mijl. Er waren drie dorpen, op het strand gebouwd, en wier vereenigde bevolking drie- of vierhonderd zielen telde, ten tijde, dat wij daar werden gebragt; maar dit getal is vóór ons vertrek door hongersnood en ziekte veel verminderd.

De eilanders zijn in eenen staat van volslagene woestheid en onbeschaafdheid. De eenige kleeding der mannen bestaat in een' gordel, gemaakt uit boomschors; het eene einde hangt van achteren, het andere is van voren opgenomen en vastgehecht. De vrouwen, als zij huwbaar zijn geworden, dragen een voorschoot, vervaardigd uit de bladeren van den *karrémang*, die zij splijten, en waarvan zij de stukken vlechten. Dit voorschoot loopt van de heupen tot aan de knieën. Sommigen versieren hare polzen met ringen, of uit witte schelpen, of uit schildpad gemaakt. Hare ooren zijn altijd doorboord; zij steken in het gat een opgerold blad, en versieren haren hals met eene keten, uit stukken van kokosnoot en uit kleine witte schelpen bestaande, hier *kim* genoemd. De kinderen loopen geheel naakt. De kleur dezer eilanders is licht gekoperd, minder donker, dan die van de *Maleijers* of van de bewoners der *Pelew-eilanden*; naar dezen gelijken zij echter zeer, door de breedte van hun gelaat, de uitstekende wangbeenderen en den platten neus. Zij maken hunne tanden niet zwart, door het een of ander te kaauwen; die tanden zijn zoo sterk, dat zij daarmede in een oogenblik eene kokosnoot van den bast weten te ontdoen.

De kokosnoot maakt hun voornaamste voedsel uit. Sometijds vangen zij visch. Evenwel gedurende ons verblijf onder hen bedroeg dit slechts eene kleine hoeveelheid. Hunne vischhaken, van schildpad gemaakt, kunnen hun slechts van weinig dienst zijn, en zij wilden zich van de onze niet bedienen, vóór dat zij ze gloeiend hadden gemaakt en van gedaante veranderd, waardoor zij ongeschikt werden om den visch vast te houden. Dit deden zij, zeiden zij, omdat YARRIS (God) toornig zou worden op hen, zoo zij onze vischhaken gebruikten, zonder ze op hunne wijze te hebben toebeleid. Sometijds hebben zij het geluk eene schildpad te vangen; gedurende ons verblijf vingē zij er slechts vijf; ik moet er bijvoegen, dat zij dit dier als een geheiligd dier beschouwen. Zij verbouwen in kleine hoeveelheid eene plant, wier wortelen worden gegeten; doch zoo lang wij onder hen waren, mislukte de oogst. Dat zijn de geringe middelen van hun bestaan, die hen meestal voor den hongerdood, maar niet voor hongersnood bewaren. Wanneer een hunner uit gebrek aan genoegzaam voedsel begint te verzwakken, zoodat zijn dood zeker schijnt, verdrijven zij hem wreedaardig uit hun midden en laten hem in eenzaamheid van honger sterven.

Hunne Godsdienst is zoodanig, als men van zulk een ruw volk kan verwachten. Eene hut, vijftig voet lang en dertig breed, is de plaats der aanbidding. In het midden hangt eene soort van altaar, en zij vooronderstellen, dat hun God daar nederdaalt, om met den priester te spreken. Beelden; die nauwelijks eene gedaante hebben, en die op onderscheidene plaatsen zijn ter nedergesteld, schijnen de Godheid te moeten voorstellen, die, naar hunne meening, even als de mensch, luimig en wraakgierig is. Gedurende ons verblijf schreven zij aan zijn misnoegen de geringe opbrengst van hunne brood- en kokosboomen toe en het mislukken van hunne visscherij. Hunne godsdienstige gebruiken zijn zonderling. De priester begint met rondom het altaar te loopen, en neemt er eene mat van af, die hij op den grond uitspreidt. Hij gaat daarop zitten, en heft een geschreeuw aan, onder het nemen van allerlei houdingen en het maken van vreemde gebaren, om de Godheid op het altaar te lokken. Van tijd tot tijd zingt de vergadering, maar houdt terstond op, zoodra de priester begint. Naast het altaar staat altijd eene groote schaal en zes kokosnoten. Als de aanroe-

ping is geëindigd, worden vier noten stukgebroken en in de schaal uitgestort; de twee andere blijven uitsluitend bewaard voor het gebruik van den priester, die ook YARRIS genoemd wordt. Zoodra de noten gebroken zijn, begint een uit de vergadering te schreeuwen, werpt zich midden in den tempel, grijpt de schaal, drinkt de kokosmelk op, en werpt gewoonlijk ook een goed deel daarvan op den grond. Vervolgens worden de twaalf beelden daarmede ook een weinig besproeid, en het overige wordt door de priesters opgegeten. Daarmede eindigt de plegtigheid, en men geeft zich vervolgens aan feestvreugde over, wat meer en beter bevalt.

Gedurende ons verblijf op het eiland werden er verscheidene schokken van aardbeving gevoeld. De eilanders toonden zich daarbij zeer verschrikt, beletteden hunne kinderen om een woord te spreken, en zeiden onder elkander: *Zébi too YARRIS, Tobi yet-tah men.* (YARRIS komt, Tobi zal vervolgen worden.) Zij hebben ook groote vrees voor donder en bliksem; dan zeggen zij: YARRIS *tí-tri.* (YARRIS spreekt.) Eene eklips woonden wij bij hen niet bij, en weten dus niet, hoe zij daaronder wezen zouden.

Hunne krijgswapenen zijn speren en knodsen; pijl en boog bezitten zij niet. Hunne lansen zijn van kokosnotenhouw; zij wapenen ze aan de punt met rijen van haaijantanden, en, daar zij zeer zwaar en tien tot twintig voet lang zijn, mogen het vreeselijke wapenen worden genoemd.

Hunne praauwen zijn met veel moeite uit boomstammen uitgehouwen, die de zee aan het strand spoelt; want op het eiland zijn geene boomen, groot genoeg tot zulk een gebruik. Deze praauwen zijn zeer gebrekkig gemaakt; om ze voor omslaan te bewaren, voorziet men ze van balanceerstokken, even als op de *Pelew-eilanden.*

Gelijk andere wilde volken, berekenen zij den tijd naar de manen; andere tijdvakken heb ik hen nooit hooren aanduiden, behalve wanneer zij van twee of drie dagen spraken.

Zij zijn trotsch op hun hoofdhaar en dragen daarvoor veel zorg, wasschen en reinigen het bijna dagelijks. Zij verwen het niet, gelijk men van andere eilanders verhaalt; zij bestrijken het slechts met het sap, dat zij uit de kokosnootpit persen, waardoor het glinsterend wordt. Het hangt hun dikwijls tot beneden de heupen. Hunne wijze van groeten bestaat daarin, dat zij elkander in de armen vallen en hunne neuzen tegen elkander wrijven. Muzikinstrumenten hebben

wij bij hen niet gezien. Bij zekere gelegenheden lieten zij eene soort van zang hooren, waarvan wij niets begrepen. Wat hunne namen betreft, het is mij niet mogelijk geweest, om te ontdekken, of zij iets hadden, dat naar eenen geslachtsnaam geleek; zij hebben slechts éenen naam, naar het schijnt; ik heb ook niet kunnen te weten komen, of die naam iets beteekende, gelijk die van de *Noord-Amerikaansche Indianen*. Hoe vreemd die namen klinken, kan blijken uit die van de familie, bij welke ik woonde. De vader heette PARAHBOU'AH, de moeder NAH'KIT; de oudste zoon BAHOUOUR'TIMAR, de beide dochters KABAOU'OUT en KOBANNOU'UK, de jongste zoon OUAH'REBO. De kinderen noemen de ouders bij hunnen naam. De ouders behandelen hen op eenen voet van gelijkheid en zeer zachtzinnig, hen nimmer straffende, dan wanneer zij te veel ongeduld toonen om eten te krijgen.

Een uitvoerig verhaal van al, wat ons gebeurde bij deze wilden, zou den lezer slechts bedroeven, of ten hoogste toonen, wat een mensch kan verduren. Ik zal mij dus bijna enkel bepalen bij het verhaal van het lijden van éenen dag, er bij opmerkende, dat wij twee jaren lang onophoudelijk dezelfde ontberingen ondervonden en op dezelfde barbaarsche wijze werden behandeld.

Deze eilanders zijn lafhartig en slaafsch, maar daarbij barbaarsch en wreed; de vrouwen overtreffen in woestheid en wreedheid de mannen nog zoo zeer, dat wij het dikwijls aan het medelijden der laatsten verschuldigd waren, dat wij niet door deze furiën werden gedood.

Wij waren op den 6 December 1832 genomen en naar *Tobi* gebracht, en bijna twee maanden later, op den 3 Februarij 1833, verlieten twee onzer het eiland. In vergelijking van den overigen tijd onzer gevangenschap, waren tot op dat oogenblik onze ontberingen en ons lijden minder hard geweest; maar nooit ontvingen wij genoeg voedsel, om onzen honger te stillen; de kruimels, die van eene gewone tafel afvallen, zouden voor ons eene weelde zijn geweest; de zwijnen in *Noord-Amerika* worden beter gevoed, dan wij werden, zelfs in onze gelukkigste dagen op *Tobi*.

Op den dag, waarvan ik spreek, werd er een schip gezien op eenigen afstand; de eilanders kwamen terstond bijeen, en maakten zich gereed, om naar boord te gaan, ten einde ijzer en andere voorwerpen van groote waarde voor hen te

verkrijgen. De hoop daalde nog eens in ons harte neder, en natuurlijk hadden wij groot verlangen, om het eiland te verlaten. Toen dus de prauwen te water waren gebragt, poogden wij ons mede in te schepen; maar onze woeste meesters traden tusschenbeiden, en verhinderden ons door bedreigingen en slagen om ons plan te volvoeren. Verscheidene van ons werden vreeselijk geslagen, en op twee na werden wij allen teruggehouden. Deze beiden, onze kapitein en een der matrozen, ontsnapten. Wij hoopten, dat zij middel zouden vinden om ook ons te bevrijden. Het schip bleef nog drie uren in het gezigt, en naderde eens digt genoeg, om de manschap te kunnen onderscheiden; maar men verbeelde zich onze ontsteltenis, toen wij het schip de reis zagen voortzetten! Al onze hoop verkeerde op eens in wanhoop; wij schreiden als kinderen.

Bij hunne terugkomst van het schip bragten de eilanders eene kleine hoeveelheid ijzer en eenige voorwerpen van weinig waarde mede. Zij waren weinig tevreden over datgene, wat zij ontvangen hadden, en zeer uit hun humeur. De verdeeling van deze zaken veroorzaakte vele moeilijkheden en twisten, die verscheidene dagen duurden. Wij, arme vreemdelingen, ofschoon geheel onschuldig, leden het meeste. De eilanders deden ons boeten voor het gedrag van hen, die vertrokken waren, en koelden aan ons hunne drift en boosaardigheid. Zij deden ons begrijpen, dat ons lot nu bepaald was, en dat wij hen nimmer zouden verlaten. Wij waren dus bestemd om slagtoffers te worden van de wreedheid dezer barbaren! Helaas, voor de meesten onzer was dit maar al te waar. Ik, met nog een ander, wij waren bestemd, om onze medgezellen een voor een te zien sterven; zij bezweken onder den gedurig meer drukkenden last, en stierven óf van gebrek óf onder de slagen der eilanders.

Gewoonlijk werden wij tegen het opgaan der zon uit onzen dikwijls afgebroken sluimer opgewekt en gedwongen om te gaan werken; wij werden gewoonlijk gebruikt voor den bouw van het *korei*, de plant, waarover ik vroeger heb gesproken. Men laat dezen eetbaren wortel groeijen op bedden, die toebereid zijn, door het zand uit te graven en het door teelaarde te vervangen. Alles moest met de hand bewerkt worden, en wij moesten uren lang in de vochtige aarde blijven zitten en den grond met onze vingers omwerken. Soms moesten wij ons van deze taak kwijten tot

aan den middag, zonder iets te nuttigen, en het gebeurde zelfs, dat men ons niets gaf vóór het einde van den dag. Het meeste, wat men ons te gelijk toedeelde, was een klein stukje van de pit eener kokosnoot, naauwelijks een mondvol; en zoo wij door vermoeijenis of uit andere oorzaken traag in het werken waren, dan onthield men ons nog ons rantsoen.

Uit dit eenvoudig en opregt verhaal ziet men, dat onze toestand over het geheel ellendig genoeg was; eene ongelukkige omstandigheid maakte hem nog rampzaliger. Omstreeks vier maanden na onze komst op het onvruchtbare eiland ontroofde een geweldige storm de ongelukkige bewoners bijna van alle middelen van bestaan. De wind velde verscheidene der schoonste kokosboomen en beschadigde grootelijks de vruchten van die, welke waren blijven staan. Daarenboven werden de lagere velden, waar de eilanders de *korei* bouwden, bijna geheel met zand bedekt, en de hongersnood dreigde ons met al zijne ijselijkheden. De eilanders schreven dit ongeluk toe aan den toorn van hunnen God, en namen hunne toevlugt tot die middelen, welke zij het geschiktste oordeelden, om hem te verzoenen. Onze rampen werden er niet weinig door vergroot; wij werden niet alleen tot nog meerdere ontheringen veroordeeld, maar ook gedwongen, schoon naauwelijks in staat om ons van de eene plaats naar de andere te slepen, om te arbeiden aan het herstellen van de geleden schade. Maanden lang werden wij gebruikt, om op onze schouders en in onze armen stukken koraalrots aan te voeren, ten einde eene soort van wal te maken, die de golven moesten beletten om de boomen weg te spoelen. Deze taak, wanneer men bedenkt, dat wij naakt waren, blootgesteld aan de brandende zon, was te zwaar voor ons. Ons vleesch, of, om juister te spreken, onze huid, want het vleesch was verdwenen, was somtijds zoodanig verscheurd door de scherpe rotspunten, en zoo geblakerd door de zon, dat wij naauwelijks naar menschen geleken.

Eene nieuwe beproeving wachtte ons. De eilanders begrepen, dat wij getatoueed moesten worden, en wij waren genoodzaakt, ons aan deze pijnlijke bewerking te onderwerpen. Onze tegenstribbelingen, onze gebeden baatten niet; de wilden waren onverbiddeijk. Ik zal beschrijven, hoe zij

daarbij te werk gingen, opdat de lezer zich een denkbeeld moge maken van hetgene wij leden.

Vooreerst strekten zij ons op den grond uit en hielden ons daar vast; met een' puntigen stok teekenden zij vervolgens de figuren, die onze huid moesten worden ingedrukt; vervolgens werd die huid gestoken met een werktuig, gemaakt uit scherpe vischgraten, in het klein gelijkende naar een timmermansbeitel, maar getand. Dit werktuig werd op een duim aftands van het vel gehouden, en door middel van een stuk hout zoodanig daarin geslagen, dat het met iederen slag terugsprong. Op deze wijze werden onze armen en onze borst behandeld, en vervolgens werd de inkt uit het sap eener plant, *sarvan* geheeten, op de steken gelegd. De bewerking veroorzaakte zulk eene ontsteking over ons ligchaam, dat slechts een gedeelte te gelijk kon worden volvoerd; en zoodra de zwelling verminderde, werd een ander deel van de bewerking ondernomen, tot dat onze lichamen bedekt waren met dit vreemde sieraad. Het heeft goed gevat; want tot op dezen dag zijn die figuren nog even duidelijk, als toen zij werden gemaakt, en wij zullen de teekenen tot aan ons graf dragen. De eilanders wilden dezelfde operatie op ons aangezigt in het werk stellen; maar daartegen verzetteden wij ons met geweld, en zeiden, dat wij liever wilden sterven, dan daarin toestemmen. De oudsten waren het sterkst getatoueed; de jongsten het minst. Behalve dat zij ons tatoueerden, dwongen zij ons, om ons de haren uit te trekken over ons geheele ligchaam, gelijk ook den baard, hetgeen zeer pijnlijk was, en telkens groeide hij dikker en digter weder aan.

Zeventien dagen na het vertrek van den kapitein werd er onder den wind een zeil gezien; maar de eilanders deden geene pogingen, om er aan boord te gaan. Vijf maanden later was er op nieuw een schip in het gezigt, dat drie dagen in de nabijheid van het eiland bleef. Een oogenblik konden wij de manschappen aan boord zien; maar men bewaakte ons streng, en met geen der prauwen konden wij ontkomen. Het bleek, dat wij tot eene levenslange slavernij waren veroordeeld. De dood scheen eene weldaad voor ons te moeten zijn, en sommigen onzer zagen hem met blijdschap naderen, hoe verschrikkelijk hij ook mogt zijn.

Omstreeks een jaar na onze komst was een onzer, *SELDON* geheeten, in zulk eenen staat van uitputting, dat wij alle

hoop op zijn herstel verloren. Hij geleek een geraamte, en was eindelijk zoo geheel door den honger uitgeput, dat hij niet meer kon gaan, ja zich eindelijk niet meer van de eene plaats naar de andere kon slepen. De onmenschen plaatsten hem toen in eene oude prauw, en lieten die in zee drijven. Mijn hart bloedt nog, wanneer ik aan zijne laatste magtelooze blikken denk. Ik moet hierbij opmerken, dat de eilanders alleen de lijken van kleine kinderen begraven; die der volwassenen worden in eene prauw aan de golven overgegeven.

Weldra bezweek een tweede onzer makkers. Hij werd door de eilanders van een klein misdrijf beschuldigd; zij bragten hem ter dood met hunne knodsen, en gingen daarbij op de vreedste wijze te werk. Ik bevond mij op dat oogenblik op eenigen afstand van de plaats, waar hij gedood werd. Mijn meester was afwezig; eenig geweld hoorende van den kant, waar dit moordtooneel plaats had, liep ik in die richting, om te zien, wat er gebeurde. Toen ik aan het strand kwam, zag ik een' troep inboorlingen, die naar de plaats snelden, waar ik was, en het mishandelde lijk van mijnen makker voortsleepten. Een hunner naderde mij van achteren en velde mij met zijn knods ter aarde. Zoo goed ik kon, weerde ik de slagen af, die zij mij wilden toebrengen, en, al mijne krachten verzamelende, liep ik, zoo snel ik kon, naar de hut van mijnen meester. Hij was nog niet terug; maar gelukkig kwam er op dit oogenblik een grijsaard voorbij, die mij vroeger eenige belangstelling betoond had; den man, die mij vervolgde, aangrijpende, hield hij hem staande. Ik ontsnapte, snelde in de hut, en bereikte door eene opening eene ruimte onder het dak. Ik bedekte het gat met eene oude kist; maar weldra hadden zij dit beletsel weggeschoven, en een hunner greep mij aan. Op dat oogenblik kwam mijn meester met eenigen van zijne vrienden en redde mij uit de handen mijner vijanden. Intusschen was mijn medgezel *NUTE* en de overigen bij den *Tahbou*, de plaats der vereeniging, waar de vrouwen zich voor deze enkele maal hulpvaardig voor de vreemdelingen betoonden; zij verborgen ze achter matten, en bewaakten ze daar, tot dat de woede der eilanders eenigzins bedaard was.

Wij verloren vervolgens een der opperhoofden van het eiland *Pelew*, die met ons gekomen was; hij bezweek van gebrek, en werd naar gewoonte in eene prauw aan de gol-

ven overgegeven. Eenigen tijd later werd een zijner landgenooten betrapt, terwijl hij zonder verlof kokosnoten nam. Men bond hem de handen op den rug, en wierp hem in eene prauw, die men in zee stuwde; op deze wijze worden de misdaden gestraft.

Een jaar en zeven maanden na onze gevangenneming stierven er weder eenigen onzer lotgenooten, zoodat alleen NUTE en ik benevens KOBAK, het andere opperhoofd uit *Pelew*, overbleven. Wij waren gemeenzaam geworden met de gedachte des doods, dien wij als den eenigen eindpaal van ons lijden beschouwden. De welwillende zorg der Voorzienigheid rekte ons leven, en gaf ons kracht, om ons lijden te verduren. Dikwijls waren wij zoo verzwakt, dat het ons onmogelijk was te gaan, en dat wij ons op onze handen en voeten voortsleepten, om eene plaats te bereiken, waar wij ons in de schaduw van een boschje konden uitstrekken, ten einde uit te rusten. Doch hoezeer werd deze weinige verligting nog vergald door de muskieten, die ons in grooten getale aanvielen! Onze groote magerheid was oorzaak, dat de beenderen door het vel heenstaken, als wij ons nedervlijden. Nadat wij getatoueed waren, bleven de deelen van ons ligchaam, die deze bewerking hadden ondergaan, langen tijd etterende wonden, die ons vreeselijk deden lijden. KOBAK was voor ons als een broeder; hoe gaarne zouden wij hem hebben gered! Maar toen wij hem voor het laatst zagen, leefde hij ter naauwernood meer, en is zeker spoedig bezweken.

In het begin van den herfst van 1834 waren wij zoo vermagerd, zoo ziekelijk, en zoo zwak, dat wij zelfs geene pogingen konden doen, om eenigen arbeid te verrigten. Wij hadden toen eene genoegzame kennis van de taal des lands verkregen, om ze vrij vlug te spreken, en zeiden aan onze meesters, dat onze ellendige toestand ons verhinderde, om iets te doen; dat wij weldra zouden bezwijken, indien zij ons niet van allen arbeid vrijlieten, en dat zij, als wij bezweken, geen voordeel van ons konden hebben, terwijl zij, zoo wij bleven leven en aan boord van een schip konden komen, rijkelijk zouden worden beloond. Met groote moeite verkregen wij de belofte, dat zij ons op het eerste schip, dat het eiland naderde, zouden laten vertrekken. Maar te gelijker tijd verklaarden zij, dat zij, zoo wij ophielden te werken, ook zouden ophouden, ons het kleine rantsoen ko-

kosnoot te geven, dat ons mede tot onderhoud had moeten dienen. Wij onderwierpen ons daaraan en wachtten den dood af. Wij sleepten ons van het eene einde des eilands tot aan het andere, van bladeren levende en van tijd tot tijd bij de eilanders een stuk kokosnoot bedelende. Dit duurde bijna twee maanden, toen de tijding, dat er een schip in het gezigt was, onze bezwijkende krachten nog eens deed herleven.

Het gelukte ons in de praauwen te komen, en de *Britannia*, kapitein SHORT, te bereiken. De eilanders ontvingen van den kapitein, wat deze dacht, dat hun aangenaam zou kunnen wezen. Onze vreugde was onbeschrijfelijk, toen wij ons weder onder beschaafde menschen bevonden, en onze dankbaarheid omtrent den Engelschen kapitein en zijne onderhoorigen, die ons met de grootste menschlievendheid behandelden, is vurig en groot. De *Britannia* stevende naar *Canton*, van waar wij op het schip *Morrison* naar *New-York*, terugkeerden.

Van de tweeëntwintig koppen, die de manschap van den *Mentor* uitmaakten, hebben slechts vier hun vaderland teruggezien, mijn lotgenoot NUTE en ik, en de kapitein met den matroos, die vroeger ontsnapt waren.

Ik kan dit verhaal niet eindigen, zonder mijnen innigen dank jegens de Voorzienigheid uit te drukken, die ons te midden van zoo vele beproevingen heeft staande gehouden en ons aan de onzen heeft teruggeschonken!

DE POINTS D'ALENÇON.

Onder de regering van LODEWIJK XIV leefde in het zuiden van *Frankrijk* een zeer rijk Edelman, die op zekeren tijd besloot in het huwelijk te treden. Zijne bruid was eene schoone en brave jonge juffer uit *Bretagne*. LODEWIJK XIV onderteekende zelf het huwelijkscontract, en eene maand lang sprak men ten hove van niets anders dan van de prachtige bruidsgeschenken, welke de Hertogin VAN L. bekomen had, maar vooral van een stuk kant, hetwelk de Hertog voor meer dan honderdduizend kroonen te *Venetië* gekocht moest hebben. Het gedurig ophalen hiervan verdroef COLBERT, die daarop eene Memorie aan den Koning inleverde, bij welke hij aandrong, het kantwerken ook in *Frankrijk*

in te voeren. De Koning, om de waarheid van het gerucht te onderzoeken, deed den Hertog zelve bij hem ontbieden, en vernam werkelijk, dat hij de kanten voor zijne bruid met 400,000 livres betaald had. Dit besliste; de Koning keurde COLBERT'S voorslag goed. Er werden dertig kantwerksters uit *Venetië* ontboden en tweehonderd *Vlaamsche* meisjes onder haar opzigt gesteld, om in hare kunst onderwezen te worden. Men plaatste leermeesteressen en leerlingen in een klooster van *Normandije*; en weldra was COLBERT in staat, den Koning proeven van de verkregene bekwaamheid dezer laatsten voor te leggen: het waren de sedert zoo beroemde *points d'Alençon*. Deze soort van kant kwam binnen kort, aan het hof en in de stad, algemeen in de mode; zij verdrong de *Venetiaansche*, en staat nog heden, gelijk men weet, bij onze dames in geene geringe achting.

VISCHREGEN.

Over den vischregen, die in den nacht van den 29 op den 30 Junij 1841, bij eenen hevigen donderstorm, op het goed van den Heer VAN HOLTZENDORFF-JAGOW in de *Uckermark* gevallen is, en van welken de dagbladen in der tijd slechts kortelijk melding gemaakt hadden, heeft de *Pruissische Staatszeitung* van den 10 Augustus nader en uitvoeriger het volgende berigt medegedeeld, hetwelk in de Maatschappij der natuuronderzoekende Vrienden te *Berlijn*, den 10 Augustus, door den Directeur Professor AUGUST, gegeven was: »Reeds tegen den avond trok in het westen van het dorp *Jagow* een onweder zaam, hetwelk, na eenige weifelende bewegingen naar het noorden, eindelijk in de rigting uit het west-noordwesten kwam opzetten, bijna een uur in het zenit vertoefde en tegen 9 ure weder afdreef. Hierop zag men het nog slechts ver in het westen bliksemen; tegen 11 ure werd ook donder hoorbaar; de regen had opgehouden. Plotseling viel er ten 2 ure 's nachts (30 Junij) een hevige slagregen, die anderhalf uur lang zoo geweldig aanhield, dat het dorp op eene wijs overstroomd werd, welke zich de oudste inwoners niet herinneren kunnen. Den 30 Junij bragten veehoeders in hunne hoeden eene menigte kleine visschen naar huis, om er hunne eenden mede te voederen. Zij hadden dezelve op de schaaps-

weide, en wel op de hoogste heuvels, in de aldaar door den regen gevulde grondholten verzameld, en verhaalden, dat den geheelen dag door meer dan zestig ooijsvaars, als ook eene ontelbare menigte kraaijen en andere vogels, zich er aan visschen zat gegeten hadden, en dat desniettemin in de regenplassen nog zeer vele levende visschen te vinden waren. De goedsheer, die dit eerst den 1 Julij te weten kwam, kon zich niet vóór den 2den, op de plaats waar het gebeurd was, van de waarheid der opgaaf overtuigen. Doch ook toen nog vond hij op de aangewezenen plaatsen vele visschen, waarvan de grootste vijf duim lang en die meeren-deels als broedsel van inlandsche soorten te herkennen waren. De kleine poelen en plassen, waarin zij vrolijk rondzwommen, waren, op het hooggelegen braakland, blijkbaar eerst door den hierboven vermelden stortregen ontstaan, en hadden volstrekt geene gemeenschap met eenig vischwater. De uitgestrektheid der ruimte, in welke men deze visschen vond, was ruim 200 schreden lang en 50 breed, en had hare lengtestrekking in de rigting, waarin het onweder over het dorp getrokken was. De door den Heer VAN HOLTZENDORFF gedane nasporingen stelden het buiten allen twijfel, dat de bedoelde visschen door de lucht naar die plaats gebracht moesten zijn. Opmerkelijk is het, dat de waterhoos, welke hen in hare dwarreling medegevoerd moet hebben, geene sporen van door wervelwind veroorzaakte verwoesting heeft achtergelaten, ja dat zelfs gedurende dien nacht geen wind van eenig aanbelang bespeurd geworden is, maar dat de regen regtstandig naar beneden viel. In het dorp zelf en op alle overige overstroomde plaatsen, die met weidebeken en door deze met nabij of verder af gelegene vijvers en meren zamenhingen, was geen spoor van zulke visschen te vinden. De door genoemden Heer tevens met dit berigt ingezondene visschen behooren tot soorten, die in onze binnenmeren gewoon zijn, zoo als de snoek, baars, voren, enz., gelijk een aanwezig lid van het Genootschap, de Heer Dr. TROSCHÉL, die dezelve naauwkeurig onderzocht had, aan de vergadering verklaarde."

DE VIERSCHAAR DER WOLVEN.

Zekere abdij, in het hart van *Auvergne* gelegen, (dus verhaalt een geloofwaardig ooggetuige) werd gewoonlijk, zoodra

er diepe sneeuw gevallen was, door wolven als 't ware belegerd. Eenen winter in het bijzonder had het getal dier roofdieren zoozeer de overhand genomen, dat de proost des kloosters verscheidene jagers uit de nabuurschap smeekte, zich toch tot bevrijding der landstreek van die plaag te willen vereenigen. Tien of twaalf moedige jagtliefhebbers begaven zich diensvolgens naar de abdij; maar de ongemeen diepe sneeuw veroorloofde geene wolfsjagt. Des avonds van hunne aankomst verkondigde een vreeselijk gehuil het naderen der wolven; zij kwamen zelfs in grooter getal dan anders, omdat de reuk van een gestorven paard, hetwelk op het voorplein der abdij buiten den stal lag, hen aanlokte. Door honger gedreven, waagden zij zich tot aan de muren van het plein. Een ervaren jager ontwierp nu een welbehaamd plan, tot welks uitvoering men onverwijld overging. Hij beval de ijzeren slagdeuren van het plein wagenwijd open te laten staan, maar aan elk derzelve een sterk touw te hechten, zoodanig ingerigt, dat zij op den eersten wenk toegetrokken konden worden. Aan al zijne makkers, met buksen en jagtroers wèl gewapend, wees hij bij daartoe gepaste vensters hunne posten aan. De kaarsen werden uitgedaan — de diepste stilte heerschte. Nadat ongeveer drie vierde urs verlopen waren, verscheen een geweldig groote wolf aan de poort; met de uiterste omzigtigheid sloop hij nader, berook het op de plaats liggende paard, en ging toen, gedurig achteromziende, weder heen. Spoedig echter keerde hij terug, verzeld door nog tweeëntwintig andere wolven, die met gretige haast het plein binnenrenden. Oogenblikkelijk vielen allen op den hun zoo welkomen buit aan; doch ook nu sloegen eensklaps de deuren toe, en van alle kanten vielen snaphaanschoten. Vol schrik stuift de hoop uit elkander, wil vlugten, en zoekt overal vergeefs naar eenen uitgang. Dien niet vindende, vormen de verbitterde wolven terstond eenen kring, en spannen letterlijk eene soort van vierschaar; na een oogenblik van beraad, werpen allen zich te gelijk op den ouden wolf, die hen er gebragt had, en verscheurden dien ongelukkigen gids. Toen dit strafvonnis voltrokken was, lieten zij zich, zonder verdere poging tot vlugt of wederstand, tot den laatsten toe, doodschieten.

EEN DRIETAL DIEREN-ANECDOTEN.

Twee echtelieden in de provincie *Rijn-Hessen* werden wegens het stelen van een paar ganzen voor de correctionele politie gebragt en ook werkelijk deswege tot gevangenisstraf veroordeeld. Uit de regtsverhandelingen bleek, dat het eerste spoor tot ontdekking der dieven — wie zou het gelooven? — door een mannetjes-gans geleverd was. Binnen den

tijd van drie dagen, namelijk, was hij van zijne beide gezellinnen beroofd geworden. Het verlies der eerste verdroeg hij met blijkbare treurigheid, maar gelaten; doch, toen ook de tweede van zijne zijde weggerukt werd, brak zijn ganzenhart in luid geklag uit. Zijne gebieders over leven en dood verstonden weldra de treurklanken van het verlaten dier en sloegen het gade. Jammerend verliet het de plaats van zijn verblijf, en, door innerlijk gevoel of scherpe zinnen geleid, posteerde het zich voor het huis, waar zijne trouwe wederhelft den wreeden dood der halsomdraaijing van de moorddadige hand des diefs had moeten ondergaan. Hier verhief de arme gans op nieuw een zoo geweldig klaaggeschrei, dat men eindelijk zijne bedoeling giste, nasporing deed, en als *corpus delicti* de om het leven gebragte gans ontdekte, waarna de Policie niet veel moeite had om de schuldigen te treffen. — Wie zou nu wel durven twifelen, dat de ganzen in onze dagen de redders van het Kapitoel in schrandrheid evenaren, ja misschien overtreffen?

Een kalkoensche, een gewone huishaan en een faizant werden op de plaats der zelfde landhoeve bij elkander gehouden. Na eenigen tijd zond men den kalkoen naar eene andere boerderij. Kort daarop viel er tusschen den huishaan en den faizant een twist voor; de haan behield de overhand en de faizant verdween. Doch weinige dagen daarna verscheen hij weder, en wel verzeld door den kalkoen: de twee bondgenooten vielen te zamen den ongelukkigen haan op het lijf en beten hem dood.

Een eekhoorn zat in een' notenboom. Iemand, die het diertje gadesloeg, zag, hoe het de noten in beide zijne klauwtjes tegen elkander afwoog, om uit het gewigt te oordeelen, welke goed waren: die, welke het te ligt bevond, liet het vallen, en hield dit zoo lang vol, tot dat er een hoopje noten aan den voet des booms bijeenlag. Dit onderzocht men naderhand; en zie, het bestond geheel en al uit doove noten.

ZELFVERMINKING.

Hoe hoog muzikale waanzin kan stijgen, welke zonderling dollen verkeerdheden in de kunst voorkomen, en welke gevolgen het spel van LISZT en meesters van zijne soort onder de liefhebbers kan te weeg brengen, hiervan mag de volgende mededeeling getuigen, voor welker letterlijke waarheid het Duitsche dagblad *de Humorist* zegt te kunnen staan. Een jonge klavieronderwijzer heeft, kort nadat hij LISZT gehoord had, zich de tusschenhuid tusschen al zijne vingers opgespouwen, om de gedrogtelijke moderne akkoorden te kunnen overspannen en grijpen.

M E N G E L W E R K.

REDEVOERING BIJ HET VERSLAG EN DE PRIJSUITDEELING IN
DE MAATSCHAPPIJ *Felix Meritis*, ONDER VOORZITTING
VAN HET DEPARTEMENT TEEKENKUNDE, OP DEN
27 JANUARIJ 1841 GEHOUDEN,

DOOR

Mr. JERONIMO DE VRIES,

Lid van Verdiensten der Maatschappij.

Hooggeachte Toehoorders en Toehoorderessen!

Wilt gij weten, wat mij bewogen heeft gehoor te verleenen aan het vereerend aanzoek van Bestuurders dezer Maatschappij, om bij deze gelegenheid het woord te voeren, en tevens mijn onderwerp kennen? Ik meld het u gaarne, en terstond, in weinige woorden.

Het is nu twee jaren geleden, dat ik, in eene andere afdeling dezer Maatschappij, eene Redevoering hield: *Over het Nationale of eigenaardige in onze Dichtkunst*. Ik kon toen niet afzijn, daarbij hare tweelingzuster, *de Schilderkunst*, met een enkel woord, in vergelijking te brengen. De grondslagen in ons nationaal karakter liggende, en de geschiedenis van het Zusterpaar, met den invloed van onzen tijd, waren, zeide ik, dezelfde. De stof eener Redevoering in dit Departement, aan de Schilder- en Teekenkunst gewijd, bij het doen van het Verslag wegens eene Prijsuitloving en bij het uitreiken der Prijzen, lag dus als voor de hand, om het toen ter loops aangemerkte wat meer uit te werken, toe te passen, en om alzoo te spreken, gelijk ik het thans waag te doen: *Over het Nationale of eigenaardige in onze Schilder- en Teekenkunst, in verhouding van onzen tijd, met die waarschuwingen, welke, naar mijn oordeel in den tegenwoordigen tijd en stand der zake*

noodig zijn. Daarom was mij de vereerende aanvraag, om bij deze gelegenheid te spreken, — ik beken het gaarne, — eenigzins welkom. Ik meende toch, — welligt dwaalde ik, — door ondervinding geleerd, en van kennis der zaak niet geheel ten dezen ontbloot, aan het eigenlijke en groote doel dezer bijeenkomst, *Verslag en Uitreiking*, voldoende, tevens iets nuttigs en ter waarschuwing te kunnen voordragen, op die losse, ongedwongene, vrijmoedige, ik zou bijna zeggen, gewaagde wijze, welke de inschikkelijkheid van meer kundigen mij wel vroeger ten goede hield, en ook thans, hoop ik, ten goede houden zal. Dit zij inzonderheid bij u het geval, Toehoorderessen! Bij eene vroegere gelegenheid als deze alhier, sprak ik, om iets meer behagelijks en doeltreffends voor Vrouwen bij te dragen, over de vermaarde MARIA VAN REIGERSBERGEN. De kundige en kunstkeurige Heeren van dien tijd merkten aan, dat ik meer voor en over de Vrouwen, dan over de Kunst en de Kunstenaars had gesproken. De aanmerking was juist, en ik heb, toegevend destijds aan de eer der tegenwoordigheid van zoo vele Vrouwen, zeker u al te zeer te wille en dus te beleefd willen zijn; ik vrees, dat het nu juist het omgekeerde zijn zal, en dat gij zult oordeelen, dat ik al te bepaald en te zeer overeenkomstig het doel en oogmerk van deze bijeenkomst, over Kunst, Kunstzaken en Kunstenaars gesproken zal hebben; maar uw fijn gevoel voor kunst, uw smaak, aanleg, het gelukkig slagen van sommigen uwer in de Schilder- of Teekenkunst, — zoo te regt als alle andere Deugden en Kunsten door Vrouwenbeelden voorgesteld, — zijn verre van vreemd ten deze, en, in allen gevalle, zal uwe bekende goedheid en inschikkelijkheid, naar uwen zachten en goeden geest, het min voegzame gaarne verschoonen, overeenkomstig uwen geduldigen en lijdzamen aard, met zooveel innerlijke vastheid en wezenlijke verhevenheid, gelijk onze nationale kunst zelve, verbonden.

Ik zeide dan, Toehoorders, dat de grondslagen van deze en mijne vroegere Verhandeling dezelfde waren, dat zij la-

gen in onze Geschiedenis en in ons Nationaal Karakter. Slaan wij eerst een' vlugtigen blik op de Geschiedenis.

De Geschiedenis der Dicht- en Schilderkunst is één. De opkomst en bloei der Dicht- en Schilderkunst is die der opkomst en bloei des Lands. Vóór het einde der zestiende eeuw, vóór de vestiging van het Gemeenebest, was er geene verheffing. De Rederijkers met hunne blazoenen en kamerspelen, kwamen in den voortogt. Vijf Burgemeesteren, acht Schepenen en vele Leden van den achtbaren Raad waren in hun midden. Daarna, van het Spaansche juk verlost, werd de vrije Landaard ontvonkt tot eenen te voren ongekenen ijver en warmte. Iets toe te brengen tot vestiging en roem van den nieuwen staat, eerst door de wapenen, daarna door letter- en kunstverdiensten, was aller doel. Het getal van Staatsmannen, Zeehelden, Veldoversten, Geleerden, stond met dat van Dichters en Schilders, in de zeventiende eeuw, wel in zekere gelijke verhouding, maar de Schilders wonnen het van allen. Hoe spaarzaam de Natuur ook zij in uitstekende gaven van zeldzame kunstvermogens; omstreeks het midden der zeventiende Eeuw, leefden op éenen tijd omtrent *honderd*, die zich als Schilders beroemd hebben gemaakt. Eerzucht is de prikkel tot vordering. De Schilders wilden niet achterlijk zijn, en zij overtroffen hunne mededingers, om een eigen zelfstandig volk te vormen. Wat MAURITS EN FREDERIK HENDRIK te velde, TROMP EN DE RUITER ter zee, JAN DE WITT in de raadzaal, DE GROOT in het boekvertrek vermogten, vermogt VONDEL met zijne dichtpen, REMBRANDT met zijn penseel. De gulden eeuw van onzen Staat was dáár. Tegen het einde der zeventiende eeuw ziet men verflauwing, mindere verheffing, meer vreemden invloed, bijzonder van Franschen. Vanhier gebrek aan oorspronkelijkheid en veerkracht, meer Dichtscholen, meer praal van Schilderkunst. Men sprak, men drukte, men redeneerde meer over de Kunst, men had meer gezelschappen, voorschriften en handleidingen, maar minder wezenlijke Aanmoedigers, Dichters en Schilders. Het dierlijk leven van al het geschapene wordt door ge-

durige prikkeling gaande gehouden: die prikkeling begon op te houden; de opwinding, de krachtige uiteenzetting van de springveder der onderlinge roemzucht hield op; die veer werd meer en meer ontspannen; de lust om groot te maken was voorbij; cultuur, luxe, genot traden in de plaats; de ontwikkelingsleeftijd, de bloei van den Staat was met dien der Dicht- en Schilderkunst voorbij; men teerde op voorvaderlijken roem; men verloor eindelijk den moed bij het beschouwen en herdenken van de meesterstukken der vaderen. De regte smaak, het juiste gevoel voor het ware, eenvoudige, schoone, nationale, ontbrak; men zocht naar vreemden opschik en blanketsel, naar het zinnebeeldige en afgetrokkene. De Zaligmaker en de Kruisberg, met Apollo en den Parnas, werden om- en door elkander gehaald, de schelle trompet werd gestoken, de rommelende trom geslagen. Hard geluid, harde kleuren en tegenstellingen kregen de overhand. Op dien hoogdravenden, min nationalen, meer Franschen toon, op die valsehe verheffing volgde, als altijd, nederploffing. De uitersten naderen elkander gemakkelijk. Na den tijd van zwier, na dien van overlading, dat is, na dien van krul-, kop- en lofwerk, volgde stilstand of platheid. De drie eerste vierdedeelen der achttiende Eeuw hebben geen Dichter als VONDEL, geen Schilder als REMBRANDT, POTTER, DOU, VAN DER HELST, DU JARDIN, VAN DE VELDE of dergelijken, opgeleverd. Na BAKHUYZEN heeft men genoegzaam VAN HUYSUM alleen. Hij teekende en schilderde niet alleen dood wild, vruchten en bloemen, nog in hooge waarde, maar ook Arcadische landschappen, thans weinig geacht. Eerst het goudlederen behangsel, waarop de zwaarmoedige geest van den rijkdom te lezen stond; daarna, het behangsel-schilderen drong de meesterlijke schilderstukken van vroegere dagen van den wand, die veelal ten lande uitgevoerd werden. Pegasus reed op een egaal drafje. Pietura vestigde haren troon, dat is, zat achter de toonbank, in een behangsel-schilders-winkel, en had vrij wat nering.

Na het midden der achttiende eeuw tot en in onzen

tijd, kregen Dicht- en Schilderkunst allengs nieuwen wasdom; maar, evenmin als voor de Grieken de Eeuw van PERICLES, voor de Romeinen die van AUGUSTUS, voor de Italianen die der MEDICISSEN herrees, zoo ook herrees voor de Nederlanden die van FREDERIK HENDRIK niet. Eerst Dicht-, daarna Schilderkunst kregen later op nieuw eenigen luister: zij werden beter geëerd en beter beoefend: zij kregen weder meer zelfstandigheid. De spanning, de woeling der tijden gaven der Kunsten weder eene eigene nationale uiteenzetting, werking en verheffing; waarin wij ons nog verheugen, wier uitwerksels en voortbrengsels u allen te bekend zijn, om ze hier u mede te deelen. Letten wij nu op ons Nationale Karakter, in toepassing op onze Schilder- en Teekenschool en onzen Tijd; het groote doel onzer zamenkomst intusschen niet vergetende en als daarin vlechtende.

De oorspronkelijke kenmerken van ons Nationaal Karakter zijn, zoo als wij bij vorige gelegenheid te kennen gaven, kalmte, ernst, bedaardheid, naauwkeurigheid, geduld, vlijt, onvermoeide werkzaamheid, leerzaamheid, vasthoudendheid, huisselijkheid, liefde tot waarheid, zedelijkheid, vaderlandsliefde, zucht tot vrijheid, godsdienstzin, en dit alles vereenigd met, en verhoogd door een innerlijk fijn gevoel en een gezond oordeel. Met deze, onmiskenbaar goede hoedanigheden vereenigen zich echter gebreken, en eene der voornaamste, — volgens getuigenis van alle, zelfs onze eigene meest geachte en met den landaard hoogst ingenomene Schrijvers, eenen HOOFT, SIMON STIJL en vele andere, — is een bijzondere lust tot navolging, of liever, tot overneming van vreemden, bijzonder van Franschen. Wij streven naar beschaving. Zij vormt zich door mededeeling, omgang, keus en overneming. Wij zijn zelve juist niet steeds de voorkomendste jegens vreemdelingen, maar wij zien en leeren toch gaarne iets van hen. Wij houden van oefening en vergelijking. Wij ontspannen ons gaarne. Vertooning van lossen zwier en bevalligheid behagen ons, al zijn wij zelve van nature wat ernstig en wijsgeerig gestemd. Wij zijn goedhartig en inschikkelijk.

Vandaar bij ons eene te ver getrokkene bewondering van vreemden, en de zucht om hen na te volgen; iets, geheel strijdig anders met ons karakter van vasthoudendheid. »Een Duitscher,» geeft STIJL, wien wij hier volgen, in zijne *Vergelijking der Gemeenebesten* te kennen, (ik laat het gezegde voor zijne rekening), »kan ons doen gelooven, dat hij tien of twaalf kunsten te gelijk verstaat. Men zegt, dat er Hollanders zijn, die zich een' tand of twee doen uitbreken, om den Engelschen tongval volkomen magtig te worden. Maar den Franschman, naar wien wij het minst van allen gelijken, kiezen wij bovenal tot meester. Hij regeert ons onbepaald; onze kleeding, onze manieren, onzen smaak.»

Vrijheid, huisselijkheid, waarheidzin, eenvoud, naauwkeurigheid, fijn gevoel, onvermoeide nasporing, werkzaamheid, vasthoudendheid en juistheid, — wie miskent ze ook als grondtrekken onzer Schilder- en Teekenschool? Wie roemt niet het geduld, de onvermoeide arbeidzaamheid, de gehechtheid van ieder aan het ééns gekozen vak of de ééns gekozene soort, de correcte teekening, de ware opvolging van licht en schaduw, de natuurlijke mengeling en harmonie der kleuren? Welk eene verscheidenheid en welk eene overeenstemming in onze beroemdste Meesters! Dou was leerling van REMBRANDT; de kundige proeft in hem allezins den meester, en echter hoe geheel anders is hij in keus, bewerking en voorstelling. POTTER, ADRIAAN VAN DE VELDE, BERGHEM, CUYP, KAREL DU JARDIN, WOUWERMAN, allen beest- en landschap-schilders, — hoe verschillen zij onderling, en hoe komen zij overeen in die bij allen onmiskembare zucht om de natuur in hare fijnste schuilhoeken te hespieden en na te volgen! En hoe verschilt hun rijk gestoffeerd landschap toch weder met dat van RUISDAAL, BOTH, HOBBEEMA, WIJNANDS en anderen! Hoe onderscheiden zich de boerengezelschappen en vrolijke tafereelen van OSTADE en JAN STEEN! Hoe de waters van WILLEM VAN DE VELDE en BAKHUIZEN! Hoe de lichten van DOU en SCHALKEN! Hoe de binnenhuizen van TERBURG, METZU, VAN DER HELST, en PIETER DE

HOOGHE! Hoe de stadgezigten van VAN DER HEIDEN, LINGELBACH, BERKHEIDEN! Hoe het wild en gevogelte van WEENIX, HONDEKOETER en SNIJDERS! Hoe de bloemen van VAN HUYSUM en RACHEL RUYSCHE! Hoe de portretten van REMBRANDT, VAN DER HELST, MIERVELD, BOL, FLINCK en anderen? — Maar, ik vond geen einde, zoo ik op deze wijze voortging, of zulks op nadere bijzonderheden wilde toepassen. Vergelijkt hiermede de voortbrengsels van andere landen, vooral in vroegeren tijd. Ook daar is wel verscheidenheid van onderwerp, maar niet in die mate. En wat behandeling aangaat, alles trok reeds van ouds meer naar één monarchaal beginsel, naar ééne penseelsbehandeling, naar één en hetzelfde palet. Het was tegen het eind der vorige eeuw, dat men de gedachte, bij brave en edele handhavers van de kunst, bovenal in deze Maatschappij, bij eenen VERSTEEG, KUIPER, DUPRÉ, TERSTEEG en anderen opgerezen, tot voornemen en uitvoering bragt, om jonge lieden van grooten aanleg, eenen GRANDJEAN, VOOGD en dergelijken, tot bevordering van het te regt hier te lande geliefde vak, het Landschap, naar *Italië* te doen reizen, om aldaar de onmiskenbare, de ontzettende en grootsche Natuur te bestuderen en ter onzer bewondering over te brengen. BOTH, BERGHEM, KAREL DU JARDIN, TH. WIJCK, ASSELIJN en anderen hadden, dacht men, dáár de kunst eerst regt geleerd. Deze ouden echter bleven nationaal, zelfstandig, vrij in keus, behandeling en voorstelling. De nieuwen kregen de manier van vreemden weg. Zij geleken elkander, bij verschillende voorstelling der voorwerpen, in kleur, houding, in schilder- en teekenmanier. Dezelfde harde luchten, dezelfde bonte kleuren zijn niet te miskennen; de delicate, zachte menging, stille overgangen, de uitdrukking van fijn en diep gevoel, de Nationaliteit was als verloren. — Er is ééne waarheid. Zij kan op onderscheidene wijzen worden voorgesteld en waarheid blijven. Het kan zijn, dat de latere behandeling of navolging van het tegenwoordig landschap *Italiaansch* waar is, maar in ons land is zij zeker ongevallig, en de wezenlijke of fictive

voorstelling mishaagt ons, omdat wij haar bij de voorgangers anders, en meer overeenkomstig met onze natuur, met ons gevoel, zien en opmerken.

In het nog bestaande Reglement der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten alhier, naar dat van *Antwerpen* opgemaakt, is de bepaling opgenomen, aan den hoogsten prijs van *f* 1200 's jaars eene vierjarige reis naar *Italië* of elders te verbinden. Wij misprijzen dit niet. Laten onze Schilders naar *Italië* of elders reizen. Laten zij zien, vergelijken, schetsen, door het afwisselend genot der grootsche natuurtooneelen opgewekt worden. Laten zij daardoor hooger en edeler gestemd worden; maar de vreemde schildermanier moeten zij van daar niet herwaarts overbrengen; met andere woorden, laten zij hier wederkeeren, om, als vroegere Nederlanders, hetgeen zij gezien en geleerd hebben op oud Nederlandsche wijze toe te passen; de nationaliteit van bewerken moeten zij blijven behouden en handhaven. Hier te lande is, ook naar de getuigenis van bevoegde vreemden, de ware school nog niet verloren gegaan; hier is nog genoeg te leeren. Een HULSWIT, SCHOTEL, SCHELFHOUT, P. G. VAN OS, KOEK-KOEK en anderen bewijzen het. Dit zij gezegd omtrent het Landschap. Meer nut van vreemden kan de Historie- en Beeldenschilder trekken, maar ook deze moet de Nationale behandeling bewaren, al schikt hij zich naar meerdere verheffing in onderwerp.

Sints de School van DAVID in *Frankrijk* verbazenden opgang maakte in het belang der Fransche geestopwinding, en sints die invloed van *Frankrijk* op *België*, en van daar op ons gewerkt heeft door inlijving en vereeniging, heeft de vóórliefde of liever de aandrang tot groote en grootsche historiële voorstellingen bij ons wortel geschoten, en brengt velen tot de gedachte, dat dit vak het eenige der kunst regt waardige mag genoemd worden. Wij eerbiedigen het grootsche historiële, daar het tot opwekking van vaderlandsliefde strekken kan. Enkele onzer tegenwoordige kunstenaars hebben zich op dit veld, het hoogste en edelste, gewaagd; maar *algemeen* kan noch zal het, mijns

oordeels, niet gemakkelijk hier worden. Ik vraag het u, Toehoorders! zijn de kunstenaars hier te lande daarvoor *op den duur* aangemoedigd en beloond geworden? In *Frankrijk* en *België* zijn, zoo oude als latere, voorgangers in dit vak; grootsche gebouwen, paleizen, prachtige Roomsche Kerken ter plaatsing; dáár is meer algemeene, statelijke Eeredienst. De natie is voor het groote, het colossale, en daardoor treffende, voor het oorlogzuchtige, voor grootere vertooning meer gestemd; maar is dit ook hier in dezelfde mate het geval? Het historiële, waar het tot deugd, eer en dapperheid, tot Nationale verheffing strekken kan, ben ik verre af van te miskennen, veelmin te verachten; maar zijn onze gewone gebouwen, onze huizen voor zulke schilderstukken wel zoozeer geschikt? Zijn die onderwerpen wel zoozeer overeenkomstig met dien eenvoudigen, vreedzamen, stillen, huisselijken zin des Burgers, die liever iets kleins, maar voortreffelijks in en voor zich bezit of wegbergt. Vanhier onze meerdere lust voor Teekeningen en Penningen. Wij erkennen de hooge verdiensten van zoodanige groote Historiestukken, en geven den welverdienden en onmiskensbaren lof, roem en eer, aan eenen DE KEIZER en dergelijke met regt thans toegekend. Zij stemmen tot grootheid en edelaardigheid, verheffing van gevoel en heldenaard. Wij ontkennen de verplichting niet van Vorsten, Openbare Besturen en Grooten, om ze te bevorderen en daarvoor plaats in te ruimen in hunne paleizen en Musea: dit is pligt; maar geheel algemeen, nationaal-geliefd, gezocht en bij voorkeur te plaatsen, zullen die groote historiële voorstellingen hier te lande niet ligt zijn; waarom ze dan, als bij *uitsluiting*, te zeer op den voorgrond gesteld en het overige minder of te min geacht? — Een gering voorwerp door kunst te verhooggen, heeft welligt dubbelen lof in zich. Dat wij er des noods voor berekend zijn, bewees vroeger ons Raadhuis en elders eene Oranjezaal; bewijzen nog onze openbare Musea, waar ze plaats kunnen vinden. En wat is, wat noemt men Historiël? Ziet dien Schuttersmaaltijd, eene voorstelling in eene herberg van etenden en drinkenden, waar-

onder menigeen, die, om zoo te spreken, reeds een' roes beet heeft! Het onderwerp is den vreemdeling, even als dat van die uittrekkende burgers, die Nachtwacht met die kippenvrouw, laag en onedel. Ziet die vier Regenten van een Godshuis of van een Gild aan tafel redeneren over kleine belangen! Was dat der moeite waardig voor eenen VAN DER HELST, REMBRANDT EN KAREL DU JARDIN? Maakt er van een feestelijk bedrijf bij gelegenheid van het sluiten van den Munsterschen Vrede, nadat het lot van geheel *Europa* beslist was. Verbeeldt u in die Regentenstukken geheime raadplegingen van Staatslieden over dien vrede. Verbeeldt u, dat die Wacht diep in den nacht aftrok, toen die groote staatsaangelegenheid van 1648 voor de wereld beslist was; — zult gij ze *dán* *historiëel* noemen? — Het zijn en blijven toch dezelfde Schilderijen, volmaakt in het een of in het ander geval; het blijft, wat het is, hetzelfde kunstwerk; — het verschil wordt een woordentwist. De kunst blijft beslissend.

Denkt echter niet, M. T., dat ik eene lage voorstelling boven eene verhevene, een Boerenkrakeel boven een Riddergevecht stelle. Dit zij verre! Ik kies eene edele daad, eene uitstekende deugdsvoorstelling, een belangwekkend voorval boven het dagelijksche en algemeene; maar, wat *schildering*, wat *kunst*, dat is het *KUNNEN*, het *vermogen* van uitdrukken, voorstellen en bewerken aangaat, verschilt het zoo veel niet, als men wel meent. Het onderwerp is veel, zeer veel, van groot belang, — maar niet alles. Het één moet het ander niet verdringen.

Het was een gelukkige inval, tijdens onze vereeniging met *België* (eene verbroedering, waaruit beide Scholen veel geleerd hebben of ten minste veel hebben kunnen leeren) een *kleiner* *historiëel* voor ons daar te stellen, waarin het *historiële* en *tableau de genre* zich gelukkig vereenigden en als te zamen smolten. Zegt mij, M. T., voldoet dit niet meer? Is het niet beter naar onzen smaak, voor onze woningen berekend? Ziet den gewonden Prins WILLEM den Eersten; herinnert u eene MAGDALENA MOONS bij den Spaanschen Bevelhebber, den stervenden FREDERIK HENDRIK;

den jeugdigen MAURITS met de Weduwe van Prins WILLEM den Eersten; JACOBA VAN BEIJEREN met VAN BORSSELEN; VAN SPEYK bij het graf van DE RUYTER en vele anderen; en ik vraag: hebben die stukken, om vaderlandsch gevoel op te wekken, niet beteren aftrek, meerdere aanmoediging, en belooning ondervonden? Vinden zij niet meer liefhebbers, koopers, plaatsing bij ons, dan het slepen der Atheensche slagtoffers voor den Minotaurus en dergelijke, van den, als leermeester te regt hooggeprezen M. VAN BREE en andere verdienstelijke meesters, die gij u zult herinneren, en van welke de Schetsen boven de Schilderijen van grooten omvang hier geliefd waren. Het is zonder veel kennis en kosten moeilijk, die fijnheid, die juistheid, die naauwkeurigheid, dat uitwerken, die houding, kleur en harmonie, ronding en wijking, waarop onze School zoo zeer gesteld is, in een *zeer groot* schilderij over te brengen. Ik spreek nog niet eens van historische en oudheidkundige kennis en andere noodwendige opsporing en hulpmiddelen, omdat zij altijd den kunstenaar tot nut en sieraad verstrekken. Daarenboven is er in een groot stuk ligt het één of ander, dat, ondanks het voortreffelijke van het geheel, ons ligt stuit of tegenstaat, een gedraaid of gedwongen voorwerp, een niet gelijkend afbeeldsel op den voorgrond, een bijna als caricatuur voorgestelde held gewond of stervende; iets gerings kan licht het geheel bij ons bederven; onze tact, ons gevoel is te fijn. Wij willen niets dat ons hindert; de kunst moet ons niet alleen treffen, maar ook bekoren.

In 't kort, het historięle is loffelijk, maar stukken van dien aard, van beperkte maat, zijn voor ons meer Nationaal en algemeener te plaatsen; ook zij verdienen inzonderheid aanmoediging. Edel en loffelijk, Bestuurders dezer Maatschappij en hare Afdeeling, aan Schilder- en Teekenkunst gewijd! was uw doel bij het uitloven van eenen *gouden Eereprijs* voor eene historięle voorstelling van *beperkte maat: Prins MAURITS, na den slag bij Nieuwpoort, van zijn paard gestegen, dankt God vurig voor de behaalde Overwinning.*

Uit de Aanteekeningen uwer beoordeeling blijkt, dat gij u gunstiger' uitslag hadt voorgesteld. Uw doel is gemist; doch het zou te betreuren zijn, dat een historiestuk van niet te grooten omvang, niet ook in het vervolg het voorwerp uwer vaderlandlievende uitschrijving en der mededinging wierd. Wij moedigen u daartoe met ruimte aan.

Wie de schilderijen onzer beste oude Meesters gadeslaat, moet hen danken, dat zij hun genie gevolgd en zich vakken gekozen hebben in overeenstemming met hunnen aanleg, hunnen lust en hun genoegen. Waarlijk, deze laten zich niet te zeer dwingen. Het *laat ze begaan* geldt ook niet weinig in de kunst. — Wij hebben gesproken over vrije keus van onderwerp. Deze laat de kunstenaar zich niet opdringen; men kan hem echter ten goede raden, van lage onderwerpen voorzigtig tot betere, tot meer degelijke, meer verhevene zoeken af te leiden, op goede voorbeelden bij anderen wijzen; en men doet dit te weinig, of te onhandig. Meestal echter is de schuld aan den kunstenaar, die het hoogdravende en vreemde te ras navolgt, het vaderlandsche niet genoeg bestudeert, of, op zijne eigene, eerste schetsen te zeer verliefd, te weinig ten deze raad vraagt.

Wij zeiden, huisselijkheid, waarheidzin en eenvoud, juistheid, geduld en uitvoerigheid waren kenmerken van onzen Landaard en onze Kunst tevens.

Eenvoudige, huisselijke tafereelen van liefelijken, geestigen aard zijn ons Nederlanders bijzonder welgevallig. De gezelligheid bij gade, kroost of vrienden, die beminnen wij; dáár is onze rust, onze hemel. In dergelijke voorstellingen zijn wij meer te huis dan op een slagveld of martelplaats. Van onze dierbaarste voorwerpen willen wij afbeeldsels of gegroepeerde voorstelling. Wij zoeken de waarheid in stad- of landgezicht, buiten- en binnenhuizen, bij maan- of kaarslicht, in vruchten, bloemen of dood wild. Daarom loofde deze Maatschappij een' gelijken Gouden Eerepenning uit, benevens een loffelijk Getuigschrift, aan de beste Schilderij, voorstellende *het Binnenvertrek van eene deftige Burgerwoning van den tegen-*

woordigen tijd, waarin eenige personen aandachtig luisteren naar den Notaris, die hun een Testament voorleest.

Dit onderwerp was welgekozen. Het huisselijke en karakterkundige worden op deze wijze geestig vereenigd. Bijzonder trof mij in die prijsuitschrijving de voorwaarde, om eene woning voor te stellen *van den tegenwoordigen tijd*. Het overspelige van *oude* meubelen, waardoor bijwerk hoofdzaak wordt, was u, mijne Heeren! zeker voor den geest. Een enkel oud stuk meubel, als schilderachtig, bekoort en treft; maar ook hierin, gelijk in alles, moet men overlading, met overspanning het hoofdgebrek van onzen tijd, mijden. Ik meende deze waarschuwing, noodig en nuttig naar tijdsomstandigheden en onderscheiding, niet te moeten terughouden. Ik wensch der Maatschappij geluk met den goeden uitslag van deze Prijsuitschrijving. Vier stukken kwamen in; aan twee is de eer der Tentoonstelling, en aan één te regt de Gouden Eerepenning en het vereerend Getuigschrift toegekend. Het moet u, mijne Heeren Bestuurderen! aangenaam zijn geweest, gelijk het zeker voor u, SAMUËL DE VLETTER, streelend mag en moet zijn, dat die toewijzing met éénparigheid van stemmen heeft plaats gehad. Het is, waarde DE VLETTER! ook voor mij verheugend. Wij toch kennen elkander in eene andere betrekking. Gij zijt en heet nog kweekeling aan de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten alhier. Gij zijt Meester in de kunst en Leerling in de studie of oefening: velen willen het eerste zijn zonder het laatste, maar gij volhardt zoolang mogelijk in beide. Ziedaar een' prijzenswaardigen trek van uwe Nationaliteit. Gij gevoelt, dat u in juiste en naauwkeurige teekening nog somtijds wel iets ontbreekt. Goed en naauwkeurig teekenen is, gij weet het, de ware grondslag der Schilder- en Teekunst. Zoo werd het bij onze oude Meesters beschouwd, zoo moet het bij ons blijven, of onze Nationale roem ten deze is verloren. Gij, DE VLETTER, blijft u oefenen. Gij volhardt onder uwe waardige leermeesters, PIENEMAN, KRUSEMAN, en meer bijzonder den laatsten. Gij verlaat uw eens gekozen vak, op het voorbeeld onzer beste schil-

ders, die weten, dat niet het uitgestrekte maar het bepaalde, door vlijt, volharding en door zijn vak van alle kanten te doorzien, moet en kan verkregen en veredeld worden, niet; maar gij poogt het te verhoogen, ten beste te wijzigen, het vaderlandsch historiële naar eisch in acht te nemen, — daarvan was uwe JACOBA met BORSELEN een bewijs. O! ga zoo voort op den goeden weg; hoor naar goeden raad; laat uwe schetsen aan kundigen en welwillenden zien, eer gij ze verder bewerkt. Gij hebt een geluk boven honderden. Uwe schildering, uwe voorstelling, zij bevallen, zij vinden prijs. Houd dat goede vast; verbeter het min prijsselijke, dat weinig is. Laat u door geldverlokking niet tot spoed en overhaasting verleiden: niet dat veel is is wèl, maar dat wèl is, is veel. Waarde en gelukkige DE VLETTER! ontvang dit Eermetaal en dit Getuigschrift uit de hand van mijnen vriend, den Voorzitter der Afdeeling Teekenkunde. (*) Toon uwen dank vooral door vordering in die Nationale stemming van kunst en van hart, welke nederig en ootmoedig zichzelf mistrouwt, maar juist daardoor een verhoogd, veredeld, een godsdienstig vertrouwen geeft, dat slechts kan gevoeld worden door hen, die Godsdienst, deugd en kunst, als gij, gevoelen en vereenigen.

Er is, waarde Toehoorders! verschil over het al of niet nuttige van een openbaar of algemeen onderwijs in het vak van het Landschap. Ik voor mij zie niet, waarom het openbaar onderwijs voor het bijzondere ten dezen zouden onderdoen. Zonder oefening en onderwijs wordt niemand ligt meester in de kunst. Mijn gevoelen ten deze is bekend; ja misschien trek ik de zaak te ver, als ik voor mij meen, dat teekenen en schilderen in het algemeen hoofdwerk, het onderwerp meer toepassing en dus meer ondergeschikt is; — dat vrijheid, trek, genie, zich zelve ruimte, lucht en ontwikkeling moeten verschaffen; — dat men wel raden en leiden, maar vooral niet dwingen moet, — dat openbare oefenplaatsen, wanneer zij zich veel verder dan

(*) Den Heer C. F. ROOS.

tot vaste gronden en beginselen , tot opwekking van gevoel in het algemeen , met kunst van bewerking in het bijzonder , uitstrekken , als van zelve wel eenigzins tot eenige *manier* leiden ; — dat geene Akademiën of ruime Schoollokalen met de best verlichte *loges* en hulpmiddelen zoo veel meer en beter kunst thans aanbrengen dan de vroegere schilderzolders van onze beste oude meesters , waarin hunne beroemdste leerlingen gevormd werden en toch vrij bleven in keus en behandeling. Ik beken echter dat alle hulpmiddelen prijsselijk in zich zelve zijn. Ik help gaarne tot al het goede mede ; maar roep dan ook eene billijke plaats in voor die studie , waardoor onze School met hare edelste handhavers zich zoo beroemd heeft gemaakt , gelijk een KOEKOEK , en SCHELFHOUT zich nog den roem der vaderen waardig toonen. Land- en watergezigten vereenigen zich gaarne en gemakkelijk. Wie denkt niet aan het broederlijk werk van ADRIAAN en WILLEM VAN DE VELDE ? Dit werd ook door deze Maatschappij gevoeld , toen zij eenen Gouden Eerepenning en een eervol Getuigschrift uitloofde voor een *Hollandsch Strandgezicht , van waar een visschersvaartuig in zee wordt gebracht , met eigenaardige stoffaasje*. Om hare zucht voor het vak van het Landschap nader en zichtbaarder te doen blijken , loofde de Maatschappij nog eene dubbelen Zilveren Eerepenning uit voor *de teekening van een Landschap in den zomer , aan eene rivier , bij ondergaande zon , behoorlijk gestoffeerd*. Wij danken de Maatschappij voor deze dubbele , regt Nationale prijsuitloving in dit vak , en betreuren het met haar , dat van de zeven schilderijen en twaalf teekeningen geene den cereprijs , zelfs geene onderscheiding , heeft kunnen wegdragen. Dit , mijne Hoorders ! verdient opmerking en nadenken omtrent een zoo algemeen hier te lande geacht en gewaardeerd vak , waarin althans tot dusverre geen Franschman , Duitscher , Engelschman of Italiaan , mijns oordeels , ons overtroffen heeft. Zou het gemis van openbaar onderwijs , zou de invloed van het gerucht van mindere waardering en opleiding zich bereids doen gevoe-

len? Dit mogen, dit kunnen wij niet vooronderstellen; veelmin verwachten; neen, landschap-, zee-, strand- en stadgezigten moeten niet verdrongen worden door vreemden invloed en schijnbare verheffing, die wezenlijke verwrikking van de grondzuilen onzer nationale School zouden kunnen aanbrengen.

Gaarne, ik herhaal het, geef ik dus toe, dat men een verheven historisch onderwerp, wat de keuze betreft, boven voorwerpen van lagere natuur stelle. Meesterstukken van hooger rang verdienen verreweg, wat onderwerp, wat studie, wat moeite betreft, de hoogste belangstelling, maar niet bij uitsluiting, niet bij overdrijving. Overdrijving is de kanker dezer Eeuw; gelijk zij het is in Letter-, Toon- en Staatskunde, zoo is zij het ook in de Schilderen- en Teekenkunst. Overdrijving van gevoelens staat in harmonie met hardheid van kleuren, toonen en woorden. Geweldige tegenstellingen overschaduwden zuiverheid, helderheid, eenvoud en waarheid. Alles wordt dan overladen, hard en donker; men voert ons naar het tooneel, niet naar de natuur; uit de wereld van waarheid en der historie tot die der *fictie* en van den *roman*.

Dit *theatrale*, *decorative*, overdrevene mag ons voor een oogenblik treffen en begoochelen, al wederspreken onze natuur, ons nationaal gevoel en ons oordeel; op den duur zullen harmonie en evenredigheid zegevieren. Op den duur zullen geene scherpe, schelle, afstootende en verblindende lichten, harde kleuren, sterke tegenstellingen, verwringingen, akelige voorstellingen, schrik- en angstverwekkende tafereelen ons kunnen behagen. Dit verkeerde moeten wij niet overnemen van die Groote Natie, welke, door haren tuimelgeest bevangen, het gezond verstand, van waar alle oordeel, smaak en kunst moeten uitgaan, nu en dan schijnt te missen, en, bij het inhalen van het gebeente van eenen, Gode zij dank! lang gestorven dwingeland, nog roept: *Hij leve!* terwijl het in eene kunstafbeelding, zijn *lijk*, gekleed, gelaarsd en gelauwerd, de zware grafzerk doet opligten! Die natie moge hier hare kunst, gelijk thans, in zoo ruime mate, ter markt

brengen: men zij deswege omzigtig en op zijne hoede. Onder veel goeds, ja voortreffelijks bij Franschen, is veel verleiding, dat de ware regtbank van fijn gevoel, rede en smaak op den duur niet kan doorstaan. Elke voorstelling, die niet op waarheid en wezenlijkheid rust, pijnigt, en strijdt tegen het verheven evenwigt van rede en gevoel. Hardheid is inderdaad het natuurlijke gevolg van overspanning. Al te groote opwinding, verwarring van dégelijkheid en schijn kweeken valschen smaak, wanstaltigheid en schriktooneelen. Zij zijn er de natuurlijke gevolgen van, de eenige middelen, waardoor men alsdan nog voor eene poos kan treffen en zich redden. Deze klippen, waardoor zachtheid, waarheid en harmonie door het zoogezegde grootsche en trefsende van één oogenblik worden vervangen, moeten wij mijden, want zij strijden tegen ons Nationaal karakter en ons Nationaal gevoel, evenzeer als tegen het onwaardbaar voorbeeld der oude meesters, die ons de fakkel der ware kunst vooruitdroegen. Hadden zij het groote historische meer willen en kunnen beoefenen, zij zouden ook daarin boven anderen hebben uitgemunt: getuigen hunne Regenten-, Schuttersstukken en Portretten. Zij zouden het groote historische, zoo het voor paleizen van eenen Spaanschen wereldmonarch, of voor grootsche roomsche Kerken nog had moeten en kunnen gehandhaafd worden, na de hervorming, voor deze soort van schilderkunst evenmin als voor de beeldhouwkunst voordeelig, hebben kunnen vervaardigen. Zij zouden het bijna ontelbaar getal van kruisigingen en martelarisatiën meesterlijk hebben kunnen vermeerderen; maar, vol nationaliteit, vol gevoel van vrij te zijn van den band, waaraan men zich ontwong, en zonder iets van het eigenaardige vermogen van uitdrukken en veredelen te verliezen, bragten zij de schilderkunst op meer vrijen, schijnbaar meer algemeenen en lageren, maar inderdaad vasteren grond over. Onze Schilderschool werd hierdoor éénig, edel, natuurlijk, eigenaardig en bewonderingwaardig; zij droeg den stempel der vrijheid, geestontwikkeling, liefde voor waarheid en huiselijkheid, die onze voorouders bezielde; zij werd en is

nog de meest algemeene, prijshoudende ter wereld. Ziet daar wat wij, minder nog dan zij voor het allergrootste berekend, moeten bewaren, handhaven en aan de nakomelingen, zoo ongeschonden mogelijk, overbrengen. De zaak is van grooter belang, dan men bij den eersten opslag wel zou meenen. Er is verband tusschen Landaard en diens teeken- en schilder-verkiezing. Zij, die magt, kracht en pracht minnen, zij moeten wel wapenfeit, oorlogsroem, gevechten, overwinningen, zegepralen, een' held met ijzeren wil en ijzeren arm huldigen; maar wij, op Godsdienst, deugdelijke en zedelijke stemming meer gezet, wij kunnen ons aan voorstellingen van dien aard niet zoo gemakkelijk gewennen. Een CHRISTUS, de kinderen zegenende; een eenvoudige Evangelist; eene, haren gewonden echtgenoot oppassende Prinses, wie de schrik der verwonding om het harte sloeg; een beweldadigd Huisgezin tegenover eenen weinig medelijdenden Huisheer, — zij treffen en leeren ons tevens; zelfs een ouderenpaar, over de eerste wankelende voetstappen van hunnen lieveling zich verblijvende; een verjaringsbezoek bij grootouders; de wederkomst van eenen zeeman bij ouders of gade en kroost, — zij wekken ons gevoel op en behagen ons. Zij, dit dit als laag en nietig noemen, die het belagchen en berispen; zij beproeven zichzelf en mogen over zichzelf waken! Neen, ook het minste, het geringste voorwerp van stil genoeg en pligtsbetrachting behoeft niet uitgesloten te worden. Één enkel beeld zelfs van dien aard kan en mag ons treffen.

Van dezen geest, om ook het eenvoudigste in de natuur niet uit te sluiten en de leden in penseelsbehandeling tevens te oefenen, was steeds ook het Bestuur dezer Maatschappij doordrongen. Daarom wees zij in 1839 aan den verdienstelijken en kundigen Heer PIERRE LOUIS DUBOURCQ, titulair lid der afdeeling Teekenkunde, den Zilveren Eerepenning en een Getuigschrift toe voor zijn eenvoudig, maar wel bewerkt geschilderd beeld: *een Veldwachter*, en in 1840 gelijke belooning van Eerepenning en Getuigschrift voor *eene Waschvrouw* aan den Heer PETRUS

KIERS, mede titulair lid van dezelfde afdeeling. Van de geteekende Akademiebeelden heeft niemand der titulaire leden eenen prijs mogen erlangen, omdat weinige zich hier daarin vlijtig geoeffend hebben. Wij hopen, dat zij het elders niet verzuimd hebben. Hier echter was er alles toe ingerigt en zulks kosteloos. De oefening van het Akademiebeeld is onmisbaar voor den teekenaar en schilder; van dit beeld toch, vooral van het naakt menschenbeeld, als pronkstuk der schepping, moet de eerste, de beste, de grondigste oefening van teekenen en schilderen uitgaan. Die dit verwaarloost, miskent den waren, eenvoudigen grondslag der natuur en der waarheid, waarop alle kunst, ook onzer School, bijzonder rust. Met de edele waarheid begonnen, vordert men steeds, als men aan haar getrouw blijft. Eenmaal van haar afgeweken, is het terugkeeren bijna onmogelijk. Wat men meent te verhoogen, te veredelen, bederft men. Alle onze eerste, beste meesters zijn met het Akademiebeeld begonnen, van dáár tot het *moderne* gekleed model overgegaan, en hebben zich in ontleed- en doorzigtkunde geoeffend. Thans schijnt men alles om te keeren en zich te overhaasten. Haast en spoed zijn vooral kenmerken van onzen leeftijd. Vandaar zoo vele onvoldragene en onrijpe vruchten. Een PICART, KUIPER, zelfs een ANDRIESSEN en dergelijken, boven welke men zich thans verheven rekent, mogen hier nog wel tot voorbeelden strekken. Teekenen en schilderen van het menschenbeeld, eerst naakt en dan gekleed, zeg ik, is de ware grondslag, de nooit voleindigde studie. Gij, mijne Heeren DUBOURCQ en KIERS! hebt de zaak wél ingezien. Ontvangt daarvoor deze blijken van onderscheiding en goedkeuring. Blijft bij het vak, door u gekozen, maar verhoogt, veredelt het, kan het zijn, nog meer. Onvermoeide arbeid, aanhoudende lust, meer en meer versijnd en geoeffend gevoel voor het ware en schoone kunnen en zullen eeniglijk daartoe leiden. Gij, en uwe kunstkeurige Gade, begaafde KIERS! weten dit. Zij, de kunstnaares, wacht en loont u, bij uwe tehuiskomst, door hare liefde, terwijl zij met u wedijvert in kunstverdiensten.

Ik heb, mijne Toehoorders! aan mijne belofte, aan het voorname oogmerk dezer bijeenkomst voldaan. Gunt mij, als ter toepassing, hier nog het een en ander bij te voegen.

Het is dezer dagen in eene uitnemende Redevoering van den Hoogleraar J. BOSSCHA betoogd, hoe zeer Rijks- en Stadsbesturen verplicht zijn, ten eigen beste en ter beschaving en veredeling, gelijk wetenschap en letterkunde, zoo ook kunst aan te moedigen. Ieder Bestuur is gehouden, redelijkerwijze, de belangen ook van de kunst, voor te staan en te beschermen. Zonder een meer verheven, verrijnd gevoel voor het ware en schoone, is geene echte beschaving te denken en te erlangen. Zonder kunst- of letterontspanning wordt het dagelijksche bij den beschaafden mensch al te eentoonig, al te afmattend, schier ondragelijk. Kunst en Letteren geven uitspanning en verpoozing. Na dagwerk zijn zij nuttig, noodig en tevens verkwikkend en vermakelijk. Ja, schoon wij geenszins durven beweren, dat het gevoel voor en de betrachtting van het goede met dat voor het schoone gelijken tred houdt, (hetgeen toch waarlijk te betreuren is) zoo kan kunstgevoel den mensch hooger, beter en heiliger stemmen, voor indrukken van ware beschaving en verlichting, voor Godsdienst en zeden vatbaarder maken. Rijks- en andere Besturen moeten de kunst ten beste van het algemeen voorstaan, hare verheffing bevorderen. Dit is plicht, roeping, en eischt welbegrepen eigenbelang. Men verge echter noch van den Staat, noch van ander openbaar bestuur, noch van medeburgers, ook ten dezen, te veel! Men overeische niet of onttrekke iets aan armen-, liefdadige en Godgewijde inrigtingen. Ieder burger moet maar medewerken, ieder belangstelling toonen en redelijke opofferingen zich getroosten. Prinsen, Vorsten, Koningen moeten hunne hofzalen met vaderlandsch historiewerk, bestuurders de openbare gestichten, partikulieren hunne huizen met eigen, nationaal kunstwerk versieren: zoo zal, door voorbeeld, belooning, ondersteuning, aanmoediging, ja, verheffing, waar het pas geeft, lust en leven, groei en bloei in den vaderlandschen kunsttuin gekweekt

worden, en die meer en meer vruchten dragen, den ouden lusthof waardig. Schilderijen waren voortijds eene Meubelbehoefte voor allen, en de meer aanzienlijken verlangden regt goede, de voornaamste, de rijkste, de uitmuntendste. Zoo moet het wederom worden. Onze oude schilders kenden noch Ridderordes noch Schilder-Akademieën. De beroemde ADRIAAN VAN DER WERFF sloot de lange rij van onze gelijklevende groote kunstschilders in het laatst der zeventiende Eeuw, toen hij door een' vreemd' en kunstlievend' Vorst met eer, geld en orde teeken hoog vereerd werd. Er is geen land zoo rijk en mild in het vereeren en betalen van schilders en schilderijen als *Engeland*; maar waar zijn de voortreffelijke Engelsche meesterstukken, met die onzer oude schilders wedijverende? Hier ten minste zijn ze schaars te zien. De veer moet gespannen blijven, of zij verlamt. Wat helpt het, of zij verguld worde? In *Frankrijk* is voorzeker beter, edeler en meer verscheiden schildertrant dan in *Engeland*. De Fransche school verbetert al meer en meer, naar gelange men, den waren smaak huldigende, meer onze oude School volgt; maar de algemeene schildergeest draagt dáár toch nog te zeer het kenmerk van overdrevenheid en hardheid.

Openbare Musea, Kunstzalen, waarop enkele voorwerpen van vreemde, wezenlijke kunststukken; hooge onderscheidingen, ruime lokalen tot oefening, zij zijn nuttig, maar men overdrijve ook dit niet. Al te opgevulde kunstzaal wordt wel eens als magazijn of openbare marktplaats. Het ter markt brengen van eigene en vooral van vreemde kunst, bijzonder door Franschen en Franschgezinden, is reeds genoeg doorgedrongen. Overlading, al te groote aanmelding en aanbieding tot koop, van wie het zij, geeft ligt verzadiging, voor 't minst mindere gehechtheid aan hetgeen men heeft. Ook hierin geldt de regel: wat men in ruimte wint, verliest men vaak in de gelijkheid en ware belangstelling. De kunst moet noch naar uitgebreidheid, noch naar schaarsheid harer voortbrengselen, noch naar geldswaarde, maar naar hare in-

nerlijke en wezenlijke waarde beoordeeld worden. Edele Aanmoedigers, onbekrompene Verzamelaars, waarop deze Maatschappij met zooveel regt als leden zich beroemt! Gij zijt de ware steun, de levensader der kunst! Dank, hoogendank is u het Vaderland, de Stad, deze Maatschappij, de Kunst, vooral ook de Kunstenaar verschuldigd. Ik behoef u niet te zeggen, van hoe veel belang het voor die allen is, dat gij *nationale* kunst blijft voorstaan en handhaven! Daarom behoeft gij u aan de kunst van elders, vooral die der Franschen en Belgen van den goeden stempel, niet te onttrekken. Het Gemeenebest der kunsten omvat, als dat der letteren, de geheele wereld; maar uw vaderland, uwe stadgenooten, hebben toch de eerste regten op uwe belangstelling, en het verschilt veel: of men geld en aanmoediging hier in het vaderland of bij vreemden laat gedijen. Het voedsel van kunst is en blijft toch ook, wie zou 't ontkennen? — geldelijk belang. Edele Kunstliefhebbers! laten uwe vreemde, uwe Fransche kunstwerken dienen tot aanwijzing en verbetering van onze kunstenaars, waar het pas geeft, niet tot verdringing, niet tot het opwekken van wrevel, veel min tot mismoediging bij uwe land- en stadgenooten! Ligt wordt anders vreemde kunst hier *mode*. En wie zal het ontkennen, dat, gelijk in zoo vele andere zaken, er ook in de kunst *mode* bestaat; en *mode* baart losheid en partijdigheid: beide zijn allernadeeligst voor de kunst. Wat goed is in zichzelf is daarom nog niet hoog in prijs. Dégelijkheid en geldswaarde staan op verre na in geene vaste verhouding. Het is eene dwaasheid, dezen overdrijvenden en partijdigen tijd waardig, slechts bij uitnemendheid te achten en lofwaardig te keuren, wat duur en zeldzaam is. Het is partijdigheid, op éenen trant, als 't ware, te verlieven; alles wat van REMBRANDT (om dezen uitstekenden, éénigen meester van vroegeren tijd alleen te noemen) of alles wat op zijn REMBRANDTSCH is, als bij uitsluiting slechts te waarden. Ook al te hooge prijzen, al te hooge schatting van het enkele is overspanning; het doet schade aan het overige, waarin toch ook veel, zeer veel goeds is, en schaadt dus het geheel.

Zoo ieder op het uitstekendste en zeldzame alleen valt, verkeert het geheel in groot gevaar. Al hebben EVERDINGEN, LUIKEN, CATS en dergelijken veel geteekend, zij zijn en blijven toch zeer verdienstelijke meesters. Het zeldzame moge geldopoffering waard zijn, om het, tot vollediging, te bezitten, het geeft daarom, wel beschouwd, geene meerdere wezenlijke kunstwaarde dan dat waarvan overvloed is, als het inderdaad goed is in zichzelf. Edele Kunstminnaars! blijft verzamelen, maar met oordeel; zijt niet karig, als het pas geeft, maar ook niet kwistig tot bederf van den kunstenaar! Hebt vooral iets over voor wat wezenlijk goed is, bij hen die u omringen! Ontsluit uwe kunstzalen en kunstkassen willig; zijt overvloedig in ruime toelating ter beschouwing en vergelijking. Laat vooral den jeugdigen kunstenaar de nog niet overtroffene kunstwerken onzer oude School zien. Laten zij er de ware gronden van de kunst en wat hun nog ontbreekt van leeren, bovenal ootmoed, nederigheid van wegdragen; maar mismoodigt hen niet. Zij hebben aanmoediging noodig. Hoe weinigen, die een ruim bestaan en ruimen roem tevens er mede winnen, in vergelijking van zoo vele, die zich te laat beklagen, door jeugdigen overmoed misleid, te spoedig eene te vaste keus ten dezen gedaan te hebben! Welk een pijnlijk gevoel, met zijne kunst als 't ware te venten of te doen venten! Hoe ontmoedigt teleurstelling, afwijzing, na eigene voldoening en opwinding! Maar neen, een waar kunstenaar voldoet zich zelven nimmer. Hij wil altijd voorwaarts streven, en daarom moet hij zich steeds oefenen. Algemeene, openbare, ja gedurige Tentoonstellingen, mits aan oordeel, kunde en schifting onderworpen, kunnen daartoe bijdragen. Zij kunnen den kunstenaar zijne sterke en zwakke zijde, zijne meerdere of mindere waarde leeren kennen; zij stellen hem in staat, zoo al niet (en dat toch ook niet zelden) goeden prijs, zeker goeden raad te winnen. Kunstverzamelaars, of liever Kunstkenners! onthoudt den leergragen kunstenaar uwen raad niet; en gij, Kunstenaars! volgt dien, niet slaafs en onderworpen, maar met dat gevoel van vrijheid en zelf-

standigheid, hetwelk evenzeer verwijderd is van hoogmoed als van onderdanigheid, in één woord, dat een kenmerk is van echte Nationaliteit. Zij vordert, bij gevoel van eigen waarde, nederigheid.

En nu, gij allen, Toehoorders! van welken rang, aard en stemming! het is een wonderlijke, ja woelige tijd, dien wij beleven. Er is botsing van meeningen, er is overdrijving in het Godsdienstige, staatkundige, ook in zaken van Kunst. Laten wij den middenweg houden. Niets is voor ware verlichting en beschaving, niets voor bevordering van echte kunst nadeeliger, dan uitersten, dan gemis aan medewerking en overeenstemming, dan tweedragt, onverdraagzaamheid onder welmeenende land-, stad- en kunstgenooten. Harde beoordeeling van anderen en partijdigheid strijden met Hollandsche goedwilligheid, bedaardheid en welberadenheid. Godsdienstige stemming, waarheidsmin, door zachtheid en liefde verhoogd, geven kleinachting bij ons zelve, waardering en daardoor liefderijke beoordeeling des naasten en van hetgeen des naasten is. Alle oppermagtige beslissing is, ook in de kunst, terugstootend, ja schadelijk. Laten wij dan als broeders met elkander verkeeren! Laten wij, ook in de kunst, broederliefde, vrede en eendragt voorstaan en bewaren! Houden wij vast aan eigene overtuiging, maar ook aan ware *liberaliteit* en *nationaliteit*. Gode zij dank, de Nederlandsche beginsels van ernst, vastheid en waarheid zijn nog niet geweken. Dat allen, die aan vrijheid, vaderland, goeden smaak en echte kunst hunne offers brengen, zich hiertoe aaneensluiten, opdat alles zoo harmonisch mogelijk zij in de groote vaderlandsche kunstvereeniging! Dat deze Maatschappij en hare afdeling aan schilder- en teekenkunst gewijd, door *kunstverdiensten* inderdaad *gelukkig* zij!

GENEESKUNDIGE BLIK OP HET LAATSTE TIJDVAK UIT LODEWIJK VAN
BEETHOVEN'S LEVEN. Door wijlen ANDREAS WAWRUCH,
*Med. Doct. en Keiz. Kon. Prof. ord. der Ge-
neeskunde. (*)*

Weenen, den 20sten Mei 1827.

Na MOZART en HAYDN is nu ook de laatste Drieman in het gebied van *Oostenrijks* toonkunst, algemeen en diep betreurd, ten grave gedaald. Daar een man, aan wiens Muze geheel de wereld den tol van hoogachting betaalde, wiens reuzentalent en hooggeroemde naam tot aan de uiterste grenzen van het beschaafde menschdom is doorgedrongen, van nu af aan tot de geschiedenis zijner kunst behoort; zoo acht ik, mits deze, eenen heiligen pligt te vervullen, wanneer ik, die hem als arts behandeld heb, eenige merkwaardige bijzonderheden uit de laatste tijden zijner ziekte opteeken, om dezelve voor 'smans tallooze vereerders en vrienden te bewaren. Zeldzame begaafdheden, gelijk de zijne, zijn meestal tot op het einde toe vruchtbaar aan belangrijke oogenblikken, welke niemand beter dan een arts, die tevens vriend is, vermag te verzamelen. Dit korte opstel is derhalve geene ziektegeschiedenis, (want wat toch zou deze, voor het groote, met de kunst min bekende publiek, aanlokkelijks kunnen hebben?) maar veeleer een eenvoudig

(*) Het *Weener Tijdschrift voor Kunst* enz., waaruit deze mededeeling getrokken is, merkt daaromtrent het volgende aan: »Het hieronder staande opstel is eerst onlangs in de nalatenschap van den zeer verdienstelijken, algemeen betreurden Professor, Dr. WAWRUCH, gevonden, en van wege des overledenen weduwe, door vriendelijke tusschenkomst van den Heer A. FUCHS, aan de redactie dezer bladen ter publicmaking medegedeeld. Het eigenhandige manuscript van den opsteller, blijkens de daarbij gevoegde dagteekening onmiddellijk na den dood van den grooten toonkunstenaar geschreven, is onveranderd gedrukt geworden, en daarvan alleen het slot weggelaten, hetwelk, behalve het buitendien reeds bekend geworden lijkschouwingsberigt, enkel met het doel dezer mededeeling in geen verband staande opmerkingen bevat.»

verhaal van daadzaken, betrekking hebbende tot BEETHOVEN'S moedig lijden, en tot de vrome gelatenheid, met welke hij zijn naderend einde te gemoet zag.

LODEWIJK VAN BEETHOVEN verzekerde, van zijne vroegste jeugd af aan, eene sterke, vaste, door menigerlei verduurde ongemakken geharde gezondheid bezeten te hebben; eene gezondheid, die zelfs door de vermoeijendste inspanning in zijn geliefkoosd vak, door onafgebroken, diependenkend studeren, niet in het minst geschokt heeft kunnen worden. Van den beginne af aan was de stille eenzaamheid van den nacht het aangenaamst en gunstigst voor zijne gloeiende verbeeldingskracht. Daarom schreef hij dan ook gewoonlijk tot drie ure na middernacht. Een korte slaap van vier à vijf uren was volkomen toereikend om hem te verkwikken. Na ontbeten te hebben, zat hij weder tot twee ure namiddags aan zijnen schrijfflessenaar.

Met het begin echter van zijn dertigste levensjaar begon zich bij hem het ongemak der aanbeijen voor te doen, verzeld van een hinderlijk ruischen en suizen in de ooren. Weldra werd hij hardhoorend, en, hoezeer hij menigmaal maanden lang hierdoor niet gekweld werd, steeg het kwaad eindelijk tot volslagene doofheid. Al wat de kunst beproefde, bleef zonder vrucht. Bijna gelijktijdig bemerkte BEETHOVEN, dat de spijsverteringskracht bij hem begon te verminderen; gestoorde eetlust bragt indigestie, hinderlijk oprispen, weldra ook hardnekkige verstopping en nu en dan menigvuldigen stoelgang te weeg.

Nimmer gewoon ernstig aan het innemen van geneeskundigen raad te denken, begon hij zich aan geestrijke dranken te gewennen, om den verminderenden eetlust te prikkelen, en wilde hij de zwakte zijner maag door sterke punch, door overmatig gebruik van ijs, door lange en vermoeijende togten te voet min of meer te hulp komen. Juist deze verandering in zijne levenswijjs had hem, vóór omtrent zeven jaren, aan den rand des grafs gebracht. Hij kreeg toen eene hevige ontsteking in de ingewanden, die, wel is waar, voor de kunst moest wijken, maar hem echter, in vervolg van tijd, menigmaal kolijkpijnen en ongesteldheden der ingewanden berokkende, welke wederom, althans ten deele, de eindelijke ontwikkeling der ziekte, die hem in het graf gesleept heeft, moesten begunstigen.

In het laatste gedeelte van den herfst des vorigen jaars

(1826) ontstond bij BEETHOVEN de onweêrstaanbare drang, om, ten behoeve zijner wankelende gezondheid, verademing op het land te zoeken. Daar hij, uit hoofde zijner volslagene doofheid, alle gezelschap zorgvuldig vermijdde, zoo was hij, onder de ongunstigste omstandigheden, dagen, ja weken lang, aan zichzelf overgelaten. Menigmaal, aan de helling van eenen woudheuvel gezeten, schreef hij met ongemeene volharding aan zijne werken, en liep vervolgens, na volbragten arbeid, nog gloeiend van het ingespannen denken, alle weder trotserende, ja niet zelden in digte sneeuwjagt, uren lang door de ruwste wildernissen rond. Zijne reeds van tijd tot tijd waterzuchtige voeten begonnen te zwellen, en daar hij, volgens zijne verzekering, alle gerijfelikheden des levens, alle gemak en verkwikking ontberen moest, nam zijne kwaal met snelheid de overhand.

Beangst door het treurige vooruitzicht, dat hij zich, in geval eene ernstige ziekte hem overviel, op het land hulpeloos bevinden zou, verlangde hij naar *Weenen* terug, en gebruikte, naar zijne kluchtige wijs van zich uit te drukken, het ellendigste vervoermiddel, dat de Duivel ooit uitgevonden heeft, eenen melkboers wagen, om derwaarts weder te keeren.

De maand December, waarin deze noodlottige reis gebeurde, was ruw, vochtig en koud, BEETHOVEN'S kleeding niets minder dan voor zulk eene weêrsgesteldheid gepast, en desniettegenstaande dreef eene innerlijke ongerustheid, een duister voorgevoel van ongeluk hem voort. Hij had nachtverblijf in eene dorpsherberg genomen, waar hij, behalve het armzalige dak, waaronder hij rustte; weinige gemakken vond, geene wintervensters, geen vuur in zijn slaapvertrek. Omstreeks middernacht gevoelde hij de eerste rilling van koorts, benevens een' droogen, korten hoest, van hevigen dorst en stekende pijn in de zijde verzeld. Toen de koortshitte vervolgens begon, dronk hij een paar kannen ijskoud water, in zijnen hulpeloozen toestand naar het aanbreken van het eerste licht der morgenschemering hakende. Ziek en afgemat liet hij zich weder op den boerenwagen laden, en kwam eindelijk geheel uitgeput te *Weenen* aan.

Eerst den derden dag werd ik geroepen. Ik vond BEETHOVEN reeds aangedaan met de zorgwekkendste teekenen eener longontsteking: zijn aangezicht gloeide; hij spoog bloed:

de bezwaarlijke ademhaling dreigde met het gevaar van verstikking, en het pijnlijke zijdeewee veroorloofde hem daarbij slechts de moeilijke ligging op den rug. Eene streng ontstekingswerende geneeswijze verschafte hem weldra de zoo gewenschte verligting; zijne natuur behield de overhand, en verloste hem weldra, door eene gelukkige crisis, van het oogenschijnlijke levensgevaar, zoodat hij den vijfden dag in staat was, om, zittende, mij zijn tot nog toe ondergane leed in de aandoenlijkste bewoordingen te schilderen. Den zevenden dag gevoelde hij zich weder zoo wèl, dat hij opstaan, de kamer rondgaan, lezen en schrijven kon.

Den volgenden, achtsten dag was ik echter niet weinig verschrikt. Bij mijn morgenbezoek vond ik hem in den akeligsten toestand en geelzuchtig over geheel het ligchaam; een vreeselijke aanval van braakloop had hem in den afgevoelen nacht bijna het leven gekost. Woedende toorn, diepe ergernis over ondervondene ondankbaarheid en onverdiend hem aangedaan leed hadden deze geweldige uitbarsting veroorzaakt. Sidderend en bevend wrong hij zich van pijn, door de snijdingen, die in lever en darmen woedden, en zijne bevorens slechts matig gezwollene voeten, waren ontzettend dik geworden.

Van dit tijdstip af ontwikkelde zich de waterzucht. De urinafscheiding werd geringer; de lever toonde duidelijke sporen van harde knobbels; de geelzucht nam toe. Liefderijke toespraak zijner vrienden stilde eerlang de onrust van het verstoorde gemoed, en de ligt verzoenbare man vergat de geleden verongelijking. Niettemin ging zijne ziekte met reuzenschreden voorwaarts. Reeds in den derden nacht deden zich nachtelijke toevallen van verstikking op; de ontzettende hoeveelheid van het zich verzamelende water vereischte snelle hulp, en ik vond mij genoopt eene aftapping voor te slaan, om daardoor het gevaar van plotselinge barsting te voorkomen. Na een paar oogenblikken van ernstig gepeins, bewilligde BEETHOVEN in de kunstbewerking, en zulks te meer, daar ook de tot een geneeskundig consult verzochte Ridder VAN STAUDENHEIM hetzelfde middel, als volstrekt noodwendig, dringend aanpreef. De eerste heelmeeester van het algemeene ziekenhuis, de Heer SEIBERT, verrigtte de operatie met zijne gewone behendigheid, zoodat BEETHOVEN, bij het gezigt van den waterstroom, vrolijk uitriep, dat de operateur hem als MOZES voorkwam, die met zijn' staf op

den rotssteen sloeg, en er water uit deed ontspringen. Weldra ondervond hij verligting. Het afgetapte water bedroeg 25 pond, maar het navloeijende gewis nog wel vijfmaal zoo veel.

Eene onvoorzigtigheid, welke het wondverband des nachts deed losmaken, vermoedelijk om al het verzamelde water snel te lozen, zou bijna de vreugd der ondervundene beterschap ganschelijk vergald hebben. Eene hevige, naar roos gelijkende ontsteking deed zich op, en toonde reeds de eerste teekenen van koudvuur; doch een allertzorgvuldigst drooghouden van de randen der wond, om dezelve zoo veel mogelijk tegen den invloed van het uitlopende water te beveiligen, zette het kwaad weldra paal en perk. Gelukkig gebeurden de drie volgende operatiën zonder den geringsten hinder.

BEETHOVEN wist maar al te wel, dat de aftapping niets meer dan een palliatief was; hij was dus op een hernieuwd vermeerderen van het water gevat, te meer, daar het regenachtige, koude winterweder de terugkeering der kwaal moest begunstigen, en de ziekteoorzaken, welke in verjaarde ongesteldheden der lever, als ook in organieke gebreken der ingewanden van het onderlijf, haren zetel hadden, moest versterken.

Opmerkelijk blijft het, dat BEETHOVEN, zelfs na de voorspoedig volbragte kunstbewerkingen, bijna geene artsenijen verdragen kon, zoo men zacht oplossende daarvan uitzondert. De eetlust verminderde van dag tot dag, en de krachten moesten, door het herhaald aanmerkelijk verlies van sappen, insgelijks in sterke mate afnemen. Daarom kwam Dr. MALFATTI, die mij van nu af aan met zijnen raad ondersteunde, en, als veeljarige vriend van BEETHOVEN, deszelfs heerschende neiging voor geestrijke dranken in aanmerking nam, op den inval, om ijspunch voor te slaan. Ik moet erkennen, dat dit middel, ten minste een paar dagen lang, voortreffelijk werkte. BEETHOVEN gevoelde zich door dit prikkelend ijs zoo krachtig verkwikt, dat hij reeds den eersten nacht rustig doorsliep en sterk begon te zweeten. Hij werd opgeruimd, menigmaal vol geestige invallen, en droomde zelfs, dat hij zijn begonnen Oratorium: *Saul en David*, zou kunnen voltooien.

Zijne blijdschap, hetgeen ligt te voorzien was, duurde niet lang. Hij begon het voorschrift te misbruiken en eene

duchtige hoeveelheid punch in te nemen. De geestrijke drank veroorzaakte weldra een' hevigen aandrang van het bloed naar het hoofd; hij werd slaapziek en roghelde als iemand, die zich een' zwaren roes gedronken heeft, begon te ijlen, en eenige malen voegde zich hierbij ontstekingspijn in den hals, met heeschheid, ja zelfs geheel verlies van stem. Hij werd onrustiger, en toen nu, ten gevolge der verkoeling van de ingewanden, kolijk en loslijvigheid ontstonden, werd het hoog tijd, hem deze zoo geliefde lafemis te onttrekken.

Onder omstandigheden van dezen aard, bij eene snel toenemende vermagering en merkbaar zinken der levenskracht, verliepen de maanden Januarij, Februarij en Maart. BEETHOVEN voorspelde, in droeve uren van zelfgevoel, na de ten vierden male herhaalde aftapping, zijne naderende ontbinding, en hij bedroog zich niet. Geen troost vermogt hem meer op te beuren; en toen ik hem met het nu op handen zijnde, alles met nieuw leven verkwikkende lentedeweder, al troostende, leniging van zijn lijden beloofde, gaf hij mij met een lachje ten antwoord: »Mijn dagwerk is volbragt; kan een arts hier nog helpen, *his name shall be called wonderful!*'' (*) Deze bedroevende zinspeling op HÄNDEL's *Messias* deed mij zoo magtig aan, dat ik mij niet onthouden kon, in mijn binnenste, met diep smartgevoel, de waarheid dier uitspraak te bevestigen.

Nu naderde de noodlottige dag met gedurig rasschere schreden. Mijn schoone, doch helaas! maar al te dikwerf zoo moeilijke beroepspligt gebood mij, den lijder, die mijn vriend geworden was, op den beslissenden slag oplettend te maken, ten einde hij aan zijne pligten als burger en als godsdienstig man zou kunnen voldoen. Met de omzigtigste sparing schreef ik de vermanende regels op een blad papier (want aldus gaven wij ons aan elkander van den beginne af te verstaan.) BEETHOVEN las, hetgeen ik geschreven had, met voorbeeldelooze bedaardheid, langzaam en peinzend; zijn aangezigt geleek daarbij naar dat van eenen reeds verheerlijkte. Hij reikte mij hartelijk en ernstig de hand, en zeide: »Doe den heer pastoor roepen.'' Vervolgens werd hij stil en verzonk in diep gepeins, waarna hij mij, met de woorden: »Ik zie u spoedig weder,» vriendelijk toe-

(*) »Dan mag zijn naam wel Wonderman heeten.''

knikte. Kort daarop verrigtte BEETHOVEN zijne Godsdienstpligten met die vrome berusting, die gelaten en getroost de eeuwigheid te gemoet ziet, en keerde zich vervolgens tot zijne hem omringende vrienden met de woorden: »*Plaudite, amici; finita est comoedia.*» (*)

Na eenige uren verloor hij de bewustheid, begon slaapzuchtig te worden en te roghelen. Den volgenden morgen waren al de teekenen der op handen zijnde ontbinding aanwezig. De 26ste Maart was stormachtig, donker; eene sneeuwbus, verzeld van donder en bliksem, barstte omstreeks het zesde namiddaguur los. BEETHOVEN stierf.

(*) »Klapt in de handen, vrienden; het levensspel is gespeeld.» Men weet, dat de schouwspelen bij de oude Romeinen eindigden met de toespraak aan de aanschouwers: *Actum est, plaudite!* (Het is uit; klapt nu!)

NATUURTOONEELEN AAN DE OOSTZEE.

(*Vervolg van bl. 550.*)

Alleen in *Koerland* heeft men hier en daar aanvang met een beter en zorgvuldiger boschbestuur gemaakt. Elders in deze landen wordt er, over het algemeen en in het groot genomen, aan geene geregelde vellingen, jaarlijksche afwisseling, doorhakken, weder bezaaijen of beplanten enz. immer gedacht. De van wormen doorknaagde, door stormwinden en andere natuurkrachten gebrokene of ontwortelde boomen rollen en tuimelen zoodanig door elkander, dat in menige bosschen de binnendeelen geheel ontoegankelijk worden, en dat, zoo men eenen schilder hier henen bragt en hem het digtst dezer wouden met een paar fakkels verlichtte, meer dan eene partij, *SALVATOR ROSA* waardig, zich aan hem ontdekken zou. Eenige boomen zijn slechts half geknakt en leunen met hunne toppen tegen hunne hemelhooge naburen, in welken hangenden stand zij nog jaren lang blijven groeijen. Andere zijn geheel onderstboven gekeerd, staan met de kroon op den grond, en strekken de wortels ten hemel. Menige hebben in allerlei zonderlinge standen weder wortel gevat, en zijn, zich krommende, op nieuw naar boven gegroeid. Ontelbare stammen

liggen door elkander over den grond, en stoppen den weg voor elk levend wezen, de eekhorentjes uitgezonderd. Struik- en slingerplanten strengelen zich hier doorhenen. Mosplanten van onderscheidene soort hebben zich aangezet en bedekken alles in het rond als met één kleed van sneeuw. Een deel dier boomen is geheel, een ander half vergaan. Vele vertoonen zich als versche slagtoffers van winden, sneeuw, bliksem, boschbranden, wormen en alle andere, verwoestend op deze houtmassa's indringende krachten.

Den bewonerer dezer landen komt dit alles als volkomen natuurlijk voor. Zij hebben de bosschen nog niet in den kring van een verstandig ingerigt landbedrijf getrokken. Ondanks alle schadelijke omstandigheden, die in den loop eens jaars mogen voorvallen, gelukt het toch nog aan houts genoeg, zich door te worstelen, en, zonder dat menschenbeleid de werking der wilde natuurkrachten in het geringste regelt, geraken toch boomen, hunne naburen verdringende, en wind en worm, water en vuur trotserende, tot de aanzienlijkste ontwikkeling in hoogte en in dikte, zoodat er toereikend voor de dagelijksche behoefte wordt voortgebracht. Nalatigheid in het weder beplanten enz. is dus bij hen ligt vergeeflijk; maar ten minste behoorden zij met de inzameling van hetgeen de natuur van zelve voortbrengt verstandiger en spaarzamer te werk te gaan. Ook hierin wordt gewoonlijk op eene onverantwoordelijke wijs gehandeld. In onze wetenschappelijke boeken over de houtvesterij leest men geheele reeksen van belangrijke regelen over het waar, wanneer en hoe der houtvellingen. Wij behoeven geenszins, van elk dezer voorschriften in het bijzonder, te toonen, hoe weinig het hier in acht genomen wordt, wanneer wij zeggen, hoe het zelfs niet zelden gebeurt, dat het schoone, gehakte en opgestapelde hout niet eens naar huis gehaald wordt. Somwijlen treft men, bij het doorkruisen dezer wouden, uitgehakte plaatsen aan, waar werk- en brandhout in regelmatige hoopen op elkander gestapeld ligt. Uit de verte meent men eerst korteling tot gebruik gehakt en ten vervoer gereed liggend hout te zien; doch bij naauwkeuriger beschouwing blijkt het, dat alles reeds zoo goed als vergaan is, daar het, ofschoon behakt en bijeengezameld, nu tien jaren lang ongebruikt is blijven liggen. Tien jaren geleden was men ongetwijfeld voornemens het binnen te halen; maar ongelukkiglijk dooide de

sledebaan te vroeg weg, en het hout bleef waar het was. In de eerstvolgende jaren vond men het gemakkelijker, hout uit eene andere plaats van het bosch te nemen. In het vijfde en zesde jaar vergat men het geheel. In het zevende of achtste, toen men zich het gehakte hout eens weder herinnerde, was het te laat, want men ontdekte, hoe het door het weder reeds zoo veel geleden had, dat het de moeite van het binnenhalen niet meer waardig was.

In deze overoude bosschen, die menigmaal eene oppervlakte van verscheidene vierkante mijlen bedekken, staan de hemelhooge pijnboomen eeuwen lang, verouderen, vermolsemen, en storten, door stormwinden geknakt of door het hemelvuur getroffen, over elkander. Hier en daar, wanneer geweldige orkanen gewoed hebben, liggen jonge en oude, gezonde en vergane stammen zoo verward dooreen, dat zelfs wolven en vossen moeite moeten hebben er door te geraken. Geen mensch bekommert er zich om, en waar de boomen den weg verstoppen, worden zij hoogstens doorgemaakt en ter zijde geworpen, om baan te maken.

Doch evenzeer als hierom het gezicht dezer aloude bosschen den verstandigen landman en houtvester bedroeven moet, evenzeer verheugt het den liefhebber der wilde natuur, en de eenzame zwerver ontmoet in dezelve genietingen, welke in het overige, van menschen wemelende *Europa* nog slechts zelden aangetroffen worden. Mijlen ver geen spoor van menschenhand, geen rijweg of voetpad, en zelfs niet uit de afgelegenste verte het geblaf van eenigen waakzamen hond. Alles in het bezit der wilde dieren, der wolven, beeren en lossen; alles de eigendom der Faunen, Nimfen, Najaden en Leimoniaden (*). Hier en daar wordt het duistere woud lichter; doch deze vrije plekken zijn slechts weigronden, die alleen door het schuwe elanddier afgegraasd worden, of diepe moerassen, waarin zelfs de vlugtende vos zich niet straffeloos waagt. In de schemering der pijntakken huist de korhaan of nestelt de zwarte adelaar. Lossen en eekhorntjes snellen, de vogels vervolgende, of een beneden grazend ree beloerende, op de wiegelende takbruggen van boom tot boom. De beer heeft in deze bosschen, onder het vermolsemend geboomte, meer woningen dan de mensch; want

(*) Leimoniaden, beemd-nimfen. De namen der overige, door den Schrijver vermelde, Veldgoden zijn meer bekend.

slechts zelden vertoont zich, op groote afstanden van elkan-
der, waar het woud hier en daar zich tot een stukje ak-
kerveld verdunt, de stulp van eenen *Lettischen* of *Esthni-*
schen boschwachter.

In het voorjaar, wanneer alles uitbot en groent, en vooral
in de heldere, als met tooverglans verlichte, aan leven en
beweging zoo rijke Junij-nachten, vertoonen deze wouden
zich het schoonst. De frissche balsemgeur der jonge knop-
pen van het pijnblad vervult de lucht. Nu en dan, bij den
ligten ademtocht der zomerwindjes, stijgen digte wolken van
bevruchtend stuifmeel in de lucht, terwijl scharen van vo-
gels in het gebladerte kwelen, door niemand beluisterd dan
door de Godheden des velds, den jager, die het wild be-
loert, en den eenzamen wandelaar, die zich verbeeldt kan
van dit alles de eenige heer en koning te zijn.

Het gebrekkige boschbestuur, de achteloosheid der inlan-
ders, inzonderheid der veehoeders, die overal vuur aanleg-
gen, en de hier en daar nog heerschende gewoonte, om
kreupelhout en struikgewas door vuur uit te roeijen, ver-
oorzaakt menigvuldige woudbranden, die zich in drooge zo-
mers soms zeer ver uitstrekken en hoogst onaangenaam voor
geheel het land worden. In heete jaren zijn deze bosch-
branden, bij welke in korten tijd datgene in de asch zinkt,
aan welks voortbrenging de natuur eeuwen lang gearbeid
had, zoo aanhoudend, dat geheel de dampkring des lands
weken lang met dikken houtrook vervuld is. Dit vormt
alsdan eenen hoogst beangstigenden toestand. De lucht is
zoozeer verduisterd, dat de zon er niet kan doorbreken, en
menigmaal laat zich de eigenlijke vuurhaard moeilijk gis-
sen. Soms ook staan de bosschen, overal in het rond, in
lichtelaaige vlam, en in dat geval gaan de door den brand
omgevene dorpen met het bosch te niet.

Pijnboomen, dennen en ander naaldhout vormen, wel is
waar, verreweg de meerderheid der boomstammen; maar
ook aan loofhout is geen gebrek. De meest onder hetzelfde
voorkomende boomsoort is de berk en de graauwe els, van
welke vooral de eerste in geheel het natuur- en volksleven
des lands nevens den pijn- en den sparreboom de hoofd-
rol speelt.

De berk, een sierlijke en zwierige boom, welks fijn en
teeder loof het eerste is, dat in de lente ontspruit en de
terugkomst van het schoone jaargetijde verkondigt, schijnt

in de *Oostzee* - provinciën, hoezeer hij er zeer goed gedijt en tot eene bij ons onbekende grootte en schoonheid opwast, evenwel geene uitgestrekte bosschen, gelijk in de andere provinciën van *Rusland*, te vormen. Doorgaans vindt men hem gezamenlijk met spar- en pijnboom, en vormt hij daarmede dunne bosschaadjen, voornamelijk bij den overgang van het eene woud tot het andere. Voorts omkranst hij de meren en poelen des lands. Den schilderachtigen hang- of treurberk ziet men in rijen langs alle grootere en kleinere wegen des lands, en zelfs, als sieraad, in de meeste tuinen. De moeras- en dwergberk groeit in digte hoopen op alle vochtige plekken, en de *betula alba* omgeeft, met den els, als voorbosch, den rand van alle donkere pijnboomwouden met een' vriendelijk lokkenden, lichtgroenen zoom. Bij kleine watervennen en andere plassen staan de berken, in schilderachtige groepen vereenigd, op den frisschen, groenen weidegrond, zoodat men, midden in de wildernis, uren lang zou kunnen wanen tusschen kunstig aangelegde parkpartijen te wandelen. De grootere berkenbosschen, waar die boomsoort de heerschende is en digter bijeenstaat, zijn het geliefkoosde verblijf van het elanddier, voor hetwelk het jonge, geurige berkenloof eene lekkernij is. Gelijk in de pijnbosschen het korhoen, wandelt onder de berken het kleinere berkhoen, hetwelk men hier overal in groote menigte aantreft.

De berk wordt in de *Oostzee* - provinciën, wanneer men daarin van het zuiden naar het noorden voortreist, gedurig menigvuldiger en schooner. Met den beuk, eik, popel, els, wilg enz. is dit omgekeerd. De beuk vertoont zich nog slechts in het zuidelijke *Koerland* boschgewijs bijeen; aan gene zijde der *Duna* houdt zijn gebied op. Van den eik wordt menigmaal, ofschoon ten onregte, hetzelfde beweerd. Ook nog in *Esth-* en *Ingermanland*, zelfs tot naar *Petersburg*, wordt hij gevonden; doch slechts in *Koerland* vormt hij aanzienlijke bosschen. Evenwel ook deze komen met de *Duitsche* eikenwouden in geene vergelijking. Slechts hier en daar, en afgezonderd van ander boomgewas, ziet men op het open veld groote eikenstammen staan, die nog tegenwoordig, even als voormaals, door de inwoners geëerd en voor heilig gehouden, met eene kleine omtuining omgeven zijn. Geen boom is in dit land sterker vervolgd en ongenadiger uitgeroeid geworden dan de eik. Want daar hij, in

tegenoverstelling van de pijnboomen, welke eenen meer zandigen grond verkiezen, en van de berken, die in leemigen en vochtigen bodem beter voortkomen, overal de vetste en vruchtbaarste aardlagen opzoekt, moest hij ook overal, meer dan eenige andere boom, plaats maken voor de vlijt des akkermans, die van oudsher de eikenbosschen uitroeide, om plaats voor den ploeg te winnen. De eenzaam staande eiken, welke men menigmaal op het veld als eerwaardige, maar treurige ruïnen ontmoet, zijn de getuigen en overblijfsels van groote, voormaals hier weelderig groeiende eikenbosschen.

Van den wilg moet een kruidkundige predikant des lands zestigsterlei verschillende soorten opgeteld hebben, en van ahornen, abeelen, elzen en popels zijn er mede meer dan ééne soort; ook wilde ooftboomen, *taxus*, linde en hazelaar, mengelen zich overal tot bont geschakeerde bosschaadjen, die zich op geenen tijd liefelijker vertoonen dan in October, wijl ook hier, gelijk in *Kanada* en andere noordelijke landen, het verwelkende loof bijzonder lang aan de boomen gehecht blijft, en nog, alvorens het graauw en dor ter aarde valt, de schoonste kleurenschaal van groen tot goudgeel, purperrood en violet doorloopt.

Van heestergewassen komt er geen menigvuldiger voor, dan de kreupele, knoesterige, treurige jeneverbessen-struik, welke hier menigmaal, met zijnen nutteloozen groei, uitgestrekte ruimten overdekt, die volkomen naar de *Amerikaansche Savannen* gelijken, en hier, even als de jeneverheester zelf, *Kaddik* genoemd worden. Deze jenevervelden zijn gewoonlijk de onvruchtbaarste grond van geheel den omtrek, op welken de kleine koeijen des lands, tusschen de ellendige warrelruigte der heide- en der vaccineën - planten, slechts karig voedende grashalmen en slingergewassen vinden.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

DE BELOONING.

Verhaal.

Den 15den April des jaars 1523 dobberde op de Noordzee eene sloep, den golven ten speelbal. In het broze vaartuig,

elk oogenblik op het punt om te zinken of verbrijzeld te worden, bevonden zich eene vrouw, twee kinderen en een matroos. De vrouw, neêrgehurkt op den grond der boot, in eenen mantel gewikkeld, waaronder zij hare kleinen voor nat en koude poogde te beschermen, bad en schreide. De matroos, nadat hij langen tijd tegen den storm geworsteld en vruchteloos getracht had aan de boot eene vaste rigting te geven, had de riemen nedergelegd, en verwachtte, met kruiseling over de borst geslagene armen, mismoedig zwiingend den dood. Plotseling geeft hij eenen schreeuw van vreugde: »de kust! de kust!» roept hij, grijpt de roeispanen weder op, en begint met hernieuwden ijver te arbeiden. Doch, helaas! ondanks zijne geweldigste inspanning verwijdert de sloep zich van het land, in plaats van het te naderen. Nog een half uur lang zet hij zijnen vruchteloosen arbeid voort; eindelijk legt hij de riemen andermaal neder, ontdoet zich van de kleedingstukken, die hem bij het zwemmen hinderlijk kunnen zijn, en maakt zich gereed om in zee te springen. »Groote God!» riep nu de radelooze moeder, »gij wilt toch niet mijne kinderen aan hun noodlot overlaten?» De matroos wierp aarzelende blikken, nu eens op de ongelukkigen, dan eens op de zich verwijderende kust, en toen hij de overtuiging scheen bekomen te hebben, dat het onmogelijk was, ook slechts een enigen der drie nevens hem aan boord zijnde personen te redden, wierp hij zich in de golven met eene kracht, welke de boot, door de werking van den wederstuit, bijna had doen omslaan. De arme moeder sloeg eenen blik van wanhoop ten hemel, zoo roerend, dat hij zelfs den geest van het booze erbarming zou hebben ingeboezemd, en toen hare oogen weder op de golven staarden, zag zij daarop een bloedig ligchaam dobberen; het was het lijk van den matroos, die zich aan eene blinde klip te bersten gesprongen had. Op hetzelfde oogenblik liep ook de boot, met eenen zwaren stoot, tusschen twee rotspunten vast.

De moeder stak haren arm in het water en voelde vasten grond. Zij klom hierop uit de sloep, en, tot aan den gordel in het water staande, nam zij hare kinderen in de armen, en poogde, al wadende, het strand te bereiken. Somwijlen steeg het water haar tot aan de borst en dreigde hare kinderen te versmoren. Op andere oogenblikken doorsneed een plotselinge schrik het hart der moedige vrouw, wanneer zij

eensklaps voor hare schreden een' afgrond voelde, waarin zij op het punt was reddingloos te verzinken. Eindelijk, na eene gedurige slingering tusschen wanhoop en vreugd, tusschen gevaar en redding, bereikte zij den oever, en viel, God dankende, op de knieën. Hare kinderen waren behouden!

Zij behoefde eenige oogenblikken van volstreekte rust, om slechts min of meer de kracht te herkrijgen, welke zielsangst en vermoeijenis haar ontnomen hadden. Spoedig echter wapende zij zich met nieuwe standvastigheid, nam hare kinderen bij de hand, en poogde te overleggen, welke rigting zij nemen moest. Overal in het rond zag zij niets anders dan water, zand en rotsen. Nog altijd huilde de storm, sloeg de regen in stortvlagen naar beneden, klemden zich de kinderen angstig aan hunne moeder. Gevaar en verlatenheid grimden haar andermaal aan, en ook de zee, die tot nog toe geëbd had, begon weder naar strand te rollen, als wilde zij den haar pas ontkomen buit op nieuw in hare magt brengen. Op dit oogenblik liet zich uit de verte eene stem hooren, en weldra kwam het roepen nader. Een man verscheen op den rotswand en deed met de handen seinen aan de schipbreukelingen. Weinige minuten daarna droeg hij de in onmagt gevallene vreemdeling in zijne armen, en eene vrouw, die hem verzeld had, nam de twee kinderen met zich naar de hooger gelegene rotsen. De hulp was inderdaad van pas gekomen, want niet lang duurde het, of de magtig opzettende vloed had het zoo even door hen verlaten strand overdekt. De hut des visschers, dien God tot redding der onbekende gezonden had, lag in de nabijheid, en weldra gelukte het aan de zorgen der beide brave lieden, om de arme moeder in het leven terug te roepen. Haar eerste blik zocht hare kinderen, welke zij met hartstogtelijke vreugd in hare armen sloot en met kussen overdekte. Vervolgens nam zij een kostbaar halssnoer, dat het kleine meisje droeg, en sprak tot den visscher: »Neem, o gij, wien ik het leven mijner kinderen verschuldigd ben, neem dit pand mijner dankbaarheid!» Doch de visscher weigerde volstrekt het geschenk aan te nemen. »Zoo veel rijkdom behoef ik niet,» zeide hij; »mijn arbeid is tot mijn levensonderhoud genoeg. Dit goud en die edelgesteenten zullen u beter te pas komen dan mij; behoud ze.»

De onbekende drukte den braven zeeman de hand. Het

was eene jonge, zeer schoone vrouw, die, niettegenstaande het eenvoudige der bijna schamele kleeding, met welke de vrouw van den visscher haar verzorgd had, in houding en gebaren eene onmiskenbare majesteit vertoonde. »Neem dan mijnen dank,» zeide zij. »Ja, ik begrijp het; diensten, op zulk eene wijs bewezen, laten zich met geen goud betalen. God, hoop ik, zal mij veroorloven, u eenmaal mijne erken- tenis op eene u waardiger wijze te betoonen.» — »Uwe redding is ons loon,» was het antwoord; »wij wachten en verlangen er geen ander.» — »Zegt mij nu, waarde vrien- den, aan welk eenen oever heeft de schipbreuk mij gewor- pen?» — »Aan de kust van *Denemarken*.»

Bij het woord *Denemarken* doorbeefde haar eene rilling van schrik en van vertwijfeling. »*Denemarken!* Wee! wee! dan zijn mijne kinderen verloren!» — »Zoo lang FINN en zijne vrouw leven, hebt gij niets te vreezen, Me- vrouw, noch voor u, noch voor uwe kinderen.» — »Maar gij weet niet, vrienden, dat ik den *Deenschen* grond ont- vlood; dat op mijn hoofd en op dat mijner kinderen een prijs gesteld is. Ik ben. . .» — »Behoud uw geheim; om u te helpen, behoef ik niet, het te weten,» zei FINN. »Laat slechts de storm voorbij zijn; *Hollands* kusten zijn niet verre, en morgen, misschien reeds dezen avond, breng ik u derwaarts. Gij zult er voor de vervolging uwer vijanden veilig wezen. Thans echter neem rust en verlaat u op mijne gastvriendschap.»

Dit gezegd hebbende, begon hij, nevens den haard, een bed van vachten te bereiden, waarop de onbekende, met hare twee kinderen vast in de armen gesloten, weldra in eenen diepen slaap gedompeld lag. Weinige uren daarna deed een ongewoon gedruisch haar ontwaken; soldaten had- den de hut omsingeld en verhoorden den visscher FINN. »Honderd stukken gouds, Heer Kapitein?» hoorde zij hem zeggen; »dat zou eerst regt een buitenkansje voor mij we- zen. Zijt verzekerd, geen schipbreukeling zal den voet hier op de kust zetten, of ik houd hem aan en breng hem naar den naasten wachtpost.» — Vervolgens voegde hij er nog bij, met die bedaarde beradenheid, welke de bewoners van het noorden kenmerkt: »Maar wilt gij niet een oogenblik in mijne woning treden om uit te rusten?» — »Neen,» hernam de officier, »ik heb haast; houd slechts goede wacht, en zorg,

dat gij mij minst genomen een paar der hoofden brengt, waarop de premie gezet is."

Toen de aftrekkende soldaten een eind wegs verwijderd waren, trad FINN in de hut: »Mevrouw," zeide hij, »laat ons geen oogenblik langer verwijlen. De storm bedaart; wij moeten op staanden voet scheep gaan; wind en zee zijn op dit oogenblik minder te vreezen dan de menschen." De onbekende had middelerwijl al hare kracht van geest herkrepen. Zonder een woord te spreken, nam zij hare kinderen bij de hand, gebod hun door een teeken stil te zijn, en volgde FINN, die haar, langs hem bekende kronkelpaden tusschen de rotsen, naar de plaats van het strand geleidde, waar zijne bark vertuid lag. Hier gingen zij scheep, en FINN begon met zoó veel kracht en behendigheid te roeijen, dat zij reeds na verloop van zes uren de *Hollandsche* kust in het gezigt hadden. Op dit oogenblik bespeurde hij, dat twee gewapende sloepen jagt op hem maakten. Zonder zich te ontzetten, en om de genen, welke hij besloten had te redden, niet door dit nieuwe gevaar te verschrikken, al moest ook hij zelf er in omkomen, zeide hij bedaardelijk: »De boot is bij dezen geringen last te rank, Mevrouw; wees zoo goed, leg u met de kinderen op den bodem van het vaarttuig neder, en beweeg u niet." Naauwelijks hadden zij gehoorzaamd, of reeds begonnen de kogels FINN om de ooren te fluiten, terwijl zich te gelijker tijd het dreunen der schoten met het gebruis der golven vermengde. FINN mat met de oogen den afstand, die hem nog van den oever scheidde, en begreep, dat de sloepen hem ingehaald zouden hebben, vóór hij deze tusschenruimte had afgelegd. Een stout, bijna wanhopig bésluit welde bij hem op; hij staakte zijne vlugt, en, zijne handen als een' scheepsroeper gebruikende, riep hij: »Hé, halloo! wat wilt gij?" — »Gij zijt niet alleen aan boord?" — »Neen zeker, ik heb eene goede lading visch. Wilt gij er van hebben, zoo hebt gij slechts te spreken; maar daarom op mij te schieten, was juist niet noodig." — »Kom hier en ontvang mijne bevelen." — »Ik kom reeds," gaf hij met vrolijke stem ten antwoord.

Hij roeide nu op de beide sloepen aan. Toen hij dezelve zeer nabij gekomen was, hield hij zich alsof hij in de holle zee zijne boot niet meer meester was, en stiet met groote behendigheid en geweld tegen de loefzijde der sloep, die hem het naast was, zoodat zij omsloeg. Terwijl nu het

volk, dat aan haar boord geweest was, naar het andere vaartuig poogde te zwemmen, en dit zich moeite gaf om de drenkelingen op te visschen, wist de stoute visscher, uit alle krachten roeiende, te ontvlugten. Tien minuten daarna had hij de onbekende met hare twee kinderen aan den *Hollandschen* wal gebragt. — Toen hij vervolgens des avonds in zijne stulp teruggekeerd en weder rustig aan de zijde zijner vrouw gezeten was, verhaalde hij haar de doorgestane gevaren van den dag, en schilderde op eene boertende wijs het bad, dat hij aan de *Deensche* soldaten bezorgd had.

Zes jaren waren verloop en sedert den dag, waarop de dame, die schipbreuk geleden had, bij FINN zoo gastvrij ontvangen was, toen de visscher en zijne vrouw op zekeren morgen soldaten in hunne hut zagen treden. Zonder zich te verwaardigen, hun een woord van opheldering toe te voegen, greep men den visscher en deszelfs vrouw, bond hen, en plaatste hen op eene kar, waarmede zij in eene hun onbekende stad gevoerd werden. Hier nam men hun hunne banden af en bragt hen sloop. Toen zij aan boord waren, sloot men hen, doch zonder hen met de vorige strengheid te behandelen, in een kamertje op, waar niemand van het bootsvolk eenigen omgang met hen mogt hebben. Een matroos, wiens taal zij niet kenden en die van zijnen kant geen woord *Deensch* verstond, bragt hun het noodige voedsel. De overvaart duurde vrij lang. Toen FINN en zijne vrouw eindelijk aan land kwamen, deed men hen in een zorgvuldig gesloten rijtuig stijgen. Na eene landreis, die weder vrij lang geduurd had, verlost men hen eindelijk uit hunne rollende gevangenis en bragt hen in een prachtig paleis. Zonder dat hun de tijd gelaten werd om tot zichzelf te komen, bevonden zij zich plotseling tegenover eenen voornamen man met strengen blik en achtbaar gelaat, dien eene talrijke verzameling van rijk gekleede heeren omgaf.

„Zijt gij de visscher FINN?” vroeg hem de voorname heer met ernstige stem. — „Die ben ik,” gaf de arme man sidderend en bedeesd ten antwoord. — „Gij woont aan de kust van *Denemarken*, niet verre van het dorp *Lorgen*?” — FINN antwoordde met eene buiging. — „Gij hebt aan eene verbannen vrouw met twee kinderen huisvesting verleend?” — „Ja, dat heb ik gedaan,” hernam FINN reeds met meer vastheid. — „Hebt gij niet ook de bevelen in den wind geslagen, die zulks verboden, en waarbij een prijs op hunne

hoofden gesteld werd? hebt gij hen niet aan de wraak van het *Deensche* volk onttrokken, ja zelfs tegen het scheepsvolk gevochten, dat uitgezonden was om hen te vervolgen, en hebt gij niet de sloep omgestooten?" — »Dit is alles waar." — »En wist gij, welke straf u wachtte?" — »De dood." — »Kendet gij de ballingen, welke gij gered hebt?" — »Ik wist, dat het de Koningin van *Denemarken*, Hare Majesteit ISABELLA, gemalin van Koning CHRISTIAAN, mijnen Souverein, was. Ook hare beide kinderen heb ik herkend. Mijn leven ligt in uwe handen; neem het, zoo ik misdaan heb."

Een gemompel ontstond in de vergadering; FINN dacht, dat het met zijn leven gedaan, en dat men bezig was het doodvonnis over hem en zijne vrouw uit te spreken.

»FINN, gij hebt een braaf, een edel gemoed," hief de onbekende, die den visscher in het verhoor genomen had, thans weder aan. »Gij hebt, met gevaar uws levens, de zuster en zusters kinderen van Keizer KAREL DEN V gered; Keizer KAREL zal geen ondankbare zijn. Sta op, FINN, en kus de hand, die hij u toereikt. Geluk en eer wachten u. Verklaar vrijelijk, wat gij immer wenschen moogt; ik zweer, het zal vervuld worden." — »Heer!" hernam FINN, »ik ben oud en verlang niets meer dan een visschers stulp aan den oever der zee. Heb ik er wèl aan gedaan, dat ik de pligten van eenen trouwen onderdaan vervulde en, mijn leven voor mijne Koningin wägende, het leven dier verhevene vrouwe redde, zoo zijn de woorden van goedkeuring, welke uwe Majesteit in tegenwoordigheid dezer edele vergadering gesproken heeft, daarvoor een eerevol, mij volkomen vergenoegend loon." — »Vergenoegend voor u, maar niet voor mij," hernam de Keizer. »Ik benoem u tot het opperhoofd van al mijne visscherijen te *Ostende* en verhef u in den adelstand. Ridder FINN, sta op!" Met deze woorden nam KAREL zijne eigen eereketen af en hing die FINN om den hals.

Nog in het begin der negentiende eeuw was er te *Ostende* een geslacht, hetwelk den naam van FINN voerde en het volgende wapenschild had: een keizerlijke adelaar, benevens twee barken in derzelve natuurlijke kleuren, op een rood veld.

EEN GEVECHT MET ALLIGATORS.

(Naar BASIL HALL.)

Tijger- en leeuwenjagten zijn vaak genoeg geschilderd geworden. Laat ons nu eens, tot afwisseling, eene jagt op *Alligators* of *Indische Kaimans* beschrijven, gelijk zij niet zelden op *Ceylon* en op de groote *Sunda*-eilanden gehouden wordt. De *Maleijers*, een onversaagd geslacht, zijn in dit water-jagtwerk uitgeleerde meesters.

Op zekeren herfstdag had de Admiraal Sir SAMUEL HOOD een talrijk, uit *Engelsche* officieren en *Europesche* dames bestaand gezelschap genoodigd, om in den omtrek van *Trincomomale*, op *Ceylon*, eene krokodillenjagt bij te wonen, welke een aantal der in dienst van de *Oostindische Compagnie* staande *Maleische* soldaten zou houden. Reeds met het aanbreken van den dag waren allen gereed; want in dit heete klimaat moet alles, wat lichamelijke beweging vordert, laatst genomen, met zonsopgang begonnen worden.

Het schouwtooneel van deze zonderlinge jagt was een, verscheidene mijlen omvang hebbende moerassige grond, hier en daar bezaaid met kleine meer- of vijverachtige plassen van stilstaand water, die door slijkerige grachten met elkander gemeenschap hadden. Zoo wel deze kanalen als de meertjes waren met welig tierende waterplanten dicht omzet, en ontelbare zwermen van muskieten gonsden in het rond. De lucht was nog koel, maar zoo dik en bedompt, dat ieder onwillekeurig aan de lastige en gevaarlijke moeraskoorts dier gewesten denken moest. De *Maleijers* ondertusschen, die het klimaat beter verdragen kunnen, hadden den geheelen nacht onder den blooten hemel geslapen, en stonden dus reeds vroeg in behoorlijke orde gereed, om den Admiraal te ontvangen. Voorwaar eene zonderling uitgeruste eerewacht! Het regiment had de uniform uitgetrokken, en was met eene soort van korte broeken en met sandalen onder de voeten gekleed. Ook de geweren waren ter zijde gelegd; in plaats van dezelve diende tot wapen een ongeveer zes voet lange stok, waaraan eene bajonet gehecht was. Daarenboven droeg ieder de bekende *Maleische* kris.

Toen de Admiraal gekomen was, scheidde zich het regiment in twee afdeelingen en eene achterhoede. De twee

eerste trokken, de eene naar den regter, de andere naar den linker kant, en namen vervolgens post op verscheidene punten der modderige verbindingskanalen. Zij konden een klein half uurtje van elkander verwijderd zijn, en hadden nu eene ruimte ingesloten, waarin zich, gelijk de *Maleijers*, die van zulke dingen goed verstand hebben, wel wisten, veel *Alligators* moesten ophouden. De soldaten vormden aan het kanaal drie evenwijdige liniën, en wel in dier voege, dat tusschen elke derzelve omtrent eene ruimte van tien schreden overbleef; in deze liniën stonden echter man aan man zoo dicht nevens elkander, dat zij slechts even plaats hadden tot het hanteren hunner bajonetstokken of lansen. Het kanaal was in het midden hoogstgenomen vier of vijf voet diep, en deszelfs water had eene middelkleur tusschen inkt en koffij, welke tint, wanneer het slijk bewogen werd, in bruingeel overging.

Nadat de vereischte toebereidselen gemaakt waren, velden de *Maleijers* hunne lansen naar de moddergracht, en verhieven, toen het bevel gegeven was om de jagt te beginnen, allen te gelijker tijd een vreeselijk geschreeuw. De twee afdeelingen van het jagtleger rukten in welgeslotene kolommen tegen elkander aan, schreeuwden uit vollen hals, en boorden met hunne lansen in het slijkerige water. Thans weken de opgejaagde gedrochten naar het nog onbestookte middengedeelte terug, en keerden aan de *Maleijers* de lange staarten toe. Slechts enkele dieren verlieten in hunnen angst en verwarring het kanaal, en braken dwars door de driedubbele rijen der bajonetten; en hierin lag nu voor de *Maleijers* het beste gedeelte van het jagtvermaak, hoeveel gevaar er ook mede verbonden mogt zijn. Rondom den *Alligator* vormde zich in zulk een geval een dubbele kring, overal met dreigende bajonetten bezet, die hem weder in de moddergracht poogden terug te drijven. Gelukte zulks, zoo werd hij deels gesmoord, deels gespiest, en kwam ellendig om het leven. De bewoners van den poel hadden slechts de keus tusschen *Scylla* en *Charybdis*. Het geschreeuw werd gedurig geweldiger, het gewoel gedurig digter; beide afdeelingen waren nu elkander op den afstand van misschien honderd schreden genaderd; de tusschenruimte wemelde van *Alligators*, die verward door elkander zwommen, nu eens naar beneden doken, dan weder den muil over den water- of liever slijkspiegel ophieven, of eenen aanval tegen hunne

kwelgeesten beproefden. Velen dier laatsten geraakten daarbij onder den voet in het slijk, of wel hunne lansen braken; alles tot groote verlustiging hunner jagtmakkers, die elke leegte in de gelederen snel vervulden. Velen der jagers werden gekwetst, maar niet een eenige gedood. Voor allen scheen het echter een toppunt van genoegten, wanneer het gelukte, eenen *Alligator* van de overigen af te snijden, hem te omringen, half dood te steken, dan op te nemen en met eenen geweldigen zwaai op het land te slingeren.

Gelijk men weet, zijn de *Alligators* tweeslachtige dieren. Zij bleven dus slechts zoolang in het water, als zij begrepen, dat dit voordeelig voor hen was. Toen zij zich eindelijk te naauw ingesloten zagen, kropen zij overal naar den oever. Hier echter ontmoeteden zij de sedert het begin der jagt reeds op hen passende achterhoede, die juist daarom aldaar geposteed stond, ten einde de vlugtenden op te keeren, welke nu, met slijk overtoegen, in de verschrikkelijkste woede het kanaal verlieten, om in eenen met biezen en waterplanten bedekten plas eene wijkplaats te zoeken. Weinigen evenwel gelukte het, denzelven te bereiken. De *Alligators* waren door hunnen vruchtelozen wederstand afgemat; de een na den ander werd gedood, tot onbeschrijfelijke vreugd van den Admiraal, wien deze eigenaardige jagt het uiterste genoegten scheen te verschaffen. Hij kreeg zelfs lust, om, trots zijne stevels, sporen en hoed met pluimen, deel aan het gevecht te nemen, en wij hadden alle moeite ter wereld, om hem daarvan terug te houden. Wij zelve geraakten eenmaal in eenen bedenkelijken toestand, toen wij den Admiraal tot digt op den rand van het kanaal gevolgd en alzoo tusschen het reservekorps der *Malajers* en de *Alligators* in geraakt waren. Allen met elkander werden wij met slijk overspat; sommigen geraakten onder den voet en hadden moeite nog in tijds overeind te springen.

Hoe veel *Alligators* dien dag bij *Trinconomale* op het slagveld bleven, weet ik niet naauwkeurig meer te zeggen; minder dan dertig of veertig was het zeker niet. De grootste zal ongeveer tien voet lang geweest zijn, waarvan er twee voor den kop gerekend kunnen worden. Veel klein, jong gebroedsel werd levend gevangen, en menig derzelve aan boord der schepen gebracht, waar zij door de matrozen,

die niet zelden eenen vrij wonderlijken smaak hebben, als geliefkoosde hondjes of katjes gekweekt en gekoesterd werden.

ANECDOTE UIT DECATUR'S LEVEN.

De dappere *Noord-Amerikaansche Commodore* DECATUR was een zeeman in zijn hart, en vertelde gaarne anecdoten van gemeene matrozen. Onder deze verhalen was ook het volgende: In een der gevechten voor *Tripoli* zou DECATUR, terwijl hij met den kapitein van eene kanonneerboot man tegen man vocht, door eenen *Turk*, die hem van achteren aanviel, bijna neêrgehouden geworden zijn. Een matroos, RUBEN JAMES genaamd, die reeds aan beide de handen gekwetst was, wierp zich, toen hij het gevaar zag, waarin zijn bevelhebber zweefde, moedig tusschen beiden, en ontving den sabelhouw op zijn hoofd; gelukkigerwijs bleef de brave pikbroek in het leven. Eenigen tijd daarna, toen hij van zijne wonden hersteld was, deed DECATUR hem op het verdek roepen, dankte hem, in tegenwoordigheid der geheele manschap, voor zijne zelfopoffering, en vergunde hem, eene belooning te verzoeken. De goede matroos trok zijne broek in de hoogte, schoof zijne pruim tabak van de eene wang naar de andere, en wist bij slot van rekening niet, wat hij toch eigenlijk wel verzoeken zou. Zijne kameraden drongen om hem heen, stieten hem aan den elleboog, en fluisterden hem toe, dat hij thans alles krijgen kon, wat zijn hart verlangde, dat de oude hem niets kon weigeren, enz. De een raadde hem het eene, de ander het andere: dubbele gagie, dubbel rantsoen, den post van bootsman, een zak vol geld en volle vrijheid aan land. JACK stiet hen allen van zich af en wilde hunnen raad niet aannemen. Eindelijk, na lang overleg, verzocht hij tot loon, dat hij niet meer verplicht mogt zijn, de hangmatten op te rollen. Het kluchtige verzoek werd natuurlijkerwijs toegestaan, en van dien tijd af slenterde hij, wanneer de anderen tot het oprollen der hangmatten gekommandeerd werden, op zijn gemak in het rond, en zag, met eene soort van voorname hoogheid, hen werken. Steeds bleef hij op hetzelfde schip als DECATUR. »Altijd,» zegt de *Commodore*, »kon ik mijne eigene gemoedsstemming aan JACK herkennen: was ik goed

geluimd en zag ik er vergenoegd uit, zoo kwam JACK in mijne nabijheid en ontving een' vriendelijken knik; maar was ik slecht gemutst en kon men op mijn gezigt kwaad weêr lezen, dan hield hij zich in de verte en sloop onder de andere matrozen rond." Het verdient intusschen gezegd te worden, dat RUBEN JAMES voor zijne dapperheid en trouw eene wezenlijker belooning bekwam dan die, welke hij gevraagd had, te weten een pensioen van de regering. — Bij eene andere gelegenheid werd aan DECATUR, als bewijs van achting en dankbaarheid, het burgerregt van *Nieuw-York* verleend. Des anderen daags hoorde hij het volgende gesprek tusschen twee zijner matrozen: »JACK!" zei de een, »wat wil dat zeggen, het burgerregt der stad?" — »Dat is," gaf de ander met veel wijsheid ten antwoord, »dat de oude nu het regt heeft, om op de straten rond te zwerven, geweld te maken, de mans te ranselen en de vrouwen te kussen, zoo veel hij wil." — »Wel zoo," riep de ander, »dat is toch wel de moeite nog waard, dat men er voor vecht."

LIEFDE, VRIENDSCHAP, KUNST, DEUGD EN GODSDIENST.

Er is een BLOEM, die bij den Poolkring groeit
 En welig aan den boord van d'*Indus* bloeit,
 Den Zomer met haar bladerdos verschoont,
 Den Herfst omkranst, den barren Winter kroont.

Noem ik haar naam, gij geeft dien naam mij weêr
 In LIEFDE, rein, als 't licht uit hooger spher;
 Ja, schoon is zij, als 't blozend uchtendrood,
 En krachtvol; want ze is sterker dan de dood.

Er vloeit een BEEK, die, kronklend door den beemd,
 Een heldre sprank van water tot zich neemt;
 En breeder stroom vertoont de kalme vliet,
 Wiens oeverboord de schoonste bloemen biedt.

Ge erkent gewis de VRIENDSCHAP in dit beeld;
 Zij voert tot iets, wat meest den boezem streelt;
 Verdubbeld wordt, door haar, de vreugd van 't hart,
 En ze eischt voor zich de helft van 's levens smart.

Er toont zich ginds een BAAN voor ons gezigt;
 Ze is breed en schoon, omglansd door lieflijk licht;
 En verre, aan 't eind, praalt, op een heuvelkruin,
 Een lauwerbosch, naast tempels van arduin.

Gij kent die Baan; zij is der KUNST gewijd,
 En waardig is den mensch haar schoone strijd;
 Die strijd getuigt, terwijl hij voorwaarts streeft,
 Dat in zijn borst iets groots, iets scheppends leeft.

Er loopt een PAD door 't wislend leven voort;
 't Voert hem, die 't gaat, allengs naar hooger oord;
 't Is smal en steil, maar toont den wandelaar
 Den regten weg, die veilig is voor gevaar.

Dát is — roept ge uit — dát is het Pad der DEUGD!
 Wel moeilijk, ja, maar rijk in zielsgeneugt';
 Het schittert niet, is arm aan praal en pracht,
 Maar licht toch hel, al is het rondom nacht.

Er staat een ROTS, zoo oud als 't wereldrond,
 Maar vaster nog dan 't hart der aard' gegrond;
 Het Lot verdelg', de Tijd doe 't all' vergaan,
 Zij blijft het woén van Tijd en Lot weérstaan.

Zieltreffend beeld der GODSDIENST, die ons schraagt,
 Waardoor de mensch het beeld der Godheid draagt;
 Die, als het graf zijn donker om hem spreidt,
 Hem juichen doet in zijne onsterfelijkheid.

M E N G E L W E R K.

HUISELJKHEID.

(*Voorlezing.*)

Gezelligheid is een grondtrek der menschelijke natuur. Deze neiging openbaart zich reeds vroeg bij het kind. De mensch heeft behoefte aan deelneming en mededeeling. Men kan zulks opmerken bij alle volken en volksstammen, hoe verschillend de mate van beschaving voor het overige zijn moge. Gezelligheid brengt niet alleen veel toe tot vermeerdering van levensvreugde, maar bevordert ook verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Behoefte deed de menschen huiselijk zamenwonen. Uit huisgezinnen ontstonden grootere maatschappijen, natiën, volken.

Die in bosschen zich ophouden, of verstrooid op het veld verkeerden en in de jacht hun onderhoud vinden, kunnen slechts weinig nut van de oorspronkelijke neiging tot gezelligheid trekken. Wanneer zorg voor vervulling van de eerste noodwendigheden des levens den geheelen mensch gedurig bezig houdt, gaat de ontwikkeling niet veel verder, dan bevrediging van de dierlijke behoeften des lichaams vereischt. In de herderstenten der oude wereld leerde men het eerst de genoegens en voordeelen van het huiselijk leven beter kennen. Daar werd gezelligheid een middel tot ontwikkeling en beschaving, terwijl huisgezinnen tot stammen van kleineren of grooteren omvang aangroeiden. Bij toenemende bevolking der aarde ontstonden allengs maatschappijen en steden van wijdere uitgebreidheid. Werd daardoor aan verstandelijke ontwikkeling gewonnen, voor zedelijkheid was die ophooping van vele menschen in eene zoo beperkte ruimte niet altijd voordeelig. Het huiselijk leven kwijnde nu hier en daar. Heerschzucht vestigde eene harde dwingelandij in de oudste rijken van het Oosten. Vorsten en Koningen beschikten eigendunke-

lijk over goed en bloed hunner onderdanen. Misbruik van magt dagteekent reeds van de vroegste tijden.

In de zoogenaamde vrije staten of republieken was het beter gesteld. Daar stonden mannen op, wier grootheid wij heden ten dage nog bewonderen. En wat zien wij echter in de schitterendste tijdperken van *Athene* en *Sparta* en *Rome*? De *mensch* werd verwaarloosd, de *burger* was alles. Aan den Staat behoorde ieder, met al zijne bezittingen, vermogens en bekwaamheden.

Bij zoodanige gesteldheid van zaken kon het huiselijk leven niet zijn, wat het behoort te zijn, om menschen te vormen en te veredelen. De bewoners van elk land — van elke stad waren verdeeld in vrije lieden en slaven. De laatsten moesten voor de eersten arbeiden en hadden geene burgerlijke regten. Ook de vrouw van den vrijgeborene verkeerde in eenen toestand van vernedering, en de wetten des lands veroorloofden aan den vader eene magt over het kind, die verder gaat, dan de natuurlijke betrekkingen medebrengen.

Het huiselijk leven was derhalve geenszins, wat het in lateren tijd is geworden. De opvoeding der jeugd had eene geheel andere strekking. Vermaken en spelen der kinderen dienden, om burgers voor den Staat te vormen, en deze vroeg tegen de vermoeijenissen van den krijg te harden. Dit was de hoofdzaak, welke men bij alle inrigtingen en bedrijven zich ten doel stelde. Het leven der oude *Grieken* en *Romeinen* verkreeg daardoor een geheel eigen karakter. Het was een meer openbaar leven — een dagelijks verkeer op de markt, waar staatszaken behandeld werden en het volk zijne stem uitbragt en deel nam aan de algemeene aangelegenheden. Van eigenlijke huiselijkheid wist men weinig. De genoegens en voordeelen derzelve konden dus niet genoeg gewaardeerd worden. Zoo vormde zich wel een sterk uitkomende *volksgeest*; maar, de ontwikkeling van den *mensch* bleef eenzijdig en zeer onvolkomen. Geen wonder dus, dat die beroemde volken der oudheid eenmaal moesten verdwijnen van het tooneel der wereld. *SOCRATES* waagde het, pogingen te doen, om

den *mensch* te vormen; doch hij werd miskend en veroordeeld om den gifbeker te drinken. *Die van Athene nu allen*, lezen wij ergens (*), *en de vreemdelingen, die zich daar ophielden, besteedden hunnen tijd tot niets anders, dan om wat nieuws te zeggen en te hooren.*

Het Christendom heeft een geheel nieuw tijdvak in de geschiedenis des menschelijken geslachts geopend, en inzonderheid ook toegebracht, om belangstelling in huiselijk leven te doen toenemen. Trouwens, dit moest voortvloeijen uit den geestelijken aard der Evangelieleer. Onder elk volk immers wordt *ieder, die God vreest en regt handelt*, den Kenner des harten *welbehagelijk* genoemd. Het Christendom bestaat onafhankelijk van staatsvormen en heeft veredeling van den *mensch* ten doel; maar de Christelijk veredelde mensch zal steeds een goed *burger* van den Staat zijn.

Het hoofdbeginsel is liefde — algemeene menschenliefde, die ineenvloeit met liefde tot den Vader der menschen — liefde uit een rein hart, gewijzigd naar betrekkingen en omstandigheden. In den huiselijken kring vooral werkt deze liefde en breidt vandaar zich uit in steeds wijderen omvang. Het Christendom kweekt en veredelt dezelve. Een zelfde band der volmaaktheid verbindt man en vrouw en kind — broeders en zusters. Men leeft geheel voor elkander en vindt de hoogste levensvreugde in het bevorderen van onderling geluk. Zoo bloeit stille deugd in het huiselijk leven, en naar mate de rechte huiselijkheid meer algemeen wordt, neemt het maatschappelijk welzijn toe. De naauwere betrekking tot bloedverwanten en huisgenooten sluit de algemeene belangstelling in de aangelegenheden van natuurgenooten niet buiten. Een hart, dat vervuld is van Christelijke liefde, klopt voor de menschheid. In den huiselijken kring leert men edel denken en edel handelen. Die hier aan anderen doet, wat hij mag wenschen, dat hem zelve gedaan worde, zal ook als burger

(*) *Hand.* XVII: 21.

van den Staat gaarne zijne pligten vervullen en menschen-geluk door menschenveredeling trachten te bevorderen.

Zoo had dan het Christendom een' heilzamen invloed op het huiselijk leven, en huiselijkheid vermeerderde het volksgeluk. Maar de werking kon niet algemeen worden, zoo lang Christelijke begrippen en beginselen niet algemeen waren. De geest des Heidendoms bleef honderden van jaren nog in vele maatschappelijke betrekkingen en vooral kennelijk in het staatsbestuur. De herleving der letteren in *Italië*, de uitvinding der boekdrukkunst, de ontdekking van *Amerika* werden de middelen en voorbereidselen tot gebeurtenissen, die in de zestiende eeuw ons werelddeel schokten en waarvan de gevolgen nog voortduren. En van dien tijd af vooral zien wij de ontwikkeling der nieuwere volken een' zeer verschillenden gang nemen. Bij het eene is meer smaak voor het huiselijk leven; andere naderen meer tot het openbare staatsleven der oude *Grieken* en *Romeinen*. Vergelijkt het Duitsch en het Fransch karakter; het onderscheid valt terstond in het oog. Fransche invloed heeft, helaas! veel langer dan eene eeuw, nadeeligen invloed gehad op de meerdere huiselijkheid van het overige *Europa*, en nog werkt het voorbeeld van woelzucht ginds en elders verderfelijk, nu eens onder den naam van *Burschenschaften*, die het jonge *Duitschland* poogden daar te stellen, dan onder dien van het verfoeijelijke *Socialismus*. Ja zelfs het stugge en anders zoo onbuigzame gemoed der *Britten* bleef niet vrij van die besmetting; het ongelukkige *Ierland* werd het brandpunt dier heillooze woelzucht, door opruijing eener verhongerende bevolking. Waar men minder belang stelt in het huiselijk leven, daar ontstaan ligter oproeren en omwentelingen. Ook in ons vaderland heeft dwaze volgzucht reeds van Fransche zeden en gewoonten te veel overgenomen, tot nadeel der huiselijkheid. Maar de dure lessen eener smartelijke ondervinding zijn voor ons niet geheel nutteloos geweest. De groote meerderheid des Nederlandschen volks stelt nog prijs op het huiselijk leven, en ook in dit opzigt verschillen wij aanmerkelijk van onze naburen en voorma-

lige landgenooten , de *Belgen* , die zoo gaarne in alles de *Franschen* schijnen te willen naäpen.

Stille werkzaamheid — behartiging der pligten van beroep en stand — het rustig bewegen in den huiselijken kring komt meer overeen met den echten geest van onzen landaard, dan het najagen van de vermaken der uithuizigheid of het spelen eener schitterende rol op het woelige tooneel des openbaren levens. Vreemdelingen hebben ons deswege miskend en weleens den spot gedreven met de vermeende koelheid van den *Noord-Nederlander*. Anderen mogen op hunne wijze zich verlustigen en genot zoeken, dat de zinnen streelt; wij zijn geene vijanden van betamelijke vreugde, maar wij stellen vooral prijs op het huiselijk leven, dewijl wij vertrouwen, dat de mensch, als zedelijk wezen, hier beter zich ontwikkelt onder den zachten en weldadigen invloed des Christendoms. En ziet men op duurzame en wezenlijke genoegens, alles pleit voor het huiselijk leven, terwijl uithuizigheid vele gevaren en nadeelen heeft. Ook hier geldt het vaderlandsche spreekwoord: *Eigen haard is goud waard*. Met weinige woorden, maar krachtig en treffend, drukt de menschkundige EWALD (*) datgene, wat ik bedoel, aldus uit: »De huiselijke mensch behoeft dit (het schitteren in de wereld) niet tot zijne gelukzaligheid. Zijn huis is zijne wereld. Echtgenoot en kinderen zijn zijn gezelschap. Zijne bezigheden zijn voor hem de kruiderijen van alle genieting. De eenvoudigste maaltijd is voor hem een gastmaal — een vertrouwd gesprek met de zijnen een Drama van IFFLAND — de spelen zijner kinderen zijn hem eene Opera — eene uitgezochte wandeling is eene reis naar *Valencia*.”

Maar zal het huiselijk leven dit genoegens aanbrengeu, dan moet hetzelfde veredeld en bezield worden door den zachten en weldadigen geest des Christendoms. Niet ieder kent zoo groot een geluk. Van daar bij sommigen die sterke en gedurige trek naar uithuizigheid. In grootere steden vooral werken verschillende omstandigheden zamen,

(*) *Voorlezingen over de Opvoeding*, bl. 37.

om de menschen buiten den huiselijken kring te lokken en alzoo een meer openbaar leven te doen ontstaan. Daar zijn velerlei gemakkelikheden en zamenkomsten, welke men niet kent op plaatsen van geringere bevolking. De grootere menigte van ledigloopers en van vreemdelingen draagt vooral ook bij, om, tot nadeel des huiselijken levens, vreemde gewoonten in te voeren en naar gedurige verstrooiing te doen haken.

Welligt had langere gemeenschap met *België* ook te dezen opzigte gevaarlijk voor ons volkskarakter kunnen worden. Met loffelijke fierheid streven wij thans, om onze zelfstandigheid te bewaren, en wij worden meer oplettend op datgene, wat ons nog loffelijk onderscheidt van onze naburen. Thans komen wij te minder in verzoeking, om met hen wuften *Franschen* na te volgen in derzelve oppervlakkigheid en woelige onrust en gedurige uithuizigheid. De gebeurtenissen der laatste jaren kunnen inzonderheid ook strekken, om ons te meer prijs te doen stellen op de genoegens en voordeelen van het huiselijk leven.

Dat men echter niet overdrijve, noch de zaak enkel van éenen kant beschouwe. Uithuizigheid is altijd af te keuren; doch niet elke verkeering buiten de eigene woning strijdt tegen het huiselijk leven. Gezellige omgang bepale zich geenszins tot huisgenooten alleen. Men moet van tijd tot tijd ook andere menschen zien. Die onophoudelijk in denzelfden kleinen kring zich beweegt, neemt mede ligt kwade gewoonten aan, wordt weleens eigenzinnig, en beziet het leven te veel slechts van ééne zijde. Eigenzinnigheid is gevaarlijk; dezelve vermindert altijd de levensvreugde, en kan zelfs, onder zekere omstandigheden, aanleidende oorzaak van verstandsverbijstering worden. Men moet het huiselijk leven beminnen, maar van tijd tot tijd ook omgang met andere menschen hebben en deelnemen in de algemeene belangen der menschheid. Verkeering met lieden, die eene edele eenvoudigheid beminnen, zal veel toebrengen tot verhooging van de ware genoegens der gezelligheid. Uithuizigheid verstroot en geeft aanleiding tot verderf; maar gepaste uitspanning ten behoorlijken

tijde is voor den werkzamen en huiselijken mensch weldadig naar ligchaam en geest beide. De regte huiseljkheid bevordert waar levensgenot en heeft ook invloed op de rust en het geluk der volken.

NATUURTOONEELEN AAN DE OOSTZEE.

(*Vervolg en slot van bl. 604.*)

Het Dierenrijk.

In het dierenrijk der *Oostzee*-provinciën komen niet minder eigenaardige betrekkingen en verschijnselen voor, dan in dat der gewassen. Menige dieren, welke men er vindt, behooren uitsluitend tot dit land; vele, die bij ons in menigte gezien worden, doen zich hier in het geheel niet meer op, of hoogstens als doortrekkende pelgrims of zeldzame indringers. Andere, bij ons slechts in sprookjes en fabelen bekend, loopen hier allerwegen in het rond.

Van alle wilde dieren is de wolf aan de *Duna*, gelijk in geheel het Oosten van *Europa*, het meest gewoonlijk voorkomende en verst verspreide. In *Koerland*, waar de edellieden en goedbezitters zeer waakzame vervolgers van dit roofdier zijn, komt het meest zelden en in het dun bevolkte *Esthland* meest overvloedig voor. Het is zulk eene groote landplaag voor herders en kudden, dat men zelfs eene der maanden, die van December, wanneer honger en koude het in de nabijheid der menschenwoningen drijven, de *Wolfsmaand* (*Wilku mehnes*) genoemd heeft. In Januarij, den paartijd der wolven, is het wolfsgehuil eene zoo gewone nachtmuzijk, als in onze steden het gemaauw der krolsche katten op de daken. *Lijfland* houdt tusschen *Esth-* en *Koerland* het midden. In *Lijfland* alleen werden, op de van wege de overheid ondernomene jagttogten,

	in het jaar 1836	niet minder dan	507
»	»	»	1837
»	»	»	1838
»	»	»	1839

» 468

» 551

» 523

wolven gedood, door elkander gerekend dus iets meer dan 500 in ieder jaar. Men overdrijft niet, wanneer men stelt, dat op bijzondere jagten ten minste nog tweemaal zoo veel wolven geschoten zijn; en dienvolgens zijn er in *Lijfland* jaarlijks, minst genomen, 1500 wolven gedood. Om elk jaar weder 1500 jagtbare wolven voort te brengen, moesten dan toch ieder jaar, al willen wij door elkander aan elk paar drie jongen toekennen, ten minste 500 paren of 1000 wolven ongedood overblijven. Derhalve moesten er telken jare, hoe gering men de schatting ook neme, 2500 wolven in *Lijfland* voorhanden zijn. Het is overigens zeer waarschijnlijk te maken, dat men dit voor volledig bewijs vatbare minimum nog met duizend vermeerderen, en dienvolgens ten minste vier wolven op elke vierkante mijl in *Lijfland* kan aannemen, waaruit men eenigermate het ontzettend getal dier roofdieren kan berekenen, welke in geheel die landstreek te zamen genomen moeten leven, en het verbazend verbruik van schapen, kalven, recën, hazen en andere den mensch nuttige dieren, hetwelk zij tot hunne voeding vereischen. Een oude-wolfspels wordt in *Lijfland* voor 6 à 7 roebels verkocht; maar men kan veilig aannemen, dat elke oude-wolfspels, door elkander gerekend, het land, minst genomen, op een paar honderd roebels te staan komt. *Lijfland* is ondertusschen in geenen deele de provincie van *Rusland*, die het sterkst met wolven bevolkt is. Integendeel bevatten bijna al de overige Gouvernemen ten daarvan oneindig meer. Doch, al willen wij slechts het *Lijflandsche* minimum tot grondslag eener middelbare begrooting voor geheel *Rusland* aannemen, zoo volgt daaruit, dat geheel het door wolven bewoonde gedeelte van *Rusland*, hetwelk men, na aftrek der weinige noordelijke en zuidelijke landstreken, waar de wolf niet voorkomt, ten minste op 350,000 vierkante mijlen begrooten kan, een minimum van een millioen dezer dieren moet voeden.

De broeder of neef des wolfs, de beer, heeft thans de provincie *Koerland* geheel en al ontruimd, en nog slechts enkele plaatselijke benamingen, zoo als de beerenrivier,

het beerendorp, of ook hier en daar, op een adellijk slot, de afbeelding eener beerenjagt, herinneren er aan, dat hij vroeger hier gehuisd heeft. In *Lijfland* daarentegen, en nog meer in *Esthland*, zijn de beeren niet zeldzaam. Men heeft er van zeer onderscheidene soorten. Tusschen *Narva* en *Dorpat* aan het meer *Peipus* treft men de gevaarlijkste, grootste en sterkste soort aan, aschgrauw, met een' witten ring om den hals. De beerenjagt is een van de meest gewone veldvermaken van den adel. Ook de *Esthlander* gaat dit grimmige dier met de grootste koelbloedigheid te lijf, en brengt deszelfs vleesch en vel niet zelden in de steden ter markt.

Niet zoo menigvuldig als de beeren zijn er de lossen; nog schaarscher de bevers en de vliegende eekhorentjes. Den vos vindt men er zoo veelvuldig niet als in *Duitschland*, en het wilde zwijn komt slechts als gast uit *Lithauen* over.

Het gebied van het hert heeft hier ganschelijk opgehouden; *Pruissen* is deszelfs noordelijkste provincie. Het vaderland van het rendier is er nog niet begonnen; noordelijk *Finland* is deszelfs zuidelijkste streek. Tusschen beide schuift zich met zijne woonplaats het reuzendier van het noorden, de eland, in, die tegenwoordig in *Pruissen* nog slechts zelden voorkomt en in *Finland* nevens het rendier woont. Voormaals plagt het in alle groote landen gevonden te worden; maar de ridders der *Teutonische* orde hebben van oudsher in deszelfs jagt zulk een uitnemend behagen geschept, dat het in verscheidene streken reeds dreigt geheel te zullen verdwijnen.

In het westelijke *Koerland* zijn de elanddieren het zeldzaamst; in het *Oberland* zijn zij menigvuldiger. Het talrijkst komen zij voor in oostelijk *Lijfland*, daar, waar het aan de *Poolsche* provinciën grenst. Terwijl in *Koerland* op de jagten gewoonlijk slechts enkele elanddieren geschoten worden, en het reeds voor iets groots mag gelden, wanneer men er bij eene drijfjagt een half dozijn te zien krijgt, drijft men in het genoemde deel van *Lijfland* niet zelden 20, 30, ja somwijlen 40 tot 50 dezer dieren bijeen.

De inboorlingen des lands gaan met dit edele dier genadiger om, en menigmaal ziet men eene elandsmoeder met hare jongen tusschen de herders en derzelve kudde grazen. Overigens heeft men den eland nergens getemd, en de pogingen, om deszelfs groot en sterk gebouwde ligchaam tot 's menschen dienst te bezigen, zijn mislukt. De smaak van zijn vleesch, hetwelk hier dikwijls op de tafels verschijnt, houdt het midden tusschen dien van ossen- en hertenvleesch. Zijne huid levert het dikste en sterkste leder. Dat het op enkele plaatsen zelfs voor een' snaphaanskogel ondoordringbaar zou wezen, wordt slechts dáár verteld, waar men het dier niet kent; evenwel weet men ook hier te lande, hoe moeilijk het is eenen eland te vellen, daar dit bij het eerste of tweede schot zelden gelukt. Menigmaal, zelfs met vier kogels in het lijf, ontsnapt hij nog. Ook over het gladde ijs der poelen en meren komt het dier zonder glibberen voort, naardien het, zijnen scherpen hoef met de punt in het ijs stootende, even goed in hetzelfde indringt als een scherp beslagen paard.

De reeën schijnen een' ruimeren uitbreidingskring te hebben dan de herten; zij zijn in *Koerland* nog zoo menigvuldig, dat er, op groote jagtpartijen, nog somwijlen 15 tot 20 dier dieren geschoten worden. De hazen hebben dit land met al de overige landen der wereld gemeen, doch de witte hazen slechts met de andere noordelijke gewesten. Dassen en hamsters doorwoelen met hunne holen den grond, en otters en bevers bewonen hier en daar de oevers der rivieren.

Onder de vogels zijn de overvloedigste en edelste uit het hoendergeslacht de kor- en berkhoenders, die zich bij geheele koloniën in de bosschen ophouden. Vele soorten van arenden en valken, goudarenden, vischarenden, steenarenden, gieren, nacht-, jagt- en dwergvalken nestelen in de hoogste toppen der pijnboomen. Van uilen telt men tien soorten, waaronder de groote *schuhu* of schuifuil. Wilde zwanen trekken deels, in het voorjaar naar *Zweden* verhuizende, de provinciën door, deels huisvesten zij, nestelende in het riet der oevers, op de meren van het land,

die daarenboven door eene tallooze menigte van wilde eenden bewoond worden. Op het *Papenmeer*, bij *Liebau*, is de zwanenjagt van zoo veel aanbelang, dat zij jaarlijks aan de meestbiedenden verpacht wordt en niet onbeduidende sommen opbrengt. Met betrekking tot de ooijevaars (men heeft er een' witten en een' zwarten ooijevaar) wordt in *Koerland* beweerd, dat zij niet verder dan tot de *Duna* komen; evenwel ziet men hen ook nog, hoezeer zeldzamer, in *Esthland*. De roerdomp (*dumpis* in het *Lettisch*) laat overal op de *Lijflandsche* rietmoerassen zijn gebrul hooren, en snippen, strandloopers en andere hoogbeenige poelvogels zijn er onder de dieren in denzelfden overvloed, als in het plantenrijk de soorten der mossen, spons- en rietgewassen. Tortel-, ring- en lachduiven kirren in de bosschen nevens de krassende raven en schreeuwende uilen. Onder de zangvogels ontbeert men er weinige van die, welke ook in de meer zuidelijke streken van *Europa* Gods lof verkondigen, noch de onderscheidene soorten van leeuwerikken, meezen, lijsters, noch ook de bloed- en andere vinken, wiewalwalen, basterd- en echte nachtegalen, welke laatste zelfs reeds in Mei, hoe ruw en winterachtig die maand zich in *Lijfland* ook vertoont, in het nog kale kreupelhout zingen, ofschoon dan echter derzelve zang in geenen deele dezelfde rijke en menigvuldige modulatiën bezit als bij ons.

Zijn al de koudvochtige, maar warmte beminnende amphiënen onder de hier levende diersoorten het zeldzaamst — hoezeer toch de vrees voor de menigvuldig voorkomende, maar niet zeer gevaarlijke zoogenaamde koperslang, die hier dikwijls eene blaauwzwarte kleur vertoont, menige aangename wandeling bederft — zoo zijn daarentegen weder de vischsoorten ongemeen talrijk; zalmen, snoeken en puitalen in de grootere rivierstroomen, in alle kleinere beken en meren snoeken, karpers, zeelten en alen, en heilbotten, steuren, schelvisschen, makreelen, haringen en zoogenaamde *strömlingen*, of *Zweedsche* ansjovis, in de aangrenzende zeeën, die nog daarenboven door robben,

dolfijnen en bruinvisschen, waarop de eilandbewoners der *Esthlandsche* kusten jagt maken, bewoond worden.

Van al deze zeevisschen is er geen, naar het schijnt, beroemder, en geen meer uitsluitend zich aan de *Esthlandsche* kusten ophoudende, dan de *strömlingen*, eene kleine soort van haringen. De beste zijn de *Kulloströmlingen*, die bij *Reval* gevangen, als sardellen gepekeld en door het gansche land, gelijk mede buitenslands, als eene ontbijtlekkernij verzonden worden.

Ook aan insekten hebben deze gewesten geen gebrek. Hoezeer in den winter alles geheel dood en verlaten schijnt; zoo fladdert, wemelt en krioelt het des zomers allerwegen. Vele insekten scholen in zoo geweldige hoeveelheden bijeen, dat zij tot eene ware landplaag worden. Dus, bij voorbeeld, stijgen uit de poelen en rivieren tallooze zwermen van kleine, naauwelijks zichtbare muggen, welke men hier *schnaken* noemt, en die zeer gevoelig, als *Engelsche* naalden, steken en mensch en vee alle natuurgenet verbitteren. Zij zijn zoo klein, dat zij doorgaans met het oog naauwelijks ontdekt worden, en daarbij vullen zij de lucht zoo digt als stof. In even zoo groote menigte danst over de wateren het haft en andere diertjes dier soort zijnen kortstondigen levensdans. De juffers, gemeene, getraliede, kopergroene en bont gevlekte, nevens duizend andere waterinsekten, fladderen gedurende den korten zomer in digte wolken over de drassige weilanden.

Ook de vliegen, wespen en paardenvliegen trachten gedurende de maand Julij in te halen, wat de koude April en Mei hen in hun genot te kort heeft doen schieten. Wilde bijen huizen talrijk in de bosschen. Doch geen insekt is hier menigvuldiger dan de mier, die onder de pijnboomen des lands zoo talrijke koloniën gesticht heeft, dat in menige bosschen hunne torens van houtsplinters slechts weinige schreden van elkander verwijderd liggen.

Elke boom heeft zijnen eigen' worm, en die houtwormen vermenigvuldigen zich in menige jaren, bij daarvoor gunstige omstandigheden, zoo geweldig, dat gheele bosschen onder hunne knagende vreetwerktuigen te gronde gaan.

Gelijk in vele opzigten het land onder *Aziatischen* invloed staat, zoo deelt het ook in de *Aziatische* huisplaag der kakkerlakken, die hier in alle woningen verspreid zijn.

Het delfstoffelijk rijk is uitgemaakt het armste in dit land, want *VULCANUS* akkerploeg heeft er den grond niet opgereten en de schatten der aardkorst aan den dag gebragt. Eenvormige klei-, kalk- en zandbeddingen bedekken het binnenste des lands. Desniettemin is het aan eenige, voor het welzijn huns vaderlands ijverende, personen gelukt, hier niet alleen marmer te ontdekken, maar zelfs bergkristallen, agaat, jaspis, granaten en andere edelgesteenten op de *Lijflandsche* velden te verzamelen, en dezelve als voortbrengselen van hun land op de lijst te stellen. Immers zijn een' tijd lang zelfs echte parels in *Lijfland* gevischt. Doch met dezen roem is het eveneens gelegen als met dien, dat dit land zijn eigen *Lijflands-Zwitserland*. — ook *Koerland* heeft zijn *Zwitserland* en *Koerland* maakt zelfs wijn (cider) — zijnen eigen' *HORATIUS*, *TACITUS*, *HOMERUS* zou bezitten. Alle provinciebewoners toch houden hun gewest steeds voor het volkomenste, dat er bestaat, en zien daarin een volledig mikrokosmos.

BIJZONDERHEDEN OVER GRAAF RASTOPTSCHIN.

VARNHAGEN VON ENSE deelt, in het onlangs verschenen zesde deel zijner *Denkwürdigkeiten und vermischten Schriften*, de volgende bijzonderheden mede aangaande den Graaf *RASTOPTSCHIN*, (niet, gelijk dikwijls geschreven wordt, *ROSTOPTSCHIN*) die, schoon zij niet elken twijfel oplossen, toch eenige opheldering geven omtrent den brand van *Moskou*.

Het was in de maand Junij van het jaar 1817, verhaalt hij, en het schoone weder lokte naar *Baden-Baden*. Het gezelschap aldaar mogt Europeesch genoemd worden. Het middelpunt van alle kringen was het huis van den Generaal *VON TETTENBORN*, dat, even als in het vorige jaar, door het aanzien van zijnen beroemden naam, door den

glans en den overvloed zijner gastvrijheid en door de beminnelijkheid van zijnen omgang en dien zijner echtgenoot, alles, wat eenigzins uitstekend was, in zijnen kring lokte. Hier zag men de Gravin VON DEMIDOFF met haar talrijk gevolg, de Hertogin VAN RAGUSA met het hare, den Russischen gezant, Graaf GOLOFFKIN, bekend door zijn gezantschap naar *China*, den toen nog jeugdigen, maar bekwamen Franschen Generaal BACHELU, den Graaf DE ST. AULAIRE, den voormaligen Prefect van *Rome* MONTBRETON-NORVINS, den advocaat, later Minister TESTE, den Gouverneur van *Moskou*, Graaf RASTOPTSCHIN. De laatste naam schitterde boven allen uit, en zijn persoon, in welchen de grootste tegenstrijdigheden zich vereenigd toonden, zou opzien en schroom verwekt hebben, al ware zijn naam niet met den brand van *Moskou* onafscheidelijk verbonden geweest. Van hem wil ik eenigzins uitvoeriger spreken.

Hij kwam te *Baden-Baden* uit *Parijs*, waar hij eenen geruimen tijd had doorgebracht, en scheen geheel bezielde en opgewekt door den invloed, dien het leven vol beweging ook naar den geest op hem had gehad. Van zijne jeugd af ingewijd in de Fransche beschaving en geoefend in alle fijnheden en geestigheid van het Fransche verkeer, boeide hij door zijne losse, vrije manier van mededeelen, welke aanlokkelijkheid nog vermeerderde, wanneer men al spoedig bemerkte, dat dit luchtige spel van geestigheid gepaard ging met eene ijzeren kracht van wil en eene niets verschoonende vastheid, waarvan men het denkbeeld van half woeste drift en ruw geweld nauwelijks kon afscheiden. Inderdaad mcngde zich in het genot, dat ieder in zijnen omgang vond, dikwijls onwillekeurig eene huivering, en men gevoelde de behoefte, om tegenover dien man op zijne hoede te zijn. Aan talent, aan geestigheid en scherts, aan onuitputtelijkheid van luim deed RASTOPTSCHIN voor den Prins DE LIGNE niet onder; maar de indruk was geheel verschillend. Zoo men bij de vrolijke scherts van DE LIGNE zich als op zacht mos gewiegeld voelde, bij RASTOPTSCHIN vermoedde men, dat de grond met scherpe prikkels

was bezaaid, tusschen welke men voorzigtig den voet moest nederzetten.

Ik geloof inderdaad, dat zonder zijne gave als redenaar zijn wezen iets zeer terugstootends zou gehad hebben; doch deze boeide onwederstaanbaar. Het was een feest, hem de scherpzinnige en ten deele zeer eigenaardige opmerkingen, die hij gedurende zijn verblijf te *Parijs* gemaakt had, op zijne wijze, op bedaarden toon of snel sprekende, te hooren mededeelen. Zijne wijze van beschouwen was vrij, door geene staatkundige betrekkingen, noch ook door de wenschen van zijn eigen hart bepaald. Hij oordeelde vrijmoedig en sprak, wat hij dacht, onbevreesd uit. Dat de toenmalige orde van zaken in *Frankrijk* bij de eerste botsing moest instorten, was bij hem het ontwijfelbaar resultaat van al zijne opmerkingen. Met ongeloofelijke driestheid en bitterheid sprak hij vooral over Russische betrekkingen, tot groote ergernis van Graaf *GOLOFFKIN*, die nog wel moest medelagchen, als hij, op den toon van eenen ervaren wijze, verzekerde, dat nergens de lieden van verdienste zoo zeker hun fortuin maakten als in *Engeland*, nergens de vrouwen het zoo goed hadden als in *Frankrijk*, maar dat *Rusland* daarentegen het paradijs der bedelaars mogt heeten, daar het dezen aldaar stellig het beste ging; doch er kwamen nog wel eens andere redeneringen voor, die de ambtelijke waardigheid van eenen gezant niet wel toeliet aan te hooren. De geheele wildheid van toomeloozen hartstogt lag dan verborgen achter het net van puntige Fransche spreekwijzen en loerde op hare werking. Hij voelde zich door ondank en belediging uit het vaderland, tot welks redding zijn grootsch besluit wezenlijk had medegewerkt, uitgestooten, en zou niet ongaarne zijne tegenwoordige vijanden even vreeselijk hebben willen treffen, als hij vroeger de *Franschen* getroffen had. Het was gevaarlijk, hem onverhinderd in zulke beschouwingen te laten voortgaan; hij scheen zich dan te naauwernood te kunnen beheerschen; zijn gezigt kreeg eene vreeselijke uitdrukking, en rondom hem geraakte alles in eene pijnlijke ontstemming. Maar toch meende ik, ondanks deze

uitbarstingen, nog sporen van zacht gevoel in hem te ontdekken, en ik moest hem, gelijk vroeger met DE LIGNE, zoo nu met WILHELM VON HUMBOLDT eene zekere gelijkheid toekennen, dezelfde schijnbare koelheid, waaronder de warmte van gewaarwording zich niet geheel kan verbergen, dezelfde bron van stekelige en eigenaardige geestigheid, namelijk ongeduld, dat zich in de verveling niet kan schikken, die gewone gesprekken zoo dikwijls opwekken, en die men, bij gebrek aan geest bij anderen, slechts door eigene geestigheid kan ontgaan.

Reeds vroeg had deze buitengewone man zijne handelwijze door ruwheid gekenmerkt. Onder Keizer PAUL Minister van buitenlandsche zaken, scheen hij met de ruwe geaardheid van zijnen heer uitstekend overeen te stemmen. Algemeen werd over de bitse hardheid geklaagd, waarmede hij de lieden afstootte; gewoonlijk echter was er in zijne uitdrukkingen iets geestigs. Aan den Graaf MICHAEL OGINSKI, die, met aanbeveling van den Pruisischen Minister VON HAUGWITZ, bij den Keizer aanzoek had gedaan, om naar *Polen* te mogen terugkeeren, deelde RASTOPTSCHIN, den 29 Maart 1799, het weigerend antwoord in de volgende lakonische regels mede: »Mijnheer de Graaf! Z. M. de Keizer, uwen brief van den 12den dezer ontvangen hebbende, heeft goedgevonden uw verzoek te weigeren en mij gelast u daarvan kennis te geven. Ik heb de eer,» enz. Ten tijde van den inval der *Franschen* was zijne heftigheid tot wilde woede gestegen. Zijne verschrikkelijke oproeping aan het volk, zijne den vijand smadende opschriften zullen niet ligt vergeten worden. Drie dagen vóór de ontruiming van *Moskou* schreef hij nog aan BAGRATION in krachtig Russisch, dat hij *Moskou* zoo goed mogelijk zou zoeken te behouden, en dat, zoo het tot het uiterste kwam, het spreekwoord gold: beter naar den Duivel, dan in 's vijands hand! Doch ook bij voorspoed en welslagen duurde die bittere stemming voort, welke het ongeluk en de vertwijfeling bij hem hadden opgewekt. De *Franschen* hadden het verbrande *Moskou* verlaten; de achtergeblevene gewonden werden door de binnenrukkende

Russen nedergesabeld, en eenigen, die met zwakke krachten het waagden het groote hospitaal in het Vondelingshuis te verdedigen, viel de genade ten deel, dat zij in harde gevangenschap mogten smachten. Zij wendden zich in hunnen dringenden nood smeekende tot RASOPTSCHIN; de Keizerinne moeder had zich het lot dier ongelukkigen meêdoogend aangetrokken; geheel durfde hij hun verzoek niet afslaan, maar hij stond het toe met de volgende, eigenhandig door hem geschrevene, harde woorden: »De Graaf RASOPTSCHIN staat aan den Heer GAZO, den vader, den noodigen tijd toe, om zich van zijne ziekte te herstellen; waarna hij zich met zijnen zoon naar het Gouvernement van *Wologda* hebbè te begeven. De zamenkomst, die hij mij vraagt, zou tot niets dienen; het zijn noch laster noch boosaardigheid, die bij den Graaf RASOPTSCHIN werken; maar eene natie, die wet noch trouw kent, en die sedert twintig jaren slechts misdaden en gruwelen heeft aan te wijzen, moet nimmer het Opperwezen tot getuige roepen, welks regtvaardigheid bij bandieten wordt miskend.» De ijzeren man was intusschen in zijnen haat tegen de *Fransen* niet zóó volhardend, als de Minister VON STEIN. *Parijs* had het weerbarstige metaal weten te smelten, en de held van *Moskou* had daar eene toevlugt en levensgenot gevonden, gelijk zijn moederland ze hem niet opleverde.

Op zekeren avond, toen de kring bij TETTENBORN klein en vertrouwelijk was, gaf RASOPTSCHIN ons onverwacht een volledig verhaal van den brand van *Moskou* en zijn aandeel daaraan. Hij spotte met de vertelling, alsof hij de verbazende hoofdstad met eene fakkel had aangestoken, gelijk men op het tooneel den brand van *Persopolis* door de enkele hand van THAÏS ziet ontsteken. »Ik heb,» zeide hij, »de gemoederen der menschen ontvlamd; aan dit vreeselijkste vuur ontsteekt men gemakkelijk de pekkransen.» Hij gaf vervolgens de maatregelen op, die hij als Gouverneur had genomen, het wegzenden der brandspuiten, waarbij ook in aanmerking kwam, dat de spuitgasten een militair corps uitmaakten, dat niet in han-

den van den vijand kon worden gelaten, het openen der gevangenissen, de middelen van allerlei aard, om aan de *Franschen* geene rijk voorziene hoofdstad, maar slechts eene plaats van verwoesting over te laten, en eindelijk het beslissende voorbeeld, dat hij zelf gegeven had, door het verbranden van zijn eigen buiten *Moskou* gelegen paleis. Hij legde zijne gedachtenreeks, zijne drijfveren en aandoeningen bloot, en erkende, dat hij niets gevoeld had, dan de weinige waarde van alle bezittingen, zoo het vaderland te gronde ging. Dat hij hierbij eenstemmig dacht met het volk, had de ijver getoond, waarmede zijn plan werd uitgevoerd. Pekkransen en fakkels waren weldra in de hand der woeste benden, die zichzelve eene soort van orde bepaalden en de rollen en de wijken onderling verdeelden, schoon dit alles in de woede en den spoed der uitvoering weder in de war geraakte, gelijk ook verscheidene kruidmijnen, aangelegd om den vijand bijzondere schade toe te brengen, door overijling of verzuim doelloos werden. De geheele verwoesting was echter vreeselijk; zij overtrof alle voorafgaande berekening, en zoo het nadeel, den vijand berokkend, weldra doodelijk bleek te zijn en eene geheele wending gaf aan den loop der zaken, zoo was voor het oogenblik de prijs, waarvoor dit gekocht werd, te vreeselijk, dan dat men den veroorzaker zou hebben kunnen roemen. Eene waarde van vijfhonderd miljoenen roebels had de brand van *Moskou* verteerd, en drieduizend menschen waren er bij omgekomen. Of wij, die den man, welke zulk eene ijselijkheid had bewerkt, nu zoo geestig en rustig als een vreedzaam verhalen in ons midden zagen, niet eenige huivering gevoelden, dat moge de lozer zich voorstellen!

Geruimen tijd waagde men het ook niet, om de daad in *Rusland* te erkennen; bij het volk en het leger kreeg het denkbeeld de overhand; dat de vijand *Moskou* had in brand gestoken, en men vond raadzaam, deze meening niet tegen te spreken. *RASTOPTSCHIN* zelf oogstte van vele zijden verwijtingen en afkeuring in. Door een voorval, waarover wij zoo aanstonds zullen spreken, had hij zich

de ontevredenheid van den menschlievendcn ALEXANDER op den hals gehaald; spoedig zag hij den *Russischen* bodem overal onder zijne voeten wankelen, en hij week naar *Duitschland* en *Frankrijk*.

Het is een merkwaardige trek in RASOPTSCHIN, en naar ons oordeel een nieuw bewijs van zijne innerlijke kracht, dat hij in latere jaren, ten einde naar *Rusland* te kunnen terugkeeren en daar rust en vrede te vinden, zijn algemeen bekend deel in deze gebeurtenis loochende (*), en hiermede den onsterfelijken roem opofferde, die daarom aan zijnen naam was gehecht. Het oogenblikkelijke doel had bij hem de overhand boven al het andere. Men zou kunnen zeggen, dat hij *Moskou*, nu *zijn Moskou*, nogmaals opofferde. Men heeft daarin soms de daad van eenen buigzamen hoveling willen zien; men behoorde er eerder zekere grootheid in te erkennen, want niet ligt zal iemand om een kortstondig tijdelijk voordeel zijne billijke aanspraak op de bewondering der nakomelingschap opgeven, die den held ook met zijn leven niet te duur gekocht schijnt. Doch missehien meende hij ook bij deze tweede opoffering, even als bij de eerste, dat hij meer redde, dan verwoestte. Zeker kon hij slechts hopen bij het scherpere onderzoek van den geschiedkundige, dat hij door zijne ontkenning uitlokte, te zullen winnen, daar de aan het licht gebragte waarheid zijnen naam des te helderder zou doen lezen, en gewis kon hij, gelijk GALILEI, hen uitlagchen, die door zijne herroeping ook de zaak zelve veranderd waanden.

Wat den Keizer ALEXANDER onherstelbaar tegen RASOPTSCHIN had ingenomen, was de volgende jammerlijke gebeurtenis, die ik wedergeef, zoo als zij mij later van eenen voornamen, goed onderrigten *Rus* is verhaald. Toen de *Franschen* tegen *Moskou* in aantogt waren, stootte de politiewacht op zekeren dag op eene groep jonge *Russen*, welke gretig naar een' hunner luisterden, die hun uit een *Fransch* dagblad de laatste, door NAPOLEON uitgevaar-

(*) Hij deed dít in zijn werk: *Vérité sur l'incendie de Moscou. Paris, 1824.*

digde oproeping vertaalde. De tolk werd terstond als misdadiger behandeld en weggesleept. Het was een jong mensch van 24 jaren, hoofdman buiten dienst, genaamd WERISHALIN. Geen vermoeden van slechte bedoelingen kon bij zijne onbedachtzame daad op hem kleven; integendeel, alle getuigen volhardden bij hunne verklaring, dat hij zijnen landslieden de woorden des vijands met afkeuring en misnoegen had voorgedragen. Doch RASTOPTSCHIN hield zich aan de uitwendige daadzaak, het verbreiden van de *Fransche* oproeping, wilde niets verders hooren, en voelde aan zijne eigene woede, dat ook de woede des volks een offer noodig had, om zich te koelen. Hij was gewoon, de voor zijne woning verzamelde, dikwijls onrustige menigte van het balcon van eenen vrij hoogen trap aan te spreken, en de opgewekte gemoederen door zijne korte, hevige woorden nog meer te ontvlammen. Derwaarts liet hij den jongen WERISHALIN voeren, en toen hij hem zag, riep hij in grooten toorn: »Maar meer dan de *Franschen* zijn verraders onze vijanden. Deze verdienen meer dan gene onzen haat, het uitgezochtste verderf. Daar ziet gij er een', die NAPOLEON'S oproepingen heeft verbreid, daar ziet gij uwen ergsten vijand!» Nu putte hij zich uit in verwijten en schimpredenen tegen den gevangene zelve, en eindelijk, terwijl hij zich van hem afwendde, beval hij den naastbij staanden politiesoldaat: »Sla toe!» De soldaat gaf hem een' slag met de platte kling. »Kom, kom!» riep RASTOPTSCHIN, die zich weder omkeerde, »dat beteekent niets; laat hem aan het volk over, dat zal beter met hem omspringen!» Terstond werd de ongelukkige het woedende gemèen toegeduwd, en in weinige oogenblikken was hij in duizend stukken verscheurd; zijne leden, zijn geheele lichaam was verdwenen; een stuk van eene hand met een paar vingers was alles, wat men op het plein vond, toen de menigte zich eindelijk verstrooid had.

Deze gruwelgeschiedenis was echter daarmee niet afgelopen; zij werd op eene treffende wijze weder in het geheugen herroepen. In den aanvang van het jaar 1813, op eene plaats in *Polen*, werwaarts de overwinning Keizer ALEXANDER had gevoerd, werd een grijsaard voor hem gebragt, die verlangde hem te spreken. Zijne knieën knikten en zijne lippen beefden. Toen hij voor den Keizer gekomen was, viel hij weenend en snikkend voor hem neder, en kon wel vijf minuten lang geen woord uitbrengen. De Keizer,

in pijnlijke onrust, scheen met zichzelf in strijd. Hij wist, dat de oude WERISHALIN voor hem lag. Deze kreeg eindelijk zijne spraak terug, en eischte onderzoek en, zoo zijn zoon onschuldig werd bevonden, herstel van diens eer; hij weeklaagde over zijne nu kinderlooze grijsheid, die geen' erfgenaam zijner goederen zou achterlaten. De Keizer poogde hem tot bedaren te brengen, sprak hem vriendelijk toe, en beloofde hem regt: hij wist reeds, zeide hij, dat de jonge man aan geen verraad schuldig was geweest en in geene betrekking tot den vijand had gestaan, en hij zond den grijsaard met vertroostende woorden henen. Den volgenden dag leverde RASOPTSCHIN zijn verzoek in om zijn ontslag; de Keizer nam het aan, en zeide met eenen donkeren blik, dat hij hem geen oogenblik wilde ophouden, maar wenschte, dat hij hem nooit weder zou moeten zien. Zoo was RASOPTSCHIN van de baan des roems en der overwinning, waarop de vlammen van *Moskou* voorlichtten, plotseling afgestooten, van magt en invloed beroofd, bij het schitterend voortrukken en de dagelijks toenemende zegepralen van het leger en het gansche volk een werkeloze banneling; en daar het vaderland hem als verstiet, trok hij, vol van somberen toorn, eenzaam de troepen na door de landen, die zij bevrijd hadden, eerst in *Berlijn* eene korte poos van rust vindende, later in *Parijs* onder het gewoel van verstrooijingen weder herlevende. Zijne ijskoude luim werd nu tegen zijne landgenooten gerigt. Ingewijd in alle betrekkingen, hield hij den draad van vele verbindtenissen in zijne hand, en zijn snijdend woord kon ongeneeslijk wonden, doodelijk treffen.

Doch tegen den vijand, die in zijn binnenste woonde, had hij geene wapenen. Bij het vallen van het duister overviel hem niet zelden spookachtige schrikbeelden, die hem in vreeselijke spanning bragten. Te *Parijs*, wervwaarts hij na dit verblijf in *Baden-Baden* terugkeerde, werden deze sombere uren nog menigvuldiger en pijnigender. Bij zulk eene gelegenheid drongen eens twee van zijne meer gemeenzame bekenden, voorname *Russen*, ondanks den tegenstand van zijnen kamerdienaar, bij hem binnen. Zij meenden ten hoogste slechts een galant avontuur te zullen storen; doch hoe verschrikten zij, toen zij het afgelegene vertrek binnentraden! Ontdaan en bleek zat RASOPTSCHIN daar, en toen hij de binnentredenden bemerkte, riep hij huiverend, hen met de handen afwerende: »Wat wilt gij van mij? Gaat

henen, gaat henen! Ik ben het niet, die u geslagen, die u naar beneden gestooten heb!" Ontzetting was in hem en ging van hem uit. De beide vrienden begrepen, dat hij de WERISHALINS, vader en zoon, meende te zien; zij noemden hunnen naam, riepen hem bij den zijnen, en wekten hem eindelijk uit zijne jammerlijke verbijstering. Nu herkende hij zijne bezoekers, herstelde zich, streek met de hand over voorhoofd en oogen, dronk een paar glazen water, en na eene poos kon hij weder met hen spreken, gelijk gewoonlijk. De indruk van deze gebeurtenis bleef bij de beide getuigen onuitwischbaar, en een van hen heeft mij, lang daarna, met al de huivering van iets, dat men pas heeft bijgewoond, de omstandigheden woordelijk zoo verhaald, als ik ze hier heb wedergegeven. Nog lang, zegt men, bleef RASOPTSCHIN door zulke schrikbeelden gekweld, die intusschen ook uit lichamelijke krankheid hunnen oorsprong hadden en na het gebruik van gepaste geneesmiddelen ophielden. Hij bragt, gelijk bekend is, zijnen laatsten levens-tijd weder in *Rusland* door, waar hem de gewenschte terugkeer vergund werd; en de eerbied en bewondering, hem betoond, gaven zijner eergierigheid toch de bevredigende overtuiging, dat hij als een der helden van *Ruslands* bevrijding werd erkend.

Overigens behooren die sombere trekken tot de voltooiing van het beeld. Dezelfde man had uren, waarin hij met de grootste eenvoudigheid de onschuldigste genoegens smaakte, zich bezig hield met de beschouwing van eene bloem, van eenen vlinder, waarin hij lagchend het spel van kinderen gadesloeg, hen voor ongevallen beveiligde, hunne vreugde door geschenken verhoogde; andere uren, waarin hij zich als den voorkomendsten en vriendelijksten gezelschapper vertoonde, vol fijne oplettendheden voor mannen en zich met kiesche huldiging aan vrouwen aansluitende. Terwijl hij het niet verborg, dat de schoonheid en gezellige bevaligheid van eene tooneelspeelster uit *Stuttgart* hem aanlokten, verborg eene levendige *Française* niet, dat zij door hem was bekoord. Zijn gezond verstand bewaarde hem echter voor het gevaar om zich belagchelijk te maken, en hij zeide schertsend, dat men op zijne jaren zelden op de vriendschap, maar nooit meer op de liefde vertrouwen moest.

SCHETSEN VAN SIBERIË.

(Getrokken uit de *Herinneringen van een Russisch Reiziger*, MICHAEL Y. . .)

*Dem Schnee, dem Regen,
Dem Wind entgegen,
Im Dampf der Klüfte
Durch Nebeldüfte,
Immer zu, immer zu,
Ohne Rast und Ruh'!*

GOETHE.

Niet minder dan de krijg heeft de handel zijne gevaren en zijne helden; eene romaneske belangstelling hecht zich ook aan die vermetel stoute mannen, die, uit hunne koopkantoren opgestaan met de zoo prozaische zucht om winst te doen, weldra zich verheffen en grooter worden, te gelijk met de moeilijkheid der omstandigheden, die hun voorwaarts streven belemmeren. Hun moed en hunne volharding overwinnen alsdan alle hinderpalen. Hoe vele onwaardeerbare ontdekkingen zijn ook niet wetenschap en beschaving aan hen verschuldigd! Geen lezer is er, die niet met innerlijke ontroering de reizende handelaars van het zuiden volgt, wanneer zij, op hunne snelvoetige kemels gezeten, de woestijnen van *Arabie* en van *Afrika* doorsnijden, elk oogenblik in gevaar om door het brandend stuifzand overstelpt, door den adem van den *simoem* verstikt, of door roofstammen overvallen en in slavernij gesleept te worden. Maar waarom zouden wij dan ook niet, wij Noordlanders (*) vooral, hetzelfde medegevoel en dezelfde bewondering verleenen aan diegenen onzer landgenooten, die niet minder geduchte gevaren trotseren dwars door de ijswoestijnen van *Siberie*?

Zie slechts, hoe deze stoute pioniers van den noordelijken handel tweemaal 'sjaars eenen afstand van drieduizend wersten (†) tusschen *Yukoetsk* en *Kolymsk* afleggen, bij eene

(*) Hierboven heeft men gezien, dat het een *Rus* is, die spreekt.

(†) Een *Russische* werst staat nagenoeg gelijk met den afstand van duizend *Nederlandsche* ellen.

koude van veertig graden beneden nul, en zulks dwars door dicht begroeide bosschen en bijna onbegaanbare *toendres* (*), maanden lang voorttrekkende, zonder een menschelijk schepsel te ontmoeten, zonder hun hoofd onder eenig dak te kunnen beschutten, telkens blootgesteld om onder de sneeuw begraven, om de prooi der wilde dieren te worden, of om, hetgeen misschien nog ijselijker is, na al hunne paarden bij gebrek aan voedsel te hebben zien omkomen, zelve van honger en koude in die verschrikkelijke wildernissen te sterven! Laat ons eens op den voet die karavaan volgen, welker afgeinate paarden een voor een en stap voor stap eene rigting houden, waar geen blijk van weg te bespeuren is, uitgezonderd het hier en daar ingedrukte spoor van eenig wouddier of de lagen sneeuw, welke de jongste storm opeengejaagd heeft. De reizigers zelve, in hunne dikke pelzen van geiten- of wilde-paarden-vellen gewikkeld, met geweldig groote mutsen op het hoofd en aan de beenen laarzen van rendier-huiden, die tot boven de knie opstijgen, trekken zwijgend voort, op hunne hooge *Yakoetische* zadels gezeten. De dampkring is somber en nevelachtig; maar de ochtendschemering begint. Eene bloedkleurige streep, die aan den gezigteinder verschijnt, verkondigt het naderen van den dag. Eindelijk rijst de zon, een gloeiende metaalklomp, zoo als hij uit den smeltoven voortkomt; doch nog verloopt er eene lange tijdruimte, eer hare warmtelooze stralen de nevelen verdrijven, waarmede het aardrijk bedekt is. Eensklaps echter ontstaan aan alle kanten ontelbare regenbogen, het gewrocht der plotselinge straalbreking, en spelen in duizende kleurschakeringen op het stijf bevroren gras en op de sneeuw, die als eene laag edelgesteenten schittert en de oogen verblindt. Glinsterende vuurvonken dalen alerwegen naar den grond; millioenen van lichtende lovertjes zweven in de lucht. Onmetelijke schaduwvormen, door de dampen teruggekaatst, schijnen uit de aarde op te rijzen, en vertoonen de schijnbeelden der zonderlingst gevormde torens, naalden en zuilen (†). Doch, helaas! die tooverspie-

(*) Moeraslanden, die bijna geheel het noordelijke deel van *Siberië* overdekken.

(†) Verschijnselen van dezen aard zijn door den Kolonel *ronn* des winters in de woestenijen van *Midden-Azië* opgemerkt, gelijk ook door den Heer *wrangél*, gedurende

geling duurt slechts een oogenblik. Reeds is dé zon, hare korte, winterloopbaan volbragt hebbende, wederom onder den horizon gedaald, en met haar heeft geheel de begoocheling een einde. Op nieuw ziet het oog niets anders dan eene grenzenlooze vlakte, met een hulsel van sneeuw als met een doodlaken overdekt; alleen verheft zich hier en daar, op verre afstanden, eenig struikgewas, droevig ter aarde gebogen onder den last van sneeuw en rÿp, die het overstelpen. Geen vogel doorklieft de lucht; geen geluid breekt de stilte der eenzaamheid. Zij is nog treuriger dan het graf, want de dood zelf onderstelt het denkbeeld van leven en herleven; maar hier schijnt het leven nimmer bestaan te hebben of te zullen bestaan.

Eindelijk doen zekere teekenen, waaromtrent de reizigers zich nimmer bedriegen, hen beseffen, dat zij de plaats van hun nachtverblijf naderen. »*Bar! bar!*» (voorwaarts! voorwaarts!) roepen de voerlieden, om hunne paarden aan te sporen. Weldra onderscheidt men zwart gebrande boomstammen, die boven de sneeuw uitsteken; het is de plaats van het kament. »God dank, wij zijn er!» Men stijgt van de paarden. De *Yakoeten* nemen den dieren hunnen last af; sommigen gaan eene weideplaats opzoeken, dat is te zeggen eenen grond, waarop de minder hoog opeengepakte sneeuw de paarden veroorlooft, het schrale mos, met hetwelk de oppervlakte van den *toendre* bedekt is, te bereiken; anderen brengen dorre takken aan. Spoedig flikkert er een vuur,

den gevaarlijken togt, welken hij op sleden, door honden getrokken, over het ijs der *Behringstraat* gedaan heeft. De eerstgemelde waande eene groote stad te zien, door rijzige boomen overschaduwde en voorzien van torens, kanteelingen, minarets, enz. enz. De ander verbeeldde zich, dat hij kuststreken, rotsen, bosschen en dergelijke voorwerpen gewaar werd. Deze bijzondere soort van dampspiegeling is geheel verschillend van de opdoeming, welke men somwijlen in de lucht gewaar wordt, en die het getrouwe, hoezeer omgekeerde beeld vertoont van werkelijk aanwezige dingen. Even min gelijkt zij naar die, welke de *Arabieren soerab* noemen, en die den reiziger de bedriegelijke schijnvertooning van waterplassen midden in de woestijnen voorspeelt. Hetgeen wij hier beschrijven, is een geheel eigenaardig verschijnsel, dat nog niet op eene voldoende wijs is uitgelegd.

rondom hetwelk de meesten zich op uitgespreide kleeden nedervlijen en rust aen, in afwachting van de thee en het avondmaal, hetwelk weder anderen gereed maken. De kleederen zijn wit van rijp; de pelsmaskers, die aangezigt en ooren beschut hebben, zijn hard bevrozen; men haast zich ze af te doen, om ze te ontdooijen en daarna te droogen. De reizigers ademen vrijer, maar hun adem befrist, zoodra hij uit den mond komt; zij spreken — en het geluid, hetwelk zij geven, wordt, om zoo te zeggen, zichtbaar in de bevrozen lucht, die hen omgeeft. Langen tijd verloopt, eer men genoeg sneeuw gesmolten heeft, om het water te bekomen, dat men behoeft; eer men het bijna in ijs verkeerde brood eetbaar heeft gemaakt, en de avondspijs gaar geworden is; en nog moet men zich haasten die te eten, zonder zijne handschoenen uit te trekken en zonder den kookketel van het vuur te nemen. Eindelijk is het uur daar, om te gaan slapen; maar alvorens is men wel genoodzaakt zich ganschelijk te ontkleeden, om zijne kleederen, die thans door de uitdamping door en door nat geworden zijn, bij het vuur te laten droogen; een nachttoilet, dat niets minder dan aangenaam is onder het geblaas van den noordenwind en bij eene koude van 40 graden. Somwijlen ontstaat des nachts een orkaan (*boerane*), verzeld van dwarrelende sneeuw wolken, die alles, menschen en paarden, begraven. Het duurt soms twee etmaal, eer men er zich kan uitwerken; gelukkig nog, zoo men door ingespannen arbeid den dood ontkomt, en dan zelfs moet men niet zelden nog een paar dagen op dezelfde plaats blijven, om aan de afgematte lastdieren eenige krachten te doen herkrijgen. Eindelijk gaat men weder op weg bij het schijnsel van het noorderlicht, hetwelk nu eens als met duizend glinsterende vuurpijlen naar het toppunt schiet en dan weder in talloze bogen of in heldere lichtkolommen het hemelgewelf vervult. Op zulk eene wijs wordt die lange en moeilijke reis, welke voor hen, die ze doen, eene onafgebroken reeks van lijden is, vervolgd en volbragt. Aan hun lijden alleen bespeuren zij, dat zij nog leven; alle ander gevoel is bij hen verdoofd.

De aldus, karavaansgewijs, tot binnen den poolkring vervoerde koopwaren worden in *Noord-Azië* aan de *Russen*, beambten der regering, en aan de *Kozakken* verkocht in de steden *Zachivorsk*, *Verkhne-Kolymsk*, *Sredne-Kolymsk* en *Nyne-Kolymsk*; vervolgens, ten tijde van eene groote jaar-

markt, die op het eind van Maart of in het begin van April gehouden wordt, aan de leden der onderscheidene inlandsche volksstammen, welke onder de namen van *Yakoeten*, *Koriaks*, *Foekaguïres* en *Tschoektchis* bekend zijn. Hier is het, dat, in ruil voor eenig laken en grof gedrukt katoen, eenig slecht koperwerk en kramerijen, de kooplieden die kostbare pelterijen, vachten van blaauwe en zwarte vossen, sabels enz. erlangen, die eenmaal de dames der *Parijsohe* groote wereld, de *fashionables* van *St. Petersburg*, de rijke koopmansvrouwen van *Moskou* en *het licht der wereld* in eigenen persoon, dat is te zeggen den Schah van *Perzië*, die er zijn staatsiekleed mede versiert, tot tooisel zullen dienen. Onder de door ons genoemde inlandsche stammen verdient die der *Tschoektschis*, welke het oostelijk uiteinde van *Siberië*, tot bij de *Behring-sstraat*, bewonen, de meeste opmerking. Het is een fier en strijdbaar geslacht, dat, hoezeer het gaarne, voor deszelfs voornaamste hoofden, de geschenken der *Russische* regering aanneemt en haar op zijne beurt, onder de gedaante van tegengeschenk, eene soort van schatting betaalt, zich niettemin als volkomen onafhankelijk beschouwt. Sedert eenige jaren verschijnen de *Tschoektschis* minder talrijk dan bevorens op die jaarmissen. Ook heeft men bij verscheidene hunner vuurwapenen van vreemd maaksel (*) opgemerkt, ongetwijfeld afkomstig van de *Amerikaansche* walvischvaarders, met welke zij sedert eenigen tijd in aanraking gekomen zijn. Even als alle wilde volken, beminnen de *Tschoektschis* de sterke dranken hartstogtelijk; en hoezeer het strengelijk verboden zij, er hun te verkoopen, wordt deze zeer winstgevende handel nogtans in het geheim gedreven. Bij zulke gelegenheden is een geheel zwarte-vossenvel niet zelden de prijs van het eerste glas brandewijn; voor het tweede zou de *Tschoektschi* ongetwijfeld met vreugd nog driemaal zoo veel geven; maar de vrees voor zijne dronkenschap en voor de gevaarlijke twisten, die daaruit zouden kunnen ontstaan, bedwingt de hebzucht der *Russische* kooplieden, en bijna altijd loopt de ruilhandel vreedzaam af. Wanneer al de koopen gesloten zijn, verzamelen de handelaars de vellen, welke zij zich hebben weten te verschaffen, naaijen dezelve zorgvuldig in zakken, waarvan elk

(*) De *Russische* beambten hebben het verkoopen van vuurwapenen aan de *Tschoektschis* verboden.

er veertig stuks bevat, en na ook hunnen voorraad van mammothstanden (*) verzameld te hebben, laden zij dit alles wederom op hunne paarden en gaan ijlings op weg, ten einde over de *toendres* te geraken, alvorens het ijs, waarmede die moergronden overdekt zijn, gesmolten zij, en ook om nog tijdig genoeg op de jaarmarkt van *Yakoetsk* aan te komen, welke plaats, alwaar hunne gezinnen en vrienden hen met ongeduld verwachten, meestal in Julij door hen weder bereikt wordt.

Doch, daar wij ons dan nu in eene van *Siberiës* noordoostelijke steden bevinden, zal het niet ondienstig zijn, er eenige oogenblikken te vertoeven. De beschrijving, welke wij in staat zijn van de plaats te geven, zal niet lang wezen, en is toepasselijk op al de overige steden van het land, zoo zij al inderdaad den naam van steden verdienen. Een dozijn of wat huizen, op de vlakke oevers van de *Kolyma* verstrooid, zonder werven, schuren of stallen, omdat onder deze breedte er noch landbouw noch veeteelt bestaat; eene kleine kerk, zon-

(*) De hoeveelheid mammothstanden, die regelmatig uit deze gewesten wordt ingevoerd, is zeer aanzienlijk, bedragende zij jaar voor jaar bij de 20,000 *poeds*, (ongeveer 8000 quintalen) die doorgaande te *Yakoetsk* tot den prijs van 25 roebels het *poed* verkocht worden. Opmerkelijk is het, dat die slagstanden (in hoedanigheid met het ivoor gelijkstaande) bijna altijd gevonden worden regtop uit den grond stekende, hetgeen zou doen onderstellen, dat men, op geringe diepte, geheele lichamen dier reusachtige zoogdieren in derzelve natuurlijke stand moet aantreffen. Na zoo veel tijd zou het moeilijk te beslissen zijn; of zij door eenen grooten wereldvloed uit zuidelijker landen derwaarts gespoeld zijn, dan wel of zij oorspronkelijk deze zoo nabij aan de pool gelegene gewesten bewoond hebben. Evenwel doet de stand, waarin men hen vindt, als ook de lengte en digtheid van het niet zelden volkomen goed bewaarde huidhaar, ons tot de laatste onderstelling overhellen. Aan de oevers van de *Kolyma* treft men ook nog, in den grond, eene ontzettende hoeveelheid beenderen aan, die aan andere wervelbeendieren der voorwereld behoord hebben, onder deze vele geweldig groote rhinoceroshorens. De inboorlingen beschouwen die horens als de klauwen eener onbekende soort van reusachtige vogels, welke zij gelooven, dat sedert onheugelijke tijden het land verlaten hebben.

der eenig sieraad; eene loods, die tot meelpakhuis, en eene andere, die tot zoutzolder dient; hierbij nog eenige in het rond staande *Foerten* (*), ziedaar de gansche stad! Voeg hier nog bij een aantal netten, die te droogen hangen, eene hoeveelheid visch, tot hetzelfde oogmerk aan lange staken gehecht, hier en daar een menschelijk wezen, en een' ontelbaren zwerm honden, zoo is de schildering volkomen. Maar in dit afgelegene, van geheel de overige wereld vergeten hoekje der aarde leven ook menschen, en leven zij er, gelijk overal elders, bewogen en geschokt door wenschen en hartstogten. Hoe zeldzamer men er vreemdelingen ziet aankomen, des te gelukkiger acht men zich, hen er te kunnen ontvangen en onthalen. Ook zijn de inwoners van *Kolymsk* wegens hunne gastvrijheid beroemd, en hunne vrouwen worden voor liefstallig, ja zelfs voor schoon gehouden. Hun leven is overigens niet geheel en al van vermaken en tijdverdrijf ontbloot. Wel is waar moet in een land, waar de winter een aanhoudende nacht is, der menschen leven alsdan grootendeels met slapen doorgebracht worden. Men slaapt er in dit jaargetijde meestal gedurende dat gedeelte van het etmaal, hetwelk wij dag noemen, te weten op die uren, wanneer de zon boven den gezigteinder *zou moeten* zijn, en zulks wel uit zuinigheid, vermits de nachten in den regel door het noorderlicht genoegzaam verhelderd worden. Eindelijk, na hunne donzen bedden verlaten, zich uit hunne dikke dekens gewikkeld te hebben, vereenigen die stedelingen zich rondom den *samovar*, (de theemachine) dat huiselijk altaar der *Siberiërs*; en onder het drinken van hunne thee, die zij meestal zonder suiker gebruiken, verdrijven zij zich, gelijk overal elders, den tijd met liefderijk van hunnen naaste kwaad te spreken. Maar de vrolijkste tijd des jaars, de ware carnaval voor de inwoners van *Kolymsk*, is het oogenblik, dat de karavanen en de kooplieden van *Yakoetsk* aankomen. Hoe duur de sterke dranken er ook mogen wezen, wordt alsdan daarvan eene ontzettende hoeveelheid verbruikt op de feesten, die elkander zonder ophouden volgen; en dit vooral is de reden, waarom, niettegenstaande de groote winsten, welke de ruilhandel oplevert, zoo weinig lieden er tot eenig

(*) Dus noemt men de woningen der inboorlingen. Door-gaans zijn dit hutten of liever kegelvormige tenten, met eene dikke soort van vilt en met dierenhuiden overdekt.

aanmerkelijk vermogen geraken. Avondgezelschappen, gezang, sledevaarten vullen het overige van den tijd. Niet zelden gebeurt het, dat op die togtjes, tot welke men zich van voorgespanssen honden bedient, geheel een gezelschap, met vrouwen, meisjes, kinderen bij zich, door de plotselinge ontmoeting van eenen witten ijsbeer verrast wordt. De honden, door hunnen reuk van de nabijheid des beers verwittigd, hebben hem weldra ontdekt, en, bemoedigd door hunne tafrijkheid, vliegen zij hem aan en grijpen hem met de tanden, doof voor de stem hunner meesters, die hen vruchteloos pogen terug te houden. Men verbeelde zich den schrik, het angstgekrijt en al de verwarring van zulk een tooneel! Evenwel, zelden loopt een zoodanig toertjesvoorval treurig af, want de beer, in de strengen en touwen van het hondengareel als in een net verstrikt, wordt door die dieren meestal overmeesterd. Zij werpen hem neder, strekken hem uit op de sneeuw, en alsdan valt het gemakkelijk hem te dooden met de ijzeren punten der stokken, die ieder man in de hand draagt, om de ligte sleden het evenwigt te doen bewaren. Na behaalde overwinning verzamelt zich het reisgezelschap, en keert, fier en verblijd, naar de stad terug, waar men van nieuws af aan begint te drinken en te rooken. Tabak, thee en brandewijn zijn de drie dingen, welke de inwoners dier streken het hartstogtelijkst beminnen. Menigmaal zelfs, wanneer zij, bij gebrek aan brood, gedwongen zijn reepjes gedroogde visch in hunne thee te doopen, zullen zij hun laatste stuk geld voor een' slok brandewijn besteden, ofschoon deze er nog duurder is dan zelfs het meel, en men heeft de huishoudelijkste vrouwtjes van *Kolymsk* eene *parkha* (*), en wel de laatste, die haar overbleef, voor een zetsel thee en een luttel suikers, zien geven. Tabaksdoos en pijp zijn zelden uit hunne handen; maar het zijn de *Russen*, die den tabak het meest als snuif

(*) Eene soort van pels van rendierenvel, omtrent van snee als een hemd. De *Ostiaken* vervaardigen dit kleedingstuk dubbel, dat is te zeggen uit twee vellen, van welke het eene met het haar naar binnen, het andere naar buiten gekeerd is. De *Yakoeten* en de *Kamtschatdalen*, daarentegen, maken ze steeds enkel, met de haarzijde binnewaarts gekeerd. De onderrand van dit gewaad is met sabelbont of wel met zijden passementwerk omzet.

gebruiken, terwijl de inlanders aan het rooken de voorkeur geven. Ondertusschen, de winter duurt, zelfs in die poolstreken, niet eeuwig. De lieve zomertijd komt op zijne beurt, maar verschijnt en verdwijnt er als een bliksemstraal, en deszeffs buitengemeen korte duur maakt hem nog aantrekkelijker. De natuur, welke den bewoners dezer wereldstreken, door het volstrekt gemis van graangewassen en zelfs van eenigerlei vee (*), onwaardeerbare middelen van onderhoud ontzegd heeft, heeft hun daarvoor in zekeren zin vergoeding verschaft door de ontelbare hoeveelheid trekvogels, die er zich in den paartijd nederslaan en bij duizenden in netten gevangen worden; voorts leveren de rivieren, zoodra derzelver ijskorst weggedood is, den vischerlieden eenen ruimen overvloed der lekkerste visschen, en eindelijk bezorgen onoverzienbare troepen van wilde rendieren hun een' toereikenden voorraad van vleesch voor den overigen tijd des jaars.

Na hier voren den zoo bezwaarlijken togt der noordwaarts trekkende karavanen beschreven te hebben, willen wij thans iets zeggen van die, welke, niet minder talrijk, hunne rigting oostwaarts nemen, naar de haven van *Okhotsk*. Eigenlijk gesproken is die reis, met de eerste vergeleken, slechts een kuitertje. De konvooijen, gebezigd tot den vervoer der ammunitie voor de *Russische* garnizoenen te *Okhotsk*, te *Guyiguinsk* en op *Kamtschatka*, der koopgoederen, aan de *Russisch-Amerikaansche* handelmaatschappij behoorende, en van welke een deel tot naar *Sitka* (†) gaan moet, als ook der mondbehoeften, zoo als meel, brandewijn, olie enz., dit alles houdt bij de twintigduizend paarden bezig, en wordt, bijna gelijktijdig, elk jaar bij het begin der lente verzonden. De goederen worden aanvanke-

(*) Nog eene reden, behalve de koude der luchtstreek en de schaarschte van voeder, waarom men in het noorden van *Siberië* geen vee kan hebben, is de moeite om het levend te houden, alomme waar men zulk eene menigte honden tot het bespannen der sleden in den winter gebruikt; die verslindende dieren toch zouden onmisbaar paarden en ossen met huid en haar opeten. Zelfs in de stad *Okhotsk* is het iets zeer zeldzaams, eene levende kat te zien.

(†) Eilanden in het noorden van *Amerika*, de hoofdsta-
pelpplaats der *Russisch-Amerikaansche* maatschappij.

lijk op ossen geladen, om alzoo des te gemakkelijker over de hooge bergketen van den *Aldan* te geraken, welke op dien tijd des jaars nog met sneeuw bedekt is; vervolgens, zoodra men het jonge gras aantreft, worden de ossen door paarden vervangen. Alsdan weërgalmt het gebergte van het vrolijk geroep der voerlieden, en de trein lastdieren trekt langzaam voort, paard achter paard, nu eens naar steile bergtoppen opwerkende, dan weder beken doorwadende, welke het smelten der sneeuw in stortvloedden verkeerd heeft, op andere tijden aangenaam voortwandelende door liefelijke valleijen. Overal ontwaakt de natuur, dekken de bosschen zich met loof; duizenden van onbekende bloemen ontluiken onder de schreden van den reiziger, en de vogels vervullen de lucht met hun oorstreelend gekweel. Onophoudelijk komen nieuwe landtooneelen, nu eens van eene grootsche wildheid, dan weder van de liefvalligste bekoorlijkheid, het oog verrukken, en elke berg, elke rots, elk dal hieldt den dichter zijne overlevering en zijne legende. De aanvoerders en hoofdbeamten der karavaan verstrooijen zich naar alle kanten, om het vermaak der jagt te genieten, en gedurige snaphaanschoten worden door al de echo's van het gebergte teruggekaatst. In deze bergen ontmoet men eene ongeloofelijke menigte beeren, en van den top der hoogten ziet men soms geheele troepen dezer dieren onbezorgd zich bezig houden met den grond te doorwoelen, om zekere soort van wortelen op te sporen, welke zij bijzonder beminnen. Over het algemeen zijn die beeren niet zeer wild of gevaarlijk, althans niet ten aanzien van den mensch, dien zij zelden aangrijpen, zelfs niet om zich te verdedigen; maar des te geduchter zijn zij voor de paarden der karavaan, welke zij, zoodra zij er slechts gelegenheid toe vinden, aan stukken scheuren; ook gaat er zelden een nacht voorbij, zonder dat men er eenige verliest. Daarenboven zijn deze beeren allerbeheendigste dieven, en daar zij den brandewijn hartstogtelijk beminnen, weten zij zich met veel schranderheid meester te maken van de platte vaatjes, waarin dit geestrijk vocht vervoerd wordt. Eenmaal in het bezit van dien schat, verzuimt de beer niet, zich smoordronken te drinken, en het is dan iets zeer kluchtigs te zien, hoe hij, zijne gewone deftigheid afleggende, als een echte potsenmaker huppelt, in het rond draait en zich over den grond wentelt. Is ten laatste het vaatje geheel ledig, zoo keilt de beer het gewoonlijk hoog in

de lucht, en slaat het vervolgens, met eenen slag van zijnen geweldigen poot, aan honderd stukken. Maar nog verlustigender is het, gade te slaan, hoe hij zich gedraagt, als het hem gebeurt meel te stelen. Geen' lust hebbende om dit drooge stof te eten, zoo als het daar is, en ongetwijfeld liever daarvan eene soort van brij of pap willende bereiden, rolt hij den zak naar de naaste beek. Hier scheurt hij het linnen of het leder open en werpt het meel in het stroomende water, dat hetzelfde meêdoogenloos wegvoert. Ongeduldig wordende, strooit eindelijk de beer het overschot in de lucht, en keert terug met ledige maag, maar wit gepoederd als een voormalige saletjonker.

In vroeger' tijd stonden de naar *Okhotsk* bestemde karavanen niet zelden aan een ander gevaar bloot, dat namelijk, van hunne paarden te verliezen, die soms, deels door ziekte, deels door vermoeijenis, bij duizenden om het leven kwamen, hetgeen de konvooijen, bij gebrek aan transportmiddelen, noodzaakte, zonder dak of schuilplaats, maanden lang in deze wildernissen te vertoeven. Zulke wederwaardigheden gebeuren thans niet meer, sedert de karavanen de partij gekozen hebben, om hunnen togt op een vroeger tijdstip en vóór het smelten der sneeuw te beginnen, hetgeen hun veroorlooft, zich tot aan den voet der bergen van sleden te bedienen, waardoor de zooveel langer gespaarde paarden vervolgens afmatting en zelfs veeziekte beter verduren. Eertijds had men ook in die bergen tegen gedurige regen- en stormbuijen te worstelen, terwijl er thans, sedert eenige jaren, des zomers het heerlijkste weder heerscht. De reden hiervan ligt in de trapsgewijze vermindering der bosschen door houtvellingen en woudbranden. Dus wordt, door het daarzijn en het werken van den mensch, tot zelfs de luchtstreek gewijzigd.

Ik heb reeds van het bespannen der sleden met honden gesproken. Van dit transportmiddel bedient men zich des winters, tot het vervoeren van koopwaren, op al de wegen tusschen *Zachiversk*, *Sredne-Kolymsk* en *Nyne-Kolymsk*, in den omtrek van *Guyiguinsk*, in *Kamtschatka*, tusschen het gebergte *Aldan* en *Okhotsk*, in de distrikten van *Narym*, van *Berezoff* en bij al de zwervende volksstammen, zoo als de *Voguelitschen*, de *Samojeden*, de *Koriaken*, de *Tschoetchis* en *Kamtschadalen*. Gewoonlijk laadt men tot 40 *poeds* (16 quintalen) op ééne slede, die door twaalf honden ge-

trokken wordt; maar die manier van reizen wordt voorname-lijk gebezigd, om snel over groote afstanden heen te gera-ken. Tusschen *Tobolsk* en *Berezoff* en ook tusschen *Yakoetsk* en *Okhotsk* worden verscheidene postridden door honden be-diend, en zulks met de uiterste regelmatigheid. Met goede honden kan men in een etmaal 200 wersten afleggen, en wanneer men hun daarbij vleesch, in plaats van visch, dat hun gewone voedsel is, te eten geeft, loopen zij in éénen rid 70 wersten ver. Ondertusschen stelt deze wijs van reizen hen, die er gebruik van maken, aan vele moeilijkheden en aan eenige gevaren bloot. Zeer bezwaarlijk valt het, de sleden in evenwigt te houden; de honden, na den reiziger onderstboven geworpen te hebben, zetten menigmaal hun-nen loop voort, en de ongelukkige blijft te midden der woes-tijn alleen gelaten. Het geringste voorwerp ook, een op eenigen afstand voorbijvliegende vogel b. v., is genoeg, om de oplettendheid dezer dieren af te trekken en hen van hunnen weg te verlokken. Te *Okhotsk* gaat zelden een winter voor-bij, waarin men niet eenig ongeluk van dezen aard te be-treuren heeft. Menigmaal wordt een inwoner der stad, van een bezoek in derzelver omtrek gedurende eenen stikdonke-ren nacht terugkeerende, door zijne honden op eenen ver-keerden weg gevoerd en in eenen afgrond geworpen of naar den zeeoever gesleept, waar hij door het ijs zinkt en redde-loos moet omkomen. Daarenboven, zoodra er verschgeval-len sneeuw ligt, kunnen de honden niet meer voortkomen, en men moet vóór hen uitgaan, om hun den weg te banen. IJzelt het, of wordt de vorst zeer hevig, dan dekt men hen met pelterijen en trekt hun eene soort van laarsjes aan.

Met dat al veroorlooft, in het noordelijkste en dus het koudste deel van *Siberië*, in het land der *Loparis*, der *Os-tiaken* en in de streken aan den mond der *Lena*, het vol-strekt gemis aan sneeuw niet meer, dat men zich van hon-den bediene. Aldaar worden zij door de rendieren vervangen. Dit is ook het geval in de zuidoostelijke provinciën, waar men de koopgoederen, des winters zoo wel als des zomers, op den rug van rendieren vervoert. Laat ons nu eens een' blik op deze laatstgemelde gewesten werpen, uitgestrekte woestenijen, die nog zeer onvolledig bekend zijn.

(Het vervolg en slot hierna.)

EIGENAARDIGE FABRIJK TE WEENEN.

„Kamers te huur op de eerste verdieping,” las ik op een verhuurbordje, trad binnen, steeg den trap op, en klopte aan de eerste deur, welke ik ontmoette.

„Is dit de woning, die te huur staat?” vroeg ik eene meid, welke mij opendeed.

„*Waas i nit,*” (ik weet het niet) antwoordde zij mij in den *Weener* tongval, en verlegen zag ik naar iemand om, die mij het verlangde bericht zou kunnen geven.

Uit een aangrenzend vertrek klonken lagchende kinderstemmen en vrolijk gezang; ik bedacht mij niet lang, maar klopte aan en opende de deur.

Een zonderling gezigt vertoonde zich voor mijn oog.

Aan lange tafels, rondom de zaal langs de wanden geplaatst, zaten of stonden jonge meisjes, naar het scheen tusschen de zes en tien jaren oud, zindelijk gekleed, vrolijk en met den blos der gezondheid op de wangen, de kleine mondjes onophoudelijk snappende of zingende, terwijl de handjes werkten, dat het een lust was om te zien.

Eer ik echter ontdekken kon, waarmede deze kinderen zich eigenlijk bezig hielden, trad een oud man met een echt aartsvadersgezicht op mij toe, en vroeg, wat mijn verlangen was.

„Het is hier tegenover,” onderrigte hij mij, toen ik de reden mijner komst gezegd had, „eene regt nette woning; alleenlijk, naar ik hoor, kan er moeilijk gestookt worden. De bewoner zal denkelijk niet te huis zijn, want zoo even heb ik hem zien uitgaan.”

Als een bescheiden man had ik dit nu ook moeten doen; maar het verheugend gezigt dezer vrolijke kinderen had voor mij iets zoo aanlokkelijks, dat ik er mijn oog niet van kon aftrekken; het was mij, als keek ik op een bloembed vol rozenknoppen, door de helderste Meizon verguld.

„Gij zult mij mijne stoornis wel ten goede honden,” stotterde ik, maakte eene buiging, en keek inmiddels al voort naar de kleine meisjes.

De patriarch lachte.

„Bedrieg ik mij niet,” zeide hij, „zoo bevreedt u de arbeid dezer kinderen, welks doel gij waarschijnlijk niet begrijpt. Treed vrij nader, Mijnheer, en bezie mijne fabriek.”

Zonder mij over de onderstelling van den ouden man verder uit te laten, schoot ik als een pijl uit een' boog naar de tafel, keek hierheen, keek daarheen, en was even wijs als te voren.

Hier stonden een paar meisjes en knipten strooken papier van een paar duim lengte; een paar andere bestreken ze met lijm, en weder andere plakten ze op elkander; eene volgende groep streek ze glad, waarna ze tot de verder staande overgingen, waar het eene eind omgekruld en weder op nieuw met eene kleefstof overtoegen werd; — den verderen voortgang kon ik, daar de tafels, waar zulks gebeurde, te ver verwijderd stonden, niet meer nagaan.

„Gij bevindt u hier,” nam de grijsaard weder het woord, als had hij mijn weinig begrip der zaak geraden; „gij bevindt u hier in eene fabriek van lucifersdoosjes. Volg mij, bid ik u, een oogenblik door mijne nederige werkplaats, en gij zult u overtuigen, dat ook het beuzelachtigste bedrijf door orde en gepaste hantering de oplettendheid waardig kan worden.”

Wij gingen nu de tafels langs, waarbij de oude heer moeite had om de kinderen in toom te houden, die door zijne tegenwoordigheid geheel en al uit het spoor geraakt schenen te zijn: hier greep er een naar zijne hand, om ze te kussen, of ten minste te drukken; daar trok er hem een aan zijn kleed en lachte hem, wanneer hij omkeek, vriendelijk toe, blijde van slechts een' blik van hem weggesnapt te hebben; hier hing zich een troep aan zijne armen en knie; daar bragt men hem eene voor hem bespaarde perzik, met vrolijk gejuich over zijne voorgewende verrassing; hier werden hem woorden van liefde toegeroepen; daar klouterde een klein, onbedeesd ding, met rasch besluit, op eene naburige tafel, pakte den grijsaard, in het voorbijgaan, om den hals, en drukte hem een' hartelijken zoen op de wangen: het was eene opschudding en een geweld, dat van de vorige orde geen spoor meer overgebleven was.

„Zie mij dat wilde tuig eens aan!” zei meesmuilend de fabrikant, en in zijne oogen was een vochtige glans te zien, terwijl hij vruchteloos poogde, vastheid aan zijne stem te geven; „de kleine nesten mogen mij zoo weinig lijden, dat ik vreezen moet, zoodra ik mij onder haar laat zien, bijna aan stukken gereten te worden! Maar komt, kinderen,” ging hij voort, zijne stem tot eenen toon van strengheid ver-

heffende, die elk der kleinen genoeg wist dat hem geen ernst was, »schaamt u voor dezen vreemden heer, en laat eens zien, of gij ook hups vlijtig werken kunt. Die mij lief heeft, gaat terstond aan den arbeid.»

Pijlsnel vlogen de kinderen naar hunne plaats, en thans kon ik mijnen Cicerone verstaan, die mij al de gedeelten van het bedrijf uitlegde.

»Ziehier,» zeide hij, »op deze wijs worden de strooken gesneden en, van hand tot hand gaande, geglad, gelijmd, gevouwen, omgeslagen, aaneengevoegd en van onderen vastgeplakt; aan de achterste tafel worden de deksels gemaakt, en daarmede de laatste hand aan het werk gelegd. Alles gaat als van een leijen dakje; het werk van de volgende sluit op dat van de vorige; de eene hand helpt de andere, gelijk bij alle menschelijke bedrijven het geval moet zijn, zal het goed gaan; stukje voegt zich aan stukje, en in een' oogwenk kunt gij zulk een beuzelachtig gewrocht der menschenhand van deszelfs eerste ontstaan af tot op deszelfs voltooiing zien voortloopen. Van nijd, haat of wangunst, wegens beter aandeel aan het werk, zult gij geen' zweem ontdekken; geen der kleinen dingt naar voorrang; geen harer acht zich beter dan de overige; elk is tevreden, wanneer slechts het werk goed van de hand gaat en zij haar kleine loon verdient. De meisjes kennen echter geene hebzucht; geld verdienen is voor haar geen doel, maar om zoo te spreken een punt van eer, waardoor zij in de burgerlijke maatschappij een voor haren leeftijd gepast gewigt erlangen. Hierbij streelt haar ook de gedachte, dat zij aan hare arme ouders eene kleine bijdrage tot de broodwinning verschaffen; zij zijn op eene gemakkelijke, winstgevende wijze bezig, en terwijl ik voor het niet opkomen van eenige kwade gewoonten of ondeugendheden zorg, beijver ik mij, haar liefde tot arbeid, verdraagzaamheid en blijmoedigheid in te boezemen, zoodat noch hare lichamelijke noch hare zielsontwikkeling in het geringste komt te lijden.»

»Maar hoe,» vroeg ik bescheiden, want de man boezemde mij innige achting in, »hoe staat het met het onderwijs, met de godsdienstige opvoeding?»

»Wanneer ik u zeg, dat ik de meisjes alleen voor de uren buiten den schooltijd aanneem; dat ik mij van week tot week de getuigenissen van school- en Godsdienstonderwijzers doe voorleggen; dat ik zelf met de kleinen over spraakkunst,

Godsdienst, het leven van JEZUS en bijbelsche geschiedenis repetitie houde; dat het haar grootste vermaak is, wanneer ik mij in haar midden nederzet, haar iets verhaal of vraag, zoo zult gij u gerust kunnen stellen en geene bedenking tegen mijne inrigting met u nemen. Mijn geweten is niet zoo inschikkelijk, dat het mij vergeven zou, indien ik laaghartig genoeg ware, mijnen eerbied voor de opvoeding aan — een winstje op te offeren.”

Met warmte drukte ik den man de hand; ik zou ze hem wel hebben willen kussen; de vrolijkheid der kinderen, de ordentelijkheid van geheel hun gedrag, en de blijkbare liefde, waarmede zij aan den grijsaard gehecht waren, lieten geen twijfel aan de waarheid van al wat hij gezegd had.

Hij verklaarde mij vervolgens, hoeveel gros luciferskokertjes op éenen dag vervaardigd, hoe zij betaald en hoe den kleinen hare arbeidsloonen toegedeeld werden; vervolgens besloot hij met de woorden: »De kinderen zijn, eigenlijk gezegd, mijne weldoensters en kostwinsters; dit weet ik zeer goed, en behandel ze daarom ook als een dankbaar vriend. Ik had in mijne jeugd, niet geheel zonder vrucht, een goed onderwijs genoten, en kwam naar *Weenen*, om er mij een middel van bestaan te verschaffen; doch alles mislukte mij, en met mijne thans overledene vrouw geraakte ik in de nijpendste behoefte. In dezen toestand kreeg ik eene aanbeveling aan eenen fabrikant van scheikundige bereidingen, die mij een klein inkomen verschaft, door mij de papieren kokertjes te laten vervaardigen, welke hij voor chemische zwavelstokken noodig had. Gij weet, hoe snel deze nieuwe uitvinding de vroegere middelen van lichtontsteking verdrongen heeft; weldra kon ik niet meer voorzien in den overgrooten voorraad, welchen de fabrikant behoefde, en nu viel ik op het denkbeeld, hetwelk gij hier, tot deszelfs volkomenheid gebragt, in werking ziet. Een tot zoo kleine handgrepen beperkt bedrijf past natuurlijk het best voor kindervingertjes, die dan ook, volgens mijn voorschrift en aanwijzing, het geheel volbrengen; inkoop en voorbereiding behooren daarbij tot mijne taak. Thans ben ik, Gode zij dank! tegen vijandige aanvallen des noodlots beveiligd, en geloof mijne welvaart, met een gerust geweten, als de vrucht mijner vijt, mijner nijverheid, te mogen beschouwen. Sluit ik eenmaal de oogen, zoo zijn mijne erven reeds benoemd.”

Hier boog zich de man, als afscheid nemende, voor mij;

ik drukte hem nogmaals de hand met dien druk, door welken de harten elkander begroeten, en ging heen met de borst vol aandoening en vreugde. Die met zulke gevoelens leeft en werkt, al beweegt hij zich slechts in een' kleinen kring, is een edel man.

Gij Heeren en Dames, die zoo menigmaal een luciferskorkertje verachtelijk wegwerpt, wanneer deszelfs inhoud verbruikt is, neemt voortaan deze dingskens met iets meer achting in handen; laten zij u, als voorbeeld van zinrijke en beloonde werkzaamheid in het klein, niet geheel onbelangrijk voorkomen.

GENEESKUNDIGE CURIOSITEITEN.

Eenigen tijd geleden hoorden wij gewag maken van het toedienen van paarden en diamanten aan hooge personaadjen. Tegenover deze kostbare middelen werden ook minder prijshoudende overgesteld. Enkele zelfs zeer walgelijke werden daarbij opgegeven. Hoe vreemdaardiger evenwel het middel is, hoe meer voedsel het voor de verbeeldingskracht kan hebben. Een geneesmiddel, uit de apotheek gehaald, verliest reeds veel bij een middel, door het kerkhof of het knekelhuis geleverd. Wat van het geneesmiddel geldt, is misschien ook van toepassing op den geen, die het zal aanwenden. Het is welligt om deze redenen, dat hier en daar in den scherpregger, die vroeger de beenderen van misdadigers somwijlen verbrijzelde, het vertrouwen gesteld werd, dat hij ook de bekwaamste man was om beenbreuken te genezen en ontwrichte leden te herstellen. Dat, om bijzondere redenen, in de smeersels, daarbij gebezigd, groot vertrouwen gesteld werd, is mede meermalen gebleken. En wanneer tot poeder gebragte menschedels tegen vallende ziekte naam hadden gemaakt, waarom zouden ook delinquenten niet een krachtig geneesmiddel kunnen opleveren?

De scherpregger was derhalve vroeger een vermaard persoon, en niet zoo geheel vreemd aan het Chirurrijns-gilde, als men thans wel zoude vermoeden.

Uit eene in den jare 1839 te *Groningen* in het licht gegevene Dissertatie van den Heer H. J. BERGHUIS VAN WOORTMAN blijkt, dat het aan de knechten der scherpreggers in 1625 vergund werd, aderlatingen te doen, even als aan de

knechts bij weduwen van Gildebroeders van het Chirurgijngilde, mits dat zij bij het *Collegium medicum* proeven van bekwaamheid hadden afgelegd.

In het jaar 1669 werd aan Meester G. HALVERSTADT, *Emeritus Scherpreger*, vergund voort te gaan met beenbreuken, ontwrichtingen enz. te mogen behandelen, onder den aangenomen titel van *Stads-Ledezetter*. Bij die gelegenheid werd hem ook dezelfde verplichting opgelegd als aan de andere Chirurgijns, om van voorgevallene verwondingen bij den Geregte aangifte te doen.

Uit die zelfde Dissertatie blijkt, dat men te *Leeuwarden* onder anderen ook een bijzonder vertrouwen in den scherpreger gesteld heeft. In 1805 was hem door den Magistraat het Privilegie toegekend, om eenvoudige beenbreuken en ontwrichtingen te behandelen, ofschoon dit gebruik bij eene algemeene wet in 1804 door de Bataafsche Republiek was afgeschaft. Dit voorregt zoude daarenboven in 1822 hem nog nader verzekerd zijn geworden.

Chirurgiae Doctores! gij hebt toch ook al zonderlinge *Collega's* gehad; en wanneer een scherpreger door eene Ministeriële aanschrijving, volgens den Heer BERGHUIS, erkend *Ledezetter* is, waarom zou dan ook een geordend Geestelijke geen oogmeester mogen zijn? Wij zouden vele punten van vergelijking tusschen deze beide soorten van Heelkundigen kunnen vinden, maar zwijgen uit achting voor den stand. Intusschen zien wij als watertandend de belangrijke brochure van Ds. KREMER te gemoet, bij welker aankondiging wij ons CLAUDIUS herinnerden: » *Denn kam er auf die Gelehrsamkeit und die Gelehrten zu sprechen, und zog bey der Gelegenheit gegen die Ungelehrten los. Alle Hagel, wie segt er sie!* »

EEN ENGELSCH MATROOS.

Het hier volgende verhoor van eenen *Engelschen* matroos voor den Lord Mayor van *Londen* is misschien eene der grappigste genre-schilderingen, zoo als zij slechts uit de pen van den vernuftigen zedenschetser MARRYAT konden voortkomen.

Een matroos, met name JOHN CAMPBELL, het treffendste beeld van eenen echten *Britschen* zeeman, trad het *Mansion-house* binnen, waar zich de bureaux van den Lord Mayor of

Burgemeester van *Londen* bevinden. Eenige dagen te voren was hij, in eene der afgelegenste en armoedigste wijken dier hoofdstad, in een wijnhuis van verdachten aard geweest, gelijk dan ook lieden van zijn slag, zoo lang zij geld hebben, op dergelijke plaatsen het liefst verkeerden. In gemelde kroeg liet hij zich zijn geld op allerlei wijzen onttroggelen, en nadat hij er zich een tijdlang, volgens zijne verzekering, heerlijk vermaakt had, ging hij heen, doch niet eer vóór dat hij een' duchtigen roes gedronken had. Terwijl hij naar huis ging, voegde zich een man bij hem, die toen, of misschien wel reeds vroeger, zijnen toestand bemerkt hebbende, zeer vriendschappelijk aanbod, hem naar zijnent te verzellen en zijnen min of meer waggelenden gang te ondersteunen, om hem voor vallen te behoeden. Hij bragt hem ook behouden te huis; doch natuurlijk niet dan na zich tamelijk ruim, hoezeer buiten weten van den matroos, betaling voor zijne moeite verschaft te hebben.

Daags daarna werd CAMPBELL, die wederom beschonken was, uit dien hoofde door de wacht aangehouden, en men nam hem verscheidene papieren af, welke men bij hem vond. Het bleek, dat het adsignatiën voor aanmerkelijke sommen waren, op zijnen naam afgegeven. Natuurlijk wilde men nu papieren van zoo veel waarde in bewaring houden, tot CAMPBELL zijnen roes zou hebben uitgeslapen. Maar dit duurde onzen CAMPBELL te lang; derhalve ging hij naar den Lord Mayor, en had met hem de volgende zamenspraak:

De Lord Mayor: Dat is nu wèl, CAMPBELL; maar zeg mij eens, wat denkt gij dan eigenlijk te beginnen?

CAMPBELL: Wel, wat anders dan weér naar zee te gaan, zoodra ik slechts al mijn geld kwijt ben; en ik verzeker u, lang zal het niet duren.

De Lord Mayor: Hoeveel geld hadt gij wel bij u, toen gij in de bewuste herberg gingt, en men u bij het naar huis gaan bestal?

CAMPBELL: Ik had tien souvereins in mijn' zak en al mijne brieven en papiertjes, voor welke mij een Jood tachtig pond heeft willen geven; zij zullen dus waarschijnlijk wel ruim zoo veel waard zijn. Maar à-propos, uwe Edelheid heeft ze nog in bewaring.

De Lord Mayor: Ja zeker heb ik ze, en dit is regt goed voor u, want bij mij zijn zij in veiligheid.

CAMPBELL: Ik dank uwe Edelheid wel zeer voor zoo

veel moeite, als ik u met mijne papiertjes maak; maar toch zou ik blij zijn, als ik ze weer in mijn' zak had.

De Lord Mayor: Om dan al dat geld met handen vol weg te kunnen werpen, niet waar?

CAMPBELL: Ja, uwe Lordschap. Vóór dat ik dit gedaan heb, heb ik toch geen rust; ik kan niet slapen vóór dat de laatste penning mij uit den zak gedaanst is.

De Lord Mayor: Maar ik verzeker u, dat gij te eeniger tijd even zoo ligt vermoord als bestolen kunt worden, wanneer gij met zulke grootte sommen in den zak rondzwerft.

CAMPBELL: Ja zeker, zeker — en had ik in het geheel geen geld, zoo zou het niemand in het hoofd krijgen, mij te vermoorden of te bestelen. Dus ziet uwe Edelheid zelf wel, dat ik gelijk heb, als ik mij zoo spoedig mogelijk van mijn geld wil ontdoen.

De Lord Mayor: Zeg mij eens, vriend, is het waar, wat men mij verklaard heeft, dat gij, wanneer gij in eene kroeg gaat om een glaasje grog te drinken en bij het betalen geld terug moet hebben, gewoon zijt te zeggen, dat gij uwe vingers met geene koperen munt wilt vuil maken; voorts, dat het u onmogelijk is, te voet te gaan, maar dat gij altijd in een kabriolet moet rijden, en dat de voerman van u niet alleen dubbel loon, maar ook nog daarenboven zoo veel grog krijgt, als hij verdragen kan?

CAMPBELL: Ja, zoo heb ik gezegd; die u dat verteld heeft, moet goede ooren gehad hebben. Ik begrijp niet, hoe de lieden op de straat *gaan* kunnen. Die hobbelige straatstenen zijn voor paarden gemaakt en niet voor menschen.

De Lord Mayor: Gij zoudt verder gezegd hebben, CAMPBELL, dat die man, welke u op den bewusten avond naar huis gebragt heeft, een eerlijk man is, die u niet bestolen kan hebben. Is dat waar?

CAMPBELL: Dat is zoo waar als het boek van Koning ARTHUR en de Tafelronde — ik zeg nooit een woord, dat niet zoo zuiver is als een pas geboend verdek.

De Lord Mayor: Hoe zijt gij aan deze papieren, deze adsignatiën gekomen?

CAMPBELL: Wel, die heb ik verdiend. Alles is eerlijk gewonnen. Gij moet namelijk weten, Heeren, dat ik op zee een heele karel ben, en dat ik mij tegen de slavenhalers goed geweerd heb. Ja, laat ik mijn handjevol geld maar kwijt wezen,

Dan ga ik terstond, als een wakker gezel,
Naar 't land van de Zwarten, zoo heet als de hel.

De Lord Mayor: Gij hebt uwen roes nog niet geheel uitgeslapen, zie ik. Men kan u dus uwe papieren nog niet weder in handen geven.

CAMPBELL: Ook al goed — ik zie, uwe Lordschap meent het wél met mij; ik zal dan maar den wil voor de daad nemen. Maar om eene kleinigheid moet ik verzoeken. Al wat ik voor heden noodig heb, is zoo omtrent tien pond — want gij moet weten, dat ik dezen avond eene partij goede vrienden tracteren moet. Als dit gebeurd is, zal ik weder naar zee gaan, zoo waar als uwe Edelheid Lord Mayor is.

De Lord Mayor: Het is toch zonderling en jammer, dat een man van uwe opleiding en bekwaamheid zich aan dronkenschap overgeeft en met liederlijke personen in gemeene kroegen rondzwerft.

CAMPBELL: Ik heb u reeds gezegd, ik doe het alleen om van mijn geld af te komen. Ik *alleen*, wanneer niemand mij hielp, zou dit in geene maand lang gedaan krijgen, en veel tijd heb ik niet te verliezen, want uwe Lordschap moet weten, dat ik toekomende week reeds weder naar zee wil.

De Lord Mayor: En moet gij daarom al uw geld uitgeven?

CAMPBELL: *Moeten* wel niet; maar een gek was ik, als ik het niet deed. Geld hebben is de grootste plaag, die ik ken, en ik kan niet rustig zijn, vóór dat ik geen stukje van dat ellendige metaal meer bezit.

De Lord Mayor zeide nu, dat hij overtuigd was, dat, zoo men den ouden zeerob al zijn geld in handen gaf, hij het met volle handen zou wegwerpen, en mogelijk daardoor zichzelf en anderen in het ongeluk storten; nimmer nog was hem een mensch voorgekomen, die zooveel minachting toonde voor hetgeen de afgod der geheele wereld was; derhalve kon hij niet over zich verkrijgen, aan zoo zonderling eenen man, als CAMPBELL bleek te zijn, al dat geld op eenmaal te geven. Hij zou het dus bewaren en beleggen, en hem, zoo dikwijls hij naar *Londen* kwam, er tien pond van uitbetalen.

CAMPBELL: Goed, goed! Ik zal er genoeg mede nemen, omdat ik zie, dat de Heeren het goed met mij mee-

nen — zoo als zij het verstaan — en de Lord Mayor, kijk, dat 's ook een hupsche vent.

LORD BYRON'S DRINKBEKER.

Lord BYRON beminde den wijn en de opgewondenheid, waarin het genot van dien drank den mensch kan brengen; doch het schijnt, dat hij daarbij ook tevens van zeer zonderlinge, met zijne zeldzame geaardheid overeenstemmende drinkschalen gehouden heeft, want zijn lievelingsbokaal op zijn goed *Newstead-Abbey* was een kunstrijk bewerkt menschenbekkeneel, dat rijk en op eene vernuftige wijs met zilver bezet en versierd was. Men heeft den vermaarden dichter over zijne vermetelheid hierin veelvuldig gelaakt; maar het is bekend, dat BYRON zich aan deze afkeuring niet stoorde, ja zelfs met blijdschap elke gelegenheid waarnam, om de pilaarbijters, gelijk hij hen noemde, ergernis te geven. Niet onbelangrijk ware het te vernemen, wat er van dien beker geworden is, en misschien ook, zoo zulks mogelijk ware, aan welken sterveling deze schedel toebehoord had. Naar alle waarschijnlijkheid echter heeft BYRON zelf het niet geweten en er zich ook niet om bekommerd, maar is de geheele zaak alleen een inval dier honende ironie geweest, welke hem zoo eigen was, die zich zelfs in zijne dichterlijke geestvervoering mengde en hem in den grond zoo ongelukkig gemaakt heeft.

INVALLENDE GEDACHTEN BIJ DE VOORGENOMENE OPRIGTING VAN
EEN STANDBEELD VOOR WILLEM I EN EEN' GEDENKSTEEN
VOOR J. H. VAN DER PALM.

't Schijnt vreemd en met zich zelf in strijd,
Om strijdigheden te beloonen,
En wat men laken zou bij d' een',
Bij d'aër met lauwrēn te bekroonen.
En toch men aarzelt niet in 't reiken van den krans,
Zijn de verdiensten maar waarachtig, heilig, zeker:
Den grooten *Zwijger* rijst een beeld;
Een zuil rijst voor den grootsten *Spreker*.

's *Gravenhage*, Aug. 1842.

M E N G E L W E R K.

OVER DEN INVLOED VAN HET TOEVAL, DE BEHOEFTE, DE
PRACTIJK EN DE THEORIE OP DE ONTWIKKELING VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Door

Dr. S. BLEEKRODE.

(Eene Voorlezing, gehouden bij het Genootschap ter
bevordering der Natuurkundige Wetenschappen
te Groningen.)

De zucht, den mensch ingeschapen, om de hem omringende zaken te leeren kennen, zoo wel als de begeerte, om van deze alle een nuttig gebruik te maken, hebben aan wetenschap en kunst, aan theorie en practijk haren oorsprong gegeven.

Tusschen de wetenschap, welke de theorie geeft, en de kunst, welke de practijk vormt, bestaat een zoodanig wederkeerig verband, dat beide steeds eenen gelijken gang houden — of dat, indien ook de eene de andere vooruitgesneld is, na verloop van eenig tijdperk beide nagenoeg hetzelfde punt bereiken.

Wanneer wij nu den staat van wetenschap en kunst in onze dagen vergelijken met dien van vroegeren tijd, dan zal een ieder toestemmen, dat alle takken van menschelijke kennis en kunst in omvang zijn toegenomen, en nog bij voortdoring op hechtere grondslagen worden gesteld, niet alleen door het verbeteren en uitbreiden van hetgene den ouderen reeds bekend was, maar ook door het opsporen en ontwikkelen van hetgene de nieuwere waarnemingen opleveren.

Even als in de geschiedenis der menschheid, zoo blijft het ook in de geschiedenis van wetenschap en kunst moeije-

lijk, te beslissen, aan welken invloed deze eigenlijk den vooruitgang verschuldigd zijn. Er ontbreken geene voorbeelden, die ons den vermogenden invloed van *theoretische* beschouwingen voorstellen, evenmin als ontegenzeggelijke bewijzen van de uitwerking der *practische* handelingen. Men zoekt niet vergeefs naar de vindingen, tot welke de *behoefte* gedreven heeft, evenmin als de ontdekkingen zeldzaam zijn, die het *toeval* aanwees.

Door eenzijdige navorsching dier invloeden wordt men verleid, om den eenen boven den anderen te stellen, terwijl nogtans de uitkomst van geringe beteekenis is, wanneer niet alle zamenwerken. Ik zal derhalve trachten in deze Voorlezing met u. te overwegen, in hoeverre *toeval*, *behoefte*, *practijk* en *theorie* zamenwerken, om wetenschappen en kunsten te ontwikkelen en te volmaken. Verleent mij dan hiertoe u. welwillende aandacht!

Het *toeval* is buiten twijfel eene rijke bron van ontdekkingen, en het was inderdaad meermalen de hoofdoorzaak van de grootste ontdekkingen. Een *toeval* kan den minst geoefende zoowel als den meest wetenschappelijke en ondervindingrijke tot opmerkzaamheid opwekken. Immers de natuur volgt onveranderlijk hare wetten, zoo als ze door de wijsheid des Scheppers zijn ingesteld. Volgens deze vertoont zij onveranderlijk de verschijnselen, op eene meer of min duidelijke wijze voor onze zintuigen. Zijn die verschijnselen bijzonder schitterend en duidelijk, dan worden wij tot nader onderzoek als van zelve aangespoord; zijn zij daarentegen minder beduidend, dan blijven zij meestal onopgemerkt, tot dat zij toevallig door den een' of ander' gezien worden.

De natuur verspreidt de kiemen voor alle ontdekkingen rondom ons — zij zijn dus voor een ieder. Maar slechts hij, die deze kiem onder gunstige omstandigheden weet te ontwikkelen, verdient algemeene erkentelijkheid; en hem belooft verdere ontwikkeling eenen rijken oogst, zoo hij, met theorie toegerust, de *practijk* verstaat. Voorbeelden zullen dit nader ophelderen.

Dat alle lichamen, zoo zij ook een gelijk gewigt heb-

ben, niet even zwaar zijn, wanneer ze onder water gewogen worden, is een verschijnsel, dat in onzen tijd overbekend is en veelvuldige toepassingen vindt. En nogtans was het een toeval, dat de aandacht op dit eenvoudige verschijnsel vestigde. ARCHIMEDES, de beroemde *Grieksche* wiskundige, zoude het raadsel oplossen, dat hem door zijn' Vorst voorgelegd was, wegens de twijfelachtige zuiverheid eener gouden kroon, die de Vorst ter eere van zijne Goden had doen vervaardigen. Maar alle moeite bleef vruchteloos, tot dat eens ARCHIMEDES opmerkte, toen hij zich naar gewoonte in een bad begaf, dat zijn eigen ligchaam onder water ligter was. Het is bekend, dat hij dadelijk de belangrijkheid dier toevallige waarneming zoo doorzag, dat hij in geestvervoering ongekleed het bad verliet en door de straten van *Syracuse* liep, uitroepende: *ik heb het gevonden!* — Hetgene het toeval aldus aangewezen had, werd hem een onderwerp van wetenschappelijke beschouwing; hij vond het verschil in de specifieke zwaarte der lichamen, en merkte ook de evenredige afwijking op, wanneer lichamen van verschillende specifieke zwaarte met elkander gemengd worden. Nog tegenwoordig kan men op dezelfde wijze bij benadering het gehalte der voorwerpen, uit edele metalen vervaardigd, opsporen. — Doch ARCHIMEDES bleef niet hierbij stilstaan. Hij oordeelde, dat, wanneer verschillende lichamen in hetzelfde vocht een verschil in gewigt opleveren, dit ook bestaan zal, wanneer hetzelfde ligchaam in verschillende vochten wordt gewogen; en hierdoor kwam hij tot de uitvinding des *Areometers* of *vochtwegers*, welks uitgebreide en nuttige toepassing geene breedvoerige beschrijving vordert.

Dat dus niet het toeval, als zoodanig, maar de juiste beschouwing der toevallige verschijnselen de eenigste oorzaak en bron van nieuwe en groote ontdekkingen wordt, leert ons de geschiedenis van den beroemden GALILEI nog duidelijker. Velen hebben ongetwijfeld de gelegenheid gehad, om de heen en weêr gaande bewegingen of schommelingen van een opgehangen ligchaam waar te nemen,

maar het was aan GALILEI, den edelen *Italiaanschen* geleerde, voorbehouden, om, naar aanleiding eener toevallige opmerking, de beweging van vallende lichamen te bepalen en de leer des Slingers te ontwikkelen. In den Dom te *Pisa* zijnde, werd zijne vrome aandacht gestoord door de schommelingen van eene kerkkroon; hij zag hoe elke schommeling, bij grootere of kleinere uitwijking, in een nagenoeg gelijk tijdsverloop volbragt werd, en nu had hij het middel gevonden, om de wetten voor den val der lichamen vast te stellen, die de grondslagen zijn van werktuigkunde, waterweeg- en waterloopkunde.

De meening van ARISTOTELES hield men nog steeds voor waar, dat er ligte en zware lichamen zouden bestaan, van welke de eerste zich van de aarde trachten te verwijderen, even als de laatste de aarde zoeken. Maar GALILEI bewees, dat alle lichamen even zwaar zijn, dat is, met gelijke poging de aarde zoeken, en dus even snel zouden dalen, zoo niet de lucht tegenstand bood in verhouding tot de ruimte, die zij innemen. En ook dit beginsel was van hoog gewigt; het vormde onder andere eenen van de grondslagen der lucht-scheepvaart.

Van hoeveel belang de leer van de Pendule of Slinger geworden is voor de sterrekunde en aardrijkskunde, kan niet in korte trekken worden geschetst, vooral nadat onze landgenoot CHRISTIAAN HUYGENS ze op de uurwerken toegepast had. De Slinger, verder, wordt niet alleen gebruikt om eene regelmatige beweging voort te brengen, maar ook als reguleur, om eene onregelmatige beweging te besturen en gelijkvormig te doen worden.

Het is bekend, dat eenige putgravers te *Florence* in volle verbazing tot den beroemden GALILEI snelden, omdat een pomproer, hetwelk zij, ten einde het water uit eenen put tot eene meerdere hoogte te kunnen opleiden, langer dan gewoonlijk gemaakt hadden, weigerde water te geven. GALILEI beantwoordde hunne bevreemding met eene verklaring, die sedert eeuwen uit misverstand en vooroordeel verdedigd werd. Het rijzen van het water in de pomp werd toegeschreven aan den afkeer der natuur,

om eene plaats ledig te laten — het scheen dus nu, dat de natuur dezen afkeer niet verder dan tot 32 voeten hoogte uitstreckte. — Hierin berustte GALILEI.

Hetgene echter den grooten man ontging, werd door zijnen leerling TORRICELLI, die hierbij tegenwoordig was, vastgehouden. Hij overwoog het toevallige verschijnsel, en bevond, dat de drukking der lucht het water in de pompbuis opdréef. Hij leerde dan ook de zwaarte der lucht kennen en gaf aanleiding tot de daarstelling des Barometers. TORRICELLI had aldus, door het juist en zonder vooroordeel opmerken van het toevallige verschijnsel, den weg aangewezen, die aan velen zijner opvolgers eene roemvolle plaats onder de natuurkundigen verschafte. Zijn voetspoor volgende, leerde PASCAL den barometer kennen als middel, om de veranderlijke zwaarte der lucht met juistheid gade te slaan, en vormde aldus de grondslagen van de weêrkunde en de leer der luchtverhevelingen.

De uitvinding der Luchtpomp, door OTTO VAN GUERICKE werd kort hierna gedaan. En welken afstand is er niet tusschen OTTO VAN GUERICKE's eerste proefneming en de luchtpomp, zoo als wij ze thans kennen, — zoo als wij ze in onze dagen toegepast zien. Drie volwassene en sterke mannen had hij noodig, om den zuiger van zijne luchtpomp te bewegen, en naauwelijks was het luchtledige daargesteld, of de lucht deed zijnen toestel door de persing van buiten zamenstorten. Hoe veelvuldige fabriekmatige bewerkingen worden thans op de eenvoudigste wijze verrigt. Eene stoommachine van lage drukking drijft eene luchtpomp, die de luchtledigheid overal daarstelt, waar men zulks verkiest. JOHN HAGUE beweegt, door het vormen van eene luchtledigheid, eene kraan tot het ophalen van zware lasten; en in eene ankersmederij heeft hij zulks aangewend tot de plotselinge beweging der zwaarste hammers, om het gloeiende ijzer in den kortsten tijd te treffen.

Bij de munt te *Utrecht* kan men zien, hoe eene eenvoudige stoommachine van lage drukking de luchtledigheid in vijf recipienten daarstelt. Rondom ieder recipient zijn acht muntpersen geplaatst, die door dezelve worden ge-

dreven, zoodra de lucht, door het 'omdraaijen eener kraan, gelegenheid vindt, om in de luchtledige ruimte te dringen; elke pers maakt dan 50—60 slagen in ééne minuut.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat zoo wel hij, die zich op zijne beschouwingen beroept, als hij, die op zijne practijk steunt, zelden door eigene beweging van den cenmaal ingeslagen' weg afwijkt. Hij vermeent een veilig pad te betreden; zijne opgevatte denkbeelden bevestigen hem hierin, en hij gaat dan, en velen met hem, uit gewoonte, blindelings voort, tot dat een toeval of een onverwacht verschijnsel zijne oplettendheid wekt. Wij zullen ook dit bevestigd zien, wanneer wij den gang der wetenschappen tot op onzen tijd gadeslaan. Ik noem slechts in het voorbijgaan NEWTON, wien de val van een' appel, toen hij in zijnen tuin te *Woolsthorpe* over de beweging der hemelsche ligchamen nadacht, tot de eerste oorzaak opvoerde, die planetenstelsels onderling verbindt en beweegt, terwijl zulks aan KEPLER ontging, die onvermoeid den loop der hemelsche ligchamen naspoorde en daardoor hunne eeuwige wetten wel begreep; doch, gebonden door heerschende denkbeelden, vermogt hij niet tot die oorzaak op te klimmen. Ik herinner ul. slechts den naam van GALVANI, wien de toevallig waargenomene laatste zenuwtrekkingen van voor de keuken toebereide kikvorschen den weg wezen naar een nog onbekend gebied van natuurverschijnselen. Hij erkende wel is waar eene bijzondere werking, maar zocht ze te onderwerpen aan eene toen gehuldigde leerwijze, aan welke hij dezelve tot eenen gewigtigen steun zocht toe te voegen. Doch weldra verhief zich VOLTA boven het veranderlijke leerstelsel, en zoo werd de Galvanische Electriciteit geboren. Honderden ijverige handen en een nog grooter getal denkende hoofden zag men nu dagelijks het nieuwe wetenschappelijke veld bearbeiten, maar aan niemand gelukte het een verschijnsel te vinden, dat het lang gewenschte verband kon daarstellen tusschen Electriciteit en Magneetkracht. OERSTED werd plotseling hiertoe geroepen, toen hem dit toevallig verscheen, ter ge-

legenheid, dat hij aan zijne leerlingen eenige Electriche proeven voorstelde. Het Electromagnetisme opende nu eene nieuwe bron van wetenschappelijke nasporingen. De schranderste geleerden werden werkzaam, om den weg te vervolgen, onder welke ik slechts AMPÈRE noem; maar eerst na verloop van een' geruimen tijd gaf de ondervinding aan FARADAY aanleiding, om de Inductie of Magneto-Electriciteit te leeren kennen. Nadat men aldus toevallig de wetenschap uitgebreid had, ging men over tot hare toepassing en practijk, van welke buiten twijfel nog onze leeftijd de schoonste vruchten zal genieten.

Hetgene het toeval weigert, wordt soms door den drang eener behoefte gevonden. Wij erkennen de verhevenste wijsheid in die natuurwet, dat de mensch, hoewel de hoogste en volmaaktste plaats in de ons bekende schepping innemende, onder alle schepselen de meeste behoeften heeft; dat hij aan vele gevaren is blootgesteld en vele zwaarigheden moet te boven komen, vóórdat hij het top punt zijner bestemming kan bereiken; zijne behoeften wekken hem op, om zijne opmerkzaamheid te vestigen op hetgene hem omringt; daardoor wordt hij werkzaam — hij denkt, onderzoekt, en hoewel een nietig deel der schepping zijnde, vereenigt hij het Heelal in het brandpunt van zijnen geest. Zijn leven, als individu, zoo wel als zijn maatschappelijk leven, verwekt behoeften, tot welker voldoening hij middelen zoekt; — en dan, wanneer natuur of kunst hem tegenstreven, wordt hij nog meer aangespoord, den moed niet te verliezen, om de overwinning te behalen.

Egypte, dat steeds de vruchtbare overstromingen van den *Nijl* zegende, werd niet zelden door besmettelijke ziekten geteisterd, wanneer, bij het terugtrekken van den stroom, de lage, moerassige landen geene genoegzame afwatering hadden, en deze dan door derzelve langzame uitdroging de meest verpestende dampen verspreidden. Het was noodzakelijk, voor eene spoedige afwatering te zorgen, welke aan ARCHIMEDES op de meest eenvoudige wijze gelukte, door de vinding der Archimedische Schroef; eene vinding,

die tot op onze dagen, onder verschillende wijzigingen, de uitgestrekte toepassing vindt. Niet alleen bij waterlozingen is het gebruik der Archimedische Schroef bekend, maar in vele fabrieken wordt zij aangewend, bij voorbeeld in de korenmolens, naar de *Amerikaansche* verbetering gebouwd, om graan of meel op eene gemakkelijke wijze naar de plaats hunner bestemming te geleiden; in de vlasbanden voor spinmachines tot het bewegen der hekels, enz. En zullen wij dan nog de toepassing op de stoomscheepvaart vergeten, wanneer weldra een ijzeren gevaarte; met eene kracht van meer dan 1000 paarden, door behulp der Archimedische schroef, den Oceaan zal doorklieven, terwijl ARCHIMEDES bij de eerste vinding niets meer beoogde, dan eenen eenvoudigen en weinig beweegkracht behoevenden toestel, om het water af te leiden.

Het gebruik van Watermolens tot het voortbrengen van beweegkracht was den *Romeinen* in de derde eeuw genoegzaam bekend; zij waren gebouwd nabij den berg *Janiculus*, alwaar de grootste waterleidingen aangelegd waren. Ten tijde der belegering van *Rome* door de *Gothen*, in 536, werden door den vijand de waterleidingen vernield, en daardoor de stad van water beroofd, zoodanig dat de watermolens niet gedreven konden worden. Er was ook geene gelegenheid om deze door menschen of dieren te bewegen. Door het gevaar van hongersnood gedreven, kwam de *Romeinsche* Veldheer BELISARIUS op het denkbeeld, om sloop-watermolens op den *Tiber* aan te leggen, en bracht zulks werkelijk ten uitvoer. — Ook de watermolen, die door ebbe en vloed gedreven worden, hebben hunnen oorsprong te danken aan den drang van behoeften. Te *Calais* en in andere *Fransche* zeesteden stonden, volgens het verhaal van BELIDOR, dikwijls gedurende een gedeelte van het jaar de korenwindmolens stil, zoodat er gebrek aan meel ontstond. Een timmerman, met name PERSE, te *Duinkerken*, zocht dit bezwaar weg te nemen, en maakte zich in 1730 verdienstelijk door zijne uitvinding van ebbe- en vloedmolens.

Drinkbaar water behoort tot de eerste behoeften der menschen, die door deze behoefte genoodzaakt werden om het door uitgraving en vorming van putten dáár te verzamelen, waar de natuur het niet van zelve aanbood. Het graven door boren te vervangen, was in vele streken sedert eeuwen bekend — in het *Fransche Graafschap Artois* waren de geboorde putten niet zeldzaam, en vandaar de naam van Artezische putten. Wat is echter van deze vinding geworden? Niet alleen voor huishoudelijk gebruik bestemd, worden zij thans tot het drijven van fabrieken en tot het verwarmen van gebouwen aangewend. In 1824 bestonden in *Engeland* meer dan 182 Artezische putten, van welke eenige 500 voeten diep waren en sommige het water tot 42 voeten boven de aardoppervlakte dreven. Op verschillende plaatsen worden thans korenmolens met behulp van den waterstraal eener Artezische put gedreven. Te *Gonhem* bij voorbeeld, nabij *Bethune*, zija vier putten ter diepte van 45 el geboord, uit welke het water 3, 5 el boven den grond springt en een waterrad van 3 el middellijn drijft, hetwelk 200 ponden gemalen meel in het uur levert. Tien Arteziaansche putten, vereenigd, bewegen in *Frontes*, bij *Aire*, al de werktuigen eener spijkersmederij. — De wateren, die uit de inwendige aderen des aardrijks opwellen, toonen eenen hooger en op sommige plaatsen zelfs een' aanzienlijken warmtegraad; het warme water van den Artezischen put wordt nu door de gebouwen geleid, om tot eene eenvoudige en veilige verwarming te dienen. Doch denzelfden weg vervolgende, heeft de ondervinding geleerd, dat er Artezische putten bestaan, die eene omgekeerde werking vertoonen, doordien zij niet vloeistoffen doen uitstroomen, maar met de meeste graagte de invloeiende vochten als het ware verslinden. Men begrijpt dus wel, dat ook deze waarneming eene veelvuldige nuttige toepassing gevonden heeft, aangezien men dikwijls uit werkplaatsen, niet zonder hinder voor den naburigen bewoner, overtollige of nadeelige vochten ontlasten of verwijderen moet.

Dwingt ons dan de behoefte, uit zelfbehoud voort-

vloeiende, tot nieuwe vindingen, niet minder is dit het geval, wanneer het behoud van de maatschappij in eenen bepaalden stand van zaken hiertoe dringt. Hoe onnatuurlijk ook uitgedacht, hoe onmaatschappelijk ook voorgesteld, nogtans was NAPOLEON'S Continentaal Stelsel de drijfveer tot een groot aantal ontdekkingen, op welke onze tijd roem draagt. Toen het verkeer met die landen afgesneden was, welke, door de mildheid der natuur gezezend, zoo vele grondstoffen opleveren voor onze behoeften, werd de aandacht gevestigd op datgene, wat de natuur in ieders nabijheid voortbrengt. Even als de geschiedenis der geneesmiddelen ons leert, dat de natuur niet zelden de middelen juist dáár verspreid heeft, waar de genezing van ziekten deze behoeft, zoo meende men ook overal te vinden, waartoe de behoeften drongen. Ik noem slechts drie zaken ter bevestiging. De bewerking van Katoen had de bewerking van Vlas grootendeels verdrongen; een vreemde bodem leverde de grondstof voor producten, die ook door de bewerking van eigen grond konden worden verkregen. NAPOLEON onderdrukte den invoer van katoen, zocht de vlasbewerking op te beuren, en nu ontwikkelde zij zich na eene reeks van jaren op nieuw, om hare oude regten te hernemen. — De Indigo, die de verzengde luchtstreek voortbrengt, moest worden gemist, en uit eene inlandsche plant, de blaauw duizendknoop (*Polygonum tinctorium*) kan zij thans in genoegzame hoeveelheid worden verzameld. — Ook de fabricatie van Suiker uit beetwortels was een gevolg van dit stelsel, om door de snelheid van hare uitbreiding in de laatste jaren eene gewigtige bijdrage voor de kennis der Staatshuishouding te leveren. Dan het stelsel verdween, de gevolgen bleven achter, en ook deze hebben op nieuw doen gevoelen, in welk onderling verband Industrie, Landbouw en Koophandel van verschillende volken staan, die elkander wederkeerig moeten ondersteunen, zonder door kunstmatige middelen te worden geleid, ten einde duurzaam, bij het noodzakelijke, gerijfelijke en aangename, dat zij voor het

leven verschaffen, tevens eene gelukkige zamenleving te doen geboren worden.

Wanneer door eene ziekelijke gesteldheid, of door het gemis van ledematen, de gewone middelen ter voorziening in levensbehoefden niet kunnen worden gebruikt, is het een aangename pligt, langs andere wegen den ongelukkigen te gemoet te komen. Zoo hielp GRAEFF te *Southampton* in *Engeland* eene vrouw, die door naaijen in haar dagelijksch onderhoud voorzag, doch buiten staat werd haar handwerk uit te oefenen, toen zij, ten gevolge eener ziekte, den regterarm moest missen; — GRAEFF dacht eenen toestel uit, die haar het gemis van den arm vergoedde. Even zoo heeft BRUNEL eene machine gevonden, waardoor iemand, die eene zijner handen verloren heeft, schoenen kan maken. Zelfs in het Instituut voor blinden te *Liverpool* zijn zeer vele werktuigen in gebruik tot het uitoefenen van handwerken, waaronder gezegd worden te bestaan, die door blinden zelven zijn uitgevonden!

Indien het dan tot nu toe gebleken is, dat het *toeval* vreemde zaken opwekt en dat *behoefte* tot nieuwe zaken drijft, zullen wij verder gaan en bevinden, dat beide niets vermogen, indien zij niet door de *practijk* ondersteund en door de *theorie* voorgelicht worden.

Wat de *practijk* door trapsgewijze volmaking kan worden, leert meer dan een voorbeeld. De verdeeling van eenen boomstam in planken is hoogst eenvoudig. Doch de eerste *practijk* ging niet verder, dan door middel van klossen of wigvormige houtstukken een' dikken stam in hoogstens drie bruikbare planken te splijten, terwijl meer dan de helft nutteloos verloren ging. Nog in de zestiende en zeventiende eeuw was deze handelwijze in *Noorwegen* en *Rusland* gebruikelijk. Door de toenemende behoefte aan hout, door het verminderen dier uitgestrekte woudstreken werd men tot meerdere zuinigheid genoodzaakt, en daartoe de handzaag uitgevonden. Hoe groot de vinding der zaag gehouden werd bij de *Grieken*, blijkt uit het verhaal van DAEDALUS, aan wien de eer toegekend werd, met ter zijde stelling van den zoon zijner zuster, dien sommigen

TALUS, anderen PERDIX noemen; TALUS kon zich zulks niet laten welgevallen, en eindigde zijn leven door zich van een' toren neder te storten. — En nochtans was deze practijk ontleend aan de zaagvormige onderkaak der slangen of de zaagvormige ruggegraat van eenen visch, zoo als DIODORUS verhaalt. De oudste bewoners van het eiland *Madeira* gebruikten de zaag van den zaagvisch; en vandaar, dat de naam van den visch en van den zaag met hetzelfde woord in het *Grieksch* en in het *Latijn* worden uitgedrukt. De opdelvingen te *Pompeji* en *Herculanum* bevatten eene teekening der zaag, zoo als ze nog bij ons in gebruik is. Door de uitvinding der zaag bragt men het weldra zóo ver, dat men zonder moeite uit de hand eenen boomstam in planken van één duim dikte verdeelen kon, en niet meer dan $\frac{1}{3}$ behoefde te verliezen. Doch bij de kostbare houtsoorten was ook nog dit verlies te groot, terwijl men daarenboven de verdeeling zooverre zocht te brengen, dat het gebruik van dezelve niet door de kosten zoude beperkt worden. De vinding der fourneer- en cirkelzaag werd gedaan, en men bereikte weldra eene zoodanige volmaaktheid, dat een *Engelschman*, met name MUNDING, in 1826 eene cirkelzaag daargesteld had, waardoor hij in staat was, om uit eenen post van een' ouden duim dikte 20 bladen te snijden.

Vraagt men nu verder, wat de practijk door goede leiding vermogt, dan antwoorden wij door te wijzen op de aanwending van de kracht des winds tot het drijven van molens. In de vierde eeuw werden reeds in de *Nederlanden* hout en steenblokken met behulp van windkracht gezaagd; later werden de windmolens als algemeene beweegkracht door geheel *Europa* bekend, waar zij eene volmaking bereikten, die thans in *Nederland* vergeefs gezocht wordt. In den beginne moest de geheele molen verplaatst worden, zoo als men ze nog op enkele plaatsen aantreft, ten einde den wind op te vangen, nadat men ingezien had, dat de molen niet in eene onveranderlijke rigting kon staan blijven, om op eenen gunstigen wind te wachten. Immers in de *Nederlanden* waren de eerste mo-

lens onbewegelijk en in de rigting van den noordwesten wind gebouwd, als den meest heerschenden luchtstroom. Het verdraaijen van den molen, rondom eene verticale spil, gaf tot nieuwe zwarigheden aanleiding, wanneer hij van eenigen omvang was, terwijl nog daarenboven de minder hechte stand niet genoegzaam het geweld des storms kon verduren. Eeuwen later werd door eenen *Vlaming*, nabij *Yperen*, de bewegelijke molenkap daargesteld, en hiermede scheen de *Hollandsche* windmolen volmaakt, tot dat de negentiende eeuw leerde, om niet meer de bewegelijke kap telkens uit de hand naar de windstreek te rigten, maar om het rigten der wieken aan den wind zelven over te laten, en zijn veranderlijk vermogen door reguleurs te wijzigen en gelijkvormig te doen worden.

Even als de vinding der zaag ontstaan is door de practische toepassing van een voorbeeld, dat de natuur oplevert, zoo kunnen wij meer werktuigen noemen, die aan haar ontleend zijn. Was het niet de natuurdrift der spinnen, die aan de spinnerij en weverij haren oorsprong gaf? en welken aanzienlijken afstand ziet men nu niet tusschen het eenvoudige weefstel van den *Indiaan*, zoo als hij zijne ketting tusschen boomstammen uitspant, en den *powerloom* of zelfwerkenden weefstoel! welk een verbazend verschil tusschen de wijze, waarop hij eenen enkelen draad uittrekt en spint, en den spinstoel, die zelfs elfhonderd draden gelijktijdig voortbrengt!

Eene stoommachine van 100 paardekracht levert het vermogen van 880 krachtvolle mannen. Met behulp van eene zoodanige machine kunnen in eene katoenspinnerij 50,000 klossen worden in beweging gesteld, benevens al de werktuigen, die tot de voorbereidende bewerkingen behooren, waarbij men slechts 750 arbeiders, bestaande in mannen, vrouwen en kinderen, behoeft, om het toezigt over de werktuigen te houden. Deze menschen leveren nu, met behulp der stoommachine, zoo veel, als vroeger nauwelijks 200,000 menschen konden verrigten, zoodat de 50,000 klossen te zamen, in 12 uren werktijd, eenen draad spinnen van 62,000 mijlen lengte, waarmede men

den aardkogel twee en een half malen omspannen kan. Hieruit blijkt dan genoegzaam, hoeverre de practijk door vooruitstreving en volmaking gaat. Het was RICHARD ARKWRIGHT, die in de voorgaande eeuw, gelijktijdig met JAMES WATT, de practische Werktuigkunde eene zoodanige rigting gaf, dat thans niets onmogelijk, niets onuitvoerbaar schijnt, wanneer het kracht en beweging geldt.

Als kunstwerk van onzen tijd prijkt de Thames-tunnel, een werk, dat, uithoofde van herhaalde moeilijkheden en bezwaren, werd gestaakt en hervat, zonder schatten noch arbeid te ontzien. En nogtans zoude BRUNEL er niet in geslaagd zijn, zoo niet het instinct van den paalworm hem voorgelicht had, om, even als deze worm zich in deszelfs verwoestenden werkring door een schild dekt, ook zijne arbeiders onder een soortgelijk schild aan het werk te zetten.

Wij zouden meer dergelijke voorbeelden uit ouden en nieuweren tijd kunnen aanhalen, om te doen zien, wat practijk vermag, wanneer zij op eene juiste wijze wordt geleid en uitgevoerd. Men behoeft zich slechts op de Daguerreotype te beroepen, als uitkomst eener beproefde practische kennis, zonder theorie, maar geleid door theoretische beginselen. En hoe verre heeft zich ook deze kunst niet volmaakt, nu zij thans, in eenige seconden, de gewenschte teekening voortbrengt. Eene practijk, die niet door theorie wordt bijgestaan of toegelicht, tast in het blinde rond, verspilt tijd, moeite en kosten, zonder zekere uitkomsten, en veroorzaakt daarenboven niet zelden schade en nadeel.

Is practijk met theorie vereenigd, dan bevindt zich de menschelijke geest op een hooger standpunt, en dit eerst leidt tot welvaart en genoeg. Toevallige verschijnselen zijn, even als in het algemeen de daadzaken van elke ondervinding en de uitkomsten van iedere practijk, op zichzelf genomen, veel minder in waarde, zoo lang zij geheel alleen staan en afzonderlijk worden beschouwd. De theorie wordt als het ware derzelver geest; met behulp van haar, kan men dezelve meer van nabij beproeven, op me-

nigvuldige wijzen toetsen, veranderen en wijzigen, tot dat uit dezelve belangrijke gevolgen kunnen worden afgeleid. De theorie maakt niet alleen de daadzaken eener bijzondere ondervinding meer algemeen, maar bezit nog eene scheppende kracht, om uit het bekende het onbekende in het licht te roepen; door haar verkrijgt men een bijzonder doorzicht, vormt nieuwe denkbeelden en geraakt tot nieuwe uitvindingen. — Zoo naderen wij weder het gebied der wetenschappen, en ontwaren dat, hoezeer ook theoriën op theoriën gevolgd zijn, de meest onvolmaakte theorie nog van belang bleef en tot den vooruitgang van wetenschap en kunst medewerkte. Bij al hetgene wij verrigten, kunnen wij noch de stof, noch de krachten, die in haar werken of door haar opgewekt worden, missen. In overeenstemming met den wezenlijken aard der stof en de juiste kennis dier krachten, kan, hetgene toeval, behoefte of practijk aan de hand geeft, nuttig worden. Wij kunnen ons niet boven dezelve in de wezenlijke wereld verheffen, zonder hersenschimmen in het aanzijn te roepen. Ik verwijs u. tot de geschiedenis der sterrekunde, om te ontwaren, hoe verre men het met eene juiste theorie brengt, en welk nut deze voor de practijk oplevert. Niet de opeenstapeling van daadzaken, niet de zamenstelling van verschijnselen hebben de sterrekunde tot de verhevenste wetenschap gevormd, maar het verband, waarin ze de theorie gebragt heeft, heeft tot de eeuwige wetten der natuur geleid.

Ik verwijs tot de geschiedenis der scheikunde, hoe de eene theorie steeds tot de andere geleid heeft, en dat hierdoor een schat van daadzaken verzameld is, die den grondslag vormen der scheikundige kunsten, om niet steeds beperkt te blijven bij de bewerking der materialen, zoo als ze de natuur oplevert, maar ook om nieuwe voort te brengen, waar ze vergeefs gezocht worden, of wegens de schaarschheid kostbaar zijn. Tot voorbeeld strekke de kunstmatige salpeterbereiding en de daarstelling van den kunstmatigen Ultramarin.

Ook de natuurkunde levert hier meer dan één voorbeeld. Wij vestigen de aandacht op de Galvanische Electriciteit,

in hare toepassing om nieuwe scheikundige producten daar te stellen; om beweegkracht op te wekken tot het drijven van werktuigen; om beweging voort te planten tot telegraphisch gebruik; om nieuwe lichamen kunstmatig te vormen, zoo als de Galvanotypie en plastiek dit tegenwoordig uit de edele metalen, zoo wel als uit de onedele, verkrijgt; om de edele metalen uit de ertsen af te zonderen, en de minder edele metalen, bij wijze van platinering, vergulding en verzilvering, met een opperhuid der edele metalen te dekken.

Deze voorbeelden zijn reeds voldoende, om ons gevoelen over de waarde der theorie te staven, wanneer zij uit echt wetenschappelijke bronnen geput wordt. Wat behoeven wij ons dan te verwonderen, dat men zich in den laatsten tijd zoo zeer bemoeid heeft, om bij de uitoefening van alle bedrijven, die van natuurvoortbrengsels en natuurkrachten afhankelijk zijn, meer en meer op eene wetenschappelijke en theoretische vorming aan te dringen, in verband met de praktijk.

Hetgene in andere landen betrekkelijk Industrie- of Polytechnische Scholen reeds lang bij ondervinding goed bevonden is, drong eerst laat tot ons door. Mogt dan dit ook eene slechte zijde gehad hebben, de goede zijde bestaat daarin, dat men van de ondervinding, die buitenslands verkregen is, gebruik kan maken, om zulks dadelijk op de beste wijze tot stand te brengen en in stand te houden.

Wij erkennen den invloed van een gelukkig toeval en de uitwerking van dringende behoeften op den vooruitgang in de kunsten en wetenschappen; maar het strijdt tegen het gezonde verstand, om aan deze het lot van wetenschap en kunst over te laten, evenmin als wij hieraan de beschaving der menschen en de verlichting der maatschappij overlaten.

Er is geene kracht, geene werking, zonder dat wetenschap haar leidt.

Voorzeker levert het werkdadige leven, de praktijk, de hechtste grondslagen voor alle takken van menschelijke

kennis en bedrijvigheid; maar niet, wanneer zij blindelings zich aan hare ondervinding hecht, zonder deze te overwegen en te toetsen, en dan bij het eenmaal aangeleerde stilstaat. Stilstand is achteruitgang, waar bij anderen de vooruitgang niet gestuit kan worden! Door de theorie voorgelicht, streven wij voorwaarts naar die oneindige waarheid, die tot de Almagt leidt. Eene ware theorie leert ons niet, hoe verre wij reeds gevorderd zijn, maar hoe verre wij nog verwijderd zijn van het standpunt, van waar men den aard der dingen naar waarheid zou kunnen overzien. Het is eene hooge wijsheid, dat toeval en behoefte den mensch op eens tot een hooger standpunt kunnen verheffen, waarheen zijne krachtingspanning en zielsvermogens hem niet zoo snel zouden brengen. Want de mensch is wel voor elke ontwikkeling vatbaar, maar als eindig wezen heeft hij zijne grenzen, en kan zich, niet tegenstaande de bron zijns verstands onuitputtelijk is, slechts tot zekere sferen verheffen.

BRAND DOOR EENE MET WATER GEVULDE KARAF.

Er ontstaat somwijlen brand, waarvan de oorzaak zeer moeilijk valt op te sporen, somwijlen geheel verborgen en, onder gegevene omstandigheden, onbegrijpelijk blijft.

Indien mijn geheugen mij niet bedriege, deelden de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, eenige jaren geleden, ons het ontstaan van brand, uit eene vrij zonderlinge oorzaak, mede; had men dien brand niet nog tijdig ontdekt, men zoude zich in gissingen verloren hebben, terwijl de eigenlijke aanleidende oorzaak waarschijnlijk niet ontdekt zoude geworden zijn.

Dat intusschen dergelijk eene oorzaak misschien reeds meermalen brand verwekt heeft; dat hiervan ook bij eene andere gelegenheid gebleken is, vindt men opgeteekend in de *Mémoires de Madame la Duchesse d'ABRANTES*, Tome 6. Ten tijde dat de Hertogin, toen nog Mevrouw JUNOT, zich in *Portugal* bevond met haren echtgenoot

als afgezant, vond het volgende plaats, hetwelk wij met hare woorden zullen verhalen:

Het was op den 28 October, dat ik met den Heer DE RAYNEVAL het ontbijt nam. Hij was als zaakgelastigde achtergebleven, terwijl de Generaal JUNOT reeds naar *Austerlitz* vertrokken was. Ik vermeld vooral de dagtekening, omdat de zon dan reeds minder kracht uitoefent, hetwelk vooral opmerkelijk is bij het gebeurde. Terwijl wij koffij dronken, ontwaarde ik eene sterke brandlucht. Er waren in het huis in 't geheel geene schoorsteenen, behalve eene kleine stookplaats, welke nog afkomstig was van de Hertogin VAN MONTEBELLO, in een salon, waar ik gewoonlijk mijn verblijf hield, maar er was geen vuur in. Ik zeide tot den Heer DE RAYNEVAL: »Deze lucht komt uit uwe vertrekken.» — »Dat is wel een zonderlinge inval,» hervatte hij. »Ik brand geen licht. Ik heb schoorsteen noch koolbekken» (*brasero*). — »Om het even,» zeide ik, »de lucht komt van beneden. Laat ons zien, wat het is.» Wij stonden vrij ongerust op, want de lucht werd hoe langer hoe sterker. Toen wij in den gang kwamen, waar de kamer van den Heer DE RAYNEVAL op uit kwam, onderscheidde wij duidelijk den reuk van brandend papier. Wij traden onderscheidene vertrekken binnen. Eindelijk hoorden wij den Heer DE RAYNEVAL zelf het eerst *brand* roepen. Zijne schrijftafel stond in vlam. De oorzaak van dit geval is zoo vreemd en buitengewoon, dat ik haar niet zou durven mededeelen, indien de Heeren DE RAYNEVAL EN DE CHERVAL niet nog leefden. Ik zoude anders vreezen in verdenking te komen dergelijk iets verzonnen te hebben. Op de werktafel van den Heer DE RAYNEVAL stond eene karaf van kristal. Zij was zeer doorschijnend, en gevuld met helder water. Zij had de werking van eene lens of van een brandglas gedaan. Het licht, in haar als in een middelpunt vergaderd, had van daar op het papier gewerkt en dit in brand gestoken. Hoe dit mogelijk is, (zegt Mevrouw JUNOT) moet ik ter verklaring aan deskundigen overlaten; genoeg, dat ik deze zonderlinge uitwerking zelve gezien heb.

De verklaring is niet moeijelijk, ofschoon de omstandigheden, waaronder dit verschijnsel plaats kan hebben, gelukkig niet dikwijls voorkomen, of liever zeer zeldzaam schijnen te zijn. Het zoude echter van belang wezen, door opzettelijke proeven na te gaan, onder welke omstandigheden eene gevulde karaf in staat is, dezelfde werking voort te brengen als een gewoon brandglas.

SCHETSEN VAN SIBERIË.

(*Vervolg en slot van bl. 650.*)

In geheel de landstreek op den regter oever van de *Lena*, tot aan de grenzen van *Daoerie* en de zee van *Okhotsk*, ontmoet men geene andere woningen dan kampementen van *Tongoesen* en *Lamoeten*, vreedzame, van de jagt levende volken, wier woningen de pelterij-handelaar gedwongen is op te sporen, om die kostbare waren, welke hij van zoo ver komt halen, uit de eerste hand te erlangen. Op goed geluk af en zonder zeker rigtsnoer, hetwelk hij volgen kan, reist hij rond, om deze zwervende stammen te zoeken, dwars door eindeloze moerassen en ondoordringbare bosschen, in oorden, waar sedert het ontstaan der wereld nog nimmer eenig pad gebaad geworden is, noch welke de hoef van een paard immer betreden heeft. Eindelijk, na lang en moeijelijk rondzwerfen, doet zijn goed gesternte hem een of twee armzalige *Yoerten* ontmoeten, en hij is niet minder gelukkig, derzelve wilde bewoners gewaar te worden, dan hij zijn zou, landslieden en oude vrienden weder te zien. Die vreugd is weérkeerig: ook de gevondennen ontvangen hem als een' broeder en onthalen hem zoo goed zij immer kunnen. Feesten en wederzijdsche geschenken gaan de opening van den ruilhandel vooraf. De *Tongoes* is arm, maar eerlijk en herbergzaam. Hoezeer tot zijn levensonderhoud niets anders hebbende, dan hetgeen zijne jagt hem verschaft, en menigmaal, wanneer dit middel hem ontvalt, gedwongen om geheele dagen te vasten, is hij niettemin, zoodra hij eenen vreemdeling ziet, steeds bereid met dezen het laatste voedsel, dat hem overblijft, te deelen. Aan hem biedt hij het beste, dat hij heeft, de zachtste pelterijen, om hem tot le-

gerstede te dienen, de zuiverste melk zijner rendieren, de rijpe wilde vruchten, welke hij heeft kunnen inzamelen. Eindelijk, na verloop van ettelijke dagen, de ruilingen overbragt en eenig berigt omtrent andere naastgelegen kampe- menten ingewonnen zijnde, verlaat de koopman het gastvrije dak der *Oeroessen* (*) en hervat zijne avontuurlijke handelsreis. Hoe statig is niet de stilte, welke in die nimmer doorzochte wouden heerscht, waar de lucht zelve eerbiediglijk haren adem schijnt terug te houden! Geen blaadje ridselt aan de eeuwenoude boomen; ceders en berken sterven uitgeleefd op hunne stammen. De zwarte eekhoren, in het dicht gebladerte gezeten, kijkt, nieuwsgierig over het vreemde verschijnsel, den dicht bij hem voorbijtrekkenden man in het aangezicht, en begint vervolgens op nieuw gerustelijk voort te knagen aan de schors, welke hij at. De schuwe zabel vlugt overhaast, van den eenen tak op den anderen springende. Nu en dan verheft een eenzame kraanvogel, onder het slaken van een klagend geschreeuw, zijne lange beenen verre achteruit gestoken, zich in de lucht. Wolken van muggen zwermen boven bloedkleurige moerassen (†) — ziedaar al wat men gewaar wordt. Nergens ziet men eenig spoor van veldbouw, nergens weergalmt het geluid eener menschenstem. Hier en daar slechts, ver van elkander, ontdekt de reiziger, op den top eens steilen heuvels, een ruw gebeiteld steenen afgodsbeeld, het eenigst overblijfsel der oude volken, die hier gewoond hebben, maar verdwenen zijn, zonder ander spoor van hunnen voorbijgang te laten. (§) Doch ziedaar wordt zijn blik getroffen door iets, hetwelk de voet van een onbekend dier schijnt te wezen... hij stijgt van zijn paard, onderzoekt het indruksel naauwkeurig en siddert... het is het spoor van een' panter.

Ik zie, dunkt mij, de verbazing en het ongeloof van mij-

(*) Zomer-yoerten, uit berkenschors, die met rendierhaar aaneen genaaid is, zaamgesteld.

(†) Dit zijn ondiepe moerassen, aan welke de daarin ontbonden oker eene roode kleur geeft.

(§) Menigmaal ontmoet men zulke gedenkteeken in *Siberië*. Ongetwijfeld hebben zij aan vroegere volken behoord, waarvan nog andere overblijfsels het bestaan doen blijken, doch van welke geenerhande geschiedkundige overlevering tot ons gekomen is.

nen lezer: „Een panter,” zal hij zeggen, „een panter in *Siberië!* dit is immers onmogelijk?” Welnu, ik kan hem verzekeren, dat het niets zeldzaams is, er deze dieren te ontmoeten, en wel van de grootste soort. Menigmaal komen zij er uit *Oppcr-Azië*, hetzij doordien zij in het gebergte verdwaald zijn, hetzij omdat zij, gedurende den zomer, in het noorden eenige koelte en nieuwe prooi komen zoeken, hetzij eindelijk dat zij derwaarts gevlugt zijn, om aan de uitgestrekte jagten te ontkomen, welke de Keizer van *China* opgezette tijden in zijne staten doet houden. Zelden gaat er een jaar voorbij, dat men niet in de provincie van *Yakoetsk* een of twee dier verslindende dieren gedood en er verscheidene gezien heeft. Derzelver sterkte, moed en buitengewoone vlugheid verschrikken de jagers, die hunne overwinning menigmaal duur betalen moeten. Zie hier een voorval van dien aard, hetwelk in het jaar 1827 heeft plaats gehad.

Twee huisgezinnen, het eene een *Yakoetisch*, het andere een *Tongoezisch*, waren altijd nevens elkander gelegerd. De mans, beiden jagers van beroep, hadden met elkander eene naauwe vriendschap gesloten. Op zekeren ochtend kwam de vrouw van den *Yakoet*, plotseling en met den schrik op het aangezicht geteekend, de *yoerte* binnenloopen. Bijna sprakeloos, maar met vragen bestormd, bragt zij eindelijk uit, dat zij een groot wild beest van eene haar onbekende soort gezien had. De twee jagers grijpen in haast hunne wapenen en snellen naar buiten, om de zaak met eigen oogen te onderzoeken. Doch ook hen bevangt weldra verbazing en schrik, want twee snaphaanschoten ver van de hut zien zij een' geweldig grooten panter op zijn' buik liggen, blijkbaar in afwachting dat men hem zal komen aantasten. Schromende zoo geducht een' vijand aan te grijpen en zich noch van elkander durvende scheiden, noch te gelijk hunne gezinnen verlaten, besluiten de beide mans te huis te blijven en voor dien dag hun gewone jagtbedrijf op te geven. De dag, de nacht gaan voorbij, maar de panter verwijdert zich niet; hij schijnt vast besloten te hebben, onder de hutbewoners eene prooi te vinden, en de honger, welken hij intusschen lijdt, schijnt zijne woestheid nog gedurig te vermeerderen. Vruchteloos poogt men hem, door het aanheffen van luid geschreeuw, door het slaan op koperen ketels, door het toewerpen van brandende stukken hout, te verschrik-

ken. Het roofdier staat op, doet een paar sprongen, loopt heen en weder, maar eindigt steeds met op denzelfden afstand weder te gaan liggen. Nog een dag verloopt op dezelfde wijs, en nu vermeestert wanhoop het hart der twee jagers. Eindelijk echter herleeft hun moed bij de tranen en het gekerm hunner vrouwen en kinderen, die door honger, dorst en onophoudelijken angst gefolterd worden. Hun bleef slechts de keus over, om of van honger of onder den tand van het schrikdier om te komen. De *Yakoet* besluit het eerst, den strijd te wagen. Hij laadt verscheiden kogels in eene soort van donderbus, welke hij gelukkig bezat, en gaat nu stoutmoedig op den vreeselijken vijand los, die hem dus belegerd hield. Het dier schijnt met verbazing den man te beschouwen, die het zoo vermetel durft naderen; vervolgens begint het den grond met zijne staart te zweepen, spalkt zijn' geweldigen bek open en laat zich zijne bloedroode tong over de lippen gaan, als had het een voorgevoel dat hem zijne prooi nu niet meer kon ontsnappen. Nog draalt het; maar toen de *Yakoet*, om te vaster aanleg te nemen, zich op de eene knie nederlaat, rijzen plotseling de haren des panthers te berge; hij kromt den rug als eene kat en met de snelheid des bliksems doet hij den sprong. Op hetzelfde oogenblik gaat ook het schot los, en een der kogels treft het springende dier; doch tevens is ook eene hand van den armen jager door deszelfs tanden vermorzeld. In dit hagchelijk tijdstip vliegt de trouwe *Tongoes* op den gezamentlijken vijand aan, en snel achter elkander brengt hij hem met zijne *palme* (*) drie wonden toe. De panter, zich tegen dien nieuwen vijand keerende, grijpt deszelfs wapen met zijne tanden, verbrijzelt het in duizend stukken en slaat zijne scherpe klauwen diep in deszelfs ligchaam... Gelukkig heeft de *Yakoet*, hoe deerlijk ook gekwetst, kracht en moed genoeg om met de nog onbezerde hand zijn mes te grijpen; hij trekt het uit den gordel en stoot het zijnen vreeselijken vijand in de zijde. Reeds door het vroeger bloedverlies verzwakt, laat nu de panter zijne prooi los, verwijdert zich en zijgt op eenigen afstand ter aarde. De jagers echter, zelve zoo zwaar gekwetst, waren buiten staat het dier te vervolgen; tegen den avond gaf het den geest. Zijn vel,

(*) Eene lans, uit het lemmer van een lang mes bestaande, dat aan een' houten steel gehecht wordt.

hetwelk aan den Gouverneur der provincie gebragt werd, duidt aan, dat het een dier van meer dan gewone grootte moet geweest zijn. De moedige *Yakoet* overleed twee dagen na het gevecht, en ook de *Tongoes* kwijnde lang, eer hij volkomen herstelde.

Laat ons nu tot de bevindingen en ontmoetingen van den *Russischen* handelsreiziger in het Zuid-oosten van *Siberië* terugkeeren. Ik heb het vriendschappelijk onthaal beschreven, hetwelk hem in de hut van den *Tongoes* gewoonlijk verwacht; maar die gastvrije hut is hij niet altijd zoo gelukkig van te kunnen bereiken. Somwijlen, door allerlei verhinderingen opgehouden, komt hij te laat op de met dit nomaden-volk bepaalde plaats en vindt er niemand meer; alsdan, in die hoop teleurgesteld en van juiste aanwijzingen ontbloot, zwerft de ongelukkige reiziger op goed geluk rond en eindigt soms met te verdwalen. Weken, maanden, loopen op deze wijs voorbij; zijn leeftogt vermindert; zijne paarden, zijne rendieren verzwakken gedurig meer, en ondertusschen blijven al zijne nasporingen vruchteloos: hij ontdekt niets, noch eenig spoor van menschen, noch eenig blijk van woningen; alles is eenzaam en stil. Door de behoefte gedrongen, doet hij van zijne rendieren het minst noodwendige slagten, de horens der overige worden geschraapt en het schraapsel als voedsel genuttigd; eindelijk verslindt hij ook de riemen en de lederen zakken, welke hij bij zich heeft. Maar nog altijd daagt er niets op, nog altijd geene redding.... De dood, de verschrikkelijke hongersdood, grimt hem in al hare ijselijkheid aan. Ik heb zulke lieden gezien, welke een wonderdadig toeval aan dit gruwelijke lot onttoogen had. Nog slechts uit vel en been bestaande, aan wandelende geraamten gelijk, schenen zij levend uit het graf gestegen. Overigens is het niet de in deze gewesten verdwaalde reiziger alleen, die zulk een lot te vreezen heeft; getuige het volgende verhaal, hetwelk ik opgeteekend heb uit den mond van eenen koopman, die dezelve herhaalde malen doorkruist had.

»Op zekeren dag,» zeide hij mij, »wilde ik eenen *Tongoesischen* jager bezoeken, met wien ik sedert lang in vriendschappelijke betrekkingen stond. Ik kende de plaats van zijn winter-kampement, hetwelk hij bij gebrek aan rendieren niet naar welgevallen verlaten kon. (*) Derhalve

(*) Velen dier nomaden die, uithoofde hunner armoede,

trok ik regtstreeks op zijne hut aan. Bij mijne nadering hoorde ik de honden niet naar gewoonte aanslaan, hetgeen mij denken deed, dat de eigenaar der woning op de jagt was. Ik kwam naderbij... ook geen rook was te bespeuren... Eindelijk trad ik de hut binnen, en als versteend bleef ik staan op het schouwspel, dat nu mijne oogen trof. De vrouw van den *Tongoes* lag voor mij, levenloos; haar lijk hield nog het jongste harer kinderen in de armen geklemd, dat, in de verdroogde moederborst geen zog meer vindende, ongetwijfeld het eerst bezweken was. Niet ver van daar lag de oudste dochter op den grond uitgestrekt, met de voeten in den haard, waar zij zeker vruchteloos een overschot van warmte gezocht had. Een knaapje van tien à twaalf jaar had insgelijks den dood gevonden; hij had nog een eind riem in de hand, waaraan hij blijkbaar geknaagd had. De sporen van krampachtig lijden waren in de wezenstrekken dier ongelukkigen te zien, vooral van de moeder, wier oogen met smartelijken blik ten hemel gekeerd waren. Wel twee maanden moesten sedert dit treurgeval verlopen zijn, want de wind had eene ontzettende hoeveelheid sneeuw door den schoorsteen naar binnen gejaagd, waar zij zich in ijs verkeerd had; al de lijken waren er mede overdekt. Men moet onderstellen, dat, de huisvader op de jagt onder de sneeuw omgekomen zijnde, al de zijnen in de hut door honger ellendiglijk om het leven geraakt waren. Deze onderstelling werd bevestigd door de bijzonderheid, dat wij een hondenvel in de *yoerte* nabij den haard vonden. Dit dier was ongetwijfeld alleen naar huis gekeerd, en de nood had deszelfs meesters gedwongen het tot spijs te slagten."

Zoodanig is het lijden, zoodanig zijn de gevaren, waaraan het leven van den inlandschen jager in *Siberië* onderworpen is; welnu, ondanks dit alles, geeft hij aan dit leven boven alle andere de voorkeur. Breng dezen man onder eenen zachteren hemel, te midden eener rijke, welbevolkte stad, weldra zal hij uwe gemakkelijke woningen te eng vinden, hij zal van verlangen beginnen te smachten naar zijn koude vaderland, naar zijn vorig vrij en zwervend aanwezen, dat onophoudelijk door vrees en hoop verlevendigd werd. Wij

geene rendieren onderhouden kunnen, zijn daardoor gedwongen vaste woonplaatsen te kiezen, of ten minste langen tijd achtereen dezelfde plaats te bewonen.

zelve immers, wanneer wij blootelijk voor onze verlustiging jagen, hoe blijde zijn wij dan niet, als wij slechts eene patrijs opstooten, met welk eene gemoedsbeweging leggen wij op haar aan, en met welk eene verrukking zien wij haar vallen! Hieruit beoordeel men, van welk een alles te boven gaand belang de jagt moet zijn voor hem, wiens levensbehoud en dat van zijn gezin niet zelden van een gelukkig schot afhangt, voor hem, wien, volgens eene uitdrukking van SCHILLER, het gansch heeal in den loop van zijn geweer besloten schijnt. Voor zulk een' man is de jagt eene gebeurtenis van het ernstigste gewigt, is zij een deel zijner geschiedenis!

In *Siberië* wordt slechts een klein aantal gebaande wegen en in het geheel geene kanalen of vaarten gevonden; evenwel is deze schaarschte van gemeenschapsmiddelen geen wezenlijk kwaad voor het land. Al de groote rivieren loopen er eenparig van het zuiden naar het noorden, en zijn gedurende de helft des jaars met eenen dikken ijsvloer overkorst. Hetzelfde heeft plaats met de onmetelijke moerassen, welke de noordelijke deelen des lands beslaan; onbegaanbaar in den zomer, veranderen zij zich, zoodra de winter daar is, in de heerlijkst geëffende wegen, in voortreffelijke handelsbanen, van des te meer waarde, daar derzelve onderhoud aan den staat niets kost. De transporten, niet gedwongen de kronkelingen van eenen gewonen weg te volgen, en gehard genoeg, om, waar het ook zij, in de woestijn een nachtverblijf te nemen, kunnen de kortste rigting kiezen; een onwaardeerbaar voordeel daar, waar de afstanden reeds op zich zelve zoo overmatig groot zijn. De aangrenzende, door de *Kirgizen* bewoonde steppen, voorzien *Siberië* van uitmuntende paarden, die weinig onderhoud kosten, daar de overvloed van weiden het voeder ongemeen goedkoop maakt. Bestonden er in *Siberië* goede en regelmatige wegen, gelijk elders, zoo zou, bij voorbeeld, de suiker er niet op den voor het land zoo matigen prijs van 1 roebel 50 kopeks te staan komen, en de allerbeste thee zou te *Moskou* niet slechts 7 roebels kosten.

Het goederen-vervoer gaat in *Siberië* met eene onbedenkelijke snelheid. Hoe zwaar de lading ook zijn mag, legt men er in de vierentwintig uren en met dezelfde paarden eenen afstand van honderd twintig wersten af, welke afstand verdubbeld kan worden, wanneer men onderweg voor wissel-

paarden zorg draagt. Die snelheid van transport oefent natuurlijkerwijs eenen gunstigen invloed op het goedkoope der waren, vooral omdat zij de kapitalen te spoediger in handen van den koopman doet terugkeeren, en hem in staat stelt, dezelve tot nieuwe speculatiën te bezigen. Deze omzetting heeft, bij een slechts min of meer ijverig handelaar der stad *Irkoetsk*, over het algemeen twee of drie malen 'sjaars plaats, en hij zelf zal gedurende dien tijd middel gevonden hebben, om in *Rusland* de jaarmarkten van *Irbit* en *Nijini* te gaan bezoeken, naar *Yakoetsk* terug te komen, en vervolgens naar *Kiakhta*, aan de grenzen van *China*, te gaan. Dus werken de slechte staat der wegen, de gestrengheid der luchtstreek, en tot zelfs het gemis van allen veldbouw, in *Siberië* zamen, om dat land, ten minste uit het oogpunt des koophandels, van eene hooge waarde voor het overige des rijks te maken.

Wij zullen dit overzicht der karavanen - togten in de verschillende deelen van *Siberië* nog aanvullen, door eenige bijzonderheden mede te deelen omtrent de gevaren, waaraan de goederen-transporten, die zich naar de *Chinesche* grenzen bij *Kiakhta* begeven, blootgesteld zijn. Met het begin van den winter en wanneer het ijs van het meer *Baikal* nog niet sterk genoeg geworden is, zijn de karavanen menigmaal gedwongen, die binnenzee om en hooge bergen over te trekken, waar zij gevaar loopen door stormen en sneeuwstortingen om te komen. De overtocht over de hooge keten, die den naam van *Khamar Daban* draagt, is vooral moeilijk en gevaarvol. Dwarrelende sneeuwstormen wisschen er alle spoor uit van den, door vroegere transporten al slingerend langs de berghellingen gebaanden weg, en alsdan is een enkele rukwind, een enkele misstap genoeg, om de rijtuigen in afgronden te doen nedertuimelen, waar alles, menschen en paarden, onmisbaar het leven verliest.

Evenmin is ook de overtocht over de ijskorst van het meer *Baikal* van gevaren bevrijd. Somwijlen verbrijzelt een plotselinge orkaan die ijsvlakte, en alsdan blijft aan de voerlieden geen ander middel van lijfsbehoud over, dan de ijschots, waarop zij zich toevallig bevinden, van het overige ijs los te maken, en zich daarvan als van een vlot te bedienen, om den tegenover gelegen oever, of althans eenen hechteren grond, te bereiken. Op deze wijs wordt de hinderpaal zelf voor hen een reddingsmiddel.

Somwijlen worden de karavanen, wanneer zij met het begin der lente van *Kiakhta* terugkeeren, na alloop der groote jaarmarkt, die er gedurende de *witte maand* der *Chinezen* (in Februarij en Maart) gehouden wordt, onder het overtrekken van het meer *Baikal*, door de losbreking van het ijs verrast. Vele wagens gaan alsdan verloren; andere worden, na eenen allerhagchelijksten overtocht en na lang tusschen leven en dood gezweefd te hebben, nog gelukkiglijk door den wind naar den oever gedreven. Soms ook dwingt gebrek aan sneeuw gedurende den winter, of eene te vroege lente, de voerlieden der karavaan, hunne sleden met op wielen staande rijtuigen te verwisselen. Hieruit ontstaat echter voor hen geene noemenswaardige schade, want bijna altijd gelukt het hun, hunne sleden in de omliggende dorpen te verkoopen, of wel dezelve er tot den volgenden winter in bewaring te geven. Des zomers geschiedt de overtocht over het meer *Baikal* op groote, ruw getimmerde schuiten, *karabas* geheeten; enkele galjoten blijven tot dienst der kroon voorbehouden. Wenschelijk zou het zijn, indien de regering besluiten kon, op die groote watervlakte, tot het overvoeren van den post, eene stoomboot te onderhouden. Dit ware een goed voorbeeld aan den handel gegeven.

Daar *Siberië* door het *Oeral*-gebergte van *Europa* gescheiden is, en het daardoor moeilijk blijft, dat land te allen tijde van buitenlandsche voortbrengselen te voorzien, zoo zou het zeer te wenschen zijn, dat de *Russische* regering, wanneer eenmaal de bevolking er genoegzaam toegenomen zal wezen, hare uiterste pogingen aanwendde, om er de fabriek-nijverheid aan te wakkeren. Die landstreek toch, overvloediglijk van alle grondstoffen voorzien, rijk in metalen en edelgesteenten, daarbij eenen onuitputtelijken voorraad van brandstof bezittende, heeft langs hare geheele zuidelijke grenslijn tot naburen *Aziatische* natiën, bij welke meestal niet de geringste nijverheid van dien aard bestaat, hetgeen dus aan *Siberië* voor het vervolg, behalve deszelfs eigen verbruik, een onberekenbaar vertier van bewerkte stoffen naar buiten zou verzekeren. Uit deze bron zou voor dat land eene welvaart voortvloeijen, ongelijk grooter dan het voordeel, hetwelk de doorvoer, die thans nog deszelfs eenig handelsbedrijf uitmaakt, immer aan hetzelfde kan verschaffen.

Van den anderen kant is het voor *Siberië* zeer te wen-

schen, den landbouw in deszelfs zuidelijke provinciën te zien verbeteren, die, uit hoofde van de rigting zelve harer waterstroomen, geroepen zijn, om in het onderhoud der meer noordelijke gewesten te voorzien, waar de gestrengheid der luchtstreek en de aard zelf van den grond allen akkerbouw zoo goed als onmogelijk maken. Reeds nu heeft deze toevoer eenigermate plaats, daar met elk voorjaar, zoodra het ijs in de rivieren opgeruimd is, eene ontelbare hoeveelheid schuiten van alle maaksel en grootte de *Oby*, de *Irtysch*, de *Yenissey*, de *Angara*, maar vooral de *Lena* afkoomt, beladen met granen en met meel, welke eetwaren zij bij de bewoners der lager aan die stroomen gelegene landen tegen pelterijen gaan verruilen. Deze zelfde handel, op eene groote schaal gedreven, zou vermogend medewerken om het lot dier volksstammen te verbeteren en hen uit den wilden nomadischen tot den gezeten beschaafden staat te doen overgaan. Wij kunnen ons hier niet langer bij deze bedenkingen ophouden, die ontegenzeggelijk verdienen rijpelijk overwogen en in een opzettelijk werk grondig behandeld te worden. Laat ons, om dit overzigt te besluiten, nog eenen snellen blik werpen op de landtooneelen, welken de loop der *Lena* aanbiedt; tooneelen schilderachtig grootsch en van eene poëtische wildheid.

In de lente, wanneer het ijs losgaat, sleept deze geweldige stroom, met zware ijsschotsen overdekt, dezelve in zijnen snellen loop tusschen zijne rotsige oevers voort en verbrijzelt ze met oorverdoovend gedruisch. Evenwel, zich in de naauwste doorgangen opeenstapelende, vormen deze blokken, helder en doorschijnend als kristal, weldra eenen ijssdam, die tot ontzettende hoogte aangroeit, zoolang tot dat de stroom, als verbolgen over den hinderpaal, welken de natuur hem in den weg durft werpen, bruisend opzwellt en met zijn schuimend water zegevierend het bolwerk doorbreekt. Op deze wijs zet de rivier haren loop voort, elk jaar hare oevers veranderende en de eilanden, welke in den vorigen herfst nog haren stroom versierden, of verdelgende, of onder grind en slib begraven. Eindelijk echter, van ijs en hinderende boomstammen vrij, rolt de *Lena* hare wateren met meer kalmte voort, en de diepe stilte harer oevers wordt door niets meer gestoord, dan door het gekrijsch der wilde ganzen, die in onoverzienbare vlugten, hoog in de lucht, voorbijtrekken. De stroomafwaarts drij-

vende bark vervolgt met snelheid hare vaart, tusschen de steile wanden van ontzettend hooge rotsen, welker kruinen met pijn- en cederboomen bedekt zijn, terwijl hier en daar een berk zijwaarts in de spleten der granietklompen wortelt. Van tijd tot tijd opent zich voor het gezigt een plekje vlakken grond, met weelderig groeiend gras bedekt, te midden van hetwelk de *Siberische* lelie hare schitterende kleuren ten toon spreidt. Zelden, zeer zelden, komt het gezigt van een menschelijk wezen deze eenzaamheid verlevendigen. Het is alsdan of een *Tongoes*, die stil langs den oever sluipt en zijnen gespannen boog op eene wilde eend gericht heeft, of wel een *Yakoet*, die eenen zalm, door zijne lans getroffen, uit het water haalt, of wel een ruiter, dien men op het naauwe pad, hetwelk den kam der rotsen bekroont, ziet galopperen, en wiens gevaarlijken loop het verschrikte oog ter naauwernood durft volgen.

Maar wie kan naar eisch de schrikbarende schoonheid beschrijven, welke het in *Siberië* zoo menigmaal voorkomende schouwspel van in brand staande bosschen vertoont? Aanvankelijk ziet de reiziger, die de rivier bevaart, in de verte niet dan eene zwarte rookwolk, welke, even als een dik gordijn, hem het uitzigt belet. Weldra onderscheidt hij de vlam, die langs de zijde van het gebergte voortloopt, en aan de rotsen het voorkomen bijzet van draken met vurige manen. Die vlam verteert, onder onophoudelijk geknap en gekraak, de dorre struiken en het kreupelhout; vervolgens slingert zij zich als eene slang om de stammen der pijn- en cederboomen naar boven. De hemel zelf schijnt in brand te staan, en de rivier vermeerdert nu eens de uitwerking van dit schriktooneel, door het van haren waterspiegel terug te kaatsen, dan weder bedekt zij zich met eenen dikken rookdamp, in welken de schuit des reizigers, door den stroom voortgesleept, als in eenen van de monden der hel schijnt neêr te dalen.

Hoe meer men *Yakoetsk* nadert, des te meer ziet men de rivier zich verbreeden en hare oevers zich met schilderachtige landouwen versieren. Ik ben haar afgevaren in eenen van die heldere nachten der noordelijke gewesten, wanneer haar water, klaar en glinsterend als kristal, het azuurblauw van eenen hemel zonder wolken terugkaatste. Pijlsnel schoot mijne bark tusschen de oeverrotsen door, welker wonderlijk gevormde spitsen, bij het twijfelachtige licht der

schemering, den schijn van torens met kanteelingen of van lange zuilengangen vertoonden. Diepe stilte heerschte over deze wilde, maar grootsche natuur. Doch snel is hij voorbij, die nacht van het noorden; en ziedaar reeds, zich bijna met het gloren van het avondrood vereenigende, verschijnt de dageraad, door een frisscher waaijend morgenkoeltje verkondigd. Maar, wat beteekent die blaauwachtige rook, welken ik daar ginds gewaar word, aan het eind van die in het water uitspringende kaap? Het is slechts eene nederige *Russische izba* (*); doch de reiziger zal er goed ontvangen worden. Hij zal er dikken room, versch gebakken brood en een hartelijk onthaal vinden.

Maar ziedaar zijn wij reeds nabij *Yakoetsk*. Bereids ondekt men in de verte deszelfs klokketorens en de houten wallen van deszelfs kasteel. Hier vertoont de *Lena*, door de overal smeltende sneeuw buiten hare oevers gedreven, het gezigt eener uitgestrekte zee, en overdekt de talrijke eilanden, welke gedurende de overige tijden des jaars uit haren boezem oprijzen en van welke men thans niets anders bespeurt dan eenige rietbosschen, die hun buigzaam hoofd boven de golven verheffen. In de stad is reeds alles in rep en roer, en de menigte dringt aan den oever zaam, om de schuiten, welker nadering door geloste schoten verkondigd is, te zien aankomen. Hier eindigt de scheepvaart der kooplieden van *Irkoetsk*; maar in onze hoedanigheid van reizigers kunnen wij de rivier nog verder afvaren.

Het is slechts tot aan *Aldane* of nog iets verder, dat de oevers der *Lena* hoog en schilderachtig blijven. Beneden die plaats, hoe meer men naar het noorden komt, hoe vlakker hare boorden worden, en aan gene zijde van *Yigansk* veranderen zij in *toendres*. Trapsgewijs worden de bosschen zeldzamer, de boomen verminderen in grootte, eindelijk wordt het gras zelf door kleurloos mos vervangen, en de rivier stroomt nog slechts door eindeloze moerassen. Nabij haren mond wordt haar voorkomen nog treuriger. Men ziet er niets meer dan duizenden van vogels, die te midden der waterwoestijn rondzwemmen, of onder heesch geschreeuw van het eene naar het andere eiland fladderen, dat, uit mos en moerasplanten ineengevlochten, op het vlak des waters dobbert. Aan den gezigteinder smelten oever, zee en hemel

(*) *Izba*, boerenwoning, stulp.

in eene enkele grijsgrauwe tint te zamen. Nergens vindt het oog een rustpunt in die eindelooze ruimte, waar geene bloem, geen grashalmpje het gezigt verkwikt. De zon, die in de langste dagen hier den horizon bijna niet verlaat, de bleeke, schier warmtelooze zon van het noorden, schijnt met weêrzin den grijzen hemel te doorloopen. Alles, kortom, op dien treurigen grond draagt het kenmerk van den overgang der levende, bewerkte natuur tot de van leven en teelkracht ontbloote.

TOONEELN UIT DEN BRAND VAN MOSKOU EN DEN OVERTOGT
OVER DE BERESINA.

Het is natuurlijk, dat alle schilderingen, welke betrekking hebben op den brand van *Moskou*, eene gebeurtenis, voor de wereldgeschiedenis zoo belangrijk in gevolgen en schier met geene andere te vergelijken, nog altijd de belangstelling des lezers opwekken. Wij durven dan ook vertrouwen, dat de volgende trekken van deze schrikkelijke schilderij, van eene vrouw afkomstig, die het verhaalde zelve beleefde en met naauwkeurigheid en levendigheid weet te schetsen, onzen lezers welkom zullen zijn. Zij zijn ontleend uit de Gedenkschriften van de tooneelspeelster en zangeres LOUISE FUSIL, die op den eersten morgen van het jaar 1812, uit een vrolijk gezelschap terugkeerende, in haar dagboek schreef: »Waarom houdt toch de aanvang van dit jaar 1812 mij meer bezig, dan alle vorige gedaan hebben? Waarom voelde ik de behoefte, om dien in zuivere herinnering te bewaren? Ach, men kan zoo weinig op den duur van het geluk rekenen! Wij willen zien, hoe het in 1813 is!» En aan het einde van dat jaar leefden de meesten van hen, met wie zij het zoo vrolijk was begonnen, niet meer! Wij willen haar zelve laten verhalen.

* * *

Ik had eene reis van eenige maanden gedaan, en vond *Moskou*, toen ik terugkwam, in groote beweging; de vreemdelingen vooral waren vol onrust. De inneming van *Smolensko* was niet geschikt, om de gemoederen te doen bedaren. De geheele adel vertrok, en nam de schatten van het *Kremlin* en de rijkdommen, in het vondelingsgesticht

bewaard, mede. Men zag eenen onafgebroken trein van wagens en pakwagens met meubelen, schilderijen en allerhande voorwerpen. De stad werd reeds eenzaam, en naar mate de *Fransche* armee voortrukte, werd ook het aantal der wegtrekkenden grooter. Daar ik te *Stuttgart*, in het *Wurtembergsche*, geboren was, hoopte ik door bemiddeling der Keizerinne-moeder, die ook van daar afstamde, eenen pas naar *Petersburg* te bekomen. Doch deze werd mij geweigerd, ondanks de aanbeveling van den Graaf MARKOFF, voormaligen *Russischen* Gezant te *Parijs*. Ofschoon er reeds sedert eenigen tijd in den keizerlijken schouwburg te *Moskou* niet meer werd gespeeld, zoo mogt toch geen der aldaar aangestelde kunstenaars zich zonder uitdrukkelijke toestemming des Kamerheers verwijderen, en zonder deze kon men ook geene postpaarden krijgen.

Daar men vreesde voor gebrek aan levensmiddelen, begon ieder zich zoo veel mogelijk te voorzien. Weldra werd de bezorgdheid algemeen; want men sprak er van, om zich onder de puinhoopen van de stad te begraven. Men trok naar de afgelegenste wijken der stad, en bij hare verbazende uitgestrektheid rekende men er op, dat het gedeelte, waar de *Franschen* binnenkwamen, het eerst en alleen zoude worden in brand gestoken. Men kon zich de mogelijkheid niet voorstellen, dat deze onmetelijke stad geheel zou kunnen worden opgeofferd, en ontvlood derhalve slechts die gedeelten, waar men houten huizen vond. Al die steenen, met tegels bedekte paleizen konden niet verbranden, dacht men, en zoo nam men vooral tot deze de toevlugt.

Ik had mijne woning verlaten, om mij aan eene kunstenaarsfamilie aan te sluiten, die in een groot paleis woonde, dat aan den Vorst GALIZIN toebehoorde en in de *Bosma* stond, een kwartier, dat juist aan de tegenovergestelde zijde lag van die, waardoor het leger moest binnentrekken. De echtgenoot van mijne vriendin, de Heer VENDRAMINI, had van den Prins den last ontvangen, om zijne kostbare verzameling van schilderijen in plaat te brengen. Hij bewoonde met de zijnen eenen kleinen vleugel van het paleis, die het uitzigt had op eenen grooten tuin, zeer geschikt, om ons te verbergen, als het gemeen tot buitensporigheden oversloeg, en om ons bij brand te redden. Behalve verscheidene plantenkassen, waar men voor alle nasporingen veilig was, hadden wij nog het paleis, dat op zich zelf eene ge-

heele zij der straat besloeg, en het paleis van den Vorst ALEXANDER KURAKIN aan de andere zijde, waarheen wij ook wijken konden. Deze paleizen waren reeds door de eigenaars verlaten. Wij achtten ons dus veilig als in eene onoverwinnelijke vesting, en dachten er slechts aan, om ons van het noodzakelijkste te verzorgen. Ik liet een gedeelte van mijne goederen derwaarts brengen en verliet dwaasselijk een huis, dat onbeschadigd bleef, om naar een ander te wijken, dat eene prooi der vlammen werd. Doch ik was niet de eenige, die dat ongeluk trof.

Toen ik door de stad ging, om mij bij mijne vrienden in de *Bosma* te voegen, vond ik de straten eenzaam, en ter naauwernood ontmoette men eenige lieden van de geringste klasse. Zoo ging ik eenen tijd lang voort, toen ik op eens in de verte een treurgezang hoorde en plotseling het zonderlingste en hartroerendste schouwspel gewaar werd. Eene tallooze menigte menschen, voorafgegaan door priesters in hun plegtgewaad, de beelden der heiligen dragende, mannen, vrouwen en kinderen, alle weenende en kerkgezangen zingende! Het gezicht van zulk eene schaar, die hare geboortestad verlaat, was zielverscheurend. Ik wierp mij op de knieën en begon te bidden en te weenen, gelijk zij. Zoo kwam ik, nog geheel geschokt door dit tooneel, bij mijne vrienden aan.

Acht of tien dagen lang bleef alles rustig; doch tegen het einde van Augustus, naar *Russische* tijdrekening, berigtte men ons, dat het leger naderde. Wij beklommen ieder oogenblik met verrekijkers het dak van het huis en zagen van verre de vuren der bivouaks. Onze dienstboden kwamen verschrikt bij ons binnen en zeiden, dat de politie aan alle huisdeuren had aangeklopt, om de bewoners te waarschuwen, zich te verwijderen, daar men de stad in brand zou steken. De brandspuiten had men weggenomen. „Wij willen hier niet langer blijven,” voegden zij er bij, en inderdaad volvoerden zij weldra hun besluit. Met uitzondering van eene zwangere dienstmaagd, die ons brood bakte, en die zich bedronken had, om hare vrees te verdrijven, hadden wij geene bedienden meer. Deze vrouw was ons later van veel nut. Daar mijne vriendin zeer angstig was, begaf ik mij den ganschen nacht niet ter ruste. Ik waagde het niet, haar mijne overpeinzingen mede te deelen; want ik vreesde, dat zij zenuwtoevallen mogt krijgen. Onze woning lag zeer

eenzaam, en van tijd tot tijd hoorde ik dronken lieden vloeken en zweren. Ook den dag bragten wij in groote onrust door; want wij hadden gehoord, dat men aan het plunderen was. In den volgenden nacht scheen het gewoel nog sterker te worden, en ik hoorde duidelijk *Fransouski* schreeuwen. Ieder oogeblik verwachtte ik, dat men onze deuren zou inslaan.

Zoo bragten wij twee nachten in den vreeselijksten angst door, en de derde brak reeds aan, zonder dat er eenige verandering in onzen toestand was gekomen; want wij wisten niet, wat er in het binnenste van de stad gebeurde. Daar ik moede en ziek was, wierp ik mij vroegtijdig op mijn bed, en mijne vrienden stegen op het dak, gelijk de vorige dagen. Plotseling vloog Mevrouw *VENDRAMINI* weder naar beneden en riep mij toe: »Kom spoedig, om het vreemde verschijnsel aan den hemel te zien. Het is iets zeer zonderlings; men zou meenen, dat het een vlammend zwaard was. Dat voorspelt onheil!» Daar ik hare bijgeloovigheid kende, wilde ik mij eerst niet laten storen. Doch zij trok mij mede, en ik zag inderdaad iets zeer buitengewoons. Wij spraken er over, zonder het te kunnen begrijpen, en sliepen eindelijk in. Tegen 6 ure klopte men verscheidene malen aan onze deur. Ik snelde naar de kamer mijner vrienden. »Nu zijn wij verloren,» zeide ik; »men slaat de deur in.» Ik hoorde inmiddels den heer des huizes bij zijnen naam roepen. Wij keken door eene reet van het luik en zagen iemand van onze bekenden. Het was de heer *DE TAURIAC*, een emigrant, vroeger officier van de koninklijke regementen. »Ach hemel,» riep hij mij toe, »men moordt in de naburige wijk; geef mij eene schuilplaats!»

Deze vlugteling zeide ons, dat de brand niet ver van zijn huis was uitgebarsten. Hij vreesde, dat ook zijne woning eene prooi der vlammen zoude worden en verzocht daarom, dat wij hem met nog twee anderen wilden innemen. Men stond dit toe, en hij ijld henen, om zijne vrienden te halen. De Heer *VENDRAMINI* waagde het, de straat ten einde te loopen, en berigtte ons vervolgens, dat het verschijnsel, hetwelk zijne vrouw gezien had, niets anders was geweest, dan een kleine, met Congrevische vuurpijlen opgevulde ballon, die op het paleis van den Vorst *TRUBETZKOI*, in de *Patroske*, eene naburige wijk, gelegen, was nedergevallen, en dat dit, even als de aangrenzende gebouwen, in brand

stond. Het scheen hem zeker, dat de stad in brand werd gestoken. Hij vertrok weder, om meerdere berigten in te winnen, en wij waagden het, ons hoofd buiten het venster te steken. Ik zag daar een' soldaat te paard en hoorde in het *Fransch* vragen: »Hier?" Men verbeelde zich mijne verbazing. Altijd evenwel wat moediger dan mijne vriendin, riep ik hem toe: »Heer soldaat, zijt gij een *Franschman*?"

»Ja, Mevrouw!"

»De *Franschen* zijn dus hier?"

»Zij zijn gisteren om drie ure de voorsteden binnengerukt."

»Alle?"

»Alle."

»Moeten wij ons," zeide ik tegen mijne vriendin, »daarover verheugen of beangstigen? Wij ontkomen aan het eene gevaar, om welligt in nog grooter gevaar te geraken." Onze overdenkingen waren van zeer treurigen aard, en het gevolg toonde, dat ons voorgevoel maar al te gegrond was.

Nu kwamen de drie personen, die bij ons huisvesting hadden verzocht, met bunne goederen aan, voor zoo veel zij deze nog hadden kunnen redden. Zij verhaalden ons, dat de brand reeds aan verscheidene kanten woedde, dat men hem wel poogde te blusschen, maar dat dit zeer moeilijk was, omdat men geene spuiten had. Ik brandde van verlangen, om uit te gaan en te zien, of mijne woning, waarin zich nog mijne meubelen en al die goederen bevonden, welke ik niet had kunnen medenemen, ook reeds geleden had. Men zeide ons, dat het raadzaam was te voet uit te gaan, want dat men alle paarden wegnam, omdat de armee daaraan gebrek had. Een van allen voegde er evenwel bij: »De *Franschen* zijn galant; misschien laten zij u uwe paarden behouden. Ik wil er de mijne niet aan wagen; want als wij onze goederen moesten redden, zouden zij ons van groote dienst zijn." Hij scheen in eenen profetischen geest te spreken.

Des namiddags nam ik de *drotschke* van een' dezer heeren en reed naar de stad. Alle huizen waren vol soldaten; in het mijne vond ik twee hoofdofficieren der gendarmerie. Alles lag er verward dooreen; maar dat was, zeiden zij, reeds bij hunne komst zoo geweest. Men had er slechts *Russische* bedienden gevonden, en daar men deze niet verstond, had men het er voor gehouden, dat het huis verlaten was. Zij verzochten mij zeer, om mijne kamers weder te betrekken, en verzekerden, dat ik niets meer te vreezen had. Ik had

weinig lust daarin; want de brand in de nabuurschap kon ieder oogenblik mijne woning bereiken. Ik reed dus bij het licht van brandende huizen naar mijne vrienden terug. De wind woei hevig, en de vlammen breidden zich met verbazende snelheid uit. Alles scheen zamen te spannen, om de ongelukkige stad in de asch te leggen. Wij reden de straten door in de nabijheid van het paleis van den Vorst TRUBETSKOI, waar wij het woeden van den brand konden zien. Het was een schoon, maar tevens schrikkelijk schouwspel. Vier nachten hadden wij geen licht noodig; want het was helderder dan op den vollen middag. Van tijd tot tijd hoorde men eene zwakke ontploffing als een gewerschot, en dan zag men eenen zwarten rook opstijgen. Na eenige minuten werd deze rood, vuurkleurig, en weldra was alles eene zee van vuur. Eenige uren later was het gebouw vernield.

Toen ik te huis kwam, vond ik Mevrouw VENDRAMINI in gesprek met eenen gewonden officier. »Ik heb dezen heer verzocht,» zeide zij tegen mij, »om bij ons zijnen intrek te nemen. Daar ons huis in eene zeer afgelegene straat is, staan wij aan duizend toevallen bloot. Deze heer raadt ons zelfs, om eene veiligheidswacht te vragen.»

Ik ging den volgenden morgen uit, met oogmerk om berigten in te winnen. Het gedeelte der voorstad, hetwelk ik doorkwam, was één groote brand. *Poolsche* soldaten trokken de straten door, en alles had het voorkomen eener geplunderde stad. Ik begaf mij naar den Gouverneur, maar er was daar zulk een onbeschrijfelijk' gedrang van menschen, dat ik niet tot hem doordringen kon. Ik was reeds weder op weg naar onze woning, toen een jonge, zeer beleefde officier naar mij toetrad, om mij te waarschuwen, niet alleen te gaan, hetgeen gevaarlijk kon zijn, en zich als mijnen geleider aan te bieden. Het oogenblik was te bedenkelijk; om dit aanbod niet aan te nemen. Toen op den hoek eener straat eenige vrouwen vol angst zijne bescherming inriepen tegen soldaten, die hare woning plunderden, verdreef hij deze terstond. Ik spoedde mij, om te huis te komen; want ik vreesde, dat ook onze woning welligt aan plundering zou zijn prijsgegeven, waarvoor hare afgelegene ligging ons tot dusverre beveiligd had. Mijn jonge geleider at dien middag bij ons en sprak zeer aardig over het tooneel, de mode enz., zoodat ik weldra onder den knevelbaard van den soldaat den saletjonker van de *Chaussée d'Antin* herkende.

Kort daarna vertrok hij naar het legerkamp te *Petrowski*, en ik heb naderhand hem niet weder gezien. NAPOLEON woonde, uit vrees dat het *Kremlin* ondermijnd mogt zijn, in *Petrowski*. MEVROUW VENDRAMINI, de gewonde officier en ik, wij besloten dus den volgenden dag derwaarts te gaan en eene veiligheidswacht te verzoeken. De dag, waarop wij deze kleine reize ondernamen, was een merkwaardige dag voor mij. Toen wij vertrokken, was onze woning nog onbeschadigd, en was er zelfs in de naburige straten geen brand te bespeuren. De dochter van MEVROUW VENDRAMINI, een kind van 13 jaren, was bij ons. Zij had den brand nog slechts van verre gezien. Het eerste, wat haar trof, was de brand van de Roode Poort, de oudste van *Moskou*. Wij wilden den gewonen weg over den *Boulevard* nemen, maar het was onmogelijk, omdat overal de vlammen ons den doortogt beletteden. Wij rigtten ons dus op *Twerscoye*. Daar was de brand nog heviger, en de groote schouwburg, derwaarts wij vervolgens reden, was een vlammenpoel. Tegen denzelfden was een houtvoorraad voor een jaar opgestapeld, en het gebouw zelf was ook slechts van hout. Wij keerden rechtsaf, omdat wij daar minder vlammen bespeurden. Toen wij de helft van de straat hadden bereikt, woei de wind zoo geweldig in de vlammen, dat deze naar de overzijde oversloegen en letterlijk een gewelf van vuur vormden. Wij konden noch voorwaarts noch ter zijde, en moesten dus besluiten, om terug te keeren. Doch van minuut tot minuut nam de brand toe, en de vlammen speelden tot in ons rijtuig. De koetsier, die ter zijde op den bok zat, hield krampachtig de teugels, en zijn gelaat, dat naar ons was gekeerd, toonde vrees en angst. Wij riepen hem toe: *Nazad!* (Terug!) Het was moeilijk; maar eindelijk gaf de angst hem kracht, om zijne paarden te besturen. Hij bracht ze in den snelsten galop, en zoo kwamen wij weder op den *Boulevard*. Nu reden wij naar huis terug en dankten den hemel, dat wij onze van rook en vlammen pijnlijke oogen in de versche lucht konden verkwikken. Doch nooit zal ik den indruk vergeten, dien het gezigt van onze woning op ons maakte. Het huis, waarheen wij in rust hoopten weder te keeren, waar een uur vroeger geen vonk te zien was, stond nu geheel in vlammen. Men moest den brand eerst kort geleden hebben aangestoken; want zij, die binnen in huis waren, hadden het nog niet eens bemerkt. Op het ge-

schreeuw van het dochtertje van Mevrouw VENDRAMINI liepen zij uit. Het kind was geheel buiten zich zelve en riep slechts: »Redt Mama! Helpt! Helpt! Ach God, wij zijn verloren!» Mijn hart bloedde bij deze ramp. Ik dacht aan mijne zuster, en verheugde mij, dat ik in dit vreeselijk oogenblik alleen was.

Daar ik gelukkig genoeg ben, om in het gevaar mijne tegenwoordigheid van geest te behouden, zoo beijverde ik mij, om de overigen te helpen redden, en zocht toen bijeen, wat ik voor mij zelve het kostbaarste achtte. De zwangere dienstmaagd, die ons alleen nog was overgebleven, hielp mij mijne goederen in den tuin dragen. De heeren, zelfs de gekwetste officier, hadden het hoofd verloren. Zij liepen heen en weder en voerden niets uit. Zij deden eene deur met bijlen openbreken, terwijl er vlak naast deze eene andere openstond. Er kwamen officieren in den tuin en boden ons soldaten aan, om ons voort te helpen. Het was des te minder noodig, zich te overhaasten, daar het paleis van het kleine huis gescheiden was door den tuin en de plantenkassen. Zeker kon het vuur zich door middel van de laatste tot ons uitbreiden, gelijk ook gebeurde, doch eerst op den volgenden dag. Zoo men alles beter had overlegd, zou men veel minder hebben verloren. Doch de vrees overlegt niet, en het angstgeschrei van moeder en dochter bragt ieder in verwarring. Toen ik alles in den tuin had laten brengen, zette ik mij naast het portret van mijne oudste dochter neder, dat ik niet had willen achterlaten, en zag rond op alles wat er voorviel. Daar ik noch *drotschke* noch wagen meer had, liep ik gevaar van niets te kunnen redden. Ik nam oogenblikkelijk mijn besluit. Ik maakte van de onontbeerlijkste stukken een pakket en legde dat in de *drotschke* van een' onzer lotgenooten. Een ander kleiner pak legde ik in die van den officier, welke een soldaat, MATTINOT genaamd, reed, een eerlijke knaap vol gedienschtigheid. Toen ik mijne kleine aangelegenheden aldus had bezorgd, stak ik in den zak, dien ik in de hand had, mijne juweelen en mijn geld, en wachtte nu bedaard af, wat God over ons beschikken zou.

»Aan wien behooren toch deze koffers?» vroeg de officier, die in onze wijk het bevel voerde.

»Aan mij, Mijnheer!» antwoordde ik.

»Laat gij die daar zoo staan?»

» Waar zal ik er meê henen? Ik heb noch paarden noch wagen.»

» Kom kom! Mijnheer hier» (op den officier wijzende) » zal een gedeelte daarvan bergen. Zulke dingen zijn voor eene vrouw onontbeerlijker, dan een matras voor eenen man. En overigens, men moet elkander helpen.»

Zoo zag ik de helft van mijne goederen gered. Het overige gaf ik prijs en liet het portret mijner dochter in eenen hoek van eene broeikast. Ik scheidde er met droefheid van; want ik zag vooruit, dat ik het niet weder zou zien. Hoe zeer wenschte ik nu, dat het een miniatuur geweest ware! Wij verlieten het huis, en weldra was alles eene prooi der soldaten. Niets was treuriger, dan het gezigt van vrouwen, kinderen en grijsaards, die, gelijk wij, uit hunne brandende woningen vlugttten. Met ons trok een groot aantal soldaten voort, die naar het legerkamp gingen en ons voorsloegen, hen te volgen. Nadat wij lang omgedoold hadden, vonden wij eindelijk eene straat, die nog niet in brand stond. Wij traden in het eerste huis het beste; alle waren verlaten, en wij wierpen ons op de sofa's neder, terwijl de mannen onze goederen bewaakten en toezagen, of de brand ook naderbij kwam. Zoo eindigde deze dag, welks geheugenis ik nooit zal verliezen.

Wij bragten, gelijk zich begrijpen laat, eenen angstigen nacht door. Wij wisten niet meer, waar wij eene schuilplaats zouden vinden, want men had mij verzekerd, dat mijn huis was afgebrand. Toen de beide naaste huizen in brand stonden, had ieder het verlaten; en toch hadden de vlammen het verschoond. Naar *Petrowski* konden wij zonder eenen officier niet gaan, en de onze wilde ons niet vergezellen. Wij dwaalden dus van straat tot straat, van huis tot huis. Alles droeg de sporen der verwoesting, en de stad, die ik kort te voren zoo rijk en prachtig gezien had, was nu slechts een puinhoop, waarin wij als spoken rondwaarden. Eindelijk be kroop ons de lust, om naar onze oude woning terug te keeren; misschien was zij niet geheel afgebrand. En zoo was het ook. Zij was nog, gelijk wij haar hadden verlaten, behalve dat de soldaten alles vernield hadden. Wij vonden nog levensmiddelen, die wij daar verborgen hadden, en die niet ontdekt waren. Daar wij sedert den vorigen dag bijna niets gegeten hadden, stelde onze officier voor, om eenen maaltijd te houden. Men haalde

eene tafel voor den dag en eenige stoelen, die nog geheel waren gebleven, en men maakte eenen maaltijd gereed, die midden op de straat werd voorgediend. Men stelle zich die tafel midden op straat voor, terwijl men van alle kanten brandende huizen en rookende puinhoopen ziet, waaruit een vurig stof ons in het gezicht waait, en vlak bij ons brandstichters doodgeschoten, of ook dronken soldaten, die hunnen buit wegslepen, en men heeft het tooneel van onzen maaltijd voor oogen. Ach, de tijd was niet verre, waarin wij een nog treuriger schouwspel zouden zien! Na den maaltijd peinsden wij op nieuw op middelen, om ons eene schuilplaats te verschaffen. Men ried ons met den overste te spreken, die hier het bevel voerde, en hem te verzoeken, dat hij ons eenen officier wilde medegeven, om ons naar het leger te geleiden. Mijne gezellin was geheel moedeloos en had geen plan om derwaarts te trekken. Men moest echter eene partij kiezen, en ik besloot mij tot den overste (SICARD, in 1813 gesneuveld) te wenden, die onze redder werd.

Toen de orde eenigzins hersteld was, begaf ik mij weder naar mijne vroegere, van den brand verschoond geblevene woning in het huis van den Generaal DISOFF. Toen ik mijne kamer binnentrad, zag ik eenen officier voor mijn toilet zitten. Hij was zoo zeer in papieren verdiept, die hij in de hand had, dat hij, met den rug naar de deur gekeerd, mijn binnentreden niet bemerkte. »Mijnheer,» zeide ik, »het spijt mij, u te moeten storen, maar gij zijt hier in mijne kamer.»

»O,» antwoordde hij zonder op te staan. »Waarlijk! Dat is mij zeer aangenaam. *Mademoiselle* BELZI dus, met wie ik de eer heb te spreken?»

»Neen, Mijnheer,» hernam ik verbaasd.

»Dus *Mademoiselle* HENRIETTE?»

»Dat is mijne dochter,» antwoordde ik, zonder eigenlijk te weten, wat ik zeide.

»Is zij hier?»

»Ik begrijp niet, wat u dat aangaat.»

»O, vergeef mij, dat gaat mij zeer aan; want ik vond hier allerliefste brieven...»

Om dit te verklaren, moet ik zeggen, dat mijne dochter in Mei 1812 naar *Frankrijk* was vertrokken, en briefwisseling had gehouden met eene kort te voren gehuwde vrien-

din. Zij schreven elkander allerlei grappen, waaraan hare echtgenooten ook deel namen, maar die zij niet onder de oogen van eenen kavallerie-officier zouden hebben willen brengen. Deze brieven waren in mijn toilet blijven liggen, om er papillotten van te maken. Welk eenen indruk zij op den overste hadden gemaakt, zag ik uit den luchtigen toon, dien hij met mij aansloeg, en ik antwoordde hem dus: »Mijnheer, ik laat u deze kamer over, gij kunt uwe nasporingen voortzetten; doch ik heb altijd gemeend, dat krijgslieden de vrouwen behoorden te beschermen, maar niet te beleedigen.»

»Blijf hier, Mevrouw,» antwoordde hij verlegen. »Ik zal mij verwijderen. Overigens moet ook ik deze woning aan eenen Generaal afstaan.» Hierop verwijderde hij zich.

De vrouw des huisbewaarders kwam nu, om mij een weinig den boel in orde te helpen brengen, en verhaalde mij, wat er sedert mijn vertrek was voorgevallen. Naauwelijks had ik mijne woning, die uit twee kamers bestond, eenigzins weder in orde gebragt, of ik zag eenen anderen officier binnentreden; het was de Generaal CHARTRAN, die later in de citadel van *Rijssel* is doodgeschoten. Hij was bij zijne kameraden om zijne dapperheid geacht; en ook voor diegenen, die hem niet kenden, een soldaat van een aangenaam voorkomen.

»Mevrouw,» zeide hij met weinig omslag tegen mij, »het spijt mij, maar wij hebben het geheele huis noodig, en dat zal naauwelijks toereikende zijn, om allen te bergen.»

»Dat wil dus zeggen, Mijnheer, dat gij mij uit mijne eigene woning jaagt?»

»Uit uwe woning? Dat weet ik niet. Dit hotel behoort eenen Generaal, en een Generaal zal het weder betrekken. Overigens zijn er openbare bergplaatsen voor de vlugtenden.»

»Maar, Mijnheer, vlugtenden zijn die, wier woningen afgebrand zijn, en dat is hier het geval niet. Ik woon sedert lang en met goedvinden des eigenaars in dit hotel. De stad is, zooveel ik weet, niet met storm ingenomen, en zijn wij overigens ook geene *Franschen*?»

»Ja, *Russische Franschen*. Waarom zijt gij niet weggetrokken?»

»Dat had ik gaarne gedaan, en ik ben hier niet voor mijn genoegen gebleven. Het komt mij voor, dat, sedert ik *Frankrijk* verlaten heb, alles veranderd is. Toen waren de mannen beleefd.»

»O Mevrouw, in het veld kent men geene beleefdheid. Kort en goed, wij hebben deze woning noodig. Daarmede afgedaan.»

»Nu dan, Mijnheer, daar gij zulk een' toon aanneemt, zeg ik u, dat ik dit huis niet verlaten zal, of gij moet er mij door uwe soldaten doen uitwerpen. Dat zou eene fraaije heldendaad zijn!»

De Generaal CHARTRAN ging en bromde iets voor zich heen, wat ik niet verstond. Ik was woedend. Ik zond de vrouw des huisbewaarders heen, om een licht aan te steken. Zij nam eene kaars en kwam weldra terug met het berigt, dat men ze haar uit de handen gerukt had. Ik ging eenen' trap op en ontmoette den edelen Generaal CURIAL, dien ik toen nog niet kende, een best mensch, maar koelbloedig, om het geduld te verliezen.

»Het schijnt hier op plunderen gemunt te zijn, Generaal!» zeide ik tegen hem. »Een uwer officieren dringt zich bij mij in, om mij de deur te doen uitwerpen; men rooft eene kaars, die mijne bediende in de hand heeft...»

»Men zal ze u wedergeven, Mevrouw. Maar wat uwe kamer betreft, ik ben genoodzaakt die te behouden, omdat ik niet weet, waar ik al mijne liefs bergen zal. Gij kunt er intusschen heden nog gerust blijven; men zal u tijd laten, om eene andere woning te zoeken.»

»O, ik verzeker u, Generaal, dat dit zoo spoedig mogelijk zal gebeuren. Ik heb geen' lust, om hier te blijven.»

De Kapitein L., adjudant van den Generaal, begeleidde mij naar mijne kamer en nam toen zeer beleefdelijk afscheid. Zijne familie heeft mij later, na mijne terugkomst in *Frankrijk*, met goedheden overladen. Een half uur later kwam dezelfde officier terug en zeide mij, dat de Generaal mij liet verzoeken, om dien middag bij hem het middagmaal te komen gebruiken. Ik had grooten lust om het te weigeren, maar ik bedacht, dat de voorzigtigheid mij ried, om mij met deze officieren niet op eenen al te vijandigen voet te plaatsen, en nam het aan. Hij zag eene guitar bij mij en zeide: »Aha, Mevrouw, gij speelt dit instrument?»

»Ik zing in de Opera,» antwoordde ik.

»Men heeft ons hoop gegeven, dat wij het genoeg zullen hebben, u te hooren.»

Ik antwoordde niet. Den tijd vóór het diner besteedde ik om mijn toilet te maken. De officier haalde mij af, en de

Generaal plaatste mij naast zich. De Generaal CHARTRAN, die tegen mij over zat, poogde gedurig een gesprek met mij aan te knoopen; ik antwoordde hem koel en enkel met eene beweging van het hoofd.

»Aha,» zeide de Generaal tegen mij, »gij mokt nog tegen CHARTRAN?»

»In het geheel niet! De Generaal is wel niet als de representant van de *Fransche* galanterie tot mij gekomen, en heeft mij zeer militair behandeld; maar ik heb geen regt, om mij daarover te beklagen.»

Ik zag, dat de man verlegen werd en liet het daarbij berusten. Na de koffij ging ik naar mijne kamer.

Te midden van zoo veel angsten en bekommernissen had men de kunstenaars, die nog in *Moskou* gebleven waren, doen opzoeken, en aan eenigen bevel gegeven, om in het kasteel te zingen, aan anderen, om stukken op te voeren. Dat laatste was, in eene geheel geplunderde stad, waar de vrouwen noch kleederen noch schoenen, de mannen rokken noch laarzen hadden, waar geen spijker voor de decoratiën, geen olie voor de lampen was, eene moeilijke zaak. Zij werd echter beproefd. De voorname *Russen* hebben in hunne paleizen schouwburgzalen. Die van den heer VON POSNEKOFF was eene van de fraaiste en was niet afgebrand. Deze liet men herstellen, en daar werd gespeeld. In de kazernen der soldaten vond men linten en bloemen, en men danste op nog rookende puinhoopen. Wij speelden tot op den avond van den terugtocht, en NAPOLEON was jegens ons zeer mild. Hij zelf kwam weinig in den schouwburg; maar toen het hem eenmaal inviel, om dit te doen, gebeurde mij het volgende. Men gaf het blijspel: *Openbare Oorlog!* Ik zong daarin eene romance, die ik zelve had gekozen, omdat zij op de *Moskousche* gezelschappen met genoegen was gehoord. Zij was van FISCHER, eenen *Duitschen* componist, en nog niet gedrukt. Men applaudisseerde niet, omdat de Keizer tegenwoordig was; maar deze romance, die niemand kende, maakte eene soort van sensatie. NAPOLEON had juist met iemand gepraat en ze niet gehoord. Hij vroeg, wat er gaande was, en de Heer DE BAUSSET, de Huismaarschalk, beval mij de romance te herhalen. Ik voelde, dat mijne stem beefde, en ik vreesde, het lied niet te zullen kunnen ten einde brengen. Maar gelukkig herstelde ik mij, en van nu af kwam de romance zoozeer in de mode, dat ik haar

overal moest zingen, en dat de Koning van *Napels* haar voor zijn muzijkkorps wenschte te hebben.

Op het oogenblik, waarop wij dit het minst verwachtten, verspreidde zich het gerucht van den terugtogt. De Generaals en officieren zagen met medelijden vooruit, dat een groot gedeelte van hen, die zij *Russische Franschen* noemden, de slagtoffers zouden kunnen worden van de woede der soldaten. Zij noodigden ons derhalve uit, om het land te verlaten en hen althans tot in *Polen* te volgen. Vooral wekten de vrouwen hunne deelneming op; want sommige konden geen heenkomen vinden, andere hadden geen geld om het te betalen. Wat mij betreft, ik was te minder geneigd om mij te verwijderen, daar mijn belang mij moest doen wenschen in *Rusland* te blijven. Doch men jaagde mij door de voorstelling van alles, wat mij nog kon gebeuren, zulk eenen angst aan, dat ook ik eindelijk tot het vertrek besloot.

(Het vervolg hierna.)

IERSCHE CRETINS.

De *Ieren* schijnen, op gelijke wijs als de *Turken*, krankzinnigheid voor eene hemelsche ingeving te houden, want de arme zwervelingen, die eigenlijk eer *cretins* dan krankzinnigen genoemd behoorden te worden, zijn er voorwerpen der liefderijkste zorgvuldigheid. De landlieden veroorloven zich niet dan uiterst zelden een hard woord, of eene uitdrukking van toorn of verachting tegen deze ongelukkigen, die in *Ierland* en *Schotland* onschuldigen of natuurkinderen genoemd worden. Menige derzelve zijn inderdaad boosaardig, alle lastig en indringend, maar desnietteenstaande worden zij in elke hut gastvrij en dienstvaardig opgenomen. Er zijn zelfs vele familiën van ouden adel, welke aan deze rondzwervende idioten eene groote deelneming betoonen. Laatstgemelden zijn aan hunne goedsheeren met een bijna dierachtig instinct, maar tevens ook met voorbeeldeloze trouw verknocht. Op de jagt zijn zij gewoonlijk de bruikbaarste wildopspoorders, daar zij de vossenholen naauwkeurig kennen en steeds weten waar patrijzen of kwartels te vinden zijn. Te huis is de zoon van den goedsheer het voorwerp hunner zorg en waakzaamheid; zij gaan met de kinde-

ren uit wandelen en vervaardigen voor hen allerlei speelgoed. Daarentegen genieten zij hetgeen er van de tafel overschiet en hebben hun nachtverblijf op den hooizolder. In vele aanzienlijke huizen worden zij ten minste geduld, en er zijn nog menige goedbezitters van den ouden stempel, die eenen sedert lang in den omtrek bekenden krankzinnige als een erfelijke toegift tot hun huiswezen beschouwen en hem eene vaste plaats in hun slot aanwijzen, op gelijke wijs bijna als de wachthond, de zijne in zijn hok aan de ingangspoort heeft.

Zulk een in zijne verstandsvermogens gekrenkt mensch, zekere LARRY, die zich gewoonlijk op de pastorie te *Lerlip* ophield, was gewoon ieder, die hem ontmoette, met het een of ander, eene bloem, een' steen, een stroohalm, te beschenken. LARRY ging hierbij echter niet zeer gemoedelijk te werk, want hij bestal soms PIETER, om PAULUS te voldoen. Boven alle anderen had hij den jongen vicaris tot het voorwerp zijner genegenheid gekozen. Op zekeren morgen zat deze bij het ontbijt, toen LARRY aan het venster klopte. De vicaris doet open. »Ik wil u iets present doen,» zei LARRY. — »En wat dan? Laat zien!» — »Raad eens.» — De vicaris noemt verscheidene onbeduidende dingen, welke hij dagelijks gewoon was van den onnoozele te ontvangen. Eindelijk lost LARRY hem het raadsel op. »De pastoor draagt een pruik; hij heeft er verscheidene en gij geen eene; dat is niet regt. Ik breng u dus de beste zondagspruik van den pastoor. Kom, ik zal ze u opzetten.» De goede vicaris liet zich de pruik opzetten, en LARRY danste van blijdschap in het rond.

HAZARDSPELEN EN SPEELHUIZEN.

Te allen tijde hebben de menschen naar uitspanning en tijdverdrijf gehaakt. De *Grieken* verveelden zich gedurende het eindelooze beleg van *Troje*, en bedachten tot hunne verlustiging verscheidene spelen. *Indianen* of *Chinezen* hebben reeds vóór onhengelijke tijden het schaakspel uitgevonden, waarin zij met hulp van kleine poppetjes oorlog voeren, legers doen aanrukken en veldslagen leveren. Bij de *Romeinen* nam de speelwoede zoo zeer de overhand, dat de strengste wetten onvermogen waren aan dien hartstogt

perk te zetten. »De dolheid der hazardspelen,» zegt JUVENALIS, »is nimmer zoo groot geweest als thans; niet te »vreden met al het geld te wagen, dat men bij zich heeft, »doet men zich zelfs kisten vol goud nadragen en zet de »zelve op eenen enkelen teerlingsworp.» Maar niets evenaarde de razende speelzucht der oude *Duitschers*, die, nadat zij veld en akker verspeeld hadden, zich zelven op het spel zetteden en op deze wijs de slaven werden der genen, die hen arm gemaakt hadden. Ziet men nu al in onze tijden dezen hartstogt zelden meer tot zulk eene hoogte stijgen, zoo moet men toch erkennen, dat hij menigmaal de treurigste uitkomsten ten gevolge heeft. Het spel behaagt den mensch om vele redenen, want het prikkelt zijne hebzucht, het wekt zijne nieuwsgierigheid, en de zonderlinge, nu eens gelukkige, dan ongelukkige wisselkansen, door het toeval aangebragt, houden zijne belangneming gaande. Daarom bekleedt het spel ook nog onder de gezellige vermaken van den tegenwoordigen tijd zulk eenen voornamen rang. De handwerksman, die de geheele week door gearbeid heeft, offert des zondags een deel van zijn zuur verdiend loon aan het spel. De student vindt, na zijne geestvermoeijenissen, eene aangename uitspanning aan de speeltafel. De koopman of ambtenaar zoekt daar eene verpoozende afwisseling in zijn eentoonig beroepsleven; de arts verademing van zijne vermoeijende praktijk. De aanzienlijken spelen, soms wijl zij moeten, meer nog wijl zij willen; reizigers spelen, om zich naar de gebruiken van het land te voegen; saletjonkers, omdat de goede toon het vereischt; leegloopers, om den tijd te dooden; armen, op hoop van rijk te worden; rijken, om zich te vermaken, en gaauwdieven, om te bedriegen. Deze laatste soort van spelers wordt nergens zoo overvloedig aangetroffen als in *Frankrijk*, waar zij onder velerlei namen, ook onder dien van *de Grieken (les Grecs)* bekend zijn. De behendigheit dezer lieden bij het spel gaat tot in het ongelooftelijke, doch zij ontvangen wel eens hun loon. Te *Parijs* had, in zeker speelhuis, een dier *Grecs* de gewoonte, om eene waskaars, die op tafel stond, te snuiten; maar op hetzelfde oogenblik wist hij, door eene snelle handgreep, de beste kaartbladen uit den zoogenaamden stok in zijn spel te doen overgaan. — »Mijnheer,» zei een oud officier, die met hem speelde, »ik heb opgemerkt, dat, zoo dikwijls gij de kaars snuit, ik geen aas kan krijgen. Gij zoudt mij zeer

verplichten, met deze zorg voortaan aan de bedienden over te laten." Eenen tijdlang wist de spitsboef zich te bedwingen; maar zoodra hij kans zag, een zeer voordeelig blad in zijne magt te krijgen, strekte hij weder de hand naar de kaars uit, daarbij zeggende: »Neem mij niet kwalijk, Mijnheer, het is zoo eene verkeerde gewoonte, waarvan ik mij niet ontdoen kan." — »Ik heb van mijnen kant de lastige gewoonte," zei de officier, die ditmaal, daar hij op zijne hoede was, den industrie-ridder op de daad betrapte, »dat ik aan ieder, die mij in het spel bedriegt, het licht uitblaas," en met deze woorden, een pistool uit den zak trekkende, schoot hij den ander, dwars over de tafel, werkelijk neder.

Ook in *Engeland* worden niet weinige dezer gelukzoekers gevonden. Een der meest bekende was zekere *Ier*, o'BYRNE genaamd, die, zonder de minste opvoeding of begaafdheden te bezitten, langen tijd in de glansrijkste gezelschappen der hoofdstad gezien werd. Eens speelde hij des avonds piket met iemand van zeer hoog aanzien, en bevond, dat hij, na weinige uren, reeds honderdduizend pond sterling gewonnen had. Daar hij nu wist, dat zijne tegenpartij niet in staat was, hem die geheele som te betalen, en daar hij vreesde *niets* te zullen krijgen, wanneer men niet *alles* voldoen kon, liet hij zich opzettelijk zijne winst tot op tienduizend pond weder afwinnen, welke hem dan ook met blijdschap betaald werden. Wegens dezen onvergelykelijk goeden inval gaf zijn landsman HARE hem den bijnaam van XENOPHON, een' naam die, zeide hij, hem toekwam om zijnen welberaden *aftogt met de tienduizend*.

In twee van *Londens* voornaamste straten, *Regent-street* en *St. James*, liggen zeer vele speelhuizen. Zij zijn bijna alle in den prachtigsten stijl gebouwd, en derzelver instandhouding kost ontzettende sommen gelds. De eigenaars dier rooversholen vormen een bont mengelmoes van oude rijkgeworden spelers, paardenkoopers, geruïneerde millionairs, afgedankte kamerdienaars, gecasseerde ambtenaren, bankbreukige kooplieden, enz. enz. Al deze lieden kleeden zich naar de nieuwste mode, hebben buitenplaatsen, rijtuig, paarden, houden eene heerlijke tafel, prijken met kostbare horologiën, kettingen, breloques, snuifdoozen, diamanten ringen en andere kleinooden; meestal gewezen eigendom van zoodanige ongelukkigen, die, na hunnen laatsten penning

verspeeld te hebben, deze kostbaarheden voor een spotgeld verkocht hadden. Verre van deze speelhuizen voorzigtig in den duister te verbergen, waar derzelver plaats behoorde te zijn, worden zij met verblindende gazvlammen verlicht en hebben hunne eigene bijzondere soort van beambten, (de offerzoekers, *lookers out for victims*, gelijk CROCKFORD hen noemt) die de lieden op straat, onder overhandiging van een adreskaartje, uitnoodigen, om het etablissement, waartoe zij behooren, te bezoeken. (*)

(*) Eene uitvoerige beschrijving van de *Londensche* Speelhuizen of zoogenaamde *Hells*, en inzonderheid van het hier vermelde huis van CROCKFORD, kunnen de Lezers van dit Tijdschrift vinden onder het *Mengelwerk* van N^o. V. April 1837.

IETS RAKENDE DEN ZOON VAN KONING LODEWIJK, BIJ DES LAATSTEN
BEKLIMMING VAN DEN HOLLANDSCHEN TROON.

De Hertogin d'ABRANTES maakt in hare *Mémoires* ook gewag van de komst van LODEWIJK NAPOLEON tot den troon van *Holland*, voor hem door NAPOLEON opgerigt.

Bij gelegenheid, dat er eene bezending naar *Parijs* kwam, om, *op last*, den Prins LOUIS tot Koning te verzoeken, gebeurde er iets, hetwelk, indien ook slechts gevonden, toch zeer geestig uitgedacht zoude zijn. Hoezeer de Hertogin voor het verhaalde niet durft instaan, was het toch zoo algemeen in omloop, dat NAPOLEON er zich zeer misnoegd over be-toonde, waarom de Hertogin het niet waagde er verder onderzoek naar te doen. NAPOLEON vond geen behagen in zulke rondlopende vertellingen, van gevoelen zijnde, en misschien wel niet ten onregte, dat van het oogenblik, dat men met de regering den draak begint te steken, men op-houdt haar achting toe te dragen. Ziet hier het geval:

De Keizer was zeer verheugd over de komst der bezending. Hij beminde LODEWIJK meer dan een' zijner andere broeders. Ook voor de Prinses en hare kinderen koesterde hij eene schier vaderlijke genegenheid. Eene kroon zoo schoon als die van *Holland* (*) gaf den Keizer de schoonste gelegen-

(*) En dat wel van datzelfde aangeslibde *Holland*, een verblijf van reigers en kikvorschen genoemd!

heid, om Prins LODEWIJK van zijne goedgunstigheit te doen blijken.

De afgezanten werden door den Keizer met vele blijken van minzaamheid ontvangen. Om deze nog te meer te doen uitkomen, liet de Keizer ook den jongen Prins LOUIS NAPOLEON komen, en stelde hem aan de Heeren der bezending voor. Tot dien jongen Prins zeide NAPOLEON, dat hij beleefd moest zijn jegens de Heeren, die verzochten, dat zijn vader over hen wilde komen regeren.

Nu vervolgt de Hertogin: »Wanneer men een vijfjarige Prins is, weet men niet veel meer van beleefdheid of bevalligheid, dan fabels of versjes of iets dergelijks op te zeggen. En nu begon hij dan ook dadelijk de fabel op te dreunen van de kikvorschen, die om eenen Koning vragen!»

Heeft het kind welligt in zijne onnoozelheid gedaan, wat anderer geestigheid hem in den mond had gelegd? Die onderstelling is te gewaagd, om haar aan te nemen. Doch, wat er van de zaak zijn moge, de fabel is door den tijd maar al te zeer bewaarheid geworden.

DE HEER GROEN VAN PRINSTERER ALS GESCHIEDSCHRIJVER.

De Heer GROEN VAN PRINSTERER schrijft in de voorrede voor de onlangs uitgekomen *tweede aflevering* van zijn *Handboek der Vaderlandsche Geschiedenis*: »Aan deze aflevering is, bij de menigvuldigheid en het gewigt der gebeurtenissen, niet geringe moeite besteed. Inzonderheid de tijden van LEICESTER en MAURITS hebben een nieuw en ernstig onderzoek vereischt. Ik wensch daarbij de meest naauwgezette onpartijdigheid in acht genomen te hebben.» Het *nieuw en ernstig onderzoek* schijnt bijzonder gestrekt te hebben tot bevestiging van TRIGLAND, wiens berigten meerendeels zijn overgenomen. En van de *meest naauwgezette onpartijdigheid* willen wij een klein proefje mededeelen. Het derde artikel van de *Remonstrantie*, door de aanhangers van ARMINIUS ten jare 1610 aan de Staten van *Holland* ingeleverd, luidt woordelijk als volgt: »Dat de Mensche 't salich-maeckende gheloove van hem selven niet en heeft; noch uyt cracht van sijnen vrijen wille, alsoo hy in den stant der afwijkinghe en der sonden niet goets dat waerlijk goet is (gelijck insonderheyt is het salichmacckend:

»ghelooove) uyt ende van hem selven can dencken, willen
 »ofte doen: Maer dat het van noode is, dat hy van Godt in
 »Christo door sijnen heyligen Gheest werde herboren en ver-
 »nieut in verstant, affectie oft wille ende alle crachten,
 »opdat hy het ware goet te recht moge verstaen, bedenc-
 »ken, willen ende volbrengen, naer 't woordt Christi Jo-
 »hann: 15. 5: *Sonder my en condt ghy niet doen.* — Vol-
 gens den Heer GROEN VAN PRINSTERER (t. a. pl. bl. 299) is
 de *summiere* inhoud van dit artikel: »vrije wil of kracht
 »van den verdorven wil ten goede.» — *Voilà comme il*
écrit l'Histoire!

TOESTAND VAN HET VOLKSONDERWIJS EN VAN DE GODSDIENST-
 KENNIS IN ENGELAND.

Hoe verwaarloosd men de lagere volksklassen in *Engeland*, wat school- en godsdienstonderwijs betreft, ook reeds mag geacht hebben, het rapport, nu laatstelijk aan het Parlement door deszelfs tot onderzoek dezer zaak benoemde Commissie gedaan, gaat schier alle geloof te boven. Vooral is dat gedeelte van dit verslag verbazingwekkend en bedroevend tevens, hetwelk de antwoorden bevat, door kinderen en jonge lieden van acht tot zeventien jaren in het Prinsdom *Wallis* op de hun gedane vragen gegeven. »Ik ga op de zondagsschool,» zei een tienjarig knaapje, »maar van JEZUS CHRISTUS heb ik nooit iets gehoord, en wat het Onze Vader is weet ik niet.» — »O ja, wat God is weet ik,» antwoordde een jongen van dertien jaren; »God was de eerste mensch.» — »Ik heb twaalf maanden lang op onze dorpschool gegaan,» gaf een veertienjarige knaap ten antwoord; »JEZUS CHRISTUS heeft mij geschapen, en zoo, denk ik, zal hij ook wel God geschapen hebben.» — Een zeventienjarig meisje zeide: »Van JEZUS CHRISTUS heb ik wel gehoord, maar wie en wat hij geweest is, heb ik niet vernomen.» — Een ander meisje, dertien jaren oud, gaf ten antwoord: »Van JEZUS CHRISTUS weet ik in het geheel niets, en ook begrijp ik niet regt, wat gij met God meent; van ADAM heb ik hooren spreken, maar niets van de Heilige Schrift; het woord Bijbel heb ik gehoord, maar weet niet wat het beteekent; wat na den dood uit mij worden zal, wanneer ik ondeugend geweest ben, heeft niemand

mij ooit gezegd." — Zulke antwoorden en nog bedroeven-der vullen vele folio-bladzijden. — »Veroorloof mij u een paar anecdoten te verhalen," zei de voor de Commissie geroepen Dr. LEICFIELD, Predikant te *Kensington*, een dorp zeer dicht bij *Londen*: »In *Cornwallis* vroeg ik eenen kolengraver, of hij JESUS CHRISTUS kende. De man schudde met het hoofd, en riep een' zijner kameraden, die iets verder stond, toe: »Hoor eens, JAN, is er hier ook een JESUS CHRISTUS aan het werk?" — »Moet hij in de groef of op den winkel werken," vroeg JAN. — Een andermaal sprak ik met een volwassen meisje, dat uit *Londen* kwam en mij op eene wandeling ontmoette. Ik vroeg haar, wat zij van JESUS CHRISTUS wist. »Eigenlijk niets," antwoordde zij; »maar het moet een groot en schoon man geweest zijn." — Aan den eenen kant eene heerschende kerk met overmatig rijke inkomsten, aan de andere een in deszelfs opvoeding, in deszelfs zedelijke en godsdienstige beschaving op zoo verregaande wijs veronachtzaamd volk — de gevolgen laten zich bevroeden; doch ook een werkelijk bewijs leveren getallen en daadzaken. (*)

(*) De Vertaler vraagt, van wege het belangwijke der zaak, den Lezer geene verschooning voor deze naar profaniteit zweemende treurige mededeelingen.

HET VERZUIMDE BEDRIJF.

De eenige nog in leven zijnde zoon van den grooten Dichter SCHILLER is Koninklijke Opperhoutvester te *Lorch*, nabij *Stutgard*. Het is een eerlijk, innemend man, maar hij heeft geen' druppel poëtisch bloed uit de dichtader zijns vaders geërfd. Een' vreemdeling, die de voorstelling van een der beste stukken van SCHILLER op het Hoftheater te *Stutgard* bijwoonde, trof er in de koffijkamer een' man aan, wiens rond en trouwhartig voorkomen hem zoo zeer innam, dat hij terstond, zonder verdere aanleiding, met hem in gesprek trad. Dit onderhoud werd door het schelletje afgebroken, hetwelk de wederopening van het scherm aankondigde. De vreemdeling snelde heen, om geen tooneel van het stuk te verzuimen, en keerde in het volgende tuschenbedrijf naar de koffijkamer terug. De goede *Zwaab*, met wien hij te vo-

ren gepraat had, zat weder op dezelfde plaats aan het bufet en was even vriendelijk als te voren. »Gij hebt dan uw goede plekje weder kunnen krijgen?» vroeg de vreemdeling. »Eigenlijk niet,» hernam behagelijk lagchende de ander, »want ik heb het in 't geheel niet verlaten.» — »Wel hoe is het mogelijk, in zoo uitmuntend een stuk, een bedrijf te kunnen verzuimen!» riep de vreemde; »bevalt u dan de wijs van voorstelling niet? Zijt gij misschien met het spel van den Heer MORITZ, DÖRING, MAURER of van Mejuffer STUBENRAUCH ontevreden?» — »O neen; integendeel, ik bewonder hen zeer, en nog daarenboven zijn zij allen te zamen mijne goede vrienden.» — »Zoo mishaaft u veelligt het stuk zelf? Mogelijk zijt gij geen vereerder van den voortreffelijken SCHILLER?» — »Wat,» hernam de *Zwaab* met drift; »ik geen vereerder van hem? Ik ben meer dan zijn vereerder, Mijnheer — ik ben zijn zoon.»

DE MATIGHEIDSPREDIKER.

Een *Engelsche* landkramer, die zich vooral in den handel met rum en andere sterke dranken een aanmerkelijk vermogen verzameld had, leefde sedert als *independent gentleman* op een aangenaam gelegen landgoed, en was een ijverig lid van Matigheidsgenootschappen geworden. In deze laatste hoedanigheid poogde hij alle drinkers uit de nabuurschap te bekeeren, en predikte hun bij elke gelegenheid de meerdere voortreffelijkheid van de thee. »Buurman TOM,» zei hij onder anderen tot een' zijner beste voormalige kalanten, »als gij niet zoo veel rum en jenever gedronken hadt, dan zoudt gij nu koets en paarden kunnen houden.» — »Gij hebt gelijk,» antwoordde TOM, »en dan waart gij misschien mijn koetsier geweest.»

CHINEESCH SPREEKWOORD.

De *Chinezen* hebben het volgende spreekwoord: »Wanneer de sabels roestig maar de ploegkouters blinkend zijn, »wanneer de kerkers ledig en de graanzolders vol liggen, »wanneer men slijk ziet op de kerktrappen en er grasgroeit »op de gerigtsplaatsen, wanneer doctoren te voet gaan en »vleeschhouwers te paard rijden, dan kan men zeggen, dat »het goed gesteld is met den Staat.» — Uit deze zetregels ziet men, dat er in het Rijk van het Midden somtijds juist genoeg geoordeeld wordt. Wierd dit spreekwoord er tot wezenlijkheid, dan verdiende *China* ook wel met de daad den naam van het Hemelsche Rijk.

M E N G E L W E R K .

VERTOOG , OVER HET ONTSTAAN , DE BEHANDELING EN
DE WERING DER ARMOEDE.

Door

M. H. DE GRAAFF EN F. W. WILCKE.

In onzen tijd van uiterlijke welvaart, maar van innerlijken achteruitgang, moet de armoede dagelijks grooter worden en van lieverlede, in eene meerdere of mindere mate, toenemen. Hoe fraai het schijnschoon van eenen gewaanden voorspoed zich ook moge vertoonen, en hoe lang het gebrek verbloemd moge worden, eindelijk toch verdwijnt die bedriegelijke toestand, en het naakte spooksel des ongeluks grimt ons aan. Wij dienen hetzelfde te weren, en, hoe hevig deszelfs aanvallen ook mogen zijn, altijd moedig te bestrijden. Laten wij onze armen, wanneer het ongeluk ons treft, werkeloos langs het ligchaam nederhangen, en bukken wij onze hoofden met eenen versuften geest, dan zal het ons geheel ten onder brengen en met deszelfs ijzeren voetsool onzen gekromden nek breken; doch wacht men hetzelfde vol moed af, spannen wij onze krachten zoo veel mogelijk in om werkende te blijven, en houden wij onze hoofden met eenen vasten wil en met eenen opgescherpten geest omhoog, dan bestaat er kans, om het ongeluk te overwinnen. De meeste menschen blijven, in de dagen des tegenspoeds, gewoonlijk werkeloos, ofschoon zij juist dan hunne krachten des te meer moesten bezigen. Ieder onzer weet toch, dat het ongeluk tegenover het geluk staat, en dat wij, naar het laatste zooveel mogelijk strevende, ons door het eerste niet moeten laten verschrikken, want uit het ongeluk komt dikwerf het geluk en uit het geluk vaak het ongeluk voort. Wij bedenken niet genoeg, dat al het aardsche zoo veranderlijk, zoo wissel-

vallig is. De geschiedenis leert ons den ondergang van geheele rijken, en is niets anders dan eene bestendige verkondigster van de wisseling der menschelijke lotgevallen en der menschelijke werken. Zoowel in het groote als in het kleine bestaat opkomst, bloei en verval. De wereld kan ons geen duurzaam geluk aanbieden; slechts aan gene zijde des grafs wacht den brave een onverstoort heil. Zoo lang wij op eene aarde leven, waar niets bestendig is dan de onbestendigheid alleen, dienen wij hare wisselvalligheden onderling onschadelijk te maken, in zoover de menschelijke magt daartoe het vermogen bezit. De armoede, eene der grootste bronnen van ellende, heeft voorzeker aanspraak op die magt, welke haar moet trachten te lenigen. De onderscheidene oorzaken der armoede maken echter de middelen tot derzelve verzachting of wering even verschillend; weshalve wij ons, om eenige geschikte oogpunten te verkrijgen, tot deze drie hoofddeelen zullen bepalen: 1°. het ontstaan, 2°. de behandeling, 3°. de wering der armoede.

Het ontstaan der armoede is of aan eene beschikking van hoogerhand of aan eigen toedoen toe te schrijven. Wij zien menigmaal achtenswaardige familiën, door een enkel ongelukkig toeval, vele jaren achtereen in welstand verminderen, en eindelijk geheel tot behoefte en armoede geraken. Dingen, welke den mensch somtijds onbeduidend toeschijnen, kunnen tot gewigtige ongevallen aanleiding geven. Waarom vloog b. v. de bliksemstraal niet in den grond, maar deed, een weinig verder, have en goed van vele dorpbewoners verbranden; die daardoor bedelaars werden? Waarom bezweek de dijk op eene plaats, waar de binnenstroomende wateren de meeste verwoesting konden aanrigten, zoodat landlieden en stedelingen van hunne bezittingen beroofd werden en tot den bedelstaf vielen? Waarom hangt er van eenige gelukkige oogenblikken zooveel af, en waarom moesten dezelve ongebruikt voorbijgaan? Waarom kwam juist het ongeluk, terwijl het geluk te verwachten was? Al deze vragen kunnen niet door ons beantwoord worden, dewijl de wegen der Voor-

zienigheid voor ons, kortzigtige stervelingen, onnaspeurlijk zijn, hoe gaarne wij ook de oplossing dier schijnbare tegenstrijdigheden zouden willen weten. IJver, geschiktheid en ervarenheid in ons beroep, baten dikwerf niets tegen de slagen van het onverbiddelijke lot. De voorzigtige kan even goed vallen als de onvoorzigtige. Bij den eersten schijnt het ons vreemd en onbegrijpelijk toe, even als bij den laatsten zeer natuurlijk. Vaak gebeurt het, dat een braaf en werkzaam man, niettegenstaande al zijne vlijt en zijne veelvuldige bemoeijingen ten goede, tot armoede vervalt, terwijl een luije dwaas, na eene reeks van gewaagde ondernemingen, tot welstand geraakt. Dergelijke gebeurtenissen behooren tot den weg der Voorzienigheid, in wier beschikkingen wij, met gelatenheid, geloovig moeten berusten, vermits hare wegen niet onze wegen zijn, en de goddelijke inzigten meestal met de menschelijke strijden. Het is den sterveling niet gegeven, alle ongelukkige gebeurtenissen af te weren. Hier wordt de vader van een talrijk huisgezin, door een' val, voor zijne werkzaamheden ongeschikt gemaakt; daar ligt eene moeder op het ziekbed krachteloos neder, hetgeen het huishoudelijk bestier en de verzorging der kinderen grootelijks verwart; ginds valt eene handelonderneming, waarvan men voor zich en de zijnen de beste gevolgen mogt verwachten, geheel ten nadeele uit; elders wordt men door zijne vijanden belaagd of door zijne zoogenaamde vrienden bedrogen. En hoe vele onvoorziene oorzaken meer zijn er niet, waardoor men van den gelukkigsten in den rampspoedigsten toestand geraakt en jammeren inoogst, waar men meende genoegens te zullen smaken.

Slechts eenige oorzaken van armoede hebben wij hier opgenoemd, en dan nog wel de zoodanige, welke voornamelijk van hoogerhand komen; doch hoe oneindig groot is bovendien het aantal derzulke, die door eigen schuld gewrocht zijn. Verkeerde hartstogten, kwade gewoonten, schadelijke misbruiken, ongebondene zeden brengen armoede te weeg. De lediggang, die wortel van alle kwaad, is echter de schadelijkste van alle. Zij strekt niet alleen

ten verderve van ieder individu, maar ook ten verderve der gansche maatschappij. Wat nut kan een lediglooper den Staat verschaffen, jegens welken hij zoo vele burgerlijke pligten verzuimt. Wat voordeel brengt hij der dagelijksche zamenleving toe, welke de naleving van onderscheidene aangelegenheden van ieder in het bijzonder vordert. Hij smaakt geene genoegens, waar nijvere menschen zich, na afloop van hun dagwerk, vermaken, want hij kent het genot der rust niet, na eenen wél volbragten arbeid. Één vrolijke dag wordt bij hem door vele langwijlige dagen opgevolgd. De gezondheid van ziel en lichaam, die door regelmatig werken versterkt wordt, gaat bij hem in koortsachtige aandoeningen, in melancholie of in verzwakking over. Eene ongeregelde levenswijze schijnt hem de eenigste verkwikking te geven, en allerlei onbetamelijke lusten zijn het gevolg van dien heilloozen waan. De verwaarloozing van alle levenspligten; de langzame verstokking van het geweten; de vooruitgang in het kwade; het verlies van het tijdelijk vermogen; slechte praktijken tot herstel van dat verlies; in één woord, een'dief, een roover, ja, een moordenaar kan ligt uit den lediglooper voortkomen.

De ledigheid is de moeder van het zedebederf en van de meeste dwaasheden en misstappen in het burgerlijke leven. Uit haar ontspruiten schaamteloosheid, roekeloosheid, en verwoesting van de tijdelijke welvaart. Zij ondermijnt braafheid, trouw, de meeste zedelijke verbindtenissen, industrie, spaarzaamheid, om kort te gaan, zij vernietigt ten laatste alle maatschappelijke en huiselijke deugden, en leidt den mensch tot onverschilligheid, Godverzaking, en tot de snoodste boosheden. Zij doet den vader zijne vaderzorgen vergeten; de moeder, niet alleen hare huiselijke, maar ook hare moederlijke pligten verwaarloozen; den jongeling zijne ouderliefde verzaken; de maagd hare eer verliezen. Aanvankelijk schijnt zij zoo onbeduidend, dat men geenszins denkt, door haar zoo diep te kunnen vallen. Doch gelijk alles in de schepping eene trapsgewijze neiging tot ontwikkeling heeft, zoo is die wet der natuur zelfs in

de kwade daden der menschen zigbaar. Eerst onttrekt een zoodanig mensch zich nu en dan aan den arbeid, hetgeen telkens vaker gebeurt. De ledige tijd moet aangevuld worden, doch tot werken heeft men geen' lust, derhalve zoekt men uitspanningen, welke de huiselijke uitgaven verdubbelen. De onaangename stemming wegens dit te kort denkt men bij spel en dans te verdrijven, dus gaat men tot nieuwe verteringen over, zwelgt gedurende geheele nachten, verspeelt in één oogenblik het loon eener geheele week, en laat vrouw en kinderen aan het gebrek ten prooi. Eindelijk is alles doorgebracht, de goede naam verloren, de werkader geborsten, de weg tot eenige geldelijke verdiensten gesloten, en de scherpe honger doet zich in hem en rondom hem gevoelen. Hij gaat tot bedrog, list, dieverij, en menigmaal tot moord over, en de luijaard sterft in armoede, ellende en schande.

De verarming, door eigen schuld ontstaan, komt grootendeels uit ledigheid voort. Het is de sterkste verzoeking, wanneer iemand aan de willekeur zijner gedachten overgelaten blijft. Het eene denkbeeld leidt tot het andere, en één voldane lust wekt de begeerte naar meerder genot op. Het is echter ongelukkig, dat een redelijk wezen zoo diep kan zinken; doch wij allen weten, welk eene magt de hartstogten op ons uitoefenen, en hoe zwak wij in het goede zijn. Ieder onzer heeft zijne gebreken in eene grootere of kleinere hoeveelheid. Dit voert ons van zelf tot de billijke gevolgtrekking (en hiermede gaan wij tot het 2de deel over: de behandeling der armoede), dat wij de fouten onzer evenmenschen met medelijden, verschooning en zachtheid moeten zoeken weg te nemen, en de schuldigen op geene onbetamelijke wijze moeten verstooten. Wie weet, waartoe wij zelve zouden vervallen, indien wij in hunnen toestand verkeerd hadden; en wie durft beweren, dat hij nimmer in eenen dergelijken toestand zal geraken. Een kwaad bescheid leidt tot niets goeds noch verandert het ongeluk; maar eene deelnemende vermaning vindt overal ingang, en schenkt troost en hulp. Als mensch rust de heilige verpligting op ons, om onze natuurgenooten, welke

nooddruftig zijn, te ondersteunen. Wanneer wij zien, dat het lot, onder het bestuur eener alwijze Voorzienigheid, armoede en rijkdom, als het ware blindelings, uitdeelt, dan moeten de gegoeden niet achterwege blijven, iets van hunnen overvloed aan den arme af te staan. Wat God ons gegeven heeft, kan Hij ons ook weder ontnemen, en hoe gaarne zouden wij dan insgelijks den bijstand onzer medemenschen ontvangen. Het is een teeken van ongevoeligheid, wanneer wij slechts voor ons zelven leven, zonder ons om het lot van anderen te bekreunen. Het is wreed, den arme, die door eigen schuld ongelukkig werd, zijn ongeluk te verwijten en hem met minachting af te wijzen. Men weet niet, hoe diep men daardoor zijnen evenmensch grieft. Men bedenkt niet, dat God den arme reeds genoeg straft, door hem aan de genade van weêr en wind, van honger en allerlei smarten prijs te geven. Men gevoelt niet, hoe zwaar de last van het zelfverwilt zijn afgetobd ligchaam drukt; hoe vreeselijk de herinnering aan vroegere welvaart zijn hart en zijne nieren verknaagt, en hoe vernederend het is, zijne vorige vrienden en kennissen om eene aalmoes te moeten vragen. Het zou liefdeloos, hard, ja, onmenschelijk zijn, den ongelukkige bittere verwijtingen, in plaats van hulp, te geven. Menig arme is daardoor tot wanhoop vervallen en verkortte zijn ellendig leven door eenen zelfmoord. Neen! laat ons de armoede nimmer beschimpen, want geene menschelijke wijsheid bewaart ons voor dezelve, maar wel de goedheid Gods. Met eene innige dankbaarheid, met eene waarachtige menschlievendheid, met eene Christelijke zelfvoldoening moeten wij de behoeftigen, al zijn zij ook door eigen schuld tot armoede vervallen, ondersteunen en troosten. Dit zal helpen en verbeteren, terwijl eene liefdelooze behandeling slechts verbittert en tot boosheid aanleiding geeft.

Hetgeen gij wilt dat de menschen u zullen doen, doe hun ook alzoo, predikte de Verlosser van het menschdom. Indien wij de regten der menschheid hoofdzakelijk naar onze eigene noodwendigheden afmeten, en de onontbeerlijkste dingen dezes levens als voor onze natuur volstrekt

gevorderde behoeften beschouwen — dan zullen wij tot het billijke besluit komen, dat deze regten in geenen deele gekrenkt mogen worden, maar, als wetten van individueel en algemeen geluk, heilig zijn. Wij moeten onze verarmde medebroeders niet voor verworpene schepselen houden, maar voor menschen, die dezelfde aanspraak op levensonderhoud hebben als wij. Hun aanwezen, hunne natuur en hun naam van mensch geeft den zoodanigen het regt, om voedsel, kleeding en huisvesting van den Staat en van deszelfs vermogende inwoners te verlangen, en wij kunnen het hun niet weigeren volgens de grondregelen der natuur en volgens de leer van onzen Verlosser. Deze toch zegt: Gij zult uwe naasten liefhebben als uzelfven (*); en op eene andere plaats: God heeft den blijmoedigen geveer lief. (†)

Het is een onzer voornaamste pligten, de armen bij te staan. Niet alleen die soort van armen, welke ik zoo even opgenoemd heb, maar ook ten opzichte van anderen, die eene grootere aanspraak op onze menschlievendheid hebben. Gebrekkige menschen, welke door misgeboorte of door bijzondere toevallen van het behoorlijk gebruik hunner ledematen verstoken zijn, verdienen voornamelijk onze ondersteuning, dewijl zij, reeds ongelukkig door hunne wanschapenheid of door pijnlijke gebreken, bovendien van de liefdadigheid hunner medemenschen moeten afhangen, welk gevoel van afhankelijkheid, werkeloosheid en mismaaktheid hen menigmaal sterker grieft, dan menigeen denkt. Bejaarden, die gedurende hun werkzaam leven niet genoeg konden winnen om hunnen ouderdom van nooddrift te vrijwaren, en nu, te krachteloos om iets te verdienen, aan den rand des grafs staan, op hunnen moeievollen levensweg met kalmte terugziende, doch neêrgedrukt door den last der jaren en door de vrees, dat zij eindelijk, in hunne grijsheid, het pijnlijk gebrek zullen leeren kennen — dezulken zijn onze hulp overwaardig.

(*) MATTH. XXII: 39.

(†) 2 Corinth. IX: 7.

Arme, verlatene of ouderlooze kinderen zijn niet minder voorwerpen van medelijden en verdienen onzen bijstand en dien van den Staat. Door eene goede opvoeding kunnen zij eenmaal het land hunner inwoning tot voordeel verstrekken, terwijl zij, aan hun lot overgelaten, dikwerf zich zelve en anderen ongelukkig maken en den huishoudelijken toestand der maatschappij benadeelen. Om kort te gaan, alle soorten van armoede verdienen onze ondersteuning. Wij zijn geene goede Staatsburgers, wij zijn geene ware Christenen, wij gedragen ons niet als redelijke wezens, indien wij de armen verstooten, en hen niet overeenkomstig de wetten der natuur en die der zaligmakende leer behandelen.

Indien het een onzer eerste pligten is, menschlievendheid jegens onze behoeftige evenmensen uit te oefenen, zoo moet men echter niet onverschillig zijn omtrent de middelen, welke men daartoe bezigt. De wering der armoede, hetgeen tot de derde verdeling behoort, kan op onderscheidene wijzen betracht worden. Wanneer wij slechts aalmoezen geven aan allen, die er ons om vragen, zonder omtrent hunne personen genoegzaam ingelicht te zijn, dan zal onze mededeelzaamheid dikwerf eerder eene schadelijke dan nuttige strekking verkrijgen. Landloopers, vagebonden, luijaards, gewaande armen en allerlei gespuis wordt daardoor in deszelfs verderfelijke praktijken gestijfd, en de zaden van het kwaad rijkelijk vermenigvuldigd. Er worden immers, door sommigen, geene slechte middelen ontzien, ten einde het medelijden der menschen op te wekken. Afzigtelijke kwalen, ongelukkige ziekten, beklagenswaardige gebreken bootst men na. De grootste bedriegers winnen vaak het meeste, terwijl de wezenlijke armen, welke zich met dergelijke snoodheden niet ophouden, onmeêdoogend worden afgewezen. Dit is het hardste lot voor hem, die, te midden zijner armoede, een eerlijk hart bezit. Velen zullen zelfs, door den hoogen nood gedrongen, tot deze verfoeijelijke maatregelen de toevlugt nemen, om voor zich en de hunnen ten minste eenig bestaan te vinden. De politie verbiedt wel het bedelen langs

den publicken weg, doch zij kan hetzelfde in groote steden nimmer geheel uitroeijen, en er schijnen nog altijd menschen te zijn, welke onbedachtzaam aalmoezen geven. Men vermoedt niet, hoe veel kwaads zoodanige giften stichten. Luiheid, bedriegerij, slechte gewoonten en zeden kweekt men daardoor aan. De bedelaars van beroep leiden, dusdoende, hunne kinderen meer en meer in het bedelen op, maken ze met allerlei eerlooze kunstgrepen bekend, en de jeugd blijft verstoken van eenig nuttig handwerk, waarmede zij anders, in het vervolg, zich zelve en den Staat, op eene eerlijke wijze, van dienst had kunnen zijn. Het geld, aan deze deugnieten gegeven, verschaft hun de noodwendigste levensbehoeften niet, neen! het wordt voor drank en spel verbrast. In plaats van zegen, rust er vloek op. Men lacht over de onnoozelheid der weldoeners, beroemt zich op het gepleegde bedrog, bespot de werkzame lieden, en beschimpt de wezenlijk gebrekkige armoede. Wanneer de kinderen daarenboven geene voldoende som te huis brengen, dan slaat men deze verwaarloosde schepsels, welke menigmaal, uit benaauwdheid voor straf, beginnen te stelen. Om hen een gepast en winstgevend ambacht te laten leeren, daaraan denken zulke ouders niet, want vlijt en arbeidzaamheid schuwen zij. Morsigheid, gescheurde kleederen en liederlijkheid zijn hun aangenamer, dan alles wat een betamelijk voorkomen geeft, daar men voor het laatste ijverig moet werken, terwijl het eerste de liverci der luiheid is.

De onbedachtzaam gegevene aalmoezen stichten het grootste onheil in eene ordelijke maatschappij; zij weren de armoede niet, maar vergrooten dezelve, en scheppen eene reeks van ondeugden, die de gewaande nooddrift, tot opwekking van het mededoogen, te baat neemt. Ik misprijs geenszins de gift, aan een wezenlijk gebrekkig mensch uitgereikt, neen, want de meêwarige menschlievendheid voorziet dan in de behoefte van eenen ongelukkige; doch ik misprijs de gift, aan ieder' lediglooper overhandigd, al draagt hij ook de sporen van een ongeregeld leven op zijn gelaat. Men kan de barmhartigheid beter aanwenden,

wanneer men de aalmoezen tot een bepaald doel geeft, en daartoe gezamenlijk bijdraagt, gelijkewijs de geschiedenis van vroegere dagen ons reeds heilzame voorbeelden weet aan te toonen. Immers bij de *Israëlieten*, bij de *Grieken* en bij de *Romeinen* bestonden openlijke inrigtingen tot verpleging der armen en weezen. De *Israëlieten* stonden, om de drie jaren, tienden van hunne goederen af; gaven op feestdagen, bijzonder te Pinkster; lieten, in den oogsttijd, de vruchten op de hoeken van de akkers staan; hielden eene naschudding der boomen en eene nalezing der wijnbergen, en gaven de, op het veld vergetene, garven aan de armen, gelijk wij uit het boek van *Ruth* zien. In iedere Synagoge was bovendien eene armenbus, waaruit de nooddriftigen wekelijks giften ontvingen.

Bij de *Grieken* werden de behoefligen en alle noodlijdende personen, in weeshuizen, vondelingshuizen, armhuizen en hospitalen verzorgd. De kinderen, voor welke de ouders geen genoegzaam onderhoud hadden, werden aan de zorg van den stedelijken raad opgedragen, die dezelve opvoedde, en ze tot knechten gebruikte (*). Ook de *Romeinen* muntten in de verpleging der armen uit. Niet alleen voor binnenlandsche, maar ook voor buitenlandsche armen bestonden er te *Rome* gestichten, welke door de rijkste *Romeinen* bekostigd werden. Bij hooge feesten en andere gelegenheden werden de behoefligen volop met spijs en drank onthaald (†). In den Circus strooide men geld of iets anders onder hen uit, terwijl het vleesch der gedoode dieren hun te beurt viel. Overigens kan men uit de schrandere opmerkingen der Ouden over het schadelijke der vele armen, over de noodzakelijkheid van derzelver verzorging, en over de regten van noodlijdende personen, genoegzaam opmaken, dat de Heidensche volken toen reeds met eene prijzenswaardige zorgvuldigheid het lot der armen zochten te verzachten. De Mozaische instelling: » Wanneer der onder u een arme sal zijn, één uyt uwe broederen ,

(*) *EMMIUS*, in *Republ. graec.*

(†) *LIPENIUS* de *Strenis*, 2 § 18.

in eene uwer poorte, in uw lant, dat de Heere uwe Godt u geven sal; so sult gij uw herte niet verstijven, noch uwe hant toesluitjen voor uwen broeder, die arm is: maer gij sult hem uwe hant mildelick opdoen: ende gij sult hem rijkelick leenen, genoegh voor sijn gebreck, dat hem ontbreeckt (*),” deze instelling schijnen de Heidensche volken tot grondregel aangenomen te hebben in de behandeling der armoede, en is door CHRISTUS in het Nieuwe Testament insgelijks vastgesteld. De Zaligmaker beveelt ons overal de menschlievendheid op het nadrukkelijkst aan. Overal predikt Hij de verzorging der armen en de liefde jegens onze naasten. Zijne Apostelen, mannen, die bij ondervinding wisten wat armoede was, beijverden zich, om deze milde leerwijze van hunnen grooten Meester bij hunne aanhangers te vestigen. De wonderen, door hen verrigt, waren meest allen blijken van menschlievendheid, en verstreken den genezene tot eene groote weldaad. De edelste denkkeelden en daden ontsproten daarenboven vaak uit de behartiging van het lot der noodlijdenden en kermerkten den waren Christen.

Gelijkerwijs de Oudheid, door de genoemde Mozaïsche instelling, tot verpleging der armoede aangespoord werd, even zoo gaf dit beginsel, bij de Christenen, aanleiding tot de oprigting van kerken, kloosters, scholen, wees-, arm- en gasthuizen. Onze voorouders, nooit karig waar het zulke vrome inrigtingen gold, hebben door deze gestichten de schoonste gedenkteekenen hunner menschlievendheid nagelaten, en de heerlijkste voorbeelden, overwaardig door ons nagevolgd te worden. Wij blijven dan ook niet ten achteren, getuige de veelvuldige pogingen ter leniging en wering der armoede. Het schijnt echter, dat overbevolking, dure tijden, zware belastingen, geringere verdiensten, de lagere volksklassen geheel ter neder drukken en de middelbare standen beginnen te ondermijnen, zoodat de armoede, indien zij onder ons niet in tijds, door heilzame middelen, gestuit wordt, een algemeen karakter

(*) *Deut. XV: 7, 8, enz.*

dreigt aan te nemen. Maar welke middelen kunnen hiertoe het gevoeligst gebezigd worden?

In de eerste plaats verdienen de armgestichten onze aandacht. De koloniën *Frederiksoord*, *Wilhelmina's-oord* en *Willemsoord*, noch de gestichten te *Veenhuizen*, *Wateren* en *Ommerschans* zullen wij hier aanhalen, daar derzelver nuttige inrigtingen te algemeen bekend zijn, dan dat een afzonderlijk betoog noodig zou wezen; alleen de provinciale armhuizen worden door ons bedoeld. Men moet de armhuizen, in het algemeen, niet uitsluitend als verplegingsgestichten beschouwen, maar ook als eigenlijke werkhuizen, waar de nooddrufte en werkeloze, wanneer hij gebrek aan voedsel lijdt, arbeid en onderhoud verkrijgen kan. Het zijn dienvolgens toevlugtsoorden, waar zoo wel die armen verzorging vinden, welke kunnen werken, als de zoodanigen, die door ouderdom, gebreken, ziekte en zwakte daarin verhinderd worden. Eigenlijke bedelaars moet men in zulke gestichten niet opnemen, want dezen vorderen een strenger toezigt en zijn geschikter voor onze koloniën.

De inrigting der armhuizen moet in een politiek, moreel, fysiek en oeconomisch verband staan. Opzigtens de politiek drage men zorg, dat de bewoners dezer huizen onderscheidene werkzaamheden verrigten, waardoor kleding, voedsel en onkosten voor het gebouw bestreden worden, hetgeen den Staat tevens tot voordeel verstrekt. Opzigtens de moraliteit, dat al ons doen en laten de zedelijke verbetering der menschen beoog, hun verstand verlichte, hetwelk de drijfveer hunner daden zij en tot eene gemeenschappelijke betrachting der deugd aanspore, uit besef van hare hooge waarde. Opzigtens de fysiek, dat de taak, den arme opgelegd, niet al te zwaar zij, maar ieder naar zijne krachten te werk gesteld worde. Niet alle menschen bezitten toch dezelfde ligchaamssterkte. Indien men van den zwakke even zoo veel eischt als van den sterke, dan wordt de last, dien men op de schouders van den eerste laadt, te zwaar en ontaardt in eene verfoeijelijke onderdrukking. Eene wijze verdeling der werkzaamheden is

wenschelijk, noodzakelijk en regtvaardig, zoo men wil dat ieder zijne taak naar behooren zal vervullen. Opzigtens de oeconomie, dat het gansche gesticht naar de regels eener strenge spaarzaamheid ingerigt en bestuurd worde. Men late niets verloren gaan, want eene wijze huishoudkunde kenmerkt zich alleen door oeconomie. Wij bedoelen hiermede een juist gebruik der aanwezige middelen, dewijl de oeconomie daardoor niet tot onthouding, en bij gevolg tot verval, leidt, maar alle deelen doet zamenwerken tot vorming van een schoon geheel. Wanneer de armhuizen aldus ingerigt zijn, zullen zij den bewoners en den Staat heil aanbrengen.

Niet alleen in de steden, maar ook ten platte lande, is de oprigting dezer gestichten aanprijzenswaardig. Wij weten immers, dat een groot aantal bedelaars, zoogenaamde nachtbidder, de boeren dagelijks lastig vallen met hunne ontijdige bezoeken. Zij leven van aalmoezen en van kleine dieverijen, welke de bestolene, uit gewoonte, over het hoofd ziet. Het is voor den boerenstand, op den duur, onaangenaam, de vruchten zijner vlijt met zulke landloopers te deelen. Het luije voorbeeld dezer bedelaars drukt den geest der industrie neder, en heeft menig boerenarbeider verleid, insgelijks te gaan ronddolen; eene gemakkelijker kostwinning dan de zware landarbeid. De policie, ten platte lande, minder streng en ondoelmatiger ingerigt dan de stedelijke, moet meer waken, dat dergelijke luijaards opgenomen en in de armhuizen der gemeentebesturen geplaatst worden. Voor de bedelaars zelve en voor de maatschappij is het nuttiger, dat deze lieden werken, dan bedelende rondzwerven. De armen hebben echter tegen deze gestichten een ingeworteld vooroordeel, want zij beschouwen ze in het algemeen als plaatsen, waar men met smart datgene geniet, wat natuur en leven eischen. Hoe menschlievend het doel en de behandeling ook zij, dergelijke huizen blijven voor de behoefstigen immer eene gevangenis. Door den lichten arbeid en den voedzamen kost worden zij moedwillig en vinden zich in hunne daden te zeer beperkt, terwijl zij onder het stuitend gevoel van

teregtwijzing gebukt gaan. Anderen, die zich over hun lot beklagen, stemmen volmondig met deze onwilligen in, en betoonen weêrstrevigheid en onvoldaanheid, waar men onderwerping en dankbetuiging verwacht had. Dit vooroordeel ontspruit voornamelijk uit de ligtheid der gemeenschappelijke werkzaamheden. De mechanische arbeid, gelijk garen spinnen, veëren schiften of plukken, wol kammen enz., waarbij geene noemenswaardige beweging der ledematen noch gebruik der krachten noodig is — verdikt het bloed, maakt het ligchaam traag en den geest verdrietig. Bij een levendig temperament ontwikkelen zich bovendien eene menigte van schadelijke ontwerpen, welke de ontvangene weldaden doen vergeten, of ze uit een verkeerd oogpunt doen beschouwen. Het verkeerde der moedwillige gezegden of daden wordt den zoodanige wel onder het oog gebracht, doch deze goede raadgevingen beschouwt hij als erge berispingen, waaraan hij zich uit dwang moet onderwerpen. Alle gevoel van erkentelijkheid verdwijnt van lieverlede, en met hetzelfde de hoop op eene zedelijke verbetering. Het kwaad, dat zoo spoedig ingang vindt, breidt zich gemakkelijk onder onbeschaafde menschen uit. De onbezorgdheid voor het onderhoud geeft tot allerlei wenschen, schadelijke denkbeelden en loszinnigheid aanleiding, vooral, wanneer geest en ligchaam weinig te verrijgen hebben. Traagheid ontstaat door het langdurige zitten, en onbeschaamdheid verspreidt zich onder eenen niet genoeg werkenden volkshoop. De ouden van dagen worden meestal met het eerste euvel besmet, en zijn daarenboven verdrietig; de jongeren vervallen tot het laatste, en gevoelens hunne ongebruikte krachten allengskens verzwakken.

Wil men een politiek, moreel, fysiek en oeconomisch voordeel van de armgestichten trekken, dan breide men den kring der werkzaamheden uit, en kieze eenen zwaarder arbeid, die ligchaam en geest bezig houdt. Daartoe zou men het bereiden van tabak, het raspen van verfhout, het maken van allerlei houtwaren, benevens vele andere voor tijd en plaats geschikte bezigheden, kunnen

invoeren, terwijl het spinnen van vlas en het weven van wol als bijzaken moesten beschouwd worden.

Het eerste artikel wordt zoo algemeen gebruikt, dat men immer van een' goeden aftrek verzekerd kan zijn. Het spinnen, snijden en verpakken van dit product geeft eene gezonde beweging aan het ligchaam en vergt oplettendheid aan den geest. Deze arbeid is derhalve nuttig en voordeelig. Alleen bij het spinnen worden er vijf mensehen aan ééne bank vereischt, in diervoege, dat de zwakste tot het om-draaijen van den molen, een ander tot het leggen der bladeren, een derde tot het poppen maken, een vierde tot het pakmaken, en de vijfde met het handijzer tot spinnen gebezigd wordt. De luijaard kan dan ook niet ledig blijven zitten, want hij zou daardoor zijne medearbeiders in hunne bezigheden verhinderen. Het snijden en verpakken vordert tevens eene behoorlijke oplettendheid, terwijl men zijne krachten daarbij moet inspannen, en, na gedanen arbeid, naar rust verlangt, hetgeen een physiek en moreel nut aanbrengt. Overigens is het eene gezonde bezigheid, dewijl de inademing der fijne tabakdeeltjes het taaije slijm oplost, het ligchaam zuivert, en vele innerlijke ongemakken verhoedt.

Het raspen van verfhout eischt geene mindere inspanning van krachten, dan de behandeling van den tabak. Gewoonlijk in geheele stukken verzonden wordende, zou het voor de koopers welligt gemakkelijker wezen, wanneer zij dit hout buiten 's huis konden doen raspen, waarvoor zij zich nu werklieden afzonderlijk moeten aanschaffen. Het was echter beter, dat zij zulks in de armhuizen lieten verrigten, en daartoe het gewigt der stukken opgaven, hetwelk door het bestuur dier gestichten geboekt behoorde te worden, om vervolgens tot de bewerking over te gaan, die naar een behoorlijk vastgestelden prijs voor het raspen van hard en week verfhout zou dienen te geschieden. Het fernambuk moest natuurlijk meer kosten dan het geelhout. Na de bewerking kon het geraspte den eigenaars weder toegewogen en het daarvoor verschuldigde aan het armbestuur betaald worden.

Het maken van allerlei houtwaren is zeker almede eene aanbevelenswaardige bezigheid. Aanzienlijk is het gebruik van dergelijke waren in de dagelijksche zamenleving. Nappen, tobben, vaten, schoppen, klompen enz. ziet men overal. Verreweg het grootste gedeelte dezer goederen wordt van buiten ingevoerd door behoeftige *Duitschers*, welke daardoor winsten genieten, waarvan onze lagere volksklasse verstoken blijft, uit gebrek aan de noodige gelegenheid tot uitoefening van eenen dergelijken arbeid.

Het vlasspinnen en wolweven zou voornamelijk tot eigen gebruik kunnen strekken of ook ter verzending naar onze overzeesche bezittingen, indien men zulks voordeelig achtte. Wanneer men in het laatste geval nog overhield, kon men het verwerkte als een fabrikaat, b. v. als doek, baai of lijnwaad naar onze naburen uitvoeren, naar gelang de gelegenheid en de tijdsomstandigheden dien uitvoer begunstigen. Het spreekt van zelf, dat dit spinnen en weven slechts eene bezigheid voor de zwakken is, of ook door de sterkeren gedaan kan worden, wanneer de vooraf genoemde werkzaamheden somtijds eene onverwachte stremming mogten ondervinden. In dat geval kon men, buiten het spinnen en weven, sigaren rollen, zeven, schuijers en vegers, uit paardehaar en zwijnsborstels, maken, stroo-, biezen- en rietwaren vervaardigen, vischnetten breijen enz., hetgeen den handeldrijvenden burger geene noemenswaardige schade zoude toebrengen, ten minste niet die schade, welke hem door sommige aanzienlijken toegebracht wordt, die werkhuizen doen oprigten, ten einde de afgewerkte goederen, beneden den fabrieksprijs, onderling te verloten, welke domme streken, in navolging van den *Engelschen* adel, in sommige *Nederlandsche* steden worden uitgevoerd.

Het tabaksbereiden, het verfhout raspen, en het maken van allerlei houtwaren zoude niet alleen een financieel voordeel opleveren, maar ook voor den lichamelijken en geestelijken welstand van den nooddruftige heilzaam zijn. De armhuizen behoeften dan geen' onderstand van 's landswege, gelijk thans meermaals geschiedt, maar konden uit eigene middelen bestaan. Het waren dan geene huizen,

waar men alleen verpleegde, maar waar men ook werkte. De armen waren niet dood voor de maatschappij, neen, zij namen zodoende een levend aandeel in de bedrijvigheid der dagelijksche zamenleving. Het stuitende denkbeeld van het verlies der vrijheid werd daardoor getemperd, en de levenslust, die bij den behoeftige in eenen kwijnenden toestand verkeert, opgewekt. Het gevoel van afhankelijkheid werd grootendeels weggenomen, want het gegeven onderhoud zou meer uit eigene verdiensten ontspruiten. De nijverheid werd aangewakkerd, de armoede, door de armhuizen zelve, wijselijk bestreden, de noodlijdenden wezenlijk geholpen, de welvaart des lands bevorderd, en de ingezetenen, op eene gemakkelijke wijze, van eenen drukenden last ontheven. In 't kort, de armgestichten zouden een politiek, moreel, fysiek en oeconomisch nut aanbrengen, en geene huizen van ledigheid, van verveling, geen noodzakelijk kwaad zijn, maar voorbeelden van vlijt, opgeruimdheid, en van eene doelmatige menschlievendheid.

Heeft ieder burger belang bij de welvaart van zijn vaderland, en moet hij het zijne daartoe bijdragen, dan is het ten minste de dure pligt eener regering, welke door het volk alleen tot instandhouding van al het goede gekozen wordt, krachtdadig tot het algemeene welzijn mede te werken. Indien sommige maatregelen, welke het bestuur eertijds tot heil van den staat heeft ingevoerd, naderhand eene schadelijke strekking verkrijgen, gelijk wij bij onderzinking bespeuren, dan moet hetzelfde de, in der tijd, genomene besluiten zoeken te wijzigen en te verbeteren. Men handelt niet onvoorzigtig noch onverstandig, wanneer men eene vroegere wet later herziet; neen, ieder begrijpt, dat de tijden veranderen, en wij met hen. Hetgeen voorheen misschien eene goede strekking gehad heeft, kan thans louter nadeel voortbrengen, en dit nadeel moet men wegnemen. Naar ons inzien is dit vooral toepasselijk op de toelating van allerlei vreemdelingen, van welke ons land overstroomd is, hetgeen men in de hooge, middelbare en lagere volksklasse kan opmerken. Voornamelijk in de twee laatste klassen is deze indringing van vreemde-

lingen ten duidelijkste zichtbaar, waartoe het aangrenzende *Duitschland* verreweg het grootste gedeelte levert. Wij zeggen niet te veel, wanneer wij de uitdrukking bezigen, dat de *Duitschers* ons land als het land der belofte beschouwen, waar zij altijd voor broodsgebrek beveiligd zijn. Niet bekend, zoo als land- en stadgenooten elkander kennen, kunnen zij, in den beginne, zonder opspraak, oeconomischer leven, meer vlejien en kruipen, en zich minder voordoen, dan de inwoners zelve. Tegen eene kleinere belasting, dan de ingezetenen betalen, kunnen zij iets beginnen, en, door de sobere levenswijze (*), gemakkelijk voortzetten. Niet alleen in de stad hunner inwoning onderkruipen zij onze burgerij, maar het geheele platte land wordt door hen ingenomen en afgeloopen. Stedelingen en dorpbewoners schaden zij in de uitoefening van hunne kostwinning, vermits dezen, hooger belast zijnde, en, welstaanshalve meer moettende verteren, niet met hen kunnen wedijveren. Onze hoofdstad *Amsterdam* levert het sprekendste bewijs op, hoe verbazend groot het aantal buitenlanders is, hetwelk de inboorlingen verdringt. Allerlei handwerken en handelsvakken zien wij door vreemdelingen waarnemen, terwijl de *Nederlanders* meer en meer op den achtergrond geschoven worden. De zucht van het vreemde boven het eigene te schatten komt dezen indringers zeer te stade. Zij weten van onze, in dat opzigt al te liberale, wetten, en van de *Nederlandsche* toegenegenheid voor buitenlanders, voordeelig partij te trekken. In het begin vlejend en kruipend, worden zij naderhand norsch en heerschzuchtig, naarmate het fortuin hen meer of minder begunstigt. Tot eenen zekeren trap van welvaart opgeklommen, verlaten zij doorgaans het land, waar het kapitaal gewonnen is, om het verkregene op hunne geboorteplaats *en grand seigneur* te verteren. Arm binnen onze grenzen gekomen, trekken zij er wel-

(*) Vaak wonen drie of vier huisgezinnen in een *Keulsch* schip te zamen, waardoor zij de belasting van woningen ontduiken, welke onze lagere volksklasse moet betalen.

gesteld weêr over heen. De Staat geniet derhalve geen het minste voordeel van dergelijke moderne volksverhuizers, want de kleine belasting, gedurende eenige jaren betaald, kan hier niet in aanmerking komen. Het nadeel, door eene dusdanige handelwijze den lande toegebracht, overtreft verre de zoogenaamde voordeelige opbrengsten. Vele burgers zijn door hen uit hunne kostwinning verdrongen, tot armoede vervallen, en ten laste van den Staat gekomen. Dit verlies zou mogelijk door hun voortdurend verblijf hier te lande en door het deelen in de lasten onzer armgestichten eenige vergoeding vinden, doch, gelijk ik zoo even gezegd heb, zij trekken weder over de grenzen, zoodra zij genoeg bezitten, om als renteniers te leven. Hun geboorteland geniet de winst, en wij krijgen eenige nieuwe armen voor hen in de plaats.

Zoo gaat het niet alleen met den middelstand, maar zelfs tot de lagere volksklasse is deze kanker doorgedrongen. De houtvloten van den *Rijn* voeren onophoudelijk eene menigte oeverbewoners van die rivier met allerlei waren naar ons toe. Aardewerk, houtwaren, mandewerk, tapijtgoederen, linnens, bronwateren, vervalschte eau de Cologne, en ik weet niet wat al meer, wordt grootendeels binnengesmokkeld, en onder den prijs verkocht, welken de inwoners, die 'slands regten betaald hebben, moeten vragen. Wat de Staat van hunne geringe patentgelden trekt, verliest hij door den sluikhandel, ongeacht het groote nadeel, hetwelk deze zwendelaars aan den kleinhandel toebrengen, aan den bloei der inlandsche pottbakkerijen, tapijtfabrieken, linnenweverijen, en aan de vervaardigers van houtwaren, mandenwerk enz. Deze invoer berooft vele lieden van werk en van een voldoende bestaan, welke lieden anders, door hunnen arbeid, voor zichzelf en voor de hunnen hadden kunnen zorgen, doch nu ten laste van de armgestichten en van den Staat komen. Ook strekken deze schadelijke zwendelaars den boerenstand tot last, daar zij, bij het afloopen van het platte land, gewoonlijk op kosten van de boeren teren, die hen, door allerlei giften, als het ware onderhouden. De dorpsarmen gevoe-

len meestal de nadeelige gevolgen van de bedelarijen dier vreemdelingen en worden van ondersteuningën beroofd, welke hun anders ten deel waren gevallen.

Het al te liberale beginsel nopens de toelating der vreemdelingen hier te lande, en de gelijke toekenning van regten als de ingezetenen, moet noodzakelijk gewijzigd worden, ten wille van den bloei des lands en van de welvaart van deszelfs inwoners. De wet op de bedelarij, die dikwerf een klein patent tot dekking harer ongeoorloofde daden neemt, dient men in het algemeen strenger toe te passen, dan tot nog toe het geval is geweest. In de dorpsherbergen moesten de gedrukte ordonnantiën, wegens de rondzwervende bedelaars, aan den muur hangen, en de herbergiers toezien, dat armoedige personen, welke op kosten van het aanwezig gezelschap zoeken te teren, bij den schout of bij den veldwachter aangegeven werden, al hebben dezulken ook eenig patent voor hunne quasi negotië bij zich. Eene kleine belooning moet, des verkiezende, aan den aanbrengrer uitbetaald worden, en de gemeente, waartoe zij behooren, dient de onkosten voor het vervoer van bedelaars naar de naastbijgelegene bewaarplaats te vergoeden, indien het gesticht zulks vordert. De goeode ingezetenen zouden, bij verbeuring van boete ten voordeele van den aanbrengrer, insgelijks verpligt zijn, de bedelaars behoorlijk aan te geven. Verder moesten de ouders, die hunne kinderen in het bedelen opleiden, gestraft worden, gelijk in het algemeen aan alle landloopers op straffe verboden behoorde te worden, aalmoezen te vragen, maar zij integendeel gelast zich bij het bestuur aan te dienen om werk te erlangen, of anders, als het vreemdelingen waren, naar hun land, op kosten hunner regering, teruggezonden worden.

Strengere wetten ten opzichte van de vestiging der vreemdelingen hier te lande, en een beter toezigt op de bestaande verordeningen wegens de bedelarij, zouden de armoede meer en meer verminderen. De huishoudelijke bepalingen dienden ook meer met de algemeene ordonnantiën overeen te stemmen, om deze laatste, in vele opzichten, niet krachte-

loos te maken door onderscheidene tegenstrijdige wijzigingen. Het is immers genoeg bekend, dat velen zich niet ontzien, zelfs de Godsdienst tot een voorwerp van speculatie te maken. Onder het groot aantal ledematen, dat door de veelvuldige katechizeermeesters aangebragt wordt, bevinden er zich velen, welke het lidmaatschap van CHRISTUS kerk alleen om den wille van het diakonieonderhoud aannemen. Hun onchristelijk gedrag, hun eigenaardig gezegde: »ik heb mij om den trek laten aannemen,» bewijzen hunne slechte bedoelingen ten duidlijkste. Voor den arbeid en voor de tucht onzer koloniën vreezende, laten zij zich van de armbesturen gedeeltelijk onderhouden, en zoeken zich het overige door bedelarij en andere ongeoorloofde maatregelen te verschaffen. Zij offeren het liefst aan de luiheid en berooven de bejaarde of de gebrekkige behoeftigen van ruimere giften, vermits het groot aantal bedeeden de uitkeering verkleint. Hun voorbeeld strekt bovendien aan hunne lotgenooten ten verderve, want het slechte vindt spoedig overal ingang, vooral onder eene klasse van menschen, die minder met de maatschappelijke belangen en met de materiële verplichtingen bekend zijn. De katechizeermeesters moesten meer toezien, welk slag van menschen door hen werd aangebragt, hetgeen tevens de plicht der Predikanten en der Ouderlingen is, die zoo menigmaal machinaal handelen, opdat bij ieder kwartaal de noodige oogst van ledematen niet ontbreke, of wel om elkander te believen. Het armbestuur moest tevens omzigtiger te werk gaan in de bedeeing en in het toezigt op de armen. Het onderhoud kon men uitreiken onder de verbinding, dat men hetzelfde terugontving, indien de begiftigde naderhand tot terugbetaling in staat mogt wezen. Daardoor zou de nijvere arme eenige voldoening erlangen voor zijne vlijt, en zich boven den lediglooper verheven gevoelen, dien men naar onze koloniën moest zenden, of zijn aandeel, gedurende eenigen tijd, verminderen of terughouden, tot dat hij zich verbeterde en zijn handwerk behoorlijk behartigde, waaromtrent bij zijnen meester inlichtingen konden gewonnen worden.

De dagelijksche vermeerdering van allerlei soort van bier-, wijn- en speelhuizen moest almede van regeringswege te keer worden gegaan, door de houders van dergelijke kroegen *zoo zwaar mogelijk te belasten*. Deze plaatsen der ontucht, der brasserij en der dronkenschap, zijn de afgronden, waarin de zuur verdiende penningen van menigen handwerksman verzinken, en die de welvaart van ontelbare huisgezinnen verslinden. Deze herbergen, oorspronkelijk voor vreemdelingen ingerigt, welke geene vrouw, kinderen noch woning hadden, en daar, in hunne ledige uren, met andere buitenlanders vergaderden, — deze herbergen vermeerderen dagelijks, tot schade en schande van eene ordelijke maatschappij. Men moest slechts een zeker getal dulden, welke niet langer dan tot 10 ure tapperij hielden, of anders boetvallig waren. De maatregel van den stedelijken raad te *Lubeck* dient hier vooral vermelding. Dezelve overwoog: de dronkenschap, sedert eenige jaren, schrikbarende voortgangen gemaakt hebbende onder de arbeidende volksklasse hier ter plaatse — iets, hetwelk bovenal aan den verminderden handel en scheepvaart en den lediggang van duizenden behoort te worden toegeschreven — zoo heeft de Senaat van *Lubeck* een besluit uitgevaardigd, inhoudende: 1°. Dat de, bij kroeghouders, wijnverkoopers en distillateurs gemaakte schulden wegens geestrijke dranken, in hunne lokalen gebruikt zijnde, voortaan zullen worden beschouwd als tot de speelschulden te behooren, welke als onwettig, bij de wet, zijn aangenomen, en waaromtrent de regtbanken geene aanklagt kunnen gedoogen. 2°. Dat het aan de bovengenoemde personen verboden wordt, sterke dranken aan *beschonkenen* te tappen, op straffe van, voor altoos, de bevoegdheid te verliezen, gezegde dranken, in 't klein, te mogen verkoopen. 3°. Het staat aan een ieder vrij, die op zondag gedurende de Godsdienstoefening, of op welken feestdag ook, in eene kroeg of herberg drank gebruikt, zonder betaling heen te gaan.

De dansscholen, waar vrouwen en mannen te zamen komen, moesten wekelijks gesloten zijn en slechts des zon-

dags avonds, na kerktijd, tot 10 ure duren, onder verbod van sluiting voor eenige weken bij eene langere opening. De nachthuizen, insgelijks in een zeker getal toegelaten, moesten in de afgelegenste wijken eener stad geplaatst en zwart geverfd worden, opdat ieder dezelve van de nevensstaande woningen der eerzame burgers konde onderscheiden. Muziek zij er geoorloofd, doch geene geestrijke dranken, ten einde de zinnelijke begeerten zoo veel mogelijk te verflaauwen, dewijl het *Latijnsche* spreekwoord te regt zegt: *Sine Cerere et Baccho friget Venus*. Het ergste kwaad en de grootste armoede ontspruiten uit het veelvuldig bezoek van de genoemde huizen. Drank, spel en wellust, die hoofdondeugden des menschdoms, verspreiden zich, uit deze holen des ongeluks, onder het volk. Luiheid, verkwisting, diefstal, liederlijkheid, in één woord, alle verderfelijke hartstogten woelen daar ondereen en deelen zich aan de ongelukkige bezoekers mede. Armoede, wanhoop en moord is het treurig uiteinde van den rockelooze, die daar zijne voeten zet, en daar alles verbrast en verspeelt.

Eene regering, die haar eigen welzijn en dat des volks beoogt, stelt aan de vermeerdering dier huizen perk en paal en zorgt, dat dit, zoo het schijnt noodzakelijk, kwaad aanmerkelijk gewijzigd worde. De aanzienlijken en de burgers, welke dienstboden houden, zijn ook als Christenen verplicht, hunne onderhoorigen voor het kwade te waarschuwen, en hen van het bezoeken dier plaatsen van ongebondenheid af te schrikken. En dat op de ouders eene natuurlijke en zedelijke verpligting rust, om hunne kinderen het goede te leeren en van het kwade af te houden, zulks zullen wij niet behoeven te betoogen, want het regtgeaarde ouderhart gevoelt de waarde en de noodzakelijkheid dezer waarschuwing veel levendiger, dan wij immer met woorden kunnen afschilderen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

DE KATHOLIEK EN DE KERKBODE. (*)

In laatstgenoemde Tijdschrift, N°. 41 van dezen jaargang, bl. 162, lees ik: »Een der vormen, waarin de anti-Christelijke (!) onwaarheid zich vertoond heeft, is het zoogenaamde Rationalismus, dat is, de denkwijze, volgens welke het natuurlijke menschenverstand, of liever, iemands bijzondere meening, tot scheidsrigter der waarheid verheven wordt. Deze dwaling is het eerst verschenen en onderdrukt geworden in het Arianismus. . . . en eindelijk is zij in onze dagen rijp geworden in het Straussiaansch nihilismus. . . .»

De *Katholiek*, Julij 1842, bl. 6 enz. zegt: »Men weet, dat de zoogenaamde Hervorming van de XVI eeuw, in den grond, niets anders was, dan een openbare opstand tegen de katholieke leerende kerk. . . . om voortaan, in het stuk van Godsdienst, geen anderen regel te volgen of voor verbindend te houden, dan alleen de uitspraak der *individuele* rede. Men riep, wel is waar, dat de Bijbel die eenige geloofsregel was, maar hield te gelijker tijd ook staande, dat de verklaring van die doode letter aan elkeen zonder onderscheid toekwam. . . . Om te kunnen bepalen, zeide LUTHER, of een boek onder Gods ingeving geschreven is of niet, moet men acht geven op den inhoud des boeks,» enz.

Ziedaar de beschuldiging, in het eerste geschrift tegen eene partij uitgebragt, van de vroegste tijden af, onder verschillenden naam en vorm, in de kerk bestaande, door het laatste bepaaldelijk tegen het Protestantismus gekeerd! — Zoo het ons voorkomt, met schijn van grond. Wij althans gelooven niet, dat het Arianismus zijnen grond geheel of voornamelijk had in den afkeer van een moeilijk te bevatten leerstuk, maar wel degelijk in Bijbelsche, schriftuurlijke gronden, die er inderdaad vele hoogstschijnbare gevonden worden; zoodat wij ons de taal van ERASMUS tegen een' jongeling, die met smaad van iemand als een *Ariaan* sprak, zeer wel kunnen voorstellen: »Oordeel zoo hard niet; vele en groote mannen hebben dat gevoelen voorgestaan, en ik voor mij verblijde mij hartelijk, dat de kerk voor ons in deze moeilijke zaak beslist heeft.»

Met de Hervormers daarentegen is het eenigermate zoo

(*) Dit stukje hier plaatsende, kom ik wel wat later; doch het betreft een *principe*, en *principes* verouderen niet. — *De Schrijver.*

gelegen, als de Schrijver zegt. Er bestond tot hiertoe geene andere kerk, dan de Katholieke. Zij werd geacht in het uitsluitend bezit der kennis, der waarheid, des Christendoms te zijn. Op haar gezag, als hare leer, nam men het eene en het andere, ook de heilige boeken des Bijbels aan. En haar verlatende, naar haar niet meer hoorende, moest men natuurlijk zelve met eigene oogen onderzoeken, wat waarheid was, wat men van het tot hiertoe geloofde behouden kon of niet, en wat men daarvoor moest in de plaats stellen. Zoo wel het onderzoek van de *Canon*, (wat al en wat niet tot den Bijbel behoort) als de eigene, best mogelijke verklaring van het voor echt en Goddelijk erkende, waren dus noodzakelijk. En hoe men dit anders, dan *redelijker* - wijze, door het gebruik van *zijn verstand* kon doen, begrijp ik niet. Of LUTHER wèl deed met enkel op den inhoud te letten om de canoniciteit te bepalen, is eene andere vraag. Wij houden hem niet voor onfeilbaar. Maar zonder rationalismus in den ruimeren zin, gebruik der rede, als toetssteen van waar of valsch, van Goddelijk of menschelijk, was de zaak niet mogelijk.

Het Roomsche kan ik mij, des noods, zonder gebruik des verstands denken. De Heiland hebbe het den Apostelen gezegd; deze den Bisschoppen; die zeggen het den Priesters, en zij weêr aan de Leeken. En er ga bij al dat overgieten niets verloren, noch, bij alle uitbreiding zelfs, door vermenging met vreemde, menschelijke bestanddeelen, niet het minste te loor. God zelf zorge daarvoor. Maar bij het Protestantismus is dit onmogelijk. De Bijbel moet onderzocht en verklaard, elk leerstuk aan het geheel, aan den samenhang der geopenbaarde waarheden, zoo wel als aan die uitspraken van verstand en hart getoetst worden, welke wij niet kunnen verzaken, zonder op te houden denkende en zedelijke wezens te zijn. Doch, of dit aan het laatste tot mindere eer verstrekt, laat ik gaarne anderen beoordeelen. Wat mij betreft, al moest ik erkennen, dat de leer van STRAUSS een der gevolgen van de Hervorming was; gelijk zij, onder zoo vele schoone en goede, verscheidene onrijpe en schadelijke vruchten droeg; nooit zou ik mij beklagen tot hen te behooren, die *dagelijks de Schriften onderzoeken, of deze dingen alzoo zijn*; die het woord van PAULUS aannemen: »Als tot verstandigen spreek ik; gijlieden oordeelt hetgeen ik zegge;» omdat wij hem gelooven, wanneer hij zegt: »Ik spreek woorden van waarheid en van gezond verstand.»

Er wordt intusschen, als ik het zeggen mag, met dat woord Rationalismus een jammerlijk spel gedreven. Eerst leerde *Duitschland* ons Neologen kennen. Dat waren menschen, die in geene openbaring, in geene wonderen geloofden, maar de rede als het eenige middel erkenden, om tot hoogere kennis te geraken. Thans spreekt men van Rationalisten, en geschiedde dit in denzelfden zin, van uitsluitenden voorstand der rede, wij zouden er niets tegen hebben. Maar dit is het geval niet; er is, wie ziet het niet, waarschijnlijk door toedoen eener nieuwlings opgekomen partij, een andere en valsche draai aan die betekenis gegeven, waarmede zij eene ruimte heeft verkregen, dat er elke wat meer rigide letterknecht zijnen wat meer liberalen medebelijder onder kan beflappen: b. v. de Lutherische voorstander der consubstantiatie den Hervormden tegenstander van dit gevoelen, en, gelijk wij uit het bedoelde stukje zien, de voorstander der Athanasiaansche Drieëenheid elken daarover wat anders denkten, de leerling uit de Hengstenbergsche school alle onze, in het voetspoor van GROTIUS tredende Theologanten.

Doch, wij vinden in het stuk van den *Kerkbode* eene definitie. »Het Rationalismus,» staat er, »is die denkwijze, »volgens welke het natuurlijke menschenverstand, of liever »iemand's bijzondere meening, tot scheidsrigter der waarheid »verheven wordt.» En de *Katholiek* spreekt in denzelfden zin van »de individuele rede.»

Hierop hebben wij twee aanmerkingen. Vooreerst twijfelen wij, of de geleerden in *Duitschland*, die voor hun Rationalismus uitkomen, deze bepaling zouden toelaten. Het rijk van het *gezond verstand*, uit den tijd van SALZMAN en anderen, heeft lang uitgediend. Sedert KANT onderscheidt men tusschen verstand en rede, of althans tusschen gewoon menschenverstand en wetenschappelijke kennis. En zij vooral, die ik dadelijk zal noemen, de eenige liberale partij, die wij in *Holland* kennen, de voorstanders van het gezag der rede in de Godsdienst, in zeker oud boek *Raisonnable Biblijanen* genoemd, kunnen bezwaarlijk een ander dan het laatstgenoemde bedoelen. Het gezond verstand is geenszins verwerpelijk; het was toereikend, om de verbastering der kerk in de XVIIde eeuw op te merken en de behoefte aan een beter onderwijs te scherpen; maar het had de voorlichting der wetenschap noodig, om dien beteren weg te vinden, en de Protestantische kerk heeft zoo

goed als de Katholieke eenen leeraarsstand, die, niet met bloot gezag, maar zoo veel mogelijk door overtuiging, de kudde der aanbidders leidt.

Dan, om, zoo het schijnt, het opgegeven denkbeeld nog belagchelijker te doen voorkomen, wordt er bijgevoegd: *elks bijzondere meening*; volgens den *Katholiek: de individuele rede*. Het is waar, ieder werkt met zijn eigen hoofd. Het is *mijn* verstand, *mijn* gevoel, *mijn* geweten, die mij van de waarheid en Goddelijkheid des Christendoms overtuigen, die mij mijnen plicht, mijne verwachting, God, onsterfelijkheid en zoo veel meer, in de Natuur en in den Bijbel doen kennen en erkennen. Zij zijn het oog, waarmede ik zie, hoe vele verpligting ik aan God en menschen ook hebbe voor het licht door hen ontstoken. Maar, bestaan er dan geene algemeene regels voor waarheid en gerechtigheid? Is het onzin en willekeur, wanneer men van *de* rede, en dus ook van *redelijk*, *betamelijk*, van algemeen menschelijk gevoel en *humaniteit* spreekt? Heeft elk eene Wiskunde, eene Redeneerkunde, eene Zedekunde op zijne eigene hand? Heeft de weldadige Schepper, die door menige natuurdrijf zoo liefderijk voor de dieren waakte, *ons* geen en enkelen leidsman op het pad des levens medegegeven?

Ja, zegt men misschien, voor het zinnelijke, aardsche leven is door de zinnen en het verstand gezorgd. En hoe diep ook gevallen, er blijft eenig schemerlicht in den mensch over, doch dat hem *zonder hoogere hulpe* veeleer tot dwaling, bijgeloof en allerlei gruwel, dan tot kennis en deugd voert. Ik zou hierop veel kunnen aanmerken. Ik zou kunnen vragen: Zijn die gruwelen van dwaling en bijgeloof doorgaans vruchten van hetgeen wij het gezond verstand of de rede noemen? Worden ze op *haren* naam bedreven en in stand gehouden? Of rusten ze op de heersch- en baatzucht van weinigen, op Priesterbedrog en voorgewende *Openbaring*? En zoo men te *Athene* naar den redenerenden *SOCRATES* gehoord had, zouden de zeden en het geluk der burgeren daarbij verloren hebben?

Maar noch *ARIUS*, noch *PELAGIUS*, noch *SOCINUS* (namen, die eigenlijk tot de geschiedenis behooren, daar de denkwijze dezer mannen in haar geheel wel nergens meer bestaat, noch bij de vordering van wijsgeerte en uitlegkunde onder geleerden bestaan kan) verwierpen eene hoogere hulp. Zij erkenden den Bijbel; zij grondden elk zijn

gevoelen, op hunne wijze, daarop, en zochten, wat hun onaanneemelijk voorkwam, door verklaring uit den weg te ruimen. Wij behoeven het toch niet te zeggen, die Bijbel, hoe helder en verstaanbaar ook op duizend plaatsen, hoe toereikend, naar ons oordeel, om den mensch *het eene noodige* met zekerheid te leeren, is niet overal even klaar, verspreidt niet dadelijk over ieder voorwerp van menschelijk onderzoek een bepaald licht, noch maakt het gemakkelijk ook de diepten Gods te peilen. Is het wonder, dat men in sommige hooge en diepe zaken verschilde, dat de een meer hier, de ander meer daarop hechtte, en, naar zijne geaardheid en vorming, *of de letter drukte, of met het redelijk begrip te rade ging, of zeker warm gevoel en opgewekte verbeelding* voornamelijk volgde? Dikwijls lag wel de waarheid in het midden, en had men dezelve, in vrede en bescheidenheid, ligt gevonden, terwijl men er nu veelal allen even ver van verwijderd raakte. En hier moeten wij den Schrijver in den *Kerkbode* regt doen: hij wil de dwaling niet met geweld onderdrukt, hij wil ze slechts derwijze benaauwd hebben, dat zij zich in hare eigene strikken meer en meer verwacht, om eindelijk in alle hare naaktheid en verwerpelijkeit aan den dag te komen, volgens de spreuk: *al loopt de leugen nog zoo snel, de waarheid achterhaalt ze wel*. Wij danken hem voor deze verstandige rekkelijkheid, die men bij onze Deutsche naburen niet altijd meer vindt.

Rationalismus brengt derhalve, ook naar de meening van onzen Schrijver, geene verwerping eener Goddelijke openbaring mede. Wij kunnen die aannemen, in den vollen zin voor bovennatuurlijk en wonderdadig erkennen, en ons evenwel aan de voorzeide zonde schuldig maken. Wanneer wij de Rede boven de Openbaring stellen, denk ik; dat is, wanneer wij het beter willen weten dan God. Maar, wie zal dat doen of deed het ooit? Wie is er, die overtuigd is, dat God gesproken heeft, en die anders zou willen spreken? Maar wat Hij gesproken hebbe, welke de meening des geestes, de ware zin en bedoeling zij, daarop komt het aan. En hier zeker zal de Rede (ik bedoel het geheele menschelijke ken- en gevoelvermogen) toch wel eene gewigtige stem moeten hebben. Het woord zal niet alleen met het woord moeten overeenkomen; maar hetgeen wij er vinden, zal ook iets bevattelijks, iets moeten zijn, dat in den schakel onzer begrippen kan opgenomen worden. Men heeft gesproken van

het verstand onder het geloof gevangen te geven. Ik ben daartoe gereed, indien het gevorderde zoodanig is, dat ik ten minste in het algemeen weet, wat ik er bij denken moet; dat het *iets*, dat het een voorwerp van geloof is, en daarenboven duidelijk genoeg in den Bijbel is uitgedrukt. Zoo geloof ik b. v. aan Gods voorwetenschap, omdat ik ze in den Bijbel geleerd en bewezen zie, schoon ik het hoe dier kennis, ten aanzien der vrije daden van den mensch, volstrekt niet begrijp. Zoo geloof ik, dat de wraak ongeoorloofd is, schoon de natuur dezelve overal schijnt te leeren. Maar, zoo ik zeide, dat het *symbolum Athanasianum* mij eene wezenlijke voorstelling, een waarachtig voorwerp des geloofs gaf, ik zou onwaarheid spreken. Hier blijf ik dus vragen en, krijg ik geen duidelijk antwoord, berusten. *Wij kennen ten deele*. Ik bid u, hoe kan ik anders handelen, zoo ik Protestantsch wil blijven? Bidden om meerder licht, o ja; maar *ora et labora* is het woord, en hoe kan ik anders werken, dan door onderzoek, door vlijtig gebruik mijner gaven, als een echt en vlijtig leerling der Hoogste Wijsheid?

Om kort te gaan, ik acht het bedoelde gebruik des woords Rationalismus een allerschadelijkst misbruik. Ik acht, dat de bewuste plaats in een, anders niet onverdienselijk stuk, in den *Kerkbode* niet behoorde voor te komen. Het is onmogelijk, dat al de leden der Redactie hun zegel daaraan hechten. Dat echter wordt voorondersteld. De keus derzelve uit verschillende Protestantsche gezindten scheen een waarborg, dat het blad zuiver Protestantsche oppositie tegen het Katholicismus of Romanismus zoude zijn. Dat zoo iets bestaan kan, dat er inderdaad, in weerwil van alle verschil, eene Protestantsche Kerk bestaat, is zeker. De H. Schrift is haar grondslag en haar regel; de H. Schrift en niets dan de H. Schrift, schoon die zeker verstaan moet worden, en dus tot redelijke en zedelijke schepselen spreken, om van nut te kunnen zijn. En zoo al niet de Godheid zelve, in hare Openbaring, de leeraar, de verkondiger van het Evangelie zegt en moet zeggen: *Als tot verstandigen spreek ik; gylieden oordeelt hetgeen ik zeg*.

DE MODDERWELLEN OP JAVA.

Den 11den Mei 1842 werd ik, in gezelschap reizende van den Heer LYSIUS, adsistent bij de zijdecultuur, in de gelegenheid gesteld, een der zeldzaamste natuurtooneelen van naderbij te beschouwen, namelijk: *de modderwellen van Koewoe-Bledoek* (ontploffing, donder, enz.) *Koewoe*. De welwillendheid van den Heer VAN DER POEL, adsistent-resident van de afdeeling *Grobogan*, verleende ons daartoe postrijtuig; terwijl de Heer Controleur der cultures REMI van *Prowodadi* ons op den togt wel wilde vergezellen. Deze wellen zijn gelegen in het district *Koewoe*, afdeeling *Grobogan*, residentie *Samarang*, 17 palen verder dan *Prowodadi*, en $59\frac{1}{2}$ paal (bijkans 20 uren gaans) ten zuidoosten van *Samarang*. De weg derwaarts loopt geheel door vlakke rijstvelden, en mag onder de beste en gemakkelijkste van *Java* worden gerekend. In de nabijheid van het moeras stroomt eene rivier onder den naam van *Kali loessie*. Ik reken, dat dit punt zich niet hooger dan 200 voeten boven de oppervlakte der zee zal verheffen; terwijl er geene bergen in den omtrek nabij liggen; het minst verwijderd is het lage gebergte van *Patti*, ten noorden; overigens ziet men uren ver niets dan de vruchtbaarste rijstvelden; hoe-wel op weinigen afstand van de wellen de grond schraler schijnt te worden. — In de nabijheid gekomen van het punt, waaromtrent onze nieuwsgierigheid zoozeer was gaande gemaakt, vernamen wij eenen doffen slag, als die van een zeer ver kanonschot, en zagen boven den grond witte rookwolken zweven. Het moeras berekende ik op eene lengte van ruim 10 minuten gaans en eene breedte van 5 minuten: deszelfs rigting loopt van het noordwesten naar het zuidoosten. Het is eene vlakke, die geheel uit zwart slijk bestaat, slechts aan de kanten begangbaar; de plantengroei heeft er geheel opgehouden. Ik vernam, dat in den droogen *moesson* de grond witter en zeer gespleten is. Eene vreemdsoortige verschijning grijpt op dit slijkveld plaats: op vele punten, (ja, men heeft er wel eens 1200 geteld) borrelt het slijk bij tusschenpoozen naar boven, spat met geweld uiteen, en laat eene dikke witte rookwolk ontsnappen, die, laag bij den grond zwevende, zich spoedig in den dampkring verspreidt. In het midden bevindt zich de grootste wel, die ik

wel op 30 voeten in omtrek schat; meermalen wierp dezelve eene slijkblaas op van meer dan manshoogte; ja, somtijds zag ik de geheele plek zich in groote golven bewegen, die, onder loslating van zwaren rook, de slijkbrokken meer dan 20 voeten in de lucht en in de rondte verspreidden: het meeste ploft echter in de wel neder, om zich een oogenblik daarna weêr te doen opheffen. Eene dito groote wel bespeurden wij noordelijker; de overige zijn van minder aangelang, en niet altoos op dezelfde plaatsen. Deze ontplofingen gaan van een geluid vergezeld, dat door het *Javaansche* woord *bledoek* bijzonder goed verzinnelijkt wordt. Geheele stilstand is er nimmer in dit moeras; de langste tusschenpoozing der groote wel was 25 tellens. Jammer, dat men de wellen niet kan naderen, omdat men overal gevaar loopt in den grond te zakken. In het midden is het moeras geheel ontoegankelijk; ik zoude anders gaarne de temperatuur van het slijk en den aard van den rook onderzocht hebben, die nu door den wind geheel van ons werd afgedreven. Wij zagen evenwel eene menigte *Javanen* dezen poel met de uiterste voorzigtigheid en bedaardheid doorkruipen; als 't ware de amphibiën van dit verraderlijk oord. Zij scheppen namelijk het water, dat zich uit het opgeworpen slijk verzamelt, bijeen, waartoe hunne kennis van de plaats hun alleen de stoutheid geven kan. Dit water is zeer zout, en levert aan de inlandsche bevolking jaarlijks 2000 *pikols* (elk van 125 pond) zeer bruikbaar en smakelijk zout op. Het moeras is omringd van hutten, waar de *Javanen* dit water in gespleten bamboezen van zelf laten uitdampen. Ik heb iets van het slijk, het zout, enz. aan eenen onzer vaderlandsche scheikundigen toegezonden, die, zoo ik hoop, deszelfs bestanddeelen nader zal bekend maken. Zoude hier eene onderaardsche scheikundige werking bestaan, waardoor dit zout gevormd wordt, en waarbij zich die damp, welligt koolstofzuurgaz, ontwikkelt, dat, te zamen geperst, aanleiding geeft tot die modderexplosiën? — Ik vernam, dat op eenigen afstand een meertje ligt, dat ook gedurig modder doet opwellen; terwijl in het *Demaksche*, misschien echter op 25 palen afstands van hier, zich een dor stuk grond moet bevinden, waar eene groote hoeveelheid ontvlambaar gaz steeds van onder de aarde zich ontwikkelt: deze plaats hoop ik later te bezoeken; doch voor heden keerden wij zeer voldaan terug van een natuurverschijnsel, dat in deze vulcani-

sche gewesten tot de zonderlingste en treffendste behoort. Het is ons de reis dubbel waardig geweest.

Samarang, 13 Mei, 1842.

J. MUNNICH.

NB. De *Javanen* hebben, even als omtrent andere zaken, die de bewondering gaande maken, ook omtrent dit hun bijzonder geloof. De welvoegelijkheid verbiedt mij, hunne historie hiervan in haar geheel te verhalen; doch het komt hierop neder, dat eene groote slang zich in deze wellen gestort heeft, met oogmerk om aldaar eenen weg te zoeken naar *Java's* zuiderzee, waar zich haar vader, zekere RADIN (Inlandsch hoofd) bevindt. — Mijn bediende onthaalt mij van tijd tot tijd op wonderlijke geschiedenissen van groote *slangen* en *duivels* (*setans*), die — hij zelf gezien heeft.

TOONEELEN UIT DEN BRAND VAN MOSKOU EN DEN OVERTOGT
OVER DE BERESINA.

(*Vervolg van bl. 704.*)

De Heer CLEMENS DE TINTIGNI, ordonnansofficier van den Keizer en neef van CAULINCOURT, stelde zijn rijtuig en zijne bedienden ter mijne beschikking. Het eerste was een stevige reiswagen; ik had mijn pelswerk gered, en zoo was ik zoo goed verzorgd, als men het bij zulk eene gelegenheid zijn kon. Daar iedereen zich gereed maakte om de stad te verlaten, spoedde ook ik mij, om dezen heer op de bepaalde plaats te vinden. Wat ik kon medenemen, was reeds vooruit gezonden; het overige liet ik in den steek. Ik moest door de voorstad *Tverkoy*, die geheel verlaten was, daar de troepen zich naar de tegenovergestelde zijde wendden; ik had dien weg ingeslagen, om het gedrang op de brug te vermijden. Met eene soort van huivering beschouwde ik deze stad, waar ik overal slechts op puinhoopen stiet, toen plotseling eene menigte honden op mij aanvloog, om mij te verscheuren. De honden houden in de *Russische* huizen de wacht en blijven des nachts op de stoepen. Zij zijn zoo gevaarlijk, dat zelfs de moedigste mannen niet zonder stok uitgaan. Zoo men altijd maatregelen van voorzigtigheid moet gebruiken, men kan begrijpen, hoe gevaarlijk het moest zijn, ze te ontmoeten, nu zij geen voedsel hadden.

Toen de honden mij aanvielen, schrikte ik zoo, dat ik bijna op den grond nederstortte. Ik behield intusschen zoo veel tegenwoordigheid van geest, dat ik buiten hun gebied zocht te vlugten; want gewoonlijk bepalen zij zich tot den omtrek van den stoep, als de ruimte, die zij verdedigen. Doch zij waren zoo uitgehongerd, dat zij mij vervolgden en mijnen shawl grepen, dien zij verscheurden, gelijk ook mijn bovenkleed, ofschoon dit gewatteerd en van stevige stoffaadje was. Nu wist ik niet meer, hoe ik mij redden zou, toen mijn geschreeuw eindelijk eenen man tot mij riep, die mij als een redder des hemels was. Met zijnen grooten stok gelukte het hem, na veel moeite, de honden te verjagen. Ik moest weder naar mijne woning terugkeeren, die ik niet gedacht had weder te zullen betreden, en vond daar gelukkig nog de kleederen, die ik er achtergelaten had; want die ik aanhad, waren aan flarden.

Deze aanvang was een kwaad voorteeken voor mijne reis. Toen ik eindelijk bij den wagen kwam, waren de ordonnansofficieren zelve reeds met den Keizer vooruit.

Het was heerlijk weder, en het was er verre af, dat ik toen reeds de ongelukken zou hebben vooruitgezien, die mij later troffen; want, had ik ze eenigzins kunnen vermoeden, niets ter wereld zou mij hebben bewogen, om *Moskou* te verlaten. Ik was slechts voornemens, om tot *Mensky* of *Wilna* te gaan en daar een' rustiger tijd af te wachten. Naauwelijks waren er drie dagen verloopen, of wij waren reeds in groot gevaar, dat gedurig vermeerderde. Ik zal alleen spreken van datgene, wat mij persoonlijk gebeurde, en van de twaalf dagen, die ik in gedurigen doodsangst doorbragt. Wanneer zulk een dag aanving, dan zeide ik tot mij zelve: »Gij zult dezen dag niet levend ten einde brengen; maar welken dood zult gij sterven?» Niet verre van *Smolensko* begonnen de grootste rampen.

Het was 6 November 1812, een vrijdag, en wij bevonden ons vlak bij *Smolensko*. De officier, in wiens rijtuig ik reisde, had zijnen koetsier bevolen, om zich daar nog dien zelfden avond te laten vinden. Het was een *Pool*, de langzaamste en ongeschiktste, dien ik ooit ontmoette. Hij bragt den ganschen nacht door, om, gelijk hij zeide, fouragie te halen, en liet de paarden in de koude schier bevriezen. Toen hij ze weder wilde doen voortgaan, konden zij de pooten niet opligten, zoodat wij er twee verloren. Het was ons

volstrekt onmogelijk, om met de drie anderen voort te komen. Wij hielden dus des zaturdags ten 7 ure bij eene zeer verwoeste brug stil. Ik overleide, wat te doen, en besloot, zoodra het dag zou zijn geworden, den wagen te verlaten en de brug te voet over te gaan, om in een ander rijtuig bij den Generaal, die aan de overzijde van de brug het bevel voerde, hulp en opname te zoeken. Doch toen ik het raam van het rijtuig opende, zeide mij de koetsier, dat hij twee paarden gevonden had. Ik kon wel vermoeden, dat hij ze had gestolen; maar in die rampzalige dagen waren alle goederen gemeen, en men stal elkander zeer gerust af, wat men op het oogenblik noodig had. Het eenige gevaar liep men, als men op de daad betrapt werd; want dan kreeg de dief misschien een pak slagen. Men hoorde den ganschen dag roepen: »Men heeft mij mijn' mantelzak ontstolen, mijn ransel, mijn brood, mijn paard!» En zoo ging het van den Generaal tot den soldaat toe. NAPOLEON zag eens een van zijne officieren in eenen zeer fraajen pels en vroeg lagchen-de: »Waar hebt gij dien gestolen?»

»Sire, ik heb hem gekocht.»

»O ja, van iemand, die ingeslapen was!»

Weldra werd die uitdrukking algemeen gebruikt.

Wij begaven ons weder op weg, zonder onze nasporingen verder uit te strekken, verheugd, dat wij de brug konden overtrekken. Ongelukkig waren onze nieuwe paarden vrij slecht. Vergeefs zochten wij vooruit te komen; wij werden ieder oogenblik belemmerd. »Laat de equipagie van den Maarschalk, van den Generaal die of die voorbij!» heette het onophoudelijk.

Ik was wanhopig; toen ik op eens den kommandant der brug aan onzen kant, den Generaal RIBOISSIERE, in mijne nabijheid zag. »Om Godswil,» riep ik hem toe, »laat mijn rijtuig passeren, want ik sta hier reeds sedert dezen morgen vroeg, en de paarden kunnen het niet langer uithouden. Ik ben verloren, zoo ik het hoofdkwartier niet weder bereik, en zou niet weten, wat er dan van mij worden moest.» Ik schreide, want ik verlies eerder den moed bij kleine ongelukken, dan bij groote.

»Wacht een oogenblik,» zeide hij; »ik zal mijn best doen.» Hij sprak met eenen gendarme, en beval hem, mijnen wagen onder de equipagiën van den Prins VAN ECKMULL op te nemen.

Deze gendarme hield mij, ik weet niet waarom, voor de vrouw van den Generaal LAURISTON en was zeer beleefd jegens mij. Toen wij eindelijk op de brug kwamen, was zij van beide zijden met Generaals en officieren bezet, die reeds sedert lang daar wachtten, om den overtocht te bespoedigen; want, gelijk ik later hoorde, de *Kozakken* waren niet verre. Wij waren naauwelijks een vierde gedeelte van de brug over, toen onze paarden niet verder wilden. Ieder rijtuig, dat op eene moeilijke plaats den marsch belemmerde, moest verbrand worden, zoo luidde het stellige bevel. Ik zag mij dus in nog erger omstandigheid dan te voren. Van alle zijden schreeuwde men: »Deze *calèche* hindert den voortgang. Verbrandt haar.» De soldaten, aan wie dit ook zeer welkom was, omdat de wagen dan kon geplunderd worden, schreeuwden mede: »Verbrandt ze! Steekt ze in brand!» Eenige officieren hadden gelukkig medelijden met mij en riepen: »Vooruit, soldaten! Aan de wielen!» Men greep de wielen aan, en zij hielpen zelve mede. Toen wij zoo tot aan het einde van de brug gekomen waren, trad de gendarme naar mij toe. Ik waaide het niet, hem geld aan te bieden; want dat telde men toen niet, en ik had geen brandewijn en nog minder brood. »Ik weet niet, heer gendarme,» zeide ik, »hoe ik...»

»O Mevrouw, gij hebt vele hulpmiddelen; vergun mij slechts, mij eenmaal bij den Generaal op u te beroepen.»

»Ja, dat moogt gij,» antwoordde ik lagchend, en hij was daarmede volkomen tevreden.

Ik sloeg het zonderlinge tooneel gade, dat deze rampzalige armee vertoonde. Ieder soldaat droeg mede, wat hij had kunnen rooven. De een had den kaftan van eenen *Muschik* of den korten gevoerden rok van eene dikke keukenmeid aan het lijf; een ander het kleed van eene rijke koopmansvrouw, en bijna allen zijden, met bont gevoerde mantels. De dames, die den mantel alleen als eene beschutting tegen de koude gebruiken, dragen enkel zwarte mantels; maar kameniers, winkeliersters, met één woord al de lagere klassen beschouwen het als een stuk van weelde en hebben roode, blaauwe, lila en witte mantels. Niets was belagchelijker, waren de omstandigheden niet zoo treurig geweest, dan een oude grenadier met dikke knevels en eene beerenmuts in een roodzijden vrouwenpels. Zij beschermden

zich, zoo goed zij konden, tegen de koude, maar lachten dikwijls zelve over deze zonderlinge maskerade.

Dit brengt mij eene kleine ontmoeting voor den geest. Een overste van de garde had mijnen wagen aangehouden, terwijl hij zijn regiment halt liet maken. Mijn bediende deed alle moeite, om hem te overtuigen, dat het de wagen was van den Heer TINTIGNI, den neef van den Grootstalmeester. »Dat raakt mij niet,» antwoordde hij; »maar gij rijdt niet voorbij.» Ik werd door den twist wakker, en zeker zag de overste mij eerst nu; want hij zeide: »O vergeef mij; ik wist niet, dat er eene dame in het rijtuig zat.» Ik zag hem aan, en toen ik ook hem in eenen blaauwzijdigen pels zag, begon ik te lagchen. Waarschijnlijk viel hem evenzeer op dit oogenblik zijn kostuum in; want ook hij begon luide te lagchen. Eerst na deze uitbarsting van vrolijkheid kwamen wij tot eene verklaring. »Ja,» zeide hij, »een blaauw zijden mantel is een kluchtig kostuum voor een' grenadieroverste; maar ik stierf bijna van koude, en kocht hem daarom van eenen soldaat.» Wij keuvelden nog eenen geruimen tijd, en hij noodigde mij eindelijk uit, om eenen kleinen voorraad van levensmiddelen, dien hij nog bezat, met hem te deelen. Men stak vuur aan, hieuw eenige wilgen af, en maakte eene soort van ding, dat hij de hut van ANNETTE en LUBIN noemde. Het treurige groen beschermde ons niet voor de koude, en een huiveringwekkend uitgekras verving het lied des nachtegaals.

Ik kwam ten 3 ure des namiddags in *Smolensko* aan. Men had ons reeds verloren geacht. Den vorigen dag had men bedienden met paarden uitgezonden; maar zij hadden goed gevonden, onderweg nachtrust te houden en eerst den volgende dag weder te komen. Op den wagen rekenden wij niet meer; doch zij kwamen des avonds, maar in den rampzaligsten toestand. Ondanks datgene, wat de bedienden zeiden, was het blijkbaar, dat zij ons bestolen hadden. Ik zelve verloor bijna alles, wat ik bezat, en mijne koffers, die op de wagens gepakt waren, welke aan de officieren behoorden, waren door de *Kozakken* genomen. Ik hield slechts één koffer meer over, waarin zich shawls, juweelen en geld bevonden, en ik stelde mij voor, dat ik alles zou verliezen. De Heer TINTIGNI sprak mij intusschen moed in en zeide mij: »Ik zal u een' van mijne kameraden medegeven, die, schoon gewond, toch mijne bedienden zal weten te doen

voortgaan. Elken avond houdt gij dan stil, waar wij halt houden, en zoo zal u, hoop ik, geen leed wedervaren." Ik rustte dus eenen geheelen dag in *Smolensko* uit, en eerst den volgenden dag trokken wij verder.

Den 10den November ten 4 ure des namiddags steeg ik met den vriend van den Heer DE TINTIGNI in den wagen. »Hij is mijn tweede ik," zeide deze, »en gij hebt nu niets meer te vreezen." Doch hij deed zich zelve hier onregt; want beide heeren verschilden veel van elkander. Van het eerste oogenblik af mishagde de vriend mij ondanks deze lofreden. Ofschoon hij zeer onwellevend en met zichzelf ingenomen was, bewees ik hem toch alle zorg, die zijn toestand vorderde. Weldra bespeurde ik, dat onze paarden volstrekt niet beter waren, dan de vorige; daarbij waren zij nog zoo slecht gevoederd, dat zij nauwelijks gaan konden. Zoo ging het dus zeer langzaam voort tot Donderdag den 14den. Mijn medgezel was woedend, omdat hij in het rijtuig gestegen was, en vreesde onophoudelijk, dat wij op *Kozakken* zouden stooten. »Had ik mijne paarden," zeide hij, »zoo zou ik er mij niet over bekommeren, maar ik zie mijnen bediende niet, die ze mij brengen zou." Dat was niet zeer troostelijk voor mij; maar ik verontschuldigde hem; want zijne wonde was zoo zwaar, dat hij niet gaan kon. Eindelijk besloten wij naar het hoofdkwartier te zenden en den Heer TINTIGNI te laten weten, dat wij, zoo hij ons geene andere paarden kon bezorgen, niet verder konden komen. Om evenwel niet het slagtoffer te worden van de nalatigheid des bedienden, zonden wij dien, die de rijpaarden in bewaring had, en lieten den anderen met den koetsier fourageren. Zoo stond ik dan weder midden op den weg; maar ik was nu ten minste niet alleen. Eenige troepen trokken voorbij, en soldaten bivouakkeerden naast ons. Daar onze bedienden niet wederkeerden, vreesden wij, dat zij gevangen waren genomen. Omstreeks 10 ure zag mijn beminnelijke reisgenoot zijnen Kolonel, en ik hoorde, dat hij zeide: »Overste, ik ben gekwetst, en men heeft mij in dezen wagen geplaatst; maar, daar onze paarden niet verder willen, hebben wij onze lieden uitgezonden, om te fourageren. Ik vrees, dat zij weggelopen zijn; want zij komen niet terug."

»Dan raad ik u," antwoordde de Kolonel, »om u te paard te zetten en den wagen te verbranden."

»Ik dank u zeer voor dezen goeden raad,» viel ik in de rede; »maar ik verzoek u te bedenken, dat deze heer geen regt op dit rijtuig heeft, dat aan mij is afgestaan.» En daarmede wendde ik mij af en sliep vast in. Tegen middernacht steeg mijn reisgezel, die zijnen bediende en zijne paarden had teruggevonden, zoo snel uit het rijtuig, dat hij den tijd niet had, om mij een enkel woord van verontschuldiging toe te spreken; maar hij vergat niet, om het eenige brood, dat wij nog hadden, mede te nemen. Ik ergerde mij, maar was er toch bijna trotsch op, dat ik meer moed had dan een man. Ik ontveinsde mij echter niet, dat mijn toestand alles behalve aangenaam was; doch ik kreeg weldra mijne gewone koelbloedigheid terug, en wachtte vrij bedaard het aanbreeken van den dag.

De maan scheen helder genoeg, om de soldaten te kunnen zien, die twintig schreden van mij af sliepen. Ik besloot dus nog een uur te wachten, en, zoo er in dien tijd niemand kwam, te voet te gaan, totdat ik een wagen of kar ontmoette, waarin men mij wilde opnemen. Terwijl ik nog aldus overlegde, kwamen de bedienden terug. Ik was zoo verheugd, bekende gezigten weder te zien, dat ik er niet aan dacht, om hen te beknorren. Men moet zich in eenen dergelijken toestand hebben bevonden, om te voelen, hoe reeds de schijn van verbetering een groot geluk is. Er zijn genietingen in het leven, waarvan de gelukkige geen denkbeeld heeft. Ik verhaalde, op welke wijze de vriend van hunnen heer mij verlaten had. Zij waren daarover vergramd, en werden dit nog meer, toen zij hoorden, dat hij ons brood had medegenomen, waarvan ook zij hun aandeel hoopten te ontvangen. Zij wisten, dat ik met hen deelde, zoo ik iets had. De *Kozakken* waren niet verre van ons, en wij besloten dus, om de rijpaarden voor den wagen te spannen. Maar juist toen wij daarmede bezig waren, kwam de bediende met andere paarden terug. Men liet ze eene poos uitrusten, en toen ging het verder. Den geheelen volgende dag waren wij van *Kozakken* omringd, en maakten zoo vele omwegen, om ze te vermijden, dat wij schier niets vorderden. Het daardoor veroorzaakte oponthoud had ons weder op de achterhoede teruggeworpen, en wij togen, gelijk ik later vernam, van dat oogenblik af met de achterblijvers voort. Het waren soldaten uit alle natiën, die tot geen korps behoorden of het hunne ten minste verlaten had-

den óf omdat hunne regementen vernietigd waren, óf omdat zij niet langer vechten wilden. Zij hadden hunne geweren weggeworpen en marcheerden op goed geluk voort, maar waren zoo talrijk, dat zij op enge plaatsen den voortgang stremden. Zij bestalen en plunderden hunne aanvoerders evenzeer, als hunne kameraden, en bragten wanorde mede, waar zij kwamen. Men had meermalen beproefd, hen tot een korps te vereenigen, maar het was nooit gelukt. Ten deele nu met deze lieden, ten deele met de achterhoede trokken wij voort. Zoo ging het tot aan middernacht achter een' zwaren reiswagen aan. Mijne bedienden zeiden mij, dat hij aan den Graaf VAN NARBONNE behoorde, en dat er slechts ééne dame in was. Een overste, die een oogenblik te voren zijnen arm verloren had, bad mij om eene plaats in mijn rijtuig. Ik haastte mij, om zijn verzoek toe te staan, maar verzweeg hem niet, dat mijne paarden van vermoedheid uitgeput waren, en ik wel genoodzaakt zou zijn, om den wagen te verlaten. Naauwelijks was er een kwartier verloopen, of men hield stil. Een officier fluisterde den overste iets in, en hij steeg af. Ik deed hetzelfde en ging naar de dame in de reiskoets. Bij zulke gelegenheden maakt men spoedig kennis. Niets verbindt meer dan het ongeluk. »Mevrouw,» zeide ik tot haar, »naar alle waarschijnlijkheid zijn de *Kozakken* zeer in de nabijheid, want een officier kwam en zeide iets tegen den gewonden overste in mijnen wagen. Deze stamelde eenige verontschuldigungen en besteed terstond zijn paard, schoon hij naauwelijks den zadel houden kon.» Op hetzelfde oogenblik kwamen ook onze bedienden en berigten, dat wij eenen hollen weg door moesten, waar geen wagen door kon; dat de *Kozakken* in de buurt waren, en dat men zich dus te paard moest werpen, om zich te redden. Wij poogden hun eenigen moed in te spreken. »Wij willen het ten minste beproeven,» zeide ik; »breekt het rijtuig, dan is het altoos nog tijds genoeg, om het te verlaten.»

»Komt zelve maar mede,» antwoordden zij, »en gij zult zien, dat het onmogelijk is.»

Wij gingen dus mede, en overtuigden ons, dat zij gelijk hadden. »Niet verre vandaar liep wel de groote weg, maar daar vlogen de kogels onophoudelijk. Wij namen dus het besluit, om te paard dwars door het veld te rijden, want gebaande wegen waren er niet. De arme paarden liepen

tot den buik in de sneeuw, en zij waren geheel uitgeput, daar zij den ganschen dag geen voeder gehad hadden. Zoo bevond ik mij dan te middernacht te paard, niets meer bezittende, dan wat ik bij mij droeg, geen' weg kennende en van koude bezwijkende. Om twee ure bereikten wij eene kolonne, die kanonnen voorttrok. Het was zaterdag den 16den. Ik vroeg den bevelvoerenden officier, of wij nog verre van het hoofdkwartier waren.

»O, daar behoeft gij u niet over te bekommeren,» zeide hij verdrietig; »dat bereiken wij nooit; zoo wij dezen nacht niet gevangen worden genomen, dan gebeurt het toch morgen vroeg. Wij kunnen hun niet meer ontkomen.»

Daar hij niet meer wist, waar hij eenen doortogt zou kunnen vinden, liet hij halt houden. De soldaten wilden vuur aanmaken, om zich te verwarmen, maar hij verzette er zich tegen, omdat dit hen aan den vijand zoude verraden. Ik steeg ook af en ging op een bos stroo zitten, dat men op de sneeuw had geworpen. Toen overviel mij een oogenblik van moedeloosheid.

Nadat de koetsier den wagen gebragt had, reden wij langzaam, bij het schijnsel van brandende dorpen en bij den donder der kanonnen, verder. Ik zag ongelukkige gekwetsten uit de gelederen treden. Eenige half verhongerden smeekten ons om brood; anderen baden ons, dat wij hen in het rijtuig zouden nemen, en zochten bij ons eene hulp, die wij hun niet geven konden, omdat zij in zoo groot aantal waren. Het was een tooneel van vertwijfeling en wanhoop. Men leed bij eigen kommer ook nog den kommer van anderen.

Toen wij *Krasnoi* in het gezicht kregen, zeide mij de koetsier, dat de paarden niet verder konden. Ik steeg af en hoopte het hoofdkwartier in de stad te vinden. De dag begon juist aan te breken. Ik volgde den weg, dien de soldaten insloegen, en kwam aan eene steile helling. Het was eene soort van ijsberg, dien de soldaten op de knieën afleden. Daar ik geen' lust had hun voorbeeld te volgen, maakte ik eenen omweg en bereikte zonder ongelukken de plaats. Ik vroeg eenen officier naar het hoofdkwartier. »Ik geloof, dat het hier is,» zeide hij, »maar lang zal het er niet blijven; want de stad staat in brand.»

De brand nam zeer snel toe, doordien de huizen van hout en de straten zeer naauw waren. Ik liep snel voort. De

brandende balken dreigden op mij neder te storten. Eengensdarme had de beleefdheid mij te begeleiden en mij tot aan het andere einde der stad bij te staan. Hij vroeg mij, waarom ik daar heen ging. Ik antwoordde: »Om officieren van 's Keizers gevolg te vinden.»

»De Keizer is reeds lang weg,» zeide hij, »en gij kunt hem niet meer inhalen.»

»Dan blijft mij niets overig, dan te sterven,» zeide ik; »want ik heb geen kracht, om verder te gaan.»

Ik voelde ook inderdaad, hoe de koude mijn bloed deed verstijven. Men verzekert, dat het eene zeer zachte wijze van sterven is, en ik geloof het ook. Gedurig hoorde ik het in mijne ooren ruischen: »Blijf daar niet! Sta op!» Men schudde mij; deze stoornis was mij onaangenaam. Ik voelde het langzame bewusteloos worden van iemand, die inslaapt. Eindelijk hoorde ik niets meer en verloor alle bewustheid. Toen ik uit dezen toestand bijkwam, bevond ik mij in eene boerenwoning. Men had mij in eenen pels gewikkeld, en iemand hield mijnen arm en voelde mij den pels. Het was de Baron DESGENETTES. Eene menigte van menschen omringde mij, en het was mij, alsof ik uit eenen droom ontwaakte. Maar ik voelde mij nog zoo zwak, dat ik mij niet bewegen kon. Ik zag rondom mij. De Generaal BURMANN, dien ik toen nog niet kende, zag mij deelnemend aan. De oude Maarschalk LEFEBVRE trad nader en zeide: »Nu, hoe gaat het? Gij hebt het ver gehaald!» Ik vernam, dat men mij op de sneeuw had vinden liggen. Men had mij eerst voor een groot vuur willen brengen, maar de Baron DESGENETTES had uitgeroepen: »Doet dat niet! Gij zoudt haar vermoorden. Wikkelt haar in alle pelswerk, dat gij bijeen kunt brengen, en legt haar in eene onbestookte kamer!» Zoo lag ik lange. Toen ik eenigzins warmer was geworden, bragt mij de Maarschalk eene groote kom zeer sterke koffij. Dat wekte het leven weder op en bragt het bloed weêr in omloop. »Bewaar deze kom,» zeide hij; »zij zal historisch worden in uwe familie — zoo gij deze wederziet,» voegde hij er zachtken bij.

(Het vervolg en slot hierna.)

DE RUSSEN IN DEN KAUKASUS.

Eene ukase van den 20sten Mei 1838 verzekert aan de *Russische* officieren, die zich vrijwillig aanbieden om in den *Kaukasus* dienst te doen, een jaar vooruitbetaling hunner soldij, dubbele gage en vergoeding der reiskosten. Maar al deze voordeelen schijnen met de gevaren en moeilijkheden, aan deze dienst verbonden, nog in geene verhouding te staan. Een *Engelsche* officier, Kapitein JESSE, wiens *Waarnemingen eens Reizigers* verleden jaar in het licht verschenen zijn, merkt het volgende aan betrekkelijk de *Russische* vestingen in het land der *Tscherkessen*: »De eene zijde derzelve ligt gewoonlijk aan eene rivier en wordt, wanneer deze water genoeg heeft, door eene kanonneerboot en eene gracht beschermd. Is er geene rivier in de nabijheid, zoo zoekt men, bij de keus der plaats, waar men eene vesting wil aanleggen, ten minste eene beek, vermits de bezetting het fort nimmer verlaten kan, om hout of water te halen, zonder eenig verlies te ondergaan. Menigmaal leiden de *Tscherkessen* de rivier boven het fort af, en dwingen daardoor de *Russen*, den voorraad, dien zij noodig hebben, op eenen aanmerkelijken afstand te gaan halen. Alsdan zijn deze verplicht, zich door digte bosschen, kreupelhout en andere hindernissen eenen weg te banen, iets waarmede hunne tegenpartij zeer wèl haar voordeel weet te doen, zoodat het geleide, hetwelk meestal uit eene kompagnie bestaat, zelden zonder aanmerkelijk verlies terugkeert. Een *Russisch* officier maakte mij de aanmerking, dat zeer dikwijls ieder glas water met een glas bloed gekocht moet worden. Blijkbaar is het, dat het nog veel moeilijker zijn moet, de gemeenschap tusschen twee forten te onderhouden. Dit is echter nog niet het eenige ongemak, waaraan de troepen onderworpen zijn; want in alle laagliggende streken heerscht eene bedorvene lucht, en de troepen sterven er weg aan koortsen, welke men noch voorkomen noch genezen kan. De levensmiddelen, die men hun nimmer anders dan karig en steeds van dezelfde soort kan laten toekomen, worden hun menigmaal, door de, aan die kusten met bijzonder groot geweld waaijende winden afgesneden, en daar zij in den omtrek zelf geenen leeftogt verzamelen kunnen, verkeeren zij vaak in den zorgelijksten

toestand. Versch vleesch is er zeer zeldzaam en wordt, om deszelfs ontzettend hoogen prijs, onder de gewone soldaten in het geheel niet meer uitgedeeld. In den winter van 1839 was de gemeenschap met *Sebastopol* en *Kertsch* gedurende zulk eenen langen tijd afgebroken, dat de prijs der rogge tot op 65 roebels het *tchetwert* steeg. Nog erger zijn zij er aan toe in hetgeen artsenijen betreft; derhalve bedient men er zich tegen afwisselende koortsen steeds van eenen pekelharing, een goedkoop geneesmiddel, hetwelk in die oorden zeer bemind schijnt te zijn."

EEN MEDEDINGER VAN LORD BYRON IN DE ZWEMKUNST.

De *Berlijner* courant maakt, onder dagteekening uit *Potsdam* van 13 Julij, op de volgende wijs gewag van een opmerkenswaardig bewijs van bijzondere ervarenheid en volhardende kracht in het zwemmen: »Even als vóór eenigen tijd Lord BYRON den *Hellespont* over zwom, zoo heeft gisteren een officier van ons garnizoen, (de Eerste Luitenant VON GOTSCH, van het Garde Reserve-Infanterie-regement) ten gevolge eener weddingschap, de nog moeilijker taak op zich genomen, om in zijne uniform het een uur lange rak van de *Glienicker* tot aan de *Teltower* of lange brug bij den spoorweg af te zwemmen. Zijne kleeding bestond uit een' gewonen militairen, aan den hals toegehaakten overrok met epauletten, militaire muts, witten pantalon met *sous-pieds*, en handschoenen. Ieder zwemmer nu begrijpt, hoe moeilijk het zijn moet, eenen min of meer langen tijd in eene zoo benaauwende kleeding te zwemmen, en daar verscheiden zwemmeesters de volbrenging voor onmogelijk verklaard hadden, terwijl andere op de bekende kracht en volharding in het zwemmen van den door ons genoemden officier vertrouwden, zoo werden er aanmerkelijke weddingschappen in geld en in Champagne-wijn voor en tegen aangegaan. Kwartier vóór acht ure ging de Heer VON GOTSCH, gekleed gelijk wij opgegeven hebben, voor het oog van vele getuigen, bij de *Glienicker* brug te water, en, op eenigen afstand door twee schuiten met officieren vergezeld, begon hij zijnen zwemtogt en zette dien met zulk eene volharding voort, dat hij, na twee uren en vijftig minuten onafgebroken gezwommen te hebben, het doel bereikte, ja nog iets verder dan den ver-

eischten afstand zwom (te weten onder de brug door.) Eene ontelbare menigte menschen had reeds aan de punt der landspits van de *Havel* den wakkeren zwemmer met hoerageroep en gejuich begroet. Op gelijke wijs werd hij aan de Langebrug ontvangen, en toen hij in het wachthuis zijne kleeding verwisseld had, steeg de geestdrift van het volk zoo hoog, dat de menigte de paarden voor zijne *droschke* losspannen en hem in zegepraal over de brug trekken wilde; een voorneemen, dat slechts met moeite belet werd. — Heden heeft men met algemeene belangstelling vernomen, dat de Heer von GOTSCH zich te *Glienicke* volkomen wel bevond.”

In een tweede artikel voegt dezelfde courant hier nog het volgende bij: »Terwijl Lord BYRON, door geene kleeding belemmerd, slechts een uur lang zwom, om den *Hellespont* over te steken, terwijl buitendien, gelijk men weet, de zee eene grootere draagkracht heeft, dan het zoete en minder diepe rivierwater, zoo werd daarenboven hier de meer dan dubbel zoo verre togt niet alleen door de zwaarte der kleeding bemoeijelijkt, die vol water trok en den zwemmer tot aan den rand der lippen deed inzinken, als ook door de benaauwende omstandigheid, dat de rok toegehaakt was, maar vooral door het toeval, dat de eene handschoen, dien hij aan had, rekte en vol water liep, terwijl eene zijner halve laarzen, losgeweekt, bijna van het been geschoten en nogslechts door den *sous-pied* gehouden wordende, de vrije beweging van het been belemmerde. Ook de voor den stouten zwemmer zoo vereerende persoonlijke deelneming van Prins KAREL, die, van de weddingschap verwittigd, bij het te water gaan tegenwoordig geweest was en niet alleen toen, maar ook later, na het afleggen van den togt, bij een eigenhandig biljet, hem geluk gewenscht had, verdient vermelding. Gedurende het zwemmen heerschte de diepe stilte eener angstige verwachting; elke minuut kon den dood aanbrengen. De op eenigen afstand volgende schuitjes gleden zonder eenig gedruisch door het water; buiten weten van den zwemmer, waren een geneeskundige en eenige zwemmeesters aan boord genomen. — De weddingschap van den Heer von GOTSCH, om zóó te zwemmen gelijk hij daar gekleed stond, (zelfs met eenige dingen in den zak) was zondag te voren op het *plateau* van den spoorweg aangegaan; geheel het korps officieren van het garnizoen was er van onderriegt. Voor zichzelf won de Heer von GOTSCH slechts 20 Friedrichs d'or en eene

hoeveelheid Champagne, maar over het geheel werden er te dezer gelegenheid meer dan duizend thalers verwed."

HET VERZUIMDE LEVEN.

Verhaal.(Naar het *Engelsch.*)

„Vijf voet zes duim lang, breed van schouders, donkerbruine oogen, blozende kleur, welgevormde neus, witte tanden, breed voorhoofd, krullend bruin haar." Ware ik op mijn negentiende jaar verloren geraakt, zou dit het signalement geweest zijn, hetwelk mijne lieve ouders van mij in de couranten zouden hebben doen plaatsen, op hoop van daardoor den jongsten hunner lievelingen te zullen wederkrijgen. *Thans* echter zou deze ligchaamsbeschrijving niet meer zoo volkomen juist op mij passen, want ik ben niet meer negentien, maar veertig jaren oud.

Ik bezat een gezond ligchaam en een' gezonden geest; ook hield ik mij voor eenen niet geheel leelijken jongen, en in het negentiende jaar van ons leven is dat genoeg om gelukkig te zijn, ten minste om zich te verbeelden, dat men het is — en dat komt dan wel op hetzelfde uit. Ondertusschen, ik was het jongste van vijf kinderen, en derhalve veroordeeld, mij mijn pad door de wereld *zelf* te moeten graven. Mijn vader kon niet meer voor mij doen, dan mij eene som gelds te geven, die juist toereikend was, om mij, tot dat graven, de *spade* te koopen — dat is te zeggen hij gaf mij eenen reispenning. Toen ik dezen ontvangen had, verliet ik *Europa*, om elders, in het zweet mijns aanschijns, mijn brood te verdienen.

Een oom van mij bezat eene plantaadje in de *Westindiën*, en welbegrepen belang raadde mijne ouders, een' hunner spruiten derwaarts te zenden. Mijn vader beloofde mij eene jaarlijksche ondersteuning van een honderd rijksdaalders en deelde mij ten aanzien van mijn gedrag raadgevingen mede, die, meende hij, zoo ik dezelve niet in den wind sloeg, mij onmisbaar tot een rijk man moesten maken, en zulks in het naar evenredigheid korte tijdsbestek van twintig jaren.

Met blijdschap gaf ik mijne toestemming tot dit plan voor mijn volgend geluk. Het klimaat was ongezond; doch wat

hinderde dat? ik verliet mij op de sterkte van mijn lichaamsgestel, en sprak van mijne terugkomst over twintig jaren, met zakken vol geld, even vrolijk en vol vertrouwen, alsof er van eene gebeurtenis gehandeld werd, die reeds over een paar maanden plaats moest hebben.

»Hoe onvermoeid zal ik niet werken, en hoe snel zal mij de tijd niet voorbijvliegen!» dacht ik bij mijzelf. »Over twintig jaar ben ik nog niet eens volle veertig jaren oud, dus op het best van mijn leven en nog jong genoeg om mijnen rijkdom te kunnen genieten, terwijl ik dan daarbij bedaard en beraden genoeg zal zijn, om de klippen en zandbanken te vermijden, waarop ik waarschijnlijk stranden zou, indien ik *ongelukkigerwijs* het vele geld, dat ik dan bezitten zal, nu reeds bezat. O, was ik maar reeds veertig! Ik wilde, dat ik het tijdvak, dat tusschen *nu* en *dan* ligt, kon overspringen, en mij in dien spiegel daar kon zien als een krachtig, deftig man van veertig jaren, met vijftigduizend pond sterling in mijn portefeuille!»

Het zal mijnen waarden lezer wel onverschillig zijn, hoe het eiland heette, waarheen ik mij vrijwillig transporter liet, als ook op welke wijs ik er een rijk man moest worden. Of ik er als koopman of als regtsgeleerde aan mijn fortuin arbeide — of ik twintig jaren gekromd achter een kantoorlessenaar zat, dan wel, in eenen nankingschen pantalon en met eenen stroohoed zoo breed als een parapluie op het hoofd, de slaven achterna liep — dit alles is voor den lezer en voor het doel dezer geschiedenis van gering belang. Ik stap op eenmaal over dit, waarlijk niet in ledigheid doorgebragte tijdvak van mijn leven henen, en sta nu voor u, gelijk ik voorspeld heb, als een rijk man van negenendertig jaren. Mijn waarde lezer moge slechts niet uit het oog verliezen, dat gedurende dien tusschentijd van twintig jaren mijn gansche aanwezen niets anders geweest was dan een leven van *verwachting*, een voorsmaak, of liever een vooruitgevoel. Ik had mijn vaderland verlaten met het gezette voornemen, om eerst bij mijne terugkomst aldaar het leven te genieten. Aan levensgenot gedurende mijne uitlandigheid dacht ik niet. *Geldwinnen* was het doel, naar hetwelk ik streefde, en elke kracht van ligchaam en van geest werd eeniglijk tot bereiking van dit doelwit ingespannen.

De schoolknaap, wanneer hij de speelplaats verlaten, naar school gaan en daar twee of drie onaangename uren door-

brengen moet, keert even levendig, frisch en vrolijk, als te voren, tot zijn spel terug. Ik hield mij voor het getrouwe beeld van dien schoolknaap. Ik voelde geene verandering in mijn *inwendige*, en de spiegel, in welken ik mij twintig jaren lang elken dag gezien had, toonde mij ook geene verandering in mijn *uitwendige*. Ja! Ik kon gerust naar huis gaan, en daar mijne oude stelling weder hernemen, alsof ik nimmer weg geweest was.

Ik keerde dan naar huis, met mijne geldzakken en met mijne gouden droomen van levensgenot.

Mijn gezin bewoonde een binnenstadje, waarin eene gezondheidsbron gelegen was. Een *medicinae doctor* namelijk had, tot heil der ingezetenen, de ontdekking gedaan, dat de tuinput achter zijn huis bijzonder vuil en troebel water opgaf. Daar men dit water nu noch tot koken noch tot waschen gebruiken kon, zoo analyseerde hij het scheikundig en vond, als bestanddeelen van hetzelfde, zoo en zooveel zout, zwavel, soda en ander morsig tuig; deze bevinding maakte hij in druk bekend, en het gevolg hiervan was, dat nu vele lieden uit den omtrek den badtijd hier kwamen doorbrengen, des morgens verscheidene bierglazen van dit stinkende water dronken, leelijke gezigten daarbij trokken, en naar eenen troep zeer middelmatige muzikanten luisterden.

De eenige verandering, welke in mijn geboortestadje had plaats gegrepen, was, dat men er, gedurende de twintig jaren mijner afwezigheid, vele nieuwe huizen gebouwd had. Mijne familie woonde er nog, alleen mijn arme vader uitgezonderd. Toen ik het huis verliet, was hij reeds ziekelijk, en kort daarna stierf hij.

Het is tijd, dat ik van de overige leden mijner familie spreek. Mijne moeder was, toen ik haar verliet, eene frische en daarbij inderdaad schoone vrouw van omstreeks veertig jaren, welke men dien ouderdom niet aangezien zou hebben. Ik heb reeds gezegd, dat ik de jongste van vijf kinderen ben; mijne drie zusters waren de eerstgeborene; en mijn broeder was een jaar ouder dan ik.

Welk eene onrust had zich niet gedurende mijne t'huisreis van mij meester gemaakt! Ik was nog eene dagreis van mijn geliefd stedeken verwijderd! Toen ik eenen laatsten nacht in het logement te B*** moest doorbrengen, door welk een angstig ongeduld werd ik toen niet gefolterd! En den volgenden dag, welk een weder! Hoe regende, hoe stormde

het! Ik kon geene plaats binnen in de postkoets krijgen; wat was daaraan gelegen! In vrolijke verwachting der jaren van genot, die ik nu ging doorleven, verliep ook deze dag, en toen de zon zoo even ondergegaan was, stond ik voor de deur van mijn ouderlijk huis in de stad mijner geboorte.

Zal ik immer ons eerste wederzien vergeten, — dat gelukkige wederzien, waarvan ik twintig jaren lang in mijnen geest den voorsmaak genoten had? Neen, nimmer!

Mijne moeder ontving mij, gelijk iedere moeder haar kind ontvangt, — met innige liefde en met tranen. Maar ach! welk eene verandering! Hare bloeiende gestalte, hare deftige schoonheid waren weg, — de *oude vrouw* zat naast mij en staarde met hare doffe oogen door een bril naar mij op. En wat was mijne eerste gedachte, toen ik haar zag? Het was *deze*: Mijne arme moeder is oud en ziekelijk geworden; met hare levenskracht loopt het ten cinde, en gedurende hare schoonste dagen, welker vreugden ik had kunnen vergrooten, had kunnen *deelen* — gedurende die schoone dagen was ik verre van haar weg, in een vreemd land! Ik ben overtuigd, dat ik den lezer hier slechts zeer onvolkomen het pijnlijke gevoel beschrijf, hetwelk mij destijds bekreop. Ik zag de verandering, welke ik *niet* in mijne verwachting omvat had en op welke ik *niet* voorbereid was, en ik snikte als een kind.

Mijn broeder was een jaar na mijn vertrek in het huwelijk getreden, maar woonde nog altijd in het stadje; en ware hij van den tijd mijner aankomst naauwkeurig onderrigt geweest, zou ik hem almede terstond te zien gekregen hebben; nu zou ik mijnen speelmakker eerst den volgenden morgen ontmoeten. Eene mijner zusters, de oudste, was weduwe; de beide andere nog ongehuwd (dus oude vrijsters) en alle drie woonden bij onze moeder.

»Zoo aanstonds zullen zij hier zijn,» zeide mijne moeder; »wij hadden u heden niet meer verwacht, lieve GEORGE, en gij weet dat dames van *zekere jaren* zich niet gaarne en *déshabillé* vertoonen.»

»Van zekere jaren!» riep ik uit. »Maar gij hebt gelijk, MATHILDE is vijf jaren ouder dan ik!»

Na weinige minuten trad zij de kamer binnen, MATHILDE, de weduwe, eene dame van vijfenveertig jaren, die zich, om jonger te schijnen, zoo lang beschilderd en beblanket

had, dat zij er thans ten minste tien jaren ouder uitzag, dan zij was. Het was niet meer die MATHILDE, die ik twintig jaren geleden verlaten had; geen spoor was meer van haar over; gezigt, gestalte, beweging, stem, alles was anders dan bij mijne beminnelijke zuster MASJE. Ik zag, ik *voelde* dit. Ons wederzien gaf mij niet het geringste genoegen; integendeel, het was voor mij onaangenamer dan ik beschrijven kan, vooral toen ik bemerkte, dat zij mij niet herkend zoude hebben.

Maar ik ben nog niet ten einde. Terstond daarop verscheen de oudste der twee ongehuwde. Zij was nooit bijzonder schoon geweest, en moest derhalve de gedachten op een huwelijk vroeger dan andere meisjes opgegeven hebben. Thans was zij vierenveertig, en mijne moeder had mij haar reeds voorloopig als eene *deftige* vrouw geschilderd, terwijl de weduwe haar onverbloemd *droog* en *pedant* noemde. Zij was zoo net, als slechts mogelijk was, gekleed, zoo zoet als honig en zoo koud als een ijskegel. »Wat hebben twintig jaren uit ulieden gemaakt, en zouden zij dan onmerkbaar aan mij voorbijgegaan zijn?» Dit was de gedachte, die mij bijna op nieuw het water in de oogen dreef. Kort daarna kwam de jongste mijner zusters, drieënveertig jaar oud, die door de andere gedurig *kind* genoemd werd. Zij was schoon, zeer schoon geweest, toen ik het huis verliet — en ook nu nog ontdekte men aan haar *sporen* van schoonheid, ofschoon er geen spoor van mijne vrolijke, aanvallige zuster MARIANNE was overgebleven. Zij droeg — wat, naar mijne wijze van zien, op een vrouwenhoofd het allerleelijkste der leelijkheden is — eene pruik! Eene pruik op het hoofd van een' man is zeker een jammerlijk ding; men ziet er noch beter, noch jonger mede uit; niemand bedriegt men, en toch vleit men zich, dat slechts weinigen ons geheim kunnen raden. Zegt men van een' man, dat hij er goed uitziet, zoo draagt hij gewis geene pruik. Maar de *vrouwelijke* pruik is nog oneindig leelijker! Eene pruik met lange staarten, die opgebonden, in elkander gevlochten zijn! Eene pruik, met eene bloem gesierd! Het is een krans op een grafzerk; want eene pruik is in den grond toch slechts een gedenkteeken van de afgestorvene jeugd. En zulk eene pruik, met eene roos in de lokken, droeg mijne zuster MARIANNE! Ik was op het punt om haar die van het hoofd te trekken en in het vuur te werpen; maar daar ik

vreesde, dat ik haar zodoende misschien beleedigen zou, liet ik het na.

Ik gevoelde mij bitter te leur gesteld, zonder dat ik echter de reden mijner mistroostigheid aan mijne familie zou hebben kunnen verklaren. Een pak ging van mijn hart, toen ik eindelijk mijne kaars nemen en naar bed kon gaan, en na de lange plezierrid in de open lucht, die ik heden gehouden had, viel ik weldra in een' diepen slaap. Den volgenden morgen, bij mijn ontwaken, gevoelde ik mij in geenen deele zoo verfrischt als anders; de regen van den vorigen dag had mij eene soort van rheumatismus en pijn in al mijne leden verwekt, en toen ik in de ontbijtkamer trad, met gekromden rug en stramme knieën, zag ik duidelijk, dat mijne moeder en mijne zusters mij met medelijden aankeken, als ware ik reeds vóór den tijd tot eenen METHUSALEM geworden.

Digt bij den schoorsteen zag ik een' ouden heer en nevens hem een' jongen man staan, die zich omkeerde toen ik binnentrad, en in wien ik mij verbeeldde, duidelijk mijnen ouderen broeder te herkennen, juist zoo als ik hem vóór twintig jaren verlaten had. Zonder mij een oogenblik te bedenken, ging ik op den knaap los, noemde hem met den naam mijns broeders en sloot hem in de armen. Maar, tot mijne verbazing, brak de jonge man in een luid gelach uit, en, zonder mijne liefkozing te beantwoorden, ging hij naar de tafel en nam aan dezelve plaats. De oude heer scheen deze lomphed te willen goedmaken; hij drukte mij met vaderlijke deelneming de hand, en verzocht mij de koelheid te willen verontschuldigen, waarmede mijn neef mij ontvangen had. Mijn neef! ja, zoo! Hij was twee jaren na mijn vertrek uit het vaderland geboren, en de onbekende oude heer was mijn broeder, die reeds sedert twintig jaren gehuwd was, een talrijk gezin bezat, er er niet meer aan dacht om *jong te willen schijnen* of het leven te genieten.

Bij deze gelegenheid moet ik aanmerken, dat sommigen het vroeger, anderen later opgeven *jong* te zijn. Hierbij komt het er veel op aan, of men omgang heeft in elegante gezelschappen of niet. Ik doel hier geenszins op bloote uiterlijkheden, of zelfs wel op het gebruik van blanketsel of andere cosmetieken, maar blootelijk op de onschuldige poging om er *goed uit te zien*. Wordt deze poging een-

maal opgegeven, hetzij uit gebrek of uit het verzuimen van omgang, of ook wegens wankelende gezondheid, zoo heeft het *goed uitzien* en het *jong wezen* een eind, en wel voor altijd een eind. Treed voor den spiegel en de wèl geconditioneerde *oude heer* staat voor u!

Dus alwederom eene ontgoocheling voor mij, en wel eene regt bittere! Ik verborg mijne aandoeningen, zoo goed het gaan wilde. Ik begon mijnen neef regt beminlijk te vinden, misschien wel omdat hij de eenige vertegenwoordiger van dien jeugdbloei was, welken de tijd aan de overige leden mijner familie zoo onverbidlijk had afgestroopt. Ik meende te bemerken, dat ook ik mijnen neef beviel, en reeds begon ik van mijne neerslagtigheid te bekomen; maar toevalligerwijs hoorde ik, terwijl ik de kamer een oogenblik verliet, hoe hij tot eene mijner zusters zeide: »Tante, wat kunnen wij doen, om den *ouden heer* eenig vermaak te verschaffen?» Deze goedgemeende vraag dempte mijne vriendschapshitte, gelijk de lezer wel op mijn woord zal willen gelooven.

Menigvuldig waren mijne teleurstellingen en verdrietelikheden; maar die in derzelver bijzonderheden te beschrijven, zou langwijdig worden. Was ik op een bal, zoo vond ik, dat niemand verwacht had dat ik dansen zou, uitgezonderd wanneer er dansers te kort mogten komen, en zelfs dàn vond men in mijn opstaan veel *vriendelijke dienstwilligheid*, of het een of ander wat onbedachtzaam juffertje maakte de aanmerking: *dat heden zelfs mijnheer die en die mededanst!*

Mijne familie gaf mij den raad, eene vrouw te zoeken; een raad, die mijne volle goedkeuring had. Maar het was mij nog nimmer ingevallen, eene andere te willen huwen, dan eene jonge en schoone: ik hield om eene zoodanige aan en — liep een blaauwtje.

Had ik dan gedurende de twintig beste jaren van mijn leven omvermoeid gearbeid om rijk te worden, naar huis te keeren en als een rijk man het leven te kunnen genieten? en was ik bij slot van rekening teruggekeerd alleen om te ontdekken, dat de tijd van *genieten*, de tijd van *leven* reeds voorbij was? — Ja, zoo was het! Ik had eene groote dwaling, eene grove rekenfout begaan. Mogen deze kleine bekentenissen van een *oud wordend heer* tot waarschuwing strekken voor allen, die geneigd mogten zijn, in dezelfde voetstappen te treden!

Dat toch niemand geloove, dat men met veertig jaren kan beginnen te *leven*. Kon ik nog eenmaal tot den prillen leeftijd van negentien jaren terugkeeren; kon ik dezelfde rol op hetzelfde tooneel herhalen, zoo zou ik deze tweede maal de overtuiging medebrengen, dat op *dien* leeftijd reeds het spel der jeugd gespeeld, op *dien* leeftijd de heldin onzer liefdesgeschiedenis gevrijd en gewonnen, met één woord, dat reeds op *dien* leeftijd *geleefd* worden moet. Is het uw lot, gelijk zulks het mijne geweest is, vele, vele jaren in een vreemd gewest door te brengen, zoo laat ook dat gewest de schouwplaats van uw leven, uwe hoop, uwe gevaren, uwe genoegens, uwe wederwaardigheden, uwe liefde, uwe vriendschap, uwe verbindtenissen worden. Arbeid en luchtstreek mogen dan vrij uw haar dun en uwe wangen bruin doen worden, — men verwacht niet, dat de gehuwde man en vader *onveranderd* zal terugkeeren, — hij heeft een nieuw karakter aangenomen. Doch hij, die, gelijk ik, na twintig jaren, als ongetrouwde vrijer terugkomt, om quadrilles te dansen, den jongman te spelen, een meisje te vrijen, kortom het leven te genieten, dien zal het gaan — zoo als het mij gegaan is!

EEN STAAL VAN KONINKLIJKE ERKENNELIJKHEID.

Onder vele andere bewijzen voor het ondankbaar gedrag van KAREL II van *Engeland* jegens zijne *Iersche* aanhangers, welke zijne zaak met de meest ijverige trouw hadden behartigd, wordt door DERRICK in zijne Brieven het volgende verhaald: KAREL's gedrag bij zijne herstelling verdient vermeld te worden. Hij hing zijn zegel aan de giften, welke aan CROMWELL's soldaten waren toegestaan, terwijl zijne getrouwste onderdanen aan het gebrek ter prooije gegeven werden. Onder deze ongelukkige lijdensverduurde wel niemand een harder lot dan de Burggraaf Lord FERMOY, het hoofd der *Roches*, een talrijke *Clan* in het Graafschap *Cork*. Deze edelman, die weigerde met den Protector in vergelijk te treden, verliet zijn rang en schoon landgoed, begaf zich in 1652 buitenslands, en trad in *Spaansche* krijgsdienst. Tijdens KAREL zich te *Brussel* bevond, stond FERMOY, die aldaar het bevel over een regiment voerde, den Koning nagenoeg zijne geheele soldij af,

en hield slechts een zeer klein gedeelte, tot onderhoud van zichzelf en zijn gezin, over. Toen deze edelmoedigheid hem bedorven had, was hij verplicht zijn regiment te verkoopen, om zijne schulden te betalen. Na de herstelling der zaken begaf hij zich naar *Londen*, met eene vrouw en zes kinderen; maar de Koning, wel verre van hem zijnen rang en zijne bezittingen terug te geven, hoe sterk de Hertog VAN ORMOND en Lord CLANRICADE daarop ook aandrongen, weigerde hem gehoor te verleen, en zonder de welwillendheid der twee genoemde edellieden ware de ongelukkige Lord met zijne familie van gebrek omgekomen.

BRIEF VAN EENEN ADVOCaat AAN DEN REGTSVERDEDIGER ZIJNER
TEGENPARTIJ.

Hooggeëerde Heer Confrater!

Toen wij onlangs in het koffijhuis over onderscheidene beuzelingen keuvelde, viel het gesprek ook op het Proces, dat ons nu reeds sedert een dozijn jaren bezig houdt. Gij verhaaldet mij daarbij, hoe *mijn* cliënt u eene kist met echten *Johannisberger* gezonden had, onder bijgevoegde belofte, dat hij, wanneer gij dien uitgedronken zoudt hebben, voor nieuwen toevoer zou zorgen. Gij zeidet vervolgens, dat de zaak van *mijnen* cliënt u sedert, bij nader inzien, zoo geheel onregmatig toch niet voorgekomen was, als *uw* cliënt die deed beschouwen; eene aanmerking in welke ik terstond met u instemde, vermits ik maar al te wèl weet, hoe *waar* het oude spreekwoord: *in vino veritas*, bij deze gelegenheid gebleken is te zijn.

Denk nu eens, heden morgen ontvang ik een vaatje *ge-rookten zalm*, verzeld van eenen brief, waaruit ik zie, dat *uw* cliënt de toezender dier kleinigheid is, en waarin hij mij verzoekt, mij den zalm goed te laten smaken, en tevens aan het proces eene regtmatische uitkomst te gunnen.

Inderdaad, ik moet mij over het *savoir vivre* dezer beide mannen verbazen, die regt goed schijnen te weten, dat een Advocaat van het procederen alleen niet leven kan. Mijns erachtens echter ontbreekt het niettemin beiden aan *oordeel*; want u, mijn waarde Heer Confrater, heeft men wijn gezonden en anders niets, even alsof gij, vergeef mij de

uitdrukking, een *zuiper* waart; terwijl men mij alleen bremzouten zalm toezendt, en niet bedenkt, hoe volstrekt noodzakelijk het is, dien met een goed glas wijn te bevochtigen. Om deze reden dan zend ik u een gedeelte van mijnen zalm, en verzoek daarentegen eenige flesschen van uwen *Johannisberger*. Bij deze gelegenheid zou het mij ook aangenaam zijn, indien gij mij de tot de zaak van *uwen* cliënt betrekking hebbende acten ter inzage mogt willen toezenden, vermits anders de *mijne* ligtelijk in korten tijd het proces zou kunnen winnen, en wij dan klaarblijkelijk minder zalm zouden krijgen en de *fons perennis* van den *Johannisberger* ganschelijk zou opdroogen; ik wil, in billijke reciprociteit, u ook gaarne eenen blik in de papieren van *mijnen* cliënt laten doen.

Zoo het mij voorkomt, kunt gij mij dit verzoek niet wel weigeren, daar wij beide van den weg *regtens* niet afwijken; en ofschoon er misschien menigeen zijn mag, die beweren zou, dat wij ons lieten *omkooopen*, zoo is dit in geen deele het geval; maar wij zijn overtuigd, dat ieder van ons eene geregte zaak voorstaat, alzoo onze cliënten, zoo wij hun *onregt* gaven, gewis naar eenen anderen Advocaat zouden gaan en dan eerst zich over ons *regt* zouden beklagen.

Menigmaal heeft men het woord in den mond, dat wij eene zaak weten te *rekken*. Maar de lasteraars, die dit zeggen, willen niet bedenken, dat wij Advocaten hierin eeniglijk handelen als ware menschevrienden. Immers, daar wij maar al te wèl weten, dat niets in staat is onze cliënten van de proces-manie te genezen, dan het middel, waarvan het oude spreekwoord: *door schade wordt men wijs*, gewag maakt, zoo trachten wij hun, door het rekken der procesverhandelingen, het kwade bloed, dat is hier *het geld*, af te tappen; want dit alleen is het, wat hen zoo procesziek maakt. Zelfs is onze geneeswijze zoo *radicaal*, dat geene wederiustorting mogelijk is, maar de genezene nu volkomen inziet, hoe dwaas hij was, dat hij *zoo lang procedeerde*.

Ja, mijn zeer waarde Heer Confrater, wij *Advocaten*, wij alleen zijn het, die *onmiddellijk* de weldoeners van het beschaafde menschedom worden, die den strijd tusschen twee partijen slechts *aanblazen*, om hun op indrukmakende wijs te toonen, welk een verderfelijke hartstogt de procedeer-

zucht is, en om tevens aan onze medemenschen een afschrikkend voorbeeld te leveren.

Laat ons dan, mijn waardste Confrater, op den ingeslagen weg voortgaan en ons begonnen *bekeeringswerk* voltooijen, ten einde eenmaal te kunnen zeggen: door *onregt* hebben wij *regt* gedaan!

Uw zeer toegeneegen
KILIAAN HETZE, J. U. Dr.

EENE CHIRURGISCHE AANWENDING VAN DEN MAGNEET.

In FRORIEP'S *neue Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde*, Julij 1842, N°. 485, leest men het volgende avontuurlijke berigt: »In de werkplaatsen van *Fairbairne*, in *België*, heeft men eenen zeer krachtigen, kunstigen magneet op de hoogte der ooggen geplaatst. Elk ooggenblik ziet men eenen arbeider, wien een stukje ijzer in het oog gekomen is, naar den magneet loopen, die het ijzerstukje uithaalt, zoodra de oogleden geopend zijn. Het is begrijpelijk, dat een magneet, die 2000 ö trekt, ook een in de oppervlakte der huid ingedrongen ijzerstukje kan uittrekken.»

Wij vinden zulks inderdaad nog begrijpelijker, dan dat een wetenschappelijk Tijdschrift, onder het opzigt van een' *Ober-Medicinalrath*, zulke kindersprookjes kan opdisschen!

DE HEER OUVARD.

De Heer OUVARD is een rijk bankier te *Madrid*, en moet de geldmakerskunst, de grootste en sterkst beoefende wetenschap van onzen tijd, die echter, helaas! op geene akademie of universiteit onderwezen wordt, *ex fundamento et praxi* zoo grondig verstaan, dat hij in dezelve wel eenen tiendubbelen en daarbij gulden dokterhoed verdiend had. Hij was een goede vriend van den beroemden, onlangs door innerlijke en uiterlijke koude verstijfden *Spaanschen* wisselaar AGUADO, die het bescheiden vermogen van omtrent vijftwintig millioen heeft nagelaten, en moet eens, in vertrouwen op zijn geldwinnend talent, gezegd hebben: »Zet mij morgen als een' naakten bedelaar op straat, en na verloop

van een jaar moogt gij vrijelijk vragen: in welk een paleis woont thans de millionair OUVARD?"

LODEWIJK FILIPS OORDEEL OVER DE RENPAARDEN.

Dat wijlen de jeugdige Hertog van *Orleans* een bijzondere liefhebber en ijverige bevorderaar der harddraverijen in *Frankrijk* was, is bekend. Het *Foreign Quarterly Review* verhaalt, met betrekking hiertoe, de volgende anecdote: Bij eenen niet lang vóór 's Prinsen ongelukkigen dood gehouden wedren, waarbij zijne renpaarden eene der hoofdrollen speelden, nam Koning LODEWIJK FILIPS de paarden-verzameling van zijnen zoon in oogenschouw. »In mijnen tijd,» sprak eindelijk de Monarch, terwijl hij daarbij het hoofd schudde, »zou men zulk een slag van dieren katten en hunne beenen tandenstokers genoemd hebben. Gij spreekt steeds, mijn waarde zoon, van het veredelen der *Fransche* paardenrassen; maar ik zeg u, dat gij het op deze wijs zoo ver brengen zult, dat uwe harddravers niet meer in staat zullen zijn zichzelf te dragen.»

HET REGT.

Een burger vervoegde zich tot een' vermaarden Advocaat, met verzoek, zich met zijne regtszaak wel te willen belasten, hem dezelve tevens ontvouwende. »Uwe zaak is uitmuntend,» sprak deze, »en het spijt mij, dat ge zoo laat komt; ik heb mij heden morgen verbonden voor uwe partij te pleiten.» — »Maar, indien *mijne* zaak goed is, kan de *zijne* dit toch wel niet zijn.» — »Dat zullen wij voor de regtbank zien,» hernam de Advocaat droogjes.

BEIJERSCH WALHALLA.

Gij zoekt, in 't bont gewemel,
 Vergeefs, tot uw verdriet,
 Of gij ook Luther ziet?
 Zoek Luther in den Hemel,
 Maar in Walhalla niet!

M E N G E L W E R K.

VERTOOG, OVER HET ONTSTAAN, DE BEHANDELING EN
DE WERING DER ARMOEDE.

(Vervolg en slot van bl. 735.)

Naarmate men het slechte en schadelijke weert, moet men het zedelijke en nuttige aankweeken. Daartoe behoort vooral de aanmoediging van allerlei handwerken en nijvere bezigheden, waarop men zich ijverig dient toe te leggen. De meerdere volmaking en uitbreiding der industrie zij het hoofddoel der hedendaagsche maatschappij. Waar de ambachten bloeijen, bestaat geene armoede, want de vlijt huwt zich aan de spaarzaamheid. De grootere toeg op de verkrijging eener grondige kennis van de verschillende ambachten leidt hoofdzakelijk tot den vooruitgang van het tijdelijk vermogen en tot de welvaart der maatschappij. De gilden, vroeger in bloei, doch thans grootendeels vervallen, oefenden voorheen eenen gunstigen invloed uit op de verbetering der onderscheidene hanteringen. De opklimming der graden, naar de verdiensten geregeld, moedigden den handwerksman aan, in zijn vak meer en meer uit te munten. Het meesterschap was toen niet voor een patent te koop, maar werd alleen door de vereischte kunde verworven. Ieder werkte volgens zijnen graad en leverde iets degelijks goeds, terwijl men nu dikwerf knoeiwerk vervaardigt, ten nadeele van den eigenaar. De ambachtlieden konden zich minder aan uitspattingen overgeven, want de wetten der gilden hielden hen in een heilzaam bedwang. De luijaard moest werken, of de gestrengheid der bestaande verordeningen gevoelen. De min goede verkreeg, in dure tijden of als er weinig te verdienen viel, eenige ondersteuning uit de gildenkas, welke daarvoor was aangelegd. De slechte werd behoorlijk vermaand en hem de gelegenheid tot verbetering gegeven. De verstokte

zondaar werd uit het gild verbannen en der overheid in handen geleverd, ten einde hem volgens 's lands wetten te straffen. Zoo doende leefde het werkvolk in een maatschappelijk en zedelijk verband en was aan eene nauwgezette pligsbetrachting onderworpen, zonder hunne individuele vrijheid te verliezen.

Volgens deze opgave achten wij het nuttig, dat men de gilden wederom invoere met al de graden, wetten en gebruiken, welke daarvoor naar de tegenwoordige tijdsomstandigheden het geschiktste zijn. Het voorzitterschap kan door een' overheidspersoon mede bekleed worden, ten einde het gedrag der werklieden stipter na te gaan, en diegenen van het gild vervallen te verklaren en aan het burgerlijk gezag over te leveren, welke zich aan luiheid en bedelarij overgaven of andere misstappen begingen.

Eene zoodanige vereeniging der achtenswaardigste mannen en der vlijtigste werklieden kan een uitgebreid nut stichten; zij bezit meer kracht, dan wanneer alles alleen aan den Directeur eener fabriek of aan een' meesterknecht is overgelaten. Dezen hebben daardoor vaak met een heirleger van zwarigheden te strijden, welke, bij het bestaan van gilden, aanmerkelijk verligt worden. Bij eene industriële beschouwing van de hier te lande gevestigde zijdefabrieken, in 1839 gedaan, leest men deswege: » Sedert het begin van 1836, tot nu toe, zijn er omstreeks 36 leerlingen voor de onderscheidene bedrijven dezer fabriek werkzaam geweest, van welke echter twee derden, na eene meer of min gevorderde industriële opleiding, het etablissement verlaten hebben, hetgeen voor henzelven en voor de fabriek schadelijke gevolgen heeft gehad, althans voor henzelven, daar zij voorzeker kundige werklieden hadden kunnen worden en een goed loon zouden verdiend hebben, terwijl zij thans welligt in behoeftige omstandigheden verkeerden, het gevolg hunner wispelturigheid en van hunnen lust tot lediggang. Indien de meeste ouders uit de lagere volksklasse het tijdelijk belang hunner kinderen meer beoogden, dan konden de fabrieken in het algemeen meer door inlandsche werklieden worden bezet; doch nu

moeten vele Chefs, uit een welbegrepen eigenbelang, buitenlanders de voordeelen laten genieten, welke aan vele behoeftigen onzer natie brood zouden verschaffen. Ook met de onderhavige zijde-fabriek wordt dit bewaarheid. Wanneer de lust tot arbeid, gepaard met de noodige belangstelling en naauwkeurigheid, grooter ware geweest bij de mindere standen, dan zou het getal wevers twee derden meer hebben bedragen, en dat der leerlingen verdubbeld zijn. Uit gebrek aan deelneming van menschen, die vaak om brood schreeuwen en niets voor deszelfs verkrijging willen doen, maar op de bekende Nederlandsche liefdadigheid steunen, moest men noodzakelijk andere hulpmiddelen bezigen, ten einde in de bestaande behoefte aan werklieden te voorzien (*)."

Hoe meer men zich vereenigde, om de arbeidende klasse door nijvere voorbeelden, belooningen en andere industriële verordeningen tot werken aan te sporen, des te veelvuldiger en des te beter werden de bronnen van bestaan. De handwerken zouden in grootere achting staan, en meer door inboorlingen, minder door vreemden uitgeoefend worden. De prijzen der goederen konde men, onder het bestuur van gilden, insgelijks onderling bepalen, waardoor het verderfelijke sloviën, smokkelen, vervalschen en verminderen der koopwaren, te keer gegaan zou worden. De gevestigde kooplieden konden dan niet, door bankroetiërs, gedurende eenen zekeren tijd, schade lijden, vermits ieder koopman, deelgenoot van zijn gild, aan deszelfs bepalingen onderworpen zou zijn. Wie zijne goederen het goedkoopst had ingekocht, bleef, bij dezen maatregel, altijd het meeste winnen, zoodat de nijvere handelaar geen het minste nadeel leed in zijne welbedachte speculatiën, en zijne handelkennis altijd hare waarde beloond vond. De werklieden waren ook minder aan eene willekeurige uitdeeling van loonen onderhevig, dewijl éénheid van prijs

(*) *Beschouwingen der zijde-fabrieken te Gorinchem en te Heukelum. Door M. H. DE GRAAFF. (Vaderl. Letteroef. Junij 1840.)*

éénheid van verdiensten teweeg bragt, welke overigens naar de wetten der verschillende gilden geregeld werden.

Behalve de oprigting van gilden, het werk der handel-drijvende bevolking, moet de Staat voor de verligting van het levensonderhoud zorg dragen, hetgeen voornamelijk het behoeftige gedeelte der natie tot voordeel verstrekt. De inlandsche producten dienen vermenigvuldigd te worden, ten einde men de buitenlandsche van lieverlede zou kunnen missen. De goedkoopheid der onontbeerlijke levensmiddelen is een der voornaamste vereischten. Zij is het ligtst verkrijgbaar, uithoofde van de geringere zwaarigheden in den prijs. Een bestendige voorraad van graan, peulvruchten en verdere voortbrengselen, is daartoe het zekerste middel.

Ook de bierbrouwerijen moet men meer en meer zoeken te ontlasten, om het bier beter en goedkooper te maken, waardoor het schadelijk gebruik van sterke dranken be-teugeld wordt. De verminderde belasting van het bier kon door verhooging op de jeneverstokerijen vergoed worden, weshalve de Staat geen geldelijk nadeel zou lijden en de ingezetenen in gezondheid en welvaart zouden toenemen. Met den uitvoer van binnenlandsche producten is het eveneens, in zoo ver deze uitvoer ruw en onbereid geschiedt. Wanneer men een gedeelte der landelijke voortbrengselen ontberen en buitenslands verzenden kan, moet zulks echter nimmer ten nadeele van het onderhoud der stedelingen geschieden. Indien sommige koopwaren onbewerkt mogten uitgevoerd worden, zou de arbeidende klasse hier te lande dikwerf niets verdienen aan derzelfer bereiding. Wanneer het land b. v. graan over had, en dit naar buiten wilde verzenden, waartoe de wet vrijheid geeft, moest zulks geschieden onder voorbehoud, dat de weit en rogge niet in korrels, maar als meel vervoerd werd, want daaruit zou een groot voordeel ontstaan. Het vermalen van zoo groot een' voorraad meel, en het pakken in vaten, verschafte molenaars, kuipers, sjouwerlieden en bouwers, handen vol werk, terwijl van de gewonnen zemelen meer vee konde onderhouden worden, hetgeen de waarde van

dezen uitvoer eerder verhoogen dan verminderen zou. — Verders. Alle drukkende monopoliehandel moest verboden worden. De woekerwinsten op de onontbeerlijkste levensbehoefden verrijken eenige weinigen, ten koste van ontelbare huisgezinnen. Men is desniettemin vaak gedwongen tot hen te komen, en moet geheel van de willekeur der handelsvereeniging afhangen. De armoede wordt daardoor grooter, en de arme zwoegt en zweet te vergeefs, om zijne uitgaven te bestrijden. Zoodra er monopolieën bestaan, kan de regering niet beter doen, dan de waren, waarmede men woekert, naderhand insgelijks te doen opkopen door daartoe geregtigde arm- of weeshuizen, welke dezelve tegen eene matige winst aan de mindere volksklasse afleveren zouden. De geheime monopoliehandel wordt zodoende vernietigd, de regten der armen gehandhaafd, en de gestichten der liefdadigheid, door het beginsel der menschlievendheid zelve, bevoordeeld.

Eene groote opkoopertij is over het algemeen nadeelig, dewijl er zich dan meer verkoopers en minder koopers opdoen, en de eersten meer van bedrog, dan van eene regtmatige winst leven. Hun groot aantal schaadt daarenboven de nuttige handwerken, vermits dusdanige lieden meestal slechts heen en weêr loopen, zonder een vast hoofdvak uit te oefenen. De landman wordt ook, door eene dergelijke handelwijze, verhinderd de stad te bezoeken, en daar eenige noodwendige verteringen te maken, dewijl de opkoopert hem de moeite en de kosten der reis bespaart, ofschoon zijne uitgaven ten voordeele van de stedelingen gestrekt hadden, welke nu daarvan verstoken zijn. Men moest niet vóór een bepaald uur, waarop de landlieden met hunne waren ter markt verschijnen, mogen inkoopert, want zulks zou den middelstand en de lagere volksklasse der steden grootelijks bevoordeelen. — Ook het afloopen van het land, met allerlei levensmiddelen en andere benoedigheden, moest geweerd worden. Dit zou den landman en den burger tot winst verstrekken en den Staat van vele lediglopende rondventers bevrijden, die,

hetzij door diefstal of door armoede, doorgaans toch ten laste der regering komen.

De heerschende kleederpracht onzer dagen is almede geene geringe oorzaak van de verarming der middelbare en lagere volksklasse. De uitgaven, daaraan te koste gelegd, grenzen dikwerf aan verkwisting. Eene onzalige trotschheid schijnt de gemoederen te beheerschen. Ieder verheft zich boven zijnen stand, en, bij gevolg, boven zijne inkomsten. De burgers volgen de Grooten na, en de dienstbaren de burgers. De weelde zit ten troon, en haar scepter drukt loodzwaar op hare aanbidders. Verspilling, ligtzinnigheid en armoede zijn hare trawanten. Zij verdrijft alle maatschappelijke deugden en ontziet geene middelen om haar doel te bereiken. De burger offert vaak zijn vermogen te hare gevalle op, en verwaarloost zijne zaken; de dienstbare geeft voor haar niet zelden de eerbare prijs, of gaat tot diefstal over. De ouderpligt wordt om haar verwaarloosd; de noodzakelijkste levensbehoefte worden om haar ontbeerd. Uiterlijk prachtvertoon en uiterlijke voorspoed gaat hier met huiselijke soberheid en huiselijk gebrek gepaard. De armoede volgt echter de overdadige weelde op de hielen, en haalt haar spoedig in. Onbeschaamdheid, verwenschingen van het lot en eene kwaadaardige stugheid zijn dan de gevolgen. Met de weelde is de lust tot werken verdwenen, en men begint te bedelen. De giften der menschevrienden ontvangt men met geen gevoel van dankbaarheid, maar zij worden als een regtmatig onderhoud beschouwd, waartoe de vermogende verplicht is. De weelde vernietigt alzoo niet alleen ons tijdelijk vermogen, maar zij maakt den mensch zedelijk ongelukkig. Alle maatregelen, welke dienstig zijn ter verhoeding van dit tweeledig verderf, moeten gretig ter hand genomen worden. De nederigheid der meerderen geeft een nuttig voorbeeld aan de minderen. De wijze vermaningen van invloed hebbende personen werken weldadig tot wering van dit dagelijks toenemende kwaad. Het strenge toezigt van ouders, voogden en leermeesters, zal de weelde merkkelijk verminderen. De aangevraagde

getuigenissen wegens dienstboden kunnen dezelve ook doen afnemen, want aan hen die haar bleven huldigen, ondanks herhaalde waarschuwingen, moesten geene huren meer toegewezen worden. De ijverige bemoeijingen der geestelijken tegen de ijdelheden dezer wereld zullen de nietigheid der kleederpracht insgelijks duidelijk aantoonen en mede ten goede werken. De grootere toeleg op nationaliteit zal voorts het karakter des volks minder doen ont-aarden en het minder aanzetten tot opvolging eener uitheemsche modeweelde, welke onze voorvaderen niet kenden. Dit alles worde dan door een iegelijk onzer bestreefd, ten einde het heerschende kwaad, uit eene overdrijving van het uiterlijke prachtvertoon ontstaan, allengskens te verzwakken en eindelijk geheel weg te nemen.

De burgerlijke welvaart zoude, al verder, ondersteund worden, wanneer de verpanding der eigendommen, bij nieuwe geldleeningen, moeilijker gemaakt, en de interessen der voorgeschotene kapitalen verminderd werden.

De meeste, van tijd tot tijd, op huizen, tuinen, landerijen enz. verhypotheekte sommen, in zoo ver zij niet tot aankoop der eigendommen gebezigd zijn, hebben kennelijk tweederlei oorsprong, te weten: hetzij dat de interessen der eerst opgenomene kapitalen te groot waren, om behoorlijk te kunnen worden afgelost, en van daar weder tot kapitalen aangroeiden, waardoor het bedrag der verpandingssom zoo hoog steeg, dat de eigenaar niet meer bestaan kan en zijne bezittingen verlaten moet; hetzij, door een ligtzinnig levensgedrag van den bezitter, die, de tering niet naar de nering zettende, veel doorbrengt, daartoe geld borgt, en eindelijk menigmaal zijne eigendommen boven de waarde verteerd heeft, zoodat hij er ten laatste niets meer van bezit, en, door het onvermogen tot eene verdere aflossing der interessen, van zijn erf verdreven wordt. Zelfs den braafsten man, die zijne bezittingen, uit gebrek aan eene geschikte gelegenheid, niet zoodanig behartigen kan, dat hij de interessen van het kapitaal verdient, en ook niet in staat is dezelve uit zijne bekrompene broodwinning te bestrijden, treft menigmaal hetzelfde lot. Hij kan zich na-

tuurlijk niet redden, en moet gelaten toezien, wat men, tot bevrediging zijner schuldeischers, met hem aanvangt. Dergelijke voorvallen brengen vele huisgezinnen in armoede en ellende. De woekeraar ziet het gaarne, wanneer de interessen niet afgelost kunnen worden, rekent van de achterstallige interessen op nieuw interessen, verhoogt, zoodoende, zijne vordering, en grijpt ten laatste, door den verkoop der bezittingen, den eenigen steun van het ongelukkige huisgezin aan, ontnemt hetzelfde niet alleen huisvesting en woning, maar ook gereedschap en kleederen, van welke men somtijds niet genoeg overhoudt, om zich tegen de ongemakken van weêr en wind te beschutten. Zoo waar het intusschen is en zijn mag, dat uit de ligtzinnigheid van menig eigenaar het verval der goederen ontstaat, blijkt nogtans uit het voorbeeld van een groot aantal nijvere menschen, dat er ook eene andere oorzaak moet wezen, en wel, de al te hooge interessen der verhypothekte kapitalen. Tijdsomstandigheden of onvoorziene toevallen kunnen dikwerf de afflossing daarvan verhinderen, terwijl de lasten en uitgaven, welke met de overdracht van een' eigendom in verband staan, den onbemiddelden eigenaar bovendien drukken.

De verzwaring van hypotheek-inschrijvingen op eigendommen, voor welke het goed en rigtig gebruik der voorschotten niet aangewezen kan worden, is een middel, hetwelk den ligtzinnigen bezitter in zijne verwaarlozingen en verteringen te keer gaat, en zijnen ondergang verhoedt. Hij kan ten minste niet willekeurig schulden maken, en daardoor heeft men reeds veel gewonnen, wanneer hij eenigermate verhinderd is, zijne eigendommen met ligtzinnige schulden te kunnen bezwaren, hetgeen hem en zijn huisgezin in stand houdt. Dit is des te noodzakelijker, om de vele treurige voorvallen, welke iedere stad daarvan overvloedig oplevert, en om de bestaande getuigenissen der hedendaagsche hypotheekboeken, welke den schulden-last van onzen tijd, verre boven dien van den voortijd, aantoonen: een bewijs, dat men thans niet zoo huishoudelijk denkt als vroeger. Eene gepaste beteugeling in het ver-

hypotheeken moet derhalve ingevoerd worden, hetgeen aldus kan geschieden.

Vooreerst moet een eigendom, het besta waarin het wil, in het vervolg onder geen ander voorwendsel verpand kunnen worden, dan wanneer het geld, hetwelk men daarvoor opneemt, werkelijk tot verbetering van hetzelfde strekt of zal strekken. Alle overige geldopnemingen moeten zich niet tot hypotheek-inschrijvingen kunnen vormen, en in geen geval moet toegestaan worden, dat men wissels of andere schulden op het goed overbrengt. Eveneens moet, als met het aangevraagde kapitaal een ander afgelost zal worden, het eerste nooit hooger zijn dan het af te lossene is; zelfs achterstallige interessen zijn hieronder niet begrepen. Bij buitengewone gevallen, wanneer iemand zijne bezittingen verpand, daar hij met het geld eene handelsonderneming of eenig kunstvak beproeven wil, zou het alleen toegelaten mogen worden, onder beding, dat de bezittingen niet reeds over de helft van den inkoopsschat bezwaard waren, voorts dat hij twee geachte medeburgers aanwees, welke hunnerzijds de verzekering gaven, voor het goed gebruik van het op te nemen geld, en dat hij als een fiksche man te boek stond en de noodwendigheid zijner aanvraag behoorlijk konde staven.

Ten tweede. Wie eenige vaste goederen aankocht, moest altijd een derde gedeelte der koopsom in kontanten betalen, en nooit meer dan de overige twee derden daarop kunnen verpanden. Zoo er meer of zoo de geheele koopschat betaald werd, moest men, in het vervolg, bij opneming van geld, den genoemden maatregel van verzwaaring strikt volgen.

Ten derde. De verschijning der interessen van verhypotheekte schulden berokkende menigmaal den ondergang eener familie. Wanneer twee of meerdere termijnen verschenen waren, werd de som hooger en zwaarder te betalen, zoodat men tot verpandingen van meubels overging. Ieder crediteur behoorde derhalve, op verbeurte zijner vordering, dadelijk aangift te doen, indien de interessen niet betaald werden, ten einde de overheid, uit de huur of

pacht van den bezwaarden eigendom, dezelve bij tijds konde aflossen, en daardoor den ondergang van een huisgezin verhoeden, hetwelk dikwerf de vereischte onkosten eener behoorlijke bewerking niet kan betalen.

Door dergelijke verordeningen zouden de grondeigenaars nimmer zoo geheel kunnen vervallen en hun toestand niet zoo buitengewoon verslimmeren, dat zij uit hunnen eigendom verdrongen en daarmede als vernietigd werden. Ook is het voor den Staat zeer voordeelig, indien de grondeigenaars in welvaart toenemen. Het is beter, dat een burger zijnen eigendom, welken hij niet meer willekeurig verpanden kan en toch de waarde daarvan in handen wil hebben, verkoopt en aan eenen kundiger bestuurder overlaat, dan dat hij daarin verarmt en er eindelijk uitgedreven wordt, of ook wel, gelijk dikwerf gebeurt, dat de gebouwen verwaarloosd worden en dreigen in te storten, waardoor hunne waarde bijna geheel verloren gaat. De zekerste steun der burgerlijke welvaart berust op het goed huishoudelijk bestuur der eigendommen; en daar men dit niet van allen uit eigene beweging verwachten kan, zoo moeten er voor deze afwijkingen behoedmiddelen bestaan, waartoe de gedane voorstellen dienen. Daardoor zal de ligtzinnige schuldenmaker grootelijks beperkt worden, dewijl ieder crediteur, wanneer hij zich niet zoo gemakkelijk van hypotheek kan voorzien, aarzelen zal, zoo spoedig, tot des debiteurs verderf, gelden voor te schieten.

De schuldenlast der tegenwoordige eigenaars zal echter, door al het genoemde, nog geene verligting erlangen. Vermindering der interessen is daartoe het eenigste en zekerste middel. Men kan dezelve gemakkelijk invoeren, wanneer de rijksbanken — waarin zulke groote sommen der rijken ongebruikt nederliggen, en ten nadeele van het volk buiten omloop zijn of ten minste niet nuttig genoeg aangewend worden — in het vervolg slechts $\frac{1}{2}$ percent interessen gaven. Op gedeponeerde gelden van pupillen, in zoover dezelve niet over de *f* 3000 voor ieder pupil beliepen, zou men $3\frac{1}{2}$ percent kunnen geven; hoe kleiner vermogen, des te meer interessen, en hoe grooter, trapsgewijs minder.

De Staat kon insgelijks eene aanzienlijke som uitzetten, die tegen 2 percent interessen op de eerste halve waarde van stedelijke goederen ingeschreven werd, welke aan kunstwerkers, handwerkslieden enz. toebehoorden. Het voordeel daarvan kon tot een weldadig doeleinde gebezigd worden, en wel voornamelijk tot ondersteuning van onze armgestichten.

Het is blijkbaar, dat de verwezenlijking dezer voorstellen het gewenschte gevolg voor een land zoude hebben, vermits daardoor het bestaan der middelbare en lagere volksklasse niet alleen verligt, maar ook aan de liefdelooze geldwoekeraars, welke voor de massa zoo drukkend en vernietigend zijn, in eens perk en paal gesteld werd. Doch dit is nog niet al het nut. Bedenken wij slechts, dat de burger, met vele schulden en hooge interessen bezwaard, zodoende van lieverlede kan afbetalen, en zijnen eigendom behoudt, dat de groote hoeveelheid van baar geld, hetwelk thans tot allerlei woekerijen aanleiding geeft, des te beter in omloop komt, dewijl men daarmede 2 procent of iets meer op eene billijke wijze, door de ondersteuning of door de uitoefening van handwerken enz., kan verdienen; dat de eigendommen in waarde stijgen, hetgeen, in steden, voor de grondeigenaars van belang is; en eindelijk, dat, bij deze inrigting, niemand verliest, dan de kapitalist, die, zijn geld uitwoekerende, zich aan ledigang en aan een smullersleven overgeeft, het zweet van den behoefligen schuldenaar verteert, en overigens voor den Staat vaak een onnut mensch is. Ieder regtschappen man zal wenschen, dat deze voor elk individu en voor het algemeen zoo heilzame maatregel, tot stand kome. Wat wil het toch voor eenen Staat zeggen, die een kundig Minister van Financiën heeft, wanneer dezelve een miljoen guldens voor verscheidene jaren tegen 2 procent uitzet, en daardoor bewerkt, dat de interessen niet alleen verminderen, maar ook, dat de goede, doch onbemiddelde, inwoner, zijne broodwinning behoudt, dat zijn huisgezin niet ongelukkig wordt, en dat verarming en elende, door gebrek aan voedsel, door zorg en kommer,

geene duizenden vroegtijdig in het graf storten en vele weezen aan den Staat doen achterlaten, als de ongelukkige getuigen eens gruwzamen woekers. Wie hier de rijken zoude willen verdedigen, moest eerst al de genoemde daadzaken geheel onwaar maken, en er niet aan denken, dat die sommen, welke thans tegen 5 procent interessen den burger drukken en ruïneren, hem door 2 procent meer ondersteunen, voorthelpen en zijnen welstand bevorderen zullen.

Waar de armoede grooter wordt en waar de armen meer en meer vermenigvuldigen, gelijk in ons vaderland, helaas! dagelijks gebeurt, daar is eene buitenlandsche kolonisatie aanprijzenswaardig, indien de binnenlandsche koloniën bezet mogten zijn. Wij *Nederlanders* bezitten daartoe de geschiktste gelegenheid op het zeer uitgestrekte en vruchtbare eiland *Java*. In dit opzigt vereenigen wij ons geheel met de zienswijze van een' ongenoemde, die daaromtrent schrijft: »Waarom zijn wij dwaas genoeg, eene naauwelijks onmerkbare stip van den bol, die ons tot verblijf werd aangewezen, als het eenige punt te beschouwen, waar wij moeten leven en sterven? Omdat wij er geboren werden? Waarom betwisten wij ons hier elken duim breed gronds, terwijl in andere werelddeelen de heerlijkste landouwen woest en ledig liggen, als behoorden zij den mensch niet toe? Duizenden van armen, berooiden en ellendigen worstelen hier, ook in *Nederland*, met gebrek, of leven in kommer en slaafsche afhankelijkheid; zij sterven, en bezitten geen hout voor hunne doodkist — alsof op *Java* en *Sumatra* — gezwegen van andere vruchtbare oorden — geen gebrek was aan nijvere handen, om den vruchtbaren grond voortreffelijke voortbrengselen te ontwoekeren. O, zegt men, hoe zullen die duizenden arme lieden daar komen? Hoe onstaatkundig, de landverhuizing in bescherming te nemen! Zeggen wij liever: hoe dwaas, nieuwe armenfondsen te scheppen, meer bedelaars en doennieten in den lande te bewaren, als waren zij een kostelijke schat, dien men niet te zorgvuldig kan bewaken! Ja, de bron van zoo veel ellende, van zoo veel

gemis, van zoo veel armoede en misdaden — zij ligt in onze dwaze ideën en vooroordeelen; in de zonderlinge rigting, welke de latere eeuwen aan het woord *Vaderland* hebben gehecht. Vroegere volken waren wijs genoeg, het *surplus* der hunnen in staat te stellen, elders een vaderland te vinden, dat hen voedde.

»Maken wij ons welligt ook aan overdrijving schuldig? Zijn in *Nederland* weinig armen, weinigen die gebrek aan het noodige hebben? Kunnen alle handen hier arbeid vinden, alle talenten zich eenen meer of minder uitgebreiden werkkring openen? Zijn er werkelijk geene duizenden, die men als overbevolking kan beschouwen? Eilieve, de arbesturen, de gestichten van liefdadigheid, de duizenden posthongerigen, die nimmer verzadigd zullen worden en welker gelduitlovingen, ter verkrijging van eenig bestaan, dagelijks in de dagbladen prijken, en eindelijk de menigte van bedelaars — zij geven immers een te bevestigend antwoord, dan dat men de waarheid daarvan zoude kunnen loochenen. 't Is te vergeefs, dat men tracht over deze donkere vlek eenen sluijer te willen werpen; die kanker bestaat in onze *Europesche* maatschappijen. Hoe is het mogelijk, dat men immer met zoo veel minachting van landverhuizers spreekt, en dat de regeringen dezelve zoo veel mogelijk tegenwerken? Bestaat dan de magt van den Vorst of de welvaart van een land in de menigte zijner onderdanen? Het is of men iemand ziet, die slechts twee paarden gebruiken kan en er drie op stal houdt — het derde, van geen nut zijnde, verteert wat de twee andere winnen — of lijdt honger.

»*Java* — en ik bepaal mij slechts tot dat eiland — *Java* beschouwt men in *Nederland* slechts als een land, naar hetwelk men zich begeeft, om schatten te verzamelen. Indien het waar is, wat meer dan één reiziger zegt, dat dit vruchtbare eiland nog slechts op duizenden nijvere handen wacht, om voor het moederland van nog uitgebreider nut te worden; waarom bevordert dan het bestuur de verhuizing derwaarts niet, in plaats van op nieuwe middelen te zinnen, om het steeds meer aangroeiende getal

armen aan een sober stuk broods te helpen? Zegt men: het staat ieder vrij, om een beter oord te zoeken; o voorzeker, even als het elken zieke vrij staat de badplaatsen te bezoeken — indien het hem slechts niet aan middelen ontbrak. Waarlijk, wanneer men den juisten toestand van een groot gedeelte van het volk kende, benevens de behoefte en ontberingen van een aantal burgers van den Staat, dan zoude men welligt op meer afdoende middelen dan *geven* bedacht zijn.”

Eindelijk. Het fabriekwezen strekt een land tot groot voordeel, indien men inlandsche producten bewerkt, en de fabrieken aan onderscheidene particuliere personen en niet aan eene groote gemonopoliseerde vereeniging, noch aan de Regering toebehooren of door dezelve, uit 's lands schatkist, ondersteund worden. Wanneer eene groote vereeniging eene fabriek bezit, moet de op zich zelven staande fabrikant meestal bukken voor de drukkende overmagt dier associatie, en is genoodzaakt zijn beroep vaarwel te zeggen, hetgeen doorgaans zijnen ondergang berokkent. Ook de lagere volksklasse lijdt door eene dergelijke vereeniging, die gewoonlijk minder loon geeft om meer te winnen, of liever, om de prijzen der goederen beneden die van particuliere fabrikanten te zetten. De fabriekwerker moet zoodoende véél verrigten voor weinig geld, hetwelk te naauwernood zijn onderhoud bestrijdt en hem in bekrompene omstandigheden doet leven of geheel tot armoede brengt. Het stelsel: hoe grooter vereeniging, des te hooger belasting, zou in deze eene nuttige strekking hebben, zoowel voor de evenredige verdeling van het fabriekwezen onder verschillende personen, als voor de daaruit voortvloeiende verbetering der arbeidsloozen, waardoor het algemeene vertier insgelijks veelzijdig bevorderd zou worden.

Wat de bewerking van inlandsche voortbrengselen betreft, zoo is het van het hoogste belang en eene der voornaamste zorgen, dat dezelve boven de buitenlandsche gesteld worden. De binnenlandsche landbouw en nijverheid kunnen daardoor alleen verhoogd worden, terwijl de wel-

vaart der ingezetenen hoofdzakelijk van dezen maatregel afhangt. Men gebruike dus ook, in plaats van zijde, meer linnen en wollen stoffen, ten voordeele van het algemeen. De vlasbouw en de veeteelt verkrijgen dan eenen grooteren omvang, de landman wordt aangemoedigd, om zijnen heilrijken arbeid uit te breiden en te volmaken, en de inwoners verarmen minder door eene overdrevene kleederpracht, dewijl deze kostbare buitenlandsche stoffen de binnenlandsche verre in prijs te boven gaan. Het geld bleef ook, op die wijze, altijd tusschen den stedeling en den landman in omloop, verhoogde den rijkdom eens lands, en werd niet zoo kwistig aan eene vreemde kleederweelde besteed. Zoolang de zijdewormenteelt bij ons niet tot die hoogte geklommen is, dat men het fabriikaat, in de benoodigde hoeveelheid, binnen 's lands kan aanvoeren en bewerken, zoo lang zullen deze fabrieken slechts eenige menschen aan den kost helpen, terwijl het algemeen er minder voordeel bij heeft. Indien men ze echter tot die gewenschte uitgebreidheid kan brengen, zullen zij almede eenen tak van nijverheid grondvesten, welke, bij een doelmatig gebruik in het vaderland zelf, doch vooral door verzendingen naar onze *Oostersche* bezittingen, even goed zijne winsten zal opleveren, als zoo vele andere industriële ondernemingen (*). In afwachting dier volmaking, zoeken men inmiddels de linnen- en wolfabrieken te vergrooten,

(*) Ook voor diegenen, welke, uit gebrek aan werk, rondloopen, zal eene gepaste uitbreiding der zijdefabrieken nuttig zijn. Men leest deswege: Het zou niet moeijelijk vallen te bewijzen, dat *Amsterdam* alleen jaarlijks voor vier millioenen aan zijden stoffen op vreemde markten inkoopt. En al rekenden wij deze som voor het inkoopskapitaal van al onze handelsteden te zamen, dan zouden er 2000 weefgetouwen noodig zijn, om aan deze aanvraag te voldoen, en niet minder dan 4000 menschen zouden werk erlangen. Tot nog toe bestaan er slechts groot 100 zoodanige weefgetouwen in geheel ons vaderland, en het getal der werklieden bedraagt omstreekt 120. (Beschouwing der zijdefabrieken door M. H. DE GRAAFF.)

ten einde het gebruik van deze artikels gedurig goedkooper en gemakkelijker te maken, en daardoor landbouw en vee-teelt aan te moedigen, en het *Nederlandsche*, eigene producten bewerkende fabriekwezen in het bijzonder, en de industrie in het algemeen, te bevorderen, ter wering der armoede.

TOONEELEN UIT DEN BRAND VAN MOSKOU EN DEN OVERTOGT
OVER DE BERESINA.

(*Vervolg en slot van bl. 753.*)

Eenige uren later reed ik in den wagen van den Maarschalk verder. Wij hielden des avonds in een verlaten dorp halt, om daar den nacht door te brengen. Wij waren zeer dicht bij de *Beresina*. Den volgenden dag werd zeer vroeg het bevel gegeven, om op te breken; maar dat geschiedde zoo overhaast, dat het niet zonder groote wanorde plaats had. De dag ving met eene nevelige lucht aan te schemeren. Mijne krachten waren teruggekeerd; want ik had voedsel gebruikt. Ik beklom dus den wagen, voor welken een detachement van de garde reed.

De Keizer stond aan het bruggenhoofd, om den overtoegt te verhaasten. Ik kon hem op mijn gemak beschouwen; want wij reden zeer langzaam. Hij scheen mij even kalm, als bij eene parade in de *Tuileries*. De brug was zoo smal, dat onze wagen NAPOLEON bijna aanraakte. »Vrees niet,» zei NAPOLEON; »rijd maar toe; wees maar niet bang!» Deze woorden, die hij dadelijk tot mij scheen te rigten, daar er geene andere vrouwen in de nabijheid waren, deden mij vermoeden, dat er gevaar bestond. De Koning van *Napels* hield zijn paard aan den teugel, terwijl hij met de hand op het portier van mijn rijtuig leunde. Toen hij mij zag, sprak hij mij eenige beleefde woorden toe. Zijn kostuum kwam mij op zulk een oogenblik, en bij eene koude van 20 graden, zeer zonderling voor. Zijn bloote hals, zijn nalatig over den eenen schouder geworpen mantel van fluweel, zijn krullend haar en zijne zwarte, met eene witte veder versierde baret gaven hem het voorkomen van eenen held uit een melodrama. Ik had hem nooit zoo van nabij gezien, en kon mij

niet verzadigen van hem gade te slaan. Toen hij een weinig achter mijnen wagen was, boog ik het hoofd buiten het portier, om hem in het gezigt te zien. Hij bemerkte het en groette mij zeer beleefd met de hand. Hij was zeer ijdel en had het gaarne, dat vrouwen hem opmerkten.

Verscheidene stafofficieren hadden ook hunne paarden aan den toom; want men kon de brug niet te paard over. Zij was zoo zwak, dat zij onder de wielen van mijn rijtuig bevoog. Het weder was zachter geworden, en het ijs van den vloed eenigzins gesmolten, waardoor het nog gevaarlijker werd. Toen men het dorp had bereikt, hield men halt, gelijk de Keizer had bevolen, en alle officieren keerden naar de *Beresina* terug. Ik nam den arm van den Generaal LEFEBVRE (den zoon van den Maarschalk), om te zien, wat er gebeurde. Toen de brug ineensstortte, hoorden wij eenen kreet, eenen enkelen kreet, die niet te beschrijven is. Nog klinkt hij in mijne ooren, als ik er aan denk! Al de ongelukkigen, die aan den overkant van den stroom waren gebleven, werden door de kogels en het schroot des vijands verpletterd. Toen eerst konden wij den geheelen omvang van den rampspoed overzien. Het ijs was niet sterk genoeg, brak, en begroef mannen en vrouwen, paarden en wagens. De soldaten sloegen met de sabel in de hand alles neder, wat hunne redding in den weg was; want in het uiterste gevaar kent men de wetten der menschelijkheid niet; men offert alles aan eigen behoud op. Wij zagen eene schoone vrouw met haar kind op den arm, als tusschen twee ijsschollen ingeklemd. Om haar te redden, reikte men haar een geweercolf en een degengevest toe, om zich vast te houden; maar door de beweging zelve, die zij maakte, om deze te grijpen, zonk zij. Smikkend vloog ik van dat vreeselijke schouwspel weg. De Generaal LEFEBVRE zelf, die anders niet zeer gevoelig was, werd bleek als een lijk en zeide meer dan eens: „Welk een verschrikkelijk ongeluk! Die arme menschen daar onder het vijandelijke vuur!” En toch gelukte het eenigen, om over het ijs naar den anderen oever te komen. Diegenen, welke wij te *Wilna* ontmoetten, verhaalden ons tooneelen, die het hart braken.

Hoe zonderling en onbegrijpelijk was Gods beschikking! Zoo ik niet als dood op de sneeuw was blijven liggen, zou de Maarschalk LEFEBVRE mij niet hebben opgenomen, en ik ware, gelijk de meeste *Moskousche* vlugtelingen, zonder twij-

fel in de *Beresina* omgekomen. Als men mij later, na mijne terugkomst in *Frankrijk*, bij iemand van aanzien wilde voorstellen of aanbevelen, heette het altijd: »Zij is de *Beresina* overgekomen!»

In den wagen van den Maarschalk zette ik mijne reize naar *Wilna* voort. Van dit oogenblik af was ik buiten gevaar, maar had toch nog veel te lijden. Ik was omringd van menschen, die mij geheel onbekend waren. Ik verhaalde hun op vrij opgeruimden toon mijne rampen; en de wijze, waarop ik mijne partij had weten te kiezen, wekte hen op, om mijne bedaardheid na te volgen. Wij dachten aan den tijd, als wij de onzen zouden wederzien, en als wij eten zouden krijgen; want dat was de hoofdzaak. Ik leefde bijna eene maand lang enkel van chocolade en suiker. »Als dat nog lange duurt,» zeide ik tegen hen, »dan brengt gij mij als VERT-VERT terug; gij zult mij met bonbons gevoerd en mij geleerd hebben in alle talen te vloeken.»

Op den 9 December des avonds ten elf ure kwamen wij te *Wilna*. In de poort was zulk een gedrang van menschen, die nu meenden het beloofde land te hebben bereikt, dat wij alle moeite van de wereld hadden, om er door te komen. Hier vonden bijna alle *Franschen* uit *Moskou* den dood, die, tegen honger en koude kampende, de stad niet konden bereiken. Zelfs die, welke nog ontkwamen, waren zoo veranderd en verouderd, dat ik, na eene afwezigheid van zes weken, moeite had, om hen te herkennen. Wij namen onzen intrek bij de Gravin *KASAKORSKI*, waar de Hertog van *Dantzig* bij zijnen eersten doortogt had gewoond; maar het huis was in groote wanorde. Daar de Graaf *KASAKORSKI* in *NAPOLEON*'s dienst was, zoo maakte hij zich gereed *Wilna* te verlaten. Wij konden niet eens eenen bediende vinden, om vuur aan te maken en spijs te halen. De koude was tot 28 graden gestegen. Wij bragten eenen vreeselijken nacht door.

Uit de spanning, die ik op ieder gezigt las, besloot ik, dat wij niet lang in de stad blijven zouden. De zoon van den Hertog van *Dantzig* was gewond en kon niet vervoerd worden. Zijn ongelukkige vader was ieder oogenblik gedwongen hem te verlaten, om bevelen te geven. Eindelijk zeide hij ons des avonds, dat men aftrekken zou, en schreef aan den *Russischen* Generaal, die de voorposten kommandeerde, dat hij, genoodzaakt zijnen zoon in de stad achter

te laten, op zijne billijkheid vertrouwde, dat hij dien als een edelmoedig vijand zou behandelen. Zijne oogen zwommen in tranen. Diep geroerd zeide ik tegen hem: »Heer Maarschalk, ik blijf bij uwen zoon en zal hem als eene moeder verplegen.» Hij dankte mij hartelijk en nam mijn aanbod aan.

Ik zag de gevaren wel vooruit, waaraan ik mij op nieuw blootstelde, maar toch meende ik hem dat offer te moeten brengen. Zijn adjudant, de overste VIRIAN, dezelfde, die een regiment redde, dat in *Wilna* was achtergebleven, en zijn huishofmeester vertrokken ook niet. Hij liet huu geld en credietbrieven achter en reisde met een gebroken hart weg. Het scheen, als had hij een voorgevoel, dat hij zijnen zoon niet weder zou zien. Wij bragten den nacht slapeloos door. Des anderen morgens ten elf ure trokken de *Russen* binnen. Wij hadden nog geen antwoord op den brief van den Maarschalk en waren zeer in onrust. Om een ure evenwel liet de *Russische* Generaal ons door eenen adjudant weten, dat hij den brief ontvangen had en alle mogelijke welwillendheid zou betoonen, die hij aan het ongeluk en aan den zoon van eenen door hem hooggeschatten krijgsman schuldig was. Hij voegde er bij, dat men ons eene veiligheidswacht zoude zenden. Een half uur later zagen wij eenige *Kozakken* aankomen. Men was onvoorzigtig genoeg, hen in het vertrek te laten, waar zich de jonge Graaf bevond. Zijn adjudant gaf hun, om hen gunstig te stemmen, eenig geld. Doch zoodra de *Kozakken* hoopen geld op den schoorsteen en zilver' huisraad op de tafel zagen, dachten zij er slechts aan, om zich daarvan meester te maken, en ik las het op hun gelaat, dat hunne hebzucht ons duur te staan zou komen. Ik ging daarom bij het bed van den jongen Graaf zitten, en terwijl ik deed, alsof ik hem wilde toedekken, wierp ik zijn horologie, zijnen pels en eenige andere dingen achter het bed. Zij dreigden eerst met hunne lansen de twee mannen, die tegenover mij stonden, en lieten toen deze staan, om naar het bed van den Generaal te treden, dien zij ook bedreigden, en van wien zij in het *Russisch* geld cischten. Ik bond een klein beeld van de Madonna van *Kiow* van mijnen hals los, dat de Vorstin KUTUSOFF mij in *Rusland* als een' talisman tegen ongelukken had geschonken. Dat was het ook inderdaad voor ons. Ik legde het op den Generaal

en riep: „Hoe durft gij het wagen eenen stervende aan te vallen? God zal u daarvoor straffen!” De *Russen* hebben grooten eerbied voor Onze Lieve Vrouw van *Kiow*. Mijne tegenwoordigheid van geest redde ons; maar de invloed van deze ontmoeting op den zwakken jongen man maakte zijne ziekte doodelijk.

Tegen 4 ure kwam de *Russische* Generaal TSCHISTSCHAGOW, en men verhaalde hem het gebeurde. Hij liet ons 18 man achter, voor welke hij instond; en wij gevoelden ons voor ons zelve eenigzins geruster. Wat wij echter van de bedienden hoorden, maakte ons des te angstiger voor anderen. Ongelukkigen doolden zonder huisvesting op de straten rond en werden door de inwoners afgewezen, dewijl zij voor plundering vreesden, in gevalle zij hen innamen. Zij werden van alles, wat zij nog bezaten, beroofd en stierven van koude. De straten waren vol van dezulken. Deze wanorde duurde tot aan de komst van den Maarschalk KUTUSOFF, en ook deze kon haar niet geheel verhelpen.

Wij woonden niet verre van een Benedictijner klooster en hoorden des nachts het jammeren dier ongelukkigen. Ik wachtte, totdat de soldaten zich verwijderd hadden, en onderzocht dan, of ik ook nog redden kon. Ach, altijd werd ik in mijne hoop teleurgesteld, en als ik terugkwam, knorde men over mijne onvoorzigtigheid, dat ik uit was gegaan en de ruwe krijgslieden welligt op ons spoor kon hebben gebragt.

De ziekte van den jongen Graaf nam dag aan dag toe. Zijn arts was een *Pool*, en de Baron DESGENETTES, die in *Wilna* gevangene was, bezocht hem dikwijls. Terstond na zijn eerste bezoek zeide hij ons, dat er geene hoop op behoud was, en dat men hem geven mogt, wat hij verlangde. De zieke hoorde alleen deze laatste woorden en liet mij daarom geene rust, voordat ik hem had bezorgd, wat hij wenschte. Het was moeilijk, om ook slechts het geringste te bekomen; want de *Fransche* bedienden konden niet zonder gevaar uitgaan, en de *Joden*, die men als boodschappers gebruikte, kwamen terug met de klagt, dat men hun het gehaalde weder had afgenomen. Ik moest derhalve weer mijn best doen, om te bezorgen, wat de artsen hadden voorgeschreven. Ik ging midden door de soldaten en de paarden, die op de straat waren vastgebonden. Ik zei vriendelijk tegen

de *Kozakken*: »Ik bid u, brengt uwe paarden in orde!» en zij maakten mij plaats. Zoo werd ik gewoon in de stad te koopen, wat wij noodig hadden, en zag het tooneel der ellende van naderbij.

Eindelijk stierf de jonge man op den 19 December 1812, des morgens ten drie ure. Tot aan het laatste oogenblik had hij zijne bewustheid behouden. Eenige uren vóór zijnen dood, toen alles rondom hem sliep, riep hij mij en zeide met zachte stem: »Ik overleef dezen nacht niet.» Ik deed mijn best, om hem te bemoedigen, en zeide, wat men bij dergelijke gelegenheden zeggen kan. Toen ging hij voort: »Daar gij waarschijnlijk spoedig weder naar *Frankrijk* zult keeren, want men zal de vrouwen hier niet terughouden, snijd mij dan nu een lok haar af; want na mijnen dood hebt gij er misschien geen' moed toe. Zeg aan mijne ouders, dat ik u aan hen aanbeveel. Had ik nog krachten genoeg, zoo zou ik zelf daarover aan mijne moeder schrijven. Gij hebt alles verloren; mijne moeder is rijk; zij zal uwe opoffering voor mij niet vergeten.» En vervolgens zeide hij mij nog meer aandoenlijke woorden, die mij diep troffen. Hij werd op eene naar de omstandigheden zeer betamelijke wijze begraven, en men trok hem, naar 's lands gebruik, zijne kleederen aan. Toen ik in het vertrek trad, waar zijn lijk werd ten toon gesteld, trof mij dit gezigt. De eerste maal, toen ik hem zag in het huis, dat zijn vader bewoonde, was het middernacht, en hij sliep op eene bank. Hij had hetzelfde kostuum en dezelfde houding. Die gelijkheid van houding en die snelle overgang van het leven tot den dood deden mij bittere tranen weenen.

Toen ik alle pligten vervuld had, die deze treurige gebeurtenis vorderde, dacht ik eindelijk aan mijzelve. Ik was zonder geld en zonder middelen, om het te verdienen. Men ried mij, om mij tot Keizer ALEXANDER te wenden; want daar ik acht jaren in zijne dienst als tooneelspeelster bij den keizerlijken schouwburg had gesleten, zoo had ik eenige aanspraak op zijne bescherming. Had ik den moed gehad, hem om eene audientie te verzoeken, gelijk verscheidene van mijne lotgenooten, hij had ze mij zeker toegestaan; want hij was altijd gereed, om het onheil van ongelukkigen te verzachten. Toen de Keizer te *Wilna* kwam, wilde men hem een feest geven; maar hij zeide: »Neen, besteedt het geld

ter ondersteuning der ongelukkigen, die zonder brood of dak zijn. Wie zou te midden van zooveel ellende vrolijk kunnen wezen? Dat ware spotten met het ongeluk."

Het was de Maarschalk KUTUSOFF, die mij gedurende mijn verblijf te *Wilna* ondersteunde. Zijne familie had mij in *Petersburg* zoo vriendelijk ontvangen, dat dit mij bij hem een regt te meer gaf op zijne welwillendheid. Daar ik in het huis van den Generaal LEFEBVRE na diens dood noch blijven kon, noch blijven wilde, zoo nam ik mijnen intrek bij eene weduwe, die zeer vele *Franschen*, mannen en vrouwen, had opgenomen, welke meest allen in den jammerlijksten toestand verkeerden. Daar mijne gezondheid van al het lijden en al de vermoeyenissen niet geleden had, zoo stond ik hen bij, die, ongelukkiger dan ik, ziek waren. Een officier, die getuige was van de zorg, waarmede ik hen verpleegde, sprak tegen mij van een kind, dat misschien nog leefde, ofschoon alles rondom hetzelfde van honger en gebrek was gestorven. De officier deed mij daarvan eene hartroerende beschrijving. »Och," riep ik, »laten wij het halen!" Wij hadden weldra de stadspoort bereikt. Nog kan ik aan dat gezicht niet zonder huiveren denken. Ik nam het kind onder mijnen mantel en ijde zoo snel weg, dat mijn medgezel mij naauwelijks volgen kon. Ik had weinig hoop, het kleine schepsel in het leven te houden; doch met vreugde zag ik, dat het door den bijstand van Dr. DESGENETTES weder eenigzins bijkwam. Het was enkel door de koude verstijfd. Doch wij moesten veel voorzigtigheid gebruiken, om het voedsel te geven; want het had lang honger moeten lijden. Langzamerhand moest men het maagje weder aan spijsze gewinnen. Naar allen schijn behoorde het aan *Fransche* ouders uit *Moskou*.

»Waarom zoudt gij u het kind niet blijven aantrekken?" zeide de officier tegen mij. »Gij zijt zoo goed."

»Ik zou het gaarne doen; maar ik heb zelve niets meer; wat kan ik dan voor de arme doen?"

»Wat gij voor alle ongelukkigen doet, haar verplegen."

»Maar verpleging alleen kan haar niet in het leven behouden."

»Zij kan dit toch gemakkelijker maken, en ik zal het weinige, dat ik kan, gaarne toebrengen. Het zal, helaas, het penningken der weduwe zijn."

Tranen stonden in mijne oogen, als ik de kleine ongelukkige aanzag, voor wie ik zulk eene levendige belangstelling gevoelde. Een harer voetjes was bijna bevroren. Daar ik verscheidene personen met een zeer eenvoudig middel gered had, met aardappelenschraapsel, wendde ik dit ook bij haar aan, en het gelukte mij.

Ik ging den volgenden dag naar den Generaal KUTUSOFF. Zijn schoonzoon, de Vorst GOUDASCHOFF, ontving mij. »Gij hebt nog niet gehoord,» zeide ik, »wat mij gebeurd is? Kent gij niet een klein Fransch stukje, dat BRUNET speelt: *Het bankroet van den Schoenlapper?* De arme man beklagt zich, dat hij zijn eigen kind niet meer voeden kan en vindt er twee voor zijne deur te vondeling gelegd. Zoo gaat het mij ook ongeveer. Nu ik niets meer heb, is nog een kind tot mijn' last gekomen.»

»Hoe? Een kind?»

»Ach ja! Een allerliefst schepseltje, dat, als een vogeltje, uit het nest op de sneeuw is gevallen.»

Hij begon te lagchen. »Dat moet ik den Maarschalk KUTUSOFF verhalen,» zeide hij.

»Ja, het is zeer grappig. Maar wees gij nu zoo goed, om mij te zeggen, wat van mij en het kind zal worden?»

»Ik zal met mijn' schoonvader daarover spreken. Breng gij uwen kleinen vogel maar eens hier.»

Dat gebeurde nog op denzelfden dag. Ik had mijn klem meisje netjes aangekleed, om het aan den Heer KUTUSOFF voor te stellen. Terwijl ik op hem wachtte, sloeg ik mijne oogen op een boek, dat openlag. Het waren de Gedichten van CLOTILDE; ik las het couplet:

O schrei niet, lief wichtje,
Gij hebt niet te vreezen!
God heeft mij gezonden:
Uw redder zal 'k wezen!

»Zie eens,» zeide ik tegen den Maarschalk, die op dit oogenblik binnentrad, »schijnt u dat niet eene voorspelling te zijn?»

»Waarlijk,» zeide hij, »het treft zonderling. Nu, ik wil peet en redder zijn.»

Hij liet haar NADEJE (Hoop) noemen, gaf haar 100 roe-

bels, en zijn schoonzoon 300. »Maak hiervan,» zeiden zij tegen mij, »gebruik voor de eerste benoodigdheden van het kind.»

Vol van blijdschap verhaalde ik den gelukkigen uitslag aan mijne vrienden, die er hartelijk in deelden. Intusschen was ik verlegen, wat ik met NADEJE doen zou, als ik vertrekken moest; want bij zulke onzekere omstandigheden, als de mijne, en in zulk eenen strengen winter het kind mede te nemen, was onmogelijk, en toch kon en wilde ik het niet verlaten. Vorst GOUDASCHOFF hielp mij uit de verlegenheid. Hij kende eene *Duitsche* vrouw, die verpligting aan hem had, en die hij een pas naar haar vaderland had bezorgd. Eene mijner bloedverwanten woonde in *Luxemburg*. De Vorst verzekerde mij, dat de *Duitsche* vrouw het kind zou medenemen, en het met eenen brief van mij aan deze bloedverwante brengen, opdat deze het tot mijne terugkomst mogt opvoeden. »Wij geven haar de reiskosten,» zeide hij, »en ik sta voor haar in.» Zij volbragt hare taak ook voortreffelijk. Ik behield het kind dus bij mij tot aan mijn vertrek; toen ik het verlaten moest, voelde ik diepe droefheid, en toen ik het wederzag, eene blijdschap, die ik niet beschrijven kan.

Ik had mijne betrekking opgegeven, mijne uitzigten opgeofferd, om voor dat kind te zorgen, dat ik als eene moeder liefhad. Deszelfs jeugd werd met zorg verpleegd, zoo als die dit vorderde. Doch dit ware slechts eene oogenblikkelijke belangstelling geweest, zoo de liefvalligheid en voortreffelijke aanleg van het meisje haar niet duurzaam hadden doen worden. NADEJE was door hare bevalligheid en schranderheid de lieveling van alle kringen in *Frankrijk* en *Engeland*, in de kleine stukjes, waarin ik haar liet spelen. Toen zij den *Russischen* volksdans in boerinnekostuum dansde, kwam zij zoozeer in de mode, dat de kleine NADEJE bij schitterende partijen niet mogt ontbreken. Op het Congres te *Aken* trad zij bij de feesten op, die de Vorstin VON TURN UND TAXIS, de zuster van den Koning van *Pruissen*, gaf, en deze laatste schreef mij eenen zeer vleijenden brief over mijne kweekeling, dien ik zorgvuldig bewaarde. Toen wij naar *Polen* gingen, kwamen wij door *Berlijn*. NADEJE was toen 14 jaren oud. De Koning wilde haar zien en ontving haar zeer vriendelijk. Wij gaven eene *soirée* in *Pots-*

dam, waarbij alleen het hof tegenwoordig was. De Koning gaf mij verlof, om bij mijne terugkomst uit *Warschau* kunstenaars van daar mede te brengen, om *Fransche* stukken te *Berlijn* en te *Charlottenburg* te geven. Van dien tijd bestaat er een *Fransch* tooneel in *Pruissen*. — Toen NADEJE 15 jaren oud was, liet ik haar onder de gunstigste uitzigten in de *Comédie Française* optreden... Ik heb den moed niet, deze levensbeschrijving te eindigen, en wil er nog slechts de volgende regelen over haren dood uit een Tijdschrift van 1832 bijvoegen: »Het is de belangwekkende wees, die door de moederlijke opleiding van Mevrouw FUSIL eene voortreffelijke tooneelspeelster geworden was, en wier eerste optrede in het *Théâtre français* algemeenen bijval vond. Zij was de trots en de hoop harer aangenomene moeder, die haar in den ouderdom van twintig jaren verloor. Mevrouw DESBORDE VALMORE wijdde haar eenige regelen, die op haren grafsteen zijn uitgehouwen:

't Sneeuwkllokje, in lentes eersten bloei ontloken,
Is aan den hof, helaas, te vroeg ontruikt.
Maar Gij, o God, Gij hebt het woord gesproken,
Gij hebt de bloem den stengel afgeplukt!

Nu mogen onze droeve tranen vloeijen;
O bloem, ontvallen aan eens Engels kroon,
Gij zult omhoog met nieuwen luister bloeijen;
Daar zien we u eens in 't onverderflijk schoon!

DE OUDEJAARS AVOND.

(Vertelling.)

In den namiddag van den laatsten December des jaars 184** was de arbeidskamer van Advocaat ***, te *Weenen*, bijna geheel ledig; de kopiïst FREDERIK zat nog slechts alleen aan zijn tafeltje, en schreef eene geregtelijke aanklagte in het net. FREDERIK was een keurig en oplettend schrijver; nog nimmer had hij een zegel bedorven; maar het scheen, dat zulks heden te vreezen was, want hij moest nu in een kwartier uurs meer uitkrabben, dan anders in een geheel jaar. De jonge man was in eene geweldige onrust van gemoed; de letters zwommen hem voor de oogen en zijne hand beefde

als die van eenen afgeleefden grijsaard. Ontelbare malen keek hij op zijn horologie, schoof in angstig ongeduld op zijnen stoel heen en weder, boog zich zuchtende achterover en zag wanhopig naar het plafond. Bij elk gedruisch lusterde hij met teruggehouden adem naar den kant der deur, en schudde, wanneer hij zich telkens bedrogen zag, ontvreden en mismoedig het hoofd. Eindelijk, toen het reeds donker begon te worden, hoorde hij buiten werkelijk de stem van zijnen principaal. Alsof hij eenen elektrieken schok kreeg, trilde FREDERIK op dit geluid; al zijn bloed week naar het hart, dat hoorbaar klopte. »God zij dank!» fluisterde hij en wreef zich de handen, »eindelijk komt hij; wanneer hij mij ziet, zal hij het zich toch wel herinneren.»

»Drommels, wat kan dat beteekenen? Mijn kantoor nog open?» riep de advocaat en trad binnen, terwijl de genen, die hem verzelden, op den drempel bleven staan.

FREDERIK sprong op, maakte eene diepe buiging, en sprak, zoo luid als de beklemming zijner borst hem zulks veroorloofde: »Goeden avond, Mijnheer!»

»Zoo, zijt gij de vlijtige man?» riep de advocaat al lagchende. »Is er ook iets nieuws gekomen?»

»Niets, Mijnheer,» gaf FREDERIK ten antwoord, en zijne ongeduldige verwachting dreef hem daarbij twee schreden nader tot den principaal.

»Nu, laat het dan ook voor heden gedaan werk zijn,» sprak de advocaat met een' goedigen lach en volgde zijne reeds vooruitgegane vrienden.

FREDERIK bleef staan, doodbleek, en bevende tot in zijn binnenste. Hij voelde eenen heftigen drang, om zijnen heer na te loopen; maar aan zijne leden hing het lood der schroomvalligheid. Plotseling riep de advocaat hem van den trap toe: »Hoor eens, FREDERIK! FREDERIK!» en met nieuwe hoop bezielde vloog de kopiïst de kamer uit en wilde den trap af.

»Blijf maar boven,» riep hem zijn principaal toe; »doch wanneer gij tijd en lust hebt, zoo kom tegen tien ure met ons Oudejaarsavond houden.» Met deze woorden verdween hij.

FREDERIK waggelde terug; alles draaide voor zijne duizelende en omnevelde blikken. Lang stond hij in gedachte-looze verslagenheid; eindelijk hief hij de beide handen om-

hoog, wierp zijne papieren en schrijftuig bij elkander en snelde voort.

Vele lezers, maar inzonderheid diegenen, die zelve in eenen dergelijken toestand geweest zijn, hebben zeker reeds geraden, wat het was, dat onzen armen kopiïst zoozeer kwelde. Hij had zijn maandloon nog niet ontvangen. Altijd was de advocaat gewoon geweest, stiptelijk op den laatsten dag der maand te betalen, en heden vergat hij zulks, juist heden, nu FREDERIK geenen penning meer in voorraad had. Zeker, hij kon nog wel op de zamenkomst bij het avondeten hopen; maar dan kwam het geld voor den vurigen wensch, dien hij thans koesterde, toch te laat. FREDERIK had namelijk zoo gaarne een klein nieuwjaarsgeschenk voor zijn vrouwtje gekocht.

Menig lezer zal met afkeurende verbazing vernemen, dat de arme dagschrijver reeds gehuwd is. Alle welberadene menschen hadden dit huwelijk eenen voorbarigen, dwazen stap genoemd; gelijk men dan over het algemeen niet zelden het gevoelen hoort uiten, dat aan arme lieden het trouwen rondit verboden moest worden. Dit echter zou een hard, een onmenschelijk verbod wezen. Juist voor de armen is trouwen eene behoefte en eene weldaad, terwijl het voor de rijken maar al te dikwijls alleen een genot te meer is. Juist bij de armen is het trouwen het zegenrijkst, het Gode meest gevaltig; want de armen trouwen niet om een huis te maken, om een oud geslacht voor uitsterven te bewaren, om deelnemers en erven van een lui en lekker leven te hebben; de armen trouwen, om door liefdevol medegenot de hun zoo karig toegedeelde levensvreugde te verhoogen, om met edele zelfopoffering elkander den last des levens te helpen dragen, voor de zamenleving vlijtige dienaars en voor hen zelve, tegen den tijd van hunnen hulpbehoevenden ouderdom, dankbare ondersteuners op te kweeken. Zalig prijs ik derhalve den schrijver FREDERIK, dat hij na zijn onaangename dagwerk niet in een eenzaam, treurig kamertje behoefte te treden, niet gedwongen is, alleen en zonder liefde te zijn in eene wereld, welker heiligste behoefte, welker hoogste zaligheid juist in de liefde gelegen is. Ach, hoe vele menschen zijn niet door die ongelukzalige, liefdelooze eenzaamheid aan ligchaam en ziel verdorven en verloren gegaan!

FREDERIK had een lief, goedgehartig vrouwtje getrouwd,

zich een huiselijk vreugdeplekje gesticht, en aan zijne nijverheid eene edeler, heiliger rigting gegeven. Ook zijn maatschappelijke stand was niet zonder hoop. Wel is waar hij had niet gestudeerd, dat is te zeggen, hij kon doorgeene papieren testimonia bewijzen, dat hij zoo en zoo vele examens doorstaan had; maar hij had zich, door gelukkige vatbaarheid en rusteloze vlijt, zoo grondige kennis van het regtsvak verworven, dat de gepromoveerde jonge lieden, die onder zijnen patroon werkten, menigmaal zich verwaardigen moesten, onderrigt en raad bij den nederigen schrijver te zoeken. De advocaat waardeerde en beloonde FREDERIK'S bekwaamheid, en had hem uitzigt gegeven, dat hij hem een' voordeeligen procureurspost verschaffen zou. Daarenboven wist FREDERIK'S vrouwtje zoo naarstig en geschikt met de naald om te gaan, dat zij maandelijks een regt aardig sommetje gelds tot de kosten der huishouding kon bijdragen. In den laatsten tijd zeker had FREDERIK op deze ondersteuning weinig rekening kunnen maken; maar daarentegen had zijn lieve vrouwtje hem, drie maanden geleden, eenen levenden schat toegebracht, eenen zoo frisschen en sterken jongen, als kanselarijstof inademende vaders slechts zelden kunnen aanwijzen. O hoe vrolijk ging de gelukkige vader des morgens aan zijnen arbeid, wanneer hij de lieve moeder gekust en het sluimerende zoontje gezegend had; welk eene lafenis was het niet voor hem, wanneer hij in zijne vrije oogenblikken met den spartelenden knaap in het rond kon dansen, of hem de kluchtigste grappen vertellen, tot dat het mannetje, hetwelk met wijd opgesperde oogen en een voorkomen, alsof hij het verstond, toelusterde, hartstelend begon te lagchen! Deze kleine erfprins was dan ook oorzaak geweest, dat zijns vaders geldvoorraad sneller dan anders uitgeput geraakt was, en dat hij thans, bij het verzuim van den advocaat, in de vervulling van zijnen liefdevollen wensch verhinderd was geworden.

FREDERIK besloot nu tot den zwaren stap, om ergens eenig geld ter leen te vragen, maar het lot bespaarde hem deze vernedering; hij vond niemand zijner bekenden te huis, en zonk in zulk eene droefgeestigheid, dat hij schroomde in deze gemoedsstemming naar huis te gaan. Het kwam hem dus wèl van pas, dat hij eene buurvrouw ontmoette, die juist naar huis ging. Door deze vrouw deed hij aan zijne LORJE zeggen, dat hij te gast genood was en eerst na mid-

dernacht te huis zou komen; dat zij derhalve niet op hem wachten, maar gerust naar bed moest gaan. In de stad, waar alle winkels met zoo veel heerlijke dingen prijken, welke onze goede FREDERIK gaarne al te zaam voor hen, die zijn hart liefhad, gekocht zou hebben, kon hij het niet uithouden; hij snelde, morrend tegen zijn lot, naar buiten, en liep er zoolang rond, tot dat het tijd was aan de noodiging van zijnen vergeetachtigen principaal te voldoen.

In den beginne moest de arme FREDERIK zich geen gering geweld aandoen, om niet, strijdig met hetgeen pligtmatige ondergeschiktheid van hem vorderde, het gezelschap door een droevig gezigt in deszelfs feestvreugde te storen; doch weldra oefende de gouden zorgenverdrijver ook op hem zijne tooverwerking, en hij begon de zaak verstandiger, dat is lichtzinniger, te beschouwen. »Of ik mijn geschenk eenen dag vroeger of later geef, komt op hetzelfde uit. Voor hetgeen wij morgen uit te geven hebben, zullen de potpenningen, die LOTJE-lief in haar spaarbeursje heeft, wel toereikend zijn. Overmorgen zal ik haar daarvoor wel andere, nagelnieuwe, zoo zij wil, opwisselen, en leg er dan, als interest voor het leenen, een stuk of drie meer bij.» Deze redenen waren op zichzelf zeer afdoende, en na elk glas wijn meer kwamen zij den goeden kopiïst ook nog gedurig meer afdoende voor, zoodat het hem weldra niet den geringsten zielestrijd meer kostte, met de vrolijken vrolijk te zijn. Had slechts zijn LOTJE nu naast hem kunnen zitten! Bij elk lekker beetje dacht hij: »Ach, kon mijn wijfje er maar ook iets van hebben!» Doch, daar dit nu eenmaal niet zoo zijn kon, en daar FREDERIK, als een braaf echtgenoot, vast in den geloove was, dat man en vrouw één lijf en ééne ziel zijn, zoo gaf hij zich met prijselijken pligtijver aan de genoegens der tafel over. Alleenlijk echter toen, bij het dessert, het suikerwerk opkwam, werd hij aan deze grondstelling van het huwelijksregt in zoo ver ontrouw, dat hij, onder den dekmantel van een geveinsd neussnuiten, verscheidene mooie dingjes in zijn' zak poogde te doen glippen, hetwelk hem ook, tot zijne groote blijdschap en tot nog grootere verlustiging der hem onbemerkt gadeslaande vrouw van den huize, gelukte.

Eindelijk, nadat alles gedaan was, wat op Oudejaarsavond allerwegen te doen gebruikelijk is, brak het gezelschap op, om het nieuwe tijdperk des levens op gelijke wijs te begin-

nen, als de mensch het leven zelf gewoonlijk begint, te weten, in de eerste plaats met eenig geschreeuw en vervolgens met eenen duchtigen slaap. Toen FREDERIK aan de vrouw des huizes zijnen afscheidsgroet bragt, fluisterde hem de goedhartige dame toe: »Ik heb iets voor uwe vrouw en uw kleintje in den zak van uw en mantel gestoken, draag er goed zorg voor.» Met een klein gewetensverwijt wegens zijne nu overtollige diefstalletjes dankte FREDERIK haar voor hare goedheid. Op de bedoelde plaats vond hij een' grooten papieren zak vol lekkernij, en spoedde zich nu vrolijk en welgemoed naar zijne afgelegene woning. Toen hij aan de huisdeur schelde, bekroop hem weder eenige misnoedigheid, omdat hij niet eens zoo veel gelds had om voor het opendoen te betalen (*). »Ik begin het nieuwe jaar met schulden te maken, vriend MAARTEN! Morgen krijgt gij uw geld,» riep hij den huismeester toe, en snelde den trap op. Zoo zacht hij kon, trok hij, reeds in de keuken, zijne laarzen uit, om vrouwlief niet wakker te maken. Vervolgens tastte hij rond, om zwavelstokken te vinden, stak licht aan en kreeg een bord, om er het suikergebak op te stapelen. De goede advocaatsvrouw had de keurigste stukken voor hem uitgezocht, en FREDERIK zegende haar daarvoor in vrolijke dankerkentenis. Toen het papier geledigd was, keerde FREDERIK den zak om, om ook de losgeraakte suiker op het bord te storten; zie, daar viel er nog een papiertje uit en plofte zoo zwaar neder, dat het eene boven op den stapel liggende APOLLO's-lier verbrijzelde. Verwonderd vouwde FREDERIK het pakje open, en zes gerande dukaten glinsterden hem te gemoet. — O, welk een oogenblik van vreugde was dit, en hoe zoet moet niet de liefderijke geefster ingesluimerd zijn onder de gedachte aan de blijdschap, welke zij de goede luidjes bereid had! Men is gewoon, het geld den boozen geest der wereld te noemen; maar welk een

(*) Deze ons vreemd voorkomende uitdrukking hangt samen met het in *Oostenrijk*, *Bohemen* en misschien in nog andere deelen der monarchij, heerschende gebruik, volgens hetwelk de zorg voor huissluiting enz. toevertrouwd is aan eene soort van portier, die den naam van *Hausmeister* draagt, en voor het openen der deur, na een zeker uur des avonds, als ook voor andere diensten, van elk der huisgenooten een klein inkomen geniet.

werktuig van oneindigen zegen kon het niet worden, wanneer het altijd en overal zoo edelmoedig besteed werd! Hoe dikwijls echter verspillen wij niet voor genietingen, die ons tranen van naberouw kosten, sommen, welke aan menig arme tranen van verrukking hadden kunnen ontlokken! O, mogten aanzienlijken en gegoeden bij de wisseling des jaars wel de lastige pligtpleging van het *geluk-wenschen* laten varen, maar nimmer den zoeten pligt van het *geluk-verspreiden*! Arme bloedverwanten, bedienden en arbeidslieden verheugen zich zoo lang op den Nieuwjaarsdag, en berekenen reeds vooruit, wat zij zich niet al voor de geschenken van dat tijdstip aanschaffen zullen; hoe bitter moet niet het gevoel zijn, deze hoop teleurgesteld te vinden, en hoe zoet daarentegen het bewustzijn van naar vermogen bijgedragen te hebben, om dien dag tot eenen algemeenen vreugdedag te maken!

FREDERIK versmolt als 't ware in een gemengd gevoel van blijdschap, dankbaarheid en liefde tot God, en de vreugdetranen, welke hij schreide, werden door den engel der vergelding opgezameld, om eenmaal te schitteren als paarden in de kroon der verheerlijking, voor de edele weldoenster bestemd.

Toen hij eenigermate tot zichzelf gekomen was, spreidde FREDERIK het fijne papiertje, waarin de dukaten gewikkeld geweest waren, over het bovenste suikergoed uit, en legde de zes goudstukken naast elkander daarop, ten einde LOTJE's eerste blik er op mogt vallen. Nu luisterde hij door het sleutelgat, en, daar zich niets deed hooren, sloop hij op zijne toonen de slaapkamer in. LOTJE lag, half ontkleed, op het bed, en hield haren sluimerenden zuigeling aan hare borst gedrukt. FREDERIK boog zich over zijne geliefde vrouw henen, kuste haren adem, en zegende haar; vervolgens zette hij het bord op LOTJE's tafeltje en week even zacht naar zijn schrijfvertrek. Hier vond hij op zijne tafel een fraai geborduurd huiskapje, en daarbij een met groote en kromme letters beschreven blad papier, waarop de volgende woorden te lezen stonden: »Lieve Vader! Moeder en JANTJE wenschen u een regt gelukkig Nieuwjaar, en schenken u dit kapje, om het op te zetten, wanneer gij 'smorgens vroeg het keukenhout voor den geheelen dag klein maakt. Moeder heeft het kapje geborduurd, maar JANTJE heeft haar daaraan geholpen, want hij heeft haar

's nachts altijd wakker gemaakt en wakker gehouden, zoodat zij borduren kon zonder iets anders te verzuimen. Dezen brief echter heeft JANTJE, welk een klein dreunisje hij ook zijn mag, geheel alleen geschreven; moeder heeft hem slechts een weinig de hand bestuurd."

FREDERIK drukte het lieve geschrijf aan zijn hart, aan zijne lippen, en wilde de kamer uitsnellen, om zijn goede LOTJE wakker te zoenen; maar aan de deur lachte hem reeds haar spionerend, van de reinste vreugde gloeiend kopje te gemoet. Zij had niet geslapen, maar zich slechts zoo gehouden, ofschoon het haar de grootste moeite gekost had, zich te bedwingen en de inwendige gemoedsbeweging te verbergen.

»LOTJE! mijne hartelijk beminde LOTJE!" riep de gelukkige gade, en zij zonken in elkanders armen, omstrengelden zich vast en innig; hunne kussen, hunne vreugdetranen mengden zich, en zij begonnen het Nieuwjaar met eene zaligheid, zoo als er geene grootere op aarde mogelijk is.

MEIJERBEER.

GIACOMO MEIJERBEER is in het jaar 1791 te *Berlijn* van Joodsche ouders geboren, welken het zeldzame geluk te beurt viel, in hunne drie zonen, MEIJERBEER, MICHAËL en WILHELM BEER, der wereld drie beroemde mannen te schenken. Zijn vader had een van de grootste bankiershuizen der residentie, en genoot, wegens zijn' minzamen aard en het gebruik van zijn vermogen tot ondersteuning van elke algemeen nuttige onderneming, de achting van ieder, die hem persoonlijk kende of slechts van hem had hooren spreken. Reeds als jonge knaap toonde MEIJERBEER eene ongemeene begaafdheid voor de toonkunst. Zoo vertelt men van hem, dat hij eens, nog slechts zes jaren oud, door zijne ouders naar een concert medegenomen zijnde, na zijne tehuiskomst verscheidene muziekstukken, welke hij gehoord had, uit zijn geheugen op het forte-piano naspeelde. De beroemde pianist FRANS LAUSKA, een *Bohemer*, was zijn muziekonderwijzer; later ontving hij bij ZELTER het eerste onderrigt in den generaal-bas en in het componeren. De vorderingen, welke de knaap op zijn instrument maakte, waren inderdaad verbazend. Reeds in zijn negende jaar liet

hij zich openlijk, met even schitterende als welverdiende toejuiching, hooren. Met elk jaar werd nu zijn spel voortreffelijker, zoodat KARL MARIA VON WEBER hem voorspelde, dat hij de grootste klavierspeler van *Duitschland* zou worden. MEIJERBEER trad eenigen tijd daarna te *Weenen* op, en verwekte hier zulk eene geestdrift, dat, naar KAREL CZERNY beweert, de beroemde *Weener* virtuozen, ja zelfs HUMMEL, hun spel aanmerkelijk wijzigen en daaraan eene geheel nieuwe rigting moesten geven, om niet door den jongen MEIJERBEER overtroffen te worden. In de jaren 1810—1811 vinden wij MEIJERBEER te *Darmstad*, waar hij gelijktijdig met WEBER en GÄNSBACHER bij den Abt VOGLER den generaal-bas bestudeerde. Van hoeveel aanbelang de proeven zijner compositie geweest moeten zijn, blijkt uit het oordeel, door zijnen vriend en mededinger WEBER geveld, die van hem zeide, dat hij reeds destijds een groot, diep, *Duitsch* talent bezat, »voor hetwelk ik, toen wij nog te zamen bij VOGLER studeerden, menigmaal bang was, en al mijne kracht moest inspannen, om niet bij hem achter te staan.” Gedurende dezen studeertijd schreef MEIJERBEER zijn eerste eenigzins groote werk, eene Cantate: *God en de Natuur*, welke ook op de *Berlijner* Zangakademie opgevoerd werd en ongemeenen bijval vond. Even zoo werd zijne Opera *Jephtha*, vooral te *Berlijn*, met eene luisterrijke uitkomst bekroond.

In dit tijdvak valt *Pruissens* voorbeeldelooze zelfverheffing, waardoor het de kluisters verbrak, waarin *Frankrijk* het geklonken hield. MEIJERBEER'S ouders bragten, even als zoo vele andere patriotten, het vaderland de grootste offers, en bewezen vooral door de bijdragen, welke zij tot uitrusting der krijgslieden leverden, dat zij hunnen rijkdom slechts als het middel beschouwden, om hun land in deszelfs nood trouwhartig bij te staan. De achtlingwaardige moeder van MEIJERBEER draagt nog tegenwoordig, als erkentenis harer verdiensten, die zich daarna door de verzorging der zegevierend teruggekeerde strijders nog vermeerderden, de haar door wijlen den Koning verleende LOUISA-orde. Zwakheid van ligchaam, door onvermoeide werkzaamheid vermeerderd, belette MEIJERBEER, zich bij zijnen, naauwelijks zestienjarigen broeder, die pas de school verlaten had, te voegen, om gezamentlijk in de gelederen der vrijwillige verdedigers van het vaderland te treden. De laatste klom, in

een Dragonderregement, eerlang tot den rang van Luitenant op. — In het jaar 1814 kwam eene komieke Opera van MEIJERBEER, *de twee Kalifen* geheeten, te *Stutgard* en te *Weenen*, waar men hem nog steeds als den uitstekendsten klavierspeler bewonderde, ten tooneele. Deze tijd van gisting, waarin al de oplettendheid op de krijgsgesbeurtenissen gerigt was, scheen weinig geschikt, om de gemoederen voor den arbeid van eenen jongen componist in te nemen; hierdoor viel aan dit werk, dat een' rijken schat van schoonheden inhoudt, de gewenschte uitkomst niet te beurt. Om zich inzonderheid eene inniger kennis van het gezang eigen te maken, reisde MEIJERBEER in het jaar 1815 naar *Frankrijk* en vervolgens naar *Italië*. Het verblijf in laatstgemelde land oefende op MEIJERBEER's Muze den schoonsten invloed. Hier, waar hij zoo ligt zijne *Duitsche* diepte van kennis en gevoel had kunnen opgeven, om zegepralen, zoo als de toenmalige van ROSSINI, te behalen, hield hij zich van allen vreemden invloed, voor zoo ver dezelve schadelijk op zijne voortbrengingskracht had kunnen werken, volkomen vrij. Door dit gedrag dan ook behielden, in al zijne werken, *Duitsche* ernst en *Duitsche* grondigheid de overhand, en wat hij uit het gezangrijke *Italië* overgenomen had, diende alleen om derzelve bekoorlijkheden te verhoogen.

Zoo ontstond de Opera *Romilda e Constanza*, welke in het jaar 1817 te *Padua* opgevoerd en met algemeene goedkeuring ontvangen werd. Op deze volgde eene tweede, *Margaretha van Anjou*, en eene derde, *Emma van Roxburg*, welke alle eenen bijval genoten, die tot nog toe in *Italië*, bij de voortbrengselen van eenen buitenlander, nooit gezien was. Doch al deze Opera's overtrof zijn *Crociato in Egitto*, die in *Italië*, in *Frankrijk*, in *Duitschland* met bijna voorbeeldelooze toejuiching gegeven werd. Toen deze Opera ook te *Berlijn* op het *Koningstadsche* tooneel tot opvoering kwam, waar zij buitengemeen beviel, betreurde men algemeen, dat tot nog toe aan de elders zoo beminde voortbrengselen van eenen landgenoot in zijne geboorteplaats zoo weinig oplettendheid geschonken was.

In het jaar 1825 keerde MEIJERBEER naar huis terug, en werkte van dien tijd onafgebroken aan zijn reusachtig meesterstuk *Robert le Diable*, waartoe hem, gelijk bekend is, SCRIBE den tekst geleverd had. Deze Opera werd in het jaar 1831 voor de eerste maal te *Parijs* ten tooneele ge-

bragt, en wel met eenen uitslag, zoo als men nog nimmer gezien had. Van *Parijs* ging deze Opera, door welke MEIJERBEER zich eenen onsterfelijken naam verworven heeft, naar *Londen* over, en deed nu vervolgens de rondreis door de wereld. Van den *Taag* naar de *Neva*, aan de oevers van den *Orinoco* en den *Mississippi*, kortom overal, waar de beschaving zich eenen weg gebaad heeft, klopten de harten van bewonderend gevoel voor den rijkbegaafden meester. En geene vlugtige reis rondom de wereld was het, welke deze Opera deed; overal vond zij eene blijvende plaats, overal bleef zij de Lievelingsopera van het publiek.

Na zulk een reusachtig werk had men gemeend, dat de verbeeldingskracht des meesters uitgeput moest zijn, en dat hij voortaan op de roemrijk verkregene lauweren zou rusten, waarmede geheel de beschaafde wereld — slechts enkelen uitgezonderd, wier oordeel te duidelijk den stempel der partijdigheid draagt — hem bekranst had. Verre van daar! Na zes jaren verschenen zijne *Hugenoten*; een werk, van hetwelk een *Fransche* beoordeelaar gezegd heeft, dat hem de schitterende bijval, welken deze Opera gevonden had, niet zoozeer verwonderde, als dat MEIJERBEER geslaagd was, na zijnen *Robert le Diable*, eene nog grootere zegepraal over zijne tegenstrevers te behalen. AUBER'S *Muette de Portici* uitgezonderd, kon men met regt beweren, dat in de laatste twintig jaren niet eene eenige Opera zulk eenen triomf genoten had, als de *Robert le Diable* en de *Hugenoten* van onzen meester; een triomf, des te grooter, daar het laatste dier twee kunstwerken zelfs de vroegere tegenpartijen van MEIJERBEER deed verstommen, en hen als met geweld noodzaakte, zijn heerlijk gewrocht te bewonderen.

Sinds langer dan tien jaren vormt *Parijs* het geliefkoosde verblijf van MEIJERBEER. Hier wordt zijn naam onder de groote kunstmeesters dier wereldstad steeds het eerst genoemd, en de *Duitscher te Parijs* is niet minder trotsch op den eerbied, die er door alle standen aan eenen landsman bewezen wordt, dan hij MEIJERBEER zelve dankbaar is voor de minzaamheid, welke deze groote man in zoo rijke mate zijnen landslieden bewijst. Van tijd tot tijd zien wij hem in zijn geboorteland terugkeeren, waar zijne geliefde moeder zich beijvert, hem het afsterven van twee lieve kinderen te doen vergeten, en waar zij zelve in zijn bijzijn troost zoekt voor het smartelijk verlies, hetwelk zij, en met haar geheel

Duitschland, door het overlijden van haren dichterlijken zoon, MICHAËL BEER, geleden heeft.

MEIJERBEER, in wiens gelaatstrekken men reeds bij den eersten blik den uitstekenden geest onderscheidt, munt evenzeer uit door de hoedanigheden van zijn hart en gemoed, waarin minzaamheid en nederigheid zich paren. Een weldoener der armen, een vriend van gezelligheid, een liefhebbend huisvader, bezit hij die eigenschappen, zonder welke de lauwerkroon der kunst een ijdel sieraad is.

Moge hij nog lang uit de rijke en zoo het schijnt onuitputbare bron zijner verbeeldingskracht blijven scheppen, en moge zijn jongste werk, *de Profheet*, niet alwederom in het lot zijner vroegere deelen, dat namelijk van eerst na jaren tijds in de vaderstad des meesters ten tooneele gevoerd te worden! — Gelijk bijna alle beroemde mannen, bezit MEIJERBEER eene gewoonte, die hem bijzonder eigen is. Zoo verhaalde, vóór eenigen tijd, de *France musicale*, dat iemand, gekomen zijnde om hem zijne opwachting te maken, en den jongen MEIJERBEER alleen in de kamer vindende, aan dezen vroeg: „Is papa te huis?” — „Nee, Mijnheer,” antwoordde het kind, „bij slecht weder is papa nooit te huis; zoo gij hem te huis treffen wilt, dient gij te komen als het mooi weder is; wij wachten hem eerst weerom, wanneer de zon begint te schijnen.”

DE HALFVOLLE FLESC.

Het geslacht van den geachten koopman F. te *Flensburg* voert in zijn wapen eene halfvolle flesch; de volgende daadzaak heeft hiertoe aanleiding gegeven: CHRISTIAAN F., de overgrootvader van het tegenwoordig hoofd van dit handelshuis, diende, in den, destijds tusschen *Zweden* en *Dene-marken* gevoerden, uiterst bloedigen oorlog, als gemeen soldaat. Onmiddellijk na eenen, door de *Deenen* gewonnen slag, had deze oude F., die als schildwacht op zeker punt van het door zijne landslieden behouden slagveld geplaatst was, eene flesch bier bekomen, welke hij juist bezig was, tot lessching van zijnen brandenden dorst, aan den mond te zetten. Op dat oogenblik hoort hij de smeekende stem van eenen *Zweed*, die, van beide beenen beroofd, hem met aandrang om eenen dronk verzocht. F. had een hart, voor

medelijden vatbaar; in den smeekende ziet hij geenen vijand meer, maar slechts een' lijdende. Zijnen eigen' dorst vergegende, buigt hij zich over den gekwetste en reikt hem de volle flesch toe. Maar, terwijl hij dit doet, lost de valsche *Zweed*, die nog voor de laatste maal zijnen volkshaat wilde koelen, een pistool op den geen, die hem poogde wèl te doen. Over dezen echter waakte een goede engel. Hoezeer van zoo nabij gedaan, miste het schot. Bedaard nam F. de flesch, dronk ze half ledig, en reikte ze toen op nieuw den stervende toe, met de woorden: »Daar, rekel, nu krijgt gij slechts de helft.» Een voornaam officier, die niet ver van daar getuige van dit geval geweest was, deelde het den Koning mede, die den wakkeren krijgsman eene belooning deed toekomen, en hem een wapen schonk, waarop eene halfvolle flesch het hoofdbeeld uitmaakt.

GELUKKIGE INVAL.

In den veldtocht van verleden jaar tegen eenen diep in het binnenland wonenden *Arabischen* volksstam, die met de *Franschen* nog weinig in aanraking gekomen was, doch niettemin den algemeenen haat der natie tegen hen in hooge mate deelde, werd eene kleine afdeeling *Franschen* door de *Arabieren* verrast, en al wat niet op de plaats zelve neêrgehouden of gevangen genomen werd, moest ijlings zijn heil in de vlugt zoeken. Bij deze afdeeling troepen bevond zich ook de muziek van het regiment, en de muzikanten trokken met de overigen naar het tempo van een bruisend prestissimo af. Een der klephorenblazers werd ondertusschen door zijn groot en zwaar instrument (*Ophikleïd* geheeten) in het vlugten zeer gehinderd, en reeds was hij op het punt om het weg te werpen, toen hij, tot zijnen schrik, eenen *Arabischen* ruiter, die hen vervolgd had, met lossen teugel op hem zag aanrennen. Verder vlugten werd nu vruchteloos; er bleef niets anders over, dan te vechten of zich over te geven. Eene schrikkelijke keus; want, wilde hij vechten, zoo beloofde zijn kort zijdgeweer hem weinig voordeel tegen de lange lans zijner weêrpartij, en van den anderen kant, zoo hij zich overgaf, was het uitzigt op eene veeljarige slavernij niets minder dan behagelijk. Deze wanhopige toestand boezemde den muzikant een even zonderling, als kloekmoe-

dig besluit in. Hij hief het geweldig groote instrument als een' snaphaan op den schouder, verwachtte met dreigende gebaren den vervolgenden vijand, en toen deze hem nabij gekomen was, legde hij het *Ophikleid* als een schietgeweer op hem aan. De *Arabier* scheen plotseling door een' panischen schrik getroffen; ongetwijfeld hield hij het helder glinsterende instrument, hetwelk hem zijne wijdgapende, donkere tromp toekeerde, voor de eene of andere nieuwe uitvinding des Duivels, voor eene soort van helschemachine, waarmede de *Giaurs* zijnen stam wilden vernietigen. Geen oogenblik bedacht hij zich, maar wendde zijn paard en verwijderde zich in vollen galop van het gevaarlijke instrument. De muzikant van zijne zijde trok met de overigen in goede orde voort. Zij bereikten allen behouden het *Fransche* leger, en dit voorval verlustigde langen tijd geheel de armee.

HIJ VERDIENDE HET.

Een kleine landeigenaar uit de nabuurschap van *Parijs* was onlangs eens naar de hoofdstad gereisd, om aldaar een en ander te koopen, en ging juist eene straat door, niet ver van de *barrière*, door welke hij binnengekomen was, toen een *chiffonnier* hem aansprak en een papier toereikte, zeggende dat dit hem zeker uit den zak gevallen moest zijn. »Ik kan niet lezen,» voegde de voddenzoeker er bij, »en zou toch wel willen weten, wat ik gevonden heb.» De landman las hem den inhoud voor, en nu bleek het, dat het papier een wisselbrief aan toonder was, groot 750 francs, ten laste van het handelshuis *Gebroeders BRUAT*, in de straat *Hauteville* te *Parijs*. Hebzucht spoorde den aangesprokene aan, het papier, dat hem niet toekwam, te eigenen. »Ja,» zeide hij tot den *chiffonnier*, »die wissel moet mij daar zoo even ontvallen zijn; ik dank u, en daar hebt gij een drinkgeld.» Met deze woorden reikte hij den armen man een vijf francsstuk toe. De ander werd boos. »Hoe nu?» zeide hij, »een voddig vijf francsstuk voor het eerlijk teruggeven van 750 francs! Neen, gij moet meer afschuiven. Op staanden voet geeft gij mij honderd francs, of gij wandelt met mij naar den Policie-Commissaris der wijk.» Tegen ieder ander zou deze bedreiging van geene vrucht geweest zijn; maar voor onzen buitenman, die zich eenen wissel, welchen hij niet

verloren had, ten onrechte wilde toeëigenen, kon er niets vreeselijkers zijn. Om dus de groote som, welke hem aanlachte, niet te verliezen, gaf hij den voddenkraabber de zoo onbeschaamd gevorderde honderd francs, en haastte zich vervolgens om den wissel te gaan incasseren. Hier echter vond onze bedrieger zich bedrogen; niemand kende de *Gebroeders BRUAT* noch zelfs eene straat *Hauteville*. Hij was voor honderd francs opgeligt geworden door een' *Parijzer* gaauwdief.

DE VIER BERLIJNER KOMIEKEN.

BECKMANN, GERN, RÜTHLING EN SCHNEIDER, de mogendheden van het viervoudig verbond der *Berlijnsche* komiek, hadden vóór eenigen tijd partij gemaakt, om, na afloop der voorstelling, te zamen naar *Treptow* te rijden en het vuurwerk, dat aldaar afgestoken moest worden, bij te wonen. De *droschken*, die anders, te weten wanneer men ze niet noodig heeft, hoopsgewijs de stadspleinen vullen, waren ditmaal alle onzichtbaar; derhalve moest men zich getroosten, tot naar de *Jakobsstraat* te gaan, en er in eenen van de daar afrijdende groote *omnibussen* plaats te nemen. Het boertigste quartet van geheel *Berlijn* zat reeds eene geruime wijl in den wagen, toen de phlegmatieke voerman hen verzocht, nog slechts een kwartiertje te willen wachten, alzoó hij met minder dan twaalf personen niet afrijden kon. Onze *comici*, het wachten moede, besloten terstond, om zelve het nog ontbrekende getal passagiers aan te vullen; een plan, hetwelk door de reeds heerschende duisternis begunstigd werd. De snelvoetige SCHNEIDER was de eerste, die onbemerkt uit den wagen sloop en, van eenen anderen kant naderende, als een klein, gebogcheld mannetje den voerman met de vraag aansprak: »Is er nog plaats?» — »Plaats? Dat zou ik meenen. Naar binnen maar!» Terwijl SCHNEIDER zich in den wagen hijschte, was BECKMANN er reeds uitgeglipt, en verscheen nu met al het voorkomen van een echt *Berlijnsch* burger en met de bescheidene vraag: »Of hij nog mederijden kon.» — »Treed maar binnen, Mijnheer,» was het antwoord; »kijkt, Heeren, nou zijn er toch al zes; er mankeren dus nog maar zes fotsige persoontjes.» GERN en RÜTHLING daagden nu gelijktijdig op, de een lang en mager als een boonestaak, de ander als een heertje van

den goeden toon, en werden met niet weinig blijdschap opgenomen. Het op- en afstijgen duurde voort, en toen nu ook nog SCHNEIDER en BECKMANN, als twee eenigzins beschonkenen, op nieuw verschenen waren, berekende de koetsier reeds, al meesmuilende, het voordeel, hetwelk zijn boven verwachting gevuld rijtuig hem opbrengen zou. Reeds had hij de teugels in handen om af te rijden, toen GERN, in den waan dat er nog een twaalfde persoon ontbrak, weder uitsteeg, om nog een experiment te maken. Men verbeelde zich echter zijnen schrik, toen de koetsier, met de aanmerking: »Neen, neen; ik sta bij de politie al in geen goed blaadje; meer dan twaalf passagiers mag ik niet innemen,» de zweep over de paarden legde en voortreed. Eenen zoo beminnelijken heer collega kon het lustige gezelschap onmogelijk achterlaten. Men smeekte dus den paardenmenner, onder voorstelling, dat de heer toch brood mager was, en dat hij in den wel is waar vollen wagen weinig plaats zou wegnemen, zoo lang, dat deze bewilligde en de paarden aanhield. Te *Treptow* aangekomen, kan men denken, hoe de ridder van de zweep te kijken stond, toen, in plaats van dertien, slechts vier personen uit zijnen wagen stegen. — »Wel nou slaat er de die en die in! Ben ik dan behekt? Van dertien kan er wel één verdwijnen, maar toch geen negen!» Evenwel, onze PHAËTON kreeg zijne volle vracht; maar hoe het met de tooverhistorie eigenlijk toegegaan was, weet hij tot op den huidigen dag niet.

ONTHOUDEN VELE ZONEN WEL BETER?

Het gesprek liep in een gezelschap over braafheid en zedelijkheid. »Ach!» riep FRANS, in tegenwoordigheid zijns broeders KAREL, met geestdrift uit, »zoo lang ik leef vergeet ik niet, wat mijn zalige vader mij daaromtrent gezegd heeft. — KAREL, wat heeft hij ook gezegd?»

HET BESLISTE VRAAGSTUK.

De zeven steden, wie de vraag zoo lang verdeelde,
 Waar eens Homerus wieg mogt staan,
 Zijn thans bereid den zoen te treffen
 Door middel van — eene *ijzerbaan*.